This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

C 550.4

The gift of

THE GRAY FUND

HARVARD COLLEGE LIBRARY

PATROLOGIÆ
CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA ;
DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA ;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS AUCTA ;
INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA ;
CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA ;
OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA ;
INNUMERABILIBUS INDICIBUS LOCUPLETATA ; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM AUTEM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR ; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.
EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA ; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS CONSTAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM GRÆCAM VEL LATINAM COMPARET NECESSE ERIT ; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS IV.

S. DIONYSIUS AREOPAGITA.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

SÆCULUM I.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΠΑΓΙΤΟΥ

ΤΑ ΣΩΖΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

S. DIONYSII

AREOPAGITÆ

OPERA OMNIA QUÆ EXSTANT

ET COMMENTARII QUIBUS ILLUSTRANTUR,

STUDIO ET OPERA

BALTHASARIS CORDERII,

SOCIETATIS JESU DOCTORIS THEOLOGI.

ACCURANTE ET DENUO RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

TOMUS POSTERIOR,

Complectens S. Maximi scholia in opera B. Dionysii. Accedunt auctores varii qui aut vitam S. Dionysii descripserunt aut dignitatem ipsius Areopagiticam asseruerunt.

VENEUNT DUO VOLUMINA 20 FRANCIS GALLICIS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

115

C 550.4

1860, May 28
Gray Fund.
$2.87

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUÆ IN HOCCE TOMO IV CONTINENTUR.

See Ordo Rerum, at the end.

DE SCHOLIIS AD AREOPAGITAM IN HOC TOMO EDITIS.

Utrum Germani patriarchæ scholia ad Areopagitam, quæ partim adhuc in mss. codd. latere videntur, seniorem habeant parentem Germanum, ut putat Baronius ad an. 730, an juniorem, nunc quidem disputare non vacat. Cæterum ego in Vaticano codice hanc legebam præpositam scholiis inscriptionem : Ὅσα μὲν ἔχουσι τὸν ἀριθμὸν, σχόλια εἰσὶ Γερμανοῦ πατριάρχου· ὅσα δὲ ἄνευ ἀριθμοῦ, Μαξίμου μοναχοῦ· *Quæcunque habent adjunctum numerum, ea sunt Germani patriarchæ scholia; quæ vero nota numerali carent, Maximum monachum habent auctorem.* Verumtamen ibi in margine hæc ab amanuensi fit adnotatio : Συγχώρησον, ἀδελφὲ, ὅτι ἐγὼ τῶν δύο ἕνα ἀριθμὸν τέταχα τοῦ βιβλίου· *Ignosce, frater; etenim ego utrumque auctorem sub uno numero collocavi hoc in libro.* Id ego eo libentius observavi, quia v. cl. Jac. Morellius *Bibl. Gr. S. Marci* p. 89, prudenter jam dubitaverat, num distinctio scholiorum Maximi et Germani ad Areopagitam recte se habeat. — MAI, *Spicileg. Rom.*, VII, 74.

Ex typis MIGNE au Petit-Montrouge.

TYPOGRAPHUS LECTORI.

(Ex edit. Venet. anni 1755, t. II.)

Paucis ac brevissime te in limine hujus secundi ac postremi Operum Areopagiticorum tomi detineo, benigne Lector: quandoquidem in Monito ad priorem tomum præfixo jam te certiorem feci de summa mea in hac editione conficienda et exornanda cura ac sedulitate. Quam exacte fidem meam liberaverim in enuntiato tempore utroque tomo publici juris faciundo, non est cur verba faciam, cum opus ipsum per sese loquatur. Pauca tamen mihi dicenda sunt de iis quæ huic tomo accessere, quidque in eo, ut ornatior exiret, præstiterim. Scholia Græca in Opera Areopagitica cum nitidissimo S. Marci codice diligentissime conferenda curavi, selectas varias lectiones, aut correctiones, breviores quidem, ad marginem adnotavi, fusiores vero, quæ potius Additamenta *quædam dicenda sunt, quibus præcedentes editiones omnes caruere, ad paginæ calcem, una cum versione Latina, apposui* (1). *Ex his haud sane pauca invenies, præsertim in libro* De divinis nominibus. *Litteras Græci alphabeti, seu notas numerales, quibus scholia Germani patriarchæ a scholiis Maximi monachi dicta in codice distingui dicuntur, accurate, ut in ipso codice habentur, adjunxi. Labor major insumendus fuit ad Lansselianam versionem scholiorum S. Maximi huic editioni aptandam, quæ parum commoda videbatur. Et sane haud satis assequi ipse possum quid editor Parisiensis præ oculis habuerit, ut, cum omnia Areopagitica Opera cum cl. viri Balthasaris Corderii Latina versione ediderit, S. Maximi in eadem Opera scholiis Lansselii versionem apponere maluerit, cum tamen præsto illi esset eorumdem versio ab ipso Corderio facta, et editioni Antuerpiensi an. 1634 inserta, eaque procul dubio nitidior et accuratior sit, quam illa tumultuaria, ut eam vocat Lansselius ipse, utpote quam summa cum festinatione facere aliquorum precibus compulsus fuit, cum primum Græce tantum Maximum exhibere constituisset, ut idem met testatur. Quare nil vitio vertendum viro, aliunde peritissimo, si ejusmodi versio paulo obscurior, et inelegantior, et in quibusdam etiam locis, minus accurata prodierit. Sed non ita editori Parisiensi condonandum videtur, qui eam versioni Corderianæ prætulerit, illaque rejecta, in editionem suam asciverit, præsertim, cum et illud incommodi accederet, quod, cum verba textus S. Dionysii circa quæ scholia versantur, plane aliter, ut plurimum, se habeant in hacce versione Lansseliana, quam in Corderiana, imo et nonnunquam diversum omnino præferat sensum; nonnisi difficillime a lectore Græcæ linguæ ignaro deprehendi potest, ad quam partem ejusdem textus singula scholia pertineant: et eo vel maxime quod paragraphorum in quos capita divisa sunt in Corderiana textus S. Dionysii versione, numerus in Lansseliana scholiorum versione, atque in Parisiensi editione plane omissus sit: quamobrem eorumdem scholiorum usus nonnisi impeditissimus esse potest. Hæc ita me permoverant, ut parum abfuerit quin ipse, rejecta dicta Lansselii scholiorum S. Maximi versione, Corderianam eorumdem versionem juxta editionem Antuerpiensem editioni meæ insererem. Nec deerat vir doctus, qui hocce mihi consilium daret; quique præterea addebat, hoc postulari ab uniformitatis ratione (quæ in quolibet opere, cum fieri potest, servanda est), ut ejusdem auctoris esset tum versio textus Areopagitici, tum scholiorum quæ in ipsum conscripta sunt. Quare et rejicere suadebat Tilmannianam Pachymeræ Paraphraseos in Epistolas S. Dionysii versionem pro Corderiana ascitam, cum Paraphrases ejusdem Pachymeræ in libros S. Dionysii, imo et scholia S. Maximi in easdem Epistolas, sint ex Corderii versione. Quominus tamen huic consilio acquiescerem (an recte, benignus Lector judicium feret) duo potissimum in causa fuere. Primum ne viderer datæ publico fidei aliqua in parte deesse; siquidem in me receperam, Opera S. Dionysii juxta postremam Parisiensem editionem, quam cæteris præcellere communis persuasio est, recudere; alterum, quod admodum credibile mihi videretur, Parisiensem editorem, cum ex duplici editione, Lansseliana scilicet et Corderiana, suam conflare vellet, meliora ac potiora selegisse, quanquam aliter alicui videretur. Idcirco neque omittendas censui notas Lansselii tum in dictam Pachymeræ Paraphrasim, tum in B. Dionysii Vitam a Syngelo conscriptam, et in ejusdem Martyrium: quanquam hæc omnia videri alicui possent minime necessaria, ac fortasse nec utilia (ut talia visa fuere Corderio, qui, cum viginti circiter annis post Lansselium, editionem suam Antuerpiensem curaret, ea omnia omisit). Nihilominus ipse satius duxi, aliquantulum abundare, quam in ulla re, quæ a quoquam desiderari posset, deesse. Attamen cum summum me desiderium teneret, perfectioris, quantum fieri posset, reddendæ hujus editionis meæ, idcirco virum doctum, qui me de his omnibus monuerat, rogavi, ut defectui, quem in Lansseliana scholiorum S. Maximi versione animadverterat, ipse mederetur: quod utcunque impetravi: nam verba textus S. Dionysii, circa quæ scholia versantur, ad ver-*

(1) *Additamenta* a correctionibus et variis lectionibus distinximus et inter uncos posita textui inseruimus. Edit. Patr.

sionem Corderianam revocavit; ita tamen ut, ubi scholia vocem aliquam Græcam exponerent, ipse Latinæ Corderianæ versioni vocem eamdem Græce adjungeret, præmisso Gr., hoc est Græce; ut notum fieret lectori, in vocis Græcæ vi atque energia explicanda scholium illud unice vel præcipue impendi. Præterea versionem ipsam haud infrequenter, ubi necessitas major videbatur, correxit: interpunctionem, quæ vitiosissima erat, emendavit: ac demum numerum singulis paragraphis adjunxit, quo facilius lector comperire posset ad quam partem textus scholia singula pertinerent. Quæ, ni fallor, haud modicum addunt editioni huic meæ ornamentum, imo et emolumentum. Majoris tamen fortasse quis fecerit, quæ huic tomo accedunt ex alio penu deprompta Additamenta. Notum est omni, qui eruditionis quidpiam attigerit, quanta et a quanto tempore ferveat de Areopagiticorum Operum auctore controversia: quanquam enim hodierno tempore in abjudicandis magno illi Dionysio Operibus hisce eruditi ferme consentiant, non desunt tamen hodiedum, qui pro illis eidem vindicandis libenter pugnent; et alii, quibus saltem causa hæc haud omnino deplorata seu desperata videatur. Cum igitur anonymus quidam auctor Gallus opellam, cui titulus est, Problema de Operibus S. Dionysii nomine inscriptis, *patrio sermone elucubraverit, in qua utriusque partis rationes et argumenta accuratissime proponit* (2), *hinc rem omnibus gratam me facturum putavi, si eam Latine versam editioni huic meæ adjungerem: inde enim poterit quisque hanc celebrem causam penitius, modico cum labore, perspectam habere eamque dijudicare. Longius processere nonnulli, ut videlicet non solum Areopagitica Opera magno Dionysio abjudicarent, sed etiam eorumdem auctorem hæreseos labe infectum fuisse contenderent. Inter cæteros Michael Lequienus, ordinis Prædicatorum, vir sane doctissimus et eruditissimus, nullum non lapidem movit in Dissertatione Damascenica secunda, ut ipsum Eutychianorum, seu Monophysitarum erroribus addictum fuisse, demonstraret. Verum, ut est præclara ejus ordinis dos, ut veritatem, cum opus fuerit, non minus contra suos quam contra alios tueatur, ex eodem ordine prodiit, qui Lequienum, ut ut virum perspicacissimum, hac in re deceptum esse probaret, atque Areopagiticorum auctoris orthodoxiam contra ipsum validissime propugnaret. Is est celeberrimus P. Bernardus M. de Rubeis, cujus hac de re Dissertationem tanquam nobilem huic editioni meæ coronidem, postremo loco appono. Ex his omnibus illud tibi modo persuadeas velim, optime Lector, me semper operam daturum quam potero maximam, ut quæcunque Patrum aliorumve auctorum Opera recudenda suscepero, ea ex typographia mea ornatiora et perfectiora quam antea fuerant, prodeant. Vale.*

(2) Quæ in hoc Problemate pro *Areopagiticorum* authentia aut contra genuinitatem eorum prolixe admodum congessit auctor anonymus, jam antea egregie tractaverat R. P. D. Le Nourry in *Apparatu ad Bibliothecam maximam Patrum*. Ejus Dissertationem tomo primo S. Dionysii præmisimus; non est igitur cur argumenta fuse jam exposita cum auctore anonymo iterum ad examen revocemus. EDIT. PATR.

SANCTI MAXIMI

SCHOLIA

IN EOS BEATI DIONYSII LIBROS QUI EXSTANT

Interprete Petro Lansselio, Gravelingano, Societatis Jesu presbytero.

—

GEORGII PACHYMERÆ

PARAPHRASIS

IN SANCTI DIONYSII EPISTOLAS

Ab eodem Petro Lansselio recognita.

ACCEDUNT

EJUSDEM S. MAXIMI IN NONNULLAS S. DIONYSII EPISTOLAS SCHOLIA,

Cum interpretatione Latina Balth. Corderii.

—

PETRUS LANSSELIUS LECTORI SALUTEM.

Redeo iterum ad te, bone lector, et pauca moneo. In sanctissimi Dionysii Opera lucubrationes sunt Græcorum duorum sane eruditæ, quæ propter eorum hominum sapientiam et auctoritatem, merito suo maximi fiunt, et leguntur. Eorum altero comitatiorem nostrum esse Dionysium volui, ut in hoc quasi novo in Galliam reditu, non a suis modo Parisiensibus, verum etiam ab omnibus qui humanitate non careant, jucundius excipiatur. Porro Maximum longe anteferendum Pachymeræ putavi, nam et antiquior est, quod Pachymeres ipse agnoscit, qui cum Maximi locum unum protulisset, φησί τις, *inquit,* τῶν παλαιῶν. *Præterea celebrior est editis libris et doctissimis Commentariis, quibus doctrinæ catholicæ veritatem illustravit, quorum indicem Photius, Baronius, et alii suppeditant : item ad fores triumphantis Ecclesiæ martyrii lauream, atque palmas in æternum virescentes posuit; unde titulum sanctitatis est consecutus, quare de illo memorans Pachymeres in cap.* 11 De cœl. hierar. *quasi ad genua illi accidens ita veneratur,* τοῦτό ἐστιν ἐκ τῶν τοῦ ἁγίου καὶ μεγάλου Μαξίμου. *Denique Pachymeres in sua Paraphrasi nihil habet, quod in scholiis hujus magni Maximi non contineatur, quod facile ex ejus Paraphrasi in epistolas, quam damus, potes intelligere ; et si tibi id otii est, ut ad notas oculos adjicias, in Pachymeræ plus verborum esse videbis, minus rerum : quod si tamen desiderari totum senserimus, in altera editione prodibit. Hic vero dissimulare minime possum, quantum laboris et difficultatis exsorbuerim, uti Maximus subito et* αὐτοσχεδίως *Latine loqueretur. Primum enim Græce tantum exhibere constitueram, jamque typis mandari cœptus erat Dionysius, cum precibus aliquorum fui compulsus, qui utilissimam rem esse aiebant futuram, ut tumultuariam hanc versionem aggrederer. Eo sum ingenio et voluntate, ut laborem penitus nullum, communium utilitatum causa, defugiendum existimem : itaque, dum operis typographicis invigilo, quæ in opere Dionysiano laborabant, dum errata corrigo, dum quatuor manuscripta confero, nata est mihi S. Maximi interpretatio. Nihil hic dicam, quam sit Maximi opus spissum et operosum, quam stylus sit implicatus, obscurus, et, ut ita dicam,* λοξίας, *quam res subtilis atque e media scholastica theologia et metaphysica haud raro petita. Photio summi judicii viro credi potius, quam mihi cupio, cujus hoc est de Maximo testimonium :* Ἔστι δὲ τὴν φράσιν σχοινοτενὴς τε ταῖς περιόδοις, καὶ χαίρων ὑπερβάτοις, ἐναχμάζων τε ταῖς περιβολαῖς, καὶ κυριολογεῖν οὐκ ἐσπουδασμένος. Ἐξ ὧν αὐτοῦ τῇ συγγραφῇ καὶ τὸ ἀσαφὲς καὶ δυσεπίκτητον διατρέχει· τῷ τραχεῖ δὲ τοῦ ὄγκου, ὅσα περὶ συνθήκην καὶ ἀναπαύσεις, τὸν λόγον ὑποβάλλων, οὐδ' ἡδὺς εἶναι σπουδάζει τῇ ἀκοῇ, *etc. Hoc est :* Oratio ejus comprehensionibus continenter producitur, gaudetque hyperbatis, circumductionibus quoque invalescens : et ne proprie quidem loqui satagit. Ex quibus perscriptum hoc ejus, et obscuritas, et difficultas illud comprehendendi passim decurrit. Asperitatem denique tumidioris dictionis, quantum ad compositionem et respirationum intervalla, sua in oratione sectatus, ne auditu quidem esse jucundus studet. *Hæc ille. Quæ lectorem eruditum apud se reputantem, mihi æquiorem futurum spero, si uspiam in clivo tam arduo titubanter incessero. Cæterum stylum adhibui non exquisitum, pictum, et politum, sed quem fido interpreti convenire putavi, familiarem et apertum, et* κατὰ πόδα· *ne si fucum et purpurissam, odoratosque illos rhetorum imbres fuissem sectatus, gravissimo auctori nubem obscuritatis inducerem, qui lucem potius afferre debuissem. Placuit enim mihi semper dictum illud sapiens eruditi Synesii :* Φιλοσοφίᾳ οὐ διενεκτέον ὑπὲρ τῶν ὀνομάτων, ὑπηρεσίαν τῇ διανοίᾳ ζητούσῃ, κἂν χαμόθεν αὐτὴν ἐς τὰ πράγματα συμπορίζηται τρανήν τε καὶ ἐφαρμόζουσαν. *Hoc est :* Philosophiæ non multum de nominibus pugnandum; quæ administram animi sensibus operam requirit, vel si eam ex ima fæce populi ad res explicandas dilucidam ac consentaneam corrogare necesse sit.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

ΕΙΣ ΤΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ.

SANCTI MAXIMI

PROLOGUS

IN OPERA SANCTI DIONYSII

Interprete Petro Lansselio.

Nobilitatem magni Dionysii atque in divitiis splendorem, solus ipse Atheniensium senatus, in quo ut consilium daret electus est, repræsentat : siquidem Areopagitarum unus hic erat, sicut divinus declaravit Lucas, dum sancta sanctorum apostolorum gesta enarrat; cum enim dixisset sanctissimum apostolum Paulum Athenis agentem, ac verbis cum quibusdam philosophis Epicureis, nec non Stoicis confligentem, atque fidem in Dominum nostrum Jesum Christum, mortuorum resurrectionem, et judicium universale annuntiantem, a philosophiæ expertibus (nec enim revera erant philosophi) comprehensum, atque ad Areopagum deductum fuisse, ac concionatum e vestigio quosdam cepisse, atque ad veritatis lumen transposuisse, addit : *Sic Paulus exivit de medio eorum; quidam vero viri, adhærentes ei, crediderunt : in quibus et Dionysius Areopagita, et mulier nomine Damaris, et alii cum eis* [a].

Ego sane non frustra audio, inter omnes qui tum temporis per divinum Paulum crediderunt, solum præstantissimum Dionysium apposita etiam ipsius dignitate a deifero conscriptore nominatum esse; ait enim *Areopagita*, adjicio autem amplius, nimirum propter sapientiæ copiam et excellentiam irreprehensibilis inter Athenienses vitæ instituti, ejus cum familia mentionem factam esse. Sciendum enim est, sicut antea monui, non cujusvis hominis fuisse, in Areopagi senatu dignitatem obire; sed eorum qui apud Athenienses, genere, divitiis ac vitæ probitate primas tenebant; et qui in hoc illustres censebantur, sententiam in Areopago ferebant; siquidem ex novem qui Athenis archontes constituti erant, Areopagitas (sicut

A Τὴν μὲν εὐγένειαν, τό τε περιφανὲς ἐν πλούτῳ μεγάλου Διονυσίου καὶ μόνον αὐτὸ τὸ κατὰ Ἀθηναίους βουλευτήριον, καθ' ὃ βουλεύειν ᾑρέθη, παρίστησι. Τῶν γὰρ Ἀρεοπαγιτῶν εἷς ἐτύγχανεν οὗτος, ὡς ὁ θεῖος ἐδήλωσε Λουκᾶς, ἱστορῶν τὰς τῶν ἱερῶν ἀποστόλων ἱερὰς πράξεις· εἰπὼν γὰρ τὸν ἁγιώτατον ἀπόστολον Παῦλον γενόμενον ἐν Ἀθήναις, συμβαλόντα τέ τισιν εἰς λόγους τῶν ἐξ Ἐπικούρου φιλοσόφων, καὶ τῶν γε μὴν ἀπὸ τῆς στοᾶς· καὶ κηρύξαντα τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν πίστιν, τήν τε τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν, καὶ τὴν καθολικὴν κρίσιν, συλληφθῆναι παρὰ τῶν ἀφιλοσόφων (οὐ γὰρ ἀληθῶς φιλοσόφων) ἀχθῆναί τε κατὰ τὸν Ἄρειον πάγον, καὶ δημηγορήσαντα, παραχρῆμά τινας ἑλεῖν, καὶ πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας μεταθεῖναι φῶς, ἐπάγει· *Καὶ οὕτως ὁ* **B** *Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν· τινὲς δὲ ἄνδρες, κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν· ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.*

Ἐγὼ μὲν οὖν οὐ μάτην ἀκούω τοῦ παρὰ πάντας τοὺς πεπιστευκότας τότε διὰ τοῦ θείου Παύλου, μόνον τὸν ἄριστον Διονύσιον ἐξονομασθῆναι παρὰ τοῦ θεοφόρου συγγραφέως, προστεθείσης αὐτοῦ καὶ τῆς ἀξίας· φασὶ γὰρ *Ἀρεοπαγίτης*, ἐπιβάλλω δὲ μᾶλλον, ὅτι διά τε τὸ κατὰ σοφίαν περιττὸν, καὶ διὰ τὸ ἐν Ἀθηναίοις ἀνεπιλήπτου πολιτείας ἔκκριτον, **C** μνημονευθῆναι μετὰ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. Χρὴ δὲ εἰδέναι, καθὰ προέφην, ὡς οὐ παντὸς ἀνδρὸς ἦν, εἰς τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴν τελεῖν· ἀλλ' οἱ παρ' Ἀθηναίοις πρωτεύοντες ἔν τε γένει καὶ πλούτῳ καὶ βίῳ χρηστῷ· καὶ κατὰ τοῦθ' οἱ ἐπίσημοι καθεστῶτες ἐβούλευον εἰς τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλήν· ἐκ γὰρ τῶν ἐννέα καθισταμένων ἀρχόντων Ἀθήνησιν, τοὺς Ἀρεοπαγί-

[a] Act. XVII, 33, 34.

τας ἔδει συνεστάναι δικαστὰς, ὥς φησιν Ἀνδροτίων ἐν δευτέρᾳ τῶν *Ἀτθίδων*· ὕστερον δὲ πλειόνων γέγονεν ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴ, τουτέστιν ἡ ἐξ ἀνδρῶν περιφανεστέρων πεντήκοντα καὶ ἑνὸς, πλὴν ἐξ εὐπατριδῶν, ὡς ἔφημεν, καὶ πλούτῳ καὶ βίῳ σώφρονι διαφερόντων, ὡς ἱστορεῖ Φιλόχορος διὰ τῆς τρίτης τῶν αὐτῶν *Ἀτθίδων*. Ἔξω δὲ τῆς πόλεως ἦν τὸ κατὰ Ἄρειον πάγον δικαστήριον, κληθὲν οὕτω,(καθ' ἃ μυθολογοῦσιν Ἀθηναῖοι) ἐκ τοῦ κατ' αὐτὴν τὴν ἐξοχὴν τοῦ κατὰ τὴν πόλιν ὄρους συστάντος δικαστηρίου μεταξὺ Ποσειδῶνος καὶ Ἄρεως· ὁ γὰρ Ποσειδῶν δίκην εἶπε πρὸς Ἄρεα κατὰ τοὺς ἀρχαίους μύθους παρ' Ἀθηναίοις ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, φάσκων ἀναιρεθῆναι τὸν ἴδιον υἱὸν Ἁλιῤῥόθιον ὑπ' Ἄρεως· κἀκεῖθεν ἐξ Ἄρεως ὁ πάγος ἐκεῖνος Ἄρειος ἐκλήθη. Ἐδίκαζον οὖν Ἀρεοπαγῖται περὶ πάντων σχεδὸν τῶν σφαλμάτων καὶ παρανομιῶν, ὡς ἅπαντά φησιν Ἀνδροτίων ἐν πρώτῃ, καὶ Φιλόχορος ἐν δευτέρᾳ καὶ τρίτῃ τῶν *Ἀτθίδων*.

Διὰ δὲ τοῦτο ἅτε καινῶν δαιμονίων καταγγελέα τὸν θειότατον Παῦλον, ὡς ἱστόρησεν ὁ φιλαλήθης Λουκᾶς, οἱ τῆς ὑπὸ Θεοῦ μωρανθείσης σοφίας ἐρασταὶ πρὸς τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴν ἕλκουσιν. Ἀλλ' ἐν τοῖς Ἀρεοπαγίταις τηνικαῦτα χρόνου βουλεύων, ἅτε δικαστὴς ἀκλινέστατος, ὁ πάμμεγας Διονύσιος, ἀδέκαστον ἀπένειμε τῇ κατὰ τὸν πνευματοφόρον Παῦλον ἀληθείᾳ τὴν ψῆφον, ἐῤῥῶσθαί τε πολλὰ φράσας τῇ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν ἀνοήτῳ [1] σεμνότητι, τὸν ἀληθῆ καὶ πανεπίσκοπον κριτὴν ἐννοίας Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς Υἱὸν μονογενῆ καὶ Λόγον, ὃν ὁ Παῦλος ἐκήρυξεν, εὐθὺς εἴχετο τοῦ φωτός· κἂν γὰρ οἱ Ῥωμαῖοι τότε ἐκράτουν, ἀλλ' οὖν αὐτονόμους ἀφῆκαν Ἀθήνας καὶ Λακεδαιμονίαν· ὅθεν ἔτι παρὰ Ἀθηναίοις καὶ τὰ κατὰ τοὺς Ἀρεοπαγίτας ἐπολιτεύετο. Καὶ τελεῖται μὲν ἅπαντα τῆς σωτηρίας τὰ δόγματα διὰ Παύλου τοῦ κρατίστου, παιδαγωγεῖται δὲ διδασκαλικῶς ὁ Διονύσιος ὑπὸ Ἱεροθέῳ τῷ μεγίστῳ, καθά φησιν ὁ αὐτός· εἶτα καθίσταται κατὰ τὸ φερόμενον ἐν ἑβδόμῳ βιβλίῳ τῶν *Ἀποστολικῶν διαταγμάτων* ὁ Διονύσιος ἐπίσκοπος ὑπὸ Παύλου τοῦ χριστοφόρου τῶν ἐν Ἀθήνῃσι πιστευσάντων.

Μνημονεύει δὲ τοῦ Ἀρεοπαγίτου καὶ Διονύσιος ἀρχαῖος Κορινθίων ἐπίσκοπος, καὶ Πολύκαρπος ἐν τῇ πρὸς Ἀθηναίους ἐπιστολῇ αὐτοῦ. Ἔστι δὲ τὴν ὀρθότητα καὶ πολυμάθειαν ἀποθαυμάσαι τοῦ ἁγίου τούτου Διονυσίου, τὸν ἀληθῶς διὰ πολλῆς ἡγμένον ἐπιστήμης τῶν ἀνεπιλήπτων τῆς Ἐκκλησίας παραδόσεων, θεάσασθαί τε τὰ παρὰ τοῖς τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφοις νόθα δόγματα πρὸς τὴν ἀλήθειαν μετενηνεγμένα. Ἐλεῆσαι γάρ ἐστι μᾶλλον καὶ συναλγῆσαι τῆς ἀπροσεξίας τοὺς ὀλιγώρους τῆς εὐπαιδευσίας [2] ἐξεταστὰς, ὅτι τῇ σφῶν ἀμαθίᾳ συμμετροῦσι καὶ τὰς τῶν ἑξῆς ἀνθρώπων φιλομαθεῖς εὐθημοσύνας. Ἐν-

A Androtion in secunda *τῶν Ἀτθίδων* ait) constare oportebat; postea pluribus concessus fuit Areopagi senatus, id est ex viris illustrioribus quinquaginta et uni, sed nobilibus tamen, ut diximus, ac divitiis vitæque modestia excellentibus, sicut Philochorus in tertia *τῶν Ἀτθίδων* earumdem narrat. Porro extra civitatem erat Areopagitarum tribunal, sic nominatum (prout fabulantur Athenienses) propter eamdem excellentiam ex judicio quod inter Neptunum et Martem in civitatis monte constitutum fuit: Neptunus enim (secundum antiquas Atheniensium fabulas) in hoc loco contra Martem causam dixit, asserens filium suum Halirrhothium a Marte occisum, et inde collis ille ex Marte Ἄρειος seu Martius vocatus est. Judicabant igitur Areopagitæ fere B de omnibus peccatis et iniquitatibus, sicut Androtion in prima, et Philochorus in secunda et tertia *τῶν Ἀτθίδων* aiunt.

Propterea divinum Paulum veluti novorum dæmoniorum annuntiatorem (sicut amans veri Lucas narravit [b]) stultæ apud Deum sapientiæ amatores, ad Areopagitarum judicium trahunt, verum inter Areopagitas tum temporis, ut constantissimus judex, maximus Dionysius, calculum nullo munere corruptum veritati pro spiritifero Paulo tradidit, atque insipienti Areopagitarum gravitati ac severitati multum valedicens, verum ac omnium inspectorem judicem Jesum Christum unigenitum Dei et Patris C Filium, quem Paulus prædicarat, animo concipiens, statim lumini adhæsit; etsi enim Romani tunc dominarentur, tamen Athenas et Lacedæmoniam propriis uti legibus sinebant; unde adhuc apud Athenienses magistratus, Areopagitarum munere suo fungebantur: ac omnibus quidem salutis dogmatibus a præstantissimo Paulo initiatur; magistri autem more Dionysius a maximo Hierotheo instituitur, sicut ipse ait; postea Dionysius (prout habetur in septimo libro *Apostolicarum constitutionum*) constituitur a christifero Paulo Atheniensium fidelium episcopus.

Meminit vero etiam Areopagitæ Dionysius antiquus Corinthiorum episcopus, et Polycarpus in sua ad Athenienses epistola. Porro sancti hujus Diony- D sii vitæ probitatem ac scientiæ copiam mirari licet, et eum qui vere per multarum irreprehensibilium Ecclesiæ traditionum cognitionem deductus fuit, ac intueri adulterina ethnicorum philosophorum decreta ad veritatem traducta; decet enim potius misereri ac condolere, ob segnitiem paucos esse bonæ doctrinæ examinatores, quod sua inscitia reliquorum etiam hominum scientiæ cupidam commetiantur animi ac ingenii promptitudinem. Tales quidem

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES*.

[b] Act. XVII, 18.

[1] ἀνοήτῳ. [2] ἀπαιδευσίας.

* Ex codice S. Marci Veneti.

in quorumdam scripta incidentes, ac forte minime eorum quæ dicuntur sensum assequi valentes, mox ad indiscretam scriptoris cavillationem efferuntur; atqui cum prorsus nequeant ea quæ acerbe reprehendunt, corrigere aut arguere, oportet, ut in se iram convertant, et potius molestia afficiantur, quod sua desidia ignorent etiam ipsi ea quæ ad cognitionem perducta sunt, aut revera, quod minime apud idoneos cum desiderio addiscendi conversantes, suis dubiis liberentur. Sed audent aliqui divino Dionysio convicii loco hæreses objicere, cum prorsus errores hæreticorum ignorent; profecto enim, si ex unoquoque eorum quæ in hæreticis condemnata sunt, hujus decreta dijudicarent, multo magis distare ab improbis illis cognovissent, quam verum lumen a tenebris. Quid enim dixerint in iis quæ de sola adoranda Trinitate ab ipso divine exponuntur? Quid de uno beatissimæ hujus Trinitatis Jesu Christo unigenito Dei verbo, qui perfecte humana indui natura voluit; nunquid animam mente præditam, ac corpus sicut nostrum terrestre, et reliqua quæ a rectis constituta magistris explicavit? Quid autem de intelligibilibus aut mente præditis atque sensilibus quis merito reprehendat; aut de universali nostra cum corpore nostro et anima nostra futura resurrectione, et de judiciis, quæ tum fient justorum et injustorum? nam salus nostra adversus hæc collectim dicere intendit quæ pluribus explicare nefas, cum expositio in scholiis cuncta opportune declaret.

Ita est, inquiunt. Sed neque Eusebius Pamphili, quin nec Origenes hujus libros scriptis mandarunt.

Adversus quos dicendum Eusebium quam plurima omisisse quæ ad ejus manus non pervenerunt; etenim nec prorsus omnia collegisse ait, imo magis fatetur libros qui ad ipsum non devenerunt esse numero superiores, et sane multorum meminisse possem quos minime habuit, et hos quidem suæ regionis, ut Hymenæi et Narcissi, qui sacerdotes Hierosolymis fuere; ego sane in aliquos Hymenæi libros incidi. Item neque Pantæni opera descripsit, neque Clementis Romani, nisi duarum tantum Epistolarum, sed neque plurimorum aliorum. Origenes enim, nescio an omnium, vix autem quatuor meminit. Diaconus vero quidam Romanus, nomine Petrus, narravit mihi, omnia divini Dionysii opera, Romæ in sacrorum scriptorum bibliotheca reposita servari.

Scribit autem plurima ad beatissimum Timotheum, sancti Pauli apostoli discipulum, Ephesiorum episcopum, a primariis Jonicæ philosophiæ sectatoribus Ephesi versantibus molestias, ut videtur, sustinentem, ac interrogantem velut profanæ philosophiæ peritum, ut magis certaret: nihilque

A τυγχάνοντες οἱ τοιοῦτοι συγγράμμασιν ἐνίων, καὶ τυχὸν οὐ παρακολουθοῦντες τῇ τῶν λεγομένων διανοίᾳ, πρὸς ἀδιάκριτον εὐθὺς ἐκφέρονται τοῦ συγγραφέως διαβολήν· καίτοι παντελῶς οὐ δυνάμενοι τὰ σκώμματα διευθύνειν τε καὶ διελέγχειν ἃ φασιν αὐτοί, δέον ἐπὶ σφᾶς αὐτοὺς τρέπειν τὴν ὀργήν, καὶ μᾶλλον ἀσχάλλειν, ὅτι μὴ σπουδάσαντες ἔγνωσαν καὶ αὐτοὶ τὰ περὶ [a] γνῶσιν ἀνηγμένα· ἢ τἀληθὲς, ὅτι μὴ πρὸς τοὺς ἱκανοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα φιλομαθῶς γεγονότες, τῶν ἀπορημάτων ἀπελύθησαν. Ἀλλὰ τολμῶσί τινες λοιδορεῖν εἰς αἱρέσεις τὸν θεῖον Διονύσιον, καθάπαξ καὶ τὰ τῶν αἱρετικῶν ἀγνοοῦντες· ἢ γὰρ ἂν, ἐξ ἑκάστου τῶν καταχεκριμένων ἐν τοῖς αἱρετίζουσι συγκρίνοντες, τὰ παρὰ τούτων δόγματα πολλῷ τῶν φλαύρων ἀφεστηκότα διεγίνωσκον, καθόσον φῶς ἀληθὲς B καὶ σκότος. Τί γὰρ εἴποιεν ἐν τοῖς περὶ τῆς μόνης προσκυνητῆς Τριάδος θεολογουμένοις παρ' αὐτῷ; τί δ' ἂν περὶ τοῦ τῆς παμμακαρίας ταύτης Τριάδος ἑνὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ μονογενοῦς Θεοῦ Λόγου τελείως ἐνανθρωπῆσαι θελήσαντος; οὐχὶ ψυχὴν ἔννουν, καὶ σῶμα τὸ καθ' ἡμᾶς γήϊνον διεξῆλθε, καὶ τὰ λοιπὰ [b] τὰ ὅσα τοῖς ὀρθοῖς ἐντέτακται διδασκάλοις; Τί δὲ περὶ νοητῶν καὶ νοερῶν καὶ τῶν αἰσθητῶν μέμψαιτ' ἄν τις εἰκότως· ἢ περὶ τῆς καθολικῆς ἡμῶν ἀναστάσεως τῆς μετὰ σώματος τοῦ καθ' ἡμᾶς καὶ τῆς ἡμῶν ψυχῆς γενησομένης· καὶ περὶ τῶν τότε δικαιωτηρίων, δικαίων τε καὶ τῶν μὴ τοιούτων; εἰς τὰ [c] γὰρ, συλλήβδην εἰπεῖν, ἡ καθ' ἡμᾶς ἀφορᾷ σωτηρία, ἅτινα πλατέως διεξελθεῖν οὐ δίκαιον, τῆς ἐπὶ C σχολίων ἐξηγήσεως ἅπαντα κατὰ καιρὸν ἐπισημαινομένης.

Ναὶ, φασίν [d]· ἀλλ' οὐκ ἔγραψεν αὐτοῦ τὰς συντάξεις Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου· καὶ μὴν οὐδ' Ὠριγένης.

Πρὸς οὓς λεκτέον, ὡς πάμπολλα παρῆκεν Εὐσέβιος οὐκ ἐλθόντα περὶ χεῖρας οἰκείας· καὶ γὰρ οὔτε φησὶν ἅπαντα καθάπαξ συναγηοχέναι· μᾶλλόν γε μὴν ὁμολογεῖ καὶ ἀριθμοῦ κρείττονα βιβλία καθεστάναι μηδαμῶς εἰς αὐτὸν ἐληλυθότα· καὶ πολλῶν ἐδυνάμην μνημονεῦσαι μὴ κτηθέντων αὐτῷ, καὶ ταῦτα τῆς αὐτοῦ χώρας, ὡς Ὑμεναίου καὶ Ναρκίσσου τῶν ἱερασαμένων ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἐγὼ γοῦν ἐνέτυχόν τισι τῶν Ὑμεναίου. Καὶ μὴν οὔτε Πανταίνου τοὺς πόνους ἀνέγραψεν, οὔτε τοῦ Ῥωμαίου Κλήμεντος, πλὴν δύο καὶ μόνων D ἐπιστολῶν· ἀλλ' οὔτε πλείστων ἑτέρων. Ὁ γὰρ Ὠριγένης, οὐκ οἶδα εἰ πάντων, μόλις δὲ τεττάρων ἐμνήσθη. Διάκονος δέ τις Ῥωμαῖος, Πέτρος ὄνομα, διηγήσατό μοι, πάντα τὰ τοῦ θείου Διονυσίου σώζεσθαι κατὰ τὴν ἐν Ῥώμῃ τῶν ἱερῶν βιβλιοθήκην ἀνατεθειμένα.

Γράφει δὲ τὰ πλεῖστα πρὸς τὸν τρισμακάριον Τιμόθεον, τὸν τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Παύλου φοιτητήν, Ἐφεσίων ἐπίσκοπον, ὑπὸ τῶν κατὰ τὴν Ἔφεσον τῆς Ἰωνικῆς φιλοσοφίας προεστώτων, ὡς εἰκὸς, πάσχοντα πράγματα, καὶ πυνθανόμενον, ὡς εἰδήμονος τῆς ἐξωτερικῆς φιλοσοφίας, ἵνα καὶ μᾶλλον ἀγωνίζοιτο· καὶ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[a] πρός. [b] πάντα. [c] ταῦτα. [d] φησί.

οὐδὲν ἀπεικός· ἐπεὶ καὶ ὁ θεοφιλὴς ἀπόστολος Παῦλος ταῖς Ἑλλήνων ἐχρήσατο ῥήσεσι, ταύτας ἀκούων τυχὸν παρὰ τῶν συνόντων αὐτῷ, τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας ἐμπείρων. Συνίστησι δὲ καὶ τοῦτο, Διονυσίου ταῦτα φιλαλήθως τὰ συγγράμματα καθεστάναι· τὸ γὰρ ἀνεπιτηδεύτως μνημονεύειν αὐτὸν ῥήσεων τῶν συνακμασάντων αὐτῷ ἀνδρῶν, ὧν αἵ τε θεῖαι τῶν ἀποστόλων μνημονεύουσι Πράξεις, καὶ Παύλου τοῦ θεοφιλοῦς αἱ πολυωφελεῖς ἐπιστολαί, τὸ τῶν συγγραμμάτων ἀσκευώρητον ἀποφαίνουσι· μάλιστα δὲ πάντων τὸ τῶν δογμάτων ἀσφαλέστατον.

Ἐπειδὴ δέ τινές φασι, μὴ εἶναι τοῦ ἁγίου τὸ σύγγραμμα [7], ἀλλά τινος τῶν μεταγενεστέρων, ἀνάγκη αὐτοὺς καὶ τῶν ἀπηγορευμένων τινὰ καὶ ἀτόπων αὐτὸν τιθέναι, καταψευδόμενον τοιαῦτα ἑαυτοῦ, ὡς συνῆν τοῖς ἀποστόλοις, καὶ ἐπέστελλεν οἷς οὐδὲ συνεγένετό ποτε κατ' αὐτούς, οὐδὲ ἐπέστειλε.

Τὸ δὲ καὶ πλάσασθαι προφητείαν πρὸς τὸν ἀπόστολον Ἰωάννην ἐν ἐξορίᾳ ὄντα, ὡς ἐπανήξει πάλιν εἰς τὴν Ἀσιάτιδα γῆν, καὶ τὰ συνήθη διδάξει, τοῦτο τερατολόγου ἀνδρὸς καὶ προφήτου δόξαν ἐκμανῶς θηρωμένου.

Τὸ δὲ καὶ λέγειν αὐτὸν ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ τοῦ σωτηρίου πάθους ἐν Ἡλιουπόλει συνόντα Ἀπολλοφάνει, θεωρεῖν καὶ συμφιλοσοφεῖν περὶ τῆς ἡλιακῆς ἐκλείψεως, ὡς οὐ κατὰ φύσιν οὐδὲ κατὰ τὸ ἔθος τότε γεγενημένης· λέγειν δὲ αὐτὸν καὶ παρεῖναι σὺν τοῖς ἀποστόλοις τῇ προκομιδῇ τοῦ λειψάνου τοῦ θείου τῆς ἁγίας θεοτόκου Μαρίας· καὶ χρήσεις προφέρειν Ἱεροθέου τοῦ ἰδίου διδασκάλου ἐκ τῶν εἰς αὐτὴν ἐπιταφίων λόγων· πλάττεσθαί δὲ καὶ ἐπιστολὰς καὶ λόγους ὡς πρὸς τοὺς μαθητὰς τῶν ἀποστόλων ἐκφωνηθέντας, πόσης ἀτοπίας καὶ καταγνώσεως, καὶ τῷ τυχόντι ἀνθρώπῳ, μήτι γε δὴ ἀνδρὶ τοσοῦτον ἀνηγμένῳ κατά τε ἦθος καὶ γνῶσιν, καὶ τὸ ὑπεραίρειν τὰ αἰσθητὰ πάντα, καὶ τοῖς νοεροῖς συνάπτεσθαι κάλλεσι, καὶ δι' αὐτῶν ὡς ἐφικτὸν Θεῷ!

Ἐξηγητικῶν μὲν οὖν ὑπομνημάτων ὡς ὅτι μάλιστα διεξοδικωτάτων ἐδεῖτο πρὸς ἑρμηνείαν τῆς αὐτοῦ πολυμαθείας· πλὴν κεφαλαιωδέστερον, ὡς ἡ βίβλος ἐχώρησε, διὰ σχολίων, τὰ φανέντα μοι, Θεῷ πεποιθώς, παρατέθεικα κατὰ τοὺς ἑξῆς παρακειμένους λόγους, οὓς τέως εἰς τὰς ἐμὰς ἐλθεῖν συμβέβηκε χεῖρας [8].

A a probabilitate alienum, quandoquidem amicus Dei Paulus apostolus, sententiis gentilium usus fuerit, cum forte eas a familiaribus suis Græcæ philosophiæ peritis audivisset. Porro illud etiam confirmat, hæc vere Dionysii scripta constitui; eum nempe sine ulla affectatione meminisse sententiarum virorum qui cum ipso floruerunt, quorum divina apostolorum Acta mentionem faciunt, et utilissimæ Pauli Dei amantissimi Epistolæ scriptorum integritatem declarant, maxime vero omnium certissima doctrina.

Quoniam vero aliqui dicunt hoc scriptum minime sancto tribuendum, sed cuidam posteriorum, necesse, ipsos et desperatæ quemdam salutis, ac absurdum hunc existimare, talia de seipso mentientem, B quod apostolis convixerit ac litteras miserit, quibus nunquam adfuit neque scripsit.

Porro etiam vaticinium fingere ad Joannem apostolum in exsilio versantem, quod iterum in Asianam terram revertetur, et consueta docebit, hoc est, præstigiatoris hominis et prophetæ opinionem insane venantis.

Ipsum autem dicere se tempore salutaris passionis Heliopoli cum Apollophane agentem, speculatum ac simul philosophatum de solari eclipsi, quod non secundum naturam neque secundum consuetudinem tum accidisset; dicere autem se una cum apostolis interfuisse cum divinum corpus sanctæ Deiparæ Mariæ gestaretur, ac sententias proprii C magistri Hierothei ex ejus funebribus ad ipsam sermonibus proferre, fingere etiam epistolas et verba tanquam ab apostolorum discipulis pronuntiata, quantæ absurditatis, et condemnationis cuivis etiam e plebe homini, ne dicam viro adeo moribus et scientia elevato, et cuncta sensilia superanti, ac pulchritudinibus mente præditis conjuncto, atque per eas quantum licet Deo!

Commentariis quidem amplissimis ad interpretationem copiosæ adeo scientiæ opus erat; tamen brevius, quantum margo libri capiebat, Dei fretus auxilio, ea quæ mihi visa sunt scholiis in sequentes libros, quos ad meas hactenus pervenire manus contigit, apposui.

Ex scholiis diligentissimi cujusdam viri.

Ἰστέον ὡς τινες τῶν ἔξω φιλοσόφων, καὶ μάλιστα Πρόκλος, θεωρήμασι πολλάκις τοῦ μακαρίου Διονυσίου κέχρηται, καὶ αὐταῖς δὲ ξηραῖς ταῖς λέξεσι· καὶ ἔστιν ὑπόνοιαν ἐκ τούτου λαβεῖν ὡς οἱ ἐν Ἀθήναις παλαιότεροι τῶν φιλοσόφων, σφετερισάμενοι τὰς αὐτοῦ πραγματείας, ὡς ἐν τῇ παρούσῃ ἀπομνημονεύει βίβλῳ, ἀπέκρυψαν, ἵνα πατέρες αὐτοὶ ὀφθῶσι τῶν θείων αὐτοῦ λογίων· καὶ κατ' οἰκονομίαν Θεοῦ νῦν ἀνεφάνη ἡ παροῦσα πραγματεία πρὸς ἔλεγχον τῆς αὐτῶν κενοδοξίας καὶ ῥᾳδιουργίας. Καὶ ὅτι συνή-

D Sciendum aliquos profanorum philosophorum, et maxime Proclum, sæpe usum speculationibus beati Dionysii; imo ipsis etiam nudis dictionibus; unde ex hoc suspicari licet, antiquiores Athenis philosophos, hujus opera sibi vindicantes, sicut in præsenti libro admonet, occultasse, ut ipsi divinorum ejus librorum auctores ac patres viderentur; et Dei dispensatione nunc præsens opus demonstratum est, ad ipsorum vanitatem et nequitiam redarguendam. Familiare autem ipsis

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[7] σύνταγμα. [8] *Dionysianum ms. minus recte meo judicio ponit hoc loco ea quæ in editione Moreliana præcesserant,* ἐπειδὴ δέ τινες, *quam proinde hic sequi maluimus.*

fuisse nostra usurpare, divinus docet Basilius, in illud: *In principio erat Verbum*, ita super ea dictione disserens: Novi multos eorum qui extra veritatis sermonem ob mundanam sapientiam vehementer superbiunt, admiratos hæc fuisse suisque operibus ingerere ausos. Diabolus enim fur est, ac nostra suis interpretibus divulgat. Et hic quidem sic. Numenio autem Pythagorico aperte dicente: « Quid enim est Plato, nisi Moyses Attice loquens? » nullus negare potest, cum noster minime sit, sed adversariorum, sicut testatur etiam Eusebius Cæsareæ Palæstinæ episcopus, quod non tantum modo, sed etiam ante Christi adventum pro more habuerint profani sapientes, nostra furari.

A θες αὐτοῖς τὰ ἡμέτερα σφετερίζεσθαι, διδάσκει ὁ θεῖος Βασίλειος εἰς τό· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, ἐπ' αὐτῆς τῆς λέξεως οὑτωσὶ λέγων· « Ταῦτα οἶδα πολλοὺς τῶν ἔξω τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας μεγάλα φρονούντων ἐπὶ σοφίᾳ κοσμικῇ, καὶ θαυμάσαντας, καὶ τοῖς ἑαυτῶν συντάγμασιν ἐγκαταλέξαι τολμήσαντας· κλέπτης γὰρ ὁ διάβολος, καὶ τὰ ἡμέτερα ἐκφερομυθῶν πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ ὑποφήτας. » Καὶ οὗτος μὲν οὕτως. Τὰ δὲ Νουμενίου τοῦ Πυθαγορικοῦ προφανῶς λέγοντος· « Τί γάρ ἐστι Πλάτων, ἢ Μωσῆς ἀττικίζων; » οὐδεὶς ἀρνήσασθαι δύναται, οὐχ ἡμετέρου, ἀλλὰ τῶν ἐναντίων ὄντος, ὡς μαρτυρεῖ καὶ Εὐσέβιος ὁ τῶν Παλαιστίνων Καισαρείας καθηγησάμενος, ὅτι οὐ νῦν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς Χριστοῦ παρουσίας σύνηθες τοῖς ἔξω σοφίας, τὰ ἡμέτερα κλέπτειν.

ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΛΕΞΕΩΝ

ΚΑΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΟΝ ΕΜΦΕΡΟΜΕΝΩΝ ΤΗΔΕ ΤΗ ΒΙΒΛΩ.

Α

Ἀγάμενος, θαυμάσας, ἐκπλαγείς.
Ἄγαν, πάνυ.
Ἀγεννῶς, ἀσθενῶς, ἀνάνδρως.
Ἀγιστεία, ἁγιασμὸς, κάθαρσις.
Ἀγκύλον, σχολιὸν, δυσχερὲς, ποικίλον.
Ἀγκυλόχειλον, σχολιόχειλον.
Ἀγλαΐα, λαμπρότης.
Ἀγνῶτες, ἄγνωστοι, ἀνεπιστήμονες, ἀμαθεῖς, ἀγνώριμοι.
Ἀδέκαστος, δίκαιος, ἀδωροδόκητος, ἀπροσωπόληπτος, ὀρθός.
Ἄδυτα, τὰ ἐνδότατα ἅγια, τὰ ἀποκρυφιώτερα.
Ἀδρανῶς, ἀσθενῶς.
Ἀθυρόντων, παιζόντων.
Ἀθύρματα, παίγνια.
Αἴγλη, λαμπηδών.
Αἶσχος, ῥύπος, μίασμα.
Ἀκραιφνὲς, καθαρὸν, διαυγὲς, τέλειον, ἄθικτον.
Ἀκηλίδωτον, καθαρὸν, ἄῤῥυπον.
Ἀκμή, νεότης.
Ἅλις, ἀρκούντως, ἱκανῶς.
Ἁλῶναι, ληφθῆναι.
Ἀμάλθακτον, ἀνένδοτον, ἑδραίαν, ἰσχυρὰν, παγίαν, βεβηκυῖαν.
Ἀμείλικτον, ἀκολάκευτον, ἀπαρέγκλιτον.
Ἀμβλωθρίδια, τὰ ἐξημβλωμένα ἔμβρυα.
Ἀμοιβαίαις, ἀνταλλαττομέναις.
Ἀμυδρῶς, ἀσθενῶς, λεπτῶς, οὐ σαφῶς, ἀλαμπῶς, σκοτεινῶς.
Ἀμυήτους, ἀκατηχήτους, ἀμαθεῖς, ἀνεπιστήμονας.
Ἀμφοῖν, τοῖν δύο ἢ ἀμφοτέροις.
Ἄμφω, ἑκατέρωθεν, ἢ ἀμφοτέρους.
Ἀμαυρὰ, ἀσθενὴς, ἀλαμπὴς, ἀτράνωτος, σκοτεινή.
Ἄναντες, πρόσω, ἄνω, ἐπὶ τὸ προκείμενον.
Ἀνακτόροις, βασιλείοις.
Ἀνάπαυλαν, ἀνάπαυσιν.
Ἀνάπτυξις, διασάφησις.
Ἀνακάθαρσις, διάνοιξις, διασάφησις, ἐπίλυσις, διευκρίνησις.
Ἀνίερος, βέβηλος, αἰσχρός.
Ἀνιώντων, ὀδυνώντων, λυπούντων,

B *Ἀντερεῖ*, ἀντιλέξει.
Ἀντωπεῖν, ἀντιβλέπειν, ἀντοφθαλμεῖν.
Ἀντιπεπονθότως, ἀντικειμένως, ἐναντίως.
Ἀολλῇ ποιεῖ, συνηθροισμένα, ἡνωμένα.
Οὐχ ἀπᾳδούσας, οὐχ ἀπρεπεῖς, οὐχ ἀλλοτρίας, οὐχ ἐναντιουμένας.
Ἀπαναίνεσθαι, ἀπαρνεῖσθαι.
Οὐχ ἀπεικότως, οὐ παρὰ τὸ πρέπον.
Ἀπεῤῥάπισεν, ἀπεφίμωσεν, ἀπεστόμισεν ἢ ἀπεῤῥίπισεν, ἀπήλασεν, ἀπεδίωξεν.
Ἀπερισάλπιγκτοι, ἀπεριήχητοι, ἀκατήχητοι.
Ἀπεμφαίνει, ἀπέοικεν.
Ἀπεστομάτισαν, ἀπεφθέγξαντο.
Ἀπήμονα, ἀβλαβῆ.
Ἀπόχρη, ἐξαρκεῖ.
Ἀπόφασις, λόγος ἀποφατικός.
Ἀπόφασις, ἀπόφανσίς τινος ἀπό τινος.
Ἀποφάσκει, ἀπαγορεύει, ἢ ἀποφατικῶς ἀπαγορεύει, ἤτοι διαγορεύει.
C *Ἀποδεόντων*, ἀπολειπομένων.
Ἀποπερατοῦσαν, συμπληροῦσαν, συμπεραίνουσαν.
Ἀραρότως, ἁρμοζόντως, ἢ παγίως, ἑδραίως.
Ἀῤῥενωπὸν, ἄθελκτον, ἀθήλωτον, ἀνδρεῖον, ἀνένδοτον, ἀπαρέγκλιτον ὑφέσει πάσῃ. Ἰστέον δὲ ὡς ἐπὶ γυναικῶν ἀνδριζομένων ἢ ἀῤῥενοφανῶν εἴρηται.
Ἀρωγός, βοηθός.
Ἀσμένως, περιχαρῶς, ἡδέως.
Ἅττα, τίνα, ἢ ἅτινα, ἢ παραπλήσια.
Ἀτιθάσσων, ἀνημέρων.
Αὖ, δὴ ἢ πάλιν.
Αὖθις, παρ' αὐτὰ, ἢ εὐθέως, ἢ πάλιν.

Β

Βάναυσος, πᾶς τεχνίτης διὰ πυρὸς ἐργαζόμενος.

Γ

D *Γανυμένη*, εὐφραινομένη, ἢ χαίρουσα.
Γαργαλίζοντας, ἐπὶ τὸ ἡδέως καταπεσεῖν προτρεπομένους.
Γενικῶς, γενναίως.
Γέρα, τιμαὶ, ἀμοιβαὶ, ἀνταποδόσεις.

Δ

Δαῖτας, εὐωχίας, ἀρίστας τροφάς.

A *Δεδιττόμενος*, ἐκφοβῶν.
Δειμάτων, φόβων.
Δεινοὶ, σοφοὶ, ἔμπειροι.
Διευκρινηθείη, εὐδιακριθείη, εὐδιορίστως καὶ σαφῶς διατρανωθείη.
Διειδέστατον, διαφανέστατον, καθαρώτατον, διαυγέστατον, λαμπρόν.
Διειδεστάτοις, ἤτοι διαφανεστάτοις.
Διεῖσα, λάμπουσα, διεισιοῦσα, διεισβαίνουσα,
Διαπορθμεύεται, διακομίζεται, διαπερᾷ, διατυποῦται.
Διάμετρον, τὸ ἀπὸ πέρατος εἰς πέρας κατὰ πλάτος διάστημα.
Δόρατα, ξίφη, ὅπλα.
Δράσει, ἐνεργήσει, πράξει.
Δραστηρίως, ἐνεργῶς, ἐργαστικῶς, πρακτικῶς.
Δρώμενα, ἐνεργούμενα, πραττόμενα.

E

B *Ἐκφαντορία*, ἔκφανσις, φανέρωσις.
Ἐλάτειραν, ἀπελαστικὴν, ἐκδιώκτριαν.
Ἐμφερείας, ὁμοιότητος.
Ἐναπομόργνυνται, ἐναποτυποῦσι.
Ἐναρμόνιον, ἐμμελὲς, πρόσφορον.
Ἐναγεστάτη, ῥυπαρωτάτη.
Ἐνὴν, δυνατὴν, ἐνδεχομένην.
Ἐν κόσμῳ, ἐν εὐκοσμίᾳ.
Εἰκῇ, ματαίως.
Εἰκὸς, πρέπον, δέον, ἀκόλουθον.
Εἰκαιολογῆσαι, ματαιολογῆσαι.
Εἰκαῖον, μάταιον.
Εἶναι θεῖος, ὑπάρχειν, γεγενῆσθαι διὰ τοῦ βαπτίσματος.
Εἴ τῳ, εἴ τινι.
Εἰ δέ τῳ, εἰ δέ τινι..
Ἐκτετικότες, ἀποδεδωκότες.
Ἐξιωμένους, ἰωμένους, ἰατρεύοντας.
C *Ἐπίπροσθεν*, ἔμπροσθεν, πρὸ τοῦ θυσιαστηρίου.
Ἐπιφοίτησις, ἐπέλευσις, παρουσία.
Ἐρῶν, ἐφιέμενος, ἐπιθυμῶν.
Ἐρῶν, φήσων, λέξων.
Εὔρυνον, πλάτυνον.
Εὐρώστως, ὑγιῶς.
Εὔεικτα, εὐπειθῆ.
Ἑστίασις, εὐωχία, εὐφροσύνη, χαρά.
Ἐσέφθη, ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ ἐσεβάσθη, ἐτίμησεν, ἐθαύμασεν, ἐξεπλάγη· εἴρηται καὶ ἀντὶ τοῦ ἡσύχασεν, ᾐσχύνθη.
Ἔφεσις, ἐπιθυμία.
Ἐφικτὸν, καταληπτόν.
Ἐφικτὸν, ἐξόν.
Εὐθημοσύνας, εὐθέτους καὶ εὐσχήμους δημιουργίας, ἢ τὰς εὖ ἐχούσας τάξεις καὶ θέσεις.
Πρὸς ἕω, πρὸς ἀνατολάς.
Ἑῷον, πρωϊνὸν, ἀνατολικόν.

D

H

Ἧ, ὅτε δασύνεται καὶ περισπᾶται ἀντὶ τοῦ ὡς ἢ καθό.
Ἡβῶσαν, ἀκμάζουσαν, νεάζουσαν.
Ἡγήσοιτο, προηγήσοιτο.
Ἡττόνων, ὑποδεεστέρων.

Θ

Θεροειδὲς, τὸ κατ' εἰκόνα λέγει.
Θεογενεσίαν, τὸ βάπτισμα.
Θεορρημοσύνη, τοῖς θείοις ῥήμασι, τῇ θείᾳ διδασκαλίᾳ, τῇ κατηχήσει.
Θεωρὸς, θεωρητική.
Θεμιτὸν, ἔννομον, δίκαιον.
Θιασῶται, χορευταὶ, οἱ τὰ θεῖα ᾄδοντες.

I

Ἰδιαίτερον, ἰδικώτερον, ἰδίως προσειρημένον.
Ἵδρυσις, ἑδραίωσις, ἀσφάλεια.
Ἵλεω, ἱλασμός.
Ἵλεως, ἱλαρὸς, εὐμενής.
Ἴνδαλμα, φαντασία, ἀφομοίωμα.
Ἴσχει, ἐνταῦθα κατέχει.
Ἴτω, ἰέτω, ἐρχέσθω.
Ἰταμοὶ, ἀναίσχυντοι, ἀναιδεῖς.

K

Κακεργέτισιν, κακοέργοις.
Κατάφασις, λόγος καταφατικός.
Κατάφασις, ἀπόφανσίς τινος κατά τινος.
Κατὰ τῆς κόρρης, κατὰ τῆς σιαγόνος, κατὰ τοῦ κροτάφου, κατὰ τῆς κορυφῆς.
Κατὰ κάθετον, τὸ ἀπὸ ὕψους εἰς βάθος διάστημα.
Καταδεῖται, καταδεσμεῖται.
Κατεδάρθη, κατεκλίθη.
Ἐκαθεύδησεν, ὕπνωσεν.
Κηλὶς, μῶμος, μομφή.
Κλεινὸς, ἔνδοξος ἀρετῇ.
Κλείθροις, κλειδώμασι.
Κραιπάλη, ὁ ἐκ πολλῆς οἰνώσεως ἐπακολουθῶν παλμὸς καὶ κλόνος τῷ κρανίῳ, ἤγουν τῇ κάρᾳ.

Λ

Λῆξιν, συμπλήρωσιν, συμπεραίωσιν.
Λοξὰ, σκολιὰ, καμπύλα, οὐκ ἐξ εὐθείας γινωσκόμενα.

M

Μαρμαρυγαὶ, λαμπηδόνες.
Μαιευόμενοι, λοχευόμενοι, συναγόμενοι, τρεφόμενοι.
Μέθη, ἡ ἐκ πολλῆς οἰνώσεως οἷον μετένεξις τοῦ ἡγεμονικοῦ.
Μίθρου, τοῦ ἡλίου.
Μυσταγωγία, μηστηρίων ἀγωγὴ, διδασκαλία καὶ μετουσία· ἡ μυήσεως ἀγωγὴ καὶ μετάληψις δηλαδὴ θεία.
Μύησις, μάθησις, κατήχησις, ἐπιστήμη.
Μυχῶν, τόπων σκοτεινῶν ἢ κρυπτῶν.

O

Ὁμόγνια, ὁμογενῆ, γνήσια, φίλα.
Ὀνίνησιν, ὠφελεῖ.
Οἷοι, δυνατοί.
Οἶμον, ὁδόν.
Οὐκ ἀπᾳδούσας, οὐκ ἀπρεπεῖς, οὐκ ἀλλοτρίας, οὐκ ἐναντιουμένας.
Οὐκ ἀπεικότως, οὐ παρὰ τὸ πρέπον.
Οὐκ ἀπὸ, οὐ πόρρω, οὐκ ἔξω.
Οὐκ ἐξορχήσῃ, οὐκ ἐπιδεικτικῶς, οὐδὲ θεατρικῶς δημοσιεύσεις.
Ὀλβίου, πλουσίου.
Ὀπαδὸς, ἀκόλουθος.
Ὀρρωδῶ, φοβοῦμαι.

Π

Πάμπαν, παντελῶς.
Περιουσία, περισσεία, πλεονασμὸς, ὑπεροχὴ, ἀσύγκριτος οὐσία.
Περιπεζίας, ἐπιβατῆς, πορευτῆς, καταληπτῆς.
Περαίνον, ἀποτελοῦν.
Περιφὺς, περιπλακείς.
Προεπηλάκιζες, ὕβριζες.
Προϊοῦσα, προερχομένη.
Προνάουσα, προχέουσα.
Πρὸς ἕω, πρὸς ἀνατολάς.
Προσεχὴς, ἀκλινῶς καὶ ἀνεπιστρόφως ἑαυτῆς καὶ τῶν ἑαυτῆς θεωρός.
Πρωτουργὸς, πρωτοεργός.
Πείσεται, πάθη ὑποστήσεται.
Πιαλέοις, ὡς διψαλέοις. Εἴρηται ἐπὶ ποιοῖς τισιν ἰδίως ὄφεσι, τοῖς κατ' Ἱεριχὼ μάλιστα εὑρισκομέ-

νοις, ἐξ ὧν ἰατροὶ ὡς τὰ πολλὰ τὴν θηριακὴν σκευάζουσιν· οὕτως ἀντιθέτως τούτοις ἐνταῦθα ἁπλῶς τίθεται αὐτῷ πιαλέοις, τουτέστι πινομένοις, λιπαροῖς, πλουσίοις ἅμα καὶ ὑπερεχχεομένοις καὶ κορεστικοῖς. A

Πτοίαν, φόβον, πτόησιν.

P

Ῥᾷον, εὐχερὲς, εὔχολον.

Ῥαστώνην, εὐχέρειαν, εὐχολίαν.

Σ

Σεφθείημεν, σεβασθείημεν, τιμήσοιμεν, ἐκπλαγείημεν, θαυμάσοιμεν.

Στέρνα, στήθη.

Συμπτύσσει, συγκλείει, συνάγει, ἑνοῖ.

Σύμβολον, αἰσθητόν τι ἀντὶ νοητοῦ παραλαμβανόμενον, οἷον ἀντὶ τῆς ἀΰλου καὶ θείας τροφῆς καὶ εὐφροσύνης, ἄρτος καὶ οἶνος, καὶ ὅσα τοιαῦτα.

Συνελὼν, συλλαβὼν, συναγαγών. B

Συλλήβδην, συνειλημμένως, ὑφ' ἕν, ὁμοῦ.

Σχολὴ, τὸ μηδὲν δρᾷν ἢ καὶ τὸ περί τι σχολάζειν

T

Ταύτῃ, οὕτως.

Ταύτην, ὁμοίαν, ἴσην, τὴν αὐτήν.

Τελετὴ, μυστηρίων ἐπιτέλεσις, τελείωσις.

Τελεταρχία, τῶν τελετῶν ἢ τῶν τελουμένων ἄρχουσα.

Τότε, ἀντὶ τοῦ πότε.

Υ

Ὗας, χοίρους.

Ὕπαιθρος, ὑπαίθριος.

Ὑποτύπωσις, ὑπογραμμὸς, ὑπόδειγμα.

Ὑποτύφοντας, ὑποφλέγοντας, καίοντας.

Ὑποφῆται, διδάσκαλοι, ὑπουργοὶ, διάκονοι.

Ὕφεσις, ὑπόβασις.

Ὑφειμένον, ὑποβεβηκὸς, δευτερεῦον.

Φ

Φαμὲν, λέγομεν.

Φασὶ, λέγουσι.

Φάναι, εἰπεῖν.

Φανὴν, λαμπράν.

Φανοτάτῳ, λαμπροτάτῳ.

Φθῖνον, λῆγον, ἐλαττούμενον.

Φοιτῶσαν, ἀφικνουμένην, παραγινομένην.

Φρουρητικὸν, φυλακτικόν.

Ω

Ὠλέναι, χεῖρες, πήχεις, βραχίονες.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ
ΣΧΟΛΙΑ
ΕΙΣ ΤΑ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ.

SANCTI MAXIMI
COMMENTARIA
IN
SANCTI DIONYSII AREOPAGITÆ OPERA

Interprete Petro Lanselio, Societatis Jesu presbytero.

ΕΙΣ ΤΟ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΥΡΑΝΙΑΣ ΙΕΡΑΡΧΙΑΣ.

IN LIBRUM

DE CŒLESTI HIERARCHIA.

ΕΞΗΓΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΠΙΓΡΑΦΗΣ.

A *Ἱεραρχίας*. Ἐπειδὴ ἡ ἐπιγραφὴ ἱεραρχίαν ἔχει, καλεῖν εἴωθεν ἱεράρχας τοὺς ἐπισκόπους. Ἰστέον οὖν, ὅτι ἱεραρχία μέν ἐστιν ἡ τῆς διατάξεως αὐτῆς τῶν ἱερῶν ἀρχὴ καὶ οἱονεὶ φροντίς· καὶ ἱεράρχης ὁ τῶν ἱερῶν ἄρχων καὶ φροντίζων καὶ προνοῶν, οὐ μὴν τῶν ἱερέων· ἀλλὰ ὁ τὰ ἱερὰ καὶ τὴν κατάστασιν αὐτῶν τε καὶ τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῶν μυστηρίων διατάσσων, οὐ μὴν ὁ ἀρχιερεύς. Ταύτην δὲ τὴν ἐξήγησιν καὶ αὐτὸς ὁ μέγας Διονύσιος κάτω παρατίθεται ἐν τῷ *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* λόγῳ.

Ὁ πρεσβύτερος. Σημείωσαι, ὡς τὸ [9] τοῦ πρεσβυτέρου ὄνομα καὶ τὸν ἐπίσκοπον δηλοῖ· ἐπειδὴ [10] πρεσβύτερός ἐστι καὶ ὁ ἐπίσκοπος· καὶ τοῦτο δηλοῦται καὶ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἁγίων ἀποστόλων, ἔνθα B ἐν Ἀσίᾳ συντάσσεται ταῖς Ἐκκλησίαις αὐτῆς ὁ ἅγιος ἀπόστολος Παῦλος.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Α'.

§ I. *Πᾶσα δόσις ἀγαθή*. Σημείωσαι ὅτι κέχρηται ὁ μακάριος Διονύσιος τῇ τοῦ ἁγίου Ἰακώβου καθο-

1 EXPLICATIO TITULI.

Hierarchiæ. Quandoquidem inscriptio habeat ἱεραρχίαν, solitus est vocare ἱεράρχας episcopos: sciendum igitur est, quod ἱεραρχία quidem sit principium ipsius dispositionis sacrorum, et veluti cura, et ἱεράρχης sacrorum princeps et curator et provisor, nec tamen sacerdotum; sed is qui sacra et ipsorum constitutionem, atque Ecclesiæ, et mysteriorum disponit, nec tamen princeps-sacerdos. Hanc autem explanationem etiam ipse magnus Dionysius infra opponit, in libro *De ecclesiastica hierarchia*.

2 *Presbyter*. Nota presbyteri nomen etiam episcopum declarare; quandoquidem presbyter quoque sit episcopus: illud etiam declaratur in Actis sanctorum apostolorum [e], ubi sanctus Paulus apostolus in Asia Ecclesias ejus instituit.

IN CAP. I.

§ I. *Omne datum bonum*. Nota beatum Dionysium usum fuisse Epistola catholica sancti Jacobi (inde

[e] Act. xx.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[9] δέ, ὅτι τό. [10] ὡς ὅτι.

enim ista scriptura), tumque editam fuisse.

Etenim ex ipso. Hæc de Filio, tanquam Deo, loquitur.

§ II. *A Patribus traditas.* Patres hic significat eos qui ipsi doctrinam tradiderunt, non vero naturales; ex gentilibus enim erat: sicut declarant Acta sanctorum apostolorum, atque ipse in epistola ad sanctum Polycarpum, et in capite nono *Cœlestis hierarchiæ.*

Symbolice. Neque enim sermone naturaliter accepto dicit; sed per signa quædam et imagines.

Mentium, Gr. νοῶν. Νόας vocant etiam gentiles philosophi, intelligentes, seu angelicas virtutes; quandoquidem omnino unusquisque ipsorum sit mens; et universam substantiam mentem viventem, in speciem suam substantialem habeat; νόες autem vocantur propter meliorem declinationis factæ sonum, quandoquidem oportebat a dictione ὁ νοῦς, τοῦ νοῦ plurale οἱ νοῖ esse; sed propter euphoniam, ex alio recto singulari, factum est οἱ νόες. Hæc enim consuetudo Atticis qui dicunt Ἀριστοφάναι et Σωκράται pro οἱ Ἀριστοφάνεις et οἱ Σωκράτεις. Sunt vero etiam qui dicant οἱ νόοι tanquam a νόος, τοῦ νόου; vocat autem etiam Scriptura ipsas hoc nomine, sicut in Isaia, *mens magna princeps Babylonis,* hoc est diabolus. Secundum Iones igitur, νοῦς, νοὸς, νόες, sicut χροῦς, χροὸς, οἱ χρόες. Ionica enim declinatio.

Superprincipialem, Gr. ὑπεράρχιον. Ὑπεράρχιος Deus est veluti supra omne principium, et lumen quod a Deo principium habet; tanquam principium eorum qui dicuntur dii, angelorum, inquam, et justorum hominum.

Intimitate, Gr. ἐνδότητος. Ἐνδότητα dicit occultationem; ignotus enim est omnibus iis, qui extra ipsum sunt.

Contemperationem. Nota *contemperationem*, et quare divinitas, cum una sit, multiplicetur.

3 *Operimentorum,* Gr. παραπετασμάτων. Παραπετάσματα seu vela dicit ea quæ modo corporeo dicuntur de Deo in Scripturis, veluti membrorum humanorum, et virtutum aliquarum appellationes. Nota autem, quod sine figuris [aliquibus] et signis fieri nequeat nos in carne exsistentes intueri res materiæ et corporis expertes. Atque hoc magis significabant vela quæ erant in tabernaculo, sicut hic insinuat.

Connaturaliter, Gr. συμφυῶς pro ὁμοφυῶς. Ejusdem naturæ, modo nobis affini, ac noto.

§ III. *Rituum præses.* Τελετὴ seu *mysterium, ritus,* dicitur secundum gentiles philosophos, communicatio mysteriorum tanquam perficiens eum qui initiatur, et perfectiva exsistens eorum qui ad talia accedunt. Ergo rituum præses sacrorum constitutio, est divina sacrorum mysteriorum dispositionis

A λικῇ ἐπιστολῇ· ἐκεῖθεν γάρ ἐστι τὸ ῥητόν· καὶ ὅτι ἐκδοθεῖσα ἦν ἤδη.

Καὶ γὰρ ἐξ αὐτοῦ. Ταῦτα περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογεῖ.

§ II. *Πατροπαραδότου.* Πατέρας ἐνταῦθα δηλοῖ [11] τοὺς παραδόντας αὐτῷ τὸ δόγμα, οὐ μὴν τοὺς φυσικούς· ἐξ Ἑλλήνων γὰρ ἦν, ὡς δηλοῦσιν αἱ Πράξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων, καὶ αὐτὸς μέντοι ἐν τῇ πρὸς τὸν ἅγιον Πολύκαρπον ἐπιστολῇ, καὶ ἐν τῷ θʹ κεφαλαίῳ τῷ *Περὶ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας.*

Συμβολικῶς. Οὐ γὰρ φυσιολογικῶς φησιν, ἀλλὰ διὰ συμβόλων τινῶν καὶ εἰκόνων.

[αʹ] *Νοῶν.* Νόας καλοῦσι καὶ οἱ παρ' Ἕλλησι φιλόσοφοι τὰς νοερὰς, ἤτοι ἀγγελικὰς δυνάμεις· ἐπειδὴ τὸ πᾶν νοῦς ἐστιν ἕκαστος αὐτῶν, καὶ τὴν οὐσίαν
B ἅπασαν νοῦν ζῶντα εἰς τὸ εἶδος τὸ ἑαυτῶν οὐσιωμένον ἔχει· νόες καλοῦνται πρὸς τὸ εὐφωνότερον τῆς κλίσεως γενομένης· ἐπειδὴ ἐχρῆν ἀπὸ τοῦ *ὁ νοῦς, τοῦ νοῦ,* τὸ πληθυντικὸν *οἱ νοῖ* εἶναι· ἀλλὰ διὰ τὴν εὐφωνίαν ἐξ ἄλλης εὐθείας ἑνικῆς γέγονεν *οἱ νόες*· ἔθος γὰρ τοῦτο Ἀττικοῖς, οἵ φασιν, *Ἀριστοφάναι* καὶ *Σωκράται,* ἀντὶ τοῦ *οἱ Ἀριστοφάνεις* καὶ *οἱ Σωκράτεις.* Εἰσὶ δὲ καὶ λέγοντες *οἱ νόοι,* ὡς ἀπὸ τοῦ *ὁ νόος, τοῦ νόου*· καλεῖ δὲ αὐτοὺς καὶ ἡ Γραφὴ τῷ ὀνόματι τούτῳ, ὡς ἐν Ἡσαΐᾳ· *Νοῦς μέγας ὁ ἄρχων Βαβυλῶνος,* τοῦτ' ἔστιν ὁ διάβολος· κατὰ Ἴωνας τοίνυν *νοῦς, νοὸς, νόες,* ὡς χροῦς, χροὸς, οἱ χρόες· Ἰωνικὴ γὰρ ἡ κλίσις.

C *Ὑπεράρχιον.* Ὑπεράρχιος ὁ Θεὸς, ὡς ὑπὲρ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ θεαρχικὸν φῶς, ὡς ἀρχὴ τῶν λεγομένων θεῶν, ἀγγέλων φημὶ καὶ ἀνθρώπων δικαίων.

[βʹ.] *Ἐνδότητος.* Ἐνδότητά φησι τὴν κρυφιότητα· πᾶσι γὰρ τοῖς ἔξω αὐτῆς ἄγνωστός ἐστι.

[γʹ.] *Σύγκρασιν.* Σημείωσαι *τὴν σύγκρασιν*· καὶ διὰ τί τὸ Θεῖον ἓν ὂν πληθύνεται.

Παραπετασμάτων. Παραπετάσματά φησι τὰ σωματικῶς περὶ Θεοῦ λεγόμενα ἐν ταῖς Γραφαῖς, οἷον μελῶν ἀνθρωπίνων, ἢ δυνάμεών τινων ὀνομασίας. Σημείωσαι δὲ, ὅτι δίχα τύπων [τινῶν] καὶ συμβόλων οὐ δυνατὸν ἡμᾶς ἐν σαρκὶ ὄντας κατοπτεῦσαι τὰ ἄϋλα καὶ ἀσώματα· καὶ τοῦτο μᾶλλον ἐδήλου τὰ ἐν
D τῇ σκηνῇ παραπετάσματα, ὡς ἐνταῦθα αἰνίττεται.

Συμφυῶς. Ἀντὶ τοῦ ὁμοφυῶς, συγγενῶς.

§ III. *Ἡ τελετάρχις.* *Τελετὴ* λέγεται κατὰ τοὺς τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφους ἡ μετάδοσις τῶν μυστηρίων, ἅτε τελειοῦσα τὸν μυούμενον, καὶ τελειωτικὴ τυγχάνουσα τῶν προσιόντων τοῖς τοιούτοις. Τελετάρχις οὖν ἱεροθεσία ἡ θεία τῆς τῶν ἱερῶν μυστηρίων ἡμῶν διακοσμήσεως θέσις καὶ παράθεσις, ἀρχὴ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[11] λέγει.

γενομένη ἐκ Θεοῦ διὰ τῶν ἀποστόλων τῶν τελειωτικῶν τούτων ἀγαθῶν· τοὺς γὰρ *μεμυημένους* τελείους καλεῖ ὁ θεῖος ἀπόστολος Παῦλος λέγων· *Ὅσοι οὖν τέλειοι, τοῦτο φρονῶμεν.*

Ὑπερκοσμίου. Τὸ δὲ ὑπερκοσμίου οὐκ αἰσθητῶς νοητέον, ἀλλὰ νοητῶς καὶ ὑπὲρ τὸν καθ' ἡμᾶς κόσμον. Σημείωσαι δὲ, τίνα λέγει τὰ σχήματα καὶ τὰς μορφωτικὰς συνθέσεις, ἤγουν εἰκονίσματα, ἅπερ ἑξῆς παρατίθεται.

Πλάσεων. Σημείωσαι, ὅτι πλασματώδεις φησὶ τὰς ἐνταῦθα μυστικὰς παραδόσεις, ἃς ἐν τῷ *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* λόγῳ ἀναπτύσσει· τοῦτο δὲ θεοπρεπῶς ἐκληπτέον· πρὸς μὲν οὖν τὸ *μορφωτικαῖς* τὸ *πλάσεων* ἀποδοτέον· πρὸς δὲ τὸ *συνθέσει* [12] τὸ *ἁπλᾶς* καὶ *ἀτυπώτους.*

Ὑλαίᾳ. Ὑλαίαν χειραγωγίαν φησὶ τὸ διὰ τῶν ὑλικῶν λεγομένων πρὸς τὴν ἔννοιαν ἀνάγεσθαι τῶν ὑπὲρ αἴσθησιν.

Φαινόμενα. Φαινόμενα δὲ κάλλη τὰς τῶν ἱερῶν οἴκων διακοσμήσεις λέγει· καὶ *διεξοδικὰς μαθητείας* τὰς τῶν ἁγίων Γραφῶν ἀναγνώσεις· *διακοσμήσεων* δὲ *τάξεις* [τοὺς] τῶν ἱερέων βαθμούς. Σημείωσαι δὲ, ὅτι τὰ ὁρώμενα κάλλη εἰκόνες εἰσὶ τῶν ἀοράτων διακόσμων, ὡς δηλοῖ καὶ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους, τὰ περὶ τῆς σκηνῆς θεωρῶν· καὶ Μωϋσῆς ἀκούων· [*Πάντα*] *κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει ποίησον.*

Τὰς διεξοδικάς. Διεξοδικαί εἰσι μαθητεῖαι αἱ διὰ τῶν ὁρωμένων καὶ διὰ πραγμάτων πλατύτεραι ἀποδείξεις τῶν νοητῶν ἑναίως [13] καὶ ἀθρόως ταῖς νοήσεσιν ἐπιβαλλόντων.

Ἕξεως. Ἐκεῖ ἕξεις εἰσὶ τὰ θεῖα διατάττουσαι· ἕξις δέ ἐστι ποιότης ἔμμονος. Ἐνταῦθα δὲ καὶ ἐκκλησιαστικαὶ τάξεις τὰς ἐκεῖ ἕξεις ἅτε ἀσωμάτους, ἐξεικονίζουσιν· αἱ γὰρ ἕξεις, ἀσωμάτων εἰσί. Σημειωτέον [14], ὅτι ἡ παρ' ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις τελουμένη ἱερατικὴ μυσταγωγία μίμησίς ἐστι τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας.

Ὑπερκοσμίως. Τὸ ὑπερκοσμίως οὐκ αἰσθητῶς νοητέον, ἀλλὰ νοητῶς καὶ ὑπὲρ τὸν καθ' ἡμᾶς κόσμον.

Ἱερογραφικαῖς. Τουτέστιν ἐν τοῖς ἱερῶς περὶ αὐτῶν συντεθεῖσι λόγοις ἐν ταῖς Γραφαῖς [15].

Ἡμᾶς ἀνάγοι. Σημειωτέον, πῶς ἀναγόμεθα εἰς θεολογίας, καὶ ὅτι ὁ Χριστὸς ἡμᾶς ἀνάγει.

Ἀκρότητας. Οὐδὲν ὡς ἔτυχεν ὠνόμασται παρὰ

A positio et compositio, principium natum ex Deo per apostolos bonorum horum perfectores : initiatos enim, perfectos vocat divinus apostolus Paulus dicens : *Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus* [d].

Supermundana. Vox hæc *supermundana* non est modo sensibili intelligenda, sed modo intellectuali, et super nostrum mundum. Nota vero quas dicat figuras et formativas compositiones, seu imagines quas deinceps proponit.

Fictionibus. Nota quod fictitias dicat mysticas quæ hic sunt, traditiones, quas in libro *De ecclesiastica hierarchia* explicat. Hoc autem modo Deo convenienti accipiendum est; ergo ad dictionem μορφωτικαῖς dictio πλάσεων referenda est; ad B dictionem autem συνθέσει dictio ἁπλᾶς et ἀτυπώτους.

Materiali. Materialem manuductionem dicit per ea quæ materialia dicuntur, ad considerationem eorum quæ supra sensum sunt elevari.

Apparentes. Apparentes autem pulchritudines sacrarum ædium descriptionem dicit : et late patentes disciplinas, sacrarum Scripturarum lectiones; descriptionum autem ordines, sacerdotum gradus. Nota vero pulchritudines, quæ videntur, imagines esse invisibilium descriptionum, quemadmodum declarat Apostolus in Epistola ad Hebræos [e], ea quæ sunt de tabernaculo considerans ; et Moyses audiens : *Omnia fac secundum exemplar quod tibi in monte monstratum est* [f].

C *Diffusas.* Diffusæ, seu copiosæ disciplinæ sunt planiores per ea, quæ videntur et per actiones demonstrationes intelligibilium quæ unite et confertim cogitationibus incumbunt.

4 *Affectionis.* Hoc loco affectiones sunt quædam divinæ dispositiones; habitus enim est qualitas inhærens. Hoc autem loco etiam ecclesiastici ordines, habitus qui illic sunt tanquam corporis expertes ex exemplari effingunt. Habitus enim expertium corporis sunt. Notandum autem, eam quæ apud nos homines perficitur sacerdotalis mystagogia, seu in sacris initiatio, esse imitationem cœlestis hierarchiæ.

Supermundialiter. Supermundialiter non est sensibiliter modo intelligendum; sed intellectualiter, D et supra nostrum mundum.

Sacroscripturisticis, Gr. ἱερογραφικαῖς. Hoc est in sermonibus sacre de ipsis compositis in Scripturis.

Nos adduceret. Notandum quomodo elevemur ad theologiam, et Christum nos elevare.

Apices. Nihil fortuito appellatum est ab hoc

[d] Philipp. III, 15. [e] Hebr. VIII, 5. [f] Exod. XXV, 40.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[12] συνθέσεσι. [13] ἑνιαίως. [14] Σημείωσαι. [15] *Ἱερογραφικὰς δὲ τῶν θείων λογίων συνθέσεις φησὶ τοὺς ἱερῶς περὶ αὐτῶν συντεθέντας λόγους ἐν ταῖς Γραφαῖς.* Ἱερογραφικάς *seu Sacroscripturisticas divinorum eloquiorum compositiones appellat Sermones sacre de ipsis compositos in Scripturis.*

beato; sed erudite et proprie cum pietate; quandoquidem igitur dixerit, nostram sacram dispositionem, per signa materialia et copiosa, fictionesque pro nostro captu perfici, cum tamen sit typus et imitatio sacræ angelorum descriptionis; merito quæ in illis est antistitis sacrorum dignitas apicem, seu summitatem appellavit; summitatem enim appellare consuerunt qui circa hæc vacant, uniuscujusque essentiæ purissimum et ex quo pendet προσεχῶς (hoc est continuo) essentia, ut verbi gratia, summitas animæ, mens ipsius purissima; et amoris summitas, eorum qui transcenderunt et divinissimi sunt, ignitus amor; nostræ igitur etiam hierarchiæ et arcanæ descriptionis summitas, purissimum ipsius, ex quo accepta est, et quod prope materiæ privationem contendit; purissimum ergo in nobis signum est summitas mysteriorum non figuratorum et simplicium et incorporeorum, cui hierarchia conjuncta insistit tanquam illis quæ inter homines est antistitis sacrorum dignitas, et per simulacra elevat puras visiones intellectualis ritus, qui probabiliter summitas appellatur eorum qui hic sunt corporeorum et materialium.

IN CAP. II.

§ I. *Explanationem*, Gr. ἐκφαντορίαν. Ἐκφαντορίαν dicit enuntiationem. Manifestum autem, eam, quæ per 5 signa et figuras quæ etiam fictiones vocavit, perficitur; *simplicitatem* vero, privationem materiæ in natura; sciebat enim quod celebrans sacras in cœlis mentes sicut ipse dicit secundum Scripturam, necesse habuerit dicere de animalibus formas ferarum habentibus, et aquilis et aliis quibus divinæ Scripturæ assimilant archangelicas virtutes; dicit enim: *Ut non etiam nos, sicut vulgus, profane arbitremur*, minime habere explicationem ordines eorum qui multas facies habent et multos pedes in cœlis: hos igitur explanare juxta sacrorum oraculorum explicationem præelegit.

Palam, Gr. ἀτεχνῶς. Vehementer, aut omnimodo, aut vere, aut simpliciter.

Poeticis. Scripturam quoque poeticis usam fictionibus, ad manuductionem intellectus humani, non valentis rerum majorum doctrinam accipere; similia enim sunt cœlestia signa iis quæ a poetis mente finguntur, sicut sacer hic vir dicit (poetas autem intellige aut illos qui apud gentiles in admiratione fuerunt, sicut Homerum, Hesiodum et reliquos), aut poeticis quasi fictitiis informationibus, seu delineationibus. Cum enim nosset sapiens Dei condescensio nostram mentem infirmam, et ad sublimiorem contemplationem ineptam, elevatione ipsi connaturali effictа, sic archangelicas in propatulo fecit descriptiones, non quomodo revera sunt, sed prout nos comprehendere quimus; nihil igitur cœlestibus improprium imaginare.

τοῦ μακαρίου τούτου, ἀλλὰ πολυμαθῶς καὶ κυρίως μετὰ τῆς εὐσεβείας· ἐπειδὴ οὖν τὴν παρ' ἡμῖν ἱερὰν διάταξιν διὰ συμβόλων ὑλαίων καὶ ἐξοδικῶν [16] καὶ πλάσεων εἶπε τελεῖσθαι πρὸς τὸ ἡμῖν ἐφικτὸν τύπον, οὖσαν καὶ μίμημα τῆς παρ' ἀγγέλοις ἱερᾶς διακοσμήσεως, εἰκότως τὴν παρ' ἐκείνοις ἱεροφαντίαν ἀκρότητα κέκληκεν· ἀκρότητα γὰρ εἰώθασι καλεῖν οἱ περὶ ταῦτα σχολάσαντες ἑκάστης οὐσίας τὸ καθαρώτατον, καὶ ἐξ οὗ ἤρτηται *προσεχῶς*, τουτέστιν ἐχομένως, ἡ οὐσία· ὡς φέρε εἰπεῖν, ψυχῆς ἀκρότης ὁ νοῦς αὐτῆς ὁ καθαρώτατος· καὶ ἔρωτος ἀκρότης ὁ τῶν ἀναβεβηκότων καὶ θειοτάτων διάπυρος ἔρως [17]· καὶ τῆς καθ' ἡμᾶς οὖν ἱεραρχίας καὶ μυστηριώδους διακοσμήσεως ἀκρότης τὸ καθαρώτατον αὐτῆς, ἐξ οὗ ἀνῆπται, καὶ τὸ ἐγγὺς συντεῖνον ἀϋλίας· τὸ οὖν ἀκραιφνέστατον ἐν ἡμῖν σύμβολον, ἡ ἀκρότης τῶν ἀτυπώτων καὶ ἁπλῶν καὶ ἀσωμάτων μυστηρίων, ᾗ ἡ ἱεραρχία συναπτομένη ἐπιβατεύει, οἱονεὶ τῇ παρὰ ἀνθρώποις ἱεροφαντίᾳ· καὶ διὰ τῶν εἰκόνων ἀνάγει ἐπὶ τὰ καθαρὰ θεάματα τῆς νοητῆς τελετῆς ἀκρότητος λεγομένης εἰκότως τῶν ἐνθάδε σωματικῶν τε καὶ ὑλοειδῶν.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Β'.

§ I. [α'.] *Ἐκφαντορίαν*. *Ἐκφαντορίαν* λέγει τὴν ἐξάγγελσιν· πρόδηλον δὲ, ὅτι τὴν διὰ συμβόλων καὶ τύπων, ἅτινα καὶ πλάσματα εἶπεν· *ἁπλότητα* δὲ τὸ τῆς φύσεως ἄϋλον· [β'.] ἠπίστατο γὰρ, ὅτι ἀνυμνῶν τοὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἱεροὺς νόας, ὡς αὐτός φησι κατὰ τὴν Γραφὴν, ἀνάγκην εἶχεν εἰπεῖν περὶ ζώων θηριομόρφων, καὶ ἀετῶν, καὶ τῶν ἄλλων οἷς ἀπεικάζουσιν αἱ θεῖαι Γραφαὶ τὰς ἀρχαγγελικὰς δυνάμεις· λέγει γάρ· *Ἵνα μὴ καὶ ἡμεῖς, ὡς οἱ πολλοὶ, νομίζωμεν ἀνιέρως* μὴ ἔχειν ἐξήγησιν τὰς τῶν πολυπροσώπων καὶ πολυπόδων τάξεις ἐν οὐρανοῖς· ταύτας οὖν διασαφῆσαι προῄρηται κατὰ τὴν τῶν ἱερῶν λογίων ἐκφαντορίαν.

Ἀτεχνῶς. Μεγάλως, ἢ παντοίως, ἢ ἀληθῶς, ἢ ἁπλῶς.

[γ'.] *Ποιητικαῖς*. Ὅτι καὶ ποιητικαῖς [τισι] πλάσεσιν ἐχρήσατο ἡ Γραφὴ πρὸς χειραγωγίαν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας, ἀλλ' ὡς οὐ δυναμένης τὴν τῶν μειζόνων παραλαβεῖν διδασκαλίαν· ἐοικέναι γὰρ τὰ οὐράνια σύμβολα τοῖς παρὰ ποιηταῖς φανταζομένοις, ὡς ὁ ἱερὸς ἀνὴρ οὗτός φησι, (ποιητὰς δὲ νόησον ἢ τοὺς παρ' Ἕλλησι θαυμαζομένους, οἷον Ὅμηρον, Ἡσίοδον, καὶ τοὺς ἑξῆς,) ἢ ποιητικαῖς ὡσανεὶ πλαστικαῖς ὑποτυπώσεσιν. Εἰδυῖα γὰρ ἡ τοῦ Θεοῦ σοφὴ συγκατάβασις τὸν ἡμέτερον νοῦν ἀσθενῆ καὶ πρὸς ὑψηλοτέραν θεωρίαν ἀνεπιτηδείως ἔχοντα, ἀναγωγὴν αὐτῷ συμφυῆ πλασαμένη, οὕτω τὰς ἀρχαγγελικὰς εἰς φανερὸν ἤγαγε διακοσμήσεις, οὐχ ὅπως ἔχουσι τῇ ἀληθείᾳ διασαφήσασα, ἀλλ' ὅπως ἡμεῖς δυνάμεθα καταλαβεῖν· μηδὲν οὖν ἀνοίκειον φαντάζου τῶν οὐρανίων.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[16] διεξοδικῶν. [17] πόθος.

§ II. *Συνθέσεις*. Συνθέσεις φησὶ τὰς εἰρημένας πλάσεις καὶ σχηματοποιίας. A

Ἐφ' ἑαυτῶν. Ἐφ' ἑαυτῶν, τουτέστιν ὡς ἔχουσι φύσεως, ἄγνωστοι ἡμῖν, φησί, καὶ ἀθεώρητοι ὑπάρχουσιν.

Ἀπότομον. Ἀπότομον οἶμαι λέγειν αὐτὸν τὴν ξένην, καὶ οἷον τῶν συνήθων ἀποτετμημένην ὁδὸν καὶ πλάσιν· διὸ καὶ σκηνὴν αὐτὴν ὀνομάζει, σαφηνίζων οὐκ ἀληθεῖς εἶναι τὰς ἀναγεγραμμένας τῶν ἁγίων ἀγγέλων μορφάς· οὔτε γὰρ τῇ ἀληθείᾳ τοιοῦτοί εἰσιν, οἵους αὐτοὺς ἡ ἱερὰ παραδίδωσι Γραφή· ἀλλ' ἵνα [ἡμεῖς] ἐφικώμεθα τῆς μεγαλειότητος αὐτῶν. Αὐτὸς δὲ ὁ [θεῖος] Διονύσιος πειρᾶται συμβάλλειν τὰ εἰρημένα περὶ αὐτῶν, καὶ δεικνύειν, ὅτι δυνατὸν δι' ἀναπτύξεως οὕτω νοεῖν τὰς ἀγγελικὰς διακοσμήσεις, ὡς εἴρηται. B

Ἀΰλων ποσῶς. *Ποσῶς ἀΰλων*, τουτέστι μερικῶς· οὐ γὰρ πάντη ἀΰλων· ὑπερκειμένας δὲ οὐσίας οὐρανὸν καὶ τὰ κατ' οὐρανὸν λέγει, οἷον ἀστέρας· τὸ γὰρ λεπτομερέστατον αὐτῶν καὶ μονοούσιον ἐγγύς ἐστί πως ἀϋλίας.

Θεοειδέσιν. Θεοειδεῖς ἁπλότητάς φησι τὰς νοητὰς οὐσίας· ἄϋλοι γὰρ οὐσίαι καὶ ἀσύνθετοι πάντως εἰσίν, οὐκ οὖσαι κρᾶμα καὶ σύγκριμα τῶν στοιχείων· τὰ γὰρ σώματα ἐκ τούτων, ἐκεῖνοι [18] δὲ ἀσώματοι.

Ἐνιζάνον. Ἐγκαθίζον, καὶ ἐναπομένειν ποιοῦν. C

Λεοντείων. Αὗται αἱ μορφαὶ τῶν θείων καὶ ἁγίων χερουβὶμ καὶ παρὰ τῷ [θείῳ] Ἰεζεκιὴλ καὶ παρὰ τῷ θεσπεσίῳ Ἰωάννῃ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ἀνεγράφησαν.

Ἑσμῶν. *Ἑσμός* ἐστι τὸ συμπεπληρωμένον πλῆθος.

Καὶ τὸ ὀρνιθείας. Οἷον ὀρνιθοειδοῦς μορφῆς καὶ ἐξ ὀρνίθων.

Ζώων. Ζῶα ἄλλα φησίν, οἷον ἵππους, ἡμιόνους, καὶ τὰ τοιαῦτα [19]· ὕλας δὲ ἀτιμοτέρας, οἷον θρόνους ὡς ἐκ ξύλων, καὶ τροχούς, καὶ ῥομφαίας ἐκ σιδήρου, ὡς τὴν ῥομφαίαν τὴν ἐξεσπασμένην ἐπὶ τὸν Βαλαάμ· καὶ ἣν εἶδεν ὁ Δαυΐδ, ὡς ἐν ταῖς Βασιλείαις εἴρηται βιβλίῳ β'· καὶ ἅρματα ὡς ξύλινα.

Ἐμπαθές. Ἐμπαθὲς λέγει, ἐπειδὴ τὸ λεοντόμορφον θυμικόν τι σημαίνει· καὶ τὸ μόσχειον εἶδος ἐπιθυμητικόν· ἅτινα πάθη καὶ μεγάλα ὑπάρχουσιν. *Ὁμοιότητας* δέ φησι τὰς ὁμοιωτικὰς ὑπονοίας· τοιγαροῦν λέγει ὁ [20] Ἰεζεκιήλ, ὡς ὁμοίωμα ἑωρακέναι τοῦ θρόνου· καὶ ὁμοίωμα λέοντος, ὅπερ δηλοῖ τὴν πλασματώδη τῶν δοκούντων φαντασίαν· διὸ κἀνταῦθα εἴρηται· *Ἀνόμοιοι ὁμοιότητες*· οὐ γὰρ πάντας ὁμοίους ὁρᾷ ὁ προφήτης, ἀλλὰ τοὺς μὲν τοιῶσδε, τοὺς δὲ τοιῶσδε· ἀλλὰ καὶ ἀνόμοιοί εἰσι παντελῶς, οἷς δοκοῦσιν εἶναι ὅμοιοι· οὐδὲν γὰρ λέοντος, ἢ μόσχου, ἢ D

§ II. *Compositiones*. Compositiones dicit dictas fictiones et figurarum effictiones.

In seipsis. In seipsis, hoc est, sicut natura exsistunt; ignoti nobis, inquit, et invisibiles sunt.

Rudem, Gr. ἀπότομον. Ἀπότομον arbitror ipsum dicere peregrinam et veluti a consuetudine abscissam viam et fictionem, ideoque tabernaculum ipsam appellat: declarans minime veras esse descriptas angelorum formas; non enim revera tales sunt, quales ipsos sacra tradit Scriptura: sed ut perveniamus ad magnitudinem ipsorum. Ipse autem Dionysius conatur committere dicta de ipsis, et ostendere fieri posse, ut per explicationem ita intelligantur angelicæ descriptiones, sicut dictum est.

Ex parte immaterialium, Gr. ἀΰλων ποσῶς. Ποσῶς ἀΰλων, hoc est partim, neque enim omnino immaterialium; superpositas autem substantias cœlum et quæ infra cœlum sunt dicit, veluti astra: ipsa enim tenuissimis constare partibus, et sola substantia prope aliquo modo accedit ad immaterialitatem.

Deiformibus. Deiformes simplicitates dicit intellectuales substantias; immateriales enim substantiæ et incompositæ omnino sunt, non exsistentes commistio et temperamentum elementorum; corpora enim ex his, illæ autem incorporeæ.

Inhærens, Gr. ἐνιζάνον. Insidens et immanere faciens.

Leoninis. Hæ formæ divinorum et sanctorum cherubim, et ab Ezechiele et diviniloquo Joanne in Apocalypsi descriptæ sunt.

Examinibus, Gr. ἑσμῶν. Ἑσμός est completa multitudo

Et ὀρνιθείας, veluti volucri similis formæ et ex avibus.

Animalium. Animalia alia dicit, ut equos, mulos et similia; materias autem viliores, ut sedes tanquam ex lignis, et rotas et romphæas ex ferro; ut romphæam extractam in Balaam et quam David vidit: sicut dictum est in libro secundo Regum; et currus veluti ligneos.

Passionatum. Affectibus obnoxium dicit, quoniam forma leonina aliquid irascibile indicat, et species vitulina concupiscibile, quæ passiones, et quidem magnæ, sunt. Similitudines autem dicit, sensus reconditos vim assimilandi habentes: dicit igitur Ezechiel, tanquam similitudinem throni vidisse, et similitudinem leonis; quod declarat fictitiam opinantium imaginationem: ideo hic dictum est, *dissimiles similitudines*: neque enim omnes similes propheta videt; sed hos quidem sic, illos autem sic: verum dissimiles omnino sunt iis, quibus

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[18] ἐκεῖναι, refertur enim ad οὐσίαι. [19] ἵππων, ἡμιόνων καὶ τῶν τοιούτων. [20] λέγει γαρ ὁ.

videntur esse similes : nihil enim leonis aut vituli aut reliquorum vere habent; quid porro significet ἀνόμοιον, in sequentibus invenies.

Verumtamen, Gr. ἀλλ' ἤ. Per modum responsionis.

Ut neque divinæ. Pollicetur per propriam interpretationem utrumque ostendere ; ut neque videantur cœlestia injuria affici, neque nos in humipetis vilitatibus infixi esse, dum circa animalia quæ de angelis dicuntur, versamur.

Merito obducta. Cur signa eorum quæ figura exprimi nequeunt, sint figuræ, et eorum quæ forma carent, formæ, hoc loco dicit.

7 *Infiguratis*, Gr. ἀσχηματίστων. Pro *formæ expertium*.

Immediate. Hoc est non per medias figuras, sed confestim et primo nisu ; illud autem *prætendunt* idem est cum *præponunt* et *præstituunt*.

Formationes. Nota quod incorporei et informes sint: quando igitur audieris de supersubstantiali, qui *cum in forma Dei esset* [g], immutabilitatem erga Patrem intellige; hoc enim declarat et *imago Dei invisibilis* [h], et illud: *Qui vidit me,vidit et Patrem* [i]. Sic etiam sanctus Basilius interpretatur in sermone ad proprium fratrem de differentia substantiæ et subsistentiæ.

§ III. *Duplicem esse sacræ*. Divinitatem duobus modis laudari : aut similem omnibus, omnia enim in ipsa consistunt; aut sicut dissimilem, nihil enim est universorum.

Per dissimilia. Quod figuræ per similia et dissimilia fingantur, et quomodo fingantur, hoc loco tractat.

Aliquando quidem ut verbum. Secundum quid dicitur verbum et mens, Deus: in eo : *Quis cognovit sensum Domini* [k]? et in eo : *Et factum est verbum Domini ad me dicens* [l], et quæ deinceps: rationabilitatem autem dicit in Deo, non quod velit declarare Deum esse rationalem, tanquam rationis participem; hoc enim manifestum est; sed quod sit ipsamet rationabilitas, cum totus exsistat ratio; essentiam autem dicunt in Deo, cum dixerunt : *Ego sum qui sum*, et, *Qui est, misit me* [m]; *Tu autem idem ipse es* [n]. Nam ab εἶναι et ὄντος fit οὖσα et inde deducitur οὐσία,substantia.

Et vitam. Quod Deus neque vita, neque lumen, neque essentia proprie dicatur; sed per modum causæ: est enim supra hæc, neque sicut hæc.

Invisibilem ipsam. Quod per negationem dicta de Deo, sicut *invisibilis*, *infinitus*, et talia, dissimilia sunt ; declarant enim, non quod est, sed illud quod Deus non est; ita etiam Gregorius Theologus.

Inintelligibilem, Gr. ἀνόητον. Minime intelligibi-

A τῶν ἑξῆς ἀληθῶς ἔχουσι· τί δὲ δηλοῖ τὸ ἀνόμοιον, ἐν τοῖς ἑξῆς εὑρήσεις.

Ἀλλ' ἤ. Ἀπολογητικῶς.

[α'.] *Ὡς μήτε εἰς τὰς θείας*. Ἐπαγγέλλεται διὰ τῆς ἰδίας ἑρμηνείας δεικνύειν ἑκάτερον, ὡς μήτε δόξαι ὑβρίζεσθαι τὰ οὐράνια, μήτε ἡμᾶς εἰς χαμαιζήλους ταπεινότητας ἐμπαγῆναι περὶ τῶν ἐν ἀγγέλοις λεγομένων ζώων.

[β'.]*Εἰκότως προβέβληνται*. Διὰ τί σύμβολα τῶν ἀτυπώτων οἱ τύποι καὶ τῶν *ἀμορφώτων* αἱ μορφαὶ, ἐνταῦθά φησιν.

Ἀσχηματίστων. Ἀντὶ τοῦ *ἀμορφώτων*.

B [γ'.] *Ἀμέσως*. Τουτέστι μὴ διὰ μέσων τῶν τύπων, ἀλλ' ἀθρόως καὶ κατὰ πρώτην ἐπιβολήν· τὸ δὲ *προτείνουσι* ταὐτόν ἐστι τῷ *προτιθέασι*, καὶ *προβάλλονται*.

[δ'.] *Μορφώσεις*. Σημείωσαι, ὅτι τὰ ἀσώματα ἀμόρφωτά εἰσιν· ὅταν οὖν ἀκούσῃς περὶ τοῦ ὑπερουσίου, ὃς *ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων*, τὸ ἀπαράλλακτον πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα νόησον· τοῦτο γὰρ δηλοῖ καὶ ἡ *εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου*, καὶ τό· *Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν Πατέρα*. Οὕτω καὶ ὁ ἅγιος Βασίλειος ἑρμηνεύει ἐν τῷ πρὸς τὸν οἰκεῖον ἀδελφὸν λόγῳ, τῷ περὶ διαφορᾶς οὐσίας καὶ ὑποστάσεως.

§ III. *Ὡς διττὸς ἐστι τῆς ἱερᾶς*. Ὅτι κατὰ δύο τρόπους ὑμνεῖται τὸ Θεῖον· ἢ ὡς ὅμοιον πᾶσι· πάντα γὰρ ἐν αὐτῷ συνίσταται· ἢ ὡς ἀνόμοιον· οὐδὲν γάρ
C ἐστι τῶν ὅλων.

Διὰ τῶν ἀνομοίων. Ὅτι δι' ὁμοίων καὶ ἀνομοίων πλάττονται οἱ τύποι· καὶ πῶς πλάττονται, ὧδέ φησι [11].

Ποτὲ μὲν ὡς λόγον. Κατά τι λέγεται λόγος καὶ νοῦς ὁ Θεός· ἐν τῷ· *Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου;* καὶ ἐν τῷ· *Καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς μὲ λέγων*, καὶ τὰ ἑξῆς. Λογιότητα δέ φησιν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, οὐχ ὅτι λογικὸν θέλει δηλῶσαι τὸν Θεὸν, ὡς μετέχοντα λόγου· τοῦτο γὰρ ἐμφαίνει· ἀλλ' ὅτι αὐτολογιότης ἐστὶν, ὅλος λόγος ὤν· οὐσίαν δὲ λέγουσιν ἐπὶ Θεοῦ, ὅταν εἴπωσιν· *Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν*, καὶ *ὁ ὢν ἀπέσταλκέ με*· *σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ*· ἀπὸ γὰρ τοῦ *εἶναι* καὶ τοῦ *ὄντος* ἡ *οὖσα*, καὶ τὸ παράγωγον *οὐσία* ἡ
D ὕπαρξις.

Καὶ ζωήν. Ὅτι οὔτε ζωὴ, οὔτε φῶς, οὔτε νοῦς, οὔτε οὐσία κυρίως λέγεται ὁ Θεός· ἀλλ' αἰτιολογικῶς· ἔστι γὰρ καὶ ὑπὲρ ταῦτα, καὶ οὐχ οἷα ταῦτα.

Ἀόρατον αὐτήν. Ὅτι τὰ κατὰ ἀπόφασιν λεγόμενα ἐπὶ Θεοῦ, οἷον *ἀόρατος*, *ἄπειρος*, καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀνόμοιά εἰσι· δηλοῦσι γὰρ οὐ τί ἔστιν, ἀλλὰ τί οὐκ ἔστιν ὁ Θεός· οὕτω καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος.

Ἀνόητον. Ἀνόητόν φησιν οὐ τὸ ἠλίθιον, ἀλλὰ τὸ

[g] Philipp. II, 6. [h] Coloss. I, 15. [i] Joan. XIV, 9. [k] I Cor. II, 16. [l] Jer. I, 4. [m] Exod. III, 14. [n] Psal. CI, 28.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[11] λέγει.

μὴ νοούμενον ὑπό τινος· ἀόριστος δὲ ὁ Θεὸς, ὡς ὅρῳ μηδενὶ ὑποπίπτων, ἀλλ' αὐτὸς πάντων ὅρος ὢν καὶ τὰ πάντα ἐν ἑαυτῷ ὁρίζων, ὅρῳ δὲ οὐχ ὑποπίπτει· διότι οἱ μὲν ὅροι ἐκ τῶν καταφάσεων σύγκεινται· αἱ δὲ καταφάσεις ἐπὶ Θεοῦ ἀνάρμοστοι, ὡς ψευδόμεναι· ὑπὲρ γὰρ ταύτας ὁ Θεὸς, ὡς οὐκ ὢν οὐσία, ἀλλ' ὑπὲρ οὐσίαν.

Αἱ ἀποφάσεις. Οὐ μόνον ἐπὶ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν θείων ἁπάντων, τουτέστιν ἐπὶ τῶν μετὰ Θεὸν νοητῶν πάντων, καὶ *τὰς ἀποφάσεις ἀληθεῖς* εἶναί φησι, καὶ *τὰς καταφάσεις ἀναρμοδίους*. Ἀναρμόδιοι μὲν οὖν εἰσιν αἱ καταφάσεις, ὅταν εἴπωμεν ἢ τὸν Θεὸν, ἢ τὰς νοερὰς δυνάμεις, ζωὴν ἢ φῶς· οὔτε γὰρ ζωὴ τοιαύτη τίς ἐστιν, ὡς διὰ εἰσπνοίας καὶ ἐκπνοίας ζῆν· οὔτε φῶς τὸ φαινόμενον καὶ ποιοῦν ὁρᾶσθαι τὰ προκείμενα· ἀλλὰ ἀνώτερόν τι τούτων. Αἱ δὲ ἀποφάσεις αἱ διὰ ἀρνήσεων ποσῶς ἐπὶ τῶν νοητῶν οἰκειότεραι· λέγομεν γὰρ, ὅτι ἀόρατοι, καὶ ὅτι οὐχ ὑποπίπτουσι θέᾳ, νοοῦμεν· τί δέ ἐστιν *αὐτὸ τὸ μὴ φαινόμενον*, οὔτε πολυπραγμονεῖν, οὔτε παριστᾷν δοκεῖ ὁ λόγος· καίτοι τὸ ζωὴ καὶ φῶς δοκεῖ σημαίνειν τί ἐστι, καὶ ταῦτα μηδόλως δηλοῦν τί ἐστι Θεός.

Τιμῶσι τοιγαροῦν. Ὅρα πῶς καλῶς ἀπελογήσατο, διὰ τί ζώων μνήμην ἔχει τὰ οὐράνια, ἤτοι εἰκόνας· ὥσπερ γὰρ ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς οὐδὲν ἐν τοῖς πᾶσιν ἔχει ὁμογενὲς, καὶ διὰ τοῦτο εἰκότως οὐδὲν τῶν πάντων αὐτοῦ ἐστι δηλωτικόν· ἀλλὰ λοιπὸν ἄλλῃ μεθόδῳ θεολογοῦμεν, λέγοντες, τί οὐκ ἔστι Θεὸς, ὅπερ καλεῖ *διὰ τῶν ἀνομοίων*· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν οὐρανίων δυνάμεων, αἳ μετὰ Θεόν εἰσι, τεχνικῶς ἐποίησαν οἱ θεολόγοι, μηδενὶ τῶν νοητῶν αὐτὰς ὁμοιώσαντες· ἀλλ' ἐκ τῶν αἰσθητῶν, ἅπερ καλεῖ *ἄτιμα*, τὴν τούτων λαβόντες ἐμφέρειαν, τοῦτο πρὸς τιμὴν αὐτῶν πεποιηκότες, ἵνα πλασματώδης, καὶ οὐκ ἀληθὴς γένηται τούτων ἡ μίμησις· εἰ γὰρ ὁ λεοντόμορφος λεγόμενος, καὶ πολύπους, καὶ πολύπτερός ἐστι καὶ λογικὸς, καὶ ἄϋλος, πῶς οὐ δῆλον, ὅτι ὑπερκοσμίως ὑπερβέβηκε τὰ ὑλικὰ, καὶ παρ' ἡμῖν νοούμενα;

Εἰς μὲν γὰρ τὰς τιμιωτέρας. Ἰδοὺ καὶ ἕτερος λογισμὸς, δι' ὃν τοιαύταις ὁμοιότησιν ἡ Γραφὴ περὶ τῶν οὐρανίων ἐχρήσατο· εἰ γὰρ τιμιωτέροις ἐχρήσατο πλάσμασιν, οἷον χρυσοειδεῖς, ἢ ἐξαστράπτοντας λέγουσα εἶναι τὰς θείας δυνάμεις, πάντως ἂν ἐπείσθησαν οἱ ἀκούοντες ἐκ τῶν παρὰ ἀνθρώποις τιμιωτέρων τὸ πιστὸν λαμβάνοντες· νῦν δὲ τὰ ἀπεμφαίνοντα καὶ αἰσχρὰς εἰκόνας παρενέλαβεν, ἵνα, ἀκριβῶς εἰδότες, ὅτι οὐκ εἰσὶ τὰ τοιαῦτα, ζητήσωμεν τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων.

Ἀβλαβῶς. Αἱ γὰρ λεγόμεναι πυρὸς φλόγες θεῖαι οὐσίαι οὐ καυστικαὶ, ἀλλὰ ζωτικαί εἰσιν.

Αἰσχράς. Πῶς γὰρ οὐκ αἰσχρὸν τὸ ἐξ ὑλικῶν εἶναι τὰ σύμβολα [τῶν νοητῶν];

A lem dicit, non stultum, sed a nullo intellectum: indefinitus enim est Deus tanquam nulli termino subjectus, sed ipse terminus omnium exsistens, et cuncta in seipso terminans; termino autem non subjicitur, quia termini ex affirmationibus componuntur; affirmationes autem in Deo minime coaptari possunt, tanquam falsæ; nam has superat Deus, ut qui non sit essentia, sed supra essentiam.

8 *Negationes quidem.* Non tantum in Deo, sed etiam in divinis omnibus, hoc est in omnibus post Deum intelligibilibus, et *negationes veras* esse inquit, et *affirmationes minime aptas.* Ineptæ igitur quidem sunt affirmationes, quando dixerimus aut Deum, aut intellectuales virtutes, vitam aut lumen; neque enim vita talis quædam est, ut per inspirationem B et exspirationem vivat; neque lumen quod apparet, et quod facit objecta videri; sed aliquid his superius. Negationes autem, quæ per inficiationes fiunt, quantum in intelligibilibus magis propriæ sunt; dicimus enim, invisibiles, neque cadere sub aspectum intelligimus; quid porro sit *ipsum non apparens*, neque curiose quærere, neque exhibere videtur; quamvis vita, et lumen, videtur significare, quid sit, et hæc nihil omnino declarare, quid sit Deus.

Condecorant igitur. Vide quomodo pulchre rationem dixerit propter quid cœlestia memoriam habeant animalium, seu imagines; quemadmodum enim, Deus exsistens in omnibus, nihil in omnibus habet ejusdem secum generis; ideoque merito nihil C rerum omnium, est ipsius declarativum; sed postea alia methodo de Deo loquimur, dicentes, quid non sit Deus; quod appellat, *per dissimilia;* quæ post Deum sunt, erudite fecerunt theologi, cum nulli intelligibilium ipsas assimilarunt; sed ex sensibilibus, quæ vocat *vilia*, harum sumentes similitudinem, hoc ad illarum honorem fecerunt, ut fictitia, et non vera esset horum imitatio; si enim qui leonis formam referre dicitur et multipes, et multas gerens alas, est etiam rationalis et immaterialis; quomodo non est manifestum, eum modo, qui mundo capi nequeat, transcendere materialia, et ea quæ a nobis intelliguntur?

In nobilioribus enim. Ecce aliam quoque ratiocinationem, D propter quam Scriptura talibus similitudinibus in cœlestibus usa fuerit; si etenim nobilioribus usa fuisset fictionibus, sicut, auri speciem referentes, aut effulgentes homines asserendo divinas virtutes; audientes, prorsus persuasi fuissent, credulitatem ex iis quæ inter homines maximi sunt pretii, accipientes; nunc autem, ea quæ minime repræsentant, et turpes imagines adjecit, ut perfecte scientes, quod non sint talia, rerum veritatem indagemus.

Innoxie. Quæ enim dicuntur ignis flammæ, divinæ substantiæ, non combustivæ, sed vivificæ sunt.

9 *Indecoris.* Quomodo enim non turpe, ex materialibus constare signa [rerum intellectilium]?

Spectacula, Gr. θεάματα. Θεάματα dicuntur quæ A cum admiratione videntur.

§ IV. *Siquidem affectus iræ.* Quod non simpliciter rationabilitatis plenus sit irascibilis motus, sed in irrationabili natura; legendum est postremum hujus libri caput, ubi tractat de visione sanctorum cherubim; illic enim etiam hæc omnia fuse explanata sunt.

Nihil eorum, quæ exsistunt. Nota, nullum entium privatum esse participatione boni; notandum igitur est quid intelligatur ira in irrationabilibus, et quid in rationabilibus; et quid utrorumque concupiscentia.

Rationem. Notandum quod etiam in angelis rationem dicat; sed *quæ demulceri nequeat*, seu quæ neque cedat, neque torpescat. B

Concupiscentiam. Concupiscentiam intelligibilium, esse amorem in Deum contineri nescium, quod appellat *materiæ privationem.*

Propter impermistum. Impermistum dicit purum, et in nullo alio vacantem. Qui enim divino amore constrictus est, totus est ipsius, et in solum desiderabile intendit, a nullo impeditus transitivo et corporeo sermone; dum autem dicimus, esse in incorporeis substantiis rationis privationem, non exprobramus vel affingimus ipsis cum injuria, intellectus privationem; dicendo, per leoninas formas, et vitulinas, et avium, sicut in aquila, irrationabilium figuras et signa, cœlestibus convenire ordinibus; sed mystice significamus diversitatem, C quæ est inter illorum et nostram rationabilitatem; nos enim rationabilitatem repræsentamus per vim operandi linguæ, et figuras vocis effectivas, percutientes aerem sermocinamur, et sermone transeunte a nobis ad audientium aures, ex corpore in corpus; sicut dicit divinus Basilius in sermone, *Attende tibi ipsi*, illic autem non ita; sed corpore destituti, et ad se invicem accedentes et recedentes clarius omni sermone mutuas cogitationes intuentes velut inter se colloquuntur, per silentium sermonem sibi invicem communicantes.

Propensionem, Gr. ἀπόκλισιν. Pro inclinationem seu propensionem.

Transitorii. Transitorius est noster sermo prolativus, tanquam a dicente transiens ad audientem; D corporei autem ad differentiam reconditi **10** (in mente); hic enim neque corporeus, neque transitivus.

Materiæ. Vilissimam materiam dicit, omnem naturam corpori similem in variis speciebus animatis et inanimis, et reliquis, a Deo descriptam; *intelligibilem* autem *decorem* quæ de Deo dicuntur, quorum mediocres et obscuras imagines in rebus invenimus, sicut simpliciter esse, vivere, sentire, et similia. Quod autem materia omnis ex Deo exsistentiam habeat, nullus sapiens sermo contradicet; gerit autem et ipsa in seipsa argumenta, quod a Deo sit producta et exornata; omnis igitur ex ma-

Θεάματα. Θεάματα λέγονται τὰ μετὰ θαύματος ὁρώμενα.

§ IV. *Καὶ γὰρ ὁ θυμός.* Ὅτι οὐχ ἁπλῶς ἀλογίας ἔμπλεως ἡ θυμοειδὴς κίνησις, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἀλόγου φύσεως. Ἀναγνωστέον τὸν τελευταῖον λόγον τοῦ βιβλίου, ὃν εἶπεν εἰς τὴν ὀπτασίαν τῶν ἁγίων χερουβίμ· ἐκεῖ γὰρ καὶ ταῦτα πάντα πλατέως διαγεγύμνασται.

Τὸ μηδὲ ἓν τῶν ὄντων. Σημείωσαι, ὅτι οὐδὲν τῶν ὄντων ἐστέρηται τῆς τοῦ καλοῦ μετουσίας· σημειωτέον οὖν τί νοεῖται ὁ θυμὸς ἐπὶ τῶν ἀλόγων, καὶ τί ἐπὶ τῶν λογικῶν· καὶ τί ἐπιθυμία ἑκατέρων.

Λογιότητα. Σημειωτέον, ὅτι καὶ ἐπὶ ἀγγέλων λογιότητα λέγει· *ἀμείλικτον* δὲ, ἤτοι ἀνένδοτον, καὶ ἀχαύνωτον.

Ἐπιθυμίαν. Ὅτι ἡ ἐπιθυμία τῶν νοητῶν ἔρως ἄσχετός ἐστι περὶ τὸν Θεὸν, ὅπερ καλεῖ *ἀϋλίαν.*

Διὰ τὸν ἀμιγῆ. Ἀμιγῆ φησι τὸν καθαρὸν καὶ εἰς οὐδὲν ἕτερον ἐσχολακότα· ὁ γὰρ θείῳ ἔρωτι περιδεδραγμένος ὅλος ἐστὶν αὐτοῦ, καὶ εἰς τὸ ἐφετὸν μόνον ἀνατείνεται, παρὰ μηδενὸς κωλυόμενος μεταβατικοῦ καὶ σωματικοῦ λόγου. Ἀλογίαν δὲ φάσκοντες εἶναι ἐν ταῖς ἀσωμάτοις οὐσίαις, οὐκ ἀνοησίαν αὐταῖς ἐνυβρίζομεν ἐν τῷ διὰ τῶν λεοντείων μορφῶν, καὶ τῶν μοσχείων καὶ τῶν ὀρνιθείων, ὡς ἐπὶ τοῦ ἀετοῦ, ἀλόγων τύπους καὶ σύμβολα λέγειν, πρέπειν τοῖς οὐρανίοις τάγμασιν, ἀλλὰ μυστικῶς τὸ ἐξηλλαγμένον τοῦ κατ' ἐκείνους λογικοῦ πρὸς τὸ καθ' ἡμᾶς σημαίνομεν· ἡμεῖς γὰρ τὸ λογικὸν παριστῶμεν διὰ τοῦ τῆς γλώττης ὀργανικοῦ, καὶ τῶν φωνητικῶν τύπων, τύπτοντες τὸν ἀέρα τῷ διαλεκτικῷ, καὶ τοῦ λόγου μεταβαίνοντος ἐξ ἡμῶν εἰς τὰς τῶν ἀκροωμένων ἀκοὰς ἐκ σώματος εἰς σῶμα, καθά φησι καὶ ὁ θεῖος Βασίλειος ἐν τῷ περὶ τοῦ, *Πρόσεχε σεαυτῷ*, λόγῳ, ἐκεῖ δὲ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἐν ἀσωματίᾳ τυγχάνοντες, καὶ εἰς ἀλλήλους χωροῦντες καὶ ἀποχωροῦντες, παντὸς λόγου τρανότερον τὰς ἀλλήλων νοήσεις κατοπτεύοντες, ἀλλήλοις ὥσπερ διαλέγονται, διὰ σιγῆς τοῦ λόγου μεταδιδόντες ἀλλήλοις.

Ἀπόκλισιν. Ἀντὶ τοῦ ἀπόνευσιν.

[α'] *Μεταβατικοῦ.* Μεταβατικὸς ὁ ἡμέτερος λόγος ὁ προφορικὸς, ὡς ἀπὸ τοῦ λέγοντος διαβαίνων πρὸς τὸν ἀκούοντα· σωματικοῦ δὲ πρὸς ἀντιδιαστολὴν τοῦ ἐνδιαθέτου· οὗτος γὰρ οὔτε σωματικὸς, οὔτε μεταβατικός.

[β'] *Ὕλης.* Ἀτιμοτάτην ὕλην φησὶ τὴν σωματοειδῆ ἅπασαν φύσιν, πρὸς ποικίλα εἴδη ἔμψυχά τε καὶ ἄψυχα, καὶ λοιπὰ ὑπὸ Θεοῦ διακοσμηθεῖσαν· *νοερὰν* δὲ *εὐπρέπειαν* τὰ περὶ Θεοῦ λεγόμενα, ὧν μετρίας καὶ ἀμυδρὰς εἰκόνας ἐν τοῖς οὖσιν εὑρίσκομεν, οἷον τὸ ἁπλῶς εἶναι, τὸ ζῆν, τὸ αἰσθάνεσθαι, καὶ τὰ ὅμοια. [γ'] Ὅτι μὲν ἐκ Θεοῦ καὶ ἡ ὕλη πᾶσα τὴν ὕπαρξιν ἔσχεν, οὐδεὶς σοφὸς ἀντερεῖ λόγος· φέρει δὲ καὶ αὐτὴ ἐν ἑαυτῇ ἀποδείξεις τοῦ ἐκ Θεοῦ καὶ παρῆχθαι καὶ διακεκοσμῆσθαι· πᾶσα γοῦν ἐξ

ὕλης διακόσμησις ἀμυδρά τινα καὶ σκιώδη ἀπηχήματα τῶν νοερῶν ἔχει· ὥσπερ γὰρ ἐπιτήδεια τὰ νοερὰ εἰς ὑποδοχὴν, ὡς ἐφικτὸν, τῶν ἐκ Θεοῦ προνοητικῶν προόδων, καὶ ζωὴ ὄντα, ζωοῦνται παρὰ τοῦ ὑπὲρ πᾶσαν ζωὴν [ὄντος] Θεοῦ· καὶ δυνάμεις ἔχουσιν εἰς εὐεργεσίαν ἐνεργητικὰς, καὶ κίνησίν τινα ὑπερκόσμιον· οὕτω καὶ τὰ ὑλαῖα πάντα ὁμοῦ τε καὶ κατὰ μέρος, τήν τε πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ οἰκείως ἑαυτοῖς δέχεσθαι, ἐπιτηδείως ἔχουσιν, καὶ ζωοῦσθαι, καὶ ζωὴ γίνεσθαι δύνανται, ὡς τό· *Ἐξαγαγέτω ἡ γῆ ψυχὴν ζῶσαν*· καὶ αὖθις· *Ἐξαγαγέτω τὰ ὕδατα ἑρπετὰ ψυχῶν ζωσῶν*· ἀλλὰ καὶ δυνάμεις εὐεργετικὰς τοῖς ἀπὸ γῆς πνέουσιν, ὡς δηλοῦσιν αἵ τε διὰ βοτανῶν καὶ τῶν μεταλλικῶν ὠφέλειαι· καὶ κίνησιν δὲ κατάλληλον τὰ ὑλαῖα ἔχει τὴν εἰς γένεσιν προϊοῦσαν καὶ φθοράν· καὶ τάξιν δέχεται τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐπιτεθεῖσάν τε καὶ ἐπιτεθησομένην. Ἀλλὰ καὶ φωτίζεσθαι πέφυκε παρουσίᾳ νοερῶν δυνάμεων· ὡς ἐπὶ τοῦ κατὰ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Κυρίου ἀστράπτοντος ἀγγέλου, καὶ φωτίζοντος τὸ περιέχον. Ἔχει δὲ ταῦτα ἡ ὕλη πάσχουσα, οὐ μὴν ὡς τὰ νοερὰ ἐνεργοῦντα· διὸ κατ' ἔσχατον ἀπήχημα λέγεται ταῦτα ἔχειν· τί δέ ἐστιν *ἀπήχημα ἔσχατον*, ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγῳ σαφηνίσω [22] ἐν κεφλ. δ'.

Καὶ τῶν αὐτῶν. Σημείωσαι, ὡς πᾶσαν τὴν ὕλην οὐ φησὶ νοεράν· οὐκοῦν καὶ οἱ ἀστέρες ἄψυχοι· οὐ γὰρ ἔχουσι νοῦν. Εἰ καὶ τὰ αὐτὰ ὀνόματά φησιν, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως λαμβάνονται· πρὸς τὴν φυσικὴν δὲ ἰδιότητα τοῦ ὑποκειμένου καὶ ὁρίζονται καὶ νοοῦνται.

§ V. *Θεαρχικαῖς*. [23] Τουτέστι τοῖς περὶ Θεοῦ νοήμασι.

Τῶν φαινομένων τιμίων. Σημείωσαι τίνα καλεῖ τίμια, ὡς ἥλιον καὶ τοὺς ἀστέρας· καὶ τίνα μέσα, πῦρ καὶ ὕδωρ· καὶ τίνα ἔσχατα, ὡς μύρον· καὶ τίνα ἄτιμα, ὡς θηρία καὶ σκώληκας· καὶ ὅτι ἐπὶ Θεοῦ καὶ τὰ θηριώδη σύμβολα εἴρηται, καὶ τὰ ἐξ ὕλης· καὶ τὰ τίμια δὲ, καὶ τὰ μέσα, καὶ τὰ ἄτιμα.

Ἥλιον. *Ἥλιον δικαιοσύνης* Μαλαχίας ὁ προφήτης ὀνομάζει. Ὁ δὲ θεῖος Πέτρος ἐν τῇ καθολικῇ αὐτοῦ ἐπιστολῇ· *Ἕως οὗ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν*, καὶ τὰ ἑξῆς· οὗτος γάρ ἐστιν *ὁ ἑῷος ἀστήρ*. Ὁ δὲ Μωϋσῆς· *Ἐν τῇ βάτῳ πῦρ*, φησὶν, *οὐ κατακαῖον*, ὅ ἐστιν ἀβλαβῶς φωτίζον. Ὁ δὲ Ἱερεμίας ὕδωρ λέγει· *Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος*· καὶ ἄλλοι δὲ ἄλλα· καὶ ὁ Κύριος· *Ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος*· ὁ δὲ Σολομῶν ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ᾀσμάτων μύρον φησί· *Μύρον ἐκκενωθὲν ὄνομά σου*. Ἐν δὲ τοῖς δώδεκα προφήταις Ὠσηὲ καὶ Μιχαίας τὰ εἰρη-

A teria descriptio obscuras quasdam et umbrosas intelligentiarum habet notas; quemadmodum enim ea quæ intelligunt apta sunt, quantum licet, ad susceptionem providarum ex Deo processionum, atque cum sint vita, vivificantur a Deo qui omnem vitam superat, et habent virtutes ad bene agendum operativas, et motum quemdam terminos mundi inferioris excedentem; ita etiam materialia omnia pariter et divisim Dei providentiam pro captu suo accipere, apta sunt, vivificari, et vita esse possunt, uti illud : *Producat terra animam viventem* [o]; et rursum : *Producant aquæ reptile animæ viventis* [p]; imo etiam virtutes beneficas terrenis exhalant, sicut declarant commoda quæ ab herbis et metallicis capiuntur. Habent porro etiam materialia mutuum ad generationem et corruptionem prodeuntem B motum, et ordinem accipiunt a Deo impositum et imponendum, sed et illuminari a præsentia intelligentium virtutum nata sunt, quemadmodum resurrectione Domini coruscante angelo et circumcirca illuminante. Hæc autem habet materia patiens, non vero sicut intelligentiæ operativæ, ideoque secundum extremam resonantiam seu notam hæc habere dicitur : quid porro sit *resonantia extrema* explicabo in capite quarto libri *De divinis nominibus*.

Et easdem. Nota, haud asserere materiam omnem esse intelligendi capacem, adeoque et astra inanima; neque enim mentem habent : etsi nomina eadem dicat, sed non similiter accipiuntur; at pro C naturali proprietate subjecti et definiuntur et intelliguntur.

§ V. *Dei principalibus*. Θεαρχικαῖς, hoc est cogitationibus de Deo.

Quæ apparent pretiosa. Nota quænam vocet pretiosa, veluti solem et astra; et quænam media, sicut ignem et aquam; et quænam extrema, ut unguentum; et quænam vilia, sicut **11** feras et vermes, et quod de Deo quædam signa ferarum speciem referentia dicta sunt, et materialia et pretiosa etiam, atque media et vilia.

Solem. *Solem justitiæ* Malachias propheta appellavit [q]. Divinus autem Petrus in catholica sua Epistola : *Donec lucifer oriatur in cordibus vestris* [r], et D quæ sequuntur. Hic enim est *Stella matutina* [s]. Moyses autem : *Ignis in rubo minime comburens* [t], quod est, sine damno illuminans. Jeremias autem aquam dicit : *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ* [u], et alii alia, et Dominus : *Flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ* [v]. Salomon autem in Cantico canticorum, unguentum dicit : *Unguentum effusum nomen tuum* [x]. In duodecim prophetis, Osee et Michæas dictas hoc loco feras recensent in iis quæ

[o] Gen. I, 24. [p] Ibid. 20. [q] Cap. IV, v. 2. [r] II Petr. I, 19. [s] Apoc. XXII, 16. [t] Exod. III, 2. [u] Jer. II, 13. [v] Joan. VII, 38. [x] Cant. I, 2.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[22] ἐσαφηνίσαμεν, *explicuimus*. [23] θεαρχικαῖς ἐκφαντορίαις, τὰ περὶ Θεοῦ νοήματά φησιν. Θεαρχικάς, seu *Dei principales* elucidationes vocat notiones de Deo.

de Deo prædicuntur. David autem ipsum vermem dicit : *Ego sum vermis et non homo* [y] ex persona Domini; aut ipsum vermi comparavit, tanquam minime ex semine genitum, sicuti nos; sed sine semine : veluti vermes, qui non ex semine generantur, sed ex terra aut putredine; illud enim : *Ego sum vermis et non homo*, tanquam ex persona Dei incarnati dicitur, etsi non secundum divinitatem capiatur, sed secundum apparentem carnis humilitatem. [Θεοσόφους *divine sapientes* interpretes dicit prophetas. Simulacra enim quædam præmisit in libro *De divinis nominibus*.]

Simulacrorum. Quænam significentur recondita simulacra, declaratum est in libro *De divinis nominibus*, in principio capitis noni.

Vestigiorum. Extrema Dei vestigiorum in creatione dicit quæ antea dixit *vilissima materialium descriptionum*. Quomodo autem hæc dicantur extremum vestigium, fusius a nobis dicetur in libro *De divinis nominibus*, capite 4.

Nisi deformitas. Deformis, intellige ferarum formam et pecorum similitudinem, quam de angelis Scriptura dicit : illud autem, *declarativæ*, significat manifestum facientis seu demonstrantis.

Angeliformes. Pulchre figurativas delineationes; quas enim ante dixit, non angelicas, sed *angeliformes* nominavit; non enim ipsorum angelorum sicut sunt, imagines depictæ sunt, sed repræsentationem aliquam effictionis formæ incorporeorum obscure exhibent, sicut ipse seipsum explicavit.

12 *Definiendum*, Gr. ἀφορίσασθαι. Consuevit dicere ἀφορίσασθαι de iis quæ distincte definiuntur et explanantur.

Arbitramur. Subaudiendum οἰόμεθα : ut sit, arbitramur hierarchiam esse, et arbitramur hierarchas quædam commoda accipere ex sacris cæremoniis.

Tu vero, o fili. Quomodo magnus Dionysius divinum Timotheum vocet filium, quærendum; aut enim, sicuti existimo, hoc ait veluti provectior ipso annis, et in philosophia excellentior, ita ut ab eo interrogetur, quemadmodum, qui præ manibus libri, declarant; etsi enim ante divinum Dionysium crediderit sanctus Timotheus, sicut Acta sanctorum apostolorum declarant; verum magnus Dionysius erat in profana disciplina ipso præstantior : aut filium ipsum vocat, tanquam imitando Dominum dicentem : *Pueri, nunquid pulmentarium habetis* [z]? vel quoniam eos qui simplicitatem, quæ

A μένα ὧδε θηρία καταλέγουσιν ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ προφητευομένοις· ὁ δὲ Δαυῒδ σκώληκα αὐτὸν λέγει· *Ἐγώ εἰμι σκώληξ καὶ οὐκ ἄνθρωπος*, ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου ἢ σκώληκι αὐτὸν παρείκασεν, ὡς μὴ ἀπὸ σπέρματος γεννηθέντα, ὡς ἡμεῖς· ἀλλὰ σπέρματος χωρὶς, ὡς οἱ σκώληκες, οἵτινες οὐκ ἀπὸ σπέρματος τίκτονται, ἀλλ' ἀπὸ γῆς ἢ ἀπὸ σήψεως· τὸ γάρ· *Ἐγώ εἰμι σκώληξ καὶ οὐκ ἄνθρωπος*, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ σαρκωθέντος Θεοῦ λέγεσαι, εἰ καὶ μὴ κατὰ τὴν θεότητα λαμβανόμενον, ἀλλὰ κατὰ τὸ φαινόμενον ταπεινὸν τῆς σαρκός. [Θεοσόφους ὑποφήτας τοὺς προφήτας φησίν. Τινὰ γὰρ ἀγάλματα ἤδη προπαρέθηκεν ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγῳ.]

Ἀγαλμάτων. Τίνα δηλοῦται ἐναποκείμενα ἀγάλ-
B ματα, τοῖς λεγομένοις ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγῳ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ θ' κεφαλαίου δεδήλωται.

Ἀπηχημάτων. Ἔσχατα τῶν τοῦ Θεοῦ ἀπηχημάτων ἐν δημιουργίᾳ φησὶν, ἃ προεῖπεν *ἀτιμότερα τῶν ὑλαίων διακοσμήσεων*. Πῶς δὲ ταῦτα λέγονται ἔσχατον ἀπήχημα, ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγῳ, κεφαλαίῳ δ', λεχθήσεται ἡμῖν πλατύτερον.

Εἰ μὴ τὸ δυσειδές. Τὸ δυσειδὲς τὸ θηριόμορφον νόησον καὶ κτηνῶδες, ὃ περὶ τῶν ἀγγέλων φησὶν ἡ Γραφή· τὸ δὲ *ἐκφαντικῆς* σημαίνει τῆς φανεροποιοῦ, ἤγουν τῆς ἐκφαινούσης.

Ἀγγελοειδεῖς. Καλῶς τὰς τυπικὰς εἰκονογραφίας, ἃς καὶ προεῖπεν, οὐκ ἀγγελικὰς, ἀλλ' *ἀγγελοειδεῖς* ὠνόμασεν· οὐ γὰρ αὐτῶν τῶν ἀγγέλων, ὡς
C εἰσὶν, αἱ εἰκόνες ἐγράφησαν· ἀλλ' ἔμφασίν τινα εἰδοποιίας ἀσωμάτων ὑπεμφαίνουσιν, ὡς ἐξηγήσατο αὐτὸς ἑαυτόν.

Ἀφορίσασθαι. Τὸ *ἀφορίσασθαι* εἴωθε λέγειν ἐπὶ τῶν διακεκριμένως ὁριζομένων καὶ διασαφουμένων.

Οἰόμεθα. Κατὰ κοινοῦ τὸ *οἰόμεθα*· ἵνα εἴη, οἰόμεθα ἱεραρχίαν εἶναι, *καί* τινα οἰόμεθα ὀνήνασθαι [τουτέστιν ὠφελεῖν δύνασθαι] τοὺς ἱεράρχας διὰ τῶν ἱερῶν τελετῶν.

Σὺ δὲ, ὦ παῖ. Πῶς παῖδα καλεῖ τὸν θεῖον Τιμόθεον ὁ μέγας Διονύσιος, ζητητέον· ἢ γὰρ, ὡς οἶμαι, ἅτε προβεβηκὼς αὐτὸν τοῖς ἔτεσι, τοῦτό φησι, καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ προέχων, ὡς καὶ προερωτᾶσθαι παρ'
D αὐτοῦ, καθὰ δηλοῖ τὰ μετὰ χεῖρας συγγράμματα· κἂν γὰρ πρὸ τοῦ θείου Διονυσίου ἐπίστευσεν ὁ ἅγιος Τιμόθεος, ὡς αἱ Πράξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων δηλοῦσιν, ἀλλ' οὖν τὴν ἔξω παιδείαν ἱκανώτερος ἦν ὁ μέγας Διονύσιος· ἢ παῖδα καλεῖ αὐτὸν, ὡς μιμούμενος τὸν Κύριον λέγοντα· *Παιδία, μή τι προσφάγιον ἔχετε;* ἢ ἐπειδὴ τοὺς κατὰ [b] Θεὸν ἀκακίαν ἀσκοῦντας παῖδας ἐκάλουν, ὡς καὶ Παπίας δηλοῖ

[y] Psal. XXI, 7. [z] Joan. XXI, 5.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[b] διά.

βιβλίῳ πρώτῳ τῶν *Κυριακῶν ἐξηγήσεων*, καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν τῷ *Παιδαγωγῷ*.

Πλῆθος. Πρὸς τὸ πλῆθος τὸ ἑνοειδῆ ἐπήγαγε· τὰ μὲν γὰρ ἅγια ἑνοποιεῖ· τὰ δὲ βέβηλα καὶ τῆς ἁμαρτίας ὄντα εἰς πολλὰ διὰ τῆς διαιρέσεως πληθύνει. Τοῦτο γοῦν νῦν καλεῖ *πλῆθος*, τὸ οἱονεὶ βέβηλον.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Ἔστι μὲν ἱεραρχία. Ὅρος ἱεραρχίας.

Ὡς ἐφικτόν. Ὡς δυνατόν.

Τελεταρχικόν. Ἤγουν τελειποιοῦν [25].

B *Ἀμιγές ἐστι καθόλου*. Ὁμοιότης, καὶ ἰσότης, καὶ ταυτότης τὸ ἓν καὶ ἑνοποιόν, ἅτε ἁπλοῦν καὶ ἀμιγὲς καὶ ἀσύνθετον καλεῖται· ἀνόμοιον δὲ, καὶ ἄνισον, καὶ ἑτερότητα, καὶ μικτὸν, καὶ ἐν μεταβολῇ τὸ πρόσυλόν φασι. Τὸ οὖν ἓν ὁ Θεὸς νοοῖτ' ἄν.

Θιασώτας. Θίασος μὲν κυρίως ὁ χορός· *θιασώτας* δὲ ἐνταῦθα τοὺς περὶ τὰ θεῖα ἀναστρεφομένους φησί. *Αἰειδέστατα* μὲν λαμπρὰ, διαυγῆ· ἀχηλίδωτα δὲ ἀῤῥύπωτα [26].

Ἐνεργῆσαι. Ταῦτα νομίζω δηλοῦν, ὅτι οὐ χρή τινα τῶν ἐν ἱερατικῷ βαθμῷ καταλεγομένων μεῖζόν τι τῆς οἰκείας τάξεως ποιεῖν· ἀλλὰ τὸ ἐπιβάλλον τῇ οἰκείᾳ ἀξίᾳ μόνον ἐνεργεῖν καὶ παραδιδόναι διδάσκοντα, μὴ μὴν ἐπιχειρεῖν εἰς τὰ ὑπὲρ τὴν ἀξίαν·
C οἷον, τοὺς πρεσβυτέρους διδάσκειν, καὶ τὸ δῶρον προσκομίζειν, οὐ μὴν καὶ χειροτονεῖν· διακόνους διδάσκειν, οὐ μὴν καὶ βαπτίζειν· οὐ γὰρ δώσουσι Πνεῦμα ἅγιον, ὡς οὐδὲ ὁ Φίλιππος ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἁγίων ἀποστόλων, ὁ διάκονος· ἀλλὰ μήτε προσφέρειν· καὶ οὕτως ἐφεξῆς· ἀλλὰ καὶ τοὺς τελουμένους τὰ καθήκοντα μόνον πράσσειν, ἵνα φυλάττοιτο καλῶς τὸ παρὰ τῷ θείῳ Παύλῳ· *Ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη* βαθμῷ *μενέτω*.

Τελεταρχίας. Τουτέστι τελειώσεως.

Τάξεσι. Κατὰ τὸ διάφορον γὰρ καὶ ὑπεραναβεβηκὸς τῶν τάξεων, καὶ τὸ ἐπιστημονικὸν εἶναι δεῖ.

D *Κεκληρωμένων ἡ τελείωσις*. Σημείωσαι τίς ἡ τῶν ἱεραρχῶν τελείωσις, καὶ πῶς Θεοῦ εἰσι συνεργοὶ κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον.

Τὴν θείαν ἐνέργειαν. Τουτέστι τὰ τοῦ Θεοῦ ἔργα καὶ αὐτὸν ἐργαζόμενον, σοφίζοντα, τελειοῦντα, καὶ τὰ ὅμοια, εἰς τοὺς παιδαγωγουμένους κατὰ δύναμιν ἐργαζόμενον.

Ἐπειδὴ τάξις. Σημείωσαι τὴν τάξιν καὶ τὸ τῆς ἱεραρχίας ἀποτέλεσμα, καὶ ὅτι τοὺς προσιόντας δεῖ πρῶτον καθαίρεσθαι τῇ διδασκαλίᾳ τῶν διαιρετικῶν

A secundum Deum est, exercent, pueros appellabant, sicut et Papias declarat libro primo *Dominicarum expositionum*, et Clemens Alexandriuus in *Pædagogo*.

Multitudine. Τῷ *multitudine* τὸ *uniformia* opposuit; sancta enim unum faciunt; profana vero et quæ peccati sunt, in multa per divisionem multiplicantur. Hoc igitur nunc appellat multitudinem, quod scilicet profanum.

IN CAP. III.

Est quidem hierarchia. Definitio hierarchiæ.

Quantum fas est, Gr. ὡς ἐφικτὸν, sicut possibile.

Origo perfectionis, Gr. τελεταρχικόν, seu perfectum faciens.

Impermista est omnino. Similitudo, et æqualitas et identitas unum et unum faciens, tanquam simplex et pura et minime composita appellatur. Dissimile vero, et inæquale, et diversum, et mistum, et in mutatione materiale dicunt. Unum igitur, Deus intelligatur.

Divinos sui consortes, Gr. θιασώτας. Θίασος proprie quidem chorus; θιασώτας autem, hoc in loco, eos qui circa divina versantur dicit. Αἰειδέστατα quidem splendida, pellucida, ἀχηλίδωτα vero, non sordida.

Operari. Hæc arbitror declarare, quod non oportet aliquem in sacro gradu adnumeratorum aliquid supra proprium ordinem facere; sed tantum quod propriæ incumbit dignitati efficere, et docentem tradere; non vero manum admovere iis **13** quæ dignitatem superant sicuti presbyteros docere, et donum offerre, non autem ordinare. Diaconos docere, non autem etiam baptizare. Non enim dabunt Spiritum sanctum, sicut neque Philippus diaconus, in Actis sanctorum apostolorum : sed non etiam offerre, et ita deinceps, sed et perfectos quæ officii tantum sunt facere, ut custodiatur bene illud sancti Pauli : *Unusquisque in quo vocatus est* gradu *maneat* [a].

Ordinationis principii, Gr. τελεταρχίας, hoc est perfectionis.

Ordinibus. Secundum differentiam enim, et eminentiam ordinum etiam sciendi facultatem inesse oportet.

Eorum, qui ordinem sortiti sunt, perfectio. Nota quæ sit episcoporum perfectio, et quomodo Dei sint cooperatores secundum divinum Paulum.

Divinam operationem. Hoc est ipsum quoque Dei opera operantem, docentem, perficientem, et similia in iis qui docentur pro viribus facientem.

Cum ordo. Nota ordinem et hierarchiæ perfectionem, et quod accedentes oporteat primo purgari doctrina eorum quæ dissolvere queant peccati

[a] I Cor. VII, 24.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[25] τελειοποιοῦν. [26] ἄῤῥυπα.

commistiones; deinde illustrari per cognitionem a A Deo inspiratarum Scripturarum in decretis de Dei cognitione, et tum perfici regenerationis lavacro.

Hos quidem illustrari. Nota quod illustratio præcedat baptismum.

Divina beatitas

purgat,	*illustrat*,	*perficit*,
docens mentem,	sursum ducens,	Deum efficiens.

Divina beatitas

purgatio,	*illustratio*,	*perfectio*.

Divinæ beatitatis

hierarchæ quidem,	*hierarchis autem subjecti*		
purgant, illustrant, perficiunt:	hi quidem purgantur;	isti vero illustrantur;	illi autem perficiuntur. B

Νοός. Ionica usus est dialecto ὁ νοῦς, τοῦ νοὸς, οἱ νόες. Dicunt enim Attici, ὁ νοῦς, τοῦ νοῦ, et pluraliter οἱ νοῖ, τῶν νῶν, et νοισί.

§ III. 14 *Expiatores*. Hoc loco de ipsis episcopis agit; in præcedentibus de iis qui episcopis subditi sunt locutus; declarans et ordines, et quomodo *expiatores* quidem inferiores sint, sicut ii qui diabolos adjurationibus ejiciunt; *illuminativi* autem superiores doctrina sint, sicut presbyteri et diaconi: *perfectivi* autem sint ii qui per baptismum impleant Spiritu sancto, quemadmodum episcopi. Dicit autem eadem infra libro *De hierarchia ecclesiastica*.

C *Naturaliter et supernaturaliter insunt.* Quod naturaliter et supernaturaliter insint quæ ad salutem illustrare possint. Pulchre autem ordinem sacræ operationis ecclesiasticæ explanavit, ut primo qui ad divinum baptisma accedunt purgati valedicant mundo; postea doctrina illustrentur, sacerdotibus ad hoc institutis; tales autem purgativos, dignos esse qui aliis sanctitatem communicent, atque ita postea episcopos baptizare; ipsos enim appellat *perfectivos*. Hunc autem ordinem custodire necesse est.

IN CAP. IV

§ I. *Ad communionem.* Nota rationem propter quam Deus omnia produxit, ut unicuique cum proportione de sua bonitate communicaret; hoc enim D significat, *Mansiones multæ apud Patrem* [b]. Unusquisque enim secundum opus proprium participabit de ipsius bonitate : ita etiam Titus dicit in libris *Contra Manichæos*.

Rerum. Omnia hoc loco creata collectim per nomen ὄντων significat et intelligibilia et visibilia omnia; cuncta enim Deus ex nihilo fecit, ut ipsius bonitate fruerentur; fruuntur autem per providen-

A τῆς ἁμαρτίας συμφύρσεων· εἶτα φωτίζεσθαι τῇ γνώσει τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν τὰ περὶ θεογνωσίας δόγματα, καὶ τότε τελειοῦσθαι τῷ τῆς παλιγγενεσίας λουτρῷ.

Τοὺς μὲν φωτίζεσθαι. Σημείωσαι, ὅτι τὸ φώτισμα πρὸ τοῦ βαπτίσματός ἐστιν.

Ἡ θεία μακαριότης

καθαίρει,	*φωτίζει*,	*τελειοῖ*,
διδάσκουσα	ἀνάγουσα,	θεοποιοῦσα.

Ἡ θεία μακαριότης

κάθαρσις,	*φωτισμὸς*,	*τελείωσις*.

Τῆς θείας μακαριότητος

οἱ μὲν ἱεράρχαι,	*οἱ δὲ ἱεραρχούμενοι*,		
B καθαίρουσι, φωτίζουσι, τελειοῦσι·	οἱ μὲν καθαίρονται,	οἱ δὲ φωτίζονται,	οἱ δὲ τελειοῦνται.

Νοός. Ἰωνικῶς ἐχρήσατο ὁ νοῦς, τοῦ νοὸς, οἱ νόες· φασὶ γὰρ οἱ Ἀττικοὶ, ὁ νοῦς, τοῦ νοῦ καὶ πληθυντικῶς οἱ νοῖ, τῶν νῶν, καὶ νοισί.

§ III. *Καθαρτικούς*. Ἐνταῦθα περὶ τῶν ἱεραρχῶν αὐτῶν φησι, τὰ πρὸ τούτων περὶ τῶν ἱεραρχουμένων εἰπὼν, παραδηλῶν καὶ τὰς τάξεις· καὶ ὅπως *οἱ μὲν καθαρτικοὶ* ὑποβεβήκασιν, ὡς οἱ ἐπορκισταὶ ὄντες· *οἱ δὲ φωτιστικοὶ* ἐπαναβεβήκασι τῇ διδασκαλίᾳ, οἷον οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ διάκονοι· *οἱ δὲ τελεσιουργοί*, οἱ τῷ βαπτίσματι Πνεύματος πληροῦντες ἁγίου, ὡς οἱ ἐπίσκοποι. Λέγει δὲ ταῦτα καὶ κάτω ἐν τῷ *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* λόγῳ.

Φυσικῶς καὶ ὑπερφυῶς ἐνόντα. Ὅτι φυσικῶς καὶ ὑπερφυῶς ἔνεστι τὰ πρὸς σωτηρίαν φωτιστικά. Καλῶς δὲ τὴν τάξιν διεσάφησε τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱερουργίας, οἷον ἵνα πρῶτον οἱ προσιόντες τῷ θείῳ βαπτίσματι ἀποτάττωνται καθαιρόμενοι· εἶτα φωτίζωνται τῇ διδασκαλίᾳ τῶν πρεσβυτέρων εἰς τοῦτο πεποιημένων· τοιούτους δὲ εἶναι τοὺς καθαρτικοὺς [27] ἀξίους τοῦ μεταδοῦναι ἑτέροις ἁγιότητος· καὶ οὕτω λοιπὸν τοὺς ἐπισκόπους βαπτίζειν· αὐτοὺς γὰρ καλεῖ *τελεσιουργούς*. Ταύτην δεῖ τὴν τάξιν φυλάττεσθαι.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Δ'.

§ I. *Τὸ πρὸς κοινωνίαν.* Σημείωσαι τὸν λογισμὸν δι' ὃν τὰ πάντα παρήγαγεν ὁ Θεὸς, ἵνα κοινωνήσωσι τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος ἀναλόγως ἕκαστον· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, *Μοναὶ πολλαὶ παρὰ τῷ Πατρί*· ἕκαστος γὰρ κατὰ τὸ ἴδιον ἔργον κοινωνήσει τῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος· οὕτω καὶ Τίτος φησὶν ἐν τοῖς *Κατὰ Μανιχαίων* λόγοις.

Ὄντων. Ἐνταῦθα πάντα συλλήβδην τὰ ἐν δημιουργίᾳ δηλοῖ διὰ τοῦ ὀνόματος τῶν ὄντων, καὶ νοητὰ καὶ ὁρατὰ πάντα· ἅπαντα γὰρ ὁ Θεὸς ἐκ μὴ ὄντων ἐποίησεν [διὰ τοῦτο καὶ μόνον], ἵνα τῆς αὐτοῦ ἀγα-

[b] Joan. XIV, 2.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[27] *Ἴσως*, φωτιστικούς, *quia non est* καθαρτικῶν, sed φωτιστικῶν *docere, sicut etiam hic indicatur, atque ab his ad episcopos itur.*

θότητος ἀπολαύουσιν. Ἀπολαύουσι δὲ διὰ τῆς προνοίας, ὡς ἕκαστον ἐπιτηδείως ἔχει· ἀρχὴ γάρ ἐστι τῆς τῶν ὄντων οὐσίας ἡ τοῦ Θεοῦ πρόνοια.

Πάντα μὲν οὖν τὰ ὄντα. Ὅτι πάντα τὰ ὄντα τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας μετέχει· οὐδὲ γὰρ οὔτε ἐν τοῖς οὖσίν ἐστι τὸ μὴ μετέχον τοῦ Θεοῦ· ὥστε ἀνυπόστατον τὸ κακὸν, ἐπειδὴ μὴ μετέχει τοῦ Θεοῦ κατὰ στέρησιν ἕξεως φαινόμενον. Ἀλλ' οὐχ αὐτὸ, πρωτοτύπως ὂν ἐν οὐσίᾳ· οὕτω πλατέως εἴπομεν ἄνω ἐν τῷ προσφόρῳ κεφαλαίῳ.

Τῶν ὄντων

Ἢ ἄζωά εἰσιν, ἃ καλεῖ μόνον ὄντα, οἷον οὐρανοὶ καὶ γῆ·	*Ἢ ζῶντα*, ἃ λέγει ἀλόγως ζῆν, οἷον τὰ ἄλογα ζῶα·	*Ἢ νοερὰ* ἀσώματα, ὡς τὰ οὐράνια·	*Ἢ λογικὰ* καὶ ἐνσώματα, ἃ καλεῖ καθ' ἡμᾶς.

Οὐ γὰρ ἂν ἦν. Ἐν τούτοις ὄντα τὰ θεῖα καλεῖ, τουτέστι τὴν ἁγίαν Τριάδα, ἥτις, τῶν κτισμάτων οὖσα δημιουργὸς καὶ ἀρχὴ, ἤγουν αἰτία, ἐξ αὐτῶν τῶν παρ' αὐτῆς εἰς οὐσίαν ἐλθόντων μετέχεσθαι λέγεται.

Τὰ μὲν οὖν ἄζωα. Ὅτι καὶ τὰ ἄζωα μετέχει τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ κατ' αὐτὸ τὸ εἶναι· ἄζωα δέ εἰσιν, οἷον λίθοι καὶ πάντα τὰ μὴ προϊόντα εἰς γένεσιν.

Ζῶντα τῆς αὐτῆς. Κατὰ κοινοῦ ἐπὶ ἑκάστου τῶν ἐπιφερομένων προσυπακούειν δεῖ, *δι' ὧν προνοίας μετέχει.*

Αἱ γοῦν ἅγιαι. Σημείωσαι δὲ περὶ τῆς τάξεως C τοῦ παντὸς [28], ὅτι διάφοροι αἱ τῶν ἄνω δυνάμεων, οὐσίαι· λέγει δὲ *μόνον ὄντα* ἅπερ ἐκάλεσεν *ἄζωα.*

Νοητῶς γὰρ ἐπὶ τὸ θεομίμητον. Ὅρα ὅτι καὶ αἱ νοηταὶ δυνάμεις ἐκ προαιρέσεως κατὰ τὸ πλέον μετέχουσι τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς πολὺ ἐφιέμεναι αὐτοῦ· λέγει γὰρ, *ἑαυτὰς ἀποτυποῦσαι*, ὅπερ ἐστὶ προαιρετικόν· οὐκοῦν ψευδὴς ὁ λόγος ὁ λέγων τὸν διάβολον πεσεῖν ἐκ τῶν οὐρανῶν· ἐτράπη γὰρ εἰς τὸ κακὸν ἀφ' ἑαυτοῦ. *Προεχεῖς* [29] δὲ ἀντὶ τοῦ *συνημμέναι.*

Τῶν ὄντων

Τὰ μὲν ἐστιν *ἄλογα*, ὡς λίθοι καὶ λοιπὰ τὰ μηδεμιᾶς ζωτικῆς ἐνεργείας μετέχοντα·	τὰ δὲ *ζῶντα*, ὧν,	
	τὰ μὲν *ἀναίσθητα*, ὡς τὰ φυτά,	τὰ δὲ *αἰσθητικά*, ὧν
	τὰ μὲν *ἄλογα*,	τὰ δὲ *λογικά*· καὶ τούτων,
	τὰ μὲν *ἀσώματα* καὶ *ὑπὲρ* ἡμᾶς.	τὰ δὲ *ἐνσώματα* καὶ *καθ'* ἡμᾶς.

D

Καὶ πολλαχῶς ἐν μετουσίᾳ. Αἱ γὰρ αὐτῶν οὐσίαι νοῦς εἰσι ζῶν. Σημείωσαι δὲ, ὅτι τὰ νοητὰ πάντα πρώτως μετέχει τοῦ Θεοῦ. Ἐκφαντορικαὶ δὲ, τουτέστιν ἐξαγγελτικαί.

Τῆς ἀγγελικῆς ἐπωνυμίας. Σημείωσαι τί κυρίως ἄγγελος· καὶ ὅτι τὴν πρώτην αὐτοὺς τάξιν λέγει

A tiam prout singula idonea sunt; principium enim essentiæ rerum est Dei providentia.

Quare res omnes. Quod omnia entia providentiam Dei participent; neque enim aliquid omnino est in rebus quod non Deum participet : ita ut malum subsistentia careat, quandoquidem appareat secundum exsistentiæ privationem, minime de Deo participare. Verum res non ita se habet, cum in essentia tanquam in primo exemplari exsistat : sic fuse diximus supra, in convenienti capite.

15 *Entium aliqua*

Aut vita carent, quæ vocat tantum entia, sicut cœli et terra;	*Aut vivunt*, quæ dicit sine ratione vivere, ut bruta animalia;	*Aut intelligunt* et corpore carent, sicut cœlestia;	*Aut ratiocinantur*, et corpus habent, quæ dicuntur secundum nos.

B

Neque enim essent. In his entia divinitatem appellat, hoc est sanctam Trinitatem, quæ cum creaturarum exsistat conditrix, et principium seu causa, ab eis quæ ab ipsa in essentiam prodeunt participari dicitur.

Quæ igitur vita carent. Quod etiam ea quæ vita destituuntur participent Dei providentiam, secundum ipsum esse : vita carentia sunt, sicut lapides, et omnia quæ non prodeunt in generationem.

Res viventes ejusdem. Ex communi in unoquoque quod affertur subaudire oportet, *per quæ providentiam participant.*

Quapropter sanctæ. Nota vero circa ordinem universi, quod diversæ sunt superiorum virtutum essentiæ; dicit autem, *tantum entia* quæ appellavit, *vita carentia.*

Nam intellectualiter ad imitandum Deum. Vide quod intelligibiles virtutes ex instituto, amplius de Deo participant, ut quæ multum ipsum desiderent; dicit enim, *seipsas conformantes*, quod est voluntarium : falsus igitur est sermo qui dicit diabolum cecidisse ex cœlis; versus enim fuit in malum a seipso. Προεχεῖς autem, pro *conjunctæ.*

Entium

Alia quidem sunt *irrationabilia*, sicut lapides et reliqua quæ nullam vitalem efficaciam participant.	Alia autem *vivunt*, quorum	
	Hæc quidem *insensibilia*, ut plantæ;	Illa vero *sensibilia*, quorum
	Hæc quidem *irrationabilia*,	Illa autem *rationabilia*; et horum
	Hæc quidem *incorporea* et *supra nos.*	Illa vero *corporea*, et *nos illa* sumus.

Et multipliciter participant. Ipsorum enim essentiæ, sunt mens viva. Nota vero, intelligibilia omnia, primo participant Deum. Ἐκφαντορικαί autem, hoc est enuntiativæ.

16 *Angelicum cognomen.* Nota quid proprie sit angelus, et quod ipsos primum occupare ordinem

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[28] τῆς τούτων τάξεως. [29] προσεχεῖς.

dicat, insuper autem et quomodo per angelos initiemur, et quomodo per ipsos data sit lex, et quod majores nostros et eos qui legem præcesserunt, et eos qui eam subsecuti sunt, ad divinitatem deducunt.

Celebres, Gr. κλεινούς. Gloriosos. Illud porro *faciendum*, sicut in Josue filio Nave, et Gedeone et aliis; *ad rectam autem vitam a vita profana* sicut in Cornelio centurione; primus enim ex infidelibus gentibus transpositus est: *ordines* autem *sacros*, sicut in Daniele [c]: *Decies millies centena millia*; et in Ezechiel *cherubim*, et in Isaia, *seraphim* visi sunt. *Supermundanas autem visiones* sicut in Paulo ad tertium cœlum rapto [d], in Apocalypsi divi Joannis.

§ III. ***Immediate.*** **Id est sine angelorum ministerio.**

Ipsum illud, quod est. Vide quomodo explicet sermonem dicentem, ***Deum nemo vidit unquam*** [e], quod verissimum censeo; et sciens esse verba Scripturæ quæ dicunt Deum visum esse hominibus, sicut in Adamo, sicut in paradiso [f], et in Abraham, in quercu Mambre [g]; et quod in Sodoma proficiscebantur, et Mosi in monte, etsi posteriora dicatur vidisse [h]: et dicit *ipsum quidem Dei occultum, nemo vidit, neque videbit*, quod est ejus essentia; aut quod etiam sublimius, *nullus cogitare aut explicare potest vel poterit quid sit Deus*: si vero factæ fuerint aliquibus sanctorum Dei apparitiones, cogita quod unusquisque pro merito propriæ fidei aliqua dignus habitus sit visione ipsi divinitatem repræsentante, per quam illustrationem divinarum ad ipsum venientium cognitionum suscipiebat.

Tanquam in formatione. Arbitror, transformationem dicere, aut miraculum in monte Sinai, sicut ignem.

Dei apparitionem. Dei apparitionem esse, inquit, non quod Deus manifestet, et ostendat, quid sit; hoc enim fieri nequit; sed quia sancti divina illustratione digni habentur per aliquas visiones sacras ipsisque proportionatas, quas angelorum opera fieri dicit.

Legislationem. Nota legem esse obscuram alterius divinæ legis positionis delineationem, id est divinæ in Christo naturæ humanæ assumptionis; quod autem per angelos data **17** sit prima legispositio, declarat etiam sanctus Stephanus dicens: *Qui accepistis legem in dispositione angelorum, et non custodistis* [i].

Eam. Legislationem scilicet.

Per prima. Nota quomodo, *per prima* hoc est, ea quæ transcenderunt, *secunda* (pro *inferiora*) ad Deum eriguntur etiam per angelicos ordines.

Supersubstantiali, Gr. ὑπερούσιον. Ὑπερούσιον ταξιαρχίαν, principium et causam effectivam ordinis ipsorum dicit.

A ἔχειν· ἔτι δὲ καὶ ὅπως δι' ἀγγέλων μυούμεθα· καὶ πῶς δι' αὐτῶν ὁ νόμος ἐδόθη, καὶ ὅτι καὶ τοὺς πρὸ νόμου καὶ μετὰ νόμον πατέρας ἡμῶν ἄγγελοι πρὸς θεῖον ἀνῆγον.

Κλεινούς. Ἐνδόξους. *Τὸ δὲ πρακτέον*, ὡς ἐπὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, καὶ Γεδεὼν, καὶ ἄλλων· *πρὸς εὐθεῖαν δὲ ὁδὸν ἀπὸ ἀνιέρου ζωῆς*, ὡς ἐπὶ τοῦ Κορνηλίου τοῦ ἑκατοντάρχου· πρῶτος γὰρ ἐξ ἀπίστων ἐθνῶν μετετέθη· *τάξεις δὲ ἱεράς*, ὡς ἐπὶ τοῦ Δανιήλ· *Μυρίαι μυριάδες*· καὶ τοῦ Ἰεζεκιὴλ, *τὰ χερουβίμ*· καὶ τοῦ Ἡσαΐου, τὰ *σεραφίμ* ὤφθησαν. *Ὑποκοσμίους*[30] *δὲ ὁράσεις*, ὡς ἐπὶ τοῦ Παύλου ἁρπαγέντος ἕως τρίτου οὐρανοῦ· καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ θείου Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως.

§ III. *Ἀμέσως*. Τουτέστιν ἄνευ τῆς ἀγγέλων διακονίας.

B *Ὡς αὐτὸ ὅ τι ποτέ ἐστι*. Ὅρα πῶς ἐξηγεῖται τὸ ῥητὸν τὸ λέγον, *Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε*, ὅπερ ἀληθέστατον ἡγοῦμαι, καὶ εἰδὼς ὅτι εἰσὶ γραφικὰ ῥήματα λέγοντα, ὡς ὁ Θεὸς ὤφθη τοῖς ἀνθρώποις, ὡς ἐπὶ τοῦ Ἀδὰμ, ὡς ἐν τῷ παραδείσῳ· καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀβραὰμ, ἐν τῇ δρυῒ τῇ Μαμβρῇ, καὶ ὅτε εἰς Σόδομα ἐπορεύοντο· καὶ τῷ Μωσεῖ εἰς τὸ ὄρος, εἰ καὶ τὰ ὀπίσθια λέγεται ἑωρακέναι· καὶ λέγει ὅτι *αὐτὸ μὲν τὸ κρύφιον τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς ἑώρακεν, οὐδὲ ὄψεται*, ὅπερ ἐστὶν οὐσία αὐτοῦ· ἢ καὶ ὑψηλότερον, *ὅτι οὐδεὶς κατανοῆσαι καὶ φράσαι δύναται ἢ δυνήσεται, τί ἐστιν ὁ Θεός*. Εἰ δὲ καὶ ἐγένοντό τισι θεοφάνειαι τῶν ἁγίων, νόησον ὅτι ἀναλόγως ἕκαστος τῆς ἰδίας πίστεως ἠξιοῦτό τινος ὁράσεως ἐμφαινούσης αὐτῷ τὸ θεῖον, δι' ἧς τὴν ἔλλαμψιν ἐδέχετο τῶν εἰς αὐτὸν ἐρχομένων θείων γνώσεων. C

Ὡς ἐν μορφώσει. Οἶμαι, τὴν μεταμόρφωσιν λέγει, ἢ τὸ ἐν τῷ Σιναίῳ ὄρει θαῦμα ὡς πῦρ.

Θεοφάνειαν. Θεοφάνειαν εἶναί φησιν οὐ διὰ τὸ φαίνειν τὸν Θεὸν καὶ δεικνύειν, ὅ τι ποτέ ἐστι· τοῦτο γὰρ ἀμήχανον· ἀλλ' ὅτι θείας ἐλλάμψεως οἱ ἅγιοι ἀξιοῦνται διά τινων ὁράσεων ἱερῶν καὶ αὐτοῖς ἀναλόγων, ἃς δι' ἀγγέλων γίνεσθαι λέγει.

Θεσμοθεσίαν. Σημείωσαι, ὅτι καὶ ὁ νόμος ἑτέρας θείας νομοθεσίας ὑποτύπωσίς ἐστι, τουτέστι τῆς κατὰ Χριστὸν θείας ἐνανθρωπήσεως· ὅτι δὲ δι' ἀγγέλων ἐδόθη ἡ πρώτη νομοθεσία, δηλοῖ καὶ ὁ ἅγιος Στέφανος λέγων· *Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε*. D

Αὐτήν. Τὴν θεσμοθεσίαν δηλονότι.

Τὸ διὰ τῶν πρώτων. Σημείωσαι, πῶς *διὰ τῶν πρώτων*, τουτέστι τῶν ἀναβεβηκότων, *τὰ δεύτερα* (ἀντὶ τοῦ *τὰ ὑποβεβηκότα*) πρὸς Θεὸν ἀνάγονται καὶ περὶ τῶν ἀγγελικῶν διατάξεων.

Ὑπερούσιον. Ὑπερούσιον ταξιαρχίαν τὴν τῆς τάξεως αὐτῶν ἀρχὴν καὶ ποιητικὴν αἰτίαν ἔφη

[c] Cap. VII, v. 10. [d] II Cor. XII, 2. [e] Joan. I, 18. [f] Gen. III, 9. [g] Gen. XVIII, 1. [h] Exod. XXXIII, 23. [i] Act. VII, 53.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[30] ὑπερκοσμίους.

A § IV. *Γαβριήλ.* Σημείωσαι, ὅτι τὰ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως πρῶτοι μυοῦνται ἄγγελοι, ὡς δηλοῖ τὰ κατὰ τὸν θειότατον Γαβριὴλ, μαθόντα τὰ περὶ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου· εὐαγγελισάμενον δὲ καὶ τῇ Παρθένῳ, ὅτι ἐκ Πνεύματος ἁγίου συλλήψεται σαρκούμενον τὸν Θεὸν Λόγον.

Ἀνδρικῆς. Ἀνδρικὴ θεουργία ἡ Χριστοῦ ἐνανθρώπησις, καθ' ἣν Θεὸς ὢν ἐν σαρκὶ τὰ θεῖα εἰργάζετο. Σκόπει δὲ, πῶς, εἰπὼν ἐνταῦθα τὸν Ἰησοῦν *ἀνδρικὴν θεουργίαν*, καὶ διὰ μὲν τοῦ λέγειν *ἀνδρικὴν*, δηλῶν, ὅτι τέλειος ἄνθρωπος γέγονε· διὰ δὲ τοῦ *θεουργίαν*, ὅτι Θεὸς καὶ ἔστι ἄνθρωπος [31], ὁ αὐτὸς τὰς θεοσημείας ἐργασάμενος, μετὰ βραχὺ λέγει, ὅτι *ἀμετάβλητος*· ἔμεινε γὰρ καὶ ὃ ἦν ἀεί. Κἀκεῖνο δὲ πάλιν ὅρα, πῶς φησιν ἐν τῇ ἁγίᾳ Θεοτόκῳ Μαρίᾳ γενέσθαι τῆς ἀῤῥήτου θεοπλαστίας τὸ θεαρχικὸν B μυστήριον. Θεοπλαστίαν δὲ λέγει, δηλῶν ὅτι Θεὸς ἐπλάσθη, καθ' ὃ γέγονεν ἄνθρωπος, ὡς τὸ εἰρημένον· *Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο.* Θεαρχικὸν δὲ, ὅτι τοῦ Θεοῦ τοῦ αἰτίου καὶ ἀρχῆς ὄντος τῶν λεγομένων θεῶν, ἀγγέλων τε καὶ δικαίων ἀνθρώπων, τὸ μυστήριον τῆς ἐνανθρωπήσεως ἦν, ὃν Θεὸν Ἰησοῦν προωνόμασε [32].

Τὴν δὲ Μαριάμ. Σημείωσαι ταῦτα κατὰ Νεστοριανῶν· οὐ πάντες δὲ ἄγγελοι ἐθαῤῥήθησαν τὸ μυ- C στήριον τῆς οἰκονομίας· ἐπεὶ, ὅτε ἀνελαμβάνετο ὁ Κύριος μετὰ τὸ πάθος, τινὲς ἦσαν οἱ λέγοντες, ὅτι, *Τίς ἐστιν οὗτος ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης;* ἡ γὰρ ἐρώτησις ἄγνοιαν ἐμφαίνει. Σημείωσαι κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Ἀκεφάλων, ὅτι τὸν Ἰησοῦν ὑπερούσιον αἰτίαν φησὶν, ἅτε ποιητὴν ὄντα πάντων· καὶ ὅτι ἀμεταβόλως λέγει αὐτὸν γεγεννῆσθαι καθ' ἡμᾶς· οὐχ ἡ αὐτὴ δὲ καὶ μία ταῦτα φύσις, εἰ καὶ ὁ αὐτὸς τὰ δύο· καὶ ὅτι αὐτὸς καὶ νομοθέτης καὶ ὑπὸ νόμον, καὶ ὅτι καὶ αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος δι' ἀγγέλων διετάττετο, ἔν τε τῇ εἰς Αἴγυπτον ἀναχωρήσει, καὶ ἐν τῇ ἐξ αὐτῆς ὑποστροφῇ, καὶ ὅτι αὐτός ἐστιν *ὁ καὶ τῶν ἀγγέλων δημιουργός.* Ὥστε εἷς καὶ αὐτὸς Χριστὸς ἐν δύο φύσεσι τὸ μέγα τῆς οἰκονομίας κατεπράξατο μυστήριον· εἴρηται γάρ· *Ὃς, ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρ-* D *χων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ· ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβών.* Ἰδοὺ δύο μορφαί· ὅπερ γάρ φησιν ἐνταῦθα, οὐκ ἀποπηδᾷ, τοῦτό ἐστι τὸ, *οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο*, τουτέστιν οὐκ ἀπηξίωσεν ὡς ἄνθρωπος ὑπακοῦσαι καὶ ἀγγέλοις, εὐπειθῶς δὲ [33] ὑποτάττεται ταῖς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς δι' ἀγγέλων ὑποτυπώσεσιν· αὐτὸς [34] γὰρ οὗτος ἔταξε τὸ ἀνθρώπινον γένος διέπειν.

Ἀμεταβόλως. Οὐ γὰρ ἐτράπη τὴν θείαν φύσιν.

Οὐκ ἀποπηδᾷ. Τὰ γὰρ ὑπ' αὐτοῦ ταχθέντα, ἡ-

§ IV. *Gabriel.* Nota, primos angelos doceri incarnationem, sicut declarant divini Gabrielis acta, qui dicit ea quæ sanctum Joannem (Baptistam) spectabant, annuntiavit autem etiam Virgini, quod ex Spiritu sancto conciperet incarnatum Deum Verbum.

Humanæ. Humana divina operatio aut Christi cum hominibus conversatio, in qua Deus exsistens, divina in carne operabatur. Considera autem quomodo, postquam dixerit hoc loco Jesum, *humanam Dei operationem:* et quidem dicendo *humanam* declarat quod perfectus homo fuerit; per vocem vero *Dei operationem*, quod sit Deus, et homo, idem ipse deitatis signa operatus; paulo post dicat, quod *immutabilis;* mansit enim semper etiam quod erat: illudque rursus vide, quomodo dicat in sancta Deipara Maria fuisse ineffabilis Dei efficionis sacramentum, quod a Deo principium ducit. Θεοπλαστίαν autem dixit, declarans quod Deus effictus fuerit secundum quod fuit homo, sicut illud Scripturæ: *Verbum caro factum est* [k]. Θεαρχικόν autem, quia Deo causa et principio exsistente illorum qui dicuntur dii, angelorum et justorum hominum, sacramentum incarnationis fiebat, quod Jesum Deum prænominavit.

Mariam autem. Nota hæc contra Nestorianos; non omnes autem angeli secure seu absque ullo dubio credebant mysterium dispensationis seu incarnationis; quandoquidem, quando assumebatur Dominus post passionem aliqui dixerint: *Quis est iste Rex gloriæ* [l]? interrogatio enim ignorationem arguit. Nota contra Nestorianos et Acephalos: quod Jesum superessentialem causam dicat, tanquam creatorem omnium, quod etiam dicat, eum immutabiliter fuisse nobis similem: non sunt autem hæc una et eadem natura, etsi idem ipse sit duo seu utrumque; et quod idem sit legislator et legi subjectus; et quod idem, ut homo, per angelos dirigebatur cum in secessu in Ægyptum, tum **18** in reditu ex eadem, et quod idem ipse sit *angelorum conditor;* ita ut unus et idem Christus in naturis duabus, magnum dispensationis peregerit sacramentum; dictum siquidem est: *Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se æqualem Deo; sed semetipsum exinanivit, formam servi accipiens* [m]. Ecce duas formas; quod enim hic dicit, non refugit, id est *non rapinam arbitratus est*, hoc est non dedignatus est ut homo, obedire angelis: obsequiose autem subjicitur Dei et Patris per angelos informationibus; hic enim ordinavit ut ipsi genus humanum administrarent.

Immutabiliter. Neque enim versa fuit in divinam naturam; humana scilicet natura.

Non refugit. Nam ab ipso ordinata seu prædefi-

[k] Joan. I, 14. [l] Psal. XXIII, 8, 10. [m] Philipp. II, 6, 7.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[31] Θεὸς καὶ ἄνθρωπος. [32] προσωνόμασε. [33] γάρ. [34] αὐτούς, respicit enim ἀγγέλους.

nita, ipse in extremis assumpsit; et in seipso ostendit.

[24] *Et per angelos.* Fuit etenim sub lege, quæ constituta fuit per angelos in manu mediatoris.

Et de angelo. Caput de angelo confortante Dominum, quod in Luca habetur, citat etiam magnus Dionysius; imo ait illud sibi, atque sancto Timotheo in mysterio et occulte traditum a sancto Paulo; ipsius enim prædicationem sanctus Lucas conscripsit. Hoc declarat vero, eum tanquam in mysterio accepisse quia dicit: *Nostris sacris traditionibus explanata.* Vide vero etiam aliam interpretationem quæ dicit, dictum enim esse ab Isaia *magni consilii angelum:* nominari genitum puerum, carni ipsius convenire dicit, et propter quid vocatus sit angelus, quia Patris consilium nobis annuntiavit: servans enim nos per propriam passionem, ostendit Patrem ejusdem etiam fuisse consilii; neque enim ut inferior Patre vocatus est angelus: hoc est contra Arianos. Caput de angelo confirmante non capias præter sanctæ Scripturæ interpretationem, hoc enim intelligi debet, secundum carnem; nam et alibi dicit Evangelium, post tentationes: *Accedentes angeli ministrabant ei* [n]: et quod *fatigatus ex itinere*, et quod *esurierit* [o]: hæc enim omnia ostendunt eum perfectum hominem cum suis passionibus assumpsisse. Verum dicet aliquis, ubi necessitas fuit angelo deitate præsente? Dicimus igitur Deum plurima per angelos miracula operari: atque hoc universa dicit Scriptura.

19 *Manifestatorium.* Secundum illud ab ipso ad Patrem dictum: *Manifestavi nomen tuum hominibus* [p].

IN CAP. V.

Cœlestes essentias. Cur porro, Ecclesia dicente universos sanctos *angelos*, unius esse essentiæ, divinus Dionysius multas nominat virtutes? Magnus Dionysius, Alexandriæ episcopus, orator ille, in commentariis suis quos in beatum Dionysium sibi cognominem, fecit, ita dicit: Quod profana sapientia pro more habeat appellare ἀγέννητον increatum, universam invisibilem naturam, similiter et essentias subsistentias, atque ex hoc dicit, has voces ex more profanorum scriptorum a sancto Dionysio abusive dictas esse.

Manifestationem, Gr. Ἐκφαντορίαν, id est elucidationem seu declarationem.

Appellant. Postremum ordinem intelligibilium dicit, nominari proprie *angelos*, superiores vero aliter; quorum aliquos etiam nominat; in sequenti porro capite, ordinum novem mystice meminit, nunc autem perfecte dicit, superiores ordines scire omnia quæ inferiores illustratione docentur; co-

A γουν προορισθέντα, αὐτὸς ἐπ' ἐσχάτων ἀνέλαβε, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἔδειξε.

Καὶ περὶ τοῦ ἀγγέλου. Ὅτι τὸ τοῦ ἐνισχύσαντος ἀγγέλου τὸν Κύριον κεφάλαιον, ὅπερ ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν φέρεται, λέγει καὶ ὁ μέγας Διονύσιος, καὶ ὅτι ἀγράφως μᾶλλον ἐν μυστηρίῳ κρυφίως αὐτὸ παρεδόθη αὐτῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Τιμοθέῳ ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου Παύλου· τὸ γὰρ αὐτοῦ κήρυγμα συνέγραψεν ὁ Λουκᾶς· δηλοῦται δὲ τοῦτο, ὅτι ὡς ἐν μυστηρίῳ παρέλαβεν ἀπὸ τοῦ εἰπεῖν· *Ταῖς ἱερατικαῖς ἡμῶν παραδόσεσιν ἐκπεφασμένα.* Ὅρα δὲ καὶ τὴν ἄλλην ἑρμηνείαν, ἥτις φησὶ, τὸ γὰρ εἰρῆσθαι [25] παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ *τῆς μεγάλης βουλῆς ἄγγελον·* ὀνομάζεσθαι τὸ γεννηθὲν παιδίον τῇ σαρκὶ αὐτοῦ πρέπειν **B** φησὶ, καὶ διὰ τί ἐκλήθη ἄγγελος, ὅτι τὴν τοῦ Πατρὸς βουλὴν ἀνήγγειλεν ἡμῖν· σώσας γὰρ ἡμᾶς διὰ τοῦ οἰκείου πάθους, ἔδειξεν, ὅτι καὶ ὁ Πατὴρ ταύτης ἦν τῆς βουλῆς· οὔτε γὰρ ὡς ὑποβεβηκὼς τοῦ Πατρὸς ἐκλήθη ἄγγελος· πρὸς Ἀρειανοὺς τοῦτο. Τὸ τοῦ ἐνισχύσαντος ἀγγέλου κεφάλαιον μὴ παρὰ τὴν ἑρμηνείαν δέξῃ τῆς ἁγίας Γραφῆς· πρὸς γὰρ τὴν σάρκα ὀφείλει τοῦτο νοεῖσθαι· καὶ ἀλλαχοῦ γάρ φησι τὸ Εὐαγγέλιον, μετὰ τοὺς πειρασμοὺς, ὅτι *προσελθόντες ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ·* καὶ ὅτι *ἐκοπίασεν ἐκ τῆς ὁδοιπορίας* καὶ ὅτι *ἐπείνησε·* ταῦτα γὰρ πάντα δεικνυσιν, ὅτι τέλειον ἀνέλαβεν ἄνθρωπον μετὰ τῶν αὐτοῦ παθημάτων. Ἀλλ' ἐρεῖ τις, ποῦ χρεία ἦν ἀγγέλου θειότητος [26] παρούσης; Λέγομεν οὖν ὅτι τὰ πλείω ὁ Θεὸς δι' ἀγγέλων θαυματουργεῖ· καὶ τοῦτο λέγει πᾶσα ἡ θεία Γραφή.

C *Ἐκφαντορικήν.* Κατὰ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα ὑπ' αὐτοῦ λεχθέν· *Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις.*

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ε'.

Τὰς οὐρανίας οὐσίας. Τί δήποτε, μιᾶς οὐσίας εἶναι πάντας ἁγίους τοὺς ἀγγέλους λεγούσης τῆς Ἐκκλησίας [27], ὁ θεῖος Διονύσιος πολλὰς ὀνομάζει δυνάμεις; Ὁ γοῦν μέγας Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος, ὁ ἀπὸ ῥητόρων, ἐν τοῖς σχολίοις οἷς πεποίηκεν εἰς τὸν μακάριον Διονύσιον τὸν αὐτοῦ συνώνυμον, οὕτω λέγει, ὅτι ἀγέννητον εἴωθε καλεῖν ἡ ἔξω σοφία πᾶσαν ἀόρατον φύσιν, ὁμοίως καὶ οὐσίας τὰς ὑποστάσεις· κἀκ τούτου φησὶν, ὅτι κατὰ τοὺς ἔξω εἴρηνται τῷ ἁγίῳ Διονυσίῳ αἱ τοιαῦται φωναὶ κα- **D** ταχρηστικῶς.

Ἐκφαντορίαν. Τουτέστι τὴν ἔκφανσιν, ἤτοι διασάφησιν.

Ὀνομάζουσι. Τὴν ἐσχάτην τῶν νοητῶν τάξιν κυρίως *ἀγγέλους* φησὶ προσαγορεύεσθαι· τὰς δὲ ὑπερβεβηκυίας ἑτέρως, ὧν ἐνίας καὶ ὀνομάζει· ἐν δὲ τῷ ἑξῆς κεφαλαίῳ τῶν ἐννέα ταγμάτων μυστικῶς ἀπομνημονεύει· νῦν δὲ τελέως λέγει, ὅτι αἱ ἀνώτεραι τάξεις ἐπίστανται μὲν ὅσα αἱ ὑποβεβηκυῖαι δι' ἐλλάμ-

[n] Matth. IV, 11. [o] Joan. IV, 6; Matth. IV, 2. [p] Joan. XVII, 6.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[24] Hæc desunt in Græco. [25] εἰρημένον. [26] ἀγγέλων θεότητος. [27] Γραφῆς, *Scripturæ*.

φέως μεμύηνται· γινώσκουσι δὲ καὶ ἕτερα ταῖς ὑποκειμέναις ἄγνωστα· εἰ δὲ καὶ οὕτως ἐστὶν, ὅμως γενικῷ ὀνόματι καὶ ἄγγελοι ἔσθ' ὅτε καλοῦνται πάντα τὰ νοητὰ τάγματα. Φησὶ δὲ καὶ διὰ τί, ὡς ἐν τῷ ἑκατοστῷ δευτέρῳ ψαλμῷ· *Εὐλογεῖτε τὸν Κύριον, πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ*· καὶ ἐν τῷ ἑκατοστῷ τρίτῳ· *Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα*, καὶ τὰ ἑξῆς. Οὐκ ἀντιστρέφει δὲ ὁ λόγος· τὰ γὰρ ὑποβεβηκότα οὐκ ὀνομάζεται τῷ τῶν ἀνωτέρων γνωρίσματι· καὶ ὅτι διὰ τῶν ὑπερβεβηκυιῶν δυνάμεων αἱ ὑποβεβηκυῖαι μυσταγωγοῦνται.

Ἀποπερατοῦσαν. Τουτέστι τὴν ἐσχάτην τάξιν τῶν ἀγγελικῶν διατάξεων.

Φαμὲν δέ. Ἐρωτήσειεν ἄν τις· Αὗται αἱ τῶν οὐρανίων τάξεις, αἱ ὑπερβεβηκυῖαι[38], καὶ κατώτεραι, καὶ ἔτι ὑφειμέναι οὕτως ἐγένοντο, ὥστε τὴν μὲν ἀνωτέραν εἶναι, τὴν δὲ κατωτέραν; Καὶ λέγομεν, ὅτι καὶ τὰ νοητὰ πάντα αὐτεξούσια ἐδημιούργησεν ὁ Θεός· εἰ γὰρ ὁ ἄνθρωπος αὐτεξούσιος ἐγένετο, ἐκ χοϊκοῦ φυράματος καὶ ψυχῆς ὑπάρχων, πόσῳ μᾶλλον αἱ νοηταὶ δυνάμεις, αἱ μηδὲν ἔχουσαι γεῶδες ἢ βαρὺ, αὐτεξούσιοι ἐγένοντο; Τοῦτο γὰρ καὶ ἡ θεία παρίστησι Γραφὴ, λέγουσα, τὸν διάβολον ἐξ ἀγγελικῆς ἑκουσίως ἐκπεσεῖν τάξεως· καὶ οὗτος δὲ ὁ θεῖος ἀνὴρ πρὸ δύο[39] φύλλων περὶ ἀγγελικῶν δυνάμεων· ὅτι *νοητῶς γὰρ ἐπὶ τὸ θεομίμητον ἑαυτὰς ἀποτυποῦσαι, καὶ πρὸς τὴν θεαρχικὴν ἐμφέρειαν ὑπερκοσμίως ὁρῶσαι καὶ μορφοῦν ἐφιέμεναι τὸ νοερὸν αὐτῶν εἶδος*· ἐξ ὧν πάντων δείκνυται, ὡς αὐτοπροαίρετοι καὶ αὐτεξούσιοί εἰσιν αἱ νοηταὶ δυνάμεις. Εἰκότως οὖν φησιν, ὅτι ἑκάστη πρὸς τὴν ἀναλογίαν τῆς ἰδίας τοῦ ἀγαθοῦ ἐφέσεως ἐλλάμπεται θείας[40] κατανοήσεις· διὰ τοῦτο καὶ τάξεις καλοῦνται, βαθμηδὸν, ὥσπερ τῆς ἐν αὐταῖς ἐφέσεως [οὔσης]· διὰ τοῦτο ἐνταῦθα, φησὶν, οὐκ ἔχει λόγον, τὴν τελευταίαν τάξιν σεραφὶμ ἢ θρόνους ὀνομάζειν. Σημείωσαι δὲ διὰ τί καλοῦνται πάντα τὰ τάγματα ἄγγελοι· ὅτι οἱ κυρίως ἄγγελοι ἀνάγουσι τοὺς ἱεροὺς ἀνθρώπους ἐπὶ τὰς ἐγνωσμένας αὐτοῖς θείας αὐγάς.

Ἀλλ' ὥσπερ αὕτη. Ἡ τῶν ἀγγέλων δηλαδὴ τάξις.

Τοὺς καθ' ἡμᾶς. Τῶν ἐποπτικωτάτων μυστηρίων τούτων ἐμφορηθεὶς ὁ ἱερὸς Διονύσιος, ἐκκαλύπτει λέγων, ὡς ἡ μὲν τελευταία τάξις, ἡ καλουμένη *ἄγγελοι*, τοὺς ἐν ἀνθρώποις ἱεράρχας τῶν Ἐκκλησιῶν παιδαγωγικῶς χειραγωγοῦσιν ἐπὶ τὴν πρὸς Θεὸν ἀναγωγήν· τὴν δὲ κατωτέραν τάξιν αὐτὴν, τὴν ἡμῶν παιδαγωγὸν, καὶ τὰς βαθμηδὸν ὑπερκειμένας αἱ ἀνώτεραι ὡς ὑποβεβηκυίας μυσταγωγοῦσι.

Τῆς ἀποπληρούσης. Τουτέστι τῆς τελευταίας, τῆς τῶν ἀγγέλων φημί. Σημείωσαι δὲ, ὅτι δοξάζει κοινὰς εἶναι πάσας τὰς ὀνομασίας τῶν ἐννέα ταγμάτων, ἑκάστου τάγματος, διὰ τὸ κοινῶς ἐλλάμπεσθαι ἐκ τοῦ θεοειδοῦς εἰς τὴν ἐκ Θεοῦ φωτοδοσίαν, εἰ καὶ μὴ ὁμοίως. Ἔστι, φησὶ, κοινῶς ὀνομάσαι πά-

A gnoscere vero etiam alia subjectis incognita; quamvis autem res ita se habeat, attamen aliquando generali nomine, intelligibiles ordines universi etiam angeli appellantur. Dicit autem et causam, ut in psalmo centesimo secundo, ℣. 20 : *Benedicite Dominum, omnes angeli ejus*, et in centesimo tertio, ℣. 4 : *Faciens angelos suos spiritus*, et quæ sequuntur. Non reciprocatur autem sermo : inferiora enim non appellantur nomine superiorum : et inferiores instituuntur a superioribus virtutibus.

Terminantem. Hoc est extremum ordinem angelicarum dispositionum.

Asserimus autem. Interrogarit aliquis, num si cœlestium ordines superiores et inferiores et adhuc B submissi ita exsistant, ut hic quidem superior sit, ille autem inferior? Et dicimus, Deum intelligibilia omnia condidisse libera; si enim homo liber fuit, ex pulverea massa et anima consistens, quanto magis intelligibiles virtutes, nihil terrestre habentes aut grave, liberæ fuerunt? Hoc etenim divina repræsentat Scriptura dicens, diabolum voluntarie ex angelico delapsum ordine. Hic quoque divinus vir ante duo folia, de angelicis virtutibus (dicit) : **20** *Intelligibiliter enim seipsas ad Dei imitationem efformantes, et in divinam similitudinem supermundane aspicientes, atque formare cupientes intelligibilem suam speciem*; ex quibus omnibus ostenditur, quomodo proprio arbitrio et propria libertate fruantur intelligibiles virtutes : probabiliter igitur dicit, C unumquemque ordinem pro proportione propriæ boni cupiditatis illustrari divina consideratione; ideo et ordines vocantur; gradatim, tanquam cupiditate in ipsis exsistente : propterea hic (inquit) nulla est ratio, postremum ordinem nominandi seraphim, aut thronos. Nota porro, propter quid vocentur omnes ordines *angeli*; quia, qui proprie angeli, elevant sanctos homines ad cognitos sibi divinos splendores.

Sed sicut hic. Angelorum scilicet ordo.

Nostros, Gr. Τοὺς καθ' ἡμᾶς. Mysteriis maxime ad epoptas pertinentibus ingurgitatus sanctus Dionysius, detegit dicens, quod postremus ordo qui D vocatur, *angeli*, eos qui inter homines pontifices Ecclesiarum sunt, pædagogi more manuducunt ad mentis in Deum elevationem; inferiorem autem ipsum ordinem, pædagogum nostrum, et gradatim supra collocatos superiores tanquam inferiores, mysteriis imbuunt.

Adimplet, Gr. τῆς ἀποχληρούσης. Id est postremi, angelorum inquam. Nota autem quod arbitratur communes esse appellationes novem ordinum, uniuscujusque ordinis, quia communiter illustrantur ex Dei similitudine in luminis ex Deo largitionem, etsi non similiter. Licet, inquit, communiter

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[38] ὑποβεβηκυῖαι. [39] πρό τινος. [40] τὰς θείας.

appellare omnes intelligibiles et incorporeos ordi- A nes, et secundum alium modum, hoc est κατὰ τὸ θεοειδές quod est secundum Deo assimilatum esse; in quantum assequi unicuique ipsorum licet; itaque omnes quidem supermundanos ordines, Dei similes vocari, et aliam porro ipsos omnes habere lucidissimæ illustrationis, nimirum ex Deo munus, quamvis pro cujusque captu, aut minus, aut amplius illustratio donetur. In libro autem *De divinis nominibus* dicit, divinos solos dici ordinis universi præfectos.

Proprietates. Nota quomodo proprietates dicat uniuscujusque ordinis proportiones.

21 IN CAP. VI.

§ I. *Solam exacte*. Quod solus Deus qui et ipsos efficit deos, novit accurate et ipsos et ipsorum mi- B nisteria, atque ipsi cognoscunt se, et sua. Nos enim nihil perfecte eorum quæ ipsos spectant scimus, nisi ea quæ a divina edocti sumus Scriptura.

Novem. Nota, novem esse ordines divinos intelligibilium.

§ II. *Sacrorum initiator*, Gr. ἱεροτελεστής. Proprium quidem sacrum rituum institutorem consuevit vocare aut divinissimum Paulum, aut sanctum Hierotheum; sicut in libro *De divinis nominibus* dictum est; nunc autem arbitror ipsum nullum alium dicere, quam sanctum Paulum; nullius enim alius erat quam ipsius, qui usque ad tertium cœlum pertigit, et ea quæ de his cognoscuntur edo- C ctus est.

Primus ternarius ordo.

Throni, *cherubim*, *seraphim*.

Assiduo. De primo sacrorum ordinum Deo appropinquante.

Sanctissimos. Primum ternarium hunc et Dei similem ordinis principatum licet ei qui attenta mente et digne Deo intuetur, comprehendere, et ex ipso Ezechiele, qui dicit, thronum primum in quo visus est Deus; postea statim assistentes divinos cherubim: apud Isaiam autem sanctissimos seraphim circa Deum stantes contemplatur. Hæc vero declarant supremam ipsorum supra omnes apud Deum sortem. Explanantur autem hæc fere similiter etiam in Apocalypsi sancti Joannis apostoli, evangelistæ et D theologi.

Immediate, Gr. ἀμέσως. Sine medio dictum est; quandoquidem non est alius ordo ante ipsum. Nota vero, eum thronos seu multi-oculos et multi-pennes cherubim et seraphim dicere superiores esse omnibus virtutes, et unius trinæ hierarchiæ.

Inclytus. Sanctum Paulum insinuat.

Potestatem. Duos sequentes terniones intelligibilium sanctos ordinum principatus ab infimo ad supremum recenset. Primæ enim sunt dominationes; postea sequuntur virtutes; denique potestates. Ipse autem potestates primas collocans, medias accepit dominationes; et tertii liturgici **22** ternionis, primi principatus, deinde archangeli, et postremo an-

σας τὰς νοερὰς καὶ ἀσωμάτους τάξεις καὶ καθ' ἕτερον τρόπον, τουτέστι κατὰ τὸ θεοειδὲς, ὅπερ ἐστὶ κατὰ τὸ τῷ Θεῷ ἐοικέναι· καθ' ὅσον ἐφικτὸν ἑκάστῃ αὐτῶν· ὥστε πάσας μὲν τὰς ὑπερκοσμίους τάξεις θεοειδεῖς καλεῖσθαι, καὶ ἑτέραν δὲ κοινωνίαν ἔχειν πάσας αὐτὰς τὴν τῆς φωτεινοτάτης ἐλλάμψεως ἐκ Θεοῦ δωρεὰν, κἂν πρὸς τὸ ἑκάστῃ ἐφικτὸν, ἢ ἐπ' ἔλαττον, ἢ ἐπὶ πλεῖον ἡ ἔλλαμψις διδῶται. Ἐν δὲ τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγῳ φησὶν, ὅτι [θεῖοι] μόνοι λέγονται οἱ παντὸς τάγματος ταξίαρχοι.

Ἰδιότητας. Σημείωσαι πῶς ἰδιότητας λέγει τὰς ἑκάστης τάξεως ἀναλογίας.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ϛ'.

§ I. *Μόνην ἀκριβῶς*. Ὅτι μόνος ὁ Θεὸς ὁ καὶ θεοποιῶν αὐτοὺς, οἶδεν ἀκριβῶς αὐτούς τε καὶ τὰς αὐτῶν λειτουργίας· καὶ αὐτοὶ δὲ ἴσασιν αὐτοὺς καὶ τὰ ἑαυτῶν. Ἡμεῖς γὰρ οὐδὲν ἀκριβῶς τῶν κατ' αὐτοὺς ἐπιστάμεθα, εἰ μὴ ὅσα ἐκ τῆς θείας ἐδιδάχθημεν Γραφῆς.

Ἐννέα. Σημείωσαι, ὅτι ἐννέα εἰσὶ τάγματα θεῖα τῶν νοητῶν.

§ II. *Ἱεροτελεστής*. Ἱεροτελεστὴν μὲν οἰκεῖον εἴωθε καλεῖν, ἢ τὸν θειότατον ἀπόστολον Παῦλον, ἢ τὸν ἅγιον Ἱερόθεον, ὡς ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* ἐλέχθη λόγῳ· νῦν δὲ οὐδένα ἕτερον ἡγοῦμαι λέγειν αὐτὸν ἢ τὸν ἅγιον Παῦλον· οὐδενὸς γὰρ ἦν ἄλλου ἢ αὐτοῦ τοῦ ἄχρι τρίτου οὐρανοῦ φθάσαντος, καὶ τὰ περὶ τούτων μυηθέντος.

Πρώτη τριαδικὴ τάξις.

Θρόνοι, *χερουβίμ*, *σεραφίμ*.

Προσεχῶς. Περὶ τοῦ Θεῷ ἐγγίζοντος πρώτου τῶν ἱερῶν ταγμάτων.

Ἁγιωτάτους. Τὴν πρώτην τριαδικὴν ταύτην καὶ θεοειδῆ ταξιαρχίαν ἔστι τὸν νουνεχῶς καὶ ἀξίως Θεοῦ κατοπτεύοντα καταλαβεῖν, ἀπό τε τοῦ Ἰεζεκιὴλ, ὅς φησι θρόνον πρῶτον, ἐφ' οὗ ὤφθη ὁ Θεός· εἶτα εὐθὺς ἐχόμενα τὰ θεῖα χερουβίμ· παρὰ δὲ τῷ Ἡσαΐᾳ τὰ ἁγιώτατα σεραφὶμ κύκλῳ ἱστάμενα τοῦ Θεοῦ θεωροῦντα. Ταῦτα δὲ δηλοῖ τὴν ὑπὲρ πάντας ἀνωτάτω παρὰ τὸν Θεὸν αὐτῶν λῆξιν· σαφηνίζεται δὲ ταῦτα σχεδὸν παραπλησίως καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει τοῦ ἁγίου Ἰωάννου, τοῦ ἀποστόλου, εὐαγγελιστοῦ καὶ θεολόγου.

Ἀμέσως. Ἀμέσως εἴρηται, ἐπειδὴ οὐκ ἔστιν ἄλλο τάγμα πρὸ αὐτῆς. Σημείωσαι δὲ, ὅτι τοὺς θρόνους, ἤτοι τὰ πολυόμματα καὶ τὰ πολύπτερα χερουβὶμ καὶ σεραφὶμ λέγει ἀνωτέρας εἶναι πασῶν δυνάμεις καὶ τῆς μιᾶς τριαδικῆς ἱεραρχίας.

Ὁ κλεινός. Τὸν ἅγιον Παῦλον αἰνίττεται.

Ἐξουσιῶν. Τὰς ἐφεξῆς δύο τριαδικὰς τῶν νοητῶν ἁγίας ταξιαρχίας κάτωθεν εἰς ἄνω καταλέγει· πρῶται γὰρ εἰσιν αἱ κυριότητες· εἶτα ἑξῆς αἱ δυνάμεις· εἶτα αἱ ἐξουσίαι. Αὐτὸς δὲ τὰς ἐξουσίας πρώτας τάξας, μέσας ἔλαβε τὰς κυριότητας· καὶ τῆς τρίτης λειτουργικῆς τριάδος πρῶται αἱ ἀρχαὶ, εἶτα λοιπὸν οἱ ἀρχάγγελοι· καὶ τὸ τελευταῖον ἄγγελοι.

Νῦν οὖν οὐχ οὕτως αὐτῶν ἐμνημόνευσεν ἐν τῷ ἑξῆς κεφαλαίῳ, ἀλλὰ κάτωθεν εἰς ἄνω λαβὼν ὠνόμασεν. Ὁ μὲν οὖν Ἀπόστολος ἔν τε τῇ πρὸς Ῥωμαίους, καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους μέμνηται ἐνίων ἀγγελικῶν ταγμάτων· οὐ ταύτην δὲ τὴν τάξιν ὑφηγεῖται. Δηλοῖ δὲ ὁ μέγας Διονύσιος, ὅτι ἐν μυστηρίῳ ταῦτα παρέδωκε τοῖς ἁγίοις ὁ θεῖος Ἀπόστολος.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

§ 1. Πάλιν ἡ ἐπιγραφὴ κάτωθεν ἐπὶ τὰ ὑπέρτερα ἄνεισι· τὰ γὰρ τρίτα σεραφίμ· τὰ δὲ δεύτερα χερουβίμ· καὶ τὰ πρῶτα θρόνοι. Ἀντιστρόφως οὖν ἐπέγραψεν.

Ἐπωνυμία. Σημείωσαι, ὅτι πᾶν ὄνομα τῶν ἱερῶν σημασίαν περιέχει τῆς τοῦ τάγματος ἰδικῆς ἐνεργείας, ὡς τῶν ἁγίων σεραφὶμ καὶ χερουβὶμ [τῶν ὀνομάτων] αἱ ἑρμηνεῖαι δηλοῦσιν, ἐπειδὴ οὐκ ἔστιν ἄλλο τάγμα πρὸ αὐτῆς.

Θεοφανείας. Εἰς γὰρ τοὺς πρώτους ἐργάζονται, ἐνεργούμεναι αἱ πρῶται θεοφάνειαι.

Ἐκφαντορικῷ. Ἀντὶ τοῦ ἑρμηνευτικῷ καὶ παραστατικῷ.

Θεοειδῶν. Ἐπειδὴ θεοειδεῖς ἕξεις φησὶν ἐπὶ τῶν θείων νοῶν, οὐ χρὴ ὑπολαμβάνειν τὸν μέγαν Διονύσιον τὰς ἀρετὰς ταύτας τὰς νοητὰς ὡς συμβεβηκός, ἅτε καὶ ἐφ' ἡμῶν αὐτῶν προσγίνεσθαι λέγειν, ὡς ἄλλη [41] ἐν ἄλλῳ ὑποκειμένῳ, οἱονεὶ ποιότητα προσγινομένην· τὸ γὰρ συμβεβηκὸς καὶ ὑποκείμενον ἐκεῖθεν ἀπελήλαται, ὅτε καὶ πᾶσα σύνθεσις, καὶ τὸ τῆς ὕλης ἄμορφον, ἐκεῖθεν ἐξώρισται. Εἰ γὰρ ἦν ἄλλο ἐν ἄλλῳ, οἷον συμβεβηκὸς ἐν ὑποκειμένῳ, οὐκ ἂν ἔζη καθ' ἑαυτὴν ἡ οὐσία ἐκείνη, οὐδὲ θεοῦσθαι καθ' ἑαυτὴν ὡς ἐφικτὸν ἠδύνατο, διὰ μόνην τάξιν τὴν ὡς ἄλλο ἐν ἄλλῳ φυλαττομένην· αἱ οὖν ἐν αὐτοῖς εἰρημέναι ἕξεις αὐτουσιωμέναι [42] εἰσίν, οὐ μὴν ὡς συμβεβηκὸς ἐν ὑποκειμένῳ, διὰ τὸ ἄϋλον. Ὅθεν ὁ μέγας Διονύσιος κάτωθεν ἐν τῷ *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* λόγῳ κεφαλαίῳ τετάρτῳ οὐσιώδεις φησὶν εἶναι τὰς ἕξεις τὰς ἐν αὐτοῖς.

Ἕξεων. Σημείωσαι, ὅτι αἱ θεῖαι δυνάμεις καθ' ἕξιν ἔχουσι τὸ θεοειδές. Ἕξις δέ ἐστι ποιότης ἔμμονος.

Ἐντεῦθεν οὖν δηλοῦται, ὅτι αὐτεξούσιοί εἰσιν ἕξει τὰς ἀρετὰς κτώμεναι. Τοῦτο πλατύτερον παριστᾷ Ἀμμων ὁ Ἀδριανουπολίτης [43], ἐν τοῖς *Περὶ ἀναστάσεως* αὐτῷ κατὰ Ὠριγένους γεγραμμένοις λόγοις.

Ὑψηλοτάτων. Διὰ τί λέγονται θρόνοι.

Περιπεζίας. Ἀντὶ τοῦ, τῆς πρὸς τὸ χθαμαλὸν βάσεως. Σημείωσαι δὲ, τίς ὁ σκοπὸς πάσης ἱεραρχίας.

Ὑφέσεως. Ἀνωτάτην τινὰ φύσιν καὶ μετὰ [44] Θεὸν εὐθὺς ὑπ' αὐτοῦ τεταγμένην δηλοῖ τοὺς θρόνους, οὐδὲν ἐπὶ τὰ ὑλικὰ προσέχοντας, ὡς σημαίνειν τὸ μηθὲν αὐτοὺς ἔχειν περιπεζίας ὑφέσεως, ἤτοι ἐνδόσεως, καὶ τῆς πρὸς τὸ κάτω νεύσεως· ἀλλὰ τὸ ἐπὶ Θεὸν ἀναβατικὸν, ἀνωφερῶς προσέχον. Καλῶς δὲ

A geli. Nunc igitur non ita meminit ipsorum in capite sequenti, sed ab infimo ad supremum exorsus nominavit. Apostolus igitur, tum in Epistola ad Romanos, tum ad Ephesios, meminit quorumdam angelicorum ordinum; hunc vero ordinem non docet. Declarat autem magnus Dionysius divinum Apostolum hæc in mysterio sanctis tradidisse.

IN CAP. VII.

§ I. Rursum inscriptio ab infimo ad supremum ascendit: tertii enim seraphim, secundi autem cherubim, et primi throni: contrario igitur modo inscripsit.

Appellatio. Nota, omne nomen sacrorum significationem complecti propriæ ordinis energiæ; sicut sanctorum seraphim et cherubim [nominum] interB pretationes declarant: quandoquidem non sit alius ordo ante ipsum.

Dei-apparitiones. In primis enim operantur, primæ Dei-apparitiones efficaces.

Explanatoriam. Gr. ἐκφαντορικῷ. Pro interpretativo et repræsentativo.

Deiformium. Quoniam deisimiles habitus dicit in divinis mentibus, non oportet opinari magnum Dionysium virtutes has intelligibiles, tanquam accidens, sicut etiam in nobis ipsis, inesse, dicere; ut alia in alio subjecto, tanquam qualitatem adhærentem: accidens enim et subjectum illinc expulsum est, quando et omnis compositio, et materiæ privatio formæ illinc exterminata est. Si enim aliud in C alio erat, sicut accidens in subjecto, neque vivere seipsa essentia, neque seipsa Deus effici quantum licet quiret, per solum ordinem ut aliud in alio conservatum: ergo dicti in ipsis habitus, per se substantiati sunt; non vero sicut accidens in subjecto, propter materiæ privationem. Unde magnus Dionysius infra, in libro *De ecclesiastica hierarchia* capite quarto dicit, substantiales esse habitus, qui ipsis insunt.

Habitudinum Nota divinas virtutes habere per modum habitus dei-similitudinem. Habitus vero est qualitas immanens.

Hinc igitur declaratur, quod liberi sint, habitu virtutes obtinentes. Hoc **23** fusius exhibet Ammon Adrianopolita, in libris *De resurrectione*, a seipso D contra Origenem scriptis.

Sublimissimorum. Propter quid dicuntur throni.

Humilitate, Gr. περιπεζίας pro: ad incessus humilitatem. Nota vero, quis sit scopus universæ hierarchiæ.

Submissionem. Supremam aliquam naturam et post Deum statim sub ipso ordinatam declarat thronos nihil ad materialia attendentes; ut significet nihil ipsos habere terrestris submissionis, seu remissionis, et propensionis ad inferiora; sed vim ascendendi ad Deum, dum sursum fertur attenden-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[41] ἄλλο. [42] ἀντιουσιωμέναι. [43] Ἀνδριανουπόλεως. [44] περί.

tem. Recte autem adduxit ὑπερκοσμίως pro sine corpore, et sine materia, et intelligibiliter; ut enim minime arbitreris, τὸ ἄναντες esse viam corpoream, adjunxit, *immaterialiter*.

Deiferum. Nota, eum etiam sanctorum thronorum ordinem *Deiferum* dixisse, tanquam ferentem Deum modo intelligibili superquiescentem. Vide igitur, quandoquidem etiam beatus Basilius Cappadox, deiferam dixit carnem, considerandum quomodo dictum sit. Verum caro quidem ipsius Domini secundum substantiam et subsistentiam unita fuit ipsi Deo Verbo; ideo etiam ipse carnem gestare a Patribus dicitur, et carnem induisse; quid igitur absurdum, si etiam ipsius caro deifera dicitur, tanquam ferens Deum Verbum secundum unitionem indivisibilem, ipsius etiam caro, quæ et dicitur et exsistit proprie, et secundum veritatem. Hi autem secundum gratiam habentes in seipsis Deum ineffabili sermone et inconceptibili cogitatione, deiferi etiam ipsi ideo dicuntur, quia primo participant primæ virtutes de Deo, atque ita communicant indigentioribus factam in se illustrationem.

§ II. *Primis*. Sic secundum transgressionem intelligenda est lectio: primis substantiis propriam putandum esse hierarchiam uniformem ipsis secundum omnia; reliqua autem, in medio.

Invisibilem. Nota quod omni invisibili et visibili virtute majores sint tres hi primi ordines.

Creatam, Gr. γεγονυίας. Hoc est conditam.

Visa. Quod nullum visum, seu imaginationem materialem recipere queant, et nulli immistæ sint submissioni; quod non tantum divinæ virtutes ipsæ a maculis et inquinamentis liberatæ sint, sed etiam nullam **24** imaginationem materialem admittere queant, neque ulli mistæ imminutioni, et nullo modo extenuationem ad inferiora cognoscentes. Hoc vero intellige, non quod secundum naturam immutabiles sint; sed quod libero arbitrio agentes per nimiam in bonum cupiditatem, in divinitatem propensæ ita persliterunt, immobilitatem tanquam habitum habentes. Solus enim secundum naturam immutabilis Deus. Hæ autem si ita creatæ fuissent, non excidisset diabolus. Verum et hæ omnes unius et æqualis ordinis; quod enim natura bonum est, descensum non habet.

Per se mobilem. Per se mobilem dicit hic sanctus ipsorum esse motionem: ut invariabilem, et immutabilem, eodem autem modo se habentem. Motiones vero in ipsis sunt, indesinentes circa considerationes operationes efficaces. Mentes enim sunt silendi impotentes; et nota, *secundum pietatem immutabilitatem*. Lege quoque caput quartum libri *De divinis nominibus*, et caput octavum præsentis libri.

Contemplatrices. Nota quomodo dicuntur contemplativi hi sancti ordines, et quod non per signa aut contemplationes Scripturæ Dei cognitionem acquirunt, sicuti nos.

Intellectilium spectatrices. Θεωροί dicuntur my-

A ἐπήγαγεν *ὑπερκοσμίως*, ἀντὶ τοῦ ἀσωμάτως καὶ ἀΰλως καὶ νοητῶς, ἤτοι νοερῶς· ἵνα γὰρ μὴ νομίσῃς τὸ *ἄναντες ὁδὸν* εἶναι σωματικὴν, ἐπήγαγε τὸ *ἀΰλως*.

Θεοφόρον. Σημείωσαι, ὅτι καὶ τὸ τῶν ἁγίων θρόνων τάγμα *Θεοφόρον* εἶπεν, ὡς φέρον ἐπαναπαυόμενον νοητῶς τὸν Θεόν. Ὅρα οὖν, ἐπειδὴ ὁ μακάριος Βασίλειος ὁ Καππαδόκης τὴν θεοφόρον εἶπε σάρκα, σκοπητέον πῶς εἴρηται. Ἀλλ' ἡ μὲν σὰρξ αὐτοῦ τοῦ Κυρίου κατ' οὐσίαν καὶ καθ' ὑπόστασιν ἥνωται αὐτῷ τῷ Θεῷ Λόγῳ· διὸ καὶ σαρκοφορεῖν αὐτὸς λέγεται παρὰ τῶν πατέρων, καὶ σάρκα ἐνδύσασθαι· τί ἄτοπον οὖν εἰ καὶ ἡ σὰρξ αὐτοῦ λέγεται θεοφόρος, ὡς φέρουσα τὸν Θεὸν Λόγον καθ' ἕνωσιν ἀδιάστατον, αὐτοῦ [καὶ] σὰρξ καὶ λεγομένη ὑπάρχουσα
B κυρίως καὶ κατὰ ἀλήθειαν; Οὗτοι δὲ κατὰ χάριν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς τὸν Θεὸν ἀῤῥήτῳ τε λόγῳ καὶ ἀνεννοήτῳ τῇ διανοίᾳ θεοφόροι [α'] καὶ αὐτοὶ διὰ τοῦτο λέγονται, ὅτι πρώτως μετέχουσιν αἱ πρῶται δυνάμεις τοῦ Θεοῦ, καὶ οὕτω μεταδιδόασι ταῖς ὑποδεεστέραις τὴν γενομένην εἰς αὐτὰς ἔλλαμψιν.

§ II. [β'.] *Ταῖς πρώταις*. Οὕτω τὴν καθ' ὑπέρβασιν ἀνάγνωσιν νοητέον· ταῖς πρώταις οὐσίαις οἰκείαν οἰητέον εἶναι ἱεραρχίαν τὴν ὁμοειδῆ αὐταῖς κατὰ πάντα· τὰ δὲ λοιπὰ διὰ μέσου.

Ἀοράτου. Σημείωσαι, ὅτι πάσης ἀοράτου καὶ ὁρατῆς δυνάμεως μείζους εἰσὶν αἱ πρῶται τρεῖς αὗται τάξεις.

C [γ'.] *Γεγονυίας*. Τουτέστι κτιστῆς.

Φαντασιῶν. Ὅτι πάσης φαντασίας προσύλου ἀνεπίδεκτοί εἰσι καὶ ἀμιγεῖς πάσης ὑφέσεως, ὅτι οὐ μόνον αἱ θεῖαι δυνάμεις αὐταὶ κηλίδων καὶ μολυσμῶν ἠλευθέρωνται, ἀλλὰ καὶ πάσης φαντασίας προσύλου ἀνεπίδεκτοί εἰσι καὶ ἀμιγεῖς πάσης ἐλαττώσεως, καὶ τὴν ἐπὶ τὰ χείρω μείωσιν οὐδ' ὅλως εἰδυῖαι. Τοῦτο δὲ νόησον, οὐχ ὅτι κατὰ φύσιν ἄτρεπτοί εἰσιν, ἀλλ' ὅτι, αὐτοπροαίρετοι οὖσαι διὰ τῆς εἰς τὸ ἀγαθὸν ἄγαν ἐφέσεως, ἐπὶ τὸ θεῖον ῥέψασαι ἔμειναν οὕτως, ἕξιν ὥσπερ ἔχουσαι τὸ ἀμετακίνητον. Μόνος γὰρ κατὰ φύσιν ἄτρεπτος ὁ Θεός· αὗται δὲ εἰ οὕτως ἐδημιουργήθησαν, οὐκ ἂν ἐξέπιπτεν ὁ διάβολος. Ἀλλὰ καὶ αὗται πᾶσαι μιᾶς καὶ ἴσης τάξεως· τὸ γὰρ ἐκ φύσεως ἀγαθὸν ὑπόβασιν οὐκ ἔχει.

D

[δ'.] *Ταυτοκινήτου*. Ταυτοκίνητόν φησιν ὁ ἅγιος οὗτος εἶναι τὴν κίνησιν αὐτῶν, ὡς ἀπαράλλακτον καὶ ἀμετάβολον, ὡσαύτως δὲ ἔχουσαν. Κινήσεις δέ εἰσιν ἐπ' αὐτῶν αἱ ἄπαυστοι περὶ τὰς νοήσεις ἐνέργειαι· νόες γάρ εἰσιν ἀσίγητοι. Καὶ σημείωσαι τὸ *κατὰ τὸ φιλοθέως ἄτρεπτον*, καὶ ἀνάγνωθι τὸ τέταρτον κεφάλαιον τοῦ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγου, καὶ τὸ ὄγδοον κεφάλαιον τοῦ παρόντος λόγου.

[ε'.] *Θεωρητικάς*. Σημείωσαι πῶς λέγονται θεωρητικαὶ αἱ ἅγιαι τάξεις αὗται· καὶ ὅτι οὐ διὰ συμβόλων ἢ θεωρημάτων τῆς Γραφῆς τὴν θεογνωσίαν κτῶνται, ὡς ἡμεῖς.

[ς'.] *Νοερῶν θεωρούς*. Θεωροὶ λέγονται οἱ τῶν

μυστηρίων ἐπόπται· ταῦτα δὲ τοῖς ἁγίοις διὰ τῶν συμβολικῶς λεγομένων περὶ Θεοῦ αἰσθητῶν ἐκκαλύπτονται, οἵπερ [45] ἐπὶ τῶν ἄνω δυνάμεων οὐκ ἔστιν ἐννοεῖν.

Θεωρίας. Σημείωσαι τὴν εἰρημένην *τριφανῆ θεωρίαν* ἀντὶ τοῦ τρισυπόστατον μίαν Θεότητα.

Ἰησοῦ. Ἰησοῦ κοινωνίαν τὴν μετοχὴν τῆς δόξης καὶ τῆς ἀῤῥήτου λαμπρότητος τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ λέγει· μετὰ σαρκὸς γὰρ συνεδρεύει τῷ Πατρί.

Ἐν εἰκόσι. Τὸ δὲ εἰρημένον *ἐν εἰκόσιν ἀποτυποῦσι τὴν ὁμοίωσιν*, δέον εἰπεῖν *ἀποτυπούσαις*, μηδεὶς ὑπολάβοι σόλοικον, ὡς ἀγνοήσαντος τοῦ μεγάλου Διονυσίου· ἀλλ' ἀκριβῶς ἴστω, ὅτι καὶ τοῦτο ὡς τῷ ὄντι Ἀθηναῖος καὶ λίαν Ἀττικὸς οὕτω φησίν. Ἀττικῶν γάρ ἐστι τὸ μετοχὰς ἀρσενικὰς θηλυκοῖς συντάττειν, ὡς καὶ Ὅμηρος ποιεῖ τὴν Ἶριν ἐκ Διὸς λέγουσαν πρὸς τὴν Ἥραν καὶ τὴν Ἀθηνᾶν·

Οὐκ ἔτ' ἐφ' ὑμετέρων ὀχέων πληγέντε κεραυνῷ,
Ἂψ ἐς Ὄλυμπον ἵκεσθον.

Ἔδει γὰρ ἀντὶ τοῦ *πληγέντε*, ἀρσενικοῦ ὄντος δυϊκοῦ, εἰπεῖν *πληγεῖσα*, δυϊκὸν καὶ θηλυκόν. Καὶ τοῦτό φασι καὶ κωμικοί, θηλυκὸν ἀντ' οὐδετέρου [46], ὡς ἀρσενικὸν κατὰ θηλυκοῦ, καὶ Πλάτων καὶ Εὐριπίδης ἐν *Βάκχαις*:

Διανεύων δρομάσι βλεφάροις.

Τὸ βλέφαρον γὰρ δρομὰς οὐκ ἄν τις εἴποι. Καὶ ἐν *Ὀρέστῃ*·

Μανιάσι λυσσήμασι.

Θεουργικήν. Σημείωσαι, ὅτι ἡ πρὸς τὸν Κύριον Ἰησοῦν ὁμοίωσις θεουργική ἐστι, τουτέστιν ἐργάζεται θεοὺς τοὺς ὁμοιουμένους· καὶ πῶς ἀμέσως καὶ δίχα συμβόλων αἱ τάξεις αὗται ὁμοιοῦνται Χριστῷ, παρ' αὐτοῦ τοῦτο λαβοῦσαι.

Πρωτουργῷ. Σημείωσαι, ὅτι καὶ πρωτόκτιστοί εἰσι δυνάμεις αὗται, καὶ τὰς ἀρετὰς τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς δυνάμεις αὗται ἔχουσι.

Τετελεσμένας δέ. Σημείωσαι, πῶς λέγονται τετελεσμέναι αἱ θεῖαι δυνάμεις [47] αὗται.

Ἀναλυτικήν. Τὴν τῶν ποικιλιῶν ἐπιστήμην φησὶ τὴν ἑρμηνευτικὴν καὶ σαφηνιστικὴν ἐξήγησιν τῆς περιπεπλεγμένης ἱερᾶς παραδόσεως, ἧς δέονται καὶ αἱ ὑφειμέναι τάξεις, ὡς ἐφεξῆς φησι· πολλῷ δὲ πλέον ἄνθρωποι· δίχα γὰρ ἐξηγήσεων ἀναλυουσῶν τὴν πολυποίκιλον σοφίαν τῶν ἁγίων θεωρημάτων οὐ δυνατὸν αὐτὰ νοῆσαι, οὔτε ἡμᾶς, οὔτε τὰ ὑπερβεβηκότα τὰς πρώτας τρεῖς τάξεις. Ὅθεν φησίν, ὡς τῶν μὲν ὑποβεβηκυιῶν τάξεων ἑκάστη ἡ πρώτη ἱεραρχεῖ μόνος, καὶ οὐκ ἄλλη δύναμις· τῆς δὲ τῶν ἀνωτάτω τούτων διακόσμων ἱεραρχίας ὁ Θεὸς ἱεραρχεῖ μόνος, καὶ οὐκ ἄλλη δύναμις.

A steriorum inspectores; hæc autem sanctis per ea sensibilia quæ figurate de Deo dicuntur revelantur, quod in superioribus virtutibus nefas est cogitare.

Contemplationes. Nota dictum *tertio apparentem contemplationem*, pro unam Deitatem trium subsistentiarum.

Jesu. Jesu communionem, participationem gloriæ, et ineffabilis splendoris corporis Christi dicit; cum carne enim considet Patri.

In imaginibus. Quod autem dictum est ἐν εἰκόσιν ἀποτυποῦσι τὴν ὁμοίωσιν, cum dicendum fuerit ἀποτυπούσαις, nullus suspicetur solœcismum, tanquam magnus Dionysius ignorasset; sed accurate

B sciat, quod etiam hoc sicut revera Atheniensis et valde Atticus ita dicit; Atticorum enim est participia masculina femininis conjungere, sicut etiam Homerus facit Irin ex Jove dicentem ad Junonem et Palladem:

Non amplius super vestris curribus percussæ fulmine,
Rursus in Olympum venietis.

Oportebat siquidem pro πληγέντε quod masculinum est duale, dixisse πληγεῖσα duale et femininum; atque **25** hoc etiam dicunt comici femininum pro neutro, sicut masculinum post femininum, et Plato et Euripides in *Bacchis*:

Transnatans currentibus oculis

C Nemo enim dixerit τὸ βλέφαρον δρομάς. Et in *Oreste*:

Furiosis rabiebus.

Deificam. Nota similitudinem, Domino Jesu esse deificativam, hoc est eos efficere deos qui similes sunt. Nota etiam, quomodo sine medio et absque signis ordines hi similes Christo efficiantur, hoc ab ipso consecuti.

Primæva. Nota et primo creatas esse virtutes has, et quod virtutes Domini Jesu Christi hæ ut virtutes habeant.

Perfectas autem. Nota, quomodo perfectæ divinæ hæ virtutes dicantur.

Resolutoria. Varietatum scientiam dicit, interpretativam et declarativam explicationem perplexæ

D sacræ traditionis; qua etiam indigent inferiores ordines, ut postea dicit: multo autem magis homines; nam sine explicationibus resolventibus multivariam sanctarum contemplationum sapientiam, impossibile est ipsas intelligere: neque nobis, neque inferioribus angelis licet intelligere tres primos ordines. Unde dicit, inferiorum quidem ordinum primum quemque tantum sacrum sustinere principatum, et non aliam virtutem; supremorum autem ordinum hierarchiæ solum Deum neque aliam virtutem sacrum tenere principatum.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES

[45] ὅπερ. [46] κατ' οὐδετέρου. [47] τάξεις.

Sacris initiantur, Gr. ἱεραρχούμεναι. Id est mysteria edocentur. A

Hoc igitur. Demonstrationes dictorum ex Scriptura.

§ III. *Edoceri*, Gr. ἐκδιδάσκεσθαι. Nota τὸ ἐκδιδάσκεσθαι, *edoceri*; declarat enim ipsas minime tales esse secundum naturam.

Omnibus autem sublimiores. Quandoquidem enim sunt omnibus superiores, et nihil habeant superius, quantum ad alias virtutes, merito ab ipso Deo solo, primi tanquam superiores, divina instituuntur cognitione.

In cœlum. Nota contra Basilianos et Nestorianos, Jesum Christum in cœlos assumptum secundum quod homo est esse Dominum intelligibilium omnium, et regem gloriæ; quemadmodum arcana edocti discunt a dicentibus: *Tollite portas, principes, vestras*, et interrogantes: *Quis est iste Rex gloriæ?* atque rursus audientes, *Dominus virtutum*[q]; et quæ deinceps. **26** Contra vero Acephalos, et Eutychianos, quod quamvis Dominus virtutum, verumtamen caro et manifestus homo; ita ut propter rei novitatem sequentes principatus obtupescerent. B

Divini operis, Gr. θεουργίας. Recte vocavit θεουργίαν, Dei opus, illam pro nobis dispensationem; Dei enim erant vere opera omnia Domini, quæ secundum dispensationem, ut partus sanctus, et sanitates, signa in passione, et resurrectio.

Ego enim inquio. Illa autem: *Ego enim loquor justitiam et judicium salutaris*, sunt Isaiæ; vide etiam, quomodo hæc intellexit. C

Miror autem. Locutio ita est componenda: miror quomodo primi sicut medii divinas illustrationes timide cupiant.

In medio volantes. Μεσοπετεῖς *in medio volantes* dixit, ut minime ad altitudinis fastigium sursum volantes, sed ad medium pervenientes; τὸ δὲ *dubitare*, significat illud dicere: *Quis hic adveniens ex Edom*[r]?

Interrogant. Vide, cum quanto metu et reverentia supremi omnium ordines, ut medii et non primi, interrogant invicem, primum quæ apud Isaiam. *Quis hic veniens ex Edom? rubor vestimentorum ejus ex Bosor*[s]; et tum quasi cura sibi a Deo commissa, dicunt ad ipsum: *Quare rubra sunt vestimenta tua?* D

Sanctissimam purgationem. Nota, quomodo dicat expiari, et illustrari, et perfici divinos ordines.

Expiationis. Nota, quænam sit purgatio in mentibus, et quæ ignoratio.

Copioso lumine, Gr. ἀπλέτου φωτός. Ἄπλετον significat magnum et multum.

Ἱεραρχούμεναι. Τουτέστι μυσταγωγούμεναι.

Τοῦτο γοῦν. Ἀποδείξεις γραφικαὶ τῶν εἰρημένων.

§ III. *Ἐκδιδάσκεσθαι*. Σημείωσαι τὸ *ἐκδιδάσκεσθαι*· δηλοῖ γὰρ μὴ κατὰ φύσιν εἶναι αὐτὰς τοιαύτας.

Τὰς δὲ πασῶν ὑψηλοτέρας. Ἐπειδὴ γὰρ πασῶν ἀνώτεραί εἰσι, καὶ οὐδὲν ἔχουσι τὸ ὑπέρτερον, ὅσον εἰς ἑτέρας δυνάμεις, εἰκότως ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ μόνου πρῶται ὡς ἀνώτεραι μυοῦνται τὴν θείαν γνῶσιν.

Εἰς οὐρανούς. Σημείωσαι κατὰ Βασιλειανῶν ἤτοι Νεστοριανῶν, ὅτι ὁ ἀναληφθεὶς καθ' ὃ ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστὸς, αὐτός ἐστιν ὁ Κύριος τῶν νοητῶν πάντων, καὶ βασιλεὺς τῆς δόξης, ὡς μυούμενοι μανθάνουσι παρὰ τῶν λεγόντων· *Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν*· καὶ πυνθανόμενοι· *Τίς ἐστιν οὗτος ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης;* καὶ αὖθις ἀκούοντες, *Κύριος τῶν δυνάμεων*· καὶ τὰ ἑξῆς. Κατὰ δὲ Ἀκεφάλων καὶ Εὐτυχιανιστῶν, ὅτι, κἂν Κύριος δυνάμεων, ἀλλ' οὖν σάρξ καὶ σαφὴς ἄνθρωπος, ὡς καὶ πρὸς τὸ ξένον ἐκπλήττεσθαι τὰς ἑξῆς ἀρχάς.

Θεουργίας. Καλῶς θεουργίαν ἐκάλεσε τὴν ὑπὲρ ἡμῶν οἰκονομίαν· Θεοῦ γὰρ ἦν ὡς ἀληθῶς ἔργα πάντα τὰ κατὰ οἰκονομίαν τοῦ Κυρίου· ὁ τόκος ὁ ἅγιος, καὶ ἰάσεις, τὰ ἐπὶ τῷ πάθει σημεῖα, καὶ ἡ ἀνάστασις.

Ἐγὼ γάρ φημι. Τὰ δὲ[48], *Ἐγὼ γὰρ διαλέγομαι δικαιοσύνην καὶ κρίσιν σωτηρίου*, Ἡσαΐου εἰσί[49]· καὶ ὅρα πῶς ταῦτα νενόηκεν.

Ἄγαμαι δέ. Τὸ ῥητὸν οὕτω συνθετέον[50]· θαυμάζω πῶς αἱ πρῶται ὡς μέσαι τῶν θεαρχικῶν ἐλλάμψεων εὐλαβῶς ἐφίενται.

Μεσοπετεῖς. Μεσοπετεῖς ἔφη, ὡς μὴ πρὸς τὸ ἄκρον τοῦ ὕψους ἀνιπταμένας, ἀλλὰ τοῦ μέσου ἐφικνουμένας· τὸ δὲ *διαπορεῖν* σημαίνει τὸ λέγειν· *Τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἐδώμ;*

Ἐρωτῶσιν. Ὅρα μετὰ πόσου φόβου καὶ εὐλαβείας αἱ πασῶν ἀνώταται τάξεις, ὡς μέσαι, καὶ οὐχὶ πρώτισται, ἐρωτῶσιν ἀλλήλας, πρῶτον τὰ παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ· *Τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἐδώμ; ἐρύθημα ἱματίων αὐτοῦ ἐκ Βοσόρ*· καὶ τότε, ὥσπερ ἐπιτρεπόμεναι παρὰ Θεοῦ, πρὸς αὐτὸν λέγουσι· *Διὰ τί σου ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια;*

Παναγεστάτης καθάρσεως. Σημείωσαι πῶς φησι καθαίρεσθαι, καὶ φωτίζεσθαι, καὶ τελεσιουργεῖσθαι τὰς θείας τάξεις.

Τῆς καθάρσεως. Σημείωσαι τίς ἡ κάθαρσις ἐπὶ τῶν νοῶν, καὶ τίς ἡ ἄγνοια.

Ἀπλέτου φωτός. Ἄπλετον τὸ μέγα καὶ πολύ.

[q] Psal. XXIII, 7-10. [r] Isa. LXIII, 1. [s] Ibid.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[48] τὸ δέ. [49] ἐστί. [50] σύνθες.

Τελεσιουργεῖται. Σημείωσαι πῶς καθαίρονται, καὶ φωτίζονται, καὶ τελεσιουργοῦνται αἱ θεῖαι τάξεις αὗται.

Καθ' ἕξιν. Καθ' ἕξιν ἐπιστήμη ἐστὶν ἡ ἔμμονος καὶ ἀναπόδλητος τῆς ἐλλαμφθείσης γνώσεως κατάληψις.

Ἠ κύκλῳ. Ἐπειδὴ καὶ ἑστηκυίας καὶ κύκλῳ Θεοῦ περιχορευούσας ἀμέσως τὰς πρώτας ταύτας ταξιαρχίας φησὶ, σαφηνιστέον, πῶς καὶ ἑστᾶσι καὶ κινοῦνται, καθάπερ ἐν χορείᾳ κύκλῳ τοῦ Θεοῦ. Καὶ τέως μὲν ἐξ Ἡσαΐου τὴν ἀφορμὴν εἴληφεν, ὅς λέγει· *Καὶ σεραφὶμ εἱστήκει κύκλῳ αὐτοῦ· ἓξ πτέρυγες τῷ ἑνὶ*, καὶ τὰ ἑξῆς· ἐπάγει δὲ, *Καὶ ταῖς δυσὶν ἐπέταντο·* πῶς γὰρ ἑστῶτα περιεπέταντο κύκλῳ; Καὶ νοητέον οὕτως· πᾶς νοῦς [ἐκ] τοῦ πάντων αἰτίου Θεοῦ ἐκλάμψας, ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ δημιουργήσαντος ἐξέλαμψε, λέγεται περὶ αὐτὸν ὡς περὶ κέντρον κινεῖσθαι, τῆς κινήσεως οὐ τοπικῆς τινος οὔσης, ἀλλὰ νοερᾶς καὶ ζώσης· ἔστι δὲ νοῦ κύκλῳ κίνησις τοιαύτη· πᾶν τὸ νοοῦν ἢ νοῦς ὢν νοεῖ, ἢ ὡς μετέχον νοῦ. Ὁ μὲν νοῦς ὢν, πρώτως νοεῖ· τὸ δὲ μετέχον νοῦ δευτέρως νοεῖ· κατὰ τοῦτο μὲν οὖν, καθ' ὃ νοῦς ὢν νοεῖ, κινεῖσθαι λέγοιτο ἄν· κυκλικὴ δὲ ἐπινοεῖται ἡ κίνησις αὕτη καθ' ὃ ἀνακάμπτον καὶ περὶ αὐτὸν γινόμενος, οὕτως ἑαυτὸν νοήσει καὶ τὸν πρὸ αὐτοῦ, ἐξ οὗ ἐξέλαμψεν. ὡς οὖν ἐκ Θεοῦ βουληθέντος προβληθεὶς, περὶ αὐτὸν, ἀντὶ τοῦ περὶ τὴν Θεοῦ [81] ἔφεσιν καὶ ἀγάπην, ὡς περὶ κέντρον, ἔσται· οὐ γὰρ ἑνοῦνται τὰ δεύτερα τοῖς πρὸ αὐτῶν, ἀλλὰ χορείᾳ τινὶ τὸ γινόμενον ἔοικε· τὰ γὰρ γεννώμενα εἶναι ἐν τῷ οἰκείῳ ἐφιέμενα, τὸν γεννῶντα περιαθρεῖ· τὸ οὖν τῇ νοήσει πρὸς τὰ πρὸ αὐτοῦ ἐπεστραμμένον, κυκλικῆς κινήσεως ἔννοιαν εἰσάγει. Ἐπειδὴ οὖν πανταχοῦ ἐστιν ὁ Θεὸς, αἱ πανταχοῦ αὐτῷ συνακολουθοῦσαι τῷ θέλειν αὐτὸν νοεῖν ἀεὶ, ἐπὶ τούτῳ ἀγάλλονται, καὶ περιχορεύουσιν, ὥσπερ τῇ εὐφροσύνῃ. Λέγεται οὖν νοῦς ἐν ἑαυτῷ εἶναι, καὶ πρὸς ἑαυτὸν σπεύδειν· ὃ οὖν ἐν ἑαυτῷ ἐστι, καὶ δηλοῖ ἀθανασίαν, στάσιν ἔχει· κατὰ γὰρ τὸ εἶναι, ὅ ἐστιν ἀθανάτως εἶναι, ἑστάναι νοεῖται· κατὰ δὲ τὸ πρὸς ἑαυτὸν σπεύδειν, κινεῖται μὴ βουλόμενος διαχεῖσθαί πως εἰς τὰς ἔξωθεν αὐτοῦ καὶ προσύλους νοήσεις. Κατὰ μὲν οὖν τὸ ταυτοκίνητον οὐχ ἕστηκεν, ἀλλὰ κινεῖται, κατὰ δὲ τὴν οὐσίαν ἀεὶ ὡσαύτως ἔχουσαν στάσιν, ἀλλ' οὐ κίνησιν ἔχει. Ἔστι τοίνυν καὶ κατὰ φύσιν ἑκάστῳ τῶν νοῶν ὁρμὴ, ἡ πρὸς Θεὸν ἔφεσις καὶ ἡ περὶ αὐτὸν, ὡς περὶ κέντρον κυκλικὴ χορεία, ὡς ἡ τοῦ κύκλου περὶ τὸ σημεῖον, ἤτοι κέντρον, ἀφ' οὗ συνέστη· καὶ γὰρ καὶ κατὰ φυσικὴν ἀνάγκην ἕκαστον τῶν ὄντων τὴν περὶ τὸν Θεὸν χορεύει χορείαν, τῷ εἶναι ἐφιέμενον τοῦ εἶναι [82]. Οὕτως οὖν περὶ τῶν πάντων βασιλέα πάντα ἐστὶ, καὶ ἐκείνου ἕνεκα πάντα καὶ ἐκεῖνο ἁπάντων καλῶν αἴτιον. Ὁ δὲ εἶπεν ἀμέσως τὰ πρῶτα περὶ Θεὸν χορεύειν, ὡς μὴ ἔχοντά τι πρὸ αὐτοῦ δηλοῖ, ὅτι τὰ δεύ-

Perficitur. Nota quomodo purgentur, et illustrentur, et perficiantur hi divini ordines.

Secundum habitum. Καθ' ἕξιν, secundum habitum, scientia est inhærens, et quæ abjici nequeat, illustratæ cogitationis consecutio.

In circuitu, Gr. ἡ κύκλῳ. Quoniam et stantes et circumcirca Deum saltando cum cantu obeuntes sine medio primos hos ordinum principatus dicit, explicandum est, quomodo et stent, et moveantur, quemadmodum in tripudio circumcirca Deum. Et hactenus quidem occasionem ex Isaia accepit, qui dicit: *Et seraphim stabant circa ipsum, sex alæ uni*, et sequentia; addit vero: *et duabus* 27 *volabant* [1]; quomodo enim stantes circumvolabant in orbem? Atque ita intelligendum: mens omnis ex Deo universorum auctore elucens, quandoquidem a Creatore eluxerit, dicitur circa ipsum, sicut circa centrum moveri; motione minime locali aliqua exsistente, sed intelligibili et viva; motus autem mentis circularis, talis est: omne intelligens, aut mens exsistens intelligit; vel ut particeps mentis. Mens quidem exsistens, primo intelligit: quod autem de mente participat, secundo intelligit; secundum hoc igitur, secundum quod mens exsistens intelligit, moveri dici queat; circularis autem hic motus excogitatur, quatenus reflectens, et circa seipsam exsistens ita seipsam intelliget, et eam quæ ipsam præcedit ex qua illuxit; tanquam igitur ex Deo volente projecta, circa ipsum, pro circa Dei desiderium et amorem, sicut circa centrum, versabitur; non enim secunda uniuntur præcedentibus; sed id quod fit, simile est alicui tripudio; quæ enim generantur in proprio loco, esse gestientia, generantem circumspiciunt: quod ergo intellective ad ea quæ ipsum antecedunt conversum est, circularis motionis cogitationem inducit. Quoniam igitur Deus ubique est, quæ ubicumque ipsum secutæ, eo quod velint semper ipsum intelligere, in hoc exsultant, et circum tripudiant sicut in convivio; dicitur itaque mens in seipsa esse, et ad seipsam festinare: quod igitur in seipso est, et significat immortalitatem, statum habet; secundum enim esse quod est immortaliter esse, stare intelligitur; secundum autem ad seipsum festinare, movetur nulla ratione volens diffundi in eas quæ extra ipsum sunt, et materiales intellectiones. Quatenus igitur per se mobilis est, non stat, sed movetur; quatenus autem est essentia semper eodem modo se habens, statum, non vero motum, habet. Est igitur et secundum naturam unicuique mentium impetus, cupiditas erga Deum et erga seipsam, tanquam circa centrum circulare tripudium, sicut circuli circa punctum seu centrum ex quo constitit; et-

[1] Isa. VI. 2

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[81] αὐτοῦ. [82] αἰτίου.

enim etiam secundum naturalem necessitatem unumquodque entium saltationem quæ fit circa Deum saltat ipso esse cupiens esse: sic igitur circa regem omnium sunt universa, et illius causa omnia et ille bonorum omnium auctor. Quod autem dixit, immediate primos circa Deum tripudiare, tanquam nihil ante se habentia, declarat quod secunda et tertia, hoc est sensibilia, **28** per media præcedentia circa Deum, sicut dictum est, pro captu tripudiant.

A τερα καὶ τὰ τρίτα, τουτέστι τὰ αἰσθητὰ, διὰ μέσων τῶν πρὸ αὐτῶν περὶ τὸν Θεὸν, ὡς εἴρηται, ἀναλόγως χορεύει.

Intellectilia. Species quidem et proprietates sunt exsistentiarum distinctarum : in corporis autem privatione, et quia immaterialia, loco non indigent, ut separentur sicut corpora omnia; ubi enim corpus est, ibi quoque locus est, qui sine certamine corpora suscepturus est.

Τὰ νοητά. [Τὰ νοητὰ] εἴδη μὲν εἰσὶ καὶ ἰδιότητες ὑπάρξεων διακεκριμένων· ἐν δὲ τῇ ἀσωματίᾳ, καὶ μὴ τόπου δεῖσθαι τὰ ἄϋλα, ἵνα χωρισθῶσιν, ὡς τὰ σώματα πάντα· ὅπου γὰρ σῶμα καὶ τόπος ὁ μέλλων χωρεῖν ἀμάχως τὰ σώματα.

Quasi vox. Hæc sunt Ezechielis.

Ὡς φωνή. Ταῦτα τοῦ Ἰεζεκιήλ.

De suo loco. Quomodo oportet intelligere locum in Deo, Scriptura ubique dicente incircumscriptam esse Divinitatem, et : *Cœlum sedes ejus, terra autem scabellum pedum ejus* [u]; et rursus : *Statuit valles statera, et omnem terram pugillo* [v]; atque iterum : *Si ascendero in cœlum, tu illic es; si autem descendero in infernum, ades* [x]. Qualem igitur Ezechiel excogitavit Deo locum? Dicimus, quod, quæ videntur nobis obscura, Deus iis, qui ipsum toto impetu inquirunt, illustret; dicit enim divina Scriptura : Si præcepta mea custodiat aliquis, ego et Pater *veniemus, et mansionem apud eum faciemus* [y]; itaque igitur et intelligibiles virtutes, et sanctorum atque omnium præcepta servantium animæ, merito vocari potuerint Dei locus et requies : etenim alibi dicit : *Requievit Spiritus meus in ipsis.*

Ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ. Πῶς χρὴ νοῆσαι τόπον
B ἐπὶ Θεοῦ, τῆς Γραφῆς ἁπανταχοῦ λεγούσης, ἀπερίοριστον εἶναι τὸ Θεῖον, καὶ τό· *Οὐρανός θρόνος αὐτοῦ, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ*· καὶ πάλιν· *Ἔστηκε τὰς νάπας ζυγῷ, καὶ τὴν γῆν δρακί*· καὶ αὖθις· *Ἐὰν πορευθῶ εἰς τὸν οὐρανὸν, σὺ ἐκεῖ· ἐὰν δὲ καταβῶ εἰς τὸν ᾅδην, πάρει.* Ποῖον οὖν ὁ Ἰεσεκιὴλ ἐπενόησε τῷ Θεῷ τόπον; Λέγομεν, ὅτι τὰ δοκοῦντα ἡμῖν ἄπορα ὁ Θεὸς τοῖς ἐξ ὅλης αὐτὸν ἐπιζητοῦσι κινήσεως φωτίζει· λέγει γὰρ ἡ θεία Γραφή· Ἐὰν τὰς ἐντολάς μου φυλάττῃ τις, ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ *ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα.* Ὥστε οὖν καὶ αἱ νοηταὶ δυνάμεις, καὶ αἱ τῶν ἁγίων ψυχαὶ, καὶ πάντων τῶν φυλασσόντων τὰς ἐντολὰς, τόπος κληθεῖεν ἂν εἰκότως τοῦ Θεοῦ καὶ ἀνάπαυσις· καὶ ἀλλαχοῦ γάρ φησιν· *Ἐπαναπέπαυται τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτούς.*
C

In iis, quæ de divinis hymnis. Nota, alium etiam librum *De divinis hymnis* ab ipso elaboratum.

Ἐν τοῖς περὶ τῶν θείων ὕμνων. Σημείωσαι ὅτι καὶ ἄλλο σύνταγμα αὐτῷ *Περὶ θείων ὕμνων* πεπόνηται.

Divina loca. Quisnam Dei locus.

Οἱ θεῖοι τόποι. Τίς ὁ τοῦ Θεοῦ τόπος.

Loci divini. Scriptura : *Qualem domum mihi ædificabitis, dicit Dominus, aut quis locus requietionis meæ* [z], declarat, non dici de sensili aliquo, verum de divinis his mentibus; aut etiam hoc modo : voluit Deus significare divinam naturam circumscribi non posse. Et aliter : neque in ipsis audientibus Deo locum requietionis fuisse propter incredulitatem ipsorum, sicut ait in Evangeliis Dominus : *Filius autem hominis non habet ubi caput reclinet* [a].

Τόποι τῆς θεαρχικῆς. Τὸ εἰρημένον· *Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος, ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου*, δηλοῖ μὴ λέγεσθαι περὶ αἰσθητοῦ τινος, ἀλλὰ περὶ τῶν θείων τούτων νοῶν· ἢ καὶ οὕτως· ἠβουλήθη ὁ Θεὸς σημᾶναι, ὅτι ἀπερίγραπτον τὸ Θεῖον. Καὶ ἄλλως· ὅτι ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀκούουσιν· οὐχ ἦν τῷ Θεῷ τόπος καταπαύσεως διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, ὥς φησιν ἐν Εὐαγγελίοις ὁ Κύριος· *Ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνει.*
D

Unitas est. Non tantum, inquit, ter sanctus hymnus declarat, atque vox ex loco ipso Deum cum gloria prædicans, communicari etiam subjectis ordinibus cognoscere et decantare Deum; verum etiam aliquid aliud præter hæc significat. Hoc autem declarat sententia dicens : equidem unitatem et monadem trium subsistentiarum **29** dicimus esse Deum, et omnibus providere, a primis ad extrema terræ comprehendentem universa incomprehensibiliter, hoc est non corporea, sed divina providentia superessentialiter continentem. Quod autem sit unitas et monas, etiam Evagrius impius in secunda centuria capite tertio, hoc dicit : « Ipse

Μονάς ἐστι. Οὐ μόνον, φησὶν, ὁ τρισάγιος ὕμνος δηλοῖ, καὶ ἡ ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ τὸν Θεὸν δοξολογοῦσα φωνὴ, τὸ μεταδεδόσθαι καὶ ταῖς ὑφειμέναις τάξεσι γινώσκειν καὶ ὑμνεῖν τὸν Θεὸν, ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι σημαίνει πρὸς τούτοις· τοῦτο δὲ δηλοῖ τὸ ῥητὸν τὸ λέγον· καὶ μὴν καὶ ἑνάδα καὶ μονάδα τρισυπόστατον λέγομεν εἶναι τὸν Θεὸν, καὶ προνοεῖν ἁπάντων, ἀπὸ τῶν πρώτων καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων τῆς γῆς περιδεδραγμένον ἁπάντων ἀσχέτως, τουτέστιν οὐ σωματικῇ κατέχοντα, ἀλλὰ θεϊκῇ προνοίᾳ ὑπερουσίως. Ὅτι δέ ἐστιν ἑνὰς καὶ μονὰς, καὶ Εὐάγριος ὁ ἀνόσιος ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατοντάδι κεφαλαίῳ τρίτῳ φησὶ τοῦτο· « Αὐτός ἐστι μονάς, ἐπειδὴ τὸ Θεῖον

[u] Isa. LXVI, 1. [v] Isa. XL, 12. [x] Psal. CXXXVIII, 8. [y] Joan. XIV 23. [z] Isa. LXVI, 1; Act. VII, 47. [a] Luc. IX, 58.

ἁπλοῦν καὶ ἀδιαίρετόν ἐστι· τούτου χάριν μονάς· καὶ μονὰς γὰρ ἀριθμητικῶς εἰπεῖν, ἁπλῆ καὶ ἀσύνθετός ἐστιν· ἑνὰς δὲ διὰ τοῦτο, ἐπειδὴ καὶ πρὸς ἑαυτὴν ἥνωται ἡ ἁγία Τριὰς φυσικῶς, καὶ ἑνοῖ πάντας τοὺς αὐτῇ πλησιάζοντας κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, *Ἵνα ὦσιν αὐτοὶ ἕν, ὥσπερ καὶ ἡμεῖς ἕν ἐσμεν.* »

Ἀσχέτῳ. Ἄσχετον συνοχὴν λέγει τὴν ἐξῃρημένην πάντη καὶ ἀσυναφῆ πρὸς τὰ συνεχόμενα πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ καὶ περικράτησιν.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Η'.

Δυνατά. Ἰσχυρότατα.

Ἐπωνυμίας. Ὅ τι ἡ ἐπωνυμία αὐτῶν σημαίνει, τίς ἡ ἰδιότης αὐτῶν.

Μέση τριαδικὴ τάξις,

Κυριότητες, Δυνάμεις, Ἐξουσίαι.

Ἀδούλωτον. Ὅτι πᾶσα νοητὴ δύναμις ἀμειλίκτως πρὸς τὸ χεῖρον ἔχει.

§ II. *Ὡς ἀμείλικτον κυριότητα.* Ἐνταῦθα σφάλματι τῶν ἑλληνικῶν φιλοσόφων εὐσεβῶς ἐπισκώπτει· οἵτινες ἰδικὰς τρεῖς δυνάμεις τινὰς ἀμειλίκτους προσηγόρευσαν, προελθούσας εἰς ὕπαρξιν ἔκ τινων πρὸ αὐτῶν ἑτέρων τριῶν δυνάμεων· οὐ μὴν ἐκ Θεοῦ φῶτα [38], δημιουργηθείσας ἰδικῶς. Καὶ φασιν εἶναι τοὺς ἀμειλίκτους τούτους ὑποπεζίους τῶν προβαλλομένων αὐτοὺς νοητῶν δυνάμεων, ἀναστέλλοντας καὶ ὥσπερ ἀντιβαίνοντας, καὶ ἐφεκτικοὺς τῶν πρὸ αὐτῶν καὶ ἑαυτῶν, τοῦ μὴ πεσεῖν εἰς ὕλην, καὶ ἀσθενεστέρους κατὰ τοῦτο τῶν προβαλλομένων ἑαυτούς, καθ' ὃ δέονται τοῦ κατέχειν εἰς τὸ ἄπτωτον ἑαυτούς. Ταῦτα μὲν οὖν ὡς ἐν ἐπιτομῇ τὰ ἐκείνων· ὁ δὲ μέγας Διονύσιος σοφῶς τὰ ἐναντία πάντα αὐτοῖς φησιν· ἐκ Θεοῦ γὰρ αὐτὰς δημιουργικῶς ὑποστῆναί φησιν· οὗ καὶ τὴν ἐμφέρειαν ἔχουσιν εἰς κυριότητα, ὥσπερ καὶ ἡμεῖς οἱ καθ' ὁμοίωσιν κτισθέντες· αὐτοὺς δὲ τὸ ἀμείλικτον κατὰ πάσης ὑφέσεως τῷ λόγῳ τῆς κυριότητος ἔχειν λέγει, κόπτοντας ὥσπερ καὶ διατέμνοντας, καὶ οὐκ ἐῶντας κρατεῖν τὴν πρὸς τὰ αἰσθητὰ ἐπιθυμίαν, οὐ μὴν τοὺς πρὸ αὐτῶν ἀναστέλλοντας· τὰ δὲ αἰσθητὰ καὶ σωματικὰ δουλοπρέπειάν φησι καὶ ἀνελευθερίαν καὶ εἰκαίαν δόξαν. Δουλοποιίας δὲ ἀντὶ τοῦ δουλοπρεπείας, ἐπεὶ μὴ συγχωροῦσι τὰ ὄντως ὄντα ἐννοεῖν, ἀλλὰ κατάγουσιν ἐκ τῆς ἀκλινοῦς ἑδραιότητος ἐπὶ τὴν τῶν ματαιοτήτων ὑποκατάκλισιν. Ἀνομοιότητα δὲ αὖθις καλεῖ τὰ ὑλικά, ὡς μηδέποτε μένοντα ἐπὶ ταὐτότητος, ἀλλὰ ἀεὶ μεταβάλλοντα.

Κυριαρχίας. Κυριαρχίαν τὴν θεότητα ἔφη· ὅτι πάσης κυριότητος ἀρχὴ καὶ αἰτία καθέστηκεν.

Οὐκ ἀπολείπουσαν. Σημείωσαι πῶς πανταχοῦ

A est monas, quoniam divinitas est simplex et indivisa, hujus gratia monas; etenim monas secundum numeri rationem loquendo, simplex et incomposita est: unitas autem ideo, quoniam et in se naturaliter unita est sancta Trinitas, et unit omnes ad ipsam accedentes; secundum quod dictum est in Evangelio : *Ut sint ipsi unum, sicut et nos unum sumus* [b]. »

Incomprehensibili. Gr. ἀσχέτῳ. Ἄσχετον incomprehensibilem compagem dicit, selectam omnino et minime connexam cum cohærentibus Dei providentiam et dominationem.

IN CAP. VIII.

Potentia, Gr. δυνατά. Fortissima.

Appellatio. Quid agnomen ipsorum significet,
B quænam sit ipsorum proprietas.

Medius trinus ordo.

Dominationes, Virtutes, Potestates.

Minime subjugatam. Quod nulla intelligibilis virtus demulceri erga deterius sustineat.

§ II. *Ut severam dominationem.* Hic errorem græcorum philosophorum pie reprehendit, qui tres particulares quasdam virtutes implacabiles nominarunt, progressas in exsistentiam ex quibusdam tribus aliis ipsas præcedentibus virtutibus; non tamen a Deo particulariter creatas : et dicunt esse implacabiles has pedibus quasi substratas intelligibilium virtutum, quæ ipsas antecedunt, contrahentes et quasi contra tendentes, atque vim inhibendi habentes, ne ipsæ et quæ præcedunt in ma-
C teriam delabantur; atque secundum hoc imbecilliores iis, quæ ipsas præcedunt, quatenus debent se continere ne labantur; hæc igitur orationis compendio illorum est sententia. Magnus autem Dionysius sapienter omnia ipsis contraria dicit : ipsas enim ex Deo creandi facultate subsistere dicit; cujus etiam similitudinem habent in dominatione, sicut et nos qui secundum similitudinem creati sumus. Ipsas vero implacabilitatem erga omnem submissionem ratione dominationis habere **30** dicit, quasi cædentes et dissecantes, neque sinentes vincere cupiditatem ad sensibilia, non tamen eas quæ præcedunt cohibentes. Sensibilia autem et corporea dicit servilitatem et libertatis privationem, et vanam gloriam. Δουλοποιίας pro δουλοπρεπείας, quæ ser-
D vitutem docet, quoniam non concedunt ea quæ veræ exsistunt cogitare, sed deducunt ex minime inclinante stabilitate ad aliquam vanitatum reclinationem; dissimilitudinem vero iterum materialia vocat, ut quæ nunquam in identitate maneant, sed semper mutentur.

Principii dominationis, Gr. κυριαρχίας. Κυριαρχίαν dominationis principatum deitatem dicit, quia omnis dominationis principium et causa exsistit.

Quæ non deest. Nota, quomodo ubique dicat su-

[b] Joan. XVII, 11.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[38] φῶτα *omissum est a Pachym., adeoque mihi visum* ἐπιπολάζειν.

periores virtutes communicare propria inferioribus, A et virtutes corroborare subditas; scimus autem quod scriptum sit, angelum corroborasse Danielem et alios, et, quod omnibus majus, etiam Dominum nostrum Jesum Christum, utpote hominem quoque, sicut in Evangelio secundum Lucam habetur.

Bonum ordinem. Cum eo, quod superius positum est hæc quoque connectenda; subaudiendum enim, *arbitror declarare*.

Assimilatæ. Quod etiam potestatem, quantum ipsis licet, sequentibus, utpote angelis, intelligibiles virtutes communicent.

Expiatur enim. Quomodo et per quid expurgentur et illustrentur, atque perficiantur medii ordines: et quod Scriptura habet, quod alius ad alium B angelus trajiciat divina signa.

Et per medium. Perfectiones per medios obscuriores esse iis, quæ primo apparenter a Deo efficiuntur; quæ sunt primæ.

Quæ per alium dicitur. Secundum ea quæ in Zacharia, et Daniele, et Ezechiele prophetis habentur.

Obscuræ, Gr. ἀμυδρουμένης. Ἀμυδρουμένης obscuræ dixit, non propter propriam ejus relationem, sed propter humilitatem recipientium; hoc enim significat dicendo δευτέρωσιν perfectionis, hoc est obscurius perfici secunda.

Periti. Nota, quomodo sacerdotes hæc tradiderunt magno Dionysio; αὐτοφανεῖς per se apparentes autem vocavit primas divinas virtutes; quo- C niam a seipsis divinas accipiunt illustrationes; reliquæ enim virtutes, non per seipsas divina suscipiunt munera cogitationis, sed per superiores.

31 *Sacerdotalis*. Nota sacerdotalem esse traditionem, de angelorum ordine cognoscere.

Illustrationum. Demonstratio ejus quod Scriptura dicit, secunda a primis institui, ex Zacharia propheta.

Crudelibus, Gr. ἀτιθάσσοις. Feris.

Tradita. De iis quæ Babylonio angelo tradita fuerint.

Omni modo. Nota quod Deus omnia moliatur ad convertendum errantes.

Clementer adduxit. *Clementer*, Gr. ἐπιεικῶς, hoc D est benigne, aut omnino, et vehementer.

Commune enim. Communi nomine omnes virtutes intelligibiles angelos appellari.

Inferiorum, Gr. ὑφειμένων. Subjectionem et secundum locum obtinentium.

Præcedentem. Præeuntem forte prophetæ; forte autem antequam major angelus ad ipsum venisset.

Deinde ab ipso divinam. Vult hoc demonstrare, quod etiam in angelicis ordinibus primi secundis enuntient Dei voluntatem. Καταχάρπως autem, pro omnino, ex Ezechiele.

A φησι τὰς ὑπερβεβηκυίας δυνάμεις μεταδιδόναι τῶν οἰκείων ταῖς μετ' αὐτὰς καὶ τὰς δυνάμεις δυναμοῦν τὰς ὑποκειμένας· ἴσμεν δὲ, ὅτι καὶ τὸν Δανιὴλ γέγραπται ἄγγελος ἐνισχύων, καὶ ἄλλους· καὶ τὸ δὴ πάντων μεῖζον, καὶ αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἅτε καὶ ἄνθρωπον; ὡς ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ κεῖται.

Εὐταξίαν. Πρὸς τῷ ἀνωτέρως [54] κειμένῳ καὶ ταῦτα συντακτέον· κατὰ κοινοῦ γὰρ τὸ *οἶμαι δηλοῦν*.

Ἀφομοιωμένης. Ὅτι καὶ τῆς ἐξουσίας ὅσον αὐταῖς θεμιτὸν, ὡς ἀγγέλοις οὖσιν, αἱ νοηταὶ δυνάμεις τοῖς μετ' αὐτοὺς μεταδιδόασι.

Καθαίρεται γάρ. Πῶς καὶ διὰ τίνος καθαίρονται, καὶ φωτίζονται, καὶ τελεσιουργοῦνται αἱ μέσαι τάξεις· B καὶ ὅτι ἔχει ἡ Γραφὴ, ὡς ἄλλος ἄλλῳ ἄγγελος διαπορθμεύει τὰ θεῖα σύμβολα.

Καὶ διὰ μέσης. Ὅτι αἱ διὰ μέσων τελειώσεις ἀμυδρότεραι τῶν πρωτοφανῶς ὑπὸ Θεοῦ ἐνεργουμένων, αἵτινές εἰσι πρῶται.

Τὴν δι' ἄλλου λεγομένην. Κατὰ τὰ ἐν τῷ Ζαχαρίᾳ, καὶ Δανιὴλ, καὶ Ἰεζεκιὴλ, τοῖς προφήταις κείμενα.

Ἀμυδρουμένης. Ἀμυδρουμένης ἔφη, οὐ παρὰ τὴν οἰκείαν αὐτῆς ἀτονίαν, ἀλλὰ παρὰ τὸ ὑφειμένον τῶν δεχομένων· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ εἰπεῖν δευτέρωσιν τελειώσεως, τουτέστι τὸ ἀμυδρότερον τελειοῦσθαι τὰ δεύτερα.

Οἱ θεῖοι. Σημείωσαι, ὅτι ἱερεῖς ταῦτα παραδεδώκασι τῷ μεγάλῳ Διονυσίῳ· αὐτοφανεῖς δὲ ἐκάλεσε C τὰς πρώτας θείας δυνάμεις, ἐπειδὴ ἀφ' ἑαυτῶν τὰς θείας δέχονται ἐλλάμψεις· αἱ γὰρ λοιπαὶ δυνάμεις, οὐ δι' ἑαυτῶν [τὰ] θεῖα δέχονται δῶρα τῆς γνώσεως, ἀλλὰ διὰ τῶν ὑπερκειμένων.

Ἱερατικῆς. Σημείωσαι, ὅτι ἱερατικὴ παράδοσίς ἐστι τὸ περὶ τῆς τάξεως τῶν νοῶν εἰδέναι.

Ἐλλάμψεων. Ἀπόδειξις τοῦ ῥηθέντος, ὅτι τὰ δεύτερα παρὰ τῶν πρώτων μυοῦνται, ἀπὸ Ζαχαρίου τοῦ προφήτου.

Ἀτιθάσσοις. Ἀνημέροις.

Ἐκδεδωκυῖα. Περὶ τῶν παραδοθέντων τῷ Βαβυλωνίῳ.

Τῇ παντοίᾳ. Ὅρα, ὅτι ὁ Θεὸς πάντα μηχανᾶται πρὸς τὸ ἐπιστρέψαι τοὺς πλανωμένους.

D *Ἐπιεικῶς ἐπανῆγεν*. Τὸ [55] ἐπιεικῶς ἀντὶ τοῦ φιλανθρώπως ἢ πάνυ καὶ μεγάλως νόησον.

Κοινὸν γάρ. Ὅτι κοινῷ ὀνόματι πᾶσαι αἱ δυνάμεις αἱ νοηταὶ ἄγγελοι λέγονται.

Ὑφειμένων. Ὑποβεβηκότων, δευτερευόντων.

Προπορευόμενον. Προπορευόμενον τάχα τοῦ προφήτου· τάχα δὲ, πρὸ τοῦ τὸν μείζονα ἄγγελον ἐλθεῖν ἐπ' αὐτόν.

Εἶτα πρὸς αὐτοῦ τὴν θείαν. Τοῦτο θέλει δεῖξαι, ὅτι καὶ ἐν τοῖς ἀγγελικοῖς τάγμασιν οἱ πρῶτοι τοῖς δευτέροις διαγγέλλουσι τὴν τοῦ Θεοῦ βουλήν. Καταχάρπως δὲ ἀντὶ τοῦ πάνυ ἐκ τοῦ Ἰεζεκιήλ.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[54] ἀνωτέρω. [55] τὸ δέ.

Ἀποκρίνεσθαι. Καλῶς εἶπεν ὁ Κύριος ἐν τῷ προφήτῃ Ἰεζεκιήλ, ὥστε χωρισθῆναι τῶν δικαίων τοὺς ἁμαρτωλούς· τοῦτο γὰρ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις φαίνεται πεποιηκώς, ὥστε [56] τὰ πρόβατα ἐκ τῶν ἐρίφων διεμέρισεν. Ἰδοὺ συνᾴδει καὶ ἐν τούτῳ ἡ Παλαιὰ Διαθήκη τῇ Νέᾳ.

Ὃς τὸν ποδήρη. Περὶ τοῦ τὸν ποδήρη ἐνδεδυκότος χιτῶνα [57]. Σημείωσαι δὲ, ὅτι τῷ μὲν ἀγγέλῳ τῷ τὸ μὲν σημεῖον ἐπιθεῖναι κελευσθέντι *ποδήρης ἦν χιτὼν, καὶ ζώνη περὶ τὴν ὀσφὺν*, σχῆμα πρέπον ἱερεῖ· τοῖς δὲ ἀγγέλοις ἄλλοις *πέλεκυς ἐν ταῖς χερσὶν*, ὅπερ δηλοῖ τιμωρητικήν τινα δύναμιν· ὡς ἐκ τούτου νοεῖν ἡμᾶς, ὅτι πρὸς τὸ μέλλον ἀποτελεῖσθαι καὶ τὸ τῶν ἀγγέλων εἶδος σχηματίζεται, ὅπερ ἐννοῆσαι ὀφείλομεν περὶ τῶν σεραφὶμ καὶ χερουβὶμ, καὶ τῶν ἄλλων δυνάμεων, ὅτι πρὸς τὴν οἰκείαν τάξιν καὶ τὸ σχῆμα ἔχουσιν· οἱ γὰρ τὸν τρισάγιον ὕμνον λέγοντες πολυπρόσωποι σχηματίζονται, δηλοῦντος τοῦ λόγου, ὅτι ἀσίγητός ἐστι καὶ πολὺς ὁ αὐτῶν ὕμνος· οὕτω καὶ περὶ τῶν ἑξῆς νόησον.

Τὸ σημεῖον εἰς τὰ μέτωπα. Σημείωσαι, ὅτι τὴν θείαν προτύπωσιν ἐξ ἐκείνου προεμήνυσε, τὸ τοὺς πιστοὺς κατὰ τὸ μέτωπον [58] τὴν ζωοποιὸν ἐπιτιθέναι σφραγῖδα, καὶ περισώζεσθαι ἐκ τοῦ ὀλοθρευτοῦ· ἀλλὰ τότε μὲν ἄγγελοι ἐν σχήματι ἱερέων τοῦτο ποιεῖν ἐκελεύσθησαν τοῖς ἀνευθύνοις· ἡ γὰρ ζώνη καὶ ὁ ποδήρης χιτὼν τὸ ἱεροπρεπὲς τῶν ἱερέων δηλοῖ σχῆμα· νῦν δὲ καὶ ἡμεῖς, ἑαυτοῖς οἱ πιστοὶ τὴν τοῦ σταυροῦ σφραγῖδα κατὰ τὸ μέτωπον ἐντυποῦντες, διαφεύγομεν τὸν ἐχθρόν· ἰδοὺ καὶ ἄλλη ὁμοίωσις Παλαιᾶς πρὸς τὴν Νέαν. Σημείωσαι δὲ, ὅτι αὗται εἰσιν αἱ τρεῖς τριαδικαὶ τάξεις τῶν νοητῶν δυνάμεων· πρώτη τριὰς, θρόνοι· εἶτα χερουβὶμ, εἶτα σεραφίμ· δευτέρα τριὰς, κυριότητες, δυνάμεις, ἐξουσίαι· αὗται καὶ μέσαι λέγονται· τρίτη τριὰς, ἀρχαὶ, ἀρχάγγελοι, ἄγγελοι· κοινῷ δὲ ὀνόματι πάντες ἄγγελοι.

Εὐταξίας. Περὶ εὐταξίας τῶν δευτέρων πρὸς τοὺς ἀνωτέρους.

Τὸν θειότατον Γαβριήλ. Σημείωσαι, ὅτι καὶ ὁ Γαβριὴλ οὐκ ἔστι τῶν ἀνωτέρων δυνάμεων, ἀλλὰ τῶν ὑφειμένων.

Ἱεραρχίας. Σημείωσαι, ὅτι μίμημα τῆς ἄνω μυστικῆς ἱεραρχίας τὰ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ γινόμενα σήμερον· καὶ γὰρ οἱ ἱερεῖς σφραγῖδα ἐπιτιθέασι τοῦ ζωοποιοῦ σταυροῦ τοῖς προσιοῦσι τῷ μυστηρίῳ, διὰ τὸ χωρισθῆναι αὐτοὺς τῶν ἀπίστων, καὶ ἵνα τὸν ἐχθρὸν διαφύγωσιν· ἄλλως τε καὶ τάξις φυλάττεται κατὰ τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν· ὃ γὰρ ποιεῖν ἐπιτέτραπται ὁ ὑποδιάκονος, οὐ ποιοῦσιν οἱ ὑποδεέστεροι· καὶ ὃ ποιεῖ ὁ πρεσβύτερος, οὐ ποιεῖ ὁ διάκονος· καὶ ἁπλῶς εἰπεῖν, ἕκαστος ἔχει τὴν πρέπουσαν αὐτῷ λειτουργίαν· κοινῷ δὲ ὀνόματι πάντες κληρικοὶ καὶ λειτουργοὶ καλοῦνται, ὡς καὶ οἱ ἄγγελοι· ἐντεῦθεν

Respondere. Recte dixit Dominus in propheta Ezechiele, ut separarentur justi a peccatoribus: hoc enim in Evangeliis apparet fecisse, quando oves ab hædis divisit [o]. Ecce etiam in hoc consonat Vetus Testamentum Novo.

Qui talari veste. De eo, qui indutus erat tunicam talarem. Nota vero, quod angelo signum apponere jusso, *talaris erat tunica, et cingulum circa lumbos*, habitus sacerdoti conveniens. Angelis porro cæteris, *securis in manibus*, quod significat vindicativam aliquam virtutem: ut ex hoc nos intelligamus, quod juxta illud, quod efficiendum est, species etiam angelorum fingatur: quod cogitare debemus de seraphim et cherubim et cæteris virtutibus; quia secundum proprium ordinem etiam habitum habeant; qui enim τρισάγιον hymnum dicunt, multas habere facies finguntur, sermone declarante, quod indesinens sit et frequens ipsorum hymnus: itaque de reliquis intellige.

Signum in frontibus. Nota divinam præfigurationem ex illo præmonstravisse, fideles in fronte vivificum opponere sigillum, et conservari ab exterminatore; sed tum quidem angeli in habitu sacerdotum hoc iniquis **32** facere jussi sunt: cingulum enim et talaris tunica, sacris convenientem sacerdotum significat habitum; nunc vero etiam nos fideles nobis ipsis signum crucis in fronte imprimentes, fugamus hostem; en et aliam quoque similitudinem Antiqui Testamenti cum Novo. Nota autem, hos esse tres trinos ordines intelligibilium virtutum: primus ternio, throni, tum cherubim, deinde seraphim. Secundus ternio, dominationes, virtutes, potestates; hæ etiam mediæ dicuntur; tertius ternio, principatus, archangeli, angeli: communi autem nomine universi angeli.

Boni ordinis. De recto ordine secundorum erga superiores.

Divinissimum Gabrielem. Nota etiam Gabrielem non esse superiorum virtutum, sed inferiorum.

Hierarchiæ. Nota, ea quæ hodie in Ecclesia fiunt esse imitationem supernæ mysticæ hierarchiæ; etenim sacerdotes imponunt signum vivificæ crucis accedentibus ad sacramentum; quia separati sunt ab infidelibus, atque, ut hostem effugerint; aliter quoque ordo etiam in sancta Ecclesia servatur; quod enim facere subdiacono mandatur, minime faciunt inferiores, et quod facit sacerdos, non facit diaconus, atque ut verbo absolvam, unusquisque habet conveniens sibi ministerium; communi autem nomine omnes clerici et ministri vocantur, sicut etiam angeli: unde intelligere oportet, quo-

[o] Matth. xxv. 32.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[56] ὥσε. [57] ἀγγέλου. [58] πρόσωπον.

modo dictum sit a divino Stephano : *Qui accepistis legem in dispositione angelorum, et non custodistis* [d].

IN CAP. IX.

§ I. *Superessentialem ejus ordinis principatum.* Ipsius principium facientis principatus demonstrat superessentialem ordinis principatum, ipse principatuum ordo.

§ II. *Archangelorum.* De archangelico ornatu, et quid significet.

Hierarchia. Nota universalitatem : omnem hierarchiam habere primas et medias atque postremas virtutes, hoc est tres trinos ordines.

Sanctissimis, Gr. ἁγιωτάταις. Scrib. καὶ ἱερωτάταις, *et sacratissimis*. Quomodo etiam divini archangeli cum præcedentibus et sequentibus communicent.

Secundum postremum. Quod extremus sit ordo angelorum, et mundum attingens.

33 Postremus trinus ordo.

Principatus, Archangeli, Angeli.

Et magis ad. Extremum ordinem cœlestium virtutum digniorem esse, appellarique angelos, ut ad homines accedentem, per quem etiam divina homines edocentur.

Nam quidem supremum. Primum ternionem secundo sacre præesse, et secundum tertio ; tertium autem iis qui inter homines sacerdotes sunt, et inspiciunt ea quæ ab ipsis fiunt.

Occultius. Quomodo hæ quidem obscuriores, illæ vero perspicuæ magis sint hierarchiæ.

Humanis hierarchiis. Quinam nobis hierarchice præsint. Nota demonstrationem ex Daniele, hoc est extremum ordinem hierarchiæ nostræ imperare.

Quæ etiam. Subaudiendum, *ut sit secundum ordinem*, ita ut talis sit constructio : equidem ut secundum ordinem sit, et qui a Deo, et cætera.

Quod si quærat aliquis. Quomodo bonis angelis gentibus præfectis, solus Israel Deum cognoscebat : unaquæque enim gens habet angelum sibi selectum, sicut Judæi Michaelem ; quem ex postremo sanctorum angelorum ordine esse dicit.

Nequaquam angelorum. Non propter imperantium angelorum culpam talia dicit ; sed propter propriam liberam ad ea quæ minime fieri debent, propensionem.

Amore proprio. Nota, quod quisque sibi ipsi causa boni et mali exsistat ; *amor* autem *proprius* et *pervicacia* æqualiter sibi complacentiam significant.

Hoc ipsum confirmatur. Non quod Deus Israelem solum elegerit, sed quod solus Israel voluerit Deum sequi : ita enim interpretatio dictionis significat, *mens Deum videns :* sic intelligere debemus, quæ in

A χρὴ νοεῖν, πῶς εἴρηται τῷ θείῳ Στεφάνῳ· *Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε.*

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Θ'.

§ I. *Ὑπερούσιον αὐτῆς ταξιαρχίαν.* Αὐτῆς τῆς ἀρχοποιοῦ ἀρχῆς ἀναφαίνει τὴν ὑπερούσιον ταξιαρχίαν αὐτὴ ἡ τῶν ἀρχῶν τάξις.

§ II. *Ἀρχαγγέλων.* Περὶ τοῦ ἀρχαγγελικοῦ κόσμου, καὶ τί δηλοῖ.

Ἱεραρχία. Σημείωσαι τὸ καθολικὸν, ὅτι πᾶσα ἱεραρχία ἔχει πρώτας, καὶ μέσας, καὶ τελευταίας δυνάμεις, τουτέστιν αἱ τρεῖς τριαδικαὶ τάξεις.

Ἁγιωτάταις. Γρ. *καὶ ἱερωτάταις.* Πῶς καὶ οἱ θεῖοι ἀρχάγγελοι ταῖς πρὸ αὐτῶν καὶ μετ' αὐτοὺς κοινωνοῦσι.

B *Κατὰ τὸ τελευταῖον.* Ὅτι ἐσχάτη τάξις ἀγγέλων, καὶ περικόσμιος.

Ἡ τελευταία τριαδικὴ τάξις.

Ἀρχαὶ, Ἀρχάγγελοι, Ἄγγελοι.

Καὶ μᾶλλον πρός. Ὅτι ἡ τελευταία τάξις τῶν οὐρανίων δυνάμεων μᾶλλον ἀξία ἐστὶν ἄγγελοι προσαγορεύεσθαι, ὡς πλησιάζουσα ἀνθρώποις, δι' ἧς καὶ τὰ θεῖα μυοῦνται ἄνθρωποι.

Τὴν μὲν γὰρ ὑπερτάτην. Ὅτι ἡ πρώτη τριὰς τῆς δευτέρας ἱεραρχεῖ, καὶ ἡ δευτέρα τῆς τρίτης· ἡ δὲ τρίτη τῶν ἐν ἀνθρώποις ἱερέων, καὶ ἐφορῶσι τὰ παρ' αὐτῶν τελούμενα.

Κρυφιοειδέστερον. Πῶς αἱ μὲν κρυφιώτεραι, αἱ

C δὲ ἐμφανέστεραι ἱεραρχίαι.

Ταῖς ἀνθρωπείαις ἱεραρχίαις. Τίνες ἡμῶν ἱεραρχικῶς ἐφεστήκασι. Σημείωσαι τὴν ἀπόδειξιν ἐκ τοῦ Δανιὴλ, τουτέστιν ἐσχάτην τάξιν ἐπιστατεῖν [88] τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας.

Καὶ μὴν καὶ ἡ. Κατὰ κοινοῦ τὸ ἵνα ᾖ κατὰ τάξιν, ὡς εἶναι τὴν σύνταξιν, καὶ μὴν ἵνα κατὰ τάξιν ᾖ καὶ ἡ παρὰ Θεοῦ, καὶ τὰ ἑξῆς.

Εἰ δέ τις φαίη. Πῶς ἀγγέλων ἀγαθῶν ἐφεστώτων τοῖς ἔθνεσι, μόνος ὁ Ἰσραὴλ ἐγίνωσκε τὸν Θεόν· ἕκαστον γὰρ ἔθνος ἄγγελον ἔχει ἀποκεκληρωμένον αὐτῷ, ὡς Ἰουδαῖοι τὸν Μιχαὴλ, ὃν καὶ τῆς ἐσχάτης τάξεως τῶν ἁγίων ἀγγέλων φησίν.

Ὅτι μὴ τὰς τῶν ἀγγέλων. Οὐ παρὰ τὴν τῶν ἐπιστατούντων ἀγγέλων αἰτίαν φησὶ τὸ τοιοῦτο, ἀλλὰ

D παρὰ τὴν οἰκείαν αὐτεξούσιον πρὸς τὰ μὴ δέοντα ῥοπήν.

Τῇ φιλαυτίᾳ. Σημείωσαι ὅτι ἕκαστος ἑαυτῷ αἴτιος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ· τὸ δὲ *φιλαυτία* καὶ *αὐθάδεια* ἐκ παραλλήλου τὸ αὐτάρεσκον δηλοῖ.

Τοῦτο δὲ μαρτυρεῖται. Οὐχ ὅτι ὁ Θεὸς τὸν Ἰσραὴλ μόνον ἐξελέξατο, ἀλλ' ὅτι ὁ Ἰσραὴλ μόνος ἐβουλήθη ἕπεσθαι Θεῷ· οὕτω γὰρ [καὶ ἡ] ἑρμηνεία τῆς λέξεως σημαίνει, *νοῦς ὁρῶν* [τὸν] *Θεόν*· οὕτω νοεῖν ὀφεί-

[d] Act. VII, 53.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[88] ὅτι καὶ ἡ ἐσχάτη τάξις ἐπιστατεῖ.

λομεν τὰ ἐν τῇ ᾠδῇ Μωϋσέως εἰρημένα, *Ἐγενήθη* A *μερὶς Κυρίου σχοίνισμα Ἰακὼβ*, ὅπερ δηλοῖ τὸν Ἰσραήλ· οὐχ ὁ Θεὸς γὰρ τὸν Ἰσραὴλ μόνον ἀγαπᾷ, ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος πολλαχοῦ ἐδήλωσεν εἰπών· *Μὴ οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς καὶ ἐθνῶν; ναὶ καὶ ἐθνῶν, εἴπερ εἷς ὁ Θεός*· ἀλλ' ὁ Ἰσραὴλ πρῶτος ἐπορεύθη ὄπισθεν Θεοῦ, ἐπεὶ ὕστερον ἀποστὰς καὶ αὐτὸς ἀπεδιώχθη· τὸ γὰρ αὐτεξούσιον ἔχοντες οἱ ἄνθρωποι, ὅτε θέλουσι, ποιοῦσι τὸν Θεὸν μεθ' ἑαυτῶν.

Πεπονθέναι. Ὅτι καὶ ὁ Ἰσραὴλ αὐτὸς ἀπέστη.

Ζωήν. Ὅτι αὐτεξούσιος ὁ ἄνθρωπος.

Ὄψεων. Ὅπερ ἐνταῦθά φησιν ὁ Πατήρ, τοῦτο καὶ ἐπὶ τοῦ ἡλιακοῦ φωτὸς γινόμενον ἔστιν ἰδεῖν, ἐπὶ μὲν τῶν διαφανῶν ὑλῶν, τὴν οἰκείαν διάδοσιν ποιουμένου· ἐπὶ δὲ τῶν παχυτέρων οὐχ ὁμοίως, ἀλλ' ἢ πάντη ἀδιαδότως ἢ ἀμυδρῶς. Ὅπερ οὖν ἐνταῦθα τὸ τῆς B ὕλης διάφορον ποιεῖ, τοῦτο ἐπὶ τῆς θείας ἐλλάμψεως ἡ ἀνισότης τῆς αὐτεξουσίου ἐργάζεται ῥοπῆς.

Ἀνομοιότης. Τουτέστι, τῶν τοῦ νοῦ ὀφθαλμῶν ἡ παρατροπή.

Ἢ παντελῶς ἀμέθεκτον ποιεῖ. Ὅρα πῶς φησιν ἡμᾶς αὐτοὺς αἰτίους εἶναι τοῦ δέξασθαι τὴν ἔλλαμψιν τὴν θείαν, ἢ ὀλίγον, ἢ πολὺ αὐτῆς δέχεσθαι, ἢ παντελῶς μηδὲν αὐτῆς εἰσδέξασθαι, ὅταν πρὸς αὐτὴν ἀντίτυποι γενώμεθα, οἱονεὶ σκληροὶ ἤτοι λίθινοι· φησὶν οὖν ἐν Εὐαγγελίοις αὐτὸς ὁ Κύριος· *Δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ*· ὅπερ γὰρ ἡμῖν σκληρὸν καὶ ἀδύνατον, τοῦτο τῷ Θεῷ δυνατόν.

Ἡμεῖς ἀνενεύσαμεν. Σημείωσαι, μάλιστα ἐντεῦ- C θεν ἐπιστομίζεται[60] τὴν ἄκαιρόν τινων καὶ ἀδιάκριτον ἀπαιδευσίαν, οἳ τολμῶσι φάσκειν, τὰ θεῖα ταῦτα συγγράμματα Ἀπολλιναρίου εἶναι, μὴ[61] ἐκ τῶν προσώπων ὧν μνημονεύει καταστοχαζόμενοι τῆς ἀρχαιότητος τοῦ ἀνδρός, ἀλλὰ ψευδεπίγραφον λέγοντες τὴν Διονυσίου προσηγορίαν· μηδὲ ὅτι νῦν ἐξ εἰδωλολατρῶν εἶπεν αὐτὸν[62] ἐπιστρέψαι, καίτοι Ἀπολλινάριος οὐκ ἐκ τοιούτων ἦν.

Ἐπὶ τὸ πᾶσιν ἑτοίμως. Ὅτι ὁ Θεὸς φύσει ὢν ἀγαθός, ἕτοιμον ἑαυτὸν τοῖς πᾶσι παρέχει εἰς τὸ μεταλαμβάνειν τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ καὶ φωτισθῆναι τὴν ψυχήν, λοιπὸν τὸ ἐφ' ἡμῖν ζητεῖται, τό, πῶς ἐρῶμεν μετασχεῖν τῆς γνώσεως αὐτοῦ, ἵνα δειχθῇ τὸ αὐτεξούσιον· οὐ γὰρ αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός, ὅπερ ἐστὶν ὁ ἐξ αὐτοῦ χωρισμός· ἡ δὲ σύνταξις αὕτη· ἐπεὶ D ὅτι γε καὶ τῶν ἑτέρων ἐθνῶν οὐκ ἔκφυλοί τινες ἐπεστάτουν θεοί, μία δὲ πάντων ἀρχή· καὶ οὕτως τἄλλα, διὰ μέσου· καὶ ὅτι καὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν μία ἀρχὴ τοῦ Θεοῦ ἦρχε, καὶ τότε διὰ τῶν ἰδίων ἀγγέλων ἱεραρχούντων[63].

Μελχισεδέκ. Σημείωσαι τὰ περὶ τοῦ Μελχισεδέκ, ὡς ἱεράρχου ὄντος, καὶ τῇ δι' ἀγγέλων ὁδηγίᾳ τὸν

cantico Moysis dicta sunt, *Factus est portio Domini funiculus Jacob* [e], quod significat Israelem; non enim Deus solum Israelem diligit, quemadmodum etiam Apostolus sæpe declaravit dicens: *Nonne est Deus etiam gentium? ita etiam gentium, siquidem unus Deus* [f]: sed Israel primus ivit post Deum, cum postea defecit, ipse quoque abjectus est; liberum enim arbitrium habentes homines, quando volunt, Deum sibi præsentem faciunt.

34 *Passum esse.* Quod etiam ipse Israel defecerit.

Vitam. Quod homo sui sit juris.

Oculorum. Quod hic Pater ait: hoc quoque in solari lumine fieri videre licet, in transparentibus quidem corporibus propriam faciente communicationem; in crassioribus autem non similiter, sed aut omnino incommunicabiliter, aut obscure; quod igitur hic diversitas corporis facit, hoc in divina illustratione inæqualitas liberæ propensionis operatur.

Dissimilitudo. Hoc est oculorum mentis aversio.

Aut omnino causam facit. Vide, quomodo dicat, nos ipsos causas esse suscipiendi illustrationem divinam, aut parum, aut multum ipsius accipere, aut nihil omnino ejus admittere, quando contra ipsam referientes fuerimus tanquam asperi seu lapidei. Ait igitur in Evangeliis ipse Dominus: *Potest Deus ex lapidibus his excitare filios Abrahæ* [g]; quod enim nobis durum et impossibile, hoc Deo est possibile.

Nos emersimus. Nota maxime ex hoc loco reprimi importunam quorumdam et indiscretam inscitiam, qui audent dicere, divinos hos libros esse Apollinarii, ne quidem ex personis quarum meminit, antiquitatem viri conjicientes; sed falso inscriptam Dionysii appellationem, dicunt, neque quod nunc dixit, se ab idololatris conversum; atqui Apollinarius non erat ex talibus.

Quod in promptu omnibus. Quod Deus natura bonus exsistens paratum scipsum omnibus præbeat, ut participent de sanctitate ipsius, et in anima illustrentur: reliquum in nobis situm requiritur, nempe quomodo cupimus, participes fieri ejus cognitionis, ut ostendatur liberum arbitrium: neque enim Deus est auctor malorum, quod est ab ipso separatio; hæc est autem constructio: Quoniam cæteris etiam gentibus non exteri quidam imperabant dii, unum vero est omnium principium, atque ita reliqua intermedia. Et quod aliis quoque gentibus unum Dei imperium imperabat, tum etiam per proprios angelos sacre imperantes.

Melchisedec. Nota quæ de Melchisedec tanquam hierarcha dicuntur, et de eo qui deductione ange-

[e] Deut. XXXII, 9. [f] Rom. III, 29, 30. [g] Luc. III, 8.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[60] ἐπιστομίζεσθαι. [61] μηδέ. [62] ἑαυτόν. [63] ἱεραρχοῦντος.

lorum verum agnovit : *sequentes* autem dixit, propter libertatem arbitrii, et non coactionem.

35 § IV. *Pharaoni.* Nota quod dicat visiones in somniis per angelos factas fuisse, Pharaoni, et Nabuchodonosori, et horum ἐκφαντορίας seu interpretationes.

Famuli. Joseph quidem Ægyptiorum, Daniel autem Babyloniorum, angelis imperantibus his gentibus, Dei voluntate visiones revelantibus.

Quasi sortito. Nota interpretationem verborum cantici Moysis : *Quando dividebat Altissimus gentes, quos dispersit filios Adam, statuit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei; et factus est portio Domini populus Jacob, funiculus hæreditatis ipsius Israel* [h] : non enim oportet, inquit, arbitrari divisisse cum aliis diis aut angelis gentes; non enim sortito obtigit Deo quidem Israel, aliis autem angelis privatim, ut in nullo alio ipsi Deo ministrent; exempli gratia, hæc gens huic angelo sorte obtigit, neque ista gens est Deo curæ, aut nulli alii vacat apud Deum, alicujus gentis angelus : vero non æquali honore vel opposite suscepit Deus hanc gentem; et quisque angelorum particularem gentem, sicut in Isaia dictum est, quod diabolus montes ad boream, hoc est gentes dixit in seipso habere, et contrariari Deo, similisque esse Altissimo. Omnia enim serviunt Deo, et ipse omnibus imperat : sed ipsum cognoscentes pluris facit; ideoque ipse dicitur ipsis imperare, etsi habeant angelum præfectum, sicut Israel Michaelem; et quomodo omnibus Deus imperans, per excellentiam tamen dicitur Deus Israel, et Israel ipsius populus. Atque dicimus quod Deus omnium est Deus; accedentium autem ad ipsum, ipsumque solum adorantium juste Deus dicitur; reliqui vero idola colentes, alios sibi faciunt deos.

Factus est pars Domini. Recte interpretatur illud : *Fuit pars Domini Israel.* Oportebat igitur, si quidem Israel solus cognoscebat Deum, ipsum solum a Deo et angelis ejus curari; verum in hoc quoque ostenditur immensa et investigabilis Dei misericordia, quod iis etiam qui videntur non esse partis ejus, particularem angelum præposuerit genti custodem : *Oriri enim facit solem suum super justos et injustos* [i]; et iterum : *Non volens mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat* [k]; verum dices, quomodo 36 qui habent angelos sibi a Deo in reges et duces datos, discesserunt a Deo vivente et adoraverunt idola? Dicimus omnem necessitatem ab iis qui Deum intuentur abactam; contra vero liberum arbitrium introductum; si quis igitur eligat cum Deo

A ὄντως ὄντα Θεὸν ἐπεγνωκότος· *ἑπομένους* δὲ εἶπε διὰ τὸ αὐθαίρετον, καὶ οὐ κατηναγκασμένον.

§ IV. *Τῷ Φαραώ.* Σημείωσαι, ὅτι δι' ἀγγέλων φησὶ τὰς καθ' ὕπνους γενέσθαι ὁράσεις τῷ Φαραὼ, καὶ τῷ Ναβουχοδονόσορ, καὶ τὰς τούτων ἐκφαντορίας, ἤγουν ἑρμηνείας.

Θεράποντες. Ὁ μὲν Ἰωσὴφ τῶν Αἰγυπτίων· ὁ δὲ Δανιὴλ τῶν Βαβυλωνίων, ἀγγέλων τῶν ἐπιστατούντων τοῖς ἔθνεσι τούτοις, βουλῇ Θεοῦ ἀποκαλυπτόντων τὰ ὁράματα [64].

Ἀποκληρωτικῶς. Σημείωσαι τὴν ἑρμηνείαν τῶν ῥητῶν τῆς Μωσέως ᾠδῆς· *Ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὕψιστος ἔθνη, οὓς διεμέρισεν υἱοὺς Ἀδάμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ· καὶ ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνισμα* B *κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ·* οὐ γὰρ δεῖ, φησὶν, οἴεσθαι μερίσασθαι πρὸς ἑτέρους θεοὺς ἢ ἀγγέλους τὰ ἔθνη· οὐ γὰρ ἀποκληρωτικῶς ἔλαχε, τῷ Θεῷ μὲν Ἰσραὴλ, τοῖς δὲ ἄλλοις ἀγγέλοις ἰδίως, ὡς μὴ διακονεῖν αὐτοὺς εἰς ἄλλο τι τῷ Θεῷ· οἷον φέρε εἰπεῖν, τόδε τὸ ἔθνος τῷδε τῷ ἀγγέλῳ ἔλαχε, καὶ οὐ μέλει τῷ Θεῷ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ· ἢ οὐ σχολάζει ἑτέρῳ τινὶ πρὸς Θεὸν, ὁ τοῦ ἔθνους ἄγγελος, ἀλλ' οὐδ' ὁμοτίμως ἢ ἀντιθέτως ἔλαβεν ὁ Θεὸς τόδε τὸ ἔθνος, καὶ ἕκαστος τῶν ἀγγέλων ἴδιον ἔθνος, ὡς ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ εἴρηται, ὅτι ὁ διάβολος τὰ πρὸς βοῤῥᾶν ὄρη, τουτέστι τὰ ἔθνη, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ ἔχειν, καὶ ἐναντιοῦσθαι τῷ Θεῷ, καὶ εἶναι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ· πάντα γὰρ δοῦλα τοῦ Θεοῦ, καὶ πάντων αὐτὸς ἄρχει· ἀλλὰ τοὺς γινώσκον- C τας αὐτὸν προτιμᾷ· καὶ διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς λέγεται αὐτῶν ἄρχειν, κἂν ἔχοιεν [65] ἄγγελον ἐφεστῶτα, ὡς ὁ Ἰσραὴλ τὸν Μιχαήλ. Καὶ πῶς πάντων ὁ Θεὸς ἄρχων κατ' ἐξαίρετον τοῦ Ἰσραὴλ λέγεται Θεὸς, καὶ ὁ Ἰσραὴλ αὐτοῦ; Καὶ λέγομεν, ὅτι ὁ Θεὸς πάντων ἐστὶ Θεός· τῶν δὲ πλησιαζόντων αὐτῷ, καὶ αὐτὸν μόνον προσκυνούντων λέγεται Θεὸς δικαίως· οἱ δὲ [66] λοιποὶ, εἴδωλα σέβοντες, ἑτέρους ποιοῦσιν ἑαυτῶν θεούς.

Ἐγενήθη μερὶς Κυρίου. Καλῶς ἑρμηνεύει τό· *Ἐγένετο μερὶς Κυρίου Ἰσραήλ.* Ἐχρῆν οὖν, εἴπερ ὁ Ἰσραὴλ μόνος ἐπεγίνωσκε Θεὸν, αὐτὸν μόνον ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐπισκοπεῖσθαι, καὶ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ δείκνυται τὸ ἀμέτρητον καὶ ἀνεξιχνίαστον ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ὅτι καὶ τοῖς δοκοῦσι μὴ εἶναι τῆς μερίδος αὐτοῦ, ἴδιον ἄγγελον προεβάλετο φύ- D λακα τοῦ ἔθνους· *Ἀνατέλλει γὰρ τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.* Καὶ πάλιν· *Ὁ μὴ θέλων τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὸ ἐπιστρέψαι καὶ ζῆν αὐτόν.* Ἀλλ' ἐρεῖς· Καὶ πῶς οἱ ἔχοντες ἀγγέλους παρὰ τοῦ Θεοῦ δεδομένους εἰς τὸ ἐπιστατεῖν καὶ ἡγεῖσθαι αὐτῶν, ἀπέστησαν ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος, καὶ προσεκύνησαν εἰδώλοις; Λέγομεν, ὅτι πᾶσα ἀνάγκη ἐκ τῶν εἰς Θεὸν ὁρώντων ἐλήλαται καὶ ἀντεισήχθη τὸ

[h] Deut. XXXII, 8, 9. [i] Matth. V, 45. [k] Ezech. XXXIII, 9.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[64] ἀπεκάλυπτον καὶ σαφῆ ἐποίουν τὰ ὁράμ. *Visiones revelabant ac manifestabant.* [65] ἔχωσι καί. [66] οἱ γάρ.

αὐτοπροαίρετον· εἴτις οὖν αἱρεῖται σὺν Θεῷ εἶναι, φρουρεῖται ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου, καὶ τάττεται· *Κύριος γὰρ*, φησὶ, *γινώσκει ὁδὸν δικαίων*· καὶ πάλιν· *Νεώτερος ἤμην, καὶ γὰρ ἐγήρασα, καὶ οὐκ εἶδον δίκαιον ἐγκαταλελειμμένον*· εἴ τις δὲ τὴν ἐναντίαν αἱρεῖται, οὐκ ἀναγκάζεται ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου τόδε τι ποιεῖν· οὗτος γὰρ ὁ βίος καὶ κτηνώδης μᾶλλον, καὶ οὐκ αὐτοπροαίρετος. Ἀμέλει καὶ περὶ τοῦ Ἰσραὴλ φησιν, ὅτι ἥμαρτε καὶ ἐμοσχοποίησεν· *Ἐπίγνωσιν γὰρ*, φησὶ, *Θεοῦ ἀπώσω, καὶ ὀπίσω τῆς καρδίας σου ἐπορεύθης*, τουτέστι τὸ ἴδιον θέλημα προετίμησας.

Τὸν Μιχαήλ. Ὅτι καὶ ὁ Ἰσραὴλ, εἰ καὶ μερὶς Κυρίου ἐγένετο, ἀλλ' οὖν καὶ αὐτοὶ ἰδικὸν ἄγγελον εἶχον τὸν Μιχαήλ.

Ἐθελουσίως. Τοῦτό φησι διὰ τὸ αὐτεξούσιον καὶ ἀβίαστον.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ι'.

§ I. *Τελεταρχικῆς.* Τελεταρχικὴν τὴν ἀρχηγὸν καὶ αἰτίαν τῆς αὐτῶν τελειώσεως.

Κρυφιωτέρα μέν. Σημείωσαι ὅτι ἐνταῦθα σαφῶς δηλοῖ, διὰ ποίαν αἰτίαν αἱ τάξεις τῶν οὐρανίων δυνάμεων οὕτως εἰσὶν, ὥστε τὴν μὲν ὑπερτέραν εἶναι· τὴν δὲ μέσην· τὴν δὲ τελευταίαν· λέγει γὰρ διὰ τὴν ἀνωτέραν τάξιν, ἥτις ἐστὶ θρόνοι, σεραφὶμ, καὶ χερουβὶμ, ὅτι ὑπ' αὐτῆς τῆς θείας γνώσεως ἐλλαμπόμεναι, διὰ τὸ ἀμέσως ἐπ' αὐτὴν ἐπανατείνεσθαι, καὶ μὴ ἔχειν τὸ προλαμβάνον, οὕτως ὑπ' αὐτῆς τῆς τελεταρχίας τῆς θείας καθαίρεται, καὶ φωτίζεται, καὶ τελεσιουργεῖται· εἰ γὰρ οὕτως ἐδημιουργήθη, ὥστε πρώτη εἶναι, οὔτε καθάρσεως οὔτε φωτισμοῦ ἐδέετο, οὕτω πλασθεῖσα, ὥστε καὶ ἀξία εἶναι τῆς πρώτης τάξεως. Ἄλλως τε, ὅρα τί λέγει μετὰ μικρὸν ὁ θεῖος οὗτος ἀνὴρ, ὡς *κρυφιωτέρα μᾶλλόν ἐστιν*, ὅτι *νοητοτέρα, καὶ μᾶλλον ἁπλωτική*· ἐκ τούτων γὰρ ἔστι πλέον λαβεῖν τὸ αὐτοπροαίρετον αὐτῶν· εἰ γὰρ μὴ πλέον τῶν ὑποδεεστέρων ἥπλου ἑαυτὴν, καὶ διενοεῖτο, οὐκ ἂν ἐπλησίαζε Θεῷ· ἐγγίσασα δὲ Θεῷ[67] ἑκουσίως, κρεῖττον καθαίρεται, καὶ φωτίζεται, καὶ τελεσιουργεῖται, τουτέστι *ἐνεργεῖ τὰ τέλεια*, ἀντὶ τοῦ τὰ περὶ Θεόν· καὶ τοῦτο οἶμαι τὴν Γραφὴν αἰνίττεσθαι· *Προσέλθετε πρὸς αὐτὸν, καὶ φωτίσθητε, καὶ τὰ πρόσωπα ὑμῶν μὴ καταισχυνθῇ*· οὕτω καὶ περὶ τῶν ἐφεξῆς δυνάμεων νόησον, ὅτι ἑκάστη κατὰ τὴν οἰκείαν ἀναλογίαν ὁρᾷ τὸν Θεόν· τοῦτο σαφέστερον λέγει καὶ ἐν τῷ τέλει τοῦ κεφαλαίου τούτου.

§ II. *Ἐκφαντορικοί.* Ὅτι πάντες οἱ ἄγγελοι τὰ παρὰ τῶν πρὸ αὐτῶν εἰς αὐτοὺς φερόμενα φῶτα τοῖς ὑποδεεστέροις ἐκφαίνουσι. Κατὰ κοινοῦ ληπτέον τὸ *ἐκφαντορικοί*· ἐκ Θεοῦ δὲ κεκινημένων φησὶ περὶ τῆς πρώτης τῶν σεραφὶμ ταξιαρχίας.

Σεραφίμ. Διὰ τί περὶ τῶν σεραφὶμ ὁ θεῖος ὕμνος φησὶ κεκραγέναι ἕτερον πρὸς τὸν ἕτερον; διὰ τὸ τοὺς

A esse, et custoditur ab angelo, et disponitur, ait: *Dominus enim novit viam justorum*[1]; et rursus: *Junior fui, etenim senui, et non vidi justum derelictum*[m]: si quis autem contrariam viam eligat, non cogitur ab angelo aliquid certi facere: hæc enim vitæ ratio pecuaria potius est quam libero agens arbitrio; nimirum etiam de Israele dicit, quod peccavit et vitulum fecit; *Cognitionem enim*, inquit, *Dei repulisti, et post cor tuum ambulasti*, hoc est, voluntatem propriam præposuisti.

Michaelem. Quod Israel, etsi pars Domini fuerit, tamen ipsi etiam peculiarem angelum Michaelem habuerint.

B *Voluntarie.* Hoc dicit propter propriam libertatem, et a violentia immunitatem.

IN CAP. X.

§ I. *Primitus initiante*, Gr. τελεταρχικῆς. Τελεταρχικὴν, principem et causam perfectionis ipsorum.

Occultior quidem. Nota quod hic manifeste declaret, propter quam causam ordines cœlestium virtutum tales sint, ut hic quidem supremus sit, iste medius, ille vero postremus exsistat. Dicit enim propter supremum ordinem, qui est throni, seraphim et cherubim, quod ab ipsa divina cognitione illustrentur; quia immediate in ipsa intendit, nihilque habet quod præoccupet, ita ab ipso divino
C rituum principatu purgatur et illustratur atque perficitur. Si enim sic creatus est, ut primus sit, neque expiationis, neque illustrationis indiget, cum ita effictus sit, ut etiam dignus primo ordine exsistat. Alias, vide quid paulo post vir hic divinus dicat: *Quod abstrusior magis sit, quia intelligibilior et simplex magis*; ex his enim potest amplius ipsorum liberum arbitrium colligi: si enim non amplius inferioribus seipsum explicabat, et intelligebat, sane non accedebat ad Deum; appropinquans enim voluntarie Deo, melius purgatur et illustratur atque perficitur, hoc est, *perfecta operatur*, pro, quæ Deum tangunt; atque hoc arbitror, Scripturam insinuare: *Accedite ad ipsum, et illuminamini, et facies vestræ non confundentur*[n]: ita etiam de
D **37** reliquis virtutibus intellige, quod unaquæque pro sua proportione videat Deum; clariusque hoc dicit in fine hujus capitis.

§ II. *Interpretantes.* Quod omnes angeli lumina ad se a superioribus delata, indigentioribus declarent, subaudiendum est, *interpretantes*: a Deo autem permotorum dicit de primo ordinis principatu seraphinorum.

Seraphim. Cur divinum canticum dicat de seraphim, unum ad alterum clamasse? quia sci-

[1] Psal. I, 6. [m] Psal. XXXVI, 25. [n] Psal. XXXIII, 6.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[67] αὐτῷ.

licet primi annuntiant secundis divina mysteria.

§ III. *Non immerito.* Ex rudioribus enim institutionibus (quod lactis potionationem Apostolus vocavit) ad media; et ab his ad majora seu perfectorum cibum ascendens, postremum ostendit ordinem et virtutem. Licet vero et alio modo hæc quæ locum tangunt intelligere, atque primum quidem dicere intentionem ad id quod supereminet. Medium autem, conversionem et convolutionem circa ipsum; postremum vero, eum qui illum qui subindigentior est, elevat : quod sane potius in angelis intelligendum.

Et primos et medios. [Nota] quod uniuscujusque nostrum mens primos et medios et postremos ordines habeat, ut intelligat in Deo tres hos ordines, sic intelligendum mentem omnem habere essentiam secundum quam primum exsistit; deinde etiam virtutem, secundum quam perdurat, postremo autem efficaciam, secundum quam propria faciens pie agit. Hæc etiam in capite sequenti declarat.

Unde licet hinc aperte et sine contradictione accipere, nos paulo ante vera ascripsisse. Ecce enim quomodo dicit : *Unaquæque cœlestis atque humana mens, primas et medias extremasque habet elevationes, secundum quas unaquæque fit particeps divinarum et ad hierarchias pertinentium illustrationum.* Primo quidem, quia æqualem dixit hominum et superiorum virtutum ordinem, nullumque hominum scimus neque prophetam, neque justum, qui nihil peculiaris causæ posuerit, ut ad Deum accederet. Vide enim quid dicat is qui usque ad tertium cœlum pervenit, quia *castigo corpus meum et in servitutem redigo, ne forte cum aliis prædicavero, ipse reprobus efficiar* [o]. Postea manifeste hic dicit et liberum arbitrium angelorum et peculiaris ipsorum propensionis cupiditatem, ut autem nullus nimis contentiosorum rixetur, tanquam pro conclusione 38 dicit, nihil esse nullius rei indigum et αὐτοτελές, hoc est a seipso perfectum, nisi solum Deum, adeo ut angeli et homines profectu et perfectione indigeant.

IN CAP. XI.

Neque enim ut in angelis dicere possumus. Virtutes enim secundæ sunt et mediæ triadis post dominationes ordinatæ; ita ut non quia postremæ sunt, omnes ordines vocati sint virtutes, sicut in angelis.

Novissimarum. Altiora habere quæ inferiora, inferiora vero non habere quæ altiora : sic etiam superius dictum est; nimirum, prima quidem habere omnino illustrationem, postrema vero partim, sicut postea dicit : sic etiam in Ecclesia reperire est; sacerdos enim potest facere omnia inferiorum, sicut diaconorum et sequentium, diacono autem sacerdotum munus obire non permittitur; nostram enim hierarchiam imitari cœlestem ordinem, supra

[o] I Cor. IX, 27.

A πρώτους ἀγγέλλειν τοῖς δευτέροις τὰ θεῖα μυστήρια.

§ III. *Οὐκ ἀπεικότως.* Ἐκ γὰρ τῶν ἁπλουστέρων μυήσεων, ὅπερ γάλακτος ποτισμὸν ἐκάλεσεν ὁ Ἀπόστολος, πρὸς τὰ μέσα, καὶ ἐκ τούτων πρὸς τὰ μείζονα, ἤγουν τὴν τῶν τελείων τροφὴν ἀνιὼν, τὴν τελευταίαν ἀναφαίνει τάξιν καὶ δύναμιν. Ἔστι δὲ καὶ ἑτέρως τὰ κατὰ τὸν τόπον νοῆσαι· καὶ πρώτην μὲν εἰπεῖν τὴν πρὸς τὸ ὑπερκείμενον ἀνάτασιν· μέσην δὲ τὴν περὶ αὐτὸν ἀναστροφὴν καὶ συνέλιξιν· τελευταίαν δὲ τὴν τὸ ὑποδεέστερον ἀνάγουσαν, ὃ καὶ μᾶλλον ἐπὶ τῶν ἀγγέλων νοητέον.

Καὶ πρώτας καὶ μέσας. [Σημείωσαι] ὅτι ἑκάστου ἡμῶν ὁ νοῦς πρώτας καὶ μέσας καὶ τελευταίας τάξεις
B ἔχει εἰς τὸ νοεῖν περὶ Θεοῦ τὰς τρεῖς τάξεις ταύτας· νοητέον οὕτως, ὅτι πᾶς νοῦς ἔχει οὐσίαν, καθ' ἣν πρῶτόν ἐστιν· εἶτα καὶ δύναμιν, καθ' ἣν διαρκεῖ· τελευταῖον δὲ ἐνέργειαν, καθ' ἣν τὰ οἰκεῖα πράττων εὐσεβεῖ. Ταῦτα καὶ ἐν τῷ ἑξῆς κεφαλαίῳ σαφηνίζει.

Ὅθεν ἐντεῦθεν σαφῶς καὶ ἀναντιῤῥήτως ἔστι λαβεῖν, ὅτι ἀληθῆ πρὸ μικροῦ παρεγράψαμεν· ἰδοὺ γὰρ πῶς φησιν· *Ἕκαστος οὐράνιος καὶ ἀνθρώπινος νοῦς πρώτας καὶ μέσας καὶ τελευταίας ἔχει ἀναγωγὰς, καθ' ἃς ἕκαστος ἐν μετουσίᾳ γίνεται τῶν θείων καὶ ἱεραρχικῶν ἐλλάμψεων.* Πρῶτον μὲν, ὅτι ἴσην τάξιν εἶπε τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἄνω δυνάμεων, καὶ οὐδένα τῶν ἀνθρώπων ἴσμεν, οὔτε προφή-
C την οὔτε δίκαιον, μηδὲν θέντα τῆς ἰδίας προφάσεως εἰς τὸ πλησιάσαι Θεῷ. Ὅρα γὰρ τί φησιν ὁ ἕως τρίτου οὐρανοῦ φθάσας, ὅτι *ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα, καὶ δουλαγωγῶ, μήπως, ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι·* ἔπειτα σαφῶς ὧδέ φησι τὸ αὐτεξούσιον καὶ τῶν ἀγγέλων, καὶ τὴν τῆς ἰδίας αὐτῶν ὁρμῆς ἔφεσιν· ἵνα δὲ μηδεὶς τῶν λίαν ἐριστικῶν φιλονεικήσῃ, ὡς ἐν ἐπιλόγῳ φησὶν, ὅτι οὐδὲν ἀπροσδεὲς καὶ αὐτοτελὲς, τουτέστιν ἀφ' ἑαυτοῦ τέλειον, εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός· ὥστε ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι προκοπῆς καὶ τελειώσεως δέονται.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.

Οὐ γὰρ ἔστιν εἰπεῖν ὡς ἐπὶ τῶν ἀγγέλων. Αἱ
D γὰρ δυνάμεις τῆς δευτέρας εἰσὶ καὶ μέσης τριάδος μετὰ τὰς κυριότητας ταττόμεναι· ὥστε οὐχ ὡς τελευταίων αὐτῶν οὐσῶν πᾶσαι αἱ τάξεις ἐκλήθησαν δυνάμεις, ὡς ἐπὶ τῶν ἀγγέλων.

Τῶν ἐσχάτων. Ὅτι τὰ τῶν ἐσχάτων ἔχουσι τὰ ὑπερκείμενα· τὰ δὲ τῶν ὑπερκειμένων οὐκ ἔχει τὰ ἔσχατα· οὕτω καὶ ἀνωτέρω εἴρηται, ἐπειδὴ τὰ μὲν πρῶτα ὁλικῶς ἔχει τὴν ἔλλαμψιν· τὰ δὲ τελευταῖα μερικῶς, ὡς ἐφεξῆς φησιν. Οὕτω καὶ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἔστιν εὑρεῖν· ὁ γὰρ ἱερεὺς δύναται ποιεῖν ὅλα τὰ τῶν ὑποδεεστέρων, οἷον διακόνων καὶ τῶν ἐφεξῆς· ὁ δὲ διάκονος τὰ τῶν ἱερέων οὐκ ἐπιτέτραπται ποιεῖν· ὅτι γὰρ ἡ καθ' ἡμᾶς ἱεραρχία μιμεῖται τὴν οὐρανίαν

τάξιν, εἴπομεν ἄνω. Καλῶς δὲ προσέθηκε τὸ *ὁλικῶς*, A μερικῶς γὰρ μετέχουσι· τὴν σύνταξιν δὲ ἀπὸ τοῦ, *οὐ γὰρ ἔστιν εἰπεῖν*, ἕως ὧδε δεῖ συνάψαι, [καὶ] ἀρχὴν ποιήσασθαι τῆς ἀπορίας.

Φαμὲν δέ. Πῶς πάντες λέγονται δυνάμεις; τελευταία γὰρ τάξις ἡ τῶν ἀρχῶν, καὶ ἀρχαγγέλων, καὶ ἀγγέλων ἐστί· καὶ ὅμως καὶ αὐτοὶ δυνάμεις ἔστιν ὅτε ὀνομάζονται.

Εἰς οὐσίαν καὶ δύναμιν. Ὡς ἐν ὑποδείγματι ῥητέον οὐσίαν μὲν εἰπεῖν τὴν πυρὸς φύσιν· δύναμιν δὲ ταύτης τὸ φωτιστικόν· ἐνέργειαν δὲ τὸ τῆς δυνάμεως ἀποτέλεσμα, ἤγουν τὸ φωτίζειν καὶ καίειν.

Ἢ οὐρανίας δυνάμεις ἀποκαλῶμεν. Ὁμώνυμόν ἐστιν ὄνομα *αἱ δυνάμεις*· λέγεται γὰρ οὕτω καὶ τὸ B ἰδικὸν τάγμα, τουτέστι τὸ δεύτερον τῆς μέσης τριαδικῆς διακοσμήσεως, καὶ κοινῶς πάντα τὰ τάγματα, ὡς δύναμιν ἔχοντά τινα.

Ταῖς ὑφειμέναις. Κατὰ κοινοῦ τὸ *ἡμᾶς οἰητέον*. Σημείωσαι, πῶς ἀνωτέρω μέν φησιν, ὅτι εἰς τρία διαιροῦνται αἱ ἀγγελικαὶ τάξεις, εἰς οὐσίαν, καὶ δύναμιν, καὶ ἐνέργειαν· ἐνταῦθα δὲ λέγει τὸν λόγον, δι' ὃν δυνάμεις πᾶσαι καλοῦνται.

Περισσῶς ἔχουσι καὶ τάς. Δοκεῖ πως ἐνταῦθα λέγειν, ὅτι κατ' ἀξίαν αἱ ἀγγελικαὶ διακοσμήσεις δημιουργικῶς ἐτάχθησαν, οὐ σαφῶς δὲ τοῦτο παρίστησιν· ἄνω γὰρ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ φανερῶς τὴν αὐτῶν ἔφεσιν καὶ νόησιν λέγει, αἰτίας αὐτὰς εἶναι τῆς ὑπερτέρας αὐτῶν τάξεως, ἀμέλει ὅτι καὶ [68] καθαίρεσθαι καὶ φωτίζεσθαι, καὶ τελειοῦσθαι εἶπεν C αὐτάς. Ἔστιν οὖν ἐπιχειρήσαντα εἰπεῖν εὐσεβῶς, ὅτι ὁ Θεός, προειδὼς αὐτῶν τὴν τῆς ἐφέσεως κίνησιν, καὶ τὰς αὐτῶν τάξεις ἀξίας αὐτῶν παρήγαγεν, ἐξ ὧν οὐκ ἂν εἴποι τις αὐτὰς δύνασθαι ἐκπεσεῖν, διὰ τὸ ἕξιν τινὰ κτήσασθαι πρὸς τὸ ἀγαθὸν διὰ τῆς ἄγαν θελήσεως· τοὺς δὲ ἀγγέλους, τουτέστι τοὺς τελευταίους διακόσμους ἐνδέχεσθαι ἴσως καὶ ἐπὶ τὸ χεῖρον τραπῆναι· εἶπεν αὐτοὺς γὰρ περικοσμίους, ἐξ ὧν οἶμαι καὶ τὸν διάβολόν ποτε εἶναι πρὸ τοῦ μὴ ἐκπεσεῖν· καὶ εἴ τις τούτων τελειότερον οἶδεν, αἰτῶ μαθεῖν. Σημείωσαι δέ, πῶς κατὰ τάξιν αἱ ἀγγελικαὶ διακοσμήσεις δημιουργικῶς παρήχθησαν.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. ΙΒʹ.

D § I. *Ζητεῖται*. Πῶς οἱ καθ' ἡμᾶς ἱερεῖς ἄγγελοι λέγονται.

§ II. [αʹ] *Φαμὲν γὰρ ὅτι ὁλικῆς*. Σημείωσαι, ὅτι, εἰ καὶ τῆς τῶν ἀνωτέρω δυνάμεων ἀποδέουσιν ὁλότητος οἱ ἔσχατοι, ἀλλ' οὖν μερικῆς μετέχουσι σοφίας τε καὶ γνώσεως καὶ αὐτοί.

[βʹ] *Αἱ δὲ τῶν ὑπ' αὐτούς*. Τίς ἡ ὁλικὴ σοφία καὶ μέθεξις, καὶ τίς ἡ μερική· τὸ δὲ *κατὰ δύναμιν οἰκείαν* τὴν προαιρετικὴν δύναμιν νοητέον ἐνταῦθα.

[γʹ] *Ὥρισται*. Σημείωσαι, ὅτι *ὥρισται* οὐ δηλοῖ εἱμαρμένην τινὰ καὶ ἀπαράβατον ἀνάγκην, ὡς εἰώ-

diximus. Recte autem apposuit *omnino*, partim enim communicant; constructionem vero ab eo, *non enim dicere possumus*, hucusque connectere oportet, et principium facere dubitationis.

Dicimus autem. Quomodo omnes dicantur virtutes: postremus siquidem ordo principatuum, et archangelorum et angelorum est; attamen quandoque ipsi etiam virtutes nominantur.

In essentiam et virtutem. Tanquam exempli gratia dicendum, essentiam quidem appellasse ignis naturam; virtutem vero, vim ejus ad illustrandum; efficaciam autem, virtutis effectum, seu illuminare et comburere.

Vel cœlestes virtutes appellamus. Nomen *virtutes* est homonymum: ita enim appellatur et proprius ordo, id est secundus mediæ trinæ dispositionis hierarchiæ: communiterque ordines universi, ut qui virtutem aliquam habeant.

Inferioribus. Subaudiendum τὸ *nos arbitrandum*. Nota, quomodo superius quidem dicat angelicos ordines in tria dividi, in essentiam, et virtutem, et efficaciam. Hic autem dicit rationem propter quam virtutes omnes vocentur.

Abunde continent. Videtur quodammodo hic dicere angelicas descriptiones secundum creationem in **39** ordinem redactas, non tamen manifeste hoc exponit; supra enim in capite quod hoc præcedit, aperte ipsorum cupiditatem, et intellectionem dicit ipsas causas esse superioris ipsorum ordinis; videlicet quia dixit ipsas purgari, illustrari atque perfici: licet igitur conjecturam aggredienti dicere cum pietate, Deum prævidisse cupiditatis ipsarum motionem, atque ipsarum ordines eis dignos produxisse, ex quibus nemo dixerit ipsas delabi potuisse, eo quod habitum aliquem ad bonum habuerint, propter nimiam voluntatem; angelos vero, hoc est postremos, admittere fortassis etiam conversionem ad malum: dixit enim eos circa mundum affici, ex quibus arbitror diabolum etiam fuisse antequam corruisset. Si quidem aliquis perfectius istis quid noverit, discere postulo. Nota autem, quomodo angelicæ descriptiones per creationem productæ fuerint.

IN CAP. XII.

§ I. *Quæritur*. Quanam ratione sacerdotes nostri angeli dicantur.

§ II. *Dicimus enim integram*. Nota quod, etsi postremi careant tota superiorum virtutum perfectione, attamen ipsos particularis tum sapientiæ tum cognitionis participes esse.

Inferiorum. Quænam sit tota sapientia atque communicatio, et quænam particularis; illud autem *secundum virtutem propriam*, intelligendum hoc loco est de facultate præeligendi.

Distributum, seu definitum. Nota ὥρισται non significare fatum aliquod et necessitatem inevitabi-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[68] ὅθεν καί.

lem, sicut solent multi dicere; verum ὥρισται ponitur pro ordinatum est secundum aliquam virtutis proportionem, forte mentis; supra quam intelligere non oportet.

§ III. *Invenies*. Quomodo etiam communi nomine dii vocentur tum angeli, tum religiosi homines, secundum illud Scripturæ : *Ego dixi: Dii estis* [p].

Exemptæ. Quomodo et qualiter et secundum quid divinis digna habita sunt nominibus.

IN CAP. XIII.

§ I. *Seraphim*. Nota ὁ σεράφιμ in genere masculino.

Etenim dubitabit aliquis. Quoniam contrarium apparere dictis videtur; dixit enim antea, inferiores ab iis **40** qui ipsos superant, non autem a supremis doceri, sicuti tertium ordinem a medio, et medium ab eo qui est omnibus superior; quæsita autem hæc fuerant, atque a diversitate soluta.

§ II. *Peccatorum, quæ recensita sunt*. Non posse doceri divina, nisi prius dimissio peccatorum fuerit; nam seraphim ἐμπρηστής seu calidus explicatur.

§ III. *Alius item haud admodum*. Nota illud *non admodum*, non prorsus ad comparationem mediocritatis dictum fuisse, sicut non ita dictum est illud : *non valde absurdum*, ut arbitremur nos, absurdum quidem prorsus esse, sed mediocriter absurdum; verum etiam pro positivo collocatur : hoc est, non videtur mihi absurdum esse, caute ut philosophum decet pronuntians; quin etiam pro, nullo modo, ponitur, tanquam si diceret, nullo modo absurdum.

Qui affinxerat. Nota, divinas prophetarum visiones, præfectos angelos dicit affingentes in imaginationem adducere eorum quæ cerni videntur : ænigmata enim et signa, non vero nudas res et essentias videbant.

In Deum. Vides, angelos qui revelationes prophetas docent, ita fecisse; promovebant ipsos prima quidem forma ad Deum universi proprie auctorem; secundario autem ad mentes, quæ primæ post Deum positione, et Dei exemplo, imperantes hierarchiæ, quæ apud Deum. Hæc postea docet.

Et ad omnia. Nota, Dei providentiam ad omnes occulte pervenire; et infimum angelum eodem nomine cum seraphim appellari.

Pro captu. Seu secundum mensuram virtutis eorum, qui lumen recipiunt, illustrationes quoque protendit.

Secundum cujusque. Quomodo divinæ illuminationes quibusdam clariores, aliquibus vero obscuriores distribuantur, exemplo declarat.

Solaris. Exemplum hoc etiam superius appositum fuit; primam autem materiam vocat, vitrum et similes; quemadmodum et crassiorem, sicut domos,

A θασι πολλοὶ λέγειν· ἀλλὰ τὸ ὥρισται ἀντὶ τοῦ διατέτακται κατὰ ὡρισμένην τινὰ ἀναλογίαν δυνάμεως, τοῦ νοῦ τυχὸν, ὑπὲρ ἣν νοῆσαι οὐ χρή.

§ III. [δ'] *Εὑρήσεις*. Πῶς καὶ θεοὶ λέγονται, οἵ τε ἄγγελοι κοινῷ ὀνόματι, καὶ οἱ φιλόθεοι ἄνθρωποι, κατὰ τό· *Ἐγὼ εἶπα· Θεοί ἐστε.*

Ἐξῃρημένης. Πῶς, καὶ ποῖα, καὶ κατὰ τί τῶν θείων ὀνομάτων ἠξίωται.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. ΙΓ'.

§ I. *Ὁ σεραφίμ*. Σημείωσαι ὁ σεραφὶμ ἀρσενικῇ κλίσει.

Καὶ γὰρ ἀπορήσειέ τις. Ἐπειδὴ ἐναντιοφανὲς εἶναι δοκεῖ τοῖς λεχθεῖσιν· ἔφη γὰρ πρὸ τούτων, ὅτι τὰ B κατώτερα ὑπὸ τῶν ὑπερκειμένων αὐτὰ, οὐ μὴν ἐκ τῶν ἀνωτάτω μυοῦνται, οἷον ἡ τρίτη τάξις ἐκ τῆς μέσης, καὶ ἡ μέση ἐκ τῆς ὅλων ἀνωτέρας. Ἐζητήθη δὲ ταῦτα καὶ διαφορᾶς [69] ἐπελύθη.

§ II. [α'] *Εἰρημένων ἁμαρτιῶν*. Ὅτι οὐκ ἔστι μυηθῆναι τὰ θεῖα, εἰ μὴ γένηται πρότερον ἁμαρτιῶν ἄφεσις. Ὁ γὰρ σεραφεὶμ ἐμπρηστὴς, ἤτοι θερμαίνων ἑρμηνεύεται.

§ III. [β'] *Ἕτερος δὲ οὐ σφόδρα*. Σημείωσαι [70], ὅτι τὸ *οὐ σφόδρα*, οὐ πάντως πρὸς σύγκρισιν τοῦ μετρίου εἴρηται· οἷον οὐχ οὕτως εἴρηται τὸ *οὐ σφόδρα ἄτοπον*, ὥστε νομίσαι ἡμᾶς, ὅτι ἄτοπον μὲν ἐστι πάντως, μετρίως δὲ ἄτοπον· ἀλλὰ καὶ ἀντὶ τοῦ θετικοῦ κεῖται, τουτέστιν, οὐ δοκεῖ μοι ἄτοπον εἶναι εὐλαβῶς ἀποφαινόμενος ἔθει φιλοσόφῳ, ἀλλὰ καὶ ἀντὶ τοῦ C οὐδαμῶς κεῖται, ὡσεὶ ἔλεγεν, οὐδαμῶς ἄτοπον.

[γ'] *Διαπλάσας*. Σημείωσαι, ὅτι τὰς θείας τῶν προφητῶν ὁράσεις, τοὺς ἐφεστῶτας [αὐτοῖς] ἀγγέλους φησὶ διαπλάττοντας εἰς φαντασίαν ἄγειν τῶν δοκούντων ὁρᾶσθαι· αἰνίγματα γὰρ καὶ σύμβολα, οὐ μὴν γυμνὰ πράγματα καὶ οὐσίας ἑώρων.

Ἐπὶ Θεόν. Ὁρᾷς ὅτι οἱ μυοῦντες ἄγγελοι τὰς ἀποκαλύψεις τοὺς προφήτας οὕτως ἐποίουν· ἀνάγοντες αὐτοὺς πρωτοτύπως ἐπὶ Θεὸν τὸν πάντων κυρίως αἴτιον· δευτέρως δὲ ἐπὶ τοὺς μετὰ Θεὸν πρώτους νόας θέσει καὶ θεοειδῶς ἄρχοντας τῆς ἐπὶ Θεὸν ἱεραρχίας. Ταῦτα ἐφεξῆς διδάσκει.

Καὶ διὰ πάντων. Σημείωσαι, ὅτι ἐπὶ πάντας ἡ τοῦ D Θεοῦ πρόνοια διήκει κρυφίως, καὶ ὅτι κατώτερος ἄγγελος ὁμωνύμως σεραφὶμ ὀνομάζεται.

Ἀναλόγως. Ἤγουν κατὰ τὸ μέτρον τῆς τῶν δεχομένων δυνάμεως καὶ τὰς ἐλλάμψεις ἐκτείνει.

Κατὰ τὴν ἑκάστης. Πῶς αἱ θεῖαι ἐλλάμψεις, εἰς ἐνίους μὲν φανότεραι, εἰς ἐνίους δὲ ἀμυδρότεραι διαδίδονται, ἐκ παραδείγματος σαφηνίζει.

Ἡλιακῆς. Τὸ ὑπόδειγμα τοῦτο καὶ ἀνωτέρω παρετέθη· πρώτην δὲ ὕλην φησὶ τὴν ὕελον καὶ τὰς ὁμοίας· ὥσπερ καὶ παχυτέραν, οἷον οἴκους, καὶ σπήλαια, καὶ

[p] Psal. LXXXI, 6.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[69] διαφόρως. [70] σημειωτέον.

τὰ παραπλήσια. Ἄλλως· πρώτην ὕλην τὴν λεπτὴν A καὶ ἀερώδη καὶ καθαράν.

Πάλιν ἡ πυρὸς θερμότης. Καλῶς ἀπεικάζει τῷ Θεῷ τὸ πῦρ· λέγει γὰρ ἡ Γραφή· *Ὁ δὲ Θεὸς πῦρ καταναλίσκον ἐστί*· καὶ ὅτι τὸ μὲν αὐτοῦ θερμαίνει, τὸ δὲ κατακαίει· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς προσιόντας αὐτῷ φωτίζει, τοὺς δὲ ἀπιστοῦντας κατακαίει, τοὺς μὴ ἐν πίστει προσιόντας καὶ προσεγγίζοντας αὐτῷ.

Πρὸς δὲ τὰς ἀντιτυπεῖς. Οἷον ἀδάμαντα καὶ ὕδωρ.

Φυσικῆς. Φυσικὰ λέγει τὰ αἰσθητὰ καὶ ὁρατά. Ἰστέον δὲ, ὅτι ἐν τοῖς νοητοῖς, αἱ ἀρεταὶ οὐκ εἰσὶ κατὰ συμβεβηκὸς, ὡς παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ὁ Θεὸς μὲν ἔστι ζῶσα ἀρετὴ καὶ αὐτοτελὴς καὶ ἀπροσδεὴς, B ὅτι ὑπερουσίως οὐσίωται, καὶ μεταδοτικῶς ἐκφοιτᾷ εἰς τὰ ἀπ' αὐτῆς ὡς αἰτίας οὔσης, ὑπάρξαντα νοητά· πηγὴ μὲν οὖν τῆς ἀρετῆς ζώσης καὶ θεούσης κατὰ τὸ ἐφικτὸν [71] τοὺς μετέχοντας ὁ Θεός· ἀλλ' ὅμως εἰς πρόοδον προνοητικῶς ἐκφοιτᾷ [72] εἰς τὰ οὐσιωθέντα ὑπ' αὐτοῦ νοητά· καὶ ἀκρότης καὶ τελειότης κατὰ τοῦτο εἶναι τῶν νοῶν οὐκ ἀποβάλλει. Οὐ κατὰ συμβεβηκὸς οὖν οἱ νόες, ὡς ἡμεῖς, ἔχουσι τὴν ἀρετὴν, τὴν φρόνησιν ἐξ ἀσκήσεως οἷον ἢ μαθήσεως, ἢ τὴν δικαιοσύνην, ἢ τὴν σωφροσύνην δι' ἐγκρατείας, ἢ τὴν ἀνδρίαν ἐξ εὐθεσίας σώματος καὶ νεύρων· οὐ γὰρ ὡς ἄλλο ἐν ἄλλῳ, ἐν τούτοις ἡ ἀρετή· ἀλλὰ τὸ τὰ οἰκεῖα ἐνεργεῖν καὶ ἀπαύστως ἀνατετάσθαι πρὸς Θεὸν καὶ εἰς ἑαυτοὺς, τοῦτο ἐν αὐτοῖς θεομίμητον, ἀρετή· τάξις δὲ ὅμως τὴν ὡς C ἄλλου ἐν ἄλλῳ διαφυλάττει, ὡς τό· *ζῇ ἐν ἐμοὶ ἡ ψυχή σου*, ἀντὶ τοῦ, ἡ τῆς διδασκαλίας μετάδοσις· τὸ δὲ συμβεβηκὸς ἐν ὑποκειμένῳ ὅπερ οὐκ ἔστιν ἐκεῖ· ἀσύνθετα γὰρ καὶ ἄϋλα ἐκεῖνα, καὶ τὰ εἴδη αὐτῶν ζωαὶ, οὐχ ὡς ἐν ὕλῃ. Καὶ ταῦτα μὲν ὁ παραγράψας ἐνόησεν. Ἔχε δὲ κατὰ νοῦν τὰς ἐμὰς σημειώσεις, τὰς πρὸ τριῶν φύλλων· καὶ ἐνταῦθα γὰρ τὸ ἐφιέμεναι τῇ ἐμῇ νοήσει συνεργεῖ· καὶ οἱ πατέρες δὲ οὕτως ἐνόησαν, καὶ αὐτὸς δὲ δοκεῖ τὸ αὐτοπροαίρετον [τῶν ἀγγέλων, ὡς μετ' ὀλίγον εὑρήσεις].

Ταξιαρχία. Τουτέστιν ὁ Θεός.

Ἔστιν οὖν ἅπασι. Σημείωσαι ὅτι φωτὸς οὐσία D ὁ Θεὸς, καὶ τὸ φύσει ἀρετὴ, καὶ θέσει ἀρετή.

Ἡγοῦνται. Σημείωσαι, ὅτι μετὰ Θεὸν ἀρχὴ πάσης ἀρετῆς οἱ ἀνώτατοι νόες, δι' ὧν πρώτων ἔχομεν τὴν τοῦ Θεοῦ ἔλλαμψιν.

Ἐμπύριον ἰδιότητα. Σημείωσαι ὅτι κατὰ ἰδιότητα ἐμπύριοι οἱ ἀνώτατοι νόες.

Θρονίαν. Καλῶς ἑρμηνεύει τί εἰσι θρόνοι τῶν οὐρανίων, τὸ ἀνεῳγμένην τὴν περὶ Θεοῦ νόησιν ἔχειν· θρονίαν δέ φησιν ἰδιότητα τὴν ἀποκληρωτικῶς ἀποφανθεῖσαν τῶν ἁγίων θρόνων ἀρχήν.

et specus et similia. Aliter primam materiam dicit eam, quæ tenuis, aerea, et pura est.

Iterum calor ignis. Recte componit ignem cum Deo; dicit enim Scriptura, *Deus ignis consumens est* [q] : et quoniam ignis partim calefacit, partim comburit; sic etiam Deus accedentes ad ipsum illuminat, incredulos autem qui per fidem neque 41 accedunt neque appropinquant ipsi, comburit.

Verum in reluctantibus. Sicut adamante et aqua.

Naturalis. Naturalia vocat sensibilia et visibilia. Sciendum porro virtutes non esse per accidens in iis quæ mente percipiuntur sicut in nobis; sed Deus quidem est virtus viva et per se perfecta et nullius indiga; quia superessentialiter essentiam habuit; et distributive exit in ea intelligibilia quæ per ipsam utpote causam exsistunt. Deus siquidem est fons vivæ virtutis et quantum licet deos efficientis participes : tamen ad prodeundi actionem exit providenter in intelligibilia quæ ab ipso essentiam acceperunt; neque idcirco desinit esse fastigium et perfectio mentium. Non igitur mentes per accidens, sicuti nos, habent virtutem, veluti prudentiam per exercitium et disciplinam, vel justitiam, aut temperantiam per continentiam, vel fortitudinem per bonam corporis et nervorum compositionem; non enim ut aliud in alio, in his virtus; sed propria operari et incessanter in Deum et seipsos intendere, hæc in ipsis Dei imitatio, virtus censenda est; attamen ordinem, ut alius in alio custodit, ut illud : *Vivit in me anima tua*, pro, doctrinæ communicatio : accidens autem in subjecto, quod abest, exsistit; simplicia enim illa sunt et materiæ expertia, speciesque ipsorum, vitæ, non sicut in materia : et hæc quidem is qui in margine adnotavit intellexit; meas autem observationes, quæ in tribus ante foliis, in mente habeto, isthic enim τὸ ἐφιέμεναι cupientes, intellectionem meam adjuvat; et Patres ita intellexerunt, atque ipse liberum arbitrium [angelorum] admittit [ut paulo post invenies].

Ordinis origo, Gr. ταξιαρχία. Id est Deus.

Est igitur omnibus. Nota, Deum esse luminis essentiam et natura virtutem, et definitione virtutem.

Censent. Nota, supremas mentes esse post Deum principium omnis virtutis, per quas primam Dei illustrationem accipimus.

Igneam proprietatem. Nota supremas mentes esse secundum proprietatem igneas.

Solii. Recte interpretatur, quid sint sedes cœlestium, apertam de Deo cogitationem habere; solii autem dicit proprietatem, sortito demonstratum sanctorum thronorum principatum.

[q] Hebr. XII, 29.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[71] ὡς ἐφικτόν. [72] ἐκφοιτῶν.

Inferiorum. De subjectis ordinibus, quomodo per primos divinis communicent.

42 *Dictas.* Venit ad explicationem propositi.

§ IV. *Aiebat itaque.* Agit de eo qui dixerat, eum non fuisse seraphim, quem Isaias vidit, sed unum ex inferioribus ordinibus; hanc enim opinionem propugnat, quam paulo ante in principio capitis declarat, ubi dicit : *Alius autem non admodum absurdam*, et quæ sequuntur.

Tanquam in symbolis. Quoniam seraphim alas sex habentes videt.

Et circa Deum collocatas. Habet enim Scriptura : *Stabant in circuitu ejus* [r].

Didicit itaque. Vide, quidnam disceret Isaias, quem vocat theologum, ignotam esse divinitatem etiam supremis virtutibus, et nihil in rebus esse illi simile. Porro ὄντα quæ sunt, dicebamus in præcedenti libro, quæ mente et sensu percipiuntur; hæc autem docebatur propheta, postquam a propriis peccatis expiatus fuisset; de quo paulo post dicemus.

Seraphim docebatur. Quidnam doceretur per seraphim.

Nomen. Interpretatio nominis seraphim.

Alarum. Quid pennæ significent.

In Deum in primis. Dixit enim supra in fine decimi capitis, universam cœlestem, et humanam mentem habere primos et medios et postremos ordines : merito igitur sex alas dixit habere virtutes, ut duabus facies tegerent, mediis autem pedes, reliquis vero circa Deum volarent, quod ipse vocaverit supremam intentionem. Nota vero, quidnam multitudo pedum et facierum in seraphim, et cur aliqua tegantur.

Senarum. Nota quomodo adducat sex pennas sanctorum seraphim.

Visorum. Id est a propheta spectatorum.

Sublimiorum. In tegendo facies, profundiorum in tegendo pedes, per medias autem (pennas) aptam rationem.

Et celerrimum laudis cantum. Illud : *Sanctus, sanctus, sanctus* [s] : significat vero etiam angelum secundum propriæ virtutis proportionem accipere divinam illustrationem, ipsumque prophetis communicare quantum capiunt, non quantum ipse cognoscit.

Quia expiatio est. Quidnam sit expiatio, et quomodo fiat a Deo in intelligibilibus.

Hæc autem. Scilicet purgatio aut communio.

43 *Præcipuis.* Non enim qualis est purgatio in hominibus, talis est etiam in incorporeis.

Quæ circum eam. Circum eam, thearchiam scilicet, id est circa Deum.

Exsistit manifesta. Purgatio videlicet.

[r] Apoc. VII, 11. [s] Isa. VI, 3; Apoc. IV, 8.

A *Ὑφειμένων.* Περὶ τῶν ὑποβεβηκυιῶν τάξεων, ὅπως διὰ τῶν πρώτων μετέχουσι τῶν θείων.

Τὰς εἰρημένας. Ἦλθεν εἰς ἐξήγησιν τοῦ προκειμένου.

Ἔλεγεν οὖν. Περὶ τοῦ εἰπόντος φησὶν, ὅτι οὐχ ὁ σεραφὶμ ἐτύγχανεν, ὁ ὀφθεὶς τῷ Ἡσαΐᾳ, ἀλλά τις τῶν κατωτέρων ἀγγέλων· ταύτῃ γὰρ τῇ δόξῃ ἐπαγωνίζεται· ἣν πρὸ ὀλίγου ἀναφαίνει τῇ ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου, ἔνθα φησὶν, *ἕτερος δὲ οὐ σφόδρα ἄτοπον*, καὶ τὰ ἑξῆς.

Ὡς ἐν συμβόλοις. Ἐπειδὴ ἑξαπτέρυγα ὁρᾷ τὰ σεραφίμ.

Καὶ περὶ Θεὸν ἱδρυμένας. Ἔχει γὰρ τὸ λόγιον ὅτι *Εἱστήκει κύκλῳ αὐτοῦ.*

Ἐμάνθανεν οὖν. Ὅρα τί ἐμάνθανεν ὁ Ἡσαΐας, B ὃν καλεῖ θεολόγον, ὅτι ἄγνωστον τὸ Θεῖον καὶ ταῖς ἀνωτάτω δυνάμεσι, καὶ ὅτι οὐδὲν τῶν ὄντων ἐμφερὲς αὐτῷ. Ὄντα δὲ εἴπομεν ἐν τῷ πρὸ τούτου βιβλίῳ τὰ νοητὰ καὶ αἰσθητά· ταῦτα δὲ μυεῖται ὁ προφήτης μετὰ τὸ καθαρθῆναι τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν, περὶ οὗ μικρὸν ὕστερον ἐροῦμεν.

Σεραφὶμ ἐμυεῖτο. Τί ἐμυεῖτο διὰ τὰ σεραφίμ.

Ἐπωνυμίας. Ἑρμηνεία σεραφίμ.

Πτερῶν. Τί δηλοῖ τὰ πτερά.

Τὴν ἐπὶ τὸ Θεῖον ἐν πρώταις. Εἶπεν ἄνω γὰρ ἐν τῷ τέλει τοῦ δεκάτου κεφαλαίου, ὅτι πᾶς [οὐράνιος] καὶ ἀνθρώπειος νοῦς καὶ πρώτας, καὶ μέσας, καὶ τελευταίας ἔχει τάξεις. Εἰκότως οὖν ἓξ πτέρυγας εἶπεν ἔχειν C τὴν δύναμιν, ἵνα ταῖς μὲν δυσὶ καλύπτῃ τὰ πρόσωπα, ταῖς δὲ μέσαις τοὺς πόδας· ταῖς δὲ λοιπαῖς τὸ Θεῖον περιπετῆται, ὅπερ εἶπεν αὐτὸς τὴν ὑπερτάτην ἀνάτασιν. Σημείωσαι δὲ τί τὸ πολύπουν καὶ τὸ πολυπρόσωπον τῶν σεραφίμ, καὶ διὰ τί σκέπονται ἔνια.

Ἑξαπλῆς. Σημείωσαι, πῶς ἀνάγει τὰς ἓξ πτέρυγας τῶν ἁγίων σεραφίμ.

Ὁρωμένων. Τουτέστι τῶν ὑπὸ τοῦ προφήτου θεωρουμένων.

Τῶν ὑψηλοτέρων. Διὰ τοῦ καλύπτειν τὰ πρόσωπα· τῶν δὲ βαθυτέρων, διὰ τοῦ καλύπτειν τοὺς πόδας· διὰ δὲ τῶν μέσων τὴν συμμετρίαν.

Καὶ πολυτίμητον ὑμνῳδίαν. Τό· Ἅγιος, ἅγιος, D ἅγιος· σημαίνει δὲ ὅτι καὶ ἄγγελος, κατ᾽ ἀναλογίαν τῆς ἰδίας δυνάμεως, δέχεται τὴν θείαν ἔλλαμψιν, καὶ αὐτὸς μεταδίδωσι τοῖς προφήταις, ὅσον χωροῦσιν, οὐχ ὅσα γινώσκει αὐτός.

Ὅτι κάθαρσίς ἐστι. Τί ἐστι κάθαρσις, καὶ πῶς εἰς τὰ νοητὰ γίνεται παρὰ τοῦ Θεοῦ.

Αὐτὴ δέ. Ἡ κάθαρσις δηλαδὴ ἢ ἡ μετουσία.

Ἐξῃρημέναις. Οὐ γὰρ οἵα ἐστὶ τῶν ἀνθρώπων ἡ κάθαρσις, τοιαύτη ἐστὶ καὶ ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων.

Ταῖς περὶ αὐτήν. Περὶ αὐτὴν τὴν θεαρχίαν δηλονότι, τουτέστι περὶ τὸν Θεόν.

Ἐκφαίνει. Ἡ κάθαρσις δηλονότι.

Ἐπὶ δὲ τῶν δευτέρων. Σκοπεῖν δεῖ, ὅτι διαφέ- A ρειν φησὶν οὐ μετρίως[73] ἐν τῷ θεοειδεῖ πᾶσαν ἀσώματον δύναμιν· πολὺ μὲν γὰρ ἔχειν τὸ θεοειδὲς τοὺς ἀνωτάτω νόας, ὑφειμένον δὲ λοιπὸν, καθόσον καὶ ἡ τάξις ἀπαιτεῖ τοὺς λοιποὺς νόας, μέχρι τῶν ἐσχάτων· πλέον δὲ καὶ τῶν ἐσχάτων τὰς ἡμετέρας ψυχάς[74]· ἐπεὶ καὶ πάντων τῶν νοῶν πολὺ λείπεται ἡ καθ' ἡμᾶς ψυχή. Καὶ ἡ θεία τοίνυν ἔλλαμψις συνηγμένη πως μᾶλλον καὶ συνεσταλμένη θεωρεῖται πρὸς τὴν οἷον εἰς μῆκος ἀπόστασιν τῆς εἰς Θεὸν πλησιάσεως, συνάγουσα οἱονεὶ αὐτὴ ἡ θεία ἔλλαμψις τὴν οἰκείαν φανέρωσιν πρὸς τὸ ἑνιαῖον καὶ ἁπλοῦν αὐτῆς ἄγνωστον· ἄγνωστος γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς οὐ διὰ ποικιλίαν συλλογισμῶν ἀγνοουμένην ἡμῖν, ἀλλὰ κατὰ ἑνιαίαν τινὰ πρὸς τὰ καθ' ἡμᾶς, καθ' ἣν καὶ καθάπαξ ἀκατάληπτον ἀθανασίαν[75]. B

Ἐμπυρίως. Σημείωσαι, ὅτι ἐμπύριος ἰδιότης τῶν σεραφίμ ἐστι, καὶ πῶς, ἀγγέλου καθαίροντος, τὰ σεραφὶμ εἴρηται καθαίρειν, καὶ πρὸ τούτων ὁ Θεός.

Ἢ ἱερέων. Σημείωσαι ὅτι οἱ ἱερεῖς ὑποβεβήκασι τὸν ἱεράρχην· καὶ ὅτι ἄλλο φωτίζειν καὶ ἄλλο καθαίρειν· καὶ ὅτι ἄλλο λειτουργὸς, καὶ ἄλλο ἱερεύς· καὶ τῶν ἱερέων καθαιρούντων ἢ φωτιζόντων, ὁ ἱεράρχης λέγεται ποιεῖν[75*].

Διατηρῶν ἀτρέπτους. Ὅτι ὁ Θεὸς ὁ καὶ πάντων ὁμοίως τῶν νοητῶν δημιουργὸς, αὐτὸς καὶ τὰς πρώτας οὐσίας συνέχει καὶ διατηρεῖ πρὸς ἀτρεψίαν καὶ ἀμεταπτωσίαν· ἀτρέπτους δὲ νοεῖν δεῖ [αὐτὰς] κατ' ἐκεῖνο καθ' ὅ εἰσιν, οἷον εἰς τὸ ἀθάνατον, εἰς C τὴν ζωὴν, καθ' ἣν οὐσίωνται εἰς τὸ εἶναι φῶς· ἐν τούτοις γὰρ καὶ ἀμεταβόλους οὐσιωδῶς, καὶ εἰς τὸ μὴ τρέπεσθαι εἰς ἐκφύλους ἐπιθυμίας, ἅτε καὶ αὐτεξουσίους, ὁ Θεὸς συνέχει αὐτοὺς καὶ διατηρεῖ. Τὸ μὲν γὰρ πρὸς αὐτὸν[76] ἀνατείνεσθαι τῆς αὐτῶν ἐστι νοερᾶς προαιρέσεως· τὸ δὲ εἰσαεὶ περὶ τοῦτο διαρκεῖν τῆς ἀντιλήψεώς ἐστι τοῦ Θεοῦ· πάντα γὰρ δεῖται [τῆς] Θεοῦ βοηθείας.

Ὁ ταῦτά με διδάσκων. Σημείωσαι, ὅτι ταῦτα παρ' ἑτέρου ἔμαθεν ὁ μέγας Διονύσιος.

Ἱεράρχης. Σημείωσαι, ὅτι μετὰ Θεὸν ἡγεμόνες καὶ οἱ ἀνωτάτω διάκοσμοι.

Θεοειδῶς ἐμυήθην. Ἡ τοῦ ἀγγέλου ἠθοποιία, ὡσανεὶ ὁ καθαίρων ἄγγελος τὸν Ἡσαΐαν, ταῦτα αὐτῷ ἔλεγε περὶ τῶν σεραφίμ. D

Ἢ παρ' ἑαυτοῦ. Τὴν καθ' ὑπέρβασιν τοῦ ῥητοῦ σύνταξιν μετὰ πλεῖστα ἀποδιδομένην οὕτω συντατέον· τῆς σῆς δ' ἂν εἴη νοερᾶς ἐπιστήμης, ἢ τὴν αἰτίαν ταύτην δέξασθαι, ἢ παρ' ἑαυτοῦ εὑρεῖν, ἢ παρ' ἑτέρου μαθεῖν, καὶ ἀνακαλύψαι μᾶλλον ἑαυτῷ· ὥσπερ δὲ οἷόν τε καὶ ἐμοὶ ὡσαύτως ἀνακαλύψαι περὶ ἀγγέλων ἐραστὴν θεωρίαν. Τὸ *τιμῆσαι* δὲ ἀντὶ τοῦ *προτιμῆσαι.* [Σημείωσαι, ὅτι τὰς τοῦ Θεοῦ δόσεις προξενοῦσιν ἡμῖν οἱ ἄγγελοι.]

In secundis autem. Considerare oportet, quod dicat non parum discrepare in dissimilitudine incorpoream omnem virtutem; multum siquidem Dei similitudinis habere supremas mentes, parum vero illius quod reliquum, quatenus etiam ordo exposcit, cæteras mentes usque ad extremas; multo autem minus extremis nostras etiam animas, quandoquidem anima nostra ab omnibus mentibus multum distet. Et divina igitur illustratio quodammodo coacta imo contracta conspicitur, in longa velut distantia accessus ad Deum, tanquam hæc divina illustratio cogeret propriam manifestationem in unam et simplicem sui ignorantiam: ignotus enim est Deus non propter varietatem ratiocinationum nobis ignotam, sed secundum unam aliquam in nobis simpliciter et absolute incomprehensibilem ignorationem.

Per ignem. Nota igneam proprietatem esse seraphinorum; et quomodo angelo purgante, seraphini dicantur purgare, et ante hos Deus.

Aut sacerdotum. Nota sacerdotes esse inferiores præsulibus, et aliud esse illuminare et aliud purgare; atque aliud esse ministrum, et aliud sacerdotem; sacerdotibusque purgantibus aut illustrantibus, præsul dicitur facere.

Conservans immutabiles. Deum omnium pariter intelligibilium creatorem, primas quoque essentias continere et conservare ne immutentur et decidant; immutabiles vero intelligere oportet in illo quod substantiam tangit, velut in immortalitate, in vita, secundum quam essentiam acceperunt, in exsistendo lumen: his enim immutabiles sunt essentialiter, et ne mutentur in exteras cupiditates, ut quæ sunt liberi arbitrii, Deus continet ipsas et conservat. In ipsum enim (Deum) intendere ab intelligenti eorum consilio pendet, semper autem in isto perseverare a Dei pendet auxilio, omnia enim Dei auxilio opus habent.

Qui hæc me docebat. Nota magnum Dionysium hæc ab alio didicisse.

44 *Hierarcha.* Nota post Deum, principes esse supremos ordines.

Deiformiter edoctus fuit. Fictio morum angeli, tanquam angelus Isaiam expurgans, hæc illi de seraphinis diceret.

Aut per se. Sententiæ hujus constructio secundum transgressionem post plurima redeuntem sic est construenda: tuæ vero intelligentis scientiæ esset, aut causam hanc admittere, aut per te invenire, aut ab alio discere, et potius tibi revelare: quin etiam si fieri possit mihi similiter charam de angelis contemplationem revelare. Τιμῆσαι ponitur pro προτιμῆσαι, præferre. [Nota vero angelos divina dona nobis communicare.]

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[73] μὴ μετρίως. [74] μέχρι τῶν ἐσχάτων, ὑφειμένον δὲ τοὺς μετ' αὐτοὺς, καὶ ἔτι ὑφειμένον τοὺς ὑδεεστέρους, καὶ τῶν ἐσχάτων δὲ ἔλαττον τὰς ὑμετέρας ψυχάς. [75] *Pachym.* ἀγνωσίαν, *cui assentiendum censeo, quia* ἀθανασία *hoc loci* ἀναρμοστεῖ. [75*] καθαίρειν. [76] Θεόν.

Interpretibus. Considera, Deo nobis in apertione oris nostri verbum suppeditante, angelos pararios agere, patet eos pro nobis, tanquam legatos intercedere.

IN CAP. XIV.

Mille. Hæc in Daniele dicta.

Infirmum et contractum. Infirmum modum vocavit, numerum hominum, respectu numeri angelorum: dictum siquidem est a quodam alio, scilicet Didymo cæco: Nonaginta novem oves esse angelos: unam autem quæ perierat, esse nos homines.

Scienter. Nota, eum dicere angelos ipsos scienter, non disciputi instar opinando cognoscere definitiones, veluti quantus sit cœlestium essentiarum numerus a Deo etiam in isto illustratos.

IN CAP. XV.

§ I. *Prout angelos decet*. Sicut linteum, sicut carbo.

Sensus anagogici, Gr. ἀνακαθάρσεις. Ἀνακαθάρσεις vocat interpretationes vim exponendi ritus habentes, per quas signa quæ in iis quæ dicuntur, absurda videntur, expurgantur.

Nam si quidem. Supra enim dixerat, superiores virtutes sacro imperio præesse sequentibus et medias posterioribus, et earum posteriores viris pontificibus. Non enim dixit, eumdem ordinem imperare sequentibus, et ab iisdem regi; verum ita dixit, primum ordinem imperare quidem sequentibus, regi vero a præcedentibus: sic quoque in cæteris intelligendum.

Nam si in sacris regi. Hoc vult dicere, si dixerimus primos ordines sacro imperio præesse postremis, deinde vicissim postremos sacro imperio præesse primis ordinibus, a quibus **45** etiam sacro imperio reguntur, absurda est sententia.

Haud incongrue. Non absurdum inquit, imagines quæ in divinis responsis Scripturæ reperiuntur universis cœlestibus virtutibus attribuere, tanquam omnes sint, ut ita dicam, sublimes et salutares et scientes, etsi non æqualiter: sed hæ quidem excellentes, istæ vero remissæ.

Ad anteriora. Superius et eminens.

§ II. *Incipiendum et quærendum*. [Nota] cur in angelicis figuris maxime quid igneum probetur, et quare Scriptura ut plurimum dicat res cœlestes esse igneas, et seraphinos ardentes dici.

Incensores. Interpretatio nominis seraphim.

Sancti enim. Cur etiam Deus in igne conspectus sit.

Sensilis enim ignis. Admiranda sane naturalis dissertatio de igne. Ignem videmus omni rei conseminatum sine admistione, hoc est minime permistum iis in quibus exsistit. *Per omnia vero penetrat*.

A *Προξενούντων*. Σκόπει, ὅτι, Θεοῦ διδόντος ἡμῖν λόγον ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματος ἡμῶν, ἄγγελοι προξενοῦσι, δῆλον ὡς ὑπὲρ ἡμῶν πρεσβεύοντες.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. ΙΔ'.

Χιλίας. Ταῦτα ἐν τῷ Δανιὴλ εἴρηται.

Τὴν ἀσθενῆ καὶ συνεσταλμένην. Ἀσθενῆ συμμετρίαν ἐκάλεσε τὸν τῶν ἀνθρώπων ἀριθμὸν πρὸς τὸν τῶν ἀγγέλων· εἴρηται γὰρ καὶ ἑτέρῳ τινὶ, Διδύμῳ δηλονότι τῷ τυφλῷ· Τὰ μὲν ἐννενήκοντα ἐννέα πρόβατα εἶναι τοὺς ἀγγέλους· τὸ δὲ ἓν τὸ ἀπολωλὸς ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους.

Γνωστικῶς. Σημείωσαι, ὅτι καὶ αὐτοὺς τοὺς ἀγγέλους φησὶ γνωστικῶς, οὐ μαθητικῶς, εἰδέναι τοὺς ὁρισμοὺς, οἱονεὶ τὸ, πόσος τῶν οὐρανίων B οὐσιῶν ὑπάρχει ὁ ἀριθμὸς, ἐκ Θεοῦ καὶ τοῦτο φωτισθέντας.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. ΙΕ'.

§ I. *Ἀγγελοπρεποῦς*. Ὡς ὀθόνη, ὡς ἄνθραξ.

Ἀνακαθάρσεις. Ἀνακαθάρσεις φησὶ τὰς ἐξηγητικὰς ἑρμηνείας, δι' ὧν καθαίρονται τῶν ἐν τοῖς λεγομένοις δοκούντων ἀτόπων τὰ σύμβολα.

Εἰ μὲν γάρ. Ἄνω γὰρ εἶπεν, ὅτι αἱ ἀνώτεραι δυνάμεις ἱεραρχοῦσι τὰς μετ' αὐτὰς, καὶ αἱ μέσαι τὰς ὑστέρας, καὶ αἱ ὕστεραι αὐτῶν τοὺς ἐν ἀνθρώποις ἱεράρχας. Οὔτε γὰρ εἶπεν, ὅτι ἡ αὐτὴ τάξις καὶ ἄρχει τῷ [77] μετ' αὐτὴν, καὶ ἄρχεται ὑπ' αὐτῶν, ἀλλ' οὕτως εἶπεν, ὅτι ἡ πρώτη τάξις ἄρχει μὲν C αὐτὴν[77*], ἄρχεται δὲ ὑπὸ τῶν πρὸ αὐτῆς· οὕτω καὶ εἰς τὰς ἑξῆς νοητέον.

Εἰ μὲν γὰρ ἱεραρχεῖσθαι. Ὅ φησι τοῦτό ἐστιν, ὅτι, εἰ τὰς πρώτας τάξεις ἐλέγομεν ἱεραρχεῖν τῶν τελευταίων, εἶτα πάλιν αὐτὰς τὰς τελευταίας ἱεραρχεῖν τῶν πρώτων τάξεων, ὑφ' ὧν καὶ ἱεραρχοῦνται, ἄτοπον πρᾶγμα ἦν.

Οὐκ ἀπεικότως. Οὐκ ἄτοπόν φησι τὰς ἐν τοῖς λογίοις τῆς Γραφῆς εἰκόνας πάσαις ταῖς ἐπουρανίαις δυνάμεσι περιτιθέναι, ὡς πάσας, φέρε εἰπεῖν, εἶναι ὑψηλὰς, καὶ σωτηρίους, καὶ γνωστικὰς, εἰ καὶ μὴ ὁμοίως· ἀλλὰ τὰς μὲν ὑπερκειμένως, τὰς δὲ ὑφειμένως.

Καὶ τὸ πρὸς τὸ ἄναντες. Ἀνώτερον καὶ ὑπερκείμενον.

D § II. *Ἀρκτέον καὶ ζητητέον*. Σημείωσαι, διὰ τί ἐν τοῖς ἀγγελικοῖς τύποις μὴ ἐμπύριον μάλιστα παραλαμβάνεται, καὶ διὰ τί τὰ περὶ τὰ οὐράνια πυρώδη ὡς ἐπὶ πλεῖστόν φησιν ἡ Γραφή. Καὶ ὅτι σεραφὶμ ἐμπρησταὶ λέγονται.

Ἐμπρηστὰς ὄντας. Ἑρμηνεία σεραφίμ.

Οἱ γὰρ ἱεροί. Διὰ τί καὶ ὁ Θεὸς εἰς πῦρ ἐθεωρήθη.

Τὸ γὰρ αἰσθητὸν πῦρ. Φυσιολογία θαυμαστὴ περὶ πυρός. Τὸ πῦρ ὁρῶμεν τῷ παντὶ κατεσπαρμένον, ἀμιγῶς δὲ, τουτέστιν οὐκ ἀναφυρόμενον τοῖς οἷς ὑπάρχει. *Διὰ πάντων δὲ φοιτᾷ*· τουτέστιν

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[77] ταῖς [77*] ἄρχει μὲν ταῖς μετ' αὐτήν.

καθάπερ τὸ ὕδωρ προφανῆ τὴν πρὸς τὴν γῆν ποιεῖται μίξιν· οὕτω καὶ τὸ πῦρ, καταφλέγον τὸ πᾶν καὶ ἀναλίσκον· ἐξῄρηται δὲ, ἤγουν ὑπέρκειται πάντων κατ' ἐξαίρετον, στοιχείων δηλαδὴ, κατὰ τὸ δραστήριον· *ἄγνωστον δὲ αὐτὸ καὶ κρύφιον* καλεῖ, ὡς ὑπάρχον μὲν ἐν ὕλαις τισὶν, οὐ φαινόμενον δὲ δίχα παρατρίψεως ἢ ἄνευ ὕλης δεκτικῆς τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ, δεικνύμενον καὶ κατὰ τοῦτο ἄσχετον καὶ ἀθεώρητον· ὁμοίως καὶ τὰς λοιπὰς τοῦ πυρὸς ἰδιότητας θεωρητέον, ἅστινας οὗτος ὁ Πατὴρ κατ' εὐσεβῆ ἀναγωγήν τε καὶ ἔννοιαν ἔλαβεν ἐπὶ Θεοῦ τε καὶ ἀγγελικῶν φύσεων. Σημείωσαι δὲ διὰ τί Κύριος ὁ Θεὸς ὡς πῦρ ἐθεωρήθη πολλάκις, καὶ κατὰ τί[78] ἡ ὁμοίωσις τοῦ πυρὸς πρὸς τὸν Θεόν. A

Ἀκράτητον, ἀμιγὲς, διακριτικόν. Σημείωσαι ἔκφρασιν αἰσθητοῦ πυρὸς, ἤτοι ἔπαινον· διακρίνει γὰρ καὶ τὰς ὕλας, οἷον μόλυβδον ἀπὸ ἀργύρου, καὶ τὰς κολλήσεις διαλύει· ἀναλλοίωτον δὲ, καθὸ δυνατὸν[79], μένοντος τοῦ ὑποκειμένου, τουτέστιν αὐτῆς τῆς οὐσίας τοῦ πυρὸς, μεταβάλλειν αὐτὸ ἐν τοῖς πάθεσιν, οἷον γενέσθαι αὐτὸ στρογγύλον ἢ κωνοειδὲς[80], ὅπερ ἐν τοῖς γηΐνοις ἐστὶν εὑρεῖν, ἢ παθεῖν τὰ τοῦ ἀέρος, οἷον φθαρῆναι διὰ τῶν ἀναθυμιάσεων, ἢ παχυνθῆναι ἢ καὶ ὡς τὸ ὕδωρ μεταβολὰς δέξασθαι. B

Ὑφέσεως. Οὐδέποτε γὰρ χωρεῖ ἐπὶ τὰ κάτω.

Ταυτοκίνητον. Ὡσαύτως κινούμενον.

Ἀπροσδεές. Ὅτι ἀπροσδεὲς ἑτέρου τὸ πῦρ, καίτοι δέεταί τινος ὑποκειμένου εἰς τὸ ἐξαφθῆναι· ἀλλ' οὐ τοῦτο λέγει, ἀλλ' ὅτι τὸ πῦρ οὐ μίγνυται ἑτέρῳ στοιχείῳ, οὐδὲ κιρνᾶται, ὡς τὸ ὕδωρ τῇ γῇ· διὸ καὶ ἐν στοιχείοις μονοούσιον αὐτὸ ἔνιοι κεκλήκασιν. C

§ III. *Ἀνθρωπομόρφους*. Διὰ τί καὶ ἀνθρωπόμορφοι διαπλάττονται οἱ ἄγγελοι.

Καὶ τὸ κατ' αἴσθησιν. Σημείωσαι τὴν διαφορὰν τοῦ αἰσθητοῦ τῶν ἀλόγων ζώων πρὸς τὸ αἰσθητικὸν τῶν λογικῶν, ἡμῶν λέγω· τὰ μὲν γὰρ ἄλογα τὸ πᾶν αἴσθησίς εἰσι, δι' ἧς καὶ συνίστανται ἀνόητα ὄντα· ἐν δὲ ἡμῖν, βραχὺ τὸ αἰσθητικόν· οὐ γὰρ δι' αὐτοῦ συνιστάμεθα, ἀλλὰ διὰ τοῦ νοεροῦ· ὅθεν καὶ μετὰ θάνατον ἔτι ἐσμὲν, ψυχὴ νοερὰ ὄντες. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀγγέλων οὐδὲ τὸ βραχύτατόν ἐστι τῶν αἰσθήσεων, ἀλλὰ τύπος παχὺς[81] τὰ καθ' ἡμᾶς· ἐλάχιστον δὲ τὸν ἄνθρωπον κατ' αἴσθησίν φησιν, οὐχ ὡς τῶν ἄλλων ζώων πλείονας αἰσθήσεις ἐχόντων, ἀλλὰ δραστικωτέρας, καὶ ὀξυτέρας. Αἴνιγμα δὲ τοῦτο λαμβάνει τὸ τοὺς ἀγγέλους μὴ κεχρῆσθαι μὲν τοῖς καθ' ἡμᾶς αἰσθητηρίοις· ὑπερέχειν δὲ κατὰ πολὺ τῷ περιόντι τῆς νοερᾶς δυνάμεως· ὥσπερ καὶ ἄνθρωπος τῇ τοῦ νοῦ ὑπεροχῇ καὶ τῷ λογισμῷ τῆς ἀλόγου φύσεως κρατεῖ. D

Τὰς μὲν ὀπτικάς. Τί οἱ ὀφθαλμοὶ τῶν νοητῶν δηλοῦσι, καὶ τί τὰ ὀσφραντὰ[82], τουτέστιν αἱ ῥῖνες· καὶ τί τὰ ὦτα, καὶ τί ἡ γεῦσις, καὶ τί ἡ ἁφὴ, ἣν

Id est, non sicut aqua manifestam facit cum terra commistionem : sic etiam ignis comburens universa et consumens; exemptus autem est seu supereminet omnibus per excellentiam, elementis scilicet, in efficacitate; *ignotum autem et occultum* ipsum vocat, ut exsistentem quidem in materiis quibusdam, non apparentem vero sine attritione, aut sine materia efficacitatis ejus capaci, dumque ostenditur, etiam tum cohiberi et videri nequit. Similique modo reliquas ignis proprietates contemplari oportet, quas hic Pater secundum piam mentis elevationem et meditationem usurpabat tum in Deo, tum in angelicis naturis. Nota vero cur Dominus Deus tanquam ignis visus sit frequenter, et in quo consistat similitudo ignis cum Deo.

Teneri miscerique non potest, secernendi vim habet. Nota expositionem sensilis ignis seu laudem : distinguit enim etiam materias, sicut plumbum ab argento, et conglutinationes dissolvit : commutari autem non potest, quatenus impossibile est, manente subjecto, hoc est eadem ignis natura, mutari ipsum in proprietatibus, sicut eum fieri rotundum et acuminatum, quod in terrestribus invenire licet; aut aeris proprietates admittere, sicut per evaporationes corrumpi, aut condensari, vel sicut aquam mutationes suscipere.

Dejectionem. Nunquam enim inferiora petit.

46 *Se ipso movetur.* Quod semper eodem modo movetur.

Non eget. Ignem altero non indigere, etsi subjecto aliquo indigeat ut accendatur : verum hoc non dicit; sed ignem non commisceri alteri elemento, neque sicut aquam terræ permisceri; idcirco aliqui vocarunt ipsum solum in suo genere.

§ III. *Humana forma.* Cur angeli humana forma perfingantur.

Et sensu quidem. Nota differentiam sensilis brutorum animantium, et sensilis rationalium, nostri inquam ; bruta enim prorsus sunt sensus; ex quo etiam constant, utpote intellectu destituta; in nobis autem modicum est sensile, neque enim ex eo constamus, sed ex intelligibili; ideo etiam post mortem persistimus, cum simus animal intellectu præditum. In angelis autem neque minimum sensus reperitur, verum nostra sunt rudis illorum figura : minimum vero ait hominem secundum sensum, non quod alia animalia plures habeant sensus, sed efficaciores et acutiores. Sequitur autem hoc ænigma, angelos non uti nostris sensuum instrumentis; superare autem plurimum intelligentis copia facultatis : quemadmodum homo etiam mentis excellentia et ratiocinatione irrationalem vincit naturam.

* *Videndi facultates.* Quidnam oculi intelligibilium significent, et quid facultate odorandi prædita, id est nares, et quid aures, et quid gustus, et quid

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[78] διὰ τί. [79] *Scribo cum Pachym.* καθ' ὃ οὐ δυνατόν, *aut saltem addo* οὐ, *sicut* ἡ ἀκολουθία *exigit.* [80] γωνοειδές. [81] *Pach.* τύπος βραχὺς ἐκείνων· *profecto* ἐκείνων *necessario addendum.* [82] ὀσφραντικά.

tactus, quem facultatem tangendi vocat : et quid palpebræ, supercilia, et quid pubes, et quid dentes, et quid humeri, et brachia, quæ ulnas vocat : et quid pectus, et quid dorsum, et pedes, et levitas pennarum, et quæ deinceps.

Quæ odore percipiuntur. In his de natura proprietatis corporeæ facultatis odorandi disserit, secundum sublimiorem rationem transfert, sicut etiam reliqua humana membra, ad contemplationem naturalium in angelis facultatum.

Et nutritiorum rivulorum. Rivulum intellige insuperabilem sapientiæ fusionem, secundum illud Scripturæ : *Effundam de spiritu meo in omnem carnem*[1], et quæ sequuntur. Divina enim cognitio pertransit a Deo per intelligibiles virtutes ad divinos homines [juxta cujusque proportionem].

Uniformem. Juxta intellectionis susceptionem.

Provida virtute. Universa, inquit, intelligibilis virtus divinam in se factam cognitionem multiplicat, id est **47** manifestat, ut a nobis intelligatur, dum ea quæ conspecta sunt explicat : sicut apud Danielem invenies, cum angelus illi exposuit somnium quod viderat.

Cor autem. Comprehenditur a nobis cor, tanquam centrum quod primo vitam suscipit : quoniam secundum divinum Basilium primum creatur cor ; deinde veluti ex centro universum corpus effingitur, ita ut vitam hanc quovis in corpus protendat : sive enim congenitus calor corpus vivificet, sive spiritus, sive sanguis, istorum omnium fons est cor. Ideoque visum est quibusdam omne quod vitam conferre valet simul et veluti hoc loco primo maxime stabiliri, etsi in omni corporis loco exsistat, neque loco detineatur, neque loco circumscribatur, neque a corpore contineatur. Sic igitur in invisibilibus etiam ordinibus, sive in genere sive in specie ministrando providentibus, tanquam enim in medio, et cordis loco, et veluti centrum fontanæ vitæ collocari ipsas, considerandum est ; etsi contineri nequeant, neque loco circumscribantur, aut corporaliter parte eorum quæ conservant, divinitus accepto prospiciendi præcepto.

Et quæ tueatur. Sententiam isto compone modo : Quæ vitalem distributionem tueatur ; deinde : velut in subjecto corde.

Propter quod etiam pennatos. Cur pedes angelorum pennati, ut ostendat facultatem per se movendi, et vim in Deum intendendi, et nullam cum terrenis communionem, quantum in se nullo perturbari affectu, quando etiam in terra angeli conspecti sunt.

Alarum levitas. Quidnam leves pennæ.

Et purum. Ab externorum adjectione, veluti alimentorum, et vestimentorum ; quibus nostra conservantur.

[1] Joel II, 28.

A ἁπτικήν φησι· καὶ τί τὰ βλέφαρα, καὶ αἱ ὀφρύες· καὶ τί ἥβη, καὶ τί οἱ ὀδόντες, καὶ τί οἱ ὦμοι, καὶ οἱ βραχίονες, οὓς ὠλένας φησί· καὶ τί τὸ στῆθος· καὶ τί τὸ νῶτον, καὶ οἱ πόδες· καὶ τί τὸ ἐλαφρὸν τῶν πτερῶν, καὶ τὰ ἑξῆς.

Τὰς δὲ τῶν ὀσφραντῶν. Ἐν τούτοις φυσιολογεῖται τὸ ἰδίωμα τοῦ σωματικοῦ ὀφθαλμοῦ[83]· κατὰ ἀναγωγὴν δὲ ταῦτα μεταβάλλει, ὥσπερ καὶ τὰ τῶν λοιπῶν ἀνθρωπίνων μελῶν, εἰς θεωρίαν τῶν ἐν ἀγγέλοις φυσικῶν δυνάμεων.

Καὶ τροφίμων ὀχετῶν. Ὀχετὸν νόησον τὴν τῆς σοφίας ἀνυπέρβλητον χύσιν, κατὰ τὸ εἰρημένον· *Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα*, καὶ τὰ ἑξῆς. Διαβαίνει γὰρ ἡ θεία γνῶσις ἀπὸ τοῦ Θεοῦ διὰ τῶν νοητῶν δυνάμεων ἐπὶ τοὺς θείους ἀνθρώ-
B πους [κατὰ τὴν ἑκάστου ἀναλογίαν].

Ἑνοειδῆ. Κατὰ παράληψιν νοήσεως.

Προνοητικῇ δυνάμει. Πᾶσα, φησὶ, νοητὴ δύναμις τὴν γινομένην εἰς αὐτὴν θείαν γνῶσιν πληθύνει, τουτέστι σαφηνίζει πρὸς τὸ νοηθῆναι ὑφ' ἡμῶν, διερμηνεύουσα τὰ ὁραθέντα, ὡς παρὰ τῷ Δανιὴλ εὑρήσεις, ὅτε διηρμήνευσεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος τὸ ἐνύπνιον ὅπερ εἶδε[83*].

Τὴν δ' αὖ καρδίαν. Περιείληπται[84] παρ' ἡμῖν ἡ καρδία, οἷον κέντρον πρώτως τὴν ζωὴν δεδεγμένον, ἐπειδὴ κατὰ τὸν θεῖον Βασίλειον πρώτη κτίζεται ἡ καρδία· εἶτα ὡς ἀπὸ κέντρου πᾶν τὸ σῶμα πλαστουργεῖται, ὥστε πανταχοῦ ταύτην τὴν ζωὴν διατείνειν εἰς τὸ σῶμα· εἴτε γὰρ ἡ σύμφυτος θερμότης ζωοποιεῖ τὸ σῶμα, εἴτε τὸ πνεῦμα, εἴτε τὸ αἷμα, πάντων τού-
C των πηγὴ ἡ καρδία. Διὸ καὶ τισιν ἔδοξε πᾶν τὸ ζωτικὸν ἀθρόον καὶ οἷον ἐνταῦθα πρώτως μάλιστα ἱδρῦσθαι, καίτοι πανταχοῦ τοῦ σώματος ὂν, καὶ οὐ κατεχόμενον τόπῳ, οὔτε περιγεγραμμένον ἐν τόπῳ, οὔτε συνεχόμενον ὑπὸ τοῦ σώματος. Οὕτως οὖν καὶ ἐπὶ τῶν ἀοράτων τάξεων, εἴτε ἐν τῷ παντὶ, εἴτε κατ' εἶδος διακονικῶς προνοουσῶν· οἱονεὶ γὰρ ἐν μέσῳ καὶ καρδίας τόπῳ νοητέον αὐτὰς, καὶ ὡς κέντρον πηγαίας ζωῆς ἱδρῦσθαι· καίτοι ἀκρατεῖς οὔσας, καὶ οὐ περιγεγραμμένας τόπῳ, ἢ μέρει σωματικῶς, ὧν συνέχουσι προνοεῖν θεόθεν ταχθεῖσαι.

Καὶ τὸ φρουρητικόν. Τὸ ῥητὸν οὕτως σύνθες· Τὸ φρουρητικὸν τῆς ζωοποιοῦ διαδόσεως· εἶτα· ὡς ἐπὶ
D τῆς ὑποκειμένης καρδίας.

Διὸ καὶ ὑποπτέρους. Διὰ τί ἐπτερωμένοι οἱ πόδες τῶν ἀγγέλων, ἵνα δείξῃ τὸ αὐτοκίνητον, καὶ τὸ πρὸς τὸ Θεῖον ἀνατατικὸν, καὶ πρὸς τὰ ἐπίγεια ἀκοινώνητον, ὅσον μὴ τὸ ἐμπαθὲς ἐν αὐτοῖς εἶναι, ἐπεὶ ὤφθησαν καὶ ἐπὶ γῆς ἄγγελοι.

Πτερῶν ἐλαφρία. Τί ἐλαφρὰ πτερωτά.

Καὶ καθαρεῦον. Τῆς τῶν ἐκτὸς προσθήκης, οἷον τροφῶν καὶ ἀμφίων, οἷς τὰ καθ' ἡμᾶς συγκρατεῖται.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[83] ὀσφραντικοῦ, *nihil enim commune oculis cum odoratu.* [83*] Ἡρμήνευε τὰ καθ' ὕπνον ὁραθέντα, κατὰ τοὺς ὕπνους ὁ ἄγγελος. *Interpretabatur ea quæ per somnum viderat.* [84] προείληπται.

Πολυποίκιλος σοφία. Ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ A Θεοῦ. Τοῦτο τὸ ῥητὸν ἀποστολικόν ἐστι· καὶ διὰ τί πολυποίκιλον αὐτὴν εἶπεν ὁ θεῖος ἀνήρ; καίτοι τὸ ποικίλον ἐπὶ κακούργου δεχόμεθα, ἄλλως τε καὶ ἐνταῦθα ὁ μέγας Διονύσιος ἁπλῆν καὶ πολυποίκιλον αὐτὴν εἶπε· δοκεῖ δὲ τὰ [85] δύο ἐναντία· λέγομεν οὖν, ὅτι τὸ ἁπλῆ σοφία διὰ τοῦτο εἶπεν, ἵνα δηλώσῃ τὸ ἀσύνθετον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ μηδεμιᾶς διπλόης ἐπιδεόμενον· οὔτε γὰρ ἐκ μαθήσεως σοφὸς ὁ Θεὸς, ἀλλ' αὐτόχρημα σοφία ἐστί. Τὸ δὲ πολυποίκιλον, διότι εἰς πολλὰ γνώσεως εἴδη μετατυποῦται διὰ τὴν τῶν ἐλλαμπομένων ἀσθένειαν· ἀρχιερεὺς γάρ ἐστι μέγας συμπάσχων ταῖς ἡμῶν ἀσθενείαις. Ἢ καὶ οὕτως· Ἁπλῆ μὲν λέγεται σοφία Θεοῦ πρὸ τῆς οἰκονομίας, ὅτι πάντα ὡς Θεὸς ἐδημιούργησε, καὶ ἐν τοῖς τότε δικαίοις τὴν ἰδίαν ἀπερικαλύπτως ἐπιδει- B κνύμενος δύναμιν, ὡς ἐπὶ Μωσέως καὶ Ἀβραὰμ, καὶ τῶν ἑξῆς· ὅτε δὲ τὸ τῆς οἰκονομίας μυστήριον κατειργάζετο, ἡ *πολυποίκιλος* εἰκότως κληθείη. Ἄνθρωπος γὰρ γενόμενος, καὶ ὑπὸ νόμον χρηματίσας, [καὶ παθὼν,] καὶ ἐν νεκροῖς εὑρεθεὶς, οὕτω διὰ σαρκὸς, καὶ τῆς ἐνούσης αὐτῇ ἀσθενείας, ἐθριάμβευε πάντα ἐχθρὸν, καὶ τὸν ᾅδην ἐνίκησε, τοῖς ἐκεῖ φρουρουμένοις ἀνάστασιν δωρησάμενος· τοῦτό ἐστι τὸ ποικίλον τῆς αὐτοῦ σοφίας, ὅτι δι' ἀσθενείας περιεγένετο τῶν δοκούντων ἰσχυρῶν.

Καθόλου. Καὶ ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγῳ κεφαλαίῳ δ' πλατέως ἐσαφηνίσθη τί *νοητὸν* καὶ τί *νοερόν*· νῦν δὲ αὐτὸς ὁ μέγας Διονύσιος σαφηνίζει· C *νοητὸν* μὲν γὰρ ἐκεῖνο τυγχάνει τὸ νοούμενον, ὅπερ εἰκότως καὶ ἐλλάμπειν τὸ φῶς λέγεται· *νοερὸν* δὲ αὐτὸ τὸ νοοῦν ὑπάρχον, ἐλλαμπόμενον, καὶ συντόμως εἰπεῖν, αἱ ὑπερβεβηκυῖαι οὐσίαι νοηταὶ, αἱ δὲ ὑφειμέναι νοεραὶ, καὶ ὑποβέβηκε τὸ νοοῦν τὸ νοούμενον. Νοητῶς μὲν ἐλλάμπον ἡ θεία φύσις· νοερῶς δὲ ἐλλαμπόμενον ἡ ἀγγελική.

Ἱερατικήν. Σημείωσαι τί τὸ ἱερατικὸν ἔνδυμα ἐν Ἰεζεκιὴλ καὶ Δανιήλ.

Συναγωγὸν αὐτῶν ἕξιν. Εἴπομεν ἀνωτέρω, τί ἐστιν ἕξις ἐπὶ ἀσωμάτων. Καὶ ἀνάγνωθι ἐν τῷ ἑβδόμῳ κεφαλαίῳ· τὸ συνηγμένον δὲ καὶ ἀσκέδαστον τῶν νοήσεων· διὰ τούτων δηλοῖ ὁ Πατὴρ περὶ τὰς D θείας ἐλλάμψεις, καὶ τὴν οἰκείαν ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ μονῇ ταὐτότητα συνειλουμένην διὰ παντός.

Ἀνομοίων. Ὑλικῶν δηλονότι.

§ V. *Γεωμετρικά.* Περὶ σκευῶν γεωμετρικῶν [86] ἐν Ἰεζεκιὴλ καὶ Ζαχαρίᾳ.

Ἐπανορθωτικήν. Ὡς τὸ ξίφος ἐν Βασιλείαις· καὶ τὸ δρέπανον ἐν Ζαχαρίᾳ τῷ προφήτῃ.

§ VI. *Ἀνέμους.* Τοῦ κειμένου παρὰ τῷ Δαβὶδ οἶμαι αὐτὸν μνημονεύειν, *Ὁ περιπατῶν ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων*, ἴσως τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ δηλοῦντος·

Multiformis sapientia. Varia sapientia Dei. Hæc sententia est Apostoli [t*]; et quare illam variam appellavit vir divinus? etsi *varium* pro malefico usurpemus, tamen aliter hoc loco magnus Dionysius eamdem sapientiam, simplicem et multivariam dixit : videntur porro duo contraria; dicimus itaque, eum ideo simplicem sapientiam dixisse, ut declararet Dei simplicitatem, et ab omni duplicatione immunitatem; neque enim Deus discendo sapiens, sed est reapse Sapientia. Multivariam autem, quia in multas cognitionis species propter **48** eorum, qui illustrantur infirmitatem transformatur; nam est magnus pontifex nostris compatiens infirmitatibus [u]. Vel etiam isto modo : Simplex quidem dicitur Dei sapientia ante dispensationem (id est incarnationem) : omnia enim ut Deus fecit, et in justis istius temporis aperte propriam ostendens virtutem, velut in Mose et Abraham et cæteris; quando autem dispensationis mysterium operabatur, merito *multivaria sapientia* vocatus fuerit. Nam homo factus, et legi subjectus, [et passus,] atque inter mortuos inventus, sic per carnem et inhærentem sibi infirmitatem, de omni hoste triumphavit, et infernum vicit, iis qui illic asservabantur resurrectionem largitus : hæc est ejus sapientiæ varietas, eo quod per infirmitatem eos, qui fortes videbantur superaverit.

Omnino. In libro etiam *De divinis nominibus* capite quarto, pluribus explicatum est a nobis quid sit *intelligibile* et quid *intelligens :* nunc autem ipse magnus Dionysius exponit : *intelligibile* siquidem illud est quod intelligitur, quod probabiliter etiam lumen illustrare dicitur : *intelligens* vero quod ipsum intelligens illustratum exsistit; atque ut paucioribus absolvam, superiores ordines sunt intelligibiles, inferiores vero intelligentes, quod intelligitur, subjicit illud, quod intelligit. Divina natura intellecta illustrat; angelica autem natura intelligens, illustratur.

Sacerdotalem. Nota quid vestis sacerdotalis in Ezechiele et Daniele.

Eorum habitum collectum. Diximus superius, quid sit habitus in incorporeis. Lege etiam caput septimum, coactionem autem et collectionem intellectionum; per hæc declarat Pater circa divinas illustrationes, et propriam in boni Dei mansione identitatem, convolutam omni tempore.

Dissimilium. Materialium scilicet.

§ V. *Geometrica.* De geometricis instrumentis in Ezechiele et Zacharia.

Correctricem. Sicut gladius in libris Regum, et falx in Zacharia propheta.

§ VI. *Ventos.* Arbitror ipsum mentionem facere illius quod in Davide habetur, *Qui ambulat super pennas ventorum* [u*]; forte ejus quod assumptionem

[t*] Ephes. III, 10. [u] Hebr. IV, 15. [u*] Ps. CIII, 3.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[85] ταῦτα. [86] ἱερατικῶν.

Christi significat; quoniam Pater in sequentibus ait ipsos specie nubis effictos, eo quod dictum sit: *Nubes suscepit eum ab oculis ipsorum* [v].

Absque mora. Dixit merito *absque mora*: nam in sensilibus proprie res fiunt tardius, et in tempore. In incorporeis autem et intelligibilibus, puncto temporis et perpetuo et sine cunctatione 49 perficiuntur; non oportet igitur tempus in intelligibilibus nominare.

Efficientiam. Pro, spirationem aut volationem.

Subque. Ex loco supremo ad infernum, sicut in scala Jacob.

Aerei. Nota enim dicere ventum, aereum spiritum.

Ventosum. Alia contemplatio appellationis ventorum.

Symbolica theologia. Nota et alium ejus librum ineditum. Quadrielementarem autem purgationem dicit sermonem aliud verbis aliud sensu de quatuor elementis significantem, mentem ad subliminorem cognitionem perducentem. Signa vero, ut videtur, quatuor elementorum magis illo in loco explicuit. Nota autem quomodo interpretetur illud: *Spiritus ubi vult spirat* [v'], per ea quæ afferuntur; dicit enim: *Nescis unde venit, et quo vadit* [x].

Supermundialiter repletas. Sicut enim nubes evocat aquam maris, et effundit ipsam in faciem terræ, secundum Scripturam: *Qui vocat aquam maris, et effundit ipsam in universam faciem terræ* [x']; sic etiam mentes propriam suscipientes cognitionem, instar nubium in inferiores explicant.

Sine fastu. Dixit, *sine fastu*, seu temperate; lumen enim in nube refractum ac remissum est.

Imbris generationem. Alia ratione contemplatur, quid nubes significent; ordine autem descendens dicit, electrum, æs et certos colores, atque formas ferarum aliquid in angelis significare.

Receptaculum. Excipientem sinum vocavit terram pluvias suscipientem, per ipsas proprios parientem fructus.

§ VII. *Sed quoniam hæc*. De figuris formas ferarum referentibus.

§ VIII. *Vestigiorum*. Nota ex hoc loco leonis naturam; dicunt enim venatores latere cupientem, dum incedit, vestigia sua, ne cognoscantur, cauda delere; unde et de Deo dicitur: *In mari via tua, et semitæ tuæ in aquis multis, et vestigia tua non cognoscentur* [y]: quemadmodum enim via non servatur in aquis, neque vestigia leonis, ita neque gressus Dei.

Facilitatem. Acutissimi siquidem visus animal est aquila. Fama est aquilas ita germanum ab adultero fœtum discernere: si intenderit absque

A ἐπεὶ καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς ὁ Πατὴρ, νεφέλης αὐτοὺς περιπλάττεσθαι ἰδέαν φησὶν, διὰ τὸ εἰρῆσθαι· *Νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν*.

Ἀχρόνως. Ἀχρόνως εἰκότως ἔφη· ἐπὶ γὰρ τῶν αἰσθητῶν κυρίως ἐν χρόνῳ καὶ βραδύτερα τὰ γινόμενα· ἐπὶ δὲ τῶν ἀσωμάτων καὶ νοητῶν ἀχρόνως καὶ αἰωνίως καὶ ἀμελητὶ τελεσιουργεῖται· οὐ δεῖ οὖν χρόνον ἐπὶ τῶν νοητῶν ὀνομάζειν.

Ποίησιν. Ἀντὶ τοῦ πνεῦσιν ἢ πτῆσιν.

Καὶ τὴν ἄνωθεν. Τὸ δὲ ἄνωθεν ἐπὶ τὰ κάτω, ὡς ἐπὶ τῆς Ἰακὼβ κλίμακος.

Ἀερίου. Σημείωσαι, ὅτι ἀέριον πνεῦμα τὸν ἄνεμον λέγει.

Ἀνεμιαίαν. Ἑτέρα θεωρία τῆς ἀνέμων ἐπωνυμίας.

B *Συμβολικῇ θεολογίᾳ*. Σημείωσαι καὶ ἕτερον αὐτοῦ σύγγραμμα μὴ φερόμενον· τετράστοιχον δὲ ἀνακάθαρσιν τὴν τῶν τεσσάρων στοιχείων ἀναγωγικὴν ἀλληγορίαν φησί· τὰ σύμβολα δὲ, ὡς ἔοικε, μᾶλλον τῶν τεσσάρων στοιχείων ἐκεῖ διὰ θεωρίας ἀνέπτυξε. Σημείωσαι δὲ, πῶς ἑρμηνεύει τό· *Πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ*, διὰ τῶν ἐπιφερομένων· φησὶ γάρ· *Οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει*.

Ὑπερκοσμίως ἀποπεπληρωμένοις. Ὥσπερ γὰρ ἡ νεφέλη προσκαλεῖται τὸ τῆς θαλάσσης ὕδωρ, καὶ ἐκχεῖ αὐτὸ ἐπὶ τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, κατὰ τὸ εἰρημένον· *Ὁ προσκαλούμενος τὸ ὕδωρ τῆς θα-* C *λάσσης, καὶ ἐκχέων αὐτὸ ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς*· οὕτω καὶ οἱ νόες δεχόμενοι τὴν οἰκείαν γνῶσιν, νεφελῶν δίκην ἐπὶ τοὺς ὑποδεεστέρους ἁπλοῦσιν.

Ἀνεκπομπεύτως. Ἀνεκπομπεύτως φησὶν, ἤγουν συγκεκραμένως· ἀναπόβλητον γὰρ ἐν νεφέλῃ τὸ φῶς.

Ὀμβροτοκίαν. Ἑτέρως θεωρεῖ, τί νεφέλαι σημαίνουσι· παρακατιὼν δὲ, τί φησι σημαίνειν ἤλεκτρον, καὶ χαλκὸν, καὶ τὰ ποιὰ χρώματα καὶ μορφὰς θηρίων ἐπὶ ἀγγέλων.

Ἐκδόχειον. *Ἐκδόχειον* κόλπον, τὴν τοὺς ὑετοὺς ὑποδεχομένην ὠνόμασε γῆν, δι' αὐτῶν τοὺς οἰκείους τίκτουσαν καρπούς.

§ VII. *Ἀλλ' ἐπειδὴ ταῦτα*. Περὶ τῶν θηρομόρ- D φων τύπων.

§ VIII. *Ἰχνῶν*. Σημείωσαι τὸ φυσικὸν τοῦ λέοντος ἐντεῦθεν· φασὶ γὰρ ὅτι, τοὺς θηρεύοντας λανθάνειν βουλόμενος, περιπατῶν, τῇ οὐρᾷ ἐξαφανίζει τὰ ἑαυτοῦ ἴχνη, ἵνα μὴ γνωσθῶσιν· ὅθεν καὶ περὶ Θεοῦ εἴρηται· *Ἐν τῇ θαλάσσῃ ἡ ὁδός σου, καὶ αἱ τρίβοι σου ἐν ὕδασι πολλοῖς, καὶ τὰ ἴχνη σου οὐ γνωσθήσονται*· ὥσπερ γὰρ ὁδὸς ἐν ὕδασιν οὐ σώζεται, οὔτε ἴχνη λέοντος, οὕτως οὔτε Θεοῦ πορεῖαι.

Εὐμήχανον. Ὀξυωπέστατον γὰρ ζῶον ὁ ἀετός. Λόγος γὰρ τοὺς ἀετοὺς τῶν τικτομένων τὰ γνήσια ἐκ τῶν νόθων οὕτω διακρίνειν· ἐὰν ἀτενίσωσιν ἀσκαρ-

[v] i, 9. [v'] Joan. iii, 8. [x] Ibid. [x'] Amos, v, 8. [y] Psal. lxxvi, 20.

δαμυχτὶ πρὸς τὸν ἥλιον, γνήσιά εἰσιν· εἰ δὲ μή, ὡς A νόθα ἀποβάλλονται [87] τῆς καλιᾶς· οὕτως οὖν καὶ ὁ μὴ δυνάμενος καθαρῶς τῷ ἡλίῳ τῆς δικαιοσύνης ἀτενίσαι, νόθος τῆς αὐτοῦ γνώσεως εὑρίσκεται.

Καὶ λευκῶν μέν. Σημείωσαι τί ἵπποι λευκοί, κυανοί, ἐρυθροί, σύμμικτοι· ἀνόμοιον δὲ ὁμοιότητα ἄνω τελέως ἐσαφηνίσαμεν ἐν δευτέρῳ κεφαλαίῳ τούτου τοῦ βιβλίου.

Τὴν κατ' εὐθεῖαν. Τὸ τὴν πρὸς τὸ δύναμιν ἁρμοστέον· τὰ δὲ λοιπὰ διὰ μέσου.

Κατ' ἄλλην. Ἑτέρα θεωρία εἰς τοὺς τροχούς.

Γελγέλ. Σημείωσαι τί σημαίνει τὸ γελγὲλ παρὰ τῷ προφήτῃ Ἰεζεκιήλ.

Χαρᾶς. Πῶς λέγονται χαίρειν τὰ οὐράνια, καὶ αὐτὸ τὸ Θεῖον.

Ἐμπαθής. Ἐμπαθῆ ἡδονὴν τὴν ἀνθρωπίνην φη- B σίν, ὡς τῇ περὶ τὸ σῶμα εὐαλλοιώτῳ ἐμπαθείᾳ συνισταμένην.

Ῥαστώνην. Τὸ τῆς ῥαστώνης ὄνομα τίθεται μὲν ἐπὶ τῶν πονεῖν μὴ βουλομένων, ἀλλὰ διαφόρως ζῆν ἑλομένων· σημαίνει δὲ ἡ λέξις τὸ εὐχερὲς καὶ οὐκ ἐπίπονον· ἐνταῦθα μέντοι τὸ μακάριον καὶ ἀπαθὲς καὶ ἀόχλητον ὑποφαίνει. Ἄλλως ῥαστώνην φησὶ τὴν εὐχολίαν καὶ εὐμάρειαν ψυχικὴν ἐν ἀναπαύσει μετὰ ἀπαθείας· ἀναλόγως οὖν καὶ ἐπὶ ἀγγέλων νοητέον.

Εὐπάθειαν. Εὐπάθειαν ὡς ἐκ τῶν καθ' ἡμᾶς λαβὼν ἔφη· δηλοῖ δὲ τὸ εὖ ἔχειν διὰ παντός, καὶ τὴν ἀπήμονα κατάστασιν.

Ἄνδρες ἱεροί. Ταῦτα οὐχ οἷόν τε νοεῖν ὡς εἰσί, C πλὴν εἰ μὴ τοὺς ἀξιωθέντας τοιαύτης τελειότητος, ὁποίους ἄρα καὶ εἶναι προσήκει ἄνδρας, καθάπερ ὁ ἅγιος οὗτός φησιν ἱερεὺς [88], ὥστε καὶ θείων ἐλλάμψεων ἀξιωθῆναι περὶ τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν, καὶ περὶ τὴν πρὸς τὸν Θεὸν καθαρὰν ἀνάτασιν· ἐκ γὰρ τῶν τοιούτων ἐλλάμψεων θεούμενος, λοιπὸν ὁ νοῦς [ὡς ἐν ῥᾴονι λήξει γενόμενος] ἐν ἕξει γίνεται τῆς ἀγγελικῆς ἡδονῆς, καὶ τῆς ἐν ἐκείνοις ἀοχλησίας, καθ' ἣν ῥαστωνευόμενος λοιπὸν ὁ νοῦς, ὡς ἐν ῥᾴονι λήξει γενόμενος, ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ τῶν σωζομένων, ἀπαθῶν, καθ' ὅσον δυνατόν, Θεὸν μιμεῖται, τὸν θέλοντα πάντας ἀνθρώπους σωθῆναι, ἀπολαύσας τῶν τοῦ Θεοῦ θεουργῶν ἐπιφοιτήσεων, τουτέστι τῶν θεοὺς ἐργαζομένων καὶ ἀποτελουσῶν. [Θεουργοὺς δὲ ἐπιφοιτήσεις φησὶ τὰς D θεοὺς ἐργαζομένας καὶ ἀποτελούσας.]

Ὅτι τῶν μὲν τὴν ὑπερκόσμιον. [Σημείωσαι δέ,] ὅτι δεῖ τὸν ἀγνοοῦντα μὴ ἐρυθριᾷν ἐν οἷς ἠγνόησεν, ἀλλ' ὁμολογεῖν τὴν ἄγνοιαν, καὶ μὴ ὡς ἔτυχεν ἀποκρίνεσθαι περὶ ὧν ἠγνόησεν. Ἰστέον δέ, ὅτι τὰ γνωρίσματα ἅπερ εἶχον ἔτι Ἕλληνες ὄντες οἱ ἅγιοι, οὗτοι καὶ μετὰ τὸ ἐπιστρέψαι πρὸς Χριστὸν ἀνερυθριάστως ἐπέγραφον ἑαυτοῖς. Ἰδοὺ γὰρ καὶ οὗτος Ἀρεοπαγίτην καλεῖ ἑαυτόν· καὶ ὁ θεῖος Ἰουστῖνος ἐν τῷ *Πρὸς Ἕλληνας* λόγῳ Ἰουστίνου ἐπέγραψε φιλοσόφου.

nictatione in solem, germanus est; sin vero, tanquam adulterinus dejicitur e nido : sic ergo qui nequit pure in solem justitiæ intendere, alienus a divina cognitione reperitur.

Et alborum quidem. Nota quidnam **50** equi albi, cærulei, rubri, misti coloris significent; dissimilem porro similitudinem perfecte supra in capite secundo hujus libri exposuimus.

Τὴν κατ' εὐθεῖαν. Τὴν coaptandum est cum δύναμιν : reliqua vero sunt intermedia.

Secundum aliam. Alia contemplatio in rotas.

Gelgel. Nota quid significet *gelgel*, apud prophetam Ezechielem.

Gaudio. Quomodo gaudere dicantur cœlestia, ipseque Deus.

Passibilis. Voluptatem humanam dicit *passibilem*, veluti affectione facile circa corpus mutabili constantem.

Facilitatem. Gr. ῥαστώνην. Nomen ῥαστώνη, ponitur pro iis qui laborare nolunt, sed aliter vivere eligunt; significat autem dictio facile, neque laboriosum : hic vero beatum, sine affectione, sine turbatione insinuat. Aliter, ῥαστώνην vocat commoditatem et facilitatem animæ in requie sine affectione; cum proportione igitur etiam in angelis considerandum est.

Bonam affectionem, Gr. εὐπάθειαν. Εὐπάθειαν, sicut ex rebus nostris intelligere potuit, usurpat; significat vero, bene habere in omni tempore et incolumem statum.

Viri sancti. Impossibile est, hæc intelligere sicut sunt, nisi iis qui digni habiti sunt tali perfectione, quales utique etiam viros esse convenit, quemadmodum sanctus hic ait, sacerdotes, ut divinis quoque in rerum cognitione illustrationibus digni censeantur, et in pura in Deum intentione: ex talibus enim illustrationibus mens deus effecta, postea [expeditiorem statum adepta] exsistit in habitu angelicæ voluptatis, et illius quæ in ipsis est tranquillitatis; in qua mens, deinde commodam agens vitam ut in meliori exsistens sorte, propter salutem eorum qui ab omni affectu liberi servantur, pro viribus Deum, omnes servari volentem, imitatur, fruens divinis illapsibus, id est deos efficientibus et perficientibus visitationibus. [Deificos autem illapsus vocat eos qui deos efficiunt ac perficiunt.]

Quarumdam supermundialem. [Nota vero] oportere ignorantem minime erubescere in iis quæ ignorat; sed fateri ignorantiam, neque prout occurrit respondere de iis quæ ignorat; sciendum autem est, sanctos titulos istos quos cum adhuc gentiles erant habebant, sibi post conversionem ad Christum sine rubore ascripsisse. Ecce enim etiam hic Areopagitam se vocat : et divus Justinus in libro *Adversus gentiles*, ascripsit Justini philosophi.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[87] ἐκβάλλονται. [88] ἱερέας.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΕΙΣ ΤΟ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΙΕΡΑΡΧΙΑΣ.

—

EJUSDEM COMMENTARIA

IN LIBRUM

DE ECCLESIASTICA HIERARCHIA

Interprete Petro Lansselio, Gravelingano, e Societate Jesu presbytero.

—

51 IN CAP. I.

§ I. *Deificæ.* Deificam appellat eam, quæ a Deo perficitur, sive quæ hominibus datur, adque idcirco quod Christianorum hierarchia deos facit et absolvit.

Traditionum. Quia ecclesiastici ordinis scientiam traditione accepit.

Non explodas. Id est, non ridicule et irreverenter manifesta omnibus profanis facies, occasionem risus, divinas et mysterii plenas res efficiens.

Solis vero sanctis. Quia non oportet sancta profanis explicare, nec margaritas suibus projicere.

Divinissima mens. Notandum est contra Nestorianos, mentem etiam de Deo dici. Sanctificationis autem sive puritatis ad sanctitatem.

52 *Quoad fieri potest.* Secundum potestatem essentiarum, quæ mente sunt præditæ, et sola mente cognoscuntur; neque enim Jesus, secundum potestatem suam (scil. ἀφομοιοῖ, sibi similes facit); est enim infinitæ potestatis, cum sit etiam Deus.

Connectit. Interpretatio horum est in quinto capite libri *De divinis nominibus.*

Multas varietates. Multas varietates sive dissimilitudines dici arbitror, multa genera sollicitudinum ad carnem seu corpus pertinentium cupiditatum, quas Dominus vetat : uniusmodi autem divinamque vitam, primum quærere regnum Dei et justitiam ejus; id quod significavit Dominus in

A

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Α'.

§ I. [α] *Θεουργικῆς.* Θεουργικῆς φησι τῆς ἐκ Θεοῦ ἐνεργουμένης, ἤγουν δοθείσης ἀνθρώποις, καὶ ὅτι θεοὺς ἀπεργάζεται καὶ ἀποτελεῖ ἡ ἐν Χριστιανοῖς ἱεραρχία.

Παραδόσεων. Ὅτι τὴν ἱεραρχικὴν ἐπιστήμην ἐκ παραδόσεως παρέλαβεν.

[β] *Οὐκ ἐξορχήσῃ.* Τουτέστιν οὐ παιγνιωδῶς καὶ ἀνευλαβῶς ποιήσεις πᾶσι τοῖς ἀνιέροις καταφανῆ, γέλωτος ἀφορμὴν ποιούμενος, τὰ θεῖα καὶ μυστικά.

[γ] *Ἱεροῖς δὲ μόνοις.* Ὅτι οὐ δεῖ τὰ ἅγια τοῖς βεβήλοις ἐκφαίνειν, οὐδὲ τοὺς μαργαρίτας τοῖς χοίροις ῥίπτειν.

B

[δ] *Ὁ θεαρχικώτατος νοῦς.* Σημειωτέον κατὰ Νεστοριανῶν, ὅτι νοῦς καὶ ἐπὶ Θεοῦ λέγεται· ἁγιαστείας δὲ, ἤτοι καθαρότητος εἰς ἁγιωσύνην.

[ε] *Κατὰ δύναμιν.* Τῶν νοερῶν αὐτῶν οὐσιῶν καὶ νοητῶν κατὰ τὴν δύναμιν· οὐ γὰρ κατὰ τὴν αὐτοῦ [89] δύναμιν Ἰησοῦς· ἀπειροδύναμος γὰρ, ἅτε καὶ Θεός.

[ϛ] *Συμπτύσσει.* Ἡ ἑρμηνεία τούτων ἐστὶν ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* πέμπτῳ κεφαλαίῳ.

[ζ] *Πολλὰς ἑτερότητας.* Πολλὰς ἑτερότητας οἶμαι λέγεσθαι τὰς πολυειδεῖς τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν μερίμνας, ἃς ἀπαγορεύει ὁ Κύριος· ἑνοειδῆ δὲ καὶ θείαν ζωὴν τὸ ζητεῖν ἐν πρώτοις τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ὅπερ ὁ Κύριος ἐσήμανεν, εἰπὼν ἐν τῇ εὐχῇ, *Ἵνα ὦσιν ἕν*· τὸ δὲ οὕτω

C

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[89] ἑαυτοῦ.

πεποιῶσθαι τὴν ψυχὴν, ἕξιν ἱερὰν ἀπεκάλεσεν, ἥτις καὶ μάλιστα τοῖς ἱερωμένοις πρεπώδης.

Καὶ τῆς τῶν θεαμάτων γνώσεως. Τουτέστι τῶν περὶ Θεοῦ λόγων καὶ διδαγμάτων τὴν ἐπιστημονικὴν κατανόησιν· οὐ γὰρ ἄχρι ψιλῆς τῆς τῶν λογίων ἀκοῆς ἢ ἐκφωνήσεως τὰ τῶν ἱερῶν μυήσεων, ἀλλὰ τῇ παρακολουθήσει τῆς διανοίας καὶ τῇ συνέσει τῶν ὑμνουμένων· οὕτω γὰρ καὶ οἱ κατὰ Θεὸν πρῶτον ἀφιεροῦνται αὐτῷ, καὶ εἶθ' οὕτως ἑτέροις τὸ τοιοῦτον προξενοῦσι· τελειοῦνται, καὶ πάλιν τελειοῦσιν.

§ II. *Ἀγγέλων ἐστί.* Ὅτι τὰς ἐννέα τάξεις καὶ νῦν λέγει, ἃς προωνόμασεν ἐν τῷ *Περὶ τῆς θείας ἱεραρχίας* λόγῳ.

Καὶ πᾶσα ἡ νῦν ὑμνουμένη. Τίς ἡ δύναμις πάσης ἱεραρχίας.

Αὐτόν τε τὸν ἱεράρχην. Τουτέστι τὸν ἐπίσκοπον.

Καὶ τοῖς ὑποβεβηκόσι. Περὶ προκοπῶν.

Ὑποβεβηκότας ἕπεσθαι. Πρεσβυτέρους.

Ἀλλ' αἱ μέν. Σύγκρισις τῆς οὐρανίας καὶ τῆς αἰσθητῆς ἱεραρχίας.

Αἰσθητῶν συμβόλων. Αἰσθητὰ σύμβολά εἰσι τὰ ἑξῆς δηλούμενα μυστήρια· τουτέστι τὸ βάπτισμα, ἤτοι φώτισμα· ἡ σύναξις, ἤγουν τὸ τῆς κοινωνίας μυστήριον, καὶ τὰ λοιπά.

Ἓν μὲν ἔστιν. Ὁ Θεὸς δηλονότι.

Οὐχ ἑνιαίως. Ἀντὶ τοῦ ἑνοειδῶς, καὶ καθ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν τρόπον.

Νοητῶν τε. Σημειωτέον [30], ὅτι τὸ σύνταγμα ὃ αὐτῷ ἐποιήθη [31] περὶ νοητῶν καὶ αἰσθητῶν, παρ' ἡμῖν οὐχ εὕρηται.

Διεξοδικώτερον. Ἀντὶ τοῦ πλατύτερον.

§ III. [α] *Ἔστι μὲν ἱεραρχία.* Ἱεραρχία ἐστὶ, φησὶ, καθὼς ἡ σεπτὴ ἡμῶν παράδοσις παρίστησι, τὰ καθολικῶς θεωρούμενα ἢ λεγόμενα περὶ τῶν προκειμένων, ἤγουν ὑποκειμένων ἱερῶν πραγμάτων· ἤτοι δὲ καὶ πραττόμενα. *Συγκεφαλαίωσιν* γὰρ τὴν τοῦ ὅλου περίληψιν λέγει, ὥσπερ καὶ *ἀνακεφαλαίωσιν* λέγομεν τὸ ἐπαναλαβεῖν ἐν ὀλίγοις τὰ προλεχθέντα.

[β] *Καθολικωτάτη.* Καθολικά ἐστι τὰ περιεκτικώτερα. Φησὶν οὖν, ὅτι, τυχὸν ἁπάσης τάξεως ἱεραρχίας λεγομένης, ἱεραρχία ἐστὶν ἁπάσης ἱεραρχίας ἡ ἀρχικωτέρα καὶ γενικωτέρα συγκεφαλαίωσις· οἷον τῆς πρεσβυτέρων ἱεραρχίας, τουτέστι τάξεως, ἱεραρχία ὁ ἐπίσκοπος, ὀφείλων γινώσκειν, καθαίρειν, φωτίζειν, τελειοῦν· τῆς διακόνων ἱεραρχίας ἱεραρχία ὁ ἀρχιδιάκονος, ὃς ὀφείλει γινώσκειν τὰς λειτουργικὰς ἐνεργείας· καὶ οὕτω καθεξῆς τὰ λοιπὰ συντάγματα [32].

[γ] *Συγκεφαλαίωσις.* Ἱερῶν συγκεφαλαίωσις ἡ γνῶσις παντὸς ἱερατικοῦ τάγματος.

A precatione, cum dicit, *ut sint unum* [1]; sic autem affectam esse veluti qualitate aliqua animam, sacrum habitum nominavit; qui etiam maxime consecratos homines decet.

Visionum etiam cognitione. Id est verborum de Deo, et præceptorum sive documentorum cognitione scientifica; neque enim usque ad nudam verborum divinorum auditionem, aut pronuntiationem sacræ doctrinæ tantum pertinent; sed assecutione mentis, et intelligentia eorum quæ laudantur, continetur; sic enim, qui Deo adhærent, primum ei consecrantur, deinde cæteris ejusmodi ritum tradunt; perficiuntur, atque rursus perficiunt.

§ II. *Angelorum est.* Quod novem ordines etiam nunc dicit, quos prius in libro *De cœlesti hierarchia* B nominavit.

Et omnis qui modo prædicatur. Quæ vis sit universæ hierarchiæ.

Et ipsum sacri ordinis antistitem. Id est episcopum.

Subditosque suos. (Agit hic) de promotionibus.

Sic ut subditi sequantur. Presbyteros.

Cæterum istæ quidem. Comparatio cœlestis hierarchiæ, et ejus quæ sub sensum cadit.

Sensibilium signorum. Signa sensibilia sunt sacramenta quæ deinceps exponuntur: id est baptismus, sive illustratio; synaxis, sive communionis sacramentum, et cætera.

Unum quidem est. Scilicet Deus.

Non unimode. Pro, uniformiter et secundum unum eumdemque modum.

De intellectilibus. Notandum est, librum quem scripsit de iis quæ intelligentia continentur, et quæ sub sensum cadunt, apud nos non inveniri.

Fusius. Pro, latius et pluribus.

53 § III. *Est quidem hierarchia.* Hierarchia est, inquit, sicut veneranda traditio nostra proponit, ea quæ generaliter et universe videntur, aut dicuntur de sacris rebus quæ propositæ seu subjectæ sunt, sive etiam quæ aguntur. Συγκεφαλαίωσιν enim totius complexionem dicit, sicut etiam ἀνακεφαλαίωσιν dicimus repetere paucis ea quæ ante dicta sunt.

Generalissima. Generalia sunt ea quæ magis continent. Ait ergo quod, fortasse omni ordine hierar- D chia nuncupato, hierarchia est omnis hierarchiæ principalior generaliorque summa; ut presbyterorum hierarchiæ, id est ordinis, hierarchia episcopus, qui scire debet, purgare, illustrare et perficere; diaconorum hierarchiæ hierarchia archidiaconus, qui cognita habere debet officia ministrorum: atque ita deinceps reliqui ordines.

Summa. Sacrorum summa et complexio est omnis ecclesiastici ordinis scientia.

[1] Joan. XVII, 11.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[30] σημείωσαι. [31] ἐπονήθη. [32] τάγματα.

Hujus origo. Quod principium hierarchiæ, et A (*ibidem*) de Trinitate.

Notum. Nota, sanctam Trinitatem cognitum habere quod de propria essentia cognosci potest, sicut nunc dicimus propriam substantiam hæc sola cognoscit.

Rationalis. Nota angelos et homines rationis participes esse naturas.

Hæc vero non aliter. Salus scilicet.

Hæc autem deificatio. Quid sit deificatio.

Hierarchiæ. Quis sit finis universæ hierarchiæ, et qualia obire oporteat episcopum. Nota, finem seu scopum universæ hierarchiæ angelicæ et humanæ, esse Dei rerumque divinarum amorem, et quæ deinceps enumerata sunt. Illud autem, quæ uno modo sacris operatur, declarat, plane B et sola ad talem cultum conversione ipsum cernere.

§ IV. *Superis.* Nota, quomodo Deus permoveat virtutes intelligibiles, et quomodo nos illustremur.

Non enim extrinsecus. Homines quidem extrinsecus, id est a creatæ naturæ contemplatione verbisque docentibus, et aliis ejusdem generis veram cognitionem scientiamque hauriunt; angeli autem intus per mentis suæ vim illustrantur, divinaque voluntate insigniuntur, id est exprimuntur, et ad Dei imitationem, et ad eorum quæ sunt, quatenus sunt, cognitionem.

Sed intelligibili ratione. Considerandum, quo- C modo intrinsecus, non **54** foris et extrinsecus Dei illustrationes, divinas mentes promoveant: ait enim Deum mentes eas illustrare. Quoniam mentis est compos, id quod intelligit, et sub intelligentiam cadit id quod intelligitur; cibus autem et quasi robur est id quod intelligitur, ejus qui intelligit; jure ac merito Deus, cum mentes sint ii qui incorporei sunt, ipse qui et sub intelligentiam eorum cadit et ab iis intelligitur, quatenus possunt; intrinsecus eos illustrat mente intelligente et nutrita.

Divisibilium signorum. Signa dividua hoc loco doctrinas Scripturæ multiformes dicit, maxime quidem per verba mysteriis plena divinæ naturæ et essentiarum quæ mentis sunt participes contemplationem explanantes; sed interdum etiam actio- D nem emendantes, ut legis præcepta, quæ ad moralem allegoriam referuntur; sed multo etiam magis sacramentorum cæremoniæ ac ritus in signis figurisque cernuntur.

Substantia enim. Nota, quænam sit vis et natura nostræ hierarchiæ, et quænam eloquia divina.

Sacris initiatoribus. Sacrosanctos præceptores apostolos dicit, quos et duces vocavit; *theologicas* autem *tabulas* libros Veteris et Novi Testamenti; *doctrinam* vero *a materia vacuam*, scientiam sensuum Scripturæ, quam apostoli a Spiritu habuerunt, quas etiam corporeum sermonem nominavit;

[δ] *Ταύτης ἀρχή.* Τίς ἡ ἀρχὴ τῆς ἱεραρχίας, καὶ περὶ Τριάδος.

[ε] *Ἐπιστητόν.* Σημείωσαι, ὅτι ἡ ἁγία Τριὰς ἐπιστητὸν ἔχει τὸ τῆς οἰκείας ὑπάρξεως γνώριμον, ὡς τὴν νῦν φαμεν τὴν ἰδίαν οὐσίαν, μόνη αὕτη ἐπίσταται.

Ἡ λογική. Σημείωσαι, ὅτι ἄγγελοι καὶ ἄνθρωποι λογικαί εἰσιν οὐσίαι.

Ἡ δὲ οὐχ ἑτέρως. Σωτηρία δηλονότι.

Ἡ δὲ θέωσις. Τί ἐστιν ἡ θέωσις.

Ἱεραρχίας. Τί τὸ πέρας πάσης ἱεραρχίας, καὶ ὁποῖα δεῖ μετιέναι τὸν ἱεράρχην. Σημείωσαι δὲ, ὅτι τὸ τέλος, ἤγουν τὸν σκοπὸν ἁπάσης ἱεραρχίας εἶναι λέγει τῆς ἀγγελικῆς καὶ τῆς ἐν ἀνθρώποις τὴν πρὸς Θεὸν καὶ τὰ θεῖα ἀγάπησιν, καὶ τὰ ἑξῆς κατειλεγμένα. Τὸ δὲ ἑνιαίως ἱερουργουμένῃ δηλοῖ τὸ ὁλοσχερῶς καὶ μονοτρόπως πρὸς τὴν τοιαύτην λατρείαν ὁρᾷν.

§ IV. *Ὑπερκοσμίοις.* Σημείωσαι, πῶς κινεῖ ὁ Θεὸς τὰς νοητὰς δυνάμεις, καὶ πῶς ἡμεῖς ἐλλαμπόμεθα.

Οὐ γὰρ ἔξωθεν. Ἄνθρωποι μὲν ἔξωθεν, τουτέστιν ἀπὸ τῆς κατὰ τὴν κτίσιν θεωρίας καὶ λόγων διδασκαλικῶν καὶ ἑτέρων τοιούτων τὴν ἀληθῆ γνῶσιν λαμβάνουσιν· ἄγγελοι δὲ αὐτὴν ἔνδοθεν τὴν νοερὰν αὐτῶν ἐλλάμπονται δύναμιν, καὶ τὴν θείαν ἐνσημαίνονται βούλησιν, ἤγουν τυποῦνται πρὸς τὸ θεομίμητόν τε καὶ τῶν ὄντων, ᾗ ὄντα ἐστὶ, γνωστικόν.

Νοητῶς δέ. Κατανοητέον, πῶς ἔσωθεν, ἀλλ' οὐ θύραθεν, αἱ ἐλλάμψεις τοῦ Θεοῦ τοὺς θείους νόας κινοῦσιν· ἔφη γὰρ τὸν Θεὸν νοητῶς αὐτοὺς ἐλλάμπειν· ἐπειδὴ γὰρ νοερὸν μὲν ἔστι τὸ νοοῦν, νοητὸν δὲ τὸ νοούμενον· τροφὴ δὲ [καὶ] οἷον σύστασις τοῦ νοοῦντος τὸ νοούμενον, εἰκότως ὁ Θεὸς, ἅτε νοῶν ὄντων τῶν ἀσωμάτων, αὐτὸς νοητὸς καὶ νοούμενος αὐτοῖς, καθ' ὅσον ἐφικνοῦνται, γενόμενος ἔσωθεν, αὐτοὺς ἐλλάμπει, τοῦ νοῦ νοοῦντος καὶ τρεφομένου.

Διαιρετῶν συμβόλων. Σύμβολα διαιρετὰ ἐνταῦθα τὰς τῆς Γραφῆς πολυειδεῖς διδασκαλίας φησὶ, μάλιστα μὲν διὰ συμβολικῶν λόγων τὴν περὶ τῆς θείας φύσεως καὶ τῶν νοερῶν οὐσιῶν θεωρίαν εἰσηγουμένας· ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ τῆς πράξεως οὔσας διορθωτικὰς, ὡς τὰ νομικὰ παραγγέλματα, εἰς ἠθικὴν ἀλληγορίαν ἀναγόμενα· πολλῷ δὲ πλέον αἱ τῶν μυστηρίων τελεταὶ ἐν συμβόλοις θεωροῦνται καὶ τύποις.

Οὐσία γάρ. Σημείωσαι, τίς ἡ οὐσία τῆς καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίας, καὶ τίνα τὰ θεῖα λόγια.

Ἱεροτελεστῶν. Ἱεροτελεστὰς μὲν τοὺς ἀποστόλους λέγει, οὓς καὶ καθηγεμόνας εἴρηκε· *θεολογικὰς* δὲ *δέλτους* τὰ βιβλία τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας· *ἀϋλοτέραν* δὲ *μύησιν* τὴν ἐκ Πνεύματος γενομένην τοῖς ἀποστόλοις γνῶσιν τῶν τῆς Γραφῆς νοημάτων, ἃ καὶ σωματικὸν ἀπεκάλεσε [91] λόγον, ἐξ ἧς μυήσεως

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[91] ἐκάλεσε.

καὶ τὰ τῆς Καινῆς συνέστη διδάγματα· *γείτονα* δὲ A *τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας* τὴν τῷ ἡγεμονικῷ ἐγγινομένην τοῦ Πνεύματος ἔλλαμψιν ἔφη.

Ἐκ νοὸς εἰς νοῦν. Ὅρα τὰ διὰ μέσου λόγου, καὶ ὅτι διὰ λόγου ἀγράφου τὰ μυστικὰ παρεδόθη. Κατὰ κοινοῦ δὲ ληπτέον τὸ *παραδεδωκότων*· *ἱεροῖς* δὲ ἔφη *συμβόλοις* διὰ τὰ ἑξῆς τεθειμένα [92] μυστήρια, ἅτινα καὶ θεωρίας ἀναγωγικῆς ἄξιοι.

Αἰσθηταῖς εἰκόσι. Περὶ εἰκόνων.

Τὸ συνεπτυγμένον. Ἰδοὺ σαφῶς τί ἐπτυγμένον.

Ἀγράφοις μυήσεσι. Σημείωσαι, ὅτι καὶ ἀγράφοις μυήσεσι τὰ θεῖα ἡμῖν παραδίδονται.

Συμβολική τις. Ὅτι συμβολικὴ καὶ ἐξ αἰσθητῶν B ἡ κατὰ ἀνθρώπους ἱεραρχία· τουτέστιν οὐ γυμνῶς [93] αὐτοῖς τοῖς θείοις ἐντυγχάνομεν πράγμασιν, ἀλλὰ διὰ συμβόλων τελούμενα [94], οἷον *τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας*, ὥς φησιν ὁ Ἀπόστολος, καὶ *τοῦ ἄρτου ὃν κλῶμεν*, καὶ τῶν λοιπῶν.

Ἀνακεκαλυμμένοι. Τουτέστι γνώριμοι, καὶ ὧντινων πραγμάτων καὶ μυστηρίων εἰσὶν ἐνδεικτικοί.

Οὐ μεταδώσεις ἑτέρῳ. Ὅτι ἀσφαλῶς δεῖ λαλεῖν τὰ μυστικά.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Β'.

§ I. [α] *Ταύτης δέ.* Τῆς πρὸς Θεὸν ἀφομοιώσεώς τε καὶ ἑνώσεως δηλονότι.

[β] *Τίς οὖν ἐστιν ἀρχή* [95]. Ἀρχή, φησί, καὶ ὁδοποίησις τῆς πρὸς Θεὸν οἰκειώσεως καὶ τῆς ἐπουρανίου κληρονομίας τὸ θεῖον ὑπάρχει βάπτισμα· καὶ C γὰρ *ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ μὴ ἴδῃ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.* Ὅθεν μορφοῦται ὁ ἔσω ἄνθρωπος πρὸς κρείττονα ἕξιν καὶ σωτήριον, καὶ τῶν κατὰ Θεὸν λόγων τε καὶ πραγμάτων τὴν ἐπιτήδευσιν.

[γ] *Ἡ πρὸς τὴν τῶν ἄλλων.* Τρία τινά φησι δεῖσθαι πρὸς τὴν ἀρχὴν τῶν ἐντολῶν· τὴν ὑποδοχὴν τῶν θείων λογίων, τὴν κατήχησιν τῆς θείας πίστεως, καὶ τὴν ἀναγέννησιν τὴν διὰ τοῦ θείου βαπτίσματος. Καλῶς οὖν ἀπέδειξεν, ὅτι ἡ προτιμοτάτη καὶ ἐξαίρετος κίνησις τοῦ νοῦ ἡ περὶ Θεὸν ἀγάπη ἐστί· καὶ ὅτι ἀρχή τίς ἐστι τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης ἡ θεία ἡμῶν δημιουργία, τουτέστιν ἡ διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀναγέννησις, καθ' ἣν θείως εἶναι ἀρχόμεθα· ἡ μὲν γὰρ D ἐκ σπέρματος ἡμῶν δημιουργία, κἂν ἐκ Θεοῦ δημιουργοῦντος ᾖ, ἀλλ' οὖν φυσική ἐστιν· ἡ δὲ ἐκ βαπτίσματος θεία· *οὐ γὰρ ἐξ αἱμάτων* ἐστὶν, *οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός.* Ὥσπερ οὖν ἐν τῇ φυσικῇ γεννήσει δεῖ πρῶτον ὑπάρξαι εἰς τὸ εἶναι, καὶ τότε ἐνεργῆσαι τὰ κατάλληλα, καὶ παθεῖν, οἷον ἀνθρώπους μὲν τὰ οἰκεῖα, ἄλογα δὲ [96] ὁμοίως τὰ πρόσφορα· οὕτω καὶ ἐν τῇ θείᾳ τοῦ βαπτίσματος ἀναγεννήσει δεῖ πρῶτον

A ex qua doctrina Novi etiam Testamenti præcepta constant: *vicinam* etiam *cœlesti hierarchiæ* dixit Spiritus illustrationem, quæ ei parti quæ principatum tenet, fuit insita.

De mente in mentem. Vide ea quæ medio verbo aguntur, et verbo non scripto mysteria esse tradita. Communiter autem accipiendum est verbum hoc, *tradentibus*; *signa* vero *sacra* dixit, propter mysteria quæ deinceps exposita sunt, quæ etiam contemplatione elevativa digna censet.

Sensibilibus figuris. De imaginibus.

Quod collectum est. Ecce perspicue quid sit ἐπτυγμένον.

Non scriptis institutionibus. Nota etiam non scriptis institutionibus divina nobis tradi.

B *Symbolica.* Nota, quod signis utatur et sensibilibus constet hominum hierarchia, hoc est, non nude res ipsas divinas tractamus; sed per signa perficimur, sicut *calicis benedictionis*, quemadmodum ait Apostolus [a], et *panis quem frangimus*, et reliquorum.

55 *Detectæ.* Id est notæ, et quarum rerum mysteriorumque sint indicativæ.

Nequaquam alteri communicabis. Quia sine periculo ac tuto mystica dicenda sunt.

IN CAP. II.

§ I. *Hujus autem.* Scilicet cum Deo similitudinis et unitionis.

Quodnam est igitur initium. Principium, inquit, C et via ad divinam familiaritatem cœlestemque hæreditatem divinus est baptismus. Etenim *nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non videbit regnum Dei* [b]. Itaque formatur interior homo ad meliorem habitum, et salutarem Deique verborum et rerum aptitudinem.

Ea, quæ ad cæterorum. Tria quædam necessaria esse dicit ad præceptorum principium; nempe divinorum Scriptorum approbationem, institutionem divinæ fidei, divinique baptismi regenerationem. Bene igitur probavit, præstantissimum præcipuumque mentis motum esse Dei charitatem; et quasi principium quoddam esse charitatis Dei divinam nostri creationem, id est per baptismum regeneraD tionem, qua divini esse incipimus; nostri enim ex semine productio, quamvis Deo producente fiat, tamen naturalis est; ea autem quæ ex baptismo, divina: *non* enim *ex sanguinibus* est, *nec ex voluntate viri* [b*]. Ut igitur in naturali ortu oportet primo exsistere nascendo, et deinde tum demum operari convenientia, et pati; ut homines quidem propria, bruta vero similiter, (hominibus) utilia: sic in divina baptismi regeneratione oportet primum Deo

[a] I Cor. x, 16. [b] Joan. III, 5. [b*] Joan. I, 13.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[92] παραδεδομένα. [93] τοῦτό φησιν ὅτι οὐ γυμνῶς. [94] τελούμεθα. [95] *οἱονεὶ τῆς πρὸς Θεὸν ἀναβάσεως καὶ ἀγάπης. Quodammodo ascensus in Deum et charitatis.* [96] ἀλλὰ δέ.

exsistere, deinde ejus charitatem operari, et cætera ad bene vivendum conducentia.

Ut enim inclytus. Beatum Hierotheum dicit, sicut sæpe in præcedentibus sermonibus declaravit.

Prima motio. Quisnam sit præcipuus mentis motus.

Divinus status. Id est regeneratio per baptismum.

Ineffabilissima. Id est per baptismum refingi et regenerari, sicut postea exponit.

Exsistere oportet. Quod exsistentiam **56** secundum naturam, ipsum secundum eam operari sequatur.

Divinæ regenerationis. Hoc est baptismi.

A sole fabricatis. Splendoribus quos sol facit: indicat autem radios.

§ II. *Oziam.* Nota quænam acciderunt Oziæ, Core et Nadab.

Evangelia. Quænam vere bona nuntia.

Humanitatem. Nota de dispensatione, seu incarnatione.

Conformare. Per fidem scilicet, sicut postea monstrat.

Qui horum amat. Eum qui nuper credidit, et illustrari voluit, dicit: initiatum autem, id est Christianum, et qui perfecte credit.

Ipse autem integre. De nunc dicto susceptore recenter illustratorum, seu baptizatorum.

Obsequi. Secundum illud quod in lege dicitur: In omnibus audiemus vocem Domini.

Suscipere. Eum qui rogatus est, ut susciperet, unde etiam susceptor dicitur.

Summum sacerdotem. Id est episcopum.

§ III. *Duorum virorum.* Sic componenda est hæc sententia: Duos viros, quasi in humeros ove imposita, ut sit ex duobus hominibus, susceptore inquam et accedente, intra ecclesiam, suscipiens hunc tanquam ovem perditam, ipso (susceptore) hunc ab errore convertente. Susceptor enim fidelis erat, nec ei erat necesse admitti; nunc gratias agit Deo episcopus. Si enim ita componatur, duorum virorum suscipiens, plane solœcismus erit.

[*Vox* ἐσέφθη *hic ponitur pro* ἐσεβάσθη, *veneratus est.*]

Spiritali, seu mentali. Mentalem gratiarum actionem dicit tacitam et quæ mente fit: corpoream vero inclinans caput, et Deum adorans.

§ IV. *Omnem sacrum ordinem.* Hoc est universum clerum.

Hymnum aliquem. Nota ex omni Scriptura posse hymnum et laudem offerri Deo, non utique ex solo Davide. Præterea, hymnum aliquem, aut canticum Mariæ Moysis sororis, *Cantemus Domino* [c], vel psalmum trigesimum tertium Davidis, aut ejus partem: *Accedite ad eum, et illuminamini.*

[c] Exod. xv, 1.

A Θεῷ ὑπάρξαι, καὶ τότε ἐνεργῆσαι τὴν ἀγάπην αὐτοῦ, καὶ τὰ λοιπὰ πρὸς εὐζωΐαν.

Ὡς γὰρ ὁ κλεινός. Τὸν μακάριον Ἱερόθεον λέγει, ὡς πολλάκις ἐδήλωσεν ἐν τοῖς πρόσθεν λόγοις.

Πρωτίστη κίνησις. Τίς ἡ ἐξαίρετός ἐστι κίνησις τοῦ νοῦ.

Ἡ τοῦ εἶναι θείως. Τουτέστιν ἡ διὰ τοῦ βαπτίσματος ἀναγέννησις.

Ἀῤῥητοτάτη. Τουτέστι τὸ διὰ βαπτίσματος ἀναπλασθῆναι καὶ ἀναγεννηθῆναι, ὡς δηλοῖ ἐφεξῆς.

Ὑπάρξαι δεῖ. Ὅτι ἀκολουθεῖ τῇ κατὰ φύσιν ὑπάρξει, τὸ κατ' αὐτὴν ἐνεργεῖν.

Θεογενεσίας. Τουτέστι τοῦ βαπτίσματος.

Ἡλιοτεύκτοις. Ταῖς αὐγαῖς ἃς ὁ ἥλιος [97] τεύχει·
B δηλοῖ δὲ τὰς ἀκτῖνας.

§ II. *Τὸν μὲν Ὀζίαν.* Σημείωσαι τὰ κατὰ τὸν Ὀζίαν, καὶ τὸν Κορὲ, καὶ τὸν Ναδάβ.

Εὐαγγέλια. Τίνα εὐαγγέλια ἀληθῶς.

Φιλανθρωπίαν. Σημείωσαι περὶ τῆς οἰκονομίας.

Ἀφομοιῶσαι. Διὰ τῆς πίστεως δηλονότι, ὡς ἐφεξῆς [δηλοῖ].

[α] *Ὁ τούτων ἀγαπήσας.* Τὸν νεωστὶ πιστεύσαντα καὶ θέλοντα φωτισθῆναί φησι· μεμυημένον δὲ, τουτέστι Χριστιανὸν, καὶ τελείως πιστόν.

[β] *Αὐτὸς δὲ ὁλικῶς.* Περὶ τοῦ νυνὶ λεγομένου ἀναδόχου τῶν νεοφωτίστων.

[γ] *Ἐπακολουθήσειν.* Κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν τῷ
C νόμῳ· Κατὰ πάντα ἀκουσόμεθα τῆς φωνῆς Κυρίου.

[δ] *Ἀναδέξασθαι.* Τὸν αἰτηθέντα ἀναδέξασθαι· ὅθεν καὶ ἀνάδοχος λέγεται.

Ἱεραρχίας ἐπώνυμον. Ἱεράρχην δηλαδή.

§ III. [ε] *Τοῖν ἀνδροῖν.* Ὅτι οὕτω δεῖ συνθεῖναι τὴν ῥῆσιν· Τοῖν ἀνδροῖν, ὡς ἐπ' ὤμων τὸ πρόβατον εἰσδεξάμενος, ἵνα ᾖ ἐκ τῶν δύο ἀνδρῶν, τοῦ τε ἀναδόχου φημὶ καὶ τοῦ προσελθόντος, εἴσω τῆς ἐκκλησίας, δεξάμενος αὐτὴν [98] ὡς πρόβατον ἀπολωλός· αὐτοῦ τοῦτον ἐκ πλάνης ἐπιστρέφοντος [99]· ὁ γὰρ ἀνάδοχος πιστὸς ἦν, καὶ οὐκ ἐδεῖτο εἰσδεχθῆναι· νῦν εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ ὁ ἱερεύς. Εἰ γὰρ οὕτω συντεθείη, τοῖν ἀνδροῖν εἰσδεξάμενος, σολοικὸν ἔσται πάνυ.

[*Ἐσέφθη*, ἀντὶ τοῦ *ἐσεβάσθη*.]

D *Διὰ νοερᾶς.* Νοερὰν εὐχαριστίαν φησὶ τὴν σιωπηλὴν καὶ ἐν τῷ νῷ γινομένην· σωματοειδῆ δὲ, κλίνων τὴν [100] κεφαλὴν καὶ προσκυνῶν τὸν Θεόν.

§ IV. *Πᾶσαν ἱερὰν διακόσμησιν.* Τουτέστιν ὅλον τὸν κλῆρον.

[ζ] *Ὕμνον τινά.* Σημείωσαι, ὅτι ἐκ πάσης τῆς Γραφῆς δυνατὸν ὕμνον προσφέρειν τῷ Θεῷ, οὐ μὴν ἐκ μόνου τοῦ Δαυΐδ. Ἄλλως ὕμνον τινὰ, ἢ τὴν ᾠδὴν Μαρίας τῆς ἀδελφῆς Μωσέως, *Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ*, ἢ τὸν τριακοστὸν τρίτον τοῦ Δαυΐδ ψαλμὸν, ἢ μέρος τούτου, *Προσέλθετε πρὸς αὐτὸν, καὶ φωτίσθητε.*

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[97] τὰς αὐγὰς ἃς ὁ ἥλιος. [98] αὐτόν. [99] ἐπιστρέψοντος. [100] προσκύνησιν, ἐπειδὴ κλίνει τήν.

Ὁλικὴν γενέσθαι. Ὁλικὴν προσέλευσιν τὴν ἐξ A ὅλης ψυχῆς φησι.

Καλεῖ τοῖς ἱερεῦσι. Σημείωσαι, ὅτι ἱερεῖς καλεῖ τοὺς ὑποβεβηκότας τῶν ἐπισκόπων, τουτέστι τοὺς πρεσβυτέρους, καὶ διακόνους αὐτοὺς οὕτως ὀνομάζων· αὐτοὶ γὰρ ὀνοματογραφοῦσι τοὺς νεοφωτίστους.

§ VI. *Τὸν ἄνδρα.* Σημείωσαι καὶ περὶ τῆς ἀπογραφῆς τοῦ βαπτιζομένου καὶ τοῦ ἀναδόχου.

Ἐκκλησίας συμπληρωσάσης. Τουτέστιν ἐπὶ [1] τῇ τοῦ Ἀμὴν ἐκφωνήσει.

Ὑπολύει μὲν αὐτόν. Περὶ τῶν ἐν τῷ θείῳ βαπτίσματι τελειουμένων.

Καὶ ἀπαμφιέννυσι. Ἐνταῦθα οὐ πᾶσαν τὴν ἐσθῆτα ἀπαμφιέννυσιν, ἀλλ' ἀφίησιν ἓν ἱμάτιον, ὡς δηλοῖ ἐφεξῆς· διὰ τῶν λειτουργῶν δὲ, τουτέστι τῶν δια- B κόνων.

Μετάγει πρὸς ἕω. Ὧδε ὡς εὐχόμενον καὶ αἰτοῦντα ποιεῖ· ἐν δὲ τῷ πρὸς δυσμὰς σχήματι ὡς ἀπωθοῦντα τὰ ἔργα τοῦ σκότους. Σημείωσαι, ὅτι τότε οἱ διάκονοι μόνοι ἐξέδυον τοὺς ἐπὶ τὸ βάπτισμα· οἱ δὲ πρεσβύτεροι τὰ λοιπὰ ἐποίουν, ἃ νῦν οἱ διάκονοι ποιοῦσιν [2], ὡς ἔγνως πρὸ μικροῦ· καὶ ἐν [3] τοῖς ἑξῆς δὲ εὑρήσεις, ὅτι λειτουργοὺς τοὺς διακόνους καλεῖ· τοὺς δὲ πρεσβυτέρους, ἱερεῖς.

§ VII. *Τῶν λειτουργῶν.* Λειτουργοὺς λέγει τοὺς διακόνους.

Μητέρα τῆς υἱοθεσίας. Μητέρα τῆς υἱοθεσίας τὴν κολυμβήθραν καλεῖ. C

Τὸ ἱερὸν τῆς τῶν θεολήπτων. Οὕτω τὴν λέξιν [4] συντακτέον· τὸ ἱερὸν μελῴδημα τῆς ἐπιπνοίας τῶν θεολήπτων προφητῶν, ἵνα ᾖ· καὶ τολοιπὸν ὁ ἐπίσκοπος, εἰπὼν τὸ ἱερὸν μελῴδημα τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ὅπερ ἅγιον Πνεῦμα ἡ ἐπίπνοιά ἐστι τῶν θείων προφητῶν, δέχεται τὸν ἄνδρα· οὐ γὰρ τὸ ἱερὸν μελῴδημα τῶν προφητῶν φησιν· οὐ πάντες γὰρ οἱ προφῆται εἶπον τὸ αὐτὸ ἓν ᾆσμα· ἔστι δὲ ὁ εἰκοστὸς ὄγδοος ψαλμός· *Φωνὴ Κυρίου ἐπὶ τῶν ὑδάτων*, καὶ τὸ *Ἀλληλούϊα*.

Κατάλληλον. Τουτέστι λευκήν.

Τῷ θεουργικωτάτῳ. Γρ. ἐν ἄλλῳ, *θεολογικωτάτῳ*. Οὐ χρή, φησὶ, τὸν ἐντυγχάνοντα τοῖς *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* λόγοις τοῦ Πατρὸς ξενίζεσθαι, εἰ παρὰ τὴν νυνὶ κρατοῦσαν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις D τάξιν ἐν ταῖς τῶν μυστηρίων τελεταῖς παρηλλαγμένα λέγει τινά· ὥσπερ καὶ ἐνταῦθα μετὰ τὴν χρίσιν τοῦ μύρου τὴν τῆς ἁγίας κοινωνίας μετάληψιν εἰσάγει γίνεσθαι. Εἰκὸς γὰρ ἦν ταῦτα, τῇ τῶν χρόνων μὲν καταστάσει ἁρμόζειν, νῦν δὲ ἀκριβέστερον γίνεσθαι ἐν τῇ τῶν θείων μυστηρίων τελείᾳ λειτουργίᾳ· ἐν ᾗ καὶ τοὺς νεοφωτίστους δεῖ μεταλαμβάνειν. (§ VIII.) Τῷ δὲ εἰπεῖν πάλιν ἐπὶ τὴν τῶν πρώτων ἀνατείνεσθαι θεωρίαν, ἢ εὐχὴν μετὰ τοῦτο γίνεσθαι ἠνίξατο, ἢ ὅτι

57 *Integer ille est.* Integrum accessum, et adventum dicit eum qui toto animo fit.

Mandat sacerdotibus. Nota, eum appellare sacerdotes eos qui inferiores] sunt episcopis, hoc est presbyteros, diaconos etiam ipsos ita nominans; ipsi enim eorum qui nuper et recens illustrati erant, scribebant nomina.

§ VI. *Virum.* Nota, descriptionem fieri nominis ejus qui baptizabatur, et susceptoris.

Congregatione completa. Id est de pronuntiatione ipsius Amen.

Illum discingit. De iis quæ in baptismo perficiuntur.

Et exuit. Hic non omnem vestem exuit, sed demittit unam vestem, sicut deinceps declarat; per liturgos, hoc est diaconos.

Traducit ad orientem. Hoc loco precantem et petentem facit : in eo autem habitu quo occasum spectat, tanquam expellentem opera tenebrarum. Nota tum diaconos detrahere vestes iis qui baptizabantur; presbyteros autem fecisse reliqua quæ nunc diaconi faciunt, sicut paulo ante intellexisti; et in iis autem quæ sequuntur invenies, quod liturgos vocet diaconos, et presbyteros sacerdotes.

§ VII. *Ministrorum.* Ministros vocat diaconos.

Matrem adoptionis. Matrem adoptionis piscinam, seu baptisterium, vocat.

Sacrum Deo afflatorum. Sic construenda oratio est : Sacram modulationem inspirationis prophetarum, qui divina mente permoti sunt, ut sit : et deinceps episcopus, cum dixit sacrum carmen sancti Spiritus, qui sanctus Spiritus inspiratio est prophetarum, virum accipit. Non autem dicit sacrum carmen prophetarum. Non enim prophetæ omnes unum atque idem canticum dixerunt. Est autem XXVIII psalmus : *Vox Domini super aquas*, et *Alleluia*.

Congrua. Id est alba.

Divinitus consecrato. Scribitur in alio, θεολογικωτάτῳ, seu *maxime theologico* (quod loqui de Deo facit quam maxime). Non oportet, inquit, eum qui rationes *ecclesiasticæ hierarchiæ* legit, ab hoc Patre abalienari, si præter eum ordinem qui nunc in ecclesiis valet, in sacramentorum ritibus ac cæremoniis mutata aliqua dicit : quemadmodum etiam hoc loco, post unguenti perfusionem sanctæ communionis participationem fieri **58** inducit. Verisimile est quidem hæc statui et conditioni temporum convenire, nunc autem accuratius observari in divinorum mysteriorum perfecto missæ ministerio, in quo etiam ii qui recens illustrati sunt, communicare debent.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[1] ἐν. [2] ἐπιτελοῦσιν. [3] ἐν τῷ προτέρῳ καταβατῷ· καὶ ἐν. [4] τὸ ῥητόν.

(§ VIII.) Cum autem ait, rursus ad primorum contemplationem excitari, vel precationem post hoc fieri insinuavit, aut post hoc pontificem ad divinam missam venire.

Ad rerum præcipuarum est igitur. Quod ait, est hujusmodi : Episcopus qui Dei omnium personam sustinet, ut Deus in uno eodemque statu manens, et in ipso fixus, nunquam se deserens, salutis omnium causa providentiæ suæ progressionibus ad omnia bonitatis illustrationes effundit et extendit, omnibusque præsens est, nec a stabilitate firmitateque sua discedit ; sic etiam episcopus, Dei quam præstare potest significandi causa imitatione in statu suo manens, id est in ecclesiastico principatu, prodit providentia humanitatis ad secunda ; id est descendit ad eum qui se convertit, et docet eum, et ungit, et insignit (sive sacramentum confirmationis confert), eique donum (id est venerabilem eucharistiam) impertit, postquam baptizavit. Hæc autem cum ministerii sint, secunda sunt ab ejus principatu et dignitate. Perfectis ergo secundis omnibus, ad altare revertitur, repræsentans Deo per signa, quod, etsi salutis ejus qui accessit causa ad secunda profectus sit, officium tamen non omittat et in officio, id est in divinæ contemplationis fastigio, persistat. Sed *a divinis*, pro a sancto munere, quod in iis qui recens illustrati sunt expletur, ad divina, id est ad divinæ contemplationis verticem rursus convertitur, ad id quod sancto Spiritui videatur, impulsus atque traductus. Hæc etiam paulo post dicit in mysterii communionis contemplatione.

Aquæ. Aqua enim ea quæ immunda sunt expiantur.

III. § I. *Insinuet.* Apud eos qui audiunt oportere etiam fieri interpretationes ; et plerosque non audire solitos ejusmodi mysteria, quod dicit *multitudinem.*

§ II. *Unitiva a promiscuis.* Unitiva vocat, quæ divina imitantur : promiscua vero vulgaria et profana.

In opere De intelligibilibus. De rebus quæ ratione intelliguntur, et quæ sub sensum cadunt, librum ab ipso scriptum esse, et quid contineat.

59 § III. *Dicamus itaque.* Contemplationes.

Mentalibus. Earum naturarum quæ mentis sunt compotes, duo mala dicit. Aut enim plane a divino lumine discedunt et aberrant, amantes malum ; aut quod neglexerint illustrationis modum qui eis datus est, atque eum temere transire conatæ sint, et quod earum vim superat, comprehendere non valentes, amittent omnino etiam modum, qui eis datus est divini luminis, quod ubique manet ejusmodi, ut consumi non possit.

Arbitrii libertas. Nota autem, omnem qui mentis est aspectum et vim sive angelorum sive hominum,

A μετὰ τοῦτο ὁ ἱεράρχης πρὸς τὴν θείαν ἄπεισι λειτουργίαν.

Ἐπὶ τὴν τῶν πρώτων ἀνατείνεται. Ὃ λέγει τοιοῦτόν ἐστιν· ὁ ἐπίσκοπος, τὴν εἰκόνα ἐπέχων τοῦ πάντων Θεοῦ, ὥσπερ ὁ Θεὸς ἐπὶ τῆς οἰκείας ἑνότητος ἀεὶ μένων καὶ ταυτότητος, καὶ ἀνεκφοιτήτως εἰς ἑαυτὸν ἱδρυμένος, σωτηρίας ἕνεκα πάντων ταῖς προνοητικαῖς προόδοις ἐπὶ πάντα τὰς τῆς ἀγαθότητος ἐλλάμψεις ἐκτείνει, καὶ πᾶσι πάρεστι τῆς ἰδίας ἱδρύσεως οὐκ ἀποστάς· οὕτω καὶ ὁ ἐπίσκοπος, κατὰ μίμησιν ὡς δυνατὸν συμβολικῶς τοῦ Θεοῦ, ἐπὶ τῆς ἰδίας στάσεως μένων, τουτέστι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς, πρόεισι προνοίᾳ φιλανθρωπίας ἐπὶ τὰ δεύ-
B τερα, τουτέστιν εἰς τὸ κατιέναι πρὸς τὸν ἐπιστρέφοντα, καὶ διδάσκει αὐτὸν, καὶ χρίει, καὶ σφραγίζει, καὶ μεταδίδωσι τοῦ δώρου βαπτίσας. Ταῦτα δὲ πάντα ὡς λειτουργικὰ δεύτερά εἰσι τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ. Πληρώσας οὖν τὰ δεύτερα πάντα, πάλιν ἐπάνεισιν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, παριστῶν συμβολικῶς ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι, καίτοι προελθὼν προνοητικῶς εἰς τὰ δεύτερα τῆς τοῦ προσελθόντος ἕνεκα σωτηρίας, ὅμως οὐκ ἀπέστη τοῦ τὰ οἰκεῖα πράττειν, καὶ ἐν τοῖς αὐτοῦ εἶναι, τουτέστιν ἐν τοῖς τῆς περὶ Θεὸν θεωρίας ὑψώμασιν· ἀλλ' *ἀπὸ θείων*, ἀντὶ τοῦ ἐκ τῆς τῶν περὶ νεοφωτίστων ἁγίας λειτουργίας, εἰς θεῖα, οἱονεὶ πρὸς τὸ τῆς θεολογικῆς θεωρίας ὕψος πάλιν ἐπιστρέφει, πρὸς τὸ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι δοκοῦν ἀγόμενος καὶ μεταγό-
C μενος. Ταῦτα καὶ μετὰ βραχέα φησὶν ἐν τῇ θεωρίᾳ τοῦ μυστηρίου τῆς κοινωνίας.

Τῇ δι' ὕδατος. Τῷ γὰρ ὕδατι τὰ ἀκάθαρτα καθαίρονται.

III. § I. *Αἰνισσομένη.* Ὅτι πρὸς τοὺς ἀκούοντας δεῖ καὶ τὰς ἑρμηνείας ποιεῖσθαι· καὶ ὅτι οἱ πολλοὶ ἀνήκοοί εἰσι τῶν τοιούτων μυστηρίων, ὅπερ λέγει *πληθύν.*

§ II. *Ἑνοειδῆ τῆς πληθύος.* Ἑνοειδῆ φησι τὴν θεοειδῆ· πληθύος δὲ, τῶν πολλῶν καὶ ἀνιέρων.

Ἐν τῇ Περὶ νοητῶν. Ὅτι περὶ νοητῶν καὶ αἰσθητῶν σύγγραμμα αὐτῷ πεπόνηται, καὶ τί περιέχει.

§ III. *Λέγωμεν τοίνυν.* Θεωρίαι.

D *Τῶν νοερῶν.* Δύο κακίας λέγει τῶν νοερῶν· ἢ γὰρ τελείως ἀφίστανται τοῦ θείου φωτὸς, ἐρῶσαι τῆς κακίας· ἢ τὸ δοθὲν αὐταῖς τῆς ἐλλάμψεως μέτρον [a] περιφρονήσασαι, καὶ ὑπερβῆναι τοῦτο τολμηρῶς ἐπιχειρήσασαι, καὶ τὸ ὑπερβαῖνον τὴν δύναμιν αὐτῶν καταλαβεῖν ἀτονήσασαι, ἀποτεύξονται πάντως καὶ τοῦ δοθέντος αὐταῖς μέτρου, τοῦ θείου φωτὸς ἀναλλοιώτου μένοντος πανταχοῦ.

Αὐθαίρετος. Σημείωσαι, ὅτι πᾶσα νοερὰ ὄψις καὶ δύναμις εἴτε ἀγγέλων εἴτε καὶ ἀνθρώπων αὐθαίρετός

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[a] μέρος.

ἐστι καὶ αὐτεξούσιος· καὶ πῶς ἐν κακίᾳ γίνεται.

Ἀπήρτηται. Ὥσπερ τὸ συνηρτῆσθαι δηλοῖ τὸ συναρμόσθαι, οὕτω καὶ τὸ ἀπηρτῆσθαι τὸ ἐκπεπτωκέναι τῆς ἁρμογῆς καὶ τῆς συμφυΐας· ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ τὸ ἐκκρεμᾶσθαι ἡ λέξις δηλοῖ. Ἐνταῦθα μέντοι κατὰ τὸ πρότερον σημαινόμενον εἴληπται.

Εἴτε τοῦ μετρίως. Ἐξ εἰκόνος τοῦ αἰσθητοῦ φωτὸς ἐπὶ τὸ τῶν θείων νοήσεων σύμμετρον ἁρμόσεις τὸ εἰρημένον· ἐπεὶ καὶ γέγραπται· *Ὑψηλότερά σου μὴ ζήτει·* ἃ προσετάγη σοι, ταῦτα διανοοῦ· μέτρον γὰρ ἐν τούτοις τὸ σύμμετρον λέγει.

Τῶν μὲν ἀνοικείων. Τῶν μὴ ἐναρμοζόντων [6] αὐτῇ, ὡς ὑπερεχόντων. B

Πρὸς ταύτην ὁ θεῖος. Τίνος τύπος ὁ ἐπίσκοπος.

Προσιοῦσιν ταῖς. Ὧδε σαφῶς, ὅτι πρὸς τοὺς ἀκούοντας διδάσκει.

§ IV. *Ἐπιγνώμονες.* Σημείωσαι, ὅτι πρῶτον δῶρον ἐκ τῆς ἀκριβοῦς διδασκαλίας κτᾶταί τις τὸ ἐπιγνῶναι ἑαυτὸν, ἵνα τὸ ἐν τῷ νόμῳ φυλάξῃ, *Πρόσεχε σεαυτῷ*, ὡς καὶ ὁ θεῖος ἔφη Βασίλειος· οὕτω γὰρ τέως μιμεῖται ἀγγέλους τοὺς γινώσκοντας ἑαυτούς.

Ὁρατὸν ἀνατρέχων. Ὁρατὸν ἐνταῦθα τὸ θεωρητὸν, ἤγουν ἐπιστητὸν λέγει· ἀνατρέχων δὲ, τουτέστιν ὅλος κινούμενος ἐπὶ τὸ ὁρᾷν· ἱερὸν δὲ δῶρόν φησι τὸ εἶναι ἑαυτοῦ ἐπιγνώμονα. C

Ταύτης ἐστὶ τῆς. Ἐξήγησις, τί τὸ δι' ἀναδόχου πρὸς τὸν ἱεράρχην ἐλθεῖν.

Σφραγίς. Τίς ἡ σφραγὶς, καὶ τίς ἡ ἀπογραφή.

Πρὸς αὐτῷ. Ἀντὶ τοῦ, μετ' αὐτοῦ.

Συνοπαδόν. Συνακόλουθον.

§ V. *Ἀλλ' ἄσχετον εἶναι.* Οἱονεὶ μηδεμίαν σχέσιν ἔχοντα πρὸς τὴν προτέραν ζωὴν, μηδὲ καταταττόμενον ταῖς διαιρέσεσι τοῦ ἑνοειδοῦς· τὸ γὰρ ἓν ἐν πᾶσιν ἑαυτῷ ὅμοιον, καθ' ὃ ἕν· τὸ δὲ πλῆθος, ὡς ἐν διαιρέσει ἁμαρτιῶν τυγχάνον, ἀνόμοιον.

Ἀπεκδύσασα. Διὰ τί ἀποδύεται.

Ὥσπερ ἐκπνέοντα. Σημείωσαι τί σημαίνει τὸ τοὺς κατηχουμένους ἐμφυσᾷν τῷ διαβόλῳ.

Διαγγέλλουσα. Ἡ τῶν συμβόλων δηλαδὴ παράδοσις. D

Πρὸς τὸ ἓν ὁλικῆς συννεύσεως. Τὴν πρὸς τὸ ἓν ὁλικὴν σύννευσιν λαβὲ κατὰ τὸ τοῦ Κυρίου ῥητὸν εἰπόντος, *ἵνα ὦσιν ἕν*, τουτέστι πρὸς τὸ ἓν ὁρῶντες, ὅπερ ἐστὶ [7] τὸ ἀρέσκον Θεῷ· ἀνάτασιν δὲ, τὴν πρὸς τὸ θεῖον ὕψωσιν τοῦ λογισμοῦ, καὶ τῶν χαμαιζήλων ἀναχώρησιν.

Τὸ ἀναλλοίωτον ἴσχει. Πῶς καὶ πόθεν ἀναλλοίωτοι γίνονται αἱ νοεραὶ ἕξεις.

Ἀμάλθακτον εἶναι. Ἄθελκτον, ἀθήλυντον,

A suæ esse et voluntatis et potestatis et liberi arbitrii; et quomodo in malo exsistat.

Se subducit, Gr. ἀπήρτηται. Ut συνηρτῆσθαι significat copulatum esse; sic etiam ἀπηρτῆσθαι excidisse a copula et conjunctione : interdum autem etiam suspensum esse ac pendere declarat hoc verbum. Hoc tamen loco in priore significatione acceptum est.

Quod si mediocre. Hæc verba ex imagine et similitudine lucis quæ sensus movet, ad modum aptum divinarum intelligentiarum copulabis; quandoquidem scriptum est : *Altiora te ne quæsieris* [d]; quæ tibi præcepta sunt hæc cogita; modum enim his in verbis, aptum modum dicit.

Ipsi quidem improportionatis. Quæ ei non conveniunt; ut quæ superent.

Ad hanc divinus. Cujus sit figura episcopus.

Accedentibus. Hoc ex loco perspicuum est, eum apud auditores docere.

§ IV. *Cognoscentes.* Nota, aliquem primum hoc munus ex accurata diligentique disciplina consequi, ut noscat seipsum; ut illud quod in lege scriptum est servet : *Attende teipsum* [d*], quemadmodum etiam divinus Basilius ait : sic enim interea angelos imitatur, qui noscunt seipsos.

Ad sui veniunt cognitionem. Ὁρατόν hoc loco τὸ θεωρητὸν ἤγουν ἐπιστητόν, id est contemplationem sive scientiam, dicit. Ἀνατρέχων vero, hoc est totus permotus ad videndum. Sacrum vero donum dicit seipsum noscere.

Hujus est. Explanatio, quid sit per sponsorem ad hierarchiam venire.

Consignatio. Quæ consignatio, et quæ descriptio.

Πρὸς αὐτῷ. Pro, cum ipso.

Comitem, Gr. συνοπαδόν. Assectatorem.

§ V. *Sed exsortem esse.* Tanquam nullum 60 habitum habeat ad vitam superiorem, neque subjectus sit divisionibus, ejus quod est uniusmodi : unum enim in omnibus, quatenus est unum, sui simile est; multitudo autem, ut quæ in peccatorum divisione sit, dissimilis.

Exuens. Quare exuitur.

Efflantem. Nota, quid significet catechumenos insufflare diabolo.

Annuntians. Signorum videlicet traditio.

Cum uno totali conspiratione. Totam conjunctionem cum uno, accipe ex illo Domini verbo, *ut sint unum*; id est unum intuentes, quod est id quod gratum est Deo; contentionem autem, rationis ad Deum sublimitatem et ab iis qui terrena sapiunt recessum.

Immutabilitatem obtinet. Quomodo et unde immutabilis fiat mentis status et habitus.

Obduratum esse. Qui blanditiis demulceri nequit,

[d] Eccli. III, 22. [d*] I Tim. IV, 16

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[6] ἁρμοζόντων. [7] τοῦτό ἐστι.

qui femineum minime induat animum, fortis, nihil de constantia remittens, qui inclinari non potest ad ullam submissionem. Sciendum est autem, de mulieribus fortibus, aut quæ mares apparent, dictum esse.

Horum autem cernis. De unctione.

Ad quæ sub Christo munerario. Hyperbato constat hujus loci structura interposita longa collocutione. Sic ergo construendum est: per quæ certamina sub Christo, qui præmia proposuit, in certamina quædam, ut divina lætus incumbet, et quæ sequuntur.

CHRISTUS

Ut Deus præmia proposuit.	*Ut sapiens leges fert.*	*Ut pulcher certamina honestat.*	*Ut bonus una certat.*

Quandoquidem ut Deus. Quod Christus sit Deus, contra Nestorianos.

Descendens. De baptismo dicit.

Pugilum primatis. Pugilum primatem Dominum dicit, qui sola sua benignitate ductus, cum mortis imperio potentiaque certavit.

Certaminibus. Scilicet per unctionem divini unguenti.

Actiones, etc. Actiones quidem dicit peccata, turbulentasque cupiditates et motus; essentias autem dæmonum **61** naturas, quæ vim agendi habent. Enimvero improbæ actiones non in sua essentia naturaque spectantur.

§ VII. *Quoniam mors est*. Quid sit mors dicit; conglutinationemque nostri esse conjunctionem et unionem.

Ad obscurum quid ducens. Hoc ipsum quod non videtur, quidam inferos esse dixerunt; id est discessum separationemque animi, quæ non videtur, nec apparet, ad loca quæ videri non possunt ab iis qui sub sensum cadunt.

Corporeis immutationibus. Sæpe enim dissolvitur et recidit corpus, non solum in vermes, sed in alia quoque animantia. Vide etiam ut mutationem ejusmodi ἀλλοίωσιν, id est commutationem appellat, et mortem non esse essentiæ nostræ consumptionem; et animum cum discessit a corpore, non apparere, nec versari circum corpus, ut nonnulli dixerunt, immersionemque in aquam recte acceptam esse pro morte.

Divinam. Divinam mortem vocat trium dierum Domini sepulturam, verbaque illa Domini: *Venit princeps hujus mundi, et in me non inveniet quidquam* [e], verbi esse dicit; principem autem mundi et diabolicarum voluntatum quæ in hominibus sunt Satanam dicit, qui mortis imperium habet, Apostoli sententia, qui in Christo nihil suæ violationis invenit; *peccatum enim non fecit neque dolum*, ut ait Isaias [f]. Itaque teneri a morte non poterat, ut ait Petrus; sed *factus est solus in mortuis liber*, Davidis sententia [g].

A ἀνδρεῖον, ἀνένδοτον, ἀπαρέγκλιτον ὑφέσει πάσῃ. Ἰστέον δὲ ὡς ἐπὶ γυναικῶν ἀνδριζομένων ἢ ἀῤῥενοφανῶν εἴρηται.

Ὁρᾷς δὲ τάς. Περὶ τοῦ ἀλείμματος.

Καθ' οὓς ὑπ' ἀθλοθέτῃ. Ἐν ὑπερβατῷ ἡ σύνταξις τοῦ παρόντος χωρίου μεταξυλογίας συντεθείσης μακρᾶς. Οὕτως οὖν συντακτέον· καθ' οὓς ὑπ' ἀθλοθέτῃ Χριστῷ γινόμενος, τοῖς μὲν ἀγῶσιν, ὡς θείοις ὁ τελούμενος ἐπιβήσεται χαίρων, καὶ τὰ ἑξῆς.

Ὁ ΧΡΙΣΤΟΣ

Ὡς μὲν Θεὸς ἀθλοθετεῖ.	*Ὡς δὲ σοφὸς νομοθετεῖ.*	*Ὡς δὲ καλὸς καλλύνει τὰ ἆθλα.*	*Ὡς δὲ ἀγαθὸς συναγωνίζεται.*

B *Ἐπειδὴ ὡς Θεός*. Ὅτι ὁ Χριστὸς Θεός ἐστι, κατὰ Νεστοριανῶν.

Ἐπιβάς. Περὶ τοῦ βαπτίσματος λέγει.

Τοῦ ἀθλητῶν πρώτου. Ἀθλητῶν πρῶτον τὸν Κύριον λέγει, ὃς διὰ μόνην ἀγαθότητα ἰδίαν, πρὸς τὸ τοῦ θανάτου ἠγωνίσατο κράτος.

Ἀθλήσεσι. Διὰ τῆς ἀλοιφῆς δηλονότι τοῦ θείου μύρου.

Ἐνεργείας τε καί. Ἐνεργείας μὲν τὰς ἁμαρτίας καὶ τὰς ἐμπαθεῖς ἐπιθυμίας καὶ κινήσεις φησίν· ὑπάρξεις δὲ τὰς ἐνεργητικὰς τῶν δαιμόνων φύσεις· αἱ γὰρ πονηραὶ πράξεις οὐκ ἐν ἰδίᾳ ὑπάρξει θεωροῦνται.

C § VII. *Ἐπειδὴ θάνατός ἐστιν*. Τί ἐστι θάνατος, καὶ ὅτι ἕνωσίς ἐστιν ἡ σύνθεσις ἡμῶν.

Ἀφανὲς ἄγουσα. Τοῦτο τὸ ἀφανές τινες ἔφησαν εἶναι τὸν ᾅδην, τουτέστι τὸν ἀειδῆ καὶ ἀφανῆ γενόμενον τῆς ψυχῆς χωρισμὸν, εἰς τόπους ἀοράτους τοῖς αἰσθητοῖς.

Σωματοειδῶν ἀλλοιώσεων. Πολλάκις γὰρ ἀναστοιχειοῦται οὐ μόνον εἰς σκώληκας, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα ζῶα τὸ σῶμα. Ὅρα δὲ, ὅτι καὶ τὴν τοιαύτην μεταβολὴν ἀλλοίωσιν καλεῖ, καὶ ὅτι ὁ θάνατος οὐ τῆς οὐσίας ἡμῶν ἐστιν ἀνυπαρξία, καὶ ὅτι ἡ ψυχὴ ἐξιοῦσα τοῦ σώματος ἀφανὴς γίνεται, καὶ οὐκ εἰλεῖται περὶ τὸ σῶμα, ὥς τινες εἶπον, καὶ ὅτι ἡ κατάδυσις τοῦ ὕδατος ἀντὶ θανάτου καλῶς παρείληπται.

D *Τὸν θεαρχικόν*. Ὅτι θεαρχικὸν θάνατον καλεῖ τὴν τριήμερον τοῦ Κυρίου ταφήν· καὶ ὅτι τὸ ῥῆμα ὃ εἶπεν ὁ Κύριος· *Ἔρχεται ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου, καὶ ἐν ἐμοὶ εὑρήσει οὐδὲν*, τοῦ λόγου φησὶν εἶναι. Ἄρχοντα δὲ τοῦ κόσμου καὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις διαβολικῶν προαιρέσεων, τὸν Σατανᾶν λέγει, τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· ὡς ἐν Χριστῷ οὐδὲν τῆς οἰκείας παραβάσεως εὗρεν· *ἁμαρτίαν γὰρ οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ δόλον*, ὡς Ἡσαΐας φησί. Διὸ καὶ ἀδύνατον ἦν αὐτὸν ὑπὸ τοῦ θανάτου κρατεῖσθαι, ὥς φησι Πέτρος· ἀλλ' *ἀφείθη μόνος ἐν νεκροῖς ἐλεύθερος*, κατὰ τὸν Δαυΐδ.

[e] Joan. XIV, 30. [f] Cap. LIII, v. 9. [g] Psal. LXXXVII, 6.

§ VI.1. *Τὸ ἀκόσμον κοσμεῖται.* Ἐπειδὴ τὸ σκότος ἐστὶν ὁ ῥυπαρὸς βίος, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ἀκοσμότατόν τι ὑπάρχει καὶ ἀνείδεόν ἐστιν, οὐκ ἔχον τὸ εἶδος τοῦ θείου φρονήματος· ἀποσκίασμα γὰρ καὶ ἀντίφραγμα τῆς ἀρετῆς ἐστιν· εἰκότως τῷ φωτίσματι κοσμεῖται, καὶ εἶδος δέχεται φωτὸς ὁ προσιὼν, τέκνον φωτὸς γινόμενος, καὶ σπέρμα τοῦ Θεοῦ, ὅ ἐστι φῶς, δεχόμενος, κατὰ τὸν θεῖον Ἰωάννην. Ἀνείδεον δὲ ἐν τοῖς [a] οὖσι τὸ δυσειδὲς ἀπεκάλεσεν οὐχὶ τὸ εἴδους πάντη ἀμέτοχον, ὥσπερ καὶ τὸ δύσμορφον πολλάκις ἄμορφόν φαμεν.

Ἐπιγνῶναι νοερῶς. Ἐγὼ μὲν ὑπολαμβάνω σκοπῷ μετριοφροσύνης, ὡς ἀγνοοῦντα δῆθεν σιωπῆσαι τὸν μέγαν Διονύσιον. Ὅτι μὲν γὰρ πνεύματος προγνώσεως ἠξίωτο, δῆλον ἐν τῇ πρὸς τὸν εὐαγγελιστὴν Ἰωάννην ἐπιστολῇ πεποίηκεν· ὅμως τοῦτό μοι δοκεῖ σημαίνειν, ὅτι Χριστοῦ εὐωδία ὄντες πανταχῇ οἱ τοῦ θείου Πνεύματος ἠξιωμένοι, καὶ ἑνωθέντες αὐτῷ τῇ καθαρότητι κατὰ τὸν Ἀπόστολον, αἰσθάνονται τῆς αὐτοῦ παρουσίας, τῷ γλώσσαις λαλεῖν, ἢ προφητικὸν ἔχειν χάρισμα, ἢ ἰάσεις ἐνεργεῖν, καὶ ὅσα ἐν ταῖς Πράξεσι δηλοῦται, καὶ παρὰ τῷ θειοτάτῳ Παύλῳ. Ἄλλως· Οἱ ὡς πνευματικοὶ τὰ πνευματικὰ νοοῦντες καὶ τοῖς πνευματικοῖς συγκρίνοντες, καὶ τὴν ἔνθεον καὶ πνευματικὴν εὐωδίαν οὕτω νοήσουσι. Χριστοῦ μὲν γὰρ εὐωδίαν φησὶν εἶναι Παῦλος, τοὺς τὰ εὐαγγελικὰ κηρύττοντας, ὡς ἐκ ζωῆς τῆς πίστεως ἡγουμένους ἐπὶ ζωὴν τὴν διὰ βαπτίσματος ἄφεσιν, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος δόσιν, καὶ βασιλείαν οὐρανῶν δι' ἔργων θεοπρεπῶν, τῶν καὶ εὐωδίας νοητῆς ὄντων δηλοῦντας· ὅθεν φιάλας θυμιαμάτων μεστὰς τὰς εὐχὰς τῶν δικαίων Ἰωάννης ὁ θεῖος ἐν Ἀποκαλύψει θεωρεῖ [b]. Δυσωδία δὲ τοῦ διαβόλου τὰ τῆς ἁμαρτίας εἰσὶν ἔργα, ὡς καὶ ἐν Ψαλμοῖς εἴρηται· *Προσώζεσαν καὶ ἐσάπησαν οἱ μώλωπές μου ἀπὸ προσώπου τῆς ἀφροσύνης μου*, τουτέστι τῆς ἁμαρτίας μου. Διὸ καὶ ὁ Χριστὸς μύρον ἐκκενωθὲν κεχρησμῴδηται· καὶ ὀσφραίνεται ὀσμὴν εὐωδίας Κύριος ἐν τῇ προσφορᾷ τοῦ δικαίου Νῶε. Ἐντεῦθεν καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τοῖς μὲν ὀσμὴ [ζωῆς, τοῖς πιστοῖς δηλονότι· τοῖς δὲ ἀπίστοις] θανάτου, ἀντὶ τοῦ τοῖς ἀπίστοις καὶ ἀσεβέσιν, *ὀσμὴ πάλιν εἰς θάνατον γίνεται*, ἔλεγχον τὰ ἔργα, καὶ κατακρῖνον εἰς γέενναν, ὃν τρόπον καὶ τὸ ἐξαίρετον πάνυ μύρον κατὰ ταὐτὸν καὶ ἀνθρώπους ἡδύνει καὶ χοίρους ἀναιρεῖ, οὐ φέροντας τὴν ἄκραν εὐωδίαν. Ταῦτα πλατέως λέγει κάτω ἐν κεφαλαίῳ τετάρτῳ εἰς τὸ μύρον.

Ἐκ τῶν ἀποστολικῶν διατάξεων.

Ἔστι τοίνυν τὸ μὲν βάπτισμα εἰς τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου διδόμενον· τὸ δὲ ὕδωρ ἀντὶ τῆς ταφῆς· τὸ ἔλαιον ἀντὶ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου· ἡ σφραγὶς ἀντὶ τοῦ σταυροῦ· τὸ μύρον βεβαίωσις τῆς ὁμολογίας.

A § VIII. *Id quod ornatu carebat, ornatur.* Quoniam tenebræ quiddam sunt, quod maxime ornatu caret, Apostoli sententia, quæ sunt vita sordida; et sine forma sunt, cum formam et speciem divinæ prudentiæ non habeant: obscuratio enim sunt virtutis et obstructio: jure ac merito illustratione ornatur, et speciem formamque lucis accipit is qui ad baptismum accedit, factus lucis filius, et semine Dei quod lux est accepto, ut ait divinus Joannes: deforme autem id quod in rebus pulchra caret specie, rem specie destitutam vocavit; non vero quod speciei plane expers sit, sicut illud quod est δύσμορφον, *deforme*, sæpe ἄμορφον, *sine forma*, dicimus.

Spiritaliter cognoscendum. Equidem existimo modestiæ causa quasi ignorantem scilicet tacuisse B magnum **62** Dionysium. Se enim spiritu prænotionis dignum judicatum esse, planum fecit in epistola ad Joannem evangelistam. Hoc tamen mihi significare videtur, cum Christi bonus odor sint ii, qui divinum Spiritum acceperunt, et conjuncti ei sint puritate, Apostoli sententia, ipsos ejus præsentiam sentire, quod linguis loquantur, et propheticum munus habeant, et curent morbos, et omnia faciant, quæ in Actis apostolorum declarantur, et apud beatissimum Paulum. Aliter: Qui ut spiritales ea quæ spiritus sunt intelligunt et spiritualibus comparant, et ii divinam etiam spiritalemque odoris suavitatem ita intelligent. Christianum bonum odorem dicit Paulus omnes esse qui evangelica prædicant; quippe qui ex vita fidei ad vitam perducant, et re- C missionem quæ fit per baptismum, sancti Spiritus largitionem regnumque cœlorum per opera divina eorum qui boni odoris sunt, declarant. Hinc phialas incensorum odorum plenas, preces justorum divinus Joannes in Apocalypsi videt [h]. Teter autem diaboli odor sunt opera peccati, ut etiam in Psalmis dictum est: *Putruerunt et corruptæ sunt cicatrices meæ a facie insipientiæ meæ* [i], id est peccati mei. Itaque Christus unguentum effusum ab oraculo vocatus est, et odoratus odorem suavitatis Dominus in justi Noe oblatione et sacrificio. Hinc autem Evangelium aliis quidem odor est [vitæ, videlicet fidelibus; est autem infidelibus] mortis, pro: perfidis et impiis; *odor rursum mortis est* arguens opera, condemnans pœna gehennæ, quemadmodum etiam D eximium unguentum eadem ex parte et homines in suavitate movet et sues interimit, qui summam odoris suavitatem non ferant. Hæc fusius et pluribus dicit infra in quarto capite de unguento.

Ex apostolicis constitutionibus.

Est ergo baptismus mortis Domini loco datus, aqua pro sepultura; oleum pro Spiritu sancto; signum pro cruce; unguentum, confessionis confirmatio.

[h] Apoc. v, 8. [i] Psal. xxxvii, 6.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[a] τούτοις. [b] ὁρᾷ.

IN CAP. III.

I. *Præceptorem sacramentorum*. Sanctum Hierotheum intelligit.

Sacræ ejus descriptionis interpretem. Id est sacra descriptione eorum quæ sancte efficiuntur.

Commune. Est per præsentis omissionem.

63 *Communio*. De communione.

Perfectio ex. Non posse quidquam perfici sine communione.

In capite. Id est maxime necessaria ratione.

Imperfecta quidem. Nullam synaxim perficere sine communione.

Et caput. Atque hoc etiam loco τὸ κεφάλαιον, *caput*, pro necessario et præcipuo acceptum est.

Cognomen ipsi. Cur illustratio dicatur, et recte ita dici.

Ex effectu. Et hic per omissionem verbi ὑπάρχειν accipitur.

II. *Pontifex quidem*. Ordo hic Patris hujus temporibus observabatur fortassis in ecclesiis quæ loca illa distincta (quibus scilicet distinguebantur catechumeni, energumeni et pœnitentes a reliquis separabantur) habebant. (Hæc enim omnia per κατὰ τόπον significari mihi persuadeo.)

Sacrorum codicum. Sacre scriptos libros vocat Vetus Novumque Testamentum.

Et cum iis energumeni. Id est ab immundis spiritibus vexati.

Porro ministrorum. Ministros dicit diaconos et eos qui nunc subdiaconi vocantur.

Selecti. Selecti, primi diaconi; sacerdotes autem, presbyteri.

Proponunt. Hoc secundum consuetudinem quæ Romæ viget. Illic enim septem soli diaconi altari inserviunt, quos selectos, arbitror, vocat; alios vero aliquod aliud exercere ministerium, et nota etiam ex hoc loco antiquitatem Patris, et quod cum diaconis sacerdotes panem offerant. Hoc autem ubique fit, quod pauci sint diaconi; Romæ vero plane recte fieri arbitror, propterea quod soli septem selecti in altari ministrent: fortassis autem illi septem etiam vita ab aliis selecti sunt.

Universalis. Tum etiam fidei symbolum quoddam ante dici solitum fuit; aut potius quam tum accipiebant doctrinam et consuetudinem seu ritus fidei.

Sacrarum tabularum. Hic non sunt primæ tabulæ apud nos; tempore vero hujus Patris, post salutationem tabulæ recitabantur, quemadmodum in Oriente.

Diaconi præcipui. Eos dicit, qui primi erant in diaconis, solos præsto fuisse divino altari; fortassis autem erant ab eis selecti et secreti pro vitæ dignitate.

64 *Et in aspectum ducit*. Id est manifestat ea

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Γ'.

A I. *Καθηγεμόνα τελετῶν*. Τὸν ἅγιον Ἱερόθεον λέγει.

[α] *Ἱερογραφικῶς ἐκθέμενον*. Τουτέστι κατὰ τὴν ἱερὰν διαγραφὴν τῶν ἐμφανῶς τελουμένων.

Τὸ κοινόν. Κατὰ παράλειψιν τοῦ ὑπάρχοντός ἐστι.

[β] *Κοινωνία τε*. Περὶ κοινωνίας.

Ἡ τελείωσις ἐκ τῶν. Ὅτι ἀδύνατον τελεθῆναι [10] δίχα τῆς μεταλήψεως.

Ἐν κεφαλαίῳ. Τουτέστιν ἀναγκαιοτάτῳ λόγῳ.

Ἀτελὴς μέν. Ὅτι οὐδεμία σύναξις τελεσιουργεῖ δίχα τῆς μεταλήψεως.

Καὶ τὸ κεφάλαιον. Καὶ ἐνταῦθα τὸ κεφάλαιον ἐπὶ τοῦ ἀναγκαίου καὶ καιρίου εἴληπται.

B *Ἐπωνυμίαν αὐτῇ*. Διὰ τί λέγεται φώτισμα, καὶ ὅτι δικαίως.

Ἐκ τοῦ τελουμένου. Καὶ ἐνταῦθα κατὰ παράλειψιν τοῦ ὑπάρχειν λαμβάνεται.

II. *Ὁ μὲν ἱεράρχης*. Ἡ τάξις αὕτη ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Πατρὸς ἐπολιτεύετο ἴσως ἐν ταῖς κατὰ τόπον ἐκκλησίαις.

Ἁγιογράφων δέλτων. Ἁγιογράφους δέλτους καλεῖ τὴν Παλαιὰν καὶ τὴν Νέαν Διαθήκην.

Καὶ πρὸς αὐτοῖς ἐνεργούμενοι. Τουτέστιν ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων.

C *Τῶν λειτουργῶν δέ*. Λειτουργούς φησι τοὺς διακόνους, καὶ τοὺς νῦν ὑποδιακόνους λεγομένους.

Ἔκκριτοι. Ἔκκριτοι οἱ πρῶτοι διάκονοι, ἱερεῖς δὲ οἱ πρεσβύτεροι.

Προτιθέασι. Τοῦτο κατὰ τὴν ἐν Ῥώμῃ κρατοῦσαν συνήθειαν. Ἐκεῖ γὰρ ἑπτὰ μόνοι διάκονοι τῷ θυσιαστηρίῳ λειτουργοῦσιν, οὓς ἐκκρίτους, οἶμαι, καλεῖ· τοὺς δὲ ἄλλους ἄλλην τινὰ ἐκτελεῖν λειτουργίαν· καὶ σημείωσαι κἀντεῦθεν τὸν ἀρχαϊσμὸν τοῦ Πατρός· καὶ ὅτι σὺν τοῖς διακόνοις τὸν ἄρτον οἱ πρεσβύτεροι προτιθέασι. Τοῦτο δὲ καὶ πανταχοῦ γίνεται, ὀλίγων ὄντων διακόνων· ἐν Ῥώμῃ δὲ, οἶμαι, πάντοτε εἰκότως, διὰ τὸ μόνους ἑπτὰ τοὺς ἐκκρίτους τῷ θυσιαστηρίῳ λειτουργεῖν· τυχὸν δὲ καὶ βίῳ τῶν ἄλλων οἱ ἑπτὰ τυγχάνουσιν ἔκκριτοι.

D *Τῆς καθολικῆς*. Ὅτι καὶ τότε πίστεώς τι σύμβολον προελέγετο· ἢ μᾶλλον ὅπερ τότε παρελάμβανον μάθημα καὶ συμμάθημα τῆς πίστεως.

Τῶν ἱερῶν πτυχῶν. Ὧδε οὐ πρῶτα τὰ δίπτυχα παρ' ἡμῖν, ἐπὶ δὲ τοῦ Πατρὸς τούτου μετὰ τὸν ἀσπασμὸν τὰ δίπτυχα ἐλέγετο, ὥσπερ καὶ ἐν Ἀνατολῇ.

Οἱ τῶν λειτουργῶν ἔκκριτοι. Ὅτι οἱ πρῶτοι τῶν διακόνων μόνοι παρίστανται τῷ θυσιαστηρίῳ· τάχα δὲ καὶ οἱ ἐν βίῳ τούτων ἔκκριτοι.

Καὶ ὑπ' ὄψιν ἄγει. Τουτέστι σαφηνίζει τὰ ὑμνού-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[10] τελεσθῆναι.

μενα· οἷον, ὅτι τόδε καὶ τόδε Χριστοῦ· καὶ τόδε Χριστοῦ. Ὑποδείκνυσι δὲ καὶ τὰς ἐπὶ τούτοις θείας δωρεὰς, οἷον, ὅτι εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ εἰς ζωὴν αἰώνιον, καὶ ὅσα τοιαῦτα μυστικά. Τάχα δὲ τὸ ὑπ' ὄψιν τοῦτο σημαίνει, ὡς τότε ἀποκαλυπτομένων τῶν ἁγίων δώρων, μετὰ τὰς εὐχὰς, μενόντων δὲ κεκαλυμμένων, ἕως καιροῦ μεταλήψεως· ἢ τάχα τὸν κουφισμὸν καὶ τὴν ὕψωσιν τῆς μιᾶς εὐλογίας τοῦ θείου ἄρτου φησὶν, ὃν ὑψοῖ ὁ ἱερεὺς, λέγων, τὰ ἅγια τοῖς ἁγίοις· ὅπερ καὶ μᾶλλόν ἐστιν ἀληθὲς, ὡς περὶ τὸ τέλος τοῦ κεφαλαίου εὑρήσεις εἰρημένον.

III. § I. *Τὰς εἰκόνας ἐν τάξει.* Εἰκόνας ἐκάλεσε τῶν ἀληθῶν τὰ νῦν τελούμενα ἐν τῇ συνάξει.

Ὡς οὐδὲ τῶν συμβόλων. Ὅτι σύμβολα ταῦτα, καὶ οὐκ ἀλήθεια.

Αἱ μὲν γὰρ ἱερώταται. Τί οἱ ψαλμοὶ, καὶ τὰ ἀναγνώσματα.

Εἰς μνήμην. Ὅτι μετὰ τὸ δεῖπνον λαβὼν ἄρτον, καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ ὅτι ὁ θάνατος αὐτοῦ καταγγέλλεται, ἄχρις οὗ ἔλθῃ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον καὶ αὐτὸν τὸν Κύριον φάσκοντα· *Τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν*, καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ σημείωσαι ὅτι ἀρχισύμβολον ἔφη τὸ μυστικὸν τοῦ Κυρίου δεῖπνον, τῶν νῦν θείων μυστηρίων· καὶ ὅτι τὸν ἀναξίως μεταλαμβάνοντα τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου, οὐδὲν ἡ μετάληψις ὠφελεῖ, μᾶλλον μὲν οὖν καὶ εἰς κρῖμα αὐτοῦ [11] λήψεται, κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Ἐκ δὲ τῶν ἑξῆς εὐλόγως ἄν τις φαίη, ὅτι μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τὸν Ἰούδαν ἐκ τοῦ δείπνου παρέδωκεν ὁ Χριστὸς τοῖς μαθηταῖς τὸ μυστήριον.

Ὁμοτρόπως τὰ ἱερά. Τὸν Ἰούδαν φησί. Καὶ σημείωσαι, ὅτι καὶ αὐτῷ μετέδωκε τοῦ μυστικοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου· τὰ δὲ μυστήρια τοῖς μαθηταῖς μετὰ τὸ ἐξελθεῖν τοῦ δείπνου τὸν Ἰούδαν, ὡς ἀναξίου τούτων ὄντος αὐτοῦ.

Ὡς ἡ καθ' ἕξιν. Καθ' ἕξιν ἐν τούτοις τὸ κατ' ἐπίγνωσιν δηλοῖ, τουτέστι τὸ ἐνδιαθέτως οὕτως ἔχειν, καὶ οὐ κατὰ μόνην τὴν σωματικὴν προσέλευσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς διανοίας διὰ πίστεως καὶ αἰσθήσεως πνευματικῆς.

§ II. *Ἀπὸ τῶν αἰτιατῶν.* Τουτέστι τὸ ἀπὸ τῶν ὁρατῶν τελουμένων, ἐπὶ τὰ ἀόρατα καὶ μυστικὰ, ἅπερ τῶν ἐν αἰσθήσει αἴτιά εἰσι καὶ ἀρχέτυπα. Αἴτια δὲ λέγονται τὰ ἑτέρωθεν τὸ ὁπωσοῦν εἶναι τὴν αἰτίαν ἔχοντα· ἢ ἀπὸ τῶν αἰτιατῶν εἰς τὰ αἴτια, τουτέστιν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν συμβόλων ἐπὶ τὰ νοητὰ καὶ νοερά· ἤγουν, ἀπὸ τῶν ἀτελεστέρων εἰς τὰ τελειότερα· οἷον, ἀπὸ τῶν τύπων ἐπὶ τὴν εἰκόνα· καὶ ἀπὸ ταύτης ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν. Σκιὰ γὰρ τὰ τῆς Παλαιᾶς· εἰκὼν δὲ τὰ τῆς Νέας Διαθήκης· ἀλήθεια δὲ ἡ τῶν μελλόντων κατάστασις.

Κᾆτα τὴν ἱεράν. Κᾆτα παροξυτόνως· δηλοῖ δὲ τὸ, καὶ τότε *.

A quæ laudata sunt, velut hoc et illud Christi est, et hoc atque illud Christi. Ostendit autem etiam divina dona et munera, ut ea valere ad peccatorum remissionem et vitæ æternæ adeptionem, quæque sint mystica ejusdem generis. Illud autem, oculis objicit, fortasse hoc declarat tum aperire detegique sancta dona post preces, manere autem obtecta usque ad tempus communionis; aut forsitan levationem exaltationemque unius benedictionis divini panis intelligit, quem extollit sacerdos, dicens : Sancta sanctis : id quod est verius, quemadmodum in fine capitis dictum invenies.

III. § I. *Figuras in ordine.* Figuras verorum vocavit ea quæ nunc perficiuntur in synaxi.

Ne symbolorum. Signa hæc esse, non veritatem.

B

Ac sacratissima quidem. Quid psalmi et lectiones.

In memoriam. Quod post cœnam accipiens panem, et quæ sequuntur, quodque mors ejus annuntiatur donec veniat, secundum Apostolum et ipsum Dominum dicentem : *Hoc facite in meam commemorationem* [j], et quæ sequuntur. Nota etiam eum dixisse primum divinorum mysteriorum quæ nunc sunt signum, mysticam Domini cœnam; atque ei qui indigne panem et calicem capit, nihil prodesse sumptionem, sed potius ad judicium et condemnationem sui capiet, secundum Apostolum [k]. Ex iis autem quæ sequuntur recte aliquis dicat Christum, C postquam a cœna Judas surrexisset, discipulis tradidisse sacramentum.

Animo concordi sacra. Judam dicit. Nota etiam eum quoque a Domino participem factum esse mystici panis et calicis : mysteria autem sive sacramenta data esse discipulis cum a cœna Judas, ut illis indignus, surrexisset.

Ut secundum habitum. Καθ' ἕξιν, in his verbis ex scientia declarat, id est animo ita affecto et constituto esse, ac non solo corporis accessu, sed etiam mentis per fidem et sensum spiritalem.

§ II. *Ab effectis.* Id est ab iis quæ visibiliter peraguntur, ad ea quæ non videntur, et ad mystica, quæ causæ sunt et exemplaria eorum quæ sub sensum cadunt. Causæ autem dicuntur ea quæ aliunde D habent, ut quoquo modo causa sint; aut ab effectis ad causas, id est a signis quæ sensus **65** movent, ad ea quæ mente comprehenduntur et sunt spiritalia : sive ab iis quæ minus perfecta sunt, ad perfectiora : velut a figuris ad imaginem et ab hac ad veritatem. Umbra enim sunt ea quæ sunt Veteris Testamenti; imago, ea quæ Novi; veritas, status rerum futurarum.

Tum sacra. Κᾆτα accentu in penultima : significat vero hæc dictio, *etiam tunc*.

[j] Luc. XXII, 19. [k] I Cor. XI, 29.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[11] ἑαυτῷ.

* Quoad significatum, idem valet quod καὶ τότε, quoad vero figuram, ponitur pro κᾆτα, *et tunc*. Dracu.

§ III. *Simulacrorum*. Signa quidem dicit, eorum quæ non videntur et mysticorum imagines, id est ea quæ per signa perficiuntur. Primum autem horum, *synaxis sacramentum*, vocavit : a quo id quod intelligendum est, sive id quod contemplatione declaratur, nudum promittitur.

Illa enim, quæ cunctis antecellit. Ecce unum modum contemplationis præsentis capitis.

Non extra. Nota autem, essentiæ statum immobilem esse, et Dei figuram esse episcopum. Nota, ad tres modos ea quæ de incendendis odoribus dicuntur, redigi atque revocari; pontifex enim ab altari incipit, omne templum ambit, et iterum ad ipsum altare constituitur.

Similiter. Alius modus.

Pari modo, divinus. Tertius modus propositæ contemplationis, quomodo et in episcopo ab uno multiplicatur, *ab inferioribus vero detineri nequit;* hoc est, non communicans deterioribus.

§ IV. *Porro psalmorum*. Quid psalmi. Nota etiam hoc verbum συνουσιωμένη, *consubstantiata* seu necessaria : sed τὸ σχεδόν, fere, adjunxit; neque enim hæc inter se nexa et juncta sunt per essentiam; sed hoc ipso, quod omnia ad unum finem pertinent, id est ad hominum salutem, dixit hoc verbum συνουσιωμένη : ideoque statim *fere* subjunxit, corrigens verborum repugnantiam : paulo autem infra ait, unam inspirationem, id est unam conspirationem, quod declarat unum finem esse omnium.

Omnis namque sacræ. Omnium librorum Veteris Testamenti brevis et per transennam commemoratio.

Tristium, Gr. τῶν ἀνιώντων. Tristitiam et dolorem afferentium, ut in Job.

Amorum cantica. De amore Canticorum.

Aut viriles. Hinc similiter Novi Testamenti summam inducit.

Dilecti. Arbitror, illum Joannis theologi Apocalypsim dicere, aut ejus Evangelium; quod etiam verius.

§ V. *Conjunxit*, Gr. συνεῤῥίζωσε. Contraxit.

66 *Divinorum autem*. Scopus psalmorum est, inquit, Deum laudare, ac veros ejus famulos, qui psalmi hanc jubendi et continendi habent vim : quæ, inquit, necessario in omnibus iis, quæ ecclesiastico more perficiuntur, accipitur, stabilem eorum quæ canuntur memoriam, in iis qui canunt efficiens.

Divinas operationes, Gr. θεουργίας. Magnitudines.

Divinorumque carminum. Nota cantus psalmo-

A

§ III. *Τῶν ἀγαλμάτων*. Ἀγάλματα μέν φησι τὰς εἰκόνας τῶν ἀοράτων καὶ μυστικῶν, ἤγουν τὰ συμβολικῶς τελούμενα· πρῶτον δὲ τούτων *τὸ τῆς συνάξεως μυστήριον* ἀπεκάλεσεν· οὗτινος τὸ νοητὸν, ἤγουν τὸ κατὰ θεωρίαν δηλούμενον, ἀπογυμνοῦν ἐπαγγέλλεται.

Ἥτε γὰρ ὑπὲρ πάντα. Ἰδοὺ εἷς τρόπος τῆς θεωρίας τοῦ προκειμένου [11] κεφαλαίου.

Οὐκ ἔξω τῆς. Σημείωσαι τὴν κατ' οὐσίαν ἀκίνητον στάσιν, καὶ ὅτι Θεοῦ τύπος ὁ ἐπίσκοπος. Σημείωσαι, ὅτι κατὰ τρεῖς τρόπους ἀνάγεται τὰ περὶ τοῦ θυμιᾷν· ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου ἀρχόμενον τὸν ἱεράρχην, καὶ πάντα τὸν ναὸν περιελθόντα εἰς αὐτὸ πάλιν ἀποκαθίστασθαι.

Ὡσαύτως. Τρόπος ἕτερος.

B

Τρόπον, ὁ θεῖος. Τρόπος τρίτος τῆς προκειμένης θεωρίας, πῶς καὶ ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου ἀπὸ [12] τοῦ ἑνὸς πληθύνεται, *τοῖς δὲ ἥττοσιν ἀκατάσχετός ἐστι*, τουτέστι μὴ ἐπικοινῶν [14] τοῖς χείροσιν.

§ IV. *Ἡ δὲ τῶν ψαλμῶν*. Τί οἱ ψαλμοί. Καὶ σημείωσαι τὸ *συνουσιωμένη*· ἀλλὰ τὸ [15] *σχεδὸν* προσέθηκεν· οὐ γὰρ ἀλλήλοις ἥνωται ταῦτα κατ' οὐσίαν, ἀλλὰ τῷ πρὸς ἕνα σκοπὸν τὰ πάντα συντελεῖν, τουτέστιν εἰς τὴν τῶν ἀνθρώπων σωτηρίαν, ἔφη τὸ *συνουσιωμένη*· ὅθεν εὐθὺς ἐπήγαγε τὸ *σχεδὸν*, κολάζων τὴν ἀπὸ τῆς λέξεως ἐναντίωσιν. Κατωτέρω δὲ μίαν ἔμπνευσίν φησι, τουτέστι μίαν σύμπνοιαν, ὃ δηλοῖ τὸ, ἕνα πάντων εἶναι σκοπόν.

C

Πᾶσα μὲν γὰρ ἱερά. Τῶν τῆς Παλαιᾶς βιβλίων κατ' ἐπιδρομὴν ἐπίμνησις.

Τῶν ἀνιώντων. Λυπούντων, ὡς ἐπὶ τοῦ Ἰώβ.

Ἐρώτων ᾄσματα. Περὶ τοῦ ἔρωτος τῶν ᾀσμάτων [16].

Ἢ τὰς ἀνδρικάς. Ἐντεῦθεν ὁμοίως τὰ Νέας [17] εἰσάγει.

Ἀγαπητοῦ καί. Νομίζω ὡς τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ θείου Ἰωάννου δηλοῖ, ἢ τὸ Εὐαγγέλιον αὐτοῦ, ὃ καὶ μᾶλλον.

§ V. *Συνεῤῥίζωσε*. Συνείλκυσεν.

D

Ἡ δὲ τῶν θείων. Ὁ σκοπὸς τῶν ψαλμῶν ἐστι, φησὶ, τὸ ὑμνῆσαι Θεόν τε καὶ τοὺς αὐτοῦ γνησίους θεράποντας, ὑπαγορευτικὴν τῶν τοιούτων καὶ περιεκτικὴν ἐχόντων δύναμιν· ἥτις, φησὶν, ἀναγκαίως ἐν πᾶσι τοῖς ἱερατικῶς τελουμένοις παραλαμβάνεται, ἔμμονον τὴν τῶν ψαλμῶν μνήμην ἐμποιοῦσα τοῖς ψάλλουσι.

Θεουργίας. Μεγαλειότητας.

Καὶ τῇ τῶν θείων ᾠδῶν. Σημείωσαι, ὅτι τὸ τῆς

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[11] προειρημένου. [12] πῶς καὶ ὁ ἐπίσκοπος ἀπό. [14] ἐπὶ κοινωνῶν. [15] καὶ ὅτι. [16] ᾄσματος τῶν ᾀσμάτων. *Cantici cantic.* [17] *Legendum* τὰ τῆς Νέας, *scilicet* Διαθήκης.

ψαλμῳδίας σύμφωνον ὁμοφροσύνης τῆς πρὸς Θεὸν καὶ ἑαυτοὺς ὑπάρχει διδασκαλία.

Συντετμημένα. Ὅτι τὰ συντετμημένα, τουτέστι τὰ ἀσαφῆ, διὰ τῶν ἐπιτελουμένων συμβόλων σαφηνίζεται· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ *εὐρύνεται.* Σημείωσαι δὲ, ὅτι τὰ συνεσκιασμένως ἐν τοῖς ψαλμοῖς λεγόμενα, διὰ τῆς τῶν Γραφῶν ἀναγνώσεως, σαφηνίζεσθαι λέγει ὁ Πατήρ.

Ἐν ταύταις. Ἐν ταύταις γὰρ, ταῖς Γραφαῖς δηλονότι, ὁ ἀκριβῶς ἐνορῶν, γινώσκει, ὅτι ἓν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα πάσας ἐλάλησε.

Κηρύσσεται. Ὡς σαφηνίζουσα δι' ἑαυτῆς τὴν Παλαιάν.

Ἡ μὲν ἔφη τάς. Ὡς ἡ μὲν, ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, ἔφη· ἡ δὲ Νέα ἐτέλεσε.

Τῆς θεολογίας. Σημείωσαι, ὅτι τὴν Παλαιὰν Γραφὴν θεολογίαν καλεῖ· τὴν δὲ Καινὴν θεουργίαν.

§ VI. *Καθόλου τῶν.* Οἱ καθόλου ἀκατήχητοι καὶ ἀνήκοοι τούτων μεῖναι ἑλόμενοι ἑκουσίως.

Τῆς θεογενεσίας. Τουτέστι τοῦ ἁγίου βαπτίσματος.

Τοὺς δὲ κατηχουμένους. Περὶ τῶν κατηχουμένων, καὶ ἐνεργουμένων, καὶ ἐν μετανοίᾳ ὄντων, καὶ τίνων μετέχουσιν.

Ἡ μὲν οὖν ἐσχάτη. Ὅτι οἱ κατηχούμενοι, ἔσχατοί εἰσιν.

Ἀμέθεκτοι. Ἀμέτοχοι.

Μαιευόμενοι. Ἀναγεννώμενοι.

Ἀμβλωθρίδια. Νεκροτόκια.

Ἀνίερος μὲν καὶ αὐτή. Ἀτελείωτος. Σημείωσαι, ὅτι τοῖς ἐνεργουμένοις κατατάττει καὶ τοὺς τοῖς σωματικοῖς θελκτηρίοις ἀμετανοήτως ἐπιμένοντας, οἷον τοὺς πόρνους, τοὺς φιλοθεάμονας, καὶ τοὺς τὰ παραπλήσια μετιόντας, οὓς ἐξονομάζων ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐπιφέρει, τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεσθίειν. Ταῦτα καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς μᾶλλον τρανοῖ. Ἰστέον δὲ, ὅτι ἡ ἀκρίβεια αὐτὴ νῦν τῆς τῶν τοιούτων διαστολῆς τε καὶ διαστάσεως οὐ γίνεται.

Ὁ τοιοῦτός ποτε. Σημείωσαι, ὅτι ὁ Θεῷ ἡνωμένος οὐχ ἐνεργηθήσεται ὑπὸ ἀκαθάρτου πνεύματος [18].

Ἐναγεστάτην ἐνέργειαν. Ὅτι ὑπὲρ τοὺς καταπίπτοντας δαιμονῶσιν οἱ ἀσελγεῖς.

Τὰ μὲν ὄντως. Ὅτι τὰ ὄντως ὄντα τὰς ἀρετὰς λέγει.

Τὴν πρόσυλον. Ἐπειδὴ καὶ ἡ ὕλη πολυπαθῶς ἀλλοιοῦται.

Ἐν τοῖς ἀλλοτρίοις. Σημείωσαι, ὅτι ἀλλότρια ἡμῶν ἐστι τὰ πρὸς ἁμαρτίαν· οὐ γὰρ φυσικὴ ἡμῶν ἐστιν ἡ ἁμαρτία, ἀλλ' ἡ εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐπιτη-

A rum concentum, concordiæ cum Deo ac secum, esse disciplinam.

Ea quæ concisa sunt. Quod ea quæ concisa sunt, hoc est obscura signis quæ perficiuntur, explicantur. Hoc enim declarat verbum illud *dilatantur.* Nota vero, quod Pater dicat quæ adumbrate in psalmis dicuntur, Scripturarum lectione explanari.

In his. In his enim, Scripturis scilicet, is qui acriter aspicit intelligit unum eumdemque Spiritum omnes dixisse.

Promulgatur. Ut per se Vetus explanans.

Uti illud quid dixerit. Quod ἡ μέν, id est Vetus Testamentum, dixit : ἡ δέ, id est Novum autem,
B perficit.

Theologiæ. Nota eum Veterem Scripturam theologiam, id est Dei sermonem vocare : Novam autem, θεουργίαν, id est Dei operationem.

§ VI. *Penitus horum.* Qui omnino, ac plane horum rudes manere, nec audire sponte constituerunt.

Divinæ generationis. Hoc est sancti baptismi.

Porro catechumenos. De catechumenis, energumenis, et iis qui sunt in pœnitentia (dicit); et quorum sint participes.

Ac postremus quidem. Catechumenos postremos esse (dicit).

Exsortes, Gr. ἀμέθεκτοι. Non participes.

C *Foveantur*, Gr. μαιευόμενοι. Renati.

Abortivi, Gr. ἀμβλωθρίδια. Partus mortui.

Profanus quidem et hic, Gr. ἀνίερος μὲν καὶ αὐτή. Non initiatus. Nota, eum in numerum energumenorum ascribere etiam eos qui corporis illecebris sine animi mutatione et pœnitentia manent : velut scortatores, studiosos spectaculorum, et eos qui similia tractant : quos nominans divinus Apostolus, subjicit, cum ejusmodi nec cibum sumere [1]. Hæc etiam in his quæ sequuntur, magis explanat. Sciendum est autem, huic talium **67** rerum differentiæ et distantiæ, diligentiæ nunc non esse locum.

Quisquis ejusmodi est. Nota, eum qui Deo conjunctus est, non vexatum iri ab immundo spiritu.
D

Detestabilissima obsessione. Nota quod libidinosi supra eos qui in diaboli obsessionem incidunt, a dæmone agantur.

Quæ vere sunt. Nota quod ea quæ vere sunt, virtutes dicit.

Materialem. Quoniam etiam materia, multa patitur, et commutatur.

In alienis. Nota, peccata esse aliena a nobis; neque enim naturale est peccatum, sed aptitudo ad omne opus bonum, secundum Apostolum [m], et illud

[1] I Cor. v, 11. [m] II Cor. ix, 8.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[18] δαίμονος.

in Psalmis : *Et ab alienis parce servo tuo* [n]. Hinc etiam intelligis id quod a Domino dictum est : *Si vero in alieno fideles non inventi estis, vestrum quis vobis dabit* [o]? Ob eamque causam aliena hæc non exsistentia dicuntur. Non enim naturæ sunt, sed adulterina. Actio autem quæ secundum naturam est, ens est, et nostra est. Aliter. Aliena dixit ea quæ ad mundum pertinent, quod non cujusquam proprie sint, sed ab aliis ad alios transeant et transferantur; aut etiam quod non sit posita in his penitus nostra vivendi ratio, sed aliam vitam spectet, cujus etiam causa nati sumus.

Ministri. Id est, ne quis eorum qui agitantur a dæmone, quid patiatur; ut deinceps dicit.

Qui passionibus exagitantur. Demonstratio efficax.

Uti demum divino. De ordine eorum, qui dimittuntur.

Qui initiati non sunt. Catechumeni, libidinosi.

Qui terroribus. Expressionumque illusiones.

Præ ignavia. Nota, unde dicat aliquos fideles a dæmonibus agitari.

Habitu, amoreque. Id est (quasi) pœnitentia.

Omnino sancti. Fideles qui cum Deo et inter se conjuncti sunt.

Generali. Generalem dixit laudum recitationem, aut quod ab omnibus fiat, aut quod pro universorum gratia.

Hymnum autem hunc. Observa, ab eo appellatum esse hymnum, symbolum, professionem, et gratiarum actionem.

Videtur enim mihi. Ad quem finem spectet symbolum.

Substantiam quidem. Hoc est secundum **68** Apostoli sententiam dicentis : Omnia enim nostra sunt [p]. Primigenias autem venustates appellat eas quæ in divina natura videntur, quarum homines pro captu, et modo suo Deus pro sua benignitate participes fecit; aut certe dicit, id ad cujus imaginem et similitudinem facti sunt.

Præparatis. Hoc est bonis, quæ nobis ab eo comparantur.

Perfecta. Nota, quid de Christo dicat, sive de perfecta ejus assumptione humanitatis etiam contra Apollinarium.

Divinus panis. Animadverte, non solum divinum panem obtectum proponi solitum fuisse, verum etiam sanctum calicem; quod nunc minime observatur.

§ VIII. *Divinissima vero salutatio*. Nota cur salutatio fieret.

Cupiditates, ex. Observa cupiditates carnis et

A δειότης, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, καὶ τὸ ἐν Ψαλμοῖς· *Καὶ ἀπὸ ἀλλοτρίων φεῖσαι τοῦ δούλου σου*. Ἔνθεν νοεῖς καὶ τὸ εἰρημένον παρὰ Κυρίου· *Εἰ δὲ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐχ εὑρέθητε, τὸ ὑμῶν τίς ὑμῖν δώσει;* Διὰ τοῦτο καὶ τὰ ἀλλότρια ταῦτα οὐκ ὄντα λέγεται· οὐ γὰρ τῆς φύσεώς εἰσιν, ἀλλὰ νόθα· τὸ δὲ κατὰ φύσιν πράττειν ὄν ἐστι καὶ ἡμέτερον. Ἄλλως· Ἀλλότρια ἔφη τὰ κατὰ κόσμον, ὡς οὐ τινὸς ἰδικῶς [ἴδια], ἀλλ' ἐξ ἄλλων εἰς ἄλλους μεταπίπτοντα ἢ καὶ ὡς οὐκ οὔσης ἐν τούτοις διὰ παντὸς τῆς ἡμετέρας διαγωγῆς, ἀλλὰ πρὸς ἕτερον βίον ὁρώσης, ἐφ' ᾧ καὶ γεγόναμεν.

Τοῦ λειτουργοῦ. Τουτέστι, μή τινες τῶν ἐνεργουμένων ἐμπαθῶσιν [10], ὡς ἑξῆς φησιν.

Ἡ τῶν ἐμπαθῶς. Ἀπόδειξις ἐναργής.

B

Ἐπειδὴ δὲ τοῦ θείου. Περὶ τῆς τάξεως τῶν ἀπολυομένων.

Ἀμύητοι. Οἱ κατηχούμενοι, οἱ ἀσελγεῖς.

Δείματά τε. Ἐκτυπώσεών τε χλευάσματα.

Δι' ἀνανδρίαν. Σημείωσαι, πόθεν φησὶν ὑπὸ δαιμόνων ἐνοχλεῖσθαί τινας τῶν πιστῶν.

Ἕξει καὶ ἔρωτι. Οἱονεὶ τῇ μετανοίᾳ.

Οἱ πανίεροι. Οἱ πιστοὶ, καὶ πρὸς Θεὸν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἡνωμένοι.

[α] *Καθολικῇ*. Καθολικὴν ἔφη τὴν ὑμνολογίαν, ἢ ὡς ὑπὸ πάντων ᾀδομένην, ἢ ὡς ὑπὲρ καθολικῆς χάριτος γινομένην.

C [β] *Τὸν ὕμνον δὲ τοῦτον*. Σημείωσαι, ὅτι τὸν ὕμνον, σύμβολον καὶ ὁμολογίαν, καὶ εὐχαριστίαν ἐκάλεσε.

Δοκεῖ γάρ μοι. Πρὸς τί πέρας ὁρᾷ τὸ σύμβολον.

[γ] *Τὴν μὲν οὐσίαν*. Τουτέστι κατὰ τὸν τοῦ Ἀποστόλου λόγον εἰπόντος· Πάντα γὰρ ἡμῶν ἐστιν. Ἀρχέτυπα δὲ κάλλη φησὶ τὰ τῇ θείᾳ φύσει ἐπιθεωρούμενα, ὧν τὴν κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον μετουσίαν τοῖς ἀνθρώποις ἐδωρήσατο· ἢ τὸ κατ' εἰκόνα λέγει καὶ καθ' ὁμοίωσιν.

[δ] *Ἐπισκευαστοῖς*. Τουτέστι τοῖς ἐξ αὐτοῦ κατασκευαζομένοις ἀγαθοῖς εἰς ἡμᾶς.

[ε] *Παντελεῖ τῶν*. Σημείωσαι, τί φησι περὶ Χριστοῦ, ἤγουν τῆς τελείας αὐτοῦ ἐνανθρωπήσεως, καὶ
D κατὰ Ἀπολλιναρίου.

Ὁ θεῖος ἄρτος. Σημείωσαι, ὅτι οὐ μόνον ὁ ἅγιος ἄρτος κεκαλυμμένος προετίθετο, ἀλλὰ καὶ τὸ θεῖον ποτήριον· ὅπερ νῦν οὐ γίνεται.

§ VIII. *Θειότατος ἀσπασμός*. Σημείωσαι, διὰ τί ὁ ἀσπασμὸς δίδοται.

Ἐπιθυμίας, ἐξ. Σημείωσαι, ὅτι αἱ ἐμπαθεῖς ἐπι-

[n] Psal. XVIII, 14. [o] Luc. XVI, 12. [p] I Cor. III, 22.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[10] ἐμπαθῶς.

θυμίαι μερισταί εἰσι, μερίζουσαι ἡμᾶς καὶ τοῦ Θεοῦ καὶ ἀλλήλων· τάχα δὲ καὶ ἑαυτῶν.

Ὁμοειδεῖς ἀπέχθειαι. Τουτέστι πρὸς τοὺς ὁμοίους ἀνθρώπους.

§ IX. *Πτυχῶν.* Διὰ τί μετὰ τὸν ἀσπασμὸν δίπτυχα ἀναγινώσκεται.

Τοὺς ὁσίως. Σημείωσαι, ὅτι τὰ δίπτυχα τῶν ἀποθανόντων ἐπὶ αὐτοῦ μόνον ἀνεγινώσκετο [οὐχ, ὡς νῦν, καὶ τῶν ζώντων].

Ἡ θεολογία φησί. Ταῦτα ἐκ τῆς λεγομένης Σοφίας Σολομῶντος· καὶ σημείωσαι, ὅτι καὶ οὗτος ὁ ἅγιος πατὴρ ταύτῃ ἐχρήσατο.

Σκόπει δέ. Τοῦτό φησιν, ὅτι τὸ λεγόμενον ἐν προφήταις ἀναμνῆσαι ἐνώπιον Κυρίου, οὐχ οὕτω δεῖ νοεῖν, ὡς τῆς μνήμης τοῦ Θεοῦ ἀνανεουμένης ἐν τῇ φαντασίᾳ τοῦ μνημονικοῦ· ὅπερ ἐπὶ τῶν ἐν σαρκὶ προσδεδεμένων νοερῶν, τουτέστιν ἡμῶν, συμβαίνει, ἀλλὰ μνήμη Θεοῦ εἰκότως λέγοιτ' ἂν ἡ γνῶσις τοῦ Θεοῦ, καθ' ἣν γινώσκει τοὺς τελείους, θεοειδεῖς ἐν αὐτῷ γενομένους δι' ἐναρέτου βίου, καὶ ἀξιωθέντας τῆς ἀνεπιλήστου περὶ αὐτὸν γνώσεως. [Σημείωσαι πῶς λαμβάνει τὸ ῥητὸν τοῦ ψαλμοῦ].

Συμβόλων. Τοῦ σώματος καὶ αἵματος.

§ X. *Ὕδατι τάς.* Τί τὸ νίψασθαι τὰς χεῖρας, καὶ πότε.

Φησὶν, ὁ λελουμένος. Σημείωσαι, πῶς λαμβάνει ὁ πατὴρ τὸ τοῦ Κυρίου ῥητὸν, τὸ λέγον· *Ὁ λελουμένος οὐ χρείαν ἔχει ἢ τοὺς πόδας νίψασθαι.* Ἡ δὲ σύνταξις τῶν προκειμένων πρὸς τὸ *ὑπαινίσσεται* τὴν ἀπόδοσιν ἔχει, ἵν' ᾖ τὸ λεγόμενον οὕτως· Ὅ τι μὲν τόδε ἐστὶν, ὑπαινίσσεται, ὁ λουτὴρ μὲν ἐν τῇ νομικῇ λατρείᾳ, ἐν δὲ τῇ καθ' ἡμᾶς ἡ τῶν χειρῶν ἀπόνιψις. Τὸ δὲ *ἄσχετος* καὶ *ἀπόλυτος* δηλοῖ, ὡς τῇ ἥττονι οὐκ ἐνεχθήσεται ἀγωγῇ καὶ διαθέσει. Ἄλλως· Ἡ καθ' ὑπέρβασιν τῆς συντάξεως ταύτης ἀνάγνωσις οὕτως ἁρμοσθήσεται· ὅτι μὲν οὖν, ὡς τὰ λόγιά φησιν, ὁ λελουμένος οὐ δεῖταί τινος [ἑτέρας] καθάρσεως, εἰ μὴ τῆς τῶν ἄκρων, εἴτ' οὖν ἐσχάτων, ἑαυτοῦ νίψεως, δι' ἧς ἀκροτάτης καθάρσεως ἐν πανάγνῳ τοῦ θεοειδοῦς ἕξει ἄχραντον ποιήσεται καὶ ἀκηλίδωτον τὴν ἐπιστροφὴν, καὶ πρὸς τὰ δεύτερα προϊὼν ἀγαθοειδῶς· ὡς τοῦ θεοειδοῦς ἀποσώζων τὸ πλῆρες καὶ ὁλόκληρον, ἄσχετος ἔσται καὶ ἀπόλυτος, ὡς καθάπαξ ἑνοειδὴς καὶ πρὸς τὸ ἓν αὖθις ἑνιαίως ἐπιστρεφόμενος.

Εἰ μὴ τῆς τῶν ἄκρων. Τί ἐστι τὸ μὴ δεῖσθαι τὸν λουσάμενον ἑτέρας νίψεως, εἰ μὴ τὰ ἄκρα νίψασθαι· δεύτερα δέ φησι τὰ αἰσθητὰ, εἰς ἃ διὰ φαντασίας προσπάσχει ἡ ψυχή.

Ὁ μὲν ἱερός. Σημείωσαι, ὅτι οὐ λουτὴρ ἦν ἐν τῷ νόμῳ, καὶ ὅτι σύνταγμα ἔχει ἄλλο περὶ τῆς κατὰ νόμον ἱεραρχίας, ὅπερ οὐ φέρεται.

Τοῦ ἱεράρχου. Σημείωσαι τὸ ἔνθεον τοῦ ἱερέως· [τὸ ἀληθῶς τελειότατον].

ᵃ Joan. XIII, 10.

A corporis vim habere dividendi, cum et a Deo nos, et nos inter nos dividant; fortassis autem et a nobismetipsis.

Adversus æquales inimicitiæ. Id est cum similibus hominibus.

§ IX. *Tabularum.* Cur post salutationem sanctorum nomina recitentur.

Qui sancte. Nota mortuorum tantum, eo pontifice, recitari solita fuisse nomina [non, ut nunc, etiam vivorum].

Theologia docet. Hæc est Salomonis Sapientia quæ dicitur. Nota etiam hunc sanctum Patrem ea usum fuisse.

Adverte autem. Hoc ait, quod in prophetis dicatur, recordari coram Deo, non ita accipiendum et
B intelligendum esse, quasi Dei memoria renovetur in ea parte animi, in qua objectarum rerum memoria consignatur; id quod in iis qui mentis compotes in carnis carcere alligati sunt, id est nobis, contingit; sed quod memoria Dei recte dicatur Dei scientia, qua perfectos cognoscit : qui similitudinem Dei expresserunt vita virtuti consentanea; et qui digni fuerunt habere ejus notitiam, quæ deleri obliterarique non potest. [Nota quomodo accipiat dictum psalmi.]

Symbolis. Corporis et sanguinis.

§ X. *Aqua.* Quid sit abluere manus, et quando.

Dicit, qui lotus est. Nota, quomodo pater hæc
C Domini verba accipiat : *Qui lotus est, non indiget, nisi ut pedes lavet* ᵃ. Constructio autem eorum quæ proponuntur, ad verbum ὑπαινίσσεται respectum habet, ut sit horum verborum sententia : Quid quidem hoc et illud sit subindicat : **69** pelvis quidem in legis cultu et religione, in nostra autem manuum lavatio. Illud autem *solutus et liber*, declarat eum inferiorem vitam et animi constitutionem non esse secuturum. Aliter : Lectio constructionis quæ hyperbato seu transgressione constat, sic copulabitur : Quoniam igitur, ut Scripta divina loquuntur, qui lotus est non indiget expiatione, nisi summarum sive extremarum suarum partium lavatione, ex summa expiatione in sanctissimo divinæ similitudinis habitu et statu, non inquinatam nec contamina-
D tam faciet conversationem suam; et cum ad secunda prodierit benigni Dei imitatione, ut divinæ similitudinis perfectionem integritatemque retinens, solutus erit ac liber, quasi uniusmodi et ad unum uno singularique modo revertens.

Nisi summitatum. Quid sit eum qui lavit, non egere alia, nisi extremarum partium lavatione. *Secunda* vocat ea quæ sub sensum cadunt, ad quæ animus specie ac visis afficitur.

Porro sacrum. Nota quod non erat pelvis in lege, et quod tractatum alium habeat de hierarchia, quæ in lege erat, qui non exstat.

Pontificis. Nota divinum afflatum sacerdotis [vere perfectissimum].

A *Ad sacrificium expiatos esse.* Divino sacrificio scilicet.

Speculorum splendorem. Specula appellat sanctorum animos, quod divinæ sint lucis capaces, vimque eam habeant, ut melioris conditionis similes sint.

Penetrare cupientibus, Gr. ἐφιέντων διϊέναι. Hoc etiam loco Attice loquens, ut Atheniensis, verbum hoc construxit dicens : Τῶν μαρμαρυγῶν ἐφιέντων splendoribus cupientibus ; cum debuisset dicere per femineum ἐφιεισῶν. Quin etiam supra in libro *De cœlesti hierarchia*, cap. 7 fusius genus dicendi Atticorum esse docuimus; ibi igitur legito.

Cæterum pontificis illa. Nota, cur pontifex in altari, sive in sanctis, id est ante illa, abluatur.

B *Et summitatis.* Summæ lavationis scilicet.

Et in aspectum. Diutius tunc obtecta divina dona manebant, usque ad tempus sanctæ communionis : idque paulo post explicat; aut accurata hæc est explicatio, quod pontifex attollens sanctum panem, ostendebat benedictionem, seu sacramentum dicens : Sancta sanctis.

70 *Quænam porro.* Providentiam erga nos universam, pauci norunt, aut forsitan ne pauci quidem : et propter quam oblatio.

Opitulatorem, Gr. ἀρωγόν. Auxiliarem.

Humanam. De hominum lapsu.

C *Prævaricatio*, Gr. ὑπερβασία. Transgressio.

Suis propensionibus. Hoc est proprio arbitrio. Constructio ad ea quæ supra dicta sunt, pertinet; dixit enim humanam naturam vita multis malis et perturbationibus obnoxia excipit. Alia vero sunt intermedia, ab ἀκολούθως γάρ, usque ad ἔνθεν ἐλεεινῶς.

Illecebrosis. Officiosis.

Originem. Quandoquidem status nostri originem a terra habemus; corpus enim nostrum ex ea constat : jure ac merito post transgressionem finem etiam principio consentaneum habemus. In terram enim revertimur. Quandoquidem dictum sit : *Terra es, et in terram reverteris* [r].

D *Finem.* Hoc est mortem.

Vita quæ ad superna tendat, Gr. ἀναγώγου ζωῆς. Ἀνάγωγον vitam dicit eam quæ superiora quærit, et ad Deum spectat.

Multis passionibus obnoxiam immutationem. Quid sit ἀλλοίωσις in corporibus, in libro *De divinis nominibus* diximus.

Exitiosis, Gr. δυσμενεῖς. Ærumnosis.

In status privationem misere. In status privatio-

Ἱερουργίαν ἀποκεκαθάρθαι. Τῇ θείᾳ ἱερουργίᾳ δηλονότι.

Ἐσόπτρων ἀγλαΐαν. Ἔσοπτρά φησι τὰς τῶν ἁγίων ψυχὰς, ὡς τοῦ θείου φωτὸς δεκτικὰς, καὶ τῆς κρείττονος λήξεως ἀφομοιωτικάς.

Ἐφιέντων διϊέναι. Καὶ νῦν Ἀττικίζων, ὡς Ἀθηναῖος, συνέταξε τὸ ῥητὸν φάσκων, τῶν μαρμαρυγῶν ἐφιέντων τὴν οἰκείαν αἴγλην· δέον πρὸς θηλυκὸν τῶν μαρμαρυγῶν ἐφιεισῶν εἰπεῖν, ὃ δὴ καὶ ἄνω ἐν κεφαλαίῳ ζ' τοῦ *Περὶ οὐρανίας ἱεραρχίας* βιβλίου πλατύτερον ἐδείξαμεν, ὡς Ἀττικὸν τὸ σχῆμα. Ἐκεῖ οὖν ἀνάγνωθι.

Ἡ δὲ τοῦ ἱεράρχου. Σημείωσαι, διὰ τί ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου νίπτεται ὁ ἱεράρχης, ἤτοι ἐπὶ τῶν ἁγίων, τουτέστιν ἔμπροσθεν αὐτῶν.

Καὶ τῆς ἀκροτάτης. Τῆς ἄκρας καθάρσεως δηλαδή.

Καὶ ὑπ' ὄψιν. Μᾶλλον τότε ἔμενον κεκαλυμμένα τὰ θεῖα δῶρα, ἕως καιροῦ τῆς ἁγίας μεταλήψεως· καὶ τοῦτο δηλοῖ μετ' ὀλίγα. Ἢ τόγε ἀκριβὲς, ὅτι κουφίζων ὁ ἱεράρχης τὸν ἅγιον ἄρτον, ἐδείκνυ τὴν εὐλογίαν, λέγων· Τὰ Ἅγια τοῖς ἁγίοις.

Τινὰς μὲν οὖν. Τὰς εἰς ἡμᾶς προνοίας πάσας ὀλίγοι ἴσασι, τάχα δὲ οὐδὲ ὀλίγοι ἴσασι· καὶ περὶ τίνος ἡ προσκομιδή.

Ἀρωγόν. Βοηθόν.

Τὴν ἀνθρωπείαν. Περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀποπτώσεως.

Ὑπερβασία. Παραβασία.

Οἰκείαις ῥοπαῖς. Ὅ ἐστιν αὐθαιρέτως [20]. Ἡ δὲ σύνταξις πρὸς τὰ ἄνω εἰρημένα ἐστίν· εἶπε γὰρ, ὅτι τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν ἡ πολυπαθεστάτη ζωὴ διαδέχεται. Τὰ δὲ ἄλλα διὰ μέσου, ἀπὸ τοῦ *ἀκολούθως γὰρ* ἕως τοῦ *ἔνθεν ἐλεεινῶς.*

Θελκτικαῖς. Θεραπευτικαῖς.

Τὸ τῆς ἀρχῆς. Ἐπειδὴ καὶ ἀρχὴν τῆς συστάσεως ἐκ γῆς ἔχομεν· τὸ γὰρ σωματικὸν ἡμῶν ἐξ αὐτῆς· εἰκότως μετὰ τὴν παράβασιν καὶ τὸ τέλος πρόσφορον ἔχομεν τῇ ἀρχῇ· εἰς γῆν γὰρ ἀναλύοντες· ἐπεὶ ἐῤῥέθη, ὅτι *Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ.*

Πέρας. Τουτέστι τὸν θάνατον.

Ἀναγώγου ζωῆς. Ἀναγωγὸν [δὲ] ζωὴν τὴν τὰ ἄνω ζητοῦσαν, καὶ πρὸς Θεὸν ἐπεστραμμένην φησί.

Πολυπαθεστάτην ἀλλοίωσιν. Τί ἐστιν ἀλλοίωσις ἐπὶ σωμάτων, ἐν τῷ *Περὶ τῶν θείων ὀνομάτων* διεξήλθομεν.

Δυσμενεῖς. Ταλαιπώρους.

Εἰς ἀνυπαρξίας οἰκτρῶς. Εἰς ἀνυπαρξίαν δὲ διὰ

[r] Gen. III, 19.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[20] γρ. αὐθαιρέτοις.

τὴν ἁμαρτίαν· ὁ γὰρ ἁμαρτωλὸς τρόπον τινὰ οὐχ ὑπάρχει· τὸ γὰρ κακὸν ἀνύπαρκτον.

A nem propter peccatum; peccator enim quodammodo non exsistit; malum enim exsistentia caret.

[*Ἀπειροτάτη φιλανθρωπία*. Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως, ὅτι ταύτην φιλανθρώπως ἐνήργησεν.]

[*Dei principalis bonitatis*. Agit de Incarnatione; quod eam misericorditer perfecerit.]

Αὐτουργὸν ἡμῶν. Σημείωσαι τὴν ἀκρίβειαν τῶν δογμάτων, ἐν πολυπληθείᾳ λέξεων φραζομένην, καὶ πολεμοῦσαν πάντας αἱρετικούς· τὸ μὲν γὰρ αὐτουργὸν γενέσθαι τὴν εἰς ἡμᾶς πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ δηλοῖ, ὅτι αὐτὸς ἦν ὁ Θεὸς Λόγος· οὐ μὴν ἄλλος ἐν ἄλλῳ, ὥς τινες μαίνονται σὺν Νεστορίῳ. Τὸ δὲ ἐν ἀληθεῖ μεθέξει πάντων τῶν ἡμετέρων ἀναμαρτήτως καὶ Μανιχαίους, καὶ Εὐτυχιανιστὰς [21], καὶ Ἀπολλιναριστὰς, καὶ Ἀκεφάλους, καὶ πάντας ἀπαξαπλῶς τοὺς αἱρετίζοντας καταβάλλει.

Per se operantem nostri. Nota accuratam observationem decretorum, quæ in multitudine dictionum dicitur, expugnatque omnes hæreticos. Nam per se operantem fuisse erga nos Dei providentiam, declarat, quod Verbum idem erat Deus; non vero alius in alio, ut quidam cum Nestorio insaniunt. Illud vero, in vera participatione omnium quæ nostra sunt sine peccato, et Manichæos et Eutychianos, et Apollinarios et Acephalos, et uno nomine omnes hæreticos prosternit.

Ἕξεως. Τὸ ἕξεως ἐνταῦθα οὐ ποιότητός τινος ἐμμόνου νοητέον, ἀλλὰ καθέξεως καὶ διαμονῆς, ἤτοι κατασχέσεως.

Habitu seu statu, Gr. ἕξεως. Ἕξεως hoc loco, B non qualitatis cujusdam stabilis intelligendum: sed comprehensionis et firmitatis aut retentionis.

Οὐ κατὰ δύναμιν. Σημείωσαι, ὅτι οὐκ ἐν ἰσχύϊ ἐνίκησεν ὁ Χριστὸς τὸν Σατανᾶν, ἀλλὰ κρίσει καὶ δικαιοσύνῃ. Τοῦτο καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἐν τῷ *Κατηχητικῷ φησιν*.

Non viribus. Nota Christum non **71** robore vicisse diabolum; sed judicio et justitia. Hoc etiam Gregorius Nyssenus in *Catechetico* dicit.

Ὀλβίου. Πλουσίου.

Beato, Gr. ὀλβίου. Diviti, copioso.

Ἀνείδεον κάλλεσι. Καὶ ἀνωτέρω οὕτως ἔφημεν, ὅτι *ἀνείδεον* τὸ τῆς ἀγνοίας σκότος φησί. Σημαίνει δὲ [22] τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν.

Informem pulchritudinibus. Etiam supra ita diximus, quod ἀνείδεον ignorationis caliginem dicat. Significat autem libertatem nostram.

Ἐναγεστάτων. Μεμιασμένων.

Fœdissimis. Coinquinatorum.

§ XII. *Ἀεὶ ταῖς ἱεραρχικαῖς*. Τῆς θεαρχικῆς ἀγαθότητος, ὡς ἔφη ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου.

§ XII. *Semper hierarchicis*. Divinæ bonitatis, sicut dixit in principio capitis.

Ὑμνήσας δὲ καί. Τουτέστι τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον εὐλογῶν τῶν ἁγίων δώρων. Σημείωσαι δὲ ὅτι πανταχοῦ συμβολικὴν λέγει τὴν θείαν ἱερουργίαν, καὶ τὰ ἅγια δῶρα σύμβολα τῶν ἄνω καὶ ἀληθινωτέρων.

Collaudans, etc. Id est, panem et calicem benedicens C sanctorum donorum. Nota vero quod ubique sacramentale dicit divinum sacrificium, et sancta dona sacramenta esse cœlestium, et veriorum.

Τὸν γὰρ ἐγκεκαλυμμένον. Οὕτω καὶ πρὸ ὀλίγου εἴρηται, ὅτι κεκαλυμμένον ἔμενε τὸ θεῖον δῶρον ἕως καιροῦ μεταλήψεως, εἰ μὴ ἄρα κεκαλυμμένον λέγεται τὸ ἀπὸ τῶν πολλῶν καὶ ἔξω ἑστώτων, καὶ ἁπλῶς λαϊκῶν ἀποκεκρυμμένον.

Opertum enim. Sic etiam paulo ante dictum est, quod opertum manebat divinum donum usque ad tempus communionis; nisi forte opertum dicitur, id quod multis et iis qui extra stant, et uno nomine, laicis occultum est.

Τὸ γὰρ ἓν καὶ ἁπλοῦν. Ἐπειδὴ καὶ ψυχὴν νοερὰν καὶ σῶμα γήϊνον ἔλαβε. [Ἐξ ἡμῶν εἰδοποιούμενον, τοῦτ' ἔστι τὸ καθ' ἡμᾶς εἶδος, ἤγουν τὴν φύσιν λαβών.] Σημείωσαι δὲ πῶς κοινωνοὶ θείας φύσεως γινόμεθα Χριστῷ ἑνούμενοι. Σημείωσαι καὶ τὰ περὶ τῆς οἰκονομίας, καὶ τίς ὁ φανεὶς, καὶ τίς ἡ κλάσις τοῦ ἄρτου, καὶ διανομή.

Unicum enim illud, ac simplex. Quandoquidem et animam intellectualem, et corpus terrenum accepit. [Ex nobis formatus, hoc est, specie seu natura nostra assumpta.] Nota vero, quomodo participes divinæ naturæ efficiamur Christo uniti: nota etiam ea quæ incarnationem attingunt, et quis apparuerit: D quæ sit fractio panis et distributio.

Κατ' ἄκρον. Τουτέστι κατ' ἄκραν ἕνωσιν καὶ τελείαν, καὶ οὐσιώδη καθ' ὑπόστασιν ἀληθῆ.

Per summam, Gr. κατ' ἄκρον. Id est summa conjunctione et perfecta, atque substantiali secundum veram subsistentiam.

Ἀλωβήτου. Ἀβλαβοῦς.

Immaculatæ, Gr. ἀλωβήτου. Innocuæ.

Χρὴ γὰρ ἡμᾶς. Σημείωσαι τίς ὁ σκοπὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ [23].

Oportet enim nos. Nota, quis finis Christianæ perfectionis.

Ὑπ' ὄψιν ἄγων. Περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνταῦθά φησιν οὐ συμβολικῶς, ὃν καὶ νοητὴν ἡμῶν ἔφη ζωήν. Τὸ δὲ *παντελεῖ*, ἐπειδὴ καὶ ψυχὴν νοερὰν, καὶ σῶμα γήϊνον ἀνέλαβε. Καὶ καλῶς

Sub aspectum adducens. De Domino nostro Jesu Christo hoc loco dicit non per signa; quem etiam spiritalem vitam nostram esse dixit. Verbum autem παντελεῖ adhibet; propterea quod et animum men-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[21] Εὐτυχιανιτάς. [22] σημείωσαι δέ. [23] Χριστιανῶν.

Ad sacrificium expiatos esse. Divino sacrificio scilicet.

Speculorum splendorem. Specula appellat sanctorum animos, quod divinæ sint lucis capaces, vimque eam habeant, ut melioris conditionis similes sint.

Penetrare cupientibus, Gr. ἐφιέντων διϊέναι. Hoc etiam loco Attice loquens, ut Atheniensis, verbum hoc construxit dicens : Τῶν μαρμαρυγῶν ἐφιέντων splendoribus cupientibus ; cum debuisset dicere per femineum ἐφιεισῶν. Quin etiam supra in libro *De cœlesti hierarchia*, cap. 7 fusius genus dicendi Atticorum esse docuimus; ibi igitur legito.

Cæterum pontificis illa. Nota, cur pontifex in altari, sive in sanctis, id est ante illa, abluatur.

Et summitatis. Summæ lavationis scilicet.

Et in aspectum. Diutiùs tunc obtecta divina dona manebant, usque ad tempus sanctæ communionis : idque paulo post explicat; aut accurata hæc est explicatio, quod pontifex attollens sanctum panem, ostendebat benedictionem, seu sacramentum dicens : Sancta sanctis.

70 *Quænam porro.* Providentiam erga nos universam, pauci norunt, aut forsitan ne pauci quidem : et propter quam oblatio.

Opitulatorem, Gr. ἀρωγόν. Auxiliarem.

Humanam. De hominum lapsu.

Prævaricatio, Gr. ὑπερβασία. Transgressio.

Suis propensionibus. Hoc est proprio arbitrio. Constructio ad ea quæ supra dicta sunt, pertinet; dixit enim humanam naturam vita multis malis et perturbationibus obnoxia excipit. Alia vero sunt intermedia, ab ἀκολούθως γάρ, usque ad ἔνθεν ἐλεεινῶς.

Illecebrosis. Officiosis.

Originem. Quandoquidem status nostri originem a terra habemus; corpus enim nostrum ex ea constat : jure ac merito post transgressionem finem etiam principio consentaneum habemus. In terram enim revertimur. Quandoquidem dictum sit : *Terra es, et in terram reverteris* [r].

Finem. Hoc est mortem.

Vita quæ ad superna tendat, Gr. ἀναγώγου ζωῆς. Ἀνάγωγον vitam dicit eam quæ superiora quærit, et ad Deum spectat.

Multis passionibus obnoxiam immutationem. Quid sit ἀλλοίωσις in corporibus, in libro *De divinis nominibus* diximus.

Exitiosis, Gr. δυσμενεῖς. Ærumnosis.

In status privationem misere. In status privatio-

A *Ἱερουργίαν ἀποκεκαθάρθαι.* Τῇ θείᾳ ἱερουργίᾳ δηλονότι.

Ἐσόπτρων ἀγλαΐαν. Ἔσοπτρά φησι τὰς τῶν ἁγίων ψυχὰς, ὡς τοῦ θείου φωτὸς δεκτικὰς, καὶ τῆς χρείττονος λήξεως ἀφομοιωτικάς.

Ἐφιέντων διϊέναι. Καὶ νῦν Ἀττικίζων, ὡς Ἀθηναῖος, συνέταξε τὸ ῥητὸν φάσκων, τῶν μαρμαρυγῶν ἐφιέντων τὴν οἰκείαν αἴγλην· δέον πρὸς θηλυκὸν τῶν μαρμαρυγῶν ἐφιεισῶν εἰπεῖν, ὃ δὴ καὶ ἄνω ἐν κεφαλαίῳ ζ' τοῦ *Περὶ οὐρανίας ἱεραρχίας* βιβλίου πλατύτερον ἐδείξαμεν, ὡς Ἀττικὸν τὸ σχῆμα. Ἐκεῖ οὖν ἀνάγνωθι.

Ἡ δὲ τοῦ ἱεράρχου. Σημείωσαι, διὰ τί ἐπὶ τοῦ θυσιαστηρίου νίπτεται ὁ ἱεράρχης, ἤτοι ἐπὶ τῶν

B ἁγίων, τουτέστιν ἔμπροσθεν αὐτῶν.

Καὶ τῆς ἀκροτάτης. Τῆς ἄκρας καθάρσεως δηλαδή.

Καὶ ὑπ' ὄψιν. Μᾶλλον τότε ἔμενον κεκαλυμμένα τὰ θεῖα δῶρα, ἕως καιροῦ τῆς ἁγίας μεταλήψεως· καὶ τοῦτο δηλοῖ μετ' ὀλίγα. Ἢ τόγε ἀκριβὲς, ὅτι κουφίζων ὁ ἱεράρχης τὸν ἅγιον ἄρτον, ἐδείκνυ τὴν εὐλογίαν, λέγων· τὰ Ἅγια τοῖς ἁγίοις.

Τινὰς μὲν οὖν. Τὰς εἰς ἡμᾶς προνοίας πάσας ὀλίγοι ἴσασι, τάχα δὲ οὐδὲ ὀλίγοι ἴσασι· καὶ περὶ τίνος ἡ προσκομιδή.

Ἀρωγόν. Βοηθόν.

Τὴν ἀνθρωπείαν. Περὶ τῆς τῶν ἀνθρώπων ἀπο-

C πτώσεως.

Ὑπερβασία. Παραβασία.

Οἰκείαις ῥοπαῖς. Ὅ ἐστιν αὐθαιρέτως [10]. Ἡ δὲ σύνταξις πρὸς τὰ ἄνω εἰρημένα ἐστίν· εἶπε γὰρ, ὅτι τὴν ἀνθρωπείαν φύσιν ἡ πολυπαθεστάτη ζωὴ διαδέχεται. Τὰ δὲ ἄλλα διὰ μέσου, ἀπὸ τοῦ *ἀκολούθως γὰρ* ἕως τοῦ *ἔνθεν ἐλεεινῶς*.

Θελκτικαῖς. Θεραπευτικαῖς.

Τὸ τῆς ἀρχῆς. Ἐπειδὴ καὶ ἀρχὴν τῆς συστάσεως ἐκ γῆς ἔχομεν· τὸ γὰρ σωματικὸν ἡμῶν ἐξ αὐτῆς· εἰκότως μετὰ τὴν παράβασιν καὶ τὸ τέλος πρόσφορον ἔχομεν τῇ ἀρχῇ· εἰς γῆν γὰρ ἀναλύοντες· ἐπεὶ ἐῤῥήθη, ὅτι *Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ*.

D *Πέρας.* Τουτέστι τὸν θάνατον.

Ἀναγώγου ζωῆς. Ἀναγωγὸν [δὲ] ζωὴν τὴν τὰ ἄνω ζητοῦσαν, καὶ πρὸς Θεὸν ἐπεστραμμένην φησί.

Πολυπαθεστάτην ἀλλοίωσιν. Τί ἐστιν ἀλλοίωσις ἐπὶ σωμάτων, ἐν τῷ *Περὶ τῶν θείων ὀνομάτων* διεξήλθομεν.

Δυσμενεῖς. Ταλαιπώρους.

Εἰς ἀνυπαρξίας οἰκτρῶς. Εἰς ἀνυπαρξίαν δὲ διὰ

[r] Gen. III, 19.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[10] γρ. αὐθαιρέτοις.

τὴν ἁμαρτίαν· ὁ γὰρ ἁμαρτωλὸς τρόπον τινὰ οὐχ ὑπάρχει· τὸ γὰρ κακὸν ἀνύπαρκτον.

[*Ἀπειροτάτη φιλανθρωπία.* Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως, ὅτι ταύτην φιλανθρώπως ἐνήργησεν.]

Αὐτουργὸν ἡμῶν. Σημείωσαι τὴν ἀκρίβειαν τῶν δογμάτων, ἐν πολυπληθείᾳ λέξεων φραζομένην, καὶ πολεμοῦσαν πάντας αἱρετικούς· τὸ μὲν γὰρ αὐτουργὸν γενέσθαι τὴν εἰς ἡμᾶς πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ δηλοῖ, ὅτι αὐτὸς ἦν ὁ Θεὸς Λόγος· οὐ μὴν ἄλλος ἐν ἄλλῳ, ὥς τινες μαίνονται σὺν Νεστορίῳ. Τὸ δὲ ἐν ἀληθεῖ μεθέξει πάντων τῶν ἡμετέρων ἀναμαρτήτως καὶ Μανιχαίους, καὶ Εὐτυχιανιστὰς [21], καὶ Ἀπολλιναριστὰς, καὶ Ἀκεφάλους, καὶ πάντας ἁπαξαπλῶς τοὺς αἱρετίζοντας καταβάλλει.

Ἕξεως. Τὸ ἕξεως ἐνταῦθα οὐ ποιότητός τινος ἐμμόνου νοητέον, ἀλλὰ καθέξεως καὶ διαμονῆς, ἤτοι κατασχέσεως.

Οὐ κατὰ δύναμιν. Σημείωσαι, ὅτι οὐκ ἐν ἰσχύϊ ἐνίκησεν ὁ Χριστὸς τὸν Σατανᾶν, ἀλλὰ κρίσει καὶ δικαιοσύνῃ. Τοῦτο καὶ Γρηγόριος ὁ Νύσσης ἐν τῷ *Κατηχητικῷ φησιν.*

Ὀλβίου. Πλουσίου.

Ἀνείδεον κάλλεσι. Καὶ ἀνωτέρω οὕτως ἔφημεν, ὅτι *ἀνείδεον* τὸ τῆς ἀγνοίας σκότος φησί. Σημαίνει δὲ [22] τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν.

Ἐναγεστάτων. Μεμιασμένων.

§ XII. *Ἀεὶ ταῖς ἱεραρχικαῖς.* Τῆς θεαρχικῆς ἀγαθότητος, ὡς ἔφη ἐν ἀρχῇ τοῦ κεφαλαίου.

Ὑμνήσας δὲ καί. Τουτέστι τὸν ἄρτον καὶ τὸ ποτήριον εὐλογῶν τῶν ἁγίων δώρων. Σημείωσαι δὲ ὅτι πανταχοῦ συμβολικὴν λέγει τὴν θείαν ἱερουργίαν, καὶ τὰ ἅγια δῶρα σύμβολα τῶν ἄνω καὶ ἀληθινωτέρων.

Τὸν γὰρ ἐγκεκαλυμμένον. Οὕτω καὶ πρὸ ὀλίγου εἴρηται, ὅτι κεκαλυμμένον ἔμενε τὸ θεῖον δῶρον ἕως καιροῦ μεταλήψεως, εἰ μὴ ἄρα κεκαλυμμένον λέγεται τὸ ἀπὸ τῶν πολλῶν καὶ ἔξω ἑστώτων, καὶ ἁπλῶς λαϊκῶν ἀποκεκρυμμένον.

Τὸ γὰρ ἓν καὶ ἁπλοῦν. Ἐπειδὴ καὶ ψυχὴν νοερὰν καὶ σῶμα γήϊνον ἔλαβε. [Ἐξ ἡμῶν εἰδοποιούμενον, τοῦτ' ἔστι τὸ καθ' ἡμᾶς εἶδος, ἤγουν τὴν φύσιν λαβών.] Σημείωσαι δὲ πῶς κοινωνοὶ θείας φύσεως γινόμεθα Χριστῷ ἑνούμενοι. Σημείωσαι καὶ τὰ περὶ τῆς οἰκονομίας, καὶ τίς ὁ φανεὶς, καὶ τίς ἡ κλάσις τοῦ ἄρτου, καὶ διανομή.

Κατ' ἄκρον. Τουτέστι κατ' ἄκραν ἕνωσιν καὶ τελείαν, καὶ οὐσιώδη καθ' ὑπόστασιν ἀληθῆ.

Ἀλωβήτου. Ἀβλαβοῦς.

Χρὴ γὰρ ἡμᾶς. Σημείωσαι τίς ὁ σκοπὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ [23].

Ὑπ' ὄψιν ἄγων. Περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνταῦθά φησιν οὐ συμβολικῶς, ὃν καὶ νοητὴν ἡμῶν ἔφη ζωήν. Τὸ δὲ *παντελεῖ*, ἐπειδὴ καὶ ψυχὴν νοερὰν, καὶ σῶμα γήϊνον ἀνέλαβε. Καὶ καλῶς

A nem propter peccatum; peccator enim quodammodo non exsistit; malum enim exsistentia caret.

[*Dei principalis bonitatis.* Agit de Incarnatione; quod eam misericorditer perfecerit.]

Per se operantem nostri. Nota accuratam observationem decretorum, quæ in multitudine dictionum dicitur, expugnatque omnes hæreticos. Nam per se operantem fuisse erga nos Dei providentiam, declarat, quod Verbum idem erat Deus; non vero alius in alio, ut quidam cum Nestorio insaniunt. Illud vero, in vera participatione omnium quæ nostra sunt sine peccato, et Manichæos et Eutychianos, et Apollinarios et Acephalos, et uno nomine omnes hæreticos prosternit.

B *Habitu seu statu*, Gr. ἕξεως. Ἕξεως hoc loco, non qualitatis cujusdam stabilis intelligendum : sed comprehensionis et firmitatis aut retentionis.

Non viribus. Nota Christum non **71** robore vicisse diabolum; sed judicio et justitia. Hoc etiam Gregorius Nyssenus in *Catechetico* dicit.

Beato, Gr. ὀλβίου. Diviti, copioso.

Informem pulchritudinibus. Etiam supra ita diximus, quod ἀνείδεον ignorationis caliginem dicat. Significat autem libertatem nostram.

Fœdissimis. Coinquinatorum.

§ XII. *Semper hierarchicis.* Divinæ bonitatis, sicut dixit in principio capitis.

C *Collaudans, etc.* Id est, panem et calicem benedicens sanctorum donorum. Nota vero quod ubique sacramentale dicit divinum sacrificium, et sancta dona sacramenta esse cœlestium, et veriorum.

Opertum enim. Sic etiam paulo ante dictum est, quod opertum manebat divinum donum usque ad tempus communionis; nisi forte opertum dicitur, id quod multis et iis qui extra stant, et uno nomine, laicis occultum est.

Unicum enim illud, ac simplex. Quandoquidem et animam intellectualem, et corpus terrenum accepit. [Ex nobis formatus, hoc est, specie seu natura nostra assumpta.] Nota vero, quomodo participes divinæ naturæ efficiamur Christo uniti : nota etiam ea quæ incarnationem attingunt, et quis apparuerit : D quæ sit fractio panis et distributio.

Per summam, Gr. κατ' ἄκρον. Id est summa conjunctione et perfecta, atque substantiali secundum veram subsistentiam.

Immaculatæ, Gr. ἀλωβήτου. Innocuæ.

Oportet enim nos. Nota, quis finis Christianæ perfectionis.

Sub aspectum adducens. De Domino nostro Jesu Christo hoc loco dicit non per signa; quem etiam spiritalem vitam nostram esse dixit. Verbum autem παντελεῖ adhibet; propterea quod et animum men-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[21] Εὐτυχιανιτάς. [22] σημείωσαι δέ. [23] Χριστιανῶν.

tis participem, et terrenum corpus accipit. Recte etiam dixit *inconfusa humanitatis assumptione;* mansit enim Deus qui homo visus est, servatis utrisque naturæ proprietatibus; et nota contra Apollinarios.

Nostram speciem induentem. Id est speciem nostram sive naturam cum assumpsisset.

Participes Dei. Nota, quomodo participes divinæ naturæ efficimur, Christo conjuncti.

72 § XIV. *In gratiarum actionem,* Εἰς εὐχαριστίαν. De eucharistia dicit.

Distributionem antecedit. Communiter ἡγεῖται pro προηγεῖται ponitur; quod primum oportet sacerdotem sumere, atque ita communicare, Sumptio igitur et communio ejus qui obtulit, mysticam reliquorum distributionem antecedit.

Divinis magisteriis. Qualem oporteat sacerdotem esse.

Qui temere abutuntur. Quod ait est ejusmodi: Ut sacerdos qui non primus capit ea quæ obtulit, profanus est; sic ii qui audent docere alios, nec faciunt quæ docent, profani sunt: faciendum est enim, atque ita docendum, secundum illud a Domino dictum: *Qui fecerit et docuerit, hic magnus vocabitur* [s].

Divina sententia. Divina lege.

Minime audendum. Metue omnino.

Aptatorem, Gr. ἁρμοστήν. Id est congruum. Ἁρμοστήν dicebant Lacedæmonii eum qui præfectus erat ab ipsis urbibus et oppidis, quæ eorum ditionis erant, ab ἁρμόζειν, id est aptando eos qui parent, ut vivant ex legibus. Hinc etiam ἁρμοστῆρας rursum appellabant Athenienses eos, qui ad bene vivendum alios dirigebant; ut plane dicit in dramate *Legatis* Plato comicus. Hoc igitur etiam loco Dionysius ἁρμοστήν episcopum Ecclesiæ principem proprie nominavit.

Quoniam qui sancta. Nota quid sit *Gustate, et videte* [t].

IN CAP. IV.

§ I. *Hoc modo ad illud unum.* Hoc est, ad intelligibile et spirituale.

Cum odoris fragrantia processione. Pro, cum episcopus totum templum incensis odoribus compleverit.

Canticum. Ἅγιος, id est Sanctus, scilicet; aut Alleluia.

Et super eo. Per ipsum enim omne quod sanctum est, perficitur.

III. § 1. *Sanctis.* Nota vere divinum verbum, quod oportet divinos viros occultos habere a vana gloria virtutis actiones.

Simulacrum, Gr. ἄγαλμα. Imago.

Si fas est, Gr. εἰ θέμις. Si justum.

In imagine. Etsi immutatam atque omni ex parte

[s] Matth. v, 19. [t] Psal. xxxiii, 9.

A εἶπεν *ἀσυγχύτῳ ἐνανθρωπήσει*· ἔμεινε γὰρ Θεὸς ἄνθρωπος ὀφθείς, καὶ ἑκατέρας φύσεως σώζων τὰ ἰδιώματα· καὶ σημείωσαι κατὰ Ἀπολλιναριστῶν.

Ἐξ ἡμῶν εἰδοποιούμενον. Τουτέστι τὸ καθ' ἡμᾶς εἶδος, ἤγουν τὴν φύσιν λαβόντα.

Κοινωνοὶ Θεοῦ. Σημείωσαι πῶς κοινωνοὶ θείας φύσεως γινόμεθα, Χριστῷ ἑνούμενοι.

§ XIV. *Εἰς εὐχαριστίαν.* Περὶ εὐχαριστίας.

Μεταδόσεως ἡγεῖται. Κατὰ κοινοῦ τὸ *ἡγεῖται*, ἤγουν προηγεῖται· ὅτι πρῶτον δεῖ τὸν ἱερέα μεταλαμβάνειν, καὶ οὕτω μεταδιδόναι. Οὐκοῦν ἡ μετοχὴ ἡγεῖται, καὶ ἡ μετάληψις τοῦ προσκομίσαντος τῆς μυστικῆς διανεμήσεως τῶν λοιπῶν.

B *Ταῖς ἐνθέοις διδασκαλίαις.* Ὁποῖον δεῖ τὸν ἱερέα εἶναι.

Οἱ τολμηρῶς ἀποκεχρημένοι. Ὃ λέγει τοῦτό ἐστιν· ὥσπερ ὁ ἱερεὺς μὴ πρῶτος μεταλαμβάνων τῶν ὑπ' αὐτοῦ προσκομισθέντων, ἀνίερός ἐστιν· οὕτω καὶ οἱ τολμῶντες διδάσκειν ἄλλους, μὴ πράττοντες ἃ διδάσκουσιν, ἀνίεροί εἰσι· δεῖ γὰρ ποιεῖν, καὶ οὕτω διδάσκειν, κατὰ τὸ εἰρημένον ὑπὸ [24] τοῦ Κυρίου· *Ὁ ποιήσας καὶ διδάξας, οὗτος μέγας κληθήσεται.*

Θεσμοθεσίας. Τοῦ θείου νόμου.

Οὐ τολμητέον. Φοβήθητι πάνυ.

Ἁρμοστήν. Τουτέστιν ἁρμόδιον. *Ἁρμοστὴν* ἔλεγον οἱ Λακεδαιμόνιοι, τὸν καθιστάμενον ὑπ' αὐτῶν ἄρχοντα τῶν ὑποκειμένων αὐτοῖς πόλεων, παρὰ C τὸ *ἁρμόζειν* τοὺς ἀρχομένους ζῆν κατὰ τοὺς νόμους, ὅθεν καὶ *ἁρμοστῆρας* πάλιν ἐκάλουν Ἀθηναῖοι τοὺς εἰς τὸ εὖ ζῆν διατάττοντας, ὡς σαφῶς Πλάτων ὁ κωμικὸς δηλοῖ ἐν *Πρέσβεσι* τῷ δράματι. Καὶ ἐνταῦθα τοίνυν *ἁρμοστὴν*, τὸν ἄρχοντα τῆς Ἐκκλησίας ἐπίσκοπον οἰκείως ὠνόμασε.

Τῇ γὰρ ἱερᾷ. Σημείωσαι τί ἐστι τό· *Γεύσασθε καὶ ἴδετε.*

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Δ'.

§ I. *Οὕτω πρὸς τὸ ἕν.* Τουτέστι πρὸς τὸ νοητὸν καὶ πνευματικόν.

Εὐόσμου περιαγωγῆς. Ἀντὶ τοῦ θυμιάσαντος τοῦ ἐπισκόπου πᾶσαν τὴν ἐκκλησίαν.

D *Μελῴδημα.* Τὸ Ἅγιος δηλονότι, ἢ καὶ τὸ Ἀλληλούϊα.

Καὶ τὴν ἐπ' αὐτῷ. Δι' αὐτοῦ γὰρ ἅπαν ἅγιον τελειοῦται.

III. § I. *Τοῖς ἱεροῖς.* Σημείωσαι ἀληθῶς θεῖον λόγον, ὅτι δεῖ τοὺς θείους ἄνδρας κεκαλυμμένας ἔχειν ἀπὸ δόξης κενῆς τὰς τῆς ἀρετῆς πράξεις.

Ἄγαλμα. Εἰκών.

Εἰ θέμις. Εἰ δίκαιον.

Ἐν τῇ εἰκόνι. Εἰ καὶ τὸ ἀπαράλλακτον καὶ πάντη

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[24] παρὰ.

ὅμοιον ἔχει ἡ εἰκὼν πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, ἀλλ' ἡ οὐσία, φησὶ, διάφορος· ἡ μὲν γὰρ ἄψυχος· τὸ δὲ ἔμψυχον· καὶ τὸ μὲν ἀληθινὸν ζῶον ἔμπνουν· τὸ δὲ τοῦ ζωγράφου ἔργον ἐκ κηροῦ καὶ χρωμάτων[25]· ἐν τούτῳ τοίνυν τῆς διαφορᾶς θεωρουμένης, ἡ ταυτότης ἐν ἀμφοτέροις τῇ ὁμοιότητι διάφορος.

Ἴνδαλμα. Ὁμοίωμα.

Εἰκότως. Πρὸς τὸ θεῖον κάλλος δηλονότι.

Δρῶσι. Πράττουσιν.

Εἰς τὸ θεαθῆναι. Σημείωσαι, πῶς ἐκλαμβάνει τὸ μὴ δεῖν ἡμῶν τὰς εὐποιίας ἐκπομπεύειν.

Εἰσὶν εὐωδίας. Τουτέστιν· ὁ Θεός (τοῦτο γὰρ ἡ εὐωδία), τὸ ἀληθῶς καλὸν ἀφ' ἑαυτοῦ ποιῶν, εἰς ἅπαντας οὐκ ἐπιστρέφεται, τουτέστιν οὐ φροντίζει κενοδόξως τῶν μὴ ἀποδεχομένων ἔσθ' ὅτε τὰς παρ' αὐτοῦ κρίσεις, οὐδὲ ἐπιτηδεύει δόξαν ἔχειν παρὰ ἀνθρώποις.

§ II. *Ὡς κρυφίων*. Πολλάκις ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* ἐδηλώσαμεν, τί *νοητὸν* καὶ τί *νοερόν*. Τοῦτο οὖν καὶ ἐνταῦθά φησιν· ὅτι τῷ ἐπισκόπῳ, ἁγίῳ ὄντι, ὡς συγγενεῖ τοῦ θείου φωτὸς ἀποκαλύπτει ὁ Θεὸς, οὐ δι' ἑτέρου διδασκάλου, ἀλλ' αὐτὸς αὐτὸν φωτίζων, τὸ μυστήριον τῆς θεωρίας καὶ τοῦ μύρου· διὸ αὐτῷ τῷ ἐπισκόπῳ οὐ περίκειται κάλυμμα κατὰ τοῦ θείου μύρου[26], ἀλλ' ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ κατὰ τὸν Ἀπόστολον θεωρεῖ τὰ μυστήρια· τοῖς δὲ μὴ τελείοις, χρεία συμβόλων· διὸ ταῖς πτέρυξι κεκαλυμμένον γίνεται τὸ ἅγιον μύρον τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ ἱεράρχου μεσοῦντος εἰς τὰ πρὸς Θεὸν καὶ τὸν λαὸν, καὶ διὰ τῆς ἑρμηνείας ἀνακαλύπτοντος τὰ σύμβολα. *Θεωροὺς* δὲ καλεῖ τοὺς ἐπισκόπους, ἐπειδὴ καὶ παρ' Ἕλλησι θεωροὶ ἐκαλοῦντο οἱ προβαλλόμενοι παρὰ πάντων ἐπερωτᾷν τὸν Θεὸν περὶ μελλόντων, καὶ θυσίας ὑπὲρ αὐτῶν προσφέρειν, καὶ ἐξιλεοῦσθαι ὑπὲρ αὐτῶν. *Ἀνομοίους* δὲ καλεῖ τοὺς ἀτελεῖς τοῦ λαοῦ· τοῦτο γὰρ αὐτῷ ἔθος. [*Οὐδὲ γὰρ ἀποκρύπτεται τοὺς νοεροὺς, ἀλλ' ἀφανής ἐστι τοῖς βιβλίοις*.]

Αἰνιγμάτων. Δι' αἰνιγμάτων γὰρ καὶ συμβόλων πρὸς τὴν ἑαυτῶν ἀσθένειαν αὗται αἱ τάξεις φωτίζονται.

§ III. *Τῆς τῶν ἱεραρχικῶν*. Τελειοῖ γὰρ πάντα τὸ θεῖον μύρον ἐπιχριόμενον, ὥσπερ ἡ μετάληψις τοῦ ἁγίου σώματος καὶ αἵματος.

Τῶν θείων. Πάντες γὰρ οἱ εὐωδιαζόμενοι τῆς θείας μυστικῆς εὐωδίας μεταλαμβάνουσιν ἀναλόγως.

Ἐνεργουμένων. Τῶν δαιμονώντων καὶ εἰς ἀσέλγειαν τετραμμένων, περὶ ὧν καὶ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ φησί. Πτοίαν δὲ λέγει, οἱονεὶ θόρυβον, φόβον, πτόησιν, ἀπάτην.

Τοῖς δὲ εἰς νοῦν. Διὰ τοὺς ἐν μετανοίᾳ φησίν.

Ἄγουσιν. Εὔτακτος ἀκολουθία, καὶ ἀνάβασις τοῖς ἁγίοις κατάλληλος.

A perfectam similitudinem habet imago, ad exemplar: **73** tamen dissimilis est, inquit, essentia; illa enim inanimata, hoc vero animatum; et hoc quidem verum animal animatum, illa autem pictoris opus ex cera et coloribus. Cum igitur in hoc differentia cernatur, diversa est similitudine in utroque ut ita dicam identitas.

Impressio, Gr. ἴνδαλμα. Similitudo.

Merito. Ad divinam pulchritudinem scilicet.

Formant, Gr. δρῶσι. Faciunt.

Ut videantur. Nota, quomodo accipiat, non esse a nobis palam prædicanda recte facta nostra.

Sunt boni odoris. Hoc est: Deus, hoc enim *bonus odor*, quod vere bonum a se ipso faciens; ad omnes non convertitur, id est, non curat inani glo-B ria ductus eos, qui aliquando non suscipiunt ipsius decreta, neque studet gloriam ab hominibus habere.

§ II. *Utpote arcanis*. Sæpe in libro *De divinis nominibus* explanavimus quid sit νοητόν, et quid νοερόν, id est intelligibile et intelligens. Hoc igitur etiam hic dicit quod episcopo, sancto exsistenti, ut affini divini luminis revelat Deus, non per alium præceptorem, sed ipse ipsum illustrans, mysterium contemplationis et unctionis; quare ipsi episcopo non circumjacet velum in divino unguento; sed revelata facie secundum Apostolum contemplatur mysteria[u]; non perfectis autem, opus est signis; ideo alis velatum est divinum unguentum per epi-C scopum sequestrem inter Deum et populum, et per explicationem revelantis signa. Θεωρούς vero vocat episcopos; quia etiam apud Græcos gentiles θεωροί appellabantur qui propositi erant ab omnibus, ut interrogarent Deum de futuris, et hostias pro ipsis offerrent, et propitium redderent super ipsos. Ἀνομοίους autem vocat minus perfectos in populo; is enim ei mos est. [*Non enim latet intelligentes, sed obscurus est in libris*.]

Quibus signis, Gr. αἰνιγμάτων. Per ænigmata, inquit, et signa hi ordines accommodate ad eorum infirmitatem illustrantur.

§ III. *Hierarchiarum*. Perficit enim omnia divinum unguentum cum effunditur, quemadmodum sumptio sancti corporis et sanguinis.

D *Divinorum*. Omnes enim bono **74** odore perfusi, divini ac mystici odoris suavitate, pro captu suo participant.

Energumenorum. A dæmonibus agitatorum, et ad libidinem conversorum: de quibus etiam in superiore capite dicit. Πτοίαν vero dicit, quasi tumultum, metum, terrorem, dolum.

Iis vero qui ad mentem. Propter pœnitentes dicit.

Promovent. Recte disposita consequentia et ascensus sanctis consentaneus.

[u] II Cor. III, 18.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[25] γραφόμενον ἔργον ἐκ χρωμάτων. [26] τὸ θεῖον μύρον.

Uniformitatem, Gr. ἑνοειδές. Ἑνοειδές dicit mentem ipsam, quæ unum, id est Deum videt : quam etiam uniri ait cum uno ipso, atque ejus explere unionem.

§ IV. *Quid porro*, Gr. τί δέ. Per modum interrogandi lege hunc locum.

Si enim rerum. Bonum odorem sensibilem, sensum alere, dicit, et facere, ut bene sit affectus.

Judicii vigore, Gr. κριτικοῦ. Κριτικόν dicit vim animæ dijudicativam, seu intellectivam; quam nisi a propensione ad malum purgetur, nunquam sensum divini boni odoris percepturam dicit.

Uberem, Gr. ὄλβον. Divitias.

Suaviter affectæ, Gr. ἡδόμενοι. Pro bono odore perfusæ.

§ V. *Illud secundum mentem*. Hoc de angelis intelligendum.

In alis duodecim significatur. Cujus typus duodecim pennæ. Nota vero magnitudinem seraphim.

Theologiam. Sanctus, sanctus, sanctus.

Omni quæ malitia simul. Nota, quod non tantum vitii, sed etiam oblivionis expertes cœlestes virtutes dicat Pater.

Scientiam. Recte cum scientia conjunxit intelligentiam; accurata enim cujusvis rei consideratio ejus scientiam gignit.

§ VI. *Has igitur*. Quæ sit proprietas seraphim; et quod hanc supra dixit.

Supercœlestium. In tractatu *De cœlesti hierarchia* dicit.

§ VII. Τὸ μὲν οὖν. Contemplatio sanctorum seraphim; nota integrum locum, quomodo in eo concedit, nos intelligere quæ de cœlestibus virtutibus scripta sunt in prophetis.

Sextuplicem positionem, Gr. ἑξαπλῆν θέσιν. Ἑξαπλῆν θέσιν, sex alas esse dicit.

Primas et medias. Dictum est in superiore libro, quomodo accipiendæ sint primæ, et mediæ, postremæque virtutes intelligentium.

75 *Effictionem*. Nec enim veras alas habent.

Alarum. Nota autem, quomodo accepit ea de alis seraphim, et quod omnino ipsa volabant, nihil habentia submissum et humile.

§ VIII. *Quod si facies*. Nota pulcherrimam contemplationem et novam; quare seraphim facies, et pedes obtegunt alis, et mediis volant.

§ IX. *Quia etiam hoc*. Interpretatio seraphim.

§ X. *Statum naturalem*. In libro *De cœlesti hierarchia* explicatum est, quid sit in angelis essentialis habitus, in septimo capite.

Non ignorabat. Quod et sancti angeli sciunt, quod Jesus sanctificans etiam sanctificatus est, et quando, et quomodo.

Descendisse. Hoc est hominem factum.

A *Τὸ ἑνοειδές*. Τὸ ἑνοειδές φησι τὸ πρὸς τὸ ἕν, ἤγουν τὸν [τὸ] Θεῖον ὁρῶντα αὐτὸν νοῦν, ὃν καὶ ἑνοῦσθαι λέγει πρὸς αὐτὸ τὸ ἕν, καὶ τῆς τούτου ἀποπληροῦσθαι ἑνώσεως.

§ IV. *Τί δέ*. Κατ' ἐρώτησιν ἀνάγνωθι τὸ χωρίον.

Εἰ γὰρ ἡ τῶν. Ὅτι ἡ αἰσθητὴ εὐωδία τρέφει τὴν αἴσθησιν, καὶ εὐεκτεῖν[27] ποιεῖ.

Κριτικοῦ. Κριτικόν φησι τὸ τῆς ψυχῆς διακριτικὸν, ἤτοι τὸ νοερὸν, ὅπερ εἰ μὴ τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον ῥοπῆς καθαρεύοι, οὐκ ἂν ἐν αἰσθήσει τῆς θείας εὐωδίας γενήσεσθαι λέγει.

Ὄλβον. Πλοῦτον.

Ἡδόμενοι. Ἀντὶ τοῦ εὐωδιαζόμενοι.

B § V. *Τῆς κατὰ νοῦν*. Τὸ κατὰ νοῦν, ἐπὶ ἀγγέλων.

Δυοκαιδεκάδι σημαίνεται. Τίνος τύπος[28] αἱ ιϐʹ πτέρυγες. Σημείωσαι δὲ τὸ μέγεθος τῶν σεραφίμ.

Θεολογίαν. Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος.

Κακίας τε ἅμα. Σημείωσαι ὅτι οὐ μόνον κακίας, ἀλλὰ καὶ λήθης ἀμετόχους τὰς ἄνω δυνάμεις φησὶν ὁ Πατήρ.

Ἐπιστήμην. Καλῶς συνῆψε τῇ ἐπιστήμῃ τὴν νόησιν· ἡ γὰρ ἀκριβὴς περὶ ὁτουοῦν κατανόησις ἐπιστήμην τούτου ἐργάζεται.

§ VI. *Τὰς μὲν οὖν*. Τίς ἡ ἰδιότης τῶν σεραφὶμ, καὶ ὅτι ταύτην προεῖπε.

Τῶν ὑπερουρανίων. Ἐν τῇ *Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας* πραγματείᾳ φησί.

C § VII. *Τὸ μὲν οὖν*. Θεωρία τῶν ἁγίων σεραφίμ. Σημείωσαι ὅλον τὸ χωρίον, ὅπως ἐκδίδωσιν ἐν αὐτῷ νοεῖν ἡμᾶς τὰ περὶ τῶν ἄνω δυνάμεων γεγραμμένα ἐν τοῖς προφήταις.

Ἑξαπλῆν θέσιν. Ἑξαπλῆν θέσιν τὸ ἓξ εἶναι πτέρυγάς φησι.

Πρῶτα καὶ μέσα. Εἴρηται ἐν τοῖς πρὸ τούτου, πῶς χρὴ ἐκδέχεσθαι τὰς πρώτας, καὶ μέσας, καὶ τελευταίας δυνάμεις τῶν νοερῶν.

Διάπλασιν. Οὐ γὰρ ἀληθῆ πτερὰ ἔχουσι.

Τῶν πτερῶν. Σημείωσαι δὲ, πῶς ἔλαβε τὰ περὶ τῶν πτερύγων τῶν σεραφὶμ, καὶ ὅτι καθ' ὅλον αὐτὰ ἵπταντο μηδὲν ἔχοντα[29] ὑφειμένον καὶ ταπεινόν.

§ VIII. *Εἰ δὲ τὰ πρόσωπα*. Σημείωσαι ὡραιοτάτην
D θεωρίαν καὶ ξένην, διὰ τί οἱ σεραφὶμ τὰ πρόσωπα καὶ τοὺς πόδας καλύπτουσι τοῖς πτεροῖς, τοῖς δὲ μέσοις πέτανται.

§ IX. *Καὶ τοῦτο δέ*. Ἑρμηνεία τῶν σεραφίμ.

§ X. *Τῆς οὐσιώδους*. Ἐν τῷ *Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας* λόγῳ ἐσαφηνίσθη, τί ἐστιν ἐπὶ ἀγγέλων οὐσιώδης ἕξις, ἐν ἑβδόμῳ κεφαλαίῳ.

[α] *Οὐχ ἠγνόησεν*. Ὅτι καὶ οἱ ἅγιοι ἄγγελοι ἴσασιν, ὅτι ὁ ἁγιάζων Ἰησοῦς καὶ ἡγιάσθη, καὶ πότε, καὶ πῶς.

Κατεληλυθότα. Τουτέστιν ἄνθρωπον γενόμενον.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[27] γρ. εὐχτεῖν. [28] γρ. τύποι. [29] γρ. ἔχοντες.

[β] *Πρὸς τοῦ Πατρός*. Τοῦτό φησι διὰ τὸ μίαν A εἶναι τῆς ἁγίας Τριάδος τὴν ἐνέργειαν. Σημείωσαι δὲ τὴν ἀπαράβλητον ὀρθοδοξίαν τοῦ μεγάλου Διονυσίου, καὶ πῶς ἐφύλαξε τῆς θεότητος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ τῆς σαρκὸς τὴν διαφοράν· ὁ γὰρ ἁγιάζων Ἰησοῦς, ὡς Θεὸς, πάντα, καὶ αὐτὸς ὡς ἄνθρωπος ἡγιάσθη ὑπό τε τοῦ Πατρὸς, καὶ ὑφ' ἑαυτοῦ, ἐπεὶ καὶ Θεὸς, καὶ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ειδυιῶν καὶ τῶν οὐρανίων τάξεων τὴν ἰδίαν ἀρχὴν, τουτέστι, τὸν αἴτιον αὐτῶν καὶ τὸν δημιουργὸν τὸν Ἰησοῦν, ὅτι κἂν ἁγιάζηται, ἀλλ' οὖν καὶ οὕτως ἔχει τὸ κατ' οὐσίαν ἀναλλοίωτον· Θεὸς γάρ. Σημείωσαι δὲ ὅτι τὴν οἰκείαν οἶδεν ἀρχὴν ἐκ τῆς θεουργίας αὐτοῦ.

[δ] *Σεραφὶμ περιίστησι*. Σημείωσαι, διὰ τί τῷ θείῳ μύρῳ περιίστανται τὰ ἑξαπτέρυγα. Ἀπαράλλακτον δὲ εἶπεν ἢ ὡς πρὸς τὸ κατὰ πάντα τῆς καθ' ἡμᾶς B φύσεως ὁμοιωθῆναι ἡμῖν χωρὶς ἁμαρτίας· ἢ ὡς μὴ ὑπομείναντα παραλλαγὴν, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα κατὰ τὴν θεότητα, ἐν τῷ προσλαβεῖν τὸ ἀνθρώπινον. Σημείωσαι δὲ τὴν ὁλικὴν ἐνανθρώπησιν, διὰ τοὺς ἄνουν αὐτὸν λέγοντας.

[ε] *Τὸν ἁγιαζόμενον*. Μᾶλλον τότε οὕτως ἐφέρετο ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους· *Ὅ τε γὰρ ἁγιάζων καὶ ὁ ἁγιαζόμενος*.

Τὸ μύρον. Διὰ τί σταυροειδῶς τὸ μύρον ἐν τῷ βαπτιστηρίῳ ἐκχεῖται.

Ὑπ' ὄψιν ἄγει. Ἀντὶ τοῦ φανερῶς κηρύττει.

Θεογενεσίας καταδεδόμενον[10]. Ἀνέστη γὰρ τριήμερος, μὴ κρατηθεὶς ὑπὸ τοῦ θανάτου. C

Ἀκρατήτῳ. Ἀνέστη γὰρ τριήμερος μὴ κρατηθείς.

Τοὺς εἰς τὸν θάνατον. Ἔστι γὰρ ἀπόκρυφος ἡ αἰτιολογία τοῖς πολλοῖς τοῦ μυστηρίου, διὰ τί τὸ εἰς Χριστὸν βάπτισμα, ὅτιπερ εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ βαπτιζόμεθα.

§ XI. *Ἀνθρωποπρεπῶς*. Σημείωσαι καὶ ἐντεῦθεν, ὁ Χριστὸς, καὶ ὡς ἄνθρωπος, δέχεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἁγιαζόμενος· καὶ ὡς Θεὸς, δίδωσιν αὐτό. Σημείωσαι καὶ τὸ *τῆς οὐσιώδους θεότητος*, καὶ ὅτι *ἀναλλοίωτος ἔμεινεν*.

Ἕξει τὸ θειότατον. Εἰ, ἐπὶ τῶν ἀγγέλων οὐσιώδεις ἕξεις ἀκούοντες, οὐ ποιότητας ἔξωθεν κατὰ συμβεβηκὸς ἐπιγινομένας νοοῦμεν, ὡς καὶ πρὸ ὀλίγου εἴρηται, καὶ ἐν τῷ *Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας* D λόγῳ κεφαλαίῳ ἑβδόμῳ διεσαφήσαμεν· πολλῷ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ καὶ ὑπὲρ οὐσίαν κυρίως ὄντος Θεοῦ τὴν ἕξιν οὐ ποιότητα δεξόμεθα, τὴν ἐπὶ τοῖς συνθέτοις συμβαίνουσαν, ἀλλ' ἕξιν οὐσιώδους θεότητος, τὴν φυσικῶς ἔχουσαν ἐξ αὐτῆς τὰ τῆς ἀγαθότητος ἅπαντα. Τέως δὲ σημαίνει, ὅτι καὶ ἡ θεότης οὐχ αὐτοουσία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῆς οὐσίας δόξα.

§ XII. *Θυσιαστηρίου*. Ὅτι καὶ τὸ θυσιαστήριον μύρῳ τελειοῦται, καὶ διὰ τί.

A Patre. Hoc dicit, propterea quod unica sit sanctæ Trinitatis energia seu influxus in opus. Nota vero, incomparabilem magni Dionysii rectam de fide sententiam, et quomodo servavit divinitatis Domini Jesu, et carnis differentiam; Jesus enim sanctificans, ut Deus, universa, idem etiam ut homo sanctificatus est tum a Patre, tum a seipso; quandoquidem etiam Deus, et a Spiritu sancto; scientibus quoque cœlestibus ordinibus proprium principium, id est auctorem suum et creatorem Jesum, quod etsi sanctificetur, tamen etiam sic habet naturæ immutabilitatem; Deus enim. Nota vero quod proprium agnovit principium ex sua divina actione.

Seraphim apponit. Nota cur seraphim sex alarum circumstatuantur divino unguento. Ἀπαράλλακτον, non autem dissimilem dixit, aut quod per omnia naturæ nostræ similis factus est sublato peccato, aut quod non pertulerit mutationem vel vicissitudinis obumbrationem secundum divinitatem, cum naturam humanam assumpsit. Nota vero totam naturæ assumptionem, propter eos qui ipsum Christum mentis expertem esse dicunt.

Sanctificatum. Tum magis hoc modo ferebatur in Epistola ad Hebræos[v]: *Qui enim sanctificat, et qui sanctificatur*.

Unguentum. Cur crucis specie unguentum in baptismo effunditur.

Sub aspectum ponit. Pro, palam prædicat.

76 *Pro divina generatione demersus*. Excitatus est enim tertio die, non detentus aut victus a morte.

Insuperabili. Surrexit enim tertio die non victus.

Eos qui in morte. Est enim abstrusa multis causa mysterii, cur Christi baptismus detur, quod in ejus morte baptizamur.

§ XI. *Humano more*. Nota, etiam hoc loco, Christum, et ut hominem accipere Spiritum sanctum cum sanctificatur, et ut Deum, eum dare. Nota enim: *essentialis divinitatis*, et quod *immutabilis mansit*.

Statu divinitatis. Si cum in angelis substantiales habitus audimus, non qualitates extrinsecus per accidens advenientes intelligimus, quemadmodum paulo ante dictum est, et in libro *De cœlesti hierarchia* capite septimo exposuimus: multo magis in Deo, qui etiam proprie essentiam excedit, habitum non qualitatem accipiemus compositis convenientem; sed habitum essentialis divinitatis, qui naturaliter ex ipsa habeat quæ sunt bonitatis omnia. Interim vero nota, etiam divinitatem, non esse essentiam ipsam Dei, sed essentiæ opinionem.

§ XII. *Altaris*. Quod etiam altare unguento consecretur, et quamobrem.

[v] Cap. II, v. 11.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[10] γρ. καταδυόμενον.

A *Altare Jesus.* Quod Jesus est altare : et nota magnitudinem et altitudinem ejusmodi altaris, quod quidem Christus est.

Mystice omnino concremati. Innuitur finis quinquagesimi psalmi.

Unguenti mysterium. Quod unguenti sacramentum vocatum est, et quamobrem.

Divinitus cuncta. Quod ait est ejusmodi : Quoniam omnis divina apparitio et operatio signis ostenditur, sequens cantus prophetarum alleluia signum, considera quid declaret.

Aiunt hi qui Hebraice. Nota hæc contra Acephalos.

Dei apparitionis. Quis psalmus dicitur, et perspicuum quod unus inscriptorum *Alleluia.*

B

IN CAP. V.

§ I. *Distributiones.* Sortitiones has vocat, quia unusquisque ordo ecclesiasticus separatim habet ecclesiastica **77** ministeria, ut sibi sorte attributa, quæ prætexere nequit; manifestum est enim diaconi officium, et aliorum similiter. Virtutes autem et activitates in his, licet quidem in uno sensu accipere, cum idem declarent : vim enim purgandi et illuminandi docendo habere dicuntur ii qui hæc efficere permittuntur : licet autem etiam aliter distinguere, ut virtutes quidem accipiamus spiritalia dona et merita; activitates vero, ministeria; perfectiones enim, manifeste, sicut in constitutionibus seu ordinationibus accipiemus.

C *Ac triplicem quoque.* Deinceps explicat, quæ sit triplex divisio, et quis sit ternio superiorum ordinum, de quibus etiam paulo ante exposuit in primo capite libri hujus : et nota, quod in ecclesiastica hierarchia triplex divisio est, et qualis.

Sacra nostra traditio dividitur

In mysterium : hoc enim est sacramentum.	*In initiantem.*	*In initiatos.*

§ II. *Sanctissima quidem.* Quænam in cœlis hierarchia, et quod sacramentum cœlestis hierarchiæ sit, Dei pro viribus cognitio et habitus. Initiatores autem hujus, ordines primi qui Deo assistunt; qui perficiuntur autem, ii qui sequuntur ab ipsis initiati et docti ordines.

D *Secundum illam.* Quæ sit secundum duos populos hierarchia.

Legalem. De hierarchia quæ in lege erat.

Nec ita facilem dijudicatu. Nota, eum non facilem intellectu, neque facilem distinctu legalium ordinum contemplationem et allegoriam dicere.

Hujus autem legalis. Quæ perfectio seu sacramentum in lege.

Initiatore ac duce. Moyse videlicet.

Θυσιαστήριον Ἰησοῦς. Ὅτι Ἰησοῦς ἐστι τὸ θυσιαστήριον· καὶ σημείωσαι τὸ μέγεθος καὶ τὸ ὕψος τοῦ τοιούτου θυσιαστηρίου, ὅπερ ἐστὶν ὁ Χριστός.

Μυστικῶς ὁλοκαυτούμενοι. Τὸ τέλος αἰνίττεται τοῦ πεντηκοστοῦ ψαλμοῦ.

Μύρου τελετήν. Ὅτι μύρου τελετὴ ἐκλήθη, καὶ διὰ τί.

Θεουργικῶς ἅπαντα. Ὅ φησι τοῦτό ἐστι· Πάσης θείας θεοφανείας[81] καὶ ἐργασίας διὰ συμβόλων δεικνυμένης, ἀκόλουθον τοῦ ἀλληλούϊα τοῦ τῶν προφητῶν μέλους τὸ σύμβολον, θεωρῆσαι τί δηλοῖ.

Φασὶν οἱ τὰ Ἑβραίων. Σημείωσαι κατὰ Ἀκεφάλων.

Θεοφανείας. Ποῖος λέγεται ψαλμὸς, καὶ δῆλον ὅτι εἷς τῶν ἐπιγεγραμμένων *Ἀλληλούϊα.*

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ε'.

§ I. *Ἀποκληρώσεις.* Ἀποκληρώσεις ταύτας καλεῖ διὰ τὸ ἑκάστην τάξιν ἱερατικὴν ἀφωρισμένως ἔχειν ἱερατείας ὑπηρεσίας, οἷον ἀποκεκληρωμένας αὐτῇ, ἃς ὑπερβῆναι οὐ δύναται· δῆλον γάρ ἐστι τὸ ἔργον τοῦ διακόνου, καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως. Δυνάμεις δὲ καὶ ἐνεργείας ἐν τούτοις, ἔστι μὲν λαβεῖν ἐφ' ἑνὸς νοήματος, τὸ αὐτὸ δηλούντων· τὴν γὰρ τοῦ καθαίρειν καὶ φωτίζειν διδασκαλικῶς δύναμιν ἔχειν λέγονται οἱ ταῦτα ἐνεργεῖν ἀφιέμενοι· ἔστι δὲ καὶ ἑτέρως διαστείλασθαι, ὡς δυνάμεις μὲν λαβεῖν τὰς πνευματικὰς δωρεὰς καὶ ἀξίας· ἐνεργείας δὲ τὰς λειτουργίας· τὰς γὰρ τελειώσεις, πρόδηλον, ὡς ἐπὶ τῶν καταστάσεων, ἤγουν χειροτονιῶν ἐκληψόμεθα.

Καὶ τὴν μέν. Ἑξῆς σαφηνίζει, τίς τε ἡ τριαδικὴ διαίρεσις, καὶ τίς ἡ τριὰς τῶν ὑπερβεβηκυιῶν τάξεων, περὶ ὧν καὶ προεξέθετο ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ τοῦ παρόντος λόγου. Καὶ σημείωσαι ὅτι ἐπὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας τριαδικὴ διαίρεσίς ἐστι, καὶ ὁποία.

Ἡ καθ' ἡμᾶς ἱερὰ παράδοσις διαιρεῖται

εἰς μυστήριον· τοῦτο γὰρ ἡ τελετή·	*εἰς μύστην,*	*εἰς μυουμένους.*

§ II. *Ἡ μὲν ἁγιωτάτη.* Τίς ἡ ἐν οὐρανοῖς ἱεραρχία· καὶ ὅτι τελετή ἐστι τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας, ἡ τοῦ Θεοῦ κατὰ δύναμιν γνῶσις καὶ ἕξις. Μῦσται δὲ ταύτης αἱ περὶ Θεὸν πρῶται τάξεις· τελούμεναι δὲ αἱ μετ' αὐτὰς παρ' αὐτῶν μυούμεναι καὶ διδασκόμεναι τάξεις.

Μετ' ἐκείνην. Τίς ἡ κατὰ τοὺς δύο λαοὺς ἱεραρχία.

Τὴν κατὰ νόμον. Περὶ τῆς κατὰ νόμον ἱεραρχίας.

Οὐκ εὐδιάκριτον. Σημείωσαι, ὅτι οὐκ εὐληπτον λέγει καὶ εὐδιάκριτον τὴν τῶν νομικῶν διατάξεων θεωρίαν καὶ ἀλληγορίαν.

Ταύτῃ δὲ τῇ κατὰ νόμον. Τίς ἡ τελετὴ[82] τῶν ἐ νόμῳ.

Μύστου καὶ ἡγεμόνος. Μωσέως δηλαδή.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[81] ἐπιφανείας. [82] ἡ κατὰ νόμον τελετή.

A *Ἱερογραφῶν τήν.* Κατὰ τὸ εἰρημένον· Ὅρα, *ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει.*

Τὴν τελειοτέραν. Περὶ τῆς νέας ἱεραρχίας τῆς ἐν Ἐκκλησίᾳ λέγει, ὅτι κλήρωσίς[33] ἐστι τῶν κατὰ νόμον. Ταῦτα δὲ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους φησί, καὶ ὁ Κύριος· *Οὐκ ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἀλλὰ πληρῶσαι.*

Τῇ μεσότητι. Σημείωσαι, πῶς μέση ἐστὶν οὐρανίας ἱεραρχίας, καὶ τῆς νομικῆς ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία, καὶ πῶς ταῖς δύο κοινωνεῖ, τῇ μὲν τῷ πνεύματι· τῇ δὲ τῷ γράμματι, τουτέστι, τοῖς συμβόλοις.

Τὸ τρισσόν. Πῶς ἡ εἰς τρία διαίρεσις τῶν τάξεων.

B *Θεοειδεῖς τῶν ἱερῶν.* Τουτέστιν, εἰς ἱερὰν γνῶσιν, καὶ διδασκάλους, καὶ διδασκομένους.

Τῶν καθ' ἡμᾶς. Τῶν ἀγγέλων.

Διαιρεῖται ἡ τῶν τελετῶν ἱερουργία

εἰς κάθαρσιν,	*μύησιν,*	*τελείωσιν.*

Ἡ τῶν ἱερουργῶν διακόσμησις

εἰς κάθαρσιν τῶν ἀτελέστων,	*εἰς φωταγωγίαν τῶν καθαρθέντων,*	*εἰς τελείωσιν τῶν φωτισθέντων.*

Ἡ τῶν τελουμένων δύναμις

εἰς καθαιρομένους,	*εἰς φωτιζομένους,*	*εἰς τελειουμένους.*

C

§ III. *Δύναμιν τὴν ἱεράν.* Ἐν τούτοις σκόπησον εὐκρινῶς δεικνυμένην τὴν τριαδικὴν τῆς ἱεραρχίας διαίρεσιν.

Ἡ δὲ τῶν ἱερουργῶν. Περὶ τῶν τελούντων.

Ἀποκαθαίρει. Τί ἐστιν ἀποκαθαίρειν[34], καὶ τί τὸ φωτίζειν, καὶ τί τὸ τελειοῦν, εἶπεν ἐν τῷ *Περὶ τῆς ἐν οὐρανοῖς*[35] *ἱεραρχίας* κεφαλαίῳ γ' περὶ τὸ τέλος, καὶ ὧδε προϊὼν [ἐρεῖ· *αὕτη δὲ ἡ τριάς*].

Τελειώσεσιν. Πρώτην τὸ καθαίρειν τοὺς ἀτελέστους· μέσην καθ' ἣν ἄλλους μυοῦσιν· ἐσχάτην δὲ τὸ τελειωθῆναι μόνον.

Ἡ πρώτη μέν. Ἀντὶ τοῦ ἡ τριὰς τῶν ὑποβεβηκυιῶν τάξεων.

D *Ἡ τρισσή.* Τίς ἡ τρισσὴ δύναμις τῶν ἱερέων.

Συνάξεως. Ἀπὸ κοινοῦ τὸ, ἀποδειχθείσης.

Νῦν δὲ τήν. Ἐκ γὰρ τῶν θείων Γραφῶν καθαιρόμεθα καὶ ἐλλαμπόμεθα πρὸς τὴν ἱερὰν θεογενεσίαν· ἐκ τῆς συνάξεως δὲ καὶ τῆς τοῦ μύρου τελετῆς ἐπιστημόνως τελειούμεθα. Σημείωσαι καὶ ἐνταῦθα ὁμοίως δηλουμένην τὴν τριαδικὴν διαίρεσιν.

[Περὶ τάξεων, ἤτοι περὶ τῶν ἱερατικῶν τελειώσεων.]

Διαιρεῖται ἡ ἱερατικὴ διακόσμησις

εἰς καθαρτικήν,	*φωτιστικήν,*	*τελειωτικήν.*

Sancte describens. Juxta dictum: vide, *facies omnia secundum exemplar, quod monstratum est tibi in monte* [x].

Perfectiorem. De nova hierarchia quæ in Ecclesia est agit, quod plenitudo est eorum quæ in lege. Hæc Apostolus in Epistola ad Hebræos dicit; et Dominus : *Non veni solvere legem, sed adimplere* [y].

Medio. Nota, quomodo media sit inter cœlestem hierarchiam et legalem, **78** ecclesiastica hierarchia, et quomodo de utraque participat : de illa quidem spiritu, de hac vero littera, id est signis

Triplicem. Quomodo in tria divisio ordinum.

Deiformes sacrorum, Gr. θεοειδεῖς τῶν ἱερῶν. Id est in sacram scientiam, et magistros, et discipulos.

Quæ nostra hæc. Id est angelorum.

Dividitur initiandi sacra functio

in purgationem;	*eruditionem,*	*perfectionem.*

Eorum qui sacra perficiunt, ordo

in purgationem eorum, qui rudes sunt.	*in illustrationem eorum, qui expiati sunt.*	*in perfectionem eorum, qui illustrati sunt.*

Initiatorum potestas

in eos qui purgantur.	*in eos qui illustrantur.*	*in eos qui perficiuntur.*

§ III. *Virtutem sanctam.* In his considera recte ostensam triplicem hierarchiæ divisionem.

Sacrorum ministrorum. De iis qui perficiunt.

Expiat. Quid sit expiare, et quid illustrare, et quid perficere, dixit in libro *De cœlesti hierarchia* capite tertio circa finem, et hic progrediens [ait : *ipsa autem trias*].

Perfectionibus. Primam, purgare eos qui non sunt initiati; mediam, in qua alios docent; postremam, perfici tantum.

Prima quidem. Pro, ternio inferiorum ordinum.

Triplex. Quæ vis triplex sacerdotum.

Synaxeos. Supple ἀποδειχθείσης, demonstratæ.

Nunc autem. Divinis enim Scripturis purgamur et illustramur ad sacram Dei generationem : synaxeos vero et unguenti sacramento scienter perficimur. Nota etiam hic similiter declaratam triplicem divisionem.

79 [De ordinibus, seu de sacris perfectionibus.]

Dividitur ecclesiasticus ordo

in expiativum,	*illuminativum,*	*perfectivum.*

[x] Exod. xxv, 40. [y] Matth. v, 17.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[33] πλήρωσις [34] καθαίρειν. [35] οὐρανίαις.

A § IV. *An non quæque sensibiles.* Ut in vitro quod solem recipit, quod etiam supra dixit; atque ut in igne aut lumine perspici licet, cum illud quidem per tenuia et perlucida corpora colluceat, et crassis et obscuris; ignis autem per materiam quæ facile comburi potest, etiam minus aptas ad eum recipiendum naturas exurat.

Illucescit. Efficacia episcopi videlicet.

Istorum igitur est. Ex communi, scilicet loquendi modo, sumendum est verbum ἐστί; subauditur enim: in omnibus quæ sunt in loco.

Qui Deum cernunt, τὸ τοῖς. Nota, pontificem primo divina visione collucere, deinde eam largiri iis quibus præest, postremo hos perficit quibus illustrationem communicat.

B § V. *Primus quidem est.* Notandum, quomodo idem ordo sit primus et postremus.

Hierarchici autem. De vi ordinum dicit. Ita vero oportet ea proposita intelligi, quod omnia ecclesiastico more perfecta, ad pontificem referuntur; ut qui ea per suos ordines operatur, quibus præbuit potestatem hæc agendi; sed tamen præcipue pontifici, ut ipsemet peragat, et non per aliorum ministerium, attributa est unguenti sanctificatio, et altaris consecratio, et ecclesiasticorum ordinatio: quæ etiam perfectionis effectrices imagines divinæ potestatis vocavit. Ὁλότητα *summam* autem dicit universos ordines, ut statim exponit.

C *Hæ autem sunt.* Id est, quæ perficiunt sanctum panem in corpus Christi, et calicem in sanctum sanguinem, et aquam in sanctam expiationem, et eum qui non est illustratus in adoptionem; cæteraque omnia eodem modo.

Licet enim a sacerdotibus. Nota et consecrare, et conficere unguentum, non esse presbyterorum, quos etiam sacerdotes appellat; quin nec altare consecrare, etiamsi in eo offerant; nec vero ordinare. Hæc enim solus pontifex perficit, extra quæ presbyter, nec baptizabit, nec offeret; **80** sed in iis quæ prius a pontifice consecrata fuerint, sacrum faciet.

Sanctificationem. Gr. ἁγιστείαν. Sive ordinationem.

D *Singulariter,* Gr. ἑνιαίως. In solidum seu privatim.

Scientias. Vim et facultatem docendi mysteria pontificibus convenire.

§ VI. *Sacerdotum autem.* Quis sacerdotum seu presbyterorum sit ordo.

Ipse facit. Sacerdotum scilicet ordo.

Ministrorum vero. Quis sit ministrorum ordo, id est diaconorum.

Expiat. Quomodo diaconi expient.

Itaque in sancta. Contemplatio expiationis. Nota vero, diaconorum esse exuere vestes et tibialia ba-

§ IV. *Ἢ οὐχὶ καὶ τὰς αἰσθητάς.* Ὡς ἐπὶ τῆς ὑέλου δεχομένης τὸν ἥλιον, ὅπερ καὶ ἀνωτέρω εἶπε· καὶ οἷον ἐπὶ τοῦ πυρὸς ἢ τοῦ φωτὸς ἔστιν ἰδεῖν, τοῦ μὲν διὰ τῶν ἀραιῶν καὶ διαφανῶν σωμάτων καταλάμποντος καὶ τὰ παχύτερα καὶ ἀλαμπῆ· τοῦ δὲ πυρὸς διὰ τῆς εὐκαταπρήστου ὕλης, καὶ τὰς ἀνεπιτηδείους πρὸς μετουσίαν αὐτοῦ ἐκπυροῦντος φύσεις.

Ἐλλάμπει. Ἡ ἐνέργεια τοῦ ἱεράρχου δηλονότι.

Τούτων οὖν ἐστι. Κατὰ κοινοῦ ληπτέον τὸ ἐστί· προσυπακούεται γὰρ ἐπὶ ὅλων τῶν ἐν τῷ τόπῳ.

Θεοπτικῶν, τὸ τοῖς. Σημείωσαι, ὅτι θεοπτικῶς ὁ ἱεράρχης πρῶτον ἐλλάμπεται· εἶτα μεταδίδωσι τοῖς ὑπ' αὐτόν· εἶτα τελειοῖ τούτους, οἷς μεταδίδωσι τῆς ἐλλάμψεως.

§ V. *Πρώτη μὲν ἐστι.* Σημειωτέον, πῶς ἡ αὐτὴ πρώτη καὶ ἐσχάτη τάξις.

Ἡ δὲ τῆς ἱεραρχικῆς. Περὶ τῆς τῶν τάξεων δυνάμεως. Οὕτω δὲ χρὴ νοῆσαι τὰ προκείμενα, ὅτι πάντα μὲν τὰ ἱερατικῶς τελούμενα, εἰς τὸν ἱεράρχην τὴν ἀναφορὰν ἔχει, ὡς αὐτοῦ διὰ τῶν [ὑπ'] αὐτοῦ ταγμάτων ταῦτα ἐνεργοῦντος, οἷς καὶ παρέσχε τὴν δύναμιν τοῦ ταῦτα ἐνεργεῖν· ὅμως ἐν ἐξαιρέτῳ τῷ ἱεράρχῃ πρὸς αὐτουργίαν, καὶ οὐ διὰ τῆς ἑτέρων ὑπουργίας ἀποκεκλήρωται ὁ τοῦ μύρου ἁγιασμός, καὶ ἡ τοῦ θυσιαστηρίου καθιέρωσις, καὶ ἡ τῶν ἱερατικῶν χειροτονία· ἅτινα καὶ τελεσιουργοὺς εἰκόνας τῆς θείας δυνάμεως ἀπεκάλεσεν· *ὁλότητα* δέ φησι πάσας τὰς τάξεις, ὡς εὐθὺς ἐπεξηγεῖται.

Αὗται δέ εἰσι. Τουτέστιν αἱ τελειοῦσαι τὸν ἅγιον ἄρτον εἰς σῶμα Χριστοῦ, καὶ τὸ ποτήριον εἰς ἅγιον αἷμα, καὶ τὸ ὕδωρ εἰς ἁγίαν κάθαρσιν, καὶ τὸν ἀφώτιστον εἰς υἱοθεσίαν· [καὶ] πάντα τὰ λοιπὰ ὁμοίως.

Εἰ γὰρ καὶ πρὸς τῶν ἱερῶν. Σημείωσαι, ὅτι καὶ ἁγιάσαι, καὶ τελειῶσαι τὸ μύρον, οὐκ ἔστι πρεσβυτέρων, οὓς καὶ ἱερεῖς καλεῖ· ἀλλ' οὔτε θυσιαστήριον τελειῶσαι, ἵνα καὶ προσενέγκῃ ἐπ' αὐτοῦ· οὔτε μὴν χειροτονῆσαι. Ταῦτα γὰρ μόνος ὁ ἱεράρχης ποιεῖ [34], ὧν ἐκτὸς ὁ πρεσβύτερος, οὔτε βαπτίσει, οὔτε προσοίσει, ἀλλ' εἰς τὰ προτελεσθέντα ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου ἱερουργήσει.

Ἁγιστείαν. Ἤτοι χειροτονίαν.

Ἑνιαίως. Μονομερῶς.

Τὰς ἐπιστήμας. Ὅτι ἡ διδασκαλικὴ τῶν μυστηρίων δύναμις τοῖς ἱεράρχαις ἁρμόζει.

§ VI. *Ἡ δὲ τῶν ἱερέων.* Τίς ἡ τῶν ἱερέων τάξις, ἤγουν τῶν πρεσβυτέρων.

Αὐτὴ δρᾷ. Ἡ τῶν ἱερέων τάξις δηλονότι.

Ἡ δὲ τῶν λειτουργῶν. Τίς ἡ τῶν λειτουργῶν τάξις, τουτέστι τῶν διακόνων.

Ἀποκαθαίρει. Πῶς ἀποκαθαίρουσιν οἱ διάκονοι.

Ὅθεν ἐπὶ τῆς ἱερᾶς. Θεωρία τῆς καθάρσεως. Σημείωσαι δὲ, ὅτι τῶν διακόνων ἐστὶ τὸ ἀποδύειν καὶ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[34] ποιήσει.

ὑπολύειν τοὺς βαπτιζομένους, καὶ πρὸς δυσμὰς ἱστᾷν, A
καὶ αὖθις πρὸς ἀνατολὴν μετάγειν.

Διὸ καὶ ταῖς ἱεραῖς. Σημείωσαι, ὅτι οἱ διάκονοι τότε τὰς θύρας εἶχον· νῦν δὲ οἱ ὑποδιάκονοι.

§ VII. *Δέδεικται τοίνυν.* Ἀνακεφαλαίωσις.

Δηλαδὴ τῆς ἱεραρχικῆς. Ὅτι ὁ ἐπίσκοπος καὶ τὰ τῶν ὑφειμένων ποιεῖ, καὶ οἱ πρῶτοι τὰ τῶν δευτέρων καὶ τῶν μετ' αὐτοὺς ποιοῦσιν· οὐκ ἀνάπαλιν δὲ, οἱ δεύτεροι τὰ τῶν πρώτων.

Ἐγχειρεῖν ἀλαζονείαν. Ὅτι ἕκαστον χρὴ μὴ κατατολμᾷν τῶν μειζόνων.

Εἰκόνες αἱ ἱερατικαί. Τίνος τύποι αἱ ἱερατικαὶ τάξεις, τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ περὶ τοὺς ἀνθρώπους ἐνεργοῦσαι.

Ἐπειδὴ γάρ. Περὶ τῶν οὐρανίων [37] τάξεων, πῶς B
ὑπὸ Θεοῦ ἱερουργοῦνται [38].

II. *Ὁ μὲν ἱεράρχης.* Χειροτονία ἐπισκόπου, πρεσβυτέρου καὶ διακόνου.

Ἄμφω τὼ πόδε. Νῦν ἑτέρως ἐπιτελεῖται.

Ἕνα τῶν ποδῶν. Ἄδηλον δὲ ποῖον πόδα φησί.

Καθ' ἕκαστον. Σημείωσαι, ὅτι χρὴ πάντας τοὺς ἐν τῷ ἱερατείῳ τὸν χειροτονούμενον ἀσπάζεσθαι.

III. § I. *Ἀνάῤῥησις ἱερά.* Ἀνάῤῥησις οἱονεὶ κήρυξις ἐξ ὀνόματος· σφραγίζων γὰρ αὐτὸν ὁ χειροτονῶν ἀρχιερεὺς, ἐξ ὀνόματος φάσκει· Σφραγίζεται ὁ δεῖνα ἀπὸ πρεσβυτέρου εἰς ἐπίσκοπον ἐν ὀνόματι Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος· ὁμοίως καὶ ἐπὶ πρεσβυτέρου καὶ διακόνου.

Ὑπόπτωσις. Ὑπόπτωσις ἡ γονυκλισία· ἀνάῤῥησις δὲ, ὅπερ νῦν καλοῦσιν ἐπικήρυξιν ἢ ἀνακήρυξιν. C

Ἡ ἀνάῤῥησις. Ἡ ἐπὶ τῶν χειροτονιῶν ἀνακήρυξις, οἷον ἐπὶ τῆς τοῦ ἐπισκόπου· *Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου πατρὸς ἐπισκόπου τοῦδε.* Ἐπὶ δὲ πρεσβυτέρου· *Ὑπὲρ τοῦδε πρεσβυτέρου.* Ἐπὶ δὲ διακόνου· *Ὑπὲρ τοῦ ἀδελφοῦ ἡμῶν τοῦδε διακόνου.* Τόδε ἀνάῤῥησίν φησιν ὅταν ἐν αὐτῷ τῷ χειροτονεῖν κηρύττῃ· *Τὸν χειροτονούμενον ἡ θεία χάρις προχειρίζεται τόνδε εἰς τόνδε.*

Ἡ μὲν οὖν. Θεωρία.

Εἰς τὴν ἀνδρικήν. Σημείωσαι τὴν ἀνδρικὴν ζωὴν τοῦ Ἰησοῦ, καὶ θεαρχικὴν ἀναμαρτησίαν.

Ἀνάῤῥησιν. Τίς ἡ ἀνάῤῥησις.

Οὐδὲ ἀδελφόν. Ὡραῖον, καὶ πάνυ ἀναγκαῖον, καὶ σφαλὲς, ὅτι οὐδὲ ἀδελφὸν χωρὶς Θεοῦ ἐποίει τις. D

Ἱεροτελεστής. Ὡς ἄνθρωπος, καὶ ἀρχιερεὺς γέγονεν ὁ Χριστός. Σημείωσαι τοῦτο κατὰ Ἀκεφάλων καὶ Νεστοριανῶν.

Διὸ καὶ αὐτός. Σημείωσαι πότε ἐχειροτονήθησαν ἱερεῖς οἱ μαθηταὶ, καὶ ὅτι Ἰησοῦς, καίτοι Θεὸς ὢν, αὐτὸς οὐκ ἐχειροτόνησεν, ἀλλ' ἐπηγγείλατο πέμπειν ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὅτε ὡς πύριναι γλῶσσαι ἐφάνησαν αὐτοῖς.

ptizandis, et ad occasum sistere, ac rursus ad ortum reducere.

Propter quod sacris. Nota quod diaconi tum fores custodierunt; nunc vero subdiaconi.

§ VII. *Demonstratum est igitur.* Recapitulatio seu præcedentium repetitio.

Pontificum nempe. Episcopum ea etiam quæ inferiorum sunt facere, primosque munia secundorum, et eorum qui hos sequuntur, exsequi; sed non contra, secundos illa quæ sunt primorum.

Proterviam usurpare. Unumquemque non debere sibi ea quæ sunt majorum, temere assumere.

Imagines ecclesiasticæ. Cujus sint figuræ ecclesiastici ordines, qui ea quæ Dei sunt, inter homines gerunt.

Cum enim. De cœlestibus ordinibus et humanis, quomodo a Deo ordinantur.

II. *Pontifex quidem.* Ordinatio episcopi, presbyteri, et diaconi.

Utroque genu. Hoc nunc alio modo perficitur.

Unum genu. Incertum est utrum pedem dicat.

Singillatim. Nota enim qui ordinatur, debere ab omnibus in sacrario salutari.

III. § I. *Prædicatio.* Ἀνάῤῥησις. Quasi prædicatio ex nomine: consignans enim eum pontifex is qui ordinat, ex nomine dicit: Consignatur hic talis ex presbytero in episcopum, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti; similiter etiam in presbyteri et diaconi ordinatione.

81 *Genuflexio*, Gr. ὑπόπτωσις. Genuflexio: ἀνάῤῥησις autem quod nunc vocant annuntiationem vel renuntiationem.

Recitatio. Renuntiatio in ordinationibus, sicut in ordinatione episcopi: *Super sancto patre episcopo hoc.* In presbyteri autem: *Super hoc presbytero.* In diaconi vero: *Super fratre nostro hoc diacono:* hoc porro recitationem dicit, quando in ipsa ordinatione pronuntiat: *Divina gratia hunc qui ordinatur ad hunc ordinem promovet.*

Itaque. Contemplatio.

In virilem. Nota, virilem Jesu vitam et divinam peccandi privationem.

Promulgationem. Quæ sit recitatio.

Neque fratrem. Pulchrum est et valde necessarium ac tutum, quod ne fratrem quidem sine Dei voluntate quisquam faciebat.

Ordinum collator. Ut homo, etiam pontifex factus est Christus: nota hoc contra Acephalos et Nestorianos.

Quapropter etiam ipse. Nota, quando discipuli ordinati sunt sacerdotes, et Jesum, etsi Deus erat, non tamen ipsum eos ordinasse; sed pollicitum esse missurum se Spiritum sanctum a Patre, quando velut igneæ linguæ eis apparuerunt.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[37] *Adde ex Pachym.* καὶ ἀνθρωπίνων. [38] ἱεραρχοῦνται.

Sacrorum auctorem. Dominum ex divinitate dicit.

Discipulorum. Sanctus Petrus scilicet cum cæteris, quando Matthiam in apostolum elegit.

De divina autem. Nota, quid dicat de sorte quæ Matthiæ obtigit, et quid hanc esse intelligat.

Videtur Scriptura mihi. Quod in Actis apostolorum de his oraculis exsistit, in nonnullis quidem libris inveni ita habere : *Et dederunt sortes ipsis*. In quibusdam vero : *Et dederunt sortes ipsorum* : illud quidem αὐτοῖς concertat pro eo quod nunc a divino Dionysio dictum est, quasi sorte signum quoddam designante, ex revelatione fortassis aut operatione Spiritus sancti, cadente in eum qui sortiebatur; unde etiam de Iscariote dicit magnus Petrus : *Qui sortitus erat nobiscum sortem ministerii hujus* [1]. Quanquam consueta nobis sors non fuit adhibita a Christo, cum delegit apostolos.

Pontifex vero. De episcopo, cur ei soli sancta Evangelia imponantur.

82 *Deique tum operationem, tum apparitionem*. Præsubaudiendum est ὑπάρχοντα, exsistentia; secundum prætermissionem enim verbi, sæpe est constructio. Nota vero, quantam participet episcopus divinam copiam.

Sacrorum eloquiorum, Gr. Ἱερολογιῶν. Hoc est interpretationum.

Sacerdotibus autem. De presbyteris.

Inclinatio quidem. Quid inclinatio declaret.

§ VIII. *Tres sacris operantium*. Τῶν ἱεροτελεστῶν. Hoc est pontificum, sacerdotum, et ministrorum.

Tribus eorum qui initiantur. Hoc est purgatorum, illustratorum, et contemplatione perfectorum.

Ministerialis ordo. De diacono unum pedem flectente.

Sacerdotes vero. Quid sit presbyteros utrumque pedem inflectere.

Utrumque genu. Quid sit pontificem inflectere duos pedes, et cur Scripturæ super caput ejus ponantur.

IN CAP. VI.

I. *Triplex genus initiandorum*. Tres esse ordines qui perficiuntur.

§ I. *Dicimus igitur*. Quinam sint ii qui purgantur, et quomodo.

Turbas illas quæ segregantur. Hoc est catechumeni, pœnitentes, et a dæmone vexati; differentiam autem eorum quos scelerum pœnitet, inducit in sequentibus.

[1] Act. I, 17.

A *Τελετάρχην*. Τὸν Κύριον κατὰ τὴν θεότητα καλεῖ.

Ὁ τῶν μαθητῶν. Ὁ ἅγιος Πέτρος δηλονότι μετὰ τῶν λοιπῶν, ὅτε τὸν Ματθίαν προὐχειρίσατο εἰς ἀπόστολον.

Περὶ δὲ τοῦ θείου. Σημείωσαι τί φησι περὶ τοῦ κλήρου τοῦ πεσόντος ἐπὶ Ματθίαν, καὶ τί νοεῖ τοῦτον.

Δοκεῖ γάρ μοι τὰ λόγια. Τὸ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων λόγιον περὶ τούτων ἐν μὲν ἐνίοις βιβλίοις εὗρον οὕτως ἔχον· *Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτοῖς*· ἐν δέ τισι· *Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν*. Τὸ μὲν οὖν *αὐτοῖς* συναγωνίζεται τῷ νῦν εἰρημένῳ ὑπὸ τοῦ θείου Διονυσίου, ὡς τοῦ κλήρου σύμβολόν τι δηλοῦντος, ἐξ ἀποκαλύψεως ἴσως ἢ ἐνεργήματος τοῦ ἁγίου Πνεύ- B ματος, πίπτοντος ἐπὶ τὸν κληρούμενον· ὅθεν καὶ περὶ τοῦ Ἰσκαριώτου φησὶν ὁ μέγιστος Πέτρος, ὅτι· *Ἔλαχε σὺν ἡμῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης*· καίτοι συνήθης ἡμῖν κλῆρος οὐκ ἦν ἐπὶ τῶν ἀποστόλων γεγονὼς ὑπὲρ Κυρίου τοῦ ἐκλεξαμένου αὐτούς.

Ὁ δὲ ἱεράρχης. Περὶ τοῦ ἐπισκόπου, διὰ τί ἐπιτίθεται μόνῳ αὐτῷ τὰ ἅγια Εὐαγγέλια.

Θεουργίας, *θεοφανείας*. Προσυπακουστέον τὸ *ὑπάρχοντα*· κατὰ παράλειψιν γὰρ τοῦ ῥήματος πολλάκις ἡ σύνταξις. Σημείωσαι δὲ πόσων μεταλαμβάνει ὁ ἐπίσκοπος θείων πλεονεκτημάτων.

Ἱερολογιῶν. Τουτέστιν ἑρμηνειῶν.

C

Τοῖς δὲ ἱερεῦσι. Περὶ πρεσβυτέρων.

Ἡ μὲν οὖν κλίσις. Τί ἡ κλίσις δηλοῖ.

§ VIII. *Αἱ τρεῖς τῶν ἱεροτελεστῶν*. Τουτέστιν ἱεραρχῶν, ἱερέων, καὶ λειτουργῶν.

Ταῖς τρισὶ τῶν τελουμένων. Τουτέστι τῶν καθαιρομένων, τῶν φωτιζομένων, καὶ τῶν θεωρητικῶς τελουμένων.

Ἡ λειτουργικὴ τάξις. Περὶ διακόνου ἕνα πόδα κλίνοντος.

Οἱ δὲ ἱερεῖς. Τί τὸ τοὺς δύο πόδας κλίνειν τοὺς πρεσβυτέρους.

Ἄμφω τὼ πόδε. Τί τὸ τοὺς δύο πόδας κλίνειν τὸν ἱεράρχην, καὶ διὰ τί αἱ Γραφαὶ ἐπιτίθενται τῇ κεφαλῇ D αὐτοῦ [a].

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ϛ'.

I. *Τριάδα τῶν τελουμένων*. Ὅτι τρεῖς αἱ τελούμεναι τάξεις.

§ I. *Λέγομεν τοίνυν*. Τίνες οἱ καθαιρόμενοι, καὶ πῶς.

Ἀποδιαστελλόμεναι πληθύες. Τουτέστιν οἱ κατηχούμενοι, οἱ ἐν μετανοίᾳ, καὶ ἐνοχλούμενοι. Διαφορὰν δὲ εἰσηγεῖται τῶν ἐν μετανοίᾳ ἐν τοῖς ἑξῆς.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[a] ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ.

Τῆς δὲ, ὡς. Τῶν ἐν μετανοίᾳ μετὰ τὸ βάπτισμα ἁμαρτανόντων.

Τῆς δὲ, ὡς ἔτι. Τῶν χειμαζομένων καὶ ἐνεργουμένων.

Τῆς δὲ, ὡς ἔτι πρός. Τῶν ἀπὸ αἱρέσεων, ἢ ἀσελγειῶν.

Τῆς δὲ, ὡς μεταχθείσης. Τῶν μὴ τελείως ἐξ ἀσελγείας ἐπιστρεψάντων εἰς ἁγιασμὸν, ἢ τῶν κατηχουμένων.

§ II. *Μέση δὲ τάξις*. Ὁ πιστὸς λαός.

Ἡ καθαρθεῖσα πάσης. Τὴν πᾶσαν κάθαρσιν τοῦ λαοῦ.

Αἱ καθαιρόμεναι τάξεις διαιροῦνται

Εἰς τοὺς ἐκβαλλομένους τῶν ἱερῶν,

Εἰς τὸν πιστὸν λαὸν,

Εἰς μοναχοὺς, ἤτοι θεραπευτάς.

Τὴν τοῦ ἱεροῦ λαοῦ. Σημείωσαι ὅτι μέσην τάξιν τὸν ἱερὸν λαὸν ἀποκαλεῖ, ἤγουν τοὺς ἐν λαϊκῷ τάγματι τὸ ὁλόκληρον ἤτοι τὸ ἀνεπιτίμητον ἔχοντας· τοὺς δὲ μοναχοὺς, ἤτοι τοὺς θεραπευτὰς, τὴν πασῶν ὑψηλοτέραν.

§ III. *Ἡ τῶν μοναχῶν*. Μέτρα μοναχικῆς καταστάσεως.

Οἱ μὲν, θεραπευτάς. Διὰ τί οἱ μοναχοὶ, θεραπευταὶ ἐκλήθησαν.

Καὶ ἑνιαίας. Τί [μονὰς] ἀμέριστος καὶ ἑνιαία ζωή.

Τῶν διαιρετῶν ἱεραῖς. Διαιρετά φησι τὰ βιωτικά.

Θεοειδῆ μονάδα. Πῶς τελειοῦται[40] ὁ μονάζων, καὶ διὰ τί ἰδικὴν τελείωσιν καὶ ἐπίκλησιν καὶ κατάστασιν ἔχει ὁ μοναχός.

II. *Ὁ μὲν ἱερεύς*. Σημείωσαι ὅτι, *ὁ μὲν ἱερεύς* φησι, καὶ οὐχ *ὁ ἱεράρχης*, καὶ ὅτι κατὰ τοῦτον τοῦ Πατρὸς τὸν λόγον, οὐ δεῖ σχῆμα μοναχοῦ ἐπίσκοπον διδόναι, ἀλλὰ μόνον πρεσβύτερον.

Ταῖς διαιρεταῖς. Ταῖς βιωτικαῖς καὶ πολυσχιδέσιν, οἷον ἐμπορίαις φημὶ, καὶ τοῖς ἄλλοις συναλλάγμασι. *Φαντασίαις δὲ*, τουτέστι ταῖς κατὰ διάνοιαν ἐπιθυμίαις καὶ τῶν παθῶν ἀνατυπώσεσιν.

Ἀποκείρει. Πῶς κείρεται ὁ μοναχός.

Τὴν τρισσήν. Σημείωσαι δὲ τὴν τρισσὴν ὑπόστασιν.

III. § I. [α] *Μοναχικὴν τάξιν*. Διὰ τί λέγεται μοναχὸς, καὶ τίς ἡ μοναχικὴ κατάστασις καὶ ἐπιτήδευσις.

§ II. *Ἀποταγή*. Τίς ἡ ἀποταγή.

[β] *Διὸ καὶ πολλά*. Σημείωσαι κατὰ Λαμπετιανῶν, ἤτοι Μεσσαλιανῶν ἢ Ἀδελφιανῶν, ταὐτὸν δὲ εἰπεῖν Μαρκιανιστῶν· οἵτινες, τριετίαν μόνον ἄκρως ἀσκήσαντες, μετὰ ταῦτα ἐπὶ τοσοῦτον ἀδιαφοροῦσι τὸν λοιπὸν τῆς ἑαυτῶν ζωῆς χρόνον, ὡς πᾶσαν ἀτοπίαν πράττειν ἀδεῶς· μοιχείαις γὰρ, καὶ ἀσελγείαις, γαστριμαργίαις, καὶ ἀλληλογαμίαις, καὶ ἁπαξαπλῶς ἐν

Alius quidem quod. Pœnitentium post baptisma peccatum.

Alius vero quod etiamnum. Eorum qui agitantur a dæmone, et in quibus dæmones operantur.

Alius vero quod. Eorum qui ab hæresibus, aut libidinibus.

Alius quod jam traductus. Eorum qui non plane ex libidine redierunt ad sanctimoniam, vel catechumenorum.

§ II. *Medius autem ordo*. Fidelis populus.

Expiatus ab omni. Universam expiationem populi.

Ordines qui purgantur dividuntur

In eos qui ex templis expelluntur,

In fidelem populum,

In monachos, sive cultores.

Sanctæ plebis. Nota, quod medium ordinem appellet sacrum populum, sive eos qui in laico ordine 83 integritatem sive irreprehensibilitatem habent; monachos autem, sive cultores, omnium supremum.

§ III. *Monachorum*. Termini status monachorum.

Alii quidem therapeutas. Cur monachi vocentur θεραπευταί, cultores.

Et singulari. Quid [solitudo] individua, singularisque vita.

Sanctis rerum dividuarum. Dividua autem appellat ea, quæ ad vitam sæcularem pertinent.

Deiformem unitatem. Quomodo consecretur monachus, et cur propriam consecrationem et invocationem, et statum habeat monachus.

II. *Sacerdos quidem*. Nota quod dicat, *sacerdos*, et non *pontifex*, et secundum hunc Patris sermonem, non episcopum sed solum presbyterum monachi habitum dare debere.

Dividuis. Quæ ad vitam mundanorum pertinent, et in multas partes divisæ sunt? ut sunt mercaturæ, et alii contractus. *Imaginationibus autem*, id est mentis cupiditatibus et perturbationum imaginibus.

Detondet. Quomodo monachus tondeatur.

Triplicem. Nota triplicem subsistentiam.

III. § I. *Monasticum ordinem*. Cur monachus dicatur; quis sit ordo monachorum; quodque institutum.

§ II. *Renuntiatio*, Gr. ἀποταγή. Quænam sit renuntiatio.

Quamobrem multa. Nota contra Lampetianos, sive Messalianos, aut Adelphianos, vel quod idem valet, Marcianos, qui quidem cum triennium tantummodo duriter in monachorum vita consumpserunt, postea per reliquum vitæ suæ tempus adeo sunt dissimiles, ut libere omnia scelera admittant: in stupris enim et libidinibus, in ingluvie et mutuis adulteriis, at-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[40] τελεῖται.

que uno nomine in omnibus flagitiis volutati, se A ejusmodi sine voluptate corporis agere falso dicunt: et cum sine sensu, morbo perturbationis ac voluptatis affflictentur, ac sine dolore a seipsis atque ab iis qui eos inhabitant dæmonibus patiantur, tamen more eorum qui phrenesi laborant, lætantur potius, et non ægre ferunt.

Interdicta sunt. Nota multa monachis interdicta esse, quæ laicis impune licet facere: ut conjugium, et in militia mercaturaque versari, et in aliis quæ laico non dantur crimini.

84 § III. *Tonsura capillorum*. Quænam esset detonsio.

§ IV. *Prioris autem*. Quid mutare ejus vestem.

§ V. *Et omnes*. Quid salutatio.

Ad præcipuam illam Dei. Cur statim communicent.

Ad communionem. Cur ii qui ordinantur, statim communicent.

Communio traditur. Omnes enim æque, post ordinationem, divinis dignantur mysteriis, id quod cum Deo familiaritatem unionemque declarat.

Initiationes, purgatio. Quid initiationes significent.

Ordo. Hoc etiam in loco planius docuit Pater, qui sint superiores ordines, quorum supra fecit mentionem.

§ VI. *Sed objicies*. Non esse in cœlo qui expietur: et de angelis.

Cœlestem quampiam. Nota non esse ullam labem in quavis naturarum cœlestium, quod putat Origenes, atque ii qui sunt in eadem sententia, dicentes quod juxta proportionem aversionis, unusquisque cœlestium ordinum, talem appellationem et ordinem sortitus, et corporibus alligatus sit tenuioribus in castigationem suæ ad deteriora aversionis; sed sanctissimi sunt profecto et corporis expertes mentes, sicut principio creati sunt. Quod autem corporeæ sint cœlestes virtutes, excellenter legisti in anterioribus. Aliter. Verum nulla mens cœlestis post dæmonum delapsum unquam in peccato deprehensa est; hoc enim neque ex divina Scriptura cognovimus, neque aliquis ex theosophis Patribus dixit. Hic autem sanctus vir per concessionem hoc ipsum ait, ut aliquis dixerit, sanctissimos quidem eos esse, et integros, nec expiationis indigere; sed si demus in aliquo eorum labem fuisse, plane ad contrarias virtutes se conferebat, ut reliquæ sine labe eodem modo habeant, et similiter non indigeant expiationis. Atque id ita esse plane docuit. Cum enim ad id quod objectum erat, id quod sentiebat, utque erat, respondisset, subjecit illud: *Si quis enim;* pro, quod si quis etiam det aliquem

πάσαις ἀσωτίαις ἐγκαλινδούμενοι, τὰ τοιαῦτα πράττειν ἀπαθῶς τερατεύονται· καὶ ἀναισθήτως νοσοῦντες τὴν ἐμπάθειαν, καὶ ἀναλγήτως ὑφ' ἑαυτῶν πάσχοντες, καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς οἰκούντων δαιμόνων, ὥσπερ οἱ φρενίτιδι κατεχόμενοι νόσῳ, ἀγάλλονται μᾶλλον καὶ οὐκ ἀνιῶνται.

[γ] *Ἀπείρηται*. Σημείωσαι ὅτι πολλὰ κωλύεται ὁ μοναχὸς ποιεῖν, ὧν οἱ λαϊκοὶ τὴν ἐπιτροπὴν καὶ ἐξουσίαν ἔχουσιν· οἷον ὁ γάμος, καὶ τὸ στρατεῖαις ἢ ἐμπορίαις ὁμιλεῖν, καὶ ἑτέροις, ἐν οἷς ὁ λαϊκὸς οὐ κατακρίνεται.

§ III. *Τριχῶν ἀπόκαρσις*. Τίς ἡ ἀπόκαρσις.

§ IV. *Ἡ δὲ τῆς προτέρας*. Τί τὸ μεταλλάσσειν [60] B τὴν ἐσθῆτα αὐτοῦ.

§ V. *Καὶ πάντες*. Τί ὁ ἀσπασμός.

[61] *Ἐπὶ τὴν θεαρχικήν*. Τί τὸ εὐθὺς κοινωνεῖν.

Ἐπὶ τὴν μετάληψιν. Διὰ τί οἱ χειροτονούμενοι εὐθέως κοινωνοῦσι.

Μεταδίδοται πρός. Πάντες γὰρ ὁμοίως μετὰ τὴν χειροτονίαν τῶν θείων ἀξιοῦνται μυστηρίων, ὅπερ ἐμφαίνει τὴν πρὸς Θεὸν οἰκειότητά τε καὶ ἕνωσιν.

Τελεταί, κάθαρσις. Τί αἱ τελεταὶ δηλοῦσι.

Τάξις. Ἰδοὺ καὶ ἐνταῦθα σαφέστερον ἐδίδαξεν ὁ Πατήρ, τίνες αἱ ὑπερβεβηκυῖαι τάξεις, ὧν ἀνωτέρω ἐμνήσθη.

C § VI. *Ἀλλ' ἐρεῖς ὅτι*. [Καὶ] ὅτι οὐχ ἔστιν ἐν οὐρανῷ καθαιρόμενος· καὶ περὶ ἀγγέλων.

Ἔστι τις οὐρανία. Σημείωσαι ὅτι οὐδεμία λώβη τυγχάνει ἔν τινι τῶν οὐρανίων δυνάμεων, ὃ δοξάζει Ὠριγένης, καὶ οἱ τὰ τούτου φρονοῦντες, φάσκοντες, ὅτι κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς παρατροπῆς ἕκαστον τῶν οὐρανίων ταγμάτων τὴν τοιάνδε καὶ ὀνομασίαν καὶ τάξιν ἐκληρώσατο, καὶ σώμασιν ἐνεδέθησαν λεπτοτέροις, εἰς παιδείαν τῆς ἑαυτῶν ἐπὶ τὸ χεῖρον παρατροπῆς· ἀλλὰ πάναγνοί εἰσι δηλονότι καὶ ἀσώματοι νόες, ὡς ἐξ ἀρχῆς ἐκτίσθησαν· ὅτι δὲ ἀσώματοί εἰσιν αἱ οὐράνιαι δυνάμεις, διαφόρως ἔγνως ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ἄλλως. Ἀλλ' οὐδεὶς αὐτῶν τῶν οὐρανίων νοῶν μετὰ τὴν τῶν δαιμόνων ἀπόπτωσιν ἑάλω ποτέ· τοῦτο γὰρ οὐδὲ παρὰ τῆς θείας Γραφῆς D ἔγνωμεν, οὐδέ τις τῶν θεοσόφων εἴρηκε Πατέρων. Οὗτος δὲ ὁ ἅγιος κατὰ συγχώρησιν αὐτό φησιν, ὡς ἂν εἴποι τις, ὅτι πάναγνοι μέν εἰσι καὶ ἀλώβητοι, καὶ οὐ δέονται καθάρσεως· πλήν, εἰ καὶ δοίημεν ἔν τινι λώβη [62] γενέσθαι αὐτῶν τινα, πάντως εἰς τὰς ἐναντίας ἐχώρει δυνάμεις· ὥστε τὰς λοιπὰς τὸ ἀλώβητον ὡσαύτως ἔχειν, καὶ ὁμοίως μὴ δεῖσθαι καθάρσεως. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστι, σαφῶς ἔδειξεν· εἰπὼν γὰρ πρὸς τὴν ἀντίθεσιν τὴν ἰδίαν γνώμην καὶ ἀληθῆ, ἐπήγαγε τό, *Εἰ γάρ τις*, ἀντὶ τοῦ, εἰ δὲ καί τις δοίη τινὰ παρατραπῆναι, τοῦ χοροῦ τούτων ἐξέπεσεν [63], ὅπερ ἐγὼ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[60] μεταβάλλειν καὶ μεταλλάσσειν. [61] Horum verborum nulla exstat interpretatio apud Lanselium. [62] λώβην. [63] ἐκπέπτωκεν.

οὐ λέγω, φησὶν, ἀλλὰ τοὐναντίον, ὅτι πάναγνοι διαμένουσιν εἰσαεὶ, ἐπεὶ ἐκπέσοιμι τοῦ καθεστῶτος. Μὴ οὖν τις τῶν Ὠριγένους μυστῶν οἰέσθω τὸ παρὸν ῥητὸν συνηγορεῖν τῇ κακοπίστῳ αὐτοῦ δόξῃ, φάσκων, ὅτι ἀεὶ πτῶσις καὶ ἀνάκλισις, καὶ μετάπτωσις τῶν οὐρανίων γίνεται νοῶν, ὥς φησιν Ὠριγένης μὲν ἐν τῷ *Περὶ ἀρχῶν* πρώτῳ λόγῳ, οὕτως· « Ὁ τοίνυν λόγος, οἶμαι, δείκνυσι πᾶς, πᾶν ὅ τι ποτὲ λογικὸν, ἀπὸ παντὸς οὑτινοσοῦν λογικοῦ δύνασθαι γενέσθαι· » καὶ μετὰ βραχέα ἐπάγει λέγων· « Μετὰ τὸ ἐπὶ πᾶσι τέλος, πάλιν ἀπόῤῥευσις καὶ κατάπτωσις γίνεται. » Εὐάγριος δὲ ἐν τῷ ἑβδομηκοστῷ ὀγδόῳ τῆς δευτέρας ἑκατοντάδος κεφαλαίῳ οὕτω φησίν· « Ἕκαστον τάγμα τῶν οὐρανίων δυνάμεων, ἢ ὅλον ἐκ τῶν κάτω, ἢ ὅλον ἐκ τῶν ἄνω, ἢ ἐκ τῶν ἄνω καὶ ἐκ τῶν κάτω συνέστηκε. » Καὶ ἐν τῷ ιθ' τῆς ε' ἑκατοντάδος λέγει οὕτως· B « Ἐξ ἀγγελικῆς καταστάσεως καὶ ἀρχαγγελικῆς, ψυχικὴ κατάστασις γίνεται· ἐκ δὲ τῆς ψυχικῆς, δαιμονιώδης καὶ ἀνθρωπίνη· ἐκ δὲ τῆς ἀνθρωπίνης, ἄγγελοι πάλιν καὶ δαίμονες γίνονται. »

A aversum fuisse, is certe ex horum choro decidit; quod quidem ego non dico, inquit, sed contrarium, nempe, eos sanctissimos semper permanere, quandoquidem aberrarem a supposito. Ne quis ergo Origenis discipulorum putet hæc verba ejus **85** perversæ fidei sententiam defendere, dicens, semper causam, et declinationem, mutationemque fieri cœlestium mentium, ut dicit Origenes quidem in primo libro *De principiis*, hoc modo : « Omnis ergo, ut arbitror, ratio docet, omne quod rationis est particeps, ab omni quod rationem habeat, posse oriri. » Et paulo infra adducit hæc verba : « Post finem omnium, rursus effluxus et casus exsistit. » Evagrius autem in septuagesimo octavo capite secundæ centuriæ, sic dicit : « Unusquisque ordo virtutum cœlestium, aut totus ex inferioribus, aut totus ex superioribus, vel ex superioribus et inferioribus constat. » In decimo nono etiam quintæ centuriæ dicit his verbis : « Ex angelico ordine et archangelico, animalis ordo exsistit : ex animali autem dæmoniacus et humanus; ex humano autem, angeli rursus dæmonesque fiunt.

Ταῖς ὑφειμέναις. Ποία ἐστὶν ἡ τῶν οὐρανίων κάθαρσις καὶ διακόσμησις. Ἄλλως. Ὅτι κάθαρσις τῶν οὐρανίων δυνάμεών ἐστιν ἡ ἐπὶ τελεωτέραν γνῶσιν ἔλλαμψις· καὶ σημείωσαι ὅτι προκόπτουσιν ἐπὶ γνῶσιν, καὶ ὅτι δαίμονας οὐ λέγουσι καθαίρεσθαι, διὰ τοὺς φάσκοντας καὶ αὐτοὺς ἐν τῇ παρ' αὐτῶν μυθευομένῃ ἀποκαταστάσει, σώζεσθαι μετὰ τῶν ἁγίων.

Inferioribus. Quænam sit cœlestium purgatio et dispositio. Aliter : quod purgatio cœlestium virtutum sit ad perfectiorem cognitionem illustratio : et nota quod proficiant in cognitione, et quod dæmones non dicat purgari, propter eos qui etiam ipsos in ea restauratione quæ ab illis fingitur, cum sanctis salutem adepturos, dicunt.

Οὕτω καὶ φωτιζόμεναι. Σημείωσαι τὰ περὶ τῶν ἀγγέλων, πῶς φωτίζονται, καὶ τελειοῦνται. C

Sic et qui illustrantur. Nota quæ angelos spectant, quomodo illustrantur et perficiuntur.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

I. § I. *Οὕτω καὶ πρός.* Ὅτι οὐχ ἐν τοῖς αὐτοῖς τόποις ἀπάγονται οἱ τελευτῶντες πάντες· καὶ περὶ ἀναστάσεως.

Ὁλικῆς ἀναστάσεως. Τῆς μετὰ τοῦ σώματος δηλονότι.

Αἱ μὲν γάρ. Περὶ δικαίων λέγει.

Τὰ δὲ καθαρὰ τῶν. Περὶ ἀναστάσεως σωμάτων.

Τῶν δοξαζόντων ἀνάστασιν καὶ κρίσιν,

οἱ μὲν μετὰ τῶν αὐτῶν σωμάτων ἐγείρεσθαι τὴν ψυχὴν φασιν, ὡς Χριστιανοί·	*οἱ δὲ δίχα σώματος·*	*οἱ δὲ μετ' ἄλλων σωμάτων ξένων, καὶ βίον ἔχειν, οἷον νῦν.* D

Τῶν κεκοιμημένων,

οἱ μὲν εἰσιν ἱεροί·	*οἱ δὲ ἀνίεροι.*

Ἑνωθέντα γάρ. Ὅτι ἑνοῦται ταῖς ψυχαῖς τὰ σώματα.

[Σημείωσαι δὲ καὶ τὴν ὁλικὴν ἀνάστασιν.]

§ II. *Τῶν δὲ ἀνιέρων.* Περὶ θανάτου ἁμαρτωλῶν, καὶ τί νομίζουσι μετὰ θάνατον γίνεσθαι οἱ Ἕλληνες, ὧν τὰς δόξας ἐκτίθεται. Τούτων γὰρ οἱ μὲν ἀλογιστότεροι, οὔτε ἀθάνατον τὴν ψυχὴν ὁμολογοῦσιν, ὧν ἐστι καὶ Βίας, οὐχ ὁ Πριηνεὺς, ἀλλ' ἕτερός τις· ἀλλὰ θνητὴν, καὶ λύεσθαι αὐτὴν, ὃν τρόπον καὶ τὸ σῶμα, καὶ εἰς τὸ μὴ εἶναι χωρεῖν· οἱ δὲ ὅθεν αὐτῶν λογικώτεροι, καὶ περὶ ἀθανασίας ψυχῆς φιλοσοφήσαντες, ὡς Πλάτων, καὶ οἱ τοιοῦτοι, μετὰ θάνατον τὸ μὲν σῶμα

IN CAP. VII.

I. § I. *Sic dum ad.* Quod non in eumdem locum abducantur morientes omnes : et de resurrectione.

In universali resurrectione. Cum corpore scilicet.

Nam hæ quidem. De justis dicit.

Pura vero illa. De resurrectione corporum.

Eorum qui sentiunt esse resurrectionem et judicium,

alii quidem, cum iisdem corporibus excitari animam dicunt, ut Christiani;	*alii autem sine corpore;*	*alii vero, cum aliis corporibus novis, et vitam habere, ut nunc.*

Eorum qui dormierunt,

alii quidem sunt sancti,	*alii autem profani.*

86 *Unita enim.* Quod conjunguntur cum animis corpora.

[Nota vero et totalem resurrectionem.]

§ II. *Profanorum autem.* De morte peccatorum, et quid ethnici existiment post mortem fieri, quorum opiniones exponit. Eorum enim qui magis a ratione aversi sunt, neque immortalem animam confitentur. In iis etiam Bias, non ille Prieneus, sed quidam alius; sed mortalem, eamque solvi, quemadmodum etiam corpus, et in nihilum abire. Alii autem, qui scilicet his ratione præstant, et de animi immortalitate disseruerunt, ut Plato, et tales,

post mortem, corpus quidem non amplius constaturum dicunt; sed in perpetuum non redire amplius ad eam quam habebat consistentiam. Hoc enim est quod dicit εἰσάπαξ, pro non amplius constaturum, quandoquidem indignum esse inquit, materiale ejusdem esse cum anima æterna; animam vero solum esse immortalem. Hæc etiam hæretici diverse dicunt, ut qui a Simonis Magi, et Menandri, et Valentini, et Marcionis, et Manentis, atque etiam ab Origenis prodeunt fabulis, non enim sententiis. Videte quibus adnumerari velint, qualesque absurdas sententias irreprehensibili Christianorum fidei affingant, ii qui invisi sunt Deo et hominibus qui recte sentiunt.

Alii vero corporeum. Hoc est animorum tantum fieri resurrectionem, sine corporibus.

Quoniam cœptum est. Quod ait Apostolus arrham et demonstrationem generalis cum corpore resurrectionis Dominum nostrum Jesum Christum fuisse, et quod in ipso nunc abscondita vita nostra, in Deo apparitura in regeneratione.

Animabus conjugia. Hæretici quidam tum fuerunt, ut Simon Magus et ejus sectatores, qui æthereum dicebant corpus certo animis futurum. Sciendum est autem, Origenem quoque idem dicere in quodam libro suo; quod tamen in aliis prorsus negat, docens omnem corpoream naturam in nihilum abire. Lege Methodii sancti martyris et Olympii Adrianopolitani episcopi Lyciæ libros, quos in eum scripserunt de resurrectione; et Antipatri Bostri episcopi: et disces fabulosam ipsius et monstrosam nugationem.

Beatissimamque. Hæc ait obscure **87** significans, opinor, Papiam qui Hierapolis Asiæ tum fuit episcopus et divini Joannis evangelistæ temporibus floruit. Hic enim Papias libro IV *Dominicarum* suarum explanationum scripsit, fore in resurrectione voluptates quæ percipiuntur ex cibis; in quod quidem decretum postea credidit Apollinarius: [quemadmodum apparet ex scripto ipsius,] quod appellant nonnulli millesimum annum. Quomodo igitur Apollinarii erunt libri sancti Dionysii, juxta aliquorum nugas, qui Apollinarium refellunt? Atque etiam Irenæus Lugdunensis episcopus, in quinto libro *Adversus hæreses*, idem dicit; producitque testem eorum quæ a se dicta sunt, Papiam, quem diximus.

Ubi ad finem. Horribilis est, atque metuendus peccatorum finis.

Aliis oculis. Alios oculos appellat, mentis, quæ deinceps purior est, et inferos contemplatur, et convertitur in gehennæ exspectationem, quam prius non crediderat; ideo ægre sustinet et dolet mortem, cogitans ne aliquando vera sint inferorum supplicia; utque etiam peccatores in corpore excitantur.

II. *Coacto.* De iis qui in ecclesiastico ordine moriuntur.

A οὐκ ἔτι συστήσεσθαί φασιν· ἀλλ' εἰς αἰῶνας οὐχ ὑποστρέφειν ἔτι, πρὸς ἣν ἔσχε σύστασιν. Τοῦτο γάρ ἐστιν ὅ φησιν εἰσάπαξ, ἀντὶ τοῦ μηκέτι συστησόμενον, ἐπειδὴ ἀνάξιον εἶναί φασι τὸ ὑλικὸν συνδιαιωνίζειν ψυχῇ, τὴν δὲ ψυχὴν μόνον ἀθανάτως ὑπάρχειν. Ταῦτα καὶ αἱρετικοὶ λέγουσι διαφόρως, ὡς οἱ ἀπὸ Σίμωνος τοῦ μάγου, καὶ Μενάνδρου, καὶ Οὐαλεντίνου, καὶ Μαρκίωνος, καὶ Μάνεντος· καὶ νῦν δὲ οἱ ἀπὸ τῶν Ὠριγένους προερχόμενοι μύθων, οὐ γὰρ δογμάτων. Καὶ ὁρᾶτε τίσι θέλουσι συναριθμεῖσθαι, καὶ ποίας ἀτόπους δόξας τῇ ἀμωμήτῳ τῶν Χριστιανῶν πίστει προσάπτουσιν οἱ στυγητοὶ παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις εὖ φρονοῦσιν ὑπάρχοντες.

B *Οἱ δὲ τὴν σωματικήν.* Τουτέστι ψυχῶν μόνων γίνεσθαι ἀνάστασιν, σωμάτων χωρίς.

Ἀρθεῖσαν ἤδη. Ὅ λέγει ὁ Ἀπόστολος ἀῤῥαβῶνα καὶ ἀπόδειξιν τῆς μετὰ σώματος καθολικῆς ἀναστάσεως τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν γεγενῆσθαι· καὶ ὅτι ἐν αὐτῷ νῦν κέκρυπται ἡ ζωὴ ἡμῶν, ἐν τῷ Θεῷ φανερωθησομένη ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ.

Ψυχαῖς συζυγίας. Αἱρετικοί τινες τότε γεγόνασιν, ὡς οἱ περὶ Σίμωνα τὸν μάγον καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ, οἵ τινες αἰθέριον ἔφασκον, εἴγε καὶ ἄρα ἔσεσθαι σῶμα ταῖς ψυχαῖς. Ἰστέον δὲ ὅτι καὶ Ὠριγένης τὸ αὐτό φησιν ἔν τινι τῶν αὐτοῦ συγγραμμάτων· ἐν ἄλλοις δὲ καὶ αὐτὸ παντελῶς ἀπαρνεῖται, πᾶσαν σωματικὴν φύσιν εἰς ἀνυπαρξίαν χωρεῖν δογματίζων. Ἀνάγνωθι Μεθοδίου τοῦ ἁγίου μάρτυρος καὶ Ὀλυμπίου Ἀδριανουπόλεως ἐπισκόπου τῆς Λυκίας τὰ κατ' αὐτοῦ ὑπ'
C αὐτῶν περὶ ἀναστάσεως γραφέντα, καὶ Ἀντιπάτρου τοῦ Βόστρων ἐπισκόπου· καὶ μαθήσῃ τὴν μυθώδη αὐτοῦ καὶ ἀλλόκοτον ληρωδίαν.

Καὶ μακαριωτάτην. Ταῦτά φησιν αἰνιττόμενος, οἶμαι, Παπίαν τὸν Ἱεραπόλεως τῆς κατ' Ἀσίαν τότε γενόμενον ἐπίσκοπον, καὶ συνακμάσαντα τῷ θείῳ εὐαγγελιστῇ Ἰωάννῃ. Οὗτος γὰρ ὁ Παπίας ἐν τῷ τετάρτῳ αὐτοῦ βιβλίῳ τῶν *Κυριακῶν* ἐξηγήσεων τὰς διὰ βρωμάτων εἶπεν ἐν τῇ ἀναστάσει ἀπολαύσεις· εἰς ὅπερ δόγμα μετὰ ταῦτα ἐπίστευσεν Ἀπολλινάριος. [καθὼς ἐμφαίνεται ἐν τῷ συγγράμματι αὐτοῦ,] ὃ καλοῦσί τινες χιλιονταετηρίδα. Πῶς οὖν Ἀπολλιναρίου τὰ τοῦ ἁγίου Διονυσίου συγγράμματα, κατὰ τούς τινων λήρους, τὰ ἀναιροῦντα Ἀπολλινάριον; Καὶ
D Εἰρηναῖος δὲ ὁ Λουγδούνου ἐν τῷ *Κατὰ αἱρέσεων* πέμπτῳ λόγῳ, τὸ αὐτό φησι, καὶ παράγει μάρτυρα τῶν ὑπ' αὐτοῦ εἰρημένων τὸν λεχθέντα Παπίαν.

Ὅταν ἐπὶ τὸ τέλος. Φρικτὰ καὶ λίαν φοβερὰ τὰ τῶν ἁμαρτωλῶν τέλη.

Ἑτέροις ὀφθαλμοῖς. Ἑτέρους ὀφθαλμούς φησι τοὺς τοῦ νοῦ, λοιπὸν καθαρωτέρου ὄντος, καὶ τὰ εἰς ᾅδου σκοποῦντος, καὶ στρεφομένου εἰς τὴν προσδοκίαν τῆς γεέννης, ἣν οὐ πρότερον πεπιστεύκει· διὸ καὶ δυσανασχετεῖ καὶ ὀδύρεται τὸν θάνατον, ἐννοῶν μήποτε ἀληθεῖς ὦσιν αἱ κάτω τιμωρίαι· ὥστε καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἐν τῷ σώματι ἐγείρονται.

II. *Συναγαγών.* Περὶ ἱερατικῶν τελευτώντων.

Εἰ δὲ τοῖς εὐαγέσι. Περὶ μοναχῶν, δικαίων καὶ A λαϊκῶν.

Ἐν τοῖς θείοις. Σημείωσαι τί ἀναγινώσκεται καὶ τί ψάλλεται ἐπὶ τῶν κεκοιμημένων μοναχῶν καὶ λαϊκῶν· ὁμολόγους δὲ καὶ ταὐτοδυνάμους ᾠδὰς λέγει ταῖς προαναγνωσθείσαις περὶ ἀναστάσεως ἀψευδέσιν ἐπαγγελίαις ᾄδειν τοὺς λειτουργούς.

III. § I. *Ἰησοῦ φωταγωγοῦντος.* Ὅτι πρὸς τὸν βίον καὶ οἱ τόποι τῶν κεκοιμημένων.

Ὑπὲρ ταύτης τῆς θείας. Ὅτι δικαιοσύνης ἐστὶ τὸ πρὸς τὸν βίον δοῦναι καὶ τὸν τόπον.

Εὐχὴν ἱεράν. Διὰ τί ἡ εὐχή.

§ II. *Αἱ δὲ τῶν θεαρχικῶν.* Διὰ τί ᾠδαὶ καὶ ἀναγνώσματα. Σημείωσαι δὲ ὁποία ἦν ἡ ἐπὶ τοῖς κεκοιμημένοις παλαιὰ ἀκολουθία καὶ τάξις.

B

Σκόπει δὲ, ὅτι νῦν. Ὅτι ἐπὶ τοῖς τελευτῶσιν, οὔτε οἱ ἐνεργούμενοι, οὔτε οἱ ἐν μετανοίᾳ ἐξίασιν, ἀλλὰ μόνοι οἱ κατηχούμενοι· καὶ διὰ τί.

Οἱ κατηχούμενοι. Οὐδὲν μὲν μικρὸν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς μυστηρίοις, ἀλλὰ πάντα μεγάλα· αὐτὰ μέντοι, πρὸς ἄλληλα συγκρινόμενα, διαφορὰν ἕξουσι πρὸς μεγαλειότητα. Τῶν γὰρ δρωμένων ἐπὶ [44] τοῖς τελευτῶσι μέγιστα καὶ ἀπαράβλητα τὰ τῶν θείων λουτρῶν καὶ φωτισμάτων καὶ μεταλήψεων μυστήρια· διὸ καὶ μικρὰ τὰ ἐπὶ τοῖς κεκοιμημένοις ὠνόμασε· πλὴν οὐδὲ τούτων ἄξιοι οἱ ἔτι κατηχούμενοι.

Βλαβήσονται γάρ. Ταῦτα ἀκολουθεῖ τοῖς ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτῃ εἰρημένοις παρὰ τοῦ Ἀποστόλου περὶ τῶν ἀναξίως κοινωνούντων· ὧδε δὲ καὶ περιφρονεῖν αὐτοὺς λέγει τῶν θείων μυστηρίων. C

§ IV. *Ἡ μὲν οὖν εὐχή.* Σημείωσαι τί εὔχεται.

Ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν. Τουτέστι τὰ ψιλὰ τῶν ἁμαρτημάτων.

§ V. *Ἀναλόγοις σημασίαις.* Ἀναλόγοις σημασίαις ἔφη, τουτέστι ταῖς ἡμῖν γνωρίμοις τε καὶ συνήθεσι, καὶ οὐχ ὑπὲρ τὴν ἡμετέραν νόησιν, λέξεσί τε καὶ ὀνομασίαις σημαινόμενα.

VI. *Τῆς πραγματικῆς αὐτῶν.* Τουτέστι καθ' ὃ δυνάμεθα νοεῖν, καὶ ἐκ τῶν ἡμῖν γνωρίμων λέξεών τε καὶ ὀνομάτων τὰς ἐκεῖ ἀπολαύσεις ὁ Θεὸς ὠνόμασεν, εἰπὼν, μὴ εἶναι ἐκεῖ λύπην, ἢ νόσον, ἢ πόνον, ἢ στεναγμὸν, ἀλλὰ φῶς εἶναι· πλὴν οὐ τοῦτο τὰ ἐκεῖ ἀγαθὰ, ἀλλ' ὡς ἀληθῶς ἄγνωστα τέως ἡμῖν καὶ ἀκατάληπτα· ἃ γὰρ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ τὰ ἑξῆς· ἀλλ' ἐξ ὧν οἴδαμεν, ὑποδείγματα δίδωσι μακαριότητος. Σημείωσαι δὲ, πῶς λαμβάνει τὸ, *Εἰς κόλπους Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ.* D

Ὅτου ἕνεκα. Ἀπορεῖ περὶ τῆς γινομένης εὐχῆς παρὰ τοῦ ἱεράρχου ἐπὶ τοῖς ἐν ἁμαρτίαις κεκοιμημένοις.

Τῶν δικαίων αἱ προσευχαί. Σημείωσαι ὅτι μόνους τοὺς ἀξίους τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ ὠφελοῦσιν

Siquidem in sacris. De monachis, justis, et laicis.

In divinis. Nota quid legatur et quid canatur pro monachis, et laicis qui dormierunt. Consentaneos autem cantus et idem valentes ait, prælectis de resurrectione non falsis promissionibus, canere ministros.

III. § I. *Jesu illustrante.* Quod pro vitæ conditione, etiam loca sint mortuorum.

Pro hoc divina. Justitiæ esse pro vitæ conditione dare etiam locum.

Precem sacram. Cur precatio.

§ II. *Divinarum porro.* Cur cantus et lectiones. Nota vero qualis fuerit vetus officium et ordo in mortuis.

Cæterum observa, quod nunc. Ad mortuorum sepulturam, neque energumeni, neque pœnitentes exeunt; sed soli catechumeni: et quare.

88 *Catechumeni.* Nihil quidem exiguum in nostris mysteriis, sed magna omnia; ea tamen si inter se conferantur, in magnitudine dissimilitudinem habebunt. Iis enim quæ perficiuntur in mortuis, maxima sunt, et incomparabilia, divinorum lavacrorum et illustrationum communionumque mysteria: ideo parva dixit ea quæ perficiuntur in mortuis; verumtamen neque his digni adhuc catechumeni.

Lædentur enim. Hæc consonant iis quæ scripta sunt in priore ad Corinthios epistola ab Apostolo, de iis qui indigne communicant; hic autem etiam contemnere eos dicit divina mysteria.

§ IV. *Precatio quidem.* Nota quid precetur.

Humanam fragilitatem. Hoc est parva peccata.

§ V. *Ad captum nostrum accommodatis rationibus,* Gr. ἀναλόγοις σημασίαις. Dixit ἀναλόγοις σημασίαις, hoc est nobis notis et assuetis, et quæ intelligentiam nostram non superant, dictionibus et appellationibus significata.

§ VI. *Actiones suas.* Hoc est quatenus intelligere possumus, atque ex nobis notis verbis ac nominibus, voluptates quæ illic sunt Deus appellavit, cum dixit non esse illic dolorem, aut morbum, aut laborem, aut gemitum, sed lumen esse; verumtamen non hoc quæ illic bona, sed verissime ignota adhuc nobis et incomprehensibilia; quæ enim oculus non vidit, et quæ sequuntur: sed ex iis quæ novimus, dat exempla beatitatis: nota autem, quomodo accipiat illud: *In sinus Abrahæ et Isaac et Jacob* [a].

Cujus rei gratia. Dubitat de prece facta ab episcopo, in iis qui in peccatis mortui sunt.

Justorum preces. Nota, quod solis dignis misericordia Dei prosint justorum orationes, sive vivant,

[a] Matth. VIII, 11.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES

[44] ἐν.

sive mor'ui sint; non quidem peccatoribus et juste condemnatis, et hic et post mortem.

Nunquid a Samuele. Neque enim Sauli pessimo exsistenti orans profuit Samuel, neque Hebræis peccatoribus exsistentibus Moyses. Dixit enim Dominus ad ipsum: *Noli orare pro populo isto.*

Sole lucem suam. Vide ne forte existimes, quod dicat solem dare sua **89** lumina; quomodo enim ipse qui inanimatus est, dederit? voluntatis enim est donatio; sed veluti morum quadam fictione dicit quod proponitur. Sicut enim si quis supponat, solem dicere: Ego valentibus oculis lumen dono; postea infirmus aliquis oculis dixerit: Da etiam mihi, valeo enim; tum accepta luce, etiam id quod videbat, amittet. Eodem etiam modo peccator affectus est, cum rogat virum bonum, ut pro se precetur; patitur enim cæcutiens et suscipiens viri boni orationis radium, non concedit eum, ea quæ sunt naturæ ipsius facere et illustrare, sed tenebras sibi procurat, non habendo rationem, per puram vitam donorum Dei, et discessit seu secessit ab illuminantibus Dei præceptis; peccans enim contemnit legem Dei, et nihil ab oratione justi juvabitur. Quod autem hæc de sole ita intelligat, etiam in libro *De divinis nominibus*, quarto capite significat.

Utiles. Quomodo et quando prosit justi oratio tantum viventi: et dicit, quando pœnitenti secundum Apostolum: *Flere cum flentibus* [b–c], et quando oraculum illud complet: *Multum valet deprecatio justi* [d], operans per pœnitentiam petentis, orationem scilicet. Si enim unus ædificet, hoc est justus, et unus, sicut peccator evertat, imperfectum manet opus; quemadmodum legimus in exemplo de Saule et Samuele.

Pie affectus, Gr. ἕξιν ἱεράν. Habitum autem sanctum hoc loco, propriæ vitæ ad virtutem affectionem dixit. Συλλήπτορα vero, pro *adjutorem*.

Colloquium. Non simpliciter nos ab accedendo ad divinum colloquium, et per nos petere a Deo meliora et salutaria, Pater prohibet, sciens Apostolum præcipientem: *sine intermissione orare* [e]; sed opinione quadam victum, contemnere sanctos, et pro nihilo ducere eorum orationes.

De dicta porro. Ab hoc loco incipit exponere, quod oratio prosit mortuo, et nota quod ante ipsum, dubium hoc quæsitum fuerit.

§ VII. *Dissimulante.* Qualia nostra peccata Deus dissimulet propter orationem et preces sacerdotis.

Petit autem illa. Quid petat sacerdos.

90 *Præsentibus.* Hoc est justis et piis.

A αἱ τῶν δικαίων προσευχαὶ, εἴτε ζῶντας, εἴτε τελευτήσαντας, οὐ μὴν ἁμαρτωλοὺς καὶ ἀξιοκατακρίτους, καὶ ὧδε καὶ μετὰ θάνατον.

Ἢ τί πρὸς τοῦ Σαμουήλ. Οὔτε γὰρ τὸν Σαοὺλ κάκιστον ὄντα ὠφέλησεν ὁ Σαμουὴλ εὐξάμενος, οὔτε τοὺς Ἑβραίους ἁμαρτωλοὺς ὄντας ὁ Μωϋσῆς· εἶπε γὰρ ὁ Κύριος πρὸς αὐτόν· *Μὴ προσεύχου περὶ τοῦ λαοῦ τούτου.*

Ἡλίου τὰ οἰκεῖα. Ὅρα μή πού γε νομίσῃς, ὅτι τὸν ἥλιόν φησι δωρεῖσθαι τὰ ἑαυτοῦ φῶτα· πῶς γὰρ ἂν ἄψυχος δωρήσαιτο; προαιρέσεως γὰρ ἡ δωρεά· ἀλλὰ κατὰ ἠθοποιίαν οἱονεί τινα τὸ προκείμενον λέγει. Ὥσπερ γὰρ εἴτις ὑπόθοιτο τὸν ἥλιον λέγειν· Ἐγὼ τοῖς ἐῤῥωμένοις ὀφθαλμοῖς δίδωμι φῶς· εἶτα ἀσθενῶν τις τὰ ὄμματα εἴποι· Δὸς κἀμοί· ἔῤῥωμαι B γάρ· ἔπειτα δεξάμενος τὴν ἀκτῖνα, καὶ ὃ ἑώρα ἀπολέσει· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ ἁμαρτωλὸς, αἰτῶν δίκαιον εὔξασθαι ὑπὲρ αὐτοῦ, πάσχει· ἀμβλυώττων γὰρ ὁ ἁμαρτωλὸς, καὶ δεχόμενος τῆς τοῦ δικαίου εὐχῆς τὴν ἀκτῖνα, οὐ συγχωρεῖ αὐτὴν τὰ κατὰ φύσιν ἐνεργεῖν καὶ φωτίζειν· ἀλλὰ σκότος ἑαυτῷ προξενεῖ, τῷ μήτε προσέχειν διὰ καθαροῦ βίου ταῖς τοῦ Θεοῦ δωρεαῖς, καὶ τῇ ἀποφοιτήσει μέντοι, ἤγουν ἀναχωρήσει τῶν φωτιζουσῶν ἐντολῶν τοῦ Θεοῦ· ὁ γὰρ ἁμαρτάνων καταφρονεῖ τοῦ νόμου τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐδὲν ὑπὸ δικαίου εὐχῆς ὠφεληθήσεται. Ὅτι δὲ τὰ περὶ τοῦ ἡλίου οὕτω νοεῖ, καὶ ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* κεφαλαίῳ δ' σημαίνει.

Ὠφέλιμοι. Πῶς καὶ πότε ὠφελεῖ δικαίου εὐχὴ C ζῶντα μόνον· καί φησιν, ὅτε μετανοοῦντα κατὰ τὸν Ἀπόστολον, *Κλαίειν* [15] *μετὰ κλαιόντων*, ὅτε καὶ τὸ λόγιον ἐκεῖνο πληροῦται, *Μέγα ἰσχύει εὐχὴ δικαίου*, ἐνεργουμένη διὰ τῆς μετανοίας τοῦ δεομένου, τῆς εὐχῆς δηλονότι. Ἐὰν γὰρ εἷς οἰκοδομῇ, τουτέστιν ὁ δίκαιος, καὶ [16] εἷς, οἷον ὁ ἁμαρτάνων, καταστρέφῃ, ἀτέλεστον μένει τὸ ἔργον, ὡς ἔγνωμεν ἐπὶ τοῦ κατὰ τὸν Σαοὺλ καὶ τὸν Σαμουὴλ ὑποδείγματος.

Ἕξιν ἱερὰν ἔχων. Ἕξιν δὲ ἱερὰν ἐνταῦθα τὴν τοῦ οἰκείου βίου πρὸς ἀρετὴν διάθεσιν εἴρηκε. *Συλλήπτορα* δὲ, ἀντὶ τοῦ *βοηθόν*.

Ὁμιλίαν. Οὐχ ἁπλῶς τοῦ πρὸς θείαν ἡμᾶς ὁμιλίαν χωρεῖν, καὶ δι' ἑαυτῶν αἰτεῖσθαι παρὰ Θεοῦ τὰ κρείττονα καὶ σωτήρια, ἀπείργει ὁ Πατὴρ, εἰδὼς τὸν Ἀπόστολον προστάσσοντα *ἀδιαλείπτως προσεύχεσθαι*, D ἀλλὰ τοῦ, οἰήσει τινὰ κρατούμενον ὑπερφρονεῖν τῶν ἁγίων, καὶ ἀντ' οὐδενὸς τίθεσθαι τὰς τούτων εὐχάς.

Περὶ δὲ τῆς. Ἔνθεν ἄρχεται λέγειν, ὡς ὠφελεῖ τὸν νεκρὸν ἡ εὐχή. Καὶ σημείωσαι ὅτι καὶ πρὸ αὐτοῦ ἐζητήθη τὸ ἄπορον τοῦτο.

§ VII. *Παρορώσης.* Ποίας ἡμῶν ἁμαρτίας ὁ Θεὸς παρορᾷ διὰ τῆς τοῦ ἱερέως προσευχῆς καὶ δεήσεως.

Αἰτεῖ δὲ αὐτά. Τί αἰτεῖ ὁ ἱερεύς.

Τοῖς παροῦσι. Τουτέστι τοῖς δικαίοις καὶ εὐσεβέσι.

[b–c] Rom. XII, 15. [d] Jac. V, 16. [e] I Thess. V, 17.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[15] καὶ κλαίοντα. [16] ἕτερος δέ.

Κατὰ θείαν ζωήν. Τουτέστιν ὅσα νομίμως καὶ ἀκολούθως ὁ δίκαιος ἐπίσκοπος αἰτήσει, λήψεται, ἀλλ' ἐπὶ δικαίων· εἴρηται γὰρ τῷ ἁγίῳ Πέτρῳ· *Ὅσα ἂν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς*, καὶ τὰ ἑξῆς· κατὰ μίμησιν δὲ τοῦ ἁγίου Πέτρου εἰσὶν οἱ ἐπίσκοποι, ὡς μετὰ μικρὸν λέγει. Σημείωσαι δὲ μέγεθος ἱεραρχίας καὶ ὕψος καὶ καθαρότητα.

Διὸ τοῖς ἀνιέροις. Σημείωσαι ὅτι ταῦτα τοῖς ἁμαρτωλοῖς οὐκ ἐπεύχεται.

Τελετάρχου. Τουτέστι τοῦ θείου Πνεύματος.

Αἰτεῖτε καί. Ἐκ τῆς Ἰακώβου Ἐπιστολῆς τὸ ῥητὸν, διδάσκον ἡμᾶς, ὡς οὐ δεῖ προσεύχεσθαι περὶ κακοῦ τινος προσώπου ἢ πράγματος.

Τὰς ἀφοριστικὰς ἔχουσι. Περὶ τῶν ἀκοινωνησιῶν καὶ ἀφορισμῶν τῶν παρὰ τοῦ ἱεράρχου· δυνάμεις γάρ φησι τὰς ἐκ Θεοῦ δεδομένας αὐτοῖς γνωστικὰς δοκιμασίας καὶ κρίσεις, δι' ὧν [47] ἀφορίζουσι τοὺς ἁμαρτωλοὺς ἐκ τῶν δικαίων, ἢ τὸ ἔμπαλιν.

Ἀλόγοις ὁρμαῖς. Σημείωσαι ὅτι, ἐὰν παρὰ τὸν σκοπὸν τοῦ Θεοῦ ἀφορίσῃ ὁ ἱεράρχης, οὐχ ἕπεται αὐτῷ τὸ θεῖον κρῖμα· κατὰ γὰρ θείαν κρίσιν καὶ οὐ διὰ θέλημα ἴδιον ταῦτα ὀφείλει ἐπιφέρειν.

Τὸ Πνεῦμα. Σημείωσαι τί παρέσχε τοῖς ἀποστόλοις τὸ μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς δοθὲν ἅγιον Πνεῦμα διὰ τοῦ ἐμφυσήματος τοῦ Κυρίου.

Ἐλλαμπομένῳ. Τῷ ἁγίῳ Πέτρῳ.

Ὃς ἐκείνου καὶ παντός. Πῶς χρὴ λαμβάνειν τὸ τοῦ Εὐαγγελίου ῥητόν· Ὃ ἐὰν δήσῃς, καὶ τὰ ἑξῆς.

Καὶ τοῦ ἱεράν. Ἱερὰν θεολογίαν φησὶ τό· *Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος*· ὃ σημειωτέον κατά τε Βασιλειανῶν, καὶ Νεστοριανῶν, καὶ Παυλιανιστῶν, καὶ τῶν ὁμοίων.

Ὅπως ἄν. Καθώς.

Ἱεραρχικῶς. Ἀσφαλέστατα ἐπὶ τούτων εἶπε τὸ ἱεραρχικῶς.

§ VIII. *Θεογενεσίαν, πρὸ τοῦ.* Ὅτι ἐπὶ μὲν τῶν βαπτιζομένων πρῶτόν ἐστι τὸ ἅγιον ἔλαιον· ἐπὶ δὲ τῶν κεκοιμημένων τελευταῖον.

Καὶ τότε μέν. Διὰ τί ἡ τοῦ ἐλαίου χρίσις ἐπὶ τῶν βαπτιζομένων, καὶ διὰ τί ἐπὶ τῶν κεκοιμημένων.

§ IX. *Μετὰ τοῦ σφετέρου.* Ὅτι ἑκάστης ψυχῆς ἴδιον σῶμα ὑπάρχει, μεθ' οὗ καὶ τὰς ἀνταποδόσεις κομίζεται· διὸ καὶ ἑκάτερα μετέχει τῶν ἁγιασμάτων· κατὰ κοινοῦ δὲ τὸ *ἀμφοῖν δωρεῖται.*

Θεαρχικὰς κοινωνίας. Θεία θεσμοθεσία δηλονότι.

Τὸν ὅλον ἄνθρωπον. Σημείωσαι ὅτι ὅλον ἄνθρωπον καλεῖ τὸν ἐκ τῆς νοερᾶς ψυχῆς καὶ σώματος, ὡς δηλοῖ τὸ *ἐν καθαρᾷ θεωρίᾳ καὶ ἐπιστήμῃ*· καὶ ὅτι ὁλικήν φησι σωτηρίαν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος· διὰ τοῦτο δὲ ταῦτα δεῖ σημειώσασθαι, ἵνα, ὅταν εἴπῃ ἐν ἑτέροις λόγοις, *ὁλικῶς σωθῆναι τὸν ὑπερού-*

A *Secundum divinam vitam.* Hoc est, quæcunque juste et consequenter justus episcopus petet, accipiet, sed pro justis; dictum enim est sancto Petro: *Quæcunque ligaveris super terram* [f], et quæ sequuntur; secundum autem imitationem sancti Petri sunt episcopi, ut post pauca dicit. Nota vero magnitudinem hierarchiæ et altitudinem et puritatem.

Quamobrem improbis. Nota quod hæc peccatoribus non imprecatur.

Mysteriorum auctore. Hoc est divino Spiritu.

Petitis et. Hoc dictum sumptum est ex Jacobi Epistola, docens nos, quod non oportet pro malo aliquo homine, aut negotio orare.

Segregandi facultates obtinent. De communionis privatione et separatione ab episcopo; potestates

B enim dicit donatas eis a Deo cognoscitivas approbationes, et indicationes per quas separant peccatores a justis, vel contra.

In rationalibus motibus. Nota, quod si præter Dei scopum secernat pontifex, Dei judicium eum non sequi; secundum enim divinum judicium, et non propter voluntatem propriam hæc debet inferre.

Spiritus. Nota, quid præbuit apostolis datus ipsis post resurrectionem sanctus Spiritus per insufflationem Domini.

Illuminato. Sancto Petro.

Ut ille, omnisque. Quomodo oportet accipere dictum Evangelii: Quod si ligaveris, et quæ sequuntur.

C *Et sanctam illam.* Sacram theologiam dicit: *Tu es Christus Filius Dei vivi* [g]: quod notandum est contra Basilianos, et Nestorianos, et Paulianistas, et similes.

Ὅπως ἄν. Quatenus.

Hierarchice. Securissime in his dixit ἱεραρχικῶς.

§ VIII. *In prima illa regeneratione.* Quod in iis qui baptizantur, primum sit sanctum oleum; in mortuis autem, postremum.

Et tum quidem. Propter quid unctio olei in iis qui baptizantur, et propter quid in mortuis.

§ IX. *Cum suis.* Quod uniuscujusque **91** animæ proprium sit corpus, cum quo et retributiones fert; ideoque utraque participant de sanctificationibus;

D subaudiendum vero illud: *utrisque donatur.*

Divinas communicationes. Divinum scilicet decretum.

Totum hominem. Nota quod totum hominem vocet eum qui constat ex intelligente animo, et corpore; ut declarat illud, *in pura contemplatione et scientia;* et quod totalem dicit salutem, animæ et corporis. Propter hæc autem hoc notandum est, ut quando dixerit in aliis sermonibus: *totaliter essen-*

[f] Matth. XVI, 19. [g] Ibid. 16.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[47] ἀφ' ὧν.

tiam accepisse superessentialem Jesum secundum nos : intelligas ex animo et corpore inhumanationem.

§ X. *Consecratorias invocationes*, Gr. τελεστικὰς ἐπικλήσεις. Dicit τελεστικὰς ἐπικλήσεις precationes in ordinatione. Nota vero, quare has sive sanctas invocationes et operationes tacuerit.

§ XI. *Efferre*, Gr. ἐξάγειν. Publicare.

Infantes necdum. Nota quid dicat Pater de pueris baptizandis. Hæc autem ut interroganti sancto Timotheo scripsit, ut manifestum sit, quod etiam priora, et alios libros ad interrogantes scripserit.

Sacras traditiones. Quod et tum fuerint irridentes mystica nostra, ut etiam quod infantes baptizarentur, quibus loqui non valentibus, offerentes ipsos, abrenuntiant pro ipsis, et in ordinem cooptantur [symbola]. De qua irrisione purgat, apponens, *non omnia omnibus nota.* Nota autem quomodo etiam angeli multa ignorent.

Quæ cognoscuntur, Gr. ἐπιστητάς. Cognitas, seu quæ cognoscuntur.

Aiunt enim quod. Nota quomodo accepit ex iis qui præcesserunt ipsum, de pueris.

Institutionibus, Gr. καθηγεμόσιν. Duces apostolos dicit.

Bono divina. Nota cui tradatur puer a parentibus, quando baptizatus fuerit, nimirum susceptori, qui divina didicerit, ad sacram instructionem.

Ducem. Nota quod et sponsorem magistrum vocet.

Exsistentem. Vitam scilicet.

A *σιον Ἰησοῦν καθ' ἡμᾶς*, νοήσῃς ἐκ ψυχῆς νοερᾶς καὶ σώματος τὴν ἐνανθρώπησιν.

§ X. *Τελεστικὰς ἐπικλήσεις.* Τελεστικὰς ἐπικλήσεις φησὶ τὰς ἐπὶ τῆς χειροτονίας εὐχάς. Σημείωσαι δὲ διὰ τί ταύτας, ἤτοι τὰς ἁγίας ἐπικλήσεις καὶ τὰς ἐνεργείας ἐσιώπησεν.

Ἐξάγειν. Δημοσιεύειν.

§ XI. *Παῖδας οὔπω.* Σημείωσαι τί φησιν ὁ Πατὴρ περὶ τοῦ τὰ βρέφη βαπτίζεσθαι. Ταῦτα δὲ ὡς ἐρωτήσαντι τῷ ἁγίῳ Τιμοθέῳ ἔγραψεν, ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι καὶ τὰ πρότερα καὶ τοὺς ἄλλους λόγους πρὸς ἐρωτῶντας ἔγραφε.

Τὰς ἱερὰς παραδόσεις. Ὅτι καὶ τότε ἦσαν οἱ σκώπτοντες τὰ μυστικὰ ἡμῶν, ὡς καὶ τὰ περὶ τῶν B βαπτιζομένων παίδων, ὧν μὴ δυναμένων λαλῆσαι, οἱ προσφέροντες αὐτοὺς [48] ἀποτάσσονται ὑπὲρ αὐτῶν, καὶ συντάσσονται [τὰ σύμβολα]· περὶ τοῦ σκώμματος ἀπολογεῖται, προστιθεὶς, ὅτι *οὐ πάντα πᾶσι γνωστά.* Σημείωσαι δὲ ὡς καὶ οἱ ἄγγελοι πολλὰ ἀγνοοῦσιν [49].

Ἐπιστητάς. Ἐπιστητάς, ἤτοι γινωσκομένας.

Φασὶ γὰρ ὅπερ. Σημείωσαι πῶς παρέλαβεν ἐκ τῶν πρὸ αὐτοῦ περὶ τῶν παίδων.

Καθηγεμόσιν. Καθηγεμόνας τοὺς ἀποστόλους φησίν.

Ἀγαθῷ τὰ θεῖα. Σημείωσαι τίνι παραδίδοται ὁ παῖς ὑπὸ τῶν γονέων, ὅταν βαπτισθῇ, ὅτι ἀναδόχῳ μεμυημένῳ τὰ θεῖα πρὸς ἀναγωγὴν ἱεράν.

Καθηγεμόνα. Σημείωσαι ὅτι καὶ τὸν ἀνάδοχον καC θηγεμόνα καλεῖ.

Γιγνομένην. Τὴν ζωὴν δηλονότι.

Finis. Laus Deo

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[48] αὐτά. [49] ὅτι ἡμῖν πάντως οὐ πάντα γνωστά.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ
ΣΧΟΛΙΑ
ΕΙΣ ΤΟ ΠΕΡΙ ΘΕΙΩΝ ΟΝΟΜΑΤΩΝ.

EJUSDEM S. MAXIMI
IN LIBRUM DE DIVINIS NOMINIBUS
SCHOLIA

Petro Lansselio e Societate Jesu interprete.

§ 1. *Ἀρεοπαγίτου.* Ὅτι τὰ γνωρίσματα ἅπερ εἶχον Ἕλληνες ἔτι ὄντες οἱ πάλαι ἅγιοι, καὶ μετὰ τὸ ἐπιστρέψαι πρὸς Χριστὸν ἀνερυθριάστως ἐπέγραφον ἑαυτοῖς· ἰδοὺ γὰρ Ἀρεοπαγίτην ἐπωνόμασεν ἑαυτὸν, ὡς καὶ ὁ θεῖος Ἰουστῖνος ἐν τῷ *Πρὸς Ἕλληνας* λόγῳ, *Ἰουστίνου φιλοσόφου.* A

Συμπρεσβυτέρῳ. Ὅτι τὸ τοῦ πρεσβυτέρου ὄνομα καὶ τὸν ἐπίσκοπον δηλοῖ· ἐπίσκοπος δὲ καὶ ὁ πρεσβύτερος· καὶ τοῦτο δηλοῦται ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἁγίων ἀποστόλων, ἔνθα ἐν Ἀσίᾳ συντάσσεται ταῖς ἐκκλησίαις αὐτῆς ὁ Παῦλος.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Α'.

Θεολογικάς. Σημείωσαι ὅτι ἑτέρα πραγματεία πεπόνηται τῷ Πατρὶ οἱονεὶ προεισαγωγή τις καὶ προθεωρία[50] στοιχειώδης τῶν περὶ Θεοῦ ἐν ταῖς γραφαῖς B σποράδην εἰρημένων· ἤτοι ἐπίμνησις ἣν ἥστινος κατὰ ἀκολουθίαν ἡ παροῦσα αὐτῷ πεπραγμάτευται[51].

Οὐκ ἐν πειθοῖς. Ἡ ἀνθρωπίνη σοφία ἐκ τῶν αἰσθητῶν τὰς πιθανότητας τῶν ἀποδείξεων ἐρανίζεται· ἡ γὰρ μεγάλη τῶν συλλογισμῶν ἀνάγκη τῆς γεωμετρίας τὰς ἀφορμὰς παραλαμβάνει· ἐπὶ δὲ τῶν ἀσωμάτων, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπερασωμάτων, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν, πῶς ἄν τις λογικῶς ἐπιστήσειεν ἀνερμηνεύτως, εἰ μὴ μόλις τῷ ἀκροτάτῳ ἄνθει τοῦ νοῦ τὴν περὶ Θεοῦ ἀγνωσίαν, ὅ τι ποτέ ἐστι διὰ τῆς εἰλικρινοῦς εὐσεβείας, ἀλαλήτως συννοεῖν δυνάμενος.

Ἐννοῆσαί τι περὶ τῆς ὑπερουσίου. Ὑπερούσιος C ὁ Θεὸς, ὡς ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν θεωρούμενος, εἴτε νοητὴν, εἴτε νοερὰν, πολλῷ δὲ μᾶλλον αἰσθητήν.

Ὑπερουσιότητος. Εἰ *οὐσία* λέγεται παρὰ τὸ εἶ-

92 § I. *Areopagitæ.* Quos olim sancti cum gentiles adhuc vivebant titulos habuerant, eosdem etiam a conversione ad Christum, sibi sine rubore ascribebant; ecce enim seipsum Areopagitam agnominavit, quemadmodum divinus quoque Justinus *Adversus Græcos*, JUSTINI PHILOSOPHI librum inscripsit.

Compresbytero. Nomen presbyteri episcopum quoque designat; episcopus autem et presbyter est. Hoc declaratur in Actis sanctorum apostolorum, ubi Paulus in Asia ejus ecclesiis aliqua præscribit.

IN CAP. I.

Theologicas. Nota, alium quemdam librum a Patre elaboratum, veluti præinductionem, et elementariam præmeditationem eorum quæ sparsim in Scripturis de Deo dicta fuerunt; scilicet reminiscentia **93** erat, post quem ordine liber hic ab ipso compositus est.

Non in persuasibilibus. Humana sapientia probabilitates demonstrationum ex sensilibus emendicat; magna enim syllogismorum credendi coactio, vires geometriæ ad persuadendum excipit; in incorporeis autem, imo in iis quæ incorporea, universamque superant essentiam, quomodo aliquis ratiocinando mentem adhibeat, explicari nequit, nisi summo mentis flore, de ignoratione Dei quidnam sit, per puram religionem, ineffabiliter cogitare valeat.

Cogitare aliquid de superessentiali. Deus est supra essentiam, ut qui supra essentiam omnem conspicitur, seu mente perceptam, seu intelligentem; multo autem magis sensilem.

Superessentialitatis. Si οὐσία, essentia, dicatur

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[50] θεωρία. [51] ἐπραγματεύθη.

ab εἶναι, esse; εἶναι autem cognitionem alicujus deductionis designet, minime proprie οὐσία, essentia, de Deo dici poterit. Deus enim omnem essentiam supereminet: cum nihil rerum exsistat, sed res superet et sit ex quo omnia subsistunt; nam solius Dei occulta omnibus divinitas est potestas ad divinitatis principium spectans, quæ imperat iis qui dii dicuntur, seu angelis, seu sanctis hominibus, sicut etiam creator est eorum qui per participationem sunt dii, reapse ex seipsa et sine ulla causa ipsa divinitas exsistens.

Cui superessentialis. A sola enim ipsa divinitate, illa quæ ipsam spectant, quomodo a parte naturæ se habent, sciri queunt.

Radium oraculorum. Recte dixit, *radium*, et non *solem*; quemadmodum enim in solem intendere nequimus, sed fortassis in ejus radios; ita Deum ipsum cogitare non valemus.

Moderatione circa divina. Neque enim temere audendum in sermone de Deo; sed moderata ratiocinatione persequendum religionem, quam divinæ majestati debemus, sola illa pronuntiantes atque ad interpretationem adducentes, quæ de Deo in Scriptura veluti oraculo definita sunt, sicut paulo ante dixit.

Verissimæ theologiæ. Vide quomodo veram theologiam vocet divini Pauli Scripturam; ipse enim est qui dicit, donari manifeste a Deo secundum mensuram cujusque facultatis illustrationem; sicut enim Dominus declarat dicens perfectioribus discipulis: *Vobis datum est nosse mysteria* **94** *regni* [h], veluti cum majori mentis perfectione iis quæ de Deo dicuntur attendentibus; non solum autem de hominibus dicit hoc disputari magnus Dionysius; verum etiam de angelis, quos solet nominare secundum quosdam profanos philosophos *mentes*; quæ superiorum ordinum mentes dictæ sunt, ut omnino essentialiter mens exsistentes, omnia intelligentes, quæ unite a Deo in ipsos continuo derivantur: unde et toti totaliter inoculari dicuntur in sanctissimis cherubinis.

Divina revelantur. Nota angelos juxta proprium captum Dei cognitione dignos haberi.

Justitia salutari. Idcirco, inquit, Deus unicuique secundum ejus vires revelat, non quod plura deneget; sed quia justitiam in divinæ cognitionis mensura servet: proprium siquidem justitiæ, cuique pro meritis mensuram confectam tribuere. Itaque immensa quidem Dei cognitio; nos autem mensuris egemus: si enim absque mensura nobis revelaretur, minime servari possemus; sicut neque corporeus oculus totum capiens solem.

A *ναι*· τὸ δὲ *εἶναι παραγωγῆς* τινος ἔννοιαν ὑπογράφει· οὐκ ἂν λέγοιτο κυρίως οὐσία ἐπὶ Θεοῦ. Πάσης γὰρ οὐσίας ὑπέρκειται ὁ Θεὸς, οὐδέν τι τῶν ὄντων ὤν, ἀλλ' ὑπὲρ τὰ ὄντα, καὶ ἐξ οὗ τὰ ὄντα· ἡ γὰρ τοῦ μόνου Θεοῦ πᾶσιν ἀπόκρυφος θεότης θεαρχικὴ δύναμίς ἐστιν, ἄρχουσα τῶν λεγομένων θεῶν, εἴτε ἀγγέλων, εἴτε ἁγίων ἀνθρώπων, καθὰ [52] καὶ δημιουργός ἐστι τῶν ἐκ μεθέξεων γινομένων θεῶν ἡ τῷ ὄντι ἐξ ἑαυτῆς καὶ ἀναιτίως αὐτοθεότης [53] οὖσα.

Αὐτῇ τὴν ὑπερούσιον. Μόνῃ γὰρ αὐτῇ τῇ θεότητι τὰ καθ' ἑαυτήν, ὡς ἔχει φύσεως, ἐπιστητά [54].

Λογίων ἀκτὶς. Καλῶς εἶπεν *ἀκτὶς*, καὶ οὐχ *ἥλιος*·
B ὥσπερ γὰρ τῷ ἡλίῳ ἐνατενίσαι οὐ δυνάμεθα, ἀλλ' ἴσως ταῖς περὶ αὐτὸν ἀκτῖσιν, οὕτω Θεὸν αὐτὸν νοῆσαι οὐ χωροῦμεν.

Τῇ περὶ τὰ θεῖα σωφροσύνῃ. Οὐ γὰρ κατατολμητέον [55] θεολογίας, ἀλλὰ σωφρονοῦντι λογισμῷ μετιτέον τὴν περὶ τὸ θεῖον σέβας ὁσιότητα [56], μόνα φθεγγομένους καὶ πρὸς ἑρμηνείαν ἄγοντας ἐκεῖνα τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν Γραφὴν χρησμῳδηθέντα, ὡς πρὸ μικροῦ εἶπεν [57].

Ἀληθεστάτη θεολογία. Ὅρα πῶς ἀληθῆ θεολογίαν καλεῖ τὴν τοῦ θείου Παύλου Γραφήν· αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ λέγων, ὅτι κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἑκάστου δυνάμεως ἡ παρὰ Θεοῦ χορηγεῖται σαφῶς ἔλλαμψις·
C ὥσπερ [58] καὶ ὁ Κύριος δηλοῖ λέγων τοῖς τελειοτέροις μαθηταῖς· *Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας*, ἅτε καὶ νουνεχέστερον προσέχουσι τοῖς θεσπιζομένοις. Οὐ μόνον δὲ τοῦτο περὶ ἀνθρώπων φησὶ διαλέγεσθαι [59] ὁ μέγας Διονύσιος, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ἀγγέλων, οὓς εἴωθεν ὀνομάζειν κατά τινας τῶν τῆς ἔξω φιλοσοφίας *νόας*· οἵτινες τῶν ἄνω ταγμάτων νόες εἴρηνται, ὡς τὸ πᾶν νοῦς οὐσιωμένως ὄντες, [καὶ] πάντα νοοῦντες, ἑνιαίως τὰ ἐκ Θεοῦ ῥέοντα προσεχῶς εἰς [60] αὐτούς· ὅθεν καὶ ὅλοι ὅλως κατομματοῦσθαι λέγονται ἐν τοῖς ἁγιωτάτοις χερουβίμ.

Ἀνακαλύπτεται τὰ θεῖα. Σημείωσαι ὅτι καὶ οἱ ἄγγελοι κατὰ τὴν οἰκείαν ἀναλογίαν τῆς θεογνωσίας ἀξιοῦνται.

D *Ἐν σωστικῇ δικαιοσύνῃ.* Διὰ τοῦτο, φησὶν, ἑκάστῳ κατὰ τὴν αὐτοῦ δύναμιν ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει, οὐχ ὅτι φθονεῖ τοῦ πλείονος, ἀλλὰ διὰ τὸ σῶσαι τὴν ἐν τῇ μετρήσει τῆς θεογνωσίας δικαιοσύνην· δικαιοσύνης γὰρ ἴδιον τὸ κατ' ἀξίαν ἐπιμετρεῖν ἑκάστῳ· τοιγαροῦν ἀμέτρητος μὲν ἡ περὶ Θεοῦ γνῶσις· ἡμεῖς δὲ μέτρων δεόμεθα· εἰ γὰρ ἀμέτρως ἡμῖν ἀπεκαλύπτετο, οὐκ ἂν ἐσώθημεν, ὡς οὐδὲ σωματικὸς ὀφθαλμὸς ὅλον ἥλιον δεχόμενος.

[h] Matth. XIII, 11.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[52] καθό. [53] θεάτης. [54] γνωστά. [55] τολμητέον. [56] θειότητα. [57] χρησμῳδοτηθέντα ὡς πρὸ βραχέος. [58] ὅθεν. [59] λέγεσθαι. [60] πρός.

Τὴν ἀμετρίαν θεοπρεπῶς. Ἀμετρίαν νῦν [λέγει] αὐτὸ τὸ Θεῖον, καὶ τὴν αὐτοῦ κατὰ τὸ δυνατὸν ἔλλαμψιν.

A *Immensitatem suam divino quodam decore.* Immensitatem nunc dicit divinitatem ipsam, possibilemque ejus illustrationem.

Ὥσπερ γὰρ ἄληπτα. Τὸ ἀκατάληπτον τῆς περὶ Θεὸν[61] γνώσεως ἐντεῦθεν παρίσταται· εἰ γὰρ οὐδὲ τὰ ἁπλᾶ καὶ ἀσχημάτιστα, κἂν οὐσίαι τινὲς ὦσι, ταῖς αἰσθήσεσιν ὑποπίπτουσιν, ὡς ἄγγελοι καὶ ψυχαὶ τοῖς σωματικοῖς· πόσῳ μᾶλλον ὑπερέχει ὁ Θεὸς, ὁ μήτε οὐσία, ἀλλ' ὑπὲρ οὐσίαν· μήτε ἁπλοῦς, ἀλλ' ὑπὲρ ἁπλότητα· μήτε νοῦς, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ νοῦν· μήτε ἑνάς, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ἑνάδα· καὶ οὔτε ὅρῳ τινὶ περιγραφόμενος, ἀλλ' ἀοριστίᾳ τῶν ὄντων ἀφειμένος; Ἀκούων οὖν ἐν τῇ Γραφῇ μορφὴν Θεοῦ, καὶ εἶδος, καὶ πρόσωπον, δι' ἀναγωγῆς καὶ ὑπὲρ τὰ σώματα ἀξίως Θεοῦ νόει· *ἑνότητα* δὲ ἀκούων, μὴ διαφόρων τινῶν πρὸς ἕνωσιν συνδρομὴν νοήσῃς· οὐ γὰρ περὶ B τοιούτων ὁ λόγος νῦν, ἀλλὰ περὶ Θεοῦ, τοῦ μήτε ἀρχῆς ἀριθμῶν ὄντος καὶ ἀσυνθέτου, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τὰ μονοούσια ἡνωμένου.

Ut enim, quæ comprehendi nequeunt. Incomprehensibilitas divinæ cognitionis, hinc repræsentatur; si enim neque simplicia et non figurata, etsi substantiæ quædam sint, minime sub sensus cadunt, ut angeli et animæ sub corporea; quanto magis Deus excedit, qui neque substantia, sed supra substantiam; neque simplex, sed supra simplicitatem; neque mens, sed etiam supra mentem; neque unitas, sed supra unitatem; neque etiam termino aliquo circumscribitur, sed termini privatione a rebus secretus. Audiens igitur in Scriptura formam Dei, et speciem, et vultum, per mentis elevationem, atque supra corporea, digne Deo intellige; unitatem vero audiens, ne diversorum quorumdam ad unitionem concursum cogites: neque enim de talibus præsens instituitur sermo; verum de Deo, qui neque est principium numerorum, atque compositione caret; imo etiam illis quæ una constant substantia, unitus magis.

Ἑνοποιός. Ἐντεῦθεν μετὰ τὸ ἐξελθεῖν πάντων τῶν ἐν τοῖς οὖσι τὰ περὶ Θεοῦ, λοιπὸν τῷ μέτρῳ τῆς ἡμετέρας γλώσσης ἀκολουθῶν, (οὐ γὰρ ὑπερβῆναι ταύτην δυνατὸν ἡμῖν·) ἐξ αὐτῶν δοξάζει τὸν Θεὸν, ἐξ ὧν αὐτὸν ἐξεῖλε· καὶ ἑνάδα φησὶν, ἀλλ' *ἑνοποιὸν τῶν ἑνάδων*, τουτέστι, δημιουργὸν τῶν ἁπλῶν οὐσιῶν, οἷον ἀγγέλων καὶ ψυχῶν· καὶ *νοῦν ἀνόητον* ἀντὶ τοῦ μὴ νοούμενον ὑπό τινος νοῦ· εἰ[62] γὰρ τὸ ὅμοιον ὑπὸ τοῦ ὁμοίου γινώσκεται, ἐχρῆν [οὖν] εἰ νοῦς C ἦν, ὑπὸ τῶν νοῶν νοεῖσθαι. Ἀλλὰ *τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου;* οὐκοῦν νοῦς ἐστιν ὑπὲρ νοῦν, καὶ ὄνομά ἐστι τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα· καὶ *Τὸ ὄνομα γάρ μου*, φησὶν, *οὐκ εἶπον αὐτοῖς*· διὸ καὶ ἀνώνυμος πᾶσιν. Ἀλλὰ καὶ οὐδὲ ὤν ἐστιν[63]· εἰ γὰρ αὐτὸς τὰ ὄντα ἐκ τῶν μὴ ὄντων δημιουργεῖ, οὐκ ἄρα τῶν ὄντων ἐστὶν, ἀλλ' ὑπὲρ τὰ ὄντα. Ἐὰν δὲ λέγῃ· *Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν*, ἀξίως νόει ἄναρχον καὶ ἀτελεύτητον, ἀλλὰ καὶ ἀνεξερεύνητον.

Effectrix unitatis. Ab hoc loco, ubi ex omnibus rerum generibus Deum exemit, deinceps mensuræ nostri sermonis obsequens (neque **95** enim ipsum transire possumus) iisdem Deum laudat, ex quibus ipsum exceperat: atque unitatem vocat, sed *unificam unitatem*, id est simplicium essentiarum creatorem, veluti angelorum et animarum: atque νοῦν ἀνόητον, pro, mentem a nulla mente intellectam; si enim simile a simili noscitur, debebat, si mens fuisset, a mentibus intelligi. Verum *quis novit mentem Domini?* ergo est mens supra mentem, et nomen supra omne nomen: et *Nomen enim meum*, inquit, *non dixi ipsis*. Ideoque apud omnes nomine caret; sed etiam neque cum sit, est; si enim ipse res, ex iis quæ non sunt, creat; profecto nullum est eorum quæ sunt, sed ea superat; etsi autem dixit: *Ego sum qui sum*, digne cogites ipsum principio et fine, quinimo etiam investigatione carere.

§ II. *Ὅ τι ποτέ ἐστιν ἐπιστήμη.* Μόνος γὰρ ὁ Θεὸς αὐτὸς τὰ περὶ ἑαυτοῦ ἐπίσταται, ἐπιστητῶς καὶ κυρίως εἰδὼς ἑαυτὸν ὥς ἐστι· τοῖς δὲ ἑξῆς ἅπασιν ἀνεπίγνωστος ὢν κατ' αὐτὸ, τὸ τί ἐστι καὶ καθ' ὅ ἐστιν. *Οὐδεὶς γὰρ γιγνώσκει τὸν Πατέρα, εἰ μὴ ὁ* D *Υἱός· καὶ τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ·* γιγνώσκων γὰρ ὁ Πατὴρ τὴν ἑαυτοῦ προσκυνητὴν εἰκόνα, τουτέστι τὸν Υἱόν, γιγνώσκει [καὶ] ἑαυτόν. Τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· *Οὐδεὶς γὰρ οἶδε τὰ τοῦ Θεοῦ, εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ.* Πάντα τοίνυν, ὅσα περὶ Θεοῦ θεωρεῖ ὁ μακάριος οὗτος ἀνὴρ, περὶ τῆς σεβασμίας[64] Τριάδος νοεῖ.

§ II. *Ejus quid sit scientia.* Solus enim Deus ipse sua cognoscit, scienter et proprie seipsum prout est cognoscens; cæteris vero omnibus ignotus est in eo, quid sit, et qualis sit. *Nullus enim novit Patrem, nisi Filius, et Filium, nisi Pater*[1]: nam Pater, cognoscens suam adorandam imaginem, id est Filium, seipsum cognoscit; eodem modo sanctum Spiritum: *Nullus enim novit Deum, nisi Spiritus qui ex Deo.* Omnia igitur quæ de Deo meditatur beatus hic vir, de veneranda Trinitate intelligit

Ἀπειρίαν. Τὸ πεπερασμένον καὶ περιληπτόν ἐστιν εἰκότως, ὑφ' οὗ καὶ πεπέρασται· εἰ δὲ ὁ Θεὸς τῶν ἁπάντων ἐστὶ τόπος, οὐ σωματικῶς, ἀλλὰ δημιουρ-

Infinitatem. Quod finitum est, probabiliter etiam comprehendi ab eo potest a quo et finitum est; etsi vero Deus universorum sit locus, non tamen corpo-

[1] Matth. xi, 27.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[61] Θεοῦ. [62] καί. [63] οὐδέν ἐστιν. [64] οὗτος καὶ νοεῖ παρὰ τῆς σεβασμίας.

raliter, sed effective: cœlum enim, et terram, atque universa ipse complet, et extra hæc exsistit; patet immensitatem esse, id est virtutem nullum finem habentem.

Non tamen incommunicabilis est. Hoc est, universa participant ipsius communionem, et salutarem providentiam.

Supersubstantialem. Quomodo aliquando quidem divinitatem vocet substantiam, aliquando vero supra substantiam; sicut mentem quæ mente percipi nequit, et nomen super omne nomen, ita et substantiam supra substantiam.

Intendentes. His enim quorum comprehensionem Deus nobis concessit, convenit mentem admovere, neque aliquid ultra infirmitatem nostram quærere; veluti esse bonum, creatorem, benignum, et quæ deinceps: hoc autem, quænam Dei essentia, ne sollicitus inquiras.

96 *Supra vires aliquid insolenter præsumunt.* Recte τὸ ἀδυνάτως, *impotenter*; etsi enim tentarit aliquis, non assequitur, sed tantum intelligentibus oculis obscuratis, etiam a vero excidit lumine; quemadmodum qui contendit integrum solem corporeo excipere oculo; quod divinæ et quæ mente percipiuntur virtutes insinuantes, cherubim et seraphim facies tegunt, declarantes se non inhærere contemplationi, quæ captum ipsorum superat; neque ipsis concessa est. Atque hoc est: *Deum nemo vidit unquam*[k]. Ideo Dei sapientes gloriam Dei, non autem Deum vidisse aiunt.

§ III. *Quod quidem mentem superat.* Perspicue licet ex hoc loco advertere Arii et Eunomii insaniam, qui de substantia Unigeniti sermone omni et substantia superiore ex arte disserere temere aggressi fuerint.

[Mentem enim humanam plane excedit principis divinitatis, universorumque reginæ (Trinitatis) ac innominabilis ejus essentiæ incomprehensa celsitudo.]

Summæ divinitatis, Gr. τῆς θεαρχίας. Θεαρχίαν *divinitatis principium* vocat ubique, reginam universorum Trinitatem, quia iis qui etiam dii nuncupantur imperat, angelis, inquam, et sanctis, sicut antea diximus; obscuritatem vero, illius substantiæ quæ nominari nequit incomprehensibilitatem; quod paulo post dicit, *moderato silentio*, atque superius, *sicut ei licet, modoque sacris convenienti.*

Beneficiorumque principium. Secundum quid Deus sit principium omnis apparitionis luminis, et quæ luminis apparitiones, atque reformationes.

Resurrectio. Hoc ipsum est quod dixit Simeon dum Christum videret: *Hic positus est in ruinam et resurrectionem multorum in Israel*[l]; ruinam quidem ejus quod in nobis est deterius; resurrectionem vero ejus quod est præstantius.

[k] Joan. I, 18. [l] Luc. II, 34.

A γικῶς· τὸν γὰρ οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὰ πάντα αὐτὸς πληροῖ, καὶ ἔξω τούτων ἐστί· δῆλον ὅτι ἀπειρία ἐστὶ, τουτέστι πέρας οὐκ ἔχουσα δύναμις [65].

Οὐ μὴν ἀκοινώνητον. Τουτέστι τὰ πάντα τῆς αὐτοῦ μετέχουσι κοινωνίας καὶ σωτηρίου προνοίας.

Τὴν ὑπερούσιον. Πῶς ποτὲ μὲν οὐσίαν τὸ θεῖον καλεῖ, ποτὲ δὲ ὑπερούσιον, ὥσπερ νοῦν ἀνόητον, καὶ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, οὕτω καὶ οὐσίαν ὑπερούσιον.

Ἐπιβάλλοντας. Ὧν γὰρ τὴν κατάληψιν δέδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς, τούτοις ἐπιβάλλειν προσήκει τὸν ἡμέτερον νοῦν, καὶ μηδὲν πέρα τῆς ἡμετέρας ἀσθενείας ζητεῖν B οἷον, ὅτι ἀγαθὸς, ὅτι δημιουργὸς, ὅτι φιλάνθρωπος, καὶ τὰ ἑξῆς· τὸ δὲ, τίς ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ, μὴ πολυπραγμόνει.

Ἀδυνάτως ἀπαυθαδιζομένους. Καλῶς τὸ *ἀδυνάτως*· κἂν γὰρ ἐπιχειρήσειέ τις, οὐκ ἐφικνεῖται μὲν, μόνον δὲ, τὰς νοερὰς ὄψεις ἀμαυρούμενος, καὶ τοῦ ὄντος ἐκπίπτει φωτὸς, ὡς ὁ φιλονεικήσας ὅλον ἥλιον τῷ σωματικῷ δέξασθαι ὀφθαλμῷ, ὅπερ αἱ θεῖαι καὶ νοηταὶ δυνάμεις αἰνιττόμεναι, χερουβὶμ καὶ σεραφὶμ τὰ πρόσωπα καλύπτουσι, δηλοῦντα μὴ προσερείζειν τῇ ὑπὲρ αὐτοὺς θεωρίᾳ μὴ δεδομένῃ αὐτοῖς. Καὶ τοῦτό ἐστι τό· *Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε.* Ὅθεν οἱ θεόσοφοι δόξαν Θεοῦ, ἀλλ᾽ οὐ Θεὸν ἑωρακέναι φασί.

C § III. *Τὸ μὲν ὑπὲρ νοῦν.* Σαφῶς ἐκ τούτων ἔστι λαβεῖν τὴν Ἀρείου καὶ Εὐνομίου μανίαν, οἳ καὶ τεχνολογεῖν τὴν ἄῤῥητον καὶ ὑπερούσιον οὐσίαν τοῦ Μονογενοῦς ἐθάῤῥησαν.

[Ὑπὲρ νοῦν γάρ ἐστι τὸ τῆς θεαρχίας, ἤγουν τῆς παμβασιλίδος καὶ ἀκατονομάστου οὐσίας τὸ ἀκατάληπτον.]

Τῆς θεαρχίας. Θεαρχίαν καλεῖ πανταχοῦ τὴν παμβασιλίδα Τριάδα διὰ τὸ καὶ τῶν λεγομένων θεῶν ἄρχειν, ἀγγέλων φημὶ καὶ ἁγίων, ὡς προειρήκαμεν. Κρύφιον δὲ τὸ περὶ τῆς ἀκατονομάστου ἐκείνης οὐσίας ἀκατάληπτον· ὅπερ μετὰ μικρόν φησι *σώφρονι σιγῇ*, D καὶ ἀνωτέρω, ὡς *θεμιτὸν αὐτῷ, καὶ ἱεροπρεπῶς.*

Καὶ τὴν ἀγαθοδότιν ἀρχήν. Κατὰ τί ἐστιν ὁ Θεὸς ἀρχὴ πάσης φωτοφανείας, καὶ τίνες αἱ φωτοφάνειαι, καὶ ἀναμορφώσεις.

Ἀνάστασις. Τοῦτό ἐστιν ὃ λέγει Συμεὼν, ὅτε τὸν Χριστὸν εἶδεν· *Οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραήλ·* πτῶσιν μὲν τοῦ ἐν ἡμῖν χείρονος, ἀνάστασιν δὲ τοῦ βελτίονος.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[65] ἐχούσης δυνάμεως.

Τῶν φωτιζομένων ἔλλαμψις. Βαθμηδὸν, ὥσπερ A ἐπὶ τὰ μείζονα προϊὼν, φησὶ, πρῶτον φωτιζομένους, εἶτα τελουμένους. Τελεῖσθαι δέ ἐστι, τὸ εἰς τελειότητα ἄγεσθαι διὰ τῆς μετὰ τὸ βάπτισμα δι' εὐζωΐας προκοπῆς, ἵνα δύνηταί τις εἰπεῖν· *Τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα.* Ἡ οὖν προσκυνητὴ Τριὰς, τῆς τοιαύτης τελετῆς ἄρχουσα, ἅτε καὶ πάσης τελειώσεως ποιητικὴ τελετάρχις, εἰκότως νοεῖται. Οἱ γοῦν τῇ προκοπῇ τελειούμενοι θεοῦνται πάντως, θείας κοινωνοὶ φύσεως γινόμενοι, ὧν [66] ἀναλόγως ἡ θεαρχία ὁ Θεὸς, θεῶν γεγενημένων ἀρχή τις ὤν. Μετὰ γοῦν τὴν ἀνάβασιν ταύτην εἰς ἁπλότητα προκόπτουσιν, ἰσάγγελοι διὰ τῆς ἀναστάσεως γινόμενοι, καὶ οὐκέτι *ψυχικὸν ἔχοντες σῶμα*, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, τουτέστι διὰ ψυχῆς συνεστός τε καὶ κινούμενον, *ἀλλὰ* B *πνευματικὸν*, ἀντὶ τοῦ διὰ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐπὶ μέγα χυθέντος ἐπ' αὐτοὺς τῆς πολυσυνθέτου τῶν λογισμῶν ποικιλίας, καὶ τῶν αἰσθήσεων ἀπηλλαγμένοι· ὅθεν καὶ ἑνίζονται εἰς ἑνάδα ἁπλότητος ἀγόμενοι, καθὰ προέφημεν· λέγει γὰρ καὶ ἀλλαχοῦ· *Ἦν γὰρ*, φησὶ, *τῶν πιστευσάντων καρδία καὶ ψυχὴ μία.*

Illuminatorum illustratio. Gradatim ad majora progrediens, ait, primum eos qui illuminantur, deinde eos qui perficiuntur. Perfici porro est ad perfectionem duci per profectum in bona post baptismum, ut quis dicere possit : *Cursum consummavi, fidem servavi* [m]. Adoranda igitur Trinitas talem incipiens et regens perfectionem, sicut etiam universæ perfectionis effectrix perfectionis causa et princeps, merito intelligitur. Qui ergo **97** profectu perficiuntur, dii prorsus evadunt, divinæ participes naturæ facti, quorum proportione quadam divinitatis principium est ipse Deus, cum sit eorum qui dii effecti sunt principium aliquod. Post hunc igitur ascensum in simplicitatem promovent, angelis pares per resurrectionem facti, neque adhuc *animale corpus habentes*, secundum Apostolum [n], hoc est quod per animam consistit et movetur : *sed spiritale*, per sanstissimum Spiritum quam maxime diffusa in ipsos multum composita ratiocinationum varietate, et a sensibili liberati; unde et uniuntur in unitatem simplicitatis ducti, sicut antea diximus; ait enim etiam alio in loco : *Erat enim*, inquit, *credentium cor et anima una* [o].

Ἡ τῶν ζώντων ζωή. Καθ' ἑαυτὸν ὁ Θεὸς οὐ νοεῖται· ἐπεὶ δὲ τῶν ὄντων πάντων ἐστὶν αἰτία καὶ ἀρχὴ, τῶν ἁπλῶν ἁπλότης ἐστὶ, τῶν ζώντων ζωὴ, τῶν οὐσιῶν ὑπερούσιος, καὶ ἁπλῶς πάντων ἀγαθῶν μεταδότης ἐστίν.

Viventium vita. Deus in seipso non intelligitur; sed quoniam rerum omnium et causa et principium exsistit, simplicium est simplicitas, viventium vita, essentiis essentia superior, atque ut verbo absolvam, est bonorum universorum communicatrix.

Ἐκφαντορικῶς. Ἐκφάντορες κυρίως ἐλέγοντο οἱ τῶν μυστηρίων τὰ ἄῤῥητα συμβολικῶς ἐκφαίνοντες. C

Explanatorie. Ἐκφάντορες, *interpretes*, proprie dicebantur, qui ineffabilia mysteria per figuras exponunt.

Ὡς μονάδα μέν. Ἐνταῦθα τρανοῖ τί μάλιστα [67] θέλει δηλοῦν ἑνὰς καὶ μονὰς ἐπὶ Θεοῦ λεγομένη, καί φησιν, ὅτι περ, ἵνα παραστήσῃ τὴν ἀμέρειαν τοῦ Θεοῦ, τοῦτο λέγεται παρὰ τῶν θεολόγων· τὸ γὰρ ὄγκοις καὶ πηλικότησι διειλημμένον, τοῦτο ἅτε καὶ σῶμα μερίζεται· τὸ δὲ ἀμερὲς καὶ ἀνέμφατόν ἐστι [68] σώματος, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶσάν ἐστιν ἀσωματίαν· ἄλλως τε ἐπειδὴ διανοηθεὶς ὁ Θεὸς βουλητικῶς τὰ πάντα ὑπέστησεν, οὐχ οἷά τις νοῦς εἰς νοήσεις μερισθεὶς ἐπολλαπλασιάσθη· *ἀλλὰ μείνας καὶ μένων*, φησὶν, *ἐν τῇ ἑνάδι ἀμερῶς καὶ ἀσκεδάστως καὶ ὑπέστησε καὶ ὑφίστησι τὰ ἐν τῇ κτίσει· ἕως γὰρ ἄρτι ἐργάζεται ὁ Θεὸς*, ὡς ἐν Εὐαγγελίοις εἴρηται· ὑπερήπλωται οὖν πᾶσαν ἁπλότητα ἀμερῶς ὑπεραίρων. D

Ut monadem quidem. Hoc loco declarat quid maxime velit significare unitas et monas de Deo dicta : aitque, ut partium vacuitatem in Deo repræsentet, hoc dicitur a theologis : quod enim tumoribus et quantitatibus (seu crassitie, longitudine et latitudine) distinctum est, illud veluti corpus in partes dividitur; hoc autem partibus caret, neque valet corpus repræsentare; quinimo superat omnem corporis privationem; præsertim, quandoquidem Deus cogitans voluntate sua cuncta subsistere fecit, non tanquam mens aliqua in cogitationes divisa, multiplicatus fuit; *sed postquam in se mansit et manet*, inquit, *in unitate absque partitione et divisione fecit et facit subsistere creaturas.* Nam *usque modo Deus operatur*, sicut in Evangeliis dicitur [p] : ergo singulari modo simplex factus est, qui omnem simplicitatem indivisim excedit.

Καὶ τῶν μεριστῶν. Ἐπὶ τῶν ὑπερουρανίων κόσμων καὶ τοῦδε τοῦ ὁρατοῦ τὰ κατώτερα ἔστραπται ἐπὶ τὰ ὑπερκείμενα, καὶ τὸ σωματικὸν ἥδρασται ἐν τῷ ζῶντι· *ἐν γὰρ τῇ χειρὶ αὐτοῦ πάντα τὰ πέρατα τῆς γῆς*· ἀλλὰ γὰρ καὶ οἱ οὐρανοί· *ἐν ᾧ γὰρ*, φησὶ, *τὰ πάντα*· ἐπὶ δὲ [τοῦ] καθ' ἡμᾶς θνητοῦ τὸ ἀνάπαλιν [69] ἐστι τῶν εἰρημένων· ἡ γὰρ ψυχὴ ἔστραπται

Atque dividuis. In mundis qui supra cœlos sunt, et hoc qui videtur, inferiora convertuntur ad superiora, atque id quod corporeum, situm est in vivente; siquidem *in manu ejus omnes fines terræ* [q] imo etiam cœli, *in quo enim*, inquit, *sunt omnia* [r]: in mortali autem nostro contrarium dictis accidit; anima enim convertitur ad spiritum, in quo sensus

[m] II Tim. IV, 7. [n] I Cor. XV, 44. [o] Act. IV, 32. [p] Joan. V, 17. [q] Psal. XCIV, 4. [r] Rom. XI, 36

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[66] ὡς. [67] μᾶλλον. [68] οὐ. [69] ἔμπαλιν.

et ratiocinationes fundantur, quibus **98** in speculatione rationes indagamus, *qui spiritus novit quæ sint in homine*, secundum Apostolum [s]. Conversa itaque anima ad hunc spiritum, convertitur etiam ad sensus qui in ipso exsistunt et per eos ad corpus. In mente quoque cogitationes veluti dividuntur, atque in discrimina divisim procedunt a prima cogitatione ad secundas aut excellentiores aut deteriores. Dicit ergo nos intendendo in Deum, fieri ab unitate illa unum indistinctum, discriminibus nostris quæ multis partibus constabant ex divisione in complexionem coactis, et modo mundum vincente unum effectis, id est non sensili, sed intellectuali modo, cum minime adhuc alieni ab eorum conjunctione simus; quin potius unum uniforme efficiamur, *sicut et ipse unum est*, quemadmodum ait in Evangeliis [t].

Ut Trinitatem. Nota Trinitatem tribus personis subsistentem : et fecunditatem Patris dicit, incomprehensibilem ejus progressum in productionem Filii et Spiritus sancti : recte porro ait *ut Trinitatem*, quoniam non numerus, sed decus dictum est : *Dominus Deus Dominus unus est* [u].

Ex qua omnis paternitas. Familia intelligendi ordines ejusdem seriei, veluti sibi mutuo conjuncti, cherubim, seraphim, principatus, potestates. In nobis autem etiam spiritales, ut ejusdem generis, et complexiones, sicut declarat quoque Moyses affinitates.

Quod omnia quæ sunt. Universæ Dei creaturæ bonæ et valde bonæ fuerunt et sunt, in quantum perseverant in naturali ut fuerunt ordine : deflexio autem ab eo quod naturæ convenit, sive in angelis, sive in animis, sive in qualibuscunque corporibus fiat, pulchritudinem perdit, atque ab ea aberrando, turpitudinem operatur.

Vere integre. Dispensationem (salutis nostræ) recte hoc loco exponit, unum Trinitatis passum. Nota unam personarum nobiscum integre communicasse; quodque dixerit ipsum Dominum nostrum Jesum Christum simplicem, deinde compositum humanam extremitatem ad seipsum revocantem. Bene igitur dicimus, unum sanctissimæ Trinitatis fuisse in cruce. Hoc est contra Nestorianos et Acephalos : ecce enim, ait, *una Personarum integre nobiscum (in natura) communicavit*, sicut dicit Apostolus [v], *in quo habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*. Hoc autem *integre* intelligere **99** etiam est contra Apollinarium : declarat enim, ipsum perfectum hominem assumpsisse.

Et sumpsit accessiones. Patrem dixisse *prorogationem*, arbitror esse mensuram temporis quo Christus in carne conversatus est.

Et inconfusæ. Mansit enim idem Deus Verbum factum, quod non erat sine confusione. Nota etiam *non confusum* a tempore apostolorum prædicatum fuisse.

A πρὸς τὸ πνεῦμα ἐν ᾧ εἰσιν ἐστηριγμέναι αἱ αἰσθήσεις, καὶ οἱ λογισμοὶ, δι' ὧν τὰ ἐν τῇ σκέψει λογιζόμεθα, *ὅπερ πνεῦμα οἶδε τὰ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ*, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· ἐπεστραμμένη οὖν πρὸς τοῦτο τὸ πνεῦμα ἡ ψυχὴ, ἐπέστραπται καὶ πρὸς τὰς ἐν αὐτῷ αἰσθήσεις, καὶ δι' αὐτῶν πρὸς τὸ σῶμα· καὶ ἐν τῷ νῷ αἱ νοήσεις οἱονεὶ μερίζονται, καὶ εἰς ἑτερότητας σχεδαστοῦ προΐασιν ἀπὸ πρώτης νοήσεως εἰς δευτέρας, εἰς κρείττονας, ἢ εἰς φαύλους. Φησὶν οὖν ὅτι, ἀνατεινόμενοι πρὸς Θεὸν, γινόμεθα ὑπὸ τῆς ἑνάδος ἐκείνης ἓν ἀμερὲς, τῶν πολυμερῶν ἡμῶν ἑτεροτήτων ἐκ τοῦ σκεδασμοῦ εἰς σύμπτυξιν ἀθροιζομένων, καὶ ἑνοποιουμένων ὑπερκοσμίως, τουτέστιν οὐκ αἰσθητῶς, ἀλλὰ νοερῶς, οὐκ ἔτι ἀσυμβάτων ὄντων ἡμῶν πρὸς ἑαυτοὺς, ἀλλὰ γινομένων ἓν ἑνοειδὲς, ὡς *καὶ αὐτὸς ἕν* B *ἐστιν*, ὥς φησιν ἐν Εὐαγγελίοις.

Ὡς Τριάδα. Σημείωσαι Τριάδα τρισυπόστατον καὶ γονιμότητά φησι τὴν πατρικὴν ὑπὲρ ἔννοιαν πρόοδον εἰς ἔκφανσιν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καλῶς δὲ τὸ ὡς *Τριάδα*, ἐπειδὴ οὐκ ἀριθμὸς, ἀλλὰ δόξα εἴρηται· *Κύριος ὁ Θεὸς Κύριος εἷς ἐστιν*.

Ἐξ ἧς πᾶσα πατριά. Πατριὰς νοητέον τὰς τάξεις τὰς ἐκ τῆς ὁμοταγίας, οἱονεὶ συνημμένας ἀλλήλαις, χερουβὶμ, σεραφὶμ, ἀρχὰς, ἐξουσίας· ἐφ' ἡμῶν δὲ καὶ τὰς πνευματικὰς, ὡς συγγενεῖς· καὶ ἀλληλουχίας, ὡς δηλοῖ καὶ Μωϋσῆς τὰς συγγενείας.

C *Ὅτι τὰ ὄντα πάντα*. Πάντα τὰ τοῦ Θεοῦ δημιουργήματα καλὰ, καὶ καλὰ λίαν γεγόνασι, καὶ εἰσιν, ἐφ' ὅσον ἐν τῇ κατὰ φύσιν ὡς γεγόνασι, μένουσι τάξει· ἡ δὲ τοῦ κατὰ φύσιν παρατροπὴ, εἴτε ἐν ἀγγέλοις, εἴτε ἐν ψυχαῖς, εἴτε ἐν ὁποιοισοῦν σώμασι γινομένη, τὸ κάλλος ἀπόλλυσι, καὶ τῇ τούτου διαμαρτίᾳ τὸ αἶσχος δημιουργεῖ.

Πρὸς ἀλήθειαν ὁλικῶς. Τὴν οἰκονομίαν ἐνταῦθα φράζει καλῶς, ὅτι εἷς τῆς Τριάδος ἔπαθε. Σημείωσαι δὲ ὅτι μία τῶν ὑποστάσεων ἡμῖν ἐκοινώνησεν ὁλικῶς· καὶ ὅτι αὐτὸν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἁπλοῦν εἶπεν, εἶτα σύνθετον ἀνακαλούμενον πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἀνθρωπίνην ἐσχατιάν· καλῶς οὖν λέγομεν, ὅτι εἷς τῆς ἁγίας Τριάδος ἦν ἐν τῷ σταυρῷ. Τοῦτο κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Ἀκεφάλων· ἰδοὺ γὰρ, φησὶ, *μία* D *τῶν Ὑποστάσεων ὁλικῶς ἡμῖν ἐκοινώνησεν*, ὥς φησιν ὁ Ἀπόστολος, *ἐν ᾧ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς*. Τοῦτο δὲ τὸ *ὁλικῶς* καὶ κατὰ Ἀπολλιναρίου ἐστί· δηλοῖ γὰρ τέλειον ἄνθρωπον ἀνειληφέναι αὐτόν.

Καὶ παράτασιν εἴληφε. Τὸ *παράτασιν* εἰρηκέναι τὸν Πατέρα, ὑπολαμβάνω τὸ χρονικὸν μέτρον εἶναι τῆς ἐν σαρκὶ τοῦ Κυρίου διαγωγῆς.

Καὶ ἀσυγχύτου. Ἔμεινε γὰρ αὐτὸς Θεὸς Λόγος γενόμενος, ὅπερ οὐκ ἦν ἀσυγχύτως· καὶ σημείωσαι ὅτι τὸ *ἀσύγχυτον* ἐκ τῶν ἀποστολικῶν κεκήρυκται καιρῶν.

[s] I Cor. II, 11. [t] Joan. XVII, 22. [u] Deut. VI, 4. [v] Coloss. II, 9.

Καὶ ὅσα ἄλλα θεουργικά. Θεουργικὰ φῶτά φησι A τὰς διδασκαλίας τῶν ἁγίων, ὡς φῶς γνώσεως ἐμποιούσας καὶ θεοὺς[70] τοὺς πειθομένους.

Καθηγεμόνων κρυφία. Σημείωσαι, ὅτι τὰ περὶ τῶν ἀνηγμένων καὶ ὑπὲρ τὴν τῶν πολλῶν ἀκοὴν ὄντα, εἴτε περὶ θεολογίας εἴτε καὶ περὶ τῆς τοῦ ζωοποιοῦ Θεοῦ οἰκονομίας κρυφίως παρεδίδοσαν οἱ θεῖοι ἀπόστολοι, μυστηριωδῶς ἀποκαλύπτοντες τοῖς τελείοις· καὶ ὅτι ἐκ τῶν ἀποστόλων ἐστὶ τὸ *ἀσυγχύτως καὶ ἀμεταβλήτως*, ὃ εἶπε, καὶ τὸ *τοῦ ὅλου ἀνθρώπου*· διὸ καὶ ὁ Ἀπόστολος, γράφων Θεσσαλονικεῦσι, φησὶ, χρῆναι φυλάττειν αὐτοὺς, ὅσα[71] ἤκουσαν, *εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς*· καὶ Τιμοθέῳ πάλιν *παραθήκην* λέγων *δεδωκέναι ἐν μυστηρίῳ*, ὅπερ ἐνταῦθα *ἐκφαντορικῶς* εἴρηται.

Διὰ τῶν ἱερῶν παραπετασμάτων. Σημείωσαι, ὅτι B ἐν μιᾷ τάξει θετέον τήν τε ἁγίαν Γραφὴν καὶ τὰς τῶν ἐπισκόπων παραδόσεις, (οὓς ἱεράρχας εἴωθε καλεῖν, ὡς ἄρχοντας τῶν ἱερέων, τουτέστι πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, καὶ πυλωρῶν, ὥς φησιν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ἱεραρχίᾳ· ὅθεν καὶ ταῖς αὐτῶν χρήσεσι περὶ τὰ δόγματα πειθόμεθα·) ἐξ ὧν, φησὶ, λογίων τὰ παχύτερα τοῖς ὑπερουσίοις περιτίθεται διὰ νόησιν καὶ μυσταγωγίαν ἡμετέραν· ὡς ἐπὶ μὲν Θεοῦ, ὅταν φαίνηται ὡς πῦρ, καὶ ὡς γέρων ἐν Δανιὴλ, καὶ ὡς ἀνὴρ παλαίων τῷ Ἰακὼβ, καὶ ὅσα τοιαῦτα· ἐπὶ δὲ ἀγγέλων, ὡς τὰ χερουβὶμ, ἅτε καὶ θηριόμορφα, καὶ ἄλλοι ἐν τάξει ἀνδρῶν καὶ νεανίσκων.

Τῶν μεριστῶν συμβόλων. Ὅτι ἀνθρωπολογεῖ τὸ C θεῖον ἡ Γραφὴ ἐκ τῶν ἀνθρωπίνων αὐτὸ ὀνομάζουσα, πόδας, καὶ χεῖρας, καὶ πρόσωπα αὐτῷ περιτιθεῖσα.

Ὅταν ἄφθαρτοι. Ὅτι ἐν τῇ ἀναστάσει οἱ ἅγιοι μετὰ ἀφθαρσίας καὶ ἀθανασίας τῆς χριστοειδοῦς τεύξονται καταστάσεως, λάμποντες ὑπὲρ τὸν ἥλιον, ὡς καὶ ὁ Κύριος, ὅτε ἐν τῷ ὄρει μετεμορφώθη, καθά φησιν ὁ Ἀπόστολος περὶ τῶν ἁγίων, ὅτι τότε ἔσονται ὡς καὶ αὐτός ἐστι, καὶ πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἔσονται.

Ὁρατῆς αὐτοῦ θεοφανείας. Σημείωσαι ὅτι καὶ τὸ θεῖον αὐτοῦ σῶμα ὁρατὴν θεοφάνειάν φησιν, ὡς κατὰ ταὐτὸν ἁρμόττειν τὸ ῥητὸν καὶ κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Ἀκεφάλων, καὶ τῶν ὑπολαμβανόντων μὴ εἶναι καὶ νῦν καὶ ἔσεσθαι μετὰ σαρκὸς τὸν Κύριον· D καὶ ὅτι ἡ μέν τίς ἐστιν *ὁρατὴ αὐτοῦ θεοφάνεια*, ὅ ἐστιν ἡ ἐμψυχωμένη σάρξ· ἡ δὲ νοητὴ, ἥτις κατὰ νοῦν ἔσται ἡμῖν μεθεκτὴ τότε τελειοτέρως. Ὅθεν ἐπιστραφέντες πρὸς Θεὸν, ἐκεῖθεν τελείως ἐλλαμπόμενοι, ἑνοειδῶς ἓν γενώμεθα, ἐλευθερωθέντες τῶν κατὰ σύνθεσιν ἑτεροτήτων ἡμῶν, ὅπερ δηλοῖ *τὰς κοσμικὰς αἰσθήσεις καὶ ἐπιθυμίας*.

Ἐν θειοτέρᾳ μιμήσει. Θειοτέραν μίμησιν εἴρηκε τὴν ἀκριβεστέραν καὶ τελειοτέραν σημαίνων, ὡς καὶ νῦν ἀγγελοπρεπὴς ὁ τῶν ἁγίων βίος ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ

Alia quælibet deifica. Deifica lumina vocat, doctrinam sanctorum, velut cognitionis lumen efficientes, atque deos eos qui credunt.

Præceptorum arcana. Nota ea quæ de sublimibus et supra vulgi captum erant, sive sermonem de divina natura, sive etiam de vivifici Dei dispensatione seu incarnatione divinos apostolos occulte tradidisse, perfectis tanquam mysteria et arcana sacra detegendo; atque ab apostolis emanasse, quod dixit : *Non confuse et immutabiliter*, et *integri hominis;* ideoque Apostolus scribens Thessalonicensibus ait, oportere ipsos servare quæ audierant, *sive per sermonem, sive per epistolam* [x], et Timotheo rursum dicens *depositum dedisse in mysterio* [y], quod hic *interpretatione* dixit.

Velaminibus quibusdam sacris. Nota in uno ordine ponendum et sanctam Scripturam et traditiones episcoporum (quos vocare solet hierarchas, tanquam sacerdotum principes, id est, presbyterorum et diaconorum, et ostiariorum, sicut dicit in nostra hierarchia : ideoque ipsorum sententiis circa dogmata credimus),ex quibus, inquit, Scripturis crassiora vela per cogitationes et occultam mentis nostræ elevationem circumponuntur iis quæ essentiam superant, ut in Deo, quando apparet tanquam ignis, et sicut senex in Daniele, atque sicut vir luctans cum Jacob, et quæcunque talia; in angelis autem, ut cherubim sicut ferinam formam gestantes, et alii in ordine virorum et adolescentum.

Dividuorum signorum. Scripturam loqui de divina natura, tanquam si esset homo, dum ei ab humanis nomen impertit, pedes et manus, atque facies ipsi circumponens.

Quando incorruptibiles. Sanctos in resurrectione fruituros cum incorruptione et immortalitate statu simili ejus quem Christus habebit, lucentes supra solem, sicut etiam Dominus **100** quando in monte transformatus est, quemadmodum Apostolus ait de sanctis, quod tunc erunt sicut et ipse est, atque semper cum Domino erunt [z].

Visibilis ipsiusmet Dei apparitionis. Nota quod divinum ipsius corpus, visibilem Dei apparitionem dicat, ut ex eodem aptetur sententia et contra Nestorianos et Acephalos, et eos qui arbitrantur Dominum neque modo esse, neque futurum cum carne : atque unam esse *visibilem* ejus *Dei apparitionem*, alteram vero spiritalem, quæ tum a nobis perfectius mente participabitur; unde ad Deum conversi illinc perfecte illustrati, uniformiter unum erimus, liberati a diversitatibus nostris quæ ex compositione oriuntur, quod declarat, *mundanos sensus et cupiditates*.

In diviniore imitatione. Diviniorem imitationem dixit, accuratam magis et perfectiorem significans; sicut etiam nunc est angeli propria sanctorum vita,

[x] II Thess. II, 14. [y] II Tim. I, 12. [z] I Thess. IV, 16.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[70] θεούσας. [71] ἃ.

in Dei laude et carnalium contemptu, etsi non omnimode; ideoque imitatio moderatior; tum autem quod perfectum est, in his apparebit.

Intelligibilium spectaculorum. Nos ex signis intueri spiritalia, quæ angelos tangunt; de angelis enim loquitur, sicut declarat etiam eum vocare ipsos Dei similes: supra vero in libro *De cælesti hierarchia* declarat signa, quæ ipsos spectant; connectit autem nunc etiam ea quæ Deum concernunt.

Sedantes. Requietionem intelligentis efficaciæ dixit, significans divinæ naturæ incomprehensibilitatem; nihil enim eorum quæ hujus sunt, motione mentis comprehenditur, aut ad aliquam confessione receptam et manifestam persuasionem cogitatio fertur, circa incomprehensibilitatem, quæ propria operationis cessatione comprehenditur.

Ineffabili modo præexstiterunt. Illud *præexstiterunt*, intelligere studendum est; omnia enim opera sequentia declarat. Ex hoc siquidem intelligitur, quomodo dixit Apostolus, nos in Deo esse *ante mundi constitutionem* [a]. Sciendum itaque, productionem universorum secundum causam et principium ab eo pendere, quandoquidem res omnes per ipsum exsistant, probabiliter etiam antequam exsisterent per ejus inconceptibilem voluntatem, in ipso quoque ante constitisse, sciente et quod producet, et quando producet. Ante sæcula igitur in ipso præcognita ante constiterunt, **101** priusquam ejus spiritalia producerentur quæ sunt sæcula, et ante omnem aliam creaturam cognita ipsa fuerant, ea quæ futura, ut dictum est: *Cognoscens omnia ante generationem ipsorum* [b]: et iterum: *Antequam formarem te in utero, novi te* [c].

Qui nec cogitari potest. Ita enim loquitur etiam Gregorius theologus, explanans illud vulgatum [Græcorum dictum [74]]: Deum intelligere quidem impossibile; eloqui autem impossibile magis.

Et universorum. Cum dixisset: *Fines cognitionum quæ essentiarum sunt et virtutum*, eumdem repetit sermonem, quem antea quoque dixerat: *Omnes omnium cognitionum termini.* Aut igitur per utramque vocem supponit, quod etiam ante positum fuerat, in Deo omnem cognitionem otiari, et finem habere omnis motionis, propter divinæ naturæ incomprehensibilitatem, quæ semper et non in tempore circa ipsam videtur; aut potius, finis et terminatio seu perfectio uniuscujusque essentialis cognitionis. Hæ sunt essentiæ et virtutes circa quas cognitiones versantur; quas essentias et virtutes omnes simul et non singillatim, sed confertim in Deo ante constitisse ait; secundum ineffabilem præcognitionis ejus rationem, sciente unumquodque eorum quæ producuntur, qualem habiturum sit naturam, et virtutem, cujus essentia superat essentiam

A αἰνέσει καὶ ὑπεροψίᾳ τῶν σαρκικῶν, κἂν οὐ παντελεῖ· διὸ καὶ τὰ τῆς μιμήσεως μετριώτερα· τότε δὲ τὸ τέλειον ἐν τούτοις φανήσεται.

Τῶν νοητῶν θεαμάτων. Ὅτι ἐκ τῶν συμβόλων τὰ περὶ ἀγγέλων νοητὰ ἐποπτεύομεν· περὶ γὰρ ἀγγέλων φησὶν, ὡς δηλοῖ καὶ τὸ λέγειν αὐτοὺς θεοειδεῖς. Ἄνω δὲ καὶ τὰ περὶ αὐτῶν σύμβολα δηλοῖ ἐν τῷ *Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας*· συνάπτει δὲ νῦν καὶ περὶ Θεοῦ.

Ἀποπαύοντες. Ἀπόπαυσιν τῆς νοερᾶς ἐνεργείας εἶπε, σημαίνων τὸ τῆς θείας φύσεως ἀκατάληπτον· οὐδὲν γὰρ τῶν ταύτης τῇ κινήσει τοῦ νοῦ καταλαμβάνεται, ἢ πρός τινα ὁμολογουμένην καὶ τρανὴν πληροφορίαν ἡ νόησις φέρεται, παρὰ τὸ ἀκατάληπτον, ὅπερ τῇ οἰκείᾳ ἀνενεργησίᾳ καταλαμβάνεται.

B

Ὑπεραῤῥήτως προϋφέστηκε. Τὸ *προϋφέστηκε* σπουδαστέον νοῆσαι· τὰ γὰρ ἔργα [71] πάντα διατρανοῖ ἐφεξῆς· ἐκ τούτου τοίνυν νοηθήσεται, πῶς φησιν ὁ Ἀπόστολος, ἐν τῷ Θεῷ εἶναι ἡμᾶς *πρὸ καταβολῆς κόσμου*. Ἰστέον οὖν, ὡς τῆς ἁπάντων παραγωγῆς κατὰ τὸ αἴτιον καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἀπηρτημένης, ἐπειδὴ τὰ ὄντα πάντα ἐξ αὐτοῦ ἐστιν· εἰκότως, ἅτε καὶ μέλλοντα ἔσεσθαι διὰ τὸ αὐτοῦ ἀνεπινόητον θέλημα, ἐν αὐτῷ καὶ προϋφέστηκε, τῷ εἰδότι, καὶ ὅτι παράξει καὶ ὁπότε παράξει. Προαιωνίως οὖν ἐν αὐτῷ προεγνωσμένα, προϋφέστηκε· πρὶν γὰρ τὰ νοητὰ παραχθῆναι, ἅτινά εἰσιν αἰῶνες, καὶ πρὸ πάσης ἑτέρας κτίσεως ἔγνωστο αὐτῷ τὰ ἐσόμενα, ὡς εἴρηται·

C *Ὁ εἰδὼς πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν*· καὶ πάλιν· *Πρὸ τοῦ με πλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ, ἔγνωκά σε.*

Ὃν [72] οὔτε ἐννοῆσαι δυνατόν. Οὕτω γάρ φησι καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος, μεταφράζων τὸ εἰρημένον [τοῖς Ἕλλησι]· Θεὸν νοῆσαι μὲν ἀδύνατον· φράσαι δὲ ἀδυνατώτερον.

Καὶ πασῶν. Εἰπὼν *ἀποπερατώσεις τῶν οὐσιωδῶν γνώσεων καὶ δυνάμεων*, τὸν αὐτὸν ἐπανελάβετο λόγον, ὃν καὶ πρὸ μικροῦ εἶπε· *Πάντα τὰ πέρατα πασῶν τῶν γνώσεων*· ἢ οὖν τοῦτο δι' ἑκατέρας φωνῆς ὑποτίθεται, ὅπερ καὶ προπαρετέθη, ὅτι ἐν τῷ Θεῷ πᾶσα γνῶσις ἀργεῖ, καὶ τέλος ἔχει πάσης κινήσεως, διὰ τὸ τῆς θείας φύσεως ἀκατάληπτον, ὅπερ ἀϊδίως,

D καὶ οὐκ ἐν χρόνῳ περὶ αὐτὴν θεωρεῖται· ἢ μᾶλλον πέρας καὶ ἀποπεράτωσις, ἤτοι τὸ τέλος ἑκάστης οὐσιώδους γνώσεως. Αὗται εἰσιν αἱ οὐσίαι καὶ δυνάμεις, περὶ ἃς αἱ γνώσεις, ἅστινας οὐσίας καὶ δυνάμεις πάσας ἅμα καὶ οὐκ ἀνὰ μέρος, ἀλλὰ ἀθρόως ἐν τῷ Θεῷ προϋφεστάναι φησὶ κατὰ τὸν ἄῤῥητον τῆς προγνώσεως [75] αὐτοῦ λόγον, εἰδότι ἕκαστον τῶν πρὸς γένεσιν παραγομένων, ὅπως ἕξει φύσεως καὶ δυνάμεως· οὗ ἡ οὐσία ὑπερούσιός τε καὶ ὑπεράγνωστος. Ἰστέον δὲ, ὅτι ἕτερον οὐσία καὶ ἕτερον δύ-

[a] Ephes. I, 4. [b] Dan. XIII, 42. [c] Jer. I, 5.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[71] ἕτερα [72] καί. [74] Platonis in Timæo. [75] γρ. γνώσεως

νάμις· ἡ μὲν γὰρ τῶν καθ' ἑαυτὰ ὑφεστώτων· ἡ δὲ, A τῶν ἐν ἑτέρῳ τὸ εἶναι ἐχόντων.

Εἰ γὰρ αἱ γνώσεις. Ἐπεξήγησις τῶν εἰρημένων. Καλῶς δὲ εἶπεν· εἰ γὰρ αἱ γνώσεις περὶ τὰς οὐσίας καὶ τὰ ὄντα εἰσὶν, ὁ Θεὸς δὲ οὔτε ἐν οὐσίᾳ οὔτε τι τῶν ὄντων ἐστὶν, εἰκότως καὶ γνώσεως ἐπέκεινά ἐστιν.

§ V. *Οὔτε φαντασία.* Ἕτερόν ἐστι φαντασία, καὶ ἕτερον νόησις, ἤτοι νόημα· ἀπό τε γὰρ διαφόρων δυνάμεων γίνονται, καὶ ἰδιότητι κινήσεως· ἡ μὲν γὰρ νόησις ἐνέργειά ἐστι καὶ ποίησις· ἡ δὲ φαντασία πάθος καὶ τύπωσις ἀναγγελτικὴ αἰσθητοῦ τινος, ἢ ὡς αἰσθητοῦ τινος· καὶ ἡ μὲν αἴσθησις ἀντιλαμβάνεται B τῶν ὄντων κατὰ ἀθρόαν μόρφωσιν· ὁ δὲ νοῦς ἐφάπτεται, τουτέστιν ἀντιλαμβάνεται τῶν ὄντων ἑτέρῳ τρόπῳ, καὶ οὐχ οἵῳ ἡ αἴσθησις. Περὶ μὲν οὖν τὸ σωματικὸν ἢ τὸ πνευματικὸν, ἢ ἐν τῷ τὰς αἰσθήσεις εἶναι καὶ πρώην ἔφημεν, τὸ παθητικὸν καὶ μορφωτικόν ἐστι κίνημα, τὸ δὲ κριτικὸν καὶ ἀντιληπτικὸν, τῇ ψυχῇ καὶ τῷ νῷ δοτέον. Τοῦτο οὖν τῷ τῆς ψυχῆς ἀντιληπτικῷ καὶ τὸ φανταστικὸν ὑποστεῖλαι δεῖ· διαιρεῖται γὰρ [16] ἡ φανταστικὴ εἰς τρεῖς μοίρας· πρώτην μὲν εἰς τὴν τῶν ἀντιλήψεων εἰκονιστικὴν πρὸς τὰ ποιοῦντα αἰσθητὴν τὴν ἀντίληψιν· δευτέραν δὲ τὴν ἐκ τῶν μενόντων ἐγκαταλειμμάτων ἀπὸ τούτων ἀνατυπωτικὴν, μὴ ἔχουσαν ἐρηρεισμένας ἐπί τι τὰς εἰκόνας, ἣν καὶ ἰδίως φανταστικὴν καλοῦσι· τρίτην ἐν ᾗ πᾶσα ἡδονὴ τοῦ C κατὰ φαντασίαν δοκοῦντος ἀγαθοῦ, ἢ δοκοῦντος κακοῦ, κατὰ λύπην συνίσταται. Οὐδεμία τοίνυν, καθὰ εἴρηται, φαντασία χώραν ἔχει ἐπὶ Θεοῦ· πάντων γὰρ ἀπαξαπλῶς ὑπὲρ ἔννοιάν ἐστι καὶ ὑπέρκειται· δόξα δέ ἐστιν ἡ ἐκ τοῦ φαινομένου κατὰ τὸ δοκοῦν τοιάδε τις ὑπόληψις.

Οὔτε ἐπαφή. Ἐπαφὴν νῦν φησι τὴν νοερὰν κατάληψιν· καὶ γὰρ τοῖς νοητοῖς καὶ ἀΰλοις τῷ νῷ ἐπιστητῶς ἐπιβάλλοντες, δοκοῦμεν ὥσπερ ἅπτεσθαι αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦ νοῦ αἰσθάνεσθαι ὁποῖά εἰσιν, ὡς καὶ διὰ τῆς ἀφῆς τῶν αἰσθητῶν· ἐπὶ δὲ Θεοῦ οὐδὲ νοερῶς ἐφαπτόμεθα.

Ἀκλήτου καὶ ὑπερωνύμου. Ἀκλήτου, φησὶ, D ἀντὶ τοῦ, μὴ καλουμένου τινὶ γνωρίσματι· *Αὐτὸς γὰρ καλεῖ τὰ μὴ ὄντα, ὡς ὄντα,* ὡς τὸν Κῦρον πρὸ τοσούτων ἐτῶν, καὶ τὸν Ἰωσίαν.

Ἀλλ' ὥσπερ. Ζητεῖται ὁ *Περὶ θεολογικῆς ὑποτυπώσεως* λόγος.

Τὴν ὁμόθεον. Ὁμόθεον πῶς λέγει τὴν παναγίαν Τριάδα.

Ἀγγελοπρεπεῖς ἑνώσεις. Εἰπὼν περὶ τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἀνεννόητος ἡμῖν ἐστι καὶ ἄφθεγκτος, ἐκ τοῦ ἐλάττονος λοιπὸν τὸ περὶ Θεοῦ συνίστησιν· εἰ γὰρ

et cognitionem. Sciendum porro aliud esse essentiam et aliud virtutem; illa enim est eorum quæ per se subsistunt, hæc vero eorum quæ aliis insunt.

Etenim cum notiones. Enarratio eorum quæ dicta sunt. Recte autem dixit: si enim cognitiones circa essentias et res exsistentes versantur, Deus vero neque sit in essentia, neque aliud eorum quæ exsistunt, probabiliter etiam omnem superat cognitionem.

§ V. *Neque imaginatio.* Aliud est imaginatio et aliud cognitio seu consilium: a diversis enim virtutibus fiunt, etiam proprietate motionis. Nam cogitatio est efficacia et operatio; imaginatio vero est passio et figuratio enuntiativa sensilis alicujus, aut tanquam sensilis alicujus; et sensus quidem apprehendit res secundum formationem in unum coactam; mens vero attingit, id est apprehendit res alio modo, et non sicut sensus. Circa corporeum quidem et spiritale, aut in quo sensus esse jamdudum diximus, passibilis et formabilis est motio; illud autem, quod vim judicandi et recipiendi habet, animæ **102** et menti concedendum est. Hoc igitur et imaginativum ad virtutem suscipiendi animæ contrahere oportet; dividitur enim imaginandi facultas in tres partes: primam quidem, in eam quæ receptionum imagines format in iis quæ sensilem efficiunt receptionem; secundam vero, eam quæ ex reliquiis ab iis manentibus reformare valet, non habens solidas in aliquo imagines, quam proprie imaginativam vocant; tertiam, in qua voluptas omnis ejus quod secundum imaginationem bonum videtur, aut quod secundum dolorem malum censetur, consistit; nulla igitur, sicut dictum est, imaginatio locum in Deo habet; est enim omnino supra omnium cogitationem, et supereminet; opinio autem est talis ex probabili secundum existimationem conjectura.

Neque tactus. Tactum modo appellat intellectualem comprehensionem: nam mente intelligibilibus et immaterialibus incumbentes, videmur aliquo modo ipsa tangere et per mentem sentire qualia sint, sicut per contactum sensilium, in Deo [*i. e.* Deum] autem ne quidem mente contingimus.

Sine nomine et supra nomen. Sine nomine, inquit, pro, Deus nulla notione appellatur: *Ipse enim vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt* [d], sicut Cyrum tanto ante tempore, et Josiam.

Sed ut. Desideratur liber *De theologica hypotyposi.*

Simul Deum. Quomodo vocat sanctissimam *Trinitatem una-Deum.*

Conjunctiones quæ angelis conveniunt. Cum de Deo dixisset, eum nobis esse inconceptibilem et ineffabilem, a minori postea deducto argumento

[d] Rom. IV, 17.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES

[16] δέ.

confirmat id quod de Deo dixerat; si enim nobis A ignota sunt quæ angelis propria, quid de Deo ratiocinandum? Dixit ergo angelicas operationes, quasdam esse effusiones divinæ bonitatis; per ἐπιβολὴν autem intelligendum est, motionem indivisim divisam in rerum productarum unitatem, id est in uniuscujusque intelligibilium productionem. Licet porro hic etiam intelligere, modos unitionum cum Deo, quantum convenit angelos Deo uniri, secundum quam cum Deo unionem, aut incumbunt juxta propriam dignitatem divinæ bonitati, aut suscipiunt ab ipso bonitatis ejus revelationem; atque ita comprehendi nequeunt, non solum a nobis, verum neque ab inferioribus angelis; sed a solis supremis angelis cognoscuntur, tanquam **103** dignis dicto unitionum modo. In libro autem *De* B *cœlesti hierarchia* angelicos quoque ordines recenset.

Hisce deiformes. Per mentes deisimiles, quas *angelorum imitatione* ait, quantum assequi possunt duci in unitionem sanctarum virtutum, quas virtutes antea vocavit angelos; intelligendi sunt theologi nostri, prophetæ, inquam, et apostoli; non esse vero de angelis conjiciendum maxime ex dictione ἀγγελομιμήτως patet. Angelus enim non imitatur angelum; sed is qui inferior est. Vocans autem theologos *mentes*, dixit eos pro viribus pertingere ad angelos imitantem cum Deo unitionem, qui per cessationem omnis mundanæ efficaciæ dii evadunt; in intelligibilibus enim motus omnis et efficacia omnis, et quies omnis efficaciter C exsistit, atque ad perfectionem unum efficientem manu ducit; seu in æternis et incorporeis quies et tranquillitas atque efficaciæ cessatio exsistentes, operari secundum naturam faciunt, quod disponit ad vacuitatem a turbis, et perfectionem in unitate.

Cessationem. Impossibile enim est uniri Deo, et Deum aliquo modo esse, nisi a materialibus operationibus cessetur, tum in sensu, tum in mente.

Rerum ablatione. Ablationem omnium rerum vocat, cum rerum nulla divinam naturam comparare; sed dicit, neque esse corpus, neque habitum, neque virtutem, et reliqua omnia, sicut in se- D quentibus significavit.

Ipse vero nihil. Deum nihil esse, ita intelligendum est, ut nihil sit eorum quæ sunt; superat enim omnia quæ sunt, cum sit omnium rerum causa; ideo Deus et ubique et nullibi esse ab iis qui de Deo agunt dicitur; quoniam igitur nusquam, omnia quidem per ipsum et in ipso, ut qui non sit quidquam universorum. Rursusque in ipso, ut qui ubique sit; cætera vero omnia per ipsum, quia ipse nusquam, et universa quidem complet,

A τὰ περὶ τῶν ἀγγέλων ἡμῖν ἄγνωστά ἐστι, τί περὶ τοῦ Θεοῦ λογιστέον; φησὶν οὖν, ὅτι αἱ ἀγγελικαὶ δημιουργίαι, οἷά τινές εἰσιν ἐπιβολαὶ τῆς τοῦ Θεοῦ ἀγαθότητος· ἐπιβολὴν δὲ νοητέον, τὴν εἰς τὸ καθ' ἓν τῶν παραγομένων μεριζομένην ἀμερῶς κίνησιν [77], τουτέστιν εἰς τὴν ἑκάστου τῶν νοητῶν παραγωγήν. Δυνατὸν δὲ καὶ οὕτω νοῆσαι, ὅτι οἱ τρόποι τῶν πρὸς Θεὸν ἑνώσεων, καθόσον πρέπει ἀγγέλους ἑνοῦσθαι Θεῷ, καθ' ἣν πρὸς Θεὸν ἕνωσιν, ἢ ἐπιβάλλουσι κατὰ τὴν οἰκείαν ἀξίαν τῇ ἀγαθότητι τοῦ Θεοῦ, ἢ παραδέχονται παρ' αὐτοῦ τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ τὴν ἀποκάλυψιν· καὶ οὕτως ἀκατάληπτοί εἰσιν οὐ μόνον ἡμῖν, ἀλλὰ καὶ τοῖς κατωτέροις ἀγγέλοις· μόνοις δὲ τοῖς ἀνωτάτω ἀγγέλοις γινώσκονται, ἅτε ἠξιωμένοις τὸν εἰρημένον τρόπον τῶν ἑνώσεων. Ἐν B δὲ τῷ *Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας* λόγῳ φησὶ καὶ τὰς τάξεις τὰς ἀγγελικάς.

Ταύταις οἱ θεοειδεῖς. Τοὺς θεοειδεῖς νόας, οὓς *ἀγγελομιμήτως* φησὶ, καθ' ὅσον ἐφικνοῦνται εἰς ἕνωσιν ἄγεσθαι τῶν ἁγίων δυνάμεων, ἃς δυνάμεις ἀγγέλους προεῖπε· τοὺς καθ' ἡμᾶς θεολόγους νοητέον [78], προφήτας τέ φημι καὶ ἀποστόλους· οὐ γὰρ δὴ ὑποληπτέον ἀγγέλους, μάλιστα ἐκ τοῦ *ἀγγελομιμήτως*, εἰπεῖν· ἄγγελος γὰρ ἄγγελον οὐ μιμεῖται, ἀλλ' ὁ ἐλάττων· *νόας δὲ* καλῶν τοὺς θεολόγους, τῆς ἀγγελομιμήτου ἑνώσεως πρὸς Θεὸν αὐτοὺς ἔφη ἐφικνεῖσθαι, ὡς δυνατὸν, κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης ἐνεργείας κοσμικῆς ἐκθεουμένους· ἐπὶ γὰρ τῶν νοερῶν πᾶν κίνημα καὶ πᾶσα ἐνέργεια, καὶ πᾶσα ἠρεμία C ἐνεργῶς ἐστι, καὶ πρὸς τελειότητα ἑνοποιὸν χειραγωγοῦσα, εἴγε ἐν τοῖς αἰωνίοις καὶ ἀσωμάτοις αἱ οὖσαι ἠρεμίαι καὶ ἡσυχίαι, καὶ τῶν ἐνεργειῶν αἱ ἀποπαύσεις, τὸ κατὰ φύσιν πράττειν ποιοῦσιν, ὅπερ ἐστὶ τῆς ἀοχλησίας [79] καὶ τελειότητος εἰς ἑνάδα πρόξενον.

Ἀπόπαυσιν. Ἀδύνατον γὰρ ἑνωθῆναι Θεῷ, καὶ Θεὸν τρόπον τινὰ γενέσθαι, εἰ μὴ παύσεταί τις τῶν ὑλικῶν ἐνεργειῶν κατά τε αἴσθησιν καὶ κατὰ διάνοιαν.

Τῶν ὄντων ἀφαιρέσεως. Ἀφαίρεσιν πάντων τῶν ὄντων καλεῖ τὸ πρὸς μηδὲν τῶν ὄντων παραβάλλειν τὸ θεῖον, ἀλλὰ λέγει, ὅτι οὐ σῶμα, οὐχ ἕξις, οὐ δύναμις, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα, καθὼς διὰ D τῶν ἑξῆς ἐσήμανεν.

Αὐτὸ δὲ οὐδέν. Τὸ οὐδὲν εἶναι τὸν Θεὸν οὕτω νοητέον, ὡς τῶν ὄντων μηδὲν ὄντα· ὑπὲρ γὰρ τὰ ὄντα ὁ αἴτιος τῶν ὄντων· ὅθεν ὁ Θεὸς καὶ πανταχοῦ καὶ οὐδαμοῦ θεολογεῖται· ἐπεὶ γοῦν οὐδαμοῦ ἐστι, πάντα μὲν δι' αὐτοῦ [80], καὶ ἐν αὐτῷ, ὡς μὴ ὄντι μηδὲν τῶν πάντων· καὶ ἐν αὐτῷ πάλιν, ὡς πανταχοῦ ὄντι, ἕτερα δὲ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα, ὅτι αὐτὸς οὐδαμοῦ· καὶ πληροῖ μὲν τὰ πάντα, ὡς πανταχοῦ ὤν, κατὰ τὸν προφήτην· οὐδαμοῦ δέ ἐστι καθ' ἕτερον λέ-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[77] Scribe, ex Pachymere, θέλησιν, *voluntatem.* [78] γρ. ὑποληπτέον. [79] γρ. ἀνενοχλησίας. [80] γρ. αὐτόν.

γοντα· *Ἢ ποῖος τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;* εἰ γὰρ μόνον ἦν πανταχοῦ, αὐτὸς ἂν ἦν τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι τοπικῶς· οὕτως οὖν καὶ οὐδὲν, ὡς ὑπὲρ τὰ ὄντα.

Ἀλλ' ὡς πάσης ἕξεως. Ἕξις μέν ἐστι διάθεσις ἔμμονος· κίνησις δέ ἐστι τὸ ἀντιδιαστελλόμενον τῇ ἠρεμίᾳ, μετὰ πολλῶν τιθέμενον· ζωὴ δὲ τὸ ταῦτα δεικνύον ἐνεργά· φαντασία δὲ τὸ ἐν διανοίᾳ ἀνατυπωτικόν· δόξα δὲ πεπληροφορημένη ὑπόληψις· διαφέρει δὲ νόησις διανοίας, ὅτι τὸ μὲν ἔστιν ἐπὶ τοῦ διανοητικοῦ τῆς ψυχῆς, τὸ δὲ τὴν τοῦ διανοητικοῦ κίνησιν δηλοῖ. Ταῦτα δὲ πάντα καὶ τὰ ἄλλα ὅσα τούτοις συγκατείλεκται οὐκ οὐσία ἐστὶν, ἀλλὰ περὶ οὐσίαν ὁρᾶται· ὅθεν καὶ διεῖλεν αὐτὴν ἀπὸ τούτων.

Τῆς θεαρχίας πρόνοιαν. Ἐκ τούτων αἱ ἀνόητοι δόξαι ἐκλύονται τῶν τολμησάντων λέγειν τὸ δημιουργικὸν φύσει τινὶ ἐνεῖναι τῷ Θεῷ, ὡς καὶ τοῖς ἀραχνίοις τὸ ὑφαίνειν· φησὶ γὰρ διὰ μόνην ἀγαθότητα τὸ πᾶν παραγαγεῖν τὸν Θεόν· διὸ καὶ πάντες οἱ θεολόγοι ἐκ μὲν τῶν αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ οὐ τολμῶσιν ὑμνεῖν αὐτόν· ἀνεπίγνωστα γάρ· ἀλλ' ἐκ τῆς εἰς τὰ ἔξω προόδου, ἥτις ἐστὶ πρόνοια, *τὰ αἰτιατὰ*, τουτέστι τὰ ἐξ αἰτίου αὐτοῦ συστάντα, τὴν περὶ τὰ πάντα πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ ὑμνολογοῦσι· τὰ γὰρ πάντα τῆς θείας προνοίας ἐφίεται, δι' ἧς καὶ ὑπάρχει καὶ συνίσταται, ἀλλὰ τὰ μὲν νοερὰ καὶ λογικὰ γνωστικῶς· νοερὰ δὲ λέγεται, ὅσα διὰ τὸ νοῦς εἶναι, νοεῖ τὰ ὑπερκείμενα νοητά· νοητὸν γάρ ἐστι τὸ νοούμενον, ὅπερ καὶ τροφή ἐστι τοῦ νοεροῦ ἀντὶ τούτου νοοῦντος. Ὅσα οὖν κατὰ τὸ νοερὰ εἶναι ἅτε νοῦς νοεῖ, ταῦτα λογικὰ ὄντα, γνωστικῶς ἐπιβάλλοντα τῇ τοῦ Θεοῦ προνοίᾳ, ἀναλόγως ἐφίεται τοῦ Θεοῦ· ὅσα δὲ ὑποβέβηκε τὰ νοερὰ, καί εἰσι ψυχὴ αἰσθητικὴ, θηρίων λέγω καὶ πάντων, ἐμψύχων μὲν σωμάτων, ἀλόγων δὲ, ὧν ἡ ψυχὴ ἐκ τῶν στοιχείων καὶ τοῦ ἐνύλου πυρὸς συνεστῶσα, ἐν πνεύματι ἐνύλῳ ἔχει τὸ εἶναι· ταῦτα, μόνον ἐκ τῆς αἰσθήσεως συνελαυνόμενα εἰς τὸ πεινῆν καὶ διψῆν, ἐφίεται εἰκότως αἰσθητῶς τοῦ χορηγοῦντος, ὡς τό· *Πάντα πρὸς σὲ προσδοκῶσι τοῦ δοῦναι τὴν τροφὴν αὐτῶν εἰς εὔκαιρον·* καὶ τοιαῦτα πολλὰ καὶ παρὰ τῷ Ἰὼβ καὶ τῷ Δαυὶδ εὑρήσεις. Καὶ τὰ ἄλλα μέντοι ὅσα τὴν φυτικὴν ἤτοι ζωτικὴν μόνην ἀναισθήτως τε καὶ ἀψύχως ἔχει κίνησιν, ὡς τὰ φυτὰ πάντα καὶ βοτάναι πᾶσαι, ἅτινα καὶ ζωτικὸν πνεῦμα μόνον συνιστῶν ἔχουσι, τὴν ἑαυτῶν οὐσίαν ἄνευ αἰσθήσεως, ὡς τὰ δένδρα πάντα, ὡς εἴρηται, καὶ τὰ τοιαῦτα κατὰ τὸ ἀποξηραίνεσθαι τοῦ φυτικοῦ πνεύματος στερούμενα, δι' οὗ κινοῦνται πρὸς αὔξην καὶ εὐθάλειαν· διὰ τοῦτο δοκεῖ καὶ ταῦτα ἐφίεσθαι τῆς θείας προνοίας, ἐφ' ᾧ καὶ συνεστάναι καὶ ἀνθεῖν· ὅθεν καὶ ταῦτα παραλαμβάνεται ἐν τῷ ρμη' ψαλμῷ, αἰνεῖν τὸν Θεὸν, διὰ τῆς αὐτοῦ συστάσεως. Μετέχει οὖν καὶ ταῦτα τῆς

A ut qui ubique sit, secundum prophetam; nusquam vero est, secundum alium dicentem: *Aut quis locus requietionis meæ* [e]? Si enim tantum esset ubique, ipse profecto esset omnia et in omnibus localiter: sic igitur et nihil, ut supra ea quæ sunt.

Tanquam ab omni habitu. Habitus quidem est qualitas immanens; motus autem est quod opponitur quieti, quæ oppositio in multis **104** consistit: vita autem ostendit, hæc esse efficacia; imaginatio vero est id quod in intellectu format species, opinio autem est persuasa conjectura. Differt porro intellectio ab intellectu, quia hic est in facultate intelligendi animæ, illa autem motum facultatis intelligendi declarat. Hæc autem omnia, et
B quæquæ his annumerata sunt, non sunt essentia, sed circa essentiam videntur; ideo quoque ab his essentiam distinxit.

Summæ deitatis providentia. Ex his solvuntur stultæ quorumdam opiniones audentium dicere, facultatem creandi per naturam quamdam inesse Deo, sicut araneis texere; dicit enim per solam bonitatem, Deum cuncta producere: ideo theologi omnes ex rebus quæ Dei sunt, id est ex ejus essentia, non audent ipsum laudare, ignotæ enim sunt, sed ex ejus processu ad extra, qui est providentia, *effectus*, id est quæ eo auctore consistunt, Dei circa omnia providentiam prædicant. Omnia siquidem divinam providentiam appetunt, per quam sunt et consistunt, intelligentia et ra-
C tionalia, per cognitionem; intelligentia vero dicuntur quæ, idcirco quod mentes sint, intelligibilia supra se posita intelligunt; intelligibile enim est quod intelligitur, quod etiam est cibus νοεροῦ (intelligentis) pro τοῦ νοοῦντος. Quæ igitur, quia intelligentia sunt, ut mentes intelligunt, eadem, cum sint rationalia, per cognitionem divinæ providentiæ intelligentia cum proportione Deum appetunt: quæ vero inferiora sunt intelligentibus, et sunt anima sensilis, ferarum, inquam, atque omnium animatorum quidem corporum sed irrationalium, quorum anima elementis et naturali igne constat, in spiritu materiali habent esse; hæc solum ex sensu compulsa ad esuriendum et sitiendum, merito desiderant
D sensili modo eum qui præbeat, ut illud Scripturæ: *Omnia a te exspectant ut des illis escam ipsorum in tempore opportuno* [f]. Similia quoque multa reperies in Job et Davide. Porro alia quæ solam crescendi seu vivendi effectivam sine sensu et anima motionem habent, sicut plantæ omnes et herbæ universæ, quæ vitalem spiritum solum consistentem habent, suam essentiam sine sensu, ut arbores omnes, sicut dictum est, et similia, cum exarescunt, vegetativo privantur spiritu, per quem ad accretionem et germinationem impelluntur; ideo hæc quoque videntur **105** divinam providentiam expetere, ut consistant et floreant, unde etiam hæc

[e] Isa. LXVI, 1; Act. VII, 49. [f] Psal. CIII, 27.

assumuntur in Psalmio CXLVIII, ad Deum laudandum propter ipsorum consistentiam. Atque etiam hæc participant ineffabilem providentiam, sed in solo vivere, etsi sine anima et sensu et secundum habitualem aptitudinem, quæ est proprietas virtutis. Habitus enim dicitur qualitas immanens, secundum quam affectionem et virtutem aliquid dicitur quale; juxta hunc igitur habitum, vitæ naturalis ad accretionem tantum et motionem substantialiter et habitualiter, sed sine anima et sensu participantia, dicuntur Dei bonitatem (divinam providentiam) desiderare.

A ἀφάτου προνοίας, ἀλλὰ κατὰ μόνον τὸ ζῆν, εἰ καὶ ἀψύχως καὶ ἀναισθήτως, καὶ κατὰ τὴν ἑκτικὴν ἐπιτηδειότητα, ἥτις ἐστὶν ἰδιότης τῆς δυνάμεως· ἕξις γὰρ λέγεται ἡ ἔμμονος ποιότης, καθ' ἣν διάθεσιν καὶ δύναμιν ποιόν τι λέγεται· κατὰ ταύτην οὖν τὴν ἕξιν τῆς φυτικῆς ζωῆς εἰς αὔξησιν καὶ κίνησιν μόνον μετέχοντα οὐσιοειδῶς τε καὶ ἑκτικῶς, ἀψύχως δὲ καὶ ἀναισθήτως, λέγεται ἐφίεσθαι τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ.

Intelligentia quidem. Intelligentia quidem, angelicam naturam; rationalia vero humanam dicit: his autem subjecta, irrationalem, cui sensile tantum inest: ideoque αἰσθητῶς dixit, id est modo sensili; cætera autem, scilicet plantæ, et omnia inanima et immobilia, hæc quidem ait secundum vitalem motionem, id est nutritivam et accrescentem; hæc enim etiam in plantis insunt; inanima autem, eo quod in se ipsis habeant absolute esse: hoc siquidem *essentialem et habitualem* aptitudinem vocavit.

Τὰ μὲν νοερά. Νοερὰ μὲν τὴν ἀγγελικὴν φύσιν· λογικὰ δὲ τὴν ἀνθρωπίνην φησί· τὰ δὲ τούτων ὑφειμένα, τὴν ἄλογον, ἥτινι μόνον τὸ αἰσθητικὸν πρόσεστι, διὸ καὶ *αἰσθητῶς* εἶπε, τουτέστιν αἰσθητικῶς· B τὰ δὲ ἄλλα, ἤγουν τὰ φυτα, καὶ ὅσα πάντη ἄψυχα καὶ ἀκίνητα, τὰ μέν φησι κατὰ τὴν ζωτικὴν κίνησιν, τουτέστι τὴν θρεπτικήν τε καὶ αὐξητικήν· ταῦτα γὰρ δὴ ἐν τοῖς φυτοῖς πρόσεισι· τὰ δὲ ἄψυχα ἐν τῷ ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς τὸ ὅλως εἶναι· τοῦτο γὰρ εἶπεν *οὐσιώδη καὶ ἑκτικὴν* ἐπιτηδειότητα.

Ut æternum. Vide quomodo perspicue ex effectibus et creaturis, supremum omnium laudant: *æternum* quidem dicunt eum qui sæcula creavit; et reapse est æternitas, siquidem ipse est is qui semper exsistit, unde et æternitas nominatur; æternum autem est, non ipsa æternitas, sed quod æternitatem participat: atque Isaias dicit: *Deus sempiternus qui creavit terminos terræ* [g]; Deus autem non est posterior æternitate, ut etiam de ea participet; sed sæculorum creator.

Ὡς αἰώνιον. Ὅρα πῶς σαφῶς ἐκ τῶν αἰτιατῶν καὶ κτιστῶν τὸν ἁπάντων ἀνώτατον ὑμνολογοῦσιν· *αἰώνιον* μέν [81] φασι τὸν τῶν αἰώνων ποιητήν, καὶ τῷ ὄντι αἰῶνα, εἴγε ὁ ἀεὶ ὢν αὐτός ἐστιν, ὅθεν καὶ αἰὼν λέγεται, αἰώνιον δέ ἐστιν οὐχ αὐτὸς ὁ αἰών, ἀλλὰ τὸ αἰῶνος μετέχον· καὶ γοῦν φησιν ὁ Ἡσαΐας· *Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος ὁ κατασκευάσας τὰ ἄκρα τῆς γῆς*· C ὁ δὲ Θεὸς οὐ δεύτερός ἐστι τοῦ αἰῶνος, ἵνα καὶ μετέχῃ αὐτοῦ, ἀλλ' αἰώνων ποιητής.

Ut non senescentem. Secundum illud: *Tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient* [h].

Ὡς ἀγήρω. Κατὰ τό· *Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σοῦ οὐκ ἐκλείψουσιν.*

Ut in aura tenui. Hoc est, quod dicitur in libris Regum, *non in commotione Dominus* [i], neque in nube adfuit Dominus, ut loqueretur Eliæ, *sed in sibilo auræ tenui*, vocat Dominus: hoc porro ostendit, eum dicere Deum esse quoque in corpore, qui in omnibus incomprehensibilis est; spiritus enim et ab omnibus communicatur et est in omnibus, neque ab ullo comprehenditur, sicut etiam Dominus ait in Evangeliis: *Spiritus est Deus; et eos qui adorant eum, in spiritu et veritate oportet adorare* [k].

Ὡς ἐν αὔρᾳ. Τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον ἐν Βασιλείαις, ὅτι *οὔτε ἐν τῷ συσσεισμῷ*, οὔτε ἐν τῇ νεφέλῃ παρεγένετο ὁ Κύριος λαλῆσαι τῷ Ἠλίᾳ· *ἀλλὰ φωνῇ αὔρας λεπτῇ* καλεῖ ὁ Κύριος· τοῦτο δὲ δηλοῖ, ὅτι καὶ ἐν σώματί φησιν εἶναι τὸν Θεόν, τὸν ἐν τοῖς πᾶσιν ἀπερίληπτον· ἡ γὰρ πνοὴ καὶ παρὰ πάντων μετέχεται, καὶ ἐν πᾶσίν ἐστι, καὶ παρ' οὐδενὸς ἐμπεριλαμβάνεται, ὡς καὶ ἐν Εὐαγγελίοις φησὶν ὁ Κύριος· *Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.* D

106 *Et nomine carere.* Nominis privationem, quia est omnia, et nihil est eorum quæ sunt: sed omnia ex ipso sunt, sicut ipse seipsum explicat [l].

Καὶ τὸ ἀνώνυμον. Ἀνώνυμον διὰ τὸ πάντα εἶναι καὶ μηδὲν τῶν ὄντων εἶναι, ἀλλὰ πάντα ἐξ αὐτοῦ εἶναι, ὡς αὐτὸς ἑαυτὸν ἐξηγεῖται.

Ut principio. Principio quidem, ut quod esse præbeat; fine autem ut quod in esse conservet.

Ὡς ἀρχῆς. Ἀρχῆς μὲν, ὡς τὸ εἶναι παρασχομένης· πέρατος δὲ, ὡς ἐν τῷ εἶναι συνεχούσης.

Omnia in omnibus. Omnia autem quæ sunt, quia ex ipso sunt omnia.

Τὰ πάντα ἐν πᾶσι. Πάντα δὲ τὰ ὄντα, διὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ εἶναι τὰ πάντα.

[g] Isa. XL, 28. [h] Psal. CI, 28. [i] III Reg. XIX, 11. [k] Joan. IV, 24. [l] II Cor. V, 18.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[81] γρ. γάρ.

Καὶ ἑστία. Ἑστίαν αὐτὸν πάντων ἔφη, ὡς οἴκησιν ὄντα πάντων τῶν ἁγίων, ὡς αὐτὸς ὁ Κύριός φησιν· *Μείνατε ἐν ἐμοί*· ὥσπερ γὰρ ναὸς αὐτοῦ ἐσμεν, κατὰ τό· *Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω*· οὕτω καὶ αὐτὸς οἶκος ἡμῶν ἐστι· καλῶς δὲ εὐθὺς ἐπήγαγε τὸ *ἡνωμένως*· ἐπειδὴ γὰρ εἶπεν, αὐτὸν εἶναι πάντα, καὶ ἐν αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα μή τις, εἰς σύνθεσιν τὸν νοῦν καταγαγών, ἐκπέσοι τῆς ἀληθείας, ὑπονοῶν ἅπαντα συμφορεῖσθαι σωρηδὸν ἐν τῷ Θεῷ, ἢ κατὰ τὴν σύνθεσιν τὸν Θεὸν εἶναι τὰ πάντα, ταχέως ἐθεράπευσε τὸ ἀπεμφαῖνον, εἰπὼν *ἡνωμένα*, τουτέστιν ἐν τῇ οἰκείᾳ ἑνάδι, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ ἑνάδα μείναντα ὑπερηπλωμένον ἀμερῶς καὶ ἀμιγῶς τοῖς οὖσιν εἶναι τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσιν· ἀλλὰ καὶ *ἀσχέτως ἐστὶν ἐν πᾶσιν*, ἀντὶ τοῦ, ὑπ' οὐδενὸς κατεχόμενος, ἢ περιγραφόμενος σωματικῶς, ἐξῃρημένως δὲ μᾶλλον· ἔξω γάρ ἐστι τῶν ἁπάντων, οὐδαμοῦ ὤν, ἐξ αὐτοῦ πάντων ὄντων, καὶ αὐτὸς ἐν πᾶσιν· ἐξ αὐτοῦ γὰρ τὰ πάντα συνέστηκε.

A *Ut domicilium.* Vocat ipsum domicilium omnium, ut qui sit sanctorum omnium habitatio, sicut ipse Dominus ait: *Manete in me*[m]. Quemadmodum enim templum ipsius sumus, juxta illud: *Inhabitabo in ipsis, et inambulabo*[n]; ita etiam ipse est domus nostra; recte autem statim subjunxit *unite*; quandoquidem enim dixerit, ipsum esse omnia et in ipso omnia, ne aliquis mentem in compositionem inducens a vero excideret, arbitrans universa acervatim in Deum conferri, aut Deum secundum opinionem esse universa, mox absurditatem curavit, dicendo *unite*, id est in propria unitate. quin potius supra unitatem manentem explicatum sine divisione et mistione cum rebus esse omnia et in omnibus: verum etiam *est sine detentione in omnibus*, pro, a nullo comprehensus, aut circumscriptus corporaliter; B eximie vero magis: est enim extra universa nusquam exsistens, cum omnia ex ipso sint et ipse in omnibus: ex ipso siquidem universa consistunt.

Πάντα δὲ ἁπλῶς. Τουτέστιν ἀσυνθέτως· ἐν οὐδενὶ γὰρ τῶν ὄντων συνετέθη ἢ σωματικῶς ἡνώθη, εἰ μὴ ἐν τῷ καιρῷ τῆς οἰκονομίας.

Sed universa simpliciter. Id est sine compositione; cum nulla enim re compositus fuit aut corporaliter unitus, nisi in tempore incarnationis.

Θείων φασμάτων. Ὅτι φάσματα καλεῖ τὰς ἐν συμβόλοις ἀποκαλύψεις τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ πῶς αὐτὸ λέγει, σημείωσαι.

Divinis visis. Visa vocat revelationes Dei in signis; nota etiam quomodo illud dicat.

Ἀνακτόροις. Ἕλληνες ἀνάκτορα ἐκάλουν τῶν παρ' αὐτοῖς θεῶν τὰ τεμένη· ἐμφαίνει οὖν ὁ ἅγιος ἐν τούτοις τὸ παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ· δοκεῖ γὰρ ἐν τῷ ναῷ ὑπαγορεύειν αὐτὸν ἑωρακέναι τὴν θείαν ἐκείνην [δόξαν καὶ] ὄψιν, τὴν τοῦ σεραφίμ· τὰ δὲ ἑξῆς εἴρηται διὰ τὴν τοῦ Ἰεζεκιὴλ ὅρασιν, τὴν ἐν Βαβυλῶνι, καὶ ἑτέρας τινὰς θεωρίας.

In sacris templis, Gr. ἀνακτόροις. Gentiles vocabant ἀνάκτορα deorum suorum delubra. Sanctus igitur declarat in his illud Isaiæ; videtur enim interpretari ipsum vidisse in templo divinam illam [gloriam et] visionem seraphim. Quæ autem sequuntur, C dicta sunt propter visionem Ezechielis in Babylone, et quasdam alias visiones.

Καὶ θώκους. Θρόνους.

Et sede, Gr. καὶ θώκους. Thronos.

Συμβολικῇ θεολογίᾳ. Ἄλλο σύνταγμα ὑπισχνεῖται γράφειν, ὅπερ καλεῖ *Συμβολικὴν θεολογίαν*.

Symbolica theologia. Promittit se aliud opus scriptorum, quod vocat *Symbolicam theologiam*.

Ὁ ἱεραρχικός. Σημείωσαι ὅτι μάλιστα ἱερεῦσι πρέπει θεωρεῖν τὴν θείαν Γραφήν.

Hierarchicus. Nota maxime convenire sacerdotibus divinam Scripturam contemplari.

Θεοειδεῖς. Ἀντὶ τοῦ *θεοφανεῖς*.

107 *Deiformes*, Gr. θεοειδεῖς. Pro θεοφανεῖς, qui dii apparent.

Καὶ ὦτα ἱερά. Ὦτα διεντέλλεται ἱερὰ τοῖς ἁγίοις παρατίθεσθαι, τουτέστιν ἀκοὴν εὐσεβῆ καὶ ἀξίαν τῶν ἁγίων.

Et sacras aures. Præcipitur sanctis ut sacras aures admoveant, id est auditionem piam, et sanctis dignam.

Ἀμύστων. Τουτέστι τῶν ἀμυήτων· ὅτι ὁ μετὰ γέλωτος καὶ ἐμπαιγμῶν τῶν θείων ἀκούων λογίων, ἢ τῶν περὶ αὐτὰ ἑρμηνειῶν, ὡς θεομάχος κρίνεται. Τιμοθέῳ δὲ γράφει καὶ ὁ Ἀπόστολος, ὅτι οὐ δεῖ τοῖς μὴ δεχομένοις τὸν λόγον ἐν ἀληθείᾳ λαλεῖν περὶ τοιούτων.

Profanorum, Gr. ἀμύστων. Id est non initiatorum: nempe qui cum risu et ludibrio divinos sermones audit, D aut eorum interpretationes, tanquam θεομάχος (hostis Dei) judicatur. Scribit autem Timotheo apostolus, non esse disserendum de talibus cum iis qui verbum in veritate non recipiunt.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Β'.

§ I. *Τὴν θεαρχικήν.* Ἐκ τοῦ κεφαλαίου τούτου μάλιστα καὶ Ἀρειανοὶ καὶ Εὐνομιανοὶ τὸ ἀνόμοιον πρεσβεύοντες πολεμοῦνται, καὶ Νεστοριανοὶ δὲ καὶ Ἀκέφαλοι. *Θεαρχικὴν δὲ*[*] *ὅλην ὕπαρξιν* φησι τῆς

IN CAP. II.

§ I. *Divinam.* Ex hoc capite maxime cum Ariani, tum Eunomiani, qui inæqualitatem (in SS. Trinitate) asserunt, oppugnantur; tum etiam Nestoriani et Acephali. *Divinam autem totam exsistentiam* di-

[m] Joan. xv, 4. [n] II Cor. vi, 16.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[*] γρ. *Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο τὸ δεύτερον μάχεται μάλιστα πᾶσι τοῖς τὸ ἀνόμοιον πρεσβεύουσιν*, Ἀρειανοῖς φημι, *καὶ Εὐνομιανοῖς καὶ Μακεδονισταῖς, μεταξὺ δὲ Νεστοριανοῖς καὶ* Ἀκεφάλοις. *Θεαρχ. In hoc secundo capite maxime pugnat cum omnibus iis qui inæqualitatem* (in SS. Trinitate) *asserunt, nempe cum Arianis, Eunomianis et Macedonianis: interdum etiam cum Nestorianis et Acephalis. Divinam autem*, etc.

cit, sanctæ et solius adorandæ Trinitatis in tribus subsistentiis cognitam divinitatem; consuevit enim *totam divinitatem* vocare augustissimam Trinitatem; siquidem hæc, et quid sit tota divinitas seipsam revelans *cum personarum definitione*, id est cum divisione sanctis declaravit, trium personarum proprietates exponens, esse Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum; tres enim una et tota atque sola divinitas; sciendum autem ὕπαρξιν exsistentiam non dici proprie de Deo; est etenim προΰπαρξις *præexsistentia*, id est etiam ante ipsam exsistentiam: quoniam autem omnis exsistentia ex ipso, ex iis quæ per ipsum apparent appellatur, ut etiam supra hæc intelligatur.

Definiens. Id est, declarans et ostendens.

Summa deitate, Gr. τὴν θεαρχίαν. Nota quod dictione humano modo accepta, ipsam divinitati attribuat, propter personæ unitatem.

Non partialiter. Recte illud *non partialiter*. Operationes enim et universæ theologiæ laudes, non uni et soli personarum divinæ Trinitatis separatim attribuuntur, sed ipsæ communes sunt Trinitati, excepta sola incarnatione; sola enim est Filii, sicut postea dicit; solæ autem **108** characteristicæ trium personarum proprietates divisim et proprie unicuique personæ insunt, sicut Patri quod sit Pater, et nulli alteri, ita de Filio et Spiritu sancto.

Et totius. Nota totius divinitatis Trinitatem significari.

Nisi de tota. Nota eum qui dicit divinas appellationes minime esse communes, impie abrumpere unitatem adorandæ Trinitatis.

Hæc dicit qui est. Notandum est sanctum Dionysium admittere Apocalypsim sancti Joannis evangelistæ: illic enim hoc dictum reperitur. Porro sanctum Dionysium cognosse divinum evangelistam dum in Patmo versabatur, ubi etiam Apocalypsim vidit, disces quoque inferius ex epistola decima, quam ad ipsum sanctum evangelistam et theologum Joannem scripsit.

Prophetarum. David hæc dicit.

Qui est, qui a Patre. Considera quomodo sententiam hanc referat, non enim ita habetur.

Summa deitate, Gr. τὴν θεαρχίαν. In aliis codicibus habetur θεαρχικὴν ζωήν.

De Deo qui Deum genuit. Nota, eum appellare Patrem divinitatem quæ Deum genuit, et Unigenitum filialem divinitatem.

Fusius, Gr. διεξοδικῶς. Pro πλατυτέρως, latius.

Omnia per ipsum. Nota quod, dum dicit omnia ex Deo esse, totam divinitatem comprehensive signifi-

A ἁγίας καὶ μόνης προσκυνητῆς Τριάδος τὴν ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι γνωριζομένην θεότητα· ἔθος γὰρ αὐτῷ *ὅλην θεότητα* καλεῖν τὴν σεβασμίαν Τριάδα· αὕτη γὰρ καὶ τί ἐστιν ὅλη θεότης ἑαυτὴν ἀποκαλύπτουσα *μετ' ἀφορισμοῦ τῶν προσώπων*, τουτέστι μετὰ διαιρέσεως τοῖς ἁγίοις ἐφανέρωσε, τῶν τριῶν ὑποστάσεων τὰς ἰδιότητας ἐκφαίνουσα, ὅτι Πατὴρ, καὶ Υἱὸς, καὶ ἅγιον Πνεῦμα· οἱ γὰρ τρεῖς, μία καὶ ὅλη καὶ μόνη θεότης. Ἰστέον δὲ ὅτι ὕπαρξις μὲν κυρίως ἐπὶ Θεοῦ οὐ λέγεται· καὶ γάρ ἐστι *προΰπαρξις*, τουτέστι καὶ πρὸ αὐτῆς τῆς ὑπάρξεως· ἐπειδὴ δὲ πᾶσα ὕπαρξις ἐξ αὐτοῦ, ἐκ τῶν δι' αὐτοῦ φανέντων ὀνομάζεται [83], ἵνα νοηθῇ καὶ ὑπὲρ ταῦτα.

B *Ἀφορίζουσα*. Τουτέστι γνωρίζουσα καὶ δεικνύουσα.

Τὴν θεαρχίαν. Σημείωσαι ὅτι, καὶ ἀνθρωπίνως λεχθείσης τῆς φωνῆς, τῇ θεότητι ταύτην ἀνατίθησι διὰ τὴν τοῦ προσώπου [84] ἑνότητα.

Οὐ μερικῶς. Καλῶς τὸ *οὐ μερικῶς*· αἱ γὰρ ἐνέργειαι καὶ πᾶσαι τῆς θεολογίας αἱ ὁμνολογίαι οὐχ ἑνὶ καὶ μόνῳ τῶν τῆς θείας Τριάδος προσώπων ἀποκληρωτικῶς ἀπονενέμηνται, ἀλλ' αὗται μὲν κοιναί εἰσι τῆς Τριάδος, δίχα μόνης τῆς ἐνανθρωπήσεως· μόνη γάρ ἐστι τοῦ Υἱοῦ, ὡς ἐφεξῆς λέγει· μόναι δὲ αἱ χαρακτηριστικαὶ τῶν τριῶν ὑποστάσεων ἰδιότητες μερικῶς καὶ ἰδίως ἑκάστῃ ὑποστάσει πρόσεισιν, οἷον τῷ Πατρὶ τὸ Πατὴρ, καὶ οὐκ ἄλλῳ τινί· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος [85].

C *Καὶ ὁλοκλήρου*. Σημείωσαι ὅλης θεότητος [86] τὴν Τριάδα σημαίνεσθαι.

Εἰ μὴ περὶ τῆς ὅλης. Σημείωσαι ὅτι ὁ μὴ κοινὰς εἶναι λέγων τὰς θεωνυμίας, ἀποσχίζει ἀσεβῶς τὴν ἑνότητα τῆς προσκυνητῆς Τριάδος.

Τάδε λέγει ὁ ὤν. Σημειωτέον, ὅτι δέχεται τὴν Ἀποκάλυψιν τοῦ ἐν ἁγίοις Ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ ὁ ἅγιος οὗτος Διονύσιος· ἐκεῖ γάρ ἐστι τὸ ῥητὸν τοῦτο. Ὅτι δὲ, ὅτε ἦν ἐν Πάτμῳ ὁ θεῖος εὐαγγελιστὴς, ὅπου καὶ τὴν Ἀποκάλυψιν εἶδεν, ἐγίνωσκεν ὁ ἅγιος Διονύσιος, καὶ τοῦτο μαθήσῃ κάτω ἐκ τῆς ι' ἐπιστολῆς, ἧς ἔγραψε [87] πρὸς αὐτὸν τὸν ἅγιον εὐαγγελιστὴν καὶ θεολόγον Ἰωάννην.

Προφητῶν. Ὁ Δαυὶδ τοῦτο λέγει.

Τὸ ὄν, ὃ παρὰ τοῦ Πατρός. Ἐπίσκεψαι [88],

D πῶς φησι τὴν χρῆσιν ταύτην· οὐ γὰρ φέρεται νῦν οὕτως.

Τὴν θεαρχίαν. Ἐν ἄλλοις *θεαρχικὴν ζωήν*.

Θεογόνου θεότητος. Σημείωσαι ὅτι θεογόνον θεότητα φησὶ τὸν Πατέρα, καὶ υἱικὴν θεότητα τὸν Μονογενῆ.

Διεξοδικῶς. Ἀντὶ τοῦ *πλατυτέρως*.

Τὰ πάντα δι' αὐτοῦ. Σημείωσαι, ὅταν λέγῃ ὅτι τὰ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι, περιληπτικῶς τὴν ὅλην

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[83] γρ. ὀνομάτων, χρῆται τῇ λέξει, ἵνα. [84] γρ. τῶν προσώπων. [85] γρ. οὕτω καὶ τῷ Υἱῷ, τὸ Υἱὸς, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι, τὸ Πνεῦμα. [86] γρ. ὅλην θεότητα. [87] γρ. μέγας Διονύσιος οὗτος, μαθήσῃ ἐν ταῖς Ἐπιστολαῖς, τὴν δεκάτην ἀναγινώσκων, ἣν ἔγραψε. [88] γρ. Σημείωσαι.

θεότητα σημαίνει, τουτέστι τὴν ἁγίαν Τριάδα· ὅταν A δὲ φῇ [89], *τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται*, διεξοδικῶς περὶ τῶν ὑποστάσεων σημαίνει· τοῦτο γὰρ εἰς τὸν δημιουργικὸν λόγον ἐδέξαντο πάντες.

Καὶ αὐτοῦ. Τοῦ Λόγου δηλονότι.

Κοινωνικῶς καὶ ἡνωμένως. Σημείωσαι ὅτι κοινωνικῶς ἥνωται τὰ τῆς ἁγίας Τριάδος.

Τὰς θεουργίας. Οἷον τὸ, *Ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια*· τὸ σέβας, ὡς τό· *Εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βλασφημήσαντι οὐκ ἀφεθήσεται*· τὸ δὲ τῶν δωρεῶν, ἤτοι *τῶν χαρισμάτων*, ἐν τῷ λέγειν· *Λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς*.

Τὴν πηγαίαν. Εἴρηται ἐν [τοῖς] Ψαλμοῖς· *Ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς*, καὶ ἐν Ἱερεμίᾳ· *Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος*. B Ὁ οὖν Θεὸς λέγεται πηγή, οἷά τις μήτρα καὶ ἀρχὴ καὶ αἰτία τῶν φανέντων καὶ προελθόντων εἰς οὐσίαν ἁπάντων· ἃ γὰρ καλεῖν εἰώθασί τινες καθολικὰ, ἤτοι γένη, ἢ ὅλα, ἢ περιέχοντα, ἅτε περιληπτικὰ τῶν μερικῶν ἐξ αὐτῶν προόδων, ταῦτα αἱ θεῖαι Γραφαὶ πηγαίαν αἰτίαν φασί· διὰ τὸ δημιουργικὸν τοίνυν καὶ ἀνέκλειπτον τῶν διὰ τοῦ Πνεύματος ὑφισταμένων, καὶ ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ αὐτὸ [πάντων] τῶν ὄντων αἴτιον, ὡς καὶ ἐν τῇ Σοφίᾳ εἴρηται, εἰκότως καὶ πηγαίαν αὐτὸ αἰτίαν θεολογεῖ· τὸ δὲ ἀνέκλειπτον τοῦ δημιουργεῖν ἐκεῖθεν νόησον εἰς τό· *Ὁ Πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι*· ὡσαύτως καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, σὺν τῷ Πατρὶ καὶ τῷ Υἱῷ ἀεὶ ἐργάζεται ἀνεκλείπτως· εἴρηται γάρ· *Ἐξαποστελεῖς τὸ Πνεῦμά* C *σου, καὶ κτισθήσονται*.

§ II. *Ἀδιαστρόφοις ἐννοίαις*. Καλῶς εἶπε τὸ ἀδιαστρόφοις· ἐπειδὴ καὶ οἱ αἱρετικοὶ ἀναγινώσκουσι τὰς Γραφὰς, καὶ ἐντρέφονται ἐν αὐταῖς, καὶ ὅμως διαστρέφουσιν ἑαυτούς.

Θεοπρεποῦς διαιρέσεως. Θεοπρεπῆ διαίρεσιν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος τὴν περὶ τῶν ὑποστάσεων ἀσύγχυτον ἔφη γνῶσιν· καὶ ὅτι οὐ χρὴ φροντίζειν πείθειν τοὺς μὴ δεχομένους τὴν θείαν Γραφήν. Τὸ γὰρ κοινῶς ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος θεολογεῖν οὐκ ἔστι σύγχυσιν εἰσάγειν τῶν ὑποστάσεων.

Ἐπὶ τὴν θεολογικήν. Θεολογικὴν ἐπιστήμην ἀνωτέρω περὶ Θεοῦ διηγούμενος [90], οὐκ ἔφη αὐτὴν [91] ἐπιστήμην εἶναι· ἐνταῦθα δὲ τὰ περὶ θεολογίας ἐπι- D στήμην φησίν. Ἐπιστήμη δέ ἐστι δόξα ὀρθὴ λογισμῷ δεθεῖσα [92], ἢ λόγος ἀληθὴς ἐπὶ διάνοιαν ἀμετάπτωτος, καὶ ἡ ἀκριβὴς εἴδησις τοῦ πράγματος καὶ ἀπόφανσις, οὗ καὶ λέγεται ἐπιστήμη, ἀληθείας [93] λόγον καὶ δόξαν ὀρθὴν προβαλλομένη, μὴ δεομένη τῆς ἐκ παραθέσεως τοῦ ὁμοίου βεβαιώσεως.

Τὰς θείας ἐκφαντορίας. Ἐκφαντορίας φησὶ τὰς τὰ μυστήρια ἐκφαινούσας διδασκαλίας.

Ἐν ἑαυτοῖς ἀπλήθυντα. Ὅτι οὐ δεῖ παρεξιέναι τὴν θείαν Γραφὴν ἐν τῷ θεολογεῖν.

cat, id est sanctam Trinitatem : quando autem dicit, *omnia per ipsum et in ipso creata*, de subsistentiis fuse significat; hoc enim omnes de Verbo creandi virtute prædito acceperunt.

Et ipsius. Scilicet Verbi.

Communicative et unite. Adverte attributa sanctæ Trinitatis communiter unita esse.

Divinitatis operas. Veluti : *Ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia* [o] : venerationem, ut : *Qui blasphemaverit in Spiritum sanctum, non remittetur* [p] : τὸ δὲ τῶν δωρεῶν, *munerum* seu charismatum, dum ait : *Accipietis virtutem Spiritus sancti in vos* [q].

Fontanam seu scaturientem. Dicitur in Psalmis : *Quia apud te fons vitæ* [r], **109** et in Jeremia : *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ* [s]. Deus ergo dicitur *fons*, veluti matrix aliqua et principium et causa omnium quæ apparent et ad exsistentiam progrediuntur : siquidem quæ aliqui solent vocare universalia, seu genera, vel tota, vel continentia, veluti quæ complectuntur partiales ex ipsis emanantes processiones, hæc divinæ Scripturæ fontanam causam dicunt; ergo per creandi facultatem et carentiam defectus eorum quæ per Spiritum sanctum subsistunt, et ipsum quoque Spiritum sanctum [omnium] rerum esse auctorem, sicut in Sapientia dicitur, probabiliter etiam ipsum fontanam esse causam, ut de Deo disserit : perpetuitatem vero creandi ex eo intellige : *Pater meus usque modo operatur, et ego operor* [t] : similiter etiam Spiritus sanctus, cum Patre et Filio semper operatur; dictum est enim : *Emittes Spiritum tuum, et creabuntur* [u].

§ II. *Haud perversis intelligentiis*. Recte dixit, non perversa; quoniam hæretici legunt Scripturas, et in ipsis educantur; attamen seipsos pervertunt.

Distinctionis Deo dignæ. Dignam Deo divisionem in sancta Trinitate, non confusam de subsistentiis cognitionem dixit; neque incumbendum esse persuadendis iis qui Scripturam rejiciunt : nam communiter de sancta Trinitate ut Deo loqui, minime est personarum confusionem inducere.

Ad theologicam. Theologicam scientiam superius de Deo disserens, non dixit ipsam scientiam esse: hic vero disserens de iis quæ sermonem de Deo complectuntur, scientiam dicit. Est autem scientia, recta opinio ratiocinatione vincta; aut vera in intellectu ratio immutabilis et accurata rei cognitio et demonstratio, cujus etiam dicitur scientia, veritatis rationem et rectam opinionem proponens, non indigens additione confirmationis a simili.

Divinas explanationes. Ἐκφαντορίας vocat, disciplinam quæ mysteria exponit.

In seipsis sine additione. Non esse leviter transigendam Scripturam, cum sermo de Deo habetur.

[o] Luc. XI, 20. [p] Luc. XII, 10. [q] Act. I, 8. [r] Psal. XXXV, 10. [s] Jer. II, 13. [t] Joan. V, 17. [u] Psal. CIII, 30.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[89] γρ. φησί. [90] γρ. διαλεγόμενος. [91] γρ. αὐτόν. [92] γρ. δοθεῖσα. [93] γρ. ἀληθῆ.

A § III. *Et quæ per exsuperantia*. Per ablationem mente superiorem laudes Dei prædicat: ex iis enim quæ in ipso minime videntur eminentissime adoratur, veluti ut immortalis, ut interminabilis, et invisibilis, et **110** nullius indigens, et cætera similia: sunt enim hæc etiam Trinitati communia: porro *causæ rationem habentia* sunt quæ in creatione ab ipso emanarunt, tanquam universi boni auctore, sicut scriptum est, *omne bonum ejus esse*.

Patris. Subaudiendum, nomen quod essentiam superat, sicut in Patre, ita in Filio et Spiritu sancto. In distinctis autem sanctæ Trinitatis, scilicet nominibus, nullam [omnino] aut esse reciprocationem aut communionem; neque enim Pater religiose vocaretur Filius, nec Filius, Pater: idemque sentiendum de Spiritu sancto.

B *Jesu secundum nos*. Nota, solius Dei Verbi esse incarnationem. Prorsus autem ipsam dicit, contra Apollinarium, constare intelligente anima et nostro corpore; hoc enim declarat id quod ipse dicit, καθ' ἡμᾶς, *sicut nos*, quod etiam Eutychi adversatur; contra Nestorium vero est quod ait: *Immutabilem Jesu tanquam Dei similem nostræ exsistentiam*, atque quod dicit *essentialia esse humanitatis mysteria*, famem, lassitudinem, super aquas incedere, clausisque foribus ad discipulos ingredi, et mortuos excitare, atque ipsam denique passionem, cæteraque similia.

C *Substantialia mysteria*. Nota *essentialia* in incarnatione usurpari; hoc enim ait, rejiciens opinionem illam quæ asserebat tantum imaginariam fuisse.

Traditionis sacræ auctores, Gr. ἱερομύσται. Ἱερομύσται dicuntur qui sacris initiati sunt.

Occultæ et nusquam prodeuntes. Occultas unitiones vocat, incomprehensibiles de divina essentia cognitiones: nullus enim cognoscet aliquando, quid sit essentia sanctæ Trinitatis.

Distinctiones. Distinctiones vocat per se subsistentes adorandas exsistentias: hoc est, Filii quidem inexplicabilem ex Patre splendorem; sancti vero Spiritus inconceptibilem ex Patre processionem.

D *Supra unitatem principialem*. Unitio supra uniusprincipatum, significat divisionis vacuitatem, et simplicitatem divinæ naturæ superantem rerum omnium unitatem et simplicitatem.

Ineffabilis, Gr. τὸ ἄφθεγκτον. Τὸ ἄφθεγκτον, *quod dici non potest*, dixit propter essentiam nomine carentem. Porro *quod multis verbis exprimitur* dixit, quia beneficiorum varietate multis afficitur nominibus.

111 *Ex omni intellectilis*. Quomodo ignotus et omnino cognitus Deus, et quomodo ignoratione ejus cognitionem comparemus, dicendum. Ignoratione enim Deus cognoscitur: ignorationem vero,

A § III. *Καὶ ὅσα τῆς ὑπεροχικῆς*. Κατὰ ἀφαίρεσιν ὑπὲρ ἔννοιαν δοξολογεῖται· ἐκ γὰρ τῶν μὴ θεωρουμένων περὶ αὐτὸν ὑπερανα6εβηκότως προσκυνεῖται, οἷον ὡς ἀθάνατος, ὡς ἀτελεύτητος καὶ ἀόρατος, καὶ ἀνενδεής, καὶ ὅσα τοιαῦτα· κοινὰ γὰρ τῆς Τριάδος καὶ ταῦτα· *αἰτιολογικὰ* δέ εἰσιν ὅσα ἐπὶ τὴν κτίσιν [a] ἔρρευσε παρ' αὐτοῦ, ἅτε αἰτίου παντὸς καλοῦ, ὡς γέγραπται, ὅτι *πᾶν ἐστι καλὸν αὐτοῦ*.

Τὸ τοῦ Πατρός. Κατὰ κοινοῦ [δὲ] τὸ ὑπερούσιον, ὡς ἐπὶ τοῦ Πατρὸς, οὕτω καὶ [ἐπὶ τοῦ] Υἱοῦ καὶ [ἐπὶ τοῦ] ἁγίου Πνεύματος. Ἐπὶ δὲ τῶν διακεκριμένων τῆς ἁγίας Τριάδος, οἷον ὀνομάτων, οὐδεμίαν φησὶν [ὅλως] εἶναι ἀντιστροφὴν ἢ κοινωνίαν· ὁ γὰρ Πατὴρ οὐκ ἂν εὐσεβῶς κληθείη Υἱός· οὐδὲ ὁ Υἱὸς Πατήρ· τὸ αὐτὸ καὶ ἐπὶ [b] τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

B *Ἡ καθ' ἡμᾶς Ἰησοῦ*. Σημείωσαι ὅτι μόνου τοῦ Θεοῦ Λόγου ἐστὶν ἡ ἐνανθρώπησις. Παντελῆ δὲ αὐτήν φησι κατὰ Ἀπολλιναρίου, ὡς ἐκ ψυχῆς νοερᾶς καὶ ἡμετέρου σώματος· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ εἰπεῖν αὐτὸν *καθ' ἡμᾶς*· ὅπερ ἐστὶ καὶ κατὰ Εὐτυχοῦς· κατὰ Νεστορίου δὲ, ὅτι φησὶ, *τοῦ Ἰησοῦ τὴν ἀναλλοίωτον ὡς Θεοῦ καθ' ἡμᾶς ὕπαρξιν*· καὶ ὅτι *οὐσιώδη* φησὶ *τὰ ἐν τῇ ἀνθρωπότητι μυστήρια*, τὴν πεῖναν, τὸν κόπον, καὶ τὸ ἐπὶ ὕδατος βαδίσαι, καὶ τὸ εἰσελθεῖν τῶν θυρῶν κεκλεισμένων πρὸς τοὺς μαθητὰς, καὶ τὸ ἐγεῖραι τοὺς νεκροὺς, καὶ αὐτὸ τὸ πάθος, καὶ ὅσα τοιαῦτα.

C *Οὐσιώδη μυστήρια*. Σημείωσαι τὸ *οὐσιώδη* ἐπὶ τῆς σαρκώσεως· τοῦτο γὰρ ἔφη, ἐκβάλλων τὴν κατὰ φαντασίαν δόξαν.

Παραδόσεως ἱερομύσται. Ἱερομύσται λέγονται οἱ τὰ ἱερὰ μεμυημένοι.

Κρυφίας καὶ ἀνεκφοιτήτους. Κρυφίας ἑνώσεις φησὶ τὰς περὶ τῆς θείας οὐσίας ἀκαταλήπτους γνώσεις· τὴν οὐσίαν αὐτὴν τῆς ἁγίας Τριάδος, τί ἐστιν, οὐδεὶς γνώσεταί ποτε.

Τὰς διακρίσεις. Διακρίσεις φησὶ τὰς ἐνυποστάτους προσκυνητὰς ὑπάρξεις, τουτέστι, τοῦ μὲν Υἱοῦ τὸν ἐκ Πατρὸς ἀνέκφραστον ἀπαυγασμόν· τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος τὴν ἐκ Πατρὸς ἀνεννόητον ἐκπόρευσιν.

D *Ἡ ὑπὲρ ἐναρχίαν*. Ἡ ὑπὲρ ἐναρχίαν ἑνότης τὸ ὑπὲρ πᾶσαν ἑνότητα καὶ ἁπλότητα ἐν τοῖς οὖσι τῆς θείας φύσεως ἀμερές τε καὶ ἁπλοῦν σημαίνει.

Τὸ ἄφθεγκτον. Ἄφθεγκτον διὰ τὸ ἀκατονόμαστον τῆς οὐσίας· *πολύφωνον* δὲ, ὅτι τῇ ποικιλίᾳ τῶν εὐεργετουμένων τὸ πολύφωνον ἔχει.

Τὸ παννόητον. Πῶς ἄγνωστος καὶ παννόητος [c] ὁ Θεὸς, καὶ πῶς ἐν ἀγνωσίᾳ τὴν περὶ αὐτοῦ κτώμεθα γνῶσιν, ῥητέον· ἀγνοίᾳ γὰρ γίνεται γνωστὸς ὁ Θεός· ἄγνοιαν δὲ, μὴ τὴν διὰ τῆς ἀμαθίας λάβῃς· αὕτη

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[a] γρ. ὅτι τὴν κτίσιν. [b] γρ. περί. [c] γρ. πάλιν νοητός.

γὰρ σκότος ἐστὶ ψυχῆς· μήτε τὴν γινώσκουσαν, ὅτι ἀγνοεῖται ὁ ἄγνωστος· εἶδος γὰρ καὶ αὐτὴ γνωριστικόν· ἀλλὰ κατ' ἐκείνην τὴν ἄγνοιαν γινώσκεται γνωστὸς, καθ' ἣν ἁπλωθέντες ὑπὲρ τὰς νοήσεις, αἵτινες πληθυνόμεναι σκεδάννυνται, καὶ αὖθις συμπτύσσονται, οὐχ οὖσαι ἑνάς. Ὅθεν οὖν πᾶσαν νόησιν περὶ Θεὸν ὑπερβάντες, ἁπλοῖ γινόμεθα, ἀγνοοῦντες λοιπὸν καὶ ἀδιάκριτοι[97] μένοντες διὰ τὴν πρὸς τὴν ἑνότητα στάσιν, καὶ βεβαίως ἑστῶτες ἐν τῇ ἑνώσει, ἀγνοοῦμεν ὅτι ἀγνοοῦμεν[98], τουτέστιν οὐχ ἑτέρου τινὸς εἰδότες[99], ἡμεῖς ὡς ἀμαθεῖς ἀγνοοῦμεν, δυνάμενοι μαθεῖν ἃ τέως ἀγνοοῦμεν· ἀλλὰ τὰ παρὰ πάσης λογικῆς κτίσεως εὐσεβῶς ἀγνοούμενα ἀγνοοῦντες· ἐν ταύτῃ γὰρ στάντες τῇ ἀγνοίᾳ, εἶδος γινόμεθα τοῦ πρὸ πάντων ὄντος· ἐάσαντες μὲν πάντα τὰ εἴδη καὶ τὰς νοήσεις, ἐν ἀφασίᾳ δὲ κρείττονι πάσης φθέγξεως ἱδρυμένοι, τῷ μηδὲ τοῦτο γινώσκειν, ὅτι ἀγνοοῦμεν· εἶτα πάλιν ὑποστρέψαντες ἐκ τῆς ἐν ἀφασίᾳ[100] σιωπῆς, καὶ ἀπὸ τῆς σιγῆς εἰς φθέγξιν καταβαίνοντες, συνιέντες ὅτι ἠγνοοῦμεν, ἀφιστάμεθα λοιπὸν τοῦ περὶ ἀγνώστου ζητεῖν. *Παννόητος* δὲ πάλιν ὁ Θεὸς, ἐκ τῶν φιλοδώρων προνοιῶν νοούμενος, ὅ τι ἐστὶ, καὶ ἐκ τῶν δημιουργημάτων· ἐκ τῶν μὲν, ὅτι σωτήρ ἐστιν· ἐκ τῶν δὲ, ὅτι δημιουργός. Καὶ θέσιν μὲν τὴν ὕπαρξιν φησιν, ὡς ἐξ αὐτῆς τῆς πάντων οὔσης ὑπάρξεως. Λέγουσι δὲ καὶ οἱ φιλόσοφοι θέσιν τὰ ἐπιτιθέμενα εἴδη τῇ ὕλῃ· ἀφαίρεσιν δὲ, ὅταν αἱ ποιότητες ἀφαιρεθῶσι τῶν εἰδῶν· οἷον γῆς τὸ βαρὺ, ὕδατος τὸ ὑγρόν. Ὁ οὖν Θεὸς, ὁ καὶ ταῦτα μετασχηματίζων, ἡ πάντων θέσις καὶ ἀφαίρεσίς ἐστι· θέσις μὲν πάντων, ὡς τὰ πάντα θεὶς καὶ ποιήσας, καὶ ἱδρῦσθαι παρασκευάζων· ἐν αὐτῷ γὰρ τὰ ἅπαντα συνέστηκεν· ἀφαίρεσις δὲ πάντων ἐστὶν, ὡς καὶ τὴν θέσιν αὐτὴν [τῶν ὄντων] καὶ τὴν ποίησιν μεταῤῥυθμίζων καὶ μετασκευάζων, καὶ ἀφαιρῶν ἐκ τῶν τεθειμένων τὰ κατὰ φύσιν· εἰ γὰρ ὁμολογεῖται[1] τὰ ἐν γενέσει πάντως καὶ φθείρεσθαι[2]· αὐτὸς δὲ πλούτῳ ἀγαθότητος τῶν μὲν ἀνεῖλε καὶ τὸ φθαρτὸν, ὡς ἀγγέλων καὶ ψυχῶν· τῶν δὲ τὸ φθαρτὸν εἰς ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν εἰς ἀθανασίαν μετάγει, ὡς τὰ σώματα ἡμῶν ἐν τῇ ἀναστάσει· δῆλον ὡς αὐτὸς ταῦτα ἡμῖν[3] ὑπάρχων, αὐτὸς καὶ ὑπὲρ θέσιν ἐστὶ καὶ ἀφαίρεσιν, καὶ θεμέλιος καὶ ῥίζα πάντων ὢν, οὐ τοπικῶς, ἀλλὰ κατὰ τὸ αἴτιον· οὔτε ἀφαίρεσις αὐτὸς ὤν, ὧν αὐτὸς ἔχει· αὐτὸ γὰρ ἀθάνατον αὐτὸς ἔχει. Τὸ γὰρ ἀθάνατον, καὶ ἀκατάληπτον, καὶ ἄγνωστον, καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἔχει, οὐχ ὡς μὴ ὢν τὸ ἐναντίον· ἀλλὰ κατὰ ἰδιότητά τινα πᾶσιν ἄῤῥητον καὶ ἀνεπινόητον· ἐξῄρηται γὰρ τῶν ἁπάντων, ὡς ἀφῃρημένος τῶν ὄντων, καὶ ὑπ' οὐδενὸς νοούμενος τῶν ἐν δημιουργίᾳ ἢ καταλαμβανόμενος, ὡς αὐτὸς ἑαυτὸν ἁρπάσας διὰ τῆς ἀπειρίας· οὐ γάρ ἐστιν αὐτοῦ πέρας. Σημείωσαι δὲ τὸ ἐν ἀλλήλαις εἶναι, κατά τινα μονὴν καὶ ἵδρυσιν τὰς θείας ὑποστάσεις, ὡς τό· *Ἐγὼ ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοί*·

A non eam quæ ex imperitia oritur, accipias: hæc enim caligo est mentis, neque cognoscentem eum ignorari qui minime cognosci potest; ipsa enim est species cognitionis: verum illa ignoratione is qui cognosci potest, cognoscitur, per quam supra cognitiones simplices efficimur, quæ dum multiplicantur, dividuntur iterumque conjunguntur cum non sint unitas. Idcirco igitur omnem de Deo cogitationem transcendentes simplices efficimur, ignorantes deinde et non discernentes propter unitatis statum permanentes, et firmiter in unitate consistentes, ignoramus nos ignorare, id est nihil aliud scientes, nos ut rudes ignoramus, valentes ea discere quæ hucusque ignoramus, sed ea quæ ab universa ratione prædita creatura religiose B ignorantur, ignorantes; in hac siquidem persistentes ignoratione, efficimur forma ejus quod ante omnia exsistit, negligentes quidem formas omnes, in silentio autem sermone omni præstantiori constituimur, nimirum, neque hoc cognoscere, quod ignoramus, postea rursus a mutuo silentio conversi, et a taciturnitate ad sermonem descendentes, dum intelligimus nos ignorare, abstinemus postea ab ejus quod cognosci nequit inquisitione. Rursus vero Deus *omnino intelligibilis* dicitur, quia ex liberali providentia et operationibus agnoscitur, quid sit; ex illa quidem, esse servatorem, ex his autem, esse creatorem. Et positionem seu affirmationem, exsistentiam vocat, quia ab illa omnium procedat exsistentia; dicunt porro philo- C sophi positionem formas quæ materiæ imponuntur; ablationem autem seu negationem, quando qualitates a formis auferuntur, veluti a terra gravitatem, ab aqua humiditatem. Deus igitur qui hæc omnia transformat, omnium est positio et ablatio: omnium quidem positio, ut qui omnia ponit et facit, atque ut consistant disponit; in ipso enim omnia consistunt. Est autem omnium ablatio, ut qui positionem ipsam [rerum] et creationem componit et concinnat, atque ex positis ea quæ naturæ sunt propria aufert; si enim pro confesso habetur, ea quæ generantur prorsus etiam corrumpi; ipse autem abundantia bonitatis illorum quidem corruptionem **112** abstulerit, veluti ab angelis et animabus; horum vero corruptionem in incorru- D ptionem traducat, sicut corpora nostra in resurrectione; manifestum est quod ipse eadem nobiscum exsistens, sit et supra positionem et ablationem, cum fundamentum sit, omniumque radix; non quantum ad locum, sed ut causa; neque ipse est ablatio eorum quæ habet, ipsam enim immortalitatem ipse habet. Illud enim quod mori nequit, neque comprehendi, neque cognosci, aliaque similia habet, non quod non sit contrarium, sed juxta

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[97] γρ. νομίζοντες κατειληφέναι, καὶ ἀδι, *putantes vero nos intelligere et non.* [98] γρ. κατέλαβε. [99] γρ. εἰδότος. [100] γρ. ἀφθαρσίᾳ. [1] γρ. ὡμολόγηται. [2] γρ. φθείρεται. [3] γρ. ἡμῶν.

proprietatem quamdam omnibus ineffabilem, prorsusque inconceptibilem; exemptus enim est ab omnibus, tanquam a rebus ablatus, neque ab ulla creatura intellectus aut comprehensus, ut qui seipsum per infinitatem capiat, neque enim ejus est terminus. Nota autem in se invicem esse, per modum alicujus situs et habitationis, divinas personas, ut illud, *Ego in Patre, et Pater in me* [v] : ita etiam de Spiritu sancto Apostolus dicit.

A οὕτω καὶ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὁ Ἀπόστολος λέγει [4].

[*Sicut lumina lampadum.* Integra mens sancti Patris ad hunc modum se habet. Exemplum ponit de sancta Trinitate. Quemadmodum, inquit, si tres lucernæ, aut candelæ una sint in templo, vel in domo, suis quidem hypostasibus secernuntur seu distinguuntur ab invicem; unaquæque enim alia lucerna est : attamen quantum ad lumen, unitam atque indivisam habent naturæ et operationis communicationem; adeo ut nemo discernere valeat, ac dicere, quodnam hujus, quodve alterius lucernæ sit lumen. His dictis, a Trinitate ad dispensationem sermonem transfert, et egressum divini Verbi a Patre, juxta ejus vocem, quæ dixit : *A Patre meo exivi, et ad Patrem meum vado* [x], declarat, subdens: *Sed et si quis unam lampadem educat e domo, simul exibit et totum proprium ejus lumen, nihil cæterorum luminum in se ipsa simul trahens, neque aliquid sui illis relinquens.* Veniens enim Filius ex Patre in mundum, neque Patrem, neque Spiritum in se ipso simul duxit, neque quidpiam sibi proprium egrediens illis reliquit: sed indivisam suæ ipsius mansionis egressionem fecit.]

[*Καθάπερ φῶτα λαμπτήρων.* Ὅλος ὁ νοῦς τοῦ Πατρὸς τοῦτον ἔχει τὸν τρόπον. Παράδειγμα εἶπεν ἐπὶ τῆς ἁγίας Τριάδος, ὥσπερ τριῶν τινων λύχνων, φησὶν, ἢ κηρῶν ἡμμένων ἔν τινι ναῷ ἢ οἴκῳ, ταῖς μὲν ὑποστάσεσι διακεκριμένων, ἤγουν κεχωρισμένων ἀλλήλων· ἄλλος γὰρ καὶ ἄλλος λύχνος ἐστὶν ἰδικῶς ὁ καθεὶς· τῷ δὲ φωτὶ ἡνωμένην ἔχουσι καὶ ἀχώριστον B τὴν κοινωνίαν τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐνεργείας· καὶ οὐδεὶς δύναται ἐν τῷ οἴκῳ ἐν τῷ ἀέρι αὐτοῦ διακρῖναι καὶ εἰπεῖν, ποῖον μέν ἐστι φῶς τοῦδε τοῦ λύχνου, ποῖον δὲ τοῦ ἑτέρου. Ταῦτα εἰπὼν, μετέρχεται λοιπὸν ἐκ τοῦ τριαδικοῦ εἰς τὸν τῆς οἰκονομίας λόγον, καὶ τὴν ἔνδοξον ἔξοδον τοῦ Θεοῦ Λόγου τὴν ἐκ Πατρὸς κατὰ τὴν αὐτοῦ φωνὴν τὴν φάσκουσαν, ὅτι, *Ἐκ τοῦ Πατρός μου ἐγὼ ἐξῆλθον, καὶ πρὸς τὸν Πατέρα μου ὑπάγω*, σαφηνίζει καθά φησιν· *Ἀλλ' εἰ καὶ τὸν ἕνα τις τῶν πυρσῶν ὑπεξάγοι τοῦ δωματίου, συνεξελεύσεται καὶ τὸ οἰκεῖον ἅπαν φῶς, οὐδὲν τῆς τῶν ἑτέρων φώτων ἐν ἑαυτῷ συνεπισπώμενον λαμπηδόνος, ἢ τὸ ἑαυτοῦ τοῖς ἑτέροις καταλεῖπον.* Ἐλθὼν γὰρ ὁ Υἱὸς ἐκ τοῦ Πατρὸς καὶ ἐπιδημήσας ἐν τῷ κόσμῳ οὐδὲ τὸν Πατέρα καὶ τὸ Πνεῦμα συνήγαγεν ἐν ἑαυτῷ, οὐδὲ μὴν τῶν οἰκείων τι ἐξελθὼν ἐκείνοις κατέλιπεν, ἀλλ' ἀδιαίρετον τῆς ἑαυτοῦ μονῆς ἐποιήσατο τὴν ἔξοδον.]

Quare super substantialem illam. Unitiones corporum eorum quæ, ut elementis constantia, et alia ratione permista considerantur, ex virtute et qualitate mutationem habent, et aliquid aliud simplicium naturæ contrarium horum unitio perficit; similiter facultates animæ diversæ videntur pro motus sui discrimine. Equidem angelorum cum divinis illustrationibus unitiones, vicissim et convenienter propriis ordinibus habent; divinitas autem sanctæ Trinitatis, **113** et quidquid ejus est, nullo dictorum dissecta aut a se diversa, merito censetur esse supra uniones istas.

Ὅπου γε καὶ τὴν ὑπερούσιον. Αἱ τῶν σωμάτων C ἑνώσεις, τῶν τε στοιχειωδῶς θεωρουμένων, καὶ τῶν ἄλλως πως μιγνυμένων, δυνάμεσι καὶ ποιότησι τὸ παρηλλαγμένον ἔχουσι, καὶ ἕτερόν τι παρὰ τὴν τῶν ἁπλῶν φύσιν ἡ τούτων ἕνωσις ἀποτελεῖ· ὡσαύτως καὶ ψυχικαὶ δυνάμεις τὸ ἑτεροειδὲς κατὰ τὴν κίνησιν διάφορον ἔχουσι· καὶ μὴν καὶ αἱ τῶν ἀγγέλων πρὸς τὰς θείας ἐλλάμψεις ἑνότητες τὸ ἀνὰ μέρος καὶ ἀνάλογον ταῖς οἰκείαις τάξεσιν ἔχουσιν· ἡ δὲ ἐν τῇ ἁγίᾳ Τριάδι θεότης, καὶ ὅσα ταύτης, οὐδενὶ τῶν εἰρημένων διακοπτομένη ἢ ἑαυτῆς διαφέρουσα, εἰκότως ὑπὲρ ταύτας τὰς ἑνώσεις εἶναι δοξάζεται [5].

Et supercœlestia luminaria. Nota eum animas universasque mentes, superiora cœlis lumina vocare, atque dicere, has omnes viventes essentias uniri, quemadmodum dictum est in exemplo multorum in domo eadem luminum sibi mutuo sine mistione et confusione unitorum, cum sint Dei similes, et pro captu suo unitissimam Dei unitionem participent : quas, scilicet unitiones, incorporea habent, quæ etiam se mutuo sine confusione penetrant.

Καὶ ὑπερουράνια φῶτα. Σημείωσαι ὅτι καὶ τὰς ψυχὰς καὶ τοὺς νόας ἅπαντας ὑπερουράνια φῶτα καλεῖ· καί φησιν ἑνοῦσθαι τὰς ζωούσας [6] οὐσίας ταύτας ἁπάσας, ὡς εἴρηται ἐν τῷ παραδείγματι τῶν D ἐν οἴκῳ τινὶ πολλῶν λαμπτήρων ἀλλήλοις ἀμιγῶς τε καὶ ἀσυγχύτως ἑνουμένων, θεοειδεῖς τε οὔσας καὶ μετεχούσας ἀναλόγως ἑαυταῖς τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπερηνωμένης ἑνώσεως· ἅστινας, ἑνώσεις δηλονότι, ἐπὶ τὰ ἀσώματα, ἃ καὶ δι' ἀλλήλων ἀσυγχύτως χωρεῖ.

Superessentialis illius Deifecunditatis. Nota eum vocare Patrem, superessentialem Deifecunditatem et fontem, neque hæc nomina esse reciproca.

Ὑπερουσίου θεογονίας. Σημείωσαι ὅτι ὑπερούσιον θεογονίαν καὶ πηγὴν τὸν Πατέρα καλεῖ· καὶ ὅτι οὐκ ἀντιστρέφει τὰ ὀνόματα.

[v] Joan. x, 38. [x] Joan. xvi, 28.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[4] γρ. φησίν. [5] γρ. νομίζεται. [6] γρ. ζώσας.

A *Ἑνώσεις τε καὶ διακρίσεις.* Τὰ περὶ τῆς ἀφράστου Τριάδος μέχρι τριῶν ὑποστάσεων προόδου νῦν θεολογεῖ, ὅτιπερ ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ, κινηθεὶς ἀχρόνως καὶ ἀγαπητικῶς, προῆλθεν εἰς διάκρισιν ὑποστάσεων, ἀμερῶς τε καὶ ἀμειώτως μείνας ἐν τῇ οἰκείᾳ ὁλότητι ὑπερηνωμένος καὶ ὑπερηπλωμένος, τοῦ οἰκείου ἀπαυγάσματος εἰς ὕπαρξιν προελθόντος, ὡς εἰκόνος ζώσης, καὶ τοῦ παναγίου Πνεύματος προσκυνητῶς καὶ ὑπεραενάως ἐκπορευομένου ἐκ τοῦ Πατρὸς, ὡς μυσταγωγεῖ ὁ Κύριος· ἀγαθότητι δὲ ἐπληθύνθη ἐπὶ τρισυπόστατον θεαρχίαν ἡ αἰτία πάντων καὶ πηγή. Ταῦτα καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος ἐν τοῖς *Κατὰ Εὐνομίου* λόγοις φησίν. Ἔστι δὲ καὶ κατὰ ἄλλον λόγον θεία διάκρισις, ἡ διὰ πλῆθος ἀγαθότητος πρόοδος τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν πολυειδείαν τῆς δημιουργίας [1] τῆς ἀοράτου καὶ ὁρατῆς. Κοιναὶ δέ εἰσι τῆς τρισυποστάτου καὶ διακεκριμένης ἑνάδος αἱ δημιουργικαὶ πρόνοιαί τε καὶ ἀγαθότητες· ἡ γὰρ παμβασιλὶς Τριὰς ἐν μεθέξει τῶν δυναμένων [2] μετέχειν γίνεται ἀσχέτως τε καὶ ἀμεθέκτως· ταὐτὸν γὰρ δηλοῖ ἑκάτερον· μετέχεται γὰρ ὁ Θεὸς ἀσχέτως οὐ κατεχόμενος ἐν τόπῳ τῷ μετέχοντι, οὐδὲ αἰσθητῶς μετεχόμενος, ἀλλ' ὅλος ἐν μετοχῇ ἑκάστου ὢν καὶ ἐξῃρημένος τῶν ἁπάντων· ὥσπερ φωνῆς μεγάλης γενομένης ἅπαντες μετέχουσιν οἱ παρόντες κατὰ τὴν οἰκείαν δύναμιν, καὶ ἀνὴρ, καὶ νήπιον, καὶ ἄλογα· ἀλλ' οἱ μὲν ἐῤῥωμενέστερον, οἱ δὲ ἀμυδρότερον, πρὸς τὴν τῆς ἀκουστικῆς ἐνέργειαν, καὶ ἔστι μεθεκτὴ ἡ φωνὴ, καὶ ἐφ' ἑαυτῆς ἀμέθεκτος μείνασα.

Unitiones et distinctiones. Loquitur modo de processione ineffabilis Trinitatis ad tres personas, quod etsi Deus et Pater sine tempore motus, et propter vim amoris in distinctionem personarum processit, sine divisione et diminutione permanens in propria totalitate supra modum unitus, et supra modum simplex, proprio splendore in exsistentiam prodeunte, ut qui sit viva imago, et sanctissimo Spiritu cum adoratione, et ab æterno a Patre procedente, sicut docet Dominus; bonitate autem multiplicatus fuit in divinitatis principium in tribus consistens personis, qui causa est, et fons universorum. Hæc etiam Gregorius theologus in libris *Contra Eunomium* dicit. Fit autem alia quoque ratione divina distinctio, progressus Dei per B bonitatis abundantiam in varias species invisibilis atque visibilis creaturæ; communes autem sunt in tribus subsistentiis et consistentis et distinctæ unitatis, illæ quæ ad creationem spectant providentiæ et bonitates. Omnium enim regina Trinitas sine detentione et communicatione ab iis qui eam participare valent; idem enim declarat utrumque. Nam participatur Deus sine detentione minime comprehensus in loco participante, neque sensibiliter participatus; sed totus, in cujusque participatione exsistens, et ab omnibus exemptus : sicut valida voce excitata omnes præsentes juxta propriam virtutem ejus participes sunt, et vir, et infans et bruta; sed illi quidem fortius, isti vero debilius, secundum facultatis audiendi efficaciam, atque **114** communicabilis est vox, et in se ipsa incommunicabilis manens.

C *Ἐκ τῶν μετοχῶν καὶ τῶν μετεχόντων.* Τὸ κατ' οὐσίαν μὲν ἡ Θεότης οὐ μετέχεται, οὔτε νοεῖται· μεθεκτὴ δέ ἐστιν ἐν τῷ ἐξ αὐτῆς εἶναι τὰ πάντα, καὶ ὑπ' αὐτῆς συνέχεσθαι εἰς τὸ εἶναι.

Ex participationibus et participibus. Divinitas quidem secundum essentiam neque communicatur, neque intelligitur; communicabilis vero est, quatenus omnia ex ipsa sunt, et ab ipsa in suo esse continentur.

Ἐν ἑκάστῳ τῶν ἐκτυπωμάτων. Παραδειγματικῶς φησι πῶς ἀμεθέκτως μετέχεται ὁ Θεός.

In unaquaque expressione. Exemplo declarat, quomodo Deus sine participatione participetur.

§ VI. *Οὐκ ἔστιν ἡ σφραγίς.* Ἀντίθεσις καὶ λύσις ἐκ τοῦ παραδείγματος τῆς σφραγῖδος.

§ VI. *Non est sigillum.* Oppositio et solutio ex exemplo sigilli.

Ἀπομόργματα. Ἀπομόργματα ἐνταῦθα τὰ ἐκτυπώματα λέγει.

Effigies, Gr. ἀπομόργματα. Ἀπομόργματα hoc loco vocat expressiones.

Καὶ μήτε ἀντίτυπα. Ὡς λίθοι καὶ ξύλα, ἢ πάλιν τὰ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας, ὧν οὐδὲν ἐπιδέχεται τὴν ἐκ δακτυλίου σφραγῖδα.

Nec reluctantia. Veluti lapides et ligna, aut e contrario quæ sunt fluxæ substantiæ, quorum nullum admittit annuli sigillum.

Διακέκριται δέ. Σημείωσαι ὅτι διακέκριται τῆς ἁγίας Τριάδος ἡ ἐνανθρώπησις τοῦ Λόγου ὁλικῶς καὶ ἀληθῶς.

D *Distinctum est autem.* Nota distinctam esse a sancta Trinitate omnino et vere Verbi incarnationem.

Τὸ καθ' ἡμᾶς. Ἐνταῦθα περὶ τῆς οἰκονομίας πάλιν διαλαβὼν, τῷ Θεῷ Λόγῳ ταύτην προσάπτει, μήτε Πατρὸς μήτε τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπικοινωνησάντων, πλὴν κατὰ βουλὴν μόνην. Σημείωσαι δὲ τὴν ἀκριβῆ τῆς οἰκονομίας διήγησιν, [ὅτι] οὐσιώθη ὁ ὑπερούσιος Θεὸς Λόγος ἀναλλοιώτως, ἐπεὶ μεμένηκε Θεὸς, καὶ οὐσιώθη καθ' ἡμᾶς ἐξ ἡμῶν ὁλικῶς, τουτέστι, σῶμα καὶ ψυχὴν λογικὴν κατὰ ἀλήθειαν ἐσχηκώς· καὶ ὅτι ὁ Θεὸς Λόγος ἐστὶν [κατ' ἀλήθειαν] ὁ

Nostri. Hoc loco iterum de dispensatione tractans, soli Deo Verbo attribuit, sine ulla Patris et Spiritus sancti communicatione, nisi per solam voluntatem. Nota vero accuratam dispensationis enarrationem, Deum Verbum, quod omnem superat essentiam, sine ulla mutatione substantiam accepisse; quoniam permansit Deus, et sicuti nos ex nobis substantiam omnino accepit, id est corpus et animam rationalem vere habuit, et Deum Verbum

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[1] γρ. πολυειδίαν τῶν δημιουργημάτων. [2] γρ. δυνάμεων.

[vere] esse eum qui passus est, scilicet carne, humanamque ipsius divinam operationem vocari ea omnia quæ in dispensatione seu incarnatione acciderunt, neque Patrem neque Spiritum sanctum in his aliquid participasse, nisi beneplacito et voluntate incarnationis, atque una cum Deo Filio divina signa operando. Nota vero hæc maxime contra Nestorianos, et Acephalos, atque Phantasiastas.

Distinctum est. Hoc est secretum a Trinitatis et Deitatis ratione illud, quod propter nos et ex nobis carnem assumpserit, seu susceptionis humanitatis nostræ, atque Incarnationis Christi ratio; sicut et quod fecerit et passus fuerit quæ humanæ ipsius considerationis maxime propria sunt. Propria vero et singularia dicit, hoc est pura et innoxia naturæ humanæ ipsius : cujusmodi sunt nativitas, infantia, incrementum, sitis, labor, tristitia, lacrymæ, saliva, sanguis, sudor, corruptio, fluxus, voluntaria mortificatio, vocis privatio, impotentia se movendi, et similia. Hæc enim nulla ratione Pater et Spiritus sanctus participant, nisi quis dicat ratione approbationis et consensus.

115 *Qui immutabilis erat.* Quomodo dicat Verbum passum, ut illud : *Manus nostræ contrectaverunt de Verbo vitæ* [y], exposuimus.

§ VII. *His autem veluti mysticis.* Juxta virtutem inexsistentem pani et calici.

Supra intellectus operationem. Intellectum eorum quæ de Deo dicuntur, sacra quidem mens explicat, seu interpretatur illa mens quæ omnino divinis vacat, et neque a terrestribus et passionibus obnoxiis perturbatur; ipsis vero divinis non aliter incumbit, quam per cessationem omnis motus, qui ad intelligendum res facit; hoc enim declarat quod dixit *supra intelligentem efficaciam*, id est quando undique Dei incomprehensibilitate comprehenditur, tum assequitur quod quærebat.

Solis participationibus. Præsubaudiendum est *nomina*. Participationes autem vocat præbitionem eorum quæ participamus ab ipso Deo factam.

Arcanum. Illud nomen Deus non significare essentiam, neque quid sit Deus; sed aliquod in nos beneficium; atque nos ex communicatione eorum quæ nobis a Deo donantur, appellationes Dei fingere. Quid porro sit Deus, cogitare queat nullus; etenim divina exsistentia ita digne aliquantulum laudabitur, quando ab efficacia omni validissima et intelligente prorsus a nobis absoluta, suscipiet nos in sancto silentio, mentem iis quæ illinc egrediuntur donis adjicientes : voluntate siquidem res producit, nobis firmiter in mentis nostræ confusione perstantibus, quam paulo ante vocavit, *cognitionem in ignorantia.*

Rursum quidem esse originem seu fontem. Nota

[y] I Joan. I, 1.

A παθὼν, δηλονότι σαρκί· καὶ ὅτι ἀνθρωπικὴ αὐτοῦ ἐστι θεουργία πάντα τὰ ἐν τῇ οἰκονομίᾳ· καὶ ὅτι οὐκ ἐκοινώνησεν εἰς ταῦτα ὁ Πατὴρ, οὔτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, εἰ μὴ τῇ εὐδοκίᾳ καὶ βουλήσει [a] τῆς σαρκώσεως, καὶ εἰς τὸ συνεργάζεσθαι τῷ Υἱῷ Θεῷ τὰς θεοσημείας. Σημείωσαι δὲ ταῦτα μάλιστα κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Ἀκεφάλων καὶ Φαντασιαστῶν.

Διακέκριται. Τοῦτ' ἔστι κεχωρῆσθαι τοῦ τριαδικοῦ καὶ θεολογικοῦ λόγου τὸ καθ' ἡμᾶς ἐξ ἡμῶν ὁλικῶς καὶ ἀληθῶς σαρκωθῆναι, τοῦτ' ἔστιν ὁ τῆς ἐνανθρωπήσεως καὶ σαρκώσεως τοῦ Χριστοῦ λόγος, καὶ δρᾶσαι καὶ παθεῖν ὅσα τῆς ἀνθρωπικῆς αὐτοῦ θεωρίας ἐστὶν ἔκκριτα. Ἀδιατήρητά φησι καὶ ἐξαίρετα, τοῦτ' ἔστι καθαρὰ καὶ ἀδιάβλητα τῆς ἀνθρωπίνης B αὐτοῦ φύσεως· ἅτινά ἐστι τόκος, νηπιότης, αὔξησις, δίψα, κόπος, λύπη, δάκρυον, πτύελος, αἷμα, τρῆσις, φθορὰ, ῥύσις, ἑκούσιος νέκρωσις, ἀφθεγξία, ἀκινησία, καὶ τὰ ὅμοια. Τούτοις γὰρ ὁ Πατὴρ καὶ τὸ Πνεῦμα κατ' οὐδένα τρόπον ἢ λόγον κεκοινώνηκεν· εἰ μή τις φαίη κατ' εὐδοκίαν τε καὶ βούλησιν.

Γεγονὼς ὁ ἀναλλοίωτος. Πῶς λέγει τὸν Λόγον παθεῖν, ὡς καὶ τὸ, *Αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ Λόγου τῆς ζωῆς*, ἐξεθέμεθα.

§ VII. *Τοῖς δὲ ὡς μυστικοῖς.* Κατὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνυπάρχουσαν ἐν τῷ ἄρτῳ καὶ τῷ ποτηρίῳ.

Ὑπὲρ νοερὰν ἐνέργειαν. Τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων τὴν διάνοιαν μὲν ἀναπτύσσει ὁ ἱερὸς νοῦς, C ἤγουν ἑρμηνεύει ὁ τοῖς θείοις διόλου ἐνασχολούμενος, καὶ τοῖς γηΐνοις καὶ ἐμπαθέσιν ἀνεπιθολώτως μένων· αὐτοῖς δὲ τοῖς θείοις οὐκ ἄλλως ἐπιβάλλει ἢ κατὰ ἀπόπαυσιν πάσης κινήσεως νοητικῆς τῶν ὄντων· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ *ὑπὲρ νοερὰν ἐνέργειαν* εἰπεῖν, τουτέστιν ὅταν τῷ ἀκαταλήπτῳ τοῦ Θεοῦ πάντοθεν περισχεθῇ, τότε καταλαμβάνει τὸ ζητούμενον.

Ταῖς μετοχαῖς μόναις. Προσυπακουστέον *ὀνόματα*. Μετοχὰς δέ φησιν, ὧν μετέχομεν τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ παροχήν.

Κρυφιότητα. Ὅτι καὶ τὸ Θεὸς ὄνομα οὐ δηλοῖ οὐσίαν, οὐδὲ τί ἐστιν ὁ Θεὸς, ἀλλ' εὐεργεσίαν τινὰ εἰς ἡμᾶς· καὶ ὅτι ἐκ τῶν μετοχῶν τῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δωρουμένων ἡμῖν, καὶ τὰς περὶ Θεοῦ ὀνομασίας D ποιούμεθα· τὸ δὲ τί ἐστιν ὁ Θεὸς, πᾶσίν ἐστιν ἀνεπινόητον· καὶ γὰρ ἡ θεία ὕπαρξις, οὕτως ἀξίως ποσῶς ὑμνηθήσεται, ὅτε πάσης ἐνεργείας, καὶ τῆς δραστικωτάτης, νοερᾶς δὲ, πάντως ὑφ' ἡμῶν ἀπολυθεῖσα, δέξεται ἡμᾶς διὰ σιγῆς ἁγίας, ἐπιβάλλοντας ταῖς ἐκεῖθεν ἐκφοιτώσαις δωρεαῖς· θελήματι γὰρ τὰ ὄντα παράγει, στάντων ἡμῶν βεβαίως ἐν τῇ τοῦ ἡμετέρου νοῦ ἀδιακρισίᾳ, ἣν ἐκάλεσε πρὸ μικροῦ *γνῶσιν ἐν ἀγνωσίᾳ*.

Πάλιν, ὅτι μὲν ἐστι πηγαία. Σημείωσαι τὰ σε-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[a] γρ. εἰς τὴν εὐδοκίαν καὶ βούλησιν.

βάσμια καὶ φρικτὰ ἐπὶ τῆς ἀχράντου Τριάδος ὀνόματα, ὅτι πηγαία θεότης ὁ Πατήρ· ὁ δὲ Υἱὸς καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον βλαστοὶ εἰσι τῆς θεογόνου Θεότητος, τουτέστι τοῦ Πατρὸς, *θεόφυτοι, καὶ ἄνθη, καὶ φῶτα ὑπερούσια*. Μᾶλλον δὲ βλαστοὺς φησὶν εἰρῆσθαι ἐν τῇ Γραφῇ ἀπὸ τῆς τῶν ἐλαιῶν ὀπτασίας Ζαχαρίου τοῦ ἑνδεκάτου τῶν προφητῶν· *δύο γὰρ κλάδους τῆς ἐλαίας* φασὶν οἱ Ἑβδομήκοντα· οἱ δὲ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ *στάχυας καὶ βλαστούς*· *φῶτα* δὲ, ἐν οἷς εἴρηται, *Πατρὸς τῶν φώτων* καὶ *Φῶς ἐκ φωτός*. *Πατριὰν* δὲ λέγει τὴν οἱονεὶ *πατρότητα*. Ἐπιφέρει γοῦν *υἱότης*· καὶ γοῦν φησιν ὁ Ἀπόστολος· *Ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται*· τὸ γὰρ εἶναί τε πατέρας καὶ υἱοὺς ὀνομάζεσθαι ἄνωθεν ἐῤῥευσεν, ἐκ τοῦ Πατρὸς μὲν φύσει τοῦ Υἱοῦ ὄντος· Πατρὸς δὲ πάντων δημιουργικῶς καὶ διδασκαλικῶς· ὅθεν καὶ ἀσώματοι καὶ νοητοὶ θεῶν πατέρες καὶ υἱοὶ διδασκαλικῶς καὶ ὑπερκειμένως ἐν ἀγγέλοις καὶ δικαίοις, ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος δηλοῖ, πάντων τῶν πατέρων ἄρχοντος τοῦ κυρίως Πατρὸς, ἅτε καὶ τὴν τοιαύτην μέθεξιν δόντος, καὶ πάντων τῶν υἱῶν ἄρχοντος τοῦ Υἱοῦ, ἅτε καὶ αὐτοῦ μεθεκτοῦ ἐν τούτῳ γινομένου [10], ὡς αὐτός φησιν· *Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις*· ὅτι καλεῖται Πατὴρ ὁ αὐτὸν ἔχων Υἱὸν τὸν ταῦτα εἰπόντα.

Τοῖς αἰτιατοῖς. Αἰτιατά ἐστι πάντα τὰ παραχθέντα εἰς κτίσιν, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς· αἴτια δὲ τὰ ὑπερόντα, τουτέστιν αἱ τρεῖς ὑποστάσεις τῆς ἁγίας Τριάδος. Πρόδηλον οὖν ὅτι οὐδεμία ἐμφέρεια τούτων πρὸς ἄλληλα, αἰτίων φησὶ καὶ αἰτιατῶν. Καλῶς δὲ προσέθηκε τὸ *ἐνδεχομένας*· οὐ γὰρ ἁπάσας.

Καὶ ζῆν εἴ τις φαίη. Ὅτι *περισσῶς καὶ οὐσιωδῶς προσένεστι τὰ τῶν αἰτιατῶν τοῖς αἰτίοις*. Ὥστε οὐ καλῶς λέγομεν ζῆν καὶ φωτίζεσθαι τὸ θεῖον· τοῦτο γὰρ τοῦ ζῆν ἡμᾶς καὶ φωτίζεσθαι αἴτιον· οὐσιωδῶς οὖν προσένεστι τῷ θείῳ, ἅπερ ἡμῖν κατὰ χάριν· τοῦτο γὰρ σημαίνει τὸ *κατὰ μέθεξιν*· λέγει γὰρ ὁ Ἀπόστολος· *Χάριτί ἐστε σεσωσμένοι*, καὶ ἡμεῖς μὲν σεσωσμένοι λεγόμεθα· αὐτὸς δὲ ἡμῶν Σωτήρ ἐστι. Καὶ πάλιν· *Ἀπὸ γὰρ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν*.

§ IX. *Ἀλλὰ καὶ τὸ πάσης θεολογίας*. Ὅτι θεολογίαν καλεῖ τὰ [περὶ] τῆς ἐνανθρωπήσεως· καὶ ὅτι καθ' ἡμᾶς θεοπλαστίαν φησὶ τὴν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ σάρκωσιν. Ταῦτα κατὰ Νεστοριανῶν μάλιστα, τὸ ἀνδρικῶς αὐτὸν οὐσιωθῆναι λέγειν· ὅρα δὲ ὅτι ἐκ τῶν παρθενικῶν αἱμάτων φησὶ τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ διαπλασθῆναι· Σημείωσαι δε, πῶς φησι, πρεσβυτάτους ἀγγέλους εἶναί τινας, καὶ πρῶτον αὐτῶν τινα εἶναι. Λέγει δὲ πρεσβυτέρους ἀγγέλους ὁ θεῖος Ἰωάννης ἐν τῇ Ἀποκαλύψει· καὶ ἑπτὰ εἶναι τοὺς πρώτους

A veneranda et horrenda purissimæ Trinitatis nomina. Patrem esse fontanam divinitatem; Filium vero et Spiritum sanctum fecundæ Deitatis esse germina, id est Patris, *a Deo producta, et flores ac lumina quæ essentia superiora sunt*. Ait autem potius βλαστούς, *germina*, dictum esse in Scriptura, ex visione olivarum Zachariæ prophetarum undecimi; Septuaginta enim dicunt δύο κλάδους, *duos ramos olivæ*: alii vero interpretes στάχυας καὶ βλαστούς, *spicas et germina*: *lumina* vero in quibus dictum est, *Patris luminum*, et *lumen ex lumine*. Πατριάν vero dicit τὴν πατρότητα, scilicet *paternitatem*. Affert igitur υἱότης, *filii rationem*; equidem ait Apostolus: *Ex quo omnis paternitas in cœlo et in terra nominatur* [z]: **116** patres enim esse, et filios no-
B minari, superne defluxit; quia vere Filius est ex Patre, qui omnium est Pater ob creationem et doctrinam; unde incorporei et intelligibiles deorum patres atque filii præceptorum more et excellenter in angelis et justis, sicut etiam Apostolus declarat, illo patribus omnibus principium dante qui proprie est Pater, sicut is qui talem communicationem largitur, ac omnibus filiis Filio principium dante, sicut ipso etiam in hoc participante, quemadmodum ipse ait: *Manifestavi nomen tuum hominibus* [a]: quod vocetur Pater is qui Filium hæc locutum habet.

Effectibus. *Effectus* sunt omnia in creatione producta, seu in cœlo, seu in terra. Causæ vero sunt
C illa quæ eminenter exsistunt; id est tres Personæ sanctæ Trinitatis. Perspicuum igitur nullam esse horum inter se similitudinem, causarum, inquit, et effectuum. Recte autem apposuit ἐνδεχομένας, *quas possunt*: neque enim omnes se referunt imagines.

Et vivere si quis dixerit. Quod *abundanter et essentialiter ea quæ sunt effectuum ante inexsistant causis*: ideo non bene dicimus divinitatem vivere et illustrari: hæc enim nobis causa est vivendi et illustrandi; essentialiter igitur ante insunt divinitati, quæ nobis per gratiam: hoc enim significat *per participationem*, dicit enim Apostolus: *Gratia salvati estis* [b], et nos quidem salvati dicimur; ipse autem Servator noster est. Iterumque, *nam ex plenitudine ejus nos omnes accepimus* [c].

D § IX. *Quin etiam id quod est universæ theologiæ*. Theologiam vocat quæ inhumanationem tangunt; nota insuper, eum vocare ex natura nostra Deifictionem Domini Jesu incarnationem. Hæc maxime contra Nestorianos dicere, ipsum ut hominem substantiam accepisse: observa, eum dicere corpus Domini Jesu, ex virgineo efformatum sanguine. Nota porro, quomodo dicat: quosdam esse angelos dignissimos, primumque illorum quemdam esse. Recenset autem divinus Joannes in Apocalypsi di-

[z] Ephes. III, 15. [a] Joan. XVII, 6. [b] Ephes. II, 8. [c] Joan. I, 16.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[10] γρ. αὐτοὶ μεθεκτοὶ ἐκ τούτου γενόμενοι.

gnissimos angelos, et septem esse primos legimus in Tobia, atque apud Clementem libro quinto *Hypotyposeon*. Solet autem dignissimos angelos vocare, supremos tres ordines, thronos, seraphim, cherubim, sicut declarat frequenter in libro *De cœlesti hierarchia;* dicit autem hoc loco, neque primum angelorum **117** assequi posse modum inhumanationis.

Et ab inclyto, Gr. καὶ τῷ κλεινῷ. Glorioso.

Præceptore. Præceptorem proprium, sanctum Hierotheum insinuat, sicut mox declarat: siquidem post sanctum Paulum ab hoc adjutus est; dicit autem quod fortassis expertus ille divina, ita inspiratus sit; quid porro sit *non tantum edoctus, sed etiam expertus*, dicitur quidem in Epistola ad Hebræos [d]: *Didicit ex eis quæ passus est obedientiam*. Is enim qui patitur, experientia capit quod docetur, veluti qui verberatur, melius eo qui tantum audivit: non melius eo, qui aliquando verberatus fuit, quis talis labor sit, cognoscit, multoque magis repræsentaret, qualis sit dolor; ita quoque qui per revelationem docetur, divina divinius interpretabitur; pati vero divina, tale est; dixit Apostolus: Consepulti simus Christo, ut cum illo resurgamus et conregnemus [e]; qui autem seipsum carnemque suam crucifigit, is stigmata Christi in proprio corpore circumfert. Merito igitur etiam conregnat Christo, audetque divina ejus mysteria contemplari, quando et sanctus Hierotheus dicitur non solum didicisse, sed etiam passus esse divina: atque is qui per revelationem divina docetur, extra seipsum constituitur, ac recte dicitur pati utilem hanc passionem, ut fiat Dei domicilium. Aliter. Dixit ipsum passum divina, quasi dicat eum non disciplina per sermonem horum assecutum doctrinam; sed divina illustratione impressam et veluti insignitam in mente supernaturalem habuisse cognitionem, talemque diviniorum institutionem *compassionem* vocavit, seu contensionem.

§ X. *Causa omnium*. Divina hæc verba repræsentant, quo modo et Filius in omnia omnibus, et caput omnium secundum Apostolum [f], ac dicit esse omnium plenitudinem et compagem, creaturarum seriem constringentem, id est partes cum toto, ut qui est omnia; ergo velut universi coagmentator, et pars merito, quoniam pars omnis est totius pars, ac neque totum, neque pars, ut qui nihil horum; sed supra omnem essentiam; partes autem universi mundi sunt quæ secundum **118** speciem videntur, aer, terra, plantæ et reliqua, estque veluti perfecta aliqua, quæ ejus dicitur divinitas respectu nostri, qui imperfecti sumus. Sicut apud Matthæum [g]: *Perfecti estote, quia ego perfectus sum*, respectu au-

A ἐν τῷ Τωβίᾳ ἀνέγνωμεν, καὶ παρὰ Κλήμεντι βιβλίῳ ε' τῶν *Ὑποτυπώσεων*. Πρεσβυτάτους δὲ ἀγγέλους εἴωθε καλεῖν, τὰς ἀνωτάτω τρεῖς τάξεις, θρόνους, σεραφὶμ, χερουβὶμ, ὡς δηλοῖ ἐν τῷ *Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας* λόγῳ πολλάκις· φησὶ δὲ ἐνταῦθα. μήτε τῷ πρωτίστῳ τῶν ἀγγέλων ἐφικτὸν εἶναι τὸν τρόπον τῆς ἐνανθρωπήσεως.

Καὶ τῷ κλεινῷ. Ἐνδόξῳ.

Καθηγεμόνι. Καθηγεμόνα οἰκεῖον, τὸν ἅγιον [11] Ἱερόθεον αἰνίττεται, ὡς εὐθὺς δηλοῖ· μετὰ γὰρ τὸν Παῦλον ἐκ τούτου ὠφελήθη· λέγει δὲ ὅτι ἴσως παθὼν τὰ θεῖα ἐκεῖνος, οὕτως ἐνεπνεύσθη· τί δέ ἐστιν *οὐ μόνον μαθὼν, ἀλλὰ καὶ παθὼν*, εἴρηται μὲν οὖν καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους· *Ἔμαθε γὰρ ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν* B *ὑπακοήν*. Ὁ γὰρ παθὼν πεῖρᾳ λαμβάνει τὸ διδασκόμενον [12], οἷον ὁ τυπτόμενος μᾶλλον τοῦ μόνον ἀκούσαντος· οὐ μὴν καὶ τυπτηθέντος [13] ποτὲ, τίς ὁ τοιοῦτος πόνος γινώσκει, καὶ μᾶλλον ἂν παραστήσειεν, ὁποῖόν ἐστι τὸ ἄλγος· οὕτω καὶ ὁ δι' ἀποκαλύψεως μυούμενος, θειότερον ἑρμηνεύσει τὰ θεῖα. Τὸ δὲ παθεῖν τὰ θεῖα τοιοῦτόν ἐστιν· εἴρηται τῷ Ἀποστόλῳ· Συνταφῶμεν τῷ Χριστῷ, ἵνα καὶ συναναστῶμεν αὐτῷ καὶ συμβασιλεύσωμεν· ὁ δὲ σταυρῶν ἑαυτὸν καὶ τὴν ἑαυτοῦ σάρκα, αὐτὸς τὰ στίγματα τοῦ Χριστοῦ ἐν τῷ οἰκείῳ σώματι περιφέρει· εἰκότως οὖν καὶ συμβασιλεύει τῷ Χριστῷ, καὶ τὰ θεῖα αὐτοῦ θαῤῥεῖται μυστήρια, ὅταν καὶ ὁ ἅγιος Ἱερόθεος λέγεται μὴ μόνον μαθεῖν, ἀλλὰ καὶ παθεῖν τὰ θεῖα· καὶ ὁ δι' ἀποκαλύψεως τὰ θεῖα C μυούμενος, ἐξίσταται ἑαυτοῦ, καὶ καλῶς λέγεται παθεῖν τὸ ἐπωφελὲς τοῦτο πάθος, ἵνα Θεοῦ γένηται καταγώγιον. Ἄλλως. Παθεῖν αὐτὸν ἔφη τὰ θεῖα, ὡς οὐ διδακτῶς διὰ λόγου τὴν περὶ τούτων δέξασθαι μύησιν λέγων, ἀλλὰ τῇ θείᾳ ἐκλάμψει ἐντυπωθῆναι, καὶ οἷον ἐνσημανθῆναι τῇ διανοίᾳ τὴν γνῶσιν τῶν ὑπὲρ φύσιν, καὶ τὴν [14] τοιαύτην τῶν θειοτέρων μύησιν *συμπάθειαν* ἐκάλεσεν, ἤγουν συνδιάθεσιν.

§ X. *Ἡ πάντων αἰτία*. Τὰ θεῖα ταῦτα παρίστησι ῥήματα, πῶς καὶ ὁ Υἱὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι, καὶ κεφαλὴ πάντων κατὰ τὸν Ἀπόστολον· καί φησιν, ὅτι πάντων ἐστὶ πλήρωμα καὶ συνοχεὺς, τὴν ἀλληλουχίαν τῶν δημιουργημάτων συσφίγγων, τουτέστι τὰ μέρη τῷ παντὶ, ὡς τὸ πᾶν ὤν· ὡς τοῦ παντὸς οὖν συναγωγεὺς, D καὶ μέρος εἰκότως, ἐπειδὴ καὶ πᾶν μέρος τοῦ παντός ἐστι μέρος, καὶ οὔτε πᾶν, οὔτε μέρος, ὡς μηδὲν ὢν ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν· μέρη δὲ ὅλου τοῦ κόσμου εἰσὶ τὰ κατ' εἶδος ὁρώμενα, ἀὴρ, γῆ, φυτὰ, καὶ τὰ λοιπά· καὶ ἔστι μὲν οἷά τις τελεία λεγομένη ἡ αὐτοῦ θεότης, ὡς πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἀτελεῖς· ὡς παρὰ Ματθαίῳ· *Τέλειοι γίνεσθε, ὅτι ἐγὼ τέλειός εἰμι*· πρὸς δὲ ἀγγέλους τοὺς τελείους οὐ τέλειος

[d] Cap. v, v. 8. [e] Ex variis Epistolarum S. Pauli locis. [f] Coloss. II, 10. [g] Cap. v, v. 48.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[11] γρ. θεῖον. [12] τί δέ ἐστι παθεῖν τὰ θεῖα, εἰσόμεθα ἐκ τοῦ εἰρημένου· *ἔμαθε γὰρ ἀφ' ὧν ἔπαθεν*· ὁ γὰρ παθὼν πεῖρᾳ διδάσκεται τὸ προβαλλόμενον. *Quid vero sit pati divina, novimus ex eo quod dictum est: « Didicit ex iis quæ passus est: » qui enim patitur, experientia edocetur quod proponitur.* [13] γρ. τυπτηθέντος. [14] γρ. ταύτην.

ἀλλ' ὑπερτέλειός ἐστι· καὶ τελετάρχης ὁ Υἱὸς, ὡς ἄρχων πάσης τελειότητος, ἐπειδὴ καὶ προτέλειος· οὕτω καὶ εἶδος λέγεται ἐν τοῖς ἀνειδέοις, καὶ ἀσωμάτοις, ὡς ἁπάσης τῆς εἰδοποιίας δημιουργὸς, καὶ ἀρχὴ παντὸς εἴδους· πρὸς δὲ ταῦτα τὰ εἴδη ἀνείδεος καὶ ὑπὲρ εἶδος, ἐπειδὴ δεύτερα αὐτοῦ καὶ τὰ εἴδη καὶ αἱ ἰδέαι.

Ἀφορίζουσα. Ἀντὶ τοῦ διακρίνουσα, καὶ πρὸς τὸ ἀσύγχυτον διασώζουσα.

Καὶ μέτρον ἐστί. Μέτρον ἐστὶ τῶν ὄντων, ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ τὰ πάντα πεπέρασται, καὶ αἰὼν μάλιστα δικαίως ἂν λέγοιτο· εἰ γὰρ *αἰὼν* λέγεται, οἱονεὶ *ἀεὶ ὢν*, αὐτός ἐστιν ὁ ἀεὶ ὤν· εἴρηται γὰρ, *Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σοῦ οὐκ ἐκλείψουσι·* καὶ πάλιν· *Ὁ ἀριθμῶν πλήθη ἄστρων, καὶ τὸν οὐρανὸν μετρῶν σπιθαμῇ καὶ τὴν γῆν δρακί.* Ποιητὴς δὲ αἰώνων, ἅτε τῶν ἀγγέλων ποιητὴς ὢν [ἀθάνατοι γὰρ οὗτοι, καὶ ἡ] ἀθανασία, παράτασις, ἀειζωΐα, αἰὼν, ἀλλ' οὐ χρόνος, ἀτελεύτητος [15] καὶ ἀεὶ ἐσόμενος, λέγεται· οὐ κατὰ τοῦτο οὖν λέγεται αἰὼν, κατὰ τὸν χρόνον τὸν τέλος ἔχοντα, ἀλλὰ κατὰ τὸ *ἀεὶ ὤν*, εἰς αἰῶνας τέλος οὐκ ἔχοντας.

Πλήρης ἐν τοῖς ἐνδεέσιν. Ὅπερ εἶπεν ἄνω, *ἀτελὴς δὲ ἐν τοῖς τελείοις*, ὧδέ φησιν *ὑπερπλήρης ἐν τοῖς πλήρεσι·* καὶ τὸ ἀτελὴς οὖν οὕτως ὀφείλεις νοεῖν, ὑπερτέλεια ἐν τοῖς τελείοις.

Καὶ ἕως φύσεως. Ὁρᾷς πῶς φησιν, ἐπειδὴ καὶ ἕως φύσεως ἐλήλυθε· φύσεως μὲν τῆς ἡμετέρας νόησον· καὶ ὅτι τὸ φύσεως οὐ καλῶς λέγομεν ἐπὶ Θεοῦ· ἰδοὺ γὰρ πῶς φησιν, *ἕως φύσεως κατῆλθε*, τουτέστιν, ἕως ἐκείνου ἔφθασε τοῦ ἀτιμοτέρου, καὶ οὗπερ αὐτὸς οὐκ ἐκέκτητο. Σημείωσαι τὰς ἐμφάσεις τῶν λέξεων.

Ἀναλλοιώτως. Σημείωσαι ὅτι ἀναλλοιώτως καὶ ἀσυγχύτως ἐκοινώνησεν ἡμῖν καὶ ἀπαθῶς· καὶ ὅτι ἐν τοῖς φυσικοῖς ἡμῶν ἔμεινεν ὑπερφυὴς, καὶ ἐν τοῖς κατ' οὐσίαν ὑπερούσιος, καὶ εἶχε τὰ ἡμῶν ὑπὲρ ἡμᾶς, οἷον τὸ ἐκ παρθένου, τὸ ἀναμάρτητον, τὸ ἐν ἐξουσίᾳ Θεοῦ λαλεῖν [16] καὶ πάντα πράττειν, τὸ περιπατεῖν ἐπάνω τοῦ ὕδατος, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Σημείωσαι οὖν ὅτι οὐδεὶς οὕτω θεολογεῖ περὶ τῆς οἰκονομίας κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Ἀκεφάλων καὶ Φαντασιαστῶν.

§ XI. *Τὰ κοινὰ καί.* Κοινὰ καὶ ἡνωμένα τὰ τῆς ἁγίας Τριάδος ὀνόματα, ὅσα ἐκ τῶν αὐτῆς δωρεῶν τῶν εἰς τὰ μετ' αὐτὴν ὀνομάζεται· ἅς τινας δωρεὰς *διακρίσεις* φησὶ, καὶ οἱονεὶ *πληθυσμούς*.

Πληθύεται δὲ ἑνικῶς. Τοῦτο κατὰ Φαντασιαστῶν, πολλαπλασιάζεσθαι λέγεται τὸ ἕν [17]· ἐπειδὴ γὰρ ἐξ αὐτοῦ ἅπαντα, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται, καὶ αὐτός ἐστι κεφαλὴ πάντων τῶν ὄντων, καὶ αὐ-

A tem angelorum perfectorum, non perfectus, sed supra perfectionem, et Filius est τελετάρχης, cæremoniarum conditor, veluti omnis perfectionis principium ; quoniam et προτέλειος, perfectionem antecedit ; ita etiam dicitur species in iis quæ specie carent, et incorporeis, veluti universæ speciei fictionis creator, et principium omnis speciei ; respectu autem specierum harum, specie caret, ac supra speciem est : quoniam species et ideæ sunt ipso viliora.

Definiens. Pro, discernens, atque sine confusione conservans.

Et mensura est. Mensura est rerum, quoniam in ipso universa terminantur, et *æternitas* justissime dici potest ; si enim αἰών dicitur veluti ἀεὶ ὤν, *semper existens*, ipse est qui semper est : dicitur enim : *Tu*
B *autem idem es, et anni tui non deficient* [h] ; rursusque : *Qui numerat multitudinem stellarum* [i], et *cœlum metiens palmo et terram pugillo* [k]. Conditor autem æternitatis, cum sit angelorum creator [immortales enim sunt ipsi, et] immortalitas, extensio, vita continua, æternitas, non vero tempus, interminatum et semper futurum dicitur : non igitur secundum hoc dicitur æternitas, secundum tempus quod finem habet, sed quatenus *semper est*, in sæcula, quæ finem non habent.

Plena est in iis quæ egent. Quod supra dixit, *imperfecta vero in perfectis*, hic dicit *effusa in iis quæ plena sunt* : ergo etiam *imperfecta* ita intelligere debes, eminenter perfecta in perfectis.

C *Et usque ad naturam.* Vides quomodo dicit, quando etiam *ad naturam* venit : naturam quidem nostram intellige, neque nos recte naturam de Deo dicere : ecce enim quomodo ait, *ad naturam descendit*, id est eo usque vilitatis, atque ejus quod ipse non habebat, pervenit. Nota vim significandi dictionum.

Sine mutatione. Nota sine mutatione et sine confusione, et sine passione, nostri factum esse participem, atque in nostris naturalibus natura superior perstitit, atque in essentialibus essentia superior, nostraque supra nos habuit, veluti, ex virgine nasci, impeccabilitatem, in potestate Dei loqui, atque facere **119** universa, ambulare super aquas et alia similia. Nota igitur nullum ita de incarna-
D tione divine loqui, contra Nestorianos et Acephalos et Phantasiastas.

§ XI. *Communia et.* Communia et unita sanctæ Trinitatis esse nomina, quibus ex ejus donis rebus post ipsam collatis appellatur ; quæ dona *distinctiones* vocat, et veluti *multiplicationes*.

Multiplicatur autem unice. Hoc contra Phantasiastas, multiplicari dicitur quod unum est : quandoquidem enim ex ipso omnia, et per ipsum et in ipso creata sint, ipseque sit caput rerum

[h] Psal. CI, 28. [i] Psal. CXLVI 4. [k] Isa. XL, 12.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[15] γρ. ὅδε αἰὼν χρόνος ἀτελεύτητος. [16] γρ. ὡς Θεὸς λαλεῖν. [17] γρ. ὄν.

omnium, universasque substantias produxerit : merito multiplicari dicitur per ea quæ per ipsum exsistunt : quandoquidem cunctis Patri subjectis ipse dicatur in iis quæ per ipsum facta sunt, Patri subjici, sicut dicit Apostolus : *Tunc et ipse Filius subjicietur*[1]; atque cum talis esset, mansit unus in multiplicatione productionis universorum, et idem in minime deficiente suorum donorum profusione, cum in universo pars esset, et nihil universi esset; superat enim essentiam, et neque illum assequi valemus; istud autem inferius interpretatur.

Et singularia. Unicam dicit universorum productionem, declarans simul ac Deus voluit, non ante paulatim et partim creata fuisse, seu res in lucem prodiisse. Non imminutam vero communicationem dicit, qua scilicet Deus cuncta producendo, nihil propriorum bonorum minuit.

Intelligens communis noster. Communis magister et institutor nimirum apostolus Paulus : illius enim ope credidit, sicut legimus in Actis. Notandum etiam, sanctum Hierotheum a sancto Paulo edoctum.

Nam etsi sint qui dicantur. Illud, *etsi dii multi et domini sint*, tamen unum esse vere Deum et Patrem, unumque vere Dominum Jesum, hoc declarat causam omnium et creatricem divinitatem, secundum indivisam et indistinctam communicationem nominis propriæ divinitatis et dominationis, eos qui dii et domini dicuntur, produxisse : minime tamen in partes deitatum deitate discissa, sicut aurum in plures nummos; neque multis diis ejus divinitatem complentibus, quemadmodum multæ species unum mundum; sed multiplicari dicitur Deus, unaquaque productionis rerum voluntate, **120** provido progressu, multiplicatus quidem, manens tamen unum individuum, sicut sol dum plures emittit radios, atque in unitate permanet; dicitur enim etiam de sole justitiæ, quotidie divisus, et non consumptus; recte autem dicitur in ipsis quoque divinis fortiores esse distinctionibus unitiones; etenim non oportet eum qui cum judicio audiendo discit esse in Deo unitatem, dum hæc audit, arbitrari esse in ipso infirmitatem, neque simplicem tanquam invalidum; nihil enim proprie de Deo a nobis pronuntiatur, quod illius proprietatem attingat, neque per privationem, sicut *immortalis*, et similia; neque per positionem seu affirmationem, ut *vita* fortasse et *unum;* sed *unum*, tanquam quod cum nullo comparari possit dicendum, quod eodem modo se habet in iis etiam cæterorum subsistentiis quæ ex ejus unitate minime exeunt; idem etiam manet : etsi voluntas in reliquorum productione dividi videatur. Omni igitur distinctione, id est ut cuncta exsistant progressu.

A τὸς τὰς ὅλας οὐσίας παρήγαγεν, εἰκότως πολλαπλασιάζεσθαι λέγεται διὰ τῶν παρ' αὐτοῦ γενομένων, ὅταν καὶ πάντων ὑποταττομένων τῷ Πατρὶ, αὐτὸς λέγεται διὰ τῶν παρ' αὐτοῦ γενομένων, τῷ Πατρὶ ὑποτάττεσθαι, ὡς φησὶν ὁ Ἀπόστολος, *Τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται·* καὶ ὁ τοιοῦτος ἐν τῷ πληθυσμῷ τῆς πάντων παραγωγῆς ἔμεινεν εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ἐν τῇ ἀνελαττώτῳ χύσει τῶν αὐτοῦ μεταδόσεων, ἐν τῷ παντὶ μέρος ὢν, καὶ μηδὲν ὢν τοῦ παντός· ἔστι γὰρ ὑπερούσιος· καὶ ἡμῖν ἀνέφικτος· ἑρμηνεύει δὲ αὐτὸ ὑποκατιών.

Καὶ τῇ ἑνιαίᾳ. Ἑνιαίαν ἔφη τῶν ὅλων παραγωγὴν, δηλῶν ἅμα τῷ βούλεσθαι, καὶ οὐ κατὰ μικρόν τι καὶ μερικῶς κτισθῆναι, ἤτοι πρὸς τὸ εἶναι ἐλθεῖν B τὰ γεγονότα. Ἀνελάττωτον δὲ μετάδοσιν, ἤτοι ὅτι[18] κτίζων τὰ ὄντα ὁ Θεὸς, οὐδὲν τῶν οἰκείων μειοῖ ἀγαθῶν.

Ἐννοήσας ὁ κοινὸς ἡμῶν. Κοινὸς καθηγεμὼν καὶ χειραγωγὸς ὁ ἀπόστολος Παῦλος δηλονότι· δι' αὐτοῦ γὰρ ἐπίστευσεν, ὡς ἔγνωμεν ἐν ταῖς Πράξεσι. Καὶ σημειωτέον, ὅτι καὶ ὁ ἅγιος Ἱερόθεος τῷ ἁγίῳ Παύλῳ ἐμαθητεύθη.

Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι. Τὸ, *κἂν θεοὶ πολλοὶ καὶ κύριοι ὦσι*, πλὴν ἕνα εἶναι τὸν ἀληθῶς Θεὸν, καὶ Πατέρα[19], καὶ ἕνα τὸν ἀληθῶς Κύριον Ἰησοῦν, τοῦτο δηλοῖ ὅτι ἡ πάντων αἰτία, καὶ δημιουργὸς θεότης κατὰ μετάδοσιν ἀμέριστον καὶ ἀσκέδαστον τῆς ἐπωνυμίας τῆς οἰκείας θεότητος καὶ κυριότητος τοὺς C λεγομένους θεοὺς καὶ κυρίους προήγαγεν, οὐ κατακερματισθείσης τῆς θεότητος εἰς μέρη θεοτήτων, ὡς χρυσὸς εἰς νομίσματα πολλά· οὔτε τῶν πολλῶν θεῶν συμπληρούντων τὴν αὐτοῦ θεότητα, ὃν τρόπον τὰ πολλὰ εἴδη, τὸν ἕνα κόσμον· ἀλλὰ πληθύνεσθαι λέγεται ὁ Θεὸς, τῷ καθ' ἕκαστον εἰς παραγωγὴν τῶν ὄντων βουλήματι, προνοητικαῖς προόδοις, πολλαπλασιαζόμενος μὲν, μένων δὲ ἀμερὲς ἕν[20] ὥσπερ ἥλιος ἀκτῖνας πολλὰς ἐκπέμπων, καὶ μένων ἐν τῇ ἑνότητι· εἴρηται γὰρ καὶ περὶ τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης, ὁ καθ' ἡμέραν μεριζόμενος, καὶ μὴ δαπανώμενος· καλῶς δὲ καὶ ἐπὶ τῶν θείων εἴρηται, τὰς ἑνώσεις τῶν διακρίσεων ἐπικρατεστέρας εἶναι· καὶ γὰρ οὐ δεῖ τὸν νουνεχῶς ἀκροώμενον περὶ Θεοῦ, ἑνάδα περὶ αὐτοῦ ἀκούοντα, ὑπονοεῖν ἀσθένειαν, οὔτε ἁπλοῦν ὡς ἀδύνατον· D οὐδὲν γὰρ ἐπὶ Θεοῦ οἰκείως παρ' ἡμῶν λέγεται τῆς ἰδιότητος ἐκείνης ἐφικνούμενον, οὔτε κατὰ στέρησιν, ὡς *ἀθάνατος*, καὶ τὰ ὅμοια· οὔτε κατὰ θέσιν, ὡς ζωὴ τυχὸν καὶ τὸ *ἕν*, ἀλλὰ τὸ *ἕν*, ὡς πᾶσιν ἀσύμβλητον ῥητέον, ὅπερ ὡσαύτως ἔχει καὶ ἐν ταῖς ἀνεκφοιτήτοις τῆς οἰκείας ἑνάδος τῶν λοιπῶν ὑποστάσεσι· μένει γὰρ ὁ αὐτὸς, κἂν τὸ βούλημα δοκῇ διακρίνεσθαι εἰς τὴν τῶν λοιπῶν παραγωγήν. Πάσης οὖν διακρίσεως, τουτέστιν εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα παρόδου. Προαιτία δὲ καὶ ἐπικρατεστέρα ἡ τοῦ Θεοῦ ἀμέριστος ἑνάς. Ἐπὶ δὲ τῶν αἰσθη-

[1] I Cor. xv, 28.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[18] γρ. ἔφη ὅτι. [19] γρ. ἀληθῆ Θεὸν, Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα. [20] γρ. μένειν δὲ ἀμερίστως ἕν.

τῶν τὸ ἐναντίον· οὐδὲ γὰρ αὐτῶν ἐστιν ἑνάς, ἀλλ' αἱ A διακρίσεις τῶν στοιχείων, προϋποῦσαι, σύνδρομοι γινόμεναι καὶ ἑνούμεναι, δευτέρας τὰς ἐκ τῆς συνθέσεως ἑνώσεις ἐργάζονται· ἐπὶ δὲ τῶν θείων οὐχ οὕτως· ἐπὶ αὐτῶν γὰρ προϋποῦσα ἡ ἕνωσις τὰς διακρίσεις βουλήματι δευτέρας ποιεῖ.

Καὶ μετὰ τὴν τοῦ ἑνός. Ἑνώσεις μὲν ἐπὶ τῶν θείων [21] φησίν, ἤτοι τὰ ἑνιαίως τε καὶ μοναδικῶς ἐπὶ τῆς θεότητος θεωρούμενα, ἄνευ γε δηλαδὴ ὧν προϋπεστείλατο ἰδιοτήτων, τουτέστι πατρότητος, υἱότητος, καὶ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς Πνεύματος ἐκπορεύσεως· διακρίσεις δέ, τὸ πολλὰ εἶναι τὰ τῶν θείων μετέχοντα δωρεῶν· προκατάρχουσι τοίνυν καὶ ἐπικρατοῦσι τὰ τῶν ἑνώσεων· οὐ γὰρ ἐκ τῶν πολλῶν συνήχθη τὰ τῆς B μιᾶς θεότητος καὶ κυριότητος, ἀλλὰ ἐκ τοῦ ταύτης μοναδικοῦ, ὃ ἐν ἐκείνοις πληθυσμὸς θεωρεῖται.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Γ'.

§ I. *Τὴν ἀγαθαρχικήν.* Τὴν ἀρχηγὸν πάσης ἀγαθότητος.

Οὐ πάντα δέ. Πῶς οὐ πάντα πάρεστι τῷ Θεῷ, φησὶ μὲν καὶ αὐτός, νοήσεις δὲ αὐτὸ καὶ ἐκ θείου χρησμοῦ· *Ἐγγίσατε πρός με, καὶ ἐγὼ ἐγγιῶ πρὸς ὑμᾶς*, λέγει Κύριος.

Ἡμᾶς οὖν αὐτούς. Σημείωσαι ὅτι ἡ εὐχὴ ἡμᾶς ἀνάγει πρὸς τὸν Θεόν, οὐχ αὐτὸν πρὸς ἡμᾶς κατάγει· σημείωσαι δὲ καὶ τὰ παραδείγματα ὡραῖα ὄντα.

Πολυφώτου σειρᾶς. Καλῶς ἀπείκασεν οὐρανίᾳ C σειρᾷ τὴν καθ' ἡμᾶς προσευχήν. Ὥσπερ γὰρ ὁ εἰς ὕψος οὐρανοῦ ἀνιέναι θέλων ἐπιδράττεται ταῖς χερσὶν ἰσχυρῶς τῆς σχοίνου ταύτης.

Πεισμάτων. Σχοινίων.

Τὴν ἁπανταχῇ. Πῶς πανταχοῦ πάρεστι, καὶ οὐδαμοῦ ὁ Θεός, εἴρηται ἡμῖν ἀνωτέρω ἐν τῇ ἐξηγήσει ἧς ἡ ἀρχή, *Θέσιν φασὶν οἱ φιλόσοφοι.* Ὥσπερ οὖν ὁ κατὰ μικρὸν ἑαυτὸν τῆς γῆς κουφίζων ταῖς χερσὶ δοκεῖ μὲν καθέλκειν τὴν σειράν, αὐτὸς δὲ [κουφίζεται καὶ] πρὸς ὕψος αἴρεται τῇ κατὰ μικρὸν ἀναβάσει, οὕτω καὶ ὁ ἐκτενῶς προσευχόμενος διὰ τῶν πράξεων, ἃς ὁ λόγος χεῖρας καλεῖ, τῇ κατὰ μικρὸν ἐργασίᾳ καὶ προσευχῇ τὸν νοῦν αὐτοῦ πρὸς Θεὸν ἀνυψοῖ· ἐὰν [22] δὲ τὰς χεῖρας ἀπολύσωμεν τῆς σειρᾶς, καὶ μὴ φροντί- D σωμεν τῆς ἐπὶ τὰ ἄνω φορᾶς, πίπτομεν ἐξ ὕψους. Τὸ αὐτὸ καὶ περὶ τῆς νηός, ἵνα νοήσωμεν ναῦν τὴν ἡμῖν διάνοιαν ῥιπιζομένην τοῖς τοῦ βίου ἀνέμοις· θάλασσαν δὲ τὸν βίον τὸν γέμοντα πολλῶν χειμώνων· πέτραν δὲ τὸν Χριστόν, ὃν κρατοῦντες ἀσάλευτοι διαμένομεν πρὸς αὐτόν, τὸν βίον ἡμῶν ἕλκοντες.

Τοῦ κλεινοῦ. Ἐνδόξου.

A Prima vero causa est et potentissima individua Dei unitas. In sensilibus autem contrarium accidit; nulla enim in ipsis unitas, sed præsubsistentes elementorum distinctiones, dum concurrunt et uniuntur, alteram ex compositione unitionem operantur: in divinis vero aliter se res habet; nam præsubsistens in ipsis unitio posteriores distinctiones voluntate operatur.

Etiam post unitat. Unitiones quidem in divinis dicit, seu quæ unice et solitarie in divinitate conspiciuntur, ea scilicet sine quibus prius contractior fuerat proprietatibus, id est paternitate, filiatione, et Spiritus sancti, ἐκ τοῦ Πατρός, ex Patre, processione; distinctiones autem, quia multa sunt quæ divina participant munera; unitiones ergo prædomi- B nantur et vincunt; nec enim una deitas et potestas ex multis conflata est; sed ex hujus singularitate, quæ in illis reperitur multitudo consideratur.

IN CAP. III.

§ I. *Quæ boni principium est.* Fons nimirum totius bonitatis atque principium.

Non tamen omnia. Qua ratione non omnia præsentia sint Deo, et ipse dicit, et illud ipsum facile queas ex oraculo divino percipere. *Accedite ad me, et ego accedam ad vos*, dicit Dominus.

121 *Nos igitur ipsos.* Animadverte quod oratio nos ad Deum evehit, non ipsum autem ad nos deducit: simul et pulcherrima exempla hic nota.

C *Lucidissimam catenam.* Egregie orationem nostram cum cœlesti catena seu fune comparavit. Hoc modo enim qui ad summum cœli fastigium adire vult, firmissimum hunc funem manibus tenet et complectitur.

Rudentes, Gr. πεισμάτων. Funes intelligit.

Ubique. Quonam modo ubique adest, et nusquam est præsens Deus, superius a nobis dictum est in expositione cujus initium est, *Positionem* seu affirmationem *appellant philosophi.* Quemadmodum igitur qui paulum sese a terra manibus sublevat, videtur quidem funem attrahere, sed ipse potius [sublevatur et] ascensu in altum sensim attollitur: sic qui intente vehementerque orat per laudatas actiones, quas hæc disputatio manus vocat, paulatim ipsa operatione D et oratione mentem ad Deum suam elevat in sublime. Sin vero manus a fune remittimus, neque illius quæ sursum fit motionis curam habemus, ex alto præcipites ruimus. Simile illud est de nave, ut intelligamus navem esse nostram mentem et cogitationem flabris hujus vitæ jactatam; mare autem, vitam multis tempestatibus abundantem; rupem esse Christum, quem tenentes, immoti et tranquilli ad ipsum adhærescimus, vitam in portum trahentes.

Incluti. Fama nimirum gloriaque illustris.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[21] τῆς θεότητος. [22] ἀναλέγεται πρὸς Θεόν· ἐάν.

Incassum loqui. Gr. ματαιολογῆσαι. Inaniter loqui et nugari.

Imbuti sumus, Στοιχειωθέντας dicit pro eo quod est, fructum utilitatemque cepimus. Est vero sciendum post D. Paulum a sancto Hierotheo institutum eum fuisse. Ὑφαρπάζοντας dicit, pro clam et fraude sibi vindicantes et plagiarios.

Graviter. Πρεσβυτικῶς forte sumpsit pro perite et intelligenter; συνοπτικούς autem ὅρους brevia decreta vocat, quæ compendiosam habent tractationem: hoc et significavit cum dixit ἑνιαίας, singularia; συνελίξεις vocat expositiones quæ breviter et paucis fiunt.

Ad captum nostrum. Hoc est quantum in me situm est, et prout exponere cohortatus es, et quotquot præceptores nostri sic interpretati sunt; ipsa compositio ad hyperbatum spectat.

122 *Alteras scripturas.* Nota sancti Hierothei Commentarios velut secundam quamdam Scripturam sacram esse putandos.

Intuitionem. Minime tectam, claram potius et illustrem cognitionem intelligit.

Senili. Quia senilis dignitas perfectior et ad docendum accommodatior, omnium sacerdotum est. Quid vero sit πρεσβυτική, *senilis*, ex eo Isaiæ [m] effato intelliges: Non senior, non angelus, sed *ipse Dominus veniet et salvabit nos*; et ex Apocalypsi beati Joannis [n], qui circa inexplicabile solium Dei, viginti quatuor seniores se vidisse ait.

Principium vitæ. Corpus vitæ fontem et numinis tabernaculum, sanctissimæ Deiparæ forte intelligit, quæ tum obierat. Nota vero illud, *frater Domini Jacobus*: nimirum simul cum Petro et Jacobo apostolis hic vir divinus aderat.

Theologorum. De sanctis apostolis loquitur.

Divinæ imbecillitatis. Divinam imbecillitatem hic dicit voluntariam condescensionem Filii Dei usque ad corpus absque peccato. Ignorans enim omni ratione peccatum, dignatus est pro nobis, propria non deserens, sine peccato fieri peccatum, ut nos, peccato mancipatos, per adoptionem quæ per eum facta est nostrum omnium, in antiquam libertatem restitueret. Nam cum foret divinitate opulentus, locupletante omnes inopia fit pauper, excellenti quodam modo nostram carnem assumens, ut ejus divinitate nos ditemur, et in forma Dei et secundum essentiam Deus exsistens, propter effusam charitatem, servilem formam induit, *Verbum* cum esset simplicissimum, subsistentiam habens, et immutabiliter *caro factus est* [o]. Adde his omnem ejus incarnati vitæ cursum summa inopia notatum, præsepe, fugam in Ægyptum, cum meretricibus et publicanis promptam familiaritatem, delectum pau-

A *Εἰκαιολογῆσαι.* Ματαιολογῆσαι.

Στοιχειωθέντας. Στοιχειωθέντας λέγει ἀντὶ τοῦ ὠφεληθέντας. Ἰστέον δὲ, ὅτι μετὰ Παῦλον ἐμαθητεύθη τῷ ἁγίῳ Ἱεροθέῳ· ὑφαρπάζοντας δὲ λέγει ἀντὶ τοῦ κρυφίως ἰδιοποιουμένους καὶ σφετεριζομένους [23].

Πρεσβυτικῶς. Τὸ *πρεσβυτικῶς* μὲν ἴσως ἔλαβεν ἀντὶ τοῦ ἐμπείρως καὶ ἐπιστημονικῶς· *συνοπτικοὺς* δὲ *ὅρους* φησὶ τοὺς σύντομον ἔχοντας τὴν θεωρίαν· τοῦτο γὰρ ἐδήλωσε καὶ *ἑνιαίας* εἰπών· *συνελίξεις* δέ φησι τὰς δι' ὀλίγων ἐκφράσεις.

Ὡς οἷον ἡμῖν. Τουτέστιν ὡς δυνατὸν ἐμοὶ καὶ αὐτὸς προέτρεψας ἑρμηνεῦσαι, καὶ ὅσοι καθ' ἡμᾶς
B διδάσκαλοι οὕτως ἡρμήνευσαν· αὕτη ἡ σύνθεσις τοῦ ὑπερβατοῦ.

Δεύτερα λόγια. Σημείωσαι ὅτι τὰ τοῦ ἁγίου Ἱεροθέου Συγγράμματα ὡς δευτέραν ἁγίαν Γραφὴν νομιστέον.

Αὐτοπτικήν. Τὴν ἀνεπικάλυπτον καὶ ἐμφανεστέραν κατανόησιν λέγει.

Πρεσβυτικῆς. Ὅτι ἡ πρεσβυτικὴ ἀξία τελειοτέρα καὶ διδασκαλικωτέρα, πάντων ἱερέων ἐστί. Τί δέ ἐστι *πρεσβυτική*, νοήσεις ἐξ Ἡσαΐου λέγοντος· Οὐ πρέσβυς, οὐκ ἄγγελος, ἀλλ' *αὐτὸς ὁ Κύριος ἥξει καὶ σώσει ἡμᾶς*· καὶ ἐκ τῆς τοῦ ἁγίου Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως, ὃς εἴκοσι τέσσαρας πρεσβυτέρους εἶπεν ἑωρακέναι ἐν οὐρανοῖς περὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ἀνεκλάλητον θρόνον.

C *Τοῦ ζωαρχικοῦ.* Ζωαρχικὸν καὶ θεοδόχον σῶμα τάχα τὸ τῆς ἁγίας Θεοτόκου λέγει, τότε κοιμηθείσης. Σημείωσαι δὲ καὶ τὸ, *ὁ ἀδελφόθεος Ἰάκωβος*· καὶ ὅτι συμπαρῆν Πέτρῳ καὶ Ἰακώβῳ τοῖς ἀποστόλοις ὁ θεῖος οὗτος ἀνήρ.

Τῶν θεολόγων. Περὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων λέγει.

Τῆς θεαρχικῆς ἀσθενείας. Θεαρχικὴν ἀσθένειαν ἐνταῦθά φησι, τὴν ἑκούσιον τοῦ Υἱοῦ ἄχρι σαρκὸς, ἁμαρτίας δίχα, συγκατάβασιν· ἁμαρτίαν γὰρ πάντη ἀγνοήσας, κατηξίωσεν ὑπὲρ ἡμῶν, μὴ ἐκστὰς τῶν οἰκείων, ἀναμαρτήτως ἁμαρτία γενέσθαι, ἵν' ἡμᾶς τοὺς δουλωθέντας τῇ ἁμαρτίᾳ διὰ τῆς δι' ἑαυτοῦ ἡμῶν υἱοθεσίας εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐπαναγάγῃ ἐλευθερίαν· πλούσιος γὰρ ὢν θεότητι, πτωχεύει τὴν πλουτοποιὸν πτωχείαν, ἀναλαβὼν ὑπερφυῶς τὴν ἡμῶν
D σάρκα, ἵνα ἡμεῖς τὴν ἐκείνου πλουτήσωμεν θεότητα, καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ καὶ Θεὸς κατ' οὐσίαν ὑπάρχων, τὴν τοῦ δούλου δι' ὑπερέκχυσιν ἀγαθότητος [24] ὑπέδυ μορφὴν, *Λόγος* ἁπλοῦς ὢν, ἐνυπόστατος, καὶ γεγονὼς ἀτρέπτως *σάρξ*· ἔτι πρὸς τούτοις καὶ πᾶσαν τὴν ἔνσαρκον αὐτοῦ πενιχρὰν πολιτείαν, τὴν φάτνην, τὴν εἰς Αἴγυπτον φυγὴν, τὴν μετὰ πορνῶν καὶ τελωνῶν ἀδιάφορον συνδιαγωγὴν, τὴν ἐκλογὴν τῶν πτωχοτάτων ἁλιέων, τὸ ἄοικον αὐτοῦ, τὸ αὐτοσχέδιον, καὶ

[m] Cap. XXXV, v. 4. [n] Cap. IV, v. 4. [o] Joan. I, 14.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[23] μετεγγράφοντας. [24] δι' ὑπὲρ φύσιν ἀγαθότητα.

ἀπροπαράσκευον πάντη τῆς ὅλης αὐτοῦ ἐνσάρκου ζωῆς, τὸν ἄτιμον ἐπὶ σταυροῦ θάνατον (*Ἐπικατάρατος γὰρ πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου*), τὴν μετὰ τῶν κακούργων λῃστῶν συναρίθμησιν, τὰς διαπερονήσεις τῶν ἥλων, τὴν διὰ τῆς λόγχης νύξιν τῆς πλευρᾶς, τὰ ῥαπίσματα, τὰ ἐμπτύσματα, τὸ ὄξος, τὴν χολὴν, τὸν ἀκάνθινον στέφανον, τοὺς διαπαιγμοὺς καὶ διαγελασμοὺς, τὰς γονυπετήσεις, τὴν εὐτελεστάτην κηδείαν τε καὶ ταφήν. Τοῦτο τὸ ὡσανεὶ μωρὸν καὶ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, τῷ λόγῳ τῆς οἰκονομίας σοφώτερον καὶ ἰσχυρότερον ἀσυγκρίτως τῶν ἀνθρώπων, τῇ ὑπερδυνάμῳ καὶ ὑπερσόφῳ ἐκνικήσει τοῦ κρείττονος διαπρυσίως ἀπεδείχθη, ἀφθέγκτῳ σιγῇ δι' ἔργων ἐκβοώμενον πάσῃ τῇ κτίσει ἀκαταλήπτως· εἰ γὰρ καὶ *ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας*, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως κατὰ Παῦλον τὸν θεσπέσιον. Εἰς τὸ αὐτὸ καλῶς τὸ *τῆς ἀσθενείας τῆς θεαρχικῆς* εἴρηκε· διὰ γὰρ τὴν πρὸς ἡμᾶς ἑκούσιον συγκατάβασιν, πάντα ὑπομείνας *ἄχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ*, καὶ τὰς ἀσθενείας ἡμῶν αὐτὸς αἴρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἰάθημεν, καὶ τὸ πάθος αὐτοῦ ἴδιον λέγεται κατὰ τὴν τοῦ Πέτρου φωνὴν τὴν λέγουσαν· *Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκί*· καὶ, *Εἰ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν*· ὅθεν καὶ κυριοκτόνοι οἱ Ἰουδαῖοι λέγονται.

Ὑμνολόγος κρινόμενος. Ὅτι καὶ ψαλμοὺς ἔλεγον τότε ἐμμελεῖς οἱ περὶ τὸν ἅγιον Ἱερόθεον καὶ ᾠδὰς, ὡς δηλοῖ καὶ τὸ *ὑμνολογεῖν* καὶ τὸ *ὑμνῳδεῖν*· καὶ ὅτι τὰ μὲν ὑψηλὰ καὶ μυστικὰ ἄῤῥητα τοῖς πολλοῖς δεῖ φυλάττειν· ὁμιλεῖν δὲ καὶ διδάσκειν δεῖ τοὺς πολλοὺς τὰ δυνατὰ καὶ εὐαπόδεικτα.

Τῶν θείων. Γραφῶν δηλονότι καὶ θεωρημάτων.

Διὰ περισσὴν εὐλάβειαν. Ὅτι εὐλαβὲς τὸ μὴ ζητεῖν τὰ θειότερα.

Ἐλλήφαμεν. Σημείωσαι ὅτι οὐ δεῖ τῆς ἐνδεχομένης τῶν θείων γνώσεως ἀμελεῖν, ἀλλὰ καὶ ἑτέροις μεταδιδόναι· καὶ ὅτι κατὰ φύσιν οἱ νόες ἔφεσιν ἔχουσι πρὸς τὴν ἐγχωροῦσαν τῶν ὑπερφυῶν θεωρίαν.

Τὰ μὲν ὑπὲρ ἡμᾶς. Ὅτι οὐ δεῖ τὰ ὑπὲρ ἡμᾶς πολυπραγμονεῖν, οὐδὲ ἀμελεῖν τῆς θείας γνώσεως, ἀλλὰ καὶ ἑτέροις μεταδιδόναι τῶν ἐνδεχομένων· εἴρηται γὰρ, *Ὑψηλότερά σου* [*μὴ ζήτει, καὶ βαθύτερά σου*] *μὴ ἐρεύνα· ἃ προσετάγη σοι, ταῦτα διανοοῦ*.

Ἐγκελευομένη. Κατὰ τὸν Ἀπόστολον [εἰπόντα]· *Ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις*.

Τούτοις οὖν καὶ ἡμεῖς. Σημείωσαι, πόθεν ἐπὶ τὸ συγγράφειν ἦλθεν.

Ἱεροθέῳ. Ὅτι ἐν τοῖς λεχθησομένοις τὰ Ἱεροθέου ἑρμηνεύει.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Δ.

§ I. *Εἶεν δὴ οὖν*. Ἄγε δὴ οὖν.

Ἀφορίζουσι. Τὸ μὲν *ἀφορίζουσι* ἀντὶ τοῦ ἀνατι-

A perrimorum piscatorum, quod sine tecto fuerit, quod ejus in carne vita communis et plebeia nullisque subsidiis instructa, quod infami morte in cruce occubuerit (*Maledictus enim omnis qui pendet in ligno* [p]), quod cum improbis latronibus sit connumeratus; adde fixuras clavorum, lanceæ vulnus in latere, colaphos, sputa, acetum, fel, coronam spineam, ludificationes, irrisiones, genuflexiones, simplicissimum funus et modicam **123** sepulturam. Hæc autem veluti stultitia imbecillitasque Numinis, ratione incarnationis sapientior et longe fortior sine comparatione hominibus, potentissima et excellenti sapientia reportata de hoste victoria clare ostensa fuit, multo silentio per opera in tota universitate indesinenter celebrata; etsi enim *crucifixus fuit ex imbecillitate*, sed vivit ex virtute,
B secundum divinum Paulum. In eadem verba præclare quod est *divinæ imbecillitatis* dixit; nam propter spontaneam ad nos condescensionem, omnia perferens *usque ad mortem, mortem autem crucis* [q], et infirmitates nostras ipse tollit, et propter nos dolore cruciatur, et vibicibus illius sanati sumus, et passio illius propria dicitur voce Petri sic memorantis: *Christo igitur passo in carne* [r]; et: *Si enim cognovissent, nunquam Dominum gloriæ crucifixissent* [s]; unde et Domini parricidæ dicuntur Judæi.

Divinus laudator. Quia psalmos tum modulatos odasque canebant qui sancto Hierotheo aderant, quod significant etiam voces ὑμνολογεῖν et ὑμνῳδεῖν. Et quia quæ sublimia sunt et mystica, tecta
C in vulgo et inexplicata servare oportet; explicare autem decet ea multitudinemque docere, quæ et fieri et facile demonstrari possunt.

Rerum divinarum. Scriptorum videlicet et commentationum.

Præ abundantia religionis. Spectat enim ad religiosam modestiam diviniora non disquirere.

Intellexissemus. Animadverte quod non oportet susceptam rerum divinarum cognitionem negligere, sed aliis eam tradere; et quod mentes naturali cupiditate rapiuntur ad concessam admirabilium rerum contemplationem.

Quæ supra nos. Non oportet quæ supra nos sunt curiosius inquirere, neque pro nihilo habere divi-
D nam cognitionem, sed communicare cum cæteris quæ excepimus. Dictum est enim: *Altiora te* [*ne quæsieris, et profundiora te*] *non scrutaberis, sed quæ mandata sunt tibi, hæc cogita* [t].

Jubet. Secundum Apostolum [dicentem]: *Hæc fidelibus hominibus commenda* [u].

His itaque etiam nos. Nota unde ad commentandum processerit.

Hierotheo. In iis quæ post dicentur, quæ Hierothei sunt, explicat.

124 IN CAP. IV.

Εἶεν δὴ οὖν. Age ergo.

Attribuunt, Gr. ἀφορίζουσι. Dictio ἀφορίζουσι ac-

[p] Gal. III, 13. [q] Philipp. II, 8. [r] I Petr., IV, 1. [s] I Cor. II, 8. [t] Eccli. III, 22. [u] II Tim. II, 2.

cipienda est ut sit idem quod attribuunt; illud autem, ab omnibus manifestari bonitatem, significat omnia ex ipsa, ut essent, producta fuisse.

Tanquam substantiale. Divinitatem esse bonum essentiale, resque omnes cum bono communicare, sicut creata cum sole.

Quemadmodum sol ille noster. Nemo suspicetur magnum Dionysium ex solis exemplo omnimode de divinis rebus judicare; verum ita cogitet: sicut sol, cum nihil sit præter lumen, non habet lumen ut accidens et aliquid diversum exsistens, aut instar animati voluntate benefaciendi ab interno seu a seipso lumen accipit atque in omnia distribuit: contrarium enim, cum neque animatus sit, neque voluntate benefaciat, ratione siquidem caret, neque ab alio lumen accipit; est enim hoc ipsum lumen, et illuminat; ita oportet hoc etiam solum de Deo cogitare, nimirum Deum non habere bonum per accidens ut qualitatem aliquam, sicut nos virtutes; sed quod cum ipse Deus sit essentia boni, quemadmodum lumen est essentia solis, atque ut is qui ipsum bonum est Deus, bonitatis splendorem circa omnes extendit, benefaciendo iis qui illuminantur: itaque dicit solis exemplum, qui obscuram et vix apparentem primi exemplaris, quod nullo modo communicatur, imaginem habet; si enim imagines veritatem haberent, non amplius essent exemplaria, sed archetypa.

Intellectiles et intelligentes. Proprie loquendo aliud est νοητόν et aliud νοερόν. Nam quod intelligitur est velut alimentum ejus quod intelligit: quandoquidem quod intelligitur seu νοητόν, nobilius sit, et antea intelligatur illo quod intelligit seu quod est νοερόν. Superiores igitur et vicini Deo ordines proprie dicendi sunt νοητά; inferiores vero, νοερά ut qui intelligant superiores: non ideo tamen quod νοητά dicantur ea quæ intelliguntur, censendum est ipsos non intelligere; illa enim intelligunt, quoniam mentes sunt et substantiæ vitæ et mentis supremæ creatæ; quinimo illic etiam sunt operationes efficaces subsistentes et essentiæ: omnis siquidem motus et quies illic sunt subsistentes, et virtutes vivæ, **125** atque fluxis corporeisque mutationibus superiores: ideo intelliguntur quidem, ut materiæ expertes; intelligunt autem res, ut mentes incorporeæ mundoque altiores in rationibus rerum superne illustrati, ipsasque mystice ad inferiores angelos cum intellectu et revelatione trajicientes. Potes autem alio etiam modo virtutes et actiones efficaces intelligere: virtutes quidem, quod, cum necdum creaturæ apparerent, omnia virtute in Deo antea substiterint, ab eo ut essent producenda: porro actiones efficaces, quod creatura etiam ad operationem perducta fuerit. Adverte autem quomodo illud *fluxæ mutationes* exposuerim, quoniam et angeli mutabiles sunt, nimirum in co-

A θέασιν ἐκληπτέον· τὸ δὲ ἀπὸ πάντων δηλοῦσθαι τὴν θείαν ἀγαθότητα, τὸ πάντα ἐξ αὐτῆς [25] παρῆχθαι πρὸς ὕπαρξιν δηλοῖ.

Ὡς οὐσιῶδες. Ὅτι οὐσιῶδες ἀγαθὸν αὐτὸ τὸ θεῖον· καὶ ὅτι τοῦ ἀγαθοῦ πάντα τὰ ὄντα μετέχει, ὡς τοῦ ἡλίου τὰ ποιητά.

Ὥσπερ ὁ καθ' ἡμᾶς ἥλιος. Μηδεὶς ὑπολαβέτω πρὸς τὸ τοῦ ἡλίου παράδειγμα ὁλοκλήρως τὰ περὶ Θεοῦ κρίνειν τὸν μέγαν Διονύσιον· ἀλλ' οὕτω νοείσθω, ὥσπερ ὁ ἥλιος, οὐκ ἄλλο τι ὢν παρὰ τὸ φῶς, οὐ συμβατὸν ἔχει τὸ φῶς καὶ ὡς ἄλλο τι ὢν ἢ ψυχικῶς προαιρέσει τοῦ εὐεργετεῖν ἔσωθεν λαμβάνει τὸ φῶς, καὶ διαδίδωσιν εἰς πάντα· τοὐναντίον γάρ· οὔτε ψυχικὸς ὤν, οὔτε προαίρεσιν ἔχων εὐεργετεῖ, ἄλογος γάρ· καὶ οὐδὲ ἑτέρωθεν τὸ φῶς λαμβάνων· αὐτὸ γὰρ B τοῦτο φῶς ἐστι καὶ φωτίζει· οὕτω χρὴ τοῦτο μόνον καὶ ἐπὶ Θεοῦ νοεῖν, ὅτι ὁ Θεὸς τὸ ἀγαθὸν οὐ συμβεβηκότως ἔχει, καθάπερ τινὰ ποιότητα, ὡς ἡμεῖς τὰς ἀρετάς· ἀλλ' οὐσία τοῦ ἀγαθοῦ αὐτὸς ὁ Θεὸς ὑπάρχων, ὥσπερ καὶ τὸ φῶς, οὐσία ἡλίου, καὶ ὡς αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν ὢν ὁ Θεὸς ἐκτείνει περὶ πάντας τὴν τῆς ἀγαθότητος αἴγλην διὰ τοῦ εὐεργετῆσαι τοὺς φωτιζομένους· ὅθεν φησὶ τὸ τοῦ ἡλίου παράδειγμα, ὡς σκοτεινὴν καὶ σχεδὸν ἀφανῆ εἰκόνα τοῦ παντελῶς ἀκοινωνήτου ἀρχετύπου ἔχει· εἰ γὰρ αἱ εἰκόνες ἀλήθειαν εἶχον, οὐκέτι ἦσαν παραδείγματα, ἀλλ' ἀρχέτυπα.

Αἱ νοηταὶ καὶ νοεραί. Κατὰ κυριότητα ἕτερόν ἐστι *νοητόν*, καὶ ἕτερον *νοερόν*. Τὸ γὰρ νοητὸν τροφὴ C οἷά τις τοῦ νοεροῦ ἐστιν, εἴπερ τὸ νοούμενον, ὅ ἐστι νοητὸν, μεῖζόν ἐστι καὶ προεπινοούμενον τοῦ νοοῦντος, ὅ ἐστι νοερόν. Τὰ μὲν οὖν ὑπερκείμενα καὶ προσεχῆ τῷ Θεῷ τάγματα νοητὰ κυρίως λεκτέον· τὰ δὲ ὑποβεβηκότα νοερὰ, ἅτε νοοῦντα τὰ ὑπερκείμενα· οὐχ ὅτι δὲ νοητά ἐστι τὰ νοούμενα, νομιστέον αὐτὰ μὴ νοεῖν· νοεῖ γὰρ καὶ αὐτὰ, ἐπειδὴ νόες εἰσὶ καὶ οὐσίαι ζωῆς καὶ νοῦ ἀνωτάτου δημιουργηθεῖσαι· ἀλλὰ καὶ ἐνέργειαι ἐκεῖ ἐνυπόστατοί εἰσι καὶ οὐσίαι· πᾶσα γὰρ κίνησις καὶ ἠρεμία ἐκεῖ μέντοι ἐνυπόστατοί εἰσι, καὶ δυνάμεις ζῶσαι, καὶ τῶν ῥευστῶν καὶ σωματικῶν ἀλλοιώσεων ὑπέρτεραι· διὸ νοοῦνται μὲν, ὡς ἄϋλοι· νοοῦσι δὲ τὰ ὄντα, ὡς νόες ἀσώματοι καὶ ὑπερκόσμιοι ἄνωθεν ἐλλαμπόμενοι τοὺς περὶ τῶν ὄν- D των λόγους, καὶ διαβιβάζοντες αὐτοὺς μυστικῶς εἰς τοὺς ὑποβεβηκότας ἀγγέλους νοητῶς καὶ ἀποκαλυπτικῶς. Δύνῃ δὲ καὶ ἄλλως νοῆσαι τὸ δυνάμεις καὶ ἐνέργειαι· *δυνάμεις* μὲν γὰρ, ὅτι καὶ, μήπω τῶν ἐν τῇ κτίσει φανέντων, δυνάμει πάντα ἐν τῷ Θεῷ προϋφεστήκει, μέλλοντα παράγεσθαι δι' αὐτοῦ εἰς τὸ εἶναι· *ἐνέργειαι* δὲ, ὅτι καὶ πρὸς ἔργον ἡ δημιουργία παρήχθη. Σημείωσαι δὲ καὶ τὸ *τῆς ῥευστῆς ἀλλοιώσεως* ὡς ἡρμήνευσα, ἐπειδὴ τρεπτοὶ καὶ οἱ ἄγγελοι κατὰ γνώμην δηλονότι, καὶ οὐκ οὐσίαν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ διάβολος, καὶ τὸ τάγμα αὐτοῦ, πεσὼν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ὡς καὶ ἐν τῷ Ἰὼβ ἔγ·μεν.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[25] πάντα δι' αὐτῆς.

gnitione, non vero in essentia, sicut confirmat diabolus, ejusque exercitus, e cœlo delapsus, sicut habemus in Job.

Φθορᾶς καὶ θανάτου. Ταῦτα γὰρ σωμάτων ἴδια. A

A corruptione et morte. Hæc enim corporibus propria.

Οἰκείως ἐλλάμπονται. Ὅτι τὰ ἀσώματα καὶ οὐράνια νοοῦνται καὶ νοοῦσι.

Propriis rationibus illustrantur. Incorporea et cœlestia intelligi atque intelligere.

Καὶ φρουρὰ καὶ ἑστία. Μονὴ καὶ ἑστία ἐκ παραλλήλου ταὐτὸν σημαίνουσι. Φίλων ὁ Ἰουδαῖος ἐν τῷ *Περὶ τῆς φλογίνης ῥομφαίας καὶ τῶν χερουβὶμ* λόγῳ φησὶν οὕτως· Ἡ δὲ μονὴ, τῶν τοῦ κόσμου μερῶν ἑστῶσα παγίως, ἑστία πρὸς τῶν παλαιῶν εὐθυβόλως ὠνόμασται. Τοῦτο δὲ καὶ ἄνω φησὶ, περὶ τὸ τέλος τοῦ πρώτου κεφαλαίου, ἐν τῇ ἕκτῃ παραγραφῇ.

Et custodia et mansio. Μονὴ et ἑστία sibi invicem collata idem significant. Philo Judæus, in libro *De flammea romphæa et cherubinis*, ita loquitur : Ἡ δὲ μονή seu mansio partium mundi stans firmiter, ἑστία ab antiquis recta conjectura nominata est. Hoc autem etiam superius dicit, circa finem primi capitis in paragrapho sexto.

§ II. *Ἐκεῖθεν αὐταῖς.* Σημείωσαι τὰ περὶ τῶν ἀγγέλων, καὶ ὅτι τὰ ἄϋλα, καὶ ἐν ἀλλήλοις χωρεῖ ἀσυγχύτως καὶ ἀποχωρεῖ, καὶ οἱονεὶ βαθμὸς καὶ τάξεις εἰσὶν πρῶται [καὶ] δεύτεραι· καὶ ὅτι οἱ θεῖοι νόες ἐκεῖ περὶ ἑαυτοὺς ἑλίσσονται, οὐχ ἕλιξίν τινα σωματικὴν, B ἀλλ' ὑπερκόσμιον καὶ νοερὰν, καὶ οἵαν πέφυκε νοῦς ἑλίττεσθαι, ἐξ ἑαυτοῦ προϊὼν εἰς ἐπινοήσεις, καὶ εἰς ἑαυτὸν ἀναστρέφων[26], οὐ μὴν ἔξω ἑαυτοῦ χωρῶν[27] σκεδαστῶς καὶ μεριστῶς· τοῦτο αἰνίττονται καὶ οἱ παρὰ τοῦ θεσπεσίου Ἰεζεκιὴλ τροχοὶ πολυόμματοι· καὶ ὅτι περὶ τὸν θεῖον ἔρωτα ἐν ταὐτότητί εἰσι καὶ ἀκρότητι· *ταὐτότητα* δὲ νοητέον τὴν ἀναπόστατον[28] πρὸς Θεὸν προσοχήν· *ἀκρότητα* δὲ, τὴν τῆς νοήσεως αὐτῶν καὶ οὐσίας ἤδη πως εἰς θέωσιν πρόοδον νόησον· καὶ *τὰς ἑνώσεις* δὲ, *τὰς πρὸς ἀλλήλας τῶν νοητῶν*, τὸν πρὸς ἀλλήλους θεοπρεπῆ νόησον ἔρωτα, ὅς, θεῖος ὢν καὶ ἑνοποιὸς, συνάπτει αὐτοὺς, οὐ σωρηδὸν συγκομίζων, ἀλλ' ἀγαπητῶς συνδεσμῶν. Τῶν δὲ ὄντων καὶ τῶν νοητῶν, ὡς καὶ τῶν νοητῶν, ὡς καὶ τῶν αἰσθητῶν ὁμωνύμως λεγομένων, τὰ μὲν ἔστιν C ἡνωμένα καὶ ἀλληλουχούμενα· τὰ δὲ διῃρημένα καὶ ἐν παραθέσει, οἷον σωρηδόν· καὶ νοητῶν μὲν ἡνωμένα, οἷον ζῶον, καὶ φῶς, καὶ νοητὸς κόσμος, καὶ ὅσα τοιαῦτα· διῃρημένα δὲ καὶ ἐν παραθέσει, οἷον στρατιὰ, τάξις, πατριὰ, χορός· ἐπὶ δὲ αἰσθητῶν ἕνωσις, ζῶον, δένδρον, κόσμος· διαίρεσις δὲ, κατὰ σωρείαν, ποίμνη, δῆμος, σωρὸς, χορός.

§ II. *Inde illis.* Adverte quæ de angelis dicat, et incorporeos esse atque se invicem sine confusione penetrare et relinquere, ac veluti gradus ordinesque sint primi et secundi ; necnon divinas mentes illic circum seipsas volvi, non volutione quadam corporea, sed quæ mundum vincit et intelligens est, et tali quæ mentem volvere potest, ex seipsa ad considerationes progrediens, atque in seipsam rediens, non vero extra seipsam cum separatione et divisione abiens; hoc etiam insinuant rotæ quæ multis apud diviniloquum Ezechielem constant oculis; ac esse circa divinum amorem in identitate et extremitate : per *identitatem* vero intelligendum, minime desistentem cum Deo conjunctionem : per *extremitatem* vero intellige cognitionis ipsarum et essentiæ progressum quo fere dii evaserunt : per *mutuas autem intelligibilium unitiones*, intellige Deo dignum quo se invicem prosequuntur amorem, qui, divinus cum sit, unumque faciat, ipsos conjungit, non acervatim comportans, **126** sed amabiliter constringens. Ὄντων δέ, rebus autem et νοητῶν intelligibilibus, ac etiam αἰσθητῶν sensilibus sub eodem nomine comprehensis, alia sunt unita et a se mutuo dependentia, alia vero divisa et apposita veluti acervatim : ac intelligibilium νοητῶν quidem unita, ut animal, et lumen, atque intelligibilis mundus, et quæ similia; divisa vero et apposita, velut exercitus, ordo, familia, chorus : in sensilibus autem unitio, animal, arbor, mundus, divisio vero, per coacervationem, grex, populus, acervus, chorus.

Ἐν τῷ Περὶ τῶν ἀγγελικῶν. Ἰδοὺ ἄλλο πόνημα Διονυσίου ζητεῖται, *Περὶ τῶν ἀγγελικῶν ἰδιοτήτων καὶ τάξεων.*

In libro De Angelicis. Ecce aliud opus Dionysii, *De angelicis proprietatibus et ordinibus*, desideratur.

Αἱ ἀγγελοπρεπεῖς. Ἀγγελοπρεπεῖς καθάρσεις φησὶν, οἷον τὴν Ἡσαΐου καὶ τὴν Ἰεζεκιὴλ φαγόντος ἐν ἐκστάσει τὴν κεφαλίδα τοῦ βιβλίου. Τελεσιουργίαν δὲ ἀγγέλων λέγει, ὡς ἐπὶ τοῦ Δανιὴλ, καὶ τοῦ ἀγγέλου τοῦ ἑρμηνεύσαντος αὐτὸ, καὶ περὶ τοῦ ποιμένος τὸν Ἑρμᾶν τελειώσαντος, ὡς ἐκεῖ ἀνέγνωμεν ἐν τῷ Ποιμένι· ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἄγγελοι πῶς καθαίρονται καὶ τελεσιουργοῦνταί φησιν ἐν τῷ *Περὶ οὐρανίας ἱεραρχίας* λόγῳ.

D *Angelicæ*, Gr. ἀγγελοπρεπεῖς. Ἀγγελοπρεπεῖς, *angelis convenientes*, expiationes dicit, sicut illam Isaiæ et Ezechielis devorantis in excessu mentis caput libri. Porro perfectionis efficientiam angelorum vocat, sicut in Daniele, et angelo ipsum interpretante, atque in pastore Hermam perficiente, sicut ibi legimus in libro qui vocatur *Pastor :* verum et quomodo ipsi angeli expientur et perficiantur, dicit in libro *De cœlesti hierarchia.*

Καὶ εἶναι ἀγγέλους. Διὰ τί ἄγγελοι λέγονται· καὶ ὅτι καὶ αὐτοὶ φῶτα.

Sintque angeli. Cur angeli dicantur, eosque esse lumina.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[26] ἐπαναστρέφων. [27] ὑποχωρῶν. [28] τὴν οὐκ ἀπόστατον.

Animæ. Nota animarum aliquas esse post angelos ipsis inferiores : atque immortales esse, ut essentiales vitæ creatæ : animasque ab angelis institui, quæ ad vitam angelicam aptæ sunt : sic etiam in *Pastore* legimus.

Summum bonum. Animadverte justorum animas ad omnium bonorum auctorem bonitatem seu Deum elevari, atque illustrationum ejus participes effectas cum libertate pro aliis orare.

In tractatu De anima. Desideratur liber *De anima*.

Animabus ratione carentibus. Rationis expertes animas vel animalia irrationalia *sensiles* animas dicit; observa etiam aliud esse animam, aliud vitam.

Quæ amphibia sunt. Ea animalia quæ serpunt dicit amphibia, ut sunt ranæ et cancri; subfossa vero sunt talpæ et quæ similia. Nota vero **127** animarum aliquas esse post angelos ipsis inferiores : atque immortales esse ut essentiales vitæ creatæ : et animas ab angelis institui, quæ ad vitam angelicam idoneæ sunt, sicut etiam superius dictum est.

Ab ipso habitum substantialem. Antea etiam diximus, habitum esse qualitatem inhærentem : quotquot igitur vita et anima carent, sic a Dei bonitate producta sunt, qualitatibus inhærentibus affecta, veluti lapides diversi, [sed et herbæ et radices] et terra, atque mineralia qualitate utili prædita, ac omnia quæ medicinæ, nostræque utilitati deserviunt. Hæc igitur non habent extrinsecus habitum, sed divinitus in essentia habitus qualitatem acceperunt.

§ III. *Quod si autem supra res omnes*. Vide quomodo privationes in Deo sint excellentiæ positionum seu affirmationum effectrices, sicut *expers speciei, expers essentiæ, expers vitæ, expers mentis* : hæc quidem videntur significare aliquid quod non exsistit; tamen in Deo qui superessentialiter omnium rerum negatione (nihil enim est eorum quæ sunt) exsistit, eminenter intelliguntur. Illud vero in sequentibus perfectius exponit.

Et illud ipsum, quod non est. Quomodo id quod non est, bonum appetat? si enim non exsistit, quomodo appetit? Dicimus per *id quod non est* intelligere malum, sicut inferius ostendit, quia illud etiam quod malum dicitur, propter bonum fit.

§ IV. *Et cœlestium*. Causam cœlestium principiorum et extremorum dicit esse bonitatem Dei; nam Deus hæc omnia bonitatis abundantia creavit. Principia vero cœlestia et extrema intelligendum

A *Αἱ ψυχαί*. Συμείωσαι, ὅτι αἱ ψυχαὶ ἄλλαι μετὰ τοὺς ἀγγέλους εἰσὶν ὑποβεβηκυῖαι αὐτῶν· καὶ ὅτι ἀθάνατοί εἰσιν, ἅτε κτισθεῖσαι οὐσιώδεις ζωαί· καὶ ὅτι διὰ τῶν ἀγγέλων αἱ ψυχαὶ χειραγωγοῦνται, αἱ ζωὴν ἀγγελικὴν ἐπιτηδεύουσαι· οὕτω καὶ ἐν τῷ *Ποιμένι* ἀνέγνωμεν.

Ἀγαθαρχίαν. Σημείωσαι ὅτι ἐπὶ τὴν πάντων τῶν ἀγαθῶν ἀγαθαρχίαν ἀνάγονται αἱ τῶν δικαίων ψυχαί, ἤγουν ἐπὶ τὸν Θεόν· καὶ ἐν μετουσίᾳ τῶν ἐλλάμψεων αὐτοῦ γινόμεναι, παῤῥησιασμένως πρεσβεύουσι.

Ἐν τοῖς Περὶ ψυχῆς. Ζητεῖται τὸ *Περὶ ψυχῆς*

Ἀλόγων ψυχῶν. Ἀλόγων ψυχῶν καὶ *αἰσθητικῶν* [29] φησι· καὶ σημείωσαι ὅτι ἄλλο ψυχή, καὶ ἄλλο
B ζωή.

Ἀμφιβίως λαχόντα. Τὰ ἑρπετὰ λέγει ἀμφιβίως λαχόντα· ὡς βάτραχοι, ὀκτάποδες;[30] ἐγκεχωσμένα δέ, ὡς ἀσπάλακες καὶ ὅσα τοιαῦτα· σημείωσαι δέ, ὅτι αἱ ψυχαὶ ἄλλαι εἰσὶ μετὰ τοὺς ἀγγέλους ὑποβεβηκυῖαι αὐτῶν· καὶ ὅτι ἀθάνατοί εἰσιν, ἅτε κτισθεῖσαι οὐσιώδεις ζωαί· καὶ ὅτι διὰ τῶν ἀγγέλων αἱ ψυχαὶ χειραγωγοῦνται, αἱ ζωὴν ἀγγελικὴν ἐπιτηδεύουσαι, καθὰ καὶ ἀνωτέρω λέλεκται.

Δι' αὐτὸ τῆς οὐσιώδους ἕξεως. Καὶ ἤδη [31] ἄνω εἴπομεν, ὅτι ἕξις ἐστὶ ποιότης ἔμμονος· ὅσα οὖν ἐστιν ἄζωα καὶ ἄψυχα, διὰ τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ οὕτω παρήχθη, πεποιωμένα ἑκτικῶς, οἷον λίθοι διάφοροι, [ἀλλὰ καὶ βοτάναι καὶ ῥίζαι,] καὶ γῆ, καὶ τὰ μεταλ-
C λικὰ περί τι χρήσιμον ποιωθέντα, καὶ ὅσα περὶ τὴν ἰατρικὴν καὶ τὴν ἡμῶν χρῆσιν· ταῦτα οὖν οὐκ ἔξωθεν τὴν ἕξιν κτῶνται, ἀλλ' ἐν τῇ οὐσίᾳ καὶ τὴν τῆς ἕξεως ποιότητα θεόθεν ἔλαχον [32].

§ III. *Εἰ δὲ καὶ ὑπὲρ πάντα*. Ὅρα πῶς αἱ στερήσεις ἐπὶ Θεοῦ ὑπερβολαί εἰσι θέσεων δραστήριοι, καὶ ὡς *ἀνείδεος, ἀνούσιος, ἄζωος, ἄνους*· ταῦτα γὰρ ἔννοιαν ἔχοντα τοῦ μὴ ὄντος, ὅμως ἐν τῷ Θεῷ τῷ ὑπερουσίως ὄντι κατὰ τὴν ἀφαίρεσιν ἁπάντων (οὐδὲν γάρ ἐστι τῶν ὄντων) ὑπεροχικῶς νοοῦνται· ἐν δὲ τοῖς ἑξῆς τελειότερον αὐτὸ σαφηνίζει.

Καὶ αὐτὸ τὸ μὴ ὄν. Πῶς τὸ μὴ ὂν ἐφίεται τοῦ ἀγαθοῦ; εἰ γὰρ μὴ ἔστιν αὐτό, πῶς ἐφίεται; Λέγο-
D μεν, ὅτι *τὸ μὴ ὂν* ἐνόησεν εἶναι τὸ κακόν, ὡς κάτω ἀποδεικνύει· ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ λεγόμενον κακὸν τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα γίνεται.

§ IV. *Καὶ τῶν οὐρανίων*. Τὸ αἴτιον τῶν οὐρανίων ἀρχῶν καὶ ὑποπερατώσεών φησιν εἶναι τὴν ἀγαθότητα τοῦ Θεοῦ· καὶ ταῦτα γὰρ δι' ἀγαθότητος ὑπερβολὴν παρήγαγεν ὁ Θεός· ἀρχὰς δὲ οὐρανίας καὶ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[29] ἀλόγων ψυχῶν ἢ ζώων ἀλόγων ψυχῶν αἰσθητικῶν. [30] ὀκτάποδες, *cancri fluviatiles*. [31] Ἐπὶ γῆν δὲ ἐκτεταμένα τοὺς ὄφεις λέγει καὶ σκώληκας καὶ ὅσα, ἄποδα ὄντα, εἰλυσπῶνται. Σημείωσαι δὲ ὅτι διαφορὰν ποιεῖται ψυχῆς καὶ ζωῆς, καὶ ὅτι τὴν ἄλογον ψυχὴν καὶ αἰσθητικὴν ὀνομάζει. Σημείωσαι δέ, ὅτι καὶ ἄλλο σύνταγμα Περὶ ψυχῆς ἁγίῳ τούτῳ τῷ Διονυσίῳ πεπόνηται. Καὶ ἤδη ἄνω, etc. *Humi vero reptantes vocat serpentes, et vermes et alia, quæ pedibus destituta contorquentur. Observa vero, quod discrimen faciat animam inter et vitam; et quod animam rationis expertem etiam sensilem nominat. Nota autem et librum aliud De anima ab hoc S. Dionysio compositum fuisse.* [32] Θεόθεν ταύτην λαβόντα.

ὑποπερατώσεις [33] νοητέον τὴν ὡς ἐκ σημείου ἤτοι κέντρου τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, κυκλικῶς ὑποστᾶσαν [34] τῶν οὐρανῶν σφαιροειδῆ δημιουργίαν· τὸ γὰρ κυκλικὸν σχῆμα ἀρχόμενον ἐξ ἑαυτοῦ, εἰς ἑαυτὸ περατοῦται· τὴν δὲ οὐρανίαν οὐσίαν ἀναυξῆ καὶ ἀμείωτόν φησιν, ὡς τελείως ἔχουσαν καὶ αὐτάρκως [35] πρὸς ὃ γέγονε· διὸ καὶ ἀναλλοίωτον αὐτὴν λέγει, ἐξ οὗ γέγονεν, οὐ παρατραπεῖσαν· *τέλειον* δέ ἐστιν, ὃ μήτε αὔξει, μήτε μειοῦται. *Ὑποπερατώσεις* δὲ αὐτὰ κέκληκε, καὶ οὐχ *ἀποπερατώσεις*, διὰ τὸ σφαιρικὴν μὲν εἶναι τὴν κίνησιν· οὐ κυρίως δὲ πέρας ἔχειν, ἀλλ' οἱονεὶ πέρας τὴν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὥσπερ ἀπό τινος ἀρχῆς ἐπί τι, οἷον πέρας φέρεσθαι τυχὸν ἀνατολήν. Σημείωσαι δὲ ὅτι καὶ κινεῖσθαι ἀψόφως φησὶ καὶ ἀνεπαισθήτως τὸν οὐρανόν· τὸ δ' *ἐνίων ἀστέρων μεταβατικῆς πολυκινησίας* περὶ τῶν πλανήτων φησί. Σημείωσαι δὲ καὶ τοῦτο, ὅτι αὐτοὺς μόνους ἐδέξατο κινεῖσθαι. Σημείωσαι δὲ καὶ πόθεν αἱ χρονικαὶ ἀριθμήσεις.

[*Καὶ τῆς τῶν δύο φωστήρων, οὓς τὰ Λόγια καλεῖ μεγάλους*. Δύο φωστῆρας τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην φησί· *μεγάλους* δὲ εἶπεν ἑπόμενος τῷ Δαυΐδ· *Λόγια* δὲ τοὺς ἐκείνου Ψαλμοὺς ὀνομάζει. *Περιοδικὴν δὲ ἀποκατάστασιν* τὴν ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτὸ φορὰν λέγει, ἣν ὁ ἥλιος μὲν κατ' ἐνιαυτὸν ποιεῖται τὸν ζωδιακὸν κύκλον περιϊών· ἡ δὲ σελήνη δι' ἡμερῶν τινων τὸν ἀπὸ συνόδου μέχρι τῆς παντελοῦς ταύτης μειώσεως. Σημείωσαι δὲ, ὡς καὶ αἱ χρονικαὶ ἀριθμήσεις ἐκ τούτων εἰσὶ, καὶ ἔτι ἐκ τῶν μηνῶν.]

Ἀφορίζουσι. Τελέως ὁρίζουσιν.

Ἐπέκεινα θεότητος. Τοῦτο καὶ ἐν τοῖς ἄνω παρέγραψα [36], ὅτι καὶ ἐν τοῖς πᾶσιν ὁ Θεὸς, καὶ οὐδὲν τῶν ἁπάντων. Ἐνταῦθα δὲ τὸ πλέον φησὶν, ὅτι καὶ ἔτι ὑπὲρ πάσας τὰς οὐσίας ἐστὶν, ὅπερ λέγει κατωτέρω, *ὅτι καὶ τῶν μὴ ὄντων ἐστὶ πληρωτικός*. Ὅρα δὲ πῶς λέγει *μήτε τῶν ἄνω φθανουσῶν αὐτῆς τὴν ὑπεροχὴν, μήτε τῶν κάτω*, ταύτην *διαβαινουσῶν*· τουτέστιν, οὔτε ἀρχὴν, οὔτε πέρας ἔχει τὸ θεῖον, τῶν οὐρανίων καὶ ὑπερτέρων δυνάμεων ταύτην μὴ καταλαβουσῶν, οὐχ ὅτι ἐστὶ μὲν, οὐ κατελήφθη δέ· μὴ οὕτω νοήσεις· ἀλλ' ὅτι αὐτὸ οὔτε ἐστί· τοῦτο γάρ ἐστιν *ἡ ἐν ἀγνωσίᾳ γνῶσις*. Ὑπέρτεροι γὰρ γενόμενοι, καὶ διὰ φιλοθεΐας ἑνωθέντες ταῖς ἄνω δυνάμεσι, γινώσκομεν ὅτι μετὰ πάντων τὴν θείαν ἀγνοοῦμεν φύσιν.

Καὶ φωτίζει. Τουτέστι τὰ χωροῦντα τὴν ὁλότητα αὐτοῦ πρὸς τὸ μέτρον ὃ χωροῦσι· διὸ καὶ μέτρον εἶναι λέγεται τῶν ὄντων· ἢ ὅτι τὴν ἀρχὴν καὶ τὸ πέρας ἁπάντων ἐπίσταται, ὡς μόνος δημιουργός· ἑαυτὸν γὰρ παρακατιὼν ἑρμηνεύει.

Καὶ τάξις. Τάξις διὰ τοῦτο λέγεται ὁ Θεὸς, ἢ ἐπειδὴ μετ' εὐταξίας [37] τὰ πάντα ἐδημιούργησεν· ἢ ὅτι πίστει παρὰ τῶν εἰς αὐτὸν φοιτώντων χωρεῖται [38], μήτε τῷ πληθυσμῷ τοὺς ἀσθενεστέρους καταβαπτίζων, μήτε τῇ συγκαταβάσει ἐπ' ἔλαττον παρὰ

A tanquam ex puncto seu centro voluntatis Dei, rotundam cœlorum fabricationem in circuitu subsistentem; circularis enim figura ex seipsa incipiens in seipsa terminatur; cœlestem vero essentiam neque crescere, neque minui ait, ut perfecte et sufficienter finem suum assecutam: ideoque immutabilem ipsam dixit, ex quo facta est, non perversam: *perfectum* autem est, quod neque crescit, neque minuitur. Hæc porro ὑποπερατώσεις non autem ἀποπερατώσεις vocavit, quia motus est circularis; improprie vero terminum habet, sed veluti terminum, motus qui ad idem (punctum) sicut ab aliquo principio ad aliquid veluti terminum v. g. orientem fertur. Nota, eum dicere cœlos sine sono et absque sensu moveri: **128** illud autem: B *Quarundam stellarum multiplex motus quo transferuntur*, de planetis dicit. Nota insuper istud, eum solos planetas moveri admittere. Adverte quoque unde temporis numerationes.

[*Duorum luminarium, quæ Eloquia vocant magna*. Duo luminaria solem, et lunam dicit: *Magna* vero vocat Davidem secutus. *Eloquia* Psalmos ipsius appellat. *Periodicam restitutionem in pristinum*, ab eodem in idem progressionem dicit, quam sol quotannis perficit, zodiaci circulum percurrens; luna vero intra aliquot dies a conjunctione sua usque ad totalem ipsius imminutionem. Nota vero temporis numerationes ex his, ac præterea ex mensibus sumi.]

Distinguunt, Gr. ἀφορίζουσι. Perfecte definiunt.

C *Divinitatis omnia superantis*. Hoc etiam supra adscripsi, nimirum Deum in omnibus esse, nihil esse omnium. Hic autem amplius dicit, nempe universas etiam essentias superare, quod inferius dicit: *posse etiam ea quæ non sunt implere*. Vide autem quomodo dicat: *ita ut nec superiores ad ejus præstantiam perveniant, nec inferiores* hanc *transeant*; id est, divinitatem neque principium, neque finem habere cum cœlestes et superiores virtutes hanc minime comprehendant, non quod sit quidem, sed nequeat comprehendi; non ita intelliges; sed quod ipsa non sit; hoc enim est *in ignoratione cognitio*. Superiores enim effecti, atque Dei amore superis virtutibus uniti, cognoscimus nos cum omnibus D divinam ignorare naturam.

Et illustrat. Id est ea quæ integritatem ipsius capiunt, secundum mensuram eorum; ideoque omnium quæ exsistunt mensura esse dicitur; et principium finemque omnium scire, ut solus creator; seipsum enim inferius exponit.

Et ordo. Deus propterea *ordo* dicitur, aut quia omnia cum bono ordine creavit, aut eo quod fide ab iis qui ad ipsum accedunt, capiatur, neque infirmiores demergens, neque condescensione ad inopiam a sanctis comprehensus; sed pro vasis mei

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[33] ἀποπερατώσεις. [34] ὑποστάντων. [35] ἢ αὐτάρκως. [36] ἐν τοῖς ἀνωτέρω προέγραψα. [37] ἐξουσίας. [38] τάξει παρὰ τῶν παρ' αὐτοῦ φωτιζομένων χωρεῖται.

capacitate, sic in me bonitatem scaturiendo producit.

Juxta multesimam resonantiam. Quemadmodum sol qui sensu percipitur omnia visibilia illustrat, ac ea, quæ ipsius lumen non participant, propter propriam infirmitatem non participant: ita etiam in Deo, omnes ab ipso sanctificantur **129** qui volunt. Recte autem divinus Dionysius ei quod dissentaneum erat in iis quæ de sole dicebantur, statim medicinam fecit: quoniam enim dixerat solem animæ expertem conspicuam esse bonitatis Dei imaginem, vocando creaturam creatoris imaginem, primo quidem mox adjunxit, *pro minima similitudine*, in sequenti autem capite, illud ipsum perfectius exponit. Quid porro sit πολλοστὸν ἀπήχημα *minima resonantia seu similitudo*, dicendum est: sicut igitur si quis alte vociferans et clamans aliquid dixerit, præsentes quidem, valentibus præditi auribus, vocem sermonemque audiunt; qui autem parum distant, quanto absunt, [tanto] debilius vocem audiunt; qui porro longiori remoti sunt spatio, minimam et obscurissimam soni partem capiunt, ut vocem quidem aliquam obscuram audiant, sed quod pronuntiatum est minime intelligant: unde colligere licet tantum esse solare lumen, si cum vero comparetur, ut intercapedo concipi nequeat.

Sed etiam ad generationem. Ne arbitreris solem esse auctorem generationis, aut vitæ, aut educationis, aut accretionis, aut perfectionis rei alicujus; sicut neque aliquod aliud elementum, etsi valde necessarium esset, veluti aqua; possumus siquidem consistere et absque sole et aqua, quamvis minus perfecte, attamen longo tempore: verum Deus sciens [omne] frigus esse omnino sterile, moderatum autem calorem ad generationem facere, atque stirpes et semina indigere caloris, sicut etiam corpora omnia quæ vita fruuntur seu sensili seu vegetativa; multa vero purgare, ita ut in candorem ferantur, sicut vestes et alia; renovare autem semina quæ refrixerunt, ejus rei gratia solem se ita habere fecit, ut dicta omnia creatoris opera præstet, cum non ex sua voluntate aut virtute potestatem acceperit. Dicit hoc perfecte S. Dionysius, tanquam seipsum amplius exponeret, inferius in fine capitis quinti, atque in fine sexti, intellige [igitur] secure, neque pervertaris.

Est mensura. Sol dicitur mensura et numerus tempestatum, propterea quod diem incipiat; dies autem revoluta efficit annum; ideo vocatus est mensura, veluti nostram metiens vitam; dicit enim: *Temporis nostri universi.*

Hoc enim est illud lumen. Nota solem, etiam cum figura careret, tres **130** dies qui ejus creationem præcesserunt illustrasse, atque lucem quæ prima producta fuit, die quarta in solem transformatam

A τῶν ἁγιωτέρων χωρούμενος, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἐμὸν ἀγγεῖον οὕτως ἐν ἐμοὶ πηγάζων τὴν ἀγαθότητα.

Κατὰ πολλοστὸν ἀπήχημα. Ὥσπερ ὁ αἰσθητὸς ἥλιος πάντα τὰ ὁρατὰ φωτίζει, καὶ τὰ μὴ μετέχοντα τοῦ φωτὸς αὐτοῦ δι' οἰκείαν ἀδράνειαν οὐ μετέχει· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, πάντες παρ' αὐτοῦ ἁγιάζονται ὅσοι βούλονται. Καλῶς δὲ τὸ ἀπεμφαῖνον τῶν ἐπὶ τῷ ἡλίῳ λεγομένων εὐθὺς ἐθεράπευσεν ὁ θεῖος Διονύσιος· ἐπειδὴ γὰρ ἐμφανῆ εἰκόνα τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τὸν ἥλιον εἶπε τὸν ἄψυχον, τὸ δημιούργημα τοῦ δημιουργοῦ καλέσας εἰκόνα, πρῶτον μὲν παραχρῆμα ἐπήγαγε *κατὰ πολλοστὸν ἀπήχημα*, ἐν δὲ τῷ ἑξῆς κεφαλαίῳ, τελεώτερον [αὐτὸ] σαφηνίζει. Τί δέ ἐστι *πολλοστὸν ἀπήχημα*, λεκτέον· ὥσπερ γὰρ εἴ τις μέγα βοήσας καὶ ἀνακράξας εἴποι τι, καὶ οἱ μὲν παρ-
B εστῶτες, [ἐὰν] ἐῤῥωμένοι τὰς ἀκοὰς [ὦσι], καὶ τῆς βοῆς καὶ τοῦ λεχθέντος ἀκούουσιν· οἱ δὲ βραχὺ ἀφεστῶτες, ὅσον ἀπέχουσι, [τοσοῦτον] ἀδρανέστερον τοῦ φθέγματος ἀκροῶνται· οἱ δὲ ἐπὶ μεῖζον διάστημα κεχωρισμένοι πολλοστόν τι μέρος καὶ ἀμυδρότατον τοῦ ἀπηχήματος λαμβάνουσιν, ὡς φωνῆς μὲν ἀσήμου τινὸς ἀκοῦσαι, μὴ νοῆσαι τὸ δὲ [39] ἐκφωνηθέν· τοσοῦτον ἔστιν ὑπολαβεῖν τὸ ἡλιακὸν φῶς τῷ ἀληθινῷ, ὡς καὶ ἀσύμβλητον εἶναι τὸ μέσον.

Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν γένεσιν. Μὴ νομίσῃς τὸν ἥλιον γενέσεως, ἢ ζωῆς, ἢ αὐξήσεως, ἢ τελειότητος αἴτιον εἶναι τῶν ὄντων τινός· ὥσπερ οὐδὲ ἄλλο τι στοιχεῖον [40], εἰ καὶ σφόδρα τύχοι τῶν ἀναγκαίων,
C οἷον τὸ ὕδωρ· δυνατὸν γὰρ ἡμᾶς διαγενέσθαι καὶ ἡλίου χωρὶς, καὶ ὕδατος, εἰ καὶ μὴ τελείως, ἀλλ' οὖν ἱκανὸν χρόνον· ἀλλ' εἰδὼς ὁ Θεὸς, ὅτι τὸ μὲν ψυχρὸν [ἅπαν] ἄγονον παντελῶς· τὸ δὲ μεμετρημένως θερμὸν γενεσιουργεῖ, καὶ ὅτι τὰ φυτὰ καὶ τὰ σπέρματα θερμότητος δεῖται, ὡς καὶ τὰ σώματα πάντα τὰ ζωὴν ἔχοντα εἴτε αἰσθητικὴν εἴτε φυτικήν· καθαίρονται δὲ πολλὰ, ὡς καὶ εἰς λευκότητα φέρεσθαι, ὡς ἐσθῆτες καὶ ἄλλα· ἀνανεοῖ δὲ καὶ τὰ ψυγέντα σπέρματα· τούτου χάριν τὸν ἥλιον οὕτως ἔχειν φύσεως ἐποίησεν, ἵνα τὰ εἰρημένα πάντα ποιῇ ἐκ τοῦ δημιουργοῦ, τὸ δύνασθαι λαβὼν οὐκ ἐκ προαιρέσεως ἰδίας ἢ δυνάμεως. Τοῦτο τελείως φησὶν ὁ ἅγιος [41] Διονύσιος, ἑαυτὸν ὥσπερ ἐπεξηγούμενος κατωτέρω
D ἐν τῷ τέλει τοῦ πέμπτου κεφαλαίου, καὶ ἐν τῷ τέλει τοῦ ἕκτου. Νόει [οὖν] ἀσφαλῶς, καὶ μὴ διαστρέφου.

Μέτρον ἐστί. Μέτρον διὰ τοῦτο λέγεται ὁ ἥλιος καὶ ἀριθμὸς ὡρῶν, ἐπειδὴ τῆς ἡμέρας ἄρχει· ἡ δὲ ἡμέρα ἀνακυκλουμένη τὸν χρόνον ποιεῖ· διὰ τοῦτο μέτρον ἐκλήθη, οἷα τὴν ἡμετέραν μετρῶν ζωήν· λέγει γὰρ *παντὸς τοῦ καθ' ἡμᾶς χρόνου.*

Αὐτὸ γάρ ἐστι τὸ φῶς. Σημείωσαι ὅτι ὁ ἥλιος καὶ τὰς τρεῖς ἡμέρας τὰς πρὸ τῆς αὐτοῦ ποιήσεως ἐφώτιζεν ἀσχημάτιστος ὤν· καὶ ὅτι τὸ πρωτόκτιστον φῶς τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ μετεσχηματίσθη εἰς ἥλιον·

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[39] νοῆσαι δὲ τό. [40] τῶν στοιχείων. [41] θεῖος.

A καὶ ὅτι ἡμερῶν τριάδα φησὶν, ὡς καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ Ἑξαημέρῳ σαφῶς φησιν· ἐκεῖνο δὲ μὴ παραδράμῃς, ὅτι τὰ προειρημένα οὐ περὶ τοῦ ἡλίου, ἀλλὰ περὶ τοῦ σχηματισθέντος εἰς ἥλιον πρωτοκτίστου φωτὸς ἐῤῥήθη.

Ὡς ἐναρχική. Τουτέστιν ἀρχὴ καὶ αἰτία τῆς πρὸς τὸ ὄντως ἑνώσεως ἢ ὁμοιώσεως.

Καὶ οὗ ἐφίεται πάντα. Ὅρα πῶς διαιρεῖ τὰ ὄντα πάντα, καὶ περὶ τὸν πάντων ὄντα βασιλέα, οὗ καὶ τὰ ὄντα ἐφίεται πάντα. Φησὶν οὖν πρῶτον νοερὰ, εἶτα λογικά. Νοερὰ οὖν εἰσι τὰ μὴ μεμιγμένα σώμασιν, οἷον αἱ ὑπερκόσμιοι δυνάμεις πᾶσαι· λογικὰ δὲ αἱ ἀνθρώπιναι ψυχαὶ, αἱ τὴν σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὸ σῶμα, καθώς ἐστιν ὁ αἰσθητὸς ἄνθρωπος· εἰ γὰρ ὁ ἔσω ἄνθρωπος μόνον ἐνεργεῖ, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, B τουτέστιν ἡ ψυχὴ, μὴ τὴν πᾶσαν ἔχουσα σχέσιν πρὸς σῶμα, τότε νοερὸς ὁ ἄνθρωπος, οὐ μὴν λογικῶς καλοῖτο ἂν, κατὰ τὸ πᾶν ζῶον τὸ ἐκ σώματος καὶ λογικῆς ψυχῆς συνεστώς. Γνωστικῶς δέ φησι τὰ νοερὰ καὶ λογικὰ ἐφίεσθαι τοῦ Θεοῦ, ὡς φύσει προσούσης αὐτοῖς τῆς ὀρέξεως ταύτης, τοῦ γνῶναι τὸν τῶν πάντων βασιλέα, καὶ μετέχειν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, διὰ τὸ εἶναι τὴν ψυχὴν γνωστικὴν καὶ λογικὴν, καλῶς λέγεται καὶ ἡ ἔφεσις τοῦ ἀγαθοῦ. Τὰ δὲ ἄλογα ζῶα κατ' αὐτὴν τὴν αἰσθητικὴν δύναμιν ζωῆς ἐφίεται· διὸ καὶ τοῦ ἀγαθοῦ· τὰ δὲ ἀναίσθητα, οἷον τὰ φυτὰ καὶ τὰ ἄψυχα καὶ ἄζωα, ἐφίεται μὲν φυσικῶς[42] τοῦ ἀγαθοῦ, οὐ μὴν ἵνα καὶ γνῷ αὐτὸ, ἀλλ' ἵνα μείνῃ, ὅπερ ἐστὶ μόνον τῇ φυσικῇ ἐφέσει συνεχόμενα παρὰ τοῦ ἀγαθοῦ C εἰς τὸ εἶναι αὐτά.

Πάντα ἀολλῆ ποιεῖ. Ἀολλῆ, συνηθροισμένα. Ὅτι ὁ ἥλιος λέγεται παρὰ τὸ ἀολλῆ ποιεῖν καὶ συνάγειν τὰ διεσκεδασμένα, καὶ ὅτι ἀναιρεῖ τὸ εἶναι Θεὸν τὸν ἥλιον, εἰ καὶ πολλὰ εἴπομεν[43] τῆς εὐχερῶς διαστρεφομένης δοκοῦντα ἐναντία εἶναι.

Κατὰ τὸν τῆς παλαιότητος. Κατὰ τὸν τῆς παλαιότητος λόγον, ἢ ὅτι Ἕλληνες ὑπῆρχον, θεῖος Διονύσιος καὶ ὁ θεῖος Τιμόθεος[44], ὡς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἁγίων ἀποστόλων δηλοῦται· ἢ τὸν μωρὸν [τὸν] τῶν Ἑλλήνων λόγον φησί· παλαιὸν γὰρ καὶ ἀρχαῖον [45] τὸν ἥλιον ἔλεγον, ὡς ἐν τῇ κωμῳδίᾳ εἴρηται.

Ἀνακαθαίρειν. Εἴρηται γάρ· *Προσέλθετε πρὸς αὐτὸν, καὶ φωτίσθητε· καὶ τὰ πρόσωπα ὑμῶν οὐ* D *μὴ καταισχυνθῇ*.

Ὅτι ἠγάπησαν πολύ. Τῷ γὰρ ἀγαπῶντι πολὺ καὶ [πολὺ] δοθήσεται· τῷ δὲ ἔλαττον[46], πρὸς τὸ μέτρον τῆς ἀγάπης· ὅπερ λέγει ἄνω, *ὅτι τάξις καὶ μέτρον ἡμῶν ἐστιν ὁ Θεός*.

§ VI. *Καὶ ὑπερκόσμιον*. Τὸ ὑπερκόσμιον εἰρῆσθαι νοῦν, ὡς τινων μὲν ὑπὲρ τοὺς πάντας κόσμους ὄντων νοῶν ἁγίων ἀνωτάτω, τάξεων ἀγγελικῶν, τινῶν δὲ

A fuisse; eumque ternionem dierum dicere, ut etiam magnus Basilius in Hexaemero aperte dicit; illud autem non prætermittas, nimirum ea quæ ante dicta sunt, non de sole, sed de prima creata luce, quæ in solem transfigurata est, dici.

Tanquam principium unitatis, Gr. ὡς ἐναρχική, id est principium et causa unitionis vel similitudinis, quæ revera talis est.

Quodque appetunt omnia. Vide quomodo res omnes dividat, et de rege omnium, quem res omnes expetunt. Dicit igitur primo νοερά ea quæ intelligunt, deinde λογικά illa quæ ratiocinatione utuntur. Νοερά igitur sunt, quæ non sunt corporibus permista, veluti mundo superiores virtutes omnes; λογικά vero sunt hominum animæ, quæ B affectu in corpus feruntur, sicut sensibus addictus homo; si enim interior homo, secundum Apostolum, tantum operatur, id est anima non omnem erga corpus affectum habens, tum νοερός seu intellectu solo constat homo; verumtamen vocaretur λογικῶς, sicut omne animal quod ex corpore et anima rationali constat. Ait autem νοερά et λογικά appetere cognitione Deum, tanquam a natura hunc appetitum habeant, regem omnium cognoscendi, atque bonitatem ejus participandi, eo quod sit anima cognitione et ratione prædita, recte dicitur et boni appetitus. Porro animalia ratione destituta sensili ista virtute vitam appetunt; ideoque etiam bonum; quæ autem sensu carent, ut stirpes, atque illa quæ anima et vita privantur, naturaliter quidem C bonum appetunt, non quidem ut ipsum cognoscant, sed ut persistant; quod est tantum naturali appetitu a bono in exsistentia sua conservantur.

Omnia ἀολλῆ facit. Ἀολλῆ seu *congregata*. Solem dicit ἥλιον vocari quia dispersa ἀολλῆ ποιεῖ, id est congregat et colligit; negatque solem esse Deum, etsi multa dixerimus quæ illi contraria videantur quæ facile detorquentur.

Juxta antiquitatis. Juxta antiquitatis sermonem, aut quod gentiles fuerunt divinus Dionysius et divinus Timotheus, sicut in Actis sanctorum apostolorum declaratur; aut stultum gentilem sermonem dicit. Παλαιόν enim et ἀρχαῖον stultum nominabant 131 solem, sicut in comœdia dicitur.

Repurgare. Dicitur enim: *Accedite ad eum, et* D *illuminamini; et facies vestræ non confundentur*[v].

Quia amaverunt multum. Multum enim amanti, multum etiam dabitur: huic autem minus, juxta mensuram charitatis, quod superius ait: *Deum esse ordinem et mensuram nostram*.

§ VI. *Et supermundanam*, Gr. καὶ ὑπερκόσμιον. Mentem dici ὑπερκόσμιον mundo superiorem, veluti essent supremæ quædam sanctæ mentes angelico-

[v] Psal. XXXIII, 6.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[42] ψυχικῶς. [43] εἶπε. [44] ἀμφότεροι ὅ τε θεῖος Διον., καὶ ὁ ἅγιος Τιμόθεος. [45] τὸν μωρὸν ἔλεγον, ἢ ὅτι καὶ αὐτὸν τὸν ἥλιον ἀρχαῖον ἐκάλουν, ὡς ἐν τῇ κωμῳδίᾳ. [46] ᾧ δὲ ἔλαττον.

rum ordinum supra mundos universos: aliquæ autem circa mundum essent, id est circa ministerium mundorum occuparentur, constitutæ in ipsorum administrationem, a quibusdamque mundi rectores dicerentur. Aliquæ vero mentes in mundo versarentur hominum atque angelorum, nationibus præfectorum, et præsidum civitatum, atque in ecclesiis et sanctis, sicut in Apocalypsi ait divinus Joannes, ac in cæteris mundi constitutionibus; et psalmorum cantor dicit: Castra metabitur angelus Domini; mundo superior est spiritualis, circa mundum animalis, in mundo carnalis. Aliter: Mundo est superior, qui theologiam dirigit; circa mundum est qui naturalem contemplationem; in mundo est qui virtutem in actione consistentem.

Omnia congregans. Cuncta simul faciens, et fovens ac augens, atque commutans.

Dirimit. Ignorantia enim a Deo dividit, sicut lumen magis colligit et convertit, ut supra dixit.

Opinationibus. Simulacrorum, et multitudinis deorum, quos habent.

Visa, Gr. φαντασίας. Φαντασίας imaginationes dicit, fabulosas circa sensilia, aut tanquam sensilia, cogitationes.

§ VII. *Et ut pulchrum.* Pulcher quidem dicitur Deus in Cantico canticorum: sic igitur etiam pulchritudo dicitur. David: *Speciosus forma præ filiis hominum* [x]. Pulchrum autem dicitur etiam illud quod pulchritudinem participat. Adverte quomodo in rebus dividatur pulchrum et pulchritudo, in participantes et eas quæ fiunt participes; in Deo autem non ita: pulchritudo enim dicitur, propter omnibus communicatam ab ipso pulchritudinem, et quod cuncta ad se vocet; pulchrum autem dicitur, ut semper exsistens et nunquam decrescens aut accrescens.

132 *Secundum se uniforme.* Deus est uniusmodi pulchrum, quoniam neque dividitur in habitus et diversitates pulchritudinis effectrices, neque ad alios quidem pulchrum possidet, ad alios non item; sed immutabiliter ipsum pulchrum sine principio et dissolutione, sine ulla affectione ac eodem modo semper est, et propterea dicitur ante habere in se pulchritudinem, veluti etiam ante creaturas exsistens fons et principium et causa pulchri: ideo quoque eximie habet *pulchrum;* etsi enim multa sunt pulchra, at ex ipso sunt pulchra, neque sicut ipse pulchra; quia ipse pulchrum est sine causa, ista vero pulchra sunt per causam et participationem; nam Deus uno modo pulchrum est quoniam ex ipso quæ post ipsum pulchra, ac pulchrum veluti in qualitate habent.

Ex hoc ipso pulchro. Illud: *Ecce omnia pulchra*

[x] Psa.. XLIV, 3.

A ἐπικοσμίων, τουτέστι τῶν ἐπὶ τῇ λειτουργίᾳ τῶν κόσμων, εἰς διοίκησιν αὐτῶν τεταγμένων, τῶν παρά τισι καὶ κοσμαγωγῶν λεγομένων. Τινῶν δὲ ἐγκοσμίων νοῶν ὄντων, ἀνθρώπων τε καὶ ἀγγέλων, ἐθναρχῶν τε καὶ πολιούχων· καὶ ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν ἁγίων, ὡς ἐν τῇ Ἀποκαλύψει φησὶν ὁ θεῖος Ἰωάννης, καὶ ἐπὶ τῶν ἑτέρων κοσμικῶν διατάξεων· καὶ ὁ ψαλμῳδὸς δέ φησι· Παρεμβαλεῖ ἄγγελος Κυρίου· ὑπερκόσμιός ἐστιν ὁ πνευματικός· περικόσμιος ὁ ψυχικός· ἐγκόσμιος ὁ σαρκικός [47]. Ἄλλως ὑπερκόσμιός ἐστιν ὁ καὶ τὴν θεολογίαν κατορθώσας· περικόσμιος ὁ τὴν φυσικὴν θεωρίαν· ἐγκόσμιος ὁ τὴν πρακτικὴν ἀρετήν.

B *Πάντα συνάγουσα.* Ὁμοῦ πάντα ποιοῦσα, καὶ θάλπουσα, καὶ αὔξουσα, καὶ μεταποιοῦσα.

Διαιρετική. Διαιρεῖ γὰρ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἡ ἄγνοια, ὡς μᾶλλον τὸ φῶς συνάγει, καὶ ἀολλῆ ποιεῖ, ὡς ἔφη ἄνω.

Δοξασμάτων. Τῶν εἰδώλων, καὶ τῆς αὐτῶν πολυθεΐας.

Φαντασίας. Φαντασίας φησὶ τὰς πλασματώδεις ἐννοίας περὶ αἰσθητά, ἢ ὡς αἰσθητά.

§ VII. *Καὶ ὡς καλόν.* Καλὸς μὲν εἴρηται ὁ Θεὸς καὶ ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ᾀσμάτων, ὥσπερ οὖν καὶ κάλλος λέγεται· καὶ ὁ Δαυίδ· *Ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων.* Λέγεται δὲ καλὸν καὶ C τὸ κάλλους μετέχον. Καὶ σημείωσαι, πῶς διαιρεῖται τὸ καλὸν καὶ τὸ κάλλος ἐπὶ τῶν ὄντων, εἰς μετέχοντα καὶ εἰς μετεχόμενα· ἐπὶ δὲ τοῦ Θεοῦ, οὐχ οὕτω [48]· κάλλος μὲν γὰρ λέγεται διὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ διαδεδομένην πᾶσι καλλονὴν, καὶ ὅτι πάντα πρὸς ἑαυτὸ καλεῖ· καλὸν δὲ, ὡς ἀεὶ ὂν καὶ μηδέποτε μειούμενον ἢ αὖξον.

Μεθ' ἑαυτοῦ μονοειδές. Μονοειδὲς καλόν ἐστιν ὁ Θεὸς, ἐπεὶ μήτε σκεδάννυται εἰς ἕξεις καὶ διαφορὰς καλλοποιοὺς, μήτε πρὸς ἐνίους μὲν τὸ καλὸν κέκτηται, πρὸς ἐνίους δὲ οὔ· ἀλλ' ἀτρέπτως αὐτὸ τὸ καλὸν ἀνάρχως καὶ ἀπολύτως, ἀνεπιτηδεύτως καὶ ὡσαύτως ἀεί ἐστι· καὶ διὰ τοῦτο προέχειν ἐν ἑαυτῷ λέγεται τὴν καλλονὴν, ὡς καὶ πρὸ τῶν δημιουργημάτων D πηγὴ, καὶ ἀρχὴ, καὶ αἴτιον ὢν τοῦ καλοῦ· ὅθεν καὶ ὑπεροχικῶς ἔχει τὸ *καλόν*· κἂν γὰρ πολλὰ καλὰ, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ εἰσι καλὰ, καὶ οὐδὲ κατ' αὐτὸν καλά· πόθεν ὅ γε ἀναιτίως καλὸν, αὐτὰ δὲ αἰτιατῶς καὶ κατὰ μετοχήν· ἑνοειδῶς γάρ ἐστι καλὸν ὁ Θεὸς, ἐπεὶ ἐξ αὐτοῦ τὰ μετ' αὐτὸν καλὰ, καὶ ὡς ἐν ποιότητι κεκτημένα τὸ καλόν.

Ἐκ τοῦ καλοῦ τούτου. Τὸ, *Ἰδοὺ πάντα καλὰ*

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[47] φυσικός. [48] ἐπὶ δὲ Θεοῦ διαίρεσιν οὐχ ἐπιδέχεται κάλλος.

λίαν, καὶ τὸ κατὰ τὸν Ζαχαρίαν, πᾶν εἴ τι καλὸν A αὐτοῦ ἐκεῖθεν ἐκ τοῦ ἀναιτίου καλοῦ γέγονε· διὰ γὰρ τὸ καλὸν αἱ τῶν στοιχείων γεγόνασιν ἀλληλουχίαι, ἃς ἐφαρμογάς φησι· καὶ αἱ τῶν ὄντων εὔτακτοι συνδέσεις διαρκοῦσι, λεγόμεναι φιλίαι καὶ κοινωνίαι πάντων ἐναρέτων λογικῶν, αἱ πρὸς Θεόν που διανοήσεις, ὡς ἡ τῶν πρωτοτόκων Ἐκκλησία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς· ἐπὶ δὲ τῶν ἀλόγων αἱ ἀγελαῖαι συνδιαγωγαί· ἐπὶ δὲ τῶν ἀψύχων αἱ πρὸς ἄλληλα ἑκτικαὶ [49-50] συμπάθειαι. Πάντα οὖν [51] ἥνωται τῷ καλῷ τῇ μεθέξει πρὸς τὸν [52] αἴτιον ἐπεστραμμένα.

Καὶ πέρας πάντων. Πέρας πάντων λέγεται ὁ Θεὸς, καὶ ὡς συνέχων πάντα, καὶ ὡς πάντων εἰς ἀσφάλειαν περιδεδραγμένος, καὶ ὡς αὐτοῦ γε ἕνεκα πάν- B των εἰς τὸ εἶναι παραχθέντων, καὶ ἑτέρου τινὸς εἰς τὸ τετελέσθαι [53] οὐ δεομένων· ὅθεν ὡς ἀρχὴ πάντων, ἅτε αἴτιος, λέγεται, οὕτω καὶ μέσον, ὡς τὴν εἰς τὸ συνεστάναι παράτασιν διδοὺς, καὶ τελευτὴ, ὡς ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ περατουμένων τῶν ὄντων, ἐφ' ὃν καὶ ἐπέστραπται, καθὸ καὶ τελικὸν αὐτόν φησιν, ὡς ἀρχὴν ὄντα καὶ τέλος, κατὰ τὸν θεῖον Ἰωάννην ἐν Ἀποκαλύψει, καὶ παραδειγματικὸν, ὡς πάντων τῶν ἐσομένων τοὺς προορισμοὺς ἐν ἑαυτῷ προειληφότα, καὶ πρὶν ἢ προαγαγεῖν, ὥς φησιν ὁ Ἀπόστολος, *οὓς καὶ προώρισε*, καὶ τὰ ἑξῆς· ταῦτα γὰρ ὁ ἅγιος Διονύσιος παραδείγματα ἐνόησε, τὸ προωρίσθαι ἐν ἑαυτῷ προγνωστικῶς τὰ ἐσόμενα, καὶ πρὶν παραχθῇ, τουτέστι πρὶν ἀφορισθῇ καὶ διακριθῇ διὰ τῆς περιεχούσης τὰ πάντα ἑνιαίας προγνώσεως τοῦ Θεοῦ. Ταῦτα εὑρήσεις C καὶ ἐν τῷ ἑξῆς πέμπτῳ κεφαλαίῳ. Σημείωσαι δὲ ὅτι ταὐτὸν εἶναί φησι τῷ ἀγαθῷ τὸ καλόν.

Ὅτι καὶ τὸ μὴ ὄν. Πῶς δύναται τὸ μὴ ὂν μετέχειν τοῦ ἀγαθοῦ; εἰ γὰρ μὴ ὑπεστιν αὐτὸ, οὔτε ἔφεσιν ἔχει, οὔτε μετοχήν πρός τι τῶν ὄντων. Λεκτέον οὖν ὅτι *τὸ μὴ ὂν* διαφόρως [54] νοεῖ ὁ θεῖος οὗτος ἀνήρ· ποτὲ μὲν γὰρ αὐτὸ τὸ θεῖον οὕτω καλεῖ, ὡς μηδὲν ὂν τῶν ὄντων· ποτὲ δὲ τὴν ὕλην· ἔστι δὲ ὅτε καὶ τὸ κακὸν οὕτω καλεῖ κατὰ διαφόρους ἐννοίας. Ἔστιν οὖν εἰπεῖν ὅτι ἡ ὕλη μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ, καθὸ μετεβλήθη εἰς εἶδος, καὶ ἀπηλλάγη τῆς πρώην ἀμορφίας· ἢ ὅτι τὸ κακὸν μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ, καθὸ προαιρέσει καλῇ καὶ αὐτὸ τὸ δοκοῦν θέλει κακὸν εἶναι [55], καὶ ὅτι ἀεὶ D βούλεται εἶναι τὸ κακόν· πᾶν δὲ τοῦ εἶναι ἐφιέμενον, τοῦ ἀγαθοῦ ἐφίεται. Ἄνω δὲ πρὸ [56] δύο φύλλων, τὸν Θεόν φησι καὶ ὑπὲρ τὰ ὄντα εἶναι· οὐκοῦν καλῶς ἂν εἴποι τις τὸν Θεὸν ὑπὲρ τὰ ὄντα εἶναι, καὶ τὸ μὴ ὂν μετέχειν τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς καὶ ὑπὲρ τὰ ὄντα ὄντος, καὶ μηδὲν ὄντος τῶν ὄντων. Σημείωσαι ἀναγκαῖον, πῶς φησι, τὸ μὴ ὂν εὑρίσκεται καλὸν καὶ ἀγαθὸν, ὅτε περὶ Θεοῦ λέγεται· ὁ γὰρ Θεὸς καὶ ὂν λέγεται, καὶ μὴ ὄν,

valde, et illud Zachariæ, omne, si aliquod pulchrum ipsius, illinc ex pulchro quod causa caret, prodiit; propter pulchrum enim, elementorum connexiones quas ἐφαρμογάς coaptationes vocat, fiunt, rerumque bene ordinatæ colligationes perdurant, quæ dicuntur amicitiæ et communiones universorum virtute præditorum rationalium, animi ad Deum erectiones, sicut Ecclesia primogenitorum in cœlo et in terra; in brutis autem gregales societates; in inanimis vero, mutua habitualis quædam naturarum affinitas: omnia igitur cum pulchro uniuntur, per participationem ad auctorem conversa.

Et finis omnium. Deus dicitur finis universorum, et tanquam omnia continens, atque veluti cuncta in securitate complectens, ac quasi ejus causa producta sint universa, neque alio aliquo ad perfectionem indiguerint; unde ut principium omnium sicut auctor dicitur, ita etiam medium dicitur veluti perdurationem in consistendo concedens, et finis, tanquam omnia in ipsius voluntate terminentur, in quem etiam convertuntur, quemadmodum ipsum etiam τελικόν finalem vocat, ut principium et finem; secundum divinum Joannem in Apocalypsi [y], et exemplarem, velut omnium futurorum prædefinitiones in seipso præcipientem, etiam priusquam produceret, sicut ait Apostolus, *quos et prædestinavit* [z], et quæ deinceps: hæc enim sanctus Dionysius exempla cogitavit, prædefiniisse in se ipso præcognitione futura etiam antequam producta fuerunt, id est priusquam **133** definirentur et distinguerentur per unicam omnia complectentem Dei prænotionem. Hæc etiam reperies in sequenti capite quinto. Nota autem, eum dicere pulchrum esse idem cum bono.

Quod etiam, id quod non est. Quomodo potest id quod non est bonum participare? si enim non subsistit, neque appetitum habet, neque cum aliquo communionem; dicendum itaque divinum hunc virum varie intelligere *id quod non est;* aliquando enim divinitatem ipsam ita vocat, ut quæ nulla sit rerum; quandoque vero materiam; solet etiam malum sic vocare secundum diversas notiones. Licet igitur dicere materiam boni participem esse quatenus mutatur in formam, et a priori formæ privatione liberatur; aut malum cum bono communicare, prout voluntate bona illud quod videtur vult esse malum, et quia malum vult semper esse; omne autem quod esse appetit, bonum appetit, supra vero ante folia duo, ait Deum etiam supra res esse: recte igitur dicat aliquis, Deum esse supra res, et id quod non est, boni particeps esse, cum sit supra ea quæ sunt, nihilque sit eorum quæ sunt. Nota necessario, quomodo dicat, id quod

[y] Cap. I, v, 8. [z] Rom. VIII, 30.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[49-50] δεκτικαί. [51] ταῦτα οὖν. [52] τό. [53] τελεῖσθαι. [54] ἀδιαφόρως. [55] καθὸ προαιρέσει τοῦ καλοῦ καὶ αὐτὸ τὸ κακὸν δοκοῦμεν εἶναι. [56] ὀλίγον δὲ ἄνω πρό.

non est, invenitur pulchrum et bonum, quando de Deo dicitur: Deus enim dicitur et quod est, et quod non est, cum nihil sit eorum quæ sunt, sed supra omnia modo ignoto attollitur; non est enim aliquid quod cognoscat secundum quod Deus sit nihil.

ὡς οὐδὲν ὢν τῶν ὄντων, ἀλλ' ὑπερῃρημένος ἀγνώστως τῶν ἁπάντων· οὐ γάρ ἐστί τι τὸ γινῶσκον κατὰ τί οὐδέν ἐστιν ὁ Θεός.

Substantiales essentiæ. Pulchre *substantiales*; exsistentiæ enim secundum Scripturas sunt essentiis superiores; nunc autem quoniam de creatis loquitur, merito dictioni ὑπάρξεις apposuit οὐσιώδεις. Unitiones vero dicuntur, non quod simul acervatim aliquid unum efficiant, sed quia Deus erat fons ipsorum et principium, atque ex ipso producta fuerunt entia omnia quæ illustrant, et subsistentia in persona, ita ut in distinctionibus subsistentiarum appareant. Identitates autem sunt virtutes intelligibilium, quæ sursum ducere atque cum Deo unire valent, ut etiam similitudines; quoniam ex ipso quoque sunt et ipsi adhærent. Diversitates autem quatenus diversitas deorsum ducit, et divisiva est, in subjectis et extremis divinæ voluntatis ad visibilia progressionibus multiplicatur. Dissimilitudines vero rursus, quoniam quod creatur aliud omnino fuerit a creatore in omnibus, neque simile. Porro communiones **134** sunt contrariorum elementorum temperationes; nam ex quatuor elementis corpora sunt omnia. Cohærentiæ autem sunt mundorum in eodem ordine collocatorum, visibilis et intelligibilis in descensu dispositiones, ex una materiæ substantia in firmis corporibus multiplicatæ, atque veluti catena se mutuo tenentes; ex his cogitationes, et quæ sequuntur. Non commistiones autem unitorum, sunt sicut in humani generis communitate, et cujusque hominis proprietate; communi enim essentiæ ratione omnes uniti sumus, uniuscujusque vero proprietate, minime commiscemur.

Αἱ οὐσιώδεις ὑπάρξεις. Καλῶς τὸ *οὐσιώδεις*· ὑπάρξεις καθ' ἑαυτὰς ἀνώτεραι τῶν οὐσιῶν εἰσι· νῦν δὲ ἐπειδὴ περὶ τῶν κτιστῶν φησιν, εἰκότως τῷ *ὑπάρξεις* προσέθηκε τὸ *οὐσιώδεις*. Ἑνώσεις δὲ λέγονται, οὐχ ὅτι συνέκειντο σωρηδὸν ἕν τι ἀποτελοῦντα, ἀλλ' ὅτι πηγὴ αὐτῶν καὶ ἀρχὴ ἦν ὁ Θεὸς, καὶ ἐξ αὐτοῦ παρήχθησαν ἐλλάμψαντα καὶ ὑποστάντα καθ' ὑπόβασιν[57] ἅπαντα τὰ ὄντα, ὡς καὶ εἰς διακρίσεις ὑποστάσεων φανῆναι. Ταὐτότητες δέ εἰσιν αἱ ἀναγωγοὶ καὶ ἑνωτικαὶ πρὸς Θεὸν δυνάμεις τῶν νοητῶν, ὡς καὶ ὁμοιότητες· ἐπειδὴ καὶ ἐξ αὐτοῦ εἰσι καὶ προσεχεῖς αὐτῷ. Ἑτερότητες δὲ καθὸ καταγωγὸς οὖσα ἡ ἑτερότης, καὶ μεριστὴ, ἐν ταῖς ὑποβεβηκυίαις καὶ ἐσχάταις προόδοις τοῦ θείου θελήματος εἰς ὁρατὰ ἐπληθύνθη. Ἀνομοιότητες δὲ πάλιν, ἐπειδὴ τὸ γινόμενον ἕτερον ἂν εἴη τοῦ δημιουργήσαντος κατὰ πάντα, καὶ οὐκ ἐμφερές. Κοινωνίαι δὲ τῶν ἐναντίων αἱ τῶν στοιχείων εἰσὶ κράσεις· ἐκ γὰρ τῶν τεσσάρων στοιχείων εἰσὶ τὰ σώματα πάντα. Ἀλληλουχίαι δὲ τῶν ὁμοστοίχων εἰσὶν αἱ τῶν κόσμων, τοῦ τε ὁρατοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ, καθ' ὑπόβασιν κατατάξεις, ἐκ μιᾶς οὐσίας τῆς ὕλης εἰς σώματα πληθυνθεῖσαι στερεωμάτων, καὶ οἱονεὶ σειρὰ, ἀλλήλων ἐχόμεναι· ἐκ τούτων νοήσεις καὶ τὰ ἑξῆς. Ἀσυμμιξίαι δὲ τῶν ἡνωμένων εἰσὶν, ὡς ἐπὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου[58] γένους κοινότητος, καὶ τῆς καθ' ἕκαστον ἄνθρωπον ἰδιότητος· τῷ μὲν γὰρ κοινῷ τῆς οὐσίας λόγῳ πάντες ἡνώμεθα, τῇ δὲ καθ' ἕκαστον ἰδιότητι, τὸ ἀσύμμικτον ἔχομεν.

Status omnes. Dicit tres esse stationes et motiones, quas etiam recenset, mentium, et animarum, et corporum; oportet itaque commode intelligere. Mentes igitur stant et moventur, sicut Isaias dicit et Ezechiel de seraphim et cherubim, quoniam ascendunt et descendunt, ut ait Moyses; nam indesinenter ad Deum converti, et hærere in contentione ad ipsum, etsi ablegentur et descendant ad inferiora, ut adjuvandis provideant, hoc ipsum est firmiter in Dei vicinia stare, atque ad liberalia moveri officia. Moventur autem etiam superiora cogitando, et stant dum ab inferioribus intelliguntur, ut intelligibiles, manentes in propria identitate; nam sunt sua præsidia et mansiones, atque in seipsis habitant, necnon ad seipsos convertuntur, neque dividi possunt in ea quæ a Dei cultu sunt aliena. Itaque imperfectiora omnia convertuntur ad excellentiora. Motus autem mentium et animarum in orbem circulumque feruntur, sicut etiam Ezechiel ait; quandoquidem ex se ipsis progrediuntur, atque in se revertuntur, etsi a se non abierunt. Et hæc

Αἱ στάσεις πᾶσαι. Στάσεις καὶ κινήσεις λέγει τρεῖς, ἃς καὶ καταλέγει, νοῶν καὶ ψυχῶν, καὶ σωμάτων· δεῖ τοίνυν προσφόρως νοεῖν. Οἱ μὲν οὖν νόες ἵστανται καὶ κινοῦνται, ὡς Ἡσαΐας φησὶ, καὶ Ἰεζεκιὴλ περὶ τῶν σεραφὶμ καὶ χερουβίμ· ἐπειδὴ αὐτοί εἰσιν οἱ ἀναβαίνοντες καὶ καταβαίνοντες, ὥς φησι Μωϋσῆς· τὸ μὲν γὰρ ἐπεστράφθαι ἀλήκτως ἐπὶ[59] τὸν Θεὸν, καὶ ἱδρῦσθαι ἐν τῇ πρὸς αὐτὸν ἀνατάσει, κἂν ἀποστέλλοιντο καὶ καταβαίνοιεν[60] ἐπὶ τὰ ὑποβεβηκότα, προνοίας χάριν τῶν ὠφεληθησομένων, τοῦτό ἐστι τὸ ἑστάναι βεβαίως ἐν τῇ πρὸς Θεὸν ἐγγίσει, καὶ κινεῖσθαι εἰς τὰς περὶ τοὺς εὐεργετουμένους διακονίας· κινοῦνται δὲ ἐν τῷ νοεῖν τὰ ὑπερβεβηκότα, καὶ ἑστᾶσιν ἐν τῷ νοεῖσθαι παρὰ τῶν καταδεεστέρων, ὡς νοητὰ, μένοντα ἐν τῇ οἰκείᾳ ταυτότητι· φρουραὶ γάρ εἰσιν ἑαυτῶν καὶ μοναί· καὶ εἰς ἑαυτὰ οἰκειοῦνται, καὶ ἐφ' ἑαυτὰ συνεστραμμένα, καὶ ἀσκέδαστα ἐπὶ τὰ ἀλλότρια τῆς θεοσεβείας. Καὶ γοῦν πάντα τὰ καταδεέστερα ἐπέστραπται ἐπὶ τὰ ὑπερβεβηκότα. Αἱ δὲ κινήσεις τῶν νοῶν καὶ ψυχῶν τροχοειδεῖς εἰσι καὶ κυκλικαὶ, ὡς καὶ Ἰεζεκιὴλ φησιν, ἐπείπερ ἐξ ἑαυτῶν προΐασι, καὶ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[57] ὑπόστασιν. [58] ἀνθρωπείου. [59] πρός. [60] ἀποστέλλωνται καὶ καταβαίνωσιν.

εἰς ἑαυτὰ ἐπαναστρέφουσιν ἀνεξόδευτα ἑαυτῶν. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων· στάσις δὲ καὶ κίνησις ἐπὶ τῶν σωμάτων νοηθήσεται, μενούσης μὲν τῆς ὕλης ἐν ὑποκειμένῳ· κινουμένης δὲ εἰς τὰς τῶν γινομένων [61] ἐξ αὐτῆς τροπὰς καὶ μεταλλαγὰς σωμάτων ἐμψύχων τε καὶ ἀψύχων.

Κυκλικῶς μέν. Σημείωσαι πῶς κινοῦνται τὰ οὐράνια κυκλικῶς, καὶ κατ' εὐθεῖαν καὶ ἑλικοειδῶς· καὶ πῶς νοεῖται ψυχῆς ἑλικοειδὴς κίνησις.

Οἱ θεῖοι νόες κινοῦνται [62]

ἢ κυκλικῶς, ἢ κατ' εὐθεῖαν, ἢ ἑλικοειδῶς.

Ψυχῆς δὲ κίνησις. Ἐπειδὴ καί, ὡς ἄνω προεγράψαμεν, νοερὰ μέν εἰσι τὰ νοοῦντα· νοητὰ δὲ τὰ νοούμενα· τροφὴ δὲ τῶν νοερῶν τὰ νοητά· εἰκότως οὖν ἐπὶ ψυχῆς νοερᾶς φησι δυνάμεις αὐτῆς, ὡς μόνον νοούσης τὰ ὑπερβεβηκότα· αὕτη γὰρ ὑπ' οὐδενὸς νοεῖται· καὶ πάντων τῶν νοητῶν ἐσχάτη ἐστί. Δυνάμεις δέ εἰσι ψυχῆς αἱ πρὸς τὰς αἰσθήσεις ἐπιτηδειότητες.

Ἑλικοειδῶς. Ὁρᾷς ἐντεῦθεν, πόση διαφορὰ ψυχῆς πρὸς τὰ νοητά· τὰ μὲν γὰρ νοερῶς καὶ ἑνιαίως, τουτέστι κατὰ ἀθρόαν ἐπιβολήν, νοεῖ τὰς ὑπερκειμένας θείας ἐλλάμψεις, κατὰ τὸ αὐτῶν μέτρον ἀποκαλυπτομένας· ἡ δὲ ψυχὴ λογικῶς καὶ διεξοδικῶς, τουτέστιν εἰς μερικὰ μεριζομένη, καὶ ἐκ μετοχῆς διδασκομένη· ὁ γὰρ νοῦς, εἰς λογισμοὺς κατιών, οἱονεὶ μερίζεται καὶ δέεται τοῦ διὰ πλειόνων παραδειγμάτων διεξοδεύοντος λόγου πρὸς παράστασιν τοῦ νοουμένου, τὸ ὑπεραναβεβηκός [63]. Συμμίκτως οὖν ἐνεργεῖ ἡ ψυχὴ καὶ μεταβατικῶς, ὅτε καὶ νοεῖ· τοῦτο γὰρ οἰκεῖον ψυχῆς, καὶ ὅτε ἔξωθεν ἐπὶ τὰ ὑψηλότερα χειραγωγεῖται· ἐκ γὰρ τῶν ἀλλοτρίων ἀναβαίνει.

Αἱ ψυχαὶ αἱ λογικαὶ κινοῦνται

ἢ κυκλικῶς, ἢ ἑλικοειδῶς, ἢ κατ' εὐθεῖαν.

Τούτων οὖν, καὶ τῶν αἰσθητῶν. Ὅρα, ὅτι καὶ τῶν αἰσθητῶν τρεῖς φησιν εἶναι τὰς κινήσεις· τὴν κυκλοειδῆ, καὶ τὴν ἑλικοειδῆ, καὶ τὴν κατ' εὐθεῖαν· προαγόμεθα δὲ ταύτας νοεῖν ἐκ τῶν περὶ ψυχῆς εἰρημένων· κυκλικὴν μὲν αὐτήν, ὅταν τὰ αἰσθητὰ αὐτὰ κατὰ τὰς οἰκείας δυνάμεις καὶ ποιότητας ἐνεργῇ· οἷον πῦρ θερμαῖνον, καὶ ὕδωρ ψῦχον, καὶ τὰ ἑξῆς ὁμοίως· ἑλικοειδῶς [64] δέ, ὅταν μεταβατικῶς ἐνεργῇ, οἷον ἐξ ὑδάτων ἰχθύες, καὶ πετεινά, καὶ ἡ ῥάβδος Μωϋσέως εἰς ὄφιν, καὶ τὰ τοιαῦτα· κατ' εὐθεῖαν δέ, ὅταν αὖθις εἰς τὰς οἰκείας ἀρχὰς ἀνατρέχῃ, οἷον ὅταν μετὰ διάλυσιν τῶν γινομένων πάλιν εἰς τὰ στοιχεῖα τὰ φθειρόμενα ἀναλύηται.

Καὶ κίνησιν. Κίνησιν ἄν τις προαχθείη νοῆσαι τῶν αἰσθητῶν τὴν ἀλλοίωσιν καὶ τὴν φθοράν· ἐξ οὗ γὰρ ἡ στάσις, τούτων σημαίνει τὴν γένεσιν, πρόδη-

A quidem ita se habent in incorporeis; status autem et motus in corporibus intelligetur, manente quidem in subjecto materia; mota vero in modos et mutationes corporum animatorum et inanimorum.

Circulariter quidem. Nota quomodo cœlestia in orbem moveantur, et recta et oblique : et quomodo intelligatur motus animæ obliquus.

Divinæ mentes moventur

Aut in orbem, aut recta, aut oblique.

135 *Animi autem motus.* Quandoquidem, sicut etiam supra scripsimus, νοερά sunt ea quæ intelligunt; νοητά vero quæ intelliguntur; alimentum autem B intelligentium sunt intelligibilia; merito in anima intelligente facultates ejus affert, utpote tantum excellentiora intelligentis; hæc enim a nullo intelligitur, omniumque intelligibilium est postrema. Facultates porro animæ sunt, aptitudines aptæ ad sensuum functiones.

Oblique. Hinc vides quanta sit differentia animæ ab intelligibilibus : hæc enim, intellectualiter et unite, hoc est celeri seu simplici mentis apprehensione, superiores divinas intelligunt illustrationes, quæ pro ipsorum captu revelantur : anima vero, ratiocinatione et discursu, id est in particularia divisa, atque ex communicatione addiscens intelligit. Mens enim, ad ratiocinationes descendens, C aliquo modo dividitur et pluribus exemplaribus seu speciebus indiget, ratione discurrente ut sublime et transcendens illud quod cogitatur repræsentet. Ergo anima commistim et transcursim operatur, etiam quando intellectualiter intelligit : hoc siquidem animæ proprium, quando extra se ad sublimia elevatur : ex alienis enim ascendit.

Animæ rationales moventur

Aut in orbem, aut oblique, aut recta.

Horum igitur, uti et sensilium. Adverte, quod etiam dicat tres esse sensilium motiones, circularem, obliquam et rectam : persuademur autem ex iis quæ de anima dicta sunt, intelligere, circularem quidem eam, quando sensilia secundum proprias virtutes et D qualitates operantur, ut ignis calefaciens, et aqua refrigerans, aliaque similiter; oblique autem, quando transcurrendo operantur, ut pisces ex aquis, et volucres, atque virga Moysis in serpentem, ac similia; recta vero, quando rursus ad propria redit principia, ut quum quæ corrumpuntur, post dissolutionem suæ naturæ, iterum in elementa resolvuntur.

Ac motum. Motum crediderit quis esse sensilium alterationem et corruptionem : ex quo enim status significat horum generationem manifestum est

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[61] γινομένας. [62] Ἡ τῶν θείων νοῶν κίνησις. [63] ὑποβεβηκός. [64] ἑλικοειδῆ.

quod motus contrarium ostendat : nota igitur ea, quæ alterantur et corrumpuntur, ex ipso, et in ipso, ac in ipsum respicere.

136 *Propter quod status omnis.* Propter quod est bonum et pulchrum.

Omne unum, et multitudo. Quomodo intelligetur omne unum et multitudo? Suppone mundum universum magnam esse arborem, quæ in suis animatis partibus veluti stirpibus et caudicibus, ac in partium partibus veluti ramis, ramusculis et foliis aliquo modo vivat (si enim unumquodque horum tanquam in se perfectum animal reputaris, quod unitionem ac ordinem, secundum quem arbor ipsa in se et cum suis partibus vivit, in toto servet; ita vivunt, quæ intelligunt intellectualiter et rationabiliter sive cum ratiocinatione, bruta vero sensiliter, inanima autem et spiritus expertia, naturaliter ac habitualiter), atque in se vivens, sicut dixi unumquodque vivere, et cum toto partes universalium, cognosces totius in uno compagem et convictum, itemque in multitudine , singulis apta propriaque vita viventibus, ut diximus. Iterumque si ex uno et solo Deo sunt omnia, merito etiam unum dicuntur propter colligationem et compagem, atque multa propter variam singulorum speciem.

Definitionem, Gr. οἱ ὅροι. Ὅροι seu definitiones sunt sermones qui singularum rerum naturam explicant, atque genus et differentiam et speciem declarant.

Principium exemplare. Exemplaris causa seu principium est illud, cujus intuitu aliquid (ei simile) fit. Hoc autem est aut idea quæ est intellectio perfecta, æterna æterni Dei, aut exemplar æternum inexsistens naturæ, cujus respectu res sunt; incorporeæ etenim sunt ideæ et exemplaria, finalis autem causa seu principium est cujus gratia aliquid perficitur, vel finalis causa est quæ ab effectu separari nequit, aut ex qua exsistente aliquid fit, ut universorum materia. Deus vero hanc etiam produxit; efficiens autem causa est quæ ab effectu separata est, ut Deus et omnis a quo aliquid fit.

Et omnia quæ non sunt. Quomodo quæ non sunt sint in bono, ita intellige : nimirum quia privationes sunt in ipso superessentiales; neque enim privationem dixerim esse substantiam, velut sine principio, incorruptibilis, immortalis et quæ ejusmodi; neque enim Deus est idem cum illis, quandoquidem ante ea exsistat; ex ipso enim cognitum est quid hæc sunt; equidem neque quid non sit Deus **137** noscimus, vel quomodo ineffabilis, et incomprehensibilis; non enim hæc sunt ejus principium, sed ex ipso : ipse igitur etiam ipsius nihil est auctor, cum sint omnia illo posteriora, secundum exsistendi et non exsistendi causam : nam

A λον ὡς ἡ κίνησις τὸ ἐναντίον ἐμφαίνει· σημείωσαι οὖν, ὅτι καὶ [65] τὰ ἀλλοιούμενα, καὶ τὰ φθειρόμενα, ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ὁρᾷ.

Δι' ὃ πᾶσα στάσις. Δι' ὃ ἀγαθὸν καὶ καλὸν δηλονότι.

Πᾶν ἓν καὶ πλῆθος. Πῶς νοηθήσεται τὸ πᾶν ἓν καὶ πλῆθος; ὑπόθου τὸν πάντα κόσμον φυτὸν μέγα, καθ' ὅλα τὰ μέρη αὐτοῦ τὰ ἔμψυχα ζῶν τρόπον τινά, οἷον πρέμνα καὶ στελέχη, καὶ τῶν μερῶν τὰ μέρη, οἷον κλάδους, ἀκρέμονάς τε καὶ φύλλα (εἰ γάρ μοι τούτων ἕκαστον οἷον αὐτοτελὲς ζῶον ὑπολάβοις, τηροῦν δὲ τὴν ἐν τῷ ὅλῳ ἕνωσίν τε καὶ τάξιν, καθ' ἣν αὐτό τε τὸ δένδρον ζῇ καθ' ἑαυτὸ, καὶ μετὰ τῶν αὐτοῦ μερῶν· ὡς ἔστι ζῆν, τὰ μὲν νοερὰ νοερῶς τε καὶ
B λογικῶς, τὰ δὲ ἄλογα αἰσθητικῶς, τὰ δὲ ἄψυχα καὶ ἄπνοα φυτικῶς τε καὶ ἑκτικῶς), καὶ ζῶν καθ' ἑαυτὸ, ὡς ἔφην ἕκαστον ζῆν καὶ μετὰ τοῦ ὅλου κινητικῶς τὰ μέρη μετὰ τῶν καθολικῶν, γνώσῃ τοῦ παντὸς τὴν εἰς τὸ ἓν συμφυΐαν τε καὶ σύζησιν, καὶ τὴν εἰς τὸ πλῆθος, ὡς ἑκάστου προσφόρως τε καὶ ἰδίως ζῶντος, ὡς ἔφημεν. Καὶ πάλιν εἰ ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου Θεοῦ τὰ πάντα, εἰκότως καὶ ἓν λέγονται διὰ τὴν σύνδεσιν καὶ ἁρμονίαν, καὶ πλῆθος διὰ τὴν πολυείδειαν τῶν καθ' ἕκαστον.

Οἱ ὅροι. Ὅροι εἰσὶν οἱ ἑρμηνευτικοὶ λόγοι τῆς οὐσίας ἑκάστου τῶν πραγμάτων, καὶ τοῦ γένους, καὶ τῆς διαφορᾶς, καὶ τὸ τί ἐστι δηλοῦντες.

C *Ἀρχὴ παραδειγματική.* Παραδειγματικὸν αἴτιον, ἤτοι ἀρχή ἐστι τοῦ πρὸς ὃ γίνεται τὸ γινόμενον· τοῦτο δέ ἐστιν ἡ ἰδέα, ἥτις ἐστὶ νόησις αὐτοτελής, ἀΐδιος τοῦ ἀϊδίου Θεοῦ· ἡ παράδειγμα αἰώνιον ἐνεστὼς τῇ φύσει, πρὸς ὃ γίνεται τὰ γινόμενα· ἀσώματοι γὰρ αἱ ἰδέαι καὶ τὰ παραδείγματα· τελικὸν δὲ αἴτιον, ἤτοι ἀρχή ἐστιν, τὸ οὗ ἕνεκα τὸ γινόμενον τελειοῦται· ἢ τελικὸν αἴτιόν ἐστιν, ὃ ἀχώριστόν ἐστι τοῦ ἀποτελέσματος· ἢ ἐξ οὗ ἐνυπάρχοντος γίνεται τὸ γινόμενον, ὡς ἡ τῶν ὅλων ὕλη· ὁ δὲ Θεὸς καὶ ταύτην παρήγαγε· ποιητικὸν δὲ αἴτιόν ἐστι τὸ κεχωρισμένον τοῦ ἀποτελέσματος, ὡς ὁ Θεὸς, καὶ πᾶς ὑφ' οὗ γίνεται τὸ γινόμενον.

Καὶ πάντα τὰ οὐκ ὄντα. Πῶς τὰ μὴ ὄντα ἐν τῷ ἀγαθῷ, οὕτω νόησον· ἐπειδὴ αἱ στερήσεις ἐν αὐτῷ
D εἰσιν ὑπερουσίως· οὔτε γὰρ ἂν εἴποιμι οὐσίαν τὴν στέρησιν, οἷον ἄναρχος, ἄφθαρτος, ἀθάνατος, καὶ ὅσα τοιαῦτά ἐστι· καὶ γὰρ οὐκ ἔστι ταῦτα ὁ Θεὸς, ἐπεὶ καὶ πρὸ τούτων ἐστίν· ἐξ αὐτοῦ γὰρ ἐγνώσθη, τί ἐστι ταῦτα· καὶ γοῦν οὐδὲ τί οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς γινώσκομεν· ἢ πῶς ἄῤῥητος καὶ ἀκατάληπτος· οὐ γὰρ ταῦτα ἀρχὴ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ· αὐτὸς οὖν καὶ τοῦ μηδενὸς αἴτιος πάντων αὐτοῦ ὑστέρων ὄντων, κατὰ τὴν τοῦ εἶναι καὶ μὴ εἶναι αἰτίαν· καὶ γὰρ αὐτὸ τὸ μηδὲν στέρησίς ἐστιν· ἔχει γὰρ τὸ εἶναι διὰ τὸ μηδὲν εἶναι τῶν ὄντων· καὶ μὴ ὤν ἐστι διὰ τὸ εἶναι καὶ ὑπερ-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[65] ὡς καί.

εἶναι, πάντα ὤν, ὡς ποιητής, καὶ μηδὲν ὤν, ὡς ὑπερβεβηκώς· μᾶλλον δὲ καὶ ὑπεραναβεβηκὼς καὶ ὑπερούσιος ὤν. Ἀνάγνωθι καὶ ἐν τῷ προτέρῳ φύλλῳ τὴν ἐμὴν παραγραφὴν περὶ τοῦ μὴ ὄντος.

A ipsum nihil, est privatio : habet enim esse, nihil eorum quæ sunt exsistendo, et nihil est cum tamen sit exsistendo et supra exsistendo, exsistens omnia ut creator, et nihil exsistens ut transcendens; imo potius supertranscendens et superessentialis exsistens. Lege etiam in priori folio meam de non ente observationem.

Καὶ τὰ ἥττω τῶν κρειττόνων. Παρέγραψα καὶ ἄνω τὸ ὅμοιον ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ, ὅτι ἀεὶ τὰ ὑποβεβηκότα ἐπέστραπται πρὸς τὰ ὑπερκείμενα, ὡς ὑπ' ἐκείνων περιεχόμενα καὶ προνοούμενα· κοινωνικῶς δὲ τὰ ὁμόστοιχα τῶν ὁμοταγῶν, καὶ ἁπλῶς πάντα ἀλλήλων καὶ αὐτῶν[66] ἐρᾷ. [Ἀλλὰ] καὶ ὁ Θεὸς πάντων ἐρᾷ, ἵνα τὰ πάντα ἀγαθὰ ποιήσῃ.

Αὐτὸς γὰρ ὁ ἀγαθοεργός. Θαυμαστῶς λέγει, ὅτι ἀγαθὸς ἔρως, ἐν τῷ ἀγαθῷ προϋπάρχων, οὐκ ἔμεινεν ἄγονος, ἀλλ' ἔτεκεν ἡμῖν τὸν ἀγαθὸν ἔρωτα, δι' ὃν τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἐφιέμεθα· πρακτικὸν γὰρ καὶ γεννητικὸν τὸ Θεῖον κατὰ τὸ εἰρημένον· *Ὁ Πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι.* Σημείωσαι δὲ ἐντεῦθεν κίνησιν θείαν· ὁ γὰρ ἀγαθοεργὸς ἔρως ἐκίνησε τὸ θεῖον εἰς πρόνοιαν, εἰς σύστασιν ἡμῶν, ἵνα καὶ πρακτικὸν ᾖ κινούμενον, καὶ μὴ μείνῃ ἄγονον· ἐκ τούτου νοήσεις καὶ τὸ, *μονάδος μὲν κινηθείσης*, καὶ τὰ ἑξῆς εἰρημένα τῷ θεολόγῳ Γρηγορίῳ ἐν τῷ πρώτῳ περὶ Υἱοῦ.

Γεννητικὴν ὑπερβολήν. Τουτέστι τὴν κτίσιν παρήγαγεν, ὥστε περὶ αὐτὴν τὰ τῆς ἀγαπητῆς ἐπιδείκνυσθαι κινήσεως.

§ XI. *Καὶ μή τις ἡμᾶς οἰέσθω.* Σημείωσαι ὅτι οὐ δεῖ τὰ ἀπεμφαίνοντα ὀνόματα λέγειν [περὶ Θεοῦ], εἰ μή γε καὶ ἐν θείᾳ ἐμφέροιντο Γραφῇ, ὡς καὶ νῦν περὶ ἔρωτός φησι· καὶ ὅτι οὐ χρὴ προσέχειν λέξεσιν, ἀλλὰ τῇ δυνάμει τοῦ σκοποῦ· θείως γὰρ αὐτὰ διέξεισι.

Δι' ἑτέρων ὁμοδυνάμων. Ὅτι καὶ διὰ τῶν ἰσοδυνάμων οὐ κωλυόμεθα ἐκφωνεῖν τὰς λέξεις. [Σημείωσαι ὡς μητρίδα καὶ πατρίδα ταὐτό φησι.]

Δέον εἰδέναι. Διὰ τί συλλαβαῖς καὶ λέξεσι χρώμεθα· σκόπει τὴν ἀνάγνωσιν· ὃ θέλει εἰπεῖν, τοῦτό ἐστιν· ἡνίκα τὸν προφορικὸν λόγον κινοῦμεν, τοῦτον περί τινος τῶν αἰσθητῶν, τότε λέξεων, καὶ συλλαβῶν, καὶ στοιχείων καὶ γραφῶν δεόμεθα πρὸς δήλωσιν τοῦ λαλουμένου· εἰ δὲ ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ψυχὴ πρὸς τὰ νοητὰ κινεῖται διὰ τῶν ὀρθῶν ἐνεργειῶν, περιτταὶ μετὰ τῶν αἰσθητῶν αἱ αἰσθήσεις· ὑψηλὰ γὰρ φαντάζεται· ὅταν δὲ θεοειδὴς γένηται, προκόπτουσα ταῖς κατὰ μικρὸν ἀνατάσεσι, καὶ δι' ἑνώσεως ἀγνώστου πρὸς τὸ ἀπρόσιτον φῶς τὰς ἐπιβολὰς ἔχῃ, τότε καὶ αἱ νοηταὶ[67] ἐνέργειαι περιτταί εἰσιν, ὡς καὶ αἱ αἰσθήσεις, ἐπειδὴ τὰ ὑψηλότερα τούτων ἡ ψυχὴ διανοεῖται, λοιπὸν ἡνωμένη Θεῷ· ὅταν δὲ ὁμοῦ χαμαίζηλα φαντασθῇ, καὶ περί τινος τῶν αἰσθητῶν σπεύσῃ κινηθῆναι, τότε τοὺς σαφεστέρους λόγους καὶ τὰ τρανότερα τῶν ὁρατῶν[68] χρὴ ἐπιζητεῖν.

Et inferiora superiora. Adnotavi quoque supra in primo capite aliquid simile, nimirum inferiora semper converti ad superiora, ut quæ ab illis contineantur et conserventur; communiter autem paria amant paria, et absolute omnia invicem et seipsa; ipseque Deus amat universa, ut omnia efficiat bona.

Ipse enim bonifex. Mirabiliter dicit, bonum amorem, in bono præexsistentem, non mansisse infæ-B cundum, sed bonum peperisse amorem, per quem pulchrum et bonum appetimus; divina enim natura operatur et generat, juxta illud Scripturæ : *Pater meus usque modo operatur, et ego operor*[a]. Nota ex hoc loco divinam motionem, nam amor boni causa movit divinitatem ad providentiam, ad nostri creationem, ut etiam operaretur qui movebatur, nec remaneret sterilis; ex hoc intelliges etiam illud, *monade quidem mota;* et quæ deinceps dicuntur a divino Gregorio in primo de Filio.

Generandi excellentiam. Id est, creaturam produxit, ut circa ipsam amabilis motionis officia præstaret.

§ XI. *Neque vero nos quisquam putet.* Nota dissentanea nomina non esse pronuntianda [de Deo], C nisi in Scriptura reperiantur, sicut etiam modo de amore dicit, neque dictiones attendendum, sed finem institutionis earum; divine enim ipsa exponit.

Per alia æquivalentia. Nos minime prohiberi quominus dictiones aliquas per alias idem significantes proferamus. [Nota quod μητρίδα et πατρίδα idem dicit.]

Scire oportet. Cur syllabis et dictionibus utamur; considera lectionem. Quod autem vult dicere, id est : quando sermonem pronuntiamus, movemus eum de sensili aliquo, **138** tum dictionibus et syllabis et elementis et scriptura indigemus ad ejus quod dicitur declarationem; si vero anima a se ipsa ad in-D telligibilia movetur in rectis operationibus, superflui sunt cum sensilibus sensus; sublimia enim imaginatur : quando autem Dei similis effecta fuerit elevationibus paulatim proficiens, atque per ignotam unitionem intellectiones suas in inaccesso lumine habuerit; tum etiam intelligibiles operationes sunt superfluæ, sicut et sensus, quoniam his sublimiora cogitat anima, deinceps Deo unita; quando autem humi repentia seu terrestria imaginatur, et in sensili aliquo moveri studet, tunc clariores sermones et visibilium maxime perspicua quærere oportet.

[a] Joan. v, 17.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[66] ἑαυτῶν. [67] νοεραί. [68] νοητῶν.

Sicut etiam intelligendi facultates. Adverte aliud esse mentem et aliud animam. Intelligentes facultates dicit intellectiones quæ sunt inferiores, et mentis divisio; quando igitur anima voluerit Deum intueri, et pro viribus ipsi uniri, oculum quidem suum, id est mentem ipsam, debet a particularibus avertere, et ad generaliora transmittere. Particularia vero sunt intellectiones, sicut diximus: tum mens tota effecta atque introrsum conversa, postremo unitas et simplicitas effecta, divinis poterit intendere radiis, per laudabilem ignorationem, non per ignorantiam quæ ex rerum imperitia oritur, sed per eam quæ cognoscit se Dei incomprehensibilia ignorare; cognoscet autem divino fruens splendore non per sensiles oculos, nec enim his apprehenditur, sed ea mentis constitutione quæ oculis caret.

Perspicacissimæ sensuum. Explicat quæ sunt clarissimæ sensuum transportationes; aitque ipsas esse planissima verba et visibilium apertissima.

Recte poterunt. Videlicet sensus.

§ XII. *Atqui visum est quibusdam.* Quod charitas significat amorem, et nomen amoris esse divinius.

Audiant. Nota, tum temporis quoque fuisse qui nomina reprehendebant, quos ex divina Scriptura reprimit.

Divus Ignatius. Aliqui etiam ex hoc loco arbitrantur opportune præsentem librum arguere, tanquam non esset divini Dionysii, quia dicunt Ignatium esse ipso posteriorem; quomodo vero potest aliquis posteriorum meminisse? Fictio autem est
139 et hoc quod illis probatur; nam sanctus Paulus, qui Dionysium illustravit, seu baptizavit, posterior fuit tempore sancto Petro, post quem Ignatius creatur episcopus Antiochiæ, Petro Romam profecto; supervixit vero sanctus Paulus multo tempore, qui Dionysium baptizavit, Dionysiusque post ipsum vixit. Porro Joannes evangelista sub Domitiano exsulat in *Patmo*, cui rescribit Dionysius; Ignatius vero ante Domitianum patitur, ita ut antiquior sit Dionysio.

Amor meus. Quærendum quomodo Ignatio cum Onesimo qui fuit post Timotheum disputante, et Romanis scribente, *amor meus crucifixus est*, Dionysius nunc Timotheo scribens hujus meminit, veluti Ignatius antea scripsisset; et ne forte ab aliquo litteratorum extrinsecus appositum, ad perfectiorem eorum quæ de divino amore a sancto Dionysio dicta fuerunt confirmationem, postea per ignorantiam internis insertum sit, quod in multis sæpe accidisse novimus; siquidem etiam sine hac parte corpus orationis integrum constituitur; aut fortassis quia familiare ipsi erat effatum, sicut etiam ab eodem sæpe dicebatur et scribebatur θεο-

A *Ὥσπερ καὶ αἱ νοεραὶ δυνάμεις.* Σημείωσαι ὅτι ἕτερον νοῦς καὶ ἕτερον ψυχή. Νοερὰς [ἐνεργείας καὶ] δυνάμεις φησὶ τὰς νοήσεις, αἵτινες κατώτεραί εἰσι, καὶ σχεδασμὸς τοῦ νοῦ. Ὅταν οὖν ἡ ψυχὴ βούληται πρὸς Θεὸν ἀνανεῦσαι, καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἑνωθῆναι αὐτῷ, τὸ μὲν ὄμμα αὐτῆς, τουτέστι τὸν νοῦν αὐτὸν ἀποστρέψαι ὀφείλει τῶν μερικῶν, καὶ ἐπὶ τὰ καθολικώτερα ἀναπηδῆσαι· μερικὰ δέ εἰσιν αἱ νοήσεις, ὡς ἔφημεν· τότε γὰρ νοῦς ὅλη γενομένη, καὶ εἰς τὸ ἔσω στραφεῖσα, ἑνὰς λοιπὸν καὶ ἁπλότης γενομένη, ἐπιλαβεῖν δυνήσεται ταῖς θείαις ἀκτῖσι· διὰ τῆς ἐπαινετῆς ἀγνωσίας, οὐ τῆς ἐξ ἀμαθείας ἀγνοίας, ἀλλὰ τῆς γινωσκούσης ὅτι ἀγνοεῖ τὰ περὶ Θεοῦ ἀκατάληπτα· γνώσεται δὲ ἀπολαύουσα τῶν θείων μαρμαρυγῶν οὐ διὰ τῶν αἰσθητῶν ὀμμάτων· οὐ γὰρ καταλαμβάνεται
B τούτοις· ἀλλὰ ταῖς ἀνομμάτοις τοῦ νοῦ καταστάσεσιν [69].

Ἐπιδηλότεραι τῶν αἰσθήσεων. Ἐξηγεῖται, τί εἰσιν αἱ ἐπιδηλότεραι τῶν αἰσθήσεων διαπορθμεύσεις· καί φησιν αὐτὰς τοὺς σαφεστέρους λόγους καὶ τὰ τρανέστερα τῶν ὁρατῶν.

Καλῶς δυνήσονται. Αἱ αἰσθήσεις δηλονότι.

§ XII. *Καίτοι ἔδοξέ τισιν.* Ὅτι καὶ ἡ ἀγάπη ἔρωτα δηλοῖ· καὶ ὅτι θειότερον ὄνομα τοῦ ἔρωτος.

Ἀκουέτωσαν. Σημείωσαι ὅτι καὶ τότε ἦσάν τινες ἐπιλαμβανόμενοι ὀνομάτων, οὓς ἐπιστομίζει ἐκ τῆς θείας Γραφῆς.

Ὁ θεῖος Ἰγνάτιος. Καὶ ἐκ τούτου τινὲς οἴονται διαβάλλειν εὐκαίρως τὸ παρὸν σύνταγμα, ὡς μὴ ὂν τοῦ θείου Διονυσίου, ἐπειδὴ Ἰγνάτιον λέγουσι μετα-
C γενέστερον αὐτοῦ εἶναι· πῶς δὲ δύναταί τις τῶν μεταγενεστέρων μεμνῆσθαι; Πλάσμα δὲ καὶ τοῦτο δοκοῦν αὐτοῖς· ὁ γὰρ ἅγιος Παῦλος, ὁ φωτίσας Διονύσιον, μεταγενέστερος ἦν τῷ χρόνῳ τοῦ ἁγίου Πέτρου, μεθ' ὃν ὁ Ἰγνάτιος ἐπίσκοπος γίνεται Ἀντιοχείας, μετατεθέντος Πέτρου ἐν Ῥώμῃ· ἐπέζησε δὲ ὁ ἅγιος Παῦλος χρόνον πολὺν, [ὁ] φωτίσας Διονύσιον, καὶ Διονύσιος μετ' αὐτὸν ἔζησεν· ὁ δὲ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἐπὶ Δομετιανοῦ ἐξορίζεται εἰς *Πάτμον*· ᾧ ἀντιγράφει Διονύσιος· Ἰγνάτιος δὲ πρὸ Δομετιανοῦ μαρτυρεῖ· ὥστε προγενέστερος Διονυσίου.

Ὁ ἐμὸς ἔρως. Ζητητέον πῶς ἐπὶ Ὀνησίμου τοῦ μετὰ Τιμόθεον Ἰγνατίου διαλεγομένου, καὶ γράφοντος Ῥωμαίοις τὸ, *ἐμὸς ἔρως ἐσταύρωται*, Διονύσιος
D νῦν Τιμοθέῳ γράφων τούτου μέμνηται, ὡς Ἰγνατίου ἤδη γράψαντος· καὶ μήποτε παρά τινος τῶν φιλολόγων ἔξω παρατεθὲν, πρὸς πλείονα σύστασιν τῶν περὶ θείου ἔρωτος τῷ ἁγίῳ Διονυσίῳ εἰρημένων, ὕστερον κατὰ ἄγνοιαν ἔσω παρενετέθη, ὅπερ ἐν πολλοῖς πολλάκις γενόμενον ἔγνωμεν· καὶ γὰρ δίχα τούτου ἵσταται ἀπαραλείπτως τὸ σῶμα τοῦ λόγου· ἢ τάχα σύνηθες αὐτῷ εἶναι ἀπόφθεγμα, ὡς καὶ τὸ *θεοφόρος* πολλάκις αὐτῷ λεγόμενόν τε καὶ γραφόμενον· τεκμήριον δὲ τὸ μὴ προσκεῖσθαι, *Γράφει δέ τισι*, τουτέστι

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[69] καθαρότησιν.

Ῥωμαίοις· ἀλλ' ἁπλῶς, *Γράφει δὲ καὶ ὁ θεῖος*[70] *Ἰγνάτιος*.

Καὶ ἐν ταῖς προεισαγωγαῖς. Ἐπιστητέον[71], ὅτι προεισαγωγὰς καλεῖ τῆς θείας Γραφῆς τὰ Σολομῶντος[72], ἀφ' οὗ καὶ τὰ ῥητά.

[α] Ὅτι ἡ ἀγάπη ἔρωτα δηλοῖ, καὶ ὅτι θειότερον ὄνομα τοῦ ἔρωτος.

[β] *Τοῖς θείοις μᾶλλον*. Διὰ τί τοῖς θείοις μᾶλλον ἀνατιθέασι τὸν ὄντως ἔρωτα οἱ θεολόγοι.

[γ] *Τὰ πλήθη*. Σημείωσαι, ὅτι πρὸς ὃ χωροῦσι τὰ πλήθη, δεῖ καὶ ταῖς λέξεσι χρῆσθαι· λέγει δὲ τί ποιεῖ ὁ ἔρως, καὶ περὶ δύο ἐρώτων, θείου καὶ μεριστοῦ, ἤτοι σωματοπρεποῦς.

[δ] *Ὡς δυσχερέστερον*. Ὡς διαβεβλημένον δηλονότι.

[ε] *Ἐπέπεσε, τίς φησιν*. Ὁ Δαυὶδ λέγει περὶ τοῦ Ἰωνάθαν ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν.

[ϛ] *Τάττεται πρὸς τῶν ἱερῶν*. Ὅτι τὸ αὐτὸ δύναται ἀγάπη καὶ ἔρως, καὶ τίς ἡ τοῦ ἔρωτος ἐνέργεια.

[ζ] *Συγκρατικῆς*. Τουτέστι συγκιρνώσης τὰ ἐρῶντα[73] πρὸς ἄλληλα.

[η] *Διὰ τὸ καλόν*. Ὅπερ εἶπεν ἄνω, ὅτι ὁ θεῖος ἔρως, προϋπάρχων *ἐν τῷ ἀγαθῷ*, ἔτεκε τὸν ἐν ἡμῖν ἔρωτα, δι' οὗ *τοῦ ἀγαθοῦ* ἐφιέμεθα.

§ XIII. [θ] *Ἐκστατικός*. Περὶ ἐκστάσεως ἐρωτικῆς καὶ ὁ Δαυίδ· *Ἐγὼ εἶπον ἐν τῇ ἐκστάσει μου*.

Ἐξεστηκώς. Σημείωσαι, πῶς νοεῖται[74] τό· *Ἐξεστηκὼς Θεῷ*.

Τολμητέον. Ὅτι καὶ ὁ Θεὸς πάντων ἐρᾷ.

Διὸ καὶ ζηλωτήν. Κατὰ τί λέγεται ζηλωτὴς ὁ Θεὸς, ὡς ἐραστὴς τῆς πάντων σωτηρίας.

§ XIV. *Τί δὲ ὅλως*. Τῆς μὲν ἀγάπης καὶ τοῦ ἔρωτος αὐτὸν δηλαδὴ τὸν Θεὸν προβολέα φησὶ καὶ γεννήτορα· αὐτὸς γὰρ ταῦτα ἐν ἑαυτῷ ὄντα προήγαγεν εἰς τὰ ἐκτὸς, τουτέστι τὰ περὶ τὰ κτίσματα· καὶ κατὰ τοῦτο εἴρηται· *Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ*, καὶ ἐν τῷ ᾄσματι ὁμοίως *ἀγάπη* εἴρηται· καὶ πάλιν *γλυκασμὸς* καὶ *ἐπιθυμία*, ὅ ἐστιν *ἔρως*· τὸ δὲ ἀγαπητὸν καὶ ὄντως ἐραστὸν αὐτός ἐστι. Τῷ μὲν οὖν τὸν ἀγαπητικὸν ἔρωτα ἐξ αὐτοῦ προχεῖσθαι, αὐτὸς κινεῖσθαι λέγεται ὁ τούτου γεννήτωρ· τῷ δὲ αὐτὸν εἶναι τὸ ἀληθῶς ἐραστὸν καὶ ἀγαπητὸν, κινεῖ τὰ πρὸς τοῦτο ὁρῶντα[75], καὶ οἷς ἡ τοῦ ἐφίεσθαι δύναμις ἀναλόγως αὐτοῖς.

Ἐραστὸν καὶ ἀγαπητόν. Προσαγωγικὸν καὶ κινητικὸν πρὸς ἐρωτικὴν συνάφειαν τὴν ἐν πνεύματι τὸν Θεὸν εἶναί μοι νόει, τουτέστι μεσίτην ταύτης, καὶ πρὸς ἑαυτὸν συναρμοστὴν τοῦ ἐρᾶσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν αὐτοῦ[76] ποιημάτων καὶ ἀγαπᾶσθαι· κινητικὸν δέ φησιν, ὡς κινοῦντα ἕκαστα[77], κατὰ τὸν οἰκεῖον λόγον

A φόρος *deifer;* argumentum autem demonstrativum est quia non habetur : *scribit vero quibusdam*, id est Romanis : sed simpliciter, *Scribit vero divinus Ignatius*.

Et præviis introductionibus. Sciendum quod primas institutiones divinæ Scripturæ vocet libros Salomonis ex quo etiam verba desumpta.

Quod charitas amorem significet, cujus nomen divinius est.

Divinis potius. Cur divinis potius attribuant verum amorem theologi.

Vulgus. Nota pro captu vulgi etiam dictionibus utendum ; dicit autem, quid faciat amor, agitque de duobus amoribus, divino et divisibili seu corporis proprio.

B *Durius*. Videlicet tanquam reprehensivum.

Cecidit, ait aliquis. David de Jonatha dicit in primo Regum.

Ponitur a sacris. Idem significare charitatem et amorem, ac quæ sit amoris efficacia.

Contemperantis. Id est, inter se miscentis ea quæ amant.

140 *Propter pulchrum*. Quod dixit antea, divinum amorem præexsistentem *in bono* peperisse in nobis amorem, per quem bonum appetimus.

§ XIII. *Exstaticus*. De exstasi amoris sive virtute qua mentem de suo statu dimovet, David etiam : *Ego dixi in excessu meo*[b].

Qui excessit. Observa quomodo intelligatur istud : *Qui excessit Deo*.

C *Audendum*. Ipsum quoque Deum amare universa.

Hanc ob causam etiam zelotem illum. Quo sensu Deus dicatur zelotes, velut amator salutis omnium.

§ XIV. *Quid porro tandem*. Charitatis quidem et amoris, ipsum nempe Deum, auctorem et generatorem ait : ipse enim hæc quæ intra ipsum erant produxit ad extra, id est creaturas; hacque ratione dicitur : *Deus charitas est*[c], ac in cantico similiter *charitas* vocatur; rursusque *dulcedo* et *desiderium* quod est *amor;* ipse autem est id quod vere diligibile ac amabile ; quatenus ergo amatorius amor ex ipso promanat, ipse hujus genitor moveri dicitur ;
D quatenus autem est id quod vere amabile ac diligibile, movet quæ hunc respiciunt, et quibus vis appetendi convenit.

Amabilem ac dilectum. Intellige Deum habere vim adducendi ad amatoriam in spiritu communicationem, id est hujus mediatorem, ac per seipsum conciliatorem esse, ut ipse a suis creaturis ametur ac diligatur ; dicit autem vim movendi habere, aut moventem singula secundum propriam rationem,

[b] Psal. cxv, 11. [c] Joan. iv, 16.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[70] θεοφόρος. [71] ἐπιστατέον. [72] τὰς τοῦ Σολ. γραφάς. [73] ἑνοῦντα. [74] εἴρηται. [75] ἐρῶντα. [76] ἑαυτοῦ. [77] ἕκαστον.

A *Sicut etiam intelligendi facultates.* Adverte aliud esse mentem et aliud animam. Intelligentes facultates dicit intellectiones quæ sunt inferiores, et mentis divisio; quando igitur anima voluerit Deum intueri, et pro viribus ipsi uniri, oculum quidem suum, id est mentem ipsam, debet a particularibus avertere, et ad generaliora transmittere. Particularia vero sunt intellectiones, sicut diximus: tum mens tota effecta atque introrsum conversa, postremo unitas et simplicitas effecta, divinis poterit intendere radiis, per laudabilem ignorationem, non per ignorantiam quæ ex rerum imperitia oritur, sed per eam quæ cognoscit se Dei incomprehensibilia ignorare; cognoscet autem divino fruens splendore non per sensiles oculos, nec enim his apprehenditur, sed ea mentis constitutione quæ oculis caret. B

Perspicacissimæ sensuum. Explicat quæ sunt clarissimæ sensuum transportationes; aitque ipsas esse planissima verba et visibilium apertissima.

Recte poterunt. Videlicet sensus.

§ XII. *Atqui visum est quibusdam.* Quod charitas significat amorem, et nomen amoris esse divinius.

Audiant. Nota, tum temporis quoque fuisse qui nomina reprehendebant, quos ex divina Scriptura reprimit.

Divus Ignatius. Aliqui etiam ex hoc loco arbitrantur opportune præsentem librum arguere, tanquam non esset divini Dionysii, quia dicunt Ignatium esse ipso posteriorem; quomodo vero potest C aliquis posteriorum meminisse? Fictio autem est **139** et hoc quod illis probatur; nam sanctus Paulus, qui Dionysium illustravit, seu baptizavit, posterior fuit tempore sancto Petro, post quem Ignatius creatur episcopus Antiochiæ, Petro Romam profecto; supervixit vero sanctus Paulus multo tempore, qui Dionysium baptizavit, Dionysiusque post ipsum vixit. Porro Joannes evangelista sub Domitiano exsulat in *Patmo*, cui rescribit Dionysius; Ignatius vero ante Domitianum patitur, ita ut antiquior sit Dionysio.

Amor meus. Quærendum quomodo Ignatio cum Onesimo qui fuit post Timotheum disputante, et Romanis scribente, *amor meus crucifixus est,* Dionysius nunc Timotheo scribens hujus meminit, velut D Ignatius antea scripsisset; et ne forte ab aliquo litteratorum extrinsecus appositum, ad perfectiorem eorum quæ de divino amore a sancto Dionysio dicta fuerunt confirmationem, postea per ignorantiam internis insertum sit, quod in multis sæpe accidisse novimus; siquidem etiam sine hac parte corpus orationis integrum constituitur; aut fortassis quia familiare ipsi erat effatum, sicut etiam ab eodem sæpe dicebatur et scribebatur θεο-

Ὥσπερ καὶ αἱ νοεραὶ δυνάμεις. Σημείωσαι ὅτι ἕτερον νοῦς καὶ ἕτερον ψυχή. Νοερὰς [ἐνεργείας καὶ] δυνάμεις φησὶ τὰς νοήσεις, αἵτινες κατώτεραί εἰσι, καὶ σκεδασμὸς τοῦ νοῦ. Ὅταν οὖν ἡ ψυχὴ βούληται πρὸς Θεὸν ἀνανεῦσαι, καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἑνωθῆναι αὐτῷ, τὸ μὲν ὄμμα αὐτῆς, τουτέστι τὸν νοῦν αὐτὸν ἀποστρέψαι ὀφείλει τῶν μερικῶν, καὶ ἐπὶ τὰ καθολικώτερα ἀναπηδῆσαι· μερικὰ δέ εἰσιν αἱ νοήσεις, ὡς ἔφημεν· τότε γὰρ νοῦς ὅλη γενομένη, καὶ εἰς τὸ ἔσω στραφεῖσα, ἑνὰς λοιπὸν καὶ ἁπλότης γενομένη, ἐπιλαβεῖν δυνήσεται ταῖς θείαις ἀκτῖσι· διὰ τῆς ἐπαινετῆς ἀγνωσίας, οὐ τῆς ἐξ ἀμαθείας ἀγνοίας, ἀλλὰ τῆς γινωσκούσης ὅτι ἀγνοεῖ τὰ περὶ Θεοῦ ἀκατάληπτα· γνώσεται δὲ ἀπολαύουσα τῶν θείων μαρμαρυγῶν οὐ διὰ τῶν αἰσθητῶν ὀμμάτων· οὐ γὰρ καταλαμβάνεται τούτοις· ἀλλὰ ταῖς ἀνομμάτοις τοῦ νοῦ καταστάσεσιν [89].

Ἐπιδηλότεραι τῶν αἰσθήσεων. Ἐξηγεῖται, τί εἰσιν αἱ ἐπιδηλότεραι τῶν αἰσθήσεων διαπορθμεύσεις· καί φησιν αὐτὰς τοὺς σαφεστέρους λόγους καὶ τὰ τρανέστερα τῶν ὁρατῶν.

Καλῶς δυνήσονται. Αἱ αἰσθήσεις δηλονότι.

§ XII. *Καίτοι ἔδοξέ τισιν.* Ὅτι καὶ ἡ ἀγάπη ἔρωτα δηλοῖ· καὶ ὅτι θειότερον ὄνομα τοῦ ἔρωτος.

Ἀκουέτωσαν. Σημείωσαι ὅτι καὶ τότε ἦσάν τινες ἐπιλαμβανόμενοι ὀνομάτων, οὓς ἐπιστομίζει ἐκ τῆς θείας Γραφῆς.

Ὁ θεῖος Ἰγνάτιος. Καὶ ἐκ τούτου τινὲς οἴονται διαβάλλειν εὐκαίρως τὸ παρὸν σύνταγμα, ὡς μὴ ὂν τοῦ θείου Διονυσίου, ἐπειδὴ Ἰγνάτιον λέγουσι μεταγενέστερον αὐτοῦ εἶναι· πῶς δὲ δύναταί τις τῶν μεταγενεστέρων μεμνῆσθαι; Πλάσμα δὲ καὶ τοῦτο δοκοῦν αὐτοῖς· ὁ γὰρ ἅγιος Παῦλος, ὁ φωτίσας Διονύσιον, μεταγενέστερος ἦν τῷ χρόνῳ τοῦ ἁγίου Πέτρου, μεθ' ὃν ὁ Ἰγνάτιος ἐπίσκοπος γίνεται Ἀντιοχείας, μετατεθέντος Πέτρου ἐν Ῥώμῃ· ἐπέζησε δὲ ὁ ἅγιος Παῦλος χρόνον πολὺν, [ὁ] φωτίσας Διονύσιον, καὶ Διονύσιος μετ' αὐτὸν ἔζησεν· ὁ δὲ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἐπὶ Δομετιανοῦ ἐξορίζεται εἰς *Πάτμον*· ᾧ ἀντιγράφει Διονύσιος· Ἰγνάτιος δὲ πρὸ Δομετιανοῦ μαρτυρεῖ· ὥστε προγενέστερος Διονυσίου.

Ὁ ἐμὸς ἔρως. Ζητητέον πῶς ἐπὶ Ὀνησίμου τοῦ μετὰ Τιμόθεον Ἰγνατίου διαλεγομένου, καὶ γράφοντος Ῥωμαίοις τὸ, *ἐμὸς ἔρως ἐσταύρωται*, Διονύσιος νῦν Τιμοθέῳ γράφων τούτου μέμνηται, ὡς Ἰγνατίου ἤδη γράψαντος· καὶ μήποτε παρά τινος τῶν φιλολόγων ἔξω παρατεθὲν, πρὸς πλείονα σύστασιν τῶν περὶ θείου ἔρωτος τῷ ἁγίῳ Διονυσίῳ εἰρημένων, ὕστερον κατὰ ἄγνοιαν ἔσω παρενετέθη, ὅπερ ἐν πολλοῖς πολλάκις γενόμενον ἔγνωμεν· καὶ γὰρ δίχα τούτου ἵσταται ἀπαραλείπτως τὸ σῶμα τοῦ λόγου· ἢ τάχα σύνηθες αὐτῷ εἶναι ἀπόφθεγμα, ὡς καὶ τὸ *θεοφόρος* πολλάκις αὐτῷ λεγόμενόν τε καὶ γραφόμενον· τεκμήριον δὲ τὸ μὴ προσκεῖσθαι, *Γράφει δέ τισι*, τουτέστι

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[89] καθαρότησιν.

Ῥωμαίοις· ἀλλ' ἁπλῶς, *Γράφει δὲ καὶ ὁ θεῖος*[70] A *Ἰγνάτιος*.

Καὶ ἐν ταῖς προεισαγωγαῖς. Ἐπιστητέον[71], ὅτι προεισαγωγὰς καλεῖ τῆς θείας Γραφῆς τὰ Σολομῶντος[72], ἀφ' οὗ καὶ τὰ ῥητά.

[α] Ὅτι ἡ ἀγάπη ἔρωτα δηλοῖ, καὶ ὅτι θειότερον ὄνομα τοῦ ἔρωτος.

[β] *Τοῖς θείοις μᾶλλον*. Διὰ τί τοῖς θείοις μᾶλλον ἀνατιθέασι τὸν ὄντως ἔρωτα οἱ θεολόγοι.

[γ] *Τὰ πλήθη*. Σημείωσαι, ὅτι πρὸς ὃ χωροῦσι τὰ πλήθη, δεῖ καὶ ταῖς λέξεσι χρῆσθαι· λέγει δὲ τί ποιεῖ ὁ ἔρως, καὶ περὶ δύο ἐρώτων, θείου καὶ μεριστοῦ, ἤτοι σωματοπρεποῦς.

[δ] *Ὡς δυσχερέστερον*. Ὡς διαβεβλημένον δηλονότι. B

[ε] *Ἐπέπεσε, τίς φησιν*. Ὁ Δαυῒδ λέγει περὶ τοῦ Ἰωνάθαν ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν.

[ς] *Τάττεται πρὸς τῶν ἱερῶν*. Ὅτι τὸ αὐτὸ δύναται ἀγάπη καὶ ἔρως, καὶ τίς ἡ τοῦ ἔρωτος ἐνέργεια.

[ζ] *Συγκρατικῆς*. Τουτέστι συγκιρνώσης τὰ ἐρῶντα[73] πρὸς ἄλληλα.

[η] *Διὰ τὸ καλόν*. Ὅπερ εἶπεν ἄνω, ὅτι ὁ θεῖος ἔρως, προϋπάρχων *ἐν τῷ ἀγαθῷ*, ἔτεκε τὸν ἐν ἡμῖν ἔρωτα, δι' οὗ *τοῦ ἀγαθοῦ* ἐφιέμεθα.

§ XIII. [θ] *Ἐκστατικός*. Περὶ ἐκστάσεως ἐρωτικῆς καὶ ὁ Δαυΐδ· *Ἐγὼ εἶπον ἐν τῇ ἐκστάσει μου*.

Ἐξεστηκώς. Σημείωσαι, πῶς νοεῖται[74] τό· *Ἐξεστηκὼς Θεῷ*. C

Τολμητέον. Ὅτι καὶ ὁ Θεὸς πάντων ἐρᾷ.

Διὸ καὶ ζηλωτήν. Κατὰ τί λέγεται ζηλωτὴς ὁ Θεὸς, ὡς ἐραστὴς τῆς πάντων σωτηρίας.

§ XIV. *Τί δὲ ὅλως*. Τῆς μὲν ἀγάπης καὶ τοῦ ἔρωτος αὐτὸν δηλαδὴ τὸν Θεὸν προβολέα φησὶ καὶ γεννήτορα· αὐτὸς γὰρ ταῦτα ἐν ἑαυτῷ ὄντα προήγαγεν εἰς τὰ ἐκτὸς, τουτέστι τὰ περὶ τὰ κτίσματα· καὶ κατὰ τοῦτο εἴρηται· *Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ*, καὶ ἐν τῷ ᾄσματι ὁμοίως *ἀγάπη* εἴρηται· καὶ πάλιν *γλυκασμὸς* καὶ *ἐπιθυμία*, ὅ ἐστιν *ἔρως*· τὸ δὲ ἀγαπητὸν καὶ ὄντως ἐραστὸν αὐτός ἐστι. Τῷ μὲν οὖν τὸν ἀγαπητικὸν ἔρωτα ἐξ αὐτοῦ προχεῖσθαι, αὐτὸς κινεῖσθαι λέγεται ὁ τούτου γεννήτωρ· τῷ δὲ αὐτὸν εἶναι τὸ ἀληθῶς ἐραστὸν καὶ D ἀγαπητὸν, κινεῖ τὰ πρὸς τοῦτο ὁρῶντα[75], καὶ οἷς ἡ τοῦ ἐφίεσθαι δύναμις ἀναλόγως αὐτοῖς.

Ἐραστὸν καὶ ἀγαπητόν. Προσαγωγικὸν καὶ κινητικὸν πρὸς ἐρωτικὴν συνάφειαν τὴν ἐν πνεύματι τὸν Θεὸν εἶναί μοι νόει, τουτέστι μεσίτην ταύτης, καὶ πρὸς ἑαυτὸν συναρμοστὴν τοῦ ἐρᾶσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν αὐτοῦ[76] ποιημάτων καὶ ἀγαπᾶσθαι· κινητικὸν δέ φησιν, ὡς κινοῦντα ἕκαστα[77], κατὰ τὸν οἰκεῖον λόγον

A φόρος *deifer;* argumentum autem demonstrativum est quia non habetur : *scribit vero quibusdam*, id est Romanis : sed simpliciter, *Scribit vero divinus Ignatius*.

Et prævìis introductionibus. Sciendum quod primas institutiones divinæ Scripturæ vocet libros Salomonis ex quo etiam verba desumpta.

Quod charitas amorem significet, cujus nomen divinius est.

Divinis potius. Cur divinis potius attribuant verum amorem theologi.

Vulgus. Nota pro captu vulgi etiam dictionibus utendum ; dicit autem, quid faciat amor, agitque de duobus amoribus, divino et divisibili seu corporis proprio.

Durius. Videlicet tanquam reprehensivum.

Cecidit, ait aliquis. David de Jonatha dicit in primo Regum.

Ponitur a sacris. Idem significare charitatem et amorem, ac quæ sit amoris efficacia.

Contemperantis. Id est, inter se miscentis ea quæ amant.

140 *Propter pulchrum*. Quod dixit antea, divinum amorem præexsistentem *in bono* peperisse in nobis amorem, per quem bonum appetimus.

§ XIII. *Exstaticus*. De exstasi amoris sive virtute qua mentem de suo statu dimovet, David etiam : *Ego dixi in excessu meo*[b].

Qui excessit. Observa quomodo intelligatur istud : *Qui excessit Deo*.

Audendum. Ipsum quoque Deum amare universa.

Hanc ob causam etiam zelotem illum. Quo sensu Deus dicatur zelotes, velut amator salutis omnium.

§ XIV. *Quid porro tandem*. Charitatis quidem et amoris, ipsum nempe Deum, auctorem et generatorem ait ; ipse enim hæc quæ intra ipsum erant produxit ad extra, id est creaturas; hacque ratione dicitur : *Deus charitas est*[c], ac in cantico similiter *charitas* vocatur; rursusque *dulcedo* et *desiderium* quod est *amor;* ipse autem est id quod vere diligibile ac amabile ; quatenus ergo amatorius amor ex ipso promanat, ipse hujus genitor moveri dicitur ; quatenus autem est id quod vere amabile ac diligibile, movet quæ hunc respiciunt, et quibus vis appetendi convenit.

Amabilem ac dilectum. Intellige Deum habere vim adducendi ad amatoriam in spiritu communicationem, id est hujus mediatorem, ac per seipsum conciliatorem esse, ut ipse a suis creaturis ametur ac diligatur ; dicit autem vim movendi habere, aut moventem singula secundum propriam rationem,

[b] Psal. cxv, 11. [c] Joan. iv, 16.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[70] θεοφόρος. [71] ἐπιστατέον. [72] τὰς τοῦ Σολ. γραφάς. [73] ἑνοῦντα. [74] εἴρηται. [75] ἐρῶντα. [76] ἑαυτοῦ. [77] ἕκαστον.

ut ad ipsum convertantur. Porro nomen προαγωγία, *promotio*, etsi apud profanos significet rem impuram, attamen hic dicit intercessionem conciliatricem unitionis cum Deo.

Et illo quidem movetur. Nota divinam motionem, in qua movetur, et sui est promotor et motum faciens Deus.

Ac eximiæ. Amatoria cum Deo unitio, præstat et supereminet omni unitione; ἐξῃρημένην igitur superiorem vocat; dicit vero amorem divinum principii et finis expertem, ut ex bono procedentem, et ad bonum redeuntem quasi circularis figura, quandoquidem et circularis linea occultum habet, unde incœperit, et ubi desierit; atqui ex ipso appetitus boni, et iterum in ipsum aspicit : in seipso autem et est, et **141** manet amor connaturalis bonitatis, ac eorum quæ ad bonum tendunt.

Amatoriam motionem. Amatoriam boni motionem, præexsistentem in bono, simplicem, ac per se motionem, atque ex bono progredientem, rursus in idem convertere, cum principio et fine careat, quod declarat appetitum nostrum erga divinitatem. Nota vero deinceps dicere perpetuum esse orbem in bono, progrediente quidem ipso ad intelligibilia et sensilia, iterum autem ad se revertente, ac neque stante, neque cessante.

Ex divo Hierotheo.

§ XV. *Amorem.* Disce quomodo magnus Hierotheus optime de laudando amore disserat; primo quidem dicens ipsum divinum, quandoquidem Deus sit eximie ac sine causa primus auctor amoris cœlestis; si enim amor est charitas, sicut antea dictum, et scriptum est Deum charitatem esse, manifestum est Deum esse omnium amorem seu charitatem unum efficientem; illinc igitur per transgressionem progreditur ad angelos, unde ipsum quoque angelicum dicit, ubi maxime divinum unitatis amorem aliquis reperiat, nihil enim dissonum aut seditiosum apud ipsos. Deinde post angelos, et intelligentem ait amorem, id est, in viris divina sapientibus, qui sunt Ecclesiæ : de quibus Paulus dicit : Ut idem dicatur, et cætera [d], ac Dominus : *Ut sint unum, sicut et nos unum sumus* [e]; et hæc quidem de veris Christianis : postea vero de universis hominibus, in quibus lex amicitiæ, rationales autem animas intelligentes antea vocavit, sic ex divina mente appellans : animalem vero amorem nominavit sensibilem brutorum amicitiam, mentis equidem expertem : ex amatoria hac virtute, et volucres gregatim volant, ut cygni, et anseres, et grues, et corvi, et quæ similia; ac terrestria quidem sunt talia, cervi, boves, et quæ affinia sunt; atque natantia, ut thynni et cephali seu mugiles ac quæ hujusmodi. Non gregalia

A πρὸς αὐτὸν[78] ἐπιστρέφεσθαι. Τὸ δὲ τῆς προαγωγίας ὄνομα, εἰ καὶ παρὰ τοῖς τῶν ἔξωθεν πρᾶγμα σημαίνει οὐκ εὐαγές, ἀλλ' ἐνταῦθα τὴν πρόξενον τῆς ἐν Θεῷ ἑνώσεως μεσιτείαν φησί.

Καὶ τὸ μὲν κινεῖται. Σημείωσαι κίνησιν θείαν, ἐν ᾗ κινεῖται καὶ αὐτοῦ ἐστι προαγωγεὺς καὶ κινητικὸς ὁ Θεός.

Καὶ τῆς ἐξῃρημένης. Ἡ πρὸς Θεὸν ἀγαπητικὴ ἕνωσις πάσης ἐξῄρηται καὶ ὑπέρκειται ἑνώσεως· ἐξῃρημένην οὖν τὴν ἀνωτέραν φησίν· ἄναρχον δὲ καὶ ἀτελεύτητον τὸν θεῖον ἔρωτα λέγει, ὡς ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ προϊόντα, καὶ πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἐπαναστρέφοντα κατὰ σχῆμα κυκλικόν· ἐπεὶ καὶ ἡ τοῦ κύκλου γραμμὴ οὐ γνώριμον ἔχει ὅθεν ἤρξατο, καὶ οὗ κατέληξε· καὶ γὰρ ἐξ αὐτοῦ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ ἔφεσις, καὶ εἰς αὐτὸν
B πάλιν ὁρᾷ· ἐν ἑαυτῷ δὲ καὶ ἔστι καὶ μένει τὸ ἐρῶν τῆς συμφυοῦς ἀγαθότητος, καὶ τῶν πρὸς τὸ ἀγαθὸν ἀνατεινομένων.

Ἐρωτικὴν κίνησιν. Ὅτι ἡ ἐρωτικὴ κίνησις, τοῦ ἀγαθοῦ προϋπάρχουσα, ἐν τῷ ἀγαθῷ ἁπλῆ καὶ αὐτοκίνητος οὖσα, καὶ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ προϊοῦσα, αὖθις ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐπιστρέφει, ἀτελεύτητος καὶ ἄναρχος οὖσα, ὅπερ δηλοῖ τὴν ἡμῶν ἔφεσιν πρὸς τὸ θεῖον. Σημείωσαι δὲ, ὅτι ἀΐδιον κύκλον προϊὼν φησιν εἶναι ἐν τῷ ἀγαθῷ, προϊόντος μὲν αὐτοῦ ἐπὶ τὰ νοητὰ καὶ αἰσθητὰ, πάλιν δὲ πρὸς ἑαυτὸν ὑποστρέφοντος καὶ μήτε ἱσταμένου, μήτε λήγοντος.

Ἐκ τοῦ ἁγίου Ἱεροθέου.

§ XV. [α] *Τὸν ἔρωτα.* Ἐπίστησον, ὅπως μέγας[79] Ἱερόθεος τὰ περὶ τοῦ ἐπαινετοῦ ἔρωτος ἄριστα φι-
C λοσοφεῖ· πρῶτον μὲν, θεῖον αὐτὸν λέγων, ἐπειδὴ καὶ πρῶτον αἴτιον τοῦ οὐρανίου ἔρωτος ὁ Θεός ἐστιν ἐξῃρημένως καὶ ἀναιτίως· εἰ γὰρ ὁ ἔρως αὐτός ἐστιν ἡ ἀγάπη, ὡς προείρηται, γέγραπται δὲ, ὅτι Θεὸς ἀγάπη ἐστὶ, δῆλον ὅτι πάντων ἑνοποιὸς ἔρως ἤτοι ἀγάπη ὁ Θεός ἐστιν. Ἐκεῖθεν οὖν μεταβατικῶς πρόεισιν ἐπ' ἀγγέλους· ὅθεν καὶ ἀγγελικὸν αὐτόν φησιν, ἔνθα μάλιστα καὶ τὸν τῆς ἑνότητος εὕροι τις ἂν ἔρωτα θεῖον· οὐδὲν γὰρ ἀσύμφωνον ἢ στασιάζον παρ' αὐτοῖς· εἶτα μετ' ἀγγέλους, καὶ νοερόν φησιν ἔρωτα, τουτέστι παρὰ θεοσόφοις ἀνδράσιν, οἵ εἰσι τῆς Ἐκκλησίας· πρὸς οὓς ὁ Παῦλός φησιν, Ἵνα τὸ αὐτὸ λέγηται, καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ ὁ Κύριος, *Ἵνα ὦσιν ἕν, καθὼς καὶ ἡμεῖς ἕν ἐσμεν.* Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἐξ ἀληθείας Χριστιανῶν· λοιπὸν δὲ καὶ περὶ
D πάντων ἀνθρώπων, ἐν οἷς ὁ περὶ φιλίας νόμος[79*]· τὰς δὲ λογικὰς ψυχὰς νοερὰς προσεῖπεν ἐκ τοῦ θείου νοῦ προσειπὼν αὐτάς· ψυχικὸν δὲ ἐκάλεσεν ἔρωτα τὸν τῶν ἀλόγων, τὴν αἰσθητικὴν φιλίαν, ἄνουν μέντοι δηλονότι· ἐκ γὰρ τῆς ἐρωτικῆς ταύτης δυνάμεως καὶ πτηνὰ ἀγεληδὸν ἵπτανται, ὡς κύκνοι, καὶ χῆνες, καὶ γέρανοι, καὶ κόρακες, καὶ ὅσα τοιαῦτα· καὶ πεζὰ μέντοι εἰσὶ τοιαῦτα, ἔλαφοι, βόες, καὶ τὰ παραπλήσια· καὶ νηκτὰ δέ εἰσιν, ὡς θύννοι, καὶ κέφαλοι, καὶ ὅσα

[d] Philipp. II, 2. [e] Joan. XVII, 11.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[78] ἑαυτόν. [79] ὁ μέγας. [79*] λόγος.

ὁμοιότροπα. Καὶ τὰ μὴ ἀγελαῖα δὲ πρὸς τὴν τῶν ὁμοστοίχων σύνοδον ἔνθεν κινοῦνται. Φυσικὸν δὲ ἔρωτά φησι τὸν τῶν ἀψύχων καὶ ἀναισθήτων κατὰ τὴν ἑκτικὴν ἐπιτηδειότητα, ἤτοι τῆς ποιότητος, ἐρώντων τοῦ δημιουργοῦ διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ συνεστάναι· κατὰ οὖν τὴν ζωτικὴν, ἤτοι τὴν φυσικὴν κίνησιν, καὶ αὐτὰ ἐπέστραπται πρὸς τὸν Θεόν.

§ XVI. *Ἐπειδὴ τοὺς ἐκ τοῦ ἑνός*. Καὶ ἄνω εἴπομεν, νοερὰ μὲν εἶναι τὰ νοοῦντα, νοητὰ δὲ τὰ νοούμενα, καὶ ἀζητήτως τὰ νοερὰ ὑπερβαίνεσθαι ὑπὸ τῶν νοητῶν· ὅθεν καὶ τροφὴν εἶναι τῶν νοούντων τὰ νοούμενα· τῶν οὖν νοητῶν τὰ νοερὰ ἐρᾷ, ὡς ἐπεστραμμένα πρὸς αὐτὰ, καὶ ὥσπερ ἀναβεβηκότα· ἐρᾷ δὲ καὶ τὰ νοητὰ τῶν νοερῶν προνοητικῶς τῷ μεταδιδόναι τῆς ἴσης ὠφελείας· ὡμολόγηται οὖν, ὅτι οἱ τῶν τοιούτων ἔρωτες ὑπερεστᾶσι τῶν αἰσθητῶν. Ἀλλὰ ταῦτα, οἶμαι, νοητὰ καὶ νοερὰ εἴρηται ἐκ μετοχῆς τοῦ ὄντος ἀγαθοῦ, τοιαῦτα γενόμενα. Οἱ δὲ αὐτονόητοι ἔρωτες οἱ θεῖοί εἰσιν ἀντὶ τοῦ οἱ τοῦ Θεοῦ· ὥσπερ γάρ ἐστιν ἀγαθὸν ᾧτινί ἐστιν ἀγαθὸν, καὶ ἄλλο τὸ ἁπλῶς ἀγαθὸν καὶ αὐτὸ τὸ ἀγαθόν· οὕτως ἐστὶ καὶ νοητόν τέ τινι νοητὸν, ἅτε νοούμενον ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἁπλῶς νοητὸν, οὐχ ὡς ὁ χρόνος ἢ ὁ τόπος· νοητὰ γὰρ καὶ ταῦτα, ἐπεὶ μὴ αἰσθητὰ, ἀλλὰ νοῦς νοητῶν, *ἐνέργεια* ὢν, καὶ *ζῶν*, καὶ *ζωή*· τὰ γὰρ μετὰ τοῦτο νοητὰ ἐκ ζητήσεως καὶ τῆς περὶ τὰ προβλήματα ἀκολουθίας εὑρίσκουσιν, ἢ ἐξ ἀποκαλύψεως ἔχουσιν.

Ἄσχετος αἰτία. Ἄσχετόν φησι τὸ ἀπόλυτον, οὗ πρὸς τὸ πᾶν οὐδεμία σχέσις, ἤτοι οἰκειότης φυσική.

§ XVII. *Ἁπάντων ὁλικὸς ἔρως*. Εἰπὼν ὁλικὸν ἔρωτα, δηλοῖ καὶ μερικοὺς, λέγων τὸν Θεὸν εἶναι τὸν ὁλικὸν καὶ τὸν μερικὸν, ὡς αἴτιον καὶ πᾶσι χορηγοῦντα κατὰ τὴν ἑκάστου δύναμιν, ἐρωτικὴν οἱονεὶ ἀποῤῥοήν. Πῶς οὖν ὁ Θεὸς τὸ ὅλον καὶ τὸ μέρος ἀνεκφοιτήτως ἑαυτῷ συνὼν, εἶναι δύναται, ἐκ τοῦ σπερματικοῦ λόγου σαφὲς ἔσται· ὅταν μὲν γὰρ τὸ σπέρμα ἀδιακόπως ὁμοῦ εἰς τὴν μήτραν καταβληθῇ, ἓν ἀποτελεῖται τὸ ἔμβρυον· ἐὰν δὲ μερισθῇ τὸ σπέρμα εἰς διαφόρους κύστιδας τῆς μήτρας, ἕκαστον μέρος ὁλόκληρον ἔμβρυον ἀποτελεῖ· ἔσται δὲ τοῦ σπέρματος τὸ μὲν ῥὶς, τὸ δὲ ὀφθαλμοὶ, καὶ τὰ ἑξῆς, καὶ πάντα τέλεια. Ὅμοιον οὖν τι καὶ περὶ τὸν παντέλειον νοῦν κατὰ ἀναλογίαν θεωρητέον· ὅλη γὰρ ἡ ἐνέργεια περιέχει καὶ τὰ μέρη· τῶν δὲ μερῶν ἕκαστον ἀπήρτισται· καὶ τὸ μὲν αὐτοδικαιοσύνη, τὸ δὲ αὐτοανδρία, καὶ τὰ ἑξῆς· οὕτω καὶ οὔτε συγκέχυται εἰς ἀλλήλας, ἀλλὰ καὶ ἑκάστη διακέκριται, καὶ οὔτε μετὰ ἀταξίας τὸ ἀδιαίρετον ἔχουσιν ἐν τῷ μεταλαμβάνειν[80] αὐτῶν ἕκαστον ὡς δύναται. Τῶν γὰρ εἰδῶν μεταλαμβάνει ἕκαστος πρὸς τὴν οἰκείαν ἐπιτηδειότητα· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς καὶ ὅλον[80*] καὶ μέρη τοῦ ἔρωτος.

A vero, hinc etiam ad parium societatem moventur. Naturalem porro amorem dicit eum quo animæ et sensus expertia, habituali aptitudine seu qualitate creatorem amant, propterea quod ab ipso producta sint; secundum vitalem igitur et naturalem motionem, hæc quoque ad Deum convertuntur.

§ XVI. *Quoniam ex uno*. Diximus etiam supra, νοερά esse τὰ νοοῦντα seu quæ **142** intelligunt: νοητά vero τὰ νοούμενα seu quæ intelliguntur, ac sine dubio νοερά superari ab iis quæ intelliguntur: ideoque τὰ νοούμενα, esse alimentum eorum quæ intelligunt, ergo τὰ νοερά quæ intelligunt amant ea quæ intelliguntur, ut ad se conversa, ac veluti transcendentia: τὰ νοητά vero providendo amant B ea quæ intelliguntur, æqualem communicando utilitatem; itaque in confesso est, amores ejusmodi superare sensilium amores. Arbitror equidem hæc dicta esse νοητά et νοερά quod ex participatione veri boni talia efficiantur: qui vero per se intelligibiles amores, sunt divini, pro, sunt Dei; sicut enim est bonum cui est bonum, et aliud bonum simpliciter et ipsum bonum; ita etiam est νοητόν seu *intelligibile*, illud quod alicui intelligibile, quatenus ab illo intelligitur, et simpliciter intelligibile, non ut tempus aut locus, hæc enim etiam intelligibilia, cum non sint sensibilia, sed intellectus intelligibilium, cum sit *efficacia*, et *vivens*, et *vita*: quæ enim deinceps intelligibilia ex inquisitione et sequela propositionum inveniunt, aut ex revelatione habent.

C *Incomprehensa illa causa*, Gr. ἄσχετος. Per ἄσχετον intelligit liberum, cujus cum universo nulla est connexio, seu naturalis proprietas.

§ XVII. *Totalis omnium amor*. Dicendo totalem amorem, declarat quoque particulares, dicendo Deum esse totalem et particularem, ut causam, et omnibus pro cujusque captu præbentem amatorium veluti humorem; quomodo igitur Deus totum et pars, sine egressu sibi præsens esse possit ex seminaria ratione patebit; quando enim semen simul absque interruptione in matricem deciderit, unus perficitur embryo, si vero semen dividatur in varias matricis cellulas, unaquæque pars integrum perficit embryonem; erit autem seminis pars D una nasus, altera oculi, sicque deinceps, omniaque perfecta. Itaque simile aliquid de perfectissima mente considerandum; nam tota efficacia complectitur etiam partes; singulæ autem partim absolutæ sunt: et hæc quidem ipsa justitia, illa vero ipsa fortitudo, et cætera; sic etiam neque inter se confunduntur, sed singulæ distinctæ sunt; neque cum ordinis perturbatione conjunctionem habent cum singulæ ipsarum participent quantum possunt: singulæ enim species participant juxta propriam aptitudinem, ita etiam Deus et totum et amoris partes est.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[80] διαλαμβάνειν. [80*] ὅλος.

143 § XVIII. *Desiderat enim ipsum.* Quoniam dixit *non ens* appetere aliquando bonum, ac velle in ipso esse, quod supra quoque paucis ante foliis ipsum dicentem reperies, quamvis ex gentilium declararetur dogmatis : magna siquidem controversia est inter gentiles et Manichæos perversæ doctrinæ patronos; oportet pluribus explicare, quid appelletur *non ens*, et cur pium ac necessarium sit unum rerum asserere principium. Sanum est enim ita sentire; nam illud ipsum est Deus, quandoquidem si diversa sint principia, infinitæ omnino erunt multitudinis. Si igitur principium unicum Deus, ita quod vere est, etiam ipsum bonum est; ratio autem inveniet necessario dictis contraria; ubi enim principium, erit quoque necessario extremum, et si sit ens, erit quoque non ens, si etiam sit bonum, erit quoque malum. Sed quoniam entia sunt essentiæ et formæ, non ens informe esset et essentia careret, ratione sola conceptibile; hoc igitur non ens et informe, antiqui vocabant materiam, quam etiam extremam deformitatem appellabant. Materia vero dicitur non ens, non quod omnino nihil sit, sed quia non est, verum enim ens Deus, et ipsum bonum : materia enim etiam ex non entibus a Deo producta est, sed non sicut aliqui opinabantur sine forma et figura; ideoque materia non est principium sensilium, sed potius dicenda est posse ea complere, ac extremum quid fundamentumque entium. Quare neque Dei imago, ut rationalia, neque vere entis simulacrum : sensile autem simulacrum illius qui vere intelligibilis est mundi, quod sensile, non sine materia est, præstantius autem materia, formam aliquantulum participans; nunquam igitur ostendetur materia absque forma et qualitatibus quæ sunt habitus; quando enim fuit ignis sine calore aut lumine, aut candido colore, vel aqua sine frigore aut humiditate, aut cæruleo colore? Terra et aer similiter. Propterea etiam dixi materiam concipi ab intellectu informem, et sine qualitate ac figura : ex quo enim visibilia et invisibilia fuerunt, ex non entibus scilicet a Deo producta sunt, non prius materia informi subjacente, deinde ornata, sicut divinus Moses docet. Itaque materia in Deo est, cum ab eo producta fuerit; illo autem ut bono omnia complectente superessentialis in ipso intelligitur, hæc reperies sparsim dicendis inserta.

144 *Quomodo dæmonum turba.* Deinceps quæstiones discutit dicendo, si omnia ex bono, unde mala, et unde angeli facti sunt dæmones? Hæc sunt contra Manichæos.

Boni forma caret. Recte et accurate posuit in angelis τὸ ἀγαθοειδές; Deus enim, essentialiter ipsum bonum exsistens, ipso autem posteriora, ut ex participatione et extrinsecus ejus appetitu effecta bona, merito ἀγαθοειδῆ seu boni speciem referentia dicuntur, cum non sint reapse bona.

Et quomodo bonus. Vide quomodo propositiones per modum disquisitionis producat; continent siquidem adversariorum oppositiones, ut Manichæo-

A § XVIII. *Ἐφίεται γὰρ αὐτοῦ.* Ἐπειδὴ εἶπε, καὶ τὸ *μὴ ὂν* ἐφίεσθαί πως τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ βούλεσθαι εἶναι, ὅπερ καὶ ἄνω πρὸ ὀλίγων φύλλων εὑρήσεις αὐτὸν λέγοντα, εἰ καὶ ἐξ Ἑλληνικῶν σαφηνίζεται δογμάτων· πρὸς γὰρ Ἕλληνας μάχεται μάλιστα, καὶ Μανιχαίους τοὺς τοῦ κακοῦ δόγματος προεστῶτας· δεῖ πλατύτερον παραστῆσαι, τί ὀνομάζεται *μὴ ὄν*, καὶ διὰ τί μίαν ἀρχὴν τῶν ὄντων εὐσεβὲς καὶ ἐπάναγκες εἶναι. Τοῦτο γὰρ ὑγιές ἐστι φρονεῖν· ἔστι γὰρ αὕτη ὁ Θεός· εἰ γὰρ εἶεν ἀρχαὶ διάφοροι, πάντως ἀπειροπληθεῖς φανήσονται. Εἰ οὖν ἀρχὴ μία ὁ Θεὸς, οὕτω καὶ τὸ ὄντως ὂν, καὶ αὐτὸ τὸ ἀγαθόν. Εὑρήσει δὲ ὁ λόγος καὶ τὰ ἐναντία τῶν εἰρημένων ἀναγκαίως· ἔνθα γὰρ ἀρχὴ, ἔσται πάντως καὶ ἔσχατον· καὶ εἰ ἔστιν ὄν, ἔσται καὶ μὴ ὄν· καὶ εἰ ἔστιν B ἀγαθὸν, ἔσται καὶ κακόν. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ ὄντα οὐσίαι εἰσὶ καὶ εἴδη, τὸ μὴ ὂν ἀνείδεον ἂν εἴη καὶ ἀνούσιον, λόγῳ μόνῳ θεωρητόν. Τὸ μὴ ὂν οὖν τοῦτο καὶ ἀνείδεον ὕλην ἐκάλεσαν οἱ παλαιοὶ, ἣν καὶ ἔσχατον αἶσχος ὀνομάζουσι. Λέγεται δὲ μὴ ὂν ἡ ὕλη, οὐχ ὅτι παντελῶς οὐδέν ἐστιν, ἀλλ' ὅτι μή ἐστι· τὸ γὰρ ὄντως ὂν ὁ Θεὸς, καὶ αὐτὸ τὸ ἀγαθόν· παρῆκται γὰρ ἐκ μὴ ὄντων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ ὕλη· ἀλλ' οὐχ ὥς τινες ὑπέλαβον ἀνείδεος καὶ ἀσχημάτιστος· ὅθεν οὐδὲ ἀρχὴ τῶν αἰσθητῶν ἡ ὕλη, ἀλλὰ μᾶλλον συμπληρωτικὴ τούτων, καὶ ἔσχατόν τι καὶ ὑποστάθμη τῶν ὄντων. Διὸ οὔτε εἰκὼν Θεοῦ, ὡς τὰ λογικὰ, οὔτε εἴδωλον τοῦ ὄντως ὄντος. Καὶ τὸ αἰσθητὸν δὲ εἴδωλον τοῦ ὄντως νοητοῦ κόσμου, ὅπερ αἰσθητὸν, οὐκ ἄνευ μὲν ὕλης ἐστὶ, κρεῖττον δὲ τῆς ὕλης, εἴδους ὁπωσοῦν μετέχον. C Οὐδέποτε οὖν δειχθήσεται ἡ ὕλη δίχα τοῦ εἴδους καὶ τῶν ποιοτήτων, αἵτινές εἰσιν ἕξεις· πότε γὰρ γέγονε τὸ πῦρ ἄνευ θερμότητος, ἢ φωτὸς, ἢ τοῦ λευκοῦ τῆς χροιᾶς, ἢ τὸ ὕδωρ ἄνευ ψυχρότητος, ἢ ὑγρότητος, ἢ τοῦ κυανίζοντος [χρώματος]; ἡ γῆ καὶ ὁ ἀὴρ ὁμοίως. Διὰ τοῦτο καὶ λόγῳ θεωρητὴν εἶπον τὴν ὕλην ἀνείδεον, καὶ ἄποιον, καὶ ἀσχημάτιστον· ἐξ οὗ γὰρ τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα γέγονεν, ἐκ μὴ ὄντων δηλονότι ὑπὸ Θεοῦ παρήχθη, οὐ πρότερον ὕλης ἀμόρφου ὑποκειμένης, εἶτα κοσμηθείσης, ὡς διδάσκει Μωσῆς ὁ θεῖος. Ἐν μὲν οὖν τῷ Θεῷ ἐστιν, ἅτε καὶ ὑπ' αὐτοῦ παραχθεῖσα ἡ ὕλη· ὑπερούσιος δὲ, τὰ πάντα ἐκείνου ὡς ἀγαθοῦ συνέχοντος, νοεῖται ἐν αὐτῷ. Ταῦτα εὑρήσεις ἐν τοῖς λεχθησομένοις σποράδην D ἐγκείμενα.

Πῶς ἡ δαιμονία πληθύς. Λοιπὸν προβλήματα διαγυμνάζει λέγων, ὅτι, εἰ πάντα ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ, πόθεν τὰ κακὰ, καὶ πόθεν ἄγγελοι ἐγένοντο δαίμονες; Πάντα κατὰ Μανιχαίων.

[β]. *Οὐκ ἔστιν ἀγαθοειδές.* Καλῶς καὶ ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν ἀγγέλων τέθεικε τὸ ἀγαθοειδές· ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐσιωδῶς αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν ὢν, τὰ δὲ μετ' αὐτὸν, ὡς ἐκ μετοχῆς καὶ ἔξωθεν ἀγαθυνόμενα τῇ περὶ αὐτὸν ἐφέσει, εἰκότως ἀγαθοειδῆ λέγονται, οὐκ αὐτόχρημα ἀγαθά.

[γ]. *Καὶ πῶς ὁ ἀγαθός.* Ὅρα ὅπως προβλήματα ὡς ἐν ζητήσει παράγει, ἔχοντα μὲν καὶ αὐτὰς τὰς τῶν ἐχθρῶν ἀντιθέσεις, οἷον Μανιχαίων· δηλούσας δὲ

ὅμως τὸν σκοπὸν τοῦ θείου τούτου ἀνδρὸς τὸν ὀρθόν. A Λέγει γὰρ, ἐκ τίνος ἀρχῆς παρήχθη τὸ κακόν· καὶ εἰ ἐξ ἄλλης αἰτίας, καὶ ὅσα τοιαῦτα τῶν ἀντιδίκων εἰσίν· εἶτα λοιπὸν, πῶς ὁ ἀγαθὸς αὐτὸ παραγαγεῖν ἠβουλήθη· πῶς δὲ καὶ προνοίᾳ [81] ἐστὶ τὸ κακόν· ἐκ τούτων δεικνὺς, ὅτι, εἰ καὶ ὅλως παραγωγὴν ἔσχε τὸ κακὸν, ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ ταύτην ἔσχε· καὶ ὅτι μόνη ἡ πρόνοια διοικεῖ τὸ ὅλον, ὡς ἐκ τούτου μίαν ἀγαθὴν ἀρχὴν εἶναι τοῖς οὖσι. Ταῦτα καὶ ἐν τοῖς προβλήμασιν ἐξήτασεν ὁ θεῖος οὗτος ἀνήρ· παρακατιὼν γὰρ ἀναλύει σαφῶς τὰ προβλήματα, δεικνὺς ὡς οὔτε ἐνυπόστατον τὸ κακὸν, οὔτε ἐν φύσει· ἀλλὰ κατὰ στέρησιν τοῦ ἀγαθοῦ γινόμενον, οὔτε ὂν, οὔτε ὡς μὴ ὂν λογιζόμενον. Καὶ τοῦτο αἰνίττεσθαι [82] τὸ ἐν ψαλμῷ τριακοστῷ ἕκτῳ εἰρημένον· *Εἶδον τὸν ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου, καὶ παρῆλθον, καὶ ἰδοὺ οὐκ ἦν, καὶ ἐζήτησα αὐτὸν*, B τουτέστι τὸν τόπον αὐτοῦ, *καὶ οὐχ εὑρέθη*· τοῦτο γὰρ δηλοῖ, ὅτι τὸ κακὸν, ἢ καὶ σφόδρα ἐπαίρεται, ἀλλ' οὖν οὐκ ἔστιν, οὔτε καταλείψει τόπον ἑαυτοῦ, τουτέστιν ἴχνος· ἅμα γὰρ τῷ φανῆναι διαλέλυται, μὴ ἔχον ὑπόστασιν· μὴ οὖν ὑπολάβοις αὐτὸν ἐναντίον λέγειν τι.

§ XIX. *Τὸ κακὸν οὐκ ἔστιν ἐκ τἀγαθοῦ.* Σημείωσαι, πῶς θαυμασίως πλέκει τὴν λύσιν ἐκ διαφόρων ἐπιχειρημάτων.

Ὁ τῶν ὄντων σκοπός. Καὶ γὰρ ὁ ὀργιζόμενος, ἤτοι θυμούμενος, (ὡς ἐν ὑποδείγματι δὲ ὁ λόγος, ὡς δοκεῖ,) κακόν τι ποιοῦντος τοῦ πρὸς ὃν θυμοῦται, πρὸς τὸ ἐναντίον τοῦτον μεταγαγεῖν βουλόμενος, C τουτέστι τὸ ἀγαθὸν, τῇ τοιαύτῃ κινήσει χρῆται.

Καὶ εἰ τὰ ὄντα πάντα. Ἔφημεν ἀνωτέρω, εἰ ὁ Θεὸς ὑπερουσίως ὢν λέγεται ὡς ἄναρχος καὶ πάντων αἴτιος, τὸ ἀντίθετον, ὡς ἔσχατον τῶν ὄντων, καὶ ἀνούσιον, ὡς ὑπερουσίου τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἡ ὕλη, καὶ μὴ ὂν λέγεται, καὶ ἐν Θεῷ λέγεται, δι' ἀγαθότητα αὐτοῦ γενομένη, εἰ καὶ διὰ τοῦ μεμίχθαι τοῖς αἰσθητοῖς οὐ πάντη κακὸν, οὔτε πάντη ἀγαθὸν, ὡς δηλοῖ διὰ τὸ ἄστατον· ἔχει μὲν γὰρ τὸ κακὸν ἐν τῷ ἀστάτῳ, μερίδα δὲ τοῦ ἀγαθοῦ, ἐπειδὴ καὶ ὑπὸ Θεοῦ παρήχθη, καὶ ἐν Θεῷ ἐστι· αὐτόκακον (οὐ λέγω ἡ κακία, ἥτις ὡς εἶδος καὶ ποιότης συμβαίνει τῷ λογικῷ καὶ ἀποσυμβαίνει, ἀλλ' αὐτὸ τὸ ἁπλῶς κακὸν), οὔτε ἐν τοῖς οὖσίν ἐστι, τοῖς ὁπωσοῦν ἐφιεμένοις τοῦ ἀγαθοῦ, οὔτε ἐν τοῖς μὴ οὖσιν, ἀντὶ τοῦ ἐν τοῖς ὑλικοῖς ὡς νοουμένοις D ἐν τῷ ὑπερουσίῳ· ἀλλὰ καὶ τοῦ μὴ ὄντος, ὅ ἐστι τῆς ὕλης, τὸ κακὸν πλέον ἀφέστηκε τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἔστιν ἐντεῦθεν εἰκότως ἀνουσιώτερον τῆς ὕλης, τὸ αὐτὸ κακὸν ὡς πάντη οὐδὲν ὄν. Τὸ οὖν ἁπλῶς αὐτόκακον οὐδαμῇ οὐδαμῶς· τὸ δὲ τῆς ὕλης κατ' ἔλλειψιν τῆς ἀγαθότητος, καθὸ καὶ ἀναίσθητος καὶ ἀνείδεος ὁρᾶται [83]· ὅθεν νοήσεις καὶ τὸ παρὰ Ἀβδίου τῷ προφήτῃ εἰρημένον· *Καὶ ἔσονται ὡς μὴ ὄντες*, πρὸς τοὺς ἁμαρτωλοὺς δηλονότι.

rum; declarant tamen scopum divini hujus viri rectum esse; dicit enim, ex quo principio productum sit malum; ac utrum ex alia causa atque omnia quæ adversarii esse solent. Deinde quomodo bonus ipsum malum producere voluerit, quomodo etiam providentia sit malum, ostendens ex his, si malum omnino productum fuerit, a bono fuisse, atque solam providentiam gubernare universa, ut hinc sequatur unum bonum, esse rerum principium; hæc autem in propositionibus divinus vir examinavit; progrediens enim quæstiones ordine solvit, demonstrans malum neque habere exsistentiam, neque in rerum natura reperiri; sed boni privatione factum, neque ens, neque tanquam non ens ratione concipi, atque hoc insinuari in psalmo XXXVI, 35: *Vidi impium superexaltatum sicut cedros Libani: et transivi, et ecce non erat; et quæsivi ipsum*, id est locum ejus, *neque inventus est;* hoc enim declarat malum etsi valde extollatur, non tamen esse, neque locum suum derelicturum, id est vestigium: simul enim ac apparuit, dissolutum est, non habens subsistentiam; neque igitur arbitreris ipsum contrarium aliquid dicere.

§ XIX. *Malum non est ex bono.* Adverte, quomodo admirabiliter solutionem ex variis nectat argumentis.

Rerum scopus. Nam ὁ ὀργιζόμενος seu qui irascitur,(tanquam pro exemplo hæc dicit, ut videtur,)eo in quem irascitur aliquod malum faciente, volens ipsum in contrarium, id est bonum, traducere, tali utitur motione.

Et si res omnes. Diximus superius, **145** si Deus superessentialiter ens dicitur, ut sine principio, et omnium causa, oppositum, ut extremum entium, et sine substantia, utpote Deo superessentiali exsistente, id est materia, et non ens dicitur, ac in Deo dicitur, per bonitatem ejus creatum, etsi propter mistionem cum sensilibus non prorsus malum, neque prorsus bonum, ut declarat τὸ ἄστατον; nam malum in instabilitate partem boni habet, quoniam et a Deo productum est atque in Deo est; quod autem per se malum (non dico malitia, quæ veluti forma et qualitas rationali adest et abest) sed ipsum simpliciter malum neque inter entia est quæ aliquantulum appetunt bonum, neque inter non entia, pro in materialibus ut in superessentiali intelliguntur; sed etiam non entis, quod est materiæ, malum plus distat a bono, ideoque ipsum non ens merito ἀνουσιώτερον, seu caret essentia magis quam materia, ut omnino non ens. Ipsum igitur simpliciter malum nullo modo est; malum autem materiæ est defectu bonitatis, sicut etiam sensu et forma carens videtur: unde intelliges illud Abdiæ prophetæ effatum v. 16: *Et erunt tanquam non essent.* Nimirum de peccatoribus agit.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[81] προνοίας οὔσης. [82] αἰνίττεται. [83] θεωρεῖται.

Unde igitur est malum. Hinc oppositionem proponens, oppugnationem fuse exercet tanquam probabili nixam argumento; si enim non concesserimus aliquid esse pulchro contrarium, id est malum, non videtur bonum virtus, sed permistim indistincta erunt omnia, neque virtute laudata, neque contrario reprehenso, sicut non exsistente lege, neque peccatum erit: nunc autem opponens ait: Si non dederimus malum esse bono contrarium, bonum erit sibi ipsi contrarium in iis qui defectu boni peccant, imo ante operationem virtutis viri virtute præditi, advertimus peccata in anima ejus a virtute distingui; quando enim pars rationalis animæ, propria operatur, a nullo bonum impeditur; quando vero pars irrationalis animæ quæ miscetur in materia et corpore, invaluerit, tum rationalis prohibetur proprie operari: ergo irrationalis pars ex mistione cum materia inficitur, rationalis vero non quod materiæ commisceatur, sed quia in materiam propendet, id est irrationali cedit, neque ipsam cohibet, inficitur, seu mala efficitur; sicut oculus, dum sunt tenebræ, prohibetur videre; hoc **146** igitur non demonstrat, num quod est, per se malum subsistat. Non enim quod alicui malum, id est per se malum, sed etiam malitia est species et accidens ex malo: accessione enim fit ut illud vel istud quid constituatur: ut, iniquitas quidem animæ est vitium, rursusque species iniquitatis sunt secundum materiam appetitus; ille enim circa pecunias, hic autem circa honores accidit; hujus quoque accessione species malorum etiam a partibus animæ; metus quidem et audacia ab irascibili, intemperatio autem et stoliditas a concupiscibili; fiunt autem etiam species malorum ab operationibus; metus enim est veluti defectus animositatis in aggrediendo, audacia vero excessus animositatis in aggrediendo, intemperantia autem in patiendo; clarum igitur est, quomodo in anima etiam ante operationes peccata distinguantur a virtutibus, in parte rationali et irrationali animæ. Hæc autem quæ sunt irrationalis aliam legem nobis ostendunt menti adversantem, sicut dicit Apostolus [f]; et nisi compescatur, rationalem captivantem, ut ostendimus.

A ratione. Pro, cum rationali parte animæ.

Et si corruptio rerum sit. Pro, si in rebus ipsum corrumpi cernatur, seu si aliqua entium corruptioni subjaceant, ex hoc ostenditur quod malum sit: illud enim *non ejicit* hoc significat.

An non frequenter. Hæc adhuc ad oppositionem pertinent, nimirum potius et in rebus est ac exsistit malum; etsi enim malum sit rerum corruptio, sed non tamen est ipsa corruptio, aliud est quod ad generationem ducit, veluti ovum corrumpitur quidem, sed transsubstantiatur in avem, et faba

[f] Rom. VII, 23.

A *Πόθεν οὖν ἐστι τὸ κακόν.* Ἐντεῦθεν ἀντίθεσιν προτιθεὶς, πλατέως γυμνάζει τὴν ὑπόκρουσιν, ὡς ἐξ εὐλογοφανοῦς ἀντιθέσεως· εἰ γὰρ μὴ δοίημεν εἶναί τι τῷ καλῷ ἐναντίον, τουτέστι τὸ κακὸν, οὐκ ὀφθήσεται ἀγαθὸν ἡ ἀρετὴ, ἀλλ' ἀναμὶξ ἀδιάκριτα ἔσται πάντα, οὔτε ἀρετῇ [*] ἐπαινουμένης, οὔτε τοῦ ἐναντίου ψεκτοῦ ὄντος· ὥσπερ μὴ ὄντος νόμου, οὔτε ἁμαρτία ἔσται. Νῦν δέ φησιν ὁ ἀντιθεὶς, εἰ μὴ δοίημεν κακὸν ἐναντίον τῷ ἀγαθῷ, ἔσται αὐτὸ τὸ ἀγαθὸν ἐναντίον ἑαυτῷ ἐν τοῖς κατ' ἔλλειψιν τοῦ ἀγαθοῦ ἁμαρτάνουσιν· ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς ἐνεργείας τῆς ἀρετῆς τοῦ ἐναρέτου ἀνθρώπου ὁρῶμεν ἐν τῇ ψυχῇ αὐτοῦ διακεκριμένας τῆς ἀρετῆς τὰς κακίας· ὅταν μὲν γὰρ τὸ λογικὸν μέρος τῆς ψυχῆς τὰ οἰκεῖα ἐνεργῇ, εἰς οὐδὲν τῶν ἀγαθῶν ἐμποδίζεται· ὅταν δὲ τὸ ἄλογον B μέρος τῆς ψυχῆς, ὅπερ μέμικται ὕλῃ καὶ σώματι, ἐπικρατῇ, τότε ἐμποδίζεται τὸ λογικὸν οἰκείως ἐνεργεῖν. Κακύνεται οὖν τὸ ἄλογον ἐκ τῆς πρὸς τὴν ὕλην ἐπιμιξίας· τὸ δὲ λογικὸν οὐ τῷ μεμίχθαι τῇ ὕλῃ, ἀλλὰ τῷ νεύειν εἰς ὕλην, τουτέστι τῷ ἐνδιδόναι τῷ ἀλόγῳ, καὶ μὴ κρατεῖν αὐτοῦ, κακύνεται, ὡς ὄμμα σκότους ὄντος, κωλύεται ὁρᾷν· οὐ δείκνυσιν οὖν τοῦτο, εἰ ὑφέστηκε τὸ αὐτόκακον· οὐ γὰρ τό τινι κακὸν, τοῦτ' ἔστι τὸ αὐτόκακον, ἀλλὰ καὶ κακία ἐστὶν εἶδος οὖσα καὶ συμβεβηκὸς τοῦ κακοῦ· ταῖς γὰρ προσθήκαις καθίσταται εἰς τὸ τόδε τι εἶναι, οἷον ἀδικία μὲν ψυχῆς ἐστι πονηρία· καὶ πάλιν, τῆς ἀδικίας εἴδη πρὸς τὴν τῆς ὀρέξεως ὕλην· ἡ μὲν γὰρ, περὶ χρήματα, ἡ δὲ περὶ τιμὰς συμβαίνει. Γίνεται δὲ καὶ C κατὰ προσθήκας εἴδη κακῶν καὶ ἀπὸ τῶν μερῶν τῆς ψυχῆς· δειλία μὲν γὰρ, ἡ θρασύτης ἀπὸ τοῦ θυμικοῦ, ἀκολασία δὲ ἡ ἠλιθιότης ἀπὸ τοῦ ἐπιθυμητικοῦ. Γίνεται δὲ καὶ ἀπὸ τῶν ἐνεργειῶν εἴδη κακῶν· ἡ μὲν γὰρ δειλία οἷον περὶ τὸ ὁρμᾷν ἐστιν ἔλλειψις [**]· ἡ δὲ θρασύτης περὶ τὸ ὁρμᾷν ὑπερβολή· ἡ δὲ ἀκολασία, περὶ τὸ πάσχειν. Σαφὲς οὖν γέγονε, πῶς ἐν ψυχῇ καὶ πρὸ ἐνεργείας διακέκριται τὰ κακὰ ἐκ τῶν ἀρετῶν, διὰ τοῦ ἀλόγου καὶ τοῦ λογικοῦ μερῶν ὄντων τῆς ψυχῆς. Ταῦτα δὲ τὰ τοῦ ἀλόγου ἕτερον νόμον δείκνυσιν ἡμῖν ἀντιστρατευόμενον τῷ νῷ, ὡς φησιν ὁ Ἀπόστολος, καὶ ἐν τῷ μὴ κρατεῖσθαι αἰχμαλωτεύοντα τὸ λογικὸν, ὡς ἀπεδείξαμεν.

Πρὸς τὸν λόγον. Ἀντὶ τοῦ, πρὸς τὸ λογικὸν τῆς D ψυχῆς μέρος.

Καὶ εἰ φθορά ἐστι τῶν ὄντων. Ἀντὶ τοῦ, εἰ ἐν τοῖς οὖσι τὸ φθείρεσθαι ὁρᾶται, ἤγουν εἴ τινα τῶν ὄντων ὑπόκειται φθορᾷ, ἐκ τούτου δείκνυται τὸ εἶναι τὸ κακόν· τὸ γὰρ *οὐκ ἐκβάλλει* τοῦτο δηλοῖ.

Ἢ οὐχὶ πολλάκις. Ἔτι τῆς ἀντιθέσεώς εἰσι καὶ ταῦτα, ὅτι μᾶλλον καὶ ἐν τοῖς οὖσίν ἐστι, καὶ ὂν τὸ κακόν· κἂν γὰρ τὸ κακὸν φθορά ἐστι τῶν ὄντων, ἀλλ' οὖν ἡ φθορὰ αὕτη, ἕτερον ἐσθ' ὅτε εἰς γένεσιν ἄγει, οἷον τὸ ᾠὸν φθείρεται μὲν, μεταστοιχειοῦται δὲ εἰς πτηνόν· καὶ ὁ κύαμος δὲ, καταμασσόμενος, καὶ ἐν τῇ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[*] ἀρετῆς. [**] ἡ μὲν γὰρ ἀφροσύνη, οἷον περὶ τὸ ὁρᾷν γίνεται ἔλλ.

γῇ κρυπτόμενος, μετασχηματίζεται εἰς ἐμβρύου εἶδος· καὶ τὰ σώματα δὲ ἡμῶν εἰς σκώληκας· καὶ ἕτερα ζῶα, καὶ ἄλλα μυρία τοιαῦτα, ὡς ἵπποι μὲν σφηκῶν γένεσις, ταῦροι δὲ μελισσῶν.

Καὶ ἔσται τὸ κακόν. Λύσις τῶν προβληθεισῶν ἀντιθέσεων, εἰ ἡ φθορὰ κακὸν, φθείρει δὲ ἡ φθορὰ καὶ τὸ κακὸν, πῶς ἔσται τὸ κακὸν αὐτὸ ἑαυτὸ φθεῖρον; εἰ γὰρ ἐν τῇ ὕλῃ τὸ κακὸν, εὔδηλον, ὡς τὸ εὐφθαρτότερον· ὕλη δέ ἐστι· καὶ τοῦτο ἑαυτὸ φθείρει· διὰ τοῦτο γὰρ ἡ ὕλη καὶ ἀνούσιος λέγεται κατὰ ἀντιπαράθεσιν τῆς ὑπερουσίου τοῦ Θεοῦ οὐσίας, ὡς αὐτὴ φθαρτὴ[86] οὖσα, καὶ οὐκ ἀεὶ οὖσα, καὶ ἀνείδεος κατὰ ἀντιπαράθεσιν τοῦ εἴδους τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐκάλεσε Μωϋσῆς τὸν δημιουργὸν Λόγον. Καὶ μὴ ὂν δὲ λέγεται ἡ ὕλη κατὰ ἀντιπαράθεσιν τῆς θείας κατὰ οὐσίαν ὑπάρξεως.

§ XX. *Ἧ κακόν.* Τὸ ᾗ κακὸν ἀντὶ τοῦ καθ' ὃ κακόν.

Μᾶλλον δέ. Σημείωσαι, ὅτι καὶ ἐν τοῖς θείοις λόγοις[87-89] ἀκώλυτος ἡ ἐξ ἐπιλογισμοῦ τῶν ἀκριβεστέρων παράδοσις· ἰδοὺ γάρ, ὡς ὁρᾷς, μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς προτέρας γνώμης ἐξ ἐπιλογισμοῦ τὰ ἀκριβέστερα παραδίδωσιν.

Καὶ ἀμιγῆ, καὶ ὁλόκληρα. Τὰ μὲν ἀμιγῆ ἀγαθὰ καὶ ὁλοτελῆ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ ἐγγίνεται τοῖς ὑπερκοσμίοις νοητοῖς, ἅτε καὶ ἀσωμάτοις· τὰ δὲ μεμιγμένα ἀγαθὰ περὶ τὰ λογικὰ σώματα θεωρεῖται, τουτέστιν ἐν ἡμῖν, τοῦ μὲν ἀλόγου τῆς ψυχῆς μέρους, ὡς εἴρηται, μετέχοντος ὕλης διὰ τοῦ σώματος τοῦ εἴδους μετέχοντος, τοῦ δὲ λογικοῦ μέρους, ῥέποντος πρὸς τὸ ἄλογον, καὶ ἐνδιδόντος ἔσθ' ὅτε αὐτῷ, καὶ διὰ τοῦτο πρὸς ὕλην νεύοντος· τὸ μὲν γὰρ αὐτόκακον δεῖ θεωρεῖν αὐτοάπειρον, αὐτοάμετρον, αὐτοανείδεον, ἑαυτῷ κακὸν οὐσιῶδες, οὐ μὴν ἑτέρῳ κακόν· τοῦτο γὰρ εἶδός ἐστι καὶ συμβεβηκὸς κακίας. Δεῖ οὖν τὸ κακὸν τοιοῦτόν τι εἶναι, οἷον ἔφην, ὥσπερ ὁ Θεὸς πάντων αὐτοπέρας καὶ αὐτόμετρον, καὶ αὐτοειδοποιὸν, καὶ αὐτοάγαθον οὐσιῶδες· οὐ γὰρ λέγω νῦν τῷ ἑτέρῳ ἀγαθόν· συμβεβηκὸς γὰρ τοῦτο· πῶς οὖν ἔσται τὸ κακὸν οὐσιῶδες, καὶ ἑτέροις, πάντων καθάπαξ τῶν ὄντων μεμιγμένως κακυνομένων καὶ ἐχόντων τὸ εἶναι ἐν τῷ ἀγαθῷ, οὐδενὸς κατὰ τὸ παντελὲς ἀμετόχου ὄντος τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ πάντων πρὸς τὴν ἰδίαν ἐπιτηδειότητα μετεχόντων τοῦ ἀγαθοῦ; Τὸ οὖν κακὸν οὐκ ἐν ὑπάρξει, ἀλλ' ἐν παρεισδύσει, ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ στερήσει φαινόμενον.

Ἐκτείνεται δὲ ἄχρι τῶν ἐσχάτων. Ἔσχατον νοητέον τὰ ὑλικὰ σώματα καὶ γήϊνα· ὥσπερ γὰρ πάντων ἀρχὴ ὁ Θεός, ὡς καὶ ἤδη ἔφημεν, οὕτω πάντων ἔσχατον τὸ σκυβαλῶδες τοῦτο τὸ παχὺ τῆς ὕλης μέρος καὶ γεῶδες· ὅθεν καὶ ὑποπόδιον λέγεται τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ ἔσχατον, καὶ ὅμως μετέχον ἀγαθότητος αὐτοῦ, ὡς καὶ φέρον αὐτὸν ἐσχάτως· λέγει γὰρ καὶ ἡ Σοφία· Βρίθει γὰρ τὸ γεῶδες τοῦτο σκῆνος νοῦν πο-

A quæ subigitur ac in terra occultatur, transfiguratur in speciem embryonis, et corpora nostra in vermes, ac diversa animalia, aliaque infinita similia, ut ex equis generantur vespes, et ex tauris apes.

Eritque malum. Solutio propositorum argumentorum, si corruptio sit malum, corruptio autem et malum corrumpit, quomodo erit ipsum malum, cum se corrumpat: nam si malum in materia, manifestum est quod sit corruptibilius, materia autem est, ac hoc seipsum corrumpit; ideo enim materia, et sine essentia dicitur ut opponatur superessentiali Dei essentiæ, cum ipsa sit corruptibilis, neque semper exsistat, et **147** informis dicitur, ut opponatur formæ Dei sicut Moyses vocavit creatorem Verbum. Denique materia dicitur non ens, ut opponatur di-
B vinæ secundum essentiam exsistentiæ.

§ XX. *Qua malum*, Gr. ᾗ κακόν. Illud ᾗ κακόν, idem cum quatenus malum.

Quinimo. Nota quod etiam in disserendo de divinis permittatur ea quæ ratiocinatione comparatur certiorum traditio; ecce enim ut vides post expositionem prioris sententiæ, ratiocinando certiora tradit.

Et simplicia, et perfecta. Simplicia quidem bona et omnino perfecta, ex bono supramundanis innascitur intelligibilibus seu angelis, utpote incorporeis; mista vero bona, in rationalibus corporibus videntur, id est in nobis, irrationabili quidem parte animæ, ut dictum est, materiam participante in corpore quod formæ est particeps; rationali autem
C parte, vergente ad irrationabilem et quandoque illi cedente, ideoque ad materiam propendente; nam ipsum per se malum contemplari oportet, per se infinitum, per se immensum, per se informe, per se essentiale malum, non vero malum per aliud; hoc enim est forma et accidens malitiæ. Ergo malum esse quid ejusmodi oportet, ut dixi, sicut universorum Deus, per se finis, per se mensura, per se formam efficiens, et per se bonum essentiale; nam modo non loquor de bono per aliud, hoc enim est accidens; quomodo igitur erit essentiale malum et per aliud, cum omnia quæ sunt mistim inficiantur, habeantque in bono exsistentiam, nullo bono exsistente prorsus incommunicabili? Ergo malum
D non exsistentia, sed irreptione (in exsistentiam) in boni privatione apparet.

Ad extremas usque protenditur. Per *extremum* intellige materialia, corporea et terrestria; sicut enim Deus est omnium principium, ut antea diximus, sic extremum omnium est hæc fæculenta crassa materiæ pars ac terrestris, ideoque dicitur Dei scabellum ut extremum; attamen ejus bonitatem participans sicut etiam ipsum postremo gestans; dixit enim Sapientia: Terrestre hoc tabernaculum

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[86] εὔφθαρτος. [87-89] λογίοις.

aggravat mentem multa cogitantem, quod irrationalis pars animæ cum materiali mista sit corpore, et quandoque rationali parti animæ dominetur.

148 *Adest bonum.* Quantum enim creaturæ in pinguius et materiale magis subeunt, tantum juxta privationem et defectum boni minus participant, ut ex obscura et extrema vocis editione; sicut enim jam diximus, suppone aliquem alte clamare, ac vicinos quidem, audituque valentes, integram suscipere vocem, et cognoscere etiam quod pronuntiatur; remotos autem pro rata distantiæ proportione sonum minus audire; remotissimos vero obscurissime tanquam postremæ editæ vocis parum sensu percipere.

Et ipsam sui privationem. Quod non prorsus privatum est pulchro, sed partim, ac ipsum quod bono privatum est, consistere facit, bonum in aliquo omnino participando; non enim particularis, sed perfectus omnino boni defectus, malum est.

Illa etiam, quæ illi contraria sunt. Observa quomodo ait, ea quæ virtuti boni obsistunt, per ipsum subsistere et conservari. Num igitur Deus auctor malorum est? absit! Deus enim, ut principium omnium et creator, ob bonitatis excessum et ineffabilem charitatem, peccatores quoque sustinet, ut propriam ostendat benignitatem, ac liberum figmenti arbitrium; dicitur enim : *Charitas omnia tegit* [g]; rursus: *Qui solem suum oriri facit super justos et injustos* [h].

Quod autem omnimode. Propositum ipsi est demonstrare, non esse essentiam, quod simpliciter per se malum; aitque nullum entium et creatorum nihil prorsus boni participare; quæ enim omnino vacua bono quod neque a bono producta sint, non exsistunt : quis vero alius opifex? sed neque aliquid subsistere potest, quod neque habitum seu boni qualitatem per accidens participet. Multa siquidem a congenito destituta habitu sive qualitate, consistunt : veluti ignitum ferrum, ac extremi caloris particeps, exstincto calore manet quod erat, et aqua secundum se quidem dicitur esse elementum absque qualitate; dum vero terram penetrat, illinc qualitate donatur, et tamen alio derivata, qualitate privatur, et adhuc consistit : sic etiam nivosa et frigida cessante frigore adhuc consistunt. Verum etiam quæ vita (sensitiva) carent, ut arbores et lapides et astra, eaque quæ mente carent, ut pecora nihilominus subsistunt. Deus quoque cum sit superessentialis essentiæ eximitur, attamen et est et
149 ante est; non licet autem sic de bono dicere ; nisi enim qualitatem boni participet, in quo illud consistere necesse est, non potest subsistere : *In ipso enim vivimus et sumus*, ut ait Apostolus [i]. Quid ergo? intemperansne dum intemperans est

[g] Prov. x, 12. [h] Matth. v, 45. [i] Act. xvii, 28.

A λυφρόντιδα, ὡς τοῦ ἀλόγου τῆς ψυχῆς μέρους μεμιγμένου τῷ ὑλικῷ σώματι, καὶ κατακρατοῦντος ἔσθ' ὅτε τοῦ λογικοῦ τῆς ψυχῆς.

Πάρεστι τἀγαθόν. Ὅσον γάρ' ἐπὶ τὸ παχύτερον καὶ ὑλικώτερον ὑποβαίνει τὰ ἐν δημιουργίᾳ, τοσοῦτον κατὰ στέρησιν καὶ ἔλλειψιν τοῦ ἀγαθοῦ ἧττον μετέχει, ὡς ἐξ ἀμυδροῦ καὶ ἐσχάτου ἀπηχήματος· ὡς γὰρ ἔφημεν, ἤδη ὑπόθου τινὰ βοῆσαι μέγα· καὶ τοὺς μὲν πλησίον ὄντας καὶ ἐῤῥωμένους [10] τὸ ἀκουστικὸν ὅλην δέξασθαι τὴν βοὴν, καὶ γνῶναι καὶ τὸ λαληθὲν, τοὺς δὲ ἀφεστηκότας ἀναλόγως τῇ διαστάσει ἧττον ἀκοῦσαι τοῦ φθέγματος· τοὺς δὲ πάνυ πόῤῥω διεστηκότας ἀμυδρότατα ὡς ἀπηχήματος ὑστάτου ποσῶς αἰσθέσθαι.

B *Καὶ τὴν ἑαυτοῦ στέρησιν.* Τὸ μὴ ὅλως ἐστερημένον τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ μερικῶς, καὶ αὐτὸ τὸ ἐστερημένον τοῦ ἀγαθοῦ, συνεστάναι ποιεῖ, τῷ ὅλως κατά τι μετέχειν τοῦ ἀγαθοῦ· οὐ γὰρ ἡ μερικὴ, ἀλλ' ἡ παντελὴς ἔλλειψις τοῦ ἀγαθοῦ ἐστι τὸ κακόν.

Καὶ τὰ μαχόμενα αὐτῷ. Ὅρα πῶς φησιν, ὅτι καὶ τὰ μαχόμενα τῇ δυνάμει τοῦ ἀγαθοῦ δι' αὐτοῦ ὑπέστη καὶ σώζεται. Οὐκοῦν αἴτιος τῶν κακῶν ὁ Θεός; μὴ γένοιτο! ὁ μὲν γὰρ Θεὸς, ὡς πάντων ἀρχὴ καὶ δημιουργὸς, δι' ὑπερβολὴν ἀγαθότητος καὶ δι' ἀγάπην ἄφατον, καὶ ἁμαρτωλῶν ἀνέχεται, ἵνα καὶ τὴν ἰδίαν δείξῃ φιλανθρωπίαν, καὶ τὸ τοῦ πλάσματος αὐτεξούσιον· εἴρηται γάρ· *Ἡ ἀγάπη πάντα στέγει·* καὶ πάλιν· *Ὁ ἀνατέλλων τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους.*

C *Τὸ δὲ κατὰ πάντα τρόπον.* Τὸ προκείμενον αὐτῷ ἐστιν ἀποδεῖξαι, ὅτι οὐκ ἔστιν οὐσία τὸ ἁπλῶς αὐτόκακον· καί φησιν, ὅτι οὐδὲν τῶν ἐν τοῖς οὖσι καὶ ἐν δημιουργίᾳ ἀμέτοχόν ἐστι παντελῶς τοῦ ἀγαθοῦ· τὰ γὰρ πάντη ἄμοιρα τοῦ ἀγαθοῦ, ὡς μηδὲ παραχθέντα ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, οὔτε εἰσί· τίς ἄλλος δημιουργός; ἀλλ' οὔτε δύναταί τι ὑφεστάναι, μὴ τῆς ἕξεως ἤτοι ποιότητος τοῦ ἀγαθοῦ μετέχον κατὰ συμβεβηκός· πολλὰ μὲν γὰρ καὶ καταλειφθέντα ὑπὸ τῆς προσγενομένης ἕξεως ἤτοι ποιότητος μένει συνεστῶτα· οἷον ὁ σίδηρος πυρωθεὶς, καὶ θερμότητος ἄκρας μεταλαβὼν, σβεσθέντος τοῦ πυρὸς, μένει ὅπερ ἦν· καὶ τὸ ὕδωρ καθ' ἑαυτὸ μὲν τὸ στοιχεῖον ἄποιον λέγεται εἶναι, διὰ δὲ γῆς παριὸν, ἐκεῖθεν ποιοῦται· καὶ ὅμως μετοχετευθὲν, παύεται τῆς ποιότητος, καὶ ἔτι συνέστηκεν· οὕτω καὶ τὰ χιονιζόμενα καὶ ψυχόμενα,
D παυσαμένης τῆς ψυχρότητος, ἔτι συνέστηκεν. Ἀλλὰ καὶ τὰ ζωῆς ἄμοιρα, ὡς δένδρα, καὶ λίθοι, καὶ ἄστρα, καὶ τὰ νοῦ, ὡς τὰ κτήνη, ὅμως ὑφίσταται. Καὶ οὐσίας δὲ ὁ Θεὸς ἐξῄρηται ὑπερούσιος ὤν· καὶ ὅμως ἐστὶ καὶ πρόεστιν· οὕτω δὲ καὶ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ ἀγαθοῦ· εἰ μὴ γὰρ μετέχοι ποιότητος τοῦ ἀγαθοῦ, ἐν ᾧ συνίστασθαι χρὴ, οὐ δύναται ὑφεστάναι· *Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ ἐσμὲν*, ὥς φησιν ὁ Ἀπόστολος. Τί οὖν; ὁ ἀκόλαστος ἐν τῷ ἀκολασταίνειν οὐχ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[10] ἐῤῥωμενεστέρους.

ἐστέρηται τοῦ ἀγαθοῦ; καὶ ὅμως ὑφέστηκε· καί φησι μὲν κατ' αὐτὸ τὸ ἀκολασταίνειν, ὡς ἐν στερήσει ὢν τοῦ ἀγαθοῦ κυρίως οὐκ ἔστιν, ἀλλ' οὔτε ὄντων ἐκθυμεῖ [11]· τί γάρ ἐστιν αὐτοακολασία δίχα τοῦ εἴδους τοῦ ἀκολασταίνειν; ὅμως ἐπειδὴ κατὰ ψευδοδοξίαν δοκεῖ αὐτὸς ἀγαθοῦ τινος ἔχεσθαι, καὶ ἡνῶσθαι κατὰ φιλίαν τῷ συμφθειρομένῳ αὐτῷ, κἂν διεφθαρμένη δοκῇ ἡ φιλία εἶναι, ὅμως τοῦ θείου ἔρωτος ἀμυδρόν ἐστιν ἀπήχημα, καὶ διὰ τοῦ ἀγαθοῦ φαντασίαν ἔχει· οὐ γὰρ δεῖ ἀγνοεῖν, ὅτι, ὅταν κρατηθῇ ὑπὸ τοῦ ἀλόγου μέρους τὸ λογικὸν τῆς ψυχῆς, ἐμποδίζεται μὲν τὰ οἰκεῖα ἐνεργεῖν, συνδοξάζει δὲ οὕτω λοιπὸν τῷ ἀλόγῳ, ὡς μήτε κρατεῖν αὐτοῦ τῶν ὁρμῶν, μήτε συμψηφίζεσθαι ταῖς πράξεσιν· αἱ γὰρ ψευδοδοξίαι οὐκ εἰσὶ τοῦ λογικοῦ δόξαι, οὔτε αἱ ψευδεῖς διάνοιαι τῶν διανοιῶν τοῦ λογικοῦ μέρους· οὔτε γὰρ διάνοιαι κυρίως αἱ ψευδεῖς. Ἔνθεν καὶ ὁ θυμικὸς ἔσθ' ὅτε ἐσφαλμένως ἐπέξεισιν· ὅμως οὐκ ἄμοιρος ἀγαθοῦ, ζητῶν ἐπὶ διορθώσει τοῦ κολαζομένου τῷ θυμῷ χρῆσθαι, καὶ ὁ αἰσχρὸς οὕτως ὑπονοῶν ἀγαθὸν τέλος τὴν ἡδονήν. Ἐκ τούτου οὖν καὶ οἱ θεομαχοῦντες, διὰ τὸ ὅλως εἶναι ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ, συγχωροῦνται· τὸ γὰρ μὴ ἐστερημένον τοῦ καλοῦ, ἀλλὰ μερικῶς αὐτὸ τὸ ἐστερημένον τοῦ ἀγαθοῦ συνεστάναι, ποιεῖ τὸ ὅλως μετέχειν τι τοῦ ἀγαθοῦ. Οὐ γὰρ ἡ μερική, ἀλλ' ἡ παντελὴς ἔλλειψις τοῦ ἀγαθοῦ ἐστι τὸ κακόν· καὶ οὐ τὸ μερικῶς, ἀλλὰ τὸ παντελῶς τοῦ ἀγαθοῦ ἐστερημένον, τοῦτο οὔτε ἦν, οὔτε ἐστίν, οὔτε ἔσται, οὔτε εἶναι δύναται.

Οὔτε ὄντων ἐπιθυμεῖ. Ὅτι ὁ ἀκόλαστος, εἰ καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ τὸ ἀκολασταίνειν οὔτε ἐστὶν οὔτε ὄντων ἐπιθυμεῖ, ὅμως κατ' αὐτὸ τὸ τῆς ἑνώσεως καὶ φιλίας σχῆμα ἀμυδρῶς μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ.

Πρὸς τὸ δοκοῦν καλόν. Σημείωσαι, ὅτι καὶ ὁ τῷ θυμῷ ἀποχρώμενος μετέχειν λέγεται τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ πρὸς διόρθωσιν κινεῖσθαι τῶν δοκούντων κακῶν· οὕτω καὶ ὁ χειρίστης, ἤγουν κακίστης ζωῆς ἐφιέμενος μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τῷ τῆς ἀρίστης ζωῆς αὐτῷ δοκούσης ἐφίεσθαι· καὶ ὁ τὸ κακὸν δὲ μετιών, ἐν τῷ δοκεῖν καλὸν ποιεῖν, μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ.

Καθ' ὅσον καὶ νόσος. Ἡ νόσος, εὔδηλον, ὡς ἔλλειψίς ἐστιν ὑγιείας, καὶ ὑπερβολὴ σωμάτων ἐνύλων, οὔτε μέτρον, οὔτε τάξιν ἐχομένη, ἀλλὰ δι' ἀκρασίας τῶν ὑλῶν μιᾶς ὑπὲρ τὴν εὔτακτον κρᾶσιν στασιαζούσης ποιούντων τὴν νόσον. Ἐπὶ τοσοῦτον μὲν οὖν ἡ νόσος ἐστὶν ἐν τῷ σώματι, ἐφ' ὅσον ὁπωσοῦν ἡ τάξις ἐλλείποι, καὶ τὸ σῶμα συνίσταται· εἰ γὰρ παντελὴς ἀμετρία, λύσει τὸ σῶμα, τουτέστι τῶν ὑλῶν τὴν τάξιν, καὶ ἡ νόσος ἀφανίζεται, τοῦ σώματος λυομένου ἐν ᾧ συνεστήκει ἡ νόσος· οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἐν ὅσῳ σώζεται ἐν ἡμῖν, ἔχομεν ἐξουσίαν πράττειν καὶ τὸ κακόν· ἀφισταμένου γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ, οὔτε κακόν ἐστιν εὑρεῖν ἐν ἡμῖν.

Τὸ γὰρ πάντη ἄμοιρον. Ὁ σκοπὸς τοῦ θείου Διονυσίου ἐκ πολλῶν σαφής· μαχόμενος ταῖς τινων Ἑλ-

A bono privatur? et tamen subsistit; dicit autem, dum intemperans est, quia bono privatus proprie non est, sed nec aliquid reale cupit: quid enim est ipsa per se intemperantia, sine certa specie intemperantiæ? tamen quoniam ipse censet bonum aliquod in falsa opinione habere, ac in amicitia uniri cum aliquo simul cum ipso corrupto, quæ etsi perniciosa esse videatur amicitia, tamen est obscura divini amoris portiuncula, et per bonum boni imaginem occupat: non enim ignorare oportet quod, cum rationalis pars animæ ab irrationali superatur, impediatur quidem propria obire munia, sic vero postea cum irrationali consentit, ut neque impetus illius cohibeat, neque actiones comprobet; nam falsæ opiniones non sunt opiniones rationalis partis, nec B falsæ intellectiones sunt rationalis partis intellectiones; falsæ enim non sunt proprie intellectiones. Hinc etiam iracundus quandoque cum errore impetit: non tamen expers est boni, cum judicet in illius qui punitur correctione, ira utendum, sicque obscenus dum voluptatem finem bonum suspicatur. Ex hoc igitur etiam qui Deum oppugnant a bono permittuntur quia absolute sunt; quod enim pulchro non omnino privatum est, sed ex parte, exsistentia boni privatum, facit ut aliquid absolute boni participet; non enim particularis, sed omnino perfectus boni defectus est malum, siquidem non quod ex parte, sed quod prorsus bono privatum est, illud neque erat, neque est, neque erit, neque esse potest.

C *Neque quidquam concupiscit.* Intemperantem, etsi, quatenus intemperans est, neque sit, neque aliquid reale cupiat; tamen ipsa unitionis et amicitiæ specie, obscure bonum participare.

Ad id quod boni speciem præ se fert. Nota, abutentem ira dici participem boni, quatenus movetur ad correctionem eorum quæ mala videntur; ita pessimæ seu scelestissimæ cupidus vitæ bono participat, quatenus vitam, quæ optima ipsi videtur, cupit; atque is qui malum persequitur, quatenus videtur honeste facere, boni fit particeps.

150 *Sicut etiam morbus.* Clarum est morbum esse defectum sanitatis, et excessum materialium corporum, neque mensuram, neque ordinem habentem, sed per intemperiem unius materiæ quæ D bene constitutum perturbans temperamentum generet morbum; eatenus igitur morbus est in corpore, quatenus aliquantulum ordo deficit, et corpus consistit; si enim perfectus sit mensuræ excessus, corpus dissolvet, id est materiæ ordinem, destruiturque morbus, dissoluto corpore in quo constiterat: ita etiam in bono quatenus in nobis conservatur, potestatem habemus faciendi etiam malum; absente enim bono, malum in nobis non reperietur.

Quod enim omnino expers est. Scopus divini Dionysii ex multis patet: oppugnans enim gentilium

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[11] ἐπιθυμεῖ.

quorumdam opiniones de malo, dicit malum non A esse ens; malum enim ipsum prorsus essentiale non posset exsistere, nisi universali boni defectu totaliter hujus expers esset; illud autem nusquam est reperire, neque in ipsa informi materia, etsi hoc quibusdam gentilium videatur; quod enim omnino a Deo productum est, quamvis obscure et postremo, nihilominus bonum participat. Hoc autem deinceps in decimo disputationis hujus capite perfecte demonstrat; si enim malum cum bono misceretur, id est alicubi quidem non ens esset in exiguo boni defectu : alicubi autem non ens esset quia omnino est qui facit, non hoc malum; non enim in aliquantulo defectu, sed in universali boni defectu malum consistit; quod igitur parum a bono deficit, B non est malum; potest enim etiam perfectum esse, quantum ad suam naturam; aliquid enim est, quod respectu boni deficiens, respectu vero naturæ suæ perfectum sit, quod equidem bonum est, nequaquam vero malum; atque adeo particeps defectus respectu primi boni. Quod vero non prorsus expers est boni, sed amplius accedens ad malum, non omnino malum est; sicut etiam quod minus ad bonum accedit, aliquid boni habet, atque ab ipso substantiam capit : suamque privationem essentia donat, dum totaliter de bono certat; si enim pure ac omnino fuerit absentia boni, certum est quod tum non sit in toto bonum, neque mistum bonum, neque per se malum; ubi enim non est bonum, neque est aliquid in natura; quomodo igitur erit malum a nullo essentia **151** C donatum; aufer enim corpora et lumen, nec tum erit umbra. Itaque quod simpliciter malum, non exsistit per se, sed velut in subjecto; bonum autem, etiam sine subjecto naturam habet et conservatur, ac illud per se bonum; malum autem sine subjecto quod a bono conservatur; omnia enim extra ipsum neque sunt, neque apparent, neque corrumpuntur; nam qui fiat, nullo exsistente subjecto? sed prorsus exsistentia caret, nec usquam est.

Et statum dat. Id est facit ut malum sit substantia. Si enim malum sit privatio boni, bonum autem sui privationem faciat, sane exsistere facit malum, quod est boni privatio.

Omnino per sui communicationem. Particulari D boni participatione, etiam privationem ejus exsistere.

Quando aliis quidem malum est. Hæ species sunt mali, sicut antea diximus; non enim essentiale per se malum, quod non est; nam aliquid malum esse, quod voluptati turpi tanquam bono alicui adhæret, non est per se malum, sed species mali; quod enim omnino malum, illud non exsistit, quoniam exsistendo, participaret, etsi in extremo vestigio, bonum; vide enim quid ulterius progressus dicat. Nam si omnia bono participant, ac in omnibus

A λήνων δόξαις περὶ τοῦ κακοῦ, λέγει [92] γὰρ μὴ εἶναι ὂν τὸ κακόν. Κακὸν γὰρ αὐτὸ καθάπαξ οὐσιῶδες οὐκ ἂν εἴη, εἰ μὴ τὸ κατὰ παντελῆ ἔλλειψιν τοῦ ἀγαθοῦ ὁλοσχερῶς ἄμοιρον ὂν τούτου· τοῦτο γὰρ οὐκ ἔστιν οὐδαμοῦ εὑρεῖν, οὐδὲ ἐν τῇ ὕλῃ αὐτῇ τῇ ἀνειδέῳ, κἂν τοῦτό τισι τῶν Ἑλλήνων δοκῇ· ὃ γὰρ ὅλως ὑπὸ Θεοῦ παρῆκται, κἂν ἀμυδρῶς καὶ ἐσχάτως, μετέσχε δ' οὖν ὅμως τοῦ ἀγαθοῦ. Τοῦτο δὲ προϊὼν ἐν τῷ δεκάτῳ κεφαλαίῳ τούτου τοῦ προβλήματος τελείως ἀποδείκνυσιν· εἰ γὰρ μικτὸν εἴη τῷ ἀγαθῷ τὸ κακὸν, τουτέστι, πῇ μὲν μὴ ὂν διὰ τῆς ἐπ' ὀλίγον ἐλλείψεως τοῦ ἀγαθοῦ, πῇ δὲ μὴ ὂν διὰ τὸ εἶναι ὅλως τὸν ποιοῦντα, οὐ κακὸν τοῦτο· οὐ γὰρ ἐν τῇ ὁπωσοῦν ἐλλείψει, ἀλλ' ἐν τῇ παντελεῖ ἐλλείψει τοῦ ἀγαθοῦ τὸ κακόν. Τὸ γοῦν ἐλλεῖπον ὀλίγον τοῦ ἀγαθοῦ οὐ κακόν· B δύναται γὰρ καὶ τέλειον εἶναι ὡς πρὸς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν· ἔστι μὲν γάρ τι ὡς πρὸς μὲν τὸ ἀγαθὸν ἐλλιπὲς, ὡς δὲ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ φύσιν τέλειον, ὃ δὴ ἀγαθὸν μὲν ἔστι, κακὸν δὲ οὐδαμῶς· καίτοι τε ἐλλείψεως μετέχον ὡς πρὸς τὸ πρῶτον ἀγαθόν. Τὸ δὲ μὴ παντελῶς ἄμοιρον τοῦ ἀγαθοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὸ πλέον ἐγγίζον τῷ κακῷ [93], οὐ πάντη κακόν· ὥσπερ καὶ τὸ ἔλαττον ἐγγίζον τῷ ἀγαθῷ, ἔχει τι τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ οὐσιοῦται ἐξ αὐτοῦ, καὶ τὴν [94] ἑαυτοῦ στέρησιν οὐσιοῖ ἐν τῷ ὅλως μάχεσθαι [95] ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ· εἰ γὰρ ἀκράτως καὶ παντελῶς ἀπουσία εἴη τοῦ ἀγαθοῦ, δῆλον ὡς οὔτε καθ' ὅλου ἀγαθὸν, οὔτε μικτὸν ἀγαθὸν, οὔτε αὐτόκακον· ἔνθα γὰρ οὐκ ἔστι τὸ ἀγαθὸν, οὐδ' ἐστί τι ἐν τῇ φύσει. Πῶς οὖν [96] ἔσται τὸ κακὸν μὴ C ὑπό τινος οὐσιούμενον; ἄνελε γὰρ τὰ σώματα καὶ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔσται σκιά. Οὐκοῦν οὐκ ὂν τὸ κακὸν ἁπλῶς, ἀλλ' ὡς ἐν ὑποκειμένῳ· τὸ δὲ ἀγαθὸν καὶ δίχα τοῦ ὑποκειμένου καὶ φύσιν ἔχει καὶ σώζεται, καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἀγαθόν· τὸ δὲ κακὸν δίχα τοῦ ὑποκειμένου τοῦ ὑπὸ τοῦ ἀγαθοῦ φυλαττομένου· πάντα γὰρ ἐξ αὐτοῦ οὔτε ἐστὶν, οὔτε φαίνεται, οὔτε φθείρεται· πῶς γὰρ, μὴ ὄντος ὑποκειμένου τινός; ἀλλὰ παντελῶς ἀνύπαρκτον, καὶ οὐδαμῇ οὐδαμῶς ὄν.

Καὶ οὐσιοῖ. Τουτέστιν οὐσιοῖ τὸ κακόν· εἰ γὰρ τὸ κακὸν στέρησίς ἐστι τοῦ ἀγαθοῦ, τὸ δὲ ἀγαθὸν οὐσιοῖ τὴν ἑαυτοῦ στέρησιν, οὐσιοῖ ἄρα τὸ κακὸν, ὅπερ στέρησίς ἐστι τοῦ ἀγαθοῦ.

D *Τῇ ὅλως αὐτοῦ μεθέξει.* Ὅτι τῇ μερικῇ τοῦ ἀγαθοῦ μεθέξει, καὶ ἡ στέρησις αὐτοῦ οὐσίωται.

Ἡνίκα τοῖς μὲν ἔστι κακόν. Ταῦτα εἴδη εἰσὶ τοῦ κακοῦ, ὡς προείπομεν· οὐ γὰρ τὸ οὐσιῶδες αὐτόκακον, ὃ μηδέ ἐστι. Τὸ γὰρ τόδε εἶναι κακὸν, ἡδονῆς δὲ αἰσχρᾶς ὡς ἀγαθοῦ τινος ἀντέχεσθαι, οὐκ αὐτόκακον, ἀλλ' εἶδος κακοῦ· τὸ γὰρ πάντη κακὸν αὐτὸ οὔτε ἐστὶν, ἐπειδὴ μετέχει, κἂν κατ' ἔσχατον ἀπήχημα, τοῦ ἀγαθοῦ· ὅρα γὰρ, τί φησι παρακατιών· εἰ γὰρ πάντα μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐστι τὸ ἀγαθὸν, τὸ κακὸν, προδήλως, ἢ οὐκ ἔστιν, ἢ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[92] λέγεται. [93] καλῷ. [94] κατά. [95] μετέχεσθαι. [96] ποῦ οὖν.

ἐν τῷ ἀγαθῷ ἐστιν· οὐδὲ γὰρ φύσις πυρὸς τὸ ψύχειν· εἰ δὲ ἄρξεται ψύχειν, οὐκ ἔσται πῦρ. Οὐκοῦν καὶ τὸ κακὸν, ἐὰν μὲν ὕπεστι, μετέχει ἀμυδρῶς τοῦ ἀγαθοῦ· πάντα γὰρ τὰ ὄντα ἐν τῷ ἀγαθῷ εἰσι καὶ μένουσιν· εἰ δὲ οὐδὲν ἔχει ἀγαθοῦ, οὔτε ὕπεστιν· αὐτὸ γὰρ τὸ θέλειν ὑπεῖναι ἀγαθῆς ἐστι μεταλήψεως, ὡς ἀνωτέρω πολλάκις εἴρηται.

A quæ exsistunt bonum sit, manifestum est, aut malum non esse aut in bono esse; neque enim naturæ ignis proprium refrigerare; quin si incœperit refrigerare, non erit ignis : ergo et malum, si quidem subsistat, participat obscure bonum; omnia enim entia in bono sunt et manent; si vero nihil boni habet, neque etiam subsistit, ipsum enim subsistendi desiderium, bonæ est communicationis, sicut sæpe superius dictum est.

§ XXI. *Ἄτοπον καὶ ἀδύνατον.* Σημείωσαι, ὅτι καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ καλῶς λέγεται ἔν τισι τὸ *οὐ δύναται*, ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολός φησιν· *Εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει, καὶ ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται.*

§ XXI. *Absurdum ac impossibile.* Nota, in aliquibus recte etiam de Deo dici, *non potest*, sicut et Apostolus ait : *Si non credimus, ille fidelis manet, et negare seipsum non potest* [k].

Πᾶσα γὰρ δυάς. Ὅτι πᾶσα δυὰς οὐκ ἀρχή· μονὰς δὲ πάσης δυάδος ἀρχή. Σημείωσαι κατὰ Μανιχαίων.

Omnis enim dualitas. Nullam dualitatem esse B principium; unitatem vero esse omnis dualitatis principium. Nota adversus Manichæos.

Παντελῶς ἐναντία. Σημείωσαι ταῦτα· πάνυ γὰρ κατὰ Μανιχαίων ἀγωνίζεται, τῶν δυάδα ἀρχὴν ἐναντίων δογματιζόντων ἀνοήτως· ἡ μὲν γὰρ ἀριθμητικὴ τὸ ἐν ἀριθμοῖς διαίρεσιν ἔχον πλήθους εἰς πέρας ἀνάγει, τὴν μὲν μονάδα τοῦ παντὸς ἀριθμοῦ ἀρχὴν τιθεμένη, τὴν δὲ δυάδα τῶν ἀρτίων. Ἡ τοίνυν ἀρχὴ τὸ ἁπλούστατον ἐν ἑκάστῳ γένει δηλοῖ. Πῶς οὖν ἡ δυὰς ἀρχὴ πάντων ἔσται; οὐ γάρ ἐστιν ἁπλῆ ἀρχὴ ἡ δυὰς, ἀλλὰ σύνθετος. Οὐκοῦν οὐχ ἁπλοῦν ἡ ἐκ συνθέσεως ἀρχή· καὶ πῶς ἂν κληθείη ἀρχή; πρὸ γὰρ τῆς συνθέτου ταύτης ἀρχῆς ἔσται ἡ κυρίως ἀρχὴ, τὸ ἓν, ἀφ' οὗ μονάδων συντεθεισῶν, δυὰς ἀπετελέσθη. Δῆλον οὖν ἁπανταχόθεν, ὡς ἀσύστατον τῶν δύο ἀρχῶν τὸ δόγμα.

Prorsus contraria. Hæc adverte, prorsus enim adversus Manichæos decertat, qui insipienter docendo decernunt duo esse principia contraria; nam ars numerandi illud quod in numeris divisionem multitudinis habet, ad finem refert, unitatem quidem principium omnis numeri ponit, dualitatem vero numerorum **152** parium. Itaque principium in unoquoque genere id quod simplicissimum est declarat. Quomodo igitur dualitas omnium principium erit? dualitas enim non est simplex principium, sed compositum : atqui non est quid simplex principium quod compositione constat, et quomodo vocaretur principium? nam ante compositum hoc C principium, illud quod proprie est principium, erit, nempe unum, deinde, unitatibus compositis, dualitas perficitur. Itaque omnino manifestum est non consistere dogma de duobus principiis.

Καὶ μὴν οὔτε δύο. Ὅτι οὐ δυνατὸν δύο ἐναντίας ἀρχὰς ἐναντίων εἶναι.

Οὐδ' ἐκτὸς δυσχερείας. Οὐκ ἀβλαβής.

Διὸ καὶ φίλα τὰ ἀγαθά. Ἐπειδὴ τοῦ ἀγαθοῦ πάντα μετέχει, καὶ αὐτῷ τῷ εἶναι εἰς τὸ ἀγαθὸν ἀνάγονται, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ καλὸν τῶν πάντων οὐκ ἂν εἴη τὸ πρῶτον καλὸν, οὗ πάντα μετέχοντα, καλὰ γίνονται, ὁμοιωθέντα πως τῇ μεταλήψει τῷ καλῷ, πλὴν πολλῷ ἀμυδρότατα ὁμοιοῦται τοῦ ἑνὸς ἀγαθοῦ καὶ καλοῦ, καθάπερ αὐξομένου καὶ εἰς τὴν τῶν καλῶν φύσιν ἐκφαινομένου· ὅθεν, καὶ *πάντα καλὰ λίαν.* Ἡ δὲ τῶν καλῶν φύσις, προϊοῦσα κατὰ πλῆθος, ἤδη πως καὶ εἰς τὰ σύνθετα, ἃ δὴ καὶ μάλιστα καλὰ εἰώθασι καλεῖν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδείκνυται πολλαχῶς τοῦ κακοῦ [97] συντιθεμένου καὶ κατὰ πολλοὺς τρόπους λεγομένου· τὸ δὲ ἐν τοῖς οὖσι καλὸν οὔτε οὐσία ἐστὶν, οὔτε γένος, ἀλλὰ συμβεβηκὸς ὁμοιότητά τινα κεκτημένον, κατὰ μικρὸν συναπτομένην· οὐ γὰρ καθ' ἓν εἶδος λέγεται τὰ καλὰ, ἀλλὰ πολλαχῶς· προσέοικε δὲ μόνον ἀλλήλοις ὡς ὅμοια, κἂν πολυειδῶς περὶ τὸ καὶ αὐτὰ καλὰ εἶναι κατὰ τὰ οἰκεῖα εἴδη

Neque vero duo. Impossibile esse duo contraria principia contrariorum esse.

Neque vacuus molestia. Non incolumis.

Propterea quod etiam bona sunt amica. Quandoquidem cuncta bonum participant, et ipsa exsistentia ad bonum adducuntur, quod omnium bonum et pulchrum est, primum pulchrum esse nequit, quo universa participant, et pulchra fiunt, dum quadam ratione pulchro similia per participationem efficiuntur, etsi quam obscurissime uni bono et pulchro tanquam crescenti atque in pulD chrorum natura apparenti assimilentur; unde et *omnia pulchra valde.* Pulchrorum vero natura in multitudine progressa, jam quoque in compositis quæ maxime solent homines vocare pulchra, ostenditur, pulchro multifariam composito ac multimode dicto : pulchrum autem quod in rebus est, neque est essentia, neque genus, sed accidens quod similitudinem quamdam parum cohærentem habet; nec enim uno modo dicuntur pulchra sed multifariam, conveniunt autem tantum inter se ut similia, etsi

[k] II Tim. II, 13.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[97] καλοῦ.

varie in eo quod et ipsa pulchra sint in propriis speciebus singula, et in hoc quod tanquam similia et inter se familiaria.

Si vero in Deo bonum. Bonum in Deo essentia est.

Neque omnino. Pro, perpetuo.

In tempore. Pro, per communicationem.

§ XXII. *Quin ne in angelis quidem.* De angelis, neque in ipsis malum esse, et cur angeli dicantur.

Divinam bonitatem. Divina dicit quæ sunt in angelorum eorum **153** qui deiformes perdurarunt, natura. Diximus porro superius, cur boniformes et non per se bonos angelos dicat; propter has igitur causas, neque in angelis malum. Dat vero nominis rationem qua angeli appellati.

Imago Dei est. Nota, angelos appellat imagines boni, observa etiam quomodo hoc dicat.

At quod puniant. Veluti repellendo præoccupat hæreticorum quorumdam oppositionem, qui angelos jussu Dei castigatores, ipsamque castigationem malum ponunt; moxque hæc dissolvit sapientissime et ingeniose, atque ex sacerdotibus qui scelestos et profanos ab Ecclesia arcent et expellunt propter profanas et scelestas actiones, declarans neque illos qui scelestos puniunt a malo esse; absit! dictum est enim: *Non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est vindex in iram ei qui malum agit* [l]. Nota igitur solutiones multas, siquidem quæstiones dissolvit dicentium, Num ex Deo carnifices et principes?

Qui profanum arcent a divinis mysteriis. Nota profanos esse arcendos a divinis mysteriis per sacerdotes.

Neque puniri. Puniri malum non esse, sed dignum punitione esse. [Nota de sacerdotibus et principibus punientibus profanos.]

Verum neque dæmones. Neque dæmones natura malos esse.

Deinde ne id quidem omnibus. Nota corruptionem non cuivis et semper esse malum, ut in feris et reptilibus, et noxiis herbis.

Sed neque quidquam interit. Neque aliquid rerum corrumpi, quatenus est essentia.

Sed defectu. Observa quod corruptionem vocet, et vitiosam ac ineptam præter ordinem naturæ motionem: hoc autem etiam habes apud Ezechielem de diabolo dicentem: *Periit sapientia tua cum decore tuo* [m]. Ait vero sententiam gentilium et

A ἕκαστα, καὶ κατὰ τοῦτο ἅτε ὁμοιούμενα καὶ προσήγορα ὄντα ἀλλήλοις.

Εἰ δὲ ἐν Θεῷ τἀγαθόν. Ὅτι τὸ ἀγαθὸν ἐν Θεῷ ὕπαρξίς ἐστιν [98].

Οὔτε ἁπλῶς. Ἀντὶ τοῦ, ἀϊδίως.

Κατὰ χρόνον. Ἀντὶ τοῦ, μεθεκτῶς.

§ XXII. *Ἀλλ' οὔτε ἐν ἀγγέλοις.* Περὶ ἀγγέλων, ὅτι οὔτε ἐν αὐτοῖς τὸ κακὸν, καὶ διὰ τί ἄγγελοι λέγονται.

Τὴν ἀγαθότητα τὴν θείαν. Θεῖα λέγει τὰ περὶ φύσεως ἀγγέλων τῶν μεινάντων θεοειδῶν. Εἴπομεν δὲ ἀνωτέρω, διὰ τί ἀγαθοειδεῖς καὶ οὐκ αὐτοαγάθους τοὺς ἀγγέλους φησί· κατὰ τὰς αἰτίας τοίνυν ταύτας οὔτε ἐν ἀγγέλοις τὸ κακόν. Ἐτυμολογεῖ δὲ, διὰ τί

B ἐκλήθησαν ἄγγελοι.

Εἰκών ἐστι τοῦ Θεοῦ. Σημείωσαι, ὅτι τοὺς ἀγγέλους εἰκόνας φησὶ τοῦ ἀγαθοῦ [99]· καὶ σημείωσαι πῶς λέγει.

Ἀλλὰ τῷ κολάζειν. Ὡς ἐξ ὑποκρούσεως προλαμβάνει τὴν τινων αἱρέσεων ἀντίθεσιν, τῶν τοὺς κολαστὰς κελεύσει Θεοῦ ἀγγέλους, καὶ αὐτὴν δὲ τὴν κόλασιν τοῦ κακοῦ τιθεμένων· καὶ εὐθὺς ἐκλύει ταῦτα φιλοσοφώτατα καὶ προσφυῶς, καὶ ἐκ τῶν ἱερέων τοὺς ἐναγεῖς καὶ βεβήλους τῆς Ἐκκλησίας εἰργόντων [100] καὶ ἐξωθούντων ἐπὶ βεβήλοις καὶ ἐναγέσι πράξεσι, δηλῶν ὡς οὐδὲ αὐτοὶ, τιμωρούμενοι τοὺς ἐναγεῖς, ἐκ τοῦ κακοῦ εἰσι· μὴ γένοιτο! εἴρηται γάρ· *Οὐ γὰρ εἰκῇ τὴν μάχαιραν φορεῖ· διάκονος γάρ ἐστι Θεοῦ εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι.*

C Σημείωσαι οὖν τὰς λύσεις· πολλὰς γὰρ ζητήσεις διαλύει τῶν λεγόντων, Εἰ ἐκ Θεοῦ οἱ δήμιοι καὶ οἱ ἄρχοντες;

Οἱ τὸν βέβηλον τῶν θείων μυστηρίων ἀπείργοντες. Σημείωσαι, ὅτι δεῖ τοὺς βεβήλους ἀπείργεσθαι τῶν θείων μυστηρίων διὰ τῶν ἱερέων.

Οὐδὲ τὸ κολάζεσθαι. Ὅτι οὐ τὸ κολάζεσθαι κακὸν, ἀλλὰ τὸ κολάσεως ἄξιον γενέσθαι. [Σημείωσαι περὶ ἱερέων καὶ ἀρχόντων, τῶν βεβήλους κολαζόντων.]

Ἀλλ' οὔτε οἱ δαίμονες. Ὅτι οὔτε οἱ δαίμονες φύσει κακοί.

Ἔπειτα οὐδὲ τοῦτο παντί. Σημείωσαι, ὅτι οὐ παντὶ καὶ ἀεὶ κακὸν ἡ φθορὰ, ὡς ἐπὶ θηρίων, καὶ ἑρπετῶν, καὶ βοτανῶν ὀλεθρίων.

D *Ἀλλ' οὐδὲ φθείρεται.* Ὅτι οὐδὲ φθείρεταί τι τῶν ὄντων, καθ' ὃ οὐσία.

Ἀλλὰ τῇ ἐλλείψει. Σημείωσαι, ὅτι φθορὰν καλεῖ καὶ τὴν πλημμελῆ καὶ ἀναρμόνιον παρὰ τὴν τάξιν κίνησιν τῆς φύσεως. Ἔχεις δὲ καὶ τοῦτο παρὰ τῷ Ἰεζεκιὴλ περὶ τοῦ διαβόλου· *Ἐφθάρη ἡ ἐπιστήμη σου σὺν τῷ κάλλει σου·* φησὶ δὲ τὸ παρ'

[l] Rom. XIII, 4. [m] Cap. XXVIII, v. 17.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[98] *Εἰ τὸ ἀγαθὸν ἐν Θεῷ ὕπαρξίς ἐστιν.* Εἰ ἕτερον ὕπαρξις ἀγαθοῦ, φησὶ, καὶ ἕτερον Θεός· ὡς συμβεβηκὸς ἔσται αὐτῷ τὸ ἀγαθὸν, καὶ εἰ τοῦτο, μεταβλητὸς ἔσται. *Si in Deo bonum substantia est. Si aliud substantia boni, inquit, aliud Deus: tanquam accidens, erit in eo bonum: quod si ita sit, mutabilis erit.* [99] Θεοῦ. [100] Ἱεραὺτ παραπλησίως τὴν ἀτοπίαν λύων, τῶν καὶ εἰργ.

A Ἕλλησι καὶ Μανιχαίοις λεγόμενον διαλύων, ὅτι οὔτε οἱ δαίμονες φύσει κακοί· εἶτα τὰ καθ' ὑπόθεσιν παρ' αὐτῶν ἀντιτιθέμενα προτίθησι καὶ διαλύει, λέγων· Πρῶτον μὲν οὐ φθείρουσιν οἱ δαίμονες οὐσίας· αἱ γὰρ οὐσίαι καθ' ὃ οὐσίαι οὐ χωροῦσιν εἰς ἀνυπαρξίαν· ἔπειτα, καὶ εἰ τοῦτο ἦν, οὐ πᾶσιν οὐδὲ πάντων ἡ φθορὰ κακή, ὡς ἐν τοῖς θηρίοις, καὶ τοῖς ἕρπουσιν, καὶ πόαις ὀλεθρίαις, καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς ὁμοίοις. Ζητητέον οὖν, μὴ δύναμιν ἢ ἐνέργειαν φθείρουσιν οἱ δαίμονες, καὶ τέως ἐν συντόμῳ χρὴ εἰπεῖν, τί δύναμις [1] καὶ τί ἐνέργεια· ἰστέον οὖν, ὅτι ἡ διαφθορὰ τῆς δυνάμεως πρὸς τὴν ἐνέργειαν τοιαύτη ἐστὶν, ὡς ἡ ἕξις πρὸς τὴν ἐνέργειαν τὴν κατὰ τὴν ἕξιν· ἡ μὲν οὖν ἕξις ποιότης ἐστὶν ἔμμονος. Σαφὲς δὲ ἔσται οὕτω· τὸ πῦρ δύναμιν ἔχει θερμαντικὴν, B καί ἐστιν αὐτοῦ ἕξις ἤτοι ποιότης τὸ θερμαντικόν. Ἔστιν οὖν ἐνέργεια ἡ κατὰ τὴν ἕξιν ἤτοι ποιότητα, ὅτε καί τι σῶμα θερμαίνεται· ἰδοὺ γὰρ ἀποτελεῖται ἡ ἐνέργεια τῆς ἕξεως τοῦ πυρός· ἡ οὖν δύναμις παρ' ἑαυτῆς ἔχει τὴν ἐνέργειαν· αὐτῆς γάρ ἐστι τῆς δυνάμεως ἡ ἐνέργεια τὸ ἐξ αὐτῆς ἀποτελούμενον· ἡ γὰρ δύναμις κατὰ τὸ ποιεῖν λαμβάνεται. Φθορὰ οὖν δυνάμεως ἡ ἐνέργεια. Ὥσπερ οὖν καὶ οὐσίας ἡ δύναμις, ταὐτὸν δὲ καὶ περὶ τῆς ἐνεργείας ἡ παρὰ τὴν τάξιν, καὶ τὴν συμμετρίαν, καὶ ἁρμονίαν ἀσθενὴς πρόοδος, καθ' ἣν προϊοῦσαν πλημμελῶς οὐ δύνανται μένειν ὡς εἶχον ἡ δύναμις, καὶ ἡ ἐνέργεια, καὶ ἡ οὐσία· εἰ γὰρ παντελής, ὡς ἔφημεν, ἔσται ἀσθένεια, οὐ μὴν ἡ μερικὴ τῶν εἰρημένων· καὶ τὸ ὑποκείμενον φθείρει ἐν ᾧ ἡ δύναμις, καὶ ἡ ἐνέργεια, καὶ οὔτε ἡ C δύναμις, καὶ ἡ ἐνέργεια, ὡς οὔτε ἡ οὐσία, ἀλλ' οὔτε αὐτὴ ἡ φθορὰ παραλειφθήσονται, ἀπολομένων ἐκείνων περὶ ἃ ἡ φθορά. Ἐνέργεια μὲν οὖν νοητῶν καὶ νοερῶν νοῶν τὸ κατὰ φύσιν πράττειν, τουτέστι τὸ εἰς Θεὸν ἀνατετάσθαι· δύναμις δὲ νοῦ τὸ εἰς νοήσεις κατιέναι, περὶ οὗ τὰ εἰρημένα, πλημμελῶς κινούμενα, ἐλλείπουσι τοῦ ἀγαθοῦ. Φύσει οὖν κακὸν οὐδέν.

Ἀλλ' ἐλλιπὲς ἀγαθόν. Ὡς μὴ τὴν τελείαν φθορὰν τῆς φθορᾶς εἰσάγον.

Εἶτα, πῶς οἱ ἐκ Θεοῦ. Πρὸς τοὺς λέγοντας· Εἰ ἐκ Θεοῦ ἐγένοντο οἱ δαίμονες, πῶς εἰσι κακοί; Ἔστι δὲ λύσις τῆς πεύσεως εἰ κακοί εἰσιν οἱ δαίμονες· καί φησιν, ὅτι οὐ καθὸ ἀγαθοί εἰσι κατὰ τὴν παραγωγὴν τῆς οὐσίας αὐτῶν· ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ γὰρ παρ- D ήχθησαν ἀγαθοί· ἀλλὰ καθὸ ἠσθένησαν τῆς φυσικῆς αὐτῶν ἐνεργείας.

Καὶ ἀγαθὴν ἔλαχον οὐσίαν. Ὅτι ἀγαθὴ τῶν δαιμόνων ἡ οὐσία.

Ὡς τὰ Λόγιά φησι. Σημείωσαι πῶς νοεῖ τὸ, ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν ἀρχήν· ἀρχὴν γὰρ αὐτῶν φησι τὴν εἰς τὸ εἶναι παραγωγήν· παρήχθησαν γὰρ καὶ αὐτοὶ εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν, ὥσπερ καὶ ἡμεῖς. Ἐκ τούτων οὖν εἰσιν οἱ δαίμονες, ἐν τούτῳ μόνῳ κακυνόμενοι, ἐν τῇ παύσει τῆς ἕξεως τῶν ἀγαθῶν, καὶ ἐν τῷ μὴ ἐνεργεῖν τὸ ἀγαθόν· ὥστε

Manichæorum dissolvens, neque dæmones natura esse malos: deinde quæ ex suppositione ab illis exponuntur, proponit et dissolvit, dicens: Primo quidem dæmones non corrumpunt essentias; essentiæ enim quatenus essentiæ, non abeunt in nihilum; **154** postea etsi hoc esset, non ideo omnibus neque omnium corruptio mala, sicut in feris et reptilibus, et herbis noxiis, aliisque similibus: quærendum igitur, num dæmones virtutem et efficaciam corrumpant; interim paucis dicendum est quid virtus et quid efficacia. Sciendum igitur corruptionem virtutis respectu efficaciæ seu actionis talem esse, qualis est habitus respectu actionis habitualis; habitus quidem est qualitas immanens; illud autem ita perspicuum fiet: ignis habet virtutem calefaciendi, estque ipsius habitus seu qualitas; quando igitur corpus incalescit, ecce actio habitus ignis perficitur, virtus itaque habet in se efficaciam; nam efficacia est ipsius virtutis effectus, virtus enim operando comparatur; corruptio igitur est virtutis efficacia seu actio; sicut ergo virtus est essentiæ, ita etiam dicendum de efficacia, quæ cum agit præter ordinem et convenientiam aptamque compositionem, est imbecilla progressio, in qua vitiose procedente nequeunt manere quales erant virtus et efficacia atque essentia; alioqui totalis, ut diximus, erit imbecillitas, non vero partialis eorum quæ dicta sunt: virtus quoque corrumpit subjectum in quo est, ac efficacia, et neque virtus, neque efficacia, sicut neque essentia, quin nec ipsa corruptio evadent, illis etiam pereuntibus circa quæ corruptio versatur. Itaque efficacia intelligibilium, seu quæ solo intellectu percipiuntur, ac intelligentium mentium, est secundum naturam agere, id est sursum ad Deum tendere; virtus autem mentis, ad cogitationes descendere, in quo ea quæ dicta sunt vitiose moveri, a bono deficiunt. Nihil igitur natura malum.

Sed bonum deficiens. Ut non perfectam corruptionis corruptionem inducens.

Denique, quomodo qui a Deo. Contra dicentes: Si dæmones a Deo sunt conditi, quomodo mali. Est solutio interrogationis num mali sint dæmones: aitque, non quatenus boni sunt in productione suæ essentiæ, nam a bono producti sunt boni; sed quatenus debiliores effecti in sua naturali efficacia seu operatione.

Ac bonam sortiti sunt essentiam. Bonam esse dæmonum essentiam.

Ut Eloquia testantur. Nota quomodo **155** intelligat illud, angelos non servantes principium suum; principium enim eorum dicit, productionem qua exstiterunt: producti enim sunt in omne opus bonum, sicut et nos; ex his igitur sunt dæmones, in hoc solo mali effecti quod in bonorum habitu cessarint, neque bonum effecerint, sicque volun-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[1] πάθος.

tate sunt mali, non natura; bonum vero natura inest iis quæ exsistunt; multa igitur differentia.

Divinorum bonorum habitus. Nota dictiones habitus et efficaciæ: ecce enim quam antea dixit virtutem, hanc modo vocat habitum, ut exposuimus superius in magno paragrapho.

Si itaque semper. Non prorsus expertes esse boni dæmones.

Quod enim semper idem est. Semper idem esse boni est proprium.

Pravi autem esse. Cur dæmones dicuntur mali?

Illis desertio, Gr. ἔκβασις. Ἔκβασιν vocat recessum a convenienti; ἀτέλειαν vero recessum a perfecto, seu perfectionis defectum.

Imaginatio præceps. Quid sit φαντασία, *imaginatio* diximus in primo capite.

Verum ista. En aliam quoque solutionem, non esse quid malum, natura malum, sed delapsu a bono; quod enim naturæ inest, semper eodem modo se habet, neque dejicitur, sicut ipsum bonum; malum vero non est stabile, quoniam corrumpit et alterat quod est obvium, sicut diximus; minime igitur est in natura malum, quemadmodum neque in dæmonibus esse vir hic divinus affirmat; si enim non semper mali dæmones, non sunt natura mali, quod enim naturæ inest, semper eodem modo se habet. Demonstravit igitur dæmones quatenus sunt et intelligunt ac vivunt desiderioque boni tenentur, non esse natura malos, sed aversione a bono, in quo etiam fuerunt.

Neque ipsa per se sunt mala. Ira sine ratione per se, ac amens cupiditas per se, atque præceps imaginatio, non prorsus et in omnibus malum, secundum se considerata; imo quandoque ipsorum interitus nocet animali quod ea habebat, ut recte dicit capite septimo libri hujus. Recte autem in habitibus his calumnias adversariorum posuit, quia ira etiam cum ratione conjungitur, sicut quæ contra peccatum, et adversus Dei hostes, ac cupiditas **156** prudens, ut id quod melius est cupere; et: *Desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum* [n]: ita etiam est imaginatio non præceps, qua intelligibilia apprehendimus, hoc mente nostra facientes.

Non affectio, Gr. ἡ σχέσις. Σχέσιν habitum vocat ipsam quoquo modo possessionem; quæ vero ante dicta, ira, inquam, et quæ conjuncta fuerunt, vim habent constituendi animalium quorumdam proprietatem, et in eo talia non sunt malum.

Sed quatenus non est. Subaudiendum κατὰ φύσιν, *secundum naturam.*

Nunquam ipsas. En clare hoc loco dicit, dæmo-

A κατὰ προαίρεσίν εἰσι κακοί, ἀλλ' οὐ κατὰ φύσιν· τὸ δὲ ἀγαθὸν πρόσεστι τοῖς οὖσι κατὰ φύσιν· πολλὴ τοίνυν διαφορά.

Τῶν θείων ἀγαθῶν ἕξεως. Σημείωσαι τὸ ἕξεως καὶ ἐνεργείας· ἰδοὺ γὰρ ἣν προεῖπε δύναμιν, ταύτην νῦν ἕξιν φησὶν, ὡς ἡρμηνεύσαμεν [1] ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐν τῇ μεγάλῃ παραγράφῳ.

Οὐκοῦν, εἰ ἀεί. Ὅτι οὐ πάντη ἄμοιροι οἱ δαίμονες τοῦ ἀγαθοῦ.

Τὸ γὰρ ἀεὶ ταὐτόν. Ὅτι τὸ ἀεὶ ταὐτὸν, ἴδιον τοῦ ἀγαθοῦ.

Κακοὶ δὲ εἶναι. Διὰ τί κακοὶ λέγονται οἱ δαίμονες;

Αὐτοῖς ἔκβασις. Ἔκβασιν τὴν ἀναχώρησιν τοῦ ἁρμόζοντος λέγει· ἀτέλειαν δὲ τὴν τοῦ τελείου, ἤτοι

B τῆς τελειότητος τὴν ἔλλειψιν.

Φαντασία προπετής. Τί ἐστι φαντασία, ἐν πρώτῳ κεφαλαίῳ εἴπομεν.

Ἀλλὰ ταῦτα. Ἰδοὺ καὶ ἑτέρα λύσις τοῦ μὴ εἶναι τὸ κακὸν, φύσει κακὸν, ἀλλὰ κατὰ ἔκπτωσιν τοῦ ἀγαθοῦ· τὸ γὰρ ἐν φύσει ὂν ἀεὶ ὡσαύτως ἔχει, καὶ οὐ καταβάλλεται, ὥσπερ αὐτὸ τὸ ἀγαθόν· τὸ δὲ κακὸν ἄστατόν ἐστιν, ἐπειδὴ φθείρει καὶ ἀλλοιοῖ τὸ προστυχὸν, ὡς εἴπομεν ἄνω. Οὐκοῦν οὐκ ἐν φύσει τὸ κακὸν, ὥσπερ ἐπὶ τῶν δαιμόνων φησὶν ὁ θεῖος οὗτος ἀνήρ· εἰ γὰρ οὐκ ἀεὶ κακοὶ οἱ δαίμονες, οὐ φύσει κακοί· τὸ γὰρ ἐν φύσει ὂν ἀεὶ ὡσαύτως ἔχει. Ἀπέδειξεν οὖν, ὅτι καὶ δαίμονες καθὸ εἰσὶ, καὶ νοοῦσι, καὶ ζῶσι, καὶ ἔφεσιν ἔχουσι τοῦ ἀγαθοῦ, οὐκ εἰσὶ φύσει κακοὶ, ἀλλὰ κατὰ παρατροπὴν τοῦ ἀγαθοῦ, ἐν ᾧ καὶ

C ἐγένοντο.

[α] *Οὐδὲ αὐτὰ καθ' αὐτὰ κακά.* Ὁ θυμὸς ὁ ἄλογος καθ' ἑαυτὸν, καὶ ἡ ἄνους ἐπιθυμία καθ' ἑαυτὴν, καὶ ἡ προπετὴς φαντασία, οὐ πάντως καὶ ἐπὶ πάντων κακὸν, καθ' ἑαυτὰ σκοπούμενα, ἀλλ' ἔσθ' ὅτε καὶ ἡ ἀναίρεσις αὐτῶν λυμαίνεται τῷ ταῦτα ἔχοντι ζώῳ, ὥς φησι τελείως ἐν τῷ ζ' κεφαλαίῳ τούτου [2] τοῦ λόγου. Καλῶς δὲ ἐν ταῖς σχέσεσι ταύταις τὰ διαβάλλοντα τέθεικεν, ἐπεὶ ἔστι καὶ θυμὸς μετὰ λόγου, ὡς ὁ κατὰ τῆς ἁμαρτίας, καὶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Θεοῦ· καὶ ἐπιθυμία ἔννους, ὡς τὸ ἐπιθυμεῖν τοῦ βελτίονος· καὶ τό· *Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα φαγεῖν τὸ πάσχα τοῦτο μεθ' ὑμῶν.* Οὕτως ἐστὶ καὶ φαντασία οὐ προπετὴς, καθ' ἣν ἐφαπτόμεθα τῶν νοητῶν,

D τῷ νῷ ἡμῶν τοῦτο ποιοῦντες.

Οὐχ ἡ σχέσις. Σχέσιν μέν φησιν αὐτὸ τὸ ἔχειν ἁπλῶς· τὰ δὲ προειρημένα, λέγω δὴ θυμὸς καὶ τὰ συνημμένα, τῆς ἔν τισι ζώοις ἰδιότητος συστατικαὶ δυνάμεις εἰσὶ, καὶ κατὰ τοῦτο οὐ κακὸν τὰ τοιαῦτα.

Ἀλλ' ᾗ οὐκ ἔστι. Κατὰ κοινοῦ τὸ *κατὰ φύσιν.*

[γ] *Οὐ μήποτε αὐτάς.* Ἰδοὺ ἐνταῦθα σαφῶς

[n] Luc. xx, 15.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[1] πρὸ μικροῦ. [2] τοῦ προβλήματος τούτου.

φησιν, ὅτι ἐξ ἀγγέλων οἱ δαίμονες· τὰς γὰρ δοθείσας αὐτοῖς ἀγγελικὰς δωρεὰς οὐκ ἀποβάλλουσι, τουτέστιν ὅπερ ἐκ φύσεως ἔχουσιν ἀγαθὸν, οὐ μετατρέπουσιν, εἰ καὶ αὐτοὶ μὴ βούλονται ὁρᾷν τὸ ἐν αὐτοῖς φῶς, μύσαντες αὐτῶν τὰς ἀγαθοπτικὰς δυνάμεις, ὡς τὸ εἰρημένον περὶ τῶν Ἰσραηλιτῶν· *Τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, μήποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.* Σημείωσαι δὲ, ὅτι φωτοειδεῖς καὶ οἱ δαίμονες, μᾶλλον δὲ φῶτα κατ' οὐσίαν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἄγγελοι· οὕτω καὶ ἐν Εὐαγγελίοις· *Ἐθεώρουν τὸν Σατανᾶν ὡς ἀστραπήν.*

[δ] *Λέγονται κακοί.* Οὐχ ἁπλῶς τὸ λέγεσθαι, ἀλλὰ τὸ ὂν τῇ φύσει ζητητέον. Τὸ δὲ, *καθὸ οὐκ εἰσὶν*, οὕτω νοητέον· Οὐ γεγόνασιν ἐπὶ παρατροπῇ τῶν θεόθεν αὐτοῖς δεδομένων ἀγαθῶν, ἕξεών τε καὶ ἐνεργειῶν, ἥντινα ἀποθέμενοι, γεγόνασι κακοὶ, καθ' ἣν οὐκ εἰσὶ τὸ εἶναι λαχόντες.

[α] *Καὶ τοῦ μὴ ὄντος.* Πῶς οἱ τοῦ μὴ ὄντος ἐφιέμενοι τοῦ κακοῦ ἐφίενται, λεκτέον [οὕτως]. Ὁ Θεὸς ὄν ἐστιν ὑπὲρ τὰ ὄντα· καὶ ἡ ἀλήθεια οὖν τὸ ὄν ἐστιν, ἐπειδὴ καὶ ἡ ἀλήθεια ὁ Θεός ἐστιν· εἰκότως οὖν τὸ ἀντικείμενον τῇ ἀληθείᾳ ψεῦδός ἐστι, μήτε ὄν· ἔξω γάρ ἐστι τοῦ Θεοῦ παντελῶς· μήτε εἰκὼν ἀληθείας ὄν· οὐδὲν γὰρ ἀγαθὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ ἔχει. Ἐπειδὴ δὲ πείθει τινὰς ὅλως εἶναί τι, ἔσται σκοτεινὸν καὶ ἀμυδρὸν τῶν ὁπωσοῦν ὄντων εἴδωλον. Διὸ καὶ ἐνεργείᾳ εἴδωλον, καὶ ἐνεργείᾳ ψεῦδος, τουτέστιν ἀληθινῶς[a] καὶ ὄντως ψεῦδος· ὅθεν καὶ ἐνεργείᾳ μὴ ὄν, οὐκ ὄν ἐστι, καὶ ὄντως μὴ ὄν. Τοιγαροῦν ὥσπερ καὶ ἐπὶ τῶν ψευδῶς ὄντων, καὶ τὸ ὅλον τοῦτο ψεῦδος ὄντων, τὸ ψεῦδος, ἀναιρεθὲν, πᾶσαν τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος ἀναιρεῖ· οὕτω καὶ ὁ τοῦ ψεύδους ἐρῶν, ὥσπερ οἱ δαίμονες, τοῦ μὴ ὄντος ἐρᾷ, καὶ ἐν τῷ ὄντι, τουτέστιν ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐχ ἕστηκεν, ὡς αὐτὴ ἡ Ἀλήθειά φησιν. Οἱ οὖν δαίμονες, καθώς φησιν ὁ Ἰησοῦς, ψεῦσται ὄντες, καὶ πατέρες τοῦ ψεύδους, οὔτε εἰσὶ, καὶ τοῦ μὴ ὄντος ἐφίενται, ὅταν καὶ κακοῦ ἐφίενται τοῦ ψεύδους.

[β] § XXIV. *Εἰ δὲ τὸ κακύνεσθαι.* Σημείωσαι, ὅτι τὸ συγγίνεσθαι κακοῖς ἐπὶ προνοίᾳ τοῦ καὶ αὐτὰ ἀγαθύνεσθαι[b] οὐ κακὸν, κατὰ τὸ εἰρημένον· *Ἐγενόμην τοῖς ἀνόμοις, ὡς ἄνομος, ἵνα καὶ ἀνόμους κερδήσω.* Ἔφημεν δὲ καὶ ἀνωτέρω ἐν τῷ ε' κεφαλαίῳ, μὴ παντελῆ στέρησιν γενέσθαι τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τοῖς οὖσιν, ἐπεὶ καὶ παντελὴς ἐγένετο ἂν φθορὰ καὶ αὐτῆς τῆς φθορᾶς, ἀλλὰ κατ' ἔλλειψιν τοῦ ἀγαθοῦ μερικήν. Οὐκοῦν κατὰ τοῦτο οὔτε ἡ ψυχὴ παντελὲς ἔχει τὸ κακὸν, ἀλλὰ τὸ μὲν ἕξει, τὸ δὲ οὐχ ἕξει· καὶ τὸ μὲν ἀγαθὸν οὐσιῶδες, τὸ δὲ κακὸν ἔξωθεν. Ἀλλὰ καὶ οὕτως ἐρεῖ τις κακὸν εἶναι τῇ ψυχῇ τὸν ἐμποδισμὸν τῆς οἰκείας κατὰ φύσιν ἐνεργείας. Εἰ καὶ ἔξωθεν τοίνυν ἦν ὁ ἐμποδισμὸς, ἀλλ' οὖν ὡς

nes esse ex angelis; non enim donata sibi angelica munera abjiciunt, id est bonum quod a natura habent, non evertunt, quamvis ipsi nolint videre lumen suum, dum suas videre valentes facultates obstruunt, ut Scriptura de Israelitis, *Oculos suos clauserunt, et auribus graviter audierunt, nequando convertantur, et sanem ipsos* [o]. Nota vero dæmones natura sua etiam lucidos esse, quin potius lumina ut cæteri angeli; sic in Evangeliis: *Videbam Satanam tanquam fulgur* [p].

Mali nominantur. Non simpliciter quid dicantur, sed quid natura sint, quærendum. Illud autem, quatenus non sunt, ita intelligendum: Non fuerunt creati in depravatione datorum sibi divinitus bonorum, habituumque et actionum, quam cum apposuerunt, mali evaserunt, in qua naturam minime acceperunt.

Dumque id quod non est. Quomodo qui quod non est appetunt, malum appetant dicendum [sic]. Deus est ens supra entia, et veritas igitur est ens, quoniam Deus est veritas; merito ergo veritati opponitur falsitas, quæ est non ens, nam prorsus extra Deum est, neque est veritatis imago, nullum enim a Deo bonum habet; quoniam autem persuadet quibusdam prorsus esse aliquid, obscurum erit ac tenue rerum vix exsistentium simulacrum: propterea et efficacia simulacrum, et efficacia falsum, id est vere ac realiter falsum; unde et efficacia non ens, ac realiter non ens, cum non sit est tamen, et realiter non est. Itaque sicut etiam in falso exsistentibus ac omnino falsum hoc **157** exsistentibus, falsum ablatum, omnem rei essentiam aufert: sic quoque falsitatis amans ut dæmones, amat id quod non est, ac in eo quod est seu in veritate non stat, sicut Veritas ipsa dicit [q]. Dæmones igitur, sicut Jesus ait, mendaces exsistentes ac mendacii patres, neque sunt, ac id quod non est appetunt, quando malum falsitatis appetunt.

§ XXIV. *Sin vero depravari.* Nota, conversari cum malis, providendo, ut etiam bona evadant, non malum, juxta Scripturam: *Factus sum iis qui sine lege erant, tanquam sine lege, ut lucrifacerem eos qui sine lege* [r]. Diximus autem superius in capite quinto non esse absolutam boni privationem in rerum natura, quia absoluta quoque esset corruptio ipsius etiam corruptionis; verum in particulari boni defectu (malum consistere). Itaque secundum hoc neque anima absolutum habet malum, sed unum quidem habebit, alterum non habebit; et quod bonum, essentiale est, quod autem malum, extrinsecus accidit. At, his etiam positis, dicet quis malum esse animæ impedimentum, propriæ

[o] Matth. XIII, 15. [p] Luc. X, 18. [q] Joan. VIII, 44. [r] I Cor. IX, 21.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[a] ἀληθινόν. [b] ἀγαθῦναι.

secundum naturam operationis; ergo quamvis extrinsecus fiat impedimentum, nihilominus tamen anima velut in tenebris videre prohibita, mala perpetrabit. Ad quod dicendum, ex dictis inveniri impedimentum esse mali effectivum, non vero per se malum. Malitia enim non est primum malum, sed species mali, sicut virtus est quid ad bonum adjuvans, non primum bonum.

Quasi malum sit res aliqua. Id est, malum non est quædam essentia, quin neque in rebus ad essentiam pertinentibus cernitur, tanquam aliquid quod hanc complere valeat, sicut virtus et efficacia malum; ac sane in tali sententiæ expositione universus Patris circa hoc argumentum scopus videtur.

Sed ut defectus. Quomodo malum intelligatur.

§ XXV. *Verum nec in animalibus.* Neque in animalibus rationis expertibus malum esse, quoniam non sunt natura mala, quin neque illorum habitus mali, veluti ira, cupiditas, imaginatio præceps.

Si enim sustuleris. Irrationalium habitus esse naturales, sicut leoni et reptilibus ira, et canibus latrandi facultas; unde ut naturales, non sunt mali.

§ XXVI. *Sed neque in toto.* Natura est habitualis ars divina ad generationem progrediens, cujus divinæ artis effectus, **158** plantæ et animalia et fructus, elementorumque inter se mutationes, et in universum essentia secundum seipsam eorum quæ producuntur, quæ est principium motus et status. Sicut igitur in iis qui ceram varie fingunt, artesque fingendi exercent, necesse est aliquid inhærere, id est rationem ac mentem quæ per manus sua exprimit opera ; sic etiam in universorum natura, aliquid in ipsis manet, id est virtus seu facultas, non manibus operans, sed voluntas et consilium Dei, progrediens velut ars ad eorum quæ oriuntur generationem; natura enim non indiget quibusdam manentibus, aliis vero ut motis; nam materia est quæ in generatione movetur, ipsam autem movens, verbum est seu ratio immobilis quæ est in toto, quod est ars divina, quam diximus naturam, forma exsistens, non vero ex materia et forma; quid enim illi opus est materiæ calidæ aut frigidæ? creata utique materia, hoc fert in seipsa; non enim ignem accedere necesse est, ut materia fiat ignis, sed verbum seu rationem ; quod etiam signum est non parvum, esse in animalibus et plantis rationes quæ efficiant ut in natura ratio hæreat; rationes vero quæ cum formis eorum quæ videntur, naturæ esse germina seu immobilis ac in ipsa hærentis verbi seu rationis. Quomodo igitur in universa natura malum, cum naturales sint rationes in creaturis, nec in aliquo toti naturæ, quæ ex bono est, contrarientur. Si ergo demonstratum est universam naturam ex bono esse, singularum autem creaturarum rationes non

A ἐν σκότῳ βλέπειν κωλυομένη ψυχὴ, ποιήσει κακά. Πρὸς ὃ λεκτέον, ὅτι ἐκ τῶν εἰρημένων εὑρίσκεται ὁ ἐμποδισμὸς ποιητικὸν κακοῦ, οὐ μὴν αὐτόκακον· οὐ γὰρ ἡ κακία πρῶτον κακὸν, ἀλλ' εἶδος κακοῦ, ὥσπερ ἡ ἀρετὴ συνεργόν τί ἐστι πρὸς ἀγαθὸν, οὔτοι πρῶτον ἀγαθόν.

[γ] *Τὸ κακὸν, ὡς ὂν κακόν.* Τουτέστιν οὐκ οὐσία τις τὸ κακὸν, ἀλλ' οὐδὲ ἐν τοῖς κατ' οὐσίαν οὖσι ὡς συμπληρωτικὸν ταύτης ὁρᾶται, ὥσπερ δύναμις καὶ ἐνέργεια τὸ κακόν· καὶ πρὸς τὴν τοιαύτην τῆς ἐννοίας ἀπόδοσιν ὁ πᾶς περὶ τούτου σκοπὸς ὁρᾶται τοῦ Πατρός.

B *Ἀλλ' ὡς ἔλλειψις.* Πῶς νοεῖται τὸ κακόν.

[δ] § XXV. *Ἀλλ' οὐδ' ἐν ζώοις.* Ὅτι οὔτε ἐν ζώοις ἀλόγοις ἐστὶ τὸ κακὸν, ἐπεὶ μήτε φύσει κακά εἰσιν, ἀλλ' οὔτε αἱ σχέσεις αὐτῶν κακαὶ, οἷον θυμὸς, ἐπιθυμία, φαντασία προπετής.

[ε] *Εἰ γὰρ ἀνέλοις.* Ὅτι φυσικαί εἰσιν αἱ σχέσεις τῶν ἀλόγων, ὥσπερ λέοντι καὶ ἑρπετοῖς ὁ θυμὸς, καὶ κυσὶ τὸ ὑλακτικόν· ὅθεν ὡς φυσικαὶ, οὔτε κακαί.

[ϛ] § XXVI. *Ἀλλ' οὐδ' ἐν τῇ ὅλῃ.* Φύσις ἐστὶ καθ' ἕξιν θεία τέχνη εἰς γένεσιν προϊοῦσα, ἧς θείας τέχνης τὰ ἀποτελέσματα φυτά τε καὶ ζῶα καὶ καρποὶ καὶ τῶν στοιχείων εἰς ἄλληλα μεταβολαὶ, καὶ ὅλως καθ' ἑαυτὴν ἡ οὐσία τῶν φυομένων, ἀρχὴ κινήσεως οὖσα καὶ στάσεως. Ὥσπερ οὖν ἐπὶ τῶν C κηροπλάστων καὶ τῶν τὰς πλαστικὰς μετιόντων τέχνας δεῖ εἶναί τι ἐν αὐτοῖς μένον, τουτέστι λόγον καὶ νοῦν, οἳ διὰ χειρῶν ποιοῦσι τὰ ἑαυτῶν ἔργα· οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς φύσεως τῶν ὅλων, ἔστι τι ἐν αὐτοῖς μένον, τουτέστι ἡ δύναμις, οὐ διὰ χειρῶν ἐργαζομένη, ἀλλὰ βούλησις καὶ διανόησις οὖσα Θεοῦ, προϊοῦσα οἷον τέχνη εἰς γένεσιν τῶν φυομένων· οὐ γὰρ δεῖται ἡ φύσις τινῶν μενόντων, ἑτέρων δὲ ὡς κινουμένων· ἡ γὰρ ὕλη ἐστὶν ἡ εἰς γένεσιν κινουμένη· τὸ δὲ κινοῦν αὐτὴν ὁ ἀκίνητός ἐστι λόγος ὁ ἐν τῷ ὅλῳ, ὅς ἐστιν ἡ θεία τέχνη, ἣν ἔφημεν φύσιν, εἶδος οὖσα, οὐ μὴν ἐξ ὕλης καὶ εἴδους· τί γὰρ αὐτῇ ὕλης δεῖ, θερμῆς ἢ ψυχρᾶς; ἡ γὰρ δεδημιουργημένη ὕλη τοῦτο φέρει ἐν ἑαυτῇ· οὐ γὰρ δεῖ πῦρ προσελθεῖν, ἵνα πῦρ ἡ ὕλη γένηται, ἀλλὰ λόγον· ὃ καὶ D σημεῖόν ἐστιν οὐ μικρὸν τοῦ καὶ ἐν τοῖς ζώοις καὶ τοῖς φυτοῖς, τοὺς λόγους εἶναι τοὺς ποιητικοὺς κατὰ τὴν φύσιν εἶναι λόγον τὸν μένοντα· λόγους δὲ τοὺς κατὰ τὰς μορφὰς τῶν ὁρωμένων τῆς φύσεως εἶναι γεννήματα, ἤτοι τοῦ κατ' αὐτὴν ἀκινήτου καὶ μένοντος λόγου. Πῶς οὖν ἐν τῇ καθόλου φύσει τὸ κακὸν, τῶν ἐν τοῖς δημιουργήμασι λόγων φυσικῶν ὄντων, καὶ ἐν οὐδενὶ ἐναντιουμένων τῇ ὅλῃ φύσει ἐξ ἀγαθοῦ οὔσῃ; Εἰ τοίνυν ἀποδέδεικται τὴν καθόλου φύσιν ἐκ τἀγαθοῦ εἶναι· τοὺς δὲ καθ' ἕκαστον ἐν τοῖς δημιουργήμασι λόγους μὴ ἐναντιοῦσθαι τῇ καθόλου φύσει, πρόδηλον ὡς οὐδὲ ἐν φύσει τὸ κακόν· τοῦτο δὲ τῷ καλῷ [6] ἐναν-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[6] τῶν καλῶν.

τίον· οὐκοῦν οὐκ ἔστι τὸ κακὸν, οὐδὲ ἐν τῷ καθόλου. Τὰ δὲ ἐν τοῖς κατ' εἶδος τῆς δημιουργίας ἐναντία, εἴτε ἐν κράσεσιν, εἴτε ἐν ζώοις, καὶ λοιποῖς, οὐχ ἑαυτοῖς εἰσι παρὰ φύσιν, ἀλλὰ τοῖς ἄλλοις [7]· ἐν οἷς δὲ παρὰ φύσιν πλημμελῶς φέρονται, τοῦ κατὰ φύσιν ἐστὶν ἀσθένεια, οὐ μὴν τοῦτο κακόν· κακία δὲ τάξεως μᾶλλόν ἐστι.

Τῆς καθόλου φύσεως. Καθόλου φύσιν τὴν θείαν φύσιν καλεῖ.

[ζ] *Εἰ γὰρ οἱ πάντες*. Πάντες, φησὶν, οἱ τῆς φύσεως λόγοι, ἤγουν αἱ αἰτίαι καθ' ἃς γεγόνασι καὶ εἰσὶ, παρὰ τῆς θείας φύσεως ὑπάρχουσιν, ἣν, ὡς εἴρηται, *καθόλου* καλεῖ, ἐπειδὴ ἐξ αὐτῆς ἔφυ τὰ ὅλα· ὅλην δὲ φύσιν πάντα τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κτισθέντα ἐκάλεσεν. Οὐδὲν οὖν ἐστιν ἐν τῇ φύσει, ὅπερ ὅλον ὅλοις ἀντίκειται· τὸ γάρ τινι τῶν ὄντων παρὰ τὴν αὐτοῦ φύσιν ἑτέρῳ φύσις ἐστί· τοῦτο δὲ ἀγαθόν. Πάσῃ οὖν φύσει τὸ μὴ μένειν ἐφ' οἷς γέγονε, κακόν· τοῦτο γὰρ ἔφη στέρησιν τῶν τῆς φύσεως, τὸ μὴ ἐκτελεῖν καθ' ὁποιανοῦν αἰτίαν τὰ ἐφ' οἷς παρήχθη πρὸς γέννησιν.

[η] § XXVII. *Ἀλλ' οὐδ' ἐν σώματι*. Ὥσπερ τὸ κάλλος συμμετρία ἐστὶ μελῶν καὶ μερῶν μετὰ εὐχροίας, οὕτως αἶσχος ἀσυμμετρία ἐστὶ τῶν αὐτῶν.

[θ] *Αἴτιον τῇ ψυχῇ*. Ἐπειδή τινες τῶν φιλοσόφων φασὶν, ἐκ τοῦ ἀλόγου τῆς ψυχῆς μέρους, ὕλῃ καὶ σώματι μεμιγμένου, ῥεπούσης ἐπ' αὐτὸ τῆς ψυχῆς, τὰ κακὰ πράττειν, ὡς ἀνωτέρω διῆλθεν, παγκάλως ὁ θεῖος Διονύσιος λύει τὸ ἐπαπόρημα ἐκ τῶν ἄλλων [8] ἀσωμάτων καὶ ἀμιγῶν σώματος πάντη, οἳ καὶ δίχα σώματος, ἐλλείψει τοῦ ἀγαθοῦ πλημμελοῦσι.

Παρυφίστασθαι κακίαν. Ὅτι δυνατὸν καὶ ἄνευ σώματος παρυφίστασθαι κακίαν, ὡς ἐν τοῖς δαίμοσι.

Καὶ σώμασι κακόν. Τί ἐστι κακόν.

§ XXVIII. *Ἡ μηδὲ τὸ πάσχειν δύνασθαι καθ' ἑαυτήν*. Εὔλογον ἐπιδρομάδην ἐκθέσθαι τὰς δόξας τῶν λεγόντων τὴν ὕλην μὴ ὄν, καὶ πῶς καλοῦσιν αὐτὴν μὴ ὄν, ἵνα καὶ οἱ συλλογισμοὶ τοῦ θείου Διονυσίου νοηθῶσι. Καλοῦσιν οὖν τὴν ὕλην μὴ ὂν ἐκ τοῦ τοιούτου· φασὶ γὰρ, ὅτι τὸ ὂν, ὅ ἐστιν ἐν τοῖς νοητοῖς διακόσμοις, ἐκ τοῦ πρώτου τοῦ ὑπὸ τὸ ὂν ὄντος ἐγένετο. Ἐπεὶ οὖν ἐκεῖνος ὑπὲρ τὸ ὄν ἐστι, τὸ ἐξ αὐτοῦ ὂν ἐκλήθη ἕτερον ὂν τοῦ ὄντος καθ' ὑπόβασιν· τὸ γὰρ ὂν, ὃ λέγουσι, τὴν τῶν νοητῶν ὕλην ὀνομάζουσι, λόγῳ μόνῳ θεωρητὴν, ἣν καὶ αὐτὴν εἶδος καὶ ζωὴν φασιν, οἱονεὶ τὸ ὑποκείμενον ταῖς νοηταῖς οὐσίαις· τὴν δὲ ἐν τοῖς αἰσθητοῖς ὕλην, ὡς ἐνδεῆ πάντων τῶν ἐν τοῖς νοητοῖς· οὔτε γὰρ εἶδος, οὔτε ζωὴ αὐτή. Ἐγένετο δὲ αὕτη, ὥς φασιν, ὑπὸ τοῦ ὄντος, ὃν ἔφησαν γενέσθαι ἀπὸ τοῦ πρώτου καὶ ὑπερόντος· ὥστε ἕτερον αὐτὴν οὖσαν τοῦ ὄντος οὐ λέγουσιν αὐτὴν εἶ-

A contrariari universæ naturæ manifestum est, neque in natura malum esse, hoc autem pulchro contrarium: ergo non est malum, neque in universo. Quæ autem in speciebus creaturarum contraria, sive in temperie, sive in animalibus, et reliquis, non sunt sibi præter naturam, sed aliis; in quæ præter naturam vitiose feruntur, naturalis quidem est imbecillitas; at hoc non malum, sed potius ordinis vitium.

Universæ naturæ. Universam naturam, divinam vocat naturam.

Si enim omnes. Omnes, inquit, naturæ rationes seu causæ, secundum quas fuerunt et sunt, a divina natura (quam, ut dictum est, *universam* vocat) sunt, quoniam ex ipsa producta sunt universa; universam vero naturam omnia a Deo creata vocavit. B Nihil igitur est in natura, **159** quod totum totis opponatur; quod enim alicui præter ejus naturam est, alteri natura est, hoc autem bonum: omni ergo naturæ malum est non hærere in quibus producta est; hoc enim naturalium privationem dixit, non consummare, quacunque ex causa id accidat, ea propter quæ in generatione producta fuerunt.

§ XXVII. *Verum nec in corporibus*. Sicut pulchritudo est membrorum et partium cum bono colore symmetria seu proportio, ita deformitas est eorumdem proportionis defectus.

Causa animæ. Quoniam philosophorum aliqui dicunt, ex irrationali parte animæ, materiæ ac corpori permista anima in id vergente, mala fieri, ut C superius disseruimus; divinus Dionysius pulcherrime dubium solvit ex aliis incorporeis et prorsus mistionis expertibus, qui etiam sine corpore, boni defectu peccant.

Adhærere malitiam. Possibile esse etiam sine corpore malitiam subsistere videri, sicut in dæmonibus.

Et corporibus malum. Quid sit malum.

§ XXVIII. *Quæ nec id ipsum habet quod pati possit*. Consentaneum est rationi eorum opiniones cursim exponere, qui dicunt materiam non ens, et quomodo vocent ipsam non ens, ut etiam syllogismi divini Dionysii intelligantur. Vocant igitur materiam non ens tali de causa: dicunt enim, id D ens quod est in intelligibilibus ornamentis seu astris, a primo ente quod ens superat, productum est; quoniam igitur ille est supra ens, illud ens quod ab ipso procedit, vocatum fuit diversum ens, ab ente in subjecto: ens enim quod dicunt, intelligibilium materiam appellant, ratione sola visibilem; quam etiam formam et vitam dicunt, veluti quod intelligibilibus subjicitur essentiis, materiam vero sensibilium ut indigam omnium quæ in intelligibilibus; ea enim neque forma neque vita est. Hæc autem producta fuit, ut aiunt, ab ente, quem

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[7] ἀλόγοις. [8] ἀγγέλων.

dixerunt a primo et supremo ente genitum; propterea eam, scilicet materiam, cum sit aliud ab ente, non dicunt ipsam esse ens sed non ens; dicunt enim oportere subjectum etiam ad extrema pertingere, ideoque dicunt materiam quid ab ente et pulchro diversum, cum neque pulchrum sit; aiunt igitur nihil efficacia seu operatione esse; sed omnibus quæ in ipsa conveniunt, **160** ut forma et qualitate privari; neque enim seipsam in aliquam speciem efformat, velut cœli, terræ, aeris, aquæ, animalium, astrorum, neque qualitate afficit, sed ab alio ad hæc disponitur; ut igitur nihil rerum exsistens in seipsa, scilicet formæ et qualitatis, cum tantum virtute hæc habeat, id est ad formam et qualitatem elevari possit; non vero operatione aliquid horum sit, merito est non ens, cum per se efficacia seu operatione non sit; quapropter velut forma ac qualitate carens, et non ens omniumque indigens, ab ipsis vocata est malum. Hæc igitur solvens divinus Dionysius ait: Quomodo materia malum producet, quæ prorsus non est efficacia? producere enim est efficaciæ; quin neque aliquid pati valet, per seipsam solum exsistens: ab alio enim per nos in formam et qualitatem disponitur; non patitur ergo cum est solitaria. Si vero eam non esse dicitis, cum nihil prorsus sit, neque malum erit neque bonum; si autem sit ens aliquod, aut ex Deo est, aut ex seipsa, aut ex alio principio, et ipsa et Deus est: si vero necessarium sit materia ut aliquid quod mundum compleat, quomodo materia est malum? definitio enim necessarii, æternum, verum, tanquam utile, sicut virtus est utilis: ergo aliud est malum et aliud necessarium.

A ναι ὄν, ἀλλὰ μὴ ὄν· φασὶ γὰρ χρῆναι τὴν ὑπόβασιν καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων ἰέναι, καὶ διὰ τοῦτο ἕτερόν φασι τὴν ὕλην τοῦ ὄντος, καὶ τοῦ καλοῦ, ὡς μηδὲ καλὸν εἶναι. Οὐδὲν οὖν φασιν αὐτὴν ἐνεργείᾳ εἶναι, ἀλλὰ πάντων ἐστερῆσθαι τῶν ἐπ' αὐτῆς συμβαινόντων, οἷον εἴδους καὶ ποιότητος· οὔτε γὰρ ἑαυτὴν μορφοῖ εἰς εἶδος, οἷον οὐρανοῦ, γῆς, ἀέρος, ὕδατος, ζώων, ἀστέρων, οὔτε ποιοῖ, ἀλλ' ἐξ ἑτέρου κοσμεῖται εἰς ταῦτα. Ὡς οὖν οὐδὲν οὖσα τῶν ὄντων ἐπ' αὐτῇ, εἴδους φασὶ καὶ ποιότητος, μόνον δὲ δυνάμει οὖσα ταῦτα, τουτέστιν εἰς εἶδος καὶ ποιότητα ἐνεχθῆναι δυναμένη, οὐ μὴν ἐνεργείᾳ τι οὖσα τούτων, εἰκότως μὴ ὂν ἐστι, καθ' ἑαυτὴν ἐνεργείᾳ μὴ οὖσα· διὸ καὶ ὡς ἀνείδεος καὶ ὡς ἄποιος, καὶ μὴ ὤν, καὶ ὡς πάντων ἐνδεής, ἐκλήθη κακὸν παρ' αὐτῶν. Ταῦτα
B οὖν λύων ὁ θεῖος Διονύσιός φησι· Πῶς ποιήσει κακὸν ἡ ὕλη, ἡ παντελῶς μὴ οὖσα τῇ ἐνεργείᾳ, τὸ γὰρ ποιεῖν ἐνεργείας ἐστίν· ἀλλὰ μηδὲ πάσχειν τι δυναμένη, καθ' ἑαυτὴν μόνον οὖσα· ἐξ ἑτέρου γὰρ καθ' ἡμᾶς κοσμεῖται εἰς εἶδος καὶ ποιότητα· οὐ πάσχει οὖν καθ' ἑαυτὴν οὖσα. Εἰ δὲ μὴ ὂν αὐτὴν λέγετε, ὡς παντελῶς οὐδὲν οὖσαν, οὔτε κακὸν ἔσται οὔτε ἀγαθόν· εἰ δέ ἐστί τι ὄν, ἢ ἐκ Θεοῦ ἐστιν ἢ ἐξ ἑαυτῆς, ἢ ἐξ ἑτέρας ἀρχῆς, καὶ αὐτὴ καὶ ὁ Θεός· εἰ δὲ ἀναγκαῖον ἡ ὕλη, ὡς συμπληρωτικὸν [a] κόσμου, πῶς κακὸν ἡ ὕλη; Ὅρος γὰρ ἀναγκαίου, ἀΐδιον, ἀληθές, ὡς ὠφέλιμον, οἷα ἐστὶν ἡ ἀρετὴ ὠφελοῦσα. Ἄλλο οὖν τὸ κακὸν, καὶ ἄλλο τὸ ἀναγκαῖον.

Malum enim qua parte malum. Evertens eorum opiniones qui dicunt, materiam esse malum, ait: Quomodo igitur ex materia generatur et nutritur quod ex terra nascitur, plantæ et animalia? et hæc enim ex forma et materia sunt: quomodo igitur quod per se malum est generat et nutrit neque statim corrumpit ac corrumpitur? hæc est enim habitudo mali: verum neque (ut quosdam sentire superius diximus) materia in malitiam animas attrahit per irrationalem animæ partem, quod mista sit in corpore parti animæ ratione carenti; multi enim hanc partem domuerunt, ut sancti Dei; quoniam autem quidam gentilium dicunt propterea cœlum et astra non corrumpi, quia ex puriori producta fuerunt materia, ea autem quæ corruptibilibus inhærent corporibus, ex subjecta et crassiore materia produci, cum necessario in fundamento creatorum sit extrema, talem evadere; ideoque inferiora corrumpuntur, minimeque stant, quod non possint fundari firmiterque cum seipsis hærere, sicut cœlum et astra. Si igitur necessario sic fiat, **161** quomodo materia est malum, cum secundum nos in se necessarium habeat? Non igitur materia malum.

C *Τὸ γὰρ κακὸν ᾗ κακόν*. Ἀνατρέπων τὰς δόξας τῶν λεγόντων κακὸν εἶναι τὴν ὕλην, φησί· Πῶς οὖν ἐξ ὕλης γεννᾶται καὶ τρέφεται ἡ ἔκφυσις τῶν ἀπὸ γῆς, φυτὰ καὶ ζῶα; καὶ ταῦτα γὰρ ἐξ εἴδους καὶ ὕλης εἰσί. Τὸ οὖν αὐτόκακον πῶς γεννᾷ καὶ τρέφει, καὶ οὐκ εὐθὺς φθείρει καὶ φθείρεται; αὕτη γὰρ ἕξις τοῦ κακοῦ· ἀλλ' οὔτε, ὡς ἔφημεν ἄνω λέγειν τινὰς, ἐφέλκεται εἰς κακίαν τὰς ψυχὰς ἡ ὕλη διὰ τοῦ ἀλόγου μέρους τῆς ψυχῆς, διὰ τοῦ σώματος μεμιγμένη τῷ ἀλόγῳ τῆς ψυχῆς· πολλοὶ γὰρ ἐκράτησαν τοῦ τοιούτου μέρους, ὡς οἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ἔνιοι τῶν Ἑλλήνων φασὶ, διὰ τοῦτο τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἄστρα μὴ φθείρεσθαι, διὰ τὸ ἐκ τοῦ καθαρωτέρου τῆς ὕλης γενέσθαι· τὰ δὲ προσεχῆ τοῖς φθαρτοῖς σώμασιν ἐκ τῆς ὑποστάθμης καὶ παχυτέρας ὕλης
D λέγουσι γενέσθαι· ἀναγκαίως καθ' ὑπόβασιν τῶν κτισθέντων ἐσχάτην οὖσαν, ἀποβῆναι τοιαύτην· διὸ καὶ φθείρονται τὰ κατώτερα, καὶ ἀστατοῦσι, μὴ δυνάμενα ἱδρῦσθαι καὶ βεβαίως ἔχειν ἐφ' ἑαυτοῖς, ὡς ὁ οὐρανὸς καὶ τὰ ἄστρα. Εἰ οὖν ἀναγκαίως οὕτω γέγονε, πῶς ἡ ὕλη κακὸν, ἔχουσα καθ' ἡμᾶς ἐν ἑαυτῇ τὸ ἀναγκαῖον; Οὐκ οὖν [οὐδαμῶς] ἡ ὕλη κακόν.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[a] συμπληρωτική.

§ XXIX. *Ἡ στέρησις κατὰ δύναμιν.* Ἡ στέρησις οὐκ ἔστιν ὑπόστασίς τις, ἀλλὰ περὶ τὸ ἐστερημένον τοῦ παρεῖναι πεφυκότος καὶ ἐπιβάλλοντος εἴδους γίνεται, ὡς καὶ ἐνταῦθα· μερικῶς γὰρ τῆς στερήσεως οὔσης ἐν τῇ ὕλῃ τοῦ εἴδους, ἔσται τοῦ ἀγαθοῦ τι ἐν αὐτῇ, καθὸ καὶ εἴδους καὶ κόσμου ἐρᾷ, καὶ δέχεται ταῦτα ὡς ἀγαθά. Τὸ δὲ αὐτόκακον οὔτε ἀγαθοῦ μετουσίαν δέχεται, διὸ οὔτε ἐστίν· ἡ γὰρ παντελὴς στέρησις καὶ αὐτὸ τὸ ὑποκείμενον σῶμα φθείρει, ὡς μηδὲ νόσον [10] ἔτι ὑπομεῖναι· ὅθεν καὶ ἀδύναμον αὐτὴν εἶπεν· ἡ δὲ μερικὴ, ὡς ἔχουσά τι τοῦ ἀγαθοῦ, δύναμιν λέγεται ἔχειν.

§ XXX. *Ἀλλὰ καθὸ οὐ παντελής.* Ὅρος σύντομος τοῦ κακοῦ, ὅτι οὐ κατὰ φύσιν, ἀλλὰ κατὰ μερικὴν ἔλλειψιν τοῦ ἀγαθοῦ ἐστι.

[α] *Καὶ τῆς ὅλης αἰτίας.* Ὅλην αἰτίαν τὴν τῶν ὅλων φησί. Τὸ δὲ μερικὸν εἴρηκεν, ἵνα τὸ καθόλου ἀνέλῃ· παντελὴς γὰρ ἔλλειψις τὸ μὴ εἶναι συνίστησιν.

Οἶδεν ὁ Θεὸς τὸ κακόν. Καὶ τὰ λεγόμενα κακὰ οἶδεν ὁ Θεὸς ἔσθ' ὅτε ὡς ἀγαθά. Κακὰ δὲ νῦν φησιν, οἷον πολέμους, νόσους παιδευτικὰς, θανάτους καὶ τὰ τοιαῦτα· νομίζονται γὰρ ἡμῖν κακά· εἰσὶ δὲ δυνάμεις ἀγαθοποιοῦ αἰτίας· καὶ γὰρ διὰ τῶν εἰρημένων μετάνοια καὶ ἐπίγνωσις Θεοῦ, καὶ εὐσεβείας τοῖς πλείοσιν ἐγένετο πρόφασις, καὶ ἐν τοῖς προφήταις ἡ κακία παιδεία λέγεται. Ἀνάγνωθι τὸ κβ' κεφάλαιον.

[β] *Παρ' αὐτῷ αἱ αἰτίαι.* Αἰτία τοῦ ἐν τῷ ἀσελγαίνειν κακοῦ ἡ ἐπιθυμία παρὰ λόγον κινηθεῖσα. Ἀλλ' αὐτὴ ἡ ἐπιθυμία δύναμις ἀγαθοποιὸς λογικοῖς μὲν πρὸς τὸ δι' αὐτῆς πρὸς τὸ ὄντως ἀνατείνεσθαι ἀγαθόν· ἀλόγοις δὲ πρὸς ὄρεξιν τῶν ἐπιτηδείων τῆς οἰκείας διαμονῆς.

[γ] *Εἰ δὲ τὸ κακὸν ἀΐδιον.* Ταῦτα κατὰ Μανιχαίων ἔλεγχος, καὶ τῆς δόξης αὐτῶν ἀνατροπή. Εἰ γὰρ καὶ μήπω ἡ αἵρεσις, ἀλλὰ προφυλακτικῶς ἐνεπνεύσθη τὰ τὴν πλάνην αὐτῶν ἀνατρέποντα. Ἴσως δὲ καὶ πρός τινας τῶν ἔξωθεν δόξας τὰ τοιαῦτα.

[δ] *Πᾶν τὸ κατὰ φύσιν.* Τουτέστιν οὐκ ἄτακτοι τῶν φύσεων οἱ λόγοι· ἕπεται δὲ τῷ κατὰ φύσιν τὸ ὡρισμένον· ὅρος γάρ ἐστι καὶ ὁ ἑρμηνευτικὸς λόγος τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων, καὶ τὸ τί ἦν εἶναι δηλῶν, τοῦ *τί ἦν εἶναι* τῷ *τί ἐστιν* ἴσα δυναμένου. Πᾶν οὖν τὸ κατὰ φύσιν ἐξ αἰτίας ὡρισμένης ἐστὶ, δι' ἣν αἰτίαν γίνεται τὸ γενόμενον. Εἰ οὖν τὸ κακὸν, ἀναίτιόν ἐστιν, οὐ γὰρ διά τι γέγονεν, εἰκότως καὶ ἐν ἀοριστίᾳ· οὐ γάρ ἐστι αὐτοῦ λόγος, τὸ τί ἦν εἶναι ἑρμηνεύων, ἐξ ἀνάγκης, οὐδὲ κατὰ φύσιν. Εἰ οὖν παρὰ φύσιν, οὐχ ἕξει ἐν τῇ φύσει λόγος [11], ὡς οὔτε ἐν τῇ τέχνῃ ἡ ἀτεχνία.

[ε] *Εἰ μὲν φύσει.* Εἰ μὴ κατὰ στέρησιν μερικὴν

A § XXIX. *Privatio vi sua.* Privatio non est aliqua subsistentia, sed est in eo quod privatur forma, quæ præsens esse potest et nititur, ut etiam hic: si enim privatio formæ in materia sit particularis, aliquid in ea boni erit, quatenus et formam et ornatum capit; atque hæc ut bona suscipit. Quod autem per se malum, nullam boni communionem admittit, quare neque est; absoluta enim privatio ita etiam suum subjectum corpus corrumpit, ut nequeat amplius morbum sustinere: unde ipsam quoque viribus carere dixerunt; particularis vero ut aliquid boni possidens, vim habere dicitur.

§ XXX. *Sed secundum quod non est omnimoda.* Brevis definitio mali, quod non sit in natura, sed in particulari boni defectu.

B *Et ex integra causa.* Causam totam vocat quæ universorum est. Dixit autem particulare, ut universale auferret: absoluta enim defectio exsistendi privationem constituit.

Cognovit Deus malum. Deus etiam ea quæ mala dicuntur novit; quandoque mala tanquam bona appellat, ut bella, morbos, qui mores corrigant, mortes et similia. Reputantur enim a nobis mala; sunt autem vires causæ bonum præstantis; nam per prædicta pœnitentia et Dei cognitio acquiritur, pluribusque pietatis occasio fuit, atque in prophetis malitia, disciplina seu castigatio dicitur. Lege caput 22.

Penes ipsum causæ. Causa mali in lasciviendo est concupiscentia præter rationem mota. Ipsa tamen C concupiscentia est facultas boni effectrix ratione quidem utentibus, ut per ipsam sursum ad verum bonum tendant; ratione vero privatis, ut ea quæ ad propriam suam conservationem faciunt, appetant.

Quod si malum æternum est. Hoc argumentum est contra Manichæos, opinionemque eorum evertit: etsi enim nec dum hæresis orta, tamen ad præcautionem inspiratione accepit quæ ipsorum errorem everterent. Fortassis etiam hæc sunt contra quasdam ethnicorum opiniones.

Omne quod est secundum naturam. Id est rationes naturarum non inordinatæ; quod autem definitum est, sequitur id quod naturale est; definitio enim est ratio essentiam rerum explicans, et quod quid D est declarans, **162** illo τί ἦν εἶναι idem significante quod τί ἐστιν. Omne igitur quod est secundum naturam, ex distincta causa est, per quam causam opus perficitur; si igitur malum causa caret, a nullo enim productum est, merito nec definitum est, cum nulla sit ejus ratio quæ essentiam declaret: necessario sequitur, neque secundum naturam exsistere; si autem contra naturam, tum non habebit in natura rationem, sicut neque artis privatio in arte.

Siquidem natura. Nisi anima particulari boni pri-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[10] ὄν. [11] λόγον.

vatione depravetur, ab extra essentiæ suæ alieno aliquo adveniente, sed bono essentiæ suæ privabitur, atque malum erit ipsi essentiale, et quomodo erit anima? neque enim vivet, nam vitam non habebit; vita autem est bonum: si vero sit anima, bonum, id est vitam, participat: ergo etiam bonum essentiale habebit, non autem malum, ideoque boni speciem præ se ferre dicitur. Imbecillitate vero propria, secundum naturam operando depravatur, ut imbecilla atque ad passiones propensa; imbecillitas autem animæ, non est sicut in corporibus pinguedo aut exilitas in ejus essentia, sed inclinatio ad materialia et temporaria; unde etiam vitiose postea movetur. Ἔκγονα vero ejus seu fetus, opera hoc loco vocat; nota vero efficaciam animæ, utpote accedentem et recedentem, non habere immutabilitatem.

Sin per actiones. Ut paucis absolvamus, hæc ejus est sententia: naturam animæ esse bonam, quandoquidem a bono producta sit, ejusque actiones esse bonas: videmus enim viros probos sibi convenientia operari; ex eversione et defectu boni subit malum: ergo malum neque est in natura, neque subsistit.

§ XXXII. *Si bono malum.* Multa sunt uni contraria; ergo si uni et bonæ causæ contrarium sint multa, malo multæ erunt causæ; atque si, ut supra diximus, rationes et facultates sunt rerum naturalium convenientium effectrices, vitiosi profecto naturalium motus ex imbecillitate facultatisque defectu provenientes, contraria naturæ producunt, quibus etiam malum quodammodo subsistere videtur; porro quandoque etiam malum operatur dissimilium sine commensu mistio, cum aut calidum, aut frigidum, aut siccum, **163** aut humidum, plus aliis dominatur; unde et morbi frequentes. Quomodo autem malum, rebus omnibus sicut factæ sunt manentibus, consistat? hæ enim ex motu Dei voluntate productæ sunt, ac in terminis propriis manent immotæ, cum stent et terminentur in Deo. Harum autem contrarium, nempe ipsum per se malum, non est stabile, nec terminum habet, neque definitum est, quorum nullum in creatis videmus: quomodo igitur malum subsistere potest?

Rationes ac facultates. Id est non secundum rationem aliquam naturæ necessariam, aut essentialem quamdam proprietatem hæc animo sunt concipienda; arbitror autem, per *mistionem dissimilium*, intelligere naturalium facultatum, ad ea quæ non conveniunt, motionem, quod intemperies operatur, cum motus non coguntur ratione intra terminos, in quibus producti sunt, manere.

Omnium etiam malorum. Omnium bonorum et malorum principium et finem esse bonum, quoniam quidquid facimus, bonum facere arbitramur; et malum non habere subsistentiam, sed fere subsi-

A τοῦ ἀγαθοῦ κακύνεται ψυχὴ, ἔξωθεν τῆς οὐσίας αὐτῆς, ἀλλ' ἀλλοτρίου τινὸς ἐπισυμβαίνοντος, ἔσται τῆς οὐσίας αὐτῆς ἡ στέρησις τοῦ ἀγαθοῦ, καὶ ἔσται οὐσιῶδες αὐτῇ τὸ κακόν· καὶ πῶς ἔσται ψυχή; οὔτε γὰρ ἔσται ζῶσα· οὐ γὰρ ἕξει ζωήν· ἀγαθὸν δὲ ζωή. Εἰ δὲ ψυχή ἐστι, μετέχει τοῦ ἀγαθοῦ, τουτέστι ζωῆς· οὐσιῶδες οὖν ἕξει τὸ ἀγαθὸν, καὶ οὐ τὸ κακόν· διὸ καὶ ἀγαθοειδὴς λέγεται. Ἀσθενείᾳ δὲ τῇ περὶ τὰ οἰκεῖα, κατὰ φύσιν ἐνεργεῖν κακύνεται, ὡς ἀσθενὴς καὶ εὐκίνητος οὖσα πρὸς τὰ πάθη. Ἀσθένεια δὲ ψυχῆς οὐχ ὡς ἐπὶ σωμάτων παχύτης ἢ ἰσχνότης εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆς, ἀλλ' ἐπὶ τὰ ὑλικὰ καὶ πρόσκαιρα ἔνδοσις· ὅθεν καὶ πλημμελῶς λοιπὸν κινεῖται. Ἔκγονα δὲ ταύτης ἐνταῦθα τὰ ποιήματα λέγει. Σημείωσαι δὲ ὅτι ἡ ἐνέργεια τῆς ψυχῆς οὐκ ἔχει τὸ ἀμετάβλητον, ὡς συμ-
B βαίνουσα καὶ ἀποσυμβαίνουσα.

Εἰ δὲ ταῖς ἐνεργείαις. Ἵνα ᾖ ὁ νοῦς ἐν συντόμῳ οὕτως· ὅτι ἡ φύσις τῆς ψυχῆς ἀγαθὴ, ἐπειδὴ ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ παρήχθη, καὶ αἱ ἐνέργειαι αὐτῆς ἀγαθαί· ὁρῶμεν γὰρ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας ἐνεργοῦντας τὰ οἰκεῖα· ἐκ παρατροπῆς δὲ καὶ ἐλλείψεως τοῦ ἀγαθοῦ παρεισδύνει τὸ κακόν. Οὐκοῦν οὐκ ἐν φύσει, οὐδὲ ἐνούσιον τὸ κακόν.

§ XXXII. [ϛ] *Εἰ τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν.* Τῷ ἑνὶ ἐναντία τὰ πολλά· οὐκοῦν εἰ τῷ ἑνὶ καὶ ἀγαθῷ αἰτίῳ ἐναντίον τὰ πολλὰ, αἴτια πολλὰ τῷ κακῷ· καὶ, εἰ τῶν κατὰ φύσιν, ὡς ἄνω ἔφην, λόγοι καὶ δυνάμεις εἰσὶ τὰ ποιητικὰ, τῶν παρὰ φύσιν ποιητικὰ αἱ πλημμελεῖς τῶν κατὰ φύσιν κινήσεις ἐξ ἀσθενείας καὶ ἀδυνα-
C μίας συμβαίνουσαι· δι' ὧν καὶ παρυφίσταται τὸ κακόν. Ποιεῖ δὲ κακὰ ἔσθ' ὅτε καὶ μίξις τῶν ἀνομοίων ἀσύμμετρος, ὅταν ἢ τὸ θερμὸν ἢ τὸ ψυχρὸν, ἢ τὸ ξηρὸν, ἢ τὸ ὑγρὸν πλέον τῶν ἄλλων κρατήσῃ· ὅθεν καὶ νόσοι πολλάκις. Πῶς δὲ συσταίη κακὸν, τῶν γενομένων ἁπάντων, ὡς ἐποιήθησαν, μενόντων; ταῦτα μὲν γὰρ ἐκ κινήσεως βουλήματι Θεοῦ παρήχθη, καὶ ἀκίνητα ἐν τοῖς ἰδίοις ὅροις μένει ἑστῶτα καὶ πεπερασμένα ἐν τῷ Θεῷ· τὸ δὲ τούτων ἐναντίον, τὸ αὐτόκακον, ἄστατον, καὶ πέρας οὐκ ἔχον οὔτε ὡρισμένον, ὧν οὐδὲν ἐν τῇ δημιουργίᾳ ὁρῶμεν. Πῶς οὖν ἐνυπόστατον τὸ κακόν;

D [ζ] *Λόγοι καὶ δυνάμεις.* Τουτέστιν οὐ κατὰ λόγον ἀναγκαῖον τῇ φύσει, ἤ τινα οὐσιώδη ἰδιότητα ταῦτα λογίζεσθαι χρή. *Μίξιν* δὲ *τῶν ἀνομοίων* οἶμαι νοῆσαι τὴν τῶν φυσικῶν δυνάμεων ἐπὶ τὰ μὴ προσήκοντα κίνησιν, ὅπερ ἡ ἀμετρία ποιεῖ, μὴ λόγῳ κρατουμένων τῶν κινήσεων εἴσω μένειν τῶν ὅρων, ἐφ' οἷς καὶ γεγόνασι.

Πάντων καὶ τῶν κακῶν. Ὅτι πάντων καὶ τῶν κακῶν ἀρχὴ καὶ τέλος ἐστὶ τὸ ἀγαθὸν, ἐπειδὴ καὶ πᾶν ποιοῦντες [12], ἀγαθὸν ποιεῖν νομίζομεν· καὶ ὅτι ὑπόστασιν οὐκ ἔχει τὸ κακὸν, ἀλλὰ παρυπόστασιν,

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[12] κακὸν ποιοῦντες.

τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα, καὶ οὐχ ἑαυτοῦ γινόμενον. Τοῦτο δὲ καὶ ἀνωτέρω εἰρήκαμεν, ὅτι οὐ πρὸς τὸ κακὸν ὁρῶντες τοῦτο πράττομεν, ἀλλὰ δοκοῦντες ἀγαθὸν ποιεῖν, εἰ καὶ ἡ ἔκβασις τοὐναντίον δείκνυσιν.

Ὅτι τοῦ ἀγαθοῦ ἕνεκα. Ὃ εἶπε καὶ ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ, *διὰ τὸ ἀγαθόν*, ἐπειδὴ νομίζομεν ὃ ποιοῦμεν ἀγαθόν.

Τῷ ὄντι δὲ οὐκ ὀρθόν. Ἐφιέμενοι γὰρ κατὰ φύσιν καὶ δύναμιν τοῦ ἀγαθοῦ ἑκτικήν, πράττομεν ἔσθ' ὅτε ἀγνοοῦντες τὸ κακόν, ὃ ἡμῖν μὲν νομίζεται καλόν, τῇ δὲ ἀληθείᾳ ἐστὶ κακόν· τί γάρ; ὅτι, τιμωροῦντες τῷ ἠδικημένῳ, φονεύομεν ἔσθ' ὅτε τὸν ἀδικήσαντα μὴ ἄξιον ὄντα θανάτου. Οὕτω νόει, καὶ οὐ σφάλλῃ.

Στέρησις ἄρα ἐστί. Θαυμασίως ἔδειξεν ἀνυπόστατον τὸ κακόν, στέρησιν ἀποδείξας τῶν ἐν τάξει καὶ φύσει. Ἡ δὲ στέρησις οὐκ αὐτοϋπόστασις, ὡς προέφημεν, ἀλλὰ τὸ πεφυκὸς καὶ ἐπιβάλλον παρεῖναι μὴ παρόν· ὅθεν καὶ ἁμαρτίαν, τουτέστιν ἀτευξίαν καὶ ἀπόπτωσίν τινα τοῦ προσήκοντος, αὐτὸ τὸ τῆς στερήσεως καλεῖ, καὶ ἄσκοπον, ἀντὶ τοῦ, παρὰ τὸν σκοπὸν βάλλον, ἐκ μεταφορᾶς τῶν τοξευόντων· ὥσπερ γὰρ ἐκεῖνοι, ἐπιτυγχάνοντες τοῦ σκοποῦ, τουτέστι τοῦ σημείου ἐφ' ὃ τοξεύουσιν, ὃ δὴ καὶ σκοπὸς λέγεται, καλῶς προΐασιν· οὕτως οἱ ἔξω τοῦ σκοποῦ τοξεύοντες ἁμαρτάνουσι [13] τοῦ προσήκοντος.

Καὶ ἁμαρτία. Τὸ *ἁμαρτία* μὴ νοήσῃς τὴν γενομένην ἐν ἡμῖν, οἷον μοιχείαν, ἢ ἀδικίαν, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον· ἀλλ' ὃ λέγει, τοιοῦτόν ἐστι· Τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τῆς κατὰ φύσιν κινήσεως ἤτοι τάξεως ἀποτυγχάνοντες, φερόμεθα εἰς τὴν παρὰ φύσιν ἄλογον, καὶ παντελῆ, καὶ ἀνούσιον ἀνυπαρξίαν· ὅθεν καὶ μηδαμῇ μηδὲν ὂν λέγει τὸ κακόν.

Οὐ πάντα πᾶσι. Θείως τὰς ὑποβάσεις τῶν ἐν τῇ δημιουργίᾳ διέσωσεν· ὁ μὲν γὰρ νοῦς, καθ' ὃν οὐσίωνται οἱ θεῖοι νόες καὶ πάντη ἄϋλοι, ἀνώτερος ψυχῆς ἐστιν. Ὁ οὖν ἄγγελος, ὁ παρὰ τὸν ἀγαθοειδῆ νοῦν κινηθείς, δαίμων ἀπέβη· ἡ δὲ ψυχή, καθὸ νοερὰ καὶ λογική, οὐ κατὰ λόγον [14-15] ἐνεργοῦσα τὸν ὑποβεβηκότα νοῦν τὸν νοητόν, οὐκ ἐνεργεῖ τὰ οἰκεῖα· τὰ δὲ σώματα τὰ ὑποβεβηκότα τὸν νοερὸν λόγον παρὰ φύσιν εὑρεθέντα, οὐκ ἔῤῥωνται εἰς τὰ ἑαυτῶν.

Πῶς ὅλως τὰ κακά. Εἰ πρόνοια ἐν πᾶσι, οὐδαμοῦ φύσει τὸ κακόν.

§ XXXIII. *Ἀλλὰ καὶ τοῖς γινομένοις.* Ὅτι καὶ τοῖς γινομένοις καὶ νομιζομένοις κακοῖς ἀγαθοπρεπῶς κέχρηται ὁ Θεὸς πρὸς διόρθωσιν ἢ ὠφέλειαν ἡμῶν ἢ ἑτέρων.

Ἢ ἄλλων ἢ ἰδικήν. Πρὸς τοὺς λέγοντας, ὅτι ἐχρῆν ἡμᾶς καὶ ἄκοντας εἶναι ἀγαθούς.

Οἵ χρῆναί φασι τὴν πρόνοιαν. Σημείωσαι πῶς ἐπιπλήττει τοῖς λέγουσι· Διὰ τί γὰρ μὴ ἐποίησεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς οὕτως, ἵνα, κἂν θέλωμεν, μὴ ἁμαρτάνωμεν; τοῦτο γὰρ οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ λέγειν· Διὰ

A stentiam, boni causa non vero sui factum; hoc autem etiam superius diximus, nimirum quod non ad malum respicientes aliquid agamus, sed judicantes bonum operari, etsi exitus contrarium ostendat.

Quia boni gratia. Quod dixit etiam in præcedente capite, διὰ τὸ ἀγαθόν, propter bonum, quia arbitramur id quod facimus esse bonum.

Revera autem non rectum. Cupientes enim aliquid secundum naturam et virtutem boni habitualem, aliquando nescii malum operamur, quod nobis quidem bonum videtur, verumtamen est malum: cur enim? quod injuria affectum vindicantes, quandoque eum qui injuriam fecit morte indignum interfecimus: sic intellige, et non erras.

Privatio ergo est. Ostendit mirabiliter malum non B subsistere, demonstrando esse privationem ordinatorum et naturalium: privatio autem non est (sicut etiam ante diximus) per se substantia, sed quod aptum et nitens adesse non adest: ideoque ἁμαρτίαν, id est aberrationem ac prolapsionem a convenienti, privationem vocat, et ἄσκοπον pro ultra scopum jacientem, sumpta a sagittariis metaphora: sicut enim illi attingentes scopum, id est signum
164 in quod jaculantur, quod etiam σκοπός dicitur, bene procedunt, ita qui extra scopum jaculantur, a convenienti aberrant.

Et peccatum. Per *peccatum* non intelligas illud quod in nobis factum est, veluti adulterium, aut injustitiam, aut aliud quid simile; sed hoc vult dicere: a bono et naturali motu seu ordine aberrantes, C ferimur in eam quæ contra naturam est, irrationalem, et absolutam, ac sine substantia exsistentiæ privationem: ideoque dicit malum nusquam ullo modo esse.

Non omnia omnibus. Divine gradus creaturarum servavit mens enim. aqua essentiam accipiunt mentes divinæ et prorsus immateriales, superior est anima; angelus igitur, qui præter mentem bonum præ se ferentem movetur, dæmon evadit; anima autem quatenus intelligens ac rationalis, non exercens secundum rationem subjectam mentem intelligibilem, non operatur propria; corpora vero intelligenti ratione inferiora, præter naturam inventa, non valent in seipsis.

Quomodo sint omnino mala. Si providentia in omnibus, D nusquam natura malum

§ XXXIII. *Quin etiam iis qui sunt.* Deum etiam iis qui sunt aut censentur mali, pia sua benignitate ad correctionem et utilitatem nostram aut aliorum uti.

Aut aliorum, vel propriam. Contra eos qui dicunt nos debere etiam invitos esse bonos.

Qui aiunt debere providentiam. Nota quomodo increpat dicentes, Cur Deus non ita fecit nos, ut, etsi velimus, non peccemus; hoc enim aliud nihil est quam dicere, Quare nos mentis et rationis expertes

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[13] οὕτως οἱ ἔξω τῆς ἀληθείας βάλλοντες, ἁμαρτάνουσι. [14-15] λογικὴ κατὰ λόγον.

non creavit; si enim necessario ad virtutem duceremur, neque nos imperatores quosdam eorum quæ in nobis sunt ostendisset, neque naturam nostram intelligentem esse permisisset, id est intelligentem animam; aufer enim libertatem nostram, et neque Dei imago erimus, neque anima ratione et intellectu prædita, et natura prorsus corrumpetur, dum non est quod ipsam esse oportebat. Quod autem ait, αὐτοκινήτων, dictum esse pro iis quæ suæ sunt potestatis et imperii intelligendum; non autem pro iis qui seipsos movent, veluti animalia ad distinctionem immobilium, ut domorum et montium, aut eorum quæ ab aliis moventur, ut lapidum et lignorum: disserens enim de virtute τοὺς αὐτοκινήτους, **165** seu qui proprio moventur arbitrio assumpsit, quorum ait accommodatam providentiam, ut et eam quæ in lege ac prophetis, et beneficiis, sicut etiam Apostolus apud Athenienses concionans declarat.

Invitos nos. Pulchre eorum rationem evertit, qui dicunt oportere nos etiam invitos et ex necessitate esse bonos; hoc enim esset essentiæ nostræ corruptio; auferretur enim liberum arbitrium.

Per se mobilium, Gr. τῶν αὐτοκινήτων. Pro τῶν αὐτεξουσίων, iis qui suo vivunt arbitrio, sicut adjacens declarat paragraphus.

§ XXXIV. *Et mutatio.* Nota incorporea et materiæ expertia mutari, dum non manent omnino in boni identitate: bonum enim, ut semper stans et firmum, idem manet; quod vero mutatur, non idem manet.

In scientia vero peccantes. Vide quomodo istud interpretetur: Væ vobis cum cognitione peccantibus. Et: *Servus sciens voluntatem domini sui, et non faciens eam, vapulabit multis*[¹].

Sive scientiæ, Gr. ἢ τῆς γνώσεως. Forte vocat γνῶσιν cognitionem quæ doctrina acquiritur, quam oblivio frequenter obscurare potest, quam etiam superius dixit ex auditu gigni; cognitionem vero oblivione carentem, censendum eam quæ ex naturali meditatione, aut illustratione sine doctore inhæret.

Verum hæc quidem nobis. Nota aliud quoque ipsius esse opus de justo et divino judicio; nota vero caput hoc continere 23 syllogismos, demonstrantes malum non esse ens.

IN CAP. V.

§ I. *Non supersubstantialem.* Antiqui Deum vocabant *unum*, non tanquam numeri principium; sed quia ab omnibus secretus est, nihilque habet eorum quæ post ipsum fuerunt cui connumeretur, quin etiam quod compositionis expers ac simplex sit; hoc autem non repræsentat quæ sit Dei essentia; essentia enim improprie de Deo dicatur, nam superessentialis est.

Substantiæ deificæ principium, Gr. θεαρχικῆς οὐσιαρχίας. Οὐσιαρχίαν seu essentiæ principium vocat

[¹] Luc. xii, 47.

A τί μὴ ἀνόητα καὶ ἄλογα ἡμᾶς ἐποίησε; τὸ γὰρ ἐξ ἀνάγκης ἡμᾶς ἄγεσθαι ἐπ' ἀρετὴν οὔτε αὐτοκράτοράς τινας ἡμᾶς ἐδείκνυ τῶν καθ' ἑαυτούς, οὔτε τὴν νοερὰν ἡμῶν φύσιν εἶναι συνεχώρει, τουτέστι τὴν νοερὰν ψυχήν· ἄνελε γὰρ ἡμῶν τὸ αὐτεξούσιον, καὶ οὔτε εἰκὼν Θεοῦ ἐσόμεθα, οὔτε ψυχὴ λογικὴ καὶ νοερά, καὶ τῷ ὄντι φθαρήσεται ἡ φύσις, οὐχ οὖσα ὅπερ ἔδει αὐτὴν εἶναι. Ὅπερ δέ φησιν, *αὐτοκινήτων*, ἀντὶ τοῦ αὐτεξουσίων, καὶ αὐτοκρατόρων εἰρῆσθαι νοητέον· οὐ γὰρ τῶν ἑαυτοὺς κινούντων, οἷον ἐμψύχων, πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν ἀκινήτων, ὡς οἴκων καὶ ὀρῶν· ἢ ἑτεροκινήτων, ὡς λίθων καὶ ξύλων. Περὶ γὰρ ἀρετῆς διαλεγόμενος τοὺς αὐτοκινήτους παρέλαβεν, ὧν φησι πρόσφορον τὴν πρόνοιαν, οἷον τὴν διὰ νόμου καὶ προφητῶν, τὴν διὰ τῶν εὐεργε-
B σιῶν, ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος δηλοῖ, δημηγορῶν παρ' Ἀθηναίοις.

Ἄκοντας ἡμᾶς. Καλῶς ἀνέτρεψε τὸν λόγον τῶν λεγόντων, ὅτι ἐχρῆν ἡμᾶς καὶ ἄκοντας καὶ ἐξ ἀνάγκης εἶναι καλούς· τοῦτο γὰρ φθορὰ ἦν ἡμῶν τῆς οὐσίας· ἀνῄρητο γὰρ ἂν τὸ αὐτεξούσιον.

Τῶν αὐτοκινήτων. Ἀντὶ τοῦ τῶν αὐτεξουσίων, ὡς ἡ παρακειμένη δηλοῖ παραγραφή.

§ XXXIV. *Καὶ ἀλλοίωσις.* Σημείωσαι ὅτι καὶ τὰ ἀσώματα καὶ τὰ ἄϋλα ἀλλοιοῦται, μὴ μένοντα ἐν τῇ τοῦ ἀγαθοῦ ὁλοτελῶς ταὐτότητι· τὸ μὲν γὰρ ἀγαθὸν ταὐτόν, ὡς ἀεὶ ἑστὼς καὶ βέβαιον· τὸ δὲ τρεπόμενον οὐ ταὐτόν.

C *Ἐν γνώσει δὲ ἁμαρτάνοντας.* Ὅρα πῶς ἑρμηνεύει τό· Οὐαὶ τοῖς ἐν γνώσει ἁμαρτάνουσι, καὶ τό· *Ὁ δοῦλος ὁ εἰδὼς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου αὐτοῦ, καὶ μὴ ποιῶν αὐτό, δαρήσεται πολλάς.*

Ἢ τῆς γνώσεως. Γνῶσίν φησιν ἴσω; τὴν ἐκ διδασκαλίας προσγινομένην, ἣν καὶ λήθη πολλάκις δύναται ἀμαυρῶσαι, ἣν καὶ ἀνωτέρω φησὶν ἐξ ἀκοῆς ἐγγίνεσθαι· ἄληστον δὲ τὴν γνῶσιν οἰητέον τὴν ἐκ φυσικῆς θεωρίας ἢ ἐλλάμψεως ἀδιδάκτως προσγινομένην.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἡμῖν. Σημείωσαι, ὅτι καὶ ἄλλο ἐστὶν αὐτοῦ σύνταγμα περὶ δικαίου καὶ θείου δικαιωτηρίου· σημείωσαι δέ, καὶ ὅτι εἴκοσι καὶ τρεῖς συλ-
D λογισμοὺς ἔχει τὸ κεφάλαιον τοῦτο, ἀποδεικνύντας, ὅτι οὐκ ἔστιν ὂν τὸ κακόν.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ε'.

§ I. *Οὐ τὴν ὑπερούσιον.* Ἓν ὠνόμασαν τὸν Θεὸν οἱ πάλαι οὐχ ὡς ἀριθμῶν ἀρχήν, ἀλλὰ διὰ τὸ πάντων ἐξῃρῆσθαι, καὶ μηδὲν ἔχειν συναριθμούμενον τῶν μετ' αὐτόν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ ἀσύνθετον καὶ ἁπλοῦν· οὐ τοῦτο δὲ παρίστησι, τίς ἡ οὐσία τοῦ Θεοῦ· κυρίως γὰρ οὐσία ἐπὶ Θεοῦ οὐκ ἂν λέγοιτο· ἔστι γὰρ ὑπερούσιος.

Θεαρχικῆς οὐσιαρχίας. Οὐσιαρχίαν φησὶ τὴν πάσης ἀρχὴν οὐσίας καὶ αἰτίαν· αὐτὴ γὰρ ἡ θεότης

ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν. Πρόοδον δὲ τὴν θείαν ἐνέργειαν λέγει, ἥτις πᾶσαν οὐσίαν παρήγαγε.

Καὶ γὰρ ἡ τἀγαθοῦ θεωνυμία. Πῶς ἀγαθὸς λέγεται ὁ Θεός. Ὅρα δὲ πῶς φησι *τὸ ἀγαθὸν*, ἤτοι τὴν αὐτοῦ θεωνυμίαν, ἐκτείνεσθαι εἰς τὰ ὄντα πάντα, καὶ εἰς τὰ οὐχ ὄντα εἶναι· τὸ δὲ *ἓν* ὑπὲρ τὰ ὄντα εἶναι, καὶ ὑπερεκτείνεσθαι αὐτό· *τὴν* δὲ *ζωὴν* ὑπὲρ τὰ ζῶντα εἶναι· καὶ *τὴν σοφίαν* ὑπὲρ τὰ νοερὰ καὶ λογικὰ καὶ αἰσθητικὰ ἐκτείνεσθαι, ὡς εἶναι δῆλον, ὅτι *τὸ ἀγαθὸν*, τουτέστιν ὁ Θεός, καὶ τοῦ ὄντος, καὶ ζωῆς, καὶ σοφίας αἴτιον· τὸ δὲ ὄν, ζωῆς καὶ σοφίας αἴτιον, τοῖς οὖσι νόει ἀκολούθως [τοῖς λοιποῖς].

Καὶ εἰς τὰ[16] *οὐχ ὄντα ἐκτείνεται.* Καὶ εἰς τὰ οὐχ ὄντα ἐκτείνεται τὸ ἀγαθόν, ὡς εἰς τὸ εἶναι καλοῦν αὐτά· ἢ καὶ κατὰ τὸ εἰρημένον αὐτῷ τῷ Πατρί, ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ μὴ ὂν καλόν, ὅταν ἐν Θεῷ διὰ τὸ ὑπερούσιον θεωρῆται. Ὄντα δὲ τὰ οὐχ ὄντα ὑλικά φησιν, ὡς πολλάκις ἐδηλώσαμεν ἄνω· ἢ οὕτως, ἐπειδὴ οὐ περιγράφεται τόπῳ ὁ Θεός, εἰκότως φησὶ καὶ ὑπὲρ τὰ οὐχ ὄντα αὐτὸν εἶναι, ἵνα δείξῃ τὸ ἀπερίγραπτον αὐτοῦ.

Καὶ ὑπὲρ τὰ ζῶντα. Ἐπισημήνασθαι χρή, πῶς, ὅταν μὲν περὶ ἀγγέλων φησὶ καὶ ἀνθρώπων, τοὺς ἀγγέλους νοητά φησι· τὰς δὲ ἡμετέρας ψυχὰς νοεράς, ὡς πολλάκις ἀνωτέρω παρεστήσαμεν, καὶ τὰς ἑρμηνείας ἐκθέμενοι τοῦ νοητοῦ καὶ νοεροῦ. Νῦν δ' ἐπειδὴ περὶ τοῦ Θεοῦ πρῶτόν φησιν, εἰκότως καὶ τοὺς ἀγγέλους μεθ' ἡμῶν νοερούς φησιν, ἅτε καὶ αὐτοὺς διὰ τοῦ νοεῖν τὸν Θεόν, ὅσον οἷόν τε, τρεφομένους τῇ νοήσει, τῷ ἐπεστράφθαι ἐπὶ τὴν θείαν σοφίαν, ὡς καὶ αἱ ἀνθρώπιναι ψυχαί· καὶ τὰ αἰσθητικὰ δέ, τουτέστι τὰ ἄλογα. Ἔμψυχα δὲ ὅμως πάντα σοφίας μετέχουσι θείας, καὶ ἐν ταῖς φυσικαῖς αὐτῶν ὁρμαῖς, ὡς καὶ ὁ θεῖος Βασίλειος ἐν τῇ *Ἑξαημέρῳ* δείκνυσι, καὶ αὐτὸ δὲ τὸ ἐν σοφίᾳ γενέσθαι πάντα κατὰ τὸ εἰρημένον· *Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας.* Ἡ δὲ σοφία ἐστὶν ὁ Υἱὸς ὁ ὤν· πάντα οὖν ἐν τῷ Υἱῷ τῷ ὄντι ἐγένοντο, φησίν.

§ II. *Ἐκφαντορικάς.* Ἐκφαντορικάς φησι τὰς ἐκφαινούσας ἤτοι παριστάσας.

Τῆς ὑπὲρ πᾶσαν ἀγαθότητα. Σημείωσαι ὅτι καλῶς λέγομεν, ὅτι ἐστὶν ὑπὲρ πᾶσαν ἀγαθότητα καὶ θεότητα· ὑποβεβηκυίας οὖν θεότητας νόησον ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων δικαίων.

Ἐν ἀποκρύφοις. Ὡς τό· *Ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ·* καὶ πάλιν· *Ἐν ἀποκρύφῳ καταιγίδος.*

A causam et principium omnis essentiæ; ipsa enim Divinitas est supra omnem essentiam. Πρόοδον vero seu *progressionem* vocat divinam efficaciam, quæ universam essentiam produxit.

166 *Siquidem nomen boni de Deo.* Quomodo Deus dicatur bonus. Vide autem quomodo dicit *bonum* seu divinum ejus nomen extendi ad omnia quæ sunt et quæ non sunt, atque supra ea quæ non sunt esse; *unum* vero esse supra ea quæ sunt, ipsumque ulterius protendi: *vitam* autem superare omnia quæ vivunt, et *sapientiam* supra omnia quæ intelligunt, et quæ ratione et quæ sensu utuntur extendi, ita ut manifestum sit quod *bonum*, id est Deus, sit causa et ejus quod est, et vitæ et sapientiæ; illud autem quod est, vitæ et sapientiæ causam, intellige ad res accommodate.
B

Atque ad ea quæ non sunt extenditur. Atque ad ea quæ non sunt extenditur bonum, tanquam ipsa ut sint vocans, aut juxta illud, quod Pater alibi dixit, quia etiam id quod non exsistit est bonum, cum in Deo propter essentiæ excessum consideratur. Ὄντα vero vocat ea quæ non sunt materialia, sicut sæpe superius declaravimus; aut sic, quoniam Deus loco non circumscribitur, merito ait eum etiam supra ea quæ non sunt esse, ut ostendat illum minime circumscribi posse.

Et supra viventia. Advertere oportet, quomodo, quando de angelis et hominibus loquitur, angelos vocet νοητά seu *quæ intelliguntur*; nostras vero animas νοεράς seu *quæ intelligunt*, sicut frequenter superius repræsentavimus, dum interpretationes τοῦ
C
νοητοῦ et νοεροῦ exponebamus: nunc vero quoniam primo et principaliter de Deo loquitur, merito angelos, sicut et nos dicit νοερούς, quasi etiam ipsi Deum intelligendo, quantum fieri potest, intellectione alantur, quia ad divinam sapientiam conversi sunt, sicut et hominum animæ, atque τὰ αἰσθητικά, id est rationis expertia. Animata vero omnia pariter divinam etiam participant sapientiam in suis naturalibus propensionibus, sicut divinus Basilius ostendit in *Hexaemero*, atque illud ipsum, in sapientia facta esse omnia, secundum Scripturam: *Omnia in sapientia fecisti* [u]. Sapientia autem est Filius, qui est; omnia igitur, inquit, erant in Filio qui
D est.

§ II. *Manifestatorias.* Gr. ἐκφαντορικάς. Ἐκφαντορικάς vocat eas quæ declarant seu repræsentant.

Quæ supra omnem bonitatem. Nota nos recte dicere quod omnem superet bonitatem et deitatem; ergo per subditas deitates intellige angelorum justorumque virorum deitates.

167 *In absconditis.* Ut illud: *Posuit tenebras latibulum suum* [v]; et rursus: *In abscondito tempestatis* [x].

[u] Psal. CIII, 24. [v] Psal. XVII, 12. [x] Psal. LXXX, 8.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[16] τὰ αὐτά.

Et sensus participant. Quoniam paulo ante visus est dicere, bonum esse subjectum, cum dixit *esse ejus quod est causam*, et ita deinceps, ne qui absque intellectu legerent occasionem arguendi reperirent, ait: *Non autem aliud esse bonum, et aliud id quod est.* Atque iterum, aliud vitam; quam sapientiam, unam siquidem omnium esse causam, et non multas, atque merito unam Deitatem quæ universa produxit, sanctam nec non beatam Trinitatem, et minime multas divinitates creatrices; hoc autem non supervacanee dixit, sed Græcos stringens sapientes et hæreticos Simonis sectatores, qui dicunt deos mundi fabricatores, quanto inferiores sunt, tanto quoque infirmiores producere creaturas, etiam usque ad omnium fundamentum, ut aiunt, id est materiam.

Et hanc quidem esse. Boni appellationem perfectæ omnino providentiæ declarativam ait esse; reliquas vero particulares, ut vitam et sapientiam et rationem; nam res omnes per Dei bonitatem productæ sunt ut exsisterent, suntque bonæ seu valde bonæ; non autem omnes vitam aut sapientiam aut rationem participant, ideoque ejusmodi appellationes ad perfectæ distinctionem posuit. Ὁλικωτέρας vero seu generaliores vocat eas quæ in pluribus cernuntur, ut vitam; pervenit enim usque ad plantas et animalia rationalia rationisque expertia: sapientia autem et ratio particulares magis; nam hæ in solis rationis participibus conspiciuntur.

§ III. *Ac vitæ sapientiam.* Cum paulo obscurior sit sermo, arbitror talem insinuare sententiam, ut aliquo dubitante ac dicente: Cur, nomine ipsius τοῦ ὄντος seu *entis* superante *vitæ* appellationem, et rursus nomine vitæ præstante sapientiæ, sicut etiam ordo ipse hoc postulat, quemadmodum ipsemet paulo ante declaravit dicendo, et ens et vitam, et sapientiam essentiæ effectricem, et vitæ effectricem, et sapientiæ datricem, essentiæ causam, et vitæ, et mentis, et rationis participum atque sensus, non amplius ordinem hunc in rebus videmus? Oportet enim secundum dictos a te gradus, ea quæ exsistunt magis iis quæ vivunt et sentiunt et intelligunt et ratiocinantur, id est mentem ac rationem participantibus, Deo propius **168** accedere; non amplius autem sic, sed contrarium est; veluti cœlo, et astris, et terra, et aqua, et aere, et iis quæ ex ipsis oriuntur, viciniora sunt circa Dei providentiam ea quæ vivunt, etsi vita vegetativa vivant, ut plantæ et similia, viventibusque viciniora sunt sensilia, id est rationis expertia; plantis enim ac herbis, pretiosiora sunt in vita ratione carentia, quatenus etiam tantum sentiunt plantis nihil sentientibus; quæ autem ratione utuntur viciniora sunt Deo sensilibus, rationabilibus vero mentes, id est superiores mundo virtutes, ut nobis qui ratione utimur superiores, immaterialitate atque intelligendi

A *Καὶ αἰσθήσεως μετειληφότων.* Ἐπειδὴ πρὸ μικροῦ ἔδοξέ πως ὑπόδασιν λέγειν τὸ ἀγαθὸν, εἰπὼν *τοῦ ὄντος αἴτιον*, καὶ οὕτω καθεξῆς, ἵνα μὴ οἱ ἀσυνέτως ἀναγινώσκοντες εὕρωσι μέμψεως ἀφορμὴν, φησίν· *Οὐκ ἄλλο δὲ εἶναι τὸ ἀγαθὸν, καὶ ἄλλο τὸ ὄν·* καὶ αὖ πάλιν, ἄλλο τὴν ζωὴν, ἢ τὴν σοφίαν· ἓν γὰρ εἶναι τῶν ἁπάντων αἴτιον, καὶ οὐ πολλὰ, καὶ μίαν εἰκότως θεότητα πάντα παράγουσαν, τὴν ἁγίαν καὶ μακαρίαν[17] Τριάδα, καὶ μὴ πολλὰς θεότητας δημιουργούς· τοῦτο δὲ οὐ περιττῶς εἶπεν, ἀλλὰ καθαπτόμενος τῶν παρ' Ἕλλησι σοφῶν, καὶ τῶν ἀπὸ Σίμωνος αἱρετικῶν, οἳ κοσμοποιούς φασι θεοὺς, καθόσον ὑποβεβήκασι, τοσοῦτον καὶ τὰ ἀσθενέστερα τῶν κτισμάτων παράγοντας, ἕως καὶ τῆς τῶν ἁπάντων ὑποστάθμης, ὥς φασι, τουτέστι τῆς ὕλης.

B *Καὶ τὴν μὲν εἶναι.* Τὴν τοῦ ἀγαθοῦ ἐπωνυμίαν παντελοῦς προνοίας δεκτικὴν εἶναί φησι· τὰς δὲ λοιπὰς, μερικὰς, οἷον ζωὴν καὶ σοφίαν, καὶ λόγον· καὶ πάντα μὲν γὰρ τὰ ὄντα δι' ἀγαθότητα Θεοῦ παρήχθη πρὸς ὕπαρξιν, καί εἰσιν ἀγαθὰ, ἤτοι καλὰ λίαν· οὐ πάντα δὲ ζωῆς ἢ λόγου ἢ σοφίας μετέχουσι· διὸ τὰς τοιαύτας ἐπωνυμίας κατὰ ἀντιδιαστολὴν τῆς παντελοῦς τέθεικεν. Ὁλικωτέρας δέ φησι τὰς ἐπὶ πλειόνων θεωρουμένας, οἷον ζωήν· φθάνει γὰρ ἐπὶ φυτῶν καὶ ζώων, λογικῶν τε καὶ ἀλόγων· σοφία δὲ καὶ λόγος μερικώτεραι· ἐπὶ μόνων γὰρ λογικῶν ὁρῶνται ταῦτα.

C § III. *Καὶ τῆς ζωῆς τὴν σοφίαν.* Ἀσαφέστερόν πως ἐγκειμένης τῆς ῥήσεως, οἶμαι τὸ λεγόμενον τοιοῦτόν τινα νοῦν ὑποφαίνειν· ὥς τινος ἐπαποροῦντος καὶ λέγοντος· Διὰ τί, τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ *τοῦ ὄντος* ὑπερέχοντος τῆς ζωῆς τὴν προσηγορίαν, καὶ πάλιν τοῦ ὀνόματος τῆς ζωῆς ὑπεραίροντος τὴν σοφίαν, ἅτε καὶ τῆς τάξεως τοῦτο ἀπαιτούσης, ὡς καὶ αὐτὸς πρὸ βραχέως ἐδήλωσεν εἰπὼν, καὶ ὂν, καὶ ζωὴν, καὶ σοφίαν τὴν οὐσιοποιὸν, καὶ ζωοποιὸν, καὶ σοφοδότιν αἰτίαν τῶν οὐσίας, καὶ ζωῆς, καὶ νοῦ, καὶ λόγου μετειληφότων, καὶ αἰσθήσεως, οὐκέτι τὴν τάξιν ταύτην ὁρῶμεν ἐν τοῖς οὖσι; δέον γὰρ κατὰ τοὺς εἰρημένους ὑπὸ σοῦ βαθμοὺς, τὰ ὄντα πλέον τῶν ζώντων, καὶ τῶν αἰσθανομένων, καὶ τῶν νοερῶν, καὶ λογικῶν, τουτέστι τοῦ νοῦ καὶ λόγου μετειληφότων, πλησιάζειν
D Θεῷ· οὐκέτι μὲν οὕτως, ἐξ ἐναντίου δέ ἐστιν, οἷον οὐρανοῦ, καὶ ἄστρων, καὶ γῆς, καὶ ὕδατος, καὶ ἀέρος, καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν πλησιαίτερα περὶ τὴν πρόνοιαν τοῦ Θεοῦ τὰ ζῶντα, εἰ καὶ τὴν φυτικὴν ζῶσι ζωὴν, οἷα τὰ φυτὰ καὶ τὰ τοιαῦτα, καὶ τῶν ζώντων πλησιαίτερα τὰ αἰσθητικὰ, τουτέστι τὰ ἄλογα· τῶν γὰρ φυτῶν καὶ βοτανῶν τιμιώτερα ἐν ζωῇ τὰ ἄλογα, καθ' ὃ κἂν μόνον αἰσθάνωνται, τῶν φυτῶν μὴ αἰσθανομένων· τῶν δὲ αἰσθητικῶν ἐγγύτερα τῷ Θεῷ τὰ λογικά· τῶν δὲ λογικῶν οἱ νόες, τουτέστιν αἱ ὑπερκόσμιοι δυνάμεις, ὡς ἡμῶν τῶν λογικῶν ἀνώτεραι, κατὰ τὸ ἄϋλον καὶ νοερὸν ἐγγίζουσαι μᾶλλον ἡμῶν

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[17] ὁμοούσιον.

τῷ Θεῷ· καίτοι ἔδει τὸ ἐναντίον τὰ ὄντα καὶ μειζόνων A δωρεῶν ἀπολαύοντα τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ τὰ ἄλλα εἶναι, οἷον τὸν οὐρανὸν, τὰ ἄστρα καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ αὕτη μὲν ἡ ἐπαπόρησις· λοιπὸν οὖν ἀποκρίνεται ὁ θεῖος Διονύσιος ἐκ τοῦ νοῦ, καὶ τοῦ λόγου, καὶ τῆς αἰσθήσεως καθ' ὑπόβασιν καὶ τὰς προτιμήσεις τάττων· οὕτως εὑρήσεις μετὰ μίαν σελίδα.

Καίτοι ἔδει τὰ τῶν μειζόνων. Μείζονας δωρεάς φησι τὰς ἐπὶ πλεόνων θεωρουμένας, οἷον τὸ ὂν καὶ τὴν ζωήν· ἀλλὰ τὰ τούτων μόνον μετέχοντα οὐκ ἐν πρώτοις καὶ κρείττοσιν, ἀλλ' ἐν τοῖς ἥττοσιν ὁρῶνται, ἐπειδὴ τὰ μὲν ὑπερέχοντα, καὶ τὰς τῶν ὑφειμένων ἔχουσιν ἰδιότητας τοῦ εἶναι, τοῦ ζῆν, καὶ κατὰ τοῦτο κρείττονα, εἰ καὶ διὰ μερικωτέρων ἐπωνυμιῶν σημαίνοντα· τὰ δὲ τῶν ὁλικωτέρων οὐ μετέχουσι τῆς B τῶν κρειττόνων ἰδιότητος, τουτέστι σοφίας, καὶ λόγου καὶ νοερότητος· καὶ κατὰ τοῦτο ἥττονα, ὡς ἡττόνων, ἤγουν ὀλιγωτέρων δωρεῶν μετέχοντα, ὥσπερ οὖν τὰ ἕτερα, ὡς πλειόνων, καὶ κρείττονα καὶ Θεῷ πλησιαίτερα.

Καὶ ζῶσιν ὑπὲρ τὰ ἄλλα. Ὅτι τὰ ὑπερκείμενα καὶ μᾶλλον Θεῷ πλησιάζοντα λέγεται πλέον ζῆν τῶν ὑποβεβηκότων, οἷον οἱ θεῖοι νόες ὑπὲρ ἡμᾶς ζῶσιν, ὡς μᾶλλον Θεῷ πλησιάζοντες. Πάλιν ἡμεῖς ὡς λογικοὶ, τῶν ἀλόγων πλέον λεγόμεθα ζῆν· πάλιν τὰ ἄλογα, ὡς αἴσθησιν ἔχοντα, πλέον ζῇ τῶν φυτῶν, ὡς αἴσθησιν μὴ ἐχόντων, ἀλλὰ μόνην τὴν φυτικὴν ζωήν.

§ IV. *Ὁ ὢν ὅλου τοῦ εἶναι*. Τὸ ὂν, ἐπὶ τοῦ Θεοῦ λεγόμενον, ὅλου συλλήβδην τοῦ εἶναι ὑπέρεστι· τοῦτο γάρ φησιν ὑπερούσιον, ἀντὶ τοῦ ὑπὲρ τὸ ἐν γενέσει C ὄν· τὸ γὰρ ὂν οὐσία· ἀπὸ γὰρ τοῦ εἶναι τὸ ὄνομα παρῆκται τῆς οὐσίας. Ὁ οὖν Θεὸς, ὡς καὶ τοῦ εἶναι ὑπερκείμενος (τὸ γὰρ *εἶναι* ἐξ αἰτίας τινὸς δηλοῖ εἰς τὸ εἶναι ἀχθῆναι), ὢν ὑπερουσίως νοεῖται· διὸ καὶ αἰὼν λέγεται εἶναι τῶν παρηγμένων ὑπ' αὐτοῦ αἰώνων· ὅπερ γὰρ μήτε ἦν, μήτε ἔσται, ἀλλ' ἔστι μόνον, τοῦτο ἑστὼς ἔχον τὸ εἶναι, τὸ μὴ μεταβάλλειν εἰς τὸ ἔσται, μήτ' αὖ μεταβεβηκέναι ἀπὸ τοῦ [ἦν εἰς τὸ] ἔστι, τοῦτό ἐστιν αἰών· οὐ γὰρ μόνον τὰ ὄντα πάντα δεῖ παρεῖναι τῷ παντὶ καὶ ὅλῳ, ἀλλὰ καὶ τὸ μηδὲν τοῦ ποτε μὴ ὄντος· οὐδὲ γάρ τι προσγέγονεν αὐτῷ, μὴ ὂν πρότερον. Αὕτη οὖν ἡ διάθεσις καὶ φύσις καλοῖτο ἂν, καὶ εἴη *αἰών*· αἰὼν γὰρ ἀπὸ τοῦ *ἀεὶ ὄντος* εἴρηται. Εἴ τις οὖν οὕτω τὸν αἰῶνα λέγοι ζωὴν ἄπειρον, τῷ πᾶσαν ἤδη εἶναι, καὶ μηδὲν D ἀναλίσκειν αὐτῆς τῷ παρεληλυθέναι, μηδ' αὖ μένειν, οὐκ ἂν εἴη πᾶσα· ἐγγὺς δὲ ἂν εἴη τοῦ ὁρίζεσθαι τί αἰών. Ἐκεῖνο γοῦν ἐστιν ἄπειρον, τὸ μὴ ἐπιλεῖπον· καὶ τοῦτο κυρίως, ὅτι μηδὲν ἑαυτοῦ ἀναλίσκει· οὕτως οὖν ὁ Θεὸς καὶ αἰὼν, καὶ αἰῶνας ποιῶν. Αἰὼν τοίνυν ἐστὶν οὐ τὸ ὑποκείμενον, ἀλλὰ τὸ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὑποκειμένου ἐκλάμπον· τὰ οὖν νοητὰ καὶ τὰ μὴ ὁρώμενα κατὰ τὸν Ἀπόστολον αἰώνια· αἰώνιον δὲ οὐκ αὐτός ἐστιν ὁ αἰὼν, ἀλλὰ τὸ αἰῶνος μετέχον, τουτέστι τῆς ἀδιαστάτου καὶ ἀπείρου ζωῆς. Ὡς οὖν καὶ τῶν αἰῶνος, τουτέστι τοῦ ἀεὶ ὄντος μετεχόντων, καθ' ὁμοιότητα αἰώνων λεγομένων ποιητὴς ὁ Θεὸς, πεποιη-

A facultate sunt nobis Deo vicinæ magis; atqui oportebat contrarium, nimirum res quæ majoribus Dei donis fruuntur aliis eminere, veluti cœlum, astra ac similia, atque hoc quidem dubium; postea igitur respondet divinus Dionysius ex mente, et ratione et sensu, in descensu etiam præstantias ordinans; ita reperies post unam paginam.

Atqui decebat ea quæ majora. Majora dona vocat quæ in pluribus cernuntur, ut esse et vivere; at quæ his tantum participant, non sunt in primis et præstantioribus, verum in vilioribus advertuntur: quoniam quæ excellunt habent etiam inferiorum proprietates exsistendi, vivendi, et in hoc excellunt, etsi illa magis particularibus declarentur appellationibus; hæc vero generalioribus non partici- B pant superioribus proprietatibus, id est sapientia, et ratione et intellectu, atque idcirco inferiora sunt, ut minoribus seu paucioribus donis participantia, quemadmodum alia, ut pluribus participantia, præstantiora sunt atque Deo viciniora.

Excellentius quæ vivant aliis. Superiora ac Deo propria dicit magis vivere inferioribus, veluti divinæ mentes præstantius nobis vivunt, ut Deo propiores. Rursus nos ut ratione præditi, dicimur plus vivere brutis; iterum bruta, ut sensu prædita, plus vivunt plantis, utpote sensu destitutis, solaque vita vegetativa instructis.

§ IV. *Qui est totius esse*. Quod est de Deo dictum, superat totum quod est collective sumptum; hoc enim inquit supersubstantiale, pro supra C ens productum; ens enim essentia: nam ab esse nomen essentiæ deductum est. Ergo Deus, ut etiam ipso esse superior (*esse* enim declarat productum **169** fuisse ab aliqua causa ad exsistendum), qui est, supra essentiam intelligitur; ideo etiam dicitur esse æternitas sæculorum ab eo productorum; quod enim neque erat, neque erit, sed tantum est, habens hoc esse consistens, non mutari in futurum, neque contra ab esse [in est] transivisse, hoc est æternitas. Non enim tantum entia omnia oportet adesse omni et toti, sed etiam nihil ejus quod alibi non est; neque enim aliquid ipsi adfuit quod prius non fuisset. Hæc igitur dispositio et natura, vocari posset atque esset *æternitas*; *αἰών* enim ab ἀεὶ ὄν- D τος seu *quod semper sit*, dicitur. Si igitur aliquis ista ratione dixerit æternitatem vitam infinitam, quod tota jam sit, nihilque ejus consumatur præterito, neque contra futuro; non enim esset tota: accederet vero ad definiendum quid sit æternitas. Illa igitur est infinita, non deficiens; atque hoc proprie, quia nihil sui consumit: ita igitur Deus et æternitas, æternitatumque conditor; ergo æternitas est non subjectum, sed quod ex ipso subjecto elucet; ergo inintelligibilia et invisibilia secundum Apostolum æterna[y]; æternum est, non vero ipsa æternitas, sed æternitatem participans, id est minime distantis seu præsentis infinitæque vitæ particeps.

[y] Rom. I, 20.

Quemadmodum igitur Deus conditor eorum etiam quæ æternitatem, id est illud quod semper est, participant, et similitudine quadam æternitates dicuntur, æternitatem creasse dicitur pro intelligibilia, cum sit eorum æternitas, atque conservator; ita etiam tempus dicitur qui temporis expers, ut temporum auctor; quod enim in intelligibilibus æternitas seu ævum, illud ipsum est in sensilibus tempus: sicut igitur visibilia sunt imagines invisibilium et intelligibilium, ac æternitatem dicimus minime trementem illam atque simul totam vitam ac infinitam protinus omninoque firmam, ac in uno atque per unum stantem: sic etiam tempus, tum quidem in eo quod semper est requiescere, apparere vero in subjecto, quando etiam postea naturam visibilem procedere oportebat. Itaque progressum divinæ bonitatis ad sensilia ut ea producat, vocamus tempus; non enim motus interstitiorum ad partes et tempestates et noctes et dies, est tempus, sed ejusdem cum tempore nominis; quemadmodum enim quod mensurat et mensuratur, solemus eodem appellare nomine: ita etiam, hic, veluti si quod cubito mensuravimus **170** sive pavimentum sive murum aut aliud cubitum dicimus. Motus igitur astrorum, secundum illud Scripturæ: *Sint in signa et in tempora et in annos* [z], facti sunt a Deo ad definitionem et manifestationem nobis evidentem: is ergo qui hæc disposuit, posset hæc esse supra æternitatem atque sine tempore ut causa.

A κέναι τοὺς αἰῶνας λέγεται ἀντὶ τοῦ τὰ νοητά, αἰὼν αὐτῶν ὤν, καὶ συνοχεύς· οὕτω καὶ χρόνος ὁ ἄχρονος λέγεται, ἅτε καὶ χρόνων αἴτιος· ὅπερ γὰρ ἐν τοῖς νοητοῖς αἰὼν, τοῦτό ἐστιν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς χρόνος. Ὥσπερ οὖν τὰ ὁρώμενα εἰκόνες εἰσὶ τῶν ἀοράτων καὶ νοητῶν, καὶ αἰῶνα λέγομεν τὴν ἀτρεμῆ ἐκείνην καὶ ὁμοῦ πᾶσαν ζωὴν, καὶ ἄπειρον ἤδη καὶ ἀκλινῆ πάντη, καὶ ἐν ἑνὶ, καὶ προεστῶσαν· οὕτω καὶ τὸν χρόνον, τότε μὲν ἐν τῷ ἀεὶ ὄντι ἀναπαύεσθαι, ἐκφανῆναι δὲ καθ' ὑπόβασιν, ὅτε καὶ ὕστερον φύσιν ὁρατὴν ἐχρῆν προελθεῖν. Τὴν οὖν εἰς τὰ αἰσθητὰ πρόοδον τῆς εἰς τὸ ταῦτα δημιουργεῖν ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ καλοῦμεν χρόνον· οὐ γὰρ ἡ κίνησις τῶν εἰς μοίρας καὶ ὥρας καὶ νύκτας καὶ ἡμέρας διαστάσεων, τοῦτο χρόνος, ἀλλ' ὁμώνυμον τῷ χρόνῳ· ὥσπερ γὰρ τὸ μετροῦν B καὶ μετρούμενον εἰώθαμεν ὁμωνύμως καλεῖν, οὕτω καὶ ἐνταῦθα· οἷον, ἐὰν τὸ ὑπὸ πήχεως μετρούμενον, εἴτε ἔδαφος, εἴτε τεῖχος, ἢ ἕτερον, πῆχυν λέγομεν. Αἱ γοῦν τῶν ἀστέρων φοραὶ, κατὰ τὸ εἰρημένον, *Ἔστωσαν εἰς σημεῖα καὶ εἰς καιροὺς, καὶ εἰς ἐνιαυτοὺς*, πρὸς διορισμὸν καὶ δήλωσιν ἡμῖν ἐναργῆ παρὰ Θεοῦ ἐγένοντο. Ὁ οὖν καὶ ταῦτα διατάξας, αὐτὸς ἂν εἴη ὑπεραιωνίως καὶ ἀχρόνως ταῦτα ὡς αἴτιος.

Et neque erat. Neque *erat*, neque *est*, neque *erit* proprie de Deo dicitur, Deus enim hæc superat; dicitur vero etiam hæc esse, propterea quod ipse secundum omnem cogitationem superessentialiter exsistit.

Καὶ οὔτε ἦν. Ὅτι οὔτε τὸ *ἦν*, οὔτε τὸ *ἔστιν*, οὔτε τὸ *ἔσται* κυρίως λέγεται ἐπὶ Θεοῦ· ὑπὲρ γὰρ C ταῦτα ὁ Θεός. Λέγεται δὲ καὶ ταῦτα διὰ τὸ κατὰ πᾶσαν ἐπίνοιαν ὑπερουσίως αὐτὸν εἶναι.

Neque erat. Recte dixit, *neque erat*. Nam *erat* declarativum est temporis. Deus vero est etiam supra *erat*, id est supra tempus. At dices: Et quomodo habetur de Dei Verbo: *In principio erat Verbum* [a]? Ecce enim hic habetur *erat*: sæpe dicimus, Patrem esse principium et causam omnium; ideo igitur ait, *In principio erat Verbum*, quoniam Filius est in Patre. Ergo bene dixit: *In principio erat Verbum*: porro *erit*, clarum est, hoc enim significat quod nunc non sit, sed aliquando erit, quod de Deo dicere impium et ineptum.

Οὔτε ἦν. Καλῶς εἶπεν, *οὔτε ἦν*· τὸ γὰρ *ἦν* δηλωτικόν ἐστι χρόνου. Ἔστι δὲ ὁ Θεὸς καὶ ὑπὲρ τὸ ἦν, τουτέστιν ὑπὲρ χρόνον. Ἐρεῖς οὖν· Καὶ πῶς κεῖται περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*; Ἰδοὺ γὰρ ἐνταῦθα κεῖται τὸ *ἦν*· πολλάκις λέγομεν, ὅτι ἀρχὴ καὶ αἰτία πάντων ὁ Πατήρ· διὰ τοῦτο οὖν, *Ἐν ἀρχῇ ἦν*, φησὶν, *ὁ Λόγος*, ἐπειδὴ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρί ἐστι. Καλῶς οὖν εἶπεν· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*· τὸ δὲ *ἔσται* σαφές ἐστι. Τοῦτο γὰρ δηλοῖ, ὅτι νῦν οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἔσται ποτὲ, ὅπερ ἐπὶ Θεοῦ λέγειν ἀνόσιον καὶ ἀπρόσφορον.

Aut potius non est. Subaudiendum etiam hæc quibus proprie adjungitur *erat*, et quæ ei adjacent; aut aliter intelligendum ut supra omnem ipsius *esse* cogitationem ac imaginationem exsistens. Dicendo autem τὰ ὄντα, declarat ea omnino ad exsistentiam adducta: illud vero *et ipsum esse eorum quæ sunt* apponens, illorum perseverantiam significavit.

Μᾶλλον δὲ, οὔτε ἐστί. Προσυπακουστέον καὶ D ταῦτα [18] οἷς ἐπιλέγεται κυρίως τὸ *ἐγένετο*, καὶ τὰ σὺν αὐτῷ κείμενα· ἢ καὶ ἑτέρως νοητέον, ὡς ὑπὲρ πᾶσαν τοῦ *εἶναι* ἔννοιάν τε καὶ φαντασίαν ὑπάρχων. Διὰ δὲ τοῦ εἰπεῖν *τὰ ὄντα* τὸ ὅλως αὐτὰ πρὸς ὕπαρξιν ἀχθῆναι δηλοῖ. Τὸ δὲ *καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι τῶν ὄντων* προσθεὶς, τὴν διαμονὴν αὐτῶν ἐσήμανε.

§ V. *Estque ipsum per se.* Minime arbitrandum est, hæc dici de omnium causa, sed de iis quæ ab ipso per creationem subsistunt intelligibilibus et intelligentibus, atque sensilibus necnon cæteris. Sicut enim ante diximus, Deus est ante *esse*: nam

§ V. *Καὶ ἔστιν αὐτὸ καθ' αὐτό.* Ταῦτα οὐ δεῖ νομίζειν περὶ τοῦ τῶν ἀπάντων αἰτίου λέγεσθαι, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ δημιουργικῶς ὑποστάντων νοητῶν τε καὶ νοερῶν, καὶ αἰσθητῶν, καὶ λοιπῶν· καθὰ γὰρ προειρήκαμεν, ὁ Θεὸς πρὸ τοῦ *εἶναι*· καὶ γάρ ἐστι

[z] Gen. I, 14. [a] Joan. I, 1.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES

[18] κατὰ ταῦτα.

προών· τὸ δὲ εἶναι οἷον ἔμφασιν ἔχει τινὰ προῦπ- A όντος αἰτίου. *Προὼν* μὲν οὖν λέγεται ὁ Θεὸς, καὶ λοιπὸν λέγεται καὶ *ὤν*, ὡς ἁπάντων αἴτιος· εἶτα τὸ εἶναι τὰ πάντα ἐξ αὐτοῦ. Τὸ οὖν *εἶναι* κατ' ἐπίνοιαν ἐκ μετοχῆς ὑπέστη τοῦ προεῖναι αὐτοῦ, οὐχ ὡς μερισθέντος τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ εἶναι καὶ προεῖναι, ἀλλὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ τὸ παραγαγὸν εἰς τὸ εἶναι τὰ ὄντα, τοῦτο λέγεται εἶναι προϋποστὰν ἐν τῷ Θεῷ, καὶ τούτου τοῦ θείου θελήματος εἰς τὸ εἶναι κτίσιν προορισθέντος, εἰκότως πρὸ τῶν ἄλλων, ὧν μετέχει τὰ ὄντα τοῦ Θεοῦ, πρεσβυτέρα τις ἀρχὴ ἡ τοῦ εἶναι, ἐπινοεῖται αὐτὸς ὁ Θεός· πρῶτον γάρ ἐστί τι, καὶ τότε ἐστὶ καὶ ζωὴ, καὶ σοφία. Οἱ γοῦν ἀόρατοι καὶ ἀνώτατοι νόες πρῶτον τοῦ *εἶναι* μετέσχον, καὶ οὕτω ζωῆς καὶ σοφίας. Ὥσπερ γὰρ ἐφ' ἡμῶν πρώτη τις ὑπέστη ὕλη, ἀφ' ἧς ἐσμέν· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων νοῶν, B οἱονεὶ ὕλη, νοεῖται αὐτὸ τὸ ὂν ἑκάστου διὰ ζωῆς εἶδος, καὶ καθ' ὃ οὐσιοῦται εἰς ζωὴν καὶ σοφίαν καὶ ὁμοιότητα. Ὁμοιότητα δὲ καὶ ἄνω διεξήλθομεν καὶ ταὐτότητα, τὰς ἀναγωγοὺς ἐπὶ Θεὸν δυνάμεις, καθ' ἃς ὁμοιοῦνται αὐτῷ προσεχεῖς αὐτῷ οὖσαι, καὶ τούτων καθ' ὑπόβασιν μετέχουσι τὰ μετὰ ταῦτα πρῶτον καὶ αὐτὰ τοῦ εἶναι μετέχοντα. Ἀρχὰς δὲ τῶν ὄντων τὰς πρώτας ὑποστάσας ἐν τῇ κτίσει οὐσίας νόησον, ἀρχὰς λεγομένας, οὐχ' ὅτι ἐξ αὐτῶν τὰ ὄντα, ὡς ἀπὸ στοιχείων, ἀλλ' ὅτι, καθὰ εἴρηται, πρὸ τῶν μετ' αὐτὰς ἐδημιουργήθησαν· οἷον ἐπὶ μὲν τῶν νοητῶν ἀρχὴ κτίσεως θρόνοι, καὶ οὕτω τὰ ἑξῆς· ἐπὶ δὲ τῶν αἰσθητῶν ἀρχὴ κτίσεως οὐρανὸς καὶ γῆ· *Ἐν ἀρχῇ* γὰρ *ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*· τῶν C γὰρ αἰσθητῶν πρωτόκτιστα ταῦτα. Εἶτα καὶ ἄλλως αἱ ἰδέαι καὶ τὰ παραδείγματα, ἅπερ εἰσὶ νοήσεις αὐτοτελεῖς ἀΐδιοι τοῦ ἀϊδίου Θεοῦ, καθὰ προέφημεν, ἐπινοοῦνται οἱονεὶ στοιχεῖα, καὶ ἀρχαὶ, καὶ ὕλη ἄϋλος καὶ ἀσώματος τῶν μετεχόντων καὶ αὐτῶν τῶν ἰδεῶν, οἷον τῶν παραχθεισῶν ἀσωμάτων τάξεων· ἡ γὰρ αὐτοζωὴ, καὶ αὐτοσοφία, καὶ αὐτόταξις, καὶ τἄλλα, τὰ ἐν Θεῷ παραδείγματά εἰσιν, ὧν μετέχουσιν αἱ δημιουργίαι, ὡς σημείου ἤτοι κέντρου αἱ κατ' εὐθεῖαν γραμμαὶ ἐπὶ τὸν κύκλον φερόμεναι.

est προών seu præexsistens; esse autem habet veluti quamdam demonstrationem causæ quæ ante subsistit. Itaque Deus dicitur προών, ac denique dicitur etiam ὤν, ut omnium auctor, deinde omnia ex ipso esse. Ergo *esse* secundum cogitationem, subsistit per participationem ejus quod præexstitit: non quod Deus divisus sit in esse ac ante esse, sed ipsius voluntas quæ res in esse produxit, dicitur in Deo ante substitisse, atque divinæ hujus voluntatis, ad creaturæ exsistentiam prædeterminatæ, merito ante alia, quibus res Deo participant, antiquius aliquod principium ipsius esse, Deus ipse cogitatur; primo enim aliquid est, ac tum est et vita et sapientia. **171** Invisibiles igitur ac supremæ mentes, primo participarunt *esse*, atque ita vitam ac sapientiam; sicut enim in nobis prima quædam subsistit materia ex qua sumus, ita etiam incorporeis mentibus velut materia intelligitur ipsum ens forma cujusque in vita, et quo substantiatur in vitam et sapientiam et similitudinem. Porro similitudinem etiam supra explicuimus, atque identitatem, virtutes quæ ad Deum sursum ducunt, quibus Deo assimilantur dum ipsi adhærent, ac his in descensu participant quæ sequuntur, cum ipsa etiam primum esse participent. Rerum autem principia, intellige essentias quæ primo in creatione substiterunt, quæ dicuntur principia, non quod res ex ipsis tanquam elementis; sed quia, sicuti dictum est, creatæ sunt ante posteriores; velut in intelligibilibus, principium creationis sunt throni, et ita deinceps; in sensilibus autem, principium creationis cœlum et terra: *In principio* enim *creavit Deus cœlum et terram*. Hæc enim creatione sensilium prima. Denique etiam aliter idem et exemplaria, quæ sunt intellectiones per se perfectæ æternæ æterni Dei, sicut antea diximus, animo concipiuntur ut elementa, et principia, et materiæ expers atque sine corpore materia, participantium ipsarumque idearum, tanquam incorporeorum productorum ordinum. Siquidem ipsa vita, ipsaque sapientia, et ipse ordo, atque alia sunt in Deo exemplaria, quorum creaturæ participes, ut puncti seu centri quæ recta ad circulum feruntur lineæ.

Πάντων οὖν εἰκότως. Ἑαυτῷ ταύτην τὴν προσηγορίαν ἔθετο ὁ Θεὸς, εἰπών· *Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν*· διὸ πρὸ τῶν ἄλλων, ὅσα περὶ αὐτοῦ λέγεται, οἷον ζωῆς, καὶ D σοφίας, καὶ τῶν τοιούτων, εἰκότως ἀναγορεύεται. Τῷ δὲ εἰπεῖν *προεῖναι καὶ ὑπερεῖναι*, τὸ ἄναρχον καὶ πάντῃ ἀκατανόητον τοῦ εἶναι τὸν Θεὸν ὑφηγήσατο, ὃς καὶ τῷ προορισμῷ τῆς οἰκείας ἀῤῥήτου γνώσεως προϋπεστήσατο τὸ ὅλως εἶναι τὰ πάντα· τούτῳ γὰρ ἀθρόῳ [19] κατὰ πρώτην προσβολὴν ἐπιβάλλει ὁ νοῦς τῷ εἶναι· εἶθ' οὕτω τὸ ὁπωσοῦν εἶναι αὐτὰ θεωρεῖ. Τὸ οὖν ἁπλῶς εἶναι, οὐ τὸ πῶς εἶναι ἐδήλωσεν, εἰπὼν καθ' αὐτὸ τὸ εἶναι, ὥσπερ ἑξῆς τὴν αὐτοζωὴν, τὴν αὐτοομοιότητα, καὶ τὰ σὺν αὐτοῖς εἰπὼν, τὸ ὅλως εἶ-

Merito igitur omnibus. Deus sibi hoc nomen imposuit, cum dixit: *Ego sum qui est* [b-c]: ideo ante alia quæ de ipso dicuntur, veluti vitam et sapientiam et talia, jure appellatur. Dicendo autem προεῖναι καὶ ὑπερεῖναι, seu prius esse et supra esse, Deum principio carere, omninoque non intelligibilem esse declaravit, qui etiam prædeterminatione propriæ ineffabilis cognitionis omnia produxit antequam prorsus essent; mens enim primo impetu huic in unum collecto esse incumbit; postea sic ipsa aliquantulum esse cernit. Ergo simpliciter esse, non autem aliquo modo esse declaravit, cum dixit per se esse; sicut deinceps cum ipsam vitam, ipsam similitudi-

[b-c] Exod. III, 14.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[19] τοῦτο γὰρ ἀθρόω

nem, et quæ cum ipsis dixit, prorsus esse vitam ac simpliciter vivere, non vero talem vitam explicavit, et alia similiter, hoc primum appellant esse.

172 *Et si vis viventium.* Sicut aliqua ratione in qualitatibus nempe ante subsistunt ipsæ qualitates, postea accidentes qualitate afficiunt; ita etiam hæc intellige quasi per se corporea albedo corpori inhærens, ipsum dealbat : sic etiam quæ hic dicta sunt cum proportione intellige, quod Deus præexsistens, seu vita, cuncta vivificat quæ ipsam participant.

Per se participationes. Participationes dicit, quibus res participant, ut ipsum esse, aut vita, aut sapientia, aut ordo, et cætera, quæ participationes divina sunt dona, quæ etiam principia rerum vocavit.

§ VI. *Estque ex ipsa et in ipsa.* Ita intelligendum: *mens* cum sit per se excellens bonitas, totaque efficacia, in seipsam conversa, efficacia seu actu est, non virtute seu habitu, prius exsistens amentia, postea actu mens effecta; unde etiam tantum est mens pura, non superinductam habens sapientiam, sed prorsus a seipsa intelligit. Si enim essentia ejus alia est, quæ autem intelligit sunt ab ipso diversa, ipse intelligi nequit, seu ejus essentia; si vero aliquid habet, a seipso habet, non ab alio; si autem a seipso, et ex seipso intelligit, ipse est quæ intelligit; ergo cum sit mens, ut qui est, revera res intelligit; si autem seipsum intelligens res intelligit, ipse est res, aut enim alibi exsistentes ipsas intelliget, aut in seipso, ut quæ sunt ejus; alibi quidem res exsistere intelligere impossibile, ubi enim exsistunt in sensilibus? sensilia enim non sunt, utpote mutationi obnoxia, generabilia et corruptibilia; ergo seipsum et in seipso intelligit. Quoniam autem Deus est etiam rerum conditor, in eo quod necdum est, eas cognoscet; verum ipse est universi hujus archetypum, et quæ intelligit non ab aliis typum accipiens intelligit, cum sit eorum quæ sunt exemplar; sic neque ipse in loco, neque ea quæ in ipso velut in loco; sed habet ea ut seipsum habens, ipsisque exsistens, omnibus quidem simul exsistentibus, et indivisibiliter in ipso exsistentibus; distinctis autem, in *indivisibili* indivisibiliter. Ejus igitur cogitationes sunt res, res autem sunt species. *Cogitationes* vero non ita intelligendum, quod postquam aliquod certi cogitavit, illud ipsum fuerit aut sit; hanc enim cogitationem aliquid quod intelligitur præcedere debet, ut postquam illud cogitaverit, faciat; sed res intelligit, ut seipsum **173** intelligens, ac inexsistentibus conjunctus; ipsa enim ejus cogitatio, rebus est generatio; quod igitur ipsis inest, id est species, atque hoc est idea : ipse vero cum totus sit mens, totus est scientia : quæ vero ex ipso et in ipso mentes contemplationibus scientiæ similes. Sunt autem simul etiam distinctæ in ipso, ut multæ scientiæ

A ναι ζωὴν, καὶ ἁπλῶς τὸ ζῆν, οὐχὶ δὲ τὴν τοιάνδε ζωὴν εἰσηγήσατο, καὶ τὰ ἄλλα δὲ ὁμοίως, τοῦτο πρῶτον κατηγοροῦνται τὸ εἶναι.

Καὶ εἰ βούλει τῶν ζώντων. Ὥσπερ λόγῳ τινὶ ἐπὶ τῶν ποιοτήτων οἱονεὶ προϋπεισιν αἱ αὐτοποιότητες· εἶτα συμβαίνουσαι ποιοῦσιν οὕτω· καὶ ταῦτα νόει, οἷον ἡ αὐτοσώματος λευκότης, ἐπιγενομένη σώματι, λευκαίνει τοῦτο· οὕτω καὶ τὰ εἰρημένα ὧδε νόησον ἀναλόγως, ὅτι προϋπὼν ὁ Θεὸς, ἤτοι ἡ ζωὴ, ζωοῖ πάντα τὰ αὐτοῦ μετέχοντα.

Τὰς αὐτομετοχάς. Μετοχάς φησιν, ὧν τὰ ὄντα μετέχουσιν, οἷον αὐτὸ τὸ εἶναι ἢ ζωὴ, ἢ σοφία, ἢ τάξις, καὶ τὰ λοιπὰ, αἵτινες μετοχαὶ θεῖαι τυγχάνουσι δωρεαὶ, ἃς καὶ ἀρχὰς τῶν ὄντων ἐκάλεσε.

B

§ VI. *Καὶ ἔστιν ἐξ αὐτῆς καὶ ἐν αὐτῇ.* Οὕτω νοητέον· ἡ αὐτοϋπεραγαθότης, *νοῦς* οὖσα, καὶ ὅλη ἐνέργεια, εἰς ἑαυτὴν ἐστραμμένη, ἐνεργείᾳ ἐστὶν, οὐ δυνάμει, πρότερον οὖσα ἀφροσύνη, εἶτα νοῦς ἐνεργείᾳ γινομένη· ὅθεν καὶ ἔστι νοῦς μόνον καθαρὸς, οὐκ ἐπείσακτον ἔχων τὸ φρονεῖν, ἀλλὰ παρ' ἑαυτοῦ πάντως νοεῖ. Εἰ γὰρ ἡ μὲν οὐσία αὐτοῦ ἄλλη ἐστὶν, ἃ δὲ νοεῖ ἕτερα αὐτοῦ, αὐτὸς ἀνόητος ἔσται, ἤγουν ἡ οὐσία αὐτοῦ· εἴ τι δὲ ἔχει, παρ' ἑαυτοῦ ἔχει, οὐ παρ' ἄλλου· εἰ δὲ παρ' ἑαυτοῦ, καὶ ἐξ αὐτοῦ νοεῖ, αὐτός ἐστιν ἃ νοεῖ. Οὐκοῦν νοῦς ὢν, ὄντως νοεῖ τὰ ὄντα ὡς ὤν. Εἰ οὖν νοῶν ἑαυτὸν τὰ ὄντα νοεῖ, αὐτός ἐστι τὰ ὄντα· ἢ γὰρ ἑτέρωθι ὄντα αὐτὰ νοήσει, ἢ ἐν ἑαυτῷ, C ὡς αὐτοῦ ὄντα· ἀλλαχοῦ μὲν ὄντα οὖν οὐ δυνατὸν νοῆσαι· ποῦ γὰρ ὄντα ἐν αἰσθητοῖς; τὰ γὰρ αἰσθητὰ οὐκ εἰσὶν ὄντα, ἅτε τρεπτὰ ὄντα, καὶ γινόμενα, καὶ ἀπολλύμενα. Ἑαυτὸν οὖν ἄρα καὶ ἐν ἑαυτῷ νοεῖ. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ποιητὴς τῶν ὄντων ἐστὶν ὁ Θεὸς, ἐν τῷ μήπω ὄντι νοήσει αὐτά· ἀλλ' αὐτὸς ἀρχέτυπός ἐστι τούτου τοῦ παντός· καὶ ἃ νοεῖ, οὐ τύπους λαμβάνων ἀφ' ἑτέρων, αὐτὸς ὢν τῶν ὄντων παράδειγμα· ὥστε οὔτε αὐτὸς ἐν τόπῳ, οὔτε τὰ ἐν αὐτῷ ὡς ἐν τόπῳ· ἀλλ' ἔχει αὐτὰ ὡς ἑαυτὸν ἔχων, καὶ ἐνὼν αὐτοῖς, πάντων μὲν ὁμοῦ ὄντων, καὶ ἐν ἀμερεῖ ὄντων ἐν αὐτῷ· διακεκριμένων δὲ, ἐν τῷ *ἀμερεῖ*[20] ἀμερῶς. Αἱ τοίνυν νοήσεις αὐτοῦ εἰσι τὰ ὄντα· τὰ δὲ ὄντα εἰσὶ τὰ εἴδη. *Νοήσεις* δὲ οὐχ οὕτως ἀκουστέον, ὅτι, ἐπειδὴ τόδε ἐνόησεν, ἐγένετο τόδε, ἢ ἐστὶ τόδε· ταύτης γὰρ D τῆς νοήσεως προηγεῖσθαι δεῖ νοούμενόν τι, ἵνα αὐτὸ νοήσας ποιήσῃ· ἀλλὰ νοεῖ τὰ ὄντα, ἅτε ἑαυτὸν νοῶν, καὶ τοῖς ἐνοῦσι συναπτόμενος· αὕτη γὰρ αὐτῷ ἡ νόησις γένεσίς ἐστι τοῖς οὖσι. Τὸ οὖν ἐνὸν ἐν αὐτοῖς, τοῦτό ἐστι τὸ εἶδος, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ ἰδέα· αὐτὸς δὲ, νοῦς ὢν ὅλως, ὅλος ἐστὶν ἐπιστήμη· τὰ δὲ ἐξ αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῷ νόες ἐοικότες θεωρήμασι τῆς ἐπιστήμης. Εἰσὶ δὲ ὁμοῦ καὶ διακεκριμένα ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ ἐν ψυχῇ ὁμοῦ πολλαὶ ἐπιστῆμαι οὖσαι, ἀσύγχυτοι μένουσι, καὶ ἐνεργοῦσι ἔξω κατὰ μίαν, ὅταν δέῃ· καὶ πάσας ὁμοῦ τὰς δυνάμεις ἡ ψυχὴ ἐν ἑαυτῇ ἔχει, καθ' ἃς προνοεῖ τοῦ σώματος, καὶ ὅμως ἀσυγχύτως αὐτὰς

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[20] Pachym. ἐν μέρει vitiose, quia agitur de puncto indivisibili.

κατὰ καιρὸν προβάλλει, τὴν μὲν φυσικὴν ἐνεργοῦσα A περὶ τὸ σῶμα δύναμιν, καθ' ἣν τρέφει τοῦτο, καὶ αὔξει, καὶ πρὸς γένναν ἐπιτήδειον ποιεῖ· τὴν δὲ αἰσθητικὴν ἐνεργεῖ δύναμιν περὶ φλέβας καὶ ἀρτηρίας, καὶ τὴν σάρκα, καὶ τὰ νεῦρα· καθ' ἣν δύναμιν τῶν αἰσθητῶν ἀντιλαμβανόμεθα· τὴν δὲ δοξαστικὴν, καθ' ἣν κρίνει τὰ αἰσθητά· καὶ τὴν φανταστικὴν, καθ' ἣν φαντάζεται τὰ αἰσθητά· ἀναζωγραφικὴν δὲ, καθ' ἣν ἀναπλάττει· καὶ μνημονευτικὴν, καθ' ἣν μέμνηται· ὀρεκτικὴν δὲ, καθ' ἣν ὀρέγεται, καὶ κινεῖ τὸ ζῶον κατὰ τόπον· καὶ εἰκαστικὴν, καὶ θυμοειδῆ, καὶ ἐπιθυμητικήν. Ταύτας γὰρ ἔχει δυνάμεις σώματι χρωμένη ἐν τῷ ἀλόγῳ αὐτῆς μέρει. Μετὰ δὲ θάνατον ὁ νοῦς μόνος ἔσται ἐνεργῶν, τούτων ἀργουσῶν.

simul in anima exsistentes, manent non confusæ, et sigillatim foris operantur, cum necesse fuerit; et anima omnes facultates in seipsa simul habet, quibus corpori providet, verumtamen ipsas sine confusione dum tempus est, exserit, naturalem quidem circa corpus exercens facultatem, qua ipsum nutrit, auget, atque aptum ad generationem efficit; sensilem vero exercet facultatem circa venas, arterias, carnem ac nervos, qua facultate sensilia percipimus; opinandi autem facultatem, qua sensilia judicat, ac imaginativam, qua sensilia imaginatur, depingendi facultatem qua effingit, reminiscendi vero facultatem qua meminit, appetendi autem qua appetit, et animal loco movet, ac assimilandi, et irascibilem atque concupiscibilem; has enim habet facultates cum corpore utitur, in sua rationis experte parte; post mortem vero mens sola operabitur, his cessantibus.

Καὶ τὰ ὁπωσοῦν τῷ εἶναι. Ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ B ὑπεραγαθότητός φησιν, ἥτις ἐστὶν αὐτὸ τὸ εἶναι αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, ἡ ὕπαρξις τῶν ὄντων, καὶ ἡ τούτων διαμονή. Ἑνιαίως φησὶν, ἤγουν κατὰ ἁπλῆν τινα καὶ περιεκτικὴν τῶν ὅλων αἰτίαν, καὶ ἄσχετον· οὐδενὶ γὰρ λόγῳ, ἢ νοήματι, καὶ πράγματι ἔχει τὸ Θεῖον τὴν πρὸς τὰ ὄντα σχέσιν τε καὶ κοινωνίαν· ἀλλ' ἔστι πάντη καὶ κατὰ πάντα ὑπερῃρμένον, μόνῳ τῷ συνέχειν καὶ προνοεῖσθαι τούτων ἐφαπτόμενον, ὡς ἄν τις εἴποι. Τὰ δὲ ἑξῆς ὑποδείγματα πιστωτικὰ τοῦ λόγου τοῦ εἶναι πάντα ἐκ Θεοῦ, ὡς αἰτίου τῆς τούτων ὑπάρξεως, ἄλλο παρὰ ταῦτα ὑπάρχοντος, καὶ ἐν ἑαυτῷ συνεστάναι ἄλλῳ παρὰ ταῦτα ὑπάρχοντι.

Καὶ ἔχει πάντα ἀριθμόν. Ὁ γὰρ ἀριθμὸς ἐκ πολλῶν μονάδων συντιθεμένων εἰς μέγεθος παραύξει· ἡ C οὖν μονὰς, ὡς αἰτία ἀριθμῶν, ἑνοειδῶς τοὺς πάντας περιείληφεν ἀριθμούς· οὕτω καὶ τὸ κέντρον, ἤτοι σημεῖον, τὰς ἐπὶ τὸν κύκλον εὐθείας περιέχει.

Καὶ ἐν κέντρῳ. Ταῦτα βεβαιωτικὰ τοῦ λόγου ὑποδείγματα. Σημείωσαι ὡς καὶ ἀπὸ τῶν γραμμικῶν τὰ περὶ Θεοῦ σαφηνίζει, κέντρῳ αὐτὸν παρεικάζων.

Ἑνοειδῶς ἡνωμένας. Τὸ ἑνοειδῶς ἐνταῦθα τέθεικεν ἀντὶ τοῦ ἁπλῶς καὶ ὁμοίως· οὐ γὰρ ἑτεροίως.

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ὅλῃ τῶν ὅλων. Πρόδηλον ὅτι ἐν τῷ ὅλῳ τὰ μέρη· οὐκοῦν οἱ ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον τῶν ὄντων φυσικῶς θεωρούμενοι τῶν ἐνυπαρχουσῶν D αὐτοῖς δυνάμεων ἢ κινήσεων λόγοι ἐν τῇ καθόλου λαμβανομένῃ φύσει θεωροῦνται, φησίν· οἷον οἱ τῆς ἔξω φιλοσοφίας πάντα τὰ καθ' ἑαυτῶν ὑπάρχοντα καὶ ἐν ἄλλοις θεωρούμενα, ἃ ἔμψυχά τε καὶ ἄψυχά φαμεν· ταῦτα πάντα ὑπὸ μίαν κατηγορίαν ἤγαγον, εἰπόντες οὐσίαν, ἐν τῇ τοιαύτῃ φωνῇ περιλαμβάνονται καὶ τὰ τῆς καθ' ἕκαστον οὐσίας ἰδιώματα, καὶ οἱ λόγοι ἀσύγχυτοι μένοντες· ἕτερος γὰρ τῶν ἐμψύχων, καὶ ἄλλος τῶν ἀψύχων ὁ λόγος· ὡσαύτως καὶ τῶν αἰσθητικῶν, τουτέστι λογικῶν τε καὶ ἀλόγων, καίτοι κατὰ τὸν τῆς οὐσίας, ἤτοι τοῦ ἁπλῶς εἶναι συνηνωμένοι λόγον. Τὸ δὲ ἐν ψυχῇ μονοειδῶς εἴρηκε, σημαίνων μίαν εἶναι τὴν ἐκ ψυχῆς ἐνδιδομένην ὅλῳ τῷ

Et quæ quomodocunque exsistendo. Ex eminentissima, inquit, Dei bonitate, quæ est ipsius Dei esse, rerum exsistentia et perseverantia. Unite ait seu in simplici quadam et omnium comprehensiva atque invicta causa; nulla enim ratione, aut cogitatione, aut actione divinum Numen cum rebus conjunctionem et communionem habet; sed est omnia, et omnibus supereminet, his sola conservatione ac providentia, ut aliquis dixerit, adhærens; cætera autem exempla fidem faciunt sermoni asserenti omnia esse a Deo, ut horum exsistentiæ causa, aliud ab illis exsistente ac in seipso, alio ab illis exsistente consistere.

Habet omnem numerum. Numerus enim ex multis monadibus compositus crescit in magnitudinem: monas igitur, ut numerorum causa, uno modo numeros omnes in se complexa est: ita etiam centrum seu punctum, rectas in circulo lineas complectitur.

Atque in centro. Hæc exempla rationem confirmant; nota quomodo etiam ex lineis declaret ea quæ Deum spectant, ipsum centro assimilans.

174 *Uniformiter copulatas.* Illud *uno modo* hic posuit, pro simpliciter et similiter; non enim aliter.

Imo et in tota natura universi. Manifestum, partes esse in toto: ergo rationes quæ in singulis rebus naturaliter considerantur, inexsistentium ipsis facultatum aut motuum, in natura, inquit, generaliter sumpta considerantur; veluti profani philosophi omnia quæ per se exsistunt et in aliis considerantur, quæ animata et animæ expertia dicimus, hæc omnia sub unam appellationem adduxerunt, dicentes essentiam; in tali voce complectuntur et essentiæ singulorum proprietates, et rationes non confusæ manentes; alia enim animatorum, et alia inanimatorum ratio, similiter etiam sensilium, id est rationalium, et irrationalium; etsi essentiæ seu ipsius simpliciter exsistentiæ ratione simul uniantur: illud autem in anima uno modo dixit, significans unam esse ab anima toti corpori vitalem

facultatem, varie in membris operantem, attributam.

§ VII. *Siquidem principium est rerum.* Si principium est, id quo res exsistit, merito in omnium principio omnia ante substiterunt, ut in idea et exemplari, sicut ante diximus, simul et uno modo, ac contraria, ut in Deo, sicut dictum est, considerata; quomodo autem conjuncte, et contraria, ita intelliges: quod ornatum est, habet formam divisam, ut in mundo, alibi astra et alibi hominem: iterumque alio in loco ignem ac alio in loco aquam; cum enim sint contraria, si simul exsistent, corrumpuntur; in Dei autem cogitationibus, et omnes res simul erant, et non confuse, neque in loco; non enim sunt corpora, nec in corpore, sed in æternis cogitationibus quæ sunt exemplaria: unde etiam Deus omnium est principium; nam principium est quidquid ante effectum suum substitit, ac in aliis ordo est eorum quæ velut ordinata sunt; ordo autem est efficacia similitudinis omnium rerum inter se, et commensuratio exsistens causa communionis rerum universi inter se; quin etiam Deus est status omnis, et motus omnis rerum. Hæc autem diverse intelligenda: siquidem in intelligibilibus et intelligentibus, natura cum sit principium motus et status, seu quietis, idem enim est, efficaciam declarat; nam motus qui in ministeriis divinis **175** ac inferiorum instructionibus vitalis est efficacia, et quies atque status, cum sit æternus et minime mutabilis, declarat mentes sibi propria operari, ac divinis impleri; in sensilibus autem natura exsistens principium motus et status seu quietis, motum quidem declarat in productione: statum vero seu quietem, ex corruptione essentiæ aut cessationem aut mutationem. Dicitur autem Deus hæc esse, quod ipse superessentialiter sit auctor. Motus autem in Deo, est benignus providentiæ processus in ea quæ ex ipso et per ipsum; status vero, est semper eodem modo se habere, ac sine egressu, incognitam sui ipsius quietem et intrepidam turbæ vacuitatem possidere. Notandum autem, eum intelligibiles facultates æternas vocasse, ut æternitatem participantes; Scriptura enim hoc asserit: *Quæ enim videntur, temporalia sunt; quæ autem non videntur, æterna sunt* [d]. In aliis vero exsistentia sunt veluti sanctitas, immortalitas, vitæ beatitas: hæc enim in intelligibilibus ac intelligentibus essentiis talia sunt: dicuntur autem cogitatione esse in intelligibilibus ac nobis, ut dii et domini et potentes virtute angeli, ac participatione homines.

Omnis definitio, et cætera quæcunque. Quæ eo quod exsistant sunt, dicit hæc in aliis considerata exsistere et non in se ipsis; nam essentiæ (hæc enim vocavit *entia*) sunt eorum quæ per se exsistunt, quas designant, immortalitas, sapientia, ordo, con-

A σώματι ζωτικὴν δύναμιν, ποικίλως ἐνεργοῦσαν ἐν τοῖς μέλεσιν.

§ VII. *Ἀρχὴ γάρ ἐστι τῶν ὄντων.* Εἰ αἴτιόν ἐστι τὸ δι' ὃ γίνεται τὸ γινόμενον, εἰκότως ἐν τῷ πάντων αἰτίῳ πάντα προϋφέστηκεν, ὡς ἐν ἰδέᾳ καὶ παραδείγματι, καθὰ προέφημεν, ὁμοῦ καὶ ἑνοειδῶς, καὶ τὰ ἐναντία, ὡς ἐν τῷ Θεῷ εἴρηται ἐπιθεωρούμενα. Πῶς δὲ καὶ ἡνωμένως, καὶ ἐναντία [21], οὕτω νοήσεις· τὸ κοσμηθὲν ἔχει τὸ εἶδος μεμερισμένον, ὡς ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλαχοῦ τὰ ἄστρα, καὶ ἀλλαχοῦ τὸν ἄνθρωπον· καὶ αὖθις ἄλλῃ τὸ πῦρ, καὶ ἄλλῃ τὸ ὕδωρ. Ἐναντία γὰρ ὄντα, ἐὰν ὁμοῦ γένωνται, συμφθείρονται· ἐν δὲ ταῖς νοήσεσι τοῦ Θεοῦ καὶ πάντα ὁμοῦ ἦσαν ὄντα καὶ ἀσυγχύτως, καὶ οὐχ ἐν τόπῳ· οὐ γὰρ σώματά εἰσιν, οὔτε ἐν σώματι, ἀλλ' ἐν ἀϊδίοις νοήσεσιν, B αἵτινές εἰσι παραδείγματα· ὅθεν καὶ πάντων ἀρχὴ ὁ Θεός· ἀρχὴ γάρ ἐστι πᾶν τὸ προϋφεστὼς τοῦ γινομένου· καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ τάξις ἐστὶ τῶν ὡς τεταγμένων· τάξις δέ ἐστιν ἐργασία ὁμοιότητος πρὸς ἄλληλα πάντων τῶν ὄντων, καὶ συμμετρία γινομένη αἰτία κοινωνίας τῶν πρὸς ἄλληλα παντὸς τοῦ ὄντος, ἀλλὰ καὶ πᾶσα στάσις, καὶ πᾶσα κίνησίς ἐστι τῶν ὄντων ὁ Θεός. Διαφόρως δὲ ταύτας νοητέον· καὶ ἐπὶ μὲν τῶν νοητῶν καὶ τῶν νοερῶν, ἡ φύσις, ἀρχὴ οὖσα κινήσεως καὶ στάσεως, ἤτοι ἠρεμίας, ταὐτὸν γάρ ἐστι, ἐνέργειαν δηλοῖ· ἥ τε γὰρ κίνησις ἡ εἰς διακονίας θείας καὶ διδασκαλίας τῶν ὑποβεβηκότων ἐνέργειά ἐστι ζωτικὴ, ἥ τε ἠρεμία καὶ στάσις αἰώνιος οὖσα καὶ ἄτρεπτος, τὰ οἰκεῖα ἐνεργεῖν C δηλοῖ τοὺς νόας, καὶ τῶν θείων ἐμφορεῖσθαι. Ἐπὶ δὲ τῶν αἰσθητῶν ἡ φύσις ἀρχὴ οὖσα κινήσεως καὶ στάσεως, ἤτοι ἠρεμίας, τὴν μὲν κίνησιν δηλοῖ εἰς τὸ εἶναι παραγωγήν· τὴν δὲ στάσιν, ἤτοι ἠρεμίαν, τὴν διὰ τῆς φθορᾶς τοῦ εἶναι ἢ παῦσιν ἢ μεταβολήν. Λέγεται δὲ ταῦτα εἶναι ὁ Θεὸς, ὡς αἴτιος αὐτὸς ὑπάρχων ὑπερουσίως. Κίνησις δὲ ἐπὶ Θεοῦ ἡ εἰς τὰ ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ ἐν ἀγαθότητι προνοητικὴ πρόοδος· στάσις δὲ τὸ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχειν, καὶ ἀνεκφοιτήτως ἑαυτοῦ τὴν ἀνεπίγνωστον ἠρεμίαν καὶ ἀτρεμῆ ἀοχλησίαν κεκτῆσθαι. Σημειωτέον δὲ, ὅτι τὰς νοητὰς δυνάμεις αἰωνίας ἐκάλεσεν, ὡς αἰῶνος μετεχούσας. Ἡ δὲ τοῦτο λέγουσα Γραφή ἐστι· *Τὰ γὰρ βλεπόμενα πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα αἰώνια.* Τὰ δ' ἐν ἑτέροις ὑπάρχοντά εἰσιν οἷον ἁγιασμὸς, ἀθανασία, D εὐζωΐα· ταῦτα γὰρ ἐν νοηταῖς καὶ νοεραῖς οὐσίαις τοιαῦτά εἰσι· κατ' ἐπίνοιαν δὲ λέγονται ἐν τοῖς νοητοῖς καὶ ἡμῖν, ὡς θεοὶ καὶ κύριοι καὶ δυνατοὶ ἰσχύϊ ἄγγελοι κατὰ μέθεξιν καὶ ἄνθρωποι.

Πᾶς ὅρος, καὶ τὰ ἄλλα. Ὅσα τῷ εἶναι ὄντα εἰσὶ, ταῦτά φησιν ἐν ἑτέροις θεωρούμενα ὑπάρχειν, καὶ οὐ καθ' ἑαυτά· αἱ γὰρ οὐσίαι (ταῦτα γὰρ ἐκάλεσεν *ὄντα*), τῶν καθ' ἑαυτά εἰσιν, ἅστινας χαρακτηρίζουσιν, ἀθανασία, σοφία, τάξις, ἁρμονία, καὶ τὰ σὺν

[d] II Cor. IV, 18.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[21] τὸ δὲ ἐναντία.

αὐτοῖς, ἅπερ ἐν ἑτέροις ὑπάρχειν λέγονται· ὥσπερ καὶ τὰ κατ' αἴσθησιν περὶ τὰ σώματα ὁρώμενα· οἷον χρῶμα, σχῆμα, πηλικότης, καὶ τὰ ὅμοια, ἅπερ σωμάτων ἐκτὸς συνίστασθαι ἀδύνατον. Διεῖλε δὲ αὐτὰ ὁ Πατὴρ τῶν κατ' ἐπίνοιαν· ταῦτα δὲ εἶναί φαμεν τὰ τῇ νοήσει καταλαμβανόμενα, οἷον νόημα, λόγον, αἴσθησιν, καὶ τὰ τοιαῦτα· ἅτινα τῇ ἐπινοίᾳ μόνῃ οἱονεὶ τῇ ἐπενθυμήσει γνωρίζομεν· ἢ καὶ κατ' ἐπίνοιαν λέγει τὰ νοητά, καὶ αἰσθήσει ὑποπίπτοντα μηδαμῶς.

§ VIII. *Αἱ νοηταὶ καὶ νοεραί.* Σημείωσαι δέ, ὅτι τὸ *νοηταὶ* ὡς πρὸς ἡμᾶς· τὸ δὲ *νοεραὶ* ὡς πρὸς τὸν Θεὸν νοεῖται.

Καὶ τὸ εἶναι. Καὶ τὸ θεοειδῶς εἶναι.

Καὶ τὰ ἄλλα πάντα. Ὅτι αὐτὸς αἴτιος τοῦ εἶναι τὰ πάντα, καὶ πρὸ τοῦ εἶναι, ἅτε καὶ ἰδέα, ἤτοι παράδειγμα ὢν τοῦ εἶναι, ὡς ἐντεῦθεν δηλοῦται· τὸ γὰρ αὐτὸ εἶναι, οὐχ αὐτό ἐστιν ὁ Θεός, διὰ τὸ εἶναι τὸν Θεόν, ἀλλὰ διὰ τὸν Θεόν, καὶ τὸ εἶναι ἐστί, καὶ λέγεται· διὸ ἐν τῷ Θεῷ ἐστι τὸ εἶναι, ὡς ἰδέα· οὐ μὴν ὁ Θεός, ἐν τῷ εἶναί ἐστι· πρὸ γὰρ τοῦ εἶναι ἦν· ὅμως διὰ τὸ πάντων αἴτιος εἶναι, καὶ παραγωγεὺς δείκνυται, καὶ ἔξω πάντων ἐστίν, ὡς αἴτιος πάντων, καὶ τοῖς τῶν πάντων γνωρίσμασι προσαγορεύεται, ὡς τὰ πάντα παραγαγών.

Καὶ αὐτοῦ ἐστι τὸ εἶναι. Αὐτοῦ μέν, ὡς ἐξ αὐτοῦ ἐστι τὸ εἶναι· ἐν αὐτῷ δὲ τῷ συντηρεῖσθαι παρ' αὐτοῦ· οὐχ αὐτὸς δὲ τοῦ εἶναι, οὐδὲ ἐν τῷ εἶναι συνεχόμενος· ὑπὲρ γὰρ τὸ εἶναι ὁ ὑπερούσιος.

Καὶ οὐκ αὐτὸς ἐν τῷ εἶναι. Προσυπακουστέον ἐν ἀμφοτέροις τὸ *αἴτιον*, τουτέστι τὸ εἶναι αὐτὸν ἔχει αἴτιον, καὶ οὐχὶ αὐτός, ὡς ἐκ προηγουμένης [12] αἰτίας ἔχει τὸ εἶναι.

Κατὰ πᾶσαν τῶν ὄντων ἐπίνοιαν. Ἡ τῶν ὄντων θεωρία, ἣν ἐνταῦθα ἐπίνοιαν ἐκάλεσε, πολλή τις οὖσα καὶ ποικίλη πάσῃ ἐπιβολῇ τοῦ νοῦ, προϋπαντῶσαν εὑρίσκει τοῦ αἰτίου τὴν ἔννοιαν, ἤγουν τοῦ δημιουργοῦ· τὸ οὖν *πολλαπλασιάζεσθαι* δηλοῖ, τὸ ἐν τοῖς πολλοῖς τὸν αὐτὸν αἴτιον θεωρεῖσθαι.

Καὶ τὸ ἐστί, καὶ τὸ ἔσται. Ἅπερ ἐν τῷ πρὸ αὐτοῦ ἀπέφησε, νῦν ἐπειπὼν τῷ Θεῷ ἀναγκαίως ἑαυτὸν ἑρμηνεύων κατὰ τὴν τοῦ αἰτίου ἔννοιαν ταῦτα νοεῖν ὑποβάλλει. Τὸ μὲν οὖν *ἐγένετο*, καὶ *γίνεται* καὶ *γενήσεται*, ἐπὶ μὲν τῶν κτισμάτων κυρίως κατηγορεῖται· τὰ μὲν γὰρ ἅπαξ ἐγένετο, οἷον οὐρανός, ἄγγελοι, ἥλιος, καὶ τὰ τοιαῦτα, ἐφ' ὧν χώραν οὐκ ἔχει τὸ *γίνεται* [13], *γενήσεται*· τὸ δὲ παρὰ τοῦ Δαυὶδ λεχθέν, *Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα*, ἢ κατὰ τὸ συντηρεῖσθαι ληπτέον, καθὰ εἴρηται, *Ὁ Πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται*· ἢ κατὰ τὴν συνήθειαν τῆς Γραφῆς, ἐνηλλαγμένως τὴν σημασίαν τὴν χρονικὴν πολλάκις προαγούσης, καὶ ἀντὶ παρῳχηκότος μέλλοντι κεχρημένης, καὶ τὸ ἔμπαλιν. Ἐπὶ τούτων μὲν οὖν

A venientia, et iis adjuncta, quæ dicuntur esse in aliis; sunt etiam quæ sensu circa corpora videntur, ut color, figura, quantitas et similia, quæ extra corpus consistere nequeunt. Porro Pater hæc divisit ab iis, quæ sunt cogitatione; hæc autem dicimus esse quæ intellectione comprehenduntur, veluti cognitionem, verbum, sensum et talia; quæ cogitatione sola tanquam reflexo intellectionis actu cognoscimus; aut etiam esse cogitatione dicit intelligibilia, et nullo modo sensibus subjecta.

§ VIII. *Intellectiles ac intelligentes.* Nota vero quod νοηταί respectu nostri; quod νοεραί respectu Dei intelligitur.

Et esse. Et divine esse habent.

B *Et alia omnia.* Ipsum auctorem esse, cur sint omnia, et ante quam essent, ut idea seu exemplar ipsius exsistentiæ, sicut hinc declaratur: nam ipsa exsistentia non est ipse **176** Deus, quia Deus exsistit, per Deum autem et exsistentia est, et dicitur; ideo exsistentia est in Deo ut idea, non autem Deus est in ipsa exsistentia; erat enim ante ipsam exsistentiam; tamen quia est omnium auctor, productor quoque declaratur, et nominibus omnium appellatur, ut qui omnia produxit.

Et ejus est exsistentia. Ipsius quidem, quia ex ipso est exsistentia: in eo vero, quod ab ipso conservetur, ipse non est exsistentia, neque in exsistentia
C continetur; est enim supra exsistentiam, quia superessentialis.

Et non ipse in exsistentia. Subaudiendum est in utrisque, *principium*; id est exsistentia habet ipsum auctorem, neque ipse velut ex principali causa exsistentiam habet.

Secundum omnium eorum, quæ sunt, cogitationem. Contemplatio rerum quam hoc loco ἐπίνοιαν vocavit, cum multa sit et varia, invenit cogitationem causæ seu creatoris omni mentis conatui sive intentioni prævenientem; illud igitur *multiplicari* significat, causam eamdem in multis considerari.

Et est, et erit. Quæ antea negavit, nunc de Deo loquens necessario seipsum explicans, subjicit se hæc intelligere, quatenus Deus causa intelligitur;
D ergo *erat* et *est* et *erit* proprie quidem de creaturis enuntiatur; aliqua enim prorsus erant, ut cœlum, angeli, sol, et talia, in quibus locum non habet *est* et *erit*; quod autem a Davide dicitur: *Qui facit angelos suos spiritus* [e], aut capiendum est, quatenus conservat, sicut dictum est: *Pater meus usque modo operatur* [f]; aut juxta consuetudinem Scripturæ quæ sæpe inverso ordine temporis significationem profert, et pro præterito utitur futuro, et contra; in his igitur proprie quidem *erat*. Sunt autem omnia quæ generantur et corrumpuntur, et quæ sibi invi-

[e] Psal. CIII, 4. [f] Joan. V, 17.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[12] προβεβλημένης. [13] γίνεσθαι.

cem succedunt, ut nox, dies, æstas et ver, ac similia; tantum vero *erunt*, quæ necdum prorsus fuerunt, sed exspectantur, ut transelementatio universi, et quæ eam comitabuntur. Deus igitur velut horum omnium causa laudatur; non enim dixit: *Hæc de ipso enuntiantur;* sed proprie laudantur. Verbum autem *eriat*, et quæ cum ipso, secundum omnem intellectionem nulli, nisi Deo congruet, **177** quia *erat*, consideratur in ipso supra omne principium; *est* vero et *erit*, ut omnino habente alterationis ac mutabilitatis privationem, propterea etiam superessentialis dicitur. [*Quamobrem omnia de ipso, et simul dicuntur.* Secundum causæ notionem omnia inquit de Deo dici, ac in ipso considerari. Verbum enim κατηγορεῖσθαι, *prædicari*, apud philosophos hoc significat. Ipse autem nihil est illorum omnium quorum est causa, propter esse, et supra esse; quod declaratur negationibus illis: *informis, non pulcher*, et similia. Cum autem dicitur, *omnis formæ, omnis figuræ*, significat, esse omnis figuræ omnisque formæ causam. Quomodo aliqua etiam intelligenda sunt.] In idem. Quomodo cum superius dixerit: *Neque erat, neque est, neque fiebat, neque fit, neque fiet*, hic, dicit, atque in eo *erat*, et *est*, et *erit*, et *fiebat*, et *fit*, et *fiet*, proprie laudantur? Num sanctus Dionysius sibi contradicit? Absit. Nam supra quidem dixit ipsum esse omnis exsistentiæ, subsistentiæ, essentiæ, naturæ, et temporis creatorem; merito igitur in ipso posuit ordine *erat* et cætera, ut intelligas quod neque ex tempore, neque in tempore, neque post tempus Deus exstitit; sed quod superior sit ipsa exsistentia; dixit enim: *In ipso est exsistentia;* hic vero quandoquidem dixerit omni eorum quæ sunt intelligentia multiplicari, recte dixit, in ipso et *erat*, et *erit*, et quæ deinceps; ut si occasionem aut tempus cogitaveris, illic Deum reperies et supra, et ante ea quæ sunt, atque rerum exsistentium auctorem ac conditorem, et nihil ex ipsis exsistentem, sicut dicimus quod nihil sit rerum, et in omnibus sit.

Nihilque est omnium. Formæ expers refertur ad *omni figura præditus*, propterea quod est supra corporis privationem, et supra materiæ vacuitatem, forma carens respectu ad aliquam rem habito. *Pulchritudinis* autem *expers*, refertur ad *omni forma præditus*. Porro ipsum pulchritudinis expertem dicit, quia pulchritudo ab ipso prodiit, et ipse est supra pulchritudinem. Scripturæ enim: *Et vidimus ipsum, et non habebat speciem, neque decorem* [8], et quæ deinceps.

Si enim sol ille noster - Infra in fine sequentis sermonis seu sexti capitis, ubi ostendit solem nihil ex se ipso facere, sed ex omnium causa et principio quod est Deus; pulchre autem demon-

A κυρίως τὸ *ἐγένετο*· γίνεται δὲ καὶ τὰ ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ πάντα καὶ ὅσα κατὰ ἀντιπεριχώρησιν· οἷον ἡ νὺξ, ἡ ἡμέρα, θέρος, καὶ ἔαρ, καὶ τὰ τοιαῦτα· *γενήσεται* δὲ μόνον, ἅτινα οὔπω γεγόνασιν ὅλως, προσδοκῶνται δὲ, οἷον ἡ τοῦ παντὸς μεταστοιχείωσις, καὶ τὰ σὺν αὐτῇ. Ὡς τούτων οὖν ἁπάντων αἴτιος ὁ Θεὸς ὑμνεῖται· οὐ γὰρ εἶπε, *Ταῦτα ἐπ' αὐτοῦ κατηγορεῖται*, ἀλλὰ κυρίως ὑμνεῖται. Τὸ δὲ *ἦν* καὶ τὰ σὺν αὐτῷ κατὰ πᾶσαν ἐπίνοιαν οὐχ ἄλλῳ τινὶ ἢ τῷ Θεῷ ἁρμόσει, διὰ τὸ πάσης ἀρχῆς ἀνώτερον ἐπ' αὐτοῦ θεωρεῖσθαι τὸ *ἦν*. Τὸ δὲ *ἔστι* καὶ τὸ *ἔσται* ὡς πάντη τὸ ἀναλλοίωτον, καὶ κατὰ πάντα ἀμετάβλητον ἔχοντος· διὸ καὶ ὑπερούσιος λέγεται [24]. [*Διὸ καὶ πάντα αὐτοῦ καὶ ἅμα κατηγορεῖται.* Κατὰ τὴν τοῦ αἰτίου ἔννοιαν πάντα αὐτοῦ φησι τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι, ἢ ἐπ' αὐτοῦ νοεῖ- B σθαι. Τὸ γὰρ *κατηγορεῖσθαι* κατὰ φιλοσόφους τοῦτο δηλοῖ. Αὐτὸς δὲ οὐδὲν τῶν πάντων ἐστὶν, ὧν ἐστιν αἴτιος, διὰ τὸ εἶναι καὶ ὑπερεῖναι· διὸ καὶ αἱ ἀποφάσεις τοῦτο δηλοῦσιν, οἷον τὸ *ἄμορφος*, τὸ *ἀκαλλὴς* καὶ τὰ ὅμοια· τὸ δὲ *πάνσχημος* καὶ *πανείδεος* τὸ παντὸς εἴδους καὶ σχήματος αἴτιον αὐτὸν ὑπάρχειν δηλοῖ. Καθὸ καὶ τὰ ἑξῆς νοητέον.] Εἰς τὸ αὐτό. Πῶς ἀνωτέρω εἰπὼν, *οὔτε ἦν, οὔτε ἐστὶν, οὔτε ἐγένετο, οὔτε γίνεται, οὔτε γενήσεται*, ἐνταῦθά φησιν, ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὸ *ἐστὶ*, καὶ τὸ *ἔσται*, καὶ τὸ *ἐγένετο*, καὶ τὸ *γίνεται*, καὶ *γενήσεται*, κυρίως ὑμνεῖται; ἆρα ἐναντίως ἑαυτῷ λέγει ὁ ἅγιος Διονύσιος; μὴ γένοιτο. Ἄνω μὲν γὰρ αὐτὸν δημιουργὸν εἶπε πάσης ὑπάρξεως, ὑποστάσεως, οὐσίας, φύσεως καὶ τοῦ χρόνου· C εἰκότως οὖν ἐπὶ αὐτοῦ τὸ *ἦν* ἔταξε, καὶ τὰ ἕτερα, ἵνα νοήσῃς ὅτι οὔτε ἀπὸ χρόνου, οὔτε ἐν χρόνῳ, οὔτε μετὰ χρόνον ἤρξατο ὁ Θεὸς, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτοῦ τοῦ εἶναι ἀνώτερός ἐστι· *Ἐν αὐτῷ*, γὰρ εἶπε, *τὸ εἶναι*· ἐνταῦθα δὲ, ἐπειδὴ κατὰ πᾶσαν ἐπίνοιαν εἶπεν αὐτὸν πολλαπλασιάζεσθαι, δικαίως εἶπεν, ἐπ' αὐτοῦ καὶ τὸ *ἦν*, καὶ τὸ *ἔσται*, καὶ τὰ ἑξῆς· ἵνα οἷον καιρὸν, ἢ χρόνον ἐπινοήσῃς, ἐκεῖ τὸν Θεὸν εὑρήσεις καὶ ὑπὲρ τὰ ὄντα, καὶ προόντα, καὶ αὐτῶν τῶν ὄντων αἴτιον καὶ δημιουργὸν, καὶ οὐδὲν ἐξ αὐτῶν ὄντα, ὥσπερ λέγομεν, ὅτι οὐδὲν τῶν ὄντων ἐστὶ, καὶ ἐν τοῖς πᾶσίν ἐστιν.

Καὶ οὐδέν ἐστι τῶν πάντων. Πρὸς τὸ *πάνσχημος* τὸ *ἄμορφος*, διὰ τὸ ὑπὲρ ἀσωματίαν, καὶ ὑπὲρ ἀϋλίαν [εἶναι], οὐ μεμορφωμένον πρός τι τῶν ὄντων [25]· πρὸς δὲ τὸ *πανείδεος* τὸ *ἀκαλλής*. Ἀκαλλῆ D δὲ λέγει, ὡς καὶ τοῦ κάλλους ἐξ αὐτοῦ γεγονότος, αὐτοῦ δὲ καὶ ὑπὲρ κάλλος ὄντος. Αἱ δὲ χρήσεις· *Καὶ εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος*, καὶ τὰ ἑξῆς.

Εἰ γὰρ ὁ καθ' ἡμᾶς ἥλιος. Κάτω ἐν τῷ τέλει τοῦ ἑξῆς λόγου, ἤτοι τοῦ ἕκτου κεφαλαίου, ὅπου τὸ σημεῖον δείκνυσιν, ὅτι οὐδὲν ἀφ' ἑαυτοῦ ποιεῖ ὁ ἥλιος, ἀλλ' ἐκ τῆς πάντων αἰτίας καὶ ἀρχῆς, ἥτις ἐστὶν ὁ

[8] Isa. LIII, 2.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[24] εἴρηται. [25] νοητῶν.

θεός. Καλῶς δὲ ἀπέδειξεν ἐκ τοῦ ἡλίου τὸ περὶ Θεοῦ A νοούμενον· ὥσπερ γὰρ αὐτὸς εἷς ὢν ὁ ἥλιος, πάντα τὰ αἰσθητὰ ζωογονεῖ, καὶ τρέφει, καὶ αὔξει, καὶ ἐναλλάττει, τουτέστιν ἀπὸ μικρῶν μεγάλα ποιεῖ, ἢ καὶ ἀπὸ σπόρου τὸ ἐξ αὐτοῦ φυόμενον βλαστὸν ἢ δένδρον, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρωμένοις ἐστὶ, μηδὲν ἐξ αὐτῶν ὑπάρχων· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς καὶ αὐτοῦ τοῦ ἡλίου, καὶ πάντων τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν νοητῶν, καὶ τῶν νοερῶν, ὧν αἴτιος, οὐδὲν ἐκ τῶν ὄντων ἐστὶ, καὶ ἐν τοῖς πᾶσιν ἐστίν· αὐτοῦ γὰρ τὰ πάντα μετέχει· διὸ καὶ ἡ Γραφὴ δικαιοσύνης Ἥλιον αὐτὸν ὀνομάζει.

Παραδείγματα. Τὰ παραδείγματα, ἅτινά καὶ ἰδέας καλοῦσιν, ἤδη μὲν καὶ ἀνωτέρω ἐδηλώσαμεν, ὅπως ὁρίζονται, ὅτι ποίησιν αὐτοτελῆ ἀΐδιον τοῦ ἀϊδίου B Θεοῦ τὴν ἰδέαν, ἤτοι τὸ παράδειγμα φησί· καὶ ἐνταῦθα μέντοι σαφηνίζει ὁ μέγας Διονύσιος τὴν Γραφὴν, προορισμοὺς καλῶν τὰς ἰδέας, αἰνιττόμενος τὸν θεῖον Παῦλον, ὅς ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους φησίν· *Οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε*· καὶ ἑτέρωθι· *Προορίσας ἡμᾶς ἐν τῷ θελήματι αὐτοῦ*· θέλημα γὰρ καὶ προορισμὸν τὰ παραδείγματα καὶ τὰς ἰδέας λέγει. Παράγει μέντοι καὶ τὸν μακάριον Κλήμεντα [τὸν Ῥώμης ἐπίσκοπον], οὗ μέμνηται ὁ Ἀπόστολος, εἰπόντα, ἐν τοῖς οὖσιν εἶναι παραδείγματα ἀρχηγικώτερα [26], οἷον τῶν πρός τι. Σαφέστερον δὲ οὕτως ἔσται τὸ λεγόμενον· ἔστι τις δόξα γραμμῇ ἀπεικάζουσα τὰ πάντα· καὶ τῆς γραμμῆς τὸ μὲν ἄνω μέρος τοῖς νοητοῖς ἀποδιδοῦσα· τὸ δὲ κάτω τοῖς αἰσθητοῖς. Καὶ τούτων, τοῖς μὲν ἀρχηγικωτέροις, ἅπερ εἰσὶ τὰ ἰδίως C νοητὰ, τὸ πρῶτον καὶ ἀνώτερον μέρος. Τοῖς δὲ ἐκ τῶν νοητῶν, τὸ μετ' ἐκεῖνο· εἶθ' οὕτω καθ' ὑπόβασιν τῆς γραμμῆς, τὰ ἄλλα· δεῖξαι γὰρ θέλει ἡ τοιαύτη δόξα, μὴ τῆς ἀξίας τῆς αὐτῆς εἶναι τὰ πάντα, ἀλλ' ἐξ ἀλλήλων ἔνια γενόμενα, οἷον τὰ ὑφειμένα εἴδη, τῶν καθολικῶν ἐν δημιουργίᾳ καὶ ἀρχῶν, ἃς καθολικὰς ἀρχὰς ἀρχηγικώτερα φησί. Τὸν οὖν ἱερὸν Κλήμεντά φησι λέγειν, εἶναι καὶ ἐν τοῖς ποιήμασι παραδείγματα γενικώτερα, ἤτοι ἰδέας τῶν πρός τι, ἀντὶ τοῦ τῶν ὑποβεβηκότων εἰδῶν τῶν πρός τι τῶν ὑπερβεβηκότων ὑπόδειγμα ὑποστάντων, οἷον τὸ ἔνυλον πῦρ πρὸς τὸ αἰθέριον· ἀλλ' οὐ ταῦτα κυρίως ἰδέας φησὶν ὁ μέγας Διονύσιος, ἀλλὰ τὰς νοήσεις τοῦ Θεοῦ· κἂν γὰρ λέγηται παραδείγματα ἐν κτίσει, D ἀλλ' οὐ προσκυνητὰ, ὥς φησι Μωϋσῆς· ποῦ δὲ ταῦτα εἶπεν ὁ ἅγιος Κλήμης, οὐκ ἐδήλωσε.

Παραδείγματα δέ φαμεν εἶναι. Πλάτων μὲν τὰς ἰδέας καὶ τὰ παραδείγματα ταπεινῶς καὶ ἀναξίως Θεοῦ ἐξείληφεν· ὁ δὲ Πατὴρ τῇ μὲν λέξει ἐχρήσατο, τὴν δὲ ἔννοιαν εὐσεβῶς ἐξηγήσατο. Ἀφοριστικὰ δὲ ἔφη τὰ θεῖα θελήματα καὶ ποιητικὰ, τὸ μὲν, ὅτι μόνῳ τῷ βούλεσθαι τὰ πάντα ὑφίστησι καὶ ποιεῖ· τὸ δὲ, καὶ διὰ τὸ ἑτεροειδῆ καὶ διάφορα τὰ ὄντα γε-

stravit exemplo solis quid de Deo cogitari debeat. Sicut enim ipse sol cum unus sit, **178** omnia sensilia fecunda reddit et alit, atque mutat, id est ex parvo magna facit, aut etiam ex semine illud quod inde producitur germen, aut arbor; atque in omnibus visibilibus est, cum nihil sit ex ipsis; sic etiam Deus et ipsius solis et sensilium omnium ac intelligibilium atque intelligentium auctor, nihil est ex rebus, et in omnibus est; omnia enim ipsum participant, ideo Scriptura ipsum appellat Solem justitiæ [h].

Exemplaria. Exemplaria quæ etiam ideas vocant, jam quidem supra etiam exposuimus quomodo definiantur, quod ideam seu exemplar dicat, opus in se perfectum æternum æterni Dei. Sane quidem hoc loco magnus Dionysius explicat Scripturam, dum prædestinationes vocat ideas, divinum Paulum insinuans, qui in Epistola ad Romanos ait : *Quos autem prædestinavit, hos et vocavit* [i]; et alibi : *Qui prædestinavit nos in voluntate sua* [k] : voluntatem enim et prædestinationem dicit exemplaria et ideas. Affert sententiam beati Clementis [Romani episcopi], cujus meminit Apostolus, esse in rebus exemplaria principaliora, tanquam eorum quæ ad aliquid. Clarius autem ita fiet quod dicitur ; est opinio aliqua quæ omnia lineæ assimilat, et superiorem lineæ partem intelligibilibus tribuit, inferiorem vero sensibilibus; iis quæ inter hæc principatum obtinent, quæ sunt propriè intelligibilia, primam ac superiorem partem; quæ ex intelligentibus, posteriorem : sic postea juxta lineæ descensum, alia collocat; siquidem talis opinio vult docere omnia non esse ejusdem dignitatis, quædam ex se mutuo pendere velut subjectas species ab universalibus in creatione et principiis, quæ principia universalia dicit esse nobiliora; ait igitur S. Clementem dicere esse in creaturis exemplaria generaliora seu ideas eorum quæ ad aliquid, pro subjectarum specierum ad aliquam superiorum exemplar substituentium, veluti ignis materialis ad æthereum ; verum hæc magnus Dionysius censet, non esse proprié ideas, sed Dei cogitationes ; etsi enim dicantur exemplaria in creatura, non tamen adorari queunt, sicut ait Moyses; ubi autem sanctus Clemens hæc dixerit, non declaravit.

Exemplaria vero dicimus esse. Plato ideas et exemplaria humiliter ac indigne Deo usurpavit. Pater autem **179** dictione quidem usus est, sed intellectionem seu significationem pie explicavit. Ait vero divinas voluntates constituere et facere universa; illud quidem quia sola voluntate statuit et facit; hoc vero quia res diversæ formæ et diffe-

[h] Mal. IV, 2. [i] Rom. VIII, 30. [k] Ephes. I, 5.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[26] ἀρχικώτερα.

rentes producuntur. Nota igitur quod vocet exemplaria rationes in Deo quæ rerum essentias faciunt, et unite ante fuerunt, seu prædestinationes.

Progreditur quidem non per propria. Beatus Clemens magis secutus est opinionem quæ dixit, etiam in generatione rerum sensilium principes quasdam esse causas, nimirum intelligibilium seu incorporeorum angelorum operationes seu productiones in essentiam, habere causas principes ideas seu Dei cogitationes; circa quas ideas exemplares, intelligibilia esse velut operationes primarias [et beatas] et præcipuas; in sensilibus autem principem causam, ac beare atque creare valentem, formam in materia, dicta, inquit, opinio; nam ratione naturæ in generatione qua sensilia formæ evadunt, talis forma, inquit, præcipua esse debet. Fortassis igitur beatus Clemens hoc dixisse videtur: sed hæc non vocantur proprie exemplaria, seu ideæ principes, sive causæ primariæ. Hæc enim non ex ipsis, sed ex Dei cogitationibus, qui solus adorandus.

Promanationis ac bonitatis. Progressum vocat contemplationem quæ non tantum circa se occupatur, sed diffunditur et progreditur, atque facit ut res subsistant.

Omnia quidem in seipsa. Deum in omnibus rebus exsultare, secundum illud psalmi: *Lætabitur Dominus in operibus suis* [1]; et in Proverbiis: *Ego eram qua delectabatur.* Illud autem *ante habet* hoc loco ponitur pro, prædestinavit et præcepit.

Omnem duplicitatem. Quoniam aliqui dixerunt ideas et exemplaria per se subsistere, hos qui Græci erant modo refellit, et ait; nisi enim simpliciter ac unite fuerint ideæ, cum sint cognitiones simplicissimæ simplicissimi et unitissimi Dei, compositus sane erit Deus ex exemplari et seipso, quod *duplicitatem* nominavit. Illud autem *delectatur*, consonat Davidi, *Lætabitur Dominus*, etc.

180 *Quemadmodum etiam una vox.* Nota proprietatem vocis, quod cum sit incorporea et una, a multis pariter auditur, neque a multitudine consumitur: ita etiam Deus æqualiter ab omnibus communicatur. Illud enim est *uno modo:* pro fidei autem ratione, *et neque divisus consumitur.

Ut cujus causa. Supra in præcedenti capite, perfecte finalem causam definientes, dicebamus esse cujus causa aliquid fit.

Et omnium terminus. Termino omnium infinitas mente opponitur. Deus vero est etiam *omnium terminus*; nihil enim ejus providentia et potestate

A νέσθαι. Σημείωσαι οὖν, ὅτι παραδείγματα καλεῖ τοὺς ἐν τῷ Θεῷ τῶν ὄντων οὐσιοποιοὺς καὶ ἑνιαίως προϋφεστῶτας λόγους, ἤτοι προορισμούς.

Πρόεισι μὲν, οὐ διὰ κυρίων. Μᾶλλον ὁ μακάριος Κλήμης δόξῃ τινὶ κατηκολούθησε λεγούσῃ, καὶ ἐν τῇ γενέσει τῶν ὄντων αἰσθητῶν εἶναι ἀρχικάς τινας αἰτίας, οἷον τὰς τῶν νοητῶν, ἤτοι ἀσωμάτων ἀγγέλων ἐνεργείας ἤτοι εἰς οὐσίαν παραγωγὰς, αἰτίας ἀρχικὰς ἔχειν τὰς ἰδέας ἤτοι νοήσεις τοῦ Θεοῦ· περὶ ἃς ἰδέας παραδειγματικὰς οὔσας, τὰ νοητὰ εἶναι ὡς ἐνεργείας ἀρχικὰς [καὶ εὐδαιμονικὰς] καὶ ἡγεμονικάς· ἐπὶ δὲ τῶν αἰσθητῶν, αἴτιον ἀρχικὸν, καὶ εὐδαιμονικὸν, καὶ δημιουργικὸν, τὸ εἶδος, τὸ ἐπὶ τῇ ὕλῃ ἡ εἰρημένη φησὶ δόξα· τὸν γὰρ λόγον τῆς ἐν

B γενέσει φύσεως, καθ' ἣν εἰδοποιήθη τὰ αἰσθητὰ, τοιοῦτον εἶδός φησιν ἀρχτέον [27]. Ἔοικεν οὖν τάχα τοῦτο εἰρηκέναι ὁ μακάριος Κλήμης· οὐκ ἔστι δὲ κυρίως ταῦτα εἰπεῖν παραδείγματα, ἤτοι ἰδέας ἀρχτικὰς, ἤγουν ἀρχικὰ αἴτια· οὐ γὰρ ἐξ αὐτῶν [28] ταῦτα, ἀλλ' ἐκ τῶν Θεοῦ νοήσεων, ὃς μόνος προσκυνητός.

Προόδου καὶ ἀγαθότητος. Πρόοδόν φησι τὸ μὴ μόνον αὐτὴν περὶ τὴν αὐτῆς ἀσχολεῖσθαι θεωρίαν, ἀλλὰ χυθῆναι, καὶ ὁδεῦσαι, καὶ τὰ ὄντα ὑποστήσασθαι.

Πάντα μὲν ἐν ἑαυτῇ. Ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς οὖσιν ἀγάλλεσθαί φησι τὸν Θεὸν, κατὰ τὸ ψαλμικόν· *Εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ*· καὶ ἐν Παροιμίαις· *Ἐγὼ ἤμην ᾗ προσέχαιρε.* Τὸ δὲ

C *προέχει* ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ προώρισε καὶ προείληφε κεῖται.

Πᾶσαν διπλόην. Ἐπειδή τινες τὰς ἰδέας καὶ τὰ παραδείγματα ἐνυπόστατα ἔφησαν, τούτους ἐπιρραπίζει νῦν Ἕλληνας ὄντας, καί φησιν· Εἰ γὰρ μὴ ἁπλῶς καὶ ἑνιαίως εἶεν αἱ ἰδέαι, νοήσεις ὑπερηπλωμέναι οὖσαι τοῦ ὑπερηπλωμένου καὶ ὑπερηνωμένου Θεοῦ, σύνθετος ἂν εἴη ὁ Θεὸς ἐκ παραδείγματος καὶ ἑαυτοῦ, ὅπερ *διπλόην* ὠνόμασε. Τὸ δὲ *ἀγαλλομένη* συμφωνεῖ τῷ Δαβίδ· *Εὐφρανθήσεται Κύριος*, καὶ τὰ ἑξῆς.

Καθάπερ καὶ φωνὴ μία. Σημείωσαι τὸ τῆς φωνῆς, ὅτι ἀσώματος καὶ μία οὖσα ὑπὸ πολλῶν ὁμοίως ἀκούεται, καὶ οὔτε δαπανᾶται ἐκ τοῦ πλήθους. Οὕτω

D καὶ ὁ Θεὸς ὑπὸ πάντων ἐπίσης μετέχεται· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ *ἑνικῶς*. Κατὰ ἀναλογίαν δὲ τῆς πίστεως, καὶ οὔτε μεριζόμενος δαπανᾶται.

Ὡς τοῦ ἕνεκα. Ἄνω ἐν τῷ πρὸ τούτου κεφαλαίῳ εἴπομεν, τελείως ὁρίσαντες τελικὸν, αἴτιον εἶναι τὸ οὗ ἕνεκα τὸ γινόμενον.

Καὶ πέρας πάντων. Τῷ πέρατι πάντως ἡ ἀπειρία ἀντεπινοεῖται. Ὁ δὲ Θεὸς *πέρας πάντων*· οὐδὲν γὰρ ἐκβαίνει τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν καὶ δυνα-

[1] Psal. CIII, 31.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES

[27] ἀρχτικόν. [28] ἑαυτῶν

στείαν· καὶ ἀπειρία δὲ, ἐπεὶ κατὰ τὴν θείαν Γραφήν· *Καὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἀριθμός·* καὶ πάλιν· *Καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται πέρας.* Ὡς οὖν ἀπερίληπτος καὶ ἄπειρος· ταῦτα γὰρ ὑπερεξόχως ἔχει ὁ Θεὸς καὶ πάντα ὑπερβεβηκὼς καὶ πέρας παντὸς πέρατος ὤν· εἰς αὐτὸν γὰρ τὰ πάντα περατοῦνται, καὶ ἀπειρία ἐστὶ πάσης ἀπειρίας. Κἂν οὖν ἀπειρία λέγηται καὶ ἡ ὕλη, ὡς ἀεὶ μετασχηματιζομένη, καὶ ἄλλοτε εἰς ἄλλα εἴδη μεταβάλλουσα, ἀλλ' οὖν πεπέρασται ἐν τῷ Θεῷ, εἰ καὶ ἄστατός ἐστι καὶ ἀόριστος ὑπὸ Θεοῦ μεταγομένη εἰς εἰδοποιίας. Καὶ εἰκότως ὁ Θεὸς πέρας ἐστὶ τῆς τοιαύτης ἀπειρίας καὶ ἄπειρος τοῖς πέρασι τῶν ὄντων, ὡς καὶ τὴν ὕλην ἐξ οὐκ ὄντων παραγαγών· φησὶ γὰρ ἡ Γραφή· *Ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα.*

Ἐν ἑνὶ γὰρ, ὡς πολλάκις. Ἀντίκειται τὸ πέρας τῇ ἀπειρίᾳ κατὰ ἀπόφασιν καὶ κατάφασιν, ὡς τὸ θνητὸν καὶ τὸ ἀθάνατον. Καλῶς δὲ τὸ *ὡς ἀντικειμένων*· οὐ γὰρ κυρίως ταῦτα ἀλλήλοις ἀντίκειται, οἱονεὶ κατὰ τὴν ἕξιν ἢ στέρησιν, ἀλλ' ὡς εἴρηται κατὰ ἀπόφασιν καὶ κατάφασιν.

Παρὼν τοῖς πᾶσι. Πανταχοῦ γὰρ παρὼν, καὶ τοῖς καθ' ἓν ἕκαστον [29] καὶ τοῖς πᾶσιν ὁμοῦ πάρεστι καὶ ὁμοίως. Καὶ ἑστὼς δὲ λέγεται ὁ Θεὸς, τῷ κατὰ μηδὲν ὅλως ἐν αὐτῷ μεταβολὴν θεωρεῖσθαι· κινούμενος δὲ, τῷ συνέχειν τὰ ὄντα καὶ συντηρεῖν [30]· καὶ ταῦτα δὲ ὑπὲρ πᾶσαν ἐπίνοιαν [31]· διὸ καὶ ἐπήγαγε τὸ *οὔτε ἑστὼς, οὔτε κινούμενος.*

Καὶ ἑστὼς καὶ κινούμενος. Δοκεῖ πως ἐναντίον εἶναι τὸ εἰρημένον, τὸ *ἑστὼς καὶ κινούμενος*, καὶ, *οὔτε ἑστὼς, οὔτε κινούμενος*· πῶς γὰρ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα καὶ ἵσταται καὶ κινεῖται, ἢ οὔτε ἵσταται οὔτε κινεῖται; πρῶτον μὲν οὐ δεῖ ἐκ τῶν αἰσθητῶν κατανοεῖν τὰ θεῖα, ἢ τὰς εἰκόνας ἐντεῦθεν λαμβάνειν· ἵνα δὲ μὴ δόξαιμεν λύσεως ἀπορεῖν, στάσιν εἴπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν τὴν γένεσιν, κίνησιν δὲ τὴν ἀλλοίωσιν ἤτοι μεταβολήν. Ἔστιν οὖν ὁ Θεὸς πάντων γένεσις· ἀεὶ γὰρ ταῦτα εἰς τὸ εἶναι παράγει· ὥστε ἕστηκεν ὁ Θεός· κινεῖται δὲ πάλιν, διότι πάντα μετασχηματίζει καὶ ἀλλοιοῖ πρὸς τὸ κρεῖττον· δι' αὐτοῦ γὰρ καλλίους γινόμεθα· ὅθεν καὶ περὶ αὐτοῦ πρὸ μικροῦ φησιν ὁ θεῖος Διονύσιος, *πάντων ἀρχὴ καὶ τελευτὴ τῶν ὄντων*· τὸ γὰρ *οὔτε ἑστὼς, οὔτε κινούμενος*, τὸ πρὸς αὐτοῦ, ἐξηγεῖται τὸ *μένων ἐφ' ἑαυτοῦ, καὶ ἐπὶ πάντα προϊών*· μεταδίδωσι γὰρ πᾶσι τοῖς οὖσι τῆς οἰκείας ὁλότητος, καὶ ἄτρεπτος καὶ ἀναλλοίωτος αὐτός ἐστι κατὰ τὸ εἰρημένον· *Σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ.* Οὐκοῦν καὶ πρόεισι καὶ ἐφ' ἑαυτοῦ μένει ὁ Θεός.

Οὔτε ἔν τινι τῶν ὄντων. — *Οὐκ ἔν τινι* εἶπεν· ἐν πᾶσι γὰρ, καὶ διὰ τὸ ἐν πᾶσιν ἄσχετον· *αἰωνίως γὰρ ὄντα*, τὰς ὑπερκοσμίους φησὶν οὐσίας, διὰ τὸ πρὸ

A egreditur: est quoque infinitas, quoniam secundum divinam Scripturam: *Et sapientiæ ejus non est numerus* [m]. Et iterum: *Et regni ejus non erit finis* [n]. Ergo tanquam incomprehensibilis et infinitus; hæc enim excellentissimo modo habet Deus, et omnia transcendit, atque omnis termini est terminus, in ipso enim omnia terminantur, ac omnis infinitatis est infinitas. Etsi igitur materia quoque dicatur infinitas, ut perpetuo transfigurata, et aliquando in alias formas mutata, tamen in Deo terminatur, etsi instabilis et indefinita in formæ susceptionem traducatur; et merito Deus est talis infinitatis terminus, atque infinitus terminus rerum, quod etiam materiam ex nihilo producat; dixit enim Scriptura: *Ex ipso et per ipsum et in* B *ipso omnia* [o].

In uno enim, ut sæpenumero. Finis opponitur infinitati secundum negationem et affirmationem, ut mortale et immortale. Porro pulchre illud, *ut opposita.* Non enim proprie hæc sibi opponuntur veluti habitus et privatio; sed, sicut dictum est, ut negatio et affirmatio.

Præsens omnibus. Nam ubique, inquit, præsens, et singulis, et omnibus simul pariter adest. Deus autem stans dicitur, quia in eo nulla prorsus mutatio cernitur; moveri vero dicitur, quia res continet atque conservat, et hæc quidem supra omnem cogitationem, ideo adjunxit, *nec stat, nec movetur.*

C *Et stans et se movens.* Videtur quodammodo contrarium dici, *stat et movetur; nec stat nec movetur.* Quomodo enim eadem res et stat et movetur, aut non stat nec movetur? **181** primo quidem non oportet divina ex sensilibus intelligere, aut imagines, seu species inde sumere. Ne autem videamur carere responsione, diximus superius, statum esse generationem, motum vero, alterationem seu mutationem. Itaque Deus est omnium generatio; hæc enim semper producit, sicque stat Deus. Contra vero movetur, quia omnia transformat et mutat in melius, per ipsum enim pulchriores fimus; ideoque paulo ante dicit de eo divinus Dionysius, *omnium rerum principium et finis.* Illud enim, *neque stat, neque move*D*tur*, id quod ipsum præcedit, exponit, *in se manens et ad omnia progrediens;* communicat enim omnibus rebus integritatem propriam, et ipse neque mutatur, neque alteratur, juxta Scripturam: *Tu autem idem ipse es* [p]. Ergo Deus et progreditur et in seipso manet.

Nec est in aliquo eorum quæ sunt.—Non est in aliquo, dixit; nam in omnibus est, et in nullo detineri potest; *quæ enim sunt æterna*, supermundanas in-

[m] Psal. CXLVI, 5. [n] Luc. I, 33. [o] Rom. XI, 36 [p] Psal. CI, 28.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[29] φησὶ παρὼν καθ' ἕκαστον. [30] συγκρατεῖν. [31] ἔννοιαν.

telligit essentias, quia illæ fuerunt ante temporis naturam; nam tempus a creatione cœli et terræ numeratur.

Et ab iis quæ sunt in tempore. Dictum etiam superius, æternum proprie dici, non ipsam æternitatem, sed quod æternitatem participat. Illud autem, *aliquid convenit*, intellige secundum essentiam. Nota vero, quasdam res esse æternas, ut angelos, et non protinus esse principii expers quod æternum est; in sequenti autem capite statim in principio etiam in Deo utitur dictione *æterni*.

Et mensuræ rerum. Mensuræ rerum sunt æternitates intelligibilium, et tempus sensilium; intelligibilia enim velut mensura æternitate mensurantur, etsi eodem nomine quæ mensurantur et quod mensurat afficiatur; angeli enim vocantur etiam æternitates: ita et cum sensilibus, quæ enim tempore mensurantur eodem cum tempore nomine appellantur; ut motus astrorum et solis, et ætates vitæ; tempore enim mensuratæ, tempora dicuntur.

IN CAP. VI.

§ I. *Ex conservatrice causa.* Vocavit συνοχικήν, quia non tantum eorum quæ sunt, vitam produxit, sed etiam ut perseverent conservat.

Ex ipsa etiam animæ. Post angelorum vitam ordine ponit animarum **182** nostrarum, utpote ratione præditarum immortalitatem; at post rationales animas, adducit deinceps vitam eorum quæ sensitiva anima et nutritiva, seu vegetativa seu brutorum et plantarum constant, quas ait extremo vestigio (quod sæpe antea exposuimus) vita frui. Porro vitæ brutorum et plantarum non sunt divinæ, sed ignis materialis ac spiritus; de his igitur solis extremis, sicut dictum est, vitis, inquit, illud Davidis intelligendum est: *Auferes spiritum tuum et deficient, et in pulverem suum revertentur. Emittes spiritum tuum et creabuntur, et renovabis faciem terræ* [q]. De sola enim anima sensitiva et vita vegetativa divinus Dionysius hæc divina effata accepit. Nam de vita intelligibilium aut nostra, minime hæc intelligit; siquidem cum Deus vitam hanc essentialiter immortalem crearit, neque intelligibilibus, neque animis nostris eorum auferet aliquando vitam, quoniam neque essentiæ erunt; sed de animantibus terrestribus renovatis loquitur David, non vero de his: atque de vita dæmonum qui ultro defecerunt, addit, eam quoque sine interitu permansuram, Deo eorum conditore ita volente, quamvis ipsi a Deo defecerint: *Sine pœnitentia enim sunt dona Dei*, qui ipsos a principio fecit immortales: extremam autem resonantiam seu vestigium, dicit, obscuriorem vitæ participationem, et ut ita dicam, parum vitalis facultatis participem.

A τῆς τοῦ χρόνου φύσεως γενέσθαι αὐτάς· χρόνος γὰρ ἀπὸ τῆς τοῦ οὐρανοῦ καὶ γῆς ποιήσεως ἀριθμεῖται.

Ἢ τῶν χρονικῶς. Εἴρηται καὶ [32] ἀνωτέρω, αἰώνιον λέγεσθαι κυρίως οὐκ αὐτὸν τὸν αἰῶνα, ἀλλὰ τὸ αἰῶνος μετέχον. Τὸ δὲ *προσήκει τι* νόησον κατ' οὐσίαν. Σημείωσαι δὲ, ὅτι εἰσί τινα τῶν ὄντων αἰώνια, οἷον ἄγγελοι· καὶ ὅτι οὐ τὸ αἰώνιον, ἤδη καὶ ἄναρχον. Ἐν δὲ τῷ ἐφεξῆς κεφαλαίῳ εὐθὺς ἐν ἀρχῇ, τῇ τοῦ *αἰωνίου* φωνῇ καὶ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ κέχρηται.

Καὶ τὰ τῶν ὄντων μέτρα. Μέτρα τῶν ὄντων εἰσὶν οἱ αἰῶνες τῶν νοητῶν, καὶ ὁ χρόνος τῶν αἰσθητῶν· τὰ γὰρ νοητὰ, ὡς ὑπὸ μέτρου μετρεῖται τοῦ αἰῶνος, εἰ καὶ ὁμωνύμως τῷ μετροῦντι αἰῶνι καὶ τὰ μετρού-
B μενα λέγονται· αἰῶνες γὰρ λέγονται καὶ οἱ ἄγγελοι· οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν αἰσθητῶν· τὰ γὰρ μετρούμενα τῷ χρόνῳ ὁμωνύμως χρόνοι λέγονται, ὡς καὶ ἡ κίνησις τῶν ἄστρων, καὶ τοῦ ἡλίου, καὶ οἱ βίοι· μετρούμενοι γὰρ ὑπὸ χρόνου, χρόνοι λέγονται.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ϛ'.

§ I. *Καὶ συνοχικῆς αἰτίας.* Συνοχικὴν ὠνόμασεν, ὡς τὴν ζωὴν τῶν ἐν τοῖς οὖσιν οὐ μόνον δημιουργήσασαν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ διαμένειν συνέχουσαν.

Ἐξ αὐτῆς καὶ αἱ ψυχαί. Μετὰ τὴν τῶν ἀγγέλων ζωὴν, ἀκολούθως τάττει τὴν τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, ἅτε καὶ λογικῶν οὐσῶν ἀθανασίαν· μετὰ δὲ τὰς λογικὰς ψυχὰς, ἐπάγει λοιπὸν τὴν ζωὴν τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς, καὶ τῆς θρεπτικῆς, ἤτοι φυτικῆς, ἤτοι
C τῶν ἀλόγων, καὶ τῶν φυτῶν, ἃς καὶ κατ' ἔσχατον ἀπήχημά φησιν, ὅπερ ἄνω πολλάκις ἡρμηνεύσαμεν. Αἱ δὲ ζωαὶ τῶν ἀλόγων καὶ τῶν φυτῶν οὐκ εἰσὶ θεῖαι, ἀλλὰ τοῦ ἐνύλου πυρός τε καὶ πνεύματος. Περὶ τούτων οὖν μόνων τῶν ἐσχάτων, ὡς εἴρηται, ζωῶν φησι τὸ τοῦ Δαβὶδ εἰρῆσθαι· *Ἀνταναλεῖς τὸ πνεῦμά σου* [33], *καὶ ἐκλείψουσι, καὶ εἰς τὸν χοῦν αὐτῶν ἐπιστρέψουσιν. Ἐξαποστελεῖς τὸ πνεῦμά σου, καὶ κτισθήσονται, καὶ ἀνακαινιεῖς τὸ πρόσωπον τῆς γῆς*· ἐπὶ γὰρ αἰσθητικῆς μόνης ψυχῆς καὶ τῆς φυτικῆς ζωῆς ταῦτα δέχεται τὰ θεῖα λόγια ὁ μέγας Διονύσιος· περὶ γὰρ τῆς τῶν νοητῶν ζωῆς ἢ τῆς καθ' ἡμᾶς οὐ νοεῖ ταῦτα· τὴν γὰρ ζωὴν ταύτην οὐσιωδῶς δημιουργήσας εἰς ἀθανασίαν ὁ Θεὸς, τοῖς νοητοῖς καὶ ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν οὐκ ἂν ἀφέλοι αὐτῶν
D τὸ ζῆν· ἐπεὶ οὐδὲ οὐσίαι ἔσονται, ἀλλὰ καὶ περὶ ζώων ἀπὸ γῆς ἀνανεουμένων φησὶν ὁ Δαβὶδ, οὐ μὴν περὶ τούτων· καὶ περὶ τῆς ζωῆς δὲ τῶν ἑκουσίως ἀποβάντων δαιμόνων, ἐπάγει, ὅτι καὶ αὕτη διαμένει ἀνώλεθρος, τοῦ κτίσαντος αὐτοὺς Θεοῦ [34] τοῦτο βουλομένου, κἂν αὐτοὶ ἀπέστησαν τοῦ Θεοῦ· *Ἀμεταμέλητα γὰρ χαρίσματα τοῦ Θεοῦ*, τοῦ ἐξ ἀρχῆς ποιήσαντος αὐτοὺς ἀθανάτους· ἔσχατον δὲ ἀπήχημα λέγει τὴν ἀμυδροτέραν μετοχὴν τῆς ζωῆς [35], καὶ οἷον εἰπεῖν, ὀλίγως μετέχουσαν ζωτικῆς δυνάμεως.

[q] Psal. CIII, 29, 30.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[32] εἴπομεν καί. [33] αὐτῶν. [34] παρὰ τοῦ κτίσαντος αὐτὴν Θεοῦ. [35] τοῦ ζῆν.

Ης ἀνταναιρουμένης. Τὸ μὲν ψαλμικὸν ῥητὸν A περὶ ἀνθρώπων, καὶ τῆς τελευταίας καὶ κοινῆς ἀναστάσεως λέγει, ἣν μικρῷ πρόσθεν τρανότερον τίθησιν ὁ Πατήρ· ἐνταῦθα δὲ τὸ ῥητὸν παρήγαγε, τὸν λόγον ποιούμενος περὶ πάντων τῶν ὁπωσοῦν ζῆν ἐχόντων, δεικνὺς μὴ ἄλλως ταῦτα [36] ἢ ἐκ Θεοῦ τὸ ζῆν θεωρεῖσθαι ἐν αὐτοῖς. Τὸ δὲ *ἀνταναιρεῖσθαι* ἀντὶ τοῦ κεχωρίσθαι τέθεικεν, ὥσπερ καὶ τὸ *ἐπιστρεφόμενα* ἀντὶ τοῦ μετέχοντα. Ἀσθενεῖν δὲ ταῦτα πρὸς τὸ μετέχειν [τῆς ζωῆς ταύτης] φησί, διὰ τὸ μὴ οἴκοθεν καὶ παρ' ἑαυτῶν ἔχειν τὴν ζωήν, ἀλλ' ἐπακτὴν ἐκ Θεοῦ· τὰ γὰρ ὅσον ἐφ' ἑαυτῶν, οὐκ ἐν τῷ ζῆν θεωρούμενα, τῇ δὲ πρὸς τὸν Θεὸν ἀναθέσει τοῦτο ἔχοντα, τρόπον τινὰ ἀναζῇ, καὶ ὡς αὐτός φησι, *πάλιν ζῶα* [37] *γίνεται*.

§ II. *Τὴν ὡς συμμίκτοις.* Θαυμασίως πάντα τὰ B δόγματα μετὰ ὀρθότητος διδάσκει. Τὸν γὰρ περὶ τῆς ἀναστάσεως τρόπον [38] νῦν παραδιδούς, θνητοὺς [39] μὲν ἡμᾶς ἀποφαίνει, ἅτε ἐξ ἀθανάτου ψυχῆς καὶ [θνητοῦ] σώματος ὄντας θνητούς, τὴν δὲ ζωὴν οὐσιώδη τῆς ψυχῆς ἐλάττονά φησι τῶν ἀγγελικῶν οὐσιῶν, παρ' ὅσον αὐτὴν καὶ *ἀγγελοειδῆ* ζωήν, οὐ μὴν ἀγγελικὴν ὀνομάζει, οὐχ ὡς αὐτοαγγελικήν, ἀλλὰ παρεμφερῆ· καὶ ἡμᾶς μὲν μερικῶς φησιν εἶναι τὰς λογικὰς ψυχάς· ὅλους δὲ ἡμᾶς τοὺς ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος ὄντας· ἀπαθανατίζεσθαι δέ φησι τὰ σώματα ἡμῶν ἐν τῇ ἀναστάσει, φάσκων τὸ περὶ ἀναστάσεως δόγμα ἄπιστον δοκεῖν τῇ παλαιότητι, ἀντὶ τοῦ τῇ ἀνοήτῳ δόξῃ τῶν Ἑλλήνων, διὰ τὸ παρὰ φύσιν εἶναι τῆς ὕλης τὸ ἀπαθανατίζεσθαι. Παλαιότης δὲ λέγεται ἡ ἀνοησία· εἰ δὲ C καὶ ὑπὲρ φύσιν τὸ πρᾶγμα τῆς ἀναστάσεως, οἷον πρὸς τὸν παρόντα βίον τὸν διὰ τροφῆς καὶ ἐκκρίσεως καὶ νόσων διεξαγόμενον, ἀλλὰ πρὸς τὸν Θεόν, οὐδὲν παρὰ φύσιν οὐδὲ ὑπὲρ φύσιν, ἐπειδὴ αὐτός ἐστιν ὁ πάσης ζωῆς αἴτιος [40].

Φημὶ καὶ τὰ συζυγῆ σώματα. Ὅτι καὶ τὰ σώματα ἡμῶν ἀθανασίας μετέχειν ὁ θεῖος βούλεται λόγος, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· *Δεῖ γὰρ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν.*

Ὑπὲρ φύσιν. Ταῦτά φησι διὰ τὸ μόνῳ Θεῷ κατὰ φύσιν εἶναι τὸ ζωοῦν.

Σίμωνος ἀντιῤῥητικοὶ λόγοι. Σίμωνός φησιν ἀντιῤῥητικοὺς εἶναι λόγους κατὰ τοῦ δόγματος ἡμῶν τοῦ λέγοντος, τὸ σῶμα ἡμῶν ἀνίστασθαι καὶ ἀθανατίζεσθαι, ὡς παρὰ φύσιν ὄντος τοῦ πράγματος. Οἱ D δὲ εἰρηκότες κατὰ Σίμωνος καὶ περὶ τούτων αὐτὸν ἐλέγχουσιν Εἰρηναῖος καὶ Ὠριγένης καὶ Ἱππόλυτος καὶ Ἐπιφάνιος. Ὁ δὲ μέγας Διονύσιος θείως ἐκλύει τὸ λεγόμενον παρὰ Σίμωνος, παρὰ φύσιν εἶναι τὴν ἀνάστασιν τῶν σωμάτων· τῷ γὰρ Θεῷ οὐδενὸς ὄντος ἐναντίου, πῶς ἔσται τι παρὰ φύσιν; Τὸ δὲ οἴεσθαί τινα ἐκ φανερῶν καὶ αἰσθητῶν τούτων τὰς ἀποδείξεις πορίζεσθαι κατὰ τῆς ἀκαταλήπτου καὶ πᾶσιν ἀφανοῦς αἰτίας τῶν πάντων, τουτέστι κατὰ τοῦ Θεοῦ,

Hac subtracta. Sententia quidem psalmi loquitur de hominibus, et postrema ac communi resurrectione, quam Pater paulo ante clarius ponit; hoc autem loco sententiam illam adduxit, sermonem faciens de omnibus quæ aliquo modo vivunt, ostendens hæc non aliter quam ex Deo vitam in ipsis considerari. Porro *auferri* posuit pro separari, sicut *conversa* pro participantia; ait vero hæc imbecilla in participatione vitæ; quia non ab intrinseco, et a seipsis vitam habent, sed a Deo inductam; quantum enim ad ipsa attinet, non in ipsa vita considerantur, sed transpositione in Deum vitam consecuta, quodammodo reviviscunt, et, sicut ipse ait, *iterum viva fiunt.*

§ II. *Tanquam compositis.* Mirandum in modum omnia decreta recte docet; nunc enim rationem resurrectionis tradens, nos mortales ostendit, **183** tanquam ex immortali anima et corpore mortales exsistentes; nam essentialem animæ vitam dicit esse inferiorem essentiis angelicis, quatenus ipsam ἀγγελοειδῆ, non autem angelicam appellat, ut non vero angelicam, sed similem; et nos quidem partim rationales esse animas dicit: totos autem ex anima et corpore constare. Ait vero corpora nostra effici in resurrectione immortalia, asserens dogma de resurrectione incredibile videri antiquitati, pro insipienti Græcorum opinione, quia est contra materiæ naturam immortalitate frui. Antiquitas vero dicitur insipientia; etsi autem negotium resurrectionis naturam superet, nimirum in præsenti vita, quæ per educationem, ac excretionem atque morbos traducitur, sed in Deo nihil contra naturam, neque supra naturam, quoniam ipse est omnis vitæ auctor.

Dico et conjuncta corpora. Divinum sermonem velle, nostra quoque corpora immortalitatem participare, juxta Apostolum: *Oportet enim mortale hoc induere immortalitatem* [a].

Supra naturam. Hoc dicit, quia soli Deo naturalis est vita.

Simonis contradictorii sermones. Dicit libros Simonis contradicere sententiæ nostræ, quæ asserit corpus nostrum resurgere et immortale esse, tanquam res esset contra naturam. Contradicunt autem Simoni, et ipsum in his reprehendunt Irenæus et Origenes et Hippolytus et Epiphanius. Magnus vero Dionysius Simonis sententiam, resurrectionem corporum esse contra naturam, divine solvit; cum enim nihil sit Deo contrarium, quomodo aliquid erit contra naturam? quemdam autem arbitrari posse ex his conspicuis et sensilibus demonstrationes præbere contra incomprehensibilem atque omnibus obscuram universorum causam, hoc est con-

[a] I Cor. xv, 53.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[36] τούτοις. [37] παλίνζωα. [38] λόγον. [39] μικτούς. [40] καὶ ἐξ αὐτοῦ ἐστι πᾶσα ζωή.

tra Deum, hoc vere contra naturam est: quomodo enim id quod omnem sensum et cogitationem superat, evertent ea quæ sensu et cogitatione percipiuntur?

Evidentia sensus. Non oportet, inquit, ob ea quæ sensibus percipi queunt, fidem Dei verbis denegare, qui est omnium obscura causa. Proprie enim illud contra naturam dicere licet, propter sensilium perspicuitatem de statu suo deponere seu negare ea quæ superant sensum.

§ III. *Sive rationalem, sive sensitivam,* **184** *sive nutritivam.* Nota quomodo dividit comparatam participatione vitam; dicit enim vitæ principium, videlicet nostram animam, deinde sensitivam; hæc enim principia vitæ iis quæ ab ipsis reguntur corporibus, ut in vita moveantur, vitæ autem essentiæ, intelligibiles facultates, et nostræ animæ; habent enim essentiam quæ est vita, veluti aliquam vitæ materiam et subjectum, ac ipsam formam quæ advenit: quare, ut dixi, animæ vivificant corpora. Deus igitur ut auctor, et vitæ nostræ complementum, ut continens et dividens, ut differentias universæ vitæ disponens, intelligibilium, rationalium, sensilium, ac eorum quæ augentur, omnium est principium; atque quoniam supra dixit solem etiam dare vitam, et omnia nutrire, non intelligas eum a seipso istud habere, sed ab omnium principio et causa.

IN CAP. VII.

§ I. *Supra omnem sapientiam.* Sunt quidam intempestivorum philosophorum qui dicunt, si velitis dicere Deum superare omnem sapientiam et intelligentiam, facitis ipsum insipientem et intellectus expertem. Ad quos dicendum: Deus noster est supra omnia quæ intelliguntur et sunt; sive igitur sapientia, sive intelligentia, sive vita, sive subsistentia, sive exsistentia, sive essentia a nobis intelligatur, est supra hæc omnia; non quod nihil eorum participet (hoc enim absurdum; quomodo enim qui est rerum auctor, suorum non esset particeps?), sed quod omnia ex eo prodeant, et ejus integritatem participent; omne enim quod communicatur, antiquius est iis quæ ex eo; quare et *qui est*, et *æternitas*, et *tempus* proprie nominatur ut is qui æternitates et tempora condidit; sic igitur etiam de sapientia et vita dicendum, cum eorum quoque sit conditor; si enim hæc aliter habere dixerimus, invenitur Deus postea sapiens et intelligens evasisse, quod eorum temeritatis est, non nostrum; absit!

Nostrique præceptoris sol. Nota quod solem suum et sancti Hierothei dicat apostolum Paulum. Adverte autem quomodo Pater intellexerit sententiam Apostoli. Chrysostomus enim et reliqui Patrum illud de cruce intellexerunt.

Etiam solemne est theologis. Quod dicitur consuetudinem esse theologis **185** privationes contrario

A τοῦτό ἐστι ἀληθῶς παρὰ φύσιν· τὰ γὰρ δοξαστὰ καὶ νοητὰ πῶς ἀνατρέψει τὸ ὑπὲρ πᾶσαν αἴσθησιν καὶ νόησιν;

Τῷ προφανεῖ τῆς αἰσθήσεως. Οὐ χρὴ, φησὶ, διὰ τὰ τῇ αἰσθήσει ληπτὰ ἀπιστεῖν τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις, ὅς ἐστιν ἡ πάντων ἀφανὴς αἰτία. Κυρίως γὰρ τοῦτό ἐστι παρὰ φύσιν εἰπεῖν, τὸ ἀθετεῖν τὰ ὑπὲρ αἴσθησιν, διὰ τὸ τῶν αἰσθητῶν προφανές.

§ III. *Εἴτε λογικὴν, εἴτε αἰσθητικὴν, εἴτε θρεπτικήν.* Σημείωσαι, πῶς διαιρεῖ τὰ περὶ ζωῆς μεθεκτῆς· ζωῆς γὰρ ἀρχὴν φησιν, οἷον τὴν ἡμετέραν ψυχὴν, καὶ τὴν αἰσθητικὴν δέ· αὗται γὰρ ἀρχαί εἰσι ζωῆς τοῖς δι' αὐτῶν ἀρχομένοις εἰς ζωὴν κινεῖσθαι B σώμασι· ζωῆς δὲ οὐσίαι αἱ νοηταὶ δυνάμεις καὶ αἱ ἡμέτεραι ψυχαί· τὴν γὰρ οὐσίαν ζωὴν οὖσαν ἔχουσιν, οἷον ὕλην τινὰ καὶ ὑποκείμενον, καὶ αὐτοεῖδος, ὅ ἐστι ζωῆς ὑπάρχουσαν· διὸ καὶ ζωοῦσι τὰ σώματα, ὡς ἔφην, αἱ ψυχαί. Ὁ οὖν Θεὸς, ὡς αἴτιος καὶ συμπληρωτικὸς τῆς ζωῆς ἡμῶν, ὡς συνοχεὺς καὶ διαιρετικὸς, ὡς τὰς διαφορὰς πάσης ζωῆς διατάξας, νοητῶν, λογικῶν, αἰσθητικῶν, αὐξητικῶν ἀρχὴ πάντων ἐστίν· ὥστε ἐπειδὴ ἄνω εἶπε καὶ τὸν ἥλιον ζωὴν διδόναι, καὶ τρέφειν πάντα, μὴ νοήσῃς, ὅτι ἀφ' ἑαυτοῦ τοῦτο ἔχει, ἀλλ' ἐκ τῆς πάντων ἀρχῆς καὶ αἰτίας.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

C § I. *Ὑπὲρ πᾶσαν σοφίαν.* Εἰσί τινες τῶν ἀκαίρων φιλοσόφων λέγοντες, ὅτι ἐὰν βούλησθε τὸν Θεὸν λέγειν ὑπὲρ πᾶσαν σοφίαν καὶ σύνεσιν, ποιεῖτε αὐτὸν ἄσοφον καὶ ἀσύνετον. Πρὸς οὓς λεκτέον· Ὁ Θεὸς ἡμῶν ὑπὲρ πάντα τὰ νοούμενα καὶ ὄντα ἐστίν. Εἴτε οὖν σοφία, εἴτε σύνεσις, εἴτε ζωὴ, εἴτε ὑπόστασις, εἴτε ὕπαρξις, εἴτε οὐσία νοεῖται παρ' ἡμῶν, ὑπὲρ ταῦτα πάντα ἐστὶν, οὐχ ὡς μὴ μετέχων αὐτῶν (τοῦτο γὰρ ἀνόητον· ὁ γὰρ αἴτιος τῶν γινομένων πῶς οὐ μετέχει τῶν ἐξ αὐτοῦ;) ἀλλ' ὡς τῶν πάντων ἐξ αὐτοῦ προελθόντων, καὶ τῆς αὐτοῦ μετεχόντων ὁλότητος· πᾶν γὰρ τὸ μετεχόμενον ἀρχαιότερόν ἐστι τῶν ἐξ αὐτοῦ. Διὸ καὶ *ὢν*, καὶ *αἰὼν* κυρίως, καὶ *χρόνος* ὀνομάζεται, ὡς καὶ τοὺς αἰῶνας καὶ τοὺς χρόνους ποιήσας· οὕτως οὖν καὶ ἐπὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς ζωῆς D λεκτέον, ὅτι καὶ αὐτῶν ἐστι δημιουργός· εἰ γὰρ ταῦτα ἄλλως ἔχειν εἴπωμεν, εὑρίσκεται ὁ Θεὸς ὕστερον σοφισθεὶς ἢ συνετισθεὶς, ὅπερ τῆς αὐτῶν ἐστι τόλμης, οὐχ ἡμέτερον· μὴ γένοιτο!

Καὶ τοῦ καθηγεμόνος ἥλιος. Σημείωσαι ὅτι ἥλιον ἑαυτοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Ἱεροθέου τὸν ἀπόστολον Παῦλόν φησι. Σημείωσαι δὲ, πῶς ἔλαβεν ὁ Πατὴρ τὸ ῥητὸν τοῦ Ἀποστόλου· ὁ γὰρ Χρυσόστομος καὶ οἱ λοιποὶ τῶν Πατέρων περὶ τοῦ σταυροῦ αὐτὸ ἔλαβον.

Καὶ σύνηθές ἐστι τοῖς θεολόγοις. Τὸ εἰρημένον ἔθος εἶναι τοῖς θεολόγοις ἀντιπαθῶς[41] ἐπὶ Θεοῦ τὰς

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[41] ἀντὶ πάθους.

στερήσεις ἐκφέρειν, οὕτως ἂν νοήσαιμεν· βουλόμενοι γὰρ ἐκεῖνοι τὸ φῶς τὸ θεῖον ὅσον οἷόν τε παριστᾷν, ὅτι ἀπρόσπελαστον καὶ ἀκατόπτευτον, ᾧ μὴ δύναται προσβαλεῖν μηδὲν, μήτε ἄϋλον, μήτε αἰσθητὸν, σκότος ὠνόμασαν, ὡς τὸ, *Ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ*, ὅπερ ὁ θεῖος Ἀπόστολός φησι, *Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον*· ᾧ γὰρ μηδὲν πρόσεισιν ὅμοιόν ἐστι τῷ μὴ ὁρῶντι ὑπεροχικῶς σκότῳ. Πάλιν εἴρηται· *Ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσίς σου ἐξ ἐμοῦ, λίαν ἐκραταιώθη, οὐ δύνωμαι πρὸς αὐτήν.* Ὥσπερ οὖν ἡ ἀκατάληπτος καὶ ἀπερινόητος ἀκράτως τοῦ Θεοῦ γνῶσις ἀγνωσίᾳ παρεικάζεται τῇ ὑπερούσῃ πᾶσαν ἐν κτιστοῖς γνῶσιν· ἡ γὰρ περὶ Θεὸν ἀγνωσία τῶν περὶ τὰ θεῖα σοφῶν οὐκ ἔστιν ἀμαθία, ἀλλὰ γνῶσις, σιγῇ γινώσκουσα, ὅτι ἐστὶν ἄγνωστος ὁ Θεός· οὕτως οὖν καὶ κένωσιν καλοῦσι τοῦ Θεοῦ Λόγου τὴν ἐνανθρώπησιν, καίτοι πλήρη τυγχάνουσαν, μᾶλλον δὲ ὑπερπλήρη σοφίας καὶ δυνάμεως καὶ σωτηρίας· ἀλλὰ καὶ ἀσθένειαν Θεοῦ τὸ διὰ σταυροῦ τρόπαιον ὀνομάζουσιν, οἷον ἐπειδὴ θανάτῳ αἱ πονηραὶ καὶ ἀόρατοι δυνάμεις τοῦ διαβόλου κατελύθησαν, καὶ ἀντὶ θανάτου ἀνάστασις νεκρῶν καὶ βασιλεία οὐρανῶν ἀντεισήχθη· τοῦτον οὖν τὸν τρόπον καὶ μωρία Θεοῦ, ἡ πᾶσαν σοφίαν καὶ ἐπιστήμην ὑπεραίρουσα τῶν ἀνθρώπων, σύνεσις τοῦ Θεοῦ. Νοῆσαι δὲ ἄν τις τὸ λεγόμενον, ἐννοῶν τοὺς ἀπὸ τῶν αἱρέσεων, μεθ' ὧν καὶ τοὺς Ἕλληνας, οἳ συλλογισμοῖς αἰσθητοῖς ἀποδεικνύναι φαντάζονται Θεοῦ σάρκωσιν ἀδύνατον εἶναι μέχρι θανάτου οἰκονομηθεῖσαν. Πρὸς οὓς ἐννοῶν ὁ θειότατος Παῦλος ἰλιγγιάσας ἀνέκραγεν· *Ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας Θεοῦ, ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ.* Τὸ οὖν ὑπεραῖρον πάσης κτιστῆς σοφίας μέθοδον ἴσον ἂν εἴη τοῖς οὐ θεοδιδάκτοις μωρίας λόγοις; Λόγοις γὰρ οὐκ ἂν ἐξομαλισθείη ἢ δι' αἰσθητῶν ἀποδείξεων τὸ μυστήριον, πίστεως οὐ προηγουμένης.

Ἀντιπεπονθότως ἐπὶ Θεοῦ. Ἀντιπεπονθότως, τουτέστιν ἀντιπεριτροπὴν τοῦ λόγου πάσχοντος· διὰ γὰρ τῶν τὰς στερήσεις δηλουσῶν ἀποφάσεων, ἡ περὶ Θεοῦ ὑπεροχὴ δηλοῦται, ὅπερ ἐν ἑτέρῳ δύναμιν ὑπεροχικῆς ἀποφάσεως εἴρηκε.

Τὸ φαινόμενον ἐν αὐτῇ παράλογον. Καὶ γὰρ τὸ κατὰ τὸν σταυρὸν πάθος, καὶ τὸ λέγειν Θεὸν παθόντα σαρκὶ, καὶ παράλογον δοκεῖ, καὶ ἄτοπον, ὅπερ τὴν ὄντως ἐδήλου ἀλήθειαν. [Σημείωσαι πῶς νοεῖ ὁ Πατὴρ τὸ τοῦ Ἀποστόλου ῥητόν· ὁ γὰρ Χρυσόστομος καὶ οἱ λοιποὶ τῶν Πατέρων περὶ τοῦ σταυροῦ τοῦτο ἐξέλαβον.]

Ἐνειλούμενοι. Ἐν ἄλλοις *ἐνιλλόμενοι*, τουτέστιν ἐπιστρεφόμενοι [48], ἐγκαλινδούμενοι. Δείκνυσι δὲ διὰ τούτων, ὅτι οὐ δεῖ τὰ θεῖα τοῖς ἀνθρωπίνοις παραβάλλειν.

A sensu de Deo enuntiare, ita intelligamus; nempe quod illi volentes divinum lumen quantum licet repræsentare, quia inaccessum et invisibile, cui nihil intendere potest, neque materiæ expers, nec sensile, caliginem nominarunt, ut illud Scripturæ: *Posuit tenebras latibulum suum* [r*], quod divinus Apostolus dicit: *Lucem inhabitat inaccessibilem* [s]; illud enim ad quod nihil accedit, simile est, ut excellentiam designando loquar, caligini non videnti. Iterum dicitur: *Mirabilis facta est scientia tua ex me, valde confortata est, nec potui ad eam:* sic igitur incomprehensibilis et minime intelligibilis, sine mistione Dei cognitio, ignorantiæ omnem creaturarum cognitionem superanti assimilatur; ignorantia enim in divinis eorum qui divina sa-
B piunt, non est inscitia, sed scientia, quæ silentio cognoscit Deum minime cognosci posse. Itaque Dei Verbi naturæ humanæ assumptionem inanitionem vocant, etsi plena sit imo plenissima sapientia, virtute, ac salute; quin etiam Dei infirmitatem crucis tropæum vocant, quoniam malæ et invisibiles diaboli potestates morte dissolutæ sunt, et pro morte mortuorum resurrectio ac regnum cœlorum introductum est: hoc igitur modo stultitia Dei, quæ omnem sapientiam et scientiam hominum superat, Dei intelligentia: poterit autem quis intelligere quod dicitur, si cogitet hæreticos, et cum illis gentiles, qui sensibili argumento putant demonstrare, impossibile esse Dei incarnationem usque ad mortem dispensatam fuisse. Adversus quos divinus Paulus
C veluti cogitando capitis vertiginem passus clamat, *O altitudo divitiarum et sapientiæ Dei, quam investigabilia judicia ejus* [s*]; quod ergo omnis sapientiæ creatæ vim superat, quomodo æquale erit stultitiæ verbis minime a Deo edoctis? Neque enim mysterium verbis aut demonstratione sensibili explicari queat, nisi fides præcedat.

Contrario sensu, Gr. ἀντιπεπονθότως, *in Deo*. Ἀντιπεπονθότως, id est sermone significationem contrariam habente; negationibus enim privationes declarantibus, excellentia declaratur, quod alio in loco virtutem negationis excessum significantis dixit.

Id quod in ea rationi contrarium videtur. Nam pati in cruce, et asserere Deum in carne passum,
D rationi contrarium atque absurdum videtur, **186**
quod re ipsa ipsam declarabat veritatem. [Nota, quomodo hic Pater dictum illud Apostoli intelligat: nam Chrysostomus, ac reliqui Patres istud de cruce acceperunt.]

Inhærentes, Gr. ἐνειλούμενοι. Alia exemplaria habent ἐνιλλόμενοι, id est conversi, involuti. His autem ostendit divina non esse cum humanis comparanda.

[r*] Psal xvii, 12. [s] I Tim. vi, 16. [s*] Rom. xi, 33.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[48] ἐνστρεφόμενοι.

Vim quidem habere. Diximus quoque superius, mentem intelligere volentem seipsam subire, dum ad intellectiones descendit; intellectiones enim inferiores sunt intelligente, ut quæ intelligantur et comprehendantur, atque merito unitionis ipsius mentis separatio ac divisio; intellectus enim est simplex et partium expers; intellectiones vero sunt in maxima copia et separari queunt, ac veluti formæ ac species intellectus; ideo τὰ νοερά, id est ea quæ intelligunt, inferiora sunt τῶν νοητῶν, id est iis quæ intelliguntur. Porro mentis unitionem, sicut deinceps clarius dicit, vocat, per quam ad se superiora elevatur, seu divinæ contemplationi incumbit, se a sensilibus et intelligibilibus, imo et a propria motione, avocando, sicque radium divinæ cognitionis suscipiendo.

Hanc ergo rationis expertem. Maxime hic declarat, quomodo stultitia Dei sit sapientissima in Deo incomprehensibilitatis magnitudo : ait enim, nos sensili circumseptos corpore, Dei immaterialitatem verbi gratia et superessentialitatem examinantes errare, dum illa ex sensilibus ponderamus, veluti qui prædicationem de sola adoranda Trinitate percurrentes, ac illum de Deo sermonem, qui asserit eam in tribus subsistentiis indivisam et indistinctam, audientes, statim obstupescunt, naturæ corporum inhærentes, quæ loco et intervallo indigent, dicentes : Quomodo fieri potest, ut tres subsistentiæ in seipsis sint et indistinctæ sint? nesciunt enim stultescere in sensilibus, ut in divinis instituantur; suntque alia infinita similia, ad quos Dominus sermonem istum extendit : *Si terrena dixi vobis et non creditis, quomodo, si dixero vobis cœlestia, credetis* [t]? et divinus Paulus ait : *Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus* [u]; sunt enim illi stultitia. Sic igitur spiritualia quæ persequenda, sunt stultitia Dei apud homines; stultam enim sapientiam dixit, quod nulla sapientia ad eam pertingere possit : sic igitur rationis **187** ac mentis expertem vocavit, quod ratione aut mente quæ ipsam exponat seu comprehendat, careat.

§ II. *Ex ea intellectiles.* Nota etiam in aliis intelligibiles et intelligentes esse facultates, et merito sunt in se intelligibiles ac intelligentes, sicut ordines superiores, intelligibiles quidem quatenus ab inferioribus intelliguntur; intelligentes autem quatenus et supremi sunt, et Deum, qui est super omnia, intelligere quantum licet contendunt, superne quidem intellectione nutriti, eos autem qui demisse intelligunt nutrientes. Nostræ enim animæ sunt tantum intelligentes; nam scienter quantum possunt superiora intelligentes, non habent aliquod post se intelligens, ut etiam intelligantur; anima enim rationis ac mentis expers, post nos est; at intellectiones divi-

Τὴν μὲν ἔχειν δύναμιν. Καὶ ἀνωτέρω εἴπομεν, ὅτι, ὁ νοῦς νοεῖν βουλόμενος, κάτεισιν ἑαυτοῦ εἰς τὰς νοήσεις καταβαίνων· αἱ γὰρ νοήσεις κατώτεραί εἰσι τοῦ νοοῦντος, ὡς νοούμεναι καὶ καταλαμβανόμεναι, καὶ σκεδασμὸς εἰκότως καὶ μερισμὸς τῆς ἑνότητος τοῦ νοῦ αὐτοῦ· ὁ μὲν γὰρ νοῦς ἁπλοῦς καὶ ἀμερής· αἱ δὲ νοήσεις παμπληθεῖς καὶ σκεδασταί, καὶ οἷον εἴδη τοῦ νοῦ· διὰ τοῦτο τὰ νοερά, τουτέστι τὰ νοοῦντα, ἐλάττονά εἰσι τῶν νοητῶν, ἀντὶ τοῦ, τῶν νοουμένων. Ἕνωσιν δέ φησι τοῦ νοῦ, καθὼς ἐν τοῖς ἑξῆς σαφέστερον λέγει, δι' ἧς πρὸς τὰ ἐπέκεινα ἑαυτοῦ ἀνατείνεται, ἤγουν τῇ περὶ Θεοῦ προσβάλλει θεωρίᾳ, τῷ πάντων ἐκστῆναι τῶν αἰσθητῶν καὶ τῶν νοητῶν, ἔτι δὲ καὶ τῆς οἰκείας κινήσεως, εἶθ' οὕτω τῆς θείας γνώσεως δέξασθαι τὴν ἀκτῖνα.

Ταύτην οὖν τὴν ἄλογον. Ἐνταῦθα μάλιστα τρανοῖ, πῶς μωρία τοῦ Θεοῦ, τὸ ὑπέρσοφον τῆς περὶ Θεοῦ ἀκαταληψίας μέγεθος· φησὶ γὰρ ὅτι τῷ αἰσθητῷ περικεκλεισμένοι, τὸ περὶ ἀϋλίας καὶ ὑπερουσιότητος φέρε εἰπεῖν τοῦ Θεοῦ κατεξετάζοντες δόγμα, πλανώμεθα, ἐκ τῶν αἰσθητῶν ἐκεῖνα σταθμώμενοι· οἷον τὸ περὶ Τριάδος τῆς μόνης προσκυνητῆς διεξιόντες κήρυγμα, καὶ τρισυπόστατον ἀμέριστον καὶ ἀδιαίρετον ἀκούοντές τινες θεολογίαν, εὐθὺς ἰλιγγιῶσιν, εἰς τὰ σώματα προσέχοντες, καὶ τόπου δεόμενα, καὶ διαστημάτων, λέγοντες, Πῶς οἷόν τε τρεῖς ὑποστάσεις ὑφ' ἑαυτῶν εἶναι, καὶ ἀδιαιρέτους εἶναι; καὶ γὰρ ἀγνοοῦσι μωραίνειν ἐν τοῖς αἰσθητοῖς, ἵνα τὰ θεῖα σοφισθῶσι, καὶ τοιαῦτα ἕτερα μυρία, πρὸς οὓς ὁ Κύριος ἀποτείνεται· *Εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν καὶ οὐ πιστεύετε, πῶς, ἐὰν εἴπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια, πιστεύσετε;* καὶ ὁ θεῖος Παῦλος λέγει, ὅτι *ὁ ψυχικὸς ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος*· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστιν. Ὥστε οὖν ἡ παρὰ ἀνθρώποις μωρία τοῦ Θεοῦ τὰ πνευματικά εἰσιν, ἅτινα μεταδιωκτέον· μωρὰν γὰρ σοφίαν εἶπε, τῷ μηδεμίαν αὐτῇ δύνασθαι προσβάλλειν σοφίαν· ὥσπερ οὖν καὶ ἄλογον καὶ ἄνουν, ὡς μὴ ἔχουσαν λόγον ἢ νοῦν ἑρμηνευτικόν, ἤγουν καταληπτικὸν αὐτῆς.

§ II. *Ἐξ αὐτῆς αἱ νοηταί.* Σημείωσαι, ὡς καὶ ἐν ἄλλοις [43] νοηταί εἰσι καὶ νοεραὶ δυνάμεις· καὶ εἰκότως ἐν αὐτοῖς εἰσιν αἱ αὐτοὶ καὶ νοητοὶ καὶ νοεροί, ὥσπερ αἱ ἄνω [44] τάξεις· νοηταὶ μὲν καθ' ὃ ἐκ τῶν ὑποβεβηκότων νοοῦνται· νοεραὶ δέ, καθ' ὃ καὶ ἀνώταταί εἰσι, καὶ τὸν ὑπὲρ πάντα Θεὸν νοεῖν, ὅσον ἐφικτόν, ἀνατείνονται, ἄνωθεν μὲν τρεφόμεναι τῇ νοήσει, τρέφουσαι δὲ τοὺς ὑφειμένως νοοῦντας. Αἱ γὰρ ἡμέτεραι ψυχαὶ νοεραὶ μόνον· νοοῦσαι γὰρ ἐπιστητῶς, ὅσον οἷόν τε, τὰ ὑπερβεβηκότα, οὐκέτι ἔχουσι νοερόν τι μετὰ ταύτας, ἵνα καὶ νοηθῶσιν· ἡ ἄλογος γὰρ καὶ ἄνους ψυχὴ μεθ' ἡμᾶς· αἱ δὲ νοήσεις τῶν θείων νοῶν, οὐχ ἐν διανοήσεσι ταῖς καθ' ἡμᾶς, εἰς

[t] Joan. III, 12. [u] I Cor. II, 14

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[43] ὅτι καὶ ἐν ἀγγέλοις. [44] ἀνωτάτω.

ἃς διανοήσεις κάτεισιν ἡμῶν ὁ νοῦς ἐκ τῶν μεριστῶν, τουτέστι τῶν αἰσθητῶν καὶ διεξοδικῶν λόγων, ἀντὶ τοῦ τῶν εἰδῶν καὶ τοῦ πλήθους, ὅπερ ἐστὶ τῶν ὑλικῶν συλλέγουσαι τὰς νοήσεις ἀΰλως, πάντα ἐν τῷ ἁπλῷ θεωροῦσαι.

Νοηταί. Τὸ *νοηταὶ* νόησον ὡς πρὸς ἡμᾶς· τὸ δὲ *νοεραὶ* ὡς πρὸς τὸν Θεόν.

Ἢ ἀπὸ μεριστῶν. Ἡμεῖς ἐν μεριστοῖς τοῖς αἰσθητηρίοις· ἄλλο γὰρ ἀκοὴ, καὶ ἕτερον ὄψις, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως· καὶ ἀπὸ μεριστῶν τῶν κατὰ ταῦτα αἰσθητῶν τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν ἀναλαμβάνομεν, ἢ ἐν μεριστοῖς μὲν τοῖς κατὰ μέρος νοήμασι, ἀπὸ μεριστῶν δὲ τῶν μαθήσεων, ἤτοι τῶν νοουμένων· ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ διὰ λόγων τῶν διεξοδικῶν, τουτέστι σαφῆ καὶ διηπλωμένην τὴν ἐξήγησιν ποιουμένων. Αἱ δὲ νοεραὶ φύσεις, ἀκοινωνήτως εἰς τὰ τοιαῦτα [45] πάντα ἔχουσαι, ἑνιαίᾳ καὶ ἁπλῇ νοήσει τῆς ἀληθείας τὴν γνῶσιν ἐλλάμπονται [46].

Καὶ ἔστιν αὐταῖς. Τοῖς ἀγγέλοις [47] νοερὰν εἶναί φησι δύναμιν καὶ ἐνέργειαν ἐκ τῆς ὑπερφυοῦς σοφίας τοῦ Θεοῦ γενομένην· ἐξ αὐτοῦ γὰρ οἱ θεῖοι ἄγγελοι κατὰ μετοχὴν τὴν δύναμιν τῆς νοερᾶς ἐνεργείας ἔχουσι, καθ' ἣν νοοῦσιν ἑαυτοὺς καὶ τὰ ὄντα, καὶ τὰς ἰδέας ἐποπτικῶς νοοῦντες, ἃς νοήσεις ὠνόμασε τοῦ Θεοῦ εἶναι. Ἐπείσακτον οὖν ἔχουσιν ἐξ αἰτίου τοῦ Θεοῦ τὴν νοερὰν ταύτην ἐνέργειαν, καὶ νοοῦσι τὰ ὄντα λίαν ὑπεραναβεβηκότως τῶν ψυχῶν, εἴγε αἱ μὲν ψυχαὶ ἐκ τῶν ὄντων αὐτῶν νοοῦσι τὰ ὄντα, καὶ τοῖς εἴδεσιν ἐπιβάλλουσιν, ὅπερ διεξοδικώτερόν ἐστι νοεῖν, καὶ κύκλῳ περιεῖναι τὰ πάντα [48]. Οἵ γε μὴν ἄγγελοι κατὰ τὴν ἐνοῦσαν αὐτοῖς θεοειδείαν, ἑνιαίως τὰ πλήθη τῆς κτίσεως νοοῦσι, καὶ οὐ μερίζονται εἰς τὸν σκεδασμὸν τῆς ποικιλίας τῶν ὄντων, ἤτοι εἰς τὰ αἰσθητὰ, ὡς [αἱ] λογικαὶ ψυχαί· ἐκείνου δὲ ποσῶς ἀξιοῦνται αἱ ψυχαὶ, εἰς μίμησιν ἀγγέλων, ὅτε, τὴν νόησιν τῶν πολλῶν εἰς ἓν συνελίττουσαι, ἔχουσιν ὁμοῦ πάντα ἐν αὐταῖς ἀσυγχύτως διακεκριμένα· καὶ ἔξωθεν μέντοι αἱ ψυχαὶ ἐπείσακτον ἔχουσι τὸ νοεῖν, τῶν ἀγγέλων ἐξ ἑαυτῶν καὶ ἐν ἑαυτοῖς νοούντων, ἅτε καὶ θεοειδῶν ὄντων. Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν νοητῶν· περὶ δὲ Θεοῦ ὅπως νοεῖ, ἔχεις καὶ ὧδε καὶ ἄνω ἐν πέμπτῳ κεφαλαίῳ ἐγγὺς τοῦ τέλους· ὃ δὲ εἴπομεν περὶ ψυχῶν, ὅτι ἀγγελοειδῶς εἰς ἓν τὰ πολλὰ συνελίξασαι νοοῦσι, μάλιστα ἐν τῇ ἀναστάσει τελείως ἕξουσιν, ὅτε αὖθις ἐν τοῖς ἑαυτῶν σώμασι γενόμεναι, τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν τελείαν ἀπολήψονται. Ταῦτα δὲ ἡ τῶν δικαίων ἀνάστασις τελείως ἕξει, κατὰ τὸ εἰρημένον· *Καὶ οὕτως πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα*· καὶ πάλιν· *Νῦν ὡς ἐν κατόπτρῳ καὶ αἰνίγματι βλέπομεν, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον*, τὴν τῶν ὄντων γνῶσιν δηλονότι παιδευθησόμεθα.

A narum mentium non sunt in cogitationibus nostris, in quas cogitationes mens nostra ex divisibilibus descendit, id est ex sensilibus et fusis rationibus, pro speciebus ac multitudine, quod est, intellectiones materialium colligentes, omnia sine materia in simplici contemplantes.

Intellectiles, Gr. νοηταί. Intellige illud νοηταί, intelligibiles, quantum ad nos; ipsum autem *νοεραί*, intelligentes, quantum ad Deum.

Aut a dividuis. Nos divisibilibus sensuum instrumentis utimur; aliud enim auditus, et aliud visus, et sic de aliis: et his a divisibilibus sensilibus rerum cognitionem recipimus, aut in divisibilibus quidem ex parte cogitationibus; sed a divisibilibus disciplinis seu intellectus objectis; B aliquando autem per fusas ac amplas rationes, id est claram et explicatam enarrationem facientes. Intelligentes vero naturæ, nullam in his omnibus communicationem habentes, una et simplici intellectione veritatis cognitione illustrantur.

Estque illis. Dicit esse in angelis facultatem et efficaciam intelligentem a supernaturali Dei sapientia ortam; ex ipso enim divini angeli participatione facultatem intelligentis efficaciæ habent, qua seipsos ac res intelligunt, atque ideas intuitive intelligunt, quas Dei cognitiones nominavit. Introductam igitur habent ab auctore Deo intelligentem hanc efficaciam, atque valde transcendenter supra animas; si quidem animæ ex ipsis rebus seu objectis **188** res intelligant, et speciebus intendant, C quod est ratiocinatione pluribus intelligere, ac in orbem omnia circuire. Angeli vero innata sibi Dei similitudine, unice seu per modum unius creaturas multas intelligunt, neque dividuntur in distinctionem varietatis rerum seu sensilia, sicut rationales animæ: porro animæ illa re aliquantulum dignæ fiunt, angelos imitando, quando, multorum in se objectorum intellectionem in unum convolventes, omnia simul sine confusione distincta habent; verumtamen animæ inductam ab extrinseco intellectionem habent, sed angeli ex seipsis et in seipsis intelligunt utpote deiformes. Et hæc quidem sufficiant de intelligibilibus. De Deo autem quomodo intelligat, hic quoque habes, et superius circa finem D capitis quinti; quod autem diximus de animabus, eas in modum angelorum multa in unum convolventes intelligere, maxime in resurrectione perfecte obtinebunt, quando, rursus in suis corporibus exsistentes, perfectam rerum cognitionem accipient. Resurrectio autem justorum hæc perfecte habebit juxta Scripturam: *Et ita cum Domino semper erimus* [y]; ac iterum: *Nunc ut in speculo et ænigmate videmus, tunc autem facie ad faciem* [x]; videlicet rerum cognitionem docebimur.

[y] I Thess. IV, 16. [x] I Cor. XIII, 12.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[45] πρὸς πάντα τὰ τοιαῦτα. [46] ἐπιλαμβάνονται. [47] οὐ γὰρ πάντα τὰ τοῦ Θεοῦ ἐγκαταλείψει τῆς κτιστῆς ὑπάρχει φύσεως, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ ταύτην τὴν ἀγγελικὴν ὑπάρχει γνῶσίν τε καὶ νόησιν. Τοῖς ἀγγέλοις. [48] ὄντα.

Diffuse autem et per circuitum. Dictum est quid διεξοδικῶς intelligatur. Διεξοδικῶς igitur et κύκλῳ seu fuse ac in orbem, id est anima humana non conferta et conjuncta mentis intentione divinam comprehendit cognitionem; sed veram rerum intellectionem singillatim et per partes accipiens, in quo etiam ab angelica deficit Dei visione, circa unam causam eorum quæ varie considerantur cogitationem colligit, et intellectionibus angelorum æqualibus digna habetur.

Assequi quod appetit. Dæmonum mens ex privatione rationis quidem appetit cum Deo æqualitatem, nescit quomodo illud assequi possit, non quod natura ignorans sit, sed voluntarie quod contra naturam eligens. Nota autem dæmones quatenus mentem habent, hanc ex bono comparasse; a ratione autem aversos neque id quod erant permanere volentes, prolapsionem a sapientia sustinuisse.

189 *Per excessum.* De eo quod quæ per privationem de Deo dicuntur, et contraria, per excellentiam intelligantur.

Et omnia alia in se. Nullus ex his in absurdas abducatur cogitationes, ut dicat etiam Deum per modum causæ mala in se ante habere, seu ex hoc colligi ipsum esse eorum auctorem; non enim Pater de his sermonem instituit; jam enim ostendit malum neque esse, neque in rebus esse, sed circa ea quæ exsistunt, nempe angelos et cæteras creaturas, sicut etiam antea dixit, quorum cognitionem non habet addiscendo qualia sint; hoc enim declaravit, cum dixit : *Non ea quæ sunt ex iis quæ sunt discens*, et illud, non quod per speciem singula consideret, sed ut creator propriorum operum scientiam ante habet, sciens quomodo ipsa, et quibus de causis ad generationem producet, quorum perversio et defectio, seu finis, privatio et imbecillitas malum inducit, dum rei naturalis privatione facit id quod contra naturam est : idcirco enim exemplum luminis adduxit; nam hujus privatione caligo subsistere videtur et naturæ luminis absentiam pro causa habet, sicut etiam habitus magis quam privationes principia sunt, et ut quis dixerit, causæ. Itaque Pater hoc loco sermonem facit de rebus a Deo conditis, et singularum natura, quas antea in Deo et per præcognitionem et prædefinitionem exstitisse ait.

Et essentiam præhabet. Quod cognitio essentiam anticipatam et ante comprehensam habeat.

Sicut et lux. Confirmatio ab exemplo; sicut enim si aliquis supponat lucem hanc visibilem, mente et ratione præditam esse, postea illum interrogemus, num lumen tenebras cognoscat, dixeritque cognoscere, etiam priusquam tenebræ essent; cognoscere autem non experientia aliqua; [quomodo enim lumen tenebras sciret? si enim sit lumen,

A *Διεξοδικῶς δὲ καὶ κύκλῳ.* Εἴρηται τί τὸ διεξοδικῶς νοεῖται. Διεξοδικῶς τοίνυν καὶ κύκλῳ, τουτέστιν οὐχ ἀθρόᾳ τοῦ νοῦ ἐπιβολῇ ἡ ἀνθρωπίνη ψυχὴ τὴν θείαν καταχαλύπτεται [49] γνῶσιν, ἀλλὰ τὴν ἀληθῆ τῶν ὄντων κατανόησιν ἐκ τοῦ κατὰ μέρος δεχομένη, καθ' ὃ καὶ τῆς ἀγγελικῆς ἀπολείπεται θεοπτίας, περὶ τὸ ἓν αἴτιον τὴν τῶν ποικίλως θεωρουμένων συνάγει ἔννοιαν, καὶ τῶν ἰσαγγέλων ἀξιοῦται νοήσεων.

Τυχεῖν οὗ ἐφίεται. Ἐφίεται μὲν ἐξ ἀλογίας τὸ ἰσόθεον ὁ δαιμόνιος [50] νοῦς· οὐκ οἶδε δ' ὅπως τούτου τυχεῖν ἔνεστιν, οὐ φύσει παθὼν τὴν ἄγνοιαν, ἀλλ' ἑκουσίως τὸ παρὰ φύσιν αἱρούμενος. Σημείωσαι δὲ ὅτι οἱ δαίμονες καθ' ὃ νοῦν ἔχουσιν, ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ
B τοῦτον κέκτηνται· ἀλογίσαντες δὲ καὶ μὴ βουληθέντες μεῖναι ὅπερ [51] ἦσαν, ἔκπτωσιν σοφίας ὑπέμειναν.

Καθ' ὑπεροχήν. Περὶ τοῦ, ὅτι τὰ κατὰ στέρησιν λεγόμενα ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ ἐναντία, ὑπεροχικῶς νοοῦνται.

Καὶ πάντα τἄλλα ἔνδοθεν. Μηδεὶς ἐκ τούτων πρὸς ἀτόπους ἀπαγέσθω ἐννοίας, ὥστε λέγειν καὶ τῶν κακῶν ἐν ἑαυτῷ κατ' αἰτίαν προέχειν τὸν Θεόν, ἤγουν αἴτιον αὐτῶν ἐκ τούτου εἶναι συνάγεσθαι· οὐ γὰρ περὶ τούτων ἐστὶν ὁ λόγος τῷ Πατρί· ἤδη γὰρ ἔδειξε μήτε ὄν, μήτε ἐν τοῖς οὖσι τὸ κακὸν, ἀλλὰ περὶ τῶν ἐν οὐσίᾳ ὄντων, οἷον ἀγγέλων καὶ τῶν λοιπῶν κτισμάτων, καθὼς καὶ προεῖπεν, ὧν τὴν γνῶ-
C σιν οὐκ ἐκ τοῦ μανθάνειν αὐτὰ, ὁποῖά τινά εἰσιν, ἔχει· τοῦτο γὰρ ἐδήλωσεν εἰπών· *Οὐκ ἐκ τῶν ὄντων τὰ ὄντα μανθάνων*, καὶ τὸ, οὐ κατ' ἰδέαν ἑκάστοις ἐπιβάλλων, ἀλλ' ὡς ποιητὴς τούτων τὴν εἴδησιν τῶν οἰκείων ἔργων προέχει, εἰδὼς ὅπως αὐτὰ, καὶ ἐφ' οἷς παράξει πρὸς γένεσιν, ὧν ἡ παρατροπὴ καὶ ἔλλειψις, ἤγουν ἡ ἀποτυχία καὶ ἀδυναμία τὸ κακὸν εἰσάγει, τῇ στερήσει τοῦ κατὰ φύσιν τὸ παρὰ φύσιν ποιοῦσα· πρὸς τοῦτο γὰρ τὸ τοῦ φωτὸς παρήγαγεν ὑπόδειγμα [52]· τῇ γὰρ τούτου στερήσει τὸ σκότος παρυφίσταται, καὶ αἰτίαν ἔχει τὴν ἀπουσίαν τῆς τοῦ φωτὸς φύσεως, ὥσπερ καὶ τῶν στερήσεων αἱ ἕξεις ἀρχηγικώτεραι τυγχάνουσι, καὶ ὡς ἄν τις εἴποι, αἰτίαι. Ἐνταῦθα οὖν ὁ Πατὴρ περὶ τῶν ὑπὸ Θεοῦ εἰς γένεσιν ἀχθέντων, καὶ τῆς ἑκάστου τούτων φύσεως
D τὸν λόγον ποιεῖται, ἃ καὶ προϋφεστάναι ἐν τῷ Θεῷ κατὰ πρόγνωσιν καὶ τὸ προωρίσθαι εἴρηκε.

Καὶ οὐσίαν προέχει. Ὅτι ἡ γνῶσις τὴν οὐσίαν προέχει καὶ προσυνείληφεν.

Ὥσπερ καὶ τὸ φῶς. Ἄπτωτον τὸ τῆς παραβολῆς· ὥσπερ γὰρ εἴ τις ὑπόθοιτο τὸ φῶς τοῦτο τὸ ὁρατὸν ἔννουν εἶναι καὶ λογικόν· εἶτα πυθοίμεθα [53] αὐτοῦ, εἰ γινώσκει τὸ σκότος, τὸ δὲ εἴποι γινώσκειν, καὶ πρὶν γένηται ἂν τὸ σκότος· γινώσκειν δὲ οὐ κατά τινα πεῖραν, (πῶς γὰρ ἴδοι σκότος τὸ φῶς; εἰ γὰρ φῶς, οὐκ ἔσται σκότος·) ἀλλὰ γινώσκειν εἴποι τὸ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[49] καταλάμπεται. [50] ἐφίεται μὲν ἐξ ἀλογίας γενέσθαι ἰσόθεος ὁ δαιμ. [51] ἀλογίσαντες δὲ ἑαυτοὺς καὶ μὴ μείναντες ὅπερ. [52] παράδειγμα. [53] πυθώμεθα.

φῶς καθ' ὃ φῶς ἐστι· διὸ καὶ οἶδεν, ὅτι, ἐὰν συστείλῃ τὸ οἰκεῖον φῶς, οὐδεὶς ὄψεται· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς κατ' αἰτίαν ἐν ἑαυτῷ τὴν πάντων εἴδησιν ἔχει, οὐ τῇ πείρᾳ ταύτην ἐπικτησάμενος, ἐπεὶ οὕτως εὑρίσκεται μεταγενέστερος ὁ Θεὸς τῆς γνώσεως, ἢ κατά τινα χρόνον μὴ γινώσκων. Σημείωσαι δὲ τὸ σκότος εἶναι τὸ αἰτιατὸν, ἐξ ἐλλείψεως τοῦ φωτὸς παρυφιστάμενον [84]· ὅπερ ἐστὶ κατὰ Μανιχαίων.

Τοῦ σκοτους. Ὅτι τὸ σκότος οὐχ ἑτέρωθεν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ φωτὸς γνωρίζεται.

Καὶ οὐκ ἐκ τῶν ὄντων. Ὅρα πῶς φησι τὸν Θεὸν εἰδέναι τὰ ὄντα, οὐχ ἐκ τῆς πάντων γνώσεως, ἀλλ' ἐκ τῆς ἰδίας, ὥσπερ τὸ φῶς οἶδε τὰ τοῦ σκότους, οὐδὲν τοῦ σκότους ἔχων ἐν ἑαυτῷ. Ταῦτα δὲ πολλαχῶς ἐν τῷ πέμπτῳ κεφαλαίῳ εἴρηται· πῶς ὁ Θεὸς ἑαυτὸν γινώσκων, ἤτοι νοῶν, νοεῖ καὶ γινώσκει τὰ ὄντα παραδειγματικῶς.

Οὐκ ἄρα ὁ Θεός. Ἐν οὐδεμιᾷ γὰρ διπλόῃ τὸ θεῖον, πάντῃ ἁπλοῦν ὂν, καὶ ὑπὲρ πᾶν ἁπλοῦν.

Καὶ γὰρ καὶ τοὺς ἀγγέλους. [85] Τὸ τοὺς ἀγγέλους εἰδέναι τὰ ἐπὶ γῆς οὐ δι' αἰσθήσεως προσβάλλοντας τοῖς αἰσθητοῖς, ὡς ἡμεῖς, ἀλλὰ διὰ δυνάμεως ἐπαναβεβηκυίας ἐπιβάλλω νοεῖσθαι [86], ἐκ διαφόρων λογίων, οἷον ὡς ἐν τῷ Τωβίᾳ, ὅπου εἴρηται, ὅτι ὁ θεῖος Ῥαφαὴλ ὁ ἄγγελος εἶπε τῷ υἱῷ τοῦ Τωβίου λαβεῖν τὴν χολὴν τοῦ ἀνελθόντος ἰχθύος, ὡς ἀφαιροῦσαν λευκώματα ὀφθαλμῶν γινόμενα ἀπὸ ἀφοδευμάτων στρουθίων· οὐ γὰρ ἄν τις ὑπονοήσειεν, ὅτι παθὼν ἔμαθε τὴν ἰατρείαν· ἀλλὰ καὶ ὁ ἐν τοῖς Κριταῖς ἄγγελος ἐπὶ τοῦ Γεδεὼν εἰς τὴν θυσίαν ἐκβαλὼν ἐκ τῆς πέτρας πῦρ, οὐκ αἰσθήσει οἶδεν, ὅτι τὸ πῦρ καυστικὸν, ὡς ἡμεῖς, ἀλλ' ἀνωτέρῳ προσφόρῳ [87]· οὕτω καὶ τὰ λοιπά. Εἰ δέ τις εἴποι, Καὶ πῶς τοῦ αἰωνίου πυρὸς αἰσθήσεται ὁ διάβολος, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ; ἐν τῷ προσφόρῳ τόπῳ λεχθήσεται. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ Δανιὴλ, ἐν τῷ κεφαλαίῳ τοῦ Βαλθάσαρ, οἶδεν ὁ γράφων γράμματα μὴ μαθών. Σημείωσαι δὲ ὅτι οὐ κατ' αἴσθησιν τοῖς ἀγγέλοις ἡ γνῶσις τῶν αἰσθητῶν· οὐδὲ γὰρ τοῖς καθ' ἡμᾶς αἰσθητηρίοις κέχρηνται, ἀλλὰ νοῦ δυνάμει καὶ φύσει.

§ III. *Ἐπὶ δὲ τούτοις ζητῆσαι χρή.* Συζητεῖ πῶς Θεὸν γινώσκομεν· καί φησιν ὀρθῶς, ὅτι Θεοῦ μὲν φύσις, ὅ τί ποτέ ἐστιν, οὔτε τινὶ πώποτε τῶν ἐν δημιουργίᾳ ἐγνώσθη, οὔτε ἐπιστητῶς, οὔτε ἐποπτικῶς· τούτοις γὰρ ἐπιβάλλομεν τοῖς ἀσωμάτοις· ἀλλὰ γινώσκεται ὁ Θεὸς ἐκ τῆς τῶν κτισμάτων διατάξεως· εἰ γὰρ, κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, ἡ τῶν δημιουργημάτων καλλονὴ, [τὸν] γενεσιουργὸν, τουτέστι τὸν τῶν ἐν γενέσει [88-89] ποιητὴν μηνύει, εἰκότως ἡ τῶν ὄντων διάταξις

A non erunt tenebræ;] sed dixerit lumen cognoscere quatenus lumen est, ideoque novit quod, si proprium lumen contraxerit, nullus videbit: ita Deus per causam omnium in se cognitionem habet, non quod experientia eam comparaverit: tum enim Deus cognitione posterior inveniretur, aut in aliquo tempore non cognoscens. Nota tenebras esse effectum qui ex defectu lucis subsistere videtur, quod est contra Manichæos.

190 *Tenebrarum.* Tenebras non aliunde quam ex luce cognosci.

Et non ex rebus. Vide quomodo dicat Deum cognoscere ea quæ sunt, non ex omnium cognitione, sed ex propria, sicut lux novit tenebras, cum tamen nihil tenebrarum in se habeat. Hæc sæpius B dicta fuere in quinto capite: quomodo Deus seipsum cognoscens seu intelligens, intelligat et cognoscat per exempla.

Non itaque Deus. Divinitas enim in nulla est duplicitate, cum sit omnino simplex et supra omnem simplicitatem.

Etenim quoque angelos. Angelos nosse terrena non sensu, non ut nos sensilibus inhærentes, sed conjicio per vim transcendentem intelligi, ex diversis oraculis, videlicet sicut in Tobia, ubi dicitur, divinus Raphael angelus dixit filio Tobiæ ut acciperet fel piscis quo auferret albuginem oculorum ex stercore passerum natam; nemo enim putaverit eum experientia medicinam didicisse; C quin etiam in libris Judicum, angelus coram Gedeone ignem in sacrificium ex petra ejiciens, non sciebat sensu, sicut nos, ignem comburere, sed sublimiori modo sibi convenienti; ita de cæteris. Si vero aliquis dixerit: Quomodo diabolus sentiet ignem æternum, et angeli ejus? in loco opportuno dicetur. Sed etiam in Daniele in capite de Balthasar, qui scribit, litteras novit quas non didicerat. Nota autem cognitionem sensilium non esse in angelis per sensum, neque enim nostris sensuum organis utuntur, sed virtute mentis et natura.

§ III. *Præterea quærendum est.* Inquirit quomodo Deum cognoscamus, et recte dicit, Dei quidem naturam, quid tandem sit, nulli unquam creaturæ D cognitam fuisse, neque ex scientia, neque ex intuitu; his enim incorporea aggredimur, sed Deum ex creaturarum dispositione cognosci; nam si, secundum Apostolum, pulchritudo creaturarum, generationis auctorem, id est eorum quæ producta sunt conditorem ostendit: merito sane dispositio

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[84] σημείωσαι ὡς αἰτία τοῦ σκότους ἐστὶ τὸ φῶς· ἐξ ἐλλείψεως γὰρ αὐτοῦ φαίνεται· καὶ ὅτι τὸ σκότος οὐχ ἑτέρωθεν. [85] ὅτι οἱ ἄγγελοι ἴσασι τὰ ἐπὶ γῆς, οὐ κατ' αἴσθησιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τοῦ θεοειδοῦς αὐτῶν νοῦ δύναμιν, ὅτι οὐ κατ' αἴσθησιν τοῖς ἀγγέλοις ἡ γνῶσις τῶν αἰσθητῶν· οὐ γὰρ τοῖς καθ' ἡμᾶς αἰσθητηρίοις κέχρηνται· ἀλλὰ δυνάμει νοῦ καὶ φύσει. *Quoniam angeli terrena cognoscunt non sensu, sed deiformis ipsorum mentis facultate; non enim ex sensatione aliqua oritur in angelis rerum sensilium cognitio: quandoquidem non ut nos sensuum organis utuntur, sed virtute mentis et natura.* [86] ἐπιβάλλοντας δηλοῦσθαι. [87] τρόπῳ. [88-89] τῆς γενέσεως.

rerum est cognitio **191** ejus qui illas disposuit; res enim, id est formæ, et singulæ creaturæ, nempe ordines angelici et sensibilia omnia, imagines sunt ac similitudines divinarum idearum, seu exemplaria eorum quæ in Deo, quæ exemplaria sunt intellectiones æternæ Dei, per quas et secundum quas omnia erant in ipso; non alia autem ab ipso, et producta fuerunt, sicut divinissimus Joannes ait in Apocalypsi quemdam nobilissimorum angelorum sibi dixisse, quod omnia erant et fuerunt, ideas intelligens, quia erant et imagines et idearum sive exemplarium similitudines, quæ omnia facta sunt. Nam quæ intelligunt eorum quæ intelliguntur, et inferiora sunt superiorum imagines. Horum igitur omnium ablatione (Deus enim a rebus exemptus est, cum nihil sit eorum quæ creavit, sed omnibus ineffabiliter excellens) per excellentiam cognoscitur Deus.

Ex ipsius natura. Nota necessariam facilitatem ad pietatis defensionem.

Et imagines quasdam. Hoc loco per divina exemplaria intelligendæ sunt prædeterminationes quarum res creatæ imagines sunt. Apostolus præfinitiones vocavit, ut in Epistola ad Ephesios [γ], dicens : *Secundum præfinitionem sæculorum.* Porro in omnibus, scilicet creaturis, cognoscitur, sicut artifex in iis quæ arte elaboravit. Prorsus vero quantum ad essentiam separatus est ab omnibus, et idcirco cum sit operibus ignotus, ignorantia cognoscitur, sicut etiam creaturarum intellectione et cognitione quæ scientiam parit. Hæc itaque resumens conjunxit quæ sequuntur ad idem. Quoniam in Deo ideæ animalium et omnium quæ in natura omnino sunt, non item veluti singulorum species et simulacra eorum quæ illic sunt; nam cuncta quæ hic sunt, sunt eorum quæ illic, simulacra; siquidem et ipsa anima nostra imago est ac simulacrum ideæ.

Et per cognitionem Deus. Quomodo Deus per contraria cognoscatur, et per affirmationes atque negationes, percurrendo declarat. Etsi enim etiam superius in capite primo dixerit, nihil esse quod Dei essentiam repræsentare queat, neque intellectionem, neque tactum, neque imaginationem, neque opinionem, nec denique omnia quæ ibi et hic dixerit, quæ etiam illic explicavimus; nunc dicit Deum etiam per illa quæ ibi negata sunt, cognosci, non quidem ejus essentiam, et e contrario eum nihil illorum habere **192** ut comprehendatur : itaque ut omnium auctor, ex iis quæ produxit cognoscitur; ut vero nihil est eorum quæ produxit, manet ab omnibus ignotus; quomodo autem ignoratione cognoscatur, hic dicit, et superius in capite secundo dictum est.

Et neque intelligitur. Nam per creata intelligimus, scientiam attingimus; habemus Deum esse.

[γ] Cap. III, v. 11.

A γνῶσίς ἐστι τοῦ διατάξαντος· τὰ γὰρ ὄντα, τουτέστι τὰ εἴδη, καὶ αἱ καθ' ἕκαστον κτίσεις, οἷον αἱ ἀγγελικαὶ τάξεις, καὶ τὰ αἰσθητὰ πάντα, εἰκόνες εἰσὶ καὶ ὁμοιώματα τῶν θείων ἰδεῶν, ἤτοι παραδείγματα τῶν ἐν τῷ Θεῷ, ἅτινα παραδείγματα, αἱ ἀΐδιοι νοήσεις εἰσὶ τοῦ Θεοῦ, δι' ἃς καὶ καθ' ἃς ἅπαντα ἦν ἐν αὐτῷ, οὐχ ἕτερα ὄντα αὐτοῦ, καὶ παραχθέντα γέγονεν, ὡς καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει ὁ θειότατος Ἰωάννης φησί τινα τῶν πρεσβυτάτων ἀγγέλων εἰπεῖν αὐτῷ, ὅτι τὰ πάντα ἦσαν καὶ γεγόνασι, τὰς ἰδέας λέγων, ὅτι ἦσαν· καὶ τὰς εἰκόνας καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν ἰδεῶν ἤτοι παραδειγμάτων, τὰ γεγονότα πάντα. Τῶν γὰρ νοητῶν τὰ νοερὰ εἰκόνες, καὶ τῶν ὑπερβεβηκότων τὰ ὑποβεβηκότα. Κατὰ ἀφαίρεσιν οὖν τούτων πάντων (ἀφῄρηται γὰρ τῶν ὄντων ὁ Θεὸς, οὐδὲν ὢν τῶν ὑπ' B αὐτοῦ κτισθέντων, ἀλλ' ἀφάτως ὑπερέχων πάντων) ὑπεροχικῶς γινώσκεται ὁ Θεός.

Ἐκ τῆς αὐτοῦ φύσεως. Σημείωσαι ἀναγκαῖον πρόχειρον εἰς εὐσεβείας ἀπολογίαν.

[α] *Καὶ εἰκόνας τινάς.* Ἐνταῦθα θεῖα παραδείγματα τοὺς προορισμοὺς ἐκληπτέον, ὧν εἰκόνες τὰ τῆς κτίσεως ἀποτελέσματα. Τοὺς δὲ προορισμοὺς προθέσεις ἐκάλεσεν ὁ Ἀπόστολος, ὡς ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους εἰπὼν, *Κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων.* Ἐν πᾶσι δὲ τοῖς κτίσμασι δηλαδὴ [ὁ Θεὸς] γινώσκεται, ὡς ὁ τεχνίτης ἐν τοῖς τεχνητοῖς. Πάντῃ δὲ κεχώρισται τὸ κατ' οὐσίαν τῶν πάντων· κἀντεῦθεν ἄγνωστος ὢν τοῖς τεχνητοῖς, ἐκ τῆς [τοιαύτης] ἀγνωσίας γινώσκεται, ὥσπερ οὖν καὶ διὰ τῆς τῶν κτισμάτων ἐπιστημονικῆς κατανοήσεώς C τε καὶ γνώσεως. Ταῦτα οὖν ἐπαναλαμβάνων συνῆψε τὰ ἑπόμενα εἰς τὸ αὐτό. [β'] Ἐπειδὴ καὶ αἱ ἰδέαι τῶν ζώων ἐν τῷ Θεῷ καὶ πάντων τῶν κατὰ φύσιν εἰσὶ καθόλου, ἀλλ' οὐχ ὡς τῶν καθ' ἕκαστα εἴδωλα καὶ ὁμοιώματά εἰσι τῶν ἐκεῖ τὰ ἐνταῦθα· πάντα γὰρ τὰ ὧδε εἴδωλα τῶν ἐκεῖ· ἡ γὰρ ψυχὴ καὶ αὕτη εἰκὼν καὶ ὁμοίωμα τῆς ἰδέας.

[γ] *Καὶ διὰ γνώσεως ὁ Θεός.* Πῶς διὰ τῶν ἐναντίων γινώσκεται ὁ Θεὸς, καὶ διὰ τῶν θέσεων, καὶ τῶν ἀφαιρέσεων, δηλοῖ ἐπεξιὼν αὐτά· εἰ γὰρ καὶ ἄνω ἐν τῷ πρώτῳ κεφαλαίῳ εἶπε, μηδὲν εἶναι τῆς οὐσίας τοῦ Θεοῦ παραστατικὸν, μὴ νόησιν, μὴ ἐπαφὴν, μὴ φαντασίαν, μὴ δόξαν, μηδ' ὅσα ἔφη ἐκεῖ καὶ ἐνταῦθα, ἅτινα καὶ ἡρμηνεύσαμεν ἐν ἐκείνοις· νῦν λέγει καὶ D διὰ τῶν ἐκεῖ ἀπηγορευμένων γινώσκεσθαι τὸν Θεόν· οὐ μὴν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ· καὶ πάλιν μηδὲν αὐτὸν ἔχειν τούτων εἰς κατάληψιν. Ὡς μὲν οὖν αἴτιος ἁπάντων, γινώσκεται ἐκ τῶν ἐξ αὐτοῦ· ὡς δὲ μηδὲν ὢν τῶν ἐξ αὐτοῦ, μένει ἀγνοούμενος ὑπὸ πάντων· πῶς δὲ καὶ διὰ τῆς ἀγνωσίας γινώσκεται, καὶ ἐνταῦθά φησι, καὶ ἀνωτέρω εἴρηται ἐν κεφαλαίῳ δευτέρῳ.

Καὶ οὔτε νοεῖται. Διὰ γὰρ τῶν δεδημιουργημένων νοοῦμεν, ἐφαπτόμεθα τῆς ἐπιστήμης, ἔχομεν ὅτι

Θεός ἐστι. Τίς δὲ, ἢ ποταπὸς, ἢ πηλίκος αὐτὸς ὁ Θεὸς, οὔτε νοοῦμεν, οὔτε ὀνομάζομεν, οὔτε νῷ ἢ αἰσθήσει καταλαμβάνομεν. Ὅμοιον γὰρ τούτῳ ἐστὶ καὶ τό· Ἐν πᾶσίν ἐστιν ὁ Θεὸς, καὶ ἐν οὐδενὶ τῶν πάντων ἐστί.

Κατὰ τὴν ὑπὲρ νοῦν ἕνωσιν. Σημείωσαι, ὅτι κατὰ τὰ προπαρατεθειμένα τὴν ἕνωσιν ἔλαβε τῆς ὑπὲρ νοῦν τοῦ Θεοῦ θεωρίας.

Αὕτη γάρ ἐστι κατὰ τὸ Λόγιον. Τοῦτο καὶ ἐκ τῆς Σοφίας Σολομῶντός ἐστιν, ἔνθα λέγεται *τεχνῖτις* ἡ σοφία *τῶν πάντων*· καὶ ἐκ τῶν Παροιμιῶν, ἔνθα εἴρηται ἐκ τῆς Σοφίας· *Ἐγὼ ἤμην ἁρμόζουσα παρ' αὐτῷ*· καὶ ὁ Δαβίδ· *Πάντα ἐν σοφίᾳ ἐποίησας.*

Λόγος δὲ ὁ Θεός. Περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου, καὶ διὰ τί λέγεται λόγος, τί δηλούσης τῆς τοιαύτης ὀνομασίας, καὶ μίαν αἰτίαν ἐνταῦθά φησι, καθ' ἣν ὀνομάζεται λόγος, διὰ τὸ τὰς τῶν ὄντων πάντων αἰτίας ἐν ἑαυτῷ ἔχειν· οἱ γὰρ λόγοι φύσεως ἁπάσης ἐν αὐτῷ εἰσιν, ὡς αἰτίῳ πάσης δημιουργίας· δι' αὐτοῦ γὰρ τὰ πάντα· αἵ τε γὰρ ἰδέαι, καὶ τὰ παραδείγματα ἐν αὐτῷ, οὐχ ἕτερα ἐν ἑτέρῳ, ἀλλὰ νοήσεις ἀΐδιοι οὖσαι, καὶ λόγοι ποιοῦντες τὰ πάντα, τουτέστι φύσις· καὶ ἡ φύσις γὰρ λόγος, αἰτίαν ἔχων καὶ φύσιν [60], ὡς οὐχ εἰκῆ καὶ μάτην αἱ φύσεις τῶν ὄντων εἰσί. Λέγει δὲ αὐτὸν Λόγον, καὶ ὡς διὰ πάντων χωροῦντα ἀκωλύτως, καὶ πάντα περιιόντα, καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων, ὡς ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους· *Ζῶν γὰρ ὁ Λόγος καὶ ἐνεργής*, καὶ τὰ ἑξῆς.

Οὗτος ὁ Λόγος ἐστίν. Ὅτι ὁ Θεὸς Λόγος, ἡ αὐτὸ καὶ τῷ ὄντι [61] οὖσα ἀλήθεια, εἰκότως ἐστὶ καὶ ἁπλῆ [62] τῶν ὄντων γνῶσις. Τί δέ ἐστι γνῶσις, εὐθὺς ἐπισυνάπτει διδάσκων.

Εἰ γὰρ ἡ γνῶσις ἑνωτική. Τὰ περὶ τῆς ἀληθοῦς γνώσεως σαφηνίζων, αὐτὸς ὁ Θεὸς Λόγος Χριστὸς Ἰησοῦς, περὶ οὗ ὁ λόγος· καὶ ὅτι ἡ γνῶσις ἀληθῶς ἑνωτική ἐστι τῶν ἐγνωκότων καὶ τῶν ἐγνωσμένων, φησί· *Κἀγὼ γινώσκω τὰ ἐμὰ πρόβατα, καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν· καθὼς γινώσκει με ὁ Πατὴρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν Πατέρα.* Ὥσπερ γὰρ ἡ γνῶσις γνοῦσα ἐκεῖνο ὃ γνῶναι ἠθέλησεν, ἑνοῦται τῷ γνωσθέντι, οὐκέτι ἀμφιβολίαν ἔχουσα περὶ αὐτοῦ, οὐδὲ διὰ τὴν ἀμφιβολίαν σχιζομένη εἰς ἑτέρας ἐννοίας καὶ ἀστατοῦσα, καὶ ἄγνοια διὰ τοῦτο γενομένη, διὰ τὸ μὴ πεισθῆναι ὅτι ἔγνω· οὕτως οἱ πιστοὶ τῇ γνώσει ἑνωθέντες τῷ γνωσθέντι Χριστῷ, ὅς ἐστιν ὁ Θεὸς Λόγος, καὶ τὴν πίστιν εἰς αὐτὸν ἐρείσαντες, μονιμωτάτην καὶ ἀσάλευτον τῶν ἐγνωσμένων τὴν πίστιν ἔχοντες, ὅτι Θεὸν ἔγνωσαν, καὶ ὑπὸ Θεοῦ ἐγνώσθησαν, ἐξεστήκασι μὲν τῆς ἀγνοίας, ἥν εἴπομεν διαιρεῖν, καὶ σχίζειν καὶ διασαλεύειν εἰς ἄλλοτε ἄλλας ἀμφιβολίας, ὡς μὴ γνοῦσαν ὃ δεῖ γνῶναι· ἐφεστήκασι δὲ τῇ βεβαιότητι, τῇ πίστει πληροφορηθέντες, ὅτι ἔγνωσαν καὶ ἡνώθησαν διὰ τοῦτο [63] τῷ γνωσθέντι. Ὁ μὲν οὖν ἐν τῷ σκοπῷ τῆς ἀγνοίας κατὰ τὸν Ἀπό-

A Quis autem, aut qualis, aut quantus sit ipse Deus, neque intelligimus, neque nominamus, neque mente aut sensu comprehendimus. Huic enim simile est illud: Deus in omnibus, et in nullo omnium est.

Secundum illam quæ suprà intellectum est, unionem. Nota eum accepisse, sicut in antepositis, conjunctionem visionis Dei quæ mentem superat.

Quoniam ipsa secundum Scripturas. Hoc etiam est ex Sapientia Salomonis [z], ubi sapientia dicitur *omnium artifex*; et ex Proverbiis, ubi a Sapientia dicitur : *Cum eo eram cuncta componens* [a]; et David : *Omnia in sapientia fecisti* [b].

Verbum etiam Deus. De Dei Verbo, et cur dicatur verbum, quid illa appellatio significet, unamque causam hoc loco dicit, propter quam nominetur B verbum; nimirum quia rerum omnium causas in seipso habet, rationes enim universæ naturæ sunt in ipso tanquam omnis creaturæ auctore; per ipsum enim omnia; nam ideæ et exemplaria in ipso, non alia in alio, sed sunt intellectiones æternæ et rationes quæ omnia faciunt, id est natura; natura enim est ratio quæ causam et naturam habet, quia naturæ rerum non sunt temere et frustra. Dicit autem ipsum Verbum, et quod per omnia sine impedimento vadat, et omnia circumeat etiam usque ad extrema, sicut in Epistola ad Hebræos [c] : *Vivus est enim sermo et efficax*, etc.

Hoc Verbum est. Quod Deus Verbum, cum sit ipsa et quæ reapse est veritas, merito etiam sit simplex rerum cognitio; quid autem sit cognitio, mox do- C cens adjungit.

Si enim cognitio vim habet uniendi. Ea quæ veram cognitionem spectant, ipse Deus Verbum Jesus Christus, de quo est sermo, explicat, atque cognitionem revera esse unitivam cognoscentium et cognitorum dicit : *Et ego cognosco oves meas, et cognoscor a meis : sicut cognoscit me Pater, et ego cognosco Patrem* [d]. Sicut enim cognitio cognoscens id quod nosse voluit, rei cognitæ unitur, non amplius de ipsa **193** dubitans, neque propter dubium in diversas dividitur cogitationes, estque inconstans, atque ignorantia ideo effecta, quia non credit se novisse : ita fideles per cognitionem illi cognito Christo qui est Deus Verbum, uniti, atque fidem in D ipso firmantes, solidissimam et inconcussam cognitorum fidem habentes, quod Deum cognoverunt et a Deo cogniti sunt, extra ignorantiam sane consistunt, quam diximus dividere et separare atque concutere ab una in alias dubitationes, ut quæ nesciat quid credere oporteat; item insistunt firmitati fide persuasi, quod norint, ac ideo conjuncti sunt cum cognito. At qui in tenebris ignorantiæ versatur, juxta Apostolum, errore ipso fluctuans, circum-

[z] Cap. VII, v. 21. [a] Cap. VIII, v. 30. [b] Psal. CIII, 24. [c] Cap. IV, v. 12. [d] Joan. X, 14 15.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[60] σοφίαν. [61] ἡ τῷ ὄντι. [62] ἀπλανής. [63] τούτων.

fertur omni vento nequitiæ hominum sicut qui mari tempestate agitantur [e] (hæc enim ait Apostolus), et arbitratur gnosticos insanire, sicut et Festus dicebat Paulo divinam cognitionem prædicanti : *Insanis, Paule* [f]. Gnosticus autem et revera Christianus, utpote vere Christum cognoscens, et per ipsum Dei cognitionem, unam, inquam, veritatis cognitionem possidens (porro una est quæ simplex et non composita cognitio), extra mundum consistit, cum minime versetur in mundana infidelium scientia et errore : seipsum autem cognoscit sobrium et a multivaga infidelitate liberatum ; ideoque quotidie pro veritate moriuntur, non tantum usque ad mortem semper propter veritatem periclitantes, sed etiam semper ignorantiæ morientes, cognitioni vero viventes et Christiani comprobati.

, *Divisionis*, Gr. διαιρέσεως, *causa*. Διαίρεσιν divisionem vocat hoc loco, sententiæ instabilitatem et in multa divisionem.

Domicilio, Gr. ἑστίας. Mansionis, habitationis.

Singularem, Gr. τῇ ἑνιαίᾳ, *Christianorum*. Fidem nostram vocat ἑνιαίαν, ut simplicem et erroris expertem, ejus qui revera est cognitionem habentem.

194 IN CAP. VIII.

§ I. *Ut potentiam quoque*. Secundum quid Deus dicatur *vis*.

Et dominationem. Ut illud : *Dominus virtutum, ipse est Rex gloriæ* [g]. [Rursus : *Dominus virtutum nobiscum, defensor noster Deus Jacob*.]

A potentiis separans, Gr. δυνάμεων ἀφορίζουσα. Ἀφορίζουσα, id est distinguens et separans.

§ II. *Secundum potentiam inflexibilem*, Gr. κατὰ δύναμιν ἄκλιτον. Dixit ἄκλιτον, id est a proprio fastigio non descendentem ; non enim in vim inclinatus operatur, sed immotus, neque in propria fortitudine inflexus res producit : forte dicendum est ἄκλειτον et quasi non clausum ; ideo addit etiam ἀπεριόριστον, incircumscriptum : non enim clauditur, tanquam in aliquo viribus deficiat ; sed Dei virtus in virtute omnia faciendi semper aperit.

Et potentem reddit infirmitatem. Vocat imbecillitatem hæc materialia et terrena corpora, quæ etiam extrema vestigia dicit, sicut sæpe supra monuimus, quia obscure et secundum propriam aptitudinem Dei virtutem participant. Et de nostris quidem corporibus dictum est : *Omnia possum in eo qui me confortat* [g'], scilicet Christo : considerandum vero etiam est in reliquis animalibus, sicut in culicibus et muscis et similibus, quantum possint in propriis stimulis animalia sic infirma et nullius momenti,

A στολον, ὤν, ὑπὸ τῆς πλάνης αὐτῆς σαλευόμενος, περιφέρεται παντὶ ἀνέμῳ τῆς κυβείας τῶν ἀνθρώπων, ὥσπερ οἱ ἐν πελάγει κλυδωνιζόμενοι (καὶ ταῦτα γάρ φησιν ὁ Ἀπόστολος), καὶ νομίζει τοὺς γνωστικοὺς μαίνεσθαι, ὡς καὶ ὁ Φῆστος ἔφη τῷ Παύλῳ κηρύττοντι τὴν θείαν γνῶσιν· *Μαίνῃ, Παῦλε*. Ὁ γνωστικὸς καὶ τῷ ὄντι Χριστιανὸς, ἅτε τῇ ἀληθείᾳ γνοὺς Χριστὸν, καὶ δι' αὐτοῦ τὴν θεογνωσίαν κτησάμενος, τὴν ἑνιαίαν λέγω τῆς ἀληθείας γνῶσιν (ἑνιαία δέ ἐστιν ἡ ἁπλῆ καὶ ἀσύνθετος γνῶσις), ἐξέστηκε μὲν τοῦ κόσμου, μὴ ὢν ἐν τῇ κοσμικῇ τῶν ἀπίστων γνώμῃ καὶ πλάνῃ· ἑαυτὸν δὲ γινώσκει νήφοντα καὶ ἀπηλλαγμένον τῆς πολυπλανοῦς ἀπιστίας· διὸ καὶ καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἀποθνήσκουσιν ὑπὲρ τῆς ἀληθείας, οὐ μόνον μέχρι θανάτου κινδυνεύοντες

B ἑκάστοτε διὰ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ καὶ τῇ ἀγνοίᾳ [a] τελευτῶντες πάντοτε, τῇ δὲ γνώσει ζῶντες, καὶ Χριστιανοὶ μαρτυρούμενοι.

Διαιρέσεως αἰτία. Διαίρεσιν ἐνταῦθα τὸ τῆς γνώμης ἀνίδρυτον καὶ εἰς πολλὰ μεριζόμενον ἔφη.

Ἑστίας. Μονῆς, οἰκήσεως.

Τῇ ἑνιαίᾳ τῶν Χριστιανῶν. Ἑνιαίαν τὴν καθ' ἡμᾶς πίστιν ὠνόμασεν, ὡς ἁπλῆν τε καὶ ἀπλανῆ τὴν τοῦ ὄντος ἀληθῶς [b] ἔχουσαν γνῶσιν. [c]

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Η'.

§ I. *Καὶ ὡς δύναμιν*. Κατὰ τί λέγεται δύναμις ὁ Θεός.

Καὶ τὴν κυρείαν. Ὡς τὸ, *Κύριος τῶν δυνάμεων αὐτός ἐστιν ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης*. [Πάλιν·

C *Κύριος τῶν δυνάμεων μεθ' ἡμῶν, ἀντιλήπτωρ ἡμῶν ὁ Θεὸς Ἰακώβ*.]

Δυνάμεων ἀφορίζουσα. Ἀφορίζουσα, τουτέστιν ἀποδιαστέλλουσα καὶ χωρίζουσα.

§ II. *Κατὰ δύναμιν ἄκλιτον*. Ἄκλιτον ἔφη, τουτέστι τῆς οἰκείας ἀκρότητος μὴ ὑποκατιοῦσαν· οὐ γὰρ κλινόμενος εἰς δύναμιν δημιουργεῖ, ἀλλ' ἀκίνητος καὶ ἄκαμπτος ὑπάρχων τῆς ἰδίας ἰσχύος παράγει τὰ ὄντα. Τάχα δὲ λεκτέον *ἄκλειτον* καὶ τὸ οἷον μὴ κλειόμενον· διὸ ἐπάγει καὶ *ἀπεριόριστον*· οὐ γὰρ κλείεται, ὡς ἀδυναμοῦσα ἔν τινι· ἀλλ' ἀεὶ ἀνέῳγεν ἐν δυνάμει τοῦ πάντα ποιεῖν ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις.

Καὶ τὴν ἀσθένειαν δυναμοῖ. Ἀσθένειαν καλεῖ τὰ

D ὑλικὰ ταῦτα καὶ περίγεια σώματα, ἅτινα καὶ ἔσχατα ἀπηχήματά φησι, καθὰ πολλάκις ἀνωτέρω ἔφημεν, διὰ τὸ ἀμυδρῶς καὶ κατὰ τὴν οἰκείαν ἐπιτηδειότητα μετέχειν τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ. Καὶ περὶ μὲν τῶν καθ' ἡμᾶς σωμάτων εἴρηται· *Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με* Χριστῷ· θεωρητέον δὲ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ζώοις, ὡς ἐπὶ τῶν ἐμπίδων, καὶ τῶν μυιῶν, καὶ τῶν τοιούτων, ὁπόσον ἰσχύουσιν ἐν τοῖς οἰκείοις κέντροις, τὰ οὕτως ἀσθενῆ καὶ ἐξουθενημένα ζῶα, ἐνδυναμοῦ-

[e] Ephes. IV, 14. [f] Act. XXVI, 24. [g] Psal. XXIII, 10. [g'] Philipp. IV, 13.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[a] ἀγνωσίᾳ. [b] ἀληθοῦς κηρύγματος. [c] *Ὁ Θεὸς Λόγος λέγεται*, ὅτι νοῦ καὶ σοφίας χορηγός, καὶ ὡς πάντων ἔχων τὰς αἰτίας, καὶ ὡς διὰ πάντων χωρῶν, καὶ ὡς πάσης ἁπλότητος ἁπλούστερος. Deus Verbum dicitur, *quoniam mentis et sapientiæ largitor est, et quia omnes continet causas, et quia omnia pervadit, et quia omni simplicitate simplicior est.*

θέντα παρὰ τοῦ ποιήσαντος Θεοῦ· ὅθεν καὶ ἐν Ἰωὴλ τῷ θείῳ προφήτῃ φησὶν ὁ Θεὸς περὶ ἀκρίδος, καὶ βρούχου, καὶ κάμπης· *Ἡ δύναμίς μου ἡ μεγάλη·* καὶ πῶς ἄχρι τούτων τὸ ἀπειροδύναμον τοῦ Θεοῦ φθάνει, φησὶν εἰκόνας θαυμαστὰς καὶ ἀληθεστάτας. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἀψύχοις τὸ αὐτὸ εὑρήσεις, ἐν πόαις καὶ βοτάναις, καὶ μετάλλοις θεωρῶν δυνάμεις βλαπτικὰς καὶ ὠφελίμους· καὶ εὔθρυπτα τὰ πλείω, καὶ ἄλλα ἰσχυρὰ, καὶ ἀνένδοτα, ὡς τὸν ἀδάμαντα. Ἄλλως. Ἀσθένειαν δυναμουμένην ἐν τούτοις τὰ ἀσθενέστατα τῶν ζώων φησὶ, ταύτην ἔχοντα τοῦ ὄντως εἶναι τὴν δύναμιν, ἢ ἀσθένειαν οἰητέον τὴν ἄψυχον καὶ πάντῃ ἀκίνητον φύσιν, ἥτις τὴν οὐσιώδη, τουτέστι τὴν τοῦ ὅλως εἶναι δύναμιν, εἴληφεν ἐκ Θεοῦ.

§ III. *Καὶ αὐτὸ δὲ, εἰ θέμις.* Τουτέστιν, οὐκ ἦν δυνατὸν εἶναί τι ὅλως, μὴ τοῦτο τῆς θείας δυνάμεως ὑποστησαμένης.

Δύναμιν εἰς τὸ εἶναι ἔχει. Τὴν δύναμιν οὐ μόνον τὴν εἰς τὸ συνεστάναι ἰσχὺν νοεῖ, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα εἰς τὸ τοιῶσδε εἶναι δύναμιν σημαίνει. Διάδοσιν δὲ καλεῖ δυνάμεως τὴν εἰς τὰ ἔξω περὶ τὰ ὄντα πρόοδον τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ καὶ ἀγαθότητος, εἰς τὸ εἶναι τὰ ὄντα καὶ παραχθῆναι. Καὶ πρώτην μὲν δύναμίν φησι τὴν τῶν ὄντων· ταῦτα δέ εἰσι τὰ νοητὰ, καὶ ἀσώματα ὄντα λεγόμενα, ὡς ἀθάνατα· τοῖς δέ γε νοητοῖς [67] καὶ τὰ νοερὰ συγκατατακτέον, ὡς ψυχικὰς τὰς καὶ λογικὰς νῦν λεγομένας· ὁ γὰρ λόγος νοῦς ἐστι, καθ' ὃν ἡ ψυχὴ καθ' ὑπόβασιν μετὰ τοὺς ἀγγέλους νοερὰ λέγεται. Εἶτα καὶ ταύτης ὑφειμένη δύναμις ἡ αἰσθητικὴ, ἡ τῶν ἐμψύχων ἀλόγων· εἶτα ἡ ζωτικὴ, καὶ ἡ φυτικὴ, ἡ τῶν φυτῶν ἁπάντων καὶ βοτανῶν, καθ' ἣν φυτικὴν ζωὴν ἀνθοῦσι· μετὰ δὲ πάσας ἡ οὐσιώδης δύναμις, τουτέστιν ἡ τῶν ἀψύχων, οἷον τῶν μεταλλικῶν, καὶ γεωδεστέρων, ἥτις δύναμις, ἡ συνιστῶσα, καὶ εἰς τὸ εἶναι διαρκεῖν ποιοῦσα, καὶ τὴν τῶν ποιοτήτων δύναμιν δίδωσι θερμῶν ἢ ψυχρῶν, ἢ τῶν ἑξῆς κράσεων· καὶ ἤτοι ὠφελεῖν, ἢ τοιῶσδε ὠφελεῖν. Καὶ τὰς ὀρεκτικὰς δὲ δυνάμεις, τοῦ θέλειν ἀεὶ [τὰ λογικὰ] δύνασθαι καὶ ἐπιθυμεῖν, ὁ χορηγῶν ἐστι Θεὸς, καὶ δυναμοῖ πρὸς φιλίαν τὰ ἡνωμένα, καὶ πρὸς κοινωνίαν, τουτέστι τὰ σπέρματα πάντων ἤτοι τὰ στοιχεῖα συμμέτρως πρὸς σύνοδον ὁδεύοντα, καὶ πρὸς ἄλληλα μιγνύμενα, καὶ πλησιάζοντα πράως, εἰς δύναμιν ἄγει τοῦ τὰ αἰσθητὰ ὅμοια γεννᾷν. Τῆς γοῦν ἑνώσεως ταύτης, καὶ τοῦ μίγματος τῶν ἡνωμένων εἰς φιλίαν, ὡς ἔφημεν, στοιχείων τρεπομένου εἰς διαφορὰν καὶ χωρισμὸν, διακρινόμενα τὰ μέρη χωρίζεται εἰς γενέσεις καὶ ζώων, καὶ φυτῶν, καὶ τῶν ἑξῆς· καὶ λαμβάνει θεόθεν ἡ διάκρισις αὕτη, ἤτοι ὁ χωρισμὸς δύναμιν εἰς τὸ εἶναι καὶ παραγωγὴν τοῦ εἶναι τὰ κατ' εἶδος γινόμενα. Τὰς οὖν συγκρίσεις καὶ διακρίσεις ἑνώσεις καὶ φιλίας ἔφη, καὶ ἀσύγχυτα καὶ ἀσύμφυρτα τὰ εἴδη *διάκρισιν* ὠνόμασε. [Σημείωσαι, ὡς καὶ αὐτὴν τὴν ἔφεσιν ἐκ Θεοῦ ἔχουσιν αἱ ἀγγελικαὶ δυνάμεις.]

Καὶ τὸ εἶναι ταῦτα. Ἡ τῶν ὄντων φύσις τὸ εἶναι

A dum a Deo creatore corroborantur. Unde in Joele [b] Deus de locusta et bruco ac eruca divino prophetæ dicit: *Virtus mea magna*; et quomodo infinita Dei virtus ad hæc usque pertineat, admirandis verissimisque probat exemplis. Quin etiam idem in inanimis, in herbis et graminibus atque metallis, si virtutes noxias et utiles consideres, reperies; et plura quidem friabilia, et alia firma et dura, ut adamantem. Aliter. Imbecillitatem corroboratam in his seu hoc loco imbecillissima animalium intelligit, quæ hanc virtutem vere exsistendi habent, aut arbitrandum est imbecillitatem esse naturam inanimam, prorsusque immotam, quæ essentialem, id est omnino exsistendi virtutem a Deo accepit.

B § III. *Atque ipsum, si fas est.* Id est, impossibile erat aliquid omnino esse, nisi divina virtute illud producente.

195 *Potentiam habet ut sit.* Per virtutem non tantum intelligit vim ad consistendum, sed etiam significat aptitudinem ut tali modo sit virtus: distributionem vero virtutis vocat progressum providentiæ et bonitatis Dei ad extra circa res, ut illæ sint et producantur. Et primam quidem virtutem dicit eam quæ est entium seu substantiarum; hæc autem sunt intelligibilia et incorporea quæ entia dicuntur ut immortalia: cum intelligibilibus vero etiam conjungenda sunt ea quæ intelligunt, sicut animæ quæ rationales modo dicuntur: ratio enim est mens per quam anima secundum subjectionem

C post angelos, seu in gradu angelis inferior, intelligens dicitur. Postea huic subdita est virtus sensitiva animatorum brutorum, deinde vitalis, ac vegetativa plantarum omnium ac herbarum, quæ vegetativa vita florent: post omnes vero est virtus essentialis, id est inanimorum, scilicet metallorum seu mineralium, quæ virtus constituens, atque faciens ut in esse persistant, et vim qualitatum calidarum aut frigidarum aut reliquorum temperamentorum tribuit, et quidem prodesse aut sic prodesse. Appetitivas quoque virtutes volendi semper [rationalia] posse et cupiendi Deus largitur et corroborat unita ad amicitiam et communionem, id est omnium semina seu elementa ad congressum moderate prodeuntia, et inter se mista, et leviter accedentia,

D ducit in virtutem sensilia similia generandi. Hac igitur conjunctione et conjunctorum mistione in amicitiam (ut diximus) elementorum in diversitatem et separationem conversa, partes distinctæ separantur in generationibus animalium et plantarum ac cæterorum: hæcque distinctio seu separatio accipit divinitus virtutem ut sit, et singulas species producat. Ergo conjunctiones et distinctiones unitiones et amicitias dixit, atque non confusas et non commistas species *distinctionem* nominavit. [Nota quod unionem ipsam ex Deo habent virtutes angelicæ.]

Et esse hæc. Natura rerum quærit esse non eli-

[b] Cap. I, 2-4.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[67] νοεροῖς.

gendo, sed necessitate et utilitate exsistentiæ: et hoc igitur dicit *ita esse*, atque vim ejus quod quæritur tanquam necessariam esse a divina et infinita essentia.

Atque directiones, Gr. καὶ εὐθημοσύνας. **196** Εὐθημοσύνας dicit positiones bene habentes et ordines recte positos, decorasque operationes: angelicas autem unitates, simplicitates intelligit aut ἑνάδας vocat ipsorum essentiarum simplicitatem et corporis privationem ac immortalitatem; nota autem quod dicat astra perennare.

Atque ordines immutabiles. Immutabiles cœlestes essentias intellige non quod æternæ sint; ipsi enim secundum Scripturam *ministratorii spiritus* [i]: sed immutabilitatem intellige circa custodiam terminorum ipsis a Deo in principio constitutorum. Progressiones autem temporis hujus longitudinem, et motum ulteriorem dicit; distinctionem vero significationem temporum, seu tempestatum quæ per vicissitudinem rursus in eodem puncto constituitur: ideo etiam motum temporis vocavit συνελίξεις *convolutiones*; aut progressiones temporis dicit errantium siderum motiones, quæ in quodam temporis numero per duodecim dictarum domorum spatia sensim moventur. Porro ἀποκαταστάσεις vocat ab aliquo puncto in idem punctum recursus: veluti sol per annum circuit duodecim domus ab ariete ad arietem perveniens; luna per mensem, et ita cæteri quinque; tempora enim ex his mensurantur.

Et vires ignis. Scilicet ætherei. Loquitur autem de quatuor elementis, atque terram a nullo fundari: Scriptura vero dicit: Super aquas fundasti [j].

Essentiales. Fortassis essentialia dicuntur etiam omnia animæ ac sensus expertia, quæ scilicet ab *esse* ita vocantur.

Et ipsam deificationem, Gr. θέωσιν. Justi et angeli efficiuntur dii, secundum illud: *Ego dixi: Dii estis* [k].

Omnino situs, Gr. θέσις. Θέσιν vocat productionem ad exsistendum, ac si diceret: Quod non participat virtutem, neque inter creaturas est.

§ VI. *Atqui ait Elymas magus*. Hinc ostenditur hujus sancti viri antiquitas; novit enim quæ dixit Elymas magus, qui etiam obstitit sancto Paulo in Cypro, cujus Acta sanctorum apostolorum meminerunt [l]. Multos tamen Elymæ similes habet Arabia, qui dicunt adversus nos asserentes Jesum Christum Deum Verbum carne pro nobis passum, sed non divinitate: Si non admittitis ipsum divinitate passum uti voluit, facitis Deum impotentem, dicentes eum non posse si voluerit; adversus quos dicendum, Deum hoc noluisse, cum **197** haberet in quo pateretur, esse contra naturam, divinitatem pati, quæ natura sua est

ἐπιζητεῖ οὐ προαιρετικῶς, ἀλλὰ τῷ ἀναγκαίῳ τε καὶ χρησίμῳ τῆς ὑπάρξεως· καὶ τοῦτο οὖν φησι τὸ *οὕτως εἶναι*, καὶ τὴν δύναμιν τοῦ ἐπιζητεῖσθαι, ὡς ἀναγκαῖον τὸ εἶναι παρὰ τῆς θείας καὶ ἀπειροδυνάμου οὐσίας.

Καὶ εὐθημοσύνας. Εὐθημοσύνας φησὶ τὰς εὖ ἐχούσας θέσεις καὶ τάξεις εὐθέτους καὶ εὐσχήμους δημιουργίας· ἀγγελικῶν δὲ ἑνάδων τῶν ἁπλοτήτων φησίν· ἢ ἑνάδας καλεῖ τὰς τῶν οὐσιῶν αὐτῶν ἁπλότητας, καὶ ἀσωματίας καὶ ἀϋλίας. Σημείωσαι δὲ, ὅτι τοὺς ἀστέρας διαιωνίζειν λέγει.

Καὶ τάξεις ἀναλλοιώτους. Ἀναλλοιώτους τὰς οὐρανίας οὐσίας, μὴ κατὰ τὸ ἀϊδίως εἶναι νοήσῃς [68]· αὐτοὶ γὰρ κατὰ τὸ γεγραμμένον *λειτουργικὰ πνεύματά* εἰσιν· ἀλλὰ περὶ τὴν φυλακὴν τῶν ἐξ ἀρχῆς αὐταῖς ὑπὸ Θεοῦ τεταγμένων ὅρων τὸ ἀναλλοίωτον νόησον. Προόδους δὲ τοῦ χρόνου τὸ μῆκος τούτου, καὶ τὴν ἐπὶ τὸ πρόσω φορὰν λέγει· διάκρισιν δὲ, τὴν διὰ τῆς ἐναλλαγῆς τῶν καιρῶν ἤτοι ὡρῶν σημείωσιν πρὸς τὰ αὐτὰ πάλιν ἀποκαθισταμένην· διὸ καὶ *συνελίξεις* ἐκάλεσε τοῦ χρόνου τὴν κίνησιν· ἢ προόδους χρονικάς φησι τὰς τῶν πλανήτων ἄστρων κινήσεις, ἐπί τινα ἀριθμὸν χρόνου διερπούσας τὰ ιβ' τῶν λεγομένων οἴκων διαστήματα· ἀποκαταστάσεις δὲ τὰς ἀπὸ σημείου τινὸς ἐπὶ τὸ αὐτὸ σημεῖον ἐπαναδρομάς· οἷον ὁ ἥλιος δι' ἐνιαυτοῦ περιπολεῖ τοὺς ιβ' οἴκους ἀπὸ τοῦ λεγομένου κριοῦ ἐπὶ τὸν αὐτὸν κριὸν διερχόμενος, ἡ σελήνη διὰ μηνὸς, καὶ οἱ ἑξῆς ε' οὕτως· ἐκ γὰρ τούτων οἱ χρόνοι μετροῦνται.

Καὶ τὰς τοῦ πυρὸς δυνάμεις. Τοῦ αἰθερίου δηλονότι. Φησὶ δὲ περὶ τῶν τεσσάρων στοιχείων, καὶ ὅτι ἡ γῆ ἐπ' οὐδενὸς τεθεμελίωται· ἡ δὲ Γραφή φησιν, Ἐπὶ ὑδάτων ἐθεμελίωσας.

Τὰς οὐσιώδεις. Ἴσως οὐσιώδη λέγονται καὶ τὰ πάντα ἄψυχα καὶ ἀναίσθητα, δηλονότι ἀπὸ τοῦ *εἶναι* οὕτω λεγόμενα.

Καὶ τὴν θέωσιν. Ἐκθεοῦνται οἱ δίκαιοι καὶ οἱ ἄγγελοι, κατὰ τό· *Ἐγὼ εἶπα· Θεοί ἐστε*.

Παντελῶς θέσις. Θέσιν καλεῖ τὴν εἰς τὸ εἶναι παραγωγὴν, ἀντὶ τοῦ, Ὃ μὴ μετέχει δυνάμεως, οὐδὲ ἐν δημιουργίᾳ ἐστί.

§ VI. *Καίτοι φησὶν Ἐλύμας ὁ μάγος*. Δείκνυται ἐντεῦθεν τοῦ ἁγίου τούτου ἀνδρὸς ἡ ἀρχαιότης· ἃ γὰρ εἶπεν Ἐλύμας ὁ μάγος, ὃς καὶ ἀντέστη τῷ ἁγίῳ Παύλῳ ἐν Κύπρῳ, γινώσκει· οὗ αἱ Πράξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων μέμνηνται. Ὅμως πολλοὺς ὁμοίους τῷ Ἐλύμᾳ ἡ Ἀραβία ἔχει, οἵ φασι πρὸς ἡμᾶς λέγοντας, Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Θεὸν Λόγον σαρκὶ παθεῖν ὑπὲρ ἡμῶν, ἀλλὰ μὴ θεότητα [69], ὅτι· Εἰ μὴ δέχεσθε αὐτὸν θεότητι παθεῖν ὡς ἠθέλησεν, ἀδύναμον ποιεῖτε τὸν Θεὸν, φάσκοντες μὴ δύνασθαι θεότητι παθεῖν εἰ ἐθέλοι· πρὸς οὓς λεκτέον, ὅτι αὐτὸ οὐκ ἠβουλήθη ὁ Θεὸς, ἔχων εἰς τί πάθοι, τὸ παρὰ φύσιν

[i] Hebr. I, 14. [j] Psal. XXIII, 2. [k] Psal. LXXXI, 6. [l] Act. XIII, 8.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[68] νομίσῃς. [69] τῇ θεότητι.

γενέσθαι, ἵνα ἡ θεότης πάθοι ἡ κατὰ φυσιν ἀπαθής. Ὅρα πῶς ἑρμηνεύει τὸ ἀποστολικὸν ῥητὸν, *Οὐ δύναται ὁ Θεὸς ἑαυτὸν ἀρνήσασθαι.*

Ἡ γὰρ ἑαυτοῦ ἄρνησις. Ὅπερ ἔφην, Ἐλύμας ὁ μάγος σκώψας τὸν θεῖον Παῦλον εἰπόντα, μὴ δύνασθαι ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν τὸν Θεὸν, καὶ τό γε ἐπὶ Παύλῳ ἀδύνατον δείκνυσθαι τὸν Θεὸν δυνάμενον ἃ βούλεται, τουτέστιν ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν, φιλοσοφώτατα λύει ὁ μέγας Διονύσιος. Φησὶ γὰρ, ὅτι ὁ Θεὸς ἀλήθειά ἐστιν· ἡ δὲ ἀλήθεια ὄν ἐστι· τὸ δὲ ψεῦδος, ὡς ἀνυπόστατον, οὐδὲ ὄν ἐστιν· ἐὰν οὖν ἀρνήσηται ἑαυτὸν ὁ Θεὸς, ἡ ἀλήθεια, ψευσαμένη, μὴ ὂν γίνεται· καὶ πῶς οἷόν τε τοῦτο συμβῆναι; τὸ οὖν *μὴ δύνασθαι*, ἐπὶ Θεοῦ ταττόμενον, ἀφάτου δυνάμεώς ἐστι σημεῖον. Ὅμοιον γάρ ἐστιν εἰπεῖν, ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἑαυτὸν ποιῆσαι μὴ εἶναι Θεὸν, ἀλλὰ χωρῆσαι εἰς ἀνυπαρξίαν, ὃ μετὰ τοῦ ἀδυνάτου καὶ τὸ βλάσφημον ἔχει· πῶς τοίνυν λεχθήσεται, ὁ ὢν ἔσται μὴ ὤν; Οὐ δύναται τοίνυν ὁ Θεὸς, τουτέστιν ἀναχώρητόν ἐστι μὴ εἶναι αὐτὸν, ἤγουν ἀνένδεκτον μὴ εἶναι αὐτόν· οὐκοῦν καὶ τὸ μὴ δύνασθαι τὸν Θεὸν, τουτέστι τὸ ἀδύνατον εἶναι τὸν Θεὸν, οὐ δυνατὸν γενέσθαι· ὥσπερ γὰρ τὸ φῶς, καθ' ὃ φῶς, οὐ δύναται σκότος γενέσθαι, οὕτω καὶ ταῦτα ἀδύνατα τῷ Θεῷ διὰ τὴν ἀνυπέρβλητον ἀλήθειαν. Οὕτως οὖν οὐκ οἶδεν ὁ Θεὸς κατὰ στέρησιν τὸ μὴ εἰδέναι, οἷον οὐ πεπείραται ὁ Θεός· ὅ ἐστιν, οὐκ οἶδε τί ἐστιν *αὐτὸ τὸ μὴ εἰδέναι*, ἤτοι *ἀγνοεῖν τι*. Κατὰ στέρησιν δὲ οὐκ οἶδε τὸ ἀγνοεῖν· στέρησις γάρ ἐστιν ἡ ἄγνοια, οὐχ ὑπόστασις, ἀλλ' ἔξωθεν τῆς οὐσίας, περὶ ἣν συμβαίνει ἡ στέρησις· ἔλλειψις γάρ ἐστι τοῦ ὀφείλοντος παρεῖναι. Οὐκοῦν ἐστέρηται ὁ Θεὸς τοῦ ἀγνοεῖν, καὶ οὐδέποτε οἶδε τὸ μὴ εἰδέναι· εἰ γὰρ μὴ κατὰ στέρησιν εἴποιμεν μὴ εἰδέναι τὸν Θεὸν τὴν ἄγνοιαν, εὑρίσκεται τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ μὴ εἰδέναι· καὶ ἦν ἂν οὐσιώδης αὐτοῦ ἡ ἄγνοια, καὶ εὑρίσκεται ὁ Θεὸς σκότος· ἡ γὰρ ἄγνοια σκότος ἐστίν· οὕτως ὑψηλῶς νοήσεις καὶ τὸ, Ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεόν· καὶ τὸ, Οὐ δύναται ποιεῖν ὁ Υἱὸς οὐδὲν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν μή τι βλέπῃ τὸν Πατέρα ποιοῦντα· ὅπερ ὅμοιόν ἐστι τῷ εἰπεῖν· Ἀμήχανόν ἐστιν ἕτερα βουλομένου τοῦ Πατρὸς, ἕτερα βουληθῆναι τὸν Υἱόν. Ἓν γὰρ θέλημα τῆς μόνης προσκυνητῆς Τριάδος κατὰ τὴν θεότητα· οὐδὲ γὰρ ἀγνοοῦμεν, ὅτιπερ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ Θεὸς, ὁ εἷς τῆς πανυμνήτου καὶ παναχράντου Τριάδος γενόμενος ἄνθρωπος, προσέλαβεν ἀνθρώπινον θέλημα φυσικὸν καὶ ἀναμάρτητον.

A impassibilis. Vide quomodo sententiam Apostoli exponat, *Non potest Deus seipsum negare* [m].

Siquidem sui ipsius enim negatio. Quod dicebat Elymas magus deridens sanctum Paulum dicentem, Deum non posse negare seipsum, ac impossibile ostendere in Paulo Deum posse quæ vult, id est seipsum negare, magnus Dionysius maxime philosophice seu argute solvit. Dicit enim Deum esse veritatem: veritatem autem esse ens: falsitatem vero cum non subsistat, minime etiam esse ens; si igitur Deus seipsum negaverit, veritas ubi fefellerit, non ens efficitur, et quomodo signum istud accidere possit? ergo *non posse* in Deo constitutum signum est infinitæ virtutis. Simile enim esset ac si diceretur Deum B posse facere seipsum non esse Deum, imo usque ad privationem suæ exsistentiæ progredi, quod cum impossibilitate conjunctam habet blasphemiam; quomodo igitur dicetur, qui est non erit? Itaque Deus non potest, id est comprehendi nequit ipsum non esse, seu admitti nequit ipsum non esse; ergo et Deum non posse, id est imbecillum esse Deum, fieri nequit; sicut enim lumen, quatenus lumen, non potest esse tenebræ; ita etiam et hæc Deo impossibilia propter eximiam veritatem. Sic igitur Deus non novit privatione *ipsum non scire* seu *aliquid ignorare*, quemadmodum Deus minime expertus est, quod est, non novit quid sit ipsum non scire, seu aliquid ignorare. Privatione vero nescit ignorare: nam privatio est ignoratio, non subsistentia, C sed extra essentiam circa quam accidit privatio; est enim defectus ejus quod adesse debuerat. Itaque Deus privatus est ignoratione, et nunquam scivit inscitiam; si enim non per privationem dixerimus Deum nescire ignorantiam, invenitur esse ex ejus essentia nescire; et si essentialis fuerit ipsius ignoratio, etiam reperitur Deus tenebræ; ignoratio enim est tenebræ; ita etiam sublimiori ratione intelliges illud, impossibile eum falsum dicere. Et illud: Filius non potest facere quidquam a seipso, nisi viderit Patrem facientem: quod simile est ac si diceret, impossibile est, Patre alia volente, Filium alia velle. Una est enim voluntas unius adorandæ Trinitatis in divinitate: siquidem non **198** ignoramus, Filium Dei, etiam Deum, unum laudatissi- D mæ et purissimæ Trinitatis hominem factum, assumpsisse humanam voluntatem naturalem et peccati expertem.

Καὶ τὸ μὴ εἶναι οὐκ ἔστιν. Ἀπόφασις κατὰ ἀποφάσεως τιθεμένη κατάφασιν ποιεῖ. Ὁ οὖν λέγων, ὅτι τὸ μὴ εἶναι οὐκ ἔστιν ἐν Θεῷ, τὸ εἶναί αὐτὸν συνάγει. Οὕτως οὖν φησιν, οὐ δύναται μὴ δύνασθαι, ὡσαύτως καὶ τὸ μὴ εἰδέναι οὐκ οἶδεν, ἐξ ὧν συνάγεται τὸ πάντως αὐτὸν εἰδέναι καὶ δύνασθαι· καλῶς δὲ προσέθηκεν ἐνταῦθα τὸ *κατὰ στέρησιν*· οὐ γὰρ ὑπεροχικῶς ταῦτα λέγονται, ἀλλὰ στερητικῶς, τὸ, *οὐ δύναται* καὶ *οὐκ οἶδε*.

Neque potest non esse. Negatio contra negationem posita, affirmationem facit. Qui igitur dicit quod non esse non sit in Deo, ipsum esse concludit. Itaque dicit, non potest non posse, similiter et non scire non novit, ex quibus colligitur ipsum omnino scire et posse: pulchre autem addidit hoc loco *per privationem*; non enim hæc per excellentiam dicuntur, sed privative, *non potest* et *non novit*.

§ VIII. *Δικαιοσύνη δὲ ὑμνεῖται.* Κατὰ τί δικαιο-

§ VIII. *Justitia vero laudatur.* Propter quid Deus

[m] I Tim. II, 13.

sit justitia. Definitio vero justitiæ est, virtus distributiva pro dignitate, aut propria partium animæ actione, aut medium inter abundantiam et inopiam, aut habitus distributivus æqualitatis, aut habitus communitati prodesse studens, aut scientia eorum quæ distribuenda sunt, et non sunt, et neutrorum.

A σύνη ἐστὶν ὁ Θεός. Ὅρος δὲ δικαιοσύνης ἐστὶν, ἀρετὴ διανεμητικὴ τοῦ κατ' ἀξίαν, ἡ ἰδιοπραγίαν τῶν τῆς ψυχῆς μερῶν· ἡ μεσότης πλεονεξίας καὶ μειονεξίας· ἡ ἕξις ἀπονεμητικὴ ἰσότητος· ἡ ἕξις τοῦ κοινῇ συμφέροντος ἐστοχασμένη· ἡ ἐπιστήμη ἀπονεμητέων, καὶ μὴ, καὶ οὐδετέρων.

Cavillantur. De iis qui loquuntur adversus Deum iniquitatem, ut ait Psalmorum cantor [n]. Opportune hoc loco dicit, absurda eorum ostendens verba; cum enim per se moveantur, id est libero utantur arbitrio, atque motibus propriis dominentur, inquiunt, cur nostri juris facti sumus, et non potius etiam inviti impedimur peccare, ignorantes quod velint esse lapides qui ab alio moventur, et terrena habentes corpora, cur, aiunt, non manemus in eodem statu, id est immutabiles, cum simus immortales, atque materialibus et temporaneis utamur? Quod est ignorantium naturam sensilium ac intelligibilium, multaque rationis privatione laborantium; corpus enim nostrum cum sit materiale et temporaneum ac mutabile, merito similibus egebat, temporaneis inquam et materialibus; anima vero cum creata sit materiæ expers, et immortalis, merito habet liberum arbitrium, propter similitudinem cum creatore; quæ minime intelligentes cavillatores, divinam providentiam in utroque reprehendunt, bonum adeo ordinem cernentes; hoc enim declarat illud, et omnino quæ aliorum aliis tribuunt.

Διαλοιδοροῦνται. Περὶ τῶν λαλούντων κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀδικίαν, ὥς φησιν ὁ ψαλμῳδός. Ἐνταῦθα εὐκαίρως εἶπεν, ἀλλόκοτα τὰ αὐτῶν δεικνὺς ῥήματα· αὐτοκίνητοι γὰρ ὄντες, τουτέστιν αὐτεξούσιοι, καὶ τῶν ἰδίων ὁρμῶν ἄρχοντες, διὰ τί, φασὶν, αὐτεξούσιοι γεγόναμεν· καὶ οὐ μᾶλλον καὶ ἄκοντες κωλυόμεθα ἁμαρτάνειν, ἀγνοοῦντες ὅτι λίθοι ἑτεροκίνητοι βούλονται εἶναι, καὶ γήϊνα σώματα ἔχοντες, διὰ τί B μὴ ἐν ταυτότητι, φασὶ, μένομεν, τουτέστιν ἄτρεπτοι, ἀθάνατοι ὄντες, καὶ χρώμενοι τοῖς ὑλικοῖς καὶ προσκαίροις; Ὅπερ ἀγνοούντων ἐστὶ φύσιν αἰσθητῶν, καὶ νοητῶν, καὶ πολλὴν ἀλογίαν νοσούντων· τὸ γὰρ σῶμα ἡμῶν ὑλικὸν καὶ πρόσκαιρον καὶ τρεπτὸν ὑπάρχον, εἰκότως ἐδέετο τῶν ὁμοίων, προσκαίρων φημὶ καὶ ὑλικῶν· ἡ δὲ ψυχὴ ἄϋλος καὶ ἀθάνατος κτισθεῖσα, εἰκότως τὸ αὐτεξούσιον ἔχει διὰ τὴν πρὸς τὸν δημιουργὸν ὁμοιότητα· ἅπερ μὴ νοοῦντες ἐν ἑκατέρῳ οἱ λοίδοροι μέμφονται τὴν θείαν πρόνοιαν, τοσαύτην ὁρῶντες εὐταξίαν· τοῦτο γὰρ δηλοῖ τὸ, καὶ ὅλως τὰ ἄλλων ἄλλοις ἀποδιδόασιν.

Quæ se ipsis moventur, Gr. αὐτοκίνητοι. Sui juris ac potestatis.

C *Αὐτοκινήτοις* Αὐτεξουσίοις [70].

199 § IX. *At dixerit aliquis.* Contra eos qui dicunt, quomodo Deus non est injustus cum permittat justos ab injustis malis affici?

§ IX. *Ἀλλ' εἴποι ἄν τις.* Πρὸς τοὺς λέγοντας πῶς οὐκ ἄδικος ὁ Θεὸς ὁ συγχωρῶν τοὺς δικαίους ὑπὸ τῶν φαύλων κακοῦσθαι;

Aliter. Quærit hoc loco propositum nobis ab altero argumentum; dicit enim: *Dixerit aliquis*, et cætera, religiose ac pie solvens: dicit enim propter quam causam Deus cum sit justus, permittat sanctos viros ab injustis et habendi cupidis injuria affici (multos enim videmus justos damnum sustinere sive in divitiis sive in negotiis ab injustis et avaris); ingeniose ac solerter respondet; dicit enim sanctos non debere, terrenis ac temporaneis aliquid pati, alioquin non esse sanctos; debent enim præferre quæ vere amanda sunt et divina; divitiarum enim cupidi non sunt amplius sancti. Et sic interrogatio soluta est; nam divinus Paulus hoc dicit: *Quare non magis injuriam accipitis* [o]? dicens illos non debere in mundanis terreri; et iterum divinum amorem exponens, in quo neque injustitia, neque avaritia esse potest, ait: *Quis nos separabit a charitate Christi, tribulatio an angustia* [p]? et quæ deinceps. Vocat autem προσύλους, eos qui affectu

Ἄλλως. Ἐνταῦθα ζητεῖ κεφάλαιον προτεθὲν ἡμῖν ὑπὸ ἑτέρου· φησὶ γάρ· *Εἴποι ἄν τις*, καὶ τὰ λοιπὰ, λυόμενος εὐσεβῶς καὶ θεοφιλῶς· λέγει γὰρ δι' ἣν αἰτίαν συγχωρεῖ ὁ Θεὸς δίκαιος ὢν, ἀδικεῖσθαι τοὺς ὁσίους ἄνδρας ὑπὸ ἀδίκων καὶ πλεονεκτῶν· (πολλοὺς γὰρ ὁρῶμεν δικαίους ζημίας ὑπομένοντας, ἢ ἐν χρήμασιν, ἢ ἐν πράγμασι παρὰ τῶν ἀδίκων καὶ πλεονεκτῶν·) καὶ ἀπολογεῖται δεξιῶς· λέγει γὰρ, ὅτι οἱ ὅσιοι οὐκ ὀφείλουσι τοῖς γηΐνοις καὶ προσκαίροις προσπάσχειν, ἐπεὶ οὐκ ἔτι ὅσιοι· προ- D τιμᾷν γὰρ ὀφείλουσι τὰ ὄντως ἐραστὰ καὶ θεῖα· χρημάτων γὰρ ἐφιέμενοι, οὐκ ἔτι ὅσιοι. Καὶ λέλυται ἡ ἐρώτησις· τοῦτο γὰρ ὁ θεῖος Παῦλός φησι, *Διὰ τί γὰρ μὴ μᾶλλον ἀδικεῖσθε;* λέγων μὴ περὶ τὰ κοσμικὰ ἐπτοῆσθαι· καὶ πάλιν τὸν θεῖον ἔρωτα εἰσηγούμενος, περὶ ὃν οὔτε ἀδικία, οὔτε πλεονεξία δύναται γενέσθαι, φησί· *Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ, θλίψις ἢ στενοχωρία;* καὶ τὰ ἑξῆς. Προσύλους δέ φησι τοὺς ἐμπαθεῖς, καὶ

[n] Psal. LXXIV, 6. [o] I Cor. VI, 7. [p] Rom. VIII, 35.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[70] Ἐν ἑτέρῳ εὗρον· *τοῖς ἑτεροκινήτοις τὴν αὐτοκίνητον ἀνάγκην. In alio codice inveni*, τοῖς ἑτεροκινήτοις αὐτοκίνητον ἀνάγκην, *id est, aliunde motis a se ipsa motam necessitatem.*

μόνοις τοῖς γηΐνοις προκειμένους· παρευδοκιμεῖσθαι δέ ἐστι τὸ ἡττόνως εὐδόκιμον φαίνεσθαι.

Ταῖς ἀγγελικαῖς ἀρεταῖς. Ὅτι καλῶς λέγεται καὶ ἐπ' ἀγγέλων ἀρετή, ὥσπερ καὶ ἐπὶ Θεοῦ, κατὰ τό, Ἐκάλυψεν οὐρανοὺς ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ· καὶ ὅτι ἀδικεῖσθαι τοὺς περὶ τὰ ὑλικὰ πράγματα τῆς θείας ἐστὶ προνοίας συνεθιζούσης αὐτοὺς τῶν θειοτέρων ἐφίεσθαι.

Τῆς τῶν ὑλικῶν προσπαθείας. Ὅρα πῶς φησιν, ὅτι τὸ μὴ προσπάσχειν τοῖς ὑλικοῖς πράγμασιν ἀῤῥενότητα δηλοῖ, τουτέστιν ἀνδρίαν· οἱ γὰρ δουλεύοντες κοσμικοῖς καὶ σωματικοῖς πάθεσι θηλυδρίαι εἰκότως προσαγορεύονται. Καὶ ὅτι ἡ θεία δικαιοσύνη οὐ βούλεται διὰ τούτων ἡμᾶς θέλγειν καὶ ἀπολλύειν, ἀλλὰ συνεθίζει πρὸς τὴν τούτων περιφρόνησιν, κατὰ τὸ εἰρημένον· *Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται.* Τί οὖν; οἱ τὸν πλοῦτον ἔχοντες, οὐκ ἀγαπῶνται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ; ἐρεῖς, ὅτι πρῶτον μὲν οὐχ ὁ πλοῦτος καθ' ἑαυτὸν κακὸς, ἀλλ' ἡ περὶ τοῦτον προσπάθεια, καὶ ἡ κακὴ χρῆσις· ἔπειτα οἶδεν ὁ Θεὸς τοὺς ἐν ἡμῖν ἀσθενεῖς, καὶ βουλόμενος αὐτοὺς περισῶσαι εἰς προτροπὴν, καὶ χρήματα ἴσως καὶ βίου περιφάνειαν δίδωσιν αὐτοῖς, οὐχ ἀγνοῶν ὅπερ εἰσί· πῶς γὰρ ὁ γινώσκων πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν; ἀλλ' ἵνα μηδεμίαν ἔχωμεν ἀπολογίαν κατὰ τὸν Ἀπόστολον· *Διὰ τοῦτο ἀναπολόγητος εἶ, ὦ ἄνθρωπε·* καὶ πάλιν· *Ἔχομεν Ἀρχιερέα μέγαν, δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν.*

Τὸ μὴ θέλγειν. Θέλγειν ἐστὶ τὸ δι' ἡδονῆς ἀπατᾷν· λέγεται δὲ καὶ τὸ ἁπλῶς ἡδύνειν.

Τῶν ἀρίστων. Τῶν ἐπιθυμητῶν.

Ἀμειλίκτῳ στάσει. Ἀμείλικτον στάσιν φησὶ τὴν ἀνένδοτον πρὸς τὸν γαργαλισμὸν τῶν γηΐνων ἔνστασιν, καὶ τὸ μὴ κάμπτεσθαι πρὸς τὰ ὑλικὰ διὰ τῶν πειρασμῶν.

§ X. *Τῆς ἐν τοῖς ὅλοις ἰδιοπραγίας.* Ἰδιοπραγίαν ὠνόμασε τὴν ἑκάστου τῶν ὄντων κατὰ φύσιν ἰδιάζουσαν κίνησιν· οὐδὲ γὰρ τὰ ἀγγέλων ἀνθρώποις πράττειν δυνατὸν, ἢ τὰ πυρὸς ὕδατι, καὶ τὸ ἔμπαλιν.

Καὶ ὡς ἐκ τῶν χειρόνων. Τὰ χείρω ἐνταῦθα μὴ νοήσῃς πρὸς τὰ ποιήματα· οὐδὲν γὰρ ἐν αὐτοῖς κακόν· ἀλλὰ πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, ἥτις ἐκ τῆς ἡμῶν προαιρέσεως κατὰ στέρησιν ἀγαθοῦ παρυπέστη. Ἀναρπάζει γὰρ ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐξ αὐτῆς ἑκόντας, εἰ προσδράμοιμεν αὐτῷ.

Καὶ ἀῤῥεπῆ πρὸς τὰ χείρω. Ταῦτα περὶ τῶν αἰσθητῶν καὶ ὑπὸ τὴν κτίσιν ὄντων νόμιζε λέγειν αὐτὸν, ὅτι πάντα ἐν τῇ οἰκείᾳ εὐταξίᾳ διαφυλάττει· οὐδὲν γὰρ αὐτῶν μετετράπη, ἀλλ' οὕτως ὡς ἐκτίσθησαν, ἔμειναν· τοῦτο δηλοῖ τὸ *ἀμετάβλητα.* Ἀῤῥεπῆ δὲ πρὸς τὰ χείρω, ἢ ὅτι προαιρετὰς αὐτὰς πεποίηκεν, ἢ ὅτι οὐδὲν ἐξ αὐτῶν τῆς οἰκείας ἐξέστη καταστάσεως, ἢ πρὸς τὰ ὑποδεέστερα μετηνέχθη. Ὁ

A illo tanguntur, et solis terrenis inhærent : *παρευδοκιμεῖσθαι* vero est minus probum videri.

Ad angelicas virtutes. Virtutem pulchre dici etiam de angelis, sicut et de Deo, juxta illud : Velavit cœlos virtus ejus; atque esse divinæ providentiæ permittere, quæ eos assuefacit diviniora appetere, ut justi in materialibus negotiis injuria afficiantur.

A materialium affectione. Vide quomodo dicat, masculum animum præ se ferre qui materialibus bonis non adhæret, id est fortitudinem virilem; qui enim mundanis ac corporeis affectionibus deserviunt, mulierculæ merito vocantur. Et divinam justitiam non velle per hæc nos demulcere et perde- B re, sed assuefacere horum contemptui, secundum Scripturam : *Quem enim diligit Dominus, castigat; flagellat autem omnem filium quem recipit* [q]. Quid igitur? divites non diliguntur a Deo? dices primo divitias non esse per se malas, sed affectum erga eas et malum usum : postea, Deum nosse qui sint inter nos infirmi, volentemque eos in adhortationem conservare, fortassis, et pecunias, ac vitæ splendorem eis tribuere, non quod ignoret, id quod sunt; quomodo enim qui novit omnia antequam fiant [r]?
200 sed ut nullam habeamus excusationem juxta Apostolum : *Propterea inexcusabilis es, o homo* [s]; et iterum : *Habemus Pontificem qui possit compati infirmitatibus nostris* [t].

C *Non demulcere,* Gr. τὸ μὴ θέλγειν. Θέλγειν est voluptate decipere : dicitur etiam simpliciter voluptate afficere.

Optimorum. Desiderabilium.

Inconcusso statu, Gr. ἀμειλίκτῳ στάσει. Vocat ἀμείλικτον στάσιν institutum minime cedens titillationi terrenorum, neque flecti ad materialia propter tentationes.

§ X. *Ut actionem quæque suam prosequatur,* Gr. τῆς ἐν τοῖς ὅλοις ἰδιοπραγίας. Appellavit ἰδιοπραγίαν proprium cujusque rei secundum naturam motum : neque enim homines facere possent quæ angelis propria; nec aqua quæ igni, et contra.

Et quatenus a deterioribus. Non intelligas hoc lo- D co *deteriora* respectu ad creaturas habito; nulla enim est inter ipsas mala; sed ad peccatum, quod ex nostra voluntate boni privatione subsistere videtur. Deus enim cum volumus nos ex ipso eripit, si ad illum accurrerimus.

Nec in deterius vergant. Arbitrare ipsum hæc dicere de sensilibus et creatis, quod omnia in propria bona constitutione custodiat; nihil enim ipsorum mutatum est, sed ut creata sunt manserunt. Hoc declarat vox ἀμετάβλητα, non mutata. Minime vero ad deteriora propensa aut quia eas præstantes fecit, aut quia nihil ex ipsis propria constitutione exiit, aut ad deteriora translatum est. Cœlum enim et

[q] Hebr. XII, 6. [r] Dan. XIII, 42. [s] Rom. II, 1. [t] Hebr. IV, 15.

terra, et quæ in ipsis, eadem manserunt. Porro illud *alienam actionem exterminare*, et *non delapsas custodit cujusque proprietates* ita intellige, elementa manere sibi invicem contraria, nempe calidum et frigidum, humidum et siccum, atque unumquodque eorum in propria integritate permanere, neque in contrarium mutari; nunquam enim ignis fit aqua, nec aqua ignis. Si autem creatoris jussu convenerint, unumquodque eorum manet, suam servans proprietatem.

Atque proportiones, Gr. καὶ τὰς ἀναλογίας. Ἀναλογίας dicit aptitudines cujusque naturæ et commensurationes.

Nequaquam præter propositum. Id est non extra Scripturæ scopum.

Remissionem donans, Gr. ὑπερείδουσα. Suffulciens.

201 *A noxiis*, Gr. τῶν λελωβημένων. A læsis, injuriam et damnum procurantibus.

Et omnem inæqualitatem. Non dicit simpliciter exterminare inæqualitatem, sed in singulis, id est singulas creaturarum non manere æqualiter et similiter in identitate naturali; ideo addidit *a privatione*, quoniam non idcirco quod indifferentes et inæquales sint res, inæqualitas aufertur.

Æqualitatis singulorum. Cum sciret duos modos secundum quos inæqualitas dicitur, duos exponit, et ait Deum, eatenus dici justitiam, quatenus omnem æqualitatem mensura adauget et in omnem æqualitatem exterminat. Nunc vero inæqualitatem intelligit eam quæ per privationem accidit, id est abundantiam. Nam singulis pro merito æqualiter distribuere, hoc continet omnia et conservat. His dictis, alterum quoque modum secundum quem inæqualitas dicitur affert. Novit enim aliquos, intelligibiles et incorporeas formas, ac prima rerum principia, immortalem, inquam, creationem, unitates, id est essentias simplices, nominasse æqualitatem et identitatem; sensilia vero quæ etiam divisibilia sunt et mutabilia et differentia, et quandoque aliter habentia, vocasse inæqualitatem et diversitatem. Dicit igitur: Etsi aliquis hanc inæqualitatem intellexerit differentiam sensilium in formis, qua animalium et plantarum, reliquorumque generationes subsistunt, hujus tamen etiam inæqualitatis Deus est custos et protector, non permittens contraria in uno commisceri, et mistionem concurrentia in corruptionem venire. Ut enim omnia produxit, sic etiam ipsa conservat, et sunt sicut a principio fuerunt.

Inæqualitatem enim. Nota eum dicere inæqualitatem, omnium in toto inter se diversitatem, et Dei justitiam ejusmodi inæqualitatem conservare. Nota etiam, esse naturalem inæqualitatem.

IN CAP. IX.

§ I. *Horum divinorum nominum*. Sapientissime

A γὰρ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ ἔμειναν, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς ὡσαύτως ἔχοντα. Τὸ δὲ *τὴν ἀλλοτριοπραγίαν ἐξορίζειν*, καὶ *ἀμεταπτώτους φυλάττειν τὰς ἑκάστου ἰδιότητας*, οὕτω νόησον, ὅτι τὰ στοιχεῖα ἐναντία μένουσιν ἀλλήλοις, οἷον τὸ θερμὸν καὶ ψυχρὸν, καὶ ὑγρὸν καὶ ξηρὸν, καὶ ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῇ ἰδίᾳ ὁλότητι ἐναπομένει, καὶ οὐ μεθίσταται πρὸς τὸ ἐναντίον· οὐδέποτε γὰρ τὸ πῦρ ὕδωρ γίνεται, οὐδὲ τὸ ὕδωρ πῦρ. Εἰ δὲ καὶ συνέλθοιεν κατὰ τὴν τοῦ δημιουργοῦ κέλευσιν, μένει ἕκαστον αὐτῶν, σῶζον τὴν οἰκείαν ἰδιότητα.

Καὶ τὰς ἀναλογίας. Ἀναλογίας φησὶ τὰς ἁρμοδιότητας ἑκάστης φύσεως καὶ συμμετρίας.

Οὐκ ἀπὸ σκοποῦ. Τουτέστιν οὐκ ἔξω τοῦ σκοποῦ τῆς Γραφῆς.

B *Ὑπερείδουσα*. Ὑποστηρίζουσα.

Τῶν λελωβημένων. Βεβλαμμένων, τῶν λώβην καὶ ἀχρείωσιν προξενούντων.

Καὶ πᾶσα ἀνισότης. Οὐχ ἁπλῶς φησι τὴν ἀνισότητα ἐξορίζειν, ἀλλ' ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον, τουτέστι τὸ μὴ ἴσως καὶ ὁμοίως ἕκαστον τῶν γεγονότων ἐν ταυτότητι τῇ κατὰ φύσιν διαμένειν· διὸ καὶ τὸ *κατὰ στέρησιν* προσέθηκεν, ἐπεὶ κατὰ τὸ ἀδιάφορα εἶναι τὰ ὄντα καὶ ἄνισα ἡ ἀνισότης οὐκ ἐκβάλλεται.

Τῆς ἐν αὐτοῖς ἑκάστοις ἰσότητος. Δύο τρόπους καθ' οὓς ἀνισότης λέγεται εἰδὼς, τοὺς δύο τρανοῖ, καί φησιν, ὅτι δικαιοσύνη κατὰ τοῦτο λέγεται ὁ Θεὸς, καθ' ὃ καὶ τὴν ἰσότητα πάντων ἐπιμετρεῖ, καὶ τὴν

C ἀνισότητα πάντων ἐξορίζει. Ἀνισότητα δὲ νῦν φησι τὴν κατὰ στέρησιν τῆς ἰσότητος συμβαίνουσαν, τουτέστι τὴν πλεονεξίαν· τὸ γὰρ ἴσως νέμειν ἑκάστοις τὰ κατ' ἀξίαν, τοῦτο συγκρατεῖ πάντα καὶ σώζει. Ταῦτα φήσας, ἐπιφέρει καὶ τὸν ἕτερον τρόπον, καθ' ὃν ἀνισότης λέγεται. Καὶ γὰρ οἶδέ τινας, τὰ μὲν νοητὰ καὶ ἀσώματα εἴδη, καὶ τὰς πρώτας τῶν ὄντων ἀρχὰς, φημὶ δὴ τὴν ἀθάνατον δημιουργίαν, τὰς ἑνάδας, τουτέστι τὰς ἁπλᾶς οὐσίας, ἰσότητα καὶ ταυτότητα ὀνομάσαντας· τὰ δὲ αἰσθητὰ, ἃ καὶ μεριστά εἰσι, καὶ ἐν μεταβολῇ, καὶ διαφορᾷ, καὶ ἄλλοτε ἄλλως ἔχοντα, ἀνισότητα καὶ ἑτερότητα καλέσαντας. Λέγει οὖν, ὅτι, κἂν ταύτην τὴν ἀνισότητα νοήσῃ τις, τὴν τῶν αἰσθητῶν εἰς εἴδη διαφορὰν, δι' ἧς αἱ τῶν ζώων, καὶ τῶν φυτῶν, καὶ τῶν ἑξῆς γενέσεις ὑφίστανται,

D ἀλλὰ καὶ ταύτης τῆς ἀνισότητος ὁ Θεὸς φύλαξ καὶ φρουρός ἐστι, μὴ ἐῶν τὰ ἐναντία εἰς ἓν [71] συμμιχθῆναι, καὶ συνδραμόντα διὰ τῆς φυράσεως [72] εἰς φθορὰν ἐλθεῖν. Ὡς γὰρ παρήγαγε πάντα, οὕτω συντηρεῖ αὐτὰ, καὶ εἰσὶν ὡς ἐξ ἀρχῆς ἐγένοντο.

Τὴν γὰρ ἀνισότητα. Σημείωσαι, ὅτι τὴν ἀνισότητά φησι καὶ τὴν ἐν τῷ ὅλῳ πρὸς ὅλα διαφορὰν τῶν ὅλων, καὶ ὅτι τὴν τοιαύτην ἀνισότητα ἡ τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνη φρουρεῖ. Σημείωσαι δὲ, ὅτι ἐστὶ καὶ φυσικὴ ἀνισότης.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Θ'.

§ I. *Τούτων τῶν θεωνυμικῶν*. Σοφώτατά φησι θεω-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[71] συναχθέντα. [72] φύσεως

νυμικῶν ἀγαλμάτων, ἐξ Ἑλλήνων ἐπὶ τὸ ἀληθὲς μετάγων· ἐκεῖνοι γὰρ οἷά τινας ἀνδριάντας ἐποίουν, μήτε χεῖρας μήτε πόδας ἔχοντας, οὓς Ἑρμᾶς ἐκάλουν· ἐποίουν δὲ αὐτοὺς διακένους θύρας ἔχοντας, καθάπερ τοιχοπυργίσκους. Ἔσωθεν οὖν αὐτῶν ἐτίθεσαν ἀγάλματα, ὧν ἔσεβον θεῶν, ἔξωθεν δὲ ἀπέκλειον τοὺς Ἑρμᾶς· ἐφαίνοντο οὖν οἱ Ἑρμαῖ εὐτελεῖς, ἔσωθεν δὲ τούτων θεῶν αὐτῶν καλλωπισμοὺς εἶχον. Οὕτως οὖν κἀνταῦθα νοήσεις, τὰ μὲν περὶ τοῦ ὄντος καὶ ἀληθινοῦ Θεοῦ μόνου ἐν τῇ Γραφῇ ὀνόματα ἀνάξια εἶναι περὶ Θεοῦ λεγόμενα, ὡς τὸ μικρὸν, καὶ τὸ καθῆσθαι, καὶ τὰ ἑξῆς· ἀναπτυσσόμενα δὲ τὰ ὀνόματα, καὶ ἀξίως Θεοῦ ἑρμηνευόμενα, ἔχουσιν ἔσωθεν τὰ ἀγάλματα καὶ τοὺς θείους τύπους τῆς περὶ Θεοῦ δόξης.

Μέγας οὖν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς Λογίοις ὑμνεῖται. Οὐ πρὸς ἀντιπαράθεσιν ὁ Θεὸς μέγας φησὶν ἑτέρου, ὥσπερ βοῦς μείζων προβάτου, ἢ κύαμος κέγχρου· ἀλλὰ διὰ τὸ ἀπαράθετον καὶ ὄντως ἀκατάληπτον τῆς θείας μεγαλειότητος· τοῦτο γὰρ ἐσήμανε τὸ *ἰδίως*, ἤγουν ἰδιότητα εἰπών.

§ II. *Μέγας μὲν οὖν ὁ Θεὸς ὀνομάζεται.* Εἰ καὶ ἑρμηνεύει τῶν ἐπὶ Θεοῦ κατηγορουμένων τὰς προσηγορίας, ἀλλ' ἀνάγκη Γραφικαῖς μαρτυρίαις ταύτας τρανῶσαι. *Μέγας* μὲν οὖν εἴρηται, ἔνθα γέγραπται· *Μέγας ὁ Κύριος ἡμῶν, καὶ μεγάλη ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ*, καὶ ὅσα τοιαῦτα ἐν τῇ Γραφῇ· τὸ δὲ εἶναι καὶ *μικρὸς*, δηλοῦται ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν, ἔνθα φησὶ πρὸς Ἠλίαν τὸν προφήτην· *Ἰδοὺ φωνὴ αὔρας λεπτῆς, καὶ ἐκεῖ Κύριος·* δηλοῖ γὰρ ὡς περιεχόμενον αὐτὸν ὑπὸ τῆς αὔρας, ὅ ἐστι [λεπτότητος καὶ] σμικρότητος· τὸ δὲ *αὐτὸς*, ἔχεις ἐνταῦθα, καὶ ἐν τῷ, *Ἐγώ εἰμι, καὶ οὐκ ἠλλοίωμαι.* Τὸ δὲ *ἕτερον*, ὅτε τῷ Ἰεζεκιὴλ ὤφθη ὡς ἄνθρωπος ἐκ πυρὸς καὶ ἠλέκτρου, καὶ ἑτέρωθι· *Οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς λαμπάδες*, καὶ τὰ λοιπά· *ὡς εἶδος χαλκοῦ καὶ κλιβάνου*, ὅπερ φησὶν Ἰωάννης ἐν Ἀποκαλύψει· καὶ *ὅμοιος*, ὅτε καθ' ὁμοιότητα αὐτοῦ λέγει δημιουργεῖν τὸν ἄνθρωπον. *Ἀνόμοιος* δὲ, ἐν Ἠσαΐᾳ, ὅταν λέγῃ· *Τίνι με ὡμοιώσατε, λέγει Κύριος*, ἅτε οὐδὲν ἔχων ὅμοιον. Καὶ *ἑστὼς* καὶ *ἀκίνητος*, ἐν τῷ λέγειν Μωϋσεῖ περὶ τῆς πέτρας, *Ὧδε ἐγὼ ἕστηκα πρὸ τοῦ σε εἶναι ἐκεῖ*, καὶ τὰ ὅμοια. *Καθήμενος* δὲ, ἔνθα ὁ Βαροὺχ φησι· *Σὺ καθήμενος εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἡμεῖς ἀπολλύμενοι εἰς τὸν αἰῶνα·* καὶ πάλιν· *Ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χερουβίμ. Κινούμενος* δὲ, ὡς ὅταν λέγῃ· *Καὶ ἐπέβη ἐπὶ χερουβὶμ, καὶ ἐπετάσθη·* καὶ πάλιν· *Δεῦτε καταβάντες, συγχέωμεν τὰς γλώσσας αὐτῶν·* καὶ, *Ἔκλινεν οὐρανοὺς καὶ κατέβη.* Καὶ ταῦτα μὲν νῦν· ἐν δὲ ταῖς κατὰ μέρος ἐξηγήσεσι, τὰ δέοντα σαφηνισθήσεται.

Τὸ μέγεθος τοῦτο καὶ ἄπειρόν ἐστιν. Ἐπειδὴ παντέλειον πέρας ἔχει ὁ Θεὸς, καὶ ὑπερτέλειος ὢν, καὶ ὑπεράπειρός ἐστιν, ὡς τὸ, *Καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται πέρας·* ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πάντα ἐστὶν ἀριθμόν· εἰ γὰρ καὶ λέγοιτο ὁ Θεὸς εἷς καὶ ἓν, ἀλλ' οὖν

A dicit divinorum nominum signa, ex gentilibus ad veritatem traducens; illi enim quasdam veluti statuas faciebant, neque manus, neque pedes habentes, quas Hermas vocabant; faciebant autem eas vacuas fores habentes, tanquam **202** arcas turritas in muro. Intra ipsas ponebant signa deorum quos colebant, extra vero includebant Hermas. Itaque Hermæ viles apparebant, intra hos vero decora deorum suorum habebant. Sic igitur hic intelliges, nomina quæ in Scriptura sacra de eo qui est, et solo vero Deo dicuntur, indigna esse quæ de Deo dicantur, ut parvum, et sedere, et quæ deinceps. Cum vero nomina ista explicantur, et digne Deo exponuntur, continent intra se signa et divinas gloriæ Dei figuras.

B *Magnus quidem Deus in Scripturis laudatur.* Deus, inquit, non dicitur magnus ex comparatione cum altero, sicut bos major ove, aut faba milio; sed quia divina magnitudo nec conferri cum aliquo, nec vere comprehendi potest; hoc enim significat τὸ ἰδίως seu proprietatem dicendo.

§ II. *Ac magnus quidem Deus appellatur.* Etsi interpretetur appellationes eorum quæ de Deo enuntiantur, tamen necesse est testimoniis Scripturæ easdem declarare. *Magnus* quidem dicitur ubi scriptum est: *Magnus Dominus noster, et magna virtus ejus* [u], et quæque similia in Scriptura: quod autem etiam *parvus* sit, declaratur in tertio Regum [v-x], ubi dicit prophetæ Eliæ: *Ecce vox auræ tenuis, et illic Dominus.* Declarat enim ipsum velut comprehensum C ab aura, quod est [tenuitatis et] parvitatis. Quod vero *semper idem* sit, habes hoc loco: *Ego sum et non mutor* [y]; *aliud* vero, quando visus est ab Ezechiele tanquam homo ex igne et electro [z], et alibi: *Oculi ejus tanquam lampades* [a], et reliqua; *ut species æris et fornacis*, quod ait Joannes in Apocalypsi [b]; et *similis*, cum dicitur secundum similitudinem suam creasse hominem. *Dissimilis* autem, in Isaia [c], quando dicit, *Cui me assimilastis, dicit Dominus*, tanquam nullum habens simile. Et *stans*, et *immobilis*, cum Moysi de petra dicit: *Hic ego steti antequam tu esses illic*, et similia; *sedens* vero, ubi Baruch dicit [d]: *Tu sedes in æternum, et nos peribimus in ævum;* et iterum: *Qui sedet super cherubim* [e]. *Motus* vero, ut quando dicit: *Et ascendit super cherubim,* D *et volavit* [f], ac iterum: *Venite, descendamus et confundamus linguas eorum* [g]. Et: *Inclinavit cœlos et descendit* [h], et hæc quidem modo. In particularibus autem explicationibus, quod necessarium fuerit exponetur.

203 *Magnitudo hæc et infinita est.* Quandoquidem Deus finem omnino perfectum habeat, cum sit supra perfectionem seu finem, etiam supra infinitatem erit, ut illud: *Et regni ejus non erit finis* [i]: quinetiam omnem numerum superat: etsi enim

[u] Psal. CXLVI, 5. [v-x] Cap. XIX, v. 12. [y] Mal. III, 6. [z] Ezech. I, 26, 27. [a] Dan. X, 6. [b] Cap. IX, v. 2. [c] Cap. XL, v. 25. [d] Cap. III, v. 3. [e] Psal. XCVIII, 1. [f] Psal. XVII, 11. [g] Gen. XI, 7. [h] II Reg. XXII, 10. [i] Luc. I, 33.

Deus dicatur unus et unum, attamen est supra unum. *Unum* enim proprie connexionem declarat cum multis numeris qui ab ipso exeunt, et veluti principium multitudinis numerorum esse videtur: tamen Deus dignatus est etiam ex illis quæ produxit *unum* sumere: quoniam *unum*, est simplex et individuum in seipso, et minime compositum: verumtamen etiam sic ὑπερήνωται seu est supra unum: ideo dicitur, *Et scientiæ ejus non est numerus* [k].

§ III. *Sic igitur parvum in Deo.* Nam omnes res et valde magnæ et valde parvæ participant parvi communionem: nulla enim res effugit parvum in omnibus, aut quia ex parvo ad majus progreditur quod augetur, hæc dicit Pater, aut quia parvum in majori consideratur, et non majus in parvo, quatenus majus est.

Et pertingens. Hinc demonstratur velocitas progressus Dei ad incorporea. Nam illud pertingere usque ad divisionem animæ et spiritus; res enim ita se habet; hoc declarat quod etiam ipsum incorporeum uniforme animæ a Deo dividi possit. Ideo Deus cogitationes quoque intelligit quas mens mota et operans cogitat, quæ tamen maxime incorporeæ et individuæ; (quid enim inter intellectum et intellectionem?) Deus medius penetrat, sicut dicitur: *Tu intellexisti cogitationes meas de longe* [l]; sed etiam inter animam et spiritum, id est in quo sensus stabilitos habemus, per quod etiam anima sensibilibus intendit, et vim intelligendi speculationes, habemus, Deus sine impedimento transit. Hunc vero spiritum sapientes Græcorum vocant facultatem, et veluti secundam animam sensitivam animæ: ergo anima hæc sensitiva penetrat usque ad medullas et venas, et arterias, et ossa, et totum corpus.

§ IV. *Quod non potest minui, ingenitum.* Nota quot modis sumatur significatio *ingeniti;* aut quod necdum genitum, sed gignendum, ut Sara dixit, *Nunquam mihi accidit,* vel ut **204** imperfectum, sicut turris in Chalane: vel ut ab aliquo, ut Paulus apostolus, non ex hominibus: vel contra ut Justus, unus e duodecim, aut quod nullo modo est, sicut prodigia a Græcis dicta, Scylla et Chimæra, ac similia, ingenitum est in Deo. In idem. Cum dixit Deum esse ingenitum, expiat inauspicatas nominis interpretationes, aitque: Vide, ne usurpes hanc dictionem pro generari, tanquam Deus haberet aliquem se majorem, ut ab eo qui ante ipsum fuerat, tunc genitus fuerit, neque Creator, aut bonus, aut spiritus, aut ignis, aut aliquid tale: neque

A ὑπὲρ τὸ ἕν ἐστι. Κυρίως μὲν γὰρ τὸ *ἓν* σχέσιν δηλοῖ πρὸς τοὺς ἐξ αὐτοῦ πολλοὺς ἀριθμοὺς, καὶ οἱονεὶ ἀρχὴ πλήθους ἀριθμῶν εἶναι δοκεῖ· ὅμως ἠξίωσεν ὁ Θεὸς καὶ τὸ *ἓν* ἐκ τῶν ἐξ αὐτοῦ δέξασθαι, ἐπειδὴ τὸ *ἓν* ἁπλοῦν ἐστι καὶ ἀμερὲς καθ' ἑαυτὸ, καὶ ἀσύνθετον· ἀλλὰ καὶ οὕτως ὑπερήνωται, ἀντὶ τοῦ, ὑπὲρ τὸ ἕν ἐστι· διὸ εἴρηται, *Καὶ τῆς συνέσεως* [73] *αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἀριθμός.*

§ III. *Οὕτως οὖν ἐπὶ Θεοῦ τὸ σμικρόν.* Πάντα γὰρ τὰ ὄντα, καὶ τὰ λίαν μεγάλα, καὶ τὰ ἄγαν μικρὰ, μετέχουσι τῆς τοῦ μικροῦ μετουσίας· οὐδὲν γὰρ τῶν ὄντων διέφυγε τὸ σμικρὸν ἐν πᾶσιν ἀναφαινόμενον· ἢ ὅτι ἐκ μικροῦ πρὸς τὸ μεῖζον πρόεισι τὰ
B ἐν αὐξήσει, τοῦτό φησιν ὁ Πατήρ· ἢ ὅτι ἐν τῷ μείζονι τὸ μικρὸν ἐνθεωρεῖται, καὶ οὐχ ἐν τῷ μικρῷ τὸ μεῖζον κατ' αὐτὸ τὸ μεῖζον εἶναι.

Καὶ διικνούμενον. Τὸ ὑπεροξύτερον τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπὶ τὰ ἀσώματα χωρήσεως ἐντεῦθεν δηλοῦται· τὸ γὰρ διικνεῖσθαι ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος· οὕτω γὰρ ἔχειν δοκεῖ· τοῦτο ἀποφαίνει, ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ἀσώματον τῆς ψυχῆς ἑνοειδὲς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διαιρεῖσθαι δύναται. Διὸ καὶ τὰς ἐννοίας ὁ Θεὸς νοεῖ, ἃς ὁ νοῦς κινούμενος καὶ ἐνεργῶν νοεῖ, καὶ τῆς τοσαύτης ἀσωματίας καὶ ἀδιαιρεσίας· (τί γὰρ μεταξὺ νοῦ καὶ νοήσεως;) ὁ Θεὸς μέσος χωρεῖ, ὡς καὶ εἴρηται· *Σὺ συνῆκας τοὺς διαλογισμούς μου ἀπὸ μακρόθεν·* ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ
C πνεύματος, τουτέστιν ἐν ᾧ τὰς αἰσθήσεις ἐπεστηριγμένας ἔχομεν, δι' οὗ καὶ τοῖς αἰσθητοῖς ἡ ψυχὴ προσβάλλει, καὶ τὸ διανοητικὸν τῶν σκέψεων ἔχομεν, ἀκωλύτως χωρεῖ ὁ Θεός. Τοῦτο δὲ τὸ πνεῦμα δύναμιν καὶ οἱονεὶ δευτέραν ψυχὴν αἰσθητικὴν τῆς ψυχῆς οἱ παρ' Ἕλλησι σοφοὶ καλοῦσιν· ἡ οὖν αἰσθητικὴ αὕτη ψυχή ἐστιν ἡ μέχρι μυελῶν, καὶ φλεβῶν, καὶ ἀρτηριῶν, καὶ ὀστέων, καὶ ὅλου τοῦ σώματος διήκουσα.

§ IV. *Ἀμείωτον, ἀγέννητον.* Σημείωσαι ποσαχῶς λαμβάνεται *τοῦ ἀγεννήτου* ἡ σημασία· ἢ τὸ μήπω γενόμενον, γεννησόμενον δὲ [73*], ὡς ἡ Σάῤῥα εἶπε τὸ, *Οὔπω μέν ἐμοὶ γέγονεν·* ἢ ὡς ἀτελείωτον, ὡς ὁ ἐν Χαλάνῃ πύργος· ἢ ὑπό του, ὡς τὸ, Παῦλος ἀπόστολος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων· ἢ τόδε, ὡς Ἰοῦστος εἷς
D τῶν δώδεκα· ἢ μηδαμῇ μηδαμῶς ὄν, ὡς ὅσα τερατεύονται Ἕλληνες, Σκύλλαν, καὶ Χίμαιραν, καὶ τὰ ὅμοια. Ἰδικῶς οὖν καὶ ἀπολύτως τὸ ἀγέννητον ἐπὶ Θεοῦ [74]. Εἰς τὸ αὐτό. Εἰπὼν ἀγέννητον τὸν Θεὸν, τὰς παλιμφήμους ἑρμηνείας τοῦ ὀνόματος ἀποκαθαίρει, καί φησιν· Ὅρα μὴ εἰς τὸ γεγεννῆσθαι δέξῃ τὴν λέξιν, ὡς τοῦ Θεοῦ ἔχοντος τὸν ὑπὲρ αὐτὸν, ἵνα ἐκ τοῦ πρὸ αὐτοῦ γέννηται [75] τόδε, οἷον δημιουργὸς, ἢ ἀγαθὸς, ἢ πνεῦμα, ἢ πῦρ, ἢ τι τοιοῦτον· ἀλλὰ μηδὲ

[k] Psal. CXLVI, 5. [l] Psal. CXXXVIII, 3.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[73] συνθέσεως. [73*] μήπω γεννώμενον, γεννηθησόμενον δέ. [74] *ἤγουν κατὰ μηδὲν τούτων ἐπὶ Θεοῦ. Id est secundum nihil horum.* [75] *ἀγέννητον ἀκούων ἐπὶ Θεοῦ βλασφήμως ἐπινοήσῃς, ὡς μήπω γενόμενον, ἢ ὡς οὐ τελειωθέντα εἰς τὸ γενεῖν. Ingenitum audiens impie illud intelligas de Deo, quasi nondum genitus esset, aut nondum perfecte genitus foret.*

ἀγέννητον ὑπολάβῃς τὸν αὐτὸν, μηδὲ ὄντα παντελῶς, μήτε ἐν γενέσει, μήτε ἕτερόν τι. Πῶς οὖν δεῖ τὸ *ἀγέννητον* ἀκούειν, φησὶν ἐφεξῆς. Ταῦτα δὲ κατὰ Ἀρειανῶν καὶ Εὐνομιανῶν ποιεῖ, τῶν ἐκ γεννητοῦ καὶ ἀγεννήτου τὸν Θεὸν βλασφημησάντων.

Ἀλλ' ὥσπερ παναγέννητον. Ἐπειδὴ, ὥς φησιν ὑπὲρ πᾶν ἀγέννητον ὄντα τὸν Θεὸν, ποιεῖ νομίζεσθαι, καὶ λέγειν αὐτὸν ἐκ τούτου εἶναί τινα μετὰ τὴν ἁγίαν Τριάδα ἀγέννητα ἐν τῇ κτίσει, φέρε σαφὲς ποιήσωμεν τὸ σημαινόμενον. Καὶ τέως δῆλός ἐστιν ἐξ ἀρχῆς ὁ θεῖος Διονύσιος, ἅτε μάλιστα τότε ἐν Ἐφέσῳ ἀκμαζόντων τῶν φιλοσόφων, ἔνθα καὶ ἡ Ἰωνικὴ φιλοσοφία συνειστήκει, τοῦ ἁγίου Τιμοθέου ἐπισκόπου ὄντος, σπουδάζων πάντα τὰ ἐκείνοις ἐσφαλμένως λεγόμενα, ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν μεταγαγεῖν. Ἤδει οὖν εἶναι δόγμα τινῶν αὐτῶν λεγόντων τὰ νοητὰ πάντα καὶ ἀθάνατα, καὶ νοερὰ γεννητὰ πάντα καὶ ἀγέννητα· γεννητὰ μὲν, ὡς ἐξ αἰτίου τοῦ Θεοῦ ὑποστάντα κατὰ πρόοδον ἐλλάμψεως· ἀγέννητα δὲ, καθ' ὃ μὴ ἐν χρόνῳ, ἀλλ' αἰωνίως, τουτέστιν ἐν τοῖς αἰῶσι προῆλθον. Καὶ γὰρ ἔφημεν ἄνω τὰ αἰσθητὰ τὸν χρόνον ἔχειν· τὰ δὲ νοητὰ, τὸν αἰῶνα, ὅθεν καὶ αἰώνια λέγονται. Ὡς οὖν ἐκ προόδου λάμψαντα καὶ ἀγέννητα αὐτὰ εἶπον· πάλιν ᾔδει ἑτέρους καὶ τόνδε τοῦ ὁρατοῦ εἰπόντας κόσμον καὶ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον· καὶ γεννητὸν μὲν, καθ' ὅσον εἰς τόνδε τὸ πᾶν· ἢ ἐξ ἑνὸς ἐπὶ πολλὰ ὁδεύει, ὅπερ ἐστὶ ἐπὶ τὰς γενέσεις τῶν κατ' εἶδος ζώων, καὶ φυτῶν, καὶ τῶν ἄλλων· ἢ ἐκ τῶν πολλῶν ἐπὶ τὸ ἕν, ἀντὶ τοῦ, ὅταν ἐπὶ φθορὰν ὁδεύῃ, εἰς τὴν ἐπὶ τὰ στοιχεῖα ἀνάλυσιν· ἀγέννητον δὲ αὖθις τὸν αὐτὸν λέγοντας κόσμον, ἤτοι ἀΐδιον, καθ' ὅσον τῶν κινήσεων τῶν ἐπὶ γένεσιν, καὶ τῶν ἀποκαταστάσεων τῶν ἐπὶ φθορὰν, οὐδέποτε κατ' αὐτοὺς ἐφίσταται. Φησὶν οὖν ὁ μέγας Διονύσιος, ὅπως ποτ' ἂν λέγοιτο τὸ ἀγέννητον, εἴτε ὡς ἔφην, εἴτε ὡς οἱ Ἕλληνες, μὴ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τοῦτο δέξῃ, τὰ μὲν ἄλλα αἰτιατῶς λέγεται ἀγέννητα, ὁ Θεὸς δὲ ἀναιτίως καὶ ἀπολύτως· τίς γὰρ αἰτία Θεῷ πάντων ἁπαξαπλῶς ὑπερέχοντι;

Μονοειδῶς καὶ ταὐτοειδῶς. Μονοειδῶς μὲν ἔφη διὰ τὸ παντελῶς ἀπαράβλητον τῆς θείας φύσεως· ταὐτοειδῶς δὲ διὰ τὸ ἀναλλοίωτον καὶ ἀμετάβλητον· ἀφοριζόμενον δὲ τὸ δεικνύμενον, ἀπὸ τοῦ ὁρίζειν· ἢ τὸ ἐξῃρημένον καὶ κεχωρισμένον.

Καὶ τὸ ταὐτόν. Τὸ ἀεὶ ταὐτὸν καὶ ὡσαύτως ἔχον ἐπὶ μόνης τῆς τῶν ὅλων ποιητικῆς ὁρᾶται αἰτίας, ἐξ ἧς καὶ τοῖς κτίσμασι τὸ ἐν ταυτότητι διαμένειν δεδώρηται, καὶ ἡ τῶν ἐναντίων, ἤγουν ἑτεροίως ἐχόντων πρὸς ἄλληλα σύνταξις. Ταὐτῶς οὖν ἅπαν, καὶ τὰ μὴ ἐν ταὐτότητι φύσεως, ἐν τῷ Θεῷ θεωρεῖται· πάντων γὰρ τῶν ὄντων ταὐτῶς, ἤγουν ὁμοίως, αἴτιος ὁ Θεός.

Κατὰ τὴν μίαν καὶ ἑνικήν. Τὸ ἀεὶ ὡσαύτως καὶ ἀναλλοιώτως ἔχειν, ὅπερ ἐστὶ ταὐτὸν, ὁ Θεός ἐστι· καὶ ὑφ' ἑτέρου μὲν αὐτὸς οὐ περατοῦται, οὐδ' ἐστί τι αὐτοῦ πέρας, εἰς αὐτὸν δὲ τὰ πάντα περατοῦται·

A eumdem *ingenitum* arbitreris nec prorsus esse genitum, nec aliquid aliud. Quomodo igitur debeat intelligi *ingenitum*, postea dicit. Hæc autem contra Arianos et Eunomianos faciunt, qui ex genito et ingenito blasphemiam Deo inferunt.

Sed tanquam omnino ingenitum. Quandoquidem, ut ait, Deum qui est supra omne ingenitum, facit existimari, et dicere ipsum ex hoc esse aliqua in sancta Trinitate ingenita per creationem; agedum perspicuum faciamus id quod significatur. Hactenus manifestum est a principio S. Dionysium, cum maxime tum temporis philosophi Ephesi florerent, ubi etiam Ionica philosophia constituta fuerat, sancto Timotheo episcopo, studuisse omnia quæ ab illis cum errore dicuntur, ad veritatem tradu- B cere. Sciebat igitur esse dogma quorumdam ipsorum dicentium omnia intelligibilia et immortalia, et intellectu prædita genita omnia et ingenita: genita quidem, ut Deo auctore subsistentia secundum progressum illustrationis; ingenita vero quatenus non in tempore, sed æternum, id est in sæculis processerunt. Nam supra diximus sensilia habere tempus; intelligibilia vero, æternitatem, unde etiam æterna dicuntur. Sicut igitur ex progressu lucentia et ingenita ea dixerunt: contra, sciebat alios dixisse mundum hunc genitum et ingenitum: ac genitum quidem, quatenus in hoc quidlibet aut ex uno in multa progreditur, quod est in generationes particularium animalium C et plantarum, ac aliorum; aut ex multis in unum, pro, quando in corruptionem tendit, in resolutionem **205** in elementa. Ingenitum vero postea dicentes ipsum mundum, scilicet æternum, quatenus secundum ipsos nunquam insistit motionibus quæ in generationibus, atque in pristinum statum restitutionibus quæ in corruptione reperiuntur. Dicit itaque magnus Dionysius quomodocunque aliquando dicatur ingenitum, sive ut dixi, sive ut Græci, non de Deo hoc accipies, alia quidem per modum effectus ingenita dicuntur; Deus vero, sine causa et libere: quæ enim Deo causa, qui absolute et omnibus excellit?

Uniforme idemque specie, Gr. μονοειδῶς καὶ ταὐτοειδῶς. Dixit μονοειδῶς uno modo, quia omnino divina natura cum nullo comparari nequit. Dixit ταὐ- D τοειδῶς eodem modo, quia nec alterari nec mutari potest. Ἀφοριζόμενον vero est demonstratum a verbo ὁρίζειν, aut exemptum et separatum.

Et idem. Semper idem et similiter se habens in sola causa quæ omnia facere potest videtur, ex qua etiam datum est creaturis in identitate permanere, et contrariis seu aliter habentibus inter se conjungi. Eodem modo igitur omnia, etiam quæ non sunt in eadem natura, in Deo videntur: nam Deus est ταὐτῶς seu similiter omnium causa.

Secundum unam atque unicam. Semper similiter et immutabiliter habere, quod idem est, Deus est. Et ipse quidem ab alio non terminatur, nec est aliquis ejus finis, sed omnia in ipso terminantur; atque

Deus dicatur unus et unum, attamen est supra unum. *Unum* enim proprie connexionem declarat cum multis numeris qui ab ipso exeunt, et veluti principium multitudinis numerorum esse videtur: tamen Deus dignatus est etiam ex illis quæ produxit *unum* sumere: quoniam *unum*, est simplex et individuum in seipso, et minime compositum: verumtamen etiam sic ὑπερήνωται seu est supra unum: ideo dicitur, *Et scientiæ ejus non est numerus* [k].

ὑπὲρ τὸ ἕν ἐστι. Κυρίως μὲν γὰρ τὸ ἓν σχέσιν δηλοῖ πρὸς τοὺς ἐξ αὐτοῦ πολλοὺς ἀριθμοὺς, καὶ οἱονεὶ ἀρχὴ πλήθους ἀριθμῶν εἶναι δοκεῖ· ὅμως ἠξίωσεν ὁ Θεὸς καὶ τὸ ἓν ἐκ τῶν ἐξ αὐτοῦ δέξασθαι, ἐπειδὴ τὸ ἓν ἁπλοῦν ἐστι καὶ ἀμερὲς καθ' ἑαυτὸ, καὶ ἀσύνθετον· ἀλλὰ καὶ οὕτως ὑπερήνωται, ἀντὶ τοῦ, ὑπὲρ τὸ ἕν ἐστι· διὸ εἴρηται, *Καὶ τῆς συνέσεως* [73] *αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἀριθμός.*

§ III. *Sic igitur parvum in Deo.* Nam omnes res et valde magnæ et valde parvæ participant parvi communionem: nulla enim res effugit parvum in omnibus, aut quia ex parvo ad majus progreditur quod augetur, hæc dicit Pater, aut quia parvum in majori consideratur, et non majus in parvo, quatenus majus est.

§ III. *Οὕτως οὖν ἐπὶ Θεοῦ τὸ σμικρόν.* Πάντα γὰρ τὰ ὄντα, καὶ τὰ λίαν μεγάλα, καὶ τὰ ἄγαν μικρὰ, μετέχουσι τῆς τοῦ μικροῦ μετουσίας· οὐδὲν γὰρ τῶν ὄντων διέφυγε τὸ σμικρὸν ἐν πᾶσιν ἀναφαινόμενον· ἢ ὅτι ἐκ μικροῦ πρὸς τὸ μεῖζον πρόεισι τὰ ἐν αὐξήσει, τοῦτό φησιν ὁ Πατήρ· ἢ ὅτι ἐν τῷ μείζονι τὸ μικρὸν ἐνθεωρεῖται, καὶ οὐχ ἐν τῷ μικρῷ τὸ μεῖζον κατ' αὐτὸ τὸ μεῖζον εἶναι.

Et pertingens. Hinc demonstratur velocitas progressus Dei ad incorporea. Nam illud pertingere usque ad divisionem animæ et spiritus; res enim ita se habet; hoc declarat quod etiam ipsum incorporeum uniforme animæ a Deo dividi possit. Ideo Deus cogitationes quoque intelligit quas mens mota et operans cogitat, quæ tamen maxime incorporeæ et individuæ; (quid enim inter intellectum et intellectionem?) Deus medius penetrat, sicut dicitur: *Tu intellexisti cogitationes meas de longe*[l]; sed etiam inter animam et spiritum, id est in quo sensus stabilitos habemus, per quod etiam anima sensilibus intendit, et vim intelligendi speculationes, habemus, Deus sine impedimento transit. Hunc vero spiritum sapientes Græcorum vocant facultatem, et veluti secundam animam sensitivam animæ: ergo anima hæc sensitiva penetrat usque ad medullas et venas, et arterias, et ossa, et totum corpus.

Καὶ διικνούμενον. Τὸ ὑπεροξύτερον τῆς τοῦ Θεοῦ καὶ ἐπὶ τὰ ἀσώματα χωρήσεως ἐντεῦθεν δηλοῦται· τὸ γὰρ διικνεῖσθαι ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς καὶ πνεύματος· οὕτω γὰρ ἔχειν δοκεῖ· τοῦτο ἀποφαίνει, ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ἀσώματον τῆς ψυχῆς ἑνοειδὲς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ διαιρεῖσθαι δύναται. Διὸ καὶ τὰς ἐννοίας ὁ Θεὸς νοεῖ, ἃς ὁ νοῦς κινούμενος καὶ ἐνεργῶν νοεῖ, καὶ τῆς τοσαύτης ἀσωματίας καὶ ἀδιαιρεσίας· (τί γὰρ μεταξὺ νοῦ καὶ νοήσεως;) ὁ Θεὸς μέσος χωρεῖ, ὡς καὶ εἴρηται· *Σὺ συνῆκας τοὺς διαλογισμούς μου ἀπὸ μακρόθεν*· ἀλλὰ καὶ μεταξὺ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος, τουτέστιν ἐν ᾧ τὰς αἰσθήσεις ἐπεστηριγμένας ἔχομεν, δι' οὗ καὶ τοῖς αἰσθητοῖς ἡ ψυχὴ προσβάλλει, καὶ τὸ διανοητικὸν τῶν σκέψεων ἔχομεν, ἀκωλύτως χωρεῖ ὁ Θεός. Τοῦτο δὲ τὸ πνεῦμα δύναμιν καὶ οἱονεὶ δευτέραν ψυχὴν αἰσθητικὴν τῆς ψυχῆς οἱ παρ' Ἕλλησι σοφοὶ καλοῦσιν· ἡ οὖν αἰσθητικὴ αὕτη ψυχή ἐστιν ἡ μέχρι μυελῶν, καὶ φλεβῶν, καὶ ἀρτηριῶν, καὶ ὀστέων, καὶ ὅλου τοῦ σώματος διήκουσα.

§ IV. *Quod non potest minui, ingenitum.* Nota quot modis sumatur significatio *ingeniti;* aut quod necdum genitum, sed gignendum, ut Sara dixit, *Nunquam mihi accidit,* vel ut **204** imperfectum, sicut turris in Chalane: vel ut ab aliquo, ut Paulus apostolus, non ex hominibus: vel contra ut Justus, unus e duodecim, aut quod nullo modo est, sicut prodigia a Græcis dicta, Scylla et Chimæra, ac similia, ingenitum est in Deo. In idem. Cum dixit Deum esse ingenitum, expiat inauspicatas nominis interpretationes, aitque: Vide, ne usurpes hanc dictionem pro generari, tanquam Deus haberet aliquem se majorem, ut ab eo qui ante ipsum fuerat, tunc genitus fuerit, neque Creator, aut bonus, aut spiritus, aut ignis, aut aliquid tale: neque

§ IV. *Ἀμείωτον, ἀγέννητον.* Σημείωσαι ποσαχῶς λαμβάνεται τοῦ ἀγεννήτου ἡ σημασία· ἢ τὸ μήπω γενόμενον, γεννησόμενον δὲ [73*], ὡς ἡ Σάῤῥα εἶπε τὸ, *Οὔπω μέν ἐμοὶ γέγονεν*· ἢ ὡς ἀτελείωτον, ὡς ὁ ἐν Χαλάνῃ πύργος· ἢ ὑπό του, ὡς τὸ, Παῦλος ἀπόστολος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων· ἢ τόδε, ὡς Ἰοῦστος εἷς τῶν δώδεκα· ἢ μηδαμῇ μηδαμῶς ὂν, ὡς ὅσα τερατεύονται Ἕλληνες, Σκύλλαν, καὶ Χίμαιραν, καὶ τὰ ὅμοια. Ἰδικῶς οὖν καὶ ἀπολύτως τὸ ἀγέννητον ἐπὶ Θεοῦ [74]. Εἰς τὸ αὐτό. Εἰπὼν ἀγέννητον τὸν Θεὸν, τὰς παλιμφήμους ἑρμηνείας τοῦ ὀνόματος ἀποκαθαίρει, καί φησιν· Ὅρα μὴ εἰς τὸ γεγεννῆσθαι δέξῃ τὴν λέξιν, ὡς τοῦ Θεοῦ ἔχοντος τὸν ὑπὲρ αὐτὸν, ἵνα ἐκ τοῦ πρὸ αὐτοῦ γένηται [75] τόδε, οἷον δημιουργὸς, ἢ ἀγαθὸς, ἢ πνεῦμα, ἢ πῦρ, ἢ τι τοιοῦτον· ἀλλὰ μηδὲ

[k] Psal. CXLVI, 5. [l] Psal. CXXXVIII, 3.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[73] συνθέσεως. [73*] μήπω γεννώμενον, γεννηθησόμενον δέ. [74] *ἤγουν κατὰ μηδὲν τούτων ἐπὶ Θεοῦ. Id est secundum nihil horum.* [75] *ἀγέννητον ἀκούων ἐπὶ Θεοῦ βλασφήμως ἐπινοήσῃς, ὡς μήπω γενόμενον, ἢ ὡς οὐ τελειωθέντα εἰς τὸ γενεῖν. Ingenitum audiens impie illud intelligas de Deo, quasi nondum genitus esset, aut nondum perfecte genitus foret.*

ἀγέννητον ὑπολάβῃς τὸν αὐτὸν, μηδὲ ὄντα παντελῶς, μήτε ἐν γενέσει, μήτε ἕτερόν τι. Πῶς οὖν δεῖ τὸ *ἀγέννητον* ἀκούειν, φησὶν ἐφεξῆς. Ταῦτα δὲ κατὰ Ἀρειανῶν καὶ Εὐνομιανῶν ποιεῖ, τῶν ἐκ γεννητοῦ καὶ ἀγεννήτου τὸν Θεὸν βλασφημησάντων.

Ἀλλ' ὥσπερ παναγέννητον. Ἐπειδὴ, ὥς φησιν ὑπὲρ πᾶν ἀγέννητον ὄντα τὸν Θεὸν, ποιεῖ νομίζεσθαι, καὶ λέγειν αὐτὸν ἐκ τούτου εἶναί τινα μετὰ τὴν ἁγίαν Τριάδα ἀγέννητα ἐν τῇ κτίσει, φέρε σαφὲς ποιήσωμεν τὸ σημαινόμενον. Καὶ τέως δῆλός ἐστιν ἐξ ἀρχῆς ὁ θεῖος Διονύσιος, ἅτε μάλιστα τότε ἐν Ἐφέσῳ ἀκμαζόντων τῶν φιλοσόφων, ἔνθα καὶ ἡ Ἰωνικὴ φιλοσοφία συνειστήκει, τοῦ ἁγίου Τιμοθέου ἐπισκόπου ὄντος, σπουδάζων πάντα τὰ ἐκείνοις ἐσφαλμένως λεγόμενα, ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν μεταγαγεῖν. B Ἤδει οὖν εἶναι δόγμα τινῶν αὐτῶν λεγόντων τὰ νοητὰ πάντα καὶ ἀθάνατα, καὶ νοερὰ γεννητὰ πάντα καὶ ἀγέννητα· γεννητὰ μὲν, ὡς ἐξ αἰτίου τοῦ Θεοῦ ὑποστάντα κατὰ πρόοδον ἐλλάμψεως· ἀγέννητα δὲ, καθ' ὃ μὴ ἐν χρόνῳ, ἀλλ' αἰωνίως, τουτέστιν ἐν τοῖς αἰῶσι προῆλθον. Καὶ γὰρ ἔφημεν ἄνω τὰ αἰσθητὰ τὸν χρόνον ἔχειν· τὰ δὲ νοητὰ, τὸν αἰῶνα, ὅθεν καὶ αἰώνια λέγονται. Ὡς οὖν ἐκ προόδου λάμψαντα καὶ ἀγέννητα αὐτὰ εἶπον· πάλιν ᾔδει ἑτέρους καὶ τόνδε τοῦ ὁρατοῦ εἰπόντας κόσμον καὶ γεννητὸν καὶ ἀγέννητον· καὶ γεννητὸν μὲν, καθ' ὅσον εἰς τόνδε τὸ πᾶν· ἢ ἐξ ἑνὸς ἐπὶ πολλὰ ὁδεύει, ὅπερ ἐστὶ ἐπὶ τὰς γενέσεις τῶν κατ' εἶδος ζώων, καὶ φυτῶν, καὶ τῶν ἄλλων· ἢ ἐκ τῶν πολλῶν ἐπὶ τὸ ἓν, ἀντὶ τοῦ, ὅταν ἐπὶ φθορὰν ὁδεύῃ, εἰς τὴν ἐπὶ τὰ στοιχεῖα ἀνάλυσιν· C ἀγέννητον δὲ αὖθις τὸν αὐτὸν λέγοντας κόσμον, ἤτοι ἀΐδιον, καθ' ὅσον τῶν κινήσεων τῶν ἐπὶ γένεσιν, καὶ τῶν ἀποκαταστάσεων τῶν ἐπὶ φθορὰν, οὐδέποτε κατ' αὐτοὺς ἐφίσταται. Φησὶν οὖν ὁ μέγας Διονύσιος, ὅπως ποτ' ἂν λέγοιτο τὸ ἀγέννητον, εἴτε ὡς ἔφην, εἴτε ὡς οἱ Ἕλληνες, μὴ ἐπὶ τοῦ Θεοῦ τοῦτο δέξῃ, τὰ μὲν ἄλλα αἰτιατῶς λέγεται ἀγέννητα, ὁ Θεὸς δὲ ἀναιτίως καὶ ἀπολύτως· τίς γὰρ αἰτία Θεῷ πάντων ἀπαξαπλῶς ὑπερέχοντι;

A eumdem *ingenitum* arbitreris nec prorsus esse genitum, nec aliquid aliud. Quomodo igitur debeat intelligi *ingenitum*, postea dicit. Hæc autem contra Arianos et Eunomianos faciunt, qui ex genito et ingenito blasphemiam Deo inferunt.

Sed tanquam omnino ingenitum. Quandoquidem, ut ait, Deum qui est supra omne ingenitum, facit existimari, et dicere ipsum ex hoc esse aliqua in sancta Trinitate ingenita per creationem; agedum perspicuum faciamus id quod significatur. Hactenus manifestum est a principio S. Dionysium, cum maxime tum temporis philosophi Ephesi florerent, ubi etiam Ionica philosophia constituta fuerat, sancto Timotheo episcopo, studuisse omnia quæ ab illis cum errore dicuntur, ad veritatem traducere. Sciebat igitur esse dogma quorumdam ipsorum dicentium omnia intelligibilia et immortalia, et intellectu prædita genita omnia et ingenita: genita quidem, ut Deo auctore subsistentia secundum progressum illustrationis; ingenita vero quatenus non in tempore, sed æternum, id est in sæculis processerunt. Nam supra diximus sensilia habere tempus; intelligibilia vero, æternitatem, unde etiam æterna dicuntur. Sicut igitur ex progressu lucentia et ingenita ea dixerunt: contra, sciebat alios dixisse mundum hunc genitum et ingenitum: ac genitum quidem, quatenus in hoc quidlibet aut ex uno in multa progreditur, quod est in generationes particularium animalium et plantarum, ac aliorum; aut ex multis in unum, pro, quando in corruptionem tendit, in resolutionem **205** in elementa. Ingenitum vero postea dicentes ipsum mundum, scilicet æternum, quatenus secundum ipsos nunquam insistit motionibus quæ in generationibus, atque in pristinum statum restitutionibus quæ in corruptione reperiuntur. Dicit itaque magnus Dionysius quomodocunque aliquando dicatur ingenitum, sive ut dixi, sive ut Græci, non de Deo hoc accipies, alia quidem per modum effectus ingenita dicuntur; Deus vero, sine causa et libere: quæ enim Deo causa, qui absolute et omnibus excellit?

Μονοειδῶς καὶ ταὐτοειδῶς. Μονοειδῶς μὲν ἔφη διὰ τὸ παντελῶς ἀπαράβλητον τῆς θείας φύσεως· ταὐτοειδῶς δὲ διὰ τὸ ἀναλλοίωτον καὶ ἀμετάβλητον· ἀφοριζόμενον δὲ τὸ δεικνύμενον, ἀπὸ τοῦ ὁρίζειν· ἢ D τὸ ἐξῃρημένον καὶ κεχωρισμένον.

Uniforme idemque specie, Gr. μονοειδῶς καὶ ταὐτοειδῶς. Dixit μονοειδῶς uno modo, quia omnino divina natura cum nullo comparari nequit. Dixit ταὐτοειδῶς eodem modo, quia nec alterari nec mutari potest. Ἀφοριζόμενον vero est demonstratum a verbo ὁρίζειν, aut exemptum et separatum.

Καὶ τὸ ταὐτόν. Τὸ ἀεὶ ταὐτὸν καὶ ὡσαύτως ἔχον ἐπὶ μόνης τῆς τῶν ὅλων ποιητικῆς ὁρᾶται αἰτίας, ἐξ ἧς καὶ τοῖς κτίσμασι τὸ ἐν ταυτότητι διαμένειν δεδώρηται, καὶ ἡ τῶν ἐναντίων, ἤγουν ἑτεροίως ἐχόντων πρὸς ἄλληλα σύνταξις. Ταὐτῶς οὖν ἅπαν, καὶ τὰ μὴ ἐν ταὐτότητι φύσεως, ἐν τῷ Θεῷ θεωρεῖται· πάντων γὰρ τῶν ὄντων ταὐτῶς, ἤγουν ὁμοίως, αἴτιος ὁ Θεός.

Et idem. Semper idem et similiter se habens in sola causa quæ omnia facere potest videtur, ex qua etiam datum est creaturis in identitate permanere, et contrariis seu aliter habentibus inter se conjungi. Eodem modo igitur omnia, etiam quæ non sunt in eadem natura, in Deo videntur: nam Deus est ταὐτῶς seu similiter omnium causa.

Κατὰ τὴν μίαν καὶ ἑνικήν. Τὸ ἀεὶ ὡσαύτως καὶ ἀναλλοιώτως ἔχειν, ὅπερ ἐστὶ ταὐτὸν, ὁ Θεός ἐστι· καὶ ὑφ' ἑτέρου μὲν αὐτὸς οὐ περατοῦται, οὐδ' ἐστί τι αὐτοῦ πέρας, εἰς αὐτὸν δὲ τὰ πάντα περατοῦται·

Secundum unam atque unicam. Semper similiter et immutabiliter habere, quod idem est, Deus est. Et ipse quidem ab alio non terminatur, nec est aliquis ejus finis, sed omnia in ipso terminantur; atque

idem semper est Deus, cum sit monas ac vere idem suique ipsius terminus, atque omnium terminus ab omnibus discretus, et uno eodemque modo transcendens; id est quatenus est monas nulli mista simplex atque κατὰ τὸ ταὐτόν seu similiter se habens: nihil enim differt dicere monada aut uniusmodi, et idem aut ejusmodi: idem enim significat. Deus communicat etiam suis creaturis identitatem, unde omnia eadem et similiter, quemadmodum erant, in conspiratione et conservatione, ac eodem affectu manent, sicut possunt quæ hoc participant. Ita etiam diversitates, id est, diversas ex eo creaturarum progressiones in seipso conservat et conjungit: simul identitatem suam retinens, et neque in diversitatem mutatus, neque in contrarietatem, quamvis etiam contraria in sensilibus constringat.

§ V. *Quia cunctis provide.* Constructio hujus orationis est per trajectionem **206** referenda ad οἰητέον, ut sit finis existimandus, quoniam Deus providentia adest omnibus, et quæ deinceps.

Sicut enim si animam. Vide quomodo liceat animam modo corporeo intelligere, et quomodo intelligat modo corporeo esse partes quasdam animæ: pulchre enim ipsam sermone effingit.

Partium experti. Anima non est simpliciter individua: sed respectu corporis individua: nam ejus partes facultates dicit, ad quarum imaginem quandoque partes corporis sumuntur.

Explanationibus, ἀναπτύξεσιν. Ἀνάπτυξιν vero dicit explicationem seu manifestationem absconditæ in dictione significationis; ἀνακαθαίρεσθαι vero est omnimode a corporeis liberare id quod consideratur.

Tripartitas corporum figuras. Ternas corporum figuras dicit, triplicem distantiam, ut clare explicat; et recte ex hoc loco intelliges sententiam Apostoli, *Ut cognoscatis quæ profunditas, et quæ altitudo* [m], et cætera, quod aliqui de salutari cruce acceperunt. Nota vero quid longitudo, et profunditas et latitudo in Deo.

Nunc autem ipsam divinam. Illud unitatem et identitatem, et æqualitatem, atque similitudinem antiqui causam concordiæ totorum et providentiæ atque salutis vocarunt, quod etiam *unum* dicebant; diversitatem vero, et dissimilitudinem et inæqualitatem vocabant providentiam Creatoris erga divisibilia et mutabilia, et sensilia, atque erga ea quæ sunt sive intelligibilia: intelligentes nomina prout res quæ significantur exigunt, sicut etiam supra varie diximus; alii vero identitatem et diversitatem sive eamdem et diversam formam ac privationem dixerunt; alii vero finem et infinitatem. [Nota quod hic declarat se tractatum *De symbolica theologia* com-

[m] Ephes. III, 18.

A καὶ ἔστιν ὁ αὐτὸς ἀεὶ Θεὸς, ὡς μονὰς ὢν, καὶ τὸ ἀληθῶς ταὐτὸν, καὶ ὅρος ἑαυτοῦ, καὶ τῶν ἁπάντων ὅρος ἐκ πάντων ἀφωρισμένος, καὶ ὑπεραναβεβηκὼς μονοειδῶς καὶ ταὐτοειδῶς, τουτέστι κατὰ τὸ μονὰς εἶναι ἡ πάντων ἀμιγὴς καὶ ἁπλῆ καὶ κατὰ τὸ ταὐτὸν, ἀντὶ τοῦ κατὰ τὸ ὡσαύτως ἔχειν· οὐδὲν γὰρ διαφέρει μονάδα εἰπεῖν ἢ μονοειδὲς, καὶ ταὐτὸν ἢ ταὐτοειδές· τὸ γὰρ αὐτὸ σημαίνει. Μεταδίδωσι καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ κτίσμασι τοῦ ταὐτοῦ ὁ Θεὸς, ὅθεν τὰ πάντα κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως, καθὼς καὶ ἐγένοντο, ἐν τῇ συμπνοίᾳ καὶ σωτηρίᾳ καὶ συμπαθείᾳ μένουσιν, ὡς δύνανται τούτου μετέχοντα. Οὕτω καὶ τὰς ἑτερότητας, τουτέστι τὰς ἐξ αὐτοῦ τῶν δημιουργημάτων διαφόρους προόδους, ἐν ἑαυτῷ σωζομένας ἔχει
B καὶ συντεταγμένας, ὅμως τῆς ταυτότητος ἑαυτοῦ ἐχόμενος, καὶ εἰς ἑτερότητα μὴ ἀλλοιούμενος, μήτε εἰς ἐναντιότητα, καίτοι καὶ ἐναντία ἐν τοῖς αἰσθητοῖς συνέχων.

§ V. *Ἐπειδὴ πᾶσι προνοητικῶς.* Καθ' ὑπέρβατόν ἐστιν ἡ σύνταξις πρὸς τὸ οἰητέον ἔχουσα τὴν ἀπόδοσιν, ἵνα ᾖ τὸ τέλος οἰητέον, ἐπειδὴ πᾶσι προνοητικῶς πάρεστιν ὁ Θεὸς, καὶ τὰ ἑξῆς.

Ὡς γὰρ εἰ τὴν ψυχήν. Ὅρα πῶς ἔνεστι τὴν ψυχὴν σωματικῶς νοῆσαι, καὶ πῶς νοεῖ μέρη ψυχῆς εἶναι σωματικῶς· καλῶς γὰρ αὐτὴν διαπλάττει τῷ λόγῳ.

Τῇ ἀμερεῖ. Ἀμερὴς ἡ ψυχὴ οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' ὡς πρὸς σῶμα ἀμερής· μέρη γὰρ αὐτῆς καὶ τὰς δυνάμεις φησὶν, ὧν εἰς εἰκόνα τὰ μέρη τοῦ σώματος ἔσθ'
C ὅτε παραλαμβάνεται.

Ἀναπτύξεσιν. Ἀνάπτυξιν δὲ λέγει ἐξάπλωσιν ἤτοι σαφήνειαν τῆς ἐγκεκρυμμένης ἐν τῇ λέξει ἐννοίας· τὸ δὲ ἀνακαθαίρεσθαι, τὸ παντοίως τῶν σωματικῶν ἀπαλλάξαι τὸ θεωρούμενον.

Τὰ τριττὰ τῶν σωμάτων σχήματα. Τριττὰ σχήματα τῶν σωμάτων φησὶ τὸ τριχῇ διαστατὸν, ὡς εὐθὺς σαφηνίζει· καὶ καλῶς ἐντεῦθεν νοήσεις τὸ εἰρημένον τῷ Ἀποστόλῳ, *Ἵνα γνῶτε τί τὸ βάθος, καὶ τί τὸ ὕψος*, καὶ τὰ ἑξῆς, ὅπερ τινὲς εἰς τὸν σωτήριον σταυρὸν ἐδέξαντο. Σημείωσαι δὲ τί μῆκος, καὶ βάθος, καὶ πλάτος ἐπὶ Θεοῦ.

Νῦν δὲ αὐτὴν τὴν θείαν. Τὸ ἑνότητα, καὶ ταυτότητα, καὶ ἰσότητα, καὶ ὁμοιότητα, τὸ αἴτιον τῆς
D τῶν ὅλων συμπαθείας, καὶ προνοίας, καὶ σωτηρίας [αἴτιον] ἐκάλεσαν οἱ παλαιοὶ, ὅπερ καὶ *ἓν* ἔλεγον· ἑτερότητα δὲ καὶ ἀνομοιότητα τὴν εἰς τὰ μεριστὰ, καὶ μεταβλητὰ, καὶ αἰσθητὰ, καὶ τὴν εἰς τὰ ὄντα δὲ, ἤτοι νοητὰ δημιουργικὴν πρόνοιαν [76] ἐκάλουν, ἀναλόγως τοῖς δηλουμένοις νοοῦντες [καὶ τὰ ὀνόματα], ὡς καὶ ἄνω διαφόρως εἰρήκαμεν [77]. Ἄλλοι δὲ τὴν ταυτότητα καὶ ἑτερότητα, ἤτοι ταὐτὸν καὶ ἕτερον εἶδος καὶ στέρησιν εἶπον. Ἕτεροι δὲ, πέρας καὶ ἄπειρον [78]. [Ὅτι συντάττειν ἐπαγγέλλεται *Συμβολικὴν θεολογίαν.*] Ἐνιαχοῦ δὲ πολλαπλασιασμὸν

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[76] πρόοδον. [77] παρατεθείκαμεν. [78] ἀπειρίαν.

φησι τὸ ἐν οἰκείᾳ ἁπλότητι μένοντα τὸν Θεὸν, τὰ ποικίλα καὶ παντοδαπῆ εἴδη τῆς κτίσεως παραγαγεῖν· πρόοδον γὰρ λέγει τὴν πρὸς τὸ κτίσαι τὰ ὄντα, οἷον κίνησιν καὶ ὁρμήν.

§ VI. *Ὅμοιον δὲ τὸν Θεόν.* Ἐφ' ἡμῶν οὐκ ἔστιν εἰπεῖν ὅμοιον· τὸ γὰρ σῶμα ἡμῶν ἐξ ὁμοιομερῶν καὶ ἀνομοιομερῶν συνέστηκεν, ὡς καὶ Ἀριστοτέλης δείκνυσιν ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς *Περὶ ζώων γενέσεως* πραγματείας [79]· ὁ δὲ Θεὸς, ὅ ἐστιν, ὅλως ὁμοίως ἐστὶν, ἐπεί τοι γε ἡ θεία Γραφὴ, ὡς [80] ἀεὶ τὸν αὐτὸν ἀναλλοιώτως ὄντα ἀνόμοιον πᾶσί φησιν, ὡς τό· *Τίς ἐν θεοῖς ὅμοιός σοι, Κύριε;* καὶ πάλιν· *Τίνι με ὡμοιώσατε*, λέγει Κύριος· καὶ αὖθις· *Ἐγὼ ὁράσεις ἐπλήθυνα, καὶ χερσὶ τῶν προφητῶν ὡμοιώθην*, τουτέστιν αὐτὸς ἐγὼ ἐμαυτῷ, ὡς Εἰρηναῖος λέγει ἐν τοῖς *Καθ' αἱρέσεων*.

Τῇ κατὰ δύναμιν μιμήσει. Ἔστι μὲν τὴν μίμησιν λαβεῖν ἐν τούτοις ἐπὶ τῆς νοερᾶς καὶ λογικῆς φύσεως πρὸς τὸν Θεὸν ἐπιστρεφομένης, κατὰ τό· *Γίνεσθε τέλειοι, καὶ γίνεσθε οἰκτίρμονες, ὡς ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος*· ἅπερ ἐπὶ Θεοῦ μὲν κυρίως καὶ ὑπὲρ πάντα ὅρον καὶ λόγον· ἐπὶ δὲ τῶν κτισμάτων κατὰ τὴν ἑκάστου δύναμιν ἀναλόγως τῇ φύσει. Ἔστι δὲ μίμησιν ἐν τούτοις νοῆσαι καὶ τὴν μετοχὴν τῶν ἐν Θεῷ θεωρουμένων ὑπερουσίως, ἣν τὰ πραχθέντα πρὸς γένεσιν εἴληφε, τοῦ εἶναι καὶ τῶν λοιπῶν μετέχοντα, ὧν διεξῆλθον ἐν τοῖς πρὸ τούτων. Τὸ δὲ εἰπεῖν ὅμοια Θεῷ κατὰ τὴν θείαν εἰκόνα, οὐκ ἀναιροῦντός ἐστι τὸ ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου τοῦτο εἰρῆσθαι, ἀλλὰ κατὰ τὸν τῆς μετοχῆς λόγον καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν τὴν λέξιν παρῴδησε [81].

Καὶ κατὰ θείαν εἰκόνα. Πῶς τὸ *κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν* νοητέον, ἐνταῦθά φησιν· ὅτι οὐ κατ' εἶδος, ἀλλὰ κατὰ τὸ ἐπεστράφθαι [82], καὶ τὸν νοῦν ἀνατεταμένον ἔχειν πρὸς τὸν Θεὸν τὸν αἴτιον τοῦ εἶναι καὶ εὖ εἶναι· ὅπερ ἕτεροι τὸ αὐτεξούσιον ἐνόησαν, ἐπεὶ οὐ κατὰ τὴν οὐσίαν ὁ Θεὸς ὅμοιος τοῖς λογικοῖς· οὔτε γὰρ ἡμεῖς ὅμοιοι [ἐσμὲν] ταῖς εἰκόσιν ἡμῶν ταῖς ἐκ κηροῦ τυχὸν ἢ χαλκοῦ, ἅτινα ἑτερούσια ἡμῖν ἐστι καὶ ποσῶς ὅμοια· τὰ μὲν γὰρ ὁμοταγῆ, τουτέστι τὰ τῆς αὐτῆς τάξεως καὶ οὐσίας, ὡς τὰ χερουβὶμ καὶ σεραφὶμ καὶ λοιπαὶ τάξεις, ὁμοιοῦνται ἀλλήλοις κατὰ τὸ προηγούμενον εἶδος· ὅπερ εἶδος ἐπὶ τῶν νοητῶν ἐστιν, οἷα τις ὑποκειμένη ὕλη ἄϋλος ζωὴ οὖσα, καὶ αὐτὸ τὸ εἶδος ὅ ἐστιν ἕκαστον τῶν νοητῶν. Ὁ δὲ Θεὸς οὐχ οὕτω πρὸς τὰ ἐξ αὐτοῦ· οὐ γὰρ ὅμοιον τὸ αἴτιον τοῖς αἰτιατοῖς. Ὃ δὲ εἶπον ἐπὶ τῶν νοητῶν, νόησον καὶ ἐπὶ τῶν νοερῶν ἡμῶν ψυχῶν.

Ἐπὶ μὲν γὰρ τῶν ὁμοταγῶν. Ὁμοταγῶν φησι τῶν ὁμοφυῶν, ἐξ ὧν ἡ ὁμοιότης ἀντιστρέφει οἷον

A positurum.] At ejus ex uno multiplicationem dicit Deum in propria simplicitate manentem, varias omnisque generis species creaturæ produxisse: vocat enim πρόοδον ipsam veluti motionem et propensionem ad rerum creationem.

§ VI. *Similem vero Deum.* Non potest de nobis dici ὅμοιον; nam corpus nostrum ex similaribus et dissimilaribus constat, sicut etiam Aristoteles ostendit in principio libri *De generatione animalium*: Deus vero, quod est, prorsus similiter est, quoniam divina Scriptura, tanquam semper eumdem sine mutatione omnibus dissimilem dicit, ut illud **207**: *Quis in diis tibi similis, Domine* [n]; ac iterum: *Cui me assimilastis, inquit Dominus* [o]; et: *Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus*
B *fui* [p], id est, idem ego mihi ipsi, ut Irenæus dicit in libris *contra hæreses*.

Imitatione quam adhibere possunt. Licet sane hoc loco accipere imitationem in natura mente ac ratione prædita ad Deum conversa, juxta illud: *Estote perfecti, et estote misericordes sicut Pater vester cœlestis* [q]: quæ in Deo quidem proprie et supra omnem terminum ac rationem; in creaturis vero pro cujusque facultate convenienter naturæ: licet autem etiam hoc loco imitationem intelligere participationem eorum quæ in Deo supra essentiam cernuntur, quam res productæ in generatione acceperunt exsistentiam et alia participantes, quæ in præcedentibus explicavi. Quod autem dixerit similia secundum divinam imaginem, non est quod neget hoc dictum de
C homine; sed pro participationis ratione etiam de reliquis dictionem usurpavit.

Et ad divinam imaginem. Dicit hoc loco quomodo intelligendum sit *secundum imaginem et similitudinem*: nempe non secundum formam, sed quatenus conversæ sunt, et mentem ad Deum, exsistendi ac bene exsistendi auctorem, elevatam habent; quod alii liberum arbitrium intellexerunt, quoniam Deus non est similis secundum essentiam rationalibus: neque enim nos similes sumus imaginibus nostris cereis forte, aut æreis, quæ alterius essentiæ quam nos et parum similes: quæ enim ejusdem seriei, id est ejusdem ordinis ac essentiæ, ut cherubim et seraphim ac reliqui ordines, assimilantur sibi invi-
D cem in principali forma; quæ forma, in intelligibilibus est veluti subjecta quædam materia immaterialis vivens, ac ipsa forma quæ est unumquodque intelligibilium. Deus vero non ita cum creaturis comparatur; causa enim non est similis effectui: quod autem dixi de intelligibilibus, intellige etiam de intelligentibus animabus nostris.

Quoniam in iis, quæ æqualia sunt. Vocat ὁμοταγῶν quæ ejusdem sunt naturæ, in quibus simili-

[n] Psal. LXXXV, 8. [o] Isa. XL, 25. [p] Osee XII, 10. [q] Luc. VI, 36.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[79] εὐθὺς τῆς περὶ ζώων ἰδιότητος πραγματείας. [80] ὡς δημιουργόν. [81] ἐπέθηκε. [82] ἐπιστραφῆναι.

tudo convertitur; velut Petrus similis Paulo secundum naturam, et conversim Paulus similis Petro. In homine vero ac ejus imagine non est eadem ratio: non est enim eadem essentiæ in utrisque ratio, quod vocavit **208** principalem similis speciem. Homo vero etiam alio modo dicitur dissimilis propriæ imagini, quod imago quidem facta sit ad hominis similitudinem, non autem homo ad hujus similitudinem: ita igitur neque in causa, neque in effectu τὸ ἀντιστρέφειν, seu reciprocari admittendum. Porro reciprocari est cum illis etiam qui contrarium tractant sermonem, æqualiter dicere licet, veluti si animal quod in utero, et contrarium, si non animal quod in utero. Ita loquitur Clemens in principio libri quinti *Stromatum*, sic igitur etiam hoc loco. Itaque si similia quæ ejusdem ordinis, et e contrario, si non similia quæ ejusdem ordinis.

Ipsius similitudinis. Solet magnus Dionysius dicere Deum in effectis esse quod per se est, et ejus quod per se est conditorem, et ipsum esse exsistentiam per se, et exsistentiæ per se conditorem sicut etiam nunc ipsum esse ipsam similitudinem, et ipsius similitudinis conditorem. Hæc autem dicit, non quod dicat Deum diversam quidem esse vitam, ac diversam ab eo vitam essentialem productam fuisse, ac veluti diceret aliquam præter Deum subsistentem quam participant ea quæ vitam participant: sed sicut seipsum explicat in capite undecimo, Deus dicitur ipsa vita, ac ipsa virtus, atque ipsa similitudo, et ejusmodi, ut hoc exsistens per modum principii, ac ut Deus, atque velut causa: horum enim est, revera fons ac origo; ipsius autem vitæ, ac ipsius similitudinis et talium est conditor, ut is qui participatione ipsis quæ primario inter res, hoc donum participant largitur: nam omnia pro captu suo talia participant: primæ quidem et supernæ intelligibilium creaturæ per modum principii: quæ vero deinceps, secundum descensum seu inferiorem gradum. Porro etiam superius diximus similitudinem esse totorum unitatem, qua tota, id quod se eodem modo habet, et secundum eadem in conspiratione participant, primæ causæ communione: dixit autem, *quæ esse potest*, quia non perfecte, neque in toto imitatio.

§ VII. *Desciscens*, Gr. τὸ ἀποδέον. Deficiens.

§ VIII. *Quid autem de divino statu.* Statum et sedem pro eodem accipit: statum enim, non quod rectus fiat, postquam in sede incurvatus fuerit suspicatur; sed sine concussione, ac mutatione Dei, firmum statum vocavit: sicut etiam sedere significat esse continuo ac incomprehensibiliter **209** in regno, ac quiete nominis experte. Sane in Scriptura, tanquam a sede exsurgens dicitur ut ibi: *Surge, Domine, præveni eos* [r]: ac iterum, sicut a statu ad se-

A Πέτρος Παύλῳ ὅμοιος κατὰ τὴν φύσιν, καὶ ἀντιστρόφως Παῦλος Πέτρῳ ὅμοιος. Ἐπὶ δὲ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς τούτου εἰκόνος οὐχ ὁ αὐτὸς λόγος· οὐ γὰρ ὁ τῆς οὐσίας λόγος ὁ αὐτὸς ἐπ' ἀμφοῖν, ὅπερ ἐκάλεσε προηγούμενον ὁμοίου εἶδος. Ὁ δὲ ἄνθρωπος καὶ ἑτέρως λέγεται οὐχ ὅμοιος τῇ ἰδίᾳ εἰκόνι, ὅτι ἡ εἰκὼν μὲν πρὸς τὴν τοῦ ἀνθρώπου γέγονεν ὁμοιότητα, καὶ οὐχὶ ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὴν ταύτης. Οὕτως οὖν καὶ ἐπὶ τοῦ αἰτίου, καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ, μὴ δεκτὸν εἶναι τὸ ἀντιστρέφειν· ἀντιστρέφειν δέ ἐστιν, ἃ καὶ τοῖς τὸν ἐναντίον χειρίζουσι [83] λόγον ἐπίσης ἔστιν εἰπεῖν, οἷον εἰ ζῶον τὸ κατὰ γαστρὸς, καὶ τὸ ἐναντίον, εἰ οὐ ζῶον τὸ κατὰ γαστρός. Οὕτω φησὶν ὁ Κλήμης ἐν ἀρχῇ τοῦ πέμπτου *Στρωματέων*, ὥσπερ οὖν καὶ ἐνταῦθα. Εἰ οὖν ὅμοια τὰ ὁμοταγῆ, καὶ ἐκ τοῦ ἐναν-
B τίου, εἰ οὐχ ὅμοια τὰ ὁμοταγῆ.

Τῆς αὐτοομοιότητος. Ἔθος ἐστὶ τῷ μεγάλῳ Διονυσίῳ, τὸν Θεὸν λέγειν ἐπὶ τῶν αἰτιατῶν αὐτὸν εἶναι τὸ αὐτοὸν καὶ τοῦ αὐτοεῖναι ὑποστάτην· καὶ αὐτὸν εἶναι τὴν αὐτοζωὴν, καὶ τῆς αὐτοζωῆς ὑποστάτην· ὡς καὶ νῦν αὐτὸν εἶναι τὴν αὐτοομοιότητα, καὶ [τῆς] αὐτοομοιότητος ὑποστάτην. Φησὶ δὲ ταῦτα, οὐχ ὡς ἑτέραν μὲν φάσκων ζωὴν αὐτὸν τὸν Θεὸν, ἑτέραν δὲ παρῆχθαι ζωὴν οὐσιώδη, καὶ οἷον εἴ τινα ἐνυπόστατον παρὰ τὸν Θεὸν, ἧς μετέχει τὰ τῆς ζωῆς μετέχοντα, ἀλλ' ὡς αὐτὸς ἑαυτὸν ἑρμηνεύει ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ κεφαλαίῳ, αὐτοζωὴ καὶ αὐτοδύναμις, καὶ αὐτοομοιότης, καὶ τὰ τοιαῦτα λέγεται ὁ Θεὸς, ὡς ἀρχικῶς τοῦτο ὤν, καὶ θεϊκῶς, καὶ αἰτιατικῶς· τούτων
C γὰρ αὐτὸς τῷ ὄντι πηγαῖός ἐστι· τῆς δὲ αὐτοζωῆς ἐστιν ὑποστάτης, καὶ αὐτοομοιότητος, καὶ τῶν τοιούτων, ὡς μεθεκτῶς αὐτοῖς τοῖς πρώτως ἐν τοῖς οὖσι τῆς δωρεᾶς ταύτης μετέχουσι χορηγῶν. Πάντα γὰρ οἰκείως ἑαυτοῖς μετέχει τῶν τοιούτων· αἱ μὲν πρῶται καὶ ἀνώταται τῶν νοητῶν κτίσεις ἀρχηγικῶς· τὰ δὲ ἑξῆς ὑποβατικῶς. Ὁμοιότητα δὲ καὶ ἄνω ἔφημεν τὴν τῶν ὅλων ἑνότητα, καθ' ἣν τὰ ὅλα τοῦ κατὰ τὸ ὡσαύτως ἔχοντος καὶ κατὰ τὰ αὐτὰ εἰς σύμπνοιαν μετέχει, κατὰ μετουσίαν τοῦ πρώτου αἰτίου. *Ἐνδεχόμενον* δὲ εἶπεν, οὐ γὰρ τελείως, οὐδὲ καθ' ὅλου ἡ μίμησις.

§ VII. *Τὸ ἀποδέον.* Ἀπολεῖπον.

D § VIII. *Τί δὲ καὶ περὶ τῆς θείας στάσεως.* Τὴν στάσιν καὶ τὴν καθέδραν τὸ αὐτὸ δέχεται· στάσιν γὰρ οὐ τὴν εἰς τὸ ὀρθὸν γενέσθαι ἀπὸ τοῦ συγκεχάμφθαι ἐν τῇ καθέδρᾳ ὑπόνοιάν φησιν, ἀλλὰ τὸ ἀκλόνητον καὶ ἀμετάτρεπτον τοῦ Θεοῦ βεβαίαν στάσιν ἐκάλεσεν· ὡς καὶ τὸ καθῆσθαι τὸ ἐν ἀνωνομάστῳ [84] βασιλείᾳ, καὶ ἀναπαύσει διαρκῶς καὶ ἀκαταλήπτως ἔχειν. Καὶ μὴν ἐν τῇ Γραφῇ, ὡς ἀπὸ τοῦ καθῆσθαι ἀνιστάμενος εἴρηται, ὡς ἐν τῷ, *Ἀνάστηθι, Κύριε,*

[r] Psal. xvi, 13.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[83] μεταχειρίζουσι. [84] τῇ ἀνονομάστῳ.

προφθάσον αὐτούς· καὶ πάλιν ὡς ἀπὸ στάσεως ἐπὶ τῷ καθῆσθαι μεταβαίνων, ἐν τῷ· *Ὅτι ἐπιβήσῃ ἐπὶ τοὺς ἵππους σου*, καὶ· *Ἡ ἱππασία σου σωτηρία*· καὶ αὖθις· *Ἐπέβη χερουβὶμ καὶ ἐπετάσθη*· μάλιστα δὲ τό· *Ἐκάθισας ἐπὶ θρόνου, ὁ κρίνων δικαιοσύνην*· καί· *Ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ*. Ταῦτα δὲ οὐ σαρκικῶς, ἀλλὰ θεοειδῶς [85]. [86]

§ IX. *Καὶ ἐπὶ πάντα προϊόντα.* Ἐπὶ πάντα προϊὼν καὶ κινούμενος λέγεται ὁ Θεός, ὡς ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ· *Ἐγὼ Θεὸς ἐγγίζων, καὶ οὐχὶ πόῤῥωθεν*· καὶ πάλιν· *Ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων*· καὶ μάλιστα· *Ἐὰν ἀναβῶ εἰς τὸν οὐρανόν, σὺ ἐκεῖ*, καὶ τὰ ἑξῆς. Ἐν δὲ ταῖς θεοφανείαις· *Κλῖνον οὐρανούς σου, καὶ κατάβηθι*· καί, *Ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῷ.*

Οὐ κατὰ φορὰν ἢ ἀλλοίωσιν. Διδάσκων εὐσεβῶς νοεῖν τὰ περὶ Θεοῦ λεγόμενα, φησίν· Ἀκούων κινεῖσθαι τὸν Θεόν, μηδέποτε νοήσῃς κίνησιν τὴν ἐπὶ τῶν κτιστῶν [87] νοουμένων, καὶ μάλιστα τῶν αἰσθητῶν· τὰ γὰρ ὑλικὰ κινεῖται μὲν κατὰ φοράν· φορὰ δέ ἐστιν ἡ καθ' ὅλον [88] τόπον ἐναλλαγή, καὶ μάλιστα ἡ μὴ δυναμένη ἐφ' ἑαυτῆς στῆναι, ὅταν ἐθέλῃ· κίνησις δέ ἐστιν ἡ κατὰ ἀλλοίωσιν· ἀλλοίωσις δέ ἐστιν, ὅταν, μένοντος τοῦ ὑποκειμένου αἰσθητοῦ ὄντος, μεταβάλλῃ ἐν τοῖς αὐτοῦ πάθεσιν ἐναντίοις οὖσιν, ἢ καὶ μεταξὺ ἐναντίων καὶ μή· οἷον τὸ σῶμα ὑγιαίνει, καὶ πάλιν κάμνει· τὸ αὐτὸ καὶ ὁ χαλκός, ποτὲ στρογγύλος, ποτὲ γωνοειδής, τουτέστιν εἰς γωνίας μετασχηματισθείς· ὅταν δὲ ὅλον μεταβάλλῃ, μὴ ὑπομένοντος αἰσθητοῦ τινος, ὡς ὑποκειμένου τοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' οἷον ἐκ γῆς πάσης αἷμα, καὶ ἐξ ὕδατος ἀήρ, ἢ ἐξ ἀέρος παντὸς ὕδωρ, ἢ ὡς ἡ ῥάβδος Μωϋσέως εἰς ὄφιν, ἢ τὸ ὕδωρ εἰς αἷμα, τοῦτο καὶ τροπή, καὶ γένεσις, καὶ φθορά, μετακινηθέντων τῶν προτέρων· ἀλλ' ἔστι καὶ κατὰ ἑτεροίωσιν κίνησις εἰς τὸ ἀνόμοιον, καὶ ἀπὸ χρώματος εἰς χρῶμα. Πάλιν τοπική τίς ἐστι κίνησις ἡ ἐκ τόπου εἰς τόπον μετάστασις· ἥτις κίνησις ἢ κατὰ τὴν εἰς ὀρθὴν πορείαν γίνεται, ἢ κατὰ κυκλοφορίαν [89]· ὡς ὁ τροχὸς κινεῖται, κατά τινας δὲ καὶ ὁ οὐρανός· ἢ κατὰ τὴν μικτὴν ἐξ εὐθείας καὶ κυκλικῆς, ὡς ἡ ἑλικοειδὴς πορεία, οἵα ἐστὶν ἡ τῶν ὄφεων· ἔστι καὶ νοητὴ κίνησις, καθ' ἣν ὁ νοῦς ἐνεργῶν, ἢ καὶ οἱ θεῖοι νόες νοοῦσι τὰ ὄντα. Ἔστι καὶ ψυχικὴ κίνησις, καθ' ἣν εἰς νοήσεις κινεῖται, καὶ εἰς τὸ κινεῖν τὰς αἰσθήσεις. Ἔστι καὶ ἄλλη κίνησις φυσική, ἡ εἰς αὔξησιν καὶ τροφὴν κινοῦσα τὰ ἐπιτήδεια. Ὁ οὖν Θεὸς οὐ κατὰ μίαν τούτων κινεῖται· ἀλλὰ κίνησις τοῦ ἀκινήτου καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχοντος λέγεται ἡ εἰς τὸ γενέσθαι τὰ ὄντα βούλησις αὐτοῦ, καὶ πρόοδος [90] τῆς εἰς πάντα προνοίας αὐτοῦ.

Οὐ τὴν ἐξ ἀμφοῖν. Κίνησιν τὴν μεταβατικὴν λέγει, ἣν καὶ ἑλικοειδῆ ὀνομάζει· ἀσχέτῳ δέ, τουτέστιν ἀπολύτῳ καὶ συναφεῖ.

A dem transiens, cum dicitur : *Quia ascendes equos tuos* [s]; et : *Quadrigæ tuæ salvatio* [t]; ac rursus : *Ascendit super cherubim et volavit* [u]; maxime autem illud : *Sedisti super thronum, qui judicas justitiam* [v]; et : *Deus sedet super sedem sanctam suam* [x]. Hæc vero non carnaliter, sed sicut Deum decet, intelligenda.

§ IX. *Et ad universa procedentem.* Deus dicitur progredi, ac moveri ad omnia, sicut in Jeremia : *Ego Deus de vicino sum, et non de longe* [y]; ac iterum : *Qui in omnibus ac per omnia* [z]; et maxime : *Si ascendero in cœlum, tu illic es* [a], et reliqua. In Dei autem apparitionibus : *Inclina cœlos tuos et descende* [b]; atque : *Ascendit Deus in jubilo* [c].

Non delatione aut mutatione. Docens ea quæ de
B Deo dicuntur pie intelligere, ait : Cum audis, Deum moveri, nunquam intelligas motionem quæ in creaturis maxime sensilibus intelligitur : materialia enim moventur κατὰ φοράν; φορά vero est totius loci mutatio, et maxime quæ nequit, cum vult, in seipsa stare; motio autem fit κατὰ ἀλλοίωσιν; ἀλλοίωσις vero est quando, subjecto, quod est sensibile, manente, mutatur in suis affectionibus quæ sunt contrariæ, sive etiam inter contrarias et non contrarias; veluti corpus sanum est, et vice versa ægrotat : eodem modo æs aliquando rotundum, aliquando γωνοειδής, id est in angulos effictum; quando autem totum mutatur, nullo sensibili remanente, tanquam ejus subjecto, sed tanquam ex terra uni-
C versa sanguis, et ex aqua aer, aut ex aere universo aqua, aut sicut virga Mosis in serpentem, aut aqua in sanguinem, hoc et conversio et generatio, et corruptio, prioribus transmotis; quinetiam est motio per alterationem in dissimile, et a colore in colorem. Denique localis est motio, transitus de loco in locum : quæ motio aut recto progressu fit, aut circulari sicut rota movetur, imo secundum quosdam cœlum : aut misto ex recto et circulari, sicut gressus tortuosus qualis est serpentium. Est etiam motio intelligibilis, qua mens operatur, **210** aut divinæ mentes res intelligunt. Est etiam motio animalis qua movetur ad intellectiones et ad movendum sensus. Est denique alia motio naturalis quæ movet ad accretionem et nutritionem ea quæ
D apta sunt. Itaque Deus nulla harum movetur; sed motio ejus qui immobilis est, ac semper eodem modo se habet, dicitur voluntas ipsius ut res exsistant, et progressio providentiæ ipsius ad universa.

Non ex utrisque. Intelligit motionem transitivam, quam etiam tortuosam appellat; ἀσχέτῳ autem significat absoluto ac connexo.

[s] Habac. III, 8. [t] Ibid. [u] Psal. XVII, 11. [v] Psal. IX, 5. [x] Psal. XLVI, 9. [y] Jer. XXIII, 23. [z] Ephes. IV, 6 [a] Psal. CXXXVIII; 8. [b] Psal. XVII, 10. [c] Psal. XLVI, 6.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[85] θεϊκῶς. [86] Σημείωσαι, ὅτι ταὐτὸν ἐπὶ Θεοῦ φησι στάσιν καὶ καθέδραν, πρὸς τὴν ἀκίνητον ταυτότητα ἑκάτερον δεξάμενος. Nota, idem dicere Dei stationem, et sedem : utrumque enim pro immobili identitate usurpat. [87] κτισμάτων. [88] κατὰ τὸν ὅλον. [89] τὴν κυκλοφοοικήν. [90] πρόοδοι.

Quin etiam motus Dei. Cum negasset in Deo corporeas motiones, declarat quomodo convenienter Deo intelligenda sit in Deo motio, interpretans anagogice sensitivas in universo motiones.

Et rectum quidem. Quomodo circularis et recta et tortuosa seu obliqua motio in Deo intelligatur, lege caput quartum, post pauca folia principii capitis, et disces quomodo in angelis et animabus atque corporibus tales motiones intelliguntur.

Media et extrema. Superiora semper continent inferiora: extrema quidem vocat supremas virtutes et Deo vicinas, media vero, eas quæ illas quidem sequuntur, sed sensilia omnia superant. Ergo supremæ complectuntur medias, mediæ autem sensilia: ideo enim Scriptura dixit etiam ordines angelorum in cœlis. Deus quidem complectitur universa, sicut circulus omnia quæ intra ipsum, et ad seipsum tanquam ad causam convertit. Nota vero, quid idem, et justitia in Deo et æquale.

§ X. *Similem incessum.* Similis progressio per se mutuo et in elementis: nam æqualis horum temperies, facit etiam ut generationes mundi in commistionibus non præponderent: si enim aliquod elementum abundarit, corrumpitur id quod generatur.

Et quoniam omnem æqualitatem intellectilem. Sciendum quod νοητόν seu intelligibile, est illud quod sensibus non subjicitur, neque in se ipso intelligendi facultatem habet, sicut facultates animæ et sensuum; νοερόν vero seu intelligens, est quod simplices et liberas habet intellectiones, ut angeli: λογικόν autem seu rationale, est quod ratione seu argumentis **211** ac speculatione rerum cognitiones accipit, sicut mens humana; sensitivum vero quod sensibus subjicitur, ut partes creaturæ quæ dividuntur in essentiales ac naturales, id est in res quæ immobiles ac omnino sensus expertes, et eas quæ aliquo modo moveri queunt: naturam enim definiunt principium motionis et quietis. Voluntariam vero æquabilitatem, quæ eligere valet: non quidem ignoro quod anima hominis dicatur etiam abusive intelligens ac rationalis.

Virtutem omnis æqualitatis effectricem. Est æquabilitas quæ tribuitur naturis a Deo omnium conditore, estque æquabilitas voluntaria, quam voluntarii atque ex prælectione dirigunt qui justitiam et juris æquabilitatem exercent. Hæc itaque æquabilitas, ex Deo constituta est. Omnem igitur juris æquabilitatem et justitiam Deus in seipso simpliciter et indivisim sicut in ideis ac exemplaribus in suis æternis cogitationibus ante habet, seu proprie loquendo complectitur.

A *Ἀλλὰ καὶ κινήσεις Θεοῦ.* Ἀπαγορεύσας [91] τὰ τῶν σωματικῶν κινήσεων ἐπὶ Θεοῦ, ὅπως χρὴ θεοπρεπῶς νοεῖν κίνησιν ἐπὶ Θεοῦ σαφηνίζει, τὰς αἰσθητὰς ἐν τῷ παντὶ κινήσεις ἀναγωγικῶς ἑρμηνεύων.

Καὶ τὸ μὲν εὐθύ. Πῶς ἡ κατὰ κύκλον, καὶ ἡ κατ' εὐθεῖαν, καὶ ἡ ἑλικοειδὴς κίνησις ἐπὶ Θεοῦ νοεῖται, ἀνάγνωθι τὸ τέταρτον κεφάλαιον, μετ' ὀλίγα φύλλα τῆς ἀρχῆς τοῦ κεφαλαίου, καὶ μαθήσῃ, πῶς ἐπὶ ἀγγέλων, καὶ ψυχῶν, καὶ σωμάτων αἱ τοιαῦται νοοῦνται.

Τὰ μέσα καὶ ἄκρα. Ἀεὶ τὰ ὑπερβεβηκότα περιέχει τὰ ὑποβεβηκότα. Ἄκρα μὲν οὖν καλεῖ τὰς ἀνωτάτω δυνάμεις καὶ πελαζούσας Θεῷ· μέσα δὲ τὰς μετ' ἐκείνας μὲν, τῶν δὲ αἰσθητῶν ἁπάντων ὑπερκειμένας. Αἱ μὲν οὖν ἀνώταται περιέχουσι τὰς B μέσας· αἱ δὲ μέσαι τὰ αἰσθητά· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τάξεις ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀγγέλων [92] εἶπεν ἡ Γραφή. Ὁ μέντοι Θεὸς ἅπαντα περιέχει, ὡς ὁ κύκλος τὰ ἐντὸς αὐτοῦ πάντα, καὶ εἰς ἑαυτὸν ὡς πρὸς αἴτιον ἐπιστρέφει. Σημείωσαι δὲ, τί τὸ ταὐτὸν, καὶ δικαιοσύνη ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ ἴσον.

§ X. *Ὁμοίαν χώρησιν.* Ὁμοία χώρησις δι' ἀλλήλων καὶ ἐπὶ τῶν στοιχείων [93]· ἡ γὰρ ἐπίσης κρᾶσις τούτων, καὶ τὸ μὴ ὑπερταλαντεύειν ἐν τοῖς συγκρίμασι τὰς γενέσεις τοῦ κόσμου ποιεῖ· εἰ γάρ τι τῶν στοιχείων πλεονάσειε, φθείρεται τὸ γινόμενον.

Καὶ κατὰ τὸ πᾶσαν ἰσότητα νοητήν. Ἰστέον ὅτι νοητὸν μέν ἐστι τὸ τῇ αἰσθήσει οὐχ ὑποπίπτον, οὔτε τὸ νοερὸν ἔχον ἐν ἑαυτῷ [94], ὡς αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς καὶ τῶν αἰσθήσεων· νοερὸν δὲ τὸ ἁπλᾶς καὶ C ἀπολύτους ἔχον τὰς νοήσεις, ὡς ἄγγελοι· λογικὸν δὲ τὸ διὰ λόγου καὶ θεωρίας τὰς τῶν ὄντων γνώσεις δεχόμενον, ὡς ὁ ἀνθρώπινος νοῦς· αἰσθητὸν δὲ τὸ τῇ αἰσθήσει ὑποπίπτον, ὡς τὰ μέρη τῆς κτίσεως, ἅπερ διαιροῦνται εἰς οὐσιώδη καὶ φυσικὰ, τουτέστιν εἴς τε τὰ ἀκινήτως καὶ πάντῃ ἀναισθήτως ὄντα, καὶ εἰς τὰ τὴν ὁποιανοῦν ἔχοντα κίνησιν· τὴν γὰρ φύσιν ἀρχὴν κινήσεως καὶ ἠρεμίας ὁρίζονται. Θελητὴν δὲ ἰσότητα τὴν προαιρετικήν· οὐκ ἀγνοῶ μέντοι, ὡς καὶ καταχρηστικῶς καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ ἀνθρώπου ψυχῆς [95] νοερά τε καὶ λογική [96].

Πάσης ἰσότητος ποιητικὴν δύναμιν. Ἔστιν ἰσότης ἡ ἐν ταῖς φύσεσιν ἐκ Θεοῦ τοῦ πάντων ποιητοῦ D διδομένη [97], καὶ ἔστιν ἰσότης θελητὴ, ἣν ἐθέλοντες καὶ ἐκ προαιρέσεως κατορθοῦσιν [98] οἱ τὸ δίκαιον καὶ τὸ περὶ τὸν βίον ἰσονομικὸν μετιόντες. Καὶ αὕτη οὖν ἡ ἰσότης ἐκ Θεοῦ συνέστη. Πᾶσαν γοῦν ἰσονομίαν καὶ δικαιοσύνην ὁ Θεὸς ἐν ἑαυτῷ ἁπλῶς καὶ ἀμερῶς, ὡς ἐν ἰδέαις καὶ παραδείγμασιν ἐν ταῖς ἀϊδίοις αὐτοῦ νοήσεσι προέχει, ἤτοι περιέχει κυρίως εἰπεῖν.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[91] ὑπαγορεύσας. [92] οὐρανίοις ἀγγέλοις. [93] ὁμοίαν χώρησιν δι' ἀλλήλων τὴν τῶν στοιχείων φησίν. [94] μεθ' ἑαυτοῦ. [95] ἀνθρωπίνης ψυχῆς. [96] λογικά. [97] δεδομένη. [98] κατορθοῦμεν.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Γ.

A

§ I. *Ὡς παντοκράτορα καὶ ὡς παλαιόν.* Πολιὸς μὲν ὤφθη ὁ Θεὸς τῷ Δανιὴλ, λευκὴν ἔχων τὴν κεφαλὴν, ὡς ἔριον, καθ' ὃ καὶ *Παλαιὸς ἡμερῶν* ὠνομάσθη· νεώτερος δὲ τοῦ πολιοῦ γέροντος, ὅταν ὡς ἀνὴρ ὤφθη τῷ Ἀβραὰμ μετὰ τῶν ἀγγέλων, καὶ νεανίσκος. Ἃ καὶ θεωρῶν ἀπέλυσεν ὧδε· πρεσβύτην μὲν, ὡς πάντων ἐκ Θεοῦ τε ὄντων καὶ μετ' αὐτόν· διὸ καὶ νεωτέρων αὐτοῦ· νέον δὲ, ὡς ἀεὶ ἐν ἀκμαίᾳ καὶ εὐσταθεῖ μακαριότητι ἀπαλαίωτον ὄντα. Εἰ δὲ καὶ εἴποις τὸ συναμφότερον, τουτέστι τὸ γηραλέον καὶ νέον ἅμα, ὡς ἀπ' ἀρχῆς αὐτὸν δηλοῦν ἐπὶ πάντα διήκοντα καὶ προϊόντα ἄχρι τέλους διαιωνίζειν, ὅπερ τέλος [99] τῆς ἀρχῆς ἐστι νεώτερον, ἕξει, φησὶ, καὶ τοῦτο λόγον· εἶτα παράγει καὶ γνώμην Ἱεροθέου τοῦ θείου· B περὶ τούτου γὰρ ἐπιβάλλω λέγειν αὐτὸν οἰκεῖον ἱεροτελεστὴν, ἅτε διδάσκαλον ἑαυτοῦ ἀποκαλοῦντα.

§ II. *Καὶ πολιὸς καὶ νέος.* Πῶς ποτὲ μὲν πολιὸς, ποτὲ δὲ νέος ὁ Κύριος γράφεται, ὡς τό· *Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας*· τὸ γοῦν σήμερον τοῦ χθὲς νεώτερον.

Ἐπείπερ ἡ μονάς. Ἐπειδήπερ ἡ ἀριθμητικὴ τὸ ἐν ἀριθμοῖς διαίρεσιν ἔχον πλῆθος εἰς πέρας ἀνήγαγε· μονάδα μὲν ἀρχὴν θεμένη τοῦ παντὸς ἀριθμοῦ. δυάδα δὲ ἀρτίων, καὶ τῶν ἑξῆς εἰς μέγεθος προϊόντων ἀριθμῶν κατὰ παράθεσιν μονάδων, ἐπειδὴ τὸ πλῆθος, τουτέστιν ἡ κτίσις, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὁ δὲ ἀριθμὸς ἐπὶ τῷ πλήθει ἐστίν· εἰκότως τὸ κατ' ἀριθμὸν νεώτερον ὀνομάζεται· C τὸ γὰρ πλῆθος, τὸ καὶ ἀριθμούμενον, μετὰ τὸν Θεὸν ἀφάτως καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ παρήχθη· ἀλλὰ καὶ τοῦ νεωτέρου τούτου ἀριθμοῦ τῆς κτίσεως ἀρχηγικώτερόν ἐστιν ἡ μονὰς, ὡς ἔφην, ἡ καὶ τῶν ἀριθμῶν αἰτία, καὶ ἔχουσα σχέσιν τινὰ πρὸς τὰ ἐξ αὐτῆς πολλά. Οὐκοῦν ὁ Θεὸς, ὡς καὶ τούτων αἴτιος, καὶ μονάδος λόγον ἐπέχων, νεώτερος κατὰ τὴν εἰρημένην θεωρίαν ἐκ τῶν ἐξ αὐτοῦ προσαγορεύεται. Εἰσὶ δὲ οἳ τὰ σώματα [100] ἀριθμὸν ὠνόμαζον.

§ III. *Καὶ ἀπολύτως ἀγέννητα.* Ἄνω μὲν ἐν τῷ πέμπτῳ κεφαλαίῳ περὶ αἰῶνος καὶ χρόνου πλατέως διελάβομεν [1]· νῦν δὲ τὰ ζητούμενα σαφηνιστέον· οὐ μόνον γὰρ ἡ Γραφὴ, φησὶν, αἰώνιον καλεῖ τὸν Θεὸν, D ἐν τῷ λέγειν· Ὁ Θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ κατασκευάσας τὰ ἄκρα τῆς γῆς· τὸν γὰρ Θεὸν λέγει ἀπολύτως ἀγέννητον, ἅτε καὶ ἀναιτίως ὄντα τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὰ μετέχοντα ἀφθαρσίας καὶ ἀναλλοίωτα περὶ αὐτὴν τὴν οὐσίαν αἰώνια λέγει, εἴτε ἀγγέλους, εἴτε ἀνώτερον οὐρανὸν, ὡς τό· *Ἔστησεν αὐτὰ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος*, καὶ τό· *Τὰ μὴ βλεπόμενα, αἰώνια.* Ἀναλλοίωτα δέ φησι μείναντα ὡς ἐγένοντο· καὶ πύλας αἰωνίας καλεῖ εἴτε οὐρανοὺς, εἴτε τοὺς ἐφεστηκότας τούτοις ἀγγέλους, οἷα πυλωρούς·

IN CAP. X.

§ I. *Ut omnipotentem et ut antiquum.* Deus visus est a Daniele canus, candidum habens caput velut lanam, propter quod etiam *Antiquus dierum* nominatus est; junior vero sene cano, quando tanquam vir conspectus est ab Abrahamo cum angelis, et adolescens: quæ etiam considerans solvit hic: senem, quod omnia a Deo producta sunt et ipso posteriora: ideoque ipso juniora: juvenem vero, quod semper sit in vigore, et firma beatitate senii expers; si vero etiam simul utrumque dixeris, id est simul senem et juvenem, declarare quod a principio ad omnia perveniens et progrediens usque ad finem perennet, qui finis junior est principio, hoc, inquit, etiam rationem habebit: postea adducit etiam sententiam divini Hierothei: conjicio enim eum de ipso dicere proprium in sacris initiatorem, seu magistrum suum appellantem.

§ II. *Et canus, et juvenis.* Quomodo Dominus aliquando quidem antiquus, aliquando vero novus describatur, ut: *Jesus Christus heri et hodie, idem et in sæcula* [d]: certe hodie est junius heri.

212 *Quandoquidem veritas.* Quandoquidem arithmetica multitudinem in numeris divisionem habentem in finem deduxit, ponens monada seu unitatem omnis numeri principium; duada seu dualitatem vero, parium et reliquorum numerorum in magnitudine progredientium additione unitatum, quoniam multitudo, id est creatura est ex Deo: numerus autem est in multitudine, merito quantum ad numerum junior nominatur: multitudo enim, quæ est id quod numeratur, post Deum ineffabiliter et a Deo producta est: quinetiam monas est antiquior juniore hoc creaturæ numero, quæ, sicut dixi, est numerorum causa, et habet connexionem quamdam cum multis, quæ ex ipsa procedunt. Itaque Deus, ut etiam horum auctor, et monadis rationem obtinens, secundum dictam contemplationem, appellatur junior iis quæ ab eo producta fuerunt: sunt qui corpora appellarunt numerum.

§ III. *Et absolute ingenita.* Supra quidem in quinto capite, fuse tractavimus de æternitate et tempore: nunc vero explicanda sunt quæ petuntur: non tantum enim Scriptura, inquit, vocat Deum æternum, dum dicit: Deus æternus, qui fabricatus est extrema terræ: dicit enim Deum absolute ingenitum, tanquam eum qui hoc est sine auctore, verum etiam dicit æterna quæ participant incorruptionem, neque in ipsa essentia mutantur, sive sint angeli, sive cœlum supremum, sicut: *Statuit ea in æternum, et in sæculum sæculi* [e]; et: *Quæ non videntur, æterna* [f]. Porro ἀναλλοίωτα vocat quæ manent sicut fuerunt, et portas æternas vocat, sive cœlos, sive angelos qui eis præsunt,

[d] Hebr. XIII, 8. [e] Psal. CXLVIII, 6. [f] II Cor. IV, 18.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[99] ἄχρι τέλους διαιωνίζοντα, καὶ ἐπὶ πάντα διήκειν καὶ προϊέναι, ὅπερ τέλος. [100] ὀνόματα. [1] παρέθεμεν.

tanquam portarum custodes; et antiqua vocat æterna, sicut, *Annos æternos in mente habui* [g], nostrumque tempus, sæculum dicit, sicut *Usque ad consummationem sæculi* [h]; et: *Ut eriperet nos de præsenti sæculo nequam* [i]; et vice versa, sæculum tempus dicit, ut: *Ego resuscitabo eum in novissimo die* [k]: sæculum enim, non vero dies, quæ in resurrectione: et iterum: *In quibus Deus hujus sæculi, excæcavit mentes infidelium* [l], atque tempus, sæculum dicit, ut: *Dies sæculi* [m]; et: *Moabites et Ammonites etiam post decimam generationem non intrabunt Ecclesiam Domini, in æternum* [n]. Nam decem generationes sæculum dicit. Aliter: Non oportet, inquit, ubi Scriptura sæculum dicit, omnino divinitatem intelligere: hoc enim est **213** πάντη et ἀπολύτως, id est secundum omnem sensum, ingenitum ac æternum: quinetiam tali dictione angeli significantur, ut qui in identitate perseverare possunt.

Æternitatem consecuturos. Hunc etiam Patrem accipere æternitatem, secundum Gregorium theologum, pro declaratione perpetui, seu ejus quod semper esse dicitur.

Quinetiam ævum temporale celebratur. Æternitas in tempore, ut in psalmis: *Laboravit in æternum, et vivet in finem* [o]. Æternum autem tempus, quæ apud Apostolum, veluti: *Ante tempora sæcularia* [p]; et: *Temporibus æternis taciti* [q]. Ac in Moyse: *Erit tibi possessus in æternum.* Nota vero, sæculum futurum esse incorruptum et semper eodem modo se habere.

Tametsi scimus ab ipsis. Ipsis videlicet sanctis: nota autem quod intelligibilia, entia vocat, quibus etiam æternitatem connumerat; sensilia vero, generationem dicit, quorum etiam tempus esse significat. Hæc perfecte habes in capite quinto.

Non simpliciter coæterna Deo. Sapientissime securum reddit auditorem in religione, dicens non debere existimari ea quæ æterna dicuntur, ideo esse Deo coæterna qui est ante sæcula. Et jam quidem supra diximus, æternum proprie dici, non ipsam æternitatem, sed quod æternitatem participat: ergo quæ intelligibilia proprie et entia, ut quæ effecta sunt immortalia, et æterna, ut quæ Dei voluntate sine fine permanent, dicere oportet, tanquam et a Deo producta, cum prius non essent. Maxime vero propriis utens dictionibus, quæ apud philosophos græcos arcana veneranda, sine periculo ad religionem traducit: dicit itaque, entia quidem esse ac æterna, incorporeas virtutes a Deo creatas, non tamen Deo coæternas, sicut Græci nugantur, Simul Deus, simul omnia, dicentes; sunt autem quæ gignuntur hæc, inquit, terrena corpora, quæ et generationem et corruptionem appellant,

A καὶ τὰ ἀρχαῖα δὲ αἰώνια καλεῖ, ὡς καὶ τό· *Ἔτη αἰώνια ἐμνήσθην*· καὶ τὸν καθ' ἡμᾶς χρόνον αἰῶνά φησιν, ὡς τό· *Ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος*· καὶ τό· *Ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πονηροῦ*· καὶ ἀνάπαλιν, τὸν αἰῶνα χρόνον λέγει, ὡς τό· *Ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ*· αἰὼν γάρ, ἀλλ' οὐχ ἡμέρα, τὰ ἐν τῇ ἀναστάσει· καὶ πάλιν· *Ἐν οἷς ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων*· καὶ τὸν χρόνον δὲ αἰῶνά φησιν, ὡς τό· Αἱ *ἡμέραι τοῦ αἰῶνος*, καί· *Μωαβίτης καὶ Ἀμανίτης οὐκ εἰσελεύσονται εἰς τὸν οἶκον Κυρίου ἕως δεκάτης γενεᾶς εἰς τὸν αἰῶνα*· τὰς γὰρ δέκα γενεὰς αἰῶνά φησιν. Ἄλλως· Οὐ χρή, φησίν, ἔνθα ἡ Γραφὴ αἰώνιον λέγει, πάντως τὸ θεῖον νοεῖν· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ πάντη καὶ ἀπολύτως, τουτέστι B κατὰ πᾶσαν ἔννοιαν, ἀγέννητον καὶ ἀΐδιον· ἀλλὰ καὶ ἀγγέλους τῇ τοιαύτῃ λέξει σημαίνεσθαι, ὡς τὸ ἐν ταυτότητι διαμένειν ἔχοντας.

Αἰῶνος μεθέξειν. Ὅτι καὶ οὗτος ὁ Πατὴρ αἰῶνα λαμβάνει κατὰ τὸν θεολόγον Γρηγόριον, τοῦ διηνεκοῦς, ἤγουν τοῦ ἀεὶ εἶναι τὴν δήλωσιν.

Καὶ ἔγχρονος αἰὼν δοξάζεται. Ἔγχρονος αἰὼν τὸ ἐν ψαλμοῖς· *Ἐκοπίασεν εἰς τὸν αἰῶνα καὶ ζήσεται εἰς τέλος.* Αἰώνιος δὲ χρόνος τὰ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ, οἷον τό· *Πρὸ χρόνων αἰωνίων*, καί· *Χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου*· καὶ ἐν Μωσεῖ τό· *Ἔσται σοι κατόχιμος εἰς τὸν αἰῶνα.* Σημείωσαι δέ, ὅτι ἄφθαρτος C καὶ ἀεὶ ὡσαύτως ἔχων ὁ μέλλων αἰών.

Ἢ καὶ μᾶλλον ἴσμεν αὐτοῖς. Αὐτοῖς τοῖς ἁγίοις δηλονότι. Σημείωσαι δέ, ὅτι τὰ νοητά, ὄντα καλεῖ, οἷς καὶ τὸν αἰῶνα συναριθμεῖ· τὰ δὲ αἰσθητά, γένεσιν λέγει, ὧν καὶ τὸν χρόνον εἶναι σημαίνει. Ταῦτα τελείως ἔχεις ἐν κεφαλαίῳ πέμπτῳ.

Οὐχ ἁπλῶς συναΐδια Θεῷ. Σοφώτατα κατασφαλίζεται τὸν ἀκροατὴν εἰς εὐσέβειαν, φάσκων μὴ χρῆναι ὑπονοεῖν τὰ λεγόμενα αἰώνια, κατὰ τοῦτο καὶ συναΐδια εἶναι Θεῷ τῷ πρὸ αἰώνων. Καὶ ἤδη μὲν γὰρ ἄνω εἰρήκαμεν αἰώνιον λέγεσθαι κυρίως οὐχ αὐτὸν τὸν αἰῶνα, ἀλλὰ τὸ αἰῶνος μετέχον· οὐκοῦν τὰ νοητὰ κυρίως καὶ ὄντα ὡς ἀθάνατα γενόμενα, καὶ αἰώνια ὡς ἀτελεύτητα βουλήσει Θεοῦ διαμένοντα χρὴ D λέγειν, ἅτε καὶ παραχθέντα ὑπὸ Θεοῦ, οὐ πρότερον ὄντα· κυριολεκτῶν δὲ μάλιστα, τὰ τῶν παρ' Ἕλλησι φιλοσόφων σεμνὰ μετάγει ἐπὶ τὴν εὐσέβειαν ἀσφαλῶς. Φησὶν οὖν, ὄντα μὲν εἶναι καὶ αἰώνια τὰς ἀσωματώδεις [a] δυνάμεις ὑπὸ Θεοῦ δημιουργηθείσας, οὐ μὴν συναϊδίους Θεῷ, ὡς Ἕλληνες ληρῳδοῦσιν, Ἅμα Θεός, ἅμα πάντα, λέγοντες. Εἰσὶ δὲ καὶ τὰ γινόμενα ταῦτα, φησί, τὰ πρόσγεια σώματα, ἃ καὶ γένεσιν καὶ φθορὰν ὀνομάζουσιν, ὡς τῆς ὑποστάθμης ὄντα τῆς ὕλης, καὶ παχύτερα πάντα τὰ μετὰ σελήνην. Εἰσὶ

[g] Psal. LXXVI, 6. [h] Matth. XXVIII, 20. [i] Galat. I, 4. [k] Joan. VI, 55. [l] II Cor. IV, 4. [m] Malach. III, 4. [n] Deut. XXIII, 3. [o] Psal. XLVIII, 9. [p] Tit. I, 2. [q] Rom. XVI, 25.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[a] ἀσωμάτους.

δὲ μέσα ὄντα, ἤτοι αἰωνίων καὶ γενομένων, ἤτοι παχυτέρων καὶ προσγείων σωμάτων, τῶν γινομένων τε καὶ ἀπογινομένων πυκνῶς εἰς γένεσιν καὶ φθοράν, ἅτινα μέσα τούτων σώματα μέν εἰσι καὶ αὐτά, πλὴν καὶ αἰῶνος μετέχουσι, καὶ χρόνου ποσῶς· τὰ δὲ μέσα εἰσίν, οὐρανὸς καὶ ἀστέρες πάντες· σώματα γὰρ καὶ ταῦτα, εἰ καὶ λεπτομερέστερα, καὶ τῆς ὕλης τὸ εἰλικρινέστατον, ὥς φησιν ὁ Ἀπόστολος, *Σώματα ἐπουράνια καὶ σώματα ἐπίγεια*· εἶτα σαφηνίζων, ποῖά εἰσιν, ἐπάγει· *Ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης, καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων*. Ὁ μὲν οὖν ἀνώτερος οὐρανὸς ἐν τοῖς αἰῶσι γέγονε καὶ ἡ γῆ· πρὸ γὰρ τοῦ κτισθέντος φωτὸς τοῦ καὶ ἡμέρας κληθέντος, ἐδημιουργήθησαν, ὥς φησι Μωϋσῆς· ἐν τοῖς χρονικοῖς διαστήμασι, τὸ στερέωμα καὶ οἱ ἀστέρες, πλὴν κἂν σώματα καὶ ἔγχρονα· εἰσὶ γὰρ καὶ ἁπτὰ καὶ B ὁρατά, ὅμως αἰώνια ἔσονται, μεθέξοντα καὶ αὐτὰ τοῦ αἰῶνος, ὡς καὶ τὰ σώματα ἡμῶν μετασχηματιζόμενα εἰς ἀφθαρσίαν [a]· ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος δηλοῖ, τὸ σχῆμα λέγων παράγειν τοῦ κόσμου τούτου, οὐ τὸν κόσμον· διὸ καὶ περὶ τῶν μέσων τούτων σωμάτων εἴρηται ἐν ψαλμοῖς· *Ἔστησεν αὐτὰ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· πρόσταγμα ἔθετο, καὶ οὐ παρελεύσεται*. Σημείωσαι οὖν ὅτι οἱ ἀστέρες, καὶ ὁ ἥλιος, καὶ ἡ σελήνη, καὶ ὁ οὐρανός, σώματα μέν εἰσι λεπτομερέστερα, ἀθάνατα δὲ Θεοῦ βουλήσει ἐγένοντο, ὡς καὶ τὰ σώματα ἡμῶν γίνονται μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Ἄλλως· Μέσα ὄντων καὶ γινομένων ἀγγέλους ἔφη καὶ ψυχάς, πῇ μὲν, αἰῶνος μετέχοντα, διὰ τὸ ἄφθαρτον καὶ ἀθάνατον, πῇ δὲ χρόνου, διὰ τὸ ἐν γενέσει ὁρᾶσθαι· διὸ ταῦτα ἔγχρονα C καὶ αἰώνιά φησι· προεῖπε γὰρ τὰ *μένοντα* τῷ αἰῶνι δηλοῦσθαι, τουτέστιν ὅσα περὶ Θεοῦ λέγεται· τὰ δὲ ἐν γενέσει τῷ χρόνῳ· εἰ καὶ ἀκούοντας αἰώνια καὶ ἔγχρονα, οὐχ ἁπλῶς οὕτω ταῦτα λαμβάνειν χρή, ἀλλὰ κατὰ τοὺς συνεγνωσμένους αὐτοῖς τρόπους φησίν, ἤγουν τοὺς σαφῶς πιστευομένους.

A velut ea quæ in subjecta exsistunt materia ac crassiora omnia sublunaria. Sunt vero media eorum quæ sunt, sive æternorum et eorum quæ fiunt, sive crassiorum et terrenorum corporum, quæ nascuntur et denascuntur frequenter in generatione ac corruptione: quæ horum media, sunt quidem etiam corpora, quin etiam æternitatem participant, et temporis parum; media vero sunt, cœlum, **214** et astra universa: sunt enim etiam corpora, etsi tenuioribus constent partibus, sintque materiæ defæcatissimum, ut loquitur Apostolus: *Corpora cœlestia et corpora terrestria* [r]: postea declarans, qualia sint addit: *Alia gloria solis, et alia gloria lunæ, et alia gloria stellarum* [s]. Itaque cœlum supremum, et terra in æternitatibus fuerunt; nam creata sunt priusquam lumen, quod etiam vocatum est dies, crearetur, sicut dicit Moyses; in temporum vero spatiis, firmamentum et stellæ, quamvis corpora et temporaria: sunt enim tangibilia ac visibilia, pariter æterna erunt, ea quoque participabunt æternitatem, sicut corpora nostra, dum in incorruptionem transfigurantur, quemadmodum etiam Apostolus declarat, dicens figuram hujus mundi præterire [t], non mundum: ideo de mediis his corporibus dicitur in psalmis: *Statuit ea in æternum et in sæculum sæculi; præceptum posuit, et non præteribit* [u]. Nota igitur quod stellæ, et sol, atque luna, nec non cœlum, sunt quidem corpora tenuioribus partibus constantia; Dei autem voluntate facta sunt immortalia, sicut etiam corpora nostra fient post resurrectionem. Aliter: Media eorum quæ sunt, et quæ fiunt, dicit angelos ac animas, quæ quodammodo quidem videntur æternitatem participare, quia minime corrumpi ac interire queunt; quodammodo autem, tempus participare, quia creantur: idcirco hæc vocat temporaria ac æterna: antea enim dixit τὰ μένοντα, *permanentia*, id est quæ de Deo dicuntur, significari per τῷ αἰῶνι: quæ autem gignuntur per τῷ χρόνῳ: etsi qui audiunt αἰώνια καὶ ἔγχρονα æterna et temporaria, non debeant simpliciter hæc capere, sed juxta cognitos sibi modos, inquit, seu manifeste creditos.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. ΙΑ'.

§ I. *Ἀρχισυνάγωγον εἰρήνην*. Σημείωσαι ὅτι τὸν Θεὸν ἐκάλεσεν ἀρχισυνάγωγον· τὸ δὲ μεριστὸν πλῆθος νόησον τὸ αἰσθητόν.

Εἰς τὴν ὅλην ἑνότητα. Ὅλην ἑνότητα οἱ μὲν ἔλαβον τὴν ἁπλῆν καὶ ἀμερῆ τῶν ὄντων αἰτίαν, πρὸς ἣν τὰ πάντα ἐπέστραπται, ὡς ἐν αὐτῇ συνιστάμενα· οἱ δὲ τὴν τοῦ παντὸς ἁρμονίαν ἐξ ἑτεροφυῶν τῶν στοιχείων συγκεκραμένην· διὸ καὶ πόλεμον ἐμφύλιον ὠνόμασε τὴν τῶν ἐν αὐτοῖς ποιοτήτων ἐναντιότητα, θερμοῦ πρὸς ψυχρόν, καὶ ὑγροῦ πρὸς ξηρόν, καὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως, ἅπερ εἰς ἑνὸς κόσμου συμπλήρωσιν ἥνωται. [b]

IN CAP. XI.

§ I. *Pacem conciliationis principem*. Nota quod vocet Deum conciliandi principem: per dividuam multitudinem intellige id quod sensibile.

D *Ad integram unitatem*. Alii quidem per totam unitatem intellexerunt simplicem ac individuam rerum causam, ad quam omnia conversa sunt, ut in ipsa consistentia; alii vero compagem universi ex elementis diversæ naturæ commistam: ideo etiam nominavit bellum intestinum, earum quæ in ipsis qualitatum **215** contrarietatem, calidi cum frigido et humidi cum sicco; et similiter aliorum, quæ ad unius mundi complementum uniuntur.

[r] I Cor. xv, 40. [s] Ibid., 41. [t] I Cor. vii, 31. [u] Psal. cxlviii, 6.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[a] ἀθανασίαν. [b] καὶ ταῦτα γὰρ ἡ μετοχὴ τῆς θείας εἰρήνης πρὸς μίαν ἁρμονίαν συνάπτει. Ἢ πόλεμον νόησον τὴν φυσικῶς τοῖς ἀσωμάτοις πρὸς τὰ ὑλικὰ ἐγκείμενον· *Ἡ γὰρ σάρξ*, φησίν, *ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός*· καὶ τὸν τοιοῦτον γὰρ πόλεμον ἡ θεία εἰρήνη πρὸς ἕνωσιν ἄγει. Πρεσβυτέ-

Ad concordem unit commorationem. Ne cogites sic, ut impii Manichæi, quod materia secum dissidens pepererit hæc dæmonia : sed quod humidum natura suo sicco infestum, et frigidum calido : Deus enim etiam ejusmodi convertit ad amicitiam et constitutionem universi : ergo per intestinum, intellige ingenitum.

Primæ itaque. Præcipuas virtutes dicit, non simpliciter principatum ordinis seraphinorum, sed quatenus in conjungendo seu convertendo divinis illustrationibus inferiores, primas tenet : ipsæ enim primam Dei visionem accipiunt : *individue* vero, id est non aliquibus in parte, sed confertim totis.

In infinitum diffundi. Arguit modo magnos Græcorum philosophorum errores, atque ad pium cultum traducit : multis enim inter illos dissidentibus, et his quidem dicentibus omnia ex contrarietate et bello per contentionem et pugnam generari ; aliis vero, tantum ex amicitia et concordia cuncta produci, de Deo autem non pro dignitate commentantibus, hic illorum nominum fictiones ad rectitudinem transferens, instituit Deum universi conditorem et coagmentatorem, intestinum quidem universi bellum intelligens incorporeorum et immaterialium et intelligibilium cum corporibus et materialibus atque sensilibus naturalem discordiam : sunt enim hæc dissimilia essentiis ac dissentanea : *Caro enim concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem* [y] : non solum autem hoc, sed et sensilia omnia, sive corpora quibusdam dicentibus etiam infinita in infinitum corrumpi, et omnium mistionem, quod dicit infinitatem, conversam in discrimen ac separationem et partes, discerni et separari in generationibus, atque ex hoc dissidio magis augescente, et non tantum expurgante mista a non coalescentibus et alienis, sed etiam in sectionem et fractionem jam coalescentium **216** lata, atque in dissimilitudinem omnem et differentiam, quæ concreta sunt ducente, solvi et corrumpi omnia, exceptis simplicibus seu elementis, et hoc bellum dicentibus, quod non sinit tota uniri. Magnus Dionysius, tanquam veritatis amans, tale, sicut dixi, naturale bellum, (hoc enim naturale vocat, ἐμφύλιον, sicut etiam σύμφυλον, quod ejusdem est generis,) solvere ait Deum, pro intestino bello, pacem ac compagem atque conspirationem universo donantem, et in seipso omnia continentem et reconciliantem, ut loquitur Apostolus [x] ; et reconciliabit cœlestia terrenis, per quæ commissas singulis virtutes, et instar ministrorum institutas subditorum amore unit : omnia vero ad seipsum convertit, clavum tenens et omnia continens.

A *Ἑνούσης εἰς ἑνοειδῆ συνοικίαν.* Μὴ νοήσῃς ὡς οἱ ἄθεοι Μανιχαῖοι, ὅτι στασιάζουσα πρὸς ἑαυτὴν ἡ ὕλη ἀπεκύησε τὰ δαιμόνια ταῦτα· ἀλλ' ὅτι φύσει τῷ ξηρῷ τὸ ὑγρὸν πολέμιον, καὶ τὸ ψυχρὸν τῷ θερμῷ· Θεὸς γὰρ καὶ τὰ οὕτως ἔχοντα συνάπτει πρὸς φιλίαν καὶ σύστασιν τοῦ παντός. Τὸ ἐμφύλιον οὖν ἔμφυτον νόησον.

Αἱ γοῦν πρεσβύτεραι. Πρεσβυτέρας δυνάμεις οὐχ ἁπλῶς τὴν τῶν σεραφὶμ ταξιαρχίαν φησὶν, ἀλλὰ πρὸς τὸ συνάγειν, ἤγουν συνάπτειν, ταῖς θείαις ἐλλάμψεσι τὰς ὑφειμένας τὸ πρεσβεῖον ἔχουσαν· τὴν γὰρ πρώτην αὗται δέχονται θεοφάνειαν· *ἀμερῶς* δὲ, τουτέστιν οὐκ ἐν μέρει τισὶν, ἀλλ' ἀθρόως τοῖς ὅλοις.

Χυθῆναι πρὸς τὸ ἄπειρον. Μεγάλας πλάνας φι-
B λοσόφων Ἑλλήνων διελέγχει νῦν, καὶ πρὸς τὴν εὐσέβειαν μετάγει· πολλῶν γὰρ ἐν ἐκείνοις στασιαζόντων, καὶ τῶν μὲν ἐξ ἐναντιώσεως καὶ πολέμου πάντα δι' ἔριδος καὶ μάχης λεγόντων γεννᾶσθαι· τῶν δὲ, ἐκ φιλίας καὶ συμφωνίας μόνον δημιουργεῖσθαι τὰ πάντα, Θεοῦ δὲ μὴ κατ' ἀξίαν δὴ φροντιζόντων, οὗτος, τὰς ἐκείνων ὀνοματοποιίας εἰς ὀρθότητα μεταφέρων, Θεὸν ἐφίστησι τοῦ παντὸς καὶ ποιητὴν καὶ συναγωγέα, ἐμφύλιον μὲν πόλεμον τοῦ παντὸς νοῶν τῶν ἀσωμάτων καὶ ἀΰλων καὶ νοητῶν πρὸς τὴν τῶν σωμάτων καὶ ὑλικῶν καὶ αἰσθητῶν φυσικὴν ἀσυμφωνίαν· ἀνόμοια γὰρ ταῦτα ταῖς οὐσίαις καὶ ἀσύμφωνα· *Ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, καὶ τὸ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός.* Οὐ μόνον δὲ τοῦτο, ἀλλὰ καὶ τὰ αἰσθητὰ πάντα, ἤτοι σώματα, ἄπειρα
C λεγόντων ἐνίων καὶ εἰς ἀπειρίαν φθείρεσθαι, καὶ τὸ μίγμα τῶν ἁπάντων, ὅπερ φησὶν ἀπειρίαν, τρεπόμενον εἰς διαφορὰν, καὶ χωρισμὸν, καὶ μέρη, διακρίνεσθαι καὶ χωρίζεσθαι εἰς γενέσεις, καὶ ἐκ τούτου μᾶλλον αὐξανομένης τῆς διαστάσεως, καὶ μὴ μόνον τὰ μεμιγμένα τῶν ἀσυμφυῶν καὶ ἀλλοτρίων ἀποκαθαιρούσης, ἀλλὰ καὶ εἰς τομὴν καὶ θραῦσιν ἤδη τῶν συμφυῶν φερομένης, καὶ εἰς ἀνομοιότητα πᾶσαν καὶ διαφορὰν τὰ συγκρίματα ἀγούσης, λύεσθαι καὶ φθείρεσθαι πάντα, πλὴν τῶν ἁπλῶν, ἤτοι στοιχείων, καὶ τοῦτο πόλεμον λεγόντων, τὸ μὴ ἐῶν ἡνῶσθαι τὰ ὅλα· ὁ μέγας Διονύσιος, ἅτε τῆς ἀληθείας φίλος [8] τυγχάνων, τὸν τοιοῦτον, ὡς ἔφην, φυσικὸν πόλεμον (τοῦτον γὰρ φυσικὸν καλεῖ, τὸν ἐμφύλιον, ὡς καὶ σύμφυλον τὸν ὁμοφυᾶ),
D λύειν φησὶ τὸν Θεὸν, ἀντὶ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου, εἰρήνην καὶ ἁρμονίαν καὶ σύμπνοιαν τῷ παντὶ δωρούμενον, καὶ ἐν ἑαυτῷ συνέχοντα πάντα καὶ ἀποκαταλλάττοντα, ὥς φησιν ὁ Ἀπόστολος, καὶ ἀποκαταλλάξει τὰ ἐπουράνια τοῖς ἐπιγείοις, δι' ὧν, τὰς μὲν ἐπιτεταγμένας τοῖς καθ' ἕκαστον δυνάμεις καὶ διακονικῶς διοικούσας τῇ ἀγάπῃ τῶν ὑποτεταγμένων ἑνοῖ· τὰ δὲ πάντα πρὸς ἑαυτὸν ἐπιστρέφει, πηδαλιουχῶν καὶ συνέχων τὰ πάντα.

[y] Galat. v, 17. [x] Coloss. I, 20.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

ρας, etc. *Hæc enim etiam pacis divinæ participatio ad concordiam redigit, et simul conjungit. Vel per bellum hic intellige illud, quod rebus incorporeis ad materialia naturaliter inest. « Caro enim, inquit, concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem : » quandoquidem et hujusmodi bellum pax divina ad unionem pacemque adducit.* [8] φιλόσοφος.

A *Ἣν ὁ ἱερὸς Ἰοῦστος ἀφθεγξίαν καλεῖ.* [Σημείωσαι] περὶ Ἰούστου, καὶ ὅτι τὴν τοῦ Θείου εἰρήνην ἀφθεγξίαν καὶ ἀκινησίαν ὀνομάζει. Τούτου δὲ τοῦ ἁγίου Ἰούστου μέμνηνται αἱ Πράξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων, φάσκουσαι αὐτὸν καὶ Ἰωσῆν καλεῖσθαι. Μᾶλλον οὖν καὶ συνέγραψέ τι, ἢ καὶ ἀγράφοις διδασκαλίαις ἐχρήσατο. Καὶ τοῦτο οὖν παρατίθεται τοῦ ἁγίου Διονυσίου τὴν ἀρχαιότητα, καὶ ὅτι τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῖς καὶ ἀποστολικοῖς ἀνδράσι συνήκμασε. Σημείωσαι δὲ ὅτι καὶ οἱ θεῖοι ἐκεῖνοι ἄνδρες φιλοσόφοις λέξεσιν ἐχρῶντο, ἀφθεγξίαν καὶ ἀκινησίαν τὴν τοῦ Θεοῦ εἰρήνην ὀνομάζοντες.

Ἀπολείπει τὴν ἑαυτῆς ἕνωσιν. Ἕνωσιν ἐνταῦθα τὸ ἁπλοῦν καὶ ἑνιαῖον, ἤγουν ἀδιαίρετον, φησίν.

Ἔνδον ὅλη μένουσα. Τουτέστι τὴν ἑαυτοῦ [6] κρυφιότητα παρεξιοῦσα καὶ ἀπολείπουσα.

Τὰς νοητὰς αὐτῆς καὶ ῥητάς. Νοητὰς καὶ ῥητὰς μετουσίας φησὶν ὅσα διὰ τῶν εἰρημένων τῇ Γραφῇ ἐφεῖται νοεῖν ἡμᾶς.

§ II. *Κατὰ τὴν ἀσύγχυτον αὐτῶν ἕνωσιν.* Ὅτι καὶ τὰ εἰς σύνθεσιν ἰόντα ἕνωσιν καλεῖ, κἂν ᾖ ἀνόμοια· καὶ ποῖόν φησιν ὃν προέφη ἐμφύλιον πόλεμον.

Ὅμως ἀκραιφνῆ. Εἰ καὶ τὰ στοιχεῖα, φησί, τὴν πρὸς ἄλληλα καὶ μίξιν καὶ συμπλοκὴν ἀδιαίρετον ἔχουσιν, ἀλλ' ὅμως αἱ τούτων ποιότητες τὴν ἀκρότητα αὐτῶν οὐ παραπολλύουσιν, οἷον τὸ θερμὸν, τὸ ξηρὸν, καὶ τὰ λοιπὰ ἐν τῇ τῶν ἑτεροειδῶν κράσει, τὴν ἐν τῷ παντὶ θεωρουμένην.

C *Πρὸς τὰ ἀντικείμενα κράσεως.* Κρᾶσιν ἐνταῦθα νοητέον οὐ τὴν ὡς ἐπὶ τοῦ ὑγροῦ φύρασιν, καὶ τὴν ἀφανίζουσαν τὰ ὑποκείμενα, ἀλλὰ τὴν σύμπνοιαν καὶ ἀλληλουχίαν, τὴν ἐν ἁρμονίᾳ φυλάττουσαν τὰ ἐφεστῶτα [7] καὶ τὰ ὑποτεταγμένα· νοητά φημι καὶ αἰσθητὰ, τουτέστι τὰ ἐν γενέσει, καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐναντία, οἷον εἰρηνεύοντα πρὸς ἄλληλα, ὡς τὸ ὕδωρ καὶ τὴν γῆν, ᾧ περιβεβλημένη ἡ γῆ οὐ λύεται, καὶ ὁ οὐρανὸς ἐξ ὕδατος ὢν, καὶ ὁ αἰθὴρ οὐ λύων τὸν οὐρανόν· καὶ αὐτός ἐστιν ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, ὃν οὐ μόνον ὁ δημιουργὸς σοφῶς ἐξεῦρεν, ἀλλὰ καὶ σοφωτέρως εἰς φιλίαν καὶ ἁρμονίαν ἄγει τὰ πάντα δι' αὐτῶν τῶν ἁπλῶν στοιχείων, κατὰ τὸ εἰρημένον, *Θέρος καὶ ἔαρ σὺ ἐποίησας.*

D *Καὶ ἀμιγῆ.* Ἀμιγῆ καὶ συγκεχραμένα εἶπε κατὰ τὴν προτεθεῖσαν ἐκδοχήν.

Δι' ἣν οἱ θεῖοι νόες ἑνούμενοι. Εἴπομεν καὶ ἄνω τοὺς θείους νόας καὶ ἑαυτοὺς νοεῖν, καὶ τοὺς ἐπαναβεβηκότας, καὶ τὰ ὑποδεέστερα· καὶ μένειν μὲν ἐν ἑαυτοῖς, ὅταν τὰ ἑαυτῶν ἐνεργῶσι ταῖς ἑαυτῶν ἑνούμενοι νοήσεσιν· εἰς δὲ τὰ ἔξω δοκεῖν προϊέναι, ὅταν δὲ τὰ ὑποβεβηκότα νοῶσι, καὶ τὰ ὑπερκείμενα· καὶ οὕτως ὡς ἐφικτὸν εἰς τὸ νοεῖν, καὶ τῶν πάντων αἴτιον ἐπανίωσιν. Οὕτω δὲ νοοῦντες οἱ θεῖοι νόες, ὁμολο-

Quam sanctus Justus vocat insonantiam. [Nota] de Justo, et quod numinis pacem, silentium et motus vacuitatem appellet. Hujus autem sancti Justi meminerunt Acta sanctorum apostolorum, asserentia ipsum etiam Josen vocari. Potius igitur aliquid etiam conscripsit, aut etiam non scriptis institutionibus usus fuit. Hoc igitur antiquitatem quoque sancti Dionysii confirmat, et quod simul cum apostolis ipsis et viris apostolicis floruerit: nota vero divinos illos viros philosophorum verbis etiam usos, ἀφθεγξίαν καὶ ἀκινησίαν Dei pacem nominantes.

Deserat suam unionem, Gr. ἕνωσιν. Ἕνωσιν hoc loco, simplex, et unum seu individuum dicit.

Intus tota manens. Id est suam obscuritatem præ- B teriens atque deserens.

Quæ intelliguntur, ac nominantur ejus. Participationes quæ intelligi dicique possunt, dicit quæcunque nobis per ea quæ in Scriptura dicuntur intelligere permissa sunt.

§ II. *Minime confusa ipsorum conjunctione.* Quod etiam ea quæ in compositionem veniunt, ἕνωσιν vocat: etsi sunt dissimilia: ac quale dicit quod ante dixit intestinum bellum.

Tamen pura. Etsi elementa, inquit, mistionem et complexum inter se minime divisibilem habeant: tamen horum qualitates non male perdunt suam extremitatem, veluti calidum, siccum, et reliqua in eorum quæ diversæ formæ sunt temperie, in universo consideratam.

217 *Per contrariorum temperationem.* Temperationem hoc loco intelligendum, non eam quæ in humido fit mistio, et subjecta corrumpit; sed conspirationem et unius ab altero dependentiam, quæ in compage custodit ea quæ præsunt, et quæ subsunt. Intelligibilia inquam et sensilia, id est quæ gignuntur, et ipsa autem contraria, veluti pacem inter se agunt, ut aquam et terram, qua terra circumcincta non solvitur; et cœlum ex aqua constat, nec tamen æther dissolvit cœlum; atque hoc est intestinum bellum, quod creator non tantum sapienter invenit, sed etiam sapientius omnia in amicitiam et coagmentationem per ipsa simplicia elementa ducit, secundum Scripturam: *Æstatem et ver tu plasmasti* [y].

Atque impermista. Non mista et temperata dixit secundum propositam nobis acceptionem.

Per hanc divinæ mentes copulatæ. Diximus quoque superius divinas mentes, et seipsas intelligere, et superiores et inferiora; atque in seipsis manere, cum sua exercent suis unitæ cogitationibus: videri autem extra progredi, quando etiam inferiora cogitant et superiora; atque ita pro viribus ad omnium auctorem intelligendum redeunt: sic autem intelligentes divinæ mentes, sine dubio uniuntur

[y] Psal. LXXIII, 17.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[6] γρ. ἑαυτῆς. [7] γρ. ὑφεστῶτα.

objectis; quod enim intelligit, per cognitionem unitur cognito ac intellecto, sicut etiam ignorans dividitur, non comprehendens quod ignoravit. Talis igitur mens dum cogitans in seipsam reflectitur, non divisa extra seipsam, sed sibi ipsi unita per ea quibus in seipsam redivit. Alia vero est in sanctis mentibus, quæ est intellectiva animæ unitio; illi enim intelligibiles, hæc vero intelligens, omnibus angelis inferior. Porro tantum est intelligens, propter causas quas superius diximus, ubi etiam fuse disseruimus de iis quæ hic dicuntur, in capite primo.

Per immaterialem, atque indivisam. Posse in nostris animis inveniri individuam et materiæ expertem intelligentiam, quando suas omnium generum ratiocinationes ad unam intelligentem puritatem colligunt; tum enim etiam ad unitionem intelligentia superiorem congruenter sibi via et ordine progrediuntur.

Perfecto concentu atque concordia. Pacem perfectam dicit, omnium bonorum perfectam, id est Deum.

218 *Et extremas connectens.* Extrema dixit, virtutes superiores et inferiores, atque media, sicut antea diximus, quæ ex purissima materia, nimirum cœlos et stellas, aliaque extrema terræ adjacentia, et terrena ipsa; extrema enim a superioribus ad inferiora, intelligibilia; contra vero extrema ab inferioribus ad superiora, hæc terrena, quæ mediis convertuntur. Ὁμόγνια vero sunt quæ ejusdem generis, atque ex omnium auctore prodierunt.

Et extremis. Ultimos universi fines, essentias animæ expertes dicit, id est in quibus nullus motus accretionis, aut nutritionis aut aliorum consideratur. Ὁμόγνια autem, sunt germana et ejusdem ordinis; distat vero ἑνότης ab ἑνώσει, nam ἑνότης seu unitas proprietatem, et uniuscujusque naturæ simplicitatem ostendit; ἕνωσις vero seu unitio, cum aliis commistionem aut simpliciter communionem.

Tota ad totam. Etiam nunc familiarem sibi diligentiam custodit; cum enim dixisset ὁμόγνια, id est cognata et ejusdem generis, atque ab eodem generis principe Deo prodeuntia, sicut Apostolus ea dictione utitur: *Hujus enim et genus sumus* [z]; nunc dixit causam per quam omnia cognata, atque quod Deus etiam intelligibilia ἑνότησι, id est per simplicitatem et essentiarum compositionis privationem, atque per immortalitatem, quam ταυτότητα seu identitatem dicunt qui de his disserunt, ejusdem generis ac ordinis faciat. Sicut igitur sensilia ex diversis elementis unitionibus seu commistionibus, ac talium mistionum collectionibus dependentiam unius ab altero in generationem adducens, veluti cognationes quasdam perficit.

[z] Act. XVII, 28.

A γουμένως ἑνοῦνται τοῖς νοουμένοις· τὸ γὰρ νοοῦν τῇ γνώσει ἑνοῦται τῷ γνωσθέντι καὶ νοηθέντι, ὡς καὶ ὁ ἀγνοῶν σκεδάννυται, μὴ καταλαβὼν ὃ ἠγνόησε. Νοῶν οὖν ὁ τοιοῦτος νοῦς εἰς ἑαυτὸν ἀνακάμπτει, οὐ σκεδαζόμενος ἔξω ἑαυτοῦ, ἀλλ' ἑνούμενος ἑαυτῷ, δι' ὧν εἰς ἑαυτὸν ἀνέστρεψεν. Ἄλλη δὲ παρὰ τοὺς ἁγίους νόας, ἥτις ψυχῆς ἐστι νοητικὴ ἕνωσις· οἱ μὲν γὰρ νοητοί· ἡ δὲ νοερὰ, πάντων ὑποβεβηκυῖα τῶν ἀγγέλων. Νοερὰ δὲ μόνον ἐστὶ, δι' ἃς εἰρήκαμεν ἀνωτέρω αἰτίας, ἔνθα καὶ πλατέως διεξήλθομεν περὶ τῶν ἐνταῦθα λεγομένων ἐν κεφαλαίῳ πρώτῳ.

Διὰ τῆς ἀΰλου καὶ ἀμεροῦς. Ὅτι καὶ ἐπὶ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν ἐνδέχεται ἀμερῆ καὶ ἄϋλον εὑρεθῆναι νόησιν, ὅταν τοὺς παντοδαποὺς αὐτῶν λογισμοὺς B πρὸς μίαν νοερὰν καθαρότητα συνάγωσι· τότε γὰρ καὶ ἐπὶ τὴν ὑπερνόησιν ἕνωσιν οἰκείως ἑαυταῖς ὁδῷ τινι καὶ τάξει προβαίνουσι.

Συμφωνίᾳ παντελεῖ καὶ ὁμονοίᾳ. Παντελῆ εἰρήνην λέγει τὴν πάντων τελείαν τῶν ἀγαθῶν, τουτέστι τὸν Θεόν.

Καὶ συνδέουσα τὰ ἄκρα. Ἄκρα φησὶ τὰς ἄνω δυνάμεις καὶ τὰς κάτω, καὶ μέσα, ὡς προέφημεν, τὰ ἐκ τῆς καθαρωτάτης ὕλης, οἷον οὐρανοὺς, καὶ ἀστέρας, καὶ τὰ ἕτερα ἄκρα τὰ ἐπίγεια καὶ γεώδη αὐτά· ἄκρα μὲν γὰρ ἀπὸ τῶν ἄνω ἐπὶ τὰ κάτω τὰ νοητά· πάλιν δὲ ἄκρα κάτωθεν ἐπὶ τὰ ἄνω τὰ γήϊνα ταῦτα, ἃ καὶ συνάπτονται τοῖς μέσοις. Ὁμόγνια δὲ τὰ συγC γενῆ, καὶ ἐκ τοῦ πάντων αἰτίου προελθόντα.

Καὶ ταῖς ἐσχάταις. Ἐσχάτας τοῦ παντὸς ἀποπερατώσεις τὰς ἀψύχους οὐσίας φησὶ, τουτέστιν ἐν αἷς οὐδεμία κίνησις αὐξητικὴ, ἢ θρεπτικὴ, ἢ τῶν ἄλλων τις θεωρεῖται. Ὁμόγνια δὲ τὰ ἀδελφὰ καὶ ὁμόστοιχα. Διαφέρει δὲ ἑνότης ἑνώσεως· ἡ μὲν γὰρ τὸ ἰδιάζον καὶ ἀμιγὲς τῆς καθ' ἕκαστον δείκνυσι φύσεως· ἡ δὲ ἕνωσις τὴν πρὸς ἕτερα σύγκρασιν, ἢ ἁπλῶς μετουσίαν.

Ὅλη πρὸς ὅλην. Καὶ νῦν τὴν οἰκείαν ἀκρίβειαν φυλάττει· εἰπὼν γὰρ ὁμόγνια, τουτέστι συγγενῆ, καὶ τοῦ αὐτοῦ γένους, ἅτε παρὰ τοῦ παντὸς γενάρχου [a] Θεοῦ προεληλυθότα, κατὰ τὸν χρησάμενον τῷ ῥήματι Ἀπόστολον· *Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν*· λέγει δὲ D καὶ τὴν αἰτίαν, καθ' ἣν ὁμόγνια τὰ πάντα· καί φησιν, ὅτι τέως τὰ νοητὰ ταῖς ἑνότησι, τουτέστι κατὰ τὸ ἁπλοῦν καὶ ἀσύνθετον τῶν οὐσιῶν, καὶ κατὰ τὴν ἀθανασίαν, ἣν ταυτότητα λέγουσιν οἱ περὶ τούτων διαλεχθέντες, συγγενῆ ποιεῖ ὁ Θεὸς, καὶ ὁμόστοιχα. Ὥσπερ οὖν καὶ τὰ αἰσθητὰ ταῖς ἐκ τῶν διαφόρων στοιχείων ἑνώσεσιν, ἤτοι συγκρίμασι, καὶ ταῖς συναγωγαῖς τῶν τοιούτων μιγμάτων εἰς γένεσιν ἄγων τὰς ἀλληλουχίας, οἷόν τινας συγγενείας ἀποτελεῖ.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[a] γρ. ἐνάρχου.

§ III. *Πῶς δὲ, φαίη τις.* Ἀντίθεσις πρὸς τοὺς λέγοντας μὴ ἐφίεσθαι πάντα εἰρήνης· καὶ τί ἐστιν ἑτερότης.

Τῶν ὄντων ἰδιότητα. Σημείωσαι τί φησιν ἰδιότητα· ὅτι τὸ εἶναι ἕκαστον, ὡς ἔχει φύσεως, καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ὡς γέγονε. Ταῦτα κατὰ Ἀκεφάλων, τῶν καὶ ἀγνοούντων, τί ἐστιν ἰδιότης. Ἐπὶ πολὺ δὲ κατεξετάζει τὴν περὶ τῆς ἰδιότητος κυριολεξίαν, σαφηνίζων αὐτήν.

Ἀλλὰ καὶ ταύτην εἰρήνης ἔφεσιν. Ἐντεῦθεν ἡ λύσις. Τῶν ἑαυτῶν δέ φησιν ἀντὶ τοῦ τῶν ἰδιωμάτων.

Ἀκινησίαν. Ἀκινησίαν φησὶ τὸ μὴ μεταπίπτειν τῆς οἰκείας φύσεως καὶ κινήσεως.

§ IV. *Καὶ εἰ τὰ κινούμενα πάντα.* Καλῶς εἶπε τὰ πάντα κινεῖσθαι οὐ μίαν κίνησιν, ἀλλ' ἰδίαν τινὰ καὶ κατάλληλον κίνησιν· τὰ μὲν γὰρ νοητὰ καὶ νοερὰ ἄλλως· τὰ δὲ αἰσθητὰ τὴν εἰς γένεσιν, ἢ καὶ ποιάν τινα κίνησιν κινεῖται, περὶ ὧν ἐν τῷ ἐννάτῳ κεφαλαίῳ διεξήλθομεν τελειότερον.

Καὶ τὴν πάντων τῶν κινουμένων ἰδιότητα. Ὅτι ἰδιότης ἐστὶ καὶ ἡ κινητικὴ ζωὴ τοῦ καθ' ἕκαστον.

§ V. *Εἰ δὲ τὴν κατ' ἔκπτωσιν.* Πρὸς τοὺς λέγοντας ἑτερότητα εἶναι τὴν κατ' ἔκπτωσιν [9] τῆς εἰρήνης, καὶ ἐντεῦθεν ἰσχυριζομένους, μὴ πᾶσιν ἐραστὴν εἶναι τὴν εἰρήνην. Σημείωσαι τὰς δύο ἑτερότητας· μίαν μὲν τὴν κατ' ἔκπτωσιν εἰρήνης· καὶ ἑτέραν τὴν τῶν ὄντων ἑκάστου ἰδιότητα.

Τὸ γὰρ πάντη ἄστατον. Θαυμασίως ἀθετεῖ τὰς τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν τοιούτων αἱρετικῶν γνώμας, οἷον Οὐαλεντινιανῶν καὶ Μανιχαίων, τῶν τὴν ὕλην ὑποθεμένων ἀρχὴν, τὰ ἐναντία φέρουσαν ἐν ἑαυτῇ τοῖς τοῦ Θεοῦ· ἀστασίαν γὰρ καὶ περιφορὰν, καὶ ἀπειρίαν, καὶ ἀοριστίαν, καὶ ταῦτα πάντα διηνεχῆ τὴν ὕλην ἔφησαν, ὅπερ ἀποδείκνυται ψευδὲς ἀληθῶς παντελῶς [10]· οὐδὲν γάρ ἐστιν, οὐδὲ γέγονεν, ὃ μὴ ἀφ' οὗ παρήχθη, καὶ διακεκοσμημένον ὑπὸ Θεοῦ παρήχθη εἰς εἶδος, καὶ τοῦ ὄντως ἔχειν ὡς παρήχθη, προνοίας ἔτυχεν ἀπὸ Θεοῦ.

Ἀμαυροῖς εἰδώλοις. Ἀντὶ τοῦ ἀμυδροῖς εἰκονίσμασιν· ἐφίενται γὰρ τῆς πρὸς τὰς ῥεούσας καὶ φθειρομένας ἡδυπαθείας, ἀπολαύσεως, καὶ συναφείας, καὶ τὸ πρὸς ταύτας ἀστασιάστως ὁρᾷν αἱρούμενοι, ἤγουν τούτων μετέχειν, διὰ τὸ μὴ τοῦτο αὐτοῖς, φησὶ, κατὰ νοῦν χωρεῖν, ἐκταράσσονται.

Καὶ ταῦτα ἱστᾷν. Οὕτω δεῖ τὸ ῥητὸν τοῦτο συνθεῖναι, ὅτι καὶ οἱ φιλέριδες καὶ ἄστατοι ἀμαυροῖς [11] καὶ αὐτοὶ εἰδώλοις τοῦ ἀγαπᾷν εἰρήνην κατέχονται· ὑπὸ γὰρ παθῶν ἐνοχλούμενοι, καὶ τὰ πάθη κατὰ ἄγνοιαν, ὡς καλὰ θέλοντες ἱστᾷν, δοκοῦσιν εἰρήνης ὀρέγεσθαι, ἐφιέμενοι ἀδεῶς ἑαυτοὺς ἀπολαύειν [12] τῶν ῥευστῶν καὶ κακῶν παθῶν, ἐκταραττομένους, ἐὰν ἀποτύχωσι τοῦ ἀπολαύειν τῶν νομιζομένων καλῶν, ὄντων δὲ παθῶν [13]. Κατὰ κοινοῦ οὖν τὸ ἑαυτοὺς τα-

§ III. *Sed quomodo, dicet aliquis.* Oppositio propter eos qui negant omnià pacem cupere, et quid sit ἑτερότης seu diversitas.

Rerum proprietatem. Nota quid dicat proprietatem; nempe, unumquodque esse, sicut habet a natura, et idem quod fuit. Hæc contra Acephalos, et eos qui ignorant quid ἰδιότης; pluribus vero examinat quid proprie ἰδιότης significet, ipsamque declarat.

Sed desiderium pacis idipsum quoque. Hic solutio; dixit autem ἑαυτῶν a se, pro ἰδιωμάτων proprietatibus.

219 *Immobilitatem*, Gr. ἀκινησίαν. Ἀκινησίαν dicit, non delabi a propria natura et motione.

§ IV. *Si cuncta porro quæ moventur.* Recte dixit omnia moveri, non una motione, sed propria quadam et convenienti motione; nam intelligibilia et intelligentia aliter; sensibilia vero, in generationem aut aliquam similem motionem moventur; de quibus in nono capite perfectius disseruimus.

Atque eorum omnium quæ moventur proprietatem. Proprietatem quoque esse, motricem cujusque vitam.

§ V. *Cæterum si quis prolapsionem.* Contra eos qui dicunt mutationem esse a pace prolapsionem, et hinc confirmant, non esse omnibus pacem expetendam. Nota duas mutationes: unam quidem, prolapsionem a pace, et alteram uniuscujusque rei proprietatem.

Id enim quod penitus instabile est. Admirabiliter abrogat Græcorum et similium hæreticorum sententias, nempe Valentinianorum et Manichæorum, qui materiam constituunt principium, contraria divinis in seipsa ferentem; instabilitatem enim et circumferentiam, et infinitatem, et termini privationem, et hæc omnia perpetuam materiam dicebant; quod vere omnino falsum ostenditur; nihil enim est, neque fuit, quod non ex quo productum est, et exornatum a Deo productum sit in formam, et divinam providentiam consecutum sit, ut ita se haberet sicuti productum fuerat.

Obscuris simulacris. Pro obscuris imaginibus: appetebant enim fruitionem et conjunctionem cum fluxis et corruptibilibus voluptatibus, atque eligentes has sine perturbatione videre, seu his participare, quia hoc, inquit, ipsis minime ex animi sententia succedit, conturbantur.

Et hæc sedare. Ita oportet sententiam hanc componere, nimirum: contentiosi, et seditiosi obscuris etiam imaginibus desiderio pacis tenentur; nam perturbationibus agitati, atque ex inscitia passiones, tanquam bonas sedare cupientes, videntur pacem expetere, cupientes sine metu fluxis et malis passionibus frui, perturbati si frustrentur reputatis bonis, sed revera malis. Ex subauditione sic cum ἑαυτούς est construendum, ut sit: expetentes seipsos, tanquam

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[9] γρ. τὴν ἔκπτωσιν. [10] γρ. ψευδὲς παντελῶς. [11] γρ. ἀμυδροῖς. [12] γρ. ἀπολύειν. [13] γρ. κακῶν.

perturbatos si frustrentur passionibus, pacare fruendo passionibus. Ita intellige **220** etiam illud, omnes pacem appetere, id est bonum.

Quid porro dicat quis de Christi. Quomodo Jesus Christus pax nostra et angelorum, sedans bellum, *et medium parietem maceriæ solvens* [a], et pacem inter nos dispensans et faciens utraque unum; sicut divinus Apostolus in epistola ad Ephesios dicit.

Qua docemur non ultra bellum gerere. Ille secum non pugnat, qui iram et concupiscentiam rationi subjecit. Ille vero pacem cum hominibus habet, qui unam cum omnibus sententiam habet; qui vero mentem suam angelorum motionibus obsequentem præbet, hic etiam cum angelis pacem obtinuit.

Qui etiam cum ipsis divina. Id est, eamdem cum ipsis circa divinam majestatem cultum et adorationem perficiamus.

In theologicis. Nota esse aliquod ipsius opus de divinis institutionibus; hoc etiam in principio capitis primi dicit.

§ VI. *Per epistolam interrogasti.* Quomodo intelligat, Deum esse ipsam vitam, et ipsius vitæ conditorem, ac similia. Recte autem illud dicit in epistolis, maxime in secunda. [Nota, ex rebus creatis, et ab ipso factis Deum nominari, eo quod ipse sit earum omnium auctor et opifex.]

Ex iis quæ primo sunt. Arbitror ipsum per ea quæ primo loco sunt, intelligere supermundanas naturas, tanquam primo loco et pure divina participantes dona, vitam et reliqua. Ergo ἐκ τῶν ὄντων, id est ex iis quæ in iis quæ sunt considerantur, Deus dicitur, ipsius vitæ seu ipsius effectus formæ ejus conditor et productor; ex uno enim *vitæ* nos etiam de similibus similiter cogitare oportet. Cum autem Deus ipse dicatur ipsa vita et similia, tanquam supra omnem naturam ea exsistens dicitur, seu supra angelos, ac omnem essentiam intelligentem.

Ex iis quæ primo. Πρώτως ὄντα dicit creaturas intelligibiles ac incorporeas, id est angelos. Nota τὸ ἀρχηγικῶς quia primo loco substitit, dicit τὸ ὑπερούσιον pro Deus, solus enim **221** intelligibilium ac sensilium creator. Non enim oportet credere illis qui dicunt creatrices Dei virtutes deos esse, quod falsum est: nam solus Deus creator. Nota solum Deum creatorem intelligibilium ac sensibilium.

Contortum, Gr. ἀγκύλον. Inflexum.

A κτέον, ἵνα ᾖ, ἐφιέμενοι ἑαυτοὺς, ἅτε ἐκταραττομένους, ἐὰν ἀποτύχωσι τῶν παθῶν, [δοκοῦσιν] εἰρηνεύειν ἑαυτοὺς εἰς τὸ ἀπολαύειν τῶν παθῶν. Οὕτω νόησον καὶ τὸ πάντας ἐφίεσθαι εἰρήνης, τουτέστι τοῦ ἀγαθοῦ.

Τί ἂν τις εἴποι περὶ τῆς κατὰ Χριστόν. Πῶς εἰρήνη Ἰησοῦς Χριστὸς ἡμῶν καὶ ἀγγέλων, παύσας τὸν πόλεμον, *καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας*, καὶ εἰρήνην μεταξὺ ἡμῶν βραβεύσας, καὶ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἕν, ὡς ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ἐφεσίους φησίν.

Καθ' ἣν οὐ μὴ μάθωμεν ἔτι πολεμεῖν. Ἐκεῖνός ἐστιν ὁ μὴ ἑαυτῷ πολεμῶν, ὁ θυμὸν καὶ ἐπιθυμίαν καθυποτάξας τῷ λόγῳ. Εἰρηνεύει δὲ καὶ πρὸς ἀνθρώπους ὁ τὴν γνώμην μίαν πρὸς πάντας κτησάμενος. Ὁ δὲ τὸν ἑαυτοῦ νοῦν πρὸς τὰ διὰ τῶν ἀγγέλων κι-
B νούμενα παρασχὼν πειθήνιον, οὗτος καὶ μετὰ τῶν ἀγγέλων τὴν εἰρήνην ἐκτήσατο.

Ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς τὰ θεῖα. Τουτέστι τὴν αὐτὴν αὐτοῖς περὶ τὸ θεῖον σέβας λατρείαν καὶ προσκύνησιν ἐπιτελέσωμεν.

Ἐν ταῖς θεολογικαῖς. Σημείωσαι, ὅτι ἐστὶν αὐτοῦ καὶ θεολογικῶν ὑποτυπώσεων σύνταγμα· τοῦτο καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ πρώτου κεφαλαίου φησί.

§ VI. *Δι' ἐπιστολῆς ἐπύθου.* Πῶς νοεῖ τὸν Θεὸν αὐτοζωὴν εἶναι, καὶ τῆς αὐτοζωῆς ὑποστάτην, καὶ τὰ ὅμοια. Καλῶς δὲ αὐτό φησι καὶ κατὰ τὸ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς, μάλιστα τῇ δευτέρᾳ. [Σημείωσαι, ὅτι καὶ ἐκ τῶν ὄντων καὶ ἐξ αὐτοῦ παραχθέντων ὁ Θεὸς ὀνομάζεται, ὡς αἴτιος αὐτῶν ὑπάρχων.]

C *Ἐκ τῶν πρώτως ὄντων.* Πρώτως ὄντα οἶμαι αὐτὸν εἰρηκέναι τὰς ὑπερκοσμίους φύσεις, ὡς πρώτως καὶ ἀκραιφνῶς τῶν θείων δωρεῶν μετεχούσας, ζωῆς καὶ τῶν λοιπῶν. Ἐκ τῶν ὄντων τοίνυν, τουτέστι τῶν ἐν τοῖς οὖσι θεωρουμένων, λέγεται ὁ Θεὸς τῆς αὐτοζωῆς, ἤγουν τοῦ αὐτοῦ πράγματος καὶ τοῦ εἴδους αὐτῆς ὑποστάτης καὶ παραγωγεύς· ἐξ ἑνὸς γὰρ τοῦ τῆς ζωῆς καὶ περὶ τῶν ὁμοίων ἡμᾶς ὁμοίως νοεῖν δεῖ. Ὅταν δὲ ὁ Θεὸς αὐτὸς λέγηται αὐτοζωὴ καὶ τὰ παραπλήσια, ὡς ταῦτα ὑπάρχων ὑπὲρ φύσιν πᾶσαν λέγεται, ἤγουν καὶ ὑπὲρ ἀγγέλους, καὶ πᾶσαν νοερὰν οὐσίαν.

Ἐκ τῶν πρώτως. Πρώτως ὄντα τὰς νοητάς φησι δημιουργίας, τὰς καὶ ἀσωμάτους, τουτέστι τοὺς ἀγγέλους. [14] Σημείωσαι τὸ ἀρχηγικῶς, ὅτι πρώτως ὑφέ-
D στηκε, φησί, τὸ ὑπερούσιον ἀντὶ τοῦ, ὁ Θεός· μόνος γὰρ ποιητὴς νοητῶν καὶ αἰσθητῶν· οὐ γὰρ δεῖ πείθεσθαι τοῖς λέγουσι τὰς δημιουργικὰς δυνάμεις τοῦ Θεοῦ, θεοὺς εἶναι, ὅπερ οὐκ ἔστι· μόνος γὰρ ὁ Θεὸς δημιουργός. Σημείωσαι, ὅτι μόνος ὁ Θεὸς ποιητὴς πάντων νοητῶν καὶ αἰσθητῶν.

Ἀγκύλον. Ἐπικαμπές.

[a] Ephes. II, 14.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[14] σημείωσαι τί ἐστι τὸ *ἀρχηγικῶς* εἶναι· ἀρχηγικῶς μὲν ὡς πάντων αἴτιος τῶν ἀγαθῶν ὁ Θεὸς, *μεθεκτῶς* δὲ, ὡς αἱ προνοητικαὶ παρ' αὐτοῦ ἐκδιδόμεναι δυνάμεις. Nota quid sit ἀρχηγικῶς *principaliter* esse, nempe principaliter est Deus, velut causa omnium bonorum; *μεθεκτῶς* vero *participate*, exsistunt provisoriæ virtutes a Deo manantes.

A *Καὶ θεοὺς τῶν ὄντων.* Ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ ἢ δημιουργοὶ ἄγγελοι, οὐδὲ ἄλλο τι παρὰ τὸν Θεόν.

Ἀληθῶς καὶ κυρίως. Σημείωσαι, ὅτι οὐδὲ οὗτος ὁ θεῖος ἀνὴρ διαφορὰν οἶδε τοῦ *κυρίως* καὶ *ἀληθῶς*.

Τὴν αὐτοουσίωσιν. Ἐν τούτοις σαφέστερον τὴν λύσιν ἐποιήσατο τοῦ προτεθέντος προβλήματος, ὅπως χρὴ λαβεῖν τὸ, ποτὲ λέγεσθαι μὲν αὐτὸν αὐτοζωὴν καὶ τὰ σὺν αὐτῷ τὸν Θεὸν, ποτὲ δὲ τούτων ὑποστάτην, ἤγουν ταῦτα ὑποστήσαντα· ὅτι ὁ μὲν, ὡς αἴτιος τούτων καὶ ἀρχὴ ὑπεράρχιος, οὕτω ταῦτα λέγεται· τὰ δὲ ὄντα τούτων μετέχοντα, καλοῦνται ἐξ αὐτῶν ζῶντα, καὶ ὄντα καὶ ἔνθεα. Τὴν ζώωσιν γοῦν, τὴν οὐσίωσιν ἀντὶ τοῦ τὰ πράγματα [18], ὑπέστησεν ὁ Θεός. Πρώτως οὖν ἐννοούμεθα αὐτὸ τὸ πρᾶγμα· εἶθ' οὕτω τὴν καθολικὴν αὐτοῦ ἔννοιαν· οἷον τὴν παντοίως θεωρουμένην ζωὴν ἢ οὐσίαν· καὶ τότε τὰ μερικὰ, B τουτέστι τὴν τοῦ καθ' ἕκαστον εἶδος ἔννοιαν λαμβάνομεν, οἷον τῆς ἀγγελικῆς ἢ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, καὶ τῶν λοιπῶν οἷς συνεισβάλλει, καὶ αὐτῶν τῶν μετεχόντων ἡ μνήμη. Ἐπαγαγὼν δὲ *εἶτα τῶν ὅλων αὐτῶν μετεχόντων*, ἐδήλωσεν ὡς οὐ πάντα πάντων μετέχουσι· τὰ μὲν γὰρ οὐσίας μόνης· τὰ δὲ ζωῆς· τὰ δὲ καὶ νοήσεως, ἢ καὶ νοερότητος· τὰ δὲ πρὸς τούτοις καὶ θεώσεως.

Ὃν τὰ ὄντα οἰκείως ἑαυτοῖς. Τὸ δοκοῦν ἀσαφέστερον σαφηνιστέον οὕτως· ὁ Θεὸς πάντα εἰς σωτηρίαν ἐν ἑαυτῷ προέχων ὑπερηνωμένως καὶ ἀσυνθέτως, καὶ ὡς πηγαία ἀρχὴ δι' ἀγαθότητος ὑπερβολὴν, καὶ τοῖς ἐξ αὐτοῦ δημιουργικῶς ὑποστᾶσι, καθάπερ ἀκτῖνάς τινας ἀφιεὶς, μένων ὅλως ἐν ἑαυτῷ μεταδί- C δωσι μεθεκτῶς ἑκάστῳ οἰκείως τῶν μεγάλων αὐτοῦ προτερημάτων· αἱ οὖν ἐκ τῶν ἐνόντων αὐτῷ ἀγαθῶν εἰς μετάδοσιν ἐλλάμψεις πρωτοτύπως λέγονται, καὶ αὐτοεῖναι καὶ αὐτοζωώσεις, καὶ αὐτοθεώσεις καὶ ὅσα τοιαῦτα κατὰ μίμησιν τῶν ἀρχῶν, τουτέστι τῶν αὐτοῦ δὴ τοῦ Θεοῦ ὄντων, φημὶ τῆς αὐτοθεότητος, καὶ αὐτοαγαθότητος, καὶ αὐτοζωῆς· δευτέρως δὲ καὶ ὅλα αὐτὰ ὑποστῆναι λέγεται, διὰ τῶν κατὰ πρόοδον ὑποστασῶν ὑπ' αὐτοῦ οὐσιῶν, ζωῶν οὐσῶν οὐσιωδῶς, καὶ διδομένων μεθεκτῶς τοῖς ἀξίοις [19]· τρίτως δὲ τῶν μερικῶν τούτων μεταδόσεων· τινὰ γὰρ μετέχει ζωώσεως μόνης, τινὰ δὲ καὶ θεώσεως, τινὰ δὲ καὶ τῶν ὅλων ὁμοῦ τούτων, ὡς αἱ ἀνώταται νοηταὶ δυνάμεις. D

Et deos eorum. Non esse deos aut creatores angelos, neque aliquid aliud præter Deum.

Vere ac proprie. Nota quod neque divinus hic vir differentiam agnoscat inter κυρίως et ἀληθῶς.

Per se esse. In his perspicue magis solvit propositum dubium, quomodo accipiendum sit, ipsum quidem aliquando dici ipsam vitam, et quæ cum ipso Deum; aliquando autem horum conditorem seu hæc condidisse. Nimirum eum tanquam horum auctorem et principium supra principium ita nominari, res vero quæ hæc participant, ex ipsis vocari viventes, exsistentes ac divinas. Ergo Deus pro rebus ipsis seu effectis produxit vivendi actionem, et actionem essentiæ datricem. Itaque primo loco intelligimus ipsum effectum. Postea universalem ejus cogitationem, scilicet, omnibus modis consideratam vitam aut essentiam, et tum particularia, id est cujusque speciei intelligentiam accipimus angelicæ aut humanæ vitæ, ac reliquorum quibus memoria simul incumbit, ac eorum quæ participant. Cum autem addidit, *tum eorum quæ omnibus participant*, significavit non omnia omnibus participare; alia enim sola essentia, alia vero vita; quædam etiam intellectione seu intelligentia, quædam autem præter illa etiam divinitate.

Quæ res prout cuique convenit. Quod obscurius videtur, ita declarandum est. Deus omnia ad salutem in seipso ante habens modo unitissimo et sine compositione, ac velut fontale principium propter bonitatis excessum, atque iis quæ ab ipso virtute creandi condita sunt, veluti radios quosdam emittens, totus in se manens, unicuique pro captu per modum communicationis magnas suas excellentias communicat. Itaque illustrationes ex iis quæ ipsi insunt bonis communicabilibus primo loco dicuntur, et ipsum esse, et ipsius vitæ largitiones, et ipsius divinitatis largitiones et quotquot talia secundum 222 imitationem principiorum, id est eorum quæ ipsius Dei sunt, ipsius divinitatis inquam, et ipsius bonitatis atque ipsius vitæ; secundo vero etiam tota ipsa condidisse dicitur, propter essentias ejus progressu ad extra subsistentes, quæ essentialiter sunt vitæ, et dignis communicando dantur; tertio autem particularium harum communicationum causa. Quædam enim solam vitæ largitionem, quædam vero etiam divinitatis largitionem, quædam denique simul hæc tota, sicut supremæ intelligibiles virtutes participant.

Τῶν μερικῶν. Μερικά φησι τὰς διαδοχὰς τῶν γενῶν.

Καὶ τῆς αὐτοαγαθότητος. Ὅτι καὶ τῆς αὐτοαγαθότητος καὶ θεότητος ὑποστάτης ἐστὶν ὁ ὑπεράγαθος καὶ ὑπέρθεος. Σημείωσαι οὖν ὅτι οὐκ ἔστιν οὐσία Θεοῦ τὰ τοιαῦτα. Ἀνάγνωθι ἐν τῇ β' πρὸς Γάϊον ἐπιστολῇ.

Προνοίας καὶ ἀγαθότητας. Προνοίας καὶ ἀγαθό-

Particularium. Particularia dicit generum successiones.

Et per se bonitatis. Eum esse ipsius bonitatis et divinitatis conditorem qui est supra bonitatem et supra divinitatem. Nota igitur, talia non esse Dei essentiam. Lege secundam ad Caium epistolam.

Providentias et bonitates. Providentias et boni-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[18] τὴν θέωσιν, ἤγουν αὐτὰ τὰ πράγ. [19] γρ. ἁγίοις.

tates, *προνοίας* et *ἀγαθότητας* dicit, quæ antea vocavit essentiæ largitionem, vitæ largitionem, bonitatem, divinitatem, pulchritudinem, ac similia.

A Deo qui est extra sui participationem. Paulo antea dixerat, Deum communicari posse, nunc dicit ipsum non posse communicari. Ergo Deus communicari potest liberalibus suis communicationibus; nequit autem communicari quatenus est auctor, et quia illud super omnia proprie habet, quibus omnia pro captu participant; hoc enim est simile illi quod supra in capite quinto dictum est, nempe quod est, et in omnibus est, et nihil omnium est; quia enim continet, et vivificat, atque custodit, dicitur in omnibus esse; nihil autem rerum est, quatenus causa productionis omnium est. Causa vero nunquam ex effectis esse potest: sic etiam hoc loco, Deus quidem communicari potest, quatenus omnia quæ sunt ipsum participant, et per ipsum consistunt; quod enim eum non participat, neque est, neque erit, neque erat. Contra vero communicari nequit, quoniam nihil eorum quæ sunt, essentiam ejus participat; nam Deus secundum propriam naturam est supra ea quæ sunt.

IN CAP. XII.

§ I. *Per nominum geminationem.* Geminationem nominum dicit, superlativum cum positivo, ut Sanctum sanctorum, Dominum dominorum, Deum deorum, [Regem regum,] et his similia.

223 § II. *Quapropter dominatio.* Hæc dicunt duo Gregorii, theologus et Nyssenus.

§ III. *Absolute prædicanda.* Ἀπολύτως *absolute*, id est, non secundum aliquid laudare, secundum vero aliquid non laudare, aut prout cum alio comparatur, sed secundum simplicem cogitationem, id est proprie.

Et inæqualitatem. Hæc est unitas, æqualitatem et identitatem dico; hæc enim est causa conspirationis et concordiæ, et salutis totorum, nam ratio unitatis, secundum eadem et simpliciter se habens, unum merito appellari potest, unum enim quod in particularibus, est unitum partibus, et conspirans in participatione primæ causæ. Hac ratione etiam Dominus pro discipulis orat, *Ut sint et ipsi unum, sicut et nos unum sumus, ut sint consummati in unum* [b] [quod significat sanctitatem, ac regnum], γάννυται, seu recreatur Deus in propriis operibus secundum illud Psalmorum: *Lætabitur Dominus in operibus suis* [c] [quod dominium significat].

§ IV. *Auctor imparticipabilis.* Deus communicari nequit, secundum naturæ rationem.

Sanctus sanctorum laudatur. Quomodo Sanctus sanctorum, et similia Deus laudatur, admirabiliter manifestavit, et ait, quantum differt natura pura et causa a qualitate et ab effectu; hoc enim est illud quod est respectu illius quod proprie non est, et quantum illud quod participatur ab eo quod participat; tantum differt Deus dum hæc dicitur, ab iis

[b] Joan. XVII, 11, 23. [c] Psal. CIII, 31.

A τητάς φησιν, ἅπερ προεῖπεν οὐσίωσιν, ζώωσιν, ἀγαθότητα, θεότητα, κάλλος, καὶ τὰ ὅμοια.

Ἐκ Θεοῦ τοῦ ἀμεθέκτου. Πρὸ βραχέος εἰπὼν μεθεκτὸν τὸν Θεὸν, νῦν ἀμέθεκτον αὐτόν φησιν εἶναι· μεθεκτὸς μὲν οὖν ὁ Θεὸς κατὰ τὰς φιλοδώρους αὐτοῦ μεταδόσεις· ἀμέθεκτος δὲ κατὰ τὸ αὐτὸν αἴτιον ὄντα, καὶ τοῦτο ὑπὲρ πάντα ἔχειν ἰδίως, ὧν πάντα προσφόρως μετέχει· ὅμοιον γάρ ἐστι τοῦτο τῷ εἰρημένῳ ἄνω ἐν κεφαλαίῳ πέμπτῳ, ὅτι τὸ ὂν καὶ ἐν τοῖς πᾶσίν ἐστι, καὶ οὐδὲν τῶν πάντων ἐστί· διὰ γὰρ τὸ συνέχειν καὶ ζωοῦν καὶ φυλάττειν λέγεται ἐν τοῖς πᾶσιν εἶναι· οὐδὲν δὲ τῶν ὄντων ἐστὶ, καθ' ὃ αἴτιον τῆς πάντων παραγωγῆς, οὐκ ἂν δὲ τὸ αἴτιον ἐκ τῶν αἰτιατῶν εἴη. Οὕτω καὶ ἐνταῦθα, μεθεκτὸς μὲν ὁ
B Θεὸς καθ' ὃ πάντα τὰ ὄντα αὐτοῦ μετέχει, καὶ δι' αὐτοῦ συνέστηκε· τὸ γὰρ αὐτοῦ μὴ μετέχον οὔτε ἔστιν, οὔτε ἔσται, οὔτε ἦν. Ἀμέθεκτος δὲ πάλιν, ἐπειδὴ τῆς αὐτοῦ οὐσίας οὐδὲν τῶν ὄντων μετέχει· ὑπὲρ τὰ ὄντα γὰρ ὁ Θεὸς κατὰ τὴν ἰδίαν φύσιν.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. ΙΒ'.

§ I. *Τῷ διπλασιασμῷ τῶν ὀνομάτων.* Διπλασιασμὸν ὀνομάτων φησὶ τὸ πρὸς τὸ ἁπλοῦν ὑπερθετικὸν, οἷον Ἅγιον ἁγίων, Κύριον κυρίων, Θεὸν θεῶν [καὶ Βασιλέα βασιλέων], καὶ τὰ ὅμοια τούτων.

§ II. *Διὸ καὶ κυριότης.* Ταῦτά φασιν οἱ δύο Γρηγόριοι, ὅ τε θεολόγος καὶ ὁ Νύσσης.

§ III. *Ἀπολύτως ὑμνητέον.* Ἀπολύτως, τουτέ-
C στιν οὐ κατά τι μὲν, κατά τι δὲ οὔ, ἢ ὡς πρός τι ἕτερον, ἀλλὰ κατὰ ἁπλῆν ἔννοιαν, τουτέστι κυρίως.

Καὶ ἀνισότητα. Αὕτη ἐστὶν ἡ ἑνότης, τὸ τῆς ἰσότητος καὶ ταυτότητος λέγω· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἴτιον τῆς συμπνοίας, καὶ τῆς συμπαθείας, καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ὅλων· ὁ γὰρ τῆς ἑνότητος λόγος, ὁ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχων, ἓν εἰκότως ἂν προσαγορεύοιτο· καὶ γὰρ τὸ ἐν τοῖς κατὰ μέρος ἓν τοιοῦτον ὑπάρχει, ἡνωμένον τοῖς μέρεσι, καὶ σύμπνουν κατὰ μετουσίαν τοῦ πρώτου αἰτίου. Κατὰ τοῦτον τὸν λόγον καὶ ὁ Κύριος ὑπὸ τῶν μαθητῶν αἰτεῖ, *Ἵνα ὦσι καὶ αὐτοὶ ἓν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἕν ἐσμεν, ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς τὸ ἕν·* [Ὃ δηλοῖ τὴν
D ἁγιότητα, ὃ δηλοῖ τὴν βασιλείαν,] γάννυται δὲ, ἤτοι εὐφραίνεται ἐπὶ τοῖς ἰδίοις ποιήμασιν ὁ Θεὸς, κατὰ τὸ ἐν ψαλμοῖς· *Εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ* [ὃ δηλοῖ τὴν κυριότητα].

§ IV. *Ὁ ἀμέθεκτος αἴτιος.* Ἀμέθεκτος ὁ Θεὸς κατὰ τὸν τῆς φύσεως λόγον.

Ἅγιος ἁγίων ὑμνεῖται. Πῶς Ἅγιος ἁγίων, καὶ τὰ τοιαῦτα ὑμνεῖται ὁ Θεὸς, θαυμασίως ἐτράνωσε, καί φησι, καθ' ὅσον διαφέρει φύσις ἀκραιφνὴς καὶ αἰτία ποιότητος. καὶ αἰτιατοῦ· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ὂν πρὸς τὸ μὴ κυρίως ὂν, καὶ καθ' ὅσον τοῦτου μετέχοντος αὐτὸ τὸ μετεχόμενον, κατὰ τοσοῦτον διαλλάττει ὁ Θεὸς ταῦτα λεγόμενος τῶν κατὰ μέθεξιν

τοῦτο ἐσχηκότων· τὰ γὰρ πάντα ἐκ Θεοῦ ἐστι, καὶ A λέγεται, καὶ ἔχει· ὁ Θεὸς ἐξ οὐδενός. [Διὰ τί Ἅγιος ἁγίων, καὶ Βασιλεὺς βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυρίων, καὶ Θεὸς θεῶν λέγεται.]

Ἁγίους δὲ καὶ βασιλεῖς. Θείας ἐπινοίας ὁ μακάριος οὗτος ἠξιωμένος, εὐσεβῶς τὰ παρά τισιν εἰς πολυθεΐαν ἐκπεσόντα φιλοθέως μυσταγωγεῖ, καὶ τὰς ἐφεστηκυίας τῶν ὑποβεβηκότων ἀρχὰς κατὰ ἐξοχὴν ἁγίους, καὶ βασιλεῖς, καὶ κυρίους, καὶ θεοὺς λέγεσθαί φησιν, ὥσπερ καὶ ἐν ἀνθρώποις οἱ ἐξοχώτατοι οὕτω προσαγορεύονται, καὶ ὥσπερ ἐν ἡμῖν οἱ ἐν ἀρετῇ προὔχοντες διδάσκαλοι τὴν ἀρετὴν ἐν τῇ ψυχῇ ἑνιαίως συνηθροισμένην ἔχουσι. Διὰ δὲ τῆς διδασκαλίας ἑτέροις τὰς ἀρετὰς μεταδιδόντες πρὸς τὴν διαφορὰν τοῦ πλήθους τῶν διδασκομένων πληθύνεται καὶ ἡ μεταδιδομένη παρ' αὐτῶν ἀρετή· οὕτως B ἰσχνοτέρῳ τινὶ καὶ θειοτέρῳ τρόπῳ ἐστὶ τῶν ἀσωμάτων τάξεων θεωρητόν[17]· καὶ διὰ τῶν ἀνωτέρων καὶ πλησιαιτέρων Θεῷ αἱ ὑποβεβηκυῖαι τάξεις μετέχουσι τῶν δωρεῶν τοῦ Θεοῦ, ὥσπερ ἐκ κρατῆρος ὑπερβλύζοντος καὶ πηγάζοντος, τὰ μὲν πλησιάζοντα σκεύη πρῶτα πληροῦνται, δεχόμενα τὸ ἐπὶ τὰ αὐτὰ φερόμενον· εἶτα, καὶ αὐτῶν ὑπερβλυζόντων, διαχεῖται εἰς ἕτερα ὑποκείμενα σκεύη, καὶ πρὸς τὸ πλῆθος τῶν δεχομένων, καὶ τὴν διαφορὰν εἴτε μικρῶν εἴτε μεγάλων, οἷον διαῤῥαντίζεται τὸ ἐκ τοῦ κρατῆρος ἀναβλῦζον τῶν πρώτων σκευῶν ἐν ἑαυτοῖς ἐχόντων κατὰ τὴν ἑνότητα τοῦ πληρώματος τὸ πρώτως ἐκ τοῦ κρατῆρος ἐνεχθέν· οὕτω παχυτέρῳ λόγῳ τὴν ἀφθονίαν τῆς μεταδόσεως τῶν θείων δωρεῶν μεριζομένην εἰς ἅπαντας διὰ τῶν πρώτων διακόσμων νοητέον. Καὶ ὁ Ἀπόστολος σκεῦος γὰρ ἐκλογῆς C ὠνομάσθη. Σημείωσαι δὲ ὅτι ἀμέθεκτον νῦν τὸν Θεὸν κατὰ τὸν τῆς φύσεως λόγον φησί.

qui illa participatione habent; omnia enim ex Deo sunt et dicuntur et habent; Deus autem ex nullo. [Quare Sanctus sanctorum, Rex regum, Dominus dominantium, et Deus deorum dicitur.]

Sanctos vero et reges. Beatus hic divina inspiratione dignus habitus, ea quæ apud quosdam in deorum multitudine delapsa erant, religiose et pie docet, et principatus inferioribus præfectos, per excellentiam sanctos, et reges, dominos, et deos dici affirmat, sicut inter nos magistri virtute præstantes, virtutem in anima unite collectam habent. Docendo autem virtutes aliis communicantes, secundum diversitatem multitudinis eorum qui docentur etiam virtus ab ipsis communicata 224 multiplicatur: sic fortiori quadam et diviniori ratione in incorporeis ordinibus contemplandum; et inferiores ordines per superiores et Deo viciniores, Dei dona participant, sicut ex cratere exuberante et scaturiente, vicina quidem vasa, prima replentur, excipientia quod in ipsa decidit; postea illis etiam exuberantibus diffluit in alia subjecta vasa, et secundum multitudinem recipientium, et diversitatem sive parvorum sive magnorum; scilicet aspergitur quod ex cratere exuberabat primis vasis in se continentibus per unitatem plenitudinis quod primo ex cratere delatum: ita rudiori sermone abundantiam communicationis divinorum donorum divisam in omnes primos ordines intelligendum. Et Apostolus vas electionis nominatus est [d]. Nota, eum nunc dicere Deum non posse communicari secundum naturæ rationem.

Διαφορὰς πληθύνουσι. Τουτέστι πλείους δεικνύουσιν· ὅσον γὰρ διάφορα τὰ μετέχοντα, τοσοῦτον καὶ αἱ δωρεαὶ πολυειδεῖς διαφαίνονται.

Differentias multiplicant. Id est plures ostendunt; quantum enim diversa sunt quæ participant, tantum etiam dona multifariam apparent.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. ΙΓ'.

§ I. *Ὑφ' ἑαυτοῦ μονοειδῶς ἀφοριζόμενον*. Ὁ Θεὸς ἑαυτοῦ καὶ ὅρος καὶ τόπος, καὶ οὐδὲν ὑπερεκτείνεται τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ τὰ ἄπειρα αὐτὸς περατοῖ· τοὺς γὰρ αἰῶνας ἀπείρους ὄντας (οὐδὲ γὰρ ἔχουσι πέρας) αὐτὸς, τῷ ἀπείρῳ μεγέθει ὑπερέχων τῷ ἑαυτοῦ ἀπειροπλασίῳ περιέχει· καὶ πᾶσαν ἀοριστίαν ζωῆς, ὡς ἐπὶ τῶν νοητῶν· οὐ γὰρ ὥρισται τούτοις ὁ βίος, ὡς ἐπὶ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἀθάνατοι ἐ- D κτίσθησαν. Ὁ δὲ Θεὸς ἐν τῷ ὑπεραιωνίῳ ἐντὸς τῆς ἰδίας ἀϊδιότητος ὁρίζεται[17*].

§ II. *Ἓν δὲ, ὅτι πάντα*. Πολλὰ τῷ ἀριθμῷ, ἓν δὲ τῷ εἴδει, τὰ νομίσματα, καὶ τὰ ἀργύρια, καὶ οἱ ὀβολοί· τὸ γὰρ εἶδος ἕν, ἢ χαλκὸς, ἢ χρυσὸς, ἢ ἄργυρος· τὸ δὲ πολλὰ ταῖς δυνάμεσιν, ὡς αἱ πόαι, ἓν δὲ τῷ εἴδει· πᾶσαι γὰρ χόρτος· τὸ δὲ πολλὰ τοῖς εἴδεσιν, οἷον ἵππος, βοῦς, ἄνθρωπος, καὶ τὰ νοητὰ, ἓν δὲ τῷ γένει, ὅτι ταῦτα ζῶόν εἰσι· τὸ δὲ πολλὰ

IN CAP. XIII.

§ I. *A se uniformiter definitus*. Deus sui ipsius finis et locus, nihilque supra Deum extenditur; sed ipse infinita definit; nam sæcula quæ sunt infinita, non enim terminum habent, multiplici sua infinitate complectitur, et omnem vitam termini expertem, sicut in intelligibilibus habent finem, ipse infinita; seu angelis, non enim his terminatur vita, quemadmodum in hominibus, sed immortales creati sunt. Deus vero in superæterna propria æternitate terminatur.

§ II. *Unum autem, quia est omnia*. Multa numero, unum vero specie, numismata, pecunia et oboli; unum enim specie, aut æs, aut aurum, aut argentum; virtute autem multa, ut herbæ, sed unum specie, nam omnes fenum: multa vero speciebus, ut equus, bos, homo, et intelligibilia, seu angeli; unum vero genere, quia hæc sunt animal; multa autem progres-

[d] Act. IX, 15.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES

[17] γρ. θεωρητέον. [17*] γρ. ὁρίζει.

sionibus scilicet a Deo, creaturæ, sed unum principio. Deus enim omnium est auctor.

Sed quemadmodum numerus omnis. **225** Pulchre demonstrat quod intendit; huic enim divino viro scopus est, sententiam suam etiam ex ratione numerandi confirmare. Dicit itaque nullam rem esse unius expertem, id est Dei; quia omnis numerus unitatem participat; nam si a duobus quis inceperit, unam dualitatem primam numerat, et ex decem similiter, amplius dicit, quod etsi aliquis primo inceperit a minimis, numerat dimidium unum, et unum tertium, unum decimum, et ita deinceps; itaque non est numerus, qui non participet unitatem seu monadem: etsi enim partis memineris, dices, unam dimidiam, et unam tertiam, unam decimam, et deinceps: atque unam dualitatem, et unam decadem dici, quod etiam hæ ex ea compleantur.

Unum illud quod est omnium causa. Manifestus est scopus, nimirum probare Deum dici unum, non similiter ac cætera quæ numerantur. Deus enim unum est, quatenus simplex et individuus, atque differentiæ specificæ expers, omniumque passionum et accidentium alienus; dicitur etiam unum, dum tanquam principium aliquod et elementum futurorum intelligitur. At idem, aut diversum, aut majus, aut minus, insuper etiam integrum aut redundans aut æquale aut inæquale, quod in numeris consideratur, nullus cum ratione in principium transferat, ea principium constituens: talia enim passiones, et accidentia necessario sunt. Itaque in numeris finis divisionum in multitudinem ad unitatem reducitur; sed principium in unoquoque genere simplicissimum est; ergo etiam in iis quæ sunt, sive unum sit multa, sive multa sint unum, principium aliquod et elementum simplicissimum est, et unum omnium expers, ex quo, tanquam ex exemplari et idea, unum illud quod in iis quæ sunt, nimirum etsi lumen sensibile multa sit partibus, pro stellis omnibus, quod attamen totum in unum colligitur, est unum lumen et multa accidentibus, veluti pavo; habet enim aurea, et cærulea, et alba, unum est subjecto corpore: ita et de cæteris cogitandum.

Neque enim est multitudo. Hoc loco ex numerandi scientia evincit quod dicebat. Nota eum merito dicere Deum esse ante *unum*, quoniam est omnium, quare etiam numeri auctor, seu adinventor.

Sed quod quidem multa. Subaudiendum **226** est in unoquoque *exsistens*, ut sit talis sententia: quod multa est partibus, toto unum est, ut corpus, sic et reliqua, unum sunt subjecto, seu essentia; sed accidentibus multa, ut homo. Accidentia vero, quædam separabilia, ut sedere, ambulare, et similia; quædam vero inseparabilia, ut cæruleum et aduncum, et similia: et contra unum quidem specie,

A ταῖς προόδοις, αἱ δημιουργίαι, ἓν δὲ τῇ ἀρχῇ· ὁ Θεὸς γὰρ αἴτιος πάντων.

Ἀλλ' ὥσπερ ἅπας ἀριθμός. Καλῶς ἀποδείκνυσιν ὅπερ καὶ βούλεται. Σκοπὸς γὰρ τῷ θείῳ τούτῳ ἀνδρὶ καὶ ἀπὸ τῆς ἀριθμητικῆς συστῆσαι τὰ ἑαυτοῦ. Λέγει γοῦν, ὅτι οὐδέν ἐστι τῶν ὄντων ἀμέτοχον τοῦ ἑνὸς, τουτέστι τοῦ Θεοῦ· διότι καὶ πᾶς ἀριθμὸς μονάδος μετέχει· εἰ γὰρ ἐκ τῶν δύο ἄρξεταί τις, μίαν δυάδα πρώτην ἀριθμεῖ, καὶ ἐκ τῶν δέκα ὁμοίως, τὸ πλέον φησὶν, ὅτι κἂν ἐκ τῶν λεγομένων πολλοστημορίων ἄρξηταί τις πρῶτον, ἀριθμεῖ ἥμισυ ἓν, καὶ τρίτον ἓν, δέκατον ἓν, καὶ οὕτως ἐφεξῆς, ὥστε μὴ εἶναι ἀριθμὸν μὴ μετέχοντα τοῦ ἑνὸς, ἤτοι τῆς μονάδος· κἂν γὰρ μορίου ἐπιμνησθῇς, ἐρεῖς ἥμισυ ἓν, καὶ τρίτον ἓν, καὶ δέκατον ἓν, καὶ ἐφεξῆς· καὶ ὅτι
B μία δυὰς, καὶ μία δεκὰς λέγεται, ὡς καὶ τούτων ἐξ αὐτῆς συμπληρουμένων.

Τὸ πάντων αἴτιον ἕν. Ὁ σκοπὸς δῆλος, ὅτι ἓν λεγόμενος ὁ Θεὸς, οὐχ ὁμοίως τοῖς ἀριθμητοῖς ἓν λέγεται· ὁ μὲν γὰρ Θεὸς ἕν ἐστι, καθὸ ἁπλοῦς τε καὶ ἀμερὴς, καὶ τῆς κατ' εἶδος διαφορᾶς ἄμοιρος, καὶ πάντων παθημάτων καὶ συμβεβηκότων ἀλλότριος· λέγεται καὶ ἓν, ἀρχή τις ὥσπερ καὶ στοιχεῖον τῶν ἐσομένων νοούμενος. Τὸ δὲ ταὐτὸν, ἢ ἕτερον, ἢ μεῖζον, ἢ ἔλαττον, ἔτι δὲ ἄρτιον ἢ περιττὸν, ἢ ἴσον ἢ ἄνισον, ὅπερ ἐν τοῖς ἀριθμοῖς θεωρεῖται, οὐκ ἄν τις εὐλόγως ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἀναφέροι, ἀρχὴν αὐτὰ ποιούμενος· τὰ γὰρ τοιαῦτα πάθη καὶ συμβεβηκότα ἐξ
C ἀνάγκης εἰσί. Τῶν μὲν οὖν ἐν ἀριθμοῖς διαιρέσεων εἰς πλῆθος τὸ πέρας εἰς μονάδα ἀνάγεται· ἡ δὲ ἀρχὴ ἐν ἑκάστῳ γένει ἁπλούστατόν ἐστι· καὶ ἐν τοῖς οὖσιν οὖν, εἴτε τὸ ἓν πολλά ἐστιν, εἴτε τὰ πολλὰ ἕν; ἀρχή τις καὶ στοιχεῖον τὸ ἁπλούστατόν ἐστι, καὶ πάντων ἀμέτοχον ἓν, ἐξ οὗ, ὥσπερ ἐκ παραδείγματος καὶ ἰδέας καὶ τὸ ἐν τοῖς οὖσιν ἓν, οἷον κἂν τὸ αἰσθητὸν φῶς πολλὰ ᾖ τοῖς μέρεσιν, ἀντὶ τοῦ τοῖς ἄστροις πᾶσιν, ἀλλ' ὅλον συλλεγόμενον, ἓν φῶς ἐστι· καὶ πολλὰ τοῖς συμβεβηκόσιν, οἷον ὁ ταώς· ἔχει γὰρ καὶ χρυσίζοντα, καὶ κυάνεα; καὶ λευκὰ, ἓν τῷ ὑποκειμένῳ σώματί ἐστιν· οὕτω καὶ τὰ ἑξῆς νοητέον.

Οὐδὲ γὰρ ἐστι πλῆθος. Ὧδε ἐξ ἀριθμητικῆς
D περιγίνεται τοῦ λεγομένου. Σημείωσαι δὲ ὅτι καὶ πρὸ τοῦ *ἑνὸς* λέγει εἶναι τὸν Θεὸν εἰκότως, ἐπειδὴ πάντων ὑπάρχει, ὅθεν καὶ τοῦ ἀριθμοῦ δημιουργὸς, ἤτοι ἐφευρέτης ἐστίν.

Ἀλλὰ τὸ μὲν πολλά. Προσυπακουστέον ἐφ' ἑκάστου τούτων τὸ *ὑπάρχον*, ἵνα ᾖ τὸ λεγόμενον τοιοῦτον, τὸ ὑπάρχον τοῖς μέρεσι πολλὰ ἕν ἐστι τῷ ὅλῳ, οἷον τὸ σῶμα, οὕτω καὶ τὰ λοιπὰ ἓν τῷ ὑποκειμένῳ ἐστὶν ἤτοι οὐσίᾳ· ἀλλὰ πολλὰ τοῖς συμβεβηκόσιν, οἷον ὁ ἄνθρωπος. Συμβεβηκότα δὲ τὰ μὲν χωριστὰ, ὡς τὸ καθέζεσθαι, περιπατεῖν, καὶ τὰ ὅμοια [18]· τὰ δὲ ἀχώριστα, ὡς τὸ γλαυκὸν, ἢ γρυπὸν, καὶ τὰ ὅμοια·

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[18] γρ. τοιαῦτα.

καὶ πάλιν, ἓν μὲν εἶδος, ἵππος, ἢ βοῦς, ἀλλὰ τοῦτο πολλὰ ὑπάρχει τῷ ἀριθμῷ· πολλοὶ γὰρ ἵπποι, καὶ πολλοὶ βόες. Ἀλλὰ καὶ ταῖς δυνάμεσι ταῖς φυσικαῖς πολλὰ ὑπάρχει· καὶ αὖθις τὰ πολλὰ εἴδη, οἷον ἄνθρωπος, ἵππος, κύων, καὶ τὰ ἄλλα, ἕν εἰσι τῷ γένει· ζῶον γὰρ τούτων ἕκαστον· οὕτω γοῦν καὶ τὸ πολλὰ ὑπάρχον ταῖς περιόδοις, ἤγουν τοῖς βουλεύμασιν, ἢ καὶ τοῖς ἔργοις, ἕν εἰσι τῇ ἀρχῇ.

§ II. *Πάντα καὶ ὅλα πάντα.* Πάντα λέγεται, ὅταν εἴδη, καὶ μέρη, καὶ διαφοραὶ ἐν ταῖς διαιρέσεσιν ὦσιν· ὅλον δὲ, ὅταν τὰ μέρη συλλεγόμενα ἓν ὁλόκληρον ἀποτελῶσιν, ἢ τὰ εἴδη ἓν γένος, ἢ καὶ τὰ ἐναντία καὶ ἀντικείμενα εἰς σύμπνοιαν καὶ συμπάθειαν ἡσυχάζῃ, ὡς ὕδωρ ὁμοῦ, καὶ γῆ, καὶ ἀὴρ, καὶ τὰ πυρώδη ἄστρα, καὶ οὐρανός· λέγεται γὰρ ὅλα ταῦτα κόσμος.

Καὶ ἄνευ μὲν τοῦ ἑνός. Ἐπειδὴ τὸ ἓν δοκεῖ πως ἔχειν σχέσιν πρὸς ἀριθμὸν, ἄνευ ἑνὸς οὐκ ἂν εἴη πλῆθος· σύνθεσις γὰρ μονάδος εἰσὶν οἱ εἰς πλῆθος ἀριθμοὶ, ὅπερ εἶπεν ἄνω, *ὅτι πολλαπλασιάζεται ὁ Θεός*, ὡς ἀπὸ ἀριθμητικῆς νοούμενος. Τὸ δὲ ἓν καὶ καθ' ἑαυτὸ ὑφέστηκε καὶ ἔστι.

Καὶ εἰ πᾶσι τὰ πάντα. Τὸ *ὑποθοῖτό τις*, καὶ τὸ *καθ' ὑπόθεσιν* λαμβάνεται ἐπὶ τῶν πραγματικῶς οὐκ ὄντων, ἀλλὰ λόγῳ τυπουμένων· ἐνταῦθα μέντοι οὐχ οὕτω ληπτέον, ἀλλὰ τὸ κατὰ ἐπίνοιαν λόγῳ τοῦτο θετέον, διὰ τὴν τοῦ ἐκτίσθαι ταυτότητα, καὶ τὸ ὅλον ἐν τοῖς μέρεσι θεωρεῖσθαι, καὶ ἐν τῷ ὅλῳ τὰ μέρη.

Ὅτι κατὰ τὸ ἑνὸς ἑκάστου προεπινοούμενον. Εἰ μὴ προεπινοηθείη, φησὶ, τὸ τοῦ ἀνθρώπου εἶδος, ἤγουν ἡ φύσις, οὐκ ἄν τις εἴποι τοὺς ἀνθρώπους ἡνῶσθαι ἀλλήλους [19]· δῆλον δὲ ὅτι κατ' αὐτὸν τὸν τῆς φύσεως λόγον.

Καὶ εἰ ἀνέλοις τὸ ἕν. Οὕτω τὸ ῥητὸν συνθετέον, ὅτι ἡνῶσθαι λέγεται τὰ ἡνωμένα κατ' εἶδος προεπινοούμενον ἑνὸς ἑκάστου· προείπομεν γὰρ, ὅτι τὰ εἴδη καὶ τὰ πολλὰ στοιχεῖόν τι καὶ ἀρχὴν τὸ ἓν ἐπιγράφονται, εἰς γένος ἓν ἀναγόμενα, οὗ γένους εἴδη εἰσί· ταῦτα γὰρ ἡνωμένα αὐτῷ τῷ εἴδει, οἷον ἵπποι, βόες, καὶ τὰ ἑξῆς, ἅπερ εἰς ἓν γένος ἀνάγονται, τὸ καλεῖσθαι ζῶον.

Τὴν ὅλην θεαρχίαν. Ὅλη θεαρχία ἡ παναγία καὶ προσκυνητὴ Τριάς· διὰ δὲ τὴν ἀνέκφραστον τῆς φύσεως ἕνωσιν, ὁ εἷς καὶ ἓν χρηματίζει.

Ὑφ' ἧς καὶ ἐξ ἧς. Τῷ *ὑφ' ἧς* σύνταξον τὸ *ἐστὶ*, καὶ τῷ *ἐξ ἧς* τὸ *συντέτακται*, καὶ τῷ *δι' ἧς* τὸ *μένει*, καὶ τῷ *ἐν ᾗ* τὸ *συνέχεται*, ἤγουν φυλάττεται, καὶ τῷ *εἰς ἣν* [20] τὸ *ἐπιστρέφεται*, εἰ καὶ ὁ Πατὴρ ἰδίως καὶ ὑφ' ἓν τὰ ῥήματα ἔταξε· καὶ τὸ *πάντα* δὲ ἀπὸ κοινοῦ. Καλῶς δὲ εἶπεν, ὅτι ἐὰν ἀνέλῃς τὸ ἓν, οὔτε ὁλότης, οὔτε πολλοστημόριον, οὔτε ἄλλο οὐδέν· τοῦτο γὰρ προῃνίξατο καὶ ἄνω εἰπὼν, καὶ ἥμισυ ἓν,

A equus, aut bos, sed hoc multa est numero : multi enim sunt equi, et multi boves. Quinetiam facultatibus naturalibus est multa, et rursus multa speciebus, ut homo, equus, canis, et alia, unum sunt genere, unumquodque enim horum est animal : sic denique et quod multa est περιόδοις, seu consiliis aut etiam operibus, unum sunt principio.

§ II. *Omnia universa tota etiam.* Omnia dicuntur, quando species et partes et differentiæ in divisionibus sunt. Totum vero, quando partes collectæ unum integrum efficiunt, aut species unum genus, aut contraria et opposita in conspiratione et concordia quiescunt, ut aqua simul et terra et aer, et igneæ stellæ, et cœlum : mundus enim hæc tota
B dicuntur.

Ac sine uno quidem. Quoniam *unum* videtur habere connexionem quamdam cum numero, sine uno non esset numerus; nam numeri sunt compositio unitatis in multitudine, quod supra dixit, *Deum multiplicari*, quasi ex arithmetica intelligeretur : unum vero et seipso substitit et est.

Et si quis omnibus omnia. Illud ὑποθοῖτό τις, *aliquis supponat*, vel illud *ex suppositione* usurpatur in iis quæ reipsa esse nequeunt, sed ratione finguntur : verum hoc loco non ita sumendum est, nam hoc verbo mentis ponendum propter creationis identitatem, et quia totum in partibus consideratur, et partes in toto.

C *Ut secundum uniuscujusque speciem præconceptam.* Nisi, inquit, prius intelligatur species hominis seu natura, nullus dixerit homines inter se conjunctos, nimirum eadem naturæ ratione.

Ac si sustuleris unitatem. Ita sententia hæc componenda, nimirum ea quæ conjuncta sunt, conjuncta dici uniuscujusque specie, quæ prius intelligatur : antea enim diximus, species et multa ad unum genus **227** reducta, describunt *unum* elementum aliquod et principium, cujus generis sunt species; hæc enim ipsa specie conjuncta, ut equi, boves, et reliqua, quæ ad unum genus reducuntur, quia vocantur animal.

Totam divinitatem, Gr. τὴν ὅλην θεαρχίαν. Ὅλη
D θεαρχία, totum divinitatis principium, sanctissima et adoranda Trinitas; propter ineffabilem vero naturæ unitatem, unus et unum appellatur.

A qua et ex qua. Cum ὑφ' ἧς, *a qua*, conjunge ἐστί; et cum ἐξ ἧς, *ex qua*, conjunge συντέτακται, *disposita sunt*, atque cum δι' ἧς, *per quam*, verbum μένει, *manent*, ac cum ἐν ᾗ, *in qua*, verbum συνέχεται *continentur* seu *custodiuntur*, et cum εἰς ἣν, *ad quam*, verbum ἐπιστρέφεται, *convertuntur*; etsi Pater sigillatim et simul verba collocarit, et *omnia* subaudiri voluerit. Porro recte dixit, quod si unum sustuleris, nec totali-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[19] γρ. ἀλλήλοις. [20] γρ. συμφυλάττεται, ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν· καὶ τῷ εἰς ἥν.

tas, nec multesima pars, nec aliquid aliud eorum quæ sunt erit; hoc enim antea insinuavit cum dixerit, et dimidium unum, et tertia pars, et decima unum, scilicet etiam partes unum participant.

Omnium unum quod est causa. Non absolute omni uno omnia constiterunt, sed illo solo uno, secundum quod unum, Deus et unus et unum nominatur; solo enim, hoc uno res exsistunt. Qui enim ipsum nomen *unum* dicit negatione multiplicitatis hoc significat; nimirum unum ipsum principium, et primum est alicui, ut quomodo exsistat, nam multorum quæ ex eo procedunt cogitationem inducit. Hæc vero minime Deo conveniunt. Porro *unum* quod solum tale, prorsus est affectionis seu passionis expers, et individuum, ac per se sufficientissimum; neque enim vult alteri in natura una copulari, sicut unum in numeris; quod enim proprie unum, et ante omne unum, repellit multitudinem, omnemque compositionem et divisionem; siquidem hoc neque parvum, neque mediocre vocatur, quin si quid audendum, neque pulchrum neque bonum: hæ enim affectiones, sicut etiam sunt habitus et accidentia; ipsum vero unum supra omnia quoque intelligitur; affectiones vero ut parvum, et mediocre cum alio quoque considerantur, et ideo neque simplices, neque elementares. Ergo unum, sicut dictum est, quod simplex et sine affectione, minime habens ea quæ dicta sunt, neque tanquam genus rerum ponendum; genera enim omnino dividuntur in species, **228** sed neque punctum aut monadem proprie habens; illa enim connexionem habent cum sequentibus. Hoc autem est simplicissimum nec ullam differentiam habet; neque enim motionem quamdam, seu stationem et quietem habet: verum neque statuendum est unum esse id quod est, sed principium et semen ejus quod est; nam multitudo necessario unum sequitur, multitudini quod est adhæret, quod sane in Deo non fit: nam τὸ ὄν *quod est* οὐσία, *essentia* est, a verbo εἶναι *esse*; Deus vero, et supra essentiam, et supra id quod est, et ἑνικῶς, *singulariter* pro eximie et sine imitatione supra id quod est. Deus enim omnia, et super omnia. Cum mirandum in modum de natura numerorum disseruisset, addit: Etsi Trinitas, etsi unitas laudetur quæ supra omnia deitas, neque Trinitas, neque unitas est, quæ a nobis in numeris agnoscitur, aut ab alio; seu supra omnem mentem est, et nominatur Deus; dicendo enim quod non est, intelligimus quid sit Deus.

A καὶ τρίτον, καὶ δέκατον, δηλονότι καὶ τὰ μόρια τοῦ ἑνὸς μετέχουσι.

Τὸ πάντων αἴτιον ἕν. Οὐχ ἀπολύτως ἑνὶ παντὶ τὰ πάντα συνέστηκεν, ἀλλ' ἐκείνῳ μόνῳ τῷ ἑνὶ, καθ' ὃ ἕν, ὁ Θεὸς καὶ εἷς, καὶ ἓν ὀνομάζεται· τούτῳ γὰρ μόνῳ τῷ ἑνὶ τὰ ὄντα ἐστίν· αὐτὸ γὰρ τὸ ὄνομα τὸ ἓν ὁ λέγων κατὰ ἀπόφασιν τοῦ πολλαπλοῦ τοῦτο σημαίνει· τὸ μέντοι ἓν αὐτοαρχὴ καὶ πρῶτόν ἐστι τῷ πρός τί πως ἔχειν· τῶν γὰρ ἐξ αὐτοῦ πολλῶν ἔννοιαν εἰσάγει. Ταῦτα δὲ οὐχ ἐπιτήδεια ἐπὶ Θεοῦ· τοιοῦτον δὲ ὂν μόνον τὸ *ἕν*, παντελῶς ἀπαθὲς, καὶ ἀδιαίρετον, καὶ αὐταρκέστατόν ἐστι· κατὰ γὰρ τὴν αὐτοῦ φύσιν ἑτέρῳ συμπλέκεσθαι οὐ πέφυκεν, ὥσπερ τὸ ἐν ἀριB θμοῖς ἕν· ἀπωθεῖται γὰρ τὸ πλῆθος, καὶ πᾶσαν σύνθεσιν, καὶ διαίρεσιν αὐτὸ τὸ κυρίως ἕν, καὶ πρὸ παντὸς ἑνός. Τοῦτο γὰρ οὔτε μικρὸν, οὔτε μέτριον καλεῖται· εἰ δὲ δεῖ καὶ τολμῆσαι, οὔτε καλὸν, οὔτε ἀγαθόν· ταῦτα γὰρ πάθη πως, οἷόν εἰσι καὶ σχέσεις καὶ συμβεβηκότα. Αὐτὸ δὲ τὸ ἓν καὶ ὑπὲρ πάντα νοεῖται· τὰ δὲ πάθη, ὡς τὸ μικρὸν, καὶ μέτριον, καὶ σὺν ἄλλῳ νοοῦντα, καὶ οὔτε ἁπλᾶ διὰ τοῦτο, οὔτε στοιχειώδη. Τὸ ἓν οὖν, ὡς εἴρηται, ὅπερ ἁπλοῦν καὶ ἀπαθὲς, μὴ ἔχον τὰ λεχθέντα, οὔτε ὡς γένος θετέον τῶν ὄντων· τὰ δὲ γένη πάντως διαιρεῖται εἰς τὰ εἴδη, ἀλλ' οὔτε στιγμὴν, ἢ μονάδα κυρίως· σχέσιν γὰρ ἔχει ταῦτα πρὸς τὰ ἐφεξῆς. Τὸ δέ ἐστιν ἁπλούστατον, καὶ οὔτε μίαν διαφορὰν ἔχον· οὔτε γὰρ κίνησίν C τινα, καὶ στάσιν, οἷον ἠρεμίαν ἔχει· ἀλλ' οὔτε ὂν θετέον αὐτὸ τὸ *ἕν*, ἀλλὰ ἀρχὴν ὄντος καὶ σπέρμα. Τῷ δὲ ὄντι πλῆθος ἐξ ἀνάγκης παρέπεται, τῷ πλήθει τὸ ὂν προσγίνεται, ὅπερ οὐκ ἔστιν ἐπὶ Θεοῦ. Τὸ γὰρ ὂν οὐσία ἐστὶν, ἀπὸ τοῦ εἶναι. Ὁ δὲ Θεὸς καὶ ὑπερούσιος, καὶ ὑπὲρ τὸ ὂν, καὶ ἑνικῶς ἀντὶ τοῦ ἐξαιρέτως καὶ ἀμιμήτως ὑπὲρ τὸ ὄν· ὁ γὰρ Θεὸς τὰ πάντα ἐστὶ καὶ ὑπὲρ πάντα. Θαυμασίως οὖν τὰ περὶ ἀριθμῶν φυσιολογήσας, Κἂν τριὰς, ἐπάγει, κἂν μονὰς ὑμνεῖται ἡ ὑπὲρ πάντα θεότης, οὔτε τριὰς οὔτε μονάς ἐστιν, ἡ παρ' ἡμῶν δι' ἀριθμῶν γνωριζομένη, ἢ παρ' ἑτέρου· ἀλλ' ὑπὲρ πάντα νοῦν καὶ ἔστι καὶ ὀνομάζεται ὁ Θεός· διὰ γὰρ τοῦ εἰπεῖν ὅπερ οὐκ ἔστι, νοοῦμεν ὅ τί ἐστιν ὁ Θεός.

Atque unum ipsum quod est determinat. Deum esse supra id quod est, cum sit omnia, atque ipsius numeri conditor et adinventor.

Ad numerum spectat, ἐνάριθμόν ἐστι. Nota ἐνάριθμον manifestationem numeri significare; ergo unum in rebus, id est in creaturis positum, secundum numeri conceptum seu rationem ponitur.

Non est unitas. Noli simpliciter seu singulariter audire, illud *non est unitas neque trinitas;* sed illius *non est* construe cum διεγνωσμένη *cognita;* sermo enim non vult condemnare quæ ita pro confesso habentur, sed Deum esse investigabilem docet.

D *Καὶ αὐτὸ τὸ ἓν ὂν ὁρίζον.* Ὅτι καὶ ὑπὲρ τὸ ὂν ὁ Θεὸς, ὡς πάντα ὑπάρχων, καὶ αὐτὸς τοῦ ἀριθμοῦ ποιητὴς καὶ ἐφευρετὴς ὑπάρχων.

Ἐνάριθμόν ἐστι. Σημείωσαι ὅτι τὸ ἐνάριθμον, ἀριθμοῦ δήλωσιν σημαίνει· ἐπὶ τῶν ὄντων τοίνυν, τουτέστι τῶν κτισμάτων, τὸ ἓν ἐντιθέμενον κατὰ ἀριθμοῦ ἔννοιαν τίθεται.

Οὐκ ἔστιν οὐδὲ μονάς. Μὴ ἁπλῶς τὸ *οὐκ ἔστι μονὰς, οὐδὲ τριὰς* ἐξακούσῃς, ἀλλὰ πρὸς τὸ, *διεγνωσμένη*, σύνταξον τὸ *οὐκ ἔστιν*· οὐ γὰρ ἀνελεῖν τὰ τῆς τοιαύτης ὁμολογίας, ἀλλὰ τὸ ἀνεξιχνίαστον ὁ λόγος διδάξαι βούλεται.

Καὶ τὸ θεογόνον ἀληθῶς. Τὸ θεογόνον φησὶ δηλοῦσθαι ἐκ τῆς ὀνομασίας τῆς Τριάδος· ἵνα γὰρ παραστῇ τῶν ἀνεκλαλήτων ὑποστάσεων ἡ προσκυνητὴ ἔκφανσις, ὁ ἀριθμὸς ἐπενοήθη, καθά φησι Βασίλειος, καὶ οἱ θεῖοι Γρηγόριοι. Γόνιμον δὲ τὸν Πατέρα καταχρηστικῶς ὠνόμασεν, ἅτε καὶ προσκυνητοῦ Υἱοῦ Πατέρα, καὶ τοῦ συμπροσκυνητοῦ αὐτοῖς παναγίου Πνεύματος πηγήν. Γονιμότης οὖν, ἢ ἕτερόν τι ὄνομα τῶν συνεγνωσμένων ἀνθρώποις, ἢ καὶ αὐταῖς ταῖς νοηταῖς δυνάμεσιν, οὐκ ἂν παραστήσειε τρανῶς τὰ ὥς εἰσιν ἐκ πάντων ἀποκεκρυμμένα τοῦ Θεοῦ· πῶς γὰρ δυνατὸν ὀνομάσαι ἀπό τινος τῶν ὄντων τὸν Θεὸν, μήτε τι τῶν πάντων ὄντα, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα;

Οὐδὲ ὄνομα αὐτῆς ἐστι. Καλῶς ὁ θεῖος οὗτος ἀνὴρ λέγει, ὅτι οὐδὲ τὸ ὄνομα αὐτῆς ἐστιν, οὐδὲ λόγος, ἀλλὰ ἐν ἀβάτοις ἐξῄρηται, οὐ τόποις, μὴ γένοιτο! ἀλλὰ λογισμοῖς καὶ ἐνθυμήσεσιν· ἄβατος γὰρ παντὶ νῷ καὶ ἐνθυμήσει ὁ περὶ Θεοῦ λόγος. Τὸ δὲ μήτε ὄνομα αὐτοῦ εἶναι, καλῶς καὶ εὐαπαλλάκτως νόησον· τὰ γὰρ ὄντα πάντα καὶ δι' ὀνομάτων καὶ διὰ πραγμάτων γνωστικῶν σημαίνονται. Ποῖον τοίνυν ὄνομα ἢ πρᾶγμα δυνατὸν ἐπιθεῖναι τῷ Θεῷ, τῷ ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα ἐξῃρημένῳ, καὶ πεποιηκότι τὰ πάντα, καὶ αἰτίῳ τῶν πάντων; Διὸ καὶ τὴν ἀγαθότητα αὐτὴν ἢ τὸ καλόν φησιν ὁ θεῖος οὗτος Διονύσιος μὴ κυρίως ἐφαρμόσαι αὐτῷ τῷ Θεῷ, ἐπειδὴ καὶ ἐν τοῖς οὖσιν εὑρίσκονται ταῦτα. Καὶ ἀνωτέρω οὕτως εὑρήσεις, ὅτι ταῦτα τὰ πάθη καὶ συμβεβηκότα λογίζονται ἐν τοῖς οὖσιν, ὅπερ οὐκ ἔστιν ἐπὶ Θεοῦ τοῦ ὑπεραναβεβηκότος πάντων.

Ἀλλὰ πόθῳ τοῦ νοεῖν. Σημείωσαι, ὡραῖόν φησιν, ὅτι διὰ τὸ ὅλως νοεῖν τι, καὶ λέγειν περὶ Θεοῦ, τῷ περὶ αὐτὸν πόθῳ κατεχόμενοι, τὸ τῆς ἀγαθότητος ὄνομα ἐπέβαλον τῷ Θεῷ οἱ θεολόγοι, ἐπεὶ κυρίως καὶ ὑπεράγαθος καὶ ὑπερούσιός ἐστιν ὁ Θεός. Ἡ δὲ ἀγαθότης, ὥς φησιν οὗτος, σεμνότατον ὄνομα τῶν πάντων. Αἱ δὲ ἀποφάσεις, ἤτοι ἀρνήσεις καὶ στερήσεις, ἐπὶ Θεοῦ οὐχ ἁπλῶς εἴρηνται τοῖς θεολόγοις· οὐ γὰρ, ὡς λέγονται, νοοῦνται, ἀλλὰ ὑπεραναβεβηκότως θεωροῦνται· τὸ γὰρ ἀθάνατος, καὶ ἀόρατος, καὶ ἄφθαρτος, καὶ ἀνενδεής, καὶ ἀναμάρτητος, οὐκ ἄν τις, σοφίας μετέχων, δημωδέστερον ὑπολάβοι· οὔτε ὅσα ἐπὶ Θεοῦ τοιαῦτα λέγεται, ἀλλὰ τῶν δηλουμένων ἐξιστάμενος ἐπὶ τὰς σεσιγημένας καὶ θειοτέρας ἐννοίας ἀνανεύσει· διὸ καὶ θειοτέρας θεωνυμίας ἐφεξῆς αὐτὰς καλῶς προσαγορεύει. Ἐξισταμένη γὰρ ἡ ψυχὴ τῶν σωματικῶν πασῶν αἰσθήσεων καὶ κοσμικῶν, ταῦτα γὰρ ἑαυτῇ ἐποίησε σύμφυλα· οὕτω συνάπτεται τῷ ἀκραιφνεῖ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καθ' ὅσον δυνατόν ἐστιν ἀνθρωπίνῃ φύσει, ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος αἰνίττεται λέγων· *Καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα*· καὶ πάλιν· *Νῦν ὡς ἐν αἰνίγματι καὶ ἐν ἐσόπτρῳ ὁρῶμεν· τότε δὲ τὸ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ὀψόμεθα.*

Τὸ τῶν ὀνομάτων σεπτότατον. Σημείωσαι ὅτι πάντων ὀνομάτων σεπτότατον ἡ ἀγαθότης· διὸ καὶ πρώτως τῷ Θεῷ ἀφιέρωται.

A *Dei fecunditatem et vere.* Dicit divinam fecunditatem declarari ex appellatione Trinitatis. Ut enim adoranda ineffabilium subsistentiarum demonstratio repræsentaretur, numerus excogitatus est, sicut dicit Basilius et divini Gregorii. Patrem vero fecundum abusive appellavit, tanquam adorandi quoque Filii genitorem, et simul cum ipsis adorandi Spiritus sancti fontem. Fecunditas igitur, aliud aliquod nomen hominibus notum, aut etiam ipsis intelligibilibus virtutibus seu angelis, non posset clare exhibere Dei abscondita sicut sunt; quomodo enim Deus, qui nihil rerum est, sed supra omnes res, ex aliqua re nomen accipere posset?

Neque ejus nomen est. Divinus hic **229** vir bene
B dicit: neque ejus nomen est, neque ratio; sed in iis ad quæ aditus non patet, secreta est, non locis, absit! sed ratiocinationibus et cogitationibus. Sermo enim de Deo inaccessus est omni menti et cogitationi. Porro illud, neque ejus nomen esse, bene et distincte intellige; nam omnia quæ sunt, nominibus et actionibus cogitationem parientibus significantur. Quale igitur nomen, aut actio Deo imponi poterit, qui ab omnibus quæ sunt secretus, et omnium conditor, ac omnium est auctor. Quare divinus hic Dionysius dicit ipsam bonitatem aut pulchrum non proprie Deo convenire, quoniam hæc etiam in rebus inveniuntur; et superius ita reperias, affectiones has et accidentia considerari in
C rebus, quod non licet in Deo qui omnia transcendit.

Sed desiderio intelligendi. Nota, venuste ait, theologos ut aliquid omnino intelligerent, et de Deo dicerent, ipsius desiderio correptos, nomen bonitatis Deo imposuisse, quamvis proprie Deus sit supra bonitatem et supra essentiam. Bonitas, ut hic ait, nomen omnium augustissimum; ἀποφάσεις vero seu negationes et privationes, in Deo, non simpliciter a theologis dicuntur; non enim sicut dicuntur ita intelliguntur, sed modo transcendentali considerantur. Nam *immortalis* et *indivisibilis* et *incorruptibilis*, et *nullius indigus*, *impeccabilis*, nullus sapientiæ particeps modo vulgari excipiet, nec omnia similia quæ de Deo dicuntur; sed, ab iis quæ declarantur abhor-
D rens, in tacitas et diviniores cogitationes suspiciet; propterea etiam diviniora Dei nomina postea ipsas appellat. Nam anima ubi corporeis omnibus sensibus et rebus mundanis se abdicarit, hæc enim sibi familiaria fecit, tum purissimæ Dei cognitioni, quantum naturæ humanæ licet, conjungitur, sicut Apostolus insinuat, dicens: *Et sic semper cum Domino erimus* [e], et iterum: *Nunc sicut in ænigmate et speculo videmus: tum autem facie ad faciem videbimus* [f].

Nominum maxime venerabile. Nota omnium nominum augustissimum esse *bonitas*, ideoque primo Deo dedicatur.

[e] I Thess. IV, 16. [f] I Cor. XIII, 12. Vide Nov. Test. Græc. Aug. Scholz.

A *cognatis fuit*, τῶν ἑαυτῇ συμφύλων. Dixit συμφύλων, id est cognatis, et notis, atque creaturæ propriis.

230 *Hoc enim vere etiam angeli.* Divinas res minime ab angelis comprehendi posse; et postremum angelorum majora omnibus Ecclesiæ theologis, atque ita apostolis de Deo speculari.

Et si quid eorum quæ his æquivalent. Nempe si etiam aliæ ejusdem virtutis divinæ appellationes in Scriptura inveniantur, oportet etiam eas, secundum easdem explicandi rationes adjungere.

Et nobis et cum aliis viris religiosis. Mysteria non esse promiscue omnibus communicanda, sed aptis et religiosis viris; quod etiam divinus Paulus huic sancto viro Timotheo scribit.

Pro nostro dicendi captu. Hæc, sicut sanctum decet, modestiæ studio dicit Pater; similiter etiam omnia quæ sequuntur.

Ad symbolicam theologiam. Nimirum θεολογίαν συμβολικήν, seu librum De theologia quæ in signis versatur, intelligit, qui hactenus non habetur, sicut in alio quoque capite ait; si vero cupias scire differentiam τῆς θεολογικῆς ὑποτυπώσεως et τῆς συμβολικῆς θεολογίας, lege caput tertium libri *De mystica theologia*.

A *Τῶν ἑαυτῇ συμφύλων.* Συμφύλων φησὶ τῶν συμφυῶν, καὶ γνωρίμων, καὶ τῆς κτίσεως ἰδίων.

Τοῦτο γὰρ ἀληθῶς καὶ ἄγγελοι. Ὅτι καὶ ἀγγέλοις τὰ περὶ Θεοῦ ἀκατάληπτα, καὶ ὅτι καὶ ὁ κατώτατος τῶν ἀγγέλων μείζων πάντων τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ θεολόγων περὶ Θεοῦ θεωρεῖ, οὐκοῦν καὶ τῶν ἀποστόλων.

Καὶ εἴ τι τῶν ὁμοδυνάμων. Ὅτι κἂν ἕτεραι ὁμοδύναμοι θεωνυμίαι ἐν τῇ Γραφῇ εὑρεθῶσι, χρὴ καὶ ταύτας κατὰ τὰς αὐτὰς ἐκφαντορικὰς μεθόδους προσυπακούειν.

Καὶ ὑμῖν καὶ ἑτέροις ἱεροῖς ἀνδράσιν. Ὅτι οὐ πᾶσιν ἀζητήτως μεταδοτέον τῶν μυστικῶν, ἀλλὰ τοῖς ἱκανοῖς καὶ ἱεροῖς ἀνδράσιν· ὅπερ καὶ ὁ θεῖος Παῦλος

B τούτῳ τῷ ἱερῷ ἀνδρὶ Τιμοθέῳ γράφει.

Ἡμεῖς τε εἰπεῖν ἱκανοί. Ταῦτα ἁγιοπρεπῶς μετριάζων φησὶν ὁ Πατήρ· ὡσαύτως καὶ τὰ ἑξῆς πάντα.

Ἐπὶ δὲ τὴν συμβολικὴν θεολογίαν. Ὅτι θεολογίαν συμβολικὴν λέγει τέως μὴ φερομένην, ὡς καὶ ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ φησίν· εἰ δὲ βούλει τὴν διαφορὰν εἰδέναι τῆς θεολογικῆς[31] ὑποτυπώσεως καὶ τῆς συμβολικῆς θεολογίας, ἀνάγνωθι τὸ τρίτον κεφάλαιον τοῦ *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* λόγου.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[31] γρ. συμβολικῆς.

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ

ΕΙΣ ΤΟ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΜΥΣΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΣΧΟΛΙΑ

—

SANCTI MAXIMI SCHOLIA

IN LIBRUM

DE MYSTICA THEOLOGIA

Petro Lansselio e Societate Jesu interprete.

—

IN CAP. I.

§ I. *Ubi simplicia.* Simplicia et absoluta sunt quæ sine signis intelliguntur, et sicut se habent, non vero per comparationem inspiciuntur. Itaque absoluta dicit, quæ non per nominum aut signorum explicationem dicuntur; sed per cessationem et absolutionem ab omni re cogitatione colliguntur, quam sacræ motionis cessationem, prius quidem vocavit

C

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Α'.

§ I. *Ἔνθα τὰ ἁπλᾶ.* Ἁπλᾶ καὶ ἀπόλυτά εἰσι τὰ δίχα συμβόλων νοούμενα καὶ ἐποπτευόμενα ὡς ἔχουσιν, οὐ μὴν παραβολικῶς. Ἀπόλυτα οὖν ἔφη τὰ μὴ κατὰ ἀνάπτυξιν ὀνομάτων [ἢ συμβόλων λεγόμενα, ἀλλὰ τῇ ἐκ πάντων τῶν ὄντων], καὶ τῇ τῶν νοήσεων ἀποπαύσει καὶ ἀπολύσει συναγόμενα, ἥντινα ἀνενεργησίαν τῆς ἱερᾶς κινήσεως ἐν μὲν τοῖς πρὸ τούτων

ἀνοησίαν ἐκάλεσεν· ἐνταῦθα δὲ σκοτεινότατον γνόφον καὶ ἀόρατον κατὰ τὸν Ψαλμῳδὸν, *Νεφέλη καὶ γνόφος κύκλῳ αὐτοῦ*· καὶ, *Ἔθετο σκότος ἀποκρυφὴν αὐτοῦ.*

Τοὺς ἀνομμάτους νόας. Οὐ γὰρ αἰσθητῶν ὀφθαλμῶν εἰσι μεστοὶ, ἀλλ' ἐστὶν αὐτῶν ἡ οὐσία, ἅτε ζῶν νοῦς, ὅλη ὀφθαλμὸς ὀξυδερκέστατος· ὅθεν καὶ πολυόμματοι λέγονται ἐν τῇ Γραφῇ.

Καὶ τὰς αἰσθήσεις ἀπόλειπε. Ἐκ παραλλήλου τὸ αὐτὸ δηλοῦται· τὰ γὰρ αἰσθητὰ αὐτὰ καλοῦσιν οἱ παλαιοὶ *μὴ ὄντα*, ἅτε μεταβολῆς ἁπάσης μετέχοντα, καὶ μὴ ὡσαύτως ἀεὶ ὄντα· τὰ δὲ νοητὰ, ὡς ἀεὶ ὄντα ἀθάνατα βουλήσει τοῦ ποιήσαντος καὶ τὴν οὐσίαν μὴ μεταβάλλοντα, λέγουσιν *ὄντα*. Ταῦτα δὲ πολλάκις παρατεθείκαμεν ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγῳ.

Ὑπὲρ πᾶσαν οὐσίαν. Τὴν ἁπλότητα καὶ ὑπὲρ πᾶσαν ἑνάδα. Πῶς δὲ ἀγνώστως ἀνατείνεταί τις πρὸς Θεὸν, καὶ ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* κεφαλαίῳ πέμπτῳ εἴρηται, καὶ ἐνταῦθα μετὰ βραχέα εὑρήσεις.

Ἀσχέτῳ καὶ ἀπολύτῳ. Ἄσχετον ἔκστασίν φησι τὴν ἀναχώρησιν πάσης σχέσεως, ἀντὶ τοῦ ἵνα μηδεμιᾷ κατέχοιτο σχέσει, μήτε πρὸς αὐτὸν, μήτε πρός τι τῶν κτισμάτων.

Σκότους ἀκτῖνα. Καὶ ἐνταῦθα σκότος τὴν παντελῆ ἀκαταληψίαν ἔφη.

§ II. *Μηδεὶς τῶν ἀμυήτων.* Σημείωσαι ὅτι ἀμυήτους φησὶ τοὺς μὲν τῶν μυστικῶν ἀμετόχους, τοῖς δὲ αἰσθητοῖς ἐνειλουμένους, καὶ οὐδὲν ὑπὲρ τὰ ὄντα εἶναι φανταζομένους. Ἀμέλει περὶ τῶν καθόλου ἀμυήτων εὐθὺς παρακατιών φησι. Καὶ σημείωσαι ὅτι ἄλλους τοὺς ἀμυήτους λέγει καὶ ἄλλους τοὺς ἀμύστους, ἤγουν ἀμυσταγωγήτους.

Εἰ δὲ ὑπὲρ τούτους εἰσί. Τὰ μὲν πρὸ τούτων ἔφη περὶ τῶν πιστευσάντων μὲν τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ, μὴ μὴν ἐπὶ τὴν τελειοτέραν ἐλθόντων γνῶσιν, ἀλλὰ συμμετρούντων τῇ οἰκείᾳ δόξῃ τὴν ἀλήθειαν, καὶ μὴ εἰδότων διαφορὰν ὄντων κυρίως καὶ ὁμωνύμων ὄντων, οὐσιῶν καὶ αὐτοῦ τοῦ ὑπὲρ τὰ ὄντα, διὸ καὶ ὑπερουσίου. Οἱ γοῦν τοιοῦτοι, ὡς ἀμύητοι, τῶν ὑψηλοτέρων ὑπολαμβάνουσι κατὰ ἀλήθειαν σκότος εἶναι τὸ ἀφεγγὲς τοῦτο τὸ παρ' ἡμῖν σκίασμα καλύπτον τὸν Θεὸν, καὶ ἀποκρύπτον αὐτὸν τῆς ἁπάντων θέας, ὅπερ ὡς ἀληθῶς νοσοῦσι πολλοὶ καὶ ἐν ἡμῖν, ἅτε μὴ γινώσκοντες τὸ ἀνυπέρβλητον φῶς πᾶσαν ὄψιν σκοτίζειν. Εἰ οὖν εἰσι, φησὶν, ἐν ἡμῖν τοιοῦτοι, τί ἂν εἴποιμεν περὶ εἰδωλολατρῶν τῶν παντάπασι πάντων μυστικῶν ἀμετόχων καὶ [πρὸς] ξόανα τεθηπότων; Κυρίως μὲν οὖν ὄντα τὰ νοητά· ὁμωνύμως δὲ τὰ αἰσθητά. Τὸ δὲ *ὑπὲρ τούτους* τοὺς πιστοὺς δηλονότι, τοὺς ἐν τοῖς φθαρτοῖς ἐνισχημένους.

Δέον ἐπ' αὐτῇ. Ὡς πάντα οὔσης θεοπρεπῶς, καὶ μηδὲν οὔσης ὑπερουσίως· αὕτη γὰρ καὶ θέσις ἐστὶ καὶ ἀπόφασις, ἐπεὶ καὶ κυρίως ἀμφότερα ἐπὶ τῆς

A ἀνοησίαν cogitationis vacuitatem; nunc vero σκοτεινότατον γνόφον, obscurissimam caliginem ac invisibilem; juxta psalmorum Cantorem: *Nubes et caligo in circuitu ejus* [g]; et : *Posuit tenebras latibulum suum* [h].

231 *Mentes oculis captas.* Non enim sensilibus oculis pleni sunt, sed eorum essentia est, velut mens viva, tota oculus acutissimi visus; unde dicuntur in Scriptura multos habere oculos.

Et sensus relinque. Hoc ex mutua comparatione declaratur; nam antiqui *non-entia* vocarunt sensilia, quia omnem mutationem participant, et non sunt semper eodem modo : intelligibilia vero *entia* dicunt quia voluntate Creatoris velut immortalia sunt nec substantiam mutant. Hæc sæpe in libro
B *De divinis nominibus* exposuimus.

Supra omnem substantiam. Simplicitatem et supra omnem unitatem. Quomodo autem aliquis ignorando ad Deum elevetur, tum in libro *De divinis nominibus* capite quinto dictum est, tum hic post pauca invenies.

Per liberam et absolutam. Liberum discessum dicit secessum ab omni affectu, pro, ut nullo detineatur affectu, neque erga se, neque erga aliquam creaturam.

Tenebrarum radium. Hoc loco dicit tenebras omnimodam incomprehensibilitatem.

§ II. *Nemo eorum qui non sunt instructi.* Nota eum vocare ἀμυήτους eos qui mysteria quidem non
C participarunt, sed sensilibus involvuntur, et nihil esse supra ea quæ videntur arbitrantur. Profecto de omnino profanis statim subjungit; et nota quod alios dicat ἀμυήτους et alios ἀμύστους, seu minime instructos.

Si autem supra hos sunt. In prioribus locutus est de iis qui crediderant quidem nomini Christi, sed ad ulteriorem cognitionem non pervenerant, at veritatem propriæ opinioni commensurant, neque sciunt differentiam essentiarum illarum rerum quæ proprie sunt, et earum quæ tantum æquivoce sunt, atque ejus qui omnibus quæ sunt præstat, ac ideo superessentialis est. Tales igitur, tanquam ἀμύητοι, seu necdum in sublimioribus instituti arbitrantur, hoc velum quod apud nos Deum occultat, eumque
D ab omnium aspectu abscondit, esse revera caliginem tenebrosam; qua ignorantia etiam inter nos multi laborant, utpote ignorantes copiosissimum lumen obscurare omnem aspectum. Si igitur inter nos tales sint, quid dicemus de idololatris, qui, arcanorum fidei expertes, etiam simulacra stupentes venerantur? Itaque intelligibilia **232** sunt proprie ὄντα, seu ea quæ sunt, æquivoce vero sensilia; hoc autem *supra hos*, designat fideles qui in corruptibilibus hærent.

Cum oporteat in ea. Tanquam quæ omnia est modo Deo convenienti, et nihil est modo essentiam superante; hæc enim affirmatio est ac negatio, quo-

[g] Psal. xcvi, 2. [h] Psal. xvii, 12.

niam utraque de divina majestate dicuntur. Quid autem sint negationes ablationum et affirmationes positionum, ac quid privationes, tum hoc loco explicatur, tum maxime in tertio capite libri *De divinis nominibus* excellenter et fuse exposuimus.

Contrarias esse. Negationes non opponi affirmationibus in Deo ; nam Deus superat omnem ablationem et positionem. Lege etiam in libro *De cœlesti hierarchia* paulo post principium.

§ III. *Hac utique ratione divinus Bartholomæus.* Hinc etiam nota sine fictione hæc divina opera esse magni Dionysii ; præter quod enim in prioribus libris quorumdam qui apostolis convixerunt sententiarum meminit, nunc statim sententiam divini Bartholomæi adducit, sicut declarat, τὸ φησίν, *ait* ; nam si absque scripto docuisset, profecto dixisset ἔφη, *aiebat.* Nota eum afferre sententiam sancti Bartholomæi, quomodo theologia sit magna et minima.

Quoniam et copiosi sermonis, Gr. πολυλόγος. Πολυλόγος accentu in penultima, *qui multa dicit ;* πολύλογος accentu in antepenultima, *qui multis verbis indiget ;* sicut etiam πρωτότοκος accentu in antepenultima, *qui primo paritur ;* πρωτοτόκος vero in penultima, *mulier quæ primo parit.* Sic Homerus :

Nunc primum pariens Cinyre, prius inscia partus.

Utpote quæ neque rationem. Nimirum qui propriam naturam repræsentet in externis. Simili modo de intelligentia intelligendum.

Divina omnia lumina et sonos. Sonos et sermones cœlestes dicit ea quæ de Deo in Scripturis dicuntur, tanquam rationes non secundum humanam et terrenam intelligentiam, sed secundum divinam intelligentiam dicta et tradita.

Divinus Moyses. Nota quomodo de Moyse disserat, nempe ubi in montem ascendisset, atque in caliginem ingressus fuisset, vidisse quantum licet homini, Deum. Adverte etiam ordinem eorum quæ in Moyse **233** perfecta sunt, antequam dignus haberetur divinam caliginem ingredi.

Sed locum ubi stetit. Quis sit locus in quo stetit Deus coram Moyse, et quid sint cacumina intelligibilium et quid sensilium, exposuimus in libro *De cœlesti hierarchia* in fine capitis primi.

Hypotheticas. Ὑποθετικοὺς λόγους dicit rationes quæ res describunt, et quasi contemplantur, quas ait esse Deo subjectas ; per ipsas enim seu per harum perseverantiam et conservationem, docemur ipsum omnibus præsentem, non transeundo sed providendo : spiritalia vero cacumina, cœlestes ac intelligentes essentias quæ circa Deum sunt, vocat, quas etiam loca ipsius sanctissima nominavit quibus supereminet, aut a quibus liberatur, nullo modo prorsus ipsis inhabitans.

A θείας λέγονται μεγαλειότητος. Τί δέ εἰσιν αἱ ἀποφάσεις τῶν ἀφαιρέσεων καὶ αἱ καταφάσεις τῶν θέσεων, καὶ τί αἱ στερήσεις, καὶ ἐνταῦθα σαφηνίζεται, καὶ μάλιστα ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ, καὶ ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγῳ διαφόρως καὶ πλατέως παρεθέμεθα.

Ἀντικειμένας εἶναι. Ὅτι ἐπὶ Θεοῦ οὐκ ἀντίκεινται αἱ ἀποφάσεις ταῖς καταφάσεσιν· ὑπὲρ πᾶσαν γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς καὶ ἀφαίρεσιν καὶ θέσιν. Ἀνάγνωθι καὶ ἐν τοῖς *Περὶ τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας* μετ' ὀλίγον τῆς ἀρχῆς.

§ III. *Οὕτω γοῦν ὁ θεῖος Βαρθολομαῖος.* Σημείωσαι καὶ ἐντεῦθεν [22] τὸ ἄπλαστον τοῦ εἶναι [23] ταῦτα τὰ θεῖα συντάγματα τοῦ μεγάλου Διονυσίου. Πρὸς οἷς γὰρ ἐν τοῖς προτέροις λόγοις τινῶν τῶν συνόντων τοῖς ἀποστόλοις μνήμην χρήσεων ἐποιήσατο, νῦν B παραπλησίως τοῦ θείου Βαρθολομαίου χρῆσιν ἄγει, ὡς δηλοῖ τὸ *φησίν*· εἰ γὰρ ἀγράφως ἦν διδάξας, εἰρήκει ἄν, *ἔφη*. Σημείωσαι δὲ ὅτι τοῦ ἁγίου Βαρθολομαίου χρῆσιν προφέρει, πῶς πολλὴ καὶ ἐλαχίστη ἡ θεολογία.

Ὅτι καὶ πολυλόγος. Πολυλόγος παροξυτόνως ὁ πολλὰ λέγων· πολύλογος δὲ προπαροξυτόνως ὁ πολλῶν λόγων δεόμενος· ὡς καὶ πρωτότοκος προπαροξυτόνως ὁ πρώτως τεχθείς· πρωτοτόκος δὲ παροξυτόνως ἡ πρώτως τεκοῦσα γυνή, ὡς καὶ Ὅμηρος·

Πρωτοτόκος Κινύρη, οὐ πρὶν εἰδυῖα τόκοιο (*).

Ὃς οὔτε λόγον. Δηλαδὴ τῆς οἰκείας φύσεως παραστατικὸν ἐν τοῖς ἔξωθεν. Ὁμοίως καὶ περὶ νοήσεως νοητέον.

C *Πάντα θεῖα φῶτα καὶ ἤχους.* Ἤχους καὶ λόγους οὐρανίους φησὶ τὰ περὶ Θεοῦ ἐν ταῖς Γραφαῖς εἰρημένα, ὡς μὴ κατὰ τὴν ἀνθρωπίνην καὶ γηΐνην ἐπίνοιαν, ἀλλὰ κατὰ θείαν ἐπίνοιαν λεχθέντα καὶ παραδοθέντα.

Ὁ θεῖος Μωϋσῆς. Σημείωσαι, πῶς διεξέρχεται τὰ περὶ Μωϋσέος, ὅτι, ἐν τῷ ὄρει ἀνελθὼν καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸν γνόφον εἶδεν, ὡς ἐφικτὸν ἀνθρώπῳ, τὸν Θεόν. Σημείωσαι καὶ τὴν τάξιν τῶν τελεσθέντων ἐπὶ Μωσεῖ, πρὶν ἀξιωθῆναι εἰσελθεῖν εἰς τὸν θεῖον γνόφον.

Ἀλλὰ τὸν τόπον οὗ ἔστη. Τίς ὁ τόπος ἐν ᾧ ἔστη ὁ Θεὸς ἐπὶ Μωϋσέως, καὶ τί ἐστιν ἀκρότητος νοητῶν, καὶ τί ὁρατῶν, ἐν τῷ *Περὶ τῆς ἐν οὐρα-* D *νοῖς ἱεραρχίας* εἰς τὸ τέλος τοῦ πρώτου κεφαλαίου διεξήλθομεν.

Ὑποθετικούς. Ὑποθετικοὺς λόγους φησί, τοὺς ὑπογραφικούς, ἢ ὡς θεωρητικοὺς [24] τῶν ὄντων, ἅπερ ὑποβεβλημένα ἔφη τῷ Θεῷ εἶναι· δι' αὐτῶν γάρ, ἤγουν τῆς τούτων διαμονῆς, καὶ συντηρήσεως, ταῖς πᾶσιν αὐτὸν παρεῖναι διδασκόμεθα, οὐ μεταβατικῶς, ἀλλὰ προνοητικῶς· νοητὰς δὲ ἀκρότητας τὰς οὐρανίας, καὶ νοερὰς οὐσίας τὰς περὶ Θεὸν οὔσας καλεῖ, ἃς καὶ τόπους αὐτοῦ ἁγιωτάτους ὠνόμασεν· ὧν καὶ αὐτῶν ὑπέρκειται, ἢ ὡς ἀπολύεται, κατὰ μηδὲν αὐτοῖς ὅλως προσεοικώς.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[22] γρ. ἐνταῦθα. [23] γρ. καθεστάναι. (*) Il. XVII, 5. [24] γρ. ἤγουν θεωρητικούς.

A *Καὶ τότε καὶ αὐτῶν ἀπολύεται.* Τὴν κατὰ σύνθεσιν τοῦ ῥητοῦ ἐξήγησιν οὕτω νοητέον, ὅτι ὁ Μωϋσῆς, θεωρήσας τὸν τόπον οὗ εἱστήκει ὁ Θεὸς, καὶ τότε ἀπολυθεὶς τῶν τε ὁρωμένων, τουτέστιν αἰσθητῶν ἁπάντων, καὶ τῶν ὁρώντων, ἀντὶ τοῦ λογικῶν ἁπάντων, νοητῶν τέ φημι καὶ νοερῶν οὐσιῶν, μεθ' ὧν καὶ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, τηνικαῦτα εἰς τὸν γνόφον εἰσῆλθε, τουτέστιν εἰς τὴν περὶ Θεοῦ ἀγνωσίαν, ἔνθα, πάσας ἀπομύσας τὰς γνωστικὰς ἀντιλήψεις, ἐγένετο ἐν τῷ ἀναφεῖ τῷ νῷ καὶ ἀοράτῳ, πασῶν ἀντιλήψεων γνωστικῶν τοῦ πέρα πάντων Θεοῦ, καὶ ἑνωθεὶς διὰ τοῦ τοιούτου τρόπου τῇ ἀγνωσίᾳ καὶ ἀνενεργησίᾳ, οὐ λέγω τῇ περὶ αὐτοῦ ἀνενεργησίᾳ τοῦ ἰδίου νοῦ, οὔτε τῇ ἑτέρου ἀνενεργησίᾳ ἐν τῷ μήτε αὐτὸν, μήτε ἕτερόν τι νοεῖν, ἀλλ' ἑνωθεὶς τῷ παντελῶς ἀγνώστῳ πάσης γνώσεως τοῦ πάντων ἐπέκεινα τότε τῇ ἀγνοίᾳ
B τὸ πᾶν ἔγνω. Σημείωσαι δὲ, ὡς γνόφον τὴν ἀγνωσίαν ἐνόησε [25]. Πῶς δι' ἀγνωσίας ὁ Θεὸς γινώσκεται, καὶ ὧδέ φησι, καὶ ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγῳ, πλατύτερον διεξήλθομεν ἐν κεφαλαίῳ β'. Χρὴ δὲ εἰδέναι, ὡς ἐν τῇ Ἐξόδῳ, ἔνθα γέγραπται, ὅτι εἰσῆλθε Μωϋσῆς εἰς τὸν γνόφον οὗ ἦν ὁ Θεὸς, τὸ μὲν Ἑβραϊκὸν ἔχει *ἀραφὲλ* (*)· οἱ δὲ Ἑβδομήκοντα, καὶ Ἀκύλας, καὶ Θεοδοτίων τὸ *ἀραφὲλ* γνόφον ἐξέδωκαν. Σύμμαχος μέντοι *ὁμίχλην* τὸ *ἀραφὲλ* ἑρμήνευσεν. Ὁ δὲ Ἑβραῖος λέγει τὸ *ἀραφὲλ*, ὄνομα εἶναι στερεώματος εἰς ὃ ἔφθασε Μωϋσῆς· ἑπτὰ γὰρ στερεώματά φασιν, ἃ καὶ οὐρανοὺς καλοῦσι, καὶ τὰ ὀνόματα λέγουσιν· ὧν μνημονεῦσαι νῦν οὐκ ἀναγκαῖον. Ἀνέγνων δὲ τοῦτο
C *ἑπτὰ οὐρανοὺς* καὶ ἐν τῇ συγγεγραμμένῃ Ἀρίστωνι τῷ Πελλαίῳ διαλέξει Παπίσκου καὶ Ἰάσονος, ἣν Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν ἕκτῳ βιβλίῳ τῶν *Ὑποτυπώσεων* τὸν ἅγιον Λουκᾶν φησιν ἀναγράψαι. Ὅμως τὸ περὶ τοῦ γνόφου, εἰς τὴν θείαν ἀγνωσίαν θεωρούμενον, θειότερον πεφιλοσόφηται καὶ ἐν ταῖς ἐπιστολαῖς αὐτοῦ· ἐν τῇ πέμπτῃ δὲ τελείως περὶ τούτου γράφει.

Et tunc etiam ab iis absolutus. Secundum sententiæ ac verborum compositionem, interpretatio ita est intelligenda, scilicet quod Moyses contemplatus locum ubi Deus steterat, tumque ab iis quæ videntur liberatus, id est ab omnibus sensibilibus, et ab iis quæ vident, pro ab omnibus rationalibus, intelligibilibus, inquam, et intelligentibus essentiis, cum quibus etiam ab animabus nostris, postea in caliginem ingressus est, id est in Dei ignorationem, ubi cum omnis cognitionis subsidia exclusisset, fuit in mente quæ nec tangi nec videri potest, Dei ultra omnes cognoscendi facultates constituti, talique modo conjunctus ignorationi et cessationi, non dico proprie mentis cessationi, neque alterius cessationi, nec seipsum, nec quid aliud intelligendo, sed conjunctus perfectissimæ omnis cognitionis ignorationi ejus qui superat universa, tum ignoratione omnia novit. Nota vero, quod caliginem ignorantiam intellexerit. Quanam autem ratione Deus per ignorationem cognoscatur, tum hic dicit, tum in libro *De divinis nominibus* capite secundo fusius explicabimus. Porro sciendum est, in Exodo, ubi scriptum est Moysem ingressum fuisse caliginem in qua erat Deus, Hebraicum habere *araphel:* Septuaginta vero et Aquilam atque Theodotionem reddidisse *araphel*, γνόφον, *caliginem;* at Symmachum ὁμίχλην, *nebulam*, esse interpretatum. Hebræus vero dicit *araphel* esse nomen firmamenti in quod Moyses pervenit; dicunt enim esse septem firmamenta, quæ etiam cœlos **234** vocant, nominaque recensent, quorum nunc meminisse non est necessarium. Legi autem *septem cœlos* etiam in disputatione Papisci et Jasonis scripta ab Aristone Pellæo, quam Clemens Alexandrinus in sexto libro *Hypotyposeon* ait sanctum Lucam descripsisse. De caligine in divina ignoratione considerata, in suis quoque epistolis optime commentatur: in quinta vero perfecte de hoc argumento scribit.

Τῆς πάσης γνώσεως ἀνενεργησίᾳ. Σημείωσαι ὅτι τῇ πάσης γνώσεως ἀνενεργησίᾳ τῷ ἀγνώστῳ ἑνούμεθα.

Omnis cognitionis cessatione. Nota quod omnis cognitionis cessatione, ignoto uniamur.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Β'.

Κατὰ τοῦτον ἡμεῖς. Καὶ ἐνταῦθα περὶ θείου γνόφου καὶ τῆς ἀγνωσίας λέγει. Καὶ σημείωσαι ὅτι
D τοῦτό ἐστι τὸ ὑπὸ τὸν θεῖον γνόφον γενέσθαι, τὸ δι' ἀβλεψίας καὶ ἀγνωσίας ἰδεῖν καὶ γνῶναι τὸ ὑπὲρ θέαν καὶ γνῶσιν, κατ' αὐτὸ τὸ μὴ ἰδεῖν μηδὲ γνῶναι· τοῦτο γάρ ἐστι, φησὶ, τὸ ὄντως ἰδεῖν καὶ γνῶναι· οὐδαμοῦ δὲ οὕτω σαφηνίζει τὴν ἐν ἀγνωσίᾳ γνῶσιν. Ἀνάγνωθι δὲ καὶ τὴν ε' πρὸς Δωρόθεον ἐπιστολήν.

Διὰ τῆς πάντων τῶν ὄντων. Τουτέστι διὰ τοῦ μηδὲν τῶν ὄντων [26] προσφυὲς αὐτῷ νοεῖν· τοῦτο γὰρ ἀφαίρεσιν ὠνόμασεν. Αὐτοφυὲς δὲ ἄγαλμά φησιν, ὃ γίνεται ἐν ὕλῃ ἀτμήτῳ, οἷον ἐν πέτρᾳ ὁλοκλήρῳ, ἐν

IN CAP. II.

In hac nos. Hic quoque de divina caligine et ignorantia dicit. Nota etiam quod hoc sit in divina caligine esse, aspectus privatione et ignoratione cernere ac cognoscere eum qui omnem aspectum atque scientiam vincit, hoc ipso, quod minime videamus et sciamus: hoc enim est, inquit, revera videre et cognoscere. Nusquam autem sic explicat cognitionem in ignoratione; lege etiam epistolam quintam ad Dorotheum.

Omnium quæ sunt. Id est, cogitando nihil eorum quæ sunt ipsi adhærere; hoc enim ἀφαίρεσιν nominavit. Nativum autem signum vocat, quod sit in materia non desecta, sicut in petra integra,

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[25] γρ. ἐκάλεσε. (*) ערפל Ex. xx, 21. [26] γρ. τῶν πάντων.

tantum quantum est, quando aliquis sculpserit animal quoddam, ut declarat Euripides in Andromeda:

...... Virginisque imaginem quamdam
Ex lapideis propria naturali forma constantibus [muris
Doctæ simulacrum manus.

Nam αὐτόμορφον ἄγαλμα τῆς πέτρας vocat formam petræ naturalem; quin etiam quando quis partem arboris consistentis et florentis insculpserit, partemque lecti fecerit, quod sicut dicit Homerus in Odyssea Ulysses fecit, aut etiam in tali arbore victoriæ tropaum sculpsit. Similiter quoque intelligit pretiosi lapidis seu gemmæ simulacra, veluti quando smaragdus ab omni circumjacente terrestri expurgata, exhibet ἄγαλμα, id est ἀγλάϊσμα, splendidum ornamentum. Ad quod maxime nunc respiciens dicit quod proponitur, sicut Dionysius poeta in secundo libro *Λιθικῶν*·

235 *Jaspidis obscure virentis, aut amethysti*
Purpurei simulacrum, nigro perfusus sanguine [hyacinthus.

Quæ omnia ostendunt multam sancti hujus viri doctrinam.

Oportet autem, ut existimo, ablationes. Ipsemet Pater locum præsentem in sequentibus exponit. Θέσεις igitur sunt, quæ proprie de Deo dicuntur, veluti qui est, vita, lumen, et cætera : ἀφαιρέσεις vero, quæ tanquam a Deo aliena negantur, sicut Deus non est corpus, non est anima, nec aliquod eorum quæ cognosci queunt, aut in cognitionem cadunt. Aliter : Quid sint θέσεις et ἀφαιρέσεις, in libro *De divinis nominibus* excellenter intelleximus.

In omnibus rebus. Eorum, inquit, quæ sunt cognitiones, non detegunt Dei ignorationem, et in lucem adducunt; sed potius contegunt et occultant. Lumen vero quod in rebus est, accipiendum pro cognitione rerum quatenus sunt, sicut etiam in sequentibus invenimus.

IN CAP. III.

Quomodo divina bonaque natura. Quid liber *Theologicarum institutionum* complectatur. En theologiæ subjectum et argumenta quæ universam divinam et illustratam cognitionem ac rectam fidem complectuntur; scire, quomodo una divina natura, recentiores quidam Patres ὁμοούσιον, *consubstantiale*, appellarunt; quomodo trina, quod dicimus τρισυπόστατον *trium subsistentiarum*, atque cognoscere personarum proprietates, et quid significent, nempe rationem Patris, rationem Filii, ac quæ sit sanctificatrix divini Spiritus virtus et divinum nomen, atque quomodo dicatur : *Eructavit cor meum verbum bonum* (*Ps.* XLIV, 2), et quomodo de adorabili Spiritu sancto dicitur *qui ex Patre procedit*; et quomodo in Patre et in seipsis et in se mutuo Filius et Spiritus sanctus æterne et inseparabiliter ac distincte in mansione

A ὅσῳ ἕστηκεν, ὅταν γλύψῃ τις ζῶόν τι [27], ὡς δηλοῖ καὶ Εὐριπίδης ἐν Ἀνδρομέδᾳ·

Παρθένου τ' εἰκόνα τινὰ
Ἐξ αὐτομόρφων λαΐνων τειχισμάτων,
Σοφῆς ἄγαλμα χειρός.

Αὐτόμορφον γὰρ ἄγαλμα τῆς πέτρας τὸ αὐτοφυὲς εἶπεν· ἀλλὰ καὶ ὅταν μέρος τι τοῦ δένδρου γλύψῃ ἑστῶτος καὶ ἀνθοῦντος, καὶ μέρος κλίνης ποιήσῃ, ὅπερ ὥς φησιν Ὅμηρος ἐν Ὀδυσσείᾳ ἐποίησεν Ὀδυσσεύς· ἢ καὶ ἐν τῷ τοιούτῳ δένδρῳ ἔγλυψε τρόπαιον νίκης. Φησὶ δὲ καὶ τιμίας λίθου ἀγάλματα, οἷον ὅταν ἡ σμάραγδος, ἀποκαθαρθεῖσα τοῦ περιέχοντος γεώδους, αὐτὴ ἀναφανῇ ἄγαλμα, ταυτέστιν ἀγλάϊσμα· πρὸς ὃ μάλιστα νῦν βλέπων εἶπε τὸ
B προκείμενον, ὡς Διονύσιος ὁ ποιητὴς ἐν β' βιβλίῳ *Λιθικῶν*·

Τῆς βαθυχλοάοντος [28] ἰάσπιδος, ἢ ἀμεθύστου
Πορφυρόεντος ἄγαλμα, μελαγκρατέτης ὑάκιν- [θος [29].

Ταῦτα γὰρ πάντα δείκνυσι τὸ πολυμαθὲς τοῦ ἁγίου τούτου ἀνδρός.

Χρὴ δὲ, ὡς οἶμαι, τὰς ἀφαιρέσεις. Τὸ παρὸν χωρίον ἐν τοῖς ἑξῆς αὐτὸς ὁ Πατὴρ σαφηνίζει. Θέσεις μὲν οὖν εἰσιν, ὅσα οἰκείως ἐπὶ Θεοῦ λέγεται, [ὅτι ἐστὶν] οἷον τὸ ὤν, τὸ ζωὴ, τὸ φῶς, καὶ τὰ ἄλλα· ἀφαιρέσεις δὲ, ὅσα ὡς ἀλλότρια Θεοῦ ἀποφάσκεται· οἷον ὅτι οὐ σῶμα ὁ Θεὸς, οὐ ψυχὴ, οὐδέ τι τῶν γνωστῶν, ἢ τῇ νοήσει ὑποπιπτόντων. Ἄλλως·
C Τί εἰσι θέσεις καὶ αἱ ἀφαιρέσεις, ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγῳ διαφόρως ἔγνωμεν.

Ἐν πᾶσι τοῖς οὖσιν. Αἱ τῶν ὄντων γνώσεις, φησὶ, τὸ περὶ Θεοῦ ἄγνωστον οὐκ ἐκκαλύπτουσι, καὶ εἰς φανέρωσιν ἄγουσιν· ἀλλὰ μᾶλλον συγκαλύπτουσι καὶ ἀποκρύπτουσι. Τὸ δὲ ἐν τοῖς οὖσι φῶς ὑποληπτέον τὸ γνῶναι τὰ ὄντα ᾗ ὄντα ἐστὶ, καθὼς καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς εὑρίσκομεν.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Γ'.

Πῶς ἡ θεία καὶ ἀγαθὴ φύσις. Τί περιέχει ὁ λόγος τῶν *Θεολογικῶν ὑποτυπώσεων.* Ἰδοὺ θεολογίας ὑποθῆκαι καὶ ἀφορμαὶ, πάσης ἐχόμεναι θείας καὶ πεφωτισμένης γνώσεως καὶ ὀρθοδοξίας· τὸ εἰδέναι, πῶς ἑνικὴ ἡ θεία φύσις, οἱ νεώτεροι Πα-
D τέρες τινὲς *ὁμοούσιον* [30] προσεῖπον· πῶς τριαδικὴ, ὃ φαμεν *τρισυπόστατον*, καὶ τὸ εἰδέναι τῶν προσώπων τὰς ἰδιότητας, καὶ τί δηλοῦσιν· οἷον πατρότητα, καὶ υἱότητα· καὶ τίς ἡ τοῦ θείου Πνεύματος *ἁγιαστικὴ δύναμις καὶ θεολογία*· καὶ πῶς εἴρηται τὸ, *ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν*· καὶ πῶς περὶ τοῦ προσκυνητοῦ Πνεύματος εἴρηται, *ὅπερ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται*· καὶ πῶς ἐν τῷ Πατρὶ, καὶ ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐν ἀλλήλοις, ὁ Υἱὸς, καὶ τὸ Πνεῦμα συναϊδίως καὶ ἀσχίστως καὶ ἀδιαιρέτως ἐν μονῇ εἰσιν ἀνεκφοιτήτῳ. Δεῖ δὲ εἰδέναι,

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[27] ζωΐδιόν τι. [28] βαθυχλοαούσης. [29] μελαγκρατής τε ὑάκ. [30] τριακόσιοι δεκαοκτὼ *ὁμοούσιον*.

ὅτι μονὴ καὶ στάσις ταυτόν εἰσι· κίνησις δὲ ἕτερόν ἐστι τῆς μονῆς. Φησὶν οὖν ὅτι, καὶ ἐν μονῇ ἀκινήτῳ ἀεὶ οὖσα ἡ θεία φύσις, δοκεῖ κινεῖσθαι ἐν τῇ ἐν ἀλλήλοις χωρήσει.

Καὶ τῆς ἐν αὐτῷ καὶ ἐν αὐτοῖς. Οὗτος ὁ νοῦς τῶν εἰρημένων· συναΐδιος, φησὶν, ἡ ὕπαρξις τῆς ἁγίας Τριάδος, καὶ οὐχ ἑτέρως μὲν ὑπῆρξεν, ἑτέρως δὲ μετὰ ταῦτα κατέστη· ἢ χωρισμόν τινα ἢ μεταβολὴν ἔσχηκεν, ἀλλ' ἅμα καὶ κατὰ ταυτὸν τό τε ἐκ τοῦ Πατρὸς εἶναι τὸν Υἱὸν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ οὐ μετ' αὐτόν.

Πῶς ὁ ὑπερούσιος Ἰησοῦς. Σημείωσαι κατὰ Νεστοριανῶν καὶ Ἀκεφάλων.

Πῶς ἀγαθός. Τί περιέχει ὁ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγος [31-32].

Καὶ γὰρ ἐχρῆν. Διὰ τί αἱ *Θεολογικαὶ Ὑποτυπώσεις* καὶ ὁ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγος ὀλιγόστιχοί εἰσι μᾶλλον ἢ ἡ *Συμβολικὴ θεολογία.*

Τῆς συμβολικῆς. Τῶν πρώτων τὰ τῆς *Συμβολικῆς θεολογίας* φησί.

Ταῖς συνόψεσι τῶν νοητῶν. Συνόψεις τῶν νοητῶν τὰς τῇ ἀΰλῳ αὐτῶν ἁπλότητι πρεπούσας θεωρίας ἐκάλεσε. Τὸ δὲ *περιστέλλονται* ἀντὶ τοῦ *συστέλλονται* τέθεικεν.

Ἀλλ' ἀλογίαν παντελῆ. Ἀλογίαν φησὶ τὸ μὴ δύνασθαι λόγῳ παραστῆσαι τὰ ὑπὲρ λόγον· καὶ ἀνοησίαν οὖν τὸ ἀνεννόητον, καὶ ὃ μὴ δύναταί τις νοῆσαι, ὡς ὑπὲρ νοῦν.

Κἀκεῖ μὲν ἀπὸ τοῦ ἄνω. Ἐπειδὴ τὰ νοητὰ καὶ ὑπὲρ νοῦν τοῦ Θεοῦ ἑνάδες εἰσὶ, καὶ ἓν ὁ Θεὸς, μᾶλλον δὲ καὶ ὑπὲρ τὸ ἕν· εἰκότως συνέσταλται, ἅτε καὶ ἀμερὲς καὶ ἀπλήθυντον. Τὰ δὲ μετὰ Θεὸν, ὅσῳ μᾶλλον κάτεισιν ἐπὶ τὰ αἰσθητὰ, τοσούτῳ μᾶλλον ὁμιλοῦνται τοῖς μεριστοῖς καὶ σχεδαστοῖς, καὶ πεπληθυσμένοις συμπληθύεται αὐτοῖς πρὸς τὸν μερισμὸν καὶ τὸ πολυσχιδὲς τῶν αἰσθητῶν. *Πρὸς τὰ ἔσχατα δὲ*, τουτέστιν ἀπὸ τῆς θεολογικῆς ὑποτυπώσεως.

Ἀπὸ τοῦ πρωτίστου. Πρωτίστου φησὶ τοῦ μᾶλλον οἰκειοτέρου καὶ τῇ ἐννοίᾳ προεισβάλλοντος, οἷον ὅτι ὢν ὁ Θεὸς, ὅπερ ἑαυτὸν ὠνόμασεν.

Ὅτι τὸ ὑπὲρ πᾶσαν. Πῶς δεῖ κεχρῆσθαι ταῖς θέσεσι καὶ ταῖς ἀφαιρέσεσιν ἐπὶ Θεοῦ· καὶ ὅτι τὰς μὲν θέσεις ἀπὸ τοῦ πρωτίστου καὶ μᾶλλον συγγενοῦς τῷ Θεῷ ποιούμεθα· τὰς δὲ ἀφαιρέσεις ἀπὸ τῶν ἐσχάτων καὶ μᾶλλον αὐτοῦ διεστηκότων.

Τὴν ὑποθετικὴν κατάφασιν. Κατάφασίς ἐστι λόγος ἀποφαντικὸς ἢ τοῦ καθόλου, ἢ τοῦ μαχομένου, ἢ συμπλεκομένου τινὸς, ἢ συγκρινομένου· οἷον, ὁ Θεὸς ζωή ἐστιν, ὁ Θεὸς ἀγαθότης ἐστίν. Ὑποθετικὴ δέ ἐστι λόγος ἀποφαντικὸς ἢ τοῦ καθόλου, ἢ μαχομένου τινὸς, ἢ συμπλεκομένου δηλωτικός. Ἡ οὖν

A sine egressu. Sciendum vero est, quod μονὴ et στάσις, *mansio* et *status*, idem sint; sed motio differt a mansione. Dicit itaque divinam naturam in mansione immota exsistentem, videri moveri mutua profectione.

Et in ipso ac in seipsis. Hæc dictorum est sententia; coæterna, inquit, exsistentia sanctæ Trinitatis, neque **236** aliter quidem exstitit, aliter vero postea constitit, aut separationem quamdam sive mutationem accepit; sed simul et eodem momento Filius est ex Patre, et Spiritus sanctus, non autem post ipsum.

Quomodo Jesus qui est supra substantiam. Nota contra Nestorianos et Acephalos.

Quomodo bonus. Quid liber *De divinis nominibus*
B complectatur.

Decebat enim. Cur *theologicæ Institutiones*, et liber *De divinis nominibus* pauciores versus contineant, quam *Symbolica theologia?*

Symbolicæ. Primis convenire theologiam quæ in signis versatur.

Intellectilium aspectibus. Conspectus intelligibilium, vocavit contemplationes immateriali eorum simplicitati convenientes. Posuit autem περιστέλλονται pro συστέλλονται, contrahuntur.

Unum etiam in silentium perfectum. Gr. ἀλογίαν. Ἀλογίαν dicit non posse sermone repræsentare quæ sermonem vincunt : et similiter ἀνοησίαν vocavit illud quod intelligi nequit, et
C quod nullus intelligere possit, cum mentem superet.

Atque in illis quidem a supremo. Quoniam unitates Dei sunt τὰ νοητά seu quæ minime sub sensus cadunt, mentemque vincunt, et Deus est unum, vel potius supra unum, merito contrahitur, tanquam individuum et non multiplicabile. Quæ autem post Deum, quanto magis descendunt ad sensibilia, tanto magis conjunguntur divisibilibus et separabilibus, et cum ipsis multiplicatis simul per divisionem multiplicatur, et multa sensilium dissectio. *Ad extrema*, id est a theologica institutione.

A primo. Primum dicit illud quod magis proprium intellectui ejus qui primum aggreditur : nempe quod Deus sit ὁ ὤν, *qui est*, quod nomen
D sibi imposuit.

Quia id quod superat omnem. Quis sit usus affirmationum et negationum in Deo; et nos affirmationes a primo magisque Deo cognato efficimus; at negationes ab extremis et magis ab ipso remotis.

Hypotheticam affirmationem. Affirmatio est sermo enuntiativus alicujus quod est vel universale, vel repugnans, vel copulatum, veluti : Deus est vita, Deus est bonitas. Ὑποθετική vero est sermo enuntiativus ejus quod est aut universale, aut **237** repugnans, aut copulati declarativus. Itaque ὑπο-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[31-32] τί περιέχει ὁ τῆς *Συμβολικῆς θεολογίας* λόγος.

θετικὴ κατάφασις in Deo, Deus est magis vita et bonitas quam aer et lapis; detractiones autem negatione contrario modo positioni dicuntur; nam positio, sicut dictum est, secundum descriptivam affirmationem enuntiatur; nempe Deus est vita, aut aer; at negativa detractio: Deus non inebriatur, non irascitur; et in positionibus a cognatioribus incipimus; magis enim Deo proprium vita et bonitas quam aer et lapis. In detractionibus vero ab extremis ascendimus, nimirum Deum non declarari sermone, nec cognosci, magis est Deo proprium quam non crapulari et non irasci; ac omnino a secundo seu viliori detractionem ordimur, videlicet: non inebriatur Deus magis quam non dicitur, et: non irascitur Deus magis quam non intelligitur. Κραιπάλη quidem est copiosa et vehementissima ebrietas, veluti *χαραπάλη*, id est τὸ κάρα seu *caput* πάλλουσα *quatiens*, plurimumque movens; μῆνις autem est non quæcunque ira, sed permanens. Itaque a sensibilibus ad intelligibilia ascendentes, non debemus omnes has incorporeas detractiones humiliter intelligere, sed in unoquoque illorum quæ dicuntur subaudire, quod ipse beatus Dionysius dixit: Deus enim nihil est dictorum quæ nos cognoscimus, aut intelligimus, quin nec illorum quæ intelligibiles virtutes universæ cognoscunt. Omnia enim quæ dicta sunt, prorsus ex Deo sunt, ac ejus dona: et quomodo proprie ipse ex ipsis qui ipsis providet? Omnia vero diverse explicuimus in libro *De divinis nominibus*. Hæc enim omnia sunt accidentia, et in substantiis eorum quæ post Deum; at Deus tum essentiam superat, tum horum est auctor; ergo et his superior. *Aliter*: Vita et bonitas, affirmatio seu positio; non crapulatur, non irascitur; ecce tibi negatio seu detractio.

Quam aer aut lapis. Aer quidem, juxta Scripturam in libris Regum, in aura tenui. Lapidem vero propheta vidit. Magis igitur proprie quam illa, *vita* et *bonitas*, in Deo ponuntur, et illum declarant. Sic etiam ex detractione, contrario modo, scilicet *crapulari* et *irasci*, remota sunt a Deo et aliena; sed *non dici* magis convenit Deo et propius accedit, **238** quia omnem mentem et sermonem vincit.

IN CAP. IV.

Neque in loco est. Pater necessario per hæc auditorem suum confirmat, ne propter sequentes negationes arbitretur divinitatem prorsus non esse; sed in his quidem, illam esse supposuit; in illis vero, nullum esse eorum quæ sunt, sed essentiam superare.

IN CAP. V.

Quod nec anima sit, neque mens. Hæc inter se discrepant (sicut superius declaratum est): imaginatio, opinio, ratio, intelligentia, quæ in mente

A ὑποθετικὴ κατάφασις ἐπὶ Θεοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς ζωή ἐστι καὶ ἀγαθότης μᾶλλον ἢ ἀὴρ καὶ λίθος· αἱ δὲ ἀφαιρέσεις κατὰ ἀπόφασιν λέγονται ἐναντίως τῇ θέσει· ἡ μὲν γὰρ θέσις, κατὰ ὑποθετικὴν, ὡς εἴρηται, κατάφασις λέγεται, ὅτι ζωὴ ὁ Θεὸς ἢ ἀήρ· ἡ δὲ ἀποφατικὴ ἀφαίρεσις, οὐ μεθύσκεται ὁ Θεὸς, οὐκ ὀργίζεται· καὶ ἐπὶ τῶν θέσεων ἐκ τῶν συγγενεστέρων ἀρχόμεθα· οἰκειότερον γὰρ Θεῷ ζωὴ καὶ ἀγαθότης μᾶλλον ἢ ἀὴρ καὶ λίθος. Ἐπὶ δὲ τῶν ἀφαιρέσεων καὶ τῶν ἐσχάτων ἄνιμεν, οἷον τὸ μὴ λόγῳ δηλοῦσθαι τὸν Θεὸν, καὶ τὸ μὴ νοεῖσθαι, οἰκειότερον μᾶλλον τῷ Θεῷ, ἢ τὸ μὴ κραιπαλᾶν, μηδὲ ὀργίζεσθαι, καὶ ὅλως ἐκ τοῦ δευτέρου τῆς ἀφαιρέσεως ἀρχόμεθα· οἷον, οὐ μεθύει μᾶλλον ὁ Θεὸς ἢ οὐ λέγεται· καὶ οὐ μηνιᾷ μᾶλλον ὁ Θεὸς ἢ οὐ νοεῖται. Κραιπάλη μὲν οὖν ἐστι ἡ πολλὴ καὶ
B σφοδροτάτη μέθη, οἱονεὶ χαραπάλη τις οὖσα, ὅ ἐστιν ἡ τὸ κάρα, ἤτοι τὴν κεφαλὴν πάλλουσα καὶ πάνυ κινοῦσα. Μῆνις δὲ οὐχ ἡ τυχοῦσα ὀργὴ, ἀλλ' ἡ ἐπίμονος. Ἀπὸ γοῦν τῶν αἰσθητῶν ἀνιόντας ἐπὶ τὰ νοητὰ, πάσας ταύτας τὰς ἀσωμάτους ἀφαιρέσεις μὴ ταπεινῶς νοεῖν χρὴ, ἀλλ' ἐφ' ἑκάστῳ τῶν εἰρημένων προσυπακούειν, ὅπερ αὐτὸς ὁ μακάριος Διονύσιος εἶπεν· οὐδὲν γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς τῶν εἰρημένων, ὧν ἡμεῖς γινώσκομεν, ἢ νοοῦμεν· ἀλλ' οὔτε ὧν γινώσκουσιν αἱ νοηταὶ δυνάμεις πᾶσαι· πάντα γὰρ τὰ εἰρημένα καθάπαξ ἐκ Θεοῦ εἰσι καὶ αὐτοῦ δωρεαί· καὶ πῶς αὐτὸς ἐξ αὐτῶν ὁ προνοούμενος αὐτῶν κυρίως; Πάντα δὲ [33] διαφόρως διεξήλθομεν ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων*· πάντα γὰρ ταῦτα, ὡς συμβεβη-
C κότα, καὶ ἐν οὐσίαις τῶν μετὰ Θεόν. Ὁ δὲ Θεὸς καὶ ὑπὲρ οὐσίαν, καὶ τούτων αἴτιος, οὐκοῦν καὶ ὑπὲρ αὐτά. Ἄλλως· Ζωὴ καὶ ἀγαθότης, [ἰδοὺ] κατάφασις ἤτοι θέσις· οὐ κραιπαλᾷ, οὐδὲ μηνιᾷ, ἰδοὺ ἀπόφασις ἤτοι ἀφαίρεσις.

Ἢ ἀὴρ καὶ λίθος. Ἀὴρ μὲν, κατὰ τὸ ἐν Βασιλείαις εἰρημένον, ἐν αὔρᾳ λεπτῇ· λίθον δὲ ὁ προφήτης εἶδε. Τούτων οὖν οἰκειότερον μᾶλλον θέσεις καὶ δηλώσεις [34] ἐπὶ Θεοῦ *ἡ ζωὴ καὶ ἡ ἀγαθότης*. Ὥσπερ οὖν καὶ ἐκ τῆς [35] ἀφαιρέσεως ἐπὶ τοῦ ἐναντίου [36], οἷον τὸ *κραιπαλᾶν* καὶ *μηνιᾶν*, πόῤῥω Θεοῦ καὶ ἀλλότρια· τὸ δὲ *μήτε λέγεσθαι* [37] μᾶλλον πρέπον Θεῷ καὶ ἐγγυτέρω, διὰ τὸ ὑπὲρ πάντα νοῦν τε καὶ λόγον.

D ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Δ'.

Οὐδὲ ἐν τόπῳ ἐστίν. Ἀναγκαίως ὁ Πατὴρ διὰ τούτων προησφαλίσατο τὸν ἀκροατὴν, ὥστε μὴ ταῖς ἑξῆς ἀποφάσεσιν οἴεσθαι ὅλως μὴ εἶναι τὸ θεῖον· ἀλλ' ἐν τούτοις μὲν τὸ εἶναι αὐτὸ ὑπέθετο, ἐν ἐκείνοις δὲ τὸ καὶ μηδὲν τῶν ὄντων εἶναι, ἀλλ' ὑπερούσιον.

ΕΙΣ ΤΟ ΚΕΦΑΛ. Ε'.

Ὡς οὔτε ψυχή ἐστιν, οὔτε νοῦς. Διαφέρει ταῦτα ἀλλήλων, ὡς ἐν τοῖς ἀνωτέρω δεδήλωται, φαντασία, δόξα, λόγος, νόησις, ἃ κατὰ [38] τὸν νοῦν θεωρεῖται,

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[33] ταῦτα δέ. [34] δυνάμεις. [35] ἐπὶ τῆς. [36] ἐκ τοῦ ἐναντίου. [37] μήτε νοεῖσθαι. [38] περί.

Προσεπινοητέον δὲ τὸ κατὰ τὸν ἡμέτερον λόγον μὴ ἔχειν λόγον· ὁμοίως καὶ νόησιν κατὰ τὴν ἐν τοῖς νοεροῖς κτίσμασι· καὶ τὰ ἑξῆς δὲ οὕτως ἐκδέχεσθαι χρή. *Ἄλλως*· Καὶ ἐπὶ τούτων ὁμοίως τὸ ὡς ἡμᾶς εἰδέναι θετέον· τῶν μετ' αὐτὴν δὲ, δηλαδὴ τὴν θείαν φύσιν, τουτέστι τῶν κτισμάτων τὰς θέσεις ποιεῖσθαι φησὶν ἐν τῷ λέγειν ζωὴν ἢ φῶς κατὰ τὰ ἐν τοῖς γεννητοῖς θεωρούμενα, ἐξ ὧν τὸν ταῦτα ὑποστήσαντα ἐννοοῦμεν, καὶ οὐ τῆς αὐτοῦ φύσεως διὰ τούτων θέσιν τινὰ εἰσάγομεν· καὶ πάλιν ἀφαίρεσιν ποιοῦμεν τῷ κατὰ μηδὲν τούτων εἶναι λέγειν τὸ θεῖον.

Οὐδὲ ἕν, οὐδὲ ἑνότης. Διαφέρουσιν ἀλλήλων ἓν καὶ ἑνότης· τὸ μὲν γὰρ δηλοῖ τὸ ὑποκείμενον, τὸ δὲ τὴν τοιαύτην ποιότητα, ὥσπερ λευκὸν καὶ λευκότης, ἀγαθὸν καὶ ἀγαθότης. Σημείωσαι δὲ ὅτι οὔτε ἡ θεότης οὐσία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, ὥσπερ οὐδὲ ἕν τι τῶν εἰρημένων, οὐδὲ τῶν ἐναντίων αὐτοῖς· διὸ οὐδὲν αὐτῶν ἐστιν. Οὐ γάρ ἐστι ταῦτα οὐσία αὐτοῦ, ἀλλὰ δόξα περὶ αὐτόν. Οὕτω καὶ Σέξτος ὁ ἐκκλησιαστικὸς φιλόσοφος εἶπε, καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος ἐν τῷ τρίτῳ τῶν *Θεολογικῶν* αὐτοῦ, ὡς οὔτε [ἡ] θεότης, οὔτε τὸ ἀγέννητον, οὔτε ἡ πατρότης οὐσίαν σημαίνουσι Θεοῦ.

Οὐδὲ θεότης, ἢ ἀγαθότης. Σημείωσαι δὲ καὶ ὅτι οὐδὲ Πνεῦμά ἐστιν, ὡς ἡμᾶς εἰδέναι, οὔτε υἱότης, οὔτε πατρότης. Καὶ τὸ ὡς *ἡμᾶς εἰδέναι* ἐπὶ πάσης τῆς ἐν τοῖς προκειμένοις ἀποφάσεως λαβέ· δηλοῖ δὲ τὸ *κατὰ τὴν ἡμετέραν εἴδησιν*.

Οὐδὲ τὰ ὄντα γινώσκει. Μή σε ταρασσέτω τὸ κεφάλαιον τοῦτο καὶ νομίσῃς βλασφημεῖν τὸν θεῖον τοῦτον ἄνδρα· σκοπὸς γὰρ αὐτῷ δεῖξαι τὸν Θεὸν μηδὲν τῶν ὄντων ὄντα, ἀλλ' ὑπὲρ τὰ ὄντα· εἰ γὰρ τὰ πάντα αὐτὸς δημιουργήσας παρήγαγε, πῶς ἔχει εὑρεθῆναι ἕν τι τῶν ὄντων; εἶπε γὰρ, ὅτι οὐδὲ τὰ ὄντα γινώσκει τὸν πάντων αἴτιον Θεόν· τοῦτο δὲ ἀπώλεια σαφής, τὸ μὴ γινώσκειν Θεόν· ἀλλὰ ταχέως αὐτὸ ἐσαφήνισεν, εἰπὼν ᾗ αὐτός ἐστι, τουτέστιν, οὐδὲν τῶν ὄντων γινώσκει Θεὸν, καθ' ὃ αὐτός ἐστιν, ἀντὶ τοῦ τὴν ἀνεννόητον καὶ ὑπερούσιον οὐσίαν αὐτοῦ, ἢ ὕπαρξιν καθ' ἣν ὑπάρχει· εἴρηται γάρ· *Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱός*. Καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου ἐπάγει ὁ μέγας Διονύσιος, καί φησιν, [καὶ ὅτι οὐδεὶς γινώσκει τὸν Θεὸν ᾗ ἐστιν,] οὐδὲ αὐτὸς ὁ Θεὸς γινώσκει τὰ ὄντα ᾗ ὄντα ἐστὶ, τουτέστιν οὐκ οἶδεν ἐπιβάλλειν τοῖς αἰσθητοῖς αἰσθητῶς, ἢ ταῖς οὐσίαις ὡς οὐσίαις· ἀνοίκειον γὰρ τοῦτο Θεῷ· οἱ γὰρ ἄνθρωποι τὰ αἰσθητὰ ἢ διὰ θέας, ἢ γεύσεως, ἢ ἁφῆς νοοῦμεν τί εἰσι· τὰ δὲ νοητὰ ἀπὸ μαθήσεως, ἢ διδασκαλίας, ἢ ἐλλάμψεως καταλαμβάνομεν [39]. Ὁ δὲ Θεὸς οὐδὲ ἐξ ἑνὸς τρόπου τοιούτου οἶδε τὰ ὄντα, ἀλλὰ γνῶσιν ἔχει τὴν αὐτῷ πρέπουσαν· τοῦτο γὰρ αἰνίττεται τὸ ῥητὸν τὸ λέγον, *Ὁ εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν*, ὅπερ δηλοῖ ὅτι οὐ κατὰ τὸν λόγον τῆς γενέσεως τῶν

A considerantur. Porro mente supplendum est, non habere rationem secundum nostram rationem · similiter etiam intelligentiam secundum eam quæ est in creaturis mente præditis; et reliqua isto modo accipienda. *Aliter*: Et his similiter, ut nos sciamus, ponendum, eorum quæ eam scilicet divinam naturam sequuntur, id est creaturarum positiones fieri ait, cum dicitur vita aut lumen juxta illa quæ in generabilibus advertuntur, ex quibus eum qui hæc condidit intelligimus : non autem per hæc quamdam naturæ ejus positionem inducimus; rursusque detractionem facimus dicendo divinitatem in nullo horum esse.

Nec unum, nec unitas. Differunt inter se *unum* et *unitas*; illud enim significat subjectum, illa vero B talem qualitatem, sicut album albedo, bonum et bonitas. Nota vero quod nec divinitas sit Dei essentia; sicut unum eorum quæ dicta sunt, nec aliquid illorum quæ ipsis contraria; quæ nullum eorum est. Ipsa enim non sunt ejus essentia, sed opinio circa ipsum. Sic etiam Sextus philosophus ecclesiasticus dixit, et Gregorius theologus, nec divinitatem nec ingenitum, nec paternitatem significare Dei essentiam.

Neque divinitas, neque bonitas. Nota eum nec esse Spiritum ut nos sciamus, nec rationem Filii, nec rationem Patris seu paternitatem, et τὸ ὡς ἡμᾶς εἰδέναι usurpat in omni præsenti negatione. Significat vero *secundum nostram scientiam*.

Neque quæ sunt cognoscit. **239** Non te perturbet C hoc caput, et nec divinum hunc virum blasphemare putes; scopus enim ejus est ostendere Deum nihil esse eorum quæ sunt, sed superare; si enim ipse omnia creando produxerit, quomodo invenietur esse unum eorum quæ sunt? dixit enim, quod ea quæ sunt minime Deum omnium auctorem cognoscant; manifestus autem interitus, Deum non cognoscere : at mox seipsum declaravit cum dixit, quatenus est, id est nullum eorum quæ sunt Deum cognoscit quatenus est, pro, minime intelligibilem et essentia superiorem esse illius essentiam, vel exsistentiam qua exsistit : dicit enim Scriptura : *Nemo novit Filium, nisi Pater, neque Patrem quis novit nisi Filius* [i-k]; atque a D contrario addit magnus Dionysius, aitque [Nemo cognoscit Deum qua est], nec ipse Deus cognoscit ea quæ sunt quatenus sunt, id est, nescit intendere sensilibus modo sensibili, aut essentiis ut essentiis; illud enim Deo non convenit : nos quidem homines sensilium naturam aut visu, aut gustu, aut tactu intelligimus : at intelligibilia studio, aut instructione aut illustratione comprehendimus. Deus vero nullo horum modorum novit ea quæ sunt, sed habet cognitionem sibi accommodatam; hoc enim Scriptura insinuat cum dicit: *Qui novit omnia antequam*

[i-k] Matth. xi, 27.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[39] καταλαμβάνονται.

fierent [1], quod declarat Deum non cognoscere illa quæ sunt secundum rationem generationis eorum [hoc est sensibiliter], sed secundum alium cognitionis modum. Angeli quidem illa cognoscunt noscendi facultate et modo immateriali, non sicut nos sensibili; sic igitur etiam Deus absque comparatione et transcendentaliter, non autem essentiis incumbens novit ea quæ sunt. *Aliter:* Τὰ ὄντα seu creaturæ non possunt intellectionibus supra propriam naturam extendi : merito igitur seipsas inspicientes, divinam ignorant naturam, quatenus ipsa est. Sic igitur divina natura seipsam intuens, non novit in se illa quæ sunt secundum essentiæ illorum rationem; hoc enim declaravit cum dixit, quatenus sunt entia, quoniam superat omnia quæ sunt, et modo essentiam vincente exsistit, alioquin nullus dixerit Deum ignorare suas creaturas. *Ad idem.* Nullum nosse purissimam Trinitatem, quatenus est, pro, nihil est sicut illa, ut eam cognoscat, quemadmodum ipsa est; nos enim cognoscimus quidem quid sit humanitas, quoniam homines sumus; at exsistentiam purissimæ Trinitatis nescimus quid sit; non enim sumus ex **240** eadem essentia : sic neque Deus novit ea quæ sunt, quatenus sunt, quemadmodum nos; quia non est aliquod eorum quæ sunt, aut in ipsis. Etsi enim Deus sit spiritus, equidem sanctus Spiritus ita nominatur; sed non est spiritus nobis cognitus, aut angelis. Cur vero, cum superius dixisset, non est lumen, nec veritas, paulo post contrarium dicit, non est tenebræ neque lumen, nec error, nec veritas? Posset itaque qui illum tuetur dicere, illum primo de lumine absoluto loqui, nec esse errorem, sicut in essentiis angelorum, et veritatem earum quæ per se absoluta et sine causa est veritas. Quæ autem sequuntur, nec eorum quæ ad aliquid nimirum ex tenebris mutatus in lumen, quasi ex lumine quod tantum est virtute, mutatus in esse lumen quod actu est lumen. Lumen et tenebræ sunt ex iis quæ inter se dependent, nec enim est caligo, nec lumen copiosum; sic neque a contrario, ex errore qui erat virtute veritas mutatus est in veritatem actualem. Hæc enim omnia sunt ipso posteriora, cum ab ipso providendi facultate processerint : nihil igitur est eorum quæ ab ipso.

A ὄντων οἶδεν αὐτὰ ὁ Θεὸς [ὅπερ ἐστὶν αἰσθητῶς, ἀλλὰ] καθ' ἕτερον γνώσεως τρόπον. Οἱ ἄγγελοι δὲ γνωστικῶς αὐτὰ καὶ ἀΰλως γινώσκουσιν, οὐχ ὡς ἡμεῖς αἰσθητῶς. Οὕτως οὖν καὶ ὁ Θεὸς ἀσυγκρίτως καὶ ὑπεραναβεβηκότως, οὐ μὴν ταῖς οὐσίαις ἐπιβάλλων οἶδε τὰ ὄντα. *Ἄλλως·* Τὰ ὄντα, ἤγουν τὰ κτίσματα ὑπὲρ τὴν ἑαυτῶν φύσιν ἐκταθῆναι ταῖς νοήσεσιν οὐ δύναται· εἰκότως οὖν εἰς ἑαυτὰ βλέποντα ἀγνοεῖ τὴν θείαν φύσιν, καθ' ὃ αὐτή ἐστιν. Οὕτως οὖν καὶ ἡ θεία φύσις, [εἰς] ἑαυτὴν βλέπουσα, οὐκ οἶδεν ἐν ἑαυτῇ εἶναι τὰ ὄντα κατὰ τὸν τῆς οὐσίας [αὐτῶν] λόγον· τοῦτο γὰρ ἐδήλωσεν εἰπὼν, ᾗ ὄντα ἐστὶν, ἐπειδὴ ὑπὲρ πάντα τὰ ὄντα καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι κέκτηται ὑπερουσίως· ἑτέρως γὰρ οὐκ ἄν τις εἴποι ἀγνοεῖν τὸν Θεὸν τὰ ἑαυτοῦ κτίσματα. *Εἰς τὸ αὐτό.* Ὅτι οὐδεὶς γινώ-
B σκει τὴν ἄχραντον Τριάδα, καθ' ὃ αὐτή ἐστιν, ἀντὶ τοῦ, οὐδέν ἐστιν ὡς αὐτή, ἵνα καὶ γινώσκῃ αὐτὴν ὡς αὐτή ἐστιν· ἡμεῖς μὲν γὰρ γινώσκομεν τί ἐστιν ἀνθρωπότης, ἐπειδὴ ἄνθρωποί ἐσμεν· τὴν δὲ ὕπαρξιν τῆς ἀχράντου Τριάδος οὐκ ἴσμεν τί ἐστιν· οὐ γάρ ἐσμεν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτῆς [40]· οὕτως οὐδὲ ὁ Θεὸς εἶδε τὰ ὄντα ᾗ ἐστὶ, καθὼς ἡμεῖς οὐ γάρ ἐστί τι τῶν ὄντων ἢ κατ' αὐτά· κἂν γὰρ αὐτὸς πνεῦμα ὁ Θεὸς, καὶ τὸ ἅγιον μέντοι Πνεῦμα οὕτως ὠνόμασται, ἀλλ' [οὐκ] ἔστι πνεῦμα γνώριμον ἡμῖν, ἢ ἀγγέλοις. Τί δὲ ἀνωτέρω εἰπὼν, οὐκ ἔστι φῶς, οὐδὲ ἀλήθεια, ὑποκαταβὰς πάλιν λέγει, οὐκ ἔστι σκότος, οὐδὲ φῶς, οὐδὲ πλάνη, οὐδὲ ἀλήθεια; Δυνατὸν οὖν ἐπιχειροῦντα εἰπεῖν, ὅτι τὸ μὲν πρῶτον περὶ τοῦ ἀπολύτως
C φωτὸς λέγει, οὐδὲ πλάνη ὡς ἐν οὐσίαις [41] τῶν ἀγγέλων, καὶ ἀλήθειαν τὴν αὐτοαπολελυμένως καὶ ἀναιτίως ἀλήθειαν· τὰ δὲ ἐφεξῆς, ὅτι οὔτε τῶν πρός τι, οἷον ἐκ σκότους μεταβάλλων φῶς, ὡσανεὶ ἐκ τοῦ δυνάμει φωτὸς εἰς τὸ ἐνεργείᾳ φῶς μεταβάλλων ἐκ τῶν σχετικῶν εἰς ἄλληλα φῶς καὶ σκότος· οὔτε γὰρ γνόφος ἐστὶν, οὔτε πολὺ φῶς, οὕτως οὔτε ἐκ τοῦ ἐναντίου, ἐκ τοῦ κατὰ δύναμιν πλάνην εἶναι εἰς ἀλήθειαν ἐνεργείᾳ μετέβαλε· πάντα γὰρ ταῦτα, δεύτερα αὐτοῦ, ἐξ αὐτοῦ προνοητικῶς ἐκφοιτήσαντα. Οὐδὲν οὖν ἐστι τῶν ἐξ αὐτοῦ.

[1] Dan. XIII, 42.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[40] ἐξ αὐτῆς τῆς. [41] ὡς αἱ οὐσίαι.

ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΧΥΜΕΡΗ

ΠΑΡΑΦΡΑΣΙΣ

ΕΙΣ ΤΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΑΣ

—

GEORGII PACHYMERÆ

PARAPHRASIS

IN EPISTOLAS SANCTI DIONYSII

Ex interpretatione Godefridi Tilmanni, Carthusiæ Parisiensis monachi, cum Græco exemplari rursus a Petro Lansselio collata.

—

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Α'.

A Ἐπιβάλλω, φησί τις τῶν παλαιῶν (1), Γάϊον τοῦτον εἶναι, ᾧ τὴν τρίτην ἐπιστολὴν ἔγραψεν ὁ θειότατος ἀπόστολος καὶ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ὁ θεολόγος· τεκμαιρόμενος καὶ ἐκ τῶν ἄλλων οἷς συγγέγονε μετὰ τῶν ἀποστόλων ὁ θεῖος οὗτος ἀνήρ. Θεραπευτὰς δὲ τοὺς μοναχοὺς ἔλεγεν ἐν τῷ *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* συντάγματι (2), εἰπὼν ἐκεῖ καὶ πῶς καθίστανται μὴ ὄντες κληρικοὶ, ἀλλ' ἀνώτεροι τοῦ λαοῦ. Τούτους δὲ ἔοικε θαυμάζειν Φίλων ὁ Ἰουδαῖος ἐν τῷ *Περὶ θεωρητικοῦ βίου ἢ οἰκετῶν* (3) συντάγματι, θεραπευτὰς αὐτοὺς καλῶν, καὶ τὴν δίαιταν αὐτῶν διηγούμενος· οὐ χεῖρον δὲ καὶ αὐτολεξεὶ τὰ τοῦ Φίλωνος θεῖναι (4). Φησὶ τοίνυν ἐν τῷ τοιούτῳ συντάγματι· « Πολλαχοῦ μὲν οὖν τῆς οἰκουμένης ἐστὶ τὸ γένος· ἔδει γὰρ ἀγαθοῦ τελείου μετασχεῖν καὶ τὴν B Ἑλλάδα καὶ τὴν βάρβαρον· πλεονάζει δὲ ἐν Αἰγύπτῳ καθ' ἕκαστον τῶν ἐπικαλουμένων νομῶν, καὶ μάλιστα περὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν (5). Οἱ δὲ πανταχόθεν ἄριστοι, καθάπερ εἰς πατρίδα, θεραπευτῶν ἀποικίαν στέλλονται, πρός τι χωρίον ἐπιτηδειότατον, ὅπερ ἐστὶν ὑπὲρ λίμνης κείμενον Μαρείας ἐπὶ γεωλόφου χθαμαλωτέρου σφόδρα εὐκαίρως, ἀσφαλείας γε ἕνεκα καὶ ἀέρος εὐκρασίας. » Καὶ πάλιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου· « Ἐν ἑκάστῃ δὲ οἰκείᾳ ἔστιν οἴκημα ἱερὸν ὃ καλεῖται σεμνεῖον καὶ μοναστήριον· ἐν ᾧ μονούμενοι, τὰ τοῦ σεμνοῦ βίου μυστήρια τελοῦνται, μηδὲν εἰσκομίζοντες, μὴ σιτίον, μὴ ποτὸν, μηδ' ἕν τι τῶν ἄλλων ὅσα πρὸς τὰς τοῦ σώματος χρείας ἀναγκαῖα· ἀλλὰ νόμους καὶ λόγια θεσπισθέντα διὰ προφητῶν, καὶ C ὕμνους, καὶ τἄλλα, οἷς ἐπιστήμη καὶ εὐσέβεια συναυξάνεται καὶ τελειοῦται. » Καὶ πάλιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ λόγου· « Τὸ δὲ ἐξ ἑωθινοῦ μέχρις ἑσπέρας διάστημα σύμπαν αὐτοῖς ἐστιν ἄσκησις· ἐντυγχάνοντες γὰρ τοῖς ἱεροῖς γράμμασι, φιλοσοφοῦσι τὴν πάτριον φιλο-

241 IN EPISTOLAM I.

Equidem non levibus conjecturis mihi videor assecutus (ait unus quispiam antiquorum) hunc esse Caium, cui divinissimus apostolus evangelista Joannes, idemque theologus eximius, tertiam scripsit epistolam. Ex aliis sane quam multis cepit is conjecturam quibus colligitur admirabilem hunc virum usum esse familiari apostolorum congressu. Therapeutas autem docuit beatus Pater eos esse, qui et monachi, in eo opere, quod *De ecclesiastica hierarchia* scriptum reliquit. Illic abunde explicuit, quo pacto institui debeant, qui clerici non sunt, populo alioqui superiores. Qui istius vitæ institutum profitebantur, hos visus est Philo ille Judæus miraculi loco deprædicare in opere cui inscriptio est, *De vita theoretica*, hoc est contemplativa, sive de supplicibus; tales vocans therapeutas. Sed et vitæ istius monasticæ formulam pluribus explicat. Neque malum fuerit prorsus 242 ipsam dictionem Philonis loco præsenti intexere : enimvero eo in opere ad hunc scribit modum, in pluribusque orbis regionibus hoc genus monachorum reperire est. Oportebat sane boni istius sic perfecti fieri participem non Græciam solum, sed et reliquarum gentium barbariem. Abundat vero in Ægypto in singulis regionibus vocatis nomis, et maxime circa Alexandriam. Ut enim ubivis gentium quisque est optimus, in eam concurrit demigratve coloniam, perinde atque in patriam therapeutarum, nimirum in regionem magnopere accommodam et peropportunam; quæ quidem imminet stagno cui nomen Mariæ, in colle declivi ac humiliore sita, alioqui non importuno, cum securitatis gratia, tum ob commodam aeris temperiem. Rursus ex eodem opere : In unaquaque familia, ædes una consecrata est, quæ

istis σεμνεῖον dicitur, sive μοναστήριον, in qua soli ipsi a vulgo seorsum degentes, mysteria peragunt, quæ religiosam addecent ac cœlibem vitam. Nemo eo quidquam esculentum importat, vel poculentum, aut eorum aliquid quæ ad sublevandas corporis necessitates noscuntur pertinere; leges tantum, perque diviniloquos prophetas reddita oracula eo convehunt, hymnos, alia item pleraque, quibus eruditio, inque Deum pietas quotidianis incrementis coalescunt et perficiuntur. Rursus ex eodem opere : A matutino autem solis exortu ad usque vesperam, omnis ea intercapedo istis cedit in continentem Scripturarum meditationem. Cumque pertinaci studio sacras litteras legunt : fit, ut pulchre admodum philosophentur, pro more majorum philosophiam ad allegoriam transferentes. Quandoquidem litteras interpretationis conspicuæ, censent esse symbola seu signa arcanæ cujusdam et reconditioris naturæ coujecturis probabilibus explicandæ. Sed et commentaria habent priscorum, qui suæ sectæ primarii exstitere duces. Qui multa monimenta formulæ in eruendis allegoriis observandæ reliquerunt, quibus quasi primariis exemplaribus utentes imitantur propositi seu studii rationem. Idem post pauca : Itaque non uni solum contemplationi vacant, sed cantica hymnosque in Deum scribunt omnigena numerositate metrorum ac membrorum, decenti ea exornantes graphicoque charactere. Rursus idem ; Temperantiam insuper perinde atque stabile quoddam fundamentum animæ exornandæ collocant in primis, mox cæterarum virtutum molem superexstruunt. Prius siquidem, quam sol occumbat, in his nemo ausit quidquam **243** vel esculenti vel potus ori admovere; quandoquidem meditationem philosophia dignam esse judicant, quæ luci comparetur ; contra corporis necessitates addicunt tenebris. Quo fit, ut philosophiæ quidem lucem diurnam, corporis vero necessitati sublevandæ exiguam admodum dispertiant noctis portionem. In his etiamnum nonnulli tertio vixdum die, sumendæ alimoniæ meminerunt, nimirum ii quos totos occupavit ardentius desiderium obtinendæ scientiæ. Quidam rursus tanta alacritate delibuti sic exhilarescunt, deliciantur verius quasi luculentissimo convivio ab ipsa accepto sapientia, opulenter ac citra invidiam sua dogmata suppeditante, ut dupla intercapedine temporis restitent, vix sexto demum die, per necessitatem assueti sumere cibum. Itemque : Sunt et feminæ quædam therapeutides, quarum pars multo melior defecta jam ætate incanuit; virgines etiamdum eæ perseverant, castimoniam virginalem intemerato pudore custodientes, non utique ut apud gentiles æditaæ quædam passim inveniuntur, adactæ necessitate verius, quam ultronea animi devotione. Nam admirabili zelo ac desiderio percipiendæ sapientiæ prægestientes, quam ut viris conviverent, nullam prorsus iniere rationem corporeæ voluptatis; ut quæ avidius expetiverint posteritatem sibi relinqui non quidem

A σοφίαν, ἀλληγοροῦντες, ἐπειδὴ σύμβολα τὰ τῆς ῥητῆς ἑρμηνείας νομίζουσιν ἀποκεκρυμμένης φύσεως ἐν ὑπονοίαις δηλουμένης. Ἔστι δὲ αὐτοῖς καὶ συγγράμματα παλαιῶν ἀνδρῶν, οἳ τῆς αἱρέσεως αὐτῶν ἀρχηγέται γενόμενοι, πολλὰ μνημεῖα τῆς ἐν τοῖς ἀλληγορουμένοις ἰδέας ἀπολειπόμενοι, καθάπερ τισὶν ἀρχετύποις χρώμενοι, μιμοῦνται τῆς προαιρέσεως τὸν τρόπον.» Καὶ μετ' ὀλίγα (6)· «Ὥστε οὐ θεωροῦσι μόνον, ἀλλὰ καὶ ποιοῦσιν ᾄσματα καὶ ὕμνους εἰς τὸν Θεὸν διὰ παντοίων μέτρων καὶ μελῶν ἀριθμοῖς σεμνοτέροις ἀναγκαίως χαράσσοντες.» Καὶ πάλιν· «Ἐγκράτειαν δὲ ὥσπερ τινὰ θεμέλιον προκαταβαλλόμενοι τῇ ψυχῇ, τὰς ἄλλας ἐποικοδομοῦσιν ἀρετάς. Σιτίον δὲ ἢ ποτὸν οὐδεὶς αὐτῶν προσενέγκατο πρὸ ἡλίου δύσεως· ἐπεὶ τὸ μὲν φιλοσοφεῖν ἄξιον φωτὸς
B κρίνουσιν εἶναι· σκότους δὲ τὰς τοῦ σώματος ἀνάγκας· ὅθεν τῷ μὲν ἡμέραν, ταῖς δὲ βραχύ τι μέρος νυκτὸς ἔνειμαν. Ἔνιοι δὲ καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ὑπομιμνήσκονται τροφῆς, οἷς πλείων ὁ πόθος ἐπιστήμης ἐνίδρυται· τινὲς δὲ οὕτως ἐνευφραίνονται καὶ τρυφῶσιν ὑπὸ σοφίας ἑστιώμενοι, πλουσίως καὶ ἀφθόνως τὰ δόγματα χορηγούσης, ὡς καὶ διπλασίονα χρόνον ἀντέχειν, καὶ μόλις δι' ἓξ ἡμερῶν ἀπογεύεσθαι τροφῆς ἀναγκαίας ἐθισθέντες.» Καὶ πάλιν· «Εἰσὶ δὲ καὶ γυναῖκες θεραπευτίδες, ὧν καὶ πλεῖσται γηραλέαι, παρθένοι τυγχάνουσι, τὴν ἁγνείαν οὐκ ἀνάγκῃ, καθάπερ ἔνιαι τῶν παρ' Ἕλλησιν ἱερειῶν, φυλάττουσαι μᾶλλον ἢ καθ' ἑκούσιον γνώμην διὰ ζῆλον καὶ πόθον σοφίας, ᾗ συμβιοῦν σπουδάζουσαι, τῶν περὶ
C τὸ σῶμα δεινῶν ἠλόγησαν, οὐ θνητῶν ἐκγόνων, ἀλλ' ἀθανάτων ὀρεχθεῖσαι, ἃ μόνη τίκτειν ἀφ' ἑαυτῆς οἵα τέ ἐστιν ἡ θεοφιλὴς ψυχή.» Καὶ πάλιν· «Αἱ δὲ ἐξηγήσεις τῶν ἱερῶν γραμμάτων γίνονται αὐτοῖς δι' ὑπονοιῶν ἐν ἀλληγορίαις· ἅπασα γὰρ ἡ νομοθεσία δοκεῖ τοῖς ἀνδράσι τούτοις ἐοικέναι ζώῳ· καὶ σῶμα μὲν ἔχειν τὰς ῥητὰς διατάξεις· ψυχὴ δὲ τὸν ἐναποκείμενον ταῖς διαλέξεσιν ἀόρατον νοῦν, ὃν ἤρξατο διαφερόντως τῇ οἰκείᾳ αὐγῇ θεωρεῖν, ὡς διὰ κατόπτρου τῶν ὀνομάτων ἐξαίσια κάλλη ἐμφαινόμενα κατιδοῦσα.» Ἀλλὰ ταῦτα μὲν τὰ τοῦ Φίλωνος, ἃ δὴ περὶ θεραπευτῶν ἔγραψεν, ὧν εἷς ἐστι καὶ Γάϊος, πρὸς ὃν ἐπιστέλλει ὁ ἅγιος, λέγων ὅτι Ἐφ' ἡμῖν μὲν, ἐπεὶ τὸ σκότος στέρησίς ἐστι, τὸ δὲ φῶς ἕξις, οὐ γίνεται ἀφανὲς τὸ φῶς τῷ σκότει, ἀλλὰ τὸ σκότος τῷ φωτί·
D ἀπουσία γὰρ τοῦ φωτὸς τὸ σκότος ἐστίν· οὐ μὴν ἀπουσία τοῦ σκότους τὸ φῶς. Τοῦτο λάβε καὶ ἐπὶ τῆς γνώσεως· ἡ γὰρ γνῶσις, ἕξις· ἡ δὲ ἀγνωσία, στέρησις γνώσεως. Καὶ ἐπεὶ ἡ ἀπουσία τῆς γνώσεως παρυφίσταται, τὴν ἀγνωσίαν ποιεῖ, ὡς τὸ σκότος ἡ τοῦ φωτὸς ὑποχώρησις· πάντως καὶ ἡ παρουσία τῆς γνώσεως διαλύει τὴν ἀγνωσίαν· καὶ ὅσῳ μᾶλλον πλέον τὸ φῶς, τοσούτῳ τὸ σκότος ἀφανίζεται· καὶ ὅσον πλείους αἱ γνώσεις, τοσοῦτον ἡ ἀγνωσία ἀφανίζεται. Καὶ ὅρα, ὅτι πολλὰ φῶτα οὐκ εἶπε, πολὺ δὲ φῶς· ἓν γὰρ τὸ φῶς, εἴτε ἀνιέμενον εἴτε ἐκτεινόμενον. Καὶ πάλιν, πολλὴν μὲν γνῶσιν οὐκ εἶπε, πολλὰς δὲ γνώσεις εἶπεν· ἐπειδὴ γὰρ ἡ γνῶσις γνωστῶν γνῶσις, τὰ δὲ γνωστὰ πολλὰ καὶ ἄπειρα, ἄρα καὶ αἱ γνώσεις πολλαὶ καὶ ἄπειροι. Πολλὴν δὲ γνῶσιν οὐκ

εἶπεν, ἐπειδὴ μεσότης ἐστὶν ἡ γνῶσις, καὶ παρ' ἑκάτερα ἔχει ὡς κακίας τὴν ἄνεσιν καὶ τὴν ἐπίτασιν (7)· ἔνθεν μὲν τὴν ἄγνοιαν, ἐκεῖθεν δὲ τὴν περίνοιαν, ἣ δὴ καὶ πολλὴ γνῶσις λέγοιτ' ἂν (8). Ὡς γοῦν αἱ πολλαὶ γνώσεις ὡς μεσότητες τὴν φρόνησιν συνιστῶσιν, οὕτως αἱ πολλαὶ ἄγνοιαι τὴν μωρίαν, καὶ αἱ πολλαὶ περίνοιαι τὴν πονηρίαν (9). Μὴ τοῦτο γοῦν, φησὶ, κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας ὑπολάβῃς, ὅτι, ὥσπερ τὸ σκότος λύεται φωτὶ, καὶ μάλιστα πολλῷ· ἢ ὥσπερ ἡ ἀγνωσία, ἥτις καὶ αὐτὴ σκότος ἐστὶ, παύεται, γνώσεων καὶ μάλιστα πολλῶν ἐπιγενομένων· οὕτω καὶ ἡ κατὰ Θεὸν ἀγνωσία ἔοικε τῇ κατὰ ἀμαθίαν ἀγνωσίᾳ, ὡς ἔφημεν. Ἀλλ' ὅσῳ φωτίζεταί τις παρὰ Θεοῦ, καὶ ὅσῳ τις συνάγει γνῶσιν τῶν ὄντων, τουτέστι τὴν περὶ τῶν ὄντων καὶ νοερῶν, τοσούτῳ μᾶλλον ἀναβαίνων περὶ τὴν γνῶσιν τὴν περὶ Θεὸν, γνώσεται τὴν ἀκαταληψίαν, ἤτοι ἀγνωσίαν τὴν περὶ Θεὸν, φῶς εἶναι καὶ γνῶσιν ὑπὲρ πάντα τὰ γνωσθέντα· καὶ λοιπὸν σιγῇ τιμᾷ τὴν περὶ Θεὸν ἀφασίαν. Οὐκοῦν οὐ κατὰ στέρησιν γνώσεως λέγεται ἡ περὶ Θεοῦ ἀγνωσία, ἀλλὰ καθ' ὑπεροχὴν πάσης γνώσεως, ὅτι ἔγνω τις τὸ πᾶσι καὶ ἑαυτῷ ἄγνωστόν τε καὶ ἀκατάληπτον. Ταῦτα καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ κεφαλαίῳ τοῦ *Περὶ θείων ὀνομάτων* εἴρηται.

A morti obnoxiam, sed immortalem, quam sola ex se edere novit anima, quæ se gratiosam reddidit Deo, atque amabilem. Idem rursus : Proinde ab iis in sacras litteras commentationes eduntur figurativis allegoriis adopertæ. Universa siquidem sanctio legis non absimilis esse istis censetur cuipiam animali, quod corporis vice habeat sanctiones positæ legis; animam autem interpretantur invisibilem sensum, sub involucro dictionum sive litteræ introrsus delitescentem, quem ubi primum cœpit generose eminenterque contemplari familiari quadam et sibi cognata luce; perinde est, ac si perspiciat eximiam ipsam sententiarum pulchritudinem sese per nominum veluti speculum repræsentantem. Et hæ quidem ex Philone, quæ de therapeutis scripto prodidit, in B quibus unus hic Caius numeratur ad quem epistolam præsentem transmittit sanctus, dicens : Quando secundum nos, tenebræ ipsæ privatio quædam est; contra, lux, habitus : consequens est lucem ipsam non evanescere tenebrarum adventu, imo infusione lucis ipsæ disparent tenebræ : siquidem absentia lucis sese circumfundunt tenebræ; non item per absentiam tenebrarum succedit lux. Idem **244** prorsus tibi intelligendum de ignorantia et scientia vel cognitione. Cognitio enim habitus est, privatio autem cognitionis ignorantia. Jam quando absentia cognitionis ipsam quadantenus ignorationem repræsentat, sicut et ipsæ tenebræ secessio lucis est ; sequitur omnino præsentia cognitionis dissolvi ignorantiam ; quantoque se copiosius lux effundit, tanto pessum eunt magis tenebræ et exinaniuntur. Similem in modum, quo uberior adest seges cognitionum, hoc magis exinanitur ignoratio. Jam mihi vide, quia non multas dixit luces, sed multam lucem; una siquidem lux, sive se illa remiserit, sive se intenderit fusius. Contra, non multam cognitionem, sed multas dixit cognitiones. Nam quando cognitio est eorum quæ vi cognoscitiva apprehenduntur, ejusmodi autem sic multa sunt, ut nullo queant circumscribi fine : consequens fuerit multas esse cognitiones, imo infinitas. Ad hæc, neutiquam dixit multam cognitionem, quod cognitio mediocritas quædam sit, et utrimque habeat tanquam vitia remissionem et intensionem. Et hinc quidem ignorantiam, illinc vero dispescimus curiositatem sciendi, quæ multa utique cognitio dici possit. Ut igitur multæ cognitiones quasi mediocritates unam constituunt prudentiam, sic complures ignorantiæ stultitiam pariunt unam, et multæ curiositates vafriciem. Quod igitur præsenti loco inducit Pater, provide, ne juxta communem intelligentiam acceperis dictum. Quemadmodum enim tenebræ infusione lucis dissolvuntur, idque maxime, si quamplurimum lucis emicuerit : aut, sicut ignorantia (quæ et ipsa tenebris assimilis est) desinit esse adventu cognitionum, præsertim si cumulate ingruerint : ad eum modum quæ secundum Deum est ignoratio, ei videtur non dissimilis, ut jam dictum nobis est, quæ per imperitiam atque ruditatem dici solet ignorantia. Cæterum quanto quis a Deo illustratur copiosius, uberioremque sibi conciliat eorum quæ sunt cognitionem : de his nimirum quæ subsistunt, quæve intellectu percipiuntur : is quo sublimius ad scientiam ascendit eorum quæ ad Dei cognitionem provehunt : tanto perspicacius intelliget majestatem Dei nulli comprehensibilem esse creaturæ. Idem rursus eam ignorationem, quæ ad perfectiones de Deo dictas refertur, verissime esse lumen percipiet, cognitionemque cætera cognoscibilia transcendentem. Denique hanc suam de Dei perfectionibus ineloquentiam secum tacitus honore præcipuo dignam ducit. Nullatenus igitur ejusmodi de Deo ignorantia intelligenda est hic dici, quod privatoria sit cognitionis; magis vero propter eximiam atque exsuperantem prærogativam totius scientiæ, qua quis nosse promeruit id, quod omnibus sibique incognitum manet et incomprehensibile. Et hæc quidem capite secundo *Divinorum nominum* explicata sunt.

Ταῦτα τοίνυν, τὸ σκότος φημὶ καὶ τὴν ἀγνωσίαν, C ὑπεροχικῶς, ἀλλὰ μὴ μετὰ στέρησιν ἐκλαβὼν, ὅτε περὶ Θεοῦ ἐκλαμβάνεις ταῦτα, ἀπόφησον ὑπεραληθῶς, δηλονότι εἰπὲ τρανῶς. Ἐπειδὴ γὰρ ταῦτα καὶ ὑπὲρ ὃ ἐνταῦθά εἰσι, νοοῦνται ἐκεῖσε· καὶ ὁ περὶ τούτων λόγος οὐχ ἁπλῶς ἀληθινὸς λόγος ἔσται, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦτο τὸ ἀληθινὸν μιμουμένου τοῦ λόγου τὸ τῶν πραγμάτων ὑπεροχικόν· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ὑπερα-

245 Hæc igitur, tenebras dico et ignorationem supereminenter cum intellexeris, non item privatorie de Deo dici: ἀπόφησον ὑπεραληθῶς, id est enuntia verissime, dic scilicet τρανῶς, hoc est dilucide, perspicue. Nam quando hæc, supra etiamnum quam hic sunt, intelliguntur se illic verissime habere; quique de his sermo est, non utcunque verus sit sermo; quin præter hoc, veritatem quan-

A *ληθῶς ἀπόφησον*· ἐπειδὴ ὅσον τις ἔχει, φησὶ, τῶν ὄντων τὴν γνῶσιν, καὶ τὸ ὂν φῶς, τοῦτ' ἔστι τῆς ἀληθείας τὴν νόησιν, τοσοῦτον τὰ περὶ τοῦ Θεοῦ ὄψεται ἄγνωστα· οὐ γὰρ τῷ φωτὶ ἢ τῇ γνώσει φανεροῦνται, ἀλλὰ μᾶλλον τοὺς ταῦτα ἔχοντας λανθάνει, καὶ ἡ ἐν τούτοις ἐπίδοσίς τε καὶ αὔξησις, τῷ φωτί φημι καὶ τῇ γνώσει, τὸ θεῖον δεικνύει ἀθέατόν τε καὶ ἄγνωστον. Οὐδὲ γὰρ ἀφανὲς γίνεται τὸ τοιοῦτον σκότος ἐν τῷ πολλῷ φωτὶ τῆς περὶ τοῦτο ἀληθείας· ἀλλὰ περικαλύπτεται, καὶ μᾶλλον γινώσκεται, ὅτι σκότος, καὶ ἀποκρύπτεται πᾶσαν γνῶσιν· ὥστε, ὅταν συνέλθωσιν αἱ περὶ τῶν νοερῶν γνώσεις, οὐκ ἀποδιδράσκει ἡ ἀγνωσία, ἀλλὰ μένει ἀποκρυπτομένη καὶ διαφεύγουσα πᾶσαν γνῶσιν· οὐχ ὑποχωροῦσα, ἀλλ' οὖσα καὶ μένουσα, καὶ νικῶσα τὰς γνώσεις, οὐδὲν ἄλλο κατα- B λαμβανούσας· ἢ ὅτι ὑπεροχικῶς ἄγνωστόν ἐστι τὸ ζητούμενον. Διὰ τοῦτο καὶ ὁ Θεὸν θεασάμενος, καὶ νοήσας ὃ εἶδεν, αὐτὸν μὲν οὐχ ἑώρακε (*Θεὸν γὰρ οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε*)· ἀλλά τι τῶν περὶ αὐτὸν ὄντων καὶ πεφυκότων καταλαμβάνεσθαι, καὶ τότε τοῖς ἀξίοις διὰ καθάρσεως γινομένοις. Αὐτὸς δὲ ὑπὲρ πάντα νοῦν, καὶ πᾶσαν οὐσίαν ὑπεριδρυμένος, ἐν αὐτῷ μὲν τῷ μὴ καθόλου γινώσκεσθαι, ὑπὲρ νοῦν γινώσκεται, ὅτι ὑπὲρ πάντα ἐστίν· ἐν δὲ τῷ μὴ εἶναι καθόλου πάλιν· τὸ γὰρ εἶναι τῶν κτιστῶν ἐστι καὶ τῶν ἐλθόντων εἰς ὕπαρξιν. Ὁ δὲ Θεὸς καὶ ὑπὲρ τὸ εἶναι· διὰ τοῦτο, ἔστι μὲν, ἀλλ' ὑπερουσίως, καὶ ἡ κατὰ τὸ κρεῖττον παντελὴς ἀγνωσία. Ὅσῳ γὰρ ἀνάγεταί τις, εἰς ἀγνωσίαν κρείττονα καταντᾷ· C αὕτη γοῦν ἡ ἀγνωσία οὐ στέρησίς ἐστι γνώσεως, ἀλλὰ γνῶσις ὑπερέχουσα καὶ καταλαμβάνουσα ὡς ἐφικτὸν τὸν Θεὸν, ὅτι ὑπὲρ πάντα ἐστὶ τὰ γινωσκόμενα.

tamcunque nostri imitatitii sermonis ipsa præcellit rerum magnitudo. Hoc etenim insinuat ἀπόφησον ὑπεραληθῶς. Quanto enim quis sortitus est ampliorem rerum notitiam, lucemque effusiorem (ait) intelligentiam videlicet veritatis, is tanto perspicacius intelliget ignotiora esse, quæ de Deo dicuntur. Non enim vel lumine quopiam, vel cognitione ea elucescunt, quin eorum potius fugiunt cognitionem, qui talium qualemcunque notitiam indepti sunt. Ipsa quoque quantalibet promotio et incrementum in his, lumine dico et cognitione, divinam majestatem perspicue declarant invisibilem esse, et nulli creaturæ usquequaque cognobilem. Neque enim exinaniuntur ejusmodi tenebræ in tam multa luce istius (quæ circa numen est) veritatis, verum undecunque luce ipsa operiuntur; atque hinc scitur verius, quia tenebræ sunt, quando omnem de Deo cognitionem obumbrant. Ubi igitur primum concurrerint eæ, quæ de intelligentiis habentur, notitiæ, non continuo aufugit ignorantia, sed permanet arcana prorsus, omnemque effugiens cognitionem, nusquam secedens, sed restitans, ac evincens omnium cognitionem, aliud omnino nihil pro comperto' habentem, quam quod supereminenter id manet incognitum, quod inquiritur maxime. Idcirco qui Deum vidisse, et quod vidit, intellexisse prædicatur, non utique ipsum hic vidit Deum (*Deum enim nemo vidit unquam* [m]), sed eorum quidpiam, quæ circa ipsum sunt, aptave apprehendi ductu naturæ; quando iis tum demum contingit, qui per se sinceram mentis expurgationem præstiterunt dignos. Ipse vero supra omnem mentem, omnemque substantiam eminentissime residens, eo quidem astruitur nullo pacto sciri posse, quod mentem creatam transcendere intelligatur. Rursus qua universis quæ sunt, supereminet, hinc esse omnino negatur. Commune siquidem rebus creatis est, et iis quæ ad substantiæ participium venerunt, ut sint; Deus autem omnem conditam essentiam transcendit; propterea est quidem Deus, sed eminentissimo genere essentiæ. Hæc sane ignoratio juxta præstantiorem acceptionem,
246 omni ex parte absoluta et perfecta dicitur. Quanto enim sustollitur quis ad Dei contemplationem, tanto propius is occurrit isti præstantissimæ ignorationi. Si quidem talis ignoratio neutiquam privatio cognitionis est, magis vero cognitio est præcellentis cujusdam prærogativæ, ipsum Deum (quatenus attingi potest) apprehendens, qua intelligit ipsum cunctis eminere, quæ in cognitionem cadunt.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Β'.

Ταῦτα πολλάκις μὲν ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* D λόγῳ διαφόρως εἶπεν, ἐξαιρέτως δὲ αὐτὰ ἡρμήνευσεν ἐν τῷ ἑνδεκάτῳ κεφαλαίῳ (10) περὶ τὸ τέλος λέγων (11)· Πῶς ὁ πάντων αἴτιος καὶ ἀγαθότης καὶ θεότης, ὑποστάτης ἐστὶ καὶ ἀγαθότητος καὶ θεότητος (12), καὶ ὑπὲρ ταῦτά ἐστιν; Οὕτω δὲ ἀναγνωστέον· Ἐρωτᾷς, πῶς ὁ Θεὸς ὑπὲρ θεότητος ἀρχὴν καὶ ὑπὲρ ἀγαθότητος ἀρχήν ἐστιν; Εἶτα ἀποκρίνεται καί φησιν· Εἰ νοήσεις ὅτι ἡ θεότης αὐτὸ ἐκ Θεοῦ δῶρόν ἐστι καθὸ θεούμεθα, οὐ μὴν αὐτὸς ὁ Θεὸς (13), ἕξεις τὸ ζητούμενον. Οὐ γὰρ αὐτήν φησι τὴν κατ' οὐσίαν θεότητα καὶ ἀγαθότητα, ὅ τί ποτέ ἐστι, λέγω (14), ἀλλὰ τὴν ἀγαθοποιὸν καὶ θεοποιὸν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ τοῦ ὄντως καὶ ἀγαθοῦ· τοῦτο γὰρ ἡ ἀρχὴ

IN EPISTOLAM II.

Et hæc multis adeo locis, excellenter quidem in opere Divinorum nominum executus est, omnium maxime ipsa hæc interpretatus capite undecimo sub finem dicens: Quonam pacto, qui omnium est auctor, imo ipsa bonitas, ipsa deitas, idem esse possit subsistens causa bonitatis atque deitatis, cum his etiam præemineat? Proinde arbitror in hunc modum legi debere: Rogasne qui fit ut Deus supra principium emineat et deitatis et bonitatis? Mox sciscitanti respondet: Siquidem intelliges deitatem ejusmodi donum esse, quod a Deo in nos derivatur, quo divinæ quadantenus efficimur consortes naturæ; nec tamen id quod ipse Deus est, assequimur. Hæc si expenderis tecum, quæ-

[m] Joan. I, 18.

καὶ αἰτία τοῦ θεοῦσθαι, καὶ ἀγαθύνεσθαι· καὶ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον φησὶ λέγεσθαι ὑπὲρ θεαρχίαν καὶ ὑπὲρ ἀγαθαρχίαν, τὴν οὕτω δηλαδὴ νοουμένην (15). Εἰ γοῦν τὸ ἐκ Θεοῦ δῶρον ἀρχὴ γίνεται τοῦ θεοῦσθαι ἡμᾶς δηλονότι, πάσης ἀρχῆς αἴτιος καὶ ἀρχὴ ὁ Θεός· οὕτω δὲ καὶ τῆς λεγομένης θεότητος ἐπέκεινά ἐστιν. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐ κατὰ σχέσιν, ὡς ἡμεῖς, κτᾶται τὸ ἀγαθὸν, ἀλλ' ἀσχέτως ἔχει (16)· καὶ οὐ κατὰ μετοχήν· ἡμεῖς δὲ σχετικῶς· ἡμεῖς γὰρ τρεπτοὶ, ἐκεῖνος δὲ ἄτρεπτος. Ἀμίμητον δὲ μίμημά φησι τοῦ Θεοῦ τὴν ἡμῶν ὡς ἐφικτὸν θέωσιν. Ἐπεὶ γὰρ οὐ καλῶς θεούμεθα, εἰ μὴ ἐν τῷ μιμεῖσθαι τὸ Θεῖον, διὰ τοῦτο μίμημα λέγεται (17)· ἐπεὶ δὲ οὐκ ἐφικνούμεθα πρὸς τὸ ἀρχέτυπον, οὐδ' ὁπωσοῦν, ἀμίμητον λέγεται· τοίνυν καὶ μίμησις μὲν καὶ σχέσις ἐστὶν, αὐτὰ τὰ πράγματα, ἡ θεότης καὶ ἡ ἀγαθότης (18)· μετέχοντες δὲ καὶ μιμούμενοι οἱ ἄγγελοι, καὶ τῶν ἀνθρώπων (19) περὶ οὓς ταῦτα ὁρῶνται. Τὸ δὲ Θεῖον (20) ἀμίμητόν ἐστι καὶ ἄσχετον (21)· ὅτι ὅσῳ τις πρὸς μίμησιν καὶ σχέσιν Θεοῦ προκόπτει (22), τοσούτῳ καταλαμβάνεται τὸ ἀνέφικτον τῆς μιμήσεως καὶ τῆς σχέσεως. Ὑπερέχον τοιγαροῦν τὸ Θεῖον τῶν μιμήσεων καὶ τῶν σχέσεων, δηλονότι τῆς θεότητος καὶ τῆς ἀγαθότητος· ἀλλὰ καὶ αὐτῶν τῶν μιμουμένων καὶ μετεχόντων, τουτέστι τῶν κατὰ χάριν θεῶν τε καὶ ἀγαθῶν, εἰκότως (23) ὑπὲρ τὴν θεαρχίαν καὶ τὴν ἀγαθαρχίαν ἐστίν.

A stionis abs te propositæ obtinebis solutionem. Neque enim ipsam deitatem atque bonitatem hic intelligi debere significat secundum deitatis essentiam, etiamsi alicubi visus sit id voluisse dicere; sed munificam gratiam insinuat nos utique bonos simul et deos constituentem, ejus, inquam, gratiam, qui vere Deus vereque est bonus. Hoc enim donum et origo est et causa, quibus dii efficimur pariter et boni, et juxta hanc rationem ait dici supra principium divinitatis, et supra principium bonitatis, ista scilicet ratione conceptæ. Si igitur hoc a Deo promanans donum principium est nostræ deificationis, nimirum auctor idem est totius principii, imo principium ipse Deus; atque ita jam dictam deitatem asseritur transcendere. B Neque enim Deus ipse eximiam illam bonitatem, quemadmodum nos, secundum habitudinem sibi vindicat, sed sine habitudine seu qualitate habet, nec jure participii; nos contra, juxta habitudinem, siquidem vertibiles sumus, ille nulli obnoxius vicariæ mutationi. Inimitabilem insinuat Dei imitationem, nostram ipsorum esse deificationem, quatenus eam assequi datur, quandoquidem enim non bene dii efficiamur, nisi numen divinum imitando, ideo **247** imitatio dicitur. Cum autem ad primarium illud divinitatis exemplar ne ulla quidem ex parte pertingimus, jure nobis inimitabilis astruitur. Ipsæ igitur res deitas et bonitas (nostræ) sunt imitatio et habitus seu gratia, circa quos talia conspiciuntur; participantes vero et imitantes angeli, et ii hominum circa quos talia conspiciuntur; divina vero natura est inimitabilis et habitibus carens. Nam quanto quis ad qualemcunque imitationem, atque ad (effictam Dei) qualitatem promoverit: tanto intelliget is verius nulla vel imitatione vel habitudine, numinis majestatem attingi posse. Unde fit, ut omnimodam imitationem atque apprehensionem numen illud longe exsuperet, sua nimirum deitate simul et bonitate: imo omnes omnium imitantium participantiumque vires in immensum transcendit; eorum videlicet, qui gratuito Dei munere dii, bonique appellantur. Jure igitur supra deitatis et bonitatis principium est.

C

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Γ'.

Τὴν τοῦ προφήτου Μαλαχίου ῥῆσιν ἐν τούτοις βούλεται διδάξαι, λέγοντος· *Ἐξαίφνης ἥξει εἰς τὸν καιρὸν αὐτοῦ Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε· καὶ ὁ ἄγγελος τῆς διαθήκης, ὃν ὑμεῖς ἐπιποθεῖτε.* Οἶμαι δὲ τὸ ῥητὸν τοῦτο παρὰ Γαΐῳ ἐρωτᾶσθαι, τὸ γοῦν παρ' ἐλπίδα, καὶ τοῦ τέως ἀφανοῦς εἰς τὸ ἐμφανὲς ἐξαγόμενον, *ἐξαίφνης* ἐστὶν, ὡς τὸ, *Ἐξαίφνης γέγονεν ἡ ἀστραπή*. Λοιπὸν καὶ ἐπὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἣν δὴ καὶ φιλανθρωπίαν καλεῖ, τοῦτο δηλοῖ τὸ *ἐξαίφνης*. Τί γὰρ ἀφανέστερον Θεοῦ; τὸ γοῦν *ἐκ τοῦ κρυφίου* τῆς θεότητος · τὸ κρύφιος γὰρ πολλάκις ἀντὶ τοῦ Θεὸς εἴληφε· κρυφιότητα, τὴν θεότητα· κρύφιος γοῦν καὶ ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ Θεὸς, ὡς ἀόρατος, εἴρηται (24). Τὸ γοῦν ἐπὶ τοῦ κρυφίου τῆς θεότητος τὸν ὑπερούσιον εἰς τὸ καθ' ἡμᾶς οὐσιωθέντα φανῆναι· τουτό ἐστι τὸ ἐξαίφνης. Τί δὲ, διὰ τοῦτο, διὸ καὶ ἐξεφάνη, ἤδη τὸ κρύφιον ἀπεβάλετο; οὐδαμῶς· ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν σάρκωσιν κρύφιός ἐστιν· ὁ γὰρ Ἰησοῦς Χριστὸς Θεὸς τέλειος, καὶ ἄνθρωπος τέλειος. Καὶ ὅρα κατὰ Νεστοριανῶν· μᾶλλον δὲ, ἵνα τὸ θειότερον εἴπω· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ

IN EPISTOLAM III.

Dictio *repente*, quid in his Malachiæ prophetæ verbis significet, docere vult Pater: *Repente veniet ad templum suum Dominus, quem vos quæritis: et angelus testamenti, quem vos desideratis* [n]. Equidem arbitror sententiam hanc ab ipso Caio in quæstionem primum positam. Ἐξαίφνης igitur rem indicat insperato emicantem, et quasi e latebris in apertam lucem sese inopine repenteque proferentem: ut illud est, ἐξαίφνης γέγονεν ἡ ἀστραπή, id est, repente facta est coruscatio. Denique de humana carne a Deo Verbo assumpta, quam vocat Pater φιλανθρωπίαν, hoc etiamnum dictum esse declarat dictio, ἐξαίφνης. Nam quid, quæso, usquam est Deo occultius? Illud igitur ἐκ τοῦ κρυφίου, id est D ex occulto, divinitatis indicat arcanum. Κρύφιος enim, *occultus*, plerumque sumitur Patri pro nomine Θεός, id est *Deus*, et per κρυφιότητα divinitatem ipsam solet exprimere. Itaque κρύφιος pro Deo hic ponitur: quemadmodum ἀόρατος, *invisibilis*, dictus est. Sed et illud, ex occulto scilicet divinitatis, quod supersubstantialis ille Deus conspicuum se

[n] Mal. III,

exhibuerit trabea nostræ carnis amictus : hoc ipsum indicat ἐξαίφνης, id est *inopine*, *improvise*, *repente*. Quid tandem? Hacne gratia aut ideo augustissima Dei majestas prius in secretissimo secessu delitescens, repente inclaruit orbi, seque vel vulgo visendam dejecit? Nullo modo. Quin post susceptionem carnis perseverat etiamnum occultus. Siquidem Jesus Christus perfectus Deus, perfectus idem **248** et homo est. Mihi vide, ut adversus Nestorianos jam tum congrediebatur. Magis vero, ut quiddam divinius pronuntiem; hoc enim admirabilius est, quod in hac sua perquam illustri manifestatione, in eo ipso quod apparuit, arcanum retinet. Dominus enim noster Jesus Christus in ipsa assumptæ carnis nostræ revelatione, incognitum servat sacramentum dispensatoriæ istius incarnationis. Quis enim intellexit omnium, quo pacto sese Deus attemperarit carni? unde fit ut hoc dum dicitur, ineffabile : dum intelligitur, manet incognitum.

A θαυμασιώτερον, ὅτι ἐν αὐτῇ τῇ ἐκφάνσει, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ φαίνεσθαι, τὸ κρύφιον ἔχει· ὁ γὰρ Κυριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ καθ᾽ ἡμᾶς ἐκφάνσει ἄγνωστον ἔχει τὸ τῆς οἰκονομίας μυστήριον· τίς γὰρ ἐνόησε πῶς Θεὸς συνανεκράθη σαρκί; Ὅθεν καὶ λεγόμενον ἄῤῥητον μένει, καὶ νοούμενον ἄγνωστον.

IN EPISTOLAM IV.

Aliis aliquot locis antevertit sanctus de his dicere. Nam paulo ante in opere *Divinorum nominum* dixit fusius, quod ab omni re Deus nomenclaturam sortiatur, omnibusque adsit. Illud quidem, quasi auctor a rebus causatis; hoc autem per ipsius contingit providentiam, ut qui omnibus provideat. Caius igitur in ejusmodi sententias succedanea lectione devolutus, ubi nomini illi thearchico, *Jesus*, alterum adjunctum invenit, puta ἄνθρωπος, id est *homo*, ut est, Filius hominis. Illud item expressius: Quid me quæritis interficere hominem qui veritatem dixi vobis? Ait ergo sancto patri Caius (a Caio enim mota quæstio est) : Quid utique dicendum nobis de ipso Jesu, qui omni creatura superior est; qui cum secundum assumptam substantiam visus homo, in ordinem allectus est cæteris, communione substantiæ : idem astruitur homo, et in hominum serie numeratur ut vere homo? Num hic quoque dixerimus, quia homo dicitur, quatenus auctor est hominum; quemadmodum, exempli gratia, idem vocatur et sol et lux, quod solem ipsum lucemque condiderit? Et rursus nunquid de hoc (Jesu) dicemus quod adesse hominibus dicatur, tanquam horum provisor, sicut et aliis omnibus adesse dicitur? Hic enim videlicet in dispensatione carnis a Verbo susceptæ, rationem aliquam peculiarem quæramus oportet; cum præter dispensationem quoque ipsam, vocari possit homo, quasi auctor hominum et opifex. Confirmat hoc in Chronographiis seu in libris *De temporum serie* Africanus, quemadmodum a majoribus nostris proditum est memoriæ. Deus enim eodem nomine quo res ab ipso conditæ, appellatur : quandoquidem in singulis exsistat; in dispensatione autem assumpti hominis non tanquam auctor hominum, verum tanquam secundum totam substantiam **249** humana circumdatus carne homo prædicatur. Ad hæc igitur Pater respondens, et cum posset propriam hic rationem dixisse, quod tanquam vere humana carne vestitus homo dicatur, neque veritatem corrupisse (sic respondendo). Prius vero volens etiam hoc (nomen) juxta definitionem aliorum (Christi nimirum secundum causam et principia); hoc enim sibi proponit, ait : Nos autem Jesum neutiquam humana finitione circumscribi-

B

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Δ'.

Ἔφθασεν εἰπεῖν ὁ ἅγιος καὶ ἐν ἄλλοις· τέως δὲ πλατύτερον ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων*, ὅτι καὶ ἐκ πάντων (25) ὁ Θεὸς ὀνομάζεται, καὶ πᾶσι πάρεστι· τὸ μὲν, ὡς αἴτιος ἐκ τῶν αἰτιατῶν· τὸ δὲ, τῇ προνοίᾳ, ὡς προνοητὴς πάντων. Τοῖς τοιούτοις γοῦν νοήμασιν ὁ Γάϊος κατακολουθῶν, ἐπεὶ ἓν εὑρίσκεται ἐπὶ τοῦ θεαρχικοῦ, *Ἰησοῦς* ὄνομα καὶ τὸ *ἄνθρωπος*, ὡς τὸ, ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἔτι σαφέστερον· Τί ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον, ὃς εἶπον ὑμῖν τὴν ἀλήθειαν; φησὶ τοίνυν ὁ Γάϊος πρὸς τὸν ἅγιον (ἀπ᾽ ἐκείνου γὰρ ἡ ἐρώτησις)· Τί λέξομεν περὶ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ πάντων ἐπέκεινα· ὅτε κατ᾽ οὐσίαν βλεπόμενος ἄνθρωπος συντέτακται πᾶσιν οὐσιωδῶς, καὶ ἄνθρωπος λέγεται, καὶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις ἐστὶ πάντως; C Οὐ μὴ φήσομεν καὶ ἐνταῦθα, ὅτι ἄνθρωπος λέγεται, ὡς αἴτιος ἀνθρώπων· ὥσπερ δηλαδὴ καὶ ἥλιος, καὶ φῶς, ὡς αἴτιος ἡλίου καὶ φωτός; Καὶ πάλιν· Οὐ μὴ φήσομεν ἐπὶ τούτου (26), ὅτι συνεῖναι λέγεται τοῖς ἀνθρώποις, ὡς προνοητὴς τούτων, καθὼς καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασι συνεῖναι λέγεται (27); Ἐνθάδε γὰρ, ἤγουν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ, λόγον τινὰ ἴδιον ζητήσομεν, ἐπεὶ καὶ δίχα ταύτης, καὶ ὡς αἴτιος ἀνθρώπων καὶ ποιητὴς, κληθείη ἂν ἄνθρωπος. Τοῦτό φησιν ἐν ταῖς *Χρονογραφίαις* (28) καὶ Ἀφρικανὸς, ὡς παλαιοὶ λέγουσι· λέγεται γὰρ ὁμωνύμως ὁ Θεὸς πᾶσι τοῖς ἐξ αὐτοῦ (29), ἐπειδὴ ἐν πᾶσίν ἐστιν (30)· ἐν δὲ τῇ οἰκονομίᾳ δοκεῖ οὐχ ὡς αἴτιος ἀνθρώπων, ὡς κατὰ τὴν οὐσίαν ὅλην οὐσιωθεὶς, ἄνθρωπος λέγεται (31). Πρὸς ταῦτα γοῦν ὁ Πατὴρ ἀπολογούμενος, καὶ ἔχων μὲν εἰπεῖν ἴδιον λόγον D ἐνταῦθα, ὅτι ὡς ἀληθῶς σαρκωθεὶς ἄνθρωπος λέγεται, καὶ μὴ λυμήνασθαι τὴν ἀλήθειαν (32)· τέως δὲ καὶ τοῦτο θέλων κατὰ τὸν λόγον τῶν ἑτέρων ὀνομάτων ἐξηγήσασθαι, δηλονότι κατὰ τὸ αἴτιον (τοῦτο γὰρ ὁ σκοπὸς), φησίν· Ἡμεῖς (33) δὲ τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἀνθρωπικῶς ἀφορίζομεν, τοῦτ᾽ ἔστιν οὐ μόνον ἄνθρωπον λέγομεν. Πῶς γὰρ λέγοιμεν, ὑπερούσιος Ἰησοῦς; Εἴπερ ἦν μόνον ἄνθρωπος, πῶς ἐλέγετο ὑπερούσιος; Ἀλλὰ ἄνθρωπος μὲν ἀληθῶς ὁ λίαν φιλάνθρωπος· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ διαφερόντως, δηλονότι ὁ πάντων διαφέρων κατὰ τὸ φιλάνθρωπον (34). Ἄνθρωπος τοίνυν ἀληθῶς ὁ ὑπερούσιος, οὐσιωμένος ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων οὐσίας, καὶ κατ᾽ ἀνθρώπους, καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπους· κατ᾽ ἀνθρώπους μὲν, διὰ τὸ ἐν μήτρᾳ χωρηθῆναι, καὶ ἐκ τῶν παρθενικῶν καὶ ἁγίων

αἱμάτων συστῆναι καὶ χρόνον ἐννεάμηνον ἐν τῇ κοιλίᾳ ὡς ἄρτος πλήρης οὐράνιος ἐν ἁγίᾳ τραπέζῃ διαβιβάσαι, καὶ διὰ τὰ ἄλλα ἅπερ ᾠκονόμησε κατ' ἀνθρώπους· ὑπὲρ ἀνθρώπους δὲ διὰ τὸ ἀσπόρως συλληφθῆναι, καὶ ἐκ παρθένου γεννηθῆναι, καὶ ἀνωδίνως ἀποτεχθῆναι. Ἄνθρωπος τοιγαροῦν ὁ φιλάνθρωπος· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον καὶ ὑπερπλήρης ὑπερουσιότητος, δηλονότι θεότητος, κατὰ τὸ εἰρημένον· *Ἐν ᾧ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς*. Τοῦτο δὲ εἶπε διὰ τὸ ὑπερβάλλον τῆς οὐσίας καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως, ἀμέλει ἐν τῇ τῆς θεότητος περιουσίᾳ, καὶ ἀληθῶς γενόμενος ἄνθρωπος (35), οὐσιώθη μὲν, ἀλλ' ὑπὲρ οὐσίαν· εἰ γὰρ καὶ ἐκ γυναικὸς, ἀλλ' ἐπὶ παρθένου· καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐνήργει τὰ ἀνθρώπου. Καὶ δῆλον, ἐξ ὧν ἐπὶ ὕδατος, ὡς ἐπί τινος στεγανοῦ, ἐπορεύετο· τί ἄν τις λέγῃ τὰ λοιπὰ πάμπολλα ὄντα, δι' ὧν ὁ θεοπρεπῶς ἐξετάζων ὑπὲρ νοῦν γνώσεται καὶ τὰ ἐπὶ τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Σωτῆρος καταφασκόμενα, δύναμιν ἔχοντα ὑπεροχικῆς ἀποφάσεως; Τί δέ ἐστι κατάφασις, καὶ τί ἀπόφασις, εἴπομεν ἄνω ἐν τῷ *περὶ μυστικῆς θεολογίας* τρίτῳ κεφαλαίῳ. Πῶς δὲ αἱ καταφάσεις ἐνταῦθα δύναμιν ἔχουσιν ὑπεροχικῆς ἀποφάσεως; οὕτως· Εἰ γὰρ καὶ καταφάσκομεν λέγοντες ἄνθρωπον εἶναι, καὶ ἐκ παρθένου μητρὸς κατ' οὐσίαν ἡμῶν, ἀλλὰ κεκρυμμένην ἔχει καὶ ὑπὲρ νοῦν τὴν τῆς ἀποφάσεως δύναμιν· ἐρεῖ γὰρ ὁ ἀκούων· Οὐχ ἄνθρωπος ἁπλῶς, ἐπειδὴ ἐκ παρθένου, ἀλλ' ὑπὲρ ἄνθρωπον, εἰ καὶ τὰ ἄλλα ἄνθρωπος. Ὑπεροχικῆς δὲ εἶπε πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν κατὰ στέρησιν λαμβανομένων ἀποφάσεων· καὶ γὰρ, ἵνα συνελόντες εἴπωμεν, Οὐδὲ ἄνθρωπος ἦν, φησί. Συντόμως δὲ ἑαυτὸν σαφηνίζων ὁ Πατὴρ, ἐπιφέρει· Οὐχ ὡς μὴ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς ἀνθρώπων ἐπέκεινα, καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἀληθῶς ἄνθρωπος γεγονώς. Σημείωσαι δὲ πᾶσαν τὴν ἐπιστολὴν κατὰ Νεστοριανῶν· σημείωσαι δὲ καὶ τὴν ὑπερφυῆ καὶ ἄφραστον τοῦ Κυρίου ἕνωσιν, ὅτι οὐ κατὰ Θεὸν τὰ θεῖα ἔδρασεν· ἦν γὰρ ἄνθρωπος· οὔτε κατ' ἄνθρωπον τὰ ἀνθρώπινα (36)· ἦν γὰρ Θεός. Ὅθεν θαυμαστῶς ὁ θεολόγος Γρηγόριός φησι· Κιρναμένων ὥσπερ τῶν φύσεων, οὕτω δὴ καὶ τῶν κλήσεων καὶ περιχωρουσῶν εἰς ἀλλήλας τῷ λόγῳ τῆς συμφυΐας (37). Πῶς δὲ καὶ κατὰ Θεὸν τὰ Θεοῦ ἔργα ἐποίησεν; ἐννόησον ὅτι σωματικοῖς ποσὶν ἐπὶ θαλάττης ἐβάδισε· Θεοῦ μὲν γὰρ τὸ συμπιλῆσαι ὕδωρ· πάλιν δὲ, σὰρξ καὶ ὀστᾶ, καὶ πόδες οὐ θεότητος. Θεοῦ πάλιν, παρθένον ποιῆσαι κύειν· τὸ δὲ διαμεμορφῶσθαι ὄψει καὶ τοῖς λοιποῖς μέλεσιν οὐ θεότητος. Οὕτω καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου τὰ αὐτά· οὐ γὰρ κατ' ἄνθρωπον (38) τὰ ἀνθρώπων ἐποίησεν· ἄνθρωπος μὲν γὰρ ἦν ἐκ τῆς παρθένου· ἀλλ' οὐ κατ' ἄνθρωπον τοῦτο· ποῖος γὰρ ἄνθρωπος ἐκ παρθένου; Πάλιν, τὸ ποσὶ βαδίζειν ἀνθρώπου· ἐπὶ δὲ ὕδατος οὐκ ἀνθρώπου· ποῖος γὰρ ἄνθρωπος, καθὸ ἄνθρωπος, καὶ εἰ μή τινι θείᾳ δυνάμει, ἐπὶ ὑδάτων ἐβάδισε; Τοῦ Θεοῦ γὰρ ἐνανθρωπήσαντος· (τοῦτο γάρ ἐστι τὸ *ἀνδρωθέντος*·) ἀνὴρ γὰρ καὶ ἄνθρωπος ἰδίως λέγεται· ὁ ἐκ τῶν δύο φύσεων φανεὶς Ἰησοῦς τὰ τῆς θεανδρικῆς ἐνεργείας ἡμῖν ἐπεδεί-

A mus: hoc est, non hominem solum prædicamus. Alioqui qua subnixi ratione pronuntiaremus, quia supersubstantialis est Jesus? Nam si homo tantum erat, qui dici poterat supra substantiam eminere? At profecto vere homo erat ille valde hominum amans: hoc enim *excellenter* est, nempe omnibus creaturis excellens benevolentia erga homines. Homo igitur vere idemque supersubstantialis humana circumamictus substantia est secundum homines, sed et supra homines. Secundum homines quidem, quod angustiis materni uteri exceptus sit, quod concretione virginei ac purissimi sanguinis ipsius corpus conflatum constitutumque sit, et in alvo perinde ac panis integer et cœlestis in sacra mensa repositus, novem mensium tempus exegerit. B Propter etiamnum pleraque alia, quæ hominum more admirabili dispensatione gessit. Porro supra homines dixit, quod sine semine copulæ virilis conceptus prognatusque sit ex virgine, quod citra ullius doloris sensum sit editus. Homo igitur benignus hic amator hominum, et vere homo. Nihilo tamen minus supersubstantiali sua majestate, divinitate videlicet perquam plenus, manet juxta Pauli dictum: *In quo habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter* [o]. Hoc sane dixit propter eminentissimam vim substantiæ, potestatis, virtutisque ipsius, videlicet in divinitatis opulentia, et vere factus homo, nostram quidem carnem assumpsit; sed supra humanæ substantiæ modulum. Etiamsi ex muliere, non tamen ea qualicunque, sed virgine: et C quæ hominis erant propria, supra humanam imbecillitatem gessit. Liquet ex eo, quod super aquam ingressus sit, quasi alius quidvis solidum supprimeret et impenetrabile. Quid jam necesse reliqua ut percenseam, tam multa cum sint? Per quæ, si quis tandem ea etiamnum decenter ac religiose expenderit, quæ de dispensatione Servatoris affirmative pronuntiantur percipiet vim in se retinere eximiæ negationis efficacem. Proinde quid sit affirmatio, contra quid negatio, superius nobis explicatum est, capite tertio *Mysticæ* **250** *theologiæ*. Sed quo demum pacto intelliguntur affirmationes præsenti loco vim in se obtinere præstantis cujuspiam negationis? Hoc sane modo: Tametsi Jesum D profitemur hominem esse, idque ex virgine matre et nostræ substantiæ participem; sed et adopertam in se ejusmodi affirmationis, arcanamque vim retinet negationis, quæ nostræ etiam mentis transcendit aciem. Quisquis enim audit hoc, mox respondet: Non simpliciter homo, quandoquidem ex virgine prognatus est, sed supra humanæ naturæ conditionem, etiamsi cætera sit homo. Porro ὑπεροχικῆς adjecit, id est *præcellentis*, ad distinctionem earum, quæ privatorie sumuntur, negationum. Etenim, ut cuncta absolvamus breviore compendio, Neque homo erat, inquit. Rursus concisim velut seipsum explicans Pater, jam dictis addit: Non

[o] Coloss. II, 9.

quasi non homo, verius quasi communem hominum naturam transcendens, et supra hominem vere editus homo. Obiter velim notes solidam hanc epistolam intendi adversus Nestorianos. Notabis insuper inenarrabilem nullique explicandam Domini Jesu unionem, quia non ut Deus tantum divina perfecit: erat enim homo. Rursum non ut homo tantum humana gessit; erat enim Deus. Unde et Gregorius theologus admirabiliter dicit, naturis veluti commistis, sic nimirum appellationibus mutuo quoque recurrentibus ratione conjunctionis naturarum. Cæterum quomodo ut Deus gessit, quæ divina erant proprie? Recole quod pedibus corporeis super mare ingressus sit. Divinæ autem operationis insigne est astringere fluidum aquæ elementum; contra, caro, ossa et pedes, non huic divinæ tribuenda naturæ. Rursus quod virgo salva integritate concipiat, quis hoc dubitet ascribere divinæ operationi? e diverso, quod facie reliquaque membrorum harmonia efformatus sit, haudquaquam divinitati noscitur competere. Ad eumdem modum, eadem opera, a contrario; non enim secundum humanæ naturæ vires gessit quæ humana sunt; homo quidem erat, idque ex virgine, sed et nentiquam humanæ conditionis; nam quem mihi dederis qui ex virgine prognatus sit homo? Rursus, pedibus incedere, hoc hominis esse liquet: super aquam ingredi, non jam hominis est. Quis enim aliquando hominum quatenus homo, nisi idem divina quapiam virtute subnixus, super aquas ingredi potuit? Dei enim operatio talis, sed qui sibi humanam induerit naturam. Hoc plane indicat dictio ἀνδρωθέντος, vir enim simul et homo signate dicitur; ut qui ex duabus **251** naturis conflatus apparensque Dominus Jesus, eorum, quæ theandricæ, hoc est Dei virilis erant operationis, multiplex specimen nobis ediderit. Nota insuper, quoniam sanctus hanc Christi miscellaneam operationem vocandam censuit θεανδρικὴν, hoc est Dei virilem. Operatus enim est, et quasi Deus solum, quando absens filium centurionis sanavit. Contra, ut homo solum, Deus alioqui idem cum esset; quando comesse voluit, et affici mœrore. Porro sanctus hic θεαρχικὴν cum dixit, Dei virilem videlicet illam Dei operationem, per quam suspicienda signa edebat: puta, qua cæci oculos sola inunctione refinxit, solo item attactu fimbriæ curavit hæmorrhousam, duas in Christo fuisse operationes hoc nomine luculenter expressit. Ex his sane omnibus compendio colligitur, quia Christus asseri etiam poterat homo quatenus auctor et hominum creator erat; quemadmodum in aliorum nominum explicatione abunde nobis dictum est. Neque ullo modo corrupta fuisset veritas: quando quæ hominum erant, virtute humana superiore, perfecit.

A ξατο. Σημείωσαι δὲ ὅτι νῦν μὲν ὁ ἅγιος τὴν μικτὴν ἐνέργειαν θεανδρικὴν ἐκάλεσεν (39)· ἐνήργησε γὰρ καὶ ὡς Θεὸς μόνον, ὅτε ἀπὼν τὸν τοῦ ἑκατοντάρχου παῖδα ἰάσατο (40)· καὶ ὡς ἄνθρωπος μόνον, εἰ καὶ Θεὸς ἦν, ἐν τῷ ἐσθίειν καὶ λυπεῖσθαι. Ὁ δὲ ἅγιος, τὴν θεαρχικὴν εἰπὼν ἐνέργειαν, δηλονότι καθ' ἣν ἐνήργει τὰ θαύματα (41), καὶ τυφλοῦ μὲν ὀφθαλμοὺς διὰ χρίσεως ἐδημιούργει, ἁφῇ δὲ κρασπέδου τὴν αἱμοῤῥοοῦσαν ἰᾶτο, τὰς ἐπὶ Χριστοῦ δύο ἐνεργείας ἐδήλωσε. Συνάγεται ἄρα ἐκ τούτων ἁπάντων, ὅτι καὶ ἄνθρωπος εἴπερ λέγοιτο ὡς αἴτιος καὶ ἀνθρώπων δημιουργὸς, καθὼς ἐλέγομεν καὶ ἐπὶ τοῖς ἑτέροις ὀνόμασιν, ἐπεὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον τὰ τῶν ἀνθρώπων ἐνήργει, οὐκ ἂν διαλυμανθείη καθόλου ἡ ἀλήθεια (42).

IN EPISTOLAM V.

De divina caligine prius quidem Pater edisseruit, capite nimirum *Mysticæ theologiæ* primo. Est autem dictio hæc ex illo admirabili Davide desumpta. Siquidem is ait, Καὶ γνόφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ, id est: *Et caligo sub pedibus ejus* [p]. Ob id enim addit Pater: In qua inhabitare dicitur Deus. Nam si sub ejus pedibus caligo, non obscurum est tota ea caligine incomprehensibilem alioqui et invisibilem circumquaque adoperiri. Rursum Isaias propheta: *Et impleta est domus fumo* [q]. Dorotheo igitur λειτουργῷ diacono videlicet (sic enim docuit dici diaconum in *Ecclesiastica hierarchia*) sciscitanti, quænam hæc esset caligo, respondet: Caligo sane est, quam tenebras esse credere quis possit, lux alioqui inaccessa; nam etiamsi lux sit, inaccessa tamen manet, nullive pervia creaturæ: et hac gratia nomen accepit τοῦ γνόφου, id est *caliginis*, quod visui neutiquam pateat. Invisibilis sane non juxta id significati, quo a primaria sui conditione terra dicta est ibi: Terra autem erat invisibilis et incondita: magis autem

B ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Ε'.

Περὶ τοῦ θείου γνόφου καὶ πρότερον εἴρηκεν ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ (43) τοῦ *Περὶ μυστικῆς θεολογίας*. Ἔστι δὲ ἡ ῥῆσις ἐκ τοῦ θεσπεσίου Δαυὶδ λέγοντος· *Καὶ γνόφος ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ*. Διὰ τοῦτο γὰρ τίθησι καὶ τό· Ἐν ᾧ κατοικεῖν λέγεται ὁ Θεός. Εἰ γὰρ ὑπὸ τοὺς πόδας ἐστὶν ὁ γνόφος, εὔδηλον ὅτι ἐν ἐκείνῳ παντὶ περικαλύπτεται ὁ ἀπερίληπτος καὶ ἀθέατος. Καὶ πάλιν ὁ Ἡσαΐας· *Καὶ ἐπλήσθη καπνοῦ ὁ οἶκος*. Ἐρωτῶντι τοίνυν τῷ λειτουργῷ, δηλονότι διακόνῳ, (οὕτω γὰρ ἔλεγεν ἐν τῇ *Ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ*) Δωροθέῳ, τίς ἐστιν ὁ τοιοῦτος γνόφος, φησίν· Οὗτός ἐστιν ὃν σκότος οἰήσαιτό τις, τὸ ἀπρόσιτον φῶς· εἰ γὰρ καὶ φῶς ἐστιν (44), ἀλλὰ καὶ ἀπρόσιτον· καὶ διὰ τοῦτο τὸ τοῦ γνόφου ὄνομα C εἴληφε, διὰ τὸ ἀόρατον δηλαδή. Ἀόρατον δὲ οὐ κατὰ τὸ περὶ τῆς ἀρχῆθεν γῆς σημαινόμενον· ἡ δὲ γῆ ἦν ἀόρατος καὶ ἀκατασκεύαστος· ἀλλὰ διὰ τὴν ὑπερέχουσαν φανότητα, ὡς ἀόρατον λέγομεν τὸν ἥλιον ἐν μεσημβρίᾳ, ἀποπάλλοντα τὰς ἀκτῖνας καθαρωτάτας· ὅπερ γὰρ ποιεῖ φωτὸς ἀπουσία, ἀνενεργησίαν δηλον ὅτι τῶν ὀπτικῶν δυνάμεων ἐργαζομένη, τοῦτο καὶ

[p] Psal. XVII, 10. [q] Isa. VI, 4.

ἡ πρὸς ἥλιον ἐν μεσημβρίᾳ ἀτενὴς ἀπόβλεψις ἀποτελεῖ. Ἐν τούτῳ γίνεται πᾶς ὁ κατὰ Μωϋσῆν Θεὸν γνῶναι καὶ ἰδεῖν ἀξιούμενος. Τί δέ ἐστιν ἡ γνῶσις καὶ ἡ θέα ἐπὶ Θεοῦ; αὐτὸ τὸ γίνεσθαί τινα ὑπὲρ ὅρασιν καὶ γνῶσιν, καὶ μήτε ὁρᾷν μήτε γινώσκειν· τοῦτο δὲ μόνον γινώσκειν, ὅτι μετὰ πάντα (45) τὰ αἰσθητὰ καὶ τὰ νοητὰ ὁ Θεός ἐστι. Τὸ δὲ *ὑπὲρ πάντα, μετὰ πάντα* εἶπε, δηλῶν τὴν τῶν αἰσθητῶν ἅμα καὶ νοητῶν ἁπάντων διάβασιν, πρὸς τὴν ἡμετέραν γνῶσιν ῥηθέντος τοῦ λόγου (46). Οὕτω γὰρ καὶ ἡ γνῶσις μεθὸ διέλθοι πάντα, πρὸς Θεὸν ἀνάγεται (47), καὶ ζητεῖ τὰ ὑπὲρ πάντα· ὅτε γοῦν τούτου τις ἀξιωθείη (48), μετὰ τοῦ Προφήτου ἐρεῖ· *Ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσίς σου ἐξ ἐμοῦ· ἐκραταιώθη, οὐ μὴ δύνωμαι πρὸς αὐτήν.* Ἔγνω καὶ ὁ θεῖος Παῦλος τὸν Θεὸν, ὅτι δηλαδή ἐστιν ὑπὲρ πᾶσαν γνῶσιν καὶ νόησιν, ὅτι ἀνεξιχνίαστος, ὅτι τὰ κρίματα αὐτοῦ ἀνεξερεύνητα, ὅτι αἱ δωρεαὶ ἀνεκδιήγητοι, ὅτι ἡ εἰρήνη αὐτοῦ ὑπερέχει πάντα νοῦν· τοῦτο γάρ ἐστιν ὅπερ ὑπὲρ νόησιν ἔγνωκεν, ὅτι πάντων ἐστὶν ἐπέκεινα, ὡς αἴτιος πάντων ὤν. Μὴ γοῦν εἴποι τις, πῶς ὑπὲρ νόησίν ἐστι τὸ εἰδέναι τινὰ, ὅτι ὁ Θεὸς ὡς ἐπέκεινα πάντων ἐστὶν ἀνεξερεύνητος κοινῆς ἐννοίας, ὡσανεὶ ταύτης οὔσης καὶ πάντων εἰδότων ἀναποδείκτως, ὅτι ὁ Θεὸς ἀκατάληπτος· ἀλλ' εἰδέτω (49), ὡς ὅτι μὲν ὁ Θεὸς ἀκατάληπτος, καὶ ὑπὲρ γνῶσιν τῶν πολλῶν ἐστιν εἰδέναι· διότι δὲ τοιοῦτος, καὶ πῶς, ἐκείνων ἐστὶ μόνων εἰδέναι τῶν ἀξιωθέντων γνώσεως θείας (50) καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον· οἷος ἦν ὁ Δαυῒδ, οἷος ὁ Παῦλος. Καὶ τὸ ἐκλείπειν τὸν ἥλιον, ἢ τὴν σελήνην, ἢ ἄλλο τι τῶν κατὰ κόσμον γίνεσθαι, ὅτι μὲν οἴδασιν οἱ πολλοὶ, οὐδεὶς ἀμφιβάλλει· αὐτὴ γὰρ ἡ αἴσθησις διδάσκει τοῦτο· δι' ὃ δὲ ταῦτα γίνονται, οὐκ οἴδασιν ἄλλοι, ἢ οἱ περὶ ταῦτα ἀκριβεῖς ἐπιστήμονες.

A propter exuberantem copiam lucis: quemadmodum solem ipsum radios longe purissimos meridie ejaculantem non dubitamus invisibilem dicere. Nam quod lucis absentia efficit, dum scilicet visivam potentiam sua privat operatione: idem prorsus perficit contuitus in solem meridianum fixius 252 pressiusque collineans. Proinde in hac caligine versatur, quisquis, ut Moyses, censetur dignus cognitione Dei atque visione. Sed et talis cognitio Dei pariter et visio, quid tandem est? Nimirum aliquem esse supra visionem, et cognitionem, et neque videre, neque cognoscere quod post omnia, quæ sensu intelligentiaque percipiuntur, Deus est. Illud autem ὑπὲρ πάντα, *supra omnia*, dixit pro μετὰ πάντα, *post omnia*, declarans sensilium simul B et intellectilium omnium transcensionem sermone, ad nostræ cognitionis captum accommodato, prolato. Sic enim cognitio nostra, simulatque universa transcendit, ad Deum sustollitur primum: et ea tunc unice quærit, quæ cuncta transcendunt. Cum igitur quis dignus illo habitus fuerit, is cum Propheta promerebitur dicere: *Mirabilis facta est scientia tua ex me: confortata est, non potero ad eam* [r]. Noverat plane Deum et divinus Paulus omni nimirum et scientiæ et intelligentiæ supereminentem, quod ininvestigabilis, quodque inscrutabilia ipsius judicia essent, et inenarrabilia dona [s]: denique quia pax ab ipso profluens, omnem exsuperaret sensum [t]. Hoc enim C est, quod supra omnem sensum esse norat; quia videlicet cunctis superior est, ut qui auctor sit omnium. Ne quis igitur objecerit: Qui, quæso, supra intelligentiam est hoc, aliquem scire, quia Deus quatenus universa transcendit, manet inscrutabilis communi intelligentiæ; tanquam hac cognitione communi exsistente, et omnibus nulla prævia demonstratione scientibus quod Deus est incomprehensibilis; verum sciat quod Deum quidem incomprehensibilem esse, nostramque exsuperare cognitionem, norunt plerique omnes. Quibus autem de causis talis sit, et quomodo, illorum est duntaxat nosse, qui divina hac, et supra hominum naturam, cognitione digni habiti fuerunt: qualis erat eximius David, qualis ipse Paulus, quales denique qui secundum hos vitam suam instituere. Quandoquidem sol iste, luna ipsa, aut aliud quidvis eorum quæ mundo huic subserviunt, quod deliquium interim patiantur, complures adeo nosse nemo qui addubitet. Docet enim hoc solere contingere vel ipse naturæ sensus. Quibus autem de causis talia contingat fieri, non admodum multi norunt; præterquam ii qui circa ejusmodi rerum eruditionem accuratam operam navarunt.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ ς'.

Ἱερέα λέγει τὸν πρεσβύτερον, καθὼς καὶ ἐν τῇ *Ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ* φησὶ, καὶ ἡ συνήθεια ἐπεκράτησεν. Οὗτος ὁ Σώπατρος, ὡς δοκεῖ, ἓν εἶχε σπούδασμα, τὸ τὰ τῶν ἑτεροδόξων διασύρειν καὶ καθυβρίζειν· κἀντεῦθεν πολλάκις εἰκὸς ἦν θαῤῥοῦντα τοῦτον τῇ τοιαύτῃ προθέσει, καὶ τῷ τοιούτῳ σπουδάσματι, ὡς ὑπὸ Θεοῦ γινομένῳ, ἀμελεῖν καὶ καταῤῥᾳθυμεῖν τῆς οἰκείας αὐτοῦ προκοπῆς, ἱκανὸν τοῦτο εἰς σωτηρίαν ἡγούμενον. Βουλόμενος γοῦν ὁ ἅγιος ἐκκόψαι τοῦτο ἀπὸ τοῦ Σωπάτρου, ὡς μᾶλλον οἰήσεως εἶναι δοκοῦν ἢ ζήλου, καὶ πλάνην ἐμποιοῦν τῷ ὀρθῷ λογισμῷ, ἄλλως τε καὶ τοὺς λόγους ἐν

D 253 IN EPISTOLAM VI.

Sacerdotem eum dicit, qui et presbyter: quemadmodum idem docuit in *Ecclesiastica hierarchia*: istiusque etiamnum hodie invaluit nomenclaturæ consuetudo. Hic igitur Sopater, ut ex Epistolæ contextu apparet, studio uni incumbebat totus, ut quæ alterius cujuslibet vel opinionis vel sectæ erant propria, convelleret amarulentius et indecoris aspergeret contumeliis. Et hinc consentaneum est Sopatrum proposito tali atque studio sic affixum (quasi qui hac una re Deo obsecundaret) proprii interim profectus fuisse negligentem, quod hunc qualemcunque zelum ad salutem existi-

[r] Psal. CXXXVIII, 6. [s] II Cor. IX, 15. [t] Philip. IV, 7.

maret sufficere. Cupiens igitur sanctus hoc a Sopatri animo præcidere, quando ex impotenti arrogantia proficisci id videbatur magis quam ex pietatis zelo, ac errorem indere rectæ ratiocinationi, aliaque ratione sermones cum judicio instituens et sciens, quoniam ejusmodi acrimonia verborum apud eos conciliare soleat inimicitias, adversus quos intenditur, lucri autem ne tantillum quidem : cum contra, pius erga tales benevolentiæ affectus, dilectio, præsentanea exhibitio officii in maximos licet errores devolutos plerumque ad rectitudinis lineam revocet, convertatque unumquemlibet errantem ; ut qui sibi ipse persuaserit, quia sermones isti non a malignitate proficiscantur, potius a dilectione et provida erga se cura loquentis. Ob hanc causam, præsentem epistolam scribit, qua exterritus Sopater provideret, nequando impudentis istius arrogantiæ a Deo coargueretur, et quod in aliis reprehendit, ipse crederet, in ea quorum illos arguit delapsus, et male de Deo sentiens. Dicit igitur sanctus non oportere alienam traducere opinionem, suam autem communire rationibus permittit ; sed neque adversum ullius opinionem aut religionem distringendus est calamus, etiamsi neutiquam bona appareat ; sed pro veritate solum. At quo, inquies, pacto id fiet? Proxima epistolæ pars declarat. Potest unus quispiam (ait Pater) inter tam multa, splendidum aliquod mendacium dum coarguit, ipse quoque aberrare a vero : quod alioqui unum est, sed occultum. Una enim est veritas : ipsa tamen quid arcanum, propter mysticam dogmatum intelligentiam, quoque opus habeat multa indagine, prælucente nihilominus Dei gratia. Exemplo est Nestorius, dum Arii Apollinariique placita convellit. Eutyches et Dioscorus, quæ propria sunt Nestorii, **254** sive alii isti similes, dum aliorum opiniones exagitant, in alias ipsi peræque confusaneas hæreses prolapsi sunt. Nemo autem per hæc abducatur in errorem, ut credat, sanctum monere repudiandos esse labores a Patribus operosissime susceptos adversus opiniones a fide alienas. Non hoc eximius admonet Pater, ut ne videlicet coarguas, neu demoliaris commentitias propositiones impiorum. Alioqui qua, quæso, fronte in opere *Divinorum nominum* dogmata Elymæ magi sic exagitaret? Imo, juxta rationem præinductam Patri, docemur non oportere in hoc incumbere ambitiosius, ut adversus alios dixisse videare; sed tunc tibi dicendum si qua forte ingruerit necessitas ea dicendi, quæ aliis profutura sperentur. Nam quando invalescit falsitas, cum misere colliduntur exagitanturque fideles ; tunc sane vel in primis veritatis ratio expromenda omni cum diligentia, postea vero seu secundario, refutatione etiam adversus impiorum oppugnationem utendum, sic tamen, ut fratrum correctionem, non item ambitiosam victoriam quæsiisse videamur. Hoc quippe est, quod ait theologus ille admirabilis Gregorius : Non undecunque quærenda est tibi palma victoriæ. Est enim, ubi te vinci sustinere debeas. Debet itaque qui contra quadantenus adversarios disputat, cogitare, quod, quando victoria contingit, non sua virtute vincat ; sed potestate veritatis, quam talis detinet. Super omnia enim (ait Scriptura) veritas vincit. Ita demum fiet, ut in nullam incidat ali-

A κρίσει ποιούμενος, καὶ εἰδὼς (51), ὡς τὸ τοιοῦτο μὲν ἀπέχθειαν κατεργάζεται, καθ' ὧν οἱ λόγοι λέγονται, κέρδος δὲ οὐ τὸ τυχὸν προξενεῖ· τὸ δὲ ἀγαθοθελῶς διακεῖσθαι μᾶλλον πρὸς τοὺς τοιούτους καὶ ἀγαπᾷν καὶ προσίεσθαι, κατορθοῖ πολλάκις τὰ μέγιστα, καὶ τὸν πλανώμενον ἐπιστρέφει, πεισθέντα, ὅτι οὐ διὰ κακίαν, ἀλλὰ δι' ἀγάπην μᾶλλον καὶ κηδεμονίαν οἱ λόγοι γίνονται. Διὰ τοῦτο τίθησι τὴν ἐπιστολὴν ταύτην ἐκφοβῶν αὐτὸν, μήπως ἀπὸ τῆς τοιαύτης οἰήσεως ἐγκαταλειφθείη παρὰ Θεοῦ, καὶ ὅπερ ἐγκαλεῖ πρὸς ἐκείνους, αὐτὸς πείσεται (52), ἐξ ὧν ἐλέγχει ἐκείνους αὐτὸς περιπίπτων καὶ βλασφημῶν (53). Λέγει τοίνυν, ὅτι οὐ δεῖ τὰς ἑτέρων δόξας διαβάλλειν, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν κρατύνειν· ἀλλὰ οὐδὲ κατὰ δόξης ἢ θρησκείας οὐκ ἀγαθῆς φαινομέ- B νης γράφειν, ἀλλ' ὑπὲρ ἀληθείας. Πῶς δὲ τοῦτο, φησὶν, ἡ ἑξῆς ἐπιστολὴ σαφηνίζει. Δύναται γάρ τις, φησὶ, τὸ ἐν πολλοῖς προφανὲς ψεῦδος ἐλέγχων, αὐτὸς διαμαρτάνειν τοῦ ἀληθοῦς, ὅπερ ἕν ἐστι καὶ κρύφιον. Μία γάρ ἐστιν ἀλήθεια· κρύφιον δὲ, διὰ τὸ μυστικὸν τῶν δογμάτων, καὶ πολλῆς ἐρεύνης μετὰ τῆς θείας δεόμενον χάριτος, οἷον Νεστόριος τὰ Ἀρείου καὶ Ἀπολλιναρίου διασείων, καὶ Εὐτυχὴς καὶ Διόσκορος τὰ τοῦ Νεστορίου· ἢ ἕτεροι τοιοῦτοι ὁμοίων ἑτέρων εἰς ἑτέρας ἀτόπους αἱρέσεις ἐξέπεσον. Μηδεὶς δὲ ἐκ τούτων παρακρουέσθω, ἀποβάλλεσθαι τὰ κατὰ τῶν ἑτεροδόξων πονήματα τῶν Πατέρων τὸν ἅγιον· οὐ γὰρ τοῦτό φησιν ὁ Πατὴρ, τὸ μὴ ἐλέγχειν καὶ ἀνατρέπειν τὰς τῶν ἀσεβῶν δόξας· ἐπεὶ πῶς αὐτὸς ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνο-* C *μάτων* βιβλίῳ τὰ τοῦ Ἐλύμα διασαλεύων; ἀλλ' ὅτι οὐ χρὴ κατὰ προηγούμενον λόγον εἰς τοῦτο ἐνασχολεῖσθαι, τὸ καθ' ἑτέρων λέγειν· ἀλλὰ τότε λέγειν, ὅτε τυχὸν χρεία τοῖς ἄλλοις ὠφελείας, ὅτε κατισχύει τὸ ψεῦδος, ὅτε σαλεύονται οἱ πιστοί. Τότε γοῦν προηγουμένως μὲν τὸν τῆς ἀληθείας ἐκτίθεσθαι χρὴ λόγον καὶ ἠκριβωμένως· μετέπειτα δὲ καὶ τῇ ἀντιῤῥήσει κατὰ τῆς τῶν ἀσεβῶν ἐπαναστάσεως χρῆσθαι (54), μὴ νίκην ζητοῦντας, ἀλλ' ἀδελφῶν διόρθωσιν. Τοῦτό φησι καὶ ὁ θεολόγος μέγας Γρηγόριος, Μὴ πάντα νικᾷν, ἀλλ' ἔστιν οὗ καὶ ἡττᾶσθαι ἀνάσχεσθε. Θέλει γοῦν ἀναλογίζεσθαι ὁ κατὰ τῶν ποσῶς ἐναντίων λέγων, ὡς, ὅτε δὴ καὶ νικᾷ (55), οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐστιν ἡ νίκη, ἀλλὰ ἀπὸ τοῦ τῆς D ἀληθείας κύρους, ἣν οὗτος κατέχει. Ὑπὲρ γὰρ πάντα νικᾷ, φησὶν, ἡ ἀλήθεια. Καὶ οὕτως οὐ μὴ πεσεῖται ποτε εἰς ἔπαρσιν· οὐδ' οὐ μὴ ἐγκαταλειφθείη ἀπὸ Θεοῦ εἰς τὸ, ἐν ὅσῳ ἑτέρους ἐλέγχει, καταπίπτειν αὐτὸς εἰς ἕτερον βλασφημίας βλισθον.

quando mentis elationem; sed nec ope divina destituetur eatenus, ut, dum alios reprehendit, ruat ipse per præceps in alteram quamlibet lapsu proclivem blasphemiam.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Ζ'.

A

Ὁ ἅγιος οὗτος Πολύκαρπος Σμύρνης ἐν Ἀσίᾳ γέγονεν ἐπίσκοπος, ἀκροατὴς γενόμενος τοῦ ἁγίου ἀποστόλου καὶ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ θεολόγου, καθὼς καὶ Εἰρηναῖος ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ τῶν *Κατὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως* (56), ὡς οἱ παλαιοὶ λέγουσι, φησὶ, καὶ μαρτυρίῳ τῷ διὰ πυρὸς ἐτελειώθη. Ἔχει δὲ ἐπιστολὴν ὁ αὐτὸς θεῖος Πολύκαρπος πρὸς Φιλιππησίους. Ἐπιστέλλων γοῦν πρὸς τοῦτον ὁ θεῖος Διονύσιος τὰ περὶ τοῦ Ἀπολλοφάνους διέξεισιν, ὃς Ἕλλην ὤν, καὶ Ἀσιανὸς φιλόσοφος, πολλὰ τοῦ ἁγίου κατηγόρει τῷ Χριστῷ προσελθόντος· καίτοι γε ἅμα τούτῳ συνεωρακὼς τὰ πολλὰ ἐκεῖνα καὶ θαυμαστὰ τὰ ἐπὶ τῇ κατὰ τὸν σταυρὸν ἡλιακῇ ἐκλείψει (57). Λέγει γοῦν πρὸς τὸν θεῖον Πολύκαρπον, ὅτι Ἐγὼ μὲν οὐχ οἶδα πρός τινας B ἑτεροδόξους εἰπὼν, καὶ διασύρας τὴν ἐκείνων θρησκείαν, ἀρκεῖν οἰόμενος τῷ ἀγαθῷ ἀνθρώπῳ, ἐὰν δυνηθείη αὐτὸ καθ' αὑτὸ τὸ ἀληθὲς, καθὼς ἔχει, καὶ γνῶναι καὶ εἰπεῖν. Ὥσπερ γὰρ οὐκ ἔχει λόγον συνίστασθαι τὸ ἀληθὲς, ἐκ τοῦ τὸ ψεῦδος ἐλέγχεσθαι· ἀλλ' αὐτὸ καθ' αὑτὸ αὔταρκές ἐστιν εἰς τὸ πᾶσιν ἀναφαίνειν τὴν ἑαυτοῦ λαμπρότητα, κἂν συγκρίνηται πρὸς τὸ ψεῦδος, κἂν οὐ συγκρίνηται· μᾶλλον μὲν οὖν καὶ τῆς οἰκείας δυνάμεως οἷον εἰπεῖν κινδυνεύσει οὐ τὸ ἐλάχιστον προσαποβαλεῖν, δόξαντός τισιν οὐ καθ' αὑτὸ τὴν ἰσχὺν ἔχειν· ἀλλὰ τοῦ πάντη ἀσθενοῦς ἐλεγχομένου, δηλονότι τοῦ ψεύδους, αὐτὸ, ὡς μὴ τοιοῦτον τελέως, τὸ κράτος κληροῦσθαι· οὕτως οὐδ' ἀγαθοὺς ἀνθρώπους πρέπον ἐστὶ συνίστασθαι κατὰ τὸ οἰκεῖον σέβας, ὡς καλῶς πιστεύουσιν, ἀπὸ τοῦ καθυβρίζεσθαι τοὺς ἑτέρους C ἢ ἐξελέγχεσθαι· ἀλλὰ καθ' αὐτοὺς ἐξετάζεσθαι, εἰ ἄρα ἄξιοί εἰσι θαυμασμοῦ τῆς ὀρθῆς κρίσεως ἕνεκα (58)· τοῦ γὰρ ἀληθοῦς, ὅ τί ποτέ ἐστιν, ἀποδεικνυμένου κατ' αὐτὸν τὸν τῆς ἀληθείας νόμον (νόμος δὲ ἀληθείας τὸ καθ' αὐτὴν ἐξετάζεσθαι), καὶ καθαρῶς ἑστηκότος, πᾶν τὸ ἄλλως ἔχον καὶ ὑποκρινόμενον τὴν ἀλήθειαν ἐλεγχθήσεται ἕτερον κατὰ ἀνόμοιον τοῦ ὄντως ὄντος, ἤγουν τοῦ ἀληθοῦς· καὶ δοκοῦν ἐλεγχθήσεται μᾶλλον ἢ ὄν. Περιττὸν τοίνυν τὸν ἐπὶ πάντων λέγοντα καὶ φανεροῦντα τὴν ἀλήθειαν, πρὸς τούτους ἢ ἐκείνους διαμάχεσθαι. Ἕκαστος γὰρ, πλανώμενος, οἴεται τὴν ἀλήθειαν κατέχειν, ὥσπερ τι βασιλικὸν νόμισμα· καὶ ἴσως κατέχει μορίου τινὸς τῆς ἀληθείας, οὐ μήν γε πάσης τῆς ἀληθείας ἀπατηλὸν εἴδωλον (59). Θαυμάσιον δὲ καὶ τὸ εἴδωλον (60), καθὸ καὶ D εἰδωλολάτραι καλοῦνται, ὡς εἰδώλοις ἀπατηλοῖς μορίου ἀληθείας λατρεύοντες, φάσκοντες τοὺς οὐ θεοὺς θεοὺς, καὶ τὸ ὀφειλόμενον τῷ Θεῷ σέβας εἰς τοὺς ψευδωνύμους θεοὺς ἀπονέμοντες. Λάβε τοίνυν τὸν μὲν μὴ ἀλήθειαν ἔχοντα ὡς τὸν τὸ βασιλικὸν κατέχοντα νόμισμα. Εἰ γοῦν οὗτος ἐξελέγχειν πειρώμενος τοὺς μὴ κατέχοντας καὶ οἰομένους, κἂν τοῦτον ἐξελέγξῃ, ἕτερος φιλονεικήσει· κἂν αὐτὸν, ἕτερος πάλιν· κἂν αὖθις τοῦτον, ἕτερος ἀναστήσεται. Τοῦ γοῦν ἀληθοῦς ἀνεξελέγκτου μένοντος, πᾶν τὸ μὴ οὕτως ἔχον, αὐτὸ ὑφ' ἑαυτοῦ καταβληθήσεται, προσ-

IN EPISTOLAM VII.

Polycarpus hic, vir eximiæ sanctitatis, Smyrnæ Asiaticæ fuit episcopus, auditor primum sancti apostoli et evangelistæ Joannis, cognomento theologi: quemadmodum Irenæus in tertio eorum quos adversus falsi nominis scientiam scripsit, asserit, ut majores quoque nostri litteris prodiderunt. Is igne absumptus, martyrii gloriam adeptus est. Exstat autem viri hujus admirabilis Polycarpi epistola ad Philippenses. Adhuc igitur beatus Dionysius, missa epistola de Apollophane, talia edisserit: qui gentilis cum esset, philosophus insuper Asianus, identidem obtrectabat sancto, dolens quod Christianæ fidei accessisset, etiamsi cum beato Dionysio non pauca illa et cum primis digna **255** admiratione una perspexisset, quæ Domino in cruce pendente contigerunt per solare illud deliquium. Dicit igitur sancto Polycarpo: Equidem mihi conscius non sum dixisse aliquando adversus alterius sectæ professores, aut illorum cæremoniam cultumque unquam stylo perstrinxisse, sufficere arbitratus ei, qui bonus esse pergit, si id, quod verum est, ipsum secundum se sicuti se habet, nosse possit simul et exprimere. Quemadmodum enim nulla suppetit ratio constituendæ commendandæve veritatis ex eo, quod mendacium deprehenditur, quando ipsa secundum se abunde se sufficit in commune omnibus palam exserere nativum suum splendorem, sive ea cum mendacio componatur, sive non. Quin potius periclitabitur (si dicere fas sit) non minimam portionem deperdere propriæ virtutis: ubi quibusdam visa fuerit nequaquam vim illam suam obtinere suapte natura, sed pendere ex ejus demonstratione, quod omni ex parte infirmum est, nimirum ex collatione mendacii, quasi vero minus per se absolutam et efficacem potentiam sortito obtineat. Ad eumdem modum neutiquam addecet viros ut bonos prædicare propriæ religionis commendatione, quasi hoc nomine rectæ sint fidei, quod aliorum sectas norint fortiter probris aspergere aut reprehendere; magis vero secundum se expendendi veniunt et examinandi, si nimirum digni sint admiratione propter rectum judicium. Hoc enim vero (quodcunque tandem illud est) demonstrato, secundum ipsam legem veritatis, (lex autem veritatis est tale aliquid secundum ipsam veritatem expendere) et sinceriter constante, quidquid est, quod aliter se habet mentiturque veritatem, convincetur falsitatis; dissimileque et aliud quam re ipsa sit, alienum videlicet a veritate (etiamsi esse videatur magis quam sit) coarguetur tandem.

Supervacaneum vero sit eum, qui de omnibus parat dicere, simul et varietatem assumit manifestandam, velitaribus verbis depugnare adversus hos aut illos. Arbitratur enim quivis, quantolibet is teneatur obstrictus errore, penes se esse veritatem, perinde atque regium quoddam numisma. Et fortasse ali-

cujus particulæ veritatis (nequaquam vero universæ veritatis) imaginem subdolam tenet. Admirabile vero etiam εἴδωλον seu imago, particulæ veritatis, propter quod idololatræ vocantur, ut qui cultum exhibeant idolis, fucatam et fallacem particulam veritatis præ se ferentibus: deosque asserant, qui nihil minus sunt quam dii; venerabilem **256** insuper cæremoniam Deo soli debitam in tales conferant et partiantur ementito nomine deos. Eum igitur, qui veritatem penes se habet, intellige hic dici, quasi qui regium numisma possideat. Quod si hic conetur eos argumentis evincere, qui veritatem quidem ipsam non assequuntur, putantes alioqui se eam assecutos, sive hunc ille coarguat, alter contentiose sibi astruet victoriam; sive istum reprehendat, rursus alter conflictabitur; alium denique si incuset, et is adversus se incusantem restitabit. Veritate tamen irreprehensibili permanente, quidquid illud fuerit, quod non ita se habeat, ipsum a seipso dejicietur et concidet; ubi enim ipsam veritatem offenderit, mox invincibili constantia veritatis repulsus ruet in præceps. Nam quando adversus veritatem nihil obtinebit falsitas (hæc enim illi semper ut contraria adversatur) prorsus ipsa falsitas impinget, ipsaque corruet. Quæ enim ollæ ad lebetem collatio est? Ipsa quidem impinget lebeti : at eadem confringetur. Hoc igitur, ni fallor, probe cum teneam, nihil in hanc partem incubui, ut adversus quamquam viderer conflictari voluisse. Satis mihi factum putabo, si quidem donarit Deus : ut quæ veritatem addecent, noverim primum; deinde, ut quæ de ea comperta habuerim, pro decore veritatis edisseram. Ipse insuper Apollophanem illum asseris eo maledicentiæ in me provectum, ut me etiamnum vocare non dubitet parricidam ; quia videlicet erga patrios deos ob antiquam injuriam malevolo sim animo. Sugillat rursus illud, quod Græcorum dogmatis adversus Græcos sim abusus. Atqui quo me nomine in jus vocat, hoc ipso conveniebat justius, illi ut inscriberem dicam. Græci etenim maxime, præpostere, imo profane, divina sapientia abusi sunt. Nam quando scientiam ab ipso Deo acceperunt ut Deum glorificarent, adeo non glorificaverunt, ut, in varios prolapsi errores, ad eorum deflexerint culturam, qui dii non sunt. Interim omitto numerosissimæ multitudinis opinionem eorum qui, concretæ materiæ, carni videlicet, adhærescentes, affectibus quoque perciti continenter lectioni poetarum immorantur. Illi siquidem cum molem hanc carnis diligerent simul et passiones carni congenitas, commentitias fabulas poetarum nimio complexi amore, illorum lectioni fixius inhæserunt, asserentium numen illud etiam tangi affectibus. De his nihil hic attingam, qui creaturæ, neglecto creatore, venerabilem latriam exhibent impii. At certe ipse etiamnum **257** Apollophanes divinis, iis, inquam, quæ naturalis philosophiæ rationibus nituntur, secus utitur atque decet. Oportebat sane surrigi ipsum siquidem verus sit philosophus, et philosophia

A κροῦσαν μὲν τῷ ἀληθεῖ (61), αὐτὸ δὲ πεσὸν τῇ ἀηττήτῳ στάσει τῆς ἀληθείας ἀποκρουσθέν· ἐπεὶ γὰρ οὐ κατισχύσει ποτὲ τῆς ἀληθείας τὸ ψεῦδος, ἀεὶ δὲ ὡς ἐναντίον μάχεται τοῦτο ἐκείνῃ, πάντως αὐτὸ προσκρούσει, καὶ αὐτὸ πεσεῖται (62). Τίς γὰρ κοινωνία χύτρας πρὸς λέβητα; αὐτὸ προσκρούσει, καὶ αὐτὸ συνθλασθήσεται. Τοῦτο γοῦν, ὡς οἶμαι, καλῶς εἰδὼς, οὐκ ἔσπευσα πρός τινας διαμαχέσασθαι· ἀλλ' ἱκανόν μοι τοῦτο δοίη Θεὸς, πρῶτον γινώσκειν περὶ τῆς ἀληθείας ὡς δεῖ· κἄπειτ' εἰδότα, λέγειν ὡς χρή. Σὺ δὲ λέγεις, ὅτι λοιδορεῖταί μοι ὁ Ἀπολλοφάνης, ἀποκαλῶν με πατραλοίαν, ὅτι δῆθεν τοῖς πατρίοις θεοῖς ἐμνησικάκησα (63), καὶ ὅτι τοῖς τῶν Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἑλλήνων ἀπεχρησάμην. Καίτοι γε ἀληθέστερόν ἐστιν ὃ κατηγορεῖ ἐμοῦ, τοῦτο ἐμὲ πρὸς αὐτὸ
B εἰπεῖν, ὡς Ἕλληνες μᾶλλον τῇ θείᾳ σοφίᾳ κακῶς καὶ οὐχ ὁσίως ἐχρήσαντο· λαβόντες μὲν αὐτὴν παρὰ Θεοῦ, ἵνα τὸν Θεὸν γνῶσιν, ἀποπλανηθέντες δὲ πρὸς μὴ ὄντας θεούς. Καὶ οὐ τὴν πολλῶν φημι δόξαν, τῶν προσύλως καὶ ἐμπαθῶς ἐναπομενόντων τοῖς τῶν ποιητῶν· ἐκεῖνοι γὰρ, ἀγαπήσαντες τὴν ὕλην καὶ τὰ πάθη, ἠγάπησαν καὶ τὰ τῶν ποιητῶν, καὶ ἐναπέμειναν τοῖς ἐκείνων συγγράμμασιν, ἐμπαθὲς τὸ θεῖον λεγόντων· οὐ περὶ τούτων γοῦν λέγω, τῶν τὴν κτίσιν παρὰ τὸν κτίσαντα λατρευόντων· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς Ἀπολλοφάνης οὐ καλῶς τοῖς θείοις, λέγω τοῖς ἐμφιλοσόφοις λόγοις χρᾶται· ἔδει γὰρ ἀνάγεσθαι αὐτὸν, εἴπερ ἦν ἀληθὴς φιλόσοφος, καὶ ἡ φιλοσοφία γνῶσις τῶν ὄντων ἐστὶν ᾗ ὄντα (64), πρὸς τὸν τῶν ὄντων
C αἴτιον Θεὸν χρώμενον τῇ τῶν ὄντων γνώσει, ἣν αὐτὸς μὲν φιλοσοφίαν καλεῖ, ὁ δὲ θεῖος Παῦλος Θεοῦ σοφίαν ἐκάλεσεν, ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους πρώτῃ γράφων Ἐπιστολῇ· ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεὸν, τουτέστι τῆς ἐμφαινομένης τῷ ἐναρμονίῳ καὶ τεταγμένῳ τῆς κτίσεως (65). Καὶ ἵνα μὴ τούτους ἐλέγχοιμι παρὰ τὴν δόξαν ἐμοὶ ἀρχῆθεν, καὶ τὸν σκοπὸν δι' ὃν οὔτε κατὰ Ἑλλήνων, οὔτε καθ' ἑτέρων συνέγραψα, ἔδει συνιδεῖν σοφὸν τὸν Ἀπολλοφάνη ὄντα, μὴ ἂν ἄλλως δυνατὸν γενέσθαι παρατραπῆναί τι τῆς ἰδίας τάξεως, εἰ μὴ ἐκίνησεν εἰς τοῦτο ὁ αἴτιος καὶ συνοχεὺς αὐτοῦ, ὡς ἐπὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ, καὶ τοῦ Ἐζεχίου ἐγένετο εἰς τὸν ἥλιον καὶ εἰς τὴν σελήνην. Τέως δὲ ἰστέον, ὅτι ἀπὸ τῶν παρ' Ἕλλησιν ὁμολογουμένων τὴν διάταξιν τοῦ
D πάντων αἰτίου παρατίθεται· φήσας γὰρ, ὅτι ἄξιον ἐκ τούτου ἐπιγνῶναι τὸν ὁροθέτην τοῦ παντὸς Θεὸν ἐκ τοῦ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην τοὺς διατεταγμένους τῆς ἡμέρας τρέχειν ὅρους, καὶ τῷ παντὶ τοῦ οὐρανοῦ κύκλῳ συμπεριθέειν, ἐλέγχει τοῦτον (66) μὴ γνόντα ἐκ τούτων μηδὲ σεβόμενον τὸν δημιουργόν. Πῶς οὖν οὐκ ἄγασται καὶ λέγων καὶ οὗτος τὸν Θεὸν τῆς παναιτίου καὶ ἀῤῥήτου δυνάμεως; Ἀναμιμνήσκει γοῦν τὸν ἅγιον Πολύκαρπον τῆς κατὰ Ἰησοῦν τοῦ Ναυῆ ἱστορίας, ἵνα ταύτην ἀντιτιθῇ τῷ Ἀπολλοφάνει. Φησὶν οὖν· Εἰπὲ αὐτῷ· Μάθε πῶς ὁ Θεὸς τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην κατὰ διάμετρον ὄντας τότε ἄντικρυς ἀλλήλων, δυομένου ἤδη τοῦ ἡλίου, ἔστησεν ἐπὶ τοῦ τόπου τοὺς φωστῆρας, στάσιν τινὰ κατὰ δύναμιν ἄφατον τοῦ αἰτίου αὐτῶν Θεοῦ· καὶ ἔστη τὸ πᾶν ἀκι-

νητον μετὰ τῶν δύο φωστήρων· οὔτε γὰρ ὁ οὐρανὸς, οὔτε οἱ λοιποὶ ἀστέρες περιεπόλουν, ἀλλὰ συνειστήκεισαν τοῖς δυσὶ φωστῆρσι· τοῦτο γάρ ἐστιν· *Ἅμα τῷ παντὶ πρὸς τὸ πάντη ἀκίνητον ὁρίζωνται*, ὡς γενηθῆναι μέτρον ἡμέρας ὅλης, δηλονότι δωδεκάωρον διάστημα, ἐν ὅσῳ ἵσταντο ἐπὶ τῶν αὐτῶν σημείων καὶ οἱ φωστῆρες καὶ τὸ πᾶν. Ὅτι δὲ ἐδιπλασιάσθη ἡ τότε ἡμέρα, σαφῶς φησιν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Σιρὰχ ἐν τῷ ὕμνῳ τῶν πατέρων· εἰκοσιτεσσάρων γὰρ ὡρῶν ἡ ἐπὶ τοῦ Ἰησοῦ υἱοῦ Ναυῆ ἡμέρα ἐκείνη ἐγένετο, καθὼς αὐτὸς ἐδήλωσεν. Εἰ δὲ εἴποι Ἀπολλοφάνης, ἀδύνατον στῆναί ποτε τὸν οὐρανὸν, (ἀεικίνητος γάρ·) ἀπόκριναι αὐτῷ, ὅτι τοῦτο μᾶλλον θαυμασιώτερον, καὶ τοῦτο ἔδει σε ἐπιστρέψαι πρὸς τὸν ἀληθῆ Θεὸν, καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν· εἴπερ ὁ μὲν πόλος περιήγετο ὁ περιέχων τοὺς φωστῆρας· τοῦτο γὰρ ἐδήλωσεν εἰπὼν, *Τῶν ὅλων καὶ τῶν κρειττόνων καὶ περιεχόντων*· ὁ δὲ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη οἱ περιεχόμενοι ἀκίνητοι ἵσταντο, καὶ οὐ τὴν αὐτὴν φορὰν συνεκινοῦντο τῷ παντὶ, μεθ' οὗ ἀεὶ συμπεριήγοντο. Πάλιν ἐπὶ τοῦ Ἐζεκίου, ὅταν ἄλλη τις ἡμέρα κατὰ συνέχειαν σχεδὸν τριπλασιάζηται, τὸ *σχεδὸν* προσετέθη, ἐπειδὴ τριπλῆ κατὰ τὸ πλῆρες οὐκ ἐγένετο ἡ ἡμέρα ἐκείνη· τριάκοντα δύο γὰρ ὡρῶν γέγονε, δέκα ἀπὸ ἀνατολῆς μέχρι (68) τοῦ τόπου ἐν ᾧ εὑρέθη ὁ ἥλιος· τότε τὸ σημεῖον ἐδόθη· καὶ δέκα ἐκεῖθεν πάλιν ἐπὶ ἀνατολὴν, κἀκεῖθεν πάλιν δώδεκα μέχρι τῆς τελείας δύσεως. Τῷ αὐτῷ δὲ σχήματι τοῦ λόγου καὶ ἐνταῦθα ἐχρήσατο, ὅτι ὁ πόλος αὐτὸς σὺν τῷ ἡλίῳ ἐν τῷ τῶν εἴκοσι ὡρῶν διαστήματι τὴν ὑπερφυῆ ἐκείνην ἀντιπεριαγωγὴν ἐποιήσατο, ἢ μόνος ὁ ἥλιος. Τοῦτο γάρ ἐστιν ὃ λέγει· *Ἢ τὸ πᾶν τοσούτου χρόνου, δηλονότι εἴκοσιν ὡρῶν, φορᾶς ἐναντίας ἀναποδίζει· ἢ ὁ ἥλιος ἰδίῳ δρόμῳ τὴν τοιαύτην κίνησιν ἐποιήσατο*. Τὸ *πεντάτροπον* δὲ τῆς τοῦ ἡλίου κινήσεως οὕτω νόησον· Ἡ τοῦ ἡλίου ἐνιαύσιος κίνησις πέντε ποιεῖται τροπὰς, ἀνάβασιν βορείαν, τουτέστιν ἀπὸ ἐαρινῆς ἰσημερίας εἰς τὸν θερινὸν τροπικόν· κατάβασιν βορείαν, ἀπ' αὐτοῦ δηλονότι ἐπὶ τὸν μετοπωρινὸν ἰσημερινόν· κατάβασιν νοτίαν ἀπὸ τοῦ τοιούτου ἰσημερινοῦ ἐπὶ τὸν χειμερινὸν τροπικόν· καὶ ἀνάβασιν νοτίαν, ἀπὸ τοῦ χειμερινοῦ τροπικοῦ ἐπὶ τὸν ἐαρινὸν ἰσημερινόν (69)· καὶ πέμπτην τὴν ἐναντίαν τῷ παντί. Εἰπὼν οὖν *τὴν πεντάτροπον* αὐτοῦ κίνησιν, διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἄρθρου (70) *τὴν* γνώριμον καὶ συνήθη ὑπέφηνε. Τὸ δὲ ἐν τούτοις λεγόμενον ὑπὸ τοῦ πατρὸς, νοήσωμεν οὕτως· Ὑποθώμεθα τὸν ἥλιον εἶναι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τῇ ὥρᾳ τῆς ἀνατολῆς ἐν τῇ πρώτῃ μοίρᾳ τοῦ Κριοῦ. Εἰς τὴν αὐτὴν οὖν μοῖραν ἐπανελθεῖν αὐτὸν οὐκ ἦν δυνατὸν, εἰ μὴ ποιήσεται τὴν προταγεῖσαν πεντάτροπον κίνησιν, ἤγουν δι' ἡμερῶν τξε' (71), καὶ τεταρτημόριον. Ἐν οὖν ταῖς δέκα ὥραις, ταῖς ἀπὸ τοῦ τόπου ἐν ᾧ γέγονε τὸ σημεῖον, ἕως πάλιν τῆς ἐν τῇ ἀνατολῇ πρώτης μοίρας τοῦ Κριοῦ, τὴν τελείαν ἀποκατάστασιν ἐποιήσατο. Καὶ κατὰ τοῦτο, ἐπεὶ ἄλλως οὐκ ἦν ἅψασθαι τοῦ τῆς πρώτης μοίρας σημείου τοῦ Κριοῦ τὸν

A sit rerum conditarum cognitio,' quatenus sunt, ad rerum auctorem Deum rerum cognitione utentem; quam ipse quidem vocat philosophiam : at Paulus ille admirabilis nuncupandam censuit Dei sapientiam in priore scribens Corinthiis epistola [u] : *Nam quia in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam Deum;* hoc est per sapientiam concinna atque decenti creaturæ compositione simul et ordine manifeste apparentem. Atqui ne videar istos coarguere, præter quam mihi initio decretum est, præterve animi mei scopum, quod factum ut mihi modis omnibus temperarim ab omni conscriptione adversus tum Græcos, tum alios quosvis, conveniebat Apollophanem, sapiens cum sit, pro comperto habere, haud secus fieri potuisse, ut quidquam vices inB verteret ordinis sibi præstituti, si non prius eo promovisset creaturam, qui ipsius auctor est, quique eam ambit et complectitur sua majestate : quemadmodum legimus contigisse circa solem et lunam sub Jesu Nave filio et Ezechia (67). Denique sciendum, quod inter ea quæ apud Græcos pro confessis in dubia fide tenentur, illud quoque adducitur : ordinem atque distinctionem rerum ejus esse, qui earum auctor est. Dicens enim æquum esse ex hoc cognovisse Deum universo leges ponere, quia sol et luna terminis diei naturalis constitutis currunt, et simul cum universo cœlorum orbe circumvolvuntur, arguit hunc ut qui talium contemplatione non agnoscat, nec adoret reverenter eorum opificem. Quidni igitur Deum hic admirabilem prædicat, proC fessus potentiæ esse rerum omnium effectricis, nullisque satis explicandæ? Quin et memoriam renovat Pater sancto Polycarpo ejus historiæ, quæ contigit sub ipso Jesu Nave, ut eam Apollophani opponat. Ait ergo : Dic tu illi : Vel jam accipe, qua ratione Deus solem et lunam tunc cum secundum diametralem lineam e regione sese respectarent, sole quidem jam devergente in occasum, utrumque luminare subsistere jussit in statione sua; idque factum esse negari non potest ineffabili Dei ipsorum opificis potentia : totum insuper immobile subsistit una cum utroque luminari. Etenim non cœlum ipsum, non reliquus stellarum chorus toto oberrabant polo; sed cum duobus illis luminaribus, suis quæque sedibus substiterunt. Hoc enim indicat : **258** Ἅμα D τῷ παντὶ πρὸς τὸ πάντη ἀκίνητον ὁρίζωνται, perinde atque ejus totius diei dimensio excreverit spatio duodecim horarum; interea temporis in suis quæque signis luminaria, cœlum quoque ipsum fixius restiterunt. Quod autem dupla ad cæteros proportione ea dies accreverit; luculenter indicat Jesus filius Sirach in hymno Patrum [v]. Nam ad horas quatuor supra viginti dies illa sub Jesu Nave porrecta memoratur, quemadmodum is expressit. Si vero reclamet Apollophanes, impossibile dicens ut cœli cursus restitet (perpetuo enim agitur motu), vide illi ut respondeas, quia vel hoc nomine tale

[u] Cap. I, v. 21. [v] Eccli. XLVI, 5.

prodigium dignum videri debet majori multo admiratione, quod et te debuit ad amplexandam veri ipsius Dei fidem convertere, et ad eorum perducere cognitionem, quæ de ipso prædicantur : polus siquidem, qui luminaria continet, circumagebatur. Nam et hoc expressit dicens : Τῶν ὅλων καὶ τῶν κρειττόνων καὶ περιεχόντων. Contra. Sol et luna alioqui polo ipso contenti, immobiles persistebant, nec jam juxta consuetam lationem simul cum polo movebantur, quocum semper circumagi consuerant. Rursus Ezechiæ tempore, quando alia quædam dies tripla propemodum proportione cæteris major continenter fuit. Dictio σχεδόν eo accessit, quod illa dies non usquequaque plena fuerit triplici dimensione : duarum enim et triginta fuit horarum. Ab oriente siquidem ad eum usque locum, in quo sol tum inventus est, quando editum est ejusmodi signum, decem illius diei exierant horæ. Rursum alteræ decem, quo excursu temporis illinc iter reflexit sol ad orientem. Itemque illinc ab oriente ad occiduum usque limitem perlatus est horis duodecim [12]. Hac sane dicendi formula usus hic est, quod polus ipse una cum sole, toto illo intercedente spatio horarum viginti, obversam illam atque circularem lationem supra naturæ consuetudinem peregerit, aut quia sol ipse eam absolvit solus. Hoc plane indicat dicens : Ἢ τὸ πᾶν τοσούτου χρόνου, δηλονότι εἴκοσιν ὡρῶν, φορᾶς ἐναντίας ἀναποδίζει, ἢ ὁ ἥλιος ἰδίῳ δρόμῳ τὴν τοιαύτην κίνησιν ἐποιήσατο. Quod autem ait, πεντάτροπον, hoc est quinquiformem illam solis motionem, sic accipe dictum : Anniversarius solis motus quinque absolvitur mutationibus sive conversionibus. Primam, quam ascensum aquilonarem dicimus, conficit a verno æquinoctio ad æstivum usque solstitium, alteram, quam borealem vocant descensum, percurrit ab hoc solstitio ad autumnale æquinoctium ; tertiam, quæ austrinus dicitur sive meridionalis descensus, **259** a proximo æquinoctio extendit ad hibernum solstitium ; quartam, quæ austrinus vocatur ascensus, ab hiberno tropico ad vernum deduxit æquinoctium. Porro quinta conversio solis prorsus contraria ipsi polo est. Quando igitur dixit τὴν πεντάτροπον, illam quinquiformem motionem solis, appositione articuli τήν, subindicavit eam solis motionem nulli non esse perspicuam et per consuetudinem notam. Proinde ad hunc modum expendamus quid Patri per hæc verba dictum sit. Supponamus solem illa die, hora sui ortus fuisse in prima parte Arietis. Itaque quod sol ipse in hanc primam Arietis partem redierit, nisi confecta (quam præscripsimus) quinquiformi motione, nemo possibile dixerit, per dies videlicet trecentos sexaginta quinque et quartam partem. At vero in horis decem, a loco in quo contigit

A ἥλιον πάλιν, εἰ μὴ μετὰ τελείου χρόνου περαίωσιν, ἐν ᾧ δὴ χρόνῳ καὶ ἡ πεντάτροπος τελεῖται κίνησις, λογίζονται αἱ δέκα ὧραι, οὐχ αἱ πρῶται δηλαδὴ, αἵτινες ἦσαν, κινηθέντος ἀπὸ ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου μέχρι τοῦ τόπου ἐν ᾧ τὸ σημεῖον ἐπὶ τῷ Ἐζεκίᾳ ἐγένετο, ἀλλ' αἱ ἀπὸ τούτου τοῦ σημείου εἰς τὴν ἀνατολὴν ὀπισθοδρομήσαντος τοῦ ἡλίου διαβιβασθεῖσαι. Αὗται οὖν αἱ δέκα ὧραι, ἐπεὶ πάλιν εἰς τὴν ὑποκειμένην πρώτην μοῖραν τοῦ Κριοῦ ὁ ἥλιος ἐγεγόνει, λογίζονται ὡς ἐνιαυτὸς ὁλόκληρος· συνεῖλε γὰρ ἀναλυτικῶς ἅπασαν τὴν τοῦ χρόνου περίοδον, ἀποκαταστὰς ἐν τῷ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἀνέτειλεν. Ἔπειτα, πάλιν κινηθέντος ἀπ' ἀνατολῆς, ἐπεὶ οὐκ ἦν ἄλλως ἐπανελθεῖν εἰς ἐκεῖνο τὸ σημεῖον, ἐν ᾧ ὄντος αὐτοῦ τὸ ἐπὶ τῷ Ἐζεκίᾳ σημεῖον ἐγένετο, εἰ B μὴ κατὰ περαίωσιν ὁλοκλήρου χρόνου καὶ πεντάτροπον κίνησιν· ἐν δέκα δὲ πάλιν ὥραις ἐκεῖσε ἀποκατέστη· διὰ τοῦτο τὰς τοιαύτας δέκα ὥρας, τὰς ἀπὸ ἀνατολῆς ἕως τοῦ σημείου ἐκείνου, ἀντὶ ἐνιαυσίου παρέλαβε καὶ πεντατρόπου κινήσεως· οὐκ ἦν γὰρ τὸν ἥλιον ἅπαξ ἀποστάντα τοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν σημείου, ἐπανελθεῖν εἰς αὐτὸ, εἰ μὴ κατὰ ἐνιαύσιον περίοδον· καὶ οὐκ ἦν ἄλλως, ἅπαξ ἀποστάντα ἀπὸ τοῦ σημείου, καθὸ τὸ ἐπὶ Ἐζεκίᾳ σημεῖον γέγονε, πάλιν ἐπανελθεῖν εἰς αὐτὸ, εἰ μὴ κατὰ ἐνιαυσιαίαν ἑτέραν καὶ πάλιν πρόοδον. Καὶ διὰ τοῦτο λέγει· Ἣν ἐνιαυσιαίαν κίνησιν συνεῖλεν ἀναλυτικῶς ἐν δέκα ὥραις, ἀπὸ τοῦ τόπου ἐν ᾧ τὸ κατὰ τὸν Ἐζεκίαν σημεῖον ἐδόθη ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν κινούμενος, τὴν αὐτὴν ὅλην ἐνιαυσιαίαν τρίβον ἐν ἑτέραις δέκα C ὥραις ἀπ' ἀνατολῆς μέχρι τοῦ τόπου ἐν ᾧ τὸ σημεῖον γέγονεν, ἐποιήσατο. Τοῦτο δὲ ἦν καὶ τὸ τοὺς Βαβυλωνίους ἐκπλῆξαν, ἅτε καὶ αὐτοὺς οὐρανοθεάμονας καὶ ἀστρολέσχας ὄντας, καὶ καθυποτάξαν μάχης ἐκτὸς τῷ τῆς Ἱερουσαλὴμ βασιλεῖ, ὡσανεὶ ἰσοθέῳ τινὶ ὄντι, καὶ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Καὶ οὐ λέγω τὰς ἐν Αἰγύπτῳ θαυματουργίας, ἢ ἄλλας τινὰς ἀλλαχοῦ γεγενημένας· ἀλλ' ἐκεῖνα λέγω, ἅπερ καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ ἐγεγόνεισαν, καὶ κατὰ τὸν ἥλιον συνέβησαν, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσιν ἐθριαμβεύθησαν· εἴ τι γὰρ τῷ ἡλίῳ συμβαίη, οὐδείς ἐστι τῶν ὁρώντων τὸν ἥλιον, ὃς οὐκ ἐκεῖνο θεάσαιτο. Εἰ μέντοι γε διαπιστήσει ὁ Ἀπολλοφάνης πρὸς ταῦτα, οἱ Πέρσαι μαρτυρήσουσιν, οἵτινες Μίθραν μὲν τὸν ἥλιον λέγουσι· τὸ παρέκταμα δὲ τῆς ἡμέρας ἐκεί- D νης διὰ τῆς τελετῆς τῶν μνημοσύνων τοῦ τριπλασίου σημαίνουσιν (72). Ἀλλ' ἔστω τοῦτο· τί φήσει περὶ τῆς κατὰ τὸν σωτήριον σταυρὸν ἐκλείψεως, ἀμφότεροι γὰρ ἡμεῖς, ἐγώ τε καὶ αὐτὸς, κατὰ τὴν τῆς Αἰγύπτου Ἡλιούπολιν παρόντες, (ἔθος γὰρ ἦν τότε τοῖς ὁπουδήποτε Ἕλλησιν, ἀποδημεῖν εἰς Αἴγυπτον μαθήσεως ἕνεκα·) καθεωρῶμεν τὴν τοιαύτην ἔκλειψιν, καὶ ὅπως ξένη καὶ παρὰ λόγον ἐγένετο, ἐθαυμάζομεν· κατὰ διάμετρον γὰρ ἡ σελήνη, τεσσαρεσκαιδεκαταία οὖσα, τῷ ἡλίῳ ἦν· καθ' ὃν καιρὸν οὐδέποτε συμβαίνει ἡλίου ἔκλειψιν γίνεσθαι· εἰ μὴ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[12] *Eruditam hac de re disputationem P. Martini Couvreurii societatis Jesu theologi in Commentariis vide.* ED.

γὰρ παρεμπέσοι ἡ σελήνη, καὶ ὑποδράμοι τὸν ἥλιον, A οὐ μὴ γενήσεται ἡ τοῦ ἡλίου ἔκλειψις. Τότε γοῦν οὐκ ἦν συνόδου καιρός· καὶ τὸ θαυμάσιον, ὅτι καὶ ἔκλειψις ἐγένετο ἀπὸ ὥρας ς' ἕως ὥρας ἐννάτης· καὶ ἀπ' ἐννάτης ὥρας ἕως ἑσπέρας πάλιν κατὰ διάμετρον τῷ ἡλίῳ ἡ σελήνη ἐγένετο. Ἀνάμνησον δὲ καὶ ἕτερον αὐτὸν ταῖς ἀστρονομικαῖς ἀκόλουθον· ἐν γὰρ τῇ κατὰ τάξιν ἐκλείψει τοῦ ἡλίου, ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου ἀνάγκη καὶ τὴν ἔμπτωσιν, δηλονότι τὴν σκότωσιν, καὶ πάλιν τὴν ἀνακάθαρσιν, δηλονότι τὴν φαῦσιν, γίνεσθαι· τοῦ γὰρ ἡλίου ἄνω διερχομένου κατὰ τὸν οἰκεῖον κύκλον, καὶ τῆς σελήνης ὑποθεούσης κατὰ τὸν ἴδιον, ἀνάγκη προλαμβάνειν τὴν σελήνην, ὡς ἐλάττονα κατὰ πολὺ διερχομένην κύκλον· λοιπὸν, εἰ καὶ ἀμφότεροι οἱ φωστῆρες τὴν ἐναντίαν τῷ παντὶ τρέχουσιν, ἀλλ' B οὖν σελήνη προλήψεται. Εἰκὸς γοῦν ἔνι, ὃ μέρος ἐπισκοτεῖν συμπίπτουσαν, τοῦτο καὶ ἀπολείπειν, ὥστε κἀκεῖνο φωτίζεσθαι. Ἐν δὲ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σωτηρίου σταυροῦ, ἐπεὶ ἀπὸ ἀνατολῆς ἀκαριαίως συνῆλθεν ἡ σελήνη τῷ ἡλίῳ, καὶ πεποίηκε τὴν ἔκλειψιν· ἔδει δὲ πάλιν ὑπονοστεῖν εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον, ἵνα ἡ τάξις αὐτῆς φυλαχθῇ· καὶ διὰ τοῦτο ἀπολιποῦσα τοῦτον πάλιν ὑπενόστησε, συνέβη (73). Καὶ ἡ μὲν ἔκλειψις γέγονε, σκοτισθέντος πρότερον τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου· μετέπειτα, ὑποδραμούσης ταύτης ὅλον τὸν ἥλιον, καὶ ἤδη ἀρξαμένης ὑπονοστεῖν, εἰκὸς ἦν, τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ δίσκου πρῶτον ἀπολειπούσης, ἵνα τὸ τῆς ἀνατολῆς καταλάβῃ μέρος, ἐκεῖνο καὶ πρῶτον φωτίζεσθαι (74). Τοιαῦτα τότε ἐτελέσθησαν τῷ παναιτίῳ μόνῳ Θεῷ διαταττόμενα καὶ κυβερνώμενα. C

fieri prodigiosum illud signum, denuo ad primam usque partem Arietis in oriente, pristino gradui se sol in solidum restituit. Secundum hanc suppositionem, quando primam illam signi Arietis partem haud secus poterat sol rursus attingere, nisi absoluto justi ad id temporis interstitio, quo toto tempore quinquiformis ille solaris motus perficitur, decem interim supputantur horæ, non jam illæ nimirum primæ, quæ ei tempori attributæ sunt, quo sol ab oriente excitus ad eum usque locum provectus est, in quo sub Ezechia contigit fieri signum; sed aliæ quibus sol retrogrado cursu a loco signi recurrit, relatusque est in orientem. Istæ igitur horæ decem, quibus sol primæ parti Arietis propior factus est ex suppositione nostra, censentur implentque vicem solidi unius anni. Siquidem in id horarum compendium suo reditu contraxit universam illam annui temporis periodum, restituens se ei, in oriente, Arietis signo, a quo utique illa eadem die primum exortus fuerat. Deinde, sole rursus ab oriente moto, quando aliter neutiquam remeare potuerit ad illud signum, in quo tum fuerat quando ad Ezechiæ preces insigne prodigium editum est, nisi per totius annui temporis trajectionem simul et motionem illam quinquiformem, in decem iterum horis illo se recepit; quare alias decem accepit horas pro suo illo recursu ab oriente adusque signi locum pro anniversaria et quinquiformi motione. Neque enim semel egressus signum Arietis in oriente, repetere illud poterat, nisi decursa prius anniversaria periodo; sed neque aliter poterat fieri ut qui semel descivisset ab eo signo, quo tum **260** erat, quando sub Ezechia contigit signum, velut postliminio se in idem redintegraret, nisi intercessu alterius anniversariæ progressionis. Propterea ait: Quam anniversariam motionem intra horas decem suo reditu contraxit a loco in quo indultum est Ezechiæ signum, emotus sol in orientem, eamdem prorsus anni integri viam sol ab ortu ad locum usque in quo exhibitum est signum, decem aliis perfecit horis. Et sane hoc erat, quod admiratione stuporeque implevit tunc Babylonios, nempe uni addictos cœlestium signorum contemplationi, deque astris multa commentari solitos. Hoc prodigium nullo pugnæ prævio congressu eosdem subegit Ezechiæ regi Hierusalem: quasi qui Deo cuipiam par esset, ac vi quadam augustiore præditus, cæteros anteiret mortales. Nec jam signa illa profero, multa licet plena admirationis, edita in Ægypto olim, aut alia quævis aliis in locis exhibita: verum ea commemoro, quæ auditum est in cœlo isto omnibus conspicuo contigisse, idque præsertim per solem. Si quid enim novæ rei soli obvenerit, nemo est (modo is solem ipsum contempletur) qui non illud dilucide agnoscat. Quod si ne his quidem fidem commodabit Apollophanes, vel Persæ ipsi testimonio esse poterunt, qui Mithram quidem solem ipsum vocant; diei autem illius mirabilem prorsus extensionem, per ritus quos propter memoriam triplicati solis observant, significant. Sed et hoc ut interim donem ejus infidelitati, quid speras dicturum de celebri illo deliquio solis, quod factum scitur Domino a salutari cruce pendente. Ambo nos, ego nimirum et ipse, apud Heliopolin Ægypti præsentes (nam ea inoleverat apud Græcos consuetudo, ut undecunque peregrinationem in Ægyptum capesserent causa perdiscendæ matheseos), ambo sane quam attenti solarem hanc eclipsin perspeximus, et quod stupenda quadam novitate ac præter rationem mathematicam contingeret, impendio mirabamur. Luna quippe quarta erat et decima ad solem relata juxta diametri rationem; quo quidem tempore nunquam alias contigit solis fieri deliquium. Neque enim eclipsis solaris accidit, nisi soli luna inciderit, subque solem intercalaris recta suum peragat cursum. Tum vero importuna erat et intempestiva ratio interlunaris synodi. Sed et hoc admiratione dignissimum. Ab hora siquidem sexta ad nonam usque ea contigit eclipsis, et a nona adusque vesperam secundum diametrum soli luna erat opposita. Proinde memoriam illi renova alterius **261** cujuspiam quod ex astronomicis canonibus necessario consequitur. Etenim in solis eclipsi, quæ suo tandem ordine contingit, ex ipsa eadem parte solaris disci necesse est fieri incidentiam, tenebrarum videlicet effusionem, et ex obliquo repurgationem, hoc est illustrationem. Sole enim sursum proprium circu-

prodigium dignum videri debet majori multo admiratione, quod et te debuit ad amplexandam veri ipsius Dei fidem convertere, et ad eorum perducere cognitionem, quæ de ipso prædicantur : polus siquidem, qui luminaria continet, circumagebatur. Nam et hoc expressit dicens : Τῶν ὅλων καὶ τῶν χρειττόνων καὶ περιεχόντων. Contra. Sol et luna alioqui polo ipso contenti, immobiles persistebant, nec jam juxta consuetam lationem simul cum polo movebantur, quocum semper circumagi consuerant. Rursus Ezechiæ tempore, quando alia quædam dies tripla propemodum proportione cæteris major continenter fuit. Dictio σχεδόν eo accessit, quod illa dies non usquequaque plena fuerit triplici dimensione : duarum enim et triginta fuit horarum. Ab oriente siquidem ad eum usque locum, in quo sol tum inventus est, quando editum est ejusmodi signum, decem illius diei exierant horæ. Rursum alteræ decem, quo excursu temporis illinc iter reflexit sol ad orientem. Itemque illinc ab oriente ad occiduum usque limitem perlatus est horis duodecim [62]. Hac sane dicendi formula usus hic est, quod polus ipse una cum sole, toto illo intercedente spatio horarum viginti, obversam illam atque circularem lationem supra naturæ consuetudinem peregerit, aut quia sol ipse eam absolvit solus. Hoc plane indicat dicens : Ἢ τὸ πᾶν τοσούτου χρόνου, δηλονότι εἴκοσιν ὡρῶν, φορᾶς ἐναντίας ἀναποδίζει, ἢ ὁ ἥλιος ἰδίῳ δρόμῳ τὴν τοιαύτην κίνησιν ἐποιήσατο. Quod autem ait, πεντάτροπον, hoc est quinquiformem illam solis motionem, sic accipe dictum : Anniversarius solis motus quinque absolvitur mutationibus sive conversionibus. Primam, quam ascensum aquilonarem dicimus, conficit a verno æquinoctio ad æstivum usque solstitium, alteram, quam borealem vocant descensum, percurrit ab hoc solstitio ad autumnale æquinoctium ; tertiam, quæ austrinus dicitur sive meridionalis descensus, **259** a proximo æquinoctio extendit ad hibernum solstitium ; quartam, quæ austrinus vocatur ascensus, ab hiberno tropico ad vernum deduxit æquinoctium. Porro quinta conversio solis prorsus contraria ipsi polo est. Quando igitur dixit τὴν πεντάτροπον, illam quinquiformem motionem solis, appositione articuli τήν, subindicavit eam solis motionem nulli non esse perspicuam et per consuetudinem notam. Proinde ad hunc modum expendamus quid Patri per hæc verba dictum sit. Supponamus solem illa die, hora sui ortus fuisse in prima parte Arietis. Itaque quod sol ipse in hanc primam Arietis partem redierit, nisi confecta (quam præscripsimus) quinquiformi motione, nemo possibile dixerit, per dies videlicet trecentos sexaginta quinque et quartam partem. At vero in horis decem, a loco in quo contigit

A ἥλιον πάλιν, εἰ μὴ μετὰ τελείου χρόνου περαίωσιν, ἐν ᾧ δὴ χρόνῳ καὶ ἡ πεντάτροπος τελεῖται κίνησις, λογίζονται αἱ δέκα ὧραι, οὐχ αἱ πρῶται δηλαδὴ, αἵτινες ἦσαν, κινηθέντος ἀπὸ ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου μέχρι τοῦ τόπου ἐν ᾧ τὸ σημεῖον ἐπὶ τῷ Ἐζεκίᾳ ἐγένετο, ἀλλ' αἱ ἀπὸ τούτου τοῦ σημείου εἰς τὴν ἀνατολὴν ὀπισθοδρομήσαντος τοῦ ἡλίου διαβιβασθεῖσαι. Αὗται οὖν αἱ δέκα ὧραι, ἐπεὶ πάλιν εἰς τὴν ὑποκειμένην πρώτην μοῖραν τοῦ Κριοῦ ὁ ἥλιος ἐγεγόνει, λογίζονται ὡς ἐνιαυτὸς ὁλόκληρος· συνεῖλε γὰρ ἀναλυτικῶς ἅπασαν τὴν τοῦ χρόνου περίοδον, ἀποκαταστὰς ἐν τῷ κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἀνέτειλεν. Ἔπειτα, πάλιν κινηθέντος ἀπ' ἀνατολῆς, ἐπεὶ οὐκ ἦν ἄλλως ἐπανελθεῖν εἰς ἐκεῖνο τὸ σημεῖον, ἐν ᾧ ὄντος αὐτοῦ τὸ ἐπὶ τῷ Ἐζεκίᾳ σημεῖον ἐγένετο, εἰ B μὴ κατὰ περαίωσιν ὁλοκλήρου χρόνου καὶ πεντάτροπον κίνησιν· ἐν δέκα δὲ πάλιν ὥραις ἐκεῖσε ἀποκατέστη· διὰ τοῦτο τὰς τοιαύτας δέκα ὥρας, τὰς ἀπὸ ἀνατολῆς ἕως τοῦ σημείου ἐκείνου, ἀντὶ ἐνιαυσίου παρέλαβε καὶ πεντατρόπου κινήσεως· οὐκ ἦν γὰρ τὸν ἥλιον ἅπαξ ἀποστάντα τοῦ κατὰ τὴν ἀνατολὴν σημείου, ἐπανελθεῖν εἰς αὐτὸ, εἰ μὴ κατὰ ἐνιαύσιον περίοδον· καὶ οὐκ ἦν ἄλλως, ἅπαξ ἀποστάντα ἀπὸ τοῦ σημείου, καθὸ τὸ ἐπὶ Ἐζεκίᾳ σημεῖον γέγονε, πάλιν ἐπανελθεῖν εἰς αὐτὸ, εἰ μὴ κατὰ ἐνιαυσιαίαν ἑτέραν καὶ πάλιν πρόοδον. Καὶ διὰ τοῦτο λέγει· Ἣν ἐνιαυσιαίαν κίνησιν συνεῖλεν ἀναλυτικῶς ἐν δέκα ὥραις, ἀπὸ τοῦ τόπου ἐν ᾧ τὸ κατὰ τὸν Ἐζεκίαν σημεῖον ἐδόθη ἐπὶ τὴν ἀνατολὴν κινούμενος, τὴν αὐτὴν ὅλην ἐνιαυσιαίαν τρίβον ἐν ἑτέραις δέκα C ὥραις ἀπ' ἀνατολῆς μέχρι τοῦ τόπου ἐν ᾧ τὸ σημεῖον γέγονεν, ἐποιήσατο. Τοῦτο δὲ ἦν καὶ τὸ τοὺς Βαβυλωνίους ἐκπλῆξαν, ἅτε καὶ αὐτοὺς οὐρανοθεάμονας καὶ ἀστρολέσχας ὄντας, καὶ καθυποτάξαν μάχης ἐκτὸς τῷ τῆς Ἱερουσαλὴμ βασιλεῖ, ὡσανεὶ ἰσοθέῳ τινὶ ὄντι, καὶ ὑπὲρ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. Καὶ οὐ λέγω τὰς ἐν Αἰγύπτῳ θαυματουργίας, ἢ ἄλλας τινὰς ἀλλαχοῦ γεγενημένας· ἀλλ' ἐκεῖνα λέγω, ἅπερ καὶ ἐν τῷ οὐρανῷ ἐγεγόνεισαν, καὶ κατὰ τὸν ἥλιον συνέβησαν, καὶ διὰ τοῦτο πᾶσιν ἐθριαμβεύθησαν· εἴ τι γὰρ τῷ ἡλίῳ συμβαίη, οὐδείς ἐστι τῶν ὁρώντων τὸν ἥλιον, ὃς οὐκ ἐκεῖνο θεάσαιτο. Εἰ μέντοι γε διαπιστήσει ὁ Ἀπολλοφάνης πρὸς ταῦτα, οἱ Πέρσαι μαρτυρήσουσιν, οἵτινες Μίθραν μὲν τὸν ἥλιον λέγουσι· τὸ παρέκταμα δὲ τῆς ἡμέρας ἐκεί- D νης διὰ τῆς τελετῆς τῶν μνημοσύνων τοῦ τριπλασίου σημαίνουσιν (72). Ἀλλ' ἔστω τοῦτο· τί φήσει περὶ τῆς κατὰ τὸν σωτήριον σταυρὸν ἐκλείψεως, ἀμφότεροι γὰρ ἡμεῖς, ἐγώ τε καὶ αὐτὸς, κατὰ τὴν τῆς Αἰγύπτου Ἡλιούπολιν παρόντες, (ἔθος γὰρ ἦν τότε τοῖς ὁπουδήποτε Ἕλλησιν, ἀποδημεῖν εἰς Αἴγυπτον μαθήσεως ἕνεκα·) καθεωρῶμεν τὴν τοιαύτην ἔκλειψιν, καὶ ὅπως ξένη καὶ παρὰ λόγον ἐγένετο, ἐθαυμάζομεν· κατὰ διάμετρον γὰρ ἡ σελήνη, τεσσαρεσκαιδεκαταία οὖσα, τῷ ἡλίῳ ἦν· καθ' ὃν καιρὸν οὐδέποτε συμβαίνει ἡλίου ἔκλειψιν γίνεσθαι· εἰ μὴ

VARIÆ LECTIONES ET NOTÆ.

[62] *Eruditam hac de re disputationem P. Martini Couvreurii societatis Jesu theologi in Commentariis vide.* ED.

γὰρ παρεμπέσοι ἡ σελήνη, καὶ ὑποδράμοι τὸν ἥλιον, οὐ μὴ γενήσεται ἡ τοῦ ἡλίου ἔκλειψις. Τότε γοῦν οὐχ ἦν συνόδου καιρός· καὶ τὸ θαυμάσιον, ὅτι καὶ ἔκλειψις ἐγένετο ἀπὸ ὥρας ς' ἕως ὥρας ἐννάτης· καὶ ἀπ' ἐννάτης ὥρας ἕως ἑσπέρας πάλιν κατὰ διάμετρον τῷ ἡλίῳ ἡ σελήνη ἐγένετο. Ἀνάμνησον δὲ καὶ ἕτερον αὐτὸν ταῖς ἀστρονομικαῖς ἀκόλουθον· ἐν γὰρ τῇ κατὰ τάξιν ἐκλείψει τοῦ ἡλίου, ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου ἀνάγκη καὶ τὴν ἔμπτωσιν, δηλονότι τὴν σκότωσιν, καὶ πάλιν τὴν ἀνακάθαρσιν, δηλονότι τὴν φαῦσιν, γίνεσθαι· τοῦ γὰρ ἡλίου ἄνω διερχομένου κατὰ τὸν οἰκεῖον κύκλον, καὶ τῆς σελήνης ὑποθεούσης κατὰ τὸν ἴδιον, ἀνάγκη προλαμβάνειν τὴν σελήνην, ὡς ἐλάττονα κατὰ πολὺ διερχομένην κύκλον· λοιπὸν, εἰ καὶ ἀμφότεροι οἱ φωστῆρες τὴν ἐναντίαν τῷ παντὶ τρέχουσιν, ἀλλ' B οὖν σελήνη προλήψεται. Εἰκὸς γοῦν ἔνι, ὃ μέρος ἐπισκοτεῖν συμπίπτουσαν, τοῦτο καὶ ἀπολείπειν, ὥστε κἀκεῖνο φωτίζεσθαι. Ἐν δὲ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σωτηρίου σταυροῦ, ἐπεὶ ἀπὸ ἀνατολῆς ἀχαριαίως συνῆλθεν ἡ σελήνη τῷ ἡλίῳ, καὶ πεποίηκε τὴν ἔκλειψιν· ἔδει δὲ πάλιν ὑπονοστεῖν εἰς τὸν οἰκεῖον τόπον, ἵνα ἡ τάξις αὐτῆς φυλαχθῇ· καὶ διὰ τοῦτο ἀπολιποῦσα τοῦτον πάλιν ὑπενόστησε, συνέβη (73). Καὶ ἡ μὲν ἔκλειψις γέγονε, σκοτισθέντος πρότερον τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου· μετέπειτα, ὑποδραμούσης ταύτης ὅλον τὸν ἥλιον, καὶ ἤδη ἀρξαμένης ὑπονοστεῖν, εἰκὸς ἦν, τὸ δυτικὸν μέρος τοῦ δίσκου πρῶτον ἀπολειπούσης, ἵνα τὸ τῆς ἀνατολῆς καταλάβῃ μέρος, ἐκεῖνο καὶ πρῶτον φωτίζεσθαι (74). Τοιαῦτα τότε ἐτελέσθησαν τῷ παναιτίῳ μόνῳ Θεῷ διατασσόμενα καὶ κυβερνώμενα. C

A fieri prodigiosum illud signum, denuo ad primam usque partem Arietis in oriente, pristino gradui se sol in solidum restituit. Secundum hanc suppositionem, quando primam illam signi Arietis partem haud secus poterat sol rursus attingere, nisi absoluto justi ad id temporis interstitio, quo toto tempore quinquiformis ille solaris motus perficitur, decem interim supputantur horæ, non jam illæ nimirum primæ, quæ ei tempori attributæ sunt, quo sol ab oriente excitus ad eum usque locum provectus est, in quo sub Ezechia contigit fieri signum; sed aliæ quibus sol retrogrado cursu a loco signi recurrit, relatusque est in orientem. Istæ igitur horæ decem, quibus sol primæ parti Arietis propior factus est ex suppositione nostra, censentur implentque vicem solidi unius anni. Siquidem in id horarum compendium suo reditu contraxit universam illam annui temporis periodum, restituens se ei, in oriente, Arietis signo, a quo utique illa eadem die primum exortus fuerat. Deinde, sole rursus ab oriente moto, quando aliter neutiquam remeare potuerit ad illud signum, in quo tum fuerat quando ad Ezechiæ preces insigne prodigium editum est, nisi per totius annui temporis trajectionem simul et motionem illam quinquiformem, in decem iterum horis illo se recepit; quare alias decem accepit horas pro suo illo recursu ab oriente adusque signi locum pro anniversaria et quinquiformi motione. Neque enim semel egressus signum Arietis in oriente, repetere illud poterat, nisi decursa prius anniversaria periodo; sed neque aliter poterat fieri ut qui semel descivisset ab eo signo, quo tum **260** erat, quando sub Ezechia contigit signum, velut postliminio se in idem redintegraret, nisi intercessu alterius anniversariæ progressionis. Propterea ait: Quam anniversariam motionem intra horas decem suo reditu contraxit a loco in quo indultum est Ezechiæ signum, emotus sol in orientem, eamdem prorsus anni integri viam sol ab ortu ad locum usque in quo exhibitum est signum, decem aliis perfecit horis. Et sane hoc erat, quod admiratione stuporeque implevit tunc Babylonios, nempe uni addictos cœlestium signorum contemplationi, deque astris multa commentari solitos. Hoc prodigium nullo pugnæ prævio congressu eosdem subegit Ezechiæ regi Hierusalem: quasi qui Deo cuipiam par esset, ac vi quadam augustiore præditus, cæteros anteiret mortales. Nec jam signa illa profero, multa licet plena admirationis, edita in Ægypto olim, aut alia quævis aliis in locis exhibita: verum ea commemoro, quæ auditum est in cœlo isto omnibus conspicuo contigisse, idque præsertim per solem. Si quid enim novæ rei soli obvenerit, nemo est (modo is solem ipsum contempletur) qui non illud dilucide agnoscat. Quod si ne his quidem fidem commodabit Apollophanes, vel Persæ ipsi testimonio esse poterunt, qui Mithram quidem solem ipsum vocant; diei autem illius mirabilem prorsus extensionem, per ritus quos propter memoriam triplicati solis observant, significant. Sed et hoc ut interim donem ejus infidelitati, quid speras dicturum de celebri illo deliquio solis, quod factum scitur Domino a salutari cruce pendente. Ambo nos, ego nimirum et ipse, apud Heliopolin Ægypti præsentes (nam ea inoleverat apud Græcos consuetudo, ut undecunque peregrinationem in Ægyptum capesserent causa perdiscendæ matheseos), ambo sane quam attenti solarem hanc eclipsin perspeximus, et quod stupenda quadam novitate ac præter rationem mathematicam contingeret, impendio mirabamur. Luna quippe quarta erat et decima ad solem relata juxta diametri rationem; quo quidem tempore nunquam alias contigit solis fieri deliquium. Neque enim eclipsis solaris accidit, nisi soli luna inciderit, subque solem intercalaris recta suum peragat cursum. Tum vero importuna erat et intempestiva ratio interlunaris synodi. Sed et hoc admiratione dignissimum. Ab hora siquidem sexta ad nonam usque ea contigit eclipsis, et a nona adusque vesperam secundum diametrum soli luna erat opposita. Proinde memoriam illi renova alterius **261** cujuspiam quod ex astronomicis canonibus necessario consequitur. Etenim in solis eclipsi, quæ suo tandem ordine contingit, ex ipsa eadem parte solaris disci necesse est fieri incidentiam, tenebrarum videlicet effusionem, et ex obliquo repurgationem, hoc est illustrationem. Sole enim sursum proprium circu-

lum, permanente, luna itidem suum etiam subtercurrente circulum, necessario luna prævertit solis excursum, ut quæ minorem multo ambitum suo transcursu conficiat. Denique etiam si ambo hæc luminaria viam ingrediantur ipsi polo obversam: at certe luna suo excursu antevertet solem. Consequens igitur fuerit ea parte lunam oblenebrescere, qua incidit soli: atque ut hac parte destituitur fraterno lumine, ita et illa parte opposita a sole ipso illustratur. Die autem salutaris illius crucis alioqui ab oriente quam minimum conjuncta soli, prodigiosam tamen illam edidit eclipsin. Oportebat autem illam in proprium locum reverti ut ordo illi connaturalis asservaretur: hinc contigit ut sole rursus relicto redierit (ad suum locum). Et hæc quidem eclipsis facta est, obscurata prius parte solaris disci respiciente orientem; deinde luna totum subtercurrente solem, cum jam cœpisset reverti, conveniebat, ipsa occiduam partem disci primo deserente ut orientalem partem occuparet, quod illa occidua pars etiam primo illuminaretur. Hæc sunt quæ per providentiam Dei solius rerum opificis omnia disponentem moderantemque, id temporis perfecta sunt.

Quod si minus vera prædico, o Apollophanes, tibi per me licebit in posterum ea ut coarguas. Ego interim memoriam tibi refricabo facti alterius. Tu enim perinde atque numine quopiam tum afflatus (quo autem non satis scio), primitias quasdam divinationis depromebas, cum ad me conversus diceres: Hæc, o præclare Dionysi, divinarum vicariæ permutationes rerum sunt. Ecqua tandem illa est rerum vicaria mutatio, quæ nos ab errore traduxit ad veritatem, ad lucem clarissimam a tenebris transcripsit, a morte revexit ad vitam, denique ab impurissimis idolis ad Dei latriam ascivit. Hæc ego ad ipsum secundum epistolæ rationem, sermonem minime producens. Si qua desiderabuntur, tuæ erunt partes, o eximie Polycarpe, suppiere, quæ desunt, quibus virum hunc cum primis sapientem conciliare possis sapientissimæ christianæ religionis veritati.

A Σὺ δὲ λοιπὸν, Ἀπολλόφανες, εἴπερ οὐκ ἀληθεύω, ἐξέλεγχε· ἐγὼ δὲ ἄλλο σε ἀναμνήσω· ὅτι σὺ τότε ἔνθους οἱονεὶ γενόμενος, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν, μαντείας ἀπήρχου, καὶ ἔλεγες πρὸς ἐμέ· Ταῦτα, ὦ καλὲ Διονύσιε, θείων πραγμάτων μεταβολαί. Καὶ ἰδοὺ ἡ μεταβολὴ ἐκείνη μετέθηκεν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πλάνης εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἀπὸ τοῦ σκότους εἰς τὸ φῶς, ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωὴν, ἀπὸ τῶν εἰδώλων εἰς τὸν ὄντως Θεόν. Ταῦτ' ἐγὼ κατ' ἐπιστολὴν μὴ μηκύνων τὸν λόγον (75)· σὺ δὲ, ὦ θεῖε Πολύκαρπε, προστίθει καὶ τὰ λειπόμενα, ἵνα προσάξῃς τοιοῦτον ἄνδρα σοφὸν εἰς τὴν ὑπέρσοφον τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀλήθειαν.

262 IN EPISTOLAM VIII.

Demophilum hunc fuisse monachum arguit vox illa *therapeutæ*; is tyrannicum quiddam designarat adversus presbyterum suum. Etenim in illum consciverat graviorem æquo quærimoniam, quod unum aliquem e pœnitentibus clementer excepisset. Quem enim pœnitebat commissorum, indigne pulsatum eliminavit templo, presbyterum autem dejecit gradu; ipse vero functioni sacræ, quod neutiquam fas, manum admolitus est impudens. Et hunc talem vocat pater γενναῖον, tacita ironia opprobrans illi animi magnitudinem: at interim nullum de pietate reddens testimonium. Ob oculos igitur imprimis illi exponit Mosis eximiam mansuetudinem, cujus unius gratia dignus sit habitus Dei visione. Itaque sacræ Litteræ, quando hunc insinuant incidisse in Dei indignationem, eoque factum ut in aversione fuerit divini vultus, eædem (ait sanctus Pater) exprimunt ipsum prius se abalienasse a virtute mansuetudinis, sicque demum contigisse ut alienus fieret a Dei contuitu. Cum vero eumdem deprædicant, quod præeminet eximiumque est in Dei imitatione, mansuetudinem celebrant; hujus etiamnum merito dici promeruit Dei famulus. Sed et quando adversus ipsum quidem pro primatu gentis, adversus autem Aaronem pro pontificatu temerarii quidam vehementerque impudentes conspirassent, et jam coorirentur, libertate valde placide utebatur, et ei ultroneus concedebat populi magistratum, cui decerneretur Dei judicio. Ad hæc, innocentiam suam testatissimam reddidit: conte-

ΕΙΣ ΤΗΝ Η' ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ.

B Ὁ Δημόφιλος οὗτος μοναχὸς ἦν, ὡς δηλοῖ τὸ, *θεραπευτῇ*. Τυραννήσας δὲ κατὰ τοῦ πρεσβυτέρου αὐτοῦ, ἢ καὶ ἀγανακτήσας, ὅτι ἐδέξατό τινα ἐν μετανοίᾳ ὄντα ἁμαρτημάτων, ἐξέβαλε τυπτήσας τὸν μετανοοῦντα, τὸν δὲ πρεσβύτερον ἐξώθησε, καὶ αὐτὸς τοῖς ἱεροῖς, οὐ θεμιτὸν ὂν, ἐπεχείρησε· γενναῖον δὲ λέγει τοῦτον, ἰσχὺν εἰς τὸ κακὸν ὀνειδίζων αὐτῷ, ἀλλ' οὐκ εὐλάβειαν ἐπιμαρτυρῶν· προτίθησι τοίνυν τὴν Μωϋσέως πραότητα, δι' ἣν καὶ τῆς θεοφανείας ἠξίωτο· ὥστε, καὶ ὅταν λέγωσιν αὐτὸν αἱ Γραφαὶ ἐν ἀγανακτήσει τοῦ Θεοῦ γεγονέναι, καὶ ἐν ἀποστροφῇ τοῦ προσώπου αὐτοῦ, πρότερον, φησὶ, δεικνύουσιν αὐτὸν ἔξω γεγονέναι τῆς πραότητος, καὶ εἶθ' οὕτω παθεῖν τὸ ἀπ' ὄψεως γενέσθαι τοῦ Θεοῦ. Ὅτε C δὲ ἀνακηρύττουσιν αὐτὸν τὸ προῦχον καὶ ἐξαίρετον τῆς θεομιμησίας, ἀνακηρύττουσι τὴν πραότητα (76)· καὶ γὰρ καὶ διὰ ταύτην λέγεται θεράπων Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ ὅτε, πρὸς αὐτὸν μὲν ὑπὲρ ἐθναρχίας, πρὸς Ἀαρὼν δὲ ὑπὲρ τῆς ἀρχιερωσύνης, ἰταμοί τινες καὶ ἀναίσχυντοι ἐπισυνέστησαν, ἐπαῤῥησιάζετο λίαν πραέως (77), καὶ τῷ εἰς προστασίαν λαοῦ κριθησομένῳ παρὰ Θεοῦ παρεχώρει τῆς ἀρχῆς· ἐπεμαρτύρετο δὲ, ὡς ἀναίτιός ἐστι τοῖς ἀρχομένοις ἁπάντων τῶν κακῶν. *Ἀρχομένοις* δὲ φησὶ τοῖς ὑπὸ ἐξουσίαν, δηλαδὴ τῷ λαῷ. Ἠπίστατο γὰρ, ὅτι ὁ ὁμιλῶν τῷ ἀγαθῷ Θεῷ, ὀφείλει ἀποτυποῦσθαι πρὸς τὴν ἐκείνου ἀγαθότητα. Τί δὲ τὸν θεοπάτορα Δαυῒδ ἐποίει φίλον Θεῷ ἢ μὴ ἡ πραότης; Θεοπάτορα δὲ καλεῖ διὰ τὸν Χριστόν· φησὶ γὰρ ὁ θεῖος Παῦλος· *Ἀφωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον, ὃ προεπηγγείλατο ἐν Γρα-*

φαῖς ἁγίαις περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα. Λοιπὸν, διὸ ἦν οὗτος πρᾷος πρὸς τοὺς ἐχθροὺς καὶ ἀγαθὸς, κατὰ τὴν καρδίαν εἶναι τοῦ Θεοῦ μαρτυρεῖται. Καίτοι γε οὐ ξένον ἦν τὸ εἶναί τινα πρὸς τὸν ἐχθρὸν αὐτοῦ προσηνῆ, ἐπεὶ καὶ Νόμος ἔκειτο ἱερὸς, καὶ τῶν τοῦ ἐχθροῦ ὑποζυγίων προνοεῖν· γέγραπται γὰρ ἐν τῷ Νόμῳ, ὥστε καὶ τὸ τοῦ ἐχθροῦ ὑποζύγιον καταπῖπτον ἀνεγείρειν. Ἰακὼβ δὲ, καὶ Ἰωσὴφ, καὶ Ἄβελ (ὁ μὲν ὡς ἄπλαστος ὢν καὶ κακίας ἐλεύθερος, ὁ δὲ ὡς τοὺς ἀδελφοὺς, ὅτε ὑποχειρίους εἶχεν αὐτοὺς, οἰκονόμος ὢν ἁπάσης Αἰγύπτου, οὐκ ἀμυνόμενος, εἰπὼν πρὸς αὐτούς· Μὴ φοβεῖσθε· τοῦ γὰρ Θεοῦ ἐγώ εἰμι· ὁ δὲ τῷ ἀδελφῷ Κάϊν ἀνυπόπτως συμπορευόμενος (78)·) ἀγαθοειδεῖς ἀνακηρύττονται. Οὐ γὰρ χρὴ τὸν ἀγαθὸν οὔτε προεπινοεῖν, οὔτε προσποιεῖν τὰ κακὰ (79), ἀλλὰ μηδὲ μεταπίπτειν ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ εἰς κακίαν διὰ τὴν τῶν ἑτέρων κακίαν, ἀλλὰ μᾶλλον πλεονάζειν καὶ τότε τὴν ἀγαθότητα, ὡς ἂν κἀκείνους ἐκκαλοίη πρὸς τὸν ὅμοιον ζῆλον. Ἐπειδὴ περὶ ἀνδρῶν ἐμνήσθημεν, δεῖ δὲ καὶ ὑψηλοτέρων ἅψασθαι, ἀνανεύσωμεν καὶ κατανοήσωμεν, οὐ λέγω ἀγγέλων ἀγαθότητας φιλανθρώπων, καὶ ὑπὲρ ἐθνῶν δεομένων τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπιτιμώντων ὑπὲρ ἀνθρώπων ταῖς ἀποστατικαῖς δυνάμεσι, δηλονότι τοῖς δαίμοσιν, ἃς καὶ πληθὺς λέγει, οὐ διὰ τὸ τῶν ἀριθμῶν πλῆθος, ἀλλ' ὅτι τοῦ ἑνιαίου Θεοῦ πόῤῥω ἀπέστησαν· τὸ δὲ πλῆθος πόῤῥω τῆς μονάδος ἀπέχει· οὐ λέγω γοῦν περὶ τούτων· ἀλλ' ἴδωμεν τὴν ἀγαθότητα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἡμῶν, παραδεχόμενοι τὰς τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ ἀκτῖνας ἐν ἡσυχίᾳ. Χαίρει γὰρ τὰ θεῖα τῇ ἡσυχίᾳ, ὥσπερ τῷ ὄχλῳ τὰ ἐναντία· οὐ γὰρ ἀφάτου ἀγαθότητος τὸ τὰ μὴ ὄντα ποιεῖν εἶναι, τουτέστι διακρατεῖν πρὸς διαμονὴν, ὥστε τὸν αὐτὸν εἶναι καὶ ποιητὴν καὶ συνοχέα (80), καὶ τὸ πάντα, κατὰ τὴν ἑκάστου ἐπιτηδειότητα, βούλεσθαι ἐκκαλεῖσθαι πρὸς τὴν ἑαυτοῦ μίμησιν. Τί δέ; ὅτι καὶ τῶν ἀποφοιτώντων ἐρᾷ, καὶ παρακαλεῖ μὴ ἐκπεσεῖν αὐτοῦ τέλεον· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ Παράκλητος ἀκούει· παρακαλεῖ γὰρ μὴ ἀπαξιωθῆναι παρ' ἐκείνων τῶν θρυπτομένων καὶ ἀλαζονευομένων (81). Ἡ λέξις δὲ ἐπὶ τῶν ἐρωμένων, οἱ τὴν πρὸς τοὺς ἐρῶντας ἀναβαλλόμενοι συντυχίαν, τοιούτῳ τῷ σωματικῷ, τουτέστι κεκλασμένῳ, ἤθει κέχρηνται· ὅθεν λαμβάνεται καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοιοτρόπων πραγμάτων, κἀκείνων εἰκῇ καὶ μάτην κατεγκαλούντων, αὐτὸς πράως ἀπολογεῖται καὶ θεραπεύσειν ἐπαγγέλλεται (82). Λάβε μοι δὲ καὶ τοῦ ἀσώτου παραβολὴν ἐπὶ τούτοις, πῶς, ἔτι ἀπέχοντος τοῦ ἀσώτου, ὅμως, ἐπεὶ πρόσεισι, προστρέχει καὶ ὑπαντᾷ, καὶ περιπλακεὶς ἀσπάζεται, καὶ ἀμνημονεῖ τῶν προτέρων, καὶ τοῖς παροῦσιν ἑνεορτάζει συνάμα ταῖς φίλαις δυνάμεσιν, ἵνα ᾖ πάντων εὐφραινομένων ἡ κατοικία· ἵνα δηλονότι ἅμα ἐπὶ τὸ αὐτὸ πάντες εὐφραίνοιντο· οὕτω γὰρ ἐκλαμβάνει τὸ ῥητὸν κατὰ τὸ παρὸν ὁ ἅγιος. Τὸ δὲ ὅλος ὅλους περιθεὶς θαυμασίως φησὶ, καταισχύνων τοὺς τότε αἱρετικοὺς, οἵτινες ψυχὴν μόνην σώζεσθαι ὑπὸ Θεοῦ, οὐ μὴν

A stans quod auctor neutiquam fuerit eorum omnium, quæ subditis obvenere, malorum. Ἀρχομένοις ait, eos insinuans quos sub potestate habebat Moyses, populum videlicet. Neque enim nescius erat quoniam qui Deo perquam bono congreditur familiariter, debet is pro virili imaginem exprimere divinæ illius bonitatis. Porro, quid aliud eximium Dei patrem David ipsi Deo tam reddebat amabilem et gratiosum, si non virtus mansuetudinis? Dei autem patrem vocat propter Christum. Ait namque admirabilis Paulus : *Segregatus in Evangelium quod promisit in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ex semine David secundum carnem* [x]. Deinde quod is tam esset erga hostes suos clemens ac benignus, divino testimonio dictus est esse se-
B cundum cor Dei [y]. Quanquam ne id quidem debuit videri mirabile unum aliquem **263** inveniri, qui se exhiberet erga inimicum suum benevolum ac levem, quando sacrosancta Lex posita erat de curando jumento inimici. Scriptum quippe in Lege est : Ut vel subjugale inimici, si quod forte decidisset, alius quivis obiter allevaret [z]. Sed et Jacob, Joseph, Abel quoque (ille quidem, ut qui minime esset fucatus, sed et omnis malitiæ liber; jam alter, fratres cum haberet velut mancipia, seu ditioni subditilios, quippe cui universam dispensabat moderabaturque Ægyptum, adeo de eis nullam expetivit ultionem, ut etiam dixerit : *Nolite timere; Dei enim ego sum* [a]; tertius
C una cum fratre Cain nihil suspicans mali, profectus est) benigni prædicantur. Neque enim eum qui bonus esse contendit, oportet mala vel præcogitare, vel simulate fingere, sed neque a bono degenerare, aut diduci ad malum per alienam malitiam; quin potius adnitendum illi est, ut operibus benignitatis abundet magis atque magis, quo illos ad æmulationem studii consimilis provocet. Jam quando virorum aliquot meminimus, operæ pretium fuerit ea attingere, quæ per se sublimiora sunt. Ad hæc igitur superiora provehamur, contemplemurque, non angelorum multifariam erga nos benignitatem, qui pro communi gentium salute ad Deum effundunt preces, qui desertrices et refugas potestates hominum causa durius increpant, dæmones nimi-
D rum, quos vocat multitudines; non quod numerosæ sint multitudinis, verum quia ab unius Dei obedientia longius desciverunt; multitudo siquidem porro abest ab unitate. Non itaque de his mihi disserendum nunc, magis vero eximiam benignitatem perspiciamus Domini nostri Jesu Christi simul et veri Dei nostri, excipientes in silentio tantæ istius bonitatis radios. Divina namque silenti[illegible] mire oblectantur : ut turbulento atque irrequieto motu, quæ contrariæ sunt potestates. Nonne ineffabili bonitati ascribendum est, quod, quæ prius non erant, fecit ut essent? Hoc est ut perdurent conservat, sic ut idem sit et conditor et conservator, quique

[x] Rom. I, 6. [y] Act. XIII, 22. [z] Deut. XXII, 4. [a] Gen. XLV, 5

omnia capit vehementer pro cujusque aptitudine ad sui quam simillimam imitationem advocare ac provehere. Quid autem, quia et a se desciscentes deamat, adhortatur etiamnum ne vel tandem a se excidant? Nam hac gratia Παράκλητος vocatur. Hortatur enim oratque, ne sic indigne ab eis deseratur, qui diffluunt deliciis, atque insuper insolescunt supra modum. Usurpatur autem hæc dictio θρυπτομένων, de iis qui impendio amantur, qui fruitionem **264** deliciarum quas ab amatoribus sperant, de die in diem differentes, isto utuntur corporeo, hoc est præfracto, et molli gestu corporis; quare dictio hæc ad res plerasque alias transsumitur consimilis formæ. Jam illis inconsulte et frustra vitio vertentibus tantam benignitatem, clementer per se reddit causam tantæ istius lenitatis; quin potius sic vulnera animæ curaturum se pollicetur. Mihi accipe his verbis insinuari prodigi illius parabolam, quonam modo pater ipse longius adhuc dissito accedenti tamen prior occurrit pergitque obvius, circumplexus filium amabili osculo pariter et salute dignatur, eorum immemor, quæ is decoctor prius admiserat; præsentibus quoque diem indicit celebriter exigendum una cum sibi charissimis virtutibus, ut una sit collætantium omnium habitatio, nimirum ut insimul omnes exhilarescant et collætentur. Ad eum modum præsenti loco interpretatur Pater jam dictam sententiam. Quod autem dicit, Ὅλος ὅλους περιθείς, id est *totus totos circumplexus:* mire quidem hoc facit, eos pudefaciens, qui tum erant, hæreticos : qui quidem animam salvari per Dei gratiam, non item corpus prædicabant. Ait ergo sanctus : Totus Dominus, ut qui et animam et corpus assumpsit, nos totos, qui anima et corpore subsistimus, salvos fecit. Erant enim tunc hoc errore imbuti ab ipso Simone ad illum usque pestilentem Cerinthum : quemadmodum declarant, qui inter priscos numerantur, Irenæus et Hippolytus. Cæterum Demophilus, et si quis alius assimilis huic, a Deo coarguendus venit, ab eo nimirum, qui vult peccatores ad salutem pertingere, atque ab eo edocetur, qui ait : Nonne oportebat te collætari salutis per pœnitentiam quæsitæ? Equidem ipse sum, qui per humeros sustuli quod perierat : ipse, qui erga alioqui ingratos benignum me præstiti. *Cum enim ipsi peccatores adhuc essemus, Christus pro nobis mortuus est*, scribit admirabilis ille Apostolus [b]. *Qui* etiamnum *oriri facit solem super malos et bonos*, quemadmodum refert sacri doctrina Evangelii [c]; qui animam quoque suam ponit pro refugis. Tu autem, o Demophile, ut tuæ declarant litteræ (prius enim ad sanctum litteras ipse dederat Demophilus hujus nuntias facti : quibus sese gloriosius efferebat, quasi facinus peregisset cum primis laude dignum), dicis igitur, quia adversus eum qui presbytero procideràt, impium et peccatorem talem hunc refert Pater juxta Demophili verbum,

[b] Rom. v, 9. [c] Matth. v, 45.

A δὲ καὶ σῶμα ἔλεγον. Ὅλος οὖν, φησὶν, ὁ Κύριος, ὡς ψυχὴν καὶ σῶμα λαβὼν, ὅλους ἡμᾶς τοὺς ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος σέσωκεν. Ἦσαν δὲ τότε οἱ ἀπὸ Σίμωνος, καὶ ἕως αὐτοῦ Κηρίνθου, ὡς δηλοῦσιν οἱ παλαιοὶ. φησὶν, Εἰρηναῖος καὶ Ἱππόλυτος (83). Δημόφιλος δὲ, καὶ εἴ τις ἄλλος κατ' αὐτὸν, ἐπιτιμᾶται, φησὶ, παρὰ τοῦ Θεοῦ δηλονότι τοῦ καὶ ἁμαρτωλοὺς θέλοντος σωθῆναι, καὶ ἐκδιδάσκεται παρ' αὐτοῦ, Καὶ πῶς οὐκ ἔδει, λέγοντος, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῇ διὰ μετανοίας εὐφραίνεσθαι; Αὐτὸς γάρ εἰμι ὁ ἐπ' ὤμων ἄρας τὸ ἀπολωλὸς, ὁ χρηστὸς ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους. *Ἔτι γὰρ ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε*, φησὶν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, ὁ *ἀνατέλλων τὸν ἥλιον ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς*, ᾗ φησὶ τὰ ἱερὰ Εὐαγγέλια· ὁ τιθεὶς τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τῶν ἀποφευγόντων.
B Σὺ δὲ, ὦ Δημόφιλε, ὡς τὰ γράμματά σου δηλοῖ, (αὐτὸς γὰρ προαπέστειλε τῷ ἁγίῳ, ἐναβρυνόμενος οἷον ἐπὶ τῷ τελεσθέντι·) λέγεις γοῦν, ὅτι καὶ προσπεσόντα τῷ πρεσβυτέρῳ ἀσεβῆ καὶ ἁμαρτωλόν, (τοῦτο δὲ κατὰ τὸν ἐκείνου λέγει λόγον, καὶ οὐ καθὼς ἡ ψυχὴ αὐτοῦ ἔχει· οὐδὲ γὰρ οὕτως ἔχει (84) ἀσεβῆ τὸν ἀπὸ ἁμαρτίας μετανοοῦντα) κατ' αὐτοῦ παρὼν ἀπελάκτισας. Τὸ δὲ *ἀσεβῆ καὶ ἁμαρτωλὸν* ἀντὶ γενικῆς ἀττικῶς εἴληφεν. Εἶτα ὁ μὲν ἐδεῖτο ζητῶν θεραπείαν· σὺ δὲ οὐκ ἔφριξας, ἀλλὰ καὶ τὸν ἱερέα καθύβριζες, δικαιώσαντα τὸν κατὰ σὲ ἀσεβῆ ὡς ἁμαρτωλὸν ἐλέους ἄξιον εἶναι μετανοοῦντα· καὶ τέλος, Ἔξιθι, ἔφης, καὶ αὐτὸς εἰς τὰ ἄδυτα εἰσεπήδησας, καὶ τὰ ἄχραντα συνῆξας μυστήρια, οἱονεὶ ἐπῆρας, ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου
C βαστάσας (85)· ὡς ἔοικε γὰρ ἔτι λειτουργοῦντι τῷ ἱερεῖ ἐπέστη ὁ Δημόφιλος. Τοῦτο γοῦν πεποίηκας ἀναξίως· διακόνων γὰρ καὶ πρεσβυτέρων τὸ ποιεῖν τοιαῦτα, τοῦ νόμου λέγοντος, Καὶ οἱ ἱερεῖς περιστελοῦσι τὰ ἅγια, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς φησι. Καὶ γράφεις, ὅτι μέλλοντα διαφθαρῆναι τὰ ἅγια ἀπέσωσας; Νῦν οὖν ἄκουε καὶ τῶν ἡμετέρων. Οὐ θεμιτὸν πρεσβύτερον, κἂν ἁμαρτάνοι, ὑπὸ διακόνου ὑψηλοτέρου σου, ἢ καὶ μονάζοντος, εὐθύνεσθαι. Τάξις γὰρ συνέχει πάντα· πόσῳ γε μᾶλλον ἐπὶ τοῖς ἡμετέροις δεῖ τὴν τάξιν φυλάττεσθαι; εἰ γὰρ ἀταξία, λοιπὸν ἐμερίσθη ἐφ' ἑαυτὸν ὁ Θεός· πᾶσα δὲ βασιλεία, ἥτις μερισθήσεται, οὐ σταθήσεται. Καὶ εἰ τοῦ Θεοῦ ἐστιν ἡ κρίσις, ἄγγελοι δὲ Θεοῦ οἱ ἱερεῖς μετὰ τοὺς ἱεράρχας εἰσί. Σὺ δὲ οὐδὲ τοῖς λειτουργοῖς, δηλονότι τοῖς
D διακόνοις, συνιστάμενος, ἀλλὰ μετ' αὐτοὺς, δι' αὐτῶν ἐκδιδάσχου παρὰ τῶν ἱερέων (86), δι' ὧν ἠξιώθης καὶ τὸ θεραπευτὴς εἶναι, (καθ' ὑπερβατὸν γὰρ ἡ σύνταξις·) πρὸς αὐτῶν δηλονότι τῶν ἱερέων ἐκδιδάσχου (87), δι' ὧν καὶ μοναχικόν σοι σχῆμα δέδοται. Ἢ οὐχὶ μαρτυρεῖ μου τῷ λόγῳ καὶ αὐτὰ τὰ τῆς ἱερᾶς τάξεως σύμβολα; Ἵστανται γὰρ ἐν μὲν τῷ θυσιαστηρίῳ πρῶτον ἀρχιερεῖς, εἶτα ἱερεῖς, εἶτα πρὸς ταῖς πύλαις διάκονοι· ἔξωθεν δὲ τῶν πυλῶν οἱ θεραπευταὶ, πρὸς αὐταῖς ἱστάμενοι, οὐ πρὸς φυλακὴν αὐτῶν δὴ τῶν πυλῶν, (τοῦτο γὰρ τῶν πρὸς αὐταῖς ἐντὸς ἱσταμένων λειτουργῶν, δηλονότι διακόνων καὶ ὑποδιακόνων, ἐστίν·) ἀλλὰ πρὸς τάξιν καὶ ἐπίγνω-

σιν ἑαυτῶν (88), ἵνα ἐπιγινώσκωσιν ἑαυτοὺς ἧς τάξεως καὶ ἀξίας εἰσὶ, καὶ μὴ τῶν κρειττόνων κατεπαίρωνται· μᾶλλον γὰρ τῷ λαῷ πλησιάζουσιν ἢ ταῖς ἱερατικαῖς τάξεσι (89). Καὶ τοῦτο οὐκ ἀπεικότως λέγει, ἀλλ' ὅτι οἱ μὲν ἱερωμένοι (90) ἴδιον τόπον τὸ θεῖον θυσιαστήριον ἔχουσιν· οἱ δὲ μοναχοὶ μετὰ τοῦ λαοῦ ἔξωθεν ἵστανται, εἰ καὶ τοῦ λαοῦ οἱ μοναχοὶ προΐστανται. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ ἱερὰ θεσμοθεσία ἐν τῷ μεταλαμβάνειν τούτους τοῖς ἐνδοτέροις τὴν μετάδοσιν ἐγχειρίζει· καὶ γὰρ οἱ ἐντὸς ἀπερικαλύπτως τὰ θεῖα διὰ συμβόλων βλέπουσι καὶ ἀκούουσι· καὶ ἐπὶ τοὺς ἔξωθεν τῶν παραπετασμάτων ἱσταμένους, μοναχοὺς, λαϊκοὺς, ἔτι καὶ τὰς καθαιρομένας τάξεις, κατηχουμένους, καὶ τοὺς ἐν μετανοίᾳ, τὰ ἱερὰ ἐκφαίνουσι, καλῶς ἀεὶ διαφυλαττόμενα ἄχραντα ἀπὸ τῶν σῶν ὄψεων, μέχρις οὗ, τυραννικῶς εἰσπηδήσας αὐτοῖς, ἠνάγκασας ἐκπομπευθῆναί σοι τὰ ἀθέατα. Σὺ δὲ φῂς ἔχειν καὶ διαφυλάττειν τὰ ἱερὰ, μὴ εἰδὼς ὅτι οὐκ ἔχεις ταῦτα· ἐπεὶ οὐδαμῶς σοι, ἀλλὰ τοῖς ἱερεῦσι διαφέροι. Τὸ δὲ Ὥσπερ οὐδὲ τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὰ ἑξῆς, φησὶ, καθαπτόμενος τούτου, καὶ ἐπ' ἄλλῃ ἀταξίᾳ καὶ ἀναισχυντίᾳ (91), καθ' ἣν λογομαχῶν καθημέραν, οὐκ ἐπὶ συστάσει (92), ἀλλ' ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων, τὰς Γραφὰς ἀνεγίνωσκεν. Ἐπεὶ δυσί τισι κεφαλαίοις περιορίζει τὴν τοῦ Δημοφίλου ἁμαρτίαν καὶ ἀταξίαν, τῷ τε ἐπιχειρῆσαι τοῖς ἁγίοις, καὶ τῷ τὸν πρεσβύτερον ὑβρίσαι· ἐατέον γὰρ τὴν κατὰ τοῦ μετανοοῦντος ἀπολάκτισιν καὶ ἐξώθησιν· δύο γὰρ ἐργασίας ἀπὸ τοῦ ἐλάττονος παρέλαβε· πρὸς μὲν τὴν πρώτην ἁμαρτίαν λέγων τό· *Εἰ μὲν ἐθαρχίᾳ τις ἀφ' ἑαυτοῦ ἐνεχείρησε, μὴ διδόντος τοῦ βασιλέως, ἐτιμωρεῖτο ἄν*· πρὸς δὲ τὴν δευτέραν λέγων, *Καὶ εἰ τὸν δικαιοῦντα ἄρχοντα, ἢ καταδικάζοντά τινα, παρεστώς τις ἀνέκρινεν, οὔπω λέγω καθύβριζε*. Πάλιν ἀπὸ κοινοῦ τὸ *ἐτιμωρεῖτο ἄν*. Σὺ δὲ τοσοῦτον τολμηρὸς εἶ, καὶ ἀφ' ἑαυτοῦ ἱερωσύνῃ ἐγχειρῶν, καὶ τὸν πρεσβύτερον ἀνακρίνων. Καὶ ταῦτα ἔδει εἰπεῖν εἰς ἐκεῖνον τὸν ὑπὲρ τὴν ἀξίαν μὲν πράττοντα, ὅμως μέντοι εἰκότα καὶ πρέποντα (93). Σὺ δὲ τίνα ἕξεις τὴν ἀπολογίαν, ὅτε καὶ παρὰ τὴν ἀξίαν καὶ μηδόλως εἰκότα; Καὶ εὐθὺς ἐπάγει τὰ παραδείγματα, καὶ πλέον ἐκεῖνον τὸν Δημόφιλον ποιήσαντα δείκνυσιν. Ὁ Ὀζίας καλὸν ἐποίει θυμιῶν, εἰ καὶ παρὰ τὴν ἀξίαν· οἱ δαίμονες ἀληθῶς ἔλεγον, θεολογοῦντες τὸν Ἰησοῦν (94), εἰ καὶ μηδὲν ἐφειμένον ἦν ἐκείνοις τοιαῦτα λαλεῖν· σὺ καὶ παρὰ τὴν ἀξίαν πεποίηκας, καὶ οὐχὶ τὸ εἰκὸς διεπράξω, ὑβρίσας πρεσβύτερον τὸν τοὺς μετανοοῦντας δεχόμενον. Ὅρα καὶ ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ νόμου (95)· *Καὶ ἕκαστος τῇ τάξει τῆς λειτουργίας αὐτοῦ ἔσται*, καὶ τὰ ἑξῆς διοριζομένου· καὶ πάλιν· *Ὠργίσθη θυμῷ Κύριος ἐπὶ τῷ τὸν Ὀζίαν προπετῆσαι τὴν κιβωτὸν ἀνορθοῦν βουλόμενον*· καὶ, *Ἡ τοῦ Μωϋσέως ἀδελφὴ Μαριὰμ λεπροῦται*· καὶ περὶ τῶν υἱῶν τοῦ Σκευᾶ, ὡς ἐν ταῖς Πράξεσι φέρεται, ὅτι, μήτε πιστεύσαντες εἰς Χριστὸν, μήτε κεχειροτονημένοι, ἐξώρκιζον τοὺς δαίμονας, ὅπερ τοῖς ἐφορκισταῖς μόνοις ἐφεῖτο. Καὶ πάλιν· *Ὁ ἀσεβὴς, θύων μόσχον* (96), ὡς ὁ ἀποκτείνων

A non ut sua ipsius mens sentiebat; neque enim eum **265** habebat pro impio, quem plane cognorat admissi facinoris pœnitere), adversus eumdem consistens, calcibus pulsatum abjecisti. Proinde accusativos ἀσεβῆ καὶ ἁμαρτωλόν pro genitivis accepit phrasi attica. At interim supplex ille rogabat enixius, quærens remedium: tu contra, adeo non exhorruisti, ut sacerdotem insuper non toleranda contumelia asperseris; quod eum, qui tua sententia impius erat ac peccator, sic tamen pœnitentem justum pronuntiasset et misericordia dignum; denique abire jussisti, nec his contentus, ipse in adyta insiluisti impudens ac nulli temere tractanda mysteria commiscuisti, eadem propemodum ab ipso altari injecta manu exportasti. Ut enim re B ipsa apparet, sacerdoti etiamnum sacris operanti impressionem fecit Demophilus. Hoc igitur abs te indigne factum est. Diaconis enim et presbyteris isthæc munia conveniebant, dicente lege: Et sacerdotes obvolvent sancta; quemadmodum in proxime sequentibus Pater docet. Et ecce scribis, sancta, cum jam contaminationis impenderet periculum, intemerata tandem te asservasse? Nunc igitur nostram super his accipe sententiam. Fas neutiquam esse censemus presbyterum, etiam si illum contingat a rectitudine deflectere, ab ipso suo diacono, qui te alioqui superior est, in disquisitionem vocari, sive etiam ab alio quovis monasticen professo. Ordo enim est, qui universa cohærescere C facit, et continet. Quanto sane magis addecet, ordinem asservari in nobis, nimirum sacris? Quod si in his permiscetur ordo, reliquum fit, ut in seipsum Deus divisus credatur. Porro omne regnum quodcunque id tandem fuerit, si dividetur, jam non stabit[d]. Et si Dei est judicium, angeli autem Dei, sacerdotes itidem sunt secundum suos pontifices. Tu vero ne ipsorum quidem ministris videre componendus, nimirum diaconis, ut qui istis gradu sis inferior. Quare ab ipsis instruitor sacerdotibus, quorum officio promeruisti monachus ut esses. Constructio enim verborum est καθ' ὑπερβατόν seu *secundum trajectionem*, ab ipsis scilicet sacerdotibus erudire, per quos schema monasticæ istius professionis tibi traditum est. Annon testimonio D etiam suo verbum meum symbola suffulciunt et corroborant sacri istius ordinis? Astant enim ipsi aræ proxime pontifices primum, deinde sacerdotes, ad portas mox diaconi: ab externa portarum parte, juxta tamen, monachi consistunt, non quidem ad ipsarum custodiam, id enim muneris eos respicit, qui foribus astant, sed introrsum, nempe diaconos, aut hypodiaconos, **266** verum propter ordinem et cognitionem sui ipsorum, ut, inquam, internoscant cujus sint et ordinis et dignitatis, neu supra se præstantiores insolescerent. Magis enim accedunt ad populum, quam ad sacros ordines. Atque hoc non abs re dicit, eo quod, sacris quidem ini-

[d] Matth. xii, 25.

tiati, peculiari prærogativa locum sibi vindicant altari proximum : monachi vero extrorsum consistunt una cum populo, etiamsi populo superiores quadamtenus obtineant partes. Hanc ob rem sacra etiamnum legislatio, ut hi divinorum participes sint, administrandi munus istis concredidit, qui intima penetrant adyti. Intimi enim sine obumbrante velamento, et vident et audiunt divina, per signa tamen significativa : iidem quoque apud eos qui extra vela consistunt, monachos dico, laicos, eos etiam qui suæ purgationi invigilent, addo catechumenos, quique pœnitentiæ sunt addicti, sacra mysteria enarrant atque interpretantur. Rite ab oculis tuis intemerata semper eatenus asservata sunt, quousque impressione tyrannica insiliens evulgari coegisti, quæ ne spectanda tibi quidem fuerant. Et tandem sacra hæc penes te unum et esse et asservari gloriaris, nesciens nihil horum te obtinere; quando non tua sed sacerdotum intersit istius sacræ functionis. Illud autem quod addit, *Sicut revera ne veritatem quidem*, et cætera quæ sequuntur; illum perstringens propter aliam quoque ordinis transgressionem et impudentiam, quando in dies singulos conflictationi verborum affixus non ad confirmationem seu ad ædificationem lectitabat Scripturas, sed ad audientium subversionem. Verum enimvero duobus veluti capitulis Demophili peccatum circumscribit, simul et non servatum ordinem : uno quidem, quod sancta præter decorum invaserit; altero, quia presbyterum appetivit non ferendis contumeliis. Omittendum interim duxit, quia et pœnitentem calcibus male acceptum eliminavit templi aditu. Porro duas illas operationes a minori assumpsit tractandas. Adversus quidem primum illius erratum facit, quod dicitur Patri : *Jam si quis principatum gentis cujuspiam privata auctoritate invaserit, nec ab rege jussus : merito talis plecteretur.* Adversus vero alterum, dicens : *Quod si principem damnantem unum e subditis, vel absolventem alius quivis assistentium, ad exactiorem causæ discussionem revocet, nihildum hic dico, injuria affecit principem.* Rursus et hoc subaudiendum est : *Is utique plecteretur.* Tu autem eousque temeritatis provectus **267** es : ut tua solius auctoritate, sacerdotio admolitus manum, ausis insuper adversus presbyterum inquirere. Hæc sane oportuit adversus illum dici qui præter sui ordinis dignitatem aliqua quidem molitur; at certe rationi haudquaquam dissentanea nec indecora. Tu vero quam speres posse te prætexere umbram excusationis, quando præter ordinis tui meritum, ne ullo quidem prætextu excusanda præsumpsisti? His continenter inducit exempla, quorum collatione perspicue docet Demophilum non paulo illis graviora designasse. Ozias rex rem per se laude dignam gessit, dum incensum adolet, etiam præter sui dignitatem ordinis. Dæmones vere loquebantur, Jesum Deum esse dicentes : tametsi nihil ejusmodi illis liceret proloqui. Tu præter tuæ dignitatis conditionem, rem exsecutus es vehementer absurdam : designasti rem prorsus indecoram, dum onerasti presbyterum contumeliis pœnitentes clementer excipientem; demum vide, ut testimonio antiquæ legis sententia mea communiatur : *Et unusquisque manebit in ordine sui ministerii* [e]. Quæ cætera quoque definit. Rursus ait : *Iratus est furore Dominus super temeritate Oziæ arcam surrigere præsumentis* [f]. Sed et *Maria Moysi soror lepra respergitur* [g]. De filiis quoque Scevæ, quemadmodum in Actis apostolicis [h] refertur, quod ii in Christum non crediderant, neque ad eam fuerant asciti functionem, adjurabant nihilominus dæmones : quod munus peculiariter exorcistis competebat, et solis. Illud item : *Qui impius cum sit, immolat bovem, talem reputat hunc quasi qui occiderit carnem* [i]. Ideo dictum, quod non approbet Deus victimam quamlibet liberalem ac splendidam propter indignitatem offerentis. Rursus : Mihi tunc expende eximiam illam Dei justitiam, quia dicentibus nonnullis : *Nunquid non hoc et illud in nomine tuo fecimus? Non novi vos, respondet* [k]. Ex his itaque omnibus inductis testimoniis colligitur neutiquam licere exsequi quælibet per se justa, nisi et ordinis dignitas conservetur. Docet enim hoc inprimis legifer ille Moyses in Deuteronomio : *Juste quod justum est exsequaris* [l]. Eodem te adhortatur ille admirabilis Sirach dicens : *Altiora te ne quære, et profundiora te ne scrutatus fueris* [m].

Antithesin sive oppositionem inducit Pater, quasi loquentem faciat Demophilum, quia et deinceps non mediocre contagium impietatis in sacerdotibus coalescet : si quidem nullam de sacerdotum moribus licebit movere quæstionem, neque ulli fas

A *κύνα* λογίζεται, οὐ προσιεμένου τὴν φιλότιμον θυσίαν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν τοῦ προσάγοντος ἀναξιότητα. Καὶ αὖθις· Ὅρα τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, ὅτι καὶ λεγόντων τινῶν, *Οὐ τῷ σῷ ὀνόματι τὸ καὶ τὸ ἐποιήσαμεν; Οὐκ οἶδα ὑμᾶς*, ἀποκρίνεται. Ὥστε συνάγεται ἀπὸ τούτων πάντων, ὅτι οὐ θεμιτὸν οὐδὲ τὰ δίκαια διώκειν, εἰ μὴ κατ' ἀξίαν. Τοῦτο γὰρ ὁ νομοθέτης διδάσκει ἐν τῷ Δευτερονομίῳ Μωϋσῆς, λέγων· *Δικαίως τὸ δίκαιον διώξεις*. Καὶ πάλιν· Διακελεύεταί σοι Σειρὰχ ὁ θαυμάσιος (97), *Ὑψηλότερά σου μὴ ζήτει, καὶ βαθύτερά σου μὴ ἐρεύνα.*

B Ἀντίθεσιν εἰσάγει, ὡς ἐκ τοῦ Δημοφίλου, ὅτι ἔσται λοιπὸν ἀσέβεια ἐν τοῖς ἱερεῦσι, μὴ ἐξεταζομένων αὐτῶν, μήτε μὴν εὐθυνόντων αὐτοὺς ἑτέρων· καὶ κινδυνεύσει τοὺς ἐν νόμῳ καυχωμένους διὰ τῆς παραβασίας τοῦ νόμου τὸν Θεὸν ἀτιμάζειν. Ἐγὼ δὲ προ-

[e] Num. VII, 5. [f] II Reg. VI, 7. [g] Num. XII, 10. [h] Cap. XIX. [i] Isa. LXVI, 3. [k] Matth. VII, 23.
[l] Cap. XVI, v. 20. [m] Eccli. III, 22.

νοητικῶς ὑπὲρ τούτου ἀπολογήσομαι· οὐ γὰρ ἐχθρὸς A ὁ Δημόφιλος, ἵνα ἐαθῇ παρὰ τῷ Σατανᾷ τοιαύτῃ πλάνῃ συνεχόμενος. Ἴσθι, ὅτι ἑκάστη τῶν ἱερῶν διακοσμήσεων θεοειδεστέρα ἐστὶ τῆς μᾶλλον ἀφεστηκυίας, ἡ τῷ Θεῷ πλησιάζουσα, καὶ ἐν τοῖς οὐρανίοις καὶ ἐν ἡμῖν. Μὴ γοῦν ἐκλάβῃς τὸν πλησιασμὸν τοπικῶς, ἀλλὰ μᾶλλον κατὰ τὴν ἑκάστου ἕξιν καὶ ἐπιτηδειότητα· οὐ γὰρ ἐν τόπῳ ἐστὶν ὁ Θεὸς (98), ὡς ἂν ἐντεῦθεν τὸ ἐγγὺς καὶ τὸ πόῤῥω ἐμφαίνηται. Εἰ τοίνυν ἡ τῶν ἱερέων τάξις φωτιστική ἐστιν, ὁ μὴ φωτιστικὸς, ἢ μᾶλλον καὶ ὁ ἀφώτιστος, οὐχὶ ἱερεὺς, καὶ τολμηρὸς οὗτος δοκεῖ μοι καὶ ἀναίσχυντος, ἀγνοεῖν οἰόμενος τὸν Θεὸν, ἅπερ αὐτὸς ἑαυτῷ σύνοιδε, καὶ νομίζων ἀπατᾷν ὃν αὐτὸς ψευδωνύμως ἐπικαλεῖται πατέρα, *Πάτερ*, λέγων, *ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*· καὶ τολμῶν τὰς αὐτοῦ βλασφημίας (οὐ γὰρ B εἴποιμι προσευχὰς) ἐπὶ τῶν θείων συμβόλων ἐπιλέγειν. Οὗτος γοῦν οὐκ ἔστιν ἱερεὺς, ἀλλὰ πᾶν τοὐναντίον. Τέως δὲ οὐ δίδοται τῷ Δημοφίλῳ περὶ τούτων διεξετάζειν· δικαίως γὰρ ὀφείλομεν διώκειν τὰ δίκαια (99), κατὰ τὸ παράγγελμα· δίκαιον δέ ἐστι τὸ κατ' ἀξίαν πᾶσι διανεμητικὸν, ἐπεὶ καὶ ἀγγέλοις τὸ δίκαιον ἀπονέμεται· ἐν πᾶσι γὰρ τοῖς οὖσι διὰ τῶν πρώτων τοῖς δευτέροις τὰ κατ' ἀξίαν ἀπονέμεται. Οἱ μὲν οὖν ἐπάρχειν τῶν ἄλλων ταχθέντες, ἐκεῖνοι τοῖς μετ' αὐτοὺς ἀποδώσουσι τὰ κατ' ἀξίαν· ὁ Δημόφιλος δὲ ἀφοριζέτω, διαχωριζέτω τὰ κατ' ἀξίαν, ποῖα μὲν τῷ λόγῳ, ποῖα δὲ τῷ θυμῷ, ποῖα δὲ τῇ ἐπιθυμίᾳ, ὅπερ οὐχ ἂν ἄλλως γένηται, καὶ ἕκαστον πρεπόντως ἀφορισθήσεται, εἰ μὴ κατάρξει ὁ λόγος C τῶν ὑφειμένων, θυμοῦ λέγω καὶ ἐπιθυμίας, καὶ εὐθὺς τὸ παράδειγμα τίθησιν· ὁ λόγος γὰρ ἐπέχει τάξιν δεσπότου, πρεσβυτέρου, πατρός· ὁ δὲ θυμὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία, δούλου, νεωτέρου, υἱοῦ. Οὐχ ἂν οὖν ἀσεβεῖν ἐδοκοῦμεν, εἴπερ, ἐπ' ἀγορᾶς τῶν κρειττόνων ὑπὸ τῶν χειρόνων πασχόντων, οὐκ ἐβοηθοῦμεν τοῖς κρείττοσι; Καὶ ἐπὶ τούτοις ἐνθυμηματίζεται. Καίτοι γε ἐνταῦθα οἱ χείρονες ἴσως παρὰ τῶν κρειττόνων προηδικήθησαν. Ὁ δὲ λόγος ἐνταῦθα, πῶς ἀδικεῖ τὰ χείρονα, λέγω τὸν θυμὸν καὶ τὴν ἐπιθυμίαν, ἐπεὶ, τὴν ἐκ Θεοῦ δοθεῖσαν αὐτῷ ἀρχὴν κατέχειν βουλόμενος, παρὰ τούτων ἀπείργεται; Ἄδικοι ἄρα ἡμεῖς, οἱ μὴ τῷ λόγῳ βοηθεῖν σπεύδοντες. Εἰκότως οὖν ὁ μέγας Παῦλος πρὸς Τιμόθεον ἐπιστέλλων διατάττεται, μὴ εἰς προστασίαν Ἐκκλησίας ἀξιοῦσθαι τὸν μὴ D τοῦ ἰδίου οἴκου προστάντα καλῶς· καὶ καλῶς τὰ θεῖα λέγουσιν Εὐαγγέλια· *Ὁ ἐν ὀλίγῳ πιστὸς, καὶ ἐν πολλῷ πιστός*. Αὐτὸς μὲν οὖν, καθὼς καὶ προείπομεν, ἀφώριζε τὰ οἰκεῖα τῷ λόγῳ, τὰ οἰκεῖα τῷ θυμῷ, τὰ οἰκεῖα τῇ ἐπιθυμίᾳ· τὸ δέ ἐστι, Σὺ αὐτὸς μὴ ἄλλον, ἀλλὰ σεαυτὸν διόρθου καὶ τάττε, καθ' ἑκάστην ψυχικὴν δύναμιν ἑκάστῃ τούτων τὰ κατ' ἀξίαν ἀφοριζόμενος. Σοὶ δὲ οἱ διάκονοι, κἀκείνοις οἱ πρεσβύτεροι, καὶ τούτοις οἱ ἱεράρχαι, καὶ τοῖς ἱεράρχαις οἱ ἀπόστολοι, καὶ οἱ τῶν ἀποστόλων διάδοχοι (100)· ἔτι γὰρ ἦσαν ἐν κόσμῳ καί τινες τῶν ἀποστόλων, καὶ διάδοχοι παρ' ἐκείνων ταχθέντες· καὶ ἐπανορθωθήσεται

A fuerit, vitæ **268** illorum reposcere rationem, atque ad rectitudinem revocare. Sed et hinc impendet periculum, ne quando ii, legis nomine sese venditantes, per legis transgressionem insignem Deo importent contumeliam. Equidem tibi, o Demophile, super hac re provide prospicienterque respondebo; quando non adeo inimicus censetur Demophilus, ut sini debeat a Satana tanto opprimi errore. Scito igitur quia unaquæque sanctarum distinctionum, quo propius Deo jungitur, hoc divinæ pulchritudinis repræsentat similitudinem expressius, quam is ordo qui longius recedit: idque in cœlesti servatur nostraque hierarchia. Nolim tamen hancce propinquitatem accipias secundum loci dimensionem; magis vero juxta habitudinem B uniuscujusque et idoneam aptitudinem. Neque enim in loco est Deus, ut hinc exprimi debeat Deo hoc esse propius, illud vero remotius. Si igitur in hoc instituitur sacerdotum ordo, ut in alios sui luminis transfundat copiam; quisquis adeo neminem illuminat, ut ne in se quidem ullo perfundatur lumine, talis nec sacerdos dici debet. Hinc enim mea sententia temerarius supra modum est et impudens ut qui Deum arbitretur ea ignorare, quorum sibi ipse male conscius est; existimetque se ei posse imponere, cujus patrocinium implorat, falsam prætexens patris nomenclaturam, quando dicit: *Pater, qui es in cœlis*. Et audet is interim suas blasphemias (neque enim precationes censuerim appellanC das) divinis accensere symbolis. Talis igitur neutiquam dicendus sacerdos, quando modis omnibus diversus abit ab hac professione. At interea ut hoc donem, non statim permittitur Demophilo inquirere tantis de rebus. Juste enim, quæ justa sunt, debemus exsequi, juxta Scripturæ præceptum [a]. Justum autem est omnibus pro cujusque merito sui juris distributivum: quin angelis etiamnum, quod justum est, partito tribuitur. Porro in omnibus quæ sunt, per prima secundis pro divinitate ac merito cuncta sortito distribuuntur. Itaque qui in hoc, ut aliis præsint, positi sunt: hi se inferioribus pro cujusque merito obeunda munera compartiantur. Sed et Demophilus perpenso judicio præcidat singula, et sua cuique pro dignitate segreD get officia, quædam rationi, aliqua vero iræ, rursus alia concupiscentiæ tribuens. Quod utique fieri non aliter possit, ut unumquodque decenter ab se invicem separetur, nisi ipsa in primis ratio modum præscribat se inferioribus, iræ nimirum et concupiscentiæ. **269** Simul dicto inducit exemplum; nam ratio locum vicemque obtinet domini, presbyteri, patris: ira autem et concupiscentia, servi, junioris, filii. Nonne jura pietatis omisisse videri debeamus, siquidem in foro contingat præstantiores male affici violenta impressione inferiorum; nec interim præstantioribus tulerimus suppetias sic indigne acceptis? Ad hæc acri enthyme-

[a] Deut. XVI, 20.

mate utitur: etiam si qui præsenti loco inducuntur inferiores, forte a potentioribus priores acceperant injuriam. Sed et hic quinam ratio dici possit adversum se inferiora delinquere, iram dico et concupiscentiam? Nam quando ipsa adnititur principatum retinere sibi Dei munere indultum; perurgetur tamen ab his ne suo jure libere utatur; injusti certe nos, qui non tempore contendimus opem ferre laboranti rationi. Jure itaque eximius ille Paulus Timotheo edicit per epistolam, ne quem pronuntiet Ecclesiæ primatu dignum, qui non prius norit suæ domui legitime præesse [o]. Huic sententiæ pulchre admodum divina concinunt Evangelia: *Qui in modico fidelis, et in multo fidelis* [p]. Ipse vero, siculi præmisimus, quæ proprie rationi, quæ iræ peculiariter competunt et concupiscentiæ, seorsim sua cuique munia præscribito: hoc est, tu ipse ne alium quemlibet, magis autem te ipsum ad rectitudinem vitæ ordinemque revoca, juxta singulas animæ tuæ vires cuique earum, quod meretur, seorsum impertiens. Tibi interim diaconi vitæ formulam præscribant, illis item presbyteri, his pontifices, pontificibus apostoli, neque non apostolorum successores. In mundo siquidem apostolorum nonnulli superstites adhuc erant; sed et non pauci apostolicæ functionis successores ab illis ordinati, atque ita legitime tandem unusquisque ad officium revocabitur a sui ordinis sanctis; sed neque invertitur rerum ordo. Hæc tam multa tibi eo dicta sint, ut teipsum primum noveris, deinde tuum ipsius ordinem. De illa autem tua in peccatorem immanitate, non satis intelligo, quo eam planctu deplorem, prophetam imitatus, contritionem perquam dilecti christiani. Cujus enim gratia a nobis ascitus es in ordinem cultorum Dei, alienus cum esses ab hac nostra religione? Tempestivum jam fuerit, quando te talem exhibes, ut Deum alium, alios insuper sacerdotes perquiras: sicque apud illos efferatus desævias, aut sacris initiere et perficiaris. Nescius mihi videre, quam in partem pecces, qui te existimas acriter rem perspicere cum revera nihil minus sis quam videns. **270** Obstupuit cœlum super hoc, juxta Jeremiæ [q] oraculum; sed et ipse exhorrui. Quod ni tuas litteras excepissem, nullatenus fueram alteri fidem habiturus tam indigna de te referenti: quia videlicet Demophilus Deum quidem arbitraretur erga nos esse inclementem, se autem nihil habere opus Dei miseratione; ad hæc, illius etiam sacerdotes dejicit gradu. Cæterum Dominus ipse Christus, idque cum esset a peccatoribus segregatus (*peccatum enim nullum admisit, neque inventus dolus in ore ejus* [r]), strenuam ac pervigilem pascendarum ovium suarum administrationem illustre esse argumentum, atque evidens ducit nostræ erga se dilectionis. Sed et eum, qui ne tantillum quidem dimittere voluit conservo, cui tam multa alioqui dimissa fuerant, nequam ac malitiosi nomine tra-

A ἕκαστος παρὰ τῶν ὁμοταγῶν ἁγίων, καὶ οὐκ ἀντιστραφήσεται ἡ τάξις. Τοσαῦτά σοι τὰ παρ' ἡμῶν ὑπὲρ τοῦ εἰδέναι σεαυτὸν καὶ τὴν ἰδίαν τάξιν. Περὶ δὲ τῆς εἰς τὸν ἁμαρτωλὸν ἀπανθρωπίας, οὐκ οἶδα πῶς κλαύσομαι προφητικῶς τὸ σύντριμμα τοῦ ἀγαπητοῦ χριστιανοῦ· χάριν γὰρ τίνος θεραπευτὴς ἐτάχθης παρ' ἡμῶν, ἀλλότριος ὢν τῆς καθ' ἡμᾶς θεραπείας; Καὶ ἐπεὶ τοιοῦτος εἶ, ὥρα σοι καὶ Θεὸν καὶ ἱερέας ἑτέρους ζητεῖν, ὡς ἂν θηριωθῇς παρ' ἐκείνων ἢ τελεσθῇς (1), οὔτε εἰδὼς ἐν τίνι προσκόπτεις, καὶ οἰόμενος βλέπειν, ἀληθῶς οὐ βλέπων. Ἐξέστη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ τούτῳ, κατὰ τὸν Ἱερεμίαν, καὶ ἔφριξα ἐγώ. Καὶ εἰ μὴ τὰ σὰ γράμματα ἐδεξάμην, οὐκ ἂν ἑτέρῳ τοιαῦτα περὶ σοῦ λέγοντι ἐπίστευον· ὅτι Δημόφιλος καὶ τὸν Θεὸν ἀφιλάνθρωπον καὶ ἑαυτὸν μὴ B δεῖσθαι ἐλέους οἴεται, καὶ τοὺς ἱερεῖς ἀποχειροτονεῖ· ἀλλ' ὁ Δεσπότης Χριστὸς καὶ ταῦτα κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, (*Ἁμαρτίαν γὰρ οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ*·) καὶ τὴν τῶν προβάτων ποιμαντικὴν δεῖγμα τῆς εἰς ἑαυτὸν ἀγάπης ποιεῖται· καὶ τὸν μὴ ἀφιέντα ὀλίγον τῷ συνοικέτῃ πολλὰ ἀφεθέντι πονηρὸν ἀποκαλεῖ, καὶ δικαιοῖ τῶν οἰκείων ἀπολαύειν, δηλονότι τοῦ σκότους καὶ τῆς τιμωρίας (2)· ταῦτα γὰρ οἰκεῖα τῷ πονηρῷ· αὐτός ἐστιν, ὃς καὶ ὑπὲρ τῶν σταυρούντων προσηύχετο. Ἐπετίμα δὲ καὶ τοῖς μαθηταῖς κατὰ τῶν Σαμαρειτῶν λέγουσι, καθὼς καὶ ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν ἁγίῳ Εὐαγγελίῳ γέγραπται· Καὶ γὰρ ὁ Κύριος πρὸς αὐτούς φησιν· *Οὐκ οἴδατε ποίου πνεύματός* C *ἐστε*, δηλονότι ποίᾳ χάριτι διακονεῖτε (3). Σὺ δ' ἄνω καὶ κάτω θρυλλεῖς, ὡς τὸν Θεὸν ἐξεδίκησας, διὰ κακίας τὸν ἀγαθόν· ἄπαγε. Ὁ ἀρχιερεὺς ἡμῶν Χριστὸς, ἄκακος, πραῦς, ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἡμετέρων ἁμαρτιῶν. Τοίνυν οὐκ ἀποδεξόμεθά σου τὰς ἀζηλώτους ὁρμὰς, εἰ καὶ πολλάκις προβάλλῃ τόν τε Ἠλίαν καὶ τὸν Φινεὲς, λέγων, ὅτι κατ' ἐκείνους ἐποίησας· οὐδὲ γὰρ ἠρέσκετο ὁ Κύριος λέγουσι ταῦτα ἀπάνθρωπα τοῖς ἔτι ἀμετόχοις τοῦ Πνεύματος μαθηταῖς. Τοῦτο δὲ εἶπεν ὁ Πατὴρ πρὸς τὸ τέλειον τῆς δωρεᾶς ἀπιδὼν, ἧς ἔλαβον μετὰ τὴν ἀνάστασιν· γέγραπται γάρ· *Οὔπω ἦν Πνεῦμα ἅγιον, ὅτι Ἰησοῦς οὔπω ἐδοξάσθη*. Διδάσκεσθαι δὲ χρὴ, καὶ οὐ κολάζεσθαι τοὺς ἀγνοοῦντας, ὥσπερ καὶ τυφλοὺς ὁδηγοῦμεν, οὐ κολάζομεν. *Κόῤῥην* δέ τινες μὲν τὸν κρόταφόν φασιν· D ἔνιοι δὲ, τὴν γνάθον. Βέλτιον δὲ τὸν κρόταφον λέγειν. Μὴ τοίνυν, παρακαλῶ ὑμᾶς, βλάπτωμεν· τοῦτο γὰρ παροιμιωδῶς λέγει, *ὠθεῖν καθ' ἑαυτῶν τὸ ξίφος*. Μετὰ ταῦτά φησιν, οἷα ἐπακολουθεῖ τοῖς ἀδικεῖν ἢ εὐεργετεῖν τινας βουλομένοις, κἂν μὴ πρὸς ἔργον ἤνεγκαν ἃ ἐβουλεύσαντο· ἐκείνους γὰρ, δηλαδὴ οὓς προείλοντο ἀδικῆσαι ἢ εὐεργετῆσαι, οὐ πάντως, φησὶ, διέθηκαν καθὼς ἠβουλήθησαν· πρόδηλον δὲ, ὅτι τὸ μὲν παρὰ τὸ ἀβούλητον τῶν εὐεργετουμένων (4), τὸ δὲ παρὰ τὸ ἀδρανὲς τῶν ἀδικούντων. Προθέμενος δὲ περὶ τῶν δύο εἰπεῖν, τῶν τε ἀδικεῖν καὶ τῶν εὐεργετεῖν προθεμένων, περὶ τῶν ἀδικούντων μόνον ἐπιφέρει τὸν λόγον, ὅτι οἱ μὲν ἀδικούμενοι τὴν βασιλείαν

[o] I Tim. III, 5. [p] Luc. XVI, 10. [q] Cap. II, v. 12. [r] I Pet. II, 22.

τοῦ Θεοῦ κληρονομήσουσιν· αὐτοὶ δὲ οἱ ἀδικοῦντες A καὶ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τιμωροῦνται, μετὰ δαιμόνων εἶναι κατακρινόμενοι. Μετὰ ταῦτα καὶ περὶ τῆς πολυθρυλλήτου θείας ὀπτασίας διαλαμβάνει. Οὗτός ἐστιν ὁ Κάρπος, οὗ μέμνηται ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεον δευτέρᾳ ἐπιστολῇ, ὃς οὐδὲ ταῖς τῶν ἁγίων μυστηρίων τελεταῖς ἐνεχείρει, εἰ μή τινος πρότερον ἠξίωτο ὁράσεως κατὰ τὰς προτελείους εὐχάς. Προτέλεια δὲ ἐκάλουν οἱ Ἀθηναῖοι τὰς περὶ τῶν γάμων μετὰ θυσιῶν εὐχάς· τὸν γὰρ γάμον τέλος ἐκάλουν, ὡς τελειοῦντα πρὸς τὸν βίον τὸν ἄνθρωπον. Μυστήριον γοῦν εἶχον καὶ τὸν γάμον (5). Ἔλεγον δὲ προτελεῖσθαι καὶ προμυεῖσθαι, καὶ οἱονεὶ προκαθαίρεσθαι, εἰς ἑτοιμασίαν μυστηρίου (6). Τὸ γοῦν παρ' Ἕλλησιν ἀσεβῶς λεγόμενον εἰς τὸ τῆς ἀληθείας μυστήριον ὁ Πατὴρ μετήγαγε. B Καὶ *προτελείους* εἶπεν *εὐχὰς* τὰς πρὸ τοῦ μυστηρίου δεήσεις ὑπὲρ καθάρσεως καὶ ἀκατακρίτου μεταλήψεως τοῦ τελειοτάτου καὶ τελειοποιοῦ τῶν μυστηρίων δώρου. Τίνες δέ εἰσιν αἱ Ἱλάριαι εὐχαί; Ἦσάν τινες ἡμέραι τοῖς εἰδωλολάτραις, ἃς Ἱλαρίας ἀπεκάλουν. Καὶ αἱ μὲν ἦσαν ἰδικαὶ Ἱλάριαι, ὡς ὅταν τις ἔγημεν, ἢ υἱὸν ἐκτᾶτο· αἱ δὲ κοιναὶ καὶ δημόσιαι, ὡς ὅταν βασιλεὺς ἀναγορευόμενος τὰς δημοσίας Ἱλαρίας παρεῖχε Καὶ οὔτε πένθιμα ἐν ταύταις φορεῖν ἐξῆν, ἀλλὰ καὶ θέαι καὶ θυσίαι καθ' ἑκάστην ἡμέραν δημόσιαι ἐτελοῦντο, καὶ ἐπαύοντο οἱ πενθοῦντες, καὶ ἐθεώρουν, καὶ ἐν εὐωχίαις διῆγον τὰς τοιαύτας Ἱλαρίους ἡμέρας. Ἦν δὲ καὶ Ἱλάρια ἑορτὴ ἰδικὴ Ῥωμαίων εἰς τιμὴν τῆς μητρὸς τῶν θεῶν αὐτῶν (7). C Ἐπεὶ δὲ ἀεὶ τὸ *σήμερόν* ἐστιν, ἀεὶ νουθετεῖν τὸν μὴ ἀγαθὸν ὁ λόγος ὑποδηλοῖ. Τινὲς γοῦν ἀμαθῶς τὸ ἐναντίον λέγουσι, κεχρημένοι τῷ ἀποστολικῷ ῥητῷ τῷ λέγοντι· *Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ πρώτην καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ*· μὴ νοοῦντες τῶν εἰρημένων τὴν δύναμιν ἐκ τῶν ἑπομένων ῥητῶν μάλιστα σαφηνιζομένην· τότε γὰρ εὔλογος ἡ μετὰ πρώτην καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραίτησις, ὅταν ὁ διδάσκων πρὸς τὴν παραίτησιν ἔλθῃ, εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ λανθάνει ὢν αὐτοκατάκριτος· δῆλον γὰρ ὡς τοῖς ἱεροῖς διδασκάλοις ἀποκαλύπτεται καὶ ἡ τῶν προσιόντων κατάστασις. Ἕτεροι δὲ τὸ, *Μετὰ πρώτην καὶ δευτέραν* οὕτως ἐνόησαν, ἀντὶ τοῦ, Μετὰ τὴν ἐκ Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης διδασκαλίαν. D Ὡς γοῦν ὁ Κάρπος ἐλυπήθη, φησὶ, διὰ τὸν παρ' ἄλλου πλανηθέντα, δέον καὶ ἀμφοτέρων προνοήσασθαι, καὶ νουθετοῦντα ἀεὶ ἐπὶ τὴν θείαν τούτους ἀγαγεῖν γνῶσιν, ὡς κριθεισῶν ἤδη καὶ τῶν ἀμφισβητήσεων αὐτοῖς, δι' ἃς τυχὸν ἐκεῖνος μὲν ἀπεπλάνησεν, οὗτος δὲ ἀπεπλανήθη· οὐ διὰ ταύτης δὲ τῆς ἀμφισβητήσεως ἐκεῖνος μὲν ἐπλάνησεν, οὗτος δὲ ἐπλανήθη. Ἀλλ' αἰτία τοῦ τε παρελθεῖν εἰς τὸ πλανῆσαι τὸν πλανήσαντα, καὶ τοῦ παραδέξασθαι τὰ τῆς πλάνης τὸν πλανηθέντα, ἀμφισβήτησίς τις ἦν, ἣν ἔχων ὁ ὕστερον πλανηθεὶς μετά τινος, ἐπεὶ οὐκ ἐδύνατο κατισχῦσαι τοῦ θράσους ἐκείνου, πρὸς τὴν πλάνην ἀπέκλινε· τοῦτο γὰρ δηλοῖ καὶ τὸ ἐπιφερό-

ducit: et jure decernit ut propriis fruatur, videlicet caligine (carceris) et supplicio. Hæc enim flagitioso propria sunt. Ipse rursus pro se figentibus cruci preces fudit: contra vero acri objurgatione percelluit discipulos adversum Samaritas interpellantes, quemadmodum in sacrosancto Lucæ Evangelio scriptum est. Ibi enim legis Dominum ipsis respondisse: *Nescitis cujus spiritus estis* [s], cui nimirum gratiæ subservitis. Et tu interim sursum ac deorsum nihil non movens, odiose inculcas hæc, quasi qui Deo inflictam contumeliam ultus fueris. Deumne tu ulcisci per malitiam paras, sic eximie bonum? Absit hoc! Pontifex noster Christus, innocens, mitis, ipse propitiatio est pro peccatis nostris. Ne igitur speres nos comprobaturos acrimoniam hanc affectus tui, quando a zelo germanæ pietatis neutiquam proficiscitur: ne si etiam identidem opponas nobis eximios æmulatores, Eliamque et Phinees subjiciens, quod, illorum provocatus exemplo, rem ejusmodi aggressus sis. Nam et discipulos gratiæ spiritualis eatenus rudes, cum Domino quiddam non absimile dixissent, ab humana nimirum pietate alienius, neutiquam is probavit. Hoc autem dixit Pater ad absolutam illam aspiciens gratiæ infusionem, quam post resurrectionem acceperunt. Scriptum quippe est: *Nondum enim erat Spiritus sanctus datus, quia Jesus nondum erat glorificatus* [t]. Docendi namque, non autem plectendi ignorantes: quemadmodum et cæcos in viam recta deducimus, pœnas nequaquam infligimus. Κόῤῥην quidam contendunt κρόταφον significare, hoc est *tempus capitis:* nonnulli γνάθον, *maxillam, genam*. Præstiterit ut interpreteris esse capitis partem. Ne igitur, **271** hortor vos, ulla in re lædamus proximum. Jam et hoc, ὠθεῖν καθ' ἑαυτῶν τὸ ξίφος, *adversum nos ipsos distringere et exerere gladium*, proverbialem figuram imitatus, dixit. Explicat Pater post hæc, quænam eos comitentur præmia qui vel injuria quapiam vel beneficio cupide alios afficere contendunt, etiam si ne ad opus usque promoveant, quæ destinato consilio moliebantur efficere. Illos enim, quos, videlicet præsumpta opinione, anteverterant ut vel læderent, vel juvarent beneficio: non usquequaque prout destinarant, ait, affecerunt. Liquet autem in primis hoc contingere per incogitantiam eorum, in quos confertur beneficentia; illud vero ab imbecillitate eorum pendet, qui alios parant lædere. Cumque instituerit de utroque hominum genere texere sermonem, qui decreto certoque consilio in proximos parant esse vel injurii, vel benefici: de iis modo affert rationem, qui in alios injurii esse malunt. Nam qui injuriam fortiter ferunt, regnum Dei hæreditate consequuntur: contra, qui injuriæ sunt auctores, in hac quidem vita simul et in futura pœnas dabunt destinatæ malitiæ ultrices, perpeti dæmonum addicti consortio. His decisis aggreditur commentationem de famigerabili ac di-

[s] Luc. IX, 55. [t] Luc. VII, 39

vina illa visione. Hic ille est Carpus, cujus admirabilis Paulus commeminit in posteriore ad Timotheum epistola. Is sacrosanctæ confectioni sacramentorum non prius manum admovebat, quam per visionem inter eas preces, quæ consecrationem anteeunt, declararetur dignus. Cæterum προτέλειαν eas preces Athenienses dixere, quæ una cum hostiis nuptias præcurrebant : τέλος siquidem γάμον vocabant, hoc est nuptias, ut quæ hominem initient et perficiant ad vitæ istius conservationem. Ergo etiam nuptias pro sacramento habebant. Dicebant autem προτελεῖσθαι et προμυεῖσθαι, quasi dicerent ante rem sacram lustrari ac puros reddi, ad mysterii apparatum. Quod igitur a gentilibus ad impietatem referebatur, hoc ad nostræ verissimæ religionis mysterium derivavit Pater. Sed et προτελείους εὐχάς dixit, nimirum eas precationes, quæ initiationem præeunt sacramenti, pro impetranda expiatione, ac nulli præjudicanda transmutatione perfectissimæ simul et perficientis gratiæ sacramentorum. Sed quæ interim sunt ejusmodi preces *Hilariæ* dictæ? Sane dies quidam erant idololatriæ addictis, quos hoc nomine dicebant. Privatæ autem hæ censebantur, ut cum quis uxorem primum duxerat aut ex uxore exceperat filium; communes et publicæ, **272** ut cum quispiam regno inauguratus primum recensque rex declaratus, publicas Hilarias indicebat. Nulli per eos dies licebat gestitare quidquam lugubre, sed spectacula sacrificiaque in dies singulos celebrabantur. A luctu sibi temperabant, qui in luctu erant tum, atque intererant spectaculis, inque publicis conviviis transmittebant istius modi Hilarios dies. Ad hæc erat et Romanæ urbi peculiariter festus dies, Hilaria in honorem matris deorum ipsorum. Jam quando semper est illud, *hodie* : hac voce subindicat eum, qui bonus non est tantisper dum vivit, semper esse admonendum. Quidam tamen inscite admodum tuentur diversam sententiam, oraculo apostolicæ doctrinæ inducti : *Hæreticum hominem post primam et alteram correptionem

A μενον, *καὶ τῶν ἀλόγως θρασυνομένων σωφρονεῖν ἀναγκαζομένων*, δηλονότι τῶν ἀδικούντων ἐκείνων, δι' οὓς ὁ πλανηθεὶς εἰς τὴν πλάνην ἔδωκεν ἑαυτὸν, δεινοπαθήσας. Δέον γοῦν τοιαῦτα γενέσθαι, ὁ Κάρπος, οὐκ οἶδ' ὅπως τὴν πικρίαν ἐντήξας, κατεκοιμήθη. Περὶ δὲ τὸ μεσονύκτιον κατὰ τὸ σύνηθες διεγερθεὶς εἰς θείους ὕμνους (8), οὐδὲ καλῶς ἀναπαυσάμενος διὰ τὸν τῆς ψυχῆς θόρυβον ἐδυσχέραινε, καὶ τοῦ Θεοῦ ἐδεῖτο, ἀφανίσαι καὶ ἀμφοτέρους διὰ πρηστῆρος, οἱονεὶ κεραυνοῦ (ἀπὸ τοῦ *πρήθω* τὸ *καίω* (9)). Ταῦτα λέγων, ἔδοξεν ἰδεῖν τὴν φοβερὰν ἐκείνην ὀπτασίαν, περὶ ἧς κατὰ λεπτὸν διηγεῖται. Καὶ ἡμεῖς, ὡς σαφοῦς οὔσης, τὰ τῆς ἐξηγήσεως παρελίπομεν, τοῦτο μόνον ἐπειπόντες περὶ τῶν ὑπογαργαλιζόντων (10), καὶ διὰ παντὸς εἰς τὸ ἀχανὲς (11) ἐμβάλλειν μηχα-
B νωμένων. Σημείωσαι ὅτι πῶς ὁ διάβολος ῥίπτει τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὅπερ ἐνταῦθα *ἀχανὲς* καλεῖ, τουτέστι βάραθρον, ἢ ἀπατῶν ἢ καὶ ὠθῶν τοὺς πειθομένους αὐτῷ· ἔστι δὲ ὅτε καὶ ἀσελγεῖς ἀνθρώπους συνεργοὺς αὐτοῦ λαμβάνων εἰς τὴν ἑτέρων ἀπάτην, ὡς καὶ τὸν εἰδωλολάτρην ἐπὶ τὸν ἀπατηθέντα, περὶ οὗ ὁ λόγος. Διὸ καὶ ἐν τῇ ὀπτασίᾳ καὶ ἄνδρας ὁρᾷ μεταξὺ τῶν ὄφεων, τουτέστι τῶν δαιμόνων, ἕλκοντας τοὺς ὑπὸ τοῦ διαβόλου νικηθέντας, ὧν ἡμᾶς ὁ Κύριος ἐλευθερώσοι! Τὸ δὲ, *Ἄκοντες καὶ βιαζόμενοι*, μὴ ἀναγκαστικήν τινα δύναμιν, τουτέστι τὸν διάβολον νοητέον, ὡς οἱ Μανιχαῖοι, Μεσαλιανοὶ, ἤγουν Εὐχῖται· (*μεσάλα* γὰρ ἡ εὐχὴ κατὰ τοὺς Φοίνικας·) ἀλλ' ὅτι, πειθόμενοι τὸ κακὸν πρᾶξαι, τῷ ἀπατῶντι χώραν δίδομεν συνεχῶς ἡμῖν ἐπιτίθεσθαι, ἐξ
C ἡμῶν καθ' ἡμῶν λαμβάνοντι τὴν ἰσχύν. Ἀδυνατήσει δὲ, μὴ πειθομένων ἡμῶν· ἐπειδὴ ἐγγὺς ἡμῶν ἐστιν ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ, συνεπιλαμβανομένη, ὡς δηλοῖ τὰ ἐφεξῆς· τὸ δὲ *Μὴ ἄλλων ἁμαρτανόντων ἀνθρώπων*, τῶν σταυρούντων δηλαδὴ, ὡς ἂν εἰ ἔλεγεν· Ἕτοιμος καὶ αὖθις πάσχειν· μόνον οὐ δι' ἀνθρώπων, ἵνα μὴ καὶ πάλιν ἁμάρτωσιν ἄνθρωποι. Σημείωσαι δὲ ἐν τούτοις, ὅτι κατὰ τὴν ὀπτασίαν καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἀγαθοὺς καὶ φιλανθρώπους καλεῖ τοὺς ἁγίους ἀγγέλους.

devita*[u] : minus sane intelligentes dictorum vim, quæ se alioqui ex consequentibus clarissima luce aperit. Siquidem ejusmodi post primam et secundam admonitionem evitatio, justa tum videri debet, et rationi consentiens, quando sic admonitum, is qui docendi pollet auctoritate, suo exemplo prior vitaverit, ut qui sciat, quia subversus est ejusmodi, etiamsi lateat, cum sit proprio judicio condemnatus. Manifestum enim, quia sanctis doctoribus revelatur status conditiove præsentium. Alii vero dictum hoc : *Post primam et alteram admonitionem*, ad hunc sensum intellexere : quasi dictum sit : Post doctrinam ex Vetere Novoque Testamento depromptam. Jam vero, quæ fuerit Carpo tanti mœroris causa, docet : nimirum propter unum aliquem ab altero quopiam in errorem a fide abductum. Conveniebat sane Carpum prospicienter consulere utriusque saluti, atque ita jugiter admonendo hos provehere ab errore ad Dei cognitionem, ut vel ii demum abjuratis recisisque disceptationum remoris, propter quas forte ille quidem alterum in errorem pellexit, hic autem passus est se eo prolici. Nec tamen ob hanc ipsam controversiam ille alterum decepit, alter item sivit sibi imponi. Verum causa istius transgressionis, quam ille quidem seducendo admisit, dum seduxit; hic autem seductus, recipiendo istius impostoris suggestiones, hæc est : Exorta erat controversia quædam, quam is qui demum abductus est in errorem, cum adversus alterum haberet coram judice, nec illius in se posset elidere ferociam aut prævalere : ab integritate tandem fidei deflexit in errorem gentilium. Id verum esse manifesto declarat, quod infertur : *Et ab iis, quæ præter rationem audacter admisc-*

[u] Tit. III, 10.

rant, resipicere **273** *congererentur* : quod videlicet ille a se lædentibus misere sit acceptus, per quos seductus, in errorem se dedidit. Decebat itaque hæc fieri pro illis. Carpus interim dum hanc, nescio quo pacto, illiquasset amaritudinem animo suo, obdormivit. Circa medium noctis pro consuetudine Carpus somno excussus, et ad divinas excitus laudes, cum alioqui per tumultuariam intemperiem pressius insidentem animo incommode requiesset, graviter ferebat, et permoleste : Deum insuper orabat, utrumque ut disperderet cœlesti flamma ac veluti fulmine quopiam. Πρηστήρ enim *fulmen*, a πρήθω deducitur : hoc est, καίω, *incendo*, *aduro*. Et hæc cum diceret, visus est videre formidabilem illam visionem, quam subtili admodum enarratione recenset. Nos igitur ut omnibus confessam nulliusque indigam expositionis, omisimus, hoc tantum subjicientes, de demulcentibus, omnique ratione in hiulcam illam voraginem miseros deturbare molientibus. Nota et ex his collige, quam misere diabolus homines præcipitet in tenebras illas exteriores, quas hic ἀχανές vocat, scilicet βάραθρον, id est vastitatem ac voraginem. Homines, inquam, eo protrudit, sive is sit planus ille et impostor, sive qui impellit a se persuasos et illectos in errorem. Est ubi nonnunquam idem flagitiosos impurosque cooperarios sibi asciscit, quorum opera implanat plerosque alios ut idololatram illum ad ejus seductionem, de quo præsens sermo est. Quapropter Carpus in visione hac viros etiamnum contuetur in medio consistentes serpentium, hoc est dæmonum : qui ab incentore diabolo victos pertraherent ad Tartara, a quibus nos Domini benignitas liberet. Quod autem addidit : ἄκοντες καὶ βιαζόμενοι, id est *inviti et violenter abrepti* : non hoc dicto ullam imponit necessitatis vim, hoc est ut ne intelligas diabolum, quemadmodum Manichæi, Mesaliani sive Euchitæ sentiunt (*mesala* autem lingua Phœnicum *oratio* dicitur); sed quia persuasi ut mali quidquam operemur, nos ultronei cedimus impostori locum : hinc nos inopine ac velut ex insidiis adoritur, ex nobis ipsis vires adversum nos colligens. Neque enim non persuasis nobis, poterit quidpiam adversum nos; quando in tempore et e vicino adest nobis auxiliaris Dei benignitas coadjuvans nos ac suffulciens, quemadmodum proxime sequentia indicant. Illud item, *Dum non alii homines peccent* : supplendum est, crucifigant, ac si diceret : Paratus sum pati iterum, tantum non per homines, ut ne rursus peccent homines. Notandum interim dum hæc dicuntur, quia in hac visione Dominus ipse bonos atque amantes generis humani, vocat sanctos suos angelos.

ΕΙΣ ΤΗΝ Θ' ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ.

A Οὗτός ἐστιν ἅγιος Τίτος, ὁ τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Παύλου γνώριμος, ὃν καὶ Κρήτης κατέστησεν ἐπίσκοπον, ὡς ἡ πρὸς αὐτὸν γραφεῖσα ἐπιστολὴ δηλοῖ· πρὸς ὃν ἐπιστέλλων φησὶν ὁ μέγας Διονύσιος, ὅτι *Ὁ μὲν ἱερὸς Τιμόθεος οὐκ οἶδα εἴ τινος τῶν ἐμοὶ διεγνωσμένων θεολογικῶν συμβόλων ἀνήκοος ἐφάνη*· πρὸς αὐτὸν γὰρ τὰ πλεῖστα τῶν ἰδίων συνέθηκε συγγραμμάτων. Ἐν τῇ *Συμβολικῇ* γοῦν *θεολογίᾳ* διηυκρινησάμεθα πολλὰ τῶν δοκούντων τερατολογιῶν· ἀτοπίαν γὰρ ἀποτίθενται ταῖς ἀτελέσι ψυχαῖς· ὃ δὴ *ἀπομόργνυνται* φησιν. Ἀπομόρξασθαι δέ ἐστι τὸ *ἐναπομάξασθαι καὶ ἐμβαλεῖν* τι εἰς τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν, ἐκ μεταφορᾶς τῶν ζωγραφούντων, οἳ προσέχοντες τῇ ἀληθείᾳ, γράφουσι τὰς εἰκόνας, ὁπόταν B ἴδωσι δηλαδὴ τοὺς πατέρας τῆς ἀποῤῥήτου σοφίας, δηλαδὴ τοὺς προφήτας διά τινων παρακεκινδυνευμένων αἰνιγμάτων ἐμφαίνοντας τὴν ἀλήθειαν. Διὸ καὶ πολλοὶ ἀπιστοῦσι πρὸς τὸ ἔξω μόνων τῶν ὀνομάτων βλέποντες. Ἡμεῖς δὲ, εἰ γυμνὰ τὰ πράγματα θεασαίμεθα, σεβασθείημεν τὴν ἁγίαν καὶ προσκυνητὴν Τριάδα, τὴν πηγὴν τῆς ζωῆς, εἰς ἑαυτὴν χεομένην καὶ ἐφ' ἑαυτῆς ἑστῶσαν· δείκνυται γὰρ ἐντεῦθεν καὶ τὸ ὁμοούσιον· καὶ ὅτι ἡ Μονὰς, εἰς Τριάδα προελθοῦσα, μέχρις αὐτῆς ἵσταται, καθὼς καὶ ὁ θεολόγος φησὶ Γρηγόριος (12). Πρέπον γοῦν ᾠήθημεν ἀναπτυχθῆναι αὐτῷ τε, καὶ τῷ ἱερῷ Τιμοθέῳ, καὶ ἄλλοις, τὴν τοιαύτην συμβολικὴν πλάσιν, καὶ διὰ τοῦτο τὴν *Συμβολικὴν θεολογίαν* συνεθέμεθα· τὰ γὰρ ἐκτὸς τῆς τοιαύτης ἱεροπλαστίας, ὁπόσης (13) καὶ πολλῆς τῆς τερατείας ἀναπέπλησται! οἷον ὅτε γαστέρα Θεοῦ C ἀκούομεν· *Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφόρου ἐγέννησά*

274 IN EPISTOLAM IX.

Hic ille est sanctus Titus beatissimi apostoli Pauli perquam familiaris discipulus, quem Cretæ insulæ præfecit in episcopum, ut ad eumdem scripta indicat epistola. Hunc etiamnum per epistolam eximius pater Dionysius talibus alloquitur, dicens : *Equidem non satis scio, si cujus eorum, quæ mihi comperta sunt, theologicorum signorum rudis evaserit ignarusve sacer Timotheus*; ad eum enim meliorem suorum operum partem conscripserat. In *Symbolica* enim *theologia*, plurima ejusmodi locutionum, quæ cum primis absurdæ prodigiisque haudquaquam absimiles videbantur, nos illi exacto judicio elucidavimus. Quiddam enim insolens prorsus et absurdum, rudibus adhuc animis inserunt atque instillant; quod sane indicat verbum ἀπομόργνυνται. Ἀπομόρξασθαι enim, idem ut ἐναπομάξασθαι καὶ ἐμβαλεῖν, id est *impressisse, inseruisse, injecisse* : hoc est, quidvis immisisse suæ menti et cogitationi, metaphora a pictoribus ducta, qui animo prius affixi veris vivisque exemplaribus, suas deinde delineant et pingunt imagines : idque fit, cum videant reconditæ sapientiæ patres, prophetas videlicet, per quædam periculosæ lectionis ænigmata speculi vice ipsam exprimentes veritatem. Hanc ob rem plerique hominum talia censent suspectæ esse fidei, nec credunt, ad externa ejusmodi nominum involucra attenti solum. Proinde nos, si modo res ejusmodi nudas contemplabimur, religione multa reverebimur sacrosanctam adorandamque Trinitatem, vitæ totius fontem : siquidem in seipsum fundi, in semetipso nihilominus stabiliter

permanere intelligemus. Hinc enim ipsum ὁμοούσιον demonstratur, par nimirum eademque in Trinitate substantia : et quia Unitas in Trinitatem progrediens ad ipsam usque sistitur, juxta assertionem eximii illius theologi Gregorii. Rem igitur non indecoram facturos nos esse putavimus, si ipsi sancto que Timotheo, cæterisque rationem explicaremus istius figurationis symbolicæ. Hujus enim unius rei gratia opus ipsi compegimus *Symbolicæ theologiæ*. Quæ enim sine tali sacra fictione, quæ in *Symbolica theologia* explicatur, capiuntur, quanta, quamque multa prodigiorum instar indignitate plena sunt! Ut cum inaudimus ventrem Dei : *Ex utero ante Luciferum genui te*[v]. Verbum effusum : *Eructavit cor meum verbum bonum*[x]. Spiritum item : *Et spiritu oris ejus*[y]. Jam sinus inducit Dei **275** genitoris; ut : *Qui est in sinu Patris*[z]. Et arbores quasdam, ut est : *Lignum vitæ*[a]. Et virgulta, ut illud est : *De virgulto, fili mi, ascendisti.* Et illud : *Florebit et germinabit Jacob*[b], pro Christo acceptum, cujus fructus salute implevit terram. Et radices, ut illud : *Radix tua*[c]. Fontes item aquarum : *Quoniam apud te est fons vitæ*[d], et : *Me dereliquerunt fontem aquæ viventis*[e]. Et quæcunque alia formæ consimilis. Rursus lucigenas infert splendorum generationes; ut : *Qui cum sit splendor gloriæ*[f], et : *Domine, in lumine vultus tui ambulabunt*[g], et his similia, sive etiam plerasque alias sacras descriptiones declarativas sensus mystici, desumptas in multiplici Dei providentia, ut illud : *Aquila proteget nidum suum.* In donis item ; ut illud : *Aperis tu manum tuam*[h]. De apparitionibus, propterea quod se exhibuerit in forma hominis conspicuum Veteris Testamenti sanctis. In virtutibus, ut : *Spiritus concutiens montes*[i]. In proprietatibus quoque, ut cum *adamas* dicitur : quod nulli sit Numen obnoxium passioni. Hoc enim peculiariter competit divinæ illi naturæ. Proinde termini atque mansiones, quod et divinæ istius naturæ immutabilis status tacite insinuetur per ejusmodi lapides, qui substernuntur jaciendis fundamentis : in processionibus item, quoniam per hanc suaveolentem lilii fragrantiam exprimitur distributio bonorum ipsius naturalium, cujus causa dicitur : *Lilium convallium*[k]. Occurrunt et conjunctiones per stanneum lapidem, sed et per ignem discretiones sive dijudicationes. Est quoque ubi illi tribuitur virilis forma, ut apud Danielem[k] : *Et Antiquus dierum sedit.* Rursus ubi per feras significatur : *Cum accubuisset, ut leo obdormivit*[l]. Itemque : *Quasi pardalis perditis ferociens catulis juxta viam Assyriorum.* Est ubi describitur aliorum quoque animalium specie, ut illud est : *Ego autem sum vermis, et non homo*[m]. Est ubi plantæ nomine depingitur, sicut apud Davidem, *vitis*[n] : sicut apud alterum item

σε· καὶ λόγον χεόμενον· *Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν*· καὶ πνεῦμα· *Καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ*· καὶ κόλπους θεογονικούς· *Ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρός*· καὶ δένδρα τινά· *Τὸ ξύλον τῆς ζωῆς*· καὶ βλαστούς, ὡς τὸ, *Ἐκ βλαστοῦ, Υἱέ μου, ἀνέβης*· καὶ τὸ, *Ἀνθήσει καὶ βλαστήσει Ἰακὼβ*, ἐπὶ Χριστοῦ ληφθὲν, οὗ ὁ καρπὸς τῆς σωτηρίας ἐπλήρωσε τὴν γῆν· καὶ ῥίζας, ὡς τὸ, *Καὶ τὸ ῥίζωμά σου*· καὶ πηγὰς ὑδάτων, *Ὅτι παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς*· καί· *Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ὕδατος ζῶντος*, καὶ ὅσα τοιαῦτα· καὶ φωτογονίας ἀπαυγασμάτων· *Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης*· καὶ *Κύριε, ἐν τῷ φωτὶ τοῦ προσώπου σου πορεύσονται*; καὶ τὰ παραπλήσια, ἢ ἄλλας τινὰς δηλωτικὰς ἱερογραφίας λαμβανομένας ἐπὶ τῶν ποικίλων τοῦ Θεοῦ προνοιῶν· ὡς τὸ, *Ἀετὸς σκεπάσει νεοσσιὰν ἑαυτοῦ*· δωρεῶν δὲ, ὡς τὸ, *Ἀνοίγεις σὺ τὴν χεῖρά σου*· ἐκφάνσεων, διὰ τὸ ἐν σχήματι ἀνθρώπου ὀφθῆναι (14) τοῖς ἐν τῇ Παλαιᾷ ἁγίοις· δυνάμεων, ὡς, *Πνεῦμα διασεῖον ὄρη*· ἰδιοτήτων, ὡς *ἀδάμας* διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς θεότητος· ἴδιον γὰρ τοῦτο τῆς θείας φύσεως. Αἱ δὲ λήξεις καὶ αἱ μοναὶ τὸ τῆς θείας φύσεως ἀμετάστατον, διὰ τῶν θεμελιωτικῶν ὑποδηλοῦται λίθων. Προόδων δὲ, ὅτι ἡ τῶν φυσικῶν αὐτοῦ ἀγαθῶν μετάδοσις τῇ τοῦ κρίνου εὐοσμίᾳ δηλοῦται, καθὸ λέγεται, *Κρίνον τῶν κοιλάδων*. Αἱ ἑνώσεις διὰ τοῦ κασσιτέρου λίθου· καὶ διὰ τοῦ πυρὸς αἱ διακρίσεις. Καὶ ποῦ μὲν ἀνδρὸς σχῆμα, ὡς παρὰ τῷ Δανιήλ· *Καὶ ὁ Παλαιὸς τῶν ἡμερῶν ἐκάθητο*· ποῦ δὲ θηρίων, κατὰ τὸ, *Ἀναπεσὼν ὡς λέων ἐκοιμήθη*· καὶ πάλιν· *Ὡς πάρδαλις ἀπορουμένη κατὰ τὴν ὁδὸν Ἀσσυρίων*. Ποῦ δὲ ἄλλων ζώων, ὡς τὸ, *Ἐγὼ δέ εἰμι σκώληξ, καὶ οὐκ ἄνθρωπος*. Καὶ ποῦ μὲν φυτὸν, ὡς παρὰ τῷ Δαυῒδ, *Ἄμπελος*· ἢ παρ' ἑτέρῳ προφήτῃ, *Ἐλαία*. Ποῦ δὲ λίθων ποικιλομορφίας, ὡς τὸ, *Σάπφειρος*· καὶ παρὰ τῷ Ἀμὼς, *Ἀδάμας*. Καὶ κόσμους γυναικείους, ὡς τὸ, *Ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ*. Ποῦ βαρβαρικὰς ὁπλοποιίας, ἴσως ὡς ἐκεῖνο· *Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τῶν μηρῶν σου, δυνατέ*· ἡ γὰρ ῥομφαία βαρβαρικόν ἐστιν ὅπλον, ὡς ἱστορεῖ Φύλαρχος (15). Ὅτε πάλιν ἀκούομεν ἐπὶ Θεοῦ καὶ τῶν θείων κεραμείων, ὡς τὸ, *Ὡς πηλὸν πλατειῶν λεανῶ αὐτούς*. Καὶ χωνευτήριον· *Ἐπύρωσας αὐτοὺς, ὡς πυροῦται τὸ ἀργύριον*· καί· *Ἵππους σου ταράσσοντας ὕδατα πολλά*· καὶ ἅρματα· *Τὸ ἅρμα τοῦ Θεοῦ μυριοπλάσιον*· καὶ θρόνους· *Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα*· καὶ δαΐτας, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὅτε ὁ μόσχος ὁ σιτευτὸς, καὶ τὰ λοιπὰ γίνονται ἐπὶ τῇ εὑρέσει τοῦ ἀσώτου υἱοῦ. Καὶ πάλιν ὅτε ἀκούομεν τὸν Θεὸν κεκραιπαληκότα· *Καὶ κεκραιπαληκὼς ἐξ οἴνου*. Καὶ μεθύοντα, καὶ ὑπνώττοντα· *Ἵνα τί ὑπνοῖς, Κύριε;* Τί ἂν τις εἴποι περὶ τῶν, *Καὶ ὠργίσθη Κύριος*, καί· *Ἵνα τί ὠργίσθης ἡμᾶς;* καί· *Ἐλυπήθη Κύριος*, καὶ, *Ὤμοσε Κύριος*, καὶ, *Μετεμελήθη*, καὶ, *Κατηράσατο*, καὶ, *Ἐμήνισε*. Τί δὲ περὶ τῶν πολυει-

[v] Psal. CIX, 3. [x] Psal. XLIV, 2. [y] Psal. XXXII, 6. [z] Joan. I, 18. [a] Gen. II, 9. [b] Isa. XXVII, 6. [c] Ezech. XLVI, 3. [d] Psal. XXXV, 10. [e] Jer. II, 13. [f] Hebr. I, 3. [g] Psal. LXXXVIII, 16. [h] Psal. CXLIV, 16. [i] Cant. II, 1. [k] Cap. VII, v. 10. [l] Num. XXIV, 9. [m] Psal. XXI, 7. [n] Psal. CXXVII, 3.

δῶν καὶ λοξῶν τῆς ἁμαρτίας τῶν ἐπαγγελιῶν σοφισμάτων (16)· *Ἁμαρτίας* δὲ τὰς ἀποτυχίας τῶν ἐπαγγελιῶν φησι, διὰ τὸ ἐν τισὶ τῶν προῤῥήσεων διὰ τὸ πρόχειρον δοκεῖν μὴ τέλος λαβεῖν τὰ ἐπαγγελθέντα (17)· οἷόν ἐστιν, ἐκ πολλῶν ὀλίγα παραθέσθαι, τὸ πρὸς Ἰακὼβ λεχθὲν, *Γίνου κύριος τοῦ ἀδελφοῦ σου*· καὶ τὰ περὶ τῆς διαμονῆς τῶν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ σπέρματος Δαυΐδ, ἅπερ ἐν τῷ προφανεῖ διήμαρτον τῆς ἐκβάσεως. Κατὰ δὲ τὴν ἀκριβῆ θεωρίαν, οὐδαμῶς· τὸ μὲν γὰρ τοῦ Ἰακὼβ, διὰ τῆς τοῦ ἐξ αὐτοῦ ἐπικρατείας, καὶ τῆς εἰς Χριστὸν ἀναγωγῆς πεπλήρωται (18)· ὥσπερ καὶ αἱ πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ἐπαγγελίαι περὶ τῆς κατασχέσεως τῆς γῆς καὶ τῶν ἐθνῶν εὐλογίας. Τὰ δὲ πρὸς Δαυΐδ μόνον ὡς Χριστὸν ἀναφέρεται· ὁμοίως καὶ τὰ περὶ Σολομῶντος δοκοῦντα ἐν τοῖς Ψαλμοῖς εἰρῆσθαι ἐν τῷ Χριστῷ ἐτελειώθησαν. Τὰς γοῦν ἐν τούτοις ἐξηγητικὰς ἀποδόσεις τὸ ποικίλον ἐχούσας πολυειδῆ ἐκάλεσε σοφίσματα· οὐχ ὡς παραλογιστικῶς τεχναζόμενα τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὡς σοφῶς ἀναπτύσσοντα τὸ ζητούμενον. Πάλιν τὴν γιγαντομαχίαν καὶ τὴν πυργοποιίαν, ὡς ἐν τῇ Γενέσει φέρεται· καὶ τὸ κατὰ τοῦ Ἀχαὰβ συμβούλιον, ὡς ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν εὑρίσκεται, ἐν ᾧ διαλαμβάνει ἡ θεία Γραφὴ, πῶς συνῆλθεν Ἰωσαφὰτ βασιλεὺς Ἰούδα τῷ βασιλεῖ Ἰσραὴλ Ἀχαάβ. Καὶ εἶπε βασιλεὺς Ἰσραὴλ πρὸς βασιλέα Ἰούδα· Εἰ ἀναβήσῃ μεθ' ἡμῶν εἰς πόλεμον εἰς Ῥεμμὰθ Γαλαάδ. Καὶ εἶπεν Ἰωσαφάτ· Καθὼς ἐγὼ, οὕτω καὶ σύ· καθὼς ὁ λαός μου, ὁ λαός σου· καθὼς οἱ ἵπποι μου, οἱ ἵπποι σου. Καὶ εἶπεν Ἰωσαφὰτ τῷ βασιλεῖ Ἰσραήλ· Ἐπερωτήσατε δὴ σήμερον τὸν Κύριον. Καὶ συνήθροισεν ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ πάντας τοὺς προφήτας ὡς τετρακοσίους. Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ τοῖς προφήταις· Εἰ πορευθῶ εἰς Ῥεμμὰθ Γαλαὰδ εἰς πόλεμον, ἢ ἐπισχῶ; Καὶ εἶπον· Ἀνάβαινε, καὶ διδοὺς δώσει Κύριος εἰς χεῖρας τοῦ βασιλέως. Καὶ εἶπεν Ἰωσαφὰτ πρὸς Ἀχαάβ· Οὐκ ἔστιν ὧδε προφήτης Κυρίου, καὶ ἐπερωτήσωμεν τὸν Κύριον δι' αὐτοῦ; Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ πρὸς Ἰωσαφάτ· Ἔτι εἷς ἔστιν ἀνὴρ εἰς τὸ ἐπερωτῆσαι τὸν Κύριον δι' αὐτοῦ. Καὶ ἐγὼ μεμίσηκα αὐτὸν, ὅτι οὐ λαλεῖ πρὸς ἐμὲ καλὰ, ἀλλὰ κακὰ, Μιχαίας υἱὸς Ἰεμβλαά. Καὶ εἶπεν Ἰωσαφὰτ βασιλεὺς Ἰούδα· Μὴ λεγέτω ὁ βασιλεὺς οὕτω. Καὶ ἐκάλεσεν ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ εὐνοῦχον ἕνα, καὶ εἶπε· Τὸ τάχος Μιχαίαν υἱὸν Ἰεμβλαά. Καὶ Ἀχαὰβ καὶ Ἰωσαφὰτ βασιλεῖς ἐκάθηντο ἐπὶ τῶν θρόνων αὐτῶν ἔνοπλοι ἐπὶ ταῖς πύλαις Σαμαρείας, καὶ πάντες οἱ προφῆται προεφήτευον ἐνώπιον αὐτῶν. Καὶ ἐποίησεν ἑαυτῷ Σεδεκίας υἱὸς Χαναὰν κέρατα σιδηρᾶ, καὶ εἶπε· Τάδε λέγει Κύριος· Ἐν τούτοις κερατιεῖς τὴν Συρίαν ἕως συντελεσθῇ. Καὶ πάντες οἱ προφῆται προεφήτευον οὕτω, λέγοντες· Ἀνάβαινε εἰς Ῥεμμὰθ Γαλαὰδ, καὶ εὐοδώσει, καὶ δώσει Κύριος εἰς χεῖράς σου τὸν βασιλέα Συρίας. Καὶ ὁ ἄγγελος, ὁ πορευθεὶς καλέσαι τὸν προφήτην Μιχαίαν, ἐλάλησεν αὐτῷ λέγων· Ἰδοὺ δὴ πάντες οἱ προφῆται ἐν στόματι ἑνὶ λαλοῦσι καλὰ περὶ

A prophetam, *oliva* [o]. Denique est ubi per *sapphirum* [p], et apud Amos nomine *adamantis*. Mundum insuper muliebrem ipsi Deo appingunt, juxta illud : *In vestitu deaurato* [q]. Item arma illi admovent barbarorum in morem confecta, ut illud forte est : *Præcingere rhomphæa tua super femora tua, o potens.* Rhomphæa sane vox armaturæ est barbaricæ, quemadmodum memoriæ prodidit Phylarchus. Aliquando rursum inaudimus Deo quasdam admirabilis figulinæ effigies, juxta illud : *Quasi lutum platearum delebo eos* [r]. **276** Conflatorium itidem : *Igne eos examinasti, sicut examinatur argentum* [s]. Jam equos illi affingunt, secundum illud : *Qui ascendisti equos tuos, conturbantes aquas multas* [t]. Currus etiamnum, ut illud est : *Currus Dei decem millibus multiplex* [u]. Thronos addunt : *Thronus tuus, Deus, in sæculum* [v]. Dapes, ut in Evangelio, quando B vitulus ille saginatus reliquusque apparatus epularum jubetur instrui, in filii decoctoris sive prodigi inventione [x]. Nonnunquam item advertimus Deum crapula distentum esse : *Et crapulatus a vino* [y]. Ebrium simul et obdormiscentem, ut : *Quid obdormis, Domine* [z]? Quid porro attinet cætera ejus formæ percensere? Ut sunt : *Et iratus est Dominus* [a]; *Utquid irasceris nobis* [b]; *Contristatus* item *est Dominus*, et : *Juravit Dominus* [c], sed et *Pœnitentia ductus* docetur, et : *Maledixit* [d], et : *Comminatus est* [e], sive etiam succensuit. Quid vero de multiformibus et obliquis argutionibus frustrationis promissionum? Ἁμαρτίας autem frustrationes promissionum dicit, quia promptum est videri, pro- C missa exitum promissioni respondentem minime accepisse : quod genus illud est, ut pauca e multis depromam : illud, inquam, quod Jacob dictum est : *Esto dominus fratris tui* [f]. Et quæ de permansura nec interpolanda successione ad regnum seminis David prædicta erant. Talia utique propalam est ipso exitu haudquaquam respondisse promissioni. Cæterum hæc eadem, si penitius contemplere, nulla prorsus frustratione eluserunt. Illa enim ab Jacob facta promissio eo impleta creditur, quod ii, qui ex ejus semine prognati sunt, invaluerunt ditione : et per respectum ad Christum completa fuerunt. Ad hunc sensum intelligendæ veniunt Abrahamo patri dictæ promissiones de possessione terræ Chananitidis, et gentium benedictione [g]. D Jam quæ ad David modo repromissio facta est; haud dubium quin ad Christum referenda sit. Nec dissimiliter, quæ in Psalmis de Salomone dici videntur tantum : nihil obscurum est in ipso completa esse Christo. Istiusmodi igitur enarrativas distributiones diversum quid in speciem præ se ferentes, vocavit multiformia sophismata : non quod frustratoria argumentatione veritatem eluderent, verius quia id explicarent sapienter, quod in primis vertebatur in quæstionem. Præterea gigan-

[o] Ose. XIV, 7. [p] Ezech. X, 1. [q] Psal. XLIV, 9. [r] II Reg. XXII, 43. [s] Psal. LXV, 10. [t] Habac. III, 8. [u] Psal. LXVII, 18. [v] Hebr. I, 8. [x] Luc. XV [y] Psal. LXXVII, 65. [z] Psal. XLIII, 23. [a] Num. XXII, 22. [b] Psal. LXXXIV, 6. [c] Psal. CIX, 4. [d] Gen. V, 29. [e] Jos. XXIII, 15. [f] Gen. XXVII, 29. [g] Gen. XXVI, 4.

tomachiam illam turrisque multo celeberrimæ substructionem, ut in Genesi[h], abunde refertur; neque non adversus Achaab initum consilium, sicut in tertio quoque Regnorum[i] invenire est; quo quidem loco divina explicat Scriptura, quo pacto Josaphat **277** cum Achab rege Israel convenerit. Porro rex Israel dixit regi Juda : Si ascendes nobiscum in bellum in Rhemmath Galaad? Respondit Josaphat : Sicut ego, ita et tu : ut populus meus, populus tuus : ut equi mei, equi tui. Adjecit quoque Josaphat, regi Israel dicens : Interrogate, obsecro, hodie Dominum. Et congregavit rex Israel omnes prophetas quasi quadringentos. Et dixit rex Israel prophetis : Si proficiscar in Rhemmath Galaad ad bellandum, an me contineo? Et responderunt : Ascende; dans enim dabit eam Dominus in manus regis. Et dixit Josaphat ad Achaab : Non est hic propheta aliquis Domini, ut interrogemus Dominum per eum? Et respondit rex Israel ad Josaphat : Adhuc vir unus est, per quem interrogare possumus Dominum; sed ego odi eum, quia non loquitur mihi bona, sed mala, Michæas filius Jemblaa. Et dixit Josaphat rex Juda : Ne loquaris ita, rex. Et vocavit rex Israel eunuchum unum, et dixit : Actutum ad me accito Michæam filium Jemblaa. Et Achaab et Josaphat reges sedebant in soliis suis armati juxta portas Samariæ, et omnes illi prophetæ prophetabant coram eis; fecit quoque sibi Sedecias filius Chanaan cornua ferrea, et dixit : Hæc dicit Dominus : His cornibus ventilabis Syriam, usquequo consumetur. Et omnes prophetæ prophetabant ad hunc modum, dicentes : Ascende in Rhemmath Galaad, prosperum enim erit iter tuum, et dabit Dominus in manus tuas regem Syriæ. Et nuntius qui ierat ad vocandum prophetam Michæam, locutus est ad eum dicens : Ecce omnes prophetæ uno ore loquuntur bona coram rege. Esto et tu quoque in sermonibus tuis secundum sermones unius istorum, et bona eloquitor. Et dixit Michæas : Vivit Dominus; quia quodcunque dixerit mihi Dominus, hoc loquar. Et venit Michæas ad regem, et dixit ei rex : Michæa, si ascendam in Rhemmath Galaad ad bellandum, an quiescam? Et respondit : Ascende, et prospere dabit Dominus eam in manus regis. Et dixit ei rex : Quoties ego adjuro te, ut loquaris mihi quod verum est, idque in nomine Domini? Et dixit Michæas : Non sic. Vidi cunctum Israel dispersum in montibus quasi ovium gregem, cui non est pastor. Et dixit Dominus : Num Dominus his est in Deum? Revertatur unusquisque in domum suam in pace. Et dixit Achaab ad Josaphat : Nonne dixi tibi, quia non prophetat mihi iste bona, sed potius mala? Et adjecit Michæas : Non sic, non ego. **278** Audi verbum Domini : Non sic. Vidi Dominum Deum Israel sedentem super solium suum; et omnis militia cœli steterat in circuitu ipsius, a dextris et a sinistris. Et dixit Dominus : Quis decipiet Achaab

[h] Cap. XI. [i] Cap. XVI.

A τοῦ βασιλέως· γενοῦ καὶ σὺ εἰς λόγους σου κατὰ τοὺς λόγους ἑνὸς τούτων, καὶ λάλησον καλά. Καὶ εἶπε Μιχαίας· Ζῇ Κύριος, ὅ τι ἂν εἴπῃ Κύριος πρὸς μὲ, τοῦτο λαλήσω. Καὶ ἦλθε Μιχαίας πρὸς τὸν βασιλέα. Καὶ εἶπεν ὁ βασιλεὺς αὐτῷ· Μιχαία, εἰ ἀναβῶ εἰς Ῥεμμὰθ Γαλαὰδ εἰς πόλεμον, ἢ ἐπισχῶ; Καὶ εἶπεν· Ἀνάβαινε, καὶ εὐοδώσει Κύριος εἰς χεῖρας τοῦ βασιλέως. Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ βασιλεύς· Ποσάκις ἐγὼ ὁρκίζω σε ὅπως λαλήσῃς πρὸς μὲ ἀλήθειαν ἐν ὀνόματι Κυρίου; Καὶ εἶπε Μιχαίας· Οὐχ οὕτως. Ἑώρακα πάντα τὸν Ἰσραὴλ διεσπαρμένον ἐν τοῖς ὄρεσιν ὡς ποίμνιον, ᾧ οὐκ ἔστι ποιμήν. Καὶ εἶπε Κύριος· Οὐ Κύριος τούτοις εἰς Θεόν; Ἀναστρεφέτω ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ ἐν εἰρήνῃ. Καὶ εἶπεν Ἀχαὰβ πρὸς Ἰωσαφάτ· Οὐκ εἶπα πρὸς σὲ, οὐ προφητεύει οὗτός μοι B καλὰ, διότι ἀλλ' ἢ κακά; Καὶ εἶπε Μιχαίας· Οὐχ οὕτως, οὐκ ἐγώ. Ἄκουε ῥῆμα Κυρίου· Οὐχ οὕτως. Εἶδον Κύριον Θεὸν Ἰσραὴλ καθήμενον ἐπὶ θρόνου αὐτοῦ, καὶ πᾶσα ἡ στρατιὰ τοῦ οὐρανοῦ εἱστήκει περὶ αὐτὸν ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ καὶ ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ. Καὶ εἶπε Κύριος· Τίς ἀπατήσει τὸν Ἀχαὰβ βασιλέα Ἰσραὴλ, καὶ ἀναβήσεται, καὶ πεσεῖται εἰς Ῥεμμὰθ Γαλαάδ; Καὶ εἶπεν οὗτος οὕτω, καὶ οὗτος οὕτω. Καὶ ἐξῆλθε πνεῦμα, καὶ ἔστη ἐνώπιον Κυρίου, καὶ εἶπεν· Ἐγὼ ἀπατήσω αὐτόν. Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸ Κύριος· Ἐν τίνι; Καὶ εἶπεν· Ἐξελεύσομαι καὶ ἔσομαι πνεῦμα ψευδὲς ἐν στόματι πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν· Ἀπατήσεις, καί γε δυνήσῃ, ἔξελθε, καὶ ποίησον οὕτω. Καὶ νῦν ἰδοὺ ἔδωκε Κύριος πνεῦμα ψευδὲς ἐν C στόματι πάντων τῶν προφητῶν σου τούτων. Καὶ Κύριος ἐλάλησεν ἐπὶ σὲ κακά. Καὶ προσῆλθε Σεδεκίας υἱὸς Χαναὰν, καὶ ἐπάταξε τὸν Μιχαίαν ἐπὶ τὴν σιαγόνα, καὶ εἶπε· Ποῖον πνεῦμα τὸ λαλῆσαν ἐν σοί; Καὶ εἶπε Μιχαίας· Ἰδοὺ σὺ ὄψει ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὅταν εἰσέλθῃς εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ ταμείου σου τοῦ κρυβῆναι. Καὶ εἶπεν Ἀχαάβ· Λάβε τὸν Μιχαίαν, καὶ ἀποστρέψατε αὐτὸν πρὸς Ἀμὼν τὸν ἄρχοντα τῆς πόλεως, τοῦ θέσθαι τοῦτον ἐν φυλακῇ, καὶ ἐσθίειν αὐτὸν ἄρτον θλίψεως, καὶ ὕδωρ θλίψεως, ἕως τοῦ ἐπιστρέψαι με ἐν εἰρήνῃ. Καὶ εἶπε Μιχαίας τῷ βασιλεῖ· Ἐὰν ἐπιστρέφων ἐπιστρέψῃς ἐν εἰρήνῃ, οὐκ ἐλάλησε Κύριος ἐν ἐμοί. Καὶ ἀνέβησαν οἱ δύο βασιλεῖς Ἀχαὰβ καὶ Ἰωσαφὰτ εἰς Ῥεμμὰθ Γαλαάδ. Καὶ εἶπε βασιλεὺς Ἰσραὴλ πρὸς Ἰωσαφὰτ βασιλέα Ἰούδα· Συγκά- D λυψόν με, καὶ εἰσελεύσομαι εἰς τὸν πόλεμον, καὶ σὺ ἔνδυσαι τὸν ἱματισμόν μου. Καὶ συνεκαλύψατο ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν πόλεμον. Καὶ ὁ βασιλεὺς Συρίας ἐνετείλατο τοῖς ἄρχουσι τῶν ἁρμάτων αὐτοῦ τριάκοντα καὶ δύο, λέγων· Μὴ πολεμεῖτε μικρὸν καὶ μέγαν, ἀλλ' ἢ τὸν βασιλέα Ἰσραὴλ μονώτατον. Καὶ ἐγένετο ὡς εἶδον οἱ ἄρχοντες τῶν ἁρμάτων Ἰωσαφὰτ βασιλέα Ἰούδα, καὶ αὐτοὶ εἶπον· Φαίνεται βασιλεὺς Ἰσραὴλ οὗτος, καὶ ἐκύκλωσαν αὐτὸν πολεμῆσαι, καὶ ἀνέκραξεν Ἰωσαφάτ. Καὶ ἐγένετο ὡς εἶδον οἱ ἄρχοντες τῶν ἁρμάτων, ὅτι οὐκ ἔστι βασιλεὺς Ἰσραὴλ οὗτος, καὶ ἀπέστρεψαν ἀπ' αὐτοῦ. Καὶ ἐνέτεινεν εἰς τὸ τόξον εὐστόχως, καὶ ἐπάταξε

τὸν βασιλέα Ἰσραὴλ ἀνὰ μέσον τοῦ πνεύμονος καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ θώρακος, καὶ εἶπε τῷ ἡνιόχῳ αὐτοῦ· Ἐπίστρεψον τὰς χεῖράς σου, καὶ ἐξάγαγέ με ἐκ τοῦ πολέμου, ὅτι τέτρωμαι. Καὶ ἐτροπώθη ὁ πόλεμος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Καὶ ὁ βασιλεὺς ἦν ἑστηκὼς ἐπὶ τοῦ ἅρματος ἐξ ἐναντίας Συρίας ἀπὸ πρωῒ ἕως ἑσπέρας, καὶ ἀπέχυνε τὸ αἷμα ἀπὸ τῆς πληγῆς εἰς τὸν κόλπον τοῦ ἅρματος, καὶ ἀπέθανεν ἑσπέρας. Καὶ ὁ στρατοκῆρυξ ἔστη ἐν τῇ παρεμβολῇ, δύνοντος τοῦ ἡλίου, λέγων· Ἕκαστος εἰς τὴν ἑαυτοῦ πόλιν καὶ εἰς τὴν ἑαυτοῦ γῆν στραφήτω, ὅτι τέθνηκεν ὁ βασιλεύς. Καὶ ἔθαψαν τὸν βασιλέα ἐν Σαμαρείᾳ, καὶ ἀπένιψαν τὸ αἷμα ἐπὶ τὴν κρήνην Σαμαρείας· καὶ ἐξέλειξαν αἱ ὕες καὶ οἱ κύνες τὸ αἷμα· καὶ αἱ πόρναι ἐλούσαντο ἐν τῷ αἵματι, κατὰ τὸ ῥῆμα Κυρίου, ὃ ἐλάλησε. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ τῆς ἀπάτης τοῦ Ἀχαάβ. Σημείωσαι δὲ καὶ περὶ τοῦ Ἄσματος τῶν ᾀσμάτων, οὗτινος λέγει τὰς ἑταιρικὰς πολυπαθείας, τὰς προαγωγείας, τὰ φιλήματα, καὶ τὰ λοιπά, δι' ἃ δὴ καὶ ὁ Μοψουεστίας Θεόδωρος ἀφρόνως τὸ βιβλίον διέβαλλε· καὶ ὅσα ἄλλα συνθήματα οἱονεὶ σύμβολα πεπληθυσμένα τῶν νοητῶν καὶ ἑνιαίων, καὶ μεριστὰ τῶν ἀμερίστων. Τὰ δὲ σύμβολα πεπληθυσμένα φησὶ πρὸς τὸ ἀληθὲς ἐκεῖνο καὶ ἑνιαῖον· ἐκεῖνο γὰρ εἴ τι ἂν καὶ ᾖ, ἑνιαῖόν ἐστι. Τὰ δὲ σύμβολα τὰ δηλοῦντα ἐκεῖνο πληθύνονται· ἅμα μέν, ὅτι δι' ἄλλου καὶ ἄλλου δηλοῦσι τὸ ἀληθές· ἅμα δὲ καὶ ὅτι πόῤῥω τοῦ ἑνιαίου, ὅσα ἄν τις καὶ εἴποι, λέγει (19). Καὶ πρὸς πολλὰ μὲν τὰ μορφώματα καὶ οἱ λόγοι μερίζονται, δι' ὃ δὲ ταῦτα καὶ πράττονται καὶ λέγονται, ἑνιαῖόν ἐστι καὶ ἀμέριστον (20)· μὴ γὰρ ὑπολαμβάνωμεν τὰ φαινόμενα ταῦτα τῶν συνθημάτων οἱονεὶ τῶν συμβολικῶς γινομένων ἀναπεπλάσθαι ὑπὲρ ἑαυτῶν, τουτέστιν ὑπὲρ τοῦ ὄντως νοεῖσθαι αὐτὰ (21), ὡς τὸ φαινόμενον ἔχει, καὶ τὸ γράμμα ψιλῶς ὑπαγορεύει, ἀλλὰ προβάλλονται ταῦτα καὶ προφαίνονται τῆς ἀποῤῥήτου τοῖς πολλοῖς καὶ θείας ἐπιστήμης. Περικαλύμματα γάρ εἰσι καὶ τύποι τῶν βαθυτέρων νοήσεών τε καὶ ὑπολήψεων· ταύτας γὰρ ἐπιστήμην, φησί, δηλοῦντος τοῦ λόγου, ὡς ἔστι (22) τις τούτων ὑψηλοτέρα ἐπιστήμη, ἣν ὁ πνευματικῶς θεωρῶν καὶ τὰ πνευματικὰ συγκρίνων πνευματικῶς ἐπίσταται, οὐ λόγοις ἀποδεικτικοῖς, ἀλλὰ πνευματικοῖς. Ἱερογραφήθησαν δὲ οὕτω διὰ τοὺς ἀναξίους (23), ἵνα μὴ εὐκαταφρόνητα δοκοίη. Καὶ ἵνα ἐκείνοις μόνοις ἀνακαλύπτωνται τοῖς τελείοις, καὶ πᾶσαν ἀπρεπῆ φαντασίαν ἐπὶ τούτων ἀποσκευαζομένοις (24), καὶ δυνατῶς ἔχουσι διαβαίνειν πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἐν τῷ παραθεωρεῖν μὲν τὸ τῶν συμβόλων ποικίλον, τὸ ἑνιαῖον δὲ καταλαμβάνειν, οὐκ ἐν ἀποδείξει καὶ διανοητικῇ ἐπιστήμῃ, ἀλλ' ἐν ἁπλαῖς ἐπιβολαῖς τοῦ νοός (25). Ἄλλως τε καὶ διπλῆ, φησίν, ἐστὶ τῶν θεολόγων ἡ παράδοσις· ἡ μὲν διὰ συμβόλων, ἡ δὲ διὰ τῆς θεωρίας τῆς κτίσεως, ἐν τῷ κατανοεῖσθαι ἀπὸ ταύτης τὸν τελεσιουργόν. Εἰπὼν δὲ τὴν μὲν ἀπόῤῥητον καὶ μυστικήν, ἐπεξηγεῖται, καλῶν *συμβολικὴν* αὐτήν, ἅτε διὰ συμβόλων χρησμοδοτηθεῖσαν. Ἀλλὰ καὶ τελεστικήν, ὡς τὰς τελετὰς τῶν μυστηρίων ἐν

A regem Israel, ut ascendat et cadat in Rhemmath Galaad? Et unus aliquis dixit : Sic et sic; et alter : Sic et sic. Et egressus est spiritus, et stetit coram Domino, et ait : Ego decipiam eum. Dixitque ei Dominus : In quo? Et respondit : Egrediar, et ero spiritus mendax in ore omnium prophetarum ejus. Et dixit Dominus : Decipies, et certe prævalebis. Egredere, et fac ita. Et nunc ecce dedit Dominus spiritum mendacii in ore omnium prophetarum tuorum istorum. Sed et Dominus locutus est contra te mala. Accessit autem Sedecias filius Chanaan, et percussit Michæam in maxillam, et dixit : Quis spiritus hoc locutus est in te? et respondit Michæas : Ecce tu videbis in die illa, quando ingredieris in abstrusissimum illud tuum cubiculum, ut abscon-

B daris. Et dixit Achab : Tollite Michæam hunc, et abducite eum ad Amon principem civitatis; ut ponat hunc in carcere, et sustentet eum pane angustiæ et aqua tribulationis, donec revertar in pace. Et dixit Michæas regi : Si revertens reverteris in pace, non est in me locutus Dominus. Et ascenderunt duo reges Achab et Josaphat in Rhemmath Galaad; et dixit rex Israel ad Josaphat regem Juda : Sume mihi arma, et ingrediar bellum, et tu induere vestitu meo. Et armis indutus est rex Israel, et ingressus est bellum. Et rex Syriæ præcepit principibus curruum suorum duobus et triginta dicens : Ne pugnetis contra parvum et magnum, nisi contra regem Israel solum. Factum est, ut viderunt prin-

C cipes curruum Josaphat regem Juda, et ipsi dixerunt : Apparet quod hic sit rex Israel. Et in orbem circumdederunt eum, ut pugnarent; et exclamavit Josaphat : Factum est. Ut viderunt principes currum, quia non esset hic rex Israel, et diverterunt ab eo. Et intendit unus aliquis arcum certa destinatione collineans, et percussit regem Israel inter medium pulmonis et pectoris, et dixit aurigæ suo : Converte manus tuas, et educ me de bello, quia vulneratus sum. Et conversum est bellum in die illa. Et rex stabat in curru adversus Syriam a mane usque ad vesperam. Et effundebatur sanguinis a plaga in sinum currus, et mortuus est vespere. Et præco militaris stetit in castris, sole jam in occasum inclinante, dicens : Unusquisque **279** in suam ci-

D vitatem et in suam terram revertatur, quia mortuus est rex. Et sepelierunt regem in Samaria, et abluerunt sanguinem ad fontem Samariæ, et elinxerunt sues et canes hunc sanguinem. Sed et meretrices ablutæ sunt sanguine illo juxta verbum Domini, quod locutus est [k]. Et hæc quidem dicta sint explicandæ gratia deceptionis Achab. Nota insuper et de Cantico canticorum, cujus quidem amatorias nec paucas affectiones, illas nimirum lenocinationes, suaviationesque osculorum, et reliqua id genus quæ Theodorum cognomento Mopsuestium invitarunt, ut ipsum canticorum opus calumniis proscinderet. Sed et quæcunque alia signa in sacris occurrunt,

[k] II Paralip. XVIII, per totum.

ut sunt symbola intelligibilibus individuisque rebus prægnantia, quæve cum partito dividantur, signa alioqui rerum sunt impartibilium. Et hæc sane vocat σύμβολα πεπληθυσμένα, signa nimirum in numerosam multitudinem excrescentia sive multiplicata ad illud quod verum est et singulare collata. Nam illud si quid fuerit, utique singulare est. Porro signa illius singularis et individuæ rei significativa innumerosa extenduntur multitudine: tum quidem, quod per aliud et aliud declarant genuinam ipsam veritatem: tum vero quia longius ab illo singulari sunt quæcunque aliquis symbola dixerit, et pro multitudine formarum (quæ Deo attribuuntur) sermones etiam ipsi dividuntur (et multiplicantur); illud vero propter quod hæc et fiunt et dicuntur singulare est et individuum. Nec enim arbitremur hæc signa proposita rerum symbolice exsistentium pro se ipsis ficta esse, hoc est ut sic ipsa concipiantur, quemadmodum signum propositum continet, et nuda littera insinuat, sed præmittuntur, prælucent sapientiæ vulgo indicibili et divinæ. Tectoria siquidem sunt quædam et rudes adumbrationes sensuum longe profundiorum arcanarumque opinionum. Has enim scientiam dicit sermone declarante quod altera requirenda sit istis figuris scientia multo sublimior, quam quisquis spiritualiter contemplatur, spiritualia comparans spiritualibus: hic plane illam tenet, orationibus quidem non demonstrativis, sed spiritualibus. Porro hæc signa oportuit, ad eum modum sacris inumbrari typis: ut ab eis submoverentur indigni, neve contemptui exponerentur: utque illis solis revelentur perfectis, et omnem indecoram super his imaginationem rejicientibus, et ad ipsam usque pervadere veritatem valentibus, vix quidem leviter signorum varietatem, unitatem **280** vero non demonstratione nec ratiocinatione, sed simplici mentis apprehensione comprehendendo. Proinde duplex est theologorum traditio: hæc quidem per signa, illa vero exercetur per creaturæ contemplationem, dum videlicet a creaturæ speculatione sublimiter rapitur mens ad contemplationem opificis. Priorem dicens arcanam et mysticam, interim dum vocat eam symbolicam: perinde est ac si declaret eam esse, quæ per figuras divinis oraculis tradita sit. Eamdem quoque τελεστικήν asserit, ut quæ per sacerdotum institutionem, cæremonias tradat sacramentorum, comprehensas signorum involucris. Hanc rursus arcanam sive symbolicam astruit in se continere quiddam implexum rei affabili, hoc est, quæ ut dici promive queat, figuris significativis commissa est et inserta. Et hoc nihilominus arcanum dicitur, hoc est mysticum. Adumbrata enim est in ipso signo figurativo veritas, nec in vulgi cognitionem educenda: quemadmodum in legali illo phase verum Pascha delineabatur, secundum quod dictum est Paulo: *Pascha nostrum* pro nobis *immolatus est Christus* [1]. Illa altera theologiæ pars

A συμβόλοις παραδιδοῦσαν διὰ τῆς ἱερατικῆς παραδόσεως. Ταύτην δὲ τὴν ἀπόῤῥητον, ἤτοι συμβολικὴν, φησὶν, ἔχειν συμπεπλεγμένον τῷ ῥητῷ, τουτέστι τῷ ῥηθῆναι ἐπιτετραμμένῳ τῷ συμβόλῳ, καὶ τὸ ἄῤῥητον, ἤτοι μυστικόν· συνεσκίασται γὰρ ἐν τῷ συμβόλῳ τὸ ἀληθὲς, καὶ ἀδημοσίευτόν ἐστιν, ὡς ἐν τῷ νομικῷ τὸ ἀληθὲς πάσχα, ὥσπερ εἴρηται· *Τὸ πάσχα ἡμῶν* ὑπὲρ ἡμῶν *ἐτύθη Χριστός*. Τὸ δὲ δεύτερον μέρος τῆς θεολογίας ἐμφανές ἐστι καὶ γνώριμον. Ταύτην τὴν θεολογίαν φιλόσοφον καὶ ἀποδεικτικὴν εἶπεν, ὡς διὰ τῆς κατανοήσεως τῶν κτισμάτων, καί τινων θείων οἰκονομιῶν, καὶ τῆς θεωρητικῆς ἐξηγήσεως τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς συνισταμένην. Καὶ αὕτη μὲν ἡ ἐμφανεστέρα ἔχει τινὰ πειθὼ καὶ συνδεδεμένην ἀλήθειαν τοῖς λε- **B** γομένοις· κατὰ τοῦτο γάρ ἐστι καὶ ἀποδεικτικὴ, πείθουσα καὶ καταδουμένη, καὶ οἱονεὶ δεσμόν τινα καὶ σφραγῖδα τοῖς λεγομένοις ἐπιτιθεῖσα την ἀλήθειαν (26)· καὶ διδοῦσα τὸ πιστὸν τοῖς ἀκούουσιν, ὑποβαλλομένη, ὅτι τὰ μεγάλα καὶ μεγάλως ὀφείλουσι νοεῖσθαι, καὶ προσηκόντως τῇ σφῶν μεγαλειότητι, καὶ οὐχ ἁπλῶς χυδαίως, καὶ ὡς οἱ πολλοὶ μανθάνειν βούλονται· τίς γὰρ, ἰδὼν ἥλιον λάμποντα, ἔπειτα ἀκούσας τὸν αἴτιον αὐτοῦ καὶ παραγωγέα, οὐ φωτεινὸν μὲν κατανοήσει ἐκεῖνον, καὶ ὑπὲρ τὸ τοιοῦτον δὴ πάλιν φῶς ὄντα κατὰ πολύ; εἰ γὰρ ἦν τοιοῦτος, οὐκ ἂν τοιούτου ποιητὴς ἂν ἦν· Τίς δὲ πάλιν, ζῶντα καὶ ἐνεργοῦντα καὶ κινούμενα ἰδὼν, οὐκ ἀναλογίζεται τὸν ποιητὴν αὐτῶν καὶ ζῶντα ὑπὲρ ταῦτα καὶ ἀσυγ- **C** κρίτως, καὶ κινούμενον ὑπὲρ ταύτας δὴ τὰς κινήσεις, δηλονότι τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ κατὰ τὸν πολὺν τὰ θεῖα καὶ μέγαν Γρηγόριον, καὶ ἐνεργοῦντα κρειττόνως ἐς ὑπερβολὴν ὑπὲρ τὰ ποιήματα; Καὶ τοιαύτη μὲν ἡ ἐμφανεστέρα, ἀπὸ τῆς τῶν ποιημάτων φύσεως τὸν ποιητὴν ἀποδεικνύουσα· διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φιλόσοφος, ὡς τῇ φύσει ἐμφιλοχωροῦσα τῆς κτίσεως, κἀντεῦθεν θεολογοῦσα τὰ ὑπὲρ φύσιν. Ἡ δὲ συμβολικὴ οὐκ ἔχει τὸ πείθειν, ἀλλ' ἐνέργειάν τινα θείαν ἀφανῆ καὶ δραστήριον, ἥτις τὰς μυστηριώδεις καὶ θεωρητικὰς ψυχὰς διὰ τῶν μυστικῶν, ἤτοι συμβολικῶν αἰνιγμάτων, ἐνιδρύει καὶ οἱονεὶ θεμελιοῖ εἰς τὸν Θεὸν διὰ τῶν μὴ λόγῳ διδασκομένων μυστηρίων, ἀλλὰ σιγῇ καὶ ἀποκαλύψει θείων ἐλλάμψεων· καὶ φωτίζει τὸν νοῦν εἰς τὰς τῶν ἀῤῥήτων μυστηρίων κατανοήσεις· διὰ γὰρ **D** τῶν τελουμένων (ταῦτα γάρ ἐστι τὰ παρ' αὐτῆς δρώμενα, διὸ καὶ τελεστικὴ λέγεται·) προσοικειοῖ τῷ Θεῷ πραγματικῇ ἕξει τε καὶ τυπώσει (ὅπερ καὶ ἀδιδάκτους μυσταγωγίας ἐκάλεσεν). Ὁ γὰρ ἐν μεθέξει, φέρε εἰπεῖν, τῶν ἀχράντων δώρων γενόμενος ἀδιδάκτως μυσταγωγεῖται καὶ πραγματικῶς τὸν ἁγιασμόν· διὰ τοῦτο καὶ ἡ τοιαύτη μὲν μυστικὴ θεολογία δρᾷ, ἡ δὲ διὰ τῆς κατανοήσεως τῆς πίστεως πείθει καὶ ἐνάγει πρὸς τὴν ἀλήθειαν (27). Καὶ μὴν οὐ μόνον ἡ νομικὴ παράδοσις, ἀλλὰ καὶ ἡ τελετὴ τῶν καθ' ἡμᾶς μυστηρίων τῶν ἱερῶν ἐδεήθη συμβόλων. Καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν, ὅπου γε καὶ οἱ ἄγγελοι δι' αἰνιγμάτων τὰ θεῖα μυστήρια προάγουσι. Καὶ αὐτὸς ὁ

[1] I Cor. v. 7.

Κύριος τοῦτο μὲν ἐν παραβολαῖς ὡς ἐν συμβόλοις φαίνεται θεολογῶν· τοῦτο δὲ καὶ παραδιδοὺς τὰ ἐν τῷ δείπνῳ θεουργὰ μυστήρια, ἢ τὰ θεοὺς τοὺς μετέχοντας ἐργαζόμενα, ἢ τὰ παρὰ τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ καὶ Θεοῦ ἡμῶν πραχθέντα διὰ τυπωτικῆς τραπεζώσεως. Τραπέζωσιν δέ φησι τότε μὲν τὴν ἐπὶ τῆς τραπέζης κατάκλισιν, νῦν δὲ τὰ ἐν τῇ θείᾳ τραπέζῃ διὰ τοῦ ἁγίου ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας τελούμενα μυστήρια· καὶ γὰρ διὰ δύο αἰτίας οὕτω ταῦτα τελοῦνται· μίαν μὲν, ἵνα τῶν πολλῶν τὰ ἅγια ἀποδιαστέλλωνται (28), μὴ ἐχόντων ἐφικνεῖσθαι τῶν νοουμένων, ὧν χάριν τὰ σύμβολα γίνονται (29)· δευτέραν δὲ, ἐπεὶ ἡ ἡμετέρα ζωὴ ἀπὸ ψυχῆς ἐστι καὶ σώματος, καὶ ἀμέριστος ἅμα καὶ μεριστή· τὸ μὲν διὰ τὸ ἀμερὲς τῆς ψυχῆς καὶ ἀσώματον, τὸ δὲ διὰ τὸ τοῦ σώματος ποικίλον καὶ πολυμερὲς, διττὴ γίνεται· καὶ ἡ τῶν θείων οἰκονομία ἀναλόγως ἡμᾶς ἐλλάμπουσα. Καὶ τὸ μὲν ἀπαθὲς τῆς ψυχῆς, τὸ νοερὸν δηλονότι, οὐχ ὡς πάντα ἀμέτοχον πάθους, ἀλλ' ὡς ἔξωθεν τοῦ πάσχειν οὐκ ἔχον τὰς ἀφορμὰς, ὥσπερ τὸ σῶμα πλείστοις ὑποπῖπτον κακοῖς, ἅπερ ἡ ψυχὴ ἄνευ τῆς οἰκείας ἐκουσιότητος οὐχ ὑπομένει. Τὸ γοῦν ἀπαθὲς τοῦτο εἰς τὰ νοητὰ ἀφωρίσθη θεάματα, ἃ καὶ ἁπλᾶ λέγει καὶ ἐνδότατα, οἱονεὶ κρυφιώτατα· τὸ δὲ παθητικὸν αὐτῆς, τὸ διὰ τῶν αἰσθήσεων δηλονότι ἀντιληπτικὸν τῶν ἔξωθεν, δέχεται τὰ συγγενῆ ταῦτα παραπετάσματα. Τοῦτο δὲ δῆλον ἐξ ὧν καί τινες τῶν προφητῶν σαφοῦς, δηλονότι γυμνῆς προκαλυμμάτων, θεολογίας ἀκηκοότες· οἷον Ὤφθη Κύριος τῷ Ἀβραὰμ, ἢ τῷ Μωϋσῇ, καὶ εἶπε τὸ καὶ τό· καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς τὸν προφήτην, ἐν ἑαυτοῖς ἀναπλάττουσι τύπον τινὰ, δηλονότι εὐσεβῆ θεωρίαν, καὶ τῇ θείᾳ φύσει κατάλληλον (30). Πῶς γὰρ ἄν τις ἑτέρως χειραγωγηθείη πρὸς νόησιν τῆς εἰρημένης θεολογίας; Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ κτίσματα προβέβληνται, οἱονεὶ πρόκεινται τῶν ἀοράτων καὶ νοητῶν (31). Καὶ τοῦτο μὴ μόνον ὁ θεῖος ἀπόστολος Παῦλός φησιν, *Ὅτι τὰ ἀόρατα αὐτοῦ ἐν τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται*· ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ ἀληθὴς Λόγος ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὅταν λέγῃ· *Εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε, πῶς ἐὰν τὰ ἐπουράνια εἴπω ὑμῖν, πιστεύσετε;* Διὸ καὶ οἱ προφῆται, πῇ μὲν πολιτικῶς καὶ ἐννόμως ἐπισκοποῦσιν (32), ὅτε λέγει ὁ Ἡσαΐας· *Καὶ δεῦτε διαλεχθῶμεν, λέγει Κύριος*· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ τῆς πολιτείας καὶ τῶν νόμων (33)· πῇ δὲ καθαρτικῶς, ὅτε παραινοῦσιν· *Οἱ διψῶντες πορεύεσθε ἐφ' ὕδωρ καὶ λούσασθε, καθαροὶ γένεσθε*, καὶ, *Προσέλθετε πρὸς αὐτὸν, καὶ φωτίσθητε* (34). Ταῦτα γάρ εἰσι τὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς καθάρσεως. Ἐκεῖνα γοῦν τὰ πολιτικὰ καὶ ἔννομα λόγον συμβόλων ἐπέχουσι· παχύτερα γὰρ καὶ σαφῆ ἡμῖν εἰσι· ταῦτα δὲ τὰ καθαρτικὰ καὶ ἄχραντα λόγον γυμνῆς συμβόλων θεολογίας ἐπέχουσι. Διὸ κἀκεῖνα μὲν ἀνθρωπίνως ἢ καί πως ὑψηλοτέρως· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ *μέσως*· ταῦτα δὲ ὑψηλοτέρως καὶ τελεσιουργικῶς. Κἀκεῖνα μὲν ἀπὸ τῶν φαινομένων νόμων· ταῦτα δὲ ἀπὸ τῶν ἀφανῶν θεσμῶν· τὰ γὰρ τοῦ παλαιοῦ νόμου φαινόμενα ἐξαγγέλλονται, ἀφανῶς δὲ νοοῦνται. Ἐπεὶ πῶς τὰς νηστείας, καὶ

A evidens est et nota familiariter. Hanc vocat philosophicam simul et demonstrativam, quippe quæ conciliatur per attentam considerationem creaturarum, aut divinæ cujusdam dispensationis, sive per speculativam enarrationem eorum quæ in sacris Scripturis de Deo dicta esse comperiuntur. Et hæc sane ut evidentior, vim obtinet quamdam persuadendi, atque ex dictis collectam veritatem et assertam. Secundum enim hoc dicitur demonstrativa, quod persuadeat et denuntiet, et quasi vinculum quoddam et sigillum dictis apponat veritatem. Auditoribus enim suis fidei ac securitatis pignus præstat : illis suggerens, quod magna debeat de Deo cogitare manifeste et pro decoro suæ magnitudinis, non etiam utcunque more vulgi ceu plerique assolent, frigide discere cupientes. B Quis enim solem hunc contemplatus radiosissimo lumine splendicantem, ubi primum et auctorem solis et tanti luminis intellexit conciliatorem : quis, inquam, non illum statim cogitet copioso lumine splendescere, imo supra quam dici potest, transcendere solem ipsum, suo illo fonte lucis omnis? Quod si sol talis ac tantus : nunquid non ipsius opifex vel tantus cogitari debet? Quis rursus, quæ vivunt, efficiunt quidpiam operis, ad hæc moventur, ubi viderit primum, non continuo secum reputabit talium opificem præ his incomparabiliter **281** vivere felicius, moveri insuper supra motiones naturæ conditæ eminentius, nimirum sua ipsius contemplatione se moventem? Denique C quis non sic præcellenter operantem admiretur, atque obstupescat supra modulum creaturæ totius? Et hæc plane divina sunt juxta magnum illum Gregorium. Et talis quidem theologia jure altera censetur evidentior, a natura rerum conditarum, conditorem ipsum demonstrative colligens; quare φιλόσοφος merito dicitur, hoc est studiosa sapientiæ; quod perlibenter immoretur considerandæ nativæ indoli creaturarum, atque hinc divinam commentationem elicit, naturam ipsam transcendentem. Altera nimirum symbolica non habet tale aliquid, quo nitatur ad persuadendum; sed efficacem quamdam vim, divinam quidem, sed obscuram ac plenam laboris, quæ animas mysticarum rerum studiosas atque earum contemplationi affixas, per mystica, D hoc est symbolica ænigmata solide communit; et in Deo quasi stabili fundamento collocat per ea quæ nullo docentur sermone, mysteria; idque silentio atque revelatione divinæ illustrationis. Et mentem illustrat ad ineffabilia mysteria consideranda; nam per sacrificantes (hæc enim sunt hujus opera, ideo etiam τελεστική dicitur) Deo familiares magis afficit activa qualitate, et formatione (quod etiam ἀδιδάκτους μυσταγωγίας, id est *sacrorum initiationes a nemine edoctas* vocavit); qui enim dicis causa particeps immaculatorum efficitur donorum, sine præceptore sacra docetur et ipso actu sanctificatur, propterea et talis quidem mystica theologia operatur, altera vero consideratione fidei persuadet, et ad veritatem adducit. Atqui non legalis traditio

solum, sed et quæ proprie nostra est Christianorum mysteriorum sacra institutio sanctis illis indiguit symbolicis signis. Neque id admirabile : quandoquidem angeli ipsi per ænigmata ad divinorum mysteriorum cognitionem provehunt nos et perducunt. Et ipse quidem Dominus in parabolis quasi signis quibusdam, dum divina tractaret, hoc ipsum secutus videtur. Hoc nimirum theologiæ genus luculenter expressit, dum in cœna mysteria traderet divinæ operationis vi prædita, aut quæ sui participes deos quadantenus efficerent; sive ea quæ ab ipso Domino Jesu Christo et Deo nostro gesta sunt per typicæ illius mensæ apparatum. Proinde *τραπέζωσιν* vocat eum, qui tunc discipulorum fuit, ad mensam illam sacram discubitum simul, et quæ nunc temporis conficiuntur, in mensa divina **282** sacrosancta mysteria per panis sacri atque calicis benedictionem. Duplici quidem ratione ita hæc sacramenta conficiuntur. Una est, ut sancta hæc a vulgaribus hominibus distinguantur ac separentur, qui nequeunt pertingere ad ea quæ consideranda proponuntur, quorum scilicet vulgarium gratia, signa ejusmodi figurativa sunt. Altera est quando vita hæc nostra ab anima pendet simul et corpore: et quidem parte una individuam atque incorpoream animæ naturam; hoc autem quod distinctæ sit ac multimembris naturæ corpus, atque hinc factum, ut divini istius sacramenti confectio sub duplici materia dispensaretur, pro qualicunque virium nostrarum proportione, Domino nos interim erudiente arcano suo afflatu. Jam animæ impassibilitas, vis nempe ipsius intellectilis : non quod omnino sit expers patiendi, sed quia externarum passionum nullæ se offerant causæ quemadmodum hoc corpus innumeris obnoxium incommodis, quorum nullum prorsus cogitur anima sustinere, nisi ultronea propriave voluntate eo deflexerit. Hæc igitur animæ circa passiones inflexibilitas ad spectandas species, quæ intellectu solo comprehenduntur, sejuncta est et disparata : quas quidem visiones simplices esse et intimas astruit, quasi arcanas maxime et introrsus delitescentes. Cæterum passiva, quæ extra se fiunt, admittit sibi cognata hæc involucra figurarum. Liquet hoc ex eo, quod prophetarum nonnulli perspicuæ, hoc est nudæ nec ullis tectoriis adumbratæ theologiæ auditores fuisse referuntur : ut est quia Dominus se visendum exhibuit ipsi Abraham, sive etiam Moysi. Et dixit hoc et hoc. Et factus est sermo Domini ad hunc prophetam. Et hi quidem in seipsis unam aliquam affingunt imaginem tali visioni, puta contemplationem congruam pietati, quæ divinæ naturæ utrobique servata temperie conveniat. Quo enim pacto alias quis possit manuduci ad præscriptæ theologiæ intelligentiam? Ipsæ etiamnum creaturæ præponuntur, et quasi præjacent invisibilibus et intelligibilibus. Idque non solus astruit admirabilis ille apostolus Paulus dicens : *Quia invisibilia ipsius per ea, quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur* [m]! sed et Verbum verax, ipse Dominus noster Jesus Christus quando dicit : *Si terrena dixi vobis, et non creditis : quomodo si cœlestia dixero vobis credetis* [n]? Idcirco eximii illi prophetæ partim quidem in civilis ac legibus institutæ vitæ morem sua contemplantur oracula, ut cum dicit Isaias [o]: *Venite* **283** *et disceptemus, dicit Dominus.* Nam et hoc ad civilis vitæ legumque rationem pertinet. Alicubi purgative, ut cum admonent : *Sitientes, venite ad aquam* [p]; et : *Lavamini, mundi estote* [q]; et : *Accedite ad eum, et illuminamini* [r]. Hæc enim doctrinam respiciunt simul et expiationem. Illa igitur, quæ politica sunt, et legum formulam præferunt, rationem obtinent signorum; sunt enim crassiora nobisque manifesta omnibus. Quæ vero purgatoria, rationem continent nudæ illius signo-

A τὰ σάββατα, καὶ τὰς νουμηνίας νομοθετήσας, ὕστερον λέγει διὰ τοῦ Ἠσαΐου· *Τίς γὰρ ταῦτα ἐξεζήτησεν ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν*, εἰ μὴ φανερῶς μὲν λέγονται, ἀφανῶς δὲ νοοῦνται; καὶ τὸ προσῆκον ἢ τοῖς πράγμασιν ἃ, κρυφιωδέστερα ὄντα, οὕτως ἐκφαίνονται, ἵνα μὴ τοῖς πολλοῖς βεβηλωθῶσιν, ἢ τοῖς ἡμετέροις νοῖς καὶ ψυχαῖς, δηλονότι κατὰ τὴν τῶν ὑποδεχομένων δύναμιν· ἄλλως γὰρ νομοθετοῦνται οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἄλλως οἱ κατὰ Χριστὸν ἡμεῖς, τὴν αὐτὴν νομοθεσίαν· ἐκεῖνοι μὲν ἐν γράμματι, ἡμεῖς δὲ ἐν πνεύματι· οὐ γὰρ ἁπλῶς ἱστορίαν ἔχει ὁ λόγος τῶν προφητῶν, ἀλλὰ ζωτικὴν τελείωσιν· σκοπὸς γάρ ἐστι τοῖς ἁγίοις διὰ τῶν Γραφῶν, πρὸς τὴν αἰώνιον ζωὴν τελεῖσθαι τοὺς διδασκομένους (35). Ταῦτα δέ φησι, δεικνὺς ἀναγκαίως τὴν ἀναγωγὴν ἐν τοῖς θείοις λόγοις γίνεσθαι (36). Χρὴ
B τοιγαροῦν καὶ ἡμᾶς εἴσω παρακύψαι τῶν συμβόλων, καὶ θεωρῆσαι αὐτὰ ὡς ἔκγονα θείων καὶ νοητῶν χαρακτήρων· καὶ γὰρ οὐ μόναι αἱ προσκυνηταὶ τῆς ἁγίας Τριάδος ὑποστάσεις συμβόλοις διαποικίλλονται· καὶ πῦρ λέγεται ὁ Θεὸς, ὡς, *Πῦρ καταναλίσκον*, καὶ *τὰ λόγια τούτου πεπυρωμένα*· ἀλλὰ καὶ οἱ ἄγγελοι συμβολικῶς διαγράφονται· λέγεται γὰρ καὶ περὶ αὐτῶν· *Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα.* Ἀλλ' ὅμως πρὸς τὰ ὑποκείμενα καὶ οἱ τύποι νοοῦνται, κἂν οἱ αὐτοὶ εἶεν· ἡ γοῦν τοῦ πυρὸς εἰκὼν λαμβάνεται ἐπὶ Θεοῦ, ἢ κατὰ τὸ ὑπὲρ νόησιν, ὅτι πῦρ λέγεται· ἀλλ' ὑπὲρ τοῦτό ἐστι. Τέως δὲ λέγεται πῦρ, ὡς αἴτιος πυρός. Καὶ ἐπεὶ τὸ θεῖον ὑπὲρ νόησίν ἐστιν, ἀπὸ τῶν αἰτιατῶν ὡς αἴτιος
C νοεῖται, ἢ κατὰ τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν, ὡς ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις, *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τῆς γῆς*· τὸ γὰρ προνοητικὸν αὐτοῦ καὶ ἐπὶ πᾶσι δραστήριον καὶ διακριτικὸν πῦρ ὀνομάζεται· ἢ κατὰ τὸν λόγον, ὡς παρὰ τῷ Ἱερεμίᾳ· *Οὐχ οὕτως οἱ λόγοι μου, ὥσπερ πῦρ; λέγει Κύριος*· διὰ τὸ καθαρὸν πάντη καὶ ἀκίβδηλον· καθὼς καὶ παρὰ τῷ Δαυίδ· *Τὰ λόγια Κυρίου πεπυρωμένα, λόγια ἁγνά.* Ἀλλ' οὕτω μὲν ἐπὶ τοῦ Θεοῦ· λέγεται δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἀγγέλων τὸ πῦρ, ὡς αἰτιατῶν ἐκ Θεοῦ κατὰ μέθεξιν, ὥσπερ δῆτα λέγονται καὶ φῶς, καὶ θεοὶ καὶ τἄλλα τὰ τῷ Θεῷ προσήκοντα.

[m] Rom. I, 20. [n] Joan. III, 12. [o] Cap. I, 18. [p] Isa. LV, 1. [q] Isa. I, 16. [r] Psal. XXXIII, 6.

rum theologiæ. Ideoque illa quidem inducta videntur hominum more, sive etiam aliquousque sublimius. Hoc enim indicat dictio μέσως, id est *medie*. Hæc vero sublimius et ad perfectionem efficacius inducuntur. Et illa quidem a conspicuis legibus: hæc autem ab iis quæ per se arcanæ sunt et divinæ. Rursus illa antiquæ legis decreta propalam quidem evulgantur, obscure autem intelliguntur. Alioqui is, qui lege sanxit jejunia, Sabbata et neomenias, postea per Isaiam [s] sic loquitur: *Quis enim quæsivit hæc de manibus vestris*, nisi quia perspicue quidem dicuntur, intelliguntur autem obscurius? Conveniebat profecto istiusmodi rebus, quæ per se cum abstrusiores sint, ad hunc modum ut evulgarentur, ne a quamplurimis profanarentur: sive id nostris etiam congruebat sensibus et animis, pro accipientum videlicet captu. Aliter enim Judæi suæ, aliter nos qui Christo nomina dedimus, legis nostræ decreta interpretamur. Illi enim in littera vim suæ legis constituunt; nos in spiritu. Neque enim historiam utcunque continet sermo propheticus, sed et in se habet reconditam vivificam perfectionem. Hic enim sanctis unicus fuit scopus, ut per eas Scripturas, quos docuissent semel, perficerent proveherentque ad æternam vitam. Et hæc quidem ait, interim graphice declarans sublimiorem quamdam intelligentiam in divinis Scripturis esse requirendam. Operæ igitur pretium fuerit, ut et nos ejusmodi signa introspiciamus, simul et eadem contemplemur, quasi divinarum intelligibiliumque germina figurarum. Non enim solæ illæ omnibus adorandæ sacrosanctæ Trinitatis personæ figurativis signis distinguuntur. Ignis siquidem dicitur Deus, ut illud: *Ignis consumens est* [t]; et: *Eloquia ipsius ignita* [u]. Sed angeli quoque ipsi figurative describuntur: dicitur enim de his: *Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignis flammam* [v]. Attamen quantum ad hæc subjecta attinet, etiam figuræ satis intelliguntur, tales licet ipsæ sint: sive **284** imago ipsa ignis pro Deo sumitur, aut secundum id quod intelligentiam excedit, quia ignis quoque dicitur. Cæterum hoc rursus exsuperat: nam prius ignis dicitur, quasi qui auctor sit ignis. Et quando numen omnem intelligentiam transcendit, hinc a rebus creatis ut earum auctor intelligitur, sive propter ipsius providentiam, sicut in Evangeliis: *Ignem veni mittere in terram* [x]. Hæc enim ipsius providentia, exprompta et alacris cura omnium, inque providendo discretiva vis, ignis nomine exprimitur. Sive insuper per efficaciam sermonis, quemadmodum apud Jeremiam [y]: *Nunquid non verba mea quasi ignis? dicit Dominus;* idque propter omnimodam puritatem integritatemque, quemadmodum apud David: *Eloquia Domini igne examinata, eloquia casta* [z]. Et hæc quidem de Deo dicta sint. Proinde de angelis etiamnum ignis enuntiatur, quatenus a Deo conditi, idque secundum participationem: quemadmodum iidem lux dicuntur, et dii, aliisque ejusmodi agnominationibus, quæ Deo ipsi non incongrue competere noscuntur.

Μᾶλλον δὲ, ἵνα συνελὼν εἴπω, τὸ πῦρ ἐπὶ Θεοῦ A λεγόμενον κατ' αἰτίαν λέγεται· καλεῖται γὰρ ὡς αἰτία τοῦ πυρός· ἐπὶ δὲ τῶν λόγων τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπαρξιν· τοῦτο δὲ λέγει, οὐχ ὅτι ἐνυπόστατοί εἰσιν αἱ τοῦ Θεοῦ πρόνοιαι, ἀλλ' ὅτι ἀπὸ Θεοῦ εἰσι καὶ ὑπάρχουσιν, οὐχ ὡς (37) ὑφεστῶσαι, ἀλλ' ὡς ἐνεργούμεναι· ἐπὶ δὲ τῶν ἀγγέλων κατὰ μέθεξιν· ἐπεὶ γὰρ καὶ θεοειδεῖς λέγονται, καὶ τοῦ θείου μετέχουσι. Πῦρ δὲ ὁ Θεὸς λέγεται, πῦρ καὶ αὐτοὶ καλοῦνται κατὰ τὴν μετοχήν. Διαφέρει δὲ τὸ κατὰ μέθεξιν θεῖον τοῦ καθ' ὕπαρξιν ἐνταῦθα, ὅτι τὸ κατὰ μέθεξιν δηλοῖ οὐσίαν καθ' ἑαυτὴν οὖσαν καὶ ἐπακτὸν ἔχουσαν τὸ θεοειδές· τὸ δὲ καθ' ὕπαρξιν, πνεῦμα ἢ λόγιον θεῖον, τουτέστιν ἐκ Θεοῦ παραχθὲν καὶ λεχθέν (38). Οὕτω γὰρ οὐ συμφύρονται οἱ λόγοι τῶν συμβολικῶν ὀνομάτων· ἀλλὰ προσηκόντως τοῖς ὑπο- B κειμένοις νοοῦνται· ὡς φέρε εἰπεῖν ἐπὶ τοῦ φωτὸς, φῶς λέγεται ὁ Θεὸς, ἀλλὰ τῷ εἶναι αἴτιος τοῦ φωτός· φῶς τὰ προστάγματα τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὕπαρξιν. Εἴπομεν δὲ ἀνωτέρω, πῶς ἐκλαμβάνει τὴν ὕπαρξιν· ἐπεὶ φῶς ὁ Θεὸς λέγεται, ὑπάρχει δὲ τὸ πρόσταγμα ἐξ αὐτοῦ παραχθὲν, φῶς καὶ αὐτὸς κληθείη· πλὴν οὐ κατὰ μέθεξιν· οὐ γάρ τι ἄλλο ὂν τὸ πρόσταγμα μετέσχε τοῦ θείου φωτός· ἀλλ' οὕτως αὐτὸ παρήχθη ἐκ Θεοῦ, καὶ θεῖον,

Quin potius, ut cuncta perstringam compendio, ignis hic de Deo dictus, secundum causam enuntiatur. Vocatur enim sicut auctor, ab ipsa ignis creatione. De providentiis autem ac verbis Dei, secundum substantiam. Hoc porro dicit Pater, non quod in se subsistentes sint providentiæ Dei: sed quia a Deo sunt, et exsistunt, non quasi subsistentes, sed ut efficaciter operantes. Jam vero de angelis prædicatur secundum participationem, quandoquidem deiformes dicuntur, et divinæ quadantenus consortes naturæ. Ignis profecto Deus ipse dicitur: sed et angeli ignis vocantur, jure participii. Cæterum divinitas hæc, quæ secundum participationem dicitur, ab ea in immensum differt, quæ præsenti loco prædicatur secundum substantiam: quia quæ participative capitur, substantiam declarat per se quidem exsistentem, sed aliunde obtinentem ascititiam illam similitudinem Divinitatis. Illa vero, quæ est secundum exsistentiam inspiratio, et oraculum divinum, hoc est a Deo productum et dictum. Ita enim symbolicorum nominum rationes nequaquam confusanee permiscentur: magis vero intelliguntur pro decoro subjecti cujusque argumenti, quemadmodum de luce quoque pronuntiare liceat. Lux Deus ipse dicitur, sed quatenus auctor est

[s] Isa. I, 12. [t] Deut. IV, 24. [u] Psal. CXVIII, 140. [v] Psal. CIII, 4. [x] Luc. XII, 49. [y] Jer. XXIII, 29. [z] Psal. XVII, 31.

lucis. Lux item Dei ipsius mandata, sed secundum substantiam. Superius autem dictum nobis est, quomodo **285** interpretetur substantiæ nomen. Nam quando lux Deus ipse dicitur, est autem mandatum ab ipso profectum, jure lux mandatum quoque vocari potest; neque tamen id secundum participationem fit. Non enim aliud aliquid exsistens ipsum Dei mandatum, particeps dici debeat divinæ illius lucis; sed ita sane ab ipso proficiscitur Deo. Ipsa denique divinitas, quam pronuntiat Pater secundum substantiam. Lux itidem angelus, at participio divinæ; lucis supremi angelorum ordines sunt etiam lumen pro cujusque et ordine et merito; prout primario illi lumini propius accedunt, quodque vim obtineant cum illuminandi, tum provehendi se inferiores ordines ad sublimiorum rerum contemplationem. Ad hunc modum istiusmodi signorum nomina non indecore explicantur secundum res subjectas. Cæterum ne supra epistolaris mensuræ lineam dicendo prætervehamur: veniendum nobis nunc ad interrogationem præmotam, propositionemque desumptam e Proverbiorum libro. Enimvero interrogatio tua talis est: Quæ utique esculenta, quæve poculenta ipsius sunt sapientiæ. Jam de cibo primum dicimus. Cibus sane adimpletivus est rei indigæ atque deficientis infirmæ curativus, vitæ conservativus; qui ad florem revocans ætatis, et quasi renovans, vitalem clementer indulget corpori temperaturam, omnemque a nobis prorsus mœrorem exigit, et suppeditat jucunditatem. Pulchre admodum sapientissima ipsa sapientia craterem tenet, et potionem profundit; hoc enim indicat verbum προνοεῖ. Imo vero ante crateris commemorationem solidos cibos apponens, universos invitat ad epulum: ipsa, inquam, eorum amore capta decenti, qui ejus indigent, non ut prior invitetur, exspectat; invitat ipsa potius per summam suam benignitatem. Dupliciter ergo sapientia nutrit, nunc quidem alimonia, nunc vero potione. Ipsa crateris profusio multiplicem repræsentat providentiæ ipsius benignitatem. Crater igitur hic cum sit in orbem rotundus, et in patulam amplitudinem expansus, divinæ erga omnes providentiæ declarat apertam explicationem: quæ quidem in universum omnes circumplectitur, ambitque creaturas. Proinde ipsam Dei providentiam insinuat omni prorsus carere principio: non quod forte simul cum rebus exsistere incipiens illis provideat: (neque enim quidquam est eorum, quæ sunt, sanctæ illi rerum omnium creatrici, ac beatæ Trinitati coæternum:) sed quia priusquam eo proveherentur ut essent, ipsarum in Deo rationes erant **286** creaturarum; inque Dei mente, quæ aliquando futura fuerant, jam erant præformata. Idcirco providentia Dei ante omnem omnino creaturam præexstitisse astruitur absque ullo principio. Providentiæ siquidem divinæ erat, sive consilii rebus prospicientis, etiam velle producere creaturam, providenti ipsius bonitate fruituram. Sane ad hunc sensum nullo quoque fine circumscribenda providentia

A ὅπερ λέγει ὁ Πατὴρ καθ' ὕπαρξιν. Φῶς καὶ ὁ ἄγγελος, ἀλλὰ κατὰ μέθεξιν τοῦ θείου φωτός· φῶς αἱ ὑπερβεβηκυῖαι τῶν ἀγγέλων τάξεις (39) κατὰ τὴν τάξιν καὶ τὴν ἀξίαν αὐτῶν, ὅτι τῷ πρωτίστῳ φωτὶ πλησιάζουσι, καὶ ὅτι δύναμιν ἔσχον φωτιστικὴν καὶ ἀναγωγὸν τῶν ὑποδεεστέρων (40)· καὶ οὕτω προσηκόντως ἀναπτύσσονται τὰ τῶν συμβόλων ὀνόματα πρὸς τὰ ὑποκείμενα πράγματα. Ἀλλ' ὅπως μὴ ὑπὲρ τὸ μέτρον λέγοιμεν τῆς ἐπιστολῆς, ἔλθωμεν ἐπὶ τὴν ἐρώτησιν, καὶ τὸ τῶν παροιμιῶν πρόβλημα. Καὶ ἐπεὶ τὸ ἐρώτημά ἐστι, τίνα τὰ βρώματά εἰσι, καὶ τίνα τὰ πόματα, λέγομεν περὶ τῆς τροφῆς· ἡ τροφὴ πληρωτική ἐστι τοῦ ἐνδεοῦς, καὶ τοῦ ἀσθενοῦς θεραπευτικὴ, καὶ τῆς ζωῆς φρουρητικὴ, καὶ θάλλειν ποιεῖ καὶ ἀνανεάζειν, καὶ τὴν ζωτικὴν δωρεῖται B εὐπάθειαν· καὶ ἁπλῶς τὸ λυποῦν ἀπελαύνει, καὶ τὴν εὐφροσύνην χορηγεῖ. Καλῶς οὖν ἡ ὑπέρσοφος σοφία κρατῆρα ἱστᾷ, καὶ τὸ πόμα προχέει· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ *προνοεῖ* (41)· μᾶλλον δὲ, πρὸ τοῦ κρατῆρος, τὰς στερεὰς τροφὰς προτιθεῖσα, ἅπαντας συγκαλεῖται πρὸς εὐωχίαν, αὐτὴ ἐφιεμένη ἀγαθοπρεπῶς τῶν δεομένων αὐτῆς (42)· καὶ οὐ παρακαλεῖται, ἀλλὰ παρακαλεῖ δι' ἄκραν ἀγαθότητα. Διττῶς οὖν τρέφει διά τε βρώσεως, διά τε πόσεως. Ἡ δὲ πρόχυσις τοῦ κρατῆρος τὰς προνοητικὰς αὐτῆς ἀγαθότητας παριστάνει. Ὁ κρατὴρ οὖν, κυκλικῶς περιφερὴς ὢν καὶ ἐξηπλωμένος, δηλοῖ τὸ ἀνηπλωμένον ἐπὶ πάντας τῆς θείας προνοίας, ἥτις καὶ κύκλῳ πάντα περιλαμβάνει τὰ κτίσματα. Ἄναρχον δέ φησι τοῦ Θεοῦ τὴν πρόνοιαν, οὐχ ὅτι τῶν ὄντων τυχὸν συνάρχων προνοεῖ (43), οὐδὲ C γάρ ἐστί τι τῶν ὄντων συνάναρχον τῇ ἁγίᾳ καὶ δημιουργικῇ (44) καὶ μακαρίᾳ Τριάδι· ἀλλ' ὅτι καὶ πρὶν ἢ παραχθῆναι τὰ ὄντα οἱ τῶν δημιουργημάτων λόγοι ἐν τῷ Θεῷ προῆσαν· καὶ ἐν ταῖς θείαις νοήσεσι τὰ μέλλοντα παράγεσθαι προτετύπωτο. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ ἀνάρχως προϋπάρχειν λέγεται πάσης τῆς κτίσεως· προνοίας γὰρ ἦν θείας, ἤτοι προνοήσεως, καὶ τὸ βούλεσθαι παραγαγεῖν τὴν κτίσιν τὴν ἀπολαύσουσαν τῆς προνοητικῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος (45). Κατὰ τοῦτο γοῦν καὶ ἀτελεύτητος ἡ πρόνοια λέγεται εἰς τοὺς ἀθανάτους ἀγγέλους, καὶ τοὺς ἀπαθανατισθησομένους ἡμᾶς, καὶ τὰ δι' ἡμᾶς ἀγαθὰ ἐσομένη (46)· πλὴν ἐπειδὴ καὶ πρόεισιν ἡ πρόνοια, καὶ ἀνεκφοιτήτως ἐν τῇ ταυτότητι ἑδραίως ἵδρυται· οὐ D γὰρ διαχέεται καὶ ἀφανίζεται· διὰ τοῦτο λέγεται ὁ κρατὴρ ἑστάναι. Οἰκοδομεῖ δὲ ἡ σοφία οἶκον ἑαυτῇ, ὡς εἶναι καὶ ἔξω αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ. Καὶ ἐν αὐτῷ ἑτοιμάζει ἃ ἔφη, ὅτι καὶ ἐν τῷ παντὶ ἡ θεία πρόνοιά ἐστι, καὶ τὰ πάντα περιέχει, καὶ ἐν τῷ παντὶ οὐδὲν ἐν οὐδενὶ κατ' οὐδέν ἐστι, δηλαδὴ καθ' ὑπεροχήν· οὐδὲ γὰρ κατὰ στέρησιν, οὐδὲ δι' ἀνυπαρξίαν, ἀλλὰ καὶ ὢν καὶ ὑπὲρ ταῦτα ὢν, ὡς ἐν τῷ *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* εἴρηται· ἐξῄρηται γὰρ τῶν ὅλων, οὐ κατ' ἄλλο μὲν τούτου, κατ' ἄλλο δὲ ἐκείνου· οὐδὲ ἄλλως τούτου, καὶ ἄλλως ἐκείνου· οὐδὲ τούτου μὲν ἀεὶ, τούτου δέ ποτε· ἀλλὰ ταὐτῶς καὶ ἀϊδίως καὶ κατὰ ταὐτὰ καὶ ὡσαύτως ἔχων, καὶ οὐδαμῶς τῆς οἰκείας ἑστίας ἀπολειπόμενος, ἔξω δηλονότι ἑαυτοῦ γιγνόμενος· ἑστία γὰρ λέγεται, τουτέστιν ἡ ὡς ἔστι διαμονὴ,

καὶ ἑστὼς ἐν ἑαυτῷ, καὶ ἀεὶ κατὰ τὴν πρόνοιαν κινούμενος, οὔτε ἑστὼς κατὰ τὴν πρόνοιαν, οὔτε κινούμενος κατὰ φύσιν· μᾶλλον δὲ, ἐπειδὴ τὸ μὲν *ἑστὼς* ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ ἀναλλοίωτον μονιμότητος ἔλαβε, τὸ δὲ *κινούμενος* ἐπὶ τῆς περὶ τὰ ὄντα προνοίας, ἐφ' ἑκατέρου τούτων νοεῖν ἡμᾶς χρὴ καὶ προσάγειν τὸ καθόλου, ἵνα τοιοῦτον τὸ λεγόμενον, οὔτε ἑστὼς καθόλου ὡς μὴ κινεῖσθαι προνοητικῶς, οὔτε κινούμενος καθόλου, ὡς τῆς οἰκείας μεθίστασθαι μονιμότητος. Διὰ τοῦτο γὰρ λέγει, ὅτι, καὶ εἰ κινεῖται εἰς προνοίας, ἀλλὰ τὸ μόνιμον ἔχει· καὶ εἰ μένει ἐν τῷ ἀναλλοιώτῳ, ἀλλὰ ταῖς προνοίαις κινεῖται. Ἐντεῦθεν διαλαμβάνει, τίς μὲν ἡ στερεὰ τροφὴ, τίς δὲ ἡ ὑγρά. Ἡ γοῦν στερεὰ τροφὴ σύμβολόν ἐστι· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ σύνθημα τῆς νοερᾶς καὶ μονίμου τελειότητος. Ποία δέ ἐστιν ἡ νοερὰ καὶ μόνιμος τελειότης; Πάντως καθ' ἣν νοοῦντες οἱ ἄξιοι καὶ τῶν θείων μετέχοντες (ἡ γὰρ νόησις μετοχὴ λέγεται·) τελειοῦνται· ἀλλὰ κατὰ γνῶσιν ἑστῶσαν, ἐπειδὴ καὶ ἡ τροφὴ στερεὰ, καὶ ἑνιαῖον καὶ ἀδιαίρετον. Τοῦτο δέ φησιν, ὅτι δηλαδὴ χρὴ ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις μὴ πρὸς τὰς ὑλικὰς ἐννοίας καταμερίζεσθαι τὸν νοῦν, ἀλλὰ μονοτρόπως τὸ ὑπερφυὲς καὶ ἀνεξιχνίαστον τῆς θείας φύσεως λογίζεσθαι, καὶ ταῦτά τινα τὸν τὰ αἰσθητήρια τοῦ ἐντὸς ἀνθρώπου γεγυμνασμένα ἔχοντα· ἐν οἷς ὁ θεῖος Παῦλος ἀπαρυσάμενος τῆς θείας σοφίας· τούτου γάρ ἐστιν ὁ λόγος· *Ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐφρόνουν*· μεταδίδωσι τῆς στερεᾶς τροφῆς τοῖς τελείοις, πρῶτον ποτίσας γάλα, ὅτε τυχὸν εἶχον τὰ νοητὰ αἰσθητήρια ἀγύμναστα· ὡς γὰρ ὁ νήπιος, τὰ σωματικὰ αἰσθητήρια ἀγύμναστα ἔχων, ἅπαν ὃ ὁρᾷ ἢ ἀκούει, οὐ καθὼς ἔχει ὁρᾷ καὶ ἀκούει· τὸ γὰρ μηδὲν φοβερὸν μορμολύκειον οἴεται, καὶ λόγον πρᾶον πολλάκις ὡς ἀπειλητικὸν δέχεται· οὕτω καὶ ὁ νηπιάζων κατὰ ψυχὴν, ἀγύμναστα ἔχει τὰ τῆς ψυχῆς αἰσθητήρια, καὶ οὐ δύναται ἢ θεάσασθαι, ἢ ἀκοῦσαι θεωρίαν ὑψηλοτέραν, ἣν τροφὴν στερεὰν ὁ λόγος ἀποκαλεῖ. Τὴν δὲ ὑγρὰν τροφὴν σύνθημα καὶ σύμβολον πάλιν οἴομαι. Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ ἀπὸ κοινοῦ, τῆς διαχυτικῆς ἐπιῤῥοῆς, δηλονότι τῆς διὰ πολλῶν καὶ μεριστῶν διδασκαλίας (47)· οὐχ ἑνὶ γὰρ τρόπῳ καὶ ἁπλῷ, ἀλλὰ πολυειδεῖ καὶ ποικίλῳ τοὺς διδασκομένους ἐπὶ τὸ τέλειον τῆς θεογνωσίας ἄγεσθαι συμβαίνει. Διὸ καὶ δρόσῳ, καὶ ὕδατι, καὶ γάλακτι, καὶ οἴνῳ, καὶ μέλιτι, τὰ θεῖα λόγια παρεικάζονται· ἐπειδὴ γὰρ πάντα ὑδατηρά εἰσι· τὸ δὲ ὕδωρ ζωογόνον· διὰ τὴν τοιαύτην δύναμιν οὕτω λέγονται. Οὐ μὴν δὲ μόνον τὸ ὑδαρὸν ἔχουσιν, ἀλλὰ φέρουσιν ἕκαστον καί τινα ἰδίαν ποιότητα. Ὡς γοῦν αὐξητικὰ, γάλακτι ἐοίκασι· τὸ γὰρ γάλα θρεπτικὸν καὶ αὐξητικόν· ὡς ἀναζωτικὰ οἴνῳ· ὁ γὰρ οἶνος ἀναζωτικὸς, τὸ ἔμφυτον διεγεῖραν θερμόν· ὡς καθαρτικὰ καὶ φρουρητικὰ μέλιτι· τὸ γὰρ μέλι καθαίρει μὲν καὶ τὰ ἑλκώδη, φυλάττει δὲ καὶ τὰ ἐν αὐτῷ τῶν ὀπωρῶν ἐμβαλλόμενα. Ταῦτα γοῦν ὑπερβλύζει ἡ θεία σοφία τὴν ψυχὴν δροσίζοντα, κατὰ ταῦτα καὶ εὐωχεῖ ὁ Θεὸς τοὺς ἀξίους, καὶ αὐτὸς μεθύ-

A dicitur, ad immortales angelos atque adeo ad nos olim futuros immortales relata : et ad bona omnia quæ propter nos futura. Cæterum quando ipsa progreditur providentia, nusquam tamen a se desciscendo, in sua ipsius identitate solide conquiescere describitur. Neque enim diffusione sui perefluit, exinanitur aut marcescit aliquando; hinc merito crater ipse consistere prædicatur. Ædificat autem sibi domum Sapientia [a]; perinde est atque dicat : Extra se est, et intra se nihilo secius permanet. Intra se quidem ea apparet quæ, ait Pater : quia et in omnibus divina est providentia universa suo ambiens complexu : et in omnibus nihil in nihilo secundum nihilum est, idque eminenti quadam prærogativa; neque enim privatorie, sive per sub- B stantiæ ablationem aut interitum; sed vere est istisque omnibus supereminet, sicuti in opere *Mysticæ theologiæ* mihi dictum est. Eminenter ab omnibus exemptus dicitur, non quidem secundum aliud aliquid ab hoc, secundum autem aliud ab illo : neque aliter ab illo. Neque rursus ab hoc quidem semper, ab illo item aliquando; sed pari modo et sempiterne nec difformiter, sed modo consimili se habens, et nusquam a propria desciscens mansione, extra nimirum seipsam. Ἑστία siquidem hic dicitur, perinde atque διαμονή, id est *permansio*. Et stans in seipsa, et per providentiæ operationem semper mota. Neque stans secundum providentiam, neque per naturam movetur : quinimo, quia hoc quidem C dictum, stans in sua soliditate naturæ : eo dixit Pater, quod inalterabile sit numen. Quod autem moveri scribit, de providentiæ actione accipiendum est circa entia quævis. In utraque harum partium necesse est dictionem illam intelligamus, simul et pronuntiemus καθόλου, hoc est *in universum* : quasi hoc pacto sententiam contexuerit. Neque in totum stans sic, ut nullatenus moveatur suæ providentiæ operatione : neque rursus sic movetur in totum, ut a propria desciscat transmigretve stabilitate. Idcirco enim dicit, quia et si moveatur numen ad obeundam functionem suæ providentiæ, sed **287** interim suam ipsius retinet stabilitatem, etiamsi in sua inalterabili perseveret natura; sed et idem officiis movetur suæ providentiæ. Dehinc D sequitur quis solidus sit cibus quisve liquidus. Solidus quippe cibus symbolum est, nempe signum et significatio intellectualis ac solidæ perfectionis. Sed quæ demum hæc intellectualis est et solida perfectio? Omnino illa esse censetur, secundum quam, qui intelligentiæ dono præditi sunt, modo digni, divinarumque consortes effecti rerum perficiuntur. Participatio enim quædam est perfectionis ipsa intelligentia; sed secundum scientiam, solide stantem, quando et hic cibus est, sed et singularem atque individuam. Hoc eo adjecit, quod in iis, qui de Deo sunt, sermonibus nusquam debeat mens per concretas materiæ cognitiones dispesci, aliove

[a] Prov. IX, 1.

diduci; sed uniformiter reputare secum inenarrabilem hanc esse, nullique pro dignitate vestigabilem divinæ naturæ majestatem: idque maxime addecet eum, qui sensoria organa habet interioris hominis admodum exercitata, in quibus Paulus ille admirabilis hausit divinæ aquas sapientiæ. Nam ipsius verbum est: *Cum essem parvulus, ut parvulus sapiebam* [b]: liberaliter dispertit solidum cibum, sed jam adultis ac perfectis, cum eosdem alioqui prius potasset lacte, cum illis forte necdum aderant exercitati sensus spirituales. Ut enim pusio quivis organa corporis inexercitata adhuc habens, quidquid vel videt vel audit, id utique non sicut se habet res, videt et audit. Larvatam enim personam formidabilem deputat, nihil alioqui formidabilem; quin verbum quamlibet placide et clementer prolatum, plerumque accipit, quasi comminatorie dictum. Ad eumdem modum, qui secundum animam pusillus adhuc est, habet profecto is suæ animæ sensoria inexercitata; nec potest talis contemplari ac ne audire quidem ullam sublimiorem theoriam, quam nomine solidi cibi sermo vocat divinus. Proinde liquidam alimoniam rursus crediderim accipi debere pro composito figuratoque signo. Hoc enim est quod subauditur τῆς διαχυτικῆς ἐπιῤῥοῆς, id est, *diffusivæ inundantiæ* sive *influxus*: videlicet doctrinæ quæ per plura et dividua instruit. Neque enim uno ac simplici modo, sed multiformi varioque edoctos prius contingit ad perfectam illam Dei scientiam promoveri; ideoque sacra eloquia rori, aquæ, lacti, vino atque melli assimilia describuntur; quandoquidem aquei liquoris imaginem referunt omnia. Aqua autem vim sortita est vivificandi et fecundandi; et **288** hac gratia, eloquia aquæ nomine dicuntur. At non hanc solum aquæ vim in se obtinent, sed unumquodque progenerat juxta innatam sibi ac propriam qualitatem, ut ea quæ prædita sunt augendi vi, lacti perhibentur esse similia. Lac siquidem et nutrit et perducit ad incrementum. Pari modo, quæ recreant excitantve, vino conferuntur; vim enim habet vinum spiritus vitalis excitativam; innata enim illi vis est excitativa caloris. Nec dissimiliter purgatoria conservativaque vis inest melli; purgat enim quidquid saniem aut putrilaginem præfert ulcerosam; ad hoc fructus condititaneos conservat injectos. Hæc itaque divina Sa-

A ειν λέγεται, ὡς πλήρης τούτων καὶ ὑπερπλήρης. Σημείωσαι δὲ ἐνταῦθα, ὅτι καὶ τὸ εὐωχεῖν ῥῆμα ὁ Πατὴρ ἀπὸ τοῦ εὖ ἔχειν ἐτυμολογεῖ, καθὼς ἔχει καὶ ἡ τῆς εὐεξίας λέξις. Ὡς γοῦν ἐφ' ἡμῶν ἡ μέθη κατὰ τὸ χεῖρον λέγεται, οὕτω κατὰ τὸ κρεῖττον ἐπὶ Θεοῦ· ὅθεν καὶ ἐφ' ἡμῶν ἡ ἀμετρία χεῖρον, ἐπὶ δὲ Θεοῦ, κρεῖττον. Ἔτι δὲ καὶ τὸ ἐξεστηκέναι ἐπὶ Θεοῦ λέγεται κατὰ τὴν ὑπεροχὴν, καὶ τοῦ νοεῖν καὶ τοῦ νοεῖσθαι· οὔτε γὰρ τὰ ὄντα γινώσκει ᾗ ὄντα εἰσὶν, ἀλλὰ κατά τινα ἐξῃρημένην καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον νόησιν. Οὔτε μὴν παρὰ τῶν ἀξίων νοεῖται καθὼς ἔχει· ἐπεὶ καὶ ὑπὲρ αὐτὸ τὸ εἶναί ἐστι, καὶ ἁπλῶς ὅσα εἰσὶν ἀγαθὰ, καὶ ὡς ὑπερπλήρης τούτων, μεθύων λέγεται, καὶ ὡς αὖθις ἔξω καὶ ἐπέκεινα τῶν
B τοιούτων ἀγαθῶν ἀνῳκισμένος, ἐξεστηκὼς λέγεται· ὁ γὰρ ἐκστὰς, ἔξω πάντων γίνεται, καὶ οὐδὲν οἶδεν οὔτε τῶν ὄντων, οὔτε τῶν τελουμένων. Τὸ γοῦν ἔξω πάντων εἶναι τὸ θεῖον κατά τινα ὑπερανῳκισμένην ἕξιν, ἵν' οὕτως εἴπω, πρέπον ἐστὶ τῷ Θεῷ, καθ' ἣν οὐδὲ οἶδε τὰ ὄντα ᾗ ὄντα εἰσὶν, ἀλλ' ὑπεροχικῶς ἐξῃρημένως ἐκ τούτων ὁρμώμενοι, καὶ τὰ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν δεῖπνα ἀλληγορήσομεν, ἅτινα ἐμφαίνουσι κοινήν τινα καὶ ὁμονοητικὴν τῶν ἁγίων κοινωνίαν, ἣν καὶ Ἐκκλησίαν πρωτοτόκων φησὶν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, καὶ τὴν ἀνάκλισιν ἀνάπαυσιν τῶν πολλῶν καμάτων λογιζόμεθα. Εὐφραίνει δὲ τούτους ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Δεσπότης, καὶ ἀνακλίνει, ὅτι αὐτός ἐστιν αἴτιος ἁπάντων τῶν τοῖς ἁγίοις ἐναποκειμένων καλῶν. Σὺ δὲ ἐπιζητήσεις καὶ τὸν ὕπνον, καὶ
C τὴν ἐγρήγορσιν ἐπὶ Θεοῦ ἀλληγορηθῆναι. Ὅταν ὕπνον φῶμεν τοίνυν, τὸ οἷον παραχωρητικὸν τοῦ Θεοῦ δηλοῦμεν· ὅταν δὲ ἐγρήγορσιν, τὴν εἰς τὸ προνοεῖν προσοχήν. Σὺ δὲ πάλιν καὶ ἄλλα ζητήσεις. Διὸ καὶ περιττὸν μὲν οἰηθέντες, τὰ αὐτὰ ἐπανακυκλοῦντες, ἕτερα δοκεῖν λέγειν, ἐνταῦθα στήσομεν τὸν τῆς ἐπιστολῆς λόγον, ἀποδεδωκότες ὡς ὑπολαμβάνω καὶ πλείονα, ὧν ἐν τοῖς σοῖς γράμμασιν ἐπεζήτησας. Πειθόμενοι δὲ πάλιν ὑμῖν θέλουσι περὶ πάντων μανθάνειν, αὐτὴν ὅλην τὴν *Συμβολικὴν θεολογίαν* ἀποστέλλομεν, καθ' ἣν εὑρήσεις πάντα, καὶ περὶ τῆς σοφίας, καὶ περὶ τοῦ οἴκου, καὶ περὶ τῆς στερεᾶς τροφῆς, διαιρουμένης εἰς ἄρτους καὶ θύματα καὶ περὶ τῶν ἄλλων ἁπάντων· ἔστι γὰρ τὸ τοιοῦτον βιβλίον εὑρετικὸν ἁπασῶν τῶν συμβολικῶν θεολογιῶν,
D καὶ ὁμοφωνοῦν πρὸς τὰς ἱερὰς παραδόσεις, ἃς παρὰ τοῦ ἁγίου Ἀποστόλου καὶ διδασκάλου ἡμῶν παρελάβομεν.

pientia inundanti ex se scaturigine effundit, quibus animam irroret, clementerque aspergat. Secundum hæc Deus se dignos lautissimo accipit convivio. Idem quoque inebriari astruitur, quippe qui his plenus esse describitur, et perquam plenus. Interim tamen præsenti loco notandum venit, quia verbi istius εὐωχεῖν etymum beatus Pater derivat ab εὖ *bene*, *commode*, et ἔχειν, sicut et dictio εὐεξία. Ut igitur hominum more ebrietas in pejorem trahi solet partem; sic secundum id quod præstantius est, in Deo. Unde nostro more loquendi, immodica potus repletio in deteriorem sumitur partem: contra, de Deo dicta aliquid declarat præstantius. Insuper excessus ille in Deo, de ipso per eminentiam prædicatur supra quam cogitemus aut intelligamus. Neque enim res agnoscit, prout res sunt; sed juxta præcellentem et quam humana sit, angustiorem intelligentiam. Sed neque a qualibet dignis mente percipitur, ut se tanta hæc habet majestas. Quoniam quidem omnes anteit gradus essentiæ, imo quæcunque usquam bona sunt prorsus supergreditur: atque ut perquam plenus horum, inebriatus dicitur esse. Rursus, quod extra simul et ultra isthæc bona omnia longissimo secessu velut trans-

[b] I Cor. XIII, 11.

migrarit: hinc dicitur excessisse, similitudine ab eo ducta, quod qui exstasi semel corripitur, extra omnia fit. Is enim eorum quæ sunt, quæve facta jam sunt, nihil novit omnino. Conveniebat quippe ipsi Deo, ut tanta illa majestas extra omnia astrueretur esse secundum quamdam ab omnibus eminentiore modo disparatam (ut sic dixerim) habitudinem: per quam neque entia sicut entia sunt, novit; sed præcellentius, multoque eminentius. His demum exciti atque redditi alacriores, eas etiam, quæ in cœlorum regno memorantur, celebratæ cœnæ, ad allegoriam trahemus, quotquot vice speculi nobis veluti delineant commune illud sanctorum concorsque sodalitium: id quod eximius Apostolus Ecclesiam appellat primitivorum. Sed et recubitum illum, eam esse requiem censemus quæ sanctis succedit; sane quam multis laboribus prius exantlatis. Mire autem hos exhilarat nostræ **289** salutis assertor et Dominus, jubetque accumbere: quod is auctor universorum sit, quæ sanctis reposita sunt, bonorum. Dein sciscitabere, quid somnus, quid contra evigilatio de Deo allegorice dicta insinuet. Itaque quando somnum dicimus, illum videlicet secretissimum Dei declaramus secessum: e diverso, nomine evigilationis subindicamus attentam ipsius atque pervigilem curam, qua rebus conditis studio suæ providentiæ consulit. Sed et alia subinde quærere possis. Cæterum nos hac de re rati esse supervacaneum, ut eadem retexendo, totiesve inculcando, videri velimus nova quædam dicere, hic modum præsenti imponemus epistolæ: ut qui plura longe, quam tuæ ad nos litteræ meo arbitratu desiderasse videntur, disseruerimus. Proinde cupienti tibi fusius edoceri de omnibus his nos morem gerentes, *Symbolicam theologiam* transcribimus, sed et solidam, in qua invenies dilucide enarrata omnia, quæ de sapientia, de domo, de solido cibo in panes ac victimas distributo, deque id genus aliis in universum tradebantur obscurius. Est enim libellus hic talis, ut in quo queas invenire symbolicæ totius theologiæ rationes: qui verbis etiamnum Scripturæ mire concinit juxta sacras traditiones, quas a sancto Apostolo, admirabilique doctore meo, ipsi velut per manus accepimus.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Ι'.

A Ἡ μὲν ἐπιστολὴ ἀξία τῆς ἀρχαιότητος ἐκείνης τῆς ἱερᾶς καὶ τοῦ μαθητοῦ, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, τὴν χάριν ἀπαγγέλλουσα. Ἔστι δὲ συμβάλλειν ἐκ τῆς ἐπιστολῆς ταύτης, καὶ ἐκ τῆς πρὸς τὸν ἅγιον Πολύκαρπον ἑβδόμης οὔσης, εἶναι τὸν μέγαν Διονύσιον, ὅτε ταῦτα ἔγραψεν, ἐτῶν περί που ἐννενήκοντα· ἐν μὲν γὰρ τῇ πρὸς τὸν ἅγιον Πολύκαρπόν φησιν, ὅτι ἐν τῇ κατ' Αἴγυπτον Ἡλιουπόλει διάγων, ἐθεάσατο τὴν ἐπὶ τῷ σωτηρίῳ σταυρῷ γενομένην τοῦ ἡλίου ἔκλειψιν, ὅπερ γέγονεν ἐν τῷ ὀκτωκαιδεκάτῳ ἔτει τῆς Τιβερίου βασιλείας· τῷ γὰρ πεντεκαιδεκάτῳ ἔτει ἤρξατο τοῦ κηρύγματος ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὡς ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν δηλοῦται θείῳ Εὐαγγελίῳ. Τρία δ' ἔτη μετ' ὀλίγων καὶ μηνῶν κηρύξας, ἑκὼν πάσχει B ὁ Δεσπότης Χριστὸς καὶ Θεὸς ἡμῶν, ὡς εἶναι Τιβερίου ιη' ἔτος. Ἐβασίλευσε δὲ Τιβέριος ἀμφὶ τὰ κγ' ἔτη, ὡς εἶναι ἀπὸ τοῦ σωτηρίου πάθους ἕως τελευτῆς Τιβερίου ἔτη ς'. Ἐξωρίσθη δὲ ὁ ἅγιος Ἀπόστολος καὶ Εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἐν Πάτμῳ τῇ νήσῳ, ἥτις ἐστὶ μία τῶν Κυκλάδων νήσων, περὶ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς Δομετιανοῦ βασιλείας· ἐβασίλευσε δὲ οὗτος ἔτη ιε', καὶ μῆνας ε'. Συνάγονται δὲ ἀπὸ τοῦ ιη' ἔτους Τιβερίου, ὅτε ἡ ἔκλειψις γέγονεν, ἕως τῆς τελευτῆς Δομετιανοῦ, ἔτη ξδ' περί που καὶ μῆνες ζ'. Ὑποθώμεθα δὲ καὶ τὸν θεῖον Διονύσιον, ὅτε τὰ ἐπὶ τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου εἶδεν, εἶναι ἐτῶν κε', ἅτε οἶμαι, καὶ ἔτι ἀναγινώσκοντα, ὡς εἶναι τὰ πάντα ἀμφὶ τὰ Ϟ' ἔτη (48). Μέμνηται δὲ τῆς ἐπὶ τοῦ Δομετιανοῦ ἐξορίας τοῦ ἁγιωτάτου Ἰωάννου καὶ θεολόγου C καὶ Εἰρηναῖος ἐν τῷ τρίτῳ καὶ πέμπτῳ λόγῳ τῶν *Κατὰ αἱρέσεων*, καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν τῷ λόγῳ τῷ περὶ τοῦ, *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος*· ἐν ᾧ καὶ περὶ τοῦ γεγονότος λῃστάρχου λέγει. Οὕτω πληροῦνται Τιβερίου τὰ λείποντα, Γαΐου, Κλαυδίου,

IN EPISTOLAM X.

Epistola hæc sancta illa antiquitate cum primis digna, sed neque indignam par est censeri discipulo, quem magnopere diligebat Jesus, quippe quæ gratiam in commune pronuntiet. Quod autem eximius hic Dionysius annorum ætatis fuerit propemodum nonaginta, quando hanc scripsit epistolam, ex hac ipsa liceat conjecturam capere; ex ea item, quæ ad sanctum Polycarpum ordine septima. In hac siquidem ad sanctum Polycarpum asserit se, cum in Heliopoli Ægypti degeret, perspexisse solarem illam eclipsin, quo tempore Dominus Jesus a salutari cruce pendebat: quod prodigium incidit in annum regni Tiberii octavum et decimum. Exorsus enim est lucem effundere suæ prædicationis Dominus noster Jesus Christus anno istius Tiberii quinto et decimo, quemadmodum Evangelium Lucæ [a] plane divinum declarat. Tribus autem annis una cum mensium aliquot accessione, ubi prædicationis munere perfunctus est, ultroneus **290** se offert passioni Dominus simul et Deus noster Jesus Christus, circiter annum Tiberii octavum et decimum. Regnavit autem Tiberius annis propemodum tribus et viginti, sic ut a salutari Christi passione ad exitum usque Tiberii anni sex intermedii numerentur. Proinde sanctus hic apostolus et evangelista Joannes ablegatus exsilio est in insulam Patmon, quæ Cycladum una est, sub extremum regni Domitiani annum. Regnavit autem is annis quindecim, mensibus item quinque. Ab anno Tiberii octavo et decimo, quo celebre illud solis deliquium contigit, ad mortem usque Domitiani, recensio colligitur annorum plus minus quatuor et sexaginta, mensium quoque septem. Supponamus enim admirabilem hunc Dionysium, quando prodigia ejusmo-

[a] Cap. III, 1.

di, Domino cruci affixo, perspexit, annorum fuisse viginti quinque, quemadmodum me adhuc legisse arbitror, sic ut omnes anni fuerint circiter nonaginta. Meminit hujus relegationis sanctissimi Joannis et theologi, imperante Domitiano factæ, Irenæus in tertio et quinto libris *Adversus hæreses.* Clemens item Alexandrinus in eo opere, cui inscriptio est : *Quis dives cum sit, possit salvus fieri :* in quo de isto prædonum sicariorumque principe violento non pauca edisserit. Atque ita qui a Tiberio anni resident, supplentur per intercurrentes principes Gaium dico, Claudium, Neronem, Vespasianum, Titum, Domitianum. Dicit igitur Pater hic S. Joanni Theologo, ubi primum per scripturam verbis eum salutationis appellavit. Quid admiratione dignum, si Christus, quod verum est eloquitur : et persequuntur iniqui sanctos? At hi seipsis peræque ac sanctis digna gerunt. Seipsis quidem, quod sanctorum congressum prorsus sint indigni; sanctis autem, quod hac ratione provideatur ut, quæ sancta sunt, intemerata serventur ab illorum impura communione. Isthæc enim visibilia imagines expressæ sunt invisibilium. Etiamsi in sacrosancto Evangelio recitari audiamus : *Et separabit eos ab invicem* [d] : non continuo credi debet Deus istius auctor esse separationis a peccatoribus, qui ad sinistram constituendi sunt : verius hi sibi auctores sunt ejus mali peccatores, quippe qui seipsos prorsus ultronei sequestrarunt a Dei consortio. Quemadmodum ipsi alios perspicimus, quod probi sint amatores rerum per se honestarum, Deo familiarius jungi : jamque **291** ex præsenti primitias quasdam secuturæ mox vitæ præcerpere; ut qui inter homines ad angelicæ conversationis imaginem suos ipsi mores decenter componunt cum omni divini nominis obsecratione et sanctitate. Dei quidem denominationem eo inducit Pater sive quod actiones suas omnes in Dei semper nomine peragant; aut quia a Deo, nimirum Christo, nomenclaturam sortiti, Christi vitam digna exprimunt conversatione. Jam te quidem nunquam dixerim ulla affici passione; sed et si quid interim affliciat corporeæ passionis, eatenus pati te censuerim, quatenus, sensuque ipso percipis dolorem, ut ne maneas incoronatus. Proinde non injuria illis succenseo, qui se confidunt posse te, splendidissimum solem Evangelii in exsilium proscribere. In votis nihilominus, ut vel hi demum ad sobriam et meliorem mentem redeant, et ad te accurrant ocius : ut tuo splendore illustrati, æternæ salutis fiant participes. Quemadmodum enim is insaniæ morbo percitus creditur qui se putat solem hunc includere posse loci cujuspiam angustiis : haud secus illi mihi insanire videntur, qui micantissimam Evangelii lucem arbitrantur se posse tecum intra cancellos Patmi insulæ circumscribere. Nos autem neque contrarium, hoc est, longissimo licet interstitio a nobis sejungaris, privare poterit tuæ fulgore sapientiæ : quin absente etiamnum te, tuum nihilominus identidem recitabimus Evangelium. Et hoc profecto memoriam verissimæ ipsius theologiæ scite admodum nominat. Post vero aliquantum

A Νέρωνος, Οὐεσπασιανοῦ, Τίτου, Δομετιανοῦ. Λέγει γοῦν ὁ πατὴρ πρὸς τὸν εὐαγγελιστὴν ἅγιον Ἰωάννην τὸν θεολόγον, μεθὸ ἐγγράφως αὐτὸν προσηγόρευσε· Τί θαυμαστὸν εἰ Χριστὸς ἀληθεύει, καὶ διώκουσι τοὺς ἁγίους οἱ ἄδικοι, ἀξίως ποιοῦντες τοῦτο καὶ ἑαυτοῖς καὶ τοῖς ἁγίοις; ἑαυτοῖς μὲν, ὅτι οὐκ ἄξιοί εἰσι τῆς αὐτῶν ὁμιλίας· τοῖς ἁγίοις δὲ, ὅτι φυλάσσεσθαι ποιοῦσι τὰ ἅγια ἄχραντα ἀπὸ τῆς αὐτῶν κοινωνίας. Ταῦτα τὰ ὁρατὰ εἰκόνες εἰσὶ τῶν ἀοράτων, καὶ εἴπερ ἐν τῷ θείῳ Εὐαγγελίῳ ἀκούομεν, *Καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων*, οὐ χρὴ οἴεσθαι ὅτι ὁ Θεὸς αἴτιός ἐστι τοῦ ἀφορισμοῦ τοῖς ἁμαρτωλοῖς, τῆς ἐν ἀριστερᾷ στάσεως· ἀλλ' αὐτοὶ ἑαυτοῖς αἴτιοι τούτων οἱ ἁμαρτωλοὶ, παντελῶς ἑαυτοὺς ἀφορίσαντες τοῦ Θεοῦ· ὥσπερ καὶ ἄλλους ὁρῶμεν ὡς ἐραστὰς B τῶν καλῶν μετὰ Θεοῦ γινομένους, οἳ δὴ καὶ ἐκ τῆς παρούσης ζωῆς τῆς μελλούσης ἀπάρχονται, ἀγγελοπρεπῶς ἐν μέσῳ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐμπολιτευόμενοι σὺν πάσῃ θεωνυμίᾳ καὶ ἁγιότητι. Θεωνυμίαν δὲ λέγει ἢ τὸ πάντοτε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ πάντα πράττειν αὐτούς· ἢ τὸ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἤγουν τοῦ Χριστοῦ ὀνομαζομένους, κατ' αὐτὸν πολιτεύεσθαι. Ὑμᾶς οὖν οὐκ ἄν ποτε εἴποιμι πάσχειν, ἀλλὰ καὶ εἴ τι ἂν πάσχοιτε σωματικὸν, κατὰ τοσοῦτον λέγω πάσχειν ὑμᾶς, καθόσον διακρίνετε καὶ αἰσθάνεσθε, ἵνα μὴ ἀστεφάνωτοι μείνητε. Μέμφομαι δὲ δικαίως τοὺς νομίζοντάς σε τὸν τοῦ Εὐαγγελίου ἥλιον περιορίζειν. Εὔχομαι δὲ ὅμως ἀνανῆψαι καὶ προσδραμεῖν σοι, ἵνα φωτισθέντες σωθῶσιν· ὥσπερ γὰρ μέμηνεν ὁ οἰόμενος τὸν ἥλιον τοῦτον περικλείειν ἐν τόπῳ, C οὕτω καὶ οὗτοι μεμήνασι νομίζοντες τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου περιορίζειν σὺν σοὶ ἐν Πάτμῳ τῇ νήσῳ. Ἡμᾶς δὲ οὐδὲ τὸ ἐναντίον, τουτέστι τὸ καὶ πορρωτέρω ἀφεστάναι (49), στερήσει τοῦ σοῦ φωτός· ἀλλ' ἐν μὲν τῷ ἀπεῖναί σε, τὸ σὸν Εὐαγγέλιον ἀναγνωσόμεθα, ὅπερ μνήμην τῆς ἀληθοῦς αὐτοῦ θεολογίας εὐθυβόλως ὀνομάζει. Μετὰ βραχὺ δὲ, ὅτε ἀνακληθῇς, κατὰ πρόσωπον ἀλλήλοις ἐντευξόμεθα· ὃ καὶ ὡς ἀποκαλυφθεὶς ἐκ Θεοῦ προφητεύω, ὅτι εἴσω βραχυτάτου χρόνου ἀνακληθήσῃ τῆς ἐξορίας. Περὶ γὰρ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς Δομετιανοῦ βασιλείας ἐν Πάτμῳ ἐφυγαδεύθη, διωγμὸν κινήσαντος τοῦ Δομετιανοῦ. Εἶτα περὶ τὴν τελευτὴν αὐτοῦ τοῦ βασιλέως, ὁρᾷ τὴν θείαν ἀποκάλυψιν. Καὶ μετὰ ταῦτα βασιλεύει Νερούας· καὶ D εὐθὺς ἀνακαλεῖται πάντας τοὺς ἐξορισθέντας, ὅτε καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ θεολόγος ἐπανῆλθεν εἰς Ἔφεσον. Δεῖ δὲ γινώσκειν ὅτι ἡ ἐπὶ τὴν νῆσον ἐξορία παρὰ Ῥωμαίοις κεφαλικὴν τιμωρίαν ἐμιμεῖτο· καὶ λέγεται *δεπορτατίων*. Καὶ οὐ δύναται ὁ ἄρχων τὴν νῆσον ὀνομάζειν, εἰ μὴ ὁ βασιλεὺς μόνος. Ὁ γοῦν ἁγιώτατος ἀπόστολος καὶ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ὁ θεολόγος *δεπορτάτος* ἐγένετο, ἤγουν εἰς νῆσον ἐξόριστος.

[d] Matth. xxv, 32.

temporis, ubi fueris revocatus, in faciem mutuo fruemur alloquio : id quod, sicuti edoctus divina revelatione, præsagio futurum. Intra siquidem brevissimum tempus ab exsilio revocabere. Circa enim postremum imperii Domitiani annum in Patmon relegatus est, mota in Christianos per hunc Domitianum persecutione. At interim sub istius regis exitum, divinam illam promeretur videre Apocalypsin. Sub hæc Nerva ad imperium asciscitur : qui mox imperio inauguratus, ab exsilio revocat universos. Et hoc quidem tempore sanctus hic Joannes, qui et theologus, rediit Ephesum. Operæ autem pretium fuerit nosse, quia ejusmodi in insulam relegatio apud Romanos, imaginem quamdam repræsentabat capitalis supplicii, eaque dicebatur deportatio. Regis autem intererat, non alterius item cujusvis principum insulam nominatim præscribere damnato. Sanctissimus igitur Joannes apostolus, evangelista, theologorumque eximius deportatus fuit, sive in insulam relegatus.

PETRI LANSSELII

NOTÆ

AD PARAPHRASIM PACHYMERÆ IN EPISTOLAS S. DIONYSII,

In quibus sanctus Maximus et Pachymeres committuntur, interpretatioque Latina recensetur.

—

EPISTOLA I.

(1) **292** *Φησί τις τῶν παλαιῶν*. Intelligit S. Maximum, apud quem verbotenus ista invenies.

(2) *Συντάγματι*. Maxim. : *Κεφαλαίῳ ς'*.

(3) *Ἢ οἰκετῶν*. S. Maxim. bene *ἢ ἱκετῶν*, ita enim liber Philonis indigitatur. Quare ibi corriges Tilm., vertentem *familiaribus* pro *supplicibus*.

(4) S. Max. : *Πρὸ ὀλίγου τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου τούτου ἀνάγνωθι τὰ τοῦ αὐτοῦ Φίλωνος*, id est : *Paulo ante finem libri hujus legito verba Philonis*. Nota tamen nullibi in S. Maximo exstare illa Philonis verba. Quare dubito num Pachym. inde transcripserit : posterior vero S. Maxim. exscriptor brevitatis studio illa omiserit. Pachym. post verba Philonis præmittit verbis S. Max. aliquam paraphrasim : postea *αὐτολεξεὶ* illum affert : sed omisit καὶ ἐν τῷ *Περὶ τῆς μυστικῆς θεολογίας κεφαλαίῳ α'*, et in cap. 1 *De mystica theologia*.

(5) *Πλεονάζει δὲ... περὶ τὴν Ἀλεξάνδρειαν*. Tilmannus : *Eorum enim qui a solitaria singularique mansione cognomentum sortiti sunt, monachi in Ægypto per unumquodque territorium numerus est celeberrimus, et omnium maxime circa Alexandriam*. Interpreti imposuit vocis *μονῶν παραγραφή*; scribendum enim fuerat *νομῶν* : de quibus vide Strabonem. Vertendum itaque est : *Abundat vero in Ægypto in singulis regionibus vocatis nomis, et maxime circa Alexandriam*. Error patet conferenti et connectenti *καθ' ἕκαστον* cum *μονῶν*, statim enim soloecismus apparebit, ut omittam familiare esse scriptoribus de Ægypti divisione, meminisse *νομῶν*, sicque hunc locum *αὐτολεξεὶ* habes apud Philonem, si excipias quod *μαρίας* pro *μαρείας*, et *εὐκαίρου* pro *εὐκαίρως* ponatur, et pro *ἐν ἑκάστῃ δὲ οἰκίᾳ ἐστὶν οἴκημα ἱερὸν ὃ καλεῖται σεμνεῖον, καὶ μοναστήριον*, apud Philonem scribatur *ἑκάστῳ δὲ οἰκία ἐστὶν οἴκημα*, quæ lectio admittenda videtur : per illam enim insinuatur, singulos monachos habuisse in ædibus suis locum orationibus et meditationibus destinatum, ne putentur sub dio vixisse, sed varias ædiculas in quarum una fabrilia tractarent, in altera dormirent, in tertia orarent, habuisse. Præterea præcessit *αἱ δὲ οἰκίαι*, et patet ex sequentibus *ἐπειδὴ σύμβολα τὰ τῆς ῥητῆς ἑρμηνείας νομίζουσιν ἀποκεκρυμμένης φύσεως ἐν ὑπονοίαις δηλουμένης*. Philo : *φύσεως ἀποκεκρυμμένης ἐν ὑπονοίαις δηλουμένης* : et post *νομίζουσιν* nullam interpunctionem posuit, quæ Tilmannus ita vertebat : *Quandoquidem symbola quæ alioqui interpretationis esse videntur omnibus confessæ atque conspicuæ, ea censent arcanæ cujusdam et reconditioris esse naturæ, ut quæ sola allegoriarum luce debeant illustrari*. Philonis interpres latinus Gelenius : *Quoniam sub apertis verbis latere credunt secreta naturæ explicanda probabilibus*. Interpres Gall. : *Parce qu'ils croient que la parole n'est que le signe de la nature qui y est cachée, la représentant et déclarant par conjectures probables*. Verto : *Quandoquidem litteras interpretationis conspicuæ censent esse symbola, seu signa arcanæ cujusdam et reconditioris naturæ conjecturis probabilibus explicandæ*. Quare sic clare ordino : *ἐπειδὴ τὰ*, scilicet *γράμματα* (de quibus jam actum) *τ. ῥ. ἑ. ν. σύμβολα φ. ἀπ. ἐ. ὑπ. δηλ.* Lectio igitur Philonis est Attica, ideo concisa et integranda; probatur vero versio, quia dicitur illos uti sacris Scripturis eas allegorice explicando, eo quod putent illas litteras seu verba tantum esse symbola latentium mysteriorum. Explicationi meæ astipulatur ipse Pachym. dum dicit : *Αἱ δὲ ἐξηγήσεις τῶν ἱερῶν γραμμάτων γίνονται. αὐτοῖς δι' ὑπονοιῶν ἐν ἀλληγορίαις*, κ. τ. λ., atque dum paulo ante dicebat *ἰδέας ἀπολειπόμενοι*; apud Philonem melius *ἰδέας ἀπέλειπον*, quia *οἳ* præcedens hoc vult. Tilm. integrum locum ita distinguebat et vertebat : *Οἳ πολλὰ μνημεῖα τῆς ἐν τοῖς ἀλληγορουμένοις ἰδέας ἀπέλειπον οἷς καθάπερ τισὶν ἀρχετύποις χρώμενοι μιμοῦνται τῆς προαιρέσεως τρόπον. Multa siquidem monimenta ejusmodi formulæ in eruendis allegoriis observandæ, viri illi ad posteros transmittunt : quibus isti quasi archetypis usi proxime effingunt, imitanturque sui propositi modum*. Verto : *Qui multa monimenta formulæ in eruendis allegoriis observandæ reliquerunt, quibus quasi primariis exemplaribus utentes, imitantur propositi seu studii rationem*. Gelenius mutile reddidit; omisit enim *οἷς καθάπερ τισὶν ἀρχετύποις χρώμενοι*. Patet igitur Tilmannum membra orationis confudisse, quod *προαιρέσεως* referendum fuit ad majores, non ad posteros.

(6) *Καὶ μετ' ὀλίγα*. Nota in Philone nihil intercedere *προαιρέσεως τρόπον* et *ὥστε οὐ θεωροῦσι*,

quare vel Pachymeres alio exemplari usus vel hæc A delenda.

(7) *Καὶ παρ' ἑκάτερα... ἐπίτασιν.* Tilm. : *Utrovis se acclinans quemadmodum remissionem malitiæ dicimus et intentionem.* Verto : *Et utrinque habet tanquam vitia remissionem et intentionem :* sequitur enim ἔνθεν, scilicet ex remissione nascitur peccatum cognitionis quod dicitur ignorantia; ἐκεῖθεν, scilicet ex intentione, oritur aliud peccatum cognitionis quod dicit περίνοια. Ex versione Tilm. ponendum esset ante κακίας, articulum τῆς, et addendum λέγομεν, vel potius scribendum ἡ κακία.

(8) *Τὴν περίνοιαν... λέγοιτ' ἄν.* Tilm. : *Vafritiem atque malitiam quæ multa utique,* etc. Verto : *Curiositatem sciendi quæ multa,* etc.

(9) *Καὶ αἱ πολλαὶ περίνοιαι τὴν πονηρίαν.* Tilm. : *Sed et multiplex excogitatio malitiæ unam conciliat improbitatem sive malitiam.* Verto : *Et multæ curiositates vafritiem;* quia ostenditur gradatio quæ in B ista versione perit. Dicitur enim quod sicut multæ ignorantiæ pariunt stultitiam, sic multæ curiositates vafritiem. Quemadmodum igitur stultitia crassior est cognitionis privatio quam ignoratio, sic πονηρία gravior scientiæ intentio inordinata quam curiositas.

EPISTOLA II.

293 (10) *Ἐνδεκάτῳ κεφαλαίῳ.* S. Maxim.: *Κεφαλαίῳ ιε'*, cap. 15, sed corrige ια', quia ibi habentur. In S. Maximo adde post ἀγαθότης (ἀγαθότητος) quia sensus et Pachymeres id exigunt.

(11) *Περὶ τὸ τέλος λέγων.* Tilm. : *Sub finem in hunc scribens modum.* Verto : *Sub finem dicens.* Nam in illa non sunt verba S. Dionysii, sed tantum mentem ejus complectuntur : et verborum argumentum.

(12) *Ἀρχὴ θεότητος.* Tilm. : *Principatum deitatis.* Verto : *Principium ;* ex sequentibus enim clarum Deum dici supra θεαρχίαν, quia θεότης divinitas C nostra ab illo procedit, et principium sumit.

(13) *Οὐ μὴν αὐτὸς ὁ Θεός.* Tilm. : *Nec tamen id quod ipse Deus est, assequimur.* Verto : *Non vero ipse Deus.*

(14) *Ὅ τι ποτέ ἐστι λέγω.* Tilm. : *Etiam si alicubi visus sit id voluisse dicere.* Falsum est S. Dionysium alicubi illud dixisse. Verto itaque etiam quæ præcedunt : *Nec enim, inquit, secundum substantiam, divinitatem et bonitatem quid sit dico, verum gratiam bonos, et deos efficientem.*

(15) *Καὶ κατὰ τοῦτον... νοουμένην.* Tilm. : *Juxta hanc disserendi formam asserit dici Deum transcendere primariam illam atque eminentissimam originem deitatis et bonitatis, sicque debere intelligi significat.* Verto : *Et juxta hanc rationem ait dici supra principium divinitatis, et supra principium ista scilicet ratione conceptæ.* Quasi dicat : Si divinitatem in sua substantia concipias, non est supra divinitatem in sua substantia ; quamvis enim Filius a Patre D gignatur, tamen divinitas Filii non est minor divinitate Patris, quia una est. Sed divinitas in substantia est supra divinitatem a creaturis per imitationem quodammodo acquisitam.

(16) *Ἀλλ' ἀσχέτως ἔχει.* Tilm. : *Sed indetente eam possidet.* Verto : *Sed sine habitudine seu qualitate habet,* quia scilicet Deus simplex et immutabilis.

(17) *Ἐπεὶ δὲ... λέγεται.* Tilm. : *Nam quando non vere dii ipsi efficimur, prælerquam quod imitari utramque conceditur divini numinis perfectionem : hinc qualiscunque ejusmodi imitatio deificatio dicitur.* Verto : *Quandoquidem enim non bene deificemur, nisi numen divinum imitando, ideo imitatio dicitur.*

(18) *Τοίνυν καὶ μίμησιν μὲν... καὶ ἡ ἀγαθότης.* Tilm. : *Itaque et imitatio et habitus qualescunque res ejusmodi sunt, deitas talis et bonitas.* Verto : *Ipsæ igitur res deitas et bonitas* (scilicet nostræ) *sunt imitatio et habitus,* scilicet gratia.

(19) *Μετέχοντες δὲ καὶ μιμούμενοι οἱ ἄγγελοι, καὶ τῶν ἀνθρώπων.* Tilm. : *Proinde utrumque sortiti sunt angeli participatione simul et imitatione, et ii hominum,* etc. Verto : *Participantes vero et imitantes angeli et ii hominum.*

(20) *Τὸ δὲ θεῖον,* etc. Tilm. : *Manet interim divina illa majestas.* Verto : *Divina vero natura est inimitabilis.*

(21) *Καὶ ἄσχετον.* Tilm. : *Nullique pro dignitate comprehensibilis.* Verto : *Et habitibus seu qualitatibus carens;* sicut supra ἀσχέτως verti. Ratio est quia imitatio versatur circa accidentia, quare cum Deus accidentibus careat, perfecte exprimi in nobis nequit. Si dicas cum sancto Dionysio angelos carere accidentibus, tunc dicendum est hic agi de imitatione hominum. Quod ad angelos, illis etiam esse Deum inimitabilem, quia imitatio sequitur modum apprehensionis, quare cum illi pro gradu dignitatis, quæ tamen est finita, perfectius Deum apprehendant, etiam perfectius imitantur; sed quia non comprehendunt, ideo etiam est ipsis inimitabilis scilicet in omnibus.

(22) *Πρὸς σχέσιν Θεοῦ προκόπτει.* Tilm. : *Ad captum Dei promoverit.* Verto : *Ad qualitatem Dei scilicet effictam promoverit.* Nam σχέσις refertur ad ἀγαθότητα, sequitur enim ὑπερέχον τὸ Θεῖον, τῶν μιμήσεων καὶ τῶν σχέσεων δηλονότι, τῆς θεότητος καὶ ἀγαθότητος; quare σχέσις est habitus quem Deum imitando assequimur, et per quem ei similes efficimur. Ideo dicitur quod quanto magis in ista qualitate proficimus, tanto magis divinitatis immensitatem advertimus. Gall. quoque sententiæ meæ subscripsit.

(23) *Εἰκότως.* Tilm.: *Jure igitur summæ illi divinitati summæque bonitati astruitur supereminere Deus.* Verto ut supra : *Jure igitur supra deitatis et bonitatis principium est.* Neque enim hic agitur de supremo gradu divinitatis imitatoribus Dei concessibilis; sed tantum dicitur quod supereminet illi divinitatis principio, et bonitatis quod creatura ipsam imitando acquirit, quæ divinitas pro perfectione imitationis augescit.

EPISTOLA III.

(24) *Κρύφιος ἀντὶ τοῦ Θεοῦ ὡς ἀόρατος εἴρηται.* Tilm. : *Κρύφιος pro Deo hic ponitur, quemadmodum idem ἀόρατος dictus est, invisibilis.* Verto partem postremam : *Quemadmodum ἀόρατος invisibilis dictus est,* id est sicut ἀόρατος significat Deum, sic κρύφιος, vel potius κρύφιος pro Deo hic dictum est sicut ἀόρατος.

EPISTOLA IV.

(25) *Ὅτι καὶ ἐκ πάντων.* Tilm. : *Quia ab omni re.* Verto : *Quod ab omni re,* et *adsit* pro *adest,* quia refertur ad *antevertit dicere.*

(26) *Καὶ πάλιν οὐ μὴ φήσομεν ἐπὶ τούτου.* Tilm. : *An e diverso homo ideo censetur.* Verto : *Et rursus nunquid de hoc, scilicet Jesu, dicemus.*

(27) *Ὅτι συνεῖναι... λέγεται.* Tilm. : *Quia illi cum hominibus convenit, quod sua providentia rebus prospiciat mortalium, sicut et illi convenit cum cæteris omnibus quæ sunt.* Verto : *Quod adesse hominibus dicitur, tanquam horum provisor sicut et aliis omnibus adesse dicitur.*

(28) *Ἐν ταῖς χρονογραφίαις.* Tilm. : *In suis cosmographiis.* Verto : *In chronographiis, seu in libris de temporum serie.*

(29) *Λέγεται γὰρ ὁμωνύμως πᾶσι τοῖς ἐξ αὐτοῦ.* Tilm. : *Dicitur enim æquivoce ipse Deus iis omnibus quæ ab ipso habent ut sint.* Verto clarius : *Deus enim eodem nomine quo res ab ipso conditæ appellatur.*

(30) *Ἐπειδὴ ἐν πᾶσίν ἐστιν. Quandoquidem in singulis exsistat :* hæc desunt in Latino.

(31) *Οὐχ ὡς αἴτιος... λέγεται.* Tilm. : *Non hoc modo auctor videtur esse hominum, quemadmodum*

secundum totam substantiam homo prædicatur humana circumdatus substantia, 1° omnia obscura; 2° falsa; quia vere Christus tota humana circumdatus est substantia; 3° ex S. Max. corrigendus est textus isto modo : *Οὐχ ὡς αἴτιος ἀνθρώπων, ἀλλ' ὡς κατὰ τὴν οὐσίαν ὅλην οὐσιωθεὶς ἄνθρωπος λέγεται*. Ergo hic, loco *δέ*, ponendum fuerat *ἀλλά*; 4° sic vertendum : *Non tanquam auctor seu creator hominum, verum tanquam secundum totam substantiam humana circumdatus carne homo dici videtur.*

(32) *Καὶ ἔχων μὲν εἰπεῖν... τὴν ἀλήθειαν*. Tilm.: *Ut qui poterat, propriam huic quæstioni reddere rationem, quia sic prædicatur humana carne vestitus, ut veritatem ipsam carnis nulla ex parte imminuerit, aut corruperit*. Verto : *Et cum posset propriam hic rationem dixisse, quod tanquam vere humana carne vestitus homo dicatur, neque veritatem corrumpisse*, scilicet sic respondendo. Verba Græca et sequentia nullum alium admittunt sensum, quia *λυμήνασθαι* non potest attribui Christo, sed scribendum fuisset *λυμηνάμενος*, quare refertur ad *ἔχων*, scilicet sanctus Dionysius.

(33) *Τέως δὲ καὶ τοῦτο θέλων... φησίν· Ἡμεῖς*. Tilm.: *Et hoc sane cum prius instituisset, juxta proportionem mediumque aliorum nominum explicare, nimirum juxta causam (hoc enim unicus erat illi scopus) hinc ait nos*. Verto : *Prius vero volens etiam hic (scilicet nomen) juxta definitionem aliorum nominum (scilicet Christi) explicare, nimirum secundum causam et principia (hoc enim sibi proponit) ait: Nos*. Sensus est clarus, si cum immediate præcedenti periodo conferatur.

(34) *Ἀλλὰ ἄνθρωπος... τὸ φιλάνθρωπον*. Tilm.: *At profecto vero homo erat benignissimus ille hominum amator : hoc enim perspicue indicat dictio διαφερόντως*, id est *excellenter, quod videlicet cæteros anteiret sua præcellenti erga nos charitate*. Sensus est intricatus; dubium enim est num velit dictionem *διαφερόντως* afferre tanquam rationem præcedentium : quia periodum finit. Verto : *At profecto vere homo ille valde hominum amans; hoc enim est* excellenter, *nempe omnibus creaturis excellens benevolentia erga homines*. Quare hic solum dicitur *διαφερόντως* idem esse quod *λίαν*.

294 (35) *Ἀμέλει... ἄνθρωπος*. Tilm.: *Denique in exuberantissima opulentia divinæ suæ naturæ vere factus homo*. Male separat hæc a præcedentibus : hic enim dicitur ratio præcedentium. Verto : *Videlicet in divinitatis opulentia, et vere factus homo*. Ratio enim eminentissimæ ipsius substantiæ, potestatis, virtutis, et divinæ naturæ quam habet, opulentia.

(36) *Οὔτε κατὰ ἄνθρωπον, τὰ ἀνθρώπινα*. Tilm.: *Non quatenus homo humana gessit*, falsum est. Verto igitur : *Non secundum humanam naturam*, id est humanas vires *humana gessit*, scilicet ambulare super aquam, etc.

(37) *Κιρναμένων ὥσπερ τῶν φύσεων..... τῆς συμφυΐας*. Tilm. : *Dominum constitisse naturis veluti contemperatis, sic nimirum vocabulis concordi naturarum fœdere in sese utrovis recurrentibus*. Verto : *Sicut naturis commistis, unitis, sic videlicet etiam appellationibus mutuo quoque recurrentibus ratione conjunctionis naturarum*. Quasi dicat : Sicut in Christo duæ naturæ in eadem subsistentia uniebantur, sic appellationes utriusque erant communes, et quæ homini tribuebantur, etiam Deo conveniebant : v. g. sicut dicebatur pati, esurire, sic Deus pati, esurire propter communionem idiomatum; et sicut Deus omnipotens, creator, sic Christus homo, omnipotens, creator.

(38) *Οὕτω καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου τὰ αὐτὰ, οὐ γὰρ κατὰ ἄνθρωπον*. Tilm. : *Ad eumdem modum, quæ cum his e regione pugnant*. Verto : *Ad eumdem modum, eadem scilicet opera, a contrario, non enim secundum humanæ naturæ vires*. Hoc igitur mem-

A brum est contrarium præcedenti in quo dicebatur Christus sua fecisse *οὐ κατὰ Θεόν* : hic dicitur *οὐ κατὰ ἄνθρωπον*.

(39) Hic pone sequentia quæ desunt in Pachymere : *μηδεὶς εἰς μωρολογίαν τραπεὶς λεγέτω, ὅτι θεανδρίτην τὸν Κύριον Ἰησοῦν φησίν· οὐ γὰρ θεανδριτικὴν εἶπεν ἀπὸ τοῦ θεανδρίτης σχηματίσας, ἀλλὰ θεανδρικὴν ἐνέργειαν, οἷον Θεοῦ καὶ ἀνδρὸς συμπεπλεγμένην ἐνέργειαν*. Verto : *Nullus in stultiloquium conversus dicat quod θεανδρίτην Dominum Jesum vocet; non enim θεανδριτικὴν dixit a θεανδρίτης formans, verum θεανδρικὴν ἐνέργειαν, quasi Dei et hominis commistam operationem.*

(40) *Ἐνήργησε γὰρ... παῖδα ἰάσατο*. Tilm. : *Nam quando Centurionis filium absens restituit sanitati, hoc perfecit quasi Deus, non etiam homo*. Verto : *Operatus enim est, et quasi Deus solum, quando absens filium centurionis sanavit;* reliquum superfluum.

B (41) *Τὴν θεαρχικὴν εἰπὼν... τὰ θαύματα*. Tilm. : *Cum dixit primariam, scilicet illam Dei operationem per quam suspicienda signa edebat*. 1° Sanctus Dionysius tantum habet *θεανδρικήν*, quare hic etiam scribendum fuit; 2° *θεαρχική*, aliter usurpatur ut supra in *θεαρχία* probatum est; 3° agitur de actione quæ procedit **295** a virtute divina et humana, quare *θεανδρικὴν* est *divinam-humanam*.

(42) Οὐκ ἂν διαλυμανθείη καθόλου ἡ ἀλήθεια. Tilm.: Neque enim sugillari aut prorsus opprimi debuit veritas. 1. *Hinc probatur mea correctio in* λυμήνασθαι τὴν ἀλήθειαν *supra in hoc capite*. 2. *Verto :* Neque ullo modo corrupta fuisset veritas. *Quasi dicat : Etsi Deus diceretur homo, quia hominum creator, sicut dicitur sol, quia solis creator, nihil contra veritatem peccaretur.*

EPISTOLA V.

(43) Πρώτῳ βιβλίῳ. *Scribe κεφαλαίῳ, quia uni-*
C *cus est liber.*

(44) Εἰ γὰρ καὶ φῶς ἐστιν. Tilm. : Etiam si lux sit. *Verto :* Nam etiam si lux sit.

(45) Αὐτὸ τὸ γίνεσθαί τινα... μετὰ πάντα. *Tilm.*. Nimirum hoc ut fiant quædam vim visivam cognitivamque excedentia, et neque ea perspicere possis neque nosse. Porro hoc solum contingit nosse, quia post omnia. *Verto :* Nimirum aliquem esse supra visionem et cognitionem, et neque videre, neque cognoscere quod post omnia, etc. *Quasi dicat : Sicut Moyses videns Deum, invisibilis aliis erat, et sciebat Deum a se non perfecte videri, sic ille dicitur Deum videre, qui sublimia in Deo contemplatur, et tamen scit necdum Deum a se videri. Ex versione alia sequeretur, considerationem rei miraculosæ esse visionem Dei, quia illa superat vim visivam cognitivamque.*

(46) Τὸ δὲ ὑπὲρ πάντα... ῥηθέντος τοῦ λόγου. *Tilm. :* Illud autem *supra omnia* dixit pro *post*
D *omnia*, declarans interim ipsam rerum omnium sensilium simulque intellectilium pervasionem viam esse compendiariam ad parandam nobis cognitionem rationis inductæ. *Verto :* Pro ὑπὲρ πάντα, *super omnia*, dixit μετὰ πάντα, *post omnia*, declarans sensilium simulque intellectilium omnium transcensionem sermone ad nostræ cognitionis captum accommodato prolato : *id est, sic loquitur ut nobis se accommodet.*

(47) Οὕτω γὰρ... ἀνάγεται. *Tilm.:* Sic enim cognitio ejusmodi simul atque universa transmisit ad Deum, sustollitur primum. *Verto :* Sic enim cognitio, scilicet nostra, simul atque universa transcendit ad Deum sustollitur. *Præcessit* ἡμετέρα, *quare commode* ἐξακουστέον *quandoquidem lumen ferat.*

(48) Ὅτε γοῦν τούτου τις ἀξιωθείη. *Tilm. :* Cum igitur quispiam se illo dignum præstiterit. *Verto :* Cum igitur quis dignus habitus fuerit.

(49) Ὡσανεὶ ταύτης..... εἰδέτω. *Tilm. :* Quasi vere

omnes norint absque prævia demonstratione, quia Deus ipse incomprehensibilis est. Cæterum scito. *Verto*: Tanquam hac cognitione communi exsistente, et omnibus nulla prævia demonstratione scientibus quod Deus est incomprehensibilis : verum sciat. *Debuit poni comma post* ἀνεξερεύνητος, *et* κοινῆς *cum reliquis genitivis, reddenda per ablativos absolutos.* Κοινῆς *opponitur præcedenti* ὑπὲρ νόησιν.

(50) Τῶν ἀξιωθέντων γνώσεως θείας. *Tilm.*: Qui se præstiterunt dignos divina hac cognitione. *Verto, ut supra*: Qui digni habiti sunt; *quia multi assumuntur nullis præviis meritis, et revelatio est sæpissime donum gratis datum.*

EPISTOLA VI.

(51) Καὶ πλάνην ἐμποιοῦν τῷ ὀρθῷ λογισμῷ ἄλλως τε καὶ τοὺς λόγους ἐν κρίσει ποιούμενος καὶ εἰδώς. *Tilm.*: Erroremque instillaret animis auditorum prætextu rectæ ratiocinationis : sermones texit severitatis admodum plenos ut qui perspicue nosset. *Verto*: Et errorem indere rectæ ratiocinationi, aliaque ratione sermones cum judicio instituens et sciens. *Ex contextu patet hæc referenda ad S. Dionysium, non ad Sopatrum, quia post periodum sequitur* διὰ τοῦτο τίθησι τὴν ἐπιστολήν.

(52) Καὶ ὅπερ ἐγκαλεῖ πρὸς ἐκείνους, αὐτὸς πείσεται. *Tilm.*: Ipse pateretur quod aliis vitio vertit, et improbat. *Verto*: Et quod in aliis reprehendit, ipse credet. Πείσεται *est a* πείθομαι, *accipitur passive sicut apud Homerum. Probatur ex fine capitis.*

(53) Ἐξ ὧν ἐλέγχει ἐκείνους αὐτὸς περιπίπτων καὶ βλασφημῶν. *Tilm.*: Ut qui amarulentius cum illis expostulet ipse in pudendum prolapsus errorem, cum interim alios exsecraretur et incesseret maledictis. *S. Dionysius nullibi Sopatrum dicit lapsum. Verto igitur*: In ea de quibus illos arguit delapsus, et male de Deo sentiens; *quasi dicat*: *Cave ne tu aliquando a Deo propter arrogantium derelictus in istos errores, de quibus alios carpis, incidas et impie de Deo sentias. Origo erroris est quod præcedentem sententiam male ceperit.*

(54) Τότε γοῦν προηγουμένως μὲν τὸν τῆς ἀληθείας ἐκτίθεσθαι χρὴ λόγον καὶ ἠκριβωμένως, (S. Max. διδασκαλικῶς τὸν τῆς ἀληθείας ἐκτίθεσθαι λόγον ἠκριβωμένως·) μετέπειτα δὲ καὶ τῇ ἀντιῤῥήσει κατὰ τῆς τῶν ἀσεβῶν ἐπαναστάσεως χρῆσθαι. *Tilm.*: Tunc sane vel in primis convenit verbum veritatis expromere omni cum diligentia. Ad hæc contradictione etiamnum adversus insolescentem impiorum rebellionem utendum fuerit. *Verto*: Tunc sane vel in primis, veritatis ratio expromenda omni cum diligentia, postea vero, vel secundario, refutatione etiam adversus impiorum oppugnationem utendum.

(55) Θέλει γοῦν ἀναλογίζεσθαι... καὶ νικᾷ. *Tilm.*: Vult itaque ut hic cum adversus eos texit sermones qui quadantenus nostræ fidei adversantur, si quando contingat victoria. *In Græcis sic construendum*, θέλει γοῦν ἀναλογίζεσθαι ὡς ὅτε δὴ καὶ νικᾷ. *Verto*: Vult itaque ut quando superior evadit qui adversus aliquo modo contrarios disputat, secum cogitet. *Vel servando verborum ordinem verto*: Debet itaque qui contra quadantenus adversarios disputat cogitare quod quando victoria contingit.

EPISTOLA VII.

(56) Ἐν τρίτῳ τῶν *Κατὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*. *Tilm.*: In tertio asserit adversus falsi nominis scientiam. *Verto*: In tertio eorum quos adversus falsi nominis scientiam scripsit alteri.

(57) Καίτοι γε ἅμα... ἐκλείψει. *Tilm.*: Etiamsi cum D. Dionysio non pauca, sed et cum primis digna admiratione una perspexisset ea præsertim quæ Domino a cruce pendente **296** contigerunt per solare illud deliquium. *Verto*: Etiamsi cum B. Dionysio non pauca illa et admiratione digna conspexisset, quæ Domino a cruce pendente contigerunt per illud solare deliquium. *Videtur enim ex*
A *altera visione etiam alia miracula præter hæc quæ tempore passionis contigerunt, vidisse.*

(58) Εἰ ἄρα ἄξιοί εἰσι θαυμασμοῦ τῆς ὀρθῆς κρίσεως ἕνεκα. *Tilm.*: Si certe ad rectitudinis lineam dignos exhibeant ac suspiciendos morum ornamentis. *Verto*: Si nimirum digni sunt admiratione propter rectum judicium. *Non enim hic agitur de moribus, et multi sunt orthodoxi, moribus pessimis: sed de veritate secundum se examinanda, non vero ex comparatione cum erroribus æstimanda; quia multi bene sentiunt in aliorum erroribus refutandis, sed ipsi alios habent errores.*

(59) Οὐ μήν γε πάσης τῆς ἀληθείας ἀπατηλὸν εἴδωλον. *Tilm.*: At vero totius veritatis subdolam. *Verto clarius*: Nequaquam vero totius veritatis subdolam, scilicet imaginem tenet. *Hæc* οὐ μήν γε π. τ. ἀ. *parenthesi includo, quare illa* καὶ ἴσως κατέχει, etc. *vertantur*: et fortasse alicujus particulæ veritatis (nequaquam vero universæ veritatis) imaginem sub-
B dolam tenet.

(60) Θαυμάσιον δὲ καὶ τὸ εἴδωλον. *Tilm.*: Admirabilis prorsus ejusmodi idoli acceptio. *Verto*: Admirabile vero etiam εἴδωλον, seu imago, scilicet particulæ veritatis.

(61) Προσκροῦσαν μὲν τῷ ἀληθεῖ. *Tilm.*: Ubi enim primum veritati mendacium illiserit. *Verto*: Ubi enim in veritate impegerit.

(62) Πάντως αὐτὸ προσκρούσει, καὶ αὐτὸ πεσεῖται. *Tilm.*: Necesse prorsus mox allisam veritati præcipitem ruere. *Verto*: Prorsus ipsa corruet. *Continua enim est pugna, seu illam infert falsitas, sustinet vero veritas, et sustinendo vincit, quia falsitatis acies tanquam a chalybe obtunditur.*

(63) Ὅτι δῆθεν τοῖς πατρίοις θεοῖς ἐμνησικάκησα. *Tilm.*: Quod eorum refricem, et tanquam renovem memoriam quæ vernaculi isti et gentiles dii, scilicet per omne genus flagitiorum effusi designarunt. *Verto strictius*: Quia videlicet erga patrios deos ob
C antiquam injuriam malevolo fui animo.

(64) Καὶ ἡ φιλοσοφία γνῶσις τῶν ὄντων ἐστὶν ᾗ ὄντα. *Tilm.*: Est enim philosophia rerum conditarum cognitio quæ res ipsæ nos. *Verto*: Et philosophia sic cognitio entium quatenus exsistunt. *Male igitur distinxit etiam sequentia, quare omnia verto*: Oportebat sane subrigi ipsum, siquidem verus sit philosophus, et philosophia sit cognitio entium quatenus exsistunt, ad entium auctorem Deum utentem entium cognitione, quam ipse quidem philosophiam vocat. *Sic igitur ab* oportebat *usque ad* at Paulus *omnia corriges.*

(65) Τουτέστι τῆς ἐμφαινομένης τῷ ἐναρμονίῳ καὶ τεταγμένῳ τῆς κτίσεως. *Tilm.*: Per creaturam videlicet tanquam in speculo Deum ipsum exprimentem concinna atque decenti sua compositione simul et ordine. *Verto*: *Hoc est per sapientiam concinna et decenti creaturæ compositione simul et ordine manifeste apparentem.*

D (66) Φήσας γάρ... ἐλέγχει τοῦτον, etc. *Tilm.*: Dixit enim Pater quia per hoc ad ejus cognitionem æquum fuerat ut pertingeret, qui nimirum Deus universitati rerum certos fixosque limites præscribit; cujus, inquam, imperio sol et luna in hoc dispositi sunt, ut diem finiant suo excursu, totumque permeent cœli ambitum. Arguit interim hunc. *Ex mala distinctione mala versio. Verto*: Dicens enim æquum esse ex hoc cognovisse Deum universo leges ponere, quia sol et luna terminis diei, scilicet naturalis constitutis currunt, et simul cum universo cœlorum orbe circumvolvuntur. Arguit hunc. *Dicit igitur solem et lunam præter proprium motum, etiam moveri motu primi mobilis, quod in philosophia notum.*

(67) S. Max.: Ταῦτα ἡρμηνεύσαμεν κατὰ Ἀπολλοφάνην τὸν λέγοντα μὴ σὺν τῷ ἡλίῳ καὶ τὸν οὐρανὸν ἑστάναι τότε, ἐπεὶ ἐν τῇ πρὸ ταύτης προγραφῇ, τὸ ἀκριβὲς προειρήκαμεν. *Desunt in Pachym. Posteriorem partem non capio, quia nullibi antea de hac re egit, nisi in c.* 4 De divinis nominibus. *Verto*: Hæc

explicui secundum Apollophanem dicentem cœlum minime tunc una cum cœlo constitisse, alioqui antea in præcedenti commentario veritatem accurate diximus.

(68) S. Max.: λβ' γὰρ ὡρῶν γέγονε τὸ ἀπὸ ἀνατολῆς. *Corrige ex Pach.* λβ' γὰρ ὡ. γ. δέκα ἀπὸ ἀνατ. *et* καὶ δώδεκα μέχρι, *clarius ex eodem erit* κἀκεῖθεν δώδεκα μέχρι.

(69) *S. Max. ex Pachym. sic corrige aut saltem explana :* Ἐπὶ τὸν ἰσημερινὸν τῷ μετοπώρῳ, *scribe*, μετοπωρινὸν, *vel potius* ἐν τῷ μετοπώρῳ κατάβασιν νοτίαν ἀπὸ τοῦ ἰσημερινοῦ *adde* τοιούτου, *sic :* ἀπὸ τοῦ τοιούτου ἰσημ. καὶ ἀπ' αὐτοῦ πάλιν ἀνάβασιν νοτίαν ἐπὶ τὸν ἰσημερινόν. *Scribe* καὶ ἀπὸ τοῦ χειμερινοῦ τροπικοῦ πάλιν ἀνάβασιν νοτίαν ἐπὶ τὸν ἐαρινόν.

(70) *Adde ex S. Max.* καὶ τοῦ προσθεῖναι *αὐτοῦ*. *Verto :* Et apponendo αὐτοῦ, *et post* μοῖρα τοῦ κριοῦ, *adde* πλήρει μὴ ἐχούσῃ λεπτά.

(71) Δι' ἡμερῶν τξε', καὶ τεταρτημόριον. *Tilm. :* Per dies videlicet 365, * *asteriscum hunc posuit quia in ipsius exemplari erat* καὶ δρ". *Ego puto per illud signum notari quartam partem, scilicet diei, hoc est 6 horas, quia δ significat 4; sic scribo* δμρ" *ut per* δ *significentur 4, et per* μρ" μέρη *i. quarta pars, scilicet diei.*

(72) Διὰ τῆς τελετῆς τῶν μνημοσύνων τοῦ τριπλασίου σημαίνουσι. *Tilm. :* Per mysticam cæremoniam triplicati solis suis etiamnum commentariis declarant. *Verto :* Per ritus quos propter memoriam triplicati solis observant significant. *S. Max. aliter capit, nam refert ad S. Dionysium; dicit enim illum extensionem istius diei per vocem* τριπλασίου *significasse.*

(73) Ἔδει δὲ πάλιν... συνέβη. *Scribendum est* ἀπολιποῦσαν *et* ὑπονοστῆσαι. *Tilm. :* Oportebat autem illam rursus inferiori sibique proprio loco restitui, ut ordo illi connaturalis asservaretur : hinc contigit ut sole rursus relicto abierit deorsum. *Verto :* Oportebat autem illam in proprium locum reverti, ut ordo illi connaturalis asservaretur; hinc contigit ut sole rursus relicto redierit, *scilicet ad suum locum.*

(74) Καὶ ἤδη ἀρξαμένης... φωτίζεσθαι. **297** *Tilm.:* Cum jam cœpisset inferiori sedi suæ restitui, conveniebat hanc ipsam occiduam partem disci primum deserente luna, ut qua esset parte orientem assecuta secundum illam in primis fraterno lumine perfunderetur. *Illa* ἵνα *usque ad* ἐκεῖνο *parenthesi includenda. Verto :* Cum jam cœpisset reverti, conveniebat ipsa occiduam partem disci primo deserente (ut orientalem partem occuparet) ut illa scilicet occidua pars etiam primo illuminaretur. *Nota agi hic de eclipsi solis, quando scilicet luna interposita inter nos et solem, illius lumen nobis aufert : ergo*, inquit, *illa pars quæ prius ab illa deseritur, prius lumen suum diffundit, quare cum prius occiduam partem reliquerit, illa etiam prius orientali lumen suum nobis communicavit. Clarius cognosces ex S. Max. Scholiis. — Post* φωτίζεσθαι, *adde ex S. Max.* μέμνηται μὲν καὶ Φλέγων ὁ Ἑλληνικὸς χρονογράφος ἐν τρισκαιδεκάτῳ *Χρονογραφιῶν* ἐν τῇ σγ' Ὀλυμπιάδι, τῆς ἐκλείψεως ταύτης, παρὰ τὸ εἰωθὸς αὐτὴν λέγων γενέσθαι· οὐ μὴν τὸν τρόπον ἀνέγραψε καὶ Ἀφρικανὸς ὁ ἡμέτερος ἐν πέμπτῳ *Χρονογραφιῶν*, καὶ Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου ἐν ταῖς αὐταῖς μέμνηται τῆς αὐτῆς ἐκλείψεως.

(75) Ταῦτα ἐγὼ πρὸς αὐτὸν κατ' ἐπιστολὴν μὴ μηκύνων τὸν λόγον. *Tilm. :* Hæc ergo ad ipsum usque perferri velim, ad epistolam ne verbum quidem adjiciens. *Verto :* Hæc ego ad ipsum secundum epistolæ rationem sermonem minime producens, id est breviter prout epistolæ convenit.

EPISTOLA VIII.

(76) Τὸ προὔχον καὶ ἐξαίρετον τῆς θεομιμησίας ἀναχηρύττουσιν τὴν πραότητα. *Tilm. :* In primis exsuperantem ejus atque eximiam celebrant mansuetudinem, divinæ clementiæ æmulam. *Verto :*
A quod præeminet eximiumque est in Dei imitatione mansuetudinem, scilicet extollunt. *Quasi dicat : Nulla re melius Dei imitationem exprimi quam mansuetudine. Sic etiam S. Max. interpretatur.*

(77) Ἐπαῤῥησιάζετο λίαν πραέως. *Tilm. :* Magna licet usus libertate, clementer tamen ac placide respondit. *Verto :* Libertate utebatur valde placide, *Moyses enim hæc Deo, non adversariis dicebat.*

(78) Ἀγαθοειδεῖς ἀναχηρύττονται. *Tilm. :* Ejusmodi benignitatis conformes mire laudantur. *Periodum integram novam facit, sunt tamen ista verba epitheta præcedentium. Verto :* Benigni prædicantur, scilicet Jacob, Joseph, Abel. *Nam ista omnia* ὁ μὲν ὡς ἄπλαστος *usque* ἀγαθοειδεῖς *exclusive, sunt parenthesi includenda, sic in Latino, ab* ille quidem, *usque* profectus est, *inclusive.*

(79) Οὔτε προποιεῖν τὰ κατά. *Tilm. :* Vel admisisse aliquando. *Scribe*, προσποιεῖν, *sicut etiam* προσεπινοεῖν, *sic enim D. Dionysius. Verto :* Neque mala simulate fingere.

B (80) Τὰ μὴ ὄντα......, καὶ συνοχέα. *Tilm. :* Quæ prius non erant, fecit ut essent. Eo hoc dicitur Patri quod conserventur, et in vigore sibi indultæ essentiæ perdurent. Hunc reputate animis vestris esse eum qui condidit et continet. *Verto :* Quæ prius non erant fecit ut essent, hoc est ut perdurent conservat, sic ut idem sit et conditor et conservator. *Videtur referre* τουτέστι *ad sanctum Dionysium per* Patri, *id est a Patre : hoc tamen dici nequit, quia Pachym. seipsum explicat, non Patrem videtur legisse* οἴεσθαι *pro* ὥστε, *etiam. Ego vero arbitror aliam adhibendam dispunctionem, atque aliquid* ἔξωθεν *adducendum, nempe ante* τουτέστιν. Καὶ πάντα αὐτὰ πρὸς τὸ εἶναι παράγειν, τουτέστι διακρατεῖν πρὸς διαμονήν. *Nam* ποιεῖν *non est* διακρατεῖν πρὸς διαμονήν, *seu creare non est conservare : porro* παράγειν *significare* conservare, *antea probatum est; nam si res aliqua creata crescat in perfectione, censetur ejus esse conservari, non creari.*

C (81) Παρακαλεῖ γὰρ μὴ ἀπαξιωθῆναι παρ' ἐκείνων τῶν θρυπτομένων καὶ ἀλαζονευομένων. *Tilm. :* Hortatur enim oratque ne sic indigne ab eis deseratur, qui toti diffluunt deliciis, insuper insolescunt supra modum. *Henricus Stephanus in* θρύπτομαι, *vult* θρυπτομένων *non referri ad* ἦθος κατακεκλασμένον, *sed dici* θρύπτεσθαι *eum qui illud facit quasi voluptati suæ indulgentem, atque adeo voluptatem capientem ex aliorum ægritudine ob eam quam patiuntur repulsam, et in sequenti loco pro* σωματικῷ *reponit* τεθρυμμένῳ. *Quod ad primum attinet, certum est illum idem dicere cum S. Max. et Pachymere, qui alterum ad verbum descripsit; in quo enim differunt?* Λέγεται ἡ λέξις καὶ ἐπὶ τῶν ἐρωμένων, οἳ, τὴν πρὸς τοὺς ἐρῶντας ἀναβαλλόμενοι συντυχίαν, τοιούτῳ τῷ σωματικῷ, τουτέστι κατακεκλασμένῳ, κέχρηνται ἤθει. *Tilm. vertebat :* Proinde dictum hoc in eos pertendere videtur, qui cum impendio amentur, inopina qualibet nec sperata
D rerum mutatione erga amicos cunctatiores facti, isto utuntur corporali, hoc est præfracto more amantium. *Verto:* Usurpatur hæc dictio θρυπτομένων, de iis qui impendio amantur, qui fruitionem deliciarum quas ab amatoribus sperant de die in diem differentes, isto utuntur corporeo, hoc est præfracto, et molli gestu corporis. *Quo scilicet simulant se alienos, cum interim maxime velint, quare cum hoc sit, faire de l'enchery, inique Henricus Stephanus reprehendit S. Max., ut omittam, non posse fieri, amatum* θρύπτεσθαι, *nisi* κεκλασμένῳ *utatur* ἤθει; *bene igitur* θρυπτομένων *explicuit S. Max.;* σωματικῷ *retinendum : sic enim etiam habet Pachym. et cinædorum mollities apparet in externo, id est corporali gestu.*

(82) *Καὶ θεραπεύσειν ἐπαγγέλλεται. Tilm.:* Seque pollicetur illorum votis obsecuturum. *Verto:* Etiam potius promittit curaturum (scilicet vulnera animæ). *Vide notas in textum.*

(83) S. *Max. post* Ἱππόλυτος *addit*, καὶ οἱ τὰ Ὠρι-

γένους δὲ δογματίζοντες τὰ αὐτὰ φρονοῦσι· περιφὺς δὲ ἀντὶ τοῦ περιπλακεὶς, *desunt in Pachym. Verto :* Et qui sententiam Origenis sectantur idem sentiunt, περιφύς, idem quod complexus.

(84) *Post* μετανοοῦντα, *S. Max. habet sequentia :* Δοκεῖ δέ μοι Δημόφιλος πρεσβύτερον ὑβρικέναι· τοὺς γὰρ ἱερέας πρεσβυτέρους εἴωθε καλεῖν, ὡς ἐν τῷ *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* διετράνωσε. Καὶ ἐνταῦθα δὲ μετὰ βραχέα ὑποκατιὼν τὸ εἰρημένον μοι συνίστησι, καθ' ὑπέρβατον δὲ ἡ σύνταξις· ὕβριζες τὸν ἱερέα δικαιώσαντα, τὸ καὶ τὸν ἀσεβῆ ἐλεητὸν ὑπάρχειν, ἤγουν ἐλέους ἄξιον. *Verto :* Videtur mihi Demophilus presbyterum injuria affecisse. Sacerdotes enim presbyteros vocare solet, sicut **298** in libro *De ecclesiastica hierarchia* declaravit, et hic post pauca meum dictum confirmat. Constructio vero est secundum hyperbaton : injuria affecisti sacerdotem juste pronuntiantem impium esse ἐλεητόν, hoc est misericordia dignum.

(85) S. Max. : Συνέστειλας ἀντὶ τοῦ ἐταπείνωσας καὶ ἐσμίκρυνας, ἢ οὐ τοῦτο, ἀλλὰ συνέστειλας ἀντὶ τοῦ συνῆξας, ὡς εἴρηται, οἱονεὶ ἐπῆρας. *Verto :* Συνέστειλας, pro, viliora et contemptibilia effecisti; aut non hoc, sed (συνέστειλας) pro *contraxisti* sicut dictum est, videlicet sustulisti.

(86) Δι' αὐτῶν ἐκδιδάσκου παρὰ τῶν ἱερέων. *Tilm. :* Quare ab ipsis inservitur sacerdotibus. *Verto :* Per ipsos (scilicet diaconos) doceberis a sacerdotibus; *sic clare explicatur per illa S. Max. :* Σημείωσαι ὅτι οἱ τὰ θεῖα ζητοῦντες παρὰ πρεσβυτέρων μαθεῖν οὐ δι' ἑαυτῶν τοῦτο πράττειν ὀφείλουσι, κἂν ὑπάρχωσι μοναχοί, ἀλλὰ διὰ μέσων διακόνων, καὶ τοῦτο ὅταν ἁρμόδιος παρῇ καιρός. Nota quod divina a sacerdotibus doceri cupientes, non debeant per se ipsos (etsi sint monachi) procurare : sed opera diaconorum, et hoc tempore opportuno.

(87) Καθ' ὑπέρβατον γάρ..... ἐκδιδάσκου. *Tilm. :* Ejusmodi coordinatio in suas quæque dispertiens classes inducitur sancto per transgressionem ab ipsis videlicet sacerdotibus erudire. *Verto :* Constructio enim verborum est καθ' ὑπέρβατον, seu secundum trajectionem, ab ipsis (scilicet sacerdotibus) erudire. *Vocat hyperbaton quia inter* αὐτῶν *et* ἐκδιδάσκου, *multa intercedunt; quare illa transilienda ut hæc conjungantur.*

(88) Ἀλλὰ πρὸς τάξιν καὶ ἐπίγνωσιν ἑαυτῶν. *Tilm. :* Hoc est, fit ut suum quisque agnoscat ordinem. *Verto :* Verum propter ordinem et cognitionem sui ipsorum, *est enim eadem periodus.*

(89) Μᾶλλον γὰρ τῷ λαῷ πλησιάζουσιν ἢ ταῖς ἱερατικαῖς τάξεσι. *Tilm. :* Propius autem quam populus sacratis ordinibus propinquat. *Verto :* Magis enim accedit ad populi ordinem, id est laicum, quam ad sacros ordines. *Clarum est ex ipso S. Dionysio quem videsis, et sequentia.*

(90) Καὶ τοῦτο οὐκ ἀπεικότως λέγει, ἀλλ' ὅτι οἱ μὲν ἱερωμένοι. *Tilm. :* Nec id abs re. Qui enim sacris initiati sunt. *Verto :* Atque hoc non abs re dicit, eo quod sacris quidem initiati, *quasi dicat, ratio quare monachus magis accedit ad populi ordinem quam ad sacrum, est quia eodem loco cum populo in templo collocatur.*

(91) Καὶ ἐπ' ἄλλῃ ἀταξίᾳ καὶ ἀναισχυντίᾳ. Notamque objiciens impudentiæ. *Verto :* Illum perstringens propter aliam quoque ordinis transgressionem, et impudentiam.

(92) Οὐχ ἐπὶ συστάσει. *Tilm. :* Non quidem ciendæ seditionis ullius gratia. *Verto :* Non ad confirmationem seu ad ædificationem, *scilicet audientium ; quia sequitur* ἀλλ' ἐπὶ καταστροφῇ.

(93) Τὸν ὑπὲρ τὴν ἀξίαν... πρέποντα. *Tilm. :* Adversus illum qui præter sui ordinis dignitatem talia sit molitus. At rectæ rationi haudquaquam dissentanea videri hæc poterunt nec indecora, *perperam distinctum est. Verto :* Adversus illum qui præter sui ordinis dignitatem aliqua quidem molitur, sed tamen haudquaquam rationi dissentanea nec indecora.

(94) Οἱ δαίμονες ἀληθῶς ἔλεγον θεολογοῦντες τὸν Ἰησοῦν. *Tilm. :* Dæmones illi consentanea veritati theologicæ prædicabant, nempe Jesum. *Verto :* Dæmones vere loquebantur, Jesum Deum esse dicentes.

(95) Ὅρα καὶ ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ νόμου. *Tilm. :* Demum vide ut testimonio antiquæ legis suam sententiam communicat. *Verto :* Vide etiam ex antiqua lege scilicet sententiam meam probari. *Sunt verba S. Dionysii ad Demophilum, non Pachymeræ ad lectorem, quare etiam sequentia male versa* καὶ τὰ ἑξῆς διοριζομένου. *Tilm. :* Quæ proxime sequuntur explanantis sunt, sive definientis. *Vertendum est :* Reliqua definiente, scilicet lege.

(96) Ὁ ἀσεβὴς μόσχον θύων, ὡς ὁ ἀποκτείνων κύνα λογίζεται. *Tilm. :* Qui impius cum sit immolat bovem, talem reputat hunc quasi qui occiderit canem. *Verto clarius :* Impius immolans vitulum, tanquam occidens canem reputatur.

(97) Σιρὰχ ὁ θαυμάσιος. *Tilm. :* Admirabilis filius Sirach. *Verto :* Admirabilis ille Sirach.

(98) *S. Max. addit* εἰκότως οὖν οὐδ' αἱ νοηταὶ δυνάμεις. *Verto :* Ergo etiam probabiliter neque spirituales virtutes, *scilicet sunt in loco, id est ex distantia aut vicinitate locali non debet dignitatum spiritualium gradus æstimari.*

(99) *S. Max. addit :* Ἔχεις δὲ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς. Πλατέως δὲ διαγυμνάζει Ὠριγένης ἐν τῷ ι' τῶν εἰς τοὺς Ἱερεμίου Θρήνους. *Verto :* Hoc quoque in sequentibus habes : fuse vero explicat Origenes in lib. IX *Commentariorum in lamentationes Jeremiæ.*

(100) *S. Max. addit :* Ἐν δὲ τοῖς τῶν ἀποστόλων διαδόχοις παρὰ τῶν ὁμοταγῶν, ἡ ἐπιτίμησις. *Verto :* Successores vero apostolorum ab iis qui ejusdem cum illis sunt ordinis corripi possunt.

(1) Ἡ τελεσθῇς. *Tilm. :* Quam sacris initiere. *Verto :* Aut perficiaris, *sic enim omnes D. Dionysii interpretes. S. Max. addit :* Σημείωσαι δὲ ὅτι τάχα ἐν παροικίᾳ τοῦτο τοῦ μεγάλου Διονυσίου ἡμαρτήθη, καὶ ὅτι τὸν Δημόφιλον αὐτὸς μοναχὸν τῆς Ἐκκλησίας ἔταξεν. *Verto :* Nota vero quod fortasse hoc peccatum commissum fuerit in ditione S. Dionysii Magni, et quod ipse Demophilum monachum, Ecclesiæ ordinarit.

(2) Καὶ δικαιοῖ.... καὶ τῆς τιμωρίας. *Tilm. :* Utque propria in alium sententia perfruatur, addixit videlicet tenebris, atque ultrici supplicio. *Verto,* et jure decernit ut propriis fruatur videlicet caligine, (carceris) et supplicio. *S. Max. contrario modo explicat :* Τουτέστι τῆς οἰκείας φιλανθρωπίας καὶ μὴ τοῦ σκότους καὶ τιμωρίας, hoc est, propria humanitate et non tenebris neque supplicio.

(3) Δηλονότι ποίᾳ χάριτι διακονεῖσθαι. S. Max. : Ἀλλ' ἴσως τοῦτο εἶπε δεικνὺς ποίᾳ χάριτι διακονεῖσθαι ἐξελέγησαν. *Verto :* Sed fortassis hoc dixit, ostendens quali gratiæ inservire electi fuerint. *Et post* ἐδοξάσθη *addit S. Max. :* Ἱεροθέτην δὲ καλεῖ τὸν ἅγιον ἀπόστολον Παῦλον, ὡς χειροτονήσαντα αὐτῷ τὴν ἀρχιερωσύνην τῆς Ἐκκλησίας τῶν Ἀθηνῶν, καθὼς ἐν ταῖς ἱεραῖς τῶν ἀποστόλων γέγραπται Διαταγαῖς. *Verto :* Sacrum institutorem vocat sanctum Paulum apostolum a quo episcopus Ecclesiæ **299** Atheniensium ordinatus est, sicut in sacris apostolorum Constitutionibus scriptum est, et in explicatione κόρρη, *addit* ἄλλοι δὲ μέρος τι τῆς κεφαλῆς, alii vero partem aliquam capitis. Βέλτιον δὲ κόρρην, ὡς ἔφην, τὸν κρόταφον λέγειν. Ὅμηρος μέντοι κόρσην αὐτὴν καλεῖ· παροξυτονεῖται δὲ ἡ κόρρη. Εἰς τὸν κρόταφον οὖν ἔτυψεν ὁ Δημόφιλος τὸν μετανοοῦντα. *Verto :* Melius vero κόρρην, sicut dixi, tempus capitis dicere. Homerus quidem ipsam κόρσην vocat. Notatur vero acuto in penultima ; Demophilus igitur percussit pœnitentem in tempore capitis.

(4) Παρὰ τὸ ἀβούλητον τῶν εὐεργετουμένων. *Tilm. :* Per incogitantiam eorum in quos collata est bene-

ficentia. *Verto :* Per incogitantiam eorum in quos confertur beneficentia : *quia si collata fuit, falsum est conferentem non fecisse quod volebat : ergo dicitur de illo qui parato beneficio sua negligentia privatur, et ideo sibi officit.*

(5) Μυστήριον γοῦν εἶχον καὶ τὸν γάμον. Tilm. : Quiddam enim in se mysterii occultioris continere credebantur ejusmodi preces nuptiarum præambulæ. *Verto :* Ergo etiam nuptias pro sacramento habebant, *et præpone ex* S. Max., καὶ τοῦτο ἐκ πολλῶν κωμῳδίας ποιητῶν δεικνύναι δυνατόν. *Verto :* Et hoc ex multis comicis probari posset.

(6) S. Max. *addit :* Ὡς Κρατῖνος δηλαδὴ ἐν *Πυλαίᾳ* δράματι· μάλιστα γὰρ τὰ μυστήριά τινος τῶν ψευδωνύμων αὐτῶν θεῶν τέλη καὶ τελετὰς ἐκάλουν, ὡς τελειούσας καὶ εἰς τὸ τέλειον ἀγούσας τοὺς τελουμένους. *Verto :* Sicut Cratinus in dramate Πυλαία. Maxime enim mysteria alicujus falsorum ipsorum deorum τέλη et τελετάς vocabant, tanquam perficientes, et ad perfectionem adducentes eos qui initiarentur.

(7) Τῆς μητρὸς τῶν θεῶν αὐτῶν. *Addit* S. Max. : μᾶλλον δὲ δαιμόνων, ὥς φησι Δημόφιλος ἐν τῷ *Περὶ τῶν παρ' ἀρχαίοις θυσιῶν καὶ ἑορτῶν*. *Verto :* Potius vero dæmonum, sicut dicit Demophilus in libro *De antiquorum victimis, et festis.*

(8) Διεγερθεὶς εἰς θείους ὕμνους. *Addit* S. Max. : Σημείωσαι ὅτι ἡ ἀποστολικὴ παράδοσις τοὺς νυκτερινοὺς τῶν ψαλμῳδιῶν κανόνας παρέδωκεν. Nota apostolorum traditionem nocturnas psalmodiarum regulas tradidisse.

(9) Ἀπὸ τοῦ πρήθω τὸ καίω. S. Max., Πρηστήρ ἐστι ἑλικοειδὴς κίνησις ἄνωθεν κάτω ἀέρος διαπύρου. Καίει δὲ τοιοῦτον, ὅθεν καὶ παρὰ τὸ πιμπρᾶν λέγεται. *Verto : Prester* est tortilis motio aeris igniti ex loco sublimiori ad inferiorem. Talis vero res comburit ; ideo a πιμπρᾶν, id est *incendere*, nomen habet.

(10) Περὶ τῶν ὑπογαργαλιζόντων καὶ διὰ παντὸς εἰς τὸ ἀχανὲς ἐμβάλλειν μηχανωμένων. Tilm. : De ejusmodi spectris pavorem incutientibus, ac omnibus modis miseros molientibus deturbare in hiulcam illam voraginem. *Verto :* De demulcentibus, omnique ratione in hiulcam illam voraginem miseros deturbare molientibus.

(11) S. Max., ἔξω ταραχῆς. Τὸ *οὐ ἀρνητικὸν μόριον* πρὸς τὸ *ἔξω ταραχῆς* συνταχτέον, ἵνα ᾖ τὸ ὅλον τοιοῦτον· Διανίσταται, οὐδὲ τῶν ὕπνων πολλῶν ὄντων, διὰ τὸ ἐγκόπτεσθαι αὐτοὺς, ἀπολαύσας, οὐδὲ ἔξω ταραχῆς ὑπάρχων, διὰ τὸ καὶ τοὺς ὕπνους ἐγκόπτεσθαι. *Verto :* Particula οὐ negativa conjungenda est cum ἔξω ταραχῆς, ut integra sententia talis reddatur : surgit, neque diuturno somno propter ipsius interruptionem fruitus, neque liber a perturbatione exsistens propter somni interruptionem.

EPISTOLA IX.

(12) Φησὶ Γρηγόριος. *Addit* S. Max. : Ἐν τῷ πρώτῳ *Περὶ Υἱοῦ* λόγῳ, καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ *Εἰρηνικῷ*. In prima *De Filio* oratione, et in secunda *de Pace.*

(13) Τὰ γὰρ ἐκτὸς τῆς τοιαύτης ἱεροπλαστίας, ὁπόσης, etc. Tilm. : Hæc enim externa insignia, effigiationis alioqui sacrosanctæ quanta, quamque multa, etc. *Verto :* Quæ enim sine tali sacra fictione, quæ in symbolica theologia explicatur, capiuntur, quanta, quamque multa, etc. S. Max., ἤτοι τὰ προχείρως ἐκ τῆς λέξεως ὑπαγορευόμενα, *quibus verbis confirmat meam versionem.*

(14) Ἐκφάνσεων διὰ τὸ ἐν σχήματι ἀνθρώπου ὀφθῆναι. Tilm. : In enarrativis insinuationibus et hac gratia factum, ut se exhibuerit in forma hominis conspicuum, etc. *Verto :* De apparitionibus, propterea quod se exhibuerit in forma hominis conspicuum, etc. *Nota* ἐπὶ ἐκφάνσεων, *sicut antea* ἐπὶ δωρεῶν προνοιῶν, *vertendum esse* (de) *quasi dicat, fit sermo de donis.*

(15) Φύλαρχος. S. Max. *addit :* Ὁμοίως δὲ καὶ βάναυσός ἐστι πᾶς τεχνίτης διὰ πυρὸς ἐργαζόμενος. *Verto :* Similiter βάναυσος dicitur omnis artifex qui in opere igne utitur.

(16) Τί δὲ περὶ τῶν πολυειδῶν καὶ λοξῶν τῆς ἁμαρτίας τῶν ἐπαγγελιῶν σοφισμάτων ; Tilm. : Quid proinde commemorem multiformia obliqua, sive frustratoria promissionum peccati ? *Verto :* Quid vero de multiformibus, et obliquis argutiis frustrationis promissionum.

(17) Ἁμαρτίας δὲ... ἐπαγγελθέντα. Tilm. : Peccati vero nomine calamitates intelligit frustratorie (ut apparet) intentatas peccantibus, quod in nonnullis prophetarum oraculis promptum sit agnoscere, nimirum non omnia promissa, aut prænuntiata videri sortita esse exitum promissioni respondentem. *Verto :* Ἁμαρτίας vero frustrationes promissionum dicit, quia promptum est videri, promissa exitum promissioni respondentem minime accepisse. *Ex sequentibus, ubi quod σοφίσματα sint explicabitur, patebit.*

(18) Καὶ τῆς εἰς Χριστὸν ἀναγωγῆς πεπλήρωται. Tilm. : Sed et ad Christum mystica atque arcana prælusione nos provehebat. *Verto :* Et per respectum ad Christum completa fuerunt ; *quia scilicet Christus ex Jacob descendens omnium fuit Dominus.*

(19) Ἅμα δὲ καὶ ὅτι πόρρω τοῦ ἑνιαίου ὅσα ἄν τις καὶ εἴποι λέγει. Tilm. : Tam vero quia longius a singulari quæcunque unus aliquid dixerit : dicit nihilominus. *Verto :* Tum vero quia longius ab illo singulari sunt quæcunque aliquis symbola dixerit, *idso multiplicata dicit. In Græcis est brevitas Attica, subauditur enim* πληθύνεσθαι ; *in Latinis male distinxit, ut sequentia probant.*

(20) Καὶ πρὸς πολλὰ ... καὶ ἀμέριστον. Tilm. : Et ad multiplices formas sermones etiam ipsi partialiter referuntur. Nam propterea hæc, quæ et fiunt et dicuntur, singulare quiddam sunt, et individuum. *Verto :* Et pro multitudine formarum (quæ Deo attribuuntur) sermones etiam ipsi dividuntur (et multiplicantur) ; illud vero propter quod hæc et dicuntur singulare est, et individuum. **300** *Clarissimum est ex connexione cum superioribus.*

(21) Μὴ γὰρ ὑπολαμβάνω μὲν τὰ φαινόμενα ταῦτα τῶν συνθημάτων, οἱονεὶ τῶν συμβολικῶς γινομένων, ἀναπεπλάσθαι ὑπὲρ ἑαυτῶν, τουτέστιν ὑπὲρ τοῦ ὄντως (γρ. οὕτως *cum* S. Max.) νοεῖσθαι αὐτὰ, etc. Tilm. : Non equidem existimo signa ejusmodi conspicua ut quæ figurative adinventa sunt, sui tantum gratia conficta esse : hoc est ut ne ea sic contemplere, quasi in se habeant solum, quod oculis tuis subjicitur, et litteram ipsam nude ac simpliciter prædicent ; quin potius integuntur quidem ipsa, et recta in omnium prospectum proferuntur : idque fit in gratiam arcanæ plurimis, ac prorsus divinæ scientiæ. *Verto :* Nec enim arbitremur hæc signa proposita rerum symbolice exsistentium pro seipsis ficta esse, hoc est ut sic ipsa concipiantur, quemadmodum signum propositum continet, et nuda littera insinuat, sed præmittuntur, prælucent sapientiæ vulgo indicibili et divinæ. *Vide sancti Dionysii textum et S. Max. ; imo sequentia id exigunt.*

(22) Ταύτας γὰρ ἐπιστήμην φησὶ, δηλοῦντος τοῦ λόγου ὡς ἔστι. Tilm. : Et sane dixit esse scientiam verbi declarantis, quod, etc. *Verto :* Has enim scientiam dicit, sermone declarante quod, etc.

(23) Ἱερογραφήθησαν δὲ οὕτως διὰ τοὺς ἀναξίους. Tilm. : Porro hanc oportuit ad eum modum describi, ac sacris inumbrari typis ut ab ea submoverentur indigni. *Verto :* Porro hæc signa oportuit ad eum modum sacris, etc. ; *agitur enim de ipsis signis quibus mysteria explicantur.*

(24) Καὶ ἵνα ἐκείνοις μόνοις .... ἀποσκευαζομένοις. Tilm. : Utque illis revelarentur et solis, qui jam aliquousque perfecti, omnem ab animo rerum sensibilium imaginationem ablegassent. *Verto :* Utque illis solis revelentur perfectis, et omnem indecoram super his imaginationem rejicientibus.

(25) Ἐν τῷ παραθεωρεῖν .... ἀλλ' ἐν ἁπλαῖς ἐπι-

βολαῖς τοῦ νοός. Tilm.: Id autem contigit dum multiplicem quidam signorum varietatem ne contemplatione quidem dignam ducunt; individuam autem apprehendunt mentis acie veritatem, non ulla evidenti demonstratione, non item ingenii viribus quæsita scientia, sed simplici solum ac nudo mentis conceptu. *Verto :* Vix observando, quidem leviter, signorum varietatem, unitatem vero comprehendendo, non demonstratione nec ratiocinatione; sed simplici mentis apprehensione. *Hic explicatur contemplationis natura, et discrimen inter meditationem et contemplationem, quare illa præcedentia* καὶ δυνατῶς ἔχουσι, *tantum commate interpungenda, et vertendum,* etc., valentibus.

(26) Πείθουσα καὶ καταδουμένη.... τὴν ἀλήθειαν. Tilm.: Quod persuadeat confirmetque, et quasi vinculum quoddam aut sigillum affigat jam dictis, ipsam nimirum veritatem. *Verto :* Quod persuadeat et devinciat, et quasi vinculum quoddam et sigillum dictis apponat veritatem. Sic supra καὶ δεδεμένην
B ἀλήθειαν τοῖς λεγομένοις, atque ex dictis collectam veritatem et assertam. *Verto :* Et colligatam dictis veritatem.

(27) Καὶ φωτίζει.... τὴν ἀλήθειαν. Tilm.: Hæc mentem sua irradiatione provehit ad multiplicem ineffabilium sacramentorum cognitionem. Hæ sunt operationes symbolicæ theologiæ in eorum gratiam, qui quadantenus promoverunt : idcirco τελεστικὴ dicitur. Qui Deo viciniusjungi vult, opus habet operosiore assuefactione, atque informatione; quod genus homines vocavit Pater ἀδιδάκτους μυσταγωγίας, id est *mysticæ disciplinæ indociles* adhuc. At talis quidem dicere liceat dum particeps efficitur immaculatorum donorum ruditer admodum, multoque labore mysticis ejusmodi cæremoniis edocetur, vitæ in primis sanctimoniam. Et hic quidem mysticæ theologiæ effectus est, sive operatio. Rursus hæc per fidei considerationem persuadet, inducit, promovetque ad complexum veritatis. *Verto :* Et men-
C tem illustrat ad ineffabilia mysteria consideranda; nam per sacrificantes (hæc enim sunt hujus opera, ideo etiam τελεστικὴ dicitur) Deo familiares magis efficit activa qualitate et formatione (quod etiam ἀδιδάκτους μυσταγωγίας, id est sacrorum initiationes, a nemine edoctas vocavit); qui enim dicis causa particeps immaculatorum efficitur donorum, sine præceptore sacra docetur, et ipse actu sanctificatur, propterea et talis quidem mystica theologia operatur, altera vero consideratione fidei persuadet, et ad veritatem adducit. *Res adeo clara ut probationem non exquirat, ut omittam per alteram versionem occultari effectum præstantissimum Ven. Euch. nimirum internas illustrationes quibus ad perfecte vivendum efformatur.*

(28) Ἵνα τῶν πολλῶν τὰ ἅγια ἀποδιαστέλλωνται. Tilm.: Ut sancta hæc a quam plurimis supprimantur. *Verto :* Ut sancta a vulgaribus hominibus distinguantur, separentur.

D (29) Μὴ ἐχόντων ἐφικνεῖσθαι τῶν νοουμένων, ὧν χάριν τὰ σύμβολα γίνονται. Tilm.: Neutiquam valentibus eorum assequi intelligentiam : quorum etiam gratia, signa ejusmodi figurativa sunt. *Verto :* Neutiquam valentibus pertingere ad ea quæ consideranda proponuntur, quorum, scilicet vulgarium, gratia, signa ejusmodi figurativa sunt.

(30) *Addit* S. Max.: Ὥσπερ ὅταν ἐκ δένδρων τὰς ὑποστάσεις τῆς προσκυνητῆς Τριάδος παρίστησιν ὁ θεῖος Ἀθανάσιος, καὶ ἐξ ἄλλων οἱ λοιποὶ ἅγιοι· τί καὶ αὐτὴ ἡ τοῦ κόσμου δημιουργία τῶν ἀοράτων τοῦ Θεοῦ προβέβληται τρόπον τινὰ συμβόλων τάξιν ἐπέχουσα. *Verto :* Sicut quando divinus Athanasius proponit per arbores personas adorandæ Trinitatis, et cæteri sancti per alia; quid et ipsa mundi creatio signorum locum sustinens.

(31) Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ κτίσματα προβέβληνται, οἱονεὶ
A πρόκεινται, τῶν ἀοράτων καὶ νοητῶν. Tilm.. Ipsæ etiamnum creaturæ integumentis suis convestitæ cernuntur, ac veluti in medium expositæ invisibilium pariter et intelligibilium. *Verto :* Ipsæ etiamnum creaturæ præponuntur, quasi prajacent invisibilibus et intelligibilibus, *id est* **301** *instar vestium tegunt, quare detrahendæ sunt, ut in illis Creatorem contemplemur. Vide superiorem locum* S. Max.

(32) Ἐπισκοποῦσι. Tilm. : Sua recensent oracula. *Verto :* Contemplantur, *nisi legamus* ἐπισκώπτουσι, arguunt.

(33) S. Max. *addit :* Οἷον τὰς πεύσεις, ὡς τό· *Ποῦ Ἄβελ ὁ ἀδελφός σου;* καὶ τό· *Καταβὰς ὄψομαι·* καὶ τό· *Κύριος ἐξετάζει τὸν δίκαιον καὶ τὸν ἀσεβῆ·* ἅτινα καὶ μέσως ἔχουσι τῶν τε θεοπρεπόντων καὶ τῶν πάντη ἐπεμφαίνειν δοκούντων, τουτέστι ὁμοιώσεως θηρίων καὶ ὑλῶν ἀψύχων. Ὑπερκοσμίως δὲ καὶ τελεσιουργικῶς φησι τὰς λόγῳ καὶ μόνῳ βουλήματι παραδοξοποιΐας. Νόμους δὲ φαινομένους, ὡς ὅταν ἀπολογίας ἀξιοῖ τὴν ἐν ἐρήμῳ βιασθεῖσαν παρθένον, καὶ ὅταν ὅμοια. Ἀφανεῖς δὲ θεσμούς, οἷον· *Τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἠσαῦ ἐμίσησα,* καὶ ἕτερα τοιαῦτα. Πολυτρόπως δὲ ἔφη ὁ Πατὴρ, διότι τὰ μὲν συμβολικῶς, τὰ δὲ ἀχράντως καὶ ὑπερκοσμίως ἡ Γραφὴ παραδέδωκε. *Verto :* Sicut interrogationes, ut illud : *Ubi Abel frater tuus*, et illud : *Descendens videbo*, et illud : *Dominus examinat justum et impium*, quæ medio modo se habent inter ea quæ Deo conveniunt, et quæ omnino illi disconvenire videntur, hoc est similitudinem ferarum, et rerum inanimatarum, sublimius, et perfective dicit, miracula solo verbo aut voluntate perpetrata. Leges vero conspicuas, ut quando virginem in deserto violatam excusatione dignatur, et similia. Leges vero obscuras, sicut : *Jacob dilexi, Esau vero odio habui*, et alia istiusmodi. Variis modis vero dicit Pater, quia Scriptura hæc quidem per signa, illa vero pure, seu sine signis, et sublimius tradidit.

(34) S. Max. : Τὰ μὲν πολιτικῶς. Τῆς φιλοσοφίας τὸ μέν ἐστι πρακτικὸν, τὸ δὲ θεωρητικόν· καὶ τοῦ μὲν πρακτικοῦ τὸ μέν ἐστι κοινὸν, ὃ καὶ πολιτικὸν καλεῖται, οἷον τὸ νομοθετικόν· τὸ δὲ ἴδιον, οἷον τὸ ἠθικόν. Μέσον δὲ πρακτικοῦ, τὸ οἰκονομητικόν. Τοῦ δὲ θεωρητικοῦ τὸ μὲν ὠνόμασται φυσικὸν, τὸ ἐν αἰσθητοῖς καὶ μεταβλητοῖς, ὃ καὶ κοσμολογικόν ἐστι· τὸ δὲ ἐποπτικὸν καὶ θεολογικὸν, τὸ ἐν νοητοῖς καὶ ἀϊδίοις. Ταῦτα νῦν ἐξέθετο ἐν τούτοις. Μέσον δὲ τοῦ θεωρητικοῦ τὸ ἐν ἀϊδίοις καὶ αἰσθητοῖς, ὅπερ ἐστὶν ἀστρονομικὸν καὶ μαθηματικὸν, ὅπερ ἡ μὲν Γραφὴ οὐ λέγει, οἱ δὲ Ἑβραῖοι ἐν τῷ *Δευτερονομίῳ* ἔχουσι. *Verto :* Philosophiæ una pars est speculativa, altera practice; practices una pars est communis, quæ politica, seu civilis dicitur, sicut quæ leges præscribit, altera particularis sicut moralis. Medium vero practices est œconomitice, seu rei familiaris administratio, medium vero speculativæ, unum appellatur naturale, quod sensibilia, et mutabilia spectat, et vocatur etiam cosmologicum, *quasi dicat, mundi causas inquirens;* alterum inspectivum et theologicum, quod spiritualia et æterna spectat. Hæc nunc exposuit in his. Medium vero speculativæ illud est quod in æternis, et sensibilibus versatur, quod est astronomice, et mathematice, quod quidem Scriptura non dicit, Hebræi vero habent in Deuteronomio.

(35) S. Max. *addit :* Ταῦτα δέ φησι, δεικνὺς ἀναγκαίως τὴν ἀναγωγὴν καὶ ἀλληγορίαν παραλαμβάνεσθαι. *Verto :* Hæc vero ait, ostendens necessario admittendum anagogicum sensum, et allegoricum.

(36) Ἱεροπρεπῶς διαβαίνειν (a). S. Max.: *Διαβαίνειν γράφεται καὶ διαβάλλειν, ὅ ἐστιν εἰσβαλεῖν, καὶ εἰσελθεῖν εἴσω τε γενέσθαι τοῦ πράγματος· οὕτω φησὶ καὶ Διογενιανός. Verto :* διαβαίνειν *scribitur etiam* διαβάλλειν, *quod est circuisse et*

(a) Hæc ad Scholia S. Maximi spectant.

penetrasse, atque intra ipsam rem esse, sic loquitur etiam Diogenianus. — *Τὰ ὑπερούσια φῶτα καὶ νοητά.* Ὑπερούσια φῶτα. S. Max.: *Καὶ θεῖα τὴν πανάχραντον καὶ παναγίαν Τριάδα φησί. Νοητοὺς δὲ ἀγγέλους τοὺς ὑπεραναβεβηκότας. Τὴν δὲ διαφορὰν τούτων παρατεθείκαμεν ἐν τῷ* Περὶ θείων ὀνομάτων *τελείως.* Verto : *Intemeratam et sanctissimam Trinitatem intelligit per substantialia, et intelligibilia lumina, atque divina; per intelligibiles vero angelos intelligit supremos, horum vero differentiam perfecte constituimus in libro* De divinis nominibus.

(37) Ἀλλ' ὅτι ἀπὸ Θεοῦ εἰσι, καὶ ὑπάρχουσιν, οὐχ ὡς, etc. Tilm.: Sed quia a Deo sunt, adsuntque ipsi, non quasi, etc. *Verto :* Sed quia a Deo sunt, et exsistunt non quasi, *id est actiones ad extra prout terminantur in creaturis, non sunt substantia divina, sed aliquid exsistens et agens a Deo productum, ut postea declaratur.*

(38) Τὸ δὲ καθ' ὕπαρξιν... λεχθέν. Tilm.: Illud quoque secundum substantiam, spiritus videlicet, sive eloquium divinum, hoc est ab ipso Deo profectus spiritus, atque dictum verbum. *Verto :* Illa vero, quæ est secundum exsistentiam inspiratio, et oraculum divinum, hoc est a Deo productum, et dictum. Πνεῦμα *esse inspirationem, patet ex sequentibus, sic etiam* ὕπαρξιν *esse vertendum exsistentiam : quia mandata Dei dicuntur habere lumen* καθ' ὕπαρξιν.

(39) Φῶς αἱ ὑπερβεβηκυῖαι τῶν ἀγγέλων τάξεις. Tilm.: Et ii quidem angelorum ordines lucem istam eminenter excedere, ac penetrare dicuntur. *Verto :* Lumen etiam sunt supremi angelorum ordines.

(40) Καὶ ἀναγωγὸν τῶν ὑποδεεστέρων. Tilm.: Tum provehendi se inferior ad sublimiorum rerum contemplationem. *Verto:* Tum provehendi se inferiores ordines ad sublimiorum rerum contemplationem.

(41) Σοφία κρατῆρα ἱστᾷ, καὶ τὸ πόμα προχέει· τοῦτο γάρ ἐστι τὸ *προνοεῖ.* Tilm. : Sapientia inducitur manu appendens craterem, propinansque poculum; hoc enim indicat verbum προνάει. *Verto :* Sapientia craterem tenet, et potionem profundit; hoc enim indicat verbum προνάει. *Recte scribitur* προνάει *loco* προνοεῖ, *quia* S. Max. *in indice habet* προνάουσα, προχέουσα; *nescio cur verterit* προχέεις propinas, *quandoquidem postea reddiderit* πρόχυσις, profusio.

(42) Τῶν δεομένων αὐτῆς. Tilm.: Qui se concupiscunt. *Verto :* Qui ipsius indigent.

(43) Post συνάρχων προνοεῖ, *vel ut* S. Max. προενόει, *addit* S. Max. : Κατὰ τοὺς ἀφραίνοντας καὶ λέγοντας· Ἅμα Θεὸς, ἅμα πάντα· ἀλλ' ὅτι καὶ πρὶν παραχθῆναι τὰ ὄντα ταῖς ἰδέαις, ἤτοι παραδείγμασι τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἐν ταῖς ἀϊδίοις αὐτοῦ νοήσεσιν, ἃς προορισμοὺς ὀνομάζειν τὸν θεῖον Παῦλον ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* ἔφημεν, καθ' ἃς ἰδέας, καὶ νοήσεις τοῦ Θεοῦ τὰ μέλλοντα παράγεσθαι προετετύπωτο, καὶ ἡ πρόνοια τοῦ Θεοῦ ἀνάρχως προϋπῆρχε πάσης κτίσεως. *Verto :* Secundum stultescentes et dicentes : Simul Deus, simul omnia : verum quia et priusquam res productæ fuerunt in ideis, seu exemplaribus Dei, hoc est in æternis **302** ipsius cogitationibus, quas prædefinitiones nominare sanctum Paulum, in libro *De divinis nominibus* diximus, secundum quas ideas et cogitationes Dei, ea quæ producenda erant præfigurata fuerant, et providentia divina sine principio præexsistebat omni creaturæ.

(44) Οὐχ ὅτι τῶν ὄντων τυχὸν συνάρχων προνοεῖ· οὐδὲ γάρ ἐστι τῶν ὄντων συνάναρχον (γρ. συνάρχον, *quia præcessit* συνάρχων) τῇ ἁγίᾳ καὶ δημιουργικῇ, etc. Tilm. : Non quod ea quibus contigit ut essent, quæ forte sunt sapientia tanquam sibi coæterna, sua providentia moderetur (neque enim, etc.) *Verto :* Non quod forte simul cum rebus exsistere incipiens illis provideat (neque enim, etc.) *patet ex sequentibus.*

(45) Καὶ τὸ βούλεσθαι παραγαγεῖν τὴν κτίσιν, τὴν ἀπολαύουσαν τῆς προνοητικῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος. Tilm.: Velle sibi conciliare creaturam : quæ fruitura aliquando fuerat ipsius providentissima bonitate. *Verto :* Etiam velle producere creaturam, providenti ipsius bonitate fruituram, *patet ex superioribus.*

(46) Καὶ τὰ δι' ἡμᾶς ἀγαθὰ ἐσομένη. Tilm., Et hæc bona omnia propter nos. *Verto :* Et ad bona omnia quæ propter nos futura; *scilicet intermina providentia.*

(47) Σύνθημα καὶ σύμβολον... διδασκαλίας. Tilm.: Crediderim accipi debere pro composito figurativoque signo. Hoc enim indicat quod inducit argumentum a communi τῆς διαχυτικῆς ἐπιῤῥοῆς, id est diffusivæ inundantiæ sive influxus, liquet sane doctrinam significari per plurima dividua variantem. *Verto :* Compositum figurativumque signum rursus esse arbitror (hoc enim subauditur) *diffusivæ influxionis* videlicet doctrinæ quæ per plura et dividua instruit, *patebit ex collatione utriusque cibi, et accommodatione.*

EPISTOLA X.

(48) Εἶναι ἐτῶν κε', ἅτε, οἶμαι, καὶ ἔτι ἀναγινώσκοντα, ὡς εἶναι τὰ πάντα ἀμφὶ τὰ ϟ' ἔτη. Tilm.: Annorum fuisse 25, siquidem legisse me arbitror, quod integra beati istius viri ætas ad annos porrecta sit circiter 90. *Verto :* Annorum fuisse 25, quemadmodum me adhuc legisse arbitror, sic ut omnes anni fuerint 90 circiter. *Certum est integram ætatem D. Dionys. excessisse annos* 90, *quia Syngelus affirmat eum septuaginta omnino annos Christum prædicasse.*

(49) Ἡμᾶς δὲ οὐδὲ τὸ ἐναντίον, τουτέστι τὸ καὶποῤῥωτέρω ἀφεστάναι. Tilm. : Nos autem ne ulla quidem intemperies adversitatis, hoc est longissimo licet interstitio a nobis sejungaris. *Verto :* Nos vero neque contrarium, hoc est, etc. *Vide sanctum Dionysium.*

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΜΑΞΙΜΟΥ
ΣΧΟΛΙΑ
ΕΙΣ ΤΑΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΟΠΑΓΙΤΟΥ
ΕΠΙΣΤΟΛΑΣ

SANCTI MAXIMI
SCHOLIA
IN EPISTOLAS S. DIONYSII AREOPAGITÆ

Interprete Balthasare Corderio, Societatis Jesu doctore theologo.

303 IN EPISTOLAM I.

A Conjicio Caium hunc esse, ad quem D. Joannes evangelista tertiam suam scripsit epistolam, conjecturam hanc quoque firmans ex aliis, quibus divinus hic vir una cum apostolis convixit. Therapeutas autem, capite sexto *De ecclesiastica hierarchia*, dixit appellari monachos, ibidem docens quanam ratione instituantur, cum non sint clerici, populo tamen sublimiores. Hos autem Philo Judæus admirari visus est in libro *De vita contemplativa*, sive *De supplicibus*, therapeutas ipsos vocans, et eorum vitæ institutum explicans paulo ante finem istius libri. Lege de ipsis verba Philonis.

Sed non secundum privationem. Hoc, inquit, non secundum communes sensus accipias, quod sicut B tenebræ abolentur lumine, et præsertim copioso, vel sicut ignorantia, quæ quædam tenebra est, cognitionibus cedit, maxime luculentis; ita etiam ea, quæ secundum Deum est, ignoratio similis sit ignorationi, quæ per inscitiam exsistit, uti dicebamus, sed quanto magis quis a Deo illustratur, uberioremque rerum colligit cognitionem, scilicet intellectilium et intelligentium, tanto magis ad eam, quæ de Deo habetur, cognitionem ascendens, divinam incomprehensibilitatem cognoscet; id est, illam Dei ignorationem, lucem esse atque cognitionem quæ cuncta cognoscibilia transcendat, cæterumque hanc suam de Deo eloquentiam **304** silentio honorat. Itaque non secundum privationem C dicitur illa Dei ignorantia, sed per excellentiam et excessum [omnis] cognitionis, quoniam cognoscit quis id quod omnibus et sibi ipsi incognitum et incomprehensibile exsistit. Hæc etiam dicta sunt c. 1 *Mysticæ theologiæ*, et cap. 2 *De divinis nominibus*.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Α'.

Ἐπιβάλλω Γάϊον τοῦτον εἶναι, ᾧ τὴν τρίτην ἐπιστολὴν ἔγραψεν ὁ θεῖος εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, τεκμαιρόμενος καὶ ἐκ τῶν ἄλλων, οἷς συγγέγονε μετὰ τῶν ἀποστόλων ὁ θεῖος οὗτος ἀνήρ. Θεραπευτὰς δὲ ἔφη καλεῖσθαι ἐν τῷ *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* κεφαλαίῳ ς' τοὺς μοναχοὺς, εἰπὼν ἐκεῖ καὶ πῶς καθίστανται μὴ ὄντες κληρικοὶ, ἀλλὰ ἀνώτεροι τοῦ λαοῦ. Τούτους δὲ ἔοικε θαυμάζειν Φίλων ὁ Ἰουδαῖος ἐν τῷ *Περὶ θεωρητικοῦ* ἢ *Ἱκετῶν συντάγματι*, θεραπευτὰς αὐτοὺς καλῶν, καὶ τὴν δίαιταν αὐτῶν διηγούμενος πρὸ ὀλίγου τοῦ τέλους τοῦ βιβλίου τούτου. Ἀνάγνωθι τὰ τοῦ αὐτοῦ Φίλωνος.

Ἀλλὰ μὴ κατὰ στέρησιν. Τοῦτο, φησὶ, μὴ κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας ὑπολάβῃς, ὅτι, ὥσπερ τὸ σκότος λύεται φωτὶ, καὶ μάλιστα πολλῷ, ἢ ὥσπερ ἡ ἀγνωσία, ἥτις καὶ αὐτὴ σκότος ἐστὶ, παύεται γνώσεων, καὶ μάλιστα πολλῶν ἐπιγενομένων· οὕτω καὶ ἡ κατὰ Θεὸν ἀγνωσία ἔοικε τῇ κατὰ ἀμαθίαν ἀγνωσίᾳ, ὡς ἔφημεν· ἀλλ' ὅσῳ φωτίζεταί τις περὶ Θεοῦ, καὶ ὅσῳ τις συνάγει γνῶσιν τῶν ὄντων, τουτέστι τὴν περὶ τῶν νοητῶν καὶ νοερῶν, τοσούτῳ μᾶλλον, ἀναβαίνων περὶ τὴν γνῶσιν τὴν περὶ Θεὸν, γνώσεται τὴν ἀκαταληψίαν, ἤτοι τὴν ἀγνωσίαν τὴν περὶ Θεὸν, φῶς εἶναι καὶ γνῶσιν ὑπὲρ πάντα τὰ γνωσθέντα· καὶ λοιπὸν σιγῇ τιμᾷ τὴν περὶ Θεὸν ἀφασίαν. Οὐκοῦν οὐ κατὰ στέρησιν γνώσεως λέγεται ἡ περὶ Θεοῦ ἀγνωσία, ἀλλὰ καθ' ὑπεροχὴν καὶ ὑπερβολὴν [πάσης] γνώσεως, ὅτι ἔγνω τις τὸν πᾶσι καὶ ἑαυτῷ ἄγνωστον καὶ ἀκατάληπτον. Ταῦτα καὶ ἐν τῷ *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* κεφαλαίῳ α' εἴρηται, καὶ ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* κεφαλαίῳ β'.

Ἀλλά τι τῶν αὐτοῦ τῶν ὄντων. Ὅσον τις ἔχει, φησὶ, τῶν ὄντων τὴν γνῶσιν, καὶ τὸ ὂν[43] φῶς, τουτέστι [αὐτὴν] τῆς ἀληθείας τὴν νόησιν, τοσοῦτον τὰ περὶ Θεοῦ ὄψεται ἄγνωστα· οὐ γὰρ τῷ φωτὶ ἢ τῇ γνώσει φανεροῦνται, ἀλλὰ μᾶλλον τοὺς ταῦτα ἔχοντας λανθάνει. Καὶ ἡ ἐν τούτοις ἐπίδοσίς τε καὶ αὔξησις, τῷ φωτί φημι καὶ τῇ γνώσει, τὸ Θεῖον δεικνύει ἀθέατόν τε καὶ ἄγνωστον· ὅτι ὁ Θεὸν θεασάμενος καὶ νοήσας ὃ εἶδεν, αὐτὸν μὲν οὐχ ἑώρακεν, ἀλλά τι τῶν αὐτοῦ τῶν ὄντων καὶ γινωσκομένων.

A *Sed aliquid e rebus ejus.* Quanto enim quis, inquit, majorem habet rerum notitiam, ac veram lucem, id est veritatis cognitionem, tanto magis ignota cernet esse illa quæ de Deo dicuntur; non enim vel lumine quopiam, vel cognitione manifestantur, sed potius latent possessores suos. Ipsa quoque quantalibet promotio, et incrementum in his, lumine dico et cognitione, Deum declarant invisibilem esse et incognoscibilem, quoniam quisquis viso Deo intelligit id quod vidit, nequaquam ipsum vidit, sed quidpiam eorum quæ exsistunt et cognoscuntur.

Αὐτῷ τῷ καθόλου. Προσεπινοεῖν δεῖ καὶ ἐπὶ τούτοις τὸ κατὰ τὰ ὄντα καὶ γινωσκόμενα. Τὸ δὲ μὴ εἶναι πρόσκειται, ἐπειδὴ τὸ ἐστι τῶν κτιστῶν ἐστιν· ὁ δὲ Θεὸς καὶ ὑπὲρ τὸ εἶναι, διότι ἄκτιστος.

Hoc ipso quod omnino. In his etiam subintelligendum est, secundum ea quæ exsistunt et cognoscuntur. Verum illud non esse ipsi convenit; quoniam B id quod sic est, creaturarum est; Deus autem est supra exsistentiam, quippe increatus.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Β'.

Πῶς ὁ πάντων ἐπέκεινα. Ταῦτα πολλάκις μὲν καὶ ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* διαφόρως εἴρηται· κατ' ἐξαίρετον δὲ αὐτὰ ἡρμήνευσεν ἐν αὐτῷ τῷ λόγῳ κεφαλαίῳ ια', περὶ τὸ τέλος, λέγων· Πῶς ὁ πάντων αἴτιος καὶ θεότης καὶ ἀγαθότης, καὶ θεότητος ὑποστάτης, καὶ ὑπὲρ ταῦτα. Οὕτω δὲ ἀναγνωστέον· Ἐρωτᾷς πῶς ὁ Θεὸς ὑπὲρ θεότητος ἀρχήν; Εἶτα ἀποκρίνεται· Εἰ νοήσεις ὅτι θεότης αὐτὸ τὸ ἐκ Θεοῦ δῶρόν ἐστι καθ' ὃ θεούμεθα, οὐ μὴν αὐτὸς ὁ Θεὸς, ἔχεις τὴν λύσιν· ὁ γὰρ Θεὸς, αὐτό φημι καὶ ὑπερούσιος οὐσία ὑπὲρ τὴν παρ' αὐτοῦ δωρουμένην καὶ χαριζομένην θεαρχίαν, τουτέστι θέωσίν ἐστι, καὶ τὰ ἑξῆς ὁμοίως. Εἶτα λοιπὸν συλλογίζεται φάσκων, ὅτι, εἰ τὸ ἐκ Θεοῦ δῶρον ἀρχὴ γίνεται τοῦ θεοῦσθαι ἡμᾶς, δῆλον, ὅτι [ὁ] πάσης ἀρχῆς αἴτιος, καὶ ἀρχὴ ὢν, μᾶλλον δὲ ὑπεράρχιος, οὕτω καὶ τῆς λεγομένης θεότητος, ἢ ὡς θεαρχίας ἐπέκεινά ἐστιν. Ὁ μὲν γὰρ Θεὸς οὐ κατὰ σχέσιν, ὡς ἡμεῖς, κτᾶται τὸ ἀγαθὸν, ἀλλ' ἀσχέτως ἔχει· ἡμεῖς δὲ σχετῶς[44], τρεπτοὶ γάρ, ἐκεῖνος δὲ ἄτρεπτος.

IN EPISTOLAM II.

Quomodo qui est supra omnia. Hæc quidem in libro *De divinis nominibus* diversimode explicuit, excellenter autem hæc ipsa capite undecimo sub finem interpretatus est, dicens: Quomodo qui omnium est auctor, imo ipsa deitas et bonitas, effector sit tam bonitatis quam deitatis, et his emineat. Legendum autem hoc modo: Rogas quomodo Deus sit supra principium divinitatis? Deinde respondet: Si divinitatem intelligas esse donum ipsum per quod deificamur, non tamen ipsum Deum, habes solutionem; Deus enim, secundum se, inquam, ut C superessentialis essentia, est supra principium illud divinitatis; quod ipse dat atque communicat, id est, supra deificationem, et sic de cæteris. Deinde sic argumentando ait, quod si hoc a Deo promanans donum, principium est nostræ deificationis, utique etiam auctor idem est totius principii, imo potius supra principium est, atque ita dictam etiam divinitatem transcendit. Deus enim non secundum habitum, uti nos, **305** bonitatem obtinet, sed sine habitu habet; nos autem per habitudinem, siquidem nos mutabiles sumus, ipse vero immutabilis.

Εἰ θεότητα καὶ ἀγαθότητα. Οὐχ αὐτὴν, φησὶ, τὴν κατ' οὐσίαν θεότητα καὶ ἀγαθότητα, ὅ τι ποτέ ἐστι λέγω, ἀλλὰ τὴν ἀγαθοποιὸν καὶ θεοποιὸν δωρεὰν τοῦ ὄντος Θεοῦ καὶ ἀγαθοῦ· τοῦτο γὰρ ἡ ἀρχὴ καὶ αἰτία τοῦ θεοῦσθαι καὶ ἀγαθύνεσθαι, καὶ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον φησὶ λέγεσθαι ὑπὲρ θεαρχίαν καὶ ἀγαθαρχίαν, τὴν οὕτω δηλαδὴ νοουμένην. Σημείωσαι δὲ καὶ ἐντεῦθεν, ὅτι ἡ θεότης καὶ ἡ ἀγαθότης οὐκ αὐτοουσία ἐστὶ τοῦ Θεοῦ· καὶ γὰρ καὶ τοῦτο[45] ἐπέκεινα ὁ Θεὸς [μόνος] ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* κεφαλαίῳ ια' πλατύτερον εἴρηται.

Si divinitatem et bonitatem. Non ipsam, inquit, secundum substantiam divinitatem et bonitatem, dico quid tandem ipsa sit, sed bonificum et deificum donum veri Dei ac boni. Hoc enim est principium et causa deificationis ac bonificationis; et D hoc modo ait ipsum dici supra principium divinitatis ac bonitatis, sic nempe intellectum. Quia etiam hinc nota divinitatem ac bonitatem illam non esse ipsam Dei essentiam, quoniam supra hanc etiam Deus est, ut *De divinis nominibus*, capite undecimo, fusius est explicatum.

Ἀμίμητος καὶ ἄσχετος. Ὁ κατὰ σχέσιν οὐκ ἔχων τι, ἀλλ' ἐξ ἑαυτοῦ μίμησις καὶ σχέσις αὐτὰ τὰ πράγματα, μετέχοντες δὲ καὶ μιμούμενοι, περὶ οὓς ταῦτα ὁρῶνται. Ἀμίμητον δὲ καὶ ἄσχετον ἔφη τὸ Θεῖον, διὸ ὅσῳ τις πρὸς μίμησιν καὶ σχέσιν Θεοῦ προκόπτει,

Est inimitabilis et habitus expers. Qui secundum habitum non habet quidquam, sed ex seipsis imitatio et habitus sunt res ipsæ, participantes vero et imitantes, circa quos talia conspiciuntur. Deum autem dixit inimitabilem et habitus expertem; quo-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[43] τὸ ὄντως. [44] σχετικῶς. [45] τούτων.

niam quanto quis ad imitationem et Dei habitudinem accesserit, tanto magis intelligit, ipsum nulla vel imitatione vel habitudine attingi posse.

IN EPISTOLAM III.

Repente est id quod præter spem. Existimo potissimum istud propheticum dictum Malachiæ prophetæ Caium interrogasse, quod sic habet : *Repente veniet ad templum suum Dominus quem vos quæritis, et angelus testamenti quem vos desideratis* [e]. Mihi autem visus est hæc interrogasse, eo quod subjungat : *Hoc arbitror Scripturam insinuare*; ubi ea, quæ de Domino Jesu Christo sunt, mirifice exponit. Observa vero, quomodo vocis ἐξαίφνης originem investiget; ibidemque nota Christum humanam substantiam assumpsisse.

Occultus autem est. Occultus ab ipso sæpe ponitur pro voce *Deus*, et arcanum pro divinitate, ut ex præcedentibus libris patet. *Occultus* igitur etiam hic pro *Deus* ponitur, ut qui invisibilis est.

IN EPISTOLAM IV.

Quomodo, inquis, Jesus. Quæris, inquit, quomodo hoc? Nota autem *hic*, id est in dispensatione, quoniam sine hac, ut hominum auctor atque opifex, etiam homo dicitur.

306 *Non enim ut auctor hominum.* Hoc etiam tradit Africanus in suis *Chronographiis;* dicitur enim eodem nomine Deus omnibus quæ ex ipso sunt, quoniam in omnibus exsistit. In hac autem dispensatione, tanquam secundum totam hominis substantiam substantialis homo dicitur, juxta quod dictum est : *In quo inhabitavit omnis plenitudo divinitatis corporaliter* [f]. Observa autem totum epistolæ contextum, quoniam est contra omnem hæresim, tam antiquam quam novam.

Nos autem Jesum. Non per humanitatem, inquit, Christi ipsum definimus, sive supra hominem dicimus, quasi prodigium hoc secundum rationem substantiæ communis naturæ definiremus; sed manifeste secundum rationem divinitatis. Nam subjunxit : Neque enim homo tantum, verum etiam Deus. Etsi, inquit, totam hominis substantiam assumpsit, haud tamen separamus ipsum a divinitate; quoniam subjungit : Non enim homo tantum ; deinde cum hoc dixit, infert : Neque suprasubstantialis solum, quatenus etiam homo.

Supra homines. Supra homines quidem, quia ex Virgine; secundum homines vero, propter tempus in utero, nempe secundum conceptionis leges expletum. Ex humana vero substantia, quoniam, ut idem sanctus Pater dicebat, ex virgineis sanguinibus sanctum Christi corpus constabat.

Supra substantiam, substantiam assumpsit. Etiam post incarnationem suprasubstantialitatem appel-

A τοσοῦτον καταλαμβάνει τὸ ἀνέφικτον τῆς μιμήσεως καὶ σχέσεως.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Γ'.

Ἐξαίφνης ἐστὶ τὸ παρ' ἐλπίδα. Ἐφίστημι, ὡς ὅτι μᾶλλον ἐκεῖνο τὸ προφητικὸν τοῦ προφήτου [46] Μαλαχίου ἠρώτησεν ὁ Γάϊος, τὸ ἔχον· *Καὶ ἐξαίφνης ἥξει εἰς τὸν ναὸν αὐτοῦ ὁ Κύριος, ὃν ὑμεῖς ζητεῖτε, καὶ ὁ ἄγγελος τῆς διαθήκης, ὃν ὑμεῖς ἐπιποθεῖτε.* Ἔδοξε δέ μοι τοῦτο ἠρωτῆσθαι ἐκ τοῦ ἐπαγαγεῖν· *Τοῦτο οἶμαι τὴν θεολογίαν αἰνίττεσθαι·* θαυμασίως ἐνταῦθα θεολογεῖ τὰ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Σημείωσαι δὲ πῶς ἐτυμολογεῖ τὸ *ἐξαίφνης*· σημείωσαι καὶ τὸ ἀνθρωπίνως οὐσιωθῆναι Χριστόν [47].

B *Κρύφιος δέ ἐστι.* Τὸ *κρύφιος* πολλάκις ἀντὶ τοῦ Θεὸς εἶπε, καὶ κρυφιότητα τὴν θεότητα, ὡς ἐν τοῖς ἄνω λόγοις. Τὸ *κρύφιος* οὖν ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ ὁ Θεὸς εἴρηται, ὡς ἀόρατος.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Δ'.

Πῶς, φῄς, Ἰησοῦς. Ἐπερωτᾷς, φησὶ, πῶς τοῦτο; Σημείωσαι δὲ τὸ *ἐνθάδε*, τουτέστιν ἐν τῇ οἰκονομίᾳ, ἐπεὶ δίχα ταύτης, καὶ ὡς αἴτιος ἀνθρώπων, λέγεται ἄνθρωπος, ὡς ποιητὴς ἀνθρώπων.

Οὐ γὰρ ὡς αἴτιος ἀνθρώπων. Τοῦτό φησι καὶ Ἀφρικανὸς ἐν ταῖς *Χρονογραφίαις*· λέγεται γὰρ ὁμωνύμως ὁ Θεὸς πᾶσι τοῖς ἐξ αὐτοῦ, ἐπειδὴ ἐν πᾶσίν ἐστιν. Ἐν δὲ τῇ οἰκονομίᾳ ὡς κατὰ τὴν οὐσίαν ὅλην οὐσιωθεὶς ἄνθρωπος λέγεται, κατὰ τὸ εἰρημένον· C *Ἐν ᾧ κατοικεῖ πᾶν τῆς θεότητος τὸ πλήρωμα σωματικῶς.* Πᾶσαν δὲ λέξιν τῆς ἐπιστολῆς σημείωσαι· ἔστι γὰρ κατὰ πάσης αἱρέσεως, πρεσβυτέρας τε καὶ νεωτέρας.

Ἡμεῖς δὲ τὸν Ἰησοῦν. Οὐ διὰ τὸ ἀνθρώπινον, φησὶ, τοῦ Χριστοῦ αὐτὸν ἀφορίζομεν, ἤγουν ὑπὲρ ἄνθρωπον λέγομεν, ὡς ξένον τοῦτο κατὰ τὸν τῆς οὐσίας λόγον τοῦ κοινοῦ τῆς φύσεως ὁριζόμενοι, ἀλλὰ προδήλως κατὰ τὸν τῆς θεότητος λόγον. Ἐπήγαγε γάρ· Οὐδὲ γὰρ ἄνθρωπος μόνος, ἀλλὰ καὶ Θεός. Εἰ καὶ ὅλην οὐσίαν ἀνθρώπου ἀνέλαβε, φησὶν, ἀλλ' οὐ διαιροῦμεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς θεότητος· ἐπάγει γάρ· Οὐ γὰρ ἄνθρωπος μόνον· εἶτα, τοῦτο εἰπὼν, ἐπιφέρει, D Οὐδὲ ὑπερούσιος μόνον, καθ' ὃ καὶ ἄνθρωπος.

Ὑπὲρ ἀνθρώπους. Ὑπὲρ ἀνθρώπους μὲν διὰ τὸ ἐκ παρθένου· κατ' ἀνθρώπους δὲ διὰ τὸν ἐν μήτρᾳ χρόνον, ἢ ὡς τοὺς νόμους τῆς κυήσεως. Ἐκ τῆς ἀνθρώπων δὲ οὐσίας, ὅτι, ὡς αὐτὸς ὁ ἅγιος Πατὴρ ἔφη, ἐκ τῶν παρθενικῶν αἱμάτων τὸ ἅγιον σῶμα Χριστοῦ.

Ὑπὲρ οὐσίαν οὐσιώθη. Καὶ μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ὑπερουσιότητα ὠνόμασε τὴν θεότητα. Τὸ δὲ

[e] Mal. III, 1. [f] Coloss. II, 9.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[46] τοῦ δωδεκάτου προφήτου. [47] οὐσιωθέντα προεληλυθέναι τὸν Χριστόν.

ταύτης ὑπερούσιον τὸ ὑπερβάλλον τῆς οὐσίας, καὶ σοφίας, καὶ δυνάμεως.

Καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον. Ἀνθρώπου μὲν τὸ ἐκ γυναικός· ὑπὲρ ἄνθρωπον δὲ, τὸ ἐκ παρθένου. Σημείωσαι δὲ, ὅτι γήϊνον τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, καὶ οὐχὶ οὐράνιον, ὥς τινες ἐφήθησαν[18].

Δύναμιν ὑπεροχικῆς. Ἰδοὺ καὶ ἐνταῦθα ὑπεροχικῶς εἶπε πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν κατὰ στέρησιν λαμβανομένων. Εὐθὺς δὲ διὰ τῶν ἐπαγομένων ἑαυτὸν ἑρμηνεύει. Τί δέ ἐστι κατάφασις, εἴπομεν ἄνω ἐν τῷ *Περὶ μυστικῆς θεολογίας*, κεφαλαίῳ γ'. Πῶς δὲ ἐπὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ αἱ καταφάσεις δύναμιν ἔχουσι ὑπερεχούσης ἀποφάσεως, τὰ κατὰ ἀνθρώπους ἐξηγεῖται. Εἰ γὰρ καταφάσκομεν Χριστοῦ, λέγοντες ἄνθρωπον εἶναι, καὶ ἐκ παρθένου μητρὸς κατ' οὐσίαν ἡμῶν, ἀλλὰ κεκρυμμένην ἔχει καὶ ὑπὲρ νοῦν τὴν τῆς ἀποφάσεως δύναμιν. Ἐρεῖ γὰρ ὁ ἀκούων, οὐχ ἄνθρωπος, ἐπειδὴ ἐκ παρθένου, ἀλλ' ὑπὲρ ἄνθρωπον, εἰ καὶ κατὰ τὰ ἄλλα ἄνθρωπος. Ἐξηγεῖται δὲ καὶ τοῦτο, φάσκων, ὅτι τὸ λέγειν αὐτὸν ἄνθρωπον καταφατικῶς, τοῦτο δηλοῖ, οὐκ εἶναι ἄνθρωπον ἀποφατικῶς, ἀλλ' ὑπὲρ ἄνθρωπον, δηλονότι διὰ τὰ σημεῖα τὰ γενόμενα παρ' αὐτοῦ.

Οὐ κατὰ Θεὸν τὰ θεῖα δράσας. Οὐ κατὰ Θεὸν μὲν δρᾶσαι τὰ θεῖα λέγει τὸν Χριστὸν, ὅτι μετὰ σαρκὸς καὶ οὐ γυμνῇ τῇ θεότητι· ὅμως δ' οὖν θεῖα· οὔτε τὰ ἀνθρώπινα κατ' ἄνθρωπον· ἐν ἐξουσίᾳ γὰρ θεϊκῇ, ὅτε ἐβούλετο, διδοὺς καιρὸν τῇ σαρκὶ τὰ ἑαυτῆς ἐνεργεῖν· ὅμως δ' οὖν ἀνθρώπινα. Τὸ δὲ *ἀνδρωθέντος* δηλοῖ τὸ *ἐνανθρωπήσαντος*. Ἡ δὲ θεανδρικὴ ἐνέργεια σημαίνει θείαν καὶ ἀνθρωπίνην. Οὕτω γὰρ ἡμῖν, ἤγουν δι' ἡμᾶς, ἐπὶ γῆς δηλαδὴ, πεπολιτευμένος, ἔδρασεν, ὡς πρόκειται, τὰ θεῖα καὶ τὰ ἀνθρώπινα. Σημείωσαι δὲ τὴν ὑπερφυῆ καὶ ἄφραστον τοῦ Κυρίου ἕνωσιν, ὅτι οὐ κατὰ Θεὸν τὰ θεῖα ἔδρασεν, (ἦν γὰρ ἄνθρωπος) οὔτε κατὰ ἄνθρωπον τὰ ἀνθρώπινα (ἦν γὰρ καὶ Θεός). Ὅθεν θαυμαστῶς ὁ θεῖος Γρηγόριος ὁ θεολόγος φησὶ, κιρναμένων ὥσπερ[19] τῶν φύσεων, οὕτω δὴ καὶ τῶν κλήσεων καὶ περιχωρουσῶν εἰς ἀλλήλας τῷ λόγῳ τῆς συμφυΐας. Πῶς δὲ οὐ κατὰ Θεὸν τὰ θεῖα ἔργα πεποίηκε, δηλοῖ τὸ σωματικῶς ποσὶν ἐπὶ θαλάσσης βαδίσαι· Θεοῦ μὲν γὰρ τὸ συμπιλῆσαι ὕδωρ· οὐ Θεοῦ δὲ τὸ σαρκικοῖς ποσὶ περιπατῆσαι. Οὐδὲ θεότητος σάρξ ποδῶν καὶ ὀστᾶ. Θεοῦ πάλιν παρθένον τὸ κύειν ποιῆσαι· ἀλλ' οὐ θεότητος τὸ διαμεμορφῶσθαι ὄψει καὶ τοῖς λοιποῖς ἀνθρωπίνοις μέλεσιν. Οὕτω καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου τὰ αὐτά· οὐ γὰρ κατὰ ἄνθρωπον τὰ ἀνθρώπων ἐποίησεν· ἄνθρωπος μὲν γὰρ ἦν ἐκ τῆς Παρθένου, ἀλλ' οὐ κατὰ ἄνθρωπον τοῦτο· ποῖος γὰρ ἄνθρωπος ἐκ παρθένου; Πάλιν τὸ ποσὶ βαδίζειν ἀνθρώπου ἐστί· τὸ δὲ ἐπὶ ὕδατος, οὐκ ἀνθρώπου· ποῖος γὰρ ἄνθρωπος τοῦτο πεποίηκε;

A lavit divinitatem. Hujus autem supersubstantialitas est eminentia substantiæ et sapientiæ ac potestatis.

Et supra hominem. Hominis quidem, quod sit ex muliere; supra hominem vero, quod ex Virgine. Nota autem Christi corpus terrenum exsistere, non autem cœleste, ut quidam exsistimarunt.

Vim excellentis. Ecce etiam hic excellenter dixit, ad differentiam eorum quæ sumuntur secundum privationem. Statim autem per ea quæ subjunguntur, semetipsum explicat. Quid porro sit affirmatio, diximus supra *De mystica theologia* capite tertio. Sed quomodo in Domino nostro Jesu Christo affirmationes vim habeant excellentis negationis, res humanæ declarant. Etsi enim Christum affirme- B mus, dum esse hominem dicimus, et ex Virgine matre secundum substantiam nostram, tamen occultam quoque habet, **307** eamque mente sublimiorem negationis vim. Quisquis enim hoc audit, dicet, ipsum non simplicem esse hominem, cum ex Virgine natus sit, sed homine sublimiorem, etiamsi cætera sit homo. Explicat autem hoc, cum ait, quod ipsum dicere hominem affirmative, significet ipsum non esse hominem negative, sed supra hominem, nempe propter signa quæ ab ipso fiebant.

Non qua Deus divina patrabat. Dicit autem Christum non qua Deum divina perficere, quia cum carne, et non sola divinitate. Quemadmodum igitur divina, sic nec humana secundum hominem, quoniam in potestate divina, quando volebat, dando C tempus carni propria operandi simul et humana; illud autem *vir factus*, idem significat, quod incarnatus. Deivirilis autem operatio designat divinam simul et humanam. Sic enim nobis, sive propter nos, in terra nimirum, conversatus, uti propositum est, divina et humana gessit. Adverte autem admirabilem et inexplicabilem Domini unionem; quoniam non ut Deus divina gessit (erat enim homo), nec ut homo humana (erat enim Deus). Unde mirabiliter divus Gregorius Theologus ait, naturis quodammodo permistis, denominationes quoque propter mutuas circuminsessiones cognatas esse (seu communes). Quomodo vero non ut Deus divina opera patrarit, declarat id, quod corporeis pedibus supra mare ambularit: Dei enim est aquam consolidare, D non Dei autem corporeis pedibus ambulare. Neque caro pedum et ossa divinitatis sunt. Rursum item Dei est efficere, ut Virgo pariat; facie autem cæterisque membris humanis efformari, non est divinitatis. Sic etiam e diverso vicissim hæc eadem se habent; non enim qua homo gessit ea quæ hominum sunt, siquidem homo erat ex Virgine; sed hoc non est secundum hominis conditionem. Qualis enim homo natus ex Virgine? Rursus pedibus incedere est hominis; at supra aquam, non est hominis; qualis enim homo hoc fecit?

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[18] ἔφασαν. [19] ὅλως.

Novam quamdam. Nemo in stultiloquium erumpens dicat ipsum Dominum Jesum θεανδρίτην appellasse : non enim θεανδριτικὴν a θεανδρίτης efformando, sed θεανδρικὴν seu deivirilem operationem dixit, quasi a Deo ac viro compositam. Unde etiam Deum vocat ἀνδρωθέντα, id est Deum virum factum. Nunc autem **308** illam miscellaneam operationem solam deivirilem appellavit; siquidem ut Deus tantum operabatur, quando, absens, Centurionis filium sanabat; in quantum vero homo tantum (etsi etiam Deus erat) quando comedebat et tristabatur. Mistim autem operabatur miracula, cæcis oculos illiniendo restituens, hæmorrhousæ fluxum solo tactu sistens.

IN EPISTOLAM V.

In hoc exsistit. Ad intelligendum id quod hic a Patre dictum est, sume exemplum ab oculo corporis. Quod enim efficit absentia luminis, scilicet vacationem sensus oculorum, hoc efficit intendere fixe aciem oculorum adversus solis radios meridie.

IN EPISTOLAM VI.

Fieri enim potest. Potest, inquit, quispiam dum inter multa splendidum aliquod mendacium coarguit, ipsemet a vero aberrare, quod unum est; unica enim veritas, arcana tamen propter mysticam dogmatum intelligentiam, multaque adhuc cum Dei gratia opus habet indagatione; veluti Nestorius, dum Arii Apollinariique placita convellit, vel alii similes aliorum similium, qui in alias ipsi æque absurdas hæreses inciderunt. Nemo autem hinc offendatur, existimans improbari Patrum studia in hæreticis refutandis collocata; non enim hoc dicit, quasi non refellendæ et evertendæ sint opiniones impiorum, (quomodo enim alioquin ipsemet in libro *De divinis nominibus* Elymæ dogmata sic exagitaret?) sed non in hoc præcipuum studium ponendum esse, ut contra alios dicatur, sed ut erudite et exacte veritatis ratio exponatur, refutatio autem adhibeatur contra oppositionem instantiæ impiorum. Aliter: Non oportere aliorum opiniones refutare, sed suam stabilire; neque contra opinionem aut cultum, qui haud bonus apparet, sed pro veritate scribendum esse. Quomodo autem hoc intelligat, epistola deinceps declarat.

Pro veritate. Adverte vero cur pro veritate solum scribendum sit, et non contra alios.

309 IN EPISTOLAM VII.

§ I. *Sanctus* hic Polycarpus Smyrnæ in Asia fuit episcopus, et discipulus sancti Joannis evangelistæ, uti testatur Irenæus libro tertio *Adversus falsi nominis scientiam :* martyrium autem ignem consummavit. Divinus hic Polycarpus scripsit etiam epistolas ad Philippenses. Continet autem hæc epistola beati Dionysii multa admiranda prodigia,

A *Καινήν τινα.* Μηδείς, εἰς μωρολογίαν τραπείς, λεγέτω ὅτι *θεανδρίτην* τὸν Κύριον Ἰησοῦν φησιν· οὐ γὰρ *θεανδριτικὴν* εἶπεν ἀπὸ τοῦ ὁ *θεανδρίτης* σχηματίσας, ἀλλὰ *θεανδρικὴν* ἐνέργειαν, οἷον Θεοῦ καὶ ἀνδρὸς συμπεπλεγμένην ἐνέργειαν. Ὅθεν καὶ *ἀνδρωθέντα* φησὶ Θεὸν ἀντὶ τοῦ, Θεὸν ἄνδρα γενόμενον. Νῦν δὲ τὴν μικτὴν ἐνέργειαν μόνην θεανδρικὴν ἐκάλεσεν· ἐνήργησε μὲν γὰρ ὡς Θεὸς μόνον, ὅτε ἀπὼν τὸν τοῦ ἑκατοντάρχου παῖδα ἰάσατο· ὡς ἄνθρωπος δὲ μόνον, εἰ καὶ Θεὸς ἦν, ἐν τῷ ἐσθίειν καὶ λυπεῖσθαι. Μικτῶς δὲ ἐνήργησε τὰ θαύματα, τυφλοῖς ὀφθαλμοὺς διὰ χρίσεως δημιουργῶν, καὶ τῆς αἱμοῤῥοούσης τῇ ἀφῇ συστέλλων τὴν ῥύσιν.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Ε'.

B *Ἐν τούτῳ γίγνεται.* Τὸ εἰρημένον ἐνταῦθα τῷ Πατρὶ λαβέ μοι ἀπὸ ὑποδείγματος τοῦ κατὰ τὸν σωματικὸν ὀφθαλμόν. Ὅπερ γὰρ ποιεῖ φωτὸς ἀπουσία, ἀνενεργησίαν τῶν ὀπτικῶν δυνάμεων ἐργαζομένη, τοῦτο καὶ ἡ πρὸς ἥλιον ἐν μεσημβρίᾳ ἀτενὴς ἀπόβλεψις ἀποτελεῖ.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Ϛ'.

Δυνατὸν γὰρ καί. Δύναται, φησὶ, τὶς ἐν πολλοῖς προφανὲς ψεῦδος ἐλέγχων, αὐτὸς διαμαρτάνειν τοῦ ἀληθοῦς, ὅπερ ἓν [οὐχ] ἔστι· μία γάρ ἐστιν ἡ ἀλήθεια, κρύφιον δὲ διὰ τὸ μυστικὸν τῶν δογμάτων, καὶ πολλῆς ἐρεύνης μετὰ τῆς θείας δεόμενον χάριτος· οἷον Νεστόριος τὰ Ἀρείου καὶ Ἀπολλιναρίου διασείων, ἢ ἕτεροι τοιοῦτοι ὁμοίων ἑτέρων, εἰς ἑτέρας C ἀτόπους αἱρέσεις ἐνέπεσον. Μηδεὶς δὲ ἐκ τούτων παρακρουέσθω, ἀποβάλλεσθαι τὰ κατὰ τῶν ἑτεροδόξων πονήματα τῶν Πατέρων· οὐ γὰρ τοῦτό φησι τὸ μὴ ἐλέγχειν καὶ ἀνατρέπειν τὰς τῶν ἀσεβῶν δόξας, (ἐπεὶ πῶς αὐτὸς ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* φαίνεται τὰ τοῦ Ἐλύμα διασαλεύων;) ἀλλ' ὅτι οὐ χρὴ κατὰ προηγούμενον λόγον εἰς τοῦτο ἐνασχολεῖσθαι, τὸ καθ' ἑτέρων λέγειν, ἀλλὰ διδασκαλικῶς τὸν τῆς ἀληθείας ἐκτίθεσθαι λόγον ἠκριβωμένως, τῇ ἀντιῤῥήσει δὲ κατὰ περίστασιν [40] τῆς τῶν ἀσεβῶν ἐπαναστάσεως χρῆσθαι. Ἄλλως· Ὅτι οὐ δεῖ τὰς τῶν ἑτέρων δόξας διαβάλλειν, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν κρατύνειν· ἀλλ' οὐδὲ κατὰ δόξης ἢ θρησκείας οὐκ ἀγαθῆς φαινομένης γράφειν, ἀλλ' ὑπὲρ ἀληθείας. Πῶς δὲ D τοῦτό φησιν, ἡ ἑξῆς ἐπιστολὴ σαφηνίζει.

Ὑπὲρ ἀληθείας. Σημείωσαι δὲ διὰ τί ὑπὲρ ἀληθείας μόνον συγγραπτέον, οὐ μὴν καθ' ἑτέρων.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Ζ'.

§ I. *Ὁ ἅγιος* οὗτος Πολύκαρπος Σμύρνης τῆς ἐν Ἀσίᾳ γέγονεν ἐπίσκοπος, ἀκροατὴς γενόμενος τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ εὐαγγελιστοῦ, ὥς φησιν Εἰρηναῖος ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ τῶν *Κατὰ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*· καὶ μαρτυρίῳ δὲ ἐτελειώθη διὰ πυρός. Ἔχει δὲ καὶ ἐπιστολὰς ὁ αὐτὸς θεῖος Πολύκαρπος πρὸς Φιλιππησίους. Περιέχει δὲ ἡ τοῦ μακαρίου Διο-

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[40] παράστασιν.

A νυσίου αὕτη ἐπιστολὴ πολλὰ θαυμαστὰ καὶ ξένα ἐπὶ τῇ κατὰ τὸν σταυρὸν τοῦ Χριστοῦ ἡλιακῇ ἐκλείψει.

Ἐξελεγχθήσεται. Κατὰ κοινοῦ τὸ ἐξελεγχθήσεται [51]· οὕτω γὰρ καὶ ἡ σύνταξις. [*Εἴδωλον* ἀντὶ τοῦ *μίμημα*.]

§ II. *Τὸν σοφιστὴν Ἀπολλοφάνη.* Περὶ Ἀπολλοφάνους τοῦ σοφιστοῦ, ἑταίρου γεγονότος τοῦ μεγάλου Διονυσίου, καὶ λοιδοροῦντος αὐτὸν, ὡς Χριστιανὸν γενόμενον, καὶ καθ' Ἑλλήνων λέγοντα· καὶ γὰρ καὶ ἡ ἀνθρωπίνη σοφία ἐκ Θεοῦ ἐστιν.

Καὶ οὐ τὴν τῶν πολλῶν. Τὸ ῥητὸν οὕτω συντακτέον· Καὶ οὐ τὴν τῶν πολλῶν ἔγωγε λέγω δόξαν τῶν προσύλως καὶ ἐμπαθῶς ἐναπομενόντων τοῖς τῶν ποιητῶν λόγοις ἢ πάθεσι.

B *Τῇ γὰρ τῶν ὄντων γνώσει.* Τῶν ὄντων γνῶσιν [52] ἐκάλεσε, τὸ ἐπιτετηρημένον τῆς κινήσεως τῶν οὐρανίων, καὶ τὴν θεωρίαν τῶν ἄλλων τῆς κτίσεως μερῶν, κατὰ τὸν ἕνα τὸν τῆς σοφίας [53] ὅρον τὸν λέγοντα, γνῶναι τὰ ὄντα ᾗ ὄντα ἐστί. Τοῦ δὲ Ἀποστόλου ἡ φωνὴ, τῷ εἰπεῖν ἐν τῇ α' πρὸς Κορινθίους· *Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεόν·* τουτέστι τῆς ἐμφαινομένης τῷ ἐναρμονίῳ καὶ τεταγμένῳ τῆς κτίσεως, τοῦτο συνῆκε. Σημείωσαι οὖν, ὅτι ἡ τῶν ὄντων γνῶσις φιλοσοφία λέγεται, καὶ τίνα καλεῖ ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ α' πρὸς Κορινθίους σοφίαν Θεοῦ. [Εἶπε γὰρ ἐν ἀρχῇ τὸν σκοπὸν, δι' ὃν οὔτε καθ' Ἑλλήνων, οὔτε καθ' ἑτέρων συνέγραψεν.]

C *Ἔδει συνιδεῖν τὸν Ἀπολλοφάνη.* Ἀπὸ τῶν παρ' Ἕλλησιν ὁμολογουμένων τὴν διάταξιν τοῦ πάντων αἰτίου Θεοῦ παρατίθεται, φήσας, ἐκ τούτου ἄξιον ἐπιγνῶναι τὸν πάντων ὁροθέτην Θεὸν, ἐκ τοῦ τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην τοὺς διατεταγμένους τῆς ἡμέρας ἔχειν ὅρους, καὶ τῷ παντὶ τοῦ οὐρανοῦ κύκλῳ συμπεριθέειν, τουτέστιν ἐξ ἀνατολῶν ἐπὶ δυσμάς. Εἴτε μὴ συμπεριφέροιντο τῷ περιέχοντι αὐτοὺς οὐρανῷ, τοῦ μὲν οὐρανοῦ καὶ τῆς ἀπλανοῦς τῶν ἀκινήτων ἀστέρων σφαίρας, ἀπὸ ἀνατολῶν εἰς δυσμὰς κυκλικῶς στρεφομένων, αὐτῶν δὲ ἡλίου καὶ σελήνης τὴν ἐναντίαν τῷ παντὶ τρεχόντων ἐκ δυσμῶν εἰς ἀνατολάς· καὶ οὕτω μάλιστα γνωρίζεσθαι καὶ θαυμάζεσθαι δίκαιος ὁ τοῦ παντὸς δημιουργὸς καὶ διατάκτης Θεός. Ταῦτα ἡρμηνεύσαμεν κατὰ Ἀπολλοφάνην τὸν λέ-
D γοντα, μὴ σὺν τῷ ἡλίῳ καὶ τὸν οὐρανὸν ἑστάναι τότε, ἐπεὶ ἐν τῇ πρὸ ταύτης προγραφῇ τὸ ἀκριβὲς προειρήκαμεν. [Περὶ τῆς τῶν ἀστέρων διατάξεως ἑστώσης βουλῇ Θεοῦ, καὶ μὴ μετακινουμένης αὖθις, ὅταν ἐθέλῃ, ὡς ἐπὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ καὶ Ἰεζεκιήλ.]

Ὅταν ἥλιος ὑπ' αὐτοῦ. Τὰ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἐν τούτοις παρατίθεται, καὶ ἀναμιμνήσκει τὸν ἅγιον Πολύκαρπον τῆς ἱστορίας ταύτης, ἵνα ταύτην ἀντιθῇ τῷ Ἀπολλοφάνει. Φησὶν οὖν· Εἰπὲ αὐτῷ·

A quæ in eclipsi illa solari tempore crucifixionis Christi contigerunt.

Arguetur. Subaudiendum illud *rearguetur*, sic enim exigit constructio. [*Idolum* ponitur pro *imitatio*.]

§ II. *Sophistam Apollophanem.* De Apollophane sophista, qui fuerat socius magni Dionysii, et conviciabatur ipsum, quod Christianus factus esset, et adversus gentiles diceret. [Nam et humana sapientia a Deo est.]

Neque hic de multitudinis. Dictum hoc sic construendum est : Neque ego de multitudinis opinione loquor, quæ poetarum fabulis aut passionibus materialiter tenaciterque adhæret.

B *Nam per hanc ipsam rerum scientiam.* Rerum scientiam vocavit observationem motus cœlorum, et aliarum creaturæ partium considerationem, juxta quamdam sapientiæ definitionem, qua cognoscuntur res quatenus res sunt. Est autem illa vox Apostoli in prima ad Corinthios, dicentis [8] : *Nam quia in sapientia Dei non cognovit mundus, per sapientiam Deum;* id est per sapientiam in concinna decoraque creaturæ compositione apparentem; quæ hoc intellexit. Nota igitur rerum notitiam vocari philosophiam, quam etiam Apostolus in prima ad Corinthios Dei sapientiam appellavit. [Dixit enim in principio, quisnam scopus sibi esset, juxta quem neque contra Græcos neque contra alios scripsit.]

C *Scire debebat Apollophanes.* Ex eo nempe quod apud gentiles in confesso est, rerum omnium ordinem earumdem auctori Deo tribuendum esse, docet, ex hoc cognosci posse Deum rebus omnibus legem ponere, quod sol et luna terminos diei constitutos habeant, et simul cum universo cœlorum orbe circumvolvantur; scilicet ex oriente in occidentem. Quod si non **310** circumferantur una cum cœlo quo continentur, ita ut cœlum quidem et inerrantium atque stabilium stellarum sphæræ ex oriente in occidentem circulariter vertantur, ipse autem sol et luna contrarium universo cursum teneant ex occidente in orientem; utique vel hinc maxime cognoscibilis et admiratione dignus censebitur universi creator atque gubernator Deus.
D Hæc exponemus contra Apollophanem dicentem, non una cum sole cœlum hoc constitisse, tametsi id in priori scriptione accurate probavimus. [De astrorum dispositione, quæ quidem divina voluntate firma est; attamen, cum ipse voluerit, variatur, ut tempore Josue et Ezechielis.]

Quando sol ab ipso. Proponit hic quæ sub Jesu Nave contigerunt, et B. Polycarpo hanc historiam in memoriam revocat, ut eam Apollophani opponat. Ait itaque : Dic illi : Disce quomodo Deus solem et

[8] Cap. I, v. 21.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[51] ἐλεγχθήσεται. [52] γνώσεων. [53] φιλοσοφίας.

lunam; cum secundum diametralem lineam e regione sese respectarent, sole quidem jam devergente in occasum, luminaria illa stiterit in statione sua, utique virtute ineffabili auctoris eorum Dei. Et immobile etiam tum substitit universum cum utroque luminari; etenim non cœlum ipsum, non cætera sidera circumvolvebantur, sed una cum duobus istis luminaribus absque motu substiterunt. Neque parvo duntaxat tempore cursus universi ac motus inhibitus, sed integro die, ita ut sub Jesu Nave dies fuerit duplicata, nempe ad viginti quatuor horas, quemadmodum clare docet Jesus filius Sirach in hymno Patrum. Deinde subjungit: Si vero dicat Apollophanes id esse impossibile, ut una cum duobus luminaribus cœlum, et reliqua astra substiterint, sed illa mota fuisse sole subsistente, responde ipsi, vel hoc maxime ad verum Deum ejusdemque cognitionem ipsum convertere debuisse, quod nempe polus, qui luminaria continebat, circumageretur, luminaria vero, quæ ipsius complexu continebantur, immota consisterint. Hoc enim majoris est virtutis cœlo cæterisque stellis motis, solem et lunam sine motu consistere, et non eodem motu cum universo moveri, cum quo semper circumagi consueverunt.

Statuque mirabili simul cum hac universitate. Ait nempe, quomodo simul ipso polo immoto manente (hunc enim universitatem appellavit) solis et lunæ statio facta sit. Quin potius, **311** inquit, multo magis mirandum, si polus quidem circumagebatur (hunc enim significavit, dicens, *universis*, *et potioribus*, et *continentibus*); sol autem et luna (hæc enim *continebantur*) non una simul cum eo, cujus complexu tenebantur, circumagebantur.

Continuatione fere triplo longior effectus sit. Apposuit *fere*, quod dies ille non usquequaque plenus fuerit triplici dimensione: (duarum enim et triginta fuit horarum) ab oriente scilicet ad eum usque locum, in quo sol tum inventus est, quando editum est istud signum, decem horæ præterierant, et iterum decem, dum illinc iter reflexit ad orientem, et duodecim inde usque ad occidentem. Eadem autem loquendi formula hic usus est, quod nempe polus una cum sole viginti quatuor horarum spatio admirandam istam retrogressionem fecerit, vel sol ipse solus.

Vel universum æquali temporis spatio. Dictum hoc ita construe: Cum sit per trajectionem, quod nempe universum per contrarias has lationes æquali omnino temporis spatio mirandis istis vertiginibus retrocesserit. Hæc etiam libro quarto *Regum* declarantur, et præsertim in editione Symmachi, et libro secundo *Paralipomenon*.

Sol in proprio cursu. Anniversarius solis motus quinque facit conversiones, scilicet, ascensionem borealem, quam conficit a verno æquinoctio ad æstivum usque solstitium et descensum borea-

A Μάθε πῶς ὁ Θεὸς τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην κατὰ διάμετρον ὄντας τότε ἀντικρὺ ἀλλήλων, δυομένου ἤδη τοῦ ἡλίου, ἔστησεν ἐπὶ τόπου τοὺς φωστῆρας, στάσιν τινὰ κατὰ δύναμίν τινα ἄφατον τοῦ αἰτίου αὐτῶν Θεοῦ. Καὶ ἔστη τὸ πᾶν ἀκίνητον μετὰ τῶν δύο φωστήρων· οὔτε γὰρ οὐρανὸς, οὔτε οἱ λοιποὶ ἀστέρες περιεπόλουν, ἀλλὰ συνειστήκεισαν τοῖς δυσὶ φωστῆρσιν ἀκίνητοι. Καὶ οὔτε ἐπὶ ὀλίγον ὁ δρόμος τοῦ παντὸς, καὶ ἡ κίνησις ἔστη μόνον, ἀλλ' ἐφ' ἡμέραν ὁλόκληρον, ὡς γενέσθαι ἐπὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ ἡμέραν διπλῆν κδ' ὡρῶν, ὡς σαφῶς τοῦτό φησιν Ἰησοῦς ὁ τοῦ Σειρὰχ ἐν τῷ ὕμνῳ τῶν Πατέρων. Εἶτα ἐπάγει· Εἰ δὲ εἴποι Ἀπολλοφάνης, Ἀδύνατον, οὐ γὰρ ἔστη μετὰ τῶν δύο φωστήρων οὐρανὸς καὶ οἱ λοιποὶ ἀστέρες, ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν ἐκινοῦντο, οὗτος δὲ ἵστατο· ἀπόκριναι αὐτῷ ὅτι, B Μάλιστα τοῦτο χρή σε ἐπιστρέψαι πρὸς τὸν ἀληθῆ Θεὸν καὶ τὴν αὐτοῦ γνῶσιν, καὶ τοῦ κινοῦντος μὲν τὸν περιέχοντα τοὺς φωστῆρας οὐρανὸν, ἱστάντος δὲ ἀκινήτους τοὺς περιεχομένους φωστῆρας. Τοῦτο γὰρ μείζονός ἐστι δυνάμεως, τὸ, κινουμένου οὐρανοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἀστέρων, στῆναι ἥλιον καὶ σελήνην ἀκινήτους, καὶ μὴ τὴν αὐτὴν φορὰν συγκινηθῆναι τῷ παντὶ, μεθ' οὗ ἀεὶ συμπεριήγοντο[84].

Ὑπερφυεστάτην ἅμα τῷ παντί. Λέγει μὲν, ὡς ὁμοῦ τῷ πόλῳ ἀκινήτῳ μείναντι (τοῦτο γὰρ ὠνόμασε τὸ πᾶν) ἡ τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης ἐγένετο στάσις. Μᾶλλον δὲ, φησὶ, πολλῷ θαυμασιώτερον, εἴπερ ὁ μὲν πόλος περιήγετο, (τοῦτον γὰρ ἐδήλωσεν, εἰπὼν *τῶν ὅλων*, καὶ *κρειττόνων*, καὶ *περιεχόντων*), ἥλιος C δὲ καὶ σελήνη (τὰ γὰρ *περιεχόμενα* ταῦτα) οὐ συμπεριήγετο τῷ περιέχοντι.

Κατὰ συνέχειαν σχεδὸν τριπλασιάζηται. Τὸ *σχεδὸν* προσέθηκεν, ἐπειδὴ τριπλῆ κατὰ τὸ πλήρες οὐκ ἐγένετο ἡ ἡμέρα ἐκείνη (λβ' γὰρ ὡρῶν γέγονε·) τὸ ἀπὸ ἀνατολῆς μέχρι τοῦ τόπου ἐν ᾧ ἦν, ὅτε τὸ σημεῖον ἐδόθη, καὶ δέκα ἐκεῖθεν ἐπὶ ἀνατολὰς, καὶ δώδεκα μέχρι τῆς τελευταίας δύσεως. Τῷ αὐτῷ δὲ σχήματι τοῦ λόγου καὶ ἐνταῦθα ἐχρήσατο, ὅτι ἢ ὁ πόλος αὐτὸς σὺν τῷ ἡλίῳ ἐν τῷ τῶν κδ' ὡρῶν διαστήματι τὴν ὑπερφυῆ ἐκείνην ἀντιπεριαγωγὴν ἐποιήσατο, ἢ μόνος ὁ ἥλιος.

D *Ἢ τὸ πᾶν τοσούτου χρόνου.* Τὸ ῥητὸν οὕτω σύνθες καθ' ὑπέρβασιν ὄν· Ἢ τὸ πᾶν ἐπαναστρέφει τὰς ἐναντίας ταύτας φορὰς, τοσοῦτον διάστημα χρόνου ἀναποδίζον ταῖς ὑπὲρ λόγον ταύταις περιδινήσεσι. Ταῦτα δὲ καὶ ἐν τῇ δ' τῶν *Βασιλειῶν* δηλοῦται, καὶ μάλιστα ἐν τῇ κατὰ Σύμμαχον ἐκδόσει, καὶ ἐν τῇ β' τῶν *Παραλειπομένων*.

Ἢ ὁ ἥλιος ἐν ἰδίῳ δρόμῳ. Ἡ τοῦ ἡλίου ἐνιαύσιος κίνησις πέντε ποιεῖται τροπὰς, ἀνάβασιν βορείαν, τουτέστιν ἀπὸ ἰσημερινῆς ἐν τῷ ἔαρι εἰς τὸν θερινὸν τροπικὸν, καὶ κατάβασιν βορείαν ἀπ' αὐτοῦ

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[84] συμπεριήγετο.

ἐπὶ τὸν ἰσημερινὸν τῷ μετοπώρῳ, καὶ κατάβασιν νοτίαν ἀπὸ τοῦ ἰσημερινοῦ ἐπὶ τὸν χειμερινὸν τροπικὸν, καὶ ἀπ' αὐτοῦ πάλιν ἀνάβασιν νοτίαν ἐπὶ τὸν ἰσημερινὸν, καὶ πέμπτην τὴν ἐναντίαν τῷ παντί. Εἰπὼν οὖν αὐτοῦ τὴν πεντάτροπον κίνησιν, διὰ τῆς προσθήκης τοῦ ἄρθρου, καὶ τοῦ προσθεῖναι αὐτοῦ, τὴν γνώριμον καὶ συνήθη ὑπέφηνε. Τὸ δὲ ἐν τούτοις λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Πατρὸς νοήσωμεν οὕτως· Ὑποθώμεθα τὸν ἥλιον εἶναι κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην τῇ ὥρᾳ τῆς ἀνατολῆς ἐν πρώτῃ μοίρᾳ τοῦ Κριοῦ πλήρει, μὴ ἐχούσῃ λεπτά· εἰς τὴν αὐτὴν οὖν μοῖραν αὐτὸν ἐπανελθεῖν οὐχ ἦν, μὴ τελέσαντα τὴν προταγεῖσαν τὴν πεντάτροπον κίνησιν, ἢ ὡς δι' ἡμερῶν τξε', καὶ τεταρτημορίου. Ἐν ταῖς ι' οὖν ὥραις ταῖς ἀπὸ ιβ' [58] ἐν ᾗ ἦν, μέχρι τοῦ τόπου ἐν ᾧ τὴν ἀνατολὴν αὐτοῦ ἐποιήσατο, τουτέστι τῆς πρώτης μοίρας τοῦ Κριοῦ, ἀναποδίσας ἐν αὐτῇ, τὰ τῆς πεντατρόπου κινήσεως, ἤγουν τῆς ἐνιαυσιαίου περιόδου, ἐπλήρωσε· καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ι' ταῖς μετὰ τὸν ἀναποδισμὸν κατὰ τὸν τόπον γενόμενος ἐν ᾧ ἦν ὅτε τὸ σημεῖον ἐδόθη, ὡς ἐν ὑποθέσει εἰπεῖν ἐν τῇ μιᾷ καὶ ἡμισείᾳ μοίρᾳ τοῦ Κριοῦ, ὁμοίως τὰ τῆς αὐτῆς πεντατρόπου κινήσεως ἐπλήρωσε κατὰ ἀνάλυσιν, ὅπερ ἀναλυτικῶς ἐκάλεσεν· οὐκ ἦν γὰρ αὐτὸν πάλιν ἐν τῇ μιᾷ καὶ ἡμισείᾳ μοίρᾳ ταύτῃ τοῦ Κριοῦ γενέσθαι, ἅπαξ ἀποστάντα ἀπ' αὐτῆς, μὴ διὰ τῶν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἡμερῶν, ὡς εἴρηται.

Ἐμφέρεται φήμαις. Ἀντὶ τοῦ ἱστορίαις.

Μίθρου τελοῦσι. Μίθραν τὸν ἥλιον Πέρσαι καλοῦσι. Τὸ παρέκταμα οὖν τῆς ἡμέρας ἐκείνης διὰ τοῦ τριπλασίου ἐσήμανε. Σημείωσαι δὲ πρὸς τούτῳ καὶ περὶ τοῦ ἀπὸ ὥρας ἕκτης ἕως ὥρας θ' γενομένου σκότους ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν τῷ καιρῷ τῆς τοῦ Κυρίου σταυρώσεως, τί λέγει ὁ Πατήρ.

Κατὰ τὴν Ἡλιούπολιν. Τὴν ἐν Αἰγύπτῳ Ἡλιούπολιν ἴσως φησίν· ἔτι γὰρ ἀνεγίνωσκον ἐκεῖ ἅμα.

Παραδόξως. Φασὶ γὰρ, μὴ ἑτέρως γίνεσθαι τὴν ἔκλειψιν, εἰ μὴ συνεμπέσοι ἡ σελήνη τῷ ἡλίῳ.

Αὖθίς τε αὐτήν. Σημείωσαι ἐντεῦθεν τὴν λύσιν τοῦ παρὰ τῷ εὐαγγελιστῇ Λουκᾷ ἀπορήματος. Οὐδεὶς δὲ τὸ ξένον τοῦ τρόπου καὶ τοῦ θαύματος διηγήσατο, εἰ μὴ μόνος οὗτος. Τοῦ γὰρ θείου Λουκᾶ εἰπόντος, ἀπὸ ς' ὥρας σκότος ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου γενέσθαι, τοῦ ἡλίου ἐκλείποντος, παρὰ πᾶσιν ἀμφεβάλλετο, πῶς ἔκλειψιν ἐκάλεσε ταύτην, τῆς σελήνης τεσσαρεσκαιδεκαταίας οὔσης, οὐ μὴν συνόδου οὔσης ἡλίου καὶ σελήνης. Οἱ γὰρ ἐξηγηταὶ σχεδὸν πάντες μεταγενέστεροι πολλῷ τῶν χρόνων τούτων ὄντες, ὑπέλαβον τὸν ἥλιον αὐτὸν ἀποβαλεῖν τὰς ἀκτῖνας τὰς τρεῖς ὥρας ἕως τῆς ἐννάτης. Ἐνταῦθα μέντοι καὶ ὁ ξένος τρόπος εἴρηται τῆς ἐκλείψεως. Φησὶν οὖν ὅτι ἀπ' ἀνατολῶν τεσσαρεσκαιδεκαταία οὖσα (οὐ γὰρ ἦν συνόδου καιρός·) ἔφθασεν ὥραν ς' τὸν ἥλιον, καὶ ἐμπεσοῦσα εἰς αὐτὸν ὑπέδραμεν, αὐτὸν εἰσβάλλουσα εἰς τὸ πρὸς ἀνατολὰς

A lem, ab eodem usque ad æquinoctium autumnale, et descensum australem ab hoc æquinoctio ad hibernum usque solstitium, et ab hoc rursus ascensum australem ad æquinoctium; et quintam, universo contrariam. Quando igitur quinqueformem ejus motum appellavit, appositione articuli subindicavit illum motum et consuetum solis motum. Sic itaque expendamus quid a Patre per hæc verba dictum sit. Supponamus solem illa die, hora sui ortus, fuisse in prima parte Arietis, quæ non habeat minuta; non poterat itaque ad hanc primam partem Arietis redire, nisi confecta, quam præscripsimus, quinqueformi motione, per dies videlicet trecentos sexaginta quinque et quartam partem. In decem igitur horis, a duodecima, in qua erat,
B usque ad locum in quo ortum suum fecit, id est a prima parte Arietis, ad ipsam retrogrediens, quinqueformem motum, sive annuum curriculum; et in aliis decem post retrogradationem, **312** in eodem signo fuit, in quo erat, quando signum exhibeatur, ut quodammodo dicam ex suppositione in prima et dimidia parte Arietis, similiter in reditu (quod resolutorie dixit) eumdem quinqueformem motum explevit, quoniam non poterat iterum primam et dimidiam illam Arietis partem attingere, postquam semel ab ea recesserat, nisi per dierum anni spatium, uti dictum est.

Feruntur fama. Id est historiis.

Mithri celebrant. Mithram vocant Persæ solem. Diei autem illius extensionem per ritus, quos propter
C memoriam triplicati solis observant, significavit. Nota insuper quid dicat hic Pater de tenebris illis, quæ tempore crucifixionis Domini factæ sunt super universam terram, ab hora sexta usque ad nonam.

Juxta Heliopolim. Verisimiliter intelligenda Heliopolis, quæ est in Ægypto. ibi enim adhuc simul degebant.

Prodigiose. Aiunt enim, non aliter eclipsim fieri, nisi luna cum sole inciderit.

Et eamdem rursus. Observa hinc solutionem dubii apud Lucam evangelistam. Nemo enim prodigiosum istum miraculi modum explicavit, præter hunc solum. Cum enim D. Lucas dicat, ab hora sexta tenebras in cruce Domini factas esse, sole deficiente, ab omnibus passim dubitabatur, quo-
D modo hanc eclipsin appellarit, cum esset luna decima quarta, quando non est conjunctio solis et lunæ. Commentatores ferme omnes, utpote longo tempore posteriores suspicabantur solem ipsum per tres horas radios abdidisse usque ad horam nonam. Hic certe novus ille eclipsandi modus est explicatus. Ait itaque quod ab oriente, cum esset luna decima quarta (neque enim tempus conjunctionis erat) sub horam sextam solem assecuta sit, et coincidens sub ipso cursum tenuerit, ipsum usque ad orientalem orbis solaris partem invadendo

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[58] δεκάτης.

Unde etiam venit luna et ingressa sub ipso cursum tenuit, ac retrogressa est donec totum ejus orbem obscuravit. Oportebat utique, si usitata fuisset eclipsis, ex eadem parte et defectionem et repurgationem exsistere, ut quando luna sub sole cursum suum peragit, verbi gratia ex oriente, primam orientalem solaris disci partem **313** obfuscat, sub quam etiam currere cœpit; inde igitur etiam ex orientali parte primum incipit solis discus repurgari, dum luna tendit ad occidentem, et prima pars (nempe orientalis, quam etiam primam occultaverat) detegitur, dum sub solem præterit atque transcurrit. Sub salutarem autem passionem, non hoc modo contingit, sed contrario. Nam luna veniens ab oriente sub solem cucurrit, et totum ejus orbem obduxit; deinde non ultra ad occidentem transiit, sed rediit rursus ad orientem, et primum denudata est solaris disci pars occidentalis, siquidem retrocessit versus orientem ad diametrum soli oppositum, ita ut conjunctio et repurgatio non ab eadem parte facta sint. Phlegon gentilis chronographus libro decimo quarto Chronographiæ suæ, in Olympiade centesima tertia, hujus quidem eclipseos etiam meminit, dicens eam more solito accidisse, sed modum ejus non expressit. Quin etiam Africanus noster libro quinto Chronographiæ, et Eusebius Pamphilus ibidem ejusdem defectionis mentionem fecit.

A τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου μέρος· ὅθεν καὶ ἦλθεν ἡ σελήνη, καὶ εἰσέβη ὑποτρέχουσα αὐτὸν καὶ ἀναποδίζουσα, ἕως οὗ ὅλον τὸν αὐτοῦ δίσκον ἐσκίασεν. Ἔδει οὖν, εἰ ἦν κατὰ τὸ σύνηθες ἔκλειψις, ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους καὶ τὴν ἔκλειψιν καὶ τὴν ἀνακάθαρσιν γενέσθαι· οἷον ὅτε ὑποτρέχει ἡ σελήνη τὸν ἥλιον, φέρε εἰπεῖν, ἐξ ἀνατολῶν πρῶτον ἀντιφράττει μέρος τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου τὸ ἀνατολικὸν, ὅπερ καὶ ἤρξατο ὑποτρέχειν· ἐκεῖθεν οὖν ἐκ τοῦ ἀνατολικοῦ μέρους καὶ ἀνακαθαίρεσθαι ἄρχεται ὁ δίσκος τοῦ ἡλίου, τῆς σελήνης ἐπὶ δυσμὰς τρεχούσης, καὶ πρῶτον ἀνακαλυπτούσης μέρος ἐν τῷ παριέναι καὶ παρατρέχειν [88] τὸν ἥλιον, ὃ καὶ πρῶτον ἐκάλυψε, τουτέστι τὸ ἀνατολικόν. Ἐπὶ δὲ τοῦ σωτηρίου πάθους οὐχ οὕτω γέγονεν, ἀλλὰ τοὐναντίον. B Ἐξ ἀνατολῶν γὰρ ἐλθοῦσα ἡ σελήνη ὑπέδραμε τὸν ἥλιον, καὶ ἔφραξεν ὅλον τὸν δίσκον αὐτοῦ. Εἶτα οὐκέτι ἐπὶ δυσμὰς παρῆλθεν, ἀλλ' ἀνεπόδισε πάλιν ἐπὶ ἀνατολὰς, καὶ ἐγύμνωσε πρῶτον μέρος τὸ δυτικὸν τοῦ ἡλιακοῦ δίσκου· εἰς τοὐπίσω γὰρ ἀνέδραμεν ἐπὶ τὸ ἐναντίον διάμετρον τοῦ ἡλίου ἐπὶ ἀνατολάς· ὥστε μηκέτι τὴν ἔμπτωσιν καὶ τὴν ἀνακάθαρσιν ἐκ τοῦ αὐτοῦ μέρους γενέσθαι. Μέμνηται μὲν καὶ Φλέγων ὁ Ἑλληνικὸς χρονογράφος ἐν τρισκαιδεκάτῳ *Χρονογραφιῶν* ἐν τῇ ργ' Ὀλυμπιάδι, τῆς ἐκλείψεως ταύτης, παρὰ τὸ εἰωθὸς αὐτὴν λέγων γενέσθαι· οὐ μὴν τὸν τρόπον ἀνέγραψε. Καὶ Ἀφρικανὸς δὲ ὁ ἡμέτερος ἐν πέμπτῳ *Χρονογραφιῶν*, καὶ Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου ἐν ταῖς αὐταῖς μέμνηται τῆς αὐτῆς ἐκλείψεως.

IN EPISTOLAM VIII.

§ I. Demophilus hic monachus erat, ut indicat inscriptio; therapeutas enim monachos appellabant. Is autem insultabat presbytero suo, quin etiam indignabatur, quod quemdam e pœnitentibus suscepisset. Pœnitentem itaque verberibus exceptum exturbarat, presbyterum vero eliminaverat, et ipse tanquam a se presbyter creatus, resedit. Adverte, igitur etiam istis temporibus istiusmodi mala contigisse. Merito itaque dicit illud: *O generose Demophile*, exprobrans ipsi fortitudinem inordinatam, et pietatem minime divinam, ut hoc modo monachum perstringat.

C ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Η'.

§ I. Δημόφιλος οὗτος μοναχὸς ἦν, ὡς δηλοῖ ἡ ἐπιγραφή· θεραπευτὰς γὰρ τοὺς μοναχοὺς ἐκάλουν. Τυραννήσας δὲ κατὰ πρεσβυτέρου αὐτοῦ, καὶ ἀγανακτήσας, ὅτι ἐδέξατό τινα ἐν μετανοίᾳ ὄντα ἁμαρτημάτων, ἐξέβαλε, τυπτήσας τὸν μετανοοῦντα, τὸν δὲ πρεσβύτερον ἐξώθησε, καὶ ἐκάθισεν αὐτοχειροτόνητος πρεσβύτερος. Σημείωσαι οὖν, ὅτι τὰ κακὰ ταῦτα καὶ ἐπὶ ἐκείνων τῶν χρόνων ἐγένετο. Εἰκότως οὖν τό· *Ὦ γενναῖε Δημόφιλε*, φησὶν, ἰσχὺν ἄτακτον καὶ οὐκ εὐλάβειαν ἔνθεον ὀνειδίζων αὐτῷ, καὶ ταύτῃ διασύρων τὸν μοναχόν.

Ac si quando ipsum extra. Id est quando Scripturæ tradunt, ipsum in Dei indignationem incidisse, et in aversionem vultus ejus. Prius, inquit, declarant ipsum a mansuetudine descivisse, et tum demum a divina visione excidisse.

Καὶ εἴποτε αὐτὸν ἔξω. Τουτέστιν, ὅταν αἱ Γραφαὶ λέγωσιν, ἐν ἀγανακτήσει Θεοῦ γεγονέναι αὐτὸν, D καὶ ἐν ἀποστροφῇ τοῦ προσώπου αὐτοῦ. Πρότερον δὲ, φησὶ, δεικνύουσιν αὐτὸν τῆς πραότητος ἔξω γεγονέναι, καὶ εἶθ' οὕτω παθεῖν τὸ ἀπὸ ὄψεως γενέσθαι τοῦ Θεοῦ.

A præeminente. Adverte præstantiam et eminentiam mansuetudinis in Deo imitando, et quomodo Moyses propter mansuetudinem Dei famulus nuncupetur.

Ἐκ τῆς προὐχούσης. Σημείωσαι ὅτι ἐξαίρετον καὶ προὖχον εἰς μίμησιν Θεοῦ ἡ πραότης, καὶ ὅτι διὰ τὴν πραότητα Μωϋσῆς λέγεται θεράπων Θεοῦ.

314 *Ambitione.* Ambitio proprie est appetitus et amor honoris. Θεοκρίτῳ autem, non alicui sic appellato, sed a Deo ad imperium destinato et idoneo.

Φιλοτιμίας. Φιλοτιμία κυρίως τὸ τιμῆς ἐφίεσθαι καὶ ἐρᾷν. *Θεοκρίτῳ* δὲ οὐχ οὕτω τινὶ καλουμένῳ, ἀλλὰ τὸ ἐκ Θεοῦ εἰς τὸ ἄρχειν κρινομένῳ καὶ ἐπιτηδείῳ.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[88] περιτρέχειν.

Τί δὲ τὸν θεοπάτορα. Ὅτι θεοπάτορα καλεῖ, διὰ τὸν Χριστὸν, τὸν Δαυίδ. Φησὶ γὰρ ὁ θεῖος Παῦλος· *Ἀφωρισμένος εἰς Εὐαγγέλιον, ὃ προεπηγγείλατο ἐν Γραφαῖς ἁγίαις περὶ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ, τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαυὶδ κατὰ σάρκα.* Εἰκότως οὖν θεοπάτωρ ὁ Δαυίδ.

Καίτοι καὶ θεσμός. Γέγραπται γὰρ ἐν τῷ νόμῳ, ὥστε καὶ τὸ τοῦ ἐχθροῦ ὑποζύγιον καταπῖπτον ἐγείρειν [56].

Ἀλλ' ἐπὶ τὸ ἄναντες. Ἐπὶ τὸ ὑψηλότερον. Σημείωσαι δὲ τὸ φιλάνθρωπον τῶν ἀγγέλων, καὶ ὅτι δέονται ὑπὲρ ἐθνῶν τοῦ Θεοῦ, καὶ ὅτι ταῖς ἀποστατικαῖς ἐπιτιμῶσι δυνάμεσι, τουτέστι τοῖς δαίμοσιν.

Ἀλλὰ τοῦ ὄντως ἀγαθοῦ. Περὶ ἀγαθότητος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ. [Ὄντως εἶναι ποιεῖ, τοῦτ' ἔστι διακρατεῖ πρὸς διαμονήν.]

Καὶ πάντα βούλεται ἀεὶ γενέσθαι. Ἐπειδὴ πάντα εἶπεν, ἐν δὲ τοῖς πᾶσι καὶ ἄψυχα καὶ ἄλογα, προσθεὶς κατὰ τὴν ἑκάστων ἐπιτηδειότητα, τὴν ὑφορμῶσαν ἀντίθεσιν προεθεράπευσε.

Καὶ φιλονεικεῖ. Πῶς ἐρᾷ πάντων ὁ Κύριος, καὶ παρακαλεῖ ἡμᾶς μὴ ἐκπεσεῖν αὐτοῦ, ὅθεν καὶ Παράκλητος ἀκούει.

Καὶ θρυπτομένων. Θρύπτεσθαι κυρίως τὸ κατακλᾶσθαι· λέγεται δὲ ἡ λέξις καὶ ἐπὶ τῶν ἐρωμένων, οἳ, τὴν πρὸς τοὺς ἐρῶντας ἀναβαλλόμενοι συντυχίαν, τοιούτῳ τῷ σωματικῷ, τουτέστι κατακεκλασμένῳ, κέχρηνται ἤθει. Ὅθεν λαμβάνεται καὶ ἐπὶ ἄλλων ὁμοιοτρόπων πραγμάτων.

Ὅμως προσιοῦσι προστρέχει. Τὰ τῆς εὐαγγελικῆς παραβολῆς τοῦ ἀσώτου ὑποτίθεται ἐν τούτοις, καὶ τὰ ὅμοια. Θαυμασίως δὲ καὶ τὸ ὅλος ὅλους φησὶ, καταισχύνων τοὺς τότε αἱρετικοὺς, οἵτινες ψυχὴν μόνην σώζεσθαι ὑπὸ Θεοῦ, καὶ οὐ σῶμα, ἔλεγον. Ὅλος οὖν, φησὶν, ὁ Κύριος, ὡς ψυχὴν καὶ σῶμα λαβὼν, ὅλους ἡμᾶς τοὺς ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος σέσωκεν. Ἦσαν δὲ τότε αἱρετικοὶ ἀπὸ Σίμωνος, ὡς δηλοῦσιν Εἰρηναῖος καὶ Ἱππόλυτος. Καὶ οἱ τὰ Ὠριγένους δὲ δογματίζοντες τὰ αὐτὰ φρονοῦσι. *Περιφὺς* δὲ ἀντὶ τοῦ *περιπλακείς.*

Δηλαδὴ τοὺς ἀγαθούς. Σημείωσαι τίνας φησὶ [57] τοὺς συγκαλουμένους φίλους· μετ' ὀλίγα δὲ τοὺς ἀγαθοὺς ἀγγέλους εἶναι τούτους νοεῖ. Ὅρα δὲ πῶς νοεῖ τὸ, *Ἵνα ᾖ πάντων εὐφραινομένων ἡ κατοικία.*

Σὺ δὲ, ὡς τὰ γράμματά σου δηλοῖ. Σὺ δὲ, φησὶν, ὦ Δημόφιλε, καὶ τὸν ἱερέα ὕβρισας, εἰπόντα ἐλεητὸν [εἶναι], τουτέστιν ἐλέους ἄξιον, τὸν ἀσεβῆ καὶ μετανοοῦντα. Δοκεῖ δέ μοι ὁ Δημόφιλος πρεσβύτερον ὑβρικέναι· τοὺς γὰρ ἱερέας πρεσβυτέρους εἴωθε καλεῖν, ὡς ἐν τῷ *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* δι-

A *Quid porro illum Dei progenitorem.* Davidem vocat Dei progenitorem propter Christum. Ait enim D. Paulus [h]: *Segregatus in Evangelium, quod promisit in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ex semine David secundum carnem.* Merito igitur David est Dei pater.

Quin etiam lege sancitum. Scriptum enim est in lege [i], ut etiam inimici subjugale cadens levaretur.

Cæterum ad altiora. Ad id, quod sublimius. Nota autem benignissimos angelos etiam pro gentibus Deum deprecari, et apostaticas virtutes, id est dæmones increpare.

Sed vere boni. De Domini nostri Jesu Christi veri
B Dei benignitate. [Vere esse facit, hoc est conservat, ut permaneant.]

Et omnia vult semper fieri. Cum dixisset omnia, inter omnia autem etiam sint inanimata et irrationalia, addens secundum cujusque aptitudinem, suborientem oppositionem moderatus est.

Et amore contendit. Quomodo Dominus omnes amet, et hortetur nos, ne ab ipso excidamus, propter quod etiam Paracletus appellatur.

Etiam deliciosos. Deliciari seu molliter vivere proprie est enervari seu confringi. Dicitur autem hæc dictio etiam de iis qui amoribus vacant, qui, amatorum adeptionem procrastinantes, utuntur hac corporea, id est præfracta et molli consuetudine.
C Unde etiam ad res quaslibet consimiles transumitur.

Similiter adventantibus occurrit. Evangelicam parabolam prodigi in his proponit, et quæ sunt similia. Quin etiam totus totos, inquit, sui temporis hæreticos confundens, qui quidem animam salvari a Deo, non item corpus, prædicabant. Ait ergo, totus Dominus, ut qui animam et corpus assumpsit, nos totos, qui anima et corpore constamus, salvos fecit. Erant enim tunc in errore isto Simonis discipuli, uti Irenæus et Hippolytus declarant. Quinetiam Origenistæ eadem docent ac sentiunt. Περιφὺς vero dixit, pro περιπλακείς, id est *amplectens.*

Videlicet bonos. Nota quos amicos dicat con-
D vocatos; post pauca vero intellige hos esse bonos angelos. **315** Vide autem quomodo hoc intelligat: *Ut sit omnium lætantium habitatio.*

Tu vero, ut tuæ litteræ declarant. Tu autem, inquit, o Demophile, etiam sacerdoti contumeliam fecisti, quod diceret miserandum, id est misericordia dignum esse impium ac pœnitentem. Mihi autem videtur Demophilus presbytero injuriam intulisse; solet enim presbyteros vocare sacerdotes, uti in

[h] Rom. I, 1-3. [i] Deut. XXII, 4.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[56] ἀνεγείρειν. [57] νοεῖ.

Ecclesiastica hierarchia clare docuit. Quin etiam hic infra, paulo post eodem modo dictionem hanc intelligit. Constructio autem hæc est per trajectionem (cum sit) : Convitiatus es sacerdotem justificantem, uti et illud : impium miserandum esse, seu misericordia dignum.

Sancta sanctorum sustulisti. Sustulisti pro vilipendisti et extenuasti ; vel si hoc non, tamen sustulisti, pro contemerasti, quasi dicat : Quodammodo abstulisti, et e sacrario tulisti, cum id et diaconis et presbyteris lege vetitum sit, quæ dicit : *Et Sacerdotes velabunt sancta*, uti etiam pagina sequenti ait.

Nefas sacerdotem. Quoniam non oportet sacerdotem, licet peccantem, a diacono vel monacho corrigi, nedum a laicis, præsertim extra electionem ; nam est supra ordinem monachorum, vel ministrorum seu diaconorum. Quod cum ita sit, multo majus nefas sit episcopum a quopiam incusari.

Sacerdotes autem angeli sunt. Nota quod etiam sacerdotes angeli et interpretes, id est præceptores divinorum judiciorum sint post episcopos ; et vel hinc maxime patet, Epistolam hanc scriptam esse de presbytero, qui a monacho persecutionem et injuriam passus fuerat.

Mediantibus ministris. Nota quod qui res divinas a presbyteris scire volunt, non per se hoc agere debeant, tametsi monachi sint, sed mediantibus diaconis ; idque quando tempus adfuerit opportunum.

Per quos etiam ut esses. Uti diximus supra in *Ecclesiastica hierarchia*, capite de consecratione monachorum, a sacerdotibus ipsis dari habitum monachicum.

Distinctio. Agit de ecclesiasticis distinctionibus, et quod sit ministerium monachorum : siquidem hos cultores vocat. Hæc etiam tradit in *Ecclesiastica hierarchia.*

316 *Adytorum postes.* Diaconis enim attributa est portarum ecclesiæ custodia, ut in *Ecclesiastica hierarchia*, capite De consecrationibus sacerdotalibus, paulo post initium capitis tradit.

Divinorum velamentorum. Quoniam etiam tum velamenta erant circum altare.

Neque quidquam habeas eorum quæ decent. Nota, quoniam præter ordinem et sacros ritus, in sancta involarat, nihil ex illis, neque videre, neque audire, neque habere credatur, tametsi manibus illa contrectaret.

Præsumeret, nedum, etc. Subaudiendum, merito puniretur, quemadmodum et hic.

Quando quis majora meritis attentaret. Quoniam si quis etiam ea quæ consentanea sunt faciat, sed præter ordinem et dignitatem, hic tamen jus fasque violat.

A τράνωσε. Καὶ ἐνταῦθα δὲ μετὰ βραχέα ὑποκατιὼν τὸ εἰρημένον μοι συνίστησι. Καθ' ὑπερβατὸν δὲ ἡ σύνταξις, Ὕβριζες τὸν ἱερέα δικαιώσαντα καὶ τὸ, τὸν ἀσεβῆ ἐλεητὸν ὑπάρχειν, ἤγουν ἐλέους ἄξιον.

Τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων συνέστειλας. Συνέστειλας ἀντὶ τοῦ ἐταπείνωσας, καὶ ἐσμίκρυνας· ἢ οὐ τοῦτο, ἀλλὰ συνέστειλας, ἀντὶ τοῦ συνῆξας, ὡς εἴρηται, οἱονεὶ ἐπῆρας, ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου βαστάσας, καίτοι διακόνων καὶ πρεσβυτέρων τοῦτο ποιεῖν ἐπιτετραμμένων τοῦ νόμου λέγοντος· *Καὶ ἱερεῖς περιστελοῦσι τὰ ἅγια*, ὡς καὶ ἐν τῷ ἑξῆς φύλλῳ φησίν.

Οὐ θεμιτὸν ἱερέα. Ὅτι οὐ δεῖ πρεσβύτερον, κἂν ἁμαρτάνῃ, ὑπὸ διακόνου ἢ μονάζοντος εὐθύνεσθαι [33], B μή τί γε ὑπὸ λαϊκῶν, ταῦτα δὲ δίχα αἱρέσεως· ὑπὲρ γὰρ τὴν τάξιν τῶν μοναχῶν, ἢ τῶν λειτουργῶν ἤτοι διακόνων. Καὶ εἰ τοῦτο, πολλῷ μᾶλλον οὐδὲ ἐπίσκοπον κατηγορεῖσθαι θέμις ὑπό τινος.

Οἱ δὲ ἱερεῖς ἄγγελοι. Σημείωσαι ὅτι καὶ ἱερεῖς ἄγγελοι καὶ ὑποφῆται, τουτέστι διδάσκαλοι τῶν θείων κριμάτων εἰσὶ μετὰ τοὺς ἱεράρχας· καὶ ὅτι περὶ πρεσβυτέρου διωχθέντος καὶ ὑβρισθέντος παρὰ μονάζοντος ἡ ἐπιστολὴ ἐγράφη, ἐντεῦθεν μάλιστα δηλοῦται.

Διὰ μέσων τῶν λειτουργῶν. Σημείωσαι ὅτι οἱ τὰ θεῖα ζητοῦντες παρὰ πρεσβυτέρων μαθεῖν, οὐ δι' ἑαυτῶν τοῦτο πράττειν ὀφείλουσι, κἂν ὑπάρχωσι μοναχοὶ, ἀλλὰ διὰ μέσων διακόνων, καὶ τοῦτο ὅταν ἁρμόδιος παρῇ καιρός.

C *Δι' ὧν καὶ τὸ εἶναι.* Ὥσπερ εἴπομεν ἄνω ἐν τῇ *Ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ*, ἐν τῷ περὶ μοναχικῆς τελειώσεως κεφαλαίῳ, διὰ πρεσβυτέρων αὐτοῖς δίδοται τὸ μοναχικὸν σχῆμα.

Ἡ διακόσμησις. Περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν διακόσμων, καὶ τίς ἡ τῶν μοναζόντων λειτουργία· αὐτοὺς γὰρ καλεῖ θεραπευτάς. Ταῦτα καὶ ἐν τῇ *Ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ* φησίν.

Αἱ πύλαι τῶν ἀδύτων. Διακόνοις γὰρ ἡ φυλακὴ τῶν τῆς Ἐκκλησίας πυλῶν ἀφώρισται, ὡς ἐν τῇ *Ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ*, ἐν τῷ περὶ τῶν ἱερατικῶν τελειώσεων κεφαλαίῳ φησὶ, μετ' ὀλίγα τῆς ἀρχῆς τοῦ κεφαλαίου.

Τῶν θείων παραπετασμάτων. Ὅτι καὶ τότε παραπετάσματα ἦν περὶ τὸ θυσιαστήριον. D

Οὔτε ἔχεις τι τῶν προσηκόντων. Σημείωσαι ὅτι ὁ ἀτάκτως καὶ παρὰ τοὺς ἱεροὺς θεσμοὺς τοῖς ἁγίοις ἐπεισπηδῶν, οὐδὲν ἐξ αὐτῶν οὔτε ἰδεῖν, οὔτε ἀκοῦσαι, οὔτε ἔχειν πιστεύεται, εἰ καὶ ταῖς χερσὶν αὐτῶν ἅπτεται.

Ἐτόλμησεν· οὔπω γάρ. Κατὰ κοινοῦ τὸ Ἐνδίκως ἐτιμωρεῖτο, ὡσανεὶ καὶ οὗτος.

Ὅταν ὑπὲρ ἀξίαν τις ἐγχειρῶν. Ὅτι, εἰ καὶ τὰ εἰκότα τις ποιεῖ, παρὰ τὴν οἰκείαν δὲ τάξιν τε καὶ ἀξίαν, καὶ οὗτος τὸ ἐφικτὸν ὑπερβαίνει.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[33] κατηγορεῖσθαι.

A *Δαίμονες ἀληθῶς θεολογοῦντες.* Περὶ τῶν θεολογούντων τὸν Ἰησοῦν δαιμόνων.

Ἀλλ' ἐκκήρυκτος. Ὅτι ἐκκήρυκτος τῇ θεολογίᾳ πᾶς ἀλλοτριεπίσκοπος.

Καὶ οἱ ἱερεῖς περιστέλλουσι. Τίνες συνάγειν καὶ ἐπαίρειν δύνανται τὰ ἅγια, καὶ ὅτι οὐ πᾶσιν ἐφικτόν.

Καὶ Μαριὰμ λεπροῦται. Σημείωσαι τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐλεπρώθη Μαρία ἡ τοῦ Μωϋσέως ἀδελφή.

Καὶ ἐπὶ τοὺς Σκευᾶ υἱούς. Ἐπὶ τοὺς υἱοὺς δὲ τοῦ Σκευᾶ τὰ δαιμόνια ἐφήλατο, ὅτι μήτε πιστεύοντες εἰς Χριστὸν, μήτε κεχειροτονημένοι ἐξώρκιζον τοὺς δαίμονας, ὅπερ τοῖς ἐπιορκισταῖς μόνοις θεμιτὸν ἦν. Τοῦτο ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἁγίων ἀποστόλων κεῖται.

B *Οὐδὲ τὰ δίκαια μὴ κατ' ἀξίαν.* Σημείωσαι τί ἐστι, *Δικαίως διώξεται τὸ δίκαιον*, ὅ φησι Μωϋσῆς, καὶ ὅτι οὐδὲ τὰ δίκαια θεμιτὸν μὴ κατ' ἀξίαν διώκειν. Ἔχεις δὲ τοῦτο καὶ ἐν τοῖς ἑξῆς. Πλατέως δὲ [τοῦτο] διαγυμνάζει Ὠριγένης ἐν τῷ ι' τῶν *εἰς τοὺς Ἱερεμίου Θρήνους.*

§ II. *Τί οὖν φῄς;* Ἀντίθεσις ὡς ἐκ Δημοφίλου, ὅτι ἐστὶν ἀσέβεια ἐν τοῖς ἱερεῦσι μὴ εὐθυνομένη.

Ἐγὼ δὲ ἀπολογήσομαί σοι. Ἀπολογία πρὸς τὴν ἀντίθεσιν περὶ ἰδιοπραγίας.

[α] *Καὶ μὴ τοπικῶς.* Ὅτι τὰ περὶ τῶν ἀγγελικῶν ὑποβάσεων καὶ τάξεων οὐ τοπικῶς δεῖ δέχεσθαι, ὅτι πλησιάζουσι Θεῷ, ἀλλὰ πρὸς τὴν ἑκάστου ἐπιτηδειότητα· C [β'] οὐ γὰρ ἐν τόπῳ ὁ Θεός· εἰκότως οὖν οὐδ' αἱ νοηταὶ δυνάμεις.

[γ] *Σύμβολα Χριστοειδῶς.* Τουτέστι τὴν τῶν μυστηρίων τελεσιουργίαν. Χριστοειδῶς δὲ, διότι οἱ ἱερεῖς, τοῖς θείοις ἐπευχόμενοι δώροις ἤτοι συμβόλοις, τὴν τοῦ Χριστοῦ τάξιν ἐπέχουσιν.

§ III. [δ] *Ἀλλ' οὐ Δημοφίλῳ.* Οὐ γὰρ ἔξεστι, φησὶ, Δημοφίλῳ θεραπευτῇ ὄντι, ταῦτα εὐθύνειν τὰ ἁμαρτήματα.

Δίκαια δέ ἐστι. Τί ἐστι, δικαίως τὰ δίκαια μεταδιώκειν, καὶ ὅτι ἀγγέλοις τὸ δίκαιον ἀπονέμεται.

[ε'] *Δημόφιλος δὲ λόγῳ.* Τουτέστι τὴν ἑαυτοῦ ἀλογίαν, καὶ τὸν θυμὸν, καὶ τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ἑαυτοῦ φιλαρχίας κολαζέτω ὁ Δημόφιλος. D [ζ'] Σημείωσαι δὲ, ὡς ἐν πᾶσι τοῖς οὖσι διὰ τῶν πρώτων τοῖς δευτέροις ἀπονέμεται τὰ κατ' ἀξίαν.

[ζ] *Ἀλλ' ἐπαρχέτω.* Κρατείτω, φησὶν, ὁ λόγος θυμοῦ καὶ ἐπιθυμίας· ταῦτα γὰρ τὰ ὑφειμένα· ἐν τῇ τούτων γὰρ ἐποχῇ ἡ λογικὴ φαίνεται ἐξουσία καὶ δύναμις, ὥστε μὴ ἁπλῶς, ἀλλὰ πρός τι χρήσιμον κεχρῆσθαι αὐτοῖς.

Ἐκ Θεοῦ νομοθέτης. Τὸν θεῖον Παῦλόν φησιν.

Οὐκ ἀξιοῖ τῆς Ἐκκλησίας. Ἐκ τῆς πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολῆς.

§ IV. *Τὰ καθ' ἀξίαν ἀφόριζε.* Σημείωσαι τάξιν ἐπαινουμένην ἐκκλησιαστικὴν, ἵνα τοῖς μονάζουσιν

Dæmones vere Deum profitentes. De dæmonibus Jesum Dei Filium confitentibus.

Verum ἐκκήρυκτος. Quoniam ἐκκήρυκτος seu rejiciendus a theologia omnis alienorum curiosus indagator.

Et sacerdotes circumlegunt. Quinam possint sancta componere et elevare, idque non omnibus libere.

Et Maria leprosa fit. Observa causam ob quam Maria, soror Moysis, leprosa facta sit.

Et in filios Scevæ. In filios autem Scevæ dæmonia insilierunt, quod cum in Christum non crederent, neque ordines suscepissent, dæmones adjurarent, quod solis exorcistis competebat. Refertur hoc in Actis apostolorum [k].

Neque ea quæ justa sunt, non secundum dignitatem. Nota, quid sibi velit illud: *Juste, quod justum est, exsequaris*, quod Moyses ait [l]: et non licere etiam ea quæ justa sunt, non secundum dignitatem exsequi. Quia etiam hoc habes in sequentibus. Fusius autem id explicat Origenes homilia decima *in Threnos Jeremiæ.*

§ II. *Quid igitur inquis?* Oppositio quasi ex persona Demophili dicentis, quod impietas in sacerdotibus sit sine correctione.

Ego autem tibi respondebo. Responsio ad objectionem de rebus propriis curandis

At qui non localiter. Quoniam illa, quæ sunt de subordinationibus et ordinibus angelicis, aut secundum **317** locum accipienda quod sunt, nempe Deo appropinquent, sed de cujuslibet capacitate; neque enim in loco Deus est, atque adeo neque virtutes intellectuales.

Symbola Christiformiter. Id est sacramentorum consecrationem. Dicit autem Christiformiter, quia sacerdotes dum divina munera sive signa consecrant, Christi vicem sustinent.

§ III. *At non Demophilo.* Non enim licet Demophilo, cum monachus sit, istiusmodi peccata corrigere.

Justa vero sunt. Quid sit, juste justa exsequenda esse, atque angelis justitiam tribui.

Demophilus itaque sermoni. Id est, suam temeritatem, et furorem, et cupiditatem ambitionis suæ Demophilus puniat. Observa vero, quomodo in rebus omnibus per priores, posterioribus secundum merita tribuantur.

Sed dominetur. Compescat, inquit, ratio furorem et cupiditatem; hæc enim inferiora sunt; quoniam in horum subjectione rationalis potestas ac virtus apparet, ut non simpliciter, sed ad aliquid utile iis utatur.

Divinus legifer. D. Paulum intelligit.

Non dignum censet Ecclesiæ. Est ex Epistola ad Timotheum [m].

§ IV. *Pro meritis præscribe.* Adverte laudabilem ordinem ecclesiasticum, ut monachis diaconi, et his

[k] Act. XIX, 14. [l] Deut. XVI, 20 [m] I Tim. II, 5.

presbyteri, et presbyteris episcopi adhibeant correctionem; episcopis vero apostoli, et horum successores. Apostolorum denique successores a suis æqualibus corriguntur.

Et episcopis apostoli. Nota, quod etiam episcopis majores sint apostoli, apostolorumque successores, et quod quilibet ab ordine suo sanctiore corrigi debeat. Apostolorum autem successores existimo nunc esse patriarchas.

Nescio quo statu plangam. Amaritudinem, vel potius compassionem Patris.

Etenim nisi illius boni. Etenim, inquit, nisi boni Dei cultor a nobis habearis, prorsus et a nobis et ab universa Ecclesia alienus exsistis. Nota autem, peccatum hoc fortassis accidisse in parœcia magni Dionysii, ipsumque monachum Demophilum isti ecclesiæ præfecisse.

318 *Vel duplici peccato.* Nota, quale vocet duplex peccatum, quando nimirum aliquis postquam peccavit, non agnoscit se peccasse. Hoc autem est Jeremiæ, sicut deinceps declarat: *Quoniam duo peccavit populus: me dereliquerunt fontem vitæ* [n], etc.

Quod Demophilus arbitretur. Ingens et magna compassio ac consolatio peccatorum.

At divinoprincipalis ille pontifex. Dominum intelligit, quoniam non paria reponit Demophili factis.

Et hæc quia peccatoribus. Citans illud Apostoli: *Peccatum enim non fecit, neque inventus est dolus in ore ejus* [o]. Cui consonat illud: *Segregatus a peccatoribus, excelsior cœlis factus* [p].

Et juste eum propriis frui jubet. Id est propria benignitate, et non tenebris ac supplicio.

Quippe suis etiam. Refertur hoc in Evangelio secundum Lucam [q].

§ V. *Absit, non habemus.* Multa tibi bona fiant, pater maxime compatiens.

Quin et divinissimus. Nota quod Domini discipulos expertes dicat Spiritus sancti, quando petebant ut ignis in Samaritanos detonaret, prout in Evangelio reperimus. Quomodo igitur ad ipsos Dominus ait: *Nescitis cujus spiritus estis* [r]? Sed forte hoc Pater dixit, ut ostenderet quali gratia ad ministrandum electi essent; quin etiam forte hoc dixit Pater, ad absolutam illam respiciens gratiæ infusionem, quam post resurrectionem acceperunt; quoniam scriptum est: *Nondum enim erat Spiritus sanctus, quia Jesus nondum erat glorificatus* [s]. Sacrum præceptorem vocat sanctum apostolum Paulum, quippe

A οἱ διάκονοι, καὶ τούτοις οἱ πρεσβύτεροι, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις οἱ ἐπίσκοποι ἐπιτιμῶσι· τοῖς δὲ ἐπισκόποις οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ τούτων διάδοχοι. Ἐν δὲ τοῖς τῶν ἀποστόλων διαδόχοις παρὰ τῶν ὁμοταγῶν ἡ ἐπιτίμησις.

Καὶ τοῖς ἱεράρχαις οἱ ἀπόστολοι. Σημείωσαι ὅτι καὶ ἐπισκόπων μείζους οἱ ἀπόστολοι, καὶ οἱ τῶν ἀποστόλων διάδοχοι, καὶ ὅτι ἕκαστος παρὰ τοῦ ἁγιωτέρου τῆς αὐτοῦ τάξεως εὐθύνεσθαι ὀφείλει. Ἀποστόλων δὲ διαδόχους τοὺς νῦν πατριάρχας ἡγοῦμαι εἶναι.

Οὐκ οἶδ' ὅπως κλαύσομαι. Σημείωσαι τὴν πικρίαν, ἢ μᾶλλον συμπάθειαν τοῦ Πατρός.

Καὶ γὰρ εἰ μὴ τοῦ ἀγαθοῦ. Καὶ γὰρ εἰ μὴ νομίζεις, φησὶ, τοῦ ἀγαθοῦ Θεοῦ εἶναι τοῦ παρ' ἡμῶν θεραπευτής, πάντως καὶ ἡμῶν καὶ ὅλης τῆς Ἐκκλη-B σίας ἀλλότριος ὑπάρχεις. Σημείωσαι δὲ, ὅτι τάχα ἐν παροικίᾳ τοῦτο τοῦ μεγάλου Διονυσίου ἡμαρτήθη, καὶ ὅτι τὸν Δημόφιλον αὐτὸς μοναχὸν τῆς Ἐκκλησίας ἔταξεν.

Ἢ τὴν διπλῆν ἁμαρτίαν. Σημείωσαι ποίαν καλεῖ διπλῆν ἁμαρτίαν, ὅταν ἁμαρτάνων τις ἀγνοῇ ὅτι ἥμαρτε. Τοῦτο δὲ τοῦ Ἱερεμίου ἐστὶν, ὡς ἐφεξῆς σαφηνίζει· *Ὅτι δύο ἥμαρτεν ὁ λαός· ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ζωῆς*, καὶ τὰ ἑξῆς.

Ὅτι Δημόφιλος οἴεται. Πολλὴ καὶ μεγάλη καὶ συμπαθὴς παράκλησις τοῖς ἁμαρτωλοῖς.

Ἀλλ' ὁ θεαρχικὸς ἱεροτελεστής. Τὸν Κύριον λέγει, ὅτι οὐχ ὅμοια διατάττεται τοῖς ὑπὸ Δημοφίλου γεγενημένοις.

C *Καὶ ταῦτα τῶν ἁμαρτωλῶν.* Ἁμαρτίαν γὰρ οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, τὸ τοῦ Ἀποστόλου λέγων· ἄντικρυς τὸ, *Ἀφωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος.*

Δικαιοῖ δὲ τῶν οἰκείων ἀπολαύειν. Τουτέστι τῆς οἰκείας φιλανθρωπίας, καὶ μὴ τοῦ σκότους καὶ τιμωρίας.

Καὶ γὰρ καὶ τοῖς εἰς αὐτόν. Ἐν τῷ κατὰ τὸν Λουκᾶν κεῖται Εὐαγγελίῳ.

§ V. *Ἄπαγε, οὐκ ἔχομεν.* Πολλά σοι ἀγαθὰ γένοιτο, πάτερ συμπαθέστατε!

Καὶ γὰρ καὶ ὁ θειότατος. Σημείωσαι ὅτι ἀμετόχους λέγει τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου Πνεύματος τοῦ ἁγίου, ζητοῦντας πῦρ ἐπομβρῆσαι τοῖς Σαμαρείταις, D ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εὑρίσκομεν. Πῶς οὖν πρὸς αὐτοὺς ὁ Κύριός φησιν· *Οὐκ οἴδατε ποίου πνεύματός ἐστε;* Ἀλλ' ἴσως τοῦτο εἶπε δεικνὺς ποίᾳ χάριτι διακονεῖσθαι ἐξελέγησαν· ἴσως δὲ καὶ ὁ Πατὴρ, πρὸς τὸ τέλειον τῆς δωρεᾶς ἀπιδὼν, ἧς ἔλαβον μετὰ τὴν ἀνάστασιν, τοῦτο εἴρηκε, διὰ τὸ γεγράφθαι· *Οὔπω γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον, ὅτι Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη.* Ἱεροθέτην δὲ καλεῖ τὸν ἅγιον ἀπόστολον Παῦλον, ὡς χειροτονήσαντα [89] αὐτῷ τὴν ἀρχιερωσύνην τῆς Ἐκκλησίας τῶν

[n] Jer. II, 13. [o] I Petr II, 22. [p] Hebr. VII, 26. [q] Luc. XXIII, 33. [r] Luc. IX, 55. [s] Joan. VII, 39.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[89] χειροθετήσαντα.

Ἀθηνῶν, καθὼς ἐν ταῖς ἱεραῖς τῶν ἀποστόλων γέγραπται Διαταγαῖς.

Διδάσκεσθαι γὰρ, οὐ τιμωρεῖσθαι χρή. Σημείωσαι ὡραῖον καὶ μάλιστα νῦν χρήσιμον, ὅτι διδάσκεσθαι χρὴ, καὶ οὐ κολάζεσθαι, τοὺς ἀγνοοῦντας, ὥσπερ καὶ τοὺς τυφλοὺς ὁδηγοῦμεν, οὐ κολάζομεν. Τὸ δὲ κατὰ κόῤῥης τινὲς μὲν τὸν κρόταφόν φασιν, ἔνιοι δὲ τὴν γνάθον, ἄλλοι δὲ μέρος τι τῆς κεφαλῆς. Βέλτιον δὲ κόῤῥην, ὡς ἔφην, τὸν κρόταφον λέγειν· Ὅμηρος μέντοι κόρσην αὐτὴν καλεῖ. Παροξυτονεῖται δὲ ἡ κόῤῥη. Εἰς τὸν κρόταφον οὖν ἔτυψεν ὁ Δημόφιλος τὸν μετανοοῦντα.

Οἱ μὲν γὰρ ἀδικεῖν. Σημείωσαι οἷά φησιν ἐπακολουθεῖν τοῖς ἀδικεῖν ἢ εὐεργετεῖν τινας βουλομένους, κἂν μὴ πρὸς ἔργον ἤνεγκαν ἃ ἐβουλεύσαντο.

Ἐπιχειροῦντες. Ἐκείνους δηλαδὴ οὓς προῃρέθησαν ἀδικῆσαι ἢ εὐεργετῆσαι, οὐ πάντως, φησὶ, διέθηκαν, καθὼς ἐβουλήθησαν. Πρόδηλον δὲ, ὅτι τὸ μὲν ἀβούλητον τῶν εὐεργετουμένων, τὸ δὲ παρὰ τὸ ἀδρανὲς τῶν ἀδικούντων.

Καὶ ἐνθάδε καὶ ἐκεῖ. Ὅτι οἱ δίκαιοι οὐ μόνον ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ νῦν βίῳ ἀγγέλων ἀγαθῶν ὀπαδοὶ, ἤγουν ἀκόλουθοι, καὶ συνοδοιπόροι εἰσί.

Τὸ πάντων ἀγαθῶν μέγιστον. Ὅτι τὸ πάντων τῶν ἀγαθῶν μέγιστόν ἐστι τὸ ἀεὶ εἶναι μετὰ Θεοῦ.

Καὶ ἐνθάδε, καὶ μετὰ θάνατον. Ὅτι οἱ ἁμαρτωλοὶ καὶ ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι τιμωροῦνται, μετὰ τῶν δαιμόνων εἶναι κατακρινόμενοι ὑπὸ τῶν ἰδίων παθῶν ἃ προετίμησαν.

Ἐπιμνησθήσομαι. Σημείωσαι τὴν ὅρασιν τοῦ ἁγίου Κάρπου, πόσης φρίκης καὶ παρακλήσεως γέμει.

§ VI. *Γενόμενόν μέ ποτε.* Διήγημα ὡραῖον ὅτι οὐ χρὴ τοῖς ἁμαρτάνουσιν, εἰ καὶ πρὸς Θεὸν πταίουσιν, ἐπαρᾶσθαι. Σημειωτέον οὖν τὴν ἱστορίαν, περιέχουσαν ἀνεκλάλητον εὐσπλαγχνίαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ περὶ μετανοούντων. Λέγει δὲ καὶ περὶ τῆς ἁγιότητος τοῦ θείου Κάρπου. Ἔστι δὲ οὗτος ὁ Κάρπος οὗ μέμνηται ὁ Ἀπόστολος ἐν τῇ β' πρὸς Τιμόθεον Ἐπιστολῇ.

Κατὰ τὰς προτελείους εὐχάς. Προτελείας μὲν ἐκάλουν Ἀθηναῖοι τὰς [πρὸ] τῶν γάμων μετὰ τῶν θυσιῶν εὐχάς· τὸν γὰρ γάμον τέλος ἐκάλουν, ὡς τελειοῦν τὰ πρὸς τὸν βίον τὸν ἄνθρωπον· καὶ τοῦτο ἐκ πολλῶν κωμῳδίαις ποιητῶν δεικνύναι δυνατόν. Μυστήριον γοῦν εἶχον τὸν γάμον. Ἔλεγον δὲ προτελίζεσθαι καὶ τὸ προμυεῖσθαι, καὶ οἱονεὶ προκαθαίρεσθαι εἰς ἑτοιμασίαν μυστηρίου, ὡς Κρατῖνος δηλαδὴ ἐν Πυλαίᾳ δράματι. Μάλιστα γὰρ τὰ μυστήριά τινος τῶν ψευδωνύμων αὐτῶν θεῶν τέλη καὶ τελετὰς ἐκάλουν, ὡς τελειούσας καὶ εἰς τὸ τέλειον ἀγούσας τοὺς τελουμένους. Τὸ γοῦν παρ' Ἕλλησιν

A qui ipsum Ecclesiæ Atheniensis episcopum ordinaverat, quemadmodum in sacris apostolorum Constitutionibus scriptum reperitur.

Docere enim, non punire oportet. Observa pulchrum et etiamnum utilissimum dictum, docendos esse, et minime puniendos ignorantes, quemadmodum cæcis ducatum præstamus, non supplicia infligimus. Illud autem κατὰ κόῤῥης, aliqui dicunt significare κρόταφον seu tempus capitis, alii vero genas, alii denique partem aliquam capitis. Præstat autem κόῤῥην, uti dicebam, pro temporibus accipere, nam et Homerus illa κόρσην vocat. Κόῤῥη autem in penultima acuitur. **319** Itaque Demophilus pœnitentem in temporibus percusserat.

B *Siquidem qui injuriis afficere.* Nota qualia dicat eos sequi, qui injuriis vel beneficiis aliquos afficere conantur, etiamsi reipsa non inferant ea quæ volebant.

Aggredientes. Illis nempe quibus injurias vel beneficia conferre statuerant, non usquequaque, prout destinaverant, reposuerunt. Liquet inprimis, hoc contingere per incogitantiam eorum in quos beneficentia confertur, illud vero præ impotentia eorum qui inferre parant injurias.

Et hic et ibi. Quoniam justi non solum in futuro sæculo, sed etiam in hac vita, bonorum angelorum socii, sive asseclæ, ac consortes exsistunt.

C *Quod maximum est bonorum omnium.* Quoniam bonorum omnium maximum est, cum Deo semper esse.

Cum hic, tum post mortem. Quoniam peccatores et in hac vita et in futura punientur, cum dæmonibus damnandi propter passiones quas amarunt.

Memorabo. Nota visionem S. Carpi, quanto horrore ac consolatione plena sit.

§ VI. *Cum venissem aliquando.* Pulchra narratio, quod non oporteat peccatoribus mala imprecari, tametsi contra Deum peccent. Notandum autem historiam hanc exhibere ineffabilem misericordiam Domini nostri Jesu Christi erga pœnitentes. Quin
D etiam agit de sanctitate sancti Carpi. Est autem hic Carpus, cujus meminit Apostolus in Epistola secunda ad Timotheum.

Inter præparatorias orationes. Προτελείας quidem appellabant Athenienses, preces illas quas una cum hostiis nuptiis præmittebant; nuptias enim τέλος appellabant, ut quæ hominem perficiant in iis quæ ad hanc vitam spectant, uti ex multis comœdiis poetarum declarari potest. Quare etiam nuptias pro sacramento habebant. Dicebant autem προτελίζεσθαι et προμυεῖσθαι, ac si dicerent : Ante rem sacram lustrari seu purgari ad mysterii apparatum, sicut, verbi gratia, Cratinus in Pylæa dramate. Maxime enim mysteria alicujus e falsis ipsorum diis τέλη et τελετάς appellabant, quasi perficerent,

et ad perfectum adducerent initiatos. Quod igitur a gentilibus ad impietatem referebatur, id magnus Dionysius ad veritatis mysterium traduxit, et προτελείους **320** εὐχάς dixit eas preces quæ vivifici sacramenti consecrationem præcedunt, pro expiatione ac deprecatione, ne sacramenti participatio cedat in judicium communicanti, et pro perfectissimo ac perficiente sacrificiorum munere impetrando. Ἐξεναγώγησε autem posuit, pro, hospitio excepit.

Cum adhuc dies hilarii seu Hilaritatis. Erant aliqui dies idololatris, quos Hilarios vocabant, et hi quidem erant privati et hilarii, ut cum quis uxorem duxerat, vel filium genuerat; communes vero ac publici, ut cum quispiam rex inauguratus seu declaratus, publicos Hilarios dies indicebat. Nemini per eos dies licebat quidquam lugubre gestare, sed spectacula sacrificiaque in dies singulos celebrabantur, et lugentes tum sibi a luctu temperabant, atque spectaculis intererant, inque publicis conviviis istiusmodi dies Hilarios transigebant. Ad hæc etiam erat Romanis peculiaris quidam dies festus Hilarius in honorem matris deorum ipsorum, quin potius dæmoniorum, ut inquit Demophilus in libro *De sacrificiis ac festivitatibus antiquorum.*

Per totam vitam. Id est quandiu in præsenti vita degit. Notandum autem amicos Dei per totam vitam debere errantes instituere, et pertrahere ad agnitionem veritatis. Hoc ipsum itaque observa; quidam enim imperite contrarium asserunt, apostolico oraculo abutentes, quo dicitur: *Hæreticum hominem post primam et alteram admonitionem devita* [1]; vim dictorum minime intelligentes, quæ per sequentia verba maxime declaratur. Tunc enim post primam et secundam monitionem, evitatio justa censeri debet, quando qui monet, ad evitationem procedit, compertum habens talem jam subversum esse, etiamsi id lateat, cum sit proprio judicio condemnatus. Manifestum enim quia sanctis doctoribus revelatur status conditiove præsentium. Alii vero dictum hoc, *post unam et alteram monitionem,* sic intellexerunt, ac si dictum sit, post doctrinam ex Veteri Novoque Testamento depromptam.

Consueverat enim tunc. Nota traditionem apostolicam nocturnas psalmodiæ regulas tradidisse.

Absque perturbatione. Illa particula negativa *non* cum isto *absque perturbatione* construenda est, ut sit sensus: Experrectus surrexit, cum somnos parum quietos ob eorum interruptionem habuisset, neque absque perturbatione **321** esset, ob somniorum interruptiones.

Precabatur Deum ut fulgetro quopiam. Fulgur est obliqua aeris inflammati motio superne deorsum.

[1] Tit. III, 10.

A ἀσεβῶς λεγόμενον εἰς τὸ τῆς ἀληθείας μυστήριον ὠνόμασεν ὁ μέγας Διονύσιος, καὶ προτελείους εἶπεν εὐχὰς τὰς πρὸ τοῦ ζωοποιοῦ μυστηρίου τελειοτάτας δεήσεις ὑπὲρ καθάρσεως καὶ ἀκατακρίτου μεταλήψεως τοῦ τελειοτάτου καὶ τελειοποιοῦ τῶν θυσιῶν δώρου. Ἐξεγαγώγησε δὲ ἀντὶ τοῦ, ὡς ξένον ἐδεξιώσατο.

Ἔτι τῶν Ἱλαρίων ἡμερῶν. Ἦσαν τινὲς ἡμέραι τοῖς εἰδωλολάτραις, ἃς Ἱλαρίας ἐκάλουν· καὶ αἱ μὲν ἦσαν ἴδιαι καὶ ἱλάριοι, ὡς ὅταν τις ἔγημεν, ἢ υἱὸν ἐκτᾶτο· αἱ δὲ κοιναὶ καὶ δημόσιαι ἱλάριαι ἐκαλοῦντο, ὡς ὅταν βασιλεὺς ἀναγορευόμενος, τὰς δημοσίας
B Ἱλαρίας παρεῖχε. Καὶ οὔτε πένθιμα ἐν ταύταις φορεῖν ἐξῆν, ἀλλὰ καὶ θέαι καὶ θυσίαι καθ' ἑκάστην ἡμέραν διετελοῦντο δημόσιαι, καὶ οἱ πενθοῦντες ἐπαύοντο, καὶ ἐθεώρουν, καὶ ἐν εὐωχίαις ἀπαύστοις διῆγον τὰς ὡρισμένας ἡμέρας ταῖς τοιαύταις Ἱλαρίαις. Ἦν δὲ καὶ Ἱλαρία, ἑορτὴ ἰδικὴ Ῥωμαίων εἰς τιμὴν τῆς μητρὸς τῶν θεῶν αὐτῶν, μᾶλλον δὲ δαιμόνων, ὥς φησι Δημόφιλος ἐν τῷ *Περὶ τῶν παρ' ἀρχαίοις θυσιῶν καὶ ἑορτῶν.*

Διὰ βίου παντός. Τουτέστι μέχρι τὰ τῆς παρούσης ἐνέστηκε ζωῆς. Σημειωτέον δὲ ὅτι δεῖ τοὺς θεοφιλεῖς διὰ βίου παντὸς νουθετεῖν τοὺς πεπλανημένους, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἕλκειν. Σημείωσαι οὖν αὐτό· τινὲς γὰρ ἀμαθῶς τὸ ἐναντίον λέγουσι,
C κεχρημένοι τῷ ἀποστολικῷ ῥητῷ τῷ λέγοντι· *Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ πρώτην καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ,* μὴ νοοῦντες τῶν εἰρημένων τὴν δύναμιν, ἐκ τῶν ἑπομένων ῥητῶν μάλιστα σαφηνιζομένην. Τότε γὰρ εὔλογος ἡ μετὰ πρώτην καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραίτησις, ὅταν ὁ διδάσκων πρὸς τὴν παραίτησιν ἔλθῃ, εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ λανθάνει ὢν αὐτοκατάκριτος. Δῆλον γὰρ, ὡς ἐν τοῖς ἱεροῖς διδασκάλοις ἀποκαλύπτεται καὶ ἡ τῶν προσιόντων κατάστασις. Ἕτεροι δὲ, τὸ *μετὰ πρώτην καὶ δευτέραν νουθεσίαν,* οὕτως ἐνόμισαν [69], ἀντὶ τοῦ, μετὰ τὴν ἐκ τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης διδασκαλίαν.

Εἰώθει γὰρ εἰς τόνδε. Σημείωσαι ὅτι ἡ ἀποστο-
D λικὴ παράδοσις τοὺς νυκτερινοὺς τῶν ψαλμῳδιῶν κανόνας παρέδωκεν.

Ἔξω ταραχῆς. Τὸ *οὐ* ἀρνητικὸν μόριον πρὸς τὸ *ἔξω ταραχῆς* συντακτέον, ἵνα ᾖ τὸ ὅλον τοιοῦτον· Διανίσταται, οὐδὲ τῶν ὕπνων πολλῶν ὄντων, διὰ τὸ ἐγκόπτεσθαι αὐτοὺς, ἀπολαύσας, οὐδὲ ἔξω ταραχῆς ὑπάρχων, διὰ τὸ καὶ τοὺς ὕπνους ἐγκόπτεσθαι.

Ἐδεῖτο τοῦ Θεοῦ πρηστῆρί τινι. Πρηστὴρ ἐστιν ἑλικοειδὴς κίνησις ἄνωθεν κάτω ἀέρος διαπύρου.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[69] ἐνόησαν.

Καίει δὲ τὸ τοιοῦτον, ὅθεν καὶ παρὰ τὸ πιμπρᾷν λέγεται.

Ἀπείρων ἀνθρωποειδῶς. Σημείωσαι ὅτι καὶ ἀνθρωποειδῶς τοῖς ἁγίοις ἄγγελοι ἐπιφαίνονται.

Ὑπὸ τῆς τῶν οἰκείων ποδῶν. Σημείωσαι τὸ ὑπὸ τῆς τῶν οἰκείων ποδῶν ἀστασίας, ὃ δηλοῖ τὸ εὐπαράφορον τῆς προαιρέσεως· μὴ βουλόμενοι γὰρ, οὐκ ἔπιπτον.

Εἰς τὸ ἀχανές. Σημείωσαι πῶς ὁ διάβολος ῥίπτει τοὺς ἀνθρώπους εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὅπερ ἐνταῦθα ἀχανὲς καλεῖ, τουτέστι βάραθρον, ἢ ἀπατῶν, ἢ ὠθῶν τοὺς πειθομένους αὐτῷ. Ἔστι δὲ ὅτε καὶ ἀσελγεῖς ἀνθρώπους συνεργοὺς αὐτοῦ λαμβάνει εἰς τὴν ἑτέρων ἀπάτην, ὡς καὶ τὸν εἰδωλολάτρην ἐπὶ τὸν νῦν ἀπατηθέντα, περὶ οὗ ὁ λόγος. Διὸ καὶ ἐν τῇ ὀπτασίᾳ ἄνδρας ὁρᾷ μεταξὺ τῶν ὄφεων, B τουτέστι τῶν δαιμόνων, ἕλκοντας τοὺς ὑπὸ τοῦ διαβόλου νικηθέντας, ὧν ἡμᾶς ὁ Κύριος ἐλευθερώσοι.

Ὑπὸ τοῦ κακοῦ. Σημείωσαι τὸ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, τουτέστι τῆς ἁμαρτίας, ὅπερ κυρίως κακὸν ἐν προαιρέσει τικτόμενόν φαμεν. Τὸ δὲ *ἄκοντες καὶ βιαζόμενοι* μὴ ἀναγκαστικήν τινα δύναμιν, τουτέστι τὸν διάβολον νοητέον, ὡς Μανιχαίοις καὶ Μεσαλιανοῖς δοκεῖ· ἀλλ' ὅτι πειθόμενοι τὸ κακὸν πρᾶξαι, τῷ ἀπατῶντι χώραν δίδοαμεν συνεχῶς ἡμῖν ἐπιτίθεσθαι, ἐξ ἡμῶν καθ' ἡμῶν λαμβάνοντα τὴν ἰσχύν· ἀδυνατήσει δὲ, μὴ πειθομένων ἡμῶν, ἐπειδὴ ἐγγύς ἐστιν ἡμῶν ἡ βοήθεια τοῦ Θεοῦ συνεπιλαμβανομένη, ὡς δηλοῖ τὰ ἑξῆς.

Καὶ χεῖρα ἀγαθὴν ὀρέγειν. Σημείωσαι τὴν ἄφατον τοῦ Κυρίου εὐσπλαγχνίαν. C

Τῆς χειρὸς ἤδη προτεταμένης. Τῆς χειρὸς τοῦ Κάρπου δηλονότι.

Μὴ ἄλλων. Τῶν σταυρούντων δηλαδὴ, τῷ Κάρπῳ φησὶν ὁ Κύριος.

Ἀγαθῶν καὶ φιλανθρώπων. Σημείωσαι ὅτι καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἀγαθοὺς καὶ φιλανθρώπους καλεῖ τοὺς ἀγγέλους.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Θ'.

§ I. Ὁ ἅγιος Τίτος οὗτός ἐστιν ὁ τῷ Ἀποστόλῳ γνώριμος, ὃν καὶ Κρήτης κατέστησεν ἐπίσκοπον, ὡς ἡ πρὸς αὐτὸν Τίτον γραφεῖσα Ἐπιστολὴ παρὰ τοῦ θείου Παύλου φησίν.

Ἀλλ' ἐν τῇ Συμβολικῇ. Τί περιέχει ἡ *Συμβολικὴ θεολογία* τοῦ μεγάλου Διονυσίου. D

Ἐναπομόργνυνται. Ἀπομόρξασθαι, ἐστὶ τὸ ἐναπομάξασθαι, καὶ ἐμβαλεῖν τι εἰς τὴν ἑαυτοῦ διάνοιαν, ἐκ μεταφορᾶς τῶν ζωγράφων, οἳ, προσέχοντες τῇ ἀληθείᾳ, γράφουσι τὰς εἰκόνας. Τῆς ἀποῤῥήτου δὲ σοφίας πατέρας τοὺς προφήτας φησίν.

Οὕτω γὰρ ἂν θεώμενοι σεφθείημεν. Σεφθείημεν ἀντὶ τοῦ ἐν σεβασμῷ ποιησοίμεθα, τιμήσοιμεν, θαυμάσοιμεν, ἐκπλαγείημεν. Σημείωσαι δὲ ἐπὶ τῆς ἁγίας καὶ προσκυνητῆς Τριάδος τό· *Πηγὴν ζωῆς εἰς ἑαυτὴν χεομένην, καὶ ἐφ' ἑαυτῆς ἑστῶσαν*· δείκνυται γὰρ ἐντεῦθεν καὶ τὸ ὁμοούσιον, καὶ ὅτι ἡ μονὰς εἰς Τριάδα προελθοῦσα, μέχρις αὐτῆς ἵσταται. Οὕτω καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος ἐν τῷ πρώτῳ Περὶ Υἱοῦ λόγῳ φησὶ, καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ Εἰρηνικῷ. Ση-

A Adurit autem, unde etiam a πιμπρᾷν derivatur.

In numeris humana forma. Nota etiam angelos, humana forma sanctis apparere.

Præ pedum suorum. Nota illud, *præ pedum suorum lubricitate*, quod voluntatis proclivitatem designat; nam si noluissent, non cecidissent.

In voraginem. Nota quomodo diabolus homines detrudat in tenebras exteriores, quas hic voraginem appellat, id est barathrum, sive decipiat, sive impellat a se persuasos. Interdum etiam homines flagitiosos sibi commilitones asciscit in deceptionem aliorum, ut idololatram illum ad seductionem ejus de quo modo sermo est. Quapropter in visione hac vidit etiam viros in medio serpentum, id est dæmonum, pertrahentes eos qui a diabolo victi erant, a quibus nos liberet Dominus.

A malo. Nota illud, *a malo*, id est peccato, quod malum proprie in voluntate gigni dicimus. Illud autem, *inviti* et coacti, non de ulla necessitatis vi, id est de diabolo, intelligendum est, sicut Manichæi et Messaliani sentiunt; sed quia, persuasi ut mali quidpiam operemur, impostori locum damus, unde nos assidue adoriatur, ex nobis ipsis vires adversus nos colligens; neque enim, non persuasis nobis, poterit quidpiam adversus nos, quandoquidem in promptu adest nobis auxilium Dei, nos suffulciens, uti sequentia declarant.

Et manum benignam porrigere. Adverte ineffabilem Domini misericordiam.

Manu jam extenta. Manu nempe Carpi.

Ne alii. Scilicet crucifigentes, Dominus Carpo ait.

Bonorum et clementissimorum. Nota quod etiam ipse Dominus bonos et benignos vocet angelos.

IN EPISTOLAM IX.

§ I. Hic ille S. Titus Apostoli familiaris, quem et Cretæ præfecit episcopum; ut Epistola a D. **322** Paulo ad ipsum Titum scripta declarat.

Sed in Symbolica. Quid contineat *Symbolica theologia* magni Dionysii.

Imprimunt. Ἀπομόρξασθαι, idem est quod ἐναπομάξασθαι καὶ ἐμβαλεῖν, id est *instillare et immittere* aliquid menti suæ, metaphora a pictoribus deducta qui, attendentes veritati, depingunt imagines. Arcanæ autem sapientiæ patres vocat prophetas.

Quæ enim in ipsa extrinsecus. Venerabimur, pro in veneratione habebimus, honorabimus, admirabimur, obstupescemus. Nota autem, de sancta et adoranda Trinitate dici: *Vitæ fontem, in se ipsum effusum, et in seipso consistentem*; hinc enim etiam consubstantialitas demonstratur, et quod unitas in Trinitatem progrediens ad ipsam usque sistatur; uti Gregorius quoque Theologus tradit in oratione prima de Filio, et in secunda de Pace. Nota autem

illud : *Ac semper se per seipsam contemplantem*, etiam de sancta Trinitate dictum.

Quæ enim in ipsa extrinsecus. In ipsa nempe symbolica fictione. Positum autem hic etiam est ὁπόσης pro πολλῆς : illud enim *extrinsecus* sive obvio dictionis sensu significatur.

Uterum Dei corporaliter. Uterum Dei propter illud : *Ex utero ante Luciferum* [u]. Verbum in aerem, propter illud : *Eructavit cor meum verbum bonum* [v]. Spiritum exspirantem, propter illud : *Et spiritu oris ejus* [x]. Sinus vero, propter illud : *Unigenitus qui est in sinu Patris* [y]. In modum vero seu formam stirpis, propter illud : *Lignum vitæ* [z] ; et illud : *De virgulto, Fili mi, ascendisti* [a]; et illud : *Florebit et germinabit Jacob* [b], pro Christo acceptum, cujus fructus salute implevit terram, et similia. Nota igitur, quomodo de Deo dictus sit uterus, et eructatio verbi, et similia.

Aut fontes aquarum. Fontes aquarum juxta illud : *Apud te est fons vitæ* [c] ; et illud : *Me dereliquerunt fontem aquæ viventis* [d] ; et quæcunque sunt similia. Splendores vero propter illud : *Qui cum sit splendor gloriæ* [e] ; et : *Domine, in lumine vultus tui ambulabunt, et in lumine tuo videbimus lumen* [f], et his similia.

De intellectilibus autem. Quæ quidem providentias designant, juxta illud : **323** *Sicut aquila proteget nidum suum* [g], etc., ibidem. Bona item, juxta illud : *Aperis tu manum tuam* [h] ; et illud : *Qui dat escam omni carni* [i], et providentiæ hoc magis est indicium. Et ostensiones, ut cum in figura hominis apparebat Veteris Testamenti sanctis [k], et in specie columbæ, Spiritus sanctus. Ad providentiam quoque pertinet punitio impiorum : dictum nempe a propheta : *Sicut ursa indigens, et sicut pardalis* [l]. Potentias autem repræsentant oculi, et cæterarum partium corporearum denominationes. Proprietates vero, ut apud Amos, Adamas [m], quoniam divinæ naturæ proprium est non posse pati, neque domari. Quemadmodum etiam quia vim habet pravos habitus consumendi dicitur : *Deus noster ignis consumens* [n]. Cætera autem, quæ dicta sunt, studiosis lectoribus manifesta exsistunt, his etiam anagogica et allegorica contemplatio minime dissentit. Quin etiam accipere liceat sortes et mansiones pro divinæ naturæ immutabilitate atque constantia, quæ per fundamentales lapides insinuatur. Emanationes vero atque secretiones, dicunt communicationem divinæ bonitatis ipsi naturaliter inexsistentis ; exempli gratia per lilii fragrantiam, unde etiam dicitur *flos campi*, et *lilium convallium* [o]. Ita etiam uniones intelligendæ, quod nimirum Deus uniat secum creaturas, et ad se convertat, ut cum dicitur lapis angularis. Ornatus item muliebres, quales sunt apud

A σημείωσαι δὲ τό· *Ἀεὶ δι' ἑαυτῆς ἑαυτὴν θεωμένην*· περὶ τῆς ἁγίας δὲ Τριάδος καὶ τοῦτό φησι.

Τὰ γὰρ ἐκτὸς αὐτῆς. Τῆς αὐτῆς, δηλονότι συμβολικῆς πλάσεως. Κεῖται δὲ καὶ ἐνταῦθα τὸ μὲν ὁπόσης ἀντὶ τοῦ *πολλῆς*· τὸ δὲ *τὰ ἐκτὸς*, ἤτοι τὰ προχείρως, ἐκ τῆς λέξεως ὑπαγορευόμενα.

Γαστέρα Θεοῦ σωματικῶς. Γαστέρα Θεοῦ διὰ τό· *Ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἑωσφόρου.* Λόγον εἰς ἀέρα, διὰ τό· *Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν.* Πνεῦμα ἐκπνεόμενον, διὰ τό· *Καὶ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ.* Κόλπους δὲ, διὰ τό· *Μονογενὴς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρός.* Φυτικὸς δὲ, ἤγουν κατὰ τὴν τῶν φυτῶν ἰδέαν, διὰ τό· *Ξύλον ζωῆς ἐστι*· καὶ τό· *Ἐκ βλαστοῦ, Υἱέ μου, ἀνέβης*· καὶ τό· *Ἀνθήσει καὶ ἐκβλαστήσει Ἰακὼβ*, ἐπὶ

B Χριστοῦ ληφθὲν, οὗ ὁ καρπὸς τῆς σωτηρίας ἐπλήρωσε τὴν γῆν, καὶ τὰ ὅμοια. Σημείωσαι οὖν, πῶς εἴρηται ἐπὶ Θεοῦ γαστὴρ, καὶ ἐρυγὴ τοῦ λόγου, καὶ τὰ τοιαῦτα.

Ἢ πηγὰς ὑδάτων. Πηγὰς ὑδάτων κατὰ τό· *Παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς*· καὶ τό· *Ἐμὲ ἐγκατέλιπον πηγὴν ζωῆς ὕδατος ζῶντος*, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Ἀπαυγάσματα δὲ, διὰ τό· *Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης*· καί· *Κύριε, ἐν τῷ φωτὶ τοῦ προσώπου σου πορεύσονται, καὶ ἐν τῷ φωτὶ ὀψόμεθα φῶς*, καὶ τὰ παραπλήσια.

Ἐπὶ δὲ τῶν νοητῶν. Δηλωτικὰ, τῶν μὲν προνοιῶν, τό· *Ὡς ἀετὸς σκεπάσει τὴν νοσσιὰν ἑαυτοῦ*, καὶ τὰ σὺν αὐτῷ. Τὸ δωρεῶν δὲ, ὡς τό· *Ἀνοίγεις σὺ τὴν χεῖρά σου*, καὶ τό· *Ὁ διδοὺς τροφὴν πάσῃ σαρκί*·

C μᾶλλον δὲ καὶ τοῦτο τῆς προνοίας γνωριστικόν. Ἐκφάνσεων δὲ, διὰ τὸ ἐν σχήματι ἀνθρώπου ὀφθῆναι τοῖς ἐν τῇ Παλαιᾷ ἁγίοις, καὶ ἐν εἴδει περιστερᾶς, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Προνοίας δὲ, καὶ τὸ τῶν ἀσεβῶν τιμωρητικόν· εἴρηται γοῦν παρὰ τῷ Προφήτῃ· *Ὡς ἄρκτος ἀπορουμένη, καὶ ὡς πάρδαλις.* Τῶν μὲν οὖν δυνάμεων ὑπογραφικὰ ὀφθαλμοὶ καὶ ἑτέρων σωματικῶν μελῶν ὀνόματα. Ἰδιοτήτων δὲ, ὡς παρὰ τὸ Ἀμὼς ἀδάμας· ἴδιον γὰρ τῆς θείας φύσεως τὸ ἀπαθὲς καὶ ἀδάμαστον. Ὥσπερ οὖν καὶ τὸ ἀναλωτικὸν τῶν μοχθηρῶν ἕξεων, καθ' ὃ εἴρηται· *Ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον.* Καὶ τὰ λοιπὰ δὲ τῶν εἰρημένων, πρόδηλα τοῖς φιλοπόνοις· καὶ ἡ τούτων ἀναγωγική τε καὶ ἀλληγορικὴ θεωρία, οὐκ ἀσύμφωνον. Ἔστι δὲ καὶ λαβεῖν, λήξεις μὲν καὶ μονὰς, τὸ τῆς

D θείας φύσεως ἀναλλοίωτον, καὶ ἀμετάστατον, ὅπερ διὰ τῶν θεμελιωτικῶν λίθων ὑποδηλοῦται· προόδους δὲ καὶ διακρίσεις τὴν τῶν φυσικῶς αὐτῷ ἐνυπαρχόντων ἀγαθῶν μετάδοσιν, ὥσπερ ἐν ὑποδείγματι, ἡ ἐκ τοῦ κρίνου εὐοσμία, παρ' ὃ καὶ λέγεται *ἄνθος τοῦ πεδίου, κρίνον τῶν κοιλάδων.* Οὕτως οὖν νοητέον καὶ τὰς ἑνώσεις τὸ πρὸς αὐτὸν ἐπιστρεπτικὸν καὶ συνδετικὸν τῶν κτισμάτων, διὰ τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου δηλούμενον. Κόσμους δὲ γυναικείους τὰ παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ κείμενα, τὸ παντοδαπὸν τῆς θείας προνοίας ὑπογρά-

[u] Psal. CIX, 3. [v] Psal. XLIV, 1. [x] Psal. XXXII, 6. [y] Joan. I, 18. [z] Apoc. II, 7. [a] Isa. LIII, 2. [b] Isa. XXVII, 6. [c] Psal. XXXV, 10. [d] Jer. II, 13. [e] Heb. I, 3. [f] Psal. XXXV, 10. [g] Deut. XXXII, 11. [h] Psal. CXLIV, 16. [i] Psal. CXXXV, 25. [k] Gen. XVIII. [l] Osc. XIII, 7, 8. [m] Amos. VII. [n] Deut. IV, 24. [o] Cant. II, 1.

φοντα. Ὥσπερ οὖν καὶ τὴν χωνείαν καὶ τὸ χωνευτήριον ὑποληπτέον τὴν ἀναπλαστικὴν πρόνοιαν, ἢ τὴν διακριτικήν τε καὶ καθαρτικὴν δύναμιν. Τὰ γὰρ τῆς ὁπλιτικῆς διασκευῆς πρόδηλα μὲν ἔνθα κεῖνται· δηλοῦσι δὲ τὸ καθαιρετικὸν καὶ ἀφανιστικὰ τῶν ἐναντίων. Βαρβαρικὰς δὲ ὁπλοποιίας ἴσως ἐκεῖνο τό· *Ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ*, καί, *Περίζωσαι τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ.* Ἡ γὰρ ῥομφαία βαρβαρικόν ἐστιν ὅπλον, ὡς ἱστορεῖ Φύλαρχος. Ὁμοίως δὲ καὶ βάναυσός ἐστι πᾶς τεχνίτης διὰ πυρὸς ἐργαζόμενος.

Isaiam, quibus describitur omne genus divinæ providentiæ [p]. Quemadmodum etiam conflatoriam figulinam officinam accipere oportet, ut significent hæc in Deo providentiam reformantem ac refingentem, aut vim et facultatem secernendi et repurgandi. Quod enim ad armorum instrumenta pertinet, quæ hic palam recensentur, designant vim contraria destruendi et abolendi. Barbaricas autem armaturas forte illud : *In vestitu deaurato*, et, *Accingere gladio super femur tuum, potentissime* [q]. Est autem rhomphæa barbaricum telum, ut ait Phylarchus historicus. Similiter et fornacarius est omnis artifex qui per ignem operatur.

Καὶ δαΐτάς τινας. Δαΐτάς τινας τὰς εὐωχίας φησίν, ὡς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ὅτε ὁ μόσχος ὁ σιτευτὸς, καὶ τὰ λοιπὰ, γίνεται ἐν τῷ ἀσώτῳ υἱῷ.

Et convivia quædam. Convivia quædam vocat epulas ut est in Evangelio [r], cum vitulus saginatus occiditur, etc., in reditu filii prodigi.

Τὰ πολυειδῆ καὶ λοξά. Ἁμαρτίας ἐπαγγελιῶν ἐν τούτοις φησὶ τὸ ἔν τισι τῶν προῤῥήσεων, κατὰ τὸ πρόχειρον δοκεῖν, μὴ τέλος λαβεῖν τὰ ἐπαγγελθέντα· οἷόν ἐστιν, ὡς ἐκ πολλῶν ὀλίγα παραθέσθαι, τὸ πρὸς τὸν Ἰακὼβ λεχθέν· *Γίνου κύριος τοῦ ἀδελφοῦ σου·* καὶ τὰ περὶ τῆς διαμονῆς τῆς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ σπέρματος Δαυΐδ, ἅπερ ἐν τῷ προφανεῖ διήμαρτον τῆς ἐκβάσεως, κατὰ δὲ τὴν ἀκριβῆ θεωρίαν οὐδαμῶς. Τὸ μὲν γὰρ τοῦ Ἰακὼβ διὰ τῆς τῶν ἐξ αὐτοῦ ἐπικρατείας καὶ τῆς εἰς Χριστὸν ἀναγωγῆς πεπλήρωται, ὥσπερ καὶ αἱ πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ἐπαγγελίαι περὶ τῆς κατασχέσεως τῆς γῆς καὶ τῆς τῶν ἐθνῶν εὐλογίας. Τὰ δὲ πρὸς Δαυΐδ μόνως εἰς τὸν Χριστὸν ἀναφέρεται. Ὁμοίως δὲ καὶ τὰ περὶ Σολομῶντος δοκοῦντα ἐν τῷ μδʹ εἰρῆσθαι ψαλμῷ. Τὰς οὖν ἐν τούτοις ἐξηγητικὰς ἀποδόσεις, τὸ ποικίλον ἐχούσας, πολυειδῆ ἐκάλεσε σοφίσματα, οὐχ ὡς παραλογιστικῶς τεχναζόμενα τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὡς σαφῶς ἀναπτύσσοντα τὸ ζητούμενον.

Multiplices et obliquas. Frustrationes promissionum vocat hic, cum ea, quæ promissa sunt, non videntur ad exitum producta, quatenus sensui apparet, verbi gratia, ut ex **324** multis pauca referam, quod promissum fuit Jacob : *Esto dominus fratris tui* [s]; et de perpetuitate regni seminis David, quæ videntur exitu frustrata secundum apparentiam, sed nequaquam secundum perfectam intelligentiam spiritus. Quod enim promissum fuit Jacob de dominatu, impletum est in Christo ex semine ejus; sicut etiam promissiones factæ Abrahæ de possessione terræ, et benedictione gentium. Quæ autem ad David sunt, ad solum Christum referuntur. Similiter etiam quæ de Salomone, Psal. XLIV, dicta sunt. Varias itaque in his acceptiones diversam explicationem admittentes multiplicia sophismata vocavit, non quasi argute ac captiose veritatem deludant, sed clare id quod quæritur explicent.

[Περὶ τοῦ Ἄσματος τῶν ᾀσμάτων, ὅτι ἅγιον κατὰ τοὺς ἁγίους τούτους· Θεόδωρος γὰρ ὁ Μοψουεστίας διέβαλεν αὐτὸ ἠλιθίως πάνυ.]

[De Cantico canticorum, quod sacrum sit juxta sanctos istos : Theodorus enim Mopsuestenus illud omnino insane contempsit et infamia notavit.]

Τῶν συνθημάτων. Συνθημάτων φησὶ τῶν συμβολικῶς γινομένων, ἃ ὑπὲρ ἑαυτῶν, τουτέστιν ὑπὲρ τοῦ οὕτως [61] νοεῖσθαι αὐτὰ, ὡς τὸ φαινόμενον ἔχει, καὶ τὸ γράμμα ψιλῶς ὑπαγορεύει· οὐ τυπωθῆναί φησιν, ἀλλὰ προκάλυμμα εἶναι καὶ τύπον τῶν βαθυτέρων νοήσεων καὶ ὑπολήψεων. Τοῦτο δέ φησιν, ὅτι τὰ σύμβολα οὐχ ὑπὲρ ἑαυτῶν τὰ συνθήματα τὰ μυστικὰ ἐπενόησαν, ἀλλὰ διὰ τοὺς ἀναξίους, ἵνα μὴ, προκείμενα αὐτοῖς, εὐκαταφρόνητα δοκοίη.

Compositionum. Compositiones intelligit eas quæ symbolice fiunt, qui non pro seipsis factæ sunt, hoc est, ut sic ipsæ concipiantur, quemadmodum signum propositum continet, et nuda littera insinuat; sed velamenta, inquit, sunt et figura intelligentiarum ac sensuum profundiorum. Hoc autem ait, quod symbola non propter mysticas ipsas compositiones excogitarint, sed propter indignos, ne, si iis obvia forent, facile contemptui haberentur.

Τὴν μὲν ἀπόῤῥητον. Τὴν μὲν ἀπόῤῥητον καὶ μυστικὴν παράδοσιν τῆς Γραφῆς αὐτὴν ἐπεξηγεῖται, καλῶν συμβολικὴν, ἅτε διὰ συμβόλων χρησμοδοτηθεῖσαν· ἀλλὰ καὶ τελεστικὴν, ὡς τὰς τελετὰς τῶν μυστηρίων ἐν συμβόλοις παραδιδοῦσαν διὰ τῆς ἱερατικῆς παραδόσεως. Ταύτην δὲ τὴν ἀπόῤῥητον ἤτοι συμβολικήν φησιν ἔχειν συμπεπλεγμένην τῷ ῥητῷ, τουτέστι τῷ ῥηθῆναι ἐπιτετραμμένῳ συμβόλῳ, καὶ τὸ ἄῤῥητον ἤτοι μυστικόν. Συνεσχίασται γὰρ ἐν τῷ

Unam quidem arcanam. Arcanam quidem et mysticam Scripturæ traditionem explicat, dum symbolicam vocat, utpote per symbola traditam; eamdemque τελεστικὴν appellat, ut quæ sacramentorum cærimonias in symbolis tradat per sacerdotalem traditionem. Hanc autem arcanam sive symbolicam dicit oratione implexam esse, id est proferri una cum symbolo sibi accommodato, quod tamen etiam arcanum est seu mysticum. Veritas enim in sym-

[p] Isa. III. [q] Psal. XLIV, 10, 4. [r] Luc. XV. [s] Gen. XXVII, 29.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[61] ὄντως.

bolo est adumbrata, nec vulgo propalanda, ut in paschate legali, verum pascha, sicut scriptum est: *Pascha nostrum immolatus est Christus* [t]. Illa vero altera theologiæ pars evidens est, et nota, non autem per symbola; hanc vocat philosophicam et demonstrantem, qualis est illa, quæ moralia et naturalia atque opera **325** creationis recenset. Hæc enim manifestiorem quamdam vim persuadendi habet, et veritatem conjunctam cum iis quæ narrantur; quare etiam est demonstrans. Symbolica vero nihil habet quo persuadeat, sed habet efficaciam quamdam divinam, quæ animas mysticarum rerum atque contemplationis studiosas, per mystica, id est symbolica ænigmata communit, et in Christo quasi fundat per mysteria, quæ nullo sermone docentur, sed silentio et divinarum illustrationum revelatione percipiuntur, nec non mentem ad ineffabilia mysteria percipienda collustrat. Observa autem quod duplex sit theologorum traditio, et quæ qualisque sit.

Et symbolicam quidem. Symbolicam et ad mysteria pertinentem vocat illam, quæ ex symbolis conficitur, cujusmodi sunt mysteria cultus legalis, et mysteria nostri sacri cultus, tametsi altiora sunt, et magis spiritalia, nostra. Philosophicam autem ac demonstrantem vocat eam, quæ exsistit in perspicientia creaturarum, divinæque in quibusdam rebus providentiæ, et expositione speculatrice eorum quæ de Deo in Scripturis dicuntur.

Persuadet et astringit. Persuadet et astringit, id est eorum quæ dicuntur veritatem tanquam sigillo quodam obsignat, et efficit ut qui audiunt credant. Symbolica vero, per ea quæ fiunt adjungit ad Deum quodam ipsius rei habitu et informatione, quod etiam vocavit ἀδιδάκτους μυσταγωγίας, id est sacrorum initiationes a nemine edoctas.

Aut legalis traditionis. Quoniam non solum traditio legalis, verum etiam nostrorum mysteriorum initiatio, sacris symbolis opus habuit. Et nihil id mirum est, cum etiam angeli per ænigmata divina mysteria promant. Quin et ipse Dominus res divinas in parabolis tradidisse cernitur.

Theologica traditio

alia quidem est arcana et mystica, quæ item symbolica, et initians et efficax;	alia vero perspicua et nota, quæ est philosophica, et demonstrans, et persuadens.

Symbolis. Naturæ conformis ratio, cur aliqua quidem Scripturæ loca symbolica sint, aliqua vero pura.

Per ænigmata. Per ænigmata, ut apud Zachariam [u] angelus qui de **326** Jesu filio Josedec, et de stola ejus in ænigmate loquitur: et apud Danielem Gabriel, qui de Christo disserit, et simul ipsi mystica denuntiat, aliaque similia. Deifica autem vocat vel quod sui consortes deificent, vel quod Dei opera fiant.

[t] I Cor. v, 7 [u] Cap. III.

A συμβόλῳ τὸ ἀληθὲς καὶ ἀδημοσίευτον, ὡς ἐν τῷ νομικῷ πάσχα τὸ ἀληθές, ὅπερ εἴρηται· *Τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός.* Τὸ δὲ δεύτερον μόριον τῆς θεολογικῆς παραδόσεως ἐμφανές ἐστι καὶ γνώριμον, οὐ μὴν διὰ συμβόλων· ὅπερ καὶ φιλόσοφον καλεῖ, καὶ ἀποδεικτικόν, οἷόν ἐστι τὸ τὰ ἠθικὰ καὶ φυσικά, καὶ πρακτικὰ τῆς δημιουργίας παραδιδόν. Τοῦτο δὲ τὸ ἐμφανέστερον ἔχει τινὰ πειθώ, καὶ συνδεδεμένην τὴν ἀλήθειαν τοῖς λεγομένοις· κατὰ τοῦτο γάρ ἐστι καὶ ἀποδεικτικόν. Τὸ δὲ συμβολικὸν οὐκ ἔχει τὸ πείθειν, ἀλλ' ἐνέργειάν τινα θείαν ἀφανῆ καὶ δραστήριον, ἥτις μυστηριώδεις καὶ θεωρητικὰς ψυχὰς διὰ τῶν μυστικῶν, ἤτοι συμβολικῶν αἰνιγμάτων ἐνιδρύει, καὶ οἱονεὶ θεμελιοῖ εἰς Χριστόν, διὰ τῶν μὴ λόγῳ διδασκομένων μυστηρίων,
B ἀλλὰ σιγῇ καὶ ἀποκαλύψει ἐλλάμψεων Θεοῦ φωτίζει τὸν νοῦν εἰς τὰς τῶν ἀῤῥήτων μυστηρίων κατανοήσεις. Σημείωσαι δέ, ὡς διπλῆ ἐστι τῶν θεολόγων ἡ παράδοσις, καὶ πῶς, καὶ ποία ἐστί.

Καὶ τὴν μὲν συμβολικήν. Συμβολικὴν καὶ τελεστικὴν τὴν διὰ συμβόλων τελουμένην, οἷα τὰ τῆς νομικῆς λατρείας, καὶ τὰ τῆς μυστικῆς τῆς παρ' ἡμῖν ἱερουργίας μυστήρια, εἰ καὶ μᾶλλον ὑψηλά τε καὶ πνευματικὰ τὰ ἡμέτερα. Φιλόσοφον δὲ καὶ ἀποδεικτικὴν τὴν διὰ τῆς κατανοήσεως τῶν κτισμάτων, καὶ τινῶν θείων οἰκονομιῶν καὶ τῆς θεωρητικῆς ἐξηγήσεως τῶν περὶ Θεοῦ λεγομένων ἐν ταῖς Γραφαῖς συνισταμένην.

C *Πείθει καὶ καταδεῖται.* Πείθει καὶ καταδεῖται, οἱονεὶ δεσμόν τινα καὶ σφραγῖδα ἐπιτίθησι τοῖς λεγομένοις τὴν ἀλήθειαν, καὶ τὸ πιστὸν τοῖς ἀκούουσι δίδωσι. Τὸ δὲ συμβολικὸν διὰ τῶν τελουμένων προσοικειοῖ τῷ Θεῷ, πραγματικῇ ἕξει τε καὶ τυπώσει, ὅπερ καὶ *ἀδιδάκτους μυσταγωγίας* ἐκάλεσεν.

Ἡ τῆς νομικῆς παραδόσεως. Ὅτι οὐ μόνον ἡ νομικὴ παράδοσις, ἀλλὰ καὶ ἡ τελετὴ τῶν καθ' ἡμᾶς μυστηρίων τῶν ἱερῶν ἐδεήθη συμβόλων. Καὶ οὐδὲν θαυμαστόν, ὅπου καὶ οἱ ἄγγελοι δι' αἰνιγμάτων τὰ θεῖα μυστήρια προάγουσι. Καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν παραβολαῖς φαίνεται θεολογῶν.

Τῆς τῶν θεολόγων παραδόσεως

D ἡ μὲν ἀπόῤῥητος καὶ μυστική, ἥτις ἐστὶ καὶ συμβολική, καὶ τελεστική, καὶ δραστική·	ἡ δὲ ἐμφανὴς καὶ γνώριμος, ἥτις ἐστὶ φιλόσοφος καὶ ἀποδεικτικὴ καὶ πιθανή.

Συμβόλων. Φυσιολογία τὴν αἰτίαν ἔχουσα, διὰ τί τὰ μὲν συμβολικά, τὰ δὲ ἄχραντα τῆς Γραφῆς παραδέδοται.

Δι' αἰνιγμάτων. Δι' αἰνιγμάτων, ὡς ὁ παρὰ τῷ Ζαχαρίᾳ ἄγγελος τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ Ἰωσεδὲκ, καὶ τῆς στολῆς αὐτοῦ τυπῶν καὶ λέγων· καὶ παρὰ τῷ Δανιὴλ ὁ Γαβριήλ, τὰ περὶ Χριστοῦ διηγούμενος, καὶ τὰ σὺν αὐτῷ μυστικὰ ὑπαγορεύων, καὶ ἕτερα τοιαῦτα. Θεουργὰ δέ φησιν ἢ τὰ Θεὸν ἀποτελοῦντα τὸν μετέχοντα αὐτῶν, ἢ τὰ παρὰ Θεοῦ εἰργασμένα.

Διὰ τυπικῆς τραπεζώσεως. Τραπέζωσίν φησι τὰ A ἐν τῇ θείᾳ τραπέζῃ διὰ τοῦ ἁγίου ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου τῆς εὐλογίας τελούμενα μυστήρια. Σημείωσαι δὲ ὅτι καὶ ἡ παλαιὰ καὶ ἡ νέα Γραφὴ πολλὰ διὰ συμβόλων παραδίδωσι, καὶ διὰ τί.

[α] *Τὴν ἀνθρωπίνην ζωήν.* Ἀμέριστον οἶμαι εἰρηκέναι αὐτὸν τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν καὶ μεριστήν, τὸ μὲν διὰ τὸ τῆς ψυχῆς ἀμερὲς καὶ ἀσώματον, τὸ δὲ διὰ τὸ τοῦ σώματος ποικίλον τε καὶ πολυμερές. Ὅρα δὲ, πῶς θαυμασίως τὰ τῆς ψυχῆς παραδίδωσι. Τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς ἀμέριστόν φησιν, ὃ καὶ ἀπαθὲς καλεῖ· τοῦτο δέ ἐστι τὸ τῆς ψυχῆς ἀκραιφνέστατον, καὶ αὐτὸ, ὡς ἂν τις εἴποι, τὸ ἄνθος, ὅπερ ἐστὶν ὁ νοῦς, ὁ καὶ τὸ λογικὸν προχέων, καθ' ὃν νοῦν καὶ νοερὰ ἡ ψυχὴ, ἐν ᾧπερ νῷ τὰ ἁπλᾶ καὶ οἷον γυμνὰ συμβόλων χωρὶς μυστήρια ἐπιστητῶς ἐποπτεύεται. B Τὸ δὲ αὐτῆς μεριστόν ἐστιν, ὃ καὶ παθητικόν φησι, τοῦτο δέ ἐστιν ἡ τῆς ψυχῆς δύναμις, ἡ πρὸς τὰς αἰσθήσεις ἑνουμένη διὰ τοῦ πνεύματος τοῦ μέσου τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, ἐν ᾧ πνεύματι ἐναπεστηριγμέναι εἰσὶν αἱ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῶν διανοήσεων τῶν διὰ τῆς σκέψεως γνωριζομένων δυνάμεις. Τοῦτο οὖν παθητικόν ἐστι τῆς ψυχῆς, ἅτε διὰ τῶν αἰσθήσεων εἰς προσπάθειαν ταύτης τῶν αἰσθητῶν καταφερομένης. Τοῦτο δὲ τὸ μέρος, φέρε εἰπεῖν, τῆς ψυχῆς, ὡς ὁ νοῦς, οὐκ ἔστι καθαρὸν, οὔτε ἐποπτεῦσαι δύναται τὰ θεῖα καὶ ἐπιστητὰ καὶ νοητὰ ἀμέσως, ἀλλὰ δεῖται μέσου τινὸς παχυτέρου, καθάπερ χειραγωγοῦντος αὐτὸ ἐπὶ τὰ ἁπλᾶ καὶ ἀμέριστα, ὅπερ ποιεῖ τὰ σύμβολα διὰ τῶν μεριστῶν, τουτέστι C τῶν αἰσθητῶν καὶ φαινομένων ἐπὶ τὰ ἄῤῥητα ξεναγοῦν.

[β] *Καὶ τὸ μὲν ἀπαθὲς τῆς ψυχῆς.* Ἀπαθὲς τῆς ψυχῆς τὸ νοερὸν, οὐχ ὡς πάντῃ ἀμέτοχον πάθους, ἀλλ' ὡς ἔξωθεν τοῦ πάσχειν οὐκ ἔχον τὰς ἀφορμὰς, ὥσπερ τὸ σῶμα πλείστοις ὑποπίπτον κακοῖς [62] συμπτώμασιν, ἅπερ ἡ ψυχὴ ἄνευ τῆς οἰκείας ἑκουσιότητος οὐχ ὑπομένει. Παθητικὸν δὲ αὐτῆς τὸ διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀντιληπτικὸν τῶν ἔξωθεν, ᾧτινι συγγενὲς ἔφη τὸ διὰ συμβόλων σωματικῶς παραδίδοσθαι τὰ θεῖα, δι' ὧν πρὸς τὴν τῶν αὔλων ἀναγόμεθα θέαν.

[γ] *Θεολογίας σαφοῦς.* Ὅτι καὶ οἱ θεολογίας σαφοῦς καὶ γυμνῆς προκαλυμμάτων ἀκηκοότες, τύπους τινὰς ἐν ἑαυτοῖς ἀναπλάττουσι πρὸς νόησιν τοὺς D ἀκροωμένους χειραγωγοῦντες. *Ἄλλως·* Θεολογίας σαφοῦς, οἷον· Ὤφθη Κύριος τῷ Ἀβραάμ, ἢ τῷ Μωϋσεῖ, καί· *Εἶπεν ὁ Κύριος·* καί, *Ἐγένετο ὁ λόγος Κυρίου πρὸς τὸν προφήτην*, καὶ τὰ τοιαῦτα. Σαφοῦς δὲ, ὡς οὐ διὰ συμβόλων τυπωτικῶν. Τύπον οὖν φησιν ἀναπλαττόμενον, ἣν ἐπινοοῦμεν ἐπὶ τοῖς τοιούτοις ῥητοῖς εὐσεβῆ θεωρίαν, καὶ τῇ θείᾳ φύσει κατάλληλον.

§ II. [δ] *Τύπον τινὰ πρὸς τὴν νόησιν.* Ὥσπερ ὅταν ἐκ δένδρων τὰς ὑποστάσεις τῆς προσκυνητῆς Τριάδος

Per typicam mensam. Τραπέζωσιν vocat ea sacramenta, quæ in divina mensa per sacrum panem et calicem benedictionis consecrata sunt. Nota vero, cum in antiqua tum in nova lege multa tradi per symbola, et cur.

Humanam vitam. Arbitror humanam vitam ipsum, individuam et dividuam dixisse. Illud quidem propter animæ individuitatem atque incorporeitatem, hoc vero propter corporis variam ac multimembrem proportionem. Observa autem, quam mirifice tradat ea quæ sunt animæ. Nam id quod ejus est, vocat individuum atque expers passionis; hoc autem est id quod in anima sublimissimum est atque, ut ita quis dicat, flos animi, quod est mens, a qua etiam profluit vis rationalis, secundum quam etiam anima intelligit. In hac mente simplicia et quasi nuda mysteria sine symbolicis scite conspiciuntur. Pars autem ejus divisibilis, quam et passibilem appellat, est ea vis animi, quæ cum sensibus unitur mediante spiritu animæ et corporis; in quo spiritu fundatæ sunt sentiendi et intelligendi, nec non intuitive contemplando cognoscendi, facultates. Hæc itaque pars animæ patibilis est, in quantum per sensus ad sensilium affectionem commovetur. Hæc autem pars, ut ita dicam, animæ, v. g. mens, non est omnino pura, nec res divinas et intellectiles ac spiritales immediate contueri potest, sed opus habet medio quodam crassiore ipsam quasi manuducente ad simplicia individuaque quod symbola præstant per res dividuas, id est sensiles atque apparentes, ad arcana promovendo.

Atque animæ quidem pars impatibilis. Animæ pars impatibilis est pars intelligens, non quod omnino expers sit passionis, sed quod æternarum passionum nullæ se causæ offerant, sicut hoc corpus nostrum plurimis expositum est incommodis, quæ anima sine propria sua voluntate non sustinet. Pars vero ejus patibilis est ea, quæ per sensus res externas **327** apprehendit, cui connaturaliter ait, per symbola corporea res divinas tradi, quibus ad immaterialium rerum contemplationem adducimur.

Aperta theologia. Quod etiam ii qui theologiam apertam et ab involucris nudatam audiunt, figuras aliquas in seipsis effingant, quibus auditores ad intelligentiam manuducunt. *Aliter:* Theologiæ apertæ sunt, ut cum Dominus Abrahamo vel Moysi apparuit, et: *Dixit Dominus* [y]; et: *Factum est verbum Domini ad prophetam* [x], et similia. Apertam vero vocat, utpote non per symbolicas figuras. Figuram denique fictam appellat piam contemplationem, quam in istiusmodi dictis concipimus, et divinæ naturæ non incongruam.

§ II. *Typum quemdam ad intelligentiam.* Ut quando D. Athanasius ex arboribus adorandæ Trinitatis

[y] Exod. VII. [x] Jer. XLVII, 1.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[62] κακωτικοῖς.

personas repræsentat, et alii sancti ex rebus aliis. A Quin et ipsa mundi creatura symbolorum vicem obtinens, invisibilibus Dei obducta est.

Sicut Paulus ait. Sic enim Apostolus ait : Quoniam *invisibilia ipsius, sempiterna quoque virtus ejus, in creaturis conspiciuntur* [y]. Quin et Christus ; (hunc enim, ut existimo, vocat Verbum verum) cum ait : *Si terrena dixi vobis, et non creditis : quomodo, si dixero cœlestia, credetis* [z]? et quæ sunt hujusmodi.

Quamobrem etiam theologi. Civiliter quidem et legaliter (considerant) correotorum susceptionem, atque felicitatem, et peccantium punitionem ac condemnationem. Quinetiam expiantes ac puras instructiones, ac præservantes admonitiones. B Humano autem ac medio modo (accipiunt) v. g. interrogationes, juxta illud : *Ubi est Abel frater tuus* [a]? et illud : *Descendens videbo* [b]. Item illud : *Dominus interrogat justum et impium* [c]. Quæ etiam medio modo se habent, inter ea quæ Deo conveniunt, et inter ea quæ omnino dissona videntur, ut sunt similitudines bestiarum et materiarum inanimatarum. Quædam item supermundiali et perfecta ratione intelligit, ut miracula, quæ Deus sola voluntate sua facit. Leges autem apparentes vocat ut quando quodammodo excusat virginem in eremo violatam, et similia. Occulta vero oracula sunt, v. g. illud : *Jacob dilexi, Esau autem odio habui* [d], aliaque similia. Dixit autem Pater *multiformiter;* quoniam alia quidem symbolice, alia vero pure et C supermundialiter Scriptura tradidit.

328 *Alia quidem civiliter.* Philosophia quidem partim est practica, partim speculativa. Ac practica item alia est publica seu communis, et politica seu civilis appellatur, ut legislatio ; alia vero privata seu particularis, ut ethica seu moralis. Media autem inter practicam est œconomica, speculativæ vero pars illa, quæ res sensiles ac mutabiles spectat, physica et cosmologica nuncupatur ; quæ vero intellectilia et æterna contemplatur, contemplativa et theologica dicitur ; atque hæc impræsentiarum exposuit. Media autem inter speculativam est astronomica, et mathematica, quæ sempiterna illa sensilia considerat. Hoc Scriptura quidem non dicit, D sed Hebræi habent in Deuteronomio.

Non enim nudam historiam. Quoniam ea quæ symbolice, sive historice in Scriptura narrantur, haud nudam historiam continent, sed vivificam perfectionem. Vivificam autem perfectionem vocat, quod sanctis scopus sit, per Scripturas erudiri, et ad vitam æternam perfici. Hæc autem dicit, ostendens, necessario anagogen et allegoriam admittendam esse.

A παρίστησιν ὁ θεῖος Ἀθανάσιος, καὶ ἐξ ἄλλων οἱ λοιποὶ ἅγιοι. Τί [63] καὶ ἡ τοῦ κόσμου δημιουργία τῶν ἀοράτων τοῦ Θεοῦ προβέβληται, τρόπον τινὰ συμβόλων τάξιν ἐπέχουσα.

[ε] *Καθάπερ φησὶ Παῦλος.* Ὁ μὲν Ἀπόστολος οὕτω φησί· *Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις, ἐν τοῖς ποιήμασι καθορᾶται.* Ὁ δὲ Χριστὸς (τοῦτον γὰρ, οἶμαι, καλεῖ τὸν ἀληθῆ Λόγον) ὅταν λέγῃ· *Εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε· πῶς, ἐὰν εἴπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια, πιστεύσετε;* καὶ ὅσα τοιαῦτα.

[ϛ] *Διὸ καὶ οἱ θεολόγοι.* Πολιτικῶς μὲν καὶ ἐννόμως τὴν τῶν κατορθούντων ἀποδοχὴν καὶ εὐπάθειαν καὶ τῶν πλημμελούντων τὴν κάκωσιν καὶ κατάκρισιν. Καθαρτικοὺς δὲ καὶ ἀχράντους τὰς νουθεσίας B καὶ προφυλακτικὰς παραινέσεις. Ἀνθρωπικῶς δὲ καὶ μέσως, οἷον τὰς πεύσεις, ὡς τό· *Ποῦ Ἄβελ ὁ ἀδελφός σου;* καὶ τό· *Καταβὰς ὄψομαι·* καὶ τό· *Κύριος ἐξετάζει τὸν δίκαιον καὶ τὸν ἀσεβῆ.* Ἅτινα καὶ μέσως ἔχουσι τῶν τε θεῷ πρεπόντων καὶ τῶν πάντη ἀπεμφαίνειν δοκούντων, τουτέστι ὁμοιώσεως θηρίων καὶ ὑλῶν ἀψύχων. Ὑπερκοσμίως δὲ καὶ τελεσιουργικῶς φησι τὰς λόγῳ καὶ μόνῳ βουλήματι παραδοξοποιΐας. Νόμους δὲ φαινομένους, ὡς ὅταν ἀπολογίας ἀξιοῖ τὴν ἐν ἐρήμῳ βιασθεῖσαν παρθένον, καὶ τὰ ὅμοια. Ἀφανεῖς δὲ θεσμοὺς, οἷον· *Τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἠσαῦ ἐμίσησα,* καὶ ἕτερα τοιαῦτα. [ζ'] *Πολυτρόπως* δὲ ἔφη ὁ Πατὴρ, διότι τὰ μὲν συμβολικῶς, τὰ δὲ ἀχράντως καὶ ὑπερκοσμίως ἡ Γραφὴ παραδέδωκε. C

Τὰ μὲν πολιτικῶς. Τῆς φιλοσοφίας τὸ μὲν ἔστι πρακτικὸν, τὸ δὲ θεωρητικόν. Καὶ τοῦ μὲν πρακτικοῦ τὸ μὲν ἔστι κοινὸν, ὃ καὶ πολιτικὸν καλεῖται, οἷον τὸ νομοθετικόν· τὸ δὲ ἴδιον, οἷον τὸ ἠθικόν. Μέσον δὲ πρακτικοῦ τὸ οἰκονομητικόν. Τοῦ δὲ θεωρητικοῦ τὸ μὲν ὠνόμασται φυσικὸν, τὸ ἐν αἰσθητοῖς καὶ μεταβλητοῖς, ὃ καὶ κοσμολογικόν ἐστι· τὸ δὲ ἐποπτικὸν καὶ θεολογικὸν, τὸ ἐν νοητοῖς καὶ ἀϊδίοις. Ταῦτα νῦν ἐξέθετο ἐν τούτοις. Μέσον δὲ τοῦ θεωρητικοῦ τὸ ἐν ἀϊδίοις καὶ αἰσθητοῖς, ὅπερ ἐστὶν ἀστρονομικὸν καὶ μαθηματικόν· ὅπερ ἡ μὲν Γραφὴ οὐ λέγει, οἱ δὲ Ἑβραῖοι ἐν τῷ Δευτερονομίῳ ἔχουσιν. D

[η] *Οὐ γὰρ ἱστορίαν ψιλήν.* Ὅτι τὰ συμβολικῶς ἤτοι ἱστορικῶς τῇ Γραφῇ εἰρημένα οὐχ ἱστορίαν ἔχει ψιλὴν, ἀλλὰ ζωτικὴν τελείωσιν. Ζωτικὴν δὲ τελείωσιν λέγει τὸ σκοπὸν εἶναι τοῖς ἁγίοις διὰ τῶν Γραφῶν πρὸς τὴν αἰώνιον ζωὴν τελειοῦσθαι τοὺς διδασκομένους. Ταῦτα δέ φησι, δεικνὺς ἀναγκαίως τὴν ἀναγωγὴν καὶ ἀλληγορίαν παραλαμβάνεσθαι.

[y] Rom. I, 20. [z] Joan. III, 12. [a] Gen. IV, 9. [b] Gen. XVIII, 21. [c] Psal. X, 6. [d] Rom. IX, 13.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[63] ὅτι.

Ἱεροπρεπῶς διαβαίνειν. Διαβαίνειν γράφεται A καὶ διαβάλλειν, ὅ ἐστιν εἰσβαλεῖν καὶ εἰσελθεῖν, εἴσω τε γενέσθαι τοῦ πράγματος· οὕτω φησὶ καὶ Διογενιανός.

Sacro modo penetrare. Διαβαίνειν, alia lectio habet διαβάλλειν, id est ingredi et intrare, et intra rem ipsam esse; uti etiam Diogenianus ait.

Τὰ ὑπερούσια φῶτα. Ὑπερούσια φῶτα, καὶ νοητὰ, καὶ θεῖα, τὴν πανάχραντον καὶ παναγίαν Τριάδα φησί· νοητοὺς δὲ ἀγγέλους τοὺς ὑπεραναβεβηκότας. Τὴν δὲ διαφορὰν τούτων παρατεθείκαμεν ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* τελείως.

Supernaturalia lumina. Supersubstantialia et intellectilia ac divina lumina vocat purissimam et sanctissimam Trinitatem, superiores autem angelos vocat intellectiles. Horum autem differentiam perfecte assignavimus in libro *De divinis nominibus.*

Κατὰ τῶν νοητῶν αὐτοῦ προνοιῶν. Ἐπὶ μὲν προνοιῶν, ὡς τὸ ἐν Εὐαγγελίοις· *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν*· λόγων δὲ, ὡς παρὰ τῷ Ἱερεμίᾳ· *Οὐχ οὕτως οἱ λόγοι μου ὥσπερ πῦρ, λέγει Κύριος;* Τὴν τοῦ πυρὸς οὖν εἰκόνα δηλονότι ἐπὶ τοῦ Θεοῦ ἄλλως δεῖ ἐκλαβεῖν, καὶ ἄλλως ἐπὶ τῶν νοητῶν, ἀγγέλων δηλονότι καὶ προνοιῶν Θεοῦ καὶ λόγων.

De intellectilibus ejus providentiis. De providentiis quidem, ut in Evangeliis : *Ignem veni mittere in terram* [e]. De sermonibus vero, ut apud Jeremiam : *Nunquid non verba mea quasi ignis, dicit Dominus* [f]? Imaginem igitur ignis v. g. in Deo aliter accipere oportet, et aliter in intellectilibus sive B angelis, ac Dei providentiis ac sermonibus.

Καὶ τὴν μὲν κατ' αἰτίαν. Τὴν τοῦ πυρὸς εἰκόνα κατ' αἰτίαν, δηλαδὴ ἐπὶ τῶν λογίων Κυρίου· τὴν δὲ καθ' ὕπαρξιν ἐπὶ Θεοῦ· τὴν δὲ κατὰ μέθεξιν ἐπὶ τῶν ἀγγέλων. Τὸ δὲ καθ' ὕπαρξιν τοῦ κατὰ μέθεξιν διαφέρει ἐν τούτοις· τὸ μὲν γὰρ δηλοῖ οὐσίαν καθ' ἑαυτὴν οὖσαν, καὶ ἐπείσακτον ἔχουσαν τὸ θεοειδὲς, ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀγγέλων· τὸ δὲ καθ' ὕπαρξιν πρᾶγμα, ἢ Λόγιον θεῖον, τουτέστιν ἐκ Θεοῦ προαχθέν.

Atque illam quidem secundum causam. Illa igitur imaginem secundum causam nimirum, de eloquiis Domini ; illam vero secundum exsistentiam de Deo ; illam denique secundum participationem, de angelis (dictam esse). Illud autem, quod est secundum exsistentiam, differt ab eo quod est secundum participationem, in his, quod nimirum illud quidem designet substantiam per se exsistentem, sed ascititiam **329** habentem deformitatem, ut in angelis; hoc vero rem ipsam secundum substantiam, sive Verbum divinum, id est a Deo productum.

Ὡς ἡ κατ' αὐτὰ θεωρία. Ὅτι πρὸς τὰ ὑποκείμενα καὶ οἱ τύποι νοοῦνται, κἂν οἱ αὐτοὶ ὦσιν.

Ut secundum ipsa contemplatio. Quoniam secundum subjecta etiam figuræ intelliguntur, quamvis eadem sint.

Ὑφ' ὑμῶν ζήτησιν. Ἦλθεν εἰς ἐρώτησιν καὶ τὸ C τῶν Παροιμιῶν πρόβλημα, καί φησι περὶ δυνάμεως τροφῆς.

A nobis quæstionem. Venerat etiam in quæstionem propositio quædam e Proverbiis, ubi de cibi virtute agit.

Τὴν δὲ ὑγράν. Σημείωσαι ὅτι τὸ πίνειν ὑγρὰν τροφὴν ἐκάλεσε.

Liquidam vero. Nota, ipsum potum liquidum cibum appellasse.

Κρατὴρ περιφερής. Θεωρία τοῦ κρατῆρος καὶ τῆς αὐτοῦ περιφερείας.

Crater rotundus. Contemplatio crateris, et ejusdem circumferentiæ.

Ἀνάρχου καὶ ἀτελευτήτου. Ἄναρχόν φησι τοῦ Θεοῦ τὴν πρόνοιαν, οὐχ ὅτι τῶν ὄντων ὡς συνάρχων προενόει κατὰ τοὺς ἀφραίνοντας καὶ λέγοντας, Ἅμα Θεὸς, ἅμα πάντα· ἀλλ' ὅτι καὶ πρὶν ἢ πραχθῆναι τὰ ὄντα ἐν ταῖς ἰδέαις, ἤτοι παραδείγμασι τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἐν ταῖς ἀϊδίοις αὐτοῦ νοήσεσιν (ἃς προορισμοὺς ὀνομάζειν τὸν θεῖον Παῦλον ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* ἔφημεν), καθ' ἃς ἰδέας καὶ νοήσεις τοῦ Θεοῦ τὰ μέλλοντα παράγεσθαι προετετύπωτο, καὶ ἡ D πρόνοια τοῦ Θεοῦ ἀνάρχως προϋπῆρχε πάσης κτίσεως. Προνοίας γὰρ θείας ἦν, ἤτοι προεννοήσεως, τὸ βούλεσθαι παραγαγεῖν κτίσιν τὴν ἀπολαύσουσαν τῆς προνοητικῆς αὐτοῦ ἀγαθότητος. Κατὰ τοῦτο οὖν καὶ ἀτελεύτητος ἡ πρόνοια λέγεται εἰς τοὺς ἀθανάτους ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀπαθανατισθησομένους ἡμᾶς, καὶ τὰ δι' ἡμᾶς ἀγαθὰ ἐσομένη.

Principio et fine carentis. Principii expertem dicit Dei providentiam non quasi simul cum rebus exsistere incipiens, ipsis prospiciat, juxta illos insanos, qui dicunt : Simul Deus, simul omnia ; sed quia priusquam res producerentur in ideis sive exemplaribus divinis, id est in æternis ejus notionibus (quas D. Paulum prædefinitiones appellare diximus in libro *De divinis nominibus*), secundum quas ideas et notiones Dei, res futuræ jam erant præformatæ, atque adeo providentia Dei absque principio fuit ante omnem creaturam. Providentiæ enim divinæ sive consilii prospicientis erat etiam velle producere creaturam, providenti ejus bonitate fruituram. Secundum hoc utique etiam fine caret. Vel dicitur providentia quoad immortales angelos, et nos ipsos immortalitate donandos, respectu bonorum quæ propter nos erunt.

Οἰκοδομοῦσα δὲ καὶ ἡ σοφία. Τί ἐστι τὸ οἰκοδομεῖν τὴν σοφίαν ἑαυτῇ οἶκον, καὶ ἐν αὐτῇ ἑτοιμάζειν ἃ ἔφη, καὶ ἔξω εἶναι αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ.

Sapientia autem ædificat sibi domum. Quid sit sapientiam sibi domum ædificare, et in ipsa apparere quæ narravit, eamque et extra ipsam et intra ipsam exsistere.

[e] Luc. XII, 49. [f] Jer. XXIII, 29.

Et in universo est. De hoc etiam dictum est in libro *De divinis nominibus*, quomodo stet et sedeat. Notandum autem ipsum hic providentiam vocare Deum.

In se excellenter. In his etiam illud *excellenter* accipiendum est pro, minime privanter, sive non secundum exsistentiæ carentiam, uti proposita sumuntur.

Et stans. Hic videtur mihi declarare, quid sit ἑστία, id est *quasi mansio*, ita ut nomen ἑστία derivetur a verbo ἑστί.

Et nusquam extra se. Cum illud *stans* acceperit de perseverantia secundum immutabilitatem, illud *se movens* de rerum providentia, in utroque horum nobis intelligendum est et subaudiendum *omnino*, ita ut sit sensus : Neque omnino stans, quasi non ad providendum moveatur; **330** neque omnino se movens, quasi a stabilitate sua deflectat. *Aliter :* Illud *semper stare et moveri* de Deo dictum, providam ejus in stabilitate operationem designat. Illud autem *neque stare neque moveri*, ejus in providendo perseverantiam repræsentat. Hæc autem omnia in libro *De divinis nominibus* sæpe exposuimus.

§ IV. *Solidum quidem cibum.* Quis sit solidus cibus, et quis liquidus : atque solidum cibum esse stabilem perfectionem.

Et potentem et singularem. Singularem et individuam scientiam dicit, cum nimirum in iis, qui de Deo sunt, sermonibus, nequaquam in materiales intelligentias mens dividitur ; sed uniformiter supernaturalem et inscrutabilem divinam naturam reputat ; quippe quæ sensoria organa hominis interioris habeat admodum exercitata..

Et per dividua seu multiplicia. Per subauditionem censeo hoc juxta constructionem referendum esse ad *fusam*, etc.

Manuducit. Neque enim uno ac simplici modo, sed multiformi varioque edoctos ad perfectam illam Dei scientiam promoveri scimus.

[Cur rori, aquæ, lacti, vino, et melli divina eloquia comparentur : et quid hæc omnia significent.]

Donat accedentibus. Quid symbola significent.

Veraciter epulari. Nota, quod nomen εὐωχίας hic Pater derivet ab εὖ, id est *bene*, et ἔχειν *habere*.

Vivificans simul, et parvulos nutriens. Educando scilicet juvenes probos. Hoc autem κουροτρόφος est Homero : nam κόρος est juvenis, et per redundantiam υ, κοῦρος, unde etiam κουροτρόφος.

§ V. *Deus inebriari dicitur.* Nota quomodo dicatur Deus inebriari, et unde, et quæ sit nostra ebrietas, et quomodo de Deo exstasis dicatur.

Supra intelligentiam exsistens. Quoniam Deus est tam supra id quod intelligit, quam supra id quod intelligitur, et supra id quod est.

A *Καὶ ἐν τῷ παντὶ γίγνεται.* Περὶ τούτου εἴρηται καὶ ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων*, πῶς ἑστὼς καὶ κινούμενος. Σημειωτέον δὲ ὅτι πρόνοιαν τὸν Θεὸν φησιν.

Ἐν τῷ αὐτῷ καθ' ὑπεροχήν. Καὶ ἐν τούτοις τὸ *καθ' ὑπεροχὴν* πρὸς τὸ μὴ κατὰ στέρησιν καὶ ἀνυπαρξίαν λαβεῖν ἡμᾶς τὰ προκείμενα, εἴληπται.

Καὶ ἑστηκώς. Ἐνταῦθα δοκεῖ μοι σαφηνίζειν, τί ἑστία, τουτέστιν ἡ ὡς ἔστι διαμονή, ἀπὸ τοῦ ἐστὶ παρηγμένου τοῦ ὀνόματος τῆς *ἑστίας*.

Καὶ οὐδαμῶς ἔξω αὐτοῦ. Ἐπειδὴ τὸ μὲν ἑστὼς ἐπὶ τῆς κατὰ τὸ ἀναλλοίωτον μονιμότητος ἔλαβε, τὸ δὲ *κινούμενος* ἐπὶ τῆς εἰς τὰ ὄντα προνοίας, ἐφ' ἑκατέρου τούτων νοεῖν ἡμᾶς χρὴ καὶ προσεπάγειν τὸ B *καθόλου*, ἵνα ᾖ τοιοῦτον τὸ λεγόμενον· Οὔτε ἑστὼς καθόλου, ὡς μὴ κινεῖσθαι προνοητικῶς, οὔτε κινούμενος καθόλου, ὡς τῆς οἰκείας μεθίστασθαι μονιμότητος. Ἄλλως· Ὅτι τὸ *ἀεὶ ἑστάναι καὶ κινεῖσθαι* περὶ Θεοῦ λεγόμενον τὴν ἐν τῇ μονιμότητι προνοητικὴν αὐτοῦ ἐνέργειαν δηλοῖ. Τὸ δὲ *μηδὲ ἑστάναι μηδὲ κινεῖσθαι* τὴν ἐν τῷ προνοεῖν αὐτοῦ μονὴν παρίστησι. Πάντα δὲ τὰ ἐνταῦθα ἐν τῷ *Περὶ θείων ὀνομάτων* πολλάκις διεληλύθαμεν.

§ IV. *Τὴν μὲν οὖν στερεὰν τροφήν.* Τίς ἡ στερεὰ τροφὴ, καὶ τίς ἡ ὑγρά· καὶ ὅτι στερεὰ τροφή ἐστιν ἡ μόνιμος τελειότης.

Καὶ δυνατὴν καὶ ἑνιαίαν. Ἑνιαίαν καὶ ἀδιαίρετον γνῶσίν φησι τὸ ἐν τοῖς περὶ Θεοῦ λόγοις μὴ C πρὸς τὰς ὑλικὰς ἐννοίας καταμερίζεσθαι τὸν νοῦν, ἀλλὰ μονοτρόπως τὸ ὑπὲρ φύσιν καὶ ἀνεξιχνίαστον τῆς θείας φύσεως λογίζεσθαι τὸν τὰ αἰσθητήρια τοῦ ἐντὸς ἀνθρώπου γεγυμνασμένα ἔχοντα.

Καὶ μεριστῶν. Κατὰ κοινοῦ τὸ σύνθεμα φέρειν οἴομαι τῆς διαχυτικῆς, καὶ τὰ ἑξῆς.

Χειραγωγούσης. Οὐχ ἑνὶ γὰρ τρόπῳ, ἀλλὰ πολυειδεῖ καὶ ποικίλῳ τοὺς διδασκομένους ἐπὶ τὸ τέλειον τῆς θεογνωσίας ἄγεσθαι ἴσμεν.

[Διὰ τί δρόσῳ καὶ ὕδατι καὶ γάλακτι καὶ οἴνῳ καὶ μέλιτι τὰ θεῖα παρεικάζεται λόγια· καὶ τίς ἡ ἑκάστου τούτων δύναμις.]

D *Δωρεῖται τοῖς προσιοῦσι.* Τί δηλοῖ τὰ σύμβολα.

Τὸ ἀληθῶς εὐωχεῖν. Σημείωσαι, ὅτι τὸ τῆς *εὐωχίας* ὄνομα ὁ Πατὴρ εἰς τὸ *εὖ ἔχειν* ἐτυμολογεῖ.

Ζωοποιὸς ἅμα καὶ κουροτρόφος. Τὸ τρέφειν νεανίας ἀγαθούς. Ἐξ Ὁμήρου δὲ τοῦτο· *κόρος* γὰρ ὁ νεανίας, καὶ κατὰ πλεονασμὸν τοῦ υ *κοῦρος*, ὅθεν καὶ *κουροτρόφος*.

§ V. *Θεὸς μεθύειν λέγεται.* Σημείωσαι πῶς μεθύειν λέγεται ὁ Θεὸς, καὶ ἐκ τίνος καὶ τίς ἡ ἐφ' ἡμῶν μέθη, καὶ πῶς λέγεται ἐπὶ Θεοῦ ἔκστασις.

Ὑπὲρ τὸ νοεῖν ὤν. Ὅτι ὁ Θεὸς καὶ ὑπὲρ τὸ νοεῖν ἐστι, καὶ ὑπὲρ τὸ νοεῖσθαι, καὶ ὑπὲρ τὸ εἶναι.

Μεμεθυσμένος ἅμα. Σημείωσαι ἐν συντόμῳ, πῶς A μεμεθυσμένος καὶ ἐξεστηκὼς λέγεται ὁ Θεός.

Κατὰ τὸν αὐτὸν ἐκληψόμεθα. Τίνα τὰ λεγόμενα δεῖπνα ἤτοι συμπόσια ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

Τὴν ἀνάκλισιν. Τίς ἡ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν ἀνάκλισις· ὅτι ἀνάπαυσις, καὶ ἀβλαβὴς ζωή, καὶ τὰ ἑξῆς.

Καθ' ἣν εὐφροσύνην· Τὴν εὐφροσύνην, ἤτοι τὸ εὐφρονεῖν [63] (τοῦτο γάρ ἐστιν εὐφροσύνη) τὸν Ἰησοῦν εἰκότως λέγει.

§ VI. *Καὶ τὸν εὐφημούμενον ὕπνον.* Πῶς ἔλαβεν ἐπὶ Θεοῦ ὕπνον καὶ ἐγρήγορσιν.

Τὴν συμβολικὴν θεολογίαν. Σημείωσαι τί περιέχει ἡ *Συμβολικὴ θεολογία.* Διεξοδικώτερον δέ, τουτέστι πλατύτερον, διήρθρωται καὶ διατετύπω- B ται.

ΕΙΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΝ Ι'.

Ἡ μὲν ἐπιστολὴ ἀξία τῆς ἀρχαιότητος ἐκείνης τῆς ἱερᾶς, καὶ τοῦ μαθητοῦ, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, τὴν χάριν ἀπαγγέλλουσα. Ἔστι δὲ συμβαλεῖν ἐκ τῆς πρὸς τὸν ἅγιον Πολύκαρπον ζ' οὔσης, εἶναι τὸν μέγαν Διονύσιον, ὅτε ταῦτα ἔγραφεν, ἐτῶν περί που ἐννενήκοντα. Ἐν μὲν γὰρ τῇ πρὸς τὸν ἅγιον Πολύκαρπόν φησιν, ἐν τῇ κατ' Αἴγυπτον Ἡλιουπόλει διάγων, θεάσασθαι τὴν παρὰ φύσιν γενομένην ἔκλειψιν τοῦ ἡλίου ἐν τῷ σωτηρίῳ σταυρῷ [64] τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ γέγονε τῷ ιη' ἔτει τῆς Τιβερίου βασιλείας· τῷ γὰρ ιε' ἔτει αὐτοῦ ἤρξατο τοῦ κηρύγματος ὁ Κύριος Ἰησοῦς, ὡς ἐν τῷ κατὰ Λου- C κᾶν δηλοῦται Εὐαγγελίῳ. Τρία δὲ [65] ἔτη μετ' ὀλίγων μηνῶν κηρύξας, ἑκὼν πάσχει ὁ Κύριος καὶ Θεὸς ἡμῶν, ὡς εἶναι Τιβερίου ιη' ἔτος. Ἐβασίλευσε δὲ Τιβέριος ἀμφὶ τὰ κγ' ἔτη, ὡς εἶναι ἀπὸ τοῦ σωτηρίου πάθους ἕως τελευτῆς Τιβερίου σχεδὸν ἔτη ἕξ. Ἐξωρίσθη δὲ ὁ ἅγιος εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης ἐν Πάτμῳ τῇ νήσῳ, ἥτις ἐστὶ μία τῶν Κυκλάδων, περὶ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς Δομετιανοῦ βασιλείας. Ἐβασίλευσε δὲ οὗτος ἔτη ιε' καὶ μῆνας ε'. Συνάγονται δὲ ἀπὸ τοῦ ιη' ἔτους Τιβερίου, ὅτε ἡ ἔκλειψις, ἕως τῆς τελευτῆς Δομετιανοῦ ἔτη ξδ' περί που καὶ μῆνας ζ'. Ὑποθώμεθα [66] δὲ καὶ τὸν θεῖον Διονύσιον, ὅτε τὰ ἐπὶ τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου εἶδεν, εἶναι κε' ἐτῶν, ἅτε οἶμαι, καὶ ἔτι ἀναγινώσκοντα, ὡς εἶναι τὰ πάντα ἀμφὶ τὰ ἐννενήκοντα ἔτη. D Μέμνηται δὲ τῆς ἐπὶ Δομετιανοῦ ἐξορίας τοῦ ἁγιωτάτου Ἰωάννου, καὶ Εἰρηναῖος ἐν τρίτῳ καὶ πέμπτῳ τῶν *Κατὰ αἱρέσεων*, ἔνθα καὶ τὸν χρόνον ἐσημειώσατο· καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεύς, ἐν τῷ λόγῳ τῷ περί· *Τίς ὁ σωζόμενος πλούσιος*;

Οὐδὲ γὰρ ἐν τοῖς αἰῶσι. Σημείωσαι ὅτι οὐχ ὁ Θεὸς αἴτιος τοῦ ἀφορισμοῦ τοῖς ἁμαρτωλοῖς τῆς ἐν ἀριστερᾷ στάσεως, ἀλλ' αὐτοὶ ἑαυτοῖς αἴτιοι τούτων οἱ ἁμαρτωλοί, παντελῶς ἑαυτοὺς ἀφορίσαντες τοῦ Θεοῦ.

Simul inebriatus. Nota breviter quomodo dicatur Deus inebriatus, et excessum patiens.

Eodem modo accipiemus. Quænam sint dictæ cœnæ sive convivia in regno cœlorum.

331 *Discubitum.* Quis sit discubitus in regno cœlorum, eumque esse requiem et vitam noxæ expertem, etc.

Qua gaudio replentur. Per εὐφροσύνην, sive gaudium (id enim significat εὐφροσύνη) verosimiliter Jesum intelligit.

§ VI. *Et celebrem istum somnum.* Quomodo acceperit in Deo somnum et evigilationem.

Symbolicam theologiam. Nota quid *Symbolica theologia* contineat. Ubi fusius, id est latius, seu planius et articulatius explicatum et descriptum est.

IN EPISTOLAM X.

Epistola hæc sancta illa antiquitate cumprimis digna, uti et discipulo quem diligebat Jesus, cui gratiam annuntiat. Licet autem colligere ex hac epistola et ex illa ad sanctum Polycarpum septima, magnum Dionysium, quando hæc scripsit, annorum circiter nonaginta fuisse. In illa siquidem ad S. Polycarpum ait se, cum Heliopoli Ægypti degeret, perspexisse solarem istam eclipsim, salutaris Christi crucis tempore, quæ incidit in annum regni Tiberii decimum octavum: hujus enim anno decimo quinto, exorsus erat prædicationem suam Dominus Jesus, ut in Evangelio secundum Lucam declaratur. Ubi autem tribus annis et paucis mensibus prædicaverat, Dominus ac Deus noster sponte passus est circa annum Tiberii decimum octavum. Regnavit autem Tiberius annis circiter tribus et viginti, ut sic a salutari passione ad obitum usque Tiberii fere sex anni intercesserint. Porro sanctus evangelista Joannes ablegatus est in Patmum insulam, quæ Cycladum una est, sub extremum anni regni Domitiani. Hic autem regnavit annis quindecim et mensibus quinque. Ab anno vero Tiberii decimo octavo, quo eclipsis illa contigit, ad mortem usque Domitiani, colliguntur anni circiter quatuor et sexaginta, et menses septem. Supponamus item, D. Dionysium, quando ista sub crucifixionem Domini vidit, annorum fuisse viginti quinque, quemadmodum me adhuc legisse autumo, sic ut omnes anni fuerint circiter nonaginta. Meminit etiam hujus relegationis sanctissimi Joannis sub Domitiano factæ Irenæus in tertio et quinto libro suo *Adversus hæreses*, ubi et tempus indicavit; Clemens item Alexandrinus, in eo opere cui inscriptio : *Quis dives salvus ?*

332 *Neque enim in sæculis.* Nota Deum non esse causam separationis peccatorum, qua ad sinistram collocantur, sed sibi ipsis peccatores hujus rei causæ sunt, dum ipsi se penitus a Deo segregant.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[63] εὖ φρονεῖν. [64] ἐπὶ τῷ σταυρῷ. [65] γάρ. [66] ὑποθῶμεν.

Et Dei nomine. Dei nomen ait, sive quod omnes actiones suas in Dei semper nomine peragant, aut quia a Deo sive Christo nomen sortiti, ex eo quod secundum ipsum vitam suam instituunt, etiam ipsimet dii appellentur. A

Evangelii solem. Merito divum Joannem Evangelii solem nuncupat. Jure igitur, inquit, illos reprehendo et increpo, qui se solem Evangelii exterminare posse putant. Attamen opto ut respiciant, et ad te accurrant, ut illustrati salventur. Quemadmodum enim insanit, qui se putat solem hunc concludere loco posse, sic et hi insaniunt qui lucem Evangelii arbitrantur se posse tecum intra Patmum insulam circumscribere.

Nos autem e diverso neque. Pro, neque longius te abesse. Nota autem magnum Dionysium hic etiam prophetasse, cum clare dicat, sibi, uti et beato Joanni revelatum esse, ipsum intra breve tempus ab exsilio Patmi revocandum esse, quod et contigit. Nam, ut diximus, paulo post, sub ultimum annum regni Domitiani, in Patmum insulam fuerat relegatus, Domitiano persecutionem excitante; at interim sub istius regis exitum, maximus hic evangelista Joannes divinam illam Apocalypsim vidit. B

Καὶ θεωνυμίᾳ. Θεωνυμίαν φησὶν ἢ τὸ πάντοτε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Θεοῦ πάντα πράττειν αὐτοὺς, ἢ ὅταν τοὺς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἤγουν τοῦ Χριστοῦ, ὀνομαζομένους, κατ' αὐτὸν πολιτεύεσθαι ὑπάρχῃ, καὶ αὐτοὺς λεγομένους θεούς.

Τοῦ Εὐαγγελίου τὸν ἥλιον. Τὸν τοῦ Εὐαγγελίου ἥλιον τοῦτον τὸν θεῖον Ἰωάννην ὀνομάζει δικαίως. Φησὶν οὖν· Ὅτι ἐγὼ, εἰκότως αἰτιώμενος καὶ μεμφόμενος τοὺς νομίζοντάς σε τὸν τοῦ Εὐαγγελίου ἥλιον περιορίζειν ἐν τόπῳ, εὔχομαι ὅμως ἀνανήψαι καὶ προσδραμεῖν σοι, ἵνα σωθῶσι φωτισθέντες. Ὥσπερ γὰρ μέμηνεν ὁ οἰόμενος τὸν ἥλιον τοῦτον περικλείειν τόπῳ, οὕτω καὶ οὗτοι μεμήνασι, νομίζοντες τὸ φῶς τοῦ Εὐαγγελίου σου περιορίζειν σὺν σοὶ ἐν Πάτμῳ τῇ νήσῳ.

Ἡμᾶς δὲ οὐδὲ τοὐναντίον. Ἀντὶ τοῦ, οὐδέ τι πορρωτέρω σε γενέσθαι. Σημείωσαι δὲ ὅτι καὶ προεφήτευσεν ὁ μέγας Διονύσιος, σαφῶς εἰπὼν ἐκ Θεοῦ ἀποκαλυφθῆναι αὐτῷ, ὡς καὶ τῷ ἁγίῳ Ἰωάννῃ, ὅτι εἴσω βραχυτάτου χρόνου ἀνακληθήσεται τῆς ἐν Πάτμῳ ἐξορίας· ὃ δὴ καὶ γέγονεν. Ὡς γὰρ ἔφημεν, πρὸ βραχέος περὶ τὸ τελευταῖον ἔτος τῆς Δομετιανοῦ βασιλείας εἰς τὴν Πάτμον ἐφυγαδεύθη, διωγμὸν κινήσαντος τοῦ Δομετιανοῦ· εἶτα περὶ τὴν τελευτὴν τοῦ βασιλέως ὁρᾷ τὴν θείαν Ἀποκάλυψιν ὁ μέγιστος οὗτος εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης [67].

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[67] θεῖος εὐαγγελιστὴς Ἰωάν.

SCRIPTORES VARII.

VITÆ SANCTI DIONYSII AREOPAGITÆ.

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΕΓΚΩΜΙΟΝ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΑΡΕΙΟΠΑΓΙΤΟΥ

Ἐκ τῶν Μηναίων τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἐκκλησίας, μηνὸς Ὀκτωβρίου τῇ γʹ.

VITA ET ENCOMIUM

SANCTI DIONYSII AREOPAGITÆ

Ex Menæis Græcis, mensis Oct. die 3,

Interprete Petro Lansselio, Gravelingano, Soc. Jesu presbytero.

Ἀγκίστρῳ τῆς χάριτος σοφῶς ὁ Παῦλος ὁ ἔνθεος A δημηγορήσας ἐζώγρησεν ἱεροφάντορα, καὶ τῶν ἀποῤῥήτων θεωρὸν εἰργάσατο, σὲ σκεῦος ἐκλογῆς θεασάμενος, μεθ' οὗ δυσώπησον, θεοῤῥῆμον Διονύσιε, τοὺς πόθῳ ὑμνοῦντάς σε.

Ἀγγέλοις ὁμότιμον τὸν νοῦν, πάτερ Διονύσιε, δι' ἀρετῆς ἐργασάμενος, τὴν ὑπερκόσμιον τῆς ἱεραρχίας εὐταξίαν, πάνσοφε, τὴν τούτων ἱερῶς ἀνιστορήσας καθ' ἣν ἐῤῥύθμισας Ἐκκλησίας τὰ συστήματα, οὐρανίων τὰς τάξεις μιμούμενος.

Ἐμφιλοσοφώτατα, Θεῷ, μάκαρ Διονύσιε, ὃ δυνατὸν ὁμοιούμενος, τῶν ὀνομάτων σοῦ μυστικῶς τῶν θείων εὐσεβῶς ἐξήπλωσας τὴν ἔνθεον, θεόφρον, ἀνάπτυξιν, ἑνώσει κρείττονι μυηθεὶς τὰ ὑπὲρ ἔννοιαν, καὶ μυήσας τοῦ κόσμου τὰ πέρατα.

Ἀνδρέου Ἱεροσολυμίτου, οἱ δὲ Βυζαντίου.

Τῆς οὐρανίου γνώσεως ἀθεώρητον βυθόν σε καλέσωμεν, λαμπρότατε μάρτυς τοῦ Χριστοῦ, ὡς καὶ ὁπλίτην καὶ στεῤῥὸν ὑπέρμαχον τῆς Ἐκκλησίας. Ἀνυμνοῦμέν σε, σοφέ· πυρὶ γὰρ ἐλλαμφθεὶς τῷ ἀγνοτάτῳ ἠξιώθης ἅμα ταῖς ἄνω στρατολογίαις, τὸ φωτεινὸν περιβόλαιον ἐνδύσασθαι Χριστὸν, καὶ λαμπρυνθεὶς τῇ αἴγλῃ τοῦ πνεύματος τὸν νοῦν, Διονύσιε. Διὸ σοῦ τὴν παγκόσμιον μνήμην πανηγυρίζον-

333-335 Divino correptus numine Paulus, concione ad populum habita, sacrorum interpretem gratiæ hamo vitæ sapienter dedit, ineffabiliumque contemplatorem effecit, dum te vas electionis conspexit, cum quo, diviniloque Dionysi, pro laudum tuarum cupidis Deum exora.

Mentem angelis honore parem, Pater Dionysi, virtute præstitisti, mundo superiorem horum hierarchiæ bonum ordinem sancte indagasti, cujus norma cœtus Ecclesiæ composuisti, cœlestium ordines imitatus.

Maxima cum sapientia, beate Dionysi, qui Deo, quantum licet, es similis, tuam divinorum nominum Deo plenam expositionem arcano sensu religiose, tu qui divina sapis, explicuisti, excellentissi-
B ma unitione quæ mentem vincunt edoctus mundique erudiens fines.

Andreæ Hierosolymitani aut Byzantii.

Invisibilem divinæ cognitionis profunditatem te, illustrissime Christi martyr, appellabimus, sicut etiam gravis armaturæ militem, ac validum Ecclesiæ propugnatorem. Te, o sapiens, prædicamus: purissimo enim illuminatus igne, fulgoreque spiritus mente, Dionysi, resplendens, dignus es habitus cum cœlestibus exercitibus splendidam vestem Christum induere, ideo ornatissimam tui memoriam celebran-

tes, fide laudamus, qui te gloriosum voluit Dominum. A

336 *Canon sancti cujus acrostichis: « Mentem honoro sapientium doctrinarum, » Theophanis.*

A divino Paulo cœlestium contemplatore institutus, Dionysi, mox cœlestis magister et divinus concionator evasisti.

Divina illustratus gratia, illustra, o beate, eorum qui te laudant animas, ut tuas Deo afflatas intelligant doctrinas, Dionysi.

Mentis atque animæ puritate cœlestium ordinum fulgores addiscere meruisti, eorumque videre per choros dispositiones, Dionysi.

Ad B. V.

Lucifer thalamus incarnationis omnium Conditoris pro nobis factæ, judicata es; ex te enim, Dei genitrix nostram induit carnem. B

Supra cœlestes elevatus fornices, sancte, mundo superiorum ordines et exercitus et splendores, omnium sublimi sermone sapientissimisque expositionibus manifestasti.

Altæ immersus contemplationi, gloriose, divinorum nominum explicationem divine protulisti, Trinitatis theologus effectus Dei gratia, in Deo beatissime.

Amore divino mortuus præsentibus, philosophiæque intentus studio, vivificarum supra mentem gratiarum Deiferum fuisti, Pater, instrumentum.

Ad B. V.

Virgo agricultura cuncta facientis spiritus omnium Domino corpus pro fructu protulisti, in quo mundi peccatum condemnavit, vitamque perennem instar fontis emisit. C

Bonum Ecclesiarum ordinem composuisti; in ipsis enim, Pater, formando depinxisti imagines sacræ fictionis virtutum formæ expertium similes, per quas instituitur ac illustratur universa fidelium religiosa congregatio.

Tuæ fluenta theologiæ, a Deo correpte, prata rationalia et semper virentia atque in fidei rectitudine consita valde irrigant; unitatem enim essentiæ in personarum Trinitate venerandam monarchiam prædicasti.

Vehemens hierarchiæ cœlestis desiderium atque erga Deum amorem, et firmam erga divinam necnon incomprehensibilem altitudinem propensionem prudenter docuisti eos qui in fide clamant, gloria potestati tuæ, o amans hominum. D

337 *Ad B. V.*

Sacer salutis operator fuit Filius tuus omnibus te laudantibus et viæ et lucis ductor et justitia, Virgo, et redemptio : propterea te Deiparam, vere ac proprie unanimiter prædicamus.

Sonus verborum tuorum, tanquam cœlestis quædam vox delatus mentes Dei expertes attonitas reddidit gratiæ sermone, ac divinarum lucidissimis doctrinarum radiis corda fidelium illuminavit.

τες πιστῶς δοξάζομεν τὸν δοξάζοντά σε Κύριον.

Ὁ κανὼν τοῦ ἁγίου, οὗ ἡ ἀκροστιχίς· « Τὸν νοῦν γεραίρω τῶν σοφῶν διδαγμάτων, » Θεοφάνους.

Τῷ Παύλῳ τῷ θείῳ μαθητευθεὶς τῷ τῶν οὐρανίων, Διονύσιε, θεατῇ, οὐράνιος μύστης παραυτίκα καὶ θεηγόρος ἐχρημάτισας.

Ὁ χάριτι θείᾳ καταυγασθείς, καταύγασον, μάκαρ, τῶν ὑμνούντων σε τὰς ψυχὰς τὰς σὰς συνιέναι θεοπνεύστους διδασκαλίας, Διονύσιε.

Νοὸς καθαρότητι καὶ ψυχῆς τῶν ἐπουρανίων διακόσμων τὰς ἀστραπὰς μαθεῖν ἠξιώθης, καὶ τὰς τούτων χοροστασίας ἰδεῖν, Διονύσιε.

Θοχ *.

Νυμφὼν φωτοφόρος τῆς ὑπὲρ νοῦν σαρκώσεως ὤφθης τοῦ τῶν ὅλων δημιουργοῦ· ἐκ σοῦ γὰρ τὴν σάρκα, Θεομῆτορ, τὴν ἡμετέραν ἠμφιάσατο.

Οὐρανίων ἀψίδων ὑπεραρθεὶς ὅσιε, τῶν ὑπερκοσμίων τὰς τάξεις καὶ τὰ στρατεύματα, καὶ τὰς λαμπρότητας ὑψηγορίαις τῶν λόγων καὶ πανσόφοις φράσεσι πᾶσι ἐτράνωσας.

Ὑψηλῆς θεωρίας ἐμφορηθεὶς, ἔνδοξε, τὴν τῶν ὀνομάτων τῶν θείων ἀνάπτυξιν ἐθεολόγησας, τριαδικὸς θεολόγος γεγονὼς τῇ χάριτι, θεομακάριστε.

Νεκρωθεὶς τοῖς παροῦσι τῷ πρὸς Θεὸν ἔρωτι, καὶ φιλοσοφίᾳ συντόνως ἐγγυμνασάμενος, τῶν ὑπὲρ ἔννοιαν ζωοποιῶν χαρισμάτων θεοφόρον ὄργανον, Πάτερ, γεγένησαι.

Θοχ.

Γεωργία Παρθένε τοῦ παντουργοῦ Πνεύματος, σῶμα τῷ Δεσπότῃ τῶν ὅλων ἐκαρποφόρησας, ἐν ᾧ κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου, καὶ ζωὴν ἐπήγασε τὴν αἰωνίζουσαν.

Ἐκκλησιῶν τὴν εὐκοσμίαν ἐῤῥύθμισας· ἐν αὐταῖς γὰρ, Πάτερ, ἐζωγράφησας μορφωτικῶς τύπους ἐμφερεῖς ἱεροπλαστίας τῶν ἀμορφώτων δυνάμεων, δι' ὧν μυσταγωγεῖται καὶ φωτίζεται πᾶσα τῶν πιστῶν ἡ θεόφρων ὁμήγυρις.

Ῥεῖθρα τῆς σῆς θεολογίας, θεόληπτε, τοὺς λειμῶνας ἄγαν καταρδεύουσι τοὺς λογικοὺς καὶ ἀειθαλεῖς καὶ πεφυτευμένους ἐπὶ δογμάτων ὀρθότητι· μονάδα γὰρ οὐσίας ἐν Τριάδι προσώπων τὴν σεπτὴν μοναρχίαν ἐκήρυξας.

Ἀγγελικῆς ἱεραρχίας τὸν σύντονον, ἱεράρχα, πόθον, καὶ τὸν ἔρωτα πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ τὴν ἀκλινῆ νεῦσιν πρὸς τὸ ὕψος τὸ θεῖον καὶ ἀκατάληπτον ἐδίδαξας ἐμφρόνως τοὺς ἐν πίστει βοῶντας, τῇ δυνάμει σου δόξα, φιλάνθρωπε.

Θοχ.

Ἱερουργὸς τῆς σωτηρίας ἐγένετο ὁ Υἱός σου πᾶσι τοῖς ὑμνοῦσί σε καὶ ποδηγὸς καὶ φωταγωγὸς καὶ δικαιοσύνη, Παρθένε, καὶ ἀπολύτρωσις· διὸ σὲ Θεοτόκον ἀληθῶς καὶ κυρίως οἱ πιστοὶ ὁμοφρόνως δοξάζομεν.

Ῥημάτων σου ὁ φθόγγος, ὥσπερ τις οὐράνιος ἦχος φερόμενος, τὰς ἀθέους φρένας κατεβρόντησε λόγῳ τῆς χάριτος, καὶ δογμάτων θείων μαρμαρυγαῖς ταῖς φανοτάταις τῶν πιστῶν τὰς καρδίας ἐλάμπρυνεν.

* Abbreviatio vocis Θεοτόκῳ, h. e. *Deiparæ*. EDIT. PATR.

Ὡμοιώθης ἐμπόρῳ τῷ τοὺς μαργαρίτας ζητοῦντι, πανόλβιε, καὶ εὑρὼν τὸν ἕνα μαργαρίτην τὸν ὄντως πολύτιμον, καὶ θαυμάσας τούτου τὰς θεουργοὺς φωτοβολίας, ἱεράρχα, Θεὸν ὡμολόγησας.

Τὴν πηγὴν τῆς σοφίας ἐμφιλοσοφώτατα, Πάτερ, ἠγάπησας, καὶ τῷ ταύτης φίλτρῳ καὶ ἀγάπῃ συμπεριφερόμενος, πολλοστὸς ἐγένου, καὶ ποταμοὺς θείων ναμάτων ἀεννάως πηγάζεις, θεόπνευστε.

Θοκ.

Ὡς κεχαριτωμένη τὴν καλλοποιὸν ὑπερεδέξω εὐπρέπειαν τὴν τὰ πάντα μόνῳ τῷ βουλήματι κατασκευάσασαν, καὶ τῷ θείῳ κάλλει καὶ φωτισμῷ τῆς εὐσεβείας, Θεομῆτορ, ἡμᾶς καλλωπίσασαν.

Νομίμως φιλοσόφων σοφίας δώρῳ ἐπέτυχες· ἐνθέως ἐνθεολογῶν ὀρθόδοξα δόγματα, παμμάκαρ, κατέλιπες, ὧν κατετρύφησας· οἱ πιστοὶ σὲ μακαρίζομεν.

Συνέσει θεοπρεπεῖ, θεόφρον, καλλωπιζόμενος, τῷ θείῳ μυσταγωγῷ τὸ οὖς σου ὑπερέκλινας, καὶ τὴν ὑπερκόσμιον ὑπ' αὐτοῦ σοφίαν ἐμυήθης, Διονύσιε.

Ὁ βίος σου θαυμαστὸς, ὁ λόγος θαυμασιώτερος, ἡ γλῶσσά σου φωταυγὴς, τὸ στόμα πυρίπνοον, μάκαρ Διονύσιε· ὁ δὲ νοῦς σου, Πάτερ, ἀκριβῶς θεοειδέστατος.

Θοκ.

Φωνὴν σοι τοῦ Γαβριὴλ, τὸ *Χαῖρε*, πίστει κραυγάζομεν, ἐξ ἧς ἀφράστως ἡμῖν ὁ ζωαρχικώτατος ἀνὴρ ἐχρημάτισε καὶ συνανεστράφη τοῖς ἀνθρώποις ὁ φιλάνθρωπος.

Ὡς ὄμβρος οὐράνιος ἐν γῇ διψώσῃ τὰ σὰ διδάγματα τῶν πιστῶν τὰς καρδίας ἀεὶ ποθούσας καταπιαίνουσι, καὶ ἀκορέστως βοᾷν ἐκδιδάσκουσιν· Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς ὁ τῶν πατέρων ἡμῶν.

Δοχεῖον Πνεύματος τοῦ παναγίου ὤφθης ἐνάρμοστον, καὶ τῇ τούτου ἐμπνεύσει καὶ φανερώσει προφητικώτατα προαγορεύων, σοφὲ Διονύσιε, Εὐλογητὸς, ἐκβοῶν, ὁ τῶν πατέρων Θεός.

Θοκ.

Ἰδοὺ νῦν πεπλήρωται τοῦ Ἡσαΐου ἡ προαγόρευσις· ἐν γαστρί σου, Παρθένε, τὸν Λόγον ἔσχες καὶ ἀπεκύησας τὸν ζωοδότην, ᾧ πάντες κραυγάζομεν· Εὐλογητὸς ὁ Θεός.

Διαφανὲς ὡς ἔσοπτρον γεγονὼς, Διονύσιε, καὶ χωρητικὸν τῶν καθαρῶν ἐμφάσεων τὸν νοῦν ἐργασάμενος δι' ἀρετῆς, πανόλβιε, τὰς μαρμαρυγὰς τῶν ὑπὲρ νοῦν λαμπηδόνων δεχόμενος, ἐβόας· Ἱερεῖς, εὐλογεῖτε.

Ἀφθονωτέρα χάρις σου ἐξεχύθη τοῖς χείλεσιν· ὅθεν τὰς ἐνθέους διδαχὰς παρέθηκας, τὴν τούτων διάνοιαν ὑπερφυῶς ἡμῖν ἐξαπλῶν, καὶ διατρανῶν, καὶ τηλαυγῶς ἀναπτύσσων τοῖς πίστει μελῳδοῦσιν· Ἱερεῖς, εὐλογεῖτε.

Γνωριμωτέρα γέγονε διὰ σοῦ, Διονύσιε, ἡ τῶν Ἀθηναίων εὐκλεὴς μητρόπολις, Χριστῷ προσενέγκασα καὶ ἄπαρχον πανίερον τῷ παμβασιλεῖ διηνεκῶς μελῳδοῦσα· Οἱ παῖδες, εὐλογεῖτε.

A Similis fuisti mercatori margaritas quærenti, beatissime; unaque revera pretiosissima margarita inventa, ac ejus deificas miratus lucis emissiones, hierarcha, Deum es confessus.

Sapientiæ fontem sapientissime, Pater, amasti, ejusque philtro et amore circumactus unus e multis fuisti, fluminaque divinorum laticum, afflate Deo, perenniter facis.

Ad B. V.

Velut gratia plena pulchrificum supra omnes accepisti decorem, qui voluntate sola condidit universa, divinaque pulchritudine, atque pietatis illustratione, Dei genitrix, nos venustavit.

Legis præscripto philosophorum sapientiæ donum
B consecutus, divine Deo plenus de rectæ fidei dogmatibus disserens, deseruisti, beatissime, quibus absumebaris : fideles te beamus.

Tu qui divina sapis, Deum decente ornatus intellectu, ad divinum præceptorem aures tuas inclinasti, ac supermundanam ab eo sapientiam edoctus es, Dionysi.

Vita tua admirabilis, sermo admirabilior, lingua tua splendida, os tuum ignem spirans, beate Dionysi, tua vero mens, Pater, summe Deo quam simillima.

Ad B. V.

Ad te Gabrielis vocem, *Ave*, fide clamamus, ex qua nobis ineffabiliter qui excellentissime auctor est vitæ, vir natus est, ac cum hominibus conver-
C satus ille hominum amans.

Sicut cœlestis imber in sitienti terra doctrinæ tuæ fidelium corda semper avida impinguant, et docent insatiabiliter clamare : Benedictus Deus patrum nostrorum.

Concinnum Spiritus sancti habitaculum visus es, atque hujus inspiratione ac declaratione ea quæ prophetis propria sunt, quam maxime prædicens, sapiens Dionysi, exclamans : Benedictus Deus patrum.

Ad B. V.

Ecce nunc impletum est Isaiæ vaticinium : 338
in utero tuo, Virgo, Verbum habuisti datoremque vitæ genuisti, cui clamamus omnes : Benedictus
D Deus.

Ut transparens speculum fuisti, Dionysi, purarumque capacem illustrationum mentem virtute effecisti, o felicissime; scintillarum mentem excedentium splendores suscipiens clamabas : Sacerdotes, benedicite.

Abundantissima diffusa est in labiis tuis gratia; unde doctrinas Deo plenas proposuisti, harum sensum modo naturam vincente explicans et declarans, ac clarissime aperiens nobis qui fide canimus : Sacerdotes, benedicite.

Notissima fuit per te, Dionysi, celebris Atheniensium metropolis, dum Christo sacratissimum etiam præsulem obtulit, omnium regi concinens perpetuo : Pueri, benedicite.

Ad B. V.

Mater Dei irreprehensibilis, animæ meæ vulnera, et peccati cicatrices dele; Filium enim genuisti, qui potestatem habet catenis lapsuum vinctos ex indissolubilibus vinculis facile relaxandi, qui solus est Deus benefactor in sæcula.

Dignus fuisti esse sanctorum apostolorum contemplator, ac collaborator fuisti particeps gloriæ, atque cum ipsis festinasti ad conspectum corporis reipsa vitæ principii solius Deiparæ et augustissimæ, quam pro meritis magnam prædicamus.

Hæres divini in cœlis regni factus es, ut legitimus episcopus, Pater, ut invictus pugil sacerdotii unguento sanguinem martyris commiscuisti; ideo duplices coronas merito accepisti, sacre initiator Dionysi.

Ut habens loquendi cum Deo libertatem, sapiens episcope Dionysi, semper intercede, ut qui pie te laudant ex tentationibus eripiantur: ineffabilium initiator contemplationum, sicut arcanæ ac divinissimæ bonitatis sacer es interpres.

Ad B. V.

Venerandam Ecclesiam hæreses generose vincentem ostende, quam Christus, o gratia plena, Filius tuus pretioso sanguine suo ut bonus comparavit, et periculis eripe, atque ab ea quæ nos occupat tyrannide redime.

Dionysi beatissime celebris coryphei Pauli discipule, occultorum cognitionem ab eo edoctus fuisti, unde fulgentem in Ecclesia facem ponit,
339 religiosæ Athenarum civitatis ordinans episcopum, quam recta præditam fide tuis precibus, sapientissime Dei præco, custodi.

Ad B. V.

In honoranda dormitione tua, Virgo sanctissima, Dionysius aderat cum Hierotheo et divino Timotheo, quisque una cum apostolis hymnum gloriæ tuæ convenientem decantans, cum quibus etiam nunc mortalis lingua omnis te Dei parentem mundique patronam laudat.

Inter sacerdotes et martyres excellis, sancte, fidus ostensus es pastor, et calicem Christi bibisti; quare in utroque ipsi Christo bene placuisti, ora pro nobis omnibus, qui cum cœlestibus ministris in lumine habitas.

Contacium.

Cœlestes penetrans in spiritu portas, Apostoli qui supra tres cœlos ascendit, factus, Dionysi, discipulus, omnem ineffabilium cognitionem ubertim accepisti; eosque qui in tenebris ignorantiæ dormiebant, illuminasti; ideo clamamus: Ave, universi pater mundi.

Œcus.

Dionysius magnus qui ex hominibus ob virtutes angelus vocatus est, universam tanquam aliger cœlestem edoctus est cognitionem: quare canticis ut angelum honoremus, ad illum talia clamantes: Ave, qui Christum per Paulum agnovisti; Ave, qui mul-

Θο̄κ.

Μῆτερ Θεοῦ πανάμωμε, τῆς ψυχῆς μου τὰ τραύματα καὶ τῆς ἁμαρτίας τὰς οὐλὰς ἐξάλειψον· Υἱὸν γὰρ ἐγέννησας τὸν ἐξουσίαν ἔχοντα τοὺς πεπεδημένους ταῖς σειραῖς τῶν πταισμάτων εὐκόλως ἀνιέναι τῶν δεσμῶν τῶν ἀλύτων, τὸν μόνον εὐεργέτην Θεὸν εἰς τοὺς αἰῶνας.

Ἁγίων ἀποστόλων ἀξιωθεὶς θεατὴς χρηματίσαι, καὶ σύμπονος συγκοινωνὸς γέγονας τῆς δόξης, καὶ σὺν αὐτοῖς ἐπὶ τὴν θέαν ἔσπευσας σώματος τοῦ ὄντως ζωαρχικοῦ τῆς μόνης Θεοτόκου καὶ σεβασμιωτάτης, ἣν ἐπαξίως μεγαλύνομεν.

Τῆς θείας βασιλείας ἐν οὐρανοῖς κληρονόμος ἐγένου, ὡς ἔννομος ἀρχιερεὺς, Πάτερ, ὡς ἀήττητος ἀθλητὴς ἱερωσύνης χρίσματι αἷμα συγκεράσας μαρτυρικόν· διὸ διπλοῦς στεφάνους ἀπείληφας ἀξίως, ἱερομύστα Διονύσιε.

Ὡς ἔχων παῤῥησίαν πρὸς τὸν Θεὸν, ἱεράρχα σοφὲ Διονύσιε, διὰ παντὸς πρέσβευε ῥυσθῆναι ἐκ πειρασμῶν τοὺς εὐσεβῶς ὑμνοῦντάς σε, μύστα τῶν ἀῤῥήτων θεωριῶν, ὡς τῆς κρυφιομύστου καὶ θεαρχικωτάτης ἱεροφάντης ἀγαθότητος.

Θο̄κ.

Νικῶσαν τὰς αἱρέσεις νεανικῶς τὴν σεπτὴν Ἐκκλησίαν ἀνάδειξον, ἣν ὁ Χριστὸς αἵματι τιμίῳ τῷ ἑαυτοῦ ὡς ἀγαθὸς ἐκτήσατο, κεχαριτωμένη, ὁ σὸς Υἱὸς, καὶ σῶσον ἐκ κινδύνων, καὶ τῆς ἐπικρατείας τῆς κατεχούσης ἡμᾶς λύτρωσαι.

Τῷ Παύλῳ, Διονύσιε, τῷ κλεινῷ κορυφαίῳ μαθητευθεὶς, πανόλβιε, ὑπ' αὐτοῦ ἐμυήθης τῶν ἀποκρύφων τὴν γνῶσιν· ὅθεν καὶ λαμπτῆρα τῇ Ἐκκλησίᾳ τίθησιν Ἀθηνῶν, προχειρίσας τῆς εὐσεβοῦς ἱεράρχην πόλεως, ἣν φυλάττοις ὀρθοδοξοῦσαν, πάνσοφε, σαῖς εὐχαῖς, θεοκῆρυξ!

Θο̄κ.

Ἐν τῇ σεπτῇ κοιμήσει σου, παναγία Παρθένε, παρῆν ὁ Διονύσιος σὺν τῷ Ἱεροθέῳ καὶ Τιμοθέῳ τῷ θείῳ ἅμα τοῖς ἀποστόλοις, ὕμνον ἐξᾴδων ἕκαστος πρόσφορον τῇ σῇ δόξῃ, μεθ' ὧν καὶ νῦν πᾶσα γλῶσσα βρότειος ἀνυμνεῖ σε τὴν τοῦ Θεοῦ λοχεύτριαν καὶ τοῦ κόσμου προστάτιν.

Ἐν ἱερεῦσι καὶ μάρτυσι διαπρέψας, ὅσιε, πιστὸς ἀνεδείχθης ποιμὴν καὶ Χριστοῦ πιὼν τὸ ποτήριον· διὸ, ἐν ἑκατέροις εὐαρεστήσας αὐτῷ τῷ Χριστῷ, πρέσβευε ὑπὲρ πάντων ἡμῶν, σὺν τοῖς ἄνω λειτουργοῖς ἐν φωτὶ αὐλιζόμενος.

Κοντάκιον.

Τὰς οὐρανίους διαβὰς πύλας ἐν πνεύματι, μαθητευθεὶς τῷ ὑπὲρ τρεῖς οὐρανοὺς φθάσαντι Ἀποστόλῳ, Διονύσιε, τῶν ἀῤῥήτων ἐπλουτίσθης πᾶσαν γνῶσιν· καὶ κατηύγασας τοὺς ἐν σκότει ἀγνωσίας καθεύδοντας· διὸ κράζομεν· Χαίροις, πάτερ παγκόσμιε.

Ὁ οἶκος.

Ἄγγελος ἐξ ἀνθρώπων ἀρεταῖς χρηματίσας ὁ μέγας Διονύσιος, πᾶσαν ὡς ὑπόπτερος ἐμυήθη τὸν νοῦν τὴν οὐράνιον γνῶσιν· διὸ ᾄσμασι ὡς ἄγγελον τιμήσωμεν, βοῶντες πρὸς αὐτὸν τοιαῦτα· Χαῖρε, ὁ γνοὺς τὸν Χριστὸν διὰ Παύλου· χαῖρε, πολλοὺς πρὸς Χριστὸν

ἐπιστρέψας· χαῖρε, πολυθέου σκηνῆς ὀλετήριον· χαῖρε, θεογνώστου βουλῆς σκοπευτήριον· χαῖρε, βίβλος θεοχάρακτος, μυστηρίων θησαυρέ· χαῖρε, πίναξ θεομόρφωτε καὶ διόπτρα οὐρανοῦ· χαῖρε, ὅτι τὸ πάθος τοῦ Κυρίου κατεῖδες· χαῖρε, ῥανὶς κοιλαίνουσα ἄνοιαν· χαῖρε, φραγμὸς ἀσεβῶν παροδείας· χαῖρε, φωστὴρ τοὺς πιστοὺς καταυγάζων· χαῖρε, πάτερ παγκόσμιε.

Οὗτος πλούτῳ, καὶ δόξῃ, καὶ συνέσει, καὶ σοφίᾳ τῶν ἁπάντων ὑπερέχων, τῶν ἐν τῷ Ἀρείῳ πάγῳ βουλευτῶν εἷς ἦν· καὶ ἀγρευθεὶς ὑπὸ τοῦ μεγάλου Παύλου, καὶ βαπτισθεὶς, χειροτονεῖται ἐπίσκοπος, τὰ ἀπόῤῥητα μυηθεὶς ὑπὸ τοῦ σοφοῦ Ἱεροθέου, καὶ συγγράμματα καταλελοιπὼς παράδοξα, καὶ θαυμαστά τε καὶ ὑψηλότατα, ὧν ἑνὸς τέως μνημονεῦσαι ἐπικαιρότατον. Γενόμενόν με, φησὶ, ποτὲ κατὰ τὴν Κρήτην, ὁ ἱερὸς ἐξεναγώγησε Κάρπος, ἀνὴρ, εἰ καί τις ἄλλος, διὰ πολλὴν καθαρότητα νοῦ πρὸς θεοπτίαν ἐπιτηδειότατος. Καὶ γοῦν οὐδὲ ταῖς τῶν ἁγίων μυστηρίων τελεταῖς ἐπεχείρει, μὴ πρότερον αὐτῷ κατὰ τὰς προτελείους εὐχὰς ἱερᾶς καὶ εὐμενοῦς ὁράσεως ἐκφαινομένης. Ἔλεγεν οὖν, ὅτι, λελυπηκότος αὐτὸν τῶν ἀπίστων τινός· (ἡ λύπη δὲ ἦν, ὅτι τῆς Ἐκκλησίας ἐκεῖνος τινὰ πρὸς τὸ ἄθεον ἀπεπλάνησεν·) ἔτι τῶν Ἱλαρίων αὐτῷ ἡμερῶν τελουμένων, δέον ἀμφοτέρων ἀγαθοπρεπῶς ὑπερεύξασθαι, καὶ Θεὸν συλλήπτορα λαβόντα, τὸν μὲν ἐπιτρέψαι, τὸν δὲ ἀγαθότητι νικῆσαι· καὶ μὴ διαλιπεῖν νουθετοῦντα διὰ βίου παντὸς ἄχρις οὗ τὸ σήμερον, καὶ οὕτως ἐπὶ τὴν θείαν ταύτην ἀγαγεῖν γνῶσιν, ὡς ἂν ἤδη καὶ τῶν ἀμφισβητησίμων αὐτοῖς κρινομένων, καὶ τῶν ἀλόγως θρασυνομένων ἐννόμῳ δίκῃ σωφρονεῖν ἀναγκαζομένων· ἀλλ' ἔγε μὴ πρότερον τοῦτο παθὼν, οὐκ οἶδ' ὅπως τότε πολλὴν δυσμένειαν καὶ πικρίαν ἐντήξας τῇ ψυχῇ κατέδραμε μὲν οὕτω κακῶς ἔχων· ἑσπέρα γὰρ ἦν· περὶ δὲ μέσας νύκτας (εἰώθει γὰρ εἰς τόνδε τὸν καιρὸν αὐτὸς ἐφ' ἑαυτοῦ πρὸς τοὺς θείους ὕμνους ἐγρηγορέναι·) διανίσταται μὲν, οὐδὲ τῶν ὕπνων αὐτῶν, πολλῶν γε ὄντων καὶ ἀεὶ ἐγκοπτομένων, ἔξω ταραχῆς παραπολαύσας· ἑστὼς δὲ ὅμως εἰς τὴν θείαν ὁμιλίαν, οὐχ εὐαγῶς ἠνιᾶτο καὶ ἐδυσχέραινεν, οὐκ εἶναι δίκαιον λέγων, εἰ ζῶσιν ἄνδρες ἄθεοι καὶ διαστρέφουσι τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας. Καὶ ταῦτα λέγων ἐδεῖτο τοῦ Θεοῦ, πρηστῆρί τινι τὰς ἀμφοτέρων εἰς ἅπαξ ἀνηλεῶς ἀποσπάσαι ζωάς. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἔλεγε δόξαι ἰδεῖν ἄφνω τὸν οἶκον, ἐν ᾧπερ εἱστήκει, διαδονηθέντα πρότερον, καὶ ἐκ τῆς ὀροφῆς εἰς δύο μέσον διαιρεθέντα, καί τινα πυρὸς φλόγα πολύφωτον ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ ταύτην, (ἐδόκει γὰρ λοιπὸν ὕπαιθρος ὁ τόπος·) λοιπὸν ἐκ τοῦ οὐρανίου χώρου μέχρις αὐτοῦ καταφερομένην· τὸν δὲ οὐρανὸν αὐτὸν ἀναπεπταμένον, καὶ ἐπὶ τῷ νώτῳ τοῦ οὐρανοῦ τὸν Ἰησοῦν, ἀπείρων αὐτῷ ἀνθρωποειδῶς παρισταμένων ἀγγέλων. Καὶ ταῦτα μὲν ἄνωθεν ὁρᾶσθαι, καὶ αὐτὸν θαυμάζειν· κάτω δὲ κύψας ὁ Κάρπος, ἰδεῖν ἔφη καὶ τὸ ἔδαφος πρὸς ἀχανές τι χάσμα καὶ σκοτεινὸν διεῤῥηγμένον, καὶ τοὺς μὲν ἄνδρας ἐκείνους οἷς ἐπηρᾶτο, πρὸ αὐτοῦ κατὰ τὸ στόμιον ἑστηκέναι τοῦ χάσματος ὑποτρόμους, ἐλεεινοὺς, ὅσον οὔπω καταφερομένους

A tos ad Christum convertisti. Ave, tabernaculi pluribus inservientis diis pernicies. Ave, consilii a Deo cogniti specula. Ave, liber a Deo inscripte mysteriorum thesaure. Ave, tabula a Deo formata, et cœli dioptra. Ave, quod Domini passionem conspexeris. Ave, gutta amentiam excavans. Ave, sepimentum contra impiorum accessum. Ave, fax fideles illustrans. Ave, pater universi mundi.

Hic divitiis, et gloria, et scientia, et sapientia, omnes superans, unus ex Areio pago senatorum erat, atque a magno Paulo venatu captus et baptizatus ordinatur episcopus, ineffabilia mysteria a sapiente Hierotheo edoctus, et libros reliquit opinione majores, et admirandos, et sublimissimos, ex quibus interim unius meminisse opportunissimum. B Cum aliquando in Cretam venissem, inquit, me Carpus hospitio excepit, vir, si quis alius, propter magnam mentis puritatem ad cernendum Deum aptissimus. Neque enim sacros mysteriorum ritus aggrediebatur, nisi prius ipsi in iis precibus, quæ antea **340** perfici solent, sacra et læta apparuisset visio. Is quidem narrabat, cum a quodam, qui a fide religioneque nostra abhorreret, forte offensus esset (tristitiæ autem causa erat, quod ille ab Ecclesia quemdam ad impium cultum traduxerat), tum cum etiam ab ipso (scilicet Christiano, propter baptismum) Hilaria agerentur; cum benignam pro utroque ad Deum precationem fundere necesse esset, Deoque servatore adjutore adjuncto, illum quidem convertere, hunc vero vincere benignitate nec C desistere admonere per omne tempus, usque ad hunc ipsum diem, atque ita demum eos ad Dei notitiam deducere; quasi jam ea, de quibus antea dubitarent, dijudicata essent, et ab iis quæ inconsiderate ausi essent, resipiscere legitima severitate cogerentur; tum tamen id quod nunquam sibi usuvenisset, haud scio quomodo magno quodam et acerbo animi dolore confectum, quieti dedisse; ac se quidem dormisse ita male affectum (erat enim vespera); media autem circiter nocte (solitus enim erat hoc tempore per se ad divinos hymnos vigilare) surrexisse quidem, cum nec somnum ipsum qui altus fuisset, et semper interruptus sine conturbatione cepisset, stantem tamen ad divina colloquia, irreligiose doluisse, et acerbe tulisse, dicentem, non esse æquum viros impios vivere, et D qui vias Domini rectas perverterent : hæc dicentem, precatum esse a Deo, ut amborum vitam, sine misericordia turbine aliquo igneo abrumperet. Quæ cum dixisset, commemorabat sibi visum esse videre repente domum in qua staret, agitari primum, deinde a vertice in duas partes dimidias dividi, et ante se rogum quemdam magni luminis, eumque (sub dio enim locus ille esse videbatur) e cœlo usque ad seipsum deferri : cœlum vero apertum, et in convexa cœli superficie Jesum assistentibus innumerabilibus angelis, hominum figura et specie. Atque hæc quidem a cœlo videri summa cum sua admiratione. Cum autem ipse deorsum

oculos convertisset, cernere se aiebat etiam terram ipsam ita discessisse, ut obscurus quidam et tenebricosus hiatus exsistere videretur : atque homines quidem illos quibus male precatus esset, ante se ad os hiatus stare trementes et miseros, et qui fere præ pedum suorum instabilitate demergerentur : ab inferiore autem loco ex hiatu angues sursum serpere, atque ad eorum pedes cum sensim moverentur, **341** interdum quidem sibilare minantes, simul et deprimentes atque trahentes : interdum autem dentibus aut caudis incendentes, vel demulcentes, omnique ratione agentes, ut eos in hiatum illum injicerent. Esse etiam quosdam in medio, qui una cum serpentibus in homines illos invaderent exagitatione, pulsu, et percussione : visos autem esse viros decidere, partim sponte, partim invite, quod a malo sensim cogerentur. Narrabat porro Carpus se voluptatem capere solitum, cum inferiora aspiceret, superiora vero negligere : graviter autem ferre et negligere, quod nondum decidissent, atque in hanc rem cum sæpe incubuisset, nec profecisset, et acerbe tulisse, et male precatum esse : cum vix tandem cœlum aspexisset, vidisse quidem illud rursum, quemadmodum etiam antea vidisset : Jesum autem quem ad misericordiam, id quod gerebatur commovisset, surrexisse ex cœlesti solio, et cum ad eos descendisset, manum benignam porrexisse, et angelos qui una auxilium ferrent, viros alium alia ex parte retinuisse, dixisse Carpo Jesum porrectam adhuc manum habenti : « Feri me jam ; paratus sum enim rursum salutis hominum causa mortem perpeti : mihique hoc pergratum est, dum alii homines non peccent. Sed vide, num tibi utile sit hanc in hiatu et cum serpentibus mansionem, mansioni cum Deo et benignis hominumque amantibus angelis anteponere. »

A ὑπὸ τῆς τῶν οἰκείων ποδῶν ἀστασίας· κάτωθεν δὲ ἀπὸ τοῦ χάσματος, ὄφεις ἀνέρπειν, καὶ περὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ὑποκινουμένους, ποτὲ μὲν συρίττειν ἐπαπειλουμένους, ἅμα καὶ ἐπιβαροῦντας, καὶ ἕλκοντας· ποτὲ δὲ καὶ τοῖς οὐραίοις ὑποτύφοντας καὶ ὑπογαργαλίζοντας, καὶ διὰ παντὸς εἰς τὸ ἀχανὲς ἐμβαλεῖν μηχανωμένους. Εἶναι δὲ καὶ ἄνδρας τινὰς ἐν μέσῳ τοῖς ὄφεσι, κατὰ τῶν ἀνδρῶν συνεπιτιθεμένους, διαδονοῦντας ἅμα καὶ ὑπωθοῦντας, καὶ παίοντας· ἐδόκουν δὲ εἶναι πρὸς τὸ πεσεῖν ἐκεῖνοι, τὰ μὲν ἑκόντες, τὰ δὲ ἄκοντες, ὑπὸ τοῦ κακοῦ βιαζόμενοι κατ' ὀλίγον ἅμα καὶ πειθόμενοι. Ἔλεγε δὲ αὐτὸν ὁ Κάρπος ἥδεσθαι κάτω βλέποντα, τῶν ἄνω δὲ ἀμελεῖν· δυσχεραίνειν δὲ καὶ ὀλιγωρεῖν, ὅτι μὴ ἤδη πεπτώκασι, καὶ τῷ πράγματι πολλάκις ἐπιθέμενον καὶ B ἀδυνατήσαντα, ἀχθεσθῆναι, καὶ ἐπαράσασθαι· καὶ ἀνανεύσαντα μόλις, ἰδεῖν μὲν αὖθις τὸν οὐρανὸν, ὥσπερ καὶ πρότερον ἑωράκει· τὸν δὲ Ἰησοῦν, ἐλεήσαντα τὸ γινόμενον, ἐξαναστῆναι τοῦ ὑπερουρανίου θρόνου, καὶ ἕως αὐτῶν καταβάντα χεῖρα ἀγαθὴν ὀρέγειν· καὶ τοὺς ἀγγέλους, αὐτῷ συνεπιλαμβανομένους, ἄλλον ἄλλοθεν ἀντέχεσθαι τοῖν ἀνδροῖν, καὶ εἰπεῖν τῷ Κάρπῳ τὸν Ἰησοῦν, τῆς χειρὸς ἤδη προτεταμένης· « Παῖε κατ' ἐμοῦ λοιπόν· ἕτοιμος γάρ εἰμι καὶ αὖθις ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀνασωζομένων παθεῖν, καὶ προσφιλές μοι τοῦτο, μὴ ἄλλων ἁμαρτανόντων ἀνθρώπων. Πλὴν ὅρα εἰ καλῶς ἔχει σοι τὴν ἐν τῷ χάσματι, καὶ μετὰ τῶν ὄφεων μονὴν ἀνταλλάξασθαι τῆς μετὰ Θεοῦ καὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ φιλανθρώπων ἀγγέλων. »

Ipse igitur, formam ecclesiasticæ constitutionis interpretatus, postea ad occidentales partes imperante Domitiano pervenit, multisque exhibitis in civitate Parisiensi miraculis, capite plectitur : ac dum ipsum propriis manibus suscepisset, ad duo miliaria progressus est, cum spectantium admiratione, neque prius ipsum demisit, quam mulieri, cui nomen Catula, occurrens, ab ea, divino prorsus consilio, comprehensus, ejus manibus veluti thesaurum aliquem imposuisset : similiter Rusticus et Eleutherius illius discipuli capite plectuntur, atque cum sacri præconis et martyris corpore sanctorum corpora abjiciuntur, feris et avibus in pabulum objecta. Quidam vero fidelium reliquias sanctorum capiunt, et in obscuro loco deponunt propter ingruentem carnificum timorem : cum illi autem abiissent, beata Catula martyrum reliquias in aliquo templo collocat, die tertia Octobris. Erat vero, si corpoream spectes speciem, **342** magnitudine mediocri, macer, subpallidus, naso aliquantulum depresso, superciliis contractis, oculis defossis, auribus magnis præditus, canus, comatus, barba quæ labra quidem vestit moderate promissa, quæ autem a mento exit rara, paululum ventrosus, digitis oblongis. Festum ejus celebratur in sanctissima magna Ecclesia.

C Αὐτὸς τοίνυν καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως ἑρμηνεύσας τὸν τύπον, μετὰ ταῦτα καταλαβὼν τὰ ἑσπέρια μέρη ἐπὶ τῆς βασιλείας Δομετιανοῦ, καὶ πολλὰ θαύματα ἐπιδειξάμενος, ἐν Παρισίᾳ τῇ πόλει, τὴν κεφαλὴν ἀποτέμνεται· καὶ ταύτην ἰδίαις χερσὶν ὑποδεξάμενος, μέχρι δύο μιλίων ἐβάδισε, θαῦμα τοῖς ὁρῶσιν ἐνστησάμενος· καὶ οὐ πρότερον ταύτην ἀνῆκε, πρὶν ὅτε γυναικὶ ὀνόματι Κατούλᾳ ὑπαντήσας, καὶ κατὰ θείαν πάντως συσχεθεὶς πρόνοιαν, ταῖς ἐκείνης παλάμαις οἷόν τινα θησαυρὸν ἐναπέθετο. Ὡσαύτως Ῥουστικὸς καὶ Ἐλευθέριος καρατομοῦνται οἱ αὐτοῦ φοιτηταί· καὶ σὺν τῷ μαρτυρικῷ σώματι τοῦ ἱεροῦ κήρυκος τὰ τῶν ἁγίων σώματα ῥίπτονται, θηρσὶ βορὰ καὶ ὀρνέοις προκείμενα. Πιστῶν δέ τινες τὰ τῶν ἁγίων λαμβάνουσι λείψανα, καὶ ἐν τῷ ἀφανεῖ κατα- D τίθενται διὰ τὸν ἐπικείμενον φόβον τῶν δημίων· κἀκείνων ἀπαλλαγέντων, ἔν τινι τὰ τῶν μαρτύρων λείψανα ἡ μακαρία Κατούλα δομήματι κατατίθησι τρίτην ὀκτωβρίου μηνὸς ἄγοντος. Ἦν δὲ κατὰ τὸν σωματικὸν τύπον τὸ μέγεθος μέσος, ἰσχνὸς, ὕπωχρος, ὑπόσιμος τὴν ῥῖνα, τὰς ὀφρῦς συνεσπασμένος, κοίλους τοὺς ὀφθαλμοὺς, ὦτα μεγάλα ἔχων, πολιὸς, κομήτης, μετρίως βαθυνόμενος τὴν ὑπήνην, ἀραιὸς τὴν ἔκφυσιν τοῦ γενείου, ἠρέμα προγάστωρ, μακροδάκτυλος ταῖς χερσίν. Ἡ δὲ σύναξις αὐτοῦ τελεῖται ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ.

ΣΥΜΕΩΝΟΣ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΟΥ

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΑΘΗΝΩΝ, ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΠΑΓΙΤΟΥ.

—

SYMEONIS METAPHRASTÆ

VITA ET CONVERSATIO

SANCTI DIONYSII AREOPAGITÆ

EPISCOPI ATHENIENSIS,

Incerto interprete, rursus cum Græco exemplari collata a Petro Lansselio, Gravelingano, Soc. Jesu presbytero, qui primus eam Græce edidit.

—

ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΠΑΓΙΤΟΥ.

A

Κύριε, εὐλόγησον.

Πάλαι μὲν ἐν τύποις ἦν τὰ τῆς πίστεως καὶ αἰνίγμασι, καὶ τὸ τῆς ἀληθείας φέγγος τῷ τῆς σκιᾶς νέφει συνεκαλύπτετο. Ἐπεὶ δὲ τὸ μέγα τῆς ἡμῶν σωτηρίας ἐπραγματεύθη μυστήριον, καὶ ὁ πλάσας καταμόνας τὰς καρδίας ἡμῶν τῷ τῆς οἰκείας περὶ ἡμᾶς οἴκτῳ χρηστότητος ἀναμαρτήτως γέγονεν ὡς ἡμεῖς· τἆλλα τε ὑπῆλθεν, ὅσα τῆς ἀνθρωπίνης ἐστὶν ἀσθενείας, ἵν' ἐγὼ τὴν πρώτην ἀπολάβω εὐγένειαν· καὶ τέλος τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον κατακρίνεται· καὶ ἵνα μὴ τὰ καθ' ἕκαστον λέγω, (πολλὰ γὰρ τὰ ἐν μέσῳ τῆς οἰκονομίας αὐτοῦ μυστήρια·) πέρας τὰ τῆς σωματικῆς ἐνδημίας δέχεται· τὰ δὲ τοῦ πνεύματος ἄρχεται·
B καὶ εἰς οὐρανοὺς ὁ ἐμὸς Χριστὸς ἀναφέρεται· καὶ πρὸς τὸν πατρικὸν ἐπάνεισι θρόνον· καὶ τὸ ἐκπορευόμενον αὐτοῦ Πνεῦμα ἐπὶ τὴν τῶν ἀπίστων ἐθνῶν καταπέμπει τοῖς μαθηταῖς ὁδηγίαν, δι' οὗ καὶ ὁ μακάριος Παῦλος ἀπὸ τῆς σκιᾶς ἐχειραγωγήθη πρὸς τὴν ἀλήθειαν, τότε δὴ τότε ζήλῳ τῷ περὶ τὸν Χριστὸν οὗτος ἁλοὺς, ὃν ἐζωγρήθη τρόπον πρὸς τὴν εὐσέβειαν, τοῦτον καὶ τὴν οἰκουμένην ἔσπευδεν ἐπισπάσασθαι, καὶ Χριστῷ διὰ τῆς πίστεως οἰκειώσασθαι. Καὶ ἵνα τὰ ἐν Ἀμφιπόλει καὶ Θεσσαλίᾳ παρῶ, καὶ ἐν οἷς ὁ τούτου λόγος, ὥσπερ τις σαγήνη, τοὺς πολλοὺς πρὸς τὴν εὐσέβειαν ἤγρευε, τῶν ἐν Ἀθήναις μόνων μνησθήσομαι, δι' ὧν θήραμα τῷ Ἀποστόλῳ καὶ ὁ μέγας ὄντως καθίσταται Διονύσιος· ὃς πατρίδος μὲν ἐπιφανοῦς, ἐπιφανῶν δὲ καὶ γεννητόρων τυχὼν, ἐπὶ μέγα δόξης ἀφίκετο. Δίκαιοι
C μὲν γὰρ, εἴπερ τις Ἀθηναίων, ἵνα μὴ λέγω μόνοι· καὶ δικαιοσύνη τοῖς γονεῦσιν ἦν τὸ ἐπίσημον, φίλοις

[g] Act. XVII.

MARTYRIUM SANCTI DIONYSII AREOPAGITÆ.

Domine, benedic.

Olim quidem fides sita erat in figuris, et ænigmatibus, et nube umbræ tecta erat lux veritatis. Postquam autem nostræ salutis magnum peractum fuit mysterium, et qui finxit singulatim corda nostra, suæ benignitatis in nos misericordia, citra peccatum natus est sicut nos: et alia subiit, quæ sunt humanæ imbecillitatis, ut ego primam reciperem nobilitatem; et postremo condemnatus fuit morte crucis: et ne dicam singula (sunt enim multa intermedia œconomiæ carnis susceptæ mysteria) finem accepit corporea conversatio; incipit autem spiritualis; et in cœlum ascendit meus Christus, et ad sedem paternam revertitur; et, qui ex ipso procedit, Spiritum demittit discipulis, ut essent duces gentium infidelium. Per quem beatus quoque Paulus ex umbra deductus fuit ad veritatem. Tunc is, zelo Christi percitus, quemadmodum ipse captus fuit ad pietatem, ita etiam orbem terræ ad se studebat attrahere, et Christo per fidem conjungere. Et ut ea omittam quæ ab ipso Amphipoli facta sunt, et in Thessalia, et omnibus in locis, in **343** quibus ejus sermo, perinde ac quædam sagena, multos venatus est ad pietatem, eorum solum meminero, quæ Athenis facta sunt, per quæ etiam ab Apostolo ipso vere magnus captus fuit Dionysius [g]; qui, patriam quidem claram et parentes claros consecutus, ad magnam pervenit gloriam. Nam justi quidem erant, si ulli ex Atheniensibus, ne dicam soli, ita ut justitia insigne illis esset, æqui amicis,

mansueti hospitalibus, benigni in familiares, et vera bonitas erat eis bonitas, non ostentatio, quæ habet improbitatem magna ex parte insidiantem; imo quidam apertus animæ fœtus, et character internæ affectionis. Postquam autem fuit Paulus Athenis, et congressus cum Epicureis et Stoicis, qui Pythagoræ dogmata sectabantur, instabat operi, nempe ut eos abduceret a dogmatibus impietatis, et traduceret ad pietatem, et everteret templa simulacrorum, et persuaderet Atheniensibus, fore ut resurgerent in ultimo die judicii, et darent pœnas eorum quæ fecissent: ii, ut qui essent aliis affecti superstitiosius, et in multas divisi essent opiniones, aggrediebantur eum subsannare, vocantes eum annuntiatorem novorum quorumdam dæmoniorum. Ne autem ab eis appeteretur sola subsannatione, sed molestum etiam aliquid sustineret, dans rationem eorum quæ ab ipso prædicabantur, apprehendentes eum duxerunt in Areopagum, qui tunc quidem erat locus congregationis, et Athenarum erat adhuc judicium. Nam etsi tunc Romani in omnes obtinerent imperium, Athenienses tamen et Lacedæmonios sui juris demiserant. Fabula autem, sicut ipsi dicunt, nomen accepit, quod Neptunus in eo contra Martem causam sustinuerit, quod hujus filium Halirrothium occidisset. Cum eum ergo adduxissent in illorum conspectum, qui et propter sedium altitudinem, et, quæ evacuatur, sapientiam, se magnifice circumspiciebant: et simul eorum quæ fiebant, auditores et judices præsidebant, quorum unus etiam erat Dionysius, cujus et in dicendo, et judicando præcipuæ erant partes: « Quænam est hæc nova, quæ a te dicitur, doctrina, » Paulo dixerunt, « sapientiaque et ingeniosa decreta? et quis est Jesus Deus et homo, et in ligno vitæ dator et judex, a quo in jus vocatur quilibet redditurus rationem? Quædam enim nova et aliena defers ad aures nostras. Volumus ergo scire, quid hæc sibi volunt, et quo tendunt. » Ille autem res eorum **344** primum extollens et laudans, ne insuetis et alienis verbis irritarentur (iram enim, ait ille, avertit se submittens responsio [b]) : « Viri inquit, Athenienses, de iis quæ interrogatis, postmodum si ita videbitur disseram : nunc autem per omnia quasi superstitiosiores vos video. Transiens enim, et aspiciens ea quæ colitis, inveni etiam aram, in qua inscriptum erat: *Ignoto Deo*. Quem ergo ignorantes colitis, eum annuntio vobis; si eum forte contrectaveritis, et inveneritis, etsi non sit longe ab unoquoque vestrum. In ipso enim vivimus, et movemur, et sumus. » Hæc cum illi audiissent, quoniam gravibus sententiis plena erat oratio, tanquam sono tonitru essent obstupefacti, elingues et muti evaserant. Cum autem vix tandem dixissent: « Audiemus te postridie, » cum dimiserunt e judicio. Egreditur ergo Paulus, non inanibus, ut vulgo dicitur, manibus, sed secum accepto, qui eum seque-

A ἐπιεικεῖς, ἥμεροι τοῖς ξένοις, τοῖς οἰκείοις φιλάνθρωποι, χρηστότης αὐτοῖς οὐκ ἐπίδειξις, ὑποκαθημένην ὡς τὰ πολλὰ τὴν σκαιότητα ἔχουσα, ἀλλά τι σαφὲς γέννημα τῆς ψυχῆς, καὶ τῆς ἔνδον χαρακτὴρ διαθέσεως. Ἐπειδὴ δὲ Ἀθήνησι Παῦλος ἐγένετο, καὶ τοῖς Ἐπικουρείοις τὰ Πυθαγόρου κρατύνουσι συμβαλὼν, ἔργου εἴχετο τῷ τῆς ἀσεβείας αὐτοὺς ἀποστῆσαι δογμάτων, καὶ μεταθεῖναι πρὸς τὴν εὐσέβειαν, τούς τε τῶν εἰδώλων καταστρέφεσθαι ναοὺς, καὶ πεῖσαι Ἀθηναίους ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως ἀναστήσεσθαι μέλλειν, καὶ δίκας τῶν αὐτοῖς εἰργασμένων εἰσπραχθήσεσθαι· οὗτοι δὲ, τῶν ἄλλων ἅτε δεισιδαιμονέστερον διακείμενοι, καὶ εἰς πολλὰς δόξας καὶ πίστεις μεριζόμενοι, μυκτηρίζειν αὐτὸν ἐπεχείρουν, καινῶν τινῶν καὶ ξένων δαιμονίων καταγγελέα καλοῦντες· ὅπως δὲ
B μὴ μυκτηρισμῷ μόνον παρ' αὐτῶν βάλλοιτο, ἀλλά τι καὶ τῶν ἀνιαρῶν ὑποσταίη δίκας τῶν ὑπ' αὐτοῦ κηρυττομένων διδοὺς, ἐπιλαβόμενοι αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγαγον· ὃς τόπος μὲν ἦν συναγωγῆς, καὶ τῶν Ἀθηνῶν ἔτι καθίστατο δικαστήριον. Εἰ γὰρ καὶ Ῥωμαῖοι πάντων τότε ἐκράτουν, ἀλλ' Ἀθηναίους καὶ Λακεδαιμονίους αὐτονόμους ἀφῆκαν. Εἴρηται δὲ μυθικῶς οὕτω, καθάπερ ἐκεῖνοί φασιν, ἀπὸ τοῦ δίκην ἐν αὐτῷ τὸν Ποσειδῶ κατὰ τοῦ Ἄρεως ὑποσχεῖν, ὅτι τὸν τούτου υἱὸν ἀπέκτεινεν Ἀλιῤῥόθιον. Ἀγαγόντες οὖν αὐτὸν (ἐπεὶ καὶ τῷ τῶν θρόνων ὕψει, καὶ τῇ καταργουμένῃ σοφίᾳ μέγα ἐφρόνουν, καὶ ἅμα τῶν γινομένων ἀκροαταὶ καὶ κριταὶ προεκάθηντο· ὧν εἷς καὶ Διονύσιος ἦν, κἀν τοῖς λόγοις κἀν τοῖς δικαστηρίοις
C τὸ πλεῖον ἀποφερόμενος)· « Τίς ἡ καινὴ αὕτη καὶ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη, » πρὸς τὸν Παῦλον ἔφησαν, « διδαχὴ, καὶ τὰ σοφὰ καὶ περινενοημένα σοφίσματα; καὶ τίς ὁ θεάνθρωπος Ἰησοῦς; καὶ ὁ ἐπὶ ξύλου ζωοδότης καὶ κριτὴς εὐθυνόμενος; ξενίζοντα γάρ τινα φέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν. Βουλόμεθα οὖν γνῶναι, τί ἂν βούλοιτο ταῦτα, καὶ πρὸς ὃ φέρουσι. » Καὶ ὃς, τὸ πρῶτον ἐπαίρων τε ἅμα τὰ ἐκείνων καὶ δι' ἐπαίνου τιθέμενος οἷον εἰκὸς, ἵνα μὴ τοῖς ἀήθεσι καὶ ξένοις λόγοις τραχύνοιντο (θυμὸν γὰρ ὑποστρέφει, φησὶν, ἀπόκρισις ὑποπίπτουσα)· « Ἄνδρες, εἶπεν, Ἀθηναῖοι, περὶ ὧν πυνθάνεσθε, ὕστερον, εἰ δοκεῖ, διηγήσομαι· νῦν δὲ κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ. Διερχόμενος γὰρ καὶ τὰ σεβάσματα ὑμῶν ἀναθεωρῶν, εὗρον καὶ βωμὸν, ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο· Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν
D οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν· εἰ ἄρα ψηλαφήσετε αὐτὸν, καὶ εὕροιτε, καί γε οὐ μακρὰν ἀφ' ἑκάστου ὑμῶν ὑπάρχοντα. Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν. » Τούτων ἐκεῖνοι ἀκούσαντες, καὶ ὅτι πλήρης ὁ λόγος κομψῆς ἐτύγχανεν διανοίας, οἷα βροντῆς ἤχῳ καταπλαγέντες, ἀφωνίᾳ συνείχοντο. Ὀψὲ δὲ καὶ μόλις « Ἀκουσόμεθά σου τῇ ὑστεραίᾳ, » ἐπιφθεγξάμενοι, τοῦ δικαστηρίου τοῦτον ἀφῆκαν. Ἔξεισιν οὖν ὁ Παῦλος οὐ κεναῖς χερσὶ, τὸ ᾀδόμενον· ἀλλ' ἐφεπόμενον τὸν πρόεδρόν τε καὶ κορυφαῖον τῆς τῶν σοφιστῶν συμμορίας παραλαβὼν, τὸν μέγαν τοῦτόν φημι Διονύσιον· καὶ ὥσπερ τις Ὀλυμπιονίκης ἢ στρατηγὸς, τῆς ἰδίας γλώττης τρόπαιον

[b] Prov. xv.

αὐτὸν ποιησάμενος καὶ καρπὸν τοιοῦτον τοῦ πρὸς Ἀθηναίους λόγου θερίσας. Τοῖς γὰρ παρὰ τοῦ τῆς ἀληθείας κήρυκος περὶ τοῦ Ἰησοῦ λεγομένοις τὴν προοραθεῖσαν αὐτῷ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους τῶν φωστήρων καινοτομίαν συμβαλὼν ἐκεῖνος, καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ταύτης σοφίας ὑπεριδὼν, τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας γίνεται, καὶ τῷ Ἀποστόλῳ συντίθεται· τῷ τε λουτρῷ τῆς παλιγγενεσίας τελειωθεὶς, μαθητὴς ὁμοῦ καὶ κῆρυξ Χριστοῦ τοῦ πρώτου τῆς ἀληθείας διδασκάλου καθίσταται. Καὶ τὰ πρῶτα τῆς ἡλικίας διατριβῶν, καὶ παιδείας τῷ μακαρίτῃ κοινωνήσας Ἱεροθέῳ, βίον ὑπὸ τούτῳ καὶ λόγον παιδεύεται· καὶ τῆς αὐτῆς αὐτῷ τοῦ ἁγίου Πνεύματος κοινωνίας καταξιοῦται, καὶ ἀναβάσεις ἐν τῇ καρδίᾳ ἀνατιθέμενος, φιλοσοφεῖ τὴν ἀλήθειαν· ζητεῖ μετὰ τῆς ἀληθείας περὶ ψυχῆς, περὶ σώματος, περὶ τῆς τῶν πρακτέων ὑπάρξεως· πάντα νεκροῖ τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πολλὰ τῇ σαρκὶ νομοθετήσας, εἰς ὑποταγὴν τοῦ πνεύματος· παιδαγωγεῖ τὴν ἀκοὴν ὅσα θεῖα καὶ περὶ Θεοῦ ἐνωτίσασθαι· τοῖς δὲ τούτων ἐκτὸς τὸν θεῖον φόβον θυρωρὸν ἐφίστησιν ἀπαραίτητον· ὅλον μετάγει τὸν ὀφθαλμὸν ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν. Τὰ γὰρ τῆς γλώττης, εἰ καὶ μὴ ἐν οἷς ἐχρῆν πρότερον, ἀλλ' οὖν φιλοσόφως τε καὶ Ἀττικῶς καὶ πρὸς ἀκρίβειαν ἐνεπεπαίδευτο. Καὶ, ὢ τοῦ θαύματος! ἐν βραχεῖ πάντας ὑπερβαίνει τοὺς ἔμπροσθεν, οὐ κλέψας τὴν ἐξουσίαν οὐδὲ ἁρπάσας, ἀλλὰ τοὺς κάτω βαθμοὺς διεξελθών. Καὶ τὸ ποιμαίνεσθαι καλῶς ἐκμαθὼν, τῶν ἄνω ταχὺ γίνεται, καὶ ποιμαίνει μετὰ τῆς πείρας ὕστερον· καὶ ἐπιεικῶς ἄρχεσθαι μαθὼν, ἄρχει ἐπιεικέστερον· καὶ μετὰ τῆς ἀληθείας διδάξας, διὰ πάσης τε ἐλθὼν εὐταξίας, τέλος τὴν τῶν Ἀθηνῶν πιστευθεὶς προεδρίαν, τῶν οἰάκων τῆς Ἐκκλησίας ὑπερκαθέζεται· τό τε τῆς γνώμης γενναῖον ἐπιδεικνύει, καὶ προπολεμεῖ τῆς ποίμνης, καὶ ἀποσοβεῖ τοὺς θῆρας, καὶ τοῦ νενοσηκότος ἐπιμελεῖται, καὶ τὸ μακρυνθὲν ἐπανάγει· καὶ συνελόντα φάναι, πᾶσι τὰ πάντα κατὰ τὸν αὐτοῦ διδάσκαλον γίνεται. Οὕτω τε διδάξας, καὶ τὴν Τριάδα θεολογήσας, σαφῶς περὶ τῶν ἄλλων διαλαμβάνει δυνάμεων.

A batur, præside, et classis sophistarum principe, hoc magno, inquam, Dionysio. De quo, tanquam quispiam victor Olympicus, aut dux exercitus, suæ linguæ erexit trophæum, et hunc fructum collegit ex oratione quam habuit ad Athenienses. Iis enim, quæ de Jesu dicebantur a præcone veritatis, cum a se prius visam in tempore passionis innovationem sibi ipsi explicuisset luminarium, et hanc humanam despexisset sapientiam, sectatur verbum veritatis, et adjungitur Apostolo; et regenerationis lavacro consummatus, fit simul discipulus, et præco Christi, qui est primus doctor veritatis. Et cum primas fidei exercitationes et disciplinas a beato percepisset Hierotheo, et in verbo, et in vita ab eo docetur, et sancti Spiritus communionem ab eo consequitur. B Deinde ascensiones in corde suo disponens, philosophatur veritatem; quærit cum veritate, de anima, de corpore, ac de substantia rerum gerendarum: mortificat omnia membra sua, quæ sunt super terram, carnis multas leges constituens ad obediendum spiritui; docet aures auscultare quæ divina, et quæ sunt de Deo audienda; iis autem quæ sunt extra ea, divinum metum inexorabilem adhibet janitorem: et totum oculum traducit ad veritatem contemplandam. Quod autem ad linguam pertinet, etsi non in iis, in quibus oportebat, olim edocta fuerat, philosophice tamen et Attice, multaque cum diligentia erudita erat. Itaque brevi Dionysius (o miraculum) superat omnes, qui præcesserant: **345** et cum potestatem non subfuratus esset, sed per gradus transC iisset inferiores, pulchre pasci didicisset, ad superiora mox pervenit, et pascit postea cum experientia; et cum modeste parere didicisset, imperat modestius; et cum docuisset cum veritate, obiissetque omnes boni ordinis partes, tandem ei mandato Athenarum pontificatu, clavis præsidet Ecclesiæ, ostenditque suum generosum animum, et pugnat pro grege: expellitque bestias, et ejus, quod morbo laborat, curam gerit, et quod longe est remotum reducit: et, ut semel dicam, sicut ejus magister, omnibus fit omnia [1]. Cum sic autem docuisset et de Trinitatis divinitate disseruisset, clare tractat de supernis virtutibus.

Καὶ εἰς τοῦτο χάριτος ἐλθὼν, ὡς, ἡνίκα τὸ πνεῦμα τῆς Θεοτόκου σώματος ἐξεδήμει, τοῖς ἀποστόλοις διὰ πνεύματος καὶ νεφέλης τῇ ἱερᾷ τούτου ἐπιστᾶσι ταφῇ συμπαρεῖναι· οὐκ ἔτι δεῖν ᾤετο μιᾷ πόλει ταῖς Ἀθήναις τὸν τοσοῦτον περιγράψαι πλοῦτον τῆς χάριτος· ἀλλὰ τὸ τάλαντον πολυπλασιάσαι βουλόμενος, καὶ κατ' ἴχνος ἕπεσθαι τῷ διδασκάλῳ, τὰς Ἀθήνας ἀπολιπὼν, πολλὰ μὲν κατὰ γῆν παθὼν, πολλὰ δὲ καὶ κατὰ θάλασσαν ὑπομείνας τὰ δυσχερῆ, καὶ μηδὲ ὑπὸ τούτων κατασχεθεὶς, ἀλλ' ὑπὲρ τὰ κάτω πάντα τῇ τῶν ἄνω θεωρίᾳ γενόμενος, τὴν βασιλίδα Ῥώμην καταλαμβάνει, καὶ πρόσεισι Κλήμεντι τὸν ἀποστολικὸν τηνικαῦτα θρόνον διέποντι· ὃς Πέτρῳ τῷ μεγάλῳ ἐφοίτα, καὶ τὸν θρόνον ὑπ' ἐκείνου πεπίστευτο. Τούτῳ οὖν πρόσεισι Διονύσιος, καὶ τὸ καθ' ἑαυτὸν προσαναθεὶς Εὐαγγέλιον τό τε τῆς διακονίας

Cum vero ad tantam pervenisset gratiam, ut quando Deiparæ, quod Deum suscepit corporis emigravit spiritus, simul adesset cum apostolis, D qui per spiritum et nubem ad hanc sacram accesserant sepulturam, non amplius existimavit oportere una civitate, nempe Athenis, circumscribere tales opes gratiæ; sed volens multiplicare talentum, et sequi sui magistri vestigia, relictis Athenis, et terra et mari multa passus gravia, nec tamen ab eis retardatus, sed supernarum rerum contemplatione inferis omnibus superatis, ad regiam urbem pervenit Romam; et accedit quidem ad Clementem, qui tunc sedem tenebat apostolicam, quique a magno Petro fuerat edoctus, et cui ab illo fuerat credita sedes. Ad eum ergo accedit Dionysius, et cum ei suum exposuisset Evange-

[1] I Cor. IX, 22.

lium, et opus sacri ministerii, ut qui esset iisdem moribus et sententia communicasset, ipse eum adhortatur ut transeat ad partes occidentales. Cum ex iis ergo, qui eum sequebantur, ministris per vicos et civitates alios alibi distribuisset, et salutare Dei Evangelium jussisset prædicare, ipseque Rusticum et Eleutherium, illum quidem chrismate sacerdotii, hunc autem, nempe Eleutherium, honestatum diaconatu, accepisset adjutores, non secus ac magnus Apostolus Sylvanum et Timotheum, et ad Gallos venisset occidentales, non solum verbis doctrinæ, sed etiam signorum operibus fungebatur munere apostolatus, medius apparens iis qui in unaquaque civitate conveniebant, et de pietate verba faciens sine intermissione, et inducens auditores ad agnitionem ejus, qui ipsos creavit. Cum sic ergo veritatis verbum prædicaretur, et divina quidem fides 346 confirmaretur, amoveretur autem omnis fraus dæmonum, quemdam ex iis qui cum eo versabantur, inclytum, inquam, Lucianum, qui etiam presbyteri dignitate erat ornatus (eum enim sequebantur multi ex iis qui virtutem amplectebantur; simile enim, ut dicitur, simili delectatur), misit ad civitatem insulæ Belvacensis, prædicaturum pietatem; ipse vero simul cum Rustico et Eleutherio Gallia Cisalpina relicta, cum hoc responsum habuisset ab angelo, venit in civitatem, quæ dicitur Parisii, ut cum in ea verbum seminasset pietatis, et redimitus esset corona martyrii, cum fiducia sisteretur coram Deo agonotheta, quod equidem ei in votis erat, et hoc in sequentibus narrare satagam.

Cum ergo venisset ad hanc Parisiorum civitatem, et eam invenisset plenam incredulitate; quæ eorum quidem, quæ in ipsa erant, pulchritudine et excellentia civitatibus magnis erat longe inferior, impietate autem adeo erat omnibus superior, ut ne possent quidem cum ea conferre, undique ab immanibus occupata habitatoribus, et tanquam vallo aliquo valde munita illorum crudelitate, et eam opponens, tanquam aliquod aliud præsidium. Adde quod cum omnium fructuum esset fertilissima, et abundaret maxima rerum omnium copia, cives suos magis incitabat ad vitia. Cum in hanc ergo sic affectam venisset civitatem, obibat perscrutans si quem locum aptum inveniret ad quietem. Quod autem quærebat consecutus, pro viribus statim templum habuit: et ut qui in regione aliena esset hospes et advena, et multos haberet adversos propter diversitatem opinionis, excitat oratorium et templum, quod plane erat salus animarum. Nam cum maximam piorum multitudinem in eo congregasset, et puros sacrificatores Deo exhibuisset, sanctum gregem, ut semel dicam, templum efficit; cujus ipse erat pastor non mercenarius: quemlibet, qui errabat incredulitate, veritatis fistula ad fidem revocans, et eos qui errore ægrotabant, curans salutaribus medicamentis Scripturarum: eos autem, qui jam erant contriti,

A ἔργον ὡς ὁμοτρόπῳ καὶ ὁμογνώμονι κοινωσάμενος, ὑπὸ τούτου προτρέπεται καὶ πρὸς ἑσπέρια μεταβῆναι μέρη· ἄλλους μὲν οὖν τῶν ἑπομένων αὐτῷ λειτουργῶν ἀλλαχοῦ τῶν κωμῶν τε καὶ πόλεων διανείμας, καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ σωτήριον εὐαγγελίζεσθαι παρεγγυησάμενος, Ῥουστικὸν αὐτὸς καὶ Ἐλευθέριον, τὸν μὲν ἱερωσύνης χρίσματι, διακονίᾳ δὲ τετιμημένον τὸν Ἐλευθέριον, συνεργοὺς, καθάπερ ὁ μέγας Ἀπόστολος Σιλουανὸν καὶ Τιμόθεον, παραλαβὼν, καὶ τοὺς ἑσπερίους καταλαβὼν Γαλάτας, οὐ διδαχῆς μόνον ῥήμασιν, ἀλλὰ καὶ σημείων ἔργοις ἀποστολῆς ἔργον εἰργάζετο, μέσος τοῖς καθ' ἑκάστην συνιοῦσιν ἐκφαινόμενος, τούς τε τῆς εὐσεβείας λόγους ἀδιαλείπτως ἀνακινῶν, καὶ πρὸς τὴν τοῦ πεποιηκότος ἐπίγνωσιν τοὺς ἀκροατὰς ἐπαγό-
B μενος. Οὕτως οὖν τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας κηρυσσομένου, καὶ τῆς μὲν θείας κρατυνομένης πίστεως, δαιμονικῆς δὲ πάσης ἀπάτης ἐκ ποδῶν γινομένης, τῶν ἐπὶ τούτῳ τινὰ συνόντων, Λουκιανόν φημι τὸν ἀοίδιμον, ὃς καὶ τῇ τοῦ πρεσβυτέρου ἀξίᾳ ἐτετίμητο, (συνήπτοντο γὰρ αὐτῷ πολλοὶ τῶν ἀρετῆς μεταποιουμένων· τῷ ὁμοίῳ, φασὶ, τὸ ὅμοιον·) πρὸς τὴν τῆς Βελουακένσις νήσου πόλιν ἐκπέμψας κηρύξοντα τὴν εὐσέβειαν, αὐτὸς ἅμα Ῥουστικῷ καὶ Ἐλευθερίῳ, τὴν Γαλλίαν λιπὼν, ἄνωθεν αὐτῷ κεχρηματισμένον, ἐν Παρισίᾳ λεγομένῃ τῇ πόλει γίνεται, ὡς ἂν μετὰ παῤῥησίας αὐτῇ τὸν τῆς ἀληθείας λόγον ἐγκατασπείραντι, καὶ τὸν τοῦ μαρτυρίου ἀναδησαμένῳ στέφανον, μετὰ παῤῥησίας καὶ τῷ
C ἀγωνοθέτῃ παραστῆναι Θεῷ γένηται, ὃ δὴ τῶν ἐφετῶν αὐτῷ τὸ ἀκρότατον· καὶ ὅ μοι προϊὼν ὁ λόγος δηλώσειεν.

Ἐν τοίνυν τῇ Παρισίᾳ ταύτῃ γενόμενος, καὶ πλήρη τὴν πόλιν ἀπιστίας εὑρὼν, κάλλει μὲν καὶ μεγέθει καὶ πλήθει τῶν ἐν αὐτῇ πολύ τι τῶν μεγάλων πόλεων ἀπολειπομένην· τῇ δὲ ἀσεβείᾳ τοσούτῳ πασῶν κρατοῦσαν, ὅσῳ μηδὲ παρακαλεῖν δύνασθαι ἀπηνέσι τε πάντοθεν ἀπειλημμένην οἰκήτορσι, καὶ ὥσπερ τινὶ τειχίῳ περιπεφραγμένην ἰσχυρῶς τῇ ἐκείνων ὠμότητι, καὶ ταύτην ἀντ' ἄλλου τινὸς φυλακτηρίου προϊσχουσαν· ἄλλως τε δὲ καὶ ὅτι πρὸς καρπῶν ἁπάντων φορὰν γόνιμος ἦν ἡ πόλις, καὶ τοῖς φιλοτίμοις πᾶσιν εὐθηνοῦσα καὶ περιττοῖς, ὃ καὶ μᾶλλον τοὺς πολίτας ἤλειφεν εἰς κακίαν· ἐν
D αὐτῇ τοίνυν οὕτως ἐχούσῃ γενόμενος, περιῄει ἀνερευνῶν, εἴ που τινὰ πρὸς ἡσυχίαν εὕροι τόπον ἑαυτῷ ἐπιτήδειον. Καὶ δὴ τὸν ζητούμενον τυχὼν ναὸν, εὐθὺς ὡς ἡ δύναμις εἶχε, καὶ οἷα ἐν ἀλλοτρίᾳ ξένος ὢν ἐκεῖνος καὶ ἔπηλυς, καὶ πολλοὺς ἔχων τοὺς ἀντικειμένους διὰ τὸ ἑτερόδοξον, ἀνεγείρει εὐκτήριον καὶ ναὸν, αὐτόχρημα σωτηρίαν ψυχῶν. Πάμπολυ γάρ τι πλῆθος θεοσεβῶν ἐν τούτῳ συναγαγὼν, καὶ θύτας καθαροὺς τῷ Θεῷ παραστησάμενος, ποίμνην ἁγίαν, ὡς εἰπεῖν, τὸν ναὸν ἀπειργάσατο, ἧς ποιμὴν οὗτος οὐ μισθωτός· πάντα τὸν ἀπιστίᾳ πλανώμενον τῇ τῆς ἀληθείας σύριγγι πρὸς πίστιν ἀνακαλούμενος, καὶ τοὺς μὲν τῇ πλάνῃ νοσοῦντας τοῖς σωτηριώδεσι τῶν Γραφῶν φαρμάκοις ἰώμενος, τοὺς δὲ ἤδη συντετριμμένους τῇ διδασκαλίᾳ καταδεσμῶν

καὶ πρὸς τὴν ἀληθινὴν ἄγων ὑγείαν. Ἀλλ' ἵναγε καθ' A ὁδὸν ὁ λόγος ἡμῖν προΐῃ, καὶ τοῦτο τεράστιον τῶν αὐτοῦ, ὡς ἐκ τῶν ἐκείνου ἔνι μαθεῖν, διηγήσομαι· Διονυσίῳ θεραπευταὶ μὲν καὶ ἕτεροι, εἷς δέ τις αὐτῶν καὶ Δημόφιλος. Δημοφίλῳ δὲ πόλις ἡ τῶν Ἀθηνῶν ἐπαρχία, σχῆμά τε καὶ βίος μονήρης· τὸ δὲ μονῆρες τούτῳ αἱ καθαραὶ καὶ ἱεροτελεστικαὶ Διονυσίου χεῖρες ἐπέθεσαν. Τάξις αὕτη παρὰ Διονυσίου καὶ λειτουργία τῷ ἀνδρὶ, ταῖς τοῦ ναοῦ πύλαις ἐφεστάναι.

Ὁ τοίνυν Δημόφιλος οὗτος, τὸν ἑαυτοῦ πρεσβύτερον θεασάμενος ἐπιστραφέντα τινὰ πρὸς μετάνοιαν συμπαθῶς προσδεξάμενον, πρᾴως οὐκ ἐνεγκὼν, ἀλλὰ χαλεπήνας, εἴσω τε τῶν τοῦ θυσιαστηρίου ἀδύτων γενόμενος, ὧν ἐπιβαίνειν οὐκ ἀσφαλὲς, οὐδὲ προσψαύειν ὅσιον, ἐκπομπευθῆναι μὲν B τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων ποιεῖ, τὸν δὲ ἀγαθὸν ἐκεῖνον ἱερέα καὶ ἥμερον πληγαῖς οὐ φορηταῖς ὑποβάλλει· κατά τε τῆς κόῤῥης παίων ἀντωθεῖ, καὶ μετὰ πολλῆς τῆς αἰδοῦς προσιόντα θρασέως ἀπολακτίζει, ἀσεβῆ λέγων καὶ ἀλιτήριον, τὸν ἀγαθότητι παρορᾷν ἠξιωμένον τὰ τοῦ λαοῦ ἀγνοήματα, καὶ τῷ ἀρχιερεῖ Διονυσίῳ καὶ ἀρχιποιμένι, ὡς μέγα τι πρὸς ἀρετὴν εἰργασμένος, διαχαράττει τὸ γεγονὸς, ἄνω καὶ κάτω θρυλλῶν τῆς θρασείας ἐκείνης ἐπιστολῆς, ὡς οὐχ ἑαυτὸν μᾶλλον, ἀλλὰ καὶ τὸν Θεὸν ἐκδικήσειε. Τί οὖν ἐκεῖνος; ἆρ' ἢ τὸ τῶν πολλῶν ἔπαθεν, ἢ καὶ μικρὸν ὅλως τῆς συντρόφου μεταβαλεῖν ἐνομίσθη χρηστότητος; οὐμενουν, οὐκ ἔστιν εἰπεῖν· οὐδ' ἔργῳ τὸν ἡμαρτηκότα ἠμύνατο, ἀλλὰ λόγῳ θείῳ C καὶ σωτηριώδει πεπαίδευκε· τὴν πρὸς ἀρετὴν ὁμοῦ καὶ πᾶσαν εὐκοσμίαν τυποῦσάν τε καὶ ῥυθμίζουσαν ἐκείνην γράψας ἐπιστολὴν, καὶ πραότητος ὑπόδειγμα τὸν Ἀαρὼν, τὸν Δαυὶδ, καὶ ἑτέρους παραστησάμενος· ἧς ἵνα τὴν ἄλλην πρὸς τὸ ἀγαθὸν καταλίπω παράκλησιν, ἀλλὰ τῆς ὁράσεως, ἧς διέξεισι πρὸς αὐτὸν ὡς ὑπὸ τοῦ τῶν ἁγίων θεαθείσης, μνησθήσομαι. Εἶχε δὲ κατὰ λέξιν οὕτως·

Γενόμενόν μέ ποτε κατὰ τὴν Κρήτην, ὁ ἱερὸς ἐξεναγώγησε Κάρπος, ἀνὴρ, καὶ εἴ τις ἄλλος, διὰ πολλὴν καθαρότητα νοῦ πρὸς θεοπτίαν ἐπιτηδειότατος· καὶ γοῦν οὐδὲ ταῖς ἁγίαις τῶν μυστηρίων τελεταῖς ἐνεχείρει, μὴ πρότερον αὐτῷ κατὰ τὰς προτελείους εὐχὰς, ἱερᾶς καὶ εὐμενοῦς ὁράσεως D ἐπιφαινομένης. Ἔλεγεν οὖν, ὅτι, λελυπηκότος αὐτόν ποτε τῶν ἀπίστων τινὸς, (ἡ λύπη δὲ ἦν, ὅτι τῆς Ἐκκλησίας ἐκεῖνος τινὰ πρὸς τὸ ἄθεον ἀπεπλάνησεν·) ἔτι τῶν Ἱλαρίων ἡμερῶν αὐτῷ τελουμένων, δέον ἀμφοτέρων ἀγαθοπρεπῶς ὑπερεύξασθαι, καὶ Θεὸν σωτῆρα συλλήπτορα λαβόντα, τὸν μὲν ἐπιστρέψαι; τὸν δὲ ἀγαθότητι νικῆσαι, καὶ μὴ διαλιπεῖν νουθετοῦντα διὰ βίου παντὸς, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον, καὶ οὕτως ἐπὶ τὴν θείαν αὐτοὺς ἀγαγεῖν γνῶσιν, ὡς ἂν ἤδη καὶ τῶν ἀμφισβητησίμων αὐτοῖς κρινομένων, καὶ τῶν ἀλόγως θρασυνομένων ἐννόμῳ δίκῃ σωφρονεῖν ἀναγκαζομένων· ἀλλ' ἐν ἑαυτῷ μὴ πρότερον τοῦτο παθὼν, οὐκ οἶδ' ὅπως τότε πολλήν τινα τὴν δυσμένειαν καὶ τὴν πικρίαν ἐντήξας ἐκοι-

A doctrina alligans, et ad veram ducens sanitatem. Sed ut certa nobis via procedat oratio, hoc quoque ejus admirabile, ut ex illius epistolis sciri potest, narrabo. Plures quidem erant Dionysio therapeutæ, unus autem ex iis erat etiam Demophilus, qui civis erat provinciæ Atheniensis, habituque et vita monachus; monachatum autem ei imposuerant puræ **347** et sacris initiantes manus Dionysii; ordo hic et ministerium viro isti a Dionysio, ut præesset januis templi.

Hic ergo Demophilus cum aliquando vidisset suum presbyterum, quemdam impium atque peccatorem ad pœnitentiam conversum, illique procidentem misericorditer excepisse, minime leviter ferens, at exacerbatus et intra sacrarii adyta exsistens quæ ingredi nequaquam tutum, neque attin- B gere sanctum, Sancta sanctorum publice ludibrio haberi facit, bonum autem illum sacerdotem et mansuetum plagis intolerabilibus subjicit, atque in faciem percutiens obnititur, et cum magna reverentia accedentem, audacter calcibus repellit, impium ac scelestum dicens eum qui ex misericordia populi ignorantias despicere statuisset, et Dionysio episcopo, atque pastorum principi, quasi magnum quid ad virtutem effecisset, describit quod acciderat, susque deque jactans in illa audaci epistola, quod non tam seipsum quam Deum ultus esset. Quid ergo ille? Num, ut vulgus solet, fuit animo perturbatus? aut reputatus est vel parum quid omnino mutavisse de ea bonitate quæ C ei coaluerat? Hoc minime dici potest. Neque enim facto ultus est eum, qui peccaverat; sed facto et sermone salutari erudiit, quæ simul ad virtutem et omnem moderationem informat et componit, illam scribens epistolam, et exemplum mansuetudinis, Aaron, David, et alios adducens. Cujus ut omittam aliam ad bonum exhortationem, meminero certe visionis, quam ei narrat, ut quæ sancto Carpo apparuerit. Sic autem se habet ad verbum:

Cum aliquando in Cretam venissem, me Carpus hospitio excepit, vir, si quis alius, propter magnam mentis puritatem ad cernendum Deum aptissimus. Neque enim sacros mysteriorum ritus aggrediebatur, nisi prius ipsi in iis precibus, quæ D antea perfici solent, sacra et læta apparuisset visio. Is quidem narrabat, cum a quodam, qui a fide religioneque nostra abhorreret, forte offensus esset (tristitiæ autem causa erat, quod ille ab Ecclesia quemdam ad impium cultum traduxerat), tum cum etiam, ab ipso (Christiano propter baptismum) hilaria agerentur, cum benignam pro utroque ad Deum precationem fundere necesse esset, Deoque servatore adjutore adjuncto, illum quidem convertere, hunc autem vincere benignitate, nec desistere admonere per omne vitæ tempus usque ad hunc ipsum diem, atque ita demum eos ad Dei notitiam deducere, **348** quasi jam ea, de quibus antea dubitarent, dijudicata essent, et ab iis quæ inconsiderate ausi essent, legitime pœ-

nas dando resipiscere cogerentur; tum tamen id quod nunquam sibi usuvenisset, haud scio quomodo magno quodam et acerbo animi dolore confectum, quieti se dedisse, ac quidem dormiisse ita male affectum (erat enim vespera); media autem circiter nocte (solitus enim erat hoc tempore per se ad divinos hymnos vigilare) surrexisse quidem, cum nec somnum ipsum qui altus fuisset, et semper interruptus, sine conturbatione cepisset; stantem tamen ad divina colloquia, irreligiose doluisse et acerbe tulisse, dicentem non esse æquum viros impios vivere, et qui vias Domini rectas perverterent; hæc dicentem, precatum esse a Deo, ut amborum vitam sine misericordia turbine aliquo igneo abrumperet. Quæ cum dixisset, commemorabat se visum esse videre repente domum in qua staret agitari primum, deinde a vertice in duas partes dimidias dividi, et ante se rogum quemdam magni luminis, eumque (sub dio enim locus ille esse videbatur) e cœlo usque ad seipsum deferri: cœlum vero apertum, et in convexa cœli superficie Jesum, assistentibus innumerabilibus angelis, hominum figura et specie. Atque hæc quidem a cœlo videri summa cum sua admiratione. Cum autem ipse deorsum oculos convertisset, cernere se dicebat etiam terram ipsam ita discessisse, ut obscurus quidam et tenebricosus hiatus exsistere videretur: atque homines quidem illos quibus male precatus esset, ante se ad os hiatus stare trementes et miseros, et qui fere præ pedum suorum instabilitate demergerentur: ab inferiore autem loco ex hiatu angues sursum serpere, atque ad eorum pedes, cum sensim moverentur, interdum quidem trahere complicatos simul et deprimentes, atque detrahentes; interdum dentibus aut caudis incendentes, vel demulcentes, omnique ratione agentes, ut eos in illam immensam voraginem præcipites darent; fuisse etiam viros quosdam in medio, qui una cum serpentibus in homines illos invaderent, exagitatione, pulsu, et percussione; visos autem esse viros illos decidere, partim invitos, partim sponte, quod a malo sensim cogerentur.

Narrabat porro Carpus se voluptatem capere solitum, cum inferiora aspiceret, superiora vero negligere: graviter autem ferre et indignari, quod nondum **349** decidissent; atque in hanc rem cum sæpe incubuisset, nec profecisset, et acerbe tulisse, et male precatum esse; cum vix tandem cœlum aspexisset, vidisse quidem illud rursum, quemadmodum etiam antea viderat; Jesum autem, quem ad misericordiam id quod gerebatur commovisset, manum benignam porrexisse, et angelos qui una auxilium ferrent, viros alium alia ex parte retinuisse, dixisseque Carpo Jesum porrecta adhuc manu: « Feri me jam; paratus sum enim rursum, salutis hominum causa, mortem perpeti: mihique hoc pergratum est, dum alii homines non peccent. Sed vide, num tibi utile sit hanc in hiatu et cum serpentibus mansionem, mansioni cum Deo et benignis hominumque amantibus angelis anteponere. »

A μήθη· κατεδάρθη μὲν, οὕτω κακῶς ἔχων· ἑσπέρα γὰρ ἦν· περὶ δὲ μέσας νύκτας (εἰώθει γὰρ εἰς τόνδε τὸν καιρὸν αὐτὸς ἐφ' ἑαυτοῦ πρὸς τοὺς θείους ὕμνους ἐγρηγορέναι·) διανίσταται μὲν, οὐδὲ τῶν ὕπνων αὐτῶν, πολλῶν γε ὄντων, καὶ ἀεὶ ἐγκοπτομένων, ἔξω ταραχῆς παραπολαύσας· ἑστὼς δὲ ὅμως εἰς τὴν θείαν ὁμιλίαν οὐχ εὐαγῶς ἠνιᾶτο καὶ ἐδυσχέραινεν, οὐκ εἶναι δίκαιον λέγων, εἰ ζῷεν ἄνδρες ἄθεοι καὶ διαστρέφοντες τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας· καὶ ταῦτα λέγων, ἐδεῖτο τοῦ Θεοῦ πρηστῆρί τινι τὰς ἀμφοτέρων εἰσάπαξ ἀνηλεῶς ἀποπαῦσαι ζωάς. Ταῦτα δὲ εἰπὼν, ἔλεγε δόξαι ἰδεῖν ἄφνω τὸν οἶκον ἐν ᾧπερ εἱστήκει διαδονηθέντα πρότερον, καὶ ἐκ τῆς ὀροφῆς εἰς δύο μέσον διαιρεθέντα, καί τινα πυρὰν πολύφωτον ἐπίπροσθεν αὐτοῦ, καὶ
B ταύτην (ἐδόκει γὰρ λοιπὸν ὕπαιθρος ὁ τόπος), ἐκ τοῦ οὐρανίου χώρου μέχρις αὐτοῦ καταφερομένην· τὸν δὲ οὐρανὸν αὐτὸν ἀναπεπταμένον, καὶ ἐπὶ τῷ νώτῳ τοῦ οὐρανοῦ τὸν Ἰησοῦν, ἀπείρων ἀνθρωποειδῶν αὐτῷ παρεστηκότων ἀγγέλων. Καὶ ταῦτα μὲν ἄνωθεν ὁρᾶσθαι, καὶ αὐτὸν θαυμάζειν· κάτω δὲ κύψας ὁ Κάρπος, ἰδεῖν ἔφη καὶ τοὔδαφος αὐτὸ πρὸς ἀχανές τι χάσμα καὶ σκοτεινὸν διεῤῥηγμένον· καὶ τοὺς μὲν ἄνδρας ἐκείνους, οἷς ἐπηρᾶτο, πρὸ αὐτοῦ κατὰ τὸ στόμιον ἑστηκέναι τοῦ χάσματος, ὑποτρόμους, ἐλεεινοὺς, ὅσον οὔπω καταφερομένους ὑπὸ τῆς τῶν οἰκείων ποδῶν ἀστασίας· κάτωθεν δὲ ἀπὸ τοῦ χάσματος ὄφεις ἀνέρπειν, καὶ περὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ὑποκινουμένους, ποτὲ μὲν ἀποσύρειν, ἐπανειλουμένους ἅμα καὶ ἐπιβαροῦντας, καὶ ἐπανέλ-
C κοντας· ποτὲ δὲ τοῖς ὀδοῦσιν, ἢ τοῖς οὐραίοις ὑποτύφοντας, ἢ ὑπογαργαλίζοντας, καὶ διὰ παντὸς εἰς τὸ ἀχανὲς ἐμβαλεῖν μηχανωμένους· εἶναι δὲ καὶ ἄνδρας τινὰς ἐν μέσῳ, τοῖς ὄφεσι κατὰ τῶν ἀνδρῶν συνεπιτιθεμένους· διαδονοῦντας ἅμα καὶ ὑπωθοῦντας καὶ καταπαίοντας. Ἐδόκουν δὲ εἶναι πρὸς τὸ πεσεῖν ἐκεῖνοι τὰ μὲν ἄκοντες, τὰ δὲ ἑκόντες, ὑπὸ τοῦ κακοῦ κατ' ὀλίγον βιαζόμενοι ἅμα καὶ πειθόμενοι.

Ἔλεγε δὲ ὁ Κάρπος ἑαυτὸν ἥδεσθαι κάτω βλέποντα· τῶν ἄνω δὲ ἀμελεῖν· δυσχεραίνειν δὲ καὶ ὀλιγωρεῖν, ὅτι μὴ πεπτώκασιν ἤδη, καὶ τῷ πρά-
D γματι πολλάκις ἐπιθέμενον καὶ ἀδυνατήσαντα, καὶ ἀχθεσθῆναι καὶ ἐπαράσασθαι· καὶ ἀνανεύσαντα μόλις, ἰδεῖν μὲν αὖθις τὸν οὐρανὸν, ὥσπερ καὶ πρότερον ἑωράκει· τὸν δὲ Ἰησοῦν, ἐλεήσαντα τὸ γιγνόμενον, ἐξαναστῆναι τοῦ ὑπερουρανίου θρόνου, καὶ ἕως αὐτῶν καταβάντα, καὶ χεῖρα ἀγαθὴν ὀρέγειν, καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτῷ συνεπιλαμβανομένους, ἄλλον ἄλλοθεν ἀντέχεσθαι τοῖν ἀνδροῖν· καὶ εἰπεῖν τῷ Κάρπῳ τὸν Ἰησοῦν, τῆς χειρὸς ἤδη προτεταμένης· « Παῖε κατ' ἐμοῦ λοιπόν· ἕτοιμος γάρ εἰμι καὶ ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀνασωζομένων παθεῖν, καὶ προσφιλές μοι τοῦτο, μὴ ἄλλων ἁμαρτανόντων ἀνθρώπων. Πλὴν ὅρα, εἰ καλῶς ἔχει σοι, τὴν ἐν τῷ χάσματι καὶ μετὰ τῶν ὄφεων μονὴν ἀνταλλάξασθαι τῆς μετὰ Θεοῦ καὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ φιλανθρώπων ἀγγέλων. »

Ταῦτά ἐστιν ἃ ἐγὼ ἀκηκοὼς πιστεύω ἀληθῆ εἶναι.

Οὕτω τὰ πάντα πρᾶος ἦν καὶ συμπαθὴς καὶ ἀόργητος, ὅσῳ τοῖς ἔργοις ὑψοῦτο, τοσούτῳ τῷ φρονήματι ταπεινούμενος· κανὼν τοῖς πᾶσι πρὸς ἀρετήν· λύχνος εἰς ὁδηγίαν τοῦ κρείττονος. Δι' ὃ μηδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον ὁ τῶν ἁπάντων αἴτιος μόνος κρύπτεσθαι συνεχώρησεν· ἀλλ' ἐφ' ὑψηλοῦ δι' ἀρετῆς τίθησι· καὶ ἡ φήμη, εὐθέως λαβοῦσα, διὰ πάντων ᾖδε στομάτων, ἐν πᾶσι πάντων κρατεῖν Διονύσιον. Καὶ δὴ πρὸς τοῦτον πάντες ἐπέῤῥεον· οὐ τὸ δημῶδες μόνον καὶ ἀγοραῖον, ἀλλ' ὅσον καὶ τῶν ἐλλογίμων ἦν καὶ ἐπιφανῶν· οἵ τε πρότερον τῇ μανίᾳ κατειλημμένοι, καὶ θηρῶν ὠμότερον τὴν Ἐκκλησίαν σπαράττοντες, ὡς τὸν ἄνδρα γινόμενοι, καὶ τῆς θαυμαστῆς ἐκείνης καὶ θείας γλώττης ἀκούοντες, τότε τῶν καρδιῶν σκληρὸν ἐμαλάττοντο, καὶ τῷ ἀληθινῷ καὶ πρώτῳ φωτὶ προσῄεσαν διὰ τοῦ βαπτίσματος· ὅσῳ πλέον τῶν ἄλλων πρὸς κακίαν πρώην ἐφλέγμαινον, τοσούτῳ ζέοντα τὸν Χριστιανισμὸν ἐνδεικνύμενοι· καὶ ὅλως οὐδὲν οὕτως ἀνὰ στόμα τοῖς πᾶσιν, ὅτι μὴ Διονύσιος ἦν. Ὡς οὖν οὕτω ταῦτα, καὶ ἡ φήμη διέτρεχεν, ἡ διδασκαλία τε ἐπλατύνετο, καὶ ἡ πίστις ἐβεβαιοῦτο τρανότερον, εἰς ἀκοὰς ἥκει τὸ πρᾶγμα Δομετιανῷ, Δομετιανῷ τῷ πάντα δεινῷ· Δαιμονιανῷ δὲ μᾶλλον εἰπεῖν οἰκειότερον, τῷ λαλήσαντι κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀδικίαν, ἐν ὑπερηφανίᾳ καὶ ἐξουδενώσει, καὶ χεῖρα θεομάχον κατὰ τῆς τῶν Χριστιανῶν ἄραντι πίστεως. Οὗτος οὖν τί μηχανᾶται, μᾶλλον δὲ τί παρὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Σατᾶν ἐκπαιδεύεται; πάντων μὲν τῶν ὅσοι τὰ Χριστιανῶν φρονοῦσιν, ὑπεριδεῖν, Διονύσιον δὲ μόνον ἑλεῖν, εὖ εἰδὼς, ὡς, εἰ τούτου περιγένηται μόνου, πάντων ἔσται κρατήσας· εἰ δὲ μὴ τούτου, Δομετιανοῦ πάντες στεῤῥότεροι. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα ἐνενόει, ὁ θυμὸς αὐτὸν ἐγείρει κατὰ τοῦ μάρτυρος, καὶ ζητῶν τῆς μανίας ἴαμα, τοῦτο μόνον εὑρίσκει, τὸν αὐτοῦ θάνατον. Ἀμέλει καὶ πάντας τοὺς ὑπὸ χεῖρα συναγαγὼν, τοὺς ἀπηνεστέρους τε καὶ ἐοικότας αὐτῷ τὴν ἀπόνοιαν παραλαβὼν, κατὰ ζήτησιν ἐκπέμπει τοῦ μάρτυρος, καὶ, « Εἰ μὲν τῷ ἡμετέρῳ τοῦτον, φησὶ, μεταθέσθαι σεβάσματι πείσετε, τοῦτ' ἐμοὶ τὸ ποθούμενον, καὶ λαβόντες αὐτὸν μεθ' ἑαυτῶν, ἀναστρέψατε· εἰ δὲ ἔτι τῇ δυσσεβεῖ ἐπιμένων εἴη θρησκείᾳ, θάνατον αὐτοῦ κατακρίνατε. »

Οἱ δὲ, τοῦτο παρὰ τοῦ κρατοῦντος ἀκούσαντες, τῇ τε συνοίκῳ μανίᾳ ὑποτυφόμενοι, καὶ δραστήριοι τῷ πέμψαντι δόξαι φιλοτιμούμενοι, ἐπεὶ τὴν Γαλλίαν κατέλαβον, ὥς τινες εἰσπηδῶσι θῆρες· καὶ πᾶσαν διαταράξαντες τὴν περίχωρον, ὑποφθείρουσι τοὺς εὐκολωτέρους, τὰ κατὰ τὸν μακάριον διδάξαι τε καὶ εἰπεῖν Διονύσιον. Ὡς δὲ τοῦτον ἐν Παρισίᾳ τῇ πόλει διατρίβειν ἐπύθοντο, οὔπω τὸ πᾶν ἐπύθοντο, καὶ τῇ πόλει ἐφίστανται. Εἶτα τὰ περὶ τῶν Χριστιανῶν ἐρευνῶσιν, εὑρίσκουσι πανταχῇ τὰ τῆς πίστεως κατεσπαρμένα διδάγματα. Περὶ τῶν τοῦ μάρτυρος τεραστίων μανθάνουσιν, ὡς τοὺς περί τι πονήρως ἔχοντας πάντας ἰάσαιτο. Κἀντεῦθεν τὸ τῶν ἀπίστων αὐτῷ στῖφος ἐπιῤῥεῦσαν τῇ θεοσεβείᾳ συνέθετο· καὶ ὡς ἡ πᾶσα Γερμανία πολλοῖς τὸ πρόσθεν καὶ δεινοῖς δεδουλωμένη πάθεσί τε καὶ πράξεσιν, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ εἰδωλικοῖς

A Hæc sunt quæ ego audita, vera esse credo.

Dionysius itaque in rebus omnibus erat adeo mitis, misericors, et ab ira alienus, ut quo altior evadebat factis, eo se magis modestia demitteret, regula factus omnibus ad veritatem, et lucerna ad deducendum ad id quod est melius. Quocirca nec eam abscondi sub modio sivit is, qui est solus auctor omnium: sed in alto ponit per virtutem: et fama protinus pervadens, canebatur in ore omnium, in omnibus omnes vincere Dionysium. Porro autem omnes ad eum confluebant, non solum populares et forenses, sed qui erant eruditi et insignes: et qui prius laborabant insania, et feris crudelius lacerabant Ecclesiam, ad illum virum venientes, et admirabilem illam et divinam linguam audientes,
B cordis sui molliebant duritiam, et ad veram et primam lucem accedebant per baptisma; quo magis erant inflammati ad vitium, eo ferventiorem ostendentes christianismum, et ad summam, nihil tam erat in ore omnium, quam Dionysius. Cum ergo hæc fama sic pervaderet, doctrina autem dilataretur, et fides confirmaretur evidentius, res delata est ad Domitianum, ad sævissimum inquam Domitianum, vel ut magis proprie dicam, Dæmonianum, qui contra Deum locutus fuit iniquitatem in superbia et contemptione, et manum Deo inimicam extulit adversus fidem christianorum. Hic ergo quid machinatur? vel potius quid docetur a patre suo Satana? Omnes quidem qui, quæ christiani sentiunt, despi-
C cere; Dionysium autem solum de medio tollere; hoc sciens, quod si eum solum vicerit, omnibus fuerit **350** superior; sin minus, omnes fore Domitiano fortiores. Postquam autem hæc mente agitasset, eum excitat ira adversus martyrem, et furoris quærens medicamentum, nullum aliud invenit, præter ejus mortem. Cum itaque omnes, qui ejus imperio parebant, congregasset, eosque assumpsisset qui erant ei amentia similes, mittit ad quærendum martyrem. « Et, si ei quidem, inquit, persuaseritis, ut ad nostram traducatur religionem, hoc est, quod desidero: cumque eum acceperitis vobiscum, revertimini. Sin autem adhuc permanserit in impia religione, eum morte condemnate. »

Illi autem cum hæc audiissent ab imperatore, et
D furore accenderentur, qui in eis habitabat, et ad res gerendas acres videri vellent ei qui miserat, postquam venerunt in Galliam tanquam feræ quædam irruunt: et cum omnem, quæ circa sita erat, conturbassent regionem, corrumpunt simpliciores, ut docerent ubinam beatus Dionysius versaretur. Postquam autem audierunt eum versari in civitate Parisiorum, necdum rem totam audierant cum illic adsunt. Deinde percontantes de rebus christianorum, inveniunt fidei doctrinam esse dispersam per totam civitatem: de miraculis martyris fiunt certiores, quod omnes scilicet, qui male se haberent, curasset: et ideo incredulorum ad eum confluxisse catervam, et se adjunxisse vero Dei cultui: et quod omnis Germania quæ multis prius gravibus vitiis

servierat et factis, quinetiam subjecta erat cultui simulacrorum, collum suum ex his subtractum, doctrina Dionysii, subjunxit jugo Christi. Cum ergo hæc, et multa alia facta esse, ad eorum venisset cognitionem, et Christi gregem augeri, et suos deos vidissent habitos despectui, et sua mysteria contemni, et inclinatam esse impietatem, magis accenduntur, et rogant ubinam habitaret, qui eorum erat auctor: et repente in beatum irruentes Dionysium, eum simul ligant cum iis qui cum ipso erant, in ore divinam adhuc habentem doctrinam; præsident, rabiem et furorem spirantes ad examinationem. Ingrediatur ergo vir generosus simul cum Rustico et Eleutherio, mente firma ac stabili et libero animo, perinde ac si vocaretur ad festum, non ad certamen. Arroganter igitur et aspere, ut eum perterrefacerent statim in principio, ei dicunt: « Tu es, o exsecrandum caput, qui nostros deos nihili facis, et contendis **351** de medio nostram tollere religionem? Responde ergo, quod sit tuum genus, quæ te tulerit patria, et quod tuum studium. » Ille autem, amore in Christum ei addente animum, et faciente eum confidentiorem: « Ego quidem, inquit, o vos, ut et genus et patriam omittam in præsentia, me Christi servum esse confiteor, et eum solum, et Patrem, qui caret principio, et coæternum ejus colo Spiritum. Aufugi autem a vestro errore, validissimus (in meo enim Christo habeo fiduciam) vestrorum deorum deturbator, christianorumque ad virtutem exhortator promptissimus. Ad hæc facite, si quid est vobis imperatum. » Videntes autem malevoli, sancti constantiam cum prudentia conjunctam, iram mutant in adulationem, et, « Ne tuam, o Dionysi, dicunt, canitiem affeceris contumelia, neque charos sodales morti acerbæ tradideris; pare recte consulentibus, et imperatoris potentiam, per nos te rogantem, revereri persuadearis, o chare et bone Dionysi; diis nostris sacrificare persuadearis et eris cum tuis primus eorum qui sunt sub imperio. » Ille autem: « Vester, inquit, hic error est pejor priore, si putetis fore, ut me, aut meorum aliquem seducatis. Hoc enim sciatis, quod nos non honores, non contumeliæ, non blanditiæ, non tormenta, neque aliquid aliud omnino separabit a Christo. »

Deinceps ergo cum non possent persuadere, deposita persona et simulatione, cum ira magis efferbuissent, et e cathedra furiose, et mente quodammodo emota surrexissent: « A vobis, o amentes, Dionysio dicunt, et iis qui cum ipso erant, dii contemnuntur, et imperator irridetur: et artibus magicis, perinde ac miraculis, eos, qui ejus parent imperio, ab eo abducitis, et ad vestras partes traducitis? » Sancti autem, « Similes eis fiant, qui ipsos colunt, » eis una voce dixerunt; « nos autem non magicis artibus, ut dicitis, sed Dei nostri et vivifici ejus Spiritus invocatione et operatione, cæcis visum, mutis sermonem, claudis ingressum, et dæmoniacis præbemus curationem. Quorum ne sibi

A ὑποκειμένη σεβάσμασι, τὸν οἰκεῖον αὐχένα, ταῖς Διονυσίου διδαχαῖς, ἐκεῖθεν ὑπεξελοῦσα, τῷ τοῦ Χριστοῦ ζυγῷ ὑπηγάγετο. Ὡς οὖν εἰς γνῶσιν αὐτοῖς, οὕτω ταῦτα καὶ πολλὰ ἕτερα γεγονέναι ἀφίκετο, τήν τε τοῦ Χριστοῦ ποίμνην αὐξανομένην, καὶ τοὺς ἑαυτῶν θεοὺς παρεωραμένους ἑώρων, τάς τε τελετὰς περιυβρισμένας, καὶ εἰς γόνυ κλίνασαν τὴν ἀσέβειαν, ἐπὶ μᾶλλον ἐκκαίονται, καὶ τὸν τούτων αἴτιον ὅπου καὶ διατρίβων εἴη, πυνθάνονται· καὶ τὸν μακάριον, ἀθρόον ἐπεισπεσόντες, σὺν ἅμα δεσμοῦσι τοῖς μετ' αὐτοῦ, τὴν θείαν ἀνὰ στόμα διδαχὴν ἔτι φέροντα, καὶ προκάθηνται λυσσῶδές τι καὶ μανικὸν ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν πνέοντες. Εἴσεισιν οὖν ὁ γεννάδας ἅμα Ῥουστικῷ καὶ Ἐλευθερίῳ, ἀτρόμῳ διανοίᾳ καὶ πεπαῤῥησιασμένῃ ψυχῇ, ὥσπερ εἰς ἑορτὴν, οὐχ εἰς ἀγῶνα καλούμενος. B Καὶ δὴ θρασέως οὕτω καὶ αὐστηρῶς, ἵν' ἐκ προοιμίου εὐθὺς καταπλήξωσι, φασὶ πρὸς αὐτόν· « Σὺ εἶ, ὦ καταράτη κεφαλὴ, ὁ τοὺς ἡμετέρους θεοὺς ἐν μηδενὶ τιθέμενος, καὶ τὴν ἡμῶν ἐκ μέσου ποιῆσαι θρησκείαν φιλονεικῶν; Ἀπόκριναι οὖν, τὸ γένος, τὴν ἐνεγκαμένην, τὸ ἐπιτήδευμα. » Ὁ δὲ, θαῤῥαλεώτερος μᾶλλον τῷ πρὸς Χριστὸν γενόμενος ἔρωτι· « Ἐγὼ μὲν, ὦ οὗτος, φησὶν, ἵνα τὰ τοῦ γένους, τό γε νῦν ἔχον καὶ τὴν πατρίδα παρῶ, Χριστοῦ δοῦλος εἶναι ὁμολογῶ, καὶ μόνῳ τούτῳ τῷ τε ἀνάρχῳ Πατρὶ καὶ τῷ συναϊδίῳ αὐτοῦ λατρεύω Πνεύματι· πέφευγα δὲ καὶ τῆς ὑμῶν πλάνης· τῷ γὰρ ἐμῷ Χριστῷ πέποιθα, καθαιρέτης στεῤῥότατος, ἀλείπτης Χριστιανοῖς πρὸς ἀρετὴν ἑτοιμότατος. Πρὸς ταῦτα εἴ τι C προστεταγμένον ὑμῖν, πράσσετε. » Καὶ τὴν τοῦ ἁγίου γνόντες οἱ δυσμενεῖς μετὰ συνέσεως ἔνστασιν, τὸν θυμὸν εἰς θωπείαν ἀμείβουσι, καὶ, « Μὴ τὴν σὴν ἔντιμον πολιὰν ἀτιμώσῃς, φασὶ, Διονύσιε, μηδὲ τέλει τὴν φίλην ἑταιρίαν πικρῷ παραδῷς· πείσθητι τὰ χρηστὰ συμβουλεύουσι, καὶ τὸ τοῦ βασιλέως κράτος δι' ἡμῶν ἱκετεῦόν σε δυσωπήθητι· πείσθητι, φίλε χρηστὲ Διονύσιε, τοῖς ἡμετέροις θῦσαι θεοῖς, πείσθητι· καὶ πρῶτος τῶν ὑπὸ τὴν βασιλείαν ἔσῃ μετὰ τῶν σῶν. » Ὁ δὲ, « Πεπλάνησθε, φησὶ, τῆς προτέρας πλάνην οὐ(*) χείρονα, εἰ ἐμὲ συλήσειν ἤ τινα τῶν ἐμῶν ὅλως ψήθητε· ἡμᾶς γὰρ, εὖ ἴστε, οὐ τιμαὶ, οὐχ ἀτιμίαι, οὐ θωπεῖαι, οὐ βάσανοι, οὐχ ἄλλο τι τῶν ἁπάντων οὐδὲν χωρίσει Χριστοῦ. »

D Ἐντεῦθεν, ἐπεὶ μὴ οἷοί τε πείθειν ἐτύγχανον, τὸ προσωπεῖον καὶ τὴν ὑπόκρισιν ἀποθέμενοι, τῷ τε θυμῷ πλέον ζέσαντες, καὶ τῆς καθέδρας μανικόν τι καὶ παρακεκινημένον ἐξαναστάντες· « Παρ' ὑμῶν, ὦ ἀνόητοι, Διονυσίῳ φασὶ καὶ τοῖς μετὰ αὐτοῦ, τά τε τῶν θεῶν ἀτιμοῦται, καὶ τὰ τοῦ αὐτοκράτορος μυκτηρίζεται, καὶ μαγικαῖς ἐπινοίαις δῆθεν ὡς θαυματουργίαις ὑμεῖς τοὺς ὑπὸ τὴν τούτων ἀρχὴν ὑποσυλᾶτε καὶ σφετερίζεσθε; » Οἱ δὲ ἅγιοι, « Ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιντο οἱ τιμῶντες! » μιᾷ πρὸς αὐτοὺς ἔφησαν τῇ φωνῇ· « ἡμεῖς δὲ οὐ μαγικαῖς ἐπινοίαις, ὡς αὐτοί φατε, ἀλλὰ τῇ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ τῇ τοῦ ζωοποιοῦ αὐτοῦ Πνεύματος ἐπικλήσει καὶ ἐνεργείᾳ τυφλοῖς τὸ βλέπειν, κωφοῖς τὸ λαλεῖν, βάσιν τε χωλοῖς, καὶ δαιμο-

(*) Aut legendum χείρονα sine οὐ, cum interprete, aut scribendum οὐ κρείττονα. Edit. Patr.

νῶσι προσέχομεν ἴασιν· ὧν οὐδὲ ἑαυτοῖς οὐδὲν οἱ ὑμέτεροι θεοὶ, ἅτε ξύλα καὶ λίθοι, δοῦναι δεδύνηνται· *Στόμα γὰρ ἔχουσι, καὶ οὐ λαλοῦσιν· ὀφθαλμοὺς, καὶ οὐ βλέπουσιν· ὦτα, καὶ οὐκ ἀκούουσιν.* Ἓν τοῦτο μόνον ὑμῖν ἐνεργοῦσι, τὸ ἀτελεύτητον πῦρ ἀναφλέγουσιν. » Τούτοις ἀντειπεῖν οὐ δυνηθέντες οἱ τύραννοι, δριμύ τι καὶ παράφορον εἰς αὐτοὺς ὑπιδόντες, καὶ τὰ ξίφη σπασάμενοι, πρὸς τὸν φόνον ὁπλίζονται· καὶ δὴ ὡς ἀπὸ σημείου τούτους ἐξαγαγόντες τῆς πόλεως, ἐπί τινα κορυφὴν δεσμώτας ἀνάγουσι, καὶ τοῖς δημίοις τὰ πρὸς σφαγὴν ἐγχειρίζουσι. Μεταξὺ δὲ καιρὸν οἱ ἅγιοι αἰτοῦσι προσευχῆς; καὶ γόνυ κλίνουσιν. Ἐν τοσούτῳ δὲ ὁ ἱερομάρτυς τοῦ Χριστοῦ Διονύσιος, τὸ ὄμμα εἰς οὐρανοὺς ἀνατείνας· « Δέσποτα Θεὲ παντόκρατορ, Υἱὲ, φησὶ, μονογενὲς, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, Τριὰς ἁγία ἄναρχε καὶ ἀμέριστε, πρόσδεξαι τὰς τῶν σῶν δούλων ἐν εἰρήνῃ ψυχὰς, ὅτι ἕνεκά σου θανατούμεθα. » Καὶ τῶν ἁγίων τὸ « Ἀμὴν » ἐπιφωνησάντων, πρὸς τοὺς δημίους ἐπιστραφεὶς, « Τὸ κελευσθὲν ὑμῖν ἐκτελεῖτε, » φησίν. Οἱ δὲ πρῶτα μὲν τὴν τοῦ μακαρίου Διονυσίου, εἶτα Ῥουστικοῦ καὶ Ἐλευθερίου ἐκτέμνουσι κεφαλήν. Ἀλλ' οὐδὲ τούτῳ σοῦ, Διονύσιε, ὁ διὰ σὲ παθὼν τοῦ δι' αὐτὸν θνήσκοντος ἐπιλέλησται· ἀλλά τι καὶ περὶ τὴν ἐκτομὴν τεράστιον ἐπιδείκνυται. Καὶ γὰρ τὴν ἑαυτοῦ κεφαλὴν, ὥσπερ τι βραβεῖον, ἐν ταῖν χεροῖν ὁ μάρτυς δεξάμενος, ἐφ' ἱκανὸν τόπον δίεισιν. Ἔφερεν οὖν τὴν κεφαλὴν, καθάπερ τι τρόπαιον, ἐπὶ τῶν χειρῶν αὐτὸς, ὑπὸ θείας πάντως φερόμενος χάριτος, καὶ οὐ πρότερον ἀνῆκε, πρὶν ὅτε δὴ γυναικὶ κατὰ θείαν πάντως συνενεχθεὶς πρόνοιαν ἐκείνης παλάμαις, οἷά τινα θησαυρὸν, ἐναπέθετο. Ἔκειντο δὲ ἀμελούμενα τὰ τῶν ἁγίων μαρτύρων τίμια σώματα θηρσὶ βορὰ καὶ ὀρνέοις προκείμενα, μηδὲ τῆς νενομισμένης λαχόντα ταφῆς.

Οἱ μέντοι δήμιοι οὐδὲ μέχρι τούτου τῆς ὀργῆς ἔστησαν· ἀλλὰ καὶ τοῖς λειψάνοις αὐτοῖς ἐπιμαίνονται, θαλάσσῃ δοῦναι καὶ βυθῷ προθυμούμενοι, ὡς ἂν μὴ τὰς αὐτὰς, καὶ ἄψυχα ὄντα, θαυματουργίας ἐνδείξαιντο, κἀντεῦθεν ἕλξωσι τοὺς πολλοὺς πρὸς ἐπίγνωσιν. Ὃ δὴ, ὡς αὐτοῖς ἔδοξε, γέγονεν ἂν, εἰ μὴ τῇ πονηρᾷ ταύτῃ πέρας ἐπενεχθῆναι βουλῇ διεκώλυσεν ὁ Θεός. Αἰσθομένη γὰρ τοῦ βουλεύματος ἡ τὴν τιμίαν τῷ Θεῷ κεφαλὴν δεξαμένη (ὄνομα Κατούλα τῇ γυναικί) κοινοῦταί τινα τοῖς πιστοῖς γνώμην ὡς ἀρεστὴν τῷ Θεῷ καὶ ἀπόδεκτον· καὶ πολυτελῆ παραθεμένη τὴν τράπεζαν, εἰς εὐωχίαν τοὺς δημίους παρέλαβεν. Ἐν ὅσῳ δὲ οὗτοι εἱστιῶντο παρὰ τῇ γυναικὶ, τῶν πιστῶν τινες τὰ τίμια τῶν μαρτύρων ὑπολαμβάνουσι λείψανα καὶ ἐν τῷ ἀφανεῖ κατατίθενται. Εἶτα, τῆς εὐωχίας διαλυθείσης, τοῖς δημίοις τὸ πρᾶγμα φωράσασιν ἐπὶ μέγα καὶ πάλιν ἀνεκινεῖτο τὰ τοῦ θυμοῦ καὶ διεθερμαίνετο· ἀλλὰ τὸ τῆς ὀργῆς ζέον τὰ δῶρα κατέψυξε, καὶ τὸ πολὺ τοῦ θυμοῦ χρήμασιν ἡ γυνὴ παραλύει. Κἀκείνων ἀπαλλαγέντων, ἔν τινι τὰ τῶν μαρτύρων λείψανα ἡ μακαρία Κατούλα δομήματι κατατίθησι, τρίτην τοῦ

A quidem possunt vestri dii quidquam præbere, ut qui sint ligna et lapides. *Os enim habent, et non loquuntur: oculos, et non vident: aures, et non audiunt* [k]. Unum hoc solum vobis efficiunt: accendunt ignem, qui nunquam desinet. » Adversus hæc cum non possent tyranni contradicere, torve et insane eos aspicientes, strictis gladiis se parant **352** ad cædem; et cum, tanquam signo dato, eos eduxissent extra civitatem, vinctos ducunt ad quoddam cacumen, et tradunt lictoribus, ut eos interficiant. Interea autem petunt sancti tempus precandi, flectunt genua. Tum sacrosanctus Christi martyr Dionysius, sublatis in cœlum oculis: « Domine Deus omnipotens, Fili, inquit, unigenite, et sancte Spiritus, sancta Trinitas principio carens, et in quam non B cadit divisio, suscipe servorum tuorum in pace animas, quoniam propter te morte afficimur. » Et cum sancti, « Amen, » acclamassent, conversus ad lictores: « Facite, inquit, quod fuit vobis imperatum. » Illi autem primum quidem beati Dionysii, deinde Rustici et Eleutherii caput amputant. Sed nec in hoc quidem (o Dionysi) is, qui propter te passus est, fuit oblitus ejus qui propter ipsum moritur; sed miraculum etiam ostendit in amputatione. Etenim cum suum caput tanquam aliquod præmium martyr suis accepisset manibus, transit ad remotiorem locum. Ferebat ergo ipse caput in manibus, tanquam aliquod trophæum, a divina omnino portatus gratia, neque prius dimisit, quam mulieri di- C vina quadam omnino occurrens providentia, in illius manibus deposuit, veluti quemdam thesaurum. Jacebant autem neglecta sanctorum martyrum veneranda corpora, feris et avibus ad edendum exposita, et nec justa quidem sepulturæ consecuta.

Lictores autem ne hactenus quidem irasci desierunt, sed etiam in ipsas furunt reliquias, statuentes eas in maris profundum projicere, ne vel inanimatæ efficerent miracula, et ideo attraherent multos ad agnitionem. Quod etiam, ut eis visum erat, factum esset, nisi hoc malum consilium ad effectum deduci Deus prohibuisset. Nam cum sensisset eorum consilia, ea quæ pretiosum martyris caput acceperat (mulieri nomen erat Catula), mentem suam com- D municabat fidelibus, ut Deo gratam et acceptam. Et cum splendidam et lautam apparasset mensam, lictores accepit convivio. Interim vero, dum ii convivium inibant apud mulierem, quidam ex fidelibus accipiunt martyrum reliquias, et eas abscondunt. Deinde, finito convivio, cum eam rem deprehendissent lictores, ira valde erant perciti; sed fervorem iræ sedarunt munera, et vehementem furorem dissolvit mulier pecunia. Cum illi autem recessissent, in quadam domo deponit Catula martyrum reliquias tertio mensis Octobris, **353** miraculis affatim, profluentibus, perinde ac aliquo fonte pulchre et suaviter manante. Non multum temporis interces

[k] Psal. CXIII, 5, 6.

sit, et convenientes christiani templum gloriosis excitant victoribus, et in ipso eorum pretiosas deponunt reliquias : ad gloriam Dei Patris, et Domini nostri Jesu Christi : quem decet honor et adoratio, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

A ὀκτωβρίου μηνὸς ἄγοντος. Τῶν δὲ θαυμάτων οἷά τινος πηγῆς ὁμοῦ ναούσης καὶ ἥδιστον, ἀφθόνως προχεομένων, οὐ πολὺ τὸ ἐν μέσῳ συνελθόντες Χριστιανοὶ ναὸν τοῖς καλλινίκοις ἀνεγείρουσι, καὶ τὰ τίμια τούτων ἐν αὐτῷ ἀποτιθέασι λείψανα· εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ πρέπει τιμὴ καὶ προσκύνησις εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΠΑΓΙΤΟΥ

ΕΚ ΤΩΝ ΤΟΥ ΣΟΥΪΔΑ.

DE DIONYSIO AREOPAGITA

EX SUIDA

Editionis Morellianæ anni 1662. — Interprete Petro Lansselio, Gravelingano, Soc. Jesu presbytero.

Dionysius Areopagita, episcopus Atheniensis, vir eloquentissimus, atque ad profanæ disciplinæ fastigium provectus, auditor Pauli in christiana religione, ac ab ipso episcopus Athenarum constitutus, in patrio autem Græcarum disciplinarum studio omnibus præcellebat ; nam cujuslibet, ut ita dicam, quæ ab ipsis celebratur, sectæ peritissimus erat. Hic Paulum Atheais concionantem audivit, et Christum ac resurrectionem cum libertate Græcis annuntiantem, atque Pauli concioni fidem adhibens, ab eo episcopus Atheniensis ordinatur. Itaque Tiberio Cæsare imperante, quando ætate florebat, in Ægyptum abiit, cum sapientibus illius loci versari cupiens ; socius autem ei erat Apollophanes ille Sophista, quem Polemon Laodicensis Smyrnæ, Aristidis præceptor, assidue audivit. Porro salutaris passionis Christi Domini tempore, ambo erant Heliopoli in Ægypto ; cumque defectus solis non secundum naturam fieret (neque enim conjunctionis tempus erat), Apollophanem sophistam hæc sancto Dionysio dixisse fertur : *O bone Dionysi, divinarum rerum vicissitudines.* Dionysius ipse hæc ei ad memoriam revocat in epistola ad magnum Polycarpum Smyrnæ episcopum. **354** Apollophanes enim Dionysium propter christianismum injuriis lacessebat. Et ait : *Tu autem ais me ab Apollophane sophista invadi et parricidam appellari, quod in Græcos impie Græcorum utar sententiis? atqui verius ac justius ei objicere poteramus, Græcos divina testimonia non religiose contra divina usurpare, qui Dei divinum cultum atque religionem tollere conentur ;* et paulo post : *Sed Apollophanem etiam ipsum dico divinis rebus nefarie in divina uti : rerum enim scientia, quæ ab eo recte philosophia dicitur, et a divino Paulo Dei sapientia appellata est, ad auctorem et rerum ipsarum et scientiæ ipsarum, veri philosophi excitare, perducique debuerunt.* Paucisque

B Διονύσιος ὁ Ἀρειοπαγίτης, ἐπίσκοπος Ἀθηνῶν, ἀνὴρ ἐλλογιμώτατος, καὶ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας εἰς ἄκρον ἐληλακὼς, ἀκουστὴς Παύλου πρὸς τὴν τοῦ χριστιανισμοῦ θρησκείαν, καὶ ὑπ' αὐτοῦ καταστα-θεὶς εἰς αὐτὰς τὰς Ἀθήνας ἐπίσκοπος· πρὸς δὲ τὴν πάτριον τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων ἄσκησιν πάντων προὐκέκριτο· ἑκάστης γὰρ, ὡς εἰπεῖν, αἱρέσεως τῆς ὑπ' αὐτῶν πρεσβευομένης ἐν πολλῇ καθειστήκει τῇ πείρᾳ. Οὗτος ἤκουσε Παύλου δημηγοροῦντος ἐν Ἀθήναις, καὶ τὸν Χριστὸν καὶ τὴν ἀνάστασιν μετὰ παῤῥησίας τοῖς Ἕλλησιν εὐαγγελιζομένου· καὶ πιστεύσας τῷ Παύλου κηρύγματι, ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῆς πόλεως ἐπισκοπεῖν τάττεται. Κατὰ γοῦν τὴν ἀρχὴν Τιβερίου Καίσαρος, ὅτε δὴ καὶ τὴν ἡλικίαν ἤκμαζεν, ἀπῆρεν εἰς Αἴγυπτον, τοῖς ἐκεῖσε σοφοῖς ὁμιλῆσαι C γλιχόμενος· συνῆν δὲ αὐτῷ Ἀπολλοφάνης ἐκεῖνος ὁ σοφιστὴς, οὗ Πολέμων ὁ Λαοδικεὺς ἐν Σμύρνῃ διήκουσεν, ὁ διδάσκαλος Ἀριστείδου. Κατὰ γοῦν τὸν καιρὸν τοῦ σωτηρίου πάθους τοῦ Δεσπότου Χριστοῦ ἄμφω ἤτην ἐν Ἡλιουπόλει τῇ ἐν Αἰγύπτῳ. Καὶ δὴ τῆς ἡλιακῆς ἐκλείψεως οὐ κατὰ φύσιν γεγενημένης, (οὐ γὰρ ἦν συνόδου καιρός·) εἰπεῖν λέγεται πρὸς τὸν μακάριον Διονύσιον τὸν σοφιστὴν Ἀπολλοφάνην· *Ταῦτα, ὦ καλὲ Διονύσιε, ἀμοιβαὶ θείων πραγμάτων.* Μνημονεύει δὲ τούτων ὁ αὐτὸς Διονύσιος ἐν τῇ πρὸς Πολύκαρπον τὸν μέγαν ἐπιστολῇ, τὸν Σμύρνης ἐπίσκοπον· ἦν γὰρ ὁ Ἀπολλοφάνης τῷ Διονυσίῳ τοῦ χριστιανισμοῦ ἕνεκα διαλοιδορούμενος. Καί φησι· *Σὺ δὲ φῄς λοιδορεῖσθαί μοι τὸν σοφιστὴν Ἀπολ-* D *λοφάνην, καὶ πατραλοίαν ἀποκαλεῖν, ὡς τοῖς Ἑλλήνων ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας οὐχ ὁσίως χρωμένῳ, καίτοι πρὸς αὐτὸν ἡμᾶς ἦν ἀληθέστερον εἰπεῖν, ὡς Ἕλληνες τοῖς θείοις οὐχ ὁσίως ἐπὶ τὰ θεῖα χρῶνται, διὰ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ τὸ θεῖον ἐκβάλλειν πειρώμενοι σέβας·* καὶ μετὰ μικρόν· *Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς Ἀπολλοφάνης οὐχ ὁσίως τοῖς θείοις ἐπὶ τὰ θεῖα χρῆται· τῇ γὰρ τῶν ὄντων*

γνώσει καλῶς λεγομένῃ πρὸς αὐτοῦ φιλοσοφίᾳ, καὶ πρὸς τοῦ θείου Παύλου σοφίᾳ Θεοῦ κεκλημένῃ, πρὸς τὸν αἴτιον καὶ αὐτῶν τῶν ὄντων καὶ τῆς γνώσεως αὐτῶν ἐχρῆν ἀνάγεσθαι τοὺς ἀληθεῖς φιλοσόφους. Καὶ μετὰ βραχέα· *Ἔδει συνιδεῖν Ἀπολλοφάνην σοφὸν ὄντα, μὴ ἂν ἄλλως ποτὲ δυνηθῆναι τῆς οὐρανίας τι παρατραπῆναι τάξεως καὶ κινήσεως, εἰ μὴ τὸν τοῦ εἶναι αὐτὴν καὶ συνοχέα, καὶ αἴτιον ἔχειν εἰς τοῦτο κινοῦντα, τὸν ποιοῦντα πάντα καὶ μετασκευάζοντα, κατὰ τὸν ἱερὸν λόγον.* Καὶ αὖθις μετὰ μικρόν· *Εἰπὲ δὲ αὐτῷ· Τί λέγεις περὶ τῆς ἐν τῷ σωτηρίῳ σταυρῷ γεγονυίας ἐκλείψεως;* Ἀμφοτέρω γὰρ τότε, κατὰ *Ἡλιούπολιν ἅμα παρόντε καὶ συνεστῶτε, παραδόξως τῷ ἡλίῳ τὴν σελήνην ἐμπίπτουσαν ἑωρῶμεν· οὐ γὰρ ἦν συνόδου καιρός· αὖθίς τε αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἐννάτης ὥρας ἄχρι τῆς ἑσπέρας εἰς τὴν τοῦ ἡλίου διάμετρον ὑπερφυῶς ἀντικαταστᾶσαν.* Ἀνάμνησον δέ τι καὶ ἕτερον αὐτόν· *οἶδε γὰρ ὅτι καὶ τὴν ἔμπτωσιν αὐτὴν ἐξ ἀνατολῶν ἑωράκαμεν ἀρξαμένην, καὶ μέχρι τοῦ ἡλιακοῦ πέρατος ἐλθοῦσαν, εἶτα ἀναποδίσασαν· καὶ αὖθις οὐκ ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ τὴν ἔμπτωσιν καὶ τὴν ἀνακάθαρσιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ κατὰ διάμετρον ἐναντίου γεγενημένην. Τοσαῦτα τοῦ τότε καιροῦ τὰ ὑπερφυῆ καὶ μόνῳ Χριστῷ τῷ παναιτίῳ δυνατὰ, τῷ ποιοῦντι μεγάλα καὶ ἐξαίσια, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός. Ταῦτα, εἴ σοι θεμιτὸν, εἰπὲ, καὶ εἰ δυνατὸν, Ἀπολλόφανες, ἐξέλεγχε, καὶ πρὸς ἐμὲ τὸν τότε συμπαρόντα σοι καὶ συνεωρακότα, καὶ συνανακρίνοντα πάντα καὶ συναγάμενον.* Ἀμέλει καὶ *μαντείας τότε, οὐκ οἶδ' ὅθεν, ὁ Ἀπολλοφάνης ἀπάρχεται· καὶ πρὸς ἐμὲ ὥσπερ τὰ γινόμενα συμβάλλων, ἔφη· Ταῦτα, ὦ καλὲ Διονύσιε, θείων ἀμοιβαὶ πραγμάτων.*

A interjectis : *Intelligere debebat Apollophanes, qui sapiens esset, nihil unquam in ordine motuque cœlestium aliter atque est mutari potuisse, nisi eum qui ipsum et conservat et procreavit, habuisset, cujus motu ac natu eo deductus esset, qui, ut est in divinis libris scriptum facit, et mutat omnia.* Iterumque post pauca : *Ab eo autem quære, quid sentiat de defectione solis, quæ cum Servator in crucem actus est, exstitit. Eramus enim una ambo, et stabamus ad Heliopolim, lunam inopinato se soli objicientem cernebamus; neque enim conjunctionis tempus erat.: rursusque cum eadem ab hora nona ad vesperum se mediæ solis lineæ præter naturæ ordinem opponebat. Redige autem etiam aliquid aliud ei in memoriam. Scit enim etiam objectum ipsum a nobis visum* B *esse oriri ab ortu solis, et ad solis extremum pervenire; postea repedare, rursusque non ab eadem parte solis et objectum et recessum evenire : sed recessum ab ea quæ naturali ex diametro erat contraria. Hæc sunt mirabilia illius temporis, quæ Christus auctor rerum omnium efficere solus potest, qui facit magna et admiranda, quorum non est numerus. Hæc, Polycarpe, si fas tibi est ei dicito, et si potes, Apollophanes, ea refelle, etiam contra me, qui tum scilicet tecum et adfui et aspexi, et exquisivi omnia, cum summa admiratione. Certe tum quidem etiam divinare haud scio, unde Apollophanes cœpit, et mihi tanquam quæ fierent conjiciens, dixit: Sunt ista, o bone Dionysi, divinarum rerum vicissitudines.*

Τοσαῦτα ὡς κατ' ἐπιστολὴν εἴρηκεν ὁ μέγας Διονύσιος πρὸς τὸν θεοφόρον Πολύκαρπον. Τῆς δέ γε σοφίας αὐτοῦ καὶ τῆς εὐγλωττίας ἔνδειξις ἀκριβὴς ἡ τῶν παρ' αὐτοῦ γραφεισῶν βίβλων ἀνυπέρβλητος φράσις· τῇ γὰρ παρὰ τῶν ἔξωθεν καλουμένῃ παιδείᾳ, τῇ τε θείᾳ καὶ ἡμετέρᾳ, πολλὴν εἶχε τὴν ἐπιστήμην ἐν ἑκατέρᾳ· εἰ γάρ τις ἀπίδοι πρὸς τὰ κάλλη τῶν αὐτοῦ λόγων καὶ τὰ βάθη τῶν νοημάτων, οὐχ ἀνθρωπίνης φύσεως ταῦτα νομίσει γεννήματα, ἀλλὰ τινὸς ἀκηράτου καὶ θείας δυνάμεως. Καὶ τοίνυν αὐτῷ γέγραπται τάδε· Πρὸς Τιμόθεον ἐπίσκοπον Ἐφέσου, καὶ αὐτὸν μαθητὴν Παύλου τυγχάνοντα, *Περὶ θείων ὀνομάτων* βιβλία ιβ'. *Περὶ ἡνωμένης καὶ διακεκριμένης θεολογίας*· περὶ τοῦ, *Τίς ἡ τῆς εὐχῆς δύναμις*· καὶ περὶ τοῦ μακαρίου. Ἱεροθέου, καὶ περὶ εὐλαβείας, καὶ συγγραφῆς θεολογικῆς· περὶ ἀγαθοῦ, φωτὸς, καλοῦ, ἔρωτος, ἐκστάσεως, ζήλου. Καὶ ὅτι τὸ κακὸν οὔτε ὂν, οὔτε ἐξ ὄντος, οὔτε ἐν τοῖς οὖσι· περὶ τοῦ ὄντος, ἐν ᾧ καὶ παραδείγματα· περὶ ζωῆς, περὶ σοφίας, νοῦ, λόγου, ἀληθείας, πίστεως· περὶ δυνάμεως, δικαιοσύνης, σωτηρίας, ἀπολυτρώσεως· περὶ μεγάλου καὶ μικροῦ, ταὐτοῦ, ἑτέρου, ὁμοίου, ἀνομοίου, στάσεως, κινήσεως, ἰσότητος· περὶ Παντοκράτορος, Παλαιοῦ ἡμερῶν, ἐν ᾧ καὶ περὶ αἰῶνος,

C Hæc a sancto Dionysio quantum epistolæ ratio ferebat, deifero Polycarpo dicta fuere. Porro ejus sapientiæ et eloquentiæ accurata demonstratio est eximia ac singularis scriptorum ab eo librorum elocutio; eam enim quæ ab externis nomen accepit disciplinam, et divinam atque nostram, multam in utraque **355** consecutus est scientiam; si enim aliquis ad sermonum ejus decora et cogitationum profunditatem aspexerit, ea humanæ naturæ fœtus minime putabit, sed cujusdam incorruptibilis ac divinæ virtutis. Hæc itaque ab eo scripta sunt. Ad Timotheum Ephesi episcopum, qui et ipse Pauli discipulus erat, *De divinis nominibus*, libri XII (50). *De conjuncta, distinctaque Theologia. Quæ sit vis orationis*, et de beato Hierotheo, et de religione ac conscriptione Theologica. D De bono, luce, pulchro, amore, mentis excessu, zelo, et malum nec esse quidquam quod est, nec esse ex eo quod est, nec in iis quæ sunt. De eo quod est, in quo etiam de exemplaribus. De vita, de sapientia, mente, ratione, veritate, fide. De vi, justitia, salute, redemptione. De magno et parvo, eodem, alio, simili, dissimili, statu, motu, æqualitate; de Omnipotente, Antiquo dierum, in quo etiam

(50) Id est capita; censet autem tantum 12, quia primum est instar prologi.

de æternitate et temporibus. Et quid sibi velit ipsum esse. De Sancto sanctorum, Rege regum, et Domino dominorum, atque Deo deorum (51). Alius liber ad eumdem Timotheum *De ecclesiastica hierarchia*, continens capita 15. Alius liber ad eumdem Timotheum *De cœlesti hierarchia*, qui etiam capita 15 complectitur. Alius liber ad eumdem Timotheum *De mystica theologia*, continens capita 5. Feruntur et ejus epistolæ, ad Gaium therapeutam 4, ad Dorotheum diaconum 1, ad Sopatrum sacerdotem 1, ad Polycarpum Smyrnæ episcopum 1, ad Demophilum therapeutam 1, ad Joannem theologum, apostolum ac evangelistam 1.

Sciendum autem est, quosdam profanos sapientes ac maxime Proclum, sententiis atque inventis beati Dionysii frequenter esse usos, quin etiam nudis verbis; unde suspicari licet, vetustiores Athenis philosophos, sibi ejus opera usurpantes, quorum ipse ad Timotheum scribens meminit, occultasse, ut ipsi divinorum ejus librorum patres viderentur. Ergo Dei interpres Dionysius, provecta jam ætate, dierumque spiritus plenus, martyrio pro Christo consummatur sub Trajano Cæsare, quando et deifer Ignatius certamen immortalitatis decertavit. Nota Michaelem Syngelum Hierosolymitanum laudationem magni Dionysii scripsisse, in qua dicit : « Venimus vobis audiendi cupidis propositurí, quæ vel traditione non scripta, aut scripta accepimus. Talis igitur sermo ad nos pervenit, filio a patre traditus, magnum hunc Dionysium, tempore **356** salutaris Passionis, cum sol in meridie occultaretur, eo miraculo vehementer attonitum, ac ultra humanam cognitionem evectum, ubi mente quod fiebat perpendisset, dixisse : *Ignotus Deus patitur, ob quem hoc universum caligine obductum est ac concussum :* moxque tempus quo per universum mundum patratum est miraculum, certissime designans, apud se conservabat, quid eo denuntiaretur exspectans. Meminit etiam ipse in epistola ad Polycarpum, maxime horrendi illius solaris defectus; nam cum Apollophanes homo philosophus, religione Græcus, indignaretur, huicque ter beato conviciaretur, quod cum amicissimus fuisset ac popularis, patrios cultus aversaretur, et Christianam fidem præferret atque amplecteretur acerrimeque tueretur, ac Græcorum rationibus contra Græcos uteretur; convicium et indignationem refutare tentans ac potius Polycarpo (refutationem) suggerens, in quem ille commilito dicteria illa fingebat, hæc dicit : Tu autem dicis maledicere mihi sophistam Apollophanem, ac parricidam nominare, et cætera.

A καὶ χρόνων· καὶ τί βούλεται τὸ αὐτὸ εἶναι· περὶ Ἁγίου ἁγίων, Βασιλέως βασιλέων, καὶ Κυρίου κυρίων, καὶ Θεοῦ θεῶν. Ἑτέρα βίβλος πρὸς τὸν αὐτὸν Τιμόθεον, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*, περιέχουσα κεφάλ. ιε'. Ἑτέρα βίβλος πρὸς τὸν αὐτὸν Τιμόθεον, *Περὶ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας*, περιέχουσα καὶ αὐτὴ κεφάλ. ιε'. Ἄλλη πρὸς τὸν αὐτὸν Τιμόθεον βίβλος, *Περὶ μυστικῆς θεολογίας*, περιέχουσα κεφάλαια πέντε. Φέρονται δὲ αὐτοῦ καὶ ἐπιστολαὶ πρὸς Γάϊον θεραπευτὴν δ'· πρὸς Δωρόθεον λειτουργὸν α'· πρὸς Σώπατρον ἱερέα α'· πρὸς Πολύκαρπον ἱεράρχην Σμύρνης α'· πρὸς Δημόφιλον θεραπευτὴν α'· πρὸς Ἰωάννην τὸν θεολόγον τὸν ἀπόστολον καὶ εὐαγγελιστὴν α'.

Ἰστέον δὲ ὥς τινες τῶν ἔξω σοφῶν, καὶ μάλιστα B Πρόκλος, θεωρήμασι πολλάκις τοῦ μακαρίου Διονυσίου κέχρηται, καὶ αὐταῖς δὲ ξηραῖς ταῖς λέξεσι. Καὶ ἔστιν ὑπόνοιαν ἐκ τούτου λαβεῖν, ὡς οἱ ἐν Ἀθήναις παλαιότεροι τῶν φιλοσόφων, σφετερισάμενοι τὰς αὐτοῦ πραγματείας, ὧν αὐτὸς μνημονεύει πρὸς Τιμόθεον γράφων, ἀπέκρυψαν, ἵνα πατέρες αὐτοὶ ὀφθῶσι τῶν θείων αὐτοῦ λόγων. Ὁ τοίνυν θεοφάντωρ Διονύσιος, ἤδη που μακρὸν ἐλάσας χρόνον, καὶ πλήρης ἡμερῶν γεγονὼς τῶν τοῦ πνεύματος, μαρτυρίῳ τῷ ὑπὲρ Χριστοῦ τελειοῦται, ἐπὶ Τραϊανοῦ Καίσαρος, ὅτε καὶ ὁ θεοφόρος Ἰγνάτιος τὸν τῆς ἀθανασίας διήθλησεν ἀγῶνα. Ὅτι εἰς τὸν μέγαν Διονύσιον ἔγραψεν ἐγκώμιον Μιχαὴλ Σύγγελος Ἱεροσολύμων, ἐν ᾧ φησιν· « Ὅσα δι' ἀγράφου παραδόσεως ἢ ἐγγράφως παρειλήφαμεν, ἥκομεν ὑμῖν φιλακροάμοσι παραθησόμε- C νοι. Τοιοῦτος οὖν εἰς ἡμᾶς κατήντηκε λόγος, ἄνωθεν πρὸς πατρὸς παιδὶ παραδεδομένος, ὡς ὁ μέγας Διονύσιος οὗτος κατὰ τὸν τοῦ σωτηρίου Πάθους καιρὸν, ἡνίκα μεσούσης ἡμέρας ὁ ἥλιος ἐκρύπτετο, ἐπὶ τῷ παραδόξῳ σφόδρα τεθηπὼς, καὶ τὴν ἀνθρωπείαν ὑπερβεβηκὼς γνῶσιν, κατανοήσας τὸ γεγονὸς, *Ἄγνωστος*, ἔφη, *πάσχει Θεὸς, δι' ὃν τόδε τὸ πᾶν ἐζόφωταί τε καὶ σεσάλευται*· καὶ παραχρῆμα τὸν χρόνον, καθ' ὃν τουτὶ τὸ παγκόσμιον ἐτετέλεστο τερατούργημα, τεκμηριωσάμενος ἐτήρει παρ' ἑαυτῷ, τοὐντεῦθεν διαγγελούμενον καραδοκῶν. Μέμνηται μέντοι καὶ αὐτὸς ἐν τῇ πρὸς Πολύκαρπον ἐπιστολῇ τῆς ἡλιακῆς ἐκλείψεως ἐκείνης τῆς φρικωδεστάτης. Ἀπολλοφάνους γὰρ ἀνδρὸς φιλοσόφου, τὴν θρησκείαν Ἕλληνος τυγχάνοντος, νεμεσῶντός τε καὶ λοιδορουμένου τῷ D τρισολβίῳ τούτῳ, ὡς ἑταίρῳ δῆθεν ὄντι φιλτάτῳ καὶ ὁμογενεῖ, τὰ πατρῷα μὲν μυσαττομένῳ σεβάσματα, τὴν δὲ τῶν Χριστιανῶν προτιμῶντι καὶ ἀσπαζομένῳ πίστιν, καὶ ταύτης ἀγωνιστικώτατα προασπίζοντι, καὶ τοῖς Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἑλλήνων χρωμένῳ, τὴν λοιδορίαν καὶ νέμεσιν ἀνασκευάζειν πειρώμενος, μᾶλλον δὲ ὑποτιθέμενος τῷ Πολυκάρπῳ, πρὸς ὃν καὶ ὁ συστρατιώτης ἐποιεῖτο τὰ σκώμματα, Ἀπολλοφάνην, καὶ πατραλοίαν ἀποκαλεῖν, καὶ τὰ τάδε φησί· Σὺ δὲ φῂς λοιδορεῖσθαί μοι τὸν σοφιστὴν ἑξῆς.

(51) Omisit : *De perfecto et uno.*

VITA S. DIONYSII AREOPAGITÆ

Ex libro II Nicephori.

Græce et Latine primus edidit Petrus Lanselius, Soc. Jesu presbyter.

Καὶ Παῦλος ἄχρις Ἀθηνῶν ἐπορεύετο. Εἰδώλοις δὲ A σφόδρα τὴν πόλιν ὁρῶν προσανέχουσαν, τοῖς τε ἐκ τῆς συναγωγῆς διωμιλεῖτο καὶ τοῖς ἐκεῖσε φιλοσόφοις, τοῖς ἀπὸ τοῦ Ἐπικούρου καὶ τῆς Στοᾶς. Οἷς δὴ καὶ ὡς *σπερμολόγος* καὶ ξένων δαιμονίων καταγγελεὺς περιύβριστο· καὶ δῆτα εἴσω χειρῶν θέμενοι, ἐπὶ τὸ παρ' αὐτοῖς μέγιστον δικαστήριον ἄγουσιν, ᾧ Ἄρειος πάγος ὄνομα, καὶ τῷ συνεδρίῳ τῶν δικαστῶν παραστήσαντες, (ἐννέα δὲ ἦσαν οὗτοι, σοφίᾳ καὶ γένει καὶ πλούτῳ τῶν ἄλλων πάντων ὑπερφέρειν δοκοῦντες·) ἐπὶ τῶν δικαστικῶν θρόνων ἀριστίνδην ἐξειλεγμένοι προὐκάθηντο. Ὧν ἐν μέσῳ γενόμενος, τὴν δεισιδαιμονίαν ἐκείνων ἤγγελλε, καὶ τοῦ παρ' ἐκείνοις νεὼ, ὃς Ἀγνώστῳ Θεῷ ἀνέκειτο, τούτου εἶναι ἀπόστολον ἔπειθεν· ὃν καὶ Κύριον ἔλεγε καὶ κτίστην γῆς καὶ οὐρανοῦ, δι' οὗ τὸ πᾶν· καὶ B ἀνενδεῆ τοῦτον καὶ ἀνόμοιον πάσῃ ὕλῃ προὐτίθει. Ἀλλ' οὐδέ τινι ἄλλῳ θεραπεύεται ἢ τοῖς τῶν ἀγαθῶν ἔργοις καὶ τῇ ἐπιγνώσει τῆς ἀληθείας· καὶ τὰ μέχρι τοῦδε ἀγνοήματα δι' ἡμῶν παρορᾷν λέγει, τοῦ λοιποῦ δὲ μετανοεῖν, καὶ λόγοις εἴκειν πίστεως. Ὡς καὶ τὸ κρίνειν ἐκεῖθεν εἰληφώς ἐστιν. Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς, ὃς, δι' ἔργων θεοπρεπῶν Θεὸς τέλειος καὶ τέλειος ἄνθρωπος, πλὴν ἁμαρτίας, ἀναφανεὶς, ὑπὲρ ἁπάντων ἐσταύρωται, καὶ ἐκ νεκρῶν ἀνέστη, καὶ πάντων ὁρώντων, πρὸς τὸν οἰκεῖον Πατέρα ἀνελήφθη τὸν τῶν ὅλων Θεόν. Καὶ τισὶ μὲν ἀνάστασιν ἀκηκοόσι χλεύη τὸ πρᾶγμα ἐδόκει· τινὲς δὲ αὐτῷ πεισθέντες εἵποντο, μεθ' ὧν καὶ ὁ Ἀρειοπαγίτης Διονύσιος ἦν, εἷς ὢν τῶν σοφῶν ἐκείνων καὶ ἐκκρίτων ἀνδρῶν. C

Et Paulus Athenas usque venit. Eam urbem simulacrorum cultui deditam cernens, sermones et cum eis qui ex synagoga erant Judæis, et cum philosophis epicuræis simul et stoicis confert. A quibus tanquam *seminiverbius* seu inanium verborum sator, et peregrinorum deorum annuntiator, conviciis graviter exagitatur: et comprehensus in supremum ibi judicium, Areopagum, seu Martis vicum nominant, producitur, atque ad judicum subsellia sistitur. Novem ii erant, sapientia, virtute, genere et opibus omnibus aliis præstantiores habiti, et ad judicum munus obeundum, prout quisque eorum visus est optimus ad tribunal lecti. In medio horum consistens, superstitionem eorum aræque ejus quæ apud eos *Ignoto Deo* consecrata erat, annuntiat: seque ejus apostolum et legatum esse asserit, quem et Dominum et creatorem cœli et terræ, quod scilicet per eum **357** consistant omnia, ipseque nullius rei indigens, nulli omnium materiæ similis sit, laudat. Illi insuper addens nulla eum alia re quam piis bonorum operibus, et veritatis cognitione coli: et peccata quidem, per ignorantiam hucusque a nobis commissa eum dissimulare, atque remittere, de cætero autem resipiscendum, et verbis fidei cedendum esse. Ac judicandi quoque eum potestatem propterea recepisse dicit, ipsum scilicet Jesum Christum, qui divinis prorsus factis et operibus Deus perfectus (citra tamen peccatum) homo declaratus pro omnibus crucifixus sit, et a mortuis resurrexit omnibusque spectantibus ad suum in cœlum redierit Patrem, rerum universarum Deum. Quibusdam itaque, quod resurrectionem ab eo audirent, res tota ludibrium et fabula videtur. Quidam autem, verbis ejus credentes, eum sectantur. In quibus et Dionysius Areopagita ille fuit, unus ex sapientibus illis et delectis viris.

Ἐπὶ τόσον δὲ αὐτῷ τὰ τῆς πίστεως, ὡς μὴ μόνον τοῦ θείου καταξιωθῆναι λουτροῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ χειρῶν Παύλου Ἀθηνῶν προχειρισθῆναι ἐπίσκοπον, καὶ ὑπερφυῶν χαρισμάτων ἀξιωθῆναι, καὶ τῷ θείῳ συγγενέσθαι Ἱεροθέῳ, οἷς ὁ Παῦλος ὅσα καὶ συνείσατο εἰς τὸν τρίτον ἀρθεὶς οὐρανὸν καὶ εἰς τὸν παράδεισον, κατεπίστευσε, περί τε τῆς θεολογίας καὶ περὶ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας τε καὶ διακοσμήσεως, ἃ ἐς ὕστερον καὶ γραφῇ παρεδόθη. Διονύσιος δὲ, τὸν λόγον τῆς εὐσεβείας λαμπρῶς παῤῥησιασάμενος, ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσι κατὰ τὴν ἑσπέραν δοξάσας Χριστὸν, εἰς βαθὺ γῆρας ἥκων, καὶ τῷ ὑπὲρ αὐτοῦ μαρτυρίῳ κατεκοσμήθη. Φασὶ δὲ αὐτὸν, τὴν κάραν ξίφει διακοπεῖσαν ἀνὰ χεῖρας λαβόντα, ἐπὶ μίλια δύο ὁδεῦσαι· ἐκεῖσε δὲ γυναικὶ ἐντυχόντα, παραθέσθαι ταύτην αὐτῇ. Ὅσα γε μὴν συνεγράψατο θεωρίᾳ, καὶ νοήμασι

Tanta autem fuit in Christum fide, ut non modo dignus divino lavacro esset, sed etiam ipsius Pauli manibus Atheniensium constitueretur episcopus, mirificis prorsus atque divinis charismatibus et donis polleret, viveret etiam familiarius cum divino viro Hierotheo: quorum utrique res summas Paulus, ut eas in tertium usque cœlum et paradisum ipsum raptus didicerat, concredidit, et de theologia, Deique verbi ratione scilicet, nec non cœlesti hierarchia rerumque cœlestium absolutissima dis- D positione atque ordinatione, quas res postea etiam in scripta retulit. Dionysius porro, verbum pietatis verique cultus magnifice prædicando, magna usus est libertate, multosque annos in partibus occidentalibus Christum glorificans, ad multam pervenit senectutem. et pro ipso martyrii corona est coho-

nestatus. Ferunt autem eum, caput suum, quod gladio resectum fuerat, in manibus gerentem ad duo millia passuum tulisse : ibique id, in quam inciderat, mulieri tanquam depositum tradidisse. Quæ autem ille scripta, sublimi rerum divinarum contemplatione, sententiis et elocutione admiranda prorsus et excellentia, longeque ab iis quæ pro hominum captu edita sunt, dissita, composuerit, sic se habent: Primum quidem opus *De divinis nominibus* conscripsit, tredecim capitibus (52) : in quo ad centum quoque alia capita sunt adjecta divinæ sapientiæ plena. Secundus ab eo liber scriptus est, cui **358** titulum fecit *De cœlesti hierarchia*, capita habens quindecim. Tertius *De ecclesiastica hierarchia*, capitum septem. Quartus *De arcana* seu *mystica theologia*, quinque capitum. Reliquit etiam epistolas decem, quarum postrema evangelistæ Joanni, qui supra pectus Domini recubuit, est scripta. Atque hæc quidem ejus scripta hodie quoque circumferuntur. Ipse autem aliarum quoque lucubrationum suarum mentionem facit, quales sunt quæ ab eo *Theologicæ dispositiones* sunt nominatæ. Item *Symbolica Theologia*, præterea *De Angelicis proprietatibus et ordinibus*. Commentarius *De anima; De justo et divino judicio; De divinis hymnis*. Item *De iis quæ vel intelligentia vel sensu deprehenduntur*. Commentarii autem isti omnino visi non sunt (53), neque nobis, neque iis qui ante nos fuerunt, cogniti.

A καὶ φράσει ἐξόχῳ πάντῃ, καὶ ἀμιγεῖ ταῖς, ὅσαι κατ' ἀνθρώπους ἐφάνησαν, τοῦτον ἔχουσι τὸν τρόπον· Πρῶτον μὲν *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγον συντάττει· ἐν ᾧ ἕτερα κεφάλαια ὑποτέτακται ἄχρι τῶν ρ' προϊόντα θεοσοφίας μεστά. Δεύτερος αὐτῷ συντέτακται *Περὶ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας* ἔχων ἐπιγραφὴν κεφάλαια ιε' προβαλλόμενος· τρίτος ἐπὶ τούτοις ὁ *Περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* ἐν κεφαλαίοις ἑπτά· τέταρτος ὁ *Περὶ μυστικῆς θεολογίας* ἐν κεφαλαίοις ε'. Καὶ ἐπιστολαὶ δέκα, ὧν ἡ τελευταία τῷ ἐπιστηθίῳ καὶ εὐαγγελιστῇ Ἰωάννῃ ἐστάλη. Ταῦτα μὲν τὰ ἐς δεῦρο ἡμῖν ἐμφερόμενα. Ὁ δ' αὐτὸς καὶ ἑτέρων αὐτοῦ πραγματειῶν μνήμην ποιεῖται, ὧν μία αἱ παρ' αὐτῷ *Θεολογικαὶ ὑποτυπώσεις* ὀνομασθεῖσαι, ἥ τε *Συμβολικὴ θεολογία*· ἑτέρα ἡ *Περὶ τῶν ἀγγελικῶν ἰδιο-* B *τήτων καὶ τάξεων*, ἥ τε *Περὶ ψυχῆς* αὐτῷ πραγματεία· ἑτέρα ἡ *Περὶ δικαίου καὶ θείου δικαιωτηρίου*, καὶ ἡ *Περὶ τῶν θείων ὕμνων* ἑτέρα· καὶ ἄλλη *Περὶ νοητῶν τε καὶ αἰσθητῶν*. Αἱ δὴ πραγματεῖαι παντάπασιν ἀθεώρητοι, καθάπαξ μήθ' ἡμῖν, μήτε τοῖς πρὸ ἡμῶν γνωρισθεῖσαι.

(52) Intellige de sex primis capitibus in centum sectiones divisis, sicut monet ms. Dionysian.

(53) Ad me quoque Roma perscriptum est, nec in Vaticana Bibliotheca nec uspiam alia repertui scripta S. Dionysii.

ALOYSIUS EPISCOPUS VERONENSIS CANDIDO LECTORI.

Præter ea quæ te ad sacrarum litterarum studia ardenter capessenda, et ad gravissima quæque pro Christi amore toleranda, in hac magni Dionysii Areopagitæ Vita alacriorem reddent, hæc insuper cognitu dignissima invenies. Primum quod ab antiquo tempore a patribus dici filiis solet, omnes videlicet sanctos apostolos requiei sanctissimæ Genitricis Dei adfuisse, ejusque nobilissimum funus propriis manibus curasse, hoc ipsum, quod, ut frequentissime, ita etiam veracissime dicitur in hac historia manifestissime comprobari. Secundum illud, tria hæc præclarissima volumina quibus sanctæ Ecclesiæ dogmata potissimum defenduntur, nempe De cœlesti necnon ecclesiastica hierarchia, *ac* De divinis nominibus, *ab hoc sanctissimo doctissimoque viro, sanctorum apostolorum contemporaneo, fuisse edita, quod a sceleratis quibusdam, qui nunc cælum terramque movere conantur, impudentissime negatur. Sed perditi homines, et a Deo alieni, quid non effutiunt.*

Vitæ hujus divinissimi Patris auctor est Michael Syngelus, presbyter Hierosolymitanus, pervetustus scriptor, ut Suidas Græcus auctor asserit in Vita quam et ipse ejusdem sancti scribit, quamque infra legere potes, ut sic celeberrimus Antistes ter (imo nunc septies) in hoc libro describatur, ne is alicubi suis laudibus defraudetur. Eloquium scriptoris est perobscurum, seu quod ab ipsius magni Dionysii stylo magnopere non recedat. Verum translator vir pius et doctus quantam potuit operam adhibuit, ut is clarior et cultior redderetur. Græcum exemplar Lutetiæ excusum ubi sanctus pro Dei amore occubuit, Nicolaus Balserisius, presbyter Bononiensis, vir probus, olim bonæ memoriæ Joannis Matthæi episcopi, viri celeberrimi et sanctissimi, qui huic Ecclesiæ paulo ante me dignissime præfuit, amanuensis superioribus mensibus donavit mihi, quod cum nunquam translatum comperissem, illico per Basilium Millanium, meum dilectissimum fratrem, in lucem edendum curavi. Vale, et hos nostros labores tuis apud Deum orationibus fove.

ΜΙΧΑΗΛ ΣΥΓΓΕΛΟΥ

ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΙΕΡΟΣΟΛΥΜΩΝ

ΕΓΚΩΜΙΟΝ ΕΙΣ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΔΙΟΝΥΣΙΟΝ

MICHAELIS SYNGELI or Syncelli

PRESBYTERI HIEROSOLYMITANI

ENCOMIUM BEATI DIONYSII AREOPAGITÆ

Per Basilium Millanium Casinatem monachum Latinitate donatum atque ab eodem Petro Lansselio pluribus in locis castigatum.

Οὐρανίαν ὄντως καὶ θείαν ἔδει παρεῖναι γλῶτταν A τῶν θεοπέμπτων καὶ πυρίνων γλωττῶν ἐκείνων, οἷαι τοῖς αὐτόπταις τοῦ λόγου καὶ ὑπηρέταις διανενέμηνται, καὶ φωνὴν ἀγγελικὴν, τῷ ἐγκωμιάζειν ἐθέλοντι Διονύσιον τὸν θεοφάντορα, τὸν τῆς πάντα θεωμένης καὶ ἀγαθότητι παντελεῖ πάντα περιθεούσης καὶ συνεχούσης Θεότητος, τῆς ἐν τῇ ὑπερουσίῳ καὶ ὑπερθέῳ, καὶ ὑπεραγάθῳ Τριάδι προσκυνουμένης καὶ λατρευομένης ὑμνήτορα· τὸν τῶν θεωνυμιῶν καὶ τῶν ἀποῤῥήτων θεϊκῶν μυστηρίων θεολογώτατον ὑφηγήτορα· τὸν τῆς οὐρανίας ἱεραρχίας ἐξηγητὴν, καὶ τῶν οὐρανίων νοερῶν στρατευμάτων ἐπαινέτην καὶ διακοσμήτορα, καὶ τὸν τῶν ἐκκλησιαστικῶν διακοσμήσεων, ἱεραρχικῆς τε καὶ προηγεσίας, καὶ ἱεροτελεστίας, καὶ τελεταρχίας, καὶ πάσης Χριστιανῶν θεοσοφίας καὶ ὡραιότητος μύστην καὶ μυσταγωγὸν καὶ ἐκ- B φάντορα· τὸν διὰ καθαρότητα βίου, καὶ παντοίας ἀρετῆς τελειότητα, πρὸς Παύλου τοῦ θεσπεσίου τῶν ὀφθέντων αὐτῷ καὶ ἐνηχηθέντων εἰς τρίτον οὐρανὸν ἁρπαγέντι θεαμάτων καὶ ἀκουσμάτων ἐμπεπιστευμένον τὴν μύησιν· τὸν τοῦ ἀποστολικοῦ χοροῦ συνηλικιώτην καὶ συνόμιλον, καὶ κατὰ τοὺς ἱεροὺς ἀγῶνας ἐφάμιλλον· τὸν ἐν ἱεράρχαις πανιερώτατον, καὶ ἐν μάρτυσι λαμπρότατον, καὶ ἐν θεολόγοις θεοσοφώτατον, καὶ ἐν διδασκάλοις φωτιστικώτατον. Ὅθεν, ὦ θεῖον ἱεράτευμα, καὶ ἔθνος ἅγιον, καὶ θεόλεκτον σύστημα, δέδοικα μὴ τοῖς τοῦ τοιούτου μεγάλου φωστῆρος ἐγχειρῶν ἐγκωμίοις, θράσους γραφὴν ἀπενέγκωμαι· οὐδὲ γὰρ ἂν, εἰ πᾶσαι συνέλθοιεν ὁμοῦ αἱ τῶν πώποτε γεγονότων ῥητόρων εὐγλωττίαι, δύναιντο τῆς ἀκρότητος ἐφικέσθαι τῶν κατ' ἀξίαν ἐπαίνων τοῦ εὐ- C φημουμένου θεοῤῥήμονος· μή τί γε τὸ τῆς ἐμῆς διανοίας περὶ τοὺς λόγους ἀδρανές. Ἀλλ' οὖν τῇ προτροπῇ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης καὶ πίστεως εἴκων, τῷ Θεῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ, καὶ ὑμῖν προσοίσω τὸ κατὰ δύναμιν· καὶ γὰρ εἰ ἡττηθείην τῶν προσηκόντων ἐγκωμίων τοῖς τοῦ ἐγκωμιαζομένου πλεονεκτήμασι καὶ

359 Cœlestem prorsus atque divinam linguam, eamque ex illis quæ igneæ ac cœlitus a Deo missæ fuere cujusmodi Filii Dei spectatoribus ac ministris dispertitæ sunt, et angelicam vocem suppetere illi oporteret, qui de divinis præconis Dionysii laudibus sit dicturus: qui omnia contuentis, singularisque seu perfectissima benignitate circum omnia cursantis ac continentis divinitatis, quæ in Trinitate, quæ summa divinitas est, quæque substantiam omnem ac bonitatem antecellit, adoratur et colitur, laudator fuit. Qui Dei appellationum et ineffabilium divinorum mysteriorum sapientissimum egit interpretem; qui de sacro cœlesti principatu disseruit, ac divinas cœlestis militiæ mentes summis laudibus exornavit. Qui Ecclesiasticorum ordinum sacrique magistratus, et cum divini sacrificii, tum cæremoniarum ac omnis divinæ Christianorum sapientiæ atque decoris doctor, dux et explanator fuit. Qui puritate vitæ ac omnigenæ virtutis excellentia concreditum sibi a divo Paulo mysterium eorum, quæ in tertium ipse cœlum raptus viderat, ac audiverat accepit. Qui apostolorum cœtui tempore æqualis, familiaritate junctus, atque in sacris certaminibus socius et auxiliator fuit; qui inter præsules sacratissimus, inter martyres clarissimus, divinarum rerum inter theologos callentissimus, magistros omnes doctrinæ claritudine superavit. Quocirca sacer confessus, gens sancta, concio Deo dicata, vereor ne magni hujusce luminis laudes dicere aggressus, temeritatis crimen incurram. **360** Neque enim si omnis omnium quotquot unquam fuere rhetorum vis ac dicendi facultas huc simul adesset, hujus viri divina eloquentia præditi, cujus laudes nobis proposuimus summam laudum attingere nedum ingenii mei ad eloquendum imbecillitas pro dignitate assequi posset: verumtamen vobis morem gerens, qui me (quæ vestra charitas est, et in Deum fides) ad hoc hor-

tamini, Deo, viro sancto, itemque vobis quidquid potero, lubens præstabo. Nam si me laudati istius viri laudum, quæ illi congruent ubertate, magnitudine atque præstantia superari contigerit, vinci me libenter patiar. Neque enim ullum ei qui laudatur damnum infertur, si qui hunc ipsum laudat, ornamentis et apparatu laudandi generis superetur.

A προτερήμασι καὶ ἀριστεύμασι, χαίρω λίαν ἡττωμένος· οὐ γὰρ ἐλάττωμα τῷ ἐπαινουμένῳ τὸ τοῦ ἐπαινοῦντος ἐν ταῖς τῆς ἐγκωμιαστικῆς φράσεως ἁρμονίαις ἥττημα.

Unde igitur laudis principium sumam? Rhetorumne in scribendis laudibus præceptis utar (quæ ab iis, quæ humi repunt, labuntur, ac subinde aliter immutantur et intereunt, ut sunt genus, patria, divitiæ mundi hujus, gloria et ambitio, peti solent), dum illius qui his omnibus sublimior est, et qualibet nimium mutabili fama ac humana gloria major, laudes corrogo? An ab incorruptis potius ac vere beatis, ac per sæcula duraturis laudibus ordiemur, quas ille ex quo a simulacrorum cultu desivit, ob insignem erga Christum verum procul dubio Deum animi propensionem, morumque probitatem, ac Evangelicam institutionem, nec non luctæ labores retulit, quam enim terrenorum parentum, qui luteis rebus cum primisque superstitionibus sint involuti, natales ad veram gloriam accessionem illi facient, qui ab omnium Rege Deo adoptione sit dignus habitus, et in cœlestes Angelorum ordines cooptatus? et una cum Dei præconibus Petro et Paulo sacro imperio et apostolica pulchritudine sit convestitus, simulque beatissima illa nativitate progenitus, ac martyrii gloria circumdatus? An patria equis ovibusque referta, campis, montibus, saltibus, vallibusque circummunita : pratis item, nemoribus ac quolibet arborum atque plantarum genere constipata ; et maritimis portubus circumcincta, fluminibus, præterea fontibus, stagnis circumfluens, magnitudine demum ædificiorum, ac pulchritudine prædita ; quæque sepulcra eorum, qui hanc construxerint, uti miraculum, prætereuntibus obtendit, splendorem illi aliquem afferet, qui jam sit cœlestem Jerusalem assecutus ; cujus muri manu Domini **361** picti sunt, ubi omnium lætantium est domicilium, celebres conventus agentium sonus, et una vox est exsultationis. Atqui licet hæc nobis in exordio dicta sint, nimirum beatissimum virum unum aliquem e cœlitibus qui ex hac vita migrarunt, esse statuentibus, non idcirco tamen parentum ejus aliquis obscurus fuit, neque patriam non illustrem habuit, sed ne ignobili quidem civitate oriundus civis exstitit. Quæ est enim orbis terræ pars quæ non Græciæ claritatem audierit? ut Athenas Græciæ gloriam celebratam, ac ubique decantatam civitatem, philosophorum sedem, atque locum ubi celebres oratores suos exercent et docent, quis ignorat? Unde iste Dionysius ortum accepit, et ubi præses nobilissimus, ac inter Areopagi judices primas obtinens, magistratum honorarius judex agebat, quorum præsentia generis et insignis gloria ab Androtione ac Philochoro Atheniensibus scriptoribus copiose litteris mandata est.

Πόθεν τοιγαροῦν τῆς εὐφημίας ἄρξομαι; Τοῖς θεσμοῖς τῶν ῥητορικῶν ἐγκωμίων χρήσομαι, ἐκ τῶν χαμαὶ ἐρχομένων, καὶ διαλυομένων, καὶ ἄλλοθεν ἄλλῃ μεταπιπτόντων, καὶ φθειρομένων· γένους φημὶ καὶ πατρίδος, καὶ πλούτου, καὶ κοσμικῆς δόξης, καὶ φαντασίας, τῷ τούτων ἁπάντων ὑψηλοτέρῳ καὶ κρείττονι κλέους εὐπαροίστου, καὶ καυχήσεως ἀνθρωπίνης ὑποθέσεις ἐρανιζόμενος; ἢ μᾶλλον ἀπὸ τῶν ἀφθίτων, καὶ ὡς ἀληθῶς μακαρίων, καὶ διαιωνιζόντων αὐχημάB των, ἃ διὰ τῆς εἰς Χριστὸν τὸν ὄντως ὄντα Θεὸν ἀπὸ τῆς εἰδωλικῆς θρησκείας ἀρίστης εὐτροπίας καὶ εὐαγγελικῆς ἀγωγῆς, καὶ ἀθλητικῆς ἀγωνίας ἤρατο; Τί γὰρ εἰς εὔκλειαν ἀληθῆ συνεισοίσει γενεαλογία γονέων χαμερπῶν, καὶ περὶ τὴν ἰλὺν ἰλυσπωμένων, καὶ μάλιστα δεισιδαιμόνων, τῷ τῆς υἱοθεσίας τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ κατηξιωμένῳ, καὶ τοῖς οὐρανίοις ἀγγελικοῖς συνηριθμημένῳ τάγμασι, καὶ τοῖς περὶ Πέτρον καὶ Παῦλον θεοκήρυξιν, ἅμα τὴν ἱεραρχικὴν καὶ ἀποστολικὴν περικειμένῳ φαιδρότητα, καὶ τῆς μακαριωτάτης γενεᾶς ἐκείνης γεγενημένῳ, καὶ τῷ τοῦ μαρτυρίου συνεστεμμένῳ διαδήματι; Ἢ τίνα περιφάνειαν πατρὶς ἱππήλατος καὶ μηλοτρόφος, καὶ πεδίοις, καὶ ὄρεσι, καὶ νάπαις, καὶ φάραγξι περιεστοιχισμένη, καὶ λειμῶσι, καὶ ἄλσεσι, καὶ παντοδαποῖς δένδροις, C καὶ φυτοῖς πεπυκνωμένη, καὶ θαλαττίοις λιμέσι περικυκλουμένη, καὶ ποταμοῖς, καὶ πηγαῖς, καὶ λίμναις περιῤῥεομένη, καὶ μεγέθει κεκαλλωπισμένη, καὶ τῶν δειμαμένων τοὺς τύμβους θαῦμα τοῖς παριοῦσι προβαλλομένη, παρέξεται τῷ τὴν ἄνω Ἱερουσαλὴμ πόλιν κεκτημένῳ, ἧς ἐν χειρὶ Κυρίου τὰ τείχη ἐζωγράφηται, καὶ ἔνθα πάντων εὐφραινομένων ἡ κατοικία ἦχός τε ἑορταζόντων, καὶ φωνὴ ἀγαλλιάσεως; Πλὴν, εἰ καὶ ἡμῖν ἐν προοιμίοις ταυτὶ λέλεκται, τὸν παμμακάριστον κρίνουσι τῶν ὑπερκοσμίων εἶναί τινα, καὶ τῶν γηΐνων ἀπῳκισμένων, ἀλλ' οὔτε γεννητόρων ἀσήμων τις ἦν, οὔτε τὴν ἐνεγκαμένην εἶχεν ἀφανῆ, οὔτε μὴν ἄστεος εὐτελοῦς ὑπῆρχε πολίτης. Ποῖον γὰρ τῆς οἰκουμένης μέρος οὐκ ἀκηκόει τὸ τῆς Ἑλλάδος περιD φανές; ἢ τίς τὰς Ἀθήνας ἀγνοεῖ τὸ τῆς Ἑλλάδος εὖχος, τὸ περίπυστον καὶ παναοίδιμον ἄστυ, τὸ τῶν φιλοσόφων διαιτητήριον, καὶ τῶν ἐπὶ λόγῳ μέγα βουμένων γυμναστήριόν τε καὶ παιδευτήριον; ὅθεν Διονύσιος οὗτος ὡρμᾶτο, καὶ οὗ διασημότατος προηγέτης, καὶ τῶν ἐν Ἀρείῳ πάγῳ δικαστῶν ἐχρημάτιζε προὔχων καὶ πρόκριτος, ὧν τὸ τοῦ γένους περίοπτον καὶ μεγαλόδοξον τοῖς τῶν Ἀτθίδων συγγραφεῦσιν, Ἀνδροτίωνι καὶ Φιλοχόρῳ, κατὰ πλάτος ἱστόρηται.

Hinc etiam est facile conjicere parentes ejus optimates præstabiles, ac virtute claros fuisse. Neque enim apud Athenienses elatos homines, in tam

Ἀφ' ὧν ἔστι τε καὶ τεκμήρασθαι καὶ τὸ τῶν προγόνων αὐτοῦ πρωτεῖον, καὶ ἔντιμον καὶ διαβόητον· οὐ γὰρ ἂν παρ' Ἀθηναίοις τοῖς ἀγερώχοις εἰς ἀρχὴν

προῆκτο τοσαύτην, εἰ μὴ πρὸς τῇ σοφίᾳ καὶ τῇ τῶν A φρενῶν εὐκοσμίᾳ, σωφροσύνῃ τε καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ ἀνδρίᾳ, καὶ τῇ περιβλέπτῳ τοῦ γένους ὑπεροχῇ κατηγλάϊστο· τῷ γὰρ Λουκᾶν τὸν φιλαληθέστατον καὶ σοφώτατον ἐν τῇ τῶν ἀποστολικῶν Πράξεων ἁγίᾳ καὶ πανσόφῳ συγγραφῇ, περὶ τῶν Ἀθήνησι πεπιστευκότων διὰ τῆς κατὰ τὸν Ἄρειον πάγον θεοπνεύστου τοῦ μακαρίου Παύλου διδαχῆς καὶ δημηγορίας διηγούμενον, φάναι κατ' ἐξοχῆς τρόπον, *Ἐν οἷς ἦν καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης*· ἐναργῶς τὸ τοῦ νοεροῦ τοῦδε λαμπτῆρος κατά τε γένους ἐπισημότητα, καὶ κατ' ἀρετῆς, καὶ γνώσεως, καὶ σοφίας καὶ ἐλλογιότητος περιουσίαν, ὑπερφερὲς ἀποδείκνυται. Οὐ γὰρ εἴρηκεν, Ἐν οἷς ἦν ἀνὴρ ὀνόματι Διονύσιος, ὡς εἴ τινος εἵνεκεν ἀδήλου, ἀλλ', *Ἐν οἷς ἦν καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης*, ὑποφαίνων B ἐντεῦθεν, ἐν στόμασιν ἁπάντων ᾄδεσθαι τὸν ἄνδρα, καὶ ὀνομαστότατον εἶναι. Καὶ μή τις μὴ μέγα συντελεῖν οἰέσθω εἰς τὸν τοῦ λόγου σκοπὸν ταυτηνὶ τὴν ἱερὰν βραχυλογίαν· εἰ γὰρ καὶ βραχὺς ὁ λόγος, ἀλλὰ πολὺς ὁ παρ' αὐτοῦ βρύων εἰς εὐφημίαν τούτου τοῦ θαυμαζομένου πλοῦτος. Οὕτω γὰρ Μωϋσῆς ὁ θεόπτης ἔν τινι τῆς κοσμογενείας ῥητῷ συντομωτάτῳ, Μελχισεδὲκ ἀπομνημονεύσας, τοῦ τὴν καθ' ἡμᾶς πνευματικὴν ἱερωσύνην προτυπώσαντος, μήτε τίνων γονέων υἱὸς ἐγεγόνει, μηδ' ὁπόθεν ὥρμητο, διασημηνάμενος, ὡς ἐν ἀθανάτῳ στήλῃ τὴν ἐκείνου μνήμην ταῖς μετέπειτα γενεαῖς διαιωνιζόντως εὐφημουμένην καταλέλοιπε. Δεῦρο δὴ οὖν αὐτὸς, ὦ τῆς παγκοσμίου σωτηρίας καὶ χαρᾶς εὐαγγελιστὰ, καὶ τῆς C ἀφράστου τοῦ Θεοῦ Λόγου σαρκώσεως μεγαλοκήρυξ, καὶ τῶν θείων αὐτοῦ σημείων καὶ μεγαλείων ῥῆτορ ἀψευδέστατε, καὶ τῶν εὐαγγελιστῶν διεξοδικώτατε, Λουκᾶ παμμακάριστε, δεῦρο φράσειν ἡμῖν, τίς οὗτος ὁ Διονύσιος, καὶ ποῖος, καὶ τὴν πλεῖστα συντετμημένην σου ἱερολογίαν, καθ' ἣν τουτονὶ τὸν ἱεροφάντην προήγαγες, ἐξάπλωσον.

Οὗτός ἐστι, φησὶν, ὁ τῶν καθ' Ἑλλάδα λογάδων καὶ εὐπατριδῶν εὐκλεέστατος, καὶ τῆς Ἀρεοπαγίτιδος βουλῆς ἐξοχώτατος· οὐ μὲν τοσοῦτον ἐκ τῆς ἀξίας περικλυτὸς ἀποφανθεὶς, ὅσον αὐτὸς ἐκείνην περιφανεστέραν ἀπέφηνεν. Οὗτός ἐστιν ὁ μὴ μόνον κατὰ πᾶσαν ἐπιστήμης λογικῆς ἰδέαν τελεώτατος, Στωϊκῶν τε καὶ Ἐπικουρείων, καὶ τῶν ἄλλων φιλοσόφων D φιλοσοφώτατος, καὶ τῶν Ἀττικιζόντων καὶ γραμματικευομένων ἀττικώτατός τε καὶ τεχνικώτατος, καὶ ῥητόρων ῥητορικώτατος, καὶ τῶν περὶ τὴν ἀστρονομίαν καταγινομένων θεωρητικώτατος, κἂν ταῖς λοιπαῖς ἐγκυκλίοις παιδεύσεσιν ἀκριβέστατος, ἀλλὰ καὶ τῇ τετρακτύϊ τῶν ἀρετῶν ἀρτιώτατος. Οὗτός ἐστιν ὁ δίκης ἀῤῥεπεστάτῃ τρυτάνῃ κεχρημένος, καὶ τῶν ἐν Ἀθήναις θεμιστευόντων εὐθύτατος· καὶ ταῦτα τοῖς Ἑλληνικοῖς ἔτι προσηλωμένος θρησκεύμασι, καὶ τοῖς Διὸς ἐμπεφυρμένος βδελύγμασι, καὶ τοῖς τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς εἰδωλικοῖς ἐπαγλαϊζόμενος σεβάσμασι, καὶ τὰς κατ' Ὀρφέα τὸν πάντα τοῖς μουσικοῖς ἐλ-

A sublimem principatum evectus esset, nisi sapientiam et animi ornamenta, prudentiam, justitiam, fortitudinem, illustri etiam generi conjunxisset. Cum enim Lucas veritatis amantissimus simulque sapientissimus in sancta omnique plena sapientia, Actorum apostolorum historia de his qui Athenis B. Pauli divino afflati numine, doctrina et prædicatione crediderant loqueretur, atque hujusmodi verba per excellentiam usurpasset, *In quibus erat et Dionysius Areopagita*[1]: perspicue divini istius luminis cum generis excellentia tum virtutis, cognitionis ac eloquentiæ ubertate præstantiam, indicavit. Neque enim dixit: In quibus erat vir nomine Dionysius, perinde ac si de ignoto aliquo loqueretur, sed *In quibus erat et Dionysius Areopagita*. Hinc subindicans virum clarissimum per omnium ora celebrari. Neque hanc divini sermonis brevitatem ad intentionem orationis propositam non magni referre quispiam arbitretur. Nam etiam si brevis sit oratio, divitiæ tamen quæ inde in hujus qui celebratur viri laudem fluunt, sunt permultæ. Neque secus enim inspector Dei Moyses in scripto quodam creationis mundi brevissimo, cum Melchisedech qui divinum juxta ritum nostrum sacerdotium præ se ferebat, mentionem fecisset, nec quibus parentibus ortus esset, nec unde **362** originem traheret aperiens, ejus memoriam, quæ per sæcula celebris foret, tanquam immortali monimento consecratam, posteris reliquit. Age (obsecro) igitur ipse, o gaudii et fauste pretiosæ salutis nuntie, o ingens ineffabilis descensus Filii Dei præco, et divinorum ejus miraculorum, atque rerum magnificarum veracissime concionator, o evangelistarum amplissime, beatissime Luca. Age fare nobis, quinam et qualis sit iste Dionysius, et sacram tuam perquam brevissimam scriptionem, qua hunc omnium doctorem in lucem provexisti, nobis edissere.

Hic est, inquit, inter lectissimos ac dignitate præstantes Græciæ viros, pietatis cultor eximius, et Areopagitarum concilii senator amplissimus, qui non tam inclytus ob dignitatem effectus fuisse, quantum dignitatem ipse clariorem effecisse est judicandus. Hic est qui non solum omnia disserendi scientiæ ornamenta complexus est, Stoicorum et Epicureorum cæterorumque philosophorum doctissimus, et Attice et litterate loquentium facundissimus, idemque eruditissimus, rhetorum eloquentissimus, astronomiæ item incumbentium speculator acerrimus, ac in cæteris liberalibus disciplinis peritissimus, quin et quatuor præterea virtutibus summe ornatus fuit. Hic est qui rectissima in judicando trutina usus, eorum qui Athenis jus dicebant justissimus fuit, idque cum adhuc gentilium religione obstrictus, Jovisque abominationibus inquinatus, et exsecrando Palladis Atheniensis cultui nefarie esset addictus, fabulosos item Orphei, qui

[1] Act. XVII, 34.

omnia ad se musicis concentibus attrahebat sublimes de diis sermones amplectens, et anili Hesiodi Theogonia libenter detineretur illectus. At ubi gratia salutaris cunctis hominibus illuxit, gentilium ebrietatis et amentiæ tenebras eliminavit, universorumque simulacrorum errorem de terra sustulit, ac ubique terrarum Dei et servatoris nostri Christi discipuli, tanquam aquilæ quædam passis alis evolantes ac percurrentes, divinæ cognitionis lumine mundum illustraverunt. Quando etiam Paulus theologorum supremus et divinissimus, gentium apostolus, tuba cœlum usque pertingens, vas electionis, Athenas concessit, ubi præconium a quo salutem et vitam mundus acciperet, annuntians, divinum Domini nomen circumferebat: cumque cerneret civitatem, quæ cæteris Græcorum omnibus antestaret, simulacrorum **363** cultui deditam, amore divino succensus, ardore quodam civitatem ingressus est, et cum Judæos, tum Græcos, sapientes et indoctos, quoscunque obvios habuit, argumentis impetere cœpit, Jesumque qui nos ab impostoris, homicidæ, draconisque tyrannide, morte ac interitu vindicarat, et mortuorum resurrectionem lætis auspiciis nuntiavit. At Epicureos, et qui a porticu picturis variegata nomen acceperunt, nova et inaudita ac cœlesti sapientia in ingentem admirationem attraxit. Et ad Areopagitarum judicium delatus, ipsosque judices omnium maxime, omnes cœlesti huic philosophiæ animum intendere suaviter induxit. Tum Dionysius confestim a luteo, et insano quasi simulacrorum stagno desciscens, Paulo divinum odorem exerenti adjunctus est. Ab interpretum et scriptorum avulsus errore, præconi veritatis adhæsit. A profundo internecionis emersit, et ad salutis celsitudinem evolavit. A tenebris impietatis abscessit, et ad cognitionis divinæ lumen concessit. A vera stultitia ad veram beatitudinem properavit. Belial mortis pararium valere jussit, et vitæ auctori et principi Christo se conjunxit. Impuritatem dæmonum abominatus, angelorum sanctitatem complexus est. Luteam mundi materiam excussit, et cœleste vivendi institutum appetiit. Cum enim spectaculum factus esset (per Paulum splendore cum cherubim certantem, utpote Christum qui sedet super cherubim insonantem auribus habentem), speculum capax fulgentis principii luminis et divinitatis auctoris radii crescentisque lucis plenum illustratus est. Cui etiam ipse totus animo toto, cogitatione ac corde præceptori agglutinatus est. Cui, quam ingens præclari hujusce viri animi propensio fuit apostolicæ illi ac divinum lumen largienti prædicationi suscipiendæ? Obedientem et illuminatissimum animum illum, qui facillime doctrinæ ac præceptionis evangelicæ notas ac signa prima retinuit. O cor facile, et ab omni carnis affectu undique avulsum, quod corporea omni demonstratione rejecta, salutis præconio celeriter credidit, et Paulo divina prædicanti, cœlique cursori ad cœlestes sedes proveheπti se conjunxit. O fertilem et pinguem

A χοντα χρούμασι, μυθιώδεις θεολογίας ἀσπαζόμενος, καὶ τὴν γραοπρεπῆ παρ' Ἡσιόδῳ Θεογονίαν ἀσμενιζόμενος. Ἐπειδὴ δὲ τὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἀνοίας καὶ μέθης ἀχλὺν ἡ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιφανεῖσα σωτήριος χάρις ἀπεσκέδασε, καὶ πᾶσαν ἀπὸ γῆς εἰδωλικὴν καθεῖλε πλάνην, καὶ πανταχόσε τῆς οἰκουμένης, οἷά τινες ἀετοὶ τανυσίπτεροι, διιπτάμενοι καὶ διαθέοντες οἱ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ μαθηταὶ τῷ τῆς θεογνωσίας φωτὶ τὸν κόσμον κατηύγασαν· καὶ Παῦλος τῶν θεολόγων ὁ κράτιστος, καὶ τῶν ἐθνῶν ὁ θειότατος ἀπόστολος, ἡ οὐρανομήκης σάλπιγξ, τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς, ταῖς Ἀθήναις ἐπεδήμησε, σαλπίζων τὸ σωσίκοσμον καὶ φερέσβιον κήρυγμα, καὶ τὸ θεῖον καὶ δεσποτικὸν βαστάζων ὄνομα, καὶ κατ' εἴδωλον τὴν ἐν ταῖς Ἑλληνίσι προὔχουσαν
B πόλεσι τεθεαμένος, καὶ τῷ θεϊκῷ πυρποληθεὶς ζήλῳ, θερμῶς τὴν πόλιν εἰσεληλακώς, πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας, σοφούς τε καὶ ἰδιώτας διείλεκται, καὶ τὸν τῆς τοῦ δελεαστοῦ καὶ βροτοκτόνου καὶ δράκοντος τυραννίδος, τοῦ τε θανάτου καὶ τῆς φθορᾶς λυτρούμενον Ἰησοῦν, καὶ τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν εὐηγγελίσατο, καὶ τοὺς ἐξ Ἐπικούρου καὶ τοὺς τῆς Ποικίλης στοᾶς φιλοσόφους τῇ ξένῃ καὶ ἀποῤῥήτῳ καὶ ὑπερκοσμίῳ σοφίᾳ κατέπληξε, κἀπὶ τοῦ Ἀρείου πάγου κριτήριον ἀπενήνεκται, καὶ τοὺς ἁπάντων ὑπερακοντίζειν φιλοσοφίᾳ κατεκήλησεν· αὐτίκα Διονύσιος ἀπέστη τῆς βορβορώδους τῆς εἰδωλομανίας λίμνης, καὶ Παύλῳ τῷ πνέοντι θείαν εὐωδίαν ἐκολλήθη· ἀπεσπάσθη τῶν τῆς ἀπάτης εἰσ-
C ηγητῶν, καὶ τῷ τῆς ἀληθείας κήρυκι προσεδέθη· ἀνήχθη τοῦ τῆς ἀπωλείας βυθοῦ, καὶ πρὸς τὸ τῆς σωτηρίας ὕψος ἀνέπτη· ἀπεφοίτησε τοῦ τῆς ἀθεΐας ζόφου, καὶ τῷ τῆς θεογνωσίας φωτὶ προσεφοίτησεν· ἀνεχώρησε τῆς ὡς ἀληθῶς ματαιότητος, καὶ τῇ ὄντως μακαριότητι προσεχώρησεν· ἀπετάξατο τῷ τοῦ θανάτου προξένῳ Βελίαρ, καὶ τῷ τῆς ζωῆς αἰτίῳ καὶ χορηγῷ Χριστῷ συνετάξατο· ἐβδελύξατο τὴν τῶν δαιμόνων ἀκαθαρσίαν, καὶ τὴν τῶν ἀγγέλων ἁγνείαν ἠσπάσατο· ἀπετινάξατο τὴν ἰλυώδη κοσμικὴν ὕλην, καὶ τὴν ἄϋλον βιοτὴν ἐνηγκαλίσατο. Ἔσοπτρον γὰρ γεγονὼς δεκτικὸν τῆς διὰ Παύλου τοῦ τῷ χερουβικῷ θρόνῳ ἁμιλλωμένου τῇ λαμπρότητι, ἅτε Χριστὸν τῶν χερουβὶμ ἐποχούμενον ἔναυλον ἔχοντος, ἀπαστραπτούσης ἀκτῖνος, καὶ τῆς ἐνδιδομένης αἴγλης
D ἀποπληρούμενον, κατηύγασται, καὶ ὅλος ὅλῃ τῇ ψυχῇ, καὶ διανοίᾳ, καὶ καρδίᾳ τῷ διδασκάλῳ προσεκόλληται. Βαβαὶ τῆς τοῦ ἀριστέως τούτου πρὸς τὴν τῆς ἀποστολικῆς φωτοδώρου παραινέσεως ὑποδοχὴν ἐπιτηδειότητος! Βαβαὶ τῆς εὐείκτου καὶ διαυγεστάτης ψυχῆς ἐκείνης, τῆς ῥᾷστα τὰς τῶν ἀρχετύπων σφραγίδων τῶν εὐαγγελικῶν διδαγμάτων ἐκτυπώσεις ἀναμαξαμένης! Βαβαὶ τῆς καρδίας τῆς εὐπετῶς καὶ ἀνεπιστρόφως πάσης σαρκικῆς προσπαθείας ἀποῤῥαγείσης, καὶ παντοίαν ὑλικὴν ἔμφασιν ἀποσεισαμένης, καὶ τῷ σωτηριώδει θᾶττον πιστευσάσης κηρύγματι, καὶ τῷ θεηγόρῳ τῷ πρὸς τὰς οὐρανίους χειραγωγοῦντι μονὰς, οὐρανοδρόμῳ Παύλῳ κολληθείσης! Βαβαὶ τῆς εὐγείου καὶ πίονος νοητῆς ἀρούρας, τῆς τὸν ζωτικὸν ἐγκολπωσαμένης σπόρον, καὶ πολύχουν

ἀναδεδωκυίας καὶ εὐγενέστατον ἄσταχυν! Οὐκ ἀνεχαίτισεν αὐτὸν ἀρχικῆς τε καὶ δικαστικῆς δόξης ὄγκος· οὐκ ἀνεσείρασεν αὐτὸν φιλίας, καὶ ὁμηλικίας καὶ συνηθείας πόθος· οὐκ ἐπέσχεν αὐτὸν γονέων καὶ ἀγχιστέων, καὶ ὁμεστίων τυραννικὸς ἔρως· οὐκ ἔδησεν αὐτὸν πολυπλόκων χρημάτων καὶ κτημάτων μανικὸς οἶστρος· οὐκ ἐχαύνωσεν αὐτὸν σωμάτων ἡδονή· οὐκ ἐθήλυνεν αὐτὸν ἁβροδιαίτου βιοτῆς καὶ τρυφῆς ἔφεσις· ἀλλὰ τῆς τοῦ κήρυκος θεοφθέγκτου φωνῆς ἀκηκοὼς, καὶ πρὸς οὐδὲν τῶν ὅσα βροτοὺς τέρπειν εἴωθεν προσεσχηκὼς, ἀθρόον αὐτῷ κολληθῆναι, καθάπερ μαγνήτῃ σίδηρος, ἐσπούδακε. Θαυμάζομεν δὲ τὸν πατριάρχην Ἀβραὰμ, τῷ Θεῷ προστεταχότι τῆς πατριᾶς καὶ πατρίδος ἀποικῆσαι, καὶ εἰς ἀλλοδαπὴν ἄγνωστον στείλασθαι, πειθαρχήσαντα· καὶ μάλα δικαίως. Ἐκθειάζομεν δὲ καὶ τὸν Ἐλισσαῖον, τὰ ζεύγη τῶν βοῶν καταλελοιπότα, καὶ τὴν πατρῴαν χαίρειν ἑστίαν ἐάσαντα, καὶ Ἠλίᾳ τῷ πνευματοφόρῳ ζηλωτῇ κεκληκότι πάσης ἄτερ ἀναβολῆς ἠκολουθηκότα· καὶ λίαν ἐνδίκως. Φίλιππον αὖ ἐπαίνοις ἐξαίρομεν, Ἰησοῦ τῷ τῆς σωτηρίας ἀρχηγῷ προκεκλημένῳ τάχιον ἀναντιῤῥήτως προσδεδραμηκότα καὶ προφρόνως ἑπόμενον, καὶ πρεπωδέστατον ὄντως.

A terram, rationis capacem, quæ sementem vitæ sinu suscepit suo fœcundamque ac nobilissimam aristam produxit. Non illum cum principatus gloria, tum **364** amplitudo judiciorum veluti juba arrepta revocavit, non amicorum et coævorum consuetudinis desiderium illum retraxit. Non violentus parentum, agnatorum, domesticorumque amor retardavit; non insanus divitiarum ac possessionum variis modis implicantium furor ligavit. Non illum corporum voluptas emolliit. Non delicatæ vitæ, deliciarumque desiderium illum effeminavit, sed cum præconis vocem divina loquentis audisset, omnia quæ oblectare mortales consueverunt, nihili ducens, non secus ac magneti ferrum, illi confestim adhærescere studuit. Abraham quidem patriarcham admirari solemus,
B cum Deo, ut e cognatione ac patria exiret sua, extraneamque ac ignotam peteret, præcipienti obtemperantem audivimus, et valde juste. Elisæum divinis præconiis efferimus, cum boum juga dereliquit, ac domesticos lares lætus dimisit, et Eliam afflatum numine fervidum, qui se vocaret, procul omni mora secutus est, et sane jure. Philippum rursus Jesum salutis auctorem vocantem, celeriter nihil cunctantem accurrisse, eumque prompte secutum laudibus extollimus, et quidem decentissime.

Πόσοις τοιγαροῦν καὶ ποίοις τοῦτον, ὃς οὐ Μωσαϊκῷ προκατηχημένος ἦν νόμῳ, οὐ προφητικὰς πεπαιδευμένος ῥήσεις, οὐχ ἱστορικοῖς θείων τερατείων προγεγυμνασμένος τὰς ἀκοὰς διηγήμασιν, οὐ σημεῖα προεωρακὼς τερατουργούμενα, καταγεραίρειν κρότοις, εὐφήμοις ἀναῤῥήσεσι καταστέφειν ὀφείλομεν; ὅπως ἑτοιμότατα Παύλου τὸν ἁπλοῦν προσήκατο λόγον, ἀνδρὸς ἰδιώτου, καὶ πένητος, καὶ ξένου τινὸς ὄντος, οὐ ῥητορικαῖς κεκομψευμένου δεινώσεσιν, οὐδὲ σοφιστικαῖς τετεχνημένου προτάσεσιν, ἀλλ' οἷόν τινα σπορὰν εἰς γῆν πρωτοβόλως καταβεβλημένην δεδεγμένος, καὶ κατ' οὐδὲν ἐνδοιάσας τῷ βάθει τῶν φρενῶν ἐμβαλὼν, εὐθυβόλως τοὺς ζωηφόρους τῆς εὐαγοῦς πίστεως καρποὺς ἐτελεσφόρησεν, ὡς Ἡσαΐᾳ συγχορεύειν ᾄδοντα μονονουχὶ τῷ προβλεπτικωτάτῳ προφήτῃ βοῶντι· Διὰ τὸν φόβον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν, καὶ ὠδινήσαμεν, καὶ ἐτέκομεν, πνεῦμα σωτηρίας σου ἐποιήσαμεν ἐπὶ τῆς γῆς. Ταῦτα μέντοι Λουκᾶς ἡμῖν ὁ μεγαλοκήρυξ, συμπαρὼν τῷ Πνεύματι, καὶ τὴν ἱερὰν ταύτην τοῦ ἱερομάρτυρος μνήμην συνεορτάζων, καὶ τῆς τῶν ἑορταζόντων αὐτὴν καὶ ὑμνούντων ὁμηγύρεως καθεστηκὼς ἔξαρχος, καὶ τῶν ἐπαίνων προηγούμενος, διεξελήλυθεν. Ὅσα δὲ δι' ἀγράφου παραδόσεως ἢ ἐγγράφου παρειλήφαμεν, ταῦτα τῷ τῶν ἐγκωμίων ὑφάσματι, καθάπερ ἄττα δαιδαλμάτων ἐνείροντες ἄνθη, καί τισιν ὥσπερ ἡδύσμασι τὴν πνευματικὴν καταγλυκαίνοντες ἑστίαν, ἥκομεν ὑμῖν τοῖς φιλακροάμοσί τε καὶ πνευματικοῖς δαιτυμόσι παραθησόμενοι. Τοιοῦτος οὖν εἰς ἡμᾶς κατήντηκε λόγος, ἀνέκαθεν πρὸς πατρὸς παιδὶ παραδιδόμενος. Ὡς ὁ μέγας Διονύσιος οὗτος, κατὰ τὸν τοῦ σωτη-

Quo igitur plausu, quove genere laudum hic honestandus, ac præconii a nobis coronandus videtur, qui non legi Mosaicæ subditus, nec oracula
C prophetarum edoctus, non historicis divinorum prodigiorum narrationibus exercitatus, necdum ulla intuitus præter naturam edita signa, simplicem tamen Pauli prædicationem suscepit, imperiti cujusdam hominis, pauperis ac peregrini, qui nec oratoriæ artis ornamentis excelleret, nec ullis sophisticis propositionibus niteretur? Verum uti sementem quamdam in terram jactam cum primum suscepit, nihilque dubitans intimis sensibus reposuit, et vitales fidei fructus mox a seminis jactu uberrime tulit, ut cum Isaia propheta providentissimo clamante fere hilariter canat. Ob timorem tuum, Domine, concepimus et parturivimus, ac peperimus spiritum salutis tuæ, quem super terram fecimus [m]. Hæc sane Lucas eximius præco, dum spiritu nobis assi-
D steret, simulque hanc sacram sacri martyris memoriam coleret, percensuit, eorum multitudini, qui illam celebrant ac dilaudant, præses ac laudum dux adhibitus. Quæcunque vero ex scriptis aut non scriptis monumentis collegimus, hæc eadem contextis laudibus, uti quædam ornamenta florum assuentes, ac convivium **365** quibusdam quasi divinis saporibus condientes, adsumus coram vobis convivis, qui divina libenter auditis appositari. Talis igitur historia longa temporum serie, quasi a patre filiis tradita, ad nos usque pervenit. Cum magnus iste Dionysius tempore quo Servator supplicio est affectus, quando terra concussa est, atque sol non fe-

[m] Isa. XXVI, 18.

omnia ad se musicis concentibus attrahebat sublimes de diis sermones amplectens, et anili Hesiodi Theogonia libenter detineretur illectus. At ubi gratia salutaris cunctis hominibus illuxit, gentilium ebrietatis et amentiæ tenebras eliminavit, universorumque simulacrorum errorem de terra sustulit, ac ubique terrarum Dei et servatoris nostri Christi discipuli, tanquam aquilæ quædam passis alis evolantes ac percurrentes, divinæ cognitionis lumine mundum illustraverunt. Quando etiam Paulus theologorum supremus et divinissimus, gentium apostolus, tuba cœlum usque pertingens, vas electionis, Athenas concessit, ubi præconium a quo salutem et vitam mundus acciperet, annuntians, divinum Domini nomen circumferebat : cumque cerneret civitatem, quæ cæteris Græcorum omnibus antestaret, simulacrorum **363** cultui deditam, amore divino succensus, ardore quodam civitatem ingressus est, et cum Judæos, tum Græcos, sapientes et indoctos, quoscunque obvios habuit, argumentis impetere cœpit, Jesumque qui nos ali impostoris, homicidæ, draconisque tyrannide, morte ac interitu vindicarat, et mortuorum resurrectionem lætis auspiciis nuntiavit. At Epicureos, et qui a porticu picturis variegata nomen acceperunt, nova et inaudita ac cœlesti sapientia in ingentem admirationem attraxit. Et ad Areopagitarum judicium delatus, ipsosque judices omnium maxime, omnes cœlesti huic philosophiæ animum intendere suaviter induxit. Tum Dionysius confestim a luteo, et insano quasi simulacrorum stagno desciscens, Paulo divinum odorem exerenti adjunctus est. Ab interpretum et scriptorum avulsus errore, præconi veritatis adhæsit. A profundo internecionis emersit, et ad salutis celsitudinem evolavit. A tenebris impietatis abscessit, et ad cognitionis divinæ lumen concessit. A vera stultitia ad veram beatitudinem properavit. Belial mortis pararium valere jussit, et vitæ auctori et principi Christo se conjunxit. Impuritatem dæmonum abominatus, angelorum sanctitatem complexus est. Luteam mundi materiam excussit, et cœleste vivendi institutum appetiit. Cum enim spectaculum factus esset (per Paulum splendore cum cherubim certantem, utpote Christum qui sedet super cherubim insonantem auribus habentem), speculum capax fulgentis principii luminis et divinitatis auctoris radii crescentisque lucis plenum illustratus est. Cui etiam ipse totus animo toto, cogitatione ac corde præceptori agglutinatus est. Cui, quam ingens præclari hujusce viri animi propensio fuit apostolicæ illi ac divinum lumen largienti prædicationi suscipiendæ? Obedientem et illuminatissimum animum illum, qui facillime doctrinæ ac præceptionis evangelicæ notas ac signa prima retinuit. O cor facile, et ab omni carnis affectu undique avulsum, quod corporea omni demonstratione rejecta, salutis præconio celeriter credidit, et Paulo divina prædicanti, cœlique cursori ad cœlestes sedes provehenti se conjunxit. O fertilem et pinguem

A χοντα κρούμασι, μυθώδεις θεολογίας ἀσπαζόμενος, καὶ τὴν γραοπρεπῆ παρ' Ἡσιόδῳ Θεογονίαν ἀσμενιζόμενος. Ἐπειδὴ δὲ τὴν τῆς Ἑλληνικῆς ἀνοίας καὶ μέθης ἀχλὺν ἡ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐπιφανεῖσα σωτήριος χάρις ἀπεσκέδασε, καὶ πᾶσαν ἀπὸ γῆς εἰδωλικὴν καθεῖλε πλάνην, καὶ πανταχόσε τῆς οἰκουμένης, οἷά τινες ἀετοὶ τανυσίπτεροι, διιπτάμενοι καὶ διαθέοντες οἱ τοῦ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Χριστοῦ μαθηταὶ τῷ τῆς θεογνωσίας φωτὶ τὸν κόσμον κατηύγασαν· καὶ Παῦλος τῶν θεολόγων ὁ κράτιστος, καὶ τῶν ἐθνῶν ὁ θειότατος ἀπόστολος, ἡ οὐρανομήκης σάλπιγξ, τὸ σκεῦος τῆς ἐκλογῆς, ταῖς Ἀθήναις ἐπεδήμησε, σαλπίζων τὸ σωσίκοσμον καὶ φερέσβιον κήρυγμα, καὶ τὸ θεῖον καὶ δεσποτικὸν βαστάζων ὄνομα, καὶ κατ' εἴδωλον τὴν ἐν ταῖς Ἑλλησι προὔχουσαν B πόλεσι τεθεαμένος, καὶ τῷ θεϊκῷ πυρποληθεὶς ζήλῳ, θερμῶς τὴν πόλιν εἰσεληλακὼς, πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας, σοφούς τε καὶ ἰδιώτας διείλεκται, καὶ τὸν τῆς τοῦ δελεαστοῦ καὶ βροτοκτόνου καὶ δράκοντος τυραννίδος, τοῦ τε θανάτου καὶ τῆς φθορᾶς λυτρούμενον Ἰησοῦν, καὶ τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν εὐηγγελίσατο, καὶ τοὺς ἐξ Ἐπικούρου καὶ τοὺς τῆς Ποικίλης στοᾶς φιλοσόφους τῇ ξένῃ καὶ ἀποῤῥήτῳ καὶ ὑπερκοσμίῳ σοφίᾳ κατέπληξε, κἀπὶ τοῦ Ἀρείου πάγου κριτήριον ἀπενήνεκται, καὶ τοὺς ἁπάντων ὑπερακοντίζειν φιλοσοφίᾳ κατεκήλησεν· αὐτίκα Διονύσιος ἀπέστη τῆς βορβορώδους τῆς εἰδωλομανίας λίμνης, καὶ Παύλῳ τῷ πνέοντι θείαν εὐωδίαν ἐκολλήθη· ἀπεσπάσθη τῶν τῆς ἀπάτης C εἰσηγητῶν, καὶ τῷ τῆς ἀληθείας κήρυκι προσεδέθη· ἀνήχθη τοῦ τῆς ἀπωλείας βυθοῦ, καὶ πρὸς τὸ τῆς σωτηρίας ὕψος ἀνέπτη· ἀπεφοίτησε τοῦ τῆς ἀθεΐας ζόφου, καὶ τῷ τῆς θεογνωσίας φωτὶ προσεφοίτησεν· ἀνεχώρησε τῆς ὡς ἀληθῶς ματαιότητος, καὶ τῇ ὄντως μακαριότητι προσεχώρησεν· ἀπετάξατο τῷ τοῦ θανάτου προξένῳ Βελίαρ, καὶ τῷ τῆς ζωῆς αἰτίῳ καὶ χορηγῷ Χριστῷ συνετάξατο· ἐβδελύξατο τὴν τῶν δαιμόνων ἀκαθαρσίαν, καὶ τὴν τῶν ἀγγέλων ἁγνείαν ἠσπάσατο· ἀπετινάξατο τὴν ἰλυώδη κοσμικὴν ὕλην, καὶ τὴν ἄϋλον βιοτὴν ἐνηγκαλίσατο. Ἔσοπτρον γὰρ γεγονὼς δεκτικὸν τῆς διὰ Παύλου τοῦ τῷ χερουβικῷ θρόνῳ ἁμιλλωμένου τῇ λαμπρότητι, ἅτε Χριστὸν τῶν χερουβὶμ ἐποχούμενον ἔναυλον ἔχοντος, ἀπαστραπτούσης ἀκτῖνος, καὶ τῆς ἐνδιδομένης αἴγλης D ἀποπληρούμενον, κατηύγασται, καὶ ὅλος ὅλῃ τῇ ψυχῇ, καὶ διανοίᾳ, καὶ καρδίᾳ τῷ διδασκάλῳ προσκεκόλληται. Βαβαὶ τῆς τοῦ ἀριστέως τούτου πρὸς τὴν τῆς ἀποστολικῆς φωτοδώρου παραινέσεως ὑποδοχὴν ἐπιτηδειότητος! Βαβαὶ τῆς εὐείκτου καὶ διαυγεστάτης ψυχῆς ἐκείνης, τῆς ῥᾷστα τὰς τῶν ἀρχετύπων σφραγίδων τῶν εὐαγγελικῶν διδαγμάτων ἐκτυπώσεις ἀναμαξαμένης! Βαβαὶ τῆς καρδίας τῆς εὐπετῶς καὶ ἀνεπιστρόφως πάσης σαρκικῆς προσπαθείας ἀποῤῥαγείσης, καὶ παντοίαν ὑλικὴν ἔμφασιν ἀποσεισαμένης, καὶ τῷ σωτηριώδει θᾶττον πιστευσάσης κηρύγματι, καὶ τῷ θεηγόρῳ τῷ πρὸς τὰς οὐρανίους χειραγωγοῦντι μονὰς, οὐρανοδρόμῳ Παύλῳ κολληθείσης! Βαβαὶ τῆς εὐγείου καὶ πίονος νοητῆς ἀρούρας, τῆς τὸν ζωτικὸν ἐγκολπωσαμένης σπόρον, καὶ πολύχουν

ἀναδεδωκυίας καὶ εὐγενέστατον ἄσταχυν! Οὐχ ἀνεχαίτισεν αὐτὸν ἀρχικῆς τε καὶ δικαστικῆς δόξης ὄγκος· οὐκ ἀνεσείρασεν αὐτὸν φιλίας, καὶ ὁμηλικίας καὶ συνηθείας πόθος· οὐκ ἐπέσχεν αὐτὸν γονέων καὶ ἀγχιστέων, καὶ ὁμεστίων τυραννικὸς ἔρως· οὐκ ἔδησεν αὐτὸν πολυπλόκων χρημάτων καὶ κτημάτων μανικὸς οἶστρος· οὐκ ἐχαύνωσεν αὐτὸν σωμάτων ἡδονή· οὐκ ἐθήλυνεν αὐτὸν ἁβροδιαίτου βιοτῆς καὶ τρυφῆς ἔφεσις· ἀλλὰ τῆς τοῦ κήρυκος θεοφθέγκτου φωνῆς ἀκηκοὼς, καὶ πρὸς οὐδὲν τῶν ὅσα βροτοὺς τέρπειν εἴωθεν προσεσχηκὼς, ἀθρόον αὐτῷ κολληθῆναι, καθάπερ μαγνήτῃ σίδηρος, ἐσπούδακε. Θαυμάζομεν δὲ τὸν πατριάρχην Ἀβραὰμ, τῷ Θεῷ προστεταχότι τῆς πατριᾶς καὶ πατρίδος ἀποικῆσαι, καὶ εἰς ἀλλοδαπὴν ἄγνωστον στείλασθαι, πειθαρχήσαντα· καὶ μάλα δικαίως. Ἐκθειάζομεν δὲ καὶ τὸν Ἐλισσαῖον, τὰ ζεύγη τῶν βοῶν καταλελοιπότα, καὶ τὴν πατρῴαν χαίρειν ἑστίαν ἐάσαντα, καὶ Ἠλίᾳ τῷ πνευματοφόρῳ ζηλωτῇ κεκληκότι πάσης ἄτερ ἀναβολῆς ἠκολουθηκότα· καὶ λίαν ἐνδίκως. Φίλιππον αὖ ἐπαίνοις ἐξαίρομεν, Ἰησοῦ τῷ τῆς σωτηρίας ἀρχηγῷ προκεκλημένῳ τάχιον ἀναντιῤῥήτως προσδεδραμηκότα καὶ προφρόνως ἑπόμενον, καὶ πρεπωδέστατον ὄντως.

Πόσοις τοιγαροῦν καὶ ποίοις τοῦτον, ὃς οὐ Μωσαϊκῷ προκατηχημένος ἦν νόμῳ, οὐ προφητικὰς πεπαιδευμένος ῥήσεις, οὐχ ἱστορικοῖς θείων τερατείων προγεγυμνασμένος τὰς ἀκοὰς διηγήμασιν, οὐ σημεῖα προεωρακὼς τερατουργούμενα, καταγεραίρειν κρότοις, εὐφήμοις ἀναῤῥήσεσι καταστέφειν ὀφείλομεν; ὅπως ἑτοιμότατα Παύλου τὸν ἁπλοῦν προσήκατο λόγον, ἀνδρὸς ἰδιώτου, καὶ πένητος, καὶ ξένου τινὸς ὄντος, οὐ ῥητορικαῖς κεκομψευμένου δεινώσεσιν, οὐδὲ σοφιστικαῖς τετεχνημένου προτάσεσιν, ἀλλ' οἱόν τινα σπορὰν εἰς γῆν πρωτοβόλως καταβεβλημένην δεδεγμένος, καὶ κατ' οὐδὲν ἐνδοιάσας τῷ βάθει τῶν φρενῶν ἐμβαλὼν, εὐθυβόλως τοὺς ζωηφόρους τῆς εὐαγοῦς πίστεως καρποὺς ἐτελεσφόρησεν, ὡς Ἡσαΐᾳ συγχορεύειν ᾄδοντα μονονουχὶ τῷ προβλεπτικωτάτῳ προφήτῃ βοῶντι· Διὰ τὸν φόβον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν, καὶ ὠδινήσαμεν, καὶ ἐτέκομεν, πνεῦμα σωτηρίας σου ἐποιήσαμεν ἐπὶ τῆς γῆς. Ταῦτα μέντοι Λουκᾶς ἡμῖν ὁ μεγαλοκήρυξ, συμπαρὼν τῷ Πνεύματι, καὶ τὴν ἱερὰν ταύτην τοῦ ἱερομάρτυρος μνήμην συνεορτάζων, καὶ τῆς τῶν ἑορταζόντων αὐτὴν καὶ ὑμνούντων ὁμηγύρεως καθεστηκὼς ἔξαρχος, καὶ τῶν ἐπαίνων προηγούμενος, διεξελήλυθεν. Ὅσα δὲ δι' ἀγράφου παραδόσεως ἢ ἐγγράφου παρειλήφαμεν, ταῦτα τῷ τῶν ἐγκωμίων ὑφάσματι, καθάπερ ἄττα δαιδαλμάτων ἐνείροντες ἄνθη, καί τισιν ὥσπερ ἡδύσμασι τὴν πνευματικὴν καταγλυκαίνοντες ἑστίαν, ἥκομεν ὑμῖν τοῖς φιλακροάμοσί τε καὶ πνευματικοῖς δαιτυμόσι παραθησόμενοι. Τοιοῦτος οὖν εἰς ἡμᾶς κατήντηκε λόγος, ἀνέκαθεν πρὸς πατρὸς παιδὶ παραδιδόμενος. Ὡς ὁ μέγας Διονύσιος οὗτος, κατὰ τὸν τοῦ σωτη-

[m] Isa. xxvi, 18.

A terram, rationis capacem, quæ sementem vitæ sinu suscepit suo fœcundamque ac nobilissimam aristam produxit. Non illum cum principatus gloria, tum **364** amplitudo judiciorum veluti juba arrepta revocavit, non amicorum et coævorum consuetudinis desiderium illum retraxit. Non violentus parentum, agnatorum, domesticorumque amor retardavit; non insanus divitiarum ac possessionum variis modis implicantium furor ligavit. Non illum corporum voluptas emolliit. Non delicatæ vitæ, deliciarumque desiderium illum effeminavit, sed cum præconis vocem divina loquentis audisset, omnia quæ oblectare mortales consueverunt, nihili ducens, non secus ac magneti ferrum, illi confestim adhærescere studuit. Abraham quidem patriarcham admirari solemus,
B cum Deo, ut e cognatione ac patria exiret sua, extraneamque ac ignotam peteret, præcipienti obtemperantem audivimus, et valde juste. Elisæum divinis præconiis efferimus, cum boum juga dereliquit, ac domesticos lares lætus dimisit, et Eliam afflatum numine fervidum, qui se vocaret, procul omni mora secutus est, et sane jure. Philippum rursus Jesum salutis auctorem vocantem, celeriter nihil cunctantem accurrisse, eumque prompte secutum laudibus extollimus, et quidem decentissime.

Quo igitur plausu, quove genere laudum hic honestandus, ac præconii a nobis coronandus videtur, qui non legi Mosaicæ subditus, nec oracula
C prophetarum edoctus, non historicis divinorum prodigiorum narrationibus exercitatus, necdum ulla intuitus præter naturam edita signa, simplicem tamen Pauli prædicationem suscepit, imperiti cujusdam hominis, pauperis ac peregrini, qui nec oratoriæ artis ornamentis excelleret, nec ullis sophisticis propositionibus niteretur? Verum uti sementem quamdam in terram jactam cum primum suscepit, nihilque dubitans intimis sensibus reposuit, et vitales fidei fructus mox a seminis jactu uberrime tulit, ut cum Isaia propheta providentissimo clamante fere hilariter canat. Ob timorem tuum, Domine, concepimus et parturivimus, ac peperimus spiritum salutis tuæ, quem super terram fecimus [m]. Hæc sane Lucas eximius præco, dum spiritu nobis assi-
D steret, simulque hanc sacram sacri martyris memoriam coleret, percensuit, eorum multitudini, qui illam celebrant ac dilaudant, præses ac laudum dux adhibitus. Quæcunque vero ex scriptis aut non scriptis monumentis collegimus, hæc eadem contextis laudibus, uti quædam ornamenta florum assuentes, ac convivium **365** quibusdam quasi divinis saporibus condientes, adsumus coram vobis convivis, qui divina libenter auditis appositari. Talis igitur historia longa temporum serie, quasi a patre filiis tradita, ad nos usque pervenit. Cum magnus iste Dionysius tempore quo Servator supplicio est affectus, quando terra concussa est, atque sol non fe-

rens opificem universorum, cumque qui ob divinam substantiam cujuslibet perturbationis, ac interitus expers erat, ligno carne suffigi, suos ipsius radios in meridie occultasset, præ tam admirabili facto vehementer stupefactus, humanamque cognitionem supergressus, factum illud perpendens. « Deus, inquit, ignotus carne patitur, cujus causa orbis universus tenebris offusus, et turbatione concussus est. » Protinusque eo ipso tempore quo tam insigne conjectans observabat, quid hinc significari daretur. Atqui horrendissimi illius solis defectus ipse quoque in Epistola ad Polycarpum mentionem fecit.

Cæterum præstat orationem elegantissimis ejus verbis, qui eloquentia ac divina quadam dicendi facultate omnes excelluit, tanquam regiam coronam pretiosis ac lucidissimis lapidibus condecorare. Cum enim Apollophanes vir philosophus, religione gentilis esset, atque hunc beatissimum, magnanimum et admirandum virum, quocum necessitate ac genere conjunctus erat, odio prosequeretur, ac conviciis jactaret, ut qui ritus patrios detestaretur, et Christianorum fidem illis præferret, coleret, amplecteretur, ac pro ipsa tanquam propugnaculum validissime staret, rebusque gentilium contra gentiles uteretur : hoc convicium et accusationem cum Dionysius evertere decrevisset, Polycarpo, qui multis cum pietatis tum virtutis fructibus florebat, apud quem et sophista ille convicia jactaverat, hæc scribit : « Tu vero Apollophanem sophistam maledicta in me congerere, meque patricidam appellare dicis, ut qui gentilium dictis haud pie contra gentiles ipsos utar. Atqui nos hoc ipsum verius intorquere in illum possemus, quod gentiles adversus divina divinis non pie utuntur, conantes per sapientiam cultum Dei divinum exterminare. Neque ego sane nunc de multitudinis opinione loquor, quæ in poetarum fabulis corpore et voluptate acquiescit. Quin et ipse Apollophanes adversus divina nefarie divinis utitur. Erat enim consentaneum eos qui **366** veri philosophi sunt, per hanc rerum cognitionem, quæ rite ab ipso philosophia dicitur, quæque a D. Paulo sapientia Dei appellata est, ad auctorem cum ipsarum rerum, tum cognitionis illorum, adduci. Ac ne aliorum aut ipsius opinionem contra institutum meum confutem, oportebat Apollophanem cum sit sapiens, intelligere nihil unquam cœlestis ordinis et motus immutari aliter potuisse, nisi ab eo hæc rerum mutatio fieret, qui naturæ ipsius conservator est, et auctor, quique omnia (ut sermo divinus habet) facit atque transmutat. Cur ergo eum, quem rerum omnium Deum esse cognovimus, non veneratur, et ob ineffabilem ejus potentiam, qua cuncta creata sunt, non admiratur? Quandoquidem sol et luna una cum omni cœli conversione per vim ab ipso immobili statu incredibiliter consistere jussa sunt, atque ad mensuram totius diei in iisdem signis omnia consistunt. » Et paulo post : « Cæterum dic ei :

A ρίου πάθους καιρὸν, ἡνίκα διεκλονεῖτο γῆ, καὶ τὰς ἑαυτοῦ μαρμαρυγὰς μεσούσης ἡμέρας κατέκρυπτεν ἥλιος, μὴ φέρων τὸν τοῦ παντὸς δημιουργὸν ἰκρίῳ καθορᾷν σαρκὶ προσπηγνύμενον, καὶ θανάτου γευόμενον, τὸν ἀπαθῆ τε κατ' οὐσίαν θεϊκὴν καὶ ἀνώλεθρον, ἐπὶ τῷ παραδόξῳ σφόδρα τεθηπὼς, καὶ τὴν ἀνθρωπείαν ὑπερβεβηκὼς γνῶσιν, κατανοήσας τὸ γεγονός· « Ὁ ἄγνωστος, ἔφη, σαρκὶ πάσχει Θεὸς, δι' ὃν τὸ πᾶν ἐζόφωταί τε καὶ σεσάλευται. » Καὶ παραχρῆμα τὸν χρόνον, καθ' ὃν τουτὶ τὸ παγκόσμιον ἐτετέλεστο τερατούργημα, τεκμηριωσάμενος ἐτήρει παρ' ἑαυτῷ, τοὐντεῦθεν διαγγελούμενον καραδοκῶν. Μέμνηται μέντοι κἀυτὸς ἐν τῇ πρὸς Πολύκαρπον ἐπιστολῇ τῆς ἡλιακῆς ἐκλείψεως ἐκείνης τῆς φρικωδεστάτης.

Ἄμεινον δὲ τὸν λόγον τοῖς ἐκείνου τοῦ τῇ θεορρη- B μοσύνῃ καὶ εὐγλωττίᾳ πάντων ὑπερφερεστάτου καλλιεπεστάτοις καθωραΐσαι λόγοις, οἷα τῶν πολυτελῶν λίθων τοῖς διαυγεστάτοις βασίλειον διάδημα. Ἀπολλοφάνους γὰρ ἀνδρὸς φιλοσόφου, τὴν θρησκείαν Ἕλληνος τυγχάνοντος, νεμεσῶντός τε καὶ λοιδορουμένου τῷ τρισολβίῳ τούτῳ καὶ μεγαλεμπόρῳ, καὶ ἀξιαγάστῳ, ὡς ἑταίρῳ δῆθεν ὄντι φιλτάτῳ καὶ ὁμογενεῖ, τὰ πατρῷα μὲν μυσαττομένῳ σεβάσματα, τὴν δὲ τῶν Χριστιανῶν προτιμῶντι, καὶ μετιόντι, καὶ ἀσπαζομένῳ πίστιν, καὶ αὐτῆς ἀγωνιστικώτατα προασπίζοντι, καὶ τοῖς Ἑλλήνων κατὰ τῶν Ἑλλήνων χρωμένῳ· τὴν λοιδορίαν καὶ νέμεσιν ἀνασκευάζειν ὑποτιθέμενος τῷ πολλοῖς θεοσεβείας καὶ ἀρετῆς τεθηλότι καρποῖς Πολυκάρπῳ, πρὸς ὃν καὶ ὁ σοφιστὴς ἐποιεῖτο C τὰ σκώμματα, τάδε φησί· « Σὺ δὲ φῂς λοιδορεῖσθαί μοι τὸν σοφιστὴν Ἀπολλοφάνην, καὶ πατραλοίαν ἀποκαλεῖν, ὡς τοῖς Ἑλλήνων ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας οὐχ ὁσίως χρωμένῳ· καίτοι πρὸς αὐτὸν ἡμᾶς ἦν ἀληθέστερον εἰπεῖν, ὡς Ἕλληνες τοῖς θείοις οὐχ ὁσίως ἐπὶ τὰ θεῖα χρῶνται, διὰ τῆς σοφίας τοῦ Θεοῦ τὸ θεῖον ἐκβάλλειν πειρώμενοι σέβας. Καὶ οὐ τὴν τῶν πολλῶν ἔγωγέ φημι δόξαν, τοῖς τῶν ποιητῶν προσύλως καὶ ἐμπαθῶς ἐναπομενόντων, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς Ἀπολλοφάνης οὐχ ὁσίως τοῖς θείοις ἐπὶ τὰ θεῖα χρῆται· τῇ γὰρ τῶν ὄντων γνώσει καλῶς λεγομένῃ πρὸς αὐτοῦ φιλοσοφίᾳ, καὶ πρὸς τοῦ θείου Παύλου σοφίᾳ Θεοῦ κεκλημένῃ, πρὸς τὸν αἴτιον καὶ αὐτῶν τῶν ὄντων καὶ τῆς γνώσεως αὐτῶν ἐχρῆν ἀνάγεσθαι τοὺς ἀληθεῖς φιλοσόφους. Καὶ ἵνα μὴ τὴν ἄλλων ἢ τὴν αὐτοῦ πα- D ρὰ τὸ δοκοῦν ἐξελέγχοιμι δόξαν, ἔδει συνιδεῖν Ἀπολλοφάνην σοφὸν ὄντα, μὴ ἂν ἄλλως ποτὲ δυνηθῆναι τῆς οὐρανίας τι παρατραπῆναι τάξεως καὶ κινήσεως, εἰ μὴ τὸν τοῦ εἶναι αὐτὴν καὶ συνοχέα καὶ αἴτιον ἔσχεν εἰς τοῦτο κινοῦντα, τὸν ποιοῦντα πάντα καὶ μετασκευάζοντα, κατὰ τὸν ἱερὸν λόγον. Πῶς οὖν οὐ σέβει τὸν ἐγνωσμένον ἡμῖν κἀκ τοῦ ὄντος ὄντα τῶν ὅλων Θεὸν, ἀγάμενος αὐτὸν τῆς παναιτίου καὶ ὑπεραρρήτου δυνάμεως, ὅταν ἥλιος ὑπ' αὐτοῦ καὶ σελήνη, κατὰ δύναμιν καὶ στάσιν ὑπερφυεστάτην, ἅμα τῷ παντὶ πρὸς τὸ πάντῃ ἀκίνητον ὁρίζωνται, καὶ εἰς μέτρον ἡμέρας ὅλης ἐπὶ τῶν αὐτῶν ἑστῶσι τὰ πάντα σημείων ; » Καὶ μετὰ βραχέα· « Εἰπὲ δὲ αὐτῷ· Τί λέγεις περὶ τῆς ἐν τῷ σωτηρίῳ σταυρῷ γεγονυίας ἐκλείψεως; Ἀμφοτέρω γὰρ τότε, κατὰ Ἡλιούπολιν ἅμα παρόν-

τες τε καὶ συνεστῶτες, παραδόξως τῷ ἡλίῳ τὴν σελήνην ἐμπίπτουσαν ἑωρῶμεν· (οὐ γὰρ ἦν συνόδου καιρός·) αὖθίς τε αὐτὴν ἀπὸ τῆς ἐννάτης ὥρας ἄχρι τῆς ἑσπέρας εἰς τὸ τοῦ ἡλίου διάμετρον ὑπερφυῶς ἀντικαταστᾶσαν. Ἀνάμνησον δ' ἔτι καὶ ἕτερον αὐτόν· οἶδε γάρ, ὅτι καὶ τὴν ἔμπτωσιν αὐτὴν ἐξ ἀνατολῶν ἑωράκαμεν ἀρξαμένην, καὶ μέχρι τοῦ ἡλιακοῦ πέρατος ἐλθοῦσαν, εἶτα ἀναποδίσασαν· καὶ αὖθις οὐκ ἐκ τοῦ αὐτοῦ καὶ τὴν ἔμπτωσιν καὶ τὴν ἀνακάθαρσιν, ἀλλ' ἐκ τοῦ κατὰ διάμετρον ἐναντίου γεγενημένην. Τοιαῦτά ἐστι τοῦ τότε καιροῦ τὰ ὑπερφυῆ, καὶ μόνῳ Χριστῷ τῷ παναιτίῳ δυνατά, τῷ ποιοῦντι μεγάλα καὶ ἐξαίσια, ὧν οὐκ ἔστιν ἀριθμός. Ταῦτα, εἰ σοὶ θεμιτὸν, εἰπὲ, καὶ, εἰ δυνατὸν, Ἀπολλόφανες, ἐξέλεγχε καὶ πρὸς ἐμὲ τὸν τότε καὶ συμπαρόντα σοι, καὶ συνεωρακότα, καὶ συναναχρίνοντα πάντα, καὶ συναγάμενον.»

A Quid de illo solis defectu, qui quo tempore Dominus in crucem actus est, contigit, ais? Ambo enim cum apud Heliopolim præsentes simul essemus tum lunam soli obviam mirabiliter factam (neque enim concursus tempus erat), et eamdem rursus ab hora nona usque ad vesperam e regione solis per diametrum incredibiliter oppositam persistere cernebamus. Cæterum et aliud quiddam hujus generis in memoriam illius revoca. Nos enim (quod ipsum ille quoque novit) et occursum ipsum ab Oriente cœpisse, et ad solaris corporis finem pervenisse, ac demum repedasse vidimus. Rursusque non eadem ex parte, sed e regione per diametrum et occursus et ablati luminis restitutio facta est. Hæc tam ingentia et incredibilia tum temporis acciderunt, quæ Christus omnium auctor, qui magna et admiranda facit, quæ dinumerari nequeunt, præstare solus potest: hæc, inquam (id, si tibi, Polycarpe, licuerit, illi dicito) et si fieri potest, Apollophanes, hæc falsitatis argue, et quidem contra me qui tum tecum aderam, simulque omnia tecum perpendi, et cum admiratione spectavi.»

Παύλου τοίνυν στάντος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου καὶ παῤῥησιαστικώτατα διαγορεύσαντος· «Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ· διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο· Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν·» Καὶ τὴν ἑξῆς θεηγορίαν διεξιόντος ἅπασαν· εὐθέως οὗτος ὁ θαυμασιώτατος ἀνὴρ, ὡς οὐρανόθεν διηγορευμένον τὸν λόγον δεξάμενος, ἀδιάσπαστος αὐτοῦ γέγονεν ὀπαδός. Καὶ πᾶσι μὲν ἄρδην τοῖς Ἑλληνικοῖς ὀργίοις τε καὶ θεσμοῖς ἀποτάσσεται, καὶ παντοίαν δαιμονιώδη πλάνην μυσάττεται· τὴν οὐράνιον δὲ μαθητείαν μετέρχεται, καὶ στοιχειοῦται ταῖς τῶν ὀρθῶν δογμάτων καὶ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας στοιχειώσεσι, καὶ τὴν ἀμώμητον πίστιν ἐκδιδάσκεται, καὶ τῇ τοῦ ζωοποιοῦ βαπτίσματος ἀναγεννητικῇ κολυμβήθρᾳ προσέρχεται, καὶ τὸν διεφθαρότα παλαιὸν ἄνθρωπον ἀποδύεται, καὶ Χριστὸν αὐτὸν, τὸν τῆς ζωῆς ἀρχηγὸν, ἐνδύεται, καὶ ἀναπλάττεται, καὶ ἀντὶ δούλου φθαρτοῦ καὶ φθαρτῆς σαρκὸς υἱοῦ, τῆς ἀκτίστου καὶ ἀφθάρτου, παναιτίου τε καὶ παντεργέτιδος ὁμοουσίου δεσποτικῆς Τριάδος υἱὸς γίνεται, καὶ ἀφθαρτίζεται, καὶ τὸ τῶν ὀφλημάτων χάρισμα κομίζεται, καὶ τὰ τῆς ἐλευθερίας υἱοθεσίας τε καὶ δεσποτείας φωτεινότατα σύμβολα μεταμφιέννυται, καὶ τοῦ τελείου καταξιοῦται, καὶ τοῖς τοῦ φωτὸς ὅπλοις θωρακίζεται, καὶ τὰ τελεώτατα τῆς ἀνωτάτω σοφίας μυσταγωγεῖται μυστήρια. Ἀπεντεῦθεν ἤδη πρόεισιν ἐπὶ τὴν τοῦ ἀμπελῶνος καλλιεργίαν, καὶ τῆς τῶν εὐαγγελικῶν ἐνταλμάτων ἐργασίας ἅπτεται, καὶ τὴν ἀγγελομίμητον μέτεισι πολιτείαν, καὶ παρ' Ἱεροθέῳ τῷ θεολήπτῳ φοιτᾷ καθηγεμόνι (οὗ καὶ δι' ἐγκωμίων αὐτὸς ἐν τοῖς θεολογικοῖς αὐτοῦ μέμνηται συγγράμμασι·) καὶ τοῖς κατὰ Θεὸν διαβήμασι καταρτίζεται.

Πρὸς δὲ τοὺς τῆς ἐγκρατείας καὶ ἀσκήσεως ἀγῶνας χωρεῖ, καὶ πᾶσαν ποιεῖται κομιδὴν τῆς τοῦ δώρου τηρήσεως, καὶ τῷ δεδωρημένῳ δοτῆρι τῶν ἐάων καρποὺς ἐπείγεται προσοίσειν τῆς ἀγαθαρχικῆς ἐπαξίους ἀγαθότητος, καὶ πρὸς τὸν ἀντίπαλον τῆς ἡμετέ-

B Cum igitur Paulus in medium Areopagi prodiisset, ac omni cum fiducia loquens diceret: «Viri Athenienses, in omnibus tanquam superstitiosiores vos video: præteriens enim, et cultus vestros contemplans, aram quoque reperi in qua inscriptum erat: *Ignoto Deo*. Quem igitur ignorantes colitis, hunc ego vobis annuntio.» Cumque Paulus **367** omnem divinam concionem percurrisset, confestim vir hic maxime suspiciendus, hunc sermonem tanquam cœlitus annuntiatum suscepit individuusque ejus assectator effectus est. Ac omnibus quidem mysteriis simulque ritibus profanis nuntium remittens, multiplicem dæmonum errorem detestatur, et cœlestem disciplinam capessit. Veræ item religionis institutis, Evangelicæque doctrinæ quasi elementis C imbuitur et informatur, inculpatam fidem edocetur, et ad lavacrum baptismatis, quo regeneramur, vitamque recipimus, accedit, et veterem corruptum hominem exuit, ipsumque Christum vitæ amore induens reformatur, et pro servo corrupto, et corruptæ carnis filio, increatæ et incorruptæ Trinitatis, ejusdemque substantiæ, cujus potentia cuncta edita sunt, et creata, filius efficitur, atque ad immortalitatem, percepta debitorum suorum remissione, transcendit, libertatis, adoptionis, herilisque potestatis symbolis clarissimis convestitur, et dignus qui inter perfectos censeatur, armis lucis munitur, et perfectissimis celsissimæ sapientiæ arcanis initiatur. Hinc ad pulcherrimam vineæ culturam procedit, disciplinam evangelicam factis exsequitur, D vivendi institutum par angelis aggreditur, et in Hierothei divino numine afflati præceptoris sui (de quo ipse quoque in theologicis scriptis summa cum laude mentionem facit) disciplinam se tradit, et ejusdem divinis institutionibus eruditur.

Porro in exercenda continentia plurimum desudat, omnemque curam in eo ipso dono conservando impendit, et fructus bonitate præcipua dignos afferre gratioso donorum largitori conatur. Contra vitæ ac salutis nostræ adversarium decertat. Edo-

ctus est enim quomodo per immersionem in Jordane flumine peccati quod ab Adamo contraximus, et naturæ mortalis purgatione, quod muneris, ipse qui lavacris non indigebat, innocens et purgatus, nobis impertivit rerum omnium auctor, provisor unigenitus Dei Filius, Verbum Dei, quod cum Patre principio caret, sempiternum, ejusdemque substantiæ, splendor gloriæ, et forma quæ nihil a Patris substantia differt. Qui cum hominem juxta propriam imaginem et similitudinem condidisset, isque invidi hostis insidiis, qui peccatum in orbem primus invexit, ac mulieris hortatu Domini præceptum contempsisset, **368** et peccato pollutus ad interitum prolapsus esset, non illum despexit, sed propensa Patris affectione, simulque in hoc Spiritu sancto adnitente, ineffabili humanitatis ubertate ex paternis sinibus descendit : unde tamen is non discessit, qui omnia implet, a nulla re circumscriptus, cum descensus divinus non ex loci mutatione intelligatur. Apage! Qua enim ratione descendere is posset, qui et corpore caret, et nullo definiri aut intelligi pacto potest? Sed ea ratione, quæ conveniat Deo. Exinanitur enim ad breve tempus divina gloria ex dispensatione, ut me sua impleret divinitate, ac dono illius Deus efficerer. Cæterum Davidicæ puellæ virginis ventrem quæ nuptiarum expers ac omnino innocens virgo semper permansit, uti sementis, subiit, atque ubi carnem ex illius sanguine produxit, ac eam anima rationis intellectusque participe animavit sibique copulavit, et ab ipsa editus Deus carne compactus apparuit, duplex qui simplex erat, in duabus perfectis naturalibus voluntatibus, ac operationibus, in omnibus, extra peccatum, similiter ac nos mortalis, procul omni mutatione ac confusione appellatus, et post susceptam carnem unus et ipse Filius et una substantia esse perrexit. Sub tempore factus est, qui omnem temporis motum transcendit, et natura sæculorum omnium est effector. Corporis item incrementum suscepit, et ad virilem ætatem, qui perfectissimus omnique superior perfectione erat pervenit. Et simul ac ex lavacro baptizatus emersit, contra homicidam apostatam variam init viam, ac tricipitem ejus impugnationum machinam evertit, insolescentem, et magnifice se jactantem tyrannum prosternit. Varium ac multiplex certaminum illius genus irritum facit, ipsum captu admodum facilem reddit, rationem nobis ostendens, qua illi acri pugna resisteremus, et fortitudinis occasiones, quibus contra illum uteremur, impertit.

A ρας ζωῆς καὶ σωτηρίας ἀνταγωνίζεται· μεμυσταγώγηται γὰρ ὡς μετὰ τὴν ἐν τοῖς Ἰορδανείοις ῥείθροις τῆς Ἀδαμιαίας ἁμαρτίας κατάδυσιν, καὶ τῆς βροτείας φύσεως κάθαρσιν, ἣν ἡμῖν ἐπρυτάνευσεν, αὐτὸς καθαρθεὶς, ὁ καθαρσίων μὴ δεόμενος, ὁ τῶν ὄντων αἴτιος καὶ προμηθεὺς, τοῦ Θεοῦ μονογενὴς Υἱὸς καὶ Λόγος τοῦ Θεοῦ, ὁ τῷ γεγεννηκότι συνάναρχος καὶ συναΐδιος, καὶ ὁμοούσιος, καὶ χαρακτὴρ ὑπάρχων ἀπαράλλακτος τῆς πατρικῆς ὑποστάσεως, καὶ τῆς δόξης ἀπαύγασμα· ὁ κατ' οἰκείαν μὲν εἰκόνα, καὶ καθ' ὁμοίωσιν πλάσας τὸν ἄνθρωπον· τοῦτον δὲ τῷ τοῦ δυσμενοῦς ἀρχεκάκου δράκοντος δελεάσματι, καὶ τῇ τῆς γυναικὸς ἐπηρείᾳ, τὴν δεσποτικὴν ἐντολὴν ἀθετήσαντα, καὶ τῇ ἁμαρτίᾳ καταχρανθέντα, καὶ πρὸς φθορὰν κατολισθήσαντα μὴ παριδὼν, ἀλλ' εὐδοκίᾳ τοῦ Πατρὸς, B καὶ συνεργίᾳ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ φιλανθρωπίας ἄφατον πέλαγος, ἐκ τῶν πατρῴων καταβεβηκὼς, ὅθεν οὐκ ἀπέστη, κόλπων· ὁ πάντα πληρῶν, καὶ μηδενὶ περιγραφόμενος, οὐ μεταβατικῶς τῆς θείας καθόδου νοουμένης, ἄπαγε! (πῶς γὰρ ἂν μεταβαίη τὸ ἀσώματον, καὶ ἀπεριόριστον, καὶ ἀπερινόητον;) ἀλλὰ θεοπρεπῶς· κενοῦται γὰρ πρὸς βραχὺ τῆς θεϊκῆς δόξης οἰκονομικῶς, ἵνα με πληρώσῃ τῆς αὐτοῦ θεότητος, καὶ θεὸς χάριτι γένωμαι· τὴν παρθενικὴν δὲ νηδὺν τῆς ἀπειρογάμου πανάγνου καὶ ἀειπαρθένου Δαβίτιδος κόρης, οἱονεὶ σπόρος, εἰσδὺς, καὶ κτίσας ἐκ τῶν αὐτῆς αἱμάτων σάρκα, καὶ ψυχώσας ψυχῇ λογικῇ τε καὶ νοερᾷ, καὶ ἑνώσας ἑαυτῷ, καὶ τεχθεὶς ἐξ αὐτῆς Θεὸς σεσαρκωμένος, διπλοῦς ὁ ἁπλοῦς, ἐν δυσὶ C τελείαις φυσικαῖς θελήσεσι καὶ ἐνεργείαις, καὶ κατὰ πάντα κεχρηματικὼς καθ' ἡμᾶς, πλὴν τῆς ἁμαρτίας, βροτὸς, πάσης ἄτερ τροπῆς καὶ συγχύσεως μεμενηκὼς, καὶ μετὰ τὴν σάρκωσιν εἷς καὶ ὁ αὐτὸς υἱὸς, καὶ μία ὑπόστασις· ὑπὸ χρόνον τε γεγονὼς, ὁ πάσης ὑπερέκεινα χρονικῆς κινήσεως, καὶ πάντων ποιητὴς τῶν αἰώνων πεφυκώς· καὶ καταδεδεγμένος αὔξησιν σωματικὴν, καὶ εἰς ἡλικίαν ἐληλυθὼς ἀνδρικὴν, ὁ παντέλειος, καὶ ὑπερτελής· καὶ βαπτισθεὶς, εὐθὺς ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος ἐξαναδὺς ἐπὶ τὴν πρὸς τὸν ἀνθρωποκτόνον ἀποστάτην ἵεται πλάνην, καὶ τὴν τρικάρανον τῶν δεινῶν αὐτοῦ παλαισμάτων καταλύει μηχανήν· καὶ τὸν ἀλαζόνα καὶ μεγάλαυχον καταπαλαίει τύραννον, καὶ τὸν πολυποίκιλον τῶν αὐτοῦ πολέμων ἑσμὸν καταργεῖ, καὶ εὐχείρωτον αὐτὸν τίθησιν, ὑπογραμμὸν ἡμῖν ὑποδεικνὺς τῆς πρὸς αὐτὸν καρτερᾶς D μάχης, καὶ τῆς κατ' αὐτοῦ διδοὺς ἀριστείας τὰς ἀφορμάς.

Ad exemplum ergo vitæ optime constitutæ generosus hic athleta Dionysius suam ipsius composuit atque formavit; ex fonte luminis vitæ auctoris exortus, et gratia, quæ inde petitur, armatus, et unctione divina perunctus (non aliter ac luctatores contra hostilem aciem in palæstris insurgunt) adversus infensissimum latronem, viæque qua itur ad cœlos obsessorem et insidiosum bellatorem, confestim **369** opponitur, ac omnem vitæ sollicitudinem abjicit, et totus divinæ in Deum intentionis

Πρὸς οὖν τὸ τῆς σωτηριώδους πολιτείας ὑπόδειγμα τὸν ἑαυτοῦ ῥυθμίζων καὶ ἀπευθύνων βίον ὁ γεννάδας οὗτος, τῆς τοῦ ζωαρχικοῦ φωτίσματος ἐξανατείλας πηγῆς, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ὁπλισάμενος χάριν, καὶ τῷ θείῳ χρισθεὶς ἀλείμματι (καθάπερ οἱ ἐν ταῖς παλαίστραις γυμνασταὶ πρὸς πολεμίαν ἀντιπαρατaττόμενοι φάλαγγα·) παραχρῆμα πρὸς τὸν τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναγούσης πορείας ἀντιτάσσεται δυσμενέστατον ὁδοστάτην, πανουργότατον πολεμήτορα, καὶ τὰς βιωτικὰς ἀποτίθεται φροντίδας, καὶ τῆς πρὸς Θεὸν ἀνατά-

σεως ὅλος ἐραστὴς καὶ ἀγωνιστὴς καθίσταται, προσευχαῖς συντόνοις διημερεύων τε καὶ διανυκτερεύων, καὶ παννυχίσιν ἀΰπνοις ἐγκαρτερῶν, καὶ νηστείαις τὸ σαρκίον δαμάζων, καὶ τὴν χείρονα μοῖραν καθυποτάσσων τῇ κρείττονι, τὸν χοῦν τῷ νοΐ, καὶ τὴν γεώδη καταλεπτύνων παχύτητα, ἣ ταῖς διανοίαις, οἷά τις ὁμίχλη ζοφώδης ταῖς ἡλιακαῖς ἀκτῖσιν, ἐπιπροσθεῖν εἴωθεν. Ἔνθεν ἐπὶ τὸ τῆς θεωρίας ὕψος ἀνάγεται, καὶ ταῖς περὶ Θεὸν ἐννοίαις ἐμφιλοχωρεῖ, πάσης ῥλιώδους τὸ τῆς ψυχῆς θεοειδὲς ἀφιστῶν ἐνθυμήσεως, καὶ τὸ νοερὸν αὐτῆς ὄμμα πρὸς τὴν ἐκεῖθεν ἀπαστράπτουσαν ἀγλαΐαν ὅλος ἀναπτεροῖ, ταῖς ἀποστολικαῖς αὐτοπτικῶς ἐντρυφῶν διδαχαῖς, καὶ πᾶσαν καινήν τε καὶ παλαιὰν ἱερολογίαν ἀναπνοὴν ἑαυτῷ καὶ τροφὴν κατεργαζόμενος, τοῖς τῆς πρακτικῆς καὶ θεωρητικῆς ἀρετῆς πλεονεκτήμασι, τοῖς Παύλου τοῦ B μακαρίου διοπτικωτάτοις καταφανεὶς ὀφθαλμοῖς, καὶ βαθμοῦ τοῦ τῆς ἱεραρχίας ἄξιος κριθεὶς, πρῶτος Ἀθηνῶν ἐπίσκοπος ὑπ' αὐτοῦ προχειρίζεται, καὶ τῆς οἰκείας πατρίδος πατὴρ ἀναγορεύεται, καὶ τὰ ἀκροθίνια τῶν λογικῶν πραγμάτων ἐγχειρίζεται, καὶ τὸν αὐτόθι πεπιστευκότα λαὸν ἐμπιστεύεται· ἔδει γὰρ τὴν ἐνεγκοῦσαν, καὶ θρεψαμένην, καὶ παιδεύσασαν πόλιν, τῷ ἰδίῳ βλαστήματι, καὶ θρέμματι, καὶ παιδεύματι πρώτην ἐπαγλαΐζεσθαι πρώτῳ τῶν ἐξ αὐτῆς πνευματικῶς Χριστῷ τῷ τῆς σωτηρίας αἰτίῳ γεγενημένων, καὶ πᾶσι τοῖς κατὰ βίον καὶ λόγον πρωτείοις τηλαυγῶς πρωτεύοντι· καὶ ταῖς ποιμαντικαῖς τοῦ παναρίστου υἱέως ἡγεσίαις ἰθύνεσθαι, φωτίζοντος αὐτῆς τὰ κατὰ Θεὸν διαβήματα, καὶ ἐπὶ σωτηρίους νομὰς ἄγοντος, καὶ ἐς τόπον χλόης τῆς C λείας καὶ ἀκιβδήλου διδασκαλίας κατασκηνοῦντος, καὶ ἐπὶ ὕδατος ἀναπαύσεως, τῆς μακαρίας ὄντως λήξεως ἐκτρέφοντος.

Ὢ τῆς θεοψηφίστου τῆς τῶν Ἀθηναίων μητροπόλεως εὐμοιρίας, ὡς τρισμακάριος ὑπάρχει! ὡς ἀληθῶς καὶ τρισόλβιος πόλις τοιοῦτον τεκοῦσα καὶ λαχοῦσα ποιμένα, καὶ προηγέτην, καὶ διδάσκαλον, ὡς ὁ Ἰσραηλίτης λαὸς πάλαι τὸν Μωϋσέα! καὶ γὰρ ἄλλος τις ἀναδέδεικται Μωϋσῆς, Αἴγυπτον, τὴν ζοφερὰν λέγω καὶ πολύθεον εἰδωλικὴν πλάνην, οὐ δέκα πληγαῖς ἀλλὰ μυρίαις καιριωτάταις καὶ πυρωδεστάταις τῶν ἱερῶν αὐτοῦ δογμάτων καὶ διδαγμάτων κατατοξεύσας βολαῖς· καὶ τὸν μὲν νοητὸν Φαραὼ σὺν ταῖς ὀλεθρίαις αὐτοῦ δυνάμεσι, ταῖς πρὸς τῆς αὐτοῦ κα- D κοδαίμονος ἀπάτης ἐπιφυομέναις ζιζανιώδεσιν αἱρετικαῖς εἰκαιομυθίαις, καταποντίσας τοῖς γλαφυρωτάτοις τῆς αὐτοῦ πανσόφου θείας γνώσεως καὶ εὐγλωττίας βυθοῖς· τὸν ἐκλεκτὸν δὲ τοῦ Χριστοῦ λαὸν ἀπὸ τῆς τοῦ Βελίαρ τυραννίδος, καὶ τῆς δεισιδαίμονος θρησκείας φυγαδευτὴν, τὴν τῶν ἐπανισταμένων παντοδαπῶν πολεμίων ἀγριαινομένην θάλατταν καταπατοῦντα, τῇ φωτοειδοῦς στύλου δίκην ἐν αὐτῷ διαλαμπούσῃ καθοδηγούμενον χάριτι, καὶ νεφέλῃ τῇ τοῦ παναγίου Πνεύματος σκέπῃ φρουρούμενον, ἐπὶ τὸν ἀκύμαντον διασώσας ὅρμον τῆς ἀμωμήτου πίστεως, καὶ τῶν χαμερπῶν παντάπασιν ὑπεραναβεβηκὼς, καὶ τῆς τοῦ ὄρους τῶν ἀρετῶν κορυφαιοτάτης περιωπῆς τοὺς εὐαγγελιζομένους εἰρήνην ὡραίους

A amator et pugil efficitur. Assiduis precibus die noctuque intentus totam noctem ducit insomnem. Carnem jejuniis domat, et deteriorem partem præstantiori subjicit, nempe pulverem menti, et terrenam crassitudinem, quæ sensibus perinde ac nebula quædam tenebrosa solaribus sese radiis opponere consuevit, comminuit. Hinc ad speculationis celsitudinem tollitur, libenterque in cogitationibus de Deo versatur, divinam animæ effigiem ab omni consideratione terrena removens, et spiritualis ipsius oculus ad claritatem illam quæ illinc effulget totus evolat, et in apostolicis doctrinis præsenti animo deliciatur. Novam item omnem atque veterem divinæ legis scriptionem, idque virtutis illius abundantia, quæ in actione et contemplatione versatur, ut B respirationem sibi ac cibum constituit. Hic cum beati Pauli clarissimis oculis ostensus esset, et divini sacerdotii gradu dignus judicatus, Athenarum episcopus ab ipso primus eligitur, et suæ ipsius pater patriæ declaratur, et primitiæ negotiorum rationalium in manus traduntur, atque populus isthic fidem amplexus ipsi creditur. Oportebat enim ut civitas, quæ hunc ediderat, aluerat, et erudiverat, a proprio germine et alumno, atque eruditione prima omnium illustraretur, primo eorum ex ipsa oriundorum qui spiritualiter Christo salutis auctori nati fuerunt, quique omnibus, qui vita et ratione primas obtinent, magnifice præest. Nec secus ac optimus filius viam instar pastoris commonstrat, docetque quemadmodum ex Dei præscripto suos C ipsa gressus dirigat, dum illam in loca pascuæ, planæ nempe ac sinceræ doctrinæ, collocat, et super aquam refectionis, nimirum veræ hæreditatis, educat.

O ingentem metropolis Atheniensium civitatis felicitatem, nullo suffragiorum beneficio illi delatam! Quam vere felix, multipliciterque beata est, quæ tantum ducem atque magistrum (ut Israeliticus olim populus Moysen) talemque enixa est, atque sortita pastorem! etenim alter quidam Moyses denuo visus est, qui Ægyptum, caliginosum dico in colendis simulacris errorem, non decem plagis, sed innumeris lætalibus ardentissimisque sacræ illius doctrinæ ac divinæ disciplinæ sagittis D transfixit, et figuratum Pharaonem cum omni ejus perniciosa potestate, nugisque hæreticis ac zizaniis plenis, quæ a cacodæmonis **370** ipsius fraude oriuntur, ornatissimis admirabilis ejus ac omni divinæ cognitionis et eloquentiæ profunditatibus demersit. Porro electum Christi populum a Belial tyrannide, et a superstitiosa cultura profugum hostibus undique contra illum insurgentibus, solitudinis mari trajecto, et charitate instar columnæ ignis illucescente deduxit, et nebula, nimirum sanctissimi Spiritus protectione, custodivit, ac ad tranquillum usque inculpatæ fidei portum conservavit. Humana prorsus omnia supergressus in suprema montis virtutum specula speciosos pacem annuntiantes pedes fixit, divinamque caliginem ingressus

cum Deo familiariter est locutus, ac divinæ manifestationis et legislationis tabulas accepit. Manibus in crucis speciem sublatis, Amalec Deo infensum in triumphum duxit. Vipereos morsus, ac insidiis dæmonum supplantatos, sagittisque nefarie captos curat, idque carne verbi, quod in ligno pependit, mortemque subiit, et oppositas vires peremit, quodque ab ipso probe veneratum et spiritu prædicatum, et adoratum fuit. Et ut alter Josue Jordanem secat, ac peculiarem populum peditem siccis vestigiis ambulantem, portantemque venerabilem ac sacrosanctam arcam, quæ instar illius veteris Deum continet, trajicit. Detestandorum Jerichuntiorum argumenta, qui alieni intelliguntur, ac præsidia conspirantium hæreticorum vario atque multiplici, pro pietate, certamine prosternit, et pro divinarum tubarum sonitu, iis quæ ex adverso percussa evertenda erant, prædicationem instar solis illuminantem obtendit suam : prudentemque gubernationem quæ lucem afferret, et quæ cœlitus illi exhibebatur, contra incursum luporum rapacium, hoc est falsorum doctorum greges rationis participes deglubentium opponit. Et immortalem hæreditatem, quæ est in cœlesti Hierusalem, iis qui servandi sunt administrat. Ac sicut ille solem et lunam in auxilium servati divini populi jam aggredientes terrenæ promissionis hostes expellere sistit, festinatque possessionem sibi promissam dividere; et alter David hostem inaniter se jactantem contra divinum exercitum, et ejus propugnatori convicia facientem funda cum percussisset, et facinorosum illum terræ illisisset, celeberrimam victoriam ex hostibus reportavit, innumeris plausibus ob partam victoriam exceptus ac decantatus. Hic **371** enim cum fortiter se gereret, fide, spe, et fiducia erga Christum innixus, potentem illum perditorem sævos inter tyrannos prævalidum fortitudine lapide duriore prostravit; coronam victoriæ referens, infinitis prope laudibus et cantibus pro labore assidue cumulatur. Et alter Ezechiel divinarum ac mysticarum visionum spectator et interpres, varietates divinarum manifestationum, et figurarum significationem continentium describens, mentem nostram per ea quæ sensu percipiuntur, tenuissimis divinis institutionibus ad speculationem eorum quæ animo et cognitione cernuntur, evehit.

At vero quid opus est hunc sacrum et admirandum præconem iis qui lucem adumbrant comparare? Præstat hunc ipsum his conferre, quos lux ipsa Christus per se splendere, secumque versari, et commercium habere dignatus est. Nimirum magno illi et omnium summo Petro hic comparandus est, cui æternam ac sempiternam Filii generationem, quam tota mente ac ratione comprehendi ac definiri nequit (siquidem is cum Patre sempiternus est, ac sine principio), Pater ingenitus et principio carens revelavit. Super quem tanquam petram, et inconcussum fidei fundamentum, Christus vere

πόδας ἐπερείσας, καὶ τὸν θεῖον εἰσδεδυκὼς γνόφον, καὶ Θεῷ προσομιλήσας, καὶ τὰς τῆς θεοφαντορίας καὶ νομοθεσίας πλάκας δεξάμενος, καὶ ταῖς σταυροειδῶς ὑψουμέναις παλάμαις τὸν ἀντίθεον τροπωσάμενος Ἀμαλὴκ, καὶ τῶν ἐχιδναίων δηγμάτων, τῶν δαιμονικῶν λόχων καὶ τοξευμάτων τοὺς πτερνισθέντας καὶ κακῶς ἁλόντας ἐξιώμενος τῷ τοῦ κρεμασθέντος ἐπὶ ξύλου καὶ νεκρωθέντος σαρκὶ, καὶ τὰς ἐναντίας νεκρώσαντος δυνάμεις, καλῶς ὑπ' αὐτοῦ σεβομένου, καὶ προσκυνουμένου, καὶ κηρυττομένου λόγου πνεύματι. Καὶ Ἰησοῦς ἄλλος τέμνων Ἰορδάνην, καὶ τὸν περιούσιον διαπεραιῶν λαὸν ἀβρόχοις ἴχνεσι πεζοποροῦντα, καὶ τὴν ἐξ αὐτοῦ βλαστήσουσαν πανσεβάσμιόν τε καὶ πανίερον αἴροντα θεοδέγμονα νοερὰν κιβωτὸν, καὶ τὰ τῶν Ἱεριχουντείων τῶν δυσωνύμων, νοητῶν ἀλλοφύλων, καὶ τῆς τῶν αἱρετιζόντων συμμορίας ὀχυρώματα καταβάλλων τοῖς ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας πολυκύκλοις καὶ πολυτρόποις ἄθλοις, καὶ ταῖς ἱεροφαντορικαῖς σάλπιγξι κατακτυπούμενά τε καὶ καταστρεφόμενα, τὸν ἡλιοειδῆ τε καὶ φωτιστικὸν λόγον, καὶ τὴν σελασφοροῦσαν σοφὴν κυβέρνησιν οὐρανόθεν αὐτῷ χορηγουμένην προϊσχόμενος, εἰς τὴν τῶν ἁρπάγων λύκων, τῶν τὰς λογικὰς λυμαινομένων ἀγέλας κακοδιδασκάλων ἐξέλασιν, καὶ τοῖς σωζομένοις τὴν διαιωνίζουσαν κληρονομίαν ἐν Ἱερουσαλὴμ τῇ ἐπουρανίῳ πρυτανευόμενος, ὡς ἐκεῖνος ἥλιόν τε καὶ σελήνην ἱστῶν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ περισωθέντος θείου λαοῦ, τῆς γῆς τῆς ἐπαγγελίας ἐξελάσαι τοὺς πολεμίους, ἐπεισερχομένην αὐτῷ σπεύδων κληροδοτήσειν κατάσχεσιν· καὶ Δαυὶδ ἄλλος τὸν κατὰ τῆς θείας παρατάξεως, μεγαλαυχήσαντα, καὶ τὸν αὐτῆς ὑπερασπιστὴν ὀνειδίσαντα σφενδονήσας, καὶ λίθῳ πατάξας τὸν ἀλάστορα, καὶ νῖκος πανаοιδιμώτατον κατὰ τῶν ὑπεναντίων ἀράμενος, καὶ μυριάσιν ἐπινικίων κρότων ᾀδόμενος· καὶ γὰρ οὗτος, νεανικῶς ἀνδρισάμενος πίστει καὶ ἐλπίδι καὶ πεποιθήσει τῇ εἰς Χριστὸν νευρούμενος, τὸν ἐν τοῖς διώκταις ἐνεργοῦντα τυράννοις δεινὸν ὀλετῆρα τῇ πέτρας στεῤῥοτέρᾳ γενναιότητι καταβέβληκε· καὶ στέφος νίκης ἀπενεγκάμενος, μυριοπλόκοις ὕμνοις καὶ ἐγκωμίοις διηνεκῶς καταγεραίρεται. Καὶ ἄλλος Ἰεζεκιὴλ μυστικωτάτων θείων θεαμάτων ἐπόπτης καὶ ὑφηγητὴς, ποικιλίας θεοφανειῶν καὶ συμβολικῶν μορφωμάτων διαγράφων, καὶ διὰ τῶν αἰσθητῶν εἰκόνων ἐπὶ τὴν τῶν ἀΰλων καὶ νοερῶν θεωρίαν τὴν ἡμετέραν ἰσχνοτάταις ἱεροφαντορίαις ἀνάγων διάνοιαν.

Ἀλλὰ τί μοι δεῖ τὸν τοιοῦτον ἀξιάγαστον ἱεροφάντορα τοῖς τὸ φῶς σκιαγραφοῦσιν ἀπεικάσαι; δέον αὐτὸν μᾶλλον παραβάλλειν τοῖς αὐτῷ τῷ φωτὶ κατηξιωμένοις αὐτοφανῶς συνδιαιτᾶσθαί τε καὶ συνομιλεῖν. Ἐκείνῳ δὴ τῷ μεγάλῳ καὶ κορυφαιοτάτῳ Πέτρῳ παρεικαστέον αὐτὸν, ᾧ τὴν προαιώνιόν τε καὶ ἄχρονον, καὶ νῷ παντὶ καὶ λόγῳ παντελῶς ἀκατάληπτόν τε καὶ ἀπεριόριστον τοῦ συνανάρχου καὶ συναϊδίου Υἱοῦ γέννησιν ὁ ἄναρχός τε καὶ ἀγέννητος Πατὴρ ἀπεκάλυψεν· ἐφ' ᾧ, πέτρᾳ, θεμελίῳ τῆς πίστεως ἀσαλεύτῳ χρηματίσαντι, Χριστὸς, ἡ ὄντως πέτρα τῆς ζωῆς, καὶ τῶν ὄντων ποιητική τε καὶ συνεκτικὴ,

τὴν οἰκείαν Ἐκκλησίαν ἐδείματο, ὅν τε τῆς ἐν οὐρανοῖς κατοικίας καὶ κληρουχίας κλειδοῦχον καὶ κληροδότην ἀπέφηνεν, ἐξουσίαν αὐτῷ θείαν λύειν τε καὶ δεσμεῖν ἁμαρτημάτων σειρὰς παρασχόμενος. Καὶ ὃς τὴν βασιλίδα Ῥώμην ταῖς πρὸς Χριστοῦ πανολβίως ἀποβρυούσαις [καὶ] θαυματουργίαις κατήστραψε, καὶ τὴν δυτικὴν ἀμαυρότητα μετεποίησεν εἰς διαυγεστάτην λαμπρότητα· ἢ τῷ τῆς βροντῆς υἱῷ, τῷ τὰ θεῖα, καὶ ὑπερφυῆ, καὶ πάσαις ἀνθρωπείαις ἀκοαῖς καὶ φρεσὶν ἄβατα, καὶ αὐταῖς ταῖς ὑπερκοσμίοις οὐσίαις ἀχώρητα τῷ κόσμῳ καταβροντήσαντι, ἅτε τοῖς τῆς ἀληθινῆς, καὶ ἐνυποστάτου σοφίας ἐπικλιθέντι στέρνοις, κἀκ τῶν πανολβίων καὶ ἀενάων τῆς κρυφιομύστου θεϊκῆς αὐτῆς γνώσεως θησαυρῶν ἀπαντλήσαντι διειδέστατα θεολογίας νάματα· ἢ Παύλῳ τῷ B οἰκείῳ φωταγωγῷ καὶ ἱεροτελεστῇ οἰκειότερον ἂν εἴη παρομοιῶσαι, τῷ τῶν οὐρανίων ἀψίδων ὑπερβάντι, καὶ τὰ βροτοῖς ἀθέατα κατοπτεύσαντι, καὶ ἃ μὴ ἔξεστιν ἀκούειν ἐνωτισθέντι, καὶ μυσταγωγηθέντι μυστικώτατα ῥήματα, καὶ τοῦ παραδείσου τῆς ἀρχαίας ἡμῶν πατρίδος ἐπιβατεύσαντι, καὶ τὴν ἐκεῖσε μακαριότητα τὴν διαγωγὴν ἱστορήσαντι· ἧς παρὰ τὴν οἰκείαν προπέτειαν, καὶ τῆς δεσποτικῆς ἐντολῆς παράβασιν ἄποικοι γεγόνασιν οἱ προπάτορες· ὃς καὶ πτηνοῦ δίκην ἅπασαν τὴν οἰκουμένην διελήλυθε, καὶ ἐξ ἀπιστίας εἰς πίστιν τὴν ἐθνικὴν αὐστηρίαν ἐζώγρησε. Τούτων γὰρ τὸ τοῦ θείου ζήλου διακαὲς, καὶ τὸ τῆς ἀγάπης εἰλικρινὲς, καὶ τὸ τῆς γνώμης ἐπιεικὲς, καὶ τὸ περὶ τοὺς πέλας συμπαθὲς, καὶ τὸ τῆς μετριοφροσύνης εὐκλεὲς, καὶ τὸ τῆς ἀνδρείας καὶ παῤῥησίας C περιφανὲς μιμησάμενος, καὶ πρὸς τὸ τῆς πολιτείας ἑκάστου θεοειδὲς τὴν ἑαυτοῦ βιοτὴν ὅλην μεθαρμοσάμενος, τὴν ἀποστολικὴν ἐπαξίως παρὰ Κυρίου χάριν ἐκομίσατο, καὶ σημείων δύναμιν, καὶ προφητικὴν ἔλλαμψιν, καὶ θεολογίας πέλαγος.

Τὴν γὰρ ἐκ τῆς Ἑλληνικῆς αὐτῷ συναγηγερμένην σοφίαν παιδεύσεως θεραπαινίδα τῆς ἄνω καταταξάμενος, καὶ καθάπερ σοφὴ μέλιττα, τὰ τῆς κάτω καλλιστεύματα τῇ θείᾳ καὶ οὐρανίῳ καλλιερήσας, καὶ πρὸς τῆς θεαρχικωτάτης φωτοβλυσίας πληρωθεὶς ἐμπνεύσεως, λελάληκέ τε καὶ τεθεολόγηκε, καὶ συντέταχε τὰ νοῦν ἅπαντα καταπλήττοντα· ἀπὸ γὰρ τῆς τῶν ὁρωμένων διασκέψεως ἐπὶ τὴν τῶν ἀοράτων ἀναπόλησιν ἀναπτὰς τῷ λογισμῷ, καὶ τὰς τριττὰς D τῶν ὑπερκοσμίων λαμπροτάτων ταγμάτων Ἐκκλησίας ἐπιθεωρήσας, καὶ τοὺς καθ' ἑκάστην τρεῖς ἁγιωτάτους ἀγγελικοὺς διακόσμους, οἷά τις ὑπερκόσμιος τυγχάνων καὶ οὐράνιος ἄγγελος, καὶ τοῖς ἀσωμάτοις ὁμοταγὴς κάλλιστα διαγραψάμενος, καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς εὐταξίαν καὶ οὐρανίαν ἱεραρχίαν καταλέξας, τὸ τῆς ψυχῆς φωτοειδὲς εὐλαβῶς ἐπὶ τὸν τῆς ὑπερθέου θειότητος θῶκον ἀνατείνει· καὶ τοῖς τῷ θείῳ καὶ καθαρτικωτάτῳ καθαρθεῖσιν ἄνθραξι χείλεσι θεολογεῖ τὴν ἐν Τριάδι μίαν ἀδιαίρετον, ἄκτιστον Θεότητα, μίαν Κυριότητα τῶν ὅλων δημιουργὸν, προνοητικήν τε καὶ συνεκτικὴν, μίαν οὐσίαν, μίαν ἐξουσίαν, καὶ βασιλείαν, καὶ δύναμιν, καὶ μίαν θέλησίν τε καὶ ἐνέργειαν, καὶ τὰς ἐν μονάδι τρεῖς

A vitæ petra, qui omnia facere et continere potest propriam Ecclesiam fabricavit; quemque cœlestis habitationis ac hæreditatis clavigerum, et hæredem declaravit, ac potestatem illi divinam ligandi atque solvendi funes peccatorum præbuit. Qui et regiam Romam iis miraculis editis, quæ a Christo uberrime etiam manaverunt, illustravit, et occiduam obscuritatem in splendorem clarissimum commutavit. Aut etiam comparandus tonitru Filio, qui divina et sublimia, et omnibus humanis auribus ac mentibus inaccessa, quæ nec ipsis etiam cœlestibus substantiis comprehenduntur, mundo intonuit, ut qui super pectore veræ et subsistentis sapientiæ recubuerat, et ex beatis semperque fluentibus mysticæ ac divinæ ipsius cognitionis thesauris fluentia purissima hauserat. Vel Paulo ejus illuminatori, et sacrificiorum præsidi convenientius esset illum comparare, qui convexa cœlorum supergressus est, et ea quæ a mortalibus nunquam visa sunt, inspexit, et quæ non licet audire, audivit secretissima verba. Qui in paradiso nostra veteri patria ambulavit, et beatitudinem, quæ illic est, vitæque institutum perscripsit: a qua ob propriam petulantiam, et **372** præcepti divini transgressionem extorres facti sunt primi parentes nostri. Qui instar avis universum orbem terræ peragravit, et ex infidelitate ad fidem agrestes gentiles convertit. Horum enim ardorem divini zeli, ac dilectionis severitatem, animi mansuetudinem, in propinquos commiserationem, modestiæ celebritatem, fortitudinis et libertatis loquendi splendorem imitatus, et ad divinum cujuslibet illorum vitæ institutum suam ipsius effingens apostolicam gratiam, miraculorumque potestatem propheticum splendorem, et abditiora theologiæ mysteria digne a Domino retulit.

Sapientiam enim, quæ ab illo ex Græcorum eruditione collecta est, disciplinæ cœlestis ancillam constituit, et ut prudens apis profanæ disciplinæ ornamenta divinæ et cœlesti theologiæ consecravit, ac a supremo divinæ lucis fonte Spiritu plenus locutus est, et de rebus divinis disseruit, eaque composuit, quæ omnem mentem in admirationem pertraherent. A consideratione enim eorum quæ videntur, ad eorum quæ non videntur contemplationem ratiocinatione sursum volans, tresque clarissimorum cœlestium ordinum cœtus, ac tres sanctissimos angelicos apparatus in singulis speculatus, non aliter ac si divinus quidam atque cœlestis esset angelus, et in eorum qui corpore carent, classem cooptatus, ordinemque inter ipsos et sacram præfecturam sortitus splendorem animi ad sedem cœlestissimæ divinitatis religiose attollit, labiisque divino et purissimo carbone purgatis, unam individuam in Trinitate, et increatam divinitatem, unam dominationem, quæ omnia creavit, prævidit, et continet, unam substantiam, unam potestatem, et regnum, et potentiam, unam voluntatem et operationem, et tres in unitate hypostases

ejusdem substantiæ, coæternas, ac omnes sine principio, numero quidem, et proprietatibus immutabilibus et immobilibus divisas, cum alioqui sint invicem sine confusione unitæ, singulæque cum proprietate sua considerentur, non loco, non confinio, neque qualibet circumscriptione (incorporeæ enim sunt nec circumscribi possunt) separatas; apage, sed solis relationibus distinctas divinitus eloquitur, quatenus triplicem illorum enumerationem absque inquinatione ac collisione cogitare licet, uno cultu et adoratione veneratur. Unum Deum, unum Dominum sibi colendum proponit, qui in tribus hypostasibus **373** adoratur et colitur, dum ad unum principium et causam Filius et Spiritus sanctus referuntur. Et ut Filius quidem ante omnia sæcula a solo Patre, sive ab illius substantia, et solo et unice, sine corpore, sine affectu, sine tempore natus sit. Rursus vero ut Spiritus sanctus ab ipso solo Patre descenderit, et per Filium processerit, et hominibus se ostenderit, unius principatum edocens, non quem una persona circumscribit (statuere enim unum secum dissidens est multa statuere), sed quem naturæ par honoris conditio, et eadem consilii concordia, et idem motus, et ad unum ex seipso conspiratio constituit.

Sed ego dum magni hujusce theologi excelsissimam sapientiam humilibus tenuitatis nostræ locutionibus ostendere pertento, similis ei videri possim qui cotula velit abyssum exhaurire. Exstat enim liber divino splendore plenus, qui radios verborum cœlestium luce solari clariores emittit, quibus tum falsi nominis scientiæ, qua necatur anima, caliginem expellit, tum recta et divina dogmata tuto manifestat et explanat. Non solum enim nugamenta et prodigiosa mendacia, quæ a semente zizaniorum apostolorum temporibus supersata sunt, hæresi plena radicitus avulsit, verum etiam impias blasphemias atque deliria omnia quæ in posterum contra sanctam parisque potentiæ Trinitatem, contraque Verbum Dei hominem factum, nempe Christum servatorem nostrum, et quæ contra Christiani nominis plenitudinem, et contra dedicationem et adorationem sanctarum et venerabilium imaginum in sacris Ecclesiis et sedibus apostolorum per universum terrarum orbem irrepserant, funditus abstulit. Siquidem Deus palam hujus ipsius lingua ancipiti quovis ense acutiore eminus evulsit et incidit quodlibet venenum, germenque seminum hæreticorum corrupit. Cæterum evangelicarum et apostolicarum prædicationum et traditionum veritatem confirmavit ac stabilivit. Proinde ut fulgentissimæ divinæ prædicationis illustris ac insuperabilis ejus elocutio demonstraretur, illius verba recitanda sunt, quibus dum de divinitate quæ tribus personis, nempe una Trinitate continetur, deque unigenito Filio Dei loqueretur per manifestationem, quæ hominibus ob nativitatem ejus ex Virgine contigit, usus est. In explicatione enim divinorum **374** Nominum hæc dicit: « In omni fere divini ser-

A ὁμοουσίους τε καὶ συναϊδίους καὶ συνανάρχους ὑποστάσεις, ἀριθμῷ μὲν καὶ ἰδιότησιν ἀμεταπτώτοις καὶ ἀκινήτοις διαιρουμένας, ἑνουμένας δὲ θεότητι, οὐ συναλειφομένας, ἀλλ' ἐν ἀλλήλαις ἀσυγχύτως οὔσας, ἑκάστην μετὰ τῆς ἰδιότητος θεωρουμένας, οὐ τόπῳ, οὐ περιορισμῷ, οὐδ' ὁποιᾳοῦν περιγραφῇ (ἀσώματοι γὰρ καὶ ἀπερίγραπτοι·) διισταμένας, ἄπαγε! ἀλλὰ μόναις ταῖς ἐπινοίαις διαστελλομένας, ὅσον γε κατανοεῖν ἐνδέχεται τὴν τριαδικὴν αὐτῶν δίχα φυρμοῦ καὶ συναλοιφῆς ἀπαρίθμησιν, μιᾷ λατρείᾳ καὶ προσκυνήσει λατρευομένας καὶ προσκυνουμένας, ἕνα Θεὸν, ἕνα Κύριον σέβειν ὑποτιθέμενος, ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι λατρευόμενόν τε καὶ προσκυνούμενον, εἰς μίαν ἀρχὴν καὶ αἰτίαν τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Πνεύματος ἀναφερομένων· καὶ τοῦ μὲν Υἱοῦ πρὸ πάντων αἰώνων B ἐκ μόνου τοῦ Πατρὸς, ἤγουν ἐκ τῆς οὐσίας αὐτοῦ, γεγεννημένου καὶ μόνου, καὶ μόνως, ἀσωμάτως, καὶ ἀπαθῶς, καὶ ἀχρόνως· τοῦ δ' αὖ Πνεύματος ἐξ αὐτοῦ μόνου τοῦ Πατρὸς ἐκπορευομένου, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ προϊόντος, καὶ τοῖς ἀνθρώποις πεφηνότος, μοναρχίαν διδάσκων, οὐχ ἣν ἓν περιγράφει πρόσωπον· (ἔστι γὰρ τὸ ἓν στασιάζον πρὸς ἑαυτὸ πολλὰ καθίστασθαι·) ἀλλ' ἣν ὁμοτιμία συνίστησι φύσεως, καὶ σύμπνοια γνώμης, καὶ ταὐτότης κινήσεως, καὶ πρὸς τὸ ἓν ἐξ αὐτοῦ σύννευσις.

Ἀλλ' ἔοικα τῷ κοτύλῃ μετρεῖν βουλομένῳ τὴν ἄβυσσον, τὴν τοῦ μεγάλου θεολόγου τούτου πανυπερτάτην θεολογίαν τοῖς τῆς ἡμετέρας ταπεινότητος χθαμαλοῖς λογαρίοις διαφῆναι πειρώμενος· πρόκειται γὰρ ἡ θεοφεγγὴς βίβλος ἐκείνη φωτὸς ἡλιακοῦ C λαμπρότερον ἀφεῖσα λόγων οὐρανίων ἀμαρύγματα, τῆς μὲν ψευδωνύμου γνώσεως τὴν ψυχοφθόρον ἀπελαύνοντα ζόφωσιν, ὀρθῶν δὲ καὶ θείων διασαφοῦντά τε καὶ διατρανοῦντα δογμάτων ἀσφάλειαν· οὐ μόνον γὰρ τὰς ὑπὸ τοῦ τῶν ζιζανίων ἐπισπορέως κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους ἐπισπαρείσας αἱρετιζούσας ἐρεσχελίας καὶ τερατολογίας ἀνέσπασε πρόῤῥιζον, ἀλλὰ καὶ τὰς μετέπειτα κατὰ τῆς ἁγίας ὁμοφυοῦς δεσποτικῆς Τριάδος, τάς τε κατὰ τῆς ἐνσάρκου τοῦ Θεοῦ Λόγου Χριστοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ τὰς ὕστερον κατὰ τοῦ χριστωνύμου πληρώματος, καὶ κατὰ τῆς τῶν ἁγίων καὶ σεπτῶν εἰκόνων ἐν ταῖς καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην πανευαγέσιν Ἐκκλησίαις καὶ ἀποστολικαῖς καθέδραις, ἀναστηλώ- D σεώς τε καὶ προσκυνήσεως, ἀναδοθείσας ἀντιθέους βλασφημίας, καὶ γλωσσαλγίας καθεῖλε προθέλυμνον· τοῦ Θεοῦ δηλαδὴ προβλεπτικῶς πόῤῥωθεν διὰ τῆς ἐκείνου γλώττης, τῆς πάσης διστόμου μαχαίρας τμητικωτέρας, προεκτίλλοντός τε καὶ προεκτέμνοντος παντοίαν δηλητήριον καὶ φθοροποιὸν αἱρετικῶν σπερμάτων βλάστησιν· τὴν δὲ τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν κηρυγμάτων καὶ παραδόσεων συνιστῶντος καὶ ἐπιβεβαιοῦντος ἀλήθειαν. Οὐκοῦν προακτέον αὐτολεξεὶ τὴν χρυσαυγεστάτην θεοφαντορίαν τῆς αὐτοῦ θεολαμποῦς καὶ θεοκινήτου διαφράσεως περὶ τῆς τρισυποστάτου θεότητος, καὶ τῆς τοῦ ἑνὸς τῆς Τριάδος μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ διὰ τῆς ἐκ Παρθένου γεννήσεως πρὸς ἀνθρώπους ἐπιφανείας· ἐν γὰρ τῇ τῶν θείων Ὀνομάτων ἀναπτύξει τάδε φη

σίν· « Ὅθεν ἐν πάσῃ σχεδὸν τῇ θεολογικῇ πραγματείᾳ τὴν θεαρχίαν ὁρῶμεν ἱερῶς ὑμνουμένην ὡς μονάδα μὲν, καὶ ἑνάδα, διὰ τὴν ἁπλότητα καὶ ἑνότητα τῆς ὑπερφυοῦς ἀμερείας, ἐξ ἧς ὡς ἑνοποιοῦ δυνάμεως ἑνιζόμεθα, καὶ τῶν μεριστῶν ἡμῶν ἑτεροτήτων ὑπερκοσμίως συμπτυσσομένων, εἰς θεοειδῆ μονάδα συναγόμεθα καὶ θεομίμητον ἕνωσιν· ὡς Τριάδα δὲ, διὰ τὴν τρισυπόστατον τῆς ὑπερουσίου γονιμότητος ἔκφανσιν, ἐξ ἧς πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ἐστι, καὶ ὀνομάζεται· ὡς αἰτίαν δὲ τῶν ὄντων, ἐπειδὴ πάντα πρὸς τὸ εἶναι παρήχθη διὰ τὴν αὐτῆς οὐσιοποιὸν ἀγαθότητα· σοφὴν δὲ καὶ καλὴν, ὅτι τὰ ὄντα πάντα, τὰ τῆς οἰκείας φύσεως ἀπαράφθαρτα διασώζοντα, πάσης ἁρμονίας ἐνθέου καὶ ἱερᾶς εὐπρεπείας ἐστὶν ἀνάπλεα.

A monis tractatione summam divinitatem sancte celebrari videmus, ut monadem quidem et unitatem, ob simplicitatem unitatemque eximiæ ejus naturæ partitione carentis, ex qua tanquam uniente potestate in unum redigimur, nostrisque, quæ mutationi partitionique sunt subjectæ, naturis (quod humanum excedit usum) complicatis in monadem divinam effigiem referentem, unitatemque Deum imitantem colligimur; ut Trinitatem vero, ob demonstrationem in tribus personis fecunditatis ejus quæ est supra humanum modum, ex qua omnis a Patre cognatio in cœlo et in terra est, et nominatur; ut causam præterea rerum omnium, siquidem omnia per bonitatem ejus, quæ ut sint omnibus elargitur, in lucem sunt edita. Sapientem item atque pulchram esse perspicimus, quoniam ex his quæ sunt et naturæ suæ propria servant incorrupta, divinæ omnis harmoniæ, sacrique decoris sunt plena.

« Φιλάνθρωπον δὲ διαφερόντως, ὅτι τοῖς καθ' ἡμᾶς B πρὸς ἀλήθειαν ὁλικῶς ἐν μιᾷ τῶν αὐτῆς ὑποστάσεων ἐκοινώνησεν, ἀνακαλουμένη πρὸς ἑαυτὴν, καὶ ἀνατιθεῖσα τὴν ἀνθρωπίνην ἐσχατιὰν, ἐξ ἧς ἀρρήτως ὁ ἁπλοῦς Ἰησοῦς συνετέθη, καὶ παράτασιν εἴληφε χρονικὴν ὁ ἀΐδιος, καὶ εἴσω τῆς καθ' ἡμᾶς ἐγεγόνει φύσεως, ὁ πάσης τῆς κατὰ πᾶσαν φύσιν τάξεως ὑπερουσίως ἐκβεβηκὼς, μετὰ τῆς ἀμεταβόλου καὶ ἀσυγχύτου τῶν οἰκείων ἱδρύσεως. » Καὶ συνῳδὰ τούτοις, ἃ ἔτι περὶ τῆς τοῦ Κυρίου ἐνανθρωπήσεως ἐπιστέλλει πρὸς Γάϊον· « Πῶς, φησ, Ἰησοῦς ὁ πάντων ἐπέκεινα πᾶσίν ἐστιν ἀνθρώποις οὐσιωδῶς συντεταγμένος; οὐ γὰρ ὡς αἴτιος ἀνθρώπων ἐνθάδε λέγεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ὡς αὐτὸς κατ' οὐσίαν ὅλην ἀληθῶς ἄνθρωπος ὤν. Ἡμεῖς δὲ τὸν Ἰησοῦν οὐχ ἀνθρωπικῶς ἀφορίζομεν· οὐδὲ γὰρ ἄνθρωπος μόνον, C οὐδὲ ὑπερούσιος ἄνθρωπος μόνον, ἀλλ' ἄνθρωπος ἀληθῶς ὁ διαφερόντως φιλάνθρωπος, ὑπὲρ ἀνθρώπους, καὶ κατὰ ἀνθρώπους ἐκ τῆς ἀνθρώπων οὐσίας, ὁ ὑπερούσιος οὐσιωμένος. Ἔστι δὲ οὐδὲν ἧττον ὑπερουσιότητος ὑπερπλήρης, ὁ ἀεὶ ὑπερούσιος, ἀμέλει τῇ ταύτης περιουσίᾳ, καὶ εἰς οὐσίαν ἀληθῶς ἐλθὼν ὑπὲρ οὐσίαν οὐσιώθη, καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἐνήργει τὰ ἀνθρώπου· καὶ δηλοῖ παρθένος, ὑπερφυῶς κύουσα, καὶ ὕδωρ ἄστατον ὑλικῶν καὶ γεηρῶν ποδῶν ἀνέχον βάρος, καὶ μὴ ὑπεῖκον, ἀλλ' ὑπερφυεῖ δυνάμει πρὸς τὸ ἀδιάχυτον συνιστάμενον. Τί ἂν τις τὰ λοιπὰ πάμπολλα ὄντα διέλθοι, δι' ὧν ὁ θείως ὁρῶν ὑπὲρ νοῦν γνώσεται, καὶ τὰ ἐπὶ τῇ φιλανθρωπίᾳ τοῦ Ἰησοῦ καταφασκόμενα δύναμιν ὑπεροχικῆς D ἀποφάσεως ἔχοντα; Καὶ ἵνα συνελόντες εἴπωμεν, οὐδὲ ἄνθρωπος ἦν· οὐχ ὡς μὴ ἄνθρωπος, ὡς ἐξ ἀνθρώπων ἐπέκεινα, καὶ ὑπὲρ ἄνθρωπον ἄνθρωπος γεγονὼς, καὶ τὸ λοιπὸν οὐ κατὰ Θεὸν τὰ θεῖα δράσας, οὐ τὰ ἀνθρώπεια κατὰ ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀνδρωθέντος Θεοῦ καινήν τινα καὶ θεανδρικὴν ἐνέργειαν ἡμῖν πεπολιτευμένος. »

« Cæterum mirum in modum ab humanitate commendamus, quoniam in una ex ejus personis naturam nostram vere penitusque conjunxit, revocans ad se sibique adjungens humanam imbecillitatem, ex qua simplex Jesus ineffabiliter est compositus, et qui sempiternus est, temporis assumpsit incrementum, atque intra naturam nostram factus est, qui omnem cujuslibet ordinis naturam (quod humanum morem supergreditur) antecellit, nulla tamen propriæ naturæ mutatione facta aut confusione. » Affinia præterea sunt hisce, quæ de Domini ad homines descensu ad Gaium scribit: « Qua ratione (inquis) Jesus, qui omnia transcendit, omnibus hominibus naturæ communione copulatur? Non enim ut auctor hominum hoc in loco homo dicitur, sed quod tota ipse substantia homo vere exsistat. Nos vero Jesum non humano more definimus: neque enim homo tantum substantiam excedens. Sed vere homo est (ille qui amore in homines excellit) supra homines, ac juxta homines ex hominum substantia, qui substantiam omnem egreditur, humanam carnem assumpsit. Porro nihilo propterea minus est hac ipsa, quæ substantiæ vim omnem superat, natura, per quam plenus est, quia nimirum substantiam omnem hujusmodi naturæ celsitudine semper excellit. Cumque vere ad substantiam descendisset, qui qualibet substantia major **375** est, substantiam nostram accepit, et supra hominem, quæ hominis propria sunt, evexit. Id, Virgo, admirabili novitate pariens, manifestat, et aqua instabilis, dum materialium ac terrenorum pedum sustinet pondus, nec cedit, sed admiranda potentia instar solidæ materiæ subsistit. At reliqua, quæ sane permulta sunt, quis recensendo percurrat? quibus qui accurate et ultra humanum modum speculatus fuerit, ea quoque quæ in humanitate Jesu affirmant, protinus agnoscet vim præstantissimæ negationis habere, et ut breviter dicamus, neque homo erat, non tanquam humanitatis expers, sed tanquam ex hominibus ortus, homines excellebat, homo super homines factus. Ac deinceps neque divina ut Deus, neque humana rursus ut homo faciens, sed Deus homo factus, novam quamdam summamque agendi potestatem nobis impertivit. »

Κἀν τῇ τῆς *Ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας* διδασκα-

In tractatu vero De sacro Ecclesiæ principatu

speculationem de divina unguenti consecratione explicans, ait: « Non igitur sacratissimus divinarum substantiarum ordo ignoravit, Jesum Deum maximum e cœlis ut sanctificaretur descendisse, verum ad humanam naturam sese ob divinam ac ineffabilem ejus benignitatem sancte dejecisse, ipsum intelligit, et a Patre, seque ipso, a sancto Spiritu, humano more sanctificatum cernens, proprium novit principium in his quæ summa potestate per substantiam, quæ nullo pacto immutari potest, efficit. Quare sacrorum signorum traditio sancto ac divino seraphinos circumstat unguento, dum Christum in nostra humanitate vere penitusque immutabilem agnoscit, atque describit. » O sanctissima labia talia prolocuta! Quam vere in ipsis effusa est gratia donorum Spiritus sancti, a quo dona in eos, qui cum animo, tum corpore divine perpurgati sunt, proficiscuntur, quæ pontifex hic sanctissimus est consecutus. O linguam rebus divinis explicandis, sacrisque pandendis maxime necessariam, quæ recondita hæc et arcana mysteria planissima nobis effecit! Vere (ut divinum habet eloquium) calamus scribæ velociter scribentis appellata est. O clarissimam mentem quæ hujusmodi cogitationes, quæ omnium sensum atque sermonem antecellunt, edocta est et divinitus illustrata! Quæ enim mens acutissime et divine perspiciens, non omnem hæreticorum infensissimam contemnet aciem, in brevissimis divinorum horum verborum præsidiis prostratam atque consumptam tanquam multitudinem inter molestissimas quasdam vulneratorum voces sanguine pulvereque fœdatam? **376** Hæc sane et quidem admodum exigua in illius pulcherrimis divinæ doctrinæ hortis, quasi flores, a nobis excerpta sunt, ut excellentiam cœlestissimæ ipsius theologiæ, et incomparabilis, ac clarissimæ divinæ illius assertionis de vera et incomprehensibili fide laudarem. Porro sapientiam atque scientiam, qua cum in gubernando, tum in pascendo grege sibi concredito usus est, quibus pro dignitate ornare laudibus possem? ex quo enim puppi gubernator insedit, apprehenso temone undique ventorum incursus vigilanter explorat, procellasque procul quidem ac sæpe etiam proxime irruentes præcavet, vectoresque tutos reddit, turbinis incursiones anteveriit, rudentibus vela subducit, atque remittit.

Cæterum ad secundos ventos attollit, rursusque velut opportune aperiens, navim clavo subigit, navigationemque carina unda personante, secundoque in puppim vento exsufflante, lætus perficit. Quod si alicubi procellosa tempestas ingruat, navim arte quadam singulari superiorem undis constituit et incolumem servat. At si quando venti reflare desierint, altaque tranquillitas universam sedaverit tempestatem, neque ita quieti se aut sopori dedit, sed remigibus navim remis subigere imperat, hortaturque omnino vigilare, ut cum pericula navigantes effugerint, peracta navigatione cum mercibus portum intrare feliciter possint. Non secus

A λίᾳ τὴν περὶ τῆς θείας τοῦ μύρου τελετῆς ἀναπτύσσων θεωρίαν, ἐρεῖ· « Οὐκοῦν ἡ θειοτάτη τῶν ὑπερουρανίων οὐσιῶν τάξις οὐκ ἠγνόηκε τὸν θεαρχικώτατον Ἰησοῦν εἰς τὸ ἁγιάζεσθαι κατεληλυθότα. Νοεῖ δὲ αὐτὸν ἱερῶς ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς ἑαυτὸν ὑφέντα διὰ θείαν καὶ ἄῤῥητον ἀγαθότητα, καὶ πρὸς τοῦ Πατρὸς ἑαυτοῦ τε καὶ τοῦ Πνεύματος ἀνθρωποπρεπῶς ἁγιαζόμενον ὁρῶσα, τὴν οἰκείαν οἶδεν ἀρχὴν, ἐν οἷς ἂν θεαρχικῶς δρᾷ τὸ κατ' οὐσίαν ἀναλλοίωτον ἔχουσα. Ὅθεν ἡ τῶν ἱερῶν συμβόλων παράδοσις ἁγιαζομένῳ τῷ θείῳ μύρῳ τοὺς σεραφὶμ περιίστησιν, ἀπαράλλακτον εἰδυῖα καὶ διαγράφουσα τὸν Χριστὸν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ὑλικῇ πρὸς ἀλήθειαν ἐνανθρωπήσει. » Ὦ τῶν μακαριωτάτων χειλέων τῶν ταῦτα φθεγξαμένων! ὡς ἀληθῶς ἐν αὐτοῖς τοῦ Παρακλήτου τῶν χα-
B ρισμάτων, ὅθεν αἱ δωρεαὶ τοῖς θειωδῶς ψυχὴν καὶ σῶμα κεκαθαρμένοις, οἷς ἐτύγχανεν ὢν οὗτος ὁ πανάγιστος ἱεροφάντωρ, ἡ χάρις ἐκκέχυται! Ὦ τῆς ἐπιτηδειοτάτης πρὸς ὑπηρεσίαν τῆς θεοφθεγξίας ἱεροφάντιδος γλώττης, τῆς τοιάδε τῶν κρυφιομύστων μυημάτων ἐκφαντορικώτατα διατρανωσάσης! Ὄντως ὀξυγράφου, κατὰ τὸ λόγιον, γραμματέως ἐχρημάτισε κάλαμος. Ὦ τῆς φανοτάτης φρενὸς τῆς τοιαῦτα τὸν ὑπὲρ πάντα νοῦν καὶ λόγον ἐλλαμφθείσης νοήματα! Τίς γὰρ νοῦς, ὀξυδερκέστατα καὶ θείως ὁρῶν, οὐχ ὥσπερ ἔν τισιν ἀργαλεωτάταις φωναῖς τραυματιῶν πλῆθος αἵματι καὶ κονίησι πεφυρμένον, ἅπαν τὸ τῶν αἱρεσιωτῶν δυσμενέστατον στῖφος ἐν ταῖς βραχυτάταις τῶν θεοφράστων ῥημάτων τούτων
C περιοχαῖς κατερηριπός τε καὶ διολωλὸς κατόψεται; Ταῦτα μὲν δὴ καὶ λίαν ὀλίγα τῶν ὡραιοτάτων αὐτοῦ δογματικῶν ἡμῖν ἀπήνθισται λειμώνων, ὅσον καλλωπίσαι τὴν εὐφημίαν τῆς ὑψηλοτάτης αὐτοῦ θεολογίας, καὶ τῆς ἀπαραβλήτου καὶ διαυγεστάτης ὀρθοδοξίας τῆς ἀληθοῦς καὶ ἀλήπτου πίστεως. Τῇ δέ γε κυβερνητικῇ σοφίᾳ καὶ ποιμαντικῇ ἐπιστήμῃ, μεθ' ἧς τὸ ἐμπιστευθὲν διεῖπε ποίμνιον, ποίους ἂν ἐπαξίους ἐφαρμόσαι κρότους ἰσχύσαιμι; ὡς γὰρ κυβερνήτης τῆς πρύμνης ἐπικαθήμενος, καὶ τῶν οἰάκων ἐπειλημμένος ἐγρηγόρως πάντοθεν περισκοπεῖ τὰς τῶν ἀνέμων ἐφόδους· καὶ τοὺς μὲν καταιγιδώδεις προφυλάττεται πόῤῥωθεν ἢ σχεδόθεν ἰόντας πολλάκις, καὶ τοὺς πλωτῆρας προασφαλίζεται, καὶ τὴν τῆς ἀέλλης προκαταλαμβάνων ἔμπτωσιν,
D προχαλᾷ τοῖς προτόνοις τὸ ἱστίον καὶ ὑφίησι.

Πρὸς δὲ τοὺς οὐρίους διανίσταται, καὶ τὸ ἀρμενον αὖθις ἐκπετάσας, εὐθέτως πηδαλιουχεῖ τὴν ὁλκάδα, καὶ τὸν πλοῦν ἀγαλλόμενος διανύει, τοῦ κύματος περιηχοῦντος τῇ τρόπιδι, καὶ τοῦ φοροῦ κατὰ πρύμνης φυσῶντος πνεύματος. Εἰ δέ που καὶ κυματώδης ἐπανίσταται ζάλη, ἔστιν ὅτε τῇ σοφῇ τέχνῃ τὸ σκάφος τίθησι τῶν κυμάτων ἀνώτερον, καὶ ἀναυάγητον διασώζει· καὶ εἴ ποτε νηνεμία καὶ γαλήνη βαθεῖα παντοίαν κατευνάσοι τρικυμίαν, οὐδ' οὕτως ἠρεμεῖ καὶ καθεύδει, ἀλλὰ τοῖς ἐρέταις ἐγκελεύεται τὴν ναῦν ἐλαύνειν τοῖς ἐρετμοῖς, καὶ παραινεῖ νήφειν διὰ παντὸς, ἵνα τοὺς κινδύνους διαδράντας τοὺς ναυτιλλομένους σὺν τοῖς ἀγωγίμοις

εὐπλοοῦντας τῷ λιμένι προσορμίσειεν· ἀλλὰ μὴν καθάπερ τις αἰπόλος τοὺς μὲν λυμαντικοὺς θῆρας ἐφορμῶντας αἰχμαῖς ἀμύνει, καὶ σφενδόνῃ, καὶ καλαύροπι, καὶ μέσων νυκτῶν εἰ πειραθεῖεν ἐπιδραμεῖν, λαμπάσι καὶ πυρὸς ἀκοντίοις δεδίττεται· περιφρουρεῖ δὲ τὰ πρόβατα πάντῃ περιπολῶν, τῶν μὲν φθοροποιῶν καὶ νοσερῶν ἀπάγων νομῶν, ἐπὶ δὲ τὰς ὀνησιφόρους καὶ καλλίστας ἄγων· καὶ τὸ μὲν ἑστὼς καὶ ὑγιῶς ἔχον φυλάττων ἀσινὲς, τὸ δὲ πεπτωκὸς, ἢ νενοσηκὸς, ἢ τεθλασμένον, ἢ τετραυματισμένον ἀνορθῶν, καὶ περισφίγγων, ἀλείφων τε καὶ ἰώμενος· πολλάκις δὲ καὶ τῶν ὀνύχων καὶ στομάτων τῶν ἁρπακτικῶν θηρίων τὸ ἁρπαγὲν ἐμπνέον ἔτι καὶ περισπαῖρον ἀποσπώμενος, καὶ ἀναζωπυρῶν, καὶ οἷον ἐκ θανάτου πρὸς ζωὴν ἀνακομίζων· τὸν αὐτὸν δὴ τρόπον ὁ σοφώτατος κυβερνήτης οὗτος, οἱονεὶ πλοῖον τὴν νεόπηκτον οἰακίζειν Ἐκκλησίαν προαχθεὶς, ἐν μέσῳ πελάγους κλύδωνος πανταχόθεν ἐπεγειρομένου, καὶ ποίμνης λογικῆς νεογενοῦς ἐπιστασίαν ἐμπιστευθεὶς, τῆς εἰδωλομανίας ἰσχυρῶς ἐπικρατούσης, τοῦ τε τυράννου καὶ τῶν τοῦ κόσμου ματαίων σοφῶν, καὶ ῥητόρων, θηρῶν ἐμμανέστερον κατὰ τῶν ἐξ Ἰουδαϊκῆς σκιώδους νομολατρείας, ἢ τῆς Ἑλληνικῆς ἀθεΐας ἐπὶ τὴν εἰς Χριστὸν εὐαγῆ πίστιν μεταφοιτώντων, μαινομένων, εὐδοκιμώτατος προστάτης, καὶ γνησιώτατος τοῦ Χριστοῦ ποιμὴν, καὶ τῆς ἀποστολικῆς προεδρείας ὡς ἀληθῶς ἄξιος ἀνεδείχθη, τὸν θεόλεκτον λαὸν κηδεμονικῷ τε καὶ φιλαγρύπνῳ καὶ θαρσαλέῳ περιέπων φρονήματι, καὶ τὴν μὲν τῶν προφανῶν τῆς πίστεως ἀλλοτρίων, καὶ τοῦ θείου κηρύγματος ἐναντίων λυσσωδίαν, τῇ τε τῶν καθαρωτάτων καὶ εὐπαῤῥησιάστων προσευχῶν εὐτονίᾳ, καὶ ταῖς τῶν ὁσίων χειρῶν πρὸς τὸν δυνάμενον θραύειν αὐτὴν Θεὸν ἐκτάσεσι καὶ ἐκτενέσι δεήσεσιν ἀποτρεπόμενος.

Τὴν δὲ τῶν προσχήματι μὲν οἰκείων, ἐχθρῶν δὲ κακίστων οὐδὲν ἄμεινον διακειμένων, καὶ προβάτου μὲν δορὰν ἔκτοθεν περιβεβλημένων, ἕξιν δὲ λύκου, καὶ γνώμην ἔνδοθεν βυσσοδομούντων, εὐφώρατον πᾶσι τιθεὶς κακοῤῥαφίαν τε καὶ δολιότητα. Τὰς μέντοι τῶν σοφιστῶν καὶ ῥητόρων τῶν κατὰ τοῦ σωτηρίου δόγματος σοφιζομένων, καὶ διαλεκτικαῖς μεθόδοις, σοφιστικαῖς τε καὶ ῥητορικαῖς δεινότησι χρωμένων, προτάσεις, ἐνστάσεις τε καὶ ἀντιθέσεις ἀράχνης ἱστὸν εὐδιάλυτον ἡγεῖτο καὶ εὐδιάθρυπτον, ῥᾷστα διασπαράττων καὶ διαλύων ἕκαστα τὰ πρὸς αὐτῶν κλεψίνοα σοφιστεύματά τε καὶ προβλήματα· ἀλλὰ μὴν πρὸς τοὺς πολεμίους τῆς ἀτραποῦ τῆς σωτηρίας ἐγρηγορὼς διετέλει, τῇ παντοδυνάμῳ τοῦ Θεοῦ καὶ βασιλέως ἡμῶν Χριστοῦ δυναστείᾳ, καταστέλλων αὐτῶν τὸ φρύαγμα, καὶ τὴν ψευδώνυμον γνῶσιν διελέγχων. Καὶ περὶ πολλοῦ μὲν ἐποιεῖτο τῶν μαθητευομένων ψυχῶν ἐξαλείφειν τὰ πρώην κακῶς ἐνσημανθέντα τῆς ἀθεότητος καὶ βδελυγμίας χαράγματα· μετεγγράφειν δὲ τὰ τῆς θεοσεβείας καὶ τῆς ὑπερκοσμίου σοφίας διδάγματα. Μὴ τοὺς καρποὺς δὲ τῶν ἃ παρεδίδου καὶ ἐξεδίδασκεν ἀπαιτεῖν, ὡς ἂν οἰηθείη τις, ἠμέλει· οὐ μὲν οὖν, ἀλλὰ δίχα πράξεων τὰς τῶν θείων λόγων μυήσεις ὑπαρχούσας δένδροις,

A etiam ac caprarius aliquis feras perniciosas et grassantes, cuspide, funda, virgaque pastorali arcens, si mediis noctibus incursiones facere tentent, facibus telisque igneis territat, custodit autem oves ubique oberrando, illas a noxiis pascuis submovens, et utilibus atque amœnissimis inducens: quod firmum est atque sanum, conservat incolume, collapsum vero, et ægrotans, aut fractum aut vulneratum dirigit, constringit, ungit et reparat. Plerumque enim ab unguibus et ore ferarum rapacium, quod raptum est, neque penitus est peremptum, sed adhuc spirat et palpitat, avellit, recreat, et tanquam de morte ad vitam revocat. Hoc modo sapientissimus iste gubernator Ecclesiam ut navi-

B gium nuper compactum in medio mari fluctibus undique ingruentibus regere aggressus est, et gregis nuper nati qui compos est rationis, præfecturam gessit. Simulacrorum item insania vehementer ingravescente, cum tyranni, tum stultorum mundi sapientum, ac rhetorum, qui contra eos (qui ex Judaica et umbratili legis observatione, gentilique impietate, ad sanctam Christi fidem trasplantati sunt) crudelius quam feræ desæviunt, præfectus **377** laudatissimus, et generosissimus Christi pastor, et apostolica præfectura sane quam dignus declaratus est, et electum Dei populum perspicaci, vigili ac intrepido animo rexit, et feritatem eorum qui profani et alieni a fide prædicationi adversantur, purissimarum precum ce-

C lebritate, ac loquendi libertate, sanctarumque manuum extensione, nec non assiduis erga Deum, qui ipsam frangere feritatem potest, supplicationibus commutavit.

Porro eorum qui amicitiam prætexunt, cum nihilo sese pessimis hostibus melius habeant, et ovium quidem pellem exterius, lupi vero habitum interius circumcincti insidias animo struunt, perspicuum omnibus dolum et fraudem fecit. Propositiones vero, intentiones ac oppositiones sophistarum rhetorumque contra Servatoris doctrinam disserentium, ac dialecticis dicendi rationibus sophisticisque ac rhetoricis argumentis utentium, ara-

D neæ telam, quæ dissolvi ac frangi facile possit, existimabat, et eorum noxias, cavillationes atque problemata singula dilacerabat, et facillime dissolvebat. Quin etiam adversus vitæ salutis hostes, Dei et regis nostri Christi potentia, quæ omnia potest, vigilans perdurabat, fremitus illorum comprimens, et falsi nominis scientiam refellens. Atque maximi quidem referre existimabat, si cicatrices impietatis et abominationis, quæ perperam antea inustæ fuerant, a discipulorum animis aboleret, et divinæ pietatis, cœlestisque sapientiæ præcepta illarum loco imprimeret. Neque vero eorum quæ tradiderat atque docuerat, fructus (ut aliquis existimare posset) repetere negligebat; minime vero, quin divinorum sermonum mysteria, quæ non re-

cte factis niterentur, arboribus foliorum quidem ubertate ornatis, cæterum sterilitate laborantibus similia esse asseverabat, et fidem sine operibus mortuam esse ducebat, istudque in primis doctrina illius spectabat, uti fideles mandatorum sese observationibus decorarent; neque ullum aliud certius argumentum sinceræ et stabilis in Christum fidei et dilectionis existere dicebat, admonens ut horrendum futurum judicium pertimescerent, in quo quisque prout vixerit aut egerit, rationem est redditurus: et eum quidem qui rectam fidem custodierit, et vitam Christiano viro consentaneam egerit, atque incorrupto judici recte factis placuerit, perpetuam bonorum vere beatorum voluptatem percepturum. Qui vero optima vitæ instituta, et opera fidei non adjunxerit, sed hanc vitæ **378** turpitudine contaminarit, justas hunc propriæ amentiæ pœnas daturum, et severissimo ac perpetuo cruciatu torquendum aiebat. Omnes docens instituensque juxta evangelicam vitam et apostolorum traditionem ambulare atque vivere opportune prædicationis mensuram in judicio disponens. Nam infantes habitu recensque natos lacte, hoc est simplicioribus et primis elementorum rudimentis: ætate vero perfectos, qui virilis cibi capaces essent, utpote qui corpore simul et animo probe ante essent purgati, perfecta et arcana sapientia nutriebat plus moribus quos in seipso præmonstrabat, quam sermone docens, optima virtutis forma gregi factus. Commune enim Ecclesiæ corpus, quod multis variisque cum gentibus et moribus, tum institutis et legibus constat, ipse simplex, multiplex, et varius gubernabat. Simplex quidem rectitudine et veritate, ab omni versutia et fraude alienus exsistens. Varius autem omni rectæ administrationis et præfecturæ artificio aptam singulis curationem et vivendi rationem afferens; et uni quidem ægrotantium unam, alteri vero alteram salubrem medicinam sapienter necessarioque admovebat. Nam et currentes hortabatur, ut eorum quæ retro sunt obliti, ad anteriora extenderentur; rursus torpentes ignavosque ad imitationem probe currentium impellebat. Quod si ovis ab ovili aliqua exilisset, longeque aberrasset, in solitudinibus circumeundo investigabat, et fistula ac pastoralibus cantionibus revocabat, omniaque peragebat et patiebatur, ut quæ erraverat, servaretur. Manum vero iis qui a recta via deflexissent, porrigebat, et humi jacentes erigebat.

Cæterum quam juste delinquentes, insolentesque et aversos a disciplina reprehenderet, quomodoque eos qui a proximis injuria afficerentur opprimerenturque vindicaret, quantaque in delinquentes clementia uteretur, cunctis pœnitentiæ portas pandendo, dum eos qui converterentur libenter hilariterque tanquam Christi imitator admitteret, et Novati duritiem ac superbam elationem, ubi primum verbum Dei prædicare aggressus est, a sacris mœnibus ablegaret; oratio narrationem eorum quæ a

A φύλλων μὲν εὐθαλείᾳ κομῶσιν, ἀκαρπίαν δὲ νοσοῦσιν, ἐοικέναι διισχυρίζετο· καὶ τὴν πίστιν χωρὶς ἔργων εἶναι νεκρὰν ἐξεπαίδευεν, ὑποτιθέμενος χρῆναι τοὺς πιστοὺς κοσμεῖν ἑαυτοὺς ταῖς τῶν ἐντολῶν τηρήσεσι, καὶ μηδὲν ἐναργέστερον ἄλλο ἢ τοῦτο καθεστηκέναι τῆς ἀκραιφνοῦς καὶ βεβαίας εἰς Χριστὸν πίστεως καὶ ἀγάπης γνώρισμα, καὶ δεδιέναι νουθετῶν ἀεὶ τὸ μέλλον φρικῶδες δικαιωτήριον, καθ' ὃ τῶν βεβιωμένων τε καὶ πεπραγμένων ἀπαιτηθήσεται λόγον ἕκαστος· καὶ ὃς μὲν ὀρθὴν πίστιν φυλάξας, χριστιανοπρεπῆ μετελήλυθε βίον, καὶ τῷ ἀδεκάστῳ κριτῇ τοῖς ἔργοις εὐηρέστησε, τὴν τῶν ὄντως μακαρίων ἀγαθῶν διαιωνίζουσαν χλιδὴν ἀπολήψεται· ὃς δὲ μὴ τῇ πίστει τὴν ἀρίστην πολιτείαν καὶ πρᾶξιν προσέθηκεν, ἀλλὰ ταύτην τῇ κακίᾳ κατέχρανε, τὴν ἀξίαν τῆς ἰδίας ἀβελ-

B τηρίας εἰσπραχθήσεται δίκην, ἀνένδοτά τε καὶ ἀπέραντα κολασθήσεται. Πάντας γὰρ ἐπαιδαγώγει καὶ ἐρρύθμιζε κατὰ τὴν εὐαγγελικὴν βαδίζειν τρίβον, καὶ κατὰ τὴν ἀποστολικὴν διαβιοῦν παράδοσιν, κατὰ καιρὸν οἰκονομῶν ἐν κρίσει τοῦ λόγου τὸ σιτομέτριον· τοὺς μὲν γὰρ ἔτι τὴν ἕξιν νηπίους καὶ ἀρτιπαγεῖς ἔτρεφε γάλακτι, τοῖς ἁπλουστέροις φημὶ καὶ στοιχειωδεστέροις διδάγμασι· τοὺς δὲ τελείους τὴν ἡλικίαν, καὶ τὴν ἀνδρίαν ἱκανοὺς προσφέρεσθαι τροφήν, ἅτε δὴ καλῶς σῶμά τε καὶ ψυχὴν προκεκαθαρμένους, τῇ τελείᾳ καὶ μυστικῇ σοφίᾳ, τῷ τρόπῳ πλέον ὤν, ἐν ἑαυτῷ προεδείκνυ, χαρακτὴρ ἄριστος ἀρετῆς τοῖς ποιμαινομένοις γιγνόμενος, ἢ τῷ λόγῳ διδάσκων· τοῦ γὰρ κοινοῦ τῆς Ἐκκλησίας σώματος ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων ἐθνῶν, καὶ ἠθῶν, καὶ τρόπων καὶ λό-

C γων συγκειμένου, κηδεμὼν ἁπλοῦς ἦν ὁ αὐτὸς, καὶ παντοδαπὸς, καὶ ποικίλος· ἁπλοῦς μὲν τῇ ὀρθότητι, καὶ ἀληθείᾳ πάσης ὑπουλότητος καὶ διπλόης ἀπηλλαγμένος· ποικίλος δὲ τῇ τῆς εὐστόχου διοικήσεως καὶ προστασίας εὐμηχανίᾳ τὴν κατάλληλον ἑκάστῳ προσφέρων θεραπείαν, καὶ δίαιταν, καὶ τῶν ψυχικῶς ἀσθενούντων, τῷ μὲν τοῦτο, τῷ δὲ ἐκεῖνο, σοφῶς καὶ ἐπιτηδείως προσνέμων ἀκεσώδυνον φάρμακον· τούς τε γὰρ εὐδρομοῦντας ἐπέσπευδε, τῶν ὄπισθεν ἐπιλανθανομένους τοῖς ἔμπροσθεν ἐπεκτείνεσθαι· τοὺς δ' αὖ νωθεῖς τε καὶ νωχελεῖς πρὸς μίμησιν τῶν καλῶς τρεχόντων παρώτρυνεν. Εἰ τι δὲ τῶν προβάτων τῆς μάνδρας ἀποσκιρτήσῃ, καὶ μακρὰν ἀποπλανῷτο, ἐπὶ τὰς ἐρήμους ἀνίχνευεν καὶ περι-

D νόστει, τῇ τε σύριγγι, καὶ τοῖς νομίοις μέλεσιν ἀνεκαλεῖτο, καὶ ἔδρα πάντα, καὶ ἔπασχεν ἕως ἂν τὸ πλανώμενον ἀνασώσηται. Χεῖρα δὲ τοῖς τῆς εὐθείας ἀπολισθαίνουσιν ὤρεγε, καὶ τοὺς χαμαὶ κειμένους ἀνώρθου.

Οἷαν δὲ πρὸς τοὺς ἀδικοῦντας καὶ θρασυνομένους, καὶ τῆς εὐταξίας ἀποθέοντας ἐνιπὴν ἔνδικον ἐποιεῖτο, καὶ ὅπως τοὺς ὑπὸ τῶν πέλας ἀδικουμένους τε καὶ πλεονεκτουμένους ἐξεδίκει, καὶ τὸ φιλάνθρωπον ὅσον περὶ τοὺς ἡμαρτηκότας εἶχεν, ἅπασιν ἐκπεταννὺς τὰς τῆς μετανοίας πύλας, καὶ τοὺς ἐπιστρέφοντας ἀσπασίως καὶ φαιδρῶς, ὡς Χριστοῦ μιμητὴς, προϊέμενος, Νουάτου τὴν ἀπανθρωπίαν καὶ ἀλαζονείαν ἀπ' ἀρχῆς τοῦ θείου κηρύγματος τῶν ἱερῶν περιβόλων ἐξοστρακίζων,

δηλώσει τοῖς ἀκροαταῖς ὁ λόγος, τῆς τῶν Δημοφίλῳ τετολμημένων διηγήσεως ἀκροθιγῶς ἀψάμενος, ἀφεὶς ἐντελέστερον μαθήσειν ἐντευξομένους τοῖς ἃ πρὸς ἐκεῖνον ὁ θαυμασιώτατος ποιμὴν γεγράφηκεν. Οὗτος ὁ Δημόφιλος ὑπῆρχε τῶν ὑπὸ τῷ μεγάλῳ τελούντων ἱεροθέτῃ Διονυσίῳ θεραπευτῶν, ἐκ τῆς ὑπ' Ἀθήναις ἐπαρχίας ὁρμώμενος, διὰ τῆς ἱεροτελεστικῆς αὐτοῦ πανοσίου χειροθεσίας θεραπευτὴς τεταγμένος· μοναχοὶ δὲ τουτὶ τὸ τάγμα χρηματίζουσι, τῇ προσηγορίᾳ ταύτῃ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ μάλιστα καλούμενοι, ταῖς τοῦ ἱερατείου πύλαις ἐφεστάναι ταττόμενοι. Τὸν οἰκεῖον οὖν πρεσβύτερον οὑτοσὶ τετυραννηκὼς, εἰσπεπηδηκὼς ἐν τοῖς ἀδύτοις, οὗ χωρεῖν οὐκ ἦν αὐτῷ θεμιτὸν, ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου τε συνέστειλε, καὶ τοῦ χώρου τῶν ἱερωμένων σὺν ἀτιμίαις καὶ προπηλακισμοῖς ἐξέωσε, ζηλώσας δῆθεν, καὶ χαλεπήνας, ὡς ὁ χριστομίμητος ἱερεὺς ἀπὸ ἁμαρτημάτων τινὰ μετανοοῦντα προσήκατο, ὃν ὡσεί τινα δυσσεβῆ καὶ ἀλιτήριον ἡγησάμενος ὁ Δημόφιλος ἀπελάκτισεν, ὁμολογοῦντα μετ' αἰδοῦς πρὸς ἰατρείαν κακῶν ἥκειν, καὶ τυχεῖν ἐλέους δεόμενον. Καὶ πάμπαν ἀπωσάμενος, ἔδοξέ τι μέγα κατωρθωκέναι· δι' ὃ καὶ μεγαλαυχῶν ἀνατίθησι τῷ μεγίστῳ ποιμένι τὰ πεπραγμένα, πρὸς ὃν τὴν πανωφελῆ τε καὶ πάνσοφον ἐπιστολὴν ἐκείνην ἀντέγραψεν ὁ θειότατος, τὴν πάσης ἀρετῆς καὶ εὐταξίας διδακτικὴν, δι' ἧς τὴν ἀνεκδιήγητόν τε τοῦ φιλανθρώπου Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ περὶ ἡμᾶς, καὶ μάλιστα μετανοοῦντας, εὐσπλαγχνίαν, καὶ τὴν ἑαυτοῦ θεομίμητον συμπάθειαν διεσήμανεν, ἐπαγαγὼν ἱστορίαν φρικτὴν, ἣν ὑμῖν, ὦ θερμότατοι τῆς τῶν μεγίστων τοῦ ἀξιεπαίνου πατρὸς αὐχημάτων ἀκροάσεως ἐρασταὶ, προθήσομαι.

Εἰ βούλει, φησὶ, καὶ θείας ὁράσεως ἁγίου τινὸς ἀνδρὸς ἐπιμνησθήσομαι, καὶ μὴ γελάσῃς· ἀληθῆ γὰρ ἐρῶ. Γενόμενόν μέ ποτε κατὰ τὴν Κρήτην ὁ ἱερὸς ἐξεναγώγησε Κάρπος, ἀνὴρ, καὶ εἴ τις ἄλλος, διὰ πολλὴν καθαρότητα νοῦ πρὸς θεοπτίαν ἐπιτηδειότατος· καὶ γοῦν οὐδὲ ταῖς ἁγίαις τῶν μυστηρίων τελεταῖς ἐνεχείρει, μὴ πρότερον αὐτῷ κατὰ τὰς προτελείους εὐχὰς ἱερᾶς καὶ εὐμενοῦς ὁράσεως ἐπιφαινομένης. Ἔλεγεν οὖν, ὅτι λελυπηκότος αὐτόν ποτε τῶν ἀπίστων τινός· (ἡ λύπη δὲ ἦν, ὅτι τῆς Ἐκκλησίας ἐκεῖνός τινα πρὸς τὸ ἄθεον ἀπεπλάνησεν·) ἔτι τῶν ἱλαρίων ἡμερῶν αὐτῷ τελουμένων, δέον ἀμφοτέρων ἀγαθοπρεπῶς ὑπερεύξασθαι, καὶ Θεὸν Σωτῆρα συλλήπτορα λαβόντα, τὸν μὲν ἐπιστρέψαι, τὸν δὲ ἀγαθότητι νικῆσαι, καὶ μὴ διαλιπεῖν νουθετοῦντα διὰ βίου παντὸς, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον, καὶ οὕτως ἐπὶ τὴν θείαν αὐτοὺς ἀγαγεῖν γνῶσιν, ὡς ἂν ἤδη καὶ τῶν ἀμφισβητησίμων αὐτοῖς κρινομένων, καὶ τῶν ἀλόγως θρασυνομένων ἐννόμῳ δίκῃ σωφρονεῖν ἀναγκαζομένων· ἀλλ' ἐν ἑαυτῷ μὴ πρότερον τοῦτο παθὼν, οὐκ οἶδ' ὅπως τότε πολλήν τινα τὴν δυσμένειαν καὶ τὴν πικρίαν ἐκτήξας, κατεδάρθη μὲν οὕτω κακῶς ἔχων· (ἑσπέρα γὰρ ἦν·) περὶ δὲ μέσας νύκτας (εἰώθει γὰρ εἰς τόνδε τὸν καιρὸν αὐτὸς ἐφ' ἑαυτοῦ πρὸς τοὺς θείους ὕμνους ἐγρηγορέναι·) διανίσταται μὲν,

A Demophilo audacter dicta sunt, leviter attingens auditoribus declarabit, permittens ut ex lectione eorum quæ pastor admirandus ad illum scripsit, plenius instruantur. Demophilus iste, unus ex ministris illis, qui a Dionysio divino institutore sacris initiati erant, ex provincia Athenis subjecta oriundus per sacram ejus sanctamque **379** manuum impositionem minister ordinatus fuit. Cæterum qui censentur hoc ordine, monachi appellantur, hoc cognomine, illo maxime tempore nuncupati, qui ad portas templi jubebantur assistere. Igitur cum proprium hic presbyterum tyrannice oppressisset, in adytaque quo procedere illi non licebat, insiluisset, ab altari quoque ac hominum consecratorum loco illum submovit; nec sine conviciis ac contu- B meliis expulit, quasi ægre ac moleste ferens sacerdotem imitatorem Christi, post peccata quemdam pœnitentiam agentem admisisse, quem uti impium aliquem ac scelerosum Demophilus arbitratus, calce expulerat, utcunque ille rubore perfusus fateretur ad medicinam se malorum accessisse, sibique ignosci rogaret; cumque prorsus illum repulisset, magnum quiddam sibi visus est præstitisse. Itaque magnifice glorians maximo pastori quæ peracta essent communicat, ad quem epistolam illam maxime utilem, ac sapientissimam, omni virtute ac disciplina refertam vir divinissimus scripsit, qua inenarrabilem benignissimi Domini nostri Jesu Christi circa nos, præsertim pœnitentiam agentes, misericor- C diam, et suam ipsius Deo similem commiserationem declaravit, horrenda historia in medium allata, quam vobis, qui ingenti animi ardore gesta laudatissimi Patris gloriosa libenter audire consuevistis, proponam.

Si libet (inquit) divinam sancti cujusdam viri visionem memorabo, neque irriseritis: vera enim dicam. Cum aliquando Cretam appulissem, S. Carpus hospitio me suscepit, vir, si quisquam alius, ob ingentem animi puritatem divinis speculationibus aptissimus: qui nec sane prius sancta mysteriorum sacrificia aggrediebatur, quam inter primas preces, quæ ante sacrificium peraguntur, sacra illi ac propitia visio apparuisset. Ipsum igitur (ut idem aiebat) infidelis quidam tristitia affecerat: tristitia D autem hæc erat, quod ille quemdam ab Ecclesia ad impietatem abduxerat. Dum adhuc ab ipso festi dies Hilariorum agerentur, et pro utriusque (ut virum bonum decebat) preces effundere, Deumque Servatorem in auxilium accipere debuisset, ut alterum quidem ab errore converteret, alterum vero benignitate superaret, nec omni vitæ tempore ab admonendo desistere, ut eos hac ratione ad Dei cognitionem adduceret, et quæ in controversiam venerant, tandem aliquando judicarentur, et quæ temere per audaciam patrata essent, jure legitimo emendare cogerentur; **380** is (cum sibi id non prius contigisset) nescio quo pacto tum magno quodam odio ac amaritudine, animo intabuit, itaque male affectus (erat enim vespera) obdormiit.

Cæterum media nocte (ipse namque consueverat hoc tempore ad divinas laudes apud se vigilare) surrexit, cum neque somnos ipsos, nam et multi, et crebro interrupti fuerant, absque perturbatione cepisset, nihilo secius ad divinam collocutionem stans, indigne tristabatur, et moleste ferebat, non esse justum asserens, si viri impii, quique perverterent vias Domini rectas, viverent. Et cum hæc diceret, Deum obsecrabat, ut fulmine aliquo amborum vitas sine ulla misericordia prorsus abrumperet. Quæ cum dixisset, confestim sibi visum esse videre referebat, domum, in qua erat, primum quidem a summo culmine permotam, in duas partes mediam dividi, ac rogum ante se magni luminis, et hunc (locus enim deinceps sub dio esse videbatur) e cœlo ad se usque deferri, cœlum vero ipsum apertum, et super dorso cœli Jesum, cui innumerabilis angelorum multitudo humanam effigiem præ se ferentium assistebat: et hæc quidem superne vidisse, admiratumque esse Carpus aiebat. Cum vero in terram oculos deflexisset, solum ipsum instar immensi ac profundi cujusdam hiatus discissum se vidisse dixit, et homines quidem illos, quibus male imprecatus fuerat, ante se juxta os hiatus illius consistere trementes ac miserabiles, ut parum abesset, quin præ pedum suorum inconstantia jamjam dejiciendi viderentur. Verum sub hiatu serpentes sursum repere, et circa pedes illorum sese moventes interdum quidem in spiram contractos, simul ingravare atque pertrahere; interdum vero dentibus vel caudis incendentes et demulcentes, ut qui in voraginem illos præcipitare omnino molirentur. Fuisse etiam viros quosdam, qui in medio pro serpentibus contra viros simul irruerent, perturbarent, impetum simul facerent ac ferirent. Porro illi jamjam casuri videbantur, partim quidem inviti, partim vero voluntarii, cum a malo sensim cogerentur simulque inducerentur. Hic Carpus dum inferiora aspiceret, plurimum se lætatum, ac superiora neglexisse dicebat, moleste vero graviterque tulisse, quod necdum cecidissent, sæpeque cum in hoc negotium incumberet, nihil profecisse, ac propterea indignatione affectum illis imprecatum esse. Cumque vix tandem sursum oculos elevasset, vidisse rursus dicebat cœlum ut prius viderat, Jesumque factum illud miseratum de excelsa **381** illa sede surrexisse, ac ad eos usque benignam illis manum porrigentem descendisse. Angelos item cum ipso simul, alium aliunde assumentes, pro viris illis restitisse, Jesumque Carpo manu adhuc extenta dixisse: « Deinceps me hostiliter percute, paratus enim sum pro hominibus iterum servandis mortem oppetere. Hoc mihi pergratum fuerit, dum ne cæteri homines peccent. Intuere præterea num usui tibi futurum sit, hoc in hac voragine et cum serpentibus domicilium, cum Dei ac bonorum, et humani generis peramantium angelorum consortio permutare. » Hæc sunt quæ ego audivi, veraque esse credo.

A οὐδὲ τῶν ὕπνων αὐτῶν πολλῶν γε ὄντων, καὶ ἀεὶ ἐγκοπτομένων, ἔξω ταραχῆς παραπολαύσας· ἑστὼς δὲ ὅμως εἰς τὴν θείαν ὁμιλίαν οὐκ εὐαγῶς ἠνιᾶτο καὶ ἐδυσχέραινεν, οὐκ εἶναι δίκαιον λέγων, εἰ ζῷεν ἄνδρες ἄθεοι καὶ διαστρέφοντες τὰς ὁδοὺς τοῦ Κυρίου τὰς εὐθείας. Καὶ ταῦτα λέγων ἐδεῖτο τοῦ Θεοῦ πρηστῆρί τινι τὰς ἀμφοτέρων εἰσάπαξ ἀνηλεῶς ἀποπαῦσαι ζωάς. Ταῦτα δὲ εἰπὼν, ἔλεγε δόξαι ἰδεῖν ἄφνω τὸν οἶκον, ἐν ᾧπερ εἱστήκει, διαδονηθέντα πρότερον ἐκ τῆς ὀροφῆς εἰς δύο μέσον διαιρεθέντα, καί τινα πυρὰν πολύφωτον ἐπίπροσθεν ἑαυτοῦ, καὶ ταύτην (ἐδόκει γὰρ λοιπὸν ὕπαιθρος ὁ τόπος) ἐκ τοῦ οὐρανίου χώρου μέχρις αὐτοῦ καταφερομένην· τὸν δὲ οὐρανὸν αὐτὸν ἀναπεπταμένον, καὶ ἐπὶ τῷ νώτῳ τοῦ οὐρανοῦ τὸν Ἰησοῦν, ἀπείρων ἀνθρωποειδῶν αὐτῷ B παρεστηκότων ἀγγέλων· καὶ ταῦτα μὲν ἄνωθεν ὁρᾶσθαι καὶ θαυμάζειν. Κάτω δὲ κύψας ὁ Κάρπος, ἰδεῖν ἔφη καὶ τοὔδαφος αὐτὸ πρὸς ἀχανές τι χάσμα καὶ σκοτεινὸν διερρηγμένον· καὶ τοὺς μὲν ἄνδρας ἐκείνους, οἷς ἐπηρᾶτο, πρὸ αὐτοῦ κατὰ τὸ στόμιον ἑστηκέναι τοῦ χάσματος, ὑποτρόμους, ἐλεεινοὺς, ὅσον οὔπω καταφερομένους ὑπὸ τῆς τῶν οἰκείων ποδῶν ἀστασίας· κάτωθεν δὲ ἀπὸ τοῦ χάσματος ὄφεις ἀνέρπειν, καὶ περὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ὑποκινουμένους, ποτὲ μὲν ἀποσύρειν ἐπανειλουμένους ἅμα καὶ ἐπιβαροῦντας, καὶ ἕλκοντας· ποτὲ δὲ τοῖς ὀδοῦσι, ἢ τοῖς οὐραίοις ὑποτύφοντας, ἢ ὑπογαργαλίζοντας, καὶ διὰ παντὸς εἰς τὸ ἀχανὲς ἐμβάλλειν μηχανωμένους. Εἶναι δὲ καὶ ἄνδρας τινὰς ἐν μέσῳ, τοῖς ὄφεσι κατὰ C τῶν ἀνδρῶν συνεπιτιθεμένους, διαδονοῦντας ἅμα καὶ ὑπωθοῦντας, καὶ καταπαίοντας· ἐδόκουν δὲ εἶναι πρὸς τὸ πεσεῖν ἐκεῖνοι τὰ μὲν ἄκοντες, τὰ δὲ καὶ ἑκόντες, ὑπὸ τοῦ κακοῦ ἅμα κατ' ὀλίγον βιαζόμενοι καὶ πειθόμενοι. Ἔλεγε δὲ ὁ Κάρπος ἑαυτὸν ἥδεσθαι κάτω βλέποντα, τῶν ἄνω δὲ ἀμελεῖν, δυσχεραίνειν δὲ καὶ ὀλιγωρεῖν, ὅτι μὴ πεπτώκασιν ἤδη· καὶ τῷ πράγματι πολλάκις ἐνθέμενον, καὶ ἀδυνατήσαντα, καὶ ἀχθεσθῆναι, καὶ ἐπαράσασθαι· καὶ ἀνανεύσαντα μόλις, ἰδεῖν μὲν αὖθις τὸν οὐρανὸν, ὥσπερ τὸ πρότερον ἑωράκει, τὸν δὲ Ἰησοῦν, ἐλεήσαντα τὸ γινόμενον, ἐξαναστῆναι τοῦ ὑπερουρανίου θρόνου, καὶ ἕως αὐτῶν καταβάντα, χεῖρα ἀγαθὴν ὀρέγειν, καὶ τοὺς ἀγγέλους αὐτῷ συνεπιλαμβανομένους, ἄλλον ἀλλόθεν ἀντέχεσθαι τοῖν ἀνδροῖν, καὶ εἰ- D πεῖν τῷ Κάρπῳ τὸν Ἰησοῦν, τῆς χειρὸς ἤδη προτεταμένης· « Παῖε κατ' ἐμοῦ λοιπόν· ἕτοιμος γάρ εἰμι καὶ αὖθις ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀνασωζομένων παθεῖν, καὶ προσφιλές μοι τοῦτο, μὴ ἄλλων ἁμαρτανόντων ἀνθρώπων. Πλὴν ὅρα, εἰ καλῶς ἔχει σοι τὴν ἐν τῷ χάσματι καὶ μετὰ τῶν ὄφεων μονὴν ἀνταλλάξασθαι τῆς μετὰ Θεοῦ καὶ τῶν ἀγαθῶν καὶ φιλανθρώπων ἀγγέλων. » Ταῦτά ἐστιν ἃ ἐγὼ ἀκηκοὼς, πιστεύω ἀληθῆ εἶναι.

Omnino sane in admiranda illa visione divina, amplissimi sacerdotis clementiam circa genus hu-

Ἠγάσθητε δὴ πάντως τοῦ ἀξιοθέου ἀρχιερέως τὸ περὶ τὸ ὁμόφυλον συμπαθὲς οὐχ ἧττον ἢ τὴν τοῦ δυ-

τως ἀγαθοῦ καὶ θεαρχικωτάτου ἱεράρχου Χριστοῦ περὶ ἡμᾶς ἀγαθότητα, τῆς ἀξιοθαυμάστου θεοπτίας ταύτης πυθόμενοι· καὶ ἔτι μειζόνως ἀγασθήσεσθε, εἰ τῶν ἀποστολικῶν ἀγώνων, καὶ δρόμων καὶ χαρισμάτων ἀκούσεσθε, οἷς καταγλαϊσθεὶς καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην διέλαμψεν. Οὐ γὰρ Ἀθηναίων ἦν ποιμὴν καὶ διδάσκαλος μόνον, ἀλλὰ καὶ διδάσκαλος διδασκάλων, καὶ ποιμὴν ποιμένων, καὶ διαιτητὴς καὶ θεσμοθέτης· οὐδὲ μέχρις Ἑλλάδος ὁ δρόμος αὐτῷ περιώριστο, ἀλλὰ καὶ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, τοῦ καθηγεμόνος αὐτοῦ καὶ ἱεροθέτου Παύλου παραπλήσιος. Ἀποστολικὴν γὰρ χάριν καὶ σημείων δύναμιν εἰληφὼς, ἀποστολικῶς, οἷά τις πτηνὸς, πάντοσε διέτρεχέ τε, καὶ τὸ τῆς ὄντως ζωῆς Εὐαγγέλιον ἐκήρυττεν, ἀποστολικαῖς σαγήναις καὶ πανάγροις λίνοις ζωγρῶν καὶ αἰχμαλωτίζων ἐκ τοῦ τῆς ἀγνοίας βυθοῦ πρὸς τὸ τῆς ἀληθείας φῶς τοὺς σκότῳ πλάνης κεκρατημένους. Ὅτι μὲν γὰρ τοῖς κατὰ διαφόρους χώρους καὶ νήσους ἐκκλησιῶν ἡγεμονίαν καὶ διδασκαλίαν πεπιστευμένοις, ὡς διδάσκαλος καὶ κορυφαῖός τις ἄλλος ἀπόστολος, ὑποθήκας διδασκαλικὰς καὶ μυστικὰς διδαχὰς ὑπετίθετο, σαφῶς διαγγέλλουσι τὰ πρὸς τοὺς Ἐφεσίων, καὶ Σμυρναίων, καὶ Κρητῶν πανιερωτάτους καὶ πρὸς αὐτῶν τῶν τῆς ἁγιωτάτης Ἐκκλησίας θεμελίων, τῶν ἀποστόλων λέγω, προκεχειροτονημένους προέδρους, Τιμόθεον, καὶ Πολύκαρπον, καὶ Τίτον, αὐτῷ διηγορευμένα δόγματα, καὶ μυσταγωγήματα, καὶ διατάγματα· ὅτι δὲ καὶ δρόμον ἀποστολικὸν τετέλεκε, καὶ παραδόξοις θαυματουργίαις θεόθεν δεδόξασται, πολλὰ μὲν καὶ ἄλλα πιστώσεται, καθ' ἃ προϊὼν ὁ λόγος, τοὺς μαρτυρικοὺς, οὓς καρτερικώτατα διήνυκεν, ἄθλους ὑπαγορεύων διεξελεύσεται· μάλιστα δὲ ἡ μετάρσιον αὐτὸν τῆς ἑσπερίου λήξεως ἀφαρπάσασα νεφέλη καὶ μετεωρίσασα, καὶ ἀεροπόρον, ὡς καὶ τοὺς ἀκροτάτους θεόπτας καὶ θεολόγους ἀποστόλους, ἄλλον ἀλλοθεν τῶν τῆς γῆς περάτων ἐξαπιναίως ἐπὶ τὴν πανσεβάσμιον Ἱερουσαλὴμ ἀπαγαγοῦσα τὴν πάντων Χριστιανῶν κοινομήτορα, κἀν τῇ τῶν θείων μυστηρίων ἀκροπόλει Σιὼν τῇ μητρὶ τῶν ἐκκλησιῶν τοῖς Χριστοῦ φοιτηταῖς συνάψασα, ὅτε τὸ τῆς πανάγνου θεομήτορος ἐκηδεύετο λείψανον, τῇ τοῦ αὐτῆς ἀφράστως σεσαρκωμένου τε καὶ γεγεννημένου Θεοῦ Λόγου καταφοιτήσει καὶ περιπολήσει γεραιρόμενον, καὶ ταῖς οὐρανοβάμοσιν ἀγγελικαῖς τάξεσι δορυφορούμενον, κἀκ τῆς Σιὼν ἐπὶ Γεθσημανῆ τὸ οὐρανομίμητον αὐτῆς τέμενος ταῖς παναγέσι καὶ θείαις ἀποστολικαῖς χάραις τε καὶ ὠλέναις μεταιρόμενον, καὶ ταῖς πνευματοκινήτοις πυροειδέσι, καὶ θεολογικωτάταις γλώτταις ὑμνούμενόν τε καὶ δοξολογούμενον· ὅθεν ὁλόκληρος μετὰ τὴν ἐν μνήματι κατάθεσιν εἰς τὴν ὑπερουράνιον ἀνελήφθη λῆξιν ἡ πάντων τῶν οὐρανίων ὑπερτέρα δυνάμεων, καὶ πάσης δεσπόζουσα κτίσεως.

Καὶ τοῦ θεοφάντορος ἀκουστέον διαγορεύοντος· ἕτερος γὰρ οὐκ ἂν εἴη μάρτυς ἀξιοπιστότερος περὶ τῆς ἀγγελοπρεποῦς τῆς ἰσαγγέλου χορείας ἐκείνης

A manum non minus admirati estis, quam clementissimi erga nos summi ac maximi sacerdotis Christi benignitatem. Hac audita vehementius etiam admirabimini, si apostolica certamina cursusque atque dona cœlestia audieritis, quibus illustris factus per totum orbem terrarum emicuit. Non enim Atheniensium solum pastor et magister fuit, sed magister magistrorum, pastor pastorum, causarum cognitor, et legum lator fuit. Neque in Græciæ finibus cursus illi terminatus est, sed usque Illyricum Paulum ducem suum et sacrorum institutorem proxime secutus est. Cum enim apostolicam gratiam et signorum potestatem accepisset, instar Apostoli ubique tanquam avis percurrebat, Evangelium veræ vitæ prædicabat, sagenis apostolicis B retibusque, quibus vivi homines caperentur, ex ignorationis profundo, erroris caligine oppressos ad veritatis lucem provehebat. Nam quod iis quibus per varias regiones atque insulas Ecclesiarum præfectura officiumque concreditum erat, tanquam doctor et alius quidam summus apostolus, exemplaria doctrinæ, et monita recondita proponeret, aperte declarant illa divina et mystica præcepta quæ ab ipso tradita leguntur sanctissimis Ephesiorum, Smyrnensium atque Cretensium præsulibus, Timotheo, Polycarpo et Tito, quos ipsa sacrosanctæ Ecclesiæ fundamenta, apostolos loquor, in episcopos designarant. Quod vero cursum etiam apostolicum perfecerit, et admirandis editis miraculis divinitus gloriosus apparuerit, multa quidem C et alia fidem facient, quibus sequens oratio, quasi in transcursu, manifestando percurret gravia certamina quæ ille fortissime dimicavit. Sed in primis nubes illa quæ ab occidentis partibus subreptum sublimem **382** ipsum abstulit, perque aerem ambulantem et elatum abduxit, uti etiam summos Dei inspectores et theologos apostolos, alium aliunde repente e finibus terræ in celeberrimam et communem omnium Christianorum matrem Hierusalem asportavit, et in excelsa divinorum mysteriorum arce Sion Ecclesiarum matre cæteris Christi discipulis copulavit, cum Dei Matris innocentissimæ corpori justa persolverentur, quod ob editum Filii Dei partum, qui ex ipsa natus est et ortum carnis D ineffabiliter accepit, cum eaque familiariter vixit, magis honoribus auctum a cœlestibus angelorum ordinibus plurima cum pompa elatum est. Et ipsius delubrum mirandum in modum exstructum sanctissimis divinisque apostolorum capitibus et manibus ex Sion in Gethsemani translatum, linguis divino Spiritu percitis, igneis ac divinissimis laudatum et gloria cumulatum est. Hinc Virgo integerrima, quæ omnibus cœlestibus potestatibus sublimior est, et omni creationi dominatur, post celebratam ejus memoriam ad subliminorem cœli requiem est assumpta.

At divini ipsius præconis verba audienda sunt; neque enim de angelico ac decentissimo choreæ illius per aerem evolantis adventu testis alius fide

dignior inveniri posset. Et sane hoc ipsum quoque perquam accurate a nobis observatum est, ut quæ præceptor ipse divinus manifesta demonstratione tradidit, nos non attingamus, ne idipsum tractaremus, eloquia quæ ab ipso proposita sunt, repetentes. Siquidem apud præsides nostros numine afflatos, et nos (ut ipse nosti) et plerique ex sanctis fratribus nostris ad visendum corpus illud, quod vitæ nobis principium attulit Deumque suscepit, convenimus. Aderant præterea Jacobus, frater Domini, et Petrus (summa et maxime veneranda theologorum majestas). Deinde visum est, ut omnes sacri præsules post visionem illam, præpotentem divinæ imbecillitatis benignitatem pro viribus quisque suis celebraret. Porro post theologos, omnes (ut nosti) sacros doctores superavit totus admiratione plenus et præ stupore extra se positus, et eorum quæ laudabat, communione affectus. Idcirco ob ea omnia, quæ audita sunt, et oculis perspecta, sive intellecta, seu non intellecta, numine afflatus esse, et divinus laudandi magister est judicatus. Quid si ea tibi quæ illic divina ratione tractata sunt, eloquar? Etenim nisi mei penitus sim oblitus, scio me partes quasdam divinarum
383 illarum laudationum abs te sæpius audiisse. Quamobrem nullus, dilectissimi, orationi fidem habere detrectet, cum eos qui circa Cornelium fuere, animo reputaverit; nam et illi non aliter ac qui cum Petro, Joanne et Jacobo fuerunt, gratia sancti Spiritus sub forma ignis impleti, linguis locuti sunt, et edendorum miraculorum potestatem acceperunt. Quomodo enim qui quoquoversum erant dispersi, atque alius alio hospitium dirigere, et munus apostolicum exsequi mandatum habuerant, sic brevissimo tempore simul convenissent, nisi vehiculo divino nubi simili quisque dignus habitus esset? Et quidem omnibus qui in initio salutaris prædicationis in vera fide ambulantes ab ipsa divina luce illuminati sunt, genera linguarum, sanitatum dona, diversarum virtutum operationes abunde a Spiritu cœlestium donorum largitore, et boni totius fonte, nedum magno illi Dionysio apostolorum coævo sunt impertita. At sacra invicti ipsius martyrii tuba, opportune sonans, divina ipsius certamina ingredi ac intueri hortatur, orationemque ad gloriosa ipsius facinora celebranda transferre.

Verumtamen antequam de martyrii ipsius progressibus dicere incipiamus, illud benignos auditores scire oportet, quod scripta Deo plena divini præconis sacrique martyris, cujus laudes nobis proposuimus, sequentes, beatum ejus agonem in postremis Trajani regni diebus fuisse accepimus. Nam in quarto narrationis *De divinis nominibus* capite, ubi amoris appellationem laudat, dicit: Jam vero quibusdam ex nostris sacrorum tractatoribus visum est, amoris nomen quam dilectionis esse divinius. Scribit enim et divinus Ignatius: *Amor meus cruci suffixus est*. Hoc enim verbum divinus Ignatius extremo supplicio Romæ dimicaturus, ac

A νεφελοδρόμου συνελεύσεως. Καίτοι καὶ τοῦτο ἡμῖν ἐπιτετήρηται λίαν ἐμμελῶς, ὥστε τοῖς αὐτῷ τῷ θείῳ καθηγεμόνι κατὰ ἔκφανσιν σαφῆ διηυκρινημένοις μηδ' ὅλως ἐγκεχειρηκέναι ποτὲ πρὸς ταυτολογίαν, εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ προτεθέντος αὐτῷ λογίου διασάφησιν· ἐπεὶ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θεολήπτοις ἡμῶν ἱεράρχαις (ἡνίκα καὶ ἡμεῖς, ὡς οἶσθα καὶ αὐτὸς, καὶ πολλοὶ τῶν ἱερῶν ἡμῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου σώματος συνεληλύθαμεν· παρῆν δὲ καὶ ὁ ἀδελφόθεος Ἰάκωβος καὶ Πέτρος, ἡ κορυφαία καὶ πρεσβυτάτη τῶν θεολόγων ἀκρότης· εἶτα ἐδόκει μετὰ τὴν θέαν, ὑμνῆσαι τοὺς ἱεράρχας ἅπαντας, ὡς ἕκαστος ἦν ἱκανὸς, τὴν ἀπειροδύναμον ἀγαθότητα τῆς θεαρχικῆς ἀσθενείας), πάντων ἐκράτει μετὰ τοὺς θεολόγους, ὡς οἶσθα, τῶν
B ἄλλων ἱερομυστῶν, ὅλος ἐκδημῶν, ὅλος ἐξιστάμενος ἑαυτοῦ, καὶ τὴν πρὸς τὰ ὑμνούμενα κοινωνίαν πάσχων, καὶ πρὸς πάντων ὧν ἠκούετο, καὶ ἑωρᾶτο καὶ ἐγινώσκετο, καὶ οὐκ ἐγινώσκετο, θεόληπτος εἶναι καὶ θεῖος ὑμνολόγος κρινόμενος. Καὶ τί ἂν σοι περὶ τῶν ἐκεῖ θεολογηθέντων λέγοιμι; Καὶ γὰρ εἰ μὴ καὶ ἐμαυτοῦ ἐπιλέλησμαι, πολλάκις οἶδα παρὰ σοῦ καὶ μέρη τινὰ τῶν ἐνθεαστικῶν ἐκείνων ὑμνῳδιῶν ἐπακούσας. Μηδεὶς οὖν, ἀγαπητοὶ, τῷ λόγῳ διαπιστείτω, τοὺς ἀμφὶ Κορνήλιον ἀναλογισάμενος, ὅτι κἀκεῖνοι τοῖς ἀμφὶ Πέτρον, καὶ Ἰωάννην, καὶ Ἰάκωβον ὁμοίως ἐπλήσθησαν τῆς πυριμόρφου τοῦ παναγίου Πνεύματος χάριτος, καὶ γλώσσαις ἐλάλησαν, καὶ τερατουργικῆς ἰσχύος μετειλήχεισαν· πῶς γὰρ
C οἱ πάντῃ διεσπαρμένοι, καὶ ἄλλος ἀλλαχόσε παροικίαν ἰθύνειν, καὶ ἀποστολὴν ἐκτελεῖν προκεχειρισμένοι, οὕτως ἀθρόον ἐν ἀκαριαίῳ καιρῷ συνεληλύθεισαν, εἰ μὴ θείου νεφοειδοῦς ἕκαστος ἠξιώθησαν ἅρματος; Καὶ μὴν πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ σωτηρίου κηρύγματος τῇ ἀληθινῇ προσφοιτῶσι πίστει, καὶ φωτιζομένοις ἀπ' αὐτοῦ τοῦ θείου φωτίσματος, γένη τε γλωσσῶν, καὶ ἰαμάτων χαρίσματα, καὶ ποικίλων δυνάμεων ἐνεργήματα πλουσίως πρὸς τοῦ τῶν ὑπερφυῶν δωρημάτων παρεκτικοῦ καὶ ἀγαθαρχικοῦ Πνεύματος διεδίδοτο, μήτι γε τοῖς κατὰ τὸν μέγαν ἀποστολικὸν Διονύσιον. Ἀλλ' ἡ τῆς ἀθλητικῆς αὐτοῦ μαρτυρίας ἱερὰ σάλπιγξ, ἐπὶ καιροῦ σαλπίσασα, τοὺς αὐτοῦ θείους ἀγῶνας εἰσδῦναι καὶ κατοπτεῦσαι προτρέπεται, καὶ τὸν λόγον ἐπὶ τὴν τῶν ἐνδοξοτάτων
D αὐτοῦ μεθίστησιν ἀριστευμάτων ἐγκωμιαστικὴν ὑφήγησιν.

Πλήν γε πρὶν ἐπιβῆναι τοῦ τῶν μαρτυρικῶν σκαμμάτων οὐδοῦ, δεῖν εἰδέναι τουτὶ τὸ φιλήκοον ἀκροατήριον, ὡς, τοῖς τοῦ εὐφημουμένου θεοκήρυκός τε καὶ ἱερομάρτυρος θεοπνεύστοις συγγράμμασιν ἑπόμενοι, τὴν αὐτοῦ μακαρίαν ἄθλησιν ἐν τοῖς ὑστάτοις τῆς τοῦ Τραϊανοῦ βασιλείας γεγονέναι κατειλήφαμεν· ἐν μὲν τῷ τετάρτῳ τοῦ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγου κεφαλαίῳ φάσκοντος, ἔνθα τὴν τοῦ ἔρωτος ἐπωνυμίαν ἐξυμνεῖ· Καίτοι ἔδοξέ τισι τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερολόγων, καὶ θειότερον εἶναι τὸ τοῦ ἔρωτος ὄνομα τοῦ τῆς ἀγάπης. Γράφει δὲ καὶ ὁ θεῖος Ἰγνάτιος, *Ὁ ἐμὸς ἔρως ἐσταύρωται*· τοῦτο γὰρ τὸ ῥητὸν ὁ θεοφόρος Ἰγνάτιος, μέλλων ἐν Ῥώμῃ μαρ-

τυρικῶς ἀθλήσειν, καὶ τοῖς λέουσι βορὰ κατὰ τὴν τοῦ τυράννου Τραϊανοῦ πρόσταξιν παραβληθήσεσθαι, περὶ τὸ τῆς αὐτοῦ τυραννίας ἔννατον ἔτος, κατὰ τῶν εὐσεβεστάτων Χριστιανῶν διωγμὸν ἐγείραντος, Ῥωμαίοις ἐπιστέλλων γέγραφεν· ὡς ἐκ τούτου παραδηλοῦσθαι, πρὸς τῷ τοῦ διώκτου τυραννίδος πέρατι, καθὼς ἔφθημεν εἰρηκότες, τὸν ἱεροφάντην μεμαρτυρηκέναι Διονύσιον. Πρὸς δὲ τὸν τῆς βροντῆς υἱὸν τὸν ὑψηλότατα καὶ ὑπὲρ πάντα νοῦν ἐγκόσμιόν τε καὶ ὑπερκόσμιον βροντήσαντά τε καὶ θεολογήσαντα τρισμακάριστον γράφων Ἰωάννην, ἐν Πάτμῳ περιωρισμένον ἀποφάσει Δομετιανοῦ, τοῦ μετὰ Τίτον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ βεβασιλευκότος, (ἄμφω γὰρ Οὐεσπασιανοῦ παῖδες ἤστην·) περὶ τὸν τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἔσχατον ἐνιαυτὸν κατὰ τῶν πιστῶν λυττήσαντος, φησὶ προφητικῶς προαγορεύων (καὶ προφητικῆς μετέσχηκε χάριτος)· « Ἡμᾶς δὲ οὐθὲν τοὐναντίον ἀποστερήσει τῆς Ἰωάννου παμφαοῦς ἀκτῖνος, νῦν μὲν ἐντευξομένους τῇ μνήμῃ καὶ ἀνανεώσει τῆς σῆς ἀληθοῦς θεολογίας· μικρὸν δὲ ὕστερον (ἐρῶ γάρ, εἰ καὶ τολμηρόν) ὑμῖν αὐτοῖς ἑνωθησομένους. Ἀξιόπιστος δὲ πάντως εἰμὶ, τὰ προεγνωσμένα μαθὼν ἐκ Θεοῦ καὶ λέγων, ὅτι καὶ τῆς ἐν Πάτμῳ φυλακῆς ἀφεθήσῃ, καὶ εἰς τὴν Ἀσιάτιδα γῆν ἐπανήξεις, καὶ δράσεις ἐκεῖ τοῦ ἀγαθοῦ μιμήματα, καὶ τοῖς μετὰ σὲ παραδώσεις. » Τοῦ Δομετιανοῦ τοιγαροῦν μετ' οὐ πολὺ τετελευτηκότος κατὰ τὴν τοῦ χαρίσμασιν ἀποστολικοῖς τε καὶ προφητικοῖς διαπρέψαντος θεσπεσίου Πατρὸς πρόῤῥησιν, Νερούας, τὴν βασιλείαν διαδεξάμενος, τοὺς ἐν ὑπερορίαις ἀνεκαλέσατο. Τηνικαῦτα δὲ καὶ ὁ μέγιστος εὐαγγελιστὴς εἰς τὴν Ἐφεσίων ἐπανῆλθε μητρόπολιν, καὶ τὰ τῆς προαγορεύσεως εἴληφε πέρας.

Τοῦ Νερούα τὸν βίον μετηλλαχότος, ἐπὶ χρόνον ἕνα τὰς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἡνίας κεκρατηκότος, εἰς Τραϊανὸν τὸν τύραννον τὸ κράτος μεταπέπτωκεν, ὃς λίαν τῇ κατὰ Σκυθῶν τε καὶ Θρακῶν, καὶ διαφόρων ὅτι πλείστων ἐθνῶν ἐπαρθεὶς νίκῃ, καὶ δόξας μηδενὸς ἄρχειν, εἰ μὴ καὶ τὸ πανευσεβὲς τῶν Χριστιανῶν σύστημα τῇ τῶν δαιμόνων καὶ βδελυκτῶν ξοάνων λατρείᾳ καὶ προσκυνήσει καθυποτάξειεν, ὠμότατον ἀνεῤῥίπισε διωγμὸν, καὶ πᾶσαν τὴν ὑπ' αὐτῷ τελοῦσαν τῶν μαρτυρικῶν αἱμάτων ἐμέθυσε, πάντοσε διαπεμψάμενος ἀπηνεστάτους διώκτας αὐτοὺς ἰταμῶς πάντας Χριστιανοὺς καταναγκάζειν θύειν τοῖς εἰδώλοις, ἢ μὴ πειθομένους παντοδαποῖς ἀποκτείνειν βασάνων εἴδεσιν. Ὁ μακάριος τοίνυν, καὶ τρὶς τοῦτο καὶ πολλάκις Διονύσιος ἐπὶ ἑβδομηκονταετῆ χρόνον διὰ μυρίων ὀνειδισμῶν, καὶ πολέμων, καὶ κινδύνων ὑπό τε τῶν ὁμογενῶν, καί ποτε ὁμοθρήσκων καὶ τῶν συντρόφων, μᾶλλον δὲ ἀσόφων διεληλυθὼς, καὶ πρὸς τοσαῦτα πλήθη βαρβάρων τε καὶ Ἑλλήνων εἰδωλομανῶν, καὶ πρὸς τὴν τῶν ἀνόμων καὶ δυσμενῶν Ἑβραίων ἀγριωτάτην διασπορὰν ἀντιπαραταξάμενος, καὶ δραμὼν δρόμον διπλασίονα τοῦ ὃν Παῦλος ὁ πολύαθλος καὶ οὐρανοδρόμος δεδράμηκεν, ὅσον γε κατὰ τὴν χρονικὴν παράτασιν, καὶ λαοὺς ἀπείρους, διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ τῇ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐνεργείᾳ τελουμένων σημείων καὶ τε-

A leonibus imperio Trajani regis cibus projiciendus, circa nonum regni ipsius annum, desævientis contra Christianos pietatis amantissimos, Romanis per epistolam scripsit. Ut hinc liqueat, sub finem tyrannicæ sævitiæ (ut pridem diximus) Dionysium sacrorum interpretem mortem occubuisse. Verum cum ad beatissimum Joannem scriberet tonitrui filium, ac omnibus cum terrenis, tum cœlestibus sublimiorem, qui de rebus divinis instar tonitrui locutus est, quique in Patmo, edicto Domitiani post Titum fratrem ejus regnum adepti (ambo enim Vespasiani filii fuere), exsulavit, cum circa ultimum regni ejus annum contra fideles desæviret, prophetice hoc (cum futurorum prædicendorum gratia insignitus esset) prænuntiando dixit : **384** « Nos
B certe nullum infortunium privabit Joannis radio omnia collustrante, nunc quidem memoriam et innovationem tuæ veræ theologiæ consecuturos : paulo vero post (dicam enim, etsi hoc temerarium videatur) vobis ipsis conjungendos. Sum autem omnino fide dignior, si ea quæ a Deo didici, quæque tibi præcognita sunt, etiam dixero, quod ex Patmi carcere liber dimitteris, et in Asiæ regionem reverteris, ibi imitanda rectitudinis exempla peracturus, et ea posteris traditurus. » Domitiano igitur non multo post vita functo, juxta oraculum summi Patris apostolicis et propheticis donis insigniti; Nerva, regnum adeptus, eos qui in exsilio erant revocavit. Tum vero Evangelista quoque maximus in
C Ephesiorum metropolim civitatem reversus est, et oraculum rei eventus comprobavit.

Porro cum jam Nerva ipse quoque decessisset, qui uno anno habenas Romani principatus moderatus est, imperium ad Trajanum regem devolutum est, qui contra Scythas Thracesque ac quamplurimas alias gentes parta victoria elatus, existimavit nemini imperare posse, nisi etiam venerandam ac piam Christianorum congregationem cultui et adorationi dæmonum, qui sunt detestanda simulacra, subderet. Proinde atrox illis bellum indixit, et universam ejus ditionem cruore martyrum, quoquoversum sævissimis quæsitoribus dimissis
D inebriavit, mandans, ut ipsi omnes Christianos simulacris sacrificia facere improbe cogerent, non obtemperantes autem omni suppliciorum genere interimerent. Beatus igitur terque sæpiusque beatus Dionysius, ad septuagesimum annum per mille opprobria, tormenta, bella et pericula mortis, cum a suæ gentis hominibus, tum interdum a fide et religione conjunctis, domesticisque philosophis, præsertim insipientibus progressus, et tam ingenti barbarorum, ac gentilium in colendis simulacris insanientium multitudini, nec non ferocissimæ impiorum ac crudelium Hebræorum dispersioni expositus, cursum duplum peregit, ejus quem Paulus qui multum decertavit, quique cœlis illatus est, fecerat, quatenus præsertim ad temporis longitudi-

dignior inveniri posset. Et sane hoc ipsum quoque perquam accurate a nobis observatum est, ut quæ præceptor ipse divinus manifesta demonstratione tradidit, nos non attingamus, ne idipsum tractaremus, eloquia quæ ab ipso proposita sunt, repetentes. Siquidem apud præsides nostros numine afflatos, et nos (ut ipse nosti) et plerique ex sanctis fratribus nostris ad visendum corpus illud, quod vitæ nobis principium attulit Deumque suscepit, convenimus. Aderant præterea Jacobus, frater Domini, et Petrus (summa et maxime veneranda theologorum majestas). Deinde visum est, ut omnes sacri præsules post visionem illam, præpotentem divinæ imbecillitatis benignitatem pro viribus quisque suis celebraret. Porro post theologos, omnes (ut nosti) sacros doctores superavit totus admiratione plenus et præ stupore extra se positus, et eorum quæ laudabat, communione affectus. Idcirco ob ea omnia, quæ audita sunt, et oculis perspecta, sive intellecta, seu non intellecta, numine afflatus esse, et divinus laudandi magister est judicatus. Quid si ea tibi quæ illic divina ratione tractata sunt, eloquar? Etenim nisi mei penitus sim oblitus, scio me partes quasdam divinarum **383** illarum laudationum abs te sæpius audiisse. Quamobrem nullus, dilectissimi, orationi fidem habere detrectet, cum eos qui circa Cornelium fuere, animo reputaverit; nam et illi non aliter ac qui cum Petro, Joanne et Jacobo fuerunt, gratia sancti Spiritus sub forma ignis impleti, linguis locuti sunt, et edendorum miraculorum potestatem acceperunt. Quomodo enim qui quoquoversum erant dispersi, atque alius alio hospitium dirigere, et munus apostolicum exsequi mandatum habuerant, sic brevissimo tempore simul convenissent, nisi vehiculo divino nubi simili quisque dignus habitus esset? Et quidem omnibus qui in initio salutaris prædicationis in vera fide ambulantes ab ipsa divina luce illuminati sunt, genera linguarum, sanitatum dona, diversarum virtutum operationes abunde a Spiritu cœlestium donorum largitore, et boni totius fonte, nedum magno illi Dionysio apostolorum coævo sunt impertita. At sacra invicti ipsius martyrii tuba, opportune sonans, divina ipsius certamina ingredi ac intueri hortatur, orationemque ad gloriosa ipsius facinora celebranda transferre.

Verumtamen antequam de martyrii ipsius progressibus dicere incipiamus, illud benignos auditores scire oportet, quod scripta Deo plena divini præconis sacrique martyris, cujus laudes nobis proposuimus, sequentes, beatum ejus agonem in postremis Trajani regni diebus fuisse accepimus. Nam in quarto narrationis *De divinis nominibus* capite, ubi amoris appellationem laudat, dicit: *Jam vero quibusdam ex nostris sacrorum tractatoribus visum est, amoris nomen quam dilectionis esse divinius. Scribit enim et divinus Ignatius : Amor meus cruci suffixus est.* Hoc enim verbum divinus Ignatius extremo supplicio Romæ dimicaturus, ac

A νεφελοδρόμου συνελεύσεως. Καίτοι καὶ τοῦτο ἡμῖν ἐπιτετήρηται λίαν ἐμμελῶς, ὥστε τοῖς αὐτῷ τῷ θείῳ καθηγεμόνι κατὰ ἔκφανσιν σαφῆ διηυκρινημένοις μηδ' ὅλως ἐγκεχειρηκέναι ποτὲ πρὸς ταυτολογίαν, εἰς τὴν αὐτὴν τοῦ προτεθέντος αὐτῷ λογίου διασάφησιν· ἐπεὶ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θεολήπτοις ἡμῶν ἱεράρχαις (ἡνίκα καὶ ἡμεῖς, ὡς οἶσθα καὶ αὐτὸς, καὶ πολλοὶ τῶν ἱερῶν ἡμῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου σώματος συνεληλύθαμεν· παρῆν δὲ καὶ ὁ ἀδελφόθεος Ἰάκωβος καὶ Πέτρος, ἡ κορυφαία καὶ πρεσβυτάτη τῶν θεολόγων ἀκρότης· εἶτα ἐδόκει μετὰ τὴν θέαν, ὑμνῆσαι τοὺς ἱεράρχας ἅπαντας, ὡς ἕκαστος ἦν ἱκανὸς, τὴν ἀπειροδύναμον ἀγαθότητα τῆς θεαρχικῆς ἀσθενείας), πάντων ἐκράτει μετὰ τοὺς θεολόγους, ὡς οἶσθα, τῶν B ἄλλων ἱερομυστῶν, ὅλος ἐκδημῶν, ὅλος ἐξιστάμενος ἑαυτοῦ, καὶ τὴν πρὸς τὰ ὑμνούμενα κοινωνίαν πάσχων, καὶ πρὸς πάντων ὧν ἠκούετο, καὶ ἑωρᾶτο καὶ ἐγινώσκετο, καὶ οὐκ ἐγινώσκετο, θεόληπτος εἶναι καὶ θεῖος ὑμνολόγος κρινόμενος. Καὶ τί ἂν σοι περὶ τῶν ἐκεῖ θεολογηθέντων λέγοιμι; Καὶ γὰρ εἰ μὴ καὶ ἐμαυτοῦ ἐπιλέλησμαι, πολλάκις οἶδα παρὰ σοῦ καὶ μέρη τινὰ τῶν ἐνθεαστικῶν ἐκείνων ὑμνῳδιῶν ἐπακούσας. Μηδεὶς οὖν, ἀγαπητοὶ, τῷ λόγῳ διαπιστείτω, τοὺς ἀμφὶ Κορνήλιον ἀναλογισάμενος, ὅτι κἀκεῖνοι τοῖς ἀμφὶ Πέτρον, καὶ Ἰωάννην, καὶ Ἰάκωβον ὁμοίως ἐπλήσθησαν τῆς πυριμόρφου τοῦ παναγίου Πνεύματος χάριτος, καὶ γλώσσαις ἐλάλησαν, καὶ τερατουργικῆς ἰσχύος μετειλήχεισαν· πῶς γὰρ C οἱ πάντη διεσπαρμένοι, καὶ ἄλλος ἀλλαχόσε παροικίαν ἰθύνειν, καὶ ἀποστολὴν ἐκτελεῖν προκεχειρισμένοι, οὕτως ἀθρόον ἐν ἀκαριαίῳ καιρῷ συνεληλύθεισαν, εἰ μὴ θείου νεφοειδοῦς ἕκαστος ἠξιώθησαν ἅρματος; Καὶ μὴν πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ σωτηρίου κηρύγματος τῇ ἀληθινῇ προσφοιτῶσι πίστει, καὶ φωτιζομένοις ἀπ' αὐτοῦ τοῦ θείου φωτίσματος, γένη τε γλωσσῶν, καὶ ἰαμάτων χαρίσματα, καὶ ποικίλων δυνάμεων ἐνεργήματα πλουσίως πρὸς τοῦ τῶν ὑπερφυῶν δωρημάτων παρεκτικοῦ καὶ ἀγαθαρχικοῦ Πνεύματος διεδίδοτο, μήτι γε τοῖς κατὰ τὸν μέγαν ἀποστολικὸν Διονύσιον. Ἀλλ' ἡ τῆς ἀθλητικῆς αὐτοῦ μαρτυρίας ἱερὰ σάλπιγξ, ἐπὶ καιροῦ σαλπίσασα, τοὺς αὐτοῦ θείους ἀγῶνας εἰσδῦναι καὶ κατοπτεῦσαι προτρέπεται, καὶ τὸν λόγον ἐπὶ τὴν τῶν ἐνδοξοτάτων D αὐτοῦ μεθίστησιν ἀριστευμάτων ἐγκωμιαστικὴν ὑφήγησιν.

Πλήν γε πρὶν ἐπιβῆναι τοῦ τῶν μαρτυρικῶν σκαμμάτων οὐδοῦ, δεῖν εἰδέναι τουτὶ τὸ φιλήκοον ἀκροατήριον, ὡς, τοῖς τοῦ εὐφημουμένου θεοκήρυκός τε καὶ ἱερομάρτυρος θεοπνεύστοις συγγράμμασιν ἑπόμενοι, τὴν αὐτοῦ μακαρίαν ἄθλησιν ἐν τοῖς ὑστάτοις τῆς τοῦ Τραϊανοῦ βασιλείας γεγονέναι κατειλήφαμεν· ἐν μὲν τῷ τετάρτῳ τοῦ *Περὶ θείων ὀνομάτων* λόγου κεφαλαίῳ φάσκοντος, ἔνθα τὴν τοῦ ἔρωτος ἐπωνυμίαν ἐξυμνεῖ· Καίτοι ἔδοξέ τισι τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερολόγων, καὶ θειότερον εἶναι τὸ τοῦ ἔρωτος ὄνομα τοῦ τῆς ἀγάπης. Γράφει δὲ καὶ ὁ θεῖος Ἰγνάτιος, *Ὁ ἐμὸς ἔρως ἐσταύρωται*· τοῦτο γὰρ τὸ ῥητὸν ὁ θεοφόρος Ἰγνάτιος, μέλλων ἐν Ῥώμῃ μαρ-

τυρικῶς ἀθλήσειν., καὶ τοῖς λέουσι βορὰ κατὰ τὴν τοῦ τυράννου Τραϊανοῦ πρόσταξιν παραβληθήσεσθαι, περὶ τὸ τῆς αὐτοῦ τυραννίας ἔννατον ἔτος, κατὰ τῶν εὐσεβεστάτων Χριστιανῶν διωγμὸν ἐγείραντος, Ῥωμαίοις ἐπιστέλλων γέγραφεν· ὡς ἐκ τούτου παραδηλοῦσθαι, πρὸς τῷ τοῦ διώκτου τυραννίδος πέρατι, καθὼς ἔφθημεν εἰρηκότες, τὸν ἱεροφάντην μεμαρτυρηκέναι Διονύσιον. Πρὸς δὲ τὸν τῆς βροντῆς υἱὸν τὸν ὑψηλότατα καὶ ὑπὲρ πάντα νοῦν ἐγκόσμιόν τε καὶ ὑπερκόσμιον βροντήσαντά τε καὶ θεολογήσαντα τρισμακάριστον γράφων Ἰωάννην, ἐν Πάτμῳ περιωρισμένον ἀποφάσει Δομετιανοῦ, τοῦ μετὰ Τίτον τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ βεβασιλευκότος, (ἄμφω γὰρ Οὐεσπασιανοῦ παῖδες ἤστην·) περὶ τὸν τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἔσχατον ἐνιαυτὸν κατὰ τῶν πιστῶν λυττήσαντος, φησὶ προφητικῶς προαγορεύων (καὶ προφητικῆς μετέσχηκε χάριτος)· « Ἡμᾶς δὲ οὐθὲν τοὐναντίον ἀποστερήσει τῆς Ἰωάννου παμφαοῦς ἀκτῖνος, νῦν μὲν ἐντευξομένους τῇ μνήμῃ καὶ ἀνανεώσει τῆς σῆς ἀληθοῦς θεολογίας· μικρὸν δὲ ὕστερον (ἐρῶ γάρ, εἰ καὶ τολμηρόν) ὑμῖν αὐτοῖς ἑνωθησομένους. Ἀξιόπιστος δὲ πάντως εἰμί, τὰ προεγνωσμένα μαθὼν ἐκ Θεοῦ καὶ λέγων, ὅτι καὶ τῆς ἐν Πάτμῳ φυλακῆς ἀφεθήσῃ, καὶ εἰς τὴν Ἀσιάτιδα γῆν ἐπανήξεις, καὶ δράσεις ἐκεῖ τοῦ ἀγαθοῦ μιμήματα, καὶ τοῖς μετὰ σὲ παραδώσεις. » Τοῦ Δομετιανοῦ τοιγαροῦν μετ' οὐ πολὺ τετελευτηκότος κατὰ τὴν τοῦ χαρίσμασιν ἀποστολικοῖς τε καὶ προφητικοῖς διαπρέψαντος θεσπεσίου Πατρὸς πρόῤῥησιν, Νερούας, τὴν βασιλείαν διαδεξάμενος, τοὺς ἐν ὑπερορίαις ἀνεκαλέσατο. Τηνικαῦτα δὲ καὶ ὁ μέγιστος εὐαγγελιστὴς εἰς τὴν Ἐφεσίων ἐπανῆλθε μητρόπολιν, καὶ τὰ τῆς προαγορεύσεως εἴληφε πέρας.

Τοῦ Νερούα τὸν βίον μετηλλαχότος, ἐπὶ χρόνον ἕνα τὰς τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς ἡνίας κεκρατηκότος, εἰς Τραϊανὸν τὸν τύραννον τὸ κράτος μεταπέπτωκεν, ὃς λίαν τῇ κατὰ Σκυθῶν τε καὶ Θρᾳκῶν, καὶ διαφόρων ὅτι πλείστων ἐθνῶν ἐπαρθεὶς νίκῃ, καὶ δόξας μηδενὸς ἄρχειν, εἰ μὴ καὶ τὸ πανευσεβὲς τῶν Χριστιανῶν σύστημα τῇ τῶν δαιμόνων καὶ βδελυκτῶν ξοάνων λατρείᾳ καὶ προσκυνήσει καθυποτάξειεν, ὠμότατον ἀνεῤῥίπισε διωγμόν, καὶ πᾶσαν τὴν ὑπ' αὐτῷ τελοῦσαν τῶν μαρτυρικῶν αἱμάτων ἐμέθυσε, πάντοσε διαπεμψάμενος ἀπηνεστάτους διώκτας αὐτοὺς ἰταμῶς πάντας Χριστιανοὺς καταναγκάζειν θύειν τοῖς εἰδώλοις, ἢ μὴ πειθομένους παντοδαποῖς ἀποκτείνειν βασάνων εἴδεσιν. Ὁ μακάριος τοίνυν, καὶ τρὶς τοῦτο καὶ πολλάκις Διονύσιος ἐπὶ ἑβδομηκονταετῆ χρόνον διὰ μυρίων ὀνειδισμῶν, καὶ πολέμων, καὶ κινδύνων ὑπό τε τῶν ὁμογενῶν, καί ποτε ὁμοθρήσκων καὶ τῶν συντρόφων, μᾶλλον δὲ ἀσόφων διεληλυθώς, καὶ πρὸς τοσαῦτα πλήθη βαρβάρων τε καὶ Ἑλλήνων εἰδωλομανῶν, καὶ πρὸς τὴν τῶν ἀνόμων καὶ δυσμενῶν Ἑβραίων ἀγριωτάτην διασπορὰν ἀντιπαραταξάμενος, καὶ δραμὼν δρόμον διπλασίονα τοῦ ὃν Παῦλος ὁ πολύαθλος καὶ οὐρανοδρόμος δεδράμηκεν, ὅσον γε κατὰ τὴν χρονικὴν παράτασιν, καὶ λαοὺς ἀπείρους, διὰ τῶν ὑπ' αὐτοῦ τῇ τοῦ παναγίου Πνεύματος ἐνεργείᾳ τελουμένων σημείων καὶ τε-

A leonibus imperio Trajani regis cibus projiciendus, circa nonum regni ipsius annum, desævientis contra Christianos pietatis amantissimos, Romanis per epistolam scripsit. Ut hinc liqueat, sub finem tyrannicæ sævitiæ (ut pridem diximus) Dionysium sacrorum interpretem mortem occubuisse. Verum cum ad beatissimum Joannem scriberet tonitrui filium, ac omnibus cum terrenis, tum cœlestibus sublimiorem, qui de rebus divinis instar tonitrui locutus est, quique in Patmo, edicto Domitiani post Titum fratrem ejus regnum adepti (ambo enim Vespasiani filii fuere), exsulavit, cum circa ultimum regni ejus annum contra fideles desæviret, prophetice hoc (cum futurorum prædicendorum gratia insignitus esset) prænuntiando dixit : **384** « Nos B certe nullum infortunium privabit Joannis radio omnia collustrante, nunc quidem memoriam et innovationem tuæ veræ theologiæ consecuturos : paulo vero post (dicam enim, etsi hoc temerarium videatur) vobis ipsis conjungendos. Sum autem omnino fide dignior, si ea quæ a Deo didici, quæque tibi præcognita sunt, etiam dixero, quod ex Patmi carcere liber dimitteris, et in Asiæ regionem reverteris, ibi imitanda rectitudinis exempla peracturus, et ea posteris traditurus. » Domitiano igitur non multo post vita functo, juxta oraculum summi Patris apostolicis et propheticis donis insigniti; Nerva, regnum adeptus, eos qui in exsilio erant revocavit. Tum vero Evangelista quoque maximus in C Ephesiorum metropolim civitatem reversus est, et oraculum rei eventus comprobavit.

Porro cum jam Nerva ipse quoque decessisset, qui uno anno habenas Romani principatus moderatus est, imperium ad Trajanum regem devolutum est, qui contra Scythas Thracesque ac quamplurimas alias gentes parta victoria elatus, existimavit nemini imperare posse, nisi etiam venerandam ac piam Christianorum congregationem cultui et adorationi dæmonum, qui sunt detestanda simulacra, subderet. Proinde atrox illis bellum indixit, et universam ejus ditionem cruore martyrum, quoquoversum sævissimis quæsitoribus dimissis D inebriavit, mandans, ut ipsi omnes Christianos simulacris sacrificia facere improbe cogerent, non obtemperantes autem omni suppliciorum genere interimerent. Beatus igitur terque sæpiusque beatus Dionysius, ad septuagesimum annum per mille opprobria, tormenta, bella et pericula mortis, cum a suæ gentis hominibus, tum interdum a fide et religione conjunctis, domesticisque philosophis, præsertim insipientibus progressus, et tam ingenti barbarorum, ac gentilium in colendis simulacris insanientium multitudini, nec non ferocissimæ impiorum ac crudelium Hebræorum dispersioni expositus, cursum duplum peregit, ejus quem Paulus qui multum decertavit, quique cœlis illatus est, fecerat, quatenus præsertim ad temporis longitudi-

nem spectat, et varios populos, quos signis et prodigiis ab ipso virtute sancti Spiritus editis, fidei, quæ in Christum est, conciliavit; dum primæ persecutionis longissimos ac molestissimos cursus perageret, quos persecutorum primus, et omnium quotquot **385** unquam regnaverunt, pessimus atque impurissimus Nero contra Christianum populum excitavit, qui et summos Christi discipulos de medio sustulit. Reliquas vero tempestates quæ subsecutæ sunt, quas insania Domitiani contra fideles adduxit, eum fortiter pertulisset, in omnibusque probatus apparuisset, celeberrimam gloriam retulit. Quare fama velox quocunque permeans clarissimum ejus nomen asperrimis Trajani auribus insonuit, apostolicum ejus cursum quem ubique velocem ambierat, instar tonitrui annuntians multum item sudorem, laborem, potestatem, cum in verbis, tum in factis quibus divinissima et salutaris fides prædicata signis atque miraculis ab ipso admirabiliter editis confirmaretur, atque dilataretur; gentilium vero superstitio et cultus simulacrorum vehementer infirmaretur ac dissolveretur. Quas ob res tyrannus turbatus ac furens quosdam animo plane ferino, qui Phalarim Echetumque sævitia, immanitate ac crudelitate superare dicerentur, ad partes Occidentis destinavit, injuncto illis onere investigandi ac persequendi divini præconis; et sicubi illum decretis regiis cedere, dæmonibus inservire ac sacrificare reperissent, honoribus decorarent, ipsumque hominum corona stipatum ad se deducerent; sin minus pareret, ibidem capitis obtruncatione puniretur.

Igitur ministri, diaboli sævissima tyranni præcepta implentes, tanquam equi quidam stimulis agitati, vel famelicæ feræ ad venationem excitatæ, in Gallicam regionem cucurrerunt, ibique gregarios quosdam simulque plebeios sollicitabant, ut celeberrimum divinum præconem inquirerent. Qui sane cum Parisiis parvo oppidulo, quod sic appellatur, cum inquirentibus esset ostensus, eo celeriter properarunt; ipsumque caliginem ac in colendis simulacris errorem et insaniam, tum veritatis præconio, tum divinæ doctrinæ splendore, ac miraculorum prodigiis propellentem offenderunt. Oculis enim cæcorum lux restituebatur, surdorum aures aperiebantur, linguæ mutorum solvebantur, incessus claudorum constringebantur, variis morbis obstricti, implorato Servatoris omnipotentis auxilio, per admirandæ sanctitatis ejus ministrum mira facientem, ac in tenebris ignorantiæ positos ad cognitionis et salutis lucem adducentem, liberabantur. Interim enim fidelium multitudo augebatur, Deoque per Galliam, ac Germaniam provinciam maximam templa excitabantur; numerus vero superstitiosorum decrescebat, et simulacrorum **386** templa diruebantur, Belialque hostis potestas et fraus conculcabantur, isque in triumphum ducebatur. Quamobrem miser non ferens cernere suam ipsius potentiam dissolvi, obedientes et mi-

A ραστείων σαγηνεύσας πρὸς τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, τούς τε μακροτάτους καὶ χαλεπωτάτους τοῦ τε πρώτου διωγμοῦ διαύλους διαπεράσας, οὓς ὁ πρῶτος τῶν διωκτῶν, καὶ πάντων κάκιστος τῶν πώποτε βεβασιλευκότων, καὶ βεβηλότατος Νέρων κατὰ τοῦ Χριστωνύμου πληρώματος διήγειρε, καὶ τοὺς κορυφαίους τῶν Χριστοῦ μαθητῶν ἀνεῖλε. Τοὺς δ' αὖ μετέπειτα χειμῶνας, οὓς ἡ Δομετιανοῦ μανία κατὰ τῶν πιστῶν ἐπήγαγεν, ἀνδρείως ὑπομείνας, καὶ δόκιμος ἐν πᾶσι φανεὶς, διαβόητον ἀπηνέγκατο κλέος· ὅθεν ἡ ὑπόπτερος φήμη, πανταχόσε θέουσα, τὴν πανεύφημον αὐτοῦ προσηγορίαν ταῖς τοῦ Τραϊανοῦ τραχυτάταις ἀκοαῖς ἐνήχησε, βροντηδὸν ἀναγγέλλουσα τὸν ἀποστολικὸν ὃν ἁπανταχῆ μετῄει πτερόεντα δρόμον, καὶ τὸν πολὺν ἱδρῶτα, καὶ μόχθον, καὶ τὴν ἐν ἔργῳ τε B καὶ λόγῳ δύναμιν, δι' ὧν ἡ κηρυττομένη θειοτάτη καὶ σωτήριος πίστις σημείοις καὶ τέρασιν ὑπ' αὐτοῦ παραδόξως ἐνεργουμένοις ἐβεβαιοῦτο καὶ ἐπλατύνετο, καὶ ὡς ἡ τῶν Ἑλλήνων δεισιδαιμονία, καὶ εἰδωλικὴ θρησκεία κατὰ κράτος ἐστηλιτεύετο καὶ κατελύετο. Ἐφ' οἷς ἄγαν ταραχθεὶς ὁ λυσσώδης τύραννος, θηριώδεις τινὰς τὴν γνώμην, Φάλαρίν τε καὶ Ἔχετον τοὺς ἐπὶ θηριωδίᾳ καὶ ἀσπλαγχνίᾳ καὶ ὠμότητι βοωμένους ὑπεραίροντας, ἐξέπεμψεν ἐν τοῖς πρὸς ἥλιον δύνοντα μέρεσιν ἰχνηλατεῖν καὶ καταδιώκειν τὸν θεοκήρυκα, καὶ εἴ που τοῦτον εὕροιεν, εἴκοντα μὲν τοῖς βασιλικοῖς δόγμασι, καὶ λατρεύειν τοῖς δαίμοσι, καὶ θύειν ἀνεχόμενον, τιμαῖς καταγεραίρειν, καὶ ὡς αὐτὸν δορυφορούμενον ἀνάγειν, ἢ C μὴ πειθόμενον αὐτόθι τῇ τοῦ ξίφους τιμωρεῖσθαι τομῇ.

Τοῖς οὖν τυραννικοῖς οἱ τοῦ διαβόλου θεράποντες ἀθεωτάτοις παροτρυνθέντες προστάγμασιν, οἷον ἵπποι τινὲς οἰστρηλατούμενοι, ἢ πειναλέοι θῆρες ἐπὶ θήραν ἐπειγόμενοι, κατὰ τὴν Γαλλικὴν ἔθεον χώραν, κἀκεῖθεν ὀχλαγωγήσαντες ἀγελαίους τινὰς καὶ δημίους ἅμα, κατεζήτουν τὸν παναοιδιμώτατον θεοφάντορα. Καὶ δὴ καταμηνυθέντος αὐτοῦ τοῖς διώκταις ὑπάρχειν ἐν Παρισίοις (πολίχνῃ οὕτω καλουμένῃ), δρομαίως εἰσελάσαντες, ἐκεῖσε κατέλαβον αὐτὸν ἀπελαύνοντα τόν τε τῆς εἰδωλομανίας πλάνον καὶ ζόφον τῷ τε τῆς ἀληθείας κηρύγματι, καὶ τῷ τῆς θείας διδασκαλίας διαυγάσματι, καὶ τοῖς τῶν θαυμάτων τερατουργήD μασιν. Ὀφθαλμοὶ γὰρ τυφλῶν ἀνέβλεπον, καὶ ὦτα κωφῶν ἠνοίγοντο, καὶ γλῶσσαι μογιλάλων ἐτρανοῦντο, καὶ βάσεις χωλῶν συνεσφίγγοντο, καὶ ποικίλων νοσημάτων ἀσθενοῦντες ἠλευθεροῦντο, τῇ τοῦ παντοδυνάμου Σωτῆρος ἐπικλήσει, διὰ τοῦ θαυμασιωτάτου θεράποντος αὐτοῦ παραδοξοποιοῦντος, καὶ τοὺς ἐν σκότει τῆς ἀγνοίας καθημένους προσκαλουμένου πρὸς τὸ φῶς τῆς γνώσεως καὶ σωτηρίας· ἐπὶ τούτοις γὰρ τῶν πιστῶν ἡ πληθὺς ηὐξάνετο, καὶ ναοὶ τῷ Θεῷ κατὰ Γαλλίαν, καὶ Γερμανίαν, τὴν μεγίστην ἐπαρχίαν, ἠγείροντο· ὁ δὲ τῶν δεισιδαιμόνων ἀριθμὸς ἠλαττοῦτο, καὶ τῶν εἰδώλων οἱ σηκοὶ κατερρίπτοῦντο, καὶ ἡ τοῦ Βελίαρ τοῦ δυσμενοῦς δυναστεία καὶ ἀπάτη κατεπατεῖτο καὶ ἐθριαμβεύετο. Δι' ὃ μὴ φέρων καταλυομένην ὁρᾷν τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ὁ δείλαιος, τοὺς ὑπηκόους καὶ ὑπουργοὺς

κατὰ τοῦ ἁγίου τοῦ καθαιροῦντος αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν, καὶ τὴν αἰσχύνην παραδειγματίζοντος ἐξέμηνεν· οἵτινες, αὐτὸν ἐμμανῶς συλλαβόντες σὺν Ῥουστίκῳ καὶ Ἐλευθερίῳ, τοῖς εὐαγεστάτοις αὐτοῦ φοιτηταῖς καὶ πνευματικοῖς υἱέσιν (ὧν τὸν μὲν ἱερουργὸν, τὸν δὲ λειτουργὸν καθιέρωσεν· ἄμφω γὰρ συνηγωνιζέσθην καὶ συνετρεχέτην τῷ οἰκείῳ καθηγεμόνι καὶ φωταγωγῷ, καθάπερ Παύλῳ τῷ τῆς οἰκουμένης φωστῆρι Συλουανὸς καὶ Τιμόθεος), καὶ καθεσθέντες ἐπὶ τυραννικῷ βήματι, ἐμβλέψαντες δρακοντείῳ βλέμματι, καὶ λεοντείῳ βρυχήματι κεκραγότες, ἤροντο λέγοντες· « Ὦ δύστηνε γεραιὲ, σὺ τυγχάνεις ὢν ὁ τῶν θεῶν ἡμῶν τὸ σέβας ἀπαγορεύων, καὶ τοὺς λαοὺς μαγικῇ τέχνῃ, καὶ εὐγλωττίᾳ, γοητεύμασί τε πείθων μὴ λατρεύειν αὐτοῖς, καὶ τοῖς ἀνικήτοις ἀντιπίπτων βασιλεῦσι, καὶ τὴν τῶν δογμάτων αὐτῶν ἰσχὺν ἀποβαλλόμενος; Τίνι σεαυτὸν ἐπιγράφῃ καὶ ποίας θρησκείας εἶ, καὶ τίνα κηρύττεις θεόν; » Ὁ δὲ, κατ' οὐδὲν δείσας τὴν αὐτῶν θρασυτάτην ἀπόνοιαν, εὐθαρσῶς λίαν ἀντέφησεν· « Ἐγώ εἰμι ὁ τῆς ὑμῶν ἀθεΐας καθαιρέτης, καὶ τῆς εἰδωλικῆς μυσαρότητος καταλυτὴς, καὶ πάσης Ἑλληνικῆς πλάνης στηλιτευτὴς, τῇ τοῦ Χριστοῦ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ δυνάμει καθεστηκὼς, ᾧ καὶ ἐμαυτὸν ἀνέθηκα δοῦλον, ᾧ καὶ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου, τῷ πρὸ πάντων μὲν τῶν αἰώνων ἐκ Πατρὸς γεννηθέντι ἀπαθῶς καὶ ἀχρόνως, ἐπὶ τέλει δὲ τῶν αἰώνων ἐκ Παρθένου Μαρίας ἄνευ σπορᾶς τε καὶ φθορᾶς σαρκωθέντι καὶ τεχθέντι, κατὰ πάντα, πλὴν τῆς ἁμαρτίας, βροτῷ καθ' ἡμᾶς χρηματίσαντι, καὶ δι' οἰκείου σταυροῦ καὶ θανάτου τὸ κράτος τοῦ διαβόλου καταργήσαντι, καὶ τὸν θάνατον νεκρώσαντι, καὶ μέχρις ᾅδου τοῦ δυσειμόνος κατελθόντι, καὶ τὸ ἐκεῖσε σκότος λύσαντι, καὶ τῇ τριημέρῳ αὐτοῦ ἐκ νεκρῶν ἀναστάσει φῶς τῷ κόσμῳ λάμψαντι, καὶ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν βλύσαντι· ὃς ἐξεδίδαξε σέβειν ἕνα Θεὸν ἐν τρισὶν ὑποστάσεσι διαιρουμέναις ἀσυγχύτως, ἤγουν ἐν Πατρὶ, καὶ Υἱῷ, καὶ ἁγίῳ Πνεύματι, αὐτὸς ὑπάρχων εἷς τῆς ἀκτίστου Τριάδος, συναΐδιος, καὶ συνάναρχος, καὶ ὁμοούσιος τῷ Πατρὶ, καὶ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι. Τοῦτον τὸν ἀληθινὸν Θεὸν κηρύττομεν· ταύτην τὴν καθαρὰν καὶ ἀμώμητον τῶν Χριστιανῶν πίστιν καταγγέλλομεν· ὑπὲρ ταύτης πάντα παθεῖν ἑτοίμως ἔχομεν, οὐ πῦρ, οὐ ξίφος, οὐ θυμὸν ἀγρίων θηρῶν, οὐθ' οἱανοῦν πρὸς ὑμῶν ἐπινοουμένην βασάνων ἰδέαν δειμαίνοντες. »

Τὴν εὐτολμίαν οὖν τοῦ ἀνδρειοτάτου καὶ πολυειδήμονος γέροντος καταπλαγέντες οἱ τύραννοι, πάλιν πρὸς αὐτὸν καὶ τοὺς αὐτοῦ συνάθλους μαθητὰς εἶπον, ἀπειλήν τε πνέοντες καὶ μαργαίνοντες· « Πρὸς ὑμῶν ἄρα τὰ τῶν βασιλέων ἡμῶν καὶ ἀρχόντων καταφρονεῖται δόγματά τε καὶ προστάγματα, καὶ ἡ τῶν ἀηττήτων ἡμῶν θεῶν τιμὴ καὶ ἐξουσία παρορᾶται; » Ὁ δὲ θεῖος ἱεράρχης, καὶ λόγῳ, καὶ ἔργῳ τῆς μαρτυρικῆς παρατάξεως προηγούμενος, θαρσαλεώτερον αὖθις ἀντεφθέγξατο· « Ὄλοιτο βασιλέων καὶ ἀρχόντων ἅπαν ἀσεβές τε καὶ ἀντίθεον πρόσταγμα, καὶ θεοὶ οἳ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν οὐκ ἐποίησαν· ἀπο-

A nistros contra virum sanctum potentiæ illius invasorem, et dedecoris indicem impulit; qui furibundi cum ipsum comprehendissent cum Rustico et Eleutherio sanctissimis ejus discipulis, filiisque spiritu sibi conjunctis, quorum illum quidem sacrificum, hunc vero sacrorum ministrum consecrarat, ad tyranni tribunal sistunt. Simul etiam ambo decertabant, ac ductoris et præceptoris sui, quemadmodum etiam Pauli orbis terræ luminis Sylvanus et Timotheus, certaminis et cursus socii erant. Et tyrannico tribunali insidentes, hos torvo ac draconis aspectu intuentes leonis rugitu interrogabant, dicentes : « O despicate senex, tune es ille, qui cultum deorum nostrorum vetas, populosque arte magica, et dicendi artificio, ac præstigiis confisus,
B illos venerari, et invictis parere regibus resistis, vimque mandatorum illorum rejicis? Cuinam temet addixisti? Aut qua religione obstrictus es, et quem deum prædicas? » Ille vero, audacissimam illorum contumaciam nihil veritus, animose valde respondit : « Vestræ ego impietatis vastator sum, impuritatis simulacrorum eversor, ac omnis gentilium erroris diffamator; potentiæ Christi unigeniti Dei Filii addictus, cui meipsum servum constitui, cui etiam servio in spiritu meo, qui ante quidem omnia sæcula sine affectione, et extra tempus a Patre genitus fuit, in fine autem sæculorum ex Maria virgine, sine semine ac corruptione carnem assumpsit, et in lucem editus, in omnibus, præter
C peccatum, mortali homini (ut nos sumus) similis factus, et cruce sua ac morte diaboli imperium, perempta morte, irritum fecit, ad inferosque incultos et horridos descendit, et ibi tenebras dissolvit, ac ejus resurrectione, quæ tertio die a mortuis facta est, lux mundo illuxit, vitamque et incorruptionem attulit; qui unum Deum in tribus personis inconfuse divisis, nempe in Patre, et Filio, et Spiritu sancto, docuit venerari, cum ipse alioqui unus increatæ Trinitatis exsistens, simul cum Patre, sanctoque Spiritu sempiternus, sine principio, ejusdemque substantiæ sit. Hunc verum Deum prædicamus, hanc puram et irreprehensibilem fidem annuntiamus, pro hac omnia pati parati sumus, non ignem, non gladium, non immanem ferarum
D agrestium feritatem, neque qualemcunque a vobis tormentorum faciem excogitatam pertimescimus. »

387 Hanc igitur fortissimi ac sapientissimi senis animi fortitudinem tyranni admirati, eidem rursus ejusque certaminis sociis discipulis minas spirantes et insanientes dixerunt : « Itaque regum nostrorum principum jussa decretaque a vobis contemnuntur, et honor deorum nostrorum insuperabilium et potestas despicitur? » At divinus pontifex martyrum aciei, cum ob verborum, tum operum excellentiam, antesignanus, audentius rursus respondit : « Facessat regis ac principum omnis impietas, et edictum Deo contrarium, et vestri dii qui nec cœlum nec terram fecerunt, ut imbecilles,

ut vani, ut vere abominabiles pereant, indigni de quibus verba fiant; dæmonia autem sunt, et figuræ cacodæmonis consilio efficte, et artificiosa manuum hominum opera. Similes igitur illis fiant surdi, cæci, sensus expertes, qui faciunt ea, et omnes qui confidunt in eis. Nos enim Christum, verum rerum omnium Deum opificem, curatorem, et vitæ principem agnoscimus, et ipsum solum veneramur ac prædicamus, spemque in ipsum ponimus, et pro ipso mori libenter parati sumus, nosque tanquam sacras victimas et hostias reputamus, et properantes ad hanc jugulationem, valde gloriamur, ut qui nos denuo resurrecturos, melioremque ac beatiorem, perpetuoque duraturam hæreditatem consecuturos certo credimus, atque adeo incorruptis coronis decoratum iri. Vos vero rursus, quotquot in ipsum non creditis, sed dignitatem ejus, regnumque verum, sempiternum, et fine carens repellentes, ministros ejus interficitis, sempiterno igni, et immedicabilibus perpetuisque suppliciis traditos intuebimur. » Ad hæc flagitiosissimi, et ab omni pietate alienissimi persecutores perturbati, ira pleni ac indignatione, frendentesque dentibus, ensibus eductis, sanctissimo Dei præconi jugulum prompte præbenti divinum sacratissimumque caput, ac deinde capita duorum viæ, cursus, ac certaminum, non minus quam prædicationis sociorum, amputaverunt: dum ipsi ad cursum martyrii ac postremi finis certamen cervices prompte projicientes, ensisque ictui alacriter protendentes antevertere alter alteri festinarent, ut non a doctore et sacro institutore suo in hac mortali et spinas producente vita omnino relinquerentur, sed, ut dux ac præceptor eorum, ad muneratorem Deum breviter cum eo simul commigrarent; ut, quemadmodum una in certaminibus laborabant, easdem etiam coronas **368** et præmia laboris participes simul acciperent. Quo enim pacto qui probe a pueris instructi, multisque ac variis exercitati laboriosis certaminibus, divino Christi ipsius amore flagrabant, quibus omnibus nec corpori nec animo parcere didicerant, ut ipso solo vere ligno vitæ fruerentur, non doctoris et præceptoris sui promptitudinem ad martyrii certamen imitarentur? Sicut enim fortissimus exercitus imperator, qui sese prælio primus exponat, commilitonibus animos addit, dum bellicum canere præcipit, et hostium exercitibus obvius primus efficitur: sic divinorum certaminum peritissimus senex, longa et annorum plena exacta senectute, ad beatissimam pro Christo cædem primus exsiliens, coronas victoriæ pertulit, et dulcissimos filios ad subsequendum, ac eamdem beatissimam mortem libenter eligendam præparavit.

Quis igitur, eum qui septuaginta annos apostolicum cursum percurrerit, servatorem Christum prædicaverit, verbi salutaris nobilem et incorruptam sementem in terris rationis participibus seminarit,

A λέσθωσαν ὡς ἀδρανεῖς, ὡς μέλεοι, ὡς βδελυροὶ ὄντως ὑμῶν οἱ θεοὶ, καὶ οὐδενὸς λόγου ἄξιοι· δαιμόνια γὰρ τυγχάνουσιν ὄντες, καὶ διανοίας κακοδαίμονος ἀναπλάσματα, καὶ χειρῶν ἀνθρωπίνων τεχνάσματα. Ὅμοιοι τοίνυν αὐτοῖς οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτοῖς γένοιντο, κωφοὶ, καὶ τυφλοὶ, καὶ ἀναίσθητοι. Ἡμεῖς γὰρ Χριστὸν τὸν ὄντως ὄντα τῶν ὅλων Θεόν τε καὶ δημιουργὸν, καὶ κηδεμόνα, καὶ τῆς ζωῆς χορηγὸν γινώσκομεν, καὶ αὐτὸν μόνον σέβομεν, καὶ κηρύττομεν, καὶ τὰς ἐλπίδας εἰς αὐτὸν ἀνατιθέμεθα, καὶ θανεῖν ὑπὲρ αὐτοῦ προθυμούμεθα, θυμάτων ἱερῶν καὶ σφαγίων δίκην ἑαυτοὺς λογιζόμενοι, καὶ σπεύδοντες ἐπὶ τὴν τοιαύτην σφαγὴν, ἄγαν ἀγαλλόμεθα, ὡς ἀσφαλῶς πιστεύοντες αὖθις ἀναστήσεσθαι, τῆς κρείττονος, καὶ μακαριωτέρας, καὶ B διαιωνιζούσης τευξόμενοι λήξεως, καὶ τοῖς ἀκηράτοις στεφθησόμενοι στέμμασι. Τοὺς δ' αὖ καθ' ὑμᾶς εἰς αὐτὸν μὴ πιστεύοντας, ἀλλὰ τὴν αὐτοῦ θεότητα, καὶ τὴν ἀληθῆ καὶ ἀΐδιον, καὶ πέρας οὐκ ἔχουσαν βασιλείαν ἀθετοῦντας, καὶ τοὺς αὐτοῦ θεράποντας ἀναιροῦντας, αἰωνίῳ πυρὶ καὶ βασάνοις ἀνηκέστοις καὶ ἀλήκτοις παραδιδομένους ὀψόμενοι. » Πρὸς ταῦτα ταραχθέντες οἱ παμπόνηροι καὶ ἀσεβέστατοι διῶκται, καὶ πλησθέντες ὀργῆς καὶ θυμοῦ, καὶ τοὺς ὀδόντας βρύξαντες, τὰ ξίφη σπασάμενοι, τοῦ τρισμακαρίου θεοκήρυκος τὸν αὐχένα προθύμως ἐκτείναντος, τὴν θείαν καὶ πανίερον κεφαλὴν ἀπέτεμον· μεθ' ἣν καὶ τὰς τῆς ξυνωρίδος τῶν συνοπαδῶν, καὶ συνδρόμων, καὶ συνηθληκότων οὐχ ἧττον ἢ συγκεκηρυχότων, ἀπέκοψαν, θατέρου θάτερον, εἰς τὸ τῆς C μαρτυρικῆς ἀγωνίας, καὶ κεφαλικῆς τελειώσεως προλαβεῖν σπευδόντων στάδιον, τοὺς τραχήλους εὐθύμως προβαλλόντων, καὶ τῇ τοῦ φασγάνου πληγῇ προτιθέντων εὐπρεπεῖς, ὡς ἂν μὴ τοῦ παιδαγωγοῦ καὶ ἱεροτελεστοῦ πάμπαν ἀφυστεροῖεν ἐν ταύτῃ τῇ ἐπικήρῳ καὶ ἀκανθοφόρῳ βιοτῇ, ἀλλὰ συντόμως τὸν αὐτὸν τῷ διδασκάλῳ καὶ προσαγωγῷ τρόπον πρὸς τὸν ἀθλοθέτην συνεκδημοῖεν, ὃν τρόπον καὶ τοὺς ἄθλους συνδιήθλοσαν, ὅπως καὶ τῶν αὐτῶν στεφάνων καὶ ἐπάθλων ἅμα συμμέτοχοι τέλοιεν. Πῶς γὰρ οἱ καλῶς παιδαγωγηθέντες, καὶ πολλοῖς ἤδη πολυειδῶς ἐγγυμνασθέντες ἀθλητικοῖς γυμνάσμασι, καὶ Χριστὸν αὐτὸν θεῖον ἔχοντες ἔρωτα, δι' ὧν πάντων καὶ σώματος καὶ ψυχῆς ἀφειδεῖν ἐδιδάσκοντο, ὅπως αὐτοῦ μόνου τοῦ σαφῶς ὄντος ξύλου τῆς ζωῆς κατατρυφῷεν, D οὐκ ἂν τοῦ γυμναστοῦ καὶ παιδευτοῦ τὴν ἐπὶ τὴν μαρτυρικὴν ἀριστείαν ἐζήλωσαν προθυμίαν; Καθάπερ γὰρ στρατηλάτης κράτιστος, τῆς στρατιᾶς προαγωνιζόμενος, τοὺς συμμαχητὰς προθυμαίνων καὶ προκελευόμενος ᾄδειν ἐνυάλιον, πρῶτος ὁμιλεῖ τοῖς τῶν πολεμίων στρατεύμασιν· οὕτως ὁ τῶν θείων ἀγώνων ἐμπειρότατος πρεσβύτης, καὶ βαθὺ καὶ πῖον εἰσεληλακὼς γῆρας, πρὸς τὴν ὑπὲρ Χριστοῦ μακαριωτάτην προπηδήσας σφαγὴν, τούς τε τῆς νίκης προεκομίσατο στεφάνους, καὶ τοὺς γλυκυτάτους υἱεῖς ἐφέπεσθαι, καὶ τὸν ὅμοιον ἀσπασίως ἑλέσθαι παμμακάριστον προπαρεσκεύασε θάνατον.

Τίς οὖν τὸν ἐν ἔτεσιν ἑβδομήκοντα τὴν ἀποστολικὴν ὁδεύσαντα τρίβον, καὶ Σωτῆρα Χριστὸν κηρύξαντα, καὶ τοῦ σωτηρίου λόγου τὸν εὐγενῆ καὶ ἀκίβδηλον σπόρον ἐν πολλαῖς λογικαῖς ἀρούραις κατα-

σπείραντα, καὶ πολύχουν ἀμησάμενον ἄσταχυν, καὶ γνησίους μάλα καὶ τιμίους ἐναποθέμενον ταῖς ἱεραῖς ἀποθήκαις καρποὺς, ἀξίως θαυμάσειεν; Τίς τὸν ἐπὶ τοσοῦτον χρόνου μῆκος εὐαγγελικῶς ἀριστεύσαντα, καὶ νικηφόρον ἀναδεδειγμένον ἐν μέσῳ χριστομάχων τυράννων, καὶ δήμου θηριωδεστέρου λεόντων καὶ λύκων ἀντικειμένων ἐπαινέσειεν ὅσον ἐπαινεῖν ἐποφείλεται; Ποία γλῶττα πρὸς διήγησιν τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ, κατορθωμάτων, καὶ ἀθλημάτων ἀρκέσειεν; ἃ γῆς μὲν αἱ φυλαὶ κατεπλάγησαν, αἱ δὲ τῶν οὐρανῶν τάξεις ἐξεθείασαν, καὶ Χριστὸς ὁ παμβασιλεὺς καὶ τῶν βραβείων διανομεὺς ἀπεδέξατο, καὶ ἀναῤῥήσεσιν ἐπινικίοις, καὶ στεφάνων ὑπερλάμπρων ἀμοιβαῖς τὸν κατωρθωκότα καὶ διηθληκότα διέστεψεν. Ὢ τῆς ἁγίας καὶ θεσπεσίας κεφαλῆς, τῆς ὑπὲρ Χριστοῦ τῆς ὄντως ἀγάπης τμηθείσης! Ὢ τῆς πλεῖστα καὶ μέγιστα θεῖα καὶ ἀπόῤῥητα χωρησάσης, ἃ μὴ κεχώρηκε κόσμος, πανιερωτάτης κορυφῆς, τῆς μυρίους καὶ μακροὺς διαθλησάσης ὑπὲρ τοῦ θείου κηρύγματος ἀγῶνας! Ὢ τῆς ἐμβατευσάσης τοῖς ὑπερουρανίοις διακόσμοις, καὶ τὰ λόγου τε παντὸς πέρατα καὶ νοῦς νοησάσης καὶ φθεγξαμένης! Ὢ τῆς θειοτάτης ψυχῆς ἐκείνης, τῆς δὲ δι' ἀγγελικῆς δορυφορίας εἰς τὰς οὐρανίους ἀναπτάσης ἀψῖδας! ἥν, ἐνδόξως πρὸς τὸν τῆς δόξης Κύριον καὶ στεφανοδότην Ἰησοῦν ἀνιοῦσαν τῶν εὐκλεῶν πόνων τἀπίχειρα κομιουμένην, ὕμνησεν ἑκάστη τῶν ὑπερκοσμίων δυνάμεων, τὴν αὐτῆς ἄθλησιν γεραίρουσα, καὶ ἀμειβομένη τῆς ἀγγελοπρεποῦς ὑμνήσεως, ἣν ὁ κοινὸς αὐτῶν ὑμνήτωρ ἐνθεαστικῶς τε καὶ παναρμονίως συνήρμοσεν· ἣν ἡ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, τὰς ἑαυτῆς ἀνοίξασα πύλας, ἐνεκολπώσατο· ἣν ἡ Ἐκκλησία πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς προσεπτύξατο· ἣν πνεύματα καὶ ψυχαὶ δικαίων ὁσίων καὶ ταπεινῶν τῇ καρδίᾳ, τὴν ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι, καὶ μετρίῳ, καὶ θείῳ φιλοφρονήματι πολιτευσαμένην, καὶ μέχρις αἵματος τὴν πίστιν παῤῥησιασαμένην, καὶ ὑπὲρ αὐτῆς πυκτεύσασαν ἐνηγκαλίσατο· ᾗ τῶν ἀποστόλων ἡ χοροστασία πρεπωδῶς ἐνεκαυχήσατο· ἐφ' ᾗ τῶν προφητῶν ὁ χορὸς ἠγαλλιάσατο, μεθ' ἧς ἑορτάζει καὶ εὐφραίνεται, τὴν ἐξ οἰκείων ἀγώνων καὶ αἱμάτων ὑφανθεῖσαν καὶ βαφεῖσαν βασιλικὴν πορφύραν περιβεβλημένη καὶ πεποικιλμένη τῶν ἀθλοφόρων μαρτύρων ἡ πανήγυρις.

Μακαριστέον τοίνυν τὴν πόλιν τὴν ταμιευσαμένην, τήν τε θεοστεφῆ καὶ πανσεβασμίαν σου κεφαλὴν καὶ τὸ τίμιον λείψανον, καὶ τῶν, οὓς ὡς ἱερεῖα πανάμωμα καὶ παγευῶδες θυμίαμα τῷ Θεῷ προσενήνοχας, συμφοιτητῶν, ὦ θεοκηρύκων καὶ ἱεραρχῶν καὶ μαρτύρων πανάριστε· καὶ τοῖς ἁγίοις ὑμῶν φοινιχθεῖσαν αἵμασιν, ἐξ ὧν ἴαμά τι καὶ κρῆναι νάουσιν ἀεὶ τοῖς πίστει προσφεύγουσι, καὶ τὴν τῶν ἀλγυνόντων νοσημάτων ἐξαιτοῦσιν ἴασιν. Ὡς ἀληθῶς μεμακάρισται Παρισία, ἡ τῇ μὲν πηλικότητι τῶν κατὰ Γαλλίαν μικροτέρα πόλεων, τῷ κεκληρῶσθαι δέ σε, τῶν διδασκάλων ὦ πρόκριτε, θησαύρισμα παντὸς αἰσθητοῦ πλούτου τιμαλφέστερον καὶ πολιοῦχον κεκτῆσθαι, καὶ φρούραρχον λαμπροτέρα χρηματίσασα· ἁγιασμὸς γὰρ αὐτῇ θεόθεν ἐδόθης, τὴν τῶν πολιτῶν καὶ ἐπηλύδων καθαγιάζων φιλόχριστον ἄθροισιν· καὶ

A copiosam spicam messuerit, et fructus apprime nobiles et honoratos in horreis sacris reposuerit, digne admirari posset? Quis eum qui huc usque temporis evangelico ritu strenue se gesserit, ac inter tyrannos Christum, ac populum leonibus ac lupis oppositis ferociorem, victoriam retulerit, satis pro dignitate laudaret? Quæ lingua ad ejus virtutes, recte facta, et certamina celebranda sufficeret? Quæ quidem tribus terræ admiratæ sunt, cœlorum ordines beata prædicaverunt, Christus rex omnium, et præmiorum distributor approbavit, et præconiis quibus victores ornari solent, coronisque illustribus, tam recte munus Christianum exsecutum ac decertantem coronavit. O sanctum, et divinum caput, pro vero Christi amore præcisum! B O plenum plurimis ac maximis rebus divinis et ineffabilibus caput sacratissimum, quarum mundus non fuit capax, innumeros longosque pro divino præconio labores perpessum! O virum cum cœlestibus ordinibus incedentem, et ea locutum quæ quemlibet sermonem et sensum excellunt! O divinissimam animam illam, quæ corona stipata angelorum ad cœlestia culmina evolavit, quam dum magnifice ad gloriæ Dominum et coronatorem Jesum ascenderet, pro gloriosis laboribus præmiis auctam singuli angelorum ordines laudarunt, ac certamen ipsius præmiis **389** ac laudatione, quæ angelos decet, munerati sunt; quam communis ipsorum laudator divine ac aptissime concinnavit; quam cœlestis Hierusalem, suas ipsius portas aperiens, sinu C suscepit suo, quam Ecclesia primogenitorum, quæ in cœlis ascripti sunt, amplexata est; quam spiritus et animæ justorum, piorum et humilium corde in justitia et sanctitate, moderata ac divina animi æqualitate in mundo versatam, et fidem ad sanguinem usque animose professam, et pro ipsa martyrio functam, in sinum suscepit! Ob quam apostolorum chorus decenter gloriatus est. In qua vatum sacrorum cœtus gestiens exsultavit, et celebres conventus agit, atque lætatur: et eam effuso propriis in certaminibus sanguine florescentem, ac quasi regia purpura tinctam læti martyres præmiis cumulati ambiunt et exornant.

Beata igitur prædicanda civitas est, quæ tuum D maxime venerandum caput a Deo coronatum, et pretiosas reliquias asservavit, atque duorum etiam condiscipulorum, quos tanquam victimas immaculatas et suavissimi odoris incensum, Deo obtulisti. O divinorum præconum ac summorum præsulum et martyrum amplissime! Et sacro vestro cruore tinctam, ex quo medicina quædam ac fontes ad fidem confugientibus, et curationem contra molestas ægritudines exposcentibus perenniter profluunt. Quam vere beata Parisina civitas, quæ magnitudine quidem Galliæ civitatibus cedit, dum vero te, o doctorum præstantissime, thesaurum omnibus mundi divitiis pretiosiorem, in hæreditatem accepit, patronumque et excubatorem acquisivit, splendidior cunctis et beatior appellata est! Ei enim ut sancti-

tudo cœlestis datus es, qui cœtum civium et advenarum Christi colentem sanctum efficeres. Datus es ei etiam ut cœlestes divitiæ, quæ delicias præbebant, non eas quæ supercilium corporis afficiunt, dulcemque ad breve tempus gustum exhibent, et celeriter labuntur atque deficiunt, quas terra et mare producunt, et sinus sacer ac fluvius piscosus profundusque circumdans et circumsonans altum tenentibus Niliacis æmulus fluentis. Murus munitissimus oppositus, non labentibus et politis electis lapidibus compositus, propugnaculis, turribus et murorum fastigiis ut ferreum septum innixus, sed tua tuorumque commilitonum consecratione fundatus, vestrisque erga Deum benignis precibus ignem e cœlo deducentibus fundatus, quæ quinquagenarios, **390** et centuriones, ac millenarios cum barbaricis illorum exercitibus absumant. Salutaris portus propositus es, suscipiens eos qui ex vitæ hujus tempestate ad portum tendunt, et pratum rationale quod omnigenam circumjacentem temeritatem, tanquam hortus ille qui erat in Eden, arceat. In hac tuum sanctissimum templum erectum est, quod omne singulari benignitate fidelibus refrigerium præstat, ac quibuslibet spiritus alimentis oppositam mensam implet, quæ animas satiat, florere compellit, atque incorruptam vitam elargitur. Ergo sicut Parisiis divino et cœlesti atque spirituali altari insistens, inter eos qui tecum coronati sunt medius benignum Jesum, universo mundo propitium reddens, quem dilexisti, quem prædicasti, per quem capite truncatus coronam digne retulisti, nunc eos qui in sacram ac venerandam hanc tuam celebritatem et optatissimam memoriam celebres conventus agunt, laudantes, ac martyrium præmio dignissimum honorantes, aspicere, amplexari, atque iis bene precari, ac benignum Deum propitium reddere, et precibus compellare velis, te maxime ac divinissime præsul, martyrum illustrissime, obsecramus ut a molestia vitæ, quæ nos circumstat, liberare; tyrannidem quæ nos ingrassatur tollere; mœrorem quo obsiti sumus repellere; tranquillitatem ac profundam requietem, et statum perturbatione vacuum Ecclesiis impertiri dignetur, ut pace constituta, et una divinæ religionis concordia, et paritate consilii dominante, verus et summus ille pastor, et princeps pacis Christus ab omnibus unanimiter glorificetur. Quem decet omnis gloria et honor, imperium cum ejus Patre, qui principio caret, ejusdem substantiæ, et Spiritu sancto benigno, vitæque datore, nunc et semper, et in perpetuas sæculorum æternitates. Amen.

A πνευματικὸς ὄλβος, τρυφὴν πορίζων, οὐ τὴν τὸν σωματικὸν ὄγκον αὐξάνουσαν, καὶ πρὸς βραχὺ τὴν φάρυγγα γλυκαίνουσαν, καὶ θᾶσσον ἀπολλυμένην, καὶ φθίνουσαν, ἣν γῆ καὶ θάλασσα φέρει, καὶ κόλπος ἱέρειος, καὶ ποταμὸς ἰχθυοφόρος καὶ βαθύῤῥους, ὁ περικυκλῶν καὶ περιηχῶν τοῖς πελαγίζουσι νειλῴοις ἁμιλλώμενος χεύμασι. Τεῖχος ὀχυρώτατον προβέβλησαι, οὐ ῥυτοῖς τε καὶ ξεστοῖς ἐξειλεγμένοις λίθοις ἡρμολογημένον τε καὶ δεδομημένον, καὶ προμαχῶσι, καὶ πύργοις, καὶ ἐπάλξεσιν ἐρηρεισμένον, οἷον ἕρκος σιδήρεον, ἀλλὰ τῇ σῇ τε καὶ τῶν σῶν συναθλητῶν τεθεμελιωμένον ἁγιστείᾳ, καὶ ταῖς ὑμετέραις πρὸς Θεὸν εὐπροσώποις πεπυργωμένον ἐντεύξεσι, πῦρ οὐρανόθεν καταγούσαις, πεντηκοντάρχους τε καὶ ἑκατοντάρχους καὶ χιλιάρχους ἀντιθέους σὺν τοῖς αὐτῶν βαρβαρικοῖς B καταναλίσκον στρατεύμασι. Λιμὴν πρόκεισαι σωτήριος, τοὺς ἐκ βιωτικῆς προσορμιζομένους ζάλης ὑποδεχόμενος, καὶ παντοίαν περιστατικὴν ἀπείργων περιπέτειαν· λειμὼν νοητὸς, ὡς ὁ ἐν Ἐδὲμ παράδεισος, καὶ τὸ σὸν ἱερώτατον ἐπ' αὐτῇ πεφύτευται τέμενος πᾶσαν διὰ τῆς ἐνοίκου χάριτος τοῖς πιστοῖς ψυχαγωγίαν παρεχόμενον, καὶ παντοδαπαῖς πνευματικαῖς ἐδωδαῖς πλήθουσαν παρατιθέμενον τράπεζαν, ψυχὰς ἑστιῶσαν, καὶ θάλλειν ποιοῦσαν, καὶ ζωὴν προξενοῦσαν τὴν ἄφθαρτον. Ὡς οὖν ἐν Παρισίᾳ τῷ θείῳ καὶ ἐπουρανίῳ, καὶ νοερῷ θυσιαστηρίῳ παριστάμενος τῶν σῶν συστεφανιτῶν μεσούμενος, τὸν εὐμειλικτον ὑπὲρ τοῦ κόσμου παντὸς ἐκμειλισσόμενος Ἰησοῦν, τὸν ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ἱεράρχην, καὶ στεφανοδότην, καὶ C πάσης αἴτιόν τε καὶ πάροχον ἀγαθωσύνης, ὃν ἠγάπηκας, ὃν κεκήρυχας, δι' ὃν αὐχένα τμηθεὶς ἀξίως τὸ στέφος ἀπείληφας, τοὺς νῦν συναγηγερμένους εἰς ταύτην σου τὴν ἱερὰν καὶ σεπτὴν πανήγυριν, καὶ τὴν πανεράσμιόν σου μνήμην ἑορταστικῶς ἐκτελοῦντας, καὶ τὴν ἀξιογέραστον ὑμνοῦντάς τε καὶ τιμῶντας ἄθλησιν, ἐποπτεύοις, καὶ περιέποις, καὶ εὐλογοίης, τὸν οἰκτίρμονα Θεὸν ἐξιλεούμενος καὶ πρεσβεύων, ἀρχιερεῦ θειότατε καὶ μαρτύρων περιφανέστατε, τὴν μὲν τῆς περιστοιχιζούσης βίας ἐπάχθειαν ἀποστῆσαι, καὶ τὴν καθ' ἡμῶν τυραννίδα καταπαῦσαι, καὶ τὴν ἐπαχλύζουσαν ἐπαμῦναι κατήφειαν· γαλήνην δὲ καὶ βαθεῖαν ἀταραξίαν ταῖς ἐκκλησίαις ἐπιβραβεῦσαι, εἰρηναίαν κατάστασιν, ὅπως, εἰρήνης βραβευομένης, καὶ μιᾶς θείου δόγματος συμφωνίας καὶ ὁμονοίας κρατούσης, D ὁ ὄντως ἀρχιποιμὴν καὶ εἰρηνάρχης Χριστὸς παρὰ πάντων ὁμοφρόνως δοξάζοιτο, ᾧ πρέπει πᾶσα δόξα, καὶ τιμὴ, καὶ κράτος σὺν τῷ ἀνάρχῳ αὐτοῦ καὶ ὁμοουσίῳ Γεννήτορι, καὶ τῷ παναγίῳ καὶ ἀγαθῷ, καὶ ζωοποιῷ αὐτοῦ Πνεύματι, νῦν καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς ἀπεράντους αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

ΜΑΡΤΥΡΙΟΝ

ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΤΟΥ ΑΡΕΙΟΠΑΓΙΤΟΥ

Κατὰ Μεθόδιον, ἢ ὥς ἄλλοι, Μητρόδωρον.

—

MARTYRIUM

BEATI DIONYSII AREOPAGITÆ

Auctore Methodio, vel, ut alii, Metrodoro. Methodius Confessor.

Petrus Lanssellus, Gravelinganus, Societatis Jesu presbyter, interpretationem Græco sermoni adaptavit notisque illustravit.

—

Μετὰ τὴν μακαρίαν καὶ ἐνδοξοτάτην ἀνάστασιν A τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τὴν τοῦ ἀληθινοῦ Θεοῦ ἀνδρικοῦ αὐτοῦ ναοῦ ὑπὸ Ἰουδαϊκῆς παρανομίας, ὡς αὐτὸς εἶπε, διάλυσιν, καθὼς τῇ ἑαυτοῦ θείᾳ ἐξουσίᾳ τριήμερος ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται· ἔτι δὲ καὶ μετὰ τὴν ἐκ τῆς ἡμετέρας ταπεινώσεως ἑαυτῷ κατὰ σάρκα ὑπεράνω πάσης οὐρανίου στρατιᾶς, καὶ ἐπάνω πάσης ἀγγελικῆς τάξεως ὕψωσιν καὶ ἀνάβασιν, καθ' ἣν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ ἑαυτὸν ἰδίῳ θελήματι προσήνεγκε· μετὰ τὴν μεθ' ἡμέρας ν' διὰ τῆς ἁγίας αὐτοῦ ἀναλήψεως ἐν τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις τοῦ ἁγίου αὐτοῦ Πνεύματος ἔκχυσιν, καθ' ἣν ἐξουσίαν εἰλήφασι δῆσαι καὶ λῦσαι (54), καὶ ταῖς ἁγίαις αὐτοῦ ἐκκλησίαις ἄρχοντας προέδρους προστήσασθαι, καθὼς προώρισε πρὸ τοῦ τὸν κόσμον γενέσθαι· μετὰ καιροὺς τῆς γενέσεως πόλεως B Ῥώμης ἐν ἔτει ὀγδοηκοστῷ ὀγδόῳ (55), ἐπιλαβομένου τὴν ἀρχὴν Νέρωνος Καίσαρος, πέμπτου αὐτοῦ ὄντος ἀπὸ Αὐγούστου, ὁ μακάριος Πέτρος ὁ ἀπόστολος μετὰ καὶ τῶν ἑτέρων ἀποστόλων ἀποσταλέντες κηρύξαι (56) τὸ Εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ οἰκουμένῃ, αὐτὸς μεθ' ἱκανὰ ἔτη τοῦ αὐτοῦ κηρύγματος τὴν ὑψηλοτάτην Ῥωμαίων βασιλεύουσαν Ῥώμην καταλαβὼν, κἀκεῖσε κηρύξαι οὐρανόθεν ἐνεπιστεύθη, ἵνα, ὡς κορυφαῖος τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἐν τῇ τάξει τῆς ἀποστολῆς γεγονὼς, πρῶτος ἐν Ῥώμῃ γίνηται ἐν τοῖς ἀγῶσι συμμέτοχος τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων· καὶ γὰρ ἡ πόλις, ὡς μεγάλοις συνεχομένη σφάλμασι, μείζοσιν ἔχρῃζε τρόποις διορθωθῆναι, ἵνα, οὗ ἦν ἡ πλάνη βαρυτάτη, ἐκεῖ γένηται καὶ ἡ χάρις μεγάλη. Εἶτα, καθὼς εἴρηται, ὁ τύραννος καὶ ἀσεβὴς C Νέρων τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν οἰόμενος καθυποτάξαι τῇ ἑαυτοῦ τυραννίδι, ὀργῇ ἀπηνείας ἑαυτοῦ καὶ ἰταμότητι μανίας λυσσήσας, κατὰ τῶν δούλων τοῦ Χριστοῦ ἐξήφθη, καὶ ἐν τῷ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ ἔτει τῆς αὐτοῦ τυραννικῆς αὐτοκρατορίας τοὺς μακαρίους Πέτρον καὶ Παῦλον ἀδίκῳ θανάτῳ κατεδίκασε, δι'

391-394 Post beatam gloriosissimamque Domini ac Dei nostri Jesu Christi resurrectionem, verique ipsius templi, Judæorum scelere, ut ipse prædixerat, procuratam dissolutionem, quemadmodum divina sua potestate tertio die a mortuis excitatus est: post elationem ex nostra humilitate quam sibi carne assumpserat, et ascensum super omnem cœlestem exercitum, omnesque angelorum ordines, quo Deo et Patri se ipsum sua voluntate obtulit: post sancti ejus Spiritus in sanctos apostolos effusionem (quæ post quinquaginta dies per sanctam ejus assumptionem collata fuit) qua ligandi atque solvendi acceperunt potestatem, sanctisque ejus ecclesiis principes præficiendi, sicuti ante orbem conditum constituerat; anno octavo et octingentesimo post natam Romam, cum imperium adeptus esset Nero Cæsar, quintus ab Augusto, beatus **395** Petrus apostolus cum aliis etiam apostolis missus, qui Evangelium universo orbi prædicaret. Is post multos annos prædicationis suæ, suprema urbe Roma occupata et delecta, ibi divinitus prædicandi munus accepit, ut quasi vertex et princeps sanctorum apostolorum in ordine muneris apostolici factus, primus Romæ in certaminibus eorum quæ Christus perpessus erat, socius ac particeps fieret. Urbs enim illa, quemadmodum in magnis erroribus versabatur, sic majoribus remediis egebat ut corrigeretur; ut ubi gravissimus erat error, ibi etiam maxima gratia abundaret. Deinde quemadmodum dictum est, tyrannus et impius Nero, qui se tyrannidi suæ terram et mare subacturum speraret, furore crudelitatis suæ, viquo amentiæ in rabiem adactus in Christi servos exarsit, ac quarto decimo tyrannici imperii sui anno, beatos Petrum et Paulum iniqua morte condemnavit, per beatorum sanguinis effusionem, et per martyrii victoriam pro meritis, etsi invitus, eos ad regnum cœ-

lorum præmittens. Verumtamen antequam beatus Petrus victoria martyrii vitam quæ in regno cœlorum degitur, meritus esset, beato Clementi Ecclesiæ potestatem tribuit his verbis : « Ut a Domino meo Jesu Christo ligandi atque solvendi mihi concessa est potestas, sic eamdem quoque potestatem in perpetuum tibi do et tribuo, ut quemcunque in terra ligaveris, in cœlis ligatus sit. » Hanc potestatem plenam et perfectam posteris qui perfecti et digni essent in Ecclesiis præire, sortem vel hæreditatem reliquit. Ac de his quidem, quoniam ex connexione consecutioneque illius apostolicæ Ecclesiæ temporis pauca diximus, ad beati Dionysii certamina convertimus orationem, ut, sicut dictum est, ex temporum consequentia de eo pauca narremus.

A ἐκχύσεως (57) τοῦ μακαρίου αὐτῶν αἵματος, καὶ διὰ νίκης μαρτυρίου ἀξίως, καὶ ὡς ἄχων προπέμψας αὐτοὺς εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν. Ὅμως πρὸ τοῦ τὸν μακάριον Πέτρον διὰ τῆς νίκης τοῦ μαρτυρίου καταξιωθῆναι τῆς ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ συνδιαγωγῆς, τῷ μακαρίῳ Κλήμεντι τὴν ἐξουσίαν τῆς Ἐκκλησίας παρέθετο λέγων· « Ὥσπερ παρὰ τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ λῦσαι καὶ δῆσαι ἐμοὶ δεδώρηται ἐξουσία, οὕτω καὶ τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν αἰωνίως δωροῦμαί σοι καὶ δίδωμι (58), ἵνα ὃν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένος ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Ταύτην τὴν ἐξουσίαν πεπληρωμένην τοῖς μετέπειτα τελείοις καὶ ἀξίοις ἐν ταῖς ἐκκλησίαις προελθεῖν καταλέλοιπε κλῆρον. Περὶ μὲν τούτων ἐκ τῆς ἀκολουθίας τοῦ κατ' ἐκεῖνο καιροῦ τῆς τε ἀποστολικῆς ἐκκλησίας ἐν ὀλίγῳ διηγησάμενοι, ἐπὶ τοὺς τοῦ μακαρίου Διονυσίου ἀγῶνας μετενέγκω τὸν λόγον, ἵνα, καθὼς λέλεκται, ἐκ τῆς τῶν χρόνων ἀκολουθίας περὶ αὐτοῦ ὀλίγα διεξέλθωμεν.

B

Post clarissimum Domini et Dei nostri Jesu Christi in cœlos ascensum, beatus Paulus, Spiritus sancti concessu et munere, ab errore perfidiæ in viam salutis rediit, ita ut fidem et religionem, quam paulo ante oppugnavisset, tandem expletam, cum laude et gloria prædicaverit, Dominique instituto in gentibus factus sit vas electionis. Tum enim tum Domini nostri Jesu Christi nomen ignaris gentibus prædicans, Athenas venit, atque ibi sanctum etiam virum hunc Dionysium, gentium moribus et institutis paulo ante implicatum, ad viam salutis ductu suo **396** convertit, eumque sacrosancto baptismo, ut ita dicam, regeneratum et renatum divina sanctitate rursus confirmavit. Tum scilicet, cum spinas et carduos erroris ex profundo cordis ejus, Spiritus sancti beneficio et gratia evellit ac præcidit, fructumque et novam gemmam sive germen, ut in bona terra irrigatum divino verbo atque hinc contemplatione edidit. Cum vero etiam Christi milites quotidie divino amore inflammati, in omnes partes divina gratia superne una cum ipsis præeunte currerent ; tum beatus quoque hic Dionysius, crucis aratro mare diffindens, Athenis Romam a cœlesti divinaque voluntate, ut a Deo dilectus, per viam deductus venit. Ingressus, cum beatum Clementem invenisset, qui, ut supra dictum est, apostolicæ sedis potestatem habebat, ab eo cum digno honore statim, ut vires suppetebant, receptus est. Eoque tempore cum beatus vir Dionysius, ad beati Clementis vestigia et pedes accessit, apostolicæque sanctitati se insinuavit, tum ipse etiam magister declaratus, et more magistro dignissimo a sancto Clemente honoratus, dignitatemque ab eo et aptissimum honorem, ut a Deo gratiam adeptus reportavit, et interim Deus rerum omnium præpotens beato Dionysio præterea tribuit vitæ seminandæ idoneam facultatem, qui ad nos usque religionis causa omnibus apparuit. Tum etiam sanctus Clemens Philippum quemdam Hispaniæ episcopum præfecit, potestatem quoque, quam ipse divinus Clemens a beato Petro acceperat, ei dedit

Μετὰ τὴν τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνδοξοτάτην ἀνάληψιν, ὅτε ὁ μακάριος ἀπόστολος Παῦλος διὰ τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπὸ τῆς πλάνης τῆς ἀπιστίας εἰς ὁδὸν σωτηρίας ἐπέστρεψεν, ὥστε πίστιν, ἣν πρώην ἐπολέμησεν, ἐν ἐσχάτοις πεπληρωμένην ἐν δόξῃ κηρύξαι, καὶ κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου διάταξιν σκεῦος ἐκλογῆς γεγένηται ἐν τοῖς ἔθνεσι· τότε γὰρ τότε κηρύττων τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῖς ἀγνοοῦσιν ἔθνεσι, παρεγένετο ἐν Ἀθήναις· κἀκεῖσε τὸν ἅγιον ἄνδρα τουτονὶ Διονύσιον, ἐθνικοῖς ἔθεσι πρώην ἐμπεριεχόμενον, εἰς ὁδὸν σωτηρίας ὁδηγήσας ἐπέστρεψε, καὶ τῷ ἱερῷ βαπτίσματι ἀναγεννήσας, θείᾳ ἁγιωσύνῃ αὖθις ἐστερέωσε· τότε δὴ ὅτε τὰς ἀκάνθας (59) καὶ C τριβόλους τῆς πλάνης ἐκ τοῦ βυθοῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ διὰ τῆς χάριτος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπέτεμε, καὶ καρπὸν καὶ νέον βλάστημα ὡς ἐν τῇ ἀγαθῇ γῇ ἀρδευόμενον θείῳ λόγῳ καὶ τῇ ἐντεῦθεν θεωρίᾳ ἀνέδειξεν· ὅτε δὲ καὶ οἱ Χριστοῦ στρατιῶται, ὁσημέραι, τῷ θείῳ ἔρωτι φλεγόμενοι, πανταχόσε ἔθεον, τῆς θείας χάριτος ἄνωθεν αὐτοῖς συμπροπορευομένης (60)· τότε καὶ ὁ μακάριος οὑτοσὶ Διονύσιος, τῷ τοῦ σταυροῦ ἀρότρῳ τὴν θάλασσαν διατεμών, ἀπὸ Ἀθηνῶν τὴν Ῥώμην κατέλαβεν οὐρανίῳ καὶ θείῳ θελήματι, ὡς ὑπὸ Θεοῦ ἠγαπημένος, ὁδηγούμενος (61). Εἰσελθὼν δὲ καὶ εὑρὼν τὸν μακάριον Κλήμεντα, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, τὴν τῆς ἀποστολικῆς καθέδρας ἔχοντα ἐξουσίαν, μετὰ τῆς καθηκούσης τιμῆς εὐθέως, ὡς οἷόν τε ἦν, ὑποδέδεχται. Καὶ ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ ὅτε ὁ D μακάριος ἀνὴρ Διονύσιος τοῦ μακαρίου Κλήμεντος τοῖς ἴχνεσι προσήγγισε, καὶ τῇ ἀποστολικῇ ἁγιωσύνῃ ἑαυτὸν ἐμπαρέθετο διδάσκαλος, καὶ αὐτὸς ἀποφανθείς, καὶ τρόπῳ τῷ πρέποντι διδασκάλῳ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Κλήμεντος τιμηθείς, καὶ ἀξίαν παρ' αὐτοῦ καὶ οἰκειοτάτην τιμήν, ὡς παρὰ Θεοῦ εἰληφὼς χάριν, ἐκομίσατο, καὶ ἐν ὅσῳ Θεὸς ὁ παντοδύναμος τῷ μακαρίῳ Διονυσίῳ ζωαρκεῖν ἐδωρήσατο, ἕως ἡμῶν αὐτῶν πᾶσιν ἐπ' εὐσεβείᾳ φανερώσας· καὶ ὁ ἅγιος Κλήμης τότε Φίλιππόν τινα Ἱσπανίας ἐπίσκοπον προεστήσατο, καὶ τὴν ἐξουσίαν ἣν αὐτὸς ὁ θεῖος Κλήμης ἀπὸ τοῦ μακαρίου Πέτρου ἔλαβε, δέδωκεν αὐτῷ, λέγων·

«Πορευθεὶς ἐν τοῖς μέρεσι τῆς δύσεως, κήρυξον τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ δῆσαι καὶ λῦσαι ἔστω σοι ἐξουσία, ἵνα τοῦ Χριστοῦ τὸ Εὐαγγέλιον καὶ διὰ σοῦ εἰς μῆκος καὶ πλάτος ἐκχυθῇ, ὅπως παρὰ τοῦ Κυρίου ὡς πιστὸς δοῦλος ἀξιωθῇς ἀκοῦσαι, *Εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ, ἐπὶ ὀλίγων ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω. Εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου σου.* » Κοινωνοὶ δὲ τοῦ ἁγίου Διονυσίου ἦσαν Σατουρνῖνος, Μάρκελλος, καὶ Λουκιανός, σὺν αὐτῷ ὄντες, ἵνα ἐκ στόματος δύο καὶ τριῶν μαρτύρων ἡ τῶν Χριστιανῶν πίστις τοῖς ἀγνοοῦσι μέρεσι παραδοθῇ. Τούτων δὲ ὁμοῦ συνελθόντων καὶ πορευομένων, ἦλθον εἰς λιμένα Ἀριλαδιτῆς πόλεως. Τότε ὁ ἅγιος Διονύσιος, Μάρκελλον εἰς Ἱσπανίαν ἀπέστειλεν, ἵνα τὸν λόγον τῆς ζωῆς ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Χριστοῦ παραθήσῃ· αὐτὸς δὲ ὁ ἅγιος Διονύσιος τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος θέρμῃ ἀναφθείς, καὶ ἀποστολικῇ πληρωθεὶς ἐξουσίᾳ, ἅπερ παρὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος σὺν τῷ ἁγίῳ Κλήμεντι θεῖα λόγια κατασπεῖραι τοῖς ἔθνεσιν ἐδέξατο, πίστει διένειμε πᾶσι τοῖς ἑσπερίοις μέρεσι. Τὴν σκληρότητα δὲ τῶν ἀπείρων ἐκεῖσε ἐθνῶν μὴ δεδοικώς, μηδὲ τὰς ἀσεβείας τοῦ λαοῦ φοβηθείς, προῆλθεν ἐπὶ τὸ κήρυγμα, τῷ τοῦ μακαρίου ἀρχηγοῦ τῶν ἀποστόλων στερεωθεὶς πνεύματι, τοῦ ἐν Ῥώμῃ γενομένου, καὶ δοθέντος τοῖς ἀπίστοις πρὸς τιμωρίαν. Καὶ ὅτε ἀπὸ τῆς Γαλλίας ὑποστρέψας ἐπὶ πλείω τοῖς ἐθνικοῖς ἔθεσιν ἀναφθεῖσαν ἔγνω τὴν πλάνην τῆς χώρας ἐκείνης, τότε, θείᾳ σκέπῃ χρηματισθείς, δυνατὸς καὶ ἀληθινὸς ἀθλητὴς ἀπεδείχθη, ἐπιῤῥίψας ἑαυτὸν τοῖς ἀγῶσιν, ἵνα, ὡς ἄξιος ὑπάρχων ὁμολογίας καὶ πληρώσεως, γενέσθαι μὴ φοβηθῇ καὶ μάρτυς. Ἀκοιτανίας δὲ τοῖς μέρεσι τὸν ἅγιον Ἀντώνιον (62) ἀποστείλας, αὐτὸς σὺν τῷ ἁγίῳ Λουκιανῷ, καὶ τῷ ἁγίῳ Ῥουστίκῳ καὶ τῷ ἁγίῳ Ἐλευθερίῳ ἐν Παρισίοις τῇ πόλει ἐπορεύθη (63). Ὁ ἅγιος δὲ Λουκιανός, πρεσβυτερικῇ τιμῇ τετιμημένος, εἰς τὴν Βελουακένσιν ἀπεστάλη πόλιν, ἵνα καὶ αὐτὸς ὁμοίως τοῖς ἀπίστοις λαοῖς τὸ Εὐαγγέλιον τῆς ἀληθείας παραθήσῃ. Αὐτὸς δὲ ὁ ἅγιος Διονύσιος ἐν τῇ Παρισίᾳ διέμεινεν· ἥτις πόλις, κἂν μικρὰ ἦν, ἀλλ' οὖν ἐθνικῆς πλάνης πεπληρωμένη καὶ μεμιασμένη· ἀλλὰ καρποφόρος ἦν καὶ δένδροις κεκοσμημένη· ἀμπέλοις δὲ καὶ βότρυσιν ὡς ἐκ πηγῶν ῥέουσα (64), καὶ προσφέρουσα τοῖς οἰκείοις διέλαμπεν· ἐν οἷς καὶ πραγματείαις τραπεζιτῶν ἅπασαι γοναὶ τῆς πόλεως, καὶ τῶν πέριξ περιτετειχισμένη γύρου (65), καὶ περισσείαν ἰχθύων πρὸς τούτοις ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ, ὡς ἀπὸ προσώπου τῆς θαλάττης κυμάτων δίκην, προσφέρουσα, παρεῖχεν. Οὐκ ὀλίγην δὲ καὶ ὁ ποταμὸς τοῦ τείχους ἐγινώσκετο παρέχων βοήθειαν· καὶ αὐτὸς γὰρ τῷ πλάτει τῆς πόλεως, τῷ ἰδίῳ πλάτει, ὥσπερ νῆσον, τῷ ὕδατι αὐτὴν περιεκύκλου.

Τοῦτον οὖν τὸν τόπον ὁ Θεοῦ δοῦλος περιοδεύσας, καὶ τῷ στερεῷ τῆς πίστεως ὁπλισάμενος, Θεῷ τῷ παντοδυνάμῳ πανταχοῦ βοηθοῦντι καὶ συνοδεύοντι αὐτῷ, ἐκκλησίαν ἐκεῖσε κατὰ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καθότι νέος ἀκμὴν προσήλυτος ὑπῆρχε, τῷ Κυρίῳ

A his verbis: « Proficiscere ad partes Occidentis, illicque prædica Evangelium regni cœlorum, tibique esto ligandi ac solvendi potestas, ut Christi Evangelium a te etiam longe lateque diffundatur, ut a Domino tanquam fidelis servus audire merearc. *Euge, serve bone et fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam. Intra in gaudium Domini tui* [a]. » Socii autem beati Dionysii fuerunt Saturninus, Marcellus et Lucianus, qui cum eo erant, ut ex ore duorum vel trium testium, fides Christianorum partibus quæ eam ignorabant, traderetur. Hi cum convenissent, et una iter facerent, pervenerunt ad portum Arelatensis urbis. Tum sanctus Dionysius, Marcello misso in Hispaniam, ut Christi Ecclesiis
B verbum vitæ proponeret, ipse Spiritus sancti calore incensus, et apostolicæ potestatis plenus, quæ a Spiritu sancto cum sancto Clemente divini verbi semina spargenda et serenda **397** gentibus accepisset, omnibus partibus quæ ad occidentem pertinent, distribuit. Duritiam autem et ferocitatem imperitarum barbararumque gentium, quæ illic erant, non veritus, nec impiis sceleribus deterritus, beati principis apostolorum qui Romæ fuerat, et perfidis ad supplicium datus erat, spiritu fretus, ad præconium se contulit. Cumque a Gallia sensim subducens plus gentilibus institutis errorem regionis illius fervere comperisset, tum divino scuto protectus, potens ac verus pugil probatus est, seque certaminibus objecit, ut qui professione et
C perfectione dignus esset, martyr etiam fieri minime dubitaret. Aquitaniæ vero partibus misso sancto Saturnino, ipse cum sancto Luciano, et sancto Rustico, et sancto Eleutherio, Lutetiam Parisiorum venit. Sanctus autem Lucianus, presbyterii honore ornatus, ad Bellovacum urbem missus est, qui etiam infidelibus populis veritatis Evangelium prædicaret. Ipse porro sanctus Dionysius Lutetiæ Parisiorum mansit: quod oppidum, etsi parvum et exiguum, tamen gentilis erroris et inquinationis plenum erat. Sed erat fertile consitumque et ornatum arboribus. Vitibus autem et uvis, tanquam ex fontibus vinum profundens, et suis suppeditans erat nobile; in quibus
D et mensariorum negotiis universæ civitatis familiæ et eorum qui circumcirca vallatæ ambitum incolebant, studium et operam collocabant. Piscium præterea copiam ex amne quasi ex maris ore undarum instar proferens, præbebat. Nec vero exiguum præsidium amnis ipse mœnibus ferre intelligebatur. Is enim latitudinem urbis latitudine sua insulæ specie aqua circumdabat.

Hunc igitur Dei servus cum peragrasset locum, fidei robore armatus, Deo rerum omnium præpotenti, qui ubique ipsi auxilium opemque tulisset, et comes itineris fuisset, illic templum pro virili sua, quod novus admodum advena esset, Domini-

[a] Matth. xxv, 21.

que nostri Jesu Christi honoris causa excitavit, novumque populum in Evangelii veritate eruditum sancto baptismo postea illic illuminavit. Diu autem beatus vir interdiu noctuque disciplinæ religionis ac pietatis multitudinem instituit, Christique populus ex veteris hostis faucibus ereptus est; et quos prius dæmon distrahebat et avocabat, eos ipse digne per fidem in cœlos studebat mittere. Ejus vero sanctitatis fama **398** postea longe lateque pervagata est. Itaque non exigua populi qui fidelis erat multitudo dignum eum, quem episcopum haberet, putabat. Sic ergo deinceps ecclesiastici gradus divinis obsequiis ac muneribus distribuendis intentus, et consecrans probatos homines, ut dignos et idoneos ad gradum promovebat. Sed Dominus noster Jesus Christus, qui Dionysii viri beatissimi, ut positæ in candelabro lucernæ, famam latere etiam non patiebatur, in eorum qui a religione nostra abhorrebant mentibus, ejus lumen radii specie adhibuit, tantasque per eum virtutes fieri voluit, ut infestarum rebelliumque gentium corda, non minus quam earum, quibus nuntiatum erat Evangelium, instituerit. Itaque ejus virtutibus ac miraculis quotidie corroborabantur et addebantur, ut eo tempore, cum hæc ab initio facta sunt. Tum autem sancti viri, ut vox clamantis, longe lateque pervagata nominis ejus fama, ita celebrata est, ut etiam Domitianus, qui secundus post Neronem Christianos exagitavit, eum ad se in palatium suum venire jusserit. Idemque tanta iracundiæ atrocitatisque rabie exarsit, ut imperaret, ut ubicunque Christianum aliquem aut ipse aut sui invenirent, vel ut immolaret inquinatis dæmonibus, persuaderent, vel variis tormentis objectum morti gladiis traderent. His vero legibus cum sibi genera inclinata subegisset, magna Christi servis coorta est persecutio, quæ ad eos qui illic erant, pertinebat: quippe cum nulla prorsus præsentis vitæ usura, iis qui pro Christo certarent, concederetur. Neque enim aliqua sanctis martyribus suppetebat libertatis sive defensio, sive deprecatio. Quinetiam omnes qui edicti scelus et impietatem observabant, quod ipsis a Cæsare præscriptum erat, nulla ex parte violare audebant. Misit præterea delectorum multitudinem, cum magna voce et crudelitate ad omnes Occidentis regiones, qui hunc sanctum virum Dionysium quærerent, et, si possent, invenirent, ut vel edicto imperatoris verbis et minis adductus pareret, vel, si nollet, suppliciis immensis discerperetur, vel morti capitis præcisione occumberet.

Hoc principis edicto promulgato, plebs Gallica concessit suscipere tyrannos, ut per fines suos sive vicinias penetrare possent. Et mox beati illius viri celebre nomen ipsis declaratum est. Sic ergo ut eis præscriptum fuerat, celerrimo cursu, parato animo, **399** vultu varie mutato, Lutetiam Parisiorum ingressi, illic sanctum virum hunc Dionysium invenerunt cum alienis a religione nostra

A ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ εἰς τιμὴν ἀνέστησε· καὶ λαὸν νέον ἐν τῇ ἀληθείᾳ τοῦ Εὐαγγελίου δεδιδαγμένον τῷ ἁγίῳ αὖθις ἐκεῖ βαπτίσματι κατεφώτισεν (66). Ἐν ὅσῳ δὲ ὁ μακάριος ἀνὴρ ἡμέρας καὶ νυκτὸς διδασκαλικαῖς συνεστήσατο εὐσεβείαις τὴν πληθὺν, καὶ τοῦ Χριστοῦ ὁ λαὸς ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἐχθροῦ τοῦ φάρυγγος ἐλυτρώθη, οὓς κατέσυρε τὸ πρὶν ὁ Βελίαρ, τούτους ἀξίως παραπέμψαι εἰς τοὺς οὐρανοὺς διὰ τῆς πίστεως ὁ ἅγιος ἔσπευδε· φήμη δὲ τῆς ἁγιωσύνης αὐτοῦ εἰς μῆκος καὶ πλάτος αὖθις ἐξεχύθη· ὥστε οὐκ ὀλίγη τῶν πιστῶν τοῦ λαοῦ ἄθροισις ἄξιον αὐτὸν ἐδόξασεν ἐπίσκοπον ἔχειν. Οὕτως οὖν μετὰ ταῦτα τοῦ ἱερατικοῦ βαθμοῦ ταῖς θείαις ὑπουργίαις διαδότης καὶ ἁγιάζων δεδοκιμασμένα πρόσωπα, ὡς ἀξίους γενομένους ἑαυτῷ εἰς βαθμὸν ἀνῆκεν. Ἀλλ' ὁ Κύριος
B ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ τῷ μακαριωτάτῳ ἀνδρὶ Διονυσίῳ μὴ συγχωρῶν ἔτι τὴν φήμην κρύπτεσθαι, ὡς τεθέντι λύχνῳ ἐπὶ λυχνίαν, ἐν ταῖς τῶν ἀπίστων διανοίαις τὸ φῶς αὐτοῦ ἀκτινοειδῶς παρέθετο, καὶ τοσαύτας δι' αὐτοῦ κατηξίωσε γενέσθαι καὶ δυνάμεις, ὅτι τῶν πολεμίων ἐθνῶν τὰς καρδίας οὐκ ἔλαττον τῶν εὐαγγελιζομένων ἀνέδειξεν· ὥστε ἐξ αὐτῶν τῶν δυνάμεων καὶ θαυμασίων αὐτοῦ καθ' ἡμέραν ἐνδυναμοῦσθαι καὶ προστίθεσθαι δίκην τοῦ καιροῦ, ὅτε ταῦτα ἐξ ὑπαρχῆς ἐγένοντο. Τοῦ ἁγίου δὲ ἀνδρὸς, ὡς φωνὴ βοῶντος, εἰς μῆκος καὶ πλάτος ἐκχυθείσης τῆς φήμης τοῦ ὀνόματος, ἐπὶ τοσοῦτον διαλάμψαι τότε, ὡς καὶ Δομετιανὸν (67), τὸν τότε τὸν δεύτερον τῶν Χριστιανῶν διωγμὸν
C ποιήσαντα μετὰ Νέρωνα, κελεῦσαι ἐλθεῖν πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν αὐλὴν αὐτοῦ· ὅστις εἰς τοσαύτην λύσσαν ἀναξιότητος ἐξήφθη καὶ παρήχθη, ὥστε προστάξαι, ἵνα, ὅπου δ' ἂν Χριστιανόν τινα εὕροιεν, αὐτὸς ἢ οἱ αὐτοῦ, ἢ θῦσαι μεμιασμένοις πείσαιεν, ἢ ποικίλαις βασάνοις περιπεσόντα, θανάτῳ μαχαίρας παραδοθῆναι. Τούτοις δὲ τοῖς νόμοις ὑποτάξας ἑαυτῷ γένη κεκλιμένα (68), μέγας τοῖς τοῦ Χριστοῦ δούλοις ἐγένετο διωγμὸς ἐν τοῖς ἐκεῖσε περιτρέχων, οὐδεμιᾶς τοῖς διὰ Χριστὸν ἀγωνιζομένοις ζωῆς συγχωρουμένης διὰ πάσης· οὐδεμία γὰρ τῶν ἁγίων μαρτύρων ὑπῆρχε παραίτησις ἐλευθερίας· ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ αὐτοῦ τὴν ἀσέβειαν φυλάττοντες τοῦ δόγματος, ὅπερ προστεταγμένον αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ Καίσαρος εἴη, ὑπερβῆναι διὰ παντὸς
D οὐ κατετόλμων. Ἀλλ' ἔτι καὶ ἐπιλέκτων ἄθροισμα μετὰ μεγάλης βοῆς καὶ ἀπηνείας τοῖς μέρεσιν ἀπέστειλε πάσης τῆς δύσεως, ὅπως τὸν ἅγιον ἄνδρα τοῦτον Διονύσιον ἀναζητοῦντες εὕροιεν, εἰ δυνηθῶσιν, ἵνα ἢ τὰ προστάγματα τοῦ ἐξουσιάζοντος (69) ἐκπληρῶσαι πείσωσιν, ἢ τιμωρίαις μὴ βουλομένων σπαράττεσθαι ἀμετρήτοις (70), ἢ τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθῆναι.

Μετὰ δὲ ταῦτα τὰ προστάγματα τοῦ ἄρχοντος ὁ ὄχλος προσδέξασθαι τῆς Γαλλικῆς συναπήχθη τοὺς τυράννους, τοῦ διελθεῖν ἐν τοῖς συνορίοις αὐτῶν (71)· καὶ παραυτίκα τοῦ μακαρίου ἐκείνου ἀνδρὸς τὸ ἐπάξιον ὄνομα ἐνεφανίσθη αὐτοῖς (72). Οὕτως οὖν ὡς αὐτοῖς ἐγένετο προστεταγμένον, ταχίστῳ δρόμῳ, προθύμῳ καρδίᾳ καὶ ἠλλοιωμένῳ προσώπῳ (73) εἰς Παρισίαν εἰσελθόντες, ἐκεῖσε τὸν ἅγιον ἄνδρα τοῦ-

τονὶ Διονύσιον εὗρον κατὰ τῶν ἀπίστων πολεμοῦντα, καὶ διδάγμασι καθ' ἑκάστην πλήθη λαῶν εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ προσκαλούμενον· μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ τὸν μακάριον ἄνδρα Ῥούστικον τὸν πρεσβύτερον, καὶ Ἐλευθέριον τὸν διάκονον, οὓς αὐτὸς ὁ μακάριος ἀνὴρ εἰς τοὺς ἰδίους βαθμοὺς καθιέρωσε. Τοῖς οὖν διδάγμασιν αὐτοῦ κοινωνοὺς καὶ μαθητὰς ὄντας τῶν διωκτῶν ἡ σκληρότης καὶ ἡ ἀσέβεια κατέλαβεν ἅμα. Οὗτοι γὰρ ἅγιοι ἄνδρες ἀπὸ τοῦ μακαρίου Διονυσίου ἀχώριστοι ὑπῆρχον, οὓς καὶ ἡ θεία εὐσέβεια προεγίνωσκεν ὑπάρχειν συγκληρονόμους. Ἔχαιρεν οὖν ὁ ἀγαθὸς πατὴρ ἐν δυσὶ προκόπτουσιν υἱοῖς, ὅτι ἄξιοι ἦσαν υἱοὶ τοῦ πατρὸς τὸ φορτίον ἐν Πνεύματι τοῖς ἁγίοις ἐλαφρὸν βαστάσαι, ἵνα, τὸ βάρος τῆς σαρκὸς ἀποθέμενοι, ἐν καθαρῷ δυνηθῶσιν ἀέρι πετᾶσθαι, οἷς καὶ φῶς τι συνῆν. Θαυμάζω δὲ πῶς ἀόπλοις ἀνδράσιν οὐκ ἠδύνατο πλῆθος ἔνοπλος ἀντιστῆναι. Τότε οὖν ὁ ἀρχέκακος ἐχθρὸς, θεωρῶν τὴν ἑαυτοῦ δύναμιν ἀπολλυμένην, καὶ τὴν τοῦ Κυρίου φυλαττομένην καὶ νικῶσαν, καὶ καθ' ἑκάστην τὴν τοῦ λαοῦ προβαίνουσαν πίστιν, πάσῃ τῇ τέχνῃ αὐτοῦ εἰς ἔχθραν πολεμικὴν, ἥτις ἦν καθωπλισμένη, κατ' αὐτῶν ἐπέστρεψε· καὶ αὐτοὺς τοὺς εἰς ἕνα καὶ ἀληθινὸν Κύριον πιστεύοντας, καὶ τῷ ἁγίῳ βαπτίσματι ἤδη πεπληρωμένους τῆς τούτων διδασκαλίας, ἑαυτῷ πιστεῦσαι διὰ πολλῶν βασάνων ἐξομολογουμένους ἔσπευδε πεῖσαι. Ἀλλ' οἱ ἅγιοι ἄνδρες, ὁμολογηταὶ καὶ μάρτυρες, τὴν αὐτοῦ καὶ τῶν ἀσεβῶν λύσσαν τῇ ἁγίᾳ διδασκαλίᾳ αὐτῶν καὶ ταῖς μεγάλαις δυνάμεσι διαλύοντες, ἐπεστήριζον τοὺς μαθητὰς, συναντῶντες τοῖς ἀνόμοις, οὐδενὶ φόβῳ τῶν ἀσεβῶν προσέχοντες, τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καθ' ἡμέραν εὐθηνοῦσαν ἐπροίκιζον (74)· καὶ ὅτε ἡ Ἐκκλησία ὑπὸ τῶν ἰδίων διδασκάλων τῷ λόγῳ ἐγένετο τεθεμελιωμένη ἱκανῶς, εἰ καὶ τὰ μάλιστα συνεταράχθη, καὶ ὡς καταιγίδι συνεσχέθη, τῶν διωκτῶν τότε αὐξανομένων τῇ τυραννίδι· τότε καὶ αὐτὴ μάλιστα Γερμανία, ἡ μεγάλη χώρα, θηριώδους σκληρότητος καὶ ἀσεβείας μετέχουσα, ὑποτεταγμένῃ καρδίᾳ καὶ κατανενυγμένῃ τὸν τράχηλον ἑαυτῆς τῷ τοῦ Χριστοῦ ζυγῷ ὑποθήσασα καὶ δεδιδαγμένη, ἔχαιρε τῇ τῶν διδασκάλων στερεωθεῖσα πίστει. Καὶ αὖθις κατέῤῥιπτον τὰ εἴδωλα αὐτῶν τὰ ἐκ τῆς αὐτῶν ἐξόδου ᾠκοδομημένα, καὶ λιμένα σωτηρίας εὑρόντες, εἰδώλων ἔχαιρον ἀπολέσθαι τὰ ναυάγια (75). Ἐθρήνει οὖν τότε ἡ μερὶς κινηθεῖσα τοῦ διαβόλου, ὅτε ἡ νικητικὴ Ἐκκλησία πιστῶν λεγεῶνι ἐξενίκησεν.

Καὶ ὅτε ταῦτα ἐγένοντο θυμῷ ἀσεβείας, οἱ ὑπηρέται, σκληρότητι ἐξαφθέντες, ἕνα ἐκ τούτων τὸν ἅγιον ἄνδρα Διονύσιον μετὰ μεγάλης καρδίας καὶ πίστεως κατατολμήσαντα (76), αὐτὸν ἰδόντες, προσελθόντες εἶπον· « Οὐκ εἶ σὺ ὁ ἀνώνυμος γέρων, ὁ τῶν θεῶν ἡμῶν τὸ σέβας κενώσας, καὶ τοῖς ἀκινήτοις ἄρχουσιν ἀντιπίπτων, καὶ τὰ δόγματα αὐτῶν ἀποβαλλόμενος; Εἰπὲ νῦν, τίνος ἑαυτὸν λέγεις τὸν λάτριν, ἢ ποίαν ἐξομολόγησιν τῆς ἑαυτοῦ ἐξουσίας προγράφεις; » Τότε λοιπὸν οὗτοι οἱ τρισμακάριοι ἄνδρες, Διονύσιος, Ῥούστικος καὶ Ἐλευθέριος, τῶν τριῶν παίδων τῶν ἐν καμίνῳ τοῦ πυρὸς περιπα-

A hominibus bellantem, et doctrina quotidie multitudines populorum ad fidem Christi hortantem; ac cum eo beatum virum Rusticum presbyterum, et Eleutherium diaconum, quos ipse beatus vir in suis ordinibus consecraverat. Eos quidem, qui et ejus doctrinæ ac disciplinæ discipuli et persecutionum socii erant, ferocitas et impietas simul invenit. Hi enim sancti viri a beato Dionysio disjungi non poterant, quos etiam divina pietas cohæredes fore prænoverat. Gaudebat igitur delectabaturque bonus parens duobus liberis, qui progressus faciebant, quod digni essent filii, qui Patris onus quod per Spiritum sanctis leve est, sublevarent, ut, carnis gravitate deposita, ad purum liquidum aera evolare possent: in quibus etiam
B lumen quoddam erat insitum. Miror autem, qui inermibus viris non poterat multitudo armata obsistere. Tum denique auctor malorum hostis, qui et potentiam suam dissolvi, et illam Domini conservari ac vincere animadverteret, et populi fidem quotidie progredi, omni arte sua inimicitias hostiles, quæ armatæ erant, in eos convertit: eisque qui unum ac verum Dominum esse, atque sanctum baptismum, jam horum doctrinæ ac disciplinæ pleni credebant, studebat persuadere multis suppliciis ac tormentis, ut sibi credere faterentur. At sancti viri, confessores atque martyres ejus atque impiorum illorum hominum furorem doctrina sua magnisque virtutibus comprimentes,
C discipulos confirmabant; occurrentesque scelestis, nec ullius impiorum metus rationem habentes, Ecclesiam Christi quotidie florentem et augescentem dotabant. Et cum Ecclesia a suis doctoribus Dei verbo satis fundata fuit, etsi maxime conturbata esset, et quasi tempestate confusa, quod tum persecutores tyrannide crescerent; tum ipsa etiam Germania magna regio, quæ ferarum crudelitate et impietate erat prædita, cum subacto compunctoque animo cervicem suam Christi jugo submisisset, ac domita esset, præceptorum fide confirmata gaudebat; et postea dejecerunt simulacra sua, quæ ab ipsorum discessu ædificata erant, inventoque portu salutis, partes reliquas naufragii simulacrorum periisse lætabantur. Lamentabatur
D ergo tum pars sublata diaboli, cum victrix Ecclesia fidelium legione devicit.

Cum hæc gesta sunt furore **400** impietatis, ministri crudelitate inflammati, unum ex his sanctum virum Dionysium videntes, cum magno animo et fide contra audentem, his verbis eum, cum accessisset, convenerunt: « Num tu es ignobilis ille senex qui deorum nostrorum cultum religionemque sustulisti, et invictis principibus obsistis, eorumque edicta contemnis? Dic nunc, cujus tu sis cultor, aut quam potestatis tuæ professionem præferas. » Tum ergo hi ter beati viri, Dionysius, Rusticus et Eleutherius, trium puerorum in fornace ignis inambulantium spiritu pleni, et muneribus, quasi uno

ore hoc responsum rogationibus dederunt : « Servitus nostra Christianorum legi subacta esse cognoscitur. Itaque quem profitemur, eum plane auribus vestris insonamus. Confitemur enim et prædicamus Patrem, Filium et Spiritum sanctum: Patrem ingenitum, Jesum a solo Patre genitum, Spiritum sanctum, qui a Patre procedit. » Ad hæc impii persecutores et tyranni beatos interrogabant, his verbis : « Ergo principum nostrorum edictum a vobis contemnitur, despicitur, nec vestra confessio invictorum deorum auctoritati potestatique subjicitur. » Sancti autem, ut supra dictum est, uno animo responderunt hoc modo : « Ut paulo ante diximus, Christum Jesum natum ex Maria Virgine omni populo vere annuntiantes, prædicantes contra audentes et credimus, et profitemur, et ore laudare non desistimus. In hac sanctorum virorum fide et apostolatu firmati perseveremus. » At impii persecutores et tyranni cum parvam remissionem concessissent, beatarum cervicum, quæ propter Christi fidem paratæ erant, gladio capita amputaverunt, reddentes terræ corpora, beatis animis cœlo redditis; declarata autem sancta bonitate per martyres quorum anima simul cum corpore tradita fuit. Nam cum corpore, præcisum caput magistri, illis qui fide videre poterant, cum lingua Domino confiteri, ut vivum et progrediens, videbatur. O vere beata multitudo, et Domino nostro in gratia rursum desponsata ! o sancta laudabilisque fraternitas eorum, in quibus nec primus secundus esse potest, nec tertius ! sed sanctæ Trinitatis gloriam profitentes, uno circiter a civitate milliario, in parvo colle martyrio digni fuistis, sancti effecti a sancta Trinitate.

A τούντων τῷ πνεύματι ἐμπιπλώμενοι [68] καὶ τοῖς χαρίσμασιν, ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος τοιαύτην τῶν ἐρωτώντων [68*] ἔδωκαν ἀπόκρισιν· « Δούλωσις ἡμῶν Χριστιανῶν νόμῳ γινώσκεται δεδουλωμένη. Ὅντινα οὖν ἐξομολογούμεθα, φανερῶς τοῖς ὠσὶν ὑμῶν ἐνηχοῦμεν. Ἐξομολογούμεθα γὰρ καὶ κηρύσσομεν, καθὸ καὶ πιστεύομεν, Πατέρα καὶ Υἱὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον· Πατέρα ἀγέννητον, Υἱὸν ἐκ μόνου Πατρὸς γεννηθέντα, καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον. » Πρὸς ταῦτα οἱ ἀσεβεῖς διῶκται καὶ τύραννοι τοὺς μακαρίους ἐπηρώτων, ἁγίοις τοιαῦτα ἀποφθεγγόμενοι· « Καὶ λοιπὸν τῶν ἀρχόντων ἡμῶν ἐξ ὑμῶν καταφρονεῖται ἡ κέλευσις, παραβλέπεται, καὶ οὐχ ἡ ὑμετέρα ἐξομολόγησις τῶν ἀνικήτων θεῶν τῇ ἐξουσίᾳ ὑπόκειται. » Οἱ δὲ ἅγιοι, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, B ἐν μιᾷ ψυχῇ ἀποκριθέντες, εἶπον· « Ὡς προέφημεν, Χριστὸν Θεοῦ Υἱὸν, γεννηθέντα ἐκ Παρθένου Μαρίας, παντὶ τῷ λαῷ ἀληθῶς προαναγγέλλοντες καὶ κηρύσσοντες, κατατολμῶντες καὶ πιστεύομεν (77) καὶ ἐξομολογούμεθα, καὶ στόματι οὐ καταπαύομεν αἰνοῦντες. Ἐν ταύτῃ τῇ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν πίστει καὶ ἀποστολῇ ἐνδυναμωθέντες διαμένωμεν (78). » Οἱ δὲ ἀσεβεῖς διῶκται καὶ τύραννοι, μικρὰν ἄνεσιν δεδωκότες (79), τῶν μακαρίων τραχήλων, διὰ τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ ἑτοιμασθέντων, ξίφει ἀπέκοψαν τὰς κεφαλὰς, ἀποδιδόντες τῇ γῇ τὰ σώματα, τῶν μακαρίων ψυχῶν τῷ οὐρανῷ ἀποδοθεισῶν. Φανερωθείσης δὲ τῆς ἁγίας ἀγαθότητος τοῖς μάρτυσιν, ὧν δέδοται ἡ νίκη [69] μετὰ τοῦ σώματος (80), ἀποτμηθεῖσα ἡ κεφαλὴ τοῦ διδασκάλου [70], ἐβλέπετο ἐκείνοις τοῖς δυναμένοις C πίστει ὁρᾷν καὶ γλώσσῃ Κυρίῳ ὁμολογεῖν ὡς ζῶσα καὶ προβαίνουσα. Ὢ ἀληθῶς μακαρία πληθὺς, καὶ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν ἐν τῇ χάριτι ἀναμεμνημένη (81)! Ὢ ἁγία καὶ ἐπαινετὴ ἀδελφότης, ἐν οἷς οὔτε πρῶτος δεύτερος δύναται γενέσθαι, οὔτε τρίτος, ἀλλὰ τῆς ἁγίας Τριάδος τὴν δόξαν ἐξομολογούμενοι, ὡς ἀπὸ σημείου ἑνὸς τῆς πόλεως (82) εἰς μικρὸν βουνὸν ἄξιοι γεγόνατε μαρτυρίου διὰ τῆς ἁγίας Τριάδος ἁγιασθέντες.

Jacebant ergo in collis cacumine trunca corpora sine honore, completa seu integra Christi martyrio, quemadmodum de rebus futuris prædixerunt prophetæ : **401** *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum ejus* [o]. Cum igitur etiam declarata esset martyrum atque episcopi dignitas et gloria propter salutarem magistri fidem, quæ refloruisset : cœpit fructus oriri, atque per illum majorem fuisse gloriam eorum qui per martyrii sui victoriam simul erant. Beati autem Dionysii et pontificis honorantes martyrium, sanctum ejus sine animo corpus excitatum esse credimus. Etenim beata manu sua caput ex corpore a nefariis hominibus gladio præcisum sumpsit, et suspensum brachio amplexus est, atque a collis vertice duo milliaria plena forti animo pedibus ingrediens portavit. Novum profecto ac posteris deprædicandum ac fama celebrandum miraculum,

Ἔκειντο οὖν εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ βουνοῦ ἀποτμηθέντα σώματα ἀτίμητα, πεπληρωμένα τῷ μαρτυρίῳ τοῦ Χριστοῦ (83), καθὼς προελάλησαν οἱ προφῆται περὶ τῶν μελλόντων, ὅτι *Τίμιος ἐναντίον Κυρίου ὁ θάνατος τῶν ὁσίων αὐτοῦ*. Ἔτι οὖν φανερωθείσης τῶν μαρτύρων καὶ ἱερέως [71] (84) τῆς ἀξίας καὶ τῆς ἐνδοξότητος διὰ τὴν σωτηριοφόρον τοῦ διδασκάλου ἐπανθήσασαν πίστιν, ἤρξατο ὁ καρπὸς ἀνατεῖλαι, καὶ ἐκείνῳ πλέον δόξαν γενέσθαι διὰ τοῦ D μαρτυρίου ἑαυτοῦ τὴν νίκην τῶν συνόντων (85). Τοῦ μακαρίου δὲ Διονυσίου καὶ ἀρχιερέως τιμῶντες τὸ μαρτύριον, τὸ ἅγιον αὐτοῦ ἄνευ ψυχῆς σῶμα πιστεύομεν ἐγηγέρθαι· καὶ γὰρ τῇ μακαρίᾳ χειρὶ ἑαυτοῦ τὴν κεφαλὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ὑπὸ τῶν ἀνόμων τῷ ξίφει ἀποτμηθεῖσαν ἔλαβε, καὶ κρεμαμένην τῷ βραχίονι ἐνηγκαλίσατο, καὶ ἀπὸ τῆς τοῦ βουνοῦ κορυφῆς δύο μίλια πλήρης [72] ἐν ἰσχύϊ τοῖς ποσὶν ἐβά-

[o] Psal. cxv, 15.

VARIÆ LECTIONES ET CORRECTIONES.

[68] ἐμπιπλάμενοι. [68*] τοῖς ἐρωτῶσι. [69] ψυχή. [70] ἀρχιερέως. [71] ἀρχιερέως. [72] πλήρη.

στασε, νέον καὶ ἀρχαῖον καὶ τοῖς μετέπειτα ἐξάκουστον θαῦμα (86) ἄνευ ψυχῆς καὶ κεφαλῆς σῶμα, ὡς ζῶν τρέχειν κατὰ τὸ ἔθος, καὶ ἄνθρωπον τεθνηκότα ἰσχυροῖς προβαίνειν ἴχνεσι. Τῶν μακαρίων οὖν πάλιν Ῥουστίκου καὶ Ἐλευθερίου φοβηθέντες οἱ ἀσεβεῖς, μή πως συνελθόντες λαοὶ πίστει δεδοκιμασμένοι εὐχητὰ σώματα αὐτῶν ἑαυτοῖς εἰς ἀντίληψιν ἐν σοροῖς καταθήσονται, γενομένης βουλῆς εἰς ἀκάτιον ἐν τῇ ἀβύσσῳ συνεῖδον τοῦ ὕδατος ἀπολῦσαι. Ἀλλὰ Θεὸς ὁ παντοδύναμος, ἀγαθὸς, δίκαιος καὶ ἐλεήμων, ὁ τὸ ἔλεος αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἀνθρωπίνου γένους οὐδέποτε παριδὼν, ὁ τοῦ Φαραὼ τὴν βουλὴν τῇ Ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ καταδυθίσας, καὶ τοῦ Ἀχιτόφελ ἀγχόνῃ σχοινίου τὸν τράχηλον ἀποκόψας, αὐτὸς καὶ τὴν ἀσύστατον τούτων βουλὴν τῷ ἐλέει αὐτοῦ κατέβαλεν, ἵνα τὰ λαμπρὰ δύο φωτιστήρια, μὴ τῷ βυθῷ τῶν κυμάτων καταχαλυφθῶσιν, ἀλλὰ τοῦ Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία δυνατοὺς ἔχῃ ἀεὶ πολεμιστάς. Ἐν τούτοις γυνὴ ἔντιμος Κατοῦλα ὀνόματι, ἥτις ἐθνικοῖς φόβοις ἀκμὴν κρατουμένη ὑπῆρχεν (87), ἐπιστρέψασα τότε εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ διὰ τῶν θαυμάτων τῶν μαρτύρων, ἑαυτὴν εἰς ἐπιθυμίαν ἐξέδωκε (88), καὶ τῇ γνώμῃ ἔδειξε καὶ τοῖς ἔργοις τοῦ πόθου τὴν δύναμιν· καὶ ἐλέει Θεοῦ κατανυγεῖσα, ἐπελθούσης αὐτῇ ἄνωθεν δυνάμεως, συμβούλιον ἔλαβε, καὶ δὴ εἰς συμπόσιον ἱκέτευσεν ἐλθεῖν τοὺς διώκτας. Καὶ ὅτε αὐτοῖς πολλὰ δῶρα προσήνεγκεν, ἐπιεικῶς τὴν μῆνιν τῆς κακοβουλίας αὐτῶν ἐξήνεγκε κατὰ τῶν μαρτύρων (89)· τοῖς δὲ πιστοῖς τὰ ἀπόκρυφα τῆς καρδίας αὐτῆς φανερώσασα, προσέταξεν, ἵνα συλήσωσι κρυπτῶς τὰ ἔντιμα σώματα τῶν μαρτύρων εἰς ἓν τῶν μερῶν τῆς πόλεως, ἐν τῇ πέτρᾳ τῇ εἰς μικρὸν κειμένῃ πεδίον, τὸ ἑτοιμασθὲν εἰς σπορὰν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος καταχώσαντες, ἀποκρύψωσιν (90)· οἵτινες τὰ κελευσθέντα πληρώσαντες, σπουδαίως τὸ αὐτοῖς προσταχθὲν ἐπετέλεσαν. Ὦ κλεψοσύνη ἐπαινετὴ, ἥτις οὐ προσήγαγε ζημίαν, ἀλλὰ μᾶλλον ἐπωφελὲς κέρδος.

Εἶτα, ὡς ἔθος ἐστὶ, τοῖς σπείρουσιν τὴν χώραν αὐτῶν, πώλους ἐκδέχεσθαι τοῦ ἐνέγκαι τὸν καρπόν· οὕτω τῶν μακαρίων μαρτύρων ἐστὶν χώρα ἐκείνη πεπληρωμένη προικὸς, καὶ χάριτος εὐθηνουμένη, ὅπως ἑκατονταπλασίονα καρπὸν οἱ πιστεύοντες γεωργοὶ ἀμήσωνται, ἀξιούμενοι σωτηρίας, καὶ μέγαν θησαυρὸν τοῖς μετέπειτα καταλείψωσιν ἁγιωσύνης. Ἡ προῤῥηθεῖσα δὲ κοσμιωτάτη, μὴ ἐπιλαθομένη τῶν μαρτύρων τὸν ἁγιασμὸν, ὡς ἤδη τῶν τυράννων εἰδυῖα καταπαύσασαν τὴν φλεγμονὴν, τόπον εὔθετον, ὀφείλοντα φυλάττειν τῶν ἁγίων μαρτύρων τὰ ὀστᾶ, πάσῃ ἐπιμελείᾳ κατεζήτησε· καὶ εὑροῦσα μέγα τροῦλον (91), οἰκοδομὴν ἐσφράγισεν, ἣν θαυμασιωτάτην καὶ μητροφαμήλιον γυναῖκα οὐ χωρὶς ἀξίας πιστεύομεν, ἄνευ δὲ φόβου, τῶν ἁγίων μαρτύρων τούτων ὁμοιωθῆναι (92), ὅτι εἰ μὴ καὶ αὐτὴν ὁ Λυτρωτὴς πάντων εἰς πίστιν τοῦ ἰδίου ὀνόματος ἐλθεῖν ἠξίωσεν, οὐδέποτε ἡ καρδία αὐτῆς συμβουλίαν τοιαύτην ἐξήνεγκεν. Ἀλλ' ἐκ τούτου χωρὶς πάσης ἀντιλογίας πιστεύομεν, ὅτι τῶν μακαρίων μαρτύρων τὰ ὀστᾶ διεφύλαξε δι' ἀγαθῆς βουλῆς, ὡς ἀξία αὐτῶν γινομένη, καὶ ταῖς ἱκεσίαις αὐτῶν ἐν τῇ πίστει προκόψασα ἐν ἀληθείᾳ. Τῶν Χριστιανῶν δὲ ἡ πληθὺς, ὡς πολλὴ οὖσα (93), διὰ τῆς τῶν μακαρίων μαρτύρων διδασκα-

A corpus esse sine animo et capite quod vivi instar pro more currat, hominemque jam mortuum ingredi firmis vestigiis. Impii ergo homines illi veriti rursus, ne forte fide probata populus conveniens, optabilia corpora Rustici et Eleutherii præsidii atque auxilii sui causa in sepulcris tumulisque conderet, ea in naviculam imposita de omnium consilio in profundum fluminis dejicere statuerant. Sed Deus rerum omnium præpotens, bonus, justus, et misericordiæ plenus, qui misericordiam suam in humano genere nunquam neglexit, qui Pharaonis exercitum in mare Rubrum demersit, et Achitophel cervicem laqueo præcidit : is etiam infirmum istorum consilium misericordia sua dissolvit, ut ne clara splendidaque duo lumina profundo B aquarum submergerentur, sed Christi Ecclesia eos semper fortes propugnatores haberet. Dum hæc agerentur, mulier nobilis et clara, Catula nomine, quæ gentili metu valde correpta erat, tum ad fidem Christi propter martyrum miracula, converti desideravit, vimque desiderii et voluntate et re declaravit, ac Dei misericordia compuncta, interveniente ei vi divina, consilium cepit, ut ad convivium persecutores supplex invitaret. Cumque multa eis munera detulisset, prudenter odium nefarii consilii, quod illi adversus martyres ceperant, excussit; exposito autem nostris animi sui consilio, præcepit ut clam pretiosa corpora martyrum auferrent in unam partem urbis, ut in saxo quod situm esset in agello in sequentis anni sementem C parato terra obruta corpora occultarent. Illi diligenter imperata fecerunt. O furtum laudabile, quod damnum non dedit, sed potius profuit.

Deinde, ut solent ii qui agros colunt, pullos suos admittere, ut fructum ferant : sic ager ille beatorum martyrum et dote completus **402** est, et gratia affluit ut centuplum fructum agricolæ fideles percipiant, salutem, et magnum thesaurum sanctitatis posteris relinquant. Mulier honestissima, quam dixi, non immemor sanctitatis martyrum, ut vidit tyrannorum iracundiam deferbuisse, locum idoneum qui sanctorum martyrum ossa custodire D debebat, omni diligentia quæsivit, inventoque magno fornice, ædificium notavit; quam præstantissimam feminam et matremfamilias non præter dignitatem, quin sine metu credimus, sanctis martyribus hisce similem evasisse, propterea quod nisi eam etiam Redemptor omnium in fidem nominis sui venire voluisset, nunquam ejus animus ejusmodi consilium aperuisset. Verum ex hoc citra controversiam eam credimus beatorum martyrum ossa conservasse prudenti consilio, ut quæ eis digna fuerit, atque illorum precibus vere in fide progressus fecerit. Christianorum autem multitudo numerosissima, beatorum martyrum doctrina conversa, omni opera et studio ut poterant cum precibus magnaque cupiditate supra beata corpora sanctorum

martyrum ecclesiam ædificavit, et in sancta gloria sanctæ Trinitatis digne cum aromatibus tria numero sancta corpora condiderunt ac deposuerunt, Deo rerum omnium præpotente, qui opitulatur quotidie in bonis ac beatis, qui virtutibus signisque clarent. Quæ igitur oratio, aut quæ lingua, tam magnorum virorum mira et inusitata opera possit exponere, cum ne ipsi quidem humana ratione sua intelligere possint? Ægrotis enim salutem, claudis incessum, cæcis lumen, surdis auditum, et mutis sermonem dantes, immundosque spiritus qui in corporibus insident exagitantes, assidue remedia afferunt.

Nos quoque et salutari voto, et beata obedientia divites, etsi maxime indignos, eorum tamen precibus adjutos, salutem assecuturos credamus; aut etiam deserti ut indigni, faciamus ut in illorum meritis sit nobis auxilium et præsidium constitutum. Neque enim a nostris moribus habuimus, aut a nostra prænotione, sed ex veteri narratione nobis perlatum est: quæque pauca a certa firmaque antiquitate, et a longis temporibus audivimus, ea ut potuimus litteris mandamus, non pro lubitu expositionem aggressi, sed ut magnorum doctorum res gestas cognitas habuimus, veriti Deum, charitatisque studio incensi, multa et præclara beatorum virorum, quæ mira sunt, **403** facinora conati sumus, Christi laudis causa, gloriæque martyrum et memoriæ in extremis sacris chartis prodere; ne si neglexissemus ac contempsissemus, veterique hosti nostro, qui in perniciem et exitium nostrum vigilat, et invidet, parentes, reticuissemus hæc omnia, eodem modo quo ii flamma et igne ea quæ ab eis scripta erant, deflagrasse dicunt, eorum gratia amicitiaque privemur. Cum autem cogitationes nostræ, et illorum gratia vigilent, et ex paucis scriptis prodeant; ea quæ cogitata sunt et dicta, magna esse possunt. Hæc vero ipsos sine metu, multosque alios Christi causa et nomine certamina pertulisse credimus, cum etiam ad hæc usque tempora, tot tamque mira opera et miracula per eos vis divina palam edi velit, ut omnes incolæ et advenæ obstupescant. Ergo perpessi sunt mortem Christi martyres Dionysius, Rusticus et Eleutherius, septimo Kalendas Octobris, Domitiano imperatore in Gallia, Lutetiæ Parisiorum, regnante Domino nostro Jesu Christo cum Patre et sancto Spiritu, nunc et semper, et in sæcula sæculorum. Amen.

A λίας ἐπιστρέψασα, παντὶ μόχθῳ καὶ καμάτῳ, καθὼς ἠδύναντο, μετὰ πάσης προσευχῆς καὶ μεγάλης ἐπιθυμίας ἐπάνω τῶν μακαρίων σωμάτων τῶν ἁγίων μαρτύρων ἐκκλησίαν οἰκοδομήσασα, καὶ ἐν τῇ ἁγίᾳ δόξῃ τῆς ἁγίας Τριάδος, τρίτον ἀριθμὸν (94) ἀξίως μετὰ ἀρωμάτων κατέθεντο τὰ ἄξια σώματα Θεῷ τῷ παντοδυνάμῳ βοηθοῦντι ἐν ἀγαθοῖς καθ' ἡμέραν δυνάμεσι καὶ σημείοις διαλάμπουσι. Ποῖος οὖν λόγος ἢ ποία γλῶσσα τοσούτων μαρτύρων ἐπαρκέσαι διηγήσασθαι τὰς δυνάμεις, ὁπόταν οὐδὲ αὐτοὶ δύνανται ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ κατανοῆσαι τὰ ἑαυτῶν; Ἀσθενοῦσι γὰρ σωτηρίαν, χωλοῖς τὸ περιπατεῖν, τυφλοῖς φῶς, κωφοῖς τὸ ἀκούειν, καὶ ἀλάλοις διδόντες λόγον, καὶ ἀκάθαρτα πνεύματα παρεδρεύοντα τοῖς σώμασιν ἐκδιώκοντες, ἀπαύστως παρέχουσι τὰς ἰάσεις.

B Καὶ ἀγαθῇ εὐχῇ καὶ μακαρίᾳ ὑπακοῇ πιαινόμενοι ἡμεῖς, εἰ καὶ τὰ μάλιστα οἱ ἀνάξιοι ταῖς αὐτῶν πιστεύομεν προσευχαῖς βοηθούμενοι σώζεσθαι, ἢ καὶ ἐξιστάμενοι ὡς ἀνάξιοι τὰς αὐτῶν ἡμῖν ἀξίας παραστῆσαι πειρώμεθα· οὐχὶ γὰρ ἐκ τῶν ἡμετέρων τρόπων ὧν κεκτήμεθα, ἢ οἰκείᾳ προγνώσει, ἀλλ' ἐκ παλαιᾶς διηγήσεως ἡμῖν ἐξηνέχθη, καὶ ἃ ἐκ μέρους ἐκ παγίου ἀρχαίου ὀλίγα καθὰ ἠδυνήθημεν, καὶ ἀπὸ μακρῶν χρόνων ἀκηκόαμεν, ἐν συγγραφῇ παρεδώκαμεν, οὐκ αὐτομολήσαντες περὶ τὴν ἐξήγησιν (95), ὡς εἴρηται, ἀλλ' ὡς τῶν μεγάλων ἔγνωμεν διηγήματα διδασκάλων, φοβούμενοι τὸν Θεὸν, καὶ τῇ μερίμνῃ τῆς ἀγάπης ἀναπτόμενοι, πολλὰ τῶν μακαρίων ἀνδρῶν φωτεινὰ θαύματα ἠγωνισάμεθα εἰς ἔπαινον Χριστοῦ, καὶ δόξαν τῶν μαρτύρων καὶ ἀνάμνησιν,
C ἐν ἐσχάτοις ἱεροῖς παραδοῦναι χάρτεσιν (96), ἵνα μὴ ὑποκλέψαντες καὶ ἀμελήσαντες, καὶ τῷ ἀρχαίῳ γρηγοροῦντι καθ' ἡμῶν ἐχθρῷ καὶ φθονοῦντι πειθόμενοι, σιγήσαντες ὁμοίως τοῖς λέγουσιν, ὅτι φλογὶ καυστικῇ κατακεκαυμένα εἰσὶ τὰ συγγράμματα αὐτῶν (97), ἀποτύχωμεν τῆς χάριτος αὐτῶν. Τῶν δὲ ἡμετέρων ἐννοιῶν γρηγορουσῶν τῇ αὐτῶν χάριτι καὶ χωρουσῶν ἐξ ὀλίγων τῶν συγγεγραμμένων δύνανται τὰ νοηθέντα εἶναι μεγάλα. Ταῦτα δὲ χωρὶς φόβου πιστεύομεν πολλοὺς αὐτοὺς καὶ ἑτέρους διὰ Χριστὸν ὑπομεμενηκέναι ἀγῶνας, ὅτι καὶ ἕως τοῦ νῦν τοσαῦτα δι' αὐτῶν ἡ θεία δύναμις καταξιοῖ φανερωθῆναι θαυμάσια, ὥστε ἐξίστασθαι πάντας τοὺς οἰκοῦντας, καὶ παρατυγχάνοντας. Ἔπαθον οὖν οἱ μακάριοι μάρτυ-
D ρες τοῦ Χριστοῦ, Διονύσιος, Ῥούστικος καὶ Ἐλευθέριος, ἑβδόμῃ καλανδῶν ὀκτωβρίου, ἐπὶ Δομετιανοῦ βασιλέως, ἐν τοῖς μέρεσι τῆς Γαλλίας καὶ Παρισίας πόλεως, βασιλεύοντος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἅμα τοῦ Πατρὸς [καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος νῦν καὶ ἀεὶ καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

In *Martyrium* sancti Dionysii Areopagitæ, ex versione antiqua et Perionii, et paraphrasi quæ apud Surium invenitur, notæ ejusdem Petri Lanselii

—

(54) Μετὰ τὴν μεθ' ἡμέρας ν' διὰ τῆς ἁγίας αὐτοῦ ἀναλήψεως ἐν τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις, τοῦ ἁγίου αὐτοῦ πνεύματος ἔκχυσιν καθ' ἣν ἐξουσίαν εἰλήφασι δῆσαι καὶ λῦσαι. Antiq. : *Ad hæc post sancti Spiritus inter apostolos effusionem, quæ post dies aliquot per sanctam ejus assumptionem contigit, secundum quam ligandi solvendique potestatem accepere.* Per. : *Post effusum sanctum ejus Spiritum in sanctos apostolos, post dies sancti ejus ascensus unus Spiritus' effusionem ligandi atque solvendi acceperunt potestatem.* Verto : *Post sancti ejus Spritus in sanctos apostolos effusionem (quæ post quinquaginta dies per sanctam ejus assumptionem collata fuit) qua ligandi atque solvendi acceperunt potestatem.*

(55) Μετὰ καιροὺς τῆς γενέσεως πόλεως Ῥώμης ἐν ἔτει ὀγδοηκοστῷ ὀγδόῳ. Antiq. : *Anno ab condita urbe Roma octingentesimo octavo.* Perion. : *Anno octavo et octingentesimo post natam Romam.* Scribendum igitur fuit ὀκταχοσιοστῷ.

(56) Ὁ μακάριος Πέτρος ὁ ἀπόστολος μετὰ καὶ τῶν ἑτέρων ἀποστόλων ἀποσταλέντες κηρύξαι, etc. Antiq.: *Beatus Petrus apostolus una cum reliquis apostolis ad prædicandum emissus.* Perion. : *Beatus Petrus apostolus cum aliis etiam apostolis, missus est, qui prædicaret.* 1. Hinc sequeretur sanctum Petrum et apostolos tantum missos fuisse, regnante Nerone ; quod falsum est ; nam missi sunt anno 18 Tiberii. 2. Verto : *Beatus Petrus apostolus cum aliis etiam apostolis missus qui prædicaret*, etc. 3. *Γρ.* ἀποσταλεὶς, nisi figuratam agnoscas locutionem etiam Latinis familiarem.

(57) Ἀδίκῳ θανάτῳ κατεδίκασε, δι' ἐκχύσεως, etc. Antiq. *Injusta morte per sancti sanguinis ipsorum effusionem condemnavit.* Perion. : *Iniqua morte condemnavit beati eorum sanguinis effusione : et per*, etc. Vertes et dispunges : *Iniqua morte condemnavit, per beati eorum sanguinis effusionem, et per*, etc., *præmittens.*

(58) Οὕτω καὶ τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν αἰωνίως δωροῦμαί σοι καὶ δίδωμι. Antiq. : *Ita eamdem potestatem tibi et dono et do.* Perion. : *Sic eamdem quoque potestatem in perpetuum tibi do et tribuo.* J. videtur αἰωνίως omissum esse ab Antiq. non sine ratione, quia antea in priori membro non habebatur. Potest tamen retineri quia semper ad finem mundi durabit ea potestas in summo pontifice, ut ex sequentibus manifestum evadit, quæ male accepta fuerunt ab interprete Antiq. Ταύτην τὴν ἐξουσίαν πεπληρωμένην τοῖς μετέπειτα τελείοις καὶ ἀξίοις, ἐν **404** ταῖς ἐκκλησίαις προελθεῖν, καταλέλοιπε κλῆρον. *Hanc potestatem absolutam post se, eximiis ac dignis qui in ecclesiis præirent, sortem reliquit.* Perion. : *Hanc potestatem plenam et perfectam posteris qui perfecti et digni essent reliquit in ecclesiis quæ clerum antecederet.* Verto : *Hanc potestatem plenam et perfectam posteris qui perfecti et digni essent in ecclesiis præire, sortem vel hæreditatem reliquit* ; quasi dicat : Omnes episcopi et sacerdotes tanquam hæredes D. Petri hac fruuntur potestate.

(59) Τότε δὴ ὅτε ἀκάνθας, etc. Antiq. : *Tum sane spinis.* Perion. : *Tum (inquam) spinas.* Verto : *Tum (inquam) cum.* Illud enim est explicatio præcedentis ἐστερέωσε, quasi dicat : Tum in sanctitate illum firmavit cum spinas, etc.

(60) Τῆς θείας χάριτος ἄνωθεν αὐτοῖς συμπροπορευομένης. Antiq. : *Divina ipsos gratia superne comitante.* Per. : *Divina gratia divinitus eos comitante.* Verto : *Divina gratia superne una ipsis præeunte.* Deus enim præparat corda hominum in quibus semen evangelicum recipiatur.

(61) Τῷ τοῦ σταυροῦ ἀρότρῳ τὴν θάλασσαν διατεμὼν ἀπὸ Ἀθηνῶν τὴν Ῥώμην κατέλαβεν οὐρανίῳ καὶ θείῳ θελήματι, ὡς ὑπὸ Θεοῦ ἠγαπημένος, ὁδηγούμενος. Antiq. : *Crucis aratro trajecto mari Athenis Romam cælesti divinaque voluntate ut a Deo dilectus venit.* Juntas omisit τὸ ὁδηγούμενος sicut et Perionius, eodem cum antiquo interprete usus exemplari ; retinendum tamen videtur et connectendum cum ἠγαπημένος. Verterem igitur : *Crucis aratro mare diffindens Athenis Romam appulit, cælesti divinaque voluntate, ut a Deo dilectus, per viam deductus.* Inquirendum relinquo num S. Dionysius, ut in posteris aliquot sanctis observatum, crucis signo solo munitus mari sine navigio se commiserit : verba tale quid insinuant, verum nullus auctorum tanti miraculi (quod sciam) mentionem fecit ; an potius significetur, ipsum crucem in puppi fixisse : sicut Virgilius, lib. x *Æneid.* Apollinem collocatum affirmat. R. P. Theophilus Bernardinus noster, sententiam istam corroborabat ex Statii Thebaide,

. . . Solus stat puppe magister
Pervigil, inscriptaque deus qui navigat alno.

Ἑαυτὸν ἐμπαρέθετο, διδάσκαλος. κ. τ. λ. Perionium sic corrige, et textum Græcum dispunge. *Apostolicæque sanctitati se insinuavit, tum ipse etiam magister declaratus, et more magistro convenienti a sancto Clemente honoratus, dignitatemque ab ipso et honorem aptissimum, tanquam a Deo gratiam consecutus, reportavit.*

(62) Ἀκοιτανίας δὲ τοῖς μέρεσι τὸν ἅγιον Ἀντώνιον ἀποστείλας. Antiq. : *Porro ad Aquitaniæ plagas sancto Antonino misso.* Per. : *Aquitaniæ vero partibus misso sancto Saturnino.* Certum est textum Græcum depravatum esse, quia nullibi sancti Antonii mentio facta, et Antiquus videtur legisse Ἀντωνῖνον, cum legendum fuisset Σατουρνῖνον, sicut antea præcessit. Juntas tamen habet Ἀντωνῖνον.

(63) Ἐν Παρισίᾳ τῇ πόλει ἐπορεύθη. Antiq. : *Cum fiducia civitatem est ingressus.* Per. : *Lutetiam Parisiorum venit.* Antiq. videtur legisse ἐν παῤῥησίᾳ, sed male, sicut iterum postea, ἐν τῇ Παρισίᾳ διέμενεν, *in hac fiducia perseverabat* ; utrobique enim agitur de Parisiis, et contextus necessario aliquod civitatis nomen requirit, ut legenti patebit, civitatis enim situs, soli ubertas, civium exercitia describuntur.

(64) Ἀμπέλοις δὲ καὶ βότρυσιν ὡς ἐκ πηγῶν ῥέουσα. etc. Antiq. : *Arboribus et vitibus circumquaque consita, maximum vinorum proventum incolis suppeditabat.* Per. : *Vitibus autem et vineis ut quod fontibus allueretur.* Verto : *Vitibus autem et vineis tanquam ex fontibus (vinum) perfundens, et suis suppeditans, erat nobile.*

(65) Ἐν οἷς καὶ πραγματείαις τραπεζιτῶν ἅπασαι γοναὶ τῆς πόλεως, καὶ τῶν πέριξ περιτετειχισμένη χώρου. Antiq. : *Quapropter plerique ejus loci et circumadjacentium civitatum homines mercaturæ ac negotiationi operam dabant, quinetiam passim usuram exercuerunt, ambitu vero mœnium circumdata.* Perion. : *In his etiam mensariorum negotiis innumerabili copia urbis et finitimorum munitum erat.* D. Macarius Gravelingaaus legebat γωνίαι. Verum enim vero, quandoquidem neque Juntas legerit γωνίαι, neque tam commoda ἐπακολουθία contexatur, antiquam lectionem servo, et verto : *In quibus et mensariorum negotiis universæ civitatis familiæ, et eorum qui circumcirca vallatæ ambitum incolebant, studium et operam collocabant.* Scribendum itaque περιτετειχισμένης, et ἔξωθεν more Attico ὑπακουστέον verbum ἦσαν quasi dicat : Toti erant in vineis colendis et mercibus.

(66) Τῷ ἁγίῳ αὖθις ἐκεῖ βαπτίσματι κατεφώτισεν. Antiq. : *Divino baptismate abluens illuminavit*. Per.: *Sancto baptismo rursum illic illustravit*. Verto : *Sancto baptismo postea illic illuminavit*. Ut vox ecclesiastica retineatur, quia αὖθις sic a Platone usurpatur, et baptismus reiterari nequit. Iterum in sequenti αὖθις ἐξεχύθη. Ant. *denuo effusa est*. Per. : *Statim pervagata est*; quia nullibi dicitur antea notus fuisse, et Per. videtur legisse εὐθύς.

(67) Ὡς καὶ Δομετιανόν. Per. *Ut etiam Dominus*; scribe, *ut etiam Domitianus*.

(68) Ὑποτάξας ἑαυτῷ γένη κεκλιμένα. Ant. : *Postquam subditos astruxisset*. Per.: *Cum sibi genera vocata subegisset*. Verto : *Cum sibi genera inclinata subegisset*.

(69) Ἵνα ἢ τὰ προστάγματα τοῦ ἐξουσιάζοντος. Ant. : *Ut quo vel principis jussui*. Per.: *Ut vel edicto*. Verto : *Ut vel mandatis imperatoris*. Poni enim videtur illa vox per antonomasiam, nisi dicatur accipi pro potestatem donantis, sicut in Ecclesiaste.

(70) Ἢ τιμωρίαις μὴ βουλομένων σπαράττεσθαι ἀμετρήτοις. Antiq. : *Vel nolentem tormentis lacerarent*. Per. : *Vel si nollet suppliciis immensis interficeretur*. Verto : *Vel si nollet suppliciis immensis discerperetur*; scribendum omnino, βουλόμενον.

(71) Ὁ ὄχλος προσδέξασθαι τῆς Γαλλικῆς συναπήχθη τοὺς τυράννους, τοῦ διελθεῖν ἐν τοῖς συνορίοις αὐτῶν. Antiq. : *Ingens hominum multitudo ad Galliarum præsides missa est, qui facta sibi copia vicinas regiones transeundi imperatoris jussa facerent*. Per. : *Multitudo Gallica acta est per fines suos sive viciniam tyrannis transitum concedere*. Verto : *Multitudo simul abducta est ad suscipiendum tyrannos, ut per fines suos transire possent*; vel, *plebs Gallica concessit suscipere tyrannos, ut per fines suos penetrare possent*. Utraque versio sustineri potest. Prior quia missi ab imperatore cum pauciores essent, non facile potuissent Celticam penetrare ob multitudinem Christianorum a sancto Dionysio conversorum, quare præses Galliæ illis copias submiserit. Posterior, quia vox συναπήχθη ita usurpatur a sancto Paulo, et plebs facile consentit, quando nullum est facultatibus suis periculum **405**.

(72) Καὶ παρ' εὐθὺ τοῦ μακαρίου ἐκείνου ἀνδρὸς τὸ ἐπάξιον ὄνομα ἐνεφανίσθη αὐτοῖς. Desunt in Per. Verto : *Et mox beati illius viri celebre nomen ipsis declaratum est*.

(73) Καὶ ἠλλοιωμένῳ προσώπῳ. Antiq. *Mutato tantum habitu*. Per. *Hilari vultu*. Verto: *Vultu varie mutato*; quasi dicat : Modo lætos, modo severos, modo minas, modo blanditias vultu fingentes.

(74) Τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν καθ' ἡμέραν εὐθηνοῦσαν ἐπροίκιζον. Antiq. : *Ecclesiam Christi quotidie locupletiorem reddiderunt*. Per. : *Ecclesiam Christi florentem beatamque reddebant*. Verto : *Ecclesiam Christi quotidie florentem et augescentem dotabant*; quasi dicat : Plures Ecclesiæ adjungebant, virtutibus suis tanquam dote ipsos desponsantes.

(75) Καὶ αὖθις κατέῤῥιπτον τὰ εἴδωλα αὐτῶν, τὰ ἐκ τῆς αὐτῶν ἐξόδου ᾠκοδομημένα, καὶ λιμένα σωτηρίας εὑρόντες, εἰδώλων ἔχαιρον ἀπολέσθαι τὰ ναυάγια. Antiq. : *Idola autem quæ in triviis constructa habebant, confregerunt, atque in salutis portum sese receptos gaudentes, gentilitia, et naufragia omnia abjecerunt*. Per. : *Dejeceruntque simulacra sua quæ a sua profectione ædificata erant, inventoque portu salutis simulacrorum navigia periisse lætabantur*. Verto : *Et postea dejecerunt simulacra sua quæ ab ipsorum discessu ædificata erant, inventoque portu salutis, partes reliquas naufragii simulacrorum periisse lætabantur*. 1. Antiq. aliqua omisit et Perion. male distinxit : nam primum membrum agit de Germanis et apostolis. Germani a discessu apostolorum qui in transitu fidem in Germania plantarant, iterum in idololatriam lapsi sunt; postea vero a reditu apostolorum SS. Dionysii et sociorum reducti, tanquam portum consecuti reliquias naufragii idolorum periisse gaudebant; unde apparet illos adhuc aliquid fidei retinuisse, sed admistum idolorum cultui. 2. Ναυάγιον nullibi significat navigium, sed naufragium, vel partes naufragio ereptas, quas Cicero *tabulas ex naufragio* vocat. — (Nos Lanselii sententiæ faventes, prius *αὐτῶν* ἐδασύναμεν, ψιλώσαντες posterius. EDIT. PATROL.)

(76) Μετὰ μεγάλης καρδίας καὶ πίστεως κατατολμήσαντα. Antiq. : *Quem virum magno animo in defensionem fidei videbant*. Per. : *Magni animi et fidei facinus edere non dubitantem*. Verto : *Cum magno animo et fide contra audentem*.

(77) Κατατολμῶντες καὶ πιστεύομεν. Antiq. : *Confidenter credimus*. Per. : *Audentes et credimus*. Verto : *Contra audentes et credimus*.

(78) Διαμένωμεν. Antiq. : *Permanebimus*. Per. : *Perseveremus*. Optima est Perionii distinctio, hæc enim verba non martyribus, sed hujus martyrii scriptori tribuenda; illis enim se, et lectores ad perseverandum in istorum fide hortatur.

(79) Μικρὰν ἄνεσιν δεδωκότες. Antiq. : *Brevem moram dantes*. Per. : *Cum paululum animum recepissent*. Verto : *Cum parvam remissionem seu relaxationem concessissent*; quasi dicat : Paulo post acrem reprehensionem, cum persecutores inter se quærerent, quonam supplicii genere viros sanctos mactarent, sancti quieverunt.

(80) Φανερωθείσης δὲ τῆς ἁγίας ἀγαθότητος τοῖς μάρτυσιν ὧν δέδοται ἡ νίκη μετὰ τοῦ σώματος. Antiq.: *Sanctitas atque bonitas morte clarior facta est*. Per. : *Declarata autem sancta bonitate sanctis martyribus quorum conjuncta est victoria. Nam cum corpore*, etc. Verto : *Sancta bonitate per martyres declarata, quorum anima simul cum corpore tradita fuit*. 1. Scribo ψυχὴ pro νίκη, quia vix aliter sensus elicietur, nisi vertas, *quibus victoria corpore data fuit*; sed tunc scribendum est μετὰ τῷ σώματι, nec locutio ita usitata est; μάρτυσιν est pro ἀπὸ τῶν μαρτύρων. 2. Mala est Perionii interpunctio ut legenti patebit.

(81) Καὶ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν ἐν τῇ χάριτι ἀναμεμνημένη. Antiq. : *Deo per gratiam conjuncta esset*. Per. : *Et cum Domino conjuncta et gratia et charitate*. Verto : *Et Domino nostro in gratia rursum desponsata*. 1. Est a verbo μνάομαι cum significat ambire nuptias (procari). 2. Ἀνά, significat sanctos fuisse semel per baptismum in gratia Deo desponsatos, modo vero iterum, scilicet per sanguinem, unde sponsi sanguinum dici possunt.

(82) Ὡς ἀπὸ σημείου ἑνὸς τῆς πόλεως. Antiq. : *Ut ab uno sepulcro civitatis*. Per. : *Quasi ab uno signo urbis*. Verto : *Uno circiter a civitate milliario*; solebant antiqui singula milliaria signo aliquo notare, sicut hic simulacrum Mercurii fuisse putatur. Locutio Græca sic supplenda videtur : ὡς σημείου ἑνὸς (διάστημα) ἀπὸ τῆς πόλεως ἀπέχοντες.

(83) Πεπληρωμένα τῷ μαρτυρίῳ τοῦ Χριστοῦ. Antiq. : *Martyrio Christi honorata*. Perion. : *Absoluto Christi martyrio*, γραπτέον οὖν *πεπληρωμένῳ*; sed retineo antiquum et verto, *completa seu integra per martyrium Christi*. 1. Videtur esse oppositio inter ἀποτμηθέντα et πεπληρωμένα, *truncata* et *integra*. 2. πεπληρωμένα complectitur etiam plenitudinem honoris, ut respondeat vocibus ἀποτμηθέντα et ἀτίμητα quia postea dicitur καθώς, etc., ad quid enim diceretur prophetas prædixisse pretiosam esse mortem sanctorum, nisi illorum testimonio probaretur corpora horum martyrum honoris plena fuisse? In verbis Perionii aliqua videtur inesse ἀντιλογία.

(84) Τῶν μαρτύρων καὶ ἱερέως. Antiq. habet hic lacunam. Perion.: *Martyrum atque sacerdotum dignitas*. Verto: *Martyrum et episcopi*. Ἴσως γραπτ. ἀρχιερέως, sicuti postea habes. Eleutherius sacerdos non fuit, ergo nequeunt omnes dici sacerdotes.

(85) Κἂν ἐκείνῳ πλέον δόξαν γενέσθαι διὰ τοῦ μαρτυρίου ἑαυτοῦ τὴν νίκην, τῶν συνόντων. Antiq. omisit. Per.: *Atque illi major gloria evenire eorum qui per martyrii sui victoriam simul erant*. Verto: *Et per illum majorem fuisse opinionem eorum qui propter martyrii sui victoriam simul erant*. 1. Scribo καί, quamvis videatur esse κἄν, quia si esset κἄν scribendum fuisset κ' ἄν. 2. Ἐκείνῳ referendum est ad καρπός, quia præcedit. 3. Ex verbis Perion. nescio quam densæ oriantur tenebræ. 4. Γρ. *πλείω*, ἢ *πλέονα*, ἢ *πλέον δόξης*.

(86) Νέον καὶ ἀρχαῖον, καὶ τοῖς μετέπειτα ἐξάκουστον θαῦμα. Antiq.: *Stupendum prorsus miraculum, nec ulli hominum seu veterum, seu recentum unquam auditum*. Per.: *Novum profecto ac vetus, ac posterorum fama celebrandum miraculum*. Verto: *Novum, et posteris deprædicandum miraculum*. 1. Ἀρχαῖον hic non potest significare vetus, quia nullibi simile accidit. 2. Ant. videtur legisse ἀρχαίοις, sed obscurior sensus propter ἐξάκουστον.

(87) Ἥτις ἐθνικοῖς φόβοις ἀκμὴν κρατουμένη ὑπῆρχεν. Antiq.: *Quæ adhuc ethnica formidine correpta tenebatur*. Perion.: *Quæ gentilibus institutis valde addicta erat*. Verto: *Quæ gentili metu valde correpta erat*.

(88) Ἐπιστρέψασα τότε εἰς τὴν πίστιν τοῦ Χριστοῦ διὰ τῶν θαυμάτων τῶν μαρτύρων ἑαυτὴν εἰς ἐπιθυμίαν ἐξέδωκε. Antiq.: *Tunc ad Christi fidem martyrum miraculis conversa sese desiderio dedit*. Per.: *Conversa tunc ad fidem Christi propter martyrum miracula seipsam prostituit*. **406** Surius: *Converti tamen ad fidem Christi per exempla martyrum, atque ad baptismi gratiam pervenire se desiderare*, etc. Verto: *Tunc ad fidem Christi propter martyrum miracula, converti se desideravit*. Ex correctione textus Græci clarum erit: lege igitur ἐπιστρέψασθαι, vel ἐπιστρέψαι, ut omittam ex versione Perionii magnum crimen affingi S. Catulæ. Nota tamen antiquam lectionem posse servari, quia participia quandoque pro infinitivis ponuntur, itaque D. Macario Gravelingano videbatur.

(89) Ἐπιεικῶς τὴν μῆνιν τῆς κακοβουλίας αὐτῶν ἐξήνεγκε κατὰ τῶν μαρτύρων. Antiq.: *Benigniter perversi illorum in martyres consilii excitavit mentionem*. Per.: *Bona fide nefarium consilium quod illi adversus martyres ceperant enuntiant*. Sur.: *A memoria eorum quæ susceperant agenda discussit*. Verto: *Prudenter odium nefarii consilii quod illi adversus martyres ceperant excussit*. Perionius in margine putat legendum esse ἐξήνεγκαν, et referendum ad milites, quasi inter pocula mulieri consilium suum aperuerint de mergendis sanctis corporibus. Adverte esse allusionem ad præcedens προσήνεγκε; quasi dicat: Sicut illis multa dona protulit, sic ab illis odium in martyres conceptum abstulit.

(90) Ἐν τῇ πέτρᾳ τῇ εἰς μικρὸν κειμένῃ πεδίον τὸ ἑτοιμασθὲν εἰς σπορὰν ἐπὶ τοῦ μέλλοντος καταχώσαντες ἀποκρύψωσιν. Antiq.: *In ea caute quæ juxta exiguum agrum, qui ad insequentis anni sementem paratus erat deportantes, terra obruta corpora occultarent*. Per.: *Ut in saxo quod situm esset in agello consito postea defoderent*. Verto: *Ut in saxo quod situm esset in agello in sequentis anni sementem parato terra obruta corpora occultarent*.

(91) Καὶ εὑροῦσα μέγα τροῦλον. Antiq.: *Atque megatrulo invento*. Per.: *Inventoque magno colle*. Verto: *Inventoque magno fornice*.

(92) Οὐ χωρὶς ἀξίας πιστεύομεν, ἄνευ δὲ φόβου, τῶν ἁγίων μαρτύρων τούτων ὁμοιωθῆναι. Antiq.: *Non immerito credimus quin et citra dubitationem sanctis hisce martyribus non dissimilem evasisse*. Per.: *Non sine merito, nec sine metu martyrum credimus*. Verto: *Non præter dignitatem, sed sine metu credimus sanctis martyribus hisce similem evasisse*. Perion. dicit in margine, est in Græco, ὁμοιωθῆναι, sed non convenit; debuerat igitur istam vocem corrigere, vel aliam quæ conveniret suggerere. Certe versio mea clara evadet ex sequentibus.

(93) Ὡς πολλὴ οὖσα. Antiq.: *Quippe civitas*. Per.: *Quæ erat quasi civitas*. Verto: *Numerosissima* vel *frequentissima*. Patet ex usu particulæ ὡς. Perion. videtur legisse πόλις.

(94) Τρίτον ἀριθμόν. Antiq.: *Ternarium numerum*. Per. omisit.

(95) Οὐκ αὐτομολήσαντες περὶ τὴν ἐξήγησιν. Antiq.: *Siquidem ab harum rerum expositione non fuimus alieni*. Per.: *Non prætermissa ut dictum est expositione*. Verto: *Non pro lubitu expositionem aggressi*; quasi dicat: Non instar transfugarum modo istam, modo illam partem pro lubitu suscipientes, sed prout Deum timentes ex doctorum scriptis eruimus.

(96) Ἐν ἐσχάτοις ἱεροῖς παραδοῦναι χάρτεσιν. Antiq.: *In sacris chartis conscribere sumus conati*. Per.: *Sanctis litterarum monumentis prodere*. Verto: *In extremis sacris chartis prodere*. Videntur esse verba abbreviatoris quibus significet se post commentarios S. Maximi martyrium hoc adnexuisse. Nisi cum R. P. Scondoncho nostro harum rerum peritissimo, τῷ *ἐν ἐσχάτοις* utrinque incisis concluso, vertas: *ad extremum sacris litterarum monumentis tradere*.

(97) Ὁμοίως τοῖς λέγουσιν ὅτι φλογὶ καυστικῇ κατακεκαυμένα εἰσὶ τὰ συγγράμματα αὐτῶν. Antiq.: *Simul cum ipsis scriptoribus (urente siquidem flamma illorum scripta sunt concremata)*. Per.: *Eodem modo ii qui flamma et igne ea quæ de eis scripta erant, deflagrasse dicunt*. Verto: *Sicut ii qui flamma comburente ea quæ ab eis scripta erant deflagrasse dicunt*.

Beati Dionysii Areopagitæ, Athenarum episcopi, et fidei Christianæ apud Franco-Celtas præconis, Martyrium Dionysius Guerinus medicus canebat.

407 Vani valete sycophantarum greges,
Auferte vestra somnia.
Non est quod audiam, quod amplius seram
Aurata fuco carmina:
Seu Græca, seu Latina sint ea ut lubet,
Me Musa vincit altior.
Inusitatæ sanctius gliscit lyræ
Melos pererrans pectora.

Dionysius stat laureis fulgens comis
Stolisque purpurantibus.
Infans gemellis uberum de fontibus
Lac hauserat protervi
Dein sophista dissecans ambagibus
Vinclisque verum vinciens:
Per syllogismos plectiles strophis sophos
In porticu Martis ligat.

Sed Altitonantis prodiga Dei manu
  Paulus monile Ecclesiæ,
Musis Athenas affluentes venerat
  Fidum profanis oppidum.
Torrente linguæ susque deque diruit
  Cultus idolorum impios.
Verbi loquelas seminans solertia
  Dionysium vertit sophum,
Proceresque lactat lacte sancti Spiritus,
  Quos nulla vis facundiæ
Olim tenaces quiverat divertere.
  Alia est figura quam antea.
Nunc viperina præcaverunt dogmata
  Inter reflexas semitas,
Atque abdicarunt publice sophistica,
  Christi secuti tramitem.
Lux, Paule, gentium, tibi scientia
  Nunc grata porrigit manus.
Atheniensis dissipatur gloria,
  Dum suggeris miracula.
Dilectus astris humor est, ubi novo
  Labes reati flumine
Purgantur, ante verum Numen noverint
  Et fixerint medullitus.
Tu præsul hæres puritati Apostoli,
  Lympha renatus cœlica,
Nox hunc refugit, excutit caliginem,
  Jam mancipatus Numini.
Viget sereno corde flamma fortior,
  Et frons renidet gaudio
Radice ab ima funditus vulsas simul
  Erroris artes extrahit.
Alte recessus luminum et cœli plagas
  Scrutatur, atque prædicat.
Scintilla qualis fulget atro sulphure,
  Vel ut refractis nubibus
Per noctis umbram siderum micant faces,
  Sic præsulis vultus pii.
Vis addita est menti; verbisque seminat
  Millena civium agmina.
Fetura verum nascitur sensim, nec est
  Quod amplius moras trahat.
Jussum capessit Apostoli; morem gerens
  Ad Franco-Celtas mittitur.
Perrexit urbem cum sociis Lutetiam
  Cinctam insulari flumine;
Tum parvulam muris, sed aris et molæ
  Valde deorum deditam.
Bene habet, peractum est, quod diu cupiverat.
  Persolvit urbi munia.
Prædicta quamvis principum crudelitas
  Tellus ruberet martyrum
Cruore : vitam Gallico tamen solo
  Tulit medelam comparans.
Lolium expedivit, velleret radicitus,
  Quod ignibus committeret.
Annis onustus, eloquii fonte irrigat
  Gentem profanam largiter.
Fluis in prophetas, mente divina rapis

A Tu Christe Apollo, pectora.
  Latex saporque nectaris lingua fluit,
  Cor mitigas, mentem foves.
Ita reddit agmen protinus fidum Deo
  Antistes Agni conscius.
Sed Christianæ silvulas gentes petunt,
  Latent trementes abditæ.
Noctuque litant congregatæ supplices.
  Condunt suburbio ocius
Stephano priori martyrum sacram domum
  Ejus frequentant limina.
408 Ut vere florifero vagæ flores novos
  Stipant apes et rivulos.
Amor sequendi quoslibet accendit Dei
  Dionysium satellitem.
B Nec a rudimentis aberrant martyris.
  Semente sera pinguius
Exsistit arvum; deinde quod vegrandibus
  Oblectat astra messibus.
Hic cultor instans aut arator gnaruris,
  Ditescit aream replens.
Prudens colonus ergo qui cum fenore
  Parit solum feracius.
Satis superque civitas Lutetia
  Ligone culta præsulis.
Ad veritatis flexa lumen inclytæ.
  Florem Dei, fontem Boni.
Ales polorum protinus præcordiis
  Nostris suum cordis jubar
C Vibravit; alti pectoris situm innovans
  Nam oculos tenebræ clauserant.
At viperæ proles rigens sævitia
  Cæsar furit Germanicus,
Fidem perosus toxicum fundit magis,
  Quod foverat jam plusculum,
Decreta mandat exsequenda gentibus,
  Et Christianos territat,
Ni thure placent principem Deum Jovem,
  Mox destinandos ignibus.
Cædis minister exstitit Sisinius,
  Immensa pestis et tremor.
Cujus ferina floruit gentilitas,
  Et fastus arrogans minis,
Serpentis atrox evomit virus; nec est
D Quod effero vultu queat
Cruentus urbis optimates lædere.
  Ut æstuantes æquoris
Undæ profundi cautibus radunt nihil :
  Frustra laborat regulus.
Heu surgit ira, et aggerat vires furor,
  Struit ruinam martyri.
Stimulis calescit condolens ultor Deum,
  Nec temperat vesaniæ.
O mersa limo cæcitas mortalium,
  O spissus error gentium.
Pastus cruore carnifex gestit ducis
  Statuta rite persequi.
Hinc hostiatim martyris vestigia
  Vestigat audax et petit.

Inter coronam civium tandem videt
  Præcepta spargentem Dei.
Haud continet manus; sed ultro corripit
  Vinctum catenis supplicem,
Fit lætior, flagrans Dei Dionysius,
  Et currit ad Sisinium.
Atque invocat nutum supremi Numinis.
  Si vile pectus chrismate
Sacro piasti fac modo, custos poli,
  Meo colorer sanguine.
Dissolve mentem ergastulis : eam bea
  Felicitate perpeti.
Immotus instat martyr ante barbarum
  Sævi tribunal judicis.
Cui fatur ore fervido Sisinius,
  Livore turgens noxio:
Num est ipse flabrum sibilantis Gorgonæ,
  Segnis senex et impotens.
Cum illitterata credidit frequentia,
  Leges deorum respuens.
Ætate vere sum senex, hic reddidit,
  Ast flore constans pectoris.
Anguis senectam mutuor, qui sentibus
  Cutem repono sordidam.
Recens renascor cœlica propagine
  Phœnix quotannis pullulans.
Miseret tuorum me sacrorum, et temporum.
  Pudet fateri, quod ferunt,
Vos immolare barbaro ritu viros
  Gentemque cæde perdere.
Ostende, quæso, quas adorem imagines,
  Junonis utrum, vel Jovis.
Ut fumet agno cæspitis fastigium,
  Et thure postes ambiam.
Quid me, nefande, supplicare cogitas
  Fonti malorum dæmoni.
Dedolato stipiti verrem feris,
  Quo saxa fani perlinas.
Cum hæc cerno, tanquam parvuli crepundia
  Duco, senumque vanulas
Edentulorum cantilenas autumo.
  Non erubescam, si fidem
Tuear fatendo maximum regem ætheris.
  Cœlum paratur sanguine.
Præfectus urbis toxico fellis madens
  Cor audiendo exusserat.
Ebullit ira, apprehendi jubet virum,
  Ejus sodales proxime.
At ille tanto lætior, cum adoream
  Labore partam prævidet.
Frontem serenat ætheris solatio,
  Hymno canit symphonia.
Velut ad dapes specum petit lubentius,
  Animo Tonantem pensitans.
Antrum latebat abditum (98), scatens situ,
  Noctis tenebris obsitum,
A Gravis senecta clausus implorat prece
  Cœlestis ignes Spiritus.
Rerum creator, gloriæ splendor Patris
  Immitte rores, fac precor,
Neu livor asper judicis mitescere
  Discat modo, fac opprimar.
Mox carceralis cæcitas olympici
  Fulgore Christi fulgurat.
Agnoscit hic Dionysius potentiam
  Adesse, quam speraverat :
Tanti laboris præmium stant angeli
  Visu nitentes undique.
Huic poculum vitæ Deus sic porrigit,
  Ut pœna fiat lenior.
Perhibent tyrannum blandiendo antistitem
B Vario irritasse munere.
Et nobilem laudat generis prosapiam
  Partim senilem gratiam.
409 Encomiis martyr retro claudit suas
  Aures ut anguis, ne malum
Serpat medullis altius, fibras quoque
  Contagione polluat.
Seu flos odorus albicat, suffimine
  Spargens tyranni regiam.
Perstringit orbes luminum miraculis :
  Non nemo miratur virum.
Stupuit tyrannus : terve dictis aruit.
  Clarere nescit scrupulis,
Incertus illum puniat, vel liberet,
  Usumque reddat liberum.
C Quid plura? vincit anxium socordia
  Alumna cædis et crucis.
Fomenta vulnus putridum novantia
  Crudelitatem procreant.
Quid? si soluta inæstuet præcordiis
  Bilis, faciatque incendium.
Simul calentes inverecundus minas
  Torvo cievit lumine
Figit sagittas pectori, nec impetum
  Valet tenere amentiæ.
Incerta qualis Entheos pedem tulit,
  Ut Mænas insanit Deo.
Certare lassus hostis in prætorio,
  Agitur procellis interim.
D Cædi flagellis præcipit lictoribus,
  Corpusque pungi spiculis.
Strictum retortis brachiis posti ligant
  Nudare costas gestiunt.
Ut per lacunas vulnerum crepet jecur :
  Paulumque sanguis palpitet.
Ridebat hæc martyr Dei ludibria,
  Tortoris increpans manus.
O vos alumni, carceris sævitiam
  Armate, quæso, plenius.
Stillante tabo, corporis cutem mei
  Multicolorem reddite.

(98) Ubi hodie ædes D. Dionysii a Carcere, in cujus ædis cavea nobilis ille carcer adhuc visitur.

Exin, peractis principis furoribus,
  Ardentibus prunis datur.
Locus est propinquus Sequanæ sinuamini (99)
  Tormenta cernens sontium.
Quem sepsit agmen militum forinsecus
  Fulgere cassidis micans.
Prunas tepentes carnifex sternit cito,
  Ut os beati langueat
Decumbit ipse lectulo lætus rogi.
  Animat sodales sedulo.
Illi os decore splenduit magis aureo.
  Talem revertens legifer
De monte vultum detulit: Non sunt, ait,
  Tormenta quæ vos cernitis
Citata cursim transeunt, instar noti
  Pulvim moventis in aere.
Trahi e castata fervidus jubet virum,
  Aliud genus parat crucis.
Ad montis altum verticem contermini
  Lutetiæ deducitur.
Velut agna templi destinanda altaribus,
  Nil immolata clamitans
Intrare fanum cogitur Cyllenii.
  Ibique thus adurere.
Has intuens ineptias, imagines
  Irridet atque conspuit.
Senile martyr maluit collum dare
  Mortis lavacris inclytum.
Id maluerunt voce clara Rusticus
  Et contubernalis pati.
Percussor ense dum ferit guttur senis,
  Spectant frequentes eminus
Pavidi greges doctorem in alto vertice.
  Res mira posteris, caput
Quod amputatum viderant cadaveris
A Hi conspicantur præsulis
  Manibus coitis vectitatum, nobilem
  Ad villulam miraculis.
O ter quaterque et amplius felix jugum
  Hoc purpuratum sanguine!
Felix amœni littoris pomœrium,
  Felixque collis vinea.
Mulier Catulla floruit credens Deo,
  Purgata sancto Spiritu:
Quæ tacta miris martyrum donis, ducem
  Mollivit, ut cadavera
Humaret uncta balsamo, rosis, mero:
  Domi reservans posteris.
Hinc vicus ille feminæ nomen trahit.
  (Catulliacus dici potest)
B Jam sex peractis sæculis aut circiter:
  Manes sepulti martyrum
Oblivione prorsus obruti · nisi
  Regis Clothæi filius
Dagobertus iras horridi vitans patris
  Tristis cavernas quæritans (100),
Se contulisset in sepulcrum tutius.
  Statim sopitus somnio.
At dormienti fulgidis clari stolis
  Apparuere martyres.
Ac pollicentur principi minas patris
  Sedare posse cœlitus,
Modo favillas hic sitas præconiis
  Insigniat semper lubens.
Triforme culmen Gallicum, triplex honor
  Quo præstat urbis dignitas.
C Non obsolescet ullus in terris apex:
  Nec pulvis obducet situ
Tuæ, patrone, lauream laudis, Deo
  Inscripta perpes pagina est.
    Amen.

(99) Ille locus visitur in templo B. Dionysii vulgo a Passu, prope ædem Beatæ Mariæ, non longe a ripa Sequanæ.

(100) Aimonius monachus, *Hist.* lib. IV, c. 17.

VITA S. DIONYSII

AREOPAGITÆ

ATHENARUM EPISCOPI, FRANCORUM APOSTOLI ET MARTYRIS

PER R. P.

PETRUM HALLOIX

SOC. JESU PRESB.

Concinnata ejusdemque notationibus illustrata.

410-411 PRÆFATIO.

Si e claris sanctorum Patrum Vitis eæ primum punctum ferunt, quæ una cum antiquitatis auctoritate, majores in litteris, in laboribus, in peregrinationibus, in signis denique ac salutaribus prodigiis, admirabilitates habent; nemini sane in dubio relinquitur, quo loco, quove numero ea censeri debeat, quæ

sanctum Dionysium Areopagitam oculis spectandum, penitusque cognoscendum exhibet; virum sacris profanisque disciplinis apprime eruditum, virum e Græcia in Ægyptum, ex Ægypto in Græciam, et hinc cum magno Paulo, vase electionis, in varias orbis plagas profectum, postremoque in Asiam, in Italiam, in Galliam, in Hispaniam gravibus de causis peregrinatum; virum, inquam, post Areopagi supremos apices mitissimum legis Christianæ discipulum, sed e discipulo eximium orbis doctorem, insignem Galliarum apostolum, fortem ac generosum Christi martyrem, in vita æque et post vitam perillustribus factis atque miraculis gloriosum. Hujus ego vitæ seriem, iis omnibus perdiligenter et quam accurate perquisitis, quæ ad illam plenius ac rotundius concinnandam facere visa sunt, et invocato (quod ipsemet ante omnium rerum initia faciendum edocuit (1) Dei optimi maximi auxilio, in præsenti aggrediar.

CAPUT PRIMUM,

Genus, patria, ætas, studia.

Natus est Dionysius (2) Athenis, urbe totius Græciæ multo clarissima ac nobilissima: idque anno circiter Christi nono (3-4), Augusti imperatoris quinquagesimo, parentibus quidem vitæ instituto gentilibus, sed genere et virtute claris. Puer artes liberales domi sive in urbe sua talium artium parente ac domina perdidicit. Quibus egregie imbutus foras adolescens prodiit, atque in Ægyptum quasi ad unicam et singularem sacratioris et reconditioris disciplinæ magistram, imperante Tiberio Nerone (5), se contulit, tam ut ejus regionis nobiles philosophos conveniret, quam ut si quid novæ rerum abditarum cognitionis haurire posset, id patriis institutionibus velut sacrum complementum adjiceret. Nam illo fere præstantissima quæque ingenia, post cæteras disciplinas alibi perceptas, pro mathesi rerumque cœlestium cognitione adipiscenda, et sacris mysteriis ritibusque addiscendis, quasi pro supremo omnigenæ eruditionis coronamento migrare solitos accepimus. Quod de Pythagora (6), de Thalete Milesio, de Platone, de Eudoxo, deque aliis compluribus eximiis philosophis multi auctores tradiderunt. Quin etiam ipso hujus Dionysii tempore (7) domicilia sacerdotum, hoc est Ægypti sapientum, et loca ubi Plato, ubi Eudoxus, ubi alii viri illustres habitaverant, Heliopoli ostendebantur. Istos porro Ægypti sacerdotes, sive prophetas, (sic enim illi suæ gentis sapientissimos appellitabant, non secus quam Persæ magos, Assyrii Chaldæos, Galli druidas, et Indi gymnosophistas) ab ipso Abrahamo patriarcha, qui ibidem Heliopoli jam olim vixerat, hausisse primitus astrologiæ disciplinam, scripsere viri multo doctissimi (8). Istuc ergo Dionysius in flore ætatis ejusmodi studiorum causa profectus est, quandiu autem ibidem constiterit, nullæ, quod quidem sciam, produnt litteræ; sed ibi fuisse, cum Christus Salvator Hierosolymis pro totius generis humani salute cruci suffixus penderet, atque terrifica illa solis defectio terram terreret universam, testes citantur ipsiusmet Dionysii ad sanctum Polycarpum Smyrnæ pontificem litteræ, quæ hodieque exstant, et in doctorum versantur manibus. Quo quidem tempore annum ætatis agebat Dionysius circiter vigesimum quintum, et Heliopoli (quæ urbium Ægypti, ut modo insinuatum est, **412** præcipua sacerdotum habitatione clarissima antiquitus habebatur) una cum Apollophane sophista (9), æquali suo, degebat. Exsurgente igitur illa eclipsi (10), cum ambos magna teneret admiratio, quid sibi lux de repente, et alieno tempore, et præter naturæ legem se condens, quidve cœlo obductæ, novo prorsus et insolito more, tenebræ, et quidem tantæ tamque diuturnæ vellent ac portenderent (tres enim ipsas horas, nimirum a sexta usque ad nonam tenuisse, sacra produnt Oracula [p]) tum ipsis ad exactius explorandos distinguendosque amborum luminarium congressus digressusque, Philippi Aridæi regula astronomica uti visum, et impensus inusitatam illam solis ac lunæ concursionem contemplari atque attendere. Cumque observando deprehendissent (quod alias quoque erat notissimum) fieri ordinario naturæ cursu haud posse, ut sol id temporis suorum defectionem radiorum pateretur, et nunc lunam quoque ipsam adverterent (quæ solita esset alioqui a parte occidua solem subire) jam e contrario ab orientali tractu subingredi, ac velut pullum nigrantemque amictum soli obtendere, et sua caligine auctorem parentemque lucis, ad ultimam usque ejusdem lineam offuscare, ac demum resilire; tum Dionysius ingenti cum admiratione ad cognatum et consodalem suum conversus: *Quid hoc*, inquit, *rei est, o Apollophanes? quid ista sibi ostenta volunt*? Ille autem divino quodam afflatu, *Hæc sunt*, inquit, *o bone Dionysi, rerum divinarum mutationes* (11). Tum vero ipsum rursus Dionysium cœlestiori quodam instinctu percitum (idque traditione, ut Michael Syngelus loquitur, a parentibus ad filios derivata) dixisse ferunt: *Ignotus in carne patitur Deus* (12-13), *cujus causa universum hoc obscuratum atque concussum est.* Aut certe, quod eum tam breviter quam eleganter intulisse alii memorant: Ἢ τὸ Θεῖον πάσχει, ἢ τῷ πάσχοντι συμπάσχει. *Aut Deus patitur, aut patienti compatitur*. Denique idem Dionysius admirandæ hujus defectionis et obscuritatis tempus, annum, diem, horam perdiligenter adnotavit, atque sicunde fortassis inauditæ mutationis vel causa quæpiam, vel occasio, seu prodita litteris, seu vulgata sermonibus postea temporis inaudiretur, serio animadvertere statuit. Quod tandem Athenis, ut mox dicetur, e Pauli apostoli congressu, et fida relatione non sine magno fidei lucro est assecutus.

Liceat vero hic nobis in isto tam admirabili principis luminaris defectu et contemplatu pulchra æternæ sapientiæ consilia pauxillulum demirari; liceat etiam una summam illius rerum omnium Conditoris et moderatoris potentiam juxta et bonitatem fixius attendendo et amare et complecti: ejus, inquam, moderatoris, qui, ut recte observavit et dixit Sapiens: *Attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter* [q]. Quam enim fortiter tam Judæorum quam gentilium corda tum attigit, et quam suaviter communem salutis utrorumque rationem disposuit, cum et Judæis semper signa de cœlo petentibus, tam illustre de cœlo et in cœlo signum dedit, et clarissimo, quamvis atrarum tenebrarum, prodigio, memor suæ charitatis, suæ injuriæ immemor, in ipsa sua morte subvenit? et cum gentilibus atque alienigenis, tam iis qui longe quam qui prope, nominatim autem Dionysio et Apollophani, earum rerum quibus maxime capiebantur atque vacabant studiis, tanquam aptissimis ad eos alliciendos et sibi conjungendos lenociniis, sese quadamtenus manifestans succurrit, nempe astrologiæ deditis extraordinaria in astris prodigia exhibendo. Quippe ambo, dum cœlos suspiciunt, dum rimantur sidera, dum solis defectionem inusitatam vident et examinant, Deo corda permovente, prima novæ legis et Christianæ fidei semina suis postmodo temporibus in fruges eruptura, ut post videbitur, susceperunt. Sic olim tres illos magos inspiciendis et observandis stellis intentos, una eis objecta prorsus mira et insolenti ad perquirendum novum Regem (cujus illa ferebat indicium) et ad congrua ei munera, dignosque tantis natalibus honores deferendos, incertum

[p] Luc. XXIII, 44. [q] Sap. VIII, 1.

fortius an suavius, pertraxerat. Sic deinde homines piscatores ad piscatum deducturus animarum, atque a mari et a retibus ad Ecclesiæ gubernacula provecturus, non alio quam piscationis vocabulo usus ad se pellexit. Quin et pellectos nullo neque gratiore neque suaviore modo detinuit, atque in suæ potentiæ ac divinitatis fide atque notitia confirmavit, quam objectis inter piscandum prodigiosis jactibus et capturis. Sed ad Dionysium ejusque capturam redeamus. Jam ergo reversus ex Ægypto in patriam, eo magis in ore atque oculis suorum civium esse cœpit, quod ad insitam naturæ ingeniique nobilitatem, atque ad patrias artes ac disciplinas, etiam a cæteris gentibus novam quasi scientiarum supellectilem deportaret. Ita haud difficile nobili ac generoso juveni fuit, præclaris præsertim imbuto artibus et moribus viam sibi ad quamvis amplos honores et magistratus aperire. Quare cum genere suo et nomine condignas esset complexus nuptias (nam ad illas stimulabat cum ætas illis idonea, tum cupido summæ dignitatis ad quam aspirabat, et quam citra conjugium, uti mores tunc erant, vix sperabat) cumque perillustrem sibi feminam nomine Damarim copulasset (14), ita studuit cunctas matrimonii leges examussim custodire, ita se in suscepto vitæ statu et gradu gerere, ut nullo mali facinoris obstaculo, cursum ad ea quæ petebat, **413** sibi præpediret. Igitur inter archontas (15) (novemvirum is est magistratus) præmonstrata ex instituto patrio totius vitæ anteactæ integritate, Athenis est cooptatus. E quo magistratu reddita rursum, uti moris erat, officii sui, quo bene perfunctus esset, ratione, cum scilicet insontem se atque ab omni avaritiæ et iniquitatis suspicione immunem in eo judicio, quod illi δοκιμασίαν (16), id est *probationem* sive *censuram* appellant, rite comprobasset, in sanctissimum Areopagi consilium (17), qui summus illic erat urbanæ dignitatis gradus, inoffenso pede conscendit. Atque inibi quidem haud postremo eum fuisse loco, tunc cum sanctus Paulus doctrinæ suæ rationem redditurus, injecta manu in Areopagum pertractus est, sed unum potius e primis judicibus, imo etiam judicum principem Græci scriptores diserte asseverant (18). Et Michael quidem Syngelus post eximiam Athenarum laudem, quas (uti vere erat) Græciæ decus, philosophorum domicilium, oratorum gymnasium atque ludum appellat, ita subdit de Dionysio : « Ex ea, inquit, urbe hic ortus est Dionysius, ejusque dux fuit illustrissimus, et Areopagi judicum princeps : quorum judicum splendorem generis atque magnificentiam, rerum Atticarum scriptores Androtion et Philochorus fuse denarrarunt. Ex quibus profecto majorum Dionysii primatum, et honorem, et gloriam conjectura assequi licet. Nec enim apud superbos Athenienses facilis cuiquam ad ejusmodi principatum aperta erat via, nisi quem et sapientia (19), et prudentia, et justitia, et fortitudo, et temperantia, et cum his simul eximia generis claritudo commendaret. » Ita ille. Fuit denique Dionysius ex eo consilio et senatu, qui jam olim a Solone legislator et morum censor, et custos legum, et religionis ac cæremoniarum præses, et capitalium ac gravissimarum causarum judex atque arbiter fuerat constitutus. Ad quem senatum non tantum e reliqua Græcia, sed e remotis quoque nationibus, atque adeo ab ipsis Romanis (20), licet præcipuam sapientiæ atque gravitatis laudem assectantibus, difficiliores lites, et intricatiora judicia subinde referebantur. In quo quantus fuerit Dionysius, sive doctrinarum varietatem, sive juris æquitatem, sive morum denique spectes innocentiam, clare idem Syngelus docet, qui non modo facundissimum in oratoribus, acutissimum in philosophis, perspicacissimum in astronomis, in cæteris artibus ac disciplinis spectatissimum, sed etiam (quod multo majus est atque gloriosius) inter bonos optimum, et inter judices longe justissimum exstitisse scribit. Atque talis quidem erat, cum gentilis atque deorum cultor ; qualis autem postea, hinc ordiemur.

NOTATIONES.

(1) S. Dion., l. *De div. nom.*, c. 3.

(2) *Natus est Dionysius.* Dionysii inter scriptores sacros doctrina et sanctimonia clarissimi tres fuerunt (nam de Patribus Græcis tantum sermo est in præsentia), Dionysius Areopagita, Dionysius Corinthiorum episcopus, et Dionysius Alexandrinus ; qui omnes scripta utilissima posteris reliquere. Areopagita primo sæculo floruit, Corinthius secundo, Alexandrinus tertio. Ac proinde hi duo posteriores mentionem Areopagitæ facere potuerunt : et Corinthius quidem, testibus Eusebio Cæsareæ Palæstinæ episcopo et Maximo martyre, fuit ; sed an Alexandrinus etiam fuerit, haud perinde constat. Multi quidem id asserunt, et ejusdem Maximi Scholiastæ auctoritatem ad hoc confirmandum proferunt ; ubi scilicet scribit, sanctum Dionysium Alexandrinum composuisse Scholia in beatum Dionysium sibi cognominem. Verum per Dionysium sibi cognominem non intelligi Areopagitam, infra fuse docui, quæst. 2, in solutione argumentorum adversæ partis. Verba autem Eusebii lib. IV *Historiæ ecclesiasticæ*, cap. 22, de Dionysio Corinthio sunt hæc : Δηλοῖ δὲ ἐπὶ τούτοις, ὡς καὶ Διονύσιος Ἀρειοπαγίτης ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου Παύλου προτραπεὶς ἐπὶ τὴν πίστιν, κατὰ τὰ ἐν ταῖς Πράξεσι δεδηλωμένα πρῶτος τῆς Ἀθηναίων παροικίας τὴν ἐπισκοπὴν ἐγκεχείριστο. *Significat præterea* (Dionysius Corinthius) *Dionysium Areopagitam ab apostolo Paulo ad fidem conversum, ut produnt Acta, primum Athenarum antistitem creatum esse.*

De eodem Dionysio, Corinthiorum episcopo, ita Maximus in præfatione Scholiorum suorum ad libros Areopagitæ : Μνημονεύει δὲ τοῦ Ἀρειοπαγίτου A καὶ Διονύσιος ἀρχαῖος Κορινθίων ἐπίσκοπος, καὶ Πολύκαρπος ἐν τῇ πρὸς Ἀθηναίους ἐπιστολῇ αὐτοῦ. *Mentionem facit Areopagitæ etiam Dionysius, antiquus Corinthiorum episcopus, et Polycarpus in sua ad Athenienses epistola.* Ita ille. Hæc autem propter eos, qui eumdem Areopagitam existimarunt etiam Athenarum et Corinthiorum fuisse episcopum, dicta sint. Nam ex his patet, esse diversos ; cum alter alterius mentionem faciat.

De his duobus Dionysiis, Corinthio, inquam, et Alexandrino, amplius σὺν Θεῷ in ipsorum Vitis et sæculis dicetur : nunc solum de Areopagita, qui secundum apostolos primus mihi ponitur in suo sæculo, idque suasu antiquitatis, cum ætate vix novem annis minor Christo fuerit, ut jam nunc ostendam.

(3-4) *Anno circiter Christi nono.* Hic annus ex ipsius Dionysii ad Apollophanem epistola colligitur, ubi tempore passionis Christi Domini, sive eclipseos quæ B tum accidit, se viginti quinque annorum fuisse scribit. Quæ epistola, licet nunc Græce non exstet, tamen exstabat tempore Caroli Calvi imperatoris, sub annum Christi 876, quo tempore una cum aliis S. Dionysii operibus eam Latine vertit Erigena Scotus. Nam hodieque ea versio superest, et eodem plane stylo quo cæteræ epistolæ, ut dubio nullus relictus sit locus. Accedit de viginti quinque annis auctoritas S. Maximi ad Epistolam decimam S. Dionysii quæ est ad S. Joannem Evangelistam, his verbis : Ὑποθώμεθα δὲ καὶ τὸν θεῖον Διονύσιον, ὅτε τὰ ἐπὶ τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου εἶδεν, εἶναι ἐτῶν κε', **414** ἅτε οἶμαι καὶ ἔτι ἀναγινώσκοντα. *Supponamus vero et divinum Dionysium, cum ejusmodi*

prodigia Christo cruci affixo vidit, annorum fuisse viginti quinque; quod et me adhuc legisse puto. Itaque existimaverim, Maximum aliquando incidisse in illam B. Dionysii Græcam epistolam, sed ab aliis, ut sæpe fit, avulsam. Si igitur Dionysius fuit viginti quinque annorum in ultimo Christi anno, hoc est ætatis Christi trigesimo tertio, ut plurimi tenent, vel trigesimo quarto inchoato, ut alii volunt, sequitur, eum natum anno Christi nono circiter. Addo *circiter*, ob variantes sententias. Jam nonus Christi, et quinquagesimus Augusti, juxta Eusebium (quo in ecclesiastica chronologia nemo certior) inter se concurrunt, et sequitur approbatque Baronius.

(5) *Imperante Tiberio.* Suidas in Dionysio ita de eo, in editione Morellii : Κατὰ γοῦν τὴν ἀρχὴν Τιβερίου Καίσαρος, ὅτε δὲ καὶ τὴν ἡλικίαν ἤκμαζεν, ἀπῆρεν εἰς Αἴγυπτον τοῖς ἐκεῖσε σοφοῖς ὁμιλῆσαι γλιχόμενος. *Imperante Tiberio Cæsare, cum jam ætate floreret, solvit in Ægyptum, cum philosophis qui inibi agebant versari desiderans.* Pachymeras in Paraphrasi Epistolæ septimæ : Ἔθος γὰρ ἦν τότε τοῖς ὁπουδήποτε Ἕλλησιν ἀποδημεῖν εἰς Αἴγυπτον μαθήσεως ἕνεκα. *Erat enim tum Græcis consuetudo, undique in Ægyptum studio matheseos peregrinandi.*

(6) *Quod de Pythagora*, etc. De his multa sunt veterum testimonia. Breve est illud M. Tullii libro quinto, *De finibus bonorum et malorum*, extremo : « Cur Plato, inquit, Ægyptum peragravit, ut a sacerdotibus barbaris numeros et cœlestia acciperet? » Et paulo post : « Cur Pythagoras et Ægyptum lustravit, et Persarum magos adiit? cur tantas regiones barbarorum pedibus obiit? tot maria transivit? cur hæc eadem Democritus? etc. » Vide Diogenem Laertium in eorumdem *Vitis*, et Strabonem in libris *Geographiæ* XIV et XVII, et Valerium Maximum lib. VIII, cap. 7, et de aliis Philostratum in *Vitis sophistarum*, præsertim in Aristide, et S. Justinum martyrem in cohortatione 1 *ad Græcos*, ante medium, ubi dicit, constare ex Theodoro et ex aliis historicis, Orpheum, Homerum, Solonem, Pythagoram, Platonem et alios Ægyptum adiisse, et libris Moysis adjutos, melius de Deo sapuisse. Vide et Clementem Alexandrinum lib. I *Stromatum*, ante medium, ubi sic inter alia : Θάλης δὲ Φοῖνιξ ὢν τὸ γένος, καὶ τοῖς Αἰγυπτίων προφήταις συμβεβληκέναι εἴρηται, καθάπερ καὶ ὁ Πυθαγόρας αὐτοῖς γε τούτοις δι' οὓς καὶ περιετέμετο, ἵνα δὴ καὶ εἰς τὰ ἄδυτα κατελθὼν τὴν μυστικὴν παρ' Αἰγυπτίων ἐκμάθοι φιλοσόφων, Χαλδαίων τε καὶ μάγων τοῖς ἀρίστοις συνεγένετο, καὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν νῦν οὕτω καλουμένην ὁμακοεῖον αἰνίττεται. *Thales autem, cum esset Phœnix genere, etiam cum Ægyptiorum prophetis congressus esse dicitur, sicut et Pythagoras cum iisdem versatus est; propter quos etiam fuit circumcisus, ut adyta ingrediens Ægyptiorum mysticam disceret philosophiam, et cum Chaldæorum, et magorum præstantissimis egit familiariter, et quæ nunc Ecclesia appellatur, ab illo* ὁμακοεῖον *dicta est.* Vox ὁμακοεῖον *coauditorium* (si fas ita loqui) significat, nempe locum, quo multi ad audiendum una conveniunt : ex ὁμοῦ et ἀκούω, *simul audio.*

(7) *Quin etiam ipso Dionysii tempore.* Strabo enim, qui eodem quo Dionysius tempore floruit, hoc est imperante Tiberio, ita de se libro XVII *Geographiæ* scribit : Ἐν δὲ τῇ Ἡλίου πόλει καὶ οἴκους εἴδομεν μεγάλους, ἐν οἷς διέτριβον ἱερεῖς. Μάλιστα γὰρ δὴ ταύτην κατοικίαν ἱερέων γεγονέναι φασὶ τὸ παλαιὸν φιλοσόφων ἀνδρῶν καὶ ἀστρονομικῶν. *Heliopoli domos amplas vidimus, in quibus sacerdotes degebant. Imo dicunt hanc olim sacerdotum habitationem fuisse, hominum philosophiæ et astronomiæ deditorum.* Et paucis interjectis : Ἐκεῖ οὖν ἐδείκνυντο οἵ τε τῶν ἱερέων οἶκοι, καὶ Πλάτωνος, ... καὶ Εὔδοξος δεῦρο, καὶ συνδιέτριψαν ἱερεῦσιν ἐκεῖνοι ἐνταῦθα τρισκαίδεκα ἔτη, ὡς εἴρηταί τισι. *Ibi ergo ostendebantur sacerdotum domicilia, et Platonis atque Eudoxi scholæ. Isto enim ascendit cum Platone Eudoxus, ibique cum sacerdotibus tredecim annos versati sunt, ut dictum ab aliquibus est.* Vide ibidem plura huc spectantia. De Platone ita S. Augustinus, lib. VIII *De civitate Dei*, c. 4 : « Quam longe lateque potuit, peregrinatus est. Quaquaversum enim alicujus nobilitate scientiæ percipiendæ fama rapiebat. Itaque et in Ægypto didicit, quæcunque illic magna habebantur atque docebantur. » Ægyptios autem accepisse ab Abrahamo patriarcha scientiam astrorum, aliasque complures artes, testatur Alexander Polyhistor, « vir magni ingenii multæque eruditionis » (ut appellat Eusebius, lib. IX *De præparat. Evangel.*, cap. 17) scriptor perantiquus, de quo sic ibidem : Συζήσαντα δὲ τὸν Ἀβραὰμ Ἡλιουπόλει τοῖς Αἰγυπτίων ἱερεῦσι πολλὰ μεταδιδάξαι αὐτοὺς, καὶ τὴν ἀστρολογίαν, καὶ τὰ λοιπὰ τοῦτον αὐτοῖς εἰσηγήσασθαι, etc. *Cæterum cum apud Heliopolim Abraham sacerdotum consuetudine plurimum uteretur, multa ipsos, nec non astrologiam, et reliqua eo pertinentia edocuisse tradit.* Ejus sententiæ accedit Josephus lib. I *Antiquitatum*, cap 9, his verbis : Τήν τε ἀριθμητικὴν αὐτοῖς χαρίζεται, καὶ τὰ περὶ ἀστρονομίαν παραδίδωσι. Πρὸ γὰρ τῆς Ἀβραάμου παρουσίας εἰς Αἴγυπτον, οἱ Αἰγύπτιοι τούτων εἶχον ἀμαθῶς. *Arithmeticam quoque et astrologiam cum illis communicavit. Nam ante Abrahami adventum in Ægyptum, Ægyptii horum rudes erant.*

(8) Alexander Polyhistor in *Historia Judæorum;* Josephus l. I *Antiq.*, cap. 9; Eusebius lib IX *De præparat. Evangel.*, cap. 17; Suidas in *Dionysio.*

(9) *Una cum Apollophane sophista.* Hic Apollophanes præceptor fuit Polemonis Laodicensis; Polemon autem Aristidis philosophi eloquentissimi, qui Apologeticum pro Christianis obtulit Adriano imperatori : de quo Aristide vide Eusebium, libro IV *Historiæ*, cap. 3, et Hieronymum in Catalogo. De Apollophane ita Suidas in Dionysio : Συνῆν δὲ αὐτῷ Ἀπολλοφάνης ἐκεῖνος ὁ σοφιστὴς, οὗ Πολέμων ὁ Λαοδικεὺς ἐν Σμύρνῃ διήκουσεν, ὁ διδάσκαλος Ἀριστείδου. *Una cum Dionysio erat Apollophanes orator ille, quem Polemon Laodicenus, magister Aristidis, Smyrnæ audivit.* Hunc ergo Apollophanem S. Polycarpus Smyrnæ episcopus ad manum habuit, et ad Christi fidem convertit. Super qua conversione duæ exstant Dionysii epistolæ; una ad S. Polycarpum hortatoria, ut eum ad fidem convertat; altera ad ipsum Apollophanem jam conversum gratulatoria. Fuisse Apollophanem sancto Dionysio non solum veterem sodalem, sed et cognatum, videntur ista Syngeli verba in ejus *Encomio* indicare : Ἑταίρῳ δῆθεν ὄντι φιλτάτῳ καὶ ὁμογενεῖ. *Veteri sodali amicissimo et cognato.*

(10) *Exsurgente illa eclipsi.* Tota hujus eclipseos ab iis animadversæ historia partim ex duabus S. Dionysii epistolis, **415** una ad S. Polycarpum, altera ad Apollophanem, collecta est; partim ex Maximo, Syngelo et Metaphraste. Quibus adde Suidam, Nicephorum, Pachymeram, et alios. Eclipseos quidem, sive tenebrarum toti orbi obtensarum, quod ad substantiam spectat, evangelistæ tres, Matthæus, Lucas et Marcus meminerunt; sed quod ad modum attinet, præter hunc Dionysium, nemo. Utrobique autem multa admodum mira exstiterunt. Ad prius enim quod attinet, primo facta est in plenilunio, quod alias nunquam. Cum enim solis defectio fiat ex conjunctione solis cum luna (id quod accidit in novilunio) tum facta est in ejus maxima disjunctione, sive in plenilunio. Nec enim Judæi alio tempore Pascha celebrabant, quam in plenilunio. Deinde obumbravit hæc eclipsis totam terram; quod naturaliter fieri non potest, cum luna

minor sit sole, nec eum proinde totum possit toti terræ, nisi maximo miraculo, occultare. Tertio, duravit tres ipsas horas, cum alioqui ob contrarium solis et lunæ concursum brevissima esse debeat et soleat; præsertim, quod corpus solare ingentis sit magnitudinis; lunare autem, ejus respectu, perexiguum. Sic enim videmus, re quapiam minima ob oculos posita, etiam prægrandem montem nobis abscondi, sed ita, ut si rem illam minimam vel minimum removeris, extemplo illum eumdem montem conspicias. Ita de sole accidisset, si luna inter oculos nostros et illum opposita vel tantillum promovisset, neque prodigium intervenisset.

Hæc tria miracula e tribus evangelistis constant; e quibus sic Matthæus cap. XXVII, vers. 45: *A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super universam terram, usque ad horam nonam.* Et Lucas cap. XXIII, vers. 44: *Erat autem fere hora sexta, et tenebræ factæ sunt in universam terram usque in horam nonam. Et obscuratus est sol.* Et Marcus cap. XV, vers. 33: *Et facta hora sexta, tenebræ factæ sunt per totam terram usque in horam nonam.* Agunt autem ibi de tempore Paschatis, in plenilunio Martii. Ex quibus verbis licet colligi necessario non possit, ullam fuisse eclipsim proprie dictam (cum potuerit Deus optimus maximus istas tenebras inducere sole et luna ordinarium cursum tenentibus, ut in Ægypto factum legitur antiquitus) tamen cum veram fuisse eclipsim gravissimi auctores, etiam ethnici, tradant, et ipse S. Dionysius non modo illam, sed ejus quoque modum una cum æquali suo Apollophane, maximo philosopho, adhibita regula astronomica, curiose observarit, litterisque mandarit, par est idem cum iisdem sentire homines non præfractos. Ex auctoribus ethnicis, qui eclipseos tempore passionis Domini nostri Jesu Christi animadversæ meminerunt, citantur nominatim, Phlegon libertus Adriani imperatoris, egregius historicus, cujus verba Græca e Chronico Eusebii, itemque ex Alexandrino, sive, ut alii vocant, e *Fastis Siculis*, hic propono. Ita igitur Phlegon lib. XIII: Τῷ δὲ τετάρτῳ ἔτει τῆς σβ' Ὀλυμπιάδος ἐγένετο ἔκλειψις ἡλίου μεγίστη τῶν ἐγνωρισμένων πρότερον, καὶ νὺξ ὥρᾳ ς' τῆς ἡμέρας ἐγένετο, ὥστε καὶ ἀστέρας ἐν οὐρανῷ φανῆναι. Σεισμός τε μέγας κατὰ Βιθυνίαν γενόμενος τὰ πολλὰ Νικαίας κατεστρέψατο, id est ex interpretatione sancti Hieronymi: *Quarto autem anno ducentesimæ secundæ Olympiadis, magna et excellens inter omnes, quæ ante acciderant, defectio solis est facta: dies hora sexta ita in tenebras versus, ut stellæ in cælo visæ sint; terræque motus in Bithynia Nicænæ urbis multas ædes subvertit.* Ita Phlegon apud Eusebium ad annum Domini 33. Idem quoque Eusebius, eodem loco, in aliis ethnicorum commentariis se hæc ad verbum reperisse scribit: Ὁ ἥλιος ἐξέλιπεν· Βιθυνία ἐσείσθη· Νικαίας τὰ πολλὰ ἔπεσεν. *Sol defecit: Bithynia concussa est: Nicææ ædificia multa corruerunt.* Thallus quoque historicus, teste Julio Africano secundi sæculi scriptore, idem ipsum in suam Historiam retulit. Ita enim de illo: Τοῦτο τὸ σκότος ἔκλειψιν ἡλίου Θάλλος ἀποκαλεῖ ἐν τρίτῃ τῶν Ἱστοριῶν, ὡς ἐμοὶ δοκεῖ, ἀλόγως. *Hasce tenebras defectum solis appellat Thallus lib.* III Historiarum, *ut mihi quidem videtur, inconsiderate.* In quibus quidem verbis indicat Africanus, in altera se esse sententia, nimirum ut tenebræ tantum fuerint miraculo quodam Ægyptiarum tenebrarum simili per universam terram obductæ. In qua opinione fuit

A etiam Origenes et Tertullianus, et quidam alii; inter quos et Sedulius presbyter lib. V *Paschalis operis*, dum ita cecinit:

Interea horrendæ subito venere tenebræ,
Et totum tenuere polum, mœstisque nigrantem
Exsequiis texere diem. Sol nube coruscos
Abscondens radios, tetro velatus amictu
Delituit, tristemque infecit luctibus orbem.
Hunc elementa sibi meruerunt cernere vultum
Auxiliis orbata patris, lætata per ortum,
Mœsta per occasum. Nam lux, ut tempore fulsit
Nascentis Domini, sic hoc moriente recessit,
Non absens mansura diu, sed mystica signans
Per spatium secreta suum: quippe ut tribus horis
Cæca tenebrosi latuerunt sidera cæli,
Sic Dominus clausi triduo tulit antra sepulcri.

Quibus in versibus nulla fit mentio eclipseos, sed tantum solis, occursu nubium, obscurati. Nunc B tamen communior videtur sententia, veram, sed prodigiis plenam fuisse eclipsim, de qua sic S. Augustinus epist. 80 *ad Hesychium*, tom. II: « Quando nos vidimus solem sic obscuratum, quemadmodum obscuratus est, cum lumen mundi penderet in ligno? Nisi forte defectus solis et lunæ, quos consueverunt computatores siderum adnotare atque prædicere, inter cœlestia prodigia numerabimus, quia lunam sæpius in sua plenitudine, solem vero rarius, sed tamen vidimus in fine lunæ secundum eorum computum defecisse. Non erat talis solis ille defectus, quando crucifixus est Christus, et ideo vere mirabilis erat et prodigiosus. Pascha quippe fuerat Judæorum, quod non nisi in plenitudine lunæ celebratur. Secundum astrologorum autem numeros certum est, solem, quando luna plena est, non posse deficere, sed quando finis est lunæ, non quidem semper, sed aliter nunquam, cum secundum illos numeros deficit. Quid ergo tale unquam quisquam C meminit apparuisse de cœlo, ex quo Dominus illa prædixit, quale apparuit, quando passus est? » Ita S. Augustinus.

Sed quæret nunc aliquis, quonam pacto tantum miraculum patratum sit, nempe ut luna tam exigua solem tam immensum orbi toti absconderit.

Respondeo, inter plures sententias hanc 416 videri probabilissimam, quæ dicit, angeli ministerio vel subtractos orbi radios illos, qui a luna comprehendi non potuerunt, atque occultatos; vel certe (quod nostro Salmeroni magis placet) compressos coactosque, ut in lunam cuncti inciderent. Equidem magis credo, verum hujus prodigii modum nos latere.

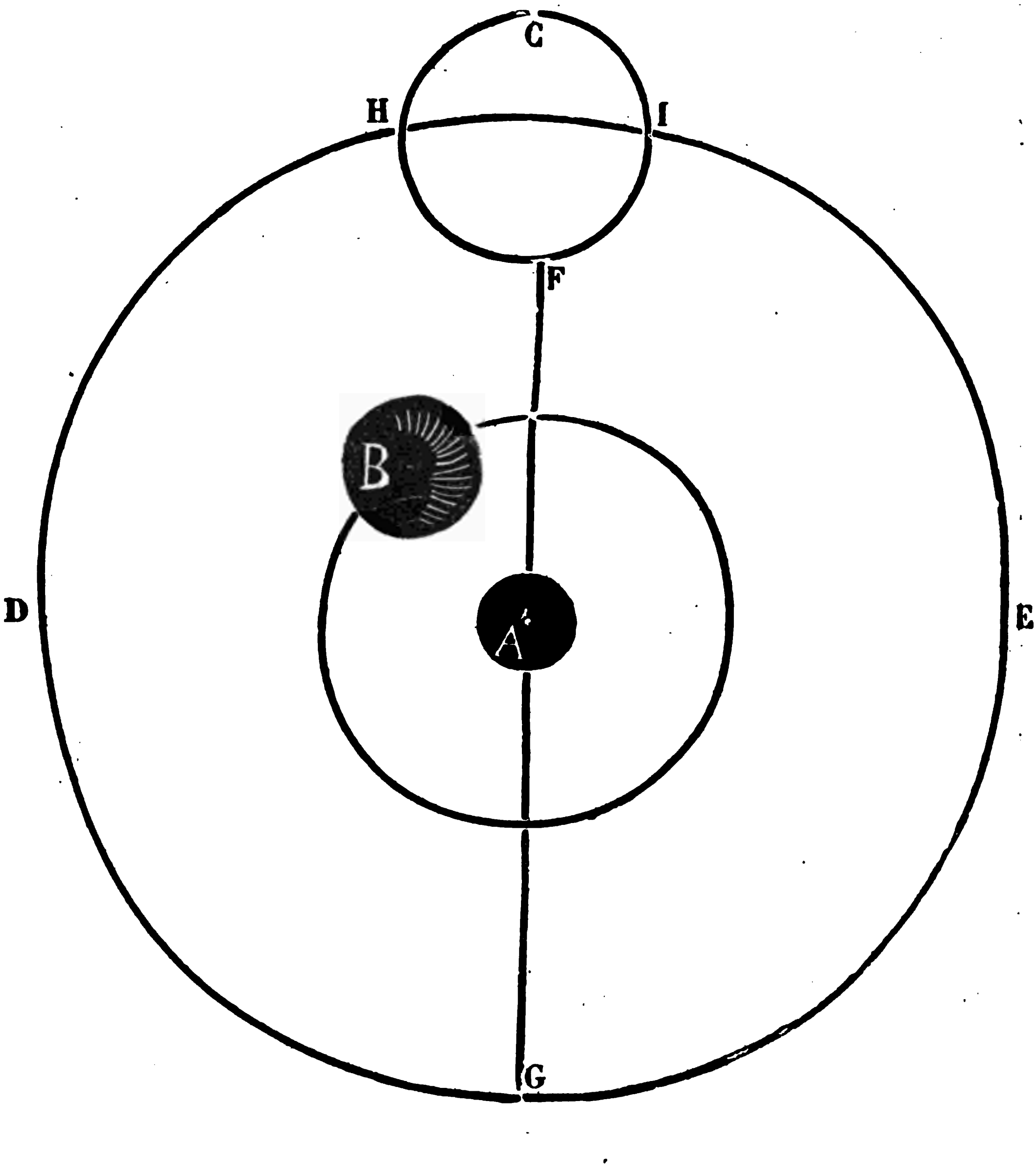
Jam autem circa ejusdem eclipseos, aut duorum potius luminarium processiones, ista exstiterunt haud minora prioribus miracula.

Primo, quod luna ab orientali tractu solem subD iverit, res prorsus insolens et inaudita.

Secundo, quod ita progressa sit usque ad partem solis occiduam, ut tres horas partim progrediendo, partim regrediendo sub sole fuerit.

Tertio, quod licet ad extremam usque solis partem occiduam processerit, ita ut ejusdem solis pars orientalis primo apparere detecta et detersa deberet; tamen luna retro versus orientem resiliente, contrarium acciderit, nempe ut pars occidenti obversa primo apparuerit, lumenque, ut ante, refuderit.

Ecce hic descriptam claritatis gratia conspicuam imaginem.

Sit ergo in figura præsenti, A terra, B luna, C sol, D oriens, E occidens, F G diameter ab ipso sole ad solis oppositum; H pars solis orientem respiciens, I pars solis occidentem spectans; linea vero ab H ad I, diameter disci seu corporis solaris. Jam tempore passionis luna erat in G, sive ex diametro soli opposita, propterea que plena, et radiis solaribus tota collucens, ut in plenilunio assolet. Hora igitur sexta, qua Christus in cruce pendebat, subito transiit luna ab G, sive a loco soli ex diametro opposito, ad H, sive ad partem solis orientalem, ibique solem subiens ex ea parte inchoavit eclipsim, indeque ad I progressa, totum solem caligine sua, velut pulla veste, obduxit : deinde ab I sive parte solis occidua ad H resiliit, ita ut pars

A solis ultimo obtenebrata primo inclaruerit, mundoque radios suos diffuderit, contra quam alias semper factum fuerit, aut fieri solitum sit. Progressio
417 itaque ab H ad I, et regressio ab I ad H, tres ipsas horas tenuit, a sexta scilicet usque ad nonam, hoc est in plagis orientalibus a meridie ad tertiam pomeridianam. Deinde ab H ad G, hoc est ad locum suum naturalem citissime rediit, ita ut vesperi in sua essent statione, sol in occasu, luna ex opposito; et hæc quidem plena ac lucida, perinde quasi loco mota non fuisset. Quarum rerum tam admirabili spectaculo percussi Dionysius et Apollophanes philosophi, quid sibi ista vellent, inter se quæritarunt, ut in Vita exposuimus. Denique de ambobus illis philosophis, S. Dionysio, inquam,

et Apollophane, deque tota hujus eclipseos ratione, mihi patrocinantem habeo clarissimum Godefridum Wendelinum, virum (ut scribit in Athenis suis Belgicis eruditissimus Franciscus Sweertius) « in omni litteratura, et præsertim in mathematicis disciplinis ad miraculum usque versatum. » Cujus ego epistolium quoddam διδακτικόν ad nostrum Andream Schottum piæ memoriæ super Dionysio Areopagita, ejusque scriptis (quæ fortiter tuetur), felici sorte nactus sum. Utinam citius! Sed, ut spero et opto, videbunt aliquando lucem tanti viri tractatus perutiles.

(11) *Rerum divinarum mutationes*. Sic Græce in Epistola S. Dionysii ad Polycarpum : Ταῦτα, ὦ καλὲ Διονύσιε, θείων ἀμοιβαὶ πραγμάτων. *Hæc sunt, o bone Dionysi, divinarum mutationes rerum*. Quidam istud ἀμοιβαὶ πραγμάτων verterunt *vices rerum*; aliqui *vicissitudines*, nonnulli *retributiones*, alii *vicarias mutationes* : quia scilicet vox ἀμοιβαί seorsum accepta has omnes admittat significationes. Verum B non satis est interpreti attendere quid vox aliqua significet, sed quid hoc vel illo loco significet; hoc autem loco nec *vices*, nec *vicissitudines*, nec *vicarias mutationes*, nec *retributiones* significat, sed simpliciter *mutationes*. Nam ista alia vocabula capiuntur pro iis quæ sæpe et vicissim fiunt; hic autem agitur de mutationibus plane insolitis, et quales nunquam alias fuerunt, nec erunt. Quæ porro illæ? nempe Dei mors, divinarum antiquæ legis cæremoniarum interitus, Novi Testamenti novæque legis introductio, hisque similia vere divina. Dionysius Rickelius in expositione Epistolæ ad Apollophanem, *divinarum retributiones sunt rerum*, sic exponebat : « Id est quidam justi effectus contingentes ob injuriam et irreverentiam illatam Deo, seu divinis substantiis. » Et optime quidem, si bona fuisset Græcæ vocis ab interprete (quisquis ille fuerit) versio, verum, ut dixi, et ut doctioribus placuit interpretibus, nihil aliud hic Latine reddendum fuit, quam *divinarum mutationes rerum*. Unde Pachymeras in Paraphrasi ejusdem ad Polycarpum Epistolæ, pro ἀμοιβαί usurpat μεταβολαί, quod vocabulum *mutationes* præcipue significat. Vide etiam hac ipsa de re Michaelem Glycam, parte III *Annalium*, ubi eamdem sancti Dionysii Areopagitæ ad Polycarpum Epistolam citat, simulque et totidem fere verbis ea, quæ ex eadem Epistola in contextu Vitæ produximus. Ipse tamen, et laudatus ab eo Chrysostomus, existimant, non fuisse proprie dictam eclipsin, sed tenebras tantum ex divina adversus Christicidas indignatione mundo inductas. Sed alia sententia melior et communior.

(12-13) *Ignotus in carne patitur Deus*. Ille scilicet Deus, cui erat ara hoc titulo, *Ignoto Deo*; de quo titulo inferius. Ista porro verba, *Ignotus in carne*, etc., attribuuntur Dionysio a Michaele Syngelo, qui sic habet : Ἐπὶ τῷ παραδόξῳ σφόδρα τεθηπὼς, καὶ τὴν ἀνθρωπείαν ὑπερβεβηκὼς γνῶσιν, κατανοήσας τὸ γεγονός· Ὁ ἄγνωστος, ἔφη, ἐν σαρκὶ πάσχει Θεὸς, D δι' ὃν τὸ πᾶν ἐζόφωταί τε καὶ σεσάλευται. *Præ re inopinata admodum stupefactus* (Dionysius) *et humanam cognitionem supergressus, eo quod factum fuerat perpenso : Ignotus, inquit, in carne patitur Deus, propter quem universum hoc concussum et obtenebratum est*. In Romano autem Breviario est, exclamasse illum : *Aut Deus naturæ patitur, aut mundi machina dissolvitur*. Apud Suidam quoque, ut in Vita notavi, aliter est verbis, sed sensu conformiter. Dici ergo potest, sanctum Dionysium variis in occursibus, repetita istius eclipseos memoria, aliter atque aliter, ut sæpe fit, dixisse. Nam et in ipsis Evangeliis aliter atque aliter a diversis evangelistis Christi dicta referuntur, ut patet cum alibi sæpius, tum in muliere sanguinis profluvio laborante, Matthæi IX, Marci V et Lucæ VIII.

(14) *Cumque perillustrem sibi feminam nomine Damarim copulasset*. Damarim S. Dionysii Areo- A pagitæ uxorem fuisse, probatur his sequentibus argumentis.

Primo, quod ipsa sancti Lucæ verba Actorum XVII versu ultimo id innuant. Ea sic habent : Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ ἐπίστευσαν· ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς. *Quidam vero viri adhærentes ei, crediderunt : in quibus et Dionysius Areopagita, et mulier nomine Damaris, et alii cum eis*. Ita versio usitata. Ubi vox Græca γυνή, et Latina *mulier*; cum alias æque quamvis mulierem significent, quam uxorem : inde factum, ut nonnulli dubitarint, an hic pro uxore caperentur. Verum, si evangelistæ verba diligenter attendantur, satis et mens ejus et verborum significatio inclarescet. Nam mihi quidem satis evidens est, voluisse evangelistam primo aperire generatim nonnullos Paulo adhæsisse, atque (ut vis Græcæ vocis κολληθέντες retineatur) conglutinatos fuisse, et in Christum B credidisse : deinde speciatim designare Dionysii Areopagitæ domum, hoc est ipsum et uxorem et domesticos, cum dixit : ἐν οἷς καὶ Διονύσιος, etc., quæ clarius sic versa essent : *Inter quos et Dionysius Areopagita, et uxor nomine Damaris, et cæteri cum eis*; hoc est domestici, exemplum patris et matrisfamilias secuti. Nam vox ἕτεροι proprie est cæteri : cum hæc ex illa facta sit. Quare illæ voces, *et alii cum eis*, non significant alios omnes præter Dionysium et Damarim (sic enim bis ibidem diceretur, quandoquidem de aliis supra dictum sit : *Quidam vero viri adhærentes ei, crediderunt*), sed tantum significant eos qui conjunctim cum Dionysio et Damari crediderunt, atque eorum exemplo et incitamento, sive totam familiam.

Verum quidem est, quod sensus clarior exstitisset, si vox αὐτοῦ *ejus* addita fuisset, et dictum καὶ γυνὴ αὐτοῦ, *et mulier ejus* : verum id non solet, aut certe non est necessarium. Quod multis exemplis firmari potest. Neque enim ipse sanctus Chrysostomus C (quem a nobis esse, qui contraria sentiunt, confitentur) cum γυναῖκα pro uxore usurpavit, neque ipse, inquam, addidit vocem αὐτοῦ *ejus*; quo clariorem suam sententiam **418** redderet, sed simpliciter ita dixit libro IV *De sacerdotio* : Ὁ δὲ Ἀρεοπαγίτης ἐκεῖνος, ὁ τῆς δεισιδαιμονεστάτης πόλεως ἐκείνης, οὐκ ἀπὸ δημηγορίας μόνης ἠκολούθησεν αὐτῷ μετὰ τῆς γυναικός; quæ interpretes sic verterunt, et bene : *Areopagita vero, ille urbis istius superstitiosissimæ civis, nonne ad solam orationem* (Pauli scilicet) *una cum uxore illum secutus est?* Ubi tamen non dixit μετὰ τῆς αὐτοῦ γυναικός *cum uxore sua*, sed solum μετὰ τῆς γυναικός, *cum uxore*, satis enim intelligitur. Ita et in sacris Litteris illud αὐτοῦ frequenter omittitur, ut in I ad Corinthios cap. VII, vers. 3 : *Uxori vir debitum reddat*, Græce est : Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν ἀποδιδότω, ubi non est dictum τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, *uxori suæ*. Sic in eodem ipso capite sæpius. Neque D favet contrariæ sententiæ, quod in Latino apud Lucam sit *mulier* : idem enim ibi est atque *uxor*. Sicut et in isto Pauli eodem capite VII, vers. 4 : *Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir Similiter autem et vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier*. Ubi vox *mulier* bis ponitur pro *uxor*, et Græce utrobique est γυνή. Nec aliter fere in Scriptura uxor effertur, quam per vocem γυνή. Quo in significato reperies usurpatam vocem γυνή apud Paulum in unico capite jam citato, saltem decies sexies, et frequenter quidem sine pronominis additione. Sic vers. 27 : Δέδεσαι γυναικί; μὴ ζήτει λύσιν. Λέλυσαι ἀπὸ γυναικός; μὴ ζήτει γυναῖκα. *Alligatus es uxori : noli quærere solutionem. Solutus es ab uxore? noli quærere uxorem*. Sic versu 11 dixerat : Καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι, *Et vir uxorem non dimittat*.

Secundo, si sanctus Lucas voluisset significare quampiam aliam feminam, et non uxorem Dionysii,

addidisset, ut fieri solet, particulam τις, *quædam*, dixissetque : Καὶ γυνή τις ὀνόματι Δάμαρις, *et mulier quædam nomine Damaris*. Sed neque in Græco est τίς, neque in Latino *quædam*. Putavit tamen esse in Græco Joannes Lorinus noster, ideoque in alteram magis inclinavit sententiam, cum dixit : *Si uxor Dionysii erat, non vocasset* γυναῖκά τινα, *mulierem quamdam, sed brevissime dixisset* : Καὶ γυνὴ αὐτοῦ. Sic Lorinus. Atqui non dixit S. Lucas γυναῖκά τινα, *mulierem quamdam*, sed brevissime dixit, καὶ γυνή, *et uxor*, omisso αὐτοῦ, *ejus* : sicut solutum esse omitti, jam e sancto Paulo ostendimus. Itaque Lorinus a nobis est, aut certe esse debet. Neque si textus Syriacus habeat *quædam*, prævalere Græco debet, cum Acta primitus scripta Græce fuerint, non Syriace : neque item præferri potest Latino, cum Latina versio e Græco fonte derivata sit, et eodem pronomine *quædam* careat, et magis suo fonti respondeat.

Tertio, cum alterius sententiæ auctores fateantur, pro nobis facere antiquissimos et doctissimos et sanctissimos Patres, Chrysostomum et Ambrosium, et nonnulli etiam sanctum Augustinum (sed hujus locum nondum reperi) ipsi autem ne unum quidem e sanctis Patribus, quo se tueantur, habeant ; et argumentis (ut ea, quæ jam diximus, monstrant) nitantur imbecillibus, certe non obscure ostenditur, utra sit præferenda sententia. Nam sane Ambrosii verba non inclinantis tantum in nostram sententiam, sed etiam prorsus incumbentis, et eam omnino amplexantis, exstant in epistola ejus 82 ad Vercellensem Ecclesiam, ante medium : ubi, postquam de philosophis cum Paulo disputantibus verba S. Lucæ protulit, ita subdit : « Ex hoc tamen numero (philosophorum scilicet) non immunis gratiæ abiit Apostolus. Siquidem etiam Dionysius Areopagites cum Damari uxore sua, aliisque multis credidit. Itaque illi doctissimorum atque eloquentium cœtus simplici disputatione victos se esse, credentium exemplo manifestarunt. » Hæc sanctus Ambrosius.

Quarto, scriptores Vitæ sancti Dionysii Areopagitæ, idem de uxore ejus Damari tenent et scribunt. Testes Hilduinus, Vincentius Bellovacensis, Petrus Equilinus episcopus, et alii. « Qui protinus surgens, inquit Hilduinus, cum omni domo et uxore sua Damari quam ut sumeret, more terrenæ nobilitatis, propter amorem suscipiendæ charæ sobolis, eum sui coegere parentes, ad mandata properat sancti Pauli. »

Vide et Baptistam Mantuanum libro I *De conversione, vita et passione sancti martyris Dionysii*.

Et vero est simillimum, antiquissimos Vitæ sancti Dionysii scriptores, vel ex ipsis Athenarum archivis, vel ex majorum traditione de sancti Dionysii conjugio cognovisse. Item sanctum Joannem Chrysostomum, diu Athenis versatum, non potuisse de primo urbis ejus episcopo id ignorare. Accedit auctoritas S. Maximi, cujus exstant in Dionysium Græca σχόλια brevia illa quidem, sed docta. Hic igitur in præfatione sua non obscure indicat, in Actis apostolorum non modo Dionysii Areopagitæ factam esse mentionem, sed et domus ipsius, sive familiæ.

Atqui non potest dici alibi facta esse mentio familiæ, quam in nomine *Damaris*, et eorum qui crediderunt cum eis, id est cum heris suis Dionysio et Damari. Verba autem sancti Maximi, postquam dixit dignitatem Dionysii, a sancto Luca significatam voce illa *Areopagita*, sunt hæc : Ἐπιβάλλω δὲ μᾶλλον, ὅτι διά τε τὸ κατὰ σοφίαν περιττὸν, καὶ διὰ τὸ ἐν Ἀθηναίοις ἀνεπιλήπτου πολιτείας ἔκκριτον, μνημονευθῆναι μετὰ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. *Adjicio autem amplius*, inquit, *propter eximiam ejus sapientiam, et inter Athenienses inculpatæ vitæ præstantiam, mentionem ipsius*

A *factam esse cum domo sua*, id est non tantum ipsius, sed etiam domus suæ. Quæ scilicet tum vera et plena est laus et gloria alicujus patrisfamilias, cum non ipse tantum, sed ejus domus tota, frugi est et bene morata, uxor scilicet, liberi, famuli, ancillæ, et si qua alia necessitudo cohabitat.

(15) *Igitur inter archontas*. Hi fuerunt magistratus novem virorum. Nomina erant *rex*, *archon*, *polemarchius* et *thesmothetæ* sex. Quorum qui recte fuissent functi magistratu, in Areopagum ascendebant, non qui secus. De his ita Maximus in præfatione ad sanctum Dionysium : Ἐκ γὰρ τῶν ἐννέα καθισταμένων ἀρχόντων Ἀθήνησιν τοὺς Ἀρεοπαγίτας ἔδει συνεστάναι δικαστὰς, ὥς φησιν Ἀνδροτίων ἐν δευτέρᾳ τῶν Ἀτθίδων. Ὕστερον δὲ πλειόνων γέγονεν ἡ ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴ, τουτέστιν, ἡ ἐξ ἀνδρῶν περιφανεστέρων πεντήκοντα καὶ ἑνὸς, πλὴν ἐξ εὐπατριδῶν, ὡς ἔφημεν, καὶ πλούτῳ καὶ βίῳ σώφρονι διαφερόντων, ὡς ἱστορεῖ Φιλόχορος διὰ τῆς
B τρίτης τῶν αὐτῶν Ἀτθίδων. *E novem viris enim, qui Athenis archontes constituti erant, judices Areopagitas (ut inquit Androtion in secunda Atticarum) constare oportebat : postea vero e pluribus constitit Areopagi senatus, id est e viris illustrioribus quinquaginta uno*, **419** *sed nobilibus tamen, uti diximus, et divitiarum copia vitæque modestia excellentibus, quemadmodum Philochorus in tertia earumdem Atticarum memorat*. Vide etiam Plutarchum in *Solone*. Tractat autem fuse de archontibus et areopagitis Carolus Sigonius libro secundo *De republica Atheniensium*, sub finem. De archontibus meminit et Demosthenes in Oratione *adversus Leptinem*, ubi sub initium hanc citat legem : Ἀτελῆ δὴ μηδένα εἶναι τριηραρχίας, πλὴν τῶν ἐννέα ἀρχόντων. *Triremis instruendæ nemo sit immunis præter novem archontas*. Meminit et Plutarchus in *Pericle*, ubi de eo sic scribit : Καὶ ταχὺ θεωρητικοῖς καὶ δικαστικοῖς λήμμασιν ἄλλαις τε μισθοφοραῖς καὶ χορηγίαις συν-
C δεκάσας τὸ πλῆθος, ἐχρῆτο κατὰ τῆς ἐξ Ἀρείου πάγου βουλῆς, ἧς αὐτὸς οὐ μετεῖχε διὰ τὸ μήτ' ἄρχων, μήτε θεσμοθέτης, μήτε πολέμαρχος λαχεῖν, αὗται γὰρ αἱ ἀρχαὶ κληρωταί τε ἦσαν ἐκ παλαιοῦ, καὶ δι' αὐτῶν οἱ δοκιμασθέντες ἀνέβαινον εἰς Ἄρειον πάγον. *Et brevi theatralibus et judicialibus sportulis atque aliis mercenariis donis ac largitionibus corrupta plebe usus est adversus Areopagi curiam, cujus ipse pars non erat, quod nec archon, nec thesmothetes, nec rex, nec polemarchus sortito coaptatus esset. Hi enim magistratus sortito antiquitus creabantur, et per hos postquam probati fuissent, in Areopagum ascendebant*. Ita Plutarchus.

Omnium archontum munia atque officia tam in communi quam in particulari scribit accurate et distincte Pollux in Onomastico, libro VIII. Ubi nota, in Græcis vertendis non prorsus felicem fuisse isto loco interpretem ; ut cum statim initio ista : καὶ ὅσα κοινῇ καὶ ἰδίᾳ πράττεται ἕκαστος αὐτῶν, sic vertit :
D *Et quæcunque tam publice quam privatim singuli faciunt*, cum vertendum fuerit, *et quæcunque tam communiter quam speciatim eorum unusquisque facit*. Nam differunt *communiter* et *publice*, sicuti etiam *privatim* et *speciatim*, ut omnibus notum : siquidem multa possunt fieri *communiter*, a tribus verbi gratia, in secreto et occulto, quæ non possunt dici fieri *publice* : et contra quod *publice* fit ab unico e magistratu, non potest dici fieri *communiter*. Ita quoque de vocibus *privatim* et *speciatim* ratiocinandum. Adde, ex ipso Polluce hæc dilucescere : quippe qui primo exponit ea quæ omnibus archontibus sunt communia, deinde descendit ad ea quæ singulis sunt propria et specialia, videlicet quæ thesmothetis, quæ archonti, quæ regi, quæ polemarcho. Nam vocabulum *archon* semel generatim accipitur, semel speciatim. Sicut in angelorum nominibus nomen *angeli* nunc commune est omnibus sanctorum spirituum hierarchiis, nunc speciale infimæ hierarchiæ extremis spiritibus.

(16) *In judicio, quod illi δοκιμασίαν*, etc. Exstat Lysiæ oratoris antiquissimi oratio sic inscripta : *Περὶ τῆς Εὐάνδρου δοκιμασίας*. *De Evandri probatione. In qua oratione* (inquit Carolus Sigonius lib. II *De repub. Atheniensium*) *Evandrum defendit.*

Verum, salva Sigonii pace, non defendit Lysias Evandrum, sed accusat, ut patet legenti orationem, adeoque ex his ibidem ipsius Lysiæ verbis : Καὶ μηδεὶς ὑμῶν ἡγείσθω με Λαοδάμαντι χαριζόμενον κατηγορεῖν Εὐάνδρου, ὅτι φίλος ὢν τυγχάνει, ἀλλ' ὑπὲρ ὑμῶν καὶ τῆς πόλεως προνοούμενον. *Ac nemo vestrum arbitretur me in gratiam Laodamantis, quod mihi amicus sit, accusare Evandrum, sed ut vobis atque urbi prospiciam.* Falsus est Sigonius in significatis utriusque vocis δοκιμασίας et *probationis*, quæ hic non significant *approbationem*, sed *judicium* sic appellatum, in quo scilicet probabatur quispiam rectene suo functus magistratu esset, an secus. Eadem voce δοκιμασίας tali in significatu utitur et Socrates in sua *Areopagitica*, ut paulo inferius citabitur. Non licuisse autem omnibus archontibus in Areopagitarum ordinem ascendere, liquet ex secunda oratione Demosthenis *contra Aristogitonem*, sub initium ; ubi innuit, non semper omnes thesmothetas (idem vero est judicium de cæteris archontibus) admitti in Areopagum, his verbis : Τοῦτο ὅσοις τῶν θεσμοθετῶν εἰς Ἀρειόπαγον οὐχ οἷόν τ' ἐστὶν ἀνελθεῖν, παρέντες τὸ βιάζεσθαι, στέργουσιν ἐμμένοντες ταῖς ὑμετέραις γνώσεσι. *Hoc autem quotquote thesmothetis in Areopagum non datur ascendere, omissa violentia, boni consulunt, vestris cognitionibus acquiescentes.* Quibus verbis insinuatur, Athenienses de moribus thesmothetarum cognoscere solitos, antequam in Areopagum ascendere permitterent ; et aliquos nonnunquam, qui non satis se probassent, fuisse ab iis præclusos, nec vi adversus judicia usos. Tulit enim Solon legem, ut non prius ascenderent in Areopagum, quam bis probati essent, semel in populi judicio, ut auctor est Demosthenes *adversus Leptinem*, ubi dicit eos δὶς δοκιμασθέντας ἄρχειν, ἔν τε τῇ βουλῇ, καὶ ἐν τῷ δικαστηρίῳ.

Ad quem locum ita Ulpianus : Οἱ θεσμοθέται οὖν τὸν ἐνιαυτόν· δεύτερον δὲ ἐδοκιμάζοντο, διὰ τὸ ἐκεῖθεν εἰς τὸν Ἄρειον πάγον ἔρχεσθαι, εἰ μή τις μεταξὺ διεβέβλητο, ἕως δὲ θανάτου ἔμενον οἱ Ἀρειοπαγῖται. « Thesmothetæ annuum gerebant magistratum; secundo autem probabantur eo quod inde ad Areopagum tenderent, nisi quis interea crimen aliquod intendisset : manebant vero Areopagitæ usque ad obitum. » Libanius vero, clarissime in argumento ad orationem Demosthenis *contra Androtionem* : Οἱ θεσμοθέται ἐνιαυτὸν μόνον ἦρχον, πρὸ τῆς ἀρχῆς κρινόμενοι περὶ τοῦ προλαβόντος παντὸς βίου, καὶ εἰ μὲν εὑρέθησαν ἐν πᾶσι δίκαιοι, ἦρχον τὸν ἐνιαυτόν· εἶτα πάλιν μετὰ τὸν ἐνιαυτὸν ἐκρίνοντο, εἰ καλῶς ἐν αὐτῷ ἦρξαν, καὶ εἰ δικαίως ὤφθησαν ἄρξαντες, προσετίθεντο τῇ βουλῇ τῶν Ἀρεοπαγιτῶν. « Thesmothetæ annuum duntaxat magistratum fungebantur, ante quem in totam anteactam vitam inquirebatur : quod si in omnibus justi comperiebantur, eum annum imperabant; quo finito rursus fiebat de illis judicium, rectene imperassent; atque si juste imperasse constaret, ascribebantur senatui Areopagitarum. »

(17) *In sanctissimum Areopagi consilium.* Sic vocat Valerius Maximus lib. II, cap. 6, ubi de Athenis scribens : « Est et ejusdem urbis, inquit, sanctissimum consilium Areopagus, ubi quid quisque Atheniensium ageret, aut quonam quæstu sustentaretur, diligentissime inquiri solebat : ut homines honestatem (vitæ rationem memores reddendam esse) sequerentur. » Idem lib. V, cap. 5, vocat Areopagum « divini atque humani certaminis venerabile domicilium : » divini quidem, eo quod Mars ibi judicatus sit, cum homicidium admisisset, unde et nomen sumptum. Nam Ἄρεως πάγος, id est *Martis curia*, uti et Juvenalis appellat satyra XI, ubi de occultandis Areopagitarum exemplo arcanis atque consiliis hunc dedit versum :

Ergo occulta teges, ut curia Martis Athenis.

420 Qui versus proverbii loco usurpatur, dum amico commendatur consilii cujuspiam aut rei tacendæ occultatio. Optime enim reticebant Areopagitæ sui arcana consilii. Unde et illud adagium, *Areopagita taciturnior*. De quo nomine videri etiam potest sanctus Isidorus Pelusiota libro secundo epistol. 91 et 92 Nullum unquam consilium Areopago creditur fuisse justius, severius, constantius, de quo inter alia Demosthenes adversus Aristocratem, *Hoc autem*, inquit, *ad Areopagi laudem accedit, quod nemo hic unquam vel reus damnatus, vel actor superatus, ostendere potuerit sententiam perperam fuisse latam.* Græca sic habent : Πρὸς δὲ τούτοις τοιοῦτοις οὐσιν ἐνταυθοῖ μόνον οὐδεὶς πώποτε, οὔτε φεύγων ἁλοὺς, οὔτε διώκων ἡττηθεὶς ἐξήλεγξεν, ὡς ἀδίκως ἐδικάσθη τὰ κριθέντα. Marcus Tullius libro I ad Atticum, epistola 13, senatum Romanum pro testimonio maximæ laudis cum Areopago comparat his verbis : « Romanæ autem res sic se habent : Senatus Ἄρειος πάγος, nihil constantius, nihil severius, nihil fortius. » De Areopagitis vide plura apud Isocratem in *Oratione Areopagitica*, et apud Lucianum in *Anacharside*, sive *De gymnasiis*.

Ne autem fallaris, memento apud Baronium ad annum Christi 52, nonnulla de Areopagitis et Budæo in *Panaectas*, ut apparet, sumpta reperiri, sed quædam male et aliter quam a Budæo citata, et quædam item male intellecta : e quorum numero est illud, quod ibi habet his verbis : « Accedebat et illud, quod qui talis visus in eum ordinem obrepsisset, nec qualem præ se ferebat aspectus, inventus esset, nullis meritis, sed tantum genio (ut aiunt) impellente, ab Areopagitarum numero sponte discedere cogeretur. » Primo igitur, quod illa attribuit Luciano in Hermotimo, nihil sane illic apud Lucianum est ejusmodi. Secundo, cum accepisset ista Budæus ex Isocratis *Oratione Areopagitica*, et paulo ante citatum Isocratem citasset alia in re Lucianum in Hermotimo, eorum excerptor, non animadversa posteriore citatione, existimavit omnia ad Lucianum in Hermotimo referri. Tertio, Budæi verba male sunt intellecta. Nec enim dicit Budæus (uti nec Isocrates, cujus ipsissima verba mox proferam) : aliquem nullis meritis, sed tantum genio impellente ab Areopagitarum numero sponte cogi discedere; sed dicit sic: « Observatum esse, eos, qui moribus alioquin intolerandis antea fuisse videbantur, si quovis modo forte ad Areopagiticum consilium irrepsissent, tum demum temperare sibi solitos esse; et tanquam loci genio afflatos ex ingenio suo migrare (ut Plauti verbis utar) malleque institutis tanti consilii, quam insitis sibi vitiis, aut etiam ingeniis insistere. » Sic Budæus. Quod ergo dixit Budæus, « ex ingenio suo migrare, » interpretatus videtur Baronius, « ab Areopagitarum numero sponte discedere. » Atqui alius plane sensus Budæi verborum est, nempe hic, « pristinos pravos mores deserere, et vivere cum Areopagitis, moribus Areopagitarum, » sive (ut Carolus Sigonius lib. II *De republica Atheniensium*, sub finem, eumdem Isocratis locum interpretans ait) « ex instituto potius senatus, quam ex suo vitam egisse. » Jam verba Isocratis, tam a Budæo, quam a Sigonio citatis locis Latine reddita, sic Græce habent : Σημείοις δ' ἂν τις χρήσαιτο περὶ τῶν τότε καθεστώτων, καὶ τοῖς ἐν τῷ παρόντι γιγνομένοις. Ἔτι γὰρ καὶ νῦν ἁπάντων τῶν περὶ τὴν αἵρεσιν καὶ τὴν δοκιμασίαν ταύτην καθημένων, ἴδοιμεν ἂν τοὺς ἐν τοῖς ἄλλοις πράγμασιν οὐκ ἀνεκτοὺς ὄντας, ἐπειδὰν εἰς Ἄρειον πάγον ἀναβῶσιν, ὀκνοῦντας τῇ φύσει χρῆσθαι, καὶ μᾶλλον τοῖς ἐκεῖ νομίμοις ἢ ταῖς αὐτῶν κακίαις ἐμμένοντας. Τοσοῦτον ἐκεῖνοι φόβον τοῖς πονηροῖς ἐναπειργάσαντο, καὶ τοσοῦτον ἐν τῷ ἑαυτῶν ἀρετῆς καὶ σωφροσύνης ἐγκατέλιπον. Τὴν δὴ

τοιαύτην, ὥσπερ εἶπον, κυρίαν ἐποίησαν ἐπιμελεῖσθαι τῆς εὐταξίας. Quæ sic reddo : « Qualia tum fuerint Areopagi instituta, potest ex iis, quæ hodieque fiunt, capi conjectura. Nam et nunc quoque cunctis, quæ ad electionem et probationem spectant, relaxatis, nonnullos intuemur, tametsi aliis in rebus sint intolerabiles, tamen posteaquam in Areopagum ascenderint, vereri naturæ suæ ductum sequi, potiusque illius loci institutis, quam vitiis suis acquiescere. Tantum illi metum improbis incusserunt, tantumque in eo loco virtutis suæ ac temperantiæ monumentum reliquerunt. Hanc igitur curiam, ut dixi, censuræ morum præfecerunt. » Ita Isocrates. Ex quo patet, quam diversus sit ejus sensus ab eo qui exstat apud Baronium. Quod vero ibidem additur : « Lucianus etiam in Hermotimo sua quoque ætate Areopagitarum judicio causas definiri consuevisse tradit, » nusquam hoc tradit in Hermotimo Lucianus, qui in toto dialogo nihil habet aliud, nisi hæc per transennam : nimirum, in eligendo philosophiæ magistro, « neque ætatem dicentis spectandam esse, neque habitum, neque in philosophia æstimationem, sed Areopagitas imitandos, qui noctu et in tenebris judicant, ut non ad dicentes, sed ad dicta ipsa respiciant, » quæ ita Græce : Μήτε ἡλικίαν τοῦ λέγοντος ἑκάστου, μήτε σχῆμα, ἢ δόξαν ἐπὶ σοφίᾳ αἰδούμενον, ἀλλὰ κατὰ τοὺς Ἀρεοπαγίτας αὐτὸ ποιοῦντα, οἳ ἐν νυκτὶ καὶ σκότῳ δικάζουσιν, ὡς μὴ ἐς τοὺς λέγοντας, ἀλλ' ἐς τὰ λεγόμενα ἀποβλέποιεν. Ita Lucianus. Idem vero in Anacharside sub medium describit Areopagitarum morem in audiendis aut cohibendis in judicio oratoribus. « Ingressi, inquit, in Areopagum, confidunt cædis aut vulneris ex destinato inflicti, aut incendii causam cognituri : deinde utrique de jure contendentium dicendi copia permittitur : dicunt vero alternis vicibus, et qui litem intendit, et qui reus est, aut ipsi per se, aut rhetorum sibi conducunt operam, quibus causa oranda est. Illi ergo, quandiu ea quæ ad rem sunt, dixerint, perferuntur a senatu auscultante cum silentio : cæterum, si quis meditato procemio orationem exorsus fuerit, ut judicum animos aliqua benevolentia sibi propensiores faciat, aut miserationem, aut præcipuam aliquam orationis vim atque potentiam causæ adduxerit (qualia per multa rhetorum filii machinantur, ut hisce verborum præstigiis judicum perstringant oculos) progressus actutum præco illi indicit silentium, non permittens rhetori ad senatum nugandi libertatem ac verbis causæ involvendæ potestatem, quo minus Areopagitæ ea, quæ facta sunt, unde queant perspicere. » Ita ibi ex versione interpretis. Nam Græca, prolixitatis vitandæ studio, præterii.

Sed de Areopagitis nemo melius et exactius scripsit, quam Isocrates in sua *Areopagitica* : ubi præter ea, quæ ex eo laudavimus, scribit Areopagitas cum aliarum ætatum, tum potissime adolescentiæ rationem habuisse, his verbis, et his de causis : Ἁπάντων μὲν οὖν ἐφρόντιζον τῶν πολιτῶν, μάλιστα δὲ τῶν νεωτέρων. Ἑώρων γὰρ τοὺς τηλικούτους ταραχωδέστατα διακειμένους, καὶ πλείστων γέμοντας ἐπιθυμιῶν, καὶ τὰς ψυχὰς αὐτῶν παιδευθῆναι δεομένους ἐν ἐπιθυμίαις καλῶν ἐπιτηδευμάτων **421** καὶ πόνοις ἡδονὰς ἔχουσιν, ἐν μόνοις γὰρ ἂν τούτοις ἐμ-

A μένειν αὐτοὺς ἐλευθέρως τεθραμμένους καὶ μεγαλοφρονεῖν εἰθισμένους. « Curam igitur gerebant, cum omnium, tum vero adolescentium in primis : videbant enim eam ætatem turbulentissimis fluctibus agitari, et plurimis redundare cupiditatibus, maximeque necessarium esse sic institui, ut honestis studiis et laboribus voluptate temperatis delectari assuescerent. Eos enim, qui liberaliter educti, et magnitudini animorum assuefacti essent, in solis illis rebus perseveraturos. » Vide ibidem plura.

(18) Simeon Metaphrastes in *Vita*. Michael Syngelus in *Encomio*, et alii.

(19) *Nisi quem sapientia*. Græca Syngeli sic habent : Οὐ γὰρ ἂν παρ' Ἀθηναίοις ἀγερώχοις εἰς ἀρχὴν προῆκτο τοσαύτην, εἰ μὴ πρὸς τῇ σοφίᾳ καὶ τῇ τῶν φρενῶν εὐκοσμίᾳ, σωφροσύνῃ τε καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ ἀνδρείᾳ, καὶ τῇ περιβλέπτῳ τοῦ γένους ὑπεροχῇ κατηγλάϊστο. Ubi procul dubio per illud τῇ τῶν φρενῶν εὐκοσμίᾳ intelligit *prudentiam*. Quod
B liquet ex eo, quod reliquas tres virtutes morales subjungat, nempe temperantiam, justitiam, fortitudinem : præmittat autem prudentiam, et conjungat cum sapientia ; quod uti sapientia res divinas, sic prudentia res humanas respiciat cognoscatque. Quare Basilius Millanius, Syngeli interpres, haud ita commode videtur hoc loco reddidisse τῇ τῶν φρενῶν εὐκοσμίᾳ *animi ornamenta* (tametsi etiam id alias significet), nec σωφροσύνῃ *prudentiam*, cum potius *temperantiam* hic reddere debuisset. Tum enim omnes virtutes viro Areopagitæ necessariæ indicatæ fuissent : nempe sapientia, justitia, fortitudo, temperantia. Et sane temperantia Platoni, Aristoteli et aliis σωφροσύνη semper appellatur. Videtur porro Syngelus ad locum Isocratis in *Oratione Areopagitica* respexisse, ubi sic scribit : Οὕτω γὰρ οἱ πρόγονοι ἡμῶν περὶ τὴν σωφροσύνην ἐσπούδαζον, ὥστε τὴν ἐξ Ἀρείου πάγου βουλὴν ἐπέστησαν ἐπιμελεῖσθαι τῆς εὐκοσμίας, ἧς οὐχ οἷόν τε ἦν μετα-
C σχεῖν, πλὴν τοῖς καλῶν γεγονόσι, καὶ πολλὴν ἀρετὴν καὶ σωφροσύνην ἐν τῷ βίῳ ἐνδεδειγμένοις· ὥστε πάντων αὐτὴν εἰκότως διενεγκεῖν τῶν ἐν τοῖς Ἕλλησι συνεδρίων. Quæ Budæus in *Pandectas* sic reddidit : *Majores autem nostri usque eo studiosi temperantiæ fuerunt, ut consilium illud Areopagiticum moribus hominum componendis publice præfecerint. In cujus numerum cooptari solis illis sperare licuit, qui claris natalibus orti, virtutis ac modestiæ documenta permulta honestate vitæ dederant. Ex quo tandem factum, ut consessus ille totius Græciæ haud immerito longe sit præstantissimus.*

(20) *Atque adeo ab ipsis Romanis*. Valerius Maximus rei hujus testis est, qui lib. VIII, cap. 1, sic scribit : « Materfamilias Smyrnæa virum et filium interemit, cum ab ipsis juvenem optimæ indolis, quem ex priore viro enixa fuerat, occisum compe-
D risset. Quam rem Dolabella ad se delatam, Athenas ad Areopagi cognitionem relegavit ; quia ipse neque liberare cædibus duabus contaminatam, neque punire eam justo dolore impulsam sustinebat. Considerantér et mansuete populi Romani magistratus, sed Areopagitæ quoque non minus sapienter, qui inspecta causa, et accusatorem et ream post centum annos adesse jusserunt, eodem affectu moti quo Dolabella. » Idem aliis verbis refert Gellius lib. XII *Noctium Atticarum*, cap. 7, vide ibi.

CAPUT II.

Dionysii ab erroribus ad fidem conversio.

(21) Multis demum post annis, quam ista solis defectio, de qua superius memoratum est, apparuerat, S. Paulus orbem terrarum fulguris ac tonitrui instar peragrans, et modo cunctas Græciæ oras sua sanctioris vitæ atque doctrinæ luce collustrans, Athenas quoque pervenit : urbem, si quam aliam, omni pravæ superstitionis genere, et deorum non notorum modo, sed etiam ignotorum insano cultu longe famosissimam ; urbem, quam omnes artes et scientiæ, ac præsertim universæ philosophorum sectæ, velut unicum totius sapientiæ umbilicum, densis agminibus obsidebant ; urbem denique, ubi et cives et advenæ (quod ipse S. Lucas non frustra adnotavit [r]) *ad nihil aliud vacabant, nisi aut dicere, aut audire*

[r] Act. XVII, 21.

aliquid novi, hoc est rumorum colligendorum aut spargendorum, sive quarumcunque demum novarum rerum curiosissimam : ut proinde Apostolo seminandi verbi (unde et *seminiverbius* illis est appellatus) cupido nunquam frequens deesse posset voluntariorum ad nova et inaudita mysteria confluentium multitudo. Hic igitur cum haud secus quam alibi fecerat, firmo fidentique animo sanctum Christi Evangelium palam annuntiaret, felici prorsus sorte, nec sine Deo evenit, ut tum Dionysius de stupenda illa solis obscuritate, tam ex ejusdem Pauli verbis quam ex aliorum scriptis atque sermonibus, in Christiana schola, quod tantopere olim desideraverat, certius cognosceret. Paulum enim id temporis (22) Christi Domini vitam, mortem, resurrectionem, coram Judæis, Epicureis, Stoicis aliisque quibuslibet, jam in foro, jam in synagogis, jam ubi sors dederat, publice privatimque, magna cum libertate atque constantia quotidie prædicantem, quidam apprehensum tanquam inauditæ auctorem superstitionis, et novorum dæmoniorum annuntiatorem, ad Areopagum (cujus erat de religionibus ac cæremoniis judicare) protinus adduxerunt. Nam licet Romanis omnia tum subessent (23), Atheniensibus tamen et Lacedæmoniis sua jura et magistratus in integro, ut antiquitus, relicta erant. Hinc et Pauli causa non ad Romanum prætorium, sed ad præcipuum illud Athenarum tribunal spectat. Stans igitur Paulus in medio Areopagi (24), cœlestem plane et divinitus inspiratum sermonem, temporique et auditoribus quam maxime convenientem, ducto ab eorum aris et delubris exordio, ingenti cum fiducia habuit, nempe sibi per urbem Atheniensem, et loca ipsis religiosa pertranseunti, et antiquas **422** deorum statuas et simulacra diligentius attendenti, aram unam inter alias occurrisse, in qua inscriptum esset : *Ignoto Deo* (25). Cum enim Athenienses, tam ex antiquissimorum philosophorum (26) ac poetarum libris, quam e Sibyllinis oraculis (27) unum aliquem esse Deum percepissent, inaspectabilem, innominatum, ineffabilem, ne illum ipsi fortasse, aut alium quempiam magnorum deorum ac numinum debitis honoribus defraudarent, aram eo titulo erexerant. Quare quod ipsi ignorantes colerent, hoc se illis annuntiare Paulus proclamabat : ipsorumque adeo poetarum (28), quos illis permagni facerent, testimoniis, et quibusdam receptæ philosophiæ doctrinis usus, ita sensim ad sapientiorum animos pervasit, ut eum alii, tum ipse Dionysius aliorum apex, et instar multorum, ejus adhærere fidei, doctrinæque decreverit. Nec opus miraculis atque prodigiis viro docto (29) atque sapienti fuit (quæ tamen haud defuisse, nonnulli auctores scribunt) sed doctis tantum et sapientibus dictis : quæ ubi ex ore Pauli audivit, confestim illi se submisit. Sic enim Paulus loquebatur [s] : *Viri Athenienses, per omnia quasi superstitiosiores vos video. Præteriens enim, et videns simulacra vestra, inveni et aram in qua scriptum erat :* Ignoto Deo. *Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio vobis. Deus qui fecit mundum et omnia quæ in eo sunt, hic cœli et terræ cum sit Dominus, non in manu factis templis habitat, nec manibus humanis colitur, indigens aliquo, cum ipse det omnibus vitam, et inspirationem, et omnia. Fecitque ex uno omne genus hominum inhabitare super universam faciem terræ, definiens statuta tempora et terminos habitationis eorum ; quærere Deum, si forte attrectent eum, aut inveniant, quamvis non longe sit ab unoquoque nostrum. In ipso enim vivimus, et movemur, et sumus, sicut et quidam vestrorum poetarum dixerunt : Ipsius enim et genus sumus. Genus ergo cum simus Dei, non debemus æstimare auro, aut argento, aut lapidi, sculpturæ artis, et cogitationis hominis divinum esse simile. Et tempora quidem hujus ignorantiæ despiciens Deus, nunc annuntiat hominibus, ut omnes ubique pœnitentiam agant : eo quod statuit diem, in quo judicaturus est orbem in æquitate, in viro, in quo statuit, fidem præbens omnibus, suscitans eum a mortuis* (30). Hæc summa orationis, quam beatus Paulus pro fidei suæ defensione, et Christi honore, in Areopago habuit : quæ quibusdam quidem (ut sæpenumero in rebus quoque optimis accidit) risui atque ludibrio, nonnullis stupori atque admirationi, aliquibus vero honori ac venerationi fuit. Nam in judicis Dionysii animam, velut in terram optimam, profunde illapsa, in eximiæ pietatis ac sanctimoniæ arborem se extulit, in qua et cœli aves, hoc est Atheniensium primo, deinde et Francorum, aliorumque deinceps populorum conversæ ad Deum mentes nidificarent. Illo enim ipso tempore, anno scilicet ætatis suæ (31) circiter quadragesimo tertio, istis aliisque efficacibus Pauli verbis, cum illius præsertim admirandæ eclipseos memoria adhuc animum stimulante collatis, ad Christi fidem perductus est (32). Magnum sane opus divinæ gratiæ, negari non potest; tamen ut trahenti Deo minus repugnaret, ipsa suæ philosophiæ secta (erat enim Platonicus) (33) non parum adjuvabat. Nam Epicurei quidem et Cynici (34), toti in voluptatibus, toti in sordibus, atque ad nihil aliud fere, quam ad facessendum generosis animis negotium, nati, longissime a moderatis Christianæ fidei institutis aberant. Platonici autem, præsertim eruditiores, (e quibus se esse suo jure gloriari poterat Dionysius) non pauca divinæ legi docebant consimilia (35). Nam animæ immortalitatem, et judicium, et præmia et pœnas, quæ maximi inter alia sunt momenti, inter sua primæ auctoritatis scita habuerunt. His igitur frequentissime cum apostoli, tum alii doctores, et nunc etiam Paulus, ad salubrem incutiendum timorem, qui initium est sapientiæ [t], utebantur. Dionysii porro eadem ipsa via deductionem ad Christum ipsa Apostolorum acta diserte testantur : ubi post recitatam beati Pauli in Areopago orationem (cujus extrema verba judicii et resurrectionis mentionem induxerant) ita subditur : *Cum audissent autem resurrectionem mortuorum, quidam quidem irridebant, quidam vero dixerunt : Audiemus te de hoc iterum. Sic Paulus exivit de medio eorum. Quidam vero viri adhærentes ei crediderunt : in quibus et Dionysius Areopagita, et mulier nomine Damaris, et alii cum eis* [u] ; nimirum ii præcipue, qui ex Dionysii domo familiaque erant, et qui invitatum in ædes Paulum, super nova Christi doctrina, et unius veri Dei cultu, sapientissime disputantem, et propositis quæstionibus sine mora et hæsitatione respondentem, satisque facientem audiverant atque suspexerant. Ita vir tanti nominis et gloriæ (quippe cum omni eruditus politica liberalique doctrina, tum genere, opibus, dignitate, cunctis denique quæ vehementius demiratur genus mortalium, multo florentissimus) homini extraneo, pauperi, despecto, multisque etiam irriso, sese post tanta profanarum instantiumque scientiarum decora, rudem discipulum, ac novæ humilisque doctrinæ tyronem atque auditorem tradidit. Neque tam grandi natu virum in aquæ expiatoriæ lavacrum descendere, et modo geniti infantis ritu, in Christo renasci ac repuerascere, novaque Christianæ disciplinæ elementa, tam Areopago dissentanea, puduit, piguitve condiscere. Nimirum ea vis est divini verbi, ea **423** Patris universorum ad se attrahentis efficacia, ea denique Spiritus sancti voluntatem humanam internosque affectus commoventis operatio, ut una cum fide subeat confestim, depulsis vitiis, integer amicarum virtutum chorus ; et qui paulo ante sui amans, superbus, arrogans, litigiosus, intemperans, aut aliter vitiosus cernebatur, idem nunc accepta novæ religionis forma, et salutari ablutus lavacro, velut alter homo, et antiquis exutus vitiis, sui contemptor, modestus, demissus, pacificus, castus, aliisque virtutum ornamentis clarus, et cunctis charus agnoscatur. Quod non solum in Dionysio,

[s] Act. xvii, 22-31. [t] Psal. cx, 10. [u] Act. xvii, 32-34.

sed in plurimis quoque aliis et olim cernere licuit, et nunc in barbararum gentium conversione licet liquido animadvertere. Tantum scilicet prima fidei eruditio et Ecclesiæ baptismus in animos possunt. Quæ sane tam magna et tam sancta morum commutatio haud minus hodie in admirabili venerandæ eucharistiæ sacramento, quam in salutifero baptismate haberet locum (est enim eucharistia illo sanctior et gratiis fecundior) si quo modo ad hoc, ita ad illam ab æque sollicitis et bene comparatis animis adiretur. Et fieret id fortasse, si, ut Dionysio et Hierotheo (quibus ea *sacramentum sacramentorum* appellata [est]) ejus nobis dignitas magis perspecta foret, et cordi amplius inhæreret. Verum hæc alias. Est enim propius quiddam aliud, quod circa Dionysii accessum ad fidem tractandum est. Nam quærere possit quispiam : nullusne in urbe Atheniensi, aut etiam in ipso Areopago motus, ex talis tantique viri abscessu, factus sit, nullane in eum accusatio, tanquam in deorum desertorem adornata, nihilne denique impietatis nomine (sic ipsis nova religio denotabatur) seu damni illatum, seu insidiarum structum, seu calumniarum tentatum. His enim si appetitus est Dionysius, et cunctis superior fuit; nec sane illaudatus præteriri debet, et pro exemplo est proponendus. Id igitur modo agendum.

—

NOTATIONES.

(21) *Multis demum post annis.* Anno nimirum Christi 52, aut circiter; quandoquidem a pluribus recipiatur illa sententia, quæ S. Dionysii ad Christum conversionem ad annum a Christi passione undecimum refert.

(22) *Paulum id temporis.* Patent hæc e capite XVII, 17 Actuum apostolorum, ubi de eo his verbis : *Disputabat igitur in Synagoga cum Judæis, et colentibus, et in foro, per omnes dies, ad eos qui aderant. Quidam autem Epicurei et Stoici philosophi disserebant cum eo, et quidam dicebant : Quid vult seminiverbius hic dicere? Alii vero : Novorum dæmoniorum videtur annuntiator esse; quia Jesum et resurrectionem annuntiabat eis. Et apprehensum eum ad Areopagum duxerunt, dicentes : Possumus scire quæ est hæc nova, quæ a te dicitur, doctrina? Nova enim quædam infers auribus nostris. Volumus ergo scire quidnam velint hæc esse.* Ita ibi.

(23) *Nam licet Romanis omnia tum subessent.* Auctor est Maximus, in Prologo ad Opera S. Dionysii, his verbis : Κἂν γὰρ οἱ Ῥωμαῖοι τότε ἐκράτουν, ἀλλ' οὖν αὐτονόμους ἀφῆκαν Ἀθήνας, καὶ Λακεδαιμονίαν. Ὅθεν ἔτι παρὰ Ἀθηναίοις καὶ τὰ κατὰ τοὺς Ἀρεοπαγίτας ἐπολιτεύετο. *Tametsi enim Romani tum dominarentur, tamen Athenas et Lacedæmonem suis uti legibus permiserant. Unde etiam tum apud Athenienses Areopagitæ suo munere fungebantur.* Eadem refert Simeon Metaphrastes in Vita ejusdem S. Dionysii : Εἰ γὰρ καὶ Ῥωμαῖοι πάντων τότε ἐκράτουν, ἀλλ' Ἀθηναίους καὶ Λακεδαιμονίους αὐτονόμους ἀφῆκαν. Idem plane sensus, qui verborum Maximi. Afferunt autem hæc per occupationem rhetoricam; quia nimirum objici potuisset, S. Paulum non Areopago, sed potestati Romanæ omnia tunc regenti fuisse sistendum, sicut in Bithynia Plinio prætori sistebantur Christiani.

(24) *Stans igitur Paulus in medio Areopagi.* In Actis apostolorum cap. XVII, 19. *Et apprehensum eum ad Areopagum duxerunt, dicentes : Possumus scire, quæ est hæc nova, quæ a te dicitur, doctrina?* Ductus similiter ad Areopagum fuerat olim Socrates, et quidem (quod sanctus Justinus testatur) ejusdem, cujus Paulus, criminis accusatus. Sic enim de eo in *Apologia ad senatum*, post medium : Σωκράτης τὰ αὐτὰ ἡμῖν ἐνεκλήθη. Καὶ γὰρ ἔφασαν αὐτὸν καινὰ δαιμόνια εἰσφέρειν, καὶ οὓς ἡ πόλις νομίζει θεοὺς, μὴ ἡγεῖσθαι αὐτόν. *Socrates eorumdem criminum est insimulatus, quorum nos. Etenim illum dixerunt nova introducere dæmonia : et quos urbs deos esse censet, eum non putare.* Et paulo post dicit eumdem Socratem cohortatum fuisse populares ad cognitionem Dei ignoti, sic scribens : Πρὸς θεοῦ τοῦ ἀγνώστου αὐτοῖς διὰ λόγου ζητήσεως ἐπίγνωσιν προυτρέπετο εἰπών· Τὸν δὲ Πατέρα καὶ δημιουργὸν πάντων οὔθ' εὑρεῖν ῥᾴδιον, οὔθ' εὑρόντα εἰς πάντας εἰπεῖν ἀσφαλές. *Ad Dei autem ipsis ignoti cognitionem, per rationis investigationem cohortatus est, dicens : Patrem vero et omnium opificem, nec invenire facile, nec inventum ad omnes di-*

A *vulgare securum est.* Et mox subjicit Christum ex parte cognitum a Socrate, in illis verbis : Χριστῷ δὲ τῷ καὶ ὑπὸ Σωκράτους ἀπὸ μέρους γνωσθέντι. Quod ideo forte dicit, quod saltem confuse videatur Socrates Deum unum agnovisse, et ita Christum qua Deus est.

Et in Apologia ad Antonium Pium imp. sub initium, dicit, mortem ejusdem Socratis a dæmonibus per homines improbos fuisse procuratam. Καὶ αὐτοὶ οἱ δαίμονες τῶν χαιρόντων τῇ κακίᾳ ἀνθρώπων ἐνήργησαν, ὡς ἄθεον καὶ ἀσεβῆ ἀποκτεῖναι, λέγοντες καινὰ εἰσφέρειν αὐτὸν δαιμόνια. *Et ipsi dæmones effecerunt per homines malitia gaudentes, ut tanquam atheus et impius occideretur, dicentes nova illum inducere dæmonia.* Quæ autem Socratis ad mortem proficiscentis ultima fuerint in Areopago verba, recitat idem Justinus in *Parænesi ad Græcos* sub finem : Ἔφη γὰρ οὕτως· Ἀλλὰ γὰρ ἤδη ὥρα ἀπιέναι· ἐμοὶ μὲν τεθνηξομένῳ, ὑμῖν δὲ βιωσομένοις. Ὁπότεροι δὲ ἡμῶν ἐπὶ τὸ ἄμεινον πρᾶγμα
B ἔρχονται, ἄδηλον παντὶ, πλὴν ἢ τῷ Θεῷ. Hæc e Platone **424** desumpta in *Apologia* Socratis, prorsus in fine, ita Latine vertit Cicero lib. I *Tuscul. quæst.*, sub finem : *Sed tempus est*, inquit, *ut moriar, vos ut vitam agatis. Utrum autem sit melius, dii immortales sciunt, hominum quidem scire arbitror neminem.* Justinus quidem ipsa verba Platonis usurpavit, excepta voce una τεθνηξομένῳ, pro qua in Platone est ἀποθανουμένῳ, ejusdem significati. Sed Cicero, in sua Latina versione, multum in una voce aberravit, cum pro *Deus scit*, uti habet Plato, reddidit, *dii immortales sciunt.* Negabat enim Socrates deos immortales, et unum solum Deum asserebat, pro quo et moriebatur. Itaque non conveniebat ut diceret, *dii immortales sciunt*, quod neque dixit; sed, *Deus scit.* Proptereaque imprudenter a Tullio est Latine redditum, *dii immortales sciunt.* Subjecit Justinus post Socratis verba jam laudata : Ἀλλὰ Σωκράτης μὲν ταύτην ὑστάτην ἐν
C τῷ Ἀρείῳ πάγῳ φωνὴν ἀφεὶς, ἐπὶ τὸ δεσμωτήριον ὥρμησε, τῷ Θεῷ μόνῳ τὴν τῶν παρ' ὑμῖν ἀδήλων πραγμάτων ἀναφέρων γνῶσιν. *Verum Socrates hac extrema in Areopago edita voce, in carcerem properavit, soli Deo incertarum nobis rerum notitiam tribuens.* In *Cohortatione* porro *ad Græcos*, sub medium, ait Platonem non ausum fateri veram de Deo doctrinam, ne idem sibi accideret quod Socrati. « Plato autem, inquit, accepta, ut videtur, Moysis et aliorum prophetarum de uno et solo Deo doctrina, quam in Ægypto didicerat, propter ea quæ Socrati acciderant, veritus ne ipse quoque Anytum quempiam aut Melitum contra se apud Athenienses suscitaret, accusantem et dicentem : Plato injuste agit, et curiosa tractat, deos, quos civitas recipit, non recipiens; cicutæ metu variam quamdam et fucatam de diis instituit orationem. » Et paulo post in eadem *Apologia* : « Hæc ergo cum Plato in Ægypto didicisset, et iis quæ de uno Deo dicta erant admodum delectatus esset, nominis quidem Moysis, (quod unum et solum Deum esse

doceret) mentionem apud Athenienses inferre non tutum putabat, Areopagum veritus.» Euripides quoque, eodem quo Plato perculsus metu, unum Deum aperta fronte profiteri non est ausus, de quo vide Plutarchum l. v *De placitis philosophorum*, cap. 7. Quod igitur non est ausus Plato, non ausus Euripides, hoc ausus est Paulus, et multo amplius; et contemptu mortis non modo evasit ipse mortem, sed alios quoque a morte ad vitam traduxit.

(25) *Ignoto Deo.* Hieronymus in cap. I Epistolæ ad Titum, ita scribit : *Inscriptio autem aræ non ita erat, ut Paulus asseruit*, Ignoto Deo; *sed ita:* Diis Asiæ, Europæ, et Libyæ, diis ignotis et peregrinis. *Verum quia Paulus, non pluribus diis indigebat ignotis, sed uno tantum,* Ignoto Deo, *singulari verbo usus est, ut doceret illum suum esse Deum, quem Athenienses in aræ titulo prænotavissent, et eum recte scientes colere deberent, quem ignorantes venerabantur, et nescire non poterant.* Ita ille.

Cui consentit Joannes Hessels doctor Lovaniensis in sua *Censura historiarum*, cap. 10.

Verum hæc sententia nullo modo recipienda est, cum adversetur verbis Pauli, et modo loquendi, cum de inscriptionibus agitur, usitato. Tum enim semper ipsissima verba citari solent, et ita citasse Paulum, ex ejus loquendi forma manifesto liquet. *Inveni et aram*, inquit, *in qua scriptum erat*, Ignoto Deo. Nam si non fuisset scriptum, *Ignoto Deo*, sed *Ignotis diis*, refelli Paulus potuisset, nec vim ullam ejus argumentum, aut certe haud magnam habuisset. Quare standum potius sententiæ S. Chrysostomi et aliorum antiquorum Patrum, uno fere excepto Hieronymo, et tenendum est, plures fuisse aras similibus fere notis inscriptas, nempe alias *Ignotis diis*, alias *Ignoto Deo*. De prioribus meminit etiam Tertull. lib. I *Contra Marcionem*, c. 9. « Invenio, inquit, Ignotis diis aras prostitutas, sed Attica idololatria est. Item Incertis diis, sed superstitio Romana est.» Jam vero aram Athenis *Ignoto Deo* constitutam fuisse ob eclipsim tempore passionis, tenet Petrus Comestor in *Historia scholastica* super Actis apostolorum, nec improbabilem credunt Salmeron et Gaspar Sancius in eadem *Acta apostolorum* cap. 17. Motos enim fuisse illos arbitrantur ad id faciendum ex inspecta miraculosa eclipsi in morte Christi. Quod quamvis sit probabile, tamen probabilius est, jam olim ab aliis id factum fuisse ex obscura cognitione Dei Judæorum, cujus nomen dicebatur ineffabile, ac proinde ipse ignotus et incertus. De quo et Pompeius, domitis Judæis, apud Lucanum libro II *De bello civili*, sic ait :

Cappadoces mea signa timent, et dedita sacris
Incerti Judæa Dei.

Causa porro erectæ talis aræ *Ignotis diis*, aut *Ignoto Deo*, hæc a nonnullis affertur, quod pestilitatis tempore, cum facta cæteris diis, quos norant, sacrificia nihil profuissent, veriti ne quem Deum inhonoratum reliquissent, qui proinde tanti mali causa esset, aram erexerunt, *Ignoto Deo*, reque divina ei facta, mox sanati sunt. Exinde remanserunt ara et aræ inscriptio, quæ occasionem Paulo præbuerunt *Ignoti Dei*, vere Dei, ipsis annuntiandi. Hujus *Ignoti Dei* mentionem inducit et Lucianus in Dialogo qui inscribitur, Φιλόπατρις ἢ Διδασκόμενος, *Philopatris*, seu, *Qui docetur*, ubi ita Critias : Ναὶ τὸν ἄγνωστον ἐν Ἀθήναις, παρθένος διέμεινε μέχρι τῆς ἀποτομῆς. *Per* Ignotum *Athenis, virgo permansit usque ad decollationem.* Loquitur autem de Gorgone, cui Perseus caput amputavit. Et in fine ejusdem Dialogi : Ἡμεῖς δὲ τὸν ἐν Ἀθήναις ἄγνωστον ἐφευρόντες καὶ προσκυνήσαντες, χεῖρας εἰς οὐρανὸν ἐκτείναντες τούτῳ εὐχαριστήσομεν. *Nos autem, cum* Iguotum *Athenis inveneri-*

A *mus, et adoraverimus, sublatis in cœlum manibus ei gratias agemus.* Ita ibi Lucianus.

(26) *Ex antiquissimorum philosophorum.* Acmonis scilicet, Mercurii, Philemonis, Sophoclis, Orphei, Pythagoræ, et aliorum, teste S. Justino martyre tam in *Cohortatione ad gentes*, quam in libro *De monarchia*. Nam in illa quidem extrema sic scribit : Εἰ δέ τις οἴοιτο παρὰ τῶν πρεσβυτάτων παρ' αὐτοῖς ὀνομασθέντων φιλοσόφων τὸν περὶ Θεοῦ μεμαθηκέναι λόγον, Ἄκμωνός τε καὶ Ἑρμοῦ ἀκουέτω· Ἄκμωνος μὲν ἐν τοῖς περὶ αὐτοῦ λόγοις πάγκρυφον τὸν Θεὸν ὀνομάζοντος· Ἑρμοῦ δὲ σαφῶς καὶ φανερῶς λέγοντος, Θεὸν νοῆσαι μὲν ἐστὶ χαλεπὸν, φράσαι δὲ ἀδύνατον, ᾧ καὶ νοῆσαι δυνατόν. *Sin quis opinetur, ab antiquissimis apud eos nominatis philosophis de Deo addiscendam esse doctrinam, is Acmonem et Mercurium audiat. Illum quidem, in suis de eo libris Deum* πάγκρυφον, id est prorsus occultum, *appellantem; Mercurium vero, clare* 425 *ac manifeste dicentem : Deum intelligentia assequi*
B *difficile est; eloqui autem haud possibile, ne illi quidem, cui possibile sit mente assequi.* In libro autem *De monarchia Dei* hos citat versus (a) inter alios :

Εἷς ταῖς ἀληθείαισιν, εἷς ἐστιν Θεός.
Unum profecto Numen, unus est Deus.

Citat eumdem versum (b) Athenagoras in *Legatione pro Christianis*, sub initium.

Θεὸν δὲ ποῖον, εἰπέ μοι, νομιστέον;
Τὸν πάνθ' ὁρῶντα, καὐτὸν οὐχ ὁρώμενον.
Dic, quæso, qualis æstimandus est Deus?
Qui cuncta spectat, nemini aspectabilis.

(27) *E Sibyllinis oraculis.* De his vide lib. II S. Theophili patriarchæ Antiochbeni, sub initium, ubi hæc inter alia :

Εἷς Θεὸς, ὃς μόνος ἄρχει ὑπερμεγέθης, ἀγένητος,
Παντοκράτωρ, ἀόρατος, ὁρῶν μόνος αὐτὸς ἅπαντα.
Unus, qui solus regnat, Deus, atque supremus,
C *Ingenitus, cunctis dominans, qui cernere cuncta*
Evaleat, quamvis non aspectabilis ulli.

Hieronymus quoque *in cap.* XVI *Ezechielis*, ad illud : *Et coronam decoris in capite suo*, docet Dei majestatem, cujus nomen est ineffabile, non penitus ignotam fuisse gentilibus. « Cujus, inquit, majestatem etiam gentilitas non ignorat, et Atheniensium testatur ara : *Ignoto Deo*.»

(28) *Ipsorumque adeo poetarum.* Nam illa quæ in Pauli oratione afferuntur : *In ipso enim vivimus, movemur, et sumus;* et rursus illa : *Ipsius enim et genus sumus*, cum in Arato poeta antiquissimo ac laudatissimo, partim sensu, partim verbis reperiantur, tum etiam in aliis, quibus Apostolus citandis supersedit. Aratus quidem sua sic orsus est *Phenomena* :

Ἐκ Διὸς ἀρχώμεσθα, τὸν οὐδέποτ' ἄνδρες ἐῶμεν
Ἄρρητον. Μεσταὶ δὲ Διὸς πᾶσαι μὲν ἀγυιαὶ,
Πᾶσαι δ' ἀνθρώπων ἀγοραὶ, μεστὴ δὲ θάλασσα
Καὶ λιμένες. Πάντη δὲ Διὸς κεχρήμεθα πάντες.
D Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν. . . .
Ab Jove ducamus primordia, neve sinamus
Hunc indictum homines. Jovis omnia compita plena,
Plenaque sunt hominum fora, plena Jove æquor et ipsi
Portus. Nam fruimur cuncti Jove : et illius omnes
Audimus genus. . . .

Ubi dum omnia Jove plena, et omnes Jove frui ejusque genus esse dicit, hoc sane indicat, quod in Deo vivamus, moveamur, et simus. Postremum vero hemistichium verbotenus significat, quod dixit Paulus : *Ipsius enim et genus sumus.* Omnia deorum plena, dixit etiam Thales, unus e septem

(a) Sophoclis.
(b) Philemonis.

Græciæ sapientibus, teste Cicerone, lib. II *De legibus*, ante medium ; « Siquidem, inquit, et illud bene dictum est a Pythagora, doctissimo viro, tum maxime et pietatem et religionem versari in animis, cum rebus divinis operam daremus : et quod Thales, qui sapientissimus inter septem fuit, homines existimare oportere deos omnia cernere, deorum omnia esse plena ; fore enim omnes castiores, et velut in fanis essent, maxime religiosos. » Vide etiam Aristidem Oratione I, sive *Hymno in Jovem*, sub finem. Καὶ πάντα δὲ πανταχοῦ Διὸς μεστά. *Et omnia ubique Jovis plena*, etc.

(29) *Nec opus miraculis atque prodigiis viro docto*. Auctor est S. Chrysostomus, credidisse Dionysium dictis Apostoli absque ope miraculorum. Cujus verba e lib. IV *De sacerdotio*, sub finem, posui supra ad cap. 1, littera K. Quæ idem confirmat Homilia VII *De laudibus Pauli*, sub finem, his verbis : Ἐκάλεσαν αὐτὸν ὡς μέλλοντες κρίνειν, ποτὲ μὲν Ἰουδαῖοι, ποτὲ δὲ Ἀθηναῖοι· οἱ δικασταὶ μαθηταί, οἱ ἀντίδικοι ὑπήκοοι. *Citarant illum tanquam judicaturi, modo Judæi, modo Athenienses : et judices facti sunt discipuli, et adversarii facti sunt obedientes*. Quasi dicat : Audito Paulo, tantum abfuerunt judices ut eum condemnarent, ut potius quidam ei statim adhæserint atque crediderint.

Deinde Pauli linguam igni comparat, quod ut hic admotam materiam, ita illa suos auditores statim in se transferret. Quo sane significatur vis verborum Pauli, non autem miraculorum. Auctor est et S. Ambrosius l. X, epistola 82, quem vide citatum supra, uti et Chrysostomum.

Sententiæ porro sanctorum Ambrosii et Chrysostomi accedit Syngelus in *Encomio Dionysii*, ubi in ejus ad credendum facilitatem ac promptitudinem sic exclamat : Βαβαὶ τῆς καρδίας τῆς εὐπετῶς καὶ ἀνεπιστρόφως πάσης σαρκικῆς προσπαθείας ἀπεῤῥαγείσης παντοίαν ὑλικὴν ἔμφασιν ἀποσεισαμένης, καὶ τῷ σωτηριώδει θᾶττον πιστευσάσης κηρύγματι. *Papæ*, inquit, *cor facile et constanter cunctam affectionem carnalem abrumpens, atque omnimodam corpoream demonstrationem excutiens, et salutari præconio actutum credens!*

(30) Vide S. Chrysost. hom. 10 *ad Populum Antiochenum, sub finem*.

(31) *Anno scilicet ætatis suæ*, etc. Conversum esse Dionysium ad fidem anno ætatis suæ quadragesimo tertio, sic colligi potest : Dionysius novem annis, ut supra ostensum est, natu minor erat Christo : quando autem conversus est, erat Christi quinquagesimus secundus, et Claudii imperatoris decimus (hi enim apud Eusebium in Chronico concurrunt); si ergo tollas de Christi quinquaginta duobus annis novenos, remanebunt quadraginta tres Dionysii.

Restat ergo nunc duntaxat probandum, Dionysii conversionem incidisse in annum Claudii decimum. Nam idem est Christi quinquagesimus secundus. Sic autem probatur ex Actis apostolorum, cap. XVII et XVIII : Paulus, post Dionysii conversionem, Athenis recta petiit Corinthum, ibique offendit Aquilam Ponticum Judæum, et Priscillam uxorem ejus, qui nuper ab Italia, ob edictum Claudii (qui præceperat omnes Judæos Roma discedere) Corinthum appulerant. Atqui edictum illud evulgatum est anno ejusdem Claudii nono, cum Paulus Orosius, sancti Augustini æqualis, libro VII *Historiarum*, cap. 6, ita scribat, allegetque auctorem Josephum : *Anno*, inquit, *ejusdem nono expulsos per Claudium urbe Judæos Josephus refert*. Quare si anno Claudii nono egressi sunt ex Italia, et Corinthum venerunt Aquila Ponticus et Priscilla, ad eosque paulo post Athenis venit Paulus recenter converso a se Dionysio, quid probabilius, quam uno anno post edictum, aut circiter saltem (ne quis prærigide agere velit) eam accidisse conversionem? Nam certo quidem ac necessario id ex dictis effici non assero, cum potuerint hæc omnia eodem anno nono Claudii accidere, Dionysii conversio, edictum Claudii, Pauli Athenis emigratio, et Aquilæ Pontici Roma discessus, et occursus amborum Corinthi ; sed quia hoc difficilius sit (siquidem initio anni assignandum esset edictum, vel certe vix ulla mora ab edicto prolato 426 permittenda emigrantibus) ideo melius ad sequentem annum eorum in urbe Corintho occursus, et Dionysii conversio transferuntur. Accedit, quod pro nobis ii faciunt, qui conversum esse Dionysium anno a Christi passione undevicesimo (qui ipse noster annus est) astruunt ; quod et doctissimus Baronius ad Christi quinquagesimum secundum adnotavit.

(32) *Ad Christi fidem perductus est*. Testis Menæum 4 Octobris in Vitæ compendio, ubi sic de S. Dionysio : Καὶ ἀγρευθεὶς ὑπὸ τοῦ μεγάλου Παύλου καὶ βαπτισθεὶς, χειροτονεῖται ἐπίσκοπος. *Captus a magno Paulo, et baptizatus, creatur episcopus*. Quæ non sic intelligenda sunt, quasi statim a Baptismo creatus sit episcopus, sed convenienti tempore, postquam scilicet ab Hierotheo Atheniensi pontifice instructus, ad tanti muneris functionem a S. Paulo judicatus est idoneus. Methodius, in Martyrio S. Dionysii, ita de S. Paulo : Διονύσιον ἐθνικαῖς ἔθεσι πρώην ἐμπεριεχόμενον εἰς ὁδὸν σωτηρίας ἐπέστρεψε καὶ τῷ ἱερῷ βαπτίσματι ἀναγεννήσας θείᾳ ἁγιωσύνῃ αὖθις ἐστερέωσε. *Dionysium moribus gentilitiis nuper implicatum in viam salutis perducens convertit, et sacro baptismate a se regeneratum divina rursus sanctitate confirmavit*.

(33) *Erat enim Platonicus*. Solebant viri docti, examinatis variis philosophorum sectis, unam deligere, quam potissime sequerentur. Gravissimi autem quique Platonem philosophis omnibus, etiam Aristoteli, anteponebant ; ac modo *divinum* appellabant, modo *sapientissimum*, modo *sanctissimum*, modo *Homerum philosophorum*, modo *deum*. Alia ex his Panætius, postremum Cicero ipse detulit. Nam de Panætio, qui cæteras Platonis sententias, excepta una, approbabat, ita libro I *Tusculanarum quæstionum*, post medium : « Quem enim omnibus locis divinum, quem sapientissimum, quem sanctissimum, quem Homerum philosophorum appellat, hujus hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat. » Ita Cicero. Atqui nihil verius, nihil certius, quam animorum immortalitas. Unde si alia omnia probabat, certe et hoc postremum maxime probare debuerat. Idem *ad Atticum* lib. IV, epist. 15 ; « Quod in iis libris, quos laudas, personam desiderat Scævolæ, non eam temere demovi, sed feci idem quod in πολιτείᾳ Deus ille noster Plato, » etc. Et lib. II *De natura deorum* : « Audiamus Platonem, quasi quemdam deum philosophorum. » Alibi quoque semper Aristoteli præfert Platonem, quod profitetur lib. I *Tusculanarum*, ante medium : « Aristoteles, inquit, longe omnibus (Platonem semper excipio) præstans ingenio et diligentia, cum quatuor nota illa genera principiorum esset complexus, e quibus omnia orirentur, quintam quamdam naturam censet esse, e qua sit mens. » Eumdem Platonem omnibus philosophis prætulerunt omnes SS. Patres. Arnobius l. I *Adversus gentes* ; « Plato, inquit, ille sublimis apex philosophorum et columen, sæva illa diluvia, et conflagrationes mundi, purgationem terrarum suis esse in commentariis prodidit. » Et lib. II : « Plato ille divinus multa de Deo digna, nec communia sentiens multitudini, » etc.

Notavi plura ad Vitam S. Justini philosophi. Denique Platonici fuerunt S. Hierotheus, Dionysius, Justinus, Clemens Alexandrinus, Origenes, Tertullianus, Arnobius, Lactantius, Augustinus et cæteri fere omnes Patres, Græci et Latini, ante-

A quam fidei illustrarentur lumine. Nec mirum : adeo enim Plato Moysen secutus est, ut de illo dixerit Numenius, philosophus Pythagoricus : Τί γάρ ἐστι Πλάτων ἢ Μωϋσῆς Ἀττικίζων; *Quid est enim Plato nisi Moyses Attice loquens?* Quare si Nicolaus Cusanus cardinalis, vir longe doctissimus, si Marsilius Ficinus, si alii, post illos, si nosmetipsi Dionysium dicamus fuisse Platonicum, non est quod nobis Jacobus Faber Stapulensis (quem ego ab eruditione et pietate, et Dionysii defendendi studio, maximi facio) nobis succenseat. A Dionysio enim magis stamus, quam contra Dionysium, quando omnium optimo philosophorum choro eum inserimus, imo et ipsi Platoni præferimus. Nam Marsilius quidem, cui ego adstipulor, in argumento ad librum *De divinis nominibus*, ita de illo : « Etsi Dionysium Platonis tanquam pii philosophi sectatorem alicubi declaramus, ipsum tamen non solum cæteris Platonicis propter doctrinæ Platonicæ culmen, verum etiam Platoni propter novum veritatis Christianæ lumen anteponendum censemus. » Fatetur alioqui etiam D. Thomas ad cap. 5 *De divinis nominibus*, lect. 1, Dionysium imitari multum Platonicos.

At enim non desunt, qui putent ac doceant fuisse potius secta Stoicum, quam Academicum. Quibus ego respondeo, minime aptos fuisse judiciis Areopagiticis homines Stoicos. Quid enim juste judicare possint, qui peccata omnia censent paria? De quibus Stoicis quid existimet M. Tullius, vide in ejus *Oratione pro L. Muræna* : ibi enim adversus Catonem disputans, docet eos qui a Platone sunt et Aristotele, judiciis et tribunalibus esse aptiores, quam qui a Zenone, Stoicorum principe. Fateor tamen Dionysium morum gravitate, virtutum constantia, judiciorum severitate appellari potuisse Stoicum : sic nimirum, ut nemini parceret nocenti, neminem condemnaret innocentem; nullius adversus æquitatem gratia moveretur, nullius miseria ad veniendum contra statuta a legibus supplicia molliretur.

(34) *Nam Epicurei quidem et Cynici.* Abfuisse hos longissime ab institutis Christianæ legis, arguit morum circa castitatem atque modestiam dissimilitudo. Nam Epicurei summum bonum in voluptate ponebant, a qua Evangelium dehortatur. Cynici autem, canina pleni impudentia (unde et inditum ipsi nomen) honesti et inhonesti, decori et indecori discrimen nullum faciebant. At vero Christiani vel sola modestia, cultuque honestatis tam ab utrisque, quam ab omni diverso genere dignoscebantur.

De utrisque, et Epicureis et Cynicis, vide Diogenem Laertium, *De Vitis philosophorum*, in Epicuro, et in Diogene Cynico.

(35) *Non pauca divinæ legi docebant consimilia.* B Hæc sunt videlicet quæ Judæis et Christianis eadem sensit Plato :

Primo, Deum esse, qui semper esset, et ortum non haberet. 2. Esse ineffabilem. 3. Esse unum. 4. Esse principium, medium, et finem. 5. Esse semper justum, ut præmia bonis, supplicia malis statuat. 6. Trinitatis mysterium quadantenus attigisse visus est. **427** 7. Esse bonos genios, esse et malos. 8. Animam esse immortalem. 9. Mundum non esse ab æterno, sed creatum. 10. Mundum esse corruptibilem. 11. Mortuorum resurrectionem. 12. Terram cœlestem, quam nos vocamus terram viventium. 13. Judicium extremum, et cunctorum meritis dignam retributionem. De quibus et de pluribus vide Eusebium *De præparatione evangelica* lib. XI.

CAPUT III.

Dionysii contra fidei suæ et vitæ novæ calumniatores, virtus et constantia.

Quemadmodum (36) in rebus mundanis usu venit, ut quo sublimius sitæ fuerint, hoc plurium pateant oculis atque sermonibus : ita fere in hominum vita contingit, ut cum humiles et plebeii, seu bene seu male egerint, in silentio et ignoratione versentur : eorum contra qui in eminentiori aliquo honoris atque dignitatis gradu constituti fuerint, vita omnis, et facta dictaque omnia cunctorum exposita sunt non solum oculis atque sermonibus, sed etiam opinionibus et judiciis, in utramque partem variis, frequentius vero invidorum quoque ac malevolorum cavillationibus atque calumniis. Erat ergo Dionysius, antequam Christianæ militiæ nomen daret, in Areopago, velut in sublimi quodam theatro, primarum partium actor, et omnium undequaque spectantium oculis conspicuus : observabatur ab omnibus, colebatur ab omnibus, ita ut non posset ullum ejus dictum factumve in tanta dignitatis luce esse obscurum. Quare cum, Paulo in augustissimum illud Areopagi consilium adducto, et novæ superstitionis reo, jussisset pro se volenti dicere, fieri audientiam, interque dicendum tota concio jam aures ad Paulum, jam ad Dionysium oculos converteret, huncque interdum illius nimis intentum dictis observaret, tum nonnihil primo mirari, deinde aliquid suspicere, postea vero quam finita oratione non modo liberum dimitti Paulum animadverterunt, sed etiam (quod nonnulli curiosius perscrutantes adnotarunt) domum nonnunquam invitari benigne haberi et audiri, denique coli et honorari cognoverunt; tum ejus rei rumor per urbem spargi, atque a populo, ut talium avidissimo, cupidissime audiri et referri, principem scilicet Areopagi ab uno extraneo captum et delusum, spretis magnis diis deabusque, uni illi *Ignoto Deo*, quem iste hospes et advena attulisset, totum adhærescere. Qui rumor cum non esset vanus, eaque propter magis in dies magisque confirmaretur, nec jam dissimulare Dionysius aut vellet aut posset, Deus bone! quæ passim admirationes, qui cavilli, quæ sermonum contentiones, quæ calumniæ, a notis, ab ignotis, a propinquis, a familiaribus, ab omni denique hominum genere, ordine, sexu? cum nullus fere in Areopago, in foro, in circulis sermo alius, quam de Dionysio per eos dies passim resonaret (37). Nam exceptis qui ejus supremum locum et honorem ambiebant, dolebant ferme cuncti talis ac tam præstantis viri tam miserum et miserandum (ut ipsi quidem opinabantur et vocabant) casum : et illum a Jove et Marte, et Minerva et Cerere, aliisque suis cœlitibus, pro uno ignoto defectionem, tanquam certissimam de cœlo prolapsionem complorabant. Consanguinei vero et affines, cum prorsus statuisse eum viderent, nuntium honoribus remittere, acquisitum nomen negligere, Areopagum et partam in eo dignitatem relinquere, quid non egerunt? quid non tentarunt? quam in partem sese non verterunt? quas ad ejus expugnandum animum fabricas non admoverunt? cum ita et illum et conjugem subinde lacesserent : Heu vos miseri! quid vobis evenit? quid hoc rei actum est? quid istud monstri?

Quo vobis mentes rectæ, quæ stare solebant
Antehac, dementes sese flexere viai?

Enimvero tu, Dionysi, qui hæc agas, sat insanus es? an te aliquæ exagitant intemperiæ? Num subitarium hoc negotium in viro alias tam maturo, tam prudente, tam considerato, quis queat dubitare, quin aliquid præstigiarum et malæ artis ab aliquo nefario et conscelerato procuratum habeat? Tune deos, quos

omnis retro antiquitas coluit, quos tu ipse adhuc tam sancte veneratus es, et venerandos esse docuisti, mutata de subito voluntate, nunc abjicis? tu illos, velut Circæo quodam poculo in alium versus, nunc despiciendos et despuendos doces? Ecqua de causa vero? nempe ut unum seditiosum, et sceleratum, et impium, quem sui populares ob horrenda flagitia morte infamissima mactarunt, tanquam Deum colas et venereris? Papæ! insolentem, invisam, inauditam amentiam! Talia illi et multa alia. Quibus cum sapientissime vir Dei novus responderet, et hinc deorum vanitatem ex antiquissimis ipsorum gentilium libris, et inde unius veri Dei veritatem, solidissimis rationibus commonstraret, surdis, quod aiunt, auribus accinebat. Et de Christo quidem, cum ex Pauli doctrina ejus summam innocentiam et voluntariam pro hominibus mortem, et data in morte prodigia, replicando etiam nondum inveteratam defecti solis memoriam, satis clare ostenderet; tamen ipsi et **428** illa temere inficiabantur et hanc aliorsum trahebant. Quasi nimirum et talis innocentia si fuisset, nunquam fuisset publico judicio condemnata; et illa solis defectio si totum orbem inumbrasset, non tam ea de causa, quam occultis quibusdam rationibus accidisset. Plurima enim deorum fatis in mundo evenire, quorum explorare causas velle, quandoquidem ipsi dii ignotas velint, extremæ sit dementiæ. Proinde orare se illum atque obtestari, ut etiam atque etiam secum cogitet atque consideret quid agit; totam hic ejus existimationem atque famam periclitari: nec ipsi tantum eam religionis mutationem, sed universæ quoque Dionysiorum genti atque familiæ fraudi fore. Quasi misereretur sui, suorumque, neve per imprudentiam suam, aut temeritatem, aut stultitiam, aut etiam impietatem committeret, ut domus sua modo tam florens, tam opulenta, tam honore et gloria circumfluens, et semper hactenus in omnium ore et laude versata, nunc unius superstitionis (quæ passim exsibiletur) gratia, istis omnibus nudata, in squalore et sordibus, humilis et deformata jaceat, nihilque pristini decoris atque ornamenti retineat; sed infamiæ atque ignominiæ, cujus tam vixerit hactenus insolens, fiat obnoxia. Nec defuerunt fortasse, qui exsilium et tormenta, aut mortem, et Socratis exitium ei denuntiarent. Si enim Socrati, tam philosopho, Deum unum et novum, sed illum tamen summum, et ab hisce miseriis remotissimum, inducenti nex allata sit; quid de eo futurum, qui unum furciferum (nulla enim erat apud efferatos talium verborum parcimonia) et inter latrones patibulatum (38), esse Deum edoceat, et pro magno Numine venditet? Denique simile prorsus somnio videri, tam stupidum esse aliquem et bardum, qui hæc tam incredibilia vel suspicetur, non modo credat; quid virum doctum? quid Areopagitam? quid primi illius consilii principem? Ita fere isti. Quibus quam sapienter et quam fortiter novus Christi athleta responderit, haud paulo facilius est cogitatu, quam dictu: summa tamen responsi hæc fuit: Valde scilicet in Christi persona ab ignaris hominibus aut nimis credulis aberrari. Nam qualis fuerit magister, non aliunde certius quam ex discipulis posse disci. Quorum discipulorum ea sit vita, ii mores, ut nihil vitiosum, nihil fallax, nihil fucatum deprehendi in iis possit; doctrina vero tam rectæ rationi et veræ philosophiæ consentanea, ut nihil magis. Cujus scilicet minime dubiam veritatem ingens prodigiorum eam ob rem patratorum copia evidenter comprobarit (39): et eorum quidem prodigiorum, quibus non vana hominum fama gloriave collecta sit, sed infirmorum, et debilium, et mancorum, imo et mortuorum, sanitas, vita, salus procurata. Ad minas autem vel auxilii vel mortis quod attineat, se vel Socrate ipso libentius promptiusque (quippe et pro meliori causa) moriturum. Vitam enim esse, non mortem, pro Christo mori. Hanc mortem, vel vitam potius, certatim a Christianis peti, et avidius quam thesaurum quæri. Nec vero Epicureos tam inhiare atque adhinnire voluptatibus, quam veros ac germanos Christi sectatores eos refugere atque aspernari. Nam præ cunctis et voluptatibus et deliciis maximo ipsis in pretio esse labores, sudores, vigilias, et quæcunque vulgo hominum dura et aspera et intolerabilia reputantur. Quod profecto dum faciunt, non vitiatæ infractæque naturæ, et ad mollia semper inclinantis instinctu, sed eximiæ cujusdam virtutis et altioris potestatis adminiculo, id se præstare manifeste produnt. His igitur et talibus dictis, qualia ex Pauli ore identidem novus tyro audiebat (nam ad divinum ejus spiritum animam suam agglutinaverat) non modo ab importunis eorum aggressionibus belle se expediebat, sed etiam nonnullos qua vi rationum, qua auctoritatis pondere in suas partes, non secus ac ferrum magnes, pertrahebat: quosdam vero, quos evincere obstinatos omnino non poterat, saltem labefactatis eorum arietibus ac machinis ita quatefaciebat, ut suis inciperent munitionibus atque momentis diffidere: alios denique sua præfractius obstinatiusque defendentes, quam aliena patientius faciliusque sufferentes, ita absolvebat, ut intelligerent, nisi suas accommodare aures sapientibus dictis mallent, quam alienas, arreptis e trivio maledictis, obtundere, nihil esse cur domum suam venditarent, aut congressum peterent: quidquid enim agerent, acturos frustra, frustra laboraturos. Cum autem essent non pauci, qui toto, quod aiunt, pectore adversus eum obniterentur, nullus tamen fuit ex omnibus, qui plus lacessiverit negotii, quam qui alias unus erat ex omnibus longe charissimus et familiarissimus, nempe a prima ætate sodalis, et in juventute peregrinationum socius, et uno verbo, alter ipse, Apollophanes: idem inquam ille, qui ut moribus simul et studiis artium conjunctissimus, et in Ægypto contubernalis, celeberrimam illam solis defectionem, cum Heliopoli una essent, simul notaverat, simul exploraverat, sed non perinde in cor animumque demiserat. Is igitur nullum non movit lapidem, quo intimum suum amicum de suscepta nova religione deturbaret. Hic autem e contrario dies noctesque de illo in suam sententiam attrahendo cogitare. Adibat et audiebat alter alterum eo libentius ac patientius, quo utrique avidior animus erat et socii evincendi sibique adjungendi, et veteris amicitiæ retinendæ. Sed cum **429** mutuæ accessiones semper plenæ amoris essent, tamen mœroris luctusque erant quam confertissimæ. Nam ob spes utrimque frustratas, quo major in ingressu amor se explicuerat, hoc tristior in digressu amator succedebat. Levius tamen et patientius, quodcunque istud erat molestiæ, ferebat Dionysius: quippe Pauli et Hierothei consolationibus sustentatus, imo et cœlesti intus gratia, præsertim a suscepto initiationis sacramento, roboratus: at vero Apollophanes (quem et ista deficiebant e cœlo præsidia, et quem sua insuper conturbabat, intusque agitabat, sicut prava et perversa, sic perantiqua et nimis inveterata de diis suis opinio) continere se interdum non poterat, quin graves in iras atque injurias vehementius exardesceret, atque eo nonnunquam usque progrederetur, ut multis indignisque tam Christum, quam Paulum, velut tanti mali auctores, conviciis et exsecrationibus oneraret; imo utrumque, ut mille crucibus, mille cruciatibus dignissimum, diris omnibus devoveret. Nempe, uti acerbe infremens aiebat nihil unquam visum terris, nihil auditum exsecrabilius, quam ob nescio quam novitiam legem, nec legem, et ob unius vilissimi et facinorosissimi Judæi (quæ effrenis erat ipsius et multorum maledicentia) simulatam et arrogatam divinitatem (ob quam tamen dignissima pœna in sublimi pependisset) deos optimos maximos, atque ab omni vetustate cultos, contemni, sanctissima et augustissima templa deseri, antiquissimas cæremonias ritusque negligi, omnem denique sacrorum religionem ac pietatem in sannas ludibriaque converti. Quæ

quidem verba tam acerbe iracundeque projecta, tametsi generosum Dionysii pectus satis graviter vulnerarent, hac tamen tenus duntaxat penetrabant, ut ne impos sui maledicta maledictis regereret, sed tantisper iræ dans locum, veterisque memor amicitiæ, cuncta in præsens sustineret. Hunc enim, quem modo diaboli livor et superstitionis malignitas incendisset, exulcerati animi æstum, non desperabat tempore ipso, quod omnia domat, lenitum iri; atque etiam (si Dei optimi maximi voluntas foret, et gratia juvaret) sperare se aliquando eum, mutata voluntate, in ipsis Christi castris meriturum. Nec vero falsus animi fuit. Nam cum negotiis alium alio vocantibus, disjuncti locis fuissent, et Apollophanes in Polycarpi (40) (erat hic vir in consuetudine familiari sane quam admirabilis) congressum, seu Smyrnæ seu alibi incidisset, interque mutuos sermones eo forte ventum esset, ut de Dionysio verba miscerentur, ecce rursum ille in hunc commoveri, et maledicta jacere, et parricidam appellare, idcirco nimirum potissime, quod dixisse aliqua aut scripsisse Dionysium adversus Græcos sive gentiles, suisque ipsos armis oppugnasse inaudisset. Polycarpus igitur pro solita animi lenitate et mansuetudine bonum hic esse ratus hominem mollibus verbis delinire potius, quam iratum magis exasperare, et ignem, ut vulgo dicitur, fodere, ita rem temperavit, ita motus omnes composuit, ita denique progressu temporis eum sibi devinxit, ut ipsius tam Christo quam Dionysio conciliandi reconciliandique spes non minima emicaret. Misit ergo litteras ad Dionysium, docuitque de eodem Apollophane, quo nunc in loco res essent: nempe illum non mediocriter in ipsum fuisse commotum, propterea quod illum intellexisset tam libris quam disciplinis Græcorum inique adversus Græcos uti, ideoque temperare nequaquam sibi potuisse, quin et maledicta in eum jaceret, et parricidam appellaret. Desideratur quidem hac ætate illa sancti Polycarpi epistola, sed Dionysii ad eam responsum, unde hæc colliguntur, benevolentiæ mansuetudinisque plenum hodieque exstat. Cujus fere hæc est summa: Nescire se unquam adversus Græcos aut adversus quoscunque alios dixisse. Nam arbitratum se esse, viris bonis sufficere, si veritatem in se ipsa agnoscerent, atque ita ut se habet annuntiarent. Hoc enim si debite fieret, tum per sese omnia quæ a veritate sunt aliena, ut alia re nulla esset opus, posse redargui. Quare supervacaneum esse, veritatis interpretem aut cum his aut cum illis depugnare. Nam ita prorsus rem hic esse, atque in possessione regii numismatis. Ait enim unusquisque, illud se habere: et habet fortassis particulæ illius adulterinam quamdam imaginem, sed verum numisma non habet. Igitur illum si quis redarguerit, accedet similiter et alius, qui et hoc verum numisma penes se esse dicet, eodemque modo alius et alius, licet adulterina singuli afferant numismata, sed verum nullus. At cum ipsum verum et regale numisma prolatum fuerit, quod facile sua sponte se prodit, probatque legitimum, ita ut a nullo redargui possit; tum cætera omnia, quæ non sunt illi in omnibus similia, per se et nullo negotio apertæ convincentur falsitatis. Sic in vera et Christiana religione usu venit. Hæc enim mundo ostensa, et aliis comparata, se solam veram ac sinceram religionem præstat: alias vero non religiones, sed superstitiones, et imagines tantum atque umbras quasdam religionis adulterinas clare commonstrat. *Itaque minime festinus*, inquit, *aut præceps fui, ut vel adversus Græcos vel adversus alios quoscunque dicerem. Mihi enim satis est, et hoc det Deus, primo veritatem agnoscere, deinde agnitam, quemadmodum oportet, annuntiare.* Sic ille. Atque hoc fuit primum illius epistolæ membrum; in quo prudenter ad conciliandam sibi Apollophanis benevolentiam **430** de objecta Græcorum impugnatione se purgavit. In secundo autem membro, jactum Apollophanis telum acute quidem, sed benigne et citra contumeliam, in ipsum retorsit. Sic enim de illo ad eumdem Polycarpum: *Quod autem ais*, inquit, *me ab Apollophane sophista* (41) *probro affici, et parricidam appellari, propterea quod Græcorum scriptis abutar adversus Græcos, verius sane illi possem objicere, ipsos Græcos divinis contra divina non sancte uti: quippe qui per Dei sapientiam attentent divinum cultum et religionem e medio tollere* [v]. *Neque hic de vulgo duntaxat hominum loquor, qui poetarum fabulis, earum sectando spurcitias, adhærescunt, et res creatas adversus Creatorem adorant, verum ipse, ipsemet Apollophanes divinis adversum divina non sancte utitur. Rerum enim exsistentium scientia* (*quæ recte ab ipsa philosophia dicitur, et quæ a S. Paulo Dei sapientia appellatur*) *tam ad earumdem rerum quam ad ipsius scientiæ auctorem veros philosophos subvehi oportebat.* Ita ille. Post hæc autem memor se cum amatore et studioso astrologiæ loqui, ad eum iisdem artibus capiendum, quibus ipse captus sit, accingitur. Memorat enim mirabilia quæ in cœlo et in sole supra communem naturæ ordinem olim facta sint: disputatque ea fieri tantum ab eo potuisse, qui et cœlos et solem ab initio condiderit, et nunc in statu suo contineat. *Ac ne aliorum, aut etiam ejus sententiam*, inquit, *contra institutum meum refellam, intelligere debebat Apollophanes, utpote sapiens, nihil unquam in ordine motuque corporum cœlestium mutari potuisse, nisi mutante ipsorum conditore et conservatore, qui, ut docent sacræ Litteræ* [x], *facit mutatque omnia* (42). *Quin igitur eum colit, quem vel ex eo vere omnium esse Deum cognovimus? Quin eum admiratur, cujus potentia et rerum omnium causa est, et omni sermone superior? Quis enim fecit, ut olim sol et luna* (43) *simul cum reliquis cœlis hærerent prorsus immoti, et ut diem totum iisdem in punctis cuncta consisterent? Aut certe, quod etiam mirabilius, quis efficere potuit, ut cœlis majoribus solito motu currentibus, illi qui intra ipsos continentur, et cum ipsis ad sua spatia rapi solent, præter morem tum resisterent, nec una in orbem circumque deferrentur* [y]? *Certe sola vis divina præpotenti suo cunctisque dominante imperio id potuit. Cedo rursus, quis auctor alias fuit, ut dies unus fere tribus æquaretur* (44), *et in totis viginti horis cuncti cœlorum orbes motionibus contrariis retro cursum flecterent, et circuitionibus naturæ ordinem exsuperantibus eo unde venerant reverterentur? Aut, si hoc magis placet, quis uni soli dedit, ut in cursu proprio, quincuplici sua motione* (45) *in horas decem contracta, eamdem rursus totam aliis decem horis remensus, novam terendo viam remaneret? Nam et hoc Babylonios merito obstupefecit* (46), *et regi Ezechiæ tanquam humanum transgresso fastigium, et Dei potentiam exæquanti, ultro et citra pugnam submisit. Quid dicat magnifica illa in Ægypto, vel etiam alibi patrata miracula? Nam quæ attuli, ut cunctis communia et in cœlo facta, ubique terrarum et omnibus gentibus sunt celebrata.* Hæc Dionysius pro asserenda unius Dei veritate ex cœlo et astris in astrologi gratiam cum disseruisset, veritus ne illa apud Apollophanem, propter sacrarum Litterarum, unde desumpta sunt, ignorationem, aut propter ipsorum prodigiorum inexperientiam, fidem non obtinerent (tametsi quod de triplici die dictum est, e Persarum quoque sacris ritibus cognosci possit, quandoquidem diei illius protensionem magi ipsi, ut æternæ traderent memoriæ, triplicis Mithræ (47), ita solem appellant, diem solemnem fecerint) petit tamen a Polycarpo, ut præter illa, et præ illis, memoriam ei refricet illius admirabilissimæ defectionis solis, quam Heliopoli una viderint, cum et ipse Apollophanes, velut divinans, proclamavit: *Hæ sunt rerum divinarum mutationes. Et ecce hæc ipsa mutatio*, adjungit Dionysius, *transtulit*

[v] I Cor. I, 21. [x] Amos v, 8, secundum Septuag. Ὁ ποιῶν πάντα, καὶ μετασκευάζων.
[y] Josu. x.

nos ab errore ad veritatem, a tenebris ad lucem, a morte ad vitam, a simulacris ad verum Deum. Deinde concludens epistolam: *Tu vero*, inquit, *o divine Polycarpe, reliqua, quæ desiderantur, adjice, ut virum talem et tam sapientem ad longe sapientissimam traducas religionis Christianæ veritatem.* Et vero adjecit, remque totam feliciter confecit Polycarpus. Nam cum aliis, tum maxime ipsius Dionysii argumentis hominem aggressus, tandem eo deduxit, ut, relicta mundi sapientia, lubens, volens ad divinam (quæ sola veræ sapientiæ meretur nomen) se transferret. Quæ tum porro fuerint utriusque et Dionysii et Polycarpi gaudia, qui plausus, quæ mutuæ congratulationes, de tanto viro sociatis laboribus ad suave Christi jugum adducto, quis dicat? Solet præda multo tempore et magnis sudoribus acquisita esse lætior, et plus multo afferre voluptatis, quam cito et brevi labore parta. Enimvero hæc ejusmodi fuit, ut alia similis fortasse nulla reperiri possit, pro qua et tam diu et tam constanter fuerit unquam ab ullo laboratum. Valde enim sero et multis post annis quam de religione inter illos agi cœptum fuerat, imo post multas quoque et calumnias et convicia, inde quidem acriter et superbe jacta, hinc autem leniter et modeste tolerata, fructus hic longanimitatis multo suavissimus, tanquam dignum operæ pretium, perceptus est. Adeo juvat in procuranda fratrum salute, et in peccatoribus, quamvis obstinatis et pertinacibus, in viam reducendis, nec cito nec tarde despondere animum, sed menses et annos et multiplicata lustra sustinere, adeoque totam vitam, et quandiu vel tibi vel illis spiritus et sanguis supersit, monendo, **431** arguendo, vota denique et preces ad Deum fundendo, et si etiam opus sit, labores, dolores, molestias, et omnis generis convicia et maledicta sufferendo, dum anima cœlo et terra charior lucrifiat, laborare. Quanta porro fuerit Dionysio ex unius animæ lucro vis gaudii, quantus exsultantis animi fervor, testes sunt ipsius ad Apollophanem datæ post susceptum fidei sacramentum litteræ, quarum exemplum hic subjicio.

« Dionysius Apollophani philosopho.

« Jamjam ad te, cordis mei amor, sermonem dirigo, » etc. *Hanc epistolam, tomo præcedenti, aliis S. Dionysii epistolis subjecimus, sed omnino spuria habenda est. Vide Prolegomena, t. I, col.* 56. EDIT.

432 Non tantum fortis et constans Areopagita noster in sustinendis calumniis, et in quibuscunque adversus fidem nostram machinationibus eluctandis fuit, sed etiam felix et fortunatus. Jam ad accusationem intentatam, aut irrogatam pœnam, nomine respectuque novæ religionis quod attinet, horum nihil fuit. Athenienses enim a Socratis morte (cujus ita eos puduit (48) ac pœnituit, ut mox in publici luctus signum, palæstras et gymnasia omnia clauserint, ejusque accusatores alios exsiliis, alios morte mulctarint, ipsum autem ærea statua donarint) minime præcipites fuere, nec ad suscipiendam de nova religione adversus quempiam accusationem, nec ad ferendum de deorum cultu aut neglectu judicium. Hinc etiam paucæ cum sint e claris urbibus, ubi non multa exstiterint Christianorum martyria: tamen Athenis, urbe tam ampla et celebri, ne unus quidem fidei Christianæ causa (de quo quidem firmiter constet) vel exsilii, vel mortis pœna, præsertim publico judicio multatus esse facile reperiatur. Nam de Publio et Quadrato Athenarum episcopis, et Dionysii nostri successoribus (de quibus fere solis ambigi posset) vero est quam simillimum, quorumdam privatorum injuriis, vel tumultu populi subitaneo (uti ex ipsorum et martyrum actis quadamtenus licet intelligi) vel lapidibus appetitos vel aliis modis exagitatos, quo pax Christianis esset, sponte sua urbe cessisse, alibique oppetiisse. Qua de re dicendi locus commodior in Quadrato. Jam enim post evicta, quæ in principiis occurrere solent, variorum impedimentorum luctamina, ad considerandos ejus cum in sacra Theologia, tum in omnimoda virtute profectus provehimur.

NOTATIONES.

(36) Agitur in hoc capite de variis adversus Dionysium tentamentis. Quæ in Vitis sanctorum adnotare apprime utile est, quod virtus in iis maxime elucescat, et imitationi stimulos indat. Solet autem summus inter suos magistratus et princeps dignitatis gradus vel fortiter detinere possidentem, vel vehementer invitare aspirantem. Rupit hos laqueos Dionysius; neque etiam magis aut amicorum blanditias, aut obtrectatorum verba, aut territantium minas curæ habuit. Vide Syngelum extremo fere Dionysii encomio. Apollophanem quoque, veterem et intimum sodalem, non tam Christi causa deseruit, quam patientia et longanimitate devicit.

Viderant simul stupuerantque insolitam solis defectionem, sed aliter atque aliter interpretati erant. Dionysius altiori quodam modo et plane divinitus de Deo in corpore gravia patiente intellexerat; Apollophanes autem de sole ipso, quem pro Deo habebat, aliquid naturæ contrarium sufferente acceperat. Quod indicare videtur Dionysius in ea, quam ad eum dedit, epistola, ubi de illa loquens defectione solis, hanc adjecit, quasi per occupationem, parenthesim (*non quod Deus, sed quod Dei opus in veræ ipsius lucis occubitu lucere non quiverit*) tanquam si diceret: Non quod sol Deus sit, ubi arbitraris, atque ita Deus lucere non quiverit, sed quod sol Dei opus in Christi, qui vera lux est, occubitu obscuratus sit. Simili occupatione usus est idem Dionysius lib. *De divinis nominibus* cap. 4, ubi post relatam solis multiplicem efficientiam ita subjunxit: Καὶ οὐ δήπου φημὶ κατὰ τὸν τῆς παλαιότητος λόγον, ὅτι Θεὸς ὢν ὁ ἥλιος, καὶ δημιουργὸς τοῦδε A τοῦ παντὸς ἰδίως ἐπιτροπεύει τὸν ἐμφανῆ κόσμον, ἀλλ' ὅτι τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥτε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θεότης. *Nec hoc dico*, inquit, *antiquitatis fabulam secutus, quod sol Deus sit et universi effector, sicque proprie mundum hunc aspectabilem gubernet; sed quod invisibilia Dei a creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque ejus virtus et divinitas.* Ita scilicet Apollophanes in Ægypto jam versans, Ægyptiorum imbutus erat antiquo errore, quo solem et lunam deos esse arbitrabantur, et venerabantur. De quibus ita Eusebius lib. I *De præparatione Evangelica*, cap. 9: « Priscos Ægyptios ferunt, cum oculos in mundi hujus contemplatione defixissent, cumque rerum omnium naturam vehementi admiratione obstupescerent, solem ac lunam sempiternos esse deos, omniumque principes censuisse. » Quibus ista Arnobii consonant, libro I *Adversus Gentes*: « Solem Deum cum credatis esse, conditorem ejus, B opificemque non quæritis, luna cum apud vos dea sit, non similiter scire curatis, genitor ejus et fabricator quis sit. » Licet etiam multas intueri veteres inscriptiones solem Deum testantes, quarum plures sunt apud Janum Gruterum, et hæc inter alias:

DEO. SOLI. INVICTO.
ARAM.
C. JULIUS. CÆSAR.
D. D.

(37) Michael Syngelus in Dionysii Encomio.

(38) *Inter latrones patibulatum.* Frequentissima

hæc erat gentilium in Christianos objectio, quod ipsi hominem patibulatum et cruci affixum, et servili morte damnatum colerent. Sic ex illis unum inducit loquentem Arnobius lib. I *Adversus gentes*: « Sed non, *inquit*, idcirco dii vobis infesti sunt, quod omnipotentem colatis Deum, sed quod hominem natum, et (quod personis infame est vilibus) crucis supplicio interemptum, et Deum fuisse creditis, et superesse adhuc creditis, et quotidianis supplicationibus adoratis. » Sic et alium inducit Minutius Felix in Octavio: « Et qui hominem summo supplicio pro facinore punitum, et crucis ligna feralia eorum cæremonias fabulantur, congruentia perditis sceleratisque tribuunt altaria: ut id colant, **433** quod merentur. » Neque tacuit Lactantius Firmianus, qui lib. IV *De vera sapientia*, cap. 16: « Venio nunc, *inquit*, ad passionem, quæ velut opprobrium nobis objectari solet, quod et hominem et ab hominibus insigni supplicio affectum et excruciatum colamus. » Et cap. 16, ibidem: « Dicat enim fortassis aliquis: Cur si Deus fuit, et mori voluit, non saltem honesto aliquo mortis genere affectus est? cur potissimum cruce? cur infami genere supplicii? quod etiam homine libero, quamvis nocente, videatur indignum. » Vide ibi insignem responsionem. Neque siluit Augustinus, qui sermone 8, *De Verbis Apostoli*: « De Cruce Christi, *inquit*, nobis insultant sapientes hujus mundi, et dicunt: Quale cor habetis, qui Deum colitis crucifixum! » Vide etiam S. Isidorum Pelusiotam lib. IV, epist. 31, ubi gentilem quemdam sophistam, irridentem Christi crucem et passionem, egregie et cum applausu audientium convicit. Nam cum ille de Deo crucifixo in effusum risum solveretur, quæsivit Isidorus: « Sed unde potes demonstrare Christum crucifixum? » Mirantibus autem cunctis, quorsum talis interrogatio tenderet, gentilis velut certus de victoria respondit: « In vestris Evangeliis id scriptum est; » tum Isidorus: « Atqui et in iisdem, *inquit*, scriptum est, quod resurrexerit et in cœlos redierit. Si ergo unum credis Evangelio, crede et alterum. » Post quæ tantus est exortus astantium risus et applausus, ut uterque erubesceret, Isidorus de gloria, gentilis de ignominia.

(39) *Ingens prodigiorum eam ob rem patratorum copia evidenter comprobarit.* Via probandi divinitatem Christi per prodigia, ab ipsomet Christo ostensa est, Matth. V, ubi missis a Joanne ad interrogandum, num ipse Messias et Salvator esset, respondit: *Euntes renuntiate Joanni, quæ audistis. Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes evangelizantur.* Hanc viam et apostoli tenuerunt, et eorum sectatores ac posteri: nec unquam ad fidem probandam defuit in Ecclesia Dei potestas miraculorum. Hanc fidei et Ecclesiæ notam bene pertractavit S. Justinus martyr, ad cujus Vitam, ubi nos de illa fusius, remitto lectorem.

(40) *In Polycarpi.* Is est S. Polycarpus, Joannis apostoli discipulus.

(41) *Ab Apollophane sophista.* Nomen *sophista* est unum ex ancipitibus, et quæ utramque in partem capi possunt, bonam et malam. Hic autem in bonam capitur, pro multarum rerum et artium perito. Alibi appellat eum Dionysius *doctrinæ speculum*, alibi *virum sapientem*. De primis significationibus vocis hujus σοφιστής *sophista* videndus est Plutarchus in *Themistocle*, sub initium.

(42) *Qui, ut docent sacræ litteræ, facit mutatque omnia.* Locus hic est in LXX Interp. Amos, cap. V, 8, his verbis: Ὁ ποιῶν πάντα καὶ μετασκευάζων. *Faciens omnia et mutans.* Alioqui vulgata editio Latina habet: *Facientem Arcturum et Orionem, et convertentem in mane tenebras, et diem in noctem mutantem.* Loquitur autem de Deo, cujus solius est talis actio, conversio, mutatio.

(43) *Quis enim fecit, ut olim sol et luna*, etc. Desumpsit S. Dionysius e lib. Josue cap. X, vers. 12, et seqq. ubi sic loquitur: *Tunc locutus est Josue Domino, in die qua tradidit Amorrhæum in conspectu filiorum Israel, dixitque coram eis: Sol contra Gabaon ne movearis, et luna contra vallem Aialon. Steteruntque sol et luna, donec ulcisceretur se gens de inimicis suis. Nonne scriptum est hoc in libro justorum? Stetit itaque sol in medio cœli, et non festinavit occumbere spatio unius diei. Non fuit antea nec postea tam longa dies, obediente Domino voci hominis, et pugnante pro Israel.* Ecclesiastici autem cap. XLVI, 5, ita de Josue: *An non in iracundia ejus impeditus est sol, et una dies facta est quasi duo?*

Assignat porro Dionysius duos modos, quibus fieri potuit, ut sol et luna starent immoti. Unus quidem, quo omnes cœli una cum illis consisterent, nullamque in partem moverentur. Alter, quo cœli omnes, etiam illi in quibus sol et luna fixi sunt, solito motu volverentur, solique sol et luna quieti eodem in loco starent, nec cum suis cœlis moverentur. Quod posterius prodigium merito Dionysius priori admirabilius futurum fuisse censet. Turbam enim ingentium contineret miraculorum, quæ astrologis relinquo expendenda.

Super hac duorum luminarium insolita et prodigiosa statione atque mora nonnullas pertractat quæstiunculas Serrarius noster *in cap.* X *Josue*, quas operum vacuis non sit inutile contueri. Vide et Gasparem Sancium *in* XXXVIII *caput Isaiæ.*

(44) *Quis auctor alias fuit, ut dies unus fere tribus æquaretur?* Aliud hoc loco proponit S. Dionysius Apollophani prodigium, de solis regressu tempore Ezechiæ regis Juda. Cui signum futuræ curationis suæ postulanti ait Isaias lib. IV Regum, cap. XX, 9: *Hoc erit signum a Domino, quod facturus sit Dominus sermonem, quem locutus est: Vis ut ascendat umbra decem lineis, an ut revertatur totidem gradibus? Et ait Ezechias: Facile est, umbram crescere decem lineis; nec hoc volo ut fiat, sed ut revertatur retrorsum decem gradibus. Invocavit itaque Isaias propheta Dominum, et reduxit umbram per lineas, quibus jam descenderat in horologio Achaz, retrorsum decem gradibus.* Sic ibi. Quod miraculum reponitur Isaiæ cap. XXXVIII, 7 his verbis: *Hoc autem tibi erit signum a Domino, quia faciet Dominus verbum hoc, quod locutus est: Ecce ego reverti faciam umbram linearum, et per quas descenderat in horologio Achaz in sole, retrorsum decem lineis. Et reversus est sol decem lineis per gradus, quos descenderat.*

Sensus historiæ hujus est talis: Ezechias rex Juda ex gravi infirmitate lecto affixus, Deum pro valetudine recuperanda exoravit: Deus per Isaiam prophetam ei non modo se valetudinem redditurum, sed etiam quindecim annos vitæ additurum promisit. Ezechias signum petiit in ejus rei testimonium. Indulsit Deus, et facturum se dixit, ut sol, qui jam decem diei horas confecerat, totidem retro reflecteret, atque in orientem regrederetur. Quod et factum est. Ac propterea ille unus dies, quo ista fiebant, recte dicitur a Dionysio fuisse fere par tribus. Nam si quatuor adderentur horæ, essent triginta octo, ac consequenter tres dies. Nam cum dies sit horarum duodecim, sol jam decem confecerat, atque ita fere unum diem absolverat, exceptis scilicet duabus **434** horis, antequam regrederetur: in regressu autem cum totidem horas impenderit, nempe decem, secundi diei spatium fuit, exceptis rursum duabus horis, quo decem horarum spatio pervenit sol ad locum ortus sui: ex quo deinde loco ad occidentem usque confecit duodecim horas integras; ita ut ultimus cursus solis fuerit dies integer horarum duodecim, duo autem priores fuerint singuli horarum decem. Atque ita dies ille supra Judææ horizontem fuit triginta duarum horarum.

Ex his facile est verborum S. Dionysii sensum colligere. *Quis*, inquit, *ubi soli dedit, ut in cursu proprio* (qui est scilicet horarum duodecim ab oriente in occidentem) *quincuplici sua motione in decem horas contracta* (cur nimirum, nisi contraheretur cursus ad occidentem, motio illa deberet esse horarum duodecim) *eamdem rursus totam aliis duodezim horis remensus* (quando videlicet pro eo, quod debuisset reliquas duas diei horas ad occidentem usque perficere, iis relictis, eadem qua venerat via retro flexit per meridiem, ad locum unde exortus erat) *novam terendo viam remearet*. Est enim plane nova via, cum sol sit prope occasum, retro ad meridiem reverti, et per eum ad meridiem regredi. De quincuplici autem solis motione vide Maximum et Pachymeram ad hanc Dionysii epistolam. Porro scopus sancti viri in his exemplis fuit, peritum astrologiæ Apollophanem docere, illas in cœlis atque astris mutationes a solo Deo unico et vero factas esse; uti et illas quoque quas tempore B passionis Christi, cum ipsi una essent in Ægypto, viderint; ac proinde illum unicum Deum sequendum et colendum, qui solem et lunam et omnes cœlos condiderit; non vero existimandum soli aut lunæ aliquid inesse divinitatis; quemadmodum nec illis omnibus, quos gentiles ut deos colunt, Jovi, Marti, Minervæ, Neptuno, cæteris.

(45) Vide S. Maximum et Pachymeram, de quincuplici motione.

(46) *Nam et hoc Babylonios merito obstupefecit*. Dicit Dionysius, Babylonios tanti conspectu miraculi obstupefactos, citra pugnam se subdidisse Ezechiæ. Quæ in hoc sensu capienda sunt, misisse scilicet regem Babyloniorum (is tum erat Berodach Baladan, filius Baladan), legatos cum muneribus ad Ezechiam regem, et societatem atque amicitiam ab eo petiisse. Quod et Josephus, libro x *Antiquitatum Judaicarum* cap. 3, testatur his verbis : Ὁ δὲ τῶν Βαβυλωνίων βασιλεὺς, Βαλάδας ὄνομα, πέμψας C πρὸς τὸν Ἐζεκίαν πρέσβεις, δῶρα κομίσαντας, σύμμαχόν τε αὐτὸν εἶναι παρεκάλει καὶ φίλον. *Rex autem Babyloniorum Baladas nomine, missis ad Ezechiam legatis cum muneribus, rogavit eum, uti socius et amicus esse vellet*. Non habetur quidem in sacris Litteris, venisse legatos petitum societatem et amicitiam, neque lib. IV Regum, cap. xx, neque lib. II Paralipomenon cap. xxxii, neque Isaiæ cap. xxxix (in illis enim omnibus locis, et solis, hujus historiæ est memoria), sed tantum venisse gratulatum de recuperata valetudine (ut in IV Regum et in Isaia indicatur) vel interrogatum *de portento, quod acciderat super terram* (ut II Paralipomenon), nihilominus tanta est apud me Josephi et Dionysii Areopagitæ auctoritas, ut facile illis assentiar. Neque ulla ratione eos probo, qui hunc vel illum aliquid, quod in Scripturis non sit, proferentem, audacter, ne dicam temere et impudenter suggillant. Quasi vero non perinde Judæis præter Scripturam suæ traditiones fuerint (quas ipsas non semel citat S. Hieronymus) sicut modo sunt Christianis : aut quasi aliæ historiæ sacræ non illis peræque ac nobis in usu et auctoritate illis exstiterunt temporibus. Quare ea sola, quæ ita rationi aut Scripturæ adversantur, ut cum ea conciliari non possint, prorsus improbanda sunt. Est enim Scriptura sacra domina veritatis. Sed si quis aliqua vera non putet, propterea quod in illa desint, næ illi mens et sensus magis deest. Est tamen discrimen inter fidem quam Scripturæ tribuimus, et fidem quam aliis historiis, aut humanis traditionibus accommodamus. Illa enim divina, hæc humana est; illa certa et falli nescia, hæc non ita certa quin falli possit. Quod igitur Josephus (quem SS. Patres laudaverunt, et magni fecerunt) et Dionysius Areopagita (quem A schola suspicit theologorum) afferunt sacris Scripturis non adversum, sed omissum tantum, hoc meo judicio magni faciendum est; neque ullo modo audiendi sunt, qui quavis levi occasione in illos irruunt.

(47) *Triplicis Mithræ*. Quod hic affert Dionysius de triplicis Mithræ seu dici portento, et Babyloniorum submissione, id in ipsis quoque Persarum sacris ac ritualibus libris contineri asserit, nempe contra gentilem Apollophanem gentilitio pugnans gladio. Μάλιστα μὲν οὖν τοῦτο ταῖς Περσῶν ἱερατικαῖς ἐμφέρεται φήμαις, καὶ εἰσέτι Μάγοι τὰ μνημόσυνα τοῦ τριπλασίου Μίθρου τελοῦσιν. *Maxime igitur hæc*, inquit, *in sacerdotalibus Persarum monumentis continentur, atque magi etiamnum memoriam triplicis Mithræ celebrant*. Ubi triplicis Mithræ, id est triplicis solis. Est enim Mithras Persis idem, quod Sol, coliturque ab iisdem divinis honoribus, quippe ipsorum Deus. Hinc Artabazus Persa, apud Xenophontem, lib. vii *De institutione Cyri*, per illum jurat : Μὰ τὸν Μίθρην, *Per Mithram*. Strabo item libro Geographiæ xv : Τιμῶσι τὸν ἥλιον, ὃν καλοῦσι Μίθραν. *Colunt solem, quem Mithram appellant*. Veteres quoque exstant inscriptiones, ubi junctim ponuntur sol et Mithras, ut videre est in hic appositis.

Romæ (a) :

SOLI. INVICTO.
MITHRÆ.
T. ANTISTIUS.
T. F. STELLATINA.
SEVERIANUS.
DEDICAVIT.

Mediolani in janua S. Ambrosii, porta Vercellensi (b) :

S. D. I. M.
P. ACIL. PISONIANUS.
PATER. PATRATUS.
QUI. HOC. SPELEUM. VIOL.
IGNIS. ABSUMPTUM.
COMPARATA. AREA. A. REPUBL.
MEDIOL. PECUNIA. SUA.
RESTITUIT.

Ubi quatuor primi characteres D. S. I. M. significant : INVICTO. SOLI. DEO. MITHRÆ. Vide plures ejusmodi inscriptiones apud Janum Gruterum. In quibus SOLI MITHRÆ nihil est aliud, quam 435 soli quem Persæ Mithram appellant. Unde apud Curtium lib. iv Historiarum, de iisdem Persis sic prorsus legendum : « Solem Mithram, sacrumque et æternum invocant ignem. » Non vero, quod alicui voluerunt, solem, Martem, etc. Nec enim illis Mars deus in cultum. Romani porro non statuas modo, sed et templa soli Mithræ erexerunt. De Aureliano imperatore conditore et consecratore templi Solis testatur Flavius Vopiscus in ejus D Vita. « Templum Solis, *inquit*, magnificentissimum constituit. » Et prius dixerat : « Cum ad templum Solis venissemus, ab Aureliano principe consecratum. » De Mithra et ejus sacris in specu fieri solitis, meminerunt S. Justinus martyr, Tertullianus, Gregorius Nazianzenus, et alii complures.

(48) *Athenienses enim a Socratis morte, cujus ita eos puduit*. Rem narrat Diogenes Laertius in Socrate, ubi sub extremam ejus Vitam hæc refert : Ἀθηναῖοι δ' εὐθὺς μετέγνωσαν, ὥστε κλεῖσαι καὶ παλαίστρας καὶ γυμνάσια. Καὶ τοὺς μὲν ἐφυγάδευσαν, Μελίτου δὲ θάνατον κατέγνωσαν. Σωκράτη δὲ χαλκῆς εἰκόνος ἐτιμήσαντο, ἣν ἔθεσαν ἐν τῷ Πομπείῳ, Λυσίππου ταύτην ἐργασαμένου. Ἄνυτόν τε ἐπιδημήσαντα αὐθήμερον ἐξεκήρυξαν Ἡρακλεῶται. *Athenienses ita mox pœnituit, ut palæstras et gymnasia*

(a) Ex Onuphrio et Fulvio.
(b) Ex Arriano

clauserint: et alios quidem exsilio, Melitum vero morte condemnarint. Socratem porro ærea statua honorarunt a Lysippo facta, quam in Pompeo (celeberrimo urbis loco) *posuerunt. Anytum denique peregre profectum Heracleotæ ipsa die edicto exterminarunt*

—

CAPUT IV

Dionysii in theologia et virtute profectus, atque ad episcopatum evectio.

Ex quo tempore novus hic Christi miles (49) aquis salutaribus in Ecclesia Dei respersus, cunctis inimici pompis ac lenociniis nuntium remisit, confestim tanquam de morte translatus ad vitam pristinæ suæ cum strepitu populari consuetudinis oblitus, nova studia aggredi, novas virtutes omni conatu et animi et corporis urgere ac persequi cœpit. In quo, ut facilius juxta et felicius fructum operæ suæ dignum consequeretur, ipsa magistrorum dignitas ac præstantia (unde primus discendi ardor nasci solet) momenti attulit plurimum. Nam eos sane magistros habuit, qui Deum ipsi habuerant præceptorem. Nempe apostolos et discipulos Christi, sed præ omnibus, et diutius omnibus, Paulum (50). Qui enim illum verbo veritatis in Christo genuerat, idem prima illi spiritus alimenta suppeditavit, idem prima fidei elementa tradidit, idem lac illi potum dedit. Instar siquidem et exemplum bonæ matris præstare erga Dionysium Paulus voluit; non minus scilicet liberaliter educando, quam ingenue pariendo. Quare præcipua religionis nostræ mysteria sedulo illi exposuit, mundum videlicet, qui perperam a nonnullis philosophis ab æterno exstitisse disputaretur, a Deo conditum esse, cum antea nihil omnino, nisi Deus, exstitisset: tum etiam angelos, tum homines primitus creatos; et illos quidem cœli habitatores, hos autem terræ incolas, et paradisi cultores constitutos: ad quorum pleniorem notitiam ipsi sedulam veteris instrumenti lectionem impense commendabat. Deinde primorum parentum peccata et pœnas, et illorum ad posteros transfusionem, atque inde totius humanæ infirmitatis originem (unde ut culparum, sic aquarum profluxisset diluvium) explanabat. Post illud quoque, perditi generis instaurationem, et patriarcharum seriem atque fidem, egregiaque numinis instinctu facinora in oculis defigebat. Tum vero ad scriptam Dei voluntate, et angelorum ministerio cœlitus delatam legem, ac Moysi in manus traditam aggrediebatur: cujus legis præcepta duabus tabulis exarata cum mirifice dilaudasset, eaque non solum naturæ conformia, sed etiam humanæ societati conservandæ necessaria commonstrasset, dehinc multitudinem **436** rituum ac cæremoniarum rudi duroque populo, ad perdomandam ejus ferociam, congruenter quidem initio impositarum, sed nunc, mutatis temporibus, earumdem nimiam difficultatem, atque ex ea re plurimas mortalium partim transgressiones, partim anxietates (prout vel existimatio neglectum, vel nimia sollicitudo superstitionem pareret) verbis exaggerabat. Ex quibus omnibus, ac præcipue ex perpetuo hominum exitio ac ruina, efficere nitebatur, et profecto efficiebat, opus fuisse omnino, ut lege veteri exarescente, rebusque pessum euntibus, nova lex, novus legislator adveniret; et quidem talis, cui potestas et imperium in omnes esset. Itaque Deum Patrem misisse e cœlo unigenam Filium suum, qui juncta sibi et conglutinata nostra natura, simul Deus simul homo exsistens, redimere modo optimo genus mortalium, et pro sua infinita sapientia sciret, et pro inexhausta potentia posset, et pro immensa bonitate vellet. Super quibus altissimis fidei nostræ mysteriis, cum Dionysio tanquam acuto et solerti in paucis philosopho multa succurrerent ex adverso, eaque nec levia nec spernenda argumenta, hæc ubi magistro suo lucis habendæ gratia proposuisset, ab hoc e vestigio tam lucide habebat exposita, et novis insuper aliorum nodorum exsolutionibus conjunctim declarata, ut multo semper plus referret, quam quæsisset. Cum enim Paulum minime fugeret, quantus olim in Republica Christiana futurus esset Dionysius, accelerabat hominem Ecclesiæ necessarium opportunis instruere documentis, atque in ejus animam, velut in quamdam sacrorum depositorum arcam fidelissimam, omnes scientiæ ac sapientiæ suæ thesauros congerere. Itaque, cui nec acre deerat ingenium, et talis ac tantus magister suppetebat, facile fuit, accedente in primis non impari diligentia, eo divinarum rerum cognitionibus brevi tempore pervenire, quo pauci multis annorum spatiis vix ac ne vix quidem potuerint attingere. Denique (ut quid Paulus Dionysio contulerit, paucis et significantibus verbis e Scriptura complectar (*circumduxit eum et docuit* [1].) Nam Paulo Græciam et Asiam peragranti tres ipsos annos adhæsisse Dionysium (51), constans est fides. Illo igitur theologiæ magistro maxime et primo omnium usus est: secundum hunc autem S. Hierotheo (52), viro, si non omnino pari apostolis, certe suppari, et mirificis Dei optimi maximi donis ubertim cumulato. De quo in præsentia (quod alias opportunior, cum ejus describetur vita, futurus sit enarrandi locus) plura non tangam. Quia vero minime satis est homini ad Ecclesiæ gubernacula admovendo, quantacunque pollere scientia, seu sacra seu profana; sed opus prætera est, ac præcipue quidem, multa eximiaque virtute (nam illa instrumenti duntaxat, hæc autem animæ locum tenet), idcirco Dionysius tanto in hanc quam in illam incubuit impensius, quanto anima instrumento præstabilior est. Nec longe illi petenda omnigenæ virtutis aut documenta fuerunt aut exempla, cum et illa identidem ex magistri ore, velut certissima oracula audiret; et hæc in ejusdem vita et moribus, quasi in pulcherrima pictura, quotidie legeret. Quare illius exemplo, corpus suum (quæ prima est tendentibus ad vitæ perfectionem via) crebris jejuniis, vigiliis, laboribus (53) perdomabat, atque in servitutem quotidie redigebat. Neque enim poterat nec volebat in comitatu Pauli aliud facere quam Paulus. Ubi ergo Paulus (quemadmodum de se ipse prædicat) cum aliis in multis malis fuit, tum nominatim *in labore et ærumna, in vigiliis multis, in fame et siti, in jejuniis multis, in frigore et nuditate* [a], sic et Dionysius, ut magistri germanus discipulus, esse in iisdem voluit: nec quidquam in vitæ victusque commodis, aut malorum immunitatibus habere singulare. Quippe ex Evangelii lectione didicerat, sufficere *discipulo, ut sit sicut magister ejus; et servo, sicut dominus ejus* [b]. Nolebat igitur, laborante, aut vigilante, aut jejunante magistro, vel otiosus esse, vel somnolentus, vel genio deditus; sed belli illius intestini et continuæ pugnæ, in qua inter se hostiliter caro et spiritus, licet habitatione conjunctissimi, assidue confligunt, conscius (*caro enim concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem* [c]) huic arma sua, quibus prævaleret et insolesceret, detrahere; et illi auxilia et nervos, quibus legitimo suo potiretur dominatu, instituit acquirere. Itaque lecti, mensæ, aliarumque rerum hujusmodi, non modo delicias, sed etiam minus necessarias commoditates generoso animo circumcidit. Spiritui vero prorsus e contrario, non solum quas potuit commoditates, sed etiam delicias omnes, tametsi eas non semper, nec omni ex parte necessarias, indulsit. Quas autem? Nimirum continuas ad Deum pre-

[1] Deut. XXXII, 10. [a] II Cor. XI. 27. [b] Matth. X. 25. [c] Gal. V, 17.

cationes, quibus nihil nec sapidius esse potest, nec salubrius; deinde sancti Evangelii et aliarum sacrarum Scripturarum lectionem, non tantum diurnis, sed etiam nocturnis horis frequentatam; qua nescio an quidpiam adversus malarum voluptatum exitiales illecebras reperiri fortius valeat atque solidius. Denique (ut alia omittam) divinæ illius mensæ, et panis vivifici quotidianum pastum, unicas devotæ animæ delicias, quibus tamen deliciis (nec enim id de omnibus dici potest) et robur quoque inest et immortalitas. Hæc igitur quatuor inter alia plurimi faciebat (quæ et omnes sane, qui nomen aliquod in **437** perfectiore vita obtinere apud Deum volunt, plurimi facere, et maximo in pretio habere debent) corporis scilicet invictam depressionem, orationis usum indeficientem, sacræ lectionis studium indefatigabile, divini epuli famem gustumque insatiabilem: primum quidem ea de causa, quod quanto corpus deprimitur, tanto fere spiritus elevatur: secundum autem, quod sapienter intelligeret: *Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum* esse, *descendens a Patre luminum* [d], et continentiam atque sapientiam non tam humana ope acquiri, quam rite postulantibus manu divina conferri; tertium vero, quod minime ignoraret, sacræ Scripturæ verba spiritum et vitam esse; quartum denique, quod certus exsisteret, omnes Divinitatis thesauros illo in sacramento plenius atque uberius quam uspiam alibi, cum hominibus communicari. Itaque per sollicitam corporis macerationem, et assiduam precationum in cœlos ejaculationem, ad alias virtutes (quarum istæ non tantum fundamenta, sed etiam fomenta sunt) sibi viam stravit. Quin etiam eousque et laborando et connitendo progressus est, ut nihil eum corpus, aut certe prope nihil retardaret, quominus et divinas litteras hominibus terrestribus, et frivola voluptatum amantibus inaccessas penetraret: ac sese insuper (adjuvante in primis ac sublevante illa gratia, quæ in sacramento sacramentorum plurima suscipitur) visis cœlestibus, et angelicis collocutionibus dignum exhiberet. Paulus igitur hos sui discipuli profectus videns, et egregia virtutum specimina, quæ in dies affatim exhibebat, cum animo suo subinde pensitans miro efferebatur gaudio. Nam ita Dionysius cunctos sui magistri mores induerat, ita omnem ejus disciplinam, speculi instar nitidissimi, repræsentabat, ut hic eum contemplans, velut alterum se in eo contemplari videretur; ut nec immerito eadem illi posset dicere, quæ alii cuidam discipulorum, licet adeo quodam sensu, dixit: *Tu autem assecutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam* [e]. Quippe adeo hæc noster Areopagita erat assecutus, ut non tantum ea in Paulo esse meminisset, sed ipse etiam vita et moribus repræsentaret. Quare Paulus nihil amplius differendum ratus, quin tantum lumen ad dispergendas gentilitiorum errorum tenebras in sublimi poneret, eum magno totius Ecclesiæ bono, sed occidentalis præsertim, ut post videbitur, longe maximo, creavit episcopum, Atheniensique Ecclesiæ jam ad lucem assurgenti præesse voluit: sive primum (ut alius Dionysius (54) Corinthiorum antistes et scriptor perantiquus memorat) sive secundum, ut e Græcorum Menæo (55) (ubi primus locus sancto Hierotheo assignatur) colligi potest: nam in primis fere omnium Ecclesiarum episcopis, non modo propter ingenia hominum, naturali quodam vitio antiquitatem affectantia, sed etiam propter frequentes ipsorum episcoporum ab uno loco ad alium migrationes, magna inveniendi ordinis beatæque successionis assignandæ difficultas exoritur. Constat enim, uti enascente, sic adolescente Ecclesia, non apostolos tantum, sed ipsorum quoque discipulos incredibili quodam fidei ardore succensos, non unius loci ditionisve angustiis labores terminasse suos, sed Ecclesia satis alicubi fundata instructaque, relicto inibi aliquo e discipulis successore, alias in terra Evangelii quam longissime propagandi studio cupide commigrasse. Unde et Historiæ Ecclesiasticæ (56) principem valde laudo, qui hunc illorum morem (prælucet enim veritati) minime tacitum præteriit, sed de his ipsis, quæ jam transcurrimus, temporibus agens, deque viris Apostolicis (qui usque ad S. Quadratum, Dionysii nostri, post Hublium, in eodem Atheniensi episcopatu successorem, exstiterunt) mentionem inducens, in hanc fere sententiam. « Plurimi, inquit, ea tempestate ardentiori cœlestis sapientiæ amore succensi, et animos divini verbi thyrso percussi, primo quidem salutaribus obsequentes cohortationibus, copias suas in egenos distribuebant, deinde relicta domo et patria, munus Evangelicæ prædicationis aggrediebantur, atque iis potissime, qui nihil dum Christianæ fidei inaudissent, Christum annuntiare, et sanctorum Evangeliorum Scripturas aperire, omni studio contendebant. Hi autem jactis in peregrina terra fidei fundamentis, cum alios pro se pastores ibidem ordinassent, et novarum Ecclesiæ plantarum curam culturamque eis demandassent, tum ad alias inde regiones atque gentes sese cum Dei gratia atque adjutorio transferebant. Quippe cum illo etiam tempore plurima ab illis miracula, Spiritus sancti virtute designarentur: quibus fiebat, ut ad primas eorum conciones, plurima mortalium turba veram erga Deum pietatem atque cultum avidis animis combiberent. » Sic ille. Cum igitur non raro accideret, nonnullos ex iis pastoribus perexiguo tempore, et rebus non satis exacte ordinatis, in episcopali throno considere, hinc factum est, ut iis in serie episcoporum præteritis, ipsorum successores, qui et diutius eas provincias administrassent, et in rebus Ecclesiæ stabiliendis plus laborassent, pro primis episcopis haberentur. Ita Hierotheum Ecclesiam Atheniensem à Paulo vixdum inchoatam, primum suscepisse, auxisse, rexisse, docuisse arbitrandum est; sed eo paucis post annis ad alia, quo Spiritus agebat, digresso, aut etiam ab apostolis evocato et misso (nam in Hispaniam concessisse (57), et ibi episcopatum tenuisse, in confesso est) Dionysium a Paulo eidem **438**
Ecclesiæ præfectum esse: idque anno circiter a Christi ortu quinquagesimo quinto (58): quo tempore agebat ipse Dionysius annum ætatis fere quadragesimum sextum, parque erat tam regendæ Ecclesiæ, quam quibusvis laboribus pro suscepti muneris ratione sufferendis. Quæ quidem quemadmodum præstiterit, et quibus in fundando atque ordinando Atheniensi episcopatu virtutibus effloruerit, nunc tempus est breviter exponendi.

NOTATIONES.

(49) *Ex quo tempore novus hic Christi miles*, etc. Agitur in hoc cap. de S. Dionysii præceptoribus in doctrina fidei, et sub illis profectu eximio.

(50) *Sed præ omnibus et diutius omnibus, Paulum.* Quin Paulus apostolus et doctor gentium, præceptor S. Dionysii Areopagitæ fuerit, nefas est dubitare. Vide quæ diximus in productis e Græcorum Menæo *Elogiis*. Verum quod quidam hæretici improbe effutire ausi sunt, Dionysium ne semel præceptoris sui Pauli meminisse, juvat breviter ad refrenandam impudentium mendaciorum audaciam aliquot colligere, in quibus perhonorificam magistri sui facit mentionem.

1. Igitur in libro *De divinis nominibus*, c. 2, sic

[d] Jac. I, 17. [e] II Tim. III, 10.

ait : Καὶ τοῦτο ὑπερφυῶς ἐννοήσας ὁ κοινὸς ἡμῶν καὶ τοῦ καθηγεμόνος ἐπὶ τὴν θείαν φωτοδοσίαν χειραγωγός, ὁ πολὺς τὰ θεῖα, τὸ φῶς τοῦ κόσμου, τάδε φησὶν ἐνθεαστικῶς ἐν τοῖς ἱεροῖς αὐτοῦ Γράμμασι· « Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοί, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς (ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ καὶ κύριοι πολλοί), ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν, καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ, » etc. *Et hoc cum præcellenter intellexisset communis meus et præceptoris mei ad divinam illustrationem manuductor, qui magnus in divinis est, et lux mundi, hæc in sacris Epistolis suis divino instinctu dicit : Nam etsi sunt qui dicantur dii, sive in cœlo, sive in terra (siquidem sunt dii multi, et domini multi) nobis tamen unus Deus Pater, ex quo omnia, et nos in illum ; et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia et nos per ipsum.* Qui locus totidem verbis est in Paulo I ad Cor. cap. VIII. Itaque meminit magistri sui, et cum honore.

2. In eodem lib., cap. 3, utriusque simul magistri, hoc est, Pauli et Hierothei, laudem intulit his verbis : Καὶ ἡμᾶς τοὺς μετὰ Παῦλον τὸν θεῖον, ἐκ τῶν ἐκείνου λόγων στοιχειωθέντας, etc. *Ac nos, qui post Paulum illum divinum ejus (Hierothei) documentis instituti sumus*, etc.

3. Ibidem cap. 4 : Διὸ καὶ Παῦλος ὁ μέγας ἐν κατοχῇ τοῦ θείου γεγονὼς ἔρωτος καὶ τῆς ἐκστατικῆς αὐτοῦ δυνάμεως μετειληφώς, ἐνθέῳ στόματι, Ζῶ ἐγώ, φησίν, οὐκ ἔτι, etc. *Quocirca et Paulus ille magnus divino amore correptus, atque a se ipse dimotus, divino ore, Vivo*, inquit, *jam non ego, vivit vero in me Christus*, etc.

4. Ibidem, cap. 7 : Καὶ τοῦτο ὑπερφυῶς ἐννοήσας ὁ θεῖος ὄντως ἀνήρ, ὁ κοινὸς ἡμῶν καὶ τοῦ καθηγεμόνος ἥλιος, Τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων, φησίν, etc. *Quod cum eximie cognovisset vere divinus vir, communis meus et præceptoris sol, dixit : Quod stultum est Dei, sapientius est hominibus.* Eant nunc mendaciis suis et calumniis homines improbi et impudentes, et dicant, non meminisse præceptoris sui eum, qui toties et sæpius, tantaque cum laude meminit.

(51) *Nam Paulo Græciam et Asiam peragranti tres ipsos annos adhæsisse Dionysium.* Quin Pauli comes fuerit Dionysius, ambigi non debet. Primi ac præcipui historici id asserunt. Eusebius lib. III *Hist. Eccles.* cap. 4, inter Pauli comites et adjutores illum recenset. Item Nicephorus Callistus, et alii. Verba Michaelis Syngelli idem testantis vide supra cap. 11. Adhæsisse autem ei tres ipsos annos, ex antiquis monumentis et ab Hilduino accepimus.

(52) *Secundum hunc autem S. Hierotheo.* Auctor est ipse Dionysius paulo ante citatus num. 2 et in illis locis quæ ex illo excerpsimus, atque in Vita posuimus cap. 23, ubi non tantum fatetur se Hierothei discipulum, sed etiam prædicat.

(53) *Crebris jejuniis, vigiliis, laboribus.* De his vide Syngelum *in Encomio*, ubi inter alia : Καὶ τῆς πρὸς Θεὸν ἀναστάσεως ὅλος ἐραστὴς καὶ ἀγωνιστὴς καθίσταται, προσευχαῖς συντόνοις διημερεύων τε καὶ διανυκτερεύων, καὶ παννυχίσιν ἀΰπνοις ἐγκαρτερῶν, καὶ νηστείαις τὸ σαρκίον δαμάζων, καὶ τὴν χείρονα μοῖραν καθυποτάσσων τῇ κρείττονι, τὸν χοῦν τῷ νοΐ, καὶ τὴν γεώδη καταλεπτύνων παχύτητα, ἣ ταῖς διανοίαις οἷά τις ὁμίχλη ζοφώδης ταῖς ἡλιακαῖς ἀκτῖσιν ἐπιπροσθεῖν εἴωθεν. *Et totus ad Deum assurgere amat contenditque continuis precibus diu noctuque insistens, atque insomnibus pervigiliis obdurans, et jejuniis corpus perdomans, ac partem deteriorem præstantiori subjiciens, nempe pulverem menti, et rationi terrestrem crassitiem, quæ intelligentiam non secus ac tenebrosa nebula solares radios, solet obstruere.* Vide ibi plura de virtutibus et miraculis.

(54) *Sive primum (ut alius Dionysius*, etc. Hujus testem habemus Eusebium lib. III *Hist. Eccles.*

A cap. 14. Sic enim de Areopagita scribit : Ὃν τῆς ἐν Ἀθήναις Ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον ἀρχαίων τὶς ἕτερος Διονύσιος τῆς Κορινθίων παροικίας ποιμὴν γεγονέναι ἱστορεῖ. *Quem* (Areopagitam) *Atheniensis Ecclesiæ primum episcopum alius ex antiquis Dionysius Corinthiorum episcopus fuisse narrat.* Idem repetit Eusebius lib. IV, cap. 22. Nicephorus Callistus lib. II *Histor. Eccles.* scribit, ipsius Pauli manibus consecratum : Ἐπὶ τόσον δὲ αὐτῷ τὰ τῆς πίστεως, ὡς μὴ μόνον τοῦ θείου καταξιωθῆναι λουτροῦ, ἀλλὰ καὶ διὰ χειρῶν Παύλου Ἀθηνῶν προχειρισθῆναι ἐπίσκοπον. *Tanta erat*, inquit, *in Christum fide, ut non solum divino dignus lavacro esset, verum etiam ipsius Pauli manibus Athenarum crearetur episcopus.*

Sunt qui dicant, hujus consecrationis manu Pauli factæ memoriam exstare etiamnum in ditione Luxemburgensi, in pago Aquila. Abest hic pagus ab urbe Treviris horæ circiter itinere. Ibi exiguum
B est templum sancto Dionysio Areopagitæ sacrum, et in eo ejusdem sancti cranium, aut potius cranii vertex, cujus in exteriori parte cernitur crux alba, cum cranii reliquum subnigrum sit. Hanc crucem Dionysio **439** impressisse Paulum, dum eum consecraret, communior sermo est ; quorumdam tamen, non tunc, sed dum aqua salutifera illum ablueret ; nam utroque in sacramento signum usurpari crucis in confesso est, et docet ipse Dionysius lib. *De Ecclesiastica hierarchia*, cap. 2 et 5. Verumtamen illa crux, quæcunque demum sit, sive in ordinibus, sive in baptismo efformata, crux est transiens, et extrinsecus tantum signans ; non vero intus et usque ad ossa penetrans, iisque inhærens. Unde consequitur, aut miraculo factum ut crux illa cutem pervaderet, cranioque insisteret ; aut certe, ut, modo, nobis incognito, sic impressa adhæreret. Nam qui dicitur *character sacramenti* ab ejusmodi cruce plane diversus est ; ille enim non corpori, sed
C animæ imprimitur ; eique indebiliter inhærescit, ac tribus tantum in sacramentis confertur, juxta illum Tridentini concilii canonem 9, sess. 7 : « Si quis dixerit, in tribus sacramentis, baptismo scilicet, confirmatione et ordine, non imprimi characterem in anima, hoc est, signum quoddam spirituale et indelebile (unde et iterari non possunt) anathema sit. » At vero crux illa, quæ extrinsecus ab episcopo aut a sacerdote efformatur, corporale signum est, et delebile, et omnibus sacramentis commune.

Tertia vero sententia de tempore impressæ crucis est Joannis Bertelii abbatis Epternacensis, qui in sua *Lutzemburgensi Historia*, summo cranio impressum crucis signum a D. Paulo apostolo refert, cum ab eo jam episcopus in Gallias cum benedictione ablegaretur. Verum hæc sententia teneri non potest, nisi si dicatur Dionysius bis in Galliam esse missus, semel a Paulo, et semel a Clemente, post Pauli mortem. Missum autem a Paulo, nullæ antiquæ litteræ vel minimum vestigium ostendunt : a
D Clemente autem, ut post liquebit, plurimæ. Meminit hujus cranii Arnoldus Rayssius in suo *Hierogazophylacio*, sive *Thesauro sacrarum Reliquiarum Belgii*, pag. 349. De eodem cranio, et impressa cruce, mecum communicarunt oculati testes P. Joannes Roberti S. theologiæ doctor, et hic Duaci sacrarum Litterarum tunc professor, et P. Joannes Sebastianus philosophiæ eodem tempore in Trevirensi academia magister : quorum hic quidem ea ipsa de causa Aquilam profectus, rem diligentissime examinavit, atque ad me perscripsit : inter alia vero, jam crucem levem esse ac minime porosam, tametsi, quod reliquum est cranii, porosum sit : deinde ex eo cranio, quod argento circumductum scutellam efficit, vinum a peregrinis adversus dolores capitis sumi solitum ; unde tam ob miraculorum copiam, quam ob gratias a pontificibus concessas, magno inibi esse in honore. Quod autem id cranium, sive potius cranii suprema pars, sit

ipsius Areopagitæ, hoc indigenæ ex majorum suorum prisca traditione habere se asseverant. Unde vero, aut quando acceperint, memoriæ proditum non habent.

(55) *Sive secundum, ut e Græcorum Menæo*, etc. Diserte Menæum ad diem 4 Octob. Hierotheum Dionysii magistrum, vocat Athenarum episcopum, cum sic de illo : Προκατηχηθεὶς καὶ παρὰ τοῦ ἀποστόλου Παύλου ἐπίσκοπος χειροτονεῖται Ἀθηνῶν, etc. *Primum ab apostolo Paulo eruditus Athenarum constituitur episcopus.* Quod si Hierotheus Athenis episcopus fuit, certe primus fuit, Dionysius autem secundus. Nam Dionysio successit Publius, Publio Quadratus.

(56) Eusebius lib. III *Hist. eccl.*, c. 37.

(57) *Nam in Hispaniam concessisse*, etc. Cum sanctus Paulus magno teneretur desiderio in Hispaniam proficiscendi, (quod insinuavit in Epistola ad Romanos, cap. XV, his verbis : *Cum in Hispaniam proficisci cœpero, spero quod præteriens videam vos*, etc., diu autem ejus impediretur iter, credibile est tum misisse Hierotheum in Hispaniam, et Athenis in Hierothei locum constituisse Dionysium. Constat autem communi Hispanorum scriptorum consensu, Hierotheum in Hispania fuisse episcopum. De quo plura in ipsius Hierothei Vita.

(58) *Idque anno circiter a Christi ortu* 55. Hic annus erat ætatis Dionysii 46, quandoquidem junior Christo fuit annis 9. Cum autem Dionysius ad Christi fidem conversus sit anno ætatis suæ 43, ut ante declaratum est, atque inter hanc conversionem et episcopatum, tempus duntaxat triennii intercesserit, ut tenetur communiter, recte colligitur, tam anno suo 46 quam Christi 55, habenas suscepisse Atheniensis Ecclesiæ. Quam sententiam et illi præcipue amplectuntur, qui Dionysium primum omnino Athenarum antistitem esse volunt. Nec enim ullam habere potest veri speciem, eam urbem, multis jam ad fidem traductis, episcopatu caruisse plus triennio. Qui autem tantummodo secundum fuisse dicunt, tamen cum prioris tam exigua exstiterit memoria, ut a plurimis in serie prætereatur episcoporum, saltem hanc opinionem admittent ut probabilem.

CAPUT V.

Dionysii in fundando et ordinando episcopatu Atheniensi eximia virtus et industria.

Erat Ecclesia Atheniensis, cum eam Dionysius moderandam suscepit, in suis adhuc incunabulis, pusilla, debilis, infirma, sancti Hierothei quidem lacte utcunque nutrita (nam Paulus obiter tantum (59) et per transennam, quod alio festinaret, semina fidei projecerat), sed nondum per ætatem vegetis et fortibus membris : quippe quorum augmento et vigori, adversa quorumdam levium, et novam fidem irridentium philosophorum (60) aura plurimum officiebat. Quibus tamen revincendis, ut sane quam laboriosam, sic perutilem hactenus operam idem Hierotheus navaverat; sed alio Dei voluntate traductus, præcipuam fundatæ ac firmatæ illius Ecclesiæ laudem Dionysio reliquit. Hic enim annos multos eam tenuit, tantaque statim ab initio diligentia ad illius amplificationem, confirmationem, ordinationem **440** incubuit, ut tandem nulli Ecclesiarum Græciæ, neque numero, neque robore, neque apta singulorum inter se membrorum convenientia, ulla ex parte concederet. Nam a Pauli comitatu in eam urbem reversus, illo spiritu fervens, quem a tali magistro acceperat, et quem communicare cum suis popularibus quam plurimis æstuabat, confestim præcipuos Ecclesiæ, quibus maxime confidi posse didicerat, adire, benigne affari, participes suorum consiliorum efficere, de Paulo et ejus factis visa auditaque narrare, vicissim item sciscitari de numero Christianorum Atheniensium, de fervore, de constantia, de adversariis, de eorum conatibus, dolis, impugnationibus, aliisque ad rem prudenter inter hostes gerendam cognitu necessariis : denique adhortari eos, ut singuli pro viribus, alius cognatos et affines, alius vicinos et amicos, alius hospites et advenas ad notitiam *Ignoti Dei* et Salvatoris nostri Jesu Christi adducerent. Et videre erat unumquemque, ardentibus pastoris sui verbis inflammatum, pro se omnem operam atque industriam spondere, et spes non vanas aut horum aut illorum ad fidem pertrahendorum ostendere. Ita ignis ubique charitatis cum ingenti omnium gaudio et incredibili ex mutuo conspectu animorum exsultatione, et sui pro unica Dei gloria devotione promicabat. Dixisset aliquis, aureum illud primæ Ecclesiæ sæculum, quo Jerosolymis *multitudinis credentium erat cor unum et anima una* [f], Athenis Dionysio auctore atque duce esse renovatum. Sic brevi bonus accessit ad veteranos tironum numerus, partim sapientiæ et spiritui doctiorum, cui resistere non poterant, manus dantes, partim imbecillioris sexus inusitata modestia, gravitate, castimonia in stuporem rapti, partim denique singulari omnium in dictis et factis prudentia, æquitate, fide, constantia, cæterisque virtutibus suaviter simul potenterque perducti. Facillimum enim erat vel ipso aspectu (sic in alteris modestia perlucebat) Christianos gentilesque internoscere. Nihil enim in istis leve, nihil fallax, nihil fucatum, nihil arrogans, nihil turbidum, nihil denique non ex optima et sincerissima profectum disciplina cernebatur. Ita ut vel inimicis ipsis, tanta virtutum vi convictis, perquam suave interdum videretur, per odorem istorum unguentorum ad totam Christianæ religionis fragrantiam, cum amoris impetu decurrere. Et quia nihil fere est, quod ita hominum demulcere devincireque animos soleat, quam in summa dignitate et auctoritate par animi demissio atque humanitas, incredibile dictu est, quantum apud cives suos hisce virtutibus effecerit Dionysius; nempe qui cum esset (uti prius fuerat Areopagi caput) sic modo totius Atheniensis Ecclesiæ princeps, tamen tantum infra se modestia, mansuetudine, affabilitate, descenderet, nulli ut se præferre, cunctos sibi æquare vellet : adeoque id ageret, ut nullius privati domus tam uni pateret amicissimo, quam suæ ædes apertæ essent omnibus. Ita faciles ad eum aditus omnium erant, non honestiorum modo, sed pauperum quoque et pupillorum et viduarum, imo horum potius; quibus etiam magistri sui Pauli exemplo, non tantum animæ documenta necessaria, sed corpori quoque sustentando æris collectanei stipes opportunas procurabat. His igitur aliisque ejus officiis, cum Ecclesiæ corpus satis copiosa frequentia coagmentatum, pro faciliori regimine ac profectu exigere videretur, ut gradus officiaque, quemadmodum in bene morata republica solet, constituerentur; rem hanc Dionysius, ut quondam apostoli in electione diaconorum, totius congregationis precibus etiam atque etiam commendavit : ipse vero præ omnibus ad hoc opus, tam sacrificia et vota quam nocturnas diurnasque preces tota mentis contentione adhibuit : donec tandem docente intus Spiritu, quid ex usu commissi sibi gregis, et ad majorem Dei gloriam esset, liquido cognovit, et bono publico foras produxit. Cum igitur omnis populus Christianus duas in classes (61) ex antiquo esset divisus, nempe aliquorum sacris ministeriis addictorum, et aliorum omnis sacri muneris exsortium

[f] Act. IV, 32.

(priores nunc clerici, posteriores laici appellantur) primo quidem ad priores aggressus, curavit ut qui vel in sacerdotes vel in diaconos essent coaptati (62), quam horum unusquisque personam gereret, quodcunque sacrum munus obiret, id tanquam Deo præsente et inspectante, imo et cultum, qui sibi exhibeatur, admittente, omni cum diligentia, cura, sollicitudine, purum castumque præstaret. In eos enim totius plebis dirigi oculos, nec ab eorum duntaxat verbis aut mandatis, sed etiam (ac multo fortasse magis) ab eorum vita et moribus, suæ institutionis condiscere disciplinam. Ac proinde diligenter cavendum, ne quid in credito sibi munere seu grande seu parvum committerent, quod observantibus subditis offensioni esse posset. Quibus recte et ordine constitutis, ad alterutrum Ecclesiæ membrum, sive ad laicos conversus, bonum factum judicavit eos in tres gradus distinguere (63), quorum postremus sit eorum, qui a sacrorum mysteriorum inspectione et usurpatione arcentur; medius, eorum qui ad hæc admittuntur, et sanctus populus appellantur; primus autem et præcipuus, monachorum seu cultorum : hi enim majorem quamdam et sublimiorem quam medius gradus perfectionem profitentur, propterea que etiam certis ritibus non quidem ab episcopis, sed a sacerdotibus consecrantur. **441** Quod autem ad postremum seu infimum populi Christiani gradum attinet, eum in tres partes vir sanctus dispertiit, nimirum in catechumenos, in energumenos, et in pœnitentes. Catechumeni vocantur ii qui primis fidei rudimentis imbuuntur, atque ad sanctam per lavacrum salutare regenerationem præparantur. Energumeni autem, qui a malis spiritibus agitantur, vera alioqui per susceptum antea baptisma Ecclesiæ membra. Pœnitentes denique, qui publicis gravibusque peccatis se indignos sanctissimorum participatione mysteriorum reddiderunt. Hos omnes admittebat quidem magnus pontifex in sacram ædem, dum fierent conventus, permittebat sacrarum Litterarum lectioni et expositioni interesse (his enim erudiebantur atque sanabantur); sed cum, illis absolutis, ad ipsas sacrosancta venerandæ eucharistiæ mysteria celebranda se accingeret, tum vero ad majorem tantorum mysteriorum honorem (quæ quantam maximam exigunt assistentium puritatem ac sanctimoniam) jubebat eos, ut minus mundos minusve capaces, absistere. Quod illi quidem nec inviti (quippe ita edocti erant) nec prorsus illibenter faciebant. Dionysius enim, uti sapiens et alta quadam mente præditus erat, in hoc impense laboraverat, ut magnam inter ordines atque gradus concordiam animorumque consensionem stabiliret. Absque hac enim nullam rempublicam, nullum concilium, nullam religionem, nullum conventum stare posse; rem Christianam Athenis hactenus concordia cœpisse et crevisse, eadem concordia deinceps firmam ac stabilem fore. Nec vero plus esse causæ, quamobrem inferiores in Ecclesia gradus altioribus aut invideant aut obtrectent, quam in corpore vel pedes manibus, vel femora humeris, vel artus membraque omnia capiti. Nam hanc universorum salutem esse, et optimam compositionem, cum unumquodque membrum, sua contentum sorte, propriis insistat officiis, et si qua possit, opituletur etiam, non vero obstrepat alienis. In corpore humano singula singulis membris munia ab ipsorum auctore attributa esse : mutuamque inter ipsa ex naturæ instinctu semper durare concordiam : in corpore item Ecclesiæ ab episcopis quidem, sed divinitus directis, sua unicuique ordini et gradui officia distribui; in quibus si volentes libentesque persliterint, non modo nunc saluti et prosperitati ipsis fore, sed etiam postea perpetuo honori ac sempiternæ gloriæ. Hujuscemodi ergo rationibus inducti locum tenebant unusquisque in sacris conventibus, quem pontifex assignasset. Non erant quidem tum Christianis augusta templa, sed in iis tamen quæ erant, suum quisque locum norat. Adyta tenebat et ingrediebatur solus pontifex, eique subditus ordo sacer : proximas penetralibus sedes monachi occupabant : non quales nunc sunt monachi, a populo secreti, et patrem aut rectorem habentes aliquem ordinis sui, sed qui pars populi erant, et patriis in ædibus habitantes, pro sacrorum magistro ac præsule solum episcopum, vel aliquem constitutum ab episcopo sacerdotem, agnoscebant. Secundum monachos, reliquus fidelis populus consistebat, cui ad inspicienda et fruenda diviniora mysteria jus erat. Paulo ab his longius subsidebant, qui immundi censebantur, aut qui omnium expertes sacramentorum erant; primo quidem, qui defectionis a fide, vel alterius gravis delicti culpam lugebant, et pœnitentiam mœrore publico profitebantur : deinde qui a dæmonibus possessi, aut obsessi, aut miserandum in modum vexati erant : postremo autem loco, qui nullo cum sacramento essent initiati. Nam hos utpote in Christo necdum regenitos, neque sacris vitæ novæ radiis eatenus collustratos; æquum est iis cedere, qui licet tentationibus victi peccato succubuerint, aut locum dæmonis insultibus dederint, tamen et renati sunt in Christo, et gregi fidelium ascripti, et eorumdem cum illis sacramentorum participes effecti. Quibus ita constitutis, ad sacrorum rituum ac cærimoniarum curam (64), quibus non parvus sacramentis honos ac reverentia conciliatur, mentem adjecit. Hos igitur ritus pietatis atque sanctitatis plenos cum induxisset, eos cum ipse primus observavit exactissime tum ab aliis sacrorum ministris præcipua diligentia observari jussit. Quare Atheniensis Ecclesia tam sancto regente pontifice, Christianis quidem mire speciosa et amabilis apparebat, ac velut altera novi Salomonis aula, hostibus vero insidiantibus munita, et terribilis ut castrorum acies ordinata : quippe cui nec foris pulchritudo desideraretur cæremoniarum, nec intus fortitudo deesset virtutum; nam in utrumque vir longe vigilantissimus et oculatissimus sedulo excubabat, uti et religionis exterior species foris respectantibus pietatem excitaret, et interior devotæ mentis sanctimonia divinas e cœlo gratias devocaret. Quis autem vel sermone eloqui, vel etiam concipere animo possit, qualis ipse pontifex Dionysius (65), dum sacris operaretur, quantusve fuerit, quam compositus corpore, mente, spiritu, quam remotis a terra sensibus, quam cunctis animæ viribus cœlo Deoque intentis, et ad capienda divina vibratis! Satis sane erat incendendis ad devotionem atque fervorem omnium cordibus, una sui præsulis Deo immolantis consideratio. Itaque ad sacros cœtus, quoties ii cumque haberentur, magna semper erat concurrentium promptitudo, magna alacritas animorum : quando scilicet eum visuri sacrificantem essent, **442** quando verba de divinis facientem audituri, eum, inquam, cujus vel solus conspectus, vel cogitata tantum præsentia, non mediocres animis indere virtutis stimulos quibant. Ejus porro verba, cum ad turbam suam concionaretur, ejusmodi erant, quæ non externos sensus dictionis mollitie titillarent, vel aures blanditiis ungerent, sed quæ mentes acriter ad virtutem cierent, et salubri peccatorum confricatione ad pœnitentiam pungerent. Itaque sub ejus conciones plus suspiriorum audiebatur, quam laudum et acclamationum, plus verarum lacrymarum cernebatur, quam inanium plausuum (66). Erant enim ejus sermones non de jucundis, sed de utilibus, atque ut plurimum de finibus hominis, de morte, de judicio, de horrendis post hoc fugacis ævi suppliciis, deque aliis ejusdem modi argumentis, ut posset cum Paulo præceptore suo dicere : *Vos scitis quomodo nihil subtraxerim utilium, quo minus annuntiarem vobis, et docerem vos publice, et per domos, testificans Judæis atque gentilibus in Deum pœnitentiam, et fidem in Dominum nostrum Jesum Christum* [6]. Quidquid enim fecit Paulus, hoc fere est imitatus

[6] Act. xx, 20.

Dionysius. Nec enim illa surdis excepit auribus, quæ identidem suis ingeminabat præceptor : *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi* [h]. Et illud ad Philippenses : *Imitatores mei estote, fratres, et observate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram* [i]. Quis autem magis illam Pauli formam habuit quam Dionysius, qui illam non in vita modo (quod et alii e discipulis fortasse multis), sed etiam simillima in morte præstitit, quod non ita multi. Verum de his posterius ; nam alia illis prævertenda sunt. Et ecce

[h] I Cor. IV, 16. [i] Philipp. III, 17.

NOTATIONES.

(59) *Nam Paulus obiter tantum*, etc. Sanctum Paulum non diu Athenis commoratum esse, licet ex Actis apostolorum colligi, cap. XVII et XVIII. Vide etiam Cornelii a Lapide *Chronotaxin Actuum apostolorum*, pag. 4. Causa vero cur tantisper ibi hæserit, fuit, quod Silam et Timothéum exspectaret : ante quorum tamen adventum, quia diutius morabantur, ipso anno quo Athenas advenerat excessit, et Corinthum petiit, ubi cum Sila et Timotheo biennium exegit.

(60) *Adversa quorumdam levium et novam fidem irridentium philosophorum.* Id testatur sanctus Lucas Actorum XVII, ubi scribit Epicureos et Stoicos philosophos cum Paulo disputasse, eumque despicatui habuisse. Erant enim Epicurei leves et voluptuosi, ideoque Christianam religionem, sobrietatis et castimoniæ studiosam, et futura præsentibus anteponentem, contemnebant. Stoici autem suis mordicus inhærentes decretis, et de Deo, de justitia, de misericordia, de aliis virtutibus a nobis diversissima sentientes, et nimio plus omnibus se sapere arbitrantes, nostra præ suis aspernabantur.

(61) *Cum igitur omnis populus Christianus duas in classes*, etc. Antiquissima et generalissima est hæc Christiani gregis divisio, in addictos sacris ministeriis, et in horum expertes, sive in clericos et in laicos, quæ brevissima et commodissima est divisio. De quibus nominibus, ne alio properans detinear, vide doctissimum Bellarminum libro *De clericis*, et Baronium tomo primo *Annalium*, Christi 44.

(62) *Ut qui in sacerdotes vel in diaconos.* Dionysius in suis, qui nunc exstant, libris nullorum ordinum infra episcopos meminit, nisi sacerdotum et diaconorum ; quorum etiam solorum in sacris Litteris est mentio. Ex quo Scriptoris antiquitas, imo et scriptorum ipsius, colligi potest. Neque enim, cum diutissime vixerit, extrema ætate sua scripsit, sive secundo sæculo (quo plures erant in Ecclesia distincti ordines), sed primo. Quamvis initio secundi nonnulla retractantis more addiderit, ut quæstione 2 disputavimus. Nec male etiam dici posset, nomine diaconorum (quod capi generatim potest, uti et nomen ministrorum) omnes ordines episcopo et sacerdoti ministrantes comprehendisse.

(63) *In tres gradus distinguere.* Populi seu laicorum in tres gradus distinctionem tractat Dionysius lib. *De hierarchia ecclesiastica*, cap. 6. Vide in Documentis. Vocat autem illos gradus τάξεις καθαιρομένας, *ordines qui purgantur*, hoc est, qui a peccato et ignorantia mundantur : cujusmodi sunt omnes qui non recensentur inter sacros Ecclesiæ ministros. Talis illorum distinctionis series a sancto Maximo disponitur :

Αἱ καθαιρόμεναι τάξεις διαιροῦνται

Εἰς τοὺς ἐκβαλλομένους τῶν ἱερῶν,	Εἰς τὸν πιστὸν λαὸν,	Εἰς μοναχοὺς ἤτοι θεραπευτάς.

Ordines qui purgantur, dividuntur

In eos qui e templis emittuntur,	In fidelem populum,	In monachos sive cultores.

Quid sit porro purgare et purgari, illustrare et illustrari, perficere et perfici, petendum ex Documentis.

Addo et aliam seriem a S. Maximo omissam, quo intelligatur qui sint qui e templo emittantur, et quam ob causam :

A Οἱ ἐκβαλλόμενοι τῶν ἱερῶν διαιροῦνται

Εἰς κατηχουμένους,	Εἰς μετανοοῦντας,	Εἰς ἐνεργουμένους.

Qui templis emittuntur, dividuntur

In catechumenos,	In pœnitentes,	In energumenos.

Catechumeni sunt, qui ante baptismum erudiuntur fidei elementis.

443 Pœnitentes, qui ob hæresim aut alia gravia peccata, pœna sunt obnoxii.

Energumeni, qui a dæmonibus vexantur, aut turbantur, aut obsidentur.

Hi omnes egebant purgatione : primi quidem a peccato originali et ignorantia rerum fidei ; secundi a peccatis post baptismum commissis ; tertii a contaminatione diaboli. Idcirco propter suam impuritatem, antequam ad consecrationem veniretur sanctissimi sacramenti, auditis tantum iis quæ prod-
B esse ipsis poterant, dimittebantur e templo, sicque solis præsentibus, quorum vitæ puritas et innocentia tanto sacramento, et ipsius veri Dei et hominis Jesu Christi præsentia atque majestate non indigna erat, perficiebatur veneranda hominibus et angelis eucharistia.

Sic quidem primis omnino temporibus : nam postea soli catechumeni a sacris mysteriis, ut in SS. Basilii et Chrysostomi *Liturgiis* observare est, absistere jubebantur, idque diacono post evangelium et recitatam pro catechumenis ab episcopo precationem aliquoties proclamante, ut egrederentur. Voces diaconi erant hæ : Ὅσοι κατηχούμενοι, προέλθετε. Οἱ κατηχούμενοι, προέλθετε. Ὅσοι κατηχούμενοι, προέλθετε. Μή τις τῶν κατηχουμένων. *Quicunque estis catechumeni, exite. Catechumeni, exite. Quicunque estis catechumeni, exite. Ne quis catechumenorum.* Deinde iis egressis, subdebat ad sanctum populum : Ὅσοι πιστοὶ, ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου
B δεηθῶμεν· *Quicunque fideles etiam atque etiam in pace Dominum oremus.*

(64) *Ad sacrorum rituum ac cæremoniarum curam.* In cultu divino semper imperatæ observatæque sunt ab auctoribus vel promulgatoribus sacrorum certæ cæremoniæ, ad hoc videlicet institutæ, ut majore cum reverentia et honore ea quæ ad Deum spectant, agerentur et tractarentur. Tales in lege veteri sunt plurimæ, et Deo quidem ipso auctore, commendatæ. Tales et in nova non paucæ, partim ab apostolis, partim ab apostolorum successoribus abundantioris pietatis ac religionis causa constitutæ. Eas autem non tantum describit, sed et explicat sanctus Dionysius. Cui eam ob rem de Ecclesia optime merito, si quis obstrepat ingratus, næ is pessimus homo est, et pro tanta inhumanitate vix homo. Plura vis de cæremoniis ? tibi videndi sunt Baronius et Bellarminus.

(65) *Qualis ipse pontifex Dionysius.* Si unquam alias, tunc totus Dei erat Dionysius, cum ad aram
D faceret, et quasi in Deum transformatus. Ignes pietatis et ejus thura devotionis duo in primis testantur : unum, quod ita se in sacrificii tempore componeret, ita gereret, quasi ipsis in cœlis Deo præsens esset ; alterum, quod divina in carcere divino spiritu et fervore celebranti, Christus ipse aspectabili forma occurrerit, et acceptam ex altari hostiam sua manu obtulerit. Quæ duo ex veteribus martyrii ejus Actis desumpta sunt.

(66) Michael Syngelus in *Encomio*.

(priores nunc clerici, posteriores laici appellantur) primo quidem ad priores aggressus, curavit ut qui vel in sacerdotes vel in diaconos essent coaptati (62), quam horum unusquisque personam gereret, quodcunque sacrum munus obiret, id tanquam Deo præsente et inspectante, imo et cultum, qui sibi exhibeatur, admittente, omni cum diligentia, cura, sollicitudine, purum castumque præstaret. In eos enim totius plebis dirigi oculos, nec ab eorum duntaxat verbis aut mandatis, sed etiam (ac multo fortasse magis) ab eorum vita et moribus, suæ institutionis condiscere disciplinam. Ac proinde diligenter cavendum, ne quid in credito sibi munere seu grande seu parvum committerent, quod observantibus subditis offensioni esse posset. Quibus recte et ordine constitutis, ad alterutrum Ecclesiæ membrum, sive ad laicos conversus, bonum factum judicavit eos in tres gradus distinguere (63), quorum postremus sit eorum, qui a sacrorum mysteriorum inspectione et usurpatione arcentur; medius, eorum qui ad hæc admittuntur, et sanctus populus appellantur; primus autem et præcipuus, monachorum seu cultorum: hi enim majorem quamdam et sublimiorem quam medius gradus perfectionem profitentur, proptereaque etiam certis ritibus non quidem ab episcopis, sed a sacerdotibus consecrantur. **441** Quod autem ad postremum seu infimum populi Christiani gradum attinet, eum in tres partes vir sanctus dispertiit, nimirum in catechumenos, in energumenos, et in pœnitentes. Catechumeni vocantur ii qui primis fidei rudimentis imbuuntur, atque ad sanctam per lavacrum salutare regenerationem præparantur. Energumeni autem, qui a malis spiritibus agitantur, vera alioqui per susceptum antea baptisma Ecclesiæ membra. Pœnitentes denique, qui publicis gravibusque peccatis se indignos sanctissimorum participatione mysteriorum reddiderunt. Hos omnes admittebat quidem magnus pontifex in sacram ædem, dum fierent conventus, permittebat sacrarum Litterarum lectioni et expositioni interesse (his enim erudiebantur atque sanabantur); sed cum, illis absolutis, ad ipsas sacrosancta venerandæ eucharistiæ mysteria celebranda se accingeret, tum vero ad majorem tantorum mysteriorum honorem (quæ quantam maximam exigunt assistentium puritatem ac sanctimoniam) jubebat eos, ut minus mundos minusve capaces, absistere. Quod illi quidem nec inviti (quippe ita edocti erant) nec prorsus illibenter faciebant. Dionysius enim, uti sapiens et alta quadam mente præditus erat, in hoc impense laboraverat, ut magnam inter ordines atque gradus concordiam animorumque consensionem stabiliret. Absque hac enim nullam rempublicam, nullum concilium, nullam religionem, nullum conventum stare posse; rem Christianam Athenis hactenus concordia cœpisse et crevisse, eadem concordia deinceps firmam ac stabilem fore. Nec vero plus esse causæ, quamobrem inferiores in Ecclesia gradus altioribus aut invideant aut obtrectent, quam in corpore vel pedes manibus, vel femora humeris, vel artus membraque omnia capiti. Nam hanc universorum salutem esse, et optimam compositionem, cum unumquodque membrum, sua contentum sorte, propriis insistat officiis, et si qua possit, opituletur etiam, non vero obstrepat alienis. In corpore humano singula singulis membris munia ab ipsorum auctore attributa esse: mutuamque inter ipsa ex naturæ instinctu semper durare concordiam: in corpore item Ecclesiæ ab episcopis quidem, sed divinitus directis, sua unicuique ordini et gradui officia distribui; in quibus si volentes libentesque perstiterint, non modo nunc saluti et prosperitati ipsis fore, sed etiam postea perpetuo honori ac sempiternæ gloriæ. Hujuscemodi ergo rationibus inducti locum tenebant unusquisque in sacris conventibus, quem pontifex assignasset. Non erant quidem tum Christianis augusta templa, sed in iis tamen quæ erant, suum quisque locum norat. Adyta tenebat et ingrediebatur solus pontifex, eique subditus ordo sacer: proximas penetralibus sedes monachi occupabant: non quales nunc sunt monachi, a populo secreti, et patrem aut rectorem habentes aliquem ordinis sui, sed qui pars populi erant, et patriis in ædibus habitantes, pro sacrorum magistro ac præsule solum episcopum, vel aliquem constitutum ab episcopo sacerdotem, agnoscebant. Secundum monachos, reliquus fidelis populus consistebat, cui ad inspicienda et fruenda diviniora mysteria jus erat. Paulo ab his longius subsidebant, qui immundi censebantur, aut qui omnium expertes sacramentorum erant; primo quidem, qui defectionis a fide, vel alterius gravis delicti culpam lugebant, et pœnitentiam mœrore publico profitebantur: deinde qui a dæmonibus possessi, aut obsessi, aut miserandum in modum vexati erant: postremo autem loco, qui nullo cum sacramento essent initiati. Nam hos utpote in Christo necdum regenitos, neque sacris vitæ novæ radiis eatenus collustratos, æquum est iis cedere, qui licet tentationibus victi peccato succubuerint, aut locum dæmonis insultibus dederint, tamen et renati sunt in Christo, et gregi fidelium ascripti, et eorumdem cum illis sacramentorum participes effecti. Quibus ita constitutis, ad sacrorum rituum ac cærimoniarum curam (64), quibus non parvus sacramentis honos ac reverentia conciliatur, mentem adjecit. Hos igitur ritus pietatis atque sanctitatis plenos cum induxisset, eos cum ipse primus observavit exactissime tum ab aliis sacrorum ministris præcipua diligentia observari jussit. Quare Atheniensis Ecclesia tam sancto regente pontifice, Christianis quidem mire speciosa et amabilis apparebat, ac velut altera novi Salomonis aula, hostibus vero insidiantibus munita, et terribilis ut castrorum acies ordinata: quippe cui nec foris pulchritudo desideraretur cæremoniarum, nec intus fortitudo deesset virtutum; nam in utrumque vir longe vigilantissimus et oculatissimus sedulo excubabat, uti et religionis exterior species foris respectantibus pietatem excitaret, et interior devotæ mentis sanctimonia divinas e cœlo gratias devocaret. Quis autem vel sermone eloqui, vel etiam concipere animo possit, qualis ipse pontifex Dionysius (65), dum sacris operaretur, quantusve fuerit, quam compositus corpore, mente, spiritu, quam remotis a terra sensibus, quam cunctis animæ viribus cœlo Deoque intentis, et ad capienda divina vibratis! Satis sane erat incendendis ad devotionem atque fervorem omnium cordibus, una sui præsulis Deo immolantis consideratio. Itaque ad sacros cœtus, quoties ii cumque haberentur, magna semper erat concurrentium promptitudo, magna alacritas animorum: quando scilicet eum visuri sacrificantem essent, **442** quando verba de divinis facientem audituri, eum, inquam, cujus vel solius conspectus, vel cogitata tantum præsentia, non mediocres animis indere virtutis stimulos quibant. Ejus porro verba, cum ad turbam suam concionaretur, ejusmodi erant, quæ non externos sensus dictionis mollitie titillarent, vel aures blanditiis ungerent, sed quæ mentes acriter ad virtutem cierent, et salubri peccatorum confricatione ad pœnitentiam pungerent. Itaque sub ejus conciones plus suspiriorum audiebatur, quam laudum et acclamationum, plus verarum lacrymarum cernebatur, quam inanium plausuum (66). Erant enim ejus sermones non de jucundis, sed de utilibus, atque ut plurimum de finibus hominis, de morte, de judicio, de horrendis post hoc fugacis ævi suppliciis, deque aliis ejusdem modi argumentis, ut posset cum Paulo præceptore suo dicere: *Vos scitis quomodo nihil subtraxerim utilium, quo minus annuntiarem vobis, et docerem vos publice, et per domos, testificans Judæis atque gentilibus in Deum pœnitentiam, et fidem in Dominum nostrum Jesum Christum* [s]. Quidquid enim fecit Paulus, hoc fere est imitatus

[s] Act. xx, 20.

Dionysius. Nec enim illa surdis excepit auribus, quæ identidem suis ingeminabat præceptor: *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi* [h]. Et illud ad Philippenses: *Imitatores mei estote, fratres, et observate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram* [i]. Quis autem magis illam Pauli formam habuit quam Dionysius, qui illam non in vita modo (quod et alii e discipulis fortasse multis), sed etiam simillima in morte præstitit, quod non ita multi. Verum de his posterius; nam alia illis prævertenda sunt. Et ecce

[h] I Cor. IV, 16. [i] Philipp. III, 17.

NOTATIONES.

(59) *Nam Paulus obiter tantum*, etc. Sanctum Paulum non diu Athenis commoratum esse, licet ex Actis apostolorum colligi, cap. XVII et XVIII. Vide etiam Cornelii a Lapide *Chronotaxin Actuum apostolorum*, pag. 4. Causa vero cur tantisper ibi hæserit, fuit, quod Silam et Timotheum exspectaret: ante quorum tamen adventum, quia diutius morabantur, ipso anno quo Athenas advenerat excessit, et Corinthum petiit, ubi cum Sila et Timotheo biennium exegit.

(60) *Adversa quorumdam levium et novam fidem irridentium philosophorum.* Id testatur sanctus Lucas Actorum XVII, ubi scribit Epicureos et Stoicos philosophos cum Paulo disputasse, eumque despicatui habuisse. Erant enim Epicurei leves et voluptuosi, ideoque Christianam religionem, sobrietatis et castimoniæ studiosam, et futura præsentibus anteponentem, contemnebant. Stoici autem suis mordicus inhærentes decretis, et de Deo, de justitia, de misericordia, de aliis virtutibus a nobis diversissima sentientes, et nimio plus omnibus se sapere arbitrantes, nostra præ suis aspernabantur.

(61) *Cum igitur omnis populus Christianus duas in classes*, etc. Antiquissima et generalissima est hæc Christiani gregis divisio, in addictos sacris ministeriis, et in horum expertes, sive in clericos et in laicos, quæ brevissima et commodissima est divisio. De quibus nominibus, ne alio properans detinear, vide doctissimum Bellarminum libro *De clericis*, et Baronium tomo primo *Annalium*, Christi 44.

(62) *Ut qui in sacerdotes vel in diaconos.* Dionysius in suis, qui nunc exstant, libris nullorum ordinum infra episcopos meminit, nisi sacerdotum et diaconorum; quorum etiam solorum in sacris Litteris est mentio. Ex quo Scriptoris antiquitas, imo et scriptorum ipsius, colligi potest. Neque enim, cum diutissime vixerit, extrema ætate sua scripsit, sive secundo sæculo (quo plures erant in Ecclesia distincti ordines), sed primo. Quamvis initio secundi nonnulla retractantis more addiderit, ut quæstione 2 disputavimus. Nec male etiam dici posset, nomine diaconorum (quod capi generatim potest, uti et nomen ministrorum) omnes ordines episcopo et sacerdoti ministrantes comprehendisse.

(63) *In tres gradus distinguere.* Populi seu laicorum in tres gradus distinctionem tractat Dionysius lib. *De hierarchia ecclesiastica*, cap. 6. Vide in Documentis. Vocat autem illos gradus τάξεις καθαιρομένας, *ordines qui purgantur*, hoc est, qui a peccato et ignorantia mundantur: cujusmodi sunt omnes qui non recensentur inter sacros Ecclesiæ ministros. Talis illorum distinctionis series a sancto Maximo disponitur:

Αἱ καθαιρόμεναι τάξεις διαιροῦνται

Εἰς τοὺς ἐκβαλλομένους τῶν ἱερῶν,	Εἰς τὸν πιστὸν λαὸν,	Εἰς μοναχοὺς ἤτοι θεραπευτάς.

Ordines qui purgantur, dividuntur

In eos qui e templis emittuntur,	In fidelem populum,	In monachos sive cultores.

Quid sit porro purgare et purgari, illustrare et illustrari, perficere et perfici, petendum ex Documentis.

Addo et aliam seriem a S. Maximo omissam, quo intelligatur qui sint qui e templo emittantur, et quam ob causam:

Οἱ ἐκβαλλόμενοι τῶν ἱερῶν διαιροῦνται

Εἰς κατηχουμένους,	Εἰς μετανοοῦντας,	Εἰς ἐνεργουμένους.

Qui templis emittuntur, dividuntur

In catechumenos,	In pœnitentes,	In energumenos.

Catechumeni sunt, qui ante baptismum erudiuntur fidei elementis.

443 Pœnitentes, qui ob hæresim aut alia gravia peccata, pœna sunt obnoxii.

Energumeni, qui a dæmonibus vexantur, aut turbantur, aut obsidentur.

Hi omnes egebant purgatione: primi quidem a peccato originali et ignorantia rerum fidei; secundi a peccatis post baptismum commissis; tertii a contaminatione diaboli. Idcirco propter suam impuritatem, antequam ad consecrationem veniretur sanctissimi sacramenti, auditis tantum iis quæ prodesse ipsis poterant, dimittebantur e templo, sicque solis præsentibus, quorum vitæ puritas et innocentia tanto sacramento, et ipsius veri Dei et hominis Jesu Christi præsentia atque majestate non indigna erat, perficiebatur veneranda hominibus et angelis eucharistia.

Sic quidem primis omnino temporibus: nam postea soli catechumeni a sacris mysteriis, ut in SS. Basilii et Chrysostomi *Liturgiis* observare est, absistere jubebantur, idque diacono post evangelium et recitatam pro catechumenis ab episcopo precationem aliquoties proclamante, ut egrederentur. Voces diaconi erant hæ: Ὅσοι κατηχούμενοι, προέλθετε. Οἱ κατηχούμενοι, προέλθετε. Ὅσοι κατηχούμενοι, προέλθετε. Μή τις τῶν κατηχουμένων. *Quicunque estis catechumeni, exite. Catechumeni, exite. Quicunque estis catechumeni, exite. Ne quis catechumenorum.* Deinde iis egressis, subdebat ad sanctum populum: Ὅσοι πιστοὶ, ἔτι ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν· *Quicunque fideles etiam atque etiam in pace Dominum oremus.*

(64) *Ad sacrorum rituum ac cæremoniarum curam.* In cultu divino semper imperatæ observatæque sunt ab auctoribus vel promulgatoribus sacrorum certæ cæremoniæ, ad hoc videlicet institutæ, ut majore cum reverentia et honore ea quæ ad Deum spectant, agerentur et tractarentur. Tales in lege veteri sunt plurimæ, et Deo quidem ipso auctore, commendatæ. Tales et in nova non paucæ, partim ab apostolis, partim ab apostolorum successoribus abundantioris pietatis ac religionis causa constitutæ. Eas autem non tantum describit, sed et explicat sanctus Dionysius. Cui eam ob rem de Ecclesia optime merito, si quis obstrepat ingratus, næ is pessimus homo est, et pro tanta inhumanitate vix homo. Plura vis de cæremoniis? tibi videndi sunt Baronius et Bellarminus.

(65) *Qualis ipse pontifex Dionysius.* Si unquam alias, tunc totus Dei erat Dionysius, cum ad aram faceret, et quasi in Deum transformatus. Ignes pietatis et ejus thura devotionis duo in primis testantur: unum, quod ita se in sacrificii tempore componeret, ita gereret, quasi ipsis in cœlis Deo præsens esset; alterum, quod divina in carcere divino spiritu et fervore celebranti, Christus ipse aspectabili forma occurrerit, et acceptam ex altari hostiam sua manu obtulerit. Quæ duo ex veteribus martyrii ejus Actis desumpta sunt.

(66) Michael Syngelus in *Encomio.*

nunc ad sacrum apostolorum cœtum, qui Jerosolymis habitus est, et cui interesse Dionysii excellens virtus meruit, præcupida festinat oratio.

CAPUT VI.

Dionysius beatissimæ Virginis conspectu in terris fruitur, et suprema excedentis benedictione in apostolorum cœtu potitur.

(67) Hæc est Dei opt. max. erga servos suos præsertim fide sinceros, et charitate ferventes, benignitas ac munificentia, ut non modo vita perfunctos omni gaudio in æternis beatorum domiciliis perfundat, sed eorum quoque in terris superstitum susceptos labores, aut advenientes extrinsecus molestias, multo interdum consolatione attemperet. Ita cum multis sanctorum, ita cum Dionysio Areopagita illum fecisse, manifestum est. Nam, cum despectis mundi honoribus, et derelicto celeberrimi illius Areopagi fastigio, humilem legis Christianæ modestiam ac submissionem volens lubens amplexus esset, ac modo sub Pauli disciplina (cui totus et anima, et mente, et corde, ut Syngeli utar verbis (68-69), erat agglutinatus) doctrinam, spiritumque apostolicum combibisset, imo et commissam sibi Atheniensem Ecclesiam optimis legibus atque institutis, non sine multis magnisque laboribus, divinitus ordinasset, hoc ipse præter alia inter medios sudores et ærumnas percepit maximæ ac liquidissimæ voluptatis nobile solatium, quod plurium simul apostolorum (qui quidem ea tempestate vitam inter mortales agitabant) per orbem alioqui paulo ante dispersorum, gratissimo conspectu atque congressu, sed præcipue beatissimæ Virginis Deiparæ incomparabili præsentia in hoc mortali corpore dignatus sit. Nempe ad eam brevi post e vita migraturam, tam ipse quam Hierotheus et Timotheus, multique alii egregia vitæ sanctimonia præstantes (70), incredibili sacræ illius atque animatæ Arcæ testamenti visendæ ac honorandæ studio convenerunt : imo et apostoli per diversa terrarum antehac divisi, jam tum divino nutu, sive ab angelis, ut quondam Habacuc propheta[k], aut Philippus diaconus[l], rapti (71), sive levibus nebulis, quod quidam arbitrati sunt (72), per sublime vecti, sive etiam, quod multi factum credunt (73), de appetente ejus excessu aliquanto ante divinitus præmoniti (voluntas enim erat supremi Regis, honorare Matrem, et sepulcrum ejus reddere gloriosum) ad illius brevi emigraturæ virgineum thalamum, velut condicta die, simul unanimes comparuerunt. Erat tum Virgo ætate admodum provecta (annos scilicet circiter septuaginta duos nata [74]) et hujus producendæ vitæ, post fidem in Filium Jesum Christum longe lateque propagatam, minor ei jam restare ratio videbatur, quam illius ad cœlestem illam perfruendam, et revisendum Filium lubenter cupideque dimittendæ. Igitur ardentes ad cœlum preces, 444 quo nunc anima vehementer anhelabat, non semel, sed sæpius sparserat, ut si quidem Deo ita collibitum foret, abire sursum de hac statione ad præparatum sibi domicilium liceret; jamque etiam divinum responsum, et proficiscendi tempus ex animi sententia acceperat, cum fidissimo suo Joanni, tanquam uni omnium secretorum participi et cunctorum, quæ ad justa sibi facienda spectarent, necessario curatori, aperuit. Is vero, quemadmodum velle Virginem matrem cognoverat, sociis apostolis, aliisque Domini discipulis, et iis quorum vota super hac re Deus exaudierat, aut verbo aut scripto mature ut significaretur, providit. Ita undecunque, et ab iis qui procul distabant, Jerosolymam est approperatum, et ab omnibus qui prope aberant, ad montem illum Sion, ubi erat Virgini et Joanni commune domicilium, ingenti studio concursum est. Deus bone! quæ tum illic amicorum inter sese post longinqua tempora, et quam suaves ac jucundæ revisiones, recognitiones, consalutationes! quam stricti amplexus, et quam sancta oscula! cum et discipuli et apostoli, et utrorumque auditores et sectatores, et cuncti invicem mira cum voluptate congrederentur, totosque et ore, et oculis, et osculis, sancto ipsos conglutinante Spiritu, amores effunderent. Bene profecto hæc in monte Sion, monte sancto, monte amabili; monte, in quo nec ros unquam mellifluus, nec opportuna aliquando desideretur pluvia; monte in quo toties sacrosancti Jesu inambularunt pedes, in quo Spiritus sanctus abundantissimas donorum suorum primitias in generosa dilectissimi cœtus corda diffudit : in quo toties et angeli et angelorum hominumque Regina conversati sunt : in quo nunc quoque præcipua totius sanctitatis columina sanctissimæ parenti suæ quam religiosissime parentaturi concurrerunt. Verumenimvero, si de monte Sion talia, quid de ipso Virginis habitaculo et thalamo, hoc est, de præcipua montis illius gloria (nihil enim mons ille unquam habuit neque sanctius, neque augustius, quam istud ipsum, quod Dei Filio, et Dei Matri frequentatum et inhabitatum est domicilium) : quid de illo, inquam, beatissimo domicilio dici aut cogitari dignum potest? quæ ibi fuerunt religiosissimæ pietatis studia! quæ omnigenarum virtutum a Matre sapientiæ sapientissima exercitia ! quam fervidæ illic precationes ! quam profundæ meditationes ! quam altæ contemplationes! qui raptus animi ! qui excessus mentis ! qualia ex illis penetralibus ad apostolos documenta! qualia ad omnes emanavere consilia, auxilia, solatia, et uno verbo, omnis generis dona perfecta et data optima ! Huc ergo in istam bonorum omnium indeficientem apothecam, una cum apostolis et apostolorum paribus noster hic ingredi meruit Dionysius ; nec hoc tantum, sed et Reginæ ipsius thalamo appropinquare, et ipsam reginam viventem et videntem cominus intueri, et in divino vultu effulgentes cœlestium gratiarum thesauros contemplari, et verba ex ore illo purissimo, melle simul et favo dulciora, plus nimio felicibus ac fortunatis auribus excipere, et intimis animi medullis condere. O voluptas ! o deliciæ! Quam cito tibi, o ter beate Dionysi, quam cito, et quam properanter in talium haustu deliciarum tot exantlati antehac abs te labores, et tot perpessu graves ærumnæ forti animo toleratæ, fumi instar evanuerunt, ac nihil esse nec fuisse convictæ sunt! Sic olim Jacobo patriarchæ septem anni in vita agresti et pastoritia dure exacti, cum super pecore vigilans et æstu ureretur et gelu, tamen speciosæ Rachelis suæ respectu, *videbantur* (ut ait Scriptura[m]) *pauci dies præ amoris magnitudine.* Verum Dionysio totidem fere anni in laboriosissimo episcopatus onere transacti, conspecta Virginis matris plena modestiæ majestate, non modo pauci dies videbantur præ amoris et admirationis magnitudine, sed nulli. Cum vero et adhortantem ipsam ad susceptos in Filii sui vinea labores constanter in finem perferendos audivit, et proposita vincentibus multiformium coronarum præmia singulari cœlestis oris gratia præmonstrantem attendit, cum vero et incredibili amore exarsit, et vix ac ne vix quidem apud se fuit. Denique extrema valedicentis et omnibus bene precantis verba, submisso quantum potuit et corpore et animo, mistisque gaudii et mœroris affectibus excepit, et diu mutus stetit. Ut ille, sic et alii. Illa vero in dulcissimi Filii comitatu, et in præclara subvolantium angelorum pompa, cœlo velocissime penetravit, et præcelsa seraphinorum loca incomparabilis gloriæ plena transcendit. Quis autem in illo articulo fuerit singulorum

[k] Dan. XIV, 35. [l] Act. VIII, 39. [m] Gen. XXIX, 20.

sensus, quis affectus, quæ comploratio, qui gemitus et suspiria, quis dicat? Tacitis proinde, quæ dici non possunt, cogitari vix possunt, tandem exsequiarum cura cum alios omnes, cum apostolos maxime, et cum præcipue Joannem Domini peræque et dominæ dilectum, tanquam hujus domesticum et familiarem, et omnis apparatus e cœlo conscium incessit : et quæ ejus providissima cura fuit, nihil is omnino, quod factum oportuit, infectum prætermisit. Alia litteris persequentur, qui ex instituto laudandum ejus excessum uberius susceperunt: ego his solum nunc insistam, quæ cum Dionysii nostri laude, cujus proprie acta pertractamus, conjuncta sunt. Itaque cæteris exsequiarum justis debite peractis, ad orationes et hymnos funebres ventum est. Placuit enim sacro apostolorum senatui, uti in Matris Domini sui laudes, tam ipsi quam **445** alii pontificum, si quid in se inesset facundiæ et pietatis, experirentur. Hic vero erat apostolos videre et audire velut semideos quosdam, irruente in eos Spiritu commutatos, jam de Filio, jam de Matre, prorsus nova, prorsus mira, prorsus divina, pari et obsecundante stylo deprædicantes: jam item alios atque alios, et in his sanctum Hierotheum Dionysii præceptorem, tam excellenter, ipso teste Dionysii eximii laudatoris partes sustinentem, ut omni ex parte, argumenti, dictionis, actionis, affectionis, nomen plane exæquaret suum. Quid ipse autem Dionysius? Nempe qui alios in cœlum extollit, ipse de se silet. Verum illud ipsum silentium, et tanta Hierothei contra dilaudatio, mihi omni voce expressius clamat, illas ipsas virtutes, quas in magistro tam diligenter observavit, et tantopere commendavit, in semet abundanter habuisse; et quod est in se ipse expertus, hoc de Hierotheo expressisse. Nam hoc ingenuorum est proprium ingeniorum, e suo spiritu atque fervore de simili alterius aut etiam majori benignam cum animis suis facere conjecturam. Si enim et aliis in rebus tantus fuit Dionysius quantum scripta ipsa demonstrant; in hujus Virginis et matris (amabilissimæ dicam, an admirabilissimæ?) celebrandis tali in consessu præconiis quantus exstitisse credendus est? Certe (quod ipse de magistro dixit) totus extra se raptus, totus, in ea quæ sublimissima sublimissime attingebat, transformatus. Sed de hocce apud beatissimam Deiparam sacro conventu, deque profusis in eam honoribus, in præsentia satis. Nam ad tempus quo hæc facta sunt quod attinet (quamvis, ubi de re aliqua constet, pervicacium sit ingeniorum, quærere et altercari de tempore), tamen in anno Christi circiter quinquagesimo octavo, Neronis autem imperii secundo, dicimus accidisse. Rem vero ipsam beatus Juvenalis Hierosolymorum (ubi ea transacta est) episcopus, continua traditione ad sua tempora devolutam, abhinc mille ducentis fere annis Marcianum docebat imperatorem (75). Is enim imperator, cum insigni esset pietate, et conjugem eam haberet, a qua sola in pietatis stadio et studio vinceretur, Pulcheriam Augustam scilicet, coram Deo vere pulchram, illa ipsa hortante, ad beatissimæ Virginis perquirendas reliquias cogitationes applicuit suas. Itaque ipsum Juvenalem patriarcham et alios Palæstinæ episcopos, qui ad Chalcedonense concilium ea tempestate convenerant, ad se accitos interrogavit, num sanctissimæ Dei Genitricis sacrum corpus, eo in tumulo in quo primitus compositum fuerat, etiamnum reperiretur; habere enim se in animo, ad unum templorum eidem Virgini dicatorum (tria siquidem illi Pulcheria Augusta Constantinopoli fabricaverat, eaque pulcherrima et augustissima) illud transferre, futurum urbis principalis munimentum atque præsidium. Cui respondit patriarcha, in sacris quidem Litteris de obitu Deiparæ mentionem haberi nullam, antiquissima tamen ac verissima traditione receptum esse, sanctos apostolos, ejus instante obitu, Hierosolymam undique terrarum, ad quas dispersi fuerant, convolasse, e vita etiam emigranti adfuisse, mortuam cum honore et hymnis tumulasse : quin et ipsum triduum angelicos concentus eo loci auditos esse. Addebat denique, tertio exsequiarum die, cum sancti Thomæ postulatu reclusum fuisset sepulcrum, solas sepulcrales fascias suo loco, perinde quasi paulo ante a corpore desertas, ab ipsis esse inventas; sed inenarrabili odoris suavissimi fragrantia redolentes : ita censuisse ipsos, virgineum corpus a corruptione esse servatum, atque in cœlos translatum; igitur denuo tumulum obsignasse, inibique reliquisse. Et sane valde congruebat ut corpus, quod nulli subditum peccato fuisset, id neque corruptioni, quæ a peccato exorta est, subderetur. Quod etiam Propheta regius tanto ante intervallo prospiciens de utroque tam Matris quam Filii incorrupto corpore (76) concinebat [a]: *Surge, Domine, in requiem tuam, tu et arca sanctificationis tuæ;* hoc est: Tu, Domine, qui es Sanctus sanctorum, nec tu solum, sed et arca sanctitatis tuæ, id est Virgo Maria mater tua, cujus in utero tanquam in arca sanctissima, caste et pudice custoditus es : surgite ambo absque corruptione ad gloriam incorruptam, et requiem imperturbabilem. Decet enim, ut a duobus primævis corporibus manavit per inobedientiam corruptio, sic a duobus novi ac beatioris sæculi divinis tabernaculis per utriusque obedientiam Deo offerantur incorruptionis primitiæ. Ita Virgo receptis dimissi corporis exuviis, prorsus integra et incorrupta ad regalem conscendens thalamum, inanem in terris tumulum dereliquit; quamvis nec omnino inanem : quippe illa sacri depositi aliquanta præsentia sanctitatem indeptus erat non vulgarem. Hunc tumulum pius imperator quando aliud haberi non poterat, ad se transmissum, in magnificentissimo beatissimæ Virginis templo (*Blachernarum* appellant), proxime sacram mensam deposuit. Nec vero tacuit idem beatus Juvenalis, eo in cœtu adfuisse una cum discipulis et sancto Timotheo atque Hierotheo beatissimum Dionysium. Qui quidem Dionysius, an conspecta tum in persona Virginis quasi plusquam humana majestate, ea quæ passim feruntur, dixerit, nimirum se pro dea eam fuisse habiturum, nisi aut fides aut ratio inhibuisset, **446** id, inquam, nec ita certum habeo, ut asserere ausim; nec ita incertum, ut refellere debeam. Uti enim a novis quidem hominibus (77), sic a doctis admodum et piis hujuscemodi opinionis celebrata est auctoritas. Quare hæc aliis relinquentes, Dionysium a sanctis locis ad sui gregis pascua revertentem pedetentim prosequemur.

NOTATIONES.

(67) Quæ hoc capite continetur de sanctissimæ Virginis excessu historia, partim ex antiqua traditione, partim e sancti Dionysii libro *De divinis nominibus* desumpta est. De traditione testatus est ante mille et centum eoque amplius annos beatus Juvenalis patriarcha Hierosolymitanus, de quo paulo inferius. Verba sancti Dionysii capite tertio ejusdem libri sunt hæc : Ἡνίκα καὶ ἡμεῖς, ὡς οἶσθα, καὶ αὐτὸς, καὶ πολλοὶ τῶν ἱερῶν ἡμῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τὴν θέαν ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου σώματος συνεληλύθαμεν. Παρῆν δὲ ὁ ἀδελφόθεος Ἰάκωβος, καὶ Πέτρος ἡ κορυφαία καὶ πρεσβυτάτη τῶν θεολόγων ἀκρότης, etc. *Quando et nos, ut scis, et ipse* (Hierotheus scilicet) *et multi ex sanctis fratribus nostris ad intuendum corpus, quod principium vitæ et Dei conceptaculum fuit, convenissemus. Aderat autem et Jacobus frater Domini, et Petrus, supremum et venerabilissimum theologorum columen.*

[a] Psal. CXXXI, 8. Glycas parte III, pag. 525.

Quæ verba cum a diversis diverse capiantur, singulorum proferendæ sunt sententiæ, ut pateat ex eorum commissione, quænam vera censenda sit.

Prima igitur antiquissima et communissima sententia (quam et nos amplectimur) est, illa Dionysii verba de corpore sacrosancto beatissimæ Virginis Mariæ (ad quod intuendum et tumulandum convenerint apostoli) esse intelligenda. Sic enim intellexit Juvenalis patriarcha Hierosolymitanus, qui abhinc mille ducentis retro annis vixit et scripsit. Sic et Andreas Cretensis, Hierosolymorum etiam ipse patriarcha. Sic et sanctus Maximus martyr, sancti Dionysii scholiastes præcipuus, in suis *Scholiis*. Sic et sanctus Joannes Damascenus in oratione *De dormitione Deiparæ*. Sic et Michael Syngelus, presbyter Hierosolymitanus, et Simeon Metaphrastes, et Nicephorus Callistus, et Georgius Pachymeras, et alii e Græcis : ipsorumque item Menæum, et uno verbo, Græci omnes. E Latinis autem S. Gregorius Turonensis lib. I *De gloria martyrum*, S. Ildefonsus sermone 4 *De assumptione B. Mariæ*, Albertus Magnus in dictum librum et locum sancti Dionysii, aliique quamplurimi, antiqui et novi. Et probatur hæc sententia ratione.

Primo, quia corpus sanctissimæ Virginis aptissime vocatur ζωαρχικὸν καὶ θεοδόχον σῶμα. Nam ζωαρχικόν sonat *quod est principium vitæ*. Atqui si Christus est vita (ut se ipse appellavit Joannis XIV: *Ego sum via, veritas et vita*), et si Deipara est illi principium generationis, certe etiam dici potest *principium vitæ*. Recte etiam dicitur corpus B. Virginis θεοδόχον, id est *Dei susceptivum*, sive *Dei conceptaculum*, quod scilicet Deum in utero conceperit et gestaverit.

Secundo, quia beatæ Virginis excessus et sepultura causam præbuit justissimam, apostolos et ex apostolicis viris præcipuos eo trahendi, tam ut ejus aspectu et benedictione fruerentur, quam ut ejus sepulturam, velut matris et reginæ, curarent et cohonestarent.

Tertio, quia ejusdem Virginis pietati atque charitati valde consentaneum fuit, ut priusquam terras relinqueret, apostolos et primores discipulos videre, extremumque salutare, ac potissimum solando, docendo, hortando aliquid eis gratiæ spiritualis impertiri vellet. Poterat enim multo justius, quam Paulus, illa verba sacra usurpare, quæ ille ad Romanos * : *Desidero enim videre vos, ut aliquid vobis impertiar gratiæ spiritualis ad confirmandos vos, id est, simul consolari in vobis per eam, quæ invicem est, fidem vestram atque meam*. His igitur impellor rationibus, ut primæ huic sententiæ, rejectis aliis, adhærescam, quæ vero contra objiciuntur, tum refellam, cum alias opiniones produxero.

Secunda igitur opinio est Joannis Scoti in Epistola ad Carolum Magnum, per ea scilicet verba : Ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου σώματος, intelligi conspectum Christi corporalem. Ex hoc enim loco probat, Dionysium una cum Hierotheo et multis aliis Christum vidisse. « Cum qua, inquit, multisque aliis sanctis in unum convenientibus, Christum post resurrectionem corporaliter est contemplatus; aderantque, ut ipse ait, Jacobus frater Domini, » etc. Quæ si ita intelligantur, ut dicantur Dionysius et Hierotheus vidisse Christum in carne ante suam ascensionem, prorsus falsa sunt; tum enim neque ipsi, neque ipsorum magister Paulus ad fidem adhuc erant conversi : sin de alia Christi apparitione corporali post ascensionem facta sit sermo, quamvis Græca verba eum quoque admittere sensum possint, tamen etiam sic videtur esse falsus. Nam talis apparitio tam multis simul, et tanto tempore post ascensionem facta, nullo modo, neque ab apostolis, neque ab eorum discipulis (cum ad resurrectionis probationem faceret

A plurimum), neque ab ullo prorsus alio, qui spectator tam præclari visi fuisset, tacita esset. Accedit quod hæc opinio ab alio hactenus recepta sit nemine.

Tertia sententia est Matthæi Galeni Westcappellii, in *Præfatione ad Areopagitica* Hilduini, qui de ædibus Joannis evangelistæ verba illa sancti Dionysii accipit. « Porro licet, inquit, alii non incommode fortassis sint ista intellecturi de conventu ad sepulcrum ipsum subdiali, ibidemque consessu apostolico; attamen rectius existimo, de ædibus Joannis evangelistæ accipi posse, in quas recepisse dicitur B. Virginem statim a commendatione Filii sui morituri. » Verum neque hæc magnam habet probabilitatem. Nec enim tanti ædes illæ erant, ut earum visendarum gratia e multis et dissitis locis, et e magnis occupationibus evocandi essent tot apostoli et viri apostolici. Quid, quod valde insolens est sermo, ædes vocari corpus? imo nullus unquam

B sic locutus legitur.

Quarta proinde est Hilduini abbatis, 447 qui in S. Dionysii Vita, capit verba supra posita de sepulcro Christi. Nam agens de libro S. Dionysii *De divinis nominibus*, ubi verba ista exstant controversa, sic scribit : « In quo ostendit, se apud sanctam civitatem, penes sepulcrum Jesu vitæ principis, a Jacobo fratre Domini et Petro apostolorum principe, necnon et a theologo Joanne una cum præfato Hierotheo, et S. Timotheo, aliisque sanctis compluribus audivisse disputationem et fidei sacramentum, » etc. Ubi τὸ sepulcrum Jesu vitæ principis positum est pro eo, quod Græce habetur τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου σώματος. Pro hac opinione, tanquam pro aris et focis, depugnat Franciscus Bivarius in *Commentario* suo *ad Dextri Chronicon*, in anno Christi 48, et quod pro ea quidem afferri potest, enixe affert; sed tamen ad expugnandam sententiam, quæ a tot sæculis et a tot bonis auctoribus recepta sit, ut mihi quidem videtur, invalide.

C

Primum Bivarii argumentum est, quod auctores nostræ sententiæ (ut quidem ipse sumit Bivarius pag. 98) « manifeste defecerint (uno dempto Baronio) in eodem Dionysii textu explicando; dum ex eo credunt haberi, inibi quoque adfuisse Timotheum Pauli dilectum discipulum, et Ephesiorum episcopum; ad ipsumque libros suos Dionysium nuncupasse : quod tamen verum non esse, ad annum Domini 100, comment. 11, Deo duce, inquit, monstrabimus. » Hæc ille.

Duo igitur dicit : unum quidem, quod omnes, qui verba Dionysii de corpore Virginis accipiunt, iidem, excepto Baronio, ibi abfuisse Timotheum Ephesiorum episcopum dicant : alterum autem, quod iidem teneant, adeoque ex Dionysii verbis colligant, libros S. Dionysii ad eumdem B. Timotheum scriptos esse. Ipse porro utrumque horum

D falsum esse dicit, atque se ostensurum, nec interfuisse Timotheum illum funeri Virginis, nec ad eum scriptos esse libros; nos autem utrumque pro vero tenemus, et pro certo probabimus.

Ac prius quidem de Timothei præsentia confirmatur ex auctoribus Græcis et nominatim ex illorum antiquissimo Juvenale, patriarcha Hierosolymitano, cujus ante memini. Is igitur coram Marciano imp. et Pulcheria conjuge, cum de ortu ac funere Deiparæ ageret, addit inter alia, etiam Timotheum et Dionysium Areopagitam et Hierotheum interfuisse. De quo vide Nicephorum Callistum lib. XV *Histor. eccles.* cap. 14. Idem Menæa Græcorum expresse testantur.

Quod autem dicit Bivarius, Dionysii verba nihil pro nobis facere, si ad unguem perpendantur, et quod pro hoc confirmando Marsilii profert interpretationem : nihil sane illa contra nos facit, atque

* Cap. I, 11.

etiam si aliquid faceret, responderemus, ipsorum Patrum Græcorum explicationem, unius auctoris Latini interpretationi longe præferendam esse, et Græcos ipsos melius Græca intelligere quam Latinos. Quamvis et plures Latinorum interpretationes a nobis sint, et novissima quoque nostri Petri Lanselii, qui Græca illa ἡνίκα καὶ ἡμεῖς, ὡς οἶσθα, καὶ αὐτὸς, καὶ πολλοὶ τῶν ἱερῶν ἡμῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου σώματος συνεληλύθαμεν, sic vertit: *Cum et nos, ut scis, et tu, et multi ex sanctis fratribus nostris, corporis, quod Auctorem vitæ Deumque recepit, videndi causa convenissemus*, ubi καὶ αὐτός vertit *et tu*, quo modo et Michaelis Glycæ interpres accepit III parte *Annalium*, ubi eadem verba vertit: *Nos quidem una tecum*, etc., quod idem est, atque *nos quidem et tu*, nam αὐτός non tantum significat *ille*, sed etiam *tu*. Quin et hoc modo accepit idem Dionysius paulo ante, in eodem ipso capite, et eadem pagina, cum dixit alloquens sanctum Timotheum: Καὶ πολλάκις ἡμᾶς καὶ αὐτὸς εἰς τοῦτο προέτρεψας· *Et sæpe nos etiam tu ad hoc hortatus es*. Quia tamen ambigua est hic Dionysii intentio, non ea nos tantum particula nitimur, ut probemus Timotheum decessui Virginis adfuisse, neque item verbis illis *convenimus nos*, quasi ibi comprehendat secum una Hierotheum, aut, si mavis, Timotheum, sed potius illis, ὡς οἶσθα, *ut nosti*, quæ bis illic usurpat, quasi velit dicere: Ut ipse optime nosti, qui illic adfueris: deinde etiam illis verbis, quæ post sequuntur, ubi dicit Dionysius se ab ipso Timotheo, memori illorum hymnorum qui tum decantati sunt, partes aliquas inaudiisse. Quibus verbis quid indicare velit aliud, quam S. Timotheum memoria retinuisse, quæ illic ad funus D. Virginis, cum præsens adesset, audiverat?

Quin et Hilduinus ipse, licet aliter quam nos in aliis senserit, tamen adfuisse Timotheum una cum sanctis Dionysio et Hierotheo, nobiscum sentit; cujus verba licet videre in ejus *Areopagiticis*. Idem et S. Thomas in *Expositione super librum De divinis nominibus*, cap. 3, ad hunc ipsum locum.

Secundum ejusdem Bivarii argumentum est, quod si Dionysius de transitu ageret, non diceret convenisse ipsos Hierosolymis « visuros corpus ejus, quod vitæ principem Deumque suscepit, » sed sic, « interfuturos migrationi ejus, » etc. Respondeo, diversos diverse loqui, Bivarium more suo, et Dionysium suo; Latinos aliter, aliter Græcos; Dionysium autem Græcis ita locutum, ut omnes Græci, ne uno quidem excepto, intellexerint ibi sermonem esse de corpore Virgineo, non autem de sepulcro.

Et quod addit Bivarius, dicturum fuisse Dionysium, « non quidem ad videndum tantum, sed ad recipiendam ejus benedictionem postremam: nec ad videndum corpus duntaxat, sed ad videndam eam vivam, priusquam migraret ad Filium: » respondeo, nos quidem hodie ita locuturos esse, sed Dionysium in suis libris aliud loquendi genus sectatum, nempe grandiloquum et subobscurum: existimasse autem, facile hæc intellectum iri ab eo, qui iisdem interfuisset exsequiis. Intelligenti enim pauca. Nec volebat Dionysius sua ab omnibus intelligi, cum nec omnibus scriberet, sed solis Ecclesiæ sacris ordinibus.

Addit idem Bivarius: « Quod si velit quis, ut Virginem vita præditam Dionysius nuncupet corpus, inusitatum inducet loquendi modum, quo nullus doctorum usus reperiatur. » Respondeo, non tam inusitatum esse, ut *corpus* ponatur pro *persona*, quam ut *corpus* ponatur pro *sepulcro*, quod tamen ipse vult. Quis enim ab orbe condito unquam sic locutus est, aut loquetur infinitis post sæculis? « Visamus corpus quod suscepit Joannem, pro, visamus sepulcrum Joannis. Visamus corpus quod suscepit Christum, pro, visamus sepulcrum Christi. » Certe illa longe tolerabilior est locutio, « Visamus corpus, **448** quod suscepit Christum, id est visamus Virginem, seu corpus Virginis, » uti et S. Thomas loco ante citato approbat, ita scribens: « Potest etiam intelligi quod convenerunt ad videndum corpus beatæ Virginis Mariæ in ejus morte, quod etiam suscepit Deum in incarnatione. »

Nam ut caro in sacris litteris percrebro pro toto homine ponitur, sic et corpus (quod idem est quod caro) peræque pro toto homine poni potest. De carne quidem obvia sunt exempla, ut Genes. VI, 12: *Omnis quippe caro corruperat viam suam*, id est omnis homo, et Psalm. LV, 5: *In Deo speravi; non timebo quid faciat mihi caro*, et Joannis I, 14: *Et Verbum caro factum est*, et Lucæ III, 6: *Et videbit omnis caro salutare Dei*. Non minus autem corpus sic accipi potest, cum a carne non differat; imo vero ita accipitur Sapientiæ I, 4: *Quoniam in malevolam animam non introibit sapientia; nec habitabit in corpore subdito peccatis*, id est in homine pravo et perverso: alioqui in anima potius habitat sapientia quam in corpore. Quin et Matth. XXIV, 28, et Lucæ XVII, ultimo: *Ubicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur et aquilæ*, id est, ubicunque fuerit Christus, ut multi sancti Patres interpretantur. Accedit quod proprie et proxime corpus videatur, ac propterea recte dicatur eos convenisse visuros corpus; sicut frequentissime in Scripturis, pro eo quod diceretur: Non videbitis me, reperimus usurpatum, *Non videbitis faciem meam*. Sic Geneseos XLIII, 3 aliquoties: *Non videbitis faciem meam absque fratre vestro minimo*, sic et similia. Sic et Actorum XX, 25: *Amplius non videbitis faciem meam vos omnes, per quos transivi prædicans regnum Dei*.

Adde, propter corpus maxime convocatos videri apostolos, nempe ut illud (cujus præcipue honos id temporis a Spiritu sancto intendebatur) honeste ac religiose sepelirent, atque etiam ut essent, qui et viderent mortuum, et testarentur assumptum. Alioqui unde nobis illa ejus in cœlos assumpti tam festa dies? Unde tanta, quanta nunc est, solemnitas provenisset?

At enim urget etiam atque etiam vir admodum diligens et doctus (talem enim certe agnosco), atque Dionysii verbis nos impugnat, istis nimirum: *Illic ergo post contuitum placuit, ut pontifices omnes*, etc. « Nihil igitur, inquit, aliud apostoli et discipuli fecerunt, nisi videre et contueri, quod sepulcro Domini valde congruit, corpori autem Virginis minime, quod nimirum non solum viderunt, sed et sepulturæ mandarunt. » Sic ille. Cui nos dicimus, neque verum esse quod assumit, neque bene inferri quod colligit. Multa enim ibi præter contuitum corporis alia esse facta, indicat eodem loco ipse S. Dionysius; sed omittit ea speciatim exponere, quod et Timotheo nota essent (nempe testi aurito et oculato) et verbis facile exprimi non possent; neque, si possent, deberent. Verba Dionysii sunt: Ἀλλὰ ἵνα τὰ ἐκεῖ μυστικὰ καὶ ὡς τοῖς πολλοῖς ἄῤῥητα, καὶ ὡς ἐγνωσμένα σοι παραλείψωμεν· *Sed ut mystica, quæ illic facta sunt, tanquam multis ineffabilia, et tibi cognita, prætermittamus*.

Postremo reprehendit Bivarius, quod a nonnullis dicitur « omnes apostolos funeri beatæ Virginis adfuisse. » Qua de reprehensione id solum habeo dicere: si ab illis hoc dicatur, quasi ex Dionysii verbis, merito eos reprehendi, neque enim id ejus verba sonant, sin ex vetusta traditione, quam Juvenalis patriarcha coram augustis principibus Martiano et Pulcheria testificatus est, immerito; nempe accipiendo *omnes* distributione accommoda, qui scilicet in vivis erant, et adesse poterant. Nam quod duo tantum nominentur, Jacobus et Petrus, his verbis: Παρῆν δὲ καὶ ὁ ἀδελφόθεος Ἰάκωβος, καὶ Πέτρος ἡ κορυφαία καὶ πρεσβυτάτη τῶν θεολόγων ἀκρότης· *Aderat autem et Jacobus Christi fra-*

Quæ verba cum a diversis diverse capiantur, singulorum proferendæ sunt sententiæ, ut pateat ex eorum commissione, quænam vera censenda sit.

Prima igitur antiquissima et communissima sententia (quam et nos amplectimur) est, illa Dionysii verba de corpore sacrosancto beatissimæ Virginis Mariæ (ad quod intuendum et tumulandum convenerint apostoli) esse intelligenda. Sic enim intellexit Juvenalis patriarcha Hierosolymitanus, qui abhinc mille ducentis retro annis vixit et scripsit. Sic et Andreas Cretensis, Hierosolymorum etiam ipse patriarcha. Sic et sanctus Maximus martyr, sancti Dionysii scholiastes præcipuus, in suis *Scholiis*. Sic et sanctus Joannes Damascenus in oratione *De dormitione Deiparæ*. Sic et Michael Syngelus, presbyter Hierosolymitanus, et Simeon Metaphrastes, et Nicephorus Callistus, et Georgius Pachymeras, et alii e Græcis : ipsorumque item Menæum, et uno verbo, Græci omnes. E Latinis autem S. Gregorius Turonensis lib. I *De gloria martyrum*, S. Ildefonsus sermone 4 *De assumptione B. Mariæ*, Albertus Magnus in dictum librum et locum sancti Dionysii, aliique quamplurimi, antiqui et novi. Et probatur hæc sententia ratione.

Primo, quia corpus sanctissimæ Virginis aptissime vocatur ζωαρχικὸν καὶ θεοδόχον σῶμα. Nam ζωαρχικόν sonat *quod est principium vitæ*. Atqui si Christus est vita (ut se ipse appellavit Joannis XIV: *Ego sum via, veritas et vita*), et si Deipara est illi principium generationis, certe etiam dici potest *principium vitæ*. Recte etiam dicitur corpus B. Virginis θεοδόχον, id est *Dei susceptivum*, sive *Dei conceptaculum*, quod scilicet Deum in utero conceperit et gestaverit.

Secundo, quia beatæ Virginis excessus et sepultura causam præbuit justissimam, apostolos et ex apostolicis viris præcipuos eo trahendi, tam ut ejus aspectu et benedictione fruerentur, quam ut ejus sepulturam, velut matris et reginæ, curarent et cohonestarent.

Tertio, quia ejusdem Virginis pietati atque charitati valde consentaneum fuit, ut priusquam terras relinqueret, apostolos et primores discipulos videre, extremumque salutare, ac potissimum solando, docendo, hortando aliquid eis gratiæ spiritualis impertiri vellet. Poterat enim multo justius, quam Paulus, illa verba sacra usurpare, quæ ille ad Romanos * : *Desidero enim videre vos, ut aliquid vobis impertiar gratiæ spiritualis ad confirmandos vos, id est, simul consolari in vobis per eam, quæ invicem est, fidem vestram atque meam*. His igitur impellor rationibus, ut primæ huic sententiæ, rejectis aliis, adhærescam, quæ vero contra objiciuntur, tum refellam, cum alias opiniones produxero.

Secunda igitur opinio est Joannis Scoti in Epistola ad Carolum Magnum, per ea scilicet verba : Ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου σώματος, intelligi conspectum Christi corporalem. Ex hoc enim loco probat, Dionysium una cum Hierotheo et multis aliis Christum vidisse. « Cum qua, inquit, multisque aliis sanctis in unum convenientibus, Christum post resurrectionem corporaliter est contemplatus; aderantque, ut ipse ait, Jacobus frater Domini, » etc. Quæ si ita intelligantur, ut dicantur Dionysius et Hierotheus vidisse Christum in carne ante suam ascensionem, prorsus falsa sunt; tum enim neque ipsi, neque ipsorum magister Paulus ad fidem adhuc erant conversi : sin de alia Christi apparitione corporali post ascensionem facta sit sermo, quamvis Græca verba eum quoque admittere sensum possint, tamen etiam sic videtur esse falsus. Nam talis apparitio tam multis simul, et tanto tempore post ascensionem facta, nullo modo, neque ab apostolis, neque ab eorum discipulis (cum ad resurrectionis probationem faceret A plurimum), neque ab ullo prorsus alio, qui spectator tam præclari visi fuisset, tacita esset. Accedit quod hæc opinio ab alio hactenus recepta sit nemine.

Tertia sententia est Matthæi Galeni Westcappellii, in *Præfatione ad Areopagitica* Hilduini, qui de ædibus Joannis evangelistæ verba illa sancti Dionysii accipit. « Porro licet, inquit, alii non incommode fortassis sint ista intellecturi de conventu ad sepulcrum ipsum subdiali, ibidemque consessu apostolico; attamen rectius existimo, de ædibus Joannis evangelistæ accipi posse, in quas recepisse dicitur B. Virginem statim a commendatione Filii sui morituri. » Verum neque hæc magnam habet probabilitatem. Nec enim tanti ædes illæ erant, ut earum visendarum gratia e multis et dissitis locis, et e magnis occupationibus evocandi essent tot apostoli et viri apostolici. Quid, quod valde insolens est sermo, ædes vocari corpus? imo nullus unquam B sic locutus legitur.

Quarta proinde est Hilduini abbatis, **447** qui in S. Dionysii Vita, capit verba supra posita de sepulcro Christi. Nam agens de libro S. Dionysii *De divinis nominibus*, ubi verba ista exstant controversa, sic scribit : « In quo ostendit, se apud sanctam civitatem, penes sepulcrum Jesu vitæ principis, a Jacobo fratre Domini et Petro apostolorum principe, necnon et a theologo Joanne una cum præfato Hierotheo, et S. Timotheo, aliisque sanctis compluribus audivisse disputationem et fidei sacramentum, » etc. Ubi τὸ sepulcrum Jesu vitæ principis positum est pro eo, quod Græce habetur τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου σώματος. Pro hac opinione, tanquam pro aris et focis, depugnat Franciscus Bivarius in *Commentario* suo *ad Dextri Chronicon*, in anno Christi 48, et quod pro ea quidem afferri potest, enixe affert; sed tamen ad expugnandam sententiam, quæ a tot sæculis et a tot bonis au- C ctoribus recepta sit, ut mihi quidem videtur, invalide.

Primum Bivarii argumentum est, quod auctores nostræ sententiæ (ut quidem ipse sumit Bivarius pag. 98) « manifeste defecerint (uno dempto Baronio) in eodem Dionysii textu explicando : dum ex eo credunt haberi, inibi quoque adfuisse Timotheum Pauli dilectum discipulum, et Ephesiorum episcopum; ad ipsumque libros suos Dionysium nuncupasse : quod tamen verum non esse, ad annum Domini 100, comment. 11, Deo duce, inquit, monstrabimus. » Hæc ille.

Duo igitur dicit : unum quidem, quod omnes, qui verba Dionysii de corpore Virginis accipiunt, iidem, excepto Baronio, ibi abfuisse Timotheum Ephesiorum episcopum dicant : alterum autem, quod iidem teneant, adeoque ex Dionysii verbis colligant, libros S. Dionysii ad eumdem B. Timotheum scriptos esse. Ipse porro utrumque horum D falsum esse dicit, atque se ostensurum, nec interfuisse Timotheum illum funeri Virginis, nec ad eum scriptos esse libros; nos autem utrumque pro vero tenemus, et pro certo probabimus.

Ac prius quidem de Timothei præsentia confirmatur ex auctoribus Græcis et nominatim ex illorum antiquissimo Juvenale, patriarcha Hierosolymitano, cujus ante memini. Is igitur coram Marciano imp. et Pulcheria conjuge, cum de ortu ac funere Deiparæ ageret, addit inter alia, etiam Timotheum et Dionysium Areopagitam et Hierotheum interfuisse. De quo vide Nicephorum Callistum lib. XV *Histor. eccles.* cap. 14. Idem Menæa Græcorum expresse testantur.

Quod autem dicit Bivarius, Dionysii verba nihil pro nobis facere, si ad unguem perpendantur, et quod pro hoc confirmando Marsilii profert interpretationem : nihil sane illa contra nos facit, atque

* Cap. I, 11.

etiam si aliquid faceret, responderemus, ipsorum Patrum Græcorum explicationem, unius auctoris Latini interpretationi longe præferendam esse, et Græcos ipsos melius Græca intelligere quam Latinos. Quamvis et plures Latinorum interpretationes a nobis sint, et novissima quoque nostri Petri Lanselii, qui Græca illa ἡνίκα καὶ ἡμεῖς, ὡς οἶσθα, καὶ αὐτὸς, καὶ πολλοὶ τῶν ἱερῶν ἡμῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου σώματος συνεληλύθαμεν, sic vertit: *Cum et nos, ut scis, et tu, et multi ex sanctis fratribus nostris, corporis, quod Auctorem vitæ Deumque recepit, videndi causa convenissemus*, ubi καὶ αὐτός vertit *et tu*, quo modo et Michaelis Glycæ interpres accepit III parte *Annalium*, ubi eadem verba vertit: *Nos quidem una tecum*, etc., quod idem est, atque *nos quidem et tu*, nam αὐτός non tantum significat *ille*, sed etiam *tu*. Quin et hoc modo accepit idem Dionysius paulo ante, in eodem ipso capite, et eadem pagina, cum dixit alloquens sanctum Timotheum: Καὶ πολλάκις ἡμᾶς καὶ αὐτὸς εἰς τοῦτο προέτρεψας· *Et sæpe nos etiam tu ad hoc hortatus es*. Quia tamen ambigua est hic Dionysii intentio, non ea nos tantum particula nitimur, ut probemus Timotheum decessui Virginis adfuisse, neque item verbis illis *convenimus nos*, quasi ibi comprehendat secum una Hierotheum, aut, si mavis, Timotheum, sed potius illis, ὡς οἶσθα, *ut nosti*, quæ bis illic usurpat, quasi velit dicere: Ut ipse optime nosti, qui illic adfueris: deinde etiam illis verbis, quæ post sequuntur, ubi dicit Dionysius se ab ipso Timotheo, memori illorum hymnorum qui tum decantati sunt, partes aliquas inaudiisse. Quibus verbis quid indicare velit aliud, quam S. Timotheum memoria retinuisse, quæ illic ad funus D. Virginis, cum præsens adesset, audiverat?

Quin et Hilduinus ipse, licet aliter quam nos in aliis senserit, tamen adfuisse Timotheum una cum sanctis Dionysio et Hierotheo, nobiscum sentit; cujus verba licet videre in ejus *Areopagiticis*. Idem et S. Thomas in *Expositione super librum De divinis nominibus*, cap. 3, ad hunc ipsum locum.

Secundum ejusdem Bivarii argumentum est, quod si Dionysius de transitu ageret, non diceret convenisse ipsos Hierosolymis « visuros corpus ejus, quod vitæ principem Deumque suscepit, » sed sic, « interfuturos migrationi ejus, » etc. Respondeo, diversos diverse loqui, Bivarium more suo, et Dionysium suo; Latinos aliter, aliter Græcos; Dionysium autem Græcis ita locutum, ut omnes Græci, ne uno quidem excepto, intellexerint ibi sermonem esse de corpore Virgineo, non autem de sepulcro.

Et quod addit Bivarius, dicturum fuisse Dionysium, « non quidem ad videndum tantum, sed ad recipiendam ejus benedictionem postremam: nec ad videndum corpus duntaxat, sed ad videndam eam vivam, priusquam migraret ad Filium: » respondeo, nos quidem hodie ita locuturos esse, sed Dionysium in suis libris aliud loquendi genus sectatum, nempe grandiloquum et subobscurum: existimasse autem, facile hæc intellectum iri ab eo, qui iisdem interfuisset exsequiis. Intelligenti enim pauca. Nec volebat Dionysius sua ab omnibus intelligi, cum nec omnibus scriberet, sed solis Ecclesiæ sacris ordinibus.

Addit idem Bivarius: « Quod si velit quis, ut Virginem vita præditam Dionysius nuncupet corpus, inusitatum inducet loquendi modum, quo nullus doctorum usus reperiatur. » Respondeo, non tam inusitatum esse, ut *corpus* ponatur pro *persona*, quam ut *corpus* ponatur pro *sepulcro*, quod tamen ipse vult. Quis enim ab orbe condito unquam sic locutus est, aut loquetur infinitis post sæculis? « Visamus corpus quod suscepit Joannem, pro, visamus sepulcrum Joannis. Visamus corpus quod suscepit Christum, pro, visamus sepulcrum Christi. » Certe illa longe tolerabilior est locutio, « Visamus corpus, **448** quod suscepit Christum, id est visamus Virgineum, seu corpus Virginis, » uti et S. Thomas loco ante citato approbat, ita scribens: « Potest etiam intelligi quod convenerunt ad videndum corpus beatæ Virginis Mariæ in ejus morte, quod etiam suscepit Deum in incarnatione. »

Nam ut caro in sacris litteris percrebro pro toto homine ponitur, sic et corpus (quod idem est quod caro) peræque pro toto homine poni potest. De carne quidem obvia sunt exempla, ut Genes. VI, 12: *Omnis quippe caro corruperat viam suam*, id est omnis homo, et Psalm. LV, 5: *In Deo speravi; non timebo quid faciat mihi caro*, et Joannis I, 14: *Et Verbum caro factum est*, et Lucæ III, 6: *Et videbit omnis caro salutare Dei*. Non minus autem corpus sic accipi potest, cum a carne non differat; imo vero ita accipitur Sapientiæ I, 4: *Quoniam in malevolam animam non introibit sapientia; nec habitabit in corpore subdito peccatis*, id est in homine pravo et perverso: alioqui in anima potius habitat sapientia quam in corpore. Quin et Matth. XXIV, 28, et Lucæ XVII, ultimo: *Ubicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur et aquilæ*, id est, ubicunque fuerit Christus, ut multi sancti Patres interpretantur. Accedit quod proprie et proxime corpus videatur, ac propterea recte dicatur eos convenisse visuros corpus; sicut frequentissime in Scripturis, pro eo quod diceretur: Non videbitis me, reperimus usurpatum, *Non videbitis faciem meam*. Sic Geneseos XLIII, 3 aliquoties: *Non videbitis faciem meam absque fratre vestro minimo*, sic et similia. Sic et Actorum XX, 25: *Amplius non videbitis faciem meam vos omnes, per quos transivi prædicans regnum Dei*.

Adde, propter corpus maxime convocatos videri apostolos, nempe ut illud (cujus præcipue honos id temporis a Spiritu sancto intendebatur) honeste ac religiose sepelirent, atque etiam ut essent, qui et viderent mortuum, et testarentur assumptum. Alioqui unde nobis illa ejus in cœlos assumpti tam festa dies? Unde tanta, quanta nunc est, solemnitas provenisset?

At enim urget etiam atque etiam vir admodum diligens et doctus (talem enim certe agnosco), atque Dionysii verbis nos impugnat, istis nimirum: *Illic ergo post contuitum placuit, ut pontifices omnes*, etc. « Nihil igitur, inquit, aliud apostoli et discipuli fecerunt, nisi videre et contueri, quod sepulcro Domini valde congruit, corpori autem Virginis minime, quod nimirum non solum viderunt, sed et sepulturæ mandarunt. » Sic ille. Cui nos dicimus, neque verum esse quod assumit, neque bene inferri quod colligit. Multa enim ibi præter contuitum corporis alia esse facta, indicat eodem loco ipse S. Dionysius; sed omittit ea speciatim exponere, quod et Timotheo nota essent (nempe testi aurito et oculato) et verbis facile exprimi non possent; neque, si possent, deberent. Verba Dionysii sunt: Ἀλλὰ ἵνα τὰ ἐκεῖ μυστικὰ καὶ ὡς τοῖς πολλοῖς ἄῤῥητα, καὶ ὡς ἐγνωσμένα σοι παραλείψωμεν· *Sed ut mystica, quæ illic facta sunt, tanquam multis ineffabilia, et tibi cognita, prætermittamus*.

Postremo reprehendit Bivarius, quod a nonnullis dicitur « omnes apostolos funeri beatæ Virginis adfuisse. » Qua de reprehensione id solum habeo dicere: si ab illis hoc dicatur, quasi ex Dionysii verbis, merito eos reprehendi, neque enim id ejus verba sonant, sin ex vetusta traditione, quam Juvenalis patriarcha coram augustis principibus Marciano et Pulcheria testificatus est, immerito; nempe accipiendo *omnes* distributione accommoda, qui scilicet in vivis erant, et adesse poterant. Nam quod duo tantum nominentur, Jacobus et Petrus, his verbis: Παρῆν δὲ καὶ ὁ ἀδελφόθεος Ἰάκωβος, καὶ Πέτρος ἡ κορυφαία καὶ πρεσβυτάτη τῶν θεολόγων ἀκρότης· *Aderat autem et Jacobus Christi fra-*

ter, et Petrus supremum et venerabilissimum theologorum columen; quod hi, inquam, soli nominentur, non obstat quin et alii adfuerint (non enim excluduntur), sed hi tantum a Dionysio, tanquam qui tunc præcipui inter apostolos essent nominis et auctoritatis, nominantur. Nam Petrus erat omnium caput, Jacobus autem urbis Hierosolymorum (quæ urbibus omnibus antistabat, et Judaicæ gentis princeps domicilium erat) antistes a collegis suis constitutus, qui etiam abstinentiæ et austerioris vitæ causa ipsis fidei nostræ hostibus erat reverendus. Quod vero Joannes evangelista nominatus non fuerit, causa in promptu est, quod de ejus præsentia utpote Virgini semper assistentis, nulla suboriri posset dubitatio. Imo S. Mariæ cathedralis ecclesia Tornacensis gloriatur se habere de palma, quam sanctus evangelista et apostolus Joannes deferebat præeundo in exsequiis S. Mariæ Deiparæ, Sic enim est in Hierogazophyliaco Belgico Arnoldi de Raisse. Quin et Messanenses in Sicilia frustum aliquod ejusdem palmæ in principe templo asservant. Vide post Francisci Maurolyci abbatis Messanensis Martyrologium adjuncta *Reliquiarum loca.* Ad Paulum autem quod attinet, sive adfuerit sive abfuerit, nihil fraudi est verbis Dionysii, qui mentionem ejus non facit; sed neque assertioni illorum qui dicunt omnes adfuisse; quandoquidem more vulgari loquantur, ut dicant omnes pro parte maxima, et pro iis qui commode adesse potuerint, et quos Deus ei consessui destinaverit.

Nam iidem ipsi qui dicunt omnes adfuisse, postea subjiciunt defuisse Thomam, ac triduo post tantum advenisse: nec sine divino quidem id factum consilio dicunt, nempe ut idem Matris probaret assumptionem, qui Filii comprobarat resurrectionem. Sed Franciscus Bivarius, dum nimis insistit, ut defuisse isti apostolorum cœtui Paulum probet, ostendatque, non potuisse esse Hierosolymis anno Christi quinquagesimo octavo, in multis errat. Nam ita scribit: « Adhuc autem mihi difficile id videtur; quoniam anno quinquagesimo septimo (qui fuit Neronis secundus, teste Hieronymo lib. *De scriptoribus Ecclesiæ*, Paulo) Paulus pervenit vinctus Romam, ubi mansit biennio toto in suo conducto, Act. ultimo. Unde anno quinquagesimo octavo non potuit Hierosolymis adesse. » Sic ille. Quod ergo existimat, annum Christi quinquagesimum septimum esse secundum Neronis, aperte fallitur: non enim quinquagesimus septimus, sed quinquagesimus octavus est secundus Neronis, ut liquet ex Eusebii Chronico et Demonstratione Pontaci. Deinde, quod ad probandum pervenisse Paulum Romam anno secundo Neronis, testem adducit Hieronymum, rursus fallitur. Non enim dicit Hieronymus *pervenisse*, sed tantum **449** *missum esse. Romam*, inquit, *vinctus mittitur.* Itaque illo anno erat Hierosolymis. Deinde paulo post in accommodanda ejusdem Pauli prophetia non parum aberravit, sic enim de illo scribit: « Quia postquam semel Romam venit, nunquam in Orientem reversus est, ut ipse de se prophetaverat Actorum vigesimo: *Ecce ego scio,* inquiens, *quia non amplius videbitis faciem meam vos omnes, per quos transivi prædicans regnum Dei.* » Sic ille. Atqui Paulus non prophetabat se nunquam in Orientem reversurum; imo tunc, cum illa prophetabat, recta tendebat in Orientem, nempe Hierosolymam, ubi et captus et vinctus, ac deinde ductus Romam fuit. Erat autem Mileti Paulus cum illa prophetavit (est porro Miletus urbs Asiæ), eoque vocaverat Epheso majores natu Ecclesiæ. His ergo Ephesiis, et Milesiis potissimum, sed et aliis Ecclesiis Asiæ, quæ ab illis non longe distabant, se posthac per eorum terras non transiturum prædicebat. Neque enim eis verba sic restricte capienda sunt, quasi nulli omnino eorum, per quos transiverat prædicans verbum Dei, essent in posterum ejus visuri faciem, id enim fere fieri non poterat. Nam etiam in Judæa prædicaverat, quo tamen jam properabat, et sine dubio aliis quoque in locis inter Judæam, et Asiam mediis. Deinde rursus ex Judæa Romam usque erat profecturus: an in toto illo et tam longo itinere nulla urbs erat, ubi ante prædicasset? neque hoc satis. Roma etiam liber dimissus a Nerone, ad prædicandum ubicunque voluit Evangelium, annos complures abiit, et quidem, ipso teste Bivario atque defensore, etiam in Hispaniam profectus est: quod ego illi assentior. An nullus igitur interea, non dicam e Judæis aut Græcis, sed ex Asianis, quibus tum valedicebat, ejus faciem vidit? nullus ad eum, seu in Syriam, seu in Hispaniam, seu in Italiam, seu alio, ubi erat, ejus visendi aut conveniendi causa se contulit? nullus quacunque ex occasione in ea loca profectus, ubi Paulus erat, in eum incidit? Res est sane creditu perdifficilis. Quid igitur, inquies, istis verbis voluit Paulus? Aliud certe nihil quam se in terram Asiam, præcipueque Miletum et Ephesum, amplius non rediturum.

Postremo, non posse verba de Christi Domini sepulcro intelligi, probat etiam doctissimus Baronius, anno Christi 48. Quia scilicet sepulcrum illud apostoli jam sæpe viderant, nec erat causa cur id temporis tam multi una convenirent, tam ad videndum illud, quam ad hymnos ibi concinendos. Cui argumento mirum est nihil responsum esse a Bivario. Maneat igitur firmum (quod et Græci omnes docuerunt, et plurimi Latinorum approbarunt) verba sancti Dionysii de conventu apostolorum ad corpus Virginis intuendum, et honore sepulturæ adornandum, intelligenda esse.

Sed quæret aliquis, quamobrem apostolorum nullus mentionem ullam vel mortis sanctissimæ Virginis, vel conventus ad exsequias ejus fecerit. Hoc enim quidam Michaeli Glycæ olim proposuit. Illius proinde interrogationem, et hujus responsionem hic lubet apponere. Sic itaque Glycas parte tertia *Annalium:* « Memini quoque, dilecte fili, inquit, te inter cæteros hujusmodi dubitationem aliquando mihi proposuisse. Quamobrem, aiebas, discipuli Christi et apostoli, rebus aliis in commentarios et historias relatis, prorsus de obdormitione perpetuæ Virginis illius obticuerunt? Hac de re satis est respondere, auctores Evangeliorum Christi administrationem in carne commemorantes, ad ejus a terris in cœlum assumptionem pervenisse. At illa expers maculæ Domini nostri Jesu Christi Mater provectam ætatem attigisse perhibetur, ut divinus ille vir Andreas Cretensis antistes auctor est. Quapropter fieri non potuit, ut Virginis illius perpetuæ obdormitio evangelicæ historiæ insereretur, uti quæ longo deinceps tempore, sicut diximus, acciderit. Propterea seorsum peculiari quodam libro de ipsa nihil Christi discipuli memoriæ prodiderunt, propterea quod in explicanda ejus administratione occupati, magnopereque de una illa re solliciti (quo nimirum pacto incredulos fideles efficerent, ac omnes ad puram sinceramque in Christum fidem perducerent) cætera negligebant, præsertim ea quæ ad divinam illam prædicationem nihil facerent. » Sic ille ad propositam quæstionem. Tum subdit consequenter, non omnino neglectam fuisse a discipulis apostolorum hanc de somno Virginis historiam, quandoquidem S. Dionysius in scriptis suis ejus meminerit: « Non tamen omnino, inquit, divina isthæc obdormitio silentio præterita fuit. Nam rerum ille divinarum interpres, magnus Dionysius, de hac admiranda quædam in perscriptis ad Timotheum epistolis tradere deprehenditur. Ac vide mihi, obsecro, quæ dicturi simus ex illius narrationibus decerpta. Nos quidem, ait, una tecum, multisque sacris fratribus, ut meministi, ad spectandum corpus illud, quod vitæ principium et ipsum Deum aliquando continuerat, conveneramus, » etc. Ita ille.

(68-69) *Ut Syngeli utar verbis.* Græca Michaelis Syngeli verba in *Encomio sancti Dionysii* sub initium, sunt hæc: Καὶ ὅλος ὅλῃ τῇ ψυχῇ καὶ διανοίᾳ καὶ καρδίᾳ τῷ διδασκάλῳ προσκεκόλληται. *Et totus tota anima et mente et corde magistro agglutinatus fuit.* Loquitur autem ibi de sancto Paulo magistro suo; nam et alium magistrum habuit S. Hierotheum, cujus alibi meminit.

(70) *Multique alii vitæ sanctimonia præstantes.* Glycas etiam 70 Christi discipulos una cum apostolis adfuisse existimavit, idque ex ipsius Dionysii verbis colligi: « Ostendit, inquit, in hac narratione sacer ille Dionysius universum prope cœtum apostolorum, et ipsorum 70 discipulorum, ad venerandum hoc spectaculum congregatum fuisse; tum quod eodem tempore discipuli omnes per universum dispersi convenerint; quorum in numero et ipse fuerit una cum Timotheo et Hierotheo. »

(71) *Sive ab angelis, ut quondam Habacuc aut Philippus, rapti.* De raptu Habacuc prophetæ ad lacum Danielis, vide librum Danielis cap. XIV, 35, ubi inter alia: *Et apprehendit eum angelus Domini in vertice ejus, et portavit eum capillo capitis sui, posuitque eum in Babylone supra lacum in impetu spiritus sui. Et clamavit Habacuc, dicens: Daniel, serve Dei, tolle prandium, quod misit tibi Deus. Et ait Daniel: Recordatus es mei, Deus, et non dereliquisti diligentes te. Surgensque Daniel comedit. Porro angelus Domini restituit Habacuc confestim in loco suo.* Itaque bis raptus est Habacuc ab **450** angelo in aera. S. Philippus autem semel, Act. VIII, 39, cum baptizasset eunuchum Candacis reginæ. *Cum autem ascendisset de aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, et amplius non vidit eum eunuchus.*

(72) *Sive levibus nebulis, quod quidam arbitrati sunt*, etc. Inter alios Syngelus his verbis: Μάλιστα καὶ ἡ νεφέλη μετάρσιον αὐτὸν τῆς ἑσπερίου λήξεως ἀφαρπάσασα, καὶ μετεωρίσασα, καὶ ἀεροπόρον, ὡς καὶ τοὺς ἀκροτάτους θεόπτας καὶ θεολόγους ἀποστόλους, etc. *Sed imprimis nubes illa, quæ ab occidentis partibus abreptum sublimem ipsum abstulit, perque aerem euntem abduxit, uti etiam summos Dei inspectores et theologos apostolos, alium aliunde repente a finibus terræ in celeberrimam communem omnium matrem Jerusalem asportavit*, etc. Paria fere Simeon Metaphrastes in *Vita S. Dionysii*: Διὰ Πνεύματος καὶ νεφέλης, *per Spiritum et nubem*, inquit.

(73) *Sive etiam, quod multi factum credunt*, etc. Tertia sententia est, admonitos mature apostolos ac discipulos de instante Deiparæ Virginis excessu, conatos ante mortem illi adesse. Quam ego cum Baronio et aliis amplector.

A (74) *Annos scilicet circiter septuaginta duos nata.* Divinam Virginem pervenisse ad annum ætatis circiter septuagesimum secundum, tenent hi auctores:

1. Epiphanius presbyter Constantinopolitanus in *Vita Virginis*: « Ætas Virginis, inquit, ad septuaginta duos annos processit. »

2. Cedrenus in *Compendio Historiarum*, ubi de imperio Tiberii Cæsaris agit, sub quo Christus Dominus passus est, ita de B. Virginis Deiparæ excessu scribit: Παρέδωκε καὶ τὴν ἁγίαν αὐτῆς ψυχὴν τῷ Κυρίῳ καὶ Υἱῷ τῷ Θεῷ αὐτῆς ἐτῶν οὖσα οβ' (οἱ καὶ φασὶ νη')· ὥστε μετὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ Χριστοῦ εἴκοσι τέσσαρας χρόνους ἐπεβίωσεν. *Tradidit suam sanctam animam Domino et Filio Deo suo annos nata septuaginta duos (quidam tradunt quinquaginta octo). Vixit ergo viginti quatuor annos post Christi in cœlum ascensionem.* Ita ibi.

3. Auctor opusculi *De forma et moribus B. Mariæ* B apud Anselmum, dicit eam, cum assumpta fuit in cœlum, septuaginta duorum fuisse annorum.

4. Favent eidem sententiæ S. Andreas Cretensis, et Simeon Metaphrastes, qui D. Virginem usque ad multam senectutem pervenisse scribunt.

(75) Niceph., lib. XV, c. 14.

(76) *De utroque tam Matris quam Filii incorrupto corpore.* De virginei corporis incorruptione testis est, præter alios, S. Germanus patriarcha Constantinopolitanus, in oratione *De obdormitione Virginis.* Vide Glycam, parte III *Annalium*, pagina 328. De Filii autem incorruptione nefas dubitare.

(77) *Uti enim a nobis quidem hominibus.* Primus, quem repererim in ea fuisse sententia, ut Dionysius præ admiratione gloriæ ac majestatis D. Virginis dixerit, se eam adoraturum fuisse tanquam Deum, ni fides obstitisset, est Hubertinus de Casali, qui lib. IV *Arboris vitæ*, c. 38, sic scribit: « Unde Dionysius cum ad eam videndam introductus fuisset, C vidit tantum splendorem, et angelorum multitudinem innumerabiliter circa eam, et propriam Virginem tanta luce fulgere, ut dixisse referatur, quod eam, ut Deum, adorasset præ magnitudine gloriæ, quam videbat, nisi evangelica fuisset fide coactus. » Sic ille. Nota idiotismos Gallicos, *propriam Virginem* pro *ipsam Virginem*, et *coactus* pro *impeditus*. Claruit hic auctor, teste Trithemio *De scriptoribus ecclesiasticis*, sub Alberto imp. anno Domini 1300. Hubertini opinionem secuti sunt Dionysius Rickelius in cap. 3 *De divinis nominibus*, art. 16; Petrus Canisius lib. III *De Deipara*, cap. 21; Petrus Ribadeneira in *Vita S. Dionysii Areopagitæ*, et alii illos secuti.

CAPUT VII.

Dionysii ab Hierosolymis reversi pontificiæ occupationes, et apostolici discursus.

(78) Posteaquam justis beatissimæ Virgini ex more persolutis, sua unicuique negotia et sacer instinctus discessum persuaserunt; tum et Dionysius, divinæ consolationis et cœlestium opum plenus, ad iter se accinxit. Viderat enim præcipuum et unicum fere mundi miraculum, quod tam multi videre concupiverant, tam pauci viderant; nec viderat ipse tantum, sed etiam ex visu simul et auditu mirabiles quasdam amoris sancti faces, et incensa virtutum ejus, unaque Evangelii disseminandi studia mente conceperat: cum apostolis etiam et discipulis Domini de rebus maximis ac divinissimis familiariter collocutus fuerat, tantosque ex omnibus fecerat profectus, quantos brevi sermone complecti difficile est. Quare tanquam nihil aut parum esset, quod hactenus in vinea Domini laboraverat, ad longe majora vastum illud pectus his inflammatum incendiis pertendebat. Neque illum sinebant ea quæ ab aliis per latum orbem variis in regionibus facta audiverat, somnum oculis capere. Ita continenter obversabantur animo, ita dies noctesque ad paria stimulabant. Quamobrem ita reditum Athenas disposuit, uti et per longa itineris spatia quam plurimos, quacunque transiret, Christo studeret mortales adjungere, et una statueret, postquam ad suos pervenisset, rebus inibi, quanta maxima diligentia compositis confirmatisque, ad incultiora et opis suæ indigentiora loca se transferre. Igitur suis redditus, cum jam non qualis antehac visus, sed tanquam angelus aliquis de cœlo lapsus suspiceretur ab omnibus, amaretur ab omnibus, viam ad res quas intendebat, feliciter peragendas invenit expeditissimam. Itaque et cœtus habere frequentiores, et ea in illis perdocere, quæ ut scitu maxime necessaria, ita fructu essent uberrima: fidei scilicet præceptis mordicus inhæ-

rere et ea frequenti **451** repetere memoria, ac liberis suis domesticisque tradere : fidem vero, quæ alioqui inanis sit et infructuosa, probis moribus et honestis actibus corroborare et cohonestare. Quam in rem haud raro singula singulorum tam in se quam erga alios officia exponebat, quid parentes filiis, quid filii parentibus ; quid domini servis, quid servi dominis; quid conjuges alter alteri, et omnes inter sese deberent. Denique quid viduis, quid virginibus, quid cœlibem vitam sequentibus præcipue cordi esse oporteret. Nam et in his omnibus inculcandis præcipuos institisse apostolos non solum in libris legerat, sed etiam oculis auribusque acceperat. Quia vero longe maximum momentum ad Ecclesiam in suo flore ac vigore sustentandam, imo et ad amplificandam quoque, et adversus omnes hostium insultus protegendam, in accurata sacrorum ministrorum disciplina positum esse intelligebat, propterea et totius doctrinæ formam ipsis præscripsit, et se ipsum (quod Paulus a Tito exigebat, et in illo a cunctis episcopis) *exemplum præbuit bonorum operum* [p]; hocque omnibus modis satagit, ut qualis esset ipse, aut esse vellet, tales post se in Ecclesia sua relinqueret successores. Quod profecto qui pro dignitate præstat, haud minus Ecclesiæ importat emolumenti, quam si integram aliquam ad Christi fidem adduceret provinciam. Quin vero etiam multo magis; nam vel unicus talis antistes, non unius duntaxat, sed plurium instar est provinciarum. Nec dubitem affirmare (ut ne longe hinc abeam) sanctum Paulum in unius Dionysii perfecta informatione non minus fecisse commodi, quam si multas Christianæ religioni regiones adjunxisset. Is enim Dionysius totam Atticam, ut amplius opera Pauli opus non esset, Christo acquisivit : is multas alias provincias cursim a Paulo adumbratas, et primis duntaxat coloribus tinctas, magistri relegens vestigia, omnibus perfectæ doctrinæ numeris absolvit : is bonam Galliarum partem, is non minimam Hispaniarum ditionem tam per se quam per suos Christianæ legi subjecit. Sapientissime igitur, quod dicere institueram, in princeps Ecclesiæ membrum, sive in ordinis sacri bonam ac perfectam constitutionem atque disciplinam, cura peculiari incubuit. Atque illud in primis et singulariter commendavit, ut ordo quisque inferior superiori, hic autem supremo (ut lex est Dei et naturæ) subjectus esset; neu quisquam adversus superiores, quos Dei loco habere et revereri et audire debeat, sibi quidquam temeraria audacia arrogaret. Contra quod ejus mandatum si quis interdum sui obliviosus veniret, mire angebatur animo; et culpæ reum, licet alias mitissimus, haud sine justa verborum acrimonia severius emendabat. Ejusce experimenti testimonium Demophilus ille cultor (79) sive monachus præstare potest. Erat enim ex eo laicorum ordine, qui ob majorem pietatis cultum cultores, et ob unius Dei, rejectis omnibus mundi et rerum terrenarum curis, peculiare servitium, monachi nuncupabantur; sed cum inferiorem se non presbyteris modo, sed etiam diaconis deberet meminisse, nescio qua imprudentis zeli imagine ab inspiciendo vero atque justo abstractus, contra sacerdotem quempiam audacius insurgere, et nimiam ejus in improbos, ut sibi persuadebat, indulgentiam vehementius incusare cœpit : quin etiam pœnitentem quemdam criminum suorum medelam ab eodem sacerdote exposcentem, acerbius repellere, et in adyta contra fas ingressus, eum cui ea ingrediendi jus esset, cum acerbis dictis aditu prohibere non reformidavit. Quod factum postquam Dionysius ex amborum tam presbyteri, quam ipsius Demophili litteris accepisset, non mediocriter sane (quemadmodum rei gravitas exigebat) commotus animo, sive ob violatum in Ecclesiæ membris debitum ordinem, sive ob monachi a maligno spiritu illusi acerbam arrogantiam, tanta cum animi cæcitate conjunctam, merito excanduit. Quippe in eum qui irrogatam sacerdoti injuriam zelum putaret, et qui perturbatum ab se ecclesiasticæ dispositionis ordinem, officium ac pietatem nominaret. Adeo insinuata bonis mentibus superbia sensim omnem extundit veræ sapientiæ virtutisque sensum. Quid autem vir sanctus tali in re ac tempore? Aberat tum Athenis, ad alia pro religionis necessitate et incremento profectus, nec tam commode poterat adeo enormiter prolapsum absens relevare, quam animus erat, aut res postulabat; memor tamen illius boni Pastoris, qui ove una perdita dimittit nonaginta novem in deserto, ut requirat centesimam [q], alias ipse omnes curas et negotia, ut huic uni intenderet, atque a recta rationis orbita deerrantem unam oviculam reduceret, tantisper seposuit. Epistolam igitur ad eumdem Demophilum conscripsit, et ex abundantia quidem charitatis bene longam; sed non longiorem tamen quam doctiorem, et utraque persona digniorem. Cujus cum exemplum in promptu habeam, sitque ea longe pulcherrima et adæque saluberrima, nihil cunctabor eam ponere in medio. Nam præter ipsius doctoris nostri excellens ingenium, doctrinamque sacrarum Litterarum longe uberrimam, tria præterea exhibebit suis egregie depicta coloribus non minimi pretii documenta, quæ in ipso fonte juvabit recognoscere, nempe quanta sit mansuetudinis apud Deum pulchritudo et æstimatio; quantum hominis arrogantis et in aliena officia se immittentis, peccatum et supplicium; ac postremo, quanta exsistat divinæ benignitatis **452** erga peccatores patientia, longanimitas, commiseratio. Cujus quidem virtutis etiam exemplum ibidem profertur, quo nullum usquam alibi post Evangelium et Acta apostolorum (nisi me prorsus fugit ratio) nec antiquius reperias, nec efficacius. Epistolam igitur, talia et tam salubria continentem medicamina, nunc expromam.

NOTATIONES.

(78) Continet reversionem S. Dionysii conventu Hierosolymitano, et disciplinæ ecclesiasticæ præclaram in Atheniensi episcopatu constitutionem. Cujus disciplinæ observandæ quam studiosus exactor fuerit, et violatæ severus castigator, exemplo Demophili monachi, seu cultoris, ibidem ostenditur.

(79) *Demophilus ille cultor*. Qui in populo, sive inter laicos, præcipuæ pietatis ac devotionis statum profitebantur, cultores, ab eximio virtutum cultu, appellabantur; Græce θεραπευταί, a verbo θεραπεύω, *colo*. Iidem et monachi appellabantur, quod μόνῳ Θεῷ, *soli Deo*, vacarent, pietatemque unice colerent.

CAPUT VIII.

Dionysii ad Demophilum cultorem sive monachum, officii et humanitatis limites transgressum, vindex epistola.

Demophilo cultori, Dionysius, salutem.

Tradunt Hebræorum historiæ, o generose Demophile, etc. *Exstat Græce et Latine supra, inter Epistolas S. Dionysii, Operum ejus tomo I, ordine octava.*

453-456 Hac epistola Dionysius tanquam bonus pastor velut fistulæ sono exerrantem oviculam in or-

[p] Tit. II. [q] Matth XVIII, 12; Luc. XV, 4.

dinem revocavit. Sed quam bene in eadem epistola dictum illud Salvatoris nostri sua oratione vir sanctus confirmavit : *Omnis scriba doctus in regno cœlorum* (id est in Ecclesia) *similis est homini patrifamilias, qui profert de thesauro suo nova et vetera* [r] ! Quam multis enim epistola illa et veteribus et novis exemplis atque sententiis, ex utroque depromptis Testamento, abundavit ! et quam apposite illud S. Carpi (fuit is quoque Pauli apostoli discipulus, et Troade postmodum episcopus) pulcherrimum et recentissimum exemplum, propterea que et certissimum et utilissimum, ad extremam epistolam (ubi scilicet amoris erga Jesum aculeos relinqueret) usurpavit ! Si quis porro sit, quem desiderium teneat cognoscendi, qualis quantusque in suis ad populum concionibus idem Areopagita fuerit, non sunt sane alibi alia ejus cognitionis quærenda vestigia : cum ex laudatis modo litteris abunde id liceat intelligi. Qui enim unius hominis emendandi causa tantum operæ studiique attulit, atque ex universa fere Scriptura fortissimas, eique quod agebatur, opportunissimas rationes protulit ; quid fecisse eum existimamus, cum ad erudiendam, dirigendam, corrigendam multitudinem, publice in templo perorandum fuit ? Sed, o factum male, et ingratum illud sæculum (quodcunque illud fuit) quod tanti viri dignas immortalitate cohortationes aut socordius excepit, aut negligentius conservavit ! Verum omissis quæ habere non possumus, ad alia ejus acta, quorum felix superest recordatio, gressum promoveamus.

457-459 CAPUT IX.

Dionysii per Neronis tempora evangelicæ excursiones.

Atheniensis Ecclesiæ rebus, quemadmodum supra memoratum est, ordinatis, eodem instinctus est spiritu Dionysius, quo sui præceptores apostoli ; nempe ad ea excurrendi loca, quæ nondum suscepta fide, aut certe nequedum satis firmata, præsentis auxilii magis indigerent. Primo igitur vicina Athenis oppida urbesque obiit, et Christi nomen, sicubi hactenus inauditum erat, circumtulit, et si auditum et prædicatum fuerat, novo præconio firmavit, roboravitque ; nec ullis in eo extollendo et in spe salutis ostendenda laboribus pepercit. Et magnus sane in ipsa Græcia patebat industriæ exercendæ campus. Syria enim atque Asia, et proximæ illis regiones, ubi diutius apostoli hæserant et curaverant, religionis nostræ præceptis utcunque imbutæ erant : at vero Græcia (si Corinthum quidem exceperis, ubi a Paulo biennium exactum est) ob exigua commorationis apostolorum spatia, levius fidei disciplinis tincta erat. Nunc autem sub annum Domini sexagesimum secundum (80), quo impurissimus Nero sextum agebat imperii, Romam ipsam apostolorum princeps excolebat, Paulus in Galliam demigrarat (81), totusque (quod jam diu proposuera!) in Hispanias ferebatur (82) ; Joannes in Asiam discesserat, alii alias extra Græciam provincias administrabant, nonnulli etiam martyrio cursum finierant ; Andreas quidem e Scythia sua Europæa (83), quæ illi sortito obtigerat, in Achaiam descenderat, egregiam ibi messem pro certo messurus, si plus licuisset inter mortales degere : sed Ægeæ proconsulis malitia et insipientia sermones sanos non ferentis, atque ipsius etiam athletæ ingens crucis desiderium, in qua mori prægestiebat, nuper eum cœlo tradiderant. Itaque Dionysius, qui suum esse judicabat per apostolorum vestigia gradientem invigilare, ne post eorum discessionem venirent *lupi rapaces* (84) *non parcentes gregi* [s], neve sparsa Evangelii semina nullo irrigante cito exarescerent, cum illam ipsam Achaiam, tum finitimas ei regiones adiit, lustravit, confirmavit. Hinc frequens in itineribus erat, et ubicunque aliquod Ecclesiæ periculum seu a Judæis, seu a gentilibus, seu ab hæreticis imminere intelligebat, promptus alacerque occurrebat. Nihil enim lucro fidei, ne animam quidem suam, anteponebat. Nec minor illi diligentia celeritasque erat, sicubi amplificandæ religionis spes aliqua ostendebatur. Mox enim rupta mora, et suorum oblitus incommodorum, tanquam ad gratissimas animo suo delicias illo convolabat. Nimirum tale est verorum Dei amatorum ingenium, talis animi impetus, ubi ejus, quam summe amant, agi gloriam senserint, continere se non queunt, quin alia omnia abjiciant, et in unum pro cunctis nervos omnes intendant, quod placere dilecto suo intellexerint. Id scilicet amoris, id ferventis affectionis est testimonium. Qui amor eo fuit in Dionysio erga Christum major, quo magis illius erga se immensam charitatem et antehac præsenserat, et perpetuo sentiebat. Nam quis divinum adversus homines amorem vel acutius penetravit, vel impensius æstimavit, vel expressius descripsit, vel denique in se susceptum ardentius exprompsit, atque in alios transfudit, quam hic unus Areopagita Christianus ? Tali ergo ardens amore, cum propinquiores Athenis urbes percurrisset, suisque omnia flammis incendisset, ad alia atque alia progressus in Phrygiam usque pervasit (85). Qua vero cumque transibat, non modo sereni cœli instar diffusa fidei luce omnes errorum tenebras depellebat, sed etiam una cum vitiis animi varios corporis morbos languoresque percurabat. Hinc fiebat, ut eum non velut hominem in terris natum, sed quasi Deum aliquem de cœlo lapsum, talibus insueti miraculis, susciperent, et illum certatim alii appeterent, alii retinerent, invitique tam beneficum salutaremque virum a se dimitterent. Sic apud Troadem in minore Phrygia, cursu tantisper represso, annos aliquot constitit, et fabulosæ illius Cybeles, seu matris deum (86), ut ipsi vocabant, superstitiosos impurosque cultores ad religiosam sinceramque unius veri Dei venerationem traduxit. Inde autem reversus, jam inter Lacedæmonios versabatur (87), et rem Christianam totis viribus promovebat, cum fama de comprehensione Pauli in urbe Roma, et de imminenti ejus nece passim pervagata, ad eum pervenit. Nunc enim Neroniana crudelitas majoribus furiis agitata, nullo discrimine in quoslibet sæviebat ; quin et matrem et præceptorem duplici prostrata pietate jam **460** occiderat. Dionysius igitur et patris sui, a quo vitam acceperat, et pontificis sui, a quo initiatus et antistes creatus fuerat, et præceptoris sui, a quo tam multa et tam divina didicerat, ultimum videndi et alloquendi, ac, si res ferret, etiam commoriendi percupidus, expeditis quæ in manibus erant negotiis, festinanter Athenas repetiit : Publium, qui deinceps gregi præesset, in locum suum subrogavit (88) : Romam sociis aliquot comitatus properavit (89). Verum quantacunque usus celeritate, non quivit ante peractum ejus certamen, et obtentam martyrii palmam, advenire. Nam et necessariæ quædam per iter occasiones, quas negligere nefas erat, vel invitum aliquantisper remoratæ sunt ; et importunus bonorum omnium osor Nero, subdente ei faces nequissimo dæmone, atque ad facinus præcipitandum importunius propellente, jam duo totius religionis prima capita cruce et ferro una eademque die sustulerat. Quæ tum autem tristitia pium Dionysii cor pupugerit, qui mœror animum obsederit, qui fluctus lacrymarum pectus obruerint, cum peracta se absente tam eximia duorum Ecclesiæ principum certamina intellexit, quis dicat ? Nec enim digne æstimari tale damnum potest, nisi ab eo qui Petrum et Paulum viderit, audierit, familiarius coluerit. Sperabat Dionysius ex illis Ecclesiæ columinibus

[r] Matth. XIII, 52. [s] Act. XX, 29.

multa quærere, multa discere, et super populi sui regimine, et de suscipiendis in alias, quas ipsi designassent, terras peregrinationibus extrema mandata et verba capere. Sed spes omnes, tantæ intercursu calamitatis, irritæ ceciderunt. Illi ad præmia evocati erant, ipse Dionysius et sacri ejus collegæ non nisi ad graves luctus, et immaniores cum immanissimis hostibus luctas relicti, talibus amissis belli ducibus, et tam fera in terris dominante et sanctum Dei populum premente bestia, in alio fere nullo, nisi in Domino exercituum, spes suas omnes collocare. Quid enim melius? quid tutius? quid fortius? Is est scilicet, qui potissime et suprema manu Ecclesiam regit, custodit, protegit : is est qui pastoribus suis diu noctuque præsto est : is est qui consilia rerum agendarum jam vigilantibus suggerit, jam dormientibus per somnia et visa (quod sanctis haud infrequens) cum futuris eventibus ostendit. Et Dionysio quidem alia in persecutione quid demonstraverit, post dicetur (habemus enim certum et clarum ejus rei testimonium [90]) : nunc autem in temporibus perinde calamitosis, quin multa quoque ostenderit, quamvis hæc modo litterarum penuria desiderentur, nihil prorsus causæ est cur ambigamus, imo scripta ejus humano captu altiora (ut aliis destituamur omnibus) liquido clamitant. Verum de his suus brevi erit locus ; cætera hujus peregrinationis persequamur. Hoc saltem inter anxiferos suos dolores consecutus est Dionysius non mediocris solatii, quod sublatis e medio præceptoribus, vivas eorum imagines in utriusque discipulis conspexerit, cum iis sermones consiliaque contulerit, ab iis multa, quæ a magistris audire non potuit, ex visu audituque relata cognoverit. Nam Romæ quidem Titum et Lucam invenit, antiquos Pauli comites (qui et ipsum sepulturæ mandarunt [91]), et Timotheum quoque, ut vero est simile, quem idem apostolus, celerem certaminis sui finem prospiciens, ad se Romam accelerare jusserat ; sed et Clementem, quem plerique Latinorum, ut auctor Hieronymus, Petro proximum pontificem constituunt (92). Nam sane Clemens post Petrum saltem aliquandiu sedem primus tenuit, sed brevi post, sive cupidus alio demigrandi, sive qualibet alia de causa, lubens volens Lino cessit. Hinc Linus a Petro apostolo (tacita ob temporis brevitatem administratione Clementis) primus in serie pontificum numeratur. Permultum tamen idem Clemens in illo sui episcopatus quamvis exiguo spatio, Ecclesiæ profuit. Nam et res Ecclesiæ urbanas, parentum orbitate non parum turbatas, composuit, et eorum qui multi propter videndos apostolos Romam confluxerant, alios alio, Dionysium in Galliam amandavit. Quin et ipsemet, relicta Lino Roma, et tradito simul Ecclesiæ pontificatu, in alias orbis plagas, quo fidei necessitas invitabat, factam sementem ivit. Verumenimvero, quia isthæc Dionysii in Galliam amandatio non adeo tenuis gloriæ, neque fructus fuit, ut tam leviter perstringenda sit, de illis justus et plenus sermo nobis in præsenti instituendus est.

—

NOTATIONES.

(80) *Nunc autem sub annum Domini sexagesimum secundum*, etc. Hic annus apud Eusebium in Chronico, et apud alios concurrit cum Neronis sexto, cujus toto fere tempore imperii, et aliquanto etiam ante illud S. Petrus Romanum tenebat episcopatum; quippe secundo anno Claudii illuc profectus fuerat, eodem auctore Eusebio.

(81) *Paulus in Galliam demigrarat*. Nam profecturus in Hispaniam, per Galliam transivit, et Ecclesias per transennam visitavit firmavitque, nam et Viennæ fuisse creditur, et Arelatæ, et Narbone : ac Viennæ quidem Crescentem **461** præfecisse episcopum, Arelatæ Trophimum, Narbone Paulum Sergium, olim proconsulem. De Crescente et Trophimo vide Adonem in *Chronico*, ætate sexta; de Paulo Sergio, *Martyrologium Romanum* ad 22 Martii.

(82) *Totusque (quod tam diu proposuerat) in Hispanias ferebatur*. De proposito illius itineris et retardatione exstat ipsiusmet Pauli testimonium in Epistola ad Romanos, c. xv, 24, his verbis : *Cum in Hispaniam proficisci cœpero*, inquit, *spero quod præteriens videam vos, et a vobis deducar illuc, si vobis primum ex parte fruitus fuero*. Uti ergo per Italiam transiens, voluit Romanis *ex parte frui*, hoc est, aliquandiu apud illos versari, quamvis ibi esset Petrus apostolorum coryphæus; multo magis per Galliam iter faciens in Hispaniam, voluit tempus aliquod apud Gallos ponere, ubi usus et necessitas erat major, præsertim invitantibus (ut minime dubium est) novis Christianis.

Non est enim dubitandum, quin S. Paulus vinculis, quibus Romæ a Nerone detinebatur, exsolutus in Hispaniam profectus sit. Si quis tamen dubitet, dubio eum liberabit Franciscus Bivarius quæstionis hujus diligens et exactus pertractator. Videatur ejus *Commentarius in Lucii Dextri Chronicum*, ad annum Christi 64, num. 4.

(83) *Andreas quidem e Scythia sua Europæa*, etc. Acta sancti Andreæ breviter expressa sunt in *Romano Breviario*, unde ea, quæ hic diximus, confirmantur.

(84) *Ne post eorum discessionem venirent lupi rapaces*, etc. De hoc præmonuerat Paulus, Mileti cum esset, majores natu Ecclesiæ, qui Epheso ad eum convocati venerant. Nam inter alia : *Ego scio*, inquit, *quoniam intrabunt post discessionem meam lupi rapaces in vos, non parcentes gregi*, Act. xx, 29, etc. Neque hoc Dionysium latebat, proptereaque obviam ejusmodi lupis pro fidei defensione occurrebat.

(85) *In Phrygiam usque pervasit*. Fuisse in Phrygia, et quidem Troade aliquandiu substitisse, testes sunt antiqui Vitæ S. Dionysii scriptores, Hilduinus, et alii.

(86) *Et fabulosæ illius Cybeles seu matris deum*. Miræ sunt de Cybele ista fabulæ. Orpheus eam appellat omnium matrem, tam deum quam hominum, et quarumlibet rerum, in istis versibus :

Μῆτερ μέν τε Θεῶν ἠδὲ θνητῶν ἀνθρώπων,
Ἐκ σοῦ γὰρ καὶ γαῖα καὶ οὐρανὸς εὐρὺς ὕπερθεν,
Καὶ πόντος, πνοιαί τε, φιλόδρομε, ἀερόμορφε,

Mater divorum pariter materque virorum,
Ex te terra parens frugum, cœlumque profundum,
Et mare cum ventis veloci percita cursu, etc.

Hæc Cybele plurimis appellata est nominibus : quæ vide apud Natalem Comitem libro nono *Mythologiæ*, capite quinto. Eam porro nihil aliud fuisse quam terram, et quod omnia quæ illi a poetis attributa sunt, in terram quadrent, egregie ostendit Lucretius Carus, libro secundo *De rerum natura* (v. 599-608), in illis versibus et deinceps :

Quare magna deum mater, materque ferarum,
Et nostri genitrix hæc dicta est corporis una.
Hanc veteres Graium docti cecinere poetæ
Sublimem in curru bijugos agitare leones :
Aeris in spatio magnam pendere docentes
Tellurem ; neque posse in terra sistere terram.
Adjunxere feras : quia, quamvis effera, proles
Officiis debet molliri victa parentum.
Muralique caput summum cinxere corona ;
Eximiis munita locis quia sustinet urbes. ,

Vide ibidem plura, et apud Diodorum Siculum lib. III *Bibliothecæ*, et apud Macrobium, libro I *Saturnaliorum*, cap. 21, et ejusdem deæ depictum si-

mulacrum sedentis in curru a leonibus vecto, et tenentis una manu sceptrum, altera clavem, etc., apud Vincentium Cartarum Rhegiensem, et apud Antonium du Verdier in libro inscripto, *Les images des dieux des anciens*, etc.

Cum igitur Phryges terram sub nomine Cybeles ut deam colerent, miraque superstitione cum tympanis et tibiis ejus festum diem celebrarent, laboravit S. Dionysius, ut eos ab istius falsæ deæ idololatria, ad verum unius Dei cultum, per sancti Evangelii prædicationem perduceret.

(87) *Jam inter Lacedæmonios versabatur.* Occupatus erat S. Dionysius convertendis Laconibus, cum nuntium accepit de comprehensione principum apostolorum Petri et Pauli. Igitur magno illorum ante extremum certamen videndorum et conveniendorum desiderio citissime Athenas reversus, et dispositis inibi Ecclesiæ rebus, iter Romam versus suscepit. Ita testantur vetera sancti Dionysii Acta.

(88) *Publium, qui deinceps gregi præesset, in locum subrogavit.* De Publii post Dionysium in Atheniensi Ecclesia successione, testis est antiquissimus auctor, S. Dionysius Corinthiorum episcopus, apud Eusebium, libro IV *Hist. eccles.*, cap. 22.

(89) *Romam sociis aliquot comitatus properavit.* De hoc Romam adventu post apostolorum necem, tenente clavum Ecclesiæ S. Clemente, cuncti fere antiquiores consentiunt Latini et Græci.

(90) *Habemus enim certum et clarum ejus rei testimonium.* Nempe in Epistola ipsius Dionysii ad sanctum Joannem evangelistam, ubi visum suum de regressu ejus ab exsilio aperit.

(91) *Qui et ipsum sepulturæ mandarunt.* Titum et Lucam Pauli comites adfuisse ejus martyrio, et præfuisse sepulturæ, colligitur ex Actis martyrii ipsius Titi apud Equilinum, lib. VII *Catal.*, cap. 108, ubi sic inter alia: « Post duos autem annos Titus ad Paulum Romam accessit: cum quo et fuit usque ad interfectionem ejus a Nerone, corpusque ipsius una cum Luca evangelista sepelivit. » Et ex Actis Pauli apud eumdem lib. VI, cap. 23: « Corpus autem a Tito et Luca in ipso loco sepultum fuit. »

(92) *Quem plerique Latinorum Petro proximum pontificem constituunt.* Sic fere loquitur S. Hieronymus in lib. *De illustribus Ecclesiæ scriptoribus*, cap. 15, ubi postquam ex Eusebii sententia (cujus in hoc libro interpres est) Clementem in pontificibus quartum recensuisset, hoc est, post Petrum, Linum et Anacletum, subjecit hæc verba: « Tametsi **462** plerique Latinorum secundum post Petrum apostolum, putent fuisse Clementem. » Dux igitur Latinorum in hac sententia est Tertullianus, secundi sæculi scriptor (nec enim e Latinis est antiquior), qui in lib. *De præscriptionibus adversus hæreticos*, cap. 32, ubi ab illis requirit, ut ostendant successionem suam ab apostolis: « Edant ergo, inquit, origines Ecclesiarum suarum, evolvant ordinem episcoporum suorum ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis vel apostolicis viris (qui tamen cum apostolis perseveraverunt) habuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo Ecclesiæ apostolicæ census suos deferunt. Sicut Smyrnæorum Ecclesia habens Polycarpum, ab Joanne collocatum refert: sicut Romanorum, Clementem a Petro ordinatum edit. » Hunc sequitur Hieronymus, lib. I *Adversus Jovinianum*, ante medium: « Ad hos, inquit, et Clemens successor apostoli Petri, cujus Paulus apostolus meminit, scribit epistolas, » etc. Et l. XIV *in Isaiam*, cap. LII, sub finem, citans verba ipsius Clementis ad Corinthios, de Christo humili: « De quo, inquit, et Clemens vir apostolicus, qui post Petrum Romanam rexit Ecclesiam, scribit ad Corinthios: « Sceptrum Dei Dominus Jesus Christus non venit in jactantia superbiæ, cum possit omnia, sed in humilitate, » etc.

Accedit eidem sententiæ Ven. Beda, l. II *Hist. Anglorum*, cap. 4, ubi agens de Augustino Britanniarum archiepiscopo, qui sibi successorem adhuc vivens ordinavit: « In quo et exemplum sequebatur, inquit, primi pastoris Ecclesiæ, hoc est beatissimi apostolorum principis Petri, qui fundata Romæ Ecclesia Christi, Clementem sibi adjutorem evangelizandi simul et successorem consecrasse perhibetur. »

Vide Baronium tomo I *Annal.* ad Christi 69, ubi tamen non admittendum, quod dicit et putat, magis exacte et ex sua sententia loqui Hieronymum, in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, quam alibi. Nam constat, eum nihil aliud habuisse propositum in lib. *De scriptoribus*, quam ut scriptores ecclesiasticos ex Eusebio colligeret, et qui post eum fuerunt, adderet, cum sæpe verbotenus ex eo capita integra habeat. Unde illic non ex sua, sed ex Eusebii loquitur sententia. Neque item valet auctoritas e carminibus attributis Tertulliano, cum satis ex ipso Tertulliano lib. I *Contra Marcionem*, constet nihil ipsum metro scripsisse contra illum; et IV, libros illos carminum adversus Marcionem, qui prorsus ignoti veteribus fuerunt, et recenter a Pamelio inventi, scriptos esse ab aliquo simio Tertulliani, non a Tertulliano, ut alibi doceo fusius.

Accedit et Hugo de S. Victore, in mystica arcæ Noe Descriptione, cap. 4: « Post Petrum, inquit, sequitur Clemens, Anacletus, Evaristus, » etc. In eadem sententia est Marianus Scotus ad annum Neronis 14, pro qua etiam citat Leonis II papæ Decretalem.

Antiqui etiam Vitæ S. Dionysii scriptores indicant eum venisse ad Clementem Petri proximum successorem: sanctus Methodius, Simeon Metaphrastes, Hilduinus, et alii. Verba Methodii sunt: Ὅμως πρὸ τοῦ τὸν μακάριον Πέτρον διὰ τῆς νίκης τοῦ μαρτυρίου καταξιωθῆναι τῆς ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ συνδιαγωγῆς τῷ μακαρίῳ τὴν ἐξουσίαν τῆς Ἐκκλησίας παρέθετο, λέγων· Ὥσπερ παρὰ τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ λῦσαι καὶ δῆσαι ἐμοὶ δεδώρηται ἐξουσία, οὕτω καὶ τὴν αὐτὴν ἐξουσίαν αἰωνίως δωροῦμαί σοι καὶ δίδωμι, ἵνα ὃν ἂν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδημένος ἐν τοῖς οὐρανοῖς. *Verumtamen antequam beatus Petrus victoria martyrii vitam regni cœlestis adeptus esset, beato Clementi Ecclesiæ tribuit potestatem his verbis: « Quemadmodum mihi a Domino meo Jesu Christo ligandi atque solvendi potestas concessa est, sic eamdem quoque potestatem tibi in æternum tribuo atque trado, ut quemcunque in terra ligaveris, sit ligatus et in cœlis. »*

Et paulo post, ita de Dionysio: Εἰσελθὼν δὲ καὶ εὑρὼν τὸν μακάριον Κλήμεντα, ὡς ἀνωτέρω εἴρηται, τὴν τῆς ἀποστολικῆς καθέδρας ἔχοντα ἐξουσίαν, μετὰ τῆς καθηκούσης τιμῆς εὐθέως, ὡς οἷόν τε ἦν, ὑποδέδεκται, etc. *Ingressus vero Romam Dionysius, cum invenisset beatum Clementem, ut superius dictum est, tenentem sedis apostolicæ potestatem, ab eo statim cum honore convenienti, ut facultas fuit, exceptus est*, etc. Ubi indicat venisse Romam Dionysium Clemente recenter post Petri mortem pontifice: in sequentibus autem persequitur, quomodo sit ab eodem Clemente in Galliam missus, et quibuscum sociis. Idem docet et Metaphrastes, dum scribit, paulo post reditum ab Hierosolymitano conventu, relictis Athenis, magistri Pauli vestigia secutum, tandem venisse Romam, et accessisse ad Clementem tunc pontificem a Petro creatum. Ex quibus, et ex multis aliis colligitur, minus videri probabile, quod Baronius existimavit Dionysium venisse primum Romam annis triginta circiter post mortem S. Petri, hoc est, postquam ad Joannem evangelistam ab exsilio reversum accessisset. Reversus est autem Joannes sub Nerva, qui cœpit regnare anno Christi 99, ut ipsemet notat Baronius. Esto igitur, iverit illo anno Dionysius ad Joannem, et eodem aut sequenti, hoc est, cente-

simo Christi, Athenas redierit, et Athenis Romam ad Clementem accesserit; nonne a morte Petri, quam statuit idem Baronius anno Christi 69, continentur usque ad 99 Christi, quo Romam Dionysius venerit, anni 30, aut amplius. Hoc vero miror, scripsisse eum in anno Christi 98, ad finem, hæc verba: « Ad hæc tempora Dionysium egisse in oriente, facile omnes consentiunt. » Atqui vix est reperire unum atque alterum scriptorem Vitæ S. Dionysii antiquiorem Baronio, qui id teneat. Multi enim scribunt mortuum Dionysium sub Domitiano, ante Nervæ tempora, de quibus loquitur ibi Baronius. Non est quidem vera illorum sententia, quantum ad tempus mortis pertinet, ut ostendimus supra, partim e vetustis Martyrologiis, partim ex ipsis Dionysii scriptis, sed sane vera est in eo quod teneant, eum a morte apostolorum Petri et Pauli statim venisse Romam ad Clementem a Petro constitutum episcopum: quamvis, ut diximus, non multo tunc tempore Clemens Romæ hæserit, sed relicta Lino sede pontificia, alio demigrarit. Martyrologia autem, quæ Dionysii mortem sub Adriano ponunt, minime dicunt Dionysium usque ad Nervam aut Trajanum mansisse in oriente. Ivisse quidem in orientem, fateor et scribo, sed e Gallia (ubi jam a temporibus Domitiani erat) non Athenis; nisi forte per transennam (quod tamen non arbitror) sed ex Gallia recto itinere properasse Ephesum, ut ubi Joannem, imperante jam Nerva, conveniret: inde autem per Athenas repetiisse Galliam. Hæc autem nostra sententia magis infra dilucescet atque firmabitur, ut cap. proximo, in testimonio Equilini episcopi, et rursus in verbis Flavii Dextri, ibidem.

463 CAPUT X.

Dionysii in Galliam, missu Clementis pontificis, profectio: et res ibidem ab exitu Neronis usque ad Domitianum imperatorem gestæ.

A recenti geminorum apostolorum e terris raptu, nihil fere aliud per dies plusculos inter eorum successores viros apostolicos in cogitatione et sermone mutuo fuit, quam de illorum, ut fit, suorum patrum et præceptorum virtutibus, sive amoris vehementia ad hoc unum a cæteris omnibus abstrahente, sive æmulationis studio ad imitandorum bene gestorum memoriam rapiente. Alius admirabilem Petri moderationem, alius sanctos Pauli fervores; alius inusitata unius in terris prodigia, alius inauditos alterius in cœlos raptus; alius summi pastoris inter Judæos labores atque fructus, alius doctoris gentium inter Græcos opera et operæ pretia; alius denique atque alius, quæ vidisset audivissetque, non sine maximo amoris ac desiderii sensu memorabat. Unum tamen in primis fuit, quod attentiori consideratione peropus habere visum, nempe quo loco statuque res Christiana per orbem esset; quæ provinciæ adjunctæ Christo; quinam in iis insudarent; qui auxilia postularent; qui et ad quos potissimum mittendi forent. Quæ cum sanctissimus Clemens, perantiquus amborum apostolorum discipulus et cooperator, impensius considerasset, et hinc amplissimarum Galliæ atque Hispaniæ terrarum necessitatem, inde idoneorum operariorum paucitatem perpendisset, Dionysii, quem multis nominibus charissimum habebat, virtuti et rerum multarum experientiæ confisus, statuit earum regionum curam cum illo partiri, et quod ipse præsens vellet, si liceret, hoc ei tanquam alteri sibi cum latissima regendi et gubernandi potestate committere. Ad se igitur accersitum (93) perbenigneque exceptum ita fere affatus est: « Minime te fugit, mi dilectissime frater, quanta ubique post copiosam apostolorum sationem messis albescat; verum quam multa messis, tam pauci operarii. Atque eos præsertim desidero, qui eruditione et sanctimonia sic polleant, sic ordine et auctoritate emineant, ut non tantum utiles se operas præstent, sed etiam, ac multo quidem magis, præesse ipsi operis possint. Ecce vicina nobis Gallia et aliæ Occidentis regiones partim fidem suscepere, partim ad suscipiendam paratæ, si quis fortiter ac constanter in hoc Dei opus incumbat, præsentaneum exspectant exposcuntque auxilium. Ego autem, si quid mente assequi possum, et te illo vocari divinitus, et alium huic tanto muneri aptiorem reperiri censeo neminem. Novi doctrinam tuam, novi pietatem, novi robur animi, mentisque constantiam. Hic erat, ubi vires ingenii, et industriæ tuæ nervos ad evertendam falsorum deorum vanam superstitionem gloriose explices; ubi tuum promovendæ religionis ardens studium dignis Deo factis expromas: ubi denique pristinos labores tuos et generosas pro Christo pugnas pœnasque exoptata tandem laurea corones. Noli enim desperare ibi te inventurum quod hic quæsivisti. Sed exspectanda sunt tempora, non perurgenda. Quo longius certamen, hoc palma gloriosior. Sed certamini atque palmæ una Dei voluntas præfiniat oportet modum. Age igitur, mi collega et sacer commilito, ad ea accingere, ad quæ te imperator noster instruxit; ad oras Occidentis in nomine Domini cursum tuum dirige, atque ut bonus Christi miles Domini Dei tui prælia præliare. Habebis adversarios plurimos; sed tecum plures erunt, quam contra te. Nam angelorum forti vallabere custodia, et nostris ac fratrum nostrorum precibus adjuvabere. Atque ut ne gentis barbaricæ reformides atrocitatem, aderit tibi, ubicunque fueris, dux noster Jesus qui inimicos tuos fugabit ante te, planamque aperiet ad prosperos Evangelii cursus viam. Quare, ut idem Dominus Jesus Christus magistro meo Petro, et ille mihi, sic et ego tibi sacram ligandi atque solvendi potestatem trado, ut ea fretus, nostrisque et sanctorum apostolorum votis precibusque adjutus, eo confidenter vadas quo mitteris, tuique sorte apostolus, et Dei legatione per omnem Galliam, nullo retardante impedimento, feliciter perfungare. Tu igitur *opus fac evangelistæ; ministerium tuum imple* [1]: atque in hoc incumbe, ut Christi notitia per te quaquaversum diffusa, a Domino in die retributionis audire merearis: *Euge serve bone et fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium Domini tui* [2]. » Hæc et ejusmodi alia cum secundis auribus excepisset Dionysius (gaudebat enim eo se mitti a suprema potestate, quo et sua sponte divino instinctus spiritu ferebatur), contractis in pauca verbis, se libenter cupideque summi pastoris pariturum voluntati respondit: nihil enim sibi gratius, nihil magis esse in votis, quam ejus obsequi imperiis, « cujus ore sacro et nutu divino totus penderet. De sociis deinde comitibusque itineris actum: de quibus ut convenit, et qui destinati erant adfuere (facilis enim est inter illos qui spiritu Dei aguntur, ad omnia superiorum mandata consensio), tum ad illos pontifex ea verba habuit, quæ cunctorum animos tam 464 ad iter magno animo suscipiendum, quam ad eos qui instarent labores generose pro Christo perferendos succenderent; tum vero lætos alacresque in via bona cum felici apprecatione cunctos dimisit. Erant in sociorum numero (94), præter Rusticum et Eleutherium individuos comites, Saturninus, Marcellus, Lucianus, Regulus (95), Jon, qui et Jonas quibusdam appellatur (96),

[1] II Tim. IV, 5. [2] Matth. XXV, 21.

et qui prius quoque in Gallia fuerat, sed desperato digno operæ pretio excesserat, Eutropius (97). Nam cum in eam plagam a principe apostolorum, a quo fidei mysteria edoctus fuerat, una cum aliis sociis missus esset, atque in Santonibus (populi sunt Aquitaniæ) non modico tempore, nec parvis laboribus paucissimos ad Christi partes adduxisset, nimirum, ut quidam scribunt, viros decem duntaxat, inde tot pertæsus molestiarum (98), et male impensorum, uti existimabat, laborum, revertit Romam. Nempe sic nos homuli solemus, eas refugimus provincias, quas nostræ minus responsuras exspectationi credimus : ac si post multos labores par fructus non sequatur, omnem nos lusisse operam impendio querimur. Atqui profecto perverse hoc cuncti agimus, quod omnem fructum aliena in voluntate potius quam in nostra ponimus. Nec enim Deus optimus maximus operum successu res metitur, sed amoris affectu; nec tam quantum egerimus expendit, quam ex quanto. Potuit Eutropius solis viris decem tota viginti annorum intervallo emendatis, plus gratiæ apud Deum commeritus esse et gloriæ, quam alius viginti millibus vel uno anno vel una concione correctis. Docuit igitur Clemens, quantas illis suis, ut existimabat, infructuosis laboribus animæ suæ opes comparasset, tantumque sapienti sua oratione effecit, ut derelictam provinciam non modo libenter repeteret, sed avide quoque ardenterque reposceret. Hinc et episcopum creavit, et tanquam futuri præsagus, eum mentione inducta martyrii ad palmam animavit. Ita se Dionysio, cujus ante audiverat nomen, et nunc virtutem plus admirabatur, itineris socium dedit. Atque ut olim Petrus post integræ noctis dispendia, jactis in nomine Domini retibus, copiosissima præda potitus est; ita hic (ut hoc dicere obiter occupem) suscepta ad pontificis mandatum expeditione quam difficillima, brevissimo tempore plurimos mortales et una ipsam principis Santonum filiam ad fidem traduxit, et simul gloriosam illatæ necis lauream indeptus est. Atque hoc ob itineris societatem de Eutropio per transennam dictum sit. Nam de nobili ejus martyrio, perscriptisque a Dionysio actis, mihi institutum est suo loco fusius infrà dicere. Jam autem intermissum inter et discedentes sanctos prosequamur. Accepta ergo sanctissimi pontificis benedictione, in viam lætis ac magna spirantibus animis ingressi sunt; nihilque ea via ob mutuum inter ipsos amorem et fraternam concordiam brevius est visum (multi enim cum essent, erant sicut vir unus et cor unum et anima una [y]); nihil ob gratissimas de divinis rebus collocutiones jucundius, nihil denique ob felicem rerum ab apostolis eorumque discipulis gestarum memoriam (qua velut cibo suavissimo quotidie pascebantur), nec in præsens hilarius, nec in futurum beatius poterat exoptari. Mare igitur, quod ipsorum votis mire obsecundabat, felici ac multis invidendo navigio, quod non tam venti aut vela, quam Spiritus sancti gratia afflabat ac promovebat, ex Italia in Galliam citissime simul placidissimeque transmiserunt. Quam vero urbem primo petivere, aiunt fuisse Arelaten (99), insigne prorsus in provincia Narbonensi, et omnium gentium commerciis peropportunum emporium. Hic fuerat haud ita pridem sanctus Trophimus Pauli discipulus, remque Christianam, primus urbis ejus episcopus a sancto Paulo ordinatus, ut vires tulerant, fundarat ac promorat : sed quem postea Mileti infirmum se reliquisse scribebat (100) paulo ante martyrium suum Apostolus [x], eum jam vita functum fuisse, antequam sancti Roma discederent, ac propterea huc potius quam usquam alio cursum illos direxisse, vero creditur quam simillimum. Ab hac igitur urbe, quod Deus bene vertat, res a Dionysio tota Gallia præclare gestas, ipso labores nostros e cœlesti throno respectante et adjuvante, auspicabimur.

[y] Act. IV, 32. [x] II Tim. IV, 20.

NOTATIONES.

(93) *Ad se igitur accersitum*, etc. His conformia perscripsit Hilduinus in Areopagiticis.

(94) *Erant in sociorum numero*, etc. De Rustico et Eleutherio scriptores omnes, tam Græci quam Latini, consentiunt. De Saturnino, Marcello, et Luciano testis est Methodius in Dionysii Martyrio, cujus hæc verba : Κοινωνοὶ δὲ τοῦ ἁγίου Διονυσίου ἦσαν Σατουρνῖνος, Μάρκελλος καὶ Λουκιανός· *Socii sancti Dionysii erant Saturninus, Marcellus et Lucianus.* Et paulo inferius : Ἀκοιτανίας δὲ τοῖς μέρεσι τὸν ἅγιον Σατουρνῖνον ἀποστείλας, αὐτὸς σὺν τῷ ἁγίῳ Λουκιανῷ καὶ τῷ ἁγίῳ Ῥουστίκῳ καὶ τῷ ἁγίῳ Ἐλευθερίῳ ἐν Παρισίᾳ τῇ πόλει ἐπορεύθη· *Misso autem in partes Aquitaniæ Saturnino, ipse cum sancto Luciano et sancto Rustico et sancto Eleutherio, ad urbem Parisios venit.* Ejusdem Saturnini meminit sanctus Gregorius Turonensis libro I *De gloria martyrum*, 465 cap. 48 : « *Saturninus vero martyr*, inquit, *ut fertur, ab apostolorum discipulis ordinatus, in urbem Tolosatium est directus.* » Sic ille.

Nota, *ab apostolorum discipulis*, id est a Clemente vel Dionysio. Quod autem dicit directum esse in urbem Tolosatium, sive Tolosam, optime quadrat cum eo quod dixit Methodius, missum a Dionysio in partes Aquitaniæ : nam Tolosa et Burdigala præcipuæ urbes sunt Aquitaniæ. His consentiunt quæ refert Equilinus episcopus libro IX, cap. 41, his verbis, loquens de Dionysio et sociis : « Cum ergo audisset Petrum et Paulum Romæ a Nerone in carceribus detineri, episcopum sibi substituit, et ad eos visitandos accessit, eorumque passionibus præsens fuit. Verum post aliquod A tempus a B. Clemente Petri successore in Franciam destinatur, et ipsi Rusticus presbyter et Eleutherius diaconus sociantur : sancti quoque Saturninus et Marcellus episcopi, et Lucianus presbyter comites adjunguntur. Qui omnes venientes Arelatum, verbum Domini prædicare cœperunt. Tunc Dionysius auctoritate summi pontificis fretus, Marcellum in Hispaniam, Saturninum in Aquitaniam, et Lucianum ad Bellovacensem pagum direxit. » Ubi adverte, dici Dionysium a Clemente Petri successore in Franciam destinatum, et apostolorum martyriis interfuisse; quod ostendit, saltem proxime ab eorum martyrio Romæ ipsum exstitisse. Nam serius et post eorum mortem advenisse, ex antiquioribus habet Hilduinus, Equilino longe vetustior.

Ex dictis corrigendus est Gregorius Turonensis lib. I *Historiæ Francorum*, cap. 30, ubi dicit, Saturninum sub Decio et Grato coss. fuisse Tolosæ episcopum; unde et in Martyrologium Romanum novum (nam vetus nihil habet, et in Usuardo deest B *sub Decio*) irrepsisse error videtur ad 29 Novembris. Nec enim potuit idem Saturninus fuisse S. Petri discipulus, et accepisse sedem episcopalem Tolosæ sub Decio : nam Decius tertio demum sæculo imperavit et consul fuit. Verum, ut notavi alibi, non tantum in Saturnino erravit Gregorius illo loco (qui locus totus vitiosus est), sed etiam in S. Trophimo Arelatensi episcopo, in Paulo Narbonensi et Dionysio Areopagita, omnibus Pauli discipulis, et in sancto Martiale Lemovicensi, quos omnes scribit fuisse sub Decio. At Saturninum, quo de hic agitur, fuisse S. Petri discipulum, etiam Flavius Lucius Dexter, sancti Hieronymi æqualis,

testatur ad annum Christi 76, et plurimi alii, quos vide ad eum locum in Commentario Francisci Bivarii, qui germana ipsius Saturnini acta ms. in Roderici Ximenii episcopi Toletani Bibliotheca asservari profitetur, et in his ita legi : « Bonus est Honestus Saturnini discipulus : melior est Saturninus Petri alumnus : quia optimus omnium Christus Petri didascalus. » Sunt tamen nonnulli e recentioribus, et ii præsertim, qui sine ullo examine morum exempla compilant, qui eos ausi sunt corrigere, qui Saturninum primo aut secundo ponerent sæculo.

(95) *Regulus.* Etiam Regulum fuisse S. Dionysii comitem, habent ejus Acta apud Vincentium Bellovacensem libro X, cap. 27. De illo et ejus Arelatensi episcopatu agemus capite sequenti.

(96) *Jon, qui et Jonas quibusdam appellatur.* Hic quoque unus fuit e Dionysii discipulis et comitibus, tam Athenis Romam, quam Roma in Galliam. Quod Athenis Romam, acta ipsius Jonis testantur, apud Vincentium Bellovacensem lib. X *Speculi hist.*, cap. 23. Quod Roma in Galliam, testis est *Martyrologium Romanum* ad 22 Septembris, hisce verbis : « Apud pagum Castrensium, S. Jonæ presbyteri et martyris, qui cum S. Dionysio profectus in Galliam, jussu Juliani præfecti verberibus cæsus gladio martyrium consummavit. »

Ubi nota in illis verbis : « Apud pagum Castrensium, » intelligi, celebratur dies natalis (sicut in similibus alibi notavimus), non vero, obiit, aut passus est martyrium. Alioqui Martyrologium scateret mendaciis. Nec enim sanctus Ignatius martyr Antiochiæ mortuus est, nec S. Joannes Chrysostomus Constantinopoli, sicque de aliis; sed ille Romæ, et hic Comanæ in Ponto, cum tamen de ambobus scribatur in Martyrologio, de uno quidem : « Antiochiæ S. Ignatii, » etc.; de altero autem : « Constantinopoli S. Joannis episcopi, » etc.

Occisus est autem Jon seu Jonas apud Parisios, et caput recisum tulit usque ad montem, qui in ejus memoriam vocatus est *Mons S. Jonis*, vulgo, *le Mont Saint-Jon.*

Quod autem in Martyrologio est, « Apud pagum Castrensium, » dicunt Galli, *à Chastres sous Montleheri.* Franciscus tamen Bivarius putat per ea verba significari *Castra Cæcilia* in Lusitania, sicque intelligendum quod Flavius Dexter notat ad annum Christi 86 : « Castris Cæciliis in Lusitania prædicat sanctus Jonas, discipulus S. Dionysii Areopagitæ, et ad Gallias post revertitur. » Fateor quidem ego utrobique prædicasse S. Jonem, sed tamen verba Martyrologii magis facere pro Gallis. Adverte etiam ex his Dextri verbis nostram confirmari sententiam de Dionysii profectione in Galliam longe ante tempora Nervæ imp. Nam si Jonas (qui cum Dionysio Athenis Romam, et Roma profectus est in Galliam) ante annum Christi 86, profectus erat e Gallia in Lusitaniam, ibique Evangelium prædicabat; certe consequitur et Dionysium multo ante Christi 86 venisse cum illo in Galliam; non igitur (quod volebat Baronius) sub Nerva, sive anno Christi 99, venit demum in Galliam Dionysius.

(97) *Sed desperato operæ pretio excesserat Eutropius.* Exstant hujus S. Eutropii Acta apud Equilinum episcopum lib. IV, cap. 105, et quædam apud Gregorium Turonensem lib. I *De gloria martyrum*, cap. 56 : « Eutropius quoque martyr Santonicæ urbis, inquit, a beato Clemente episcopo fertur directus in Gallias. Ab eodem etiam pontificalis ordinis gratia consecratus est : impletoque hujus officii ordine, peracta in incredulis prædicatione, insurgentibus paganis, quos auctor invidiæ credere non permisit, illiso capite victor occubuit. » Vide ibidem de ejus apparitione et agnitione martyrii, ipsomet sancto Eutropio revelante. Fuisse autem Dionysio comitem itineris, clare hujus Acta

A declarant, ubi inter alia sic de illo : « A B. Petro apostolo ad Gallias prædicatum missus accessit : ingressusque civitatem Santonas cum Christum prædicaret, ab infidelibus cæsus et de urbe ejectus, sibi tugurium extra muros construxit, ubi noctibus orationi, diebus vero prædicationi insistebat. Cum autem multo ibidem tempore commoratus fructum modicum prædicationis fecisset, eo quod decem viros solummodo convertisset, Romam repedans, **466** B. Petrum apostolum passum reperit : et a S. Clemente ejus successore ordinatus Santonensis episcopus, beatoque Dionysio sociatus, cum eodem iterum ad Gallias adiit. » Ubi rursus observa, Eutropium statim a morte Petri Romam advenisse, et a S. Clemente ejus successore ordinatum episcopum, cum Dionysio Gallias adiisse; ita ut non multo post ab excessu apostolorum Dionysius missus sit in Gallias, nedum triginta post annis, ut quidam volunt.

B (98) *Inde tot pertæsus molestiarum*, etc. Est in ejus Actis, præter alias molestias, etiam verberibus fuisse affectum, atque urbe pulsum. Sed hoc quidem parvi Eutropius ducebat, si fructus saltem in multorum salute paruisset. At vero viros tantum decem in fructibus tantorum laborum numerari, hoc intolerabile ipsi videbatur. Haud tamen recte, uti et B. Clemens ei planum fecit, et simili in re nonnunquam sanctus Petrus apostolus (licet aliquot post sæculis) S. Laurentio Britanniarum archiepiscopo non tam verbis quam verberibus ostendit. Nam cum annum Domini sexcentesimum decimum quartum, Eadbaldi regis Centuariorum fidei Christianæ adversantis, et castimoniæ leges adeo pessumdantis, ut uxorem patris sui duceret, impios ac perversos mores pertæsus, statuisset Britannias deserere (habito enim cum episcopis Mellito et Justo super ea re colloquio, decretum fuerat communi consilio, satius esse, « ut omnes in patriam C redeuntes, libera ibi mente Domino deservirent, quam inter rebelles fidei barbaros sine fructu residerent, »), apparente illi sancto Petro et gravissimis verbis deterrente, imo et gravioribus flagellis eam voluntatem puniente, discessit a proposito, nec Mellitum et Justum, qui jam discesserant, atque in Galliam transierant, est secutus. Sed dignum est exemplum, quod integrum ipsis Venerabilis Bedæ verbis referatur. Sic igitur habet libro II *Hist. Anglic.*, cap. 6 : « Cum vero Laurentius Mellitum Justumque secutus ac Britanniam esset relicturus, jussit ipsa sibi nocte in ecclesia beatorum apostolorum Petri et Pauli, de qua frequenter jam diximus, stratum parari : in quo cum post multas preces ac lacrymas ad Deum pro statu Ecclesiæ fusas ad quiescendum membra posuisset atque obdormisset, apparuit ei beatissimus apostolorum princeps, et multo illum tempore secretæ noctis flagellis acrioribus afficiens, sciscitabatur apostolica distractione, quare gregem, quem sibi ipse cre-D derat, relinqueret, vel cui pastorum oves Christi in medio luporum positas fugiens ipse dimitteret? An mei, inquit, oblitus es exempli, qui pro parvulis Christi, quos mihi in indicium suæ dilectionis commendaverat, vincula, verbera, carceres, afflictiones, ipsam postremo mortem, mortem autem crucis ab infidelibus et inimicis Christi ipse cum Christo coronandus pertuli? His B. Petri flagellis simul et exhortationibus animatus famulus Christi Laurentius, mox mane facto venit ad regem, et retecto vestimento, quantis esset verberibus laceratus, ei ostendit. Qui multum miratus, et inquirens quis tanto viro tales esset ausus plagas infligere, ut audivit quia causa suæ salutis episcopus ab apostolo Christi tanta esset tormenta plagasque passus, extimuit multum, atque anathematizato omni idololatriæ cultu, abdicato connubio non legitimo, suscepit fidem Christi, et baptizatus, Ecclesiæ rebus, quantum valuit, in omnibus consu-

lere ac favere curavit. Misit etiam in Galliam, et revocavit Mellitum et Justum, eosque ad suas ecclesias libere instituendas redire præcepit. Qui post annum, ex quo abierant, reversi sunt. » Hactenus Venerabilis Beda. Ex his et illud patet, vigilare etiamnum pro sua et Christi Ecclesia sanctum Petrum apostolorum coryphæum, nec in cœlo ejus curam negligere, pro qua in terris sanguinem et vitam profudit.

(99) *Quam vero urbem primo subivere, aiunt fuisse Arelatem.* Ita Methodius: Τούτων δὲ ὁμοῦ συνελθόντων καὶ πορευομένων, ἦλθον εἰς λιμένα Ἀριλαδιτῆς πόλεως. *Ipsi autem cum una convenissent et profecti essent, pervenerunt ad portum urbis Arelates.* Idem scribit et Hilduinus in Vita sancti Dionysii. Suspicor erratum esse in Ἀριλαδιτῆς, et scribendum potius Ἀριλατιχῆς *Arelatensis.* Urbs ipsa Straboni lib. IV *Geographiæ* vocatur plurali numero Ἀρελάται. Ejus verba: Πρὸς δὲ τῷ Ῥοδανῷ πόλις ἐστὶ καὶ ἐμπορεῖον οὐ μικρὸν Ἀρελάται. *Adjacet Rhodano oppidum emporiumque non parvum, Arelatæ.* Ptolemæus, lib. II *Geographiæ*, cap. 10, in descriptione Narbonensis Galliæ, Ἀρελᾶτον Κολωνία, inquit, *Arelatum Colonia.* Plinius, lib. II *Hist. natur.*, cap. 4, vocat Arelaten, *Coloniam Sextanorum*, hoc est, ad quam habitandam missi sunt milites sextæ legionis. Cum quo concordat Pomponius Mela lib. II *De situ orbis*, cap. 5, ubi urbes Galliæ Narbonensis præcipuas sic recenset: « Urbium, quas habet, opulentissimæ sunt Vasio Vobontiorum, Vienna Allobrogum, Avenio Cavarum, Arecomicorum Nemausus, Tolosa Tectosagum, Secundanorum Arausio, Sextanorum Arelatæ, Septimanorumque Blitera. Sed antestat omnes Atacinorum Decumanorumque colonia: unde olim iis terris auxilium fuit, nunc et nomen decus est, Martius Narbo. »

Quibusdam Arelas nuncupatur. Itaque Arelas, seu Arelate, seu Arelatum, seu etiam Arelatæ plurali numero (ut Pomponius Mela et quidem Græci scribunt) insignis est et antiqua civitas Galliæ Narbonensis, et Romanorum colonia ad Rhodanum sita, et Massiliæ atque Avenioni finitima, archiepiscopali sede honorata, in qua S. Trophimus Pauli discipulus primo sedit, deinde S. Regulus, aliique in sanctorum albo ascripti, Gallice *Arles* etiamnum vocatur. Sed dignum hic annotatur, quod Robertus Gaguinus lib. IX *Historiæ Francorum*, tam de nomine Arelates, quam de S. Trophimo se ab antiquioribus desumpsisse profitetur; nempe Arelaten a priscis *Aram latam*, teste Gervasio, dictam esse. Siquidem duæ columnæ olim erectæ inibi erant, iisque ara superposita, ubi quotannis ad Kalendas Maias frequens undique populus pro sua sospitate humanis hostiis litabat. Quam in rem ternos juvenes ære publico emptos, totumque annum bene saginatos, ad eam aram certa constitutaque die immolabant: moxque immolatorum sanguine universam circumstantem turbam conspergebant. Quam sævam impietatem S. Trophimus, Christi Paulique discipulus, istuc fidei disseminandæ causa profectus exterminasse fertur; docuisseque, ad veram animæ corporisque incolumitatem acquirendam, non alio illos quam Christi sanguine esse respergendos.

Facit his fidem, quod Cæsar ipse, lib. VI *De bello gallico*, de cruentis Gallorum sacrificiis scribit: « Natio est omnis Gallorum, **467** inquit, admodum dedita religionibus, atque ob eam causam qui sunt affecti gravioribus morbis quique in præliis periculisque versantur, aut pro victimis homines immolant, aut se immolaturos vovent, administrisque ad ea sacrificia Druidibus utuntur: quod pro vita hominis nisi vita hominis reddatur, non posse aliter deorum immortalium numen placari arbitrantur: publiceque ejus generis habent instituta sacrificia. Alii immani magnitudine simulacra habent; quorum contexta viminibus membra vivis hominibus complent: quibus succensis circumventi flamma exanimantur homines. Supplicia eorum qui in furto aut latrocinio aut in aliqua noxa sint comprehensi, gratiora diis immortalibus esse arbitrantur. Sed cum ejus generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt. » Sic ibi. Vide et Tullium in Oratione pro M. Fonteio sub finem, et Pomponium Melam lib. III, cap. 2.

(100) *Sed quem postea Mileti infirmum se reliquisse scribebat*, etc. Verba sancti Pauli in posteriore ad Timotheum Epistola c. IV, 20, sunt hæc: *Erastus remansit Corinthi: Trophimum autem reliquit infirmum Mileti.* Scribebat autem hæc Paulus paulo ante martyrium, et postquam in eadem extrema Epistola scripserat: *Ego enim jam delibor, et tempus resolutionis meæ instat. Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi. In reliquo reposita est mihi corona justitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die justus judex, non solum autem mihi, sed et iis qui diligunt adventum ejus. Festina ad me venire cito.*

Ex quibus colligitur S. Paulum accepisse divinitus, brevi spatio instare sibi mortem ac propterea adesse sibi voluisse Timotheum, et ultima mandata accepturum, et certaminum testem futurum. Acceperat autem et Petrus tam Evangelii quam martyrii eadem in urbe collega; quandoquidem in sua quoque posteriore Epistola scripserit cap. I, 13: *Justum autem arbitror, quandiu sum in hoc tabernaculo, suscitare vos in commonitione, certus quod velox est depositio tabernaculi mei: secundum quod et Dominus noster Jesus Christus significavit mihi.* Sic ambo, quod prædixerant, simul eodem anno, mense, et die consecuti sunt.

Itaque Trophimum, quem paulo post subiturus martyrium scribebat se reliquisse infirmum Mileti (est autem Miletus Asiæ urbs, Cariæ et Ioniæ finitima), probabile est tunc inibi vitam reliquisse, præsertim quod nulla post hæc tempora ejus mentio; et S. Regulus haud ita multo post creatus fuerit a Dionysio Arelatæ episcopus.

CAPUT XI.

Dionysii in Galliam ingressi prima Arelate super fidei rebus consilia et auspicia.

Fili, inquit magnus ille Ecclesiasticus, *nihil sine consilio facias* [y]. Quod divinum mandatum et oraculum eo sibi diligentius exsequendum terræ Galliæ apostolus existimavit, quo res illa major erat ac difficilior, quam Dei nutu suis impositam humeris modo erat aggressurus. Deorum enim ab omni retro ætate tam pertinaciter quam superstitiose cultorum eversio hic agebatur. Jesu Christi e contrario in acerbam crucem latrones inter ignominiose sublati æterna divinitas et nova religio feris ac barbaris gentibus proponenda, comprobanda, persuadenda erat. Vires proinde humanas (si quidem solitarie et per se consideraretur) tantæ rei molimen longe exsuperabat; sed tamen Dei optimi maximi auxiliis junctas, nec sibi, sed illis confisas, neque illud, neque quidvis aliud exsuperare poterat. Quocirca cum ejusmodi res esset, ut et viribus maximis et potenti subsidio indigeret, nec mediocrem insuper pruden-

[y] Eccli. XXXII, 24.

tiam industriamque exigeret, confestim ut Arelaten ventum est, actis primum ductori ac sospitatori Deo super prospera navigatione et felici appulsu gratiis, eo cogitationes suas omnes vir sapientissimus applicuit, ut de totius Galliæ statu, singulorumque populorum moribus, quæ præsenti forent instituto necessaria, plene cognosceret; tum vero de dimittendis quaquaversum idoneis operis, habito cum suis consilio, suaviter, ut Dei suaderet gloria, disponeret. Neque vero ad hæc præstanda urbs opportunior, aut locus commodior, quam ubi nunc erant, quæri optarive poterat. Quippe ad quam urbem frequens ex omni Gallia concursus erat, non aliorum modo, sed etiam Christianorum; a quibus disci poterat, quod scire ad rectam Ecclesiæ administrationem boni pastoris interesset. Hic ergo aliquandiu substitit: hic Christianos recollegit, hic recensuit; hic Pauli et Trophimi fructus laborum recognovit: hic a fratribus, præsertim a sacerdotibus et diaconis, quinam superstites adhuc essent in Gallia episcopi, et ubi suas sedes fixissent, quas animarum messes fecissent, quas potissimum terras steriles incultasque reliquissent, perdidicit. Tum vero accitis in consilium collegis et sodalibus, auditaque super quibus deliberabatur sententia, denique quod optimum factu, Domino Deo (quod semper ante omnia solebat observare negotia) invocato, suam unicuique, in qua desudaret, provinciam designavit. Saturnino Aquitaniam (1-2), Luciano Bellovacum, Sanctino Meldas, Regulo Arelaten, Eutropio Santonas, aliis alias urbes tractusve in solo Gallico commisit. At vero Marcellum, quem et Eugenium nonnulli vocant (3) (idem enim esse a multis creditur), Hispanis e Gallia, ut credibile est, auxilia poscentibus, cum prius eum creasset episcopum, misit in Hispaniam. Ipse autem Dionysius agrum Parisiensem, quo nihil erat ea tempestate, quantum ad fidem pietatemque spectat, incultius atque agrestius, sibi excolendum reservavit. Decet enim, ut in militia imperatores, sic **468** in Ecclesia primos antistites, eas potissime sibi partes assumere, quæ plus laboris ac difficultatis secum afferant; ut ne tam imperio subditos suos, quo velint, pellere, quam exemplo ad magna atque ardua post se trahere videantur. Nimis dura enim et superba censentur imperia, cum labores et pericula committuntur, et desunt exempla. Cavebat proinde Dionysius in eorum esse numero, qui alios duriter tractant, ipsi molliter vivunt. Nec enim hoc a Paulo præceptore didicerat, nec in ullo apostolorum viderat, nec ipse hactenus vel per somnium cogitarat. Nam vestigia gloriæ Dei, quæ ut plurimum in periculis, in laboribus, in ærumnis, in factu arduis, in perpessu asperis illustrius deprehenduntur, tanquam bonus Christi venaticus semper et in omnibus sagaciter indagabat, et per illa ad opimas animarum prædas cursu infatigabili properabat. Detinuit quidem illum aliquanto spatio urbs Arelate, sed ingentem paulo longioris illic moræ fructum Deus ostenderat. Jam Nero, monstrum potius hominis quam homo, tyrannus scilicet qualem adhuc terra non tulerat, cunctis exosus invisusque mortalibus, debitas suæ importunæ crudelitatis pœnas Deo sanctisque apostolis exsolverat: nec alia quidem (quod deterrimum, et tamen justissimum) quam sua manu, ut pessimo scilicet victoriæ genere, qui alios ante se omnes barbarica crudelitate vicerat, idem sui ipsius nece seipsum vinceret. Hoc igitur monstro e vivis sublato, cum boni omnes respirare, tum vel maxime Christiani cuncta sperare in dies meliora: quibus videlicet non minimum promovendæ sanctæ religioni argumentum suppeditabat, quod ejus persequendæ primus auctor is fuisset, qui totus ex fœdissima atque spurcissima vitiorum omnium colluvie conflatus, nihil non, iniquissimo suadente atque impellente dæmone, hactenus fecerat. Docuerunt igitur tum Dionysius et cuncti universim omnium Ecclesiarum magistri, propterea neci datos esse Petrum et Paulum, duos religionis nostræ multo omnium mansuetissimæ principes, quod tyranno truculentissimo, ac teterrimis ejus geniis atque dæmonibus, a quorum arbitrio et nutu nefarius ille sicarius totus pendebat, generose fuissent adversati; adque ejus exsecrandis libidinibus atque spurcitiis veræ castimoniæ honestatem prætulissent. Ita non difficilem ad eorum aures, qui talia mirum in modum exhorrescebant, aditum cum invenissent, tum ad expromenda fidei nostræ documenta eo fidentius accedebant, quo erant cum virtute et ratione conjunctiora. Ad quod quidem palam faciendum valebat hic noster Areopagita, cum auctoritate magni nominis, tum præcipue incredibili quadam cœlitus inspirati sermonis gratia, cui et vis inerat et copia dicendi incomparabilis. Unde bonus Arelatensium numerus sensim eum sectari, degustare verba, demirari vitam, adamare virtutes, suspicere et suscipere Evangelium, Christi facta mutis deorum simulacris composita quanto essent anteferenda, suo silentio primum, deinde voce et comprobatione contestari; postremo deorum suorum potentiæ, quos impune a Christianis contemni et imbecillitatis sugillari viderent, paulatim diffidere; cum vero et prodigia in nomine Jesu (qui honoris gratia nobis semper nominandus est) sæpenumero facta esse, et non raro fieri scirent, seu in abigendis dæmonibus, seu in propulsandis morbis, tum aperte religioni manus dare, et divinæ virtuti fasces haud invite submittere. Non prius igitur generosus Christi athleta discessit Arelate, quam et multum sub ducis sui vexillo populum conscripsisset, et longe clarissima suæ virtutis ibidem reliquisset impressa vestigia. Erat inibi fanum quoddam, populi cultu ac veneratione in primis augustum ac celebre, in quo Martis statua (4) publicis impertiebatur honoribus: hanc statuam Dionysius, quo veram unius Dei potentiam astrueret, sola divini nominis invocatione disjecit, diffregitque; fanum vero ipsum omni hactenus sacrorum exsecrandorum turpitudine inquinatum, et stultissimæ superstitionis indignissima vanitate pollutum, cum rite perpurgasset, sanctissimis beatorum apostolorum Petri et Pauli nominibus et honoribus, non invito populo (quippe patratorum ab iis prodigiorum jam conscio et admiratore) consecravit, ibidemque baptisterium originalibus eluendum maculis collocavit. Nam mirificas eorum virtutes et insignia in omnes mortales beneficia (quæ partim in Evangeliorum codice, partim in eo qui Actus apostolorum inscribitur, fusius repertum iri indicabat) breviter illis exposuerat; quemadmodum Petrus scilicet, quasi quispiam vitæ mortisque dispensator, solo verbo alios quidem neci propter impia scelera tradidisset, alios autem vitæ ob eximia benefacta reddidisset. Nam Ananiam quidem et Saphiram memorabat, propterea quod mentiti essent Spiritui sancto, ad sancti Petri vocem corruisse mortuos [z]: Tabitham vero præclaram Ecclesiæ discipulam, a pietate in viduas commendatam, ab inferis ejusdem evocatu luci esse redditam [a]: quin et sola ejus umbra quoscunque infirmos perfectæ sanitati esse restitutos [b]. Paulum autem e Christi persecutore discipulum nonnunquam in cœlos raptum [c], ea inibi vidisse audivisseque, quibus enuntiandis nulla lingua idonea, nulla par esse posset oratio; sed miraculorum insuper minime vulgarium fulgore insigniter coruscasse. Nam et Elymam magum doctrinæ Christi resistentem, in ipso **469** momento oculis orbasse [d]; et alias infirmis longe plurimis incolumitatem, mortuis vero etiam nonnullis amissam vitam redonasse; denique ita utrumque vixisse, ut nihil unquam in moribus turpe aut vitiosum; ita docuisse, ut nihil in doctrina falsum aut perniciosum; ita postremo excessisse, ut nihil in morte objectum aut ignominiosum deprehendi a quoquam, aut jure

[z] Act. v, 1. [a] Act. ix, 36. [b] Act. v, 15. [c] II Cor. xii, 4. [d] Act. xiii, 8.

reprehendi posset : imo omnem vitam, doctrinam, mortem, bonorum plena exemplorum exstitisse. In iis enim eluxisse in rebus agendis prudentiam, in negotiis communicandis æquitatem, in moderandis sensibus castimoniam, in affectibus refrenandis fortitudinem, in adversis ferendis et morte sustinenda patientiam, animique invictam constantiam. Cum quibus si falsorum deorum vitæ conferrentur, seu Martis, seu Mercurii, seu Jovis ipsius aut Saturni, aut aliorum quorumcunque, quanta, Deus bone! inquiebat, in illis diversitas! major sane quam diei et noctis, quam lucis et tenebrarum. Unus enim liberos suos devorasse, alter patrem ipsum pepulisse regno, iste alienæ conjugi stuprum intulisse, hic res alienas furto avertisse, alius alia et quidem horrenda ac propudiosa admisisse flagitia, et iis etiam gloriatus fuisse memoratur. Et tantam nihilominus exstitisse hominum cæcitatem, ut divinos iis honores elargirentur, quos ob sua exsecranda facinora æternis pœnis certissimo constaret esse damnatos. Propterea igitur Deum ipsum e cœlis ad tantam cæcitatem sua immensa luce depellendam, et tam densas errorum tenebras doctrinæ suæ veritate dissipandas descendisse; atque hunc esse quem ipsis prædicaret, cujus principes discipulos veris laudibus efferret, quibus templa et statuæ multo justius quam Marti et Mercurio, aliisve diis (si tamen diis) deberentur. Talibus fere, sed multo pluribus ac majoribus, prout Spiritus ei dabat, populi animos vir sanctus detinebat, erudiebat, Christo acquirebat. Post hæc commendata Regulo (cui manum simul et episcopi munus jam imposuerat) Arelatensi Ecclesia, dispositisque in ea ordinibus, et ad mutua inter se officia diligenti oratione concitatis, valedixit, datoque pacis osculo, et impertita benedictione, in interiorem Galliam, assumptis Rustico et Eleutherio comitibus, penetravit. Ubi autem consederit, quid egerit, quæ studia consectatus sit, proxima enarratio demonstrabit.

NOTATIONES.

(1-2) *Saturnino Aquitaniam*, etc. De Saturnino, et aliis in diversa a Dionysio dimissis, partim capite præcedenti dictum est, partim proprio et singulari capite infra dicetur.

(3) *At vero Marcellum, quem et Eugenium nonnulli vocant.* De Marcello hoc, et idemne sit cum Eugedio Toletano, disputavi alibi.

(4) *In quo Martis statua*, etc. Inter alios deos cultum fuisse etiam a Gallis Martem, præcedenti capite notavimus e Cæsare. De disjecta autem et diffracta a Dionysio ejus statua, habetur in Actis S. Reguli apud Vincentium Bellovacensem lib. x *Histor.*, cap. 27.

CAPUT XII.

Dionysii ad Parisios profectio, et ibidem religionis et episcopatus fundatio.

Parisii hac ipsa, qua de agimus, ætate (5), imo et pluribus ante sæculis celebre erat, non urbis quidem ut nunc, sed populi in Gallia Celtica Senonas inter et Bellovacos siti, et Sequanam fluvium accolentis nomen. Quod quidem nomen olim Julius Cæsar *Commentariis* suis illustrius fecerat (6) simulque eorum urbem Lutetiam belli consilio inibi habito reddiderat clariorem; verum longe alia claritudo post accessit, cum Dionysius Areopagita omnem prope Athenarum gloriam, hoc est seipsum, huc transtulit; neque hoc sine felici rei magnæ omine, facultatis scilicet omnium liberalium artium, et Græcæ in primis facundiæ eodem aliquando (quod jam dudum factum est) transituræ. Sed illa tamen, quamvis per se ampla, præ fidei luce quam diffudit, præ Christi nomine quod importavit, præ tot insignibus victricis fidei tropæis quæ tota Gallia erexit, exigua videri possunt et debent. Igitur ad hunc populum et ad hanc urbem divino ductu accessit (7), eumque in vicino delegit habitationi locum, quem et sacris studiis, et piis precationibus, et divinorum contemplationi, et opportuno ab Evangelii laboribus receptui reperire potuit quam commodissimum. Eum esse credunt, quem academia Parisiensis nunc insidet, illius Atheniensis, quam Plato celebravit, et ubi Dionysius quondam philosophatus est, æmula. Hic ergo cum duobus sociis Rustico presbytero, et Eleutherio diacono fidissimis contubernalibus consedit, hic sacris operatus est, hic divina meditatus, hic cœlestia contemplatus, hic libros illos incomparabiles (8), et nisi paucis rarisque ingeniis inaccessos, est commentatus, quos et **470** hodierna theologorum schola secundum Scripturas in prima ponit laudatque auctoritate; hic denique, ut quondam Joannes in deserto, concurrentes ad se omnis generis mortales fama vitæ et miraculorum excitatos docuit, abluit, et plus etiam quam Joannes, peccatorum suorum vinculis exuit, ac teterrimæ ereptos servituti in libertatem filiorum Dei vindicavit (9). Nam cum virtute polleret miraculorum (10), et jam visum cæcis, jam auditum surdis, jam sermonem mutis, jam claudis gressum reformaret, variisque præterea morborum affectos incommodis circa ustionem, sectionem, potionum amaritudinem, sola precatione et verbi divini invocatione percuraret; toti genti admirationi fuit, imo et propter facta tam benefica passim apud omnes in amore et honore non vulgari. Quibus ad fidei persuasionem Deique illius cultum (cujus vocato nomine hæc patrabat) viam sternentibus, non exiguum Parisiorum numerum ad Christi castra perduxit. Sed præ aliis omnibus, quorum obscurior fama est et ignota nomina, unus singulariter exstitit, cujus non quivis hactenus nec ætas cuncta disperdens, nec livor semper magnis invidens, jam obtegere nomen aut obscurare gloriam. Lisbius enim prisca stirps (11) et radix Montmorentianæ familiæ, qui primus e Gallica nobilitate salutiferis baptismi aquis a Dionysio expiatus et Christiani nominis gloria creditur insignitus, vivit etiamnum et viget, vigebitque perennibus, nec unquam intermorituris ad omnem posteritatem litteris. Nam ut antehac, ita et deinceps, Gallorum habebitur et appellabitur Christianæ primitiæ : nec celabitur (ut nobilis erat juxta et locuples) tam ad commendandam ac promovendam fidem ejus auctoritas, quam ad religiosa sacella et oratoria (prout ea ferebat tempestas) vel aptanda vel conservanda insignis benignitas ac munificentia. Ad hæc enim opera tam auctoritate quam opibus præsto adfuisse Dionysio ex antiquis habetur monumentis. Atque hæc fortassis irarum et discordiarum conjugi occasio et seminarium fuit : quod scilicet Larcia (hoc erat conjugi nomen) tantarum impensarum, quibus dilapidari rem familiarem arbitrabatur, impatiens (marito enim fidem amplexo diu infidelis perstitit) virum tanquam summæ in deos impietatis reum detulerit, præclaramque martyrii palmam, sed longo post hæc tempore, remanentibus tamen odiis, volens nolens, ut suo dicetur loco, procurarit. Nam cum Vespasianus imperium tunc teneret, princeps admodum mitis ac humanus, nulla gravior hisce temporibus exstitit in Christianos persecutio, nulla religionis hostibus sui in bonos expromendi odii, tanta

quantam voluisset opportunitas fuit. Hinc Ecclesia illo imperatore sensim recreari, paulatim accrescere, vires sumere, ædiculas struere, liberius sacros cœtus habere, in Christi doctrina et virtutum exercitio non pœnitendos progressus in dies facere. Tum ergo et Dionysius obsecundante in primis quem modo diximus Lisbio, nonnulla variis in locis sacella (12), ut commoditas erat, construxit. Primum autem, vel certe inter prima illud fuisse creditur, quod omnipotenti Deo, suæ hujus peregrinationis auctori atque duci, titulo Sanctæ Trinitatis dedicavit : quod deinde multis post sæculis in honorem sancti Benedicti, reservata tamen ibidem loci venerandæ antiquitatis et sanctimoniæ grata memoria, instauratum, amplificatum, consecratum fuit. Quippe in sacello, quod Sancti Nicolai nunc dicitur, et in divi Benedicti templo inclusum est, hoc legitur veteris religionis certissimum monumentum. In hoc sacello sanctus Dionysius cœpit invocare nomen sanctæ Trinitatis. Nam ille proprie locus fuit ædificati a Dionysio sacelli. Postea vero et alterum cultui beatæ Mariæ Virginis, destructo, quod inibi colebatur, Mercurii simulacro, dedicasse tradunt; quod ab indigenis ad rei memoriam Nostra Domina de Campis est appellatum. Ubi et partem aliquam sanctissimi veli ejusdem Virginis, cujus ipse interfuerat exsequiis, ad majorem loci ejus sanctitatem deposuit. Unum item sancto Stephano primo post Christi ascensionem martyri; quod hodieque templum Sancti Stephani Græcorum vulgo nominatur, quod scilicet primi ejus conditores Græci essent. Alia denique aliis sanctis, quorum enumeratione, ut difficili, minusque necessaria nunc supersedeo. Sed quemadmodum templa et sacraria, sic sacerdotes et ministros constituit, variaque in loca dimisit (13). Necessarium enim erat, ut, multiplicatis gregibus, pastores quoque multiplicarentur. Illos autem cum ad omnem virtutem diligentissime informavit, tum etiam peculiari cura iisdem commendavit, ut ea quam exactissime callerent et curarent, quæ sui essent circa res sacras officii et ministerii. Nec immerito. Quid enim in omni mundo est, quod parem curam ac sollicitudinem requirat, quam ea servitia et obsequia, quæ non hominem mortalem, sed Deum ipsum et cœlos tangunt? Nam si pro personarum dignitate atque fastigio verum est honorem ac venerationem crescere, quam exquisiti divinæ adorationis ritus ac cæremoniæ, et quanta honoris ac reverentiæ incrementa ad supremæ illius atque infinitæ majestatis cultum adhibenda sunt? Dionysius igitur tanti reverentissimus culminis, præclaram omnino, si quis alius, hac in re navavit operam. Cum enim apostoli (in quorum præcipue humeros tanquam primorum Dei legatorum, et novæ legis principalium præconum **471** id incumbebat oneris) instituta a Magistro sacramenta et sacrificia certis ritibus ac cæremoniis, majoris venerationis ergo, divinitus instruxissent, ordinatisque ab se episcopis non tam voce aut scripto, quam usu et exemplo tradidissent, visum est viris apostolicis post illorum e vita migrationem e bono communi fore (quod et Spiritus ipsis suggerebat) ut præcipua religionis Christianæ mysteria, eorumque ratio et intelligentia sic litteris mandarentur, ut et cum novis pontificibus ac sacerdotibus (quorum jam passim per omnes terras numerus excrescebat) facile communicaretur, et simul caveretur, ne quæ occulta esse oporteret, temere ad homines profanos et indignos emanarent. Quemadmodum enim ad religionis sanctæque disciplinæ consensionem atque unitatem plurimum istis commodarent; ita his propter ignorantiæ tenebras mentisque imbecillitatem haud parum officerent. Quare hoc in negotio primus omnium, quod quidem sciatur, sanctus Hierotheus Dionysii magister laboravit; sed ita laboravit, ut ejus scripta ob difficultatem et obscuritatem sublimioribus duntaxat ingeniis inservirent. Unde cum ea Dionysius ad Timotheum urbis Ephesi episcopum transmisisset, is ita probavit, ut mediocribus ingeniis aliquanto clariora requireret. Quin et ipsummet Dionysium ad hunc suscipiendum laborem non semel, sed sæpius hortatus est, non quasi ipse Timotheus, utpote veteranus Pauli apostoli discipulus, iis magnopere indigeret, sed ut nuper creatis aut deinceps creandis ab se episcopis in directionem atque subsidium exhiberet, unumque essent illa scripta Dionysii velut rituum omnium ac cæremoniarum conforme magisterium. Et sane ita per Orientem et universam Græciam, quæ in libris suis circa ordines conferendos idem perscripsit Dionysius, invaluerunt perennaruntque, ut eorum usus apud illos hodieque perseveret. Sed de libris in præsentia hoc tantum dicam, quod satis liquet (nam omnium recensionem, quorum quidem nunc sit memoria, post inferemus) nobiles illos libros, alterum *De cœlesti*, alterum *De ecclesiastica hierarchia*, cum sint e postremis ab eo editis operibus, in Gallia esse scriptos, in Gallia auctos et retractatos. Hic enim a duorum apostolorum glorioso excessu (ex quo tempore ad scribendum ab eorum discipulis maxime est stimulatus) sedem ac domicilium tenuit. Quamvis et exemplo magistrorum ad visendas et firmandas remotiores Ecclesias, in alia terrarum nonnunquam excurrerit. Nam et in Hispaniam e Gallia profectum fuisse Hispani ipsi affirmant (14). Quod eo quoque fit probabilius, quod qui ab orbis exorsi capite in vicinas Gallias sub illa apostolorum tempora proficiscebantur, soliti essent satis evulgato inibi Evangelio, inde in Hispaniam ejusdem dilatandi gratia convolare. Plurima enim in Hispanorum historiis ejusmodi profectionum exempla consignantur. Nempe hoc de sancto Martiale Lemovicensium episcopo (15), hoc de sancto Saturnino Tolosanorum (16), hoc de sancto Jone seu Jona presbytero Castrensium, hoc de sancto Mancio Catalaunensium (17) antistite, hoc de pluribus aliis in Gallia episcopis, et apostolorum discipulis memoriæ prodiderunt. Neque enim ut regnorum aut provinciarum, sic fidei et religionis limites erant; sed dispersorum toto orbe Christianorum velut una provincia, unum regnum, una natio, imo velut una domus et una familia tota Christi Ecclesia erat; tamque facilis tum e provincia in provinciam, quam nunc ex urbe in urbem, et fere dixerim e domo in domum, transitus patebat et receptus. Nulla tum inter Christianos ob locorum intervalla animorum disjunctio, nulla ob linguarum diversitatem charitatis divulsio, nulla denique inter fratres (Italos enim, Gallos, Germanos, Hispanos, Græcos, et quoscunque alios totius universi populos una continebat et conglutinabat germanitas), nulla, inquam, inter fratres plusquam fraterno amore se complectentes, nisi solius virtutis et pietatis et divini honoris parebat æmulatio. At si forte tempestas aliqua persecutionis ingruebat, ea magis inter illos sese, non secus atque aquam frigoris asperitas, constringebat. Ivit igitur in Hispaniam Dionysius, et suorum quos antehac illo præmiserat, discipulorum labores et fructus præsens inspexit, cognovit, promovit. Est enim dictu incredibile, quantum fidei rebus afferat pondus, sanctorum virorum, præsertim doctrina et auctoritate præstantium, vel audita tantum oratio, vel conspecta solum præsentia. Hinc tantus olim populis ardor inerat vel videndi et audiendi apostolos, vel iis e vita profectis, ipsorum saltem discipulos velut vivas eorum imagines cognoscendi. Ea causa fuit, cur episcopi apostolorum successores perraro in una sede ita hæserint, quin ad alias atque alias provincias, seu ipsarum invitatu, seu sua voluntate crebro peregrinati sint. Itaque et Clemens ipse, Petri successor et discipulus, relicta ad tempus Roma, varias in partes, non minus quam magister suus abiit : et circa hæc ipsa tempora usque ad Domitiani sceptra, et impios adversus Ecclesiam motus, generosi Christi athletæ libere et confidenter, quocunque Spiritus Dei agebat, non modo ad multiplicandas Ecclesias, sed etiam ad eas confirmandas, et statutis ac legibus ordinandas, et concordiæ vinculo (quod maxime tunc erat necessarium)

colligendas contendebant. Sic ergo et Dionysius nec Athenis, nec Galliis, nec **472** Germania contentus, in Hispanias quoque penetravit, et temporum usus opportunitate, ea quæ Jacobus, quæ Petrus, quæ Paulus (18), quæ alii apostolorum plantaverant, irrigatum ivit. De tempore quidem profectionis etsi non omnino liqueat, de profectione tamen ipsa satis liquet. Quæ autem in Gallias reversus infesto juxta et infausto Domitiani egerit dominatu, hinc jam ordiemur.

NOTATIONES.

(5) *Parisii hac ipsa, qua de agimus, ætate*, etc. Parisios, ut regionis nomen; Lutetiam vero, ut ejus regionis caput, usurpavit Cæsar lib. VI *De bello Gallico*, sub initium, ubi sic de se ipse scribit : « Concilio Galliæ primo vere, ut instituerat, indicto, cum reliqui præter Senones, Carnutes, Trevirosque venissent, initium belli ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere videretur, concilium Lutetiam Parisiorum transfert. Confines erant hi Senonibus, civitatumque patrum memoria conjunxerant : sed ab hoc concilio abfuisse existimabantur. » Sic ibi.

(6-7) *Igitur ad hunc pop. et ad hanc urbem divino ductu accessit*. De hoc accessu ex divino nutu seu monito attestantes habemus Simeonem Metaphrasten in Vita Dionysii, qui ἄνωθεν αὐτῷ κεχρηματισμένον, *superne oraculum ei redditum* scribit. Ita prius Athenis Romam venerat οὐρανίῳ καὶ θείῳ θελήματι, ὡς ὑπὸ Θεοῦ ἠγαπημένος, ὁδηγούμενος, ut scribit Methodius, *cœlesti et divina voluntate, tanquam dilectus a Deo, per iter deductus*.

(8) *Hic libros illos incomparabiles*, etc. Libros qui nunc exstant, *De divinis nominibus*, *De cœlesti hierarchia*, *De ecclesiastica hierarchia*, etc , probabilissimum est scriptos a Dionysio Parisiis, post apostolorum mortem, cum jam ipse inter Pauli discipulos præcipua scientia emineret. Constat enim posterius esse scriptos (quod etiam infra probabitur) quam eos, qui perierunt.

(9) Michael in *Laudatione S. Dionysii*.

(10) *Nam cum virtute polleret miraculorum*, etc. De S. Dionysii potestate miraculorum testantur antiqui Vitæ scriptores, tam Græci quam Latini. Dabo Græcorum testimonia, omissis Latinorum, quæ magis in promptu. Itaque Michael Syngelus scribit Dionysium expulisse colendorum simulacrorum insaniam, hisce tribus machinis, τῷ τε τῆς ἀληθείας κηρύγματι, καὶ τῷ τῆς διδασκαλίας διαυγάσματι, καὶ τοῖς τῶν θαυμάτων τερατουργήμασιν, *præconio veritatis, doctrinæ splendore, miraculorum prodigiis*. Deinde subjungit continenter aliquas curationes vi divina ab eo factas : Ὀφθαλμοὶ γὰρ τυφλῶν ἀνέβλεπον, καὶ ὦτα κωφῶν ἠνοίγοντο, καὶ γλῶσσαι μογιλάλων ἐτρανοῦντο, καὶ βάσεις χωλῶν συνεσφίγγοντο, καὶ ποικίλων νοσημάτων ἀσθενοῦντες ἠλευθεροῦντο, τῇ τοῦ παντοδυνάμου Σωτῆρος ἐπικλήσει διὰ τοῦ θαυμασιωτάτου θεράποντος αὐτοῦ παραδοξοποιοῦντος, καὶ τοὺς ἐν σκότει τῆς ἀγνοίας καθημένους προσκαλουμένου πρὸς τὸ φῶς τῆς γνώσεως καὶ σωτηρίας. *Oculi enim cæcorum intuebantur, et surdorum aures aperiebantur, et mutorum linguæ solvebantur, et claudorum incessus restringebantur, et variis debilitati morbis, invocato Salvatoris omnipotentis auxilio, per admirabilissimum ejus servum miracula patrantem, et sedentes in ignorantiæ tenebris, ad lucem cognitionis advocantem liberabantur*. Ita Syngelus. Quid Methodius? Hæc nimirum inter alia : Καὶ τοσαύτας δι' αὐτοῦ κατηξίωσε γενέσθαι τὰς δυνάμεις, ὅτι τῶν πολεμίων ἐθνῶν τὰς καρδίας οὐκ ἔλαττον τῶν εὐαγγελιζομένων ἀνέδειξεν. *Et tantas per eum dignatus est Dominus patrare virtutes, ut non minus gentium hostilium corda, quam Christianorum promoveret* Metaphrastes autem : Οὐ διδαχῆς μόνον ῥήμασιν, ἀλλὰ καὶ σημείων ἔργοις ἀποστολῆς ἔργον εἰργάζετο. *Non doctrinæ solum verbis, sed et operibus signorum munus exsequebatur apostolatus*.

(11) *Lisbius enim prisca stirps*, etc. De Lisbii con- A versione ad fidem Christi, nullum potest certius esse testimonium, quam Visbii filii ejus conscriptio, e qua desumpsit Hilduinus ea quæ de illius conversione familiæ perscripsit. Hanc autem esse radicem Montmorentianæ domus, tota testis illius posteritas, ad quam solet de principiis ac stemmatibus cujusque familiæ semper remitti cognitio. Accedunt vero et tituli, et insignia, et elogia, et gentis Francorum ex antiquo perennis consensus, ut viro æquo nihil desiderari amplius possit.

(12) *Nonnulla variis in locis sacella*, etc. De his testes sunt Syngelus et Methodius supra laudati. Prioris verba, postquam de sancti viri miraculis egit, sunt hæc : Ἐπὶ τούτοις γὰρ τῶν πιστῶν πληθὺς ηὐξάνετο· καὶ ναοὶ τῷ Θεῷ κατὰ Γαλλίαν καὶ Γερμανίαν, τὴν μεγίστην ἐπαρχίαν, ἠγείροντο, etc. *Propter hæc enim miracula fidelium multitudo crescebat, et templa Deo per Galliam et Germaniam, provinciam maximam, excitabantur*. B

Posterioris autem ista : Τοῦτον οὖν τὸν τόπον ὁ Θεοῦ δοῦλος περιοδεύσας, καὶ τῷ στερεῷ τῆς πίστεως ὁπλισάμενος, Θεῷ τῷ παντοδυνάμῳ πανταχοῦ βοηθοῦντι καὶ συνοδεύοντι αὐτῷ, ἐκκλησίαν ἐκεῖσε κατὰ τὴν δύναμιν αὐτοῦ, καθ' ὅτι νέος ἀκμὴν προσήλυτος ὑπῆρχε, καὶ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ εἰς τιμὴν ἀνέστησε. *Hunc igitur Dei servus, cum peragrasset locum fidei robore armatus, Deo omnipotenti sibi ubique auxiliari et comiti, templum illuc ut facultas gerebat (quippe novus ibi admodum advena erat) et Domino nostro Jesu Christo, honoris gratia ædificavit*.

His porro consentiunt Antiquitates Parisienses, et prisci Rituales libri, in quibus hæc rhythmice :

Hic constructo Christi templo,
Verbo docet et exemplo,
Coruscat miraculis, etc.

C De aliis templis et sacellis videndus est Demochares, libro *De divino missæ sacrificio*, capite 18, in Catalogo episcoporum Parisiensium.

(13) Methodius in Dionysii Martyrio.

(14) *Nam et in Hispaniam e Gallia profectum fuisse Hispani ipsi affirmant*. Flavius Dexter ad annum Christi 110, et Romæ 861. « Haud multo post S. Dionysius Areopagita Hispanias invisit, ut legatus a B. Clemente totius occidentis ordinatus. » Consentit Franciscus Bivarius **473** in Commentario ad eumdem annum, probatque ex S. Methodio, qui scribit Dionysium Evangelii semina dispersisse πᾶσι τοῖς Ἑσπερίοις μέρεσι, *cunctis partibus Hesperiis*. Hispani autem censentur in Hesperiis, ut recte ibidem probatur.

Sed cavendum ne putetur Dionysius illo anno Christi 110 aut paulo post fuisse a Clemente ordinatus Occidentis legatus. Nam multis ante annis obiisse Clementem, constat. Sed tantum existi- D mandus est Dexter afferre causam cur iverit in Hispaniam, quod scilicet jam olim ordinatus fuisset a Clemente totius Occidentis legatus. Ego autem ivisse in Hispaniam censeo longe prius quam velit Dexter, nempe temporibus Vespasiani, pace post Neronem Ecclesiis reddita. Regnavit enim Vespasianus annos ferme decem : ita ut extremis ejus annis, jam satis ordinata Parisiensi Ecclesia, inviserit Dionysius Hispanias, et eadem opera discipulum Marcellum.

Accedit Gothici Breviarii Toletani auctoritas, in quo hymnus exstat Dionysii et Eugenii profectionem continens, illius in Hispaniam e Gallia, hujus in Galliam ex Hispania. Incipit sic, *Sancti Eugenii digna memoria*. Ubi inter alia de Dionysio, quem vocat alumnum Græciæ, et de Eugenio, quem appellat doctorem Hispaniæ, sic habet:

Alumnus Græciæ visit Hispaniam.
Doctor Hispaniæ revisit Galliam:
Docti præsentiam doctoris Galliæ
Fideli captans pectore.

(15) *Nempe hoc de sancto Martiale Lemovicensium episcopo.* Flavius Dexter ad annum Christi 52, Romæ 805, « Martialis, inquit, Lemovicensium, Cadurcorum et Tolosatium apostolus Hispanias adiit, et prædicando fideles invisit. » Vide ibidem Bivarium.

(16) *Hoc de sancto Saturnino Tolosanorum*, etc. Dexter ad annum Christi 112: « Sanctus Saturninus episcopus Tolosanus secundo Toletum invisit. » De primo autem adventu vide Bivarium in Commentario Dextri, ad annum 76.

(17) *Hoc de sancto Mancio Catalaunensium.* Ita de illo Dexter, ad annum Christi 90: « Mancius, civis Romanus, Christi discipulus, primus Eborensium in Lusitania pontifex, qui in Gallia prius prædicaverat, floret: et post multos labores migrat martyr, anno 106. » Vide ibi Commentarium doctum Bivarii. De S. Jone dictum est in superioribus.

(18) *Ea quæ Jacobus, quæ Petrus, quæ Paulus*, etc. Hos omnes fuisse in Hispania Dexter, et Metaphrastes, et alii quamplurimi pro certo ponunt. De omnibus vide Commentarium Francisci Bivarii ad Dextrum, anno Christi 50, et alibi. De Jacobo, ut extra dubium, dicere omitto. De Petro ad citatum jam annum ita Dexter: « Petrus, ut Christi vicarius, Hispanias adit: imagines Antiochia delatas affert, » etc. De imaginibus, si consulas ibi Bivarium, tibi faciet satis. De Paulo in Hispaniam profecto patet e supra dictis, et ex eodem Bivario, qui bene et fuse refellit alia sentientes. Jam certe post Dextri editionem nullo modo dubitari debet. Quem Dextrum si doctus ac diligens Baronius nactus esset, haud dubie multa aliter, quam sensit, sensisset et docuisset. Verum si *dies diei eructat verbum, et nox nocti indicat scientiam* (Psal. XVIII, 13), multo magis menses et anni, quibus assidue procedentibus, alia atque alia in novam lucem eruuntur antiqua monumenta.

CAPUT XIII.

Dionysii per tempora Domitiani imperatoris curæ et labores et prophetiæ spiritus.

Verissimum est quidem sane, quod peritissimi viæ cœlestis ductores ac magistri tradunt, eo quemque servorum Dei et crebrius et copiosius divina participare beneficia, quo et gratior sit de susceptis, et impensorum adversus collatorem officiorum atque obsequiorum profusior. Cujus enim nec imminui bonorum copia propter infinitam benignitatem potest, idem se in mutui amoris certamine vinci a servo Dominus nequaquam sinit. Cum ergo Dionysius depluentium in se donorum memor, tam illa quam semetipsum in eorum auctorem totum refunderet, velut perfectum quemdam reciprocantis benevolentiæ circulum, licet impar, gratissimus tamen, cum Deo contexebat. Nova enim cum reciperet beneficia, nova referebat officia; et dum hæc referret, novisque propter hoc ipsum a Deo gratiis cumularetur, his ille denuo incitatus, quo plus recipiebat, eo plus reddebat; quoque plus reddebat, eo plus recipiebat, ut non esset nec dandi numerus, nec finis remunerandi. Ita quippe et magni apostoli crescebant, qui nec esse vacuam in se gratiam Dei sinebant, et alios quoque, ut ne in vacuum eam reciperent, hortabantur [a]. Ita apostolorum discipuli (et hic in primis Dionysius) in dies proficiebant, semper cursui suo addentes, semper laborem labori, industriam industriæ, obsequia obsequiis aggerantes. Hinc a rebus cunctis inferioribus digressi, atque ad Deum et divina sublime erecti, miris implebantur omnigenæ sapientiæ fulgoribus, quibus et se et mundana omnia penitus cognoscerent atque despicerent: et bonum ipsum, vere omne bonum in ipsius boni radio conspicerent, et universis terræ rebus uti perpusillis et nullo pretio dignis, immensum quantum anteferrent. Quemadmodum enim ii, qui ex altissimis turribus et aeris speculis, ac præsertim monti cuipiam editissimo superstructis, homines quamvis procerissimos et gigantea mole spectandos, inferne obambulantes conspicantur, ipsi eos velut exsiles vermiculos aut perexigui corporis formiculas videre sibi videntur, vixque vident: ita qui mente et cogitatione in alta atque abdita Dei mysteria per multiplices profundæ **474** contemplationis gradus conscenderunt, ii tam magna, tam excelsa, tam incomprehensa inibi speculantur, et demirantur, ut deflexis inferne orbibus, humana omnia, imo absolute omnia, puncti instar brevissimi esse videant, si tamen videant. Nam ut qui diu in lucidissimo sole ambulavit, dum in umbracula primum ingreditur, præ oculorum caligine nihil videt; sic magnis viris cum Deo suo familiariter versantibus usu venit, ut toti divinis mysteriis intenti et perfusi, terrena nec videant nec curent. Ab infimis enim rebus, quoad ejus fieri potest, se subducunt, semperque ea minimi faciunt, quæ vulgus hominum, quia majora non norit, permagno æstimat. Dionysius porro, ut qui abundanti supernæ lucis copia perfusus omnia ista prorsus vana nihilque esse intelligeret, proindeque se ab illis penitus segregans, illa quæ vere sunt, et magna sunt, tota animi contentione persequeretur, ad Deum assidue aspirabat, ascendebat, adhærebat, totusque quodammodo Dei effectus (19) (quod apprime ad divina percipienda necessarium scriptis suis edocuit) ea quæ paucis nosse datum est, videbat, audiebat, imbibebat, atque ad alios quaqua poterat verborum grandiloquentia (nolebat enim res tantas verbis vulgo obviis deterere) efferebat. Quippe nimis profanum et irreligiosum esse ducebat, res a communi et vulgari hoc statu tam semotas, tam diversas communibus ac vulgaribus enuntiare vocibus; atque adeo ad honorem et æstimationem Dei rerumque divinarum hoc spectare judicabat, si verbis quam posset magnificentissimis ea quæ omnem transcendunt magnitudinem, quadamtenus repræsentaret. Hinc voces novas, et sua compositione eximium quiddam atque omni creato fastigio altius atque augustius designantes, infinitis atque incomparabilibus Dei perfectionibus explicandis efformavit. Quas homines quidam leves, et audaculi (20-21), partim inhonoratione, partim malevolentia, deteriorem in partem interpretati, maluerunt styli et eloquentiæ affectationi bene prudenterque dicta attribuere, quam dignitati rerum atque majestati assignare; quodque est deterius, auctoris potius cavillari verba et calumniari sermonem, quam et dicendi genus admirari, et dicentis revereri pietatem. Ast ego quidem prorsus e contrario, illa ipsa ab eodem Spiritu verba suggesta esse certo scio et credo,

[a] II Cor. VI. 1.

a quo et res ostensas non dubito. Neque enim ante ad scribendum aggredi (22) vir sanctus audebat aut solebat, quam se ferventi precatione, velut cœlesti quadam catena, ab humo sublevasset, Deoque junxisset. Denique tam familiares illi erant Dei sermones et oracula, ut sacris quidem in negotiis nihil grande, nihil mediocre, sine divino viso aut cœlesti responso susciperet. Multos in diaconorum, in sacerdotum, in episcoporum ordinem cooptavit, sed unum absque Dei sententia neminem. Quippe qui et omnibus hoc faciendum præsulibus (23) diserte edocuit, et complurium conglobatione exemplorum evidenter comprobavit. Ex ipsius quoque institutione, si quis obscurus ac difficilis Scripturæ locus occurrebat, cujus in exsolvendo nodo ministri laborarent, illi presbyteros adibant, presbyteri ipsum, ipse autem (nisi si apostoli in promptu essent) intima templi ingressus, Deum ipsum consulebat, et quæcunque is vellet, illo ipso per angelos inspirante, condiscebat. Quemadmodum enim in cœlesti, sic et in Ecclesiæ principatu ordo est addiscendi, ordo est et docendi : quodque in cœlo seraphini, hoc in Ecclesia sunt episcopi : et sicut ab illis primis inferiores spiritus, sic ab his subjecti ordines difficiliam hauriunt disciplinam. Qui autem in terra sunt supremi, hi a cœlo sumunt quod ignorant, ut et qui in cœlo summi, a Deo ipso, ut primo fonte, nullius interventu, cognitionem accipiunt. Quæ igitur Dionysius maxime ardua didicit et docuit, hæc quidem aliquam partem e sacris Litteris, nonnullam item e Pauli atque Hierothei magisterio, sed tamen multo maximam atque præcipuam, non ab hominibus, sed a Deo et angelis, precando, meditando, contemplando percepit. Nam si tanta est Dei opt. max. in homines benignitas ac benevolentia, ut contracta cum illis (tametsi cum imparibus) amicitia, eos consiliorum suorum facere participes, et arcana pandere etiam privatis non dedignetur, quanta primis militiæ suæ ducibus, quanta Dionysio inter duces strenuissimo ac laboriosissimo, et ob mentis eximiam puritatem longe charissimo, sive luce inter ardentissimas preces, sive nocte per objecta visa inter quietem ostendit? Si enim Deus sol est lucidissimus, et Dionysii anima speculum nitidissimum, et ille quidem ad dispergendos radios semper compositus, et hæc ad recipiendum semper disposita, quidni perpetuo et ille illustraret et hæc illustraretur? Neque sane ut in hoc aere, sic in mente, obvelantium intervenit nubium frequentia. Est enim mens justi a terra et vicino terris aere, et nubibus hunc aerem contristantibus elevatior, unoque ictu et momento ad Deum, cum voluerit, se penetrat. Dionysius autem tantis urebatur divini amoris incendiis, ut illis in alta sublatus (nescit enim ille ignis in inferioribus detineri) semper cum Deo esset, semper beata ejus aura et sancto divinoque Spiritu afflaretur. Quod tum accidebat potissime, cum exortis in mundo turbinibus (qui imperante Domitiano sævissimi exstiterunt [24-25]) Dei Ecclesiam gravior torqueret necessitas. Cum **475** enim vir Dei intolerabilem illius imperatoris superbiam summa impietate conjunctam videret (quippe non Dominus solum, sed etiam Deus appellari (26), et divinos sibi tribui honores tyrannus ille volebat et jubebat), cumque insuper quales et quanti motus adversus Ecclesiam a tam arroganti et tempestuoso mundi hujus velut maris gubernatore aut archipirata potius exsurrecturi essent, perspicaci mentis acie præviderет, tum ipse, ut vere pius et pro grege suo magis nunc quam alias unquam pervigilans, uni vero Deo se stringere, arctius eum complecti, ardentius exorare, crebrius et instantius consilia et oracula tam arctis in rebus exposcere : ita ut cum alia multa de suorum statu, tum etiam de procul remotis, Deo illa sibi manifestante præcognoverit, quæ et multa eum consolatione afficerent, et præsentium temporum mœrorem non modo spe futurorum bonorum certissima permultum imminuerent, sed etiam prævalentibus gaudiis prorsus abstergerent. Nam cum excitata in pios Dei cultores ab impio tyranno tempestate unicus jam e toto apostolorum choro superstes in terris esset dilectus ille Jesu discipulus, cujus in uno capite salus consistebat plurimorum, quem tamen ipsum immanis tyrannus dæmonum furiis agitatus, jam morte, jam exsilio sublatum e medio cupiebat (nam modo in ferventis olei dolium [27] immisit, modo in exsilium, postquam illæsus e dolio exisset, relegavit), Dionysius de tanti apostoli et hisce præsertim temporibus tam necessarii salute et incolumitate plurimum sollicitus, continuis pro illo precationibus diu noctuque insistebat : quin et illius magni patriarchæ instar cum Deo colluctans [f], vim quodammodo, si ita loqui licet, pro noto et amico faciebat, uti ejus curam gereret, murumque adversus insurgentes et incursantes bestias opponeret. Quid multa? Deus alioqui invictus se vinci passus est, et quem fecerat apostolum, fecit et evangelistam ; sed antequam faceret, consilii sui Dionysium participem esse voluit. Quemadmodum enim olim Abrahamo *in ipso fervore diei* [g] Deus apparuit, ita Dionysio in cœlesti ardore charitatis pro Ecclesia æstuanti adfuit, et quæ circa exsulantem in Patmo apostolum gesturus esset, aliquanto ante indicavit : nimirum vitam ejus et incolumitatem ad novos pro Ecclesia labores sibi corde fore, adeoque propediem futurum, ut ab exsilio exsolutus in sua reverteretur, et reversus Evangelium conscriberet ; sed Evangelium, quo et novi recentium errorum satores confunderentur (28) et sua Christo æterna divinitas vindicaretur. Hac igitur abditorum revelatione tam amica, tam certa, tam salutari mirifice recreatus Dionysius, quamvis alia celare oracula ex submissionis studio semper adamasset, hoc tamen unum, quod in amici honorem et consolationem adeo vergeret, nec celare voluit, nec potuit. Nam ad illum his ipsis sævientis Domitiani temporibus in insula, ad quam deportatus fuerat, degentem litteras dedit ; quibus litteris ea, quæ de ipso cœlitus didicerat, lætus patefecit. Quas ipsas litteras, cum ad manus habeam, haud bonum factum, si reticuero. Harum proinde exemplum hic subjiciam.

—

NOTATIONES.

(19) *Totusque quodammodo Dei effectus*, etc. Docet Dionysius libro *De divinis nominibus*, cap. 7, ad percipiendas animo res divinas tanta nobis opus esse cum Deo conjunctione, ut a nobis ipsis quodammodo digressi, non tam nostri simus quam Dei : talem proinde illum fuisse necessario fatendum est ; quippe qui cœlestia et divina præcellentiori modo secundum apostolos, quam forte quisquam alius mente perceperit. Verba ejus sunt : Κατὰ ταύτην οὖν τὰ θεῖα νοητέον, οὐ καθ' ἡμᾶς, ἀλλ' ὅλους ἑαυτοὺς ὅλων ἑαυτῶν ἐξισταμένους καὶ ὅλους Θεοῦ γιγνομένους. Κρεῖττον γὰρ εἶναι Θεοῦ καὶ μὴ ἑαυτῶν. Οὕτω γὰρ ἔσται τὰ θεῖα δοτὰ τοῖς μετὰ Θεοῦ γιγνομένοις. *Hac igitur nostri cum Deo conjunctione, et non ingenio nostro divina intelligenda sunt, ita ut nos toti extra nos totos simus, et toti Dei simus. Melius est enim, ut Dei simus, quam nostri ipsorum. Sic enim nobis divina tradentur, si cum Deo fuerimus.*

(20-21) *Quas homines quidam leves, et audaculi*, etc. Minime vereor leves, et audaculos vocare eos, qui Dionysium ob voces novas et grandes, quibus ad

[f] Genes. XXXII, 24. [g] Genes. XVIII, 1.

res maximas explicandas usus est, non timuerunt A reprehendere, et stylum ejus, quasi a spiritu apostolico alienum, denotare. Hi autem maximam partem sunt hæretici, quorum unum ex antesignanis refutavi. Vide, si placet, infra quæstionem II, quæ tota est de scriptis S. Dionysii.

Merito sane leves appellandi sunt, qui levibus de causis contra sanctos Patres moventur, aut moveri se sinunt; audaculi etiam, ne gravius quid dicatur, qui adversus majores suos judicia temere arripiunt, eorumque dicta et facta imprudentium more canum allatrant. Hinc recte Franciscus Suarez, magnum sacræ theologiæ columen, et sui sæculi rarum decus, recte monuit in suo ad librum *De angelis* procemio, vitandam esse eorum audaciam, qui libros Dionysii, quos habemus, negarunt esse Dionysii Areopagitæ scripta.

(22) *Neque enim ante ad scribendum aggredi*, etc. Hæc abunde confirmantur ex capite toto, de ejus in scriptis pietate, superius posito, ubi et illustres B ipsius, de vi sanctarum precationum, nos ad superna tollentium, similitudines apposui. Vide caput 22 Vitæ ipsius.

476 (23) *Quippe qui et omnibus hoc faciendum præsulibus*. Hanc doctrinam egregie a sancto Dionysio tractatam reperies in libro *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 5, et a nobis alibi Latine et clare expositam.

(24-25) *Qui imperante Domitiano sævissimi exstiterunt*. De acerbissima Domitiani persecutione attigi ubi scripsi de imagine primi sæculi. Vide præterea Eusebium libro III *Hist. eccl.*, cap. 13, 14 et 15, et Tertullianum in *Apologetico*, cap. 5. De illius crudelitate Suetonius: « Erat autem, inquit, non solum magnæ, sed et callidæ inopinatæque sævitiæ. »

(26) *Quippe non Dominus solum, sed etiam Deus appellari*. De hac Domitiani arrogantia atque superbia, qua deus et dominus appellari voluit, ita C Suetonius c. 13: « Pari arrogantia cum procuratorum suorum nomine formalem dictaret epistolam, sic cœpit : *Dominus et Deus noster sic fieri jubet*. Unde institutum posthac, ut ne scripto quidem ac sermone cujusquam appellaretur aliter. Statuas sibi in Capitolio non nisi aureas et argenteas poni permisit, ac ponderis certi. » Sextus Aurelius Victor Schotti sic de eodem: « Dehinc atrox cædibus, bonorum supplicia agere cœpit; ac more Caligulæ, Dominum sese, Deumque dici coegit. » Vide etiam Dionem lib. LXVII, ubi scribit, Juvenium Celsum conjurationis reum, frequenti adoratione, et Domini Deique appellatione, suam necem prorogasse, postremoque astu evasisse.

(27) *Nam modo in ferventis olei dolium*, etc. Testis est Martyrologium Rom. ad 6 Maii, cujus hæc sunt verba: « Romæ S. Joannes ante portam Latinam, qui ab Epheso jussu Domitiani vinctus Romam perductus, et judicante senatu, ante eamdem portam in olei ferventis dolium missus, purior et vegetior inde exiit, quam intravit. »

De quo et Tertullianus lib. *De præscriptionibus adversus hæreticos*, cap. 36: « Habes Romam, inquit, unde nobis quoque auctoritas præsto est. Statu felix Ecclesia, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine profuderunt: ubi Petrus passioni Dominicæ adæquatur, ubi Paulus Joannis exitu coronatur, ubi apostolus Joannes, posteaquam in oleum igneum demersus nihil passus est, in insulam relegatur. »

Paria Tertulliano refert Hieronymus pluribus locis. Vide lib. I *in Jovinianum*, et *Comment. in Matthæum*, cap. 20.

(28) *Quo et novi recentium errorum satores confunderentur*. Nimirum Ebion et Cerinthus, qui in Asia et Syria zizania seminabant, et Christi divinitatem denegabant. « Novissimus omnium scripsit Evangelium (inquit Hieronymus in *Scriptoribus ecclesiasticis*) rogatus ab Asiæ episcopis, adversus Cerinthum, aliosque hæreticos, et maxime tunc Ebionitarum dogma consurgens, qui asserunt Christum ante Mariam non fuisse. » Eamdem causam scripti a S. Joanne Evangelii multo ante aperuerat S. Irenæus, libro III *Adversus hæreses*, cap. 11, unde fere alii omnes desumpserunt. « Hanc fidem, inquit, annuntians Joannes Domini discipulus, volens per Evangelii annuntiationem auferre eum, qui a Cerintho inseminatus erat hominibus, errorem, et multo prius ab his, qui dicuntur Nicolaitæ, » etc.

CAPUT XIV.

Dionysii ad Joannem apostolum in Patmo exsulem litteræ; et nonnulla de sanctis revelationibus.

DIONYSIUS, JOANNI apostolo.

Saluto sanctam animam tuam, o dilecte, etc. *Vide inter epistolas S. Dionysii quas tomo I Opp. S. Dion. recudimus, sub num. X.*

477 Quæcunque in his litteris prædixit, brevi postea, uti prædixit, evenere. Joannes enim, *discipulus ille quem diligebat Jesus* [h], Domitiano propter nimiam superbiam et immanitatem imperio et vita pulso, actisque ejus a senatu rescissis, in Asiam, dominante Nerva, salvus incolumisque rediit. Ubi et Evangelium suum, quod ad Christi imitationem inducit, proptereaque boni Dei imitatio est a Dionysio appellatum, jam circiter nonagenarius exaravit. Quis hic porro Dei nostri benignitatem (ad eum enim bona omnia tanquam ad fontem remittenda sunt), quis hic, inquam, ejus in servos suos benignitatem satis demirari possit? Quippe qui illis semper et ubique præsto est, cum illis familiariter loquitur, illis secreta consiliorum aperit; illis, si qua interrogant, si consulunt, si de futuris sciscitantur, prompte, et plura interdum quam sciscitentur, respondet: quin et vota precesque non raro antevertit, et occulta mysteriorum, quæ verecundioribus scrutari esset religio, veluti amoris excessum testari volens, revelat ac detegit. Nam et ipsi Dionysio quanta non solum de hominibus, sed etiam de angelis, sed etiam de seipso revelavit! Nihil enim fere ejus scripta omnia, nisi spiritum illum divina et abscondita inspirantem et revelantem spirant. Atque adeo in hoc Ecclesiæ calamitoso statu, non modo Joannem (de quo magis quam de se erat sollicitus) ab exsilio revocandum, sed etiam ipsum Domitiani furoribus eximendum, et se ejusdem dilecti apostoli conspectu fruiturum, divino suggerente Spiritu præcognovit. Erant quidem illo sæculo Dei revelationes non modo Ecclesiæ præsidibus, sed privatis quoque non paucis (qui vulgo tamen virtute præcellerent) familiares; verum utroque ex genere haud sane multis, quos cum Dionysio ausis componere. Nam ut Joannem, tanquam præcellentem apostolum e numero eximamus, ecquos mihi ex illa ætate, præter Titum forte, et Timotheum, et Hierotheum, et Carpum Pauli discipulos, aut præter Ignatium, Polycarpum, et Papiam, Petri Joannisque auditores, aliosque apostolorum sectatores quam

h Joan. XIII, 23.

paucissimos; ecquos, inquam, præter illos invenias, quos aliquo modo cum Dionysio conferre possis? Et tamen ipsi Titus et Timotheus (ut e duobus conjectura sit de aliis) recepti e cœlo luminis palmam eidem videntur Dionysio detulisse. Nam et illum sæpenumero super rebus difficilioribus consuluere, et implicatiores sacrarum Scripturarum nodos ab eo postulavere exsolvi. Ne vero quispiam imprudenter, ne dicam impie, existimet magnum illum justitiæ solem illis tantum primis sæculis, et super excelsos duntaxat illos montes copiosi sui luminis jaculatum esse radios, et abditorum mysteriorum reserasse arcana; nunc autem velut senecta ætate parciorem effectum, nec splendores ullos emittere, et revelationum dona in sinu abscondita retinere: is pro certo et explorato habeat immutabilem esse Deum, ac proinde omnibus ætatibus peræque benignum et liberalem, nunquam a suorum profusione donorum, ubi quidem vasa reperit idonea (et vero semper aliqua reperit) destitisse, aut destituturum esse. Atque utinam quidem, quam promptæ sunt Dei manus ad profundendum, tam paratæ sint hominum mentes ad excipiendum! Neque enim a Deo, qui natura sua semper idem est, semper dives, semper bonus, semper largus; sed ab homine, qui nec egestatem suam novit, nec veras opes quærit, immemor Dei, ignarus sui, ab ipso, inquam, homine, non a Deo istorum communicationis bonorum raritas et mentis penuria proficiscitur. Licet enim tibi, licet alteri paria Dionysio recipere, si paria Dionysio feceris: ita nimirum, ut hæc habeas quæ et Dionysius, primo quidem tui magnam cognitionem et perspicientiam, ut alios tibi præferas, te nemini; deinde mentem non a gravioribus tantum flagitiis, sed a minimis quoque noxiis, quoad assequi Deo juvante valeas, maxime puram ac liberam; tum vero cunctas animi affectiones æquabili rectæ rationis arbitrio egregie domitas atque subjectatas; nempe ut terrena omnia, et quæcunque sub pedibus, velut quodam debitæ contemptionis præsagio, te habere vides, non pluris, quam ipsa vere sint, facias: tantoque minus corpori quam animæ tribuas, quanto minus servo ancillæque deberi scis, quam aut hero aut dominæ: ut prima proinde et maxima pascendæ mentis cura sit, postrema corporis; neu de cibo potioneve (multo autem minus de deliciis, quæ solius esse debent animæ) nisi admodum moderate, et tantummodo ut corpus sustineatur, parque sit sustinendis laboribus, cogites. Præterea laudes, honores, dignitates, divitias, famæ celebritatem, magni nominis gloriam, aliaque vulgo hominum magna (etsi spectantibus Deum perparva sint) non modo non appetas, sed etiam internæ pacis respectu, et æternæ gloriæ studio fortiter rejicias. Post hæc autem id cures, id viriliter studeas, in id toto, quod aiunt, pectore incumbas, tota ut cogitatio tua in Dei agnitione et in ejus infinitarum æstimatione perfectionum defixa sit, tota ut memoria in beneficiorum et factorum ejus admirabilium grata recordatione inhæreat; denique ut voluntas, et affectus, et desiderium, et quidquid est fidelis animæ, in unico Deo et unice dilecto continue, quoad ejus fieri potest, immoretur: ita ut (quod idem noster commendabat Dionysius) Dei totus sis, et a te totus excedas. Quod si etiam, ejusdem sancti pontificis exemplo, susceptis pro Deo laboribus delectere, **478** eosque ultro appetas, et ante quietem et otium ponas, quodque omnium est maximum, pro Christo pati, et quælibet acerbissima sustinere, supplicia omnium voluptatum et deliciarum loco habeas; tum vero longe præstantioribus bonis affluet ac dilatabitur cor tuum, et non modo divinarum ubertate revelationum, sed aliorum quoque insimul eximiorum donorum abundantia, ut amicus ab amico, ut familiaris a familiari, confertim cumulabere. Qui enim sanctorum induerit mores, et divinos imbiberit amores; idem haud dubie et dona consequetur sanctorum, et pari cum illis gloriæ ornamento coronabitur. Ivisse vero Dionysium per hosce omnes gradus, et illa omnino via ad supremum istud sanctitatis quam adeptus est, et illustrationis qua perfusus est, fastigium tetendisse ac pervenisse, multo clarissimum ferunt juxta et certissimum, tam aliorum quam ipsiusmet scripta, judicium et testimonium. De aliis autem claris viris, qui per eosdem calles suis quisque in ætatibus, usque ad hanc ipsam quam decurrimus, eodem quo Dionysius fastigii conscenderunt (quorum nos quidem nonnullos in consequentibus afferemus, sed plurimos aliis scriptoribus relinquemus) memorare hujus non est instituti. Jam enim ad alia Dionysii decora cursum intendimus.

---

479 CAPUT XV.

Dionysii ab extremis Domitiani temporibus usque ad Trajanum res gestæ.

Ejus sævitiæ atque immanitatis, quam Domitianus, supremis præsertim imperii sui annis (29), adversus Christianos exprompsit, pars orbis nulla exsors fuit. Ubique cædes, ubique exsilia, ubique cruciatus, illo alterum Neronem repræsentante, auditi. Exterminatus ab illo apostolus (30), occisi pontifices, vexati episcopi, melior ac nobilior Ecclesiæ portio variis modis exagitata, nullibi tuto subsistere in suo permissa est. Igitur et in Gallia atque Germania, ubi Dionysius curabat, satis turbarum fuit: nec dubium, quin multa per eam tempestatem (31) tam in se, quam in membris suis, hoc est, in progenitis ab sese filiis, gravia passus est. Ut enim parentes in charissimorum liberorum dolore et cruciatu plus sæpenumero dolent et cruciantur, quam si in se eadem ipsi experiantur: sic amantissimi subditorum suorum episcopi gravius vel mediocres in ipsis plagas, quam atrociora in semetipsis tormenta persentiscunt. Noluit porro arcana Dei Providentia suum Galliæ apostolum in hoc adverso turbine vita eripi, sed alia in tempora reservatum, huc illuc ad juniores animandos athletas, et ad necessaria debilibus suppeditanda auxilia, discurrere. Itaque locis omnibus aderat: et ubi præsentius periculum docente ac dirigente intus Spiritu advertebat, illuc adventuros Christi hostes omni diligentia prævertebat: ibi laborabat, ibi sanctum populum cunctis fidei armis ante certamen præmuniebat. Idem vero et alii ejus collegæ episcopi pro suis quisque viribus sedulo ac indefesse præstabant. Quorum unus quidem annis jam gravis, sed meritis gravior (is est beatus Eutropius Petri apostoli discipulus [32], de quo et supra brevis mentio), egregium in his temporibus certamen decertavit. Nam post multos in Santonibus (populi sunt Galliæ Aquitanicæ) fidei causa exantlatos labores, et laborum ingentia dilatatis Ecclesiæ terminis operæ pretia, tandem premente diaboli invidia, et populi tumultu concitato, lapidibus primo appetitus, dein fustibus immaniter cæsus, postremoque securi ad caput illisa percussus, plenam in cœlos palmam intulit. Ejus autem spectata in pietatis conflictu animi fortitudo et eximia victoria, cum Christianos omnes mirifice exhilaravit, tum præcipue socium ejus ac comitem Dionysium hisce turbidis in rebus adeo recreavit, uti et ad gaudium cum aliis communicandum, et ad gloriam ipsius martyris evulgandam, acta ejus martyrii Græce conscripserit (33). Quæ quod Clementi pontifici foro multo gratissima certo sciret (is enim dum in Galliam eum mitteret, martyrem futurum præsagiebat), ad illum Romæ tum residentem et præsidentem misit (34), adjectis una litteris, quibus postulabat, ut

eorum exemplum in Græciam, ac præcipue Athenas ad cognatos et consanguineos suos, aliosque fideles transmitteret. Nempe gloriosam generosi pugilis pugnam et victoriam non solum magno illis gaudio fore, sed efficaci etiam ad paria audenda incitamento, vir longe sapientissimus sentiebat. Hinc etiam a primis Ecclesiæ initiis (35) invaluit illa et adhuc perennavit consuetudo, illustria martyrum acta perscribendi, atque ad exteras provincias fraternæ instinctu charitatis, et studio similis profectus circumquaque dimittendi. Utinam autem hæc, de quibus loquitur, acta nunc exstarent! Sive enim propter Dionysii sacrum laborem, sive propter Eutropii egregias laudes, quam nunc merito deploranda est istorum actorum jactura, tam e contrario juvaret et stimularet salutaris eorumdem lectio atque notitia. Sed his relictis, quæ habere non possumus, ad respiciendam gratioris cœli serenitatem quam disjecto et distracto hujus tempestatis commotore Domitiano, suæ Ecclesiæ reddidit verus et solus Dominus, verus et solus Deus (quam enim falso hæc nomina Deus et Dominus usurpaverit tyrannus ille, opera docuerunt, exitus indicavit [36]), cum stylo animum advertamus. Domitiano igitur successit Nerva, hoc est, superbo moderatus, immani perhumanus, successit autem, ut morbo sanitas, ut nocti dies, ut lux tenebris. Nam tum demum illuxisse Ecclesiæ clarum jubar visum est, cum Nerva imper. obductam mundo caliginem (37) suæ splendore clementiæ dissipavit. Exire tum Christiani e latibulis, **480** reverti ab exsilio confessores, sua recuperare proscripti : ad solitos cœtus remeare et convenire fideles per metum antehac distracti. Tum et Joannes ipse, prima nunc Ecclesiæ claritudo, et vere filius tonitrui, accepto divinitus et dictato post fulgura et tonitrua Evangelio (38), velut alter Moyses e monte, in quem cum Deo tractaturus ascenderat, descendit, relictaque quam habitatione sua beaverat, insula, repetens Ephesum suis se reddidit, totiesque desideratum, toties expetitum jam denique Evangelium evulgavit. Nec mora: differtur per omnia piorum ora lætus rumor; sed Dionysius ante omnes eodem nunc audire factum, quo futurum prius audiverat, oraculo; nec celare id suam plebem, sed prædicare, sed ad gratias Deo agendas excitare. Prorsus igitur alia jam erat Ecclesiæ facies, quam paulo ante conspecta fuerat; læta, hilaris, explicata, amoris et fiduciæ plena in hymnis et canticis spiritualibus Deo devota, procedens quotidie et crescens, sive sui ipsius incrementis, sive accessionibus alienis. Semper enim Ecclesia persecutione, sicut vitis putatione, lætius provenit, latius proficit. Hoc in profectu novos sacerdotes, novos episcopos vigil ac sedulus pastor crescentibus Ecclesiis ordinavit. Ex quibus Sanctinum ad Carnutes (39) tantisper in fide roborandos misit, indeque aliquanto post tempore Meldensium Ecclesiæ præfecit. Ipse autem ad visendum Joannem totus animo ferri; eaque re compositis celeriter Galliæ rebus, et commendata fideli populo erga constitutos a se ministros, tantillo suæ absentiæ spatio, pristina et constanti obedientia, ipse ad iter (quod tum Christiani omnes piis votis, nos devoto stylo jam prosequemur) se accinxit.

—

NOTATIONES.

(29) *Supremis præsertim imperii sui annis*. Quamvis A ab initio fere imperii crudelis Domitianus fuerit, cum annis tamen et usu sævitiæ ad extremum usque tempus profecit; si tamen hoc est proficere, magis magisque in homines sæviendo, toti generi officere. Persecutionis autem in Christianos initium adnotatur Eusebio, Hieronymo et aliis, anno imperii ejus decimo quarto. Tametsi nec in eo defuerint ante hoc tempus etiam in Christianos velut præludia quædam immanitatis, « qui per annos quindecim, inquit Paulus Orosius, ad hoc paulatim per omnes scelerum gradus crevit, ut confirmatissimam toto orbe Christi Ecclesiam, datis ubique crudelissimæ persecutionis edictis, convellere auderet. » Et infra : « Idemque efferatus superbia, qua se Deum coli vellet, persecutionem in Christianos agi secundus a Nerone imperavit. Quo tempore etiam beatissimus Joannes apostolus in Patmum insulam relegatus fuit. »

Nec vero tantum e sacris scriptoribus notissima est Domitiani in Christianos feritas, sed etiam e B profanis multo certissima. Sic enim Dio, lib. LXVII *Hist. Rom.* : Κὰν τῷ αὐτῷ ἔτει ἄλλους τε πολλούς, καὶ τὸν Φλάβιον Κλήμεντα ὑπατεύοντα, καίπερ ἀνεψιὸν ὄντα, καὶ γυναῖκα αὐτὴν συγγενῆ ἑαυτοῦ Φλαβίαν Δομιτίλλαν ἔχοντα, κατέσφαξεν ὁ Δομιτιανός. Ἐπηνέχθη δὲ ἀμφοῖν ἔγκλημα ἀθεότητος, ὑφ' ἧς καὶ ἄλλοι εἰς τὰ τῶν Ἰουδαίων ἔθη ἐξοκέλλοντες πολλοὶ κατεδικάσθησαν. Καὶ οἱ μὲν ἀπέθανον, οἱ δὲ τῶν γοῦν οὐσιῶν ἐστερήθησαν· ἡ δὲ Δομιτίλλα ὑπερωρίσθη μόνον εἰς Πανδατέρειαν. « Et eodem anno Domitianus cum alios multos, tum etiam Flavium Clementem consulatu fungentem, tametsi patruelem, et habentem uxorem Flaviam Domitillam ejus cognatam, interemit. Objectum vero ambobus crimen impietatis, propter quam et alii multi in errores Judæorum delapsi condemnati sunt; quorum pars quidem occisi, pars facultatibus suis exspoliati : Domitilla vero tantum in Pandatariam est relegata. »

Ubi nota, ἔγκλημα ἀθεότητος, *crimen impietatis* vocari religionem Christianam, tanquam respuentem C deorum cultum; per delapsos item in mores Judæorum, nullos alios intelligi, quam Christianos, qui quod desertis idolis unum colerent Deum, perinde ac Judæi, idcirco dicebantur in eorum mores decidisse.

De hac Flavia Domitilla et aliis ejusdem nominis, vide Baronium in Martyrologii notis ad diem 7 Maii.

(30) *Exterminatus ab illo apostolus*, etc. Joannes enim apostolus, ut paulo ante indicatum est, ab eo relegatus est in insulam Patmum, idque postquam in ardentis olei dolium immersus fuisset. Illo etiam imperante martyrium subiisse creditur Cletus pont. sive Anacletus : nam omnes sancti Patres unum faciunt, non duos. Ex episcopis exsilium passus est in Syria S. Ignatius, mortem in Gallia S. Eutropius, de quo infra statim dicetur, et de quo nonnihil etiam supra notatum est.

(31) *Nec dubium, quin multa per eam tempestatem*. Passum esse Dionysium non pauca Domitiani temporibus, non obscure indicat Syngelus in Vita sancti Dionysii, sub finem his verbis : Τοὺς δ' ἂν μετέπειτα χειμῶνας οὓς ἡ Δομιτιανοῦ μανία κατὰ τῶν πιστῶν ἐπήγαγεν, ἀνδρείως ὑπομείνας, καὶ δόκιμος ἐν πᾶσι φανεὶς, διαβοήτου ἀπηνέγκατο κλέους. « Reliquas vero subsecutas tempestates quas contra fideles Domitiani invexit insania, cum viriliter pertulisset, probatusque in omnibus apparuisset, celeberrimam gloriam reportavit. »

(32) *Is est beatus Eutropius S. Petri apostoli discipulus*. De Eutropio misso in Galliam a Clemente notavimus supra capite 10, ex ipso Gregorio Turonensi. Vide autem fusiora sancti Eutropii acta apud Vincentium Bellovacensem lib. X *Speculi historiarum*, cap. 19, et apud S. Antonium, parte I *Hist.*, tit. 6, cap. 28, § 2, et apud Petrum Equilinum in *Catalogo sanctorum*, lib. IV, cap. 105, et apud Eysengrinum Centenario 1, parte V, dist. 3. De illo sic Martyrologium Romanum ad diem 30 Aprilis : « Apud **481** Santonas beati Eutropii episcopi et martyris, quem S. Clemens pontificalis ordinis gratia consecratum direxit in Galliam, peractaque diu prædicatione, ob Christi testimonium colliso capite

victor occubuit. » In Martyrologio autem Petri Galesinii quædam continentur magis particularia : sic enim ad eamdem diem, sive pridie Kalendas Maii, adnotatum habet : « Apud Santonas, S. Eutropii episcopi et martyris. Hic Persa, parentum regum filius, beati Dionysii Areopagitæ discipulus et comes, a S. Clemente pontifice episcopus Santonensium consecratus, septem et viginti annos eo munere functus, excitata infidelium persecutione, colliso capite victor coronatur. »

Ubi in eo, quod dicit, Eutropium munere functum episcopali septem et viginti annos, optime concordat cum eo quod supra docuimus, missum esse eum cum Dionysio in Galliam a Clemente statim a Petri martyrio, sive anno Christi septuagesimo. Unde si numerentur viginti septem anni, juste pervenietur ad decimum quartum Domitiani, cui anno ascribitur secunda persecutio, in qua omnes excisum sanctum Eutropium consentiunt. Adnotatur autem mors sancti Petri non tantum ab Eusebio, sed etiam a Baronio ad annum Christi sexagesimum nonum, et Neronis decimum quartum. Itaque anno sequenti, sive septuagesimo Christi, pervenit Eutropius in episcopatum suum Santonensem, perseveravitque ad persecutionem Domitiani inchoatam anno ejus imperii decimo quarto, qui juxta Eusebium est Christi nonagesimus sextus, juxta Baronium autem nonagesimus septimus. Scribit porro Galesinius in suis ad Martyrologium Adnotationibus de Eutropii anno martyrii his verbis : « Martyrio coronatus dicitur ante Christi nonagesimo sexto, imper. Domitiano. »

Itaque ex his colligitur non posse verum esse, quod sensit Baronius, Dionysium venisse Roma in Galliam demum post mortem Domitiani : quandoquidem S. Eutropius, Dionysii in eo itinere comes, ipso vivente Domitiano, affectus fuerit martyrio, et quidem post viginti sex aut viginti septem annos in episcopatu Santonensi, ad quem cum Dionysio profectus fuerat, exactos. Vellem autem, ut nonnulli qui Vitas sanctorum scripserunt post tempora Baronii, proposuissent sibi potius historias ipsi diligenter examinare, quam cæcorum more, cujuslibet alterius ductum sequi.

(33) *Acta ejus martyrii Græce conscripserit.* Scripsisse B. Dionysium Acta martyrii S. Eutropii, sive, ut vocant, passionem, liquet ex aliis ejusdem Eutropii gestis, e quibus se hæc accepisse profitetur Vincentius Bellovacensis, lib. x *Speculi histor.*, c. 18 : « Hic B. Dionysius, inquit, B. Eutropii consocius ac Parisiorum præsul, passionem ejus litteris Græcis scripsit, et parentibus suis in Græcia, qui jam credebant, per manum beati papæ Clementis misit. » Nota Gallicismum, *parentibus suis*, id est consanguineis. Sic enim Galli consanguineos vocant *les parents*. Dicitur Callistus II pontifex Acta illa Græce scripta reperisse Constantinopoli in schola Græcorum, in codice quodam multorum martyrum Acta continente, atque e Græco in Latinum vertisse. Adjuncta erat illis sancti Eutropii Actis epistola S. Dionysii, hac fere forma : *Clementi pontifici, Dionysius. S. Eutropius, quem mecum in has oras ad prædicandum Christi nomen misistis, martyrii coronam per manus gentilium apud urbem Santonas ex causa fidei accepit. Quocirca te humiliter exoro, ut martyrii ejus codicem consanguineis, et notis, et amicis meis fidelibus, qui in Græcia sunt, ac præcipue Athenis, mittere quam citissime ne graveris. Quo et cæteri, qui mecum una novæ regenerationis lavacro a Paulo sunt abluti, cum acceperint gloriosum martyrem pro Christi fide crudelem mortem oppetiisse, de toleratis pro Christi amore adversis angustisque rebus gaudeant.*

(34) *Ad illum Romæ tum residentem et præsidentem misit.* Cesserat (ut alibi supra dictum est) pontificatu, quem proxime a Petro acceperat, et aliquantisper tenuerat, beatus Clemens, sed Lino et Anacleto vita functis, clavum Ecclesiæ, regnante jam Domitiano, in manus receperat. Litteras igitur ad eum jam Romæ præsidentem sub annum Domini 97, Domitiani 14, una cum S. Eutropii martyrio misit.

(35) *Hinc etiam a primis Ecclesiæ initiis*, etc. Antiquissimam fuisse in Ecclesia consuetudinem scribendi Acta martyrum, et cum aliis Ecclesiis communicandi, planum fit e litteris ab Ecclesia Smyrnensi de martyrio S. Polycarpi exacte scriptis, et ad alias Ecclesias transmissis (quas intueri integras licet apud Eusebium lib. IV *Hist. eccl.*, c. 15), et e litteris Ecclesiæ Viennensis et Lugdunensis ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ, apud Eusebium lib. V *Hist.*, c. 1. Comprehendi illas in aliis Vitis, priores quidem in Vita S. Polycarpi, posteriores vero in S. Irenæi.

(36) *Opera docuerunt, exitus indicavit.* Indignum enim fuisse non modo Domini et Dei nominibus Domitianum, sed etiam nomine hominis, facta ejus inhumana, et exitus miserrimus, vita tamen dignissimus, comprobarunt. Nam facta in ipsum conjuratione, vita, qua indignus erat, confosso inguine multoque insuper vulnere, expulsus est.

(37) *Cum Nerva imp. obductam mundo caliginem*, etc. Hic tranquillitatem imperio, hic serenitatem Ecclesiæ, hic clementiæ suæ asylum cunctis exhibuit. Hic denique « primo edicto suo, inquit Paulus Orosius, cunctos exsules revocavit. Unde et Joannes apostolus, hac generali indulgentia liberatus, Ephesum rediit. »

(38) *Accepto divinitus et dictato post fulgura et tonitrua Evangelio.* Ita vetus Historia ecclesiastica (unde S. Hieronymus et Metaphrastes nonnulla desumpsere) contestantur. Ubi autem Evangelium a Deo acceperit dictaveritque, auctores diversa sentiunt. Quidam in Patmo, ubi et Apocalypsin scripsit ; alii Ephesi in Asia scripsisse arbitrantur. Ego prioribus astipulor. Neque enim illi antiquissimi Patres (quos pro sua sententia citant, ii qui dissentiunt), Irenæus scilicet, Athanasius, et Eusebius, suis verbis aliud indicant, quam Ephesi publicasse. Nam sane Irenæus, et Irenæi verba laudans Eusebius, ille quidem lib. III *Adversus hæreses*, cap. 1 ; hic autem lib. V *Hist. eccl.*, c. 8, sic de Joanne : Ἔπειτα Ἰωάννης ὁ μαθητὴς τοῦ Κυρίου, ὁ καὶ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ ἀναπεσὼν, καὶ αὐτὸς ἐξέδωκε τὸ Εὐαγγέλιον ἐν Ἐφέσῳ τῆς Ἀσίας διατρίβων. *Postea et Joannes discipulus Domini, qui et supra pectus ejus recubuit, ipse* **482** *quoque edidit Evangelium Ephesi in Asia commorans.* Idem Irenæus eodem lib. III, cap. 11, scribit Joannem volentem redarguere errores Cerinthi et Nicolaitarum, inchoavisse sic Evangelium : *In principio erat Verbum*, etc. S. Athanasius vero in Synopsi sacræ Scripturæ hæc habet : Τὸ δὲ κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον ὑπηγορεύθη τε ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ ἀποστόλου καὶ ἠγαπημένου, ὄντος ἐξορίστου ἐν Πάτμῳ τῇ νήσῳ, καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ ἐξεδόθη ἐν Ἐφέσῳ διὰ Γαΐου τοῦ ἀγαπητοῦ. Περὶ οὗ καὶ Παῦλος Ῥωμαίοις γράφων φησί· Ἀσπάζεται ὑμᾶς ὁ Γάϊος ὁ ξένος μου, καὶ ὅλης τῆς Ἐκκλησίας. Quæ sic vulgatus interpres reddidit : *Evangelium vero secundum Joannem et dictatum est ab Joanne apostolo et dilecto, cum exsulasset in Patmo insula, et postea ab eodem Ephesi editum per Caium dilectum et apostolorum hospitem. De quo et Paulus Romanis scribens dicit : « Salutat vos Caius hospes meus et tota Ecclesia. »* Corrige *et totius Ecclesiæ*, ut habent Græca. Nam isti Caio omnes Christiani, ut ejus facultas ferebat, grati hospites erant.

Nota porro, illud ἐξέδωκε, *edidit*, Irenæi, et τὸ ἐξεδόθη, *editum est*, Athanasii, si capiantur, ut vulgo passimque apud auctores solent, non significare *composuit* aut *scripsit*, sed *edidit*, *evulgavit*, *in lucem emisit*, jam ante scilicet composita. Hinc scripta, quæ apud auctorem vel amicum adhuc latent, et detinentur, aut etiam quæ illo forte demortuo,

apud unum aut alterum conservantur, vocari solent recepto more ἀνέκδοτα *inedita*.

Itaque sunt diversa, βιϐλίον γράφειν, et βιϐλίον ἐκδιδόναι, *librum scribere*, et *librum edere*. Plutarchus in *Theseo* utrumque sic jungebat : Γράψας τὸν λόγον ἐξέδωκε. *Scriptam orationem edidit*, hoc est, *evulgavit*, *publicavit*. Discrimen hoc etiam Tullius ipse in Latinis ostendit, cum scriptam et compositam a se orationem ad Atticum mittens ita scribit lib. XV, epist. 15 : « Orationem tibi misi. Ejus custodiendæ et proferendæ arbitrium tuum. Sed quando illum diem, cum tu edendam putes! » Et lib. XIII, ad eumdem, epist. 21 : « Dic mihi, placetne primum edere injussu meo? Hoc ne Hermodorus quidem faciebat, is qui Platonis libros solitus est divulgare. »

Ad rem ut redeam, Metaphrastæ narratio de Joannis Evangelio, itemque Prochori ejusdem Joannis discipuli (licet in quibusdam aliis non recipiatur), hic tamen rationi admodum consentanea, minimeque a vero remota mihi videtur, uti neque Baronio.

(39) *Ex quibus Sanctinum ad Carnutes*, etc. Hincmarus, Rhemensis archiepiscopus, in epistola ad Carolum Calvum imperatorem, ita de ordinatione et missione B. Sanctini a sancto Dionysio Carnutum : « Destinatis quoque sociis per diversas civitates, ad dolos diaboli destruendos, et populos Domino acquirendos, Sanctinum ordinavit episcopum, et Carnutum illuminare eos, qui in tenebris erant, inspirante Domino, misit ; ubi eum per aliquid temporis immorari disposuit. Postea vero Meldensium civitati pastorem et episcopum esse constituit, ejusque suffragio Antoninum, qui junior ad distinctionem senioris Antonini prænominabatur, adhibuit. »

Vide etiam sanctum Antoninum, archiepiscopum Florentinum, parte I *Hist.*, titul. 6, c. 28, § 1, et Petrum Equilinum in Catalogo, lib. VIII, cap. 108. Dicit Baronius in Notis ad Martyrologium, 22 Septembris, exstare vetus manuscriptum de Actis sancti Sanctini, utinam prodeat! De eodem Sanctino ita Martyrologium Romanum dicta die : « Apud civitatem Meldensem, beati Sanctini episcopi, discipuli sancti Dionysii Areopagitæ, qui ejusdem civitatis episcopus ab eo consecratus, primus illic Evangelium prædicavit. »

CAPUT XVI.

Dionysii in Asiam ad S. Joannem apostolum profectio, et inde reditus in Galliam.

Ut proprium est sanctorum, in omnibus quæ dicant et faciant, Spiritu sancto agi, nec quidquam fere Domino inconsulto aggredi ; ita in suscipiendis peregrinationibus, præsertim longioribus, tota eorum mens, si unquam alias, a Deo pendet, ad Deum dirigitur, in Deo conquiescit. Ex quo etiam usu venit, ut comitante eos angelo, et si qua intercurrant, impedimenta submovente, cuncta in bonum et illis et fratribus vertant ; sintque illis sua quamvis longa itinera nihil aliud, nisi continua quædam impressæ sanctitatis vestigia. Id in apostolis, id in apostolorum discipulis, et in hoc maxime Dionysio certum esse constitit. Hinc quocunque et ille et illi ibant, quocunque appellebant, a loci incolis tanquam angeli Domini, ut vere erant, recipiebantur, et omni genere obsequii, fervente in Christianis charitate, fovebantur. Neque id profecto mirum. Plus enim erat quod sancti illi hospites secum afferebant, quam quod tectis excepti recipiebant. Quidnam autem? Doctrinam vitæ, scientiam sanctorum, exempla probitatis, specula honestatis, regulam morum, quin subinde etiam (quæ viduæ hospiti propheta Elias rependisse scribitur) procurata miraculo subsidia et victus et vitæ. Quo enim modo propheta ille et pugillum farinæ auxit (40), et olei pusillum multiplicavit, et filium insuper viduæ vita redonavit [1] : ita Christi germani discipuli, et legis novæ sancti antistites juxta Domini sui præceptum, ad quamcunque civitatem accedebant, quamcunque domum intrabant, pacem civitati, pacem domui (41), sed pacem bonorum omnium conciliatricem, dabant ; atque etiam una, cum res quidem Deique honos postularet, infirmos curabant, mortuos suscitabant. Talium enim potentes prodigiorum erant. Quorum nec expertem fuisse Dionysium, alibi expressum est. Ivit igitur vir sanctus ex Gallia in Asiam (42), nec itineris longitudinem, **483** nec ætatis veritus gravitatem (erat enim haud minus nonaginta annos natus [43]), ivit, inquam, illa ætate e Gallia in Asiam, spargens ubique per domos, per civitates devoto fidei præconio suarum semina gratiarum ; gaudebantque homines extremis apostolorum temporibus novam Ecclesiæ columnam agnoscere, novum religionis firmamentum intueri ; et quem a magistris hauserat spiritum, quadantenus et per transennam saltem degustare. Detinere enim properantem non poterant, sed (quod secundum in votis erat) comitari abeuntem plurimi properabant. Sciebant enim, quam non modo suavis, sed etiam salutaris virorum sanctorum sit comitatus, atque eorum præsertim, qui apostolorum amicitia et familiaritate dignati, præclaris eorum dictis et factis secundum pectus in sitientes piorum aures, apertosque animæ sinus valeant exprimere. Ephesum vero urbem, urbem ex nomine suo vere desiderabilem ut venit Dionysius, et dilectum illum Jesu discipulum, magistrum autem suum longe dilectissimum ut invenit et convenit, tanta ambos de repente mutuo e conspectu incessit lætitia, tam arcta e familiari collocutione orta est necessitudo, et animarum inter sese conglutinatio, ut quadam reciprocatione sancti amoris alter in alterum transisse totus videretur. Hic agnoscebat aquila illa evangelica germanum pullum, liquidos solis radios irreflexa mentis acie intuentem, adeoque ardorum cœlestium in humano corpore, angeli instar, patientem. Agnoscebat, et amabat, et fovebat, et in sublimium revelationum gyros nequaquam inassuetum educebat et circumducebat. Hic vero amoris juxta et venerationis plenus, illum ut apostolum Dei, ut solem mundi, ut coronam Ecclesiæ, ut prophetam sæculorum, ut regis assessorem, ut Reginæ filium et custodem et hæredem tota animi devotione suscipiebat, colebat, affectabatur, nunquam videndi, nunquam audiendi, nunquam admirandi satur. Plusculis igitur hebdomadis, vel mensibus potius, una cum fuissent, deque processu Evangelii in his atque illis mundi partibus, necnon de erroribus modo enatis, et eorum ducibus Christi divinitatem aliaque fidei mysteria impugnantibus, collocuti essent, tum illum Joannes Evangelio suo adhuc recenti, et plane musteo (quod nimirum ipse Spiritus sancti musto plenus jam modo eructaverat) donatum, et sua benedictione munitum, in Occidentis plagas, unde venerat, et ubi pretiosa eum palma exspectabat, renavigare hortatus est. Hic autem, tametsi ab illo velut unico mundi miraculo avelli per se grave esset, tamen divinæ cedens voluntati, et honorem Christi præ suis commodis ponens, iter est aggressus. Quo in itinere, et ad sua regressu, multo etiam magis, quam dum ad apostolum tenderet, a populis et urbibus occurrebatur, deducebatur, detinebatur. Tum et Athenien-

[1] III Reg. XVII.

sem revisisse Ecclesiam, finitimasque illi urbes olim sibi excultas (quippe aut illo, aut certe non procul via ferebat) incredibili illarum Ecclesiarum gaudio adiisse, et inibi aliquandiu commoratum esse, ipsa persuadet Patris in liberos charitas. Deus bone! qui tum ad civem suum, ad doctorem, ad pastorem, ad patrem mortalium concursus, videre, tangere, amplecti, dissuaviari hunc angelum Dei contendentium! Quoties ejus expetiti congressus! quoties postulatæ exhortationes! quibus tamen habendis nulla ædes, nullus sacer locus ob sancti populi affluxum satis amplus capaxve erat. Verba porro ipsius, partim referentis, quæ cum alibi, tum maxime in Gallia fundatæ essent Ecclesiæ, qui eam vineam viri illustres coluissent, colerentque : quam præclara illic nupera in persecutione exstitissent martyrum certamina : partim memorantis, quæ in Asia præsens vidisset, quæ ab aliis audivisset, de discipulo potissime illo, *quem diligebat Jesus*[k], et quem nunc totus orbis Christianus unice et singulariter deamaret, et pro cujus vita et incolumitate vota quotidie faceret ; verba, inquam, ipsius hæc et talia publice annuntiantis, velut cœlestia quædam oracula cupidissimis excepta auribus, in profunda mentis dimittebantur, ut ad posteros redundarent. Id autem præcipue Dionysius spectabat, ut auditores suos ad eorum quos prædicabat, et quorum pulchras ac vere aureas de fide, de pietate, de aliis virtutibus sententias inter dicendum subinde ingerebat, reverentiam, et amorem, et imitationem stimularet. Minime enim eos audiendos esse dicebat et ingeminabat, qui diversa ab illis magnis viris sentirent, qui suam Christo divinitatem impie ac sacrilege ereptum irent, qui alia quam apostolorum semita graderentur (Ebionem scilicet ac Cerinthum et similes denotabat (44) contra quos habere se luculentum Joannis apostoli et novissimi evangelistæ, hodieque superstitis testimonium, ostendebat, qui primo Evangelii sui incursu illos petat, ac velut intorto e supernis nubibus, cum fulgure et tonitru, fulmine subvertat, dicens : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*[l], et alia quæ ibi consequenter adversus illos faciunt, et divinam Christi naturam planissime astruunt. Ita visitatis et in fide confirmatis Græciæ Ecclesiis, Italiam versus cursum direxit, Romamque tandem multa per viam eluctatus amicorum retinacula (quocunque enim appellebat, vincula charitatis et jura hospitii illum quam arctissime constringebant) ad Clementem papam, veterem amicum et collegam, venit : ubi diutius consistere et **484** immorari non charitas modo suasit, sed auctoritas quoque suprema, et tractandarum rerum necessitas adegit. Interea hujus moræ quædam res se obtulit, quæ inhabitantem in Dionysio vera vaticinandi spiritum commoveret. Adolescentem quemdam Romanum, Taurinum nomine (45), Tarquinii et Eutychiæ filium, matris rogatu (quæ clam infideli marito Christiana erat) sacris undis abluerat B. Clemens ; quem cum Dionysio commendaret erudiendum, unaque piæ matris de filio somnium referret (erat autem somnium rite conjectantibus futuræ index sanctitatis, nempe lilium odoriferum e parturientis utero prodire visum), conjectis Dionysius in adolescentem oculis, in hanc subito erupit vocem : *O fili, multa pro Christo tibi debentur certamina.* Nec vana fuit vaticinatio. Obtenta a Clemente discedendi facultate, duxit illum, sanctæ ejus matris victus precibus (quæ prudenter filio a patre infideli metuebat), secum in Galliam, accurate instruxit, instructum sacris ministeriis adhibuit : denique prospiciens, imo jam multo ante certo præscius, quanta pro Christi nomine esset perpessurus, episcopi munere, ut post dicetur, honoravit. Reversus igitur in Galliam Dionysius, quo jam diu exspectabatur et desiderabatur, dici non potest quantis sinceri amoris et verorum gaudiorum significationibus passim exceptus sit ; reducem enim et salvum et velut renovata juventute vividum atque alacrem ex longo itinere, videbant pastorem illum suum et ducem, cui alium, si illo orbarentur, vix erat ut auderent sperare similem. Credibile est autem primo Arelaten (quo ex Italia brevis est trajectus) navem applicuisse, hocque ingressu oppidanos primi illius sui ingressus fecisse memores, quo una cum sociis a Clemente missus illuc appulerat, ipsisque episcopum dederat ; nunc autem cum novo beati Joannis venire Evangelio longe divinissimo, cujus sit exemplum ipsis relicturus omni thesauro pretiosius. Quo illi audito, mirum quantum exsultare et triumphare gaudio, tam de sanctissimi apostoli memoria, de quo non pauca Dionysius memorabat, quam de tanto ejus dono et monumento, cujus origo prorsus divina et cœlestis exsisteret. Cum autem justo illic tempore partim ad pernoscendum Ecclesiæ statum, partim ad danda eis mandata, et communicandos animi sui sensus, restitisset, tum ad alias pari modo, et simili gratulationum, gaudiorum, hilaritatum mutua profusione, Parisios usque contendit. Quid ibi autem fecerit, nunc exsequendum.

—

NOTATIONES.

(40) *Quo enim modo propheta ille et pugillum farinæ auxit*, etc. Elias hospitio exceptus, famis tempore, a vidua Sarephtana, ejus farinæ pugillum, qui solus restabat in hydria, et pauxillum olei, quod supererat in lecytho, sic auxit, ut quotidie vescentibus in tempus longum non deficeret, quoad scilicet in terra illa fames cessaret. Quin et filium ejus mortuum ad vitam revocavit. Vide lib. III Regum, c. XVII.

(41) *Pacem civitati, pacem domui*, etc. Præcepit Dominus apostolis, Lucæ X, 3, ut pacem civitati, pacem domui, in quamcunque intrarent, precarentur. *In quamcunque domum intraveritis, primum dicite : Pax huic domui ; et si fuerit filius pacis, requiescet super illum pax vestra : sin autem, ad vos revertetur.* Et infra : *Et in quamcunque civitatem intraveritis, et susceperint vos, manducate quæ apponuntur vobis, et curate infirmos qui in illa sunt.*

(42) *Ivit igitur vir sanctus ex Gallia in Asiam*, etc. Quin sanctus Dionysius ad B. Joannem ab exsilio reversum in Asiam profectus sit, nullus dubitat, nec dubitare potest, eorum quidem, qui illa scripta Dionysii, quæ ejus exstant nomine, vera et germana ipsius scripta esse confitentur. Quippe qui in Epistola ad ipsummet Joannem, sibi cœlitus prædictum hoc iter, et hanc cum Joanne mutuam collocutionem aperte perscripserit. Sed de loco unde in Asiam profectus sit, nonnulla est controversia. Nam Baronius existimavit Dionysium Athenis, ubi creatus fuerat a Paulo episcopus, usque ad Nervam mansisse, ac proinde Athenis quoque ad Joannem in Asiam concessisse. Verum sæpe pluribus locis hactenus ostendimus ex Actis multorum sanctorum, longe antehac in Galliam venisse, ac proinde ex Gallia, ubi jam sub Domitiano erat (præcessit autem ille Nervam) ad Joannem profectum esse. Quin et multi vel mortem sub Domitiano in Gallia passum esse, vel gravia multa tolerasse Dionysium, auctores sunt. Qui saltem in hoc a nobis sunt ; quod Dionysius in Gallia jam fuerit sub Domitiano. Adde Baronium nonnulla recipere Acta martyrii sociorum sancti Dionysii, quæ illos venisse cum ipso in Galliam, et imperante Domitiano in Gallia occubuisse tradunt. Pro Baronio autem faciunt Acta S. Reguli apud Vincentium et Meta-

[k] Joan. XIII, 23. [l] Joan. I, 1.

phrasten : sed in aliorum sanctorum actis et speciatim in ipsius S. Dionysii, multo plura pro nobis faciunt. sicut disperse compluribus in locis ostendimus.

(43) *Erat enim haud minus nonaginta annos natus.* Ivit enim in Asiam extremo Nervæ imperio, cum esset Christi nonagesimus nonus, ac consequenter Dionysii nonagesimus, quippe junioris Christo annis novem. Nemini porro incredibile videri debet, quod tam sera et præcipiti ætate iter tantum susceperit, cum et alios reperire liceat non paucos, qui pari, aut etiam grandiori ætate, iidem aut
485 minoribus de causis, talia confecerint itinera. De sancti Polycarpi ex Asia in urbem Romam extremo ævo suo profectione indeque in Asiam reditu, scripsimus in ejus Vita. Nec multo minor natu, quam uterque illorum, fuit sanctus Marcellus cum ex Hispaniæ umbilico in Galliam visendi Areopagitæ præceptoris sui gratia se contulit. Sanctus Epiphanius Constantiæ in Cypro episcopus sub annum vitæ suæ centesimum decimum quartum, e Cypro Constantinopolim ad causam S. Joannis Chrysostomi dispiciendam, accersente Theophilo Alexandrino ejusdem Chrysostomi adversario, contendit. Quin et multis post sæculis (quorum tamen processu solet hominum vita non solum brevioribus arctari terminis, sed etiam viribus fieri debilior) anno scilicet Christi millesimo ducentesimo septuagesimo sexto, Burchardus de Sarken, cum octogenarius ad episcopatum Lubecensem provectus esset, ac primo anno propter æs alienum ab intercessore suo contractum, laboris plurimum sustineret, studio parcendi impensis in Franciam abiit ; deinde anno episcopatus sui vigesimo secundo, id est ætatis centesimo tertio, pro tuendo Ecclesiæ suæ jure super molis aquatilibus (quod Lubecenses maximopere impugnabant) Romam petiit, ibique, ut scribit Albertus Crantzius, per annos quatuor constitit, pro Ecclesia sua viriliter decertans, gloriose tum, licet sumptuose et laboriose triumphavit in causa. Jam ergo erat centum septem annorum, cum patriam repetiit ; ubi et alios tredecim superstes fuit, usque ad annum scilicet ætatis centesimum vigesimum. Vide Crantzium in sua Metropoli lib. VIII, cap. 37. Atque ut in hanc grandævorum societatem nonnullos quoque alios episcopos advocemus, ecce S. Simeon propinquus Salvatoris, et Jacobi apostoli in sede Hierosolymitana successor, centum viginti annos natus crucis supplicium fortiter pertulit. Ecce S. Narcissus ejusdem sedis antistes, centum sedecim transgressus est. Ecce S. Dorotheus Tyri presbyter, anno ætatis centesimo septimo martyrium pro Christo pertulit. Ecce et alter Dorotheus Constantinopolitanus patriarcha centum undeviginti annos exegit. Ecce S. Remigius, insignis Rhemorum præsul, anno sui episcopatus numeravit, auctore S. Gregorio Turonensi, integros septuaginta, vel etiam amplius; ætatis vero, ejusdem testimonio, centum viginti.

De S. Simeone habemus S. Hegesippi auctoritatem apud Eusebium lib. III *Hist. eccles.*, c. 26. De S. Narcisso B. Alexandri Hierosolymorum episcopi, apud eumdem Eusebium lib. VI, c. 11. De S. Dorotheo Tyrio testes sunt Martyrologium Romanum, et Menæum Græcorum, ad diem 5 Junii. De altero autem Dorotheo Socrates lib. VII *Hist. eccles.*, cap. 6. Et de S. Remigio Gregorius Turonensis lib. *De gloria confessorum*, cap. 79, et cap. 87.

(44) *Ebionem scilicet ac Cerinthum et similes denotabat*, etc. Contra hos enim scripsisse S. Joannem Evangelium, communis est opinio. Notavi alibi, aut indicavi potius locum Irenæi, ubi id docet, nempe lib. III *Adversus hæreses*, cap. 11. Hieronymus in lib. *De illustribus Ecclesiæ scriptoribus*, cap. 9; in Joanne, ita de illo : « Novissimus omnium scripsit Evangelium rogatus ab Asiæ episcopis adversus Cerinthum aliosque hæreticos, et maxime tunc

A Ebionitarum dogma consurgens, qui asserunt Christum ante Mariam non fuisse. » Idem habet Epiphanius hæresi 51, c. 12, ubi scribit Joannem per Evangelium suum quodammodo exclamasse : Ποῖ πλανᾶσθε; ποῖ τρέπεσθε; Ποῖ πλανᾶσθε, Κήρινθε καὶ Ἐβίων, καὶ οἱ ἄλλοι. *Quo erratis? quo vos convertitis? Quo erratis, Cerinthe et Ebion, et cæteri.* Irrepsit in Petavii editionem erratum, ut poneretur *Marcion* pro *Ebion.*

(45) *Adolescentem quemdam Romanum Taurinum nomine*, etc. S. Taurini Acta usque a prima ejus infantia, breviter recitantur a Vincentio Bellovacensi, lib. X, cap. 33, cujus capitis extrema ista verba : « Jam enim ordinaverat in civitate Cameraca germanum ejus Gaugericum, » ut prorsus adulterina et supposititia procul amandanda sunt, cum nec in antiquissimis exemplaribus reperiantur, nec apud S. Antoninum, nec usquam apud alios (quod quidem, facta diligenti inquisitione, sciam) ulla B exstent vestigia, quod scilicet Gaugericus fuerit S. Taurini, qui secundo vixit sæculo, germanus. Nam Gaugericus minimum quatuor sæculis posterior est S. Taurino. Adde S. Taurinum Romæ natum et educatum temporibus Domitiani imperatoris et Clementis pontificis, ut habent ejus Acta; Gaugericum vero in provincia Belgica et ditione Lutzemburgensi, nempe in villa Evosio, quam nunc Ivodium et Gallice *Yvois* vocamus. Et hujus rei antiquum et luculentum testem habemus Baldericum Noviomensem episcopum in *Historia Cameracensis et Atrebatensis Ecclesiæ*, lib. III, cap. 37 : « Hinc autem, inquit, imperator egressus (Henricus scilicet e palatio Aquisgrano) ad Evosium villam scilicet pulcherrimam quam beati videlicet Gaugerici nativitas illustrat, cum primoribus quidem suorum palatinorum intendit. » Et paulo inferius : « Sapienter quippe disposito, ut in eo loco, ubi beatissimum Gaugericum noverat, ejus gaudiosam festi- C vitatem quæ III Idib. Augusti est, celebrare veniret. » Accidere hæc anno Domini 1023, juxta Sigeberti Chronicon. Deinde hæc verba extrema hujus capitis nullam prorsus habent cum prioribus connexionem. Quæ enim, amabo, est in his connexio? « Ei ut cognovit (Dionysius) cum hoste rapido se habere conflictum, Taurinum eumdem Ebroicæ civitatis ordinavit episcopum. Jam enim ordinaverat in civitate Cameraca germanum ejus Gaugericum. » Egregia vero causa! præclara ratio! Ordinaverat Gaugericum Cameraci, ergo ordinavit Taurinum Ebroicæ. Tollatur proinde ineptum illud assumentum ab extremo illo capite. Quod fecissent profecto, qui novam Operum Vincentii editionem nuper hic Duaci ediderunt, si locum attendissent atque examinassent.

Sic de Taurino Romanum Martyrologium ad 11 diem Augusti : « Apud Ebroicenses in Gallia, S. Taurini episcopi, qui a B. Clemente papa illius ci- D vitatis episcopus ordinatus, Evangelii prædicatione Christianam fidem propagavit, ac multis pro ea susceptis laboribus, miraculorum gloria conspicuus obdormivit in Domino. »

Petrus Galesinius autem in suo Martyrologio, ad eamdem diem, ex ipsis Ecclesiæ Ebroicensis tabulis sic habet : « Apud Ebroicenses in Gallia, S. Taurini episcopi. Is Dionysii Areopagitæ discipulus a B. Clemente pontifice maximo in Galliam missus, illiusque 486 civitatis episcopus consecratus, veræ in Christo religionis doctor, post multa, quæ Evangelii disseminandi causa fortiter pertulit, cruciamenta, demum miraculorum, pieque gestarum rerum, ac fidei propagatæ laude clarus, obdormivit in Domino. »

Notandum porro non aliter dici posse consecratum episcopum a Clemente, quam approbando electionem et consecrationem. Nam cum Taurinus a Clemente in Galliam cum Dionysio dimissus est, admodum adolescens, et pene puer erat, ut ex Actis

liquet, minimeque sacro ministerio idoneus, sed multis annis a Dionysio in Gallia eruditus, tum demum ab eodem est ordinatus. Demochares in Catalogo pontificum ejus Ecclesiæ, scribit, a Clemente pontifice maximo, anno Christi nonagesimo quarto missum; sed non dicit illo anno consecratum episcopum, quod tanquam ex illo male notavit Eysengrinius, centenario 1, parte I, dist. 3. Melius ex ipsis Actis Vincentius supra citatus : « Qui beatus Dionysius, inquit, cum a beato Clemente in Gallias mitteretur, secum filiolum suum Taurinum, precibus matris victus adduxit, et eum cum omni diligentia spiritualia nutrivit. » Agit autem de secunda missione, quæ fuit post reditum ex Asia. Nam prima missio, ut supra dictum est, fuit non multo post martyrium apostolorum Petri et A Pauli, antequam Clemens retenta aliquantisper, quam a Petro acceperat, sede Romana, eam pacis causa cessisset Lino, uti e S. Epiphanio colligi potest.

Melius etiam S. Antoninus archiepiscopus Florentinus, parte I *Hist.*, tit. 6, cap. 28, § 4 : « Taurinus, inquit, ex Christiana matre et patre gentili natus, a Clemente papa baptizatus, et Dionysii spiritualis filius, ab eo in Galliam ductus, Ebroicensis civitatis tandem præsul efficitur. » Mater vocabatur Eutychia, pater Tarquinius : illa Christiana et religionis amantissima, hic autem gentilis et Christianorum acerbissimus persecutor fuit. « Qui ut sævissimus lupus, inquiunt Acta, persequebatur Christianos, nescius uxorem suam esse Dei famulam. »

CAPUT XVII.

Dionysii ad Parisios reversi extrema studia atque ad fidei certamen præparatio.

Quemadmodum amittendi Dionysii, quandiu is in itineribus fuit, major Parisios quam quoslibet tenuerat metus; ita ejus recepti longe copiosior quam ullos alios lætitia et triumphus incessit; atque eo sane solidior, quod illum maximo jam natu (annum enim nonagesimum ætatis excesserat [46]) amplior certiorque spes erat perpetuo apud se deinceps retinendi. Nuntiatum igitur de propinquo ejus adventu cum esset, probissimi quique certatim et densis agminibus occurrere, amplexari, reditum congratulari, gestu et verbis, totaque vultus hilaritate extraordinariæ voluptatis sensum testificari. Ad cœtus vero in ædem sacram ut ingressus est, verbaque ad concionem habuit, Deus immortalis! quantum modo ex ejus veneratione, in confertissima licet turba, silentium! quantæ modo ex dictorum admiratione et approbatione acclamationes! quanti etiam ex inundanti dilatatæ mentis gaudio fluctus lacrymarum! Percurrente enim illo benignissimi Domini erga se toto itinere beneficia; recensente etiam quos viros sanctos et hic et illic viderit, convenerit, suspexerit: Joannem in primis apostolum ad stuporem mundi in mundo relictum; cujus secum novissima scripta, Evangelium deportasset, Evangelium scriptionis tempore (47) quidem postremum, sed mysteriorum altitudine et nobilitate facile primum ; in quo et nonnulla ab aliis Evangelii scriptoribus omissa, divino agitante Spiritu suppleverit, et quædam brevius concisiusque exarata, plenius distinctiusque expresserit : talia, inquam, recensente Dionysio, et quæ idem Joannes in Patmo egisset, quæ nunc Ephesi ageret, quam divinis virtutibus polleret, quæ signa et prodigia morbidis curandis, mortuis suscitandis in dies patraret, referente, atque ad amplexandam ejus doctrinam, et imitandos mores sanctissimos incitante, mirabiles conciebantur animorum motus, nihilque esse apparebat, quod hactenus in Christi schola fecerant, præ eo quod in posterum (tantus virtutum ardor omnes incenderat) facturi videbantur. Nequit enim dici quantam vim ad commovendas mentes habeant, vivorum adhuc et superstitum velut spirantia exempla, digno ex ore in tempore prolata. *Mala aurea*, inquiebat ille Sapiens, *in lectis argenteis, qui loquitur verbum in tempore suo* [m]. Hoc nunc Dionysius agebat : cujus verba præterquam quod in tempore suo dicebantur, etiam erant ejusmodi, ut non tam malis aureis in lectis argenteis, quam facibus igneis e cœli incendiis conferenda essent. Quamvis tamen id quoque illi frequenter accideret, ut ardorem inflammati pectoris exprompta verba haud exæquarent. Nam et in privato scribens non raro id patiebatur. Sed jam ad alia. In Trajani nunc versamur temporibus. Nam Nervæ imperium breve admodum, nec sesquianno par (48), totum in peregrinatione, quam depinximus, consumptum est. A qua peregrinatione studium Dionysio fuit, quod reliquum esset supremæ ætatis, tanquam ultimum vitæ actum excellenter peragere. Hoc igitur in duobus posuit; uno quidem, ut se hostiam puram, et immaculatam, et acceptissimam Deo præpararet ; altero autem, ut toti Ecclesiæ, quoad facultas ferret, non in præsens tantum, sed etiam in futurum profutura relinqueret. Is enim est magnarum animarum scopus, ea vividorum ingeniorum 487
est cura, nequaquam angustis hujus fugacis ævi terminis laborum suorum fructus coarctare, sed ad omnia sæcula, si fieri possit, longissime propagare. Quocirca cum libros antehac nonnullos (ut est a nobis alibi indicatum) conscripsisset, quorum aliquos ordine (quem sacris in rebus divinisque mysteriis, si alibi uspiam, observari peræquum est) firmando stabiliendoque longe utilissimos Timotheo dedicasset, visum est ei jam seni cum illos, tum alios ad limam et amussim revocare, locisque ex nupero Joannis Evangelio desumptis exornare simul et roborare. Ut enim auctorem ipsum, sic ejus scripta incredibile quanti faciebat. Cordi autem in primis fuit recens fundatas seu a se, seu ab apostolis in Gallia et viciniore Germania Ecclesias sedulo visitare; quantus in singulis populus vera religione imbutus esset, quantus etiam restaret imbuendus, observare; num qui inter illos falsi fratres aut errorum clandestini prosatores exsisterent, caute explorare : divina officia in festis conventibus, si decenti ritu et consentaneis cæremoniis celebrarentur, perspicaci oculo contemplari : cum ipsis item pastoribus et ministris privatim crebro agere; rei bene gerendæ et subditorum sibi devinciendorum præcepta tradere : a fide quoque extraneos illiciendi atque ad Christi legem traducendi rationes condocere; ante omnia autem mutuæ illos charitatis et concordiæ res parvas exaugentis, et divisas coagmentantis, impendio commonere. Populus vero, seu ad aras facientem sanctum senem spectaret, seu habentem verba ad concionem audiret, mire affici animo, nec verbis solum, sed aspectu ipso capi; nec dubitare, quin a tali profecta sanctitate sibi pro oraculis recipienda, sibi omni studio exsequenda essent. Adeo in veneranda canitie spectatæ innocentis vitæ sanctimonia, pertrahendis quoquo velit mortalium animis plurimum potest! Sic visitabat vir ille divinitus commissas sibi provincias, sic formabat, sic firmabat, sic ad virtutem animabat, sic omnis armaturæ genere ad se suosque tuendos, ad alienos amore, labore, constantia pervincendos obarmabat; atque hæc magna et prima ejus erga fratres occupatio fuit. Altera in responsis, cum multi undique eum consulerent, quæstiones proponerent, de statu Ecclesiarum re-

[m] Prov. xxv, 11.

nuntiarent, dandis ac referendis. Exstant ejus aliquot epistolæ, quibus testatam hanc occupationem habemus : utinam omnes! Plura enim in his speculis ejus doctrinæ atque prudentiæ exempla intueremur. Sed in tantis quæ illum urgebant et premebant externis occupationibus, semper secum, semper cum Deo, semper totus Dei erat. Neminem enim nisi illum in cunctis quæritabat, nullius nisi illius honorem et amorem venabatur. O si hoc etiam iis qui idem munus gerunt, accideret universis! Quam bene cum omni Ecclesia ageretur! ubi tunc lupis, ubi vulpibus esset locus? certe nec illi oves devorarent, nec hæ vineam devastarent. Adesset enim omni loco suis pastoribus, suis custodibus ille bonus pastor, et vigil custos, qui et illos sub ovina pelle delitescentes detegeret, et has per cuniculos subrepentes ad lucem extractas demonstraret. Est enim profecto dictu incredibile, quantum sancti episcopi a sole suo Jesu Christo recipiant luminis, et quam pauca, quæ ad ipsos et ad gregem suum spectent, eos lateant. Alias multa Dionysius de se et suis : nunc et de appetendo extremo certamine (49-50), et vicina gloriosæ mortis victoria edocetur. Itaque cognito brevi adesse tempus, quo pertingendum esset ad metam, per omnia terræ Galliæ loca circumfert acutæ mentis aciem, ac si quid uspiam desideretur, affulgente de cœlo lumine studiosius inspicit ; et ecce quasi Ebroica supplices tenderet manus (est autem Ebroica Galliæ Celticæ antiqua civitas [51]) et pontificem postularet, divino motus spiritu Taurinum illi pontificem dedit, virum sane illis temporibus, eique regioni adversus dæmones et magos prorsus necessarium (52). Cujus divinam electionem nec ipse dissimulavit malus. Nam cum novus præsul suscepto per manus impositionem sacro ministerio, ad concreditam sibi urbem proficisceretur, ecce iste versipellis suam hic rem agi cernens, et ad veteres suas artes confugiens, conatur aliquoties ejus iter, quod sibi perquam noxium præsentiebat, intercludere. Jam enim informis ursi speciem indutus, jam leonis rugientis terrorem imitatus, jam ferocientis bubali impetum prætentans, in virum Dei tanquam membratim discerpturus incurrit. Sperabat scilicet hisce multiformis terriculis accessu urbis prohibere ; verum sanctus antistes talium fraudum haud ignarus, in Domini verbo, et ope Dionysii confidens, omnes elusit et irrisit artes, et, « O miser, inquit, qui Conditoris tui deserta similitudine, mutis te assimilas bestiis, ecquid tibi post hæc melius? an novo jam aliquo demulceris gaudio? » Cui ille, nescio quid rancidum infrendens : « Ecquod mihi possit esse gaudium, inquit, quando tu cum Deo tuo huc veneris meum subversurus dominatum? sed faxo equidem, ut qui te huc transmisit, brevi intereat ; tecumque solo deinceps singulariter dimicem. » Vix dixerat, nec usquam fuit. Nimirum coactus est, ut sæpe alias, mendacii pater, et de Dionysio et de Taurino ejus discipulo edicere veritatem. Propterea scilicet atrocissimum illi bellum renuntiabat, quod eum cunctis Christi athletis præsentissimam ferre opem, seque omnibus sensim expelli provinciis, et simulacra cum fanis et delubris passim prosterni, ludibrioque haberi cerneret.

488 Voluit porro Dionysius, quod et fecisse Paulum meminerat, aliquos e discipulis suis habere testes martyrii, qui acta ipsius ad Dei honorem et fratrum utilitatem conscriberent. Cui rei Sanctinum et Antoninum e Carnutibus evocavit (53). Sed quod ipsorum scriptos de magistri rebus commentarios in præsentia non habeamus, cogimur aliunde ea, quibus conjunctim deficimur, hinc inde variis ex Ecclesiarum tabulis labore haud parvo disjunctim quærere. Sed non in tenui labor, is præsertim qui prælustrem trium invictorum pugilum pugnam una in arena spectandam exhibebit.

NOTATIONES.

(46) *Annum enim nonagesimum ætatis excesserat.* Colligitur hæc Dionysii ætas hoc pacto : Cum Parisios a profectione Asiana rediit, erat annus Trajani imperatoris primus. Nam totum Nervæ tempus (quod non integer sesquiannus fuit) in illa peregrinatione consumptum est, præsertim cum non statim initio imperii Nervæ profectus sit, sed tantum postquam audivit revocatos a Nerva exsules, et Joannem in Asiam revertisse : jam autem primus annus Trajani est Christi Domini centesimus : Dionysius autem annos novem duntaxat junior Christi ætate fuit, ut supra probatum est cap. 1 Notationum. Itaque nonagesimum excesserat, cum Christi fuit centesimus.

(47) *Evangelium scriptionis quidem tempore*, etc. In confesso est apud omnes Joannem apostolum postremo loco inter evangelistas scripsisse, altius tamen quam alios, aquilæ instar (quæ proinde aquila appingi solet illius imagini) in prædicanda Christi divinitate subvolasse. Vide multa de ejus Evangelio et Evangelii prærogativis, apud nostrum Joannem Servium in *Apparatu evangelico*, cap. 5.

(48) *Nam Nervæ imperium breve admodum, nec sesquianno par*, etc. Sunt enim qui tredecim menses duntaxat, diesque aliquot ei tribuant. Alii, qui annum et menses quatuor, pauloque amplius, sed nemo, quem legerim, sesquiannum integrum.

(49-50) *Nunc et de appetente extremo certamine*, etc. Præmonitum fuisse Dionysium de instanti martyrio, continent etiam Acta sancti Taurini, apud Vincentium Bellovacensem libro decimo, cap. 33, in illis verbis : « Et ut cognovit cum hoste rabido se habere conflictum, Taurinum ejusdem Ebroicæ civitatis ordinavit episcopum, » id est, postquam intellexit instare sibi extremum conflictum, festinavit Ebroicensibus dare episcopum. Sic apostoli Petrus et Paulus, sic et alii divinitus sui exitus nuntium acceperunt, et successores declararunt. Nec tacuit diabolus, sed quas parabat Dionysio insidias, ex ira et indignatione aperuit, cum scilicet venienti Ebroicas Taurino, cujus timebat fidem, dixit : « Illum equidem, qui huc te transmisit, cito faciam interire, ut tecum ineam singulare certamen. » Nempe incitavit idem dæmon cultores suos, ut in Dionysium, tanquam impium et deorum contemptorem insurgerent, et neci darent. Quod et factum est.

(51) *Est autem Ebroica Galliæ Celticæ antiqua civitas*, etc. Populi vocantur Julio Cæsari, libro III *De bello Gallico*, Eburonicenses, idiomate Gallico, *Les pais d'Evreux*. Sunt autem in Gallia Celtica, Aulercis, Lexobiis, Unellisque finitimi. Civitas primo *Eburonicæ* deinde *Ebroicæ* et *Ebroica* est dicta, quibusdam quoque *Eburonicum*. Vide Robertum Cenalem libro secundo *De re Gallica*, perioche 4.

(52) *Adversus dæmones et magos prorsus necessarium.* Quæ adversus illos gesserit sanctus Taurinus, vide apud Vincentium libro ante nominato, capite trigesimo quarto, et Petrum Equilinum libro septimo, capite quinquagesimo.

(53) *Cui rei Sanctinum et Antonium a Carnutibus evocavit.* Ex eorum Actis id collegit Vincentius libro decimo, capite vigesimo secundo, sed quod factum dicit sub Domitiano, id sub Adriano accidisse alibi probatum est. Nam sub Adriano instare sibi martyrii tempus intellexit; sub eodem illos suos discipulos evocavit : sub eodem mortem pro fide oppetiit. Quod non tantum e vetustissimis Martyrologiis, sed etiam e plurimorum sanctorum Actis (ut disperse alibi notavimus) colligitur.

Quod si in aliis quibusdam rebus sit nonnulla di-

versitas, hæc ad meliorem partem, et eam cui scripta ipsius sancti Dionysii et ratio ipsa favent, accommodanda est. Nam si tempora ipsa nonnunquam rebus adversentur, æquum est e duobus ea potius reprobari, in quibus errare sit proclivius; ac proinde relictis temporibus, quæ in errores maxime sunt lubrica, res ipsas gestas, quæ animo et memoriæ fixius inhærent, sartas tectas conservari. Itaque sanctus Dionysius imminentem præsentiens mortem, illos suos discipulos a Carnutibus, ubi vineam Domini excolebant, accersivit, totumque martyrii sui certamen diligenter observare, atque ad pontificem Romanum, et inde in Græciam ad Athenienses partim deportare, partim curare nuntiandum jussit; ut ipsi et de feliciter confecto hujus vitæ cursu gratias Deo agerent, et erga Dei cultum religionemque bono fortique animo essent.

De Carnutibus, quorum hic mentio, ita Cæsar, libro VI *De bello Gallico*, agens de Druidibus: « Hi certo anni tempore, inquit, in finibus Carnutum (quæ regio totius Galliæ media habetur) considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt, eorumque decretis judiciisque parent. » De iisdem ita Raimundus Marlianus, in Indice populorum: « Carnutes, inquit, populi inter Celtas Andegavensibus Turonibusque finitimi, ac Oceano proximi, erant in clientela Rhemorum. Regio eorum totius Galliæ media; a qua tamen **489** extra regnum Francorum biduo iter expedito patet. »

Sed quomodo, inquiet aliquis, ea regio est totius Galliæ media, si Oceano proxima? Media igitur est, non omni dimensione, quasi ex omnibus undique Galliæ finibus tantumdem ad illam sit spatii, sed media secundum longitudinem duntaxat Urbs ipsa Carnutum, sive Carnotum, vulgo Chartres (Ptolemæo Ἄτριχον Autricum appellatur) civitas est episcopalis, « media inter Lutetiam Parisiorum (a qua in occidentem ad 20 m. p. Gallica recedit) et Vindocinum, » inquit Philippus Ferrarius in sua *ad Martyrologium Romanum Topographia;* apud quem etiam reperies qui præcipue sancti ibidem colantur.

CAPUT XVIII.

Dionysii sociorumque comprehensio, et Lisbii nobilis viri eorum fautoris martyrium.

Ecclesiæ rebus (labente in dies magis magisque superstitione) (54-55) læto jam passu procedentibus, tanti impatiens successus ille hominum et virtutum juratus hostis diabolus præcipuos invidiæ suæ ministros ac satellites (quales fere id temporis plerique omnes erant provinciarum præfecti ac præsides) cum in Christianos communiter universos, tum præcipue in celeberrimum ea tempestate Dionysium Areopagitam furore et feritate obarmavit. Horum igitur jussu perquisitus ad necem vir sanctus, et cœlo jam maturus, in urbe Lutetia, ubi post multos laboriosæ sementis annos copiosam exuberantis fidei messem legebat, in ipso Evangelii præconio comprehensus est (56). Quippe jam fortis et indefessus athleta cursum consummarat, fidem servarat, tempusque tandem advenerat, quo ad repositam sibi suisque laboribus coronam convolaret. Sæpe alioquin illum Druides (57) (hi erant Galliæ prisci flamines et sacrificuli) ad necem et carnificinam perquisiverant(58): sæpe quasi jam jam capturi in eum eminus conspectum stipati turbis incurrerant; sed capiendi potestatem, distante adhuc hora, Dei manus retardarat. Cum enim nonnunquam ab eo proxime abessent, et tantum non manibus prædam tenerent, eam Dominus servo suo gratiam oris effundebat, id lumen oculis, eam voci atque sermoni virtutem immittebat, ut magis ipsos caperet, quam ab ipsis caperetur: adeo ut qui ad mortem rapturi venerant, ipsi in admirationem et stuporem rapti consisterent, manusque ad fidem invitanti ultro darent, aut certe sive ab ipso, sive ab angelo ipsi custode conterriti, fugam capesserent. Quæ quidem cunctos Evangelii præcones, et pro Christo Dei legatione fungentes, sed eos præsertim, qui in terris longinquis, aut barbaris in nationibus peregrinantur, plurimum permovere, atque ad spem suam in Domino, cui se curæ esse norint, omni depulso metu firmiter collocandam, merito incitare atque inflammare debeant. Comprehensus igitur ad extremum est Dionysius; sed ut bonis certaminibus auream imponeret coronidem, atque ut de hostibus simul semelque omnibus, et de ipsa insuper morte mortuus triumpharet. Atque ut qui laborum et periculorum indivulsi hactenus comites ei adhæserant, extremi quoque certaminis et præparatorum ab æterno præmiorum simul consortes forent, una cum illo Rusticus et Eleutherius (quorum illum sacerdotem, hunc diaconum consecrarat) simul capti, simul vincti, simul ducti sunt: insignis autem Dionysii alacritas (59) animique fortitudo ad tribunal et ad mortem, quasi ad epulum gradientis, juncta dicendi et religionem propalam confitendi egregia libertate atque fiducia, litteris est mandata tam Græcis quam Latinis. Oblatus enim præfecto, et de genere, de patria, de studiis interrogatus, pro cunctis unum (illa enim alia nihili, hoc unum maximi reputabat) se Christi servum esse respondit (60). Quærenti rursus, essetne ille, qui populos a deorum immortalium (61) cultu averteret, qui arte magica hominum animos fascinaret, qui invictis imperatoribus contumaciter se opponeret, ipse infracto constantique animo, se impietatis eversorem, simulacrorum destructorem, dæmonum supplantatorem, ingenue intrepideque confessus est. Flagitanti denique, ecqua esset sua religio, qui cultus, quæ professio, ipse, unaque bini socii, trium instar puerorum mediis in flammis inambulantium, spiritus et gratia pleni clarissimam fidei suæ professionem uno ore ediderunt (62). Qua ille audita: « A vobis igitur, inquit, nostrorum imperatorum atque principum jussa et mandata contemnuntur? a vobis inviolatorum deorum honos et potestas despicitur atque violatur? Atqui ego, quanti ista vobis statura sit superbia atque contumacia, faxo brevi ut experiamini. » Hæc cum diceret, ecce Larcia matrona (63), Lisbii, de quo supra diximus, conjux, cui multæ pridem cum marito religionis causa disputationes et altercationes intercesserant, arrepta hujus temporis occasione, furoris et irarum quas dæmon succenderat plena, ad præfectum propere adit, et utrumque graviter incusat, maritum et Dionysium, hunc magiæ, illum impietatis: nempe maritum suum magicis illusum artibus maximos quosque deos minimi facere, unum præ illis nescio quem furciferum plurimi æstimare; hunc continenter in ore habere, hunc venerari, huic preces et vota offerre, nullis **490** quæ ad ejus honorem faciant impensis parcere, quin etiam ad deos immortales deserendos, quorum nec unum in laribus reliquerit, assidue se cohortari, et unam sibi dies noctesque cantilenam occinere, « Debes fieri Christiana, » hoc est, ut ego quidem interpretor, inquiebat, « maga et sacrilega. » Quæ cum ita sint, per omnes deos etiam atque etiam se rogare, uti marito, quam possint, medelam citissime afferant; de sortilego autem illo et venefico, ut meritus ipsis videbitur, ita statuant: se enim in tanto vitæ et religionis dissidio quietum trahere spiritum nequaquam posse. Quibus illi auditis, tam in hanc improbam impie misericordes, quam in istos longe probissimos immisericorditer impii, bono eam animo esse jubent; daturos se actutum

operam, uti et maritus ad mentem redeat, et magus ille suis dignas artibus et malis dolis pœnas luat. Nimirum sperabant se facili negotio rem cum Lisbio transacturos. Quo factum est ut, cum contra quam speraverant prorsus eveniret (mox enim tribunali adfuit, et pro fide et Christo rupis instar immotus stetit) nullisque eum nec argumentis, nec minis, nec blanditiis movere de sententia possent, imo et cæcitatis in deorum et religionis æstimatione ab eo redargui se sentirent, nec ferrent, subtilibusque subinde inspiratarum e cœlo rationum aculeis se ad vivum pungi non sustinerent; sic, inquam, factum est ut suis minis impotentes, mortis in eum præcipitarint sententiam; dumque vitam putant eripere, immortalem ei gloriam præpararint. Brevi siquidem postea pro Christiani nominis propugnatione, capitis supplicio affectus, æternam martyrii lauream, plaudentibus e cœlo angelis, est consecutus. Ita magistros suos et doctores nimis quam felici sorte discipulus antecessit; et ita antecessit, ut suæ in ipsos Deo acceptissimæ hospitalitatis eximiæque charitatis (qua ipsos primum in Parisiense territorium ingressos excepit, juvit, protexit) triplex a Deo benignissimo præmium receperit. Quorum primum quidem et maximum fuit, illa quam diximus, nobilissimi martyrii laurea : secundum vero, Larciæ uxoris, pro qua tot ad Deum preces vivus fuderat, ad eamdem fidem eamdemque palmam, ut infra ostendetur, vocatio : tertium denique, totius posteritatis suæ, hoc est, domus Montmorencianæ (quæ istorum martyrum vera est et germana soboles) perennis in Christiana fide constantia, ac tot quidem in revolutionibus rerum et honorum inconcussa prosperitas. Nam domi juxta et militiæ, in sacro peræque et populari statu, nec sine clara litterarum luce, et testata sapientiæ laude, illa etiamnum viget claretque familia ; et quidem secundis Christianorum votis et apprecationibus æternum videtur claritura. Cum enim Lisbius communi et inveterato totius gentis consensu, illius habitus sit hactenus, et nunc habeatur familiæ caput, indeque profluxerit, ut baro Montmorencianus passim « Primus baro Christianus Franciæ » appelletur, hinc ea invaluit consuetudo, ut quocunque in exercitu quispiam imperet Montmorencianorum, his illi acclametur ominis longe faustissimi vocibus : « Auxilietur Deus primo Christiano. » Quod indigenæ sua lingua vulgo sic efferunt : *Dieu aide au premier Chrestien.* Qua in re et pius acclamantum in fidem Christianam affectus recognoscitur, et in præliis tota victoriæ fiducia in Dei solius auxilio reponitur. Ad cujus auxilii promptam impetrationem dum primi Christiani memoria renovatur, ipse sancti Dionysii in agro Parisiaco primitiæ, et velut opima de incredulitate spolia, apposite commemorantur. Nempe ista est grati animi, et beneficiorum divinitus olim acceptorum maxime memoris, non minus pia quam læta significatio. Succinctæ enim illius et succulentæ acclamationis hæc fere est vis et sententia : « Domine Deus exercituum, qui oblatas a Dionysio Gallicanæ nobilitatis primitias in Lisbio accepisti, eidemque contra fidei hostes illustrem martyrii palmam contulisti, ejusdem nunc piæ, fideli, minimeque degeneri propagini adversus impios sanctæ religionis impugnatores fortiter opitulare. » Hoc, inquam, brevicula illa acclamatio significat, hoc petit, hoc impetrat. Quia vero eadem Lisbiana seu Montmorenciana domus, uti puram ab initio suscepit fidem, ita deinceps integram inviolatamque, nec ullo permistam hæreseos aut erroris cujuslibet inquinamento, hactenus conservavit conservatque, idcirco in suis insignibus gentilitiis tam apte quam jure, brevissimum illud unius vocis inclusit elogium ἀπλανῶς, *absque errore*, et Græca quidem, ut opinor, voce, quod qui primus ex ea stirpe erroris abegit nebulas (beatus scilicet Dionysius) Græcus esset. Benedictus autem Deus, cujus *misericordia a progenie in progenies timentibus eum* [a]. Sed terni athletæ nostri, viso hoc fautoris et hospitis sui spectaculo quinam? Nempe tantum abfuere ut vel præ metu animis caderent, vel mœrore aliquo (quemadmodum sibi fortasse hostes persuaserant) percellerentur; ut potius exsultantis animi motus, et interni vim gaudii nec capere possent, nec celare. Quod enim majus et amico, et hospiti, et fratri, imo et sibi optarent ac vellent bonum, quam tali pugnata pro Christo pugna transire ad regnum? Neque tam tardi, opinor, et bardi erant ipsi iniquitatis satellites, quin ex fronte eorum et vultu latentes animos et se extrinsecus prodentia optatissimæ mortis vota perviderent. Hinc etiam ipsi magis excruciari, **491** et ad novas excogitandas carnificinas in tempus aliud cum minis et detestationibus athletas differre, atque in tetrum carcerem mittere. Sed quo profectu, jam considerabitur.

NOTATIONES.

(54-55) *Ecclesiæ rebus, labente in dies magis magisque superstitione*, etc. De Ecclesiæ prospero successu et diaboli invidia, vide Syngelum in *Encomio S. Dionysii*, sub finem, et Metaphrasten in *Vita*.

(56) *In ipso Evangelii præconio comprehensus est.* Id sic adnotat Metaphrastes : Καὶ τὸν μακάριον ἀθρόον ἐπιπεσόντες, σύναμα δεσμοῦσι τοῖς μετ' αὐτοῦ τὴν θείαν ἀνὰ στόμα διδαχὴν ἔτι φέροντα. *Et in beatum subito irruentes, simul cum sociis vinciunt adhuc divinam doctrinam ore expromentem.*

(57) *Sæpe aliquem illum druides*, etc. Nulli unquam gentilium Christianis infestiores fuerunt, quam ipsorum flamines et sacerdotes, quippe quorum honos et lucrum per veram religionem deperirent. Quare etiam druides Dionysio et sociis easdem ob causas fuere multo infestissimi.

Locus de druidibus (ut qui, et cujus auctoritatis fuerint, plenius intelligatur) a Cæsare, l. VI *De bello Gallico*, depromendus est. Sic ibi habet : « In omni Gallia, eorum hominum, qui aliquo sunt numero et honore, sunt duo genera. » Tum quibusdam interjectis subdit : « Sed de his duobus generibus, alterum est druidum, alterum est equitum. Illi rebus divinis intersunt : sacrificia publica ac privata procurant, religiones interpretantur. Ad hos magnus adolescentum numerus disciplinæ causa concurrit magnoque hi sunt apud eos in honore. Nam fere de omnibus controversiis publicis privatisque constituunt ; et, si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, si de finibus controversia est, iidem decernunt, præmia pœnasque constituunt. Si quis aut privatus, aut publicus eorum decreto non steterit, sacrificiis interdicunt. Hæc pœna apud eos est gravissima. Quibus ita est interdictum, ii numero impiorum ac sceleratorum habentur : iis omnes decedunt, aditum sermonemque defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant ; neque iis petentibus jus redditur, neque honos ullus communicatur. His autem omnibus druidibus præest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. Hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit : aut, si sunt plures pares, suffragio druidum allegitur. Nonnunquam etiam armis de principatu contendunt. Hi certo anni tempore in finibus Carnutum (quæ regio totius Galliæ media habetur) considunt in loco consecrato. Huc omnes undique, qui controversias habent, conveniunt, eorumque decretis judiciisque parent.

« Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. Et nunc qui

[a] Luc. I, 50.

diligentius eam rem cognoscere volunt; plerumque illo discendi causa proficiscuntur. Druides a bello abesse consueverunt: neque tributa una cum reliquis pendunt. Militiæ vacationem, omniumque rerum habent immunitatem. Tantis excitati præmiis et sua sponte multi in disciplinam conveniunt, et a parentibus propinquisque mittuntur. Magnum ibi numerum versuum ediscere dicuntur.

« Itaque annos nonnulli vicenos in disciplina permanent, neque fas esse existimant eam litteris mandare; cum in reliquis fere rebus publicis privatisque rationibus Græcis litteris utantur. Id mihi duabus de causis instituisse videntur; quod neque in vulgum disciplinam efferri velint, neque eos qui discunt, litteris confisos, minus memoriæ studere, quod fere plerisque accidit, ut præsidio litterarum, diligentiam in discendo ac memoriam remittant. Inprimis hoc volunt persuadere, non interire animas, sed ab aliis post mortem transire ad alias; atque hoc maxime ad virtutem excitari putant metu mortis neglecto. Multa præterea de sideribus atque eorum motu, de mundi ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium vi ac potestate disputant et juventuti tradunt. »

Hactenus Cæsar de druidibus. Unde nobis ratiocinari ex vero licet, quo loco Christianis et quanta in auctoritate esse debeant veri Ecclesiæ sacerdotes; et quibus donari immunitatibus, et quanti eorum æstimari excommunicationes et interdicta et decreta oporteat. Si enim tanti vitrum, ut aiunt, quanti margaritum?

Illorum meminit etiam Aristoteles in Magico, apud Diogenem Laertium *De philosophorum initio*. Illorum et Marcus Tullius strictim mentionem facit libro primo *De divinatione*, post medium, ubi illos physiologiæ, et rationis divinandi ac prædicendi, gnaros fuisse declarat: « Siquidem et in Gallia druides sunt, inquit, e quibus ipse Divitiacum Heduum, hospitem tuum laudatoremque cognovi, qui et naturæ rationem, quam physiologiam Græci appellant, notam esse sibi profitebatur, et partim auguriis, partim conjectura quæ essent futura, dicebat. » Ita Tullius.

Paulo fusius Pomponius Mela, lib. III *De situ orbis*, cap. 2, ubi post alia de gentis moribus: « Habent tamen, inquit, et facundiam suam magistrosque sapientiæ druidas. Hi terræ mundique magnitudinem et formam, motus cœli et siderum, ac quid dii velint, scire profitentur. Docent multa nobilissimos gentis clam et diu, vicenis annis in specu aut in abditis saltibus. Unum ex iis, quæ præcipiunt, in vulgus effluxit, videlicet (ut forent ad bella meliores) æternas esse animas, vitamque alteram ac Manes. Itaque cum mortuis cremant ac defodiunt apta viventibus. Olim negotiorum ratio etiam et exactio crediti differebatur ad inferos, erantque qui se in rogos suorum, velut una victuri, libenter mitterent. » Sic ille. De iisdem vero druidibus juvat Ammiani Marcellini lib. XV *Historiæ* brevem adjungere memoriam. Describens ergo Galliam, ejusque partes ac terminos, sic inter alia: « Per hæc, inquit, loca hominibus paulatim excultis viguere studia laudabilium doctrinarum, inchoata per bardos et eubages et druidas. Et bardi quidem fortia virorum illustrium facta heroicis composita versibus, cum dulcibus lyræ modulis **492** cantitabant. Eubages vero scrutantes summa, sublimia naturæ pandere conabantur. Inter hos druidæ, ingeniis celsiores, ut auctoritas Pythagoræ decrevit, sodalitiis ascripti consortiis, quæstionibus occultarum rerum altarumque erecti sunt, et despectantes humana, pronuntiarunt animas immortales. » Ita ille. Verum cum e Strabone strictim ista attigisse Ammianus videatur, bonum judico ipsum audiri Strabonem. Igitur libro quarto *Geographiæ*, sic de illis: Παρ' ἅπασι δ' ὡς ἐπίπαν τρία φῦλα τῶν τιμωμένων διαφερόντως εἰσὶ βάρδοι τε, καὶ εὐδάγεις καὶ δρυΐδαι.

A Βάρδοι μὲν, ὑμνηταὶ καὶ ποιηταί· εὐδάγεις δὲ ἱεροποιοὶ καὶ φυσιολόγοι· δρυΐδαι πρὸς τῇ φυσιολογίᾳ καὶ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν ἀσκοῦσι. Δικαιότατοι δὲ νομίζονται, καὶ διὰ τοῦτο πιστεύονται τάς τε ἰδιωτικὰς κρίσεις, καὶ τὰς κοινάς. Ὥστε καὶ πολέμους διῄτων πρότερον, καὶ παρατάττεσθαι μέλλοντας ἔπαυον. Τάς τε φονικὰς δίκας μάλιστα τούτοις ἐπετέτραπτο δικάζειν. Ὅταν τε φορὰ τούτων ᾖ, φορὰν καὶ τῆς χώρας νομίζουσιν ὑπάρχειν. Ἀφθάρτους δὲ λέγουσι καὶ οὗτοι καὶ ἄλλοι τὰς ψυχὰς, καὶ τὸν κόσμον· ἐπικρατήσειν δέ ποτε καὶ πῦρ καὶ ὕδωρ. *Apud omnes vero, ut plurimum, tria sunt genera eorum qui eximie honorantur, bardi, et eubages, et druidæ. Bardi quidem hymnorum et poematum sunt compositores: eubages autem sacrifici, et physiologi; druidæ vero præter physiologiam, moralem tractant philosophiam. Et hi quidem justissimi reputantur; ideoque et privata et publica illis committuntur judicia. Quin et bella olim decernebant, et bellaturos inhibebant:*
B *iisdemque causæ capitales præcipue credebantur. Imo et illorum numerus si sit magnus, agrorum quoque magnam exspectant ubertatem. Immortales vero et ipsi et alii dicunt esse animas, et mundum; dominatura autem aliquando ignem et aquam.*

Sic ibi legendum Græce Strabonem, et Latine vertendum, plane existimo. Nam alioqui Græce in editione Basileensi anni 1549, legebatur: Βάρδοι τε και οὐάτεις καὶ δρυΐδαι, et Latine reddebatur, *Bardi et vates et druidæ*. Atqui nomen *vates* nihil nec Græci nec Gallici idiomatis antiqui sonat, quemadmodum altera duo, sed ex Latino *vates* formatum est. Unde existimo, temporibus Ammiani Marcellini (in cujus variis editionibus semper *eubages* reperi, et nunquam *vates*) lectum fuisse in Strabone Εὐδάγεις, *eubages*, aut certe Εὐαγεῖς, quod sonat pios et sanctos. Ait enim idem Strabo, illos fuisse ἱεροποιούς, *sacrificos*. Hoc autem, si ullorum, maxime profecto et unice piorum et sanctorum est munus. A me
C quidem stat Stephanus Forcatulus, libro I *De Gallorum imperio*, ubi sic de iisdem eubagibus: « Cæterum eubages plerumque mediocribus fortunis, et natalibus non ita splendidis educti, profitebantur sapientiam et sanctimoniam. Unde et ipsis nomen subducta littera. Nam εὐαγής sanctum ac pium significat. » Sic ibi.

Accedit quod apud Lucanum l. I *Pharsaliæ*, iidem sunt bardi, qui vates. Sic enim ibi de illis, et de druidibus conjunctim scribit:

Vos quoque, qui fortes animas belloque peremptas
Laudibus in longum, vates, dimittitis ævum,
Plurima securi fudistis carmina, bardi.
Et vos barbaricos ritus, moremque sinistrum
Sacrorum, druidæ, positis repetistis ab armis.
Solis nosse deos, et cœli numina vobis,
Aut solis nescire datum; nemora alta remotis
Incolitis lucis; vobis auctoribus umbræ
Non tacitas Erebi sedes, Ditisque profundi
D *Pallida regna petunt: regit idem spiritus artus*
Orbe alio: longæ (canitis si cognita) vitæ
Mors media est: certe populi, quos despicit Arctos,
Felices errore suo! quos ille timorum
Maximus haud urget leti metus: inde ruendi
In ferrum mens prona viris, animæque capaces
Mortis, et ignavum est rediture parcere vitæ.

Quod si in barbaris et fidei rudibus spes immortalitatis tantum potuit; quid mirum, si et in Christianis, et præcipue in martyribus longe plus potuit, qui positis in medio tormentis, illam poetæ illius postremam vereque auream sententiam taciti clamabant, et generoso fine præstabant,

... Ignavum est rediture parcere vitæ?

Et rediture quidem multo meliori, quam abierit. Siquidem misera et caduca abiit, beata et sempiterna reditura est.

Quod autem isti veteres bardi plus nimio simplices aliis gentibus haberentur, hinc factum est,

ut *bardus* pro simplici et stolido usurpatum sit, non aliis solum, sed et M. Tullio, qui hæc in lib. *De fato* : « Quid Socratem nonne legimus quemadmodum notarit Zopyrus Physiognomon, qui se profitebatur hominum mores naturasque ex corpore, oculis, vultu, fronte pernoscere? Stupidum esse Socratem dixit et bardum, quod jugula concava non haberet, obstructas eas partes et obturatas esse dicebat. Addidit etiam mulierosum : in quo dicitur Alcibiades cachinnum sustulisse. » Itaque eubages, qui fuisse dicuntur physiologi, similes fuerunt isti Zopyro, quem Physiognomonem appellat ibi Tullius : cujus etiam Græcæ vocis subjunxit significationem. Nota etiam, Ammianum, id quod est apud Strabonem de iisdem eubagibus ἱεροποιοί, *sacrifici*, legisse ἠερόφοιτοι, *aeripetæ*, quandoquidem verterit, *scrutantes summa*, nec ullam fecerit sacrandi mentionem.

Sed quærat hic forte aliquis, quonam pacto dici possint Gallorum druides S. Dionysium esse persecuti, cum ex longo jam tempore essent ab imperatoribus e Gallia relegati? Nam de Claudio scribit Suetonius inter alia : « Druidarum religionem apud Gallos diræ immanitatis, et tantum civibus sub Augusto interdictam, penitus abolevit. » Deinde sunt, qui excisa silva, in qua docere consueverant, tota ejectos Gallia, migrasse in Germaniam scribant : consedisse autem apud Herbipolim, isti vulgati versus divulgant :

Herbipolis druidum quondam celeberrima sedes,
Francigenæ eximios quos coluere viros.
Herbipolis Bacchi et Cereris pulcherrima mater,
Et Mœni decus et filia pulchra senis.

Unde igitur his temporibus in Gallia?

Respondeo, idem fere dicendum de druidibus, quod de magis, sæpe scilicet pulsos, sæpe damnatos, semper tamen fuisse. Secundo, quos aliqui imperatorum damnabant, alios non modo tolerasse, sed etiam in pretio habuisse, ac de futuris eos consuluisse. Fuerunt enim quidam imperatorum **493** magis et hariolis, et aliis hujusmodi vaticinatoribus mire addicti, et quæ sibi successura essent, quos successores habituri, quovis modo cognoscendi longe cupidissimi. Hi magos, hi druidas, hi haruspices tolerarunt, foverunt, auxerunt.

(58) *Ad necem et carnificinam perquisiverant.* Hilduinus in *Areopagiticis* : « Et cum sæpissime, inquit, ab idolorum pontificibus contra eum seditio excitaretur in populis, ita ut plebes innumeræ etiam de vicinis regionibus, cum armis et bellico apparatu, propter fideles, qui jam per illum in Christum crediderant, ad perdendum illum gregatim, ubi ipsum esse audiebant, concurrerent; mox ut illum cernere poterant, ut tanta et ita ineffabiliter in eo lux cœlestis gratiæ radiabat, ut aut omni feritate una cum armis deposita, se illi prosternerent; aut qui compuncti Spiritus sancti dono ad credendum non erant, pavore nimio solverentur, et territi a præsentia ejus aufugerent, miroque modo inermi viro non valebat plebs armata resistere, » etc. Methodius in *Martyrio* : Θαυμάζω δὲ πῶς ἀόπλοις ἀνδράσιν οὐκ ἠδύνατο πληθὺς ἔνοπλος ἀντιστῆναι. *Miror autem quomodo viris inermibus non potuerit armata multitudo resistere.* Ita Methodius. Cujus admiratio ipsa mihi est admirabilis, cum id minime novum sit, ut trepident improbi coram sanctis, partim incutiente illis metum et artus concutiente (nulla etiam ex causa) Deo optimo maximo, partim eos visis quibusdam forinsecus, territante, ut olim Attilam *flagellum Dei* cognominatum, coram Leone I pontifice. Vidit enim alium quemdam sacerdotali habitu Leoni astantem, et mortem stricto gladio minitantem, nisi Leoni obtemperaret. Atque, ut alios omittam complures, quibus similia diversis in ætatibus contigere, an non hisce nostris fere temporibus apud Indos orientales, in ora Piscaria barbari illi, qui ad necem Andreæ Fernando societatis Jesu sacerdoti (qua primum die is eorum transiret municipium) inferendam conspiraverant, iidem ejusdem adventu atque præsentia sic expavefacti sunt, ut hac illac, nullo persequente, diffugerent, atque in latebras, quasi jam jam capiendi sese abderent? Quid quod Julius Mancinellus hac nostra memoria feros atque immanes Turcas sui et Christiani sanguinis sitibundos, cum proxime adessent, ne verbulo quidem prolato, sed præsentia sola atque conspectu ita percellebat permovebatque, ut exuta luporum immanitate, tanquam agni innocui coram illo mites ac perhumani comparerent? Nempe Christus Dominus dux noster, et vitæ mortisque arbiter ut suimet servandi aut inimicis tradendi liberrimam habuit potestatem (qua potestate et quando voluit, et quomodo voluit, usus est), ita varias nobisque incognitas, tam suos ex media morte eripiendi, quam hostes deterrendi, vias et rationes semper quidem novit, usurpat autem cum placet. Hoc vero nostræ sit modestiæ, totum hujus rei arbitrium libenter ei relinquere, atque in ipso confidere.

(59) *Insignis autem Dionysii alacritas.* Hanc Dionysii ad martyrium tendentis alacritatem ejus Vitæ scriptores litteris prodiderunt. Simeon quidem Metaphrastes his verbis : Εἴσεισιν οὖν ὁ γεννάδας ἅμα Ῥουστίκῳ καὶ Ἐλευθερίῳ ἀτρόμῳ διανοίᾳ καὶ πεπαρῥησιασμένῃ ψυχῇ, ὥσπερ εἰς ἑορτὴν, οὐκ εἰς ἀγῶνα καλούμενος. *Incedit igitur hic generosus una cum Rustico et Eleutherio intrepida mente, et animo confidenti tanquam ad festum non ad certamen vocatus.* Michael autem Syngelus sic illum et socios inter alia prolocutos scribit : Καὶ σπεύδοντες ἐπὶ τὴν τοιαύτην σφαγὴν ἄγαν ἀγαλλόμεθα, ὡς ἀσφαλῶς πιστεύοντες αὖθις ἀναστήσεσθαι τῆς κρείττονος καὶ μακαριωτέρας καὶ διαιωνιζούσης τευξόμενοι λήξεως καὶ τοῖς ἀκηράτοις στεφθησόμενοι στέμμασι. *Atque ad hanc properantes necem valde exsultamus : ut qui nos resurrecturos, et melioris, ac beatioris, sempiternæque hæreditatis potituros, atque immortalibus redimiendos coronis certo credamus.* O si spes illa (quæ in aliis quoque martyribus appetendi votis omnibus martyrii præcipua causa exstitit) in cunctis mortalium viveret vigeretque animis, quod ferrum, quæ fera, quæ flamma timeretur?

(60) *Se Christi servum esse respondit.* Vide Simeonem Metaphrasten in Vita, ubi eum scribit omisso genere, patria, studiis respondisse, Χριστοῦ δοῦλος εἶναι ὁμολογῶ. *Christi servus esse profiteor.*

(61) *Essetne ille qui populos a deorum immortalium.* Idem omnes fere scriptores Vitæ, Latini et Græci referunt; quos malo, si quis auctoritatis egeat, requiri, quam diutius citandis eorum verbis immorari.

(62) *Clarissimam fidei suæ professionem uno ore ediderunt.* Hanc professionem cum apud alios tum apud Methodium in Dionysii martyrio reperies.

(63) *Ecce Larcia matrona.* Quæ hic dicuntur, exscripserat octingentis abhinc annis Hilduinus abbas ex vetustissimis Actis sancti Dionysii manuscriptis.

CAPUT XIX.

Dionysii et sociorum ejus inclusio, diverberatio, dilaceratio, martyrium.

Longe alia, ut hic est intueri, in facinorosorum judiciis est ratio, quam in causis martyrum (64). Ibi et judices tranquilli sunt, et rei tremunt, hic autem et quæsitores perturbantur, et martyres, in quos in-

quiritur, securi sunt. Quippe, istos suorum conscientia scelerum exagitat, et quas meruerunt pœnas identidem sibi observari oculis putant: hi vero nullius culpæ conscii, et suorum benefactorum memores, spe certa præmiorum vel mediis in tormentis recreantur. Hoc in tribus hisce regni æterni candidatis plus ipsa luce dilucet. Nam cum in judiciis præfecti ipsi instar tempestuosi maris, hinc inde variis irarum et furoris perturbationibus contra insontes agitentur; hi, tanquam res aliena agatur, non sua, nihil judicio, nihil minis, nihil propositis ob oculos tormentis commoventur. Adjudicat **494** illos præfectus diræ verberationi; illi gratias Deo reddunt; trahit, raptat, vexat carnifex; nihil resistunt; cruciat, clamat, fodicat tortor; ne gemunt quidem. Et sane pulchrum hic erat et dignum, in quod cœlites omnes, et Deus ipse oculos intenderet, spectaculum. Hic enim stabat senex centum decem eoque amplius annos natus (65), canitie venerabili, modestia, gravitate, mansuetudine singulari: illic fero et truci aspectu lictores; istic virgæ, secures, catastæ, fidiculæ, equulei, alia crudelitatis instrumenta; quæritur inter hæc quid habeat senex animi, Christumne abnegando jussis parere imperatoris, et ista evadere terribilia, an imperatori obluctando cunctas subire, quas in oculis habeat, tormentorum acerbitates, et dura intolerandaque omnia experiri. Nihil moræ vir sanctus in re minime dubia facit: *Stat*, inquit, *hæc omnia et majora pro Christo pati. Tantum illo fruar, et omnia in me tormenta veniant.* Jam igitur videre erat istos jam pridem humani sanguinis sitientes tigridum more in senem irruere, immaniter propulsare, vestes diloricare, nudum in medio statuere, virgis omni ex parte concidere, et senile ac effetum corpus nullo respectu dilacerare: illum autem inter diros immanium verberum crepitus, nihil aliud nisi Dei opt. max. laudes quanto maximo affectu celebrare, nisi commilitones ad paria cœli beneficia cohortari: *Laudem Domini*, inquiebat, *loquetur os meum: et benedicat omnis caro nomini sancto ejus* [o]: *quoniam stigmata passionis Christi perferre dignus habitus sum pro confessione ejus in corpore meo, quæ gloria est vestra, o viri fideles, et dilectissimi fratres. Quocirca nec vos hæc mea tormenta terreant, sed animent potius, atque ad eadem pro nomine Jesu Christi perferenda inflamment.* Sic igitur et unicus, et senex, et nudus, et inermis, tortores multos, et juvenes, et validos, et armatos generose superavit, nec enectam prope verberibus senectam non modo de animi proposito deturbare, sed nec minimum pavefacere fidei baculo innixam, ter terni invicem succedentes potuere barbari lictores. At socios forte vicerunt? Nihil minus. Atrocissima quidem verbe atione et membrorum plurimo sanguine perfusorum cruentatione institerunt, ut fracti aut debilitati quidquam elicerent animi, sed idem et tantumdem a filiis, quantum a patre elicuerunt: nempe fidei hortatus pro gemitu, Dei laudes pro suspiriis: at vero sibi ipsis pro exspectatione confusionem, pro victoria ignominiam. Denique tanquam rebus illa die desperatis retrudi jubent sanctos in carcerem, ut ibi gravissimo catenarum pondere degravati, et loci ipsius squalore ac pædore perdomiti, ad secundum fidei conflictum imbecilliores redderentur. Nempe ignorabant homines impii et inhumani, quo plura Christiani pro Domino patiantur, hoc majora ab illo subsidia impetrare: neque sciebant, eos afflictis corporibus erectos et constantes gerere animos, tantoque ad ea quæ restent sustinenda alacriores, quanto ea quæ prius sustinuerant, essent acerbiora. Nam et hujus rei fecere ipsimet experimentum, cum alia die productum sanctum antistitem, et de sententia, quam teneret, interrogatum, majore etiam quam antehac fiducia respondentem audiverunt: cum et extendi in catastam, direque tam illum quam socios excruciari jussos rupium instar stare immotos conspexerunt. Tum enim omnes uti prius, et verbis gaudium testari, et Deo gratias agere. Quid igitur tandem? Profertur ferrea crates in medium, ignis copiosus subjicitur, torus flammis excandescit, dejicitur in eum vir sanctus, non enim deponitur: strident nidentque ustulata membra, sed spiritus semper sibi præsens et renidens, illud Domino suo dulcisonum in mediis ignibus fundit melos: *Ignitum eloquium tuum, Domine, vehementer: et servus tuus dilexit illud* [p]. Deinde et precatur: *Domine Deus, qui dixisti: Cum ambulaveris in igne, non combureris, et flamma non ardebit in te: quemadmodum mihi prius periculosiorem dedisti cupiditatis ignem ope tua evincere, da et nunc hasce flammas ad tui nominis gloriam superare* [q]. Quid multa? Adfuit precanti Deus, et votis annuit. Nec flammas tantum fecit ut vinceret sed et ferocissimarum bestiarum, quibus projectus est, rabiem, et ingentia clibani incendia, et membrorum in cruce suffixiones: quæ omnia partim invicta patientia sustinuit, partim salutari signo profligavit, partim prece et fidei prædicatione sibi substerni, et suæ subservire gloriæ jussit. Nam precanti, et crucis signum rugientibus atque in se incurrentibus bestiis objectanti, ipsæ quamvis immanes et efferatæ, coram eo quasi cicures et mansuetæ prociderunt. Conjectum etiam in flagrantissimos æstuantis clibani ardores, fusæ ad Deum precationes omni auro puriorem ac splendidiorem eduxerunt. In crucem denique sublatum, cum ex ea velut e suggestu concionatorem ageret, populumque circumfusum divinis cohortationibus aliorsum, quam quæsitores vellent, pertraheret, e ligno eum refigere, qui affixerant, maluerunt, quam doctoris sapienter incantantis audire sermones: et pædore potius carceris illum enecare, quam tot suppliciorum victorem gloriosum exhibere. Quo tamen in carcerem (is tunc *Glaucini* carcer vocabatur: nunc autem sacellum est ipsius sancti Dionysii, vulgo *S. Denys de la Chartre* appellatum) nec divina defuit gloria: et Dionysii excellens apud Deum gratia præclare emicuit (66). Cum enim in eumdem carcerem non modo bini ejus socii, sed aliorum quoque **495** fratrum bonus numerus cum illo una inclusi essent, ipse omnes ad generose ac fortiter decertandum cohortatus, ibidem ad majus illis indendum robur sacris operari, et cunctos pane illo, sanctorum corda divinitus confortante, reficere constituit. Ecce vero illi raro quodam amoris ac pietatis sensu (angelum potius crederes quam hominem) sacrificanti, atque ad sumendam et cum aliis communicandam immortalitatis escam se accingenti, immensa quædam lux e cœlo affulget, in qua Christus Dominus multa circumcinctus angelorum caterva, omnibus, qui tali viso se dignos præstiterunt, intuentibus, se aris immiscet, et acceptam e sacra mensa hostiam divino pontifici sua manu offert (67), dicitque: *Accipe hoc, chare meus* (68), *quod mox complebo tibi una cum Patre meo, qui mecum est maxima merces tua, et his, qui audierint te, salus in regno meo. Nunc facies fortiter, et memoria tua erit in laude. Dilectio et benignitas quam habes, pro quibuscunque petieris, impetrabit.* Dictu porro incredibile est, quam subito cæcus ille atque obscurus carcer in prælustrem regiam, imo in locum deliciarum, omniumque cœli voluptatum inclusis verterit. Sentire mox cuncti insolitum mentis gaudium: et cupidinem ardoremque mortis in se omnes quam flagrantissimum experiri; robur quoque et fortitudinem seu in membris, seu in animis secum ipsi demirari; denique cognoscere et fateri, ubi Deus præsens sit, ibi robur esse, ibi vires, ibi animos, ibi vitam, ibi delicias, ibi gloriam, ibi gaudium, ibi cœlum. Quibus omnibus (heu dolor!) quam miseri sunt, qui ab illo voluntarii secedentes miserrime se privant! quanto (Deus bone!) feliciores illi et sapientiores, qui aliis omnibus desputis ac despectis, illa sola quærunt, illis solis student, ad illa sola per ignem, per aquam, per equu-

[o] Psal. CXLIV, 21. [p] Psal. CXVIII, 140. [q] Isai. XLIII, 2.

leos, per omnia tormenta currunt, quæ regnum perennemque gloriam pariunt. Aderat jam novi judicii, novi certaminis tempu , educuntur martyres e custodia, sistuntur tribunali, denuo interrogantur, mentemne tandem vexatio illis reduxerit, an in sua etiamnum damnabili persistant amentia: velintne diis immolare immortalibus, et vivere, an vero vitam suavem et honestam cum morte acerbissima atque turpissima commutare. Ast illi multo etiam quam ante animosius, deos exsecrari : et dicere, non se vitam postulare quæ inferat mortem, sed mortem flagitare quæ afferat vitam. Vitam ipsam ecce Jesum Christum; deos autem, quos stulti et cæci colant, deteriores esse morte, illum ad gloriam et immortalitatem ducere, hos ad miseriam et intoleranda inferorum supplicia devolvere. Quibus auditis, exacerbatus supra modum Fescenninus, supremam tandem de eorum obtruncatione profert sententiam. Itaque post repetitam singulorum dirissimam diverberationem , illos ex urbe ad vicinum Mercurii collem abreptos immanissimi tortores per viam sane quam inhumaniter vexant, tandemque spei plenos et gratias Deo agentes, sæpe optata, sæpe expetita pro Christo morte, resectis hebetata securi capitibus (sic ad acerbiores cruciatus mandatum fuerat) transmittunt ad vitam. Sed de tempore, de loco, de quibusdam aliis vel martyrio conjunctis, vel cum martyrum gloria consecutis paulo amplius est disserendum. Ad hoc igitur intendamus.

NOTATIONES.

(64) *Martyrum.* Græci scriptores generatim tantum quæ ad supplicia attinent, perstrinxerunt; sed Latini, apud quos hi sancti martyres tormenta passi sunt, quod ea velut domestici haberent notiora, pluribus et singulatim sunt persecuti : præsertim Hilduinus abbas, accuratissimus vetustorum actorum explorator, qui fusius ac distinctius, quam quivis alius, ea conscripsit. Quæ autem inibi diversa suppliciorum genera referuntur, compendio innuit Martyrologium Romanum ad diem 9 Novembris illa clausula : « Tandem a præfecto Fescennino, post gravissima tormentorum genera, una cum sociis gladio animadversus, martyrium complevit. »

(65) *Hic enim stabat senex centum decem eoque amplius annos natus.* Nam ad Adriani primum (quo imperante eum occisum probavimus) erat Christi annus juxta Eusebium et antiquos centesimus decimus annus (juxta Baronium vigesimus), ac consequenter Dionysii (qui novem fere annis Christo junior erat) centesimus decimus. Malo enim, et id melius est, Eusebium in Chronologia, et omnes sanctos Patres illius sectatores sequi, quam quemvis alium ab illis discedentem. Non tamen ex eo, quod imperante Adriano occisum Dionysium dicam, accipi velim restricte primo ejus anno occisum, cum satis probabile sit, tertio aut quarto ejus anno id accidisse, atque ita centum tredecim annos natum obiisse (quod ex quibusdam Syngeli locis, quæ capite sequenti proferemus, videtur posse colligi) aut etiam aliquanto serius. Quod addo propter Flavium Dextrum, et Franciscum Bivarium, quorum ille satis innuit, Dionysium vixisse annos centum viginti circiter; hic autem id diserte asseverat. Hic enim commentario 2 ad annum Christi sexagesimum sextum super Dextri Chronico : « Ita S. Dionysius Areopagita, inquit, annum agens centesimum vicesimum occisus est, ut ad annum centesimum tricesimum Domini monstrabimus. » Monstrare autem, vel ejus rei mentionem ibi facere, oblitus est Dexter vero ad annum Christi centesimum trigesimum, **496** et Romæ octingentesimum octogesimum primum hæc scribit : « Sanctus M. Marcellus Eugenius, Toletanorum episcopus, S. Clementis legatus, ad Gallias profectus, causa communicandorum cum Dionysio gravium negotiorum, Tolosæ prædicat, et ejus urbis episcopus creatur post necem S. Saturnini ejus urbis episcopi et martyris. Inde profectus, sciens martyrium S. Dionysii condiscipuli sui, id ille celebrat elegantissimo carmine, et prope Lutetiam a satellitibus Trajani Adriani, cui ipse charus fuit, pro fidei patrocinio jugulatur. »

Ex his igitur adnotatis e regione anni centesimi trigesimi, collegit Bivarius quod supra dixit, Dionysium eodem anno Christi centesimo trigesimo obiisse, ac proinde Dionysii fuisse centesimum vicesimum. Bivario enim videtur Dexter innuere, illo anno passum esse Dionysium, cum dicit : « Inde profectus, A sciens martyrium S. Dionysii condiscipuli sui, » etc., quasi nimirum in ipso itinere intellexerit recens occisum Dionysium. Quia tamen non raro idem Dexter multa ad unum annum conglobat, quæ diversis accidere, ita ut non semper facile sit conjicere quid potissimum illo anno factum velit; hinc locus hic (quo tamen nititur Bivarius) in iis quæ attingunt B. Dionysium, non omnino certus est, quia non propter Dionysium allatus est, sed propter sanctum Marcellum. Sic ad annum Christi ducentesimum (uti et in Quæstionibus infra notavimus) hæc habet : « Titus, cognomento Justus, episcopus factus, secutus primo S. Paulum, mox Eugenium, prædicat in Carpentana, ubi ejus memoria magnitudoque miraculorum celebratur, etc. » Ex his omnibus nihil ad citatum annum ducentesimum vigesimum attinet, nisi posterius membrum : *Ubi ejus memoria magnitudoque miraculorum celebratur.* Legerat nimirum Dexter, illo anno celebrem fuisse in Carpetania memoriam miraculorum beatissimi B Titi. Quod dum in Chronico suo adnotat, bonum judicavit simul, qualis fuerit Titus, adnotare, licet illa uno ante sæculo accidissent. Ita etiam de Marcello Eugenio, quod dicit, *Clementis legatus*, non ita capiendum est, quasi illo anno centesimo trigesimo factus sit a Clemente legatus, cum Clemens fere triginta ante annis obiisset; sed solum quod veterem Marcelli dignitatem designare voluerit sicut et Titi.

(66) Vide Acta martyrii S. Dionysii apud Hilduinum *Patrologiæ Latinæ* t. CVI, col. 33.

(67) *Hostiam divino pontifici manu sua offert*, etc. Christum Dominum Dionysio apparuisse in carcere, et sacrificanti acceptam ex altari hostiam sua obtulisse manu, Acta vetera continent, et antiquissimi rituales libri, e quibus hi confecti sunt rhythmi, quos nobis Antonius Demochares suppeditavit :

Seniore celebrante
Missam, turba circumstante,
C *Christus adest comitante*
Cœlesti frequentia,
Specu clausum carcerali
Consolatur, et vitali
Pane cibat, immortali
Coronandum gloria.

Qui Demochares etiam addit : « Locus hic carceris, ob hujus perpetuam memoriam, in ecclesiam conversus est, quæ hodie *S. Dionysii a Carcere* dicitur et conspicitur. »

Magnum hoc porro et singulare prorsus beneficium, tantam fuisse Christi Domini in servum benignitatem, ut se illi in carcere forma corporali videndum exhiberet : neque hoc tantum, sed etiam ut nulla urgente tantæ dignationis necessitate, sui sacrosancti corporis et sanguinis sacramentum (quod nullis ante illud tempus, nisi apostolis et discipulis eum fecisse legimus) sua ipsius manu porrigeret. Decebat tamen, ut qui vitam vere ege-

rat apostolicam, hocce etiam privilegio frueretur vere apostolico. Scio equidem, aliis quoque post sæculis nonnullos a Christo Domino simili prope affectos honore et beneficio. Nam habent Acta Ambianensis Ecclesiæ, S. Firminum illius populi episcopum, cum ædem supra Firmini martyris sibi cognominis sepulcrum in honorem beatissimæ Virginis construxisset, ibique in die Paschatis festo sacra faceret, Christi Domini dexteram sibi sanctissima mysteria porrigentem conspexisse. De beata idem Coleta, virgine ardentissimæ in Jesum charitatis, refert ejus Vitæ auctor Stephanus Julianus, c. 43, cum sanctissimo refici sacramento percupisset, et ex sacrificantis oblivione consecrata hostia non fuisset, ipsum Dominum Jesum suis manibus pretiosissimum corpus suum ei obtulisse. Vir item venerabilis Jacobus de Vitriaco loquens de claris Leodiensibus feminis, in Prologo ad Vitam S. Mariæ Œgniacensis (erat enim Leodii tum archidiaconus, postea autem episcopus, primo Aconensis, deinde Tusculanus, postremo S. R. E. cardinalis) ad Fulconem episcopum Tolosanum ita scribit inter alia : « Novi ego quamdam in iis sanctis feminis, cui, cum ingenti veri illius Agni carnes edendi desiderio teneretur, ipse Agnus se impertiit, non ferens diutius illam languere, atque ex ea refectione illa convaluit. » Plura in sacris Historiis, aut sanctorum Vitis ejusmodi liceat reperire exempla; sed tam augustum, et tanta cum luce, et cum tam numeroso tamque aspectabili angelorum comitatu, quam B. Dionysio, hactenus nullum.

Verum, ne id excidat, ille idem lapis sacer, super quem in carcere S. Dionysius rem divinam faciebat, translatus fuisse dicitur ad cœnobium S. Petri Broniensis in Leodiensi situm ditione. De quo ita Ægidius Aureæ vallis, apud Anselmum, *De gestis Stephani episcopi Leodiensis*, cap. 40 : « Nam reliquiæ S. Leodegari episcopi et martyris, et lapis super quem B. Dionysius sacrum mysterium celebravit in carcere, cum Dominus Jesus apparuit eidem dans illi sacramenta, in dicto cœnobio dicuntur esse translata. » Sic ibi.

(68) *Accipe hoc, chare meus*, etc. Verba hæc Christi ad Dionysium prolata etiam apud Hilduinum abbatem reperies. Neque dissimilia apud Dionysium Rickelium, lib. IV *De novissimis*, art. 59, sub medium : « Denique, inquit, divino et magno Dionysio Christus in carcere apparens, suumque corpus tradens, « Accipe, ait, hoc, chare meus, quoniam merces tua apud me magna est valde. »

497 CAPUT XX.

Martyrii tempus, locus, et alia his adjuncta, audituque mirabilia.

De tempore et imperatore, quo B. Dionysius terris excessit, non est omnium, aut potius non fuit, una eademque sententia. Nam ad Adrianum imperatorem plerosque omnes nunc inclinare, aut certe inclinaturos equidem credo et spero. Fuerunt igitur hactenus, iique non pauci, qui imperante Domitiano (69); fuerunt et nonnulli, qui Trajano (70), fuerunt et tertii qui Adriano Trajani successore Dionysium, obtenta palma, emigrasse dicerent et confirmarent : inde scilicet, nata diversitate, quod primis a Christo temporibus Acta martyrum memoria magis quam scripto continerentur : quoniam Christianis per illas persecutionum procellas potius vacabat fortiter rem gerere, quam gestam eleganter conscribere. Quo factum est, ut cum memoria multo sit factorum retinentior, quam nominum, in oblivionem nomina iverint, facta ad hoc ævi perennarint. Longe post autem, cum etiam scriptis mandari cœpta sunt acta, fuit historicis tanto post intervallo ad temporum notas, et ad imperatorum nomina conjecturis adnitendum. Quæ, cum sint ex ingeniorum varietate variis variæ, hinc quidam, ut ad res Dionysii ventum est, considerata hinc tormentorum, quæ passus est, acerbitate, illinc ejus ætate, quam ad Domitianum pervenisse nullus dubitaret, idcirco martyrii tempus ad Domitiani tempora retulerunt. Alii vero conjectis in alia oculis, et Dionysii ipsius peregrinationes et scripta diligentius rimati, repererunt saltem ad Trajani eum tempora pervenisse. Tertii denique, cum ipsius martyris veteres memorias, tum alia priscorum de illo antiquissima perscrutati monumenta fidis vestigiis etiam ultra progressi sunt, et Dionysium egisse obiisseque vitam Adriano imperatore deprehenderunt, posterisque tradiderunt. Ita veterrimi concinnator Martyrologii (71), ita venerabilis Beda (72), ita Ado Viennensis episcopus, ita secundum illos et alii fecerunt, et nos fecimus. Nam et Aristidem, eximium illum sæculi scriptorem, ipsius Dionysii martyrium Adriani consignasse temporibus, jam olim compertum est. Quare, ut rem concludamus, anno Christi circiter 121, Adriano imperat., Fescennino præfecto (73), victis in justo fidei certamine hostibus, egregia martyrii laurea donatus est Dionysius Areopagita, Athenarum episcopus, Galliarum apostolus, totius Occidentis legatus, utriusque hierarchiæ, cœlestis et ecclesiasticæ, ac divinorum nominum descriptor et interpres eximius, theologorum secundum apostolos et evangelistas dux et antesignanus : qui ætatem vixit (uti et magnorum virorum illo ævo complures) longam juxta et sanctam : nempe annos amplius centum decem (74). Quam etiam ætatem eodem ipso sæculo transcendit B. Simeon Hierosolymorum episcopus, et Christi cognatus : quem centum ipsos viginti annos exegisse, et gloriosam in tam grandi ævo martyrii coronam reportasse, certum est : ut proinde quod de Dionysio affertur, haud ita mirum videri debeat; cum de isto id quod minus probabile videri poterat, nullo dubitante teneatur. Hoc de tempore; nunc de loco, nobilitatis enim ei facta accessio exigit stylum. Locus igitur, ubi tres illi generosi athletæ victoriam et gloriam adepti sunt, colliculus fuit urbi Parisiensi imminens, olim Mercurii (quoniam illic Mercurius honore præcipuo coleretur (75) ab indigenis ita vocitatus : sed consequentibus temporibus, propterea quod horum atque aliorum item martyrum multo sanguine respersus et quasi consecratus fuerit, ***Mons martyrum***, et lingua patria, ***Montmartre*** vulgo est appellatus : hodieque ad perpetuam inclytorum martyrum memoriam ea perseverat appellatio. Quo in loco (res sane nova, et ut olim visu, sic et nunc dictu admiranda) Dionysii martyris truncus (76), licet exsanguis et vitæ expers, tamen se erexit, et recisum ab humeris caput (sic est antiqua traditio, et sic complures litteris prodidere) in manus suas, perinde ac si viveret, trophæi instar accepit, atque ad duo circiter Gallica milliaria, duce angelo, et choris cœlestibus cum admirabili concentu comitantibus, et hymnum, modo *Gloria tibi, Domine*, modo *Alleluia* resonantibus, tam diu deportavit, donec ad locum ubi nunc situs est, et sui nominis urbem et cœnobium habet, pervenit; atque in nobilis matronæ fundo (Catulla ei nomen fuit [77]) quasi se illi daret, requievit. Diffugere extemplo infideles tanto territi prodigio, et ne fors sibi fraudi tanta artis magicæ, ut vocitabant, efficacia exsisteret, permultum formidare : Christiani vero, et quos melior agebat spiritus (inter quos et Larcia Lisbii uxor fuit) divinam admirari et celebrare virtutem atque potentiam. Unde multi antehac a religione alieniores, manus Christo dedere, principesque inter illos jam dicta Larcia propalam se Christianam professa, ideoque comprehensa et enecta, effuso in vicem baptismi sanguine, numero sancto-

rum martyrum est aggregata. Sacrum vero Dionysii depositum Catulla ejusdem martyris discipula diligenter custodivit; nec eo solo contenta, **498** studuit etiam duorum commilitonum Rustici et Eleutherii sacra corpora, quæ impii satellites in Sequanam projicere deliberaverant, vel prece, vel pretio, vel etiam astu obtinere. Nam satellites mensa exceptos (78) large hilariterque haberi jussit, dato interim certis fratribus mandato, ut istis compotatione occupatis, eadem corpora clandestino subrepta in tuto absconderent. Quod ab illis impigre quidem factum; sed cum remota mensa, remota etiam cadavera nimis in hoc uno sobrii satellites animadvertissent, eaque tumultuosius identidem reposcerent, adeoque nisi actutum redderentur, minas intentarent, fuit ut modo clusa vigilantia poculis, sic nunc iracundia pecuniis elidenda. Ergo aurum objecit, et pretiosiora quovis auro sacra pignora retinuit. Ita Christiani tam sanctarum exuviarum compotes facti, eas deinceps, ut præcipuum ac singulare in duris adversisque rebus perfugium habuerunt. Digressis enim barbaris, rebusque jam satis salvis, eadem sacra cimelia ad tertiam Octobris (ut Græci scriptores adnotarunt) ab eadem Catulla commodo in loco sunt deposita, miraculis ibidem tanquam e fonte jugiter scaturiente affatim manantibus. Ipse etiam Catullæ ager, seu laudatus sepulturæ martyrum locus, in feminæ honorem Catulliacus (79) posteris est dictus, præsertim postquam ædicula beatis martyribus ibidem loci constructa, frequenti populo celebrari cœpit. Hanc ædiculam primitus dedicasse memoratur S. Regulus Arelatensis episcopus, tali occasione: illi die quadam (80) in urbe sua sacris operanti, atque ad ea sacri canonis verba, ubi sanctorum vita defunctorum fit memoria, progresso, excidit præter morem et intentionem, ut aliis recitatis nominibus adjiceret: *Et beatis martyribus tuis Dionysio, Rustico et Eleutherio:* cujus extemporalis nec voluntarii additamenti admiratione tactus, cum penderet aliquantisper animi, ecce illi visum novum et insolens ternæ oculis obversantur columbæ cruci altaris insidentes, quæ trium illorum martyrum nomina in pectoribus sanguine inscripta præferebat, *Dionysii, Rustici, Eleutherii:* quas fixo parumper obtutu contemplatus, demum ternos illos athletas, sancto suggerente Spiritu, palmam assecutos martyrii (nec enim aliunde id acceperat, et recens res erat) retexto ænigmate intellexit. Tum vero incitari animus ad petendum Parisios, ibique super martyrum certamine atque exitu magis particulatim cognoscendum: perque opportune tum evenit, ut non procul Lutetia cum abesset. in ipsam Catullam inciderit, et si quid de nece hominum nuper occisorum inaudisset, interrogaverit. Illa enim Christianum, uti erat, ex modestia et habitu et sermone suspicata, petiit Christianusne esset? illoque, quod verum erat, confitente: « Num etiam, inquit, ex amicis et familiaribus es Dionysii et sociorum ejus Rustici et Eleutherii? » tum ille obortis ad eorum nomina lacrymis: « Plane, inquit, ex illis sum, et esse glorior. » Tum igitur ipsa quoque illorum se discipulam aperiente (81-82), mutuæ congratulationes, amica colloquia, perbenigna hospitalitas; denique non posse satiari, nec ille, nec illa, de Dionysii rebus: illo, quæ prioribus temporibus alibi fecerat, referente; hac autem, quæ proxima persecutionis procella tulerat, memorante. Qui etiam inter alia de die martyrii et de tempore visionis inter se conferentes, in unam eamdemque lucem utraque incidisse compererunt. Postquam autem, quæcunque Regulo in votis erant, bona femina indicasset et commonstrasset, tum etiam atque etiam ipsum rogavit, uti longiorem apud se moram faceret, se enim, quamvis a B. Dionysio nonnullam accepisset rerum sacrarum agnitionem, primaque fidei rudimenta quadamtenus attigisset, tamen præcipuorum mysteriorum rudem ignaramque adhuc esse, quorum magnopere desideraret ipso magistro ampliorem notitiam. Cui vir sanctus, ut beneficium beneficio repensaret, ejus instruendæ gratia dies aliquot inibi est commoratus: quo etiam tempore constructam ab ea ædiculam, materie quidem et spatio humilem atque exiguam, sed repositis in ea tantorum martyrum pignoribus nobilem imprimis atque augustam, eorumdem sanctorum honori, ut ante attigimus, consecravit. Atque hæc prima omnium S. Dionysio et sociis sacratarum ædium fuit. Posteris vero temporibus alia quoque ad beatiss. Dionysii memoriam in eodem Parisiensi tractu condita sunt sacraria, locorum scilicet ubi conclusus, ubi tortus, ubi obtruncatus fuit, æterna monumenta, quorum primo nomen datum est, *S. Dionysii de Carcere*, vulgo *S. Denys de la Chartre;* secundo, *S. Dionysii de Passione*, vernacule autem, *S. Denys du Pas;* tertio, *Sacellum martyrum*, Gallice, *la Chapelle des Martyrs*. Et duo quidem priora in urbe ipsa Lutetia, postremum autem in conspectu urbis, sive in *Monte martyrum* (de quo supradictum est) visitur. Et hæc quidem antiquissima; aliis de autem recentioribus et magnificentioribus post dicetur (83): nam quædam alia, quæ hoc Dionysii sæculo contigere, ac præsertim ejus discipulorum labores et fructus, nonnullæque ipsius martyris post mortem apparitiones, prævertendæ sunt.

---

499 NOTATIONES.

(69) *Qui imperante Domitiano.* Hilduinus, Methodius, Metaphrastes, et quidam alii ascribunt martyrium Dionysii Domitiano imperatori. Quod stare nullo modo potest, ne ex ipsorum quidem, si modo sibi in aliis constent, sententia. Nam si admittant, uti admittunt, epistolam, quæ ad sanctum Joannem apostolum in Patmo exsulantem missa est, germanam esse Dionysii, et spiritu prophetico scriptam, in qua dicit propediem eum ab exsilio reversurum, et cum illo una se communicaturum (quod fieri non potuit, nisi mortuo Domitiano, et Nerva aut Trajano imperante), nullo sane modo dici potest mortuus esse Dionysius sub Domitiano. Erroris porro causam dedere antiqua sanctorum scripta, quæ olim sine certis temporum aut impp. notis (ut hodieque plurima) posteritati tradita sunt. Posteriores autem, rebus haud satis exacte dispectis, probabiles, ut existimabant, secuti conjecturas, imperatorum nomina et persecutiones adjecerunt, et interdum hallucinati sunt.

(70) *Fuerunt et nonnulli, qui Trajano.* Ad Trajani tempora retulerunt Dionysii martyrium, e

A Græcis quidem, Michael Syngelus, et Suidas, e Latinis autem quædam Martyrologia, et nominatim quod jussu Gregorii XIII editum fuit. Quod ita habet, septimo Idus Octobris: « Lutetiæ Parisiorum, natalis sanctorum mart. Dionysii Areopagitæ episcopi, Rustici presbyteri et Eleutherii diaconi: ex quibus Dionysius ab apostolo Paulo instructus credidit in Christum, atque ab eo baptizatus, primus Atheniensium episcopus est ordinatus; deinde Romam veniens, a B. Clemente Romano pontifice in Gallias prædicandi gratia directus est: et ad præfatam urbem deveniens, cum ibi per aliquot annos commissum sibi opus fideliter prosequeretur, tandem a præfecto Fescennino, sub Trajano imperatore post gravissima tormentorum genera, una cum sociis gladio animadversus martyrium complevit. »

Syngeli verba sic habent: Ὅθεν ἡ ὑπόπτερος φήμη πανταχόσε θέουσα τὴν πανεύφημον αὐτοῦ προσηγορίαν ταῖς Τραϊανοῦ τραχυτάταις ἀκοαῖς ἐνήχησε, etc.
B *Unde velox fama quocunque discurrens clarissimum ejus nomen* (Dionysii scilicet) *asperrimis Trajani auribus insonuit*, etc.

Suidæ autem sunt hæc : Ὁ τοίνυν θεοφάντωρ Διονύσιος ἤδη που μακρὸν ἐλάσας χρόνον, καὶ πλήρης ἡμερῶν γεγονὼς τῶν τοῦ πνεύματος, μαρτυρίῳ τῷ ὑπὲρ Χριστοῦ τελειοῦται ἐπὶ Τραϊανοῦ Καίσαρος, ὅτε καὶ ὁ θεοφόρος Ἰγνάτιος τὸν τῆς ἀθανασίας διήθλησεν ἀγῶνα. *Igitur Dei interpres Dionysius valde provecta jam ætate, et spiritualium dierum plenus, martyrio pro Christo consummatur sub Trajano Cæsare, quando et deifer Ignatius certamen immortalitatis decertavit.* Obiisse tamen sub Adriano, probabilius est. Et præter argumenta Baronii, allata anno Christi centesimo nono e variis martyrologiis et præsertim Adonis et Bedæ, bina affero nova : unum e vetere Rom. Martyrologio, quod Baronius diu optatum reperire non potuit: post ejus vero mortem reperit et edidit noster Heribertus Rosveydus : alterum e Fl. Lucio Dextro, cujus Chronicon post ejusdem Baronii obitum, abhinc tantum biennio prodiit.

Itaque illud vetus Romanum Martyrolog. ad v Nonas Octobr. sic habet : « Athenis, Dionysii Areopagitæ sub Adriano diversis tormentis passi. » Ubi ad τὸ *Athenis* subauditur, « celebratur memoria, seu dies natalis, » ut supra docui, et evidenter ostendo quæst. 11 adversus illos, qui existimabant τὸ *Athenis* connectendum esse cum *passi*. Unde et mihi in hoc dederunt manus qui ante adversabantur. Flavius Dexter autem in Chronico ad annum Christi 130, Romæ vero 881, ubi tempora persequitur Adriani imperat., scribit sanctum Marcellum Toletanorum episcopum ex Hispania in Gallias ad Dionysium esse profectum, atque antequam Parisios perveniret, de ejus martyrio intellexisse, atque illud carmine elegantissimo celebrasse. Unde colligit Franciscus Bivarius, Dionysium non tantum Adriano imperat. martyrium obiisse, sed etiam 120 annos vixisse. Nos prius illud tanquam certum admittimus, alterum autem non admittimus ; eo quod Dexter in suo Chronico (ut superiori quoque capite indicavimus) non restricte per singulos annos procedat, sed jam duos, jam plures intermittat, resque interdum non hoc illove anno, sed *sub hæc tempora*, aut *per idem tempus*,, accidisse scribat, ut ex ejus textu liquet, et fatetur Bivarius. Sic enim ab anno Christi 76, mediis omissis, ad 86 transit : et ab anno Christi 112 transit similiter ad 115, propterea, inquam, alterum de annis 120 Dionysii haud admittimus tanquam certum.

(71) *Ita veterrimus concinnator Martyrologii.* Illius nempe, quod vulgo *Vetus Romanum Martyrologium* appellatur, cujus verba paulo ante sunt producta.

(72) *Ita venerabilis Beda.* In suo enim Martyrologio ad 3 Octobris sic habet : « Natale S. Dionysii Areopagitæ, qui ab apostolo Paulo instructus, credidit Christo, et primus Athenis ab eodem Apostolo episcopus est ordinatus, et sub Adriano principe post clarissimam confessionem fidei, post gravissima tormentorum genera glorioso martyrio coronatur. »

Post quæ verba adduntur hæc in Adonis Martyrologio, eadem die : « Ut Aristides Atheniensis, vir fide sapientiaque mirabilis, testis est in eo opere, quod de Christiana religione composuit. Hoc opus apud Athenienses summo genere colitur, et inter antiquorum monumenta clarissimum tenetur, ut peritiores Græcorum affirmant. »

Et his quidem simillima nunc leguntur in vetere Romano. Nec refert, quod rursum die nono ejusdem mensis, quasi de alio, ejus martyrium conjungant cum SS. Rustico et Eleutherio. Nam quo id modo acciderit, explicui infra quæst. 11.

(73) *Fescennino præfecto.* De hoc præfecto consentiunt Martyrologia, Romanum, venerabilis Bedæ, Usuardi, 500 Adonis, et aliorum, ad diem nonum Octobris. E quibus Beda et Ado addunt « Sisinnio. A præfecto, inquiunt, Fescennino Sisinnio. »

Recensetur autem Sisinnius in Chronico Alexandrino inter consules, imperante Adriano, olympiade CCXXVIII, ind. XV, anno Adriani 27, ita ut valde sit probabile, unum eumdemque esse (præsertim tam concordi tempore) istum Sisinnium cos. et nostrum Fescenninum.

Accedit de Fescennino aliud e Romano Martyrologio ad diem 11 Octobris indicium, quod scilicet sanctum Nicasium et socios in pago Vilcassino sub præside Fescennino passos esse dicat. Atqui iste Nicasius, de quo hic sermo, primus fuit Rothomagensium episcopus, qui et a Clemente pontifice in Gallias missus prædicatur. Vide Democharem in catalogo episcoporum Rothomagensium, lib. *De divino missæ sacrificio*, cap. 20, et Notationes Baronii in Rom. Martyrologium ad dictam diem. Quare si tempora Fescennini cum temporibus sancti Nicasii Rothomagensium apostoli congruunt, et Nicasius ætate Clementis papæ vixit, et ab eo in Gallias missus est, nihil propius fidei apparet, quam utrumque, tam Dionysium quam Nicasium, eadem tempestate et eodem imper. et eodem præfecto martyrium obiisse : præsertim cum de alio ejusdem nominis præfecto aut præside posterioribus sæculis (quæ satis diligenter indagavimus) omnino nihil sonent, neque Martyrologia, neque sacræ Historiæ.

Adde Francisci Fevardentii, viri egregie docti, auctoritatem, qui de primis apostolorum discipulis in varias Galliarum partes distributis, ad librum primum sancti Irenæi Lugdunensis episcopi, cap. 3, notat. 3, strictim ejus meminit ; ubi aliis multis recensitis, ad extremum hos adjicit : « Superioribus quoque, inquit, beatus Clemens adjunxerat Nicasium, Taurinum et Exuperium : quos Rothomagenses, Ebroicenses et Bajocenses, ut apostolos et pastores magna alacritate receperunt. »

Ad Exuperium porro quod attinet (nam de aliis jam est dictum, partim hic, partim superius) Robertus Cenalis, episcopus Arboricensis, lib. II *De re Gallica*, perioche 4, dum describit agrum Belocassinum (sic vocat, quem alii *Vilcassinum* aut *Velocassinum* appellant, cujus præcipua civitas est Bajocæ) undecim recenset ejusdem civitatis episcopos numero sanctorum ascriptos, qua in recensione sic incipit : « Exuperius totius regionis apostolus, D. Clementis discipulus. » Et paulo inferius de ejus ætate ita subdit : « Apostolico functus est officio D. Exuperius anno a parta salute quarto ac nonagesimo, collega usus D. Reverentio. »

Ne quis vero Nicasii nostri ætatem calumnietur, atque ad posteriora tempora detrudi velit ; propterea quod aliquem Nicasium circa persecutionem Wandalicam pro fide percussum legat, noverit illum non Rothomagensem, sed Rhemensem fuisse episcopum, et trecentis prope annis nostro posteriorem. Nam nostri a sancto Clemente in Gallias missi, etiam Chronologia archiepiscoporum Rothomagensium, opus Joannis Dadræi posthumum, commeminit, ubi et isti alleguntur Vitalis de illo versus :

Antistes Rothomæ datus a Clemente, Nicasi,
Si non sedisti, caput at legando stetisti.

Quibus indicatur, non pervenisse ipsum ad sedem suam episcopalem, sed in itinere interemptum caput eis reliquisse, ac per illud quasi per principem corporis sui partem Rothomagi constitisse.

(74) *Nempe annos amplius centum decem.* Consequitur hæc ætas ex eo, quod supra probatum sit obiisse Dionysium imperante Adriano, cujus initia imperii inciderunt in annum Christi 119 ex recensione Eusebii, ac consequenter Dionysii 110, et ali quanto amplius. Nec enim Christus Dominus totis novem annis Dionysium antecessit : siquidem anno Christi 33 erat Dionysius annorum viginti quinque.

Multum porro huic sententiæ de tam longæva aut etiam longiore Dionysii ætate favent Michael Syngelus et Nicephorus Callistus : hic quidem lib.

II *Historiæ eccles.*, cap. 20, dum scribit, multos annos eum fuisse in Occidente, et εἰς βαθὺ γῆρας, *ad profundam senectutem*, pervenisse. Profunda autem senectus ea vocatur, ad quam a paucissimis pervenitur, quæ et extrema appellari solet, propterea quod qui in profundo est, non habeat quo ulterius tendat. Michael Syngelus vero ita in extremo *Dionysii Encomio* inter alia : Οὕτως ὁ τῶν θείων ἀγώνων ἐμπειρότατος πρεσβύτης, καὶ βαθὺ καὶ πῖον εἰσεληλακὼς γῆρας, πρὸς τὴν ὑπὲρ τοῦ Χριστοῦ μακαριωτάτην προσπηδήσας σφαγὴν, etc. *Sic ille divinorum certaminum experientissimus senex, atque ad profundam et meritis fecundam progressus senectutem, ad beatissimam pro Christo mortem prosiliens*, etc. Sed idem clarius et expressius, cum dicit Dionysium septuaginta annos in cursu apostolico seu Evangelii prædicatione posuisse. Quibus si addideris annos 40 ante ipsius ad Christum conversionem (tot enim minimum fuerunt) invenies totius ætatis annos centum decem.

B Quare observandum est, Baronium tomo XI *Annalium*, anno Christi 119, errore lapsum in reprehensione Syngeli, dum existimavit illum numerare tantummodo septuaginta annos ætatis sancti Dionysii. Nam hoc minime facit Syngelus; minime gentium. Quomodo enim id faceret, qui eum ad extrema persecutionis Trajani pervenisse scribat! Verum omissis ætatis annis, de annis tantum agit quos in Christiana vita et cursu apostolico, ut ipse vocat, transegit.

Quod, ut magis constet, probabitur ex ipsius Syngeli verbis, duobus in locis. Prior locus in *Dionysii Encomio* est talis : Ὁ μακάριος τοίνυν καὶ τρὶς φῦτο καὶ πολλάκις Διονύσιος ἐπὶ ἑβδομήκοντα ἔτη χρόνων, διὰ μυρίων ὀνειδισμῶν καὶ πειρασμῶν καὶ πολέμων, καὶ κινδύνων, καὶ τῶν συντρόφων φιλοσόφων, μᾶλλον δὲ ἀσόφων, διεληλυθὼς, etc. *Beatus igitur, et terque quaterque beatus Dionysius ad septuaginta annos per mille opprobria et tentationes et bella* C *et pericula, tam a suis popularibus et ejusdem aliquando religionis, et simul educatis philosophis, aut insipientibus potius, transgressus*, etc. Quæ verba de annis ætatis accepit Baronius, cum id verba non sonent, sed magis contrarium innuant, nempe tempus, quod in Christi servitio multa inter opprobria, pericula, adversa transegit. Quod ex verbis paulo post subsequentibus, liquido confirmatur, ubi dicit Dionysium peregisse duplum S. Pauli cursum: **501** Sic enim habet : Καὶ δραμὼν δρόμον διπλασίονα τοῦ δν Παῦλος ὁ πολύαθλος καὶ οὐρανοδρόμος δεδράμηκεν. *Et qui duplum ejus cursum percurrit, quem Paulus multorum expertus certaminum, et ad cœlos usque provectus cucurrit.* Atqui S. Joannes Chrysostomus in Homilia *De principibus apostolorum Petro et Paulo* scribit, cursum et certamen S. Pauli fuisse 35 annorum : cui et si alios 35 addideris, juste 70 efficies, hoc est duplum cursum Dionysii : tot enim illi annos laborum tribuit Syngelus, ut jam videbitur. D Alter locus igitur in eodem *Encomio*, sub finem, est ejusmodi : Τίς οὖν τὸν ἐν ἔτεσιν ἑβδομήκοντα τὴν ἀποστολικὴν ὁδεύσαντα τρίβον, καὶ Σωτῆρα Χριστὸν κηρύξαντα, etc., ἀξίως θαυμάσειεν; *Quis igitur eum, qui annos septuaginta viam triverit apostolicam, et Salvatorem Christum prædicarit, digne miretur?* Quem locum si Baronius attendisset, simulque de duplo cursu accuratius perpendisset, nunquam, opinor, dixisset videri sibi hallucinatum Michaelem Syngelum, imo eum avide pro sua sententia arripuisset (cum ad eam plurimum faciat) uti et illum arripuit, quo scripsit Syngelus Dionysium ad extrema Trajani tempora pervenisse, sive, ut alibi est in Græco, πρὸς τῷ τοῦ διώκτου τυραννίδος πέρατι, *ad finem tyrannidis persecutricis*. Duravit autem et post ipsum Trajanum incitata persecutio, nec successor Adrianus initio imperii vel exstinxit, vel repressit, sed redaccendit potius et laxavit. Assentior enim Baronio hæc de illo scribenti : « Tan- A tum abest ut persecutionem in Christianos jam a Trajano excitatam Romæ compesceret, ut acrius atque acerbius instaurarit. » Et infra : « Adrianus igitur ipso in imperium ingressu, etsi erga omnes Romano subjectos imperio optimum principem, tamen in Christianos exhibuit se Phalaridem. »

Unde conciliari duæ sententiæ de tempore martyrii sic possunt, ut et sub Adriano cæsus dicatur S. Dionysius, et in persecutione Trajani nempe a Trajano inchoata, ab Adriano promota.

(75) *Quoniam illic Mercurius honore præcipuo coleretur.* Ita cultum fuisse Gallis Mercurium, auctor est ipse Julius Cæsar, lib. VI *De bello Gallico*, his verbis : « Deum, inquit, maxime Mercurium colunt. Hujus sunt plurima simulacra : hunc omnium inventorem artium ferunt : hunc viarum atque itinerum ducem; hunc ad quæstus pecuniæ, mercaturasque habere vim maximam arbitrantur. Post hunc, Apollinem, et Martem, et Jovem, et Minervam. » Ita Cæsar. Ubi nota, *Deum maxime*, id est e diis maxime, *Mercurium colunt*. Esse enim casus gignendi, indicat vetus interpres Græcus, qui ita legit et vertit : Πάντων δὲ τῶν θεῶν τὸν Ἑρμῆν περισσότατα σέβουσι. *Ex omnibus diis maxime colunt Mercurium.* De Mercurio est etiam illa Tertulliani auctoritas, in Scorpiaco, *adversus Gnosticos*, c. 7 : « Sed enim, inquit, Scytharum Dianam, aut Gallorum Mercurium, aut Afrorum Saturnum, hominum victima placari apud sæculum liquit. » Nota *liquit* præteritum esse a *liquet*, id est constitit. Mentio item hujus nefarii cultus exstat apud Minutium Felicem in *Octavio*, sub initium. « Inde adeo, inquit, per universa imperia, provincias, oppida, videmus singulos sacrorum ritus gentiles habere, et deos colere municipes, ut Eleusinos Cererem, Phrygas Magnam matrem, Epidaurios Æsculapium, Chaldæos Belum, Astarten Syros, Dianam Tauricos, Gallos Mercurium, universa Romanos. »

De Martis autem cultu testantur vetera sanctorum Acta, e quibus hæc desumpsit Vincentius Belovacensis in *Speculo hist.* lib. X, c. 27 : « Hi sancti viri a B. Clemente directi, apostolica benedictione roborati, et Spiritus sancti amore succensi, Dominici ruris fideles agricolæ, barbaricis pectoribus verbum Dei inferentes, Arelatensium venerunt ad urbem, tantamque gratiam sanctis suis largitus est Dominus, ut eorum prædicationi plebs Arelatensis nullo modo resisteret, sed Evangelium Christi devotis suscipiens mentibus, Conditorem omnium fideliter adoraret. Erat enim ibi maximæ venerationis templum, in quo Martis statua ab omnibus colebatur. Quam B. Dionysius nullo hominum labore, sed divini nominis invocatione confregit, et eliminatis soliti cultus spurcitiis, ad regenerandum populum Dei, baptisterium ibi fieri præcepit : ipsum vero templum, sub veneratione beatorum apostolorum Petri et Pauli ecclesiam consecravit. » De Heso et Theutate, diis itidem Gallorum, eorumque cultu, vide in *Historia deorum*, syntagmate 17, sub finem.

(76) *Dionysii martyris truncus*, etc. Simeon Metaphrastes : Ἔφερεν οὖν τὴν κεφαλὴν καθάπερ τι τρόπαιον ἐπὶ τῶν χειρῶν, etc. *Ferebat igitur caput in manibus, quasi tropæum aliquod.* Idem refert Methodius : Καὶ γὰρ τῇ μακαρίᾳ χειρὶ ἑαυτοῦ τὴν κεφαλὴν ἀπὸ τοῦ σώματος ὑπὸ τῶν ἀνόμων τῷ ξίφει ἀποτμηθεῖσαν ἔλαβε, etc. *Etenim beata manu caput suum a corpore ab hominibus nefariis gladio præcisum accepit.* Vide apud eosdem plura, et fuse apud Hilduinum.

Eadem de re Hugo a S. Victore lib. IV *De vanitate mundi*, sub finem : « Dionysius Areopagita, inquit, accepto mandato Galliam penetravit, et pugnans, ut vinceret, prævaluit stabilire leges in terra. Ipse enim, ut ostenderet viam vitæ, propter testimonium veritatis, verbum sanguine consecravit : et ne mors vitam hæreditaret, in mortuis vi-

tæ signum faciens, caput manibus bajulavit occisus. » Ita ille.

Nec silenda est hoc in loco Cælii Rhodigini de eodem miraculo pietas insignis et fides. Is lib. III *Lectionum antiquarum*, ejus ita meminit : « Scribunt et Christianæ veritatis assertores celeberrimi, Dionysium Areopagitam martyrio coronatum, posteaquam resectum illi caput est, aliquandiu progressum, suum sibi caput bajulantem. Scio, ridebunt hoc philosophi tanquam parum constanti veritate dictum, nos autem Christi Salvatoris infinitæ potentiæ id ascriptum volumus verissime ac sincerissime. » Ita ille.

Feruntur et alii martyres non pauci sua eodem modo capita tulisse, atque inter primos sub ipso Nerone affectus martyrio S. Ursicinus medicus : cujus sanctum cadaver sese humo erexisse, caputque ambabus manibus apprehensum, ad locum, ubi sepulturæ mandandum erat, detulisse, a plerisque (ut scribit Hieronymus Rubeus lib. I *De gestis Ravennarum*) memoriæ proditum est. Aliqui etiam addunt ex ejus collo tres palmæ ramos enatos. De S. Jone Dionysii discipulo notavi cap. 21 *Vitæ*. De S. Lamberto agricola Cæsaraugustæ in Hispania martyrium passo, testatur Flavius Lucius Dexter ad annum Christi 300, Romæ vero 1051, ubi de Cæsaraugustæ agens martyribus : « Item, inquit, ibidem S. Lambertus, qui succisum caput manibus importans, angelo duce SS. martyrum numero sociatus. » Sic ibi. Fuit is Lambertus homo agricola, servus cujusdam infidelis, a quo accusatus, et fidei causa in ipso agro, **502** ubi boves agebat arantes, capite plexus, illud manibus suis exceptum detulit usque ad cæterorum martyrum sepulcra, illicque illum psalmi versiculum pronuntiavit : *Exsultabunt sancti in gloria*, cui succinentes alii martyres subjunxerunt : *Lætabuntur in cubilibus suis* [a]. Vide Vasæum in Chronico, et *Florem sanctorum Hispaniæ*.

De S. Eliphio martyre sub Juliano Apostata, sic scribit Rupertus Tuitiensis, in ejus Vita, cap. 12: « Martyris quippe corpus erexit se per virtutem Christi, et ambabus amplexum manibus caput suum, per unum milliare, comitantibus utique angelis, et Christum collaudantibus, deportavit. Deinde subiit in montem ipsum, et ibi lapidem colore album, situ planum inveniens, sedit super eum ; protinusque duritia lapidis officiose cessit pio martyri. Etenim, quasi cera bene mollis, insidenti gremium aperiens, concavum subsellium præbuit, secuturis memorabile sæculis. Unde hactenus mons ille, *mons* dicitur *S. Eliphii*. » Ita Rupertus.

De S. Oriculo martyrium passo in persecutione Wandalica, qui abscissum caput in fonte lavit, atque ad sepulcrum, quod sibi paraverat, detulit, videndus est Flodoardus lib. I *Historiæ Rhemensis*, cap. 8.

De Severino Boetio, illustri scriptore, ita Julianus Martianus in ejus Vita : « Ticini incolæ semper a majoribus traditum constanter asseverant, Severinum, cum regius spiculator lethale vulnus intulisset, utraque manu divulsum caput sustinuisse, interrogatumque a quonam se percussum existimaret, Ab impiis, respondisse : atque ita cum in vicinum templum venisset, et flexis genibus ante altare sacra percepisset, paulo post exspirasse. Exstinctus divinos honores a nostris consecutus est, quod pro catholicis contra perfidiam Arii mortem sustinuerit. » Sic ille. Occisus est autem a Theodorico rege Ariano ad annum Domini 526. Visitur Ticini in æde S. Augustini, carcer ejus et sepulcrum. Nota per *divinos honores* intelligi sacros et religiosos, quales martyribus exhibentur, non autem quales Deo. De S. Lauriano Hispalensi archiepiscopo, sic inter alia scribit Lucius Marineus Siculus, lib. V *De rebus Hispaniæ*, ante medium : « Mox autem ab eodem angelo monitus ut in Hispaniam rediret, quia pro fide Christi martyrium pati eum oporteret, revertens, in itinere a Totilæ regis satellitibus capite obtruncatur. Quod quidem caput abscissum manibus suis accepit. Quod cum satellites vidissent, metu perterriti ad Christi fidem conversi, et baptismatis oleo perungti, caput Lauriani flentes Hispalim detulerunt. Et cum regi omnia, quæ viderant, retulissent, rex quoque Christi nomen assumpsit, et hujus sancti et aliorum templa ædificari præcepit. » Ita ibi. De eodem S. Lauriano agit Joannes Vasæus in Chronico ad annum Domini 544, quo ista evenisse creduntur.

De S. Proculo Bononiensi Sigonius lib. I *Hist. Bononiensis*. De S. Justino, puero novenni, sub impp. Diocletiano et Maximiano, venerabilis Beda tom. III, et ex eo Surius tom. V *Vitarum SS.* idem miraculum tradiderunt. Adde his S. Theocnistum et socios martyres, S. Justinianum monachum, S. Decumanum eremitam, S. Ositham virginem et mart. et alios. De quibus quidem martyribus, ac præsertim de S. Dionysio et sociis, liceat mihi aurea illa B. Joannis Chrysostomi verba usurpare, et Francorum pietatem pari cohortatione excitare. « Sæpe, inquam, eos invisamus : tumulos adornemus, magnaque fide reliquias eorum contingamus : ut inde benedictionem aliquam assequamur. Etenim sicut milites vulnera in præliis sibi inflicta regi monstrantes fidenter loquuntur, ita et illi in manibus obsecta capita gestantes, et in medium afferentes, quæcunque voluerint, a Rege cœlorum impetrare possunt. » Ita Chrysostomus homilia *De sanctis martyribus Juventino et Maximo*, sub finem.

(77) *Catulla ei nomen fuit*, etc. Hujus Catullæ meminerunt tam Græci, quam Latini scriptores Vitæ sanctæ Dionysii. Illi Κατούλαν vocant. Ejus memoriam in Menæo quoque reperies.

(78) *Nam satellites mensa exceptos*, etc. Scribit S. Joannes Chrysost. pari stratagemate usum patrem sanctarum Berenices et Prosdoces martyrum, hom. 51, *Ad popul. Antiochenum*. Is enim, quo filiabus suis faciliorem martyrii cursum efficeret, militibus qui eas custodiebant, prandium apposuit, vinum affatim propinavit. Ita dum illi epulantur et inebriantur, virgines duæ adjuvante matre in proximum fluvium se demerserunt, et brevi martyrio injurias vimque satellitum tuta castitate redemerunt. Laudat illas integra oratione S. Chrysostomus, et ex Hierapoli urbe Phrygiæ, ubi hæc facta sunt, ad vere sacram urbem, hoc est ad cœlum emigrasse tradit.

(79) *In feminæ honorem Catulliacus*. Meminit hujus vici Aimoinus lib. IV *Historiæ Francorum*, cap. 17, ubi agens de rege Dagoberto, « In vicum, inquit, cui Catulliacus vocabulum est, cursu defertur. In hoc viculo ædicula erat, quæ corpora martyrum Dionysii ac sociorum ejus tegebat. »

(80) *Illi die quadam*. Refertur hoc visum in Actis sancti Reguli Arelatensis episcopi, apud Vincentium Bellovacensem lib. X, cap. 28, et apud Petrum Equilinum lib. IV, cap. 15, et lib. IX, cap. 41, in Actis SS. Dionysii et sociorum, et apud alios.

(81-82) *Tum igitur ipsa quoque illorum se discipulam aperiente*. Id apud Vincentium Bellovacensem innuitur in Actis S. Reguli, lib. X *Historialis speculi*, c. 24, ubi de eadem B. Catulla dicitur : « Fuerat enim a B. Dionysii signo crucis præsignata. » Fidelis quoque fuisse indicatur apud S. Antoninum archiepiscopum Florentinum, I parte, tit. 6, cap. 28 : « Quædam autem nobilis matrona fidelis, inquit, timens ne corpora sanctorum in flumen vici-

[a] Psal. CXLIX. 5.

num jactarentur etc. » Apud Hilduinum vero in *Areopagiticis* traditur nondum fuisse baptizata : « Nam nobilis quædam materfamilias, inquit, Catulla nomine, quæ licet paganorum adhuc erroribus, necessitate potius quam voluntate teneretur addicta, converti tamen ad fidem Christi per exempla martyrum, atque ad baptismi gratiam se pervenire desiderare, et mente demonstrabat et opere, Dei misericordia A inspirata, mactæ virtutis consilium appetivit, atque ad convivium venire postulat sanctorum corporum perditores. » Verisimile est, Catullam fuisse tantum catechumenam in sancti Dionysii et sociorum martyrio, sive primis duntaxat fidei rudimentis citra baptismum imbutam, illo autem a sancto Regulo in hac apud ipsum commoratione illustratam.

(83) Vide infra, cap. 25 et seqq.

—

503 CAPUT XXI.

Discipulorum S. Dionysii labores et fructus, nonnullæque ejusdem martyris salutiferæ post mortem apparitiones.

Ut filii parentibus, sic discipuli magistris honori, laudi, gloriæ, et instar pulchræ et suaveolentis coronæ exsistunt. Tales fuere Dionysio (ut omittamus Rusticum et Eleutherium, primas illius coronæ rosas) illi insignes Ecclesiarum duces, S. Jon (quem modo Jonam (83*), modo Jonium invenimus appellatum), Sanctinus, Antoninus, Taurinus, Regulus, Eugenius, complures alii; sed nominare singulos longum, præcipuos non omisisse necessarium. Hi ergo a discessu patris vere patrios gerere animos, et pro se unusquisque sollicitus esse, ut paternarum virtutum addita hæreditate, suam quisque vineam sancta quadam æmulatione, quam posset excultissimam Dei gratia et suo labore redderet. Jon quidem presbyter, qui primo Athenis Romam cum Dionysio, deinde Roma in Galliam cum eodem transierat, sacerdotii sui partes et vivente et vita functo præceptore examussim implevit, semenque Evangelii præsertim in agro Castresio (84) cum persuavi virtutum suarum odore, et temperantis animi fragrantia dispersit; quippe aqua sola et herbis solitus vitam sustinere, et per tempus quidem quadragenarii jejunii bis duntaxat quot hebdomadis cibum sumere. Is admiratus magistri fortitudinem, et magno ejus imitandi studio succensus, in paria se jecit certamina, primisque gentilium sub Christi jugum ductis, inscenso martyrii curru triumphavit. Comprehensus enim haud procul Lutetia, et fidei titulo interemptus magistri tropæum triumphumque etiam in eo repræsentavit, quod refectum a cervicibus caput palmis excepit, atque ad montem una fere leuca distantem, ubi et sepultus est, deportavit. Loco accessit honos, ut mons S. Jonis diceretur. Hujus diem natalem ascribunt Martyrologia decimo Kalendas Octobris tali elogio : « Apud pagum Castrensium sancti Jonis presbyteri et martyris, qui cum sancto Dionysio profectus in Galliam, jussu Juliani præfecti verberibus cæsus, gladio martyrium consummavit (85). »

Jungamus S. Joni B. Sanctinum Meldensem episcopum, quandoquidem in iisdem Ecclesiæ tabulis eadem conjunctus die reperitur, hisce verbis : « Apud civitatem Meldensem (86), beati Sanctini episcopi (87), discipuli sancti Dionysii Areopagitæ : qui ejusdem civitatis episcopus ab eo consecratus primus ibi Evangelium prædicavit (88). » Is est qui Dionysii magistri sui certamen una cum Antonino spectavit, descripsit, ad pontificem detulit : tandemque ad suos reversus, et vita et miraculis clarus, relicto successore Antonino, post multa animarum lucra feliciter emigravit. Quem et ipse Antoninus iisdem virtutum vestigiis, et pari successu et exitu ad cœlum est consecutus.

Jam vero Taurinus Ebroicensis episcopus, de quo supra nonnihil memoravi, post sancti Patris e terra excessum tanto impensius in omnem partem intendere, quo Ecclesia, tanto parente orba, majorem a successoribus curam exigebat. Is edendorum ad inducendam firmandamque fidem, prodigiorum facultate præditus fuit plane admirabili. Nam una eademque die (89) præter alia, etiam multis hominibus quatuor loquendi usum, et cæcis octo videndi vim conciliavit, et vitam uni reddidit. Alias vero sacrificulis Dianam colentibus depulsum a simulacro dæmonem turpissimum cum ingenti ipsorum horrore et detestatione conspicuum præbuit. Denique multum populi qua cohortationibus, qua curationibus, qua miraculis Deo cum acquisivisset, ad eum victor transiit.

De Regulo autem, cujus nonnulla superius mentio facta est, quid ejus dignum virtutibus dici potest? eodem enim quo dux suus spiritu semper ambulavit, semper laboravit, semper ad extremum usque adversus impietatem decertavit : nec sine ducis ipsius quamvis emeriti, quamvis in cœlo triumphantis præsenti ope et interventu. Nam cum ab excessu Dionysii, Silvanectum (urbs est Lutetiam inter et Novionum) fidei propagandæ causa profectus esset, multaque tam per iter, quam in urbe ipsa, pro unius Dei cultu asserendo, miracula patraret, simulacra destrueret, dæmones expelleret, mortales multos Christo lucrifaceret : ipsi fanorum ac delubrorum pontifices nimia ira succensi, Quintilianum ejus urbis præfectum adierunt : virum sanctum impietatis atque sacrilegii insimularunt : pœnas cum sanguine poposcerunt, nec ille mori recusavit; jam surrexerat, jamque ibat (novus enim dolor, dimissis a Regulo e carcere suopte motu Christianis, præfecti animum vehementius inflammarat) nisi conjux Christiana, et olim ab ipso Dionysio noxis abluta, mariti impetum prudentia sua retardasset : atque etiam nisi Dionysius meditatam discipulo pœnam non avertisset modo, sed in honorem quoque et in gaudium convertisset. Dum enim præfectus de sanctissimi præsulis nece, sollicite se cum **504** mente pertractat, benignissimus autem Deus solita pietate de servi sui salute disponit, ecce Dionysius nocte intempesta, cum duobus sociis palmæ consortibus, per visum præfecto se objicere et sic affari : *Quintiliane, Dominus Jesus Christus, cujus nos servos professione fideli fatemur, huc salutis tuæ causa nos misit, ut relicto dæmonum cultu, ad eum convertaris, et postposita tyrannide, Christianæ religionis cultor deinceps exsistas. Igitur primo mane fratrem nostrum inquire Regulum, a quo noxarum veniam postulans, quidquid jusserit, nihil reluctans facito.* Ille autem expergefactus narrare uxori somnium atque visum, et imagines eorum qui apparuerant, ac ætate, forma, lineamentis exacte depingere. Tum illa : « Noveris, inquit, dilecte mi, hos qui tibi locuti sunt, non alios esse quam beatum Dionysium, ejusque socios, qui ad Lutetiam a præfecto Fescennino obtruncati palmam obtinuerunt martyrii. Quocirca bene et ex salute tua facies, si quemadmodum ab iisdem sanctis divinitus es commonitus, sanctum adeas pontificem, et quidquid ipse jusserit, facias : ne, si secus faxis, iram omnipotentis Dei Christianorum incurras. » Ne multa. Paruit ille conjugis et sanctorum monitis, atque ad virum Dei, mandata accepturus, et legem Christi una cum omni familia amplexurus, se contulit. Tum vero pontifex tam ipsum præfectum, quam totam fere civitatem ad sua sacra confluere intuitus, miris incedere lætitiis, et palam Christi laudes ex toto corde

resonare. Ita nimirum viri sancti etiam hinc ad æterna translati nostra curant: ita Ecclesiæ invigilant, ita gentilium saluti student, ita honorem Dei amplificant. Eximium igitur quidem sane et germanum Dionysii discipulum fuisse hunc Regulum prorsus necesse est, cujus pia studia magister suus sic cordi habuerit, sic ex alto inspexerit. Et quam vicina, Deus bone, bonis sunt sanctorum auxilia! sed illorum potissime, qui patres nostri ac pontifices in terris exstiterunt; si tamen eorum insistentes vestigiis, et ut germani filii, eorum mandatis obsequentes simus, et devota prece amicam opem imploremus. A Regulo ad Eugenium mox veniam, si unicum duntaxat de illo prius addidero; quemadmodum scilicet Regulus eo virtutis dignitatisque pervenerit, ut fidei dux, et rex sacrorum, et quidem talis tantusque evaderet. Semper primo in adolescentiæ flore beatum Joannem apostolum audivit, suspexit, secutus est; cujus cœlesti ac mellifluo delibutus eloquio, nobilis et dives cum esset, omnia post Christi paupertatem et evangelicam doctrinam posuit. Athenas dehinc profectus Dionysio adhæsit, quem et primo Romam, et deinde in Galliam, ut ante memini, est comitatus, et quod multo amplius est, in moribus atque laboribus proxime imitatus.

Nunc de Eugenio (90), et ut vere nomen sonat, *nobili*, non tamen illa nobilitate quam de caduca hominis stirpe stultus suscipit mundus, quam illa vera et solida, quam de manu Domini sapiens suscipit Christianus. Hic igitur cum in Dionysii comitatu atque disciplina vim ingenii magnorum capacis ostendisset, præclareque sacerdotii sui munus explesset, ab eo denique in episcoporum ordinem cooptatus, atque in Hispaniam ablegatus est: ubi sic rem gessit, sic Ecclesiæ Toletanæ habenas rexit, ut nobilissimæ illius provinciæ ad Christianam legem accessio illi potissime, tanquam primo atque omnium sanctissimo pontifici, accepta merito referenda sit. Qui post innumeram rudis populi multitudinem sancta religione imbutam, revisendi aliquando magistri (91), et sermones cum eo conferendi desiderio captus, in Galliam transiit: sed, heu dolor! ubi spiritus voluptatem ex amici afflatu sperabat non mediocrem, ibi ex ejusdem deproperato interitu incredibilem hausit animo dolorem. Nam priusquam Parisios attigisset, occisum intellexit. Itaque et mortuum luxit ut patrem, et pro fide occisum laudavit ut victorem (92). Neque vero iter aut inhibuit aut reflexit; sed vel invisendi sepulcri amans, vel paris sortiendæ sortis cupidus, Lutetiam versus iter prosecutus est: neque amplius quatuor milliaribus jam distabat, cum et ipse interceptus a fidei hostibus, et interfectus est. Cadaver in lacum Marcosium projecerunt. Ibi diutissime, imo, ut auctores non pauci tradiderunt, annos circiter ducentos immersum delituit (93). Neque tamen vel Dei providentia in custodiendo, vel Dionysii cura in revelando desideranda est: et tanti temporis latebræ corporis probavere dignitatem. Nam salvum et incolume duobus post sæculis non usitato repertum est miraculo. Sic autem repertum vulgata fert fides: Hercoldus vir nobilis et locuples, Constantini magni, ut aiunt, temporibus, domum et agros propter lacum illum habebat: cum autem ex oculis graviter laboraret, ecce illi S. Dionysius per noctem in venerandi forma senis se offerre, ac læto hilarique vultu ita compellare: *Hercolde frater, surge ex morbo sanus, et ad vicinum adi lacum, condiscipuli nostri Eugenii corpus illic require ac honeste sepeli. Nam illius gratia et meritis magna huic populo collaturus est Deus beneficia.* His auditis, expergefactus Hercoldus, et sanum se cernens ac demirans, nimio gaudio exsuitat tam de divino viso, quam de curato visu. Nec mora est, quin continuo lacum petat, corpus educat, sepultura donet. Verum id omnibus merito per quam mirum et vere Dei opus apparere, tam integrum illud, **505** tam recens reperiri, atque si illo die et non ducentis ante annis fuisset neci datum. In fundo autem suo cum perhonorifice sepelisset, posteaque sepulcro superædificatum martyris honori sacrarium fuisset, ingentia ibi miracula, et exinde concursus admirabiles facti. Sacrum igitur corpus terra Gallia, ut pretiosiorum hujusmodi pignorum cultrix studiosissima, et multis sæculis et ingenti cura retinuit: sic tamen, ut nonnullam reliquiarum portionem viri pientissimi exorarint, potentissimi impetrarint. Decimo enim circiter ab ortu Christi sæculo (94), hoc est octingentis eoque amplius post annis, quam idem beatus Eugenius martyrii laurea decoratus fuerat, sanctus Gerardus abbas Broniensis nonnullas ejus reliquias (cujus in honorem oratorium quondam monachus exstruxerat) a sancti Dionysii cœnobitis, qui illas in suo monasterio Parisiis asservabant, precario obtinuit. Quo etiam tempore præclara ejusdem martyris Acta in concilio Leodiensi recognita, et publice deinceps quotannis legi jussa: imo ipse qui ei concilio præerat Stephanus Leodiensis episcopus (95), vir sanctissimus hæc in ejusdem Eugenii honorem addidit: « Decreto, inquit, pontificio statuitur, et hæc sancta synodus ei subscribens assentit, ut per totam, in qua S. martyr quiescet, decaniam, solemnitas ejus instar Dominicæ diei celebretur, et Ecclesia Broniensis ab omni obsonio Leodiensi episcopo ex debito persolvendo deinceps immunis sit. » Edictum quoque proposuit idem episcopus, ut transeuntibus in Leodiensem et Namurcensem terram ejusdem sancti Eugenii reliquiis, denso ac frequenti agmine obviam iretur, et in præparatum ipsis locum magno cum gaudio inferrentur. Nam sanctus Gerardus Parisiis delatas, Cuvinii, quod ejusdem diœcesis oppidum est Lotharingiæ finitimum, tantisper deposuerat, rogatumque interim antistitem Stephanum venerat, num ei placeret, uti publicus sancti Eugenii reliquiis honos haberetur? Cui ille, ut jucundo erat ac perspicaci ingenio, audito nomine Eugenii: « Prorsus, inquit, ita faciendum, et magno Eugenio cum magno *Euge* obviandum est. (96) » Itaque sic factum. Annis vero post hanc translationem amplius ducentis, hoc est Christi circiter millesimo centesimo quinquagesimo sexto, cum Ludovicus septimus rex Galliæ Toleti esset, mentioque sancti Eugenii incidisset, ab eo impetrata est, quamvis ægre, pars aliqua ejus reliquiarum, nempe brachium dextrum. Quibus reliquiis, cum ab abbate Sancti Dionysii, regis Ludovici legato, Toletum deferrentur, ipse Alphonsus Castellæ rex, imperator nuncupatus, cum filiis regibus, et proceribus, et sacris ordinibus, et magna confluentium mortalium turba, ritu supplicationis processit in occursum, subcollantibusque ipso et duobus filiis regibus, theca ipsa in ædem maximam insigni pompa et solemnitate illata est, anno salutis, ut dixi, millesimo centesimo quinquagesimo sexto, pridie Idus Februarii (97). Nec vero cessavit Hispana pietas (98), donec certa patroni sui ossa, quæ in Galliis residua erant, obtineret, atque in Ecclesiam Toletanam, quam ille idem primus pastor instituerat fundaratque, velut in propriam possessionem ex Gallorum concessione transferret. Quare Philippus II, Hispaniarum rex, legationem pro iis impetrandis ad Carolum IX, Galliæ regem, misit, tandemque anno salutis quingentesimo sexagesimo quinto supra millesimum, hoc est annis post jam dictam dextri brachii translationem quadringentis novem, impetravit. Tum igitur honos eidem Eugenio tantus ab Hispania, et ab ejus rege potissimum est habitus, quantus haberi ab homine mortali possit. Quippe præter aliam translationis pompam et apparatum incomparabilem, rex ipse catholicus incredibili succensus pietate, oneri subire, et humeros feretro supponere, atque in pristinam Toletanam sedem, tanto post intervallo velut reducem episcopum sanctissimum et martyrem gloriosissimum revehere, pro magno honore et voluptate habuit. Quo in

facto palam sane toti mundo fecit, quam alte Christiana et avita pietas cordi regio et tantorum potenti honorum et regnorum insideret. Hujus porro martyris sacra solemnisque memoria decimo septimo Kalendas Decembris Romano ascripta Martyrologio sic legitur : « Natalis sancti Eugenii episcopi Toletani et martyris, B. Dionysii Areopagitæ discipuli, qui in territorio Parisiensi consummato martyrii cursu, beatæ passionis coronam percepit a Domino. Cujus corpus Toletum postea fuit translatum. » Fusiorem hujus postremæ translationis descriptionem, arcuumque item triumphalium tunc erectorum, vide apud Guillelmum Eysengrineum, centen. 1, parte I, distinct. 4, *De Hispanis pontificibus*. Hactenus de B. Dionysii eximiis aliquot discipulis : nunc ad aliquas virtutes in divinis ipsius scriptis prælucentes attendamus.

—

506 NOTATIONES.

(83') *Modo Jonam*, etc. Jonas vocatur in Martyrologio Romano 22 Sept., et in Flavii Dextri Chronico ad annum Christi 86, et alibi; Jonius autem a Vincentio Bellovacensi lib. X, cap. 23, et S. Antonino in I parte, titul. VI, cap. 18, § 2, et quibusdam in Martyrologiis ad diem 5 Augusti. Verum a Francis et olim et nunc, cum monte ejusdem nominis Jon appellatur, quo modo et a Petro Equilino lib. *Catalogi sanctorum* VIII, cap. 106, et a D. Bucherio doctore Sorbonico, in epistola de Dionysii gemino episcopatu, et germanis ejus libris ad Petrum Lansselium data.

(84) *In agro Castresio*. Galli sua lingua vocant *Chastres sous Montlehery*. Castresium vocat etiam Equilinus loco citato. Aliqui *Castrensium*, sed tum est genitivus plur. Franciscus Bivarius existimat agrum Castresium, sive pagum Castrensium, idem esse quod *Castra Cæcilia* in Lusitania. Vide illum in Commentario ad Dextri Chronicon anno Christi 86, numero 12 et anno 130, num. 4. De Jone seu Jona egimus etiam supra ad cap. X.

(85) Martyrol. Rom. 22 Sept.

(86) *Apud civitatem Meldensem*. Nomen civitatis est Meldæ, Gallice *Meaux*. Est civitas episcopalis, media inter Lutetiam Parisiorum (a qua distat decem millibus passuum) et castrum Theodorici. Multos habuit sanctos episcopos, quorum primus fuit B. Sanctinus, de quo hic agitur : secundus sanctus Antoninus Sanctini comes et successor : qui ambo coluntur ad diem 22 Septembris. Alios vide apud Philippum Ferrarium in *Nova topographia*.

(87) *Beati Sanctini episcopi*. De illo egi supra ad cap. XV et XVII. Eum autem scripsisse martyrium sancti Dionysii magistri sui, est in ipsius Sanctini Actis apud Vincentium Bellovacensem, lib. X *Speculi historialis*, cap. 22. Sed in tempore consuetus error (ut sæpe diximus, et alibi causam erroris attulimus) in eo corrigendus est, quod Domitiano attribuat, quæ sunt Adriani. Probavimus enim S. Dionysium imperante Adriano affectum esse martyrio.

(88) Martyrol. Rom. 22 Sept.

(89) *Nam una eademque die*. Habent sancti Taurini Acta apud Vincentium Bellovac. lib. X, cap. 34, illum suscitasse Eufrasiam Lucii filiam, eademque ipsa die ab eo baptizatos centum viginti homines, octo cæcos illuminatos, quatuor mutos sanatos, aliasque virtutes non modicas esse patratas.

(90) *Nunc de Eugenio*, etc. Aliqua de illo tetigimus quæst. 3 infra, ubi disputavimus, idemne sit Eugenius et Marcellus : et dato eumdem esse, an etiam ille Eugenius sit Timotheus ille, ad quem Dionysius Areopagita libros suos misit, et cui eosdem dedicavit. Vide ibi.

(91) *Revisendi aliquando magistri*, etc. Venisse Eugenium in Galliam ex Hispania, revisendi Dionysii et cum eo conferendi gratia, habemus auctoritatem Gothici Breviarii, quam vide supra cap. XII. Vide et Joannem Marianam lib. IV *De rebus Hispaniæ*, cap. 4, ubi inter alia : « Studio Dionysium invisendi, inquit, in interiorem Galliam penetravit, cum a Sisinnii præfecti satellitibus comprehensus in vestigio est occisus. Corpus in Marcasium lacum conjectum. Gallia demum Christi sacris populariter imbuta, Hercoldus vir primarius divino monitu in Diolum pagum lacui vicinum delatum, templo ejus nomine dicato coluit. » Vide etiam L. Marineum Siculum lib. V *De rebus Hispaniæ*.

(92) *Et pro fide occisum laudarit, ut victorem*. Testis est Flavius Dexter ad Christi annum 130, sancti Dionysii martyrium ab Eugenio celebratum *elegantissimo* (sic enim ait) *carmine*. Hilduinus quoque abbas in Epistola ad Ludovicum Pium semper Augustum, testatur, S. Eugenium Toletanum scripsisse hymnum de beato Dionysio. « Nec mirari, inquit, quis poterit, cum hymnum S. Eugenii Toletani de B. Dionysio habeamus, et vicinorum sapientum scriptis exceptis paucis videamur carere. »

Istum hymnum depromptum e sacro Dionysiani cœnobii armario hic proferimus. Sic igitur :

Cœli cives applaudite
Mundi jucundo lumini,
Quo illustratur cœlitus
Hujus diei gratia.
Præcelsa fides martyris
Sacrique vita antistitis,
Dionysii nobilis
Hodie palmam suscepit.
Areopago Ecclesia
Regis sumpsit diadema
Cœlestis, gemmam fulgidam
Dionysium sophistam.
Paulo docente, speculum
Habet fides fidelium
Et spiculum gentilitas,
Quem ante murum noverat.
Miro clarescens dogmate
Illuminavit Græciam :
Et inclytus hinc pontifex
Urbem Romam tunc adiit.
Clemente Romæ præsule
Jubente, venit Galliam :
Cui jubar solis splendidi
Illuxit signis, flamine.
Tandem repulso dæmone,
Constructo sacro opere,
Pœnis affectus maximis
Cæsa cervice cœlum adit.
Ave, Pater, scandens polum;
Ave pie, visens solum :
Annua festi munera
Tua sacrans præsentia.
Offer sacerdos optime
Gemitus nostros et preces :
Firma fidem, martyr Dei,
Moresque nostros corrige.
Ope guberna fragiles,
In mundi hujus pelago,
Atque exutos corpore
Pie benignus suscipe.
Quo sine fine gloriam
Deo Patri cum Filio,
Una cum sancto Spiritu
Tecum canamus perpetim. Amen.

Scripsit autem Eugenius hymnum illum, audito in itinere martyrii nuntio, priusquam advenisset ad sepulcri locum. Nam in ipsa via occisus est et quidem a præfecto 507 Sisinnio, ut paulo superius innuit Mariana, hoc est, ab eodem a quo S. Dionysius, quippe non multo intervallo alter post alterum.

L. Marineus Siculus loco supra citato : « Qui postquam visitavit magistrum Dionysium, inquit, cum iter esset ingressus, a gentilibus deprehensus, et ex fidei confessione quis esset cognitus, gladio aperiente viam, qua magister suus illuc jam præcesserat, cœlum coronatus ingreditur. »

(93) *Annos circiter ducentos immersum delituit.* Ita scripserunt Vaseus in *Chronico* ad annum Domini 97, Thomas de Trugillo tom. II *Thesauri*, ad 15 Novembris, et Franciscus Bivarius in *Commentario ad Dextrum*, anno Christi 130, et alii. Verba Thomæ sunt : « Ibi ergo mansit per ducentos annos, donec tandem tempore Constantini imperatoris facta fuit revelatio Christiano cuidam equiti; vocabatur Hercoldus, etc. » Bivarii autem : « Quomodo Gallias tendens martyrii lauream adeptus, ac in lacum Marcasium injectus, et inde revelatione Hercoldo nobili viro a S. Dionysio facta, præclaro signo sanitatis miraculose ipsi impertitæ, post ducentos aquei latibuli annos recens eductus, digno honore habitus fuerit, etc. » Quibus accedere videtur jam ante laudatus Mariana, dum indicat corpus repertum esse, « Gallia demum Christi sacris populariter imbuta. » Hoc autem factum esse non videtur ante tempora Constantini. Hic enim primus fecit, ut toti populi ad Christum concurrerent, et populariter Christi sacris imbuerentur. Huic etiam sententiæ favet Gothicum Toletanum Breviarium in hymno de sancto Eugenio, ubi hæc de ejus martyrio, et corporis in illo lacu demersione, et perduratione, et revelatione :

Patrem desiderat, votum prosequitur :
Jam prope venerat, hostis irascitur :
Sanctus vir rapitur, quem ensis temerat,
Caput vellens a corpore.
In lacu proximo corpus submittitur,
Recens, ut mittitur, manet longissimo
Sub unda corpus tempore.
Hercoldus patitur, quem Dei visio,
Ex hoc alloquitur in Dionysio :
Salutis pretio sanctus redimitur
Digno locandus decore.

(94) *Decimo enim circiter ab ortu Christi sæculo.* Agitur hic de nonnullarum S. Eugenii reliquiarum translatione ad Broniense monasterium in diœcesi Leodiensi situm. Cujus translationis mentio non tantum in Vita S. Gerardi abbatis Broniensis, sed etiam apud Ægidium a Leodio, Aureæ-vallis religioso, reperitur. Vide *Gesta pontificum Tungrensium* seu Leodiensium tomo primo, ubi Anselmus res Stephani episcopi prosequitur. Illic igitur Ægidius in suis ad Anselmum Additamentis ita de Gerardo abbate scribit : « Per prædictum etiam Gerardum, corpus S. Eugenii Toletanæ urbis episcopi et martyris in episcopatum Leodiensem translatum est. Qui B. Eugenius discipulus apostolorum fuit, et a B. Dionysio ordinatus Toletanæ urbis episcopus. Passus est martyrium sub Fescennino præside, decimo septimo Kalendas Decembris, sub quo et B. Dionysius passus est. » Fuit hæc prima translatio, quam etiam agnoscunt Molanus et Baronius in suis *Adnotationibus ad Martyrologia*, ad 15 Novembris, et Joannes Mariana lib. x *De rebus Hispaniæ*, cap. 20.

(95) *Qui ei concilio præerat Stephanus Leodiensis* A *episcopus.* Hic fuit in episcoporum Leodiensium serie trigesimus nonus, iniitque pontificatum anno Christi 903, hoc est, initio sæculi decimi. Ad quem annum ita Sigebertus in Chronico : « Francone Leodiensium episcopo mortuo, Stephanus episcopus subrogatur, vir sanctitate et scientia clarus, qui vitam et passionem S. Lamberti martyris ad Hermannum archiepiscopum urbanius edidit. Cantum quoque nocturnum de eodem martyre, cantumque de sancta Trinitate, et de inventione Stephani protomartyris, dulci et regulari modulatione composuit. »

De miraculo S. Eugenii in curatione ejusdem Stephani episcopi, vide Ægidium loco supra citato.

Notandum porro in hac translatione, licet ab Ægidio dicatur corpus translatum, minime intelligendum esse de toto corpore, sed tantum de portione aliqua corporis. Est enim hæc frequentissima B (cum de sanctis agitur reliquiis) synecdoche partis pro toto. Unde etiam error ille et certamen non raro nascitur, quo plures urbes se alicujus sancti corpus habere depugnant, cum singulæ partem tantum habeant.

(96) *Annis vero post hanc translationem amplius ducentis.* Hæc est secunda translatio reliquiarum S. Eugenii, quæ facta est anno Dom. 1156, tempore Ludovici VII, regis Galliæ, cum Alphonsus Castellæ rex brachium dextrum S. Eugenii ab illo obtinuit. Hanc secundam translationem Molanus et Baronius in suis *ad Martyrologia Notationibus*, seu oblivione seu ignoratione præterierunt, et quæ tertia fuit, secundam fecerunt, ut mox videbitur.

Hujus autem, quam nos secundam ponimus, plerique omnes rerum Hispaniæ scriptores, mentionem in Alphonso, aut in Eugenii Vita fecerunt. Brevissime Joannes Mariana lib. IV *De rebus Hispaniæ*, cap. 4, his verbis : « Rege Castellæ Alphonso, qui C imperator est nuncupatus, ejus brachium primum Toletum relatum est, Ludovico VII, Galliæ rege concedente, in soceri regis gratiam, et Raymundi Toletani præsulis. Nam quo is tempore Eugenio III Romano pontifice ad Rhemensem episcoporum conventum festinabat, ex itinere rem omnem de Hispanorum memoria oblitteratam præsens exploraverat. » Fusius autem lib. XI, cap. 3. Eamdem secundam translationem descripserunt Hispanice in Vita S. Eugenii, Alphonsus de Villegas in *Flore sanctorum*, et Petrus Ribadeneira in *Vitis extravagantibus*. Vide etiam copiose apud Thomam de Trugillo in *Thesauro concionatorum*, tomo II.

(97) Joannes Mariana lib. IV *De rebus Hispaniæ*, c. 4.

(98) *Nec vero cessavit Hispana pietas*, etc. Hic describitur tertia translatio earumdem sanctarum reliquiarum B. Eugenii, sive totius reliqui corporis, quantum quidem Lutetiæ tunc erat. Facta est autem rogatu Philippi II regis Hispaniarum, cap. XXI. D Hujus translationis multo nobilissimæ omnes prope scriptores meminerunt, et Hispani, et externi. Ex Hispanis quidem nominatim illi omnes quos modo laudavi, et alii quam plurimi : ex aliis Molanus et Baronius locis prius hic citatis, in eo solo hallucinati, quod secundam, ut dixi, appellaverint pro tertia.

---

508 CAPUT XXII.

Virtutes nonnullæ S. Dionysii ex ejusdem scriptis delectæ, et primo pietas.

Cum aliarum S. Dionysii virtutum ipse Areopagus, tum vero Christianarum S. Paulus, et S. Clemens testes quam locupletissimi exstiterunt. Siquidem illum nec Areopagus in suum consilium, nec hi Ecclesiæ proceres ad munus apostolicum, nisi omnibus florentem virtutibus adlegissent. Sed earum virtutum quædam in suscepto vitæ genere, quædam in immortalibus ejus scriptis illustrius emicuerunt. Nam, ut alia missa faciam, quod episcopatu Atheniensi, quem ab apostolis acceperat, sponte dimisso, multis in spargenda Evangelii semente peragratis regionibus in Italiam pervenerit : quod ex Italia in Galliam, hoc est

in terram eo quidem tempore satis incultam ac barbaram voluntarius abscesserit: quod denique plurima ac diversissima supplicia, non infracto tantum animo, sed etiam læto pertulerit, atque ad eadem pari virtute perferenda, alios animarit; has, inquam, virtutes vere heroicas ipsa vitæ series continet. Sed sunt etiam aliæ nonnullæ, quæ ex ejusdem scriptis, velut quidam e viridanti prato suaveolentes flores carptim delecti, aliquem piis animis odorem spargant, cæque tres numero præcipue, quas magnopere expediat omnibus qui se ad scribendos libros conferunt, non minus imprimi intus animis quam foras scriptis exprimi. Sunt autem hæ pietas, modestia, mansuetudo. Pietas quidem in Deo et sanctis, ad opem in scribendo præstandam invocandis; modestia autem, in nullius scriptis, veterum præsertim et majorum, contemnendis, sed eorum dignitate et auctoritate augenda potius et tuenda, quam spernenda aut elevanda; mansuetudo denique, non in scriptis modo, sed in actis quoque omnibus tam suis exhibendis, quam alienis ferendis aut refellendis. Hæ virtutes in B. Dionysii monumentis, si in cujuspiam alterius, sane quam excellenter eluxerunt. Et spectetur imprimis pietas: *Pietas autem ad omnia utilis est*, inquit Paulus [s].

Pietas quidem in omnibus, qui nunc exstant, ejus libris, velut votivæ quædam primitiæ, in ipso statim initio, et quasi primo limine sese offert. Nam cum præter ejus Epistolas, virtutem hanc egregie redolentes, libri sint quatuor, unus *De cœlesti hierarchia*, alter *De ecclesiastica hierarchia*, tertius *De divinis nominibus*, quartus *De mystica theologia;* in horum singulorum principiis prima in Deum pietas cunctis legentibus fronte religiosissima occurrit. Primum enim illorum a S. Jacobi verbis et Jesu invocatione sic orditur: *Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum* [t]. *Quin et ipsa illuminationis a Patre profluentis universa processio benigna in nos largitione emanans, rursus tanquam vis quædam copulativa excitando dilatat, et ad Patris ipsius colligentis unitatem, et deificam simplicitatem convertit. Quoniam ex ipso et in ipso sunt omnia, ut sacra loquuntur Eloquia* [u]. *Quare invocato Jesu*, inquit, *qui est lux Patris, lux exsistens, lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum* [v]: *per quem nobis ad Patrem, lucis auctorem, aditus patuit, ad sanctissimarum Scripturarum traditas a Patribus illustrationes, quoad ejus fieri potest, suspiciamus: et quas nobis cœlestium mentium hierarchias signis quibusdam subobscuris expresserunt, pro viribus speculemur.* Ita ibi. Jam autem capite II ejusdem libri, antequam aggrediatur ad dicendum quid sit hierarchia: *Sit autem*, inquit, *hujus sermonis dux atque director Christus, si fas mihi est dicere, meus, qui totius expositionis hierarchiæ perfectissimus est inspirator.*

Secundo item libro, qui est *De ecclesiastica hierarchia* sub primi capitis initium ita prætendit pietatem: *Nunc autem hierarchiam nostram, ejusque principium et naturam ita pro virili mea exprimere conabor, si Jesum, qui omnium hierarchiarum est initium atque perfectio, ante invocavero*, et cap. 3 ejusdem libri, cum de venerabilis eucharistiæ sacramento agit, ita ipsum sibi propitium exposcit: *Sed, o tu*, inquit, *divinissimum atque sacrosanctum sacramentum, circumjecta tibi symbolice ænigmatum velamenta detegens, perspicue nobis ostendito, et mentis nostræ oculos singulari et inoperta luce perfundito.* Jam libro III qui est *De divinis nominibus*, cap. 1, ita scribit: *Mihi autem det Deus*, inquit, *ut Divinitatis, quæ nec appellari, nec nominari potest, beneficas variasque appellationes pro ejus dignitate laudibus efferam, neque ab ore meo verbum veritatis auferat.* Sed capite 3 ejusdem libri non modo pietatem suam satis alias testatam, sed vim quoque piarum precationum, tribus egregiis explicat similitudinibus, quibus hic lectorem æquum est munerari. Sic igitur habet: *Ac primam*, inquit, *si videtur, et perfectam et omnium Dei progressionum interpretem appellationem, invocata Trinitate, quæ boni fons est, et bonum exsuperat, et quæ suam omnem optimam providentiam exponit, consideremus. Precationibus enim ad eam, ut boni principium, deduci primum debemus: cumque propius ad illam accesserimus, tum ex ipso dona longe optima, quæ penes eam sita sunt, edoceri. Nam ipsa quidem* **509** *omnibus præsens est, non tamen illi præsentia sunt omnia; sed cum puris precibus, et mente imperturbata, et animo ad divinam conjunctionem apto illa invocamus, tum demum illi præsentes sumus. Nec enim ita in loco est, ut ab illo absit, aut ex aliis ad alia commigret. Quin si eam in rebus omnibus esse dixerimus, tamen minus dixerimus, quam ejus postulet infinitas, quæ omnia et excedit et comprehendit. Itaque nos ipsos ad sublimiores divinorum benignorumque radiorum obtutus per preces extendamus. Quemadmodum enim si perillustrem catenam e cœli fastigio dependentem, atque huc usque pertingentem, alternis semper manibus apprehendamus, attrahere quidem illam videbimur, re autem vera non eam attrahemus, cum supra simul et infra exsistat, sed nos potius ipsos ad altiores coruscantium radiorum fulgores sursum attollemus. Aut quemadmodum si navigium aliquod ingressi, rudentes e saxo quopiam ad nos usque protensos auxilii causa teneamus, non saxum ad nos, sed nos potius ac navim ipsam ad saxum adducemus. Aut denique, quemadmodum si quis stans in navi saxum maritimum dispellat, nihil sane contra fixum atque immobile saxum proficiet, sed se ipse potius ab eo disjunget, tantoque magis ab illo repellet, quanto illud magis dispulerit. Quare priusquam aliquid aut agamus, aut dicamus, præsertim quod ad Deum spectet, nobis a precibus ordiendum est, non quo vim illam ubique simul et nullibi præsentem attrahamus, sed quo Dei memoria et invocatione nos ipsos ei trahamus et copulemus.* Ita nimirum vir ille multo sapientissimus, nobis ad Deum et ad cœlestia viam parari, ita ab humo ad cœlum, velut quibusdam catenulis animos erigi ac sublevari docuit. Denique initio libri *De mystica theologia*, eadem pietas velut in primis foribus ita se objicit: *O Trinitas*, inquit, *essentia, divinitate, bonitate superior, divinæ Christianorum sapientiæ dux, dirige nos ad ignotissimum et lucidissimum atque excellentissimum mysticorum eloquiorum culmen, ubi simplicia et absoluta et immutabilia theologiæ mysteria latent adoperta, præfulgente quadam silentii occulta sacra decentis caligine, quæ quidem ubi maxime videtur obscura, ibi supra modum lucem profert exuberantem, et in eo quod omnium tangi et videri non potest, longe pulcherrimis splendoribus mentes nec oculatas, mirifice complet.* Ita ille. Quam ad precationem ita Marsilius Ficinus (99), vir in philosophia magnus, et ævo suo facile princeps: « Dionysius Areopagita, inquit, Platonicæ disciplinæ culmen, et Christianæ theologiæ columen, quærens divinum lumen, non tam intelligentia perscrutatur, quam ardente voluntatis affectu et oratione petit. Quippe cum a Paulo mundi sole didicerit, Platone etiam confirmante, ipsum universi principium esse intellectu quantumlibet excelso superius: non igitur conatu quodam intelligentiæ comparari, sed in animum amore prorsus Deo deditum accendi Deum, atque ibidem in ardore lucere. » Hæc Marsilius. Nunc quia verum est pietati in Deum sociari et adhærere modestiam, in hanc tantisper oculos deflectamus.

[s] I Tim. IV, 8. [t] Jac. I, 17. [u] Rom. XI, 36. [v] Joan. I, 9.

(99) Marsilius Ficinus, *Comment. in Dionysium*, c. 3 *De divinis nominibus*.

CAPUT XXIII.

Dionysii modestia seu animi submissio.

Altera quæ in Dionysii scriptis grato aspectu et quasi verecundo ore collucet, proptereaque omnibus merito adamanda et semper in sinu habenda scriptoribus, est modestia, velut fida pietatis socia, et intima contubernalis. Quæ modestia in æstimatione ingenii atque judicii (quod fere in hominibus solet esse superbissimum) non minus quam cæteris in rebus a magno Areopagita peramanter stricteque complexa est. Quod cum ex aliis locis, tum vero e tribus potissime, uno *De cælesti hierarchia*, altero *De ecclesiastica*, tertio *De divinis nominibus* colligi licet. Nam in primo quidem horum librorum, postquam super ea quæstione: *Cur Isaias propheta purgatus dicatur a seraphim*, suam exposuisset sententiam, ingenue fassus est eam se ab alio didicisse, et libenter quidem, si melior afferatur mutaturum esse. Sic enim scribit: *Atque hoc quidem ille me docuit: tibi autem trado. Tuæ erit sapientiæ atque eruditionis, aut alteram causarum allatarum omni dubio exsolvere et alteri, ut æquam et rationi consentaneam, et veram fortassis, anteponere, aut tecum aliquid quod propius sit veritati excogitare, aut ab alio addiscere, Deo scilicet sermonem suppeditante, et angelis deferentibus, atque ita nobis qui angelorum studiosi sumus clariorem, si fieri possit, et chariorem patefacere contemplationem.* Ita ille S. Timotheo. Deinde ejusdem libri postremum caput ita pulchro fine concludit: *Hæc mihi de sacris figuris dicta sunto: quæ ab exacta quidem earum interpretatione procul absunt, ad hoc tamen, ut arbitror, juvant, ut ne nimis abjecte figuratis imaginibus adhærescamus. Quod si objicias non omnium angelicarum virtutum, aut operationum, aut imaginum fecisse nos mentionem; tibi equidem prorsus, quemadmodum res habet, respondebo: nempe nos scientiæ illius supermundanæ rudes esse, atque alio potius ad ea perdiscenda doctore atque interprete indigere; tum etiam, illa quæ prius exposita similia sunt eamdemque vim habent, nos sponte prætermisisse, tam in dicendo modum aucupantes, quam res reconditas, et ingenio nostro majores silentio venerantes.* Secundum vero librum, **510**
qui est *De cælesti hierarchia*, haud minus speciose exitu terminavit. Sic enim dixit: *Ista, fili, tam multa et tam præclara, et singularia hierarchiæ nostræ spectacula videre mihi datum est: aliis autem perspicacioribus mentibus non hoc modo, sed etiam multo clariora et diviniora forte perspecta sunt; tibique ipsi, ut opinor, illustriores atque diviniores pulchritudines ad sublimiorem radium jam dictis gradibus contendenti collucebunt. Quare communica tu quoque mecum, o dilecte, perfectiorem lucem, et præstantiores atque uniformiores, quascunque contueri poteris pulchritudines, oculis meis commonstra. Nam per hæc, quomodo a me dicta sunt, insitas tibi ignis divini scintillas excitatum iri confido.* Jam autem libro *De divinis nominibus* hanc vere auream imposuit coronidem: *Hæc nos divina nomina in unum congesta, quatenus assequi datum est, explicuimus, non modo impares accuratæ illorum expositioni (quod et angeli ex vero dicant), nec iis etiam, quas angeli tribuunt, laudibus inferiores (cum et postremis nostri cedant theologi) neque item theologis ipsis, eorumque auditoribus et assectatoribus conferendi, sed eorum quoque, qui nostri sunt ordinis, postremi et infimi. Quare si recte quidem habeant, quæ a me dicta sunt, et pro loco nostro et ordine, interpretationis divinorum nominum sententiam assecuti sumus, id bonorum omnium auctori acceptum referatur, qui primo quidem dicendi, deinde et bene dicendi tribuit facultatem. Quod si eorum nominum, quæ eamdem vim habent, aliquod prætermissum est, id eadem via et ratione subaudiendum erit. Sin minus recte minusve perfecte hæc a nobis tractata sunt, aut si etiam a veritate vel omnino vel ex parte aberravimus, tuæ fuerit humanitatis corrigere non sponte ignorantem, et addiscendi cupidum edocere: atque etiam haud satis per se valenti opem ferre et ægrotare nolenti medicinam facere; et alia quidem a te ipso, alia vero ab aliis inventa, sed omnia ab ipso bona percepta in nos transfundere. Neque te pigeat hominem amicum afficere beneficio: cum et nos videas nullam nobis traditarum sacrarum institutionum intra nos continuisse, sed eas tecum cæteris sacris hominibus incorruptas communicasse, uti et deinceps communicaturi sumus, prout quidem et nos ad dicendum, et pares alii fuerint ad audiendum: nec iniqui circa traditionem erimus, nisi si vel ad intelligendum vel ad eloquendum fuerimus tardiores. Sed hæc quidem, ut Deo gratum, ita se habeant, et dicantur: et hic sit divinorum nominum quæ mente percipiuntur finis: nunc ad theologicam symbolicam, Deo ducente, transibimus.*

Ita librum illum beato fine concludit Dionysius. Cujus modestia et animi submissio non ex his tantum, sed ex aliis compluribus locis, quorum aliqua alibi tetigimus, cognosci potest. Verumtamen ea quæ conjunctam habent ipsius erga præceptores suos insignem reverentiam atque laudem, tacite præterire qui possum? Nam optimi sane animi et nobilissimæ indolis signum est clarissimum, ut minorum erga majores, sic discipulorum adversus præceptores suos honor et reverentia. Quæ in sancto Dionysio tam illustribus notis emicuerunt, quam in ullo alio antehac fortassis nemine. Siquidem magistrorum suorum vix unquam, ac ne vix quidem in scriptis suis, nisi suis gratissima debiti honoris præfatione, et sui præ illis magna submissione atque despicientia commeminit. Nam Hierothei quidem unius e magistris suis verba e theologicis institutionibus, ad firmandam ejus auctoritate propositam a se doctrinam, non sine eximia ejusdem laude ac veneratione aliquoties profert in medium. Cum enim admirandam Domini Jesu in utero virgineo efformationem nec sermone ullo exprimi, nec ulla mente concipi, ne angelica quidem et seraphica, docuisset, tum de eadem Christi humana generatione atque miraculis hæc cum magistri honore subjecit: *Hæc autem*, inquit, *et alibi a nobis compluribus in locis demonstrata sunt, et ab inclyto præceptore nostro in suis* Theologicis institutionibus *perquam eximie celebrata: sive illa a sacris theologis acceperit, sive ex accurata Scripturarum perscrutatione multa in eis exercitatione usuque diuturno perspexerit, sive ex aliqua diviniore inspiratione edoctus fuerit, non studio solum, sed etiam experimento divina assecutus, atque ex quadam naturæ convenientia atque consensione, si ita loqui fas est, ad mysticam, et quæ non docetur, sed suspicitur, conjunctionem atque fidem perfecte provectus. Atque ut multas et beatas optimæ illius mentis speculationes in paucissimis ostendam, hæc de Jesu in collectis a se institutionibus ait: Omnium causa est et complementum Jesu divinitas*, etc. Ita Dionysius libro *De divinis nominibus*, cap. 2. Jam autem ejusdem libri cap. 3, ubi de celeberrimo illo apostolorum aliorumque pontificum apud sanctissimam Deiparam conventu agit, quam eumdem magistrum suum extollit! quam se deprimit! Ejus verba S. Timotheum Ephesi episcopum alloquentis hæc sunt: *Apud ipsos*, inquit, *Deo afflatos pontifices nostros, cum et nos, ut nosti, et ille* (Hierotheus scilicet) *ac plerique e nostris sanctis fratribus ad contemplationem corporis illius, quod vitæ principium exstitit, Deumque suscepit, convenissemus (aderat autem et Jacobus frater Domini, et Petrus supremum ac maxime venerandum theologorum columen) cumque eo conspecto placuisset, ut potentissimam divinæ imbecillitatis bonitatem pontifices omnes pro suo quisque ingenio collaudarent, tum ille, ut scis* (Hierotheus) *aliis omnibus sacrorum magistris secundum apostolos præcellebat, totus excedens,*

totus se deserens, atque adeo quamdam eorum, quæ prædicabantur communionem in se experiens, ab 511 *omnibus qui videbant et audiebant, qui noscebant vel ignorabant, sacro numine correptus, et laudator divinus judicabatur. Sed quid ego tibi ea quæ de divinis rebus ibi dicta sunt, commemorem? Nisi enim meimet ipsius plane oblitus sum, scio me quoque abs te istorum divinorum hymnorum partes aliquas audivisse. Adeo tibi cordi est divina haud leviter persequi. Verum ut mystica illa, et sicut in vulgus non efferenda, et tanquam tibi perspecta prætermittamus, quotiescunque nostra cum multis communicare, et quamplurimos ad doctrinam sacram adduci oportuit, ille plerisque sanctis doctoribus, et usu temporis, et mentis puritate, et demonstrationum certitudine, et cæteris sanctæ eloquentiæ facultatibus haud parvo intervallo antestabit: ita ut adversus tam magnum solem nostros figere obtutus ausi nunquam fuerimus. Ita enim nobis conscii sumus, ita sentimus non posse nos, nec divina, quæ mente percipienda sunt, satis intelligere, nec quæ super Dei cognitione exprimenda sunt, digne effari: sed cum procul ab eo absimus, id etiam accedit, quod ista divinorum virorum ad veritatem theologicam spectante scientia deficimur, atque eo prorsus ex magno metu et reverentia devenimus, ut nihil omnino de sacra philosophia nec audiremus, nisi insedisset animo, non esse divinarum rerum quantulamcunque cognitionem negligendam. Quod quidem nobis persuadens non modo naturales mentium appetitiones quæ tantam, quantam capere possunt, rerum sublimium contemplationem studiose semper affectant, sed ipsa quoque divinarum legum optima institutio, quæ ea quidem, quæ supra nos sunt, tanquam meritum et captum excedentia, vetat curiosius investigare; omnia vero quæ permissa et concessa sunt, jubet attente condiscere et benigne cum aliis communicare. His igitur et nos inducti, atque ad divinorum, quatenus assequi licet inventionem, nec labori parcentes, nec inertiæ concedentes, imo nec eos qui nostris altiora contemplari non valent, absque subsidio relinquere sustinentes, animum ad scribendum appulimus; nihil quidem novi inducere ausi, sed minutioribus duntaxat, et particularibus quibusdam instructionibus, ea quæ compendiose a nostro vere Hierotheo dicta sunt, distincturi atque explanaturi.* Hactenus verba Dionysii de se tam tenuiter atque submisse, quam de præceptore Hierotheo reverenter ac honorifice dicta.

De quo rursus capite 4 ejusdem libri sic ait: *Hæc etiam præclarus ille noster sacrorum moderator* (Hierotheus) *in hymnis amatoris divine exposuit. Quorum hic meminisse, et nostro* De amore *tractatui velut sacrum quoddam caput adnectere, haud erit alienum.* Adnectit deinde illud caput, quod ad ipsiusmet Hierothei Vitam differo. Adeo vir ille sanctus quantum præceptoribus et rerum divinarum magistris deberetur honoris et observantiæ, non intelligebat modo, sed etiam absque omni invidia præ se gratissimo animo terebat, posterisque tradebat. Quin etiam neque eamdem, quam suus doctor Hierotheus, materiam ante ausus est pertractare, quam clarum fecisset, id se bona ejus venia, imo suasu atque jussu facere: nec tam quæ ille ardua atque difficilia perscripsisset majoribus animis et perfectis sensibus accommoda: quam quæ idem tanquam minora omisisset ab aliis explicanda, et tardioribus ingeniis exponenda, sese alieno rogatu scriptis mandare professus esset. In quibus tam propter exemplum juventutis, quæ olim suos magistros his tracta vestigiis venerabitur, quam quia sancti Dionysii perillustris, et omnibus æmulanda scriptoribus tam sua extenuantis, quam aliena extollentis elucet modestia animique submissio, non pigebit aliquantisper in monstranda tantæ virtutis pulchritudine immorari. Hæc igitur sunt magni Areopagitæ verba: *Sed aliquis requiret fortasse quid sit quamobrem postquam venerandus præceptor noster Hierotheus* Theologicas institutiones *perexcellenter collegerit, nos jam, quasi illæ minus sufficerent, novas alias et præsertim hanc theologiam conscripserimus. Atqui si ille quidem omnia quæ ad theologiam pertinent, ex ordine commentari voluisset, ac totius theologiæ summam brevissimis explicationibus persequi, eo vesaniæ aut temeritatis nunquam prorupissemus, ut nos illo arbitraremur vel perspicacius res theologicas esse assecuturos vel divinius; neque item animum induxissemus in iisdem labore supervacaneo repetendis operam nostram ludere; quid dicam et præceptorem et amicum ex cujus præcipue sermonibus secundum divinum Paulum instituti sumus, injuria afficere, et præstantissimam ejus contemplandi scientiam et expositionem suffurari? Sed cum is divina graviter explanans, compendiosas nobis et multa breviter complectentes definitiones exposuerit, simulque mandaverit, ut et nos pro virili, et quicunque nostri similes rudiorum sunt animarum magistri, apto sermone breves illas et singulares mentis illius perspicacissimæ sententias explicaremus, tuque ipse nos, o Timothee, ad idem præstandum sæpenumero exhortatus sis, et nobis ejus librum tanquam sublimiorem remiseris: hinc et nos illum ut perfectorum atque exercitatorum ingeniorum magistrum iis qui supra vulgus sapiunt, secernimus ejusque scripta velut altera scripta divinis, et apostolicis proxima reputamus: nostri autem similibus pro nostro et ipsorum captu res divinas exponemus. Si enim perfectorum est solidus cibus, alios eo pascere quantæ perfectionis est? Recte igitur hoc quoque a nobis dictum est, claram illam et per se oculatam spiritualium eloquiorum contemplationem et succinctam eorum doctrinam exercitatioris indigere facultatis; sermonum autem qui eo deducant, scientiam atque disciplinam inferioribus sacrorum mysteriorum magistris juxta et discipulis convenire. Quanquam et illud quoque a nobis perquam diligenter est observatum, ut quæ divinus* 512 *ille præceptor plana expositione distinxisset, nullo modo attingeremus, nec iis quæ ipse dilucidasset, denuo repetendis actum ageremus.* Hactenus Dionysii Areopagitæ, viri in maxima et sublimissima scientia longe modestissimi verba plane aurea, quæ cunctis sacræ theologiæ doctoribus, sed et quibuslibet aliis quarumcunque artium magistris, sed tamen illis potissime, ut ejusdem studii corrivalibus, cum Christianæ submissionis, tum deditæ majoribus, et præsertim magistris suis reverentiæ exemplo esse debeant. Verum de modestia satis: nunc germana ejus mansuetudo inspici cupit.

CAPUT XXIV.

Dionysii mansuetudo, et mansuetudinis commendatio.

Sancti Dionysii modestiæ comes mansuetudo jungatur. Quibus scilicet ut geminis germanisque sororibus, cum scripta ejus cætera, tum epistolæ præsertim insignes sunt, tresque potissimum, una ad Polycarpum Smyrnæ pontificem, altera ad Demophilum monachum, tertia ad Sopatrum sacerdotem. In quarum prima leniter admodum et mansuete conjectum in se Apollophanis grave convicium retorquet: secundam vero totam fere in eximia mansuetudinis laude consumit. In tertia quam suaviter cum probis viris alia quam nos sentientibus agendum sit, ipsius suæ epistolæ exemplo docet *; est enim illa graviter juxta et perhumaniter scripta. Dionysio hoc proprium fuit, ut sua conaretur solide comprobare, aliena non magnopere curaret (nisi si multum religioni officerent) refutare. Ostensa enim certo et liquido veritas omnem contrariam falsitatem suo marte supplantat. Quod idem ipse in Epistola ad S. Polycar-

* Est inter epistolas sancti Dionysii ordine sexta.

pum egregie docet atque exemplo veri ac regii numismatis confirmat : quo in medium posito, adulterina omnia mox deprehenduntur. Recte tamen observavit Maximus S. Dionysii interpres, non simpliciter ab auctore nostro refutationes aliarum opinionum reprobari (cum et ipse Elymæ magi sententiam refutet in libro *De divinis nominibus*), sed tum duntaxat, cum præter institutum aliena operosius refellantur, quam propria confirmentur.

Epistolam ad S. Polycarpum suo loco ante positam de superato per mansuetudinem convicio, non existimavi hic reponendam, sed in memoriam solum esse revocandam. Verum eamdem mansuetudinem in laudata superius ad Demophilum Epistola, uti meminisse lector potest, adeo exacte, fuse fervideque partim exemplis, partim sententiis vir sanctissimus et mansuetissimus exaggeravit, ut inde satis signi sit, quam eadem virtus illi chara et intimis insita medullis fuerit. Ubi inter alia exemplum illud de S. Carpo, Christi mansuetudinem per visum nocturnum edocto, ut longe pulcherrimum, atque ad eliciendam in peccatores lenitatem efficacissimum, cunctis curam animarum gerentibus necessario legendum est. Quocirca totum una cum sua Epistola in superioribus est positum. Illuc ergo, quos ea res tangit, ablego. Nam ad reges Christianissimos (in quorum auxilia et nunc et olim currere solitus est S. Dionysius) cum in præsenti avocet, moram non traho.

CAPUT XXV.

Sancti Dionysii in Christianissimos Francorum reges beneficia.

Proximum virtutibus locum merito sibi prodigia vindicant, et ea præsertim quæ animis juxta et corporibus profuere. Quorum quia Christianissimi Francorum reges præcipue compotes fuerunt, ab iis auspicato capiendum videtur initium. Primus igitur in hunc ordinem veniet Dagobertus, Clotharii filius, quando hunc ei locum tam series temporis, quam percepti a sancto Dionysio beneficii magnitudo **513** addicit : quippe qui et patris iram adolescens, et Dei vindictam terris excedens, hujus sanctissimi martyris opportuno interventu evaserit. Quæ quo pacto acciderint, breviter enarrabo.

(2-3) Rex Clotharius Dagoberti parens, charum in paucis et cui res fidenter committeret, certum hominem habebat nomine Sadragesillum : et hunc filio moderatorem et Aquitaniæ gubernatorem præfecerat. Sed eumdem Dagobertus, ut severiorem et minus sui reverentem, odio tacito et vindictæ avido persequebatur. Patre igitur Clothario per venationum studia ab se longius sejuncto, commodam sui ulciscendi occasionem nactus Sadragesillum invitat, adhibetque mensæ : post mensam in eum manus injici, vestes detrahi, flagris cædi, barbam amputari mandat. Cujus tam audacis facti exinde conscius et cito pœnitens (ita scilicet est animus juvenum, ut cæcus et præceps ad audendum, sic celer et facilis ad retractandum) patris iram et conspectum exhorrebat, nec sine causa. Nam reversus pater, et illatam homini amico tam atrocem injuriam oculis suis conspicatus, graviter admodum et iniquo animo ferre; imo et ingentibus minis tanti auctorem facinoris filium ad pœnam deposcere: hic autem nusquam tutus, latebras ubique quærere, et præ nimio metu loca identidem commutare, donec tandem in vicum Catulliacum, et in sacram ibidem ædiculam, S. Dionysii et sociorum corporibus illic asservatis nobilem, tanquam in asylum, confugit. Ibi enim cervum contra insequentes molossos et venatores, quos occultus nexus aditu arcuerat, salutem quondam invenisse meminerat. Hic ergo mœstus ac lugens cum jaceret tam animo dejectus, quam oppressus somno, ecce illi per visum vir ore venerando objici, hortarique ut, posito metu, bono sit animo: isto enim illum periculo, atque etiam majori quam hoc esset, olim defuncturum : imo et Francorum regno quondam potiturum, si tamen eorum, qui hic siti essent, monumenta sese ornaturum promitteret. Promisit : moxque ut dictis et promissis certa constaret fides, cœlestem opem sensit. Nam eos qui a patre missi venerant, cum uno circiter milliari ab æde illa abstarent, ne ultra progredi possent, vis divina inhibuit. Qui proinde subitaneo territi prodigio iter reflectunt, et quid monstri sibi accidisset, regi renuntiant. Quibus ille recusans fidem, et inertiæ potius atque infidelitati, quam certo prodigio factum attribuens, alios eodem submittit; sed illi quoque in pari intervallo accessu prohibiti, idem quod nuntii priores, referunt. Quibus perinde increpitis, et tanquam principi filio obsecundantibus, acerbe rejectis, abit ipsemet stomacho plenus, velut filium a sepulcris martyrum suis manibus abstracturus : verum ubi se nihilo minus quam satellites ibidem loci, quadam vi clandestina ab appropinquando distineri animadvertit, cœlesti tandem potentia et martyrum virtute recognita, dat manus, reditque cum filio in gratiam, et recepta progrediendi facultate ædiculam ingressus, gloriosos martyres supplex adveneratur, et sibi propitios facit. Filius autem Dagobertus accepti memor beneficii, magno deinceps honore et horrore eum locum, et sanctos loci præsides, potissimeque Dionysium, coluit. Quo tamen in cultu haud sane id probaverim, quod illud sapientissime dictum : *Ne quid nimis*, aut non satis attenderit, aut parum curaverit. Siquidem nimia exornandæ S. Dionysii basilicæ, quam ipse exædificaverat, cupidine, omnia fere Galliarum templa præcipuis exspoliasse ornamentis fertur, adeoque ædis S. Hilarii Pictaviensis episcopi valvas ex ære fusili fabrefactas, in D. Dionysii haud veritus est transportare : non reputans scilicet animo, quam ea pietas vel ingrata sanctis, vel invisa Deo foret, quæ unius divorum ornamenta ex alterius conflaret exuviis. Neque vero cœlites ipsi de tam impia et irreligiosa (si fas est sic appellare) pietate et religione atrum ferre calculum distulerunt. Nam earum valvarum alteram, dum per Oceanum in Sequanam, et per hanc Parisios versus deveheretur, profundo fluminis alveo nunquam adhuc repertam demerserunt. Sed et hoc et alia Dagoberti peccata cum ejus serio pœnitentis regiæ eleemosynæ, et pia opera, tum etiam sanctorum martyrum, et in primis Dionysii cultus et veneratio, teste certa revelatione absterserunt. Narrat enim Aimoinus (4), et narrationi subscribunt rerum Gallicarum scriptores universi, Ansoaldum illustrem virum, eumdemque Pictaviensis Ecclesiæ protectorem, cum peragratis Siciliæ oris in Galliam postliminio renavigaret, ad quamdam brevem insulam appulisse : illic viri cujusdam sanctissimi solitarie degentis, Joannis nomine, congressu et confabulatione usum, atque inter alios de animæ salute sermones interrogatum ab eo fuisse, num regem Dagobertum nosset. Qui cum nosse respondisset, illum rursus sciscitatum, quæ vita, qui mores hominis exstitissent. Quibus ex ordine commemoratis, demum subjecisse senem illum solitarium, quæ super ejusdem regis statu per visum accepisset : nempe sibi vigiliis ac jejuniis, atque etiam ipso senii gravamine in somnum depresso, virum quemdam veneranda canitie spectabilem astitisse, monuisseque, uti propere surgeret, ac pro Dagoberti regis anima, quæ eadem ipsa hora corpus deseruisset, preces ad Deum funderet : quod impigre exsequenti subito apparuisse in ipso pelago, nec a se procul, terribiles visu **514** formas, teterrimos scilicet ac truculento

vultu dæmones, qui vinctum regem Dagobertum per vasta maris spatia vexantes, plagisque lancinantes, ad antra ignea pertraherent; ipsum vero regem diris distentum cruciatibus, inter verbera vexationesque, certorum sanctorum efflagitasse subsidia; atque tum aperto derepente cœlo, viros quosdam nitore admirabili, inter crebra fulmina multa cum fragrantia ruentia descendere visos; qui ab eo interrogati quinam essent, eos se esse responderunt, quos Dagobertus in suppetias advocasset, Dionysium scilicet et Mauritium martyres, et cum his S. Martinum confessorem. Hos ergo vidisse se referebat, ereptam dæmonibus animam ad cœlos cum hoc epinicio deducentes : *Beatus, quem elegisti et assumpsisti, Domine, inhabitabit in atriis tuis* [x]. Hæc solitarius ille ætate et sanctitate venerabilis a se visa Ansoaldo narravit, Ansoaldus S. Audoeno, Audoenus et Aimoinus posteritati. E quibus duo videntur ad vitam bene beateque degendam elici posse utilia documenta : quæ omnibus quidem mortalibus, sed potissime regibus cordi esse debet. Unum, ut peccata sua, quibus ob curarum molem eos contaminari necesse est, mature ac sollicite profusis in egenos largitionibus redimant; alterum, ut nonnullos e sanctorum numero, quos peculiari cultu et veneratione in vita prosequantur, et quorum ope in exitu securiores sint, sibi patronos asciscant. Quod utrumque Dagobertus (5) ille magno animæ suæ bono mille fere ante annis præstitit. Nam præter sancti Dionysii templum, quod universis, quæ Gallia tum habuit, magnificentius exstruxit, hoc præterea effecit immortali memoria dignissimum, quod subjugatis circumquaque vicinis nationibus, et pace toto regno firmata, cum se alius, ut solet, luxui otioque dedidisset, ipse nuntio his remisso, animum ad pietatem, et cogitationes suas ad regnum aliud vere regnum pulchris meritis comparandum, serio adjecerit. Siquidem in unum coactis Galliæ proceribus, eam super vitæ suæ mutatione habuit orationem, quam frequentissimus ille pontificum cœtus ingenti plausu excepit. Se nimirum, considerata hinc mortalitate corporum, inde immortalitate animorum, in hanc deinceps, cujus præcipua sit habenda ratio redemptis præteritæ vitæ flagitiis, penitus et ex animo velle intendere, proindeque testamentum condere decrevisse, in quo omnes regni sui celebriores basilicas certis copiis et prædiis locupletaret. Quod ille quidem non dixit magnificentius, quam præstitit liberalius. Nam et apud ipsum Aimoinum, et alios rerum Gallicarum scriptores, non orationem modo regis, sed et testamentum (6) ipsum piis instructum donationibus invenias.

Neque vero solum Dagoberto, sed et aliis eum consecutis Francorum regibus idem ille regni apostolus in utrisque tam terrenis quam cœlestibus bonis commodavit. Exstat enim egregia Ludovici Pii imperatoris (7-8), ejusdemque Francorum regis, ad Hilduinum abbatem epistola, in qua e majoribus suis complures recenset, quibus incredibili bono fuit, piam B. Dionysii coluisse memoriam : « Qui dum sacras ejus exuvias (ita loquitur imperator) in terris ob amorem et honorem Domini nostri Jesu Christi, opibus quibus poterant, honoraverunt, per ejus preces dignissimas honoris privilegio potiri et in terrenis et in cœlestibus meruerunt : ut videlicet unus e priscis Francorum regibus Dagobertus, qui eumdem pretiosissimum Christi martyrem veneratus non mediocriter fuerat, et immortali est vita sublimatus, et per ejus adjutorium, sicut divina ac celebris ostensio perhibet, a pœnis est liberatus, inque vita perenni desiderabiliter constitutus. » Ita de Dagoberto rege Ludovicus Pius laudatæ superius revelationi conformiter memoravit. Qui ibidem deinceps ejusdem Dionysii, primo in proavum suum Carolum, deinceps in Papinum, postea in patrem suum Carolum Magnum, et postremo in semetipsum merita et beneficia gratissimo animo persequitur : « Proavus, inquit, noster Carolus, princeps Francorum inclytus, per orationes ipsius excellentissimi martyris indeptum se fuisse gratulatus est apicem principatus. » Denique, quo brevis sim, eadem prope de avo, de patre, de se ipse prædicat; nempe S. Dionysii meritis regni coronam ipsis datam, servatam, restitutam. Neque vero in hos magis, quam in posteros reges, ejusdem martyris se prodidit beneficentia. Nempe pares pietates paria solent beneficia comitari.

Itaque Robertus, qui ad regni potentiam non modo pietatem, sed et doctrinam quoque, eamque rege pio dignissimam adjunxit, cum suæ magnam partem felicitatis sancto Dionysio ascriberet, in ejus honorem et grati signum animi cœnobitis Dionysianis agros non paucos, et præclara latifundia insignia liberalitate condonavit, his usus verbis : « Probavimus ergo, inquit, operæ pretium esse (ut diligentius obsequiis divinis vacarent, et nostram ac totius regni salutem Deo commendarent) qualemcunque largitionis nostræ opem conferre fratribus e monasterio specialis patroni nostri macarii Dionysii : cujus protectionum alis erecti, et quam plurima jam pericula superavimus, et ad hæc regni fastigia nos ascendisse confidimus. » Dein recenset rex liberalissimus juxta et pientissimus villas decem, quas illas totas concedit, aliaque insuper non pauca. Post quæ subjungit : « Hæc itaque regiæ largitionis nostræ indulgentia cupimus sanctorum martyrum Dionysii, Rustici, et Eleutherii, quibus olim omnem spei nostræ **515** fiduciam commisimus, patrocinia promereri, quatenus hostibus nostris et victrices dextras inferre, et cum triumpho victoriæ, invicta, annuente Deo, exinde de eorum subjectione vexilla referre. » Hæc ille. Itaque semper invictus fuit : semper omnium quæcunque attentavit compos et victor, semper etiam pius. Hinc et multas ædes sacras variis in locis exstruxit : apud Silvanectum, sancto Regulo B. Dionysii socio unam : Aureliæ, divo Aniano aliam : Stampis, beatissimæ Virgini tertiam : Augustoduni, duas : apud Possiacum, rursus eidem Virgini alteram. Anno demum regni sui trigesimo quarto, et salutis nostræ circiter millesimo tricesimo tertio, sancte obiit, atque in æde sancti Dionysii tumulum in cœlo regnum aliud acquisivit.

De Henrico autem I ejus filio, quid dicam? An a patris germana pietate descivit, aut ab avito Dionysii cultu vel latum unguem degeneravit? Nempe qui propter Ratisbonensium de corpore S. Dionysii dissensionem, cum illud in cœnobio Dionysiano detegi jussisset, inibique repertum, et quidem mira odoris fragrantia divinitus refertum cognovisset, confestim extraordinaria instinctus pietate, Parisiis ad S. Dionysii urbem, eadem ipsa die (hoc est, nona Junii, quæ exinde quotannis festa est) ad visendum atque venerandum idem corpus, nudis pedibus, rex tantus et tam potens, ad duo circiter milliaria properavit, et regalia munera sacræ ejus aræ devotus imposuit.

Denique et Philippus Augustus (9), et ejus filius Ludovicus sancti Ludovici pater, et ipse sanctus Ludovicus (10) (ut tres sint instar omnium) præsentissimam patroni sui opem non semel, sed sæpius experti sunt. Nam anno quidem Domini millesimo centesimo nonagesimo primo, ægrotantibus non uno eodemque tempore, et uno eodemque morbo, sed locis maxime dissitis, Philippo rege et Ludovico filio, hoc in Francia, illo in transmarinis regionibus, ubi adversus Turcas pro terra sancta militabat, invocata S. Dionysii et sociorum ope, atque insuper instituta ab ejus cœnobii religiosis ad urbem usque

[x] Psal. LXIV, 5.

Parisios solemni supplicantium processione, ambobus e periculosissimo dysenteriæ morbo incolumitas est restituta. Qua quidem in re mirabilis sane Dei opt. max. largitas constitit: qui pro solo filio deprecantibus (nihil dum enim de patris invaletudine inaudierant) non tantum pro filio, sed etiam pro patre propitius fuit, ambosque eadem hora persanavit. Quæ duplicata sanitas, incredibile dictu quanta deinceps reipublicæ Christianæ commoda importarit. Fuerunt enim illi duo reges non modo Ecclesiæ fortissimi propugnatores, sed etiam hæreticorum, ac præsertim Albigensium, impugnatores acerrimi, nec sine magna opinione sanctitatis. Neque desunt qui Philippo ipsi vita functo occurrisse Dionysium, atque se illi ad cœlos ducem ac comitem præbuisse, divina certum ostensione asseverent. Quod suis celebrare versibus minime prætermisit Guilielmus Brito, qui in libris Philippidos hæc de illo cecinit inter alia:

. . . . . Spiritus aula
Fulget in angelica, ductore receptus eodem:
Idque pari patrum Dionysius ipse sequenti
Nocte revelavit: ne quis regnare Philippum
Cum Christo dubitet, re tanto teste probata.

(11) S. Ludovicus vero gratiarum beati Dionysii expers esse qui potuit? quippe qui in illius cultu (si veram et sinceram spectes pietatem) nulli superiorum regum aut imperatorum concessit. Quare cum anno Domini millesimo ducentesimo quadragesimo quarto in gravem et medicis desperatum morbum incidisset, et eo quidem tempore quo ejus opem præcipue exspectabat et efflagitabat Ecclesia (nam ad illum Innocentius IV pontifex ob Friderici imp. tyrannidem confugerat) tum et ipse rex Ludovicus, et sanctissima ejus mater Blancha regina, non aliunde secundum Deum et sanctissimam Virginem, quam a B. Dionysio regni patrono, certum ac præsens auxilium sperandum rati, ejus sacras reliquias ex abditis latebris in lucem erui, palam et publice coli, per ædem et claustrum Dionysianum religioso ritu circumferri, preces denique tam ad eum, quam ad socios martyres pro ejus salute spargi expetierunt. Quæ simul fieri cœpta sunt, statim rex convalescere, confestim regni Ecclesiæque negotia in melius procedere occeperunt.

—

NOTATIONES.

(2-3) *Rex Clotharius.* Quæ hic de Clothario memorantur, ea cunctorum Franciæ historicorum consensione firmantur. Vide Aimoinum lib. IV *De gestis Francorum*, et Paulum Æmilium lib. I, et Robertum Gaguinum lib. III, et Belloforestium lib. I *Historiar.*, cap. 30, et alios.

(4) Aimoinus l. IV, c. 34, *De gestis Franc.*

(5) *Quod utrumque Dagobertus.* De hac Dagoberti aut dexteræ potius Excelsi in Dagoberto mutatione, tam vere quam eleganter Stephanus Forcatulus, lib. V **516** *De Gallorum imperio*: « Cæterum, inquit, constat Dagobertum qui quandoque ædes divorum spoliarat, præsertim Hilarii Pictaviensis ære fusili valvas fabrefactas prætextu Dionysium exornandi, et alia sacra profanaque sine delectu legerat, jam senescentem ita ad templa exstruenda et ditanda animum convertisse, et divinis cæremoniis augendis incubuisse, ut duos in uno homine Dagobertos fuisse quis crediderit: aliter atque Salomon, qui bona juventæ infami senecta exhausit inter mulierum greges diis reprobis thura adolens et immolans, ac colens Astarten deam Sidoniorum, quæ non fuit alia quam Venus. » Et paulo inferius: « Melius itaque accidit Franco regi, qui impietatis priorem maculam sequente sanctitatis decore eluerit, et impuræ voluptatis sordes speciosis rebus gestis purgarit. Ut et Childericus ille de quo sermonem institueram, quo nihil unquam odiosius habuere Franci quandiu immersit se spurcis voluptatibus; nec charius, dum emersisset. Tum enim majore longe cupiditate revocarunt, quam expulerant. » Ita Forcatulus.

(6) *Sed et testamentum.* Ad Dagoberti donationes Ecclesiis factas quod attinet, tot ac tantæ fuerunt, ut nullius fortasse a Constantino Magno regis aut imperatoris eas æquare magnificentia potuerit. Quæ autem nominatim cœnobio S. Dionysii apud Lutetiam largitus sit, e regiis litteris, quas nuper edidit Jacobus Dubletius, cognosci potest. Exstant illæ lib. IV *Antiquitatum* ejusdem cœnobii, cap. 3, in quarum unis mentionem iræ patris, et auxilii a sancto Dionysio obtenti strictim meminit ipsemet Dagobertus hisce verbis inter alia: « Orbis universus eum (Dionysium) summo debet venerari obsequio: multum quidem ego, qui in declinando patris iram, ipsius sensi mihi non abfuisse gratiam. »

(7-8) *Exstat enim egregia Ludovici Pii imp.* Epistola hæc Ludovici Pii exstat in *Areopagiticis* Hilduini abbatis a Galeno Westcappellio editis, et apud Surium in Octobri, ad Vitam sancti Dionysii Areopagitæ.

(9) *Denique et Philippus Augustus*, etc. Videndus est Rigordus in lib. *De gestis Philippi*, ut etiam de Ludovico ejus filio.

(10) *Et ipse S. Ludovicus.* Quæ hic de sancto Ludovico, et alia de eodem, vide apud Guilielmum Nangium ubi de ejus gestis.

—

CAPUT XXVI.

Christianissimorum Franciæ regum erga B. Dionysium studia et honores.

Christianissimis regibus antiquissimum in orando et honorando Dionysio Clotharium II invenio (12), qui plurimum quidem auri et argenti ad exornandas B. Dionysii et sociorum martyrum memorias obtulit, imo prædia quoque, et bona, et multa; sed tamen Dagobertus ejus filius, tam liberalitate et munificentia in exstruendo et dotando templo patri anteivit, quam ejusdem Dionysii honore atque cultu cunctis fere regibus. Nam Ludovicorum quidem purior et religiosior pietas fuit, uti et sanctitas major: sed Dagoberto templi et cœnobii Dionysiani laudem fundationis cuncti attribuunt. Cujus templi partem, quæ sancta corpora obtegebat, argento texit; cœnobium autem non opibus tantum largissime ditavit, sed privilegiis quoque et immunitatibus amplissime honoravit. Verum de templi consecratione (13-14), ipsius Christi Domini peracta ministerio, mira inusitata, idoneis tamen auctoritatibus et testimoniis, prædicantur. Nam cum antistites ad celebrandam dedicationem (quæ ad VI Kalend. Martii futura speraba-

tu.) Dagoberti regis invitatu in unum convenissent, leprosus quidam obtenta ab æditais in eadem sacra æde pridie dedicationis pernoctandi facultate, dum vigil in precationibus excubat, ecce videt manifeste Christum Dominum, sanctis apostolis Petro et Paulo stipatum, assectantibus quoque Dionysio, Rustico et Eleutherio, templi patronis, ingredientem, ipsumque candido præmicantem habitu, omne dedicationis munus per sese obeuntem. Quo absoluto munere ad se quoque accedentem, ac hujusmodi utentem verbis audit: « Tu homo dicito pontificibus, ubi crastina luce ad hanc ædem advenerint, eam a me consecratam esse, et habeto hujus testimonium certitudinis, lepræ tuæ mundationem. » Quæ simul atque est elocutus, lepra in vicinum lapidem translata, « quæ ad hunc usque diem, » inquit Robertus Gaguinus, « per summam admirationem visitur, » leprosus omnino mundatus est. Quo miraculo attoniti præsules, dedicatione abstinuerunt. De Dagoberto hactenus.

Cæteri porro reges, qua honoribus, qua largitionibus egregie sunt æmulati: qui quidem in sancti Dionysii meritis tantum esse præsidii crediderunt, ut spe beatæ vitæ per ejus allegationem citius obtinendæ, in ejus templo voluerint tumulari: unde et idem templum pro communi regum mausoleo cœptum est deinceps usurpari. Sed inter alios, quanta Caroli Magni pietas in hoc genere, quanta modestia et animi demissio fuit? qui se ipsa Dionysii æde indignum reputans, satis sibi esse dixit, si ante ipsa ædis limina conderetur, itaque condi voluit. Qua tamen cum modestia certat vincitque, me judice, illa ejusdem in patronum suum pietas et devotio singularis qua donorum aliorum quantislibet largitionibus non contentus, in templum ipse ingressus, et deposito super aram sacram regali diademate, genibus humi flexis, palam et cunctis audientibus, regnum suum et Francorum coronam B. Dionysio obtulit ac devovit. « Domine sancte Dionysi (15), inquit, regio me **517** honore ego Franciæ spolio, ut vos de cætero ejus habeatis dominium. » Deinde altari quaternos aureos velut redemptionis pretium imposuit, hoc signo testans, et palam omnibus faciens, a nullo se Francorum regnum, nisi a Deo et a B. Dionysio obtinere. Quod non modo ipse fecit, sed aliis quoque post venturis regibus quotannis faciendum præscripsit. In expeditionem porro extra regnum abiturus, sive alia de causa exiturus, pro more habuit, ab eodem Dionysio facultatem exposcere, eique regnum commendare hac fere formula: « Domine sancte Dionysi, a vobis nunc abeundi facultatem peto, Franciamque vobis relinquo, ut illius secundum Deum curam ac tutelam suscipiatis. » Quod Caroli Magni exemplum ad posteros quoque transiit qui etiamnum iter aliquod magnum aggressuri, ad sanctorum martyrum corpora adeunt, et oblatis super ara B. Dionysii muneribus, ac regni cura et protectione divis concredita, ab iisdem accipiunt discedendi facultatem. Ab eodem Dionysii honore et amore priscum illud dictum emanasse creditur, quod iisdem Francorum regibus lingua patria fuit in ore quam frequentissimum, *Mon Jove S. Denys* (16), hoc est: *Jupiter meus S. Dionysius*. Quasi dicerent: Jovem sibi habeant alii, mihi pro Jove erit sanctus Dionysius. Quod dictum usque a Clodoveo I derivatum ferunt, qui uxoris suæ Clothildis pientissimæ reginæ suasu atque hortatu, tam ad suscipiendæ fidei Christianæ votum, quam ad sancti Dionysii cultum fuerit incitatus. Hæc enim cum eximia corporis forma et indole vere regia emineret, ea lege cum Clodoveo nuptias pepigerat, ut se Christianorum baptisma admissurum, et a Jove aliisque diis, nec diis, ad unum Deum, atque ad Christiana sacra transiturum promitteret. Quod tunc quidem promissum, sed a nuptiis celebratis diu prorogatum, necessitas tandem extorsit. Quintodecimo enim regni sui anno Alemannos bello aggressus, et ab iis pene oppressus, dum suos a fuga cohibere non valeret, tum demum arctis in rebus, et fidei suæ rediit in memoriam olim Clothildi datæ, et falsis diis non succurrentibus, uni vero Deo opt. max. baptismum et religionem vovit, si is a se quidem in hoc prælio staret, et domum victorem reduceret. Quo nuncupato voto, nova confestim incessente animum alacritate, denuo dari signum classico jubet, et quam sibi proximam habebat, ad sui corporis munimentum, egregiam armis juventutem secum agens retro in hostes flectit. Nec mora fugiunt persecutores, vincuntur victores, rex Alemannorum cæditur, Alemannia subjugatur. Parta igitur tam memorabili victoria occurrit victori viro victrix Clothildis una cum S. Remigio; atque, ut multa paucis, rex Clodoveus voti reus instruitur, abluitur, insignis Christi cultor et sancti Dionysii cliens efficitur, jacetque deinceps cum suis diis Jupiter, et pro Jove Dionysius passim celebratur. Denique sive in jurejurando, sive in sermone alio, ubi antea Jupiter usurpari solitus erat, jam a Christianis regibus nihil fere aliud, nisi *Mon Jove S. Denys* resonat: donec annis labentibus, et Jove sensim in oblivionem abeunte, posteriores reges et principes alii deflexa nonnihil pronuntiatione, arbitrati *gaudium* et non *Jovem* secunda illa voce enuntiari, cœperunt vulgo *Mon joye S. Denis*, id est *Gaudium meum S. Dionysius*, parva litterulæ unius commutatione, usurpare: præsertim quod ita Clodoveum ipsum Gallici idiomatis tum satis rudem, ut pote Francum, ita locutum esse existimarent: ac proinde plus auctoritatis regi et antiquitati, quam legibus grammaticis tribuendum contenderent: secundum quas alioqui, *Ma ioye S. Denis*: recta concinnaque locutione fuisset efferendum. Denique quotiescunque insignis aliqua de hostibus parta fuisset victoria, hæc ferme erat exsultantis exercitus, hæc congratulantis populi publica acclamatio: *Mon joye S. Denys, Mon joye S. Denys*: quippe qui et victorias, et triumphos, et spolia uni secundum Deum accepta referrent Dionysio. Hinc et erepta hostibus signa atque vexilla, interdumque sua ipsorum arma, quibus fortiter prospereque depugnaverant, eidem velut sacro exercituum duci suspendebant. Sed nunc ad propositum revertamur.

Caroli Magni egregiam in Dionysium pietatem filius Ludovicus, qui Pius est cognominatus; et Ludovici, Carolus Calvus; et Caroli Calvi, ejus posteri sunt imitati. Nam de Ludovico quidem (17) testis est locuples ipsiusmet ad Hilduinum epistola, cui commemoratis tam in se quam in majores suos Dionysii beneficiis, conquirendorum ejusdem martyris librorum ac monumentorum omnium, sibique exhibendorum curam imponit: satis scilicet insinuans, aliquam se a fastidiosis regni negotiis animi remissionem in eorum lectione positurum. Adde quod Carolum Calvum filiorum natu minimum, adhuc admodum parvulum eidem sancto, singulari cura atque (ut Aimoinus loquitur [18]) « speciali traditione » commendarit. Qui proinde natu jam grandior, et regni potens, cultum sancti Dionysii velut patriam atque avitam hæreditatem retinuit. Quare facta de subito Danorum in Franciæ regnum irruptione, cum hæreret inops consilii, aliis alio elabentibus, et urbem ipsam Parisios hosti prædam deserentibus, ipse ad sancti Dionysii monasterium, opem divinam imploraturus, cum exiguis copiis contendit: ubi quidem fixum habuit, vel diffluente populo, pro sanctorum martyrum reliquiis depugnare, et sanctum locum tueri, **518** si facultas aliqua daretur, resque postularet, in hostem irrumpere, sicque laudabili corporis interitu, religionis ac fidei gloriam depasci. Sed ejus adventantis inexspectatam audaciam hostes declinaverunt: ipse vero his atque aliis defunctus periculis, sancti Dionysii templum magnis auxit proventibus, et pretiosissimis donariis adornavit, quæ ad hoc usque tempus asservata visuntur (19). Inter quæ donaria

fuerunt Dominicæ crucis clavus, et spinea Christi corona, et sancti senis Simeonis brachium. Idem Carolus cum annos triginta regnasset, imperium est consecutus : quo biennium duntaxat perfunctus, Sedeciæ medici, quem habebat charissimum, veneno, ut aiunt, interiit, et Vercellis urbe Italiæ tumulatus est : sed in sancti Dionysii ædem septennio post transferri voluit. Nam Archengerus cœnobita Dionysianus, et Alphonsus D. Quintini Viromandensis æditiuus, se in templis suis pernoctantes ab ipso Carolo per quietem, de ejus corpore in martyrum ædem transferendo admonitos asseverarunt.

Nec fuit Ludovicus Crassus a majorum æmulanda in Dionysium veneratione degener. Siquidem irruente in Franciam Henrico II imperat., et urbi Rhemis extremum minitante exitium, interea dum miles scribitur, adit ipse ad sanctum Dionysium, regni tutorem invocat, ejus et sociorum corpora e latebris effert, venerationi exhibet : deinde assumpta ab altari flammula (20) (vexillum hoc est sacrum et bellicum, Francis regibus in militia præferri solitum) Rhemos cum exercitu advolat. Cujus adventu et copiis territus imperator, confusione simul et mœrore et impatientia animum flagellantibus, mortis accelerata necessitate retrocessit, brevique postea, et quidem sine liberis, excessit. Ludovicus autem voti compos, dimisso exercitu, ad Dionysii cœnobium, Deo et martyribus gratias acturus rediit : quibus et egregia dona suspendit. Sed quod rege dignam pietatem in primis ostendit, hoc fuit ; quod recondendis eorumdem SS. martyrum corporibus suos ipse humeros rex tantus supposuit.

Conjungamus tam pio regi conjugem suam multo pientissimam, cujus in sanctum Dionysium tanta pietas, et amor, et benevolentia fuit, ut locum martyrii ejus, sive Montem Martyrum, illustri cœnobio sacrarum virginum ornare, et nova quadam perpetuæ sanctimoniæ corona honorare voluerit. Nam ibi Adelais æterna digna memoria heroina, ut piis virginibus ordinis Sancti Benedicti egregium et tali cœtui accommodatum esset monasterium, quo se recipere identidem ad sacros suos amores atque delicias, hoc est, ad memoriam atque monumenta gloriosæ mortis sanctorum martyrum posset, institit apud maritum, pervicitque, ut viris religiosis, qui locum illum prius insidebant (erat enim prioratus, ut vocant, a cœnobio S. Martini de Campis dependens) aliquis alius attribueretur, quem ipsi volentes lubentesque in commutationem acciperent. Id igitur curatum diligenter, et factum : ac illi quidem abbatiam Sancti Dionysii de Carcere appellatam non inviti accepere. Virgines autem in Montem Martyrum triumphante ac voti sui potiente Adelaide conscendere. Exstant hujus commutationis litteræ a Petro Venerabili abbate Cluniacensi (21) (nam illius ea res intererat) anno Dominicæ Incarnationis millesimo centesimo tricesimo tertio datæ. Absolutis porro tum aliis ad habitationem ædificiis, tum ad preces et vota templi structuris, percommodum sane accidit, tam ad majorem regis ac reginæ lætitiam atque exsultationem, quam ad ipsius solemnitatis longe augustissimam et sanctissimam celebrationem, ut Eugenius III pontifex in Gallia diversaretur. Nam regis Christianissimi, et pientissimæ Adelaidis invitatu templum illud novum legitimis cæremoniis dedicavit, et sibi ad aram principem facienti, S. Bernardum abbatem Claravallensem pro diacono, Petrum Venerabilem præsulem Cluniacensem pro subdiacono ministraturos assumpsit. Ac Bernardus quidem illam ipsam tunicam, qua tum sacris operatus erat, e tela argentea confectam, ejusdem monasterio munus reliquit. Quæ ibi sanctæ reginæ gaudia, qui plausus, qui triumphi, rebus omnibus tam e voto tanquam ex animi sententia confectis, fuerint, quis dicendo exprimat? Ex illo igitur itare frequenter ad beatum illum locum, nec unquam aspectu cultuque sanctæ illius terræ, quæ patroni sui Dionysii sociorumque martyrum sanguinem suxit, satiari. Denique post charissimi mariti excessum cuncta illi palatia præ illo uno cœnobio sordere : ibi viduitatem suam sacrare, ibi totam deinceps vitam exigere, ibi mori et sepeliri elegit.

Nec parentum virtutem in se desiderari passus est Ludovicus Junior : qui in terram sanctam parans expeditionem (annus erat salutis nostræ millesimus centesimus quadragesimus septimus) priusquam regno excederet, ad sancti Dionysii secunda post Pentecosten hebdomada accessit, a quo et opem et discedendi facultatem expetiit : quo etiam in templo sacrum vexillum ex more regio perquam reverenter accepit. Quin et patris exemplum secutus, sacro B. Dionysii feretro, dum reconderetur, succollavit.

519 Philippum vero Augustum, hujus Ludovici Junioris filium, quis hic sine flagitio prætcrire possit? Hic enim multis parentum precibus post copiosam alterius sexus sobolem a Deo impetratus, et vix decimum quintum ingressus annum vivente et volente patre, regni gubernaculis admotus cum fuisset, confestim magna in Deum pietatis, magna in Dionysium venerationis specimina edere incipit. Anno igitur Domini millesimo centesimo nonagesimo, ipsa die sancti Joannis Baptistæ sacra (id quod diu ante præ se tulerat, et diutius cum animo suo volverat ac concupiverat) serio aggredi expeditionem in terram sanctam nunc instituens, in oppidum sancti Dionysii, eum invocaturus patronum et ducem præsidemque belli, se contulit. Ibi vero coram sacris ejus et sociorum suorum Rustici et Eleutherii corporibus marmoreo in pavimento humiliter prostratus, ardentes ad Deum optimum maximum preces fundere, atque illi et beatæ Virgini, et hisce beatis martyribus atque omnibus sanctis suppliciter enixeque commendare : dein lacrymis perfusus a precatione surgere, et sportam baculumque peregrinationis, porrigente Guilielmo Rhemensi archiepiscopo, avunculo suo, apostolicæ sedis legato, cum magno pietatis sensu accipere ; tum etiam bina vexilla egregie apparata, quæ supra sanctorum martyrum corpora fixa erant, suis manibus refigere ac tollere : denique post expostulata a fratribus religiosis precationum subsidia, et post acceptam clavi Dominici, et spineæ coronæ, et brachii sancti Simeonis (quas in eo cœnobio pretiosissimas servant reliquias) benedictionem abscedere, atque iter pro amplificanda religionis Christianæ gloria rex Christianissimus maturare. Perruptis proinde omnibus morarum et dilationum causis, anno proximo, ipsa sacri Paschatis vigilia pro muris Acconis urbis totius Palæstinæ multo munitissimæ, Christianis eam obsidentibus, sed nihil admodum contra Saladini vires et loci propugnacula proficientibus, tanquam angelus Domini astitit, et dato suis animo sic oppugnare adorsus est, ut illi non exspectato Francorum insultu (jam enim patefacta via erat) dedere se malentes, quam perire, has deditionis conditiones admiserint ; ut veram Domini crucem, quam habebat Saladinus, redderent : ut omnes Christianos, quos in terris suis captivos detinebant, restituerent : ipsi vero salvis tantum corporibus sine armis ullis excederent. In gravem post hæc morbum Philippus cum incidisset, aliæque simul reditus causæ intercederent, in Franciam reversus, nihil habuit antiquius, quam ut confestim ad beatissimi Dionysii ædem orationis causa deproperaret : cui adventanti ejus cœnobii religiosi una cum abbate suo Hugone, « facta, ut Rigordi verbis utar (22), processione, » obviam ivere, eumque cum hymnis et laudibus in templum induxere. Rex autem ante sanctorum corpora humiliter prostratus, primo quidem quantas potuit maximas Deo beatisque martyribus, quorum ope tot ac tantis defunctus esset periculis, gratias egit : tum vero pallium sericum, amoris sui pignus, altari anathema imposuit. Verum quo testa-

tiorem suam faceret adversus Dionysium pietatem, quantumque in ejus apud Deum auctoritate spei atque fiduciæ reponeret, luculentius demonstraret, idem postea pristino monachorum Dionysianorum numero tricenos alios, qui perpetuo rem divinam pro se Deo exsolverent, copiis suppeditatis adjunxit (23). Hæc et alia in Dionysium officia cum cæteri Francorum reges observarint, tum principali cum modestia et pietate sanctus Ludovicus (24), qui ad iter Hierosolymitanum fidei propagandæ causa accinctus, ipsam quoque religiosorum Dionysiani cœnobii exedram ingressus, non modo præsulis, aut seniorum monachorum, sed juniorum quoque humiliora sedilia refugiens, locum in infimo eorum graduum, quibus ad abbatis thronum conscenditur, elegit: unde expeditis omnium religiosorum pro se et pro totius regni salute (quod beato Dionysio præcipue commendabat) sanctis precibus, et percepta clavi Dominici et spineæ coronæ benedictione, iter cum faustis omnium apprecationibus et acclamationibus aggressus est. Neque in morte quam in vita suam in Dionysium eximiam pietatem minus patefecit: siquidem deficientibus jam corporis viribus, illam usitatæ ad beatum Dionysium precationis clausulam identidem repetere auditus est: *Tribue nobis, quæsumus, Domine, prospera mundi despicere, et nulla ejus adversa formidare.* In ejusdem Dionysii templo, quod multis vivens aureis coronis et ornamentis decoraverat, atque ad sepulturam elegerat, est conditus. Hæc ad testificandam Christianissimorum regum in martyrem Dionysium pietatem cum abunde sint, cæteris, quæ multa conferri possent, supersedeo.

—

520 NOTATIONES.

A (12) E codice ms. in S. Dionysii cœnobio apud Parisios.

(13-14) *Verum de templi consecratione*, etc. Templum sancti Dionysii in cœnobio ejusdem nominis, manu Christi Domini consecratum permulti auctores referunt. Exstat autem ejus rei narratio fuse descripta apud Vincentium Bellovacensem in *Speculo historiali*, lib. XXIII, cap. 36, et apud Robertum Gaguinum, lib. III *Hist. Franc.*, in Dagoberto. Rem porro minime improbabilem confirmat similis consecratio a duobus summis pontificibus comprobata. De qua sic Carolus Sausseius libro *Annalium Ecclesiæ Aurelianensis*, numero duodecimo: « Credunt, inquit, Avenionenses, et hoc habet bulla Sixti IV papæ, et alia Joannis XXII ecclesiam cathedralem suam, quæ S. Mariæ de Donis nuncupatur, a beata Martha Domini nostri hospita fundatam, manu Dei consecratam exstitisse. » Meminit vero idem Sausseius, eodem loco dedicationis illius, B de qua hic egimus. Sed et Albertus Crantzius libro primo Saxoniæ. Accedit de tam sancta Dionysiani templi dedicatione, Guilelmi de Nangis, qui res sui temporis perscripsit, auctoritas, is libro *De gestis sancti Ludovici*: « Anno, inquit, Domini millesimo ducentesimo vigesimo primo, regni Ludovici Franciæ quinto, Odo Clementis, abbas Sancti Dionysii in Francia, cœpit ex consilio regis Ludovici et reginæ matris ejus dominæ Blanchæ, aliorumque proborum virorum et religiosorum ecclesiam Beati Dionysii renovare; quod antea sine consilio non audebat facere, quia sciebat eamdem ecclesiam dedicationis mysterium a Domino recepisse. » Et infra: « Anno Domini, inquit, millesimo ducentesimo quadragesimo tertio, regni Ludovici regis septimo decimo, ætatis vero suæ vicesimo octavo, sexto Kalendas Martii, in die festivitatis beati Matthiæ apostoli (quo die festum Dedicationis ecclesiæ Beati Dionysii Areopagitæ, factæ per Dominum, celebra- C tur) peperit regi Ludovico filium diu optatum sibi desponsata venerabilis Margareta. » Sic dedicata fertur ecclesia Beatæ Mariæ Lakensis juxta Bruxellam. Cujus dedicationis a Domino factæ solemnis memoria celebratur Dominica in Albis, seu Octava Paschæ: de qua videri potest *Novale sanctorum Brabantiæ*, et *Auctarium* Arnoldi de Raisse ad natales sanctorum Belgii per Molanum, ad 14 Aprilis. Mirabilis fuit ea quoque dedicatio, qua templum in honorem apostolorum Petri et Pauli ab Eduardo rege Anglorum sanctissimo exstructum, a sancto Petro apostolorum principe fuit dedicatum. De qua dedicatione vide ejusdem sancti Eduardi regis et confessoris Vitam ab Aelredo conscriptam tomo primo Surii. Nec dissimilis ea fuit, qua ædes apostolorum (quam S. Chendechildis Clodovei filia exstruxerat) divinitus, nec humana manu, consecrata prædicatur. Quam rem ita me morat Bernardus Odonius in *Gestis Hormisdæ pontificis*: « Per idem, inquit, tempus floruit Chendechildis filia Clodovei, virginitate pariter et pietate famosa. Hæc in prospectu civitatis Senonis cœnobium sub honore apostolorum construxit, multis ædificiis illud amplians, et prædiis locupletans. Quo profecti ad dedicandam basilicam cum sancto Eradio tunc Senonis præsule, vicinarum urbium præsules adfuere. Ubi dum in ecclesia pernoctarent, angelicas audierunt voces dulcissime concrepantes: facto autem mane respicientes altare, viderunt in quatuor angulis, et in medio marmoris, signacula crucis decenter impressa, stupentesque proinde non sunt ausi ulterius consecrare locum, quem cernebant divinitus consecratum. » Hæc ille: quæ et a Roberto Cenale laudantur, lib. I *De re Gallica*, perioche 12.

(15) *Domine sancte Dionysi*, etc. Hæc desumpta sunt ex antiquissima Historia manuscripta, sive ex Caroli Magni constitutione illic inserta, quam ex parte refert Belloforestius in *Cosmographia* sua, ubi de oppido Sancti Dionysii agit. Sic est initium: « Præcepit etiam imperator, ut omnes Franciæ reges et episcopi præsentes et futuri, pastori ejusdem ecclesiæ essent obedientes in Christo, » etc.

(16) *Mon Jove Sainct Denys*. De hac bellica acclamatione ita Robertus Cenalis, lib. I *De re Gallica*, perioche 12: « Vides, ut externo etiam testimonio, Gallofrancorum comprobetur æterna memoria, Clodovei armis strenue comparata? Vicit quidem Clodoveus, sed supra communem hominis captum, divino potius auxilio, quam humano consilio. Cum enim in pendenti æquilibrio inter utrumque volaret exercitum dubiis victoria pennis, essentque plurimi a parte nostra catholici milites, statim audita acclamatione ex ore principis, *Sainct Denis*, *mon Jove*, resumptis, qui pene interciderant animis, in partem catholicorum inclinare cœpit. Est autem hujus tesseræ hæc interpretatio: Illum in meum Jovem Deumque summum recipio hac publica professione, quem vobis Gallicæ gentis catholicis sanctus Dionysius a multis inde et diebus et annis evangelizavit. Quæ professio Clodoveo de ferocissimis hostibus victoriam peperit. Sunt qui ita interpretentur: Meus auxiliator et patronus Dionysius. Quem vos catholici milites Galliarum apostolum agnoscitis, hunc ego vobiscum communem patronum lubens recipio. Legendum itaque est, *Sainct Denys*, *mon Jove*, non *Sainct Denys mont-joye*. Auctorem, inquit, habeo (si quis mihi diffidit) in hac re Hubertum Thomam Leodium, de Tungrorum et Eburonum origine ita disserentem: Apparet in excelsa rupe mons Jovis, arx ita nominata, et a Romanis nimirum constructa, quæ quidem hoc loco me, ut admonet Gallis male intellectam regum suorum ac

clamationem, dum prælia ineunt, *Mon ioye sainct Denys*, declarem, quam protulisse fertur is rex, qui primus inter Francos Christianæ religioni nomen dedit, et quam posteri reges in animandis suis ad fortiter præliandum usurparunt et utuntur. Interpretantur autem: *Meum gaudium*, S. *Dionysius*: quod non ita sese habere vel feminæ Gallice animadvertere deberent, cum eorum lingua, *joye*, id est *gaudium*, non masculini aut neutri, sed feminini sit generis, et dicendum fuerat: *Mon Joye, sainct Denys*. Non igitur *joye*, hic *gaudium* significat, sed *Jovem*, quem Galli *Jove* appellabant: proptereaque 521 Clodoveus inclinata suorum acie, cum invocando Jovem non proficeret, ad Deum Christianorum, quem per Galliam Dionysius, sive Areopagita ille, sive alius, annuntiaverat, conversus ad suos, qui magna ex parte Christiani erant, exclamavit: Sistite, viri, gradum, et fortiter pugnate: *Mon Jove, sainct Denys*, id est, meus Juppiter sanctus Dionysius erit. Hoc est enim: Deum, relicto Jove, colam, quem Dionysius prædicavit, et vos adoratis. Quo audito Galli Christiani alacres in pugnam reversi, hostes fuderunt, et Clodoveus a divo Rhemigio sancto baptismatis lavacro ablutus est. Postmodum reges hanc vocem usurpare volentes, pro *Jove, ioye*, pronuntiant, re non bene considerata. Quod autem verum sit Gallos *Jovem*, sive *jove* appellasse, inde deprehendo, quod iidem ipsi Jovios hodie *joye* appellitant. Sunt autem Jovii, lapilli, quos peregrinantes per vias in cumulos conjiciunt, ut sint recti itineris indices, quales multos per Galliam divum Jacobum petentes ubique videmus, quos Galli *Mont-joye* vocant. Est et in Eburonibus olim, nunc Juliacensi duci parens arx, in Arduenna silva (qua parte Eyfelt appellatur) mons Jovis dicta *Mont-joye*, ut hoc quoque adnotarim. » Hactenus ea de acclamatione cum Huberto Thoma Robertus Cenalis. Sunt alii, qui arbitrentur, in istis acclamationibus scribendum esse, olimque scriptum esse *Mont joye*, non autem *Mon-Jove*, neque *mon joye*: quibus *mont-joye* nihil est aliud quam *cumulus gaudiorum*. Itaque *mont-joye sainct Denys* non aliud interpretantur, quam sanctum Dionysium ingentis gaudii conciliatorem esse, seu liberando ipsos ab hostibus, seu impertienda victoria, seu alia prægrandi felicitate procuranda. Quæ sententia cum sit probabilis, tum etiam ad eosdem S. Dionysii laudum cumulos non parum facit.

(17) *Nam de Ludovico quidem*, etc. De pietate Ludovici Pii regis et imperatoris, exstat epistola ejus ad Hilduinum, edita simul cum Hilduini Areopagiticis, a Mattheo Galeno Westcappellio Coloniæ excusis anno 1563.

(18) Aimoinus l. I *Miraculorum S. Germani*, cap. 1.

(19) Robertus Gaguinus l. V *Hist. Francorum*, cap. 1; Rigordus *De gestis Philippi Augusti*.

(20) *Assumpta ab altari flammula*. Dicam de hac flammula, sive auriflamma, quæ apud rerum Gallicarum scriptores, tam Gallicos quam Latinos, reperi digna litteris:

1. Auriflamma (quæ Gallice *Oriflamme* vulgo dicitur) vexillum fuit sacrum et militare, quadratum, e rubro ac flammanti serico, regibus Galliæ ad bella et peregrinationes procedentibus præferri solitum. De quo Joannes Villaneus lib. XII *Historiæ* ita scribit: « Philippus VI eduxit e templo divi Dionysii vexillum ex auro et flamma, quod educi inde non solet, nisi pro summis regis regnique necessitatibus, idque ex auro et purpura compositum est. » Ubi per *aurum* intellige limbos aureos; per *flammam* seu *purpuram*, flammei seu purpurei coloris pannum sericum, ut infra e Gaguino clarescet, num. 7. Quadratum porro fuisse, ac nihil auri nisi in limbis habuisse, inde colligi videtur, quod Brito Armoricus scribat illud simile fuisse illis vexillis, quibus uti Ecclesia solet in publicis supplicationibus seu litaniis: illa autem sunt quadrata. Aurum item in limbis duntaxat exstitisse, illis indicat verbis, ubi simplex et e simplici materia (quam *cendatum* vocat) fuisse scribit in his versibus lib. II *Philippiados*:

Ast satis est regi, tenues crispare per auras
Vexillum simplex, cendato simplice textum,
Splendoris rubei: Litania qualiter uti
Ecclesiana solet certis ex more diebus.

Posteriores versus Latiniores reddidit Massonus libro tertio *Annalium*, legendo et scribendo sic:

. . . . . quali celebri Litania
Utitur in certis Ecclesia sancta diebus.

2. Dicta est *auriflamma*, quod ex auro constans et purpura, aurearum instar flammularum rutilaret. Unde Guillelmus Brito supra vocat *splendoris rubei*. Appellatur etiam *vexillum*, seu *standalium*, seu *standarium S. Dionysii*, postremis duabus vocibus e Gallico *estendart* efformatis.

Notandum vero *baculum peregrinationis* non esse quod aliqui existimarunt, eumdem cum auriflamma; quod e Sugerio et Rigordo veteribus rerum Gallicarum scriptoribus patet: quorum ille in *Vita Ludovici* ita de illo: « Venit rex, ut moris est, ad ecclesiam Sancti Dionysii, a martyribus licentiam accepturus: et ibi post celebrationem missarum, baculum peregrinationis, et vexillum B. Dionysii (quod *oriflamme* Gallice dicitur) valde reverenter accepit. » Hic autem in libro *De gestis Philippi Augusti* Francorum regis, ad annum Domini millesimum centesimum nonagesimum, ita de eodem Philippo: « Tandem in lacrymis ab oratione surgens, sportam et baculum peregrinationis de manu Guillelmi Remensis archiepiscopi, avunculi sui, apostolicæ sedis legati, devotissime ibidem accepit: deinde desuper corpora sanctorum, duo standalia decenter insignita, pro memoria sanctorum martyrum, et tutela contra inimicos crucis pugnaturus propriis manibus accepit. » Ita ille. Ubi manifeste distinguit baculum peregrinationis a standaliis seu vexillis, quorum unum erat auriflamma; alterum, signum regale, quod utrumque nominat Brito infra num. 6.

3. Cœlitus in terram delata creditur, ut quemadmodum Constantino Magno Labarum, sic Francorum regibus Auriflamma signum esset victoriæ. Hinc *flammulam victoriosam* appellat Jacobus Meyerus lib. XII *Annalium Flandriæ*: « Flammulam illam victoriosam gessit eo die, inquit, Milo Noerius, qui non diu post fuit in humanis. » Eamdem Stephanus Forcatulus appellat *vexillum cæleste*, lib. VI *De Gallorum imperio*, ubi sic scribit: « Nihil omnino Francos jam pietatis studiosos magis inflammavit, quam vexillum cœleste, purpureum, aureo licio variatum. Parcarum manu textum putares ad terrorem hostium nominis Christiani Francique, sparsis liliis similiter lectis ex hortis cœlestibus, albicante circa medium cruce, non modo propter argenteum colorem signis militaribus familiarem, præ cæteris (quoniam, ut putat Plinius, longissime fulget), sed peculiariter a Gallis receptum in sacris et cæremoniis. » Sed ille: « Sunt qui hoc cœleste beneficium Carolo Magno collatum fuisse contendunt. » Inquit Gaguinus libro primo *Historiæ Francorum*. Verum alii retro usque ad Clodoveum primum e Francis regibus Christianum, auriflammæ originem referunt: idque velut certa ad posteros traditione fluxisse a majoribus credunt. Inde sunt aurei isti versus Ronsarci, *Franciados* lib. IV:

522 *Veis tu Clovis, grand honneur des Troyens?*
Qui le premier abhorrant les payens,
Et des Gentils les menteuses escoles,
Pour suivre Christ, laissera les idoles,
Donnant baptesme aux François desvoyez.
Et lors du ciel luy seront envoyez,
Un oriflamme, estendart pour la crainte

De ses haineux, et l'ampoule tressaincte.
Huile sacrée, onction de tes rois?
Son escusson deshonoré de trois
Crapaus bouffis, des lis pour sa vieille peinture.
Prendra des lis à la blanche teinture,
Present du ciel Dieu qui le choisira,
D'honneur, de force, et de bien l'emplira.

Ad Clodoveum refert et Stephanus Forcatulus libro supra citato. Sed de bufonibus, antiquis Francorum gentilium insignibus, valde inficiatur : et ego una. Magis enim placet derivatam fabulæ originem a Gallorum sacrificiis, *bufonia* appellatis. Nam Græce βυφόνια dicebantur sacra, in quibus boves taurive mactabantur. Ritum porro talium sacrificiorum apud Gallos solemnium ita describit Plinius lib. XVI *Historiæ nat.*, cap. 44 : « Sacrificiis epulisque rite sub arbore præparatis, duos admovent candidi coloris tauros, quorum cornua tunc primum vinciantur : sacerdos candida veste cultus arborem scandit, falce aurea demetit, candido id excipitur sago : tum deinde victimas immolant, precantes ut suum donum Deus prosperum faciat his quibus dederit. Fecunditatem eo poto dari cuicunque animali sterili arbitrantur, contraque venena omnia esse remedio. Tanta gentium in rebus frivolis plerumque religio est. » Sic ibi. Exstat et Badii Ascensi carmen de insignibus Franciæ, hoc est de liliis, auriflamma, et sacro chrismate, quæ vocat *cœlica dona* in his versibus :

. . . . . at nobis dona,
Et pia Francorum placeant insignia regum;
Aurea cœlesti primum sufflata colore
Lilia, Cæsareis olim jam credita servis :
Auriflamma dehinc veterum victoria regum ;
Tum sacrum nitidis allatum chrisma columbis.

Cui paria sentit Stephanus Forcatulus lib. VI *De Gallorum imperio* : « Tria, inquit, pignora de cœlo missa imperii Gallici sempiterna : scutum liliatum, phiala odorosa, et vexillum splendidum, purpuram æthereum confitens pro certo. Nihil vero moramur incredulos et scurras, qui sorte humana, non divino consilio, regna instituti arbitrantur. »

4. Asservabatur auriflamma in ipsa urbe et cœnobio Sancti Dionysii, et magnis cum cæremoniis ab ara ejusdem sancti, per manus abbatis, a rege ad periculosam militiam aut longam peregrinationem accincto, assumebatur, et cum magnis item a reduce ibidem restituebatur. Jacobus Meyerus lib. XIII *Annalium Flandriæ* : « Flammulam, inquit, (quod non nisi extremo discrimine solitum) ex penetralibus Dionysiaci cœnobii deprompta, Petro Villerio fortissimo viro, tradita. »

Ejus vexilli utendi præcipua tempora indicat breviter Forcatulus, loco supra citato : « Vexillum, inquit, Gallis cœlitus missum secundos bellorum eventus vel præstitit, vel ornavit : maxime contra Turcas et Sarracenos. Nec ullo libentius usus narratur Carolus Magnus in sacris bellis, non ullo felicius. Illud quoque præferri jussit Philippus Augustus Jerosolyma debellatum tendens cum Richardo Anglorum rege, sumpsitque ex æde Dionysiana : sicut postea divus Ludovicus Libyam petens. Plane Carolus VI etiam adversus Anglos sibi profuturum putavit idem vexillum Vido Trimollio creditum : quod auriflammeum nuncupabatur, nimirum a colore. » Sic ille.

5. Acceptam in manus auriflammam dabat rex gestandam comiti Vilcassino, cui hic honos jure debitus erat, et cujus comitatus a Sancto Dionysio in feudum acceptus erat. Vide Sugerium in *Vita sancti Ludovici Crassi* Francorum regis, et Franciscum Belloforestium libro tertio *Historiæ*, capite quadragesimo primo, ubi comes Vilcassinus Gallice *comte de Vexin* appellatur.

De ea cæremonia sic breviter Papirius Massonus lib. III *Annalium Franciæ* : « Crassus anno millesimo centesimo vigesimo quarto, publicis tabulis (quæ supersunt) agnoscit comitatum Vilcassinum esse in clientela et jurisdictione Dionysii, Rustici et Eleutherii martyrum : et comites Vilcassinos retroactis temporibus jus habuisse ferendæ in bellis flammulæ. Idem Crassus devoluto ad se comitatu, eo bello, quod adversus Henricum Cæsarem acerrimum parabatur, flammulam, non ut rex, sed ut comes, a præfecto illius monasterii alacriter suscepit. »

6. Antecedebat auriflamma in præliis alia omnia vexilla, etiam regium ; nec pugnabatur, nisi præcessisset, excepta ob subitos hostium incursus necessitate. De qua re exstat insignis locus apud Rigordum ad annum Domini millesimum ducentesimum decimum quintum : « Othone, inquit, imperatore ex insperato copias regis Philippi invadente, clamatur ubique per campos : Arma ! arma, viri ! clangunt tubæ ; revertuntur cohortes, quæ jam pontem transierant : revocatur vexillum S. Dionysii, quod omnes præcedere in bello debebat, nec satis propere revertitur, unde nec exspectatur. » Et paulo inferius : « Interea adveniunt legiones, quæ fere usque ad hospitia processerant, et vexillum B. Dionysii, et accurrunt quantocius ad aciem regis, ubi videbant signum regale, vexillum scilicet floribus lilii distinctum, quod ferebat die illo Galo de Montiniaco miles fortissimus, sed non dives. » De eodem ita Guillelmus Brito lib. II *Philippiados* initio :

Quod cum flamma habeat vulgariter aurea nomen,
Omnibus in bellis habet omnia signa præire :
Quod regi præstare solet Dionysicus abbas :
Ad bellum quoties sumptis proficiscitur armis.
Ante tamen regem signum regale tenebat
Montiniacensis, vir fortis corpore, Galo.

In quorum auctorum verbis est duo vexilla distinguere : unum B. Dionysii, sive auriflammam ; alterum ipsius regis quod *signum regale* appellatur.

7. Amissa fuit auriflamma (ut auctor est Belloforestius in Descriptione oppidi Sancti Dionysii) in prælio contra Flandros commisso. De eadem auriflamma, ejusque amissione ita Gaguinus libro I *Historiæ Francorum*, in Clodoveo : « Traditum quoque est pannum sericeum, rubrum, instar signi militaris quadratum, miro fulgore splendentem,
523 divinitus esse exceptum ; quo in expeditionibus contra fidei Christianæ hostes pro signo Franci reges uterentur : huicque vexillo nomen auriflammæ hactenus permansisse, diuque a Dionysianis cœnobitis asservatum esse ; sed abutentibus signo adversus Christicolas regibus, illud evanuisse : alterum tamen non dissimili forma instauratum esse, quod ab episcopis et loci abbate consecratum inter sacra asservata. » Denique amissa creditur auriflamma ad montem Pabulanum, qui mons inter Duacum et insulas Gallo-Flandriæ urbes hodieque illustris est. Commissam inibi pugnam anno Domini millesimo trecentesimo tertio inter Francos et Flandros præsente et fortiter dimicante Philippo Pulchro, Francorum rege, describit Jacobus Meyerus lib. X *Annalium Flandriæ*. Quo in prælio et regem ipsum fuisse vulneratum, et flammulam a Flandris discissam ac laniatam, et Anselmum Cherosium ejus gestatorem interemptum, memorat.

Negat tamen Dubleus recens scriptor lib I *Historiæ* suæ, cap. 41, amissam esse : imo se illam vidisse asserit. Verum ego substitutam eam vidisse magis crediderim, quam illam veterem et primam, de qua nimis constat ex ipsismet Gallis scriptoribus esse deperditam.

8. In hujus flammulæ sive auriflammæ locum, alia quam simillima vexilla deinceps fuerunt substituta, ut ex iisdem Gallorum ac Flandrorum historiis condiscimus.

9. Ad auriflammæ, seu veteris seu novarum, benedictionem, hæc reperitur solita adhiberi precatio : « Inclina, Domine, aurem tuam ad preces humilitatis nostræ, et per interventum B. Michaelis ar-

changeli tui, omniumque cœlestium virtutum, sed et beatorum martyrum Dionysii, Rustici et Eleutherii omniumque sanctorum tuorum, præsta nobis auxilium dexteræ tuæ: ut sicut benedixisti Abraham adversus quinque reges triumphantem, atque Davidem in tui nominis laude triumphales congressus exercentem; ita benedicere et sanctificare digneris hoc vexillum, quod ob defensionem regni et sanctæ Ecclesiæ contra hostilem rabiem defertur; quatenus in nomine tuo fideles et defensores populi Dei illud consequentes, per virtutem sanctæ crucis, triumphum et victoriam se ex hostibus acquisisse lætentur. » E monumentis cœnobii Dionysiani apud Lutetiam.

(21) Vide in Bibliotheca Cluniacensi privilegia pontificum monasterio Cluniacensi concessa.

(22) Rigordus l. *De gestis Philippi*, anno Domini 1191.

(23) Gaguinus l. VI *Hist. Franc.*

(24) Guillelmus Nangius, in *Gestis S. Ludovici*.

CAPUT XXVII.

Aliorum partim sanctorum, partim genere illustrium adversus beatum Dionysium honores.

Præter illorum, quos supra laudavimus, pietatem honoresque adversus sanctum Dionysium, multi quoque alii partim cultus frequentia et sinceritate, partim templorum, cœnobiorum, aliorumve ædificiorum exstructione eumdem sibi patronum fautoremque fecerunt. In quibus primas sane sibi vindicat B. Genovefa virgo sanctissima, quæ ducentis ferme annis ante regem Dagobertum, vicum Catulliacensem ex amore et honore sancti Dionysii frequentissime celebravit, inibique illam ipsam ædem, in quam tanto postea Dagobertus patris iram fugiens, ut ante memoravi, velut in asilum confugit, non jam facultatibus suis, tametsi illis quoque, quam precibus et miraculis condidit. Quæ enim ad templum tali loco et tempore ædificandum maxime desiderabantur, ea ubi reperienda essent, precando didicit, et ipsis operarum necessitatibus miracula patrando subvenit.

Jungatur S. Genovefæ beata Birgitta, virgini Gallicanæ vidua Germanica, etsi ævo quidem admodum disjuncta (inter utramque enim haud minus quam novem sæcula interfuerunt), pietatis tamen ardore et colendi Dionysii studio prope par ac gemina. Quippe quæ beatum martyrem tam frequenter ac tam ferventer voto et precibus adierit et lacessiverit, ut non raro qua visis cœlestibus, qua opportunis solatiis ab eodem ipsam visitante affici meruerit. Et flagrante quidem inter reges Philippum Valesium Galliæ, et Eduardum Angliæ, quam acerrimo bello vidit inter precandum Galliæ patronum Dionysium super afflicto regni statu, Reginæ cœli supplicantem, et auxilium Francis implorantem (25). Alias item cum e peregrinatione ad sancti Jacobi Compostellani suscepta cum marito simul reverteretur, isque Atrebati in morbum incidisset, ex quo illa non mediocrem animo participaverat mœrorem, gratissimam a suo patrono Dionysio consolationem percepit. Precanti enim apparens eum se esse dixit, qui ab urbe Roma Evangelii proferendi causa in Franciam venisset; et quia singulari ab ea diligeretur affectu, hinc se ejus curam habiturum, semperque præsto adfuturum; et addidit promisso pignus, brevi consecuturam mariti valetudinem. Quæ et paulo post est consecuta. Denique alias sæpius eumdem habere visitatorem merita est et consolatorem.

His accenseri merito debent sanctus Swibertus Frisonum apostolus (26) et B. Notgerus Eburonium episcopus: quorum ille, relicto natali solo, et stirpis nobilitate Christo substrata (Anglus enim erat, et illustri e familia oriundus), cum a sancto Wilfrido Merciorum præsule creatus antistes, ad Frisones Germanosque fide imbuendos missus esset, nihilque haberet antiquius, quam ut vanas eorum superstitiones in veram unius Dei religionem, et profana deorum fana in divorum sacra templa commutaret, tum magni Dionysii toto Occidente notissimi, et sibi in **524** primis charissimi haud immemor, templum ejus honori sub annum salutis nostræ sexcentesimum nonagesimum in oppido Hoernaer consecravit. Alter vero multorum Leodii templorum ædificator, unum quoque in honorem et cultum B. Dionysii construxit, cui et canonicorum adjunxit collegium: qui primo quidem viginti, « procedente vero tempore (ut loquitur et testatur Anselmus) decem additis, in tricenarium profecerunt numerum. »

Sanctæ vero Edithæ pietas meritissime inter hos sanctos sibi locum facit. Fuit hæc virgo Edgari regis filia, et Eduardi regis et martyris soror, et post patris quidem ac fratris excessum (nisi constanter recusasset) gentis suæ regina: quæ contempto regno et mundo, dum tota viam insistit pietatis, templum in honorem D. Dionysii patroni sui sub annum Domini nongentesimum octogesimum quartum condidit, et requietis suæ locum certo mentis præsagio appellavit. Nam in eodem templo, quod vivens crebro frequentarat, a S. Dunstano, qui illud ejus invitatu dedicaverat, sepulta est. Qui Dunstanus cum in ipsa dedicatione eam virginem observasset pollicem dexterum identidem ad efformandum in fronte sua crucis signum extendere, facto delectatus apprehendit ejus dexteram, et dixit: « Nunquam putrescat hic digitus. » Qui proinde mansit imputribilis. Nam tredecim ipsis annis a suo decessu apparuit eadem sancta virgo beata Dunstano, et de corporis elevatione commonuit, addito veritatis signo, quod præter ea membra quibus olim in puellari ætate abusa fuerat (oculorum scilicet, manuum et pedum) totum reliquum corpus incorruptum inveniretur. Adjunxit etiam de pollice his verbis: « Pollicem quoque dextræ manus, quo mihi assidue crucis signum impressi, illæsum videbis, ut appareat clementia Domini in parte servata, et paterna castigatio in parte desumpta. » Denique, ut S. Dionysii cultum olim, dum viveret egregie promoverat, ita illius mundo defunctæ venerationem, quadam remunerationis vice idem Dionysius Dunstano antistiti apparens, et sacrum virginis corpus in lucem exponi et coli præcipiens, cœlesti auctoritate promovit. Adeo exhibitus sanctis cultus in eos, qui exhibuerint, non sine ingenti fenore solet reciprocari.

Facit porro candidissimus ille puritatis et pietatis anglicanæ flos, beatissima Editha, uti et aliorum Anglorum seu regum seu principum S. Dionysii amantissimorum, et sacro ejus honori devotissimorum mihi refricetur ac redeat læta memoria: nec tui, o beatissime Eduarde rex et confessor, ulla possim ratione oblivisci. Haud enim scio, an quidquam aliquando tulerit terra Anglia nomine tuo vel majus vel sanctius, sed simul et conjunctim gloriæ S. Dionysii celebrandæ et tutandæ devotius. Nam cum præter solitam in sancta regni tui loca et indigetes tuos liberalitatem ac munificentiam, Dionysii quoque, licet peregrini, memor esses, ac prædivitem ei villam plurimisque abundantem commodis elargirere, ita fere dicebas, ita scribebas: « Ego Eduardus rex Anglorum, cum essem in pace, in gloria regni mei, pro salute animæ meæ patrumque meorum qui ante me regnaverunt, cum consultu et decreto primatum fideliumque meorum, dedi S. Dionysio (qui celebris memoriæ apud nos quidem nominatur, apud Francos autem et

colitur et habetur) villam quamdam nominatam Teintuna in territorio et comitatu urbis quæ Oxenaforda dicitur, cum omnibus appendicibus ejus, id est terris, silvis, pascuis, aquis, pratis, cultis et incultis. Sit autem terra hæc immunis et libera ab omni negotio, excepta expeditione, et pontis vel arcis instauratione. Quod si qui violaverint, sit pars eorum, decreto Dei et meo, omniumque episcoporum (quorum nomina hic habentur) cum Juda traditore, cum Dathan et Abiron, in ignem æternum, ubi vermis eorum non moritur, et ignis non exstinguitur; nisi reatum suum coram Deo et sancto Dionysio emendaverint. Anno Dominicæ Incarnationis millesimo quingentesimo nono, » etc. His litteris regiæ donationis subscripserant nomina sua, primo rex et regina, deinde duo archiepiscopi, tum episcopi sex, postea duces quinque, deinceps et alii.

Sed hæc studio brevitatis omitto, et ab Anglorum pietate, de qua et inferius sermo mihi necessario instituendus est, in Franciam pedem refero. Vocat enim ad se, quem hactenus omisi, S. Eligius, et in S. Dionysii honore spectari artem suam petit. Cui sane inter ævi illius aurifices facile principi, et in opus quod ad B. Dionysii spectabat ornamentum, toto quod aiunt, animo et corpore incumbenti, haud mediocris laus debetur : imo et Noviomensis episcopatus, qui post divinitus ei tributus est, ut pars forte, aliqua præmii, procuratore apud Deum Dionysio, felici sorte obtigit. Nam longe nobilissimum eidem suo et omnis Galliæ patrono in civitate Parisiensi condidit mausoleum, cui et tectum auro gemmisque opere mirifico incrustatum superposuit. Quo quidem in opere tametsi regis Dagoberti liberalitas ac munificentia præclare resplenduit, tamen omne auri gemmarumque pretium infra artis ac industriæ æstimationem fuit (27). « Tantum enim illic (ut S. Audoeni verbis utar) suppeditante rege suam exercuit industriam, atque ita suum declaravit ingenium et artificium, ut pene singulare sit in Galliis ornamentum, et in magna omnium admiratione usque in hodiernum diem. »

525 Liceat mihi in horum coronam sanctorum, qui S. Dionysii gloriæ et honori studuerunt, aut sacra illa loca coluerunt, etiam S. Ignatium societatis Jesu Deo duce auctorem atque fundatorem includere. Is enim Parisiis cum studeret, et nonnullis sibi adjunctis sociis totus ad res magnas ac divinas aspiraret, tandem anno Domini millesimo quingentesimo tricesimo quarto, cum instituenda formandaque perfectioris vitæ initia, et quædam velut semina futuræ societatis facienda concepisset animo, non alium ad hæc beata principia commodiorem aut sanctiorem locum esse judicavit, quam vicinum Parisiis montem Martyrum, hoc est montem illum S. Dionysii et aliorum martyrum cruore consecratum : illuc proinde solemni Assumptæ Virginis die (quam præcipuam sibi apud Deum patronam cuncti asciverant) communiter adeundum censuerunt, ibi tantam celebritatem qua possent pietate exigendam, ibi eorum quæ ad Dei gratiam et fratrum salutem conceperant vota nuncupanda. Et summa quidem votorum hæc fuit : Primum, ut remisso fluxis vanisque voluptatibus nuntio, integram illibatamque in perpetuum amplexarentur castitatem. Dein, ut quod ejus fieri posset, paupertatis semita graderentur, eamque, excepto tam studiorum (quæ aliqui necdum absolverant) quam destinatæ ad sacra Jerosolymorum loca peregrinationis tempore gnaviter sectarentur : neu quidquam omnino pro augustissimi sacrificii celebratione quovis prætextu admitterent. Præterea, ut in Palæstinam ad gentis ejus salutem (si quidem pateret aditus et permitteretur) certo tempore constituto simul navigarent; sin minus, ad summum pontificem adirent, atque ad ejus prostrati genua totos se ad fructum animarum ex ipsius nutu arbitrioque dedicarent. Quæ vota duobus quoque annis consequentibus eodem die, et loco, et ritu renovarunt. Quis autem dubitet quin ille Galliarum apostolus, ille instructor gentium, ille ab Oriente ad Occidentem peregrinus, cum in sui martyrii loco exiguam illam coronam videret sua per vestigia incedere meditantem, ac se fratrum suorum in longinquis terris degentium saluti devoventem ; quis, inquam, dubitet, quin ille verus honoris Dei amator et æmulator multum caloris multumque roboris devotæ illis novorum athletarum coronæ, et ad promittenda et ad præstanda tanta molimina, suis apud omnium gratiarum fontem precationibus impetrarit?

Addamus horum divorum numero illustres regia dignitate personas; sive Adelaidem Roberti Francorum regis matrem, egregia sanctitate feminam ; sive Henricum III Angliæ regem præclara virum pietate : de quorum altera Helgaudus Floriacensis (28), post cœnobiorum ab ea exstructorum recensionem, ita subdit : « Speciali autem suo post Dominum amicorum amico, beato videlicet Dionysio, casulam miro itidem opere factam contulit, quod opus vocatur orbis terrarum illi Caroli Calvi dissimillimum. Sperabat enim se Deo fidelis regina partem habituram cum eo cui promiserat Deus sermone non casso (29), impetraturum pro quibuscunque petiisset. Etenim universa progenies famulam se tanti martyris in omni opere proclamabat. » De altero autem ita Nangius (30) : « Anno Domini millesimo ducentesimo quinquagesimo nono Henricus rex Angliæ venit in Franciam, exceptusque est Parisiis a S. Ludovico : postmodum B. Dionysium visitare cupiens, discessit Parisiis, et ad ecclesiam B. Dionysii venit cum magna devotione et reverentia, mensemque et eo amplius ibi commoratus, conventui cappam auream et scyphum magni ponderis contulit. » Nec inhonoratum indonatumve S. Dionysium reliquit Philippus II Hispaniarum rex ; qui obtento a rege Franciæ S. Eugenii primi antistitis Toletani (quod diu multumque postulaverat) sacro corpore, in tanti memoriam beneficii, et simul quod idem Eugenius, Dionysii Areopagitæ discipulus, ab eo in Hispaniam missus esset, eidem martyri Dionysio argenteam lampadem magnitudine et artificio spectabilem donum misit. Istis, quæ in hoc genere præcipua (31) sunt, cursim delibatis, cætera transiliens, ad mirabiliora Dionysianæ virtutis signa depropero.

NOTATIONES.

(25) In *Revel. extrav.*, c. 92, et in *Vita* ejus tomo IV Surii.

(26) S. Marcellinus presbyter in *Vita S. Swiberti*, c. 11, tomo II Surii.

(27) Apud Surium, tomo VI *Vitarum*.

(28) Helgaudus in *Vita Roberti regis Francorum*.

(29) *Cui promiserat Deus sermone non casso.* Promisisse Deum opem omnibus pro quibus supplicasset S. Dionysius, præter Helgaudum Floriacensem hic laudatum, etiam testatus est Hilduinus in *Vita S. Dionysii*, ubi hæc verba : *Dilectio et benignitas quam habes, semper, pro quocunque petieris, impetrabit.* Refert eadem verba Guilielmus Nangius in Vita S. Ludovici. Similem a Domino promissionem preces S. Viti martyris subsecutam esse, scribit Witichindus lib. II *Gestorum Saxonicorum*: « Hanc vocem, inquit, subsecuta est sponsio divinæ promissionis rata et firma esse omnia quæ rogasset. » De Gertrude l. I *Insinuationum*, cap. 25, scribitur, pro quocunque benignissimum Deum negotio invocaret, id eventu prospero semper suc-

cessurum. Dixit etiam S. Dominicus, ille Dominicanæ fundator et pater familiæ, atque adeo præ se tulit, ac rebus ipsis ostendit, nihil se unquam a Domino poposcisse quin impetraverit. Ac ne cui nimis hæc mira videantur, ipsum divini Psalmistæ audiendum est testimonium Psal. CXLIV, 19 : *Voluntatem* **526** *timentium se faciet, et deprecationem eorum exaudiet, et salvos faciet eos.* Quin et nostra prope ætate S. Theresia Carmelitarum discalceatorum mater, sibi esse a Domino revelatum dixit, neminem quidquam in nomine B. Petri Alcantaræ a Deo petiturum, quin esset impetraturus; ac se quidem multis in rebus promissi hujus expertam veritatem. Vide Vitam ejus ab ipsamet scriptam c. 24.

(30) Guiliel. de Nangis l. *De gestis S. Ludovici.*

(31) *Istis, quæ in hoc genere præcipua*, etc. Nam et alia in aliis adjici possent, si necesse foret. Helgaudi tamen Floriacensis monachi et scriptoris (quia nonnulla nobis suppeditavit) fiet aliqua mentio. Is igitur in fundo cœnobii Floriacensis ædem parvulam construxit in honorem SS. Dionysii, Rustici et Eleutherii : qua re intellecta, misit ei Robertus Francorum rex eorumdem sanctorum nonnullas reliquias, e casula scilicet S. Dionysii, e dalmatica S. Rustici, e casula S. Eleutherii, atque e vestimentis eorumdem sanguine aspersis, et de corporum pulveribus, nec non de triplici funiculo quo astrictus fuerat sanctus martyr Dionysius. Horum testis est ipse Helgaudus in Roberto, rege Francorum. Nec vero canonicorum Rhemensium pietas prætereunda est, qui templum S. Dionysio ædificarunt : quod Hervæus Rhemensis archiepiscopus, teste Flodoardo, lib IV, c. 13, consecravit.

CAPUT XXVIII.

S. Dionysii varia in varios et vario in genere post mortem miracula.

Omnia quæ B. Dionysius post excessum ad superos vario in genere perpetravit miracula, et pervestigare studiosius nimis tædiosum, et accuratius enarrare nimis operosum esset : proinde præcipua duntaxat et pauca referam. In quibus tenere principatum illud debet, quod in Stephano pontifice, ejus nominis tertio, in magnum Ecclesiæ bonum idem Dionysius designavit. Cujus quidem miraculi, quo certior exstet fides, ex ipsiusmet Stephani litteris, quæ hodieque in promptu sunt, collecta veritas est. Hic igitur Stephanus ab Aistulpho Longobardorum rege inique oppressus, expetitis frustra ab imperatore Constantinopolitano auxiliis, demum ad Pipinum Francorum regem, si quid is forte subsidii afferret, se contulit; cui rex perbenigne et perhumaniter excepto, atque in B. Dionysii cœnobio per hiemem hospitari jusso, spopondit se proximo vere in Aistulphum ducturum, et opem afflictæ Italiæ, urbique ipsi et pontifici quietem et pacem allaturum. Stephano interea tam ex itinerum laboribus, quam ex injuriis temporum gravissime laboranti, et desperata jam valetudine, nusquam nisi in Deo et in sanctis spes suas reponenti, ecce dum in æde sacra preces fundit, per visum apparent principes apostolorum Petrus et Paulus, et cum illis una templi præses S. Dionysius, et hic quidem gracili ac procero corpore, vultu amœno, coma candida, tunica nivea clavo purpureo juncta, pallio conchyliato stellulis aureis intertexto : et hi inter sese læto ac hilari ore sermocinantes, Dionysio medendi munus deferunt : tum ille palmam et thuribulum manu gestans, presbytero et diacono, qui seorsum adhuc steterant, latera cingentibus, ad ægrum propius accedit, salutatque : *Pax tecum, frater, noli timere : non morieris donec ad sedem tuam prospere revertaris. Surge sanus, et hoc altare in honorem Dei et apostolorum ejus Petri et Pauli, quos vides, dedica, missas gratiarum agens.* Erat vero ibidem (ut ipse retulit visi hujus spectator Stephanus) inæstimabilis quædam cum mira suavitate claritas. Mox ergo sanitati est restitutus. Quare cum exsequi mandatum B. Dionysii jam incolumis satageret, et demonstratam aram in Dei et apostolorum honorem consecrare, ii qui coram aderant, et pridianæ infirmitatis oculati testes fuerant, desipere eum arbitrabantur, donec Pipino regi, et optimatibus atque proceribus rei serie denarrata, et fide dictis habita, rite sacris operatus, eam ipsam aram dedicavit, et super ea pallium apostolicum, ac Petri claves, velut sacra quædam anathemata, in rei memoriam deposuit. Annus tunc agebatur Domini septingentesimus quinquagesimus quartus, ipsius autem Stephani papæ tertius. Fertur idem pontifex nonnullas B. Dionysii reliquias secum Romam asportasse, atque in ejusdem martyris honorem monasterium in paterno fundo ædificare cœpisse, quod opus morte auctoris interceptum, Paulus ejus frater, et in pontificatu successor, magnifice absolvit, convectisque in illud compluribus SS. martyrum corporibus consecravit, et Græcis hominibus Deo ibidem famulaturis, in memoriam et honorem Dionysii Areopagitæ, ut fratrem velle didicerat, attribuit : locumque *Ad sanctos martyres in schola Græcorum*, appellavit. Atque de Stephano hactenus.

Quemnam autem illi potissimum subjungemus, similis a B. Dionysio collatæ valetudinis compotem et laudatorem? Te, opinor, jure quam meritissimo, dux Bertholde, et inter Angliæ duces veræ pietatis cultu eminentissime. Tu enim in gravissimam aliquando delapsus infirmitatem, cum a medicis sperare nihil posses, ad cœlestia suspirans remedia, opem a B. Dionysio et sociis martyribus confidenter exspectasti, et reportasti. Nam audito esse in Galliis eorumdem sanctorum corpora, velut quasdam efficacium medelarum apothecas, qua primum per Caroli Magni imp. (cujus in obsequiis versabare) facultatem licuit, illo te contulisti, eos veneratus **527** es, ab iis sanitatem expostulasti, et paucis admodum, quibus ad eorum monumenta decubuisti, diebus integram plane ac solidam valetudinem recuperasti. Quid ergo? Apud ingratum et immemorem ea fuit collocata gratia? nullusque in sanctos tanti beneficii fructus redundavit? Imo vero maximus. Nam ædem illis sacram in villa tua exstruxisti, et illam ipsam villam una cum agris, pratis, silvis, aquis, campis, hæreditate a majoribus acceptam, sed et portus duos maritimos ei terræ vicinos, simul cum salinis, aliisque eodem pertinentibus, perquam insigni et prolixa benignitate, eorumdem sanctorum cultoribus monachis, sive Dionysianis cœnobitis condonasti : *Dignum est enim*, inquiebas, *ut per quos sum ab omni corporis liberatus infirmitate, ipsi mihi in ipsa mea debeant hæreditate succedere.* Beatum porro illud sæculum (sunt enim bina hæc piæ liberalitatis exempla unius ejusdemque octavi sæculi) quod tales habuit clientes sanctorum! quod tam memores protulit divinorum beneficiorum susceptores!

Et vero alios eosdem ipso sæculo, et ex eadem Anglia præclaros possem adducere erga Dionysium benefactores, seu Offam Merciorum regem, seu geminos fratres Agonavalam et Sigrinum, et hosce quidem ultro et unanimi consensu omnem suam possessionem, quam portui Lundevicensi vicinam habebant, S. Dionysio contribuentes; illum autem et quidquid ibidem habebat juris benignissime remittentem, et alia

insuper e suo adjungentem. Fuit, fuit olim ea in divos pietas, ea largitas, ut præ sanctorum honoribus omnis propinquorum videretur inducta oblivio : nunc e contrario tanta est propinquorum cura, et viscera corrodens sollicitudo, ut nulla videatur sanctorum præ propinquis restare memoria. Verum hoc agamus, et alia nostri martyris benefica revisamus miracula.

Auctor præterea est Flodoardus (32), sua ætate, hoc est sub annum Christi nongentesimum, feminam pauperculam, Gillaudem nomine, cum totam manum impacto molæ manubrio graviter sauciasset, ad B. Dionysii sacras reliquias (quæ ob infestationes paganorum Rhemis tunc asservabantur) magno cum timore et reverentia adiisse, atque in preces diu noctuque prostratam ejus denique alloquio et solatio in somnis donatam esse, et simul viam obtinendæ sanitatis didicisse. Alia ejusdem martyris miracula perstringit Rigordus (33), ævi sui scriptor : quorum bina in annum millesimum centesimum nonagesimum tertium, bina in proxime sequentem inciderunt. Priora sunt hæc : Puerulus quidam vita functus, ad B. Dionysii ædem a parentibus, ipso ejusdem sancti festo die deportatus, et ante martyrum corpora altari impositus, postquam parentes S. Dionysii opem mistis preces lacrymis atque suspiriis impensius implorassent, ad vitæ usuram, universo respectante populo, remigravit. Item arreptitius quidam in eodem templo simili ope curatus est. Posteriora autem in sequenti anno hæc fuerunt : Trimulus puer de Curte nova aquis submersus, vitam B. Dionysii meritis recuperavit. Deinde vir quidam Misionensis, eodem invocato et succurrente Dionysio martyre, e custodia apud Rothomagum exsolutus est.

Nec vero tantum Dionysii cultoribus magna beneficia, sed etiam sepulcri violatoribus gravia in promptu fuerunt supplicia. Quippe duorum sacrilegorum acceleratæ mortes, et unius quidem in ipso peccati articulo, alterius vero intra eumdem annum, quo facinus admiserat, idonea sunt testimonia (34). Prior e Sigeberti Francorum regis primoribus erat, qui eodem rege Parisios armis et flammis vastante, S. Dionysii sacram ædem non pietatis sed avaritiæ impulsu ingressus a sancti sepulcro pallam holosericam auro et gemmis coruscantem tollere non dubitavit. Ecce ergo, dum infelici spolio se beatum putat, et necessitate navigandi urgente, una cum credito sibi puero, cui ducentos aureos nummos tradiderat asservandos, iter prosequitur, derepente charus ille et pretiosus puer præceps navi, tactus a nemine, et incertum quo casu delabitur, et aquis obrutus, nec ipse nec aurum apparet. Impulit quidem ea duplex jactura, ut confestim littori applicaret, et sepulcralem pallam, unde abstulerat, referret, sed mortem sacrilegii vindicem ne annum quidem unum amoliri potuit. Eodem enim obiit. Alter eadem instigante auri cupidine ipsum ascendere, et pedibus conculcare sacrum tumulum haud veritus, dum ei impendentem columbam auream lancea tentat elidere, ipse pedibus, quibus turritum insistebat tumulum utrinque dilapsis, compressisque in ipso lapsu testiculis, et suo infixa lateri lancea, mortem pro auro invenit. Nec sane fortuito ista, sed justo Dei judicio illis evenere : ut quam aptissime in eos quadret illud Ecclesiastici : *Multi dati sunt in auri casus, et facta est in specie ipsius perditio illorum* *, id est multi propter aurum ceciderunt, et ejus capti specie perierunt.

NOTATIONES.

(32) Flodoard. lib. I *Hist. Rhemensis*, c. 24.

(33) Rigord., lib. *De gestis Philippi Augusti*.

(34) Greg. Tur. lib. I *Mirac.* c. 72.

528 CAPUT XXIX.

S. Dionysii reliquiæ, et earum virtus atque æstimatio.

Sanctissimum Dionysii corpus habuit (35) initio, habetque etiamnum invicta Francia; nec est verum illud aliquando seu vi seu dolo ad gentem aliam translatum, foris remansisse, aut non esse. Nam Rhemos quidem (36) (ut e Flodoardo superius insinuatum est) propter infestationem paganorum semel delatum esse constat, sed ibi ad meliora tantum usque tempora reservatum. Semel item a Carolo Magno (37) in societatem militiæ assumptum, sed parta victoria mox relatum. Nam adversus rebellantes sibi Saxones bellum moturus, cum satis nosset, quam forti et dura cum gente sibi res esset, et ipsa ancipitis Martis discrimina sagaci animo jam ante prospiceret; quo præter humana auxilia et mortales copias, etiam sanctorum haberet in castris suis præsens auxilium; voluit beatorum martyrum Dionysii et sociorum ejus corpora ab religiosis viris in eam expeditionem deportari. Fardulphus ergo S. Dionysii abbas (fuit hic ordine octavus decimus) eidem regi a consiliis, et cunctis in expeditionibus comes fidelis ac providus atque etiam rebus fidei ac pietatis promovendis admodum idoneus, negotium hoc suscepit, et qui vicissim sacris deportandis reliquiis succollarent, bonam vim clericorum providit. Bis pugnatum est totis castris : sed eorum altero conflictu debellatum, et victoria penes Carolum Magnum stetit. Hic autem cœlestis haud immemor beneficii, hoc primo curavit (quod semper a Christianis regibus curandum est) ut victoriæ fructus præcipue ad Dei honorem, et sanctæ fidei augmentum recurreret. Itaque mandavit ut Saxones Christi religionem institutaque susciperent : deinde eorumdem Saxonum aliquot millia, qui varias in regni sui partes distribuerentur, et sensim Ecclesiæ rudimentis et moribus imbuerentur, deportavit. Quo facto (ut Deus ipsum honorantes novis semper auget honoribus) haud multo postea ipsius regno adjecit imperium : fuitque deinceps simul rex, simul imperator; et regnavit quidem secundo rerum cursu, nec interrupta unquam valetudine, annos quadraginta septem; imperavit vero quatuordecim. Unus denique in omni vita morbus, seu febris una, vitæ cum mortali eripuit felicemque et bis fortunatum immortali ascripsit, anno scilicet octingentesimo decimo quinto, ad quintam Kalendas Februarias. Qua die sancta ejus memoria quibusdam in ecclesiis pie recolitur et solemniter celebratur. Tum ergo plus ille et vere sanctus imperator sacrum Dionysii corpus ex urbe et æde sibi cognomine extulit, et cum illo una illustrem victoriam reportavit. Sed alias nunquam (nisi quis audacibus credere fabulis velit) ab urbe S. Dionysii longius quam Parisios regni caput, tanti martyris principales reliquiæ præsertim, ut remanerent, alterique loco propriæ essent, leguntur exportatæ. Harum porro reliquiarum virtus, non tantum aut in morbis sanitatem, aut victoriam in præliis, sed incrementum quoque et prosperitatem regnis et imperiis importavit. Quod Henrico regi Saxoniæ Caroli Simplicis Francorum regis legatus haud obscure indicavit. Nam cum ei manum S. Dionysii (38) auro gemmisque inclusam, fidei et amicitiæ testem Caroli nomine offerret, his usus esse verbis memoratur (39) : « Hoc habeto pignus fœderis perpetui, et amoris vicarii. Hanc partem unici solatii Francorum Galliam inhabitantium (postquam eos deseruit insignis martyr Vitus et ad nostram perniciem vestramque perpetuam pacem, Saxoniam visitavit) communicare tecum maluit. Neque enim posti-

* Eccli. XXXI, 6.

quam translatum est corpus ejus a nobis, civilia vel externa cessavere bella. Eodem quippe anno Dani et Normanni regionem nostram invaserunt. » Quibus verbis vaticinari legatus voluit, non secus a Francia cum his Dionysii sacris reliquiis prosperitatem ad Saxonas transituram, quam olim cum B. Viti corpore transiisset. Quanti porro manum illam S. Dionysii æstimarit rex Henricus, idem qui superiora perscribit Witichindus : « Rex autem, inquit, munus divinum cum omni gratiarum actione suscipiens prosternitur reliquiis sanctis, et deosculatus eas summa veneratione veneratus est. » Ita ille. Nec defuit sane pietati huic et venerationi merces : quandoquidem ex illo tempore Saxonum res, Hungarorum irruptionibus nuper admodum accisæ in pristinum restitui statum, et magna sumere incrementa, domitis bello Sclavis, Bohemis, Dalmatis, et aliis in orbem vicinis populis (quos Henricus fecit tributarios) continuatis victoriis inceperunt. Tantum scilicet in sacris reliquiis, et in convenienti earum cultu situm est boni ! Quod utinam Clodoveus II intellexisset (40-41), atque a contrectandis Dionysii sanctissimis ossibus irreverentes manus abstinuisset ! næ et mens illi firmior, et ejus regno prosperitas major constitisset. Verum ubi martyris brachium minus pie et religiose attigit atque abscidit, tum et ipse mente motus est, et haud modice attonsa magnanimæ illius gentis est gloria. Ac licet ablatam brachii partem, auro et gemmis ditiorem postea reddiderit, et varia insuper donaria S. Dionysii cœnobio **529** pro recuperanda integræ mentis firmitate contulerit, nunquam tamen ita revaluit quin ad supremum usque tempus aliqua insaniæ vestigia prætulerit, magnum sane regibus documentum, quantus ad res sacras horror et reverentia afferenda sit : et quam non leviter, tametsi cum pietate (qua forsan, et Clodoveus non omnino caruit) sanctorum membra nec frangenda nec disjungenda sint (42). Et vero tantam inesse virtutem ipsius sacri corporis reliquiis, quid mirum ? quando et vela et serici panni, quibus eæ involvuntur, adversus potestates tenebrarum harum et terribiles dæmonum carnificinas haud parum possint. Nam cum anno Domini millesimo quinquagesimo, quo detectum corpus, et palam venerationi expositum fuit, quidam ex iis abbatibus qui ad eam solemnitatem accesserant, nonnullam antiquissimi veli partem, quo obvolutum corpus fuerat (nam velum novum, idque pretiosissimum, miserat Henricus I rex Francorum) inde ad monasterium suum asportasset, atque obsesso cuipiam a dæmone homini gentili et a fide nostra alieno admovisset, mox ille obsessor quamvis alias atrox et importunus, serio abscessit et aufugit : et homo ille ab ista tyrannide vindicatus aquis ablui salutaribus, et Christianis accenseri expetiit. Denique tanta fuit non regum modo aut virorum virtute præstantium erga S. Dionysii sacras reliquias affectio pietatis atque religio, sed etiam indiscriminatim totius populi Galliæ, ut existimarent hominem tam insignitæ improbitatis ac nequitiæ reperiri neminem posse, qui coram venerando tanti totius Galliæ patroni tumulo dejerare aut mentiri ausus esset (43). Hinc non raro accidebat, ut si quis vel injustitiæ vel cujuslibet alterius grandis flagitii reus objectum sibi crimen inficiaturus in judicio videretur, is ad S. Dionysii tumulum tanquam ad rem maxime sacram et inviolabilem jurisjurandi gratia traheretur. Ibi enim vel stimulis conscientiæ fodicantibus, vel pœna scelerum cito consequente, certa veritatis edebantur indicia. Talibus nimirum Deus opt. max. sanctos suos dignatur honoribus ; tam præsentibus eorum contemptores prosequitur terroribus, ulciscitur suppliciis. Hactenus quæ sanctus Dionysius egerit vidimus : quid scripserit, requiramus.

—

NOTATIONES.

(35) *Sanctissimum Dionysii corpus habuit*, etc. Probabimus infra fuse quæstione 4, corpus S. Dionysii fuisse semper, et nunc esse in Francia.

(36) *Nam Rhemos quidem*, etc. Testis est Flodoardus lib. I *Historiæ Ecclesiæ Rhemensis*, cap. 4, sub finem, aliquando fuisse Rhemis sancti Dionysii corpus : « Quadam denique sabbatorum die, inquit, jam vespera Dominici diei accedente, quædam paupercula, nomine Gillaidis, ex familia S. Dionysii villæ Cortis superioris, dum molam mane verteret, manubrium molæ ipsius inhæsit dexteræ, ut divelli posset a nemine. Tandem molæ manubrium ex utraque parte manus abscindere cogitur, indicium nolens secum ferre miserabilis operæ. At salutis suæ sollicita, quoniam B. Dionysii tunc Rhemis (ob infestationem paganorum) servabantur membra, veloci gressu ad ejusdem S. martyris Domini sui contendit accedere pignora, » etc.

(37) *Semel item a Carolo Magno*, etc. Vetus ms. cœnobii Sancti Dionysii prope Parisios : « Itaque non tantum gloria, inquit, verum et potentia Carolus Magnus, cum bellum adversus Saxones mirabili industria administraret, et sui præsentia vires exercitus acueret, Fardulphum B. Dionysii Areopagitæ abbatem, inter alios, qui ad ferendum pondus prælii, et gentis audaciam comprimendam evocati undique construxerant, contigit accidisse. Hic sacra beatorum martyrum pignora secum ferre jussus fecerat, et custodes clericos, qui secum proficiscebantur, uti eis vicissim succedentibus debita exhiberetur religio, delegaverat. » Ita ibi.

(38) *Nam cum ei manum S. Dionysii*, etc. De manu S. Dionysii a Carolo Simplice, Francorum rege, ad regem Saxoniæ missa, scribit Sigebertus in Chronico ad annum Domini 922, his verbis : « Carolus rex Francorum cum auxilio Lotharensium, juxta urbem Suessionis pugnans contra Robertum fratrem Odonis regis, qui contra se regnum Francorum invadebat, eum cum multis peremit, et se et Franciam Henrico regi submittit, eique in pignus perpetui fœderis et amoris mittit manum pretiosi martyris Dionysii Parisiensis, auro gemmisque inclusam. »

(39) Witichindus, l. I *Gestorum Saxonicorum.*

(40-41) *Quod utinam Clodoveus II intellexisset !* De Clodovei adversus sanctum Dionysium irreverentia hoc habemus Adonis Viennensis in Chronico testimonium : « Clodoveus rex, inquit, temere agens, brachium B. Dionysii martyris abscidit. Ab eo tempore (sicut Franci tenuerunt) regnum ipsorum cadere cœpit variis casibus molestatum. » Robertus Gaguinus, lib. III *Historiæ Francorum*, cap. 4 : « Hujusmodi religiosis operibus, inquit, cum maxime operam daret Clodoveus, neque ullis agitaretur bellis, aperto divi Dionysii feretro, brachii partem inde abstulit. Quod tametsi reverenter haberet, protinus tamen mente concidit, secutæque sunt per Dionysiacum templum tenebræ, et rerum omnium obscuritas : ut qui illic aderant pavitantes citissime inde aufugerent. Rex, etsi insano non dissimilis esset, brachii partem ablatam auro circumdatam, et multis gemmis decoratam beato corpori restituit, simulque donaria monasterio attribuit, quibus meliorem sibi mentem recipere posset. Qui etsi paulum meliusculus exstiterit, præ se tamen tulit insaniæ vestigium. » Sic ille.

Hæc ipsa, ut opinor, est manus quam postea Carolus Simplex (de quo hic paulo ante) ad Henricum Saxoniæ regem misit.

(42) E veteribus codicibus S. Dionysii apud Parisios.

(43) Gregor. Turon., l. V *Hist.*, c. 32.

530 CAPUT XXX.

Librorum sancti Dionysii index (44).

Primam in theologia laudem, secundum Scripturæ sacræ libros, sibi ex doctorum et piorum consensu vindicant sancti Dionysii Opera, multis probata et laudata cum philosophis tum theologis. Quorum librorum pars optima, Dei beneficio, hodie superest : nonnulla portio injuria temporum interiit.

Supersunt hodie libri :

De cœlesti hierarchia. 1. *De divinis nominibus.* 1. *De ecclesiastica hierarchia.* 1. *De mystica theologia.* 1. Item Epistolæ. *Ad Caium.* 1. *Ad Sopatrum.* 1. *Ad Demophilum.* 1. *Ad B. Joannem evangelistam.* 1 (45). *Ad Dorotheum.* 1. *Ad Titum.* 1. *Ad Apollophanem.* 1. *Ad Polycarpum.* 1.

His porro superstitibus hoc insigne laudis merito ascripsit seu Ambrosius Camaldulensis, seu Jacobus Faber Stapulensis, seu quilibet alius, quisquis primus fuit, *theologia vivificans, solidus cibus.* Nihil enim in omnibus istis Areopagitæ scriptis facile reperias, quam solidum cibum, quam theologiam vivificantem.

De symbolica theologia. De anima. De divinis hymnis. Theologicæ informationes. De justo et divino judicio. De iis quæ intelligentia et quæ sensu percipiuntur.

Quibus libris magno Ecclesiæ damno deperditis, idem qui supra, quisquis ille fuerit, hanc jure bono affixit tristis naturæ epigraphen : *Infinitus thesaurus aut deperditus aut absconditus.* Scripsisse autem Dionysium libros ejusmodi, nulli magis quam ipsi credimus. Quippe qui in iis, qui modo exstant, istorum qui non exstant, a se scriptorum meminerit. Libros porro qui supersunt, egregiis Deus opt. max. decoravit miraculis. Anno enim a Christi ortu circiter octingentesimo vigesimo quarto, cum Michael Balbus imp. Orientis legatos ad Ludovicum Pium regem Francorum et Occidentis imp. misisset, eo ipso die quo libri S. Dionysii per Theodorum diaconum, Ecclesiæ Constantinopolitanæ œconomum, qui unus erat e legatis, ad cœnobium Dionysianum allati sunt (erat autem Vigilia S. Dionysii) novemdecim insignes variorum morborum curationes meritis tanti martyris designatæ sunt, eæque in personis notissimis, nec longe ab eodem cœnobio degentibus. Duobus autem fere post hæc sæculis, sive sub annum Domini nongentesimum sexagesimum septimum, Othone Magno imperante, aliud accidit prodigium, quod totidem hic verbis referam, quot nobis transmisit sanctus Odilo presbyter in Vita S. Majoli abbatis Cluniacensis : « Cum esset, inquit, aliquando sanctus Majolus in monasterio sanctissimi martyris Dionysii, et pro consuetudine nocturnis horis legeret ejusdem martyris et admirabilis philosophi librum *De hierarchia cœlesti*, gravi in eum incidente somno, cereus e manu ejus in libri paginam decidit : et ecce rem stupendam, ignis et naturæ suæ officium persequens, ellychnium et ceram consumpsit, paginam violare non est ausus ! » Ita S. Odilo.

NOTATIONES

(44) Continet indicem librorum S. Dionysii, quorum duplex ordo ponitur : unus eorum qui supersunt, alter eorum qui perierunt. Quod autem hos scripserit quos periisse diximus, ex illis ipsiusmet scriptis, quæ supersunt, habemus testimonium.

De symbolica theologia enim meminit c. 15 libri *De cœlesti hierarchia*, et cap. 1 et 13 libri *De divinis nominibus*, et capite tertio *De mystica theologia*, et Epistola IX quæ est ad Titum.

Theologicarum informationum meminit c. 1 et 2 libri *De divinis nominibus*, et c. 3 *De mystica theologia.*

De anima meminit cap. 4 libri *De divinis nominibus.*

De justo et divino judicio mentionem facit ibidem.

De divinis hymnis meminit cap. 7 libri *De cœlesti hierarchia.*

De iis quæ intelligentia et sensu percipiuntur, sive ut vulgo, *De intelligibilibus et sensibilibus*, meminit cap. 1 et 2 libri *De ecclesiastica hierarchia.*

Sunt qui inter hos deperditos recenseant librum *De angelicis proprietatibus et ordinibus*, cujus fieri putant mentionem in libro *De divinis nominibus*, cap. 4, sub initium in illis verbis : Καὶ ὅσα ἄλλα εἴρηται πρὸς ἡμῶν ἐν τῷ *Περὶ τῶν ἀγγελικῶν ἰδιοτήτων καὶ τάξεων*. *Et quæcunque alia a nobis dicta sunt in tractatu* De angelicis proprietatibus et ordinibus. Ad quæ verba sic S. Maximus in Scholio : Ἰδοὺ ἄλλο πόνημα Διονυσίου ζητεῖται. *Ecce aliud opus Dionysii desideratur.* Verum melius alii intelligunt, tantum significari partem eam libri *De cœlesti hierarchia*, in qua proprietates et ordines angelorum exponuntur. Cum enim id ibi fuse tractatum sit, cui bono alius de ea re liber scriberetur? Tenet etiam non esse disjunctum librum, illa insignis Carthusiæ lux et pulchra Eburonum gemma Dionysius Richelius, in sua *Elucidatione librorum S. Dionysii.*

531 Aliqui etiam addunt librum *De legali hier-* A *archia*, cujus meminerit cap. 3 *Ecclesiasticæ hierarchiæ.* Sed male dispunxerunt, et perperam intellexerunt Dionysium; qui sic legendus est : Ὁ μὲν ἱερὸς λουτήρ, ὡς εἰρήκαμεν, ἐν τῇ κατὰ νόμον ἦν ἱεραρχίᾳ. Isti autem sic legerunt, ὡς εἰρήκαμεν ἐν τῇ κατὰ νόμον ἱεραρχίᾳ, sine ulla distinctione post vocem εἰρήκαμεν, hoc sensu : *Ut diximus in legali hierarchia.* Sed alium esse sensum, ostendit Pachymeras in sua paraphrasi his verbis : Ὁ ἱερὸς λουτήρ, ὁ ἐν τῷ νόμῳ εἰρημένος. *Sacer luter, de quo in lege dictum est*, sive *sacrum lavacrum, de quo est sermo in Vetere Testamento.* Et paulo post idem Pachymeras : Ὡς γὰρ ὁ νόμος εἶχε λουτῆρα, οὕτως ἐνταῦθα ἡ ἀπόνιψις γίνεται τῶν χειρῶν. *Sicut lex habebat luterem, ita hic ablutio fit manuum.* Quod ut clarius explicem, habet hunc sensum : Ut in lege veteri erat lavacrum, in quo sacerdotes lavabant manus ac pedes, antequam ad offerendum thymiama accederent : sic in nova lege sacerdotes ante sacrificium debent extremas manus lavare. C Itaque ἡ κατὰ νόμον ἱεραρχία nihil aliud significat, quam *legem veterem*, seu *Vetus Testamentum.* Sic accepit idem Dionysius cap. 5 *Ecclesiasticæ hierarchiæ*, sub initium, de Judæis loquens, quibus, tanquam pueris, Deus dedit legem : Νηπίοις μὲν οὖσι, κατὰ τὸ Λόγιον, ἐδωρήσατο τὴν κατὰ νόμον ἱεραρχίαν. *Quibus*, inquit, *pueri cum essent, dedit hierarchiam legalem*, id est legem, sive statum legis. Quare melius hunc S. Dionysii locum intellexit Pachymeras, quam S. Maximus : si tamen idem Maximus (quod hodie legitur) Dionysii verbis addidit : Σημείωσαι, ὅτι οὐ λουτὴρ ἦν ἐν τῷ νόμῳ, καὶ ὅτι σύνταγμα ἔχει ἄλλο περὶ τῆς κατὰ νόμον ἱεραρχίας, ὅπερ οὐ φέρεται. *Nota, in lege non fuisse luterem, et Dionysium habere alium tractatum de hierarchia*

(45) Hujus ad B. Joannem Epist. meminit S. Damascenus, orat. 3 *De imaginibus.*

archia legali, qui non exstat. Verum nequaquam mihi tam sacrarum Litterarum ignarus aut obliviosus censeri potest S. Maximus, ut nescierit, aut non meminerit, in Veteri Testamento fuisse luterem seu pelvim, seu labrum æneum, seu mare fusile (idem enim hæc significant) in quibus sacerdotes lavarent. Nec enim uno in loco, sed in pluribus eorum fit mentio ; nempe Exodi XXX, 18 : *Facies et labrum æneum cum basi sua ad lavandum ; ponesque illud inter tabernaculum testimonii et altare. Et missa aqua, lavabunt in ea Aaron et filii ejus manus suas ac pedes, quando ingressuri sunt tabernaculum testimonii, et quando accessuri sunt ad altare, ut offerant in eo thymiama Domino, ne forte moriantur*. Et Exodi cap. XXXVIII, 8 : *Fecit et labrum æneum cum basi sua de speculis mulierum, quæ excubabant in ostio tabernaculi*. Et lib. III Reg., cap. VII, 23 : *Fecit quoque mare fusile decem cubitorum a labio usque ad labium, rotundum in circuitu*. Et idem quoque repetit totidem fere verbis II Paralip. IV, 2, et addit v. 6 : *Porro in mari sacerdotes lavabantur*. Hæc igitur S. Maximum virtute et eruditione maxima præditum latere potuisse quis credat? Quare sicut Lansselius noster illud Scholion, tanquam adulterinum ex parte, a S. Maximo juste amovet; ita ego totum ab eodem justius amolior. Nam si posterior pars non est sancti Maximi, certe multo minus prior. Nam propter priorem adjecta est posterior. Quia enim existimavit adulterini hujus scholii ineptus et indoctus intrusor, non fuisse in lege luteres seu pelves ad lotionem sacerdotum ante sacrificia, et S. Dionysii verba male accepit ac distinxit, propterea adjunxit illam posteriorem partem : *Et Dionysium habere alium tractatum de hierarchia legali, qui non exstat*.

Dicitur præterea sanctus Dionysius scripsisse martyrium sancti Eutropii consodalis sui, atque ad Clementem pontificem misisse, rogasseque ut illud deinde in Græciam suis legendum consanguineis mitteret. Epistola Dionysii ad dictum pontificem una cum codice martyrii missa, in hanc scripta erat sententiam : *Eutropium, quem mecum in h s oras ad prædicandum Christi nomen misisti, significo apud Santonas urbem a gentilibus pro Domini fide trucidatum, martyrii coronam percepisse. Quapropter tuam paternitatem humiliter exoro, ut hunc passionis ejus codicem consanguineis meis et notis et amicis et fidelibus in Græciæ oris, Athenis præcipue, quam citissime poteris, mittere non differas. Quo et ipsi et cæteri, qui a B. Paulo novæ regenerationis lavacrum una mecum acceperunt, cum audierint gloriosum martyrem pro Christi fide crudelem necem subiisse, gaudeant se tribulationes et angustias pro Christi amore sustulisse*. Hæc Epistola, ut et codex passionis (quæ Calixtus papa II Constantinopoli in schola Græcorum reperisse dicitur, et e Græco in Latinum transtulisse) Græce jam non exstant. Vide Vincentium Bellovacensem lib. X *Speculi histor.*, cap. 18. Ibi exstant Acta sancti Eutropii, sed incertum est an ea sint quæ sanctus Dionysius perscripsit, an vero desumpta tantum ex illis, saltem ex parte.

R. P. PETRI HALLOIX

E SOC. JESU

DE S. DIONYSII VITA ET OPERIBUS

QUÆSTIONES QUATUOR.

532 Circa sancti Dionysii Vitam, ejusdemque Opera quatuor occurrunt nobilissimæ et variis doctorum virorum distractæ sententiis quæstiones.

Prima est : An idem sit Dionysius Areopagita, Pauli discipulus, qui et episcopus Parisiensis Francorum patronus.

Secunda : An Opera quæ nunc exstant sub nomine Dionysii Areopagitæ edita, sint revera ipsius, an vero posterioris cujuspiam.

Tertia : An Timotheus, cui hi libri inscripti sunt, sit Timotheus ille, Pauli discipulus et socius, an alius aliquis seu a Lucio Dextro, seu a Baronio, seu a quopiam alio propositus.

Quarta : Utri hodie sancti Dionysii corpus teneant, Parisiensesne, an Ratisbonenses.

Hasce quæstiones quatuor, quibus velut totidem columnis structura Vitæ et Operum S Dionysii sustinetur, tametsi a nonnullis antehac, et quidem haud intelligenter, tractatæ sint; visum est mihi tamen in præsentia aliquando diligentius retractare. Nam et adversarum partium veterana arma sive antiqua argumenta studiosius expendi, et contra novitios insultus nova meliori parti auxilia conduxi; eo scilicet consilio, ut si qui Vitam hanc, alienis imbuti opinionibus, forte despiciant, aut minoris justo faciant, iis consultis, quas in vicino habeant, sententiæ nostræ rationibus, simulque argumentorum momentis utramque in partem allatorum æqua lance perpensis, facilius a deviis erroribus in rationis gyrum reducantur.

QUÆSTIO PRIMA.

An idem sit Dionysius Areopagita, Pauli discipulus, qui et episcopus Parisiensis Francorum apostolus.

Unum eumdemque esse Dionysium, qui primo Athenarum deinde Parisiorum fuerit episcopus, his probatur argumentis :

Primo quidem, quod cum primum ea moveri cœpta est quæstio, et res inter Græcos et Francos diligentius examinari, communi utrorumque judicio decisum sit non esse duos, sed unicum : qui more tum apostolis usitato post fundatam Athenis Ecclesiam, et datum illis episcopum, alio demigrarit, tandemque in Galliam devenerit. Ac de Græcorum quidem judicio confirmari potest e præstantissimis illius ævi tam sanctitate quam eruditione viris, nempe sancto Methodio, et sancto Michaele Syngelo; qui ambo, Cedreno teste, sub Theophilo im-

per. Iconoclasta martyrium religionis causa subiere. Isti igitur, quo tempore Ludovicus Pius imper. res et acta patroni sui perquirebat, unus sancti Dionysii martyrium, alter vitam omnem, egregia panegyri est complexus. Ac prioris quidem, hoc est S. Methodii patriarchæ Constantinopolitani, quæ huc spectant verba, sunt ejusmodi : Τότε καὶ ὁ μακάριος οὑτοσὶ Διονύσιος τῷ τοῦ σταυροῦ ἀρότρῳ τὴν θάλασσαν διατεμὼν, ἀπὸ Ἀθηνῶν τὴν Ῥώμην κατέλαβεν οὐρανίῳ καὶ θείῳ θελήματι, ὡς ὑπὸ Θεοῦ ἠγαπημένος, ὁδηγούμενος. *Tum et beatus hic Dionysius crucis aratro mare sulcans, Athenis Romam cœlesti ac divina ductus voluntate, tanquam Deo dilectus transmeavit.* Sic ille de profectione Romam : de transitu vero in Franciam, ita ibidem paulo inferius : Ἀκοιτανίας δὲ τοῖς μέρεσι τὸν ἅγιον Ἀντωνῖνον ἀποστείλας, αὐτὸς σὺν τῷ ἁγίῳ Ἐλευθερίῳ ἐν Παρισίᾳ τῇ πόλει ἐπορεύθη. *Misso in Aquitaniæ partes S. Antonino, ipse cum sancto Luciano et sancto Rustico et sancto Eleutherio ad urbem Parisios profectus est.*

Syngeli autem presbyteri Hierosolymitani, et magna eruditione præditi, sunt hæc, ubi de martyrio ejus Parisiis obito agit : Καὶ δὴ καταμηνυθέντος αὐτοῦ τοῖς διώκταις ὑπάρχειν ἐν Παρισίᾳ, πολίχνῃ οὕτω καλουμένῃ, δρομαίως εἰσελάσαντες ἐκεῖσε κατέλαβον αὐτόν. *Et cum jam annuntiatum esset persecutoribus in urbecula Parisiis appellata eum esse, cursim insecuti eum inibi comprehenderunt.*

De Francis porro idem fuisse eadem tempestate judicium, liquet e scriptoribus ætatis illius, Hilduino abbate et Hincmaro archiepiscopo Rhemensi : quorum prior non tantum probat eumdem esse Dionysium Areopagitam et Parisiensem, sed etiam alia sentientes aut quomodolibet innuentes fortiter refutat ; alter vero in Epistola, quam ad Carolum **533** Calvum imp. et Francorum regem scripsit, non modo Græcos et Francos in hac fuisse de uno eodemque Dionysio sententia asserit, sed etiam Romanos, ipsumque adeo pontificem. Nam dicit se quorumdam hac de re scriptorum exemplar imperatori mittere : « Ut si qui sint, inquit, illorum reliquiæ, qui negabant dominum et patrem nostrum patronum vestrum, Dionysium esse Areopagitam a beato Paulo apostolo baptizatum, et Atheniensium ordinatum episcopum, et in Gallias a beato Clemente directum, ex his quæ Græca testificatio et sanctæ sedis Romanæ attestatio, et Gallicana intimat contestatio, ratum esse in hac causa, quod longe ante nos dictum est, recognoscant. Quia veritas sæpius exagitata magis splendescit in lucem. » Ita Hincmarus.

Citat eadem Baronius tomo II *Annal.*, ad Christi annum 109, sed nonnihil vitiose. Nec enim valet, *Gallicana intima comestatio*, legendum *intimat*, quæ vox illo sæculo fui frequentissima. Nec item quod ista inclusit parenthesi (*quod longe ante nos dictum est*), nam Hincmari hic est sensus : « Ut recognoscant id quod longe ante nos dictum est (de uno eodemque Dionysio scilicet) ratum esse in hac causa. »

Scripsit his conformia sub idem tempus ad eumdem imper. Carolum Anastasius, Romanus bibliothecarius ; ubi post alia, in quibus se Græcam sancti Dionysii Vitam in Latinum eloquium vertisse dicit : « Cesset ergo jam, inquit, quorumdam opinio perhibentium non esse Areopagitam Dionysium eum qui prope Parisium corpore ac virtutibus redolet : cum hoc et Græcorum quoque stylus cum Latina lingua concordans testetur et prædicet. »

Nec parvi sane faciendum hoc argumentum est, quod a Græcorum consensu (qui satis alias et se et sua amare solent) ductum est. Neque enim est dubium, quin tanti viri, quales patriarcha Constantinopolitanus Methodius, et presbyter Hieroso-
A lymitanus, Michael Syngelus, eruditionis scilicet et gravitatis et sanctimoniæ gloria clari, antequam ea scriberent quæ de S. Dionysii scripserunt, aliquam diligentiam perquirendæ veritati, tanto præsertim in negotio, insumpserint. Nam dicere aut suspicari in favorem imperatoris ea scripsisse, quæ aliter ipsi sentirent, est viris qui ad martyrium prompti fortesque fuerunt, nimis levem, imo et pravam attribuere conscientiam.

Secundo. Quod tanti viri, quantus fuit Dionysius, tam exigua olim in Oriente (ubi cum Paulo floruit) memoria et mentio reperta sit, seu de tempore excessus, seu de genere mortis, seu de loco sepulturæ, magno sane argumento est, eum (quod fere tunc omnes apostolorum faciebant discipuli) alias in terras demigrasse, proculque a patriis finibus vitam commutasse.

Tertio. Simeon Metaphrastes, Nicephorus Callistus, et alii Græcorum, qui memorias sanctorum studiosius sunt e veteribus monumentis perscruB tati, eadem de Dionysii in Italiam et Franciam migratione docuerunt. Prioris verba sunt hæc : Τὴν βασιλίδα Ῥώμην καταλαμβάνει, καὶ πρόσεισι Κλήμεντι τὸν Ἀποστολικὸν τηνικαῦτα θρόνον διέποντι. *Regiam urbem Romam pervenit, atque ad Clementem apostolicam sedem tunc tenentem accedit.* Et paulo inferius : Ὑπὸ τούτου προτρέπεται καὶ πρὸς Ἑσπέρια μεταβῆναι μέρη. *Ab illo incitatur, ut etiam ad partes transeat occidentales.* Et rursus haud multo post : Καὶ τοὺς Ἑσπερίους καταλαβὼν Γαλάτας, οὐ διδαχῆς μόνον ῥήμασιν, ἀλλὰ καὶ σημείων ἔργοις ἀποστολικῆς ἔργον εἰργάζετο. *Et ad Occidentales Gallos projectus, non modo doctrinæ verbis, sed et factis prodigiosis, sui munere apostolatus fungebatur.*

Verba Nicephori libro secundo *Hist. ecclesiast.*, cap. 20 : Διονύσιος δὲ τὸν λόγον εὐσεβείας λαμπρῶς παῤῥησιασάμενος, ἐπὶ πολλοῖς ἔτεσι κατὰ τὴν ἑσπέραν δοξάσας Χριστὸν, εἰς βαθὺ γῆρας ἥκων, καὶ τῷ ὑπὲρ αὐτοῦ μαρτυρίῳ κατεκοσμήθη. *Dionysius* C *porro, cum pietatis doctrinam præclare et libere prædicasset, multosque annos in occidente Christi gloriam extulisset, ad multam usque progressus senectutem, denique pro eodem corona martyrii decoratus est.*

Quarto. Latini historici et chronographi et annalistæ eamdem de Dionysio sententiam tutati sunt : Vincentius Bellovacensis in *Speculo historiali*, lib. I, c. 1 ; S. Antoninus in I parte historiali, tit. 6, c. 18 et 19 ; Petrus Equilinus l. IX, c. 41 ; Genebrardus, Mariana, Baronius, et passim omnes. Qui si dicantur recentiores esse auctores, dicendum est eos, qui contra sentiunt, multo etiam iis esse recentiores, adeoque heri et nudiustertius, ut aiunt, natos.

Quinto. Probatur hæc sententia ex multis aliorum sanctorum Vitis, quorum sanctorum aliqui Athenis Romam, alii Roma in Galliam beatum Dionysium narrantur comitati. Grave est autem, et D parum Christianæ pietati atque modestiæ consonum, tot Vitis sanctorum et narrationibus ex variarum archivis Ecclesiarum deprompitis, fidem abrogare. Habent igitur S. Jonem (quem alii Jonam, alii Jonium, sed utrumque minus recte, appellant) venisse cum B. Dionysio Athenis Romam, et hinc in Gallias una migrasse. Cujus quidem martyrium nomen fecit loco, *Mons Sancti Jonis* dicitur apud pagum **534** Castresium, dictum Gallice *Chastres sous Montlehery*. Habent et B. Regulum, S. Joannis apostoli olim discipulum, a magistri in Patmon relegatione Athenas ad Dionysium se contulisse, eique deinceps adhæsisse, et Romam una profectum esse, indeque in terram Galliam. De quo Regulo ita Petrus Galesinius in *Martyrologio* ad III Kalendas Aprilis : « Apud Silvanectenses, inquit, sancti Reguli episcopi. Is civis Nicænus beati Joannis evangelistæ discipulus, Dionysii Areopagitæ in peregrinatione Gallica socius et comes,

post Trophimum Arelatensium factus episcopus, sanctimoniæ laude clarus, ex ædificata apostolorum basilica quievit in Domino. » Ita ibi. Vide plura de sociis ejusdem Dionysii cap. 10 et 21 Vitæ ipsius supra.

Sexto. E Menæis Græcorum, quæ ad diem 3 Octobris referunt, eum post explanatam ecclesiasticæ dispositionis formam, ad partes occidentales profectum esse, et martyrium apud Parisios obiisse. Ipsa Menæi verba exstant supra cap. 31 Vitæ.

Septimo. Libellus passionis S. Dionysii longe antiquior omnibus jam citatis scriptoribus Græcis, et missionis ejus a Clemente in Galliam, et suppliciorum mortisque ordinem continens: itemque multo antiquissima Visbii de iisdem rebus conscriptio (fuit enim Visbius Lisbii a sancto Dionysio conversi filius) ab Hilduino talium scriptorum diligenti perquisitore, annis abhinc octingentis circiter inventa, idem docent atque convincunt.

Octavo denique confirmatur ex antiquissimis martyrologiis, breviariis, missalibus, ubi Dionysius ille Parisiorum episcopus dicitur a Clemente pontif. Rom. in Gallias missus. Vidi Parisiis (eo enim me harum explorandarum gratia contuleram) vidi, inquam, in Bibliotheca clarissimi viri Thuani, et vidit mecum Andreas a Quercu insignis nostri ævi scriptor, duo perantiqua Martyrologia manu scripta, in quorum altero erat, S. Dionysium a pontifice Romano in Gallias missum; in altero autem (quod e duobus erat antiquius) expresse habebatur a Clemente pontifice Romano missum. De diversis porro cunctarum fere Ecclesiarum, et nonnullis quoque extra Galliam breviariis ac missalibus, remitto cupidos Lectores ad Historiam abbatiæ S. Dionysii, nuper a Jacobo Dublæo (quocum etiam aliquando Parisiis contuli) in lucem editam. Is vir, si quis alius, omnium quæ S. Dionysii res contingunt, diligentissimus fuit investigator. Adde autem pro corollario Martyrologium et Breviarium, quo nunc Romana utitur Ecclesia, quæ disertissime protestantur, Dionysium Areopagitam a Clemente pontifice missum esse in Galliam prædicandi Evangelii causa. Atqui non potest alius assignari Clemens pontifex, quam ille Petri et Pauli discipulus, qui primo vixit sæculo. Nam Clemens II pontifex, demum undecimo sæculo vixit. Igitur unus idemque est Athenarum et Parisiorum episcopus, non duo.

Sed quid his opponant ii qui contraria sentiunt, nunc est videndum. Tria igitur præcipue opponunt.

Primum quidem, et quod aliis præstat, est, quod in veteribus Latinis Martyrologiis repererint bis positum S. Dionysium, semel scilicet 3 Octobris, sub his verbis: « Athenis, Dionysii Areopagitæ sub Adriano diversis tormentis passi: ut Aristides testis est in opere quod de Christiana religione composuit. Hoc opus apud Athenienses inter antiquorum memorias clarissimum tenetur, semel 9 ejusdem mensis, sub hac forma: Parisiis Dionysii episcopi cum sociis suis a Fescennino gladio animadversi. » Ita vetus Martyrologium Romanum, cui consentiunt Martyrologia venerabilis Bedæ, et Adonis Viennensis, quod quidem attinet ad diversos dies; verbis alioqui nobis favent, ut post declarabitur, cum ad secundum argumentum respondebitur.

Secundum argumentum est ab auctoritate Gregorii Turonensis, lib. I, cap. 30, dicentis Dionysium missum in Gallias sub Decio imper. Unde sequeretur, non potuisse esse Areopagitam. Nam Decius vixit tertio sæculo, Areopagita primo.

Tertium ab auctoritate Severi Sulpitii lib. II *Sacræ Hist.* scribentis, sub M. Aurelio Antonini Pii filio primum intra Gallias visa martyria. Ex quo colligunt, Areopagitam non potuisse dici passum Parisiis sub Adriano, qui ante Antoninum Pium regnavit.

Hæc argumenta primo aspectu satis probabilia apparent; sed propius inspecta et discussa, manifestæ falsitatis arguuntur. Itaque singula examinemus.

Ad primum ergo quod attinet, talis est responsio: Non sequi, ex eo quod quis ponatur bis in Martyrologio diversis diebus, et sub diversis verbis, esse duos ejusdem nominis diversos. Nam ut idem quispiam bis ponatur in Martyrologio, variis modis accidit. Primo quidem, cum is diversis in locis episcopus fuit. Multi enim gesto alicubi episcopatu, et relicta illic sui memoria, alio demigrarunt, sedemque aliam statuerunt: ut Petrus apostolus primo Antiochiæ, deinde Romæ: ut sanctus Alexander (cujus etiam, utpote scriptoris Vitam scripsimus) prius in Cappadocia, deinde Hierosolymis, **535** quem duobus diebus in Menologio reperies, nempe 16 Maii, et 12 Decembris: ut magnus Eustathius primo BerrhϾ, post Antiochiæ, qui et bis in Menologio diversis diebus ponitur, semel 21 Februarii, semel 5 Junii, in Romano autem, tam vetere quam novo, Julii 16.

Secundo, cum dies suscepti episcopatus uno tempore celebratur, et alio dies excessus, seu martyrio seu vitæ sanctimonia nobilitati, ut in SS. Basilio Magno, Ambrosio Mediolanensi, et aliis accidit. Nam Basilii quidem depositio sive excessus celebratur Kalendis Januarii, ordinatio autem decimo octavo Kalendas Julii; ut videre est in Romano Martyrologio. Ambrosii vero natalis pridie Nonas Aprilis assignatur, ordinatio autem septimo Idus Decembris in hæc verba, « Mediolani ordinatio sancti Ambrosii episcopi, cujus sanctitate et doctrina universalis Ecclesia decoratur. »

Tertio, cum semel alicujus natalis, sive obitus dies celebratur, et semel aut sæpius ejusdem dies translationis corporis, aut certarum reliquiarum, ut in sancto Ignatio martyre ostendimus; et quemadmodum in sanctis Andrea apostolo, Luca evangelista, Timotheo Pauli discipulo, e B. Hieronymi adversus Vigilantium discitur lucubrationibus: uti etiam in ipso sancto Hieronymo et S. Nicolao Myræ episcopo, et in aliis quam plurimis cerni potest: quorum non modo dies natalitii, sed etiam dies translationis reliquiarum reperiuntur distinctis diebus adnotati.

Quarto, et sæpius, ex errore eorum qui conflarunt Martyrologia, et e variis libris sacris sacros iis inserendos collegerunt, partim e Græca, partim e Latina Ecclesia. Quod eo facilius accidit, quod Martyrologia non ab uno homine, nec in uno sæculo, sed ab hominibus multis, aliis post alios, et in omnibus sæculis vel condita sint, vel aucta. Nam qui primus primo sæculo, aut secundi initio condidit Martyrologium, is tantum sanctos primi sæculi comprehendit; quo mortuo, prout aliqui secundo sæculo exstiterunt qui digni Martyrologio viderentur: sic ab aliis atque aliis additi sunt, tam a Græcis in Græca, quam a Latinis in Latina Ecclesia: habuerunt enim et hi et illi distinctos fastos. Itaque Vetus Romanum, exempli gratia, quod initio minimum erat, crescente paulatim sanctorum numero, pari etiam passu crevit; itemque Græcorum Menæum, post aliquot deinde sæcula, cum multa Latinorum in Græcis deessent Menæis, et multi Græcorum in Latinis desiderarentur Martyrologiis, fuerunt quidam (præsertim post tempora S. Hieronymi) qui primo illi Romano Martyrologio (quod jam *Vetus Romanorum* appellatur) multos sanctos addiderint, eosque de Græcorum Menæis magna ex parte desumpserint. Hi autem fuerunt, primo quidem venerabilis Beda, cum suo suppletore Floro monacho (reliquerat enim ille dies aliquot martyrum nominibus vacuos), deinde Usuardus

Caroli Magni imp. jussu : post hunc Ado, qui Bedam, licet Flori additamentis aliquatenus pleniorem, haud tamen numeris omnibus absolutum, ita perfecit, ut non modo dies vacuos repleril, sed etiam brevibus ipsorum martyrum actis adornarit, uti ex ejusmet Adonis liquet Epistola, quam noster Heribertus Rosweydus veteri præfixit Romano martyrologio. Dico igitur, sanctum Dionysium ab initio tantum semel fuisse tam in Græcorum Menologio, quam in Latinorum Martyrologio : et in Menologio quidem die tertia Octobris, brevissime hoc modo : « Certamen sancti Patris Dionysii Areopagitæ episcopi Athenarum. » Ubi observa, sileri ubinam fuerit illud certamen sive martyrium, quod longe scilicet a patria peregrinati et defuncti locum haud satis Græci nossent. In Menæo autem, quod Menologio posterius est, et multo auctius, quamvis sub hoc tantum titulo dies ejus natalis proponatur, Τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Διονυσίου τοῦ Ἀρεοπαγίτου, *Sancti Dionysii Areopagitæ martyris*; tamen in subjecto ejus vitæ et martyrii compendio scribitur passus Parisiis.

Non habent autem etiamnum, nec Menæum, nec Menologium Græcorum, nisi uno eodemque die, Dionysii Areopagitæ et Parisiorum episcopi natalem, hoc est tertio Octobris. Conflator igitur aut amplificator potius Romani Martyrologii, id quod reperit in Menologio tertio die Octobris, in Martyrologium suum eodem die intulit : atque ita factum est, ut qui erat 9 Octobris sub nomine Parisiorum episcopi, fuerit etiam tertio die sub nomine Areopagitæ seu episcopi Athenarum. Nam cum utrobique fuerit episcopus, et Athenis et Parisiis, Athenienses sub nomine Areopagitæ aut episcopi Athenarum, Parisienses autem sub nomine episcopi Parisiorum inscripserunt et coluerunt.

Nota hic quoque par transennam, in vetere Romano Martyrologio primitus nihil fuisse tertio Octobris, nisi hoc : « Athenis Dionysii Areopagitæ sub Adriano diversis tormentis passi. » Totum autem hoc quod sequitur : « Ut Aristides testis est in opere quod de Christiana religione composuit. Hoc opus apud Athenienses inter antiquorum memorias clarissimum tenetur, » **536** esse additamentum alicujus posterioris. Quod patet ex toto reliquo corpore ejusdem Martyrologii (ubi tantum nomina martyrum et locus ac dies passionis recensentur) et ex testificatione Adonis in epistola superius citata. Videtur autem ex ipso Adone sumptum, qui in suo Martyrologio idem, et pluribus quidem verbis, habet hoc modo : « Ut Aristides Atheniensis, vir fide sapientiaque mirabilis, testis est in eo opere quod de Christiana religione composuit. Hoc opus apud Athenienses summo genere colitur, et inter antiquorum monumenta clarissimum tenetur, ut peritiores Græcorum affirmant. » Hinc ergo inepte et indecore intrusum est in Vetus Romanum; nam in augendo aliquo opere, forma primi operis retinenda est; et imitanda vel brevitas vel prolixitas ipsius auctoris et fontis. Quo in genere qui peccant, non pravi quidem, sed pravi se judicii profitentur.

Sic peccavit, qui in eodem Martyrologio ad octavam Novembris sic addidit : « Et ipso die, quatuor coronatorum, Severi, Severiani, Carpophori, Victorini : quorum festivitatem statuit Melchiades papa sub nominibus quinque martyrum celebrari, quia nomina eorum non reperiebantur; sed intercurrentibus annis cuidam sancto viro revelata sunt. » Debebat enim finire in Victorini, et ista foras projicere, *quorum festivitatem*, etc. Hisce enim forma Martyrologii deformatur. Quomodo autem Melchiades statuit celebrari sub nominibus quinque martyrum, si fuerint tantum quatuor? Tolle igitur *quinque*, est enim vitiosum, et repone *quatuor*.

Itaque ut ad propositum argumentum redeamus,

A errore posteriorum martyrologorum factum est, ut bis in Martyrologio poneretur S. Dionysius. Nam cum invenissent in Menæo Græcorum et Menologio ad tertiam Octobris scriptum natalem sive certamen Dionysii Areopagitæ episcopi Athenarum, rati esse diversum a Dionysio episcopo Parisiorum, quem in suis Martyrologiis habebant nono die ejusdem mensis, inscripserunt etiam ipsi tertio die Octobris natalem Dionysii Areopagitæ, sicut ibi invenerunt, atque ita ex uno Dionysio fecerunt duos. Unde Molanus in Notis ad Usuardum indicavit, tertio Octobris non necessario legendum esse quod habetur de sancto Dionysio. Nam apposuit istam notulam q, quam in epistola ad Lectorem numero 12 dicit significare, eousque in omnibus Ecclesiis legi posse : « Illa enim, inquit, quæ sequuntur notam q, vel sunt festa translationum, fere ex propriis Ecclesiis sumpta, quæ non est necesse passim per Ecclesias legi ; vel sunt minimis typis, de non canonizatis, etc. » Unde Molanus, vir sane
B in hujusmodi rebus diligens et attentus, judicavit, Dionysium hunc Areopagitam notatum 3 Octobris, eumdem esse cum Dionysio Parisiorum episcopo, cur enim alioqui censeret non legendum Areopagitam in omnibus ecclesiis ? Adde, nec in Martyrologio Venerabilis Bedæ quidquam primitus fuisse 3 Octobris, sed tantum 9, ut nunc in Martyrologio Romano novo et correcto. Testatur enim Baronius tom. II *Annalium*, anno Christi 109, antiquissimum Bedæ Martyrologium manu scriptum, acceptum olim ex reliquiis monasterii S. Cyriaci, unum tantum habere Dionysium, Parisiensem scilicet, septimo Idus Octobris. « Unde non a Beda, inquit, sed ad Bedam ea de Dionysio Areopagita addita esse oportuit, ex Græcorum videlicet Menologio. Nam ea die 3 Octobris iidem agunt de Dionysio Areopagita. » Ita Baronius, et bene. Indicarat et Molanus loco supra citato, addita G littera ad vocem
C *Areopagita*, sumptam illam esse e Græco Menologio.

Sed petunt nostri adversarii exempla eorum qui bis similiter in Martyrologio ponantur quasi sint diversi ; et tamen sint unus idemque.

Respondeo quidem, id quod petunt non esse necessarium, cum aliunde alia sufficiant argumenta ; sed tamen etiam in hoc nos ipsis facturos satis, quo et ipsi libentius nobis dent manus, cum quod petunt acceperint.

Primo igitur S. Crescens Pauli apostoli discipulus, qui perinde ac Dionysius et in Oriente et post in Galliis apostolus fuit, bis similiter in Martyrologiis ponitur, semel 27 Junii hoc modo : « In Galatia S. Crescentis discipuli Pauli apostoli, qui in Gallias transitum faciens, verbo prædicationis multos ad fidem Christi convertit ; rediens vero ad gentem cui specialiter datus erat episcopus, cum Galatas ipsos usque ad finem vitæ suæ in opere
D Domini confirmasset, demum sub Trajano martyrium consummavit. » Semel rursus 29 Decembris hoc pacto : « Viennæ in Gallia S. Crescentis discipuli B. Pauli apostoli et primi ejusdem civitatis episcopi. » Ita in Romano Martyrologio. Ubi vides, semel Viennæ poni ejus natalem, ubi fuit episcopus, nulla facta Galliarum mentione ; eodem prorsus modo, quo S. Dionysii Parisiorum episcopi 9 Octobris, sine ulla mentione Athenarum, in antiquis Bedæ et Usuardi et Adonis Martyrologiis, semel item in Galatia 27 Julii, quo die apud Bedam nulla mentio Viennæ aut Galliarum. Hoc enim tantum habet : « Apud Galatiam B. Crescentis episcopi, discipuli S. Pauli apostoli. » **537** Die autem Decembris 29 sic : « Eodem die S. Crescentis, apostoli Pauli discipuli. Viennensis Ecclesiæ primi doctoris. » Usuardus porro cum eumdem esse agnovisset, et bis positum animadvertisset, semel sustulit. De Crescente enim 29 Decembris nihil habet. Sic novi Romani Martyrologii assertores.

cum eumdem Dionysium Areopagitam et Parisiorum episcopum bis positum deprehendissent, semel expunxerunt, et tantum 9 Octobris reliquerunt.

Secundo, S. Philippus Gortynæ in Creta episcopus, bis in vetere Romano Martyrologio reperitur, semel 11 Aprilis in hunc modum: « Gortynæ Philippi episcopi, qui claruit Antonini Veri et Lucii temporibus. » Et semel 8 Octob. in hanc formam: *Gortynæ Filippi episcopi*. Bis habet eum ipsum etiam Beda iisdem diebus, semel sic tertio Idus April.: « Apud Cretam urbem Gortynæ, B. Philippi episcopi. » Ubi adhibenda est talis correctio: *Apud Cretam in urbe Gortynæ*. Nec enim Creta est urbs Gortynæ, sed contra. *Apud Cretam* autem idem est, quod in *Creta* quod frequens est in Martyrologiis ut *apud* ponatur pro *in*. Nec est quod quisquam diversos fingat: nullum enim usquam alterius Philippi episcopi Gortynæ vestigium, quam unius scriptoris ecclesiastici (cujus et ego Vitam seorsum scripsi) reperitur. Et eumdem utrobique denotari, patet ex Adone qui 11 April. sic habet: « Apud Cretam, urbe Gortynæ, B. Philippi episcopi, qui vita et doctrina claruit temporibus Antonini Veri et Lucii Aurelii Commodi impp.; » et 8 Octobris sic: « Apud Cretam urbe Gortynæ, beati Philippi episcopi magnis virtutibus et optimis studiis præditi viri. »

Quis autem dubitat, quin eadem sint « vita et doctrina clarere et magnis virtutibus et optimis præditum esse? » Quis item ambigat, quin ista de eodem dicantur, cum viri nomen et dignitatis, atque ipsa quoque insula et urbs ejus insulæ consentiant?

Hinc novi Rom. Martyrologii censores, et ante illos Usuardus, cum duobus diversis diebus B. Filippi legerent, in posteriore loco sustulerunt. Usuardus enim 11 April. ita ejus refert memoriam, et alibi nusquam: « Apud Cretam, urbe Gortynæ, S. Philippi episcopi, qui magnis virtutibus et optimis studiis præditus fuit. Floruit autem temporibus Antonini Veri et Lucii Aurelii imperatorum. » Ubi vides, omnia quæ in duos dies Ado discreverat, uno eodemque a doctissimo Usuardo comprehendi. Sic factum et in novo Romano Martyrologio eadem die, ubi sic: « Gortynæ in Creta, S. Filippi episcopi, vita et docrina clarissimi, qui temporibus M. Antonini et Aurelii Commodi Ecclesiam sibi creditam regens a furore gentilium et hæreticorum insidiis eamdem tutatus est. » Nihil de illo alibi.

Tertio, S. Alexander Hierosolymorum episcopus, qui sub Decio passus est, bis legitur in Menologio, semel 16 Maii, et semel 12 Decembris: bis item in Venerabilis Bedæ Martyrologio, semel 30 Januarii semel 18 Martii reperitur: similiterque in Adone et in vetere Romano Martyrologio; sed in novo Romano semel sublatus est, et jam tantum semel reperitur, itemque in Usuardo. Viderunt enim eumdem esse, quem alii duos putaverunt.

Duplicis autem situs in eodem Martyrologio eadem videtur causa, quæ dicta est in sancto Dionysio. Nam bis quoque episcopus fuit, semel in Cappadocia, semel Hierosolymis. Longum esset alios requirere, qui sæpius in diversis Martyrologiis positi reperiuntur. Nam et S. Euphrosyne bis ab Usuardo diversis et diebus et mensibus adnotatur: semel 1 Januarii, ubi et Beda et Ado et novum Romanum Martyrologium, et alia; et semel rursus 11 Februarii. Similiter et Basilius Magnus semel 1 Januarii, semel 14 Junii. Sic et alii.

Sed hæc possunt et debent sufficere ad declarandum, non sequi necessario, diversos esse ejusdem nominis eos qui bis ponuntur in Martyrologio, tametsi ejus causa ibidem deprehendi non possit, cum aliqua fere semper earum subsit, quas supra posui.

Nec valet eorum argumentatio qui ex eo quod tertio Octobris dicatur, « Athenis Dionysii Areopagitæ, » etc., colligunt Athenis passum; et ex eo quod nono Octobris dicatur « Parisiis, Dionysii episcopi, » etc., volunt intelligi Parisiis passum. Non hoc significant illa nomina urbium, neque hoc intelligi volunt; sed istud, *celebratur natalis*, aut *celebratur memoria*, sive ibi passi aut mortui sint, sive alibi. Nam alioqui, intelligerentur ibi passi, multi: atque inprimis ille inexcusabilis primo Februarii, ubi dicitur in vetere Romano Martyrologio: « Antiochiæ, Ignatii episcopi et martyris, » cum luce sit clarius, eum Romæ passum, et apud Bedam, ubi sic: « Apud Antiochiam, passio sancti Ignatii episcopi et martyris, » et apud Adonem: « Eodem die, apud Antiochiam beati Ignati episcopi et martyris. » Quibus omnibus in locis ad urbium aut locorum nomina intelligi debet, ut diximus, natalis celebratur aut memoria recolitur. Sic in Romano Martyrologio ad 31 Augusti: « Treviris natalis sancti Paulini episcopi, » scilicet celebratur; et tamen ibi non est mortuus, sed in **538** Phrygia aut apud Phrygiam in exsilio.

Sic in eodem Martyrologio ad diem quartum Septembris: « Arimini, S. Marini diaconi, » qui non Arimini, sed apud montem Titanum obiit, ut in ejus Vita exsistit. Itaque subaudiendum, dies natalis colitur.

Sic in vetere Romano Martyrologio ad vigesimam septimam Januarii cum dicitur: « Constantinopoli Joannis Chrysostomi, » non debet nec potest intelligi, obiit, sed celebratur festivitas. Nec enim Constantinopoli obiit, sed in Ponto. De primo argumento satis: nunc ad secundum veniamus, quod est ejusmodi.

Scribit Gregorius Turonensis libro primo Historiæ Francorum, cap. 30, tempore Decii imp. missos in Galliam septem episcopos, inter quos recenset S. Dionysium Parisiorum episcopum; ergo alius est ab Areopagita, qui multo ante sub Adriano mortuus est.

Verba ejusdem Gregorii sunt hæc: « Hi ergo missi sunt: Turonicis Gratianus episcopus; Arelatensibus Trophimus episcopus, Narbonæ Paulus episcopus; Tolosæ Saturninus episcopus: Parisiacis Dionysius episcopus; Arvernis Stremonius episcopus; Lemovicinis Martialis est destinatus episcopus. » Agit autem ibi de temporibus Decii.

Respondeo, hanc auctoritatem sua sponte corruere. Continet enim aperte et evidenter res falsas. Nam S. Trophimus primus Arelatensis episcopus, de quo hic agitur (nec enim alius in ea Ecclesia legitur) fuit S. Pauli discipulus, idque omnia testantur et vetera et nova Martyrologia. Nam Vetus Romanum 29 Decembris sic habet, « Trophimi episcopi, discipuli apostolorum. » Novum autem sive Ordinarium Romanum sic: « Arelate natalis S. Trophimi, cujus meminit S. Paulus ad Timotheum scribens, qui ab eodem apostolo episcopus ordinatus, præfatæ urbi primus ad Christi Evangelium prædicandum directus est. Ex cujus prædicationis fonte (ut S. Zosimus papa scribit) tota Gallia fidei rivulos accepit. » Ven. Bedæ Martyrologium ita de eodem: « Apud Arelaten natale sancti Trophimi episcopi et confessoris, discipuli apostolorum Petri et Pauli. »

Vide eadem apud Adonem in libello *De festivitatibus*, et apud alios tam martyrologos quam historicos sacros: et tamen in illis Gregorii verbis ponitur sub Decio. De S. Martiale apostolorum item discipulo, perinde aberravit idem Gregorius, cum nemo præter illum senserit S. Martialem sub Decio venisse in Gallias, primusque sit ejus opinionis auctor. Nam omnes fere antea eum fuisse unum e Christi septuaginta duobus discipulis consenserunt. De quo vide *Galliam Christianam* Claudii Roberti, ubi Lemovicense Martyrologium ita

de illo : « Apud Aquitaniam provinciam Galliæ, civitate Lemovicis, natalis sanctissimi Martialis, qui unus ex septuaginta duobus discipulis electus, magnum meritum ad prædicationis officium cum Petro apostolorum principe complevit, postea vero, jubente Domino, Aquitaniam convertit. Qui virgo electus ab ipso, et plenus sancto Spiritu assumptus est cum magna gloria et inducibili ad cœlos, quinquagesimo nono ætatis suæ anno, episcopatus autem vigesimo octavo, Olympiadis vero 212, et imperii Vespasiani Cæsaris tertio anno, et post resurrectionem Domini quadragesimo. Omnes ejus vitæ anni ita supputantur : Annos impleverat quindecim ante baptismum : tribus permansit cum Domino, et quinque cum Petro Hierosolymis, septem vero in Antiochia, Romæ vero uno anno mansit, in Aquitania per viginti octo annos, in episcopali ministerio ad finem usque gloriosissime perseveravit : ubi ecclesiam S. Stephani Levitæ protomartyris consecravit temporibus Neronis imperat. et Stephani ducis. » Ita ibi.

In S. Paulo Narbonensi primo episcopo similiter hallucinatus est idem Gregorius : de quo ita Ven. Bedæ Martyrologium, 22 Martii : « In Galliis, civitate Narbone, sancti Pauli episcopi et confessoris, discipuli apostolorum Christi : quem tradunt eumdem ipsum fuisse Sergium Paulum proconsulem, virum prudentem, a quo ipse Paulus sortitus est nomen, » etc. Consentiunt alia Martyrologia, tam Romanum illud vetus ab Heriberto editum (ubi sic : « Narbone S. Pauli episcopi, discipuli apostolorum ») quam usitatum et ordinarium : itemque Adonis et aliorum hac die : sed Usuardi 12 Decembris.

Qui ergo in his tribus manifesto erravit, dum dixit venisse eos in Gallias sub Decio, hoc est integro sæculo postquam essent mortui, quomodo idem testimonium valebit contra Dionysium Areopagitam, quod contra illos nihil valuit? Itaque quod Gregorius Turonensis dicit de Dionysio, « Tam verum est (ut merito scribit Baronius) quam quod ibi asserit ejusdem Decii tempore Trophimum Arelaten, Paulum Narbonam, et Martialem item in Gallias amandatos : quos constat fuisse apostolorum discipulos, et apostolorum temporibus ad prædicandum Evangelium in Gallias esse missos. Sed hæc, sicut alia multa, auctoris simplicitati multa tam facile admittenti donanda sunt, prout etiam Hilduinus excusat ita dicens : Cæterum parcendum est simplicitati viri religiosi Gregorii Turonensis episcopi, qui multa aliter quam veritas se habet, æstimans, non calliditatis astu, sed benignitatis et simplicitatis voto litteris commendavit. » Sic illi.

539 Ego vero ad firmandam eorum de Gregorio opinionem, sed præcipue ad corroborandam nostram de S. Dionysio Areopagita sententiam, dico, eidem Gregorio Turonensi non magnopere cordi fuisse, præsertim in primis imperatoribus, distinguere accurate tempora, sed adeo illa confudisse, ut miscuerit et conturbarit ea quæ facta sunt sub Antonino Pio, cum iis quæ sub M. Aurelio Antonino philosopho, et L. Vero ejus filiis, et cum iis quæ sub horum successore Commodo, et quæ sub aliis usque ad Decium acciderunt. Nam inter Antoninum Pium et Decium nulla tot imperatorum, qui intercesserunt, ab eo fit mentio. Nihil de Marco Aurelio Antonino, qui imperavit annos 19, nihil de Commodo, qui 12, nihil (ut Pertinacem et Didium tanquam brevi exstinctos omittam) de Severo, qui annos septemdecim ; nihil de Antonino Caracalla, qui annos sex ; nihil de Macrino, de Heliogabalo, de Alexandro Severo, qui annos tredecim, nihil de Maximino, nihil de Maximo et Balbino, nihil de Gordiano, nihil de Philippo, qui annos sex.

Si quis igitur aliunde ignarus historiæ legat hic Gregorium Turonensem, credet sane omnia quæ A sub tot imperatoribus mediis facta sunt, esse facta sub Antonino Pio, adeoque Irenæum sub eodem esse passum, etiamque Justinum philosophum et Pothinum : quæ tamen ipsorum adversariorum confessione sunt falsissima. Ita enim scribit libro primo cap. 28 : « Nam sub Antonini imperio Marcionitana et Valentiniana hæresis insana surrexit ; et Justinus philosophus post scriptos catholicæ Ecclesiæ libros martyrio pro Christi nomine coronatur. In Asia autem orta persecutione, beatissimus Polycarpus, etc. Sed et in Galliis multi pro Christi nomine sunt per martyrium gemmis cœlestibus coronati, etc. Ex quibus et ille primus Lugdunensis Ecclesiæ Pothinus episcopus fuit, etc. Beatissimus vero Irenæus hujus successor martyris, etc. » Quis ita legens non diceret omnia sub Antonino Pio accidisse, eodem nimirum tempore quo Marcionis et Valentini hæreses surrexerunt? At vero longe aliter res habet. Nam Justinus quidem, Polycarpus et B Pothinus non sub Antonino Pio, sed illo pridem defuncto sub ejus filiis interempti sunt : Irenæus autem multo etiam postea sub Severo imp. de quibus in ipsorum Vitis aut martyriis ago fusius. Et tamen Gregorius Turonensis in eadem ipsa pagina, ubi de septem illis episcopis sub Decio in Galliam missis hallucinatur, rursus errore lapsus scribit quadraginta octo martyres (ex quibus primus fuerit Vettius Epagathus) passos esse post Irenæum ; cum constet ex ipsorum Lugdunensium epistola tum scripta de ipsorum martyriis, longe ante illos esse passos cum Pothino, Irenæum autem multo ut dixi, postea sub Severo.

Verba Gregorii, ne mihi gratis credatur, sunt hæc : « Beatum Irenæum diversis in sua carnifex præsentia pœnis affectum Christo Domino per martyrium dedicavit. Post hunc et quadraginta octo martyres passi sunt, ex quibus primum fuisse legimus Vettium Epagathum. » Ita ille. Atqui triginta C annis post istos martyres adhuc superstes erat Irenæus, ut in ejus Vita a me scripta videre est. Unde miror, eos, qui auctoritatem Gregorii pro se allegant, dum ejus errata chronographica tam multa et tam crassa et tam vicina attendunt, si tamen attendant, non vehementi pudore suffundi. Et vero quomodo potuit sub Decio missus esse Dionysius in Galliam, cum veterrima Martyrologia, ut superius ostendi, ferant eo missum a Clemente Romano pontifice, nullus autem talis Clemens fuerit sub Decio?

Et ipse Beda (quem pro se citant, quia diversis diebus duos videtur afferre Dionysios) in hoc pro nobis plurimum facit, quod illum Parisiorum episcopum dicat missum a Clemente pontifice. Inde enim sequitur, quod primo sæculo, et nullo modo sub Decio, qui tertio vixit sæculo ; nullus enim tum Clemens pontifex : aut si est, proferant. Vener. Bedæ verba 9 Octobris sunt hæc : « Apud Parisium natale sanctorum martyrum Dionysii episcopi, Eleutherii presbyteri et Rustici diaconi. Qui D beatus episcopus a pontifice Clemente Romano in Gallias directus, ut prædicationis operam populis a fide Christi alienis exhiberet, tandem ad Parisiorum civitatem devenit, et per annos aliquot sanctum opus fideliter et ardenter executus, a præfecto Fescennino Sisinnio comprehensus est, et cum eo sanctus presbyter Eleutherius et Rusticus diaconus gladio animadversi martyrium compleverunt. »

Et quia non raro, dum suum Gregorium frustra jactant, æque antiquum a nobis auctorem postulant, qui a nobis sit, ecce æqualem Gregorio, et forte etiam natu grandiorem, doctrina certe vel parem vel superiorem eis reponimus Venantium Fortunatum, qui insignem de nostro Dionysio hymnum composuit, in quo de missione ejus a Clemente pontifice Romano expresse meminit. Citaverat olim eum hymnum Hilduinus abbas, sed non ediderat, eum nunc luci dedit Jacobus Dubletius lib. 1 *Antiquitatum* suarum extremo, estque talis :

540 *Hymnus Venantii Fortunati de B. Dionysio.*

Fortem, fidelem militem
Cœli secutum principem,
Dionysium martyrem
Plebs corde, voce personet.
Clemente Roma præsule
Ab orbe missus adfuit:
Verbi superni seminis
Ut fructus esset Galliæ.
Opus sacratum construit:
Fidem docet baptismatis:
Sed audientum cæcitas
Munus repellit seminis.
Instante sacro antistite
Errore plebem solvere;
Dum spem salutis incidit,
Tormenta mortis ingerit.
Tenetur a gentilibus
Christi placens altaribus:
Amore tantæ gloriæ
Pœnas libenter excipit.
Unum quod illi defuit,
Pro rege colla tradidit:
Dilectionem pectoris
Cervice cæsa prodidit.
Magnus sacerdos, qui dabat
Templi sacrata munera,
Fuso beato sanguine
Est factus ipse victima.
Felix pio de vulnere,
Quæ pœna palmam præbuit!
Qui morte mortem conterit,
Nunc regna cœli possidet.
Gloria sit Deo Patri:
Gloria Unigenito:
Una cum sancto Spiritu,
In sempiterna sæcula.

Sic ille: cui profecto nusquam in scriptis suis titubanti, multo major adhibenda fides, quam Gregorio toties et tam aperte offensanti.

Denique astruit Hilduinus, protestatos Athenienses, se tam ex antiquissimis quorumdam scriptorum monumentis: quam ex majorum suorum continuatis traditionibus accepisse, « Dionysium subrogato sibi episcopo Romam adiisse et (ut comperereunt) apud Gallorum gentem glorioso martyrio consummatum fuisse. Quod et Tarasius patriarcha Constantinopolitanus, inquit, per legatos suos sollicite inquisivit; et ita se eam rem habere certus, eamdem Atheniensium civitatem pallio archiepiscopali (quod tam ex ea tam diuturno tempore orta quadam contentione subtractum fuerat) redonavit; et synodali consensu, Metropolis auctoritate, qua ante functa fuerat, honoravit. » Vixit Tarasius octavo sæculo, tempore Adriani papæ I et patriarcharum (quem ante recusaverat) ea tandem lege admisit, ut cogeretur concilium, et de cultu imaginum (qui sublevatus fuerat a Græcis impp.) restituendo ageretur. Declaratus est patriarcha anno quinto imperii Irenes et Constantini filii. Vide Cedrenum ad eum annum.

Ad tertium argumentum ex auctoritate Sulpitii Severi ductum jam respondendum est, nec difficilis est negotii responsio. Verba Sulpitii sunt: « Post Adrianum, Antonino Pio imperante, pax Ecclesiis fuit. Sub Aurelio deinde Antonini filio persecutio quinta agitata. Ac tum primum intra Gallias martyria visa, serius trans Alpes Dei religione suscepta. » Sic igitur inde argumentantur: Si regnante M. Aurelio Antonino philosopho primum visa sunt martyria in Gallia, ergo Dionysius Areopagita non fuit martyr Parisiis sub Adriano, hoc est quadraginta, eoque amplius annis ante M. Aurelium.

Respondetur, Sulpitium eo loco breviter omnes Ecclesiæ graviores persecutiones, quæ ante ipsum fuerunt, perstringere; ut patebit cuivis eum locum attendenti; ac propterea eum agere de martyriis quæ magno simul numero (ut in gravibus persecutionibus solet) edita sunt: non vero negare, quin aliqui interdum variis temporibus (quod etiam extra generales illas persecutiones sæpenumero accidit) martyrio affecti sint. Respexit enim procul dubio Sulpitius ad illa Eusebii verba in Chronico ad annum M. Aurelii et L. Veri septimum: « Plurimi in Gallia gloriose ob Christi nomen interfecti, quorum usque in præsentem diem condita libris certamina perseverant. »

Sicut ergo talis persecutio per Gallias antehac non fuit, ita Sulpitius eam primam nominat, et merito. Nam sicut una hirundo, ut aiunt, non facit ver; ita paucorum in una integra gente martyria, non faciunt, ut debeat historicus (et is præsertim qui res tantum graviores ac breviter persequi profitetur) eorum meminisse. Nam Sulpitius quidem totam historiam sacram ab orbe condito ad sua usque tempora duobus libellis complexus est. Quos sic incepit: « Res a mundi exordio sacris litteris editas breviter constringere; et cum distinctione temporum usque ad nostram memoriam carptim dicere aggressus sum: multis id a me studiose efflagitantibus, qui divina, compendiosa lectione, cognoscere properabant. » Unde non mirum, si particularium quorumdam martyrum mentionem neglexerit. Imo nec Pothini, nec Irenæi (quamvis prior cum illustrissimis martyribus quadraginta, posterior cum omni fere Lugdunensi civitate sublatus sit) nominatim meminit.

541 Itaque quod dicit, ante illud tempus martyrii non esse visa intra Gallias, sic capiendum et intelligendum est, quo modo et illud quod subdit, « serius trans Alpes Dei religione suscepta, » scilicet palam et a totis populis. Quis enim dicat, a nullis omnino susceptam religionem catholicam in Galliis, ante M. Aurelium Antoninum philosophum, hoc est ante annum a Christo circiter centesimum sexagesimum? Ergone Petrus et Paulus, quorum alter tam diu Romæ, alter etiam satis fuit, et qui omnia per se, vel per suos, ut fulgura pervolabant, cæcos ad Galliam habebant oculos? ad Galliam tam vicinam, tam nominatam? Res est creditu non modo difficilis, sed etiam indigna auditu. Nam ex ante dictis constat, varios variis temporibus et in Gallia fuisse, et martyrium in Gallia obiisse.

Et de S. Ursino primo Bituricensium episcopo fatetur ipsemet Gregorius Turonensis, a discipulis apostolorum in Gallias missum. Nam libro *De gloria confessorum*, cap. 8, sic scribit: « Bituriga vero urbs primum a S. Ursino (qui a discipulis apostolorum episcopus ordinatus in Gallias destinatus est) verbum salutis accepit, atque Ecclesiam Biturigensem primum instituit, rexitque, qui migrans a sæculo, in campo inter reliqua sepulcra populorum sepulturæ locatus est. Non enim adhuc populus ille intelligebat sacerdotes Domini venerari, eisque debitam reverentiam exhibere. » Consentiunt omnia Martyrologia ad diem 9 Novemb. « Eutropius quoque martyr Santonicæ urbis (verba sunt ejusdem Gregorii Turonensis libro primo *Miraculorum*, cap. 56) qui a Clemente episcopo fertur directus in Gallias; ab eodem pontificalis ordinis gratia consecratus est, » etc. His consentit Romanum Martyrologium ad trigesimam Aprilis. Si quis autem dicat, a Dionysio Areopagita usque ad episcopos Parisienses qui nunc sunt, computatis singulorum annis, non reperiri justum numerum, siquidem eum asseramus primo fuisse sæculo, aut secundi initio; respondere ex vero possumus, post Dionysium ob persecutionis flammas diu vacasse episcopatum. Nam si a tempore Decii (qui tertio demum sæculo imperavit) usque ad primum Constantis imp. annum, Turonensis episcopatus cessavit triginta septem annis, ut ipse auctor est Gregorius Turonensis lib. X *Historiarum*, capit. 31, quanto magis vel tanto vel ampliori etiam intervallo vocaverit sedes Parisiensis secundo sæ-

culo? cum scilicet et episcoporum ac doctorum minor esset copia, et Gallia numero Christianorum desertior. Nec hoc sane novum aut Parisiensi Ecclesiæ proprium, quod episcoporum continenti successione illo ævo caruerit. Hoc enim et multis aliis accidit. Ac de Rhemensi quidem Ecclesia Flodoardus presbyter, scriptor gravis (quem haud ita pridem ediderunt et egregie illustrarunt Sirmondus noster et Georgius Colvenerius) diserte scribit post illos primos ejusdem Ecclesiæ pontifices, beatos, inquam, Sixtum ac Sinicium sancti Petri apostoli discipulos, usque ad imperium Constantini Magni, per tria scilicet sæcula unicum memorari præsulem Amansium. Et ne verba ejus auctoris desiderentur, subjicio. Itaque lib. I *Histor. Rhemensis Ecclesiæ*, postquam superius de primis a Petro in eam vineam missis egit, ita cap. 5 subdit: « Frequentibus igitur persecutionum procellis intonantibus Ecclesiæ puppis nostræ jactata, diversisque oppressa fluctibus, quoniam vix caput attollere poterat, quanto sedes ipsa tempore rectore vacua digno resederit, haud facile panditur: adeo, ut post tot præmissos nostræ fidei patres, beatum Sixtum atque Sinicium, unum duntaxat præsulem inveniamus Amansium ad imperium usque Constantini: sub quo Betausius reperitur, qui cum Primogenito diacono suo primus ex hac Belgica provincia legitur Arelatensi primæ interfuisse synodo, relatæ per Marinum episcopum beatissimo papæ Silvestro, Volusiano et Aniano Coss. Post quem Aper, inde Maternianus, » etc.

Deinde responderi potest, seposita etiam throni episcopalis vacatione, mediorum episcoporum nullam esse mentionem, non quod ii defuerint, sed quod aut obscuri fuerint, deficientibus qui scriberent; aut si scripti olim fuerint, tamen injuriis temporum deleti sint. Ita fere simili in negotio respondet Joannes Dadræus in Chronologia archiepiscoporum Rothomagensium, ubi de S. Nicasii et S. Mellonis agit distantia.

Quare, ut huic finem disputationi tandem pona- A mus, firmum fixumque habeatur, unum eumdemque esse, qui olim Athenarum, et postea Parisiorum princeps fuerit episcopus. Qua de re quam mihi arridet Jacobi Fabri Stapulensis, viri docti juxta et pii sententia, tam hic minime est prætermittenda. « Insuper, inquit, non sine divina ordinatione et summa providentia id effectum esse mihi visum est, ut hic sacratissimus et longe divina sapientia illustrissimus Pater, primum Atheniensium antistes Atticam rexerit Ecclesiam, et civitatem primariam, omnium parentem litterarum, illuminaverit. Qua illuminata mox in Gallias a beatissimo Clemente apostolus missus, sedem apud Parisiorum insignem urbem (seu Parrhisium seu Lutetiam appellarent) delegarit. Quæ melius Dionysia a Dionysio primo **542** suo antistite et apostolo, primo susceptore ac regeneratore, quam ab Iside, aut luto, ut volunt nonnulli, potuisset appellari. Primus enim eam ad vitæ fontes erexit in Christo parvulam (solent enim primi susceptores indere nomina); primus mortem B ab ea effugavit, et induxit vitam; quam in Christiano cultu, suo sanguine et omnium tormentorum molitionibus libenter susceptis tandem confirmavit. Unde et victor mundo triumphato ad Deum, qui ipsum miserat, conscendit. Tum Deus illum locum, piorum studiorum fontem præordinavit; ut ad quem, in certum eventus rei argumentum, ex Athenis virum supra omnem humanam sapientiam doctum direxerit. Vox igitur Dionysia bonarum litterarum omnium academia, eadem et Parisiensis, quam unus idemque Pater sociam fecit Athenis, et sororem, vestro applaudite apostolo, vestro primo antistiti et parenti, primo ad vitam susceptori et illuminatori, et ejus sacras disciplinas in honore suscipite, atque in eis ipsis dies noctesque proficite. » Sic ille.

Et hoc sane melius quam inquirendis contra hanc tam longo receptam intervallo sententiam inutilibus argumentis frustra tempus insumere. Et quæso, C ne locus detur isti querelæ: *Filii matris meæ pugnaverunt contra me.* [1]

QUÆSTIO II.

De scriptis sancti Dionysii.

Fuit hæc semper atque etiamnum est celeberrima inter doctos viros quæstio, cujusnam sint ea scripta, quæ sub Dionysii Areopagitæ nomine in lucem prodiere, ipsiusne revera Areopagitæ, an alterius.

Tractarunt eam complures, partim Græci, partim Latini; partim catholici, partim hæretici. Et quidem qui affirmativam partem tenuerunt, ea scilicet scripta vere esse Dionysii Areopagitæ, e cœtu catholico pene omnes fuerunt: qui vero negativam, maxima ex parte hæretici, quantumvis aliquo etiam numero catholici.

Ac ne cui in mentem veniat, me post tot hujus quæstionis tractatores videri actum agere, discent ex hoc nostro tractatu, quicunque animum adjecerint, meliorem nos in non paucis tenuisse refutandi viam, quam qui nos antegressi sunt: itemque certorum argumentorum hinc inde allatorum vel vitia detexisse, vel momenta adauxisse.

Prima igitur sententia, eaque vera, est hæc: Opera quæ Dionysii Areopagitæ nomine inscripta sunt, vere illius sunt, et pro talibus haberi debent.

Primum argumentum. Quia si in re dubia et incerta, qualem esse hanc nonnulli volunt, melior est conditio possidentis, quanto magis ex tanto tempore, et a tot sæculis, defenso semper jure suo, bona fide possidentis? Nam ab immemorabili tempore habita sunt hæc Opera pro rebus Areopagitæ, cum non queat assignari spatium, quo ipsa alterius et non illius habita sint. A mille enim retro annis eoque amplius laudatus nominatim reperitur Dionysius Areopagita, ut horum auctor operum: et fuit nemo hactenus tam imprudens aut impudens, tam audax aut temerarius, qui alieno sub nomine ea Opera evulgarit. Fuerunt quidem qui vel ad Apollinarem, vel ad alium a nostro Dionysium, seu Corinthium, seu Alexandrinum, suas tenues et vix refutatu dignas applicarent conjecturas: sed qui serio tueri ac propugnare intenderent, aut nomen D alicujus illorum præfigere hisce scriptis auderent, nulli fuerunt.

Qui vero ante mille annos hunc Areopagitam citarunt, in promptu habeo Leontium Byzantinum, et S. Anastasium Sinaitam, viros magna doctrina et auctoritate, ambos imperante Justiniano (is suscepit imperium anno Christi Domini 527), scriptis illustres, et plurima SS. Patrum lectione instructos. Quorum prior lib. II, contra Nestorium et Eutychetem producturus veterum testimonia, sic præfatur: *Quoniam gratia Christi, quæstiones, quæ speciem probabilitatis habebant, pro viribus solvimus, polliciti vero sumus testimoniis veterum confirmare quæ diximus; accipe in fidem multitudinem testimoniorum, æquabilem modulatum veritatis concentum edentem.* Deinde post quædam alia ejusdem præfationis, dum profert testimonia, primo prorsus

[1] Cant. I, 5.

loco ponit Dionysium Areopagitam hoc modo : *Dionysii Areopagitæ ætatis apostolorum ex libro* De divinis nominibus : *Corruptio vero, infirmitas naturæ et defectus naturalium habituum, et operationum ac potentiarum*, etc. Sic Latinus Leontii interpres : Græcum enim nancisci exemplar non potui.

A

Sed idem in lib. *De sectis* (quem ad manum tam Græce quam Latine habemus) eumdem Areopagitam aperte inter sanctos Patres, qui a Christo ad Constantinum Magnum medio spatio comprehenduntur enumerat. Nam actione tertia, sub medium ita scribit : Ἐγένοντο δὲ ἐν τοῖς χρόνοις τοῖς ἀπὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Χριστοῦ μέχρι τῆς βασιλείας Κωνσταντίνου, διδάσκαλοι καὶ πατέρες οἵδε· Ἰγνάτιος ὁ θεοφόρος, Εἰρηναῖος, Ἰουστῖνος φιλόσοφος καὶ μάρτυρ, Κλήμης καὶ Ἱππόλυτος ἐπίσκοποι Ῥώμης, Διονύσιος Ἀρεοπαγίτης, Μεθόδιος ἐπίσκοπος Πατάρων. Γρηγόριος ὁ θαυματουργὸς, Πέτρος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος καὶ μάρτυρ. *Fuerunt autem in temporibus a Christi nativitate usque ad imperium Constantini, doctores* **543** *hi et Patres : Ignatius Theophorus, Irenæus, Justinus philosophus et martyr, Clemens et Hippolytus Romæ episcopi, Dionysius Areopagita, Methodius Patarensis episcopus, Gregorius Thaumaturgus, Petrus Alexandriæ episcopus et martyr*, etc. E Leontio ista. Ubi notandum est, S. Hippolytum ab eo (uti et a quibusdam aliis scriptoribus Græcis, quod in ejus Vita admonitum volui) Romæ episcopum vocari, quod in Portu Romano, urbe Italiæ, fuerit episcopus ; non autem quod ipsius urbis Romæ sedem tenuerit principalem.

Eumdem S. Dionysium laudat nominatim S. Anastasius Sinaita, episcopus Antiochenus lib. VII *Anagogicarum contemplationum in Hexaemeron*, initio : « Celeberrimus ergo, inquit, et rerum divinarum mysta apostolicus Dionysius doctor in sapientissima sua theologia, quod Deus dicitur Θεός, ex eo quod omnia θεωρεῖ, id est contemplatur, » etc.

Ante istos igitur auctores opera ista, de quibus est nunc controversia censebantur Dionysii Areopagitæ. Quin et antiqui Patres, quamvis nominatim ea non citaverint, legisse tamen, et imitati esse, non obscuris vestigiis deprehenduntur. Nazianzenus certe iis non paucis secutus hunc auctorem manifestis indiciis a doctissimo Billio ostenditur. Integrum enim caput in suo *Observationum sacrarum* lib. I ea de re confecit, estque illud num. 23, quod sic orditur : « Nonnulla, inquit, apud Gregorium loca sunt, Dionysii Areopagitæ verbis usque adeo similia, ut ea ille ab ipso mutuatus esse non immerito cuipiam videri possit. Quod ne me fingere quisquam putet, loca ipsa proferre minime pigebit. Orat. 2 de Pascha, de Deo loquens Gregorius : Ὅλον, inquit, ἐν ἑαυτῷ συλλαβὼν ἔχει τὸ εἶναι. Dionysius autem capite 5 libri *De divinis nominibus* : Ὅλον ἐν ἑαυτῷ τὸ εἶναι συνειληφώς. Eodem loco Gregorius Deum esse dicit πέλαγος οὐσίας ἄπειρον καὶ ἀόριστον. Quæ verba non longe remota sunt ab his Dionysii, libro *De cælesti hierarchia*, c. 9 : Θεαρχικοῦ φωτὸς ἄπειρόν τε καὶ ἄφθονον πέλαγος. » Hactenus e Billio. Vide ibi longe plura.

Et sane admodum credibile est, sanctum Gregorium Nazianzenum, cum Athenis studiorum causa degeret, et præcipuorum inibi philosophorum ac theologorum (quod ex ejus Vita a me scripta cognosci poterit) familiaritate uteretur, in eos libros tanquam altissimæ philosophiæ plenos incidisse, eosque pervolutasse.

Idem et de S. Joanne Chrysostomo dici potest : qui non minore ibidem, quam Nazianzenus, gloria floruit : nempe eum ejusdem Dionysii scripta perlegisse, et sublimitatem scientiæ et spiritus qui in eo loquebatur, et mirabilia de Deo et cœlestibus virtutibus referebat, demiratum, appellasse eum τὸ πετεινὸν τοῦ οὐρανοῦ, *Volucrem cœli*.

Diu requisitum illum Chrysostomi locum tandem in sermone de pseudoprophetis et falsis doctoribus reperi. Illic enim paulo post medium ita scribit : Ποῦ Εὐώδιος, ἡ εὐωδία τῆς Ἐκκλησίας, καὶ τῶν ἁγίων ἀποστόλων διάδοχος ; Ποῦ Ἰγνάτιος, τὸ τοῦ Θεοῦ οἰκητήριον ; Ποῦ ὁ Διονύσιος τὸ πετεινὸν τοῦ οὐρανοῦ ; Ποῦ Ἱππόλυτος ὁ γλυκύτατος καὶ εὐνούστατος ; Ποῦ Βασίλειος ὁ Μέγας, καὶ μικροῦ δεῖν τῶν ἀποστόλων ἰσόῤῥοπος ; Ποῦ Ἀθανάσιος ὁ ἅγιος καὶ πλεονέκτης τῶν ἀρετῶν ; Ποῦ Γρηγόριος ὁ θεολόγος, καὶ ἀήττητος στρατιώτης, καὶ ὁ δεύτερος τούτου συνώνυμος ; Ποῦ Ἐφραὶμ ὁ πολὺς, ἡ παραμυθία τῶν ἀθυμούντων ; *Ubi Evodius ille, bonus odor Ecclesiæ, et sanctorum apostolorum successor ? Ubi Ignatius Dei domicilium ? Ubi Dionysius Areopagita volucris cœli ? Ubi Hippolytus suavissimus et benevolentissimus ? Ubi Basilius magnus et par ferme apostolis ? Ubi Athanasius ille sanctus et virtutibus dives ? Ubi Gregorius Theologus et invictus miles, et alter illi cognominis ? Ubi Ephræm ille celebris, obtorpescentium excitator,*

B

afflictorum consolator ? etc. Ac ne quis illam orationem D. Chrysostomo abjudicet, sexcenti jam anni sunt, cum Anastasius Bibliothecarius eam sub ejus nomine citaverit, ut videre licet in ipsius ad Carolum Calvum imp. epistola.

Quin et Perronius Ebroicensis episcopus dixit, se, Venetiis cum esset, vidisse illam Chrysostomi Græcam orationem, in qua elogium illud de Dionysio recitatur, ejusque Homiliæ titulum esse, *Cygnæa vox Chrysostomi*, quam scilicet Constantinopoli, priusquam in exsilium pelleretur, habuerit. Quod autem ad titulum illum attinet, satis clarum est non a Chrysostomo illi orationi inditum, sed ab aliquo descriptore, qui dicentis tempus et materiam spectaverit.

Auctoritati porro nostri Frontonis Ducæi (qui ob styli, ut quidem censet, differentiam, inter eas illam rejecit, quas credit non esse Chrysostomi) oppono : Primo, non tantam esse styli differentiam, quantam facit ; deinde, ut sit aliqua, nihil videri debere

C

mirum. Alius est enim stylus senis, alius juvenis : alius dolentis, et anxii, et pro grege suo derelinquendo solliciti, atque ab eo discessuri ; et alius sedati et in episcopali sede cum omni quiete et securitate residentis. Hæc autem scripta est non longe ante ipsius e vita excessum, uti declarat et expresse denuntiat exordium. Itaque hic ea inculcat, quæ tali in tempore a bonis solent pastoribus inculcari : primo, fugiendos hæreticos et pseudoprophetas ; deinde, vacandum lectioni sacrarum Litterarum : tertio, recogitandum et reformidandum **544** Dei judicium ; quarto, bonis operibus insistendum, ac præsertim compunctioni et pœnitentiæ, nec hanc in longum differendam. Quæ sunt igitur orationum S. Chrysostomi germana lineamenta, si hæc non sunt ?

Vel ille profecto solus locus, quem hic proferam, convinceret auctorem hujus orationis esse Chrysostomum. Nam post varia Scripturæ loca, et post

D

istum Pauli, *Videte canes*, « mihi vero lacrymæ, inquit, oboriuntur, dum quosdam ex nostra Ecclesia dicentes audio, non dici hæc in divinis Scripturis : idque non solum a laicis, verum etiam ab illis qui videntur esse pastores, et locum apostolorum obtinent et prophetarum, sed non mores. Ad quos opportunum est dicere : Væ vobis, duces cæci et indocti et inconstantes, qui vestium ornatu delectamini, et non lectione sacrorum librorum, » etc. Ille enim Chrysostomi zelus pro libris sacris passim notus est.

Probari præterea potest esse Chrysostomi hanc orationem, quod in loco supra citato ipse Chrysostomus tanquam Antiochiæ natus proferens verorum pastorum et imitandorum episcoporum nomina, primo loco patronos suos urbisque suæ Antiochiæ secundum Petrum apostolum. Antistites inducat Evodium et Ignatium, deinde Dionysium Areopagitam illis æqualem, postea reliquos, ut supra.

Accedit tertio quod si hæc oratio non fuisset Chrysostomi, sed alterius ipso posterioris, certe ille, quisquis fuisset, non minus Chrysostomi meminisset quam Basilii et duorum Gregoriorum. Nec enim minus quam illi celebris fuit, seu vita, seu dignitate, seu scriptis.

Adde quarto, si lubet, hunc auctorem, uti nullius catholici scriptoris meminit qui non ante Chrysostomum fuerit, ita nec ullius hæresiarchæ mentionem facere, qui post vixerit. Eunomium enim, contra quem scripserunt Basilius et Gregorius Nyssenus ultimum recenset nominatim. Sic enim scribit : « Ubi Simon Magus in hæresi primus, discipulus et præcursor Antichristi? Ubi malus ejus fetus et insaniæ ac lasciviæ successor Montanus? ubi Marcion? ubi Valentinus? ubi Manes? ubi Basilides? ubi jam Nero? ubi Valens? ubi alii reges atque potentes? ubi Julianus transgressor? ubi porro Arius? ubi Eunomius, et reliqui hæresiarchæ? »

Ita Chrysostomus ex interpretatione Gerardi Vossii, qui melius et integrius exemplar Græcum nactus est, quam sit illud quod Fronto noster indidit tomo VI Operum Chrysostomi Græco-Latinorum. Nam in Frontonis exemplari lacunæ quatuor visuntur satis magnæ, in Vossii nulla. Notandum etiam in Græco Frontonis male haberi, Ποῦ Νεστόριος; *ubi Nestorius?* pro quo restituendum, ποῦ Εὐνόμιος; Liquet tum ex ipsa Vossii interpretatione, quam produxit idem Fronto; tum maxime, quod in citatione SS. Patrum superius posita, ubi hæresiarcharum adversarii laudantur, nequaquam auctor hujus orationis reticuisset S. Cyrillum Alexandrinum Nestorii principem adversarium et debellatorem ; siquidem inter hæresiarchas nominasset Nestorium, uti aliorum hæresiarcharum oppugnatores non reticuit. Sed pro astruendo Chrysostomi testimonio, et vindicanda illa sua oratione, hactenus satis.

Jam autem non modo ii quos dixi, scripta Dionysii Areopagitæ videntur agnovisse, sed et antiquiores ; in quibus nonnulla videor deprehendisse Dionysii imitamenta. Nam et Clemens Alexandrinus, vir longe doctissimus, cum Athenis esset natus et educatus, et quidem proximo post Dionysium nostrum sæculo, legisse illum et imitatus esse, de signis non minimis creditur.

Habet S. Dionysius libro *De divinis nominibus*, cap. 3, egregias similitudines, quibus ostendit, nos nostris ad Deum precationibus non trahere illum ad nos, sed potius nos ad illum. Notavi illas similitudines supra cap. 22 Vitæ. Secundam igitur illarum, quæ ducta est a navi ad saxa funibus alligata, sic imitatus est Clemens lib. IV *Stromatum* sub finem : Καθάπερ οὖν ἐν θαλάττῃ ἀπὸ ἀγκύρας τονούμενοι ἕλκουσι μὲν τὴν ἄγκυραν, οὐκ ἐκείνην δὲ ἐπισπῶνται, ἀλλ' ἑαυτοὺς ἐπὶ τὴν ἄγκυραν· οὕτως οἱ κατὰ τὸν γνωστικὸν βίον ἐπισπώμενοι τὸν Θεὸν, ἑαυτοὺς ἔλαθον προσαγόμενοι πρὸς τὸν Θεόν. Θεὸν γὰρ ὁ θεραπεύων ἑαυτὸν θεραπεύει. *Quemadmodum igitur, qui in mari ab anchora funibus firmantur, trahunt quidem anchoram, sed illam ad se non attrahunt, verum seipsos potius ad anchoram : ita qui in vita gnostica* (scientiæ donum obtinente) *Deum trahunt, seipsos non advertentes ad Deum adducunt. Qui enim Deum colit, se ipsum colit.*

Verba autem Græca S. Dionysii loco dicto sunt hæc : Ὥσπερ εἰς ναῦν ἐμβεβηκότες καὶ ἀντεχόμενοι τῶν ἔκ τινος πέτρας εἰς ἡμᾶς ἐκτεινομένων πεισμάτων, καὶ οἷον ἡμῖν εἰς ἀντίληψιν ἐκδιδομένων οὐκ ἐφ' ἡμᾶς τὴν πέτραν, ἀλλ' ἡμᾶς αὐτοὺς τῷ ἀληθεῖ καὶ τὴν ναῦν ἐπὶ τὴν πέτραν προσήγομεν. Latina possunt videri supra cap. 22 Vitæ.

Quod igitur Dionysius hic habet, εἰς ναῦν ἐμβεβηκότες, dixit Clemens, οἱ ἐν θαλάττῃ : et quod ille, ἀντεχόμενοι τῶν ἔκ τινος πέτρας εἰς ἡμᾶς ἐκτεινομένων πεισμάτων, dixit Clemens brevius, ἀπὸ ἀγκύρας τονούμενοι. Sic ubi Dionysius dixit, ἐπὶ τὴν πέ- A τραν, *ad saxum*, Clemens usurpavit, **545** ἐπὶ τὴν ἄγκυραν, *ad anchoram* : et quod Dionysius applicavit ad precantes Deum, Clemens accommodavit ad pie viventes, et Deo per contemplationem vacantes.

Habet idem Dionysius tam in libro *De cœlesti hierar.* cap. 11, quam in lib. *De divinis nominibus*, doctrinam de cognitione Dei per negationem. Quam imitatus videtur Clemens lib. V *Stromatum*, sub medium, ubi sic scribit : « Si igitur post ablata omnia quæ insunt corporibus, et iis quæ dicuntur incorporea, nos ipsos in Christi magnitudinem projecerimus, atque inde in immensitatem sanctitate processerimus, ad intelligentiam Omnipotentis utcunque perveniemus, non id quod est, sed id quod non est cognoscentes. Figura autem, et motus, vel status, vel thronus, vel locus, vel dextera, vel sinistra, de Patre universorum nequaquam sunt cogitanda. Atqui et hæc scripta sunt. Verum, quid unumquodque istorum significet, suo dicetur loco. B Quare prima causa non est in loco, sed supra et locum et tempus et nomen et intelligentiam. » Omisi Græca, ne in his essem longior.

Habet et quædam alia his similia eodem libro inferius de Deo, quem dicit ineffabilem, propterea quod non sit genus, nec differentia, nec species, etc. Vide in Clemente Græco-Latino.

Secundum argumentum pro Dionysii operibus sumi potest ex ipsorum materie, et ex tempore scriptionis : hæc autem sunt ejusmodi, ut auctorem æquævum apostolis, ut magnum philosophum, ut ardentem theologum, ut virum denique in sublimissimo argumento rebus et verbis haud imparem, ac vere Pauli discipulum ostendant, materies enim sive argumentum est, Deus, Trinitas, angeli, Ecclesia, pontifices, sacramenta seu graduum et officiorum ecclesiasticorum descriptio episcopis scitu necessaria : sermo autem et locutio, hominis est in contemplando, et verba contemplationi, quoad ejus C fieri potest, adæquando eximii, atque, ut Dionysius Rickelius Areopagitam appellat, « viri profundissimi ac ferventissimi cordis. » Ita scilicet in sublime assurgit, ita in voces novas ac singulares, nempe ad rerum cæteroqui inexplicabilium aliquam adumbrationem ebullit ; ita sursum cogitationibus et sensibus in immensum attollitur ut non immerito magnus ille Hugo a S. Victore (qui alter Augustinus ex mentis et sermonis acumine vocari obtinuit) ea quæ de Seraphinis a B. Dionysio scripta sunt angeli potius verba esse putet, quam hominis. Eadem fuit de illo mens Suidæ, eadem sententia. « Si quis enim, inquit, ejus spectet elegantiam orationis, et profunditatem sententiarum, ea nequaquam humanæ naturæ fœtus, sed immortalis cujusdam ac divinæ esse facultatis existimabit. » Si Græca quis malit, ea sic habent : Εἰ γάρ τις ἀπίδοι πρὸς τὰ κάλλη τῶν αὐτοῦ λόγων, τὰ βάθη τῶν νοημάτων, οὐκ ἀνθρωπίνης φύσεως ταῦτα νομίσοι γεννήματα· ἀλλὰ, τινὸς ἀκηράτου καὶ θείας δυνάμεως. Idem fuit et D Leonardi Lessii præceptoris nostri sensus, idem judicium. « Quod ad eloc[utio]nem, inquit, attinet, eam quoque angelicam potius dixeris, quam humanam ; adeo sublimis est nimirum, ut conceptionum sublimitatem orationis sublimitas exæquet. Quis post apostolos unquam de divinis ita locutus est : Τριὰς ὑπερούσιε, καὶ ὑπέρθεε, καὶ ὑπεράγαθε, » etc. quæ vide in ejus epistola Operibus S. Dionysii Areopagitæ a Petro Lanselio præfixa. Noster item Nicolaus Caussinus, in *Eloquentiæ Parallelis*, ita de eodem inter alia : « Num videtur hic de Deo et pulcherrimo ejus opificio verba faciens, quasi aquila ex hominum conspectu subductus contentissimo volatu se in altas nubes indere, et illic inter fulminum jactus, inter nives et grandines ludere, mox inter stellas spatiari? Verum ubi Triadem illam speculatur, ubi de Verbo divino disserit, et mysteriorum divinorum majestatem depingit, non jam est aquila, sed angelus quispiam loquens e turbine, aut ut

Elias igneo curru devectus supra nubes et pluvias et ventos, et quidquid mortale est, audacissimo nisu consurgit. » Ita ille et bene.

Jam de tempore scriptionis certissimum ex ipsis operibus argumentum ducitur, ea scripta esse primo sæculo, cum illorum auctor nullius scriptoris aut alterius illustris viri meminerit, qui non apostolorum temporibus vixerit; et quod caput est, se Pauli apostoli discipulum vocet, atque ad Titum, atque ad Timotheum aliosque ævi illius scribit.

Cum ergo illa scripta sub nomine Dionysii Areopagitæ semper prodierint, et idem Dionysius in omni eruditionis genere apprime versatus insignisque in paucis philosophus fuerit (solos enim fere ejusmodi viros admittebat Areopagus, ut alibi probatum est) et Pauli insuper apostoli discipulus, a quo et virtutem eximiam, et altissima mysteria, utpote capacissimus, addiscere et imbibere potuerit; quis dubitare possit, quin hæc ipsius vera et germana scripta sint?

« At enim stylus horum librorum, inquit Abrahamus Scultetus Calvinista, non est simplex et sincerus, sed argutus nimis, est inflatus et affectatus et parum apostolicus. » Verum improbus scriptor improbe fallitur. Nam quem negat esse simplicem ac sincerum, meliora sectantes **546** aiunt esse simplicissimum ac sincerissimum, non simplicitate quidem sermonis humi repentis (tali enim stylo utendum est in rebus parvis et humi repentibus) sed simplicitate, qua res magnis et propriis, sibique accommodatis potius, quam longis ambagibus, et translatitiis vocibus explicantur. Divina enim et cœlestia cum miro et elevato mentis acumine penetraret vir ille, et sensus suos in rebus altissimis conaretur explicare, nec verba reperiret paria, novis verbis; Attice tamen efformatis, in rebus novis et communem captum transcendentibus est usus. Sincerissimum item aiunt, sed sinceritate, quæ res ita notatur repræsentare ut sunt, non autem ea quæ fucum admittit, et quo res parvæ ac turpes, magnæ et pulchræ videantur, aut e contrario.

Quod porro argutum nimis asserit, et inflatum, et affectatum, et parum apostolicum; hoc totum nego, et aio, Scultetum in prioribus quidem valde hallucinari; in postremo autem, ubi vocat parum apostolicum, ipsummet non parum, sed multum ariolari.

Nam si res parvas aut mediocres eo stylo, et istis verbis quibus hic utitur, exponeret Dionysius, tum sane inflatus et affectatus quin diceretur, nihil repugnarem : verum si verba hic sunt grandia, et res quoque ipsa multo grandior, quid est quod argui possit? Nec vero alius in Dionysii libris spiritus et eloquentia apparet, quam in Pauli præceptoris sui nonnullis Epistolis, ubi talis nonnunquam est oratio, et tam elata verbis, et tam figuris ornata, ut si verba Sculteti in Dionysio haberent locum, etiam et in Paulum ipsum viderentur posse grassari. Nam certe Pauli stylus ex omnium confessione longe est et ab Evangelio et ab aliorum apostolorum scriptis differens. Quare si Pauli stylus cum alibi, cum in secunda ad Corinthios Epistola est apostolicus, etiam Dionysii, cum in rebus sublimibus est sublimis, et in cœlestibus cœlestis, potest et debet dici apostolicus; præsertim ubi sub illis, quibus utitur, verbis tanta rerum divinarum æstimatio et pietas etiam interlucet.

Tertium argumentum est, quod cum olim, hoc est, sub annum Christi quadragesimum, orta esset de Operibus sancti Dionysii Areopagitæ quæstio, nonnullique certis de causis, an ejus essent legitimi fœtus, dubitarent, scripserit Theodorus presbyter librum unum, quo docuit illa Opera esse sancti Dionysii Areopagitæ germana atque legitima, et rationes quatuor, quæ contra potissime objiciebantur, dissolvit. Hoc testatur Photius in Bibliotheca, cod. 1, hisce verbis : Ἀνεγνώσθη Θεοδώρου πρεσβυτέρου, ὅτι A γνησία τοῦ ἁγίου Διονυσίου βίβλος. Διελύοντο δὲ ἐν τῷ λόγῳ ἐνστάσεις τέσσαρες. *Lectus est Theodori presbyteri liber, quo docet germanum esse S. Dionysii opus. Dissoluta sunt autem eo in libro argumenta quatuor.*

Subjungit deinde Photius ea argumenta, sed absque solutionibus, propterea quod liber Theodori presbyteri in quo eæ solutiones continebantur satis esset vulgatus. Ego inferius tam ipsa argumenta quam solutiones (quæ quidem afferri potuerunt aut debuerunt, quando quidem illæ Theodori non exstant) in contrariæ sententiæ refutatione proferam.

Postremo addit idem Photius hæc verba : Ταύτας οὖν τὰς τέσσαρας ἀπορίας διαλῦσαι ἐπαγωνισάμενος, βεβαιοῖ, τό γε ἐπ' αὐτῷ, γνησίαν εἶναι τοῦ μεγάλου Διονυσίου τὴν βίβλον. *Hæc igitur quatuor difficilia argumenta dissolvere connisus, confirmat, quantum quidem in se est, legitimum esse magni Dionysii librum.*

B Ac ne quis arbitretur, ea verba contrariæ favere sententiæ, sciat eumdem ipsum Photium (de cujus insigni eruditione atque exacto in censendis libris judicio catholici æque et hæretici consentiunt) expensis utriusque opinionis rationibus ac momentis tandem istos libros, de quibus hic agitur, sancto Dionysio Areopagitæ, ut proprios adjudicasse. Quod liquet ex eadem ipsius Bibliotheca, cod. 231, ubi in variorum recensione auctorum, quos citaverat Sophronius patriarcha Hierosolymitanus, ita de nostro Areopagita : Καὶ Διονύσιος ὁ πολὺς μὲν τὴν γλῶσσαν, πλείων δὲ τὴν θεωρίαν, ὁ μαθητὴς Παύλου, καὶ τοῦ Χριστοῦ μάρτυρ, καὶ τῶν Ἀθηναίων ἐπίσκοπος. *Et Dionysius ille sermone quidem magnus, sed major contemplatione, Pauli discipulus et Christi martyr, et Atheniensium episcopus.* Ita ille. Quæ certe non diceret, nisi Opera quæ Areopagitæ nomine inscripta sunt, Areopagitæ adjudicaret. Nam unde sciret illum sermone magnum, si nihil ejus Operum vidisset? C Unde et majorem contemplatione quam sermone nosset, si contemplationem ejus nullam legisset? Sub hujus enim Dionysii nomine aliud nihil exstat præter illa opera de quibus nunc agitamus. Aut ergo illa vidit et legit et expendit, aut certe iis, qui viderunt et legerunt et expenderunt, assensit. Atque etiam observa secundum argumentum supra positum, ubi de Dionysii elocutione et contemplatione agebatur, confirmari, cum illa nimirum Photii verba directe in adversarios tendant, et tam sermonem quam contemplationem commendent.

Quartum argumentum ex magnorum **547** virorum auctoritate ducitur, et eorum quidem non minus doctrina quam pietate illustrium, quorum integras turmas in Martini Delrii Vindiciis spectare licet : præ quorum multitudine, qui stant ex adverso, perpauci sane numerantur.

Nam e theologis scholasticis, si hæreticos omittamus, unicum fere aut certe præcipuum habent D Cajetanum. Nos vero Alexandrum de Ales, Albertum Magnum, S. Thomam Aquinatem, S. Bonaventuram, Durandum, Scotum, Richardum, Gabrielem, et reliquos. Ex aliis varia eruditione præditis habent Theodorum Gazam, Laurentium Vallam, Desiderium Erasmum, Josephum Scaligerum, Desiderium Heraldum, paucos alicujus notæ alios.

Sed his opponuntur Joannes Picus Mirandulanus, vir ab ingenio et memoria *naturæ miraculum* appellatus, Marsilius Ficinus et Lilius Gyraldus, viri tam magni ingenio, quam varii scientia, quorum ille quidem ipsius Dionysii librorum interpres fuit et admirator; hic autem eumdem Dionysium in divinorum explicatione nominum cunctis anteposuit. Budæus et Billius, duo litterarum Græcarum in Galliis prælustria lumina, Gilbertus Genebrardus, et Arnaldus Pontacus pari studio litterarum et sinceræ amicitiæ cultu nobiles. Item Cælius Rhodiginus, plurimæ lectionis varietate vix sciens parem

(cujus verba, ut pietatis plenissima, infra ponam) et innumeri alii, quos partim ex ipsorum operibus, partim ex citatis Delrii Vindiciis cognosci facile est. Nam tot Romanis pontificibus, tot conciliis universalibus, tot patriarchis, tot episcopis, tot doctoribus, quos idem laudat noster Delrius, quid habent adversarii quod opponant? Solidas forte inquirent rationes omni humana auctoritate fortiores; itaque illas infra videbimus et examinabimus: et sic quidem, ut cum fortissimas earum, nulla earum quæ ponderis alicujus sit dissimulata, protulerimus, aliquas etiam a nobis novas addamus ab illis præteritas, et tamen iis quas attulerint evictu difficiliores.

Quintum argumentum. Non est divini moris, nec æternæ illius providentiæ, opera vana et fictis mendaciis plena veris ornare et cohonestare miraculis. Atqui Areopagitæ Opera, cum variis infirmitatibus in tanti viri honorem applicarentur, multis divinitus honestata sunt miraculis, ut capite 30 Vitæ attigi. Quare signum est satis evidens et luculentum, ejus esse illa Opera, cujus in honorem ea patrata sunt.

Sextum denique et contra adversarios longe validissimum argumentum est ejusmodi: Si Opera illa non sint Dionysii Areopagitæ qui fuit Pauli discipulus, sed alterius Dionysii, sive Corinthii, sive Alexandrini, sive alterius cujuscunque posterioris; fateri necesse est illorum auctorem Operum, quisquis demum fuerit, plenum mendacii, fallaciæ et sacrilegæ simulationis exstitisse.

Atqui hoc minime dici potest, minime gentium. Nam scripta illa meram sapiunt et spirant pietatem, modestiam, gravitatem, sanctimoniam, neque ullum prorsus vel minimum aut levitatis aut vanitatis (quæ abesse a fallacibus haud possunt) seu fumum seu fimum redolent. Ita sane reperiet quisquis illa composito sedatoque animo perlegere voluerit; aut si hoc longum est, saltem ea quæ in caput 22 et 23 Vitæ ejus supra immissi, non invitus percurrerit. Plenum autem alioqui futurum mendacii et fallaciæ et simulationis, si alius sit quam dicimus, et quam scripta repræsentant, inde clarum est, quod se convixisse apostolis, quod Pauli apostoli discipulum fuisse dicat, quod se Deiparæ Virginis funeri adfuisse, quod hymnos in ejus honorem audiisse, quod Timotheo eosdem memoranti aures dedisse scribat, quod alia plura denique iisque in libris afferat, quæ alioqui prodigiosam mentiendi et decipiendi continerent audaciam.

At vero quis credat virum adeo doctum et pium et illuminatum, qualem se hic auctor in scribendo præstat, tam impia finxisse somnia, tam inusitata excogitasse mendacia, idque ut nomini alieno famam daret, detraheret suo? Talis certe non fuit, neque S. Dionysius Corinthiorum episcopus secundi sæculi scriptor (horret id animus cogitare) neque doctissimus ille illustrissimus Christi confessor Dionysius Alexandrinus ævo tertio clarus (nimis temerarium est vel suspicari) neque alius denique vir bonus et timens Deum. Lævi nimis ingenii fuerit, hoc de tali existimare.

Tractant hoc idem argumentum fusius partim Græce S. Maximus, Operum hujusce beati Dionysii interpres, in Prologo; partim præceptor noster Leonardus Lessius in epistola censoria super iisdem Operibus; quam noster Petrus Lansselius in lucem protulit. Nec sane ullum argumentum est aliud isto fortius et inexpugnabilius: ita ut nihil videam, quod saltem probabiliter ad ejus refutationem afferri possit. Nam adversariorum argumentis ostendam, Deo duce, probabiles omnino rationes, et quæ locum sæpe in scriptis dijudicandis habeant, non paucas opponi, **548** et eas moderatis quidem ingeniis facere satis posse et debere.

Argumenta partis adversæ cum eorum solutionibus.

In hisce argumentis seu referendis seu refellendis
A ordinem sequar temporum, et antiquissima (quæ et præcipua sunt)in prima acie constituam. Ea sunt quæ Theodorus presbyter, cujus facta ante mentio, sibi proposuit, aut aliis proposita dissolvit. Et quia dissolvit, et quia dissolutiones illæ jam non exstant, conabor ergo alias (tametsi re ipsa fortassis easdem) tamen sermone et tractatu diversas, in medio ponere.

Primum igitur argumentum est: Si scripta illa sint Areopagitæ, cur Patres eo posteriores illorum non meminerunt?

Secundum. Eusebius Pamphili, qui libros a sanctis Patribus conscriptos recensuit, nullam ejus Operis a Dionysio Areopagita conscripti mentionem facit.

Tertium. Quomodo traditionum, quæ in Ecclesia progressu quodam et temporis longinquitate increverunt, particularis tenuisque descriptio in iis Operibus continetur? Magnus enim Dionysius, ut ex
B Actis patet, apostolorum æqualis fuit; quæ autem hic liber complectitur, descriptio sunt traditionum, quæ sensim in Ecclesia post id tempus invaluerunt. Incredibile est igitur, imo male confictum, eas quæ diu post magni Dionysii mortem succreverunt traditiones, existimare a Dionysio conscriptas.

Quartum. Quomodo hic liber mentionem facit epistolæ sancti Ignatii? Nam Dionysius apostolorum effloruit temporibus; Ignatius autem sub Trajano martyrii certamen decertavit. Qui et paulo ante mortem epistolam illam, cujus hic liber meminit, conscripsit. Hæc sunt quatuor antiquissima contra libros Dionysii argumenta. Quibus ita respondeo.

Ad primum dico, Patres Dionysio posteriores nominatim ejus scriptorum non meminisse, quia illis vel non libuit, vel non licuit. Nam quibus ignoti fuerunt, non licuit (nec enim in omnium venire manus potuerunt); quibus noti, non libuit. Quid
C autem causæ? Primo, quia libros illos (quemadmodum auctor ipse optaverat et postulaverat) noluerunt vulgo esse notos, sed tantum penes pontifices reperiri. Secundo, quia scriptores antiqui præter Scripturam sacram vix ullos citabant nominatim auctores; aut si faciebant, id fere necessario, et ad revincendos hæreticos faciebant. Ac proinde, cum eæ, quas Dionysius tractavit, materiæ, ut de cœlesti, de ecclesiastica hierarchia, de divinis nominibus, etc., nihil fere aut parum adversus regnantes tum hæreses facerent, ac tota fere certamina circa Scripturas sacras versarentur, et eæ utrinque in adversarios densissimæ intorquerentur, nihil loci inferioribus auctoribus relinquebatur. Quin et S. Athanasius, quarto seculo scriptor, Arianos reprehendit, quod præter auctoritatem Scripturarum ad alios quoque auctores præsidii causa converterentur. Nec ipse quidem usus fuisse reperitur, nisi forte si ipsi adversarii aliquos magnæ auctoritatis
D viros pro se usurpassent. Ita enim Origenem et Dionysium Alexandrinum ab illis, ut suæ opinionis, vindicatos eripuit, docuitque non Arianis illos favere, sed catholicis.

Ad Secundum (quod fere est prioris corroboratio) respondetur, libros illos latuisse Eusebium, aut noluisse propter dictam superius causam evulgare. Nam quod aliqui dicant eum fraude id fecisse, convitium puto. Neque enim, quamvis eos habuisset, uti illis catholici voluissent. Quid enim ibi tam clarum pro Christi æterna divinitate, quod non multo clarius in Scripturis sacris contentum sit? Certe in tanta divinarum Scripturarum utramque in partem copia nimis putidum visum est, etiam ipsi Athanasio, ut jam dixi debiliora tela perquirere. Nam nec beatum Irenæum, Filii cum Patre æternam coexsistentiam clarissime professum, libro *Adversus hæreses* II, cap. 55, et alibi, citaverunt.

Quod autem respondent quidam, quamvis Eusebius non meminerit, tamen Origenem et Dionysium

lexandrinum meminisse, haud mihi placere potest ea responsio. Nam quod citatur homilia i rigenis *in Joannem*, nullius est ponderis, cum istæ *in Joannem* homiliæ non Origenis, sed incerti int auctoris, quippe in quibus Manichæorum et rianorum, qui post Origenem exorti fuerunt, fiat entio. Quin et in ipsa eadem homilia, ubi citatur Dionysius Areopagita, hoc est in caput primum oannis; uno in loco Ariani refutantur, in altero lanichæi. Unde liquet primo, istam homiliam non sse Origenis; secundo, ex auctoritate inde sumpta ihil solidum effici, cum nec cujus sint auctoris, ec quantæ antiquitatis, facile sciri possit.

Quod vero etiam dicitur S. Dionysius Alexandrinus Origenis discipulus Scholia in Dionysium reopagitam scripsisse, et auctoritate probatur S. Iaximi, vana est probatio. Nec enim dicit sanctus Maximus eum scripsisse Scholia **549** in Dionysium Areopagitam, sed in Dionysium sibi cognominem. Tales autem fuerunt multi. Nam et fuit Dionysius Corinthiorum episcopus; et Dionysius apa Romanus, ambo insignes scriptores, et quidam ortasse alii: ita ut non possit certo dici sanctus Max mus de Areopagita loqui; et ego contra possim ex eodem S. Maximo probare planissime, ipsum le alio quam de Areopagita ibi scribere.

Nam verba S. Maximi in Scholiis ad cap. 5 *De cælesti hierarchia*, ubi explicat illa verba: *Cælestes substantias*, sunt hæc: *Τὰς οὐρανίας οὐσίας*. Τί δή ποτε, μιᾶς οὐσίας εἶναι πάντας τοὺς ἁγίους ἀγγέλους λεγούσης τῆς Ἐκκλησίας, ὁ θεῖος Διονύσιος πολλὰς ὀνομάζει δυνάμεις; Ὁ γοῦν μέγας Διονύσιος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος, ὁ ἀπὸ ῥητόρων, ἐν τοῖς Σχολίοις, οἷς πεποίηκεν εἰς τὸν μακάριον Διονύσιον τὸν αὐτοῦ συνώνυμον, οὕτω λέγει, ὅτι ἀγέννητον εἴωθε καλεῖν ἡ ἔξω σοφία, πᾶσαν ἀόρατον φύσιν, ὁμοίως καὶ οὐσίας, τὰς ὑποστάσεις. Κἀκ τούτου φησὶν, ὅτι κατὰ τοὺς ἔξω εἴρηνται τῷ ἁγίῳ Διονυσίῳ αἱ τοιαῦται φωναὶ καταχρηστικῶς. *Cælestes substantias. Cur porro, cum Ecclesia omnes sanctos angelos dicat ejusdem esse essentiæ, divinus Dionysius multas nominat virtutes? Magnus Dionysius igitur Alexandriæ episcopus, ille orator, in Notis quas fecit in B. Dionysium sibi cognominem, ita dicit, solitam esse profanam sapientiam, ingenitam appellare omnem naturam invisibilem, et similiter essentias, subsistentias. Atque ex hoc dicit S. Dionysio tales voces ex more Scriptorum profanorum abusive usurpatas esse.*

Cur autem S. Maximus in his verbis per *B. Dionysium sibi cognominem* non videatur intelligere S. Dionysium Areopagitam, hæ sunt præcipuæ rationes.

Prima. Si Areopagitam intellexisset, potius, ut fert scriptorum consuetudo, sic locutus fuisset: In Notis quas scripsit in hunc ipsum Dionysium, agebat enim tum de Dionysio Areopagita.

Secunda. Quia sanctus Maximus in sua Apologia pro scriptis Areopagitæ, sive in Præfatione ad sua in Dionysium Scholia, cum respondet ad illam adversariorum objectionem: « Quod nec Eusebius Pamphili, nec Origenes scriptorum Dionysii meminerint; » sine dubio, si scivisset Dionysium Alexandrinum Origeni æqualem, et Eusebio superiorem, conscripsisse Scholia in Areopagitam, nullo modo reticuisset, sed dixisset: Quamvis Origenes et Eusebius non meminerint Areopagitæ, tamen sanctus Dionysius Alexandrinus, qui uno prope sæculo vincit Eusebium, et ætate vixit Origenis, non tantum ejus meminit, sed etiam in eum Scholia conscripsit. Qua responsione procul dubio cunctis adversantibus ora conclusisset. Atqui nihil tale dixit, sed fassus est neque Origenem, neque Eusebium, neque ullum antiquiorum Patrum fecisse librorum Areopagitæ mentionem: tantumque pro excusatione attulit, Origenem vix auctorum quatuor meminisse: Eusebium autem non tantum præteriisse

A Areopagitam qui Athenarum episcopus fuit, sed etiam Hymenæum et Narcissum suæ regionis scriptores, qui Hierosolymis sacerdotes fuerunt. Verba S. Maximi contra objicientes, nullam librorum Areopagitæ nec ab Origene nec ab Eusebio factam mentionem, sunt hæc: Πρὸς οὓς λεκτέον, ὡς πάμπολλα παρῆκεν Εὐσέβιος οὐκ ἐλθόντα περὶ χεῖρας οἰκείας. Καὶ γὰρ οὔτε φησὶν ἅπαντα καθάπαξ συναγηοχέναι, μᾶλλόν γε μὴν ὁμολογεῖ καὶ ἀριθμοῦ κρείττονα βιβλία καθιστάναι μηδαμῶς εἰς αὐτὸν ἐληλυθότα. Καὶ πολλῶν ἐδυνάμην μνημονεῦσαι μὴ κτηθέντων αὐτῷ, καὶ ταῦτα τῆς αὐτοῦ χώρας, ὡς Ὑμεναίου καὶ Ναρκίσσου τῶν ἱερασαμένων ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἐγὼ γοῦν ἐνέτυχόν τισι τῶν Ὑμεναίου. Καὶ μὴν οὔτε Πανταίνου τοὺς πόνους ἀνέγραψεν, οὔτε τοῦ Ῥωμαίου Κλήμεντος, πλὴν δύο καὶ μόνων ἐπιστολῶν, ἀλλ' οὔτε πλείστων ἑτέρων. Ὁ γὰρ Ὠριγένης οὐκ οἶδα εἰ πάντων, μόλις δὲ τεττάρων ἐμνήσθη. Διάκονος δέ τις Ῥωμαῖος, Πέτρος ὄνομα, B διηγήσατό μοι πάντα τὰ τοῦ θείου Διονυσίου σώζεσθαι κατὰ τὴν ἐν Ῥώμῃ τῶν ἱερῶν βιβλιοθήκην ἀνατεθειμένα. *Adversus quos dicendum, Eusebium quidem quamplurima omisisse, quæ ad manus ejus non pervenerunt. Etenim nec prorsus omnia se collegisse ait: quin potius profitetur, libros, qui ad se non pervenerunt, numero esse superiores. Et sane multos memorare possem, quos minime habuit, et hos quidem suæ regionis, ut Hymenæi et Narcissi, qui Hierosolymis sacerdotes fuerunt. Ego quidem sane in aliquos Hymenæi libros incidi. Sed nec Pantæni opera descripsit, neque Clementis Romani, nisi duarum duntaxat epistolarum, sed nec aliorum plurimorum. Nam Origenes, nescio an omnium, vix sane quatuor mentionem facit. Verum diaconus quidam Romanus nomine Petrus mihi narravit, omnia divini Dionysii Opera Romæ in scriptorum sacrorum bibliotheca asservari.*

Ex his etiam patet, auctoritatem, quæ affertur C quasi ex scriptis Origenis (de qua supra dixi) esse inutilem; siquidem non fuisset eam præteritus sanctus Maximus, cum et occasio esset, et urgeret necessitas, atque, ut dicitur, *hic Rhodus, hic saltus*.

Tertia. Si Dionysius Alexandrinus tantæ eruditionis vir et sanctitatis, commentarios in Areopagitam fecisset, sane sanctus Maximus eos subinde citasset; nisi forte dicantur ii commentarii in aures tantum ejus venisse, non in manus.

At enim, si is, in quem Dionysius Alexandrinus perscripsit Scholia, non est Dionysius Areopagita, quis est ergo ille, inquies, vocatus a Maximo beatus et sanctus Dionysius? Respondeo, videri esse S. Dionysium Corinthiorum **550** episcopum, illustrem secundi sæculi scriptorem, qui, ut Eusebius et Hieronymus testantur, « tantæ eloquentiæ et industriæ fuit, ut non solum suæ civitatis et provinciæ populos, sed et aliarum urbium et pro- D vinciarum, epistolis erudiret. » Hæc enim sunt ipsissima verba S. Hieronymi in Catalogo scriptorum ecclesiasticorum, cap. 20, ubi et scripta ejus recenset.

Confirmat porro hanc responsionem, quod idem sanctus Maximus in eadem præfatione apologetica scribat, hunc Dionysium Corinthiorum episcopum fecisse in scriptis suis mentionem Areopagitæ. Verba Maximi sunt hæc: Μνημονεύει δὲ τοῦ Ἀρειοπαγίτου καὶ Διονύσιος ἀρχαῖος Κορινθίων ἐπίσκοπος, καὶ Πολύκαρπος ἐν τῇ πρὸς Ἀθηναίους ἐπιστολῇ αὐτοῦ. *Meminit vero Areopagitæ Dionysius antiquus Corinthiorum episcopus, et Polycarpus in sua ad Athenienses epistola.*

Nota autem, hic nec Dionysium nec Polycarpum dici meminisse scriptorum, seu librorum Areopagitæ, sed tantum, Areopagitæ: ut ne quis in errorem ducatur pro eodem illa accipiendo, cum distent longissime. Aliud est enim meminisse Areopagitæ, aliud meminisse scriptorum ejus.

Quæ est igitur mentio Areopagitæ, quam fecit Dionysius Corinthius? nempe illa quam refert Eusebius lib. III *Historiæ*, cap. 4, in fine, Dionysium Corinthiorum episcopum memorasse, Dionysium Areopagitam fuisse primum episcopum Athenarum.

Cur autem Dionysius Alexandrinus Scholia scriberet in S. Dionysium Corinthiorum episcopum sibi cognominem, permagna causa fuit. Nam hæretici illius scripta corruperant, iisque ad suos errores abutebantur. Quod ne dicere gratis videar, vide ipsa ejusdem Dionysii Corinthii verba id conquerentis apud Eusebium lib. IV *Historiæ ecclesiasticæ*, cap. 22. Quare Alexandrinus ut eum partim explicaret, partim defenderet (plurimi enim flebat ejus auctoritas) necesse habuit in eum Scholia conscribere. Itaque nec Origenes, nec Dionysius Alexandrinus, quod quidem certo asseri possit, meminerunt librorum Areopagitæ, nec aliquid inde citarunt.

Sed neque sanctus Gregorius Nazianzenus. Is est enim tertius, quem nonnulli proferunt: cujus et locum istum produeunt ex oratione ejus Εἰς τὰ γενέθλια, ante medium: Οὕτω μὲν οὖν τὰ ἅγια τῶν ἁγίων, ἃ καὶ τοῖς Σεραφὶμ συγκαλύπτεται, καὶ δοξάζεται τρισὶν ἁγιασμοῖς εἰς μίαν συνιοῦσι κυριότητα καὶ θεότητα. Ὃ καὶ ἄλλῳ τινὶ τῶν πρὸ ἡμῶν πεφιλοσόφηται κάλλιστά τε καὶ ὑψηλότατα. *Sic nimirum Sancta sanctorum* (indicant mysterium Trinitatis scilicet) *quæ a seraphinis conteguntur, et glorificantur tribus sanctificationibus in unam dominationem et deitatem coeuntibus. Quod et alius quidam eorum, qui ante nos fuerunt pulcherrime et sublimissime philosophatus est.*

Ubi per ista verba, *Quod et alius quidam*, etc., existimant indicari, Dionysium Areopagitam, cap. 7 *De cœlesti hierarchia*, sub finem ita de seraphinis scribentem: Οἱ δὲ τὴν πολυύμνητον ἐκείνην καὶ σεβασμιωτάτην ἀνακράζουσι θεολογίαν· Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, Κύριος Σαβαώθ. Πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. *Hi autem* (seraphini) *celebratissimam illam et augustissimam Dei laudem magna voce clamant: Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Sabaoth: plena est omnis terra gloria ejus.*

In quibus quidem verbis non potest dici Dionysius pulcherrime et sublimissime philosophatus, cum unde tantum referat ex Isaiæ VI quid seraphini in cœlo faciant, seu quomodo laudent Deum; sed bene quod proxime subjungit idem Dionysius, se illas seraphinorum voces atque laudes explicuisse in libro *De divinis hymnis*, et quantum satis esset, pro virili sua de iis dixisse. Unde perquam est probabile, Nazianzenum incidisse in librum illum *De divinis hymnis*, et pulcherrimam atque sublimissimam de seraphinis, eorumque vocibus Dionysii philosophiam demiratum esse.

Quamvis autem hoc sit, ut dixi, perquam probabile, tamen haud est penitus certum; præsertim cum Nazianzenus in verbis supra positis videri possit non ad Dionysium Areopagitam, sed ad magnum Athanasium, qui etiam ante ipsum fuit, respexisse: atque eo magis, quod ipsius verba verbis Athanasii in oratione super ista verba, *Omnia mihi tradita sunt*, Matthæi II, cernantur quam simillima.

Verba sancti Athanasii: Τὸ γὰρ τρίτον τὰ τίμια ζῶα ταῦτα προσφέρειν τὴν δοξολογίαν, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος, λέγοντα, τὰς τρεῖς ὑποστάσεις τελείας δεικνύντα ἐστίν· ὡς καὶ ἐν τῷ λόγῳ *Κύριος* τὴν μίαν οὐσίαν δηλοῦσιν. *Quod enim tertio ista excellentia animalia proferant glorificationem dicentia: Sanctus, sanctus, sanctus, in hoc tres perfectas personas demonstrant; sicut et in voce*, Dominus, *unam essentiam declarant.*

Quid est autem, inquiet aliquis, in quo Athanasius super hac re pulcherrime et sublimissime philosophatus dicitur? Respondeo in eo, quod ibidem ex hac triplici sanctificatione, seu voce, *Sanctus, sanctus, sanctus*, uniformiter et eodem tono sive pari virium contentione a seraphinis pronuntiata, collegerit S. Athanasius trium personarum æqualitatem. Ejus verba sunt: Καὶ οὐδαμοῦ τις τῶν θεσπεσίων προφητῶν, τῶν μάλιστα καταξιωθέντων τῆς τοιαύτης θέας, ἀπήγγειλεν **551** ἡμῖν, ὅτι ἐν μὲν τῷ ἅπαξ εἰπεῖν, τὸ Ἅγιος, μεγάλῃ τῇ φωνῇ, ἐν δὲ τῷ δευτερῶσαι ἧσσονι, ἐν δὲ τῷ τρισσεῦσαι ὑποβεβηκότως· καὶ κατὰ τοῦτο τὸν πρῶτον ἁγιασμὸν Κυριολογοῦντα, τὸν δὲ δεύτερον ὑποτάσσοντα, καὶ τὸν τρίτον κατώτερον τιθέντα. *Nec quisquam omnino sanctorum prophetarum, eorum maxime qui tali viso dignati sunt, nobis annuntiavit angelos, dicendo semel* Sanctus, *magna voce usos; iterando autem, minori; triplicando denique, submissa. Neque item dixit quisquam, sanctificationem primam Dominum celebrasse, deinde secundam subjecisse, tertiam vero inferius posuisse*, scilicet personas, quæ sanctificantur. Id est: Nemo dixit, per primam vocem *Sanctus* significari et laudari Dominum, per secundam autem celebrari ei subditum, per tertiam vero inferius positum. Quod scilicet dicebant Ariani, nempe Patrem esse Dominum, Filium esse inæqualem Patri, Spiritum esse creaturam, quod est inferius positum esse.

Hæc itaque pulcherrima et sublimissima Athanasii contra Arianos philosophia et argumentandi solertia fuit, quod e loco Isaiæ cap. 6, et Joannis in Apocal. cap. 4, ubi dicuntur seraphini clamasse: *Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus exercituum*, ut apud Isaiam; vel, *Dominus Deus omnipotens*, ut apud Joannem, quod, inquam, viderit primo, clamorem illum nihil esse aliud quam laudem et honorem Dei; deinde, eum clamorem ter repetitum, tres designare SS. Trinitatis personas; tertio, istius clamoris triplicis æqualitatem (nec enim prophetæ ullius meminerunt distinctionis, aut in voce aut in tono) significare honoris et laudis æqualitatem; et postremo, ex hac honoris et laudis æqualitate tribus attributa personis, earumdem quoque personarum inter sese æqualitatem designari; ac proinde nec Filium dicendum minorem Patre (quod volebant Ariani) nec Spiritum sanctum infra ponendum, sive inter creaturas relegandum.

Athanasii porro acumen imitata et æmulata est B. Ruperti subtilis acrimonia, qui lib. III *De Trinitate*, cap. 15, ita ex eodem, unde Athanasius, Isaiæ loco ratiocinatur: « Quam pulcher, inquit, quam stabilis! Nullus inæqualis tenor in verbis! quam certus! qui hic sunt gradus? nullum momentum incrementi aut decrementi in vocibus istis, Sanctus, sanctus, sanctus, Dominus Deus exercituum, plena est omnis terra gloria ejus, Isaiæ VI. Unde ergo gradus suos accepit inimica hæresis? Nam ac si concentus ille cecinisset: Sanctus, sanctior, sanctissimus, et pluraliter addidisset, domini et dii, non singulariter Dominus et Deus; ita sibi gradus fecit, maxime per os Arii, ut diceret Spiritum sanctum magnum quidem, sed Filium Spiritu sancto majorem, et Deo Patre minorem. Unde, inquam, gradus istos accepit impia et serpentina hæresis, nisi ab ipso colubro patre mendacii, quem de conceptu illo manus Domini propter dissonantiam ipsius eduxit et foras misit? » Hæc Rupertus, qui ex eodem Spiritus sancti fonte, ex quo Athanasius ante biberat, sibi hausit, et nobis tradidit.

Propter laudatam igitur Athanasii doctrinam dici posset Nazianzenus non ad Dionysium, sed ad Athanasium potius respexisse. Verum sunt, qui vim faciant in illis Nazianzeni verbis: Ἄλλῳ τινὶ τῶν πρὸ ἡμῶν πεφιλοσόφηται: *Ab alio quopiam e majoribus sapienter dictum est.* Athanasium autem non posse dici unum e majoribus respectu Nazianzeni, qui vivente adhuc Athanasio fuit episcopus.

Quibus responderi potest, illud, οἱ πρὸ ἡμῶν, quamvis vulgo et sæpissime idem sit quod *majores*,

tamen stricte ac rigide capiendo nihil sonare aliud quam *qui ante nos*, scilicet fuerunt aut scripserunt. Fuit autem Athanasius multos annos ante Nazianzenum, et multis annis ante illum scripsit et defunctus est.

Quare Jacobus Billius interpretum princeps, ita Nazianzeni verba Latine reddit : *Quemadmodum et alius quidem ante nos philosophatus est.* Nicetas quoque Græcus interpres verba illa intellexit de S. Athanasio, non de S. Dionysio Areopagita.

Haud tamen inficior, videri subinde non modo Nazianzenum, sed et ipsum Athanasium scriptis B. Dionysii Areopagitæ usum esse atque adjutum, adeoque ambos ex eodem illis bibisse fonte. Loca Nazianzeni complura colligit modo laudatus Billius, ut ante indicavi, quæ retulit in c. 23, lib. I suarum *Observationum sacrarum.*

Ex Athanasio autem unicum gratia exempli proferam, tum ut ne sim longior, tum ut aliorum industriæ materiem relinquam. Est autem et libro *De communi essentia Patris, Filii et Spiritus* B *sancti*, in fine, ubi decantatam ab Areopagita angelicorum ordinum subordinationem his verbis repræsentat : Ὥσπερ δὲ καὶ τάξεως διαφορὰν ἐν ταῖς ἄνω δυνάμεσιν ἔγνωμεν, οὕτω καὶ στάσεως καὶ γνώσεως· οἱ μὲν θρόνοι καὶ τὰ χερουβὶμ καὶ τὰ σεραφὶμ ἀμέσως παρὰ Θεοῦ μανθάνουσιν, ὡς πάντων ἀνώτερα, καὶ Θεῷ πλησιάζοντα· ταῦτα δὲ διδάσκει τὰ κατώτερα τάγματα, καὶ οὕτως ἐφεξῆς τὰ ἀνώτερα διδάσκει τὰ κατώτερα. Τὸ δὲ κατώτερον τάγμα εἰσὶν οἱ ἄγγελοι, οἱ καὶ τῶν ἀνθρώπων ὄντες διδάσκαλοι. *Quemadmodum autem et ordinis discrimen in supernis virtutibus cognovimus, sic et stationis atque cognitionis ; throni quidem et cherubim et seraphim nullo medio discunt a Deo, tanquam omnium supremi, et Deo vicini : hi* **552** *vero docent inferiores ordines, atque ita deinceps superiores doctrinam cum inferioribus communicant. Infimus autem ordo sunt angeli, qui et hominum sunt magistri.*

Hæc desumpta existimo e libro Dionysii *De* C *cœlesti hierarchia*, cap. 7, hoc est ex eodem unde et sua Nazianzenus desumpsisse dictus est.

At enim cur neuter vel minimam Areopagitæ mentionem fecit?

Respondeo primo, quia nec sancti Ignatii martyris, nec Clementis Romani, nec Polycarpi, nec Athenagoræ, nec Irenæi, nec Theophili, nec Justini, nec Gregorii Thaumaturgi, quorum tamen exstabant et nunc exstant Opera, mentionem fecerunt : hoc est quia non fuit illis in more alios auctores citare nominatim ; neque in scribendo eam pati moram, quæ ad citandas aliorum auctoritates necessario adhibenda foret ; sed si quid e veteribus forte legerant scriptoribus, id sibi acquisitum, suis efferebant verbis. Nisi forte, ut ante dixi, ipsi adversarii essent refutandi ; tum enim et nominandi erant, et tam ipsorum, quam aliorum quos ipsi pro se allegabant, verba nonnunquam producenda : ut Origenis, Dionysio Alexandrini, Theo- D gnosti ab Athanasio. Secum enim facere Origenem et Dionysium Alexandrinum, contendebant Ariani, et nullum antiquorum iis vocabulis usum esse, quibus concilii Nicæni Patres, uterentur. Quare Athanasius pro se Theognostum produxit ; et Origenem ac Dionysium Alexandrinum, quos adversarii produxerant, in suas partes traxit.

Respondeo secundo, ut ante insinuavi, improbasse Athanasium in Arianis, quod præter sacras Scripturas, et pias rationes humanas, alia firmamenta e veteribus scriptis conquirerent. Ita enim scribit in epistola de sententia Dionysii contra Arianos, sub initium : « Si igitur confidunt, *inquit*, iis quæ sentiunt et dicunt nudam hæresim profe- rant, ac si quid pro ejus defensione vel e scripturis, vel ex aliqua ratione humana, quæ quidem pia sit, demonstrare possunt, demonstrent ; sin ejusmodi habent nihil, taceant. » Ita ille.

A Nihil ergo mirum, si ab eo abstinuerit sanctus Athanasius quod reprehendebat in aliis.

Itaque ad secundum argumentum supra positum, sic videtur respondendum : Quamvis demum sexto sæculo maxime celebrata fuerint scripta Dionysii, et citata nominatim, tamen non inde sequi antea non fuisse, cum paulo ante ostensum sit, præcipuos Patres a citandis nominatim antiquioribus Patribus abstinuisse. Et quidem, nisi Eusebius ex composito catalogum confecisset scriptorum ecclesiasticorum, valde multorum exstincta prorsus fuisset memoria : et tamen eo etiam confecto, non paucorum interiit ; partim quod eum latuerint (nec enim nancisci omnes potuit) partim quod sciens volens, ut ipsemet fatetur lib. IV *Histor.*, c. 24, prætererit ; partim denique, quod interdum auctores nomina sua suppresserint, de quibus ita idem Eusebius lib. V *Histor.*, cap. 26 : « Atque aliorum plurimorum, quorum nec nomina recensere nobis possibile est, libri ad nos pervenerunt, orthodoxorum quidem et ecclesiasticorum, ut cujusque declarat in sanctam Scripturam interpretatio, sed tamen nobis ignotorum, propterea quod non ascripta sint eorum, qui conscripserunt, nomina. » Ita ille ; reddidi enim Græca de verbo.

Præterea duæ aliæ rationes pro latebris scriptorum Dionysii, præ scriptis aliorum afferri possunt. Una, quod ipse auctor latere illa voluerit, et tantum inter episcoporum sacerdotumve manus versari : altera, quod materiem continerent subliniorem atque obscuriorem quam a plerisque capi posset.

Ad tertium argumentum, quod de traditionibus allatum est, quæ videntur post S. Dionysii tempora sensim in Ecclesiam inductæ, non autem ejus ævo fuisse usitatæ, respondetur, ita videri quidem adversæ parti, nobis autem non sic. Restat ergo, ut pars adversa bonis rationibus probet merito sic videri, et insuper ostendat, quænam ex iis traditionibus aut cæremoniis tempore sancti Dionysii non fuerint. Nam de omnibus quidem nemo, ut opinor, tam inverecundus reperietur qui dicere ausit. Quia vero in supra posito apud Photium argumento nulla vel traditio vel cæremonia specialim producta est, liberi a responso speciali sumus. Nam ad ea quæ recentiores quidam objecerunt, seorsum respondebimus : nunc iis tantum, quæ Theodoro presbytero objecta sunt conjunctim respondemus.

Ad quartum igitur supra allatum, de citato in Dionysio operibus loco sancti Ignatii ex epistola ejus ad Romanos, quæ fuit scripta sub Trajano, cum tamen Dionysius apostolorum effloruerit temporibus responderi potest, non minus Ignatium apostolorum effloruisse temporibus quam Dionysium, et quidem Ignatium vita excessisse prius Dionysio, cum ille sub Trajano, hic autem sub Adriano Trajani successore excesserit, aut certe et hic et ille sub eodem Trajano, sed Ignatius undecimo Trajani imperatoris anno, Dionysius autem ultimo, hoc est imperii ejus vigesimo, et Adriani primo. Verum pressius et dilutius aliter respondebo.

553 Quærebat igitur quartum argumentum : Quomodo hic liber Dionysii mentionem fecit epistolæ sancti Ignatii ? Respondeo, non fecisse mentionem.

Atqui, inquies, in libro *De divinis nominibus*, cap. 4, reperiuntur ista verba : Γράφει δὲ καὶ ὁ θεῖος Ἰγνάτιος· Ὁ ἐμὸς ἔρως ἐσταύρωται. *Scribit autem et divus Ignatius : Amor meus crucifixus est.* Hæc autem sententia reperitur in epistola ejus ad Romanos paulo ante mortem scripta.

Respondeo in epistola quidem Ignatii reperiri, sed in Dionysio non reperiri. Dico enim et contendo, et mecum non pauci, ista verba in illo Dionysii loco nequaquam a Dionysio ipso scripta esse, sed ab aliquo insciente et rerum ignaro impudenter et inepte in ipsum Dionysium intrusa. Quod ego quidem probabo, ut opinor, tam evidenter, ut

nullus deinceps (æquus sit modo hujusce disceptationis, et eorum quæ proferam, judex et æstimator) dissentire ullatenus aut in dubio remanere possit. Laborarunt quidem et alii in hoc nodo dissolvendo, sed conabor in præsentia, Deo adjuvante, clarius aliquanto et explicatius, quam adhuc quisquam fecerit, nodum hunc enodare.

Verba igitur illa sanctissimi Ignatii intrusa esse in illum beati Dionysii locum, non autem ab auctore ipso primitus ibi collocata, sic probatur.

Primo, quia sine illis Ignatii verbis multo melius cohæret sancti Dionysii oratio, quam cum illis. Nam cum intendat probare tam ex Vetere Testamento, quam ex Novo, atque etiam ex aliis auctoritatibus, nomen ἔρωτος, seu *amoris*, locum habere et usurpari in rebus divinis; si verborum Ignatii citationem sustuleris, tum videbis uniformiter et conjunctim currere primo testimonia Veteris Testamenti, deinde Novi, postremo aliorum. Probat enim primo ex Proverbiis et e libro Sapientiæ; tum ex loco Pauli ad Galatas, si non expresse et nominatim, saltem virtute, rei ipsius, quæ per amorem fit, repræsentatione; postremo ex Hierothei præceptoris sui auctoritate.

Et quidem, quod primo ac præcipue intendat Scripturæ sacræ locis id probare, patet ex iis, quæ ante ibidem velut præmunitionis loco posuit, ut cum dixit: Καὶ μή τις ἡμᾶς οἰέσθω παρὰ τὰ Λόγια τὴν τοῦ ἔρωτος ἐπωνυμίαν πρεσβεύειν. *Et nemo nos putet contra sacras Scripturas amoris nomen allegare.* Et rursum paulo inferius, dum ad Scripturarum allegationes se accingit, ita habet: Πλὴν ἵνα μὴ ταῦτα εἰπεῖν δοκῶμεν, ὡς τὰ θεῖα Λόγια παρακινοῦντες, ἀκουέτωσαν αὐτῶν οἱ τὴν ἔρωτος ἐπωνυμίαν διαβάλλοντες. *Verum ut ne hæc dicere videamus, velut divinas Scripturas pervertentes, audiant illas ii, qui amoris appellationem cavillantur.* Mox ergo et continenter subdit illas Scripturas quæ *amoris* nomen usurparunt, hisce verbis (ponam enim in medio ejus verba sine testimonio Ignatii, ut oculis ipsis cernatur melior et sapientior connexio orationis sine illo, quam cum illo); hisce, inquam, verbis sequentibus ita subdit Scripturarum testimonia: *Ἐράσθητι αὐτῆς, φησί, καὶ τηρήσει σε. Περιχαράκωσον αὐτὴν, καὶ ὑψώσει σε. Τίμησον αὐτὴν, ἵνα σὲ περιλάβῃ.* Καὶ ὅσα ἄλλα κατὰ τὰς ἐρωτικὰς θεολογίας ὑμνεῖται. Καὶ ἐν ταῖς προεισαγωγαῖς τῶν Λογίων εὑρήσεις τινὰ λέγοντα περὶ τῆς θείας σοφίας· « Ἐραστὴς ἐγενόμην τοῦ κάλλους αὐτῆς, » ὥστε τοῦτο δὴ τὸ τοῦ ἔρωτος ὄνομα μὴ φοβηθῶμεν. Μηδέ τις ὑμᾶς θορυβείτω λόγος περὶ τούτου δεδιττόμενος· ἐμοὶ γὰρ δοκοῦσιν οἱ θεολόγοι κοινὸν μὲν ἡγεῖσθαι τὸ τῆς ἀγάπης καὶ τὸ τοῦ ἔρωτος ὄνομα. « *Ama illam, inquit Scriptura, et conservabit te. Aggeribus circumda illam, et exaltabit te. Honora eam, ut te amplectatur* [a]. » *Et quæcunque alia amatoris in Scriptura sermonibus celebrantur. Atque in primis Scripturæ institutionibus aliquem invenies de divina sapientia dicentem:* « *Amator factus sum pulchritudinis illius,* » *ita ut hoc ipsum amoris nomen non reformidemus* [b]. *Neque vero quemquam perterreat sermonis geminatio; mihi enim videntur theologi commune existimare charitatis et amoris nomen.* Hactenus verba Dionysii.

Quæ quis non videt optime inter se cohærere? ac multo melius, quam si inter citationes duarum Scripturarum, sive duorum testimoniorum divinorum, una interferatur citatio humani testimonii, ex Ignatio scilicet decerpti? Nam prudens quidem sane et alicujus ingenii et judicii scriptor, volens aliquid probare e Scripturis et e Patribus, nunquam sic sua disponet argumenta, ut primum argumentum e Scriptura proferat, secundum ex aliquo sanctorum Patrum, tertium rursus et quartum e Scriptura, deinde rursum e Patribus: sed omnes

A Scripturas simul et primo congereret, deinde sanctorum Patrum aliorumve scriptorum auctoritates induceret; præsertim si eum in scopum tendat, ac verbis id præseferat (quemadmodum hoc loco facit Dionysius) se ostensurum e Scripturis vocem aliquam recte in sermone de rebus divinis usurpari. Jam autem idiota quispiam, cum hæc Dionysii legeret, ac meminisset etiam Ignatium in Epistola ad Romanos usum eadem voce (licet in alia significatione) ipse ad marginem illius loci adnotavit ipsa verba Ignatii, quæ postea in textum intrusa sunt inter duo Scripturarum testimonia, et proxime ante locum e libro Sapientiæ: Καί τοι ἔδοξέ τισι τῶν καθ' ἡμᾶς ἱερολόγων καὶ θειότερον εἶναι τὸ τοῦ ἔρωτος ὄνομα τοῦ τῆς ἀγάπης. Γράφει δὲ καὶ ὁ θεῖος 554
Ἰγνάτιος· Ὁ ἐμὸς ἔρως ἐσταύρωται. *Et quidem visum est quibusdam nostris sacris scriptoribus etiam divinius esse amoris nomen quam charitatis. Scribit porro et sanctus Ignatius: Amor meus crucifixus*
B *est.*

Nota hic porro, sanctum Dionysium in superioribus Scripturæ citationibus usum editione Septuaginta Interpretum, ac proinde nos quoque veterem interpretationem in Latinis secutos, non autem Hieronymi sive usitatam, eo quod Græcis non respondeat in omnibus. Nam in loco e Proverbiis editio usitata habet sic versum 8: *Arripe illam, et exaltabit te, glorificaberis ab ea, cum eam fueris amplexatus.* Et Sapient. VIII, 2, sic: *Amator factus sum formæ illius.*

Nota secundo, per theologos sanctum Dionysium intelligere scriptores sacrarum Litterarum, cum dicit superius: *Videntur enim mihi theologi commune existimare charitatis et amoris nomen,* sive ἀγάπης καὶ ἔρωτος, propterea quod auctores Scripturarum indiscriminatim jam uno utantur, jam altero, nec unum altero divinius existiment. Ac proinde illa verba, quæ jam dixi intrusa, non possunt esse
C Dionysii, cum in illis dicatur theologos aut scriptores sacros divinius putasse nomen ἔρωτος, *amoris*, quam ἀγάπης, *charitatis*: est enim hoc falsum. Nam si divinius putassent sæpius in sacris Litteris usurpassent, seu in Vetere seu in Novo Testamento. Atqui fecerunt contrarium, et sæpissime vero ἀγάπης, usi sunt, rarius voce ἔρωτος. Unde in Novo Testamento ne semel quidem reperitur vox ἔρως, vox autem ἀγάπη ex numerato plusquam nonagies. In vetere autem ἀγάπη et ἀγαπάω creberrime, et quidem in Cantico canticorum (ubi maxime locus) semper, ne semel autem vox ἔρως aut ἐράω.

Atque hæc, opinor, causa est, quamobrem aliqui Dionysio objecerint, uti eum in rebus divinis voce non divina, sed profana, ipse autem valde operose se defenderit, et testimonia e SS. Scripturis collegerit in quibus tamen nec vocem ipsam ἔρως invenerit, sed tantum nomen appellativum
D ἐραστής, et verbum ἐράομαι in imperativo, ubi quidem sanctus amor significetur. Nam pro amore profano et carnali bis invenio nomen ἔρως in Vetere Testamento usurpatum, semel Proverbiorum VII, 18: Ἐλθὲ, καὶ ἀπολαύσωμεν φιλίας ἕως ὄρθρου· δεῦρο, καὶ ἐγκυλισθῶμεν ἔρωτι. *Veni, et fruamur amicitia usque ad auroram: veni, et involvamur amore.* Vulgata editio habet: *Veni inebriemur uberibus, et fruamur cupitis amplexibus, donec illucescat dies,* et semel Proverb. XXX, 16: Ἅδης, καὶ ἔρως γυναικῶν, καὶ γῆ οὐκ ἐμπιμπλαμένη ὕδατος, καὶ ὕδωρ καὶ πῦρ, οὐ μὴ εἴπωσιν· Ἀρκεῖ. *Infernus, et amor mulierum, et terra non repleta aqua, et aqua et ignis, non dicent: Sufficit.* Hæc omnia de amore impuro et insatiabili proferuntur.

Secundo probatur, testimonium Ignatii intrusum in Dionysium, et non ab illo conscriptum. Quia

[a] Prov. IV, 6, 8. [b] Sap. VIII, 2.

si Dionysius illud usurpare voluisset, non modo in medio testimoniorum e Scriptura non posuisset, sed nec auctoritati sancti Hierothei præceptoris sui, quem pluris omnibus secundum apostolos faciebat, præposuisset, aut saltem post illa verba posuisset. Τί δὲ ὅλως οἱ θεολόγοι βουλόμενοι, ποτὲ μὲν ἔρωτα καὶ ἀγάπην αὐτόν φασι, ποτὲ δὲ ἐραστὸν καὶ ἀγαπητόν; *Quid autem uno verbo sibi volunt theologi, qui eum* (Deum scilicet) *modo amorem et charitatem appellant, modo amabilem et dilectum?* Ubi per theologos intelligit Dionysius apostolos et alios scriptores sacros, et respicit quidem ad Epistolam sancti Joannis primam, cap. IV, 8: Ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν Θεὸν, ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν. *Qui non diligit, non novit Deum, quoniam Deus charitas est;* et rursum versu 16: Ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστί· καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν Θεῷ μένει, καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ. *Deus charitas est: et qui manet in charitate, in Deo manet, et Deus in eo.*

B Cum igitur is, qui ea verba Ignatii, *Amor meus crucifixus est*, intrusit in Dionysium, existimarit ibi sub nomine *amoris* intelligi Christum, hic potius ea debeat ponere, quam ubi prius posuit, scilicet inter loca sanctæ Scripturæ, et extra locum suum. Quod autem male id existimarit, e proxima ratione plenum fiet.

Tertio. Illa beati Ignatii verba nullo modo ad id probandum, quod intendebat Dionysius, accommodata sunt. Intendebat enim ostendere, nomen ἔρως, a sacris scriptoribus in bonam partem accipi pro charitate seu dilectione spirituali; at vero in epistola Ignatii nequaquam sic accipitur, sed pro concupiscentia et amore terrestri, quem dicit in se esse crucifixum, hoc est mortuum, nec se amare jam aliud quam Deum, exstincto penitus omni igne concupiscentiæ, et rerum terrenarum desiderio. Quod ex integra patebit Ignatii sententia, quæ sic habet: Ὁ ἐμὸς ἔρως ἐσταύρωται, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοὶ πῦρ φιλόϋλον, ὕδωρ δὲ ζῶν ἀλλόμενον ἐν ἐμοὶ ἔσωθέν μοι λέγει· Δεῦρο πρὸς τὸν Πατέρα. *Amor meus crucifixus est, nec est in me ignis rei ullius terrenæ amans, sed aqua viva insaliens inter.us mihi dicit: Huc ad Patrem*, ubi secundum membrum explicatio est prioris, ita ut idem verbis diversis bis dicatur; semel per affirmationem. Qualibus sententiis plenus est in sacra Scriptura liber Proverbiorum, verbi gratia, cap. IV, 13 et sequentibus: *Tene disciplinam: ne dimittas* 555 *eam. Custodi illam; quia ipsa est vita tua. Ne delecteris in semitis impiorum: nec tibi placeat malorum via. Fuge ab ea, nec transeas per illam. Declina et desere eam.* Et ibidem cap. V, 8: *Longe fac ab ea viam tuam: et ne appropinques foribus domus ejus.*

Quarto. Ignatii sententia, similis est illi sententiæ Pauli ad Galatas VI, 14: Ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται. *Mihi mundus crucifixus est*, id est nihil mihi cum mundo. Ad illam igitur respexisse videtur Ignatius, et pro κόσμος posuisse ἔρως, alio quidem verbo, sed eodem sensu, sunt enim unum idemque: Nihil mihi cum mundo, et: Nihil cum amore mundi.

Quinto. Si sanctus Dionysius legisset epistolam beati Ignatii ad Romanos, et laudare ejus testimonium voluisset, fecisset procul dubio quod in Hierotheo fecit, atque integrum Ignatii locum laudasset, non vero eam partem omisisset quæ pro eo maxime faciebat, et ubi verbum ἐρῶ sine controversia in bonam partem capitur, atque ad Deum refertur. Nam totus locus sic habet: Ζῶν γὰρ γράφω ὑμῖν, ἐρῶν τοῦ διὰ Χριστὸν ἀποθανεῖν. Ὁ ἐμὸς ἔρως ἐσταύρωται, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἐμοὶ πῦρ φιλόϋλον, etc. ut prius citavi. Quæ verba Joannes Brunnerus in sua epistolarum Ignatii pia et accurata *paraphrasi* hoc modo, et eodem quo nos sensu reddidit, his verbis: « Vivus enim prudensque hæc

A scribo, meos esse amores, meas delicias, mori propter Christum. Quidquid enim præter hunc usquam fuit amabile aut gratum, mihi crucifixum est, et morte Christi deletum: neque alius in me superest ignis, qui aliud quidquam vel amet vel desideret. Aqua autem in me vivida eructans sic monet, et sic alloquitur: Age, ad Patrem, age. » Ita Brunnerus, vir pius et æterna sapiens, qui ab hæreticorum castris, ubi annos multos clarus in paucis militaverat, ad Christiana signa conversus, meliora sub Christo stipendia meruit, et Græcas litteras, sanctamque linguam Friburgi Brisgoviæ in principe gymnasio professus est. Itaque *amor* in illa Ignatii sententia non Christum significat, non amorem sanctum, sed amorem concupiscentiæ et terrenorum, non autem æternorum desiderium, quod ipse quidem martyrii jam candidatus, et totus ad cœlum aspirans, in se exstinctum prædicabat. Nam et multa his conformia in iisdem ad Romanos litteris ex spiritus fervore est elocutus, ut sunt illa: « Jam disco demum pro eo vinctus nihil mundanum, nihil vanum concupiscere. » Et paulo inferius: « Ignoscite, amabo: quid mihi expediat, novi. Nunc incipio Christi esse discipulus, cum eorum, quæ videntur et quæ non videntur, nihil æmulor, ut Jesu Christo potiar. » Et alia multa ibidem ejus generis.

Jam satis, ut opinor, factum est argumentis illis quatuor antiquissimis theologi; nunc aliquot præcipuis recentiorum Scriptorum oppugnationibus pro virili repugnandum.

Oppugnat Abrahamus Sculletus sancti Dionysii scripta rationibus duodecim, quarum ego vanitatem (ne nimis se amet, neu Calvinistarum plausus veritatem putet) statui palam prodere.

Prima ejus ratio est: « Stylus horum librorum non est simplex et sincerus, sed argutus nimis et inflatus, et affectatus, et parum apostolicus. »

C Ad eam respondi supra in secundo argumento pro altera sententia, ubi ostendi, stylum respondere materiæ, et sublimem esse in re sublimi. Audiat hic porro nostrum et suum Augustinum simili in re, simillimo utentem stylo, et obmutescat. Igitur in lib. *Soliloquiorum*, c. 31, sic inter alia: « Soli quidem tibi Trinitas sancta, Trinitas supermirabilis, et superinenarrabilis, et superinscrutabilis, et superinaccessibilis, et superincomprehensibilis, superintelligibilis, superessentialis, superessentialiter exsuperans omnem sensum, omnem rationem, omnem intellectum, omnem intelligentiam, omnem essentiam supercœlestium animorum: quam neque dicere, neque cogitare, neque intelligere, neque cognoscere possibile est etiam oculis angelorum. » Vide ibi plura, quæ diceres aut e Dionysio, aut ex eodem certe Spiritu hausta et scripta.

D Secunda. « Eusebius et Hieronymus, diligentissimi librorum inquisitores, non faciunt mentionem aliquam horum librorum, nec ullus alius admodum antiquus auctor. »

Et huic respondi superius, cum argumenta Theodoro presbytero objecta refellerem. Vide ibi ad primum.

Tertia. « Laurentius Valla indicat, fuisse suæ ætatis doctissimos viros, qui judicaverint eos libros esse Apollinaris. »

Respondeo, Sculletum hæc verba sumpsisse ex Erasmo in c. XVII Actorum apostolorum, et reticuisse subsequentia ejusdem Erasmi verba, ubi eam sententiam improbat. Subdit enim Erasmus: « Tametsi duos ejus nominis commemorat Hieronymus, alterum Hierapolitanum episcopum, qui floruit sub M. Antonino II, alterum Laodicenum in Syria episcopum; neutri tamen hujusmodi quidquam tribuit Operum. Neque enim, opinor, hæc Apollinari hæretico tribuenda. » Sic ille. Quod si hæretico non sunt tribuenda, multo minus alteri

Apollinari catholico et sancto : nec enim esset talis viri, fingere se Pauli discipulum, comminisci facta esse, quæ nunquam facta sint, nimirum se interfuisse **556** apostolorum cœtui ad funus Deiparæ, et alia similia.

Atque ut ipsamet tela adversariorum in ipsos convertamus, secunda ipsorum ratio contra tertiam militat hoc modo : Eusebius et Hieronymus diligentissimi librorum inquisitores nullam faciunt mentionem horum librorum ab Apollinari scriptorum, nec ullus admodum antiquus auctor, ergo non sunt ipsius. Videsne, Scultete, tuis te retibus irretiri ? Deinde ipse Erasmus ad Catalogum S. Hieronymi de scriptoribus ecclesiasticis abjudicat illos Apollinari, et cum multi fuerint Dionysii inter scriptores ecclesiasticos, probabilius censet ab uno illorum scriptos. Quid jam valet tua ratio, Scultete, ex Erasmo fallaciter prompta? Possem pluribus ; sed frustra lux major ad tantam hominis cæcitatem.

Quarta. « Guilielmus Crocinus, memoria Erasmi Londini hunc auctorem explicans, ingenue coram auditoribus professus est, sibi non videri id opus esse Dionysii Areopagitæ. »

Quam putida ratio ! et quam arundineo innixa baculo auctoritas ! Albusne an ater fuerit iste crocinus qui ista crocitavit, quis novit ? Tempus perdam, si plus respondeam.

Quinta. « Materies scripti, inquit, idem demonstrat. Nam in *hierarchia cœlesti*, cœli supellectilem et angelorum subsellia non modo vane, sed etiam falso enumeravit, et de iis pene inventarium confecit. »

Quid hic magis miremur, hominisne stupidam inscitiam, an effrontem meretricis impudentiam ? quippe qui nec voces, quibus utitur, intelligat ; et de rebus, quas non capit, velut censor aut judex decidat. Quis unquam regis filios in aulæ regiæ numeravit supellectili ? quis de illis inventarium aliquando confecit ? quis inventarii nomine comprehendit ? Atqui Dionysius tantum angelos, eorumque ordines et officia descripsit, quorum nihil nec in supellectili continetur nec in inventario scribitur. Et quam humilia ista de sublimissimis ! quam vilia de nobilissimis ! Nescio an iste homo, dum illa scriberet, de movenda forte supellectili domestica, aut scribendo rerum suarum inventario (in quo et uxorem et utriusque sexus liberos comprehenderat) cogitaret. Docendus est videlicet minister Silesius, quid supellectilis, quid inventarii nomine veniat. « Supellectilis nomine (ut inquit Paulus) continentur mensæ, trapezophori, delphicæ, subsellia, scamna, lecti inargentati, culcitræ, toralia, mappæ villosæ, vasa aquaria, pelves, aquiminaria, candelabra, lucernæ, trullæ, vasa ænea, vulgaria, id est quæ non proprio sunt loco attributa : præterea, capsæ, armaria, vitrea, escaria, poortia (*sic*). » Hæc Sipontinus ex 23 ff. de supellectile legata. Nulla ibi personarum, nulla liberorum mentio. De inventario item sic vetus Glossarium : « Inventarium dicitur quidam libellus, in quo omnia bona, quæ apud aliquem inveniuntur, conscribuntur. » Repertorium appellat Ulpianus aliquanto Latinius, ubi de administratione et periculo tutorum, L. Tutor, sic scribit : « Tutor ; qui repertorium non fecit, quod vulgo inventarium appellatur, dolo fecisse videtur, nisi forte aliqua necessaria et justissima causa allegari possit cur id factum non sit. » Aliqua ergo debuisset Scultetus proferre a Dionysio enumerata, quæ aliquam saltem cum his, quæ dicta sunt similitudinem repræsentarent. Atque ista quidem inscitia et stupore non contentus, addit multo majorem impudentiam, dum dicit : « Et angelorum subsellia non modo vane, sed etiam falso enumeravit. » Itane vero ?

A Heus tu, ostende alterutrum : vel quod vane, vel quod falso. Enumera, si potes, aliquid vel solidius vel verius.

Probat igitur in hunc modum : « Apostolus II Cor. XII, 4, ista et hujusmodi reliqua omnino ἄῤῥητα esse dicit. Irenæus lib. II, cap. 55, istus hierarchiarum scriptores delirare scribit. Augustinus in *Enchiridio* ad Laurentium, cap. 58, affirmat se nescire ordines angelorum et eorum differentias. Nec sequuntur Dionysium in angelorum distinctione Gregorius Magnus, Bernardus, et alii. Franciscus quoque Patritius, qui *Panarchias* suæ libro I, multo ex veterum scriptis ad stabiliendas hierarchias Dionysiacas emendicat, dubitanter volens nolens de auctore hierarchiarum pronuntiat. » Ita ille.

Videamus nunc membratim ejus vanitatem et impudentiam. Citavit Paulum, Irenæum, Augustinum, Franciscum Patritium. Ibimus per singulos. B Pauli locus II ad Corinthios XII, 4, est : « *Quoniam raptus est in paradisum, et audivit arcana verba, quæ non licet homini loqui.* » Quid ibi, amabo, contra Dionysium ? Atqui ista sunt, inquies, et reliqua hujusmodi, quæ scripsit Dionysius. Qui probas ? quis tibi dixit esse ista ? Nihil probat, et sibi vult credi, homini nempe vanissimo, et ex mendaciis (ut passim in Notis meis illi ostendo) impudentissimis conflato. Quid hoc vanius ? Adde, Paulum loqui de verbis quæ audiverit, et quæ loqui non liceat ; Dionysius autem non de verbis loquitur, sed de rebus scribit, et ordinum angelorum nomina, quæ in sacris Scripturis omnia continentur, enumerat. An vero tantum fuit mysterium, scire illorum ordinem et significationem, ut neque Dionysio, neque Paulo, neque Joanni, neque ulli apostolorum aut discipulorum inspiratum **557** fuerit ? Atqui Dominus Deus dedit apostolis intelligentiam Scripturarum.

Quid ergo magni, si Dionysius a magistro suo C Paulo petierit, quid sibi vellent ista angelorum nomina, quorum et ipsemet in suis epistolis, et alii sacri scriptores in divinis Litteris meminerunt ? si, et quis esset inter eos ordo, et quæ singulorum officia poposcerit et didicerit ? Et sane, si ista Sculteti ratio vel hilum valeret, plus contra S. Joannis Apocalypsim, quam contra Dionysii scripta faceret. Multo enim ibi alia et majora et captu difficiliora, quam in Dionysio memorantur : quæ si dixisset Dionysius, fuisset forte Sculteto locus major recordandi suæ supellectilis ; nempe cum audiret : *Et conversus vidi septem candelabra, et in medio septem candelabrorum aureorum*, etc. Cum, inquam, audiret *septem candelabra*, Apoc. I et *clavem David*, cap. 3 et *sedem positam in cœlo*, et *in circuitu sedis sedilia viginti quatuor, et coronas aureas*, cap. IV, et *librum* et *citharas*, et *phialas aureas*, cap. V, et *arcum*, et *gladium*, et *coronam*, et *stolas*, cap. VI, et *palmam*, et *thronum*, et *templum*, cap. VII, et *tubas*, D et *thuribula*, et *incensa multa*, cap. VIII, et alia in aliis. Cum hæc, inquam, vel similia in Dionysio audiret, tum majori jure sua illa de cœli supellectile et inventario deblateraret. Nunc autem cum illa in Apostoli scriptis legantur, quid dicet ? Licuit beato Joanni tam multa et tam recondita de cœlo et cœlestibus referre, et mundo patefacere : sancto Paulo autem non licuerit pauca quædam, eaque ad Scripturarum intelligentiam spectantia, Dionysio Areopagitæ a se converso, et discipulo suo, enarrare ? Quid ita ? *Quia audivit arcana verba*, inquit Scultetus, *quæ non licet homini loqui* [c]. Egregie vero. Applica, Scultete. Nec facis, nec potes. Quis enim risum teneat, si ea ipsa esse dicas quæ Dionysius enarravit ? Qui enim probes ? Sin alia esse dicas, nihil facis. Potuisse autem Dionysium e Scripturis novem colligere angelorum ordines, vel ex ipso

[c] II Cor. XII, 4.

Gregorio Magno patet, qui id ipsum fecit homilia 34 *in Evangelia*. « Novem vero, inquit, angelorum ordines diximus, quia videlicet esse, testante sacro Eloquio, scimus angelos, archangelos, virtutes, potestates, principatus, dominationes, thronos, cherubim atque seraphim. Esse namque angelos et archangelos, pene omnes sacri Eloquii paginæ testantur. Cherubim vero atque seraphim sæpe, ut notum est, libri prophetarum loquuntur. Quatuor quoque ordinum nomina Paulus apostolus ad Ephesios enumerat, dicens : *Supra omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem* [d]. Qui rursus ad Colossenses scribens ait : *Sive throni, sive potestates, sive principatus, sive dominationes* [e]. » Deinde colligit numerum hoc modo : « Dominationes, inquit, et principatus, ac potestates, tam ad Ephesios loquens descripserat : sed ea quoque Colossensibus dicturus, præmisit thronos, de quibus nedum quidquam fuerat Ephesiis locutus. Dum ergo illis quatuor, quæ ad Ephesios dixit, id est principatibus, potestatibus, virtutibus atque dominationibus, conjunguntur throni, quinque sunt ordines qui specialiter exprimuntur. Quibus dum angeli atque archangeli, cherubim atque seraphim adjuncta sunt, procul dubio novem esse angelorum ordines inveniuntur. »

Ex his omnibus e Gregorio Magno allatis patet, eum nihil aliud voluisse, quam probare novem esse ordines, non vero inter illos describere et distinguere hierarchias, ac proinde nihil esse mirum, si aut ipse, aut S. Bernardus eum secutus, et quidam forte alii qui angelos per hierarchias non distinxerunt, alium sint ordinem, re minus accurate examinata, amplexati. Nam in confesso est omnibus, longe res tractari exactius ab iis qui methodice et per præcepta materiam aliquam tractant, definiunt, dividunt (quod fecit Dionysius Areopagita) quam ab iis qui populariter et oratorio more ad virtutem alios exhortantur : quemadmodum fecisse constat Gregorium homil. 34 *in Evangelia*, et S. Bernardum serm. 19 *in Canticum canticorum*. Aliud est enim sermones et homilias, aliud libros διδακτικούς scribere.

Quare qui hos scripserunt, ut illi scholasticorum principes, Joannes Damascenus apud Græcos, Thomas Aquinas apud Latinos, non alium statuerunt ordinem quam eum quem in Dionysio nostro invenerunt. Damascenus quidem in libro *De fide orthodoxa*, cap. 8, Thomas autem I p. qu. 108, art. 5 et 6, et post alios cuncti ad unum doctores scholastici. Hæc autem tacuit Scultetus vel ex inscitia, vel ex malitia : nec dubium, quin etiam ex impudentia. Jam vero S. Dionysii Areopagitæ ordinem omni alio meliorem, ac propterea merito et a Damasceno, et ab Aquinate, et ab omnibus scholasticis usurpatum ex eodem probabo doctore, a quo illum primus accepit Dionysius, nempe a doctore gentium Paulo Dionysii olim gentilis magistro. Et sic probo : De quatuor primis ordinibus, hoc est de seraphim, de cherubim, de thronis et de dominationibus, inter omnes omnino liquet. Nam cum Dionysio Areopagita etiam Gregorius, et Bernardus, et alii consentiunt, nempe illos esse omnium primos ; de duobus etiam postremis ordinibus, 558
hoc est, de archangelis et angelis, perinde constat. Restat igitur de tribus tantum ordinibus controversia, hoc est, de virtutibus, potestatibus et principatibus, sintne in cœlo hoc ordine, quemadmodum Dionysius constituit, sive, an supra archangelos proximi sint principatus, et supra hos sint potestates, et supra potestates emineant virtutes, deinde dominationes, sicut in cœlesti hierarchia. Ecce igitur locus Pauli ad Ephesios cap. I, 19 et seqq., ubi tali utitur gradatione de Christo ad summum in cœlo gloriam elevato : *Qui credimus secun-*

A *dum operationem potentiæ virtutis ejus, quam operatus est in Christo, suscitans illum a mortuis, et constituens ad dexteram suam in cœlestibus, supra omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen, quod nominatur non solum in hoc sæculo, sed etiam in futuro.* Quo in loco cum agat Paulus de Christi ascensu in cœlum, non potest quispiam, nisi extreme stolidus, quin ab inferioribus incipiat, et gradatim ad superiores ordines ascendat, dubitare. Et tamen audet Scultetus (qua est impudentia) ore improbo effutire, Dionysium angelorum subsellia (sic ille vocat angelorum ordines) non modo vane, sed etiam falso enumerasse?

Aliam ejus impudentiam (de illa enim satis) videamus. Ea in illis verbis renidet : « Irenæus, inquit, lib. II, cap. 55, istos hierarchiarum scriptores delirare scribit. » Quid ad hanc impudentiam addi potest? Mentitur enim Scultetus, et insane delirat.
B Nam ne verbo quidem, nec ibi, nec alibi de hierarchiis angelorum Irenæus, tanquam illas improbans, agit : imo directe eos impugnat, qui relictis angelis, archangelis, et aliis angelorum ordinibus triginta Æonas in cœlo ponebant, et quasi novos deos. Quin et expresse admittit et memorat ibi aliquot ordines angelorum, nempe principatus, dominationes, virtutes, angelos, archangelos. Proferam ipsa Irenæi verba, quo erubescat, si potest, canina Sculteti impudentia. Agens igitur Irenæus contra Marcionem et Valentinum in illo ipso capite jam citato, et asserens unum esse verum Deum, non duos, non plures, sic ait inter alia : « Ipse Dominus omnium, et neque præter ipsum, neque super ipsum, neque mater quam illi admentiuntur ; nec Deus alter quem Marcion affinxit ; nec Pleroma triginta Æonum, quod vanum ostensum est ; neque Bythus, neque Proarche, neque cœli, nec lumen virginale, nec Æon innominabilis, nec in totum quidquam
C eorum, quæ ab his et ab omnibus hæreticis delirantur ; sed solus unus Deus fabricator, qui est super omnem principalitatem, et dominationem, et virtutem. »

Ecce igitur eos quos vanitatis Irenæus arguit, et dicit delirare, nimirum Marcionem duos fingentem deos ; Valentinum triginta constituentem Æonas, et reliquos omnes hæreticos, nulla vel minima Dionysii aut hierarchiarum ejus facta mentione, nisi quod ordines aliquos nominavit, in quibus per principalitatem intelligit principatus, non tamen ut reprobans, sed ut maxime approbans ; sicut ibidem paulo inferius, cum dicit : « Hic Pater Domini nostri Jesu Christi per Verbum suum (qui est Filius ejus) revelatur et manifestatur omnibus quibus revelatur : cognoscunt enim eum hi, quibus revelaverit Filius. Semper autem coexsistens Filius Patri, olim et ab initio semper revelat Patrem et angelis, et archangelis, et potestatibus, et virtutibus, et om-
D nibus vult revelare Deus. » Ita ibi. Sed idem Irenæus priori capite ejusdem libri, sive c. 74, eosdem refutans Valentinianos insinuat varios angelorum ordines, et inter ordines singulos discrimina, his verbis : « Præterea, si per ipsos ea quæ sunt super cœlos facta sunt, dicant nobis quæ sit invisibilium natura, enarrent numerum angelorum, et ordinem archangelorum, demonstrent thronorum sacramenta, et doceant diversitates dominationum, principatuum, potestatum, atque virtutum. Sed non habent dicere. Non ergo per eos facta sunt. » De hoc satis.

Aliud argumentum Sculteti est hoc : « Augustinus in Enchiridio ad Laurentium cap. 58, affirmat, se nescire ordines angelorum et eorum differentias. » Quid tum? an omnia scivit Augustinus? an quod ille nescivit, nullus scivit? Magni fuit ingenii, fateor, rarique judicii, imo et ejus quoque sancti-

[d] Ephes. I, 21. [e] Cap. I, 16.

tatis, ut multa eorum quæ nesciret, illi crediderim A revelata. Sed an Deus uni omnia? *Nunquid alii quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ, alii autem sermo scientiæ secundum eumdem Spiritum, alteri fides in eodem Spiritu?* etc. *An non unus atque idem Spiritus dividit singulis prout vult* [1]? Quid ergo mirum, si dederit Dionysio Pauli discipulo, et fonti aquarum viventium tam vicino, quod Augustino multis post sæculis exorto non dederit? Quin et hoc ipso loco, qui citatus est, ostendit se nescire Augustinus, an sol et luna et cuncta sidera vitam non habeant beatitudinis et societatis sanctorum capacem, et ignorare insuper, an plures sint in cœlo angelorum ordines quam quatuor, cum tamen supra e Scripturis sacris ostensi sint novem. Et quia forte hæc audientes desiderent ipsa Augustini verba in medio poni (nam sane mira sunt, et de sideribus alia nobis nunc certa fides est) illa ponam. Sic ergo **559** habet in Enchiridio ad Laurentium cap. 58: « Quid inter se distent quatuor illa vocabula, quibus B universam ipsam cœlestem societatem videtur Apostolus esse complexus, dicendo : Sive sedes, sive dominationes, sive principatus, sive potestates, dicant qui possunt, si tamen possunt probare quod dicunt; ego me ista ignorare confiteor. Sed nec illud quidem certum habeo, utrum ad eamdem societatem pertineant sol et luna et cuncta sidera, quamvis nonnullis lucida corpora esse, non cum sensu vel intelligentia videantur. » Ita Augustinus.

Quemadmodum ergo non propterea quod dicat Augustinus se certum non habere, an sidera vivant et intelligant et beatitudinis capacia sint, reprehendi quispiam potest, si doceat ea nec vivere, nec intelligere, nec beatitudinis capacia esse: sic neque propterea quod de angelicorum ordinum numero dubitet, imprudenter facere dicendi sunt, qui eorum numerum et distinctionem docent; multo minus autem, qui tam diu ante Augustinum docuerunt, et vel ex divina C revelatione, vel ex apostolorum relatione acceperunt. Et si temerarium esset de cœlesti hierarchia et angelorum ordinibus librum unum conscribere, ut de rebus reconditis; quanto magis temerarium esset de ipso sanctissimæ et abstrusissimæ Trinitatis mysterio vel duodecim libros componere, quod S. Hilarius fecit; vel etiam quindecim, quod S. Augustinus? Addit Sculletus, Franciscum Patricium lib. I suæ *Panarchias* dubitanter volentem nolentem de auctore hierarchiarum pronuntiasse : quid autem pronuntiaverit, non explicat; sed satis intelligitur, eum secundum nos pronuntiasse. Unde quantus hominis stupor, ea proferre in medium quæ contra se faciant. Nam licet dubitanter, tamen contra Sculletum pronuntiavit.

Sexta ratio Sculteti est hæc : « In libro *De ecclesiastica hierarchia* multa scribit de templis, de altaribus, de locis sacris, de choro, de consecratione monachorum, de tonsura et ratione capitum; cum D revera nihil horum fuerit temporibus Dionysii Areopagitæ : id quod demonstratum historice reperiet lector apud Rodolphum Hospinianum Tigurinum. » Ita ille suo more, nihil in particulari probans, et nequiter ad alios remittens.

Contra simile argumenti genus, talis erit propria et maxime conveniens, ut equidem arbitror, responsio : Ista omnia, quæ Sculletus e Dionysio protulit, revera fuerunt temporibus Dionysii Areopagitæ : id quod demonstratum veridice reperiet lector apud Cæsarem Baronium Soranum, et apud Robertum Bellarminum cardinales.

De hac solutione, sat scio, non conqueretur : cum pro uno reponam duos, et quidem tales contra talem, et eodem quo ipse utar argumenti genere. De templis tamen et altaribus, et locis sacris (non quod opus sit ad Sculteti refutationem, sed quod ad rudium atque infirmorum instructionem et confirmationem non parum habeat roboris ac ponderis) locum peregregium S. Petri Cluniacensis adversus Petrobrusianos hæreticos, idem olim, quod nunc Sculletus, delirantes valide intortum, hic lubet ipsismet ejus verbis repræsentare (is autem ante Sculletum quingentis annis vixit). « Quid enim? ait vir ille sanctus, nunquid per viginti quinque annos, quibus Romæ Petrus apostolus sedit, absque templo vel ecclesia, id est orationis domo, vel parvo saltem oratorio fuit? Nonne, ut gestorum veracium series narrat (si tamen præter divinum canonem gestis aliquibus assensum datis) primus ipse princeps apostolorum Petrus in urbe orbis capite templum Christo inter innumera gentilium templa construxit, et juxta quod beatus et magnus papa Leo nobili sermone pronuntiat tropæum crucis Christi, Romanis arcibus invexit? Nonne et nos ipsi Romæ positi frequenter vidimus in cryptis antiquissimis oratoria et altaria, qualia eo tempore fieri poterant, quæ ab eodem apostolo constructa et sanctificata (sicut per successionem fama consentiens ac celeberrima protestatur) in monumentum sanctitatis fidelibus ostenduntur, et ab eisdem fidelibus dulcissime ac devotissime deosculantur? Nunquid apud Arelatem (quam necdum per Dei gratiam vester sordidus error infecit) Pauli apostoli discipulus Trophimus (de cujus fonte, ut papa Zosimus scribit, omnes Galliæ fidei rivulos acceperunt) semper in campo aut in foro prædicavit, baptizavit, oravit? Nunquam domum orationis vel ipse habuit, vel alios habere instituit? Et unde tot sancti successores ejus hoc præsumere ausi sunt, quod ille non docuit, a quo fidei rivulos acceperunt? Sed ut de primis Galliæ nostræ apostolis, quos vestra impia fatuitas, et fatua impietas hactenus scire non meruit, aliquid plenius dicam (sicut ipsa testatur antiquitas, et a sanctis viris nobis relictæ tradunt historiæ) non solum nos, verum etiam omnes Christiani populi pusilli cum majoribus, senes cum junioribus, vestram insaniam irridentes, certissime tenent, quod Irenæus Lugduni, Crescens Viennæ, Ursinus Biturigis, Paulus Narbonæ, Saturninus Tolosæ, Anstremonius Arvernis, Martialis Lemovicis, Burdegalæ, et Pictavis; Fronto Petragoris, Eutropius Xantonis, Gratianus Turonis, Julianus Cenomannis, Parisiis Dionysius, Senonis Potentianus et Savinianus, Bellovaci Lucianus, Æduæ Andochius, Lingonis Benignus (et quis **560** omnes gloriosissimos fidei nostræ patres et apostolos enumerare sufficiat?), isti certe, isti, ubicunque nomen Domini annuntiaverunt, statim idolorum delubra, prout fas fuit, evertentes, aut novas ecclesias fundaverunt, aut ipsa templa in ecclesias converterunt : adeo ut hodieque in plerisque locis (sicut ipsi nostris oculis inspeximus) ecclesiæ vel basilicæ ab eis constructæ, altaria manibus eorum fundata et consecrata, in memoriam antiquitatis et sanctitatis eorum, a fidelibus populis reservata monstrentur; quamque ridendi et detestandi sitis omnibus hominibus, quadam viva voce loquantur. Et ut ad Orientem et cæteras mundi partes transitum faciam, quis Illyricum, Græciam, Scythiam, nisi Paulus et Andreas? Quis Asiæ maximas partes, nisi Joannes et Philippus? Quis Persica regna cum proximis gentibus, nisi Simon et Judas? Quis Indicas partes et solis ortui contiguas terras, nisi Thomas et Bartholomæus? Quis totam Æthiopiam, nisi Matthæus, primi et novissimi apostoli Christi vetustæ superstitionis templa destruentes, novæ gratiæ ecclesiis implicuerunt? Ita universi veteris et novæ Legis auctores unanimi studio vobis adversantur; ut necesse vobis sit, aut tantis testibus acquiescere, aut sine Christo, prophetis, et apostolis Christianos fallaciter permanere. » Hactenus vir sanctus, et

[1] I Cor. XII, 8-11.

cujus non est dignus solvere calceamenta Scultetus.

Septima ratio : « Timotheum vocat filium, qui tamen illo si non major, certe par fuit pietate, auctoritate, doctrina. »

Addendum fuisset, *et ætate*, ut efficax fieret argumentum. Nam luce est clarius, solitos esse senes, appellare ætate juniores nomine filiorum. Sic in sacris litteris, sic in profanis auctoribus, sic in communi usu videmus. Timotheum porro longe Dionysio juniorem fuisse, ex eo liquet, quod Paulus ad eum jam episcopum Neronis temporibus scribens, insinuet eum etiam tum fuisse adolescentem cum dicit : *Nemo adolescentiam tuam contemnat*. Atqui Dionysius jam satis magnus natu erat, et (quod ad rem haud parum facit) permagna quoque auctoritate, sive quod fuisset ex Areopagitis, et Christi causa eos dereliquisset, sive quod ab ipso Paulo conversus, baptizatus et ordinatus fuisset. Itaque Dionysius Timotheum vocavit filium, ἅτε προβεβηκὼς αὐτὸν τοῖς ἔτεσι, καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ προέχων, *tanquam annis eum antegressus, et philosophia præcellens*, ut loquitur S. Maximus in scholiis ad cap. 2 *De cœlesti hierarchia*, super illis verbis. Σὺ δὲ, ὦ παῖ. *Tu vero, fili ;* idemque sentit ad eumdem locum Georgius Pachymeras. Deinde παῖς non tantum significat *filium*, sed etiam *puerum*, et quidem prima et principali significatione, sicut υἱός principaliter *filium*. Hinc Christus Dominus apostolos suos et discipulos, quos moribus similes pueris esse cupiebat, *pueros* appellabat Joannis XXI, 5 : *Pueri nunquid pulmentarium habetis?* Unde etiam factum in primitiva Ecclesia, ut Christiani omnes vocarentur *pueri*, ob Christianam scilicet morum simplicitatem et suavitatem; episcopi vero, aliique sacris officiis destinati, παῖδες ἱεροί, *pueri sacri*. Ita beatus Clemens Alexandrinus libro I *Pædagogi*, capite 2, Christianos omnes puerorum nomine compellat his verbis : Ἔοικεν δὲ ὁ παιδαγωγὸς ἡμῶν, ὦ παῖδες ὑμεῖς, τῷ Πατρὶ αὐτοῦ τῷ Θεῷ. *Similis est noster Pædagogus, o vos, pueri, Patri suo Deo*. Et tamen ii ad quos scribit, nec ætate, nec judicio pueri erant (quibus tam alta non congruissent documenta), sed morum probitate et innocentia. Hanc significationem et responsionem ad dictum Dionysii locum admittit quoque et probat sanctus Maximus hisce verbis : Ἢ ἐπειδὴ τοὺς κατὰ Θεὸν ἀκακίαν ἀσκοῦντας, παῖδας ἐκάλουν, ὡς καὶ Παπίας δηλοῖ βιβλίῳ τῶν Κυριακῶν ἐξηγήσεων, καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς ἐν τῷ Παιδαγωγῷ. *Aut quoniam pueros vocabant eos, qui piam simplicitatem et innocentiam sectabantur, quemadmodum et Papias indicat libro primo Dominicarum explanationum, et Clemens Alexandrinus in Pædagogo :* hoc est *simplices, sinceros, minime malos*, qualem fuisse Timotheum, antiqui, ut ait Pachymeras, tradiderunt. Sic enim in sua Paraphrasi Dionysiana : Ἢ τοὺς τὴν ἀκακίαν ἀσκοῦντας παῖδας ἐκάλουν, καθὼς τινὲς παλαιῶν ἱστοροῦσι περὶ τούτου, ὅτι τῇ ἀκακίᾳ ἐσεμνύνετο. *Aut simplicitatem exercentes, pueros appellabant, ut quidam veterum de hoc* (Timotheo) *retulerunt simplicitate ornatum fuisse*. Legi equidem sæpius et attentius utramque divi Pauli ad Timotheum Epistolam, si qua forte vestigia reperire indagando possem, quibus ad ingenii indolisque ejus notitiam, eademque via ad illius nodi, quem strinxerunt adversarii, solutionem pervenirem ; inveni tandem Timotheum in sacris quidem Litteris a puero versatum, sed ingenio atque animo satis pusillum ac perquam timidum, et qui onus pontificium, si per Paulum licuisset, perlibenter deposuisset. Quare et a Paulo identidem animari atque excitari debuit, et pueri more, quo modo cum unoquoque hominum genere conversandum sibi esset, edoceri. Et quia profanæ philosophiæ et extranearum litterarum rudis esset, ideoque a sæculi litteratis multum negotii ac molestiæ pateretur (quod Maximus et Pachymeras testantur), propterea et Pauli, dum viveret, et eo mortuo, Dionysii auxiliis indigebat. Cum ergo Paulus sub Nerone obierit, credibile est **561** Dionysium suos ad Timotheum libros sub consequentibus impp. ac præsertim sub Vespasiano, Tito et Domitiano, quorum primus annos decem, secundus duos, tertius quindecim regnavit, exarasse. Nam Galba, Otho, Vitellius, qui hos antecesserunt, non integros singuli annos exegerunt.

De timore et pusillanimitate Timothei, nonnulla in Notationibus ad Vitam sancti Polycarpi, cap. 7, ad finem adnotavi.

Ex his denique facile colligi potest, quam sit probabile, Timotheum a Pauli obitu ad Dionysium Areopagitam, quem et ingenio maximum, et utraque scientia, tam sacra quam profana, eximium nosset, subsidii atque solatii causa se convertisse, ac pro ingenita simplicitate et modestia animi (quod etiamnum facimus, dum ad seniores atque doctiores scribimus, aut quidpiam petimus) ejus se filium aut puerum appellitasse; qua proinde voce rescribens ad eum Dionysius etiam usus sit; quamvis ad eam vocem interdum nomen *sancti* aut *sanctissimi* addiderit, ut qui sciret se ad episcopum et ad virum sanctum, tametsi juniorem et simpliciorem, scribere. Hinc et librum *De ecclesiastica hierarchia* sic ad eum exordituir : Ὅτι μὲν ἡ καθ' ἡμᾶς ἱεραρχία, παίδων ἱερῶν ἱερώτατε, κ. τ. λ. *Quod nostra quidem hierarchia, o sanctorum puerorum sanctissime*, etc. Quia vero (ut est apud Job [5]) *deridetur justi simplicitas, lampas contempta apud cogitationes divitum*, sive quia proclive est, ut justi et simplices facile a vanis hominibus derideantur atque contemnantur, cavit sedulo Paulus, ut ne in Timotheum illa caderent, partim eum laudando, partim ex suo et illius nomine litteras scribendo, partim expresse ejus despectum prohibendo. ItaqueEpistolæ Pauli ad Philemonem inscriptio conjunctum habet Timothei nomen, hoc modo : *Paulus vinctus Christi Jesu et Timotheus frater Philemoni dilecto*, etc. In priore vero ad Corinthios capite XVI, 10, laudat simul et commendat et a despectu tutum facit. *Si autem venerit Timotheus*, inquit, *videte, ut sine timore sit apud vos. Opus enim Domini operatur, sicut ego. Ne quis ergo illum spernat : deducite autem illum in pace, ut veniat ad me. Exspecto enim illum cum fratribus.*

Quibus in locis non possum quin mirer, et amem, et amplectar istam Apostoli benignitatem, et parandæ discipulo suo auctoritatis atque fiduciæ paternam curam ac sollicitudinem : quod et sanctus Joannes Chrysostomus in suis ad Pauli Epistolas Commentariis olim est admiratus. Ut autem cognoscatur, quanti sanctus Dionysius Timotheum (quamvis filium ob ætatem appellaverit) tamen propter eruditionis opinionem æstimaverit, legantur, quæso, quæ superius in Dionysii Vita perscripsi capite 23, ubi ejusdem sancti Dionysii modestia in medio ponitur. Nam ibi ea de Timotheo dicit, quæ vere digna sunt eo, qui fuit Pauli comes et discipulus. Eum enim esse facit, qui mereatur a Deo per angelos, edoceri et quidem veriora et clariora, quam ipse docuerit.

Octava ratio Sculteti est : « Multos majores præceptores hinc inde nominat, cum tempore veri Dionysii, præter apostolos vix unus et alter esset scriptor ecclesiasticus. »

Valde tenuis est hæc ratio, et telæ, quæ muscas vix teneat, similis. *Multos*, inquit. Peto, quos? aut quo modo nominet? Nisi enim *ego* (ut Ennii verbis utar) *adjuro curamve levasso*, hærebit illi aqua. Duos ergo nominatim præceptores suos laudat Dionysius, Paulum et Hierotheum, alios autem gene

[5] Cap. XII, 4.

ratim similibus utendo vocibus, *theologi nostri, patres nostri*, etc. Intelligit autem per theologos (ut in ipsius scriptis videre est) omnes qui de Deo et rebus divinis scripserunt, hoc est, prophetas, apostolos, et alios Scripturæ sacræ auctores; illi enim vere theologi, vere magistri et præceptores nostri: quo modo et sanctus Justinus philosophus eos appellat in *Apologia ad Antoninum Pium* post medium, his verbis: Ἵνα δὲ καὶ παρὰ τῶν ἡμετέρων διδασκάλων (λέγομεν δὲ τοῦ λόγου τοῦ διὰ τῶν προφητῶν) λαβόντα τὸν Πλάτωνα μάθητε, etc. *Ut autem et a nostris magistris (de doctrina prophetarum loquimur) accepisse Platonem intelligatis*, etc. Probat ibi Justinus, Moysen antiquiorem esse Platone, et hunc e libris ejus aliqua desumpsisse, dicitque se per *nostros magistros* intelligere *prophetas*. Idem Justinus *in Apologia ad senatum* sub medium, vocat Jesum, magistrum nostrum. Καὶ Ἰησοῦς ὁ ἡμέτερος διδάσκαλος ἐδίδαξε, etc. *Et Jesus magister noster docuit*, etc. Sic Dionysius libro *De cœlesti hierarchia*, cap. 2, theologos vocat Malachiam, Joannem evangelistam, Moysen, Salomonem, Isaiam, Osee, Davidem. Nam docens quomodo theologi divinitatem exprimant, ex iis omnibus exempla subjicit, et nulla ex aliis Scriptoribus inferioribus. Et cap. 3, postquam dixit: Ταύτας δὲ τὰς θείας ὁράσεις οἱ κλεινοὶ πατέρες ἡμῶν ἐμυοῦντο διὰ μέσων τῶν οὐρανίων δυνάμεων. *Has autem divinas visiones clari illi patres nostri a cœlestibus virtutibus edocti sunt*. Ne Scultetus dicat nullos fuisse claros Patres; qui sint illi quos intelligat, e subjectis exemplis ostendit, nempe dum Moysen, Lucam, Matthæum, **562** Isaiam, probationis causa producit. Vide Dionysium ibidem cap. 5 initio, et cap. 7 post medium, ubi in theologorum numero Davidem, Isaiam, Ezechielem recenset, itemque cap. 8. Et quia tam effrons est Scultetus, ut ea negare possit, nisi expresse dicat auctor, *Ezechiel theologus, Zachariæ theologus*, et ita de aliis; age, et illum sic convincamus. Igitur cap. 8 *Cœlestis hierarchiæ* ita Dionysius: Ὁρᾷ τῶν θεολόγων εἷς ὁ Ζαχαρίας ἕνα τῶν πρώτων, ὡς οἶμαι, καὶ περὶ Θεὸν Ἀγγέλων. *Vidit Zacharias theologorum unus unum e primis, ut puto, et Deum circumstantibus angelis*. Et paulo post: Ἕτερος δὲ τῶν θεολόγων Ἰεζεκιήλ, *Ezechiel vero alius theologorum*, etc. Vide ibi et sequentibus capitibus plura. Sic *theologia* ab eodem Dionysio passim usurpatur pro *sacra Scriptura*, ut capite 2 *De divinis nominibus*, initio: Καὶ τί γὰρ ἄλλο μαθεῖν ἔστιν ἐκ τῆς ἱερᾶς θεολογίας, ὁπόταν φησὶ τὴν θεαρχίαν αὐτὴν ὑφηγουμένην εἰπεῖν· Τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; οὐδεὶς ἀγαθός, εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός. *Ecquid enim e sacra theologia discere licet aliud, cum ait divinitatem ipsam docentem dixisse: « Quid me interrogas de bono? nemo bonus, nisi solus Deus* [a]. » Quamvis igitur Dionysius alios nullos habuisset præceptores nisi Hierotheum et Paulum apostolum, tamen de cæteris scriptoribus sacris seu Veteris seu Novi Testamenti dicere optimo jure poterat: *Præceptores nostri, patres nostri, majores nostri, theologi nostri*, etc. Ex quo vanissima ostenditur octava Sculteti objectio. Ad alias procedamus.

Nona est talis: « Citat sententiam Ignatii morituri sub Trajano, Ὁ ἐμὸς ἔρως ἐσταύρωται. At Methodius Dionysium regnante Domitiano occisum esse scribit. »

Sic ille, cui sufficere posset hæc responsio: « At Ado Viennensis archiepiscopus Adriani temporibus Dionysium martyrio affectum scribit. » Ut enim ille uno teste probat, sic ego uno teste reprobo. Jam sumus ergo pares. Verum plenissime huic de Ignatii sententia objectioni jam respondimus in hac ipsa quæstione supra.

Decima ratio, sive decumana impudentia Sculteti, est ejusmodi. « Errat (inquit de sancto Dionysio) manifeste, quod docet oleo defunctos perfundendos et ungendos; monachatum omnium initiandorum ordine atque etiam ministerio esse excellentiorem; unguentum baptismo ὁμοταγές esse, inventum scilicet hominis, sacramento Christi. » Ita ille Pythagoreo more dicens, et non probans. Cui ego eodem more si respondero, et tria illa quæ intulit, sola negatione rejecero, quid indignum tali argumentatore fecero? Sed in aliorum gratiam plus dicemus, et ibimus per puncta singula.

Primo igitur, pro eo quod dicit de sanctissimo et doctissimo viro, et quidem de scribente certissima errat manifeste, reponendum censeo. Errat Scultetus et delirat manifestissime. Liceat enim sanctorum amatori in conviciatores sanctorum sic loqui. Nam scripsit sanctus Dionysius, quod suo tempore circa defunctos tam a se quam ab aliis fieri videbat: et quidem cur id fieret, hanc attulit optimam et bonis omnibus acceptissimam rationem, nimirum significari eum, qui ungitur, legitime certasse et certando excessisse. Scultetus autem pro audaci sua et impudenti contradictione quid affert? ne id quidem, quod pueri clamitant se in faba reperisse. Legant autem, velim, Christiani cæremonias a Dionysio de exsequiis mortuorum productas lib. *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 7, et earum mirabuntur antiquitatem juxta et sanctitatem sapientiæ plenissimam.

Secundum reprehensionis Sculteti punctum est, Dionysium docere monachatum omnium initiandorum ordine atque etiam ministerio esse excellentiorem. Contra quam doctrinam nihil rursus aliud affert, quam illa duo verba, « Errat manifeste, » cum ipsemet interim mentiatur multo manifestissime. Nam in primis non docet Dionysius monachatum ullo ministerio esse excellentiorem, nec est in eo verbum ullum quod hoc sonet: imo ponit monachatum extra ordinem omnium ministrorum et omnium sacrorum ordinum. Tres enim ponit sacros ordines, pontificum, sacerdotum, diaconorum, qui et initiantes seu sacra tractantes appellantur, inter quos nulla monachorum mentio: quippe qui nihil sacris in rebus officii habeant, ac proinde earum ministris seu administratoribus omnibus inferiores sunt. Deinde eos qui initiantur tantum, nec initiant, hoc est, laicos omnes ad Ecclesiam pertinentes, in tres classes partitur: in eos qui a sacrificiis excluduntur, in eos qui illorum sunt participes et communem vitam degunt, in eos qui majorem perfectionem profitentur, hoc est, monachos. Quæ partitio reperietur in libro *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 6, ubi etiam docet Dionysius, primam classem (quæ est rudiorum et imperfectiorum) spectare ad curam diaconorum seu ministrorum, qui λειτουργοί appellantur; quorum est illos erudire et purgare; secundam vero, quæ est mediorum, et tertiam quæ est monachorum sive cultorum, ad sacerdotis munus pertinere: ejus enim est, et communem plebem seu fideles jam baptizatos, et viam conjugii jam currentes, docere et illuminare, et monachos vitam singularem et exactam castimoniam profitentes Deo **563** consecrare. Quid igitur sibi Scultetus voluit, cum mentitus est Dionysium docuisse monachatum esse ministerio excellentiorem? an forte Calvini minister ad suum ministerium respexit, atque ad conciliandam Dionysio invidiam, finxit eum præferre monachos ministris? Atqui tales ministros Areopagita penitus nescivit; atque etiam, si tales fortassis mille et quadringentis post se annis venturos prævidisset, haud grande tamen peccatum admisisset, si monachis, non dico iis qui nunc sunt, sed illis etiam qui tunc erant, et nihil sacri ordinis gerebant, postposuisset. Verum nihil tale de ministris locutus est Dionysius: apud quem ministri appellantur, qui nunc vulgo diaconi, sed

[a] Luc. XVIII, 19.

illis monachos postponit : quos, ut ante notavi, in solis laicis velut classem præcipuam docet excellere. Et hæc opinor, sufficiunt ad detegendam hominis effrontis meretriciam impudentiam. Nam de monachis agam infra fusius, et ostendam, quantum sit inter illos de quibus egit Dionysius, et eos qui posterioribus sæculis fuerunt et nunc sunt, discrimen ; simulque ex eo discrimine argumentum sumam fortissimum pro libris Dionysii : nunc enim certum est confundendo insistere Sculteto.

Tertium igitur decimæ rationis ab eo allatæ membrum erat, « manifeste errare Dionysium, quod doceret unguentum baptismo ὁμοταγες esse, inventum scilicet hominis sacramento Christi. » Quid hic respondeam? Non dicit ipse ubinam hoc Dionysius doceat, non profert verba, non urget illa, non conatur certam aut saltem aliquo modo probabilem deducere ex illis sequelam ; ita ut inverecunde abutatur et suorum simplicitate, quos sibi ut Pythagoræ vult credere, et doctorum virorum, quibus ad loca perquirenda non est otium, B nimia patientia. Perquisivi ego si forte reperirem Dionysium alicubi dicentem, τὸ μύρον καὶ βαπτίσματος ὁμοταγές, *unguentum ejusdem esse aut similis cum baptismate ordinis aut dignitatis*, nusquam reperi, nec illa vox ὁμοταγές, in comparatione unguenti cum baptismo, usquam a Dionysio est usurpata ; sed bene cum de eucharistia egit, et ab illa ad unguenti confectionem transit (quod facit capite quarto *De ecclesiastica hierarchia* initio) ita scribit : Ἀλλ' ἔστι ταύτης ὁμοταγὴς ἑτέρα τελεσιουργία· μύρου τελετὴν αὐτὴν οἱ καθηγεμόνες ἡμῶν ὀνομάζουσι. *Sed illi* (sanctissimæ synaxi) *ejusdem ordinis finitima est altera sacra operatio : unguenti sacramentum eam vocant duces nostri.*

Dicit autem esse ejusdem ordinis, non quod sit idem sacramentum (aperte enim distinguit, et ab uno se dicit transire ad aliud), sed quod hæc unguenti confectio etiam spectet ad pontificem seu episcopum et quod ejus confectioni non intersint, nisi ii quibus etiam confectioni synaxeos licet interesse ; ac propterea excludantur catechumeni, energumeni, pœnitentes. Quæ duo expresse docet in eodem ipso capite 4, partim in ipsa ritus unguenti descriptione, partim in subjecta contemplatione. Verba Dionysii sunt hæc : Κατὰ τὸν αὐτὸν τῆς συνάξεως τρόπον αἱ τῶν ἀτελειώτων ἀπολύονται τάξεις. *Ad eumdem modum, quo in synaxi, ordines imperfectorum dimittuntur* (in confectione unguenti scilicet). Deinde paulo inferius de pontificis munere ita subdit : Εἶτα τὸ μύρον ὁ ἱεράρχης λαβὼν ἐπιτίθησι τῷ θείῳ θυσιαστηρίῳ, etc. *Deinde pontifex sumptum oleum sancto imponit altari.* Similia rursus habet in contemplationis progressu, ubi et rursum vocem ὁμοταγής usurpat, ita de eadem unguenti confectione scribens : Διὸ καὶ ταύτην οἱ θεῖοι καθηγεμόνες ἡμῶν, ὡς ὁμοταγῆ καὶ ταυτουργὸν τῷ τῆς συνάξεως ἱερῷ τελεστηρίῳ ταῖς D αὐταῖς εἰκόσιν, ὡς τὰ πολλὰ, καὶ μυστικαῖς διακοσμήσεσι καὶ ἱερολογίαις διετάξαντο. *Atque illam divini duces nostri velut ejusdem ordinis et efficacitatis cum sancto synaxeos sacramento, iisdem ut plurimum imaginibus et mysticis descriptionibus et sacris locutionibus ordinaverunt*, id est fieri constituerunt. Quæ verba Scultetus, si non tam socors et vecors fuisset, longe plus contra nos facere vidisset, quam ea quæ attulit. Ut enim apud nos pluris est eucharistia quam baptismus, ita pluris erat unguentum conferre cum eucharistia (quod facit Dionysius) quam cum baptismo. Verum perversæ fidei homo, et a veritate alienissimus : nec illam veritatem vidit, et familiare sibi mendacium sine labore invenit. Alioqui clamare et vociferari poterat : Ecce qui Jesum Christum in eucharistia præsentissimum dicunt, quo devenerint? Unguentum, opus hominis, ὁμοταγές Christo faciunt. Ecce A hic ipsorum auctor non ὁμοταγές modo, sed etiam ταυτουργόν sacræ synaxi unguentum facit. Quod si ταυτουργόν, id est, ejusdem efficacitatis, seu idem efficiens, ergo unguentum perinde ac synaxis Christum efficit. Potuisset, inquam, homo ille, et secundum sectam suam debuisset vocem illam ταυτουργόν contra catholicos pro suis Calvinistis allegare, urgere, inculcare potius quam suum ὁμοταγής, quod ideo forte neglexit interpretari, ut plus in ea latere mysterii homines putarent, quam revera sit. Nam si tantum hoc voluit, quod in baptismi sacramento inter alias cæremonias etiam unguentum adhibetur, quid hoc magni est? Nec enim vel Dionysius vel Catholici propterea injuriam baptismo inferunt, sed honorem potius ac venerationem afferunt. **564** Nam eo spectant cæremoniæ rebus additæ, ut res ipsæ pluris fiant, magisque honorentur. Nec enim dicimus aut sine illis baptismum inefficacem esse, aut illas eamdem cum baptismo vim habere (absit hæc a nobis cogitatio ! inventum enim hominis, Dei constitutioni par non est) ; sed dicimus, propter mysticas significationes tam unguentum quam alias quasdam cæremonias recte ac merito quibusdam sacramentis adhiberi. Quas quidem significationes non existimo ullum bene compositæ mentis ac firmi constantisque judicii (si illas in ipso Dionysio legerit) posse ullo modo improbare : imo et admiraturum potius atque permagni facturum, nihil prorsus persuadeo. Sed ne vox illa ταυτουργόν non explicata, erroris cuipiam ansa sit, non eam vim habet, ut dicat id omne ab unguenti sacramento effici, quod ab eucharistia (sic enim non diversum, sed idem esset sacramentum) verum quod similes gratias conferat, quod animum illuminet, roboret ad cœlestium cogitationem, amorem, desiderium exsuscitet.

Undecima ratio Sculteti : « Libro *Ecclesiasticæ hierarchiæ*, capite 1, præcepit Timotheo, ut non C omnibus revelet sua scripta. Non sunt igitur apostolica. » Sic ille.

Atqui hoc jam non quæritur, an illa scripta sint apostolica necne, sed utrum illa scripta (qualiacunque sint) Dionysii sint, an cujuslibet alterius : nam et tu, o homo plene fallacia et dolo, hanc quæstionem post recensitos Dionysii libros sic proposuisti : *An libri recensiti sint Dionysii Areopagitæ* ; non vero illam : An scripta ejus sint apostolica. Cur ergo aliud infers quam quæris ; deinde, quin aliquid concludis quod clarum sit et ambigui expers? Nam vox *apostolica* ibi est ambigua : et quidem si in prima et propria significatione capis, ut scilicet scripta apostolica appellentur, quæ ab aliquo apostolorum scripta sunt, nugas agis, dum refutas quod nemo dicit ; hactenus enim fuit nullus, qui illa scripta apostolorum cuipiam tribueret. Sin ea vocas scripta apostolica, quæ apostolorum scripta sint ætate, injuriam facis apostolis, cum et ipsorum ætate nonnulla scripta sint ab hæreticis (contra quos suum Joannes scripsit Evangelium) quæ sic dici possent et deberent apostolica. Quid igitur tandem vocas apostolica? An scripta stylo apostolico? non audebis hoc dicere, ne videare bis crambem eamdem obtrudere. Nam si de stylo hic agis, prorsus actum agis, et quod prima ratione proposuisti reponis undecima. Prima enim tua ratio fuit de stylo parum apostolico, quam et nos refutavimus. Sin hoc forte vis dicere (es enim adjuvandus) non esse scripta spiritu apostolico, hoc est, fidei et salutis animarum et perfectionis Ecclesiæ cupido (hoc enim ipsum est, opinor, quod intendis, si quid novum intendis), at neque sic aliud quidquam nisi crassum et impudens mendacium effutis. Spirant enim certe ea scripta meram fidei et salutis animarum, et perfectionis Ecclesiæ ambrosiam. Id quod viri doctissimi juxta et sanctissimi, et qui incorruptum

virtutis gustum habebant, amplissime sunt contestati.

Verumtamen quomodo probas non esse in iis scriptis spiritum apostolicum? « Quia, inquit, præcepit Timotheo, ut non omnibus revelet sua scripta. » Imo vero spiritus ibi apostolicus elucet, dum sic Timotheum admonet, ut ne cum gentilibus, et aliis nullo adhuc sacramento initiatis, fidei nostræ altissima mysteria communicet, sed cum solis Christianis, et quidem illustratis, hoc est, baptizatis; quia scilicet, ut recte sanctus Maximus: Οὐ δεῖ τὰ ἅγια τοῖς βεβήλοις ἐκφαίνειν, οὐδὲ τοὺς μαργαρίτας τοῖς χοίροις ῥίπτειν, *non oportet sancta profanis ostendere, neque margaritas porcis projicere.* Quid? an hoc Evangelio et spiritui apostolico non est conforme? Atqui ipse Christus Dominus Matthæi VII, 6, dicit: *Nolite dare sanctum canibus; neque mittatis margaritas vestras ante porcos: ne forte conculcent eas pedibus suis, et conversi dirumpant vos.* Et sane ita futurum credebat Dionysius, ut si gentiles aut parum in fide fundati abdita Ecclesiæ nostræ mysteria legerent, ipsi ea tanquam vilia et despicabilia pedibus conculcarent, hoc est contemnerent et irriderent, et in scriptores ipsos atque in talium doctores insurgerent, ac si possent etiam dirumperent. Quare hanc una præmonitione contentus, quam initio libri *De ecclesiastica hierarchia* adhibuerat, etiam c. 2, aggressurus sacri baptismatis cæremonias, productis in medium argumentis et exemplis, ab earum conspectu profanos arcet. Sic enim scribit: Ἑξῆς δὲ τὰ θεῖα τῆς θεογενεσίας ἐποπτεύσωμεν σύμβολα. Καί μοι μηδεὶς ἀτέλεστος ἐπὶ τὴν θέαν ἴτω. Καὶ γὰρ οὐδὲ ταῖς ἡλιοτεύκτοις αὐγαῖς ἐν ἀσθενέσι κόραις ἀντωπεῖν ἀκίνδυνον· οὐδὲ τοῖς ὑπὲρ ἡμᾶς ἐγχειρεῖν ἀβλαβές. *Deinceps vero divina ex Deo generationis symbola inspiciamus. Et nemo mihi ad spectandum non initiatus accedat. Nam ut imbecillibus oculis radios solis ex adverso intueri non caret periculo, sic altiora nobis aggredi non vacat damno.* Quod etiam exemplis e Scriptura sacra prolatis probat, quæ videri illic possunt.

Eadem porro, qua Dionysius, cautione usus est beatus Clemens Alexandrinus libro I *Stromatum*, qui in hoc quoque Dionysium est imitatus, quod
565 libros suos sponte et de industria obscurius scripserit, et celare semina cognitionis, ut idem ipse loquitur, voluerit, et novis interdum vocibus usus sit: quo nimirum et laboriosius (ut in venatione) inventa veritas esset dulcior et gratior; et ab hominum petulantium, qui sancta non capiunt, ludibrio et cavillis remotior atque securior. Nec pigebit paucula Clementis verba indidem laudare, et quasi digitum, quod aiunt, ad fontem intendere. Ea sic habent: Σιωπῶ γάρ, ὅτι οἱ Στρωματεῖς τῇ πολυμαθείᾳ σωματοποιούμενοι, κρύπτειν ἐντέχνως τὰ τῆς γνώσεως βούλονται σπέρματα. *Taceo enim, quod hi Stromatum libri, e doctrina multiplice unum in corpus coagmentati, celare artificiose velint cognitionis semina.* Et Paulo inferius: Τί δήποτ' οὖν ὧδε διατετάχθαι φίλον ἔδοξεν εἶναι τοῖς ὑπομνήμασιν; Ὅτι μέγας ὁ κίνδυνος τὸν ἀπόρρητον ὡς ἀληθῶς τῆς ὄντως φιλοσοφίας λόγον ἐξορχήσασθαι τοῖς ἀφειδῶς πάντα μὲν ἀντιλέγειν ἐθέλουσιν, οὐκ ἐν δίκῃ, πάντα δὲ ὀνόματα καὶ ῥήματα ἀπορρίπτουσιν οὐδαμῶς κοσμίως, αὐτούς τε ἀπατῶντες, καὶ τοῖς ἐχομένοις αὐτῶν γοητεύοντες, etc. *Qua de causa igitur istos ita visum est componere commentarios? Quia magnum periculum est, hunc sane quam arcanum veræ philosophiæ sermonem iis enuntiare, qui imparce quidem volunt omnibus contradicere, idque immerito; cuncta vero et nomina et verba haudquaquam decenter projicere, et fallentes semetipsos, et sectatoribus suis illudentes.* Vide ibi plura.

Vocat ibi *veram philosophiam* (sicut et alii SS. Patres Græci) doctrinam Christianam: et *arcanum*
A *veræ philosophiæ sermonem* appellat fidei nostræ mysteria: quæ Dionysius appellavit τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, *Sancta sanctorum*, initio libri *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 1, ubi sic ad S. Timotheum: Ἀλλ' ὅρα, ὅπως οὐκ ἐξορχήσῃ τὰ Ἅγια τῶν ἁγίων, etc. *Sed vide, ut ne enunties Sancta sanctorum.* Ubi notandum ambos eadem voce ἐξορχεῖσθαι, id est *tacenda enuntiare*, usos esse, Dionysium et Clementem, ut hic videre est.

Idem porro ipsum, quod in Dionysio reprehendit Scultetus, approbarunt mille et ducentis, priusquam ipse natus esset, annis S. Cyrillus Hierosolymitanus, S. Basilius, S. Ambrosius, et alii. Nam eorum primus ante suas catecheses non modo eamdem præmisit de libris suis cautionem, sed etiam, si forte quipiam illos exscriberent, ipsam quoque ut exscriberent cautionem serio commonuit. Hæc sunt ejus verba: Τὰς τῶν φωτιζομένων κατηχήσεις τοῖς μὲν τῷ βαπτίσματι προσερχομένοις,
B καὶ τοῖς τὸ λουτρὸν ἔχουσιν ἤδη πιστοῖς, εἰς ἀνάγνωσιν παρεχόμενος, μὴ δὸς τὸ σύνολον, μήτε κατηχουμένοις, μήτε ἄλλοις τισὶ τοῖς μὴ οὖσι Χριστιανοῖς. Ἐπεὶ τῷ Κυρίῳ λόγον δώσεις. Καὶ ἐὰν ποιῇς ἀντίγραφον, ὡς ἐπὶ Κυρίου ταῦτα πρόγραψον. *Catecheses istas eorum qui illuminantur, accedentibus quidem ad baptismum, et iis qui jam baptizati sunt fidelibus, legendas exhibens, nullo modo communices cum catechumenis, neque cum ullis aliis nondum Christianis. Nam alioqui rationem Domino reddes. Et quidem si transcribas, hæc ipsa, ut in autographo, præpones.*

Locus autem Basilii libro *De Spiritu sancto*, capite 27, est longe pulcherrimus: quem, quod et alia nonnulla de baptismi cæremoniis attingat, integrum apponam, sed brevitatis causa Latine tantum, tametsi et Græca habeam ad manum, quæ sic verti: « Benedicimus autem et aquam baptismatis, et oleum unctionis, et eum præterea qui
C baptizatur. E quibus scriptis? Nonne a tacita et occulta traditione? Ipsam porro olei unctionem quis sermo scriptus edocuit? Et hominem ter immergi, unde sumptum? Alia item omnia, quæ circa baptismum fiunt, ut abrenuntiare Satanæ et angelis ejus, e qua scriptura sunt? Nonne ex illa minime evulgata et arcana doctrina, quam in quieto et nequaquam curioso silentio illi Patres nostri veneranda mysteria conservare edocti custodiverunt? Aut quid magnus ille Moyses sibi volebat, cum profanos quidem extra sacros cancellos statueret, prima vero atria purioribus permittens, solos Levitas dignos Dei cultores judicaret; mactationes porro et holocautomata et reliquum ministerium sacerdotibus assignaret; unum e cunctis electum in adyta admitteret, ac ne id quidem semper, sed unico tantum die quotannis, et illius quoque diei statam horam, qua illi fas ingredi esset, præscriberet? Nempe ut propter novitatem et insuetudinem admiratione tactus Sancta sanctorum inspiceret.
D Probe enim sciebat, pro ea quæ pollebat sapientia, id quod tritum et captu facile est, promptum item esse contemni: id autem quod reductum est et rarum, naturaliter quodammodo magni fieri et studiose perquiri. Eodem igitur modo, qui certos Ecclesiarum ritus ab initio perscripserunt apostoli et Patres, occultatione et silentio suam mysteriis dignitatem servaverunt. Neque enim omnino est mysterium, id quod in populi et vulgi aures affertur. Atque hæc est ratio traditionis illorum quæ scripto non sunt prodita, ut ne scilicet dogmatum exercita cognitio propter consuetudinem vulgo fieret despicabilis. Nam aliud est dogma, aliud prædicatio. Dogmata enim silentur, prædicationes publicantur. Est autem et quædam silentii species ipsa Scripturæ obscuritas, sententiam dogmatum intellectu difficilem reddens, idque ad legentium utilitatem. »

Hactenus ille magnus Basilius, longe sane aliter,

quam vilis Sculteius, ratiocinans; longe profecto melius, quam minister Calvinista, sapiens. Nam duo probat, quæ Dionysius in suis libris observavit: unum, ne mysteria evulgaret; **566** alterum, ut styli obscuritate illa communiret. Non opus est quidem in re tam clara, tam testata, pluribus testimoniis: aliquod tamen e Latinis, ne forte desideretur, hic subjicio: nempe sancti Ambrosii, e libro *De iis qui mysteriis initiantur*, capite 1: « Nunc de mysteriis, inquit, tempus dicere admonet, atque ipsorum sacramentorum rationem edere: quam ante baptismum si putassemus insinuandum nondum initiatis, prodidisse potius quam edidisse æstimaremur. »

Huc etiam facit (quod pene præterieram) Septuaginta interpretum in vertendis ex Hebræo prophetis affectata, Hieronymo teste, obscuritas. Nam epistola 117: « Unde conjicio, inquit, noluisse tunc temporis Septuaginta interpretes fidei suæ sacramenta perspicue ethnicis prodere, ne sanctum canibus, et margaritas porcis darent. Quæ cum hanc editionem legeretis, ab illis animadvertetis abscondita. » Ita Hieronymus.

Et ante hos omnes egregie Origenes homilia 1 *in Ezechielem*: « Confiteor, inquit, libenter, a sapiente fideli viro dictam sententiam, quam sæpe suspicio: *De Deo etiam vera dicere, periculum est.* Neque enim ea tantum periculosa sunt, quæ falsa de eo dicuntur, sed etiam quæ vera sunt, et non opportune proferuntur, dicenti periculum creant. Margarita vera est, » etc. Et quia ratio ipsa naturalis docet, quemadmodum non omnes omnium sunt capaces, ita nec omnibus ingeniis omnia scriptorum genera esse committenda aut permittenda (futura alioqui non paucis fraudi, non emolumento) hinc et profani philosophi, interque illos Plato et Porphyrius, et alii, dogmata veritatis abstrusiora, vel mysteria magis recondita, in vulgus efferri haud imprudenter vetuerunt. Quare Sculteius, in eo quod Dionysium reprehendit, manifeste et contra rationem, et contra omnem philosophiam, et contra sacram Scripturam facere convincitur. Ac si argumentum quidem ejus valeret sequeretur, nonnulla quoque sancti Pauli dicta, ea nimirum quæ eidem Timotheo cum solis doctis communicanda tradidit, non esse, aut parum certe esse apostolica. *Quæ audisti*, inquit, *a me per multos testes, hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt et alios docere* [1].

Duodecima et postrema Sculteti ratio est ista: « Postremo, inquit, prodit se satis manifeste in fine *Hierarchiæ ecclesiasticæ*, ubi inquit: Sancti præceptores nostri ex pristina traditione edocti ad nos derivarunt. »

Et hæc quoque ratio valde oscitanter ab eo producta est. Debuisset enim Sculteius, et qua de re ibi sermo esset aperire, et quomodo verba Dionysii aliter explicari non possent, ostendere; ac denique quam certo id, quod vellet, concluderetur, commonstrare: quorum homo socors nihil fecit. Agit ergo ibi Dionysius de baptismo parvulorum, docetque, traditione apostolorum licere parvulos baptizare. Nec enim dubium quin, circumcisione jam ablata et abolita, quæsitum fuerit ab apostolis, quid pueris atque infantibus (ut solent multi in tenella illa et rudi ætate intermori) ad salutem facto opus esset, baptismusne illis adhibendus, et quomodo: respondisse autem apostolos, et tradidisse (uti docet Dionysius) illos esse baptizandos, maxime in mortis periculo. Ista autem traditio vocata est ab auctore nostro ἀρχαία παράδοσις, hoc est *prima seu primigenia traditio*. Nam cum ἀρχαῖος plura significet, ejus significationes pro subjecta materia capiendæ sunt. Inter alia vero (quod vel e Lexicis addisci potest) sicut ἀρχή *principium*, ita

A ἀρχαῖον *primum* significat, non modo vetus aut antiquum. Potest enim aliquid esse primum, nec tamen vetus aut antiquum; et item antiquum, et non esse primum. Verba igitur Dionysii de baptismo parvulorum loquentis sunt ista: Περὶ τούτου ταῦτά φαμεν, ἅπερ οἱ θεοειδεῖς ἡμῶν ἱεροτελεσταὶ πρὸς τῆς ἀρχαίας μυηθέντες παραδόσεως εἰς ἡμᾶς προήγαγον. *De illo hæc dicimus, quæ divini initiatores nostri a prima edocti traditione ad nos provexerunt.*

Ista porro verba, θεοειδεῖς ἱεροτελεσταί, *deiformes* seu *divini initiatores*; et quæ paulo inferius; θεῖοι καθηγεμόνες, *divini duces*, nullis melius competunt quam apostolis, ac propterea de illis interpretatus est sanctus Maximus in Scholiis ad hunc locum. Possent tamen etiam intelligi de sancto Hierotheo (qui etiam Dionysii præceptor fuit) et de aliis Hierothei æqualibus, seu etiam de evangelistis Luca et Marco, aut de aliquibus e numero septuaginta
B duorum discipulorum, e quibus citat Dionysius sanctum Justum cap. 11 *De divinis nominibus*. Unde et sanctus Maximus beati Dionysii colligit antiquitatem.

Si igitur per illos divinos duces et initiatores intelligantur Hierotheus, Justus, Antipas, et similes, rectissime dicentur illi a prima traditione edocti, hoc est, a traditione apostolorum: nec opus erit ad Christum usque recurrere. Sin ipsi intelligantur apostoli, tum edocti dicentur a prima traditione, hoc est, a Christo, qui ipsos post resurrectionem suam, ut de multis aliis, sic et de baptismo plene edocuerit. Nam traditio non de rebus tantum antiquis dicitur, sed etiam de novis: ita ut nova Christi præcepta et documenta apostolis tradita, illo etiam ipso tempore quo tradebantur, recte revocarentur traditiones. **567** Unde et Paulus II Thessal. II, 14: *Itaque, fratres*, inquit, *state et tenete traditiones quas didicistis, sive per sermonem,*
C *sive per epistolam nostram.* Quæ quidem traditiones non poterant esse tam antiquæ, quam illæ de quibus loquebatur Dionysius.

Hactenus de Sculteti objectionibus. Nunc ad alia quædam quæ ab aliis opponuntur aut apponi possunt, nonnihil attendamus.

Dicunt ergo nonnulli parum probabile videri, tempore sancti Dionysii Areopagitæ, qui convixit apostolis, tantam fuisse cæremoniarum in Ecclesia multitudinem, quanta ab auctore horum librorum adducitur.

Quibus ego respondeo, non satis videri ab illis examinatum esse atque perpensum, neque numerum earum cæremoniarum, neque qualitatem; imo nec apostolorum circa illas officii debitum atque curam. Nam ad eos certe spectavit, abolitis veteribus sacrificiis atque ritibus et cæremoniis, alia sacrificia, ritus et cæremonias vel a Christo instituta procurare ut fierent, vel suæ relicta dispositioni, præsertim quod ad ritus cæremoniasque attinet, insti-
D tuere. Nec enim tam bene constare, tantique fieri res sacras absque cæremoniis, quam cum illis, tam ex ipso Vetere Testamento, quam ex Spiritus sancti unctione (qui ipsos omnia docuit) probe didicerant. Et de earum multitudine quid frustra et immerito arguimur? cum numero fere innumero plures in veteri Lege per unum Moysen, quam in nova per duodecim quatuordecimve apostolos constitutæ sint. Neque tamen illum tam familiariter cum angelo versatum esse crediderim, quam hos cum Christo: neque tanta, item Spiritus sancti gratia, quam eosdem, fuisse perfusum.

Adde porro eas cæremonias, quæ a Dionysio descriptæ sunt, esse numero perpaucas, et aliquorum duntaxat sacramentorum, non omnium, et eas quidem, ut illis initiis, perbreves et perfaciles: ut venerabilis eucharistiæ, et sacrorum ordinum; qui

[1] II Tim. II, 2.

bus non paucæ postmodum a variis pontificibus seu episcopis diversorum locorum additæ sunt, quemadmodum in pluribus sanctorum antistitum liturgiis et ritualibus libris videre est.

Denique omnes a Dionysio recensitos ritus (nam contemplationes, sive eorum explicationes, ab iis secernendæ sunt) facile vel uno foliolo comprehenderis. Nam baptismi quidem ritus duas duntaxat pagellas implent; eucharistiæ vero, unicam; unctionis autem, vix ac ne vix quidem mediam: trium porro ordinum, episcopi, sacerdotis, et diaconi, mediam tantum consecrationis monachi, nihilo plus, ritus exsequiarum, tantumdem, ita ut quinque pagellis omnes a Dionysio prolatas cæremonias, de quarum interim multitudine tot passim jactantur convicia, nullo negotio concluseris. Nec enim alias aut cæremonias aut ritus, præter ea quæ commemoravi, liber ille Dionysii continet. Atque ut ad ipsarum qualitatem cæremoniarum veniamus, atque a baptismo ordiamur, earum quidem sane, quæ præ aliis recentes videri possent antiquissimi Patres meminerunt, nempe abrenuntiationis, exorcizationis, exsufflationis, unctionis, et pro infantibus etiam sponsionis; hæc enim fere sunt quæ hæretici contemnunt, irrident, cavillantur; et quibus probatis, velint nolint, causa cadunt.

Audiatur ergo Tertullianus, quid de abrenuntiatione et de quibusdam aliis baptismi referat cæremoniis. Libro *De corona militis*, capite 3: «Denique, inquit, ut a baptismate ingrediar, aquam adituri, ibidem, sed et aliquanto prius, in Ecclesia sub antistitis manu contestamur nos renuntiare diabolo, et pompæ, et angelis ejus. Dehinc ter mergitamur, amplius aliquid respondentes quam Dominus in Evangelio determinavit: inde suscepti, lactis et mellis concordiam prægustamus, » etc. Audiatur et Origenes homilia 12 *in Numeros*: « Recordetur, inquit, unusquisque fidelium, cum primum venit ad aquas baptismi, cum signacula fidei prima suscepit, et ad fontem salutaris accessit, quibus ibi tunc usus sit verbis, et quid renuntiaverit diabolo, non se usurum pompis ejus neque operibus ejus, » etc.

Si plures libet audire, adeantur isti, Cyrillus Hierosolymitanus catechesi mystagogica prima, Basilius Magnus libro *De Spiritu sancto*, cap. 27; Ambrosius libro I *De sacramentis*, cap. 2, et lib. II, cap. 7; Chrysostomus homilia 21 *ad populum Antiochenum*; Hieronymus *in cap.* VI *Amos*; Augustinus libro I *De symbolo ad catechumenos*, cap. 1 et alii.

Quia vero beati Cyrilli verba doctrinæ et verbis sancti Dionysii Areopagitæ admodum sunt conformia, non pigebit illa hic referre. Sic igitur habent: Εἰσῄειτε πρῶτον εἰς τὸν προαύλιον τοῦ βαπτιστηρίου οἶκον, καὶ πρὸς τὰς δυσμὰς ἑστῶτες ἠκούσατε καὶ προτάττεσθε ἐκτείνειν τὴν χεῖρα, καὶ ὡς παρόντι ἀποτάττεσθαι τῷ Σατανᾷ. *Primo ingressi estis in porticum domus baptisterii, et stantes versus occidentem audistis et jussi estis manum extendere, et tanquam præsenti abrenuntiare Satanæ.* Vide ibi plura de verbis abrenuntiationis, et de conversione ad ortum, et pronuntiatione symboli, et aliis, quæ omnia doctrinam sancti Dionysii veram et apostolicam confirmant.

568 De exorcizatione et exsufflatione, quæ pariter et junctim procedunt, eadem est ratio, idem SS. Patrum sensus, idem judicium. Vide eumdem Cyrillum in Procatechesi, sive præfatione ante catecheses, et priorem illo S. Cyprianum epist. 76 ad Magnum, de baptizandis Novatianis, sub finem, et Nazianzenum oratione in sanctum lavacrum, et pro multis vide sanctum Augustinum libro VI *contra Julianum*, cap. 5: « Ecclesia, inquit, filios fidelium nec exorcizaret, nec exsufflaret, si non eos de potestate tenebrarum et a principe mortis erueret. Quod in libro meo, cui velut respondes, a me positum est; sed id tu commemorare timuisti, tan-

A quam ipse ab orbe toto exsufflandus esses, si huic exsufflationi, qua princeps mundi et a parvulis ejicitur foras, contradicere voluisses. » Qua sententia etiam Scultetus sane judicatur exsufflandus.

Vide eumdem Augustinum lib. II *ad Valerium*, cap. 17, sed præcipue cap. 29, ubi exorcizandi et exsufflandi cæremonias docet esse in Ecclesia antiquissimas. « Neque enim, inquit, ex quo esse cœpit Manichæi pestilentiosa doctrina, ex illo cœperunt in Ecclesia Dei, parvuli baptizandi exorcizari et exsufflari. » Quasi dicat, sed multis retro sæculis, cum prima origo nisi ex apostolica traditione ostendi possit. Et paulo inferius ibidem post citatum Cyprianum et Ambrosium, sic ait: « Hos iste audeat dicere Manichæos, et antiquissimam Ecclesiæ traditionem isto nefario crimine aspergat, qua exorcizantur, et ut dixi, exsufflantur parvuli, ut in regnum Christi a potestate tenebrarum, hoc est, diaboli et angelorum ejus eruti, transferantur. »

B Jam de unctione in baptismo multi quoque veterum Patrum meminerunt: e Græcis quidem S. Cyrillus Hierosolymitanus catechesi mystagogica 2 et 3; Chrysostomus homilia 6 *in Epist. ad Colossenses*, et alii; e Latinis autem Tertullianus libro *De baptismo*, cap. 7; Ambrosius lib. I *De sacramentis*, cap. 2; Augustinus serm. 206 *De tempore*, et alii.

Verba Cyrilli: Εἶτα ἀποδυθέντες ἐλαίῳ ἠλείφεσθε ἐπορκιστῷ ἀπ' ἄκρων τριχῶν κορυφῆς ἕως τῶν κάτω. *Deinde exuti, oleo peruncti estis, exorcizato, a summis capitis capillis usque ad ima.*

Verba Chrysostomi: Ἀλείφεται, ὥσπερ οἱ ἀθληταὶ εἰς στάδιον ἐμβησόμενοι. *Ungitur, ut athletæ stadium ingressuri.* Et paulo post addit, baptizandum aliter, quam olim sacerdotes, ungi; eo quod baptizandus ungatur per totum corpus, illi autem tantum in capite, et aure dextera, et manu.

Tertulliani verba: « Exinde digressi de lavacro perungimur benedicta unctione de pristina disci-
C plina, qua ungi oleo de cornu in sacerdotium solebant. » Alia testimonia omitto, ut quæ cunctis in promptu.

De sponsoribus autem idem Tertull. libro jam citato capite 18: «Itaque, inquit, pro cujusque personæ conditione ac dispositione, etiam ætate, cunctatio baptismi utilior est, præcipue tamen circa parvulos. Quid enim necesse est, si non tam necesse, sponsores etiam periculo ingeri? qui et ipsi per mortalitatem destituere promissiones suas possunt, et proventu malæ indolis falli; » id est cum tanta non sit necessitas accelerandi parvulorum baptismum, et is differri possit, nullo scilicet urgente mortis periculo, quid necesse est eorum sponsores seu susceptores periculo objici, ne cum pro illis spoponderint, fidem non servent, nec eos, ut promiserunt, instituant, curamque salutis ipsorum gerant?

Post baptismi ritus in medio positos et mystice declaratos aggreditur Dionysius capite 3, ad ritus
D eucharistiæ seu sacrificii. Sunt autem nec multi, nec ab illo ævo alieni: cum et ab aliis, antiquissimis Patribus eorum fiat mentio, ut jam antea usitatorum, non autem ut recentissime usurpatorum. Vixit S. Justinus philosophus et martyr secundo Christi sæculo, et istorum rituum in Apologia ad Antoninum Pium imper. et filios commeminit. Edidi illos Græce et Latine ad ejus Vitam; quare hic omitto.

Sed Scultetum, verbis Dionysii contra ipsum Dionysium et matrem Ecclesiam improbe abutentem, quin suismet ipsum armis confodiam, omittere non possum. Certat enim ille ex eodem cap. 3 libri *De ecclesiastica hierarchia* deducere, Christum non esse vere præsentem in venerabili eucharistia, sed tantum figurate et symbolice, et his utitur verbis: « Quiscunque autem Dionysius iste fuerit, antiquus fuerit necesse est: quod ipsa ecclesiasticæ ordinationis forma docet, in qua illud observatione

A dignum, quam Ecclesiæ orthodoxæ (sic honorat suam Calvini synagogam minister Calvinisticus) de eucharistia sententiam tuentur hodie, etiam Dionysii hujus ætate, circa controversiam apostolicam fuisse judicatam. »

Dicit ergo Scultetus Dionysium esse antiquum auctorem : nec hoc tantum, sed etiam id, quod de eucharistia docet, citra controversiam esse traditionem apostolicam. Concedo illi utrumque et perlibenter. Verum quod eamdem vult esse suam et Dionysii doctrinam, id sine pugna non conceditur : imo et stat occumbere potius, quam concedere. Quamvis autem nullum hic a tam levibus et plumeis (non enim dicam plumbeis, licet sint absque **569** acumine) telis ac sagittis, velut puerili emissis manu, vel minimi vulneris sit periculum, nedum gravis plagæ aut mortis : tamen ne aliquid sibi effecisse videatur, eorum propalabo vanitatem.

Igitur telum ejus primum, sive argumentum est B hoc : *Totam actionem cœnæ sacræ nominat* (Dionysius) ἱερουργίαν συμβολικήν, *sacram actionem symbolicam*, ergo non est ibi præsens Christus.

Respondeo Dionysium in ipso initio capitis tertii *De ecclesiastica hierarchia* agere de appellatione hujus sacramenti, et totius actionis, et dicere, vocare illam κοινωνίαν τε καὶ σύναξιν, *communionem et synaxin*, et quidem ejus appellationis rationem reddere, ac nullis frequentius quam istis in hac materia uti vocabulis; semel duntaxat, idque extremo illo capite appellare ἱερουργίαν συμβολικήν, *sacram actionem symbolicam*; quo pacto vocatur omnis actio, quæ non est clara et evidens, sed tecta signis aliquibus, ita ut videri et intelligi absque fide aut signorum explicatione non possit. Quarum actionum aliquæ sunt pure symbolicæ, aliæ mistæ. Puræ symbolicæ sunt, quæ in se non continent id quod significant. Mistæ autem sunt, quæ continent id quod significant. Itaque confectio hujus sacramenti est symbolica mista, continens C scilicet id quod significat, sive constans symbolis et signis, sed veritati conjunctis; veritati, inquam, hoc est, Christo. Hinc et signa ipsa, quæ integrum una cum Christo subtus delitescente sacramentum constant, vocat Dionysius, ipso fatente Sculteto, τὰ ἀμφιέσματα συμβολικῶς τῷ Χριστῷ περικείμενα, *vestimenta symbolice Christo circumposita*. Cedo igitur jam Sculteto : Ista vestimenta in illa sacra actione præsentiane sunt, an non? Præsentia, inquis. Et Christo etiam circumjecta, an non? Jam, inquis, confessus sum. Bene habet. Igitur et Christus est præsens. Nec enim, si præsentia vestimenta cuipiam circumjecta coram spectentur aut circumposita, alteri quam præsenti circumjecta esse possunt. Fateri, inquis, necesse est. Quare ergo huic doctrinæ tuis in scriptis contradicis? cur non relicta cœnula tua e solo pane et vino, ad magnam cœnam invitatus accedis? *Homo enim quidam fecit cœnam magnam, et invitavit multos.* Verum illud D quidem, ais, sed ego uxorem duxi, et propterea non possum venire. Quomodo venire non potes? Ad siccum panem venire potes, ad Agnum non potes? Nescis, quod repletio panis pessima, ejus autem Agni optima, et illius Agni, qui tollit peccata mundi? et illius Agni, qui dicit : *Nisi manducaveritis carnem Filii hominis, et biberitis ejus sanguinem, non habebitis vitam in vobis. Qui manducat meam carnem, et bibit meum sanguinem, habet vitam æternam, et ego resuscitabo eum in novissimo die* [k].

Sed ad Dionysium redeamus, qui non modo per verba superius posita indicat, in illo sacramento præsentem esse Christum, sed etiam per invocationem illius, tanquam ibi præsentis, certum id et exploratum facit. Verba enim ejus sunt hæc : *Sed, o tu divinissimum atque sacrosanctum sacramentum, circumjacentia tibi symbolice ænigmatum velamenta detegens, perspicue nobis ostenditor, et mentis nostræ oculos singulari atque inoperta luce perfundito.* Quæ invocatio, si solus ibi esset panis, sine vita, sine sensu, sine intelligentia (ut Scultetus et Calvinistæ volunt) sane perquam aliena et inconveniens foret : secundum nos autem, qui Christi in eo mysterio præsentiam agnoscimus et docemus, aptissima est et convenientissima. Quæ Christi præsentia etiam sub ejusdem capitis tertii finem confirmatur, ubi Dionysius, postquam egit de divisione ac distributione sacramenti, quæ fit a pontifice, tum ita subdit : Διαγράφει γὰρ ἐν τούτοις, αἰσθητῶς ὑπ' ὄψιν ἄγων Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τὴν νοητὴν ἡμῶν, ὡς ἐν εἰκόσι, ζωήν. *Describit enim in his, modo quodam sensibili sub aspectum adducens Jesum Christum, spiritualem nostram velut in imaginibus vitam*, etc. Sic superius in descriptione ipsius consecrationis dixerat : Καὶ τὰς ἱερὰς θεουργίας ὁ ἱεράρχης ὑμνήσας ἱερουργεῖ τὰ θειότατα, καὶ ὑπ' ὄψιν ἄγει τὰ ὑμνημένα διὰ τῶν ἱερῶς προκειμένων συμβόλων. *Et postquam sacras Dei actiones laudavit pontifex, conficit divinissima, et sub aspectum ducit jam laudata, per sancte proposita symbola*, id est, postquam memoravit quod Dominus in ultima cœna gessit, sive postquam hæc aut similia verba, Christi actionem referentia, pronuntiavit : *Qui pridie quam pateretur, accepit panem in sanctas ac venerabiles manus suas, et elevatis oculis in cœlum ad te Deum Patrem suum omnipotentem, tibi gratias agens benedixit, fregit, deditque discipulis suis dicens : « Accipite, et manducate ex hoc omnes, »* tum conficit divinissima, id est, consecrat, sive, verba ista consecrationis pronuntiat : « *Hoc est enim corpus meum* [l]. » *Et sub aspectum ducit jam laudata*, id est, hostiam consecratam ostendit populo sive Christum, seu Christi corpus, *per sancte proposita symbola*, id est, per apparentes et externas sacramenti species (nec enim Christus nisi media hostiæ consecratæ albedine conspicitur) spectandum populo exhibet. Et hunc esse sensum, patet ex eo, quod ista subobscurius dicta, ὑπ' ὄψιν ἄγει τὰ ὑμνημένα διὰ τῶν ἱερῶς προκειμένων συμβόλων, postmodum **570** in ipsa contemplatione seu expositione clarius et brevius explicat istis verbis jam supra positis : Αἰσθητῶς ὑπ' ὄψιν ἄγων Ἰησοῦν τὸν Χριστόν. *Sensibiliter sub aspectum ponens Jesum Christum. Sensibiliter*, id est, per signa sensibus objecta; sub quibus signis, uti velamentis aut vestimentis, subsistit Christus.

Urget denique Scultetus, panem et vinum vocari a Dionysio σύμβολα, εἰκόνας, et alia ejusdem sortis, sicque nihil aliud quam aerem verberat. Cum autem vult intelligi, nihil in sacramento esse aliud quam panem et vinum, ac pro sua perversa opinione Maximum et Pachymeram citat, improbe profecto ac perfide se gerit, ut clare ostensum venio. Dicit igitur : « Et consentiunt hoc loco fidelissimi interpretes Dionysii (utinam autem eorum sequeretur fidem, quos appellat fidelissimos!) Pachymeras Paraphrastes et Maximus Scholiastes, Græcus uterque. Sic enim Maximus, cap. 3 *Eccles. Hierar.*: Σύμβολα ταῦτα, καὶ οὐχ ἀλήθεια. » Sic ille.

Respondeo, verum esse, illa verba habere S. Maximum, sed longe alio sensu quam velit Scultetus. Nam dicit illa signa, quæ tantum extrinsecus parent, signa esse et non veritatem : quod et nos dicimus. Illa enim quæ extrinsecus parent, signa tantum sunt et non veritas : sed quod sub signis est, veritas est, et non signum : Christi caro est, et non panis; Christi sanguis est, et non vinum.

Et quia Scultetus canina inverecundia Pachymeræ ausus est mentionem facere, proferam ipsa viri vere catholici verba, quæ habet in mysterio synaxeos proxime ante Θεωρίαν sive Contemplationem. Sunt igitur hæc : Καὶ πολλοὶ μὲν εἰς μόνα

[k] Joan. VI, 54, 55. [l] Matth. XXVI 26.

τὰ θεῖα παρακύπτουσι σύμβολα· ἅτε μὴ δυνάμενοι ὑψηλότερόν τι ἐννοῆσαι· αὐτὸς δὲ ἱεράρχης πρὸς ἐκεῖνα τὰ πρωτότυπα, αὐτὸ τὸ τοῦ Κυρίου τίμιον σῶμα καὶ αἷμα ἀνάγεται, πιστεύων ὅτι καὶ τὰ προκείμενα εἰς ἐκεῖνα μετεβλήθησαν, τῷ ἁγίῳ καὶ παντουργῷ Πνεύματι. *Et multi quidem ad sola divina respiciunt signa, tanquam nihil valentes intelligere sublimius; at vero Pontifex ad ipsa prototypa, ipsum Domini pretiosum corpus et sanguinem erigitur, credens ea, quæ proposita sunt, in illa esse transmutata, virtute sancti et omnium opificis Spiritus.* Ecce igitur Pachymeras, diligentissimus ipso teste Sculteto, Dionysii interpres clare et aperte dicit *proposita*, hoc est, panem et vinum, in pretiosum Domini corpus et sanguinem esse transmutata. Quare horum alterutrum fuisse in Sculteto necesse est, aut cæcitatem mentis admirabilem, si ista non vidit; aut impudentiam intolerabilem, si vidit. Quippe qui tam manifeste auctorem contra se facientem pro se citaverit.

Quanta porro illi homini fides habenda sit, vel hinc ejus addiscant discipuli.

Ex eadem cæcitate et furore in Romanam Ecclesiam, post illa sancti Maximi verba : Σημείωσαι, ὅτι οὐ μόνον ὁ ἅγιος ἄρτος κεκαλυμμένος προετίθετο, ἀλλὰ καὶ τὸ θεῖον ποτήριον, ὅπερ νῦν οὐ γίνεται. *Nota, quod non solum sanctus panis obtectus proponebatur, sed et divinum poculum, quod jam non fit :* hæc subjunxit Scultetus : « Cur vero, inquit, Maximi tempore idem non fiebat? Nimirum quia βδέλυγμα Antichristi jam sedem Romanam occupaverat. » Sic ille. Quasi vero res catholicæ in eo consistant, ut vel hoc vel illo modo calix in altari proponatur, obtectus aut non tectus. Quid hoc ad substantiam facit sacramenti? Cæremonias enim, quæ sunt præter substantiam et necessitatem, quis nescit (nisi valde stupidus sit et excors) sine ullo salutis et fidei incommodo non tantum mutari et variari, sed etiam omitti ex pontificum et episcoporum dispositione et prudentia posse? Sed nimirum Sculteto nimis male affecto bilis egerenda erat. Utinam tota egesta sit, et vivat!

Nunc pro corollario in gratiam theologorum ponam in medio, quam variis modis hoc venerabilis sacrosanctæ Eucharistiæ sacramentum efferatur a sancto Dionysio Areopagita, cap. 3 *Ecclesiasticæ hierarchiæ.*

Nomina venerabilis Eucharistiæ apud Dionysium Areopagitam.

Τελετὴ τελετῶν, *sacramentum sacramentorum;* ἁγιωτάτη τελετή, *sanctissimum sacramentum;* θειοτάτη καὶ ἱερὰ τελετή, *divinissimum et S. sacramentum;* θεία τῆς συνάξεως τελετή, *divinum synaxeos sacramentum;* σύναξις, *synaxis;* κοινωνία, *communio;* τῶν ἱερῶν κοινωνία, *sacrorum communio;* θεαρχικὴ κοινωνία, *divinissima communio;* θεαρχικὰ μυστήρια, *divinissima mysteria;* θειοτάτη εὐχαριστία, *divinissima eucharistia;* τὰ θειότατα, *divinissima*, absolute.

Ipsa autem actio sacra seu consecratio vocatur ibidem ἡ τῶν θείων ὑπερκόσμιος ἱερουργία, *divinorum supermundana operatio* seu *rei divinæ cœleste sacrificium;* et παναγεστάτη ἱερουργία *longe sanctissimum sacrificium;* et ἱερουργία συμβολική, *sacra actio symbolica*, ut supra exposui. Atque ista de hoc sacramento, ejusque ritibus satis.

571 Proximum illi apud Dionysium jungitur mysterium ritus unguenti, quod media pagella continetur, et meram sapit antiquitatem. Vide illud inter documenta nostra, et dignare eo esse contentus. Nihil enim peculiare video contra objici, præter id quod decima ratione ab Abrahamo Sculteto objectum, atque in ejus caput directe retortum est, ut supra videri potest. Transeo igitur ad caput 5 Dionysii *De sacris ordinibus*. Ritus ergo qui de illis a Dionysio traduntur, tam breves, tam simplices et tam concinni sunt, ut aperte clament, atque etiam convincant ab apostolorum se esse temporibus. Episcoporum ibi duntaxat et sacerdotum et diaconorum fit mentio, et horum quidem singulorum ordinum succincta ordinationis forma traditur, quæ hodieque a Græcis catholicis observatur, et in ipsa urbe Roma ac primæ sedis conspectu etiamnum (ut mihi testes oculati narrarunt) usurpatur. Hinc nihil contra productos ibi ritus neque a catholicis neque ab hæreticis immurmuratur. Itaque nulla hic mora. Progredimur ulterius.

Duo nunc tantum restant capita, quorum prius est de monachis, alterum de exsequiis. Et contra has et contra illos armantur hæretici. Pro utrisque igitur pugnandum singillatim.

De monachis tempore S. Dionysii Areopagitæ, qui qualesve fuerint.

Unde nonnulli scripta S. Dionysii infirmare se posse arbitrati sunt, inde ego illa confirmare, et propria suo auctori facere quam maxime spero. Nam illi errore sane abrepti sunt, rati tales ibi monachos memorari, quales vel olim in silvis et montibus, vel nunc in cœnobiis et monasteriis cerni solent. Non ita res se habet. Magnum inter utrosque est discrimen. Et valde a vero deerravit Josephus Scaliger, cum existimavit Dionysium de eremitis aut cœnobitis, quales Pauli Antoniive sæculo fuerunt, sermonem facere. Unde et aerem verberat, cum hæc scribit in Elencho : « Ante Paulum nullus eremita fuit, nulli κοινόβιοι μονάζοντες in Christianismo. Eos sane non tacuissent, quotquot a Justino martyre viri ecclesiastici ad Cyprianum usque scripserunt. Neque tot examina monachorum potuerunt esse, quin (ut Tertullianus loquitur) aliquam contesserationem cum Ecclesiis atque episcopis haberent. Denique multa de illis apud scriptores ecclesiasticos testimonia exstarent. At nulla exstant. Et vetustissimus scriptor Tertullianus satis aperit, suo ævo nullos eremicolas fuisse. Non sumus, inquit, silvicolæ et exsules vitæ. Monachatus igitur ignotum vitæ propositum prisco Christianismo. » Ita ille. Quibus ex verbis satis intelligitur, eum confundere eremitas et cœnobitas Antonianos aut similes, cum monachis et therapeutis S. Dionysii, ac proinde valde oscitanter legisse Dionysium, nec discrimen ullum expendisse. Dionysius enim de eremitis et cœnobitis ne γρῦ quidem. De monachorum item examinibus nullam cum episcopis contesserationem habentibus ne verbum. Imo vero docet, monachos populi urbani partem fuisse; docet a sacerdotibus erudiri et consecrari solitos; docet perfectioris vitæ episcoporum, sua pietate ac sanctimonia, æmulatores exstitisse; docet monachos dictos, non quod soli habitarent, sed quod vitam singularem et curarum terrenarum expertem (qua quidem fieri posset) unique Deo intentam agitarent; docet dictos etiam θεραπευτὰς ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ καθαρᾶς ὑπηρεσίας καὶ θεραπείας, *Therapeutas a puro Dei famulatu et cultu appellatos.* Atqui tales monachi, qui pars populi essent, et inter laicos recenserentur et degerent, qui non tantum episcopis, sed etiam sacerdotibus subessent; qui vel privatim in ædibus suis, vel communiter in collegiis vitam puram et castam ducerent, quibus denique in templo primus inter laicos locus et ordini ecclesiastico proximus esset assignatus (uti ex epistola ad Demophilum liquet), tales, inquam, monachi, neque Antonii tempore, neque post leguntur exstitisse; itaque prius. Atque ex hoc ego fortissimum duco argumentum pro libris Dionysii : quod scilicet illorum meminerit monachorum, de quibus tertio sæculo, et post illud nulla deinceps facta sit mentio : nempe quia primo tantum et secundo istud viguerit institutum. Unde autem sumptum? Certe ex Evangelio et ex aposto-

orum Epistolis : ubi vitæ Christianæ perfectio continetur et commendatur, sive, cum Christus quærenti de vita æterna adolescenti respondit : *Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes, et da pauperibus, et habebis thesaurum in cœlo : et veni, sequere me* [m]. Et cum discipulis dixit : *Sunt eunuchi, qui se ipsos castraverunt propter regnum cœlorum. Qui potest capere, capiat* [n]. Sive cum Paulus ad castimoniam adhortans ait : *Volo autem vos sine sollicitudine esse. Qui uxore est, sollicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est* [o]. Ex illo enim tempore, velut audito perfectioris vitæ classico et apostolica castitatis tuba cunctorum auribus insonante, plurimi ad castimoniam et vitæ puritatem a sæcularium negotiorum tumultu secretam aspiravere. **572** Quam qui externo habitu et professione certam faciebant, monachi vel cultores appellabantur; alii autem tantum cælibes. Et horum quidem cælibum in utroque sexu non paucorum meminerunt secundi sæculi scriptores, ut notant ad Vitam S. Justini philosophi. Priorum autem, sive monachorum (quia scilicet nihil gentilium intererat, contra quos scribebant, eos nosse vel tales ritus scire) non meminerunt. Nam satis habebant ostendere, Christianos non esse impuros et incestos, quemadmodum ipsi eos criminabantur. Ritus autem consecrandi monachum, ut illo tempore, hic est : Sacerdos ante altare certas precationes pro consecrando, qui post illum rectus stat, ad Deum spargit; quibus finitis, ad eum, qui consecrandus est, conversus petit, an rebus et curis sæcularibus nuntium remittat; oportere enim ipsum vitam reliquo populo perfectiorem instituere : quod professum forma crucis signat, tondetque invocata sanctissima Trinitate, et veteri exutum veste, nova induit, salutat, et cum illo alii viri sacri, ac postremo sacra communione donat.

En omnis ritus, propter quem, quasi illo sæculo recentiorem, tantæ scilicet adversus scripta Dionysii turbæ concitandæ sunt. Quid vero unum in his, quæ dicta sunt, assignari potest, quod ab initio non fuerit, aut esse non debuerit? An non oportuit eos, quibus inter congeneres laicos virtute excellendi studium fuit, quo et aliis prælucerent ac velut faces ad sui imitationem accenderent, aliquo extrinsecus habitu et instituti sui demonstratione distingui? Nam et propterea variorum temporum ad hanc usque ætatem successu, tot ac tam varii et habitu, et moribus et regulis distincti hominum religiosorum ordines non modo ad Ecclesiæ splendorem atque ornamentum, sed ad ejusdem permagnam quoque utilitatem suscitati sunt. Quod si bonum fuit, aliqua in populo velut luminaria collucere, atque ab aliis distingui; melius magisque in promptu formari ea distinctio potuit, quam et in attonsione comarum (in quibus præsertim apud Athenienses apud quos primæ et antiquissimæ nobilitatis per implexas crinibus aureas cicadas arrogatæ, signa futilia eminebant) et in pompæ luxusque vestium depositione, ubi fere hominum terrena et caduca sectantium vana se jactat insolentia? Ritus autem et cæremoniæ, quas Dionysius Athenis natus, et Athenis datus episcopus refert, ibi potissimum aut natæ aut corroboratæ mea quidem sententia videntur. Accepisse enim a Paulo et Hierotheo, qui ibi prædicaverunt, et quos καθηγεμόνας, id est duces suos et præceptores appellat, crediderim. Adde cæremoniam tonsionis sive rasionis e Vetere Testamento, sicut alias nonnullas, videri derivatam; sed causam et significationem esse eam, quam hic refert in Contemplatione Dionysius hisce verbis : Ἡ δὲ τῶν τριχῶν ἀπόκαρσις ἐμφαίνει τὴν καθαρὰν καὶ ἀσχημάτιστον ζωήν, οὐκ ἐπιπλάστοις σχήμασι τὸ κατὰ νοῦν δυσειδὲς ἐπιθετικῶς καλλωπίζουσαν· ἀλλ' αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς οὐκ ἀνθρωπικοῖς κάλλεσιν, ἀλλ' ἑνιαίοις καὶ μοναχοῖς εἰς τὸ θεοειδέστατον ἀναγομένην. *Capillorum autem detonsio puram nec fucatam vitam declarat, non fictitiarum figurarum adjectione deformitatem mentis adornantem, sed ipsam in se ipsa, non humana, sed singulari et unica pulchritudine, ad id quod divinissimum est, adducentem.*

Nota item, de simplici tonsione loqui hic Dionysium, non de tonsura, ut jam loquuntur, clericali aut monachali in coronæ modum, tametsi illa etiam antiqua (unde et antiquitas horumce scriptorum intelligitur) et per verba illa, ἐπιπλάστοις σχήμασι, *fictitiis figuris*, et ἐπιθετικῶς, *adjective*, prorsus videri respicere ad comas Atheniensium, quas adjectis, ut dixi aureis cicadis adornabant. De quibus cicadis ago pluribus in notationibus ad Vitam sancti Hierothei. Ad vestis porro mutationem quod attinet, ex imitatione descendit cæremoniarum baptismatis, uti eodem loco insinuat sanctus Dionysius, dum sic scribit : Ἡ δὲ τῆς προτέρας ἐσθῆτος ἀποβολή, καὶ τῆς ἑτέρας λῆψις τὴν ἀπὸ μέσης ἱερᾶς ζωῆς ἐπὶ τὴν τελεωτέραν μετάταξιν ἐμφαίνει. Καθάπερ ἐπὶ τῆς ἱερᾶς θεογενεσίας ἡ τῆς ἐσθῆτος ἄμειψις ἐδήλου τὴν ἀπὸ καθαιρομένης ζωῆς εἰς θεωρητικὴν καὶ φωτιστικὴν ἕξιν ἀναγωγήν. *Prioris autem vestis abjectio et alterius assumptio traductionem significat a media sacra vita ad perfectionem. Quemadmodum in sacra regeneratione vestis mutatio, vitæ, quæ expiabatur, subvectionem ad statum contemplationis et illuminationis demonstrabat.* De tonsione denique monachorum, sive eorum, qui perfectius ac sanctius vivendi genus profiterentur, quod dixi e Vetere Testamento derivatum, habeo mihi patrocinantem Isidorum Hispalensem episcopum, libro *De divinis officiis*, ubi hæc scribit : « Tonsuræ ecclesiasticæ usus a Nazaræis, ni fallor, exortus est, qui prius crine servato, denuo post magnam vitæ continentiam, devotione completa, caput radebant, et capillos in ignem sacrificii ponere jubebantur, scilicet ut perfectionem devotionis suæ Domino consecrarent. Hujus ergo exempli usus ab apostolis introductus est : ut qui divinis cultibus mancipati Domino consecrantur, quasi Nazaræi, id est sancti Dei crine præciso innoventur. » Vide ibi plura. Neque viris **573** tantum fuit ille resecandorum crinium mos usitatus, sed etiam feminis, iis nimirum, quæ rebus sæculi nuntium remittentes, sese Deo devoverent, idque primis sæculis, et ante B. Hieronymi tempora. Cujus moris in Syria et in Ægypto usurpati meminit idem Hieronymus epist. 48 ad Sabinianum. « Moris est, inquit, in Ægypti et Syriæ monasteriis, ut tam virgo quam vidua, quæ se Deo voverint, et sæculo renuntiantes, omnes delicias sæculi conculcarint, crinem monasteriorum matribus offerant desecandum. »

Atque ut ostendamus, magistri et discipuli, hoc est Pauli et Dionysii documenta tam inter se, quam cum Christi ipsius, ut supremi omnium magistri, doctrina concordare, observandum est ex illorum dictis duplicem colligi justorum, etiam laicorum, vitam : unam indivisam et uni Deo adhærentem, alteram divisam et in varia distractam; et utriusque quamdam velut imaginem in illis Christi verbis repræsentatam : *Martha, Martha, sollicita es, et turbaris erga plurima. Porro unum est necessarium. Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea* [p]; ita ut in Martha designetur vita divisa et sollicita curisque externis distracta, quæ et activa solet appellari; in Maria autem simplex et indivisa, et uni illi, quod est necessarium, intenta; et hæc est, quæ caret sollicitudine, et contemplativa dicitur. Ad hanc posteriorem hortatur Paulus, cum dicit : *Volo autem vos sine sollicitudine esse. Qui sine uxore est, sollicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo* [q]. Quibus in verbis illam denuntiat vi-

[m] Matth. XIX, 21. [n] Ibid., 12. [o] I Cor. VII, 32, 33. [p] Luc. X, 41. [q] I Cor. VII, 32, 33.

tam, quam Dionysius ejus discipulus vocat ἀμέριστον καὶ ἑνιαίαν ζωήν, *indivisam et singularem vitam*, eo quod scilicet ad divinam unitatem et Deo gratam perfectionem deducat (ut ibidem declarat) et quasi unum cum Deo faciat. Cum autem subdit idem Paulus: *Qui autem cum uxore est, sollicitus est quæ sunt mundi, quomodo placeat uxori, et divisus est* [r], vitam significat divisam et imperfectiorem, tanquam in multa distractam. Posteaquam igitur plures Pauli consilium secuti sunt viri feminæque, tum distingui eorum ordo, tanquam perfectior, a cæteris laicis, et utrorumque paulatim instituti collegia, tam monachorum quam virginum cœpta sunt. Unde et initio secundi sæculi (quo tempore superstes adhuc erat Dionysius) virginum (quod Philippis in Macedonia erat) collegium salutat beatus martyr Ignatius. In epistola enim ad eos missa sic scribit: Ἀσπάζομαι τὸ συστημα τῶν παρθένων. *Saluto collegium virginum*. Et in epistola ad Heronem diaconum, dum salutari jubet Mariam, pudicissimam feminam, et, quæ in domo illius est, Ecclesiam, probabile est eum intelligere cœtum virginum, cujus illa fuerit moderatrix. De illa Maria pluribus ago in notationibus ad epistolam quæ ab Ignatio ad illam missa est. Sicut ergo virginum, ita et monachorum fuisse cœtus seu collegia, minime a vero alienum est, sed in urbibus primum et quæ ab episcopis et presbyteris dependerent, ut e Dionysio patet.

Quare quod Scaliger e Tertulliano contra afferebat, dicente: « Non sumus silvicolæ et exsules vitæ, » nihil adversum nos, nihil adversus Dionysium facit: cum is de monachis intra urbes habitantibus agat. Et tamen, quamvis etiam de monachis in eremo degentibus egisset Dionysius, nihil contra nos propterea Tertulliani locus faceret. Agit enim ille de tota natione Christiana, quam dicit non vitare urbes, non forum, non publicum, non commercia, etc., quod etiam nunc verum est, licet non pauci in eremo et solitudine degant. Sic sanctus Basilius magnus, licet sua ætate permultos sciret esse monachos, seque adeo ex ipsorum aliquando fuisse numero, negat tamen hominem esse animal monasticum, hoc est, ex genere et natura sua solitarium, sed civile et sociale; quemadmodum de Christianis Tertullianus ante dixerat. Basilii verba in regulis fusius disputatis, responsione ad interrogationem tertiam sunt hæc: Τίς οὖν οὐκ οἶδεν, ὅτι ἥμερον καὶ κοινωνικὸν ζῶον ὁ ἄνθρωπος, καὶ οὐχὶ μοναστικὸν, οὐδ' ἄγριον; *Quis igitur nescit hominem esse animal mite et sociale, ac minime solivagum, minimeque agreste?* Ex quo loco si quis vellet contendere, non fuisse sancti Basilii temporibus monachos, an non merito ridiculus censeretur? Ita et qui e loco Tertulliani. Ejus enim ibi scopus non erat alius, quam ut homines Christianos non esse reipublicæ inutiles comprobaret. Quod ut pateat verba ejus, vel quod elegantia sint, apponam. Sic igitur in Apologetico cap. 42: « Sed alio quoque injuriarum titulo postulamur, et infructuosi in negotiis dicimur. Quo pacto homines vobiscum degentes, ejusdem victus, habitus, instructus, ejusdem ad vitam necessitatis? Neque enim Brachmanæ aut Indorum gymnosophistæ sumus, silvicolæ, et exsules vitæ. Meminimus nos gratiam debere Domino Deo Creatori. Nullum fructum operum ejus repudiamus; plane temperamus, ne ultra modum aut perperam utamur. Itaque non sine foro, non sine macello, non sine balneis, tabernis, officinis, stabulis, nundinis vestris, cæterisque commerciis, cohabitamus in hoc sæculo. Navigamus et nos vobiscum, 574 et militamus, et rusticamur et mercamur: proinde immiscemus artes, opera nostra publicamus usui vestro. Quomodo infructuosi videa-
A mur negotiis vestris, cum quibus et de quibus vivimus, non scio. » Ita ille.

Quæ omnia non modo tunc vera erant, cum longe pauciores, quam postea, essent monachi eremicolæ, sed etiam nunc, cum plurima in silvis et montibus examina sunt monachorum, verissima censeri possunt. Quota enim est ista portio, quæ in silvis est, ad cæteros Christianos? De talibus tamen, ut dixi, non loquitur monachis Dionysius, sed de urbanis et eamdem cum reliquo populo Christiano Ecclesiam sive cœtum celebrantibus. Verum de his abunde; nunc ad exsequias defunctorum, quæ postremo loco inter cæremonias a Dionysio proferuntur.

De cæremoniis circa defunctos.

Non video autem in omnibus, qui circa defunctos fiunt ritibus, quid vel reprehendi, vel non fuisse Dionysii Areopagitæ temporibus, comprobari possit. Cum enim duo sint præcipue in iis ritibus, quæ
B parum fortasse placeant hæreticis, unctio scilicet, quam corporibus defunctorum adhibere perhibetur pontifex, et pro eorumdem animabus ad Deum deprecatio: facile est ostendere, utrumque suam a temporibus apostolorum antiquitatem vere meritoque arcessere. Nam unctio quidem Judæis et Christianis in Veteri et Novo Testamento quam usitata et pietatis plena fuerit, declarat S. Mariæ Magdalenæ diligentia in comparandis et primo mane afferendis, ad ungendum Christi corpus quod resurrexisse nesciebat, unguentis. Hoc igitur pietatis officium quo esset sanctius, et mysterii significantius (denotat enim, eodem teste Dionysio, eum, qui ungitur, legitime certasse, et certando excessisse) ad episcopos aut sacerdotes translatum est. Jam vero precationum pro defunctis antiquissimam traditionem veterum Patrum, tam Latinorum quam Græcorum; clamant et asseverant testimonia. Tertulliani libro *De corona militis*, cap. 3, ubi inter
C consuetudines a traditione derivatas etiam hanc ponit: « Oblationes pro defunctis, pro natalitiis annua die facimus. » Cypriani epistola 66, ubi dicit episcopos antecessôres suos censuisse, « ne quis frater excedens ad tutelam vel curam clericum nominaret; ac si quis hoc fecisset, non offerretur pro eo, nec sacrificium pro dormitione ejus celebraretur. » Unde et subdit, pro Victore non offerendum, qui hoc fecerat. Sancti Cyrilli Hierosolymitani, catechesi 5 mystagogica, ante medium, ubi refert quorum fiat memoria in sancto sacrificio, et pro quibus offeratur, cujus hæc sunt verba inter alia: Εἶτα καὶ ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων ἁγίων Πατέρων καὶ ἐπισκόπων καὶ πάντων ἁπλῶς τῶν ἐν ἡμῖν προκεκοιμημένων (προσφέρομεν θυσίαν δηλαδὴ), μεγίστην ὄνησιν πιστεύοντες ἔσεσθαι ταῖς ψυχαῖς, ὑπὲρ ὧν ἡ δέησις ἀναφέρεται τῆς ἁγίας καὶ φρικωδεστάτης προκειμένης θυσίας. *Deinde pro defunctis sanctis patribus et episcopis et pro omnibus simpliciter, qui*
D *inter nos ante dormiverunt* (offerimus hostiam), *maximum advenire credentes animabus iis auxilium, pro quibus hæc offertur sancti et maxime horrendi sacrificii propositi deprecatio.*

Unde autem profluxerit, et quam antiqua sit hæc pro defunctis precandi in oblatione sacrificii consuetudo, arbitror equidem non credendum hujus ævi aut proximi sæculi hæreticis, seu Sculteto, seu Kemnitio, seu istius farinæ cuilibet; sed ei potius, qui mille ducentis ante ipsos annis vixit, eoque amplius, sancto, inquam, Joanni Chrysostomo tantæ sanctitatis et eruditionis viro, ut isti vix digni sint ejus lingere vestigia. Illi, inquam, in Pauli Epistolam ad Philippenses ita scribenti credendum est: Οὐκ εἰκῆ ταῦτα ἐνομοθετήθη ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, τὸ ἐπὶ τῶν φρικτῶν μυστηρίων μνήμην γίνεσθαι τῶν ἀπελθόντων. Ἴσασιν αὐτοῖς πολὺ κέρδος γινόμενον,

I Cor. VII, 32, 33.

πολλὴν τὴν ὠφέλειαν. *Non temere hæc ab apostolis constituta sunt, ut in horrendis mysteriis memoria fieret eorum qui vita excesserunt. Quippe qui scirent magnum illis lucrum accedere, magnam utilitatem.* Et rationem ibidem affert, quam illic vide.

Hactenus de cæremoniis a S. Dionysio Areopagita productis (nec enim ille plures habet) satis dictum videtur : et clare quidem ostensum est, nullam e se, quæ non vel ad primum sæculum quo floruit Dionysius, vel ad secundum quo vitam sub Adriano terminavit, referri possit, nec refelli possit. Non vidi porro, nec visurum spero, qui tam clare, tam distincte argumenta nostræ partis, quæ pro Dionysii Areopagitæ scriptis attulimus, solvere possit, quam nos ea solvimus, quæ illi contra projecerunt.

Nam certe sextum argumentum nostræ partis, deductum ex ipsius auctoris, quo de agimus, scriptis, prorsus est insolubile. Produxit autem illud (jam mille fere anni sunt) S. Maximus martyr in suo ad Opera Dionysii Prologo, nec adhuc repertus est factionis adversæ quispiam, qui illi (quod quidem scire potuerim) responderit. Nam adversarii nostri instar militum imbellium, ac de viribus suis diffidentium, hac relicta arce præcipua, et quam pro inexpugnabili merito judicarunt, ad alia quædam minus valida **575** munimenta se converterunt, quæ tamen ipsi nec quatefacere, nedum evertere potuerunt.

Hic ego finivissem, neque de germanis S. Dionysii scriptis verbum amplius addidissem ; nisi nuper, Insulis Flandriæ cum essem, vir clarissimus dominus Desprets mihi suam inspicienti bibliothecam, librum inter alios unum ostendisset a theologis Wittembergensibus anno Domini 1584 editum, cujus hæc erat inscriptio : « Acta et scripta theologorum Wittembergensium, et patriarchæ Constantinopolitani D. Jeremiæ, quæ utrique ab anno 1576 usque ad annum 1581 de Augustana confessione inter se miserunt, Græce et Latine ab iisdem theologis edita. » In quo libro cum indicasset nonnulla de S. Dionysii scriptis inter partes esse agitata, cepit me cupido ejus libri, qui non valde spissus esset, percurrendi, ac si quid pro nobis aut contra nos faceret disquirendi. Igitur deprehendi, magistros illos Wittembergenses, aliorum hæreticorum more, auctoritatem scriptorum S. Dionysii elevare, sed argumentis vulgaribus et sæpe refutatis ; patriarcham vero Constantinopolitanum permagni eosdem libros facere, et suam de sacramentis doctrinam viriliter inde propugnare. Sic

A enim ipse in primo suo responso ad Augustanam confessionem cap. 7 scribit : Τὸ δὲ τοῦ θείου μύρου μυστήριον οὐκ ἐμφέρεται μὲν ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ, παραδέδοται δὲ μὴν ὑπὸ τῶν μαθητῶν τοῦ Λόγου· καθὼς ὑπὸ τοῦ θείου Παύλου διδαχθεὶς ὁ ἱερώτατος Διονύσιος ἐν τοῖς ἱεροῖς αὑτοῦ συγγράμμασι παραδέδωκεν· ὃν δὴ ἄνδρα μετὰ τοὺς ἀποστόλους ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία γεραίρει. *Quod ad sacri unguenti mysterium attinet*, inquit, *in divinis quidem Litteris id non exstat, traditum tamen est a discipulis Verbi : sicut qui a divo Paulo institutus est sanctissimus Dionysius, in sacris scriptis suis tradidit ; quem quidem virum proximo secundum apostolos loco Dei Ecclesia veneratur.* Sic ibi.

Idem porro patriarcha pluribus aliis in locis honorificam ejusdem sancti Dionysii et rectæ ejus doctrinæ mentionem facit ; sed animadvertens tandem se surdis canere ; volensque etiam ipse, dum spem profectus nullam videt, receptui canere, sic B illos, Wittembergenses theologos, sive e Calvini schola hæreticos affatur. « Unde igitur vos, inquit, rectius et melius vetere novaque Roma sapuistis, ut veterum theologorum scriptis relictis, vestra ista meliora potioraque duceretis? » Per novam Romam intelligit Constantinopolim, cujus erat ipse patriarcha. Sic enim a temporibus Constantini Magni imper. vocata est.

Denique ipsos rogat, ut desinant in posterum super iisdem de religione controversiis sibi negotium facessere : aliis vero in rebus, si velint, amicitiam colere ipsis per se licere. Ita ergo ii, qui sperabant Græcos hujus ætatis pro se suaque secta esse facturos, et adversus sancti Dionysii Areopagitæ scripta ipsis fauturos, adeo spe sua exciderunt, ut ipsimet vel de sua decedere sententia coacti sint, vel deinceps silentium tenere jussi. Postremo tam læva et infausta illis fuit hæc complurium annorum disputatio, atque etiam ipsius disputationis in lucem editio, ut eam ipsi postea in C tenebras abdere, et quantum in ipsis fuit, omnia exemplaria supprimere sint conati. Sed quemadmodum in talibus usu venit, nulla tanta potuit adhiberi diligentia, quin aliquid in manus catholicorum emanarit. Nam amicus ille noster et familiaris unum sibi ex illis pretii magnitudine elicuit, nobisque perlibenter commodavit. Verum de sancti Dionysii scriptis (quæ tam a veteribus quam ab hodiernis Græcis approbata illique adjudicata habemus) in præsenti satis : nunc ad tertiam quæstionem accedamus.

QUÆSTIO III.

De Timotheo, ad quem scripsit S. Dionysius.

Tertia, quæ ad hanc S. Dionysii Vitam pertinet, quæstio est : An Timotheus, cui hi libri, de quibus superiori quæstione egimus, inscripti sunt, sit celeberrimus ille Timotheus Pauli comes et discipulus, an vero alius quispiam a Baronio aut ab alio quolibet propositus.

Hunc autem esse ipsum B. Pauli discipulum, tenuerunt Græci omnes, itemque Latini fere communiter, usque ad Baronium. Qui quidem Baronius vi unius argumenti, cujus non facile solutionem reperiebat, eo divertendum sibi putavit, ut alium requireret Timotheum quem in his libris affaretur, et cui ipsos dedicaret Dionysius. « Cæterum qui nos compellit, inquit, ut affirmemus auctorem ea scripsisse ad Timotheum Pauli discipulum, episcopum Ephesiorum? Nam germana et ab auctore illa operi *De ecclesiastica hierarchia* proposita est inscriptio : *Compresbytero Timotheo Dionysius presbyter,* » etc. Sic ipse.

Ratio autem quæ negotium illi facessivit est ista : « In libris illis qui dicati leguntur Timotheo, reperitur una sententia ex epistola S. Ignatii ad Romanos paulo ante martyrium scripta. Atqui cum D illa scriberetur epistola (nempe Trajani imp. anno decimo aut undecimo) jam mortuus erat Timotheus Ephesiorum episcopus, ut patet ex epistola ejusdem Ignatii ad Philadelphenses sub idem tempus **576** exarata, ubi illius meminit tanquam e vita egressi. Ergo stare hæc simul non possunt, scriptos esse hos libros a Dionysio Areopagita post mortem Ignatii martyris (quemadmodum citata ejus sententia tendentis ad mortem indicat) et dicatos esse Timotheo qui jam ante Ignatium excesserat. » Recte igitur vidit Baronius, oportere horum esse alterutrum, nempe vel alium requirendum esse Timotheum qui vixisset post Ignatium, vel certe illam Ignatii sententiam non fuisse in Dionysii Operibus, cum ea dedicarentur Timotheo, sed post esse additam. Verum quod ab ipsomet auctore additam dicit, in hoc quidem sane fallitur : nam ab alio quopiam imprudenter et imperite injectam esse vel intrusam, clare et fuse

supra ostensum est. Quæstione II in responsione ad argumentum e Photio.

Aliud porro Baronii argumentum pro altero Timotheo est, quod auctor ipse in exordio commentarii *De ecclesiastica hierarchia* dicat: *Sacerdotii quidem nostri functionem, sanctissime fili Timothee*, etc., ac proinde alium quempiam juniorem Timotheum signare videatur. Quia nimirum Dionysius magnum illum Timotheum, Pauli antiquum comitem et discipulum, non appellaret filium.

Sed hujus argumenti solutio, ut hic repetenda non sit, videri potest supra quæstione II in responsione ad septimam rationem Sculteti.

Denique prorsus tenendum est eumdem esse Timotheum hunc cui libros inscripsit Dionysius, et illum Pauli discipulum, non autem duos diversos. Quod sic probari potest.

Primo. Nomen aliquod pluribus conveniens si absolute ponatur, pro principali significato accipiendum est. Sic apud profanos auctores Cæsar pro Julio Cæsare, Cicero pro M. Tullio oratore, Virgilius pro principe Latinorum poetarum. Sic apud sacros, S. Petrus pro apostolorum coryphæo, S. Paulus pro doctore gentium, S. Ignatius pro Ignatio Theophoro, episcopo et martyre, et de aliis similiter. Quare et Timotheus pro præcipuo Timotheo, Pauli scilicet discipulo. Nec refert quod presbyter appelletur, et non episcopus: nam pro eodem tunc accipiebantur presbyter et episcopus. Sic se quoque appellat ipse Dionysius Athenarum tunc episcopus, in illa ipsa inscriptione, qua librum illi dedicavit: Τῷ συμπρεσβυτέρῳ Τιμοθέῳ Διονύσιος ὁ πρεσβύτερος. *Timotheo sympresbytero Dionysius presbyter*. Et ipse Joannes evangelista scribens ad Electam, tacito episcopi et apostoli nomine, presbyterum se appellat.

Secundo. Ille Timotheus, ad quem scribit Dionysius, interfuit una cum apostolis et S. Hierotheo, et ipso Dionysio, exsequiis sanctissimæ Virginis Deiparæ, ut ipsemet auctor scribit libro *De divinis nominibus*, cap. 3. Quis autem Timotheus illis dignior exsequiis, quam apostoli discipulus et comes, magnus ille Timotheus?

Tertio. Tanti hunc, ad quem scribit, Timotheum Dionysius æstimat, ut illi de scriptis suis judicium committat, et secum ab illo, si quæ occurrerint meliora, communicari petat, imo etiam si in aliquo quidem a veritate aberraverit, ab eodem Timotheo corrigi postulet. Vide supra cap. 23 Vitæ, ubi Dionysio modestia sive animi demissio palam proponitur. Quare non est credibile Dionysium alii quam huic S. Timotheo tantum honoris atque laudis tribuisse.

Quarto. Cum Christiani omnes primo ævo pueri vocarentur, et qui sacra tractarent non tantum pueri, sed παῖδες ἱεροί, *pueri sancti* appellarentur, Dionysius Timotheum compellans cap. 1 *De ecclesiastica hierarchia*, παίδων ἱερῶν ἱερώτατε, inquit, hoc est, *sanctorum puerorum sanctissime*. Quod episcopo convenit.

Quinto. Indicat pluribus locis Dionysius se non aliquem affari inferiorem sacerdotem aut presbyterum, sed episcopum sive pontificem: ut libro *De cœlesti hierarchia*, cap. 9, cum ita eum affatur: Καὶ τοῦτο δὲ τὴν σὴν ἱεραρχικὴν σύνεσιν ὑπομνήσομεν, ὅτι καὶ τῷ Φαραὼ, etc. *Et hoc etiam*, inquit, *tuæ pontificiæ sapientiæ commemorabo, quod et Pharaoni*, etc. Et libro *De ecclesiastica hierarchia*, capite 7, sub finem Contemplationis: Δεῖ δὲ τὴν σὴν ἱεραρχικὴν σύνεσιν μὴ χαλεπαίνειν ἐπὶ τοῖς πεπλανημένοις. *Decet autem tuam pontificiam sapientiam non iis succensere qui in errorem abducti sunt.* Quibus in locis ἱεραρχικὴ σύνεσις, *pontificia sapientia*, nihil sonat aliud quam ἱεράρχην, *pontificem* sive *principem sacrorum*. Est enim loquendi modus a respectu et veneratione magnorum virorum inventus. Quem SS. Patres tam Latini quam

A Græci haud sane infrequenter cernuntur usurpare.

Sexto. Item Dionysius epistolam suam quamdam (ea est numero nona) ad Titum pontificem misit, in cujus principio mentionem Timothei facit, indicatque se librum *De divinis nominibus* ad eum scripsisse: jam autem cum nemo dubitet, quin Titus ille pontifex sive episcopus, idem ipse sit qui Pauli comes, et socius, et adjutor fuerit; quis etiam dubitare ausit, quin ille Timotheus, cujus ea in epistola meminit, et cui se explanasse divina nomina et theologiam symbolicam significat, **577** sit ille alter Pauli sodalis et discipulus? Atque adeo, si illi duo Pauli sodales et discipuli una in epistola conjunguntur, eccui dubium relinqui potest, quin et ipse scriptor epistolæ Dionysius, ille sit Dionysius Pauli apostoli tertius discipulus, qui in Areopago conversus est, qui Athenarum creatus episcopus, qui postea Francorum apostolus et fuit et semper est habitus? Illius porro epistolæ initium

B est ejusmodi: Ὁ μὲν ἱερὸς Τιμόθεος, ὦ καλὲ Τίτε, οὐκ οἶδα, εἴ τινος τῶν διεγνωσμένων μοι θεολογικῶν συμβόλων ἀπελήλυθεν ἀνήκοος· ἀλλ᾽ ἐν τῇ *Συμβολικῇ θεολογίᾳ* διηυκρινησάμεθα πάσας αὐτῷ τὰς τῶν Λογίων περὶ Θεοῦ δοκούσας εἶναι τοῖς πολλοῖς τερατολογίας. *Sanctus quidem Timotheus, o bone Tite, haud scio an cujusquam theologicorum symbolorum a me expositorum ignarus abscesserit: nam in* Symbolica theologia *cunctas illi sacrarum litterarum de Deo voces, quæ prodigiosæ plerisque videntur esse, enucleavimus*, etc. Cujus epistolæ, et stylus, et materies eumdem clamant esse auctorem tam superiorum librorum, quam harumce epistolarum.

Denique maneat et certum sit Timotheum, de quo his in libris agitur, non esse alium quam Pauli discipulum. Nec sententia illa Ignatii, « Amor meus crucifixus est, » quæ videtur ex ejus ad Romanos epistola desumpta, quidquam obstare potest,

C cum clare supra ostensum sit, nunquam a sancto Dionysio in suis libris scriptam esse (quippe quæ neutiquam ibi quadret), sed ab aliquo imprudenter ad marginem libri ascriptam, et imprudentius a nescio quo in ipsum textum immissam esse.

Sed major aliunde exoritur difficultas, nempe ex locis Evangelii S. Joannis, quæ passim in scriptis S. Dionysii reperiuntur: quod Evangelium dicitur scripsisse jam reversus ab exsilio sub Nerva aut Trajano, tunc autem obierat Timotheus, nempe sub Domitiano aut Nerva. Quonam igitur modo ad illum scribens Dionysius verba usurpat illius Evangelii, quod necdum scriptum erat? Loca enim ex Evangelio Joannis sunt, partim libro *de Cœlesti hierarchia*, c. 15, ubi hæc leguntur verba: *Nescis enim*, inquit, *unde veniat, et quo vadat*, quæ verba reperiuntur Joannis III, 8, partim libro *De ecclesiast. hierar.*, cap. 2, ubi hæc habentur: *Si quis enim di-*

D *ligit me, sermonem meum servabit, et Pater meus diliget eum, et ad eum veniemus, et mansionem apud eum faciemus*; quæ inveniuntur Joannis XIV, 23. Et rursus eodem cap. 2, *Ecles. hierar.*, paulo inferius, hæc verba exstant: *Quotquot enim receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri, his qui credunt in nomine ejus, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo nati sunt*, quæ Joannis c. I, 12 et 13, totidem fere cernuntur verbis, nisi quod ibi etiam legatur: *neque ex voluntate viri*, quod a Dionysio omissum est.

Præterea cap. 3 ejusdem libri *De ecclesiastica hierarchia*, post medium, citatur locus e Joannis XIII, 10: *Qui lotus est, non indiget nisi ut pedes lavet*. Et in libro *De divinis nominibus* multa sunt e S. Joannis Evangelio. Denique idem Dionysius eodem 3 cap. in recensione librorum sacræ Scripturæ, tam Evangelii quam Apocalypseos sancti Joannis meminit hisce verbis: Ἢ τὴν κρυφίαν καὶ μυστικὴν ἐποψίαν τοῦ τῶν μαθητῶν ἀγαπητοῦ καὶ θεσπεσίου, ἢ τὴν ὑπερκόσμιον Ἰησοῦ θεολογίαν τοῖς πρὸς θέωσιν

ἐπιτηδείοις ὑφηγήσατο. *Aut occultam et mysticam visionem dilecti ac divini discipuli* (id est Apocalypsin) *aut supramundanam Jesu theologiam idoneis ad divinitatem adipiscendam exposuit*, id est Evangelium, quod explicat Christi Jesu cœlestem divinitatem, et ab ea incipit, dicens : *In principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum.*

Respondeo, verum quidem esse, sanctum Dionysium libris suis *De cœlesti hierarchia* atque etiam *De ecclesiastica*, extremam manum imposuisse post scriptum ab Joanne Evangelium, ut prolata jam modo loca convincunt; at non perinde constare (quod tamen ad argumenti victoriam est necessarium) prius quam illud primo conscriberetur, mortuum fuisse sanctum Timotheum, cum de ejus obitu variæ sint sententiæ, et certa ex omnibus nulla. Nam quidam sub Domitiano, alii sub Nerva, quidam sub Trajano mortuum ferunt. Quare ex incerto id quod longe est certius, confutari non debet. Est autem longe certius libros Dio- B nysii, vivente adhuc Timotheo, scriptos esse, cum in iis ipsum alloquatur Timotheum libro *De divinis nominibus*, cap. 3, et in memoriam reducat quæ facta sint in sanctissimæ Deiparæ exsequiis, quodque ipse Timotheus illis præsens aliquas hymnorum partes in ejusdem Virginis laudem decantatorum retinuerit.

Cum autem, ut probabilissimum, nobis teneatur, S. Timotheum sub Nerva occisum (quod fusius probatum est in Vita S. Polycarpi, cap. 7 *Notationum*), diu autem post usque ad Adriani tempora superstes fuerit Dionysius, dicendum est eum libros suos rudius et imperfectius ab initio scriptos vivente adhuc Timotheo, post autem eo mortuo perfectos et correctos, nonnullis additis ac mutatis edidisse. Quod adeo neque mirum, neque novum videri debet, ut sæpe et ab aliis antiquis Patribus olim sit factum, et hodie a novis scriptoribus non raro fieri animadvertamus **578**. Nam sanctus Justinus C philosophus, cum in primordio suæ conversionis brevem tractatum ad Græcos (quem *Elenchum* vocaverat) edidisset; postea eamdem retractans materiam, absolutum opus sub nomine *Παραίνεσις πρὸς Ἕλληνας, Cohortatio ad gentiles*, emisit, ut in ejus Vita notavimus. Tertullianus, item aliquod breve opusculum *adversus Marcionem*, juvenis effuderat; postea vero aliud copiosius elaboravit; quod ipsum cum quidam subreptum in lucem mendosissime emisisset, idem Tertullianus a se repertum emendavit atque auxit : sic enim de illo suo opere scribit libro I *Adversus Marcionem* initio : « Si quid retro, inquit, gestum est nobis adversus Marcionem, jam hinc viderit. Novam rem aggredimur ex vetere. Primum opusculum quasi properatum, pleniore postea compositione resciderain; hanc quoque nondum exemplariis suffectam, furto tunc fratris, dehinc apostatæ, amisi; qui forte descripserat quædam mendosissime, et exhibuit frequentiæ; D emendationis necessitas facta est : innovationis ejus occasio aliquid persuasit. » Origenes quoque ea, quæ junior in Canticum canticorum scripserat, ita fuse et accurate natu grandior pertractavit, ut nihil a quoquam eo in genere scriptum sit, quod cum illis in comparationem venire possit. Apollinaris item Laodicenus suum adolescentis *in Osee prophetam* brevem *Commentariolum*, pleniore ac succulentiore commentario ætate provectior commutavit. Idem se fecisse in illum ipsum prophetam sua in præfatione contestatur Hieronymus, nimirum quæ levia et jejuna juvenis scripserat, hæc triginta post annis maturiora exactioraque edidisse. Quid de S. Augustino loquar? qui complures e libris suis rudiores et inabsolutos longo post tempore in manus resumpsit, auxit, expolivit. Quos ne mihi necesse sit omnes commemorare, eo libro comprehensos invenies, quem *Retractationum* in sera ætate composuit.

A Ita igitur et S. Dionysium sua, postremis annis retractasse, et aliunde nonnulla præsertimque e B. Joannis Apocalypsi et Evangelio, adjecisse, nobis non sine causa persuademus : quippe qui apostolum illum et Christo in paucis dilectum discipulum plurimi faceret, et divina ejus scripta (quæ in lucem proditura, Deo prædicente, cognoverat) avidissime exspectaret. Ex aliis vero, quæ primæ compositioni eum adjecisse partim rogatu amicorum, partim adversariorum objectu crediderim, duo sunt potissime. Unum quidem cap. 3 *De ecclesiastica hierarchia* in contemplatione seu expositione sacramenti synaxeos, nempe recensio illa librorum sacræ Scripturæ, tam Veteris quam Novi Testamenti, per circumlocutionem fuse explicata, quæ incipit ab illis verbis : Πᾶσα μὲν γὰρ ἱερὰ καὶ ἁγιόγραφος δέλτος, *Omnis quidem sacræ Scripturæ liber.* Quam recensionem induxit ex occasione modulationis Psalmorum, quæ adhibetur in sancto sacrificio, sed præcipue eorum rogatu, qui libros sacræ Scripturæ ab aliis internoscere cupiebant. Nam ea quoque de causa S. Melito secundi sæculi scriptor, catalogum eorumdem librorum contexuit, ut nos in Vita ejus ostendimus. Alterum, quod ob quorumdam objectiones scriptis suis posterius inseruisse illum opinamur, est illa de baptismo puerorum atque infantium, adversus gentilium irrisiones responsio; quæ ad calcem libri *De ecclesiastica hierarchia* reperitur, plane extra locum suum, hoc est, in capite septimo et ultimo; ubi de mysterio exsequiarum agitur, cum proprius ei locus esset in capite secundo, ubi scilicet ex professo tractatur de sacramento illustrationis, sive de baptismo. Sed quod liber ille jam totus ante descriptus esset, quam vel baptismus ille puerorum in frequenti usu esset, vel quam ea objectio menti occurreret, propterea ejus quæstionis tractatio ad extremum illum librum adjecta est. Quin ex ejusdem loci verbis, si quis attendere voluerit, clare cognoscet Dionysium ea non prius scripsisse, quam Timotheus recepto eodem libro quæstionem illam moverit.

His super hac tertia quæstione jam pertractatis, venit in manus meas Flavii Lucii Dextri Chronicon, et una Francisci Bivarii viri doctissimi in eum Commentarius. Hi prorsus novam inducunt de Timotheo, cui libros suos dedicarit sanctus Dionysius, opinionem. Tenent enim illum Timotheum non esse eum ad quem S. Paulus duas scripserit epistolas, sed esse Eugenium Marcellum S. Dionysii Areopagitæ discipulum (sive illum de quo scripsimus in Vita S. Dionysii, cap. XXI) qui agnominatus fuerit Timotheus. Quam opinionem priusquam refuto, videtur aliquid de illius auctoribus brevissime præmittendum.

Itaque ille Flavius Lucius Dexter est auctor sane antiquus, et S. Hieronymo æqualis, qui etiam ipsum aliquando hortatus est, ut scriptores ecclesiasticos in ordinem digereret, quod et Hieronymus fecit, librumque *De viris illustribus* ipsi Dextro dedicavit, ut testatur prooemium *Hortaris Dexter*, etc. Ipse item Dexter Chronicon omnimodæ historiæ conscripsit, quod paucis ante annis in lucem edidit Franciscus Bivarius, **579** aut potius aliquam ejus partem, eam scilicet quæ Hispaniæ Ecclesias attingit; nam fere eo omnia referuntur.

Cum autem fuerint ambo Hispani, tam Dexter, quam Bivarius, ipsi res Hispaniæ ecclesiasticas summa diligentia perquisiverunt et illustrarunt. Quod utinam plures alii in notationibus fecissent, ac res suarum nationum in publicam utilitatem evulgassent! tum et pulcher veritatis candor, et insignis Ecclesiarum sanctimonia, et veræ animarum divitiæ, multo clarius mundo innotescerent. Fatebor equidem nonnulla in eo Chronico ex amore patriæ, ut fit, sive ab auctore ipso, sive postea ab aliis, terræ Hispaniæ attributa esse, quæ videantur aliis nationibus vel æque vel æquius attribui posse

et debere; tamen quin opus ipsum sit Dextri (esto aliqua aliunde adjecta sint, aut aliquantulum variata), non video qui possit prudenter a quoquam negari. Quare hoc nobis in Dextro faciendum erit, quod in Hieronymo, Augustino, aliisque Patribus fieri concessum est, nempe ut si quid sit improbabile, refutetur; si quid intrusum, denotetur; alioqui maneant auctoribus opera sua, nec ob paucas alienas opiniones omnia abjudicentur. Facit ergo contra nos apud Dextrum in Chronico ille locus ad annum Christi centesimum, et Romæ octingentesimum quinquagesimum primum, ubi legitur: « Dionysius Areopagita dicat Eugenio Marcello, dicto propter ingenii excellentiam Timotheo, libros *De divinis nominibus*. » Quæ verba, uti jacent, difficulter admitto esse Dextri, propter absurda quæ in illis continentur; magisque existimo ita fuisse a Dextro conscripta: « Dionysius Areopagita dicat Timotheo libros *De divinis nominibus*. Nam certe illa intermedia, Eugenio Marcello, dicto propter ingenii excellentiam Timotheo, » putide, et ad vindicandam Eugenio Toletano episcopo inscriptionis illorum librorum gloriam, videntur injecta. Et quamvis daremus verba illa esse Dextri, tamen minime concederemus dextre idcirco esse dicta. Quid enim minus dextre dici potest, quam illud: *Dicto propter ingenii excellentiam Timotheo?* Nec enim Timotheus ingenii excellentiam sonat, sed *honorem Dei*: est enim τιμή *honor*, non autem *ingenium*. Deinde cur alia atque alia M. Marcello agnomina? Si primo *Eugenius*, cur deinde *Timotheus* appellatur? Nam *Timothei* quidem jam dixi non convenire magisque post ostendetur. *Eugenius* autem ubi aut a quo est appellatus? Si Romæ et a patre suo, utpote Romæ præfecto, certe potius *Nobilis* vocatus esset Romano nomine, quam *Eugenius* Græco. Nec dici videtur posse id familiæ Marcellorum fuisse gentilitium nomen, nullis videlicet apparentibus, ubicunque demum quæsieris, ejus rei vestigiis, et (quod plus est) more Romano contra stante. Ac proinde magis credibile fuerit, auctorem illum tres Evangelii in Hispania præcones in unum confudisse, *Marcellum*, *Eugenium*, *Timotheum*. Cunctos enim in Hispania fuisse, habemus partim in ipso Dextro, partim in aliis scriptoribus. In Dextro quidem ad annum Christi 64, his verbis: « S. Paulus ad Hispanias veniens, secum fert Philemonem, Timotheum, aliosque discipulos: » ubi quis dubitare possit quin Timotheum Ephesiorum episcopum intelligat, uti et Philemonem illum ad quem una exstat Pauli Epistola? De Marcello item constat, non tantum e Dextro, qui ad annum Christi 50 scribit, Petrum Christi Vicarium Hispanias adiisse, *multis eum comitantibus, M. Marcello, Eugenio, Apollinari Ravennate*, etc., sed etiam e Methodio in martyrio sancti Dionysii Areopagitæ. *Tunc*, inquit, *S. Dionysius Marcellum in Hispaniam misit.* Denique et de Eugenio liquet tam e veteribus monumentis Dionysiani cœnobii apud Parisios, quam ex Actis ejusdem martyris a Stephano Leodiensi episcopo ante multa sæcula, ut in Vita scriptum est, recognitis. Vide ibi caput XXI. Quod vero is Eugenius sit idem qui Marcus Marcellus, nec in illis Actis, nec in monumentis Dionysianis, nec in ipso Eugenii tumulo (cum tamen in tumulis nunquam fere propria omittantur nomina) nec alibi denique, quam in Dextro ullum apparet vestigium. Nam Joannes Mariana, rerum Hispanicarum diligentissimus explorator, libro IV *De rebus Hispaniæ*, cap. 4, cum ad Eugenii Toletani pervenit tempora, fatetur Hispanos nullo alio niti argumento, cur putent Eugenium esse eumdem cum Marcello, aut cum Philippo Marcelli socio, quam quod in antiquis scriptoribus nulla reperiatur Eugenii mentio, et de Philippo et Marcello nesciatur quid gesserint. « Sunt qui putent, inquit, Philippum quemdam a Clemente in Hispaniam episcopum amandatum, aut certe Marcellum, quem Philippo socium Dionysius adjunxit ex Gallia (ut Michael Syngelus est auctor) Eugenium ipsum fuisse, atque hoc quidem nomen ab ingenita nobilitate manasse; alterum autem a parentibus accepisse. Quod cum affirmant, nulla meliori conjectura nituntur, quam quod Eugenii nulla mentio exstet in antiquorum scriptis; Philippus et Marcellus quid rerum in Hispania gesserint, penitus lateat. » Sic ille. Credibile est igitur Dextrum, ubi recensitos **580** reperisset multos sanctorum, qui temporibus apostolorum peragrassent Hispaniam, interque alios M. Marcellum, et Eugenium, et Timotheum; credibile est, inquam, ex causa omissæ distinctionis, eum existimasse unicum esse qui tres erant. Alioqui enim, si a fidelibus (ut vult Bivarius pag. 30) est appellatus *Eugenius*, idque ob generis sui splendorem, quod esset ex familia et domo Neronis; quomodo Christiani ad eum scribentes, non eo nomine
B illum appellarunt quod ipsi dederant? Nam SS. Nereus et Achilleus ad eum scribentes, nulla *Eugenii* mentione, sic tantum inscripserunt: « Nereus et Achilleus servi Christi Jesu, fratri et condiscipulo Marcello æternam salutem. »

Quibus ille respondens, hanc usurpavit inscriptionem: « Marcellus servus Christi sanctis confessoribus Nereo et Achilleo. »

Ipsas eorum litteras si quis requirat, inveniet tomo III Surii, in *Actis* eorumdem *martyrum*.

Ad eumdem Marcellum scripserunt et alii; sed hoc modo: « Eutyches, Victorinus et Maro, servi Domini nostri Jesu Christi Marcello. »

Ita nimirum in Actis Nerei et Achillei et aliorum, perpetuo *Marcellus*, nunquam *Eugenius*, nunquam *Nobilis* appellatur, neque in Græcis neque in Latinis exemplaribus.

Præterea pervetustus Auctor, qui S. Petri apostoli martyrium et sepulturam descripsit (cujus verba
C referuntur apud Vincentium Bellovacensem in *Speculo historiali*, lib. IX, cap. 25) non aliter quam Marcellum appellat. « Marcellus quidem frater, inquit, statim corpus sanctum propriis manibus de cruce deposuit, et lacte ac vino optimo lotum, et aromatibus conditum, diligentissime sepelivit. In ipsa autem nocte cum ad sepulcrum ejus vigilaret, et ardenti ipsius desiderio fleret (statuerat enim in vita sua non separari a doctoris sui sepultura) stetit ante eum B. Petrus, et ait: Frater Marcelle, non audisti vocem Domini dicentis: Dimitte mortuos sepelire mortuos suos? Ne ergo quasi mortuum videaris sepelire et flere, sed quasi vivus viventi et gaudenti congaudere, relinque mortuos sepelire mortuos suos, tu autem, ut per me didicisti, vade et annuntia regnum Dei. » Sic ibi. Quæ non est dubium quin de S. Marcello Petri discipulo dicta sint: præsertim cum ipse Dexter ad annum Christi 100 notet, illum peregrinationum S. Petri individuum comitem exstitisse, et ex familia domoque Neronis
D fuisse; ita ut facile illi fuerit talem magistro suo curare sepulturam.

Deinde nomen *Eugenius* esse proprium, sicut et *Timotheus*, ex eo patet quod ab omnibus, uno excepto Dextro, semper solitarie ponantur, S. Eugenius, S. Timotheus; quod non fieret, si essent appellativa. Quemadmodum S. Ignatius martyr agnominatus est quidem *Theophorus*, sed quod absolute appelletur *Theophorus*, vix reperitur. Et tamen non legimus nomen *Theophori* alteri cuipiam, vel ut nomen vel ut agnomen, adhæsisse, sicut Eugenii et Timothei multis fuerunt nomina propria.

Sed esto, S. Marcellus fuerit agnominatus *Eugenius* (de quo tantum elucidandæ veritatis causa nunc disputo) id ipsum pro nobis facit qui dicimus [illegible] agnominatum esse *Timotheum*. Facilius enim esset credere M. Marcellum fuisse agnominatum *Timotheum*, si non fuisset agnominatus antea *Eugenius*. Quid enim attinebat, post datum illi agnomen Eu-

geni, dare etiam postea agnomen *Timothei?* præsertim cum alii plures sub ea tempora nomine isto vocarentur, aut vocati essent *Timothei*. Deinde si S. Dionysius in libri sui inscriptione alium voluisset designare Timotheum, quam illum Pauli notissimum comitem et discipulum, sane addidisset vel nomen ipsum ejus proprium, vel aliquid aliud, quod ambiguitatem appellationis tolleret; vocando autem absolute *Timotheum*, nullum sane alium voluit designare, quam eum qui inter Timotheos appellatos præcipuus fuit, et in ore omnium.

Est et alius locus in eodem Flavio Dextro ad annum Christi 200, et Romæ 971, his verbis: « Exstat quædam epistola, quæ circumfertur ad Marc. Marcellum Toletanum præsulem, quem vocat filium et Timotheum, id est Deo honoratum. Nam alter Timotheus, cum epistola hæc est scripta, jam in vivis esse desierat. »

Quæ verba mihi persuadere non possum esse Dextri, sed potius hominis plani et ignari, qui volens omni modo persuadere, eumdem esse M. Marcellum, et Timotheum illum ad quem scribit Dionysius, putidissime hæc coagmentavit. Adverte autem, aliam hic dari interpretationem nominis Timotheus, quam prius. Dicebat enim prius dictum Timotheum *propter ingenii præstantiam*, cum dicere debuisset, *ob pietatis præstantiam*: nunc Timotheum interpretatur *Deo honoratum*, cum interpretari deberet, *honorantem Deum*. Differunt enim Τιμόθεος et Θεότιμος, cum prius active, posterius passive capiatur. Est enim θεότιμος *Deo honoratus, valde honorandus*, sicut περίτιμος, μεγαλότιμος ἰσότιμος, et alia ejusdem sortis, sive quotiescunque **581** pars τιμος est finis compositi; tum enim tales voces sunt passivæ significationis. Aliter autem et e contrario res habet, cum est initium compositi: tunc enim activam, ut dixi, habent significationem. Unde τιμόπολις Euripidi est is qui honorat civitatem, seu, qui ornamento est civitati, non autem qui ab ea honoratur. Sic σωτίπολις Aristophani, *servator civitatis*. Sic φιλόπολις *amator civitatis*. Et ita de aliis. Itaque alterutrum dicendum est, vel addita hæc esse ad Dextrum, vel Dextrum nescisse litteras; posterius dicere non ausim, igitur prius. Alia, quæ in supra dictis verbis insunt absurda, prætereo. Hoc autem passim toto libro constat, eum Chronici auctorem, seu e libris Hispaniæ ecclesiasticis compilatorem, plus nimio genti suæ addictum, aliena multa in jus suum (si jus dici potest) et in propositas suæ celebrandæ patriæ laudes pertraxisse. Hactenus de Dextro: jam ad solvenda argumenta Francisci ejus commentatoris (quem agnosco virum doctum, et proposito suo defendendi Dextri ingenue solerterque insistentem) accingamur.

Primum erat de S. Timotheo, quem dicit sub Domitiano imp. mortuum. Id nego verum esse. Probavi enim in Notationibus ad Vitam S. Polycarpi, cap. 7, sub Nerva imp. esse mortuum, nempe id attestante B. Polycrate, secundi sæculi scriptore, et ejusdem Ephesinæ Ecclesiæ, cujus fuit ipse Timotheus, pontifice; qui haud dubie ea quæ de Timothei excessu scripsit, ex ipsis illius Ecclesiæ tabulis exscripsit. Nam moris tum fuit Ecclesiis (qui mos hodieque perseverat) episcoporum suorum notare et successiones singulorumque ingressus et obitus, nec annos tantum, sed etiam dies interdum ipsos sacris mandare tabulis. Miror proinde Bivarium trahere Polycratem in suas partes; imo et illud quoque magis demiror, ipsum vocare Polycratem discipulum S. Joannis apostoli, cum inter eos unum fere interfuerit sæculum.

Neque item in eo assentiri Bivario possum, quod Timothei Vitam, quæ exstat apud Metaphrastem, putet esse eam quæ scripta sit a Polycrate, cum valde inter se differant: et ista quidem nonnulla contineat, quæ multis post Polycratem sæculis contigerunt, ac præterea de tempore genereque mortis non prorsus consentiat. Itaque nego S. Timotheum tunc fuisse mortuum cum B. Dionysius libros suos primo composuit; sed tunc tantum, quando illos post S. Joannis ab exsilio reditum, et post scriptum ab eodem Evangelium et Apocalypsim (quæ ipse ardenter desiderabat, ut ejus data ad ipsum epistola declarat) accuratius relegit, et locis illius apostoli et novi evangelistæ, partim velut gemmis quibusdam ornavit, partim velut fortissimis argumentis corroboravit. Nam et hoc frequentissime fieri scimus, ut, si post editionem alicujus operis quidpiam novi vel a pontifice maximo, vel ab aliquo alio præcipuæ auctoritatis viro constituatur, aut in lucem edatur, quo nostra firmari possint, ea perquam avide arripiamus, atque in alteram editionem immittamus.

Neque magnopere nobis curæ est, supersitne adhuc is cui liber primo dicatus fuerit, an jam obierit. Si quis igitur argumentari velit ex eo, verbi gratia, quod in illo citetur statutum aliquod pontificium abhinc tribus duntaxat quatuorve annis editum, non potuisse eum librum vel Baronio vel Toleto, exempli causa, dedicari, qui aliquanto ante fuerint mortui, certe infirmum ac vanum fuerit argumentum: nam prima libri dedicatio, quæ fuit multo ante illud statutum, illo adveniente nihil mutata est. Ita in Dionysii operibus accidit: illis enim aliqua postmodum adjecta sunt, et fortasse etiam variata, sed libri dedicatio eadem mansit, et non variata. Quis porro, si ætate vixisset Dionysii, et libros ante evulgatum Joannis Evangelium edidisset, aliud faceret quam fecit Dionysius? quis, inquam, post Evangelium jam evulgatum impetrare a seipso posset, ut opus suum non retractaret, nec illud, advocatis e novo tanti apostoli Evangelio auxiliis, melius faceret? Alioqui insipiens sane esset et haberetur, si id negligeret. Talis igitur fuisset et haberi debuisset S. Dionysius, si aliter quam fecit, fecisset. Quod vero et usitata fuerit antiquitus librorum retractatio, sit etiam illa M. Tullii in epistolis ad Atticum testificatio. Is enim cum aliquando librum quemdam suum placere eidem Attico intellexisset, eum illi postea misit retractatiorem, et dixit: « Quod te Erotem non sine munusculo exspectare dicis, gaudeo eam rem non fefellisse exspectationem tuam. Sed tamen idem σύνταγμα misi ad te retractatius, et quidem ipsum ἀρχέτυπον crebris locis inculcatum et refectum. » Sic ille lib. XVI *Ad Atticum*, epistola 3. Ita omnino et Dionysius noster fecit. Opuscula sua crebris locis Evangelii et Apocalypseos Joannis inculcata et refecta emisit. Erat enim ante inventam typographiam ea librorum retractatio, ut longe facilior, ita multo frequentior.

Quin ego ipse, nisi typographiæ mea **582** committere statuissem, aut potius si nulla fuisset typographia, multis jam annis Vitam hanc sancti Dionysii et quasdam alias in lucem exire permisissem, quas nunc edo longe retractatiores. Denique ipse Flavius Lucius Dexter omnimodam Historiam suam (ut ipsemet est auctor), primo emisit, et sancto Hieronymo dedicavit non admodum locupletem, postea autem « multis locis, ut ipsemet scribit, auctam locupletatamque » rursum edidit, atque in ea tempus mortis ipsius Hieronymi descripsit, et quædam alia, quæ post ejus mortem acciderunt. Sic autem locupletatam dedicavit alteri, nempe Paulo Orosio, presbytero Tarraconensi. Faciamus igitur (quod fieri potuit, et forte debuit) Dextrum non mutasse epistolam dedicatoriam; an ex eo, quod in isto opere fieret mortis sancti Hieronymi, et aliorum qui post eum fuerunt, mentio, bene sequeretur, illum Hieronymum, cui liber ille dedicatus legeretur, non esse sanctum Hieronymum presbyterum, sed aliquem alium eo nomine esse requirendum? Minime gentium. Cur ergo idem in

Dionysio non dicimus, quod in Dextro dici potest? Ecquis enim est, aut fuit, aut erit (seposita Dextri auctoritate) qui audita inscriptione, *Ad Timotheum*, non statim illum intelligat Timotheum, qui absolute et non aliter quam Timotheus appellatus sit? præsertim si argumenta omnia, quæ contra objici possunt, commode diluantur? Atqui et ab aliis ante nos, saltem ex parte, atque a nobis etiam aliquoties et quidem plenius id est factum. Et, quæso, judicet sincerus lector, utrum sit probabilius: Dionysiumne Areopagitam librum suum *De Divinis nominibus* scripsisse anno vitæ suæ centesimo primo aut secundo, an vero aliquanto ante tempore composuisse, seu prima, quod aiunt, manu corpus ipsum libri exarasse (nempe anno ætatis circiter septuagesimo, quo integriores illi vires erant, et quo ipse vivebat et vigebat Timotheus), sed demum anno ætatis plus minus centesimo, id tantum, quod facilius erat, perfecisse, hoc est accepta jam et perfecta utriusque tam Apocalypseos quam Evangelii sancti Joannis historia, locis inde assumptis adauxisse et locupletasse: præsertim cum ipsi fere libros nostros, non minus quam parentes liberos, adamemus; et cum eorum profectum et perfectionem, magis subinde quam illi, tam diurno quam nocturno studio procuremus. Neque vero omnis ætas, ut liberis gignendis, sic libris edendis est idonea. Hinc recte M. Varro, cum de quiete a scribendo cogitaret, « Annus me, inquiebat, octogesimus admonet, ut vasa colligam. Si enim homo bulla, quanto magis senex? » Quod autem dixi, Franciscum Bivarium in ea esse sententia, ut teneat Dionysium libros suos scripsisse anno ætatis suæ centesimo primo, id probatur ex istis ejus verbis in Commentario ad Dextrum, anno Christi centesimo, pag. 202: « Ad calcem, inquit, monere necessum est, non ideo hoc anno centesimo egisse Dextrum de libris Dionysii, quasi eo anno scripti sint; constat enim, post centesimum decimum martyrio S. Ignatii celebrem scriptos fuisse; sed quia semel de Dionysio et Marcello Eugenio sermonem inierat, placuit hoc de illis inserere, præsertim quia non dixit hoc anno id accidisse, sed per hoc tempus, nimirum principio secundi centenarii annorum Christi Domini. » Ex quibus verbis necessario colligitur, Dionysium illos libros scripsisse anno ætatis suæ centesimo primo aut secundo. Nam Dionysius viginti quinque annorum erat tempore passionis Christi (ut ipsemet de se scribit Dionysius in epistola ad Apollophanem) ita ut Christus Dionysium ætate, ut summum, annis novem antecederet; tot enim fere, et non plures, intersunt inter vigesimum quintum Dionysii, et trigesimum tertium aut trigesimum quartum Christi.

Si ergo Dionysius scripsit libros *De divinis nominibus* post annum Christi centesimum decimum, ut vult Bivarius, certe scripsit anno ætatis suæ centesimo secundo: nam annus centesimus undecimus Christi, est Dionysii centesimus secundus. Jam vero cui potest videri probabile, Dionysium libros illos scripsisse anno ætatis suæ centesimo secundo? Ætas illi scilicet librorum fecunda est. Et si librum *De divinis nominibus* scripsit anno ætatis suæ centesimo secundo, librum *De mystica theologia* quoto? nam hunc scripsisse post illum, prorsus liquet; cum capite tertio libri *De mystica theologia* ita scribat: *In libro autem* De divinis nominibus, *quomodo bonus appelletur* (Deus scilicet) *quomodo ens, quomodo vita, sapientia, virtus, et alia, quæ ad divinorum nominum pertinent intelligentiam, diximus*. In hasce videlicet salebras se induunt, qui unam beati Ignatii martyris sententiam alio, quam oporteat, sensu capiunt, et qui male intrusam esse in Dionysium, non autem a Dionysio scriptam, non intelligunt. Et hæc est, quam idem Bivarius pro secundo adversum nos argumento, velut inexpugnabilem machinam, admovet; de qua mox dicam.

A Prius enim mihi ab illo quiddam concedi volo, quod juste recusare non potest. Nam cum Dexter
583 ad annum Christi centesimum notet Dionysium per hoc tempus dicasse librum *De divinis nominibus* Timotheo: ipse Bivarius illud *per hoc tempus* vult non significare illo restricte anno, sed posse ad undecim annos in tempus posterum protrahi, ita ut idem sit atque si diceret, anno Christi centesimo. Igitur ab illo vicissim peto, ut sicut ipse protrahit ad undecim annos in tempus posterius, ita mihi liceat ad undecim annos in prius retrahere: nimirum, ut *per hoc tempus* significet undecim annis ante Christi centesimum, qui erit Christi octogesimus nonus, et Domitiani sextus, atque ita nihil prorsus obstabit, quin et liber ille *De divinis nominibus* potuerit esse dicatus Timotheo Pauli discipulo, prima scilicet compositione et dedicatione; cum satis constet, longe post (etiam ipsius confessione Bivarii) mortuum esse Timotheum. Nam loca
B Evangelii Joannis et Apocalypseos post libri retractationem esse addita, jam ostendi: nec obstare locum Ignatii, jam ostendam, aut digitum saltem, quod dicitur, ad fontem intendam.

Secundum igitur argumentum Francisci Bivarii est, quod S. Dionysius cap. 4 *De divinis nominibus* citet Ignatium ex Epistola ad Romanos scripta undecimo Trajani anno, Christi autem centesimo decimo vel centesimo undecimo. Cui argumento hic non respondebo, quia prius responsum est. Vide supra quæstionem 11 in responsione ad quartum, et in Commentario nostro ad Ignatii epistolam, atque etiam in Notationibus ad Vitam: illis enim locis clare ostendimus, ex illo Ignatii loco nullum desumi posse contra libros Dionysii argumentum: quandoquidem illam sententiam, « Amor meus crucifixus est, » non scriptam esse a Dionysio (cui nihil potuisset) sed intrusam in Dionysium ab homine sensus illius ignaro, monstratum est.

C Quod autem a Bivario affertur de periculo, quod sanctorum libris immineat, si liceat aliquid proprio Marte ex illis sine alicujus antiqui codicis testimonio abradere; respondemus, nos proprio Marte non abradere, sed omnino abradendum ratione convincere. Eam, si dignetur ipse legendis nostris, sicut nos suis legendis libenter dedimus, aliquid vacui temporis tribuere, locis jam citatis inveniet.

Alia rursus bina argumenta ex ipsis Dionysii petita libris profert in medium. Primum est, quod cum Dionysius sexcenties, ut ipse ait, alloquens Timotheum, referat ex utraque Pauli ad eum Epistola sententias, nunquam dicat, *ut recte tibi Paulus scripsit*, aut simile quidpiam. Respondeo, aliam librorum qui ad multos spectant, aliam epistolarum quæ singulos tangunt, esse rationem. In libris qui ad omnes diriguntur, non est moris, eum cui librum dedicamus crebro alloqui, imo a plerisque
D omnibus, etsi bona se offerat occasio, tantum in præfatione seu dedicatoria epistola fit: in epistolis autem, quæ ad unum exarantur, id liberalius fit. Quæ igitur Dionysius ad Timotheum scripsit, libri sunt, non epistolæ. Respondeo secundo, salva Francisci Bivarii pace, rare aut nunquam Dionysium citare sententias Pauli ex Epistolis ad Timotheum, tunc scilicet cum alloquitur Timotheum, longe abest ut sexcenties. Et quod dicit citari locum ex I ad Timotheum I, 17: *Regi autem sæculorum immortali, invisibili*, etc., valde audacter dicit, cum id non possit in Dionysio ostendere. Sed cum *Rex sæculorum* sit unum e divinis nominibus, illud quoque explicat S. Dionysius, cap. 5, sed nec citato Paulo, nec allatis ejus verbis. Tantum enim sic dicit: Διὸ καὶ βασιλεὺς λέγεται τῶν αἰώνων, ὡς ἐν αὐτῷ, καὶ περὶ αὐτὸν παντὸς τοῦ εἶναι, καὶ ὄντος καὶ ὑφεστηκότος, καὶ οὔτε ἦν, οὔτε ἔσται, οὔτε ἐγένετο, οὔτε γίνεται, οὔτε γενήσεται. *Hinc et Rex sæculorum dicitur*, inquit, *quod*

omnibus in eo et circa eum existentibus et subsistentibus, ipse neque fuit, neque erit, neque genitus fuit, neque gignitur, neque gignetur; sed unde habetur, inquies, vocatum esse *Regem sæculorum*, nisi ex Paulo? Respondeo, haberi ex libro Tobiæ cap. XIII, 6, ubi Tobias senior sic loquitur : *Aspicite ergo quæ fecit nobiscum, et cum timore et tremore confitemini illi : Regemque sæculorum exaltate in operibus vestris.* Et ex Joannis Apocalypsi capite XV, 13 : *Justæ et veræ sunt viæ tuæ, Rex sæculorum.* Neque item magis citatur Paulus ad Timotheum in libro *De cœlesti hierarchia* capite secundo, quod tamen dicebat Bivarius. Denique si quis attente Dionysium legat (quem ego ad ejus Vitam conscribendam, et trahenda inde documenta non solum terque quaterque, quod aiunt, volvi et revolvi, sed eo etiam sæpius) nunquam inveniet in iis locis, quæ profert Bivarius debuisse Dionysium Timotheo dicere, *ut recte tibi Paulus scripsit*; nec enim ubi ullatenus congrueret, quandoquidem in illis locis totus sit vel in doctrina, vel in disputatione; et nulla ibi fiat mentio Timothei. Quomodo igitur induceret, *ut recte tibi scripsit?* tales enim allocutiones tum haberent locum, si Dionysius allato Pauli ad Timotheum loco, eum moneret hortareturve ad quidpiam præstandum, ut fieri solet in epistolis, aut cohortationibus; quemadmodum et fecisse reperitur **584** beatus martyr Ignatius in epistola sua ad Ephesios, cum citaret Pauli ad eosdem verba : *Et sitis*, inquiebat, *quemadmodum Paulus vobis scripsit* [s], *unum corpus, et unus spiritus; quoniam et vocati estis in una spe fidei.* Si autem Dionysius in epistola ad Demophilum aut ad alios citet Pauli verba ad Timotheum, sane hoc nihil ad rem. Nec enim potest dicere scribens Demophilo, ut tibi, Timothee, recte scripsit Paulus; esset enim inepta apostrophe. Sin scriberet, ut recte ad Timotheum scripsit Paulus, tum id pro nobis faceret, non pro Dextro, neque pro Bivario.

Secundum argumentum est, quod Dionysius Timotheum semper vocet filium, lib. *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 1 : « Sanctissime fili Timothee, » et ad calcem ejusdem libri : « Ista, fili, tam multa, » et lib. *De cœlesti hierarchia* c. 2 : « Tu autem, o fili, » etc., et lib. II *De divinis nominibus*, c. 2, parte I : « Nemo autem, inquit Bivarius, sanæ mentis sibi persuadebit, Dionysium filii nomine unquam illum Timotheum vocitasse, qui ipso Dionysio antiquior discipulus, et Ephesinus episcopus erat; quem ita nimirum Paulus, honoraverat, ut sex epistolas sub suo et ipsius simul nomine inscripserit, etc. » Ita Bivarius. Quem quidem hoc loco miror modestiæ (quam alias satis videtur adamare) fines excessisse. Itane vero? tam multi et tanta doctrina viri, qui sane, ut plus non dicam, Bivario in litteris seu sacris seu profanis nihil aut non multum cedunt, tam multi, inquam, et tanti viri, qui sibi persuaserunt et comprobarunt Timotheum in illis locis vocari filium, sanæ mentis non fuerunt? Imo vero valde metuendum est, ne id dictum (tametsi a docto et probo viro dictum) tamen quia non omnibus horis, ut vulgo dicitur, sapimus, non videatur a sana mente dictum : Ecquomodo autem non vidit vir prudens, a multis viris sapientibus et sanctis isti argumento esse responsum? Quomodo etiam morem illum usitatissimum præ oculis non habuit, qui hodieque perseverat, ut admodum senes (talis enim erat judicio Bivarii Dionysius, dum scriberet de divinis nominibus, hoc est centum et duorum annorum) juniores ætate appellent filios, et hi similiter illos appellent patres. Jam autem Timotheus respectu Dionysii erat admodum juvenis, quippe qui Neronis tempore vocetur adolescens, et ad quem scribens Paulus dicat : *Nemo adolescentiam tuam contemnat* [s'] : tum autem Dionysius duplam circiter illius ætatem exegerat.

Secundo, filiorum appellatione censetur discipuli, et patrum nomine magistri. Ita sanctus Dionysius Alexandrinus, cum libros *De natura* inscriptos, Timotheo cuidam dedicaret, eum filii nomine compellavit, uti apud Eusebium Cæsariensem cerni licet libro VI *Historiæ ecclesiasticæ*, cap. 26, editionis Græcæ. Timotheus igitur in philosophia et sæculi disciplina, cujus rudior erat, atque etiam in subtiliore theologia (his enim adversus philosophos fidem nostram oppugnantes opus erat) Dionysium habebat pro magistro; et illum absens per epistolas consulebat. Nec enim parum periculi a philosophis et sæculi sophistis Ecclesiæ imminebat. Hinc et Paulus cautum Colossensibus volens : *Videte*, inquiebat [t], *ne quis vos decipiat per philosophiam et inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, et non secundum Christum.* Tertio, cum Timotheus satis esset natura timidus et pusillanimis (quod in notationibus ad cap. 7 Vitæ sancti Polycarpi ex ipsomet Paulo probavimus) non tantum doctore scientiæ, sed etiam magistro virtutis et constantiæ indigebat. Miror autem, Bivarium non didicisse ex Pauli Epistolis, et e sancti Joannis Apocalypsi, qualis fuerit sanctus Timotheus; ut a pueritia quidem pro ingenii modo in sacris versatus litteris (quippe matre Christiana natus) atque etiam insigni pietate et sanctimonia præditus; ita ad res magnas animi interdum nimis pusilli, et duce atque incitatore indigentis. Nam quod utriusque nomine tot Epistolas scripsit Paulus, quodque eum sæpius et impense commendavit, hoc non erat quod magna valeret præ aliis auctoritate Timotheus, sed ut valeret. Nam et sanctus Chrysostomus, in Pauli Epistolis longe omnium oculatissimus, ideo illum conjunxisse sibi in inscriptionibus Timotheum scribit, ut ei auctoritatem conciliaret, quemadmodum videre est in secundæ Epistolæ ad Corinthios commentariis.

Tertium argumentum Bivarii contra nos (quod tamen in adversarios valide repulsum, integram nobis pariet victoriam) est illud, nempe, majoris semper fuisse auctoritatis apud discipulos Timotheum, quam Titum; utpote quem Paulus plus honoraverit. Atqui Dionysius scribens ad Titum non vocat eum filium, multo igitur minus sic debuit vocare Timotheum.

Respondeo, auctoritatem tribus rebus potissime et usitatissime comparari : primo ab ætate; et hoc modo senes majoris sunt auctoritatis quam juvenes : secundo, rerum in nobis sitarum excellentia, ut scientiæ et virtutis et egregiorum facinorum : tertio ex honore et dignitate extrinsecus adveniente. Hic autem honos vel expenditur rerum magnarum **585** commissione, ut gubernatione urbium, administratione provinciarum, ejusque modi aliis : vel familiaritate alicujus et gratia apud magnos. Ego autem censeo et assero, hisce tribus primis modis fuisse Titum majoris auctoritatis quam Timotheum, plusque illum, præsertim intrinsecus, momenti ad auctoritatem habuisse, quam hunc. Primo igitur plus Tito auctoritatis erat ab ætate; quod satis potest e Pauli Epistolis et ex infra dicendis colligi.

Secundo a scientia, prudentia, aliisque virtutibus ad Ecclesiæ gubernationem spectantibus : at non magnopere eguerit magistri commendatione; Paulus autem frequenter ejus auxilio. *Cum venisset autem Troadem*, inquit Paulus [u], *propter Evangelium Christi, et ostium mihi apertum esset in Domino, non habui requiem spiritui meo, eo quod non invenerim Titum fratrem meum, sed valefaciens eis, profectus sum in Macedoniam.* Ecce igitur quanto Titi absen-

[s] Cap. IV, v. 4. [s'] I Tim. IV, 12. [t] Cap. IV, v. 8. [u] II Cor. II, 12.

tia impedimento fuerit Paulo, quo minus Troade annuntiaret Evangelium, quia videlicet Titus Pauli erat interpres, ut quæ una lingua Paulus, ille loqueretur altera : et si qua Paulus obscuriora et diviniora effatus esset, hic, ut talium intelligens mysteriorum, clare et evidenter efferret. Atque ut Apostolo Titi absentia, magno mœrori, sic præsentia magnæ consolationi fuit. *Nam et cum venissemus*, inquit, *in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra : sed omnem tribulationem passi sumus : foris pugnæ, intus timores. Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in adventu Titi* [v]. Et paulo inferius [x] : *In consolatione autem nostra, abundantius magis gavisi sumus super gaudio Titi, quia refectus est spiritus ejus ab omnibus vobis.* Et c. VIII, 6 : *Ita, ut rogaremus Titum, ut quemadmodum cœpit, ita et perficiat in vobis etiam gratiam istam.* Et quidem quod pluris Titum Apostolus fecerit quam ipsum Lucam evangelistam, inde etiam probatur, quod eodem ipso capite dicat, se mittere cum illo Lucam. Igitur rogat Titum, mittit autem Lucam. *Gratias autem Deo*, inquit v. 16, *qui dedit eamdem sollicitudinem pro vobis in corde Titi : quoniam exhortationem quidem suscepit; sed cum sollicitior esset, sua voluntate profectus est ad vos. Misimus etiam cum illo fratrem, cujus laus est in Evangelio per omnes Ecclesias : non solum autem, sed et ordinatus est ab Ecclesiis comes peregrinationis nostræ*, etc. Et rursus capite XII, 17 : *Nunquid per aliquem eorum, quos misi ad vos, circumveni vos? Rogavi Titum, et misi cum illo fratrem. Nunquid Titus vos circumvenit? nonne eodem spiritu ambulavimus? nonne iisdem vestigiis?* An etiam ex his non patet, quanti Paulus Titum fecerit? Veritus est enim dicere se illum misisse, sed tantum rogasse, aut, ut supra innuit, exhortatum esse ut iret, Corinthum scilicet : Lucam vero non se rogasse dicit, ut iret, sed simpliciter misisse. Deinde si pluris eos facimus, magisque illis confidimus, quibus plura et majora committimus ; commissa est Timotheo Ephesus, sed Creta Tito : nempe illi urbs una, huic autem integra et multis plena urbibus insula. Et ille quidem Ephesi futurus erat sub Joannis evangelistæ umbra : hic vero aliis insulæ episcopis instar umbraculi.

Adde, multo duriores ad fidem recipiendam fuisse Cretenses quam Ephesios. Hinc Paulus amborum magister, diversos sciens illorum populorum mores, huic quidem scribens tantum dicit : *Increpa in omni patientia et doctrina* [y]; Tito autem [z] : *Increpa illos dure, ut sint sani in fide.* His igitur omnibus superior fuit Titus. Fateor proinde plus elaborasse Paulum, ut conciliaret Timotheo auctoritatem, sive scribendo litteras suo et illius nomine, sive alias impense commendando (magis enim indigebat) verum plus est habere a se auctoritatem, quam ab alio accipere. Nec quod duas ad Timotheum litteras scripserit, unicas ad Titum, idcirco pluris illum quam hunc fecit. Nam cum eæ litteræ sint ad instructionem scriptæ, potius indicant (et re vera sic fuit) majori eguisse instructione Timotheum quam Titum; alioqui enim Silvanus, qui extra Pauli litteras fere est ignotus, et ad quem nihil a Paulo est scriptum, semper tamen Timotheo prælatus ab ipso Paulo legitur : ut II Cor. I, 19 : *Dei enim Filius Jesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est, per me et Silvanum et Timotheum, non fuit est et non, sed est in illo fuit.* Et I Thess. I sic habet Pauli inscriptio : *Paulus et Silvanus et Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium*, etc. Itaque ruit Bivarii fundamentum de majori auctoritate Timothei quam Titi.

Atque ex dictis etiam colligi potest, cur Dionysius Timotheum potius vocaverit filium quam Titum : nec enim Titus tam juvenis tamque egens A consilii atque disciplinæ fuit, quam Timotheus. Denique ad Titum unicam seu epistolam seu libellum scripsit Dionysius : qui si unicum etiam librum scripsisset ad Timotheum, nempe illum *De mystica theologia*, nihilo magis inveniremus Timotheum ibi appellatum filium, quam in libro ad Titum. Quare uti in dicto libro *De mystica theologia* Timotheum non vocavit filium, ita nec Titum in alio. Quod si tam multos ad Titum scripsisset quam ad **586** Timotheum, forsitan et illum peræque filium appellasset quam Timotheum.

Jam audienda sunt alia Bivarii verba et fortiter refutanda : nec forte homines nostræ sententiæ suis terrificis deterreat dictis, dum rursus repetit : « Nemo autem sanæ mentis credet, Timotheum illum apostolorum comparem, qui Pauli ad ubera nutritus, et lacte doctrinæ perpetuo, dum ille vixit, edoctus, eo de medio sublato, disciplinæ Dionysii deditum fuisse, ejusque factum discipulum, et B vivente quoque apostolo Hierotheum Athenis primum, deinde in Hispania docentem sedulo audivisse. » Sic ille. Age igitur; demus hoc gratis, nemo sanæ mentis credat, Timotheum Pauli socium et discipulum, illo mortuo deditum fuisse disciplinæ S. Dionysii Areopagitæ : cedo nunc cujus mentis ille futurus sit, aut amentiæ potius, qui credat, Titum S. Pauli interpretem, et Græcæ insulæ episcopum ab eodem Apostolo constitutum, mortuo illo, se dedisse in sequelam, non dico Dionysii (quod ne quidem de Timotheo dicimus, sed tantum a Dionysio nonnulla edoctum esse) sed ejus qui Dionysii fuit discipulus, nempe Eugenii. Igiturne Titus, mortuo Paulo (juxta Dextri et Bivarii sententiam), secutus est Eugenium Dionysii discipulum : et Timotheus non potuit sequi ipsum magistrum Dionysium? Fac vero æquales fuisse Titum et Timotheum (non fuit tamen, ut ostendimus) sed fac fuisse; utrum jam est minus credibile? Timotheumne secutum esse Dionysium? an Titum secutum esse C Dionysii discipulum? Hoc tamen posterius audet Dexter scribere, nec reformidat Bivarius defendere.

Quæ cum faciant, absit tamen a me, ut eos dicam non sanæ mentis, hoc tantum dicam, non satis prudentis et consideratæ fuisse! Verba Dextri ad annum Christi 220 sunt ista : « Titus cognomento Justus, episcopus factus, secutus primo S. Paulum, mox Eugenium, prædicat in Carpetania, ubi ejus memoria magnitudoque miraculorum celebratur. » Atqui ille est Eugenius Dionysii discipulus, a Dionysio creatus episcopus, ab eo in Hispaniam missus. Illum ergo secutus est Titus scilicet. Quando autem? fortasse nobis ex Equilino suggeret aliquid Bivarius, unde colligi possit. Sic ergo Bivarius ad dictum Christi annum 220 Commentario 3 : « Petrus, Equilinus episcopus, inquit in cujus opere, velut in totius vetustatis apotheca, immensum mihi thesaurum semper invenio, libro septimo Catalogi, D capite 118, dum Vitam sancti Titi, Pauli apostoli discipuli, scribit, illud inter alia narrat, quod Paulus Titum Cretensem episcopum ordinaverit, ipsumque Cretæ dimittens abiit : post duos autem annos Titus ad Paulum Romam accessit, cum quo et fuit usque ad interfectionem ejus a Nerone, corpusque ipsius una cum Luca evangelista sepelivit. » Quando igitur, inquam, Titus Eugenium secutus est; an statim sepulto Pauli corpore? hoc dici non potest : quia episcopus fuisset secutus simplicem sacerdotem, et necdum episcopum. Nam Eugenius demum sub Clemente a S. Dionysio in urbe Arelatensi factus est episcopus, cum Titus multis ante annis ab ipso Paulo, ut dictum est, creatus esset insulæ Cretæ episcopus. An tum igitur Titus jam senex in episcopatu, et totius Cretæ moderator novum secutus est episcopum? Nemo credet (audeo

[v] II Cor. VII, 5. [x] Vers. 13. [y] II Tim. IV, 2. [z] Cap. I, v. 13.

hic dicere) sanæ mentis. Quando igitur tandem? Uno verbo, nunquam. Ita enim plane sentiendum est, nec Timotheum unquam secutum esse Dionysium, nec Titum item Eugenium; indecens enim utrumque, sed tamen hoc posterius magis indecens. Quid igitur de S. Timotheo dicimus? Nihil scilicet aliud, quam in rebus difficilioribus, magisque arduis consuluisse Dionysium, virum maximo ingenio, prudentia, scientia, ac præsertim philosophica et theologica, atque enim ob ætatem et Areopagi nomen, præcipua auctoritate præditum; hunc autem illius et aliorum gratia libros eos, quos habemus in manibus, exarasse. Aliud est enim, aliquid ab altero per epistolas aut libros scriptos discere, aliud, eum sequi tanquam discipulum. Prius de Timotheo et de Tito dicimus (ad utrumque enim scripsit Dionysius) posterius de utroque pernegamus. De Tito tamen secuto Eugenium tanquam discipulum, videntur Dextri verba necessario esse accipienda; quandoquidem eodem modo de utriusque tam Pauli quam Eugenii sequela solent et procedant; dicit enim: « Secutus primo Paulum, mox Eugenium. » Atqui Paulum, ut discipulus et inferior, sequebatur, sic ergo et Eugenium.

Quod si forte tantum virum fuisse velit aliquis Eugenium, ut sequi potuerit eum Titus; eo etiam modo sequetur illud absurdum, quod cadere posse in hominem sanæ mentis non credit Bivarius. Nam si Eugenius fuerit major Tito, fuerit etiam procul dubio saltem æqualis Timotheo. Quod si Eugenius æqualis fuerit Timotheo, non poterit sane Dionysius Eugenium Timotheo æqualem magis filium appellare, quam ipsummet Timotheum. Addam et illud, quod mihi in præsentia succurrit, pro nostra sententia argumentum, Timotheum **587** et Titum fuisse discipulos S. Pauli, cujus fuit et Dionysius; Eugenium autem non sancti Pauli, sed Petri fuisse discipulum et sectatorem, ipsius autem Dionysii exiguo tantum tempore: quare cum certum sit, ipso confitente Bivario, Dionysium scripsisse ad Titum Pauli discipulum, credi quoque pronissimum est, eumdem Dionysium ad alterum ejusdem Pauli discipulum Timotheum illos scripsisse libros qui exstant, præsertim cum in Epistola ad Titum Timothei faciat mentionem. Græce item scripsit Dionysius, non Latine: ex quo longe probabilius fit ad Græcos scripsisse, quam ad Eugenium hominem Romanum, qui et an Græce sciverit, incertum est. Nam totam ætatem suam vel in Italia trivit (utpote Romanus, quod Dexter et Bivarius docent) vel in Gallia, vel in Hispania: de his enim liquet; Græciam autem si aliquando viderit, non liquet.

A Quamvis enim negare nolim, Græce eum scire potuisse, tamen an sciverit, et ita sciverit, ut libri Græce scripti potuerint ei dedicari, haud equidem scio. Jam autem si quis forte cuipiam restet in re tam comprobata scrupulus, et stans a Bivario, majorem adhuc Tito reputet Timotheum, atque idcirco non magis hunc debuisse filium appellari, quam Titum; auctor ego illi sum, ut illam toties vetustatis apothecam, de qua superius actum est, et in qua immensum sibi thesaurum semper se invenire profitetur Bivarius, ingrediatur, videatque an non talem tantumque ibi faciat Titum Equilinus episcopus, ut vix ei comparari possit Timotheus. Nam eum quidem sane scribit clarissimis ornatum esse parentibus, et retro usque ad Minoa regem Cretæ, ipsius refert genus, itemque admirabili prorsus ac divina vocatione ad Christi agnitionem accessisse memorat; cujus etiam passioni, resurrectioni, ascensioni in cœlum adfuerit, una- B que cum discipulis Spiritum sanctum in se corporaliter descendentem receperit.

Quæ si vera sunt, ut credere videtur Bivarius, certe in dubio relinqui non potest, quin Titus et longe senior sit Timotheo, et aliquot item annis grandior ipso Dionysio (cum enim Dionysius tempore passionis fuerit tantum viginti quinque annorum, Titus minimum viginti novem, ex eodem Equilino fuisse colligitur) ut proinde a Dionysio non perinde vocari filius potuerit, quam Timotheus. Qua de re vide Equilinum libro VII Catalogi, capite 108, ubi dicit Titum viginti annos natum, et Homeri carminibus, philosophorumque libris apprime deditum, excepisse de cœlo vocem, quæ commonebat, ista profana studia ipsi deinceps esse relinquenda, et animæ saluti providendum: novem vero post annis eumdem, lecto Isaiæ libro, tam suæ quam aliorum salutis jam cupidiorem, missum ab avunculo suo Cretæ proconsule Hierosolymam, ibique in Christi venisse notitiam. En C igitur annos viginti novem Titi ante Christi passionem; quos nec Dionysius æquavit, nedum Timotheus.

Ex his, ut opinor, satis fuisse causæ apparet, quamobrem S. Timotheus vocari a B. Dionysio puer aut filius potuerit, et non item Titus: quippe qui utroque fuerit natu major, tam ipso Dionysio, quam Timotheo. Quare cum jam argumentis contra nostram communemque sententiam objectis abunde responsum sit, et hæc tertia quæstio sufficienter, ut mihi quidem videtur, explicata; nunc transibo ad quartam et postremam.

—

QUÆSTIO IV.

De corpore Sancti Dionysii Areopagitæ; utrum illud sit in urbe S. Dionysii prope Lutetiam an Ratisbonæ in Bajoaria.

Haud parvum facit ad nomen et gloriam alicujus sancti, inter claros nobilesque populos de ejus olim decertatum esse hodieque decertari corpore. A pietate enim populorum, et ab æstimatione sanctarum reliquiarum, ejusmodi inter Christianos exoriri solent certamina. Sic igitur inter Francos et Germanos, sive potius, inter duorum celeberrimorum cœnobiorum viros religiosos, unius in urbe S. Dionysii haud procul Parisiis, alterius Ratisbonæ in Bajoaria, olim viguit et nunc viget de sancti Dionysii Areopagitæ sacro corpore non mediocris contentio. Nam illi se semper possedisse et possidere; hi vero istos olim quidem possedisse, sed nunc se possidere, totis viribus pugnant. Ra- D tisbonenses enim translatum ad se dicunt, tempusque et modum et commoditatem ostendunt, aut certe conantur, quoad possunt, ostendere.

Nam aiunt tempore Arnulphi imper. hoc est sub annum Christi 890, a Gisalberto uno ex imperatoris proceribus (qui specie admissi sacrilegii in cœnobium Sancti Dionysii ex composito relegatus fuerit) devinctis sibi ex amica et liberali consuetudine monachis, ac semel hilari convivio exceptis, vinoque et somno sepultis, sanctum illud corpus clandestine subreptum esse, atque ad imperatorem deportatum: qui imperator illud Ratisbonæ in cœnobio **588** beati Emmerani (quod esse ornatissimum cupiebat) deposuerit. Quin et quadrata quæ-

dam saxa ibidem servari ferunt, in quibus hoc A epigramma litteris Romanis majusculis inscriptum sit :

DIONYSIUS AREOPAGITA HIC REQUIESCIT, SUB ARNULPHO IMPER. ET OTTONE REGE, SUB EUBULONE ABBATE MONASTERII S. DIONYSII, GISALBERTUS FURATUS EST QUINTO NONAS JULII. FURTO SUBLATUS HUC VENIT PRIDIE NONAS DECEMBRIS, TEMPORE TUTONIS EPISCOPI.

Post quæ verba sic subdit Joannes Aventinus libro quarto suorum Annalium : « Is Gisalbertus procerum locupletissimus fuit : ex composito sacrilegii condemnatur : de industria monasterium divi Dionysii deportatus, libenter a monachis recipitur : cum quibus frequenter bene victatus (nam et habebat quod dabat, et dabat nemo largius) longe gratior factus est. Ubi satis fidei sibi haberi videt, sumptuš affatim suppeditans, dubiam cœnam, vinum studiose optimum monachis et contubernalibus omnibus monasterii, regio luxu apparat : in B noctem protrahit convivium; illisque omnibus vino somnoque sepultis tum Gisalbertum sacrilegium perpetrasse litteris proditum est. Quin etiam ostenditur diploma datum divi Haimerami mystis a Leone IX pontif. max. qui coram oratoribus Galliæ Reginoburgii, in æde D. Haimerami, in re præsenti scrinia et monumenta universi ejusdem fani perscrutatus litem diremit, sententiam dixit, tantum cœlitem e Gallia furto sublatum, imper. Arnulpho traditum, in Bajoaria Reginoburgii situm esse pronuntiavit. Gallos, nisi mentiri desinant, devovet. Et quid satis est, cui hæc parum sunt? Ego cum pertinacibus digladiari nolim. Nam istis testimoniis non credere, complorata perditaque est impudentia. » Sic ille.

Itaque præcipuum, et quo ut validissimo nituntur, argumentum est, quod exardescente sub annum 1052 ea controversia, tandem ad Leonem IX pontificem hujus litis decisio delata sit, is vero secundum Ratisponenses (apud quos tum ipse erat) C judicarit. Nam et diploma ejusdem pontificis proferunt, in quo disertis verbis corpus S. Dionysii illis adjudicatur. Quod cum exstet etiamnum, et a pluribus recitetur (nam et Baronius in suum tomum undecimum *Annalium*, et Severinus Binius in tomum tertium *Conciliorum*, ubi de Leone IX pontifice illis sermo est, retulerunt) operæ pretium non videtur etiam huc inducere (46).

589 Diploma hoc, seu constitutionem, ut vocat Baronius, Leonis IX papæ, in veteribus pontificum Romanorum scriptis Antonii Augustini aliquantum mendosam se reperisse scribit. Fuit ille Antonius Augustinus scriptor Hispanus, et Ilerdensis episcopus vita et doctrina insignis, sed auctor admodum recens, qui undequaque pontificum scripta et constitutiones corrasit. Baronius porro post adductam illam papæ constitutionem vicissim affert, quæ contra afferant Franci ac præsertim Rigordus, antiquus scriptor natione Gothus, regis Francorum D chronographus, qui sub Philippo Augusto Francorum rege, et sub ejus filio Ludovico floruit, et de gestis ejusdem Philippi librum edidit. Non dirimit tamen nec discutit litem Baronius, sed tanquam longo in opere fessus, atque ad extrema anhelans, tantum hanc de sancti Dionysii corpore altercationem ei comparat, quæ inter Cassinenses et Floriacenses de beati Benedicti sacro pignore multa intercessit sæcula. Ego vero, qui labores meos, ut in longe minori itinere exercitus, ad enucleandas penitus antiquissimorum sanctorum Vitas proferre longius possum, statui hanc ita controversiam elucidare, ut qui honorare ac venerari tam sanctum **590** ac tam salutiferum pignus velit, cognoscere ex scriptis nostris possit, ubi illud potissimum sibi requirere debeat.

Ac pro Ratisponensibus quidem, præter ea quæ superius in medio sunt posita, et unius forte atque alterius novi scriptoris auctoritatem, nihil admodum reperio quod adjicere possim. At pro Francorum causa permulta occurrunt, quæ aperiendæ et asserendæ veritatis gratia depromere habeam. Cum enim isti fortius pro se nihil attulerint, quam litteras, quas prætendunt, pontificias; valerent eæ profecto permultum, si tales esse constaret, ac non potius fictitiæ aut subreptitiæ a magnis viris haberentur : valerent, si ex archivo Romano emanassent, ibique a Baronio ejus accuratissimo perscrutatore inventæ essent, non autem ab eo desumptæ, quem sit probabile de Ratisponensi officina mutuatum. Nam qui primus omnium illas epistolas in lucem protulit (quod quidem ego post diligentem inquisitionem scire potuerim) fuit Joannes Aventinus scriptor hæreticus, qui centum circiter ante annis scripsit; post illum autem (haud scio tamen an ex illo) Antonius Augustinus, de quo supra; certe ex Antonio Augustino Baronius ut ipsemet fatetur : e Baronio autem, ut pleraque alia sine alio judicio, Severinus Binius, qui et in tomos *Conciliorum*, ut indicavi supra, immisit. Contra illas porro epistolas primo facit, quod narrat Rigordus in libro *De gestis Philippi Augusti*, ad annum ejus quintum, et recitatur quoque a Baronio, tomo XI Annalium, Christi anno 1052, nempe jussam ab Henrico I Francorum rege inspici et aperiri capsam sancti Dionysii, præsentibus regni proceribus, et hoc esse factum anno Domini 1050 inventumque ejusdem sancti corpus præter ossa duo e collo, quæ data fuerant Ecclesiæ Vergiacensi, et unum e brachio, quod Stephanus III pontifex Romanus olim asportaverat. Verba Rigordi sunt hæc : « Iste Henricus rex auditis rumoribus, quod in Alemannia, in civitate Ratispona, in abbatia S. Emmerani martyris inventum fuit quoddam corpus, quod dicebant esse Dionysii Areopagitæ, misit nuntios suos ad Henricum imper. cum litteris suis, ut diem elevationis illius protelaret, quousque per certos nuntios, utrum corpus hieromartyris Dionysii Areopagitæ Athenarum archiepiscopi, discipuli apostoli Pauli in Francia, in ecclesia, quam Dagobertus fundaverat, esset, vel non plenissime certificaretur. Quo audito, imperator misit magnos viros et sapientes in Franciam ut plene rei veritatem agnoscerent. Visis nuntiis imperatoris, Henricus rex convocavit archiepiscopos, episcopos et barones totius regni, et cum Odone charissimo fratre suo ad ecclesiam Beatissimi martyris Dionysii misit. Facta autem oratione, allata sunt tria vasa argentea Dionysii, Rustici et Eleutherii coram omni populo, diligentissime sigillata : et aperto vase B. martyris Dionysii, totum corpus ipsius cum capite inventum est, exceptis duobus ossibus de collo, quæ sunt in ecclesia Vergiacensi, et osse quodam de brachio, quod Stephanus papa III secum ad Romanam portavit Ecclesiam, et posuit in ecclesia, quæ hodie Schola Græcorum vocatur. Hoc videntes universi populi, cum lacrymis et suspiriis puras manus levantes ad Dominum, Deo et beatæ Mariæ virgini et sanctis martyribus se commendantes, cum gaudio recesserunt. Tunc nuntii, qui missi fuerant, ad imperatorem citissime revertentes, super his quæ viderant, et audierant, imperatorem plenissime certificaverunt. Hoc fuit factum tempore Leonis papæ IX, anno Domini ML. »

Sciebant igitur cœnobitæ Dionysiani, quid, et quantum, et quibus datum a se esset e reliquiis S. Dionysii, antequam id diploma pontificium a Ratisponensibus ederetur : nempe minimum ossa tria, unum pontifici, duo ecclesiæ Vergiacensi, et quidem ante annum millesimum quinquagesimum. Quomodo igitur fieri potest, ut fuerit integrum, ex-

(46) Vide *Patrologiæ Latinæ* tom. CLXIII, in Leone IX.

cepta unica minima particula manus dextræ, duobus annis post, hoc est anno Domini millesimo quinquagesimo secundo, ut litteræ Ratisponenses præferunt.»

Præterea cum ab iisdem cœnobitis Dionysianis ex anno illo Domini 1050 quo visitatæ fuerunt sancti martyris reliquiæ, et aperta coram omni populo sacra theca, sacræ tectæ inventæ; cum, inquam, cœperit illius diei solemnitas quotannis deinceps celebrari, et *Detectio corporis B. Dionysii* appellari (quemadmodum et in hodiernum diem appellatur et celebratur) quomodo pontifex Stephanus (siquidem diploma illud contra illos fecit) non illis eadem opera efficaciter istius festivitatem solemnitatis interdixit? Quomodo nec ullus posteriorum pontificum prohibuit? Nam hodieque ad Nonam Julii eam solemnitatem, nullo vetante, nullo repugnante, celebrant. Quin et Nicolaus II pontifex, Stephani IX jam laudati successor, in bulla, quam tertio pontificatus sui anno edidit, manifeste indicat, sancti Dionysii corpus in illo sæpius nominato ejusdem martyris cœnobio requiescere. Exstat illa bulla apud Jacobum Dublæum libro II *Antiquitatum abbatiæ Sancti Dionysii*, capite 9. Quin et Nicolai II successor Alexander II in sua item bulla data **591** anno quarto sui pontificatus. Indictione IV, idem prorsus indicat hisce verbis: « Quapropter notum facimus præsentibus et futuris omnibus, videlicet regibus et ducibus, principibus et dominatoribus, seu cunctis apostolicæ sedis fidelibus, quod venerabilis abbas Rainerius et monachi monasterii Beati Dionysii martyris, ubi ipse sanctus in corpore requiescit, nostram præsentiam adierunt, suppliciter postulantes, quatenus privilegia eidem monasterio a domino Dagoberto Francorum rege, ipsius loci fundatore concessa, » etc. Vide Dublæum ibidem, cap. 10. Si igitur Stephanus IX sancti Dionysii corpus cœnobitis Dionysianis abjudicasset; qua ratione, amabo, proximi ejus duo successores adjudicarent? denique nullo unquam tempore cessarunt reges Galliæ, ne quidem post illas, ut quidem appellant, Stephani litteras, ad S. Dionysii reliquias, tanquam in illo Dionysiano cœnobio præsentes, adire, et opem a regni sui patrono et tutore exposcere. Hinc anno millesimo centesimo nonagesimo, Philippus Augustus rex Francorum ad Terræ sanctæ recuperationem profecturus, prius ad S. Dionysium, opis impetrandæ gratia, profectus est. De quo, is qui tum vivebat, Rigordus sic scribit: « Ideo Christianissimus rex ante corpora sanctorum martyrum Dionysii, Rustici et Eleutherii humiliter super pavimentum marmoreum in oratione prostratus, Deo et beatæ virgini Mariæ et sanctis martyribus et omnibus sanctis se commendavit. Tandem cum lacrymis ab oratione surgens, sportam et baculum peregrinationis de manu Guilielmi Rhemensis archiepiscopi, avunculi sui, apostolicæ sedis legati devotissime accepit. » Deinde anno millesimo centesimo nonagesimo primo, regina ipsa de mariti profectione et profectu sollicita, pari pietate ad eadem sacra pignora oratum una cum regni proceribus accedit; et dum hic regina orat, tum ibi rex Acconem, urbem Palæstinæ munitissimam, obsidet, et se dedere coactam capit. Rem ita narrat idem Rigordus: « Eodem anno, inquit, octavo Kal. Septembris consilio domini G. Rhemensis archiepiscopi, et Adelæ reginæ, et omnium episcoporum, corpora beatissimorum martyrum Dionysii, Rustici et Eleutherii, cum purissimis vasis argenteis, in quibus diligentissime sigillata continebantur, sunt extracta, et super altare posita, adjunctis ibi aliis corporibus sanctorum in eadem ecclesia quiescentium, ut ibi fideles ad tam sanctum spectaculum convenientes, cum gemitu et suspiriis, pro sancta Terra liberanda, et pro rege Francorum et universo comitatu suo puras manus cum Moyse levantes, ad Dominum preces funderent: A quia non in armorum potentia, sed in Christi virtute et miseratione Christiani confidunt; nec in se, sed in Deo virtutem faciunt, superantes populos infideles, et ad nihilum redigentes inimicos crucis Christi. Sequenti vero festo B. Dionysii, aperto vase argenteo, in quo corpus sacratissimi Dionysii martyris continebatur, assistentibus venerabilibus episcopis Silvanectensi et Meldensi, et Adela, Francorum regina, et multis abbatibus et viris religiosis, totum corpus ipsius cum capite, ut præiximus, est inventum, et universis Dei fidelibus, qui de longinquis partibus, orandi causa, convenerant, devotissime demonstratum. » Vide ibi plura.

Præterea anno Domini millesimo ducentesimo quadragesimo quarto, cum Innocentius IV pontifex ob Friderici imp. violentiam, ad S. Ludovicum in Franciam confugisset, idemque Ludovicus eo tempore gravissimum in morbum deposita valetudine incidisset, ipse et serenissima ejus mater Blancha regina ab Odone Sancti Dionysii abbate poposcerunt, B uti sacratissima corpora Dionysii, Rustici et Eleutherii, « quorum patrociniis (ut verbis utar Nangii) tota gaudet regio, regni stat potentia, de crypta, in qua quiescebant (quo suis precibus regi sanitatem a Domino impetrarent) sine cunctatione educerent, propalamque collocarent. Rex siquidem post Dominum et sacratissimam Virginem matrem (ut idem loquitur Nangius) in ipsis, utpote in suis et regni sui advocatis et protectoribus, confidentius sperabat: nec immerito. Quid enim posset Dominus B. Dionysio denegare, qui eidem in carcere propter fidem catholicam retruso dixerat: *Dilectio et benignitas quam habes, semper pro quibuscunque petieris, impetrabit.* » Denique, ut breviter comprehendam, quæ pluribus idem auctor persequitur, educta sunt in lucem præsentibus Carolo Noviomensi, et Petro Meldensi episcopis, ac propalam venerationi exposita sanctorum martyrum Dionysii et sociorum corpora; quæ cum solemni in C processione et supplicatione populi deportarentur, ex ea statim hora revalescere rex sanctus cœpit, et brevi tam ad incolumitatem et prosperitatem regni, quam ad Terræ sanctæ subsidium (in quod et opes omnes et vitam ipsam ardenter posthac impendit) penitus convalescere. Quis nunc igitur dubitare potest, quin etiam tunc ipsum revera sancti Dionysii sacrum corpus in Francia et in dicto cœnobio esset, atque idem ipsum et non aliud a beato Ludovico et sanctissima ejus matre coleretur?

Secundo. Litterarum Ratisponensium auctoritatem valde infringit Otho Frisingensis, episcopus bonus et antiquus, **592** et fidei veritatisque studiosissimus scriptor, quem merito Bellarminus « insignem nobilitate, pietate et doctrina » prædicat, quippe Henrici IV imperat. nepotem, Henrici V sororium, Conradi regis fratrem uterinum, Friderici I imper. patruum, qui totam hanc nobilitatem, ut monachus fieret Cisterciensis, volens lu- D bens Deo submisit. Christus vero eum primo abbatem, dein episcopum esse voluit. Is ergo, licet causæ illi non deessent, quamobrem Ratisponensibus magis faveret quam Francis (si favori quidem contra veritatem locus esset), nam et Germanus erat, et Leopoldi ducis Bajoariæ, ubi Ratispona est, frater; tamen hanc Ratisponensium fabulam ita perstrinxit, ut irridere eos, non ipsis credere videretur. Ita enim scripsit libro sexto Chronici, cap. 11: « Dilexit vero (Arnulphus) præ cæteris regni sui locis metropolim Bajoariæ Ratisponam. Unde et muros ejus ampliavit, monasteriumque Sancti Emmerani pluribus ornamentis adornavit, ac largis possessionibus locupletavit. Tradunt ibi, scriptumque monstrant, quod prædictus rex sanctum Dionysium a Galliis ad præfatum monasterium transtulerit. Quod utrum ita sit, ipsi viderint. » Ita ille quasi dicat: Ego autem non credo. Nam si credidisset, eodem quo superius sermone

utens dixisset, *præcipue sancti Dionysii corpore e Galliis traducto honoravit*, aut certe simili quoniam sermonis genere usus esset. Is autem Otho longe est fide dignior quam aut Aventinus, aut Crantzius, quos quadringentis saltem annis antecessit.

Tertio. Witichindus, qui annis minimum sexcentis eosdem Aventinum et Crantzium scribendo anteivit, et illis litteris Ratisponensibus integro sæculo antiquior fuit; is, inquam, Witichindus libro I *Gestorum Saxonicorum* scribit, Carolum Simplicem Francorum regem, adversus quem sui principes tum rebellaverant, misisse manum sancti Dionysii ad Henricum Saxonicorum regem (nempe anno Domini 920), amicitiæ ejus sibi conciliandæ gratia. Verba ejus sunt hæc: « Quando vero rex Rhenum transiverat ad dilatandum super Lotharios imperium suum, occurrit ei legatus Caroli, et salutato eo verbis humillimis, Dominus meus, inquit, Carolus regia quondam potestate præditus, modo privatus, misit me ad te, demandans quia nihil ei ab inimicis circumvento jucundius, nihil dulcius esse possit, quam de tui magnifici profectus gloria aliquid audire, fama virtutum tuarum consolari. Et hoc tibi signum fidei et veritatis transmisit, protulitque de sinu manum pretiosi martyris Dionysii auro gemmisque inclusam. Hoc, inquit, habeto pignus fœderis perpetui et amoris vicarii, » etc. Vide supra cap. 29, Vitæ ipsius S. Dionysii.

Jam si verum est quod Ratisponenses asseverant, totum se corpus sancti Dionysii accepisse ab Arnulpho rege Bajoariorum, sub annum Domini circiter 890 (nam sub id tempus regnabat), unde habere potuit Carolus Simplex annis triginta post manum illam, quam ad Henricum imper. misit? Si e Francia (inde enim se mittere indicat) ergo non totum corpus, excepta minima manus particula, jam Ratisponæ erat: sin Ratispona habuit, et in Saxoniam transmisit, quomodo centum post annis eoque amplius, hoc est anno 1052 (ut ipsi aiunt Ratisponenses) decerni potuit, integrum apud eos corpus esse? cujus multæ partes in varia loca transportatæ jam erant, manus in Saxoniam, os brachii Romam, alia ossa in Burgundiam, et aliæ alio ejusdem sacri corporis reliquiæ? De quibus vide Antiquitates abbatiæ S. Dionysii in Francia l. I, c. 30.

Quarto. In iisdem Ratisponensium litteris furtum illud, sive potius nefarium sacrilegium, quo ad se translatum Dionysii corpus ferunt (si quidem res vera esset) verbis mollibus et vanis, molestamque consolationem afferentibus, et imperatoris pietate excusatur; cum tamen satis constet, eum longe impiissimum fuisse: quem et impii Herodis morbo ob sua flagitia periisse, cuncti fere scribunt historici. Luithprandus certe vir « ob eruditionem et prudentiam multæ, ut ait Bellarminus, auctoritatis » (is est quem Berengarius imperator legatum misit ad Constantinum imp. Græcum) libro I *Rerum ab Europæ imperatoribus ac regibus gestarum*, ita de Arnulpho per lethale poculum a sensibus alienato scribit: « Credo autem Arnulphum regem justa severi judicis censura hujusmodi pestem incurrisse. Secundæ enim res, dum imperium hujus ubique magnificarent, virtuti suæ cuncta tribuit, non debitum omnipotenti Deo honorem reddidit. Sacerdotes Dei vincti trahebantur: sacræ virgines vi opprimebantur, conjugatæ violabantur. Neque enim ecclesiæ confugientibus poterant esse asylum. In his namque symbola faciebant, gestus turpes, cantus ludicros et debacchationes. Sed et mulieres in eodem publice prostituebantur. » Et paulo inferius de morte ejus turpissima sic subjicit: « Profectusque in propria, turpissima valetudine exspiravit. Minutis quippe vermibus, quos pediculos aiunt, vehementer afflictus spiritum reddidit. Fertur autem, quod præfati vermes adeo scaturirent, ut nullis medicorum curis minui possent. » Sic ibi. Et nihilominus illæ supra positæ litteræ **593** volunt, ut rex Franciæ congaudeat apostoli sui gloriæ, « qui tam devotum furem sui corporis habuit, auro utique et topazio meliorem. » Idem absurditatem! Et quidem post tanta flagitia et sacrilegia litteris ad posteritatem exarata non erubuit scriptum illud Ratisponense de illo hæc enuntiare: « Qui fures atque sacrilegos erat solitus condemnare. » Baptista item Egnatius libro III *Romanorum principum*, ejusdem Arnulphi scelera et scelerum pœnas ita quam brevissime perstrinxit: « Quia adversus Nortmannos res egregias primo gessit, mox in rapinas, templorumque spoliationes conversus, justa numinum ira plectitur. Nam et prior illum felicitas deseruit et brevi pediculari morbo confectus obiit. » Simillima reperies apud Jacobum Wimphelengium in *Epitome rerum Germanicarum* capite decimo quinto; sic enim scribit: « Arnulphus, septimus a Carolo Magno imperator, primo quidem strenue sumptis armis Nortmannos rebelles perdomuit verum mox in ecclesiasticos sæviens, Dei nutu pediculari morbo, quem Græci φθειρίασιν vocant, brevi consumptus est, relicto filio Ludovico successore. Non invenimus quempiam filios filiorum suorum vidisse, aut feliciter tandem mortuum, qui clerum, qui Ecclesiam, qui Dei ministros persecutus damno vel contumeliis eos affecisset. » Ita ille. Quibus omnibus succinit Jacobus Pino in *Serie Romanorum imperatorum*, his versibus:

Arnulphus subit, egregias qui gessit in ipso.
Auspicio imperii res strenuus; inde rapinas
Sectatus, spoliat templa et donaria divum:
Unde luit pœnas, consumptus Numinis ira
Vermiculis, nonum interea dum clauditur ævum,

id est, exspiravit exeunte nono Christi sæculo, sive sub annum Domini nongentesimum.

Quinto. Quomodo potuit tanti Francorum apostoli corpus, tanta semper cura custoditum, tanta populorum veneratione cultum, tanti a cunctis Francorum regibus æstimatum, aut insciis aut dissimulantibus Sancti Dionysii cœnobitis e crypta sua erui, e monasterio educi, e regno efferri, ut nullus omnino ad quemquam Francorum rapti sui apostoli rumor aut murmur emanaret? nullus verbum unum faceret? Nam fingere, omnes prorsus religiosos illius cœnobii ita vino somnoque fuisse obrutos sepultosque, ut quid domi gereretur, nescirent; ut claves ad tanti subreptionem thesauri vel ultro offerrent, vel a se tolli non persentiscerent, nimis vanum, nimis ridiculum est. Adde vero, quod caput est, extremæ id nequitiæ et improbitatis videri, audere aliquem tantum et tam horrendum sacrilegium attentare; nimirum id quod aliquo in regno tam sacrum, tam religiosum sit, id quod tanto cultu et veneratione celebretur, id quo nihil pretiosius, nihil sanctius inter cunctas ejus gentis reliquias habeatur, justis tam longi temporis successoribus sine causa subfurari.

Quin et hoc fortassis minime contemnendum aliquis judicaverit, totam Ratisponensium de hac ad se translatione fabulam, ortum habere et principium ab hominis nequam et sacrilegi dicto et jurejurando; cui potius creditum sit dicenti illud corpus, quod Ratisponam afferret (si quid tamen attulit) esse corpus sancti Dionysii, quam omnibus simul religiosis Dionysiani cœnobii id sancte pernegantibus, atque apud se esse palam monstrantibus, imo et externis regibus ac principibus id profitentibus. Vide supra caput 27 Vitæ, ubi verba sancti Eduardi regis Anglorum, scripta anno Domini millesimo quinquagesimo nono, laudavi, in quibus dicit, sanctum Dionysium apud Anglos quidem celebris memoriæ nominari, apud Francos autem coli

et haberi. Si ergo apud Francos erat anno millesimo quinquagesimo nono, quomodo decerni potuit, anno millesimo quinquagesimo secundo fuisse olim in Germaniam translatum, atque etiamnum A esse Ratisponæ? Maneat proinde, ut longe probabilius, dictum S. Dionysii corpus in Francia potius esse, quam uspiam alibi: et hic sit quæstionum finis.

EXCERPTA

EX

MARTINI DELRIO

VINDICIIS AREOPAGITICIS.

594 *Cum pleraque adversariorum argumenta, quæ ad Operum S. Dionysii auctoritatem elevandam objiciunt, fuse satis et accurate a reverendo P. Petro Halloix, quæstione II, quæ est de scriptis S. Dionysii, soluta et refutata sint, ne iisdem repetendis lectori nauseam moveamus, ex* Vindiciis Areopagiticis *R. P Martini Delrio ea duntaxat argumenta et antiquorum testimonia proferemus, ad quæ Halloix compendii causa lectorem remittit: et sane tantum ponderis habent ad hæc Opera S. Dionysii vindicanda, ut nemo prudens amplius de iis dubitare posse videatur.*

EX CAPITE VIII.

Qui factum, ut tot annis hæc Opera Dionysii latuerint.

Id nunc superest ambiguitatis: vix enim quibusdam credibile visum, tot sæculis B. Dionysii Areopagitæ, tam clari et apostolici viri libros occultari potuisse; atque suspectum est, eos tam subito ex adeo diuturnis tenebris et abditis latebris emersisse. Nec nova quæstio est, nec intacta D. Dionysii vindicibus, causas peridoneas reddiderunt. Prima est Suidæ et Anastasii Bibliothecarii, quam his verbis Joannes Saracenus proposuit epist. ad Odonem S. Dionysii abbatem: « Quia catholici obtestatione S. Dionysii erant obstricti, ne imperitæ multitudini, sed solis doctis sua scripta, quasi multorum capacitatem excedentia, revelarent: doctis autem paulatim deficientibus (culpa eorum maxime, ut reor, qui prælationes ecclesiarum suis quibuscunque conferunt, litteratos respuunt) quibus committerent, non habuerunt. Forsitan etiam inde Hieronymus excellentissimum Areopagitam, inter ecclesiasticos scriptores non connumeravit, quia ejus libros, tanquam eminentes, non putavit ad communem notitiam deputatos.» Sic ergo hæc prima causa, caligo et obscuritas scriptionis, quam pauci poterant dispellere, et intelligentia penetrare. Hinc enim nata paucitas describentium et legentium raritas; quam secuta socordia et neglectio contemnentium non intellecta, ut fieri videmus, et Juliano Apostatæ beatus Nazianzenus exprobravit. Semper aliquos fuisse qui libros noverant, ex sequentibus patebit; quare non omnibus, sed plerisque ignoti latuerunt, quod minus mirandum, cum plerisque scriptoribus sciamus accidisse. Porro D. Dionysii obtestatio illa continetur *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 1, in principio et fine; *De divinis nominibus*, cap. 1; *De mystica theologia*, cap. 1.

Ubi nota, S. Dionysium passim Timotheo inculcare, ut solis antistitibus sui similibus hæc scripta communicaret; et tanquam arcana quædam sacra vulgo inaccessa atque intemerata servaret. Quod non mirabitur, quisquis non ignarus est, quam studiose in Ecclesia primitiva sacramentorum et sacrarum cæremoniarum religionisque mysteria, nondum initiatis ac profanis hominibus abscondi sol- B eant, ne pateret sanctum canibus, aut porcis spiritales margaritæ projicerentur [a]. Quare cum Origenes, Eusebius atque S. Hieronymus, scriptorum ecclesiasticorum catalogum texentes, nullam Operum sancti Dionysii mentionem faciant, non inde sequitur, hæc Opera tunc nondum exstitisse, aut ex ignoratione ab ipsis omissa fuisse; quin potius eadem religionis studio siluisse putandi sunt, ne dum ipsorum catalogi ad omnium passim manus devenirent, si in iis horum (quos Ecclesia ipseque Dionysius non secus ac mysteria quæ in ipsis accuratissime explicantur, rudioribus abscondi cupiebat) mentio fieret, curiosis ansa præberetur, ipsos, uti in vetitum semper nitimur, studiosius investigandi, et consequenter tam eos quam sacra mysteria 595 in iis contenta, contra præceptum Domini et mentem Ecclesiæ, profanis et impuris hominibus propalandi.

Hæc autem videtur mihi fuisse ratio verissima et C probabilissima, cur in communem scriptorum catalogum olim sancti Dionysii Opera non fuerint recensita. Confirmat hanc opinionem meam epistola Nicolai papæ ad Carolum Calvum, cujus meminit Baronius t. X, anno Christi 878. Cum enim Joannes Scotus Erigena Athenis studuisset, et ibidem, uti curioso erat ingenio, exemplar aliquod Græcum S. Dionysii investigando nactus esset, sua manu clam descriptum secum in Gallias detulit, et a se Latine interpretatum Carolo Calvo dedicavit ac publicavit. Hoc intellecto, Nicolaus pontifex Maximus, quod nimirum sub regis Galliæ patrocinio S. Dionysii Opera, quæ hactenus in Ecclesia tanquam sacrum quoddam κειμήλιον apud sacros antistites asservabantur, publici juris facta essent ægre tulit, uti par est, se inconsulto et minime requisito id factum et ausu temerario tentatum esse, et Carolum regem his verbis admonuit: « Relatum est apostolatui nostro, quod Opus beati Dionysii Areo- D pagitæ, quod de divinis nominibus, vel cœlestibus ordinibus Græco descripsit eloquio, quidam vir Joannes Scotus genere, nuper in Latinum transtulerit. Quod juxta morem nobis mitti, et nostro judicio debuit approbari, » etc. Quibus verbis pontifex maximus haud obscure significat, ista Opera esse S. Dionysii Areopagitæ, neque sine peculiari et expressa pontificis Romani approbatione evulgari debuisse. Haudquaquam sane id regi Galliæ scriptu-

[a] Matth. VII, 6.

rus, si Ecclesia, uti cæterorum Patrum opera, ita et hæc ad manus passim omnium devenire voluisset. Unde patet, quam frivolum sit argumentum istud negativum, quo adversarii potissimum nituntur, nimirum : S. Hieronymus, aliique veteres non faciunt mentionem operum S. Dionysii Areopagitæ, ergo sunt supposititia. Licet enim per se argumentum istiusmodi ab auctoritate negata secundum logicos nil concludat; quis non videat, multa magis istud affirmari ex eo, quod tam multæ suppetant rationes, cur prædicti auctores hæc Opera sancti Dionysii in communem catalogum non retulerint?

Aliam quoque causam reddit idem Anastasius Bibliothecarius, cum testatur veram esse Græcorum sententiam, perhibentium, libros Dionysii ab antiquis hæreticis per multa sæcula occultatos esse donec per quemdam Petrum Romanum (ut auctor Maximus) ex Bibliotheca Romanæ Ecclesiæ (quæ fida semper custos fuit exemplarium optimorum) deprompti, in Græciam fuerunt asportati; et sic paulatim vulgo innotuerunt, quos prius pauci Græci noverant, Latini vix ulli. Neque mirandum est, auctorem Græcum Græcis a Latina Ecclesia manifestatum; quia, qui principio Atheniensium, postea Parisiorum fuit episcopus, a B. Petro in Gallias missus; ubi corpus, ibidem et libros suos, martyrio functus, dereliquit, qui Romam e Galliis portati. Auctores qui Corinthiorum quoque episcopum putarunt fuisse, videntur cum altero Dionysio Corinthio confudisse. Verisimillimam hanc veterum hæreticorum perfidiam mihi faciunt tria. Primo, quia nunc Lutheranos et Calvinistas videmus tanto eosdem niti libros ex hominum manibus eripere, et oblivione sepelire. Secundo, quia libros hosce non invenio ab ullis hæreticis citatos, usque ad tempora Monothelitarum, qui primi his abusi ad suum errorem stabiliendum, ut patet ex concilio Romano sub Martino I et Constantinopolitano in Trullo, tempore Constantini Pogonati imperatoris, de quibus postea. Tertio, quia scribit idem Anastasius sua in Areopagitam Præfatione : « Virum (ut vocat) magnum et apostolicæ vitæ præceptorem, Constantinum philosophum totum hunc codicem B. Dionysii memoriæ commendasse, et quantum utilitatis ejus medulla haberet, solitum auditoribus commendare, et dicere : Quod si sanctos, videlicet priores institutores nostros, qui hæreticos vix, et quodammodo cum fuste decollaverunt, Dionysium contigisset habere, acuto procul dubio gladio eos trucidassent; innuentem profecto hujusmodi dicto, quia quorum os laboriosius, et fortasse tardius, facilius et velocius obmutescere fecissent. » Quod de Arianis etiam Michael Syngelus martyr, in martyris nostri *Encomio* testatus fuit : et de nostri temporis Novantibus testari possunt, quotquot Dionysium legerunt, et eorum hæreses cognoverunt. Ideo nunc isti tam multa moliuntur, ut hunc nobis omni acutiorem gladio divinum sermonem extorqueant : sed, ut dici solet, non est facile clavam Herculi extorquere.

Tertiam causam reddunt Suidas et Pachymerius, petitam a philosophorum (quos hæreticis Tertullianus Patres assignat) ambitione. Hos enim, perspecta librorum Dionysii profunditate et sapientia, præcipue Proclum, pro viribus eos occultasse, et ex illis celebriores sententias usurpasse pro suis, ut ipsi tam præclarorum sermonum auctores haberentur. Idem usu venisse principio Evangelii S. Joannis, magnus Basilius conqueritur. Idem de Dionysii et aliorum veterum libris deplorat Marsilius

596 Ficinus *De religione Christi*, c. 22, sic scribens : « Ego certe reperi præcipua Numenii, Philonis, Plotini, Jamblichi, et Procli mysteria, a Joanne, Paulo, Hierotheo, Dionysio Areopagita accepta fuisse. Quidquid enim de mente divina, angelisque et cæteris ad theologiam spectantibus, ma-

A gnificum dixerunt, manifeste ab illis usurparunt. »

Idem ab antiquo quodam Græco in Scholiis sancti Maximi ms. Codicis Dionysiani, observationis in morem adnotatum fuisse, animadvertit Lanselius his verbis :

Ἀπὸ Σχολίων τινὸς φιλοπονωτάτου ἀνδρός.

Ἰστέον, ὥς τινες τῶν ἔξω φιλοσόφων, καὶ μάλιστα Πρόκλος, θεωρήμασι πολλάκις τοῦ μακαρίου Διονυσίου κέχρηται, καὶ αὐταῖς δὲ ξηραῖς ταῖς λέξεσι. Καὶ ἔστιν ὑπόνοιαν ἐκ τούτου λαβεῖν, ὡς οἱ ἐν Ἀθήναις παλαιότεροι τῶν φιλοσόφων σφετερισάμενοι τὰς αὐτοῦ πραγματείας, ὡς ἐν τῇ παρούσῃ ἀπομνημονεύει βίβλῳ, ἀπέκρυψαν, ἵνα πατέρες αὐτοὶ ὀφθῶσι τῶν θείων αὐτοῦ λογίων· καὶ κατ' οἰκονομίαν Θεοῦ νῦν ἀνεφάνη ἡ παροῦσα πραγματεία πρὸς ἔλεγχον τῆς αὐτῶν κενοδοξίας καὶ ῥαδιουργίας. Καὶ ὅτι σύνηθες αὐτοῖς, τὰ ἡμέτερα σφετερίζεσθαι, διδάσκει ὁ θεῖος Βασίλειος εἰς τὸ, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, ἐπ' αὐτῆς

B τῆς λέξεως οὑτωσὶ λέγων· « Ταῦτα οἶδα, πολλοὺς τῶν ἔξω τοῦ λόγου τῆς ἀληθείας μεγάλα φρονούντων ἐπὶ σοφίᾳ κοσμικῇ, καὶ θαυμάσαντας, καὶ τοῖς ἑαυτῶν συντάγμασιν ἐγκαταλέξαι τολμήσαντας. Κλέπτης γὰρ ὁ διάβολος, καὶ τὰ ἡμέτερα ἐκφερομυθῶν πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ ὑποφήτας. » Καὶ οὗτος μὲν οὕτως. Τοῦ δὲ Νουμενίου τοῦ Πυθαγορικοῦ προφανῶς λέγοντος· τί γάρ ἐστι Πλάτων, ἢ Μωϋσῆς ἀττικίζων; οὐδεὶς ἀρνήσασθαι δύναται, οὐχ ἡμετέρου, ἀλλὰ τῶν ἐναντίων ὄντος, ὡς μαρτυρεῖ καὶ Εὐσέβιος ὁ τῆς Παλαιστίνων Καισαρείας καθηγησάμενος, ὅτι οὐ νῦν μόνον, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς Χριστοῦ παρουσίας σύνηθες τοῖς ἔξω σοφίας τὰ ἡμέτερα κλέπτειν.

Ex Scholiis diligentissimi cujusdam viri.

Sciendum, aliquos externos philosophos, et maxime Proclum, sæpe usum fuisse speculationibus B. Dionysii, quinimo meris etiam ipsis dictionibus. Unde ex hoc suspicari liceat, antiquiores Athenis philosophos, hujus opera sibi vindicantes, sicut in præsenti libro commemorat,

C *occultasse, ut ipsi divinorum ejus librorum auctores ac patres viderentur; at divina dispensatione nunc præsens opus demonstratum est, ad ipsorum vanitatem et nequitiam redarguendam. Familiare autem ipsis fuisse, nostra usurpare, divinus docet Basilius in illud : « In principio erat Verbum, » ita super ea dictione disserens : « Hæc novi multos ex iis qui exsortes verbi veritatis in mundana sapientia gloriantur, et admirari, et scriptis suis inserere audere, diabolus enim fur est, et nostratia suis interpretibus per fabellas insusurrat. » Et hic quidem sic. Hæc autem Numenio Pythagorico aperte dicente : Quid enim est Plato, nisi Moyses Attice loquens? nemo negare potest, cum is noster non sit, sed adversariorum, prout etiam testatur Eusebius Cæsareæ Palæstinæ episcopus, quod non tantum modo, sed etiam ante Christi adventum pro more habuerint profani sapientes nostra furari.*

EX CAPITE IX.

D *Argumentum ex ipsis Dionysii libris petitum, ad probandum* γνήσια *esse Opera.*

Nunc *aspice num mage sit nostrum penetrabile telum*, geminum duntaxat, sed bono præmunitum chalybe, et probe amentatum, sumptum ex pharetra rectæ argumentationis, exacutum cote Lydia, quam prudentiores critici semper hujusmodi controversiis dirimendis adhibuerunt. Nihil est in opere toto, quod indicet, illud falso ascribi B. Areopagitæ; sed omnia contrarium suadent. Judicium de libri auctore pendet, a stylo, materia, methodo, et aliorum testimoniis. Testimonia sequentibus capitibus proferentur; cætera illa isto capite sunt expendenda. Si stylum aspicis, nihil illo sublimius, nihil antiquitatem et ævum apostolicum, et philosophiæ sacræ energiam æque spirat : nec negant adversarii. Methodus simplex est, et quali priores illi scriptores ecclesiastici utebantur, mysticam theoriam practicæ commiscens, plus artis occultans, quam præseferat. Si materiæ dignitatem,

et theologicæ tractationis sublimitatem, profunditatem, mysteria abditissima perpendas; invenies esse doctrinam revelatam, cœlestem, verbis grandibus æqualem, et Pauli discipulo dignissimam. Nam Lutherus, Wittakerus, et Scaliger eam reprehendentes, non magis intellexerunt quam ego Japonicas vel Æthiopicas litteras : phreneticis sunt similes, qui cæteros desipere, se solos sapere arbitrantur, et pronuntiant. Jure optimo Syngelus martyr nostrum nuncupat ἐν θεολόγοις θεοσοφώτατον, ἐν ἱεράρχαις πανιερώτατον, ἐν μάρτυσι λαμπρότατον, et alia hujusmodi, per singulos **597** Dionysii libros discurrens.

Optarem legi disertissimum illud Syngeli *Encomium*, quod unum deberet Novantium petulantiæ et superbiæ retundendæ sufficere. Deinde ipsemet auctor libri, et quis sit, et suum ævum apertissime manifestat, ac se B. Pauli atque Hierothei discipulum profitetur, *De divinis nominibus*, cap. 2 et 3, se funeri B. Mariæ virginis interfuisse scribit, ejusdem lib. cap. 3, item se, Christo patiente, admirabile illud solis deliquium, cum Apollophane sophista, observasse, *epist.* VII *ad Polycarpum*, cujus eclipsis etiam Phlegon, Eusebius, Maximus, Syngelus, et alii meminerunt. A Carpo in Creta exceptum se hospitio tradit, *Epist. ad Demophilum*, cujus Carpi mentio apud Apostolum II Timoth. IV, 13. Timotheum docet suum magistro Paulo condiscipulum fuisse, *De divinis nominibus*, cap. 4. Ejusdem rogatu opus *De ecclesiastica hierarchia*, et alterum *De divinis nominibus* composuit, cap. 2, *De divinis nominibus*. Scribit Epistolas ad B. Joannem evangelistam, prædicens illi liberationem ab exsilio, et mutuum conspectum, *epist.* X *ad Titum* Timothei condiscipulum suumque epist. IX, ad quem etiam B. Paulus scripsit; item ad Polycarpum episcopum Smyrnæorum, cujus ætas patet, quia meminit illius Apollophanis sophistæ, epist. VII. Polycarpi etiam meminit B. Ignatius, et B. Irenæus docet beati Joannis fuisse discipulum. Scribit Cajo therapeutæ epistolas quatuor, quem Cajum B. Lucas nominat Actor. XIX, 29, et ad eum S. Joannes tertiam canonicam Epistolam misit, et forte meminit ejus Paulus ad Rom. XVI, 23. Utitur etiam solis testimoniis illustrium illius sæculi virorum, ut S. Pauli apostoli, et quem Hispanum fuisse nonnulli autumant, Hierothei, locis citatis; et beati Bartholomæi apostoli, *Mysticæ theologiæ* cap. 1, et Justi Joseph, cap. 2 *De divinis nominibus*, cujus fit mentio in Actis cap. I, 23; sancti Ignatii martyris, ut ante dictum; et Clementis philosophi, qui sive fuit Actius Clemens, ad quem scribit Plinius Junior, ut censet Baronius; sive Clemens Romanus papa, ut vult Pachymerius in *Paraphrasi*, constat eum valde deditum fuisse philosophiæ, ex ejus epist. ad Jacobum fratrem Domini; et nihil est quod cogat nos ad Clementem Alexandrinum confugere. Citat itaque Clementem aliquem Stromateo antiquiorem, cap. 5 *De divinis nominibus*. Sed etiam cap. 3 *ecclesiasticæ Hierarchiæ* indicat, suo adhuc tempore solitos in Ecclesia fideles, uno præcinente, omnes subsequentes canere, sine chororum alternatione, quam primus beatus Ignatius Antiochiæ introduxit, et sub Constantino imperat. in omnes Ecclesias fuit ista consuetudo derivata, ut ex Basilio Magno et Socrate historico Gilbertus Genebrardus notavit tom. II Chronographiæ, sæculo I. Sunt et alia hujus generis non pauca eodem spectantia, sed ista veritatis studioso sufficerint.

Quid ad ista redargutor? os hominis! jactat magno hiatu, ista omnia fictitia esse καὶ ὑποβολιμαῖα. Nobis favet præsumptio, et onus probandi in illum transfert, qui temeraria contentione nititur adeo clara testimonia solis suspicionibus infirmare. Gravissime et verissime cardinalis Baronius pronuntiavit : « Indignum ac nefas esse suspicari, A tam sublimem, ac excellentem, et mente divinitus illustrata theologum, cœli cardines perambulantem, angelorum choros pervestigantem, Divinitatis thronum adeuntem, et secreta rimantem, ipsum, in quam, tanquam ludionem in scena, superinducta larva ludere, aliumque ab eo qui esset voluisse mendaciter fingere, alias mentiri personas, multaque falsa voluisse componere, quæ ut vera certaque vellet ab omnibus accipi, idque magno gloriæ suæ detrimento. Nam immortalem illam, quam sibi ex suis divinis plane scriptionibus gloriam comparasset, proprio occultato nomine, et alieno superinducto; inaniter prodigere visus esset; quam si, quod decet sapientem dixerimus contempsisse; certe multa mentiri, sapientis non fuit, ejus præsertim, qui cœlestia ac divina pertractans, a levissima quoque opinione mendacii procul debet abhorrere. » Hactenus ille, tot tam evidentes atque prægnantes rationes adducens, atque in unum conB gerens, ut nemo sanæ mentis amplius refragari debeat.

EX CAPITE X et seqq.

Testimonia Patrum; et primum ex beato Ignatio martyre.

Guillielmus Budæus, sui temporis Ἑλληνικῆς σοφίας diligentissimus, oræ exemplaris Græci Dionysii Areopagitæ, multa Patrum testimonia ascripserat, quibus inducebatur ut germana hæc sancti patris opuscula censeret; quæ loca nobis Guillelmus Morellius in Græcis typographus Regius, editione Parisiensi anno M. D. LXII exhibuit, quo tempore puer illis operam litteris dabam. Cogor hic illa nunc repetere, ut clarius appareat pertinacia adversariorum; sed addam illis alia multa. Cæterum Budæana testimonia quædam aperta sunt, quædam obscuriora; quæ ultima in sequentibus comprehendam. **598** Dividam enim probationum C ex testimoniis agmen in multos velut manipulos testium, propter eorum multitudinem. Hæc testimoniorum probatio semper visa fuit orthodoxis sufficere, etiam in fidei quæstionibus decidendis; quas semper in conciliis videmus terminari majorum traditione, et catholicorum Patrum sententia. Hac ego nitor, et pluris facio quovis novitio acumine. Venio ad rem.

Budæus primo nitebatur nonnihil obscura, sed verisimili ex beati Ignatii scriptis conjectura, item ex scriptis Nazianzeni, Hieronymi et Chrysostomi. Volebat ex hoc opere quædam desumpsisse beatum Ignatium martyrem epistola ad Trallianos, cum scribit : « Etenim tametsi vinctus sim, et intelligere possim τὰ ἐπουράνια, καὶ τὰς ἀγγελικὰς τάξεις, καὶ τὰς τῶν ἀρχαγγέλων, καὶ στρατιῶν ἐξαλλαγὰς, δυνάμεών τε καὶ κυριοτήτων διαφορὰς, θρόνων τε καὶ ἐξουσιῶν παραλλαγὰς, αἰώνων δὲ μεγαλότητας, τῶν τε χερουβὶμ καὶ σεραφὶμ τὰς ὑπεροχὰς, τοῦ τε Πνεύματος τὴν ὑψηλότητα, καὶ τοῦ Κυρίου τὴν βαD σιλείαν, καὶ ἐπὶ πᾶσι τὸ τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ ἀπαράθετον, » etc., quibus verbis appareat, non tantum ad tradita a B. Dionysio allusisse, sed et jam ipsum loquendi modum observasse. Nam *res supercœlestes, et angelicos ordines, et archangelorum et exercituum differentias, virtutum et dominationum discrimina, thronorum et potestatum distantias, sæculorum vero magnificentias, seraphim et cherubim excellentias*, descripsit Cœlestis Hierarchiæ cap. 7; *Spiritus sublimitatem, Domini regnum, et præter omnia omnipotentis Dei incomparabilitatem* divine proposuit libro *De divinis nominibus*, cap. 12. Ex quibus duo colligo, priore loco blasphemum fuisse Lutherum, qui non veritus dicere, de his scribentem Dionysium fuisse delirum senem, et merum somniatorem, cum tamen videamus eadem omnia a beato Ignatio confirmari : posterius vero, hanc temporis apostolici doctrinam fuisse, sensum et loquendi modum; et, cum Ignatius tantum ea per-

strinxerit, quæ Dionysius tam fuse explicavit, non hunc ab illo sumpsisse, sed ab hoc potius mutatum illum debere judicari.

Testimonia ex Gregorio Nazianzeno, Hieronymo et Chrysostomo.

Ex his etiam arguebat Budæus. arbitratus divum Hieronymum libro II *Adversus Jovinianum*, seriem angelicorum ordinum ex Dionysio nostro accepisse, his verbis : « Quare in regno cœlorum archangeli sunt, angeli, throni, dominationes, potestates, cherubim, et seraphim, et omne nomen quod nominatur, non solum in præsenti sæculo, sed etiam in futuro? Sine causa diversitas nominum est, ubi non est diversitas meritorum. Archangelus utique aliorum minorum angelorum est archangelus : et potestates, et dominationes habent alia per quæ exerceant potestatem, et in quæ subjecta dominentur. » Si dicas, ex ipsomet Paulo mutuatum Hieronymum ; quoad nomina facile assentiar, non quoad illam subordinationem quam addidit, et propter quam subdit : « Hoc in cœlis est, hoc in mysterio Dei, ne nos solito more irrideas atque subsannes, si imperatores posuerimus, et præfectos, et comites, et tribunos, et centuriones, et manipulos, et reliquum militiæ ordinem. » Non arbitror alio respexisse, quam ad tradita et uberrime explicata a beato Dionysio toto libro *De cœlesti hierarchia*, præsertim cap. 6.

Sanctus Gregorius Theologus lib. Εἰς τὰ γενέθλια, in hanc sententiam scripsit : « Et ita quidem Sancta sanctorum, quæ a seraphim conteguntur, et glorificantur tribus sanctificationibus quæ in unam dominationem atque deitatem coeunt: quemadmodum alius quispiam majorum et pulcherrime philosophatus est, et sublimissime.» Quis iste? non Isaias, non enim vocaret « alium quempiam majorum. » Nicetas in Adnotat. de B. Athanasio accepit ; sed neque hunc vix defunctum videtur sic appellaturus. Verisimilior est Budæi sententia, volentis significari beatum Dionysium Areopagitam, qui merito sic vocetur, et pulcherrime ac sublimissime de his fuit philosophatus *Cœlestis Hierar.*, cap. 7. Sane Gregorium Nazianzenum fuisse non modo assiduum lectorem, sed imitatorem studiosum nostri Dionysii voluit vir optimus et doctissimus Billius Prunæus, abbas S. Michaelis, lib. I *Observation. sacrar.*, cap. 23, cui Græcarum litterarum gustum, credo, quivis concedet.

Certe propter sublimitatem scriptorum istorum, B. Chrysostomus in ultimo *Sermonum* suorum libro (sic eum citat Anastasius Bibliothecarius in epist. ad Carolum regem) Chrysostomus, inquam, vocavit nostrum Dionysium πετεινὸν τοῦ οὐρανοῦ, *volucrem cœli*, eo quod *penna haud metuente solvi*, adusque thronum Divinitatis, supra cherubim et seraphim se, divinæ gratiæ favonio sublatus, sustulerit.

Testimonia ex Origene et Dionysio Alexandrino.

Inter opera Origenis Adamantii tomo II exstant aliquot orationes in varia Novi Testamenti loca. Earum prima scribitur : « *In ipso enim*, ut os loquitur **599** divinum, *vivimus, movemur et sumus* [b]: et, ut ait magnus Dionysius Areopagita, esse omnium est superessentia et divinitas. Locum habes apud nostrum *De cœlesti hierarchia*, cap. 4 : Τὸ γὰρ εἶναι πάντων ἐστὶν ἡ ὑπὲρ τὸ εἶναι θεότης. Si quis neget hanc Origenis homiliam esse, antiquissimi sane scriptoris esse non negare potest, cum eam pro Origeniana Rufinus, vel quis alius ex Græco verterit. Potuit recentior interpres, ut scimus non raro factum, aliqua Origeni de suo addidisse; nam in ea mentio fit Arianorum, qui Origene sunt juniores : saltem erit alicujus anonymi Patris antiqui.

A Eodem ferme quo Origenes vixit tempore, beatus Dionysius Alexandrinus floruit, juxta nonnullos Origenis auditor : hunc in ista Dionysii Areopagitæ opuscula scripsisse scholia, testantur Anastasius Sinaita patriarcha Antiochenus, in libro quem vocat Ὁδηγόν, et Maximus martyr in cap. 5 *Cœlestis hierarchiæ* : « Unde refelluntur, qui Dionysio Alexandrino hæc opuscula tribuere conati. » Sed cur Eusebius horum Dionysii Alexandrini scholiorum non meminit ? Secutus institutum suum, ne vel sic Areopagitæ libros indicaret. Mala mens se prodidit quia tacuit Alexandrini Dionysii scripta, in quibus Arius tot annis ante damnationis præjudicio multabatur; contra diligenter meminit illorum scriptorum, in quibus contra Sabellium acriter disputans visus fuit qui quibusdam catholicis Arianismo favere, non malitia, sed incauto in adversarium fervore, ut eum accusat Magnus Basilius epistola 41 ad Maximum philosophum, quæ incipit : « Animorum ima- B gines. » Habuerunt ergo Dionysius Alexandrinus, et qui illum secuti Anastasius et Maximus hos libros pro Areopagiticis. Nam si Alexandrinus Dionysius illos habuisset pro libris Dionysii Corinthii, Anastasius et Maximus id minime reticuissent : nunc satis indicant quod dixi. Inter Dionysium quoque Alexandrinum, et Dionysium Corinthium, non intercesserunt centum anni, ut non sit verisimile in hujus libros illum scholia composuisse. Cesset itaque suspicio de Dionysio Corinthio auctore, quem S. Dei martyrem, incredibile est sic voluisse sub larva Christi Ecclesiam ludificari. Quamvis autem Dionysii Corinthii forent opera, censerentur antiquitate plus quam mille et quadringentorum annorum : sed non sunt ejus, ut dixi. Denique Eusebius et Hilduinus testantur, Dionysium Corinthium in epistola ad Athenienses nostri Dionysii mentionem fecisse cui veritus fuisset ascribere, de quibus tum facile revinceretur.

C *Ex B. Cyrillo Alexandrino, et B. Maximo monacho et martyre.*

Vix Græcia nobis doctiorem dedit beato Cyrillo Alexandrino : hunc ex libris beati Dionysii Areopagitæ quædam mutuatum, testatur Liberatus Afer, cujus verba dabo infra. Mihi curæ non fuit loca in divo Cyrillo quærere, quia Græcis exemplaribus careo, et Latinis non satis confido ; quoniam gnarus sum, hæreticos interpretes more solito in beati Cyrilli versione se gessisse. Magna quoque Cyrilli operum pars interiit, in quibus quæ Liberatus dici contineri potuerunt.

B. Maximus monachus, philosophus et martyr, Capitum theologicorum sermone 57, adduxit ex Areopagita nostro locum : « Quod autem bono prorsus privatum est, id nusquam ullo pacto vel fuit, vel est, vel erit, vel esse potest ; » habes eum *De divinis nominibus*, cap. 4, § 20 : Τὸ δὲ κατὰ πάντα τρόπον τοῦ ἀγαθοῦ ἐστερημένον, οὐδαμῇ οὐδαμῶς οὔτε ἦν, οὔτε ἔστιν, οὔτε ἔσται, οὔτε εἶναι δύναται. D Idem scholia in omnes Dionysii Areopagitæ libros scripsit, quæ textui subjunximus. Idem in disputatione contra Pyrrhum Monothelitam, patriarcham Constantinopolitanum, qua illum ex hæresi ad fidem catholicam convertit, Dionysii nostri epist. ad Caium θεραπευτὴν laudavit. Idem in *Ecclesiastica mystagogia* hos libros Areopagitæ adjudicat. Fuit autem Maximus iste vir summus; cujus sanctitatem res gestæ, cognitionem divinæ et humanæ sapientiæ illius temporis scriptores omnes merito celebrarunt, et libri plurimi ab eo conscripti testantur; quorum multos Photius retulit, plures Baronius *Annal.* tom. VIII, anno Christi 657, ad quem te, lector, remitto. Ejusdem Maximi nuper opuscula multa contra Monothelitas ex versione Francisci Turriani nostri prodierunt, quæ necdum legi. Vide infra.

[b] Act. XVII, 28.

Testimonia duorum Anastasiorum, et cujusdam incerti Athanasii.

Anastasii Sinaitæ testimonium ἐν τῷ Ὁδηγῷ jam ante laudavi; qui vixit Justiniano I imperatore, sanctimoniæ et doctrinæ laude clarissimus, et invicta Ecclesiæ contra sui temporis hæreticos columna, ut docent Theophanes, Evagrius et alii. Accedat ejus alterum quoque testimonium ex lib. VII in *Hexaemeron* his verbis Latine redditum ab Herveto: « Celeberrimus ergo, et rerum divinarum mysta apostolicus, Dionysius, dicit in sua sapientissima theologia, quod Deus Græce dicitur Θεός, ex **600** eo quod θεωρεῖ, contemplatur, et aspicit, Dominus autem Κύριος, ex eo quod κυριεύει dominetur. » Quod ex capite 12 *De divinis nominibus* non modice immutatum, uti § 2: Διὸ καὶ κυριότης παρὰ τὸ κῦρος, καὶ τὸ κύριον, καὶ τὸ κυριεῦον. Θεότης δὲ, ἡ πάντα θεωμένη πρόνοια, καὶ ἀγαθότητι παντελεῖ πάντα περιθέουσα καὶ συνέχουσα, καὶ αὐτῆς ἀποπληροῦσα, καὶ ὑπερέχουσα πάντα τὰ B τῆς προνοίας αὐτῆς ἀπολαύοντα. Id est: *Quapropter dominatio Græce a* κῦρος *derivato nomine, idem est quod firmum ac firmans seu ratificans. Deitas autem Græce* θεότης, *idem est atque omnium conspicax providentia, omnigena bonitate cuncta circumspiciens continensque, et se ipsa complens, atque transiliens universa quæ ipsius providentia fruuntur.*

Anastasius autem Nyssenus prolixas quasdam in sacram Scripturam quæstiones composuit, alias longe a brevioribus aliis, quæ B. Anastasio Alexandrino solent ascribi. In illis multa veterum loca citavit, et inter ea quædam testimonia nostri B. Dionysii Areopagitæ, unum prolixum q. 32, quod ita vertit Gentianus Hervetus: « Ex Dionysio, de iis qui sancte dormierunt: Ego autem recte novi divina sequens Eloquia; quod datam sibi sortem habebit unusquisque. Adversus ipsum enim conclusit Deus, inquit Dominus, et referret unusquisque per corpus, prout ea sunt quæ gessit, sive bona C sive mala. Quod autem justorum quoque preces etiam in hac vita, nec solum post mortem, in eos tantum operantur qui sacris digni sunt precibus, divinorum Eloquiorum sacræ nos docent traditiones. Quid enim Sauli profuit Samuel? Quid populo Hebræo profuerunt prophetæ preces? Divinus itaque pontifex est, ut sacra dicunt Eloquia, enuntiator Dei justificationem. Est enim angelus seu nuntius Domini Dei omnipotentis. Didicit certe ab Eloquiis a Deo datis, quod iis qui sancte vixerunt, lucidissima et divina vita redditur pro meritis a justissima et divina libra, per bonitatem despiciente Dei clementia et benignitate maculas quæ illis ab humana infirmitate inustæ sunt; quandoquidem, ut divina dicunt Eloquia, nullus est mundus a sorde. Hæc quidem novit pontifex esse promissa a veris Eloquiis; petit autem ut hæc fiant, et iis qui sancte vixerunt sacræ reddantur retribu- D tiones, simul quidem semetipsum benigne conformans ad imitationem Dei, non secus aliis quam sibi ipsi dona poscens ac gratias, sciens item promissiones Dei esse infallibiles, præsentibus etiam aperte declarat, illa quæ ab ea jure sacro postulantur, prorsus eventura illis qui secundum Deum vitam consummarint. Neque enim pontifex, interpres et enuntiator divinæ justificationis, ea poterit quæ non sunt Deo jucundissima, et divina ab eo dari promissa, petere (quamobrem hæc non sunt promissa profanis qui dormierunt) non solum quod a vatis seu interpretis ordine recederet, et quod insolenter et arroganter esset ausurus aliquid ex iis quæ pertinent ad principium, non motus a principe sacri imperii, sed etiam quod sanctum votum non assequetur a justo Eloquio, ipse quoque, ut est consentaneum, audiens: *Petitis, et non accipitis, quoniam male petitis* [c]. » Ecce unum

A ex locis, propter quæ tam infensis animis novi isti Aeriani in hæc Dionysii scripta feruntur; quia vident, de oratione pro fidelibus defunctis, de justa retributione, et de meritis bonorum operum, et de pontificia dignitate ac munere sibi præscribi. Habes capite 7 *De ecclesiastica hierarchia*: Ἐγὼ δὲ, ὅτι μὲν ἀμοιβαίαν ἕξει τὴν ἀποκλήρωσιν ἕκαστος, εὖ οἶδα, τοῖς Λογίοις ἀκολουθῶν. Ἀπέκλεισε γὰρ, φησὶν ὁ Κύριος, καθ' αὐτοῦ, καὶ κομίσεται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε κακόν. Ὅτι δὲ καὶ τῶν δικαίων αἱ προσευχαὶ κατὰ τὸν τῇδε βίον, μήτιγε μετὰ θάνατον, εἰς τοὺς ἀξίους ἱερῶν εὐχῶν ἐνεργοῦσι μόνον, αἱ τῶν Λογίων ἡμᾶς ἐκδιδάσκουσιν ἀληθεῖς παραδόσεις. Ἢ τί πρὸς τοῦ Σαμουὴλ ὁ Σαοὺλ ἀπώνατο; τί δὲ τὸν τῶν Ἑβραίων λαὸν ὤνησεν ἡ προφητικὴ προσευχή; Et mox: Ὁ θεῖος ἱεράρχης ἐκφαντορικός ἐστιν, ὡς τὰ Λόγιά φησι, τῶν θεαρχικῶν δικαιωμάτων· ἄγγελος γὰρ Κυρίου παντοκράτορος Θεοῦ ἐστι. Μεμά- B θηκεν οὖν ἐκ τῶν θεοπαραδότων Λογίων, ὅτι τοῖς ὁσίως βιώσασιν, ἡ φανοτάτη καὶ θεία ζωὴ κατ' ἀξίαν ὑπὸ τῶν δικαιοτάτων ζυγῶν ἀντιδίδοται, παρορώσης ἀγαθότητι τῆς θεαρχικῆς φιλανθρωπίας τὰς ἐγγενομένας αὐτοῖς ἐξ ἀνθρωπίνης ἀσθενείας κηλῖδας, ἐπείπερ οὐδεὶς, ὡς τὰ Λόγιά φησι, καθαρὸς ἀπὸ ῥύπου. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Ἱεράρχης οἶδεν ἐπηγγελμένα πρὸς τῶν ἀληθῶν Λογίων, αἰτεῖ δὲ αὐτὰ γενέσθαι, καὶ δωρηθῆναι τοῖς ὁσίως βιώσασι τὰς ἱερὰς ἀντιδόσεις, ἅμα μὲν ἐπὶ τὸ θεομίμητον ἀγαθοειδῶς ἐκτυπούμενος, καὶ τὰς ἑτέρων δωρεὰς ὡς οἰκείας ἐξαιτῶν χάριτας, ἅμα δὲ καὶ τὰς ἀψευδεῖς ἐπαγγελίας εἰδὼς ἐσομένας, καὶ τοῖς παροῦσιν ἐκφαντορικῶς ἐμφαίνων, ὅτι τὰ παρ' αὐτοῦ κατὰ θεσμὸν ἱερὸν ἐξαιτούμενα, πάντως ἔσται τοῖς κατὰ θείαν ζωὴν τετελειωμένοις. Οὐ γὰρ ἂν ὁ ἱεράρχης, ὁ τῆς θεαρχικῆς δικαιώσεως ὑποφήτης, ἐζήτει ποτὲ τὰ **601** μὴ τῷ Θεῷ προσφιλέστατα, καὶ πρὸς αὐτοῦ δοθήσεσθαι θειωδῶς ἐπηγγελμένα. Διὸ τοῖς ἀνιέροις οὐκ C ἐπεύχεται ταῦτα κεκοιμημένοις, οὐ μόνον ὅτι τῆς ὑποφητικῆς ἐν τούτῳ παρατραπήσεται τάξεως, καί τι τῶν ἱεραρχικῶν αὐθάδως τολμήσει, μὴ πρὸς τοῦ τελετάρχου κεκινημένος, ἀλλ' ὅτι καὶ τῆς ἐναγοῦς εὐχῆς ἀποτεύξεται, πρὸς τοῦ δικαίου Λογίου καὶ αὐτῆς οὐκ ἀπεικότως ἀκούων· **Αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖτε.**

Percutiuntur et alio silice ex alveo Dionysiano novatores nostri, quem jacit idem Anastasius quæst. 32, non addito loco libri, sed laudato simpliciter Areopagita, de his verbis: *Est enim a ratione alienum, et absurdum, instituti ac scopi vim non attendere, sed dictiones. Estque hoc proprium non eorum qui divina volunt intelligere, sed eorum qui nudos admittunt sonos, et eos, usque ad aures suscipiunt extrinsecus, non transeuntes, neque volunt scire quid ea dictio significet, et quo modo eam oporteat declarare per alias quæ æqualem vim habent et sunt significantiores dictiones: affecti sunt* D *autem erga elementa et lineas, quæ non possunt intelligi, syllabasque et dictiones ignotas non transeuntes ad intelligentem eorum animæ facultatem, sed foris resonant in eorum labris et auribus.* Quis Apelles adversariorum sapientiam spirantiore penicillo quivisset depingere? quis aerius interpretes sensum omnem mysticum repudiantes condemnavit? Invenies apud nostrum Dionysium hæc omnia libro *De divinis nominibus*, capite 4: Ἔστι μὲν γὰρ ἄλογον, ὡς οἶμαι, καὶ σκαιὸν, τὸ μὴ τῇ δυνάμει τοῦ σκοποῦ προσέχειν, ἀλλὰ ταῖς λέξεσι. Καὶ τοῦτο οὐκ ἔστι τῶν τὰ θεῖα νοεῖν ἐθελόντων ἴδιον, ἀλλὰ τῶν ἤχους ψιλοὺς εἰσδεχομένων, καὶ τούτους ἄχρι τῶν ὤτων ἀδιαβάτους, ἔξωθεν συνεχόντων, καὶ οὐκ ἐθελόντων εἰδέναι, τί μὲν ἡ τοιάδε λέξις σημαίνει, πῶς δὲ αὐτὴν χρὴ καὶ δι' ἑτέρων ὁμοδυνάμων καὶ ἐκφαντικωτέρων λέξεων διασαφῆσαι, προσπασχόντων δὲ στοιχείοις καὶ γραμμαῖς ἀνοήτοις, καὶ συλλαβαῖς, καὶ

[c] Jac. IV, 3.

λέξεσιν ἀγνώστοις, μὴ διαβαινούσαις εἰς τὸ τῆς ψυχῆς αὐτῶν νοερὸν, ἀλλ' ἔξω περὶ τὰ χείλη καὶ τὰς ἀκοὰς αὐτῶν διαβομβουμέναις, etc.

Idem Anastasius quæst. 6, posterioris exemplaris, ex Dionysio Areopagita *de iis qui sancte obdormierunt* ista descripsit : *Dico ergo, sacras Scripturas sequens, quod omnino sunt utiles in hac vita sanctorum preces, hoc modo: Si quis donum desiderans, et ad ejus participationem religiose affectus, tanquam suam agnoscens exiguitatem, quempiam sanctorum adeat, rogetque, ut sibi adjutor et precator accedat; ex eo omnino capiet, quæ omnes exsuperat, utilitatem. Assequetur enim ea quæ petit divinissima dona, ipsum suscipiente divina bonitate, piaque ac religiosa sui agnitione, et in sanctos reverentia, et petitarum sacrarum petitionum laudabili desiderio convenientique et divino habitu. Est enim hoc quoque divinis judiciis constitutum, ut divina dona, iis qui digni sunt ut sint participes, decentissimo donentur ordine per eos qui digni sunt impertiri. Hunc si quis pulchre institutum aspernetur ordinem, et ad miseram elatus de se persuasionem, se idoneum existimet ut cum Deo habeat consuetudinem, et sanctos despiciat : quin etiam si Deo indignas et non sanctas postularit petitiones, et intensum divinorum non habeat desiderium, et sibi conveniens, propter seipsum excidet a stulta petitione.* En tertium telum pro suffragiis sanctorum, ut per eos ad Deum adeamus, et depicta clare superbia Calvinistarum, qui misera de se persuasione tumidi, hunc ordinem negotiandi cum Deo per familiares Dei, despiciunt ac despuunt. En tibi verba apud nostrum capite septimo *De ecclesiastica hierarchia :* Φημὶ δὲ, τοῖς Λογίοις ἑπόμενος, ὡς ὠφέλιμοι πάμπαν εἰσὶν ἐν τῷδε τῷ βίῳ τῶν ἁγίων αἱ προσευχαὶ, κατὰ τόνδε τὸν τρόπον· Εἴ τις ἱερῶν ἐφιέμενος δώρων, καὶ πρὸς μετοχὴν αὐτῶν ἕξιν ἱερὰν ἔχων, ὡς τῆς οἰκείας ἐπιγνώμων βραχύτητος, ἐλθὼν ἐπί τινα τῶν ὁσίων ἀνδρῶν ἀξιώσειεν αὐτόν οἱ γενέσθαι συλλήπτορα καὶ συνικέτην, ὠφεληθήσεται πάντως ἐκ τούτου τὴν πάσης ὑπερκειμένην ὠφέλειαν. Ἐπιτεύξεται γὰρ ὧν αἰτεῖ θειοτάτων δώρων, ἀποδεχομένης αὐτὸν τῆς θεαρχικῆς ἀγαθότητος, τῆς τε οἰκείας εὐλαβοῦς ἐπιγνωμοσύνης, καὶ τῆς ἐπὶ τοῖς ὁσίοις αἰδοῦς, καὶ τῆς τῶν αἰτηθεισῶν ἱερῶν αἰτήσεων ἐπαινετῆς ἐφέσεως, καὶ καταλλήλου καὶ θεοειδοῦς ἕξεως. Ἔστι γὰρ καὶ τοῦτο τοῖς θεαρχικοῖς κρίμασι νενομοθετημένον, τὸ τὰ θεῖα δῶρα τοῖς ἀξίοις τοῦ μετασχεῖν ἐν τάξει θεοπρεπεστάτῃ, δωρεῖσθαι διὰ τῶν ἀξίων τοῦ μεταδοῦναι. Ταύτην οὖν εἴ τις ἀτιμάσειε τὴν ἱερὰν εὐκοσμίαν, καὶ πρὸς ἀθλίαν οἴησιν ἐληλυθὼς, ἱκανὸν ἑαυτὸν οἰηθείη πρὸς τὴν θεαρχικὴν ὁμιλίαν, καὶ τῶν ὁσίων ὑπερφρονήσοι· καὶ μὴν, εἰ τὰς αἰτήσεις ἀναξίας τε Θεοῦ, καὶ μὴ ἱερὰς αἰτήσοι, καὶ τὴν ἔφεσιν τῶν **602** θείων εἰ μὴ σύντονον ἔχει καὶ ἑαυτῷ κατάλληλον, ἀποτεύξεται δι' ἑαυτὸν τῆς ἀνεπιστήμονος αἰτήσεως.

Inter Opera D. Athanasii Alexandrini patriarchæ, tomo XI, Commelinianæ editionis Græco-Latinæ, editus est libellus *Quæstionum breviorum ad Antiochum ;* quem magni illius Athanasii non esse colligitur, quod in iis SS. Epiphanius et Gregorius Nyssenus citentur, illo magno Athanasio juniores. Nec tamen idem videtur auctor cum illo Anastasio Nysseno, licet fortassis ad eumdem Antiochum uterque quæstiones scribat. Hic Athanasius quæst. VIII quærit, quot sint essentiæ et ordines angelorum. Et respondet ex D. quidem Nysseno, unam et eamdem esse essentiam, sicut etiam una est essentia cunctorum hominum: de ordinibus vero, esse novem, *angelos, archangelos, principatus, potestates, virtutes, dominationes, sex alis alata seraphim, multis oculis ornata cherubim, et thronos, sicut multum in Theologia valens Dionysius inquit :* Τάγματα δὲ, ὡς ὁ πολὺς ἐν Θεολογίᾳ Διονύσιός φησι, ἐννέα, ἅπερ εἰσὶ ταῦτα· Ἄγγελοι, Ἀρχάγγελοι, Ἀρχαὶ, Ἐξουσίαι, Δυνάμεις, Κυριότητες, τὰ

A ἑξαπτέρυγα Σεραφὶμ, τὰ πολυόμματα Χερουβὶμ, καὶ οἱ Θρόνοι, perspicue ad libros *De cælesti hierarchia* respiciens, sic enim ibi distinguuntur, cap. 6, licet alio paululum ordine. Fieri potest, ut iste Athanasius sit recentior aliquis episcopus Alexandrinus ; cujus etiam sit *Liber definitionum*, in quo citatus Nyssenus ; et *Liber dictorum et interpretationum parabolarum evangelicarum*, ubi citatur Gregorius Nazianzenus. Sed hæc ambigua sunt : patet, satis antiquum esse scriptorem, qui pro magno Athanasio receptus, et Epiphanio juniorem nullum citat.

Sophronii catholici, Monothelitarum hæreticorum, et schismaticorum Græcorum testimonia.

Temporibus Honorii et Joannis IV pontificum Romanorum vixit quidam Sophronius Hierosolymitanus, qui primus ferme se Monothelitis opposuit auctor *Prati spiritualis*, circa annum Domini 638. Hinc in epistola ad Sergium Constantinopolitanum patriarcham sic scribit : *Christi vero asserimus*
B *etiam esse virtutem illam, quæ dicitur nova et Deivirilis operatio, non unam exsistentem, sed diversi generis ac differentiæ, quam ex Areopago, a Paulo egregio divinitus captus asseruit Dionysius.* Nonne innuit locum in epistola quarta *ad Caium θεραπευτὴν* in fine, de Jesu? Καὶ τὸ λοιπὸν, οὐ κατὰ Θεὸν τὰ θεῖα δράσας, οὐ τὰ ἀνθρώπεια κατ' ἄνθρωπον, ἀλλ' ἀνθρωπωθέντος Θεοῦ, καινήν τινα τὴν θεανδρικὴν ἐνέργειαν ἡμῖν πεπολιτευμένος. *Quod reliquum est, neque secundum Deum* (subintellige hic et in seqq. *tantum*) *divina perficiens, neque humana secundum hominem; sed Deo homine facto, novam quamdam Dei-virilem operationem nobiscum conversatus ostendens.* Hunc locum pro se versutissimi tum temporis hæretici producebant, catholicis consentientes de epistolæ auctore Areopagita. Si non valet apud Calvinianos auctoritas catholicorum monachorum, valeat saltem sententia hæreticorum. Valeret, si non noceret Calvinismo. Enumerabo tamen hæreticos illos, ut constet de orbis
C tunc temporis de epistolæ illius scriptore consensu.

Tomo III *Conciliorum*, in synodo Romæ habita sub Martino I papa, secretario 3, pag. 121, exstat epistola illius Sergii Monothelitæ ad Cyrum patriarcham Alexandrinum, qua epistola recipit capitulum septimum Cyri, in quo hunc locum Dionysio Areopagitæ tribuebat. Pagina vero 123 ait Themistius hæreticus in Epistola ad Marcellinum presbyterum et Stephanum diaconum de operatione Christi : « Ideo Dei-virilem Dionysius Areopagita nominavit. » Idem asseruit Macarius patriarcha Antiochenus hæreticus in synodo habita Constantinopoli in Trullo, tempore Pogonati imperatoris, act. 2, in fine : « Ego, inquit, numerum non dico, sed Dei-virilem operationem ejus, secundum sanctum Dionysium. » Cyrus hæreticus in dist. cap. 7, dixerat se credere, « eumdem unum Christum, et unum Filium operantem Deo decibilia et humana, una Dei et viri operatione secundum B. Dionysium, »
D d. tomo III pag. 120. In quibus verbis Cyrus contextum Dionysii depravasse, et *unam* posuisse, pro *nova*, a B. Sophronio convictus fuit, ut fatetur ipse Pyrrhus adhuc hæreticus, in libro contra dogmaticum Cyri volumen, his verbis : « Unum autem tantum capitulum reprehendit Sophronius reverendissimus, utpote testimonium beatæ memoriæ Dionysii falsantem permutatione unius vocis ; in hoc congrua dicens prædictus vir et cauta, in quibus ille asserit; sed homine facto Deo, *novam* quamdam et Dei-virilem operationem nobis proferens. *Unam* enim secundum veritatem continebat denominatum volumen ; sed non malitiose (absit!) juxta meum verbum ; sed quoniam non potest aliter *nova* intelligi, nisi *una ;* a sanctissimo Cyro hujusmodi vox posita est: quoniam per abnegationem sublimium unam B. doctor confessionem construens, et hanc singulariter exprimens ; quid aliud nisi unam confiteri **603** operationem, eo

quod unius est Christus, per quoddam verbum lu-culentius tradidit? » Hactenus veternosus coluber Pirrhus, fatetur corruptelam, quam negare non poterat, convictus; sed ex crimine laudem quærit. Idem Pirrbus in disputatione cum B. Maximo monacho et martyre circa finem : Τί δὲ περὶ τοῦ ἁγίου Διονυσίου φαμὲν, ἐν τῇ πρὸς Γάϊον τὸν θεραπευτὴν ἐπιστολῇ φήσαντα [*leg.* φήσαντος] περὶ τοῦ Χριστοῦ· ... *καινήν τινα θεανδρικὴν ἐνέργειαν πεπολιτευμένος*; Turrianus vertit : *Quid prælerea dicemus de S. Dionysio, qui in epistola ad Caium cultorem de Christo dixit, exercuisse novam quamdam operationem Dei-virilem?* Habes quinque Monothelitas, et considera mihi, hanc sententiam de Dionysii Areopagitæ scriptis sæculo illo VII, in omnibus patriarchalibus sedibus, hoc est Ecclesia tota, fuisse indubitatam : nam Romæ id asserebant Martinus, Honorius, et Joannes; Alexandriæ Cyrus, Antiochiæ Macarius, Constantinopoli Sergius, Hierosolymis Sophronius.

Vide etiam quo pacto hodie hac in re, de libris dico Areopagitæ, cum Romana Ecclesia schismatici Græci consentiunt. Cum Stephanus Gerlachius, Martinus Crusius, et alii Lutherani Ubiquetarii Wittembergenses et Tubigenses, contra catholicos Germaniæ Jesuitas, et alios, unde suffragatores suæ sectæ conquirerent, juxta illud Virgilii [d] :

Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo,

legationem miserunt ad Jeremiam patriarcham Constantinopolitanum, et postea per epistolam quæsierunt ab eodem, quænam esset totius Græciæ de hoc, de quo controvertit Scaliger, Dionysio et ejus operibus sententia. Ille per Theodorum Zygomalam scribam suum respondit in hæc verba, quæ ex libro primo Turco-Græciæ columna 97 desumpta, misit ad me noster Petrus Dujarricius Aquitanus : Ἀρεοπαγίτου βίον ἔγραψα, καὶ ἔπεμψα ὑμῖν, ὡς καλῶς μέμνημαι, καὶ, εἰ ζήτησας, αὐτοῦ εὑρήσεις. Ἡμεῖς δὲ, γίνωσκε, ὅτι θεῖον ἄνδρα τὸν τοιοῦτον ἔχομεν, καὶ μετὰ τοὺς ἀποστόλους Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία τιμᾷ, καὶ τὸ βιβλίον αὐτοῦ ἀποδεχόμεθα, καὶ πιστὰ τὰ ἐν αὐτῷ γεγραμμένα λέγομεν. Ait : *Areopagitæ vitam descripsi, et vobis misi, id quod bene memini, invenies etiam tu istic modo quæras. Scito, eum virum a nobis divinum haberi, et secundum post apostolos Christi ab Ecclesia honorari, librumque ejus a nobis probari, et fide digna, quæ in eo scripta sunt, duci.* Quid ad hæc Scaliger? cachinnabitur Lutheranos, quod Jeremiam potius, quam Genevenses et se consuluerint. Sed redeo ad nostros, hoc est antiquiores Patres.

Testimonia Theodori presbyteri, Sergii Tempsanensis et Antonii Melissæ.

Sophronio tres alii accedant, de quibus, quod ignoti, quid dicam aliud non habeo. In Photii Bibliotheca fit mentio Theodori presbyteri, qui quando vixerit, et quid aliud egerit, scripserit, nescio. Photius ait se legisse librum illius, quo solverat quatuor objectiones adversariorum (habes supra) et probaverat hæc monumenta divini et magni Dionysii germana esse, γνησίαν εἶναι τοῦ μεγάλου Διονυσίου τὴν βίβλον. Credant Calvinistæ Photio hæretico, tam docto quam impio, Romanæ sedis acerrimo adversario.

In concilio Lateranensi sub Martino I, consultatione 3, Sergius episcopus Tempsanensis agnoscit dictam epistolam *ad Gajum cultorem*, de qua supra, et illa ipsa verba quæ Cyrus in capitulo septimo proferebat, fatetur fuisse Dionysii Areopagitæ.

Antonius quidam monachus, cujus exstat liber vocatus *Melissa*, sæpe citat nostrum Dionysium. Lib. I, serm. 19 in fine ex eo profert hæc : *Non fieri potest, ut veniam consequantur illi, quos peccatorum non pœnitet;* et serm. 21 : *Veritas est Deus utpote unum, non multa, secundum naturam. Verum quippe unum est, mendacium autem multiplex. Nam et Christus ait : Ego sum via, veritas et vita* [e]. Serm. 73 : *Silentium pro consensu haberi, docetur etiam proverbio.* Horum locorum nullum potui reperire in libros quos habemus : fieri potest, ut diligentiam meam fuerint frustrati. Libro II, sermone 3, citat hæc : *Qui ad purissimum accedunt sacrificium, perpurgatos esse oportet extremis etiam animæ phantasiis, et per similitudinem ipsi, quoad fieri potest, appropinquare.* Hoc exstat *Ecclesiast. hierarchiæ* cap. 3 : Τοὺς γὰρ ἐπὶ τὴν παναγεστάτην ἰόντας ἱερουργίαν, ἀποκεκαθάρθαι δεῖ καὶ τὰς ἐσχάτας τῆς ψυχῆς φαντασίας, καὶ δι' ὁμοιότητος αὐτῇ κατὰ τὸ δυνατὸν προσιέναι. Ne vero dubites hæc esse Areopagitæ, scito hunc Antonium, Dionysii nomen solitum ἁπλῶς nostro tribuere : aliorum vero Dionysiorum solere patriam adjicere, ut lib. II, sermone 45, affert ex Dionysio Alexandrino istud : « Fortis autem et accurata oratio, amaras etiam dicit esse dulcium causas, et laborum fructus esse voluptates. Nam sine labore nihil potest pulchri contingere; » et sermone 72, ex eodem Dionysio Alexandrino profert : « Irasci **604** apud nos eousque extenditur dum peccata sedet. Irascimini, inquit, et ne peccetis [f]. Et summum jus vitandum est, cum dicat Ecclesiastes [g] : Ne sis justus multum. » Denique scitum est apud theologos κατ' ἐξοχὴν Dionysii appellatione Areopagitam censeri.

Ex Elia Cretensi et Andrea Cretensi, testimonia.

Elias Cretensis disertos et accuratos Commentarios composuit in multas B. Gregorii Nazianzeni orationes, in quibus sæpius meminit nostri Dionysii, ut in *Apologet.* oratione I, fol. 59 et 75, dicit Nazianzenum vocem φωταγωγούς, *illuminantes*, ex Dionysii libris mutuatum, nempe *De ecclesiastica hierarchia*, cap. 5, § 2, et postea Elias fol. 451, perspicue alludit ad Dionysii libros hierarchicos, ita scribens : « Etenim quæ hic in Ecclesiis celebrantur, eorum quæ in cœlis celebrantur similitudines ac simulacra esse, sanctus Dionysius censet, nostramque hierarchiam post cœlestem hierarchiam collocans, comministram eam pronuntiat, illincque pro benignitate congruentes illuminationes accipere ait, his nimirum verbis utens. Hujus igitur nostræ congruentis deificationis causa benignus ille sacrarum cæremoniarum principatus, » etc., quæ cuncta licet legere d. cap. 5, a pag. 355, et cap. 8, a pag. 388, copiosius enarrata. Item in commentario orationis XIX laudat quæ Dionysius scripsit de ritu consecrandi sacerdotes, quæ nunc exstant d. cap. 5, pag. 364.

S. Andreas Hierosolymitanus, Cretensium episcopus et martyr, laudatus a Glyca, in oratione *De dormitione Deiparæ Virginis*, non solum secutus fuit narrationem nostri Dionysii de obitu Mariæ dominæ nostræ, sed et stylum ac verba conatus imitari; ut facile colliget, qui Græca verba Andreæ contulerit cum Dionysianis, tom. I, p. 539.

Testimonia Juliani Hierosolymitani, Epiphanii presbyteri, Glycæ et aliorum Græcorum.

Sanctus Dionysius Areopagita libro *De divinis nominibus* cap. 3, in fine, sic scribit : Ἐπεὶ καὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θεολήπτοις ἡμῶν ἱεράρχαις, ἡνίκα καὶ ἡμεῖς, ὡς οἶσθα, καὶ αὐτὸς καὶ πολλοὶ τῶν ἱερῶν ἡμῶν ἀδελφῶν ἐπὶ τὴν θέαν τοῦ ζωαρχικοῦ καὶ θεοδόχου σώματος συνεληλύθαμεν. Παρῆν δὲ καὶ ὁ ἀδελφόθεος Ἰάκωβος, καὶ Πέτρος ἡ κορυφαία καὶ πρεσβυτάτη τῆς θεολόγων ἀκρότης. Εἶτα ἐδόκει μετὰ τὴν θέαν ὑμνῆσαι τοὺς ἱεράρχας ἅπαντας, etc. *Quandoquidem apud ipsos quoque nostros a Deo afflatos sacrorum principes, quando nos quoque, ut ipse nosti, et multi ex nostris sacris fratribus, ad contuendum corpus, quod vitæ principium dedit, et Deum suscepit, convenimus. Aderat autem Dei quoque frater Jacobus, et Petrus, qui erat theologorum*

[d] Æneid. VII, 313. [e] Joan. XXIV, 6. [f] Ephes. IV, 26. [g] Cap. VII, 7.

suprema et antiquissima summitas. Visumque est, ut post illud spectaculum omnes sacrorum principes hymnum canerent, etc. Hæc ut vera verba de se loquentis Areopagitæ, magno consensu Græci Patres receperunt; et inde in Ecclesiam traditio antiquissima manavit, morti Deiparæ virginis omnes apostolos, et B. Dionysium ac Timotheum interfuisse. Tempore Chalcedonensis synodi, petentibus Marciano et Pulcheria, Julianus Hierosolymitanus episcopus id verbis hisce fuit testatus : « Tunc autem aderant cum apostolis, sanctissimus Timotheus apostolus et primus episcopus Ephesiorum, et Dionysius Areopagita : sicut hic ipse magnus testatur Dionysius, in his quæ de beato Hierotheo, qui ipse quoque tunc aderat, conscripsit ad D. apostolum Timotheum, sic dicens : Quandoquidem, » etc., subdit enim citata Dionysii verba. Hoc B. Juliani testimonium profert Euthymius historicus libro III, cap. 40, citatus a B. Joanne Damasceno orat. *De Dormitione Deiparæ* : et Nicephorus Calixtus idem refert libro XV *Hist.* c. 14. Eamdem auctoritatem et verba pro Areopagitæ gnesiis amplectuntur etiam Epiphanius presbyter in orat. *De dormitione Deiparæ*, Simeon Metaphrastes, et Michael Syngelus in laude Dionysii, Maximus scholiis in Dionysium, Glycas lib. I *Annal.* et alii Græci in Cantico quodam de Deipara. Lege Petrum Canisium lib. V *Marialis* cap. 3, et Cardin. Baronium, tomo I *Annal.*, anno Christi 48, num. 8, ubi docte ostendit, hanc veram esse Dionysii sententiam.

B. Michaelis Syngeli et B. Joannis Damasceni sententia.

Beatus Michael Syngelus presbyter Hierosolymitanus, magna laude sanctimoniæ ac eruditionis, scripsit quædam tempore non Mauritii imperatoris, sed Ludovici Pii Hilduini ævo, quando a Theophilo Græcorum imp. iconomacho propter catholicam fidem multa pertulit, ut tradit Curopalata in Histor. et laudatur a Theodoro Studita lib. II, epist. 213. Hic ergo Syngelus eodem tempore, quo Methodius vitam et martyrium Areopagitæ scripsit, etiam ipse martyrii amore exæstuans, disertissimum ejusdem Dionysii Encomium composuit, quod Parisiis **605** Græce fuit excusum, hoc initio : Οὐρανίαν ὄντως, in quo multa laudat utriusque hierarchiæ, libri *De divinis nominibus*, epist. ad Caium et alia quæ sunt cuique ad manum.

Michaele paulo antiquior, et confessionis laude non ignobilior Joannes Manzer Damascenus vixit, clarum lumen ac sidus octavi sæculi, diligens lector et candidus laudator horum Dionysii librorum, habes libro I *De fide orthodoxa*, capite 12 : Ταῦτα μὲν οὖν ἐκ τῶν ἱερῶν μεμνήμεθα Λογίων, ὡς ὁ θεῖος ἔφη Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, ὅτι ὁ Θεὸς πάντων ἐστὶν αἰτία καὶ ἀρχὴ, τῶν ὄντων οὐσία, τῶν ζώντων ζωὴ, των λογικων ὄντων λόγος. Quæ, licet alio ordine, invenies omnia *De divinis nominibus*, capite primo. *Et hæc quidem a sacris oraculis sumus edocti, sicut ait divinus Dionysius Areopagita, Deum omnium causam esse et principium, eorum quæ sunt, essentiam, viventium vitam, et ratione utentium rationem*, etc. Idem Joannes ejusdem Operis libro II, cap. 18, vocat « sanctissimum et theologiæ peritissimum. » Καθὼς δὲ, ait, ὁ ἁγιώτατος καὶ θεολογικώτατός φησι Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, Πάσας ἡ θεολογία, ἤγουν ἡ θεία Γραφὴ, τὰς οὐρανίας οὐσίας ἐννέα κέκληκε. *Sicut autem sanctissimus et theologiæ callentissimus ait Dionysius Areopagita : Universe theologia, id est sacra Scriptura, cœlestes essentias novem esse dixit.* Sunt deprompta ex libro *De cœlesti hierarchia*, capite 5, sub fin. Tertium profert locum in lib. *De iis, qui in fide obierunt* : Ἔφη τοιγαροῦν ὁ πολὺς τὰ θεῖα καὶ βαθὺς Διονύσιος ἐν τῇ περὶ τῶν κεκοιμημένων μυστικῇ θεωρίᾳ, οὑτωσὶ λέξας, ἵν' ἐκ τῶν αὐτοῦ θείων καὶ σεβαστῶν λόγων πρὸς ἐναργῆ ἀπόδειξιν ἐφάψωμαι· *Ὅτι δὲ καὶ τῶν δικαίων αἱ προσευχαί*... *Ait rerum divinarum magnus ac profundus scrutator Dionysius, in mystica de dormientibus contemplatione, sic loquens, ut ejus divinis et venerandis sermonibus demonstrationem delibem* : « *Quod autem justorum preces*, » etc. Locus Dionysii habetur cap. ult. *De ecclesiastica hierarchia*, quem supra ex beato Anastasio Nysseno totum exhibui eumdem laudante ; ideo nec illum repeto, nec quartum addo testimonium Damasceni, ex oratione *De dormitione beatæ Mariæ virginis*, ubi confirmat nostri Dionysii narrationem, de qua etiam supra ; quam historiam quoque beatus Michael Syngelus eleganter dilatavit in præfato S. Dionysii Encomio.

Ex Simeone Metaphraste et Theodoro Prodromo testimonia.

Beatus Simeon Metaphrastes, celeberrimus apud Græcos (cujus auctoritate synodus Florentina œcumenica sub Eugenio IV, sess. 7, utitur) multus est in horum librorum commendatione, confirmans eos B. Dionysii Areopagitæ esse. Primum in Dionysii Vita, quam habemus in Surii tomo V, die 11 Octobris; ubi etiam materiam librorum 3 quam videmus in istis nostris, producit. Deinde ejusdem Surii tomo IV in oratione *De dormitione Deiparæ* ait : « Per nubem autem ejus venerandos congregat discipulos, ut venerandum ejus corpus mandarent sepulturæ. Ne autem videatur inane, quod dictum est de congregatione apostolorum, quæ facta est in dormitione Virginis, satius fuerit ea summatim addere quæ a Dionysio Areopagita dicuntur in iii libro *De divinis nominibus* ad Timotheum. » Librum pro capite seu sectione usurpat, et subdit verba Dionysii, quæ habemus superius.

Adjungo Theodorum Prodromum, qui diu posterior, vixit temporibus imp. Andronici Junioris ; sed adjungo, quia recensens gravissimos aliquos et antiquissimos atque sanctissimos Patres Græcos, quorum scriptis Ecclesia sint illustrata primum locum tribuit nostro beato Dionysio Areopagitæ : huic subdit magnum Athanasium, et Basilium, et utrumque Gregorium, et Ephræm Syrum, et Joannem Chrysostomum, et Cyrillum Alexandrinum, et Maximum nostrum, et Joannem Climacum, et Nilum ; denique his quos dixi omnibus subdit, ut eorum consortio dignum, Simeonem Metaphrasten; quare et illi ipse nunc associetur.

Ex Suida, et Joanne Sycopolitano, et Gregorio Patricio.

Suidas ille, quisquis fuit cujus exstant utilia collectanea, qui vixit post annum Christi millesimum, agens de nostro Dionysio, facit illum B. Pauli discipulum, et Atheniensium episcopum, et ex eo narrat historiam de eclipsi visa Heliopoli, patiente Domino, cum adesset Apollophanes, et citat epistolam nostri Dionysii ad Polycarpum, quæ multorum manibus teritur ; in qua verbotenus omnia continentur quæ Suidas retulit. Postea subjicit omnem materiam libri *De divinis nominibus* ad Timotheum. Agnoscit etiam libros hierarchicos, et *Mysticam theologiam*, et epistolas quas habemus omnes, et inter eas *ad Caium*, **606** et *ad Demophilum*, quos ambo vocat *Therapeutas*. Citat etiam Encomium Michaelis Syngeli, de quo jam egimus.

Multi Prologum, qui præfigitur beati Maximi Græcis Scholiis, volunt non esse Maximi, sed junioris cujusdam Joannis Sycopolitani ; nec sane convenit admodum cum Maximi stylo, qui pressior est et simplicior. In hoc Prologo respondetur quibusdam argumentis adversariorum, qui conantur hos libros Dionysio Areopagitæ adimere, quæ nos argumenta jam solvimus, et Prologum Maximo tribuimus, cum plerisque, cui arbitror non adimendum propter haud magnam styli discrepantiam. In eodem Prologo subditur index omnium Dionysii quæ nunc exstant Operum, et prætera

multorum quæ interciderunt, quorum in nunc exstantibus facta habetur mentio, quæ nihil opus nunc iterum recensere.

Denique typis prodierunt Epigrammata varia Georgii Patricii, cui Mitylene patria, in laudem librorum beati Dionysii, *De cœlesti hierarchia*, *De ecclesiastica hierarchia*, *De divinis nominibus*, et *De mystica theologia*.

Ex Euthymio monacho Zigabeno.

Vixit tempore Alexii Comneni, sæculo undecimo, inter Græcos sui ævi eruditissimus et diligentissimus, ut patet ex libris qui exstant; nempe *Commentariis in Psalmos* omnes, et *in quatuor Evangelia*, et *Panoplia* contra hæreses, in quo opere multa satis ampla loca nostri Dionysii adducit, ut Areopagitæ illius Magni. Dabo nonnulla ex versione Francisci Zini. Ait parte I *Panopliæ orthodoxæ fidei*, titulo 2: « De Patre, Filio, et Spiritu sancto distincta simul atque conjuncta divinitatis ratio; Dionysii Areopagitæ ex capite de unita distinctaque theologia: Patrem quidem esse fontem, ut ita dixerim, divinitatis; Filium autem, et Spiritum, fecundæ divinitatis, si ita dicendum est, germina divinitus pullulantia, et flores quodammodo, et essentia præstantiora lumina, ex sacris libris accepimus: sed quonam pacto hæc sint, nec eloqui possumus, nec intelligere. » Nonne sunt ista? Ὅτι μὲν ἔστι πηγαία θεότης ὁ Πατὴρ· ὁ δὲ Ἰησοῦς καὶ τὸ Πνεῦμα, τῆς θεογόνου θεότητος, εἰ οὕτω χρὴ φάναι, βλαστοὶ θεόφυτοι, καὶ οἷον ἄνθη καὶ ὑπερούσια φῶτα, πρὸς τῶν ἱερῶν Λογίων παρειλήφαμεν· ὅπως δὲ ταῦτά ἐστιν, οὔτε εἰπεῖν, οὔτε ἐννοῆσαι δυνατόν, *De divinis nominibus*, cap. 2. Vides, quam hæc germana sint nostri Dionysii, cujus Græcam grandiloquentiam vix ulla sermonis Latini facundia plene queat exprimere; quod ex cæteris æque patebit.

Item, ex capite primo libri *De divinis nominibus*: *Quamobrem in omni fere theologica disceptatione summam divinitatem sancte celebratam cernimus; tum ut monadem et unitatem, propter simplicitatem unitatemque impartibilitatis ipsius naturam exsuperantis: ex qua tanquam unifica potestate unum efficimur, dividuisque nostris diversitatibus supra mundanum modum copulatis, in monadem deiformem, unionemque Deum imitantem, colligimur: tum autem Trinitatem, propter fecunditatis essentiam superantis in tribus personis expressionem, ex qua in cœlo et in terra paternitas omnis exsistit et nominatur.* Hæc et reliqua, quæ subdit omnia, exstant in nostro, pagina 341. Ὅθεν ἐν πάσῃ σχεδὸν τῇ θεολογικῇ πραγματείᾳ, τὴν θεαρχίαν ὁρῶμεν ἱερῶς ὑμνουμένην· ὡς μονάδα μὲν καὶ ἑνάδα, διὰ τὴν ἁπλότητα καὶ ἑνότητα τῆς ὑπερφυοῦς ἀμερίας, ἐξ ἧς ὡς ἑνοποιοῦ δυνάμεως ἑνιζόμεθα, καὶ τῶν μεριστῶν ἡμῶν ἑτεροτήτων ὑπερκοσμίως συμπτυσσομένων, εἰς θεοειδῆ μονάδα συναγόμεθα, καὶ θεομίμητον ἕνωσιν· ὡς τριάδα δὲ, διὰ τὴν τρισυπόστατον τῆς ὑπερουσίου γονιμότητος ἔκφανσιν, ἐξ ἧς πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς ἐστι καὶ ὀνομάζεται, etc.

Item ex cap. 3 *De mystica theologia* istud: *In eo libro quem* De theologicis institutionibus *inscripsimus, quæ sint affirmantis theologiæ præcipua declaravimus: quomodo divina bonaque natura una dicatur et trina; quæ in ipsa Patris, quæ Filii notio; quid significet Spiritus sancti theologia: qua ratione ex incorporeo individuoque bono intima bonitatis lumina pullulent, et a coæterna cum ipso pullulatione in ipso, et in seipsis et inter se mansione sic exeant, ut ab ea nunquam discedant.* Habentur Græce tom. II: Ἐν μὲν οὖν ταῖς θεολογικαῖς Ὑποτυπώσεσι τὰ κυριώτατα τῆς καταφατικῆς θεολογίας ὑμνήσαμεν· πῶς ἡ θεία καὶ ἀγαθὴ φύσις, ἑνικὴ λέγεται, πῶς τριαδική· τίς ἡ κατ' αὐτὴν λεγομένη πατρότης τε καὶ υἱότης· τί βούλεται δηλοῦν ἡ τοῦ Πνεύματος θεολογία· πῶς

A ἐκ τοῦ ἀΰλου καὶ ἀμεροῦς ἀγαθοῦ, τὰ ἐγκάρδια τῆς ἀγαθότητος ἐξέφυ φῶτα, καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐν ἀλλήλοις συναϊδίου τῇ ἀναβλαστήσει μονῆς ἀπομεμένηκεν ἀνεκφοίτητα.

Sequuntur apud Euthymium duo loci ex cap. 2 *De divinis nominibus*. **607** Prior talis est: *In unione divina, sive natura illa essentiam superante, conjuncta quidem sunt et communia unicæ principalique Trinitati; exsistentia essentiam superans, divinitas divinitate superior, bonitas bonitate præstantior*, etc., ex illo: Ἐπὶ τῆς ἑνώσεως τῆς θείας, ἤτοι τῆς ὑπερουσιότητος, ἡνωμένον μὲν ἔστι τῇ ἑναρχικῇ Τριάδι καὶ κοινὸν, ἡ ὑπερούσιος ὕπαρξις, ἡ ὑπέρθεος θεότης, ἡ ὑπεράγαθος ἀγαθότης, ἡ πάντων etc. Posterior autem ex ejusdem cap. principio: *Nullus bonus, nisi solus Deus*[b]. *Hoc et alibi a nobis expensum ac demonstratum est, omnes semper denominationes Deo dignas non per partes, sed in tota, perfecta, integra, et plena divinitate in sanctis celebrari libris, et omnes ipsas individue, absolute,*
B *et præter omnem discriminis observantiam, integra ratione universæ integritati perfectæ et totius divinitatis attribui*, et quæ sequuntur multa. Οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός. Τοῦτο μὲν οὖν καὶ ἐν ἄλλοις ἐξετασθὲν ἡμῖν, ἀποδέδεικται, τὸ πάσας ἀεὶ τὰς θεοπρεπεῖς θεωνυμίας, οὐ μερικῶς, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ὅλης καὶ παντελοῦς καὶ ὁλοκλήρου καὶ πλήρους θεότητος, ὑπὸ τῶν Λογίων ὑμνεῖσθαι, καὶ πάσας αὐτὰς ἀμερῶς, ἀπολύτως, ἀπαρατηρήτως, ὁλικῶς, ἁπάσῃ τῇ ὁλότητι τῆς ὁλοτελοῦς καὶ πάσης θεότητος ἀνατίθεσθαι, etc. En quinque ex uno titulo testimonia. Vereor ne molestus sim, si ex eodem opere cætera omnia commemorem; sunt enim multa et magna nimis. Nam titul. 3 continentur fragmenta viginti et septem, metaphrastice citata ex libro *De divinis nominibus* et aliis operibus: unum titulo 5, sed titulo 7, duo ex eodem libro, unum ex epistola 4 *ad Caium*, unum ex libro *De theologicis elementis*, duo ex *cœlesti et ecclesiastica*
C *hierarchia*.

Cæterum parte II, titul. 18, refert epist. 5 Maximi ad Nicandrum, in qua locum illum beati Dionysii de Dei-virili operatione ex epistola *ad Caium* fuse explicavit: quæ explicatio quia pereruditа est, et ostendit Maximi sapientiam atque eruditionem, cujus inscitiam Scaliger jactat se ostendisse, eam hoc loco ascribam, in Scaligeri gratiam, non Græce, quia careo exemplari, sed Latine ex versione Zini. Ait ergo: « Idem de actionibus dicere possumus, nec tamen ob id unicas divinorum Patrum de ipsis actionibus voces negamus (absit) quas vel sanctus et divinis in rebus explicandis excellentissimus Dionysius, vel sapiens Cyrillus, pronuntiavit; quibus divina simul et humana actio sic declaratur ut conjunctam atque unam esse appareat. Voces enim ab illis excogitatæ propter conjunctionem, et mutuam naturalium actionum inter ipsas omnino copulationem, sunt piæ et comprobandæ. Quemad-
D modum et illæ quæ geminas declarant actiones propter differentiam in essentia naturaque subsistentem. Vox enim illa Theandrica, a doctore Dionysio composita quæ divinam humanamque significat, ut unica pronuntiatione duplicem naturæ duplicis actionem indicaret. Sapiens rursum Cyrillus unam conjunctamque dixit actionem, ut cognatam naturalium actionum copulationem doceret. » Et post pauca: « Quamobrem una, ut Cyrillus ait, conjunctaque utriusque actio, quæ demonstrata est, non aliter quam illa Dionysii Theandrica naturaliter actionum indicans copulationem, diversam et geminam earum rationem proprie demonstrat. » Idem Euthymius eodem titulo cap. 83 citat explicationem clariorem ejusdem loci Dionysiani, traditam a B. Damasceno contra Monothelitas, quæ est ista: « Beatus Dionysius Christum nova quadam thean-

[b] Luc. XVIII, 19.

drica actione usum dicit; quo quidem vocabulo non A tollit actiones naturales, sed unam ex divina humanaque constantem actionem constituit. Sic enim et unam naturam novam, quæ ex divina atque humana constat, dixerimus. Quorum enim actio una, horum una et essentia, ut divini nostri Patres sentiunt. Sed cum vellet ostendere novum arcanumque modum, quo naturales Christi actiones patefactæ sunt, propter arcanam rationem, qua Christi naturæ vicissim inter se commeant; congrue consuetudinem etiam ejus, quantum ad humanitatem attinet, novam et admirabilem appellavit. Neque enim divisas dicimus actiones, neque naturas separatim agere, sed conjunctim utramque cum alterius societate agere, id quod est ipsius proprium, » etc. quæ subdit, usque : « Hoc igitur significat theandrica actio, cum Deus homo factus sit, humanam etiam ipsius actionem divinam esse, id est deificatam, et non expertem divinæ ejus actionis; itemque divinam ipsius actionem humanæ B ipsius actionis expertem non esse; sed utramque simul cum altera spectari. Hæc autem loquendi ratio περίφρασις appellatur cum res duas una dictione complectimur. Quemadmodum enim, unam dicimus igniti gladii, tum incisam ustionem, tum ustam incisionem, cum tamen alia actio sit incisio, et alia ustio, et ab alia atque alia natura proficiscantur, nempe ustio ab igne, incisio autem a ferro; sic etiam cum unam dicimus Christi theandricam actionem, geminas duarum ipsius naturarum actiones intelligimus, divinitatis quidem ipsius divinam, humanitatis autem humanam. »

608 *Testimonia Nicephori Callisti, Georgii Pachymerii, et cardinalis Bessarionis.*

Nicephorus Callistus Xanthopulus *Historiam ecclesiasticam* conscripsit, sane diligenter, tempore Andronici senioris Palæologi, circiter annum Domini 1311. Hic lib. II, cap. 22, ex nostri Dionysii, C quem Areopagitam vocat, narratione, dicto cap. 3 *De divinis nominibus*, recenset quæ in funere B. virginis Mariæ acciderunt. Sed cap. 21 sic de nostro loquitur : « Tanta autem fuit in Christum fides, ut non modo dignus divino lavacro esset, sed etiam ipsius Pauli manibus Atheniensium designaretur episcopus, mirificis prorsus atque divinis charismatibus pollens. Vixit is etiam familiarius cum divino viro Hierotheo, quorum utrique res summas Paulus (ut eis, in tertium cœlum et paradisum raptus, initiatus fuerat) de theologia, Deique verbi ratione scilicet, necnon cœlesti hierarchia, rerumque omnium absolutissima dispositione atque ordinatione, communicans tradidit, quas res Dionysius postea etiam in scripta retulit; qui vero verbo pietatis verique cultus magnifice prædicando magna usus est libertate, multosque annos in partibus occidentalibus Christum glorificans, ad multam venit senectutem, et pro ipso martyrii corona est cohonestatus. Ferunt autem eum caput suum, quod D gladio resectum fuerat, in manibus gerentem ad duo millia passuum tulisse, ibique in quam inciderat, mulieri tanquam depositum tradidisse. Quæ autem ille scripta, sublimi rerum divinarum contemplatione, sententiis et elocutione admiranda prorsus, et excellentia, longeque ab iis, quæ pro hominum captu edita sunt, dissita composuerit, sic se habent.

Primum quidem opus *De divinis nominibus* scripsit tredecim capitibus, in quo ad centum quoque alia capita sunt adjecta divinæ sapientiæ plena.

Secundus ab eo liber scriptus est, cui titulum fecit *De cœlesti hierarchia*, capita habens quindecim.

Tertius *De ecclesiastica hierarchia* capitum septem.

Quartus *De arcana seu mystica theologia*, quinque capitum.

Reliquit etiam epistolas decem, quarum postrema evangelistæ Joanni, qui supra pectus Domini recubuit, est scripta. Atque hæc quidem ejus scripta etiam hodie circumferuntur.

Ipse quoque aliarum etiam lucubrationum suarum mentionem facit, quales sunt quæ ab eo *Theologicæ expositiones* sunt nominatæ. Item *Symbolica theologia* : præterea *De angelicis proprietatibus et ordinibus*, *Commentarius De anima*, *De justo et divino judicio*, *De divinis hymnis*; item : *De iis quæ vel intelligentia vel sensu deprehenduntur*, Commentarii autem isti omnino visi non sunt, neque nobis, neque his qui ante nos fuerunt, cogniti. » Tantum Nicephorus, cui de scriptis Areopagitæ plane consentit.

Gregorius Pachymerius sub Michaele Palæologo et Andronico circa annum 1260, paulo antiquior; cujus habemus Aristotelicas epitomas, et paraphrases Areopagiticas, in libros qui exstant omnes, ut et Maximi Scholia : reliquorum, quos ait non inveniri, nomina ponit : *Περὶ ἀγγελικῶν ἰδιοτήτων*, *Περὶ ψυχῆς*, *Περὶ δικαίου καὶ θείου δικαιωτηρίου*, *Περὶ θείων ὕμνων*, *Περὶ νοητῶν καὶ αἰσθητῶν*, *Περὶ θεολογικῶν ὑποτυπώσεων*, *Περὶ συμβολικῆς θεολογίας*.

Quoad superstites libros, his etiam Suidas consentit quantum ad inscriptiones; nam quoad capita variant, quod parum refert. Sic autem recenset libros Suidas : Πρὸς Τιμόθεον ἐπίσκοπον Ἐφέσου, καὶ αὐτὸν μαθητὴν Παύλου τυγχάνοντα, *Περ θείων ὀνομάτων βιβλία* ιβ'. et capitum subjicit inscriptiones. Πρὸς τὸν αὐτὸν Τιμόθεον ἑτέρα βίβλος, *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας*, κεφάλαια ιε'. Πρὸς τὸν αὐτὸν *Περὶ τῆς οὐρανίου ἱεραρχίας*, κεφαλ. ιε'. Πρὸς τὸν αὐτὸν, *Περὶ μυστικῆς θεολογίας*, κεφ. ε'.

Deinde recenset epistolas hasce : *Πρὸς Γάϊον θεραπευτὴν* δ'. *Πρὸς Δωρόθεον λειτουργὸν* α'. *Πρὸς Σώπατρον ἱερέα* α'. *Πρὸς Πολύκαρπον ἱεράρχην Σμύρνης* α'. *Πρὸς Δημόφιλον θεραπευτὴν* α' *Πρὸς Ἰωάννην τὸν θεολόγον, τὸν ἀπόστολον, καὶ εὐαγγελιστήν*, α'. Ubi vides præteritam epistolam ad Titum episcopum, quam Maximus, Pachymerius et Nicephorus recognoscunt. Nam Maximi, sive Joannis Sycopolitani πίναξ similis est enumerationi Pachymerianæ; nisi quod addit loca Dionysii, ubi citat libros suos, qui non exstant.

Circa Christi annum 1371 vixerunt jam corruente Græcia, Georgius Trapezuntius, Theodorus Gaza, et doctissimus cardinalis Bessarion, qui a Gaza dissensit, et majores suos sequens, hæc opera tribuit Areopagitæ. Nam lib. II *Defensionis Platonicæ* cap. 3, ita scribit : « Vir sanctissimus, Dionysius Areopagita, qui primus et summus Christianæ theologiæ auctor fuit, neminem ante se habuit rerum divinarum scriptorem, præter apostolum Paulum, et Hierotheum Athenarum pontificem, quibus ipse præceptoribus **609** usus est. » Sic ex Budæi codice Morellius. Quæro, quæ alia de divinis rebus Dionysii scripta laudarit hoc loco Bessarion, præter nostra? cujus ego in rebus istis judicium decem Gazis, et centum Scaligeris non vereor præponere.

Testimonia ex conciliis Græcorum.

Idem non per singulos tantum Patres, sed cunctim etiam per synodos possum probare. Nicæna synodus œcumenica prima, et princeps (ut sic dicam) universalium conciliorum, in canonibus uberioribus, quos ex nostris hominibus, Arabica secuti exemplaria, Pisanus et Turrianus ediderunt, canone XXXI, qui est de recipiendis ex hæresi redeuntibus, ita sanxit : *Et postquam hæc fecerit episcopus, vel sacerdos, in cujus manibus est, debet ungere eum oratione chrismatis, et ter signare signo crucis, ungendo et orando super eum orationem Dionysii Areopagitæ.* Instituerat ergo formulam aliquam orandi noster certe. Nam exstat cap. ultimo *De ecclesiastica hierarchia*, et ibi invenies.

In sexta synodo universali, quæ fuit Constan- inopolitana tertia, tempore Agathonis papæ, et :onstantini IV imp. anno 678, recipiuntur hæc ›pera pro Areopagiticis. Etenim actione 8, pag. :79, legitur: « Item relatum est aliud testimonium :x eodem codicillo sancti Dionysii episcopi Athe- iiensis et martyris, ex libro *Divinorum nominum*, :t collatus similiter textus testimonii, continens ta : *Discreta est autem benignissima circa nos Dei* '*peratio, per hoc quod secundum nos ex nobis integre ereque humanatum est Verbum, quod est supra ubstantiam, et operari, et pati, quantum humanæ jus divinæ operationi congruunt, præcipua ac pro- 'abilia. His namque Pater et Spiritus nulla ratione ommunicant, nisi quis dixerit secundum benignissi- nam misericordiam, voluntatem (quæ abscissa sunt x eodem testimonio ab eisdem) et per omnem subli- nissimam et ineffabilem Dei operationem, quam ope- 'atus est secundum nos factus incommutabilis, eo 'uod Deus et Dei verbum.* » Citat locum e capite B ecundo : Διακέκριται δὲ τῆς ἀγαθοπρεποῦς εἰς ἡμᾶς 'εουργίας, τῷ καθ' ἡμᾶς ἐξ ἡμῶν ὁλικῶς καὶ ἀληθῶς ύσιωθῆναι τὸν ὑπερούσιον Λόγον, καὶ δρᾶσαι καὶ ταθεῖν ὅσα τῆς ἀνθρωπικῆς αὐτοῦ θεουργίας ἐστὶν κκριτα καὶ ἐξαίρετα. Τούτοις γὰρ ὁ Πατὴρ καὶ τὸ Ινεῦμα κατ' οὐδένα κεκοινώνηκε λόγον· εἰ μήπου ἰς φαίη κατὰ τὴν ἀγαθοπρεπῆ καὶ φιλάνθρωπον βού- .ησιν, καὶ κατὰ πᾶσαν τὴν ὑπερκειμένην καὶ ἄρρη- :ον θεουργίαν, ἣν δέδρακε καθ' ἡμᾶς γεγονὼς ὁ ἀναλ- .οίωτος, ἣ Θεὸς καὶ Θεοῦ Λόγος.

Vis etiam aliquid ex nostris, in quibus vobis nale complacetis, Decretis Gratiani? Lege cap. 6, |uod incipit, *Omnis*, distinct. 38. Sed, ne nausees, ›cito idem haberi in concilio œcumenico Nicæno II |uod fuit universale septimum; ubi traditur hie- 'archiæ nostræ essentia, posita in oraculis a Deo raditis, hoc est in veraci rerum divinarum scien- ia et cognitione, « quemadmodum magnus ille ait)ionysius. » Sic concipitur canon iste 11 : Οὐσία C 'ὰρ τῆς καθ' ἡμῶν ἱεραρχίας ἐστὶ τὰ θεοπαράδοτα ιόγια, ἤγουν ἡ τῶν θείων Γραφῶν ἀληθινὴ ἐπιστή- ιη, καθὼς ὁ μέγας ἀπεφήνατο Διονύσιος. Habes ιodie cap. 1 *Ecclesiast. hierar.* nisi quod hodie ιαθ' ἡμᾶς pro καθ' ἡμῶν legitur, eodem sensu, et acili mutatione.

Testimonia ex conciliis Latinorum.

In Latinis conciliis sæpe multi Græci, ut in Græcis ,atini interfuerunt; hæc enim conciliorum univer- alium conditio est : sed Latina voco, quia in Oc- :idente celebrata; Græca, in Oriente.

Romæ in Laterano anno 660 celebratum fuit con- ilium sub Martino I papa : tunc Patres hæc opera ›ro germanis Dionysii Areopagitæ habuerunt, ut ›atet ex secretario 3, pag. 122. Nam ibi « Martinus anctissimus ac beatissimus episcopus sanctæ Dei :cclesiæ catholicæ atque apostolicæ urbis Romæ iixit : Codicem S. Dionysii episcopi Atheniensis hi, |uorum interest, actis deducant. Theophylactus ›rimicerius notariorum sanctæ apostolicæ sedis iixit : Secundum jussionem vestræ beatitudinis fferens de venerabili bibliotheca sedis vestræ co- ïicem beati Dionysii præ manibus habeo; quid ›ræcipitis? Martinus sanctissimus ac beatissimus piscopus sanctæ Dei Ecclesiæ catholicæ atque apo- tolicæ urbis Romæ dixit : Codex beati Dionysii uscipiatur, et de epistola, quæ ibidem deposita st, ad Gaium directa, locus ille ordinabiliter, de uo agitur, cujus mentionem fecerit Cyrus in suo ›apitulo ad approbationem novitatis ejus coram ›. concilio relegatur. Et accipiens Paschalis nota- ius regionarius apostolicæ sedis, de Græco in La- inam linguam interpretatum ipsum testimonium, elegit, continens ita : Sancti Dionysii ex Epistola A ad Caium directa, ad locum : *Etiam non secundum Deum divina operatus, neque humana secundum hominem; sed Deo homine facto, novam quamdam Dei-virilem*, id est θεανδρικήν, operationem nobis ostendens. » Postea 610 Martinus et cæteri Pa- tres, tanquam Dionysii verba approbant; quæ hodie exstare in 4 Epistola *ad Caium*, jam crebro diximus.

Generalis synodus octava, sub Eugenio IV Fer- rariæ, sessione 7, recipit Simeonis Metaphrastæ orationem de diva Dionysii Vita, in qua (ut dictum superius) hæc Dionysii nostri Opera, ut germana beati Dionysii Areopagitæ referuntur.

Testimonia Gregorii Magni et Martini I, Romano- rum pontificum.

Venio ad Romanos pontifices Petri apostoli suc- cessores; quibus qui abnuit credere, Petro credere detrectat; sine quorum approbatione ne generalia quidem concilia certæ fidei habentur, si vero ap- probarint, Spiritum sanctum sancitis aspirasse do- gmatibus confitemur.

S. Gregorius Magnus homilia 34 *in Lucæ Evan- gelium*, capite 15, ita scribit : « Fertur Dionysius Areopagita, antiquus videlicet et venerabilis Pater, dicere, quod ex minorum angelorum agminibus foras ad explendum ministerium, vel visibiliter vel invisibiliter mittuntur; scilicet quia ad humana so- latia aut angeli aut archangeli veniunt. Nam supe- riora illa agmina ab intimis nunquam recedunt. » Non citat ipsa Dionysii verba, sed doctrinam Dio- nysii, quam explicuit libro fere toto *De cœlesti hie- rarchia*, maxime cap. 7, 9 et 13. Dixit « fertur, » quia vel ipse Dionysium non legerat, vel quia liber vulgo Latinis nondum satis notus erat. Sane Gre- gorium non hæsitanter, sed assertive Dionysio opus illud tribuere, tenuit Adrianus I papa, ut videbitis infra.

S. Martinus I gloriosus martyr, in dicta Late- ranensi synodo, secretario 1, citans varios Patres, etiam nostrum laudat his verbis, pag. 119 : « Dio- nysius egregius et molem carnalem eum habere prædicat, et pondus corporeum; et cum mole ac pondere corporeo, eum incedere super aquas, non infusis pedibus : et hoc in opusculis ejus *De divinis nominibus* docens, ait : *Ignoramus qualiter de Vir- gine is alia lege præter naturalem formabatur, et qualiter non infusis pedibus corporalem molem ha- bentibus, et materiale pondus, deambulabat humi- dam et instabilem substantiam.* Atque iterum in epist. ejus ad Gaium scripta ait : *Et ad substan- tiam vere veniens supra substantiam substantiatus est, et super hominem operabatur, quæ hominis sunt. Et hoc ostendit Virgo super naturam pariens : et aqua instabilis terrenorum atque materialium pedum supportans pondus, et non obediens, sed supra na- turam virtute sine diffusione consistens.* » Prior locus exstat capite secundo *De divinis nominibus* : Ἀγνοοῦ- μεν δὲ ὅπως ἐκ παρθενικῶν αἱμάτων ἑτέρῳ παρὰ D τὴν φύσιν θεσμῷ διεπλάττετο, καὶ ὅπως ἀβρόχοις ποσὶ, σωματικὸν ὄγκον ἔχουσι καὶ ὕλης βάρος, ἐπε- πορεύετο τὴν ὑγρὰν καὶ ἄστατον οὐσίαν. Posterior ibidem in epist. ad Caium 4 : Καὶ εἰς οὐσίαν ἀλη- θῶς ἐλθὼν, ὑπὲρ οὐσίαν οὐσιώθη, καὶ ὑπὲρ ἄνθρω- πον ἐνήργει τὰ ἀνθρώπου. Καὶ δηλοῖ Παρθένος, ὑπερφυῶς κύουσα· καὶ ὕδωρ ἄστατον, ὑλικῶν καὶ γεηρῶν ποδῶν ἀνέχον βάρος, καὶ μὴ ὑπεῖκον, ἀλλ' ὑπερφυεῖ δυνάμει πρὸς τὸ ἀδιάχυτον συνιστάμε- νον.

Demum secretario 3, pag. 122, sic loquitur : « Propterea hos vobis Dominus, ut cernitis, mani- festavit per hoc testimonium B. Dionysii, quod in præsenti relectum est, falsidicos luculentius eos ostendens, ut et de his, quod a Domino dictum est, impleatur, quo ait : *Quando loquitur mendacium, de propriis loquitur : quia mendax est, et pater ejus*[1]. »

[1] Joan. VIII, 47.

Mentita est enim iniquitas sibi [k], in his utique instabilibus existentibus ut instabilis. Nam B. Dionysio asserente sicut audivistis, dilectissimi fratres, novam quamdam Dei virilem operationem inter nos versatam, uterque eorum apertissime contra Patrem mentitus est. Et Cyrus quidem in suo septimo capitulo, novam, immutando, et unam pro nova asserendo Dei virilem operationem, quasi dixisse doctorem perhibens : Sergius autem in epistola de hujusmodi quæstione ad Cyrum scripta, tam immutationem novæ cum illo confirmans, et non solum hoc, sed et doctoris Dei-virilem amputans penitus vocem; et unam absolute in Christo Deo dogmatizans operationem : facientes dolum quasi novacula acuta, atque minime considerantes, quod in Psalmo scriptum est : *Nonne Deus requiret ista? ipse enim novit occulta cordis* [l], et *cogitationes* talium hominum, *quoniam vanæ sunt* [m]; *vana enim locutus est unusquisque ad proximum suum : labia dolosa, in corde et corde locuti sunt mala : sed disperdet Dominus universa labia dolosa, et linguam magniloquam, qui dixerunt : Labia nostra a nobis sunt, quis noster est Dominus* [n]? Nam si hæc in memoria retinerent, minime ad talem iniquitatem prosilirent, id est immutationem et interemptionem paternarum traditionum et dogmatum. » Hactenus S. papa Martinus. Quid ille nunc vobis diceret, hæretici? Si voculam unam tollere, et aliam substituere ex isto libro B. Dionysii, est immutare et interimere paternas traditiones; quid totum librum abolere, et de gnesio spurium facere; de sancto martyre et gravissimo Ecclesiæ doctore, larvam, simium, supposititium? Videte an vos non ex illis, quorum labia dolosa, et lingua **611** magniloqua, frena nec a pontificibus, nec a synodis admittentes? Videte ne Deus a vobis requirat ista, ne vos discindat, qui novit occulta cordis et cogitationes abditissimas. Acutior est novacula vestra, quam Sergii et Cyri : unicum verbum illi, vos tot opuscula conscidistis. Verba porro Dionysii ex epistola ad Caium, de quibus agitur, exhibui superius, et habentur in fine dictæ epistolæ 4 ad Caium θεραπευτὴν quod *monachum* exponunt Maximus et Pachymerius, recte; sive *cultorem* veritatis cum Turriano, sive *medicum* cum Zino. Nam monachi præcipue divino cultui et animi sui medicinæ præ cæteris vacabant, et sic a purgatrice ad illuminatricem, et ab hac ad unitivam vitæ spiritualis viam progrediebantur; ut desinatis tandem vestros corporum medicos cogitare.

Testimonia Agathonis papæ, Adriani I et Nicolai I.

Agatho papa in epistola ad Constantinum imper. Heraclium et Tiberium Augustos, in d. concilio Constantinopolitano tertio lecta, pag. 252, ita scribit : « Sanctus quoque Dionysius Areopagita episcopus Atheniensis, in libro *Divinorum nominum*, cap. 2, similiter docet : *Discretum est autem a benignissima circa nos Dei operatione, hoc quod secundum nos ex nobis integre vereque humanatum est Verbum, quod est supra substantiam, et operari ac pati quanta humanæ ejus et divinæ operationi congruunt præcipua ac probabilia. His namque Pater et Spiritus nulla ratione communicant; nisi quis dixerit, secundum misericordem et benignissimam ejus voluntatem, et per omnem sublimissimam et ineffabilem Dei operationem, quam operatus est, secundum nos factus incommutabilis, eo quod Deus et Dei Verbum.* » Locum habes hodie, et posui supra.

Adrianus papa I in scripto suo ad imper. Carolum Magnum *De colendis imaginibus*, prout habes in III tomo Conciliorum, p. 616, de nostro sic loquitur : « Sanctus Dionysius Areopagita, qui et episcopus Atheniensis, valde nimirum laudatus est a divo Gregorio papa, confirmante eum antiquum

A Patrem et doctorem esse. Iste sub temporibus apostolorum fuit, et in Actibus apostolorum monstratur. Unde prædictis sanctissimis prædecessoribus nostris pontificibus, in sacris conciliis eorum, ejus confirmata sunt veridica testimonia pro sacrarum imaginum veneratione : inter cætera amplectentes istà ex epistola sancti Dionysii episcopi Atheniensis, quæ directa est ad S. Joannem evangelistam. » Et infra : « Quid mirabile, si Christus verax, et discipulos iniqui de civitatibus ejiciunt? Ipsi sibi digne judicantes, et de sacro scelerati interdicunt recedentes? In veritate et manifeste imagines sunt visibilia invisibilium. Nec enim in sæculis supervenientibus erit culpabilis ex ejus justitia respectus Dei. Item ejusdem, de cœlesti militia : Prædicta enim incorporea agmina diversis coloribus effigurantur, et compositionibus varios per colores tradidit, quatenus tacite per nosmetipsos per sacratissimas effigies ad simplices et incorporatos pia
B mente transeamus. Etenim impossibile est nostra mente ad invisibilem et incorpoream illam pertingere cœlestis militiæ imitationem visionemque, nisi per elementorum poterimus per visibilem et invisibilem pulcherrimamque attingere effigiem, et visibiles odoriferasque imagines rationali traditione invisibiles præfulgi, » etc. Duo hæc loca invenies in nostro; unum epist. 10, alterum *Cœlestis hierarchiæ*, quam Adrianus sacræ Scripturæ more militiam vocat, cap. I. Prioris verba sunt : Τί θαυμαστὸν, εἰ Χριστὸς ἀληθεύει, καὶ τοὺς μαθητὰς οἱ ἄδικοι τῶν πόλεων ἐξελαύνουσιν, αὐτοὶ τὰ κατ' ἀξίαν ἑαυτοῖς ἀπονέμοντες, καὶ τῶν ἁγίων οἱ ἐναγεῖς ἀποδιαστελλόμενοι, καὶ ἀποφοιτῶντες; Ἀληθῶς ἐμφανεῖς εἰκόνες εἰσὶ τὰ ὁρατὰ τῶν ἀοράτων. Οὐδὲ γὰρ ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις, αἴτιος ἔσται τῶν ἐξ αὐτοῦ δικαίων ἀφορισμῶν ὁ Θεός, etc. Invenies hunc locum clarius a Dionysii interpretibus traditum, quam in pontificia epistola; cui quid solidum respondeant fidei Dionysianæ desertores iconomachi, non video, cum
C cernant hanc tam clare tribui Areopagitæ, et affirmari hunc eumdem scriptorem a sancto Gregorio Magno laudatum; et ab aliis sanctissimis pontificibus ejus libellos, de quibus controvertimus, in conciliis, quibus Spiritus sanctus præest, ut veridica scripta confirmari. Vel unicum istud testimonium homini catholico deberet sufficere. Alterius verba dicta pag. 3, tom. I sunt : Διὸ καὶ τὴν ὁσιωτάτην ἡμῶν ἱεραρχίαν, ἡ τελετάρχις ἱεροθεσία, τῆς τῶν οὐρανίων ἱεραρχιῶν ὑπερκοσμίου μιμήσεως ἀξιώσασα, καὶ τὰς εἰρημένας ἀΰλους ἱεραρχίας, ὑλαίοις σχήμασι καὶ μορφωτικαῖς συνθέσεσι διαποικίλασα, παραδέδωκεν· ὅπως ἀναλόγως ἡμῖν αὐτοῖς, ἀπὸ τῶν ἱερωτάτων πλάσεων, ἐπὶ τὰς ἁπλᾶς καὶ ἀτυπώτους ἀναχθῶμεν ἀναγωγὰς καὶ ἀφομοιώσεις. Ἐπεὶ μηδὲ δυνατόν ἐστι τῷ καθ' ἡμᾶς νοΐ, πρὸς τὴν ἄϋλον ἐκείνην ἀνατανθῆναι τῶν οὐρανίων ἱεραρχιῶν μίμησίν τε καὶ θεωρίαν, εἰ μὴ τῇ κατ' αὐτὸν ὑλαίᾳ χειραγωγίᾳ χρήσαιτο, τὰ μὲν φαινόμενα **612** κάλλη, τῆς ἀφανοῦς εὐ-
D πρεπείας ἀπεικονίσματα λογιζόμενος, etc. Quæ cuncta Latine sunt satis clare reddita ab Ambrosio Camaldulensi, fidelius etiam ab ipso Joanne Scoto, qui Caroli Magni fere contemporaneus, in hunc modum vertit : *Propter quod et sanctissimam nostram hierarchiam, perfectissima sacrorum dispositio, cœlestium hierarchiarum supermundana imitatione dignam judicans, et dictas immateriales hierarchias materialibus figuris et formalibus compositionibus varificans, tradidit : ut proportionaliter nobis ipsis, a sacratissimis formationibus, in simplas et non figuratas ascendamus altitudines et similitudines. Quoniam neque possibile est nostro animo ad non materialem illam ascendere cœlestium hierarchiarum et imitationem, et contemplationem, nisi ea quæ secundum ipsum est materiali manuductione utatur, visibiles quidem formas invisibilis pulchritudinis*

[k] Psal. XXVI, 12. [l] Psal. 43, 22. [m] Psal. XCIII, 11. [n] Psal. XI, 3-5.

sagrnationes arbitrans, etc. Quo pacto possent ista robari nostris Iconoclastis?

Denique Nicolaus papa I ad Michaelem imper. erfidum epistola ita illum affatur: « Si adhuc lacet aliquid de hoc nosse quod delectet, antiqui atris et venerabilis doctoris Areopagitæ Dionysii d Demophilum verba vobis recitari præcipite; ui etiam in causa pietatis delinquentem sacerdoem nefas sancit a minoribus vel inferioribus juicari : ne fiat in Ecclesia Dei aliquid inordinatum, status ejus in aliquo confundatur. » Hodie ista pistola inscribitur Demophilo therapeutæ (hoc est *onacho*, vide supra) et est epistolarum Dionysii umero octava : in qua continentur quæ citat Nilaus : Οὐ θεμιτὸν ἱερέα πρὸς τῶν ὑπὲρ σὲ λειτουρῶν, ἢ τῶν ὁμοταγῶν σοι θεραπευτῶν εὐθύνεσθαι. *Nefas est sacerdotem a ministris, vel qui ejusdem teum ordinis sunt therapeutis, judicari.*

Testimonia Liberati Afri, et Deusdedit episcopi Caralitani.

Produxi testes ex Asia et Europa, producam tiam unum ex Africa; produxi ex continente, roducam unum ex insula Sardiniæ. In omnes enim rbis partes, per terram et Oceanum, hæc sententia penetravit, et prævaluit.

Liberatus Afer in Breviario, de causa Nestoriana t Eutychiana cap. 10, ita scripsit : « Cyrillus quauor libros scripsit, tres adversus Theodorum et Diodorum; quasi Nestoriani dogmatis auctores, et lium de Incarnatione librum. In quibus continenur antiquorum Patrum incorrupta testimonia, Feicis papæ Romani, Dionysii Areopagitæ Corinthioum episcopi, et Gregorii Mirabilis Θαυματουργοῦ ognominati. »

Contra hoc testimonium duo possent ab adverariis objici. Primo, quod catholici quidam negaint hos libros esse D. Cyrilli; ducti ea ratione, quia Cyrillus vivis hæc testimonia non objecerat; rgo Cyrilli hoc opus non videri. Responderi poest, tunc demum objecisse, quia prius illorum non ecordatus, postea in mentem venerunt; item illis nortuis hoc opus composuisse, contra quos viventes non disputarat adhuc junior : disputavit autem contra discipulos eorum Nestorium ac Theodoretum.

Secundo potest objici, locum esse mendosum, et *ό Areopagitæ* inducendum. Velim consuli vetusta xemplaria; fieri enim potest, ut locus mendosus ninime sit, sed Liberatus in eorum errore fuerit, qui Dionysium Areopagitam censuerunt, post Atheniensem cathedram ad Corinthiam translatum, priusquam in Gallias migraret.

Adeodatus, sive Deusdedit venerabilis episcopus Ecclesiæ Caralitanæ insulæ Sardiniæ in synodo Lateranensi sub Martino I consultatione 3, sic loquitus : « Verbum consummatum et breviatum accipiens a Domino vestra veneranda beatitudo compendiose pariterque diligenter, tam falsiloquium et novitatem, quam operati sunt apertissime Cyrus et Sergius adversus sanctos Ecclesiæ catholicæ Patres atque dogmata, per ea quæ prudentissime in præsenti allocutus est, nobis demonstravit, ostendens eos hæreticorum irretitos confessione, per hoc quod unam juxta exsecrabiles Themistium et Severum, Dei-virilem operationem esse denuntiant, et non mirificam in hoc atque mirabilem, quoniam in unione indivisa, duas unius ejusdem Christi Dei naturales operationes inconfuse ostendit, id est divinam et humanam, in approbatione verissima, Deum eumdem esse naturaliter et hominem; quod utique, sicut beatus Dionysius ait, omnium est novitatum supereminens novum. Nec enim utriusque interemptionem, sed indivisam unitatem, per hanc compositam ejus vocem memoratus Pater edocuit. Veram namque unitionem ostendere voluit, sed non diminutionem quamlibet naturarum, quæ in uno Christo Deo substantialiter salvantur, aut naturalium ejus operationum, quas videlicet per propria scripta, quæ in præsenti relecta sunt, Cyrus et Sergius denegantes, et propterea sanctorum quoque Patrum adulterantes testimonia, merito a vestra apostolica pia sententia condemnati sunt, quos et nos consonanter cum ea propterea condemnamus : necnon et Pyrrhum Sergii successorem, quoniam et ipse nihilominus cum Sergio Cyrum recepisse dignoscitur, et studuit ei advocare in prænominato septimo capitulo et hoc cum in scripto testatur contra eum, quoniam immutavit **613** dictionem beati Dionysii, et quoniam juste reprehensus est pro hujusmodi immutatione a beatæ memoriæ Sophronio : ita enim scribit in unum dogmaticum ejus volumen Pyrrhus. Unum autem tantum capitulum reprehendit Sophronius reverendissimus, utpote testimonium beatæ memoriæ Dionysii falsantem permutatione unius vocis : in hoc congrua dicens prædictus vir, et cauta, in quibus ille asserit : *Sed homine facto Deo, novam quamdam Dei-virilem operationem nobis proferens;* unam nempe secundum veritatem pro nova continebat denominatum volumen; sed non malitiose (absit) juxta meum verbum, sed quoniam non aliter potest nova intelligi, nisi una, a sanctissimo Cyro hujusmodi vox posita est : quoniam per abnegationem sublimium unam beatus doctor confessionem construens, et hanc singulariter exprimens, quid aliter nisi unam confiteri operationem, eo quod unus est Christus, per quoddam verbum luculentius prodidit? Ecce apertissime per suos sermones Pyrrhus et falsatam a Cyro dictionem beati Dionysii professus est, et reprehensum propterea eum merito ostendit, etc. » Agit de illo Dionysii loco epistola *ad Gaium* quarta, quo Monothelitæ depravato a se, et male citato, contra veritatem geminæ in Christo voluntatis abutebantur.

Testimonia ex Hilduino, Hincmaro, Anastasio Bibliothecario, et Hugone de Sancto Victore.

Hilduinus abbas monasterii B. Dionysii prope Lutetiam Parisiorum, ubi corpus beatissimi martyris creditur asservari (licet Ratisponenses contendant in suam civitatem dono Franciæ regum translatum, hodie in Sancti Emmerani nobili monasterio haberi) Hilduinus, inquam, ad Ludovicum Pium imper. Caroli Magni filium scribens, testatur, horum librorum scriptorem genere nobilissimum, et philosophiæ magisterio insignem, Athenis claruisse : ac probat ex apostolicis Actis; et Aristarchi Græci chronographi epistola ad Onesiphorum primicerium, de situ Athenarum; a quo dicit narrari « *ortum prosapiæ et doctrinam ejus, atque conversationis ordinem, seu ætatis tempus, nec non et ordinationem ipsius, et prædicationem, subrogationem etiam episcopi in locum suum, et adventum illius Romam.* » Ibi inter cætera de his libris ita scribit : « Cæterum de notitia librorum ejus, quos patrio sermone conscripsit, et quibus petentibus illos composuit, lectio nobis per Dei gratiam, et vestram ordinationem, cujus dispensatione interpretatos scrinia nostra petentibus reserant, satisfacit. Authenticos autem eosdem libros Græca lingua conscriptos, quando œconomus Ecclesiæ Constantinopolitanæ, et cæteri missi Michaelis, legatione publica ad vestram gloriam compendio functi sunt, in ipsa vigilia solemnitatis S. Dionysii, pro munere magno suscepimus. Quod donum devotioni nostræ, ac si cœlitus allatum, adeo divina est gratia prosecuta, ut in eadem nocte decem et novem nominatissimas virtutes in ægrotorum sanatione variarum infirmitatum, ex notissimis, et vicinitati nostræ personis contiguis ad laudem et gloriam sui nominis, orationibus et meritis excellentissimi sui martyris, Christus Dominus sit operari dignatus. » Post hæc Hilduinus Bedæ et Gregorii Turonensis de hoc Dionysio nostro lapsum os-

tendit; et iis respondet, qui Bedæ ac Gregorii auctoritate conati fuerant istorum librorum alium Dionysium Corinthium facere auctorem. Denique idem Hilduinus in passione beati Dionysii Areopagitæ, quam ex Græcis se collegisse profitetur, ponit summam eorum quæ tractantur in libris quos hodie habemus, et quo habentur editi ordine.

Hincmarus episcopus Rhemensis, Hilduini discipulus, Carolo Calvo imperatori scribens, probat ea quæ Hilduinus ex Græcis scriptoribus tradiderat, testimonio beati Sanctini, qui primus Carnutensium, et postea Meldensium episcopus, et Dionysii Areopagitæ discipulus fuit, a quo ejus Acta atque martyrium, ex vetustissimis membranis se Hincmarus ait descripsisse, et exemplar Carolo Calvo transmittere. « Ut si quæ sunt (ait) eorum reliquiæ, qui negabant dominum et patrem nostrum, patronum vestrum Dionysium, esse Areopagitam, a beato Paulo apostolo baptizatum, et Atheniensium ordinatum episcopum, et in Gallias a beato Clemente directum, ex his quæ Græca testificatio, et sanctæ sedis Romanæ attestatio, et Gallicana intimat contestatio, ratum, et in hac causa, quod longe ante nos dictum est, recognoscant: quia veritas sæpius exagitata, magis splendescit in lucem.» Tribus argumentis probat, quibus et nos usi, et utimur. 1. Græcorum testificatione, nempe legatorum Michaelis imperatoris, quibus addidi decurias aliquot Patrum. 2. Sanctæ Romanæ sedis attestatione, nempe per Anastasium Bibliothecarium, de quo statim, quibus addo clara testimonia Gregorii Magni, Martini I, Adriani I, Nicolai I et Agathonis. 3. Gallicana contestatione, nempe Hilduini, et, de qua postea, Ludovici imperatoris. Beati Sanctini de adventu beati Dionysii nostri in Gallias verba fuerunt: « S. Dionysius Areopagites egregia B. Pauli apostoli prædicatione, fidei veritate illuminatus, etc., per revelationem ordinata sibi commissa Ecclesia Romam venit, **614** etc., et a B. Clemente Petri apostoli successore, amabiliter et honorabiliter susceptus, post aliquod spatium temporis cum aliis ad eroganda divini verbi semina in Gallias est directus, qui prædicando, et sermonem confirmando sequentibus signis, Parisios, ducente Domino, pervenit: » ubi et martyrium perpessus; ideo (quod notavit Hilduinus) apud Græcos interrupta aliquandiu ejus memoria fuit.

Anastasius Bibliothecarius Romanæ sedis, cujus Historiam noster Joannes Busæus Moguntiæ curavit imprimi, ad eumdem Carolum Calvum epistolam scripsit, contra eos qui asserebant B. Dionysium, primum Parisiorum episcopum, non esse Areopagitam: et contendit, fretus Græcorum codicum et Latinorum auctoritate, eumdem esse, et Græco sermone celsa sua scripta contexuisse: quæ scripta (sodes) nisi hæc ipsa, quæ ab Erigena conversa in Latinum, jubente Ludovico, et a se correcta Anastasius Ludovici filio Carolo, cum passione B. Dionysii a se ex Methodio conversa, dedicavit? de quibus videlicet in alia ad eumdem Carolum epistola sic scripsit: « Notandum est, quod licet tantæ gloriæ tantæque scientiæ, sive antiquitatis iste S. Dionysius fuerit, nunquam tamen aliqua Opuscula eum edidisse, nisi fallor, quæcunque orthodoxorum scripta traditio prodit, priusquam Romani pontifices, Gregorius, Martinus et Agatho, dictorum ejus in conscriptis suis mentionem fecerunt. » Et mox; « Unde ego veram esse Græcorum opinionem conjicio, perhibentium, libros ejus a prioribus hæreticis occultatos, donec longo post tempore, ex opusculis ejus, solus codex, qui nunc habetur, est Romæ repertus, cæterisque nondum inventis, in Græciam asportatus. » Sic ille: sed docui, quibusdam Græcis, etiam ante divum Gregorium papam, hæc Areopagitica opera fuisse cognita, illud verum est, post Gregorium communi consensu recepta, donec isti terræ filii, et cælestium perduelles, antiquam illam anonymorum querelam tumida et gravi, sed ingrata et inutili coaxatione, in limo lacustri renovarunt.

Hugo de S. Victore, canonicus regularis, sui temporis tam clarum lumen, ut aliter Augustinus fuerit vocatus; primus Latinorum ausus fuit explicationem *Cœlestis hierarchiæ* magni Areopagitæ, usus versione Joannis Scoti, et eam decem libris comprehensam dicavit Ludovico Francorum regi, filio Ludovici Grossi; et in Prolegomenων cap. 4, causam reddit, « cur theologus et narrator hierarchiarum et potestatum sacrarum Dionysium » (sic eum vocat) opus illud *Cœlestis hierarchiæ* sibi censuerit componendum. Claudat agmen Patrum Hugo: nam iis, quos subdam, a disputandi accommodatiore scholis ratione, *Scholastici* sunt vocati.

Testimonia Scholasticorum.

Petrus Lombardus, qui vulgo Magister sententiarum vocatur, in II libro, et eum secuti scholastici, pro indubitatis Areopagitæ operibus habuerunt; et ideo dicta ejus de hierarchiis cœlestibus, et de divinis proprietatibus et alia, pro ratis et summopere venerandis semper laudarunt: nec, præter Thomam de Vio, ipsorum legi ullum, qui de opusculorum istorum auctore vel leviter dubitarit. Patet eorum consensus (quem communem omnium vocat Dionysius Carthusianus Præfatione in nostrum) ex eo quod Alexander de Hales in p. II a quæst. 36; Albertus Magnus in 2 Sent., distinct. 9 et 10; B. Thomas in I part. q. 108 et passim; B. Bonaventura in dict. distinct. 9 et 10; Durandus, Scotus, Richardus, Gabriel, et alii ibidem, sine ullo addito, per antonomasiam, semper Dionysium vocarunt; neque sic vocaturi, neque tanti facturi, si pro incerto, dubio, vel supposititio habuissent. Eadem fiducia et reverentia S. Bonaventura, ejus imitatione et vestigiis hærens, eruditum librum *De ecclesiastica hierarchia* composuit, et sanctus Thomas edidit Commentaria in lib. *De divinis nominibus*; ut etiam in hierarchiam angelicam Robertus Grosseteste Lincolniensis episcopus. Pro Areopagiticis etiam habuit Alfonsus de Madrigal, Tostatus episcopus Abulensis, Commentariis in Josue cap. X, q. 88.

Recollectio auctoritatum, singuus operibus D. Dionysii accommodata.

Quia controversia ista, quæ mihi cum Josepho Scaligero, ab auctoritate et antiqua præscriptione potissimum pendet; visum in libri calce suffragia per recapitulationem recolligere, ut æqui judices habeant uno intuitu, quod illos ad juste *Vindicias* addicendas vel abjudicandas queat permovere.

Pro Scaligero (qui se primum putat dubitasse) fuerunt olim quidem Græci, sed anonymi, incertum an catholici, an hæretici. In Francia quoque nonnulli, regnantibus Ludovico Pio et Carolo Calvo, sed et ipsi quoque anonymi. Avorum nostrorum memoria sepultum errorem effoderunt, et pro novo venditarunt, Theodorus Gaza et Laurentius Valla Grammatici, Desiderius Erasmus incertæ fidei, Cajetanus catholicus, sed Erasmo nimis credulus, Lutherus hæresiarcha cum suis, Calvinus alter hæresiarcha cum suis, et his annis **615** Josephus Scaliger, et Desiderius Heraldus. Rarum manipulum cernitis, et rorariorum.

Stat ex alia parte densa et invicta plane legio, robur triariorum, ex Asia, Africa, Europa evocatorum; concilia universalia, pontifices Romani, patriarchæ, episcopi, doctores Ecclesiæ, theologi, historici, philosophi, omnes in terris olim celebres, nunc in cœlis multi gloriosi.

Horum nonnuli omnes, quos habemus Dionysii libros, alii quosdam ut germanos beati Dionysii Areopagitæ receperunt.

Omnes quidem libros receperunt, quotquot in

os Scholia ediderunt, ut Maximus martyr et Pachymeres Græci; vel Latio donarunt, ut Scotus, Hilduinus, Anastasius Bibliothecarius, et alii : vel eorum pinacas contexuerunt, ut Joannes Sycopolitanus, Suidas, Simeon Metaphrastes. Nicephorus, et Hilduinus; vel qui ex professo affirmarunt esse Dionysii Areopagitæ, ut Theodorus presbyter, et idem Anastasius ac Hilduinus, Guilelmus Budæus, Matthæus Galenus, Alanus Corpus, cardinalis Baronius, et noster cardinalis Bellarminus, quibus addere licet Jeremiam Constantinopolitanum, et alios complures; vel qui ex opusculis hisce promiscue testimonia desumentes, theologica axiomata inde comprobarunt, ut cum magistro sentent. SS. Bonaventura et Thomas, et reliqui scholastici omnes : item qui simpliciter scriptorum Areopagitæ meminerunt, vel ex incertis locis fragmenta quædam collegerunt, ut D. Cyrillus supra, Liberatus, SS. Sanctinus et Hincmarus, Anastasius Nyssenus, Antonius Melissa, Theodorus Prodromus, cardinalis Bessarion, et synodus Ferrariensis generalis VIII.

Certa vero et definita exstantium libellorum loca produxerunt plurimi. Exempli gratia : *De cœlesti hierarchia*, B. Ignatius martyr, S. Hieronymus, S. Gregorius Nazianzenus, S. Chrysostomus, S. Dionysius Alexandrinus, S. Athanasius Alexandrinus, Origenes Adamantius, Michael Syngelus, S. Joannes Damascenus, Georgius Patricius, Euthymius Zigabenus, S. Gregorius Magnus, Adrianus I papa, Hugo de S. Victore, et Robertus, episcopus Lincolniensis.

De ecclesiastica hierarchia, Anastasius Nyssenus, Elias Cretensis, S. Michael Syngelus, S. Joannes Damascenus, Georgius Patricius, Euthymius Zigabenus, synodus Nicæna I, synodus Nicæna II, cap. *Omnes*, dist. 38, ex Decreto Gratiani, S. Bonaventura.

A Ex libro *De divinis nominibus*, S. Ignatius martyr. S. Maximus martyr, S. Anastasius Sinaita, S. Andreas Cretensis Hierosol. episcopus. Glycas, Julianus episcopus Hierosolymitanus, Euthymius historiographus, S. Joannes Damascenus, S. Simeon Metaphrastes, Nicephorus Callistus, Epiphanius presbyter, S. Michael Syngelus, Græci in quodam de Deipara cantico, Georgius Patricius, Euthymius Zigabenus, synodus VI generalis, S. papa Martinus I, Agatho papa, divus Thomas de Aquino.

Ex libro *De mystica theologia*, Georgius Patricius, et Euthymius monachus ille Zigabenus.

Epistolarum omnium meminerunt, qui omnia recensent Opera; quorumdam vero sigillatim ac speciatim sequentes hoc pacto.

Epistolæ quartæ ad Caium Therapeutam, S. Sophronius episcopus Hierosolymitanus, S. Maximus, S. Michael Syngelus, S. Joannes Damascenus, B Euthymius Zigabenus, synodus Lateranensis sub Martino I, S. Martinus papa I, Sergius Tempsanensis, Deusdedit Caralitanus. Hi omnes catholici, ex Monothelitis vero quinque habes, Sergium, Cyrum, Pyrrhum, Macarium, patriarchas, et Themistium philosophum.

Epistolæ ad Demophilum Therapeutam, Nicolaus I papa.

Epistolæ ad S. Joannem evangelistam, Adrianus I papa. Satisne multi et probi? His igitur copiis fretus in aciem prodii : hac nube testium obumbratus, Salmonei fulmina, aut Claudiana tonitrua non formido. Testes produxi, qui multorum sæculorum, et totius orbis Christiani, prudentissimi, sanctissimi, sapientissimi fuerunt : multi in conciliis œcumenicis, Spiritu sancto inspirante, locuti : multi beatorum numero ascripti, martyriis et miraculis illustres, etc.

PETRI LANSSELII

SOC. JESU PRESB.

DE S. DIONYSIO AREOPAGITA

EJUSQUE SCRIPTIS

DISPUTATIO APOLOGETICA

616 Non est ut mirandum sit alicui, si post multas doctissimorum hominum lucubrationes, qui summa laude et ingenii gloria Vindicias Areopagiticas in lucem emiserunt, nos eamdem disputationem aggredimur. Nam ut omittam, quod singuli non omnia persecuti sint, quoque, ut ait cœlestium hymnorum Vates, *dies diei eructat verbum* [a]; sane pertinet ad editionem hanc nostram, quam ornatam suisque numeris absolutam esse cupimus, ut remoræ omnes exstinguantur, turbulentæ objectionum undæ placentur, quo recto cursu hic mercium Atticarum cataplus, in Galliam a B. Dionysio invectus ad doctorum omnium intelligentiam appellat. Neque vero hic complectar omnia quæ in hoc genere dici potuissent : magnam partem objectionum, quas amantes novitatis solent opponere, S. Maximus, aliique exhauriunt, qui Dionysii Vitam summo judicio perscripserunt. Quorum C docta monumenta quoniam sunt in manibus, et a nobis in hoc etiam Opere collocantur, hoc proinde loco silebitur de Apollinari, nihil dicetur de utroque Dionysio, tum Corinthio tum Alexandrino, nihil de iis minutis quasi tragulis, quas scioli homines et curiosi in communem jam omnium nationum opinionem conjiciunt, ne in illis otiose refellendis actum agere, et bis cramben recoquere videamur. Gravior mihi semper visa Turonensis Gregorii auctoritas, qua freti eruditissimi quidam hujus temporis theologi, fieri minime posse dicebant, ut is foret Areopagita Dionysius, quem homo Gallus, in Galliæ rebus versatus deque notissimis rebus memorans, sub Decio Lutetiam Parisiorum venisse confirmat. Eoque magis in ea ipsa re audiendum esse putabant, quod cum ejus narratione sententia Martyrologium vetus Romanum, ut ipsi quidem rentur, conspiret. Sancti viri locum e

[a] Psal. XVIII, 3.

Francorum Historia depromptum, quandoquidem lubet excutere et examinare paulo subtilius, ad latebram totius difficultatis illuminandam, totum hic apponam. Ita igitur habet libro I, cap. 30 : « Hujus tempore septem viri episcopi ordinati ad prædicandum in Gallias missi sunt, sicut historia passionis sancti Saturnini denarrat : ait enim, sub Decio et Grato consulibus, sicut fideli recordatione retinetur : primum ac summum Tolosana civitas sanctum Saturninum habere cœperat sacerdotem. Hi ergo missi sunt, Turonicis Gratianus episcopus ; Arelatensibus, Trophimus episcopus ; Narbonæ, Paulus episcopus ; Tolosæ, Saturninus episcopus ; Parisiacis, Dionysius episcopus ; Arvernis, Stremonius episcopus ; Lemovicinis, Martialis est destinatus episcopus. »

Equidem hunc antistitem non agri modo Turonensis decus, sed totius Galliæ lumen, tanti facio, quanti par est eum, qui clarissimis monumentis gloriosi nominis famam obtinuit ; sed in hac re tamen non plus habet momenti ejus oratio, quam illa ipsa passio Saturnini quam laudat, quamque in mæandris antiquitatis relegendis Helicen unam et Cynosuram sequitur. Atque hoc ipso introitu in disputationem videre mihi videor, quis eum flatus in erroris scopulos illiserit ; nam cum in ea Saturnini rerum gestarum historia, vidisset egregium illum Christi bellatorem sub Decio venisse in Galliam, existimavit etiam alios claros viros, quos deinde nominat, fidei duces et propagatores, eadem ipsa ætate Galliæ regnum vitæ innocentia et doctrina illustravisse. Itaque ut in tenebris micans et incertus, nullum profert Romanum pontificem totius Ecclesiæ gubernatorem, a quo illi primipili religionis ad triumphantem ubique impietatem coercendam sint dimissi. Sunt igitur duo quædam mihi obiter et brevissime ostendenda : in primis, fuisse plures, etiam ex iis quos enumerat Gregorius, Christianæ fidei buccinatores in Gallia, priusquam Decius imperii habenas moderaretur ; deinde, neminem eorum scriptorum, qui Ecclesiæ nascentis memoriam posteritati transmiserunt, martyrumque natales dies collegerunt, de B. Dionysio confirmasse, eum una cum Gratiano, Saturnino, cæteris in Galliam fuisse legatum : e quibus liquido, opinor, constabit, quam levis, atque falsa, quam inanis sit Gregorii Turonensis opinatio, **617** quam vanum denique sit ingeniosorum hominum commentum, qui antiquo Romano Martyrologio nisi ejus opinionem, robustioremque fieri existimant.

Utrumque vero ex iis scriptoribus, qui Martyrologia summa cura et labore concinnarunt, non est operosum ostendere. Nam ut a Gratiano inchoemus, vetus Romanum Martyrologium, et deinceps Ado 18 Octobris, nec quo tempore sit missus in Galliam explicant, nec socium B. Dionysii fuisse contendunt. Par utriusque silentium de Trophimo, quem alioqui discipulum apostolorum vocant. De illo vero hæc Adonis verba notari velim, cum de festivitatibus apostolorum, « Natalis, inquit, sancti Trophimi de quo scribit Apostolus ad Timotheum : *Trophimum autem reliqui infirmum Mileti* p. Hic ab apostolis Romæ ordinatus episcopus, primus ad Arelatem urbem Galliæ ob Christi Evangelium prædicandum directus est. Ex cujus fonte, ut B. papa Zosimus scribit, totæ Galliæ fidei rivos acceperunt : qui apud eamdem urbem in pace quievit. » Idem confirmat in Chronico ætate sexta, anno Christi 59, Gaguinus libro IX de Carolo V rege scribens, hæc de Trophimo refert : « Arelatem regni Burgundorum primariam civitatem et caput fuisse, imperioque paruisse, certum est : quam, ut Gervasius scribit, Aram latam prisci appellabant ; nam in eo loco prope civitatem, qui Rocheta dicebatur, duæ columnæ exstructæ erant et super eas ara imposita, ubi quotannis ad Kalendas Maias frequens undique populus, humanas hostias pro sua sospitate mactare consueverat. Itaque tres juvenes publica pecunia emptos anno toto saginabant, quos constituto die ad ipsam aram immolabant, victimarum sanguine circumstantem populum aspergentes, quem ritum D. Trophimus, ex septuaginta duobus Christi discipulis illo ex Judæa missus, sustulit ; docens, non cruore mortalium hominum, sed Christi sanguine illos debere aspergi. » Hunc igitur, ad rudes animos religione imbuendos, sub Decio venisse in Galliam putemus.

Sequitur tertio loco Narbonensis antistes Paulus, de quo, si eadem vetustatis monumenta scrutari, et pervolutare Martyrologia velimus, sic reperiemus, nullam Decii mentionem, nullam cum Dionysio nostro in peregrinando societatem adhiberi. Vetus Romanum 22 Martii diserte ipsum discipulum apostolorum indigitat. Ado *De festivitate apostolorum* : « Natalis S. Pauli, quem beati apostoli ordinatum urbi Narbonæ episcopum miserunt. Quem tradunt eumdem ipsum fuisse Sergium Paulum proconsulem, virum prudentem, a quo ipse Paulus sortitus est nomen, quia eum fidei Christi subegerat, quique ab eodem sancto Apostolo, cum ad Hispanias prædicandi gratia pergeret, apud præfatam urbem Narbonam relictus, prædicationis officio non segniter impleto, clarus miraculis coronatus sepelitur. » Illustrissimus Baronius hanc ipsam historiam purpura orationis convestivit et ornavit, quam huic panno minime attexo, hoc unum contentus ostendisse, tot sæculorum ætatumque judicio, Martyrologii testimonio, scriptorum illustrium consensione, Gregorii Turonensis opinionem abjectam et repudiatam fuisse.

Numerat deinde Saturninum, de quo etiam quid vetus memoria prædicet, videamus. Vetus quidem Romanum Martyrologium plane silet, nec in Vita quam Surius tomo VI posuit, discipulus fuisse Dionysii nostri dicitur ; quin Græcus scriptor nullus reperietur, qui dicat Saturninum sancti Dionysii socium, Tolosanum fuisse episcopum. Adde, neminem memorare, mortem illum occubuisse sub Fescennino Sisinnio, atque adeo, nisi me mea memoria fallit, non exstare apud ullum qui res veteres litterarum monumentis mandarit, ullam mentionem cujusdam præsidis Sisinnii, qui tempore Decii imperatoris floreret. Latini vero qui deinceps Saturnini meminerunt, cum in eadem vestigia sint ingressi, quæ palans ante Gregorius impresserat, non est mirum, si cum eodem de via deflexerint. Merito igitur illa ab Hilduino dicuntur pag. 69 : « Et quod Gregorius Turonensis, sicut in passione S. Saturnini legisse se dixerat, sub autumatione memoret istum ipsum tempore persecutionis Decii sub B. Sixto cum aliis sex episcopis, quorum vitæ vel passiones nequaquam ejus dictis in ratione temporum consonant, in has regiones fuisse directum. »

Quinto loco Dionysium nostrum recenset, quem, ut delectum Argivum virum, ad ipsam heroum classem Gallicamque expeditionem aggregat. Proferemus igitur Martyrologium, quod totum ab eo esse volunt. Ita vero habet 3 Octobris : « *Athenis, Dionysii Areopagitæ, sub Adriano diversis tormentis passi, ut Aristides testis est in opere quod de Christiana religione composuit*, etc. » Et 9 ejusdem : « *Parisiis Dionysii episcopi cum sociis suis a Fescennino gladio animadversi.* » Ex his locis quidam existimarunt, quod e privatis eorum litteris cognovi, perspicue duos distingui Dionysios, notata loci et diei varietate. Sed, quod pace illorum sit dictum, vitreum illud est et fragile fundamentum, ex quo effici nihil aliud possit, quam solemnes dies festos uni et eidem varie consecratos. Neque vero est

p II Tim. IV, 20.

quod **618** Athenarum mentio conturbare ullius animum debeat: nam Athenis quidem S. Dionysium diem extremum obiisse, non civitatum imperiorumque Annales, non commemoratio ulla antiquitatis, non excellentium hominum commentarii significant; liquido autem repugnant illi omnes, qui ejus Vitam scriptis illustrarunt suis, quos diligenter exceptos studioso Lectori suo loco proponimus. Quod si quis autem rationem exquirat, cur vetus Romanum Martyrologium, Beda et Ado agant 3 Octobris de Areopagita Dionysio, die vero 9 de Dionysio Parisiorum, cæcus sim et devius a ratione, si me putem in eo genere aliquid melius aut elegantius excogitare, quam quod præstitit clarissimus Baronius, undequaque magnus, de quo non dubitem id Laconum pronuntiare, θεῖος ἀνὴρ οὗτος. Sic vero ille disputat: « Quod autem Beda et Ado de Dionysio Areopagita agunt tertia die Octobris, die vero nona de Dionysio Parisiorum, quasi hic sit diversus ab illo, dicimus a Græcis mutuatos exemplum, ea enim die Græci de Areopagita agunt, Romæ autem hac die ex antiquis Ecclesiarum monumentis agi solitum certum est, alia fortasse de causa. Sæpe enim accidisse vidimus, ut alia ratione Græci, alia vero Latini ejusdem sancti agant celebritatem; imo inter ipsos Latinos eamdem invenies diversitatem, quod nimirum alii celebrent diem natalem, inventionis seu translationis; alii, vel forte dedicationis Ecclesiæ; qua etiam ratione de uno eodemque sancto iterum agi solemnitatem, facile invenies. Ad hæc si attentius considerentur quæ Beda et Ado ea die tertia Octobris dicant de Dionysio Areopagita, iidem nostræ potius favere videntur causæ, quam contradicere, cum testentur, sanctum Dionysium sub Adriano imperatore martyrium consummasse; quo quidem tempore Atheniensi Ecclesiæ præfuisse Quadratum episcopum, et hujus præcessorem Publicum, Dionysii successorem, certum est; id etenim Eusebius *Historiæ* libro IV, cap. 22, id etiam sanctus Hieronymus *De scriptoribus ecclesiasticis* in Quadrato, id denique cæteri historici ea tempora prosecuti testantur. Quin si fidem præstamus Hippolyti libello *De septuaginta duobus discipulis*, Narcissum discipulum Domini ante prædictos post Dionysium Athenis sedisse, dicere opus est. Quænam ergo causa esse potuit, ut Dionysio adhuc superstite, usque ad tempora Adriani tres episcopi, vel saltem duo, in ejus locum fuerint subrogati? Haud equidem credendum est, talem tantumque virum, Ecclesiæ columnam, in maximis illis Ecclesiæ angustiis sedi nuntium remisisse, vitamque otiosam transegisse. Sicque nihil est quod convenientius dici posse videatur, quam (quod ejus acta significant) eum ad majorem provinciam subeundam a S. Clemente papa in Gallias amandatum; quo exemplo factum apparet, ut et S. Polycarpus suorum discipulorum plerosque eodem ex Asia miserit, cum tam ingens ostium ad Evangelium propagandum patere videret, et in multa messe operarios esse perpaucos. »

Hactenus Baronius: qui cum S. Clementem nominat, fortissimum mea quidem opinione suggerit argumentum ad eamdem rem comprobandam. Neque enim in Vitis pontificum reperietur ab alio missum in Galliam Dionysium, quam a Clemente, qui idem publicus administer religionis, soliique Romani præses, pari consilio et auctoritate B. Dionysii commilitones amandavit, a quibus Itali, Germanique, tum qui in Hispania sunt populi, fidei lucem exceperunt. Quos populos futili existimatione delusos, hactenus in summa ignoratione jacuisse necesse est, inanemque omnem majorum traditionem esse putandam, anilia denique esse commenta quæ in archivis ecclesiarum, tabulariisque continentur, si Dionysius Areopagita, si qui ejus feruntur socii, nunquam ad eas oras appulerunt. Atque hoc ipsum erit etiam, opinor, illustrius, si consi-

A deremus quid varia breviaria, quæ communem fidem nationum de tutelaribus sanctis conservant, de Dionysio deque ejus sociis repræsentent. Multos igitur communium precum codices seu breviaria diversarum ecclesiarum nobis concessit R. D. Florentius Vander Hare, canonicus et thesaurarius ecclesiæ collegiatæ Sancti Petri Insulis, vir diligentissimus veterum rerum indagator, idemque humanissimus, in quibus perspicue notari video in Galliam eos venisse. Breviarium Parisiense impressum anno 1492, Burgense anno 1502, Morinense 1519, Brugense 1520, Rhemense 1549, Hildesimense 1516, ipsum asserunt a Clemente papa in Gallias missum, Parisiis capite diminutum. Hildesimense vero adjungit ei socios SS. Saturninum, Lucianum, Marcellum. Unde patet, Latinos etiam scriptores pervetustos censuisse, Saturninum longe ante Decii tempora, in Galliis fidem religionemque vulgasse. Parisiense quidem certe in Vita S. B Eutropii asseverat, illum cum sancto Dionysio **619** venisse; sed Burgense anno 1502 editum, rem omnem magnificentius explicat: sic enim S. Eugenii Vitam proponit:

« Postquam B. Dionysium Paulus apostolus ad fidem Christi convertit, et Athenarum præfecit episcopum, Romam rediit, ubi non longe post martyrium sumpsit: cujus desiderio B. Dionysius illuc pergens, B. Petrum ac eumdem Paulum martyrio coronatos invenit, sanctumque Clementem apostolicæ sedis infula sublimatum reperit, cujus benedictione roboratus, apostolatuque ab eo totius Galliæ suscepto, cum pluribus coepiscopis et presbyteris et diaconibus Arelatensium civitatem usque pervenit. Comministros sibi traditos destinavit, videlicet B. Lucianum Belvacensibus, Marcellum Bituricensibus, aliosque quamplures suis in locis, Eugenium vero Toletum mittere studuit: prædictus itaque Dionysius cum sociis Rustico et Eleutherio urbem adiit Parisios, ubi illos contra C incredulos dimicantes Fescenninus reperit, eosque multis alliciens tormentis, ad ultimum decollari jussit. Hi sancti viri S. Trinitatem confitentes, trinum pariter compleverunt martyrium. Interea dum hæc aguntur, B. Eugenius, cujus inclyta vita in Ecclesiis exstat bonorum operum forma, postquam gentilem populum Toletanæ provinciæ exemplo honestæ vitæ, catholica prædicatione, miraculorum confirmatione ad fidem Christianam convertit. »

Huic historiæ lucem feret splendida P. Joannis Marianæ e societate nostra animadversio, ex libro IV *De rebus Hispaniæ*, capite 4, circa annum Christi 97: « Omnium per hæc tempora Eugenius primus Toletanus præsul occisus est. Missus fuerat in Hispaniam a Dionysio Areopagita (sic pro constanti traditur) ex Gallia ubi Evangelium propagabat: et Christi religione in ea provincia, ac Toleti præsertim, fundata; studio Dionysium invisendi, in interiorem Galliam penetravit, cum a Sisinii D præfecti satellitibus comprehensus, in vestigio est occisus. Corpus in Marcasium lacum conjectum, Gallia demum Christi sacris populariter imbuta, Herceldus vir primarius divino monitu in Diolum pagum lacui vicinum delatum, templo ejus nomini dicato coluit. Inde in templum Dionysiacum migravit, et rege Castellæ Alfonso, qui imperator est nuncupatus, ejus brachium primum Toletum relatum est, Ludovico VII Galliæ rege concedente in soceri regis gratiam, et Raymundi Toletani præsulis. Nam quo is tempore Eugenio III Romano pontifice ad Rhemensem episcopum conventum festinabat, ex itinere rem omnem de Hispanorum memoria obliteratam præsens exploraverat. Reliquum inde corpus nostra ætate a Carolo IX rege Galliæ, Philippo II Hispaniæ regi datum, atque in urbem Toletum invectum, principali ac vero incredibili apparatu ante viginti annos, majori religione colitur. Sunt qui putent, Philippum quemdam a Clemente in Hispaniam epi-

scopum amandatum, aut certe Marcellum, quem A Philippo socium Dionysius adjunxit ex Gallia (ut Michael Syngelus est auctor) Eugenium ipsum fuisse, atque hoc quidem nomen ab ingenita nobilitate manasse, alterum autem a parentibus accepisse. Quod cum affirmant, nulla meliori conjectura nituntur, quam quod Eugenii nulla mentio exstet in antiquorum scriptis: Philippus et Marcellus quid rerum in Hispania gesserint, penitus lateat. Ex eo suspicantur, nominibus permutatis eumdem Eugenium et Philippum fuisse aut Marcellum. »

Quod vero dicat, Syngelum censere, S. Marcellum adjunctum S. Dionysio socium eumdem esse cum Eugenio, in Syngelo desideratur. Quare arbitror ipsum existimasse auctorem martyrii S. Dionysii fuisse Syngelum: alius tamen fuit, nimirum S. Methodius. Cuspinianus p. 423, in *Consules Cassiodori* affirmat, se legisse in vetustis annalibus anno Domini 121: « Apud Parisios Dionysius episcopus martyrizatur. »

Sed hæc libasse de B. Dionysio sufficiat, ad in- B fringendam Gregorii Turonensis auctoritatem; qui pergit, et his episcopis subnectit Stremonium, de quo Vetus Romanum, Ado, Beda, et, ut brevi dicam, omnes qui Martyrologia confecerunt, plane tacent. Martyrologium duntaxat Romanum Baronii ita meminit: « Arvernis Austremonii primi ejusdem civitatis episcopi: » quo tempore floruerit non dicit. Demochares p. 42: « S. Astremonius seu Austremonius, quem inter Christi discipulos numerant. »

Extremo in loco ponitur Martialis. Et de tempore quidem quod hic venit in Gallias, nullum, quod sciam, prodit Martyrologium; observat autem Baronius, Petrum in Catalogo l. VI, c. 29, tradere, eum dudum obiisse anno tertio Vespasiani. Demochares pag. 43, ita scribit: « S. Martialis, unus ex septuaginta discipulis Domini, anno Domini 47 has quatuor sedes episcopales in honorem Dei et beatæ Mariæ virginis, Aniciensem, Ruthenam, Arvernam, Mimiatensem ædificasse ac dedicasse dicitur. Idem C quoque sub nomine ac titulo B. Stephani protomartyris, quinque has ecclesias cathedrales, Lemovicensem, Bituricensem, Cadurcensem, Agenensem et Tolosanam construxisse fertur. Sunt et qui eidem tribuunt trium ecclesiarum episcopalium harum, Pictaviensis, Xantoniensis, Engolismensis in honorem sancti Petri apostoli erectionem. Nec desunt qui eumdem dicant ecclesiam Burdegalensem in honorem sancti Stephani ac sancti Andreæ apostoli consecrasse. »

Hæc propemodum mihi satis esse videbantur, ut ostenderem, Gregorii Turonensis **620** leviorem esse opinionem, quam ut receptam et contestatam omnium sæculorum ætatibus sententiam possit convellere. Sed quoniam tantum sub Decio, fide primum imbutam Galliam ornatamque significat, age nunc ostendamus, quod sumus jam ab initio polliciti, ante illam Decii imperatoris tempestatem multos claros et religione præstantes in imperio Galli- D canos fuisse, quos Gregorius ut ignotos homines præteriit, et de quibus verbum nullum fecit. Non erit certe Gallis hominibus hæc inutilis aut ingrata commemoratio, cum videbunt, jam inde ab invento Christiano nomine, tam variis tamque odoratis flosculis coronatam fuisse Galliam, tot veluti stellis clarissimis distinctam, tot divini spiritus tubis resonantem.

Occurrunt mihi in primis Rhemenses archiepiscopi tres, magnæ viri auctoritatis et sanctimoniæ, sanctus Sixtus, sanctus Sinicius, sanctus Amantius, B. Petri apostoli discipuli, qui sub Nerone morte obita, gloriosissime triumpharunt, 1 Septembris.

S. Memmius Catalaunensis episcopus Romanus, beati Petri discipulus, hic apud Dionantum ædem beato Stephano consecravit, ubi et sanctus Maternus Tungrensis beatæ Mariæ alteram ædem dedicavit anno Domini 120. I. Placentius in Catalogo episcoporum Tungrorum, et Breviarium Rhemense pluribus de eodem agunt.

Sanctus Maternus episcopus Tungrorum, 14 Septembris, discipulus sancti Petri apostoli, de quo Demochares: « Sanctus Maternus anno Domini 101 oratorium via publica Christo Salvatori nuncupavit, apud Trajectenses et Tungros ædem Deiparæ Virgini consecravit, et anno 102 apud Huyos ad montis umbraculum, quem Mosa alluebat, ædem Virgini matri dedicavit. Deinde Dionantum profectus, ubi invenit sanctum Memmium episcopum Catalaunensem, ædem sanctæ Mariæ consecravit, alteram Memmius sancto Stephano. Ideo quoque Namurci destructo idolo, ædem beatæ Mariæ inscripsit, præter eas quas passim aliis in locis dicitur dedicasse. »

S. Regulus Silvanectensis episcopus, 30 Martii, discipulus sancti Joannis evangelistæ. Vide Petrum in Catalogo libro IV, cap. 15, de quo ita Demochares: « Silvanectensium episcopus primus B. Regulus, qui missam celebravit a beato Joanne evangelista edoctus, a beato Clemente confirmatus. Siquidem de eo legimus in Catalogo sanctorum capite decimo quinto, libro quarto, ad hunc modum: Regulus episcopus natione Græcus, Joannis evangelistæ apud Ephesum discipulus fuit. Quo in Patmon insulam relegato, Athenas veniens, Dionysio adhæsit, cum quo Romam perrexit, et una secum, et cum sanctissimis Rustico et Eleutherio, a beato papa Clemente ad Gallias prædicationis gratia destinatur, qui primum Arelatum devenit: ubi a sancto Dionysio Christi nomine invocato, idolum Martis destruitur, et multis conversis templum illud in honorem apostolorum Petri et Pauli consecratur. Missis ergo sociis suis ad diversas urbes, ipse Dionysius, sancto Regulo Arelatensis civitatis ordinato episcopo, Parisios accessit, ubi cum Rustico et Eleutherio martyrii palmam suscepit. Eodem autem die quo passi sunt, dum missam Regulus in Arelato celebraret, et nomina istorum martyrum inadvertenter in canone cum aliis sanctis recitasset, miratus quod dixerat, vidit in altari tres columbas ipsorum martyrum nomina conscripta in rostris habentes. Qua visione cognoscens sanctos per martyrium migrasse, commisso populo cuidam Felici episcopo, Parisios accessit, et a Christiana matrona olim Dionysii discipula Catulla nomine hospitio susceptus, martyres Christi eadem die qua visionem viderat, passos fuisse comperit, et super eorum corpora basilicam ædificavit. Inde Silvanectensem civitatem ire disponens, in villa Lauria idolum Mercurii baculo comminuens, populum convertit, et basilicam Dei Genitricis ibidem construxit. Et in civitate Silvanectensium ad sui ingressum idola corruerunt, et templum in honorem beatæ Virginis dedicavit, et omnem populum ad fidem sua prædicatione et miraculis conversum baptizavit. » Hæc ibi.

Sanctus Savinianus aut Sabinianus episcopus Senonensis, 31 Decembris, missus cum sancto Potentiano in Gallias a sancto Petro. Petrus *De natalibus* lib. I, cap. 25. Ado in Martyrologio: « Item apud Senonas, natale beatorum Sabiniani et Potentiani, qui a beatis apostolis ad prædicandum directi, præfatam urbem martyrii sui confessione illustrem fecerunt. »

Sanctus Peregrinus episcopus Antisiodorensis, 16 Maii, civis Romanus, a Sixto papa ad Gallias missus, sub Alexandro imperatore, martyr apud S. Dionysium in Francia quiescit. Vincentius lib. X, cap. 119; Antoninus pag. 1, titul. 7, cap. 5; Petrus in Catalogo lib. V, cap. 5; Ciaconius in Vita sancti Sixti anno Domini 129, dicit: « Peregrinus Roma missus in Galliam, unde ibidem fide firmata Romam redivit, ubi in loco eodem in quo Christus sancto Petro cum cruce apparuerat, supplicio affectus est. »

Sanctus Sanctinus episcopus Meldensis, 22 Septembris, a sancto Dionysio Areopagita episcopus

ordinatus. Petrus in Catalogo lib. VIII, cap. 108; Antoninus **621** parte I, tit. 6, cap. 8, et ante omnes homines hos Hincmarus cum agit de sancto Dionysio Areopagita.

Sanctus Nigasius aut Nicasius, episcopus Rhotomagensis, 11 Octobris, a beato Clemente in Gallias missus cum B. Dionysio, et cæteris, cujus rei fidem faciunt adhuc, inquit Démochares, et locus martyrii hujus percelebris et sacer, reliquiæ et templa sub hujus nomine clara a Rupeforti non multum distantia. Vide Baronium.

Sanctus Crescens aut Crescentius episcopus Viennensis, 27 Junii, beati Pauli discipulus et martyr. Vide Baronium ad hunc diem.

Sanctus Maximus aut Maximinus, episcopus Aquiensis, 8 Junii, qui cum sanctis Lazaro, Maria Magdalena, Martha sororibus, et Cedonio post ascensum Christi in cœlum, classe Massiliam appulit. Petrus in Catalogo libro V, cap. 101 et 102.

Sanctus Ursinus aut Ursinicus, episcopus Bituricensis, 9 Novembris : hunc quidam dicunt Nathanaelem. Petrus in Catalogo cap. 9, l. I, et cap. 41, libro X. Ado : « Item eodem die apud Bituricas sancti Ursini, qui Romæ ordinatus a successoribus apostolorum, primus eidem urbi destinatur episcopus : » sunt ipsissima verba sancti Gregorii Turonensis *De gloria* confessorum, cap. 80.

Sanctus Eutropius episcopus Santonensis, 30 Aprilis. « a B. Clemente episcopo, inquit Ado, directus in Gallias, » etc. Beatus Gregorius Turonensis *De gloria martyrum* cap. 56. « Eutropius quoque martyr Santonicæ urbis, a B. Clemente episcopo fertur directus in Gallias, » etc. Petrus Catalogo lib. IV, cap. 105. Breviarium Parisiense dicit missum fuisse cum sancto Dionysio a B. Clemente.

Ne tibi, Lector, molestus sim, si diutius in reliquis te detineam, finem imponam, ubi nomina reliquorum sanctorum qui Gallias ante Decii tempora lumine fidei illustrarunt, indicaro. Tu de illis Baronium et alios consules.

Sanctus Taurinus Ebroicensis episcopus, 11 Augusti. Sanctus Lucianus Bellovaci, 8 Januarii. Sanctus Valerius Treverensis, 29 Januarii. Sanctus Julianus Cenomanensis, 27 Januarii. Sanctus Zacharias Viennensis, 26 Maii. Sanctus Martinus Viennensis, 10 Julii. Sanctus Verus episcopus Viennensis, 1 Augusti. De his, ut dicebam, omnibus nihil penitus dixit Gregorius, quorum tamen res nec parvæ nec obscuræ fuerunt, ut qui sanctos Ecclesiæ cœtus publicasque cæremonias multos annos sint moderati. Ergone de B. Dionysio quæ dixit, docti homines tanquam sibyllæ folium excipient, et verissima esse contendent? Quid quod multa sunt ab eo præscripta, quæ a choro intelligentium omnium repudiantur? Libro I *Mirac* cap. 28, de apostolatu magni Petri, quem noster Dionysius *coryphæum et sublimem theologiæ verticem* nominat, sic habet : « Petrus apostolus, qui ab apostolis cæteris episcopus ordinatus, Romæ cathedram locavit. » Quod ita durum est, ut ni commoda expositione molliatur, ferri nequeat, cap 29 : « Paulus vero, inquit, apostolus, post revolutum anni circulum, ipsa die qua Petrus apostolus passus. » An sectatores hac in re habet multos, qui contrariam omnibus prope historicis sententiam tueantur? Qua de re videndi eruditissimi viri Baronius et noster Deekerius. Libro I *Historiæ*, cap. 30, docet Sixtum pontificem Romanum, et Laurentium archidiaconum sub Decio passos. Atqui illi signiferi pietatis sub Valeriano Romæ in excelso et illustri loco purpurea trophæa posuerunt, quod Baronius clare e S. Cypriano demonstrat, et noster Mariana lib. IV *De rebus Hispaniæ*, cap. 10.

Nulli igitur mirum videatur, Hilduinum hanc er- A roris S. Gregorii Turonensis, et aliorum posteriorum originem afferre. « Fieri enim potest, ut diximus, quod textum passionis ipsius sancti Domini ex authenticis scriptum non habeant, et ideo in hoc errent, quia et nos plures codicillos exinde vidimus, qui in quibusdam sensu videbantur concordare, sed litteratura admodum dissonare, in quibusdam autem nec sensu nec orationis tenore poterant sociari ; quod manifestum est, hujus venerabilis et antiquissimi Patris vetusta longinquitate, et ignotæ atque peregrinæ linguæ, ubi de ejus notitia maxime scriptum erat, inscitia, seu devotione fidelium accidisse, qui non studuere ad priscas historias pro cognitione ejus recurrere, sed ea quæ auditu collegerunt, ut Gregorius Turonensis, non votivo errore fallens, videntes insignia magnifica atque innumerabilia per eum fieri, prout unicuique sensu abundavit, curaverunt scriptis committere ; sic et de sanctorum apostolorum gestis ac passio- B nibus factum legimus, et de aliis quibusque historiis Ecclesiæ necessariis manifeste comperimus. » Et paulo post : « Cæterum parcendum est simplicitati viri religiosi, Gregorii Turonensis episcopi, qui multa aliter quam se veritas habeat, æstimans, non calliditatis astu, sed benignitatis voto litteris commendavit. Patenter et quidem noscere possumus, non adeo quædam solerter eum investigasse, quin ei contemporalis **622** exsistens vir prudens, et scholasticissimus Fortunatus, qui plura et frequenter ad eumdem scripserat, hymnum rhythmicæ compositionis pulcherrimum de isto gloriosissimo martyre composuerit : in quo commemorat, eum a B. Clemente destinatum, sicut in Latinorum paginis didicit ; de natione autem ejus, et ordinatione episcopatus mentionem non facit, quia linguæ Græcæ penitus expers fuit. »

Longius fuit hoc cum S. Gregorio Turonensi certamen, quippe Achilles adversariorum habitus fuit, C turrisque belli ; cæteri ut velites atque nudi, leviori contentione funduntur. Aiunt primo Nicephorum, qui nomina episcoporum, qui suas sedes reliquissent, cum accurate recenseret, de sancto Dionysio tacuisse ; certum igitur, videri Athenis illum vita functum. Sed perfacilis huic est responsio ; clare etenim ipse dicit plurimos se omisisse.

Secundo. Severus Sulpitius B. Martini discipulus, qui circa annum Domini 400 floruit, testis est ; « persecutione demum quinta martyria in Galliis visa fuisse, serius trans Alpes Dei religione suscepta. » Atqui ad hoc tempus, ut vir clarissimus Nicolaus Faber scribebat, Dionysius Areopagita pervenire non potuit, nec ejus martyrium stare sub Domitiano vel Trajano, in quod tempus id rejiciunt qui diutissime vixisse volunt in Galliis si primum ibi quinta persecutione visi martyres fuere. Sane hoc telum quod acerrimum quidam putant. erudi- D tissimi Fabri quasi armamento et auctoritate contortum, ita leve debileque judico, ut nihil videatur hebetius. Nam Severi quidem Sulpitii dictum, quod meo judicio Faber non comprobat, non potest non indoctæ plenum vanitatis temeritatisque videri, nisi opportuna explicatione condiatur. Quid enim? verum illud esse queat, ante quintam persecutionem, id est ante annum centesimum septuagesimum, nullos in Gallia martyres visos? Quid igitur faciemus generosissimis illis Ecclesiæ primæ proceribus, quos veterum historiarum fides discipulos apostolorum facit, qui variis in locis Galliæ de perfidia, immanitate, superstitione, gloriosissimos triumphos retulerunt? An forte martyres ii dici minime possunt, quorum in patiendo nobilitata constantia, ferri aciem, uncos, equuleos, et omne genus carnificinæ superavit? Cum ergo scribit Sulpitius, persecutione demum quinta martyria in Galliis visa fuisse, non vult dicere, nullos penitus fuisse martyres, sed tum primum velut

patefactis subito carceribus, illam immanem tyrannorum tempestatem fuisse effusam, qua Lugduni et Viennæ Vetius, Photinus, Irenæus, aliisque in locis innumerabiles, alii inter medios cruciatus coronati vixerunt.

Tertio. A Græcis fraudem eam manasse contendunt, qui cum ambirent regum Franciæ societatem, quos in bello potentissimos esse videbant, et eorum gratiam et munificentiam aucuparentur, sanctum Dionysium, quem in Gallia celebrari didicissent, finxerint esse Dionysium Areopagitam. Respondeo, gravem et non ferendam toti Græciæ fieri injuriam, in qua cæci omnes cupiditate finguntur, nullus patriæ veritatisque studiosus, cum nemo hactenus illam suorum levitatem inanitatemque arguerit. Deinde si beati Dionysii corpus in sinu Græciæ positum fuit, cur in tantis disertorum hominum monumentis nulla ipsius memoria, mirum potius silentium? cur nemini unquam imperatori e lipsanis ejus quidpiam concessum, aut Romæ B ornandæ, qua in urbe magister ejus Paulus situs est, aut ad Byzantium aliudve oppidum e pio more cohonestandum?

Quarto. Cur Stephanus papa S. Dionysii beneficio sanitatem consecutus, os sacrum e brachio sumptum Parisii Romam detulit, exstructumque in ejus honorem templum Græcis monachis augusta religione celebrandum dedit? an non prius inquirendum fuit, num uspiam Athenis Areopagitæ Dionysii exuviæ conquiescerent, nisi foret illa communis et pervagata omnium regionum populorumque opinio, eum thesaurum, gaza omni et flavissis opulentiorem, Parisiis tantum reperiri?

Quinto. Cur perenni cum plurium sæculorum decursu, cum tot homines Græciam peragrarint, tot Græci, capita præsertim Constantinopoli, Romam venerint, Italiamque omnem suis scriptis referserint, nullus tamen sit inventus hactenus, qui corpus S. Dionysii coli in Græcia, Parisienses C longe sua opinione deceptos esse diceret?

Sexto. Infinita prope miracula patrata sunt Dionysii nostri meritis et gratia apud Deum; evelli non potest aut excuti ex animo hæc opinio, Areopagitam hunc esse Dionysium, quem omnium ordinum homines legitimis honoribus celebrant. Estne verisimile, si alius quispiam sit Dionysius qui Lutetiæ Parisiorum præsederit, eum honore spoliari, laudem ejus transferri in alium, tot annis inter suos ignotum jacere? Nam tametsi sanctissimi viri qui cum Deo felicitate potiuntur, laudibus nostris et gratulatione non indigent, pertinet tamen ad divinæ mentis providentiam, ut cœlites, quorum reliquiæ in terris multa prodigia operantur, aliquo gaudio et humanissima voluptate non careant, quam ex hominum cognitione **623** et grati animi significatione percipiunt. Cur igitur tot sæculorum labentibus jam annis, hunc ignotum Dionysium esse voluisset, supposititium autem cultu et honore D perfrui?

Sed remota disputandi subtilitate, lubet in historiam intueri, quæ nuntia est vetustatis, abditarumque rerum testis. Sunt in manibus mediæ ætatis scriptores, qui res Galliæ hominum memoriæ consecraverunt, eoque excepti a doctis cupidius, quod Pithæi V. C. auspiciis lucem vident. Ii tanto ante, nisi refractaria esset hominum mens, dubitationem forte omnem et jactantem sese liberius contentionum libidinem sustulissent. Nam cum tempore Leonis papæ IX anno Domini 1050 Ratisbonæ in Germania corpus fuisset inventum, tacitæ religionis plenum et sanctitatis, quod nonnulli Dionysii Areopagitæ esse dicebant, mittuntur nuntii ab imperatore in Franciam, qui rescirent, num Parisiis in eo templo, quod Dagobertus ædificaverat, Dionysii corpus Areopagitæ D. Pauli discipuli esset, an non esset. Galliæ rex Henricus, imperatoris nuntiis comitatus, jussit adesse archiepiscopos, episcopos, et A barones totius regni cum Odone charissimo fratre suo, ad Dionysii martyris templum. Cumque preces demississime Deo obtulissent, allata sunt argentea vasa tria, Dionysii, Rustici, et Eleutherii sigillis munita, et in totius populi conspectu posita. « Et aperto vase beati martyris Dionysii, totum corpus ipsius cum capite inventum est (verba sunt Rigordi scriptoris) exceptis duobus ossibus de collo, quæ sunt in ecclesia Vergiacensi, et os quoddam de brachio, quod Stephanus papa III secum ad Romanam portavit ecclesiam, et posuit in ecclesia quæ hodie Schola Græcorum vocatur. Hoc videntes universi populi, cum lacrymis et suspiriis puras manus levantes ad Dominum, Deo et beatæ Mariæ virgini, et sanctis martyribus se commendantes, cum gaudio recesserunt. » Sed quid ego scriptorem unum commemoro? quotus quisque de Gallorum rebus gestis, et tam inclyti dominatus antiquitate quidpiam prodidit ad perennem hominum memoriam, in quo non exstent nostri Dionysii haud obscura et expressa testimonia? Quoties in bello et in pace, publice, privatim, in omni fortunæ conditione S. Dionysius, ille, inquam, Areopagita Dionysius, invocatus, adfuit, seque mirabilem et Deo charum ostendit? Quin gentes quædam sunt in Gallia atque familiæ, veteri prosapia et illustri generis claritate omni vetustate corroborata, quæ hoc uno glorientur, quod a S. Dionysio Areopagita primæ fuerint sacro fonte ablutæ, ab eodem institutæ, et veri Numinis religione ornatæ. Facerem omnino injuriam religioni et veritati, si gentis Montmorantiorum amplissimum decus, et vetustæ pietatis clarissimum testimonium hic dissimulem, quæ pietas a sanctissimo nostro Dionysio in agro Parisino primum insita, subito mirabiliter efflоruit, purpureasque veluti rosas omni gratia et amœnitate uberes in cœlum emisit. Stirps illius gentis fuit Lisbius, quem veterum historiarum Annales Parisiacæ urbis nobilissimum et splendidissimum virum nominant, qui primus adventantem Lutetiam Parisiorum Areopagitam Dionysium excepit, ab eo primus Christi fidem et religionem hausit, eidem primus locum dedit ad pium templum exædificandum. Hujus principis et religiosissimi viri filius Visbius, sui parentis, et B. Dionysii gloriosum fatum litteris commendavit, quod opus Hilduinus ante octingentos fere annos, ut oculati testimonium fidum et ingenuum vehementissime commendabat. Atque ut omni posteritati nobilissimi viri pietas ad sempiternam hominum memoriam proderetur, omnium consensione tributum fuit, ut primus baro Christianus Franciæ, Montmorantius diceretur: et posteri gentilitio in stemmate, sive insignibus familiæ, nota elogia duo ferrent, Gallicum unum: *Dieu aide au premier Chrétien*, hoc est, *Primum Christianum Deus juvet:* alterum Græcum, Ἀπλανῆς, *erroris expers*, quod Lisbius, Montmorantianæ familiæ progenerator, inter Gallos, tum devios a religione, primus in agro Parisiensi lucem et veri Numinis cognitionem exceperit. Et quidem in clarissimam illam familiam, Dionysii nostri pietatem penitus insitam et illiminatam fuisse, qui postea consecuti sunt magni heroes, claris facinoribus et perenni catholicæ religionis propugnatione declaraverunt. Sciunt hoc omnes, et prædicant uno ore Galli, et etiamnum in Belgio nostro videmus ejusdem generis nominisque multos, qui partim armis inclyti, partim moderatores reipublicæ incredibili sapientia, consilio, fide, partim antistites præsidesque religionis, avitæ pietatis hunc ardorem in omnium luce atque prædicatione collocant. De quibus nihil dicam amplius, cum D. Raphael Beauchamp, pius et doctus Benedictinæ familiæ monachus Marchianensis, synopsim Lisbiacam in manibus habeat, ubi et de Lisbio rem omnem accurate et copiose, et Montmorantiorum familiæ decora persequitur. Quæ diserti hominis commentatio ad

veterem pietatem illustrandam idonea, propediem, opinor, lucem videbit.

624 Post argumenta tam multa, tamque illustria, quibus cœlo terraque faventibus, Areopagitam Hierophantem in Galliam deduximus, an exspectemus dum solum ipsum, dum parietes atque tecta vocem mittant et exclament, et hominum (ut modestissime dicam) plus nimio sibi tribuentium opinionem refutent? nihilne vetustissimum Græcorum templum exstructum Parisiis, nihil S. Dionysii carcer et defossa specus, nihil tot loca late sparsa, tum Dionysii nostri tum discipulorum ejus notata vestigiis, pietate, sanguine, laureisque ornata, ad fidem faciendam valebunt? Illustris mihi in hoc genere visa fuit oratio D. Bocherii, doctoris theologi Sorbonici omni genere litterarum exculti, quam integram hic tibi, Lector, repræsentandam putavi, ne si vel minimum ego commutavero, aliquid de tanti viri sapientia et elegantia dematur: eoque faciam id libentius, quod clari viri disputationem doctor singularis Andreas Duvallius, Sorbonæ lumen, suo judicio comprobavit. Ille igitur a me super hac quæstione rogatus, ita per litteras respondit:

« Quod a me petis, imo flagitas, mi Lansseli, de utroque circa Areopagitam Dionysium (tuumne dicam an nostrum? sed verius nostrum atque tuum) problemate quid sentiam, altero, sitne hic noster, id est Parisiorum, idem qui prius Athenarum episcopus, altero, an γνήσια, quæ nomine ejus censentur opera atque scripta (quorum alterum ante annos septingentos agitatum ac decisum, sæculi nostri nonnullorum de rebus quantumvis claris dubitandi nodumve, ut dicitur, in scirpo quærendi κακόηθες renovavit; alterum dudum sopitum novatorum sibi a tali auctore jure metuentium sic recoxit impietas, ut peperisse videatur) facis tu quidem sic amice et familiariter, ut vicissim me fateri familiaritas jubeat, si judicium meum tantum quæris, perinde id me accipere, ac si aperito claroque sole quæras, noctemne anne diem esse putem. Sin ut lucis aliquid addam, perinde ac si jubeas, lychnum me soli admovere. Quippe qui in re tam longa sæculorum memoria tam acribus judiciis indagata, tot eruditorum ac sanctorum confessione, Græcorumque ac Latinorum consensu credita et probata, nec modo principum atque adeo imperatorum et regum, et qui in Oriente et qui in Occidente rerum potiti sunt, sed et pontificum Romanorum auctoritate suffulta et roborata, miraculis denique confirmata, quid multa? nullo non præscriptionis genere stabilita ac munita, Pyrrhonicum istud denuo seu ἀπορίας seu σκέψεως æmulari genus (nedum negare ἁπλῶς, et cornicum, ut dicitur, oculos configere) tam pervicacis animi esse putem, quam id probare velle amplius, inutilis operæ ac laboris. Maxime vero, ex quo post clara priorum sæculorum Ecclesiæ lumina, et quos Oriens tulit, Syngelos, Methodios, Metaphrastas, et quos Occidens Hilduinos et Hincmaros, a quibus hæc dudum tam accurate disceptata, discussa, decisa sunt, qui novissime sæculo nostro prodierunt, Genebrardi, Galeni, Baronii, amplissime vero Delrii, causam hanc sic illustrarunt, imo pervicerunt, ut quidquid istud amplius in utroque problemate controversiæ, seu potius φιλονεικίας et ambitiosæ contentionis erit, non tam ad id dissolvendum ratione aut judicio, quam sensu opus esse videatur. Plane, ut si iis qui negant vel dubitant me adjungam, tam in vitio futurus sim, quam si iis qui aiunt affirmantque, aliud nihil amplius egero, quam ut poetæ id usurpem:

.... Vitavi denique culpam,
Non laudem merui.......

HOR., *De arte poet.*, v. 267.

« Nisi vero, quod ad prius spectat, quod apud Anastasium S. R. E. bibliothecarium S. Methodius Constantinop. episcopus, apud Lipomanum B. Michael Syngelus, apud Surium Simeon Metaphrastes, magni illius Areopagitæ Vitæ scriptores, et cum iis Nicephorus (48), Græci omnes, ejusdem in Gallias adventum uno ore astruunt: et quod apud Hilduinum Tarasius patriarcha Constant. et ipse Græcus, sollicita adhibita inquisitione, id pro certo tandem ac comperto habet; et quod apud Hincmarum Hilduinum discipulum, ac Rhemensem archiepiscopum, Carolo Calvo regi scribentem sanctus Sanctinus Meldensis episcopus, S. Dionysii discipulus, et historiæ martyrii scriptor quam se idem Hincmarus ex vetustissimis membranis descripsisse, et exemplar ejus ad Carolum Calvum mittere ibidem scribit, hunc Areopagitam S. Pauli discipulum per revelationem ordinata sibi commissa Ecclesia Romam venisse, et a B. Clemente papa in Gallias directum fuisse, Parisiosque adeo venisse, disertis verbis ait: quodque iis amplius est, et superioribus belle quadrat, quod apud Eusebium (49) Dionysius Corinthiorum episcopus Dionysio Areopagitæ Publium, Publio Quadratum, qui utique ad Adriani imperatoris tempora pertinent, in episcopatu Atheniensi testatur successisse: non commisso utique magno illo apostoli Pauli ut doctrinæ sic sanctitatis discipulo, ut de statione decederet, nisi divina urgeret vocatio, uberioris in ea regione messis colligendæ causa, ad quam Græciæ orientisque ut eruditionis, sic pietatis divitias conferri præordinatum divinitus erat. Hæc, inquam, omnia tam exigui ponderis sunt, ut præ unius dormitantis aliquando, quod vel bono, id est quantumvis sagaci et attento, Homero accidat, Gregorii Turonensis dicto (pace tanti viri dixerim) qui ad 625 Decii tempora Dionysium nostrum refert, nihil debeant æstimari. Ut ei scilicet, quem viro, quantumvis erudito et sancto, in opere non tam longo quam multiplici et vario, fas fuit somnum obrepere, quemque adeo obrepsisse cum alia multa, tum Trophimi Arelatensis, qui Pauli apostoli discipulus fuit, in Actis apostolorum et secunda ad Timotheum Epistola memoratus, itemque Pauli Narbonensis, qui fuit Sergius Paulus proconsul a sancto Paulo baptizatus, et Martialis Lemovicensis, qui Stephani protomartyris consanguineus puerque ille fuisse traditur qui quinque panes hordeaceos et duos pisces in deserto habuit: missio ad hæc ipsa Decii tempora ab ipso relata clamat, quam sub ejusdem Clementis pontificatu fuisse, cum temporis quo vixerunt ratio, tum Martyrologia omnia docent, plus quam tot oculatissimis ac vigilantissimis Orientis et Occidentis luminibus credere sapientes homines oporteat.

« Quam enim verum sit, divinas istas de oriente in occidentem convehi debuisse merces, quamque de orientis pharetra promi quæ mittendæ de manu potentis in corda Gallorum sagittæ, id est Evangelici verbi prædicatores erant, ob idque id ita fieri Deo placuerit, præterquam quod id veri solis pendentis in cruce Christi, occidentem, atque adeo Galliam intuentis, in eamque oculos (nam et prædicatores oculi sunt) ab oriente dirigentis ac velut radios vibrantis, neque id tantum, sed et ejus qui Christum proxime referebat Petri de oriente in occidentem venire a Deo nominatim jussit, ut refert Metaphrastes, Galliamque speciali affectu complectentis mysterium exigebat, docent variis temporibus, varia Galliæ loca præter Dionysium istum, Christianæ sementis e Græcia et Oriente cultores missi, ut qui de Polycarpi Smyrnensis episcopi schola Lugdunum Irenæi, Augustodunum Andochii et Thyrsi: qui ex Attica Arelatem Ægidii, et qui in Hannoniam Belgicæ Galliæ provinciam de episco-

(48) Niceph. l. II, c. 21.

(49) Euseb. l. IV, c. 23.

patu Atheniensi Gisien*: quin etiam et qui ex Armenia, atque adeo de archiepiscopali fastigio, Tornacum Chrysolii, et qui Santonas Aquitaniæ urbem, de regio Persarum sanguine Eutropii, Græci videlicet sermonis et eruditionis omnes, evangelica nos face collustrarunt.

« Quod et in nostro Dionysio tanto illustrius, quod non ut episcopum tantum, sed et ut apostolicæ sedis legatum a S. Clemente missum esse, ostendunt ii quos ille ad diversa loca intra et extra Galliam episcopos destinavit. Quales S. Lucianus, S. Petri discipulus Bellovacum, S. Sanctinus, qui et Vitam ejus scripsit, Meldas episcopi missi. Qualis et Arelate missus ab eo Toletum in Hispaniam archiepiscopus Eugenius ejus discipulus, qui et ad invisendum aliquo post tempore magistrum suum Parisios veniens, ibidem martyr occubuit. Cujus etiam impetratæ nuper, concedente Carolo IX deque S. Dionysii cœnobio levatæ a Philippo II Hispaniæ rege reliquiæ regiis humeris in ecclesiam Toletanam anno 1565 magna celebritate, et regia pietatis significatione illatæ sunt.

« Ut ne interim paucula hæc omittam, quæ nec suo in hac causa pondere caritura esse non nemo, ut credo, fatebitur. Primum, quod S. Caraunum Dionysii nostri discipulum (Cheronem Galli dicunt) in agro Carnutensi in Gallia martyrem factum idque per latrones in via, dum ad magistrum invisendum iret (unde et monasterio, quod in ejus honore prope Carnutum constructum est, nomen *S. Caraunus de Via*) ad Domitiani tempora Martyrologia referunt, 28 Maii. Item et supradictum Lucianum, a Clemente cum Dionysio missum 8 Januarii. Deinde quod qui Athenis itineri se socium Romam primum, deinde in Galliam Dionysio dedit (50), S. Jon presbyter (Jonam Martyrologia 22 Sept. nominant) vir Græci ut sanguinis sic nominis, in Gallia pago Castrensium (vulgo *Chastres sous Montlehery*) martyr factus nominis illic sui memoriam, in monte qui Sancti Jonis dicitur, Græcanicæ utique missionis testem, usque nunc dereliquit. Amplius, quod de tribus antiquissimis Lutetiæ Parisiorum basilicis, quæ a S. Dionysio conditæ traduntur, quarum prima sub invocatione SS. Trinitatis quæ nunc collegiata S. Benedicti ecclesia; altera B. Mariæ matris Dei, quæ vulgo *Nostra Domina de Campis*, nunc Discalceatarum de Carmeli ordine virginum cœnobium; tertia S. protomartyris Stephani, quæ *Græcorum* hodieque dicitur : de tribus iis, inquam, duæ, prima et postrema, veritatis hujus signa non pœnitenda habent. Illa quidem per vitream antiquissimi operis fenestram, ubi verba hæc inscripta sunt : IN HOC SACELLO S. DIONYSIUS CŒPIT INVOCARE NOMEN SS. TRINITATIS. Altera quod vel ipsum Græcorum etiam hodie superstes nomen, ejus a quo ædes illa condita est nationem ac genus prodit, non minus quam quod a Stephano papa, ob memoriam acceptæ in Gallia ad sancti Dionysii corpus de morbo difficili curationis (51), conditum Romæ sub invocatione S. Dionysii monasterium Græcis monachis, utique S. Dionysii gentilibus, ab eodem traditum est. Amplius vero, quod et illic pone altare majus antiquissimi operis oratorium, quod S. Dionysii fuisse tradunt, adhuc visitur. Ut taceam de carcere, deque loco tam cruciatuum in civitate, quam supremi extra urbem supplicii, exstructisque ibi totidem ecclesiis, quarum prima *S. Dionysius de Carcere*, altera *S. Dionysius de Passione*, tertia *Martyrum sacellum*, in eo qui olim *Mons Mercurii*, nunc *Mons martyrum* dicitur, **626** ac stupendis quæ in martyrio hoc acciderunt miraculis. Quæ si quis omnia ad Decii tempora, hoc est ad annum Christi 253, quo Decius imperare cœpit, differat, cum necesse sit, siquidem S. Dionysius primus fuit

A Parisiorum episcopus ad hunc usque annum episcopo caruisse Parisios, ab eo merito quærendum erit : Qui, fiat, ut cum jam inde a tempore apostolorum, ex quo scilicet Savinianus, Potentianus et Altinus, qui de LXXII discipulis erant, a S. Petro in Gallias missi, episcopalem sedem Senonibus primum (unde et primatus Senonensis) deinde Carnuti et Trecis posuerunt, ac per vicina totius illius regionis loca Parisiis, Aureliani, Altisiodori, Niverni prædicando effusi sunt, fides Christi in Parisiensi territorio sic viguerit, et uno ejus vico, cui nomen *Christolium*, qui Parisiis duabus leucis distat, Agoardi et Agluberti, innumerabiliumque cum ipsis promiscui sexus Christianorum martyrium ipso S. Joannis Baptistæ die 24 Junii in Parisiensi Breviario celebretur : idque usque adeo antiquum (ac ipso etiam S. Dionysii in Galliam adventu prius) ut quasi ex vico hoc fides Christi in Gall a esse cœperit, datus sit per allusionem nominis ejus ad Christianismum proverbio locus, *Cresteil premier village*
B *de Chrestienite*, hoc est, Christolium primus christianitatis vicus : qui fiat, inquam, ut longo tempore, intra quod Carnutenses sextum jam episcopum nomine Severum numerabant, hoc est ab anno 46 Christi, fundatæ vero Romanæ Ecclesiæ secundo, quo dictos Savinianum, Potentianum et Altinum in Galliam Roma Petrus misit, usque ad primum Decii annum ducentis ac septem annis, soli sine episcopo et pastore Parisii, et quidem sic ferventibus in ea religione Christianis, esse potuerint.

« Adde, quod nec id sine argumento est, quod qui sextus a S. Dionysio Parisiorum episcopus fuit, nomine Victorinus inter Patres Agrippinensis synodi, quæ sub Julio pontifice, anno 346 facta est, absens licet, fuisse memoratur (52). Nec id quidem absque significatione contractæ ex senio infirmitatis, propter quam adesse non potuerit, in eo quod ipso non præsente, sed consentiente et man-
C dante, synodi decreta dicuntur confirmari. Nam cum ab anno 1 Decii, qui fuit 253, usque ad dictum annum 346 intersunt tantum 93 anni, ex quibus si demas 24 quibus Parisiis sedit Dionysius (quem centenario majorem obiisse ex historiis constat) reliqui sunt tantum anni 69, tum vero id certum, breviorem esse numerum hunc annorum, quam ut sequentibus quinque post Dionysium episcopis, qui fuerunt II Mello, III Massus, qui et historiam martyrii SS. Dionysii et sociorum scripsit, IV Marcus, V Adventius, et VI Victorinus, possit sufficere. Idque pro ea, quam tum fuisse nascente adhuc Ecclesia pastorum longævitate, observat Baronius in Martyrologio et Annalibus in anno 76 et 109. Sic utique dispensante Deo, ut quæ ipsi longioris ætatis experimento didicissent ac vidissent, efficacius testarentur, ac posteris transmitterent. Quod et experimento in aliis Ecclesiis compertum: quale illud, quod Carnuti, qui post Aventinum, pri-
D mum ejus sedis episcopum, qui anno 63 obiit, primi quinque fuerunt episcopi, II Optatus, III Valentinus, IV Martinus Candidus, V Avianus, VI Severus annos ducentos et septemdecim, hoc est ab anno 63 usque ad 280, quo Castor VII episcopus electus est, complevisse reperiuntur. Ex quo etiam intelligitur, quanto probabilius sit, numerum ducentorum 27 annorum, qui ab anno 119 qui primus Adriani fuit, quo et mortuus est Dionysius, usque ad 346 qui fuit synodi Agrippinensis, lapsi sunt, a quinque illis dicti Dionysii successoribus episcopis, et quidem VI illo, id est Victorino, defectæ jam, ut dictum est, ætatis viro, completum esse, quam ut eorum vita ad 69 annos restringi arctarique possit aut debeat.

« Nam quod nonnulli παραδοξότερον adhuc ad ipsa etiam Diocletiani tempora, qui Decio annis tri-

(50) Pet. de Natal., l. VIII, c. 106.
(51) Baron. ex Hilduino tom. II.

(52) Democh., l. II *Concil.*, tom. I.

ginta duobus junior est, Dionysium rejiciunt, ejusmodi sunt qui S. Piatum seu Piatonem, quem sub Diocletiano et Maximiano cum S. Quintino et sociis Roma in Belgium venisse, ac Tornaci passum esse constat (53), a S. Dionysio presbyterum factum, et ab eo Tornacum missum dicunt; inter quos mirum est esse Petrum in Catalogo, quod et in Breviariis quibusdam obtinuit, cum hoc nihil aliud, quam purum ac putum mendum sit, non aliunde forte natum, quam si quis per errorem pro Domitiano, sub quo fuit Dionysius, Diocletianum, sub quo Piatus, similitudine vocis deceptus, posuerit, mirabili certe ἀναχρονισμῷ cum alter altero ducentis annis junior sit, non alio hic remedio, quam simplici litura opus esse judicamus. Postremo, quod cum in eo, ut bene observavit illustrissimus Baronius, nec ipsa rerum suarum tam rigida æmulatrix et vindex Græcia reclamet, queraturve Gallis datum, quos audiens Areopagita Dionysio tam impense gloriantes, sic illis id concedit ultro, ut de eo ipsis etiam gratuletur, non factura utique, ni veritas cogeret; tanto magis a ratione alienum erit, si Galli ipsi tantum boni a se ultro ac gratis velint vel studeant amoliri.

« Quæ de priori problemate cum dicta sint, quo ad alterum, quod de vero librorum horum auctore est, quod sopiti etiam hic dudum anonymorum quorumdam per Theodorum Gazam, Laurentium Vallam, Erasmum et Erasmi sequacem Cajetanum primum, deinde per Lutherum redivivi facti, hodie etiam per novatores, maxime autem **627** Scaligerum cineres excitantur,

« Et veterem, *ut ait ille*, in limo ranæ cecinere querelam, » (VIRG., *Georg.* I, v. 378.)

ut suppositum Areopagitæ partum ut pseudo-Dionysium, et, ut loquitur Scaliger ὑποβολιμαῖον dicant: eodem utique spiritu ac schemate, quo sibyllinos olim de Christo scriptos versus (quos a D. Paulo tanquam γνησίους approbatos, ab iis quibus prædicabat legi jussos esse, gravissimus auctor est Clemens Alexandrinus (54) ab ethnicis, quod eorum se auctoritate premi a Christianis viderent, non tantum in dubium revocatos ex Valeriani imperatoris apud Vopiscum ad senatum epistola, sed etiam damnatos vetitosque Christianis fuisse ex Justino martyre constat (55). Quemadmodum et fictitios esse propterea sibi Cicero persuasit, quod rem minus ipsi gratam, quamque nec capere homo ethnicus poterat, continerent, venturum esse Regem, cui parere necesse esset omnes qui salvi esse vellent (56). Addo et, quo Vetus Testamentum Carpocrates, Cerdon, Severus et Manichæus; Evangelia Matthæi, Marci et Joannis idem Cerdon; Epistolas Pauli, Ebion; Machabæorum libros, Ecclesiasten, et quam stramineam pro sua modestia vocat, Jacobi Epistolam, Lutherus cum suis gregalibus, rejicere præsumpserunt: quodque mirere non minus, quo etiam hodie S. Remigii testamentum, et Gregorii Magni Epistolas; et quo nihil sub sole illustrius terra vidit, Lateranense concilium, recentes quidam ex scriptis nati aristarchi, quibus dulce contra torrentem niti, templumque Dei replere fumo, falsi insimulant, unoque nomine id solemne hæreticis, ac novis semper id genus de abyssi puteo erumpentibus locustis, ut quam sibi quisque, id est furori suo Scripturam contrariam videt, hanc audeat impudentissime traducere, imo etiam expugnare, tantum abest ut propter ἀθυρογλώττους istos, et symbola Dodo-

A næa, fœtum hunc auctori suo, hoc est Areopagitæ Dionysio, dubitem asserere, ut hoc potius nec levi argumento ducar, quod tenebrionibus istis ac vere terræ filiis id non placeat negentque contentius, veram hanc ejus atque indubitatam prolem esse. Quippe tam dignam aquila hac, sive, ut loquitur Chrysostomus (57), πετεινῷ τοῦ οὐρανοῦ *quæ in arduis ponit nidum suum* [q], solemque firmis et immotis oculis intuetur, quamque propterea æmulari qui studeat, de eo id jure dici possit:

. . . . *Ceratis ope Dædalea*
Nititur pennis, vitreo daturus
Nomina ponto.

HOR. *Carm.*, lib. IV, od. 2.

Quam dignus hic vicissim, cui probato ex hoc signo grandior illa aquila, imo aquilarum mater Paulus, qui sapientiam loquitur inter perfectos [r], sua arcana illa in tertio cœlo audita verba, quæ non licet homini, B id est terram sapienti, loqui [s], huic jam non homini sed θείῳ, id est divino, ut loquitur Damascenus (58); et ut inter suos idem gentilis adhuc audieb it, θεοσόφῳ; ut vero idem Damascenus alibi vocat (59) ἁγιωτάτῳ καὶ θεολογικωτάτῳ; ut Michael Syngelus et Andreas Cretensis, μεγάλῳ καὶ ἀγγέλῳ, denique ex omni parte γενναίῳ καὶ γνησίῳ ἀετιδεῖ, hoc est generoso ac germano aquilæ pullo, dicatur credidisse. Ut nec mirum esse debeat si quantum lucernam hanc ardentem ac lucentem oderunt ac fugiunt noctuæ hæ, tantum in ejus luce ac splendore qui filii lucis sunt, debeant exsultare.

« Nam quod hic forte quis objiciat, ex c. 13 *Cœlestis hierarchiæ*, auctorem hunc (licet id non tam suo, quam aliorum, ut ipse confitetur, sensu) supremi ordinis angelos ad inferiora hæc mitti sic negare, ut hoc quidquid est de missis apud Isaiam [t] seraphinis, non aliter quam vicaria per minores angelos, majorum personam gerentes, opera factum C velit (scitum enim quod vix id theologorum schola probet, quippe reclamante non Scriptura tantum, quæ omnes administratorios spiritus in ministerium missos *propter eos qui hæreditatem capiunt, salutis* [u], esse ait; imoque quæ Michaelem, Gabrielem et Raphaelem missos refert [v], quos de minoribus angelis esse nullo pacto dici potest; verum etiam de ratione ipsa, quæ nihil indignum angelis, quantumvis magnis, esse docet, quod vel in se angelorum creator et Dominus [x], angelus [y] ipse et apostolus [z] et missus nominatus [a], Jesus Dei Filius admiserit præterquam quod dici potest οὐχ ἁπλῶς istud, ἀλλ' ὡς ἐπὶ πολύ a Dionysio nostro dictum esse, cum certum sit, ut minores angeli superiorum personam aliquando agant, sicuti et gregales homines principum in theatro, nihil hoc prohibere, quin et magni angeli quemadmodum et principes suas ipsi per se obeant operas et functiones (nisi potius hoc totum, sicuti alibi, ut scis, in meo de arca D testamenti syntagmate explico, non tam angelicarum ὑποστάσεων, quam rei angeli superioris, id est Christi passionis et sacrificii, signum ac mysterium est) absit ut hoc, quidquid est, tanti momenti esse debeat, ut fidem libris his, quasi Areopagitæ non sint, debeat abrogare. Quasi vero, quod prophetis etiam accidere post divum Gregorium auctor est D. Thomas (60), ut cum non semper actu adsit eis Spiritus Dei, quædam sint quæ vel ignorent ipsi, ut de se Elisæus confitetur [b], vel de suo aliter quam res est (Scripturæ auctores hic excipio) citra spiri-

[q] Job XXXIX, 27. [r] I Cor. II, 6. [s] II Cor. XII, 2. [t] Cap. VI. [u] Hebr. I, 14. [v] Josue V; Dan. VIII; Luc. I. [x] Job XII. [y] Malach. III, 1. [z] Hebr. III, 1. [a] Joan. IX. [b] IV Reg. IV, 27.

(53) Petrus de Nat., l. II, cap. 36.
(54) *Strom.* l. VI.
(55) Just. *Orat. ad Anton. Pium.*
(56) Lib. II, *De divin.*
(57) *De sacerd.* l. IV.
(58) Damascenus *De fide*, etc., l. I, cap. 12
(59) Lib. II, *De fide* c. 18.
(60) Greg. *sup. Ezech.* D. Thom. 2-2, qu. 171, a. 2.

tus prophetiæ præjudicium interdum eloquantur, A non huic simile hic aliquid, citra ejus, ex quo illa hausta mysteria sunt, Paulini spiritus injuriam ac diminutionem potuerit contigisse. Sed et absit hoc multo magis, ut pro iis, quæ hic tam multa et præclara sunt tantum sit apud nos Novatorum pondus, ut in eorum gratiam, propter ea quæ ipsi contra catholicæ Ecclesiæ fidem, de libero **628** arbitrio, de peccato originis, de Ecclesiæ hierarchia, ac primatu Petri, de fide atque operibus, de sacramento olei, de eucharistia et missæ sacrificio, de panis et vini in corpus et sanguinem Christi conversione, de ejus in eucharistia adoratione, de vita monastica, de festis, de jejuniis Quadragesimæ, et aliis, de sacrarum imaginum in templis usu, de angelorum ac beatorum spirituum invocatione, denique de reliquiarum veneratione, garriunt blaterantque tam improbe; quorum omnium, ut et olim consubstantialis Ariani, tam pulchre hic causam peroratam vident, vel ipsis, quam id male eos habeat B quamque Areopagitica hæc arma horreant fatentibus, seque adeo, ut olim missione ac silentio. Eusebius, sic judicio suo et garritu velut sorex prodentibus ac mysterium aperientibus, Luthero primum, qui delirum senem et merum somniatorem, auctorem hunc dicere non est veritus, deinde Calvino, ac novissimum Scaligero; propter hæc (inquam) scutum hoc, quod ignea talium vereque igne digna tela restinguat, hanc plusquam Phocionis securim, quæ infelices arbores has excaudicet ac rescindat, hoc fulmen quod absumat exstirpetque radicitus, hunc solem qui tenebras istas discutiat, et bestias has ad sua lustra remittat et compellat, denique hanc plusquam Herculis clavam quæ hydram hanc, ac renascentia novitatum capita tam potenter demetat ac conficiat, de manu vel ultro abjicere vel eripi nobis pati debeamus. Cui rei si assentiar, aut vi flat, non repugnem, non me eorum tantum qui tot sæculis floruerunt, ac libros hos sub Areopagitæ nomine citaverunt, sanctorum Patrum et scholasticorum, imo et conciliorum, quorum indicem Delrius tam pulchre ac diligenter texit, premat, damnetque auctoritas, sed et diligentissimi ac perspicacissimi nostri sæculi totius Græcæ sapientiæ indagatoris et arbitri civisque adeo et gentilis mei (ne domesticum hoc præjudicium sileam) G. Budæi censura reprehendat, qui Ignatios, qui Hieronymos, ac Chrysostomos fontem hunc sapientiæ delibasse, sic agnoscit, ut suas eos illinc de abditissimis rebus, et quas D. Paulo acceptas jure quis ferre debeat, sententias deprompsisse non obscure fateatur.

« Hæc habui, quæ tibi ut facerem satis de utroque a te proposito problemate non tam dicerem, quam aliunde pene hausta repeterem. Quæ si me fixum ac firmum eorum qui aiunt affirmantque, præ illis qui negant vel dubitant (ut aperte quod sentio loquar) probatorem laudatoremque dixero, tam jure id fecero, quam illorum erudita atque firma, horum jejuna ac plane nulla, seu argumenta seu momenta esse ratio ipsa monstrat. Vale, meque, ut facis amare perge, et sacrificiis commendatum habe Tornaci Nerviorum Kalendis Maii 1615. »

Hæc sapientis et copiosi theologi disputatio, non modo perspicue Areopagitam Dionysium Galliæ, sed ipsi Dionysio scripta sua vindicat, quæ pars erat nostræ disputationis secunda; quam necesse est constabiliamus hoc loco atque firmemus, ne quem adhuc in errore versari patiamur. Sunt enim etiam in hac parte haud pauciores, mea opinione, inimicissimi sancti Dionysii hostes, obtrectatores invidi, bono alieno mœrentes atque virtute, qui Commentarios divinissime scriptos, quosque omnis mirata est antiquitas, apostolico spiritu et primigenia pietate indignos contendant. Lutherus jampridem, Beza, Calvinusque, tum qui deinde pullularunt eodem satu bene multi, in eosdem non ridicule minus quam furenter declamitarunt. Nuperus scriptor in Batavia, Scaliger, cum se minime hypobolimæum dici et existimari velit, audet tamen nostrum Dionysium ὑποβολιμαῖον nominare. Iisdem in libris Illyricus genuinum infixit, Erasmus arrosit, Laurentius Valla carpsit, innumeri alii de grege novorum ἀλαζόνων, qui necessarium bellum indixerunt pietati, hæc quoque B. Dionysii monumenta repudiaverunt. Ego vero neminem posthac tam mente captum, tam præposterum, tam projectum ad audendum futurum puto, qui hos libros Areopagitæ Dionysio velit deripere, si modo animum, vacuamque malitia mentem, vel ad unicam rationem accommodarit. Nam cum horum Commentariorum scriptor Paulo præceptore glorietur atque Hierotheo, spectatorem se fuisse dicat exorientis Ecclesiæ, et tum primum ad orientem efflorescentis, si is non sit Dionysius Areopagita, quem doctor gentium ab inani superstitione revocavit, quem interpretem religionis esse voluit, Athenisque episcopum; certe necesse est hominem fuisse monstrifico genere e diversissimis naturis conglutinatum; hinc virum sanctum, ingeniosum, moderatum, in theologia summum, qui mysteria cæteris hominibus arcana viderit, sapientiæ fontes aperuerit, cœlestium rerum admirabilitatem magnifico genere orationis et plane divino explicarit; hinc contra planum, malitiosum, γόητα, qui personatus quasi post siparium delitescens spectatorum animos deluserit, in cothurno alieno incesserit, cæca et inani imitatione e mustaceo lauream nescio quam petere voluerit, qui cum ψεῦδος probe sciret ἔξω τοῦ θείου χοροῦ poni, tabulam tamen subornavit, mendaciorum indignissima varietate et fœdissima sutela contextam. Hic autem illud Cassianum audiri velim. Cui bono? aut quid tandem eo ingenio vir et doctrina, e putida **629** illa fraude sperare potuisset? Atque C hanc rationem docte, ut solet, et elegantissimo judicio explicuit P. Leonardus Lessius societatis nostræ theologus, quem non nævo aliquo, sed clarissimis editis operibus jam eruditorum chorus agnovit. Illius sapientiam cum tanquam Pythium Apollinem super hac re consuluissem, breves litteras ad me dedit, quas libens cum Lectore meo communicabo. Fuerunt autem scriptæ in hæc verba:

« Reverende in Christo Pater, pax Christi.

« Litteras reverentiæ vestræ datas Parisiis 14 Aprilis accepi 24 ejusdem. Miror, post patris Martini Delrio Vindicias Areopagiticas, adhuc superesse aliquos, qui de hoc opere dubitent, an auctori illi sit vindicandum; dissolutis enim adversariorum ratiunculis, tot profert veterum auctorum (inter quos multi summi pontifices, et viri sanctitate illustres) testimonia, quibus scripta illa S. Dionysio Areopagitæ tribuuntur, ut vix putem esse D aliquod antiquorum Patrum scriptum, quod pluribus testibus suo auctori possit vindicari. Mihi vero res adeo perspicua videtur, ut etiamsi ejusmodi testimonia minime suppeterent, non putem ei, qui attentius expenderit operis conditionem, de auctore ambigendum. Hac enim unica ratione facile convincetur, qua et ego, ex quo auctorem illum legi, convictus sum. Si opus illud non esset magni illius Dionysii Areopagitæ qui temporibus apostolorum vixit, sed alicujus posterioris, ut Dionysii Alexandrini, vel Corinthii, vel cujusdam qui aliquot sæculis postea temporibus Justiniani II circa annum Domini sexcentesimum nonagesimum vixerit, ut vult Scaliger; auctor ejus esset mendax, hypocrita, et impostor. Ait enim, præceptorem et institutorem in rebus divinis se una cum Timotheo habuisse S. Paulum, deinde S. Hierotheum, ut videre est lib. *De ecclesiastica hierarch.*, c. 2, part. I, et *De divinis nom.*, c. 3, et c. 7. Affert objectionem Elymæ magi tanquam æqualis et contemporanei.

De divinis nominibus cap. 8. Item cap. 3 ait se interfuisse cœtui apostolorum et fratrum, qui convenerant ad contuendum corpus beatissimæ Virginis: ibidem adfuisse Petrum et Jacobum, ejusque rei Timotheum esse probe conscium. Hierotheum præceptorem ibi post apostolos excelluisse in laudanda divinitate: scribit epistolam ad Polycarpum, aliam ad Titum, aliam ad S. Joannem evangelistam in Patmo exsulantem, et in ea narrat sibi revelatam ejus liberationem et reditum in Asiam. Scribit ad Apollophanem, hortatur eum ad fidem Christi, et commonet eclipsis quam simul viderint in Ægypto tempore passionis Dominicæ; quomodo eam conspexerint, quæ verba inter se commutarint. Hæc et alia scribit ille auctor: quæ omnia falsa essent et meræ imposturæ, si iste non esset magnus Dionysius apostolis σύγχρονος, sed junior alius. Atqui prorsus incredibile est, auctorem illius operis voluisse tam fœde mentiri, et hominibus imponere; hoc enim non cadit in virum probum et sapientia conspicuum. Nam constat, auctorem illius operis tanta fuisse sapientia et rerum divinarum cognitione, ut summis theologis, ex quo in lucem prodiit, fuerit admirationi, et nemo post apostolos ei poletur præferendus, vel etiam æquandus; nemo de natura divina, ejusque perfectionibus et operationibus scripsit sublimius aut copiosius; nemo angelorum ordines, hierarchias, actus hierarchicos, omnemque dispositionem, præter illum nobis descripsit; nemo Scripturas sacras, earumque sensus arcanos, sublimius interpretatur. Ille nobis primus theologiam symbolicam et mysticam tradidit. Excidit tamen opus illud *De symbolica theologia*, et solum diversis locis ejus dat aliquod specimen; ex quo possumus conjicere quam admirabile et sublime opus illud fuerit. Excidit et aliud θεολογικαὶ ὑποτυπώσεις inscriptum, cujus ipse meminit variis locis. Nemo eorum quæ in sacramentis geruntur mysteria, et occultas significationes, profundius aut copiosius patefecit. Jam vero quam sana ubique in tanta sublimitate theoriæ de maximis Christianæ religionis dogmatibus, doctrina, ut de tribus in simplicissima divinitate hypostasibus seu personis, de earum processione et distinctione, de unitate essentiæ, de indivisa operatione, de admirabili unione naturæ divinæ et humanæ in una hypostasi Verbi, de natura mali, de efficacia sacramentorum, de augustissimo eucharistiæ sacramento, quod ex sententia sui inclyti præceptoris (Paulum vel Hierotheum intelligens) dicit esse τελετῶν τελετήν, quasi dicas sacramentorum omnium perfectionem. Quod ad elocutionem attinet, eam quoque angelicam potius dixeris quam humanam, adeo sublimis est; nimirum ut conceptionum sublimitatem orationis sublimitas exæquet. Quis post apostolos unquam de divinis ita locutus est: Τριὰς ὑπερούσιε καὶ ὑπέρθεε, καὶ ὑπεράγαθε, κ. τ. λ. Πᾶσα θεία πατριὰ καὶ υἱότης ἐκ τῆς πάντων ἐξῃρημένης πατριαρχίας καὶ υἱαρχίας δεδώρηται. Τὸ θεαρχικὸν Πνεῦμα. Πρὸς τὸν ἀρχίφωτον Πατέρα. Πρὸς τὴν ὑπεράρχιον ἀρχήν. Τὴν ἀρχικὴν καὶ ὑπεράρχιον τοῦ θεαρχικοῦ Πατρὸς φωτοδοσίαν ἀΰλοις καὶ ἀτρεμέσι νοὸς ὀφθαλμοῖς εἰσδεξάμενοι. Ὑπερουσίως οὐσιώθη. Θεανδρικαὶ ἐνέργειαι. **630** Et mille alia non coacta, non laboriose quæsita, sed sponte ex altissima contemplatione fluentia. Legi S. Augustinum de Trinitate, et multa S. Gregorii cognomento theologi opuscula, et aliorum Patrum doctissimos tractatus, nemo tamen ex illis visus est mihi Dionysium vel doctrinæ sublimitate, vel dicendi majestate æquare. Quam ob causam mirantur illum non solum omnes doctores scholastici (quorum aliquot etiam commentariis illum illustrarunt), sed et SS. Patres qui illum legerunt, ut S. Joannes Damascenus, S. Maximus, Michael Syngelus, et alii multi quos recenset Delrio. Ex quibus constat auctorem istius operis fuisse eminentissimæ sapientiæ et magnæ sanctitatis virum, ut qui totus in rebus divinis et angelicis contemplationibus ubique versetur, et Timotheum passim ad rerum divinarum assiduam theoriam, relictis omnibus quæ sub sensum cadunt, hortetur. Quis talem ac tantum virum credat tam putide voluisse mentiri, et tam absurda hypocrisi falsa quadam specie antiquitatis et apostolicæ consuetudinis, mundo imposturam facere? Non cadunt ista in virum probum et sanæ mentis, multo minus in sapientissimum et sanctissimum. Denique, quo fine hæc omnia fecisset, et se alium finxisset quam revera fuit? an ut labores suos, et gloriam illis debitam, per scelus et amentiam perderet? Poterat enim nomen suum et veritatem patefaciendo, maximam sibi gloriam toto orbe et omnibus sæclis duraturam comparare, et maximis doctoribus Ecclesiæ æquari, vel etiam præferri. Poterat omnium theologorum qui unquam futuri sunt, admirationem, amorem et benedictionem sibi conciliare, et illustrissima ingenia, ad sui imitationem provocare. Quorsum per mendacia et improba facta, per hypocrisim et imposturas indignissimas et inauditas voluisset tanto se bono privare, et nomen suum æternis tenebris involvere?

« Hæc ratio me ita convincit, ut nihil de auctore hujus operis possim dubitare: nec quisquam, opinor, dubitabit, qui lecto diligenter opere ista expenderit. Legi sæpius, et accurate omnia expendi; itaque mihi placuit, ut hunc Dionysium jam a triginta sex annis in patronum delegerim, et semper in sacrificio missæ nominatim invocarim, mihi ejus sapientiam et spiritum imprecans. Dolui subinde, quod non melius esset conversus, nec vis verborum ejus multis locis expressa, sed alia substituta, quæ lectorem possent in errorem conjicere, ut plurimis exemplis possem ostendere. Quam ob causam statui ego aliquando illum transferre, et in eum finem multa adnotavi. Verum per alias occupationes nunquam sat otii suppeditavit. Gaudeo, et gratulor tibi, quod hunc laborem susceperis, eoque nomine omnes theologi, præsertim qui Græcæ linguæ non satis sunt periti, tibi multum debebunt, si facilem illis aditum ad tanti auctoris lectionem et intelligentiam patefeceris. Vale, mi Pater, mei memor. Lovanii, 25 Aprilis 1615. »

R. V. Servus in Christo

LEONARDUS LESSIUS.

Potentissima quidem est, ut aiebam, hæc eruditissimi viri argumentatio, neque desunt aliæ rationes quæ eodem orationis cursu hic a me ponerentur, si certorum hominum voluntates rationibus duci posse constaret. Sed hærent in sententia firmiter, et tanquam in arce causæ multis præsidiis septi et circumvallati, nisi turres et propugnacula quatiantur, nisi diluantur objectiones et refellantur, abduci a pristina opinione non possunt, ut obstinati et multarum palmarum gladiatores se dimoveri de suo gradu non sinunt. Age igitur, videamus quæ objiciunt, et si non æqua cum superioribus felicitate, pari sane felicitate refutemus.

Stylum inprimis Dionysii nostri arguunt atque lacerant, quem obscurum et involutum esse aiunt, tum etiam tumentibus ampullis inflatum, quem negant convenire in illud tempus, in quo religionis Christianæ simplicitas moderatioque lucebat, et minime omnium quadrare in eum virum, qui dictus est Areopagita. Primum lubens ab iis doctoribus quærerem, quemnam esse hominem velint, et qualem tandem Areopagitam Dionysium. Audio quid Laurentius Valla dicat, quid Erasmus, quid alii quidam ex eadem officina fuliginosi. Volunt enim vel civem fuisse Atheniensem unum de grege, qui a certo loco urbis, Areopagitæ nomen tulerit, vel certe de numero judicum fuisse unum, quasi unum

de centumviris apud Romanos fuisse dicas. Rident proinde de catholicis magnos viros, qui Dionysium philosophum nominaverunt. Hinc Abrahamus Sculteius solis defectionem sive eclipsim, quam se vidisse ait Dionysius, *fabellam* indigitat. Itaque hominem pingunt prope idiotam, πραγματικόν, veluti quemdam rabulam fori togatum vulturium, qui pauculas modo Solonis leges tenuerit, qui Axonas manibus pervolutarit, cætera similis aliorum. Mentior si ab ore viri docti quidquam exire potuit insulsius. Ille etenim Dionysius, quem domi nobilem et ornatum, quem principem in urbe virum, quem in eo domicilio litterarum sapientem fuisse accepimus, de quo nobis tam multa ad commemorationem sancti Patres et historiarum monumenta reliquerunt, solus nihil viderit, nihil **631** audierit, in Academiam nunquam aut Lyceum venerit, non ad Platonicos unquam, non ad stoicos, aliasque sectas philosophorum accesserit? Ergone in eo concursu omnium nationum, quæ Athenas omnium disciplinarum emporium confluebant, ea maxime tempestate, cum, ut in sacra B. Lucæ historia perscribitur, aliud nihil studerent tum Athenienses, tum aliarum gentium peregrini, quam ut aliquid novi audirent, aut dicerent, ubi omnes « caupones fuerunt sapientiæ et facundiæ, » ut Tertulliani verbis utar; in eo æstu et ardore quotidianarum scholarum et eruditissimarum disputationum, Dionysius noster solus plumbeus, solus ἄμουσος et communium litterarum expers fuit, patriæque institutionis? Cur igitur non ut claudus sutor domi desedit, cur potius adfuit, cum D. Paulus cum Stoicis et Epicureis disputaret? cur tanto studio σπερμολόγον illum audiit, cur maturo exquisitoque judicio primus omnium vim divinæ religionis agnovit? Apage tu, Valla, tu, Erasme, convitium, utriusque linguæ vitium insolentis. Erit nobis Dionysius Areopagita qui semper fuit a temporibus apostolorum, dignus Atheniensis Musei alumnus, Atticæ cultor Minervæ, omnium doctrinarum choragio ornatus et sapiens. Qui aliud sentit, non meo, sed omnium intelligentium judicio sit ὄνος πρὸς λύραν.

Hic vir tantus (jam accedo propius ad propositam objectionem de stylo), hic Areopagi splendor ea gravitate et auctoritate, hic in omni parte litteraturæ perfectus, de quo Empedocleum illud merito dicam:

.... *σοφίας ἐπ' ἄκροισι θαμίζων*,

divinitus afflatus, mustea dogmata quæ magno animo conceperat, resque plane divinas atque cœlestes, litteris mandare voluit, hominumque judicio committere. Nego scribi de illis rebus potuisse melius aut sapientius, quam quo modo scripsit magnus Dionysius, hoc est obscure, et supra communem modum magnifice. Quis enim nescit hoc in more positum olim apud sapientes fuisse, ut cum abditas arcanasque res et indoctæ multitudinis sensum et intelligentiam superantes, vellent tradere, eas de industria cæcarent oratione atque inobscurarent, et sapientiæ velum obtenderent, seu ut illi ipsi loquebantur, τὰ τῶν λόγων προκαλύμματα? Id Synesius politissimi vir ingenii clarusque antistes, ἀρχαῖον καὶ λίαν Πλατωνικὸν esse ait, κρύπτειν τὰ ἐν φιλοσοφίᾳ σπουδαῖα: communem illam affert rationem, ne quæ perite sunt a doctis hominibus excogitata, pereant, neque tamen ab imperita multitudine ut a profanis, sancta contaminentur. Maximus Tyrius aliam rationem attulit, nimirum conciliandæ venerationis gratia et majestatis: Θρασεῖα γὰρ οὖσα ἡ ἀνθρωπίνη ψυχή, τὰ μὲν ἐν ποσὶν ἧσσον τιμᾷ, τοῦ δὲ ἀπόντος θαυμαστικῶς ἔχει. *Ea enim humanæ mentis imprudentia est, ut quæ exposita sunt atque prompta minoris faciat; quæ abstrusa, vehementer admiretur.* Itaque apud philosophos et poetas πάντα μεστὰ αἰνιγμάτων εἶναι. Et quidem Lycei parens Aristoteles, majorum veluti gentium philosophus, cum bipertito suas

A Commentationes tribuisset, populares sermones, quos θυραίους λόγους nominant, aureo genere orationis, et Gratiis Veneribusque instructos sic emittit, ut ab omnibus capi facile et cognosci queant; sed μυστικούς, καὶ ἐν οἷς τὰ τέλη ἱερά, *mysticos, et qui sacras initiationes continent*, sic inobscuravit, ὅπως καὶ ἔχοντες, μὴ ἔχωσιν ἀμύητοι, ut sapientem memini scribere Themistium. Qui aliter facerent, non modo inepti futilisque oris homines, verum etiam in philosophiam ingrati, in mysteria impii judicabantur. Clemens certe Alexandrinus in variegato illo opere suo mirabilis, Hipparchum ait Pythagoreum accusatum, quod σαφῶς *aperte* scripsisset decreta Pythagoræ, expulsum e schola fuisse, et propter ipsum veluti jam mortuum factam esse columnam. Sed periti id studiosissime observant, si quando foret de Deo, de religione, de arcanis cœlestibusque mysteriis disputandum. Demetrius Phalereus illud vere, Τὰ μυ-
B στήρια ἐν ἀλληγορίαις λέγεται πρὸς ἔκπληξιν καὶ φρίκην ὥσπερ ἐν ἀδύτῳ καὶ νυκτί. *Mysteria*, inquit, *allegoriis exprimuntur ad terrorem et horrorem tanquam in adyto et nocte.* Itaque videmus sanctissimos viros, religionis catholicæ mystas, et pietatis interpretes, cum augustiora illa pertractant, quæ non sit utile cognosci ab omnibus, tenebras offundere orationi, et ut verbo utar S. Hieronymi, obliquos esse in dicendo. Sanctus Joannes, abbas Raythu, Scholiis in Climacum, ad gradum 27 id sapienter animadvertit. « Non clare, inquit, narravit contemplationem sanctus, eo quod noluit omnibus talia revelare. » Quid igitur facere is debuit, qui Athenis, hoc est e sinu ipsius philosophiæ ad scribendum prodiens de abditis sanctæ theologiæ arcanis disputationem instituebat? qui in ejus urbis luce commentabatur, ubi tam multi curiosi atque malevoli, tam multi subsessores doctrinarum, tam multi aucupes novitatum, qui ut diuturnam sitim ex-
C plere cupientes, quæ dicebantur, quæque litteris mandabantur, avidissime excipiebant? An dubitabimus quale sapientissimi Dionysii consilium hac in re fuerit, qualis mens et voluntas, nec audiemus quæ ipse perspicue significavit? Nam priusquam ad **632** hierarchiam ecclesiasticam proponendam aggrediatur, monet Timotheum, ne divina illa enuntiet profanis et evulget, sed clausa teneat, et veluti honorifico parapetasmate involuta, habeat in pretio et veneratione; se quidem illa tegere, doctum a theologia, οὕτω γὰρ ὡς ἡ θεολογία τοῖς θιασώταις ἡμῖν παραδέδωκε. Desinant igitur novi censores hanc gravissimi Dionysii obscuritatem impetere ut insolentem, ut tanto viro indignam, ut heroicis illis et apostolicis temporibus non convenientem. Imo potius mecum expendant quid de illa ipsa sentiat, quidve scribat scholæ magister S. Thomas, ille theologiæ apex, qui nodosas difficilium rerum quæstiones facilius, quam nodum Gordium Alexander solvebat. Illius verba mihi quidem auro contra
D Erythræisque gemmis chara, tibi quoque non injucunda, lector, futura, hic apponam. « Est autem considerandum, quod B. Dionysius in omnibus libris suis obscuro utitur stylo. Quod quidem non ex imperitia, sed ex industria, ut sacra et divina dogmata ab irrisione infidelium occultaret. Accidit etiam difficultas in prædictis libris ex multis. Primo quidem quia plerumque utitur stylo et modo loquendi, quo utebantur Platonici, qui apud modernos est inconsuetus. Secunda autem difficultas accidit in dictis ejus, quia plerumque rationibus efficacibus utitur ad propositum ostendendum, et multoties paucis verbis, vel etiam uno verbo eas implicat. Tertia, quia multoties utitur quadam multiplicatione verborum, quæ licet superflua videantur, tamen diligenter considerantibus magnam sententiæ profunditatem continere inveniuntur. »

Dixi de obscuritate, consequens modo est ut de styli magnificentia videamus. Ejus enim orationem

aiunt esse ὀγκώδη inflatam, peregrino tumore crepantem, insolentem, vel, ut objectat Illyricus, Asiaticam et redundantiorem, quam ut in eam ætatem et scribendi rationem quadret. Cui hæretico e Novatorum castris hominem unum possem opponere Isaacum Casaubonum, qui tametsi in oppugnanda veritate sit infelici et timendo fato immortuus, ut erat tamen non derelictus ab ingenio, nec lectionis complurium Auctorum expers, Dionysium nostrum vidit divinum quemdam esse hominem et antiquissimum, idque ipsum sæpe est non sine præfatione honoris professus, de cujus in scribendo ratione ita laudans, et micantis undique excellentiæ magnitudine obstupefactus prædicat : « Fingit voces novas, et compositiones format inusitatas, inauditas, mirificas : quæ simpliciter verbo uno aut altero dici poterant, diffundit in plures voces admodum sonoras et magnificas, atque ut vere observat Maximus, διὰ πολυπληθίας λέξεων σκοτοῖ τὸν λόγον, *congestis verbis multis obscurat sermonem.* » Et alio in loco B ait multos Patres, eximie vero præ cæteris Dionysium Areopagitam, de sacramentis novo quodam et inusitato dicendi genere scripsisse, quod a cothurno tragico, vel dithyrambicis ampullis, non multum videatur distare. Hujus ob os, Illyricus credo, os aperire suum non audeat. Quanquam Illyrici quidem temeritatem jejunique animi jactationem, jampridem Matthæus Galenus, vir præstantis eruditionis, compescuit : docet enim una etiam in ætate, styli varietatem in diversis scriptoribus esse potuisse ; Philonem Judæum, quem Atticum ; et unum omnium elegantissimum omnes sciunt, cum temporibus iisdem floreret, ita nonnunquam dicendo incitari, ut propius absit a magno Dionysio, quem proinde meritissime Eusebius τῷ λόγῳ πλατέα, ταῖς διανοίαις ὑψηλὸν καὶ μετέωρον appellat ; id ipsum quod scioli quidam reprehendant a sanctissimis Patribus, qui totius Græciæ facile principes olim audierint, exquisita laude celebrari quippe a Gregorio Nazianzeno dicit viro eloquentissimo, et in re- C rum gravissimarum intelligentia versato, scripta fuisse a Dionysio κάλλιστά τε καὶ ὑψηλότατα. Hæc et alia vir ille doctus copiosissime exponebat. Sed, si lubet pedem propius jam conferre, quid est magnopere mirandum esse videatur, si noster Dionysius ea ingenii subtilitate, quod, ut verbum a poeta mutuer, tenues limarant Athenæ, ea institutione atque doctrina quæ clarissimum illud domicilium litterarum saperet, iis doctoribus usus, qui a tertio usque cœlo devocatam cœlestium rerum cognitionem in ejus animum instillassent, cum maxime religio et divinus amor ejus animi inflammationem exsuscitant ; si Dionysius, inquam, sapientum Atheniensium primitiæ, in eo ardore pietatis, delibutus liquido gaudio et voluptate, qua divinæ mentis illapsu perfruebatur, humum deseruit, extulit se supra se, verba ad animi dominantem affectionem accommodavit, nova et inusitata dicendi ratione D evolavit altius, quam nos humi strati queamus suspicere?

Si jam Hierothei sacros hymnos videremus, quos olim, æstu quodam ingenii raptus et pietatis, admirabiliter cecinit, sic ut illi qui aderant, vix arcanos orationis sensus intelligentia consequerentur ; repudiaremus, credo et aspernaremur, quod sublimia illa atque magnifica in eam tempestatem non caderent, quod non trito et consueto genere orationis fuisset usus?

S. Ignatius neque Athenis disputans, neque hymnos pertexens, aut in mediis **633** cœlestium animarum choris beato lumine circumfusus, sed epistolas scribens, nonnunquam tamen impetu orationis effervescit, compositiones verborum habet granditate sonantes, novitate mirabiles, structura speciosas, ut vel initium epistolæ ad Romanos fidem facit. Quis enimvero est tam morosus in probando, tam in judicando stolidus atque procax, A qui apostolicis temporibus eas epistolas scriptas neget?

Nemo miratur cum Platonem videt, Socratem, aliosque in convivio cum probum laudant speciosis amoris involucris redimitum, incitari mente, stylo assurgere, ἐνθουσιασμόν pati, furere, vaticinari, βακχεύειν : hanc animam divini amoris igne colliquescentem, Deo plenam, supra res omnes adspectabiles amoris alis evectam, divinæ bonitatis vim, varietatem, mirabiles et inexplicabiles machinationes canentem, novo singulari genere dicendi attollentem, non feramus? Id qui volet, tribuat excellentissimi Dionysii genio et consilio, qui cum esset a natura non modo ad singularem animi constantiam et gravitatem, verum etiam ad magnificum et illustre genus dicendi instructus, in mysteriorum ista explicatione, aliquid etiam ad consuetudinem adjunxerit ornatus et magnificentiæ, ne a profanis hominibus facile attingerentur.

B Ego vero sic sentio, divini Numinis imperio et motione hæc ab eo fuisse perscripta. Deus profecto rerum omnium opifex qui illo ævo rara quædam et inusitata patrabat, Dionysii mentem atque linguam habuit pro calamo scribæ velociter scribentis : illius ductu atque lumine non politiam modo omnem Christianæ religionis, verum etiam cœlestium mentium ordines, peragravit. Ille Spiritus qui Dionysio concessit, ut indicta cæteris inauditaque pangeret, verba etiam et mirificum orationis contextum, quo illa ipsa exponeret, suppeditavit. Quare ut Graccho olim oranti, fistula eburneola puer litteratus vocis contentionem et tonum moderabatur, sic divina mens, periti instar phonasci, sanctissimo Dionysio nostro dedit, ut inflaret altius, et cum divinissimo Paulo mente excederet. Certe clarissimus idemque religiosissimus Billius, cujus industria et fructuosissimis laboribus, tot eximios e Græcia Patres explicatos et illuminatos C habemus, dicere solebat, hoc opus Areopagitæ Dionysii, hunc stylum adeo esse θεόπνευστον atque divinum, ut si quotquot in Europa sunt acerrimo ingenio et gravioribus scientiis imbuti, in unum coeant, et simile quidpiam meditentur, vix omni animi contentione atque viribus, sint tantam altitudinem atque præstantiam imitando consecuturi. Quod acroama ex ore tanti viri excepit D. Richardus Stephanus doctor theologus, vir summa humanitate, ut mihi nuper in familiari sermone memorabat. In eadem sententia fuit Marsilius Ficinus, lumen ævi sui, varia abundantique doctrina cujus aureum pronuntiatum non possum quin totidem verbis hic ponam, ut honorificum nostræ disputationis emblema. Sic igitur habet : « Dionysii Dei numen, Theologi veteres et Platonici, separatarum mentium exstasim et excessum esse putant, quando partim amore nativo, partim instigante Deo, naturales intelligentiæ limites supergressæ, in amatum D Deum mirabiliter transformantur, ubi novo quodam nectaris haustu et inæstimabili gaudio velut ebriæ (ut ita dixerim) debacchantur. Hoc genus Dionysiaco mero Dionysius noster ebrius exsultat passim, effundit ænigmata, concinit dithyrambos. Itaque quam arduum est profundos ejus sensus intelligentiæ penetrare, tam difficile miras verborum compositiones, et quasi Orphicum dicendi characterem imitari, ac Latinis præsertim verbis exprimere. Idem profecto ad id facile consequendum necessarius omnino nobis divinis est furor, etc. »

Hæc de stylo satis : quid aliud adversus Dionysii nostri monumenta objiciatur videamus. Ecce tibi Scaliger sane infesto animo incurrit in Dionysium ; hos libros supposititios ex eo probat, quod de monachis agant, qui nusquam fuerint ; non enim, ut Tertullianus aiebat, Christiano « *silvicolas esse aut exsules vitæ :* » id genus vitæ a Paulo primum eremita institutum : ὑποβολιμαῖον hunc scriptorem in fraudem fuisse inductum ab Eusebio, qui

monachismum ad nascentis Ecclesiæ tempus revocavisset: per Dionysii nostri θεραπευτάς, exsules illos vitæ intelligendos, se primum e Trullana synodo aperuisse gloriatur. Sed Thrasonem hunc gloriosum κενῆς οἰήσεως ἔμπλεων ἀσκὸν, insultantem audacius, et in Trullo bullientem, sua confutarunt trua periti non in theologia modo homines, sed in omni litteratura elegantissimi, Martinus Delrio in primis e societate nostra theologus, deinde Joannes a Sancto Francisco, Fuliacensium prior apud Lutetiam, linguarum cognitione præcellens, in quo nescias ἐγκυκλοπαιδείαν mireris potius scientiarum, an virtutum. Ac videtur mihi quidem Scaliger meticulosos imitari peregrinos aut cerritos, qui quidquid increpuerit, quæ res cunque tandem in aures oculosque se injecerit, hostem putant, larvam, infortunium. Sic ille, cum monachorum genus omne et religiosorum Vatiniano quodam odio prosequeretur, si quod tenue religiosi pareat judicium, subito exhorrescit, monachum **634** adesse putat in cucullo silvicolam, exsulem vitæ μανδρίτην. Scripsit sanctus Dionysius, Γαΐῳ θεραπευτῇ: Scaliger, quasi in silvestrem Faunum incidisset, panico terrore, furit, monachum exclamat. Minuamus, si fieri potest, homini timorem, eumque a silvis et deserto loco in urbem ducamus. Neque enim therapeutam cum nominat Dionysius, eum intelligit qui in vasta quapiam solitudine oberret, aut qui plane atque omni ratione eorum vitæ rationem imitetur, quam in Palæstina primum atque Ægypto, mox ad orientem late solem et occidentem, piorum hominum greges celebrarunt. Ista magna et mirabilia non subito omni perfectione cumulata solent exsistere: levioribus principiis ea quæ perennant non natura modo, verum etiam et gratia prætexit. Quid vero temporibus illis θεραπευταὶ fuerint, si quis modo legat animumque accommodet, non est operosum e Dionysio ipso doctore cognoscere. Dividit enim cœtum omnem seu populi Christiani complexum duas primum in partes, in sacros videlicet homines, atque laicos.

In illis hierarchæ sunt episcopi, presbyteri, et liturgi. In his ordinibus tribus distincti, in primo catechumeni, energumeni, pœnitentes; in secundo populus sanctus, in tertio monachi. Ex his gradibus divina quadam ratione conserta et composita ecclesiastica hierarchia, mirabiliter secum ipsa consentit; nam sacrorum hominum functiones in purgando, aut illuminando, aut perficiendo, occupantur, quare ordinem liturgorum καθαρτικὴν τάξιν appellat, *purgantem*; presbyterorum φωτιστικὴν, *illuminantem*; episcoporum τελεστικὴν, *perficientem*. Quibus inferiores tres respondent gradus. Et catechumenorum quidem energumenorum et pœnitentium ordinem nominat τάξιν καθαιρομένην, *purgatum*, populi sancti θεωρητικὴν, seu φωτιζομένην, *illuminatum*; monachorum denique τετελεσμένην, *perfectum*. In hoc igitur partium concentu, et velut in cantu et fidibus harmonia, monachos locat in numero laicorum, sed qui tamen quasi μεθόριοι quidam existimari possint, sic ut neque in populi humilitate jaceant, neque rursus ad hierarcharum ordinem attollantur, itaque ad adyti januam consistunt, reliqua omni multitudine superiores, inferiores liturgis. Eorum proprium fuit, majorem quamdam vitæ sanctimoniam profiteri, piis precationibus dare operam paulo studiosius, ab inanium rerum tumultu recedere, in medio cœtu Christianorum ita vivere, ut longe quam vulgus religiosius consecravisse Deo vitam constaret. Nec monachi ideo nuncupantur, quod lucem fugitantes hominumque societatem, in spelæa sese abderent, umbrosasque silvas, sed quod mentem atque voluntatem, quantum fieri posset, ab omni caducarum rerum cupiditate abstraherent, colligerent animi vires omnes atque potentias, seque vere ἑνιαίους in unius Numinis providentia collo- A carent. Hoc eleganter et divine, ut omnia, exponit Dionysius capite 6 *Ecclesiasticæ hierarchiæ*: Μοναχοὶ ὀνομάζονται ἐκ τῆς ἀμερίστου καὶ ἑνιαίας ζωῆς ὡς ἑνοποιούσης αὐτοὺς ἐν ταῖς τῶν διαιρετῶν ἱεραῖς συμπτύξεσιν εἰς θεοειδῆ μονάδα καὶ φιλόθεον τελείωσιν. Iidem ipsi non seclusum habebant ullum locum in quo cœtus celebrarent suos, sed cum cæteris divinis liturgis intererant: et tametsi loci honore ut et vitæ gradu anteirent cæteros laicos, velo tamen atque janua a liturgis disjungebantur, quibus dignitate cedebant, ut in epistola ad Demophilum therapeutam ab auctore nostro explicatur. Atque hæc, opinor, Scaligero, et ejusdem sectæ hominibus, ni iniquiores sint, possunt sufficere, quæ in Gallica P. Joannis a sancto Francisco Apologia longe uberius ornatiusque dicuntur. Nunc breviter, ut in cursu orationis, Abrahamum Scultetum modestiæ, commonefaciamus, qui Medullam Patrum velut excarnificatione direptam, pestilenti B veneno infecit. Is de scriptis Dionysii Areopagitæ disputans « De undecim, inquit, epistolis, quæ eidem tribuuntur, nihil attinet multa dicere, cum nihil memoratu dignum contineant, nisi forte cuipiam fabella de eclipsi passionis Dominicæ arrideat, quam Dionysius Heliopoli Ægyptiorum se vidisse scribit epistola ad Polycarpum.

Græci veteres mare aiunt φύσει καθαρτικὸν εἶναι, labes animi corporisque tollere: sed ne quidem Germanicum omnem oceanum putem hanc effusi hominis temeritatem expurgare posse. Nam si nunquam eas epistolas in manus sumpsit, cur repudiat, et cæco judicio aspernatur? Si legit et pervolutavit aliquando, qua fronte, quo superbientis animi fastidio ea dicit quæ a quolibet, qui oculis modo atque ratione præditus si, et refelli et importunæ vanitatis convinci possint? Nam ut omittam, sanctum Dionysium semper sui esse similem, illo e sole divinitus illuminato, tum maximis tum mediocribus in rebus, radios spargi ruti- C lantis sapientiæ, ubique ab eo sublimium rerum cognitionem attingi, certe epistolis 6 et 7 de tradendis fidei mysteriis communicandisque agit, re videlicet omnium gravissima; de via et ratione tenenda in disputando, ubi hæreticum agendi modum incredibili orationis venustate coarguit, de tolerandis æquo animo injuriis. Doctam præterea, veram, et exquisitam de solis **635** cursu et natura disputationem pertexit, tum Scripturæ sacræ auctoritate, tum luce rationis comprobatam.

Hæc igitur sani ullius judicio, vana, futilia, et explodenda videantur? Epistola 8, Christianam mansuetudinem eximie commendat, privatam exomologesin docet, nocturnis precationibus lucem affert, ecclesiastici fori majestatem exponit, de pœnitentibus mœrore confectis in Ecclesiæ gremium recipiendis monet. Ne hæc quidem censorio illo supercilio sint digna? Epist. 11, plurima illustrat divinæ paginæ loca, in magna obscuritate posita, Tra- D ditionum vim et auctoritatem explicat. Hæc nimirum παίγνια sunt homini hæretico. Epistola 10, animi felicitatem, dura et acerba Dei causa tolerantis summis laudibus in cœlum vehit.

Sed jam e dumis spinetisque disputationum egrediens oratio, gestit evolare liberius in amœna vireta sanctissimorum Patrum, atque hortulos omnigena florum varietate convestitos, e quorum dictis, velut rosis atque liliis, coronamenta plectam Dionysio nostro, magno, inclyto, victori, vere Areopagitæ, vere Gallico, de invidia hominum, de sæculorum omnium vetustate gloriosissime triumphanti. Nec longe abiero: nam ecce mihi cum plenis calathis R. P. Petrus Cotonus e societate nostra homo eloquentissimus, et magnarum artium cognitione instructissimus, qui Dionysium nostrum, conquisitis summa industria ex omni antiquitate testimoniis, exornavit et defendit. Ejus gravem et eruditam disputationem religio sane esset hic omittere, cum

tot symbolæ sint mihi aliunde quæsitæ ad convivii hujus apparatum. Ponam igitur illam ut mel et saccharum et extrema bellaria, in quibus mens tua, lector, conquiescat, et totidem verbis repræsentabo, prout Latinam fecit unus e nostro ordine, qui Gallicam elegantiam Romani styli suavitate æquavit. Sic igitur ille primo libro institutionis catholicæ.

Sed unius Dionysii Areopagitæ auctoritas, qui *De cœlesti hierarchia* librum divine contexuit, quique mysticæ theologiæ lumen, et eximius doctor fuit Ecclesiæ Christianæ, rem conficiet, dummodo constet eum Dionysium, qui de cœlesti hierarchia scribit, esse verum et genuinum Areopagitam, Pauli discipulum, de quo in Actis apostolorum memoratur [e]. Cujus rei probationes lubet hic apponere, e flore hominum sapientissimorum depromptas, qui quoque sæculo a nato mundi Servatore ad hanc ætatem floruerunt.

Sæculo I. D. Lucas ejus nobis describit nomen, conditionem, et ad fidem Christianam conversionem (61). In II. Dionysius Corinthi episcopus ait illum antistitem fuisse Athenarum. III. Dionysius Alexandrinus, Origenis auditor, luculentos in ejus opera scripsit Commentarios, ut Maximus vir doctissimus prodidit (62) IV. Divus Gregorius Nazianzenus (63) eumdem haud obscure designat, ubi scriptoris antiqui meminit, qui præstabili quadam sapientia disputasset de seraphinis qui tabernaculum operiunt, et τρισάγιον magno animi ardore decantant, cum certum sit, magnum Dionysium librum composuisse περὶ τῶν θείων ὕμνων *De divinis hymnis*, cujus meminit sub finem capitis septimi *De Cœlesti hierarchia*. In eodem sæculo S. Joannes Chrysostomus eleganter eum nominat πετεινὸν τοῦ οὐρανοῦ, ut legitur in Epistola Anastasii Bibliothecarii ad Carolum Calvum. V. Si Liberato Afro (64), qui anno 520 floruit, adhibemus fidem, S. Cyrillus Alexandrinus antistes eum laudat, in Theodorum et Diodorum agens Nestorianorum primipilos, quod etiam fecit libro *De Incarnatione*. Sæculo VI. Anastasius episcopus Antiochenus, dictus Sinaita, vir exquisitæ eruditionis, et exemplar sanctitatis, ut auctor est Evagrius, in eximio quodam Commentario quem inscripsit *Contemplationes anagogicas in Hexaemeron*, illum indigitat celeberrimum rerum divinarum mystam, apostolicum Dionysium. D. Gregorius Magnus (65) antiquum venerandumque Patrem nominat, utiturque ejus auctoritate, ut probet angelos tutelares ex infimo esse ordine ultimæ hierarchiæ. VII. Hoc est circa annum Domini 640, floruit Maximus, excellenti artium cognitione vere maximus, et singulari auctoritate apud Heraclium imperatorem, qui se lubens a comitatu palatioque subduxit, quod pestem in eo grassantem Monothelitarum videret, et religiosis se claustris addixit, in quibus placida quiete perfruens, animique tranquillitate multos edidit confecitque libros, inter quos Scholia sunt in opera Dionysii Areopagitæ: tandem ipsi lingua evulsa fuit, hæreticorum factione impioque maleficio, inclytusque martyr e sordibus custodiæ et pædore ad beatæ æternitatis usuram evolavit. Eodem sæculo vigebat Sophronius patriarcha Hierosolymitanus, qui ad Sergium Constantinopolitanum item Patriarcham scribens, litteras quæ in undecima actione synodi VI, inseruntur (66), Dionysii auctoritatem adhibet ad confutandos errores Monothelitarum, eumque Dionysium a divino Paulo captum ait ex Areopago, Deo mancipatum. Eadem etiam erat usus auctoritate Macarius archiepiscopus Antiochenus, eadem hæresi imbutus, ut constat ex fine Actionis secundæ, ubi tametsi vehementer **636** imperator urgeret, distinguere tamen noluit et explicare, quemadmodum intelligeret operationem hominis Dei, quam Dionysius θεανδρικὴν in Epistola ad Caium nuncupaverat. Octavo S. Joannes Damascenus (67), lux et decus eorum theologorum, qui a præstanti eruditione Scholastici nomen habent, opera sæpe illius laudat, neque id fere unquam sine præfationis honoris, meritoque præconio, quippe nominat « divinum Areopagitam, sanctissimum et eloquentissimum Dionysium; » et tractatu De iis qui in fide quiescunt, « divinis rebus abundantem profundumque Dionysium. » Secundum generale concilium Niceæ celebratum (68), anno septingentesimo vigesimo septimo, sub Adriano papa (69), citat eumdem, et *magnum* Dionysium appellat. Idem pontifex Maximus scribens ad Carolum Magnum, vocat Areopagitam, « Episcopum Athenarum, hominem apostolicum : » ait dictum fuisse a sanctissimo Gregorio « antiquum Patrem et doctorem, » a sacris item conciliis et decessoribus suis comprobata illis fuisse opera, ex iisdem fuisse laudatas promptasque sententias, et præsertim ex epistola quam ad D. Joannem scribit, ad imaginum cultum et religionem tuendam.

Libri autem tanti viri missi in Galliam fuerunt circa nonum sæculum a Michaele imperatore Constantinopolitano, qui eos velut magnificum regiumque munus Ludovico imperatori Occidentis cognomento Pio dedit, cum didicisset, quanta observantia et religione magnum Dionysium prosequeretur, quam etiam videretur habere quasi propriam atque hæreditariam, cum eumdem avus atavusque imperator Carolus Magnus et Pippinus coluissent : Ludovicus Pius summa lætitia exceptos evestigio misit ad Hilduinum monasterii S. Dionysii abbatem in Francia. Michael Syngelus qui tum vivebat rem publica laudatione celebravit, et Methodius Græca lingua confecit Acta in ejus honorem, quæ usque in hodiernam diem reperiuntur. Joannes Erigena Scotus Græcis quoque Latinisque litteris doctus paulo post eos libros primus in Latinum vertit, idque jussu Caroli Calvi, qui in imperium paternumque pietatem successerat, anno fere octingentesimo sexagesimo. Anastasius, qui eodem ævo bibliothecarius fuit sanctæ sedis apostolicæ, ad eumdem scripsit imperatorem litteras, quarum initium est : *Inter cætera studia*, ubi apparet quantum studii industriæque poneret summus ille Galliæ et totius Occidentis moderator, in scriptis beati Dionysii legendis et intelligendis. Decimo sæculo Simeon Metaphrastes, cujus viri auctoritas in œcumenico Florentino concilio, sess. VII adducitur (70), S. Dionysii Vitam litteris mandavit, et libros qui in manibus sunt, ut veros et germanos agnovit. Suidas qui eodem scribebat sæculo, de ejus Vita moribusque similia memorat, nec in libris recensendis dissentit. Undecimo fuit Euthymius cognomento Zigabenus, inter doctos suæ ætatis clarissimus in Græcia, qui in Panoplia sententias sæpe atque flosculos e Dionysio nostro decerptos delectosque laudat. Quod etiam duodecimo sæculo multo sæpius facit Hugo a S. Victore, qui sub Ludovico Juniore florebat, dictus vulgo secundus Augusti-

[e] Act. XVII.

(61) Euseb., l. IV, c. 23.
(62) S. Maxim. in c. 5 *Cæl. hier.*
(63) Orat. 38.
(64) Liberatus Afer diaconus in Breviario *de causa Nestor. et Eutych.* c. 10.
(65) Homil. 34 *De Drachma perdita.*
(66) Tom. III *Concil.*
(67) Damasc. Or. *de fid. defunct.*
(68) C. 2, tom. III *Concil.*
(69) Adrian. pap. ad Carolum Magnum tom. III *Concil.* ep. 3, c. 30.
(70) Tom. IV *Concil.*

nus, propter uberrimam elegantissimamque doctrinam et ingenii præstantiam: hic autem splendidissimos et suavissimos Commentarios in *Cœlestem hierarchiam* edidit, quos eidem regi dedicavit. Decimo tertio Georgius Pachymeres inter Græcos, polita et exculta paraphrasi Dionysii libros illustravit; et e Latinis D. Thomas celsissimus apex theologiæ, libros de *Divinis nominibus* luculenter exposuit, et in *Theologica Summa*, aliisque in locis, citat eos frequenter, ad abstrusissima quæque mysteria et reconditas fidei quæstiones comprobandas.

Sæculo XIV. Nicephorus Callixtus Xanthopulus, qui ecclesiasticam Historiam memorabili opera contexuit sub Andronico Palæologo, inter alia quæ de viro sancto memorat, ait illum et lavacro salutari tinctum, et Athenis episcopum renuntiatum manibus D. Pauli; tum indicem proponit eorum voluminum quibus fruimur, quæque temporum injuria desiderantur.

Centum post annis sæculo XV, cardinalis Bessa- A rio, doctrina sua quam purpura splendidior, eadem scripta vera et legitima esse defendit: Marsilius Ficinus in Latinum convertit librum *De divinis nominibus*, et quem *De Mystica theologia* scripsit, et rem omnem illustravit commentariis. Iisdem fere temporibus Joannes Picus Mirandulanus, cujus ingenii magnitudo atque excellentia orbem universum obstupefecit, illum suis laudibus ad cœlum extulit, præsertim eo libro quem doctissime elucubravit *De ente et uno*.

XVI. Eruditissimus Budæus manuscriptum unum reliquit, curis vigiliisque suis diligenter emendatum, notisque illuminatum, quæ Parisiis deinde in lucem prodierunt (71). Petrus Faber Stapulensis libros eosdem perpetuis annotationibus illustrat: Joachimus Perionius in Latinum vertit. Præstantissimi viri atque illustrissimi, Genebrardus, Baronius, Bellarminus aliique eorum objectiones docte refutarunt, qui et auctorem, et ejus scripta in dubium revocassent.

(71) Apud Gulielmum Morelium, an. 1562.

637 # AREOPAGITÆ DEFENSIO

ADVERSUS

HÆRETICUM CALVINISTAM, CARENTONI MINISTRUM

Sive gemini argumenti adversus B. Dionysii Areopagitæ libros ab eo propositi imbecillitas demonstrata

A clarissimo et nobilissimo viro Joanne domino de Chaumont, *Christianissimi regis in sacris ac secretioribus regni consiliis consiliario, et arcanioris regiæ bibliothecæ præfecto, Gallice primum conscripta, subindeque cujuspiam amici studio Latine reddita.*

[Johannis Nicolai] —

EPISTOLA NUNCUPATORIA.

Ad illustrissimum ac reverendissimum Dominum D. Philippum Conspeanum regi Christianissimo a secretioribus, sanctioribusque consiliis, ac Lexoviorum præsulem dignissimum, circa geminum argumentum adversus B. Dionysii Areopagitæ libros ab hæretico Carentoni ministro usurpatum.

—

Tibi jampridem (reverendissime præsul et illustrissime domine) obtemperandum a me fuit, ut ea scripto etiam consignarem, quæ tui honore colloquii perfruentem effari palam apud te ac disceptare licuerat: minusque oppido vereri debui, ne festinantior obsequi properantis et parum culta scriptio, quam ipsa non obsequentis detrectatio displiceret. Jam intelligis porro ut adscripta S. Dionysio Areopagitæ opera præfatione ista significem; de quibus utique supervacanee quæritur, quisnam illis Dionysius e multis auctor debeat vindicari; quippe cum totum quæstionis ipsius momentum in eo sit, seu revocari ad id unum debeat, an Dionysii Areopagitæ sint; an vero egregii cujuspiam circulatoris ac sycophantæ, qui videlicet operis usque adeo divini, ut ab aliqua potius incorruptibili ac divina virtute, quam ab humano genio editum Suidas pronuntiet (72) promeritam a se gloriam sibi ipse præripiens, eam subinde in alium, cui nec esse grata possit quandoquidem falsos ac mentitos honores respuunt sancti, derivet ac devolvat; qui seipsum apostolorum coætaneum simulet; qui apostolicis viris epistolas a se scriptas confingat et nugetur; qui unam inter cæteras ad S. evangelistam Joannem datam obtendat; et in ea quidem prædicere se, poetico veluti delirio ac figmento, prætexat, quæ contigisse alioqui jam nosset; qui se paganum fuisse olim et paganorum erroribus implicatum ultro dicat, et portentosam illam eclipsim, quæ in salutifera divini hominum Redemptoris passione contigit, se vidisse glorietur, multaque demum de rebus apostolico sæculo gestis, ac si suo ipsius tempore contigissent, impudenter effutiat. Enimvero, quod Areopagitæ opera illa sint, nihil ad nos attinet, veros utique ac legitimos possessores, ut probemus; cum vel ipsa librorum inscriptio satis auctorem prodat ac probet; quorum passim nomina non aliunde quam ex istiusmodi præfixis inscriptionibus innotescunt, aut certa legentibus et probata redduntur; sed quod impudentis cujuspiam circulatoris ac sycophantæ sint, qualem esse profecto nunquam sibi finget, qui eum accurate perlegerit, nec perfunctiore duntaxat ac transcursim ob solam antiquitatis 638 *notitiam aucupandam critica curiositate prævaluerit. Id porro nobis necesse est ut probent,*

(72) Nempe ita sentit, quod qui ejusmodi libros attentius legerit, expenderitque quo stylo conscripti sint, οὐκ ἀνθρωπίνης φύσεως γεννήματα νομίσει, ἀλλὰ τινὸς ἀκηράτου καὶ θείας δυνάμεως.

qui tam prave ac perperam sentiunt; nobis, inquam, quibus veluti veris ac legitimis possessoribus id unum satis esse debet, ut objectiones duntaxat omnes, vel ex advectis et ascitis extrinsecus testimoniis comparatas, vel ex ipsius libri visceribus effossas ac erutas refellamus. Et quidem nisi certam nobis præfatæ inscriptionis firmitatem objectiones illæ qualescunque convellant, firmus utique semper in ea laudis et gloriæ sorte perstabit sanctus noster, quam tot illi seriatim sæcula, tot eruditissimi ab ipsa jam antiquitate pontifices, tot ecclesiastica concilia, tot unanimi consensione nationes ac populi detulerunt; e quibus etiamnum tot ac tam graves viri, provolutis identidem ante cœlestis istius hominis opera genibus, latentem in iis profunditatem sensuum, et parem sensibus elocutionis majestatem adorabundi propemodum reverentur. Merito, inquam, in ea laudis et gloriæ sorte perstabit, dum eos interim, qui hanc ipsam illi honoris tesseram irrito conatu velut in cœlum, ut aiunt, spuentes, præripere aut abdicare tentaverint, justissimo utique tam sacrilegi latrocinii pudore suffusos, non aliud quam probrum ac dedecus ex ausu illo suo reportare oporteat; si videlicet mortuorum spoliatio quædam sacrilegii species habita semper est, et haberi justissime reipsa debet, eaque multo justius, qua sanctum, qua martyrem, qua tam sacrum divinumque hominem violari contingat. Nunc vero, cum tam justa sese offerat ac tam opportuna eorum refellendorum occasio, quæ recens hac ipsa de re quispiam Charentoni minister effutit et blaterat ea sine dubio carpens quæ nec ipse perlegerit, eoque ipso tam eximia citra comparationem ullam opera convellens, quæ nemo palam inspecta perstringet, ut in quibus maxime ante omnia non fucatam sinceritatem, et quæ nec a falsatore ullo fucari possit, palam sit elucere; subindeque res ipsa postulet, ut hoc ad religionem pertinens argumentum, uni cuipiam ex divinioribus illis germanæ religionis, non adulterinæ, ministris ac rectoribus animarum episcopis nuncupetur. Inter quos a tot jam annis insigniter emines, ut qui nimirum, genio simul et usu ad summam tui perfectionem certatim conferente, quidquid conferre ad absolutam summorum virorum efformationem solet, inusitatam eruditionem, parem etiam eloquentiam, judicioque prope divino spectabilem cum insigni simul vitæ sanctitate conjunxeris; nemini plane justius quam tibi nuncupari posse sentio, cujus et auspiciis ipsis, imperioque ac nutu conceptum est. Excipe igitur, illustrissime præsul, ac tuere, quod ego ipse tuum esse profiteor.

AREOPAGITÆ DEFENSIO.

CAPUT PRIMUM.

Cæteris hactenus argumentis omnibus abunde responsum est, quibus antiquam fidem eludens hæreticus, ascriptos jam dudum S. Dionysio Areopagitæ libros abrogare conatur, ac velut adulterinos fœtus, operave spuria, et illegitime illi afficta proscribere. Duo tantum supersunt, quæ delibata nondum ac discussa, expediri nunc diluique oporteat; alterum quidem ascititium et extrinsecus accersitum, nec nisi ad summum negativa, ut loquuntur, probatione constans; quatenus nempe, sive auctorum circa hæc ipsa opera silentium, sive aperta professio, quod incomperta ea sibi et ignota sint, non aliud præbere argumentum potest, quam qualia in scholis negativa dici, proindeque ad faciendam veritatis fidem, probandumque quod quæritur, infirma existimari solent. Alterum insititium quodammodo, vel affixum, seu ex ipso libri penu sinuque ac visceribus erutum ac depromptum. Et quidem ascititium illud quod extrinsecus advehit et accersit hæreticus, his omnino verbis, pag. 48 libri ab eo Gallice conscripti exaratis, conficitur: In ea, inquit, collatione quæ inter catholicos olim ac Severianos hæreticos habita est cum id in mentem Severianis venisset, ut Dionysii Areopagitæ scripta proferrent, Hypatius Ephesinus episcopus, qui catholicæ disputationis partes agebat, contra obstitit, et ea falsi postulavit. Quin et Liberatus testatur, quod cum Acephali alios quosdam **639** S. Cyrilli nomine libros, in quibus testimonia e S. Dionysii Areopagitæ scriptis petita continerentur, objecissent (dicere debuit hæreticus in eadem collatione id factum), catholici quoque ob hæc ipsa testimonia (debuit et addere ob alia quædam) libros illos ut conflictos ac supposititios rejecerunt. Ita ille quidem. Sed enim una eademque collatio, ut et Liberatus etiam ipse, de libris loquitur in contentionem et controversiam revocatis. Nempe de tribus contra Diodorum ac Theodorum episcopum Mopsuestenum conscriptis, et fortassis etiam de illo alio, quem de Incarnatione scripsisse fertur sanctus idem. Diceres tamen, hæretico isto perperam suggerente, argumentaque veluti geminante quod unum est, duas fuisse collationes ejusmodi

A celebratas: alteram quidem inter catholicos et Severianos, in qua hæreticos B. Dionysii Areopagitæ scripta proferentes, falsitatis Hypatius postulavit; alteram vero adversus Acephalos habitam, in qua prætermisso jam Hypatio episcopo Ephesino, repudiatos a catholicis ait libros quosdam, qui sancto Cyrillo afficti essent, et ea certe causa repudiatos, quod nonnulla e sancti Dionysii Areopagitæ deprompta scriptis testimonia continerent. Atqui reipsa iidem sunt Severiani hæretici, qui Acephali: et collatio illa quæ ad annum Domini 532, nunquam satis laudando imperatoris Justiniani studio Constantinopoli habita est, ipsissima est eadem, quam ex Liberati Africani Breviario refert ac recenset hæreticus; nimirum circa Nestorii et Eutychetis hæreses, quas capite decimo Liberatus perstringit, convocata, ut ipse capite nono testatur. Atque in ea certe illos ipsos libros contra Diodorum ac Theodorum conscriptos, de quibus illic loquitur Liberatus, hæreticis B. Cyrilli nomine proferentibus, B catholici rejecerunt aut suspectos potius habuerunt. Non ob ullam tamen inscriptionem falsi ab iisdem catholicis adversus B. Dionysii Areopagitæ intentatam id præstitum; sed hanc unam ob causam duntaxat et momentum, quod sanctus Cyrillus contenta illic, tum ipsius B. Dionysii, tum aliorum quorumdam, testimonia produxisse tunc non posset, ac deinceps tamen eadem adversus Nestorium, viventem adhuc, omisisse: adeo ut hæc ipsa eorum dubitatio in sanctum Cyrillum potius recidat, cujus prætermissionem catholici carpant et notent, quam in id quod sancto Dionysio ascriptum proferebant hæretici, nec ipsi catholici respuebant; nisi hac una conjectura duntaxat, quod ejusmodi testimoniis usus postea Cyrillus non fuisset; quamvis ignota interim sibi sancti Dionysii opera testarentur.

Hic vero tam accuratum se terminorum, ut vocant, seu vocum interpretem hæreticus exhibet, ac dum alibi tria Chalcedonensis concilii capitula, C tres illius concilii capitales partes appellat; quæ nihil minus tamen quam concilii partes, ac multo minus capitales erant, vel ullam definitionem fidei continebant; sed articuli duntaxat erant (sic enim interpretari capitula oportet) ad merum putum ec-

ecclesiasticæ politiæ factum pertinentes : nimirum circa Ibam episcopum Edessæ, ac magnum illum Theodoretum in episcopatus dignitatem et suarum possessionem sedium restitutos. Qua in re, non religionis ac fidei, sed personarum duntaxat causa versabatur. Quandoquidem tunc tantum restituti ambo sunt, postquam uterque Nestorium unanimi anathemate prædamnasset. Jam quod ad momentum tertium, nempe Theodori Mopsuesteni scripta spectat, nihil omnino de iis illic actum, ut Facundus ipse lib. III et lib. X, profitetur, ac multo minus quidpiam definitum. Quin, id ad quintam synodum revocari factum oportet, ubi excussa eorum ac librata doctrina est; ut et ibidem Theodoreti quoque contra S. Cyrillum scripta versata sunt, et epistola Ibæ contra Marim Persam eodem examine ventilata; triaque illa scilicet accusationis capita fuerunt; quorum unum ad scripta Origenis vindicanda vergebat, cujusmodi primarius Theodori Cæsariensis in Cappadocia episcopi scopus et institutum fuit, ac deinde ut per tria illa capita simul, Chalcedonensis concilii auctoritatem, velut obliquis anfractibus et cuniculis, etsi frustra tentatis admotisque, convelleret. Frustra id sane; quippe duos illos viros in suarum sedium possessionem restituisse concilium potuerat, et eam nihilominus, quæ de Theodoro Mopsuesteno agebat, epistolam tolerasse; sola scilicet personarum habita ratione sine ulla eorum discussione quæ scripserant, qualem in posteriori concilio factam constat, adeo ut utrumque diverso respectu concilium recte fecisse dici posset; cum utique ambos illos episcopos instructa in eos accusatione liberare potuisset illud primum, quantumvis Nestorianam hactenus hæresim professi essent, vel scriptis etiam suis consignassent, modo eam deinceps, ut uterque præstitit, anathemate adhibito, condemnarent. Sed hoc ad ipsum causæ fundum, statumque non pertinet, quemadmodum id pertinet, quod prolata sancti Dionysii Areopagitæ scripta falsi postulasse Hypatius ab hæretico isto in sua illa objectione prætexitur. Nec enim postulatio falsi, et ea quidem non firma, nec plane omninoque formata, illic usquam tentata est, nisi adversus epistolam unam duntaxat, vel duo testimonia, quæ sancti Dionysii scriptis contineri dicerentur; non adversus opera ipsa, quæ nec ad manum illis erant, nec ad eorum notitiam forte pervenerant, qui ea testimonia protulissent : ac deinde **640** adversus ascripta S. Cyrillo scripta quædam, quorum auctoritas ad astruendam ejusmodi testimoniorum veritatem adhibita tunc fuisset. Et eos utique libros respuere Facundus aut inficiari ausus non est; quamvis ipsius in Theodorum Mopsuestenum episcopum amica propensio, nimium quantum urgere illum videretur, ut id vellet.

Verique simile videri potest, nonnisi unam sancti Dionysii epistolam (quam ego quidem propter vocabulum, θεανδρικήν, quartam esse arbitror) inter Severianos aut Acephalos tunc temporis exstitisse. Quæ si profecto depravata jam tum fuisset, uti Monothelitæ postea depravatum fuisse annuerunt, nonnullam sane catholicis, propter vocabulum, καινήν, cum dictione, μίαν, commutatum difficultatem ac molestiam facessisset. Epistolam subinde illam nonnullis quoque aliis epistolis adnectebant, e quibus aliquas catholici velut afflictas ac supposititias respuerunt; hoc solum interim de ista pronuntiare contenti, quod eadem collatione continetur : illa enim testimonia quæ vos Dionysii esse dicitis, unde potestis ostendere vera esse, sicut suspicamini? Enimvero quod aiunt, suspicamini, minus apte de libro seu opere integro, quam de compactis quibusdam testimoniis diceretur; quæ quidem plurali numero hæretici juxta insitam hæresi ostentationem, ac nativum illius fastum efferebant, cum nonnisi tamen alterum præterea ejus-

A modi testimonium ex universis quæ apud nos exstant, illius operibus ascivissent : nempe illud quod secundo capite *De divinis nominibus* videre est, ubi quædam operationis istius θεανδρικῆς, quam *Deivirilem* Latini reddunt, effecta commemorat et recenset. Ad istam porro catholicorum exceptionem revincendam, prima subinde ac potissima hæreticorum reclamatio esse debuerat, ut commemoratum a se sancti Dionysii librum palam publiceque proferrent; quo certus esse posset hæreticus iste noster, an librum illum reipsa falsi postulasset Hypatius, ut prætexit.

Sed cum hæretici nonnisi epistolas, vel deprompta ex Epistolis testimonia, fragmentaque præ manibus haberent, et ea quidem a catholicis falsa ob eam causam existimata, quod illa nec sanctus ipse Cyrillus alibi, nec sanctus Athanasius (quos antiquos appellant) usurpassent; cum sola, inquam, ejusmodi testimonia præsto illis forent, quibus ad ali-B quod fidei momentum, ipsam sancti Cyrilli, ea illic usurpantis, auctoritatem accersere cogerentur; catholicis visum est, penes quos nullius plane momenti erat, quidquid ad conciliandam testimoniis illis fidem, ex ascriptis nimirum sancto Cyrillo libris jactabatur, ut illa omnino rejicerent, quia sanctus ipse Cyrillus nec in epistolis, nec in articulis aut anathematismis duodecim, nec in Ephesino concilio, ubi ea ipsa testimonia contra Nestorium, spirantem adhuc et vivum, tantopere illi necessaria esse ac prodesse potuerant, reperiatur usurpasse; id visum saltem, ut ab hæreticis ad eos libros, qui sancto Cyrillo ascriberentur, adjecta esse atque assuta responderent. Quin ubi ea se deinceps ex ipsismet sancti Cyrilli patriarchatus archivis ac monumentis deprompta prodituros receperunt hæretici, catholicis rursus hoc ipsum repudiare visum est, nisi ante certum aliquod ac præfixum tempus exstitisse monumenta illa constaret, seu fuisse sub ipsis Proterii ac Timothei, C cognomento Salofacioli, temporibus explorata jam et comperta pro certis. Atque ubi subinde ad expendenda singulatim testimonia, et præsertim sancti Dionysii, ventum est, veritatemque illius epistolæ disquirendam, non amplius adhibentur illa verba (quæ præmissa generatim fuerant.) Intantum falsæ sunt epistolæ, sive testificationes, ut neque unam sanctus Cyrillus voluerit recordari. Utpote in quibus dubitatio falsitatis ad sancti Cyrilli emissionem refertur, iis ipsis locis notatam, ubi tantopere his epistolis ac testimoniis indigebat : sed hæc duntaxat sola nectuntur, unde nunc potestis ostendere, quia illius sunt, nescio : et quidem post alia illa jam præmissa; nempe quod sanctus Athanasius, si pro certo ejus fuisse sciret. An vero id est cum tanta firmitate loqui, quanta jactatur? aut negare omnino, quod sanctus Athanasius opera illa vidisset? Vel quidquam aliud inde colligi possit, quam penes neutros illorum, qui hac de re disce-D ptabant, ejusmodi opera exstitisse? propterea que catholicos in unum aut alterum testimonium, adversus eos ipsos prolatum, non potuisse consentire, quin major illis ac certior, quam e sancti Cyrilli contentiosis, controversisque scriptis, firmitas accessisset. Id vero in ea tam prolixa collatione, in qua ipse illius enarrator de rebus tot ac tam diversis actum esse testatur, excussaque momenta tam varia, ut referre universa non possit, satis agnoscere ipsi potuerant. Quemadmodum et se ibidem nonnullum ex aliis quoque testimoniis legisse, imo et omnia pervidisse significant; cum prius aiunt prodesse illa sancto Cyrillo contra Nestorium potuisse, si ab illo adhibita tunc fuissent.

Quid igitur ex his demum erui omnibus potest, quo generalis illa et perantiqua persuasio, quæ hos ipsos beato Dionysio libros asserit, convellatur? An prædicta fortassis catholicorum recusatio, qua suscipere illos renuunt ac detrectant? At enim mihi

in ea collatione de ipsorum veritate tractatum est; de qua nec certi aliquid statuere collatio potuit, cum infallibilem et ratam, præsertim in quæstione facti, auctoritatem non haberet; sed nonnulli duntaxat **641** ex iis textus in ascriptos beato Cyrillo libros impacti, ventilati sunt, cum ventilari totum opus expendique non posset; tantum abest ut falsi fuerit postulatum. Et id quidem, quod in ea ipsa collatione libratum est, non aliud fuit, quam librorum veritas qui ad Diodorum ac Theodorum conscripti ferebantur, ut de illorum auctore constaret; quem utique Liberatus ex proprio Mariæ ac genio loquens, beatum Cyrillum fuisse non abnuit, ut nec Facundus Hermianus episcopus, quantumcunque id se posse optaret. Quin hoc ipsum publico rumore sparsum asserit, qui non infimum sibi solet inter humanæ rationis firmamenta momentum ac pondus vindicare. Ac si equidem tenui duntaxat rumore jactaretur, vix illius habere rationem ipse vellet, cui persuaderi difficillime potuit, ut libris, quos in orthodoxis haberet, S. Cyrilli auctoritatem putaret obstitisse: nisi et illud quod ait, ut ferunt B rumores, nullatenus ad scripta ipsa, sed ad solam scribendi occasionem, et ad ea duntaxat verba referri oportere dicendum est, quæ ibidem adjungit, cum ait: Quibus permotus Cyrillus. Budæus profecto vir doctissimus in autographo seu manuscripto suo consignatum ac testatum reliquit, quod sanctum Cyrillum iis libris auctorem Liberatus assignet; atque hoc ipsum doctissimus pariter Sirmondus in tertium Facundi librum his verbis asseverat: Cyrillus scripserat, sicut Liberatus testatur capite 10, tres libros contra Diodorum ac Theodorum tanquam auctores hæresis Nestorianæ. Sensisse interim catholicos refert, quod a sancto Cyrillo evulgati aut editi non fuissent; cum parum consentaneum videretur, inquiebant, ut quibusdam adversus demortuos homines argumentis usus esset, quæ tamen ab eodem essent adversus viventem adhuc Nestorium prætermissa, etsi non satis C ratio ista urget aut convincit. Illorum quippe conscribendorum occasionem post Nestorium condemnatum emersisse Liberatus narrat, et collatio ipsa catholicos asserit, eo se subinde recepisse, ut eos dicerent depravatos, obtrusis in ea testimoniis de quibus agitur, et quæ præsertim e sancti Dionysii Areopagitæ operibus excerpta essent, haud dubie apud illos omnes, ob discussas a Maximo rationes, ignoratis.

Delitescebant nimirum in tenebris libri illi, et ipso Ecclesiæ communi usu, quo mysteria passim occultari solebant, et proprio sanctissimi auctoris instituto, qui se prodi noluerat: et subtili Platonicorum astu, qui eorum sibi sensa, quasi proprio concepta genio, vindicabant. Atque ut flumina illa, quæ in imos terræ sinus ac meatus absorpta, post aliquantum occultiori effluxu decursum, emensumque tractum, inde subito in apertum erumpunt: ita eximium hoc ac præcellens opus, posteaquam longo satis, quantum consequi notitia nostra D potest, intervallo delituit, in Oriente tandem paulo post collationem istam illuxit, ut ex Anastasio Sinaita in suo adversus (73) Acephalos Ὀδηγῷ seu *viæ-duce* compertum, et eum diffundere splendorem palam cœpit, qui remotiorem a se nonnisi sexto exeunte sæculo illustrare perrexit Occidentem. Imo nec totum illucescere statim primo aspectu visum, sed aliqua duntaxat illius veluti fulgo-

A ra scintillare, sive testimonia propagari: adeo ut illinc depromptam assertionem quamdam sanctus Gregorius papa commemorans, velut ex rumore tantum dicat: « Fertur Dionysius Areopagita antiquus et venerabilis Pater dixisse. » Primis vero Ecclesiæ sæculis aliqua jam illius notitia præluxerat, ut ex Maximo colligi potest, qui non alium quam Dionysium Areopagitam Dionysii Alexandrini scholiis illustratum existimat, cum hæc ait: Magnus Dionysius Alexandriæ episcopus, orator ille, in Commentariis suis quos in B. Dionysium cognominem sibi fecit (74). Et sane quod professione orator esset, ut Anastasius etiam Sinaita loco citato refert, ubi et sanctum Dionysium Areopagitam existimat eum esse, quem Dionysius Alexandrinus Commentariis illustravit, quandoquidem Apostolicum (75) illum appellat, eo ipso plus apud Maximum aliosque ponderis ac momenti ob hæc ipsa verba obtinebat, quibus explicationem illius atque auctoritatem insigniendam judicavit. Quæ profecto necessitas proficua nobis admodum fuit, ut cui tam luculentam ac præclaram, et a tali ac tanto viro, martyrii gratiam sua ipsius egregia sanctitate promerito, editam veritatis confirmationem, referre acceptam debeamus. Enimvero quod ad illam aliam attinet, quæ istam antecessisse prætexitur, et ex quadam Origenis de diversis homilia, nempe secunda *in Joannem*, eruitur a nonnullis, absit ut eam a me proferri, adhiberique contingat: quamvis et initium ipsum et locus qui subinde producitur, grande illud ingenium utique sapiant, de quo pronuntiatum istud est, ut: Ubi bene, nemo melius fecerit.

Viderique merito possint ab imperitis ac hæreticis assuta esse nugamenta quæ illic reperiuntur, universa, dum suis nimirum deliriis **642** conciliare tanti scriptoris auctoritatem ambiunt, et hinc operi potius auctoritatem abrogant, qua se maxime cupiant permunitos; ut in epistolis ipse suis iterum, iterumque conquestus est. A Maximo nihilominus definitum fortasse quispiam arbitretur, quod in tot Origenis operibus ad sex usque millia volu minum numeratis horum Areopagitæ operum non nulla mentio fiat, nec nisi quatuor illic ecclesiastici scriptores commemorati sint; probabileque illud videri satis posse putet, habita ratione scriptorum qui tam pauci antea scripserunt; atque hoc ipsum ex illo Prologi loco eruere sibi videatur. Ubi enumeratos ab Eusebio scriptores ecclesiasticos commemorans, et conceptam his verbis adversus Dionysii libros objectionem perstringens, « Atqui nec Eusebius, quin nec Origenes, hujus libros scriptis mandarunt, » huic objectioni sic respondendum docet: « Eusebium quamplurima omisisse quæ ad ejus manus non pervenerant. Etenim nec prorsus omnia, inquit, collegisse ait: imo magis fatetur libros qui ad ipsum non devenerunt, esse numero superiores. Et sane multorum meminisse possem, quos minime habuit, et quidem suæ regionis, ut Hymenæi et Narcissi, qui sacerdotes Hierosolymis fuere. Ego sane in aliquos Hymenæi libros incidi. Item neque Pantæni opera descripsit, neque Clementis Romani, nisi duas tantum epistolas, sed neque plurimorum aliorum; Origenes enim nescio an omnium, vix autem quatuor meminit; diaconus vero quidam Romanus, nomine Petrus, narravit mihi omnia divini Dionysii opera Romæ in sacrorum scriptorum Bibliotheca reposita servari (76). » Enimvero non satis cohærere ista inter se videri possunt, mox eadem verba, quæ proxime scribebat Maximus, nec syllaba quidem immutata, subjungit.

(73) C. 22. Ibi nimirum citat aut citatum certe ab aliis refert, ἅγιον Διονύσιον ἐν κεφαλαίῳ περὶ μεγάλου καὶ σμικροῦ· quod in lib. *De div. nomin.* nonum habetur. Hom. 34.

(74) Ὁ μέγας Διονύσιος, ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος, ὁ ἀπὸ ῥητόρων, ἐν τοῖς σχολίοις, οἷς πεποίηκεν εἰς τὸν μακάριον Διονύσιον, τὸν αὐτοῦ συνώνυμον.

(75) Θεῖος, inquit, καὶ Ἀποστολικὸς Διονύσιος. Et

(76) Ἀλλ' οὐχ ἔγραψεν αὐτοῦ τὰς συντάξεις Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, καὶ μὴν οὐδ' Ὠριγένης. Et mox: Λεκτέον, inquit, ὡς παμπολλα παρῆκεν Εὐσέβιος, οὐκ ἐλθόντα περὶ χεῖρας. Καὶ γὰρ οὔτε φησὶν ἅπαντα καθάπαξ συναγηοχέναι, μᾶλλόν γε μὴν ὁμολογεῖ καὶ ἀριθμοῦ κρείττονα βιβλία καθεστάναι,

sint, si de scriptoribus illic rerumve numero agitur, qui Origenem præcesserunt; quippe si vix quatuor forent, forte non diceret Maximus : Nescio an omnium; cum utique multo plures Origene antiquiores non ignoraret, aut scire saltem posset exstitisse; puta sanctum Clementem papam, sanctum Ignatium, Papiam, Quadratum, Aristidem, Anaxagoram, sanctum Justinum martyrem, sanctum Dionysium Corinthiorum episcopum, Clementem Alexandrinum, sanctum Irenæum, Tertullianum, aliosque plusquam viginti a sancto Hieronymo in Catalogo recensitos; inter quos Hermas et Hegesippus numerantur. Quin cohærere videantur aptius et connecti, si librorum sancti Dionysii numerus insinuari dicatur, e quibus utique qui perierunt, multo iis quos conservari contigit, numerosiores dici possunt; cum vel unius *De divinis nominibus* libri capita tredecim pro tredecim libris eo tempore habita ipse observet. Alioqui certe nisi hæc ad sancti Dionysii libros referri oporteat, B quorsum iis verbis : Vix quatuor meminit, alia ista subnecteret, quod quidam ei narraverit omnia sancti Dionysii opera conservata? Utique opera illa quæ præ manibus habebat, imo et interpretabatur, conservata ex integro fuisse, admonendus non fuit (77).

Verum utcunque ista se habeant, hoc ego argumenti genus adhibere nolim, ut neque anterius aliud usurpare; id unum proferre audacter possim, istiusmodi operibus astruendis eamdem auctoritatem inservire, quæ destruendis adhibetur, indeque fulciri ea maxime unde illorum veritas oppugnatur ac posse præsumitur expugnari; non secus ac ingentes illos palos agitatio ipsa firmat, qui firmandis deinceps fulciendisque superstructis ædibus ipsi subserviunt. Id, inquam, proferre audacter possim, quod juxta rumorem tunc jactatum, reclamantibus quidem in ea collatione catholicis, et validam satis opponentibus conjecturam, quæ C quinque illis episcopis facile persuaderet, posse hoc ipsos quod præstare cogerentur, ut videlicet ejusmodi libros **643** abnuerent, eos utique sanctus Cyrillus non ante concilium Ephesinum, sed illo duntaxat jam celebrato protulerit, ut non omnium quovis tempore meminisse moris est; et quod arma hæc ipsa venire illi subinde in mentem, vel ad ejus notitiam post initum cum Nestorio certamen pervenire potuerint; cum Juvenalis nimirum et ipse, dum orientalium adventum præstolantur, commodum satis inter miscendos de beatissima Deipara sermones, revocandi ad memoriam ejus operis, ac de illo disserendi spatium nacti essent. Atque inde factum, ut prima deinceps occasione oblata iisdem illis armis usus reperiatur in iis libris, quos Alexandrinus patriarcha Cyrus, Monothelita quidem, sed catholicum simulans, transmissæ a se ad Sergium Constantinopolitanum patriarcham scriptionis

A articulo nono, his ei verbis ascribit : « Si quis non suscipit scripta sancti Cyrilli, et maxime quæ sunt contra Theodorum et Theodoritum, Andreamque ac Nestorium, anathema sit (77*), » ut sess. sive act. 13 sextæ synodi continetur. Neque vero credibile est, ut Basilius diaconus, qui librorum Theodori volumen per varia passim loca circumferebat, illud ad ipsum attulerit, eaque de re litteras ad eum Joannes Antiochenus patriarcha conscripserit, quemadmodum de utroque testatur Liberatus, nec ipse tamen operi tam pernicioso scriptum ullum ac responsum objecerit, unde nefarium adversarii sui Nestorii dogma propagari videret; et in ea quidem tanti momenti quæstione tam erudite versatus quæ disceptanda illic occurrebat. Quin, quod eo fortius adhuc urget, act. sive collat. 4 quintæ synodi quædam Theodori verba referuntur, quæ sanctus utique Cyrillus refutavit. Et quod rursus ipsa Hypatii negatione multo validius ac ponderosius argumentum est, quædam item primi ac secundi adversus B Theodorum libri a beato Cyrillo conscripti fragmenta in eamdem illam actionem sive collationem quintam inserta exstant, et synodi consensu velut germana illius opera comprobata; utique etiam doctissimus ac R. P. Sirmondus, Christianissimi regis a sacris confessionibus auditor, in facundi Hiermiani episcopi librum nonum hisce verbis agnoscit ac testatur.

Nec in iis vel ullum styli discrimen, vel quidpiam aliud videmus a catholicis observatum, quod eos beato Cyrillo abrogandi præbere causam possit, præter conjecturam prædictam, quod Dionysii Areopagitæ aliorumque scriptorum testimoniis ac epistolis non esset usus, ex quo in istis adversus Diodorum Tarsensem episcopum ac Theodorum Mopsuestenum libris ea ipsa, ut ferebatur, usurpasset. Ac ego quidem capere non possum, ut affingi sancto Cyrillo libri illi, vel quo instituto et fine potuerint; cum Nestorianismum ab eo condemnatum nihil C opus esset persuadere; aut ut illorum verus auctor seipsum scriptionis illius gloria defraudare voluerit. At vero, quod facile captu est, fuisse saltem catholicus auctor debuit a quo scripti sunt, et, ut in ea collatione asseritur, ex Alexandrini patriarchatus monumentis atque archivis prodierunt. Ex cujus profecto collationis lectione, ut et ex iis omnibus, quæ circa opera Liberatus prodit constare satis aperte potest, ut facta de illis disquisitio in eorum gratiam favoremque declinet; ac eorum inde veritas elucescat, unde convinci putantur falsitatis. Jam vero quid adversus homiliam illam qua sanctus Chrysostomus Ecclesiæ suæ valedicit, et quam Anastasius cardinalis, apostolicæ Bibliothecæ præfectus, ad Carolum Calvum, hos libros plurimi facientem, suorumque hac in parte majorum, Ludovici Pii, Caroli Magni, ac Pippini cui eos Paulus papa transmiserat, exempla insecutum rescribens, inter grata

μηδαμῶς εἰς αὐτὸν ἐληλυθότα· καὶ πολλῶν ἐδυνάμην μνημονεῦσαι μὴ κτηθέντων αὐτῷ, καὶ ταῦτα τῆς αὐτοῦ χώρας· ὡς Ὑμεναίου καὶ Ναρκισσοῦ, τῶν ἱερασαμένων ἐν Ἱεροσολύμοις. Ἐγὼ γοῦν ἐνέτυχόν τισι τῶν Ὑμεναίου· καὶ μὴν οὔτε Πανταίνου τοὺς πόνους ἀνέγραψεν, οὔτε τοῦ Ῥωμαίου Κλήμεντος, πλὴν δύο καὶ μόνων ἐπιστολῶν· ἀλλ' οὔτε πλείστων ἑτέρων· ὁ γὰρ Ὠριγένης, οὐκ οἶδα εἰ πάντων, μόλις δὲ τεττάρων ἐμνήσθη. Διάκονος δέ τις Ῥωμαῖος, Πέτρος ὄνομα, διηγήσατό μοι, πάντα τὰ τοῦ Διονυσίου σώζεσθαι, κατὰ τὴν ἐν Ῥώμῃ τῶν ἱερῶν βιβλιοθήκην ἀνατεθειμένα.

(77) Planum tamen ex tota serie contextus de scriptoribus dici : Et vero qui dicere vellet Maximus, Origenem vix quatuor operum seu librorum S. Dionysii meminisse, cum nullius omnino præsumatur meminisse? Nec urget illud, *nescio an omnium*; non enim nescire se ait, quod alii præcesserint, sed an eorum Origenes in tam multis D operibus a se non visis meminerit. Sed nec urget, quod subnectit, *diaconus vero quidam*, etc. Non enim hoc admittit præcisis illis verbis, quæ proxime antecedunt, sed superiori toti contextui, ut significet, quod quamvis nec Eusebius, nec Origenes ista scripta commemorent, exstent tamen. Non denique urget, quod ea exstare quæ præ manibus illi essent, admonendus non fuit; neque enim eo se admonitum ait, ut ea exstare sciret, sed ut sciret velut monumentum antiquitatis asservari, et sub illius nomine cui tribuenda ipse sentiebat, atque ut illam in sacrorum librorum (sive forte pontificum, hoc enim etiam est, ἱερῶν) Bibliotheca tam accuratam asservationem prætermissioni Eusebii et Origenis quam sibi objecit, opponat.

(77*) Εἴτις οὐ δέχεται τὰ συγγράμματα τοῦ ἁγίου Κυρίλλου, καὶ μάλιστα τὰ κατὰ Θεοδώρου, καὶ Θεοδωρίτου, καὶ Ἀνδρέου, καὶ Νεστορίου, ἀνάθεμα ἔστω.

illius opera octingentis abhinc annis exstitisse testatur, ut etiamnum exstat. Quid, inquam, adversus homiliam illam afferri, vel ad id subinde dici potest, quod in ea ipsa sanctum Dionysium volucrem cœli (78) appellat? Haud dubie propter illum *Cœlestis hierarchiæ* librum, ex quo de pertinentibus ad angelos mysteriis eamdem Ecclesia doctrinam hausit, quam ei sui deinceps doctores, puta sexto sæculo sanctus Gregorius jam citatus, et S. Hieronymus quarto, quemadmodum libro primo Apologiæ adversus Ruffinum videre est, tradiderunt. Atque ut hanc totam de Dionysii Areopagitæ operibus disceptationem coronide ista concludam, ea Juvenalis Hierosolymitanus episcopus, qui sanctum Cyrillum inter celebrandam Ephesinam synodum vidit, et secum habuit colloquentem, ea, inquam, Juvenalis in scriptis ad Marcianum imperatorem, et Pulcheriam imperatricem datis, Nicephoro teste, profert, apud quem scripta illa Juvenalis exstabant, ut lib. xv, cap. 14, et lib. II, cap. 23, testatum reperitur. Præterquam quod ascriptus etiam S. Athanasio quæstionum ad Antiochum liber eadem illa, tanquam Dionysii, responsione octava usurpat et adhibet (79).

644 CAPUT II.

Pergit deinceps hæreticus, et librum libro ipso exauctoratum explodere satagens, ac sanctum Dionysium cum veritatis hostibus pariter suorumque ipsius operum æmulis conciliare contendens, ita pag. 48 loquitur : « Qui enim existimari potest, ut auctor ille, qui postea quam de cæremoniis ac ritibus Ecclesiæ sacramentisque disseruit, hoc ipsum a se tradi testatur, quod sancti pontifices traditione antiqua instituti docuerunt? » Sed enim respondeo non de universis Ecclesiæ cæremoniis id ab eo proferri; verum de iis duntaxat, quæ in baptismo parvulorum usurpantur : ita parum ipse sincerus ac fidus est in iis etiam referendis, quæ prodesse instituto non possunt. Quippe illic sanctus Dionysius (80): « De hoc, inquit, (baptismo) id quoque dicimus, quod divini nostri (seu Deiformes) pontifices a prima (Christi) traditione mystice edocti ad nos usque produxerunt. » Et quidem præterquam quod sancti Dionysii usus ita fert, notum id etiam vulgo est, ut vocabulum, ἀρχαῖος, vetustum quidpiam nonnisi ex accidente significet; nempe, cum res a principio suo et origine procul distat. Atque hoc idem vocabulum sanctus ipse Dionysius c. 10 *De divinis nominibus* per paraphrasim explicans, id significare ait, quod a principio exstat, ubi Deum eo designari notat, velut a principio exsistentem (81). Ibidemque, Hierotheo interprete, Deum simul, παλιὸν καὶ νεόν, antiquum et novum appellari disserit, ut utroque illo vocabulo, τὴν ἀρχαιότητα τὴν θείαν, exprimat; quam utique vetustatem divinam reddi nefas sit, sed potius principalitatem divinam, si eo verbo uti fas est, seu divinam principii rationem reddi oporteat, ut quo pacto scilicet Deus principium sit, eo dicendi modo explicetur. Quin et subinde, vocabuli, νέος, explicationem adjiciens, ideo intelligi vult, ut, τὸ ἀρχαιότερον Deus obtineat, quod *majorem vetustatem* perperam redderemus, quasi juvenis vetustum exprimeret; sed majorem principii rationem obtinere aptiori significato reddendum est : quem in sensum et alia dictio, ἀρχηγικώτερα, proxime sequitur, ut origini propinquiora significet. Sic et Latinum antiqui vocabulum, velut ab adverbio, *antea*, derivatum, non aliud quam quod anterius est, sua ipsius origine ac derivatione significat; eoque sensu contra modernum opponitur;

A etsi aliam ei significationem communius ac vulgarius jam receptam usus indiderit, juxta quam tamen sive res ipsæ, seu personæ ob eam semper causam antiquæ nuncupantur, quod origine alias antecedant.

Nec Latini cum antiquos dicunt, intelligunt senes, aut intellectos utique volunt, sed eos tantum qui præcesserint, quemadmodum et hic loquendi modus; vir qui antiquum obtinet, non senem certe illorum usu, sed hominem primis moribus insignitum præditumque designat; alioqui nostro sæculo congruentius antiquitatis notio, quam primævo conveniret (quod videlicet in primis hominibus juventus ipsa vel infantia potius mundi nascentis fuit), si vetustatem necessario significaret antiquitas, et non id solum quod anterius exstitit, sive a principio ipso fuisse declaratur : tantumque abest, ut, ἀρχαίου, vocabulo significari vetustatem oporteat, quin potius aliquando ad significandam simplicitatem ineptam, et stoliditatem adhibetur, ac proinde B vetustatem eo ipso significare non potest, ut pote a stolida simplicitate remotiorem ætatem et magis alienam. Et vero cum antiquos, vel Gallos, vel Romanos, vel Græcos nominamus, non eos utique ab ejusmodi appellatione secludimus, qui juvenili ac florentiori ætate, ut Alexander et Cæsar, obierunt. Ut et cum antiquum ætatis aureæ sæculum, vel antiquum etiam Saturni sæculum dicimus, non aliud intelligimus quam primævum aut primum; aut ut antiquus majorum nostrorum valor, vel antiqua virtus et pietas, nonnisi primævum valorem ac primævam pietatem virtutemque significat. Et cum Arminii hæretici, quos contra remonstrantes appellant, ad suos antiquos Lutherum, Melanchthonem, Calvinum, aliosve a pio ipsorum sæculo non procul dissitos provocare se dicunt, quid aliud apud illos antiquorum nomen, quam primos innuit? Ut ad suos nimirum præceptores primos intelligantur provocare; alioqui Ecclesiæ comparatione nuperrimos. C Vel ut aptius id usurpem, nunquid et sanctus Lucas ipsis Ecclesiæ incunabulis vicinior quam Dionysius iste noster, nihilominus dum Evangelium scribere aggrederetur, dixit, οἱ ἀπ' ἀρχῆς, quod per illos qui fuerunt a principio, reddi debet, ut ii significentur, qui credita sibi primum Christi doctrinæ mysteria cæteris deinceps tradiderunt? Sic igitur et sanctus ipse noster, ad quem suorum ipsius verborum interpretatio potissimum pertinet, vocabulum illud adhibuit, ut juxta traditam cap. 10 *De divinis nominibus* ἀρχαίου paraphrasim quasi a principio existentis, primos 645 illos Ecclesiæ præsides, præsulesque insinuet, a quibus interpretatam a se baptismi doctrinam, derivatam ac traditam profitetur.

Num et alii denique ἀρχαῖον, quasi principiale, ut ita dicam, usurpant, sive a principio jam existens? Quemadmodum a sancto Gregorio Nazianzeno ἀρχαίαν δύναμιν reperies usurpatam. Ac tu equidem rectissime tunc, illustrissime præsul, aiebas, vix D persuadere sibi quemquam posse, quo pacto scriptor iste, quem quicunque legerunt, non modo candidum inprimis ac sincerum, sed et summo simul judicio pollentem, ac sublimi supra modum ingenio præditum et præstantem agnoscunt, adeo tamen mente captus videri possit, imo et sensu, quem vocant, communi caruerit, ut pro παλαιᾶς vocabulo, illud aliud ἀρχαίας vocabulum data opera quæsitum adhiberet, quo suam ipse detegeret imposturam; nisi et suopte instituto, et sancti simul nostri usu, primam et a principio existentem, sive originalem, ut ita loquar, aut originariam designaret. Ex quo utique concludo non ita reddi textum auctoris oportere, quemadmodum asserto fraudulenter addita-

(78) Πετεινὸν οὐρανοῦ.

(79) Nempe de angelis loquens : Οὐσία μία, inquit, ὥσπερ καὶ ἀνθρώπων μία. Τάγματα δὲ, ὡς ὁ πολὺς ἐν θεολογίᾳ Διονύσιός φησιν, ἐννέα.

(80) Eccl. hierar. cap. 7 : Περὶ τούτου ταῦτά φαμεν, ἅπερ οἱ θεοειδεῖς ἡμῶν ἱεροτελεσταὶ, πρὸς τῆς ἀρχαίας μυηθέντες παραδόσεως, εἰς ἡμᾶς προήγαγον.

(81) Τὸν ἀρχαῖον καὶ ὄντα ἀπ' ἀρχῆς.

A mento reddit hæreticus; ut aliquam unam seriem traditionis ac successionem longius propagatam significare velle videatur, quippe cum non habeat, παρά τινος, vel πρός τινος, quo pacto hæreticus commentari videtur, cum pro suo nutu vertit (*par une tradition ancienne*), sed ut solam definite Christi traditionem, sive institutionem, ab apostolis jam inde initio acceptam exprimat, quæ nudo ac simplici et absolute pronuntiato τῆς παραδόσεως vocabulo designatur, ut non alia quam Christi videri possit ac debeat designata, quemadmodum et interpres expressit. Nec aliter paraphrasis quam textus legit, sed ἐκ τῆς duntaxat, non ἔκ τινος aut aliam quam originariam institutionem, non vero continuatam diu succidua sæculorum plurium consuetudine traditionem insinuat. Non committam interim, ut ex hoc argumento absque adnotatiuncula ista desiliam; nempe quod eo ipso loco qui ad abroganda sancto Dionysio Areopagitæ admiranda hæc opera valere plurium existimatur, merus, ut in sua paraphrasi Pachymeres adnotavit, reperiatur atticismus his B expressus verbis τοῦτο εἰς νοῦν ἐληλυθός, quemadmodum et in alio illo, εἰκόσιν ἀποτυποῦσιν, quem in suis ad septimum *Cœlestis hierarchiæ* caput Scholiis Maximus observavit; quin et alius alicubi quispiam exstat, quem ex duobus illis viris alteruter mihi suggessit advertendum. Id vero illi, non affectata quadam levitate studiose conquiritur, sed in stylum sponte incurrit; ut et manifesta ubique in illius contextu ingenuitas elucescit: puta, cum sua ipsius opera tunc citat, ubi non modo ad institutum apta citatio, sed omnino necessaria videri aperte potest, nec ab ipsa periodo separari, quin plenitudo sensus, et integritas violetur, cui citatio illa veluti supplementum accedit, ut per se impleat, quod alioqui vel materiæ deesse, vel ordini videri juste posset: aut cum de nonnullis etiam sui temporis rebus disserens, nunc Elymam dicere ait nunc Bartholomæum, nunc Justum, nunc Clementem, et series tamen contextus interea ordinatim procedit. C Itemque refert, quod sibi optimus Crispus apud eum in insula Candia hospitanti narraverat: et rursus, quid Apollophani responderi oporteat, Polycarpo rescribit; ac alia id genus multa suo tantum sæculo nota profert; quæ proinde illi a posteriorum sæculorum hominibus affingi non potuerint, eo scilicet tempore quo nulla nobis eorum habetur mentio, donec hi libri tandem vel innotescere palam reipsa cœperunt, vel juxta eorum placitum, quibus critica tantum et censoria levitate percurrere satis visum est, supposititiæ ostentari: postremo cum obsoletos jam dudum ritus, ac desuetam eorum praxim, antiquatumque usum aperte commemorat; ac præ cæteris impositum altari per sacerdotes una cum diaconis consecrandum panem; et eucharistiam pueris mox a baptismo suscepto ministratam: ex quo, ait Maximus, hujus auctoris antiquitas innotescit, qui res a sæculis posterioribus tam remotas recenset, ut vel nunquam auditas (gratis tamen D et citra ullum fundamentum) obtrectent, qui eas respuunt ac detrectant. Atqui retorquere possim, nulli ergo venisse in mentem unquam, ut eas excogitaret aut fingeret, si nec unquam auditæ sunt: nisi forte is ipse, a quo ut in tam multis locis videre est, non utique præter mentem, quasi duntaxat exciderint, sed sciente ac volente, veluti data opera, ultro ac sponte conscriptæ sunt, eam plane veri speciem detrahere sibi voluerit, quam tamen captare tam studiose atque ambire solet, quisquis fingit.

CAPUT III.

Ad adnotata omnia supradicta, illustrissime præsul, hoc etiam tibi velut ultra sortem et condictum addideram, quod vocem, τελετή, quæ sacramentum, vel sanctam, sacramque cæremoniam ac ritum significat, per nudum perfectionis abstracto sensu sumptæ vocabulum perperam interpretaretur hæreticus. Atque id quidem, quam præter germanum vocabuli significatum, et propriam illius loci notionem faceret, ex ipsa Pachymeris, Græcam profecto linguam sibi nativam apprime callentis, 646 Paraphrasi debuit edoceri, ubi sic loquitur (82): « Sed, o divinissimum et sanctissimum sacramentum (ut animatum enim alloquitur, et merito quidem), » ac mox addit, « et sanctum illud sacramentum ipse Dominus noster Jesus Christus est, cui sermonem hunc dirigit... » Et vero si Christum Dominum extra mysterium aut sacramentum alloqueretur illis verbis, neutiquam diceret: Vela detege, quæ te symbolicis integumentis obvolvunt; quod ad solam τελετήν, quatenus mysterium, sacramentum, cæremoniam sacram, sanctumque ritum significat, pertinere dici potest. Quin addi præterea possit, ad eam solam τελετήν et eo sensu sumptam referri hanc apostrophen oportere, quandoquidem de illa ipsa proxime, sive in antecedentibus verbis, sive in consequentibus agitur; eique ut cæremoniæ sanctæ vel sacro ritui et mysterio ac sacramento spectatæ, aptius epitheta illa, ibi adjecta et simul juncta conveniunt; θειοτάτη καὶ ἱερά, quibus divinissima et sacra nuncupatur, quam Christo ipsi, ut perfectionis appellationem abstractim designato, convenire dici possint, uti τελετήν hæreticus contra Græcorum usum contendit explicandam. Plane quodcunque tandem vocabuli etymon, vel etymi ac originis ratio esse possit, usui tamen velut elocutionis regi, vel potius tyranno, cedendum ultro ac parendum est, ex eoque vocabulorum notiones accersendæ, ac tales existimandæ, quales ipse præscripserit; sed hoc illi præsertim usui tribuendum, qui sanctorum Patrum auctoritate firmetur; adeoque idem hic in sancto Dionysio Areopagita observari oportet, qui τελετήν, alio nunquam sensu, quam præmisso usurpat, ut eo sacrum ritum, sacramentumque significet. Quippe illud ipsum quod hæreticus inde promit, nonnisi pro sacramento seu sacro ritu et cæremonia ibidem usurpatur. Ejusmodi enim est generali quadam notione sancti chrismatis consecratio, quatenus mysticum quiddam suapte significatione importat ac includit. Nec Lanselii versio, vel docti admodum patris Goulæi posterior officit, perfectionem reddens, cum anterior tamen consecrationem reddidisset; nam et excidere utrique potuit, et minus meo quidem judicio advertens, unam pro alia significationem reddiderint; et utcunque ab illis id factum sit, non certiorem utique quam Pachymeres, facere fidem possunt aut illius Paraphrasi prævalere, quæ sic habet (83): « At mysterium sanctæ chrismatis aut unguenti cæremoniæ, perinde ac si quis dicat, sanctæ Dei cæremoniæ mysterium. Quia enim τελετή tam ejus est qui consecrat et initiat, quam qui consecratur ipse ac initiatur, utroque sensu vocabulum usurpamus. » Et hoc ipsum sancti Dionysii textus aperte fert, nimirum Θεοῦ τελετήν, utroque prælato sensu ob eamdem rationem, ab iis qui τελετουργίαν illam, hoc est sacri ritus ac cæremoniæ operationem celebrant, appellari: ac deinde proxime in eodem sancti Dionysii textu sequitur, ἔστι γὰρ αὐτοῦ τε-ενιαίου φωτός.

(82) Ἀλλ' ὦ θειοτάτη καὶ ἱερὰ τελετή· ὡς ἐμψύχῳ γὰρ αὐτῇ διαλέγεται, καὶ εἰκότως. Et mox: Καὶ αὕτη ἡ ἱερὰ τελετή. αὐτός ἐστιν ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, πρὸς ὃν ποιεῖται τὸν λόγον ὁ ἅγιος, ἵνα ἀποκαλύψῃ τὰ ἀμφιέσματα, καὶ ἀποπληρώσῃ τοῦ ἑνιαίου φωτός.

(83) Ἀλλὰ μυστήριον τελετῆς μύρου, ὡς ἄν τις φαίη μυστήριον τελετῆς Θεοῦ· ἐπεὶ δὲ τελετὴ καὶ τοῦ τελουμένου λέγεται, ἐν ἑκατέρῳ νῷ ἐκλαμβάνομεν τὴν λέξιν.

λετῇ, quasi diceat : Sacramentum enim illius aut sancta cæremonia perfectiva et ejusdem consecratio. Quæ verba omnia nonnisi ad operationem ipsam τελετῆς veluti sacræ cæremoniæ referuntur. Ut enim sanctificatur altare per cæremoniam aliquam sacram, per eamdem sanctificat; sic et Christo tam secundum rationem altaris, quam Dei spectato convenire ait, ut utroque sensu cæremonia Dei sancta dicatur; sive quatenus recipit sanctificationem ut homo, sive quatenus eam confert ut Deus : neque illic τελετῇ, nisi pro quodam cæremoniæ sacræ genere usurpatur, quo Christus perficiatur ut homo, et nos, vicissim tanquam Deus, quadam sui communicatione perficiat : scilicet eam perfectionem quam recepit Christus ut homo, et quam nobis confert, atque communicat ut Deus, id est quam in sua simul et nostra humanitate operatur, utique tanquam cæremoniam quamdam sacram spectat et contemplatur sanctus noster; non proprie quidem dictam, sed ea ratione, qua Christum ut altare, nos vero ut victimas intulit. Ac proinde vocabulum τελετῇ, neutiquam illic ad significandam perfectionem, sive passive, sive active sumptam, usurpatum dici debet, ut contendit hæreticus : qui profecto non tam acriter ad abrogandum hunc sancto Dionysio Areopagitæ librum, nec tanta contentione ac pertinacia depugnaret, ut reipsa depugnat, si consentientem sibi sentiret et faventem.

(Amicus ille qui e Gallico idiomate in Latinum transtulit, vocatur reverendus Pater Joannes Nicolai sacri ordinis Fratrum Prædicatorum, doctor theologus facultatis Parisiensis; cujus nomen ut omnis doctrinæ fama celebre est, ita et hoc opus non mediocriter illustrabit.)

Giovanni Francesco Bernardo Maria de Rossi

R. P. BERNARDI M. DE RUBEIS

ORDINIS PRÆDICATORUM

De operibus, quæ vulgo Areopagitica dicuntur : deque auctore, ejusque fide, an orthodoxus fuerit, an hæreticus, vel Apollinarista, vel Monophysita, seu Eutychianus?

DISSERTATIO

ADVERSUS MICHAELEM LEQUIENUM ALIOSQUE.

I.

Orthodoxi quinque episcopi in collatione Constantinopolitana anno 532, videntur opera vulgo Areopagitica rejecisse, veluti fœtus Apollinaristarum.

647 Opera quæ vulgo Areopagitica audiunt, sive testimonia quædam ex illis deprompta, prima viee coram palamque allegata a Severianis hæreticis invenimus, qui Constantinopoli collationem cum orthodoxis episcopis anno 532 habuerunt. Severiani erant impia propago Eutychianorum seu Monophysitarum, qui unam in Christo naturam contra fidem catholicam ac synodi Chalcedonensis definitionem propugnabant. Nomen obtinuere a Severo, qui primum Petri Mongi partes adversus Timotheum Solofaciolum catholicum Alexandriæ antistitem sectatus est ; tum ab ejus postea communione abstinuit, Zenonis imperatoris edicto *Henoticon* vocant, subscribere nolens, utpote quo non satis Chalcedonensi concilio derogari censebat : ducemque illorum se præbuit, qui ab eodem Mongo secedentes, ac nulli obtemperantes episcopo, dicti sunt Acephali. Thronum denique Antiochenum anno 512 invasit, ubi quinque annos et aliquot menses tyrannidem exercuit. Fœdam adhuc vitam agebat anno 536 quo synodus Constantinopoli, præside Menna, celebrata est. Consule Michaelem Lequienum ordinis Prædicatorum in *Oriente Christiano*, et Petrum Boschium societatis Jesu in *Historia chronologica patriarcharum Antiochiæ*, inter *Acta sanctorum*, tomo IV Julii.

Nomen etiam Semieutychianorum Severianis inhæsit. Istos inter ac Eutychianos discrimen Petavius enarrat libro I *de Incarnatione*, capite 17, num. 9, ex Facundo Hermianensi, qui primus videtur Semieutychianorum vocabulum usurpasse: quod meri Eutychiani unam tantummodo naturam, eamque simplicem, post unitionem mansisse in Christo dicebant, sive in humanitatem divinitate conversa sive potius humanitate in divinitatem absorpta, aut per eam consumpta ; quod plerique ex ista hæresi sequebantur. At Semieutychiani unam ex duabus naturam compositam sic esse constituebant, quemadmodum ex anima et corpore una consurgit integra natura humana ; ut eadem propterea Deo Patri et homini consubstantialis esset ; impium hocce dogma satis obscurum et implexum ita declarant alii, ut sine alterutrius naturæ permutatione, vel confusione, una tamen illa esset ; una videlicet natura divina primas agente partes, cui accesserit humana, velut instrumentum per quod illa actiones ederet, vel quod passiones forinsecus illatas reciperet. Hac de re adhuc infra diligentiore opera agendum.

Cum his hæreticis Constantinopoli anno 532 collationem habuere orthodoxi quinque antistites, quorum primus erat Hypatius episcopus Ephesinus. Patres nonnullos vetustos, veluti unam naturam Dei Verbi decernentes post unitionem, allegabant heterodoxi homines, beatum Cyrillum, et beatum Athanasium Alexandrinæ civitatis episcopos, Felicem, et Julium Romanæ Ecclesiæ, Gregorium mirabilium factorem, et Dionysium Areopagitam. Spurias invehi ac venditari merces nihil hæsitans reponit Hypatius : « In tantum falsæ sunt, inquiens, epistolæ, sive testificationes illæ, quas dicitis, ut neque unum ex illis beatus Cyrillus voluerit recordari. » Suspicionem falsi amoliri student Severiani, et aiunt : « Quid ergo suspicamini, quia nos eas falsavimus? » Non ipsis, sed antiquis Apollinaristis hanc esse tribuendam fraudem et imposturam, ait Hypatius : « Vos non suspicamur, sed antiquos hæreticos Apollinaristas. » Tum contentione mota ob citatos Cyrilli libros *Adversus Diodorum et Theodorum*, de quibus numero sequente expendere pergit Ephesinus antistes testimonia Patrum, quæ primo loco Severiani attulerant : « Nam et beati Julii, inquiens, famosam illam epistolam manifeste Apollinaris ostendimus fuisse, scriptam ad Diony-

sium.... Quod autem prius dici debuit, hoc in ultimo loco dicimus; illa enim testimonia, quæ vos
648 Dionysii Areopagitæ, dicitis, unde potestis ostendere vera esse, sicut suspicamini; si enim ejus erant, non potuissent latere beatum Cyrillum. Quid autem de beato Cyrillo dico? Quando et beatus Athanasius, si pro certo scisset ejus fuisse, ante omnia in Nicæno concilio de substantiali Trinitate eadem testimonia protulisset adversus Arii diversæ substantiæ blasphemias. Si autem nullus ex antiquis recordatus est ea, unde nunc potestis ostendere, quia illius sint, nescio. » Ad opera igitur vulgo Areopagitica quod attinet, spuria et conficta illa esse ostendebant Hypatius ex veterum silentio, maximeque Cyrilli et Athanasii; eademque videtur habuisse pro fœtu Apollinaristarum, quemadmodum et aliorum Patrum testimonia, quæ allegaverant Severiani : « Vos non suspicamur, inquiens, sed antiquos hæreticos Apollinaristas. »

De libris Areopagiticis litem in hac collatione actam non fuisse, putat Natalis Alexander dissert. 22, sæculi primi; sed intentatam postulationem falsi adversus duntaxat epistolam, vel quædam testimonia, quæ in Areopagitæ scriptis contineri contendebant Severiani. Quod ego non ita solidum doctissimi viri existimaverim responsum cum certum sit compertumque, objecta ab heterodoxis testimonia in ipsis contineri libris, quæ tribui Dionysio Areopagitæ solent. Ex Collectaneis mss. contra eosdem hæreticos, quæ a se visa ac diligenter lustrata refert Michael Lequienus dissertatione 2 Damascenica, Severum patriarcham addiscimus in patrocinium erroris hæc attulisse sub nomine Areopagitæ verba : « Dei sancti viri novam quamdam Deivirilem operationem, » quæ habentur in epistola 4, *Ad Cajum*. Affert etiam Anastasius Sinaita in Ὁδηγῷ, seu *Duce viæ* capite 13, prolatas ab Acephalis sub ejusdem Dionysii nomine sententias, quæ pariter totidem verbis in citata *Ad Cajum* epistola leguntur, et in libro *De divinis nominibus*. Alia plura dabimus infra. Hæc vero satis indicant, Severianos præ manibus opera Areopagitica habuisse; ex hisce deprompta ab eisdem, quæ objiciebantur testimonia, ut una in Christo natura suaderetur, et operatio; tum ipsa vero testimonia, tum Areopagitica scripta ab orthodoxis episcopis in collatione Constantinopolitana, veluti spuria rejecta fuisse, et ab hæreticis cusa.

II.

An Areopagitæ scripta, vel testimonia Cyrillus Alexandrinus laudaverit in libris contra Diodorum et Theodorum? *Orthodoxorum responsio in collatione Constantinopolitana. Liberati diaconi locus expensus et emendatus.*

Cum Hypatius et orthodoxi episcopi, testificationes Athanasii, Felicis et Julii Romanorum pontificum, Gregorii Thaumaturgi et Dionysii Areopagitæ, quas in medium protulerant Severiani, veluti spurias et *ab antiquis hæreticis Apollinaristis* confictas rejecissent, reposuerunt in hæc verba ipsi Severiani, ut oppositam νοθείας notam amolirentur : « Possumus ostendere, inquientes, quia beatus Cyrillus usus est istis testimoniis in libris adversus Diodorum (Tarsensem) et Theodorum (Mopsuestenum) editis. » Hinc lis inter partes erupit, id ita esse negantibus orthodoxis, aientibus Severianis. Parvi momenti res non esset, si certo innotescere quidem posset, testimonia quædam sub nomine Dionysii Areopagitæ ante medium sæculum quintum allegasse Cyrillum Alexandrinum; obiit quippe sanctissimus Pater anno 444.

At reclamantis Hypatii verba sunt : « Modo maxime et illos adversus Diodorum et Theodorum libros ambiguos facitis, tanquam fictos; adversus mortuos prolatos dicentes, qui non poterant refellere falsitatem. Si enim adversus mortuos prolati
A sunt, multo magis contra Nestorium (præmiserat enim Hypatius, testimonia illa non inveniri a Cyrillo adhibita in libris contra blasphemias Nestorii elucubratis) et eos qui contra capitula ejus (nempe Cyrilli) scripserunt, proferre habuerit eadem testimonia. Sed nunc videtur, quoniam et in illis libris hæretici falsantes addiderunt ea. » Severianis reponentibus, facile posse ex antiquis exemplaribus, maxime si ex Alexandriæ archivis eruantur, comprobari, revera Cyrillum prædictas attulisse Dionysii et aliorum auctoritates; regessit Hypatius, indubitata fore duntaxat exemplaria, quæ sub Proterio, vel Timotheo Solofaciolo descripta ostenderentur; cum enim illa a multis, qui rectæ duarum naturarum confessioni adversabantur, jampridem retinerentur; adigi catholicos nequaquam posse, ut adversariorum suorum testimonia suscipiant.

Laudatum ergo a Cyrillo Areopagitam, ejusque testimonia adhibita in libris *Contra Diodorum et*
B *Theodorum*, contendebant Severiani. Dolendum hæc opera deperdita esse : quæ consulere cum non liceat, dubium manet, quod satis expediri nunquam poterit, num Severiani dixerint, in eisdem prostare Areopagitæ testimonia. Infirma quoque videntur Hypatii responsa. Reposuit primo, Cyrillo libros istos *Contra Diodorum et Theodorum* falso attribui; quæ certe responsio maxime nutat, cum illi pro genuinis admissi lectique fuerint collatione quinta
649 synodi quintæ œcumenicæ : id quod etiam agnovere Liberatus diaconus in Breviario, capite 10; Leontius Byzantinus *De sectis* actione 8, et Eulogius Alexandrinus in *Excerptis apud Photium*. Neque solida est, quæ subditur ratio, ac si non potuerit Cyrillus veterum illorum Patrum sententias, quas prætermiserat in libris contra Nestorium viventem lucubratis, in aliis afferre libris, quos contra Diodorum et Theodorum vita functos conscripsit. Sed utriusque rationis forte cognita levitate,
C eo tandem se recepit Hypatius, ut eosdem Cyrilli libros diceret depravatos, hæreticorum manu testimoniis insertis, de quibus agimus : « Sed nunc videtur, inquiens, quoniam et in illis hæretici falsantes addiderunt ea. » Quo sane responso confici posse videtur in eisdem Cyrilli libris testificationes insertas esse, quæ a Severianis afferebantur, sub nominibus Athanasii, Felicis, et Julii Romanorum pontificum, Gregorii Thaumaturgi, et Dionysii Areopagitæ; at eas veluti spurias tamen rejectas ab orthodoxis, utpote « ab antiquis hæreticis Apollinaristis » confictas, additasque interpolatrice manu Cyrilli libris.

Favere videtur Liberatus archidiaconus Carthaginensis, in Breviario causæ Nestorianorum et Eutychianorum, quod paulo post præfatam Constantinopolitanam collationem scribebat. Sic habet enim capite 10 : « Basilius quidam diaconus, sumens tomum Procli (Constantinopolitani episcopi) quem
D Armeniis scripserat, Alexandriam venit : et Armeniorum libellos suis libellis adnectens, obtulit Cyrillo ejusdem urbis antistiti. Quibus (ut ferunt rumores) permotus Cyrillus, quatuor libros scripsit, tres adversus Diodorum et Theodorum, quasi Nestoriani dogmatis auctores, et alium de Incarnatione librum; in quibus continentur antiquorum Patrum testimonia incorrupta, id est Felicis papæ Romani, Dionysii Areopagitæ Corinthiorum episcopi, et Gregorii Mirabilis cognominati. » Verba illa, « ut ferunt rumores, » sensum edere videntur, rumore publico ac fama communi constare, editos a Cyrillo contra Diodorum et Theodorum libros; quanquam et eadem verba non ad ipsos Cyrilli libros referri, sed ad solam scribendi eos occasionem datam, animadvertunt doctissimi viri.

Ad illa verba : « Dionysii Areopagitæ Corinthiorum episcopi, » notam adpingit in sua editione Joannes Garnerius : « Addita erat, inquiens, in editis codicibus vox Areopagitæ; sed expungenda

fuit. » Retinendam esse vocem « Areopagitæ, » Corinthiorum expungendam, felicius conjectatur Lequienus in Dissertatione citata num. 12 : « Garnerius, inquiens, hunc locum non sanavit, dempta voce « Areopagitæ, » ac si Dionysius Corinthi episcopus, qui secundo floruit sæculo, laudatus potius a Cyrillo credi posset. Nam Liberatum hic paucis narrare constat, quid in collatione Constantinopolitana gestum sit cum Severianis; ex cujus proinde actis Areopagitæ nuncupationem retinendam docemur. Hunc vero scriptorem memoriæ lapsu, Corinthiorum episcopum, pro Atheniensem posuisse (quanquam fortasse notariorum error dici debet). Sed ejus textus sic forsan restitui potest : « In quibus continentur antiquorum Patrum incorrupta testimonia, id est Felicis papæ Romani, Julii ad Dionysium Corinthiorum episcopum, Dionysii Areopagitæ, et Gregorii mirabilis cognominati. » Dionysium etenim illum, ad quem Julii papæ data epistola ferebatur, Corinthi episcopum appellat Leontius actione 8 *De sectis*. » Quæ ita si sese habeant, dicendum foret, in illis Cyrilli *Contra Diodorum et Theodorum* libris laudatum fuisse Dionysium Areopagitam, ejusque allegata testimonia. Sed num ea ipsa adhibuerit Cyrillus, an hæretica manus addiderit, dubium est, quod in collatione Constantinopolitana haud satis expeditum videtur. Illud postremo adnotare non prætermitto, Leontii Byzantini loco citato sententiam esse, epistolam illam Julii « ad Dionysium Corinthi episcopum, quin et septem alias epistolas, quæ ejus esse dicuntur, ab Apollinare » prodiisse, tanquam auctore.

III.

Præcipuo Apollinaristarum hæreseos capiti passim adversantur Opera vulgo Areopagitica : adeoque ab eisdem non prodierunt hæreticis. Guillelmi Cave sententia expenditur.

Humanitatem Christi Domini mutilabant Apollinaristæ nobiliore sua parte, humana scilicet mente. Cum nempe ex duabus rebus perfectis et integris componi unum aliquid non posse existimarent, ab humanitate Christi, ut is unus agnosceretur, eam sustulere partem, quæ rationalis est, ejusdem munia in Verbum propter unionem cum carne transferentes. Sophistas Platonicos « secutus est Apollinarius (verba sunt Nemesii capite 1 *De natura hominis*) qui aliud esse animum, aliud intelligentiam statuebant, atque ex tribus hominem constare volunt, corpore, animo, intelligentia : quo opinionis suæ jacto fundamento, reliqua suo dogmati convenienter astruxit. » Hinc inferebat ille, nedum unam esse Christi personam et hypostasim, verum et naturam unam. Hanc anathemate percusserunt hæresim synodus Alexandrina **650** sub Athanasio anno 362, Romana sub Damaso papa anno 373, Antiochena anno 378, et Constantinopolitana, œcumenica secunda, anno 381.

Luculentissima sunt in operibus vulgo Areopagiticis testimonia, quæ impium hocce dogma funditus convellunt. De libellis Gregorio Thaumaturgo, Felici et Julio Romanis pontificibus attributis, et ex Apollinaristarum officina prodeuntibus, si credimus Hypatio in sæpe laudata Constantinopolitana collatione, hoc loco non ago. Pauca Areopagiticorum proferre loca liceat, quorum primum in epistola 4 *ad Cajum monachum* habetur : *Jesus..... cæteris hominibus substantialiter aggregatus est..... inquantum est revera homo, secundum totam hominis substantiam*, κατ' οὐσίαν ὅλην. In *Scholiis*, quorum aliqua Joannes Scythopolitanus edidit, lucubravit alia Maximus martyr, legere hæc est : « *In hac autem dispensatione*, tanquam secundum totam hominis substantiam substantialis homo dicitur.... Observa autem totum epistolæ contextum, quoniam est contra omnem hæresim, tam antiquam quam novam. » *De ecclesiastica hierarchia*, capite

A 3, § 7, in fine legimus : *Perfectaque rerum nostratium assumptione, suarum nos participes efficiat.* Scholiastes ait : « *Perfecta*. Nota, quid de Christo dicat, sive de perfecta ejus assumptione humanitatis, etiam contra Apollinarium. » Et capite 4, num. 3, § 10, divino unguento Christus denotatur, ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς ὁλικῇ πρὸς ἀλήθειαν ἐνανθρωπήσει, *in totali et omnimoda secundum veritatem humanitatis assumptione*. Quæ verba animadvertenda proponuntur in *Scholiis* : « Nota autem, integram naturam humanam assumpsisse, contra illos qui illum mentis expertem asserunt. » *De divinis nominibus*, capite 1, § 4, ait auctor : *Se nobis* πρὸς ἀλήθειαν ὁλικῶς, *vere integre in una persona sua communicavit*. « Nempe quod dicit *integre* (ut ait Scholiastes) est etiam contra Apollinarium ; significat enim, ipsum assumpsisse hominem perfectum. » Et capite 2, § 9 : Ὁλικῶς καὶ ἀληθῶς, *integre et vere nostram substantiam assumpserit*. Paria occurrunt plurima, B quæ cum præcipuo Apollinaristarum hæreseos capite pugnant ex diametro.

Auctor prologi in eadem opera Areopagitica, qui nomen S. Maximi præfert in editione Corderiana, sed parentem habet Joannem Scythopolitanum, ut infra dicendum, hanc impietatis Apollinaristicæ notam jam ejus ætate impactam his verbis amolitur : « Quin audent aliqui, inquiens, hæreseos insimulare divum Dionysium, cum prorsus non cognoscant, quæ sint hæreticorum. Si enim cum singulis, quæ in hæreticis damnata sunt, hujus dogmata conferrent, ab impiis istis multo magis distare cognovissent, quam verum lumen a tenebris. Quid enim dixerint de iis quæ de sola adoranda Trinitate ab ipso theologice exponuntur ? Quid de uno beatissimæ hujus Trinitatis Jesu Christo, unigenito Dei Verbo, qui τελείως ἐνανθρωπῆσαι, *perfecte humana indui natura* voluit ? An non ψυχὴν ἔννουν, *animam intellectualem*, et corpus terrenum nostro simile recensuit ? » Hæc sane qui tam diserte C docet, tam perspicue profitetur, dici Apollinarista non potest.

Guillelmi Cave in *Historia litteraria scriptorum ecclesiasticorum* opinio fuerat, operum de quibus agimus, auctorem esse Apollinarium antistitem Laodicenum, nempe Apollinarium filium, mutilatorem mentis in Jesu Christo, regni millenarii propugnatorem. Laodiceæ, quæ Ad mare dicitur, in patriarchatu Antiocheno gestas ab illo infulas, ostendit Lequienus in *Oriente Christiano* : « Verum re melius perpensa (inquit Cavæus) eruditis disquirendum relinquo, an non Apollinario patri potius, quam filio Areopagitica sint tribuenda ? Certe filium, ut in aliis fidei articulis hæreticum, ita inter Millenii propugnatores recensent veteres ; qui tamen error, ut notavit olim S. Maximus, in his libris liquido damnatur. Pater vero in fide sanus erat ; nec de illo aliter loquuntur veteres, nisi quod Socrates semel eum eadem cum filio hæresi D involvere videtur. » Hæc satis essent, inquio ego, ut Areopagitica ab hæreticis Apollinaristis haud prodiisse liquido certoque constaret. Rem quippe luculentissime confirmat aperta regni millenarii damnatio, quod Apollinaristæ heterodoxi propugnabant. Insignem locum profero ex capite 7 *De ecclesiastica hierarchia*, num. 1, § 2 : *Alii porro, nescio quo pacto ad terrenas cogitationes dilapsi, dixerunt, præsenti vitæ similem beatis promissam esse sanctissimam beatissimamque sortem ; cibosque vitæ variabili proprios iis, qui angelis æquales sunt, nefarie applicuerunt. Sed absit ut unquam sanctus vir quispiam in istiusmodi errores incidat.* Appositissimum refero scholion quod sub nomine S. Maximi in Corderiana citata editione prostat : « Beatissimamque. Hæc ait insinuans, ut opinor, Papiam Hierapolis Asiæ episcopum, qui divi Joannis Evangelistæ temporibus floruit. Hic autem Papias libro IV *Dominicarum* suarum *explanationum* scripsit,

fore in resurrectione voluptates, quæ percipiuntur ex cibis : in quod quidem dogma postmodum Apollinarius credidit, quod aliqui vocant Annum millenarium. Quomodo igitur scripta S. Dionysii possint esse Apollinarii, uti aliqui delirant, cum hæc Apollinarium refutent? »

At illa Apollinario patri tribuenda censet Cavæus « qui in fide sanus erat. » Novit **651** ipse tamen adversantem sibi Socratem. Is enim libro II. *Hist. eccles.*, capite 46, ait : « Laodiceæ in Syria duo erant viri, eodem nomine nuncupati, pater et filius. Uterque enim Apollinaris dicebatur. Et pater quidem presbyteri gradum in Ecclesia obtinebat, filius vero lectoris officio fungebatur... Florebat una cum illis Epiphanius Sophista (philosophus gentilis) cui cum essent arctissimo amicitiæ vinculo conjuncti, omni studio eum fovebant. Theodotus vero Laodicenus episcopus, veritus ne assidua hominis consuetudine paulatim ad gentilium superstitionem delaberentur, vetuit ne ad illum ventitarent. At illi parvipendentes episcopum, amicitiam Epiphanii constanter retinuerunt. Post hæc Georgius, successor Theodoti, ab Epiphanii consuetudine eos avellere conatus, cum id illis persuadere non potuisset, utrumque communione mulctavit. Id factum Apollinaris filius contumeliæ loco duxit : et sophistica dicendi facultate fretus novam ipse quoque hæresim condidit..... Et initio quidem dicebant (uterque, pater et filius) hominem absque anima a Deo Verbo assumptum esse in dispensatione Incarnationis. Postea vero tanquam pœnitentia ducti, ac pristinum emendantes errorem, adjecerunt animam quidem assumptam esse, sed quæ mentem non haberet; Deum autem Verbum mentis loco esse in homine assumpto. » Errorem utrique Apollinario communem, patri et filio, diserte narrat Socrates. Quidni ita fuerit, cum ambo arctissimo amicitiæ vinculo conjungerentur Epiphanio sophistæ gentili, a quo dogmata Platonica edocti fuerint, quibus eorum hæresim superstructam fuisse, docentem supra audivimus Nemesium?

IV.

Ante Constantinopolitanam anni 532 collationem noti erant libri Areopagitici, quos Joannes Scythopolitanus illustravit scholiis, vindicavitque ab hæreseos nota. Quis ille fuerit? Eodem tempore laudavit eos Ephræmius, patriarcha Antiochenus.

Anastasius Bibliothecarius in epistola ad regem Carolum Calvum de sua Latina, quam adornavit, translatione *Scholiorum in Areopagitica*, sic ait : « Ipsorum autem Scholiorum quæcunque in calce sui signum vivificæ crucis habent, a beato Maximo confessore et monacho inventa narrantur; et cætera S. Joannis Scythopolitani antistitis esse narrantur. » Quæ tamen in libris Dionysii anno 1562 inclusive editis (admonente Usserio Armachano apud Cavæum et Lequienum, locis citatis) simul confusa sunt Joannis et Maximi scholia; quæ non antiquioribus solum, quæ Cyparissiotæ tempore ferebantur, editionibus fuerunt distincta, sed etiam in utroque quo usus Morellius codice; in quorum altero ad marginem apposita sunt Joannis Scythopolitani sine nomine scholia; in altero vero seorsim, post absolutum textum integrum Dionysii, nomine Maximi insignita scholia; eo breviora, quod ab amplioribus Joannis, cum quibus ea conjunxit Morellius, separata fuerant. » Obiter animadverte, non ipsa Areopagitæ opera, sed scholia ab Anastasio Bibliothecario Latine translata fuisse, ut contra Vossium disserit Labbeus. Ipsum consule.

Joannem urbis Scythopoleos in Palæstina antistitem, qui sedem illam anno circiter 496 conscendit, recenset Lequienus in ejus Ecclesiæ tabulis in *Oriente Christiano*. Apud Photium codice 231 legimus excerpta epistolæ synodicæ, quam Sophronius patriarcha Hierosolymitanus dedit ad Hono-

A rium papam adversus Monothelitas; in eaque beatus Joannes antistes Scythopolitanus memoratur, « qui docte et pie de synodo Chalcedonensi scripsit. » Synodus illa anno 451 celebrata est. Fato functus anno 518 jam fuerat, cum eodem anno Scythopolitanam Ecclesiam regeret Theodosius.

Recenset idem Photius codice 95 libros duodecim « Joannis Scythopolitani Scholastici adversus Ecclesiæ desertores, Eutychem et Dioscorum, ejusdemque sectæ asseclas, qui in duabus naturis prædicare Christum recusabant : » notatque, ipsum Joannem in suis libris præcipue insequi Basilium Cilicem Nestorianum, quem anno circiter 517, vita mortali migrasse, animadvertunt bibliographi. Dubium vero, an iste fuerit idem cum Joanne episcopo Scythopoleos? Imo diversus videtur, idemque cum illo, quem Cyrillus Scythopolitanus in Vita S. Sabæ his verbis repræsentat apud Lequienum in Theodosio episcopo, laudati Joannis successore :
B « Erat porro quidam Scythopoli Scholasticus Joannes, Expellentæ filius, vir bonus et animo illuminatus. » Hunc a Basilio Cilice multis scriptis exagitatum satis indicat Photius codice 107 : « Lectus est, inquiens, liber Basilii presbyteri Cilicis adversus Joannem Scythopolitam, cui et Causidici nomen. » Vitam ergo adhuc agebat hic Joannes Scholasticus Scythopolitanus sub Theodosio ejusdem urbis episcopo, quem adnotavimus sedem eamdem anno 518 conscendisse.

Hunc potius Joannem Scholasticum, quam priorem Scythopoleos antistitem lucubrasse *Scholia in opera Areopagitica*, gravem ingerunt conjecturam nonnulla scholiorum loca animadversione dignissima. In scholio ad caput 7 *De cœlesti hierarchia*, § 3, hæc **652** habentur : « *In cœlum.* Nota contra Basilianos, sive Nestorianos, Jesum Christum ut hominem in cœlos assumptum, ipsum etiam Dominum omnium spirituum, et Regem gloriæ exsistere. » Et ad caput 7 *De ecclesiastica hierarchia*,
C num. 3, § 7 : « *Et sanctam illam.* Intelligit sanctam illam confessionem : *Tu es Christus, Filius Dei vivi;* quod notandum est contra Basilianos, et Nestorianos, et Paulianistas, et similes. » « Atqui nusquam alibi reperias (optima Lequieni animadversio est) Nestorianos appellari Basilianos. Hæc autem appellatio ab alio auctore indita eis esse non potuit, præterquam a Joanne Scythopolitano, qui variis scriptis a Basilio Cilice Antiochenæ Ecclesiæ presbytero lacessitus, eumdem Basilium, tanquam versutissimum Nestorianæ impietatis propagatorem, antirrheticis dissertationibus traduxerat; veluti narrat Photius in Bibliothecæ codicibus 95 et 107. »

Jam vero sive *Scholiorum in Areopagitica* auctor fuerit Joannes Scythopolitanus antistes, sive Joannes alter Scythopolitanus scholasticus et causidicus (qua in re non adeo constans videtur sæpe laudatus Lequienus) plura colligere pronum est. I. Eadem opera ante Constantinopolitanam anni 532
D collationem, tum hæreticis hominibus, tum orthodoxis nota fuisse. II. Eadem ab hæreticis adhibita contra fidem catholicam : deque illis inter orthodoxos dubitasse nonnullos, num potius Apollinaristarum fetus essent. III. Sæculo tamen sexto ineunte, vel etiam quinto vergente ad finem, scholiis suis Areopagitica illustrasse Joannem Scythopolitanum; eadem etiam eripuisse Apollinaristis, hæreticis, tanquam auctoribus; ac data occasione demonstrasse, quantum dogmata in eisdem contenta differrent a vetere qualibet hæresi, ac nova maxime Monophysitarum seu Eutychianorum.

Eodem tempore florebat Ephræmius, pluribus pro synodo Chalcedonensi scriptis editis clarus, quæ Photius recenset codicibus 228 et sequente. Rexit etiam Antiochenam sedem ab anno 527 ad annum 545, ut calculos subducunt Lequienus in *Oriente Christiano*, et Boschius *De patriarchis Antiochenis*, tomo IV Julii, inter *Acta sanctorum*.

Areopagitica opera laudat ille, utiturque testimonio ex libro *De divinis nominibus* desumpto. Verba ejus sunt apud Photium codice 229 juxta versionem Andreæ Schotti : « Et unam personam, hoc est Verbi incarnati hypostasim pronuntiamus. Quandoquidem simplicem ponit Jesum divus Dionysius Areopagita (in libro *De divinis nominibus*) et de hypostatica quidem unione juste contra pietatem compositum dicitur; compositum vero dicere nemo audeat præter Apollinarium. » Vitiosam corrige translationem : « Quoniam et simplex Jesus componebatur, ἁπλοῦς Ἰησοῦς συνετέθη, secundum sanctum Areopagitam Dionysium. Etenim de unione secundum hypostasim, juste ab ipsa pietate compositum dicitur, παρὰ τῆς εὐσεβείας τὸ σύνθετον : substantiam autem compositam, σύνθετον δὲ οὐσίαν, nemo dicere ausus est præter Apollinarium. »

V.

De alio Areopagiticorum scholiaste, Dionysio Alexandrino, inquiritur. An eadem, quæ Joannes Scythopolitanus lucubravit, Dionysii Alexandrini nomine prænotata scholia fuerint? Quis ille Dionysius Alexandrinus? Magno Dionysio Alexandriæ episcopo perperam ipsa Areopagitica opera tribuenda conjicit Joannes Philippus Baraterius.

Non pauci Areopagiticorum operum Scholiastæ, nomine suppresso, memorantur in *Scholiis* quæ S. Maximo tribuuntur in editione Corderiana, qua utor. Ad caput 11 *De divinis nominibus*, § 1, hæc habentur : « *Ad integram unitatem.* Integram unitatem aliqui quidem intellexerunt simplicem atque individuam rerum causam, ad quam omnia conversa sunt, ut quæ in ipsa consistant; alii vero compagem universi ex elementis diversæ naturæ contemperatam. » Inter eos, honoris causa, nomine proprio vocat magnum Dionysium, Alexandriæ episcopum et oratorem, ad caput 5 *De cœlesti hierarchia* : « *Cœlestes essentias.* Cur porro, cum Ecclesia tradat, omnes sanctos angelos unius esse substantiæ, divus Dionysius multas virtutes nominat? Magnus ille Dionysius, Alexandriæ episcopus et orator, in scholiis a se in beatum Dionysium sibi cognominem concinnatis, notat, » etc.

Petrus Halloixius quæstione 2 *De vita et operibus S. Dionysii Areopagitæ* animadvertendum proponit, non dicere S. Maximum, eum scripsisse in Dionysium Areopagitam, sed in « Dionysium sibi cognominem; » tales autem fuisse multos, Dionysium Corinthiorum episcopum, et Dionysium papam Romanum; adeoque certo dici non posse, loqui Maximum de Areopagita, ac non potius de Corinthio. « Si enim, inquit ille, Areopagitam intellexisset, potius, ut fert scriptorum consuetudo, sic locutus fuisset : In Notis quas scripsit in hunc ipsum Dionysium; agebat enim tum de Dionysio Areopagita. » Verum enimvero hunc Areopagitam utroque modo nominari potuisse, scriptorum consuetudo ferre videtur. Ad hæc, par est loquendi modus, quo utitur Anastasius Sinaita, qui eodem de argumento agit in Ὁδηγῷ capite 22: **653** « Rursus, inquiens, cum Ecclesia doceat, unam esse angelorum substantiam, idem divinus et apostolicus Dionysius nominat supernas virtutes multas substantias. At magnus Dionysius Alexandrinus, ex rhetorum numero episcopus factus, in Scholiis quæ scripsit in sibi cognominem Dionysium, hæc habet, » etc. Eadem fere sunt verba Anastasii et Maximi; quo tamen loco cognominis ille Dionysius intelligi sine dubio videtur Areopagita. Rem ponit extra controversiam Joannes Cyparissiota, cognomento Sapiens. *Decades* ejus *de theologia symbolica* habentur tomo XXI Lugdunensis *Bibliothecæ Patrum*. Decade prima, capite 1, cum Areopagiticam sententiam ex Epistola ad Titum protulisset, « Hoc dictum, addit, sanctus Maximus, et Dionysius

A Alexandrinus adnotarunt. » Aliam sententiam ex eadem Areopagitæ epistola cum adduxisset decade secunda capite 2, « Alter, inquit, Dionysius (Alexandrinus), hæc edisserens ait, » etc.

Usserius Armachanus in *Observationibus mss.*, ut citat Lequienus, vel ut citatio est Jo. Alberti Fabricii libro V *Biblioth. Græcæ*, cap. 1, num. 6 in *Dissertatione de Dionysio*, quam H. Warthonus edidit ad calcem libri *De scripturis vernaculis*, putat Joanni Scythopolitano reddenda esse Scholia, quæ Dionysio Alexandrino perperam attributa erant. « Quod ex sententia, inquit, a Cyparissiota ex Dionysii Scholiis citata patet : quæ in Scholiis istis totidem verbis reperitur, ut liquet ex Latina translatione Scholiorum Scythopolitani, a Roberto Lincolniensi episcopo facta, et in Bibliotheca collegii Corporis Christi apud Oxonienses asservata. » At mirum, inquio ego, maxime fuerit, Anastasium Sinaitam, qui sexto sæculo vitam agebat, eamque ut
B summum ad initia sæculi septimi traduxit, ut Bollandi continuatores notant ad diem 20 Aprilis, Scholia ignorasse Joannis Scythopolitani ejusdem sæculi sexti scriptoris, eademque Dionysio Alexandrino tribuisse! Equidem loca duo, quæ Cyparissiota profert capite 1 decadis primæ, et capite 2 decadis secundæ sub nomine Dionysii Alexandrini, totidem verbis reperiuntur in Scholiis, quæ sub nomine S. Maximi prodierunt : et miratio subit major, Joannis Scythopolitani nomen deleri oblivione potuisse, ejusque loco substitui « Magnum Dionysium Alexandrinum episcopum et oratorem! »

An fortasse locum habet conjectura, Scholia in Areopagitam adornata fuisse et a Dionysio quodam Alexandrino, et a Joanne Scythopolitano; et hunc pleraque, quæ prior alter ante scripserat, sua fecisse; vel potius econtra? Pro certo ac indubitato tamen illud habendum existimo, « Magnum illum, quem vocant Dionysium Alexandrinum episcopum et oratorem, » non esse Dionysium, cognomento
C Magnum, qui sæculo Ecclesiæ tertio sedem Alexandrinam tenuit. Cum enim Joannes Scythopolitanus in Prologo ad Opera Areopagitica ad eam responderet adversariorum objectionem, « quod nec Eusebius Pamphili, nec Origenes scriptorum Dionysii (Areopagitæ) meminerint; » sine dubio (ut ait Halloixius) si scivisset Dionysium Alexandrinum, Origeni æqualem, et Eusebio superiorem, conscripsisse Scholia in Areopagitam nullo modo reticuisset; sed ejus auctoritate, scriptisque ab eo scholiis adversantium ora obturasset. Consentit Joannes Pearsonius in Vindiciis Ignatianis parte I, cap. 10 : « Hunc quidem Dionysium, inquiens, quem ἐκ ῥητόρων indigitat Maximus (et ante ipsum Anastasius Sinaita) haud credo fuisse Alexandrinum episcopum tertii sæculi, quem optimum oratorem quidem fuisse agnosco; sed in Areopagitica scripsisse scholia non puto. » Putat vero, satis vetustum fuisse auctorem, an priorem Scythopolitano, an sequio-
D rem, ignotum mihi. At Maximus et Sinaita habent : Μέγας Διονύσιος, ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος, ὁ ἀπὸ ῥητόρων, *Magnus Dionysius, Alexandriæ episcopus, e rhetoribus.* An ergo cum nobili illo celebratoque Alexandrino episcopo confuderint alium quempiam Dionysium Alexandrinum, oratorem, et Areopagiticorum scholiasten?

Nolim ego de tabula manum ante subducere, quam peculiarem Jo. Philippi Baraterii sententiam enarro ac paucis refello. Is inter *Dissertationes* adjunctas operi, quod inscriptum : *Disquisitio chronologica de successione antiquissima episcoporum Romanorum*, etc., typis Ultrajectinis anno 1740 edidit, nonnullas profert conjecturas, queis ipsa Areopagitica opera laudato magno Dionysio, Alexandrinæ Ecclesiæ episcopo, tribuenda suadeat. Peto mihi concedi, inquit ille, Dionysium aliquem auctorem horum librorum esse, cum omnes codices, omnes citationes Dionysio hæc opera tribuant. At-

qui Dionysius iste (pergit) jam sexto, jam quinto, imo et quarto sæculo citatur; ergo prior est. Atqui rursum primis quatuor sæculis, imo et sæculo sexto, et ultra, alii Dionysii non fuerunt, vel eruditione, vel alio nomine noti, præter Areopagitam, Corinthium et Alexandrinum. Sed noster, sane eruditus, non est Areopagita; quod ab aliis ad oculum demonstratum est. Neque est Corinthius, tum quod Corinthius præter quasdam epistolas veteribus recensitas, nihil scripsisse memoretur, tum ob alias multas rationes; ergo est Alexandrinus. Hæc Baraterii sententia, in qua tamen primum, quod sibi dari postulat hic auctor, non ita facile concesserint, qui opera, vulgo Areopagitica, **654** Dionysio Areopagitæ tribuenda pernegant. Hypatius Ephesinus, et alii catholici antistites in collatione Constantinopolitana contendebant, eadem opera ab hæreticis Dionysio, eidemque Areopagitæ supposita fuisse. Neque præterea satis constat, sæculo præsertim quarto eadem nota ac vulgata fuisse opera, B atque demum ab ejus ævi scriptoribus laudata; unde an ætate prior fuerit auctor Areopagiticorum, non demonstrat, non evincit Baraterius.

Inanes futilesque, ut puto, addit ille conjecturas, queis magno Alexandrino Dionysio laudata adjudicet opera. Legenda jubet fragmenta epistolarum ejus *ad Germanum* apud Eusebium libro VI, cap. 11, et libro VII, cap. 11, in quibus ait, et Timothei et Caii mentionem fieri; ac si idem sit Timotheus, idem Caius quibus epistolas aliquas et libros nuncupat ac scribit auctor Areopagiticorum. Lubricum, ac elumbe quis non videat argumentum? Styli demum consonantiam in prolixo fragmento Περὶ φύσεως, *De natura*, quod affert Eusebius libro XIV *De præparatione evangelica*, cap. 23, profert ille: « Stylum nempe, ut in Areopagiticis, intricatum admodum, et obscurum, atque compositis ampullatisque vocibus plenum. » At simile quidpiam nihil ego video, nihil vident eruditiores. Commenta philosophorum ibidem Alexandrinus Dionysius refert: C quorum alii « Universum infinitum esse putabant, ortu carere, nec ullo providentiæ consilio regi. » Atomos alii invexere, « incorrupta quædam exigua corpuscula, numeroque infinita, unaque spatium aliquod vacuum, nec ullis finibus circumscriptum. Hinc dum casu propter impetus perturbationem aliæ cum aliis concurrunt, ac propter multiplicem figuram inter sese commiscentur, hic mundus, imo mundi etiam infiniti facti sunt. » Quid hic intricatum, quid obscurum, quænam verba composita et ampullata? Pergit vero Dionysius cap. 24, 25, 26 et 27, hæc vana commenta simplici, claro, didascalico stylo expendere ac refutare.

VI.

Colligitur, Areopagitica opera perperam Gregorio Magno Romano pontifici attribui. Neque illorum auctor est Latinus quispiam homo, neque Ægyptius, sed Græcus, ex Achaia ut videtur.

Singularem, quæ sibi insederat, de auctore Areopagiticorum opinionem datis litteris ad Guillelmum Cave his verbis significavit Henricus Dodwellus, quæ habentur in ejusdem Cavei *Historia litteraria*. I. Dubium esse, an non Dionysius, quem in collatione anno 532 habita Constantinopoli, citabant Severiani pro una natura, alius fuerit ab eo, cujus opera habemus hodie. II. Contentioso isto sæculo non defuisse catholicos, forsan ipsum Gregorium postea Romanum pontificem, qui diu Constantinopoli vixerat, qui Dionysium catholicum confingerent, quem pro una hypostasi, aliisque quibusdam controversiis tunc temporis agitatis, Orientalibus opponerent. III. Hinc vero hæc opera in Romanæ Ecclesiæ scriniis reposita, teste Scholiaste in Prologo, et a Gregorio papa primum diserte producta. IV. Suspicionem exinde augeri, ut habet idem Dodwellus in libro *De sacerdotio laicor.*, cap. 8, § 5,

A quod Areopagitæ Romanorum potius, quam Græcorum mores, id adnotante Maximo in Scholiis, enarravit; quod quidem ab homine Græco, gente nimirum et lingua, fieri ægre admodum probabile est.

Nutat quaquaversum, ac rimas agit insolens hæc Dodwelliana opinatio. Alium non esse Dionysium, quem citabant Severiani, ab eo Dionysio, cujus opera vulgo Areopagitica hodie habemus certo evinci potest ex iis quæ proferebant Severiani, testimoniis; totidem enim verbis reperiuntur eadem in operibus, quæ supersunt, Dionysio Areopagitæ tributa. Loca nonnulla indicavimus num. 1 in calce; alium num. 4 protulimus ex Ephræmio: plura dabimus infra.

Quid est vero, quod Areopagiticorum auctorem suspicetur Dodwellus hominem Latinum quempiam, « ac forsan ipsummet Gregorium, qui diu Constantinopoli vixerat? » Jussus a Pelagio II, migravit Constantinopolim, apocrisiarii munere defuncturus Gregorius, anno 578, aut insequente; Romamque rediit ille anno circiter 585. Utramque epocham definiunt ascetæ Sammauræi in ejusdem Gregorii papæ Vita cap. 5, ac nos etiam expendimus et constituimus in *Monumentis Aquileiensibus* cap. 26, num. 4. Jam vero notum compertumque fecimus, sæculi sexti initio, vel etiam sæculo quinto cadente, nota fuisse opera Areopagitica, eademque laudata in collatione Constantinopolitana, et ab Ephræmio patriarcha Antiocheno memorata, et illustrata Scholiis a Joanne Scythopolitano; ut insana sine dubio opinatio illa sit, vel eadem Gregorio attribuere velut auctori, vel ab hominibus Latinis procusa asserere eo tempore, quo idem Gregorius Constantinopoli morabatur.

An ipsius præterea sanctissimi Gregorii probitas pateretur, ut opera, quæ ipse confinxerit, aut ipsis confingendis ansam et opem præbuerit, sub nomine Dionysii **655** Areopagitæ laudaret? Laudat ea vero homilia 34 in Lucam: « Fertur, inquiens, Dionysius Areopagita, antiquus et venerabilis Pater dicere quod ex minoribus angelorum agminibus foras ad explendum ministerium, vel visibiliter vel invisibiliter mittuntur. » Hæc allegatio Gregorii jam tum vulgata fuisse evincit opera sub nomine Dionysii Areopagitæ, quæ præ manibus omnium forent. Sed attamen sanctissimum pontificem de illorum saltem auctore dubium hæsisse, reponunt plerique; quod si placeat, per me licet; quanquam hæsitationem ejus, quam significat verbum *fertur*, non ad auctorem ejusque opera, sed ad doctrinam in libro *De cœlesti hierarchia* contentam, quam in ipso fonte expendere forte Gregorio non vacabat, referri posse, docti viri interpretantur: quam ego intactam hoc loco relinquo quæstionem.

Accedit demum, et ipsa ætate Scythopolitani, tot scilicet ante Constantinopolitanum Gregorii iter annis, in Archivis Romanæ Ecclesiæ exstitisse opera, quæ Areopagitica dicuntur. Qua de re fidem D Petri cujusdam Romani diaconi allegat ipse Scythopolitanus in Prologo: « Quidam vero, inquiens, diaconus Romanus, nomine Petrus, narravit mihi omnia divi Dionysii opera Romæ in sacrorum scriptorum Bibliotheca reposita servari. » Sonoram fabellam Joanni Scythopolitano cecinisse Petrum illum diaconum, putat Lequienus, quandoquidem sexto sæculo jam affecto (ait ille) Gregorius Magnus ex auditu solo illa exstare noverat: profertque locum ejus jam allatum ex homilia 34 *in Lucam*. At locum illum satis non esse, ut pro fabella habeatur Petri illius diaconi Romani narratio, adnotavimus.

Areopagiticorum auctor, inquit Dodwellus, « Romanorum potius, quam Græcorum mores, id etiam ipso Maximo adnotante in Scholiis, enarrat. » Locum Maximi afferre satis fuerit, qui habetur in Scholiis ad cap. 4 *De ecclesiastica hierarchia*, num. 2: « *Proponunt*. Hoc est secundum consuetudinem, quæ Romæ viget: illic enim septem soli diaconi al-

tari serviunt, quos hic arbitror selectos appellari.» Latinum ergo si exinde concludas fuisse auctorem Areopagiticorum, toto aberras ostio. Quidni enim Græcus homo, qui ritus liturgicos, aliosque ecclesiasticos aggrediatur data opera explanandos, non potuerit, vel etiam non debuerit ritus eos exponere, quos in Occidentali et Romana Ecclesia adhiberi, facillimo negotio nosse poterat? Frequentes sunt Latini scriptores, vetusti ac recentes, qui idem argumentum pertractantes, et Latinos ritus declarant, et Græcos, aliosque.

Plura adducit argumenta Lequienus loco citato, ut Atticum fuisse illum scriptorem evincat. Atticismis opera ejus scatere, Joannes Scythopolitanus, aliique Græci observarunt. In Notis ad cap. 7 *De cœlesti hierarchia*, pag. 90 edit. Corder., hæc habentur: « Nemo solœcismum suspicetur... Atticorum enim est, participia masculina femininis conjungere.» Ipsum vocat Michael Syngelus in ejusdem encomio « atticizantium atticissimum et grammaticorum peritissimum. » Hinc vero conjicit laudatus Lequienus, Romanorum ritus ab eo sæpe describi; propterea quod cum Ecclesiæ Achaiæ, Thessaliæ, et Illyrici ab ipso apostolorum ævo addictæ essent Romano primati, Romanæ Ecclesiæ cæremonias aliquot usurpabant, quas aliæ Græci ritus et idiomatis non haberent. Hanc peculiarem Romanæ Ecclesiæ curam in prædictas provincias ex eo colligit laudatus auctor in *Orientis Christiani* diœcesi Illyrica, num. 4, quod earum Ecclesiarum fundator ac institutor Paulus, cum Romam subinde profectus esset, ibique martyrio functus, eas dedit Romanæ Ecclesiæ administrandas. « Quamobrem aliquandiu ab ejus obitu, orta in Corinthiorum Ecclesia (sub qua Athenæ) contentione de iis, quos episcoporum seu presbyterorum gradu movendos ducebant, causam Romanæ sedi detulerunt, apud quam judicaretur et finiretur. Clementis papæ primi epistola exstat, quam Ecclesiæ suæ nomine ad Corinthios de illo negotio scribit. Huc quoque spectat, quod Hegesippus apud Eusebium lib. IV *Historiæ eccles.*, c. 22, memorabat, se Romam cum Primo Corinthiorum antistite navigasse... Navigabat illuc Primus ob negotia Ecclesiæ suæ urgentissima. Dionysius, Primi successor, Soteri papæ data epistola significavit, illam Clementis ad Corinthios suos epistolam statis temporibus apud se legi solitam; quin illam pariter, quam Soter quoque papa sibi scripserat. » Græcus ergo homo, et ex Achaia, vel Atheniensis, ut videtur, cum fuerit Areopagiticorum auctor, mirum esse non debet, ritus aliquos Ecclesiæ Romanæ suis in operibus ipsum explanasse.

Pergit Lequienus in dissertat. 2 Damascenica sic disserere: « Sacram unctionem, quam nos confirmationem appellamus, non a presbyteris fieri concedit, ceu qui perficiendi potestate careant, sed a pontifice: Ἐπὶ τὸν ἱεράρχην αὐτὸν ἀνάγουσιν, *illum* (baptizatum) *ad pontificem ducunt, qui divinitus sacrato oleo virum consignans*, etc. cap. 2 *De eccles. hierarch.*, num. 2, § 7. Qui locus argumento erit, larvatum hunc Dionysium non fuisse Alexandrinæ Ecclesiæ obnoxium; in qua penes etiam presbyteros jam olim esset hujus unctionis peragendæ officium. » Hæc nimirum dicta sunt contra Paschasium Quesnellium, et Joannem Bonam, **656** de quibus infra; conjecturamque confirmant de auctoris patria et Ecclesia Romanæ Ecclesiæ subjecta. Quanquam theologi viri animadvertunt, allato loco ordinarium confirmationis ministrum indigitari: ipsumque scriptorem alibi presbyterum simplicem agnovisse ministrum extraordinarium, ut apud Græcos in more positum est. Locum afferunt ex capite 5 *De ecclesiastica hierarchia*, num. 1, § 5, ubi pontificem esse primum in ordine hierarchico, ab eoque sacram omnem potestatem ad inferiores promanare cum probet, sic deinceps ait: *Licet enim sacerdotibus veneranda quædam sacramenta conficiantur, nun-* A *quam tamen sacerdos divinam illam regenerationem* (seu baptismum) *sine divinissimo illo unguento consummabit.* Quod unguentum sine dubio consecrat pontifex: an etiam illud ipse semper adhibeat, baptizatos consignando? Ita sane Pachymeres, Dionysii paraphrastes: non ita Arcudius, qui baptizatum eo loci ab ipso simplici sacerdote inungendum intelligi arbitratur.

VII.

Ab hæreticis Monophysitis seu Eutychianis Areopagitica opera non prodiisse velut auctoribus, argumenta plura suadent; vulgata Dionysii Areopagitæ vetusta prænotatio; Areopagitica dogmata ab orthodoxis patribus contra Eutychianos, et Monothelitas adhibita suspicio quidem apud aliquos de auctore Apollinarista, apud neminem de Monophysita; testimonia plura in eisdem libris contenta, quæ Eutychianis erroribus adversantur.

B Hactenus leviora disseruimus, quæ nulla tamen prætermitti ratione potuere, ut inoffenso pede ad graviora assurgeremus. Num Eutychianus homo fuerit auctor Areopagiticorum, quæstio est, quam celebrem fecit doctissimus vir Michael Lequienus ordinis Prædicatorum, eruditissimis editis operibus clarissimus. In dissertatione Damascenica 2, num. 14 et seqq., ostendere pro virili sua nititur, errores Monophysitarum sive Eutychianorum, sive Dioscoritarum, sive Acephalorum ac Severianorum in Areopagiticis libris contineri; suspicaturque num. 16, eorumdem auctorem fuisse Petrum Cnaphæum seu Fullonem, Ecclesiæ Antiochenæ tyrannum, aut alium quemlibet partium ejus et consiliorum socium. Id saltem argumentis Lequieni evinci contendit Maturinus Veyssere la Croze in opere Gallico Hagæ comitum anno 1739 typis edito quod inscribitur, *Histoire du Christianisme d'Ethiopie et d'Arménie*; ut Areopagitica quinto Ecclesiæ sæculo C elucubraverit scriptor, qui commentum Apollinarii temperaverit, præformaveritque hæresim Monophysitarum; ac iste fuerit Synesius episcopus Ptolemaidis. Mihi nemo vitio vertat, nimiæque audaciæ haud me notet, si maxime pugnam cum Lequieno doctissimo viro committere audeam, quem a facie novi dum anno 1722 degerem Parisiis, quemve me docentem ac eruditis colloquiis beantem sæpe audivi. Sed et ipsius Crozei opinatio refellenda mihi est.

Præsto sunt argumenta plura, queis auctoris Areopagiticorum orthodoxiam vindicem: ac præsto mihi sunt gravissima, ut puto, responsa, quibus opposita argumenta infirmari possunt, ac etiam elidi. Ipsa occurrit primo prænotatio Dionysii Areopagitæ, sub cujus nomine vetusti orthodoxi patres Areopagitica laudabant; quod argumento est, eorumdem auctorem fuisse illis, sin minus apostolicum virum sancti Pauli discipulum; orthodoxum certe, ac nulla hæreseos nota infamem, allegantem D sub Dionysii Areopagitæ nomine testimonia ex iis libris deprompta jam audivimus Ephræmium patriarcham Antiochenum. Imo Dionysio Areopagitæ vindicavit eadem opera (qua de re judicium ego non profero) Joannes Scythopolitanus sexto sæculo ineunte, vel cadente superiore. Andreas Cæsariensis in Cappadocia episcopus, quem eodem circiter tempore floruisse bibliographi notant, in *Commentario in Apocalypsim*, capite 10, ubi de senis alis quatuor animalium agitur, ita magno Dionysio (Areopagitæ) visum admonet, ipsumque non semel alibi laudat in eodem opere. Jobius monachus, sæculi sexti, ut videtur, scriptor, novem libros edidit *De Verbo incarnato*, quos Photius recenset codice 222. Hæc habentur vero libro VI, num. 22: « Quamobrem etiam ineffabilium enarrator (Paulus apostolus I Cor. XIII, 9) clamat: *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus; cum autem venerit quod perfectum est, et evacuabitur quod ex parte*, etc.

Hujusque germanus discipulus, sapiens ille Dionysius, hæc ipsa iisdem propemodum testata verbis reliquit; maxime ubi de perfecto atque uno agit, » scilicet capite 13 *De divinis nominibus*. Anastasii Sinaitæ aliquot jam loca protulimus : afferunt alii plura. Leontium denique Byzantinum memoro, qui libro II contra Nestorianos et Eutychianos, passibile et corruptibile corpus Christi probat ante resurrectionem, Dionysii Areopagitæ verbis allegatis ex libro *De divinis nominibus*. At ipsis laudare hæc opera sub Areopagitæ nomine, perinde erat ac virum orthodoxia ac fide integra eximium allegare.

657 Ejusdem testimonia cum hæretici, Eutychiani, et Monothelitæ, proferrent, scriptorem opponere orthodoxis existimabant, qui nullius ob hæreseos suspicionem rejiciendus foret. Sed abuti doctrina ejus Eutychianos et Monothelitas, ostendebant orthodoxi Patres, ipsosque premebant auctoritate ejusdem auctoris, veluti catholicæ fidei luculentissimi testis. An hodie ergo tot in operibus ejus innotescant errores, quos videre datum non fuit vetustis illis Patribus in acerrimis illis, quæ agitabantur de una natura deque una voluntate controversiis? Patres quamplures memoravimus, qui sexto sæculo floruerunt, et Areopagiticorum auctoritate Monophysitas insecuti sunt. Insequenti sæculo septimo acta contra Monothelitas paucis, refero. Lateranense concilium sub Martino I papa anno 649 celebratum est adversum Monothelitas, Eutychianorum propaginem. Areopagitica testimonia pro fide duarum in Christo voluntatum et actionum, proque impio dogmate adverso, ab orthodoxis Patribus et ab hæreticis prolata leguntur non pauca. At hæretici quidem corrupta loca allegabant; fraudem eorum evincebant orthodoxi, codicem sancti Dionysii episcopi Atheniensis ex Bibliotheca sedis apostolicæ proferentes; eorumque dogma, quo unam constituere voluntatem et actionem nitebantur, genuinis textibus ex codice illo desumptis convellebant. Idem quoque in œcumenica synodo sexta sub Agathone papa anno 688 præstitum, ut cuique innotescere facile potest, qui quartam et octavam, et undecimam actiones expendat. Vitam agebat hoc eodem sæculo S. Maximus, Constantinopolitanus monachus, martyrio pro fide clarus, qui prædicta Areopagitica opera brevibus illustravit scholiis; florebatque Sophronius, qui sedem Hierosolymitanam anno circiter 633 tenere cœpit, ac Dionysii Areopagitæ testimoniis Monothelitas insequebatur. Hæc satis. Quorsum vero hæc omnia? Ut nempe liquido innotescat, pro orthodoxo Areopagiticorum auctorem habuisse Patres illos, quos memoravimus sæculi septimi, et sexti, ac fortasse quinti; eosdemque orthodoxia et sublimitate doctrinæ ejus facillime induci potuisse, ut etiam germana illa (diligentiore indagine, si placeat, prætermissa) apostolici viri Dionysii Areopagitæ, sub cujus nomine ferebantur, opera nihil hæsitantes crederent.

Ac dignissima profecto animadversione res est, incidere quidem suspicionem de auctore Apollinarista apud nonnullos catholicos potuisse, qui ab hæreticis deprompta ex libris Areopagiticis testimonia minus primo aspectu intelligebant, nunquam vero de auctore Monophysita, seu Eutychiano. Cum prolatas a Severianis in collatione Constantinopolitana nonnullas testificationes Dionysii Areopagitæ, ac veterum aliorum Patrum, rejecisset veluti falsas Hypatius Ephesinus antistes : « Quid ergo suspicamini, reposuerunt Severiani, quia nos eas falsavimus? » Non illis, neque cæteris Monophysitis crimen falsi impegerunt orthodoxi, sed antiquis hæreticis Apollinaristis : « Vos non suspicamur, inquientes, sed antiquos hæreticos Apollinaristas. » Hac in re deceptum quidem Hypatium cum collegis, num. 3 ostendimus : at notum fit compertumque, nullam episcopis orthodoxis tum temporis insedisse suspicionem de impostura, quam Monophysitæ seu Eutychiani fecerint.

Ab hæreseos nota auctorem Areopagiticorum vindicat Joannes Scythopolitanus : sed ipsum ab una Apollinaristarum impietate vindicatum invenimus, quin ullum indicium pateat Eutychiani erroris, cujus ille insimulatus aliquando fuerit. Verba ejus sunt : « Quid enim dixerint (qui fidem auctoris in controversiam vocant) de iis quæ de sola adoranda Trinitate ab ipso theologice exponuntur. Quid de uno beatissimæ hujus Trinitatis Jesu Christo, unigenito Dei Verbo, qui perfecte humana indui natura voluit? Annon animam intellectualem, et corpus terrenum nostro simile recensuit? » Cætera plura se « in Scholiis pro occasione » pertractaturum spondet. Unus hoc loco Apollinaristarum memoratur error, quem auctor Areopagiticorum passim confoderit; sive qui humanam Christi naturam nobiliore sua parte, scilicet anima vel mente, mutilabat; sive qui gradu in sanctissimam Trinitatem invehebat, ut Spiritus sanctus magnus, major Filius, Pater maximus diceretur.

Quidni vero res ita se habeat, cum sententiæ plures in Areopagiticis habeantur, quæ dogmatibus Eutychianis adversantur ex diametro? Id observatum frequentissime a Scholiaste legimus. Dabimus infra loca plura. Illud in exemplum profero, quod habetur capite 1 *De divinis nominibus*, § 4. Ait auctor : « Se nobis vere et integre in una persona sua communicavit, revocans ad se, sibique jungens humanam humilitatem, ex qua simplex Jesus ineffabili modo constitit. » Quæ nemo dixerit, nemo confiteatur Monophysita. In Scholiis nota appingitur : « Nota vero unam illam personam nobiscum integre communicasse : quodve dixerit, ipsum Dominum nostrum Jesum Christum, cum simplex existeret, deinde compositum, humanam extremitatem ad se revocasse. Recte igitur dicimus, unam personam sanctissimæ Trinitatis crucifixam esse; quod est contra Nestorianos, et Acephalos, Monophysitarum propaginem. » Alia dabimus contra Eutychianos luculentissima testimonia capite sequente, ac deinceps.

VIII.

Areopagitica dogmata fatentur innoxia, et Monophysitis adversa vel ipsi doctissimi viri, qui eadem esse inficiantur Dionysii Areopagitæ.

658 Haud leve puto pro orthodoxia auctoris Areopagiticorum argumentum illud, quod suppeditat auctoritas doctissimorum virorum, qui multiplici argumentorum genere opera illa Dionysio Areopagitæ abjudicantes, integram habent, et omni censura immunem auctoris fidem, maximeque adversam erroribus Monophysitarum. Eminet inter eos Joannes Morinus, qui et opera Areopagitica prodiisse in lucem arbitratur, antequam Eutychiani prodirent. Sic ait vero parte II *De sacris ordinationibus* in præfatione capite 6, num. 1 : « Certum est, nemoque diffiteri potest, anno Christi quingentesimo, aut paucis post annis, Dionysii opera e tenebris in lucem emissa fuisse. Deinde certum est, tum primum composita non fuisse, nec eo anno; sed quisquis eorum fuerit auctor, tempus adnotatum aliquot annis præcessisse. Præterea cum propter sententias quasdam ambiguas, Eutychiani ea catholicis opposuerint; certum quoque mihi videtur, ante Eutychetis condemnationem, hoc est ante concilium Chalcedonense, eorum auctorem vixisse. Nam apud omnes notum et confessum, catholicos doctores liberius, et minus caute ante natam hæresim nonnunquam scribere et loqui solere. Ideo nihil novum et insolens fecit, si verba quædam ambigua protulit, quæ hæresis postmodum nata in suum commodum interpretata est. Forsan post Nestorium scribens, dum (tacita hæresi) personæ in Christo unitatem vehementer asse-

fitetur et explicat, visus est Eutychianis naturarum unitatem et confusionem inducere. » Id videbatur Eutychianis, qui opera illa, quæ vetustissimi auctoris fetum putabant, catholicis opponebant. Id quoque visum quinque illis Constantinopolitanæ collationis episcopis, qui propterea auctorem suspicabantur vetustum quempiam Apollinaristam. Sed « paulatim catholici librorum istorum lectioni diligentius incumbentes (pergit Morinus capite 1, num. 11, judicium suum exponere) eorum soliditatem in fide, sensum absolute catholicum admirati sunt... Cum enim maturius et penitus examinassent testimonia ab hæreticis Eutychianis in hæresis suæ defensionem hinc deprompta, animadverterunt ea facile dissolvi posse, et longe plura in istius hæresis eversionem ex iisdem colligi. » En ergo solertissimum Areopagiticorum scrutatorem, qui verba ut summum ambigua in illis reperit, quibus abuterentur Monophysitæ; sensum novit absolute catholicum, ac longe plura in istius hæresis eversionem ex iisdem colligi posse animadvertit.

Aliam definit auctoris ætatem Nicolaus Nourrius, asceta Benedictinus Sammauræus; sed ejus orthodoxiam certam habet, prolatisque nonnullis testimoniis confirmat. Verba ejus sunt dissertatione 10 *De operibus S. Dionysii* : « In iis libris hæresis contra Incarnationis Christi mysterium non minus aperte, quam omnes contra ejus divinitatem, et unam trium divinarum personarum naturam errores, proscribitur. Hæc etenim de incarnato Dei Filio variis in locis legimus, *De ecclesiastica hierarchia*, capite 3 (num. 3, § 2) : *Dei principalis bonitas... nostrorum omnium vere facta particeps, absque peccato, humilitatique nostræ unita, salvo proprietatum suarum statu, eoque prorsus inconfuso et inviolato*. In alio autem *De divinis nominibus* libro : *Verbum divinissimum... per inconfusam humanitatis nostræ assumptionem*. Et in epistola 4 ad Caium : *Quatenus erat Deus et homo, novam quamdam nobiscum conversando*, θεανδρικὴν ἐνέργειαν (*Dei-virilem operationem*) *exhibebat*. Quid planius, quid dilucidius post sparsos Nestorii Eutychetisque errores, a quovis auctore usquam scriptum est? » Tam perspicua putabat Nourrius, hæc et similia plura testimonia contra Eutychianos errores, ut etiam non levi conjectura colligendum existimaverit auctorem Areopagiticorum, maximas « cum turbas ab hæreticis Nestorianis et Eutychianis cieri videret, tunc ut utrosque confunderet, ac pro viribus Ecclesiæ partes tueretur, animum ad scribendum appulisse : » adeoque prædicta opera « intra annum 431, quo synodus œcumenica Ephesina adversus Nestorianos, et 451, quo synodus Chalcedonensis contra Eutychianos celebrata est, ab illo profecta videri. »

Ad sæculum Ecclesiæ sextum detrudit operum eorum natales Paschasius Quesnellius. Auctorem habet apprime catholicum, sed tanto contra Nestorianos zelo actum, ut in contrariam quandoque declinare sententiam videatur. Epistolam ms. hocce de argumento ab eodem Quesnellio scriptam refert, ac decerpit Papebrochius in Ephemeridis Græco-Moschis tomo I, Maii pag. XLV. Nihil ambigendum ait de fide auctoris, tametsi « tanto contra Nestorianos zelo actus scripserit, ut plus quam par sit in contrariam Eutychianorum, vel Semieutychianorum declinaverit sententiam, phrases **659** eis familiares usurpans : quas tamen catholice interpretari quis possit, fortasse et debeat. » Addit ille, auctorem sibi videri « ex Judæis prognatum, natione Ægyptium, professione monachum, disciplina Platonicum. » Hanc vide Joanni Bonæ ex parte placuisse opinionem, cum libro I *Rerum liturgicarum*, capite 8 doceat : « Unum fortasse fuisse ex professoribus Platonicæ philosophiæ, qui in Schola Alexandrina circa finem quarti sæculi, vel initio quinti sapientiæ laude floruerunt. » Sed ipsum non fuisse Alexandrinum, haud spernendis conjecturis probantem jam audivimus Michaelem Lequienum; ipsumque ad sæculum Ecclesiæ sextum detrudi non posse, plura sunt argumenta quæ enarravimus. Ut ut sese res habeat, viros criticissimos habemus, qui auctorem Areopagiticorum catholicum pronuntiant, non Apollinaristam, non Eutychianum, non Semieutychianum.

Recentissimos addo scriptores duos heterodoxos, Christianum Augustum Salig, et Jacobum Bruckerum. Lequieni opinionem novit ille, nec approbat. Verba ejus affero, quæ habentur in tractatu de Eutychianismo ante Eutychen capite 18 : « Ut ego dicam, quod sentio; ab Apollinaristis, et Eutychianistis non profecta Dionysii opera... exinde mihi probare videor, quod et Eutychianismus in scriptis illis notetur, ac refutetur... Credam ego, totum librum *De divinis nominibus*, quin et alios, nullo alio consilio esse scriptos, quam ut confusionem et commistionem naturarum contra Eutychianos prosterneret auctor ipsorum... Fullonem nunquam tam candide et fortiter contra Eutychianos pugnare potuisse existimo, dum et ipse Fullo inter Eutychetis fautores refert. »

Minus æquo in eumdem Areopagiticorum scriptorem comparatus animo fortasse videri poterit Bruckerus, qui in *Historia critica philosophiæ*, tomo III, capite 3 *de philosophia Patrum in specie*, notat ipsum veluti « philosophum eclecticum, sive Alexandrinum, qui nugis Platonicis Christianæ fidei simplicitatem depravavit, » sæculo circiter Ecclesiæ quinto. At ejus pariter sententia est § 29 scriptorem istum, « non tam confirmandi Monophysismi, quam propagandæ confirmandæque philosophiæ Alexandrinæ causa, » nugas suas magno cuidam inter Christianos nomine supposuisse. Adnotat etiam § 31 haud esse ferendam eorum opinionem, qui Apollinario patri hos fetus adjudicant, cum recte observatum Pearsonio fuerit, fragmentis ejus, quæ supersunt, similes haud esse, nec dogmatibus ejus consentaneos; neque Apollinario juniori tribuendos, cum nonnulla contineant ab ejus placitis longe lateque diversa. Mirum foret, Apollinaristarum Eutychianorumque commenta non vidisse in Areopagiticis, aut purgare ipsorum auctorem voluisse scriptores, qui virga nimium censoria eadem notare opera, severumque proferre de illis judicium non hæsitarunt.

IX.

Michaelis Lequieni conjecturæ, queis Opera Areopagitica Petro Cnaphæo seu Fulloni Monophysitæ, aut cuidam ex ejusdem asseclis tribuenda suspicatur; itemque conjecturæ Crozei de Synesio, Areopagiticorum auctore, simulque præformatore hæreseos Monophysitarum.

Innoxiam doctrinam Areopagiticam esse, maximeque Eutychianorum erroribus adversam, diligentiore inito examine, infra mihi ostendendum est, in argumentorum solutione, quæ validiore quam hactenus egerint alii, conatu opponit Lequienus. Conjecturas ejus modo expendo, queis permotus auctorem Areopagiticorum suspicatus est, dici posse Petrum Fullonem Monophysitam. « Hic omittere non possum (inquit in dissertatione Damascenica 2, num 14) pessimum hunc hominem (Cnaphæum) aut quemdam saltem ex ejus asseclis, genuinum fuisse videri parentem librorum, qui Areopagitici audierunt. Cujus meæ suspicionis hæc ratio est, quod capite 3 *De hierarchia ecclesiastica*, ubi strictim primum refert, moxque subinde enarrat liturgiæ partes, quas ab apostolis traditas esse persuadere lectoribus voluit, mentionem etiam fecerit recitationis Symboli : Προομολογηθείσης ὑπὸ παντὸς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ πληρώματος τῆς καθολικῆς ὑμνολογίας, *cum omnis Ecclesiæ cœtus confessus ante fuerit catholicam laudationem*;

hoc est, ut ipse in *Theoria mysterii* exponit, τῆς θρησκείας τὸ σύμβολον, *religionis symbolum;* quod nempe recitandum statim ab egressu catechumenorum et energumenorum ait; uti postea fieri consuevit in Ecclesiis Græci ritus, quarum etiam morem Latini deinceps imitati sunt. Atqui ecclesiasticæ historiæ monumenta perhibent, paucis annis antequam supposititia Dionysii volumina prodirent, Petrum Cnaphæum, cum Antiochenum thronum denuo occupasset (anno 476, ut infra) instituisse ut symbolum fidei in omnibus missis recitaretur: καὶ ἐν πάσῃ συνάξει τὸ σύμβολον λέγεσθαι, inquit libro II Theodorus lector. Quem ritum paulo post sub Anastasio imperatore Timotheus Constantinopolitanus antistes Monophysita, Chalcedonensique **660** synodo infensus, in Urbe regia observari sanxit, eodem lectore teste. Ex quo capite compertiorem habemus ætatem, qua spuria Areopagitica conscripta sunt.

« Ad hæc, quemadmodum Cnaphæus iterum excogitavit, ut unguentum sanctum, seu chrisma palam in Ecclesia, astante populo, sacraretur, τὸ μύρον τῆς Ἐκκλησίας ἐπὶ παντὸς λαοῦ ἁγιάζεσθαι (Theod. lect. libro II), quæ proinde consecratio prius clam, et extra divinam liturgiam fiebat: ita quoque libro *De ecclesiast. hierarch.* capite 4 legitur, statim valere jussis catechumenis, et aliis qui a sacrificio de more arcebantur, auspicandam esse intra missarum solemnia, ac proinde Christiana plebe præsente, divini unguenti consecrationem.

« Quinimo ritus alter, qui ibidem subjungitur, quemque hodieque observant Græci, ut unguentum super altare depositum seraphicis figuris duabus contegatur, quo significetur, Christum qui unguento repræsentatur, perpetuo seraphim cantico, quod trisagium seu tersanctum dicitur, celebrari; annon hoc etiam Cnaphæi et Severianorum mentem et ingenium redolet, qui trisagia cantica modo toti Trinitati accinunt, modo soli Filio ac Christo: quemadmodum ecclesiasticum illud: *Sanctus Deus, Sanctus fortis, Sanctus et immortalis,* adjecta interdum voce, *qui crucifixus es pro nobis,* ut ad Christum referri significaretur? Hujus additamenti, quo Filius ter proclamaretur *sanctus,* auctorem fuisse Fullonem, vel pueri norunt.» Hæc ille.

Sequitur opinio, vel potius commentum Mathurini Veyssieris la Croze, cujus hæc asserta sunt libro I citati operis. I. Scilicet, Areopagiticas lucubrationes « revera abs scriptore prodiisse, qui perversum Apollinarii dogma temperavit quidem, sed hæresim præformavit, quam Eutychiani et Monophysitæ » coluerunt. Qua in re satis illi est, consentientem habere doctissimum Lequienum. II. Theophilum Alexandriæ episcopum prima novi dogmatis lineamenta præformasse; auctoremque Synesio episcopo Ptolemaidis fuisse, ut ad errori conciliandam auctoritatem libros concinnaret sub viri apostolici nomine, Dionysii Areopagitæ. III. Hæc opera tam venerando nomini supposita in Archivis Ecclesiæ Alexandrinæ latuisse, donec Cyrillus Theophili successor, qui errorem maxime promovit, nonnulla ex illis deprompta testimonia adhibuit contra Diodorum et Theodorum, quæ postea Severiani allegarunt in collatione Constantinopolitana anno 532 habita.

Porro Theophilum Alexandrinum inter præcursores Eutychetis numerandum esse, colligi ex eo posse putat Crozeus, quod ipse ex eorum numero fuerit, qui apud Nyssenum in Epistola ad ipsum Theophilum adversus Apollinarem, orthodoxos duas in Christo naturas confitentes insimulabant erroris, ac si « duos filios colerent in dogmate, unum quidem secundum naturam, alterum autem adoptione postea acquisitum.» Novo huicce dogmati expoliendo promovendoque animum applicuisse Cyrillum, Theophili in sede Alexandrina succes-

A serem, dubitaverit nemo (inquit ille) qui prolatam expenderit ab eo sententiam de una Verbi natura incarnata, quam suam fecere Eutyches et asseclæ. A Synesio denique Areopagitica prodiisse opera, tria videntur evincere, Areopagiticorum collatio cum ejusdem Synesii operibus, ejusque animi character ad mentiendum proni, ac peculiaris quædam calami facilitas ad varia styli genera. In fine libri, qui *Dion* inscribitur, fatetur ipse, perquam facile sibi fuisse, ut variis « plurimumque a se invicem diversis dicendi formis » mentem et calamum adaptaret. Effata ejus nonnulla occurrunt, quæ satis indicant ad fingendum proclivitatem. Sententia ejus est in Encomio Calvitii: Populum faciles nimium parabilesque res deridere: portentis autem, τερατείας (seu *imposturis*) opus habere (*il a besoin d'imposture.*) Et in epistola 105, tum scripta, cum ad episcopale fastigium postulabatur, quod ejurare omni ope contendebat, sic ait: « Animus certe
B quidem philosophia imbutus, ac veritatis inspector, mentiendi necessitati nonnihil remittit... Mendacium vulgo prodesse arbitror, contra nocere veritatem iis, qui in rerum perspicuitatem intendere mentis aciem nequeunt.» Quem animum sic affectum et episcopus factus (Crozei verba sunt) servavit. Par denique stylus, par sententiarum sublimitas in Areopagiticis et in Synesii operibus. Ait iste hymno 3, ubi de Patre æterno agit, παγὰ παγῶν, *fontem fontium, principium principiorum, radicum radicem:* ait etiam ille capite 2 *De divinis nominibus,* § 7: πηγαία θεότης, *fontalis divinitas.* Eodem in hymno divina vocat Synesius βυθὸν ἄῤῥητον, *profunditatem ineffabilem;* legiturque capite 9 libri citati *De divinis nominibus,* § 5, βάθος... ἀπερίληπτον, *profundum cunctis inaccessum.* Alia demum loca conferenda jubet, ac præcipue caput primum libri citati Areopagitici, pag. 439 editionis Corderianæ, cum primo et altero Synesii
C hymno.

X.

Nec Theophilus, nec Cyrillus, episcopi Alexandrini, Monophysitarum hæresim præformarunt. Synesio episcopo Ptolemaidis perperam Areopagitica tribuuntur opera. Eadem elucubrata non sunt ea mente eoque consilio, ut error unius in Christo naturæ evulgaretur.

661 Superius descriptum Crozei commentum liceat ante paucis refellere, quam expendere Lequieni doctissimi conjecturas et argumenta, eademque pro mea virili refutare aggredior. Posita a Crozeo principia nutant, ac labascunt omnia; fabulisque adinventis fabulam fulcit ille. Manus habeo mihi porrigentem laudatum Bruckerum tomo III *Historiæ criticæ philosophiæ* capite 3, § 29. Commentum aio putidissimum esse, unam in Christo naturam credidisse Theophilum Alexandrinum,
D ipsumque Apollinaristis junctum insimulasse orthodoxos, qui duas integras in Christo naturas profitebantur, ac si duos inveherent filios. Tanti criminis, cujus reus fuerit Alexandrinus antistes, vola nulla, vestigium nullum apud Gregorium Nyssenum. Admonet ille Theophilum, Apollinaristas, qui « carnale Verbum faciunt, atque sæculorum conditorem hominis Filium, et mortalem Filii deitatem, insimulare quosdam in Catholica Ecclesia » audere, veluti qui « duos filios in dogmate colunt,» utpote duas naturas in Christo confitentes, « unum quidem secundum naturam, alterum autem secundum adoptionem postea acquisitum.» Catholicos viros hæc mussitantes fatetur ipse, se nosse nullos: « Nescio a quo talia audientes, aut cum qua persona luctantes: nondum enim cognovi qui talia effutiret.» Hinc Theophilum adhortatur, ut pro ea qua pollebat auctoritate, Ecclesiæ causam vindicet, cohibeatque maledicos Apollinaristas: « Veruntа-

men, inquiens, quoniam istam proponentes adversus nos causam, ex eo quod videntur tale flagitium impugnare, suas opiniones corroborant; bonum est, ut tua in Christo perfectio, prout tibi in mentem injecerit Spiritus sanctus, eorum occasiones amputet, qui quærunt adversus nos occasiones; et persuadeat eis, qui per calumniam hæc Ecclesiæ Dei crimini vertunt, nullum hujusmodi apud Christianos esse dogma, neque prædicari.» Tum in eo denique totus est, ut ostendat, binarium filiorum numerum minime colligi ex « conjunctione naturæ humanæ cum Verbo; » sed « propter exactam unionem assumptæ carnis et assumentis divinitatis,» uni Filio Christo « communicari et mutuo dari nomina, ita ut et humanum ex divino, et divinum ex humano denominetur.» Verbulum occurrit nullum, quod subindicet, Theophilo Alexandrino placuisse temperatum Apollinaristarum dogma ; ipsumque curasse, ut naturæ unitas in Christo editis libris vindicaretur; eosque invecti binarii filiorum numeri insimulasse, qui duas in Christo naturas tutabantur. Imo Apollinaristas, veluti imposturæ fabros, apud Theophilum accusat Nyssenus; ipsumque permovere studet, ut hominum audaciam cohibeat, causamque Ecclesiæ pro virili defendat.

Vita mortali functo Theophilo, sedem Alexandrinam anno 412, obtinuit Cyrillus. Ex Areopagiticis jam confictis libris deprompta ab eo nonnulla testimonia, eademque adhibita in opere contra Diodorum et Theodorum, nimia confidentia pronuntiat Crozeus. Severianis id aientibus in Constantinopolitana collatione, tam facile fidem præstandam non esse, admonuimus num. 2. Lequienum vero, quem veluti sibi faventem appellat, diserte adversum habet in Dissertatione Damascenica 2, num. 17, ubi hæc habet : « Ex illis itaque, de quibus ante disputavi, lucubrationibus variis, ac non ex Dionysii (Areopagitæ) libris, Cyrillus intulit, unam dicendam esse Christi Domini naturam propter arctissimam unionem divinitatis cum humanitate : unam itidem Dei Verbi naturam incarnatam.» Nimirum hæc posteriora verba leguntur libro II *contra Nestorium*, et in *Epistola ad Acacium Melitinensem*, et in *Commonitorio ad Eulogium :* eademque ab omni Apollinarismi suspicione purgavit in *Epistolis ad Successum.* Habentur vero priora verba in laudato *Commonitorio*, ubi sic ait sanctissimus Pater : « Unitione concessa, non distant amplius ab invicem, quæ unita sunt; sed deinceps Filius est una ipsius natura, Verbo utique carne facto.»

Quæ cum ipse et scripserit, et vindicaverit, quantum ab errore Apollinaristarum Eutychianorumque longissime distaret, egregie probant ac evincunt Lequienus loco citato, Ludovicus Thomassinus *De Incarnatione*, libro III, capite 13, et Dionysius Petavius libro IV, capite 7, et libro VI, ubi anonymum Calvinianum hominem pro meritis castigat, qui hoc demonstrandum suscipit, Nestorium impurissimum hæresiarcham, pium et catholicum fuisse: illos autem, a quibus condemnatus est, Cyrillum et Ephesinam synodum, hæreticos et impios. Consule caput 8, in quo sententia, quam et Crozeus opponit, innoxia et apprime catholica ostenditur. Mentem Cyrilli, consiliumque, omnium lucidissime patefacit laudatus Thomassinus loc. cit. Verba ejus refero, quæ maximo et infra usui nobis erunt. **662** « Nestorio, inquit, insidiosius duas jactante in Christo naturas, et (quod nequissimum fraudis genus est) de veritate ipsa veritati invidiam conflante; ne duarum naturarum obtentu duæ quoque impingerentur personæ, hanc aut excogitavit, aut instauravit Cyrillus jam pene oblitteratam eloquendæ Incarnationis formulam (cum diceret, unam esse Verbi Dei naturam incarnatam). Cujus oraculi hæc maxime significatio, hæc sen-

A tentia sanissima est : minus tute (ævo potissimum illo) duas dici in Christo naturas nisi una dicatur Verbi natura incarnata. Propterea quod ubi duæ dicuntur Christi naturæ, duarum statim ebullit suspicio personarum. Etenim non aliud est natura, aliud persona ; sed una et eadem res cum sit, aliter et aliter significatur (quæ distinctio in scholis virtualis appellatur), quocirca plurimum periculi ingruit, ne geminata natura, geminetur et persona. Deinde cum duæ dicuntur naturæ, quasi ex æquo numerantur, eoque seorsim unaquæque cogitatur : vix autem, ac nec vix cogitari seorsim quælibet potest natura, quin personæ proprietate vestiatur. Denique non alia magis machina Nestorius duas scindebat personas, quam naturæ duplicis prædicatione : atque ita ab ipsa veritate falsitati præsidia comparabat. Si duæ autem naturæ non ita statuantur ob oculos, ut binæ simul ex æquo procedant, sed ut altera subjungatur alteri ; ut una principaliter B eemineat, altera accessio ejus sit : una fuerit semper et pergat esse, altera nuper illi accreverit : una sua sibi sit, sui juris suæque potestatis sit, per se immutabiliter et sempiterne sit; altera illi ut subjecto accidens incumbat, illi superstruatur ut fundamento, illius juri censuique ascripta sit, illius propria et quasi portiuncula sit, per se seorsim nec sit, nec unquam fuerit ; tum vero omnis eluetur in geminæ naturæ professione suspicio geminatæ personæ.

« At id Cyrillus molitus, id consecutus est ubi unam dixit naturam Verbi incarnatam. Eminet enim et primas tenet, imo sola in conspectum statim se dat principaliter divinitas Verbi ; nec latet interim caro seu humanitas, ex quo dicitur incarnata. Occursat itaque non deitas et caro, sed deitas cum carne: non Deus et homo, sed Deus humanatus; non duplex natura, deitas et humanitas, sed simplex natura deitatis, cum accessione humanitatis. Etenim ubi duæ naturæ dicuntur Deus et homo, utra- C que natura per se nominatur, per se cogitatur; et per se nominari cogitarive vix potest, quin personæ cuique suæ suspicio obrepat. At ubi natura tantum Verbi incarnata dicitur, una primario et per se subsistens natura obversatur animo, cum naturæ alterius additamento.

« Quamobrem singula ejus confessionis verba momenti plurimum afferre non immerito videntur, ad fidei adversus Nestorianas insidias stabilimentum. Nam I. Natura una dicitur Verbi : ac proinde perinde nobis est, seu naturam ibi pro natura strictius, seu pro persona laxius sumptam arbitreris (namque Cyrillum alii aliter interpretati sunt). Nihil aut perparum interest, utrislibet accedas; nam persona et natura non differunt, nisi conceptu mentis; et seu personam vel hypostasim Verbi incarnatam seu naturam Verbi ut principalem et summam et totalitate sua per se fretam cum carnis D adjunctione jam cogites, perinde est. Persona enim non aliud est, quam natura ut principatum sui tenens, ut per se consistens, ut accidentibus et additamentis omnibus substans. II. Natura Verbi dicitur, ne ad totam Trinitatem spectare existimetur carnis assumptio. III. Incarnata dicitur, quo caro designatur, sed oblique ; et ut non per se, nec sui causa, nec sui juris : adeo ut unitati hypostaseos vindicandæ accommodatius sit dici, naturam Verbi incarnatam, quam naturam Verbi et carnem. IV. Una dicitur Verbi natura, nam unitas sicut et totalitas penes naturam principaliorem est attendenda. Una est enim persona Christus, quia unus est Dei Filius sempiternus et incorruptibiliter idem ; prius sine carne, nunc cum carne, semper idem, unusque semper idem ; nec minus totum prius sine carne, nec magis totum cum carne ; auctus sine incremento, nec major factus carnis accessione. Unitas ergo personæ tota a Verbi natura repetenda est....

« Hunc litem (inter eos, qui in propositione Cyrilli

nomen naturæ pro persona, seu hypostasi usurpatum opinantur, et qui pro natura Verbi ipsa positum existimant) componere non arduum est, si medullitus Cyrilli doctrina indagetur. Illi enim hypostasis vel persona non aliud est, quam natura, sed tota et integra; adeoque non alterius cujusquam facta, velut pars et accessio. Illi nomen φύσεως, et ὑποστάσεως promiscue pro eodem habetur. Illi, quominus persona aut hypostasis sit humanitas Christi, non alicujus inopia est, sed superioris naturæ copia. Ergo ubi una natura Verbi incarnati pronuntiatur, et pro natura, et pro persona nomen naturæ usurpatur; quia natura, ubi tota et princeps suique juris est, utique persona est..... Hinc etiam consultissime a Cyrillo dictum, non Christi, sed Verbi unam naturam incarnatam. Nam Christi duæ sunt naturæ: at Verbi una est natura seu una divinitas incarnata. Puerili autem cavillatione **663** Semieutychiani, Christum et Verbum eumdem esse blaterantes, unam Christi naturam incarnatam hinc fabulabantur.» Hactenus egregie Thomassinus.

Nihil vero ab eo dictum, quod ipse Cyrillus pluribus in locis, quæ laudatus auctor allegat, luculentissime non expresserit. Ad rem hanc demum illustrandam maxime facit exemplum in creatis compositi accidentalis, puta albi, quo divus Thomas utitur opusculo II, capite 211. Si namque in albo quispiam dixerit, unam esse naturam parietis dealbati, seu dealbatam, verum dicit: significat quippe, naturam seu substantiam parietis esse principalem, accessorium accidens; illam per se subsistere, istud subsistere in subjecto per inhærentiam; ac duas naturas parietis et accidentis fatetur distinctas, non discretas aut separatas. Par est significatio Cyrillianæ propositionis, cæteris omnibus salvis conditionibus, quæ substantialem hypostaticam duarum naturarum quæ substantiæ sunt, in Christo unitionem comitantur.

Jam vero colligitur, somnium esse et commentum Crozei existimantis, elucubrata Areopagitica opera eo consilio fuisse, ut in iis Monophysiticum unius in Christo naturæ dogma vulgaretur. Verum etiam facinus istud a Synesio perpetratum, commentum est atque vanissimum somnium. Ptolemaidis Cyrenaicæ episcopatum gessit ille, Theophilo Alexandrino incentore, quod anno 407 accidisse putant Petavius et Lequienus. Nihil ille prætermisit, ut ad episcopale fastigium non promoveretur: eamque potissimum causam affert, quod ipse Platonicæ philosophiæ præceptis imbutus, a præcipuis aliquot fidei Christianæ capitibus dissentiret; easque opiniones ita animo fixas esse, ait, ut licet dissimulare pacis et concordiæ causa posset, dimittere tamen aut mutare easdem nollet. Dogmata autem tria proponit: primum, animam præexsistere: alterum de mundi æternitate, quem ut interiturum aliquando crederet, neutiquam adduci poterat: tertium de mortuorum resurrectione, quam mysticum et arcanum aliquem sensum recondere, nec cum vulgo accipiendam esse asserit. Non serio ista a Synesio inculcata fuisse contendit Baronius ad annum 410, sed arte ad declinandum episcopi munus. Animi sui sensus candide illum aperuisse, veteres plures ac recentes arbitrantur, tantum animi candorem collaudantes. Cæterum quæ verba opponit Crozeus, non exhibent hominem ad mentiendum fingendumque paratum: neque asserentem bonum esse quandoque et utile mendacium proprie dictum; sed pacis et concordiæ causam bonam quandoque esse veritatis dissimulationem, illa scilicet in corde retenta, mendacio tamen nunquam prolato. Aiebat enim, dogmata illa sua Platonica, si episcopus fuerit, silentio premere posse, nihil contra eadem docturum. Verba ejus accipe: « Ut nihil penitus docens, sic nihil etiam dedocens, atque in præsumpta animi opinione permanere sinens. » Hæc licet contestaretur Synesius, ea tamen spe initiatus episcopus fuit, fore ut veræ religionis vertex et colophon accederet: neque eam spem fefellisse Theophilum aliosque, qui Synesium ad episcopale munus postulabant, tradit Evagrius libro I, capite 15: « Recte omnino conjicientes, inquiens, ad reliquas ejus viri virtutes ista esse accessura cum divina gratia nihil imperfectum habere sustineat; nec spes eos fefellit. » Paria scribit Photius codice 26. Loco altero in Encomio Calvitii, de sacerdotibus Ægyptiorum agit, qui « populum ludunt, ipsi in interiores latebras recepti, quod ipsi efficiunt populi oculis eripientes: » si namque quod efficiunt ipsi, videret populus, succenseret ipsis: utpote qui « faciles nimium parabilesque res derideat; portentis enim opus habet, » quorum ipse causas non norit. An hæc animum Synesii repræsentent mendaciis, commentisque, ac imposturis addictum? At licitam putaverit ipse fraudem et suppositionem, ad ducendum naso populum: peculiaris hæc ipsi non insederat opinatio; neque pro Synesio quidpiam colligere Crozeo datur. Sibi quidem vindicat ille gloriolam in *Dione*, quod eo pervenerit studio et exercitatione, ut vix distinguenda similitudine styli imitari valuerit veteres scriptores; quodve de suo scriptis eorum adnecteret, ab ipsis dictum scriptumque putarent lectores. Sed hæc probant, inquit Brukerus, interpolandi vel supponendi artem egregie calluisse Synesium: ad libros Dionysii Areopagitæ nomine insignitos minime quadrant. Vel enim ea scripta Synesii ætate non exstabant, quorum ipse stylum imitaretur: quod si exstarent, non eadem sub falso nomine Synesium elucubravisse, peritia evincit, qua pollebat in aliorum scriptorum styli imitatione.

Quænam vero tanta inter Synesii stylum ac sententiam similitudo ac Areopagiticorum auctorem, ut hæc fetus illius dici debeant! An adeo sublime et reconditum fuerit, Deum cogitare et appellare fontem fontium, et ineffabile profundum; ut si quæ diversa opera hanc habuerint sententiam, ab eodem prodiisse auctore existimandum sit? Quanquam Synesius Patrem fontem fontium appellat, et alter fontalem divinitatem: quæ vim eamdem non exserunt et significationem. Ait etiam auctor Areopagiticorum capite 112 *De divinis nominibus*, § 1: τὴν πηγαίαν καὶ ἀνέκλειπτον αἰτίαν, *scaturientem et nunquam deficientem causam*, et § 5: μόνη δὲ πηγὴ **664** τῆς ὑπερουσίου θεότητος ὁ Πατήρ, *solus fons supersubstantialis deitatis Pater:* quibus paria in Synesio frustra perquiras.

Conferendum denique Crozeus jubet primum et secundum Synesii hymnum cum loco *De divinis nominibus* capite 1, § 1. Annuimus libentissime. Hæc loco citato habentur: *Supra substantias est illa suprasubstantialis infinitas, et supra mentes illa supra mentem unitas: et omnibus ratiocinationibus inscrutabile est illud supra ratiocinationem unum omnique verbo ineffabile est illud supra verbum bonum: unitas effectrix universæ unitatis, et substantia supra substantiam, et mens non cadens sub intelligentiam, ratio non effabilis ratione, intelligentia, nomineque vacans: nullius rei similitudinem habens: quæ quidem causa est, ut omnia sint*, etc. Hæc vero inter alia, quæ hymno secundo Synesius canit, accipe: « Unus fons, una radix: ubi enim profunditas Patris, ibi etiam illustris Filius: bonorum tulit copiam, et supersubstantialem propaginem: Patris gloriam, et primogenitam formam: tu Pater, tu es mater: tu mas, tu femina: tu vox, tu silentium: unitas divinorum numerorum. » Hæc paria qui dixerit, cæcus est. Canit etiam hymno 1: « Ille quidem ex se ortum principium, gubernator paterque rerum omnium, ingenitus..., unitatum unitas sancta, monadumque monas prima, simplicitas summitatum... Unitas ineffabilem in modum diffusa, trinam adepta est vim. Supersubstantialis vero fons coronatur pulchritudine prolis, quæ ex centro profluxit. » Sunt quædam utrique com-

omnia, utpote quæ cuique obvia, quæ de summo Deo ac sanctissima Trinitate celebrentur; sunt alia Synesio propria, quæ nuspiam scripsit auctor Areopagiticorum. Ac duo sunt postremo loco animadvertenda; alterum cum Jo. Ernesto Gabrio in Notis ad caput 1 S. Irenæi, Synesium in hymnis poetica licentia abusum, omnem fere Valentinianorum Matæologiam vere theologiæ adoptasse, ac hæretica voce orthodoxam cecinisse fidem; alterum cum Tillemontio tomo XI, in ejusdem Synesii Vita articulo 4, nempe dogmata Christianæ fidei in hymnis parum accurate edisseri, ac plura promi potius ex philosophorum scriptis, quam divinis ex eloquiis. Hæc ab Areopagiticis longe absunt; quorum integerrima fides adhuc inferius patefacienda est, ac vindicanda.

XI.

Fullonem esse auctorem Areopagiticorum, non probat ritus publicæ sacri unguenti consecrationis in Areopagiticis descriptus. Ritum illum antiquissimis temporibus nonnullæ Ecclesiæ adhibebant. Canticum trisagion in eisdem Areopagiticis vel non memoratur, vel certe non redolet Fullonis et Severianorum ingenium.

Præmittere liceat Areopagiticorum auctoris verba, quibus unguenti sacri conficiendi ritus describitur, *De ecclesiastica hierarchia*, capite 4, num. 2: *Eodem modo, quo in synaxi, ordines eorum qui minus perfecti sunt, excluduntur: præmissis videlicet sacra per totum templum cum odoris fragrantia processione, Psalmorumque sacra modulatione, et divinissimorum eloquiorum promulgatione.* Hactenus missarum solemnia vides ad evangelium usque lectum promulgatumque. *Deinde pontifex, accepto unguento, ponit illud supra divinum altare, duodecim sacris alis obvelatum, cunctis sanctissima voce concinentibus illud divinitus afflatorum prophetarum canticum afflationis.* In altari, adeoque intra missarum solemnia, astante populo fideli, sanctum unguentum sacratum a pontifice, hæc verba declarant. Atqui Theodori lectoris in *Historia ecclesiast.*, libro II, verba sunt: « Petrum Fullonem instituisse, ut sacrum chrisma coram omni populo consecraretur. » Hinc Lequieni suspicio, aut ipsi Fulloni, aut ejus socio et asseclæ Areopagiticos libros tribuendos esse.

At hæc scribens Theodorus lector si deceptus fuerit, cadat oportet labaturque Lequieni conjectura. Errasse vero Theodorum, si Fullonem fuisse intellexerit, qui primus in universa Ecclesia Christiana ritum invexerit, chrisma sacrandi in altari inter actionem liturgicam, coram populo fideli, pro certo habet Edmundus Martene *De antiquis Ecclesiæ ritibus*, capite 22, § 3, num. 1, ubi: « Publica hujusce consecrationis solemnitas (ait) in Africana Ecclesia jam longe ante obtinuerat; utpote quam ad altare peractam fuisse, non secus ac eucharistiam, docent hæc S. Cypriani verba in epistola 70. Porro eucharistia, et unde baptizati unguntur, oleum in altari sanctificatur. » Et quidem invocato Christi nomine, ut discimus ex Optati Milevitani libro VII *Adversus Parmenianum*: « Oleum nominant illum liquorem, qui in nomine Christi conditur; quod chrisma, postquam conditum est, nominatur. »

Cypriani locum adhibet Martene, prout ab Erasmo emendatus est, suaque in editione a Pamelio positus legitur. Aliter legendum censuit Baluzius juxta fidem codicis Corbeiensis: « Porro autem eucharistia est, unde bapizati unguntur oleo in altari sanctificato. » Aliamque post Manutium lectionem amplectitur Rigaltius: « Porro autem eucharistia est, unde baptizati unguntur, oleum in altari sanctificatum; » ac si ipsa **665** eucharistia dicta intelligatur oleum spirituale: eodemque in loco de spiritali unctione agatur, quæ ab ipso pro-

A ficiscitur eucharistiæ sacramento. Quænam præferenda, veluti genuina, lectio sit, diligentius perquirere non vacat: certum vero mihi compertumque, eodem in loco Cyprianum de ipso etiam chrismate loqui, deque consecratione ejus in altari. Post allata verba, statim subjicit ille: « Sanctificare autem non potuit olei creaturam, qui nec altare habet, nec ecclesiam (id est hæreticus): unde nec unctio spiritualis apud hæreticos potest esse, quando constet oleum sanctificari, et eucharistiam fieri apud illos omnino non posse. » Quo loco « olei creaturam, quæ sanctificatur, » quis intelligat eucharistiam? Imo oleum distinguit Cyprianus, et eucharistiam, docetque neque illud sanctificari, neque istam fieri apud hæreticos posse, qui nec altare habent, nec ecclesiam. Hocce argumentum quo Cyprianus hæreticorum sacramenta rejiciebat, adducit ac solvit Augustinus libro V *De baptismo* contra Donatistas capite 20, oleumque accipit ab
B eucharistia distinctum: « Cur autem, inquiens, ad verba, quæ procedunt ex ore homicidæ (non hæretici, sed intra catholicam Ecclesiam peccatoris) possit tamen Deus oleum sanctificare: et in altari, quod hæretici posuerunt, non possit, nescio... Quomodo exaudit homicidam deprecantem vel super aquam baptismi, vel super oleum, vel super Eucharistiam, vel super capita eorum, quibus manus imponitur? » Materiæ aut elementi nomine distincta numerat et appellat sacramenta, baptismum, confirmationem, eucharistiam, ordinationem.

In altari ergo, intra missarum solemnia coram populo fideli longe ante Fullonis ætatem sacratum fuisse chrisma seu sacrum unguentum, certo constat. Neque reponas, Petrum Fullonem, Theodoro lectore teste, ritum illum consecrandi chrismatis primum invexisse apud Græcos: eumdemque ritum jam olim in Ecclesia Latina obtinentem spectari minime potuisse a Græco Areopagiticorum auctore.
C Præsto namque responsio prima est, sibi etiam scriptorem illum proposuisse, Lequieno consentiente, ac animadvertente Scholiaste, ut Ecclesiæ Romanæ et Occidentalis ritus aliquos afferret et exponeret: quod num. 6 exemplis confirmavimus. Sequiturque responsio altera Theodori testimonio id unum evinci, Fullonem in Ecclesiam Antiochenam, in qua tyrannidem exercebat, ritum illum potuisse primum invehere; at colligi non posse, eumdem ritum in aliquibus Græcæ communionis ecclesiis antea non obtinuisse.

« At ritus ille, qui ibidem subjungitur (Lequieni verba sunt) ut unguentum super altare depositum seraphicis figuris duabus contegatur, quo significetur, Christum qui unguento repræsentatur, perpetuo seraphim cantico, quod Trisagion seu Tersanctum dicitur, celebrari; annon hoc etiam Gnaphæi et Severianorum mentem et ingenium redolet, qui Trisagia cantica modo toti Trinitati accinunt, modo soli Filio et Christo? » Duo animadverte in
D ritu, quem describit Areopagiticorum auctor. I. Unguentum supra divinum altare positum, seraphicis figuris duabus, *seu duodecim alis obvelari.* II. Concinere astantes *illud divinitus afflatorum prophetarum canticum afflationis.* Verba hæc cum integro textu superius dedimus. Canticum istud, quod astantes concinunt, ita declarat Scholiastes: « *Canticum*, scilicet *Sanctus* vel *Alleluia.* » Sed posterius, *Alleluia*, intellexisse auctorem Areopagiticorum, ipse sui interpres est loco citato num. 3, § 12, ubi latius exponit quæ strictim proposuerat: *Porro*, inquiens, *melos illud sacrum prophetarum divinitus afflatorum, sciunt hi qui Hebraice norunt, Dei laudem significare, sive laudate Dominum.* Itaque canticum illud, quod in confectione sacri unguenti concinebant astantes, nihil aliud erat nisi *Alleluia;* quod Latine perinde esse ac *Laudate Deum*, vel pueri norunt. Nulla ergo in his verbis Trisagii mentio. Neque te moveat (obviam

prævenio ac depello difficultatem) chrismatis confectionem ad sanctam et magnam feriam quintam hebdomadis sanctæ reservatam esse : illudque canticum, *Alleluia*, minimæ Quadragesimæ tempore decantari solitum. Olim enim liberum episcopis fuisse, ut sacrum chrisma omni die conficerent, perspicue patet ex concilio Toletano I, quod æræ Christianæ anno 400 celebratum est, canone 20, ubi hæc habentur : « Episcopo sane certum est omni tempore licere chrisma conficere. » Quibus adde Goarii animadversionem in notis ad Euchologium Græcorum : « In officiis quadragesimalibus canticum, *Alleluia*, frequentare sæpius et iterare Græcos; eique decantando facilius indulgere, quo tempus illud diuturniores divinas laudes requirere agnoscunt ; ac idem quoque in mortuorum exsequiis assumere. »

Dixerit Lequienus, de Trisagio se loqui, quod seraphicæ illæ figuræ duæ, sacrum unguentum obtegentes, significent. Annuo libentissime. Ipse auctor Areopagiticorum loco citato num. 3, § 5, sic ait : In alis duodecim unguentum in altari positum obvelantibus, significari *ordinem seraphim*, qui, *astante Jesu, et multum decantatam illam theologiam incessabili voce proclamant*. Voce illa, *Theologiam*, adnotat Scholiastes, intelligi canticum *Sanctus*, *Sanctus*, *Sanctus*. Ecce Trisagion : quod etiam *theologiæ* voce indicari, docet Cyrillus Hierosolymitanus catechesi 23, mystagogica 5, num. 4 : « Mentionem **666** etiam facimus seraphim, quæ in Spiritu sancto vidit Isaias thronum Dei circumstantia, et duabus alis faciem tegentia, duabusque pedes, ac duabus volantia, et dicentia : *Sanctus*, *Sanctus, Sanctus Dominus Sabaoth*... Propterea traditam nobis a seraphinis hanc theologiam recitamus, ut communi laudum modulatione cum superioribus mundo exercitibus conjungamur. » Notas consule doctissimi Sammauræi editoris. Significent ergo figuræ illæ duæ seraphicæ canticum Trisagion, quod in cœlis perpetuo decantatur; quid inde extundas, quod mentem et ingenium redoleat Cnaphæi et Severianorum, cum illud in liturgico officio antiqua omnis catholica Ecclesia adhibuerit?

At in eo contendit laudatus Lequienus, pravam latere Severianorum mentem, quod Trisagion illud ad solum Filium Jesum Christum, sacro unguento significatum, applicetur. Ac sane Fulloni datum crimini fuit, qui ad ipsum solum Filium carmen illud redegerit, *Sanctus Deus*, *Sanctus fortis*, *Sanctus immortalis*; invecto additamento, *qui crucifixus es pro nobis*. Petavium lege libro V *De Incarnatione*, capite 4, § 4. Nolim ego subtiliores hoc loco quæstiones agitare. Pro certo illud habeo, Areopagiticorum auctori mentem consiliumque non fuisse, ut Trisagion soli Christo applicatum eo ritu intelligeretur. Quinimo seraphim illi, astante Jesu, concinere intelliguntur Trisagion sanctissimæ Trinitati, Jesum sanctificanti, et oleo gratiæ plenissime ungenti. Auctoris luculentissima accipe verba, loco citato, num. 3, § 10 : *Nequaquam igitur*, inquientis, *divinissimus cœlestium essentiarum ordo ignorabat, Jesum divinissimum sanctificationis ergo descendisse, verum sciebat... et ab ipsomet Patre Spirituque humano more sanctificatum*. Consonat Scholiastes : *Nam et Jesus, qui ut Deus omnia sanctificat, ut homo etiam sanctificatus fuit a Patre, et a semetipso, quia etiam Deus est, et a Spiritu sancto; scientibus quoque cœlestibus ordinibus*. . . . Eodem ritu hodieque utuntur Græci, ut apud Goarium videre est ; neque puto, quispiam dixerit, se conformare illos velle menti, consilioque Petri Fullonis et Severianorum.

Cæterum ad illud quod attinet Trisagion, *Sanctus Deus*, *Sanctus fortis*, *Sanctus et immortalis*, cum additamento Petri Fullonis, *Qui crucifixus es pro nobis*, nec illud indicant Areopagiticorum auctoris verba, nec illud est quod a seraphim in cœ-

A lis decantari audiebat Isaias. Originem ejus narrant ecclesiastici scriptores.

XII.

Symbolum fidei non indicat auctor Areopagiticorum, legi aut decantari solitum in liturgia quam describit; unde præcipua cadit Lequieni conjectura de Areopagiticis libris Petro Fulloni ascribendis.

Morem legendi, aut cantandi fidei symbolum post evangelium, catechumenis et energumenis dimissis, in sacra liturgia, a Petro Fullone primitus invectum post secundam ejus sedis Antiochenæ invasionem anno 476, pro certo habent doctiores quique, qui de sacris ritibus agunt, fide et auctoritate innixi Theodori lectoris. Verba ejus num. 8 dedimus. Ritum istum satis indicari Lequienus contendit ab auctore Areopagiticorum, capite 3 *De ecclesiastica hierarchia*, num. 2, ubi hæc habentur : *Sacrarum Scripturarum lectione finita, sacro ambitu*
B *catechumeni arceantur, et cum iis energumeni et pœnitentes... Qui autem in ministrorum ordine primas tenent* (diaconi) *una cum sacerdotibus divino altari panem, sacrumque calicem benedictionis imponunt; ab universa plenitudine Ecclesiæ* (seu ab omni Ecclesiæ cœtu) *communi hymnologia* (seu catholica laudatione, τῆς καθολικῆς ὑμνολογίας) *præmissa*. Hanc laudationem catholicam intelligit vir doctissimus fidei Symbolum : quod etiam clarius indicatum putat ab eodem auctore num. 3, § 7, ubi latius theoriam mysterii exponit : *Hunc autem hymnum*, inquiente, *alii laudis canticum, alii religionis symbolum*, τῆς θρησκείας τὸ σύμβολον, *appellant*. Itaque auctor ille fuerit aut ipse Fullo, aut quidam alius ejus assecla.

Iis verbis Areopagiticis indicari symbolum fidei credidit etiam Hugo Menardus, in notis et observationibus in librum *Sacramentorum* : « Fuit quidem, inquiens, illius (symboli) usus in Ecclesiis antiquo-
C rum Græcorum, ut constat ex S. Dionysio, capite 3 *Hierach. eccles.*, cum proferens diversas opiniones circa hymnum, qui in sacris mysteriis cantatur, sic ait : *Hunc autem hymnum alii laudis canticum, alii religionis symbolum, alii* (*mea quidem sententia*) *divinius*, *hierarchicam eucharistiam*. » Quo tamen loco cum symboli fidei usum in sacra liturgia referat Menardus ad ecclesias antiquorum Græcorum, idque probet ex S. Dionysio, annon spectasse tempora videatur Petro-Fullone anteriora ?

Vidit hanc vero objectionem Scholiastes, sive Maximus, sive Joannes Scythopolitanus, depellitque duplici modo : « *Ab universa*. Quoniam, inquiens, etiam tum **667** fidei quoddam symbolum præmittebatur; vel potius doctrina ista quam tum acceperant ; seu fidei explanatio. » Hæc habet ille ad n. 2 et ad n. 3, § 7, sic ait : « *Generali*. Generale laudis canticum dixit : vel quod ab omnibus canitur, vel pro universali quasi gratia offertur. Hunc autem hymnum. Nota ut hunc hymnum symbolum, et professionem, et
D gratiarum actionem appellet. » Quamdam fidei explanationem professionemque, quæ symbolum vocari posset, ac etiam hymnus et laudis canticum dicebatur, editam ac decantatam ab omni Ecclesiæ consessu locum antiquitus in sacra liturgia habuisse, animadvertit primo Scholiastes ; quin inde tamen colligere liceat, Areopagiticis allatis verbis indicatum esse symbolum fidei, sive apostolicum, sive Nicænum, sive Constantinopolitanum. Symboli Nicæni usum, Theodoro lectore teste, in Ecclesiam Antiochenam invexit Petrus Fullo, et in Ecclesiam Constantinopolitanam Timotheus Monophysita ; erat vero ab hisce formulis longe diversa quæ describitur ab auctore Areopagiticorum, in officio liturgico adhibita, confessio fidei, utpote quæ hymnologiæ, et cantici laudis, et hierarchicæ eucharistiæ, seu gratiarum actionis modum haberet ; tametsi et symbolum religionis vocaretur, propterea quod divina beneficia, quæ fide credimus nobis

Deo in redemptione collata, canebantur et laudabantur.

Ad rem hanc facit animadversio Josephi Binghami, qui libro XV *Originum ecclesiasticarum*, capite 3, cum explanasset majorem gratiarum actionem, quæ in liturgia legitur; illam scilicet, quæ hymnum seraphicum includit, *Sanctus, sanctus, sanctus Deus Sabaoth*, adnotat, mentionem deinceps fieri in *Constitutionibus apostolicis* cujusdam specialioris actionis gratiarum pro divinis beneficiis in redemptione per Christum acceptis. « Quod integrum symbolum erat, inquit, quo Ecclesia tunc temporis in hoc officio utebatur. Nondum enim solemnis recitatio symboli pars officii ecclesiastici erat, uti quidem in posterioribus sæculis; sed tantum istæ doctrinæ recitabantur quæ specialioris gratiarum actionis pro magnis Incarnationis ac Redemptionis mysteriis erant argumentum. » Locum affert ex *Constitutionibus*, itemque testimonia Joannis Chrysostomi homilia 24, in Epist. I ad Corinth. et Cypriani epist. 113, edit. Oxon.

Jamvero ad alteram scholiastæ responsionem dilapsi sumus, quæ potius est prioris allatæ lucidior explanatio. Ipse namque Areopagiticorum auctor catholicam illam hymnologiam, quam post evangelium decantatum, jussisque foras abire catechumenis et energumenis et pœnitentibus, totus Ecclesiæ consessus concinebat, positam docet in commemoratione quadam beneficiorum Dei, Deique maxime benevolentiæ in sacro mysterio mox peragendo, cum laude supremi datoris, et cum gratiarum actione pro donis datis. Ejus accipe verba quæ habentur num. 3, § 7 : *Tum denique*, inquientis, *sancti sacrorum administri, spectatoresque studiosi* (ecce consessum Ecclesiæ omnem) *sacratissimam hostium* (quæ nempe parabatur in altari immolanda) *contuentes*, *catholica hymnologia* (seu generali laudatione) *concelebrant beneficum munificumque principium, a quo salutaria nobis exhibita sunt sacramenta*, *quæ sacrosanctam illam initiatorum* (baptizatorum) *consumat deificationem*. Quis, indicatis his verbis, dixerit symbolum fidei, seu formulam illam aut apostolorum, aut Nicænam, aut Constantinopolitanam, quam recitantes aut legentes fidei nostræ suprema capita profitemur? Pergit auctor : *Hunc autem hymnum alii laudis canticum, alii religionis symbolum appellant ; alii denique, mea quidem sententia, divinius hierarchicam eucharistiam, sive sacro principalem gratiarum actionem ; ut quæ divinitus ad nos dimanantia sacra dona complectitur*. Hymnus iste dicebatur laudis canticum, quo sacri ministri et fideles supremum datorem bonorum omnium canendo laudabant : verum etiam gratias agebant pro sacris donis ad nos dimanantibus, unde et *sacro principalis gratiarum actio* vocabatur. Ab aliquibus item *symbolum religionis* dictum fuit; ubi dignum est animadversione, *symbolum* dici, non fidei, sed *religionis :* nec enim simplex erat fidei professio; sed Christianæ religionis mysteria, Deo laudes effundendo, eique gratias pro collatis donis agendo, commemorabant fideles. Diciturque demum *catholica hymnologia*, propterea quod universus Ecclesiæ cœtus hymnum illum decantabat.

Nihil est ergo, quod formulam illam, quam *symbolum fidei* vocamus, indicet. Mirum foret, tot nominibus insignitam illam fuisse, quæ Patres alii ecclesiasticique scriptores nunquam usurparunt, neque ipse Areopagiticorum auctor alio in loco, ubi de Symbolo fidei apostolorum agit. Porro symbolum sive apostolorum, sive Nicænum, sive Constantinopolitanum a Græcis Patribus dictum legimus πίστιν, et ἔκδοσιν, et ὅρος πίστεως, et κανόνα, et ἅγιον μάθημα, et γράμμα, et γραφήν : nullibi *hymnum*, aut *hymnologium*, aut *canticum laudis*, aut *gratiarum actionem*. Ipse auctor Areopagiticorum capite 2 *De ecclesiast. hierarch.*, num. 2, § 6, de symbolo fidei loquens, quod initiandi baptismo edebant, ac profitebantur, vocat illud θεοπαραδότους ἱερολογίας, *sacra a Deo tradita eloquia*. Quod argumento demum est, nihil 668 esse in eo loco Areopagitico, quod symbolum fidei indicet, quodve spectet ad ritum in officio liturgico invectum a Petro Fullone.

XIII.

Symbolum simplex Nicænum fecit sacræ liturgiæ partem Petrus Fullo. Symbolum Constantinopolitanum orthodoxi adhibuerunt. Ritus hujusmodi non exponit, nec indicat auctor Areopagiticorum. Hinc vitam egit ille ante ejusdem novi ritus tempora.

Nondum satis. Invectum a Fullone ritus penitius introspicere præstat, ut liquido demum pateat, nihil esse in Areopagiticis dictis, quod mentem ac ingenium Petri Fullonis ac Severianorum redoleat. Illum verissime declarat Christianus Lupus in Dissertatione de symbolo apostolico et Nicæno cap. 6 : « Tertio discimus, inquiens, quod Nicænum symbolum solemniter cantari ad omnem liturgiam, primus in Antiochena Ecclesia ac diœcesi jusserit fœdus Eutychianista Petrus Fullo. Quarto, quod eumdem ritum in Constantinopolitanam Ecclesiam ac diœcesim invexerit ejusdem patriarcha Timotheus. » Jam tene ritum illum a Fullone in Ecclesiam Antiochenam, a Timotheo in Constantinopolitanam, Eutychianistis hominibus invectum, in sola Symboli decantatione positum non esse, sed in usu Symboli Nicæni, rejecto Constantinopolitano.

Cur ita? Animadverte formulam fidei, quam in concilio Nicæno adversus Arium trecenti decem et octo Patres condiderunt, quibusdam postea auctam fuisse additamentis, vel majoris explicationis gratia, vel novæ ut hæreses claris verbis confoderentur. Nicænum quidem Symbolum his verbis desinit : « Qui propter nostram salutem incarnatus est, et inter homines versatus : qui passus est, et resurrexit tertia die, ascendit ad Patrem, et iterum venturus est cum gloria, ut vivos judicet ac mortuos : credimus etiam in Spiritum sanctum. » Ita vero se habent symboli Constantinopolitani additamenta : « Qui propter nos homines, et nostram salutem descendit de cœlis : et incarnatus est de Spiritu sancto ex Maria virgine, et homo factus est : crucifixus etiam pro nobis sub Pontio Pilato, passus et sepultus est, » etc.

Utrumque symbolum in synodo Chalcedonensi, quod habitum fuit adversus Eutychem et asseclas, publica orthodoxorum acclamatione, ac Patrum decreto confirmatum. Utrumque actione 2 recitatum, ac primo his acclamatum Nicæno verbis : « Hæc catholicorum fides, huic omnes credimus, in hac baptizati sumus, in hac baptizamus; » tum pariter Constantinopolitano : « Hæc omnium fides, hæc orthodoxorum fides, sic omnes credimus. » In definitione demum fidei, quæ habetur actione 5, ita pro utroque decretum latum legitur : « Communi judicio dogmata expellentes erroris, et inerrabilem Patrum renovavimus fidem, symbolum trecentorum decem et octo omnibus prædicantes : et eos, qui hanc veluti tesseram pietatis acceperunt, ut proprios Patres etiam ascribimus; eos nimirum, qui postea in magna Constantinopoli congregati sunt centum quinquaginta, et eamdem fidem ipsi quoque confirmaverunt. Decernimus igitur.... præfulgere quidem rectæ et immaculatæ fidei expositionem sanctorum et beatorum 318 Patrum qui in Nicæa temporibus piæ memoriæ Constantini imperatoris : servari autem et ea, quæ apud Constantinopolim a sanctissimis centum et quinquaginta Patribus decreta sunt, ad expellendas quidem hæreses quæ eo tempore germinaverant, et ad confirmationem catholicæ et apostolicæ nostræ fidei. » Hinc vero factum, ut orientales orthodoxæ Ecclesiæ, singularibus fidei formulis prætermissis, quibus utebantur pro liber-

tate; quæ tunc obtinebat, paulatim symbolum Constantinopolitanum adhibere cœperint in baptismatis collatione, illudque constantissime retinuerint, hodieque retineant; idemque symbolum nihilominus in ecclesiasticis monumentis appellatum fuerit Nicænum, cum revera sit ipsum Nicænum aliquibus additamentis auctum.

At hæc additamenta, quæ in symbolo Constantinopolitano habentur, pertinacissime rejiciebat Eutyches, adhærebatque soli ac simplici Nicæno, quo divinæ sacramentum Incarnationis non ita perspicue, ut in Constantinopolitano, explanatum fuerat. Apertissime rem produnt Acta synodi œcumenicæ Chalcedonensis. Actione 1, libellus refertur confessionis Eutychetis, in quo symbolum Nicænum continebatur cum his verbis ad Incarnationis mysterium attinentibus: « Qui propter nos homines et propter nostram salutem descendit, et incarnatus est, et homo factus est, passus, et resurrexit tertia die, » etc. Tum sic addit Eutyches: « Sic ab initio, inquiens, a progenitoribus meis accipiens, credidi et credo.... Et in hac fide baptizatus, signatus sum, et usque hodie vixi.... Eum, qui præter istam addiderit aliquid, aut imminuerit, aut docuerit, damnationibus.... subjacere. » Pravam hæretici hominis mentem statim patefecit Diogenes episcopus Cyzici. Hæc ille reposuit: « Dolose, inquiens, præposuit (Eutyches) synodum sanctorum Patrum, quæ in Nicæa facta est. Accepit namque additamenta a sanctis Patribus (Nicæni ad Symbolum apostolorum facta) propter perversum intellectum Apollinaris, et Valentini, et Macedonii, et qui eis similes sunt **669** (quibus Eutyches animo adhærescebat). Et additum est in symbolo sanctorum Patrum (nempe Constantinopolitano): *Qui descendit, et incarnatus est de Spiritu sancto ex Maria virgine*. Hoc namque prætermisit Eutyches, sicut Apollinaristæ. Nam etiam Apollinaris suscipit sanctam synodum, quæ in Nicæa facta est; secundum propriam perversitatem intelligens verba. Effugit: *De Spiritu sancto et Maria virgine*, ut ne omnino unionem carnis confiteretur. Etenim sancti Patres, qui in Nicæa convenerunt, quod incarnatus est, dixerunt. Sancti autem Patres, qui post ipsos fuerunt (Constantinopoli congregati in synodo) explanaverunt dicentes: *De Spiritu sancto, et ex Maria virgine*. » Hæc Cyziceni episcopi verba insuper habentes episcopi quidam Ægyptii, qui Eutychetis, ac Dioscuri Alexandrini antistitis, Eutycheti patrocinium impendentis, partibus adhærebant, adjectiones Nicæno symbolo factas rejicere perrexerunt: « Nemo, inquientes, suscipit adjectionem, nemo diminutionem: quæ in Nicæa constituta sunt, teneant. » Ac rursum: « Adjectionem nullus suscipit: teneant, quæ Patrum sunt: teneant, quæ in Nicæa constituta sunt. »

Satis jam patet, solemne Eutychianis fuisse, ut Constantinopolitanum symbolum sugillarent ac rejicerent, solumque Nicænum profiterentur. Hoc idem consilium Monophysitis Petro Fulloni episcopo Antiocheno, et Timotheo episcopo Constantinopolitano insederat; eodemque pravo inducti consilio, partem liturgiæ divinæ fecerunt symbolum, non Constantinopolitanum, quod rejiciebant; sed Nicænum, quo abutebantur. Refert ergo Theodorus lector libro II, Petrum Cnaphæum (« cum rursus episcopatum recuperasset » Antiochenum) « excogitasse, ut in singulis collectis symbolum diceretur, » quod Nicænum fuisse, hæc alia ejus verba evincunt: « Timotheus (episcopus Constantinopolitanus) symbolum fidei trecentorum et octodecim Patrum in singulis collectis recitari præcepit, in odium scilicet Macedonii, quasi ille non susciperet id symbolum. » Secundam Cnaphæi irruptionem in sedem Antiochenam ad annum 476 pertinere, docent Lequienus in *Oriente Christiano*, continuatores Bollandi tomo IV Julii, Antonius Pagius. Macedonio hujus nominis secundo anno 515 in exsilium pulso, Monophy-

A sita Timotheus subsecutus est in sedem Constantinopolitanam, rexitque Ecclesiam illam septem annos. Invecti novi ritus auctor fuit in Antiochena Ecclesia Petrus Fullo, seu Cnaphæus: ipsumque imitari in Ecclesia Constantinopoleos Timotheo placuit.

Verba illa, « in odium scilicet Macedonii, » expendens Natalis Alexander, sibi colligere videtur, agi eo loci de symbolo Constantinopolitano, tametsi dicatur illud « trecentorum et octodecim Patrum; » Macedonium scilicet intelligens, Spiritus sancti divinitatis hostem, in synodo Constantinopolitana œcumenica II damnatum. Ita ille sæculo IV, dissertatione 37, art. 1 in fine. Fallitur vir doctus. Macedonius est, non primus Spiritus sancti hostis, sed hujus nominis II immediatus ipsius Timothei antecessor, catholicæ fidei in synodo Chalcedonensi constitutæ professione clarus. Hanc ob causam ab Anastasio imperatore in exsilium anno 511 pulso,
B ipse Timotheus hæreticus, et synodi Chalcedonensis impugnator suffectus fuit. Plura pessimus homo egit, Theodoro lectore teste, contra ipsum Macedonium: ac inter alia « symbolum fidei trecentorum et octodecim Patrum (Nicænum) in singulis collectis recitari præcepit, in odium scilicet Macedonii (prædecessoris) quasi ille non susciperet id symbolum (nempe Nicænum). »

Ritui porro, quem pravo consilio invexerant hæretici Monophysitæ, ritum opposuerunt orthodoxi, quo palam coramque in sacra liturgia rectam et catholicam Incarnationis Dominicæ fidem profiterentur, symbolo Constantinopolitano, quod rejiciebant illi, adhibito. Præsto est ecclesiasticum monumentum, quod ad annum 518 pertinet, quo maxime constat, jam tum in usu fuisse apud orthodoxos, ut in divina liturgia symbolum fidei legeretur aut decantaretur. Inter acta synodi Constantinopolitanæ anno 536 sub Menna celebratæ, libellus
C recensetur inscriptus: *Quomodo prædicatæ* (seu promulgatæ) *sint synodi*. Ad aliud concilium spectat Constantinopoli anno 518 habitum, Justino seniore catholico regnante post Anastasium imperatorem, Chalcedonensis concilii hostem. Ejus initium est: « Introitu facto secundum consuetudinem in sanctissima magna ecclesia nostra, die Dominica 15 præsentis mensis Julii, indictione XI, a domino sanctissimo archiepiscopo et œcumenico patriarcha Joanne, » etc. Annum 518 indicat undecima indictio: quo Joannes II, cognomento Cappadox, die 17 mensis Aprilis in sedem Constantinopolitanam Timotheo Monophysitæ memorato suffectus fuit. Prope finem libelli hæc habentur verba juxta versionem ab Henrico Valesio emendatam in notis ad Evagrium libro IV, capite 11: « Et post lectionem sancti Evangelii, cum missa ex more celebraretur, et clausis januis, et sacro symbolo (τοῦ ἁγίου μαθήματος) ex more recitato (κατὰ τὸ σύνηθες) ubi ventum est ad diptycha, » etc. Perspicue patet, sym-
D bolum fidei in liturgia jam anno 518 « ex more » lectum recitatumque ab orthodoxis fuisse.

At illud erat symbolum Constantinopolitanum. Exstant loco citato epistolæ **670** ejusdem synodi Constantinopolitanæ anno 518 celebratæ ad ipsum Joannem nuperum patriarcham, in quibus hæc habentur: « Tertium capitulum in petitione continebatur, ut pro majori Scripturarum auctoramento sancta et magna synodus 318 Patrum congregatorum in Nicæa, qui sanctum symbolum fidei definierunt et exclamaverunt: « In quo baptizati sumus, et baptizamus: » et quæ in Constantinopoli sub « Nectario sanctæ memoriæ congregata est, et prædictum sanctum symbolum 318 Patrum confirmavit ponantur in sacris diptychis, » etc. Ubi symbolum illud fidei, quod Nicæna synodus definivit, confirmavitque synodus Constantinopolitana, non aliud est nisi Constantinopolitanum, seu Nicænum cum additamentis. Paria leguntur verba ibidem in

epistolis monachorum, et Joannis Hierosolymitani ad eumdem Joannem patriarcham.

Accedit luculentissima confirmatio ex Chronico abbatis Biclarensis Lusitani. qui sæculo sexto florebat, didicitque litteras Constantinopoli, Chronicon illud, quod ab anno 566 perducitur ad annum 500, vulgavit Henricus Canisius. Locus est, luxatus quidem, sed ab Henrico Valesio ad sua tempora redactus, qui rem mirifice confirmat. Nempe ait Biclarensis: « Romanorum (imperatorum) LIII Justinus junior annis undecim. Qui Justinus anno primo regni sui (anno Christi 566) ea quæ contra synodum Chalcedonensem fuerant commenta, destruxit; symbolumque sanctorum 150 Patrum Constantinopoli congregatorum, et in synodo Chalcedonensi laudabiliter receptum, in omni Ecclesia catholica a populo concinendum intromisit, priusquam Dominica dicatur oratio. « Quæ nempe Justino seniori conveniunt, factaque fuerunt anno 518, deceptus Biclarensis tribuit Justino juniori, redigitque ad annum 566. Ita Henricus Valesius in Notis ad caput 4 libri v Evagrii. Quo loco refert ipse Evagrius, a Justino juniore transmissum fuisse anno primo imperii, Christi 566, edictum « ad omnes qui ubique sunt Christianos: cui omnes quidem consensum suum accommodarunt, rectam in eo fidem ac doctrinam promulgatam esse dicentes; nullum tamen ex membris Ecclesiæ, quæ discissa fuerant, ad pristinam rediit unitatem; propterea quod disertis verbis edixerat imperator, ut firmus atque immotus Ecclesiarum status in posterum servaretur, sicut antea servatus fuerat. » Nempe satis fuit Justino juniori, orthodoxam edicto suo exposuisse fidem; deque Eutychiano, et Nestoriano dogmate disputationes in posterum vetasse, ita ut unicuique de hisce rebus pro suo sentire arbitrio liceret. « Ex hoc itaque edicto colligitur (verba sunt Valesii) nullam utilitatem consecutam esse, ut recte scribit Evagrius. Male igitur Joannes Biclarensis in Chronico Justino juniori ea tribuit, quæ seniori Justino potius conveniebant. » Is fuit ergo, qui anno 518, ut ea destrueret, quæ contra synodum Chalcedonensem peracta fuerant, symbolum fidei Constantinopolitanum, quod ipsa Chalcedonensis synodus laudabiliter acceperat, quodve rejiciebant Eutychiani, decantandum in sacra liturgia præcepit « in omni Ecclesia catholica, » cum aliquæ jam illud adhibere cœpissent, postquam Petrus Fullo anno 476 concinendum prava mente invexit symbolum Nicænum. Concinendum illud vero jussit, si Biclarensi credimus, « ante Orationem Dominicam; » quod utique postea præstitutum novimus in ecclesiis Hispaniæ, non alibi.

Sero in Occidente ritus idem receptus. In collatione baptismatis tradere symbolum, quod apostolorum dicitur, perrexerunt Latinæ Ecclesiæ: ipsumque symbolum Constantinopolitanum ut divinæ liturgiæ pars esset, Hispani Patres in concilio Toletano III quod anno 589 sub Recaredo rege adversus grassantem Arianam impietatem celebratum est, primi decreverunt capite 2. « Ut pro reverentia sanctissimæ fidei, inquientes, et propter corroborandas hominum invalidas mentes, consultu piissimi et gloriosissimi domini Recaredi regis.... per omnes ecclesias Hispaniæ vel Gallicæ, secundum formam Orientalium Ecclesiarum, concilii Constantinopolitani, hoc est 150 episcoporum, symbolum fidei recitetur: et priusquam Dominica dicatur oratio, voce clara a populo decantetur. » Sæculo nono mos idem vigebat in Galliis. Valafridus Strabo in libro *De rebus ecclesiasticis*, capite 22 ait: « Apud Gallos, et Germanos post dejectionem Felicis hæretici, sub gloriosissimo Carolo Francorum rectore damnati (anno 792, in synodo Ratisbonensi et anno 794 in Francfordiensi) idem symbolum latius et crebrius in missarum cœpit officiis iterari. » Satis indicant hæc verba (animadvertente A Edmundo Martene libro I *De antiquis Ecclesiæ ritibus*, capite 4, art. 5) jam antea symbolum in missis recitatum fuisse; sed non ita latius et crebrius, ac post damnatum Felicem. Sæculo demum undecimo, eumdem in Ecclesia Romana, Henrici imperatoris temporibus admissum ritum, plerique arbitrantur; sed toto etiam sæculo nono dictum lectumque, licet non decantatum, apud Romanos symbolum, contendit laudatus Martene loco citato, ubi scriptorum, qui adversari videntur, testimonia declarat et conciliat.

Jam vero ritum hujusmodi nullum, quem diligenter exposuimus, indicant Areopagitica verba a Lequieno opposita, sive prava mente a Petro Fullone et Monophysitis, sive catholico consilio ab orthodoxis invectum. Nulla symboli Nicæni, nulla Constantinopolitani mentio, quod in sacra liturgia decantaretur. Una proponitur **671** hymnologia, quam totus ecclesiæ consessus post Evangelium, B catechumenis, et energumenis, et pœnitentibus pulsis, cum hostia in altari immolanda parabatur, concineret. Quæ nempe hymnologia complectebatur tum laudem supremi Numinis, a quo bona cuncta procedunt, tum pro donis datis gratiarum actionem. Hinc vero colligi potest, auctorem Areopagiticorum, qui inter partes liturgicas nullam symboli fidei mentionem ingerit, vitam egisse ante ritum hujusmodi invectum anno 476.

XIV.

Primus Areopagiticorum locus a Lequieno objectus ex libro De divinis nominibus. *Prava dogmata Monophysitica explanantur. Cum his non consonat, imo illis adversatur prædictus locus, quo divinæ naturæ integritas, et humanæ exaltatio in Christo declaratur. Scholiastæ et S. Thomæ commentarii.*

Summam disputationis jam attigimus. Pravis Eutychianorum dogmatibus opera Areopagitica scatere C contendit Lequienus. Id ad examen vocandum est. Locum profert ille, qui capite 2 *De divinis nominibus*, § 10, legitur sub nomine S. Hierothei: in quo Dominus Jesus dicitur ὑπερφυὲς καὶ ὑπερούσιον, *quod supernaturale et supersubstantiale est, quando factus fuit homo, servasse, non solum quatenus nostra participavit sine alteratione et confusione, nihil ex inexplicabili sua inanitione quoad immensam plenitudinem suam perpessus; sed (quod omnium novorum perquam novum est) in nostris naturalibus supernaturalis erat et in iis quæ substantiæ sunt supersubstantialis, quoad omnia nostra supra nos eximie supereminens.* « Cujus loci sensus visque ut percipiatur (Lequieni verba sunt), attinet observare, vocibus ὑπερούσιος, et ὑπερφυής, apud istum auctorem non significari eximium quemdam statum, qui tamen naturæ creatæ terminos ex toto non excedat; sed divinam omnem præcellentiam, quæ ab omni creatæ substantiæ quantalibet perfectione infinite D discrepet. Jamvero si Dominus Jesus, supernaturalem, supersubstantialemque statum suum servavit; non solum quatenus cum Deus esset, sine sui diminutione et confusione nostrarum rerum particeps fuit; sed etiam quatenus humana nostra, seu nostræ substantiæ ac naturæ propria, supernaturali supersubstantialique ratione gessit, et habuit; quid aliud restat, nisi Christum divine humana, quæque nostra gessisse; ejusque adeo humanitatem ad divinitatis naturam pertinuisse velut ejus appendicem; qui quidem purus putus Monophysitarum error fuit. »

Reponenda plura sunt. Ac primo Monophysitica commenta, non una, sed alia et alia ratione efferebant heterodoxi ipsi homines, ac intellexisse videntur Patres, qui in illo negotio versati sunt, S. Leo papa, Patres Chalcedonenses, Theodoretus aliique plures. Paucis ea Damascenus lib. III *De fide orthodoxa*, capite 2, complectitur: « Unus, » inquiens, Filius Dei naturæ humanæ perfectæ ac

integræ « secundum hypostasim absque confusione, aut mutatione, aut divisione : ita ut nec divinitatis suæ naturam in carnis substantiam mutaverit, nec substantiam carnis suæ in naturam suæ divinitatis; nec ex divina sua natura, et quam assumpsit humana natura, unam confecerit naturam » (sive confusam, ex divina scilicet et humana simul commistis coalescentem ; sive ex duabus illis integris quidem manentibus, sed veluti imperfectis incompletisque partibus compositam). Tres vel quatuor hujusmodi insani ac pestiferi erroris explicandi modos passim afferunt Patres. Nihil vero simile in Areopagiticis allatis verbis, nihilque prorsus in opere toto : imo dicitur Filius Dei nostra participavisse sine alteratione et confusione : nihil ex inexplicabili sua inanitione, quoad immensam plenitudinem suam, perpessus. » Quæ Scholiastes expendens ait : « Observa itaque, neminem tam divine loqui contra Nestorianos, et Acephalos (seu Monophysitas) et Phantasiastas. » Adhuc plura, eaque solidissima, dabimus infra.

At fuerint Monophysitarum aliqui, vel plerique, qui impium ac impossibile unius Christi naturæ commentum prædictis modis expositum rejicientes, novum addiderint, ne ita insani viderentur; quod nempe verbis citatis indicat Lequienus, ac superius ex doctissimo Combefisio ita repræsentaverat, « ut unam dixerint Eutychiani naturam, non ut caro sive humanitas Christo defuerit, vel per mutationem sive conversionem, vel per absorptionem sive deperditionem (neque ut divinitas conversa intelligi debeat in carnem, aut in unam tertiam naturam differentem per commistionem adunata, aut veluti demum pars imperfecta compositam quamdam simul cum carne conficiens); sed ut natura divina sola proprie natura sit et dicatur, quæ primas in Incarnatione partes habeat, non humana, quæ secundas tantum : illa, inquam, quæ aliam habeat, non quæ habeatur tanquam illius videlicet appendix, eique immersa. » Qui tamen error, inquio ego, ut magis innotescat, satis non est dicere, naturam divinam in Christo **672** principalem esse, et humanam veluti appendicem ; illamque habere, et istam haberi. Hæ videntur innoxiæ locutiones, ni aliquid aliud addatur. Dixerat namque Vigilius Tapsensis libro IV *Contra Eutychem*, num. 4 : « Quia ergo non est idipsum haberi, et habere; Verbum quippe habet, habetur autem caro : perspicue et liquido comprobatur, Christum utriusque esse naturæ, unius vero personæ. » Quo loco ex illa distinctione habentis, et habiti dogma colligit Vigilius Eutychianis adversum. Quanquam et illud animadvertendum est, quod docet S. Thomas in opusculo *Contra Græcos et Armenos*, capite 6, non tam esse divinam naturam, quæ habeat humanam; quam potius personam Verbi esse illam, quæ vere ac proprie naturam humanam habet ; nihilominus vero « propter rei identitatem, » ut ait ille opusculo I, capite 4, cum natura divina non distinguatur a persona ; dici recto sensu posse, naturam divinam habere humanam. Ea recole quæ latiore sermone versavimus num. 9, ubi Cyrilli sententiam expendimus *de una natura Verbi incarnata*.

Hinc merito Dionysius Petavius libro *De Incarnatione*, capite 8, num. 4 colligit, primarium in Incarnatione locum obtinere divinitatem, ad quam humanitas, velut appendicis et accidentis instar est ad substantiam. Id ante luculentissime docuerat doctor angelicus, opusculo II, capite 211, ubi rejecta compositione ex natura divina et ex humana, velut ex partibus, non aliud inquit hujusce compositionis in Christo « exemplum posse in creaturis inveniri, » nisi quod suppeditat subjecti et accidentis unio : quæ « non sic uniuntur, ut ex eis aliquod tertium constituatur; unde subjectum in tali unione non se habet ut pars, sed est integrum quoddam, quod est persona, hypostasis, et suppo-

A situm ; accidens vero trahitur ad personalitatem subjecti, ut sit persona eadem hominis, et albi. » Neque tamen quispiam colligat, naturam humanam accidentis more ad personam divinam adhærescere, ac unionem duplicis naturæ in Christo accidentalem dici debere ; humana quippe natura est vera substantia, eademque ad subsistentiam Verbi divini tracta constituit personam Christi, quæ non est distincta a persona Verbi pariter subsistente in natura divina. Theologos consule, qui hæc omnia late pertractant.

Hæreticum sensum si velit Lequienus locutionibus illis, quas adhibet cum Combefisio, efferri ; addat oportet quæ postea refert ipse ex Timotheo Æluro, qui in lucubratione, qua Leonis Magni ad Flavianum epistolam vellicabat, pronuntiare non dubitavit : « Humanitatem Christi omni actione propria caruisse; nec operationes alias, nisi divinas, per eam exsertas esse ; atque adeo quæ humanitatis operationes censebatur, πάθη passiones potius, et meras exsecutiones, πράξεις, esse nun-
B cupandas. » Quo commento admisso sponte fluit, quod idem Ælurus contendebat, « solam divinitatem esse Christi naturam, etsi incarnatam » se nimirum carne vel humanitate habente instar appendicis adjunctæ, vel instar instrumenti, per quod divinæ exsererentur operationes. Quo pariter admisso commento, et illud intelligi potest quod effutiebant, per Incarnationem humanitatem totam ad deitatis naturam pertinuisse, sed sine ulla tamen permistione, vel absorptione, vel conversione ; nec enim humanitas deperdebatur, sed salva consistebat, propria tamen operatione spoliata, ac divinæ naturæ effecta instrumentum. Eutychianum hunc sensum confirmat Petavius libro VIII *De Incarnatione*, capite 6, enarrans dogma Monothelitarum, qui sicuti unam Christi operationem esse putabant, ita unam ejus naturam fateri cogebantur. « Christi humanitatem a divinitate Verbi actam (ait ille num. 5) et impulsam, ac gubernatam fuisse,
C inter orthodoxos convenit... Verum hoc eo fine Monothelitæ proferebant, ut nonnisi una amborum esset ἐνέργεια, eaque ex toto divina, quæ manans a divinitate trajiceretur in animam et in carnem, a quibus tantummodo reciperetur, nulla autem efficeretur ex parte. Siquidem animam illi censebant nullis in Christo facultatibus instructam esse, neque spiritalibus, neque sentienti ac vegetanti parti congruentibus; sed solam inesse substantiam : δύναμιν vero et potentiam, ac consequentem ex ea ἐνέργειαν in solidum divinitatis esse. Sicut malleus ab artifice ad opus adhibitus et impulsus nullam ex sese motionem confert; sed hanc totam a movente receptam, tanquam alienam in opus refundit. » Et infra num. 5 : « In ipsa carnis perpessione duo sunt consideranda : alterum, motio ipsa et agitatio carnis, aut divisio vel contusio et hujusmodi ; alterum doloris perceptio, quam scholæ *sensationem* vocant.
D Horum prius sola caro patiebatur, utpote materia, et quantitate natura sua constans; posterius ex vi et sentiendi facultate proficiscebatur, non humana vel creata ; sed divina, quæ carni se accommodans, idem in carne Christi faciebat, quod in carne omnium hominum anima rationalis. » Itaque (ut numero superiore concludit ille) « quidquid vitale, ac vegetum, et spirans inesset homini Christo atque omnis ejus actio et impulsio, qua vel seipsam in cæteris Adami posteris movet anima, vel subjectam sibi carnem agit et excitat, non ab ulla creata potentia et facultate fluebat, sed ab ipsamet divinitatis substantia, quæ naturales animæ facultates altiori et extraordinaria **673** virtute supplebat, et consentaneas humanæ substantiæ operationes exprimebat. » Hæc ille, quæ et Lequienus approbat in Notis ad hæresim Monothelitarum. Hinc demum perspicue ratio patet, ob quam Monothelitas et Eutychianos orthodoxi Patres appellarent Apollinaristas; hi namque anima, vel mente mutilabant humanitatem Christi;

illi propria energia ac omni facultate vitali spoliabant eam, id omne munus in divinitatem rejicientes. A

An ergo tam impium dogma tradiderit allato loco auctor Areopagiticorum? Age locum ipsum diligentius expendamus. Prætermissa a Lequieno verba primum affero. Jesu Christi divinitatem extollit, quæ *ineffabilis est et inexplicabilis, supra sensum, supra vitam, supra substantiam; supernaturaliter habet supernaturalitatem et supersubstantialiter substantiam excedit.* Quo loquendi modo passim toto opere usurpat auctor non tam substantiam, dici debere Deum, quam supra substantiam, frequentius animadvertens; neque naturam, sed supra naturam. Pergit ille: Ex humani generis amore, inquiens, ἕως φύσεως *ad naturam se demisit:* καὶ ἀληθῶς οὐσιώθη, *et vere substantiatus est;* καὶ ἀνὴρ ὁ ὑπέρθεος ἐχρημάτισεν *et homo (qui supremus Deus erat) nuncupatus est.* Catholicam fidem hæc verba exprimunt; neque verbulum est, quod varia Eutychiana dogmata redoleat. Id etiam ævo suo observatum a Scholiaste: « *Usque ad naturam.* Vides quomodo dicat, quoniam etiam *ad naturam* venit (naturam scilicet nostram intellige): et naturam non recte de Deo dici (Deus quippe supra naturam est). Ecce enim quomodo dicat, quoniam usque *ad naturam* descendit, id est eo usque vilitatis, atque ejus quod ipse non habebat, pervenit. Ubi nota significantiam verborum. » B

An ita vero descenderit ad naturam nostri generis, ut hæc in assumptione conditionem proprii generis amiserit, actione propria spoliata, et effecta instrumentum, per quod quidquid energiæ et actionis erat in Christo Domino una deitas operaretur? Ita nonnullos Eutychianos contendisse, dictum est: ac ita sequentibus verbis voluisse Areopagiticorum auctorem, arbitratur Lequienus. Jam verba, quæ sequuntur, profero et expendo. *Etsi in istis* (in natura scilicet nostra, nostraque substantia assumptis) *habeat quod supra naturam, et supra substantiam est.* Quod bifariam ostenditur. Ac primo quia divinitas, quam paulo superius vocandam docuerat *supra naturam, et supra substantiam,* salva consistit in Incarnatione; unde ait: *Non solum quia immutabiliter et sine confusione nobis sese communicavit, nihil in exuberanti sua plenitudine ex ineffabili exinanitione perpessus.* Ac deinde quia *verum etiam* (*quod omnium novorum novissimum*) *in naturalibus nostris supernaturalis erat, et in substantialibus supersubstantialis, omnia nostra ex nobis et supra nos excellenter habens.* Si Monophysitica hæc verba sint, sensum edant oportet, naturam nostram et substantiam nostram in Christo propria caruisse actione; nec operationes alias nisi quæ divinitatis erant, per humanitatem ejus exsertas esse. Sed hunc sensum convellit auctor, qui diserte docet Deum, seu Dei Filium in Incarnatione vere substantiatum esse: et insuper habere *omnia nostra ex nobis,* naturam scilicet ipsam et naturæ proprietates, et actiones; sed hæc omnia tamen ab illo haberi *supra nos,* id est *excellenter,* seu excellenti modo. Quam sine dubio excellentiam plura declarant in Christo Domino notissima. I. Quia natura humana Verbi divini personali proprietate subsistit. II. Quia operationum, quæ Christus exserebat, principium erat persona divina, seu Verbum divinum in ipsa subsistens natura humana. III. Quod ipsa natura humana auctore et moderatore Deo ita gubernabatur, nihil ut sine ipsius nutu prorsus ageret. IV. Denique quod multiplici ac sublimi dono gratiæ insignitus fuerat homo Christus veluti ortus ex Virgine, impeccabilitatis, ac miracula patrandi facultatis; quæ omnia novissima sunt, soli Christo conveniunt; ac sane mirabilia quis non agnoscat, non adoret? Hæc vero sunt illa, quæ pervio, ac plano et catholico sensu ostendunt, in ipsis naturalibus et substantialibus nostris per Incarnationem assumptis maxime elucere divinitatis supernaturalitatem et supersubstantialitatem. C D

Hæc illustrat omnia Petavius libro VIII *De Incarnatione,* capite 10 et 12. Hæc eadem ante enarraverat Scholiastes, quem consule. Non alium vidit sensum perspicacissima angelici præceptoris mens. Ait enim lectione 5: « Quamvis enim acceperit propria nostræ naturæ, tamen in ipsis rebus humanis habuit supernaturale et supersubstantiale: id est uno modo, in quantum communicavit nobis, assumens nostram naturam absque variatione divinæ naturæ, et absque commistione ipsius, et conversione ad humanam naturam; ita quod per exinanitionem ineffabilem de qua Apostolus loquitur Philipp. II: *Nihil passus est ad superplenum ipsius,* id est nihil diminutum de plenitudine suæ deitatis; non enim dicitur exinanitus per diminutionem deitatis, sed per assumptionem nostræ naturæ deficientis. Alio modo, quia (quod est inter omnia nova magis novum, et mirabile) ipse erat *in naturalibus nostris supernaturaliter,* et *in substantialibus nostris supersubstantialiter, omnia* humana quæ *ex nobis* accepit, *supra nos habens;* quia caro 674
ejus majoris virtutis est et dignitatis quam alterius, et anima ejus dignior omni anima, et actus ejus et operationes fuerunt unificæ (vivificæ, deificæ) ex virtute deitatis. » Cur ita? quia nempe caro et anima, seu humanitas Christi, Dei Verbi personali proprietate affecta subsistebat, ac operationes ejus a persona divina, velut a principio, proficiscebantur; unde verissime dictum, Christum divino et excellenti modo humana nostra gessisse et habuisse.

XV.

Alia Areopagitica testimonia duo, ex eodem libro De divinis nominibus *objecta naturam diserte distinguit a persona auctor: docetque factam naturarum unitionem in persona et hanc ex duabus naturis compositam. Divi Thomæ commentarius.*

Eodem in allegato loco, quem numero superiore expendimus, digna censet animadversione Lequienus verba nonnulla sub Hierothei nomine prolata, nempe: *Causa omnium, et quæ omnia implet, est Jesu divinitas,* τοῦ Ἰησοῦ θεότης; *quæ usque ad nostram naturam se demisit, et vere substantia est,* ἀληθῶς οὐσιώθη. Ubi « Severianorum more (inquit Lequienus) contra quam inter catholicos, post synodum præsertim Chalcedonensem, ratum fixumque erat, deitatem seu naturam divinam hic minime secernit ille ab hypostasi, ut eam esse incarnatam censeat. » Quem Eutychianum sensum confirmari ait aliis verbis, quæ eodem in libro *De divinis nominibus,* capite 1, § 4, habentur: *Deitas* θεότης, *humanissimam se præbuit, quia nostris secundum veritatem integre in una suarum hypostasium communicavit, ad seipsam referens, sibique vindicans humanam vilitatem, ex qua ineffabili modo simplex Jesus compositus est,* etc. « Hoc in loco (verba sunt Lequieni) humanitatem sic a deitate assumptam censet, ut ipsamet divina natura propria sibi fecerit, quæ humanitatis sunt, ac non solum divina Verbi persona: ut, inquam, non modo divinæ personæ Verbi secundum accuratas mutuæ communicationis proprietatum regulas, humanitatis dotes ascribat, verum et ipsimet deitati. Quo dato deitas ipsa de Virgine nata, passa et crucifixa erit; aliaque portenta impune proferentur, quæ Eutychianis et Severianis familiarissima fuere, cum naturam ab hypostasi non distinguerent, ubi de Dei Verbi Incarnatione disputabant. »

At Areopagiticorum auctor, reponam ego, si naturam Severianorum more non distinguebat ab hypostasi; cur ei satis dicere non fuit, deitatem nostris vere et integre communicavisse; cur addiderit, hanc deitatis cum nostris unitionem factam esse *in una suarum hypostasium,* ἐν μιᾷ τῶν αὐτῆς ὑποστάσεων? Nonne vero, qui in deitate *hypostases* cognoscit ac pronuntiat, easdem fatetur distinctas a deitate, quæ una est? Addo vocem θεότης eo in

loco non haberi, sed θεαρχία. Hanc porro *supremam Divinitatem* animadvertit ibidem Areopagiticorum auctor, collaudari primo, *ut monadem quidem ac unitatem*, ὡς μονάδα μὲν καὶ ἑνάδα : deinde, *ut Trinitatem*, ὡς Τριάδα, *propter superessentialis fecunditatis in tribus personis*, τρισυπόστατον, *manifestationem*; et hanc denique *se nobis vere et integre in una suarum hypostasium communicavisse*. Quid vero non catholicum in his verbis reprehendi potest? Quodnam fuerit verbulum, quo indicaverit auctor humanitatis dotes ipsi naturæ divinæ ascribi debere, ut non solum Filius Dei dicatur natus ex Virgine, passus, crucifixus, sed ipsa deitas, aut natura divina dici nata ex Virgine, passa, crucifixa debeat? Imo « pulchre hic explicat (Scholiastis verbis utor) mysterium Incarnationis, quoniam una persona Trinitatis passa est. Nota vero : unam illam personam nobiscum integre communicasse..... Recte igitur dicimus unam personam sanctissimæ Trinitatis crucifixam esse : quod est contra Nestorianos, et Acephalos, » seu Eutychianos.

Non alium sensum efferunt, qui hæreseos nota configi debeat, verba primo loco objecta ubi quemadmodum docet ille, deitatem Jesu ad nostram usque naturam venisse, ac vere substantiam esse; ita simul etiam diserte factum, *appellatumque esse hominem, qui summus Deus est*. Paria sunt quæ ab eodem tradita legimus capite 3 *De mystica theologia* : Jesum supersubstantialem (quatenus Deus est, humanæ naturæ veritatibus substantiatum fuisse, id est veram assumpsisse naturam humanam. Quibus in locis *Deus*, et *Jesus*, qui factus, et *appellatus homo* dicitur, atque *substantiatus*, divinam procul dubio personam significat, in qua naturarum unitionem factam esse credimus. Ille vero *humanæ naturæ veritates*, ἀνθρωποφυϊκαῖς ἀληθείαις, nonne integram significant naturam humanam quæ per Incarnationem neque suæ conditionis metas transilierit, neque proprias amiserit facultates, et operationes? quo certe nihil magis Eutychiano commento adversum. Cæterum denique scitissime adnotavit Petavius libro IV *De Incarnatione*, capite 8, num. 4, « plerumque Patres naturæ divinæ tribuere, quod non ei simpliciter ac secundum se convenit, sed eatenus qua est hypostasis. » Exempla affert plura ibidem, et libro V, capite 1, num. 4. Cujus rei egregiam divus Thomas, hac eadem de re disserens, rationem affert in opusculo I *Contra* **675** *errores Græcorum*, capite 4 : « Licet modus, inquiens, significandi diversus sit, cum dicitur Deus, et deitas : tamen res est eadem penitus, et ideo propter rei identitatem sicut unum de altero prædicatur, ut cum dicitur, Deus est deitas, vel persona divina sive Pater est divina essentia; ita et a sanctis interdum unum pro alio ponitur, et sic dicitur quod essentia divina generat, quia Pater, qui est essentia divina, generat; et essentia est de essentia, quia Filius qui est essentia, est de Patre qui est eadem essentia divina. » Quod impune dici potuit ab aliis sanctis Patribus, cur veluti hæreticum, et medullitus Monophysiticum rejici omnino debeat in verbis Areopagiticorum auctoris?

Quid est vero, quod ea verba : *Simplex Jesus compositus*, Lequienus carpat, ac si quid veræ theologiæ minime consentaneum sonent? Ipsa verba satis admonent theologum, Jesum eatenus dictum simplicem, qua Filius Dei est subsistens in natura divina : *compositumque* præterea, quia subsistit etiam in assumpta natura humana. Illud ego expendendum in his verbis propono, quod Eutychianis maxime adversatur; tum primo compositum dici Jesum, ex duabus scilicet naturis; tum etiam compositum appellari *ex humana vilitate*, *humilitate*, *extremitate*, ἀνθρωπίνην ἐσχατιὰν ἐξ ἧς, etc., quæ verba perspicue demonstrant, humanam naturam per Incarnationem non transcendisse metas sui generis; atque demum in hanc compositionem *servaA tas esse proprietates integras et inconfusas*, μετὰ τῆς ἀμεταβόλου καὶ ἀσυγχύτου τῶν οἰκείων ἱδρύσεως. Hæc sunt orthodoxa dogmata Eutychianis commentis adversa, ut etiam notavit Scholiastes : « Nota, inquiens, quo dixerit, ipsum Dominum nostrum Jesum Christum cum simplex exsisteret, deinde compositum, humanam extremitatem ad se revocasse..... Quod est contra Nestorianos et Acephalos. » Egregiam subjicio divi Thomæ commentationem : « *Jesus* qui est ineffabiliter *simplex* secundum deitatem, ipse idem hypostasi est *compositus* secundum humanitatem..... Et ne aliquis perverse intelligeret, quod Deus factus sit homo secundum aliquam conversionem deitatis in carnem, vel in animam (eo nempe sensu, quo Apollinaristæ effutiebant, divinitatem gessisse munus animæ, vel mentis : quove Eutychiani et Monothelitæ putabant, divinitate suppletas fuisse proprias humanitatis facultates et operationes) vel etiam secundum ali-B quam commensurationem, ut sic esset una natura Dei et hominis, ut Eutyches confinxit; subjungit, *cum intransmutabili et inconfusa collocatione*, id est firma salvatione *propriorum*, id est proprietatum utriusque naturæ. » Animo nimium præoccupato Areopagitica legisse videtur opera, qui eadem scatere Monophysitarum commentis contendit.

XVI.

Epistola quarta, quæ est ad Caium, opponitur : eademque ad examen vocatur. Grandioribus verbis unam docet auctor naturæ humanæ exultationem in Christo, ejusque operandi modum plane divinum, mirabilem, ineffabilem. Sed hæc attamen, salva naturæ humanæ integritate quoad substantiam, ipsasque quod attinet ad facultates et operationes, intelligenda jubet idem auctor.

Cœpto pergit Lequienus. Monophysiticum virus, quo putat aspersum Areopagiticorum auctorem, C effundi totum in epistola quarta ad Caium, contendit ille. « Etsi Christum (inquit) vere fuisse hominem concedit; attamen eum supra quam hominum conditio ferat, hominem fuisse iterum docet Monophysitarum more : *Supra homines, et secundum homines, ex hominum substantia cum supra substantiam exsisteret, substantiam assumpsit*. Itemque : *Ad substantiam vere veniens, supra substantiam substantiatus est et supra hominem operabatur quæ hominis sunt*. Id quod probat ex ejus in utero Virginis conceptione, et incessione super aquas. Quæ quidem exempla ipsissima sunt quæ Leo Magnus in epistola ad Flavianum adhibuerat, ut ostenderet deitatem Christi peculiares suas operationes divinas ab humanis distinctas exercuisse; quemadmodum humanitas suas, absque utrarumque confusione aut divisione; cum alioqui Monophysitæ adversus ipsum ex iisdem mirificis operibus unicum operationis genus, subindeque naturam D unam, deitatis scilicet, in Christo fuisse inferrent. Proprietates humanas ad divinam naturam revocabant, ut caro deitatis dotibus imbueretur; quæve humanæ operationes videbantur, revera deitatis ipsius actiones propugnabant. Quin demum idem auctor ibidem subjungit, ea quæ de humanitate Christi asseverando dicuntur, vim potius habere eximiæ negationis. Unde ait : *Ut enim compendio dicamus, neque homo erat, non ut prorsus non fuerit homo, sed ut qui ex hominibus cum esset, ab hominibus longe distabat, vere factus supra hominem homo*. Quibus verbis Apollinarii vocem imitatur, ac Christum absolute dici hominem inficiatur veluti fere quondam Eutyches corpus ejus, humanum esse corpus effutierat, non corpus hominis. » Hæc Eutychetis recitantur verba in synodo sub Flaviano celebrata.

676 Christum fuisse absolute hominem, dicere potuerat, debueratque Apollinarius, qui humanitatem nobiliore sua parte, mente scilicet, mutilabat;

Ipsumque Verbum gessisse vicem mentis, effutiebat. Hæreseos quoque suæ principiis inhærens Eutyches corpus Christi fateri corpus hominis renuebat, tametsi vocaret illud « corpus humanum. » Quomodo namque corpus hominis, aut vera humanitas diceretur, quæ ita absorpta a divinitate asserebatur, ut spoliata esset proprietatibus suis, ac facultatibus et operationibus, quæ illas consequuntur; eademque admittebatur in Christo veluti inanime quoddam instrumentum, per quod nonnisi divinæ actiones transfunderentur, quæ operationes humanas supplerent? Longe ab hisce commentis distant Areopagitica dicta. Plura superioribus capitibus eademque luculentissima in medium protulimus testimonia, queis egregie idem auctor docet assumptam a Filio Dei ab una Trinitatis persona humanitatem *vere*, *integre*, *perfecte*, *totaliter*, *omnimode*. An hæc toties, ac passim inculcaret, qui humanitatem in Christo Domino spoliatam arbitraretur proprietatibus suis ac facultatibus et operationibus quæ consequuntur?

Favent et ipsa testimonia ab Lequieno objecta. Grandioribus quidem verbis mirabilissimum Incarnationis mysterium enarrat auctor: at in id recidit tamen semper, ut ipse Christus vere fuerit homo. At ille: *Neque homo erat;* sed veluti se corrigens addit: *Non, ut prorsus non fuerit homo:* erat ergo prorsus et omnino homo. Ait etiam: *Vere factus supra hominem homo;* ita ut tametsi Christus dici debeat *supra hominem*, ut infra declarandum; *vere* tamen *factus homo est*. Quod illis demum verbis confirmatur: *Ad substantiam vere veniens, supra substantiam substantiatus est.* Dei Filius nempe, cum nec natura nec substantia proprie sit, sed supra naturam et supra substantiam; ad nostram naturam nostramque substantiam *vere venit, et substantiatus est*, per ejusdem naturæ ac substantiæ assumptionem, et cum ejusdem proprietatibus, facultatibus, operationibus.

Tam catholica, et commentis Eutychianis adversa dogmata clariora fiunt, si brevis epistolæ ad Caium integrum contextum expendamus. Inquirentem Caium inducit: *Quomodo, inquis, Jesus cum sit omnibus superior, cæteris hominibus substantialiter*, οὐσιωδῶς, *aggregatus est?* Planum ac pervium sensum accipe: Quomodo Filius Dei, qui rebus omnibus et hominibus superior est, factus fuerit hominibus consubstantialis? Reponit auctor: *Non utique, ut auctor hominum, hoc loco homo dicitur.* Id est ne putes ea ratione Jesum dici hominem, qua nomen effectus eminenti quodam modo tribui solet causæ, ac hominem dici Jesum, quia auctor est hominum; quemadmodum et sol et lux vocatur Deus, qui suprema est causa et lucis et solis. *Sed in quantum secundum substantiam totam vere homo est;* κατ' οὐσίαν ὅλην ἀληθῶς ἄνθρωπος ὤν. Verba sunt, quæ « contra omnem hæresim, tam antiquam, quam novam » militant, ut ait Scholiastes. Adversantur ea Phantasiastis, qui verum corpus, veramque humanitatem Christo negabant; et Apollinaristis, qui totam hominis substantiam in Christo non agnoscebant, utpote mente eam mutilantes; et Acephalis ac Monophysitis qui eamdem Christi humanitatem proprietatibus suis, et facultatibus, ac operationibus quæ consequuntur, spoliabant: unde nec illi admittebant, totam in Christo vere exsistere humanitatem.

Sequitur: *Nos autem Jesum non humanitus definimus.* Quomodo enim *humanitus* tantum definiri potest Christus, qui a cæteris hominibus longe distat; nec est solus homo, sed homo et Deus? *Neque enim ille homo tantum est, quia nequaquam supersubstantialis exsisteret, si solus homo foret.* Solus namque homo natura constat humana, et subsistentia creata: at Jesus ita homo est, ut humanitas affecta subsistat personali Filii Dei proprietate, quæ supersubstantialis est; et hæc unio, quæ di- A citur hypostatica, transcendit omnem naturæ ordinem. *Sed attamen revera homo;* nec enim per eamdem unionem aut mutata, aut deperdita fuit natura humana, aut mutilata aliqua sui parte, aut demum spoliata proprietatibus, quæ veritatem consequuntur naturæ humanæ. Quandoquidem *Filius Dei supra homines, et secundum homines, ex hominum substantia, cum supra substantiam exsisteret, substantiam assumpsit.* Filius nempe Dei incarnatus, et est *supra homines*, quia Filius Dei ac verus Deus: et est *secundum homines*, quia verus homo. Ipseque, cum in natura divina subsistens, sit supra naturam, et *supra substantiam*, *ex hominibus* tamen *substantiam assumpsit.* Nonnisi lividus oculus heterodoxa in his verbis videat portenta.

Sed ampliora pergit ille enarrare. Inquit: *Verumtamen supersubstantialitate supra modum plenus est.* Jesu namque persona, utpote divina, est supra substantiam; ac supernaturalis et supersubstan- B tialis est naturæ divinæ et naturæ humanæ unitio in una divina Filii Dei persona. *Ut qui semper supra substantiam sit, abundantia quadam supersubstantialitatis; etiam ad substantiam vere veniens, supra substantiam substantiatus est.* Divina Verbi persona ita supra substantiam dici debet, ut etiam *ex abundantia quadam supersubstantialitatis* fecerit naturam humanam supersubstantialiter subsistere, personali scilicet divina Filii proprietate affectam: et licet *vere* ad nostram venerit **677** substantiam, manet simul tamen *supra substantiam.* Imo demum *et super hominem gessit ea, quæ sunt hominis;* propterea nempe quod humanæ operationes non procedebant a solo homine, sed ab homine Deo, qui sine dubio *super hominem est.* Et hæc etiam supernaturalitas, et abundantia supersubstantialitatis, quam Dei Filius in humanitate assumpta integram servat, maxime apparet in mirificis operibus, quod *Virgo supra naturam parit:* quod *aqua profluens, quæ pedum ex materia terraque concretorum gravitatem* C *sustinet, neque cedit; sed virtute supernaturali sine diffusione subsistit.*

Hinc vero sponte ac necessario fluit: ea *quæ de humanitate Jesu affirmantur, excellentis quoque negationis vim continere.* Ita namque affirmamus Jesum esse hominem, ut simul negari oporteat, ipsum esse simplicem hominem; cum sit supra hominem, utpote persona divina in natura humana subsistens, et a Virgine conceptus fuerit, deque Virgine matre natus. *Nam ut summatim dicamus, ne homo quidem erat: non quod non esset homo; sed quod ex hominibus natus, homines longe superaret, et supra hominem vere homo factus sit.* Non erat homo solus, sed vere tamen factus est homo: simulque omnes homines superabat, et supra hominem erat; quoniam persona divina, quæ supra hominem est, et supra naturam, et supra substantiam vere subsistebat in natura nostra, in humanitate nostra: et sic subsistens Dei Filius *vere homo factus erat.*

D Commentum omne Monophysitarum, ut video, longe exsulat ab hac epistola; quod etiam vidit Scholiastes: « Observa, inquiens, totum epistolæ contextum, quoniam est contra omnem hæresim, tam antiquam, quam novam. » Neque reponat doctissimus Lequienus has nostras interpretationes esse quæ hæreticas locutiones obscuriore quodam modo propositas ad catholicum sensum detorquent. Sunt imo simplices sententiarum grandiore stylo scripturum explicationes, quæ catholicum sensum, non longe petitum, sed pervium ac planum patefaciunt. Hisce dictis abutebantur quidem Monophysitæ, hæreticorum more proprios errores ut poterant tegentes: at eadem Areopagitica dicta nec hæresim efferunt, nec hæresim involucro verborum tectam complectuntur, ut illius ævi Patres ostendebant. Opus foret, ut Areopagiticorum auctor probaretur hæreticus argumentis aliunde petitis, ut quæ demum grandiore quodam stylo ac insueto protulit,

prava mente ac pravo sensu dicta dicerentur. At hæc argumenta præsto non fuerunt Lequieno.

Cæteroqui vero ex hac intima et mirabili naturæ humanæ in Christo conjunctione cum natura divina in una sanctissimæ Trinitatis persona colligebant veteres Patres absque ulla erroris suspicione, factam illam esse divinam, et deificatam, et in alterum quodammodo statum translatam, ac recto demum et catholico sensu a divinitate absorptam. Id vero, ac præterea nihil, verborum suorum magnificentia, et grandi sublimique dicendi genere, docet auctor Areopagiticorum. Patrum testimonia Dionysius Petavius libro IV *De Incarnatione*, capite 9 et libro X, capite 1, non pauca profert, quæ naturam humanam in Christo *deificatam* enuntiant: quæ perperam et injuria ad invidiam conflandam traducerentur. Orthodoxum, cuique pervium exprimit sensum loco posterius citato num. 8, ubi varias naturæ humanæ proprietates distinguit; docetque, quibus illa, salva integritate, spoliari possit, quibusque non. Aliæ sunt specificæ, ut ratiocinari posse, intelligere, loqui, libere agere, individuis omnibus humanis communes, et ad essentiam pertinentes, vel profluentes ex essentia. Aliæ adventitiæ et accidentes, sine quibus constare natura potest; vel individuis omnibus convenientes, cujusmodi sunt ægrotare posse, vel sanum esse posse, morti et corruptioni obnoxium esse, concupiscentia, et in peccatum propensio, quibus hominum nemo caret citra singulare Dei beneficium; vel certis duntaxat individuis, non omnibus competentes, ut ægritudo, bona valetudo, vitium corporis aut animi, quæ non insunt omnibus. Jam vero cum proprias naturæ humanæ affectiones protulere Patres in divinitate Jesu Christi absorptas ac velut exstinctas, de priore genere proprietatum locuti minime sunt. Ac sane quod attinet ad auctorem Areopagiticorum, quis dixerit hanc ab eo admissam absorptionem exstinctionemque, cum passim doceat naturam humanam a Verbo assumptam *vere, integre, perfecte, totaliter, omnimode*, salvis *humanæ naturæ veritatibus*, ac *inviolato* manente *proprietatum statu:* quæ tam frequenter inculcata verba sensum omnem rejiciunt, et Apollinaristicum, et Eutychianum?

Alterius generis proprietatum quasdam statim exclusas funditus penitusque in Christo docuere Patres; quasdam, dum in terris ipse viveret, procurandæ salutis humanæ gratia retinuisse. Priores eæ sunt, quæ contagione culpæ aliqua sunt afflatæ; cujusmodi est peccandi potestas, intestinus concupiscentiæ motus, id genus alia. At quæ sunt alterius speciei, et procul ab vitio peccatoque sunt, tametsi vilissima ac indignissima tanta majestate fuerint, aliquanto in se tempore suscepit; ut est moriendi conditio, tristitia, fames, lassitudo, sitis, ac reliqua id genus humanæ infirmitatis argumenta. Quæ tamen, mortali vitæ statu perfunctus, **678** deposuit omnia, et in præstantiorem ac divinum absorberi, abolerique voluit, nempe post resurrectionem. Egregium præsto est Areopagiticum testimonium, quo hæc doctrina orthodoxa mirifice confirmatur. Capite 3 *De ecclesiastica hierarchia*, num. 4, § 2, sic habet auctor: *Dei principalis bonitatis infinita benignitas... nostrorum omnium vere*, ἐν ἀληθεῖ, *facta particeps, absque peccato* ἀναμαρτήτως, *humilitatique nostræ unita, salvo proprietatum suarum statu prorsus inconfuso et inviolato, cujus etiam nobis, utpote congeneis consortium dedit*. Peccato, et iis quæ peccati contagione aliqua afflata sunt exceptis, *particeps* factus est Dei Filius *omnium nostrorum*. Animadverte, omnia nostra a Dei Filio assumpta, animam, corpus, humanitatem ex iis coalescentem, præditamque suis facultatibus et operationibus. Animadverte rursus, hæc eadem verba: *Nostrorum omnium vere facta particeps*, sensum edere nonnisi orthodoxum, Eutychiano dogmati ex diametro adversum, illumque cuique pervium. Quis vero dixe-

A rit eadem ab auctore ita usurpari potuisse, ut significarent humanitatem sibi Deum junxisse, facultatibus suis ac operationibus multatam, ac veluti instrumentum inanime, per quod suas exereret divinas operationes, quæ nostras humanas imitarentur et supplerent? Eutychianum hocce commentum impingi auctori, qui superiora protulit scripsitque verba, per injuriam quidem potest, jure ac merito (me sane judice) minime potest.

XVII.

Postrema ejusdem epistolæ ad Caium, veluti speciali nota digna, Lequienus opponit verba. Quæ tamen non unam, sed novam Deivirilem in Christo operationem enuntiat. Hæc vero non mistus duntaxat ex utriusque naturæ confluxu operationes complectitur; verum ad alia quoque protenditur operationum genera.

B Postrema ejusdem quartæ ad Caium epistolæ verba, quæ animadvertenda proponit Lequienus, hæc sunt: *Cæterum divina, non qua Deus patrabat; neque humana, quatenus homo gerebat; sed quatenus erat Deus et homo, novam quamdam, nobiscum conversando, deivirilem*, θεανδρικήν, *operationem exhibebat*. Ad quæ sic ille: « Pergit ementitus auctor, statimque subdit quæ magis unam deitatis humanitatisque naturam compositam astruunt, propter mistæ *unius* ac *Deivirilis* operationis vocem, quam ipse omnium primus invexit. » Miratio subit, asseri a Lequieno, mistam *unam* ac *deivirilem* operationem ab illo auctore invectam, qui non *unam*, sed *novam quamdam* appellat Deivirilem operationem. Animadvertit ibidem ipse doctissimus auctor Cyrum Alexandrinum anathematismo 7, et Sergium Constantinopolitanum in epistola ad eumdem Cyrum, ambo Monothelitarum hæreseos patronos præcipuos, ut virus suum de una Christi voluntate

C et operatione melius infunderent, Dionysii ipsius verba labefactare non dubitasse: quasique vero non eis sufficeret, auctorem istum *novam quamdam deivirilem* operationem protulisse, vocem illam in *unam deivirilem* operationem mutasse. Cur ergo et ipse textum eumdem labefactat, ac *unam* enuntiat, non *novam* operationem deivirilem?

Addit ille: « Quod quidem postremum epistolæ membrum, licet sequioris ævi Patrum complures post Scythopolitanum Joannem, aliique subinde theologi ad sanum sensum variis interpretamentis transferre conati sunt, ita ut jam Domino Jesu deivirilis operatio quædam absque fidei detrimento attribuatur; nihilominus obvia totius periodi, maxime ubi cum iis quæ præcesserunt comparatur, significantia, nihil præter unius naturæ compositæ, in qua tamen potior sit, humanamque involvat divinitas, assertionem repræsentat. » At quæ præcesserunt omnia in epistolæ contextu, non unius Christi naturæ assertionem repræsentant: neque

D verbulum adest quod naturam Christi ita compositam significet, ut potior tamen sit divina, et hæc involvat humanam, et hæc humana se habeat instar instrumenti inanimis, per quod divinitas operetur; nec aliæ a natura humana operationes profluant nisi divinæ, quæ imitentur ac suppleant humanas. Hinc vero postremum Epistolæ membrum, sive comparetur cum præcedentibus, sive obvia ejus significantia expendatur, nihil certe minus repræsentat, quam Monophysitica commenta.

Ad ipsam novam theandricam, seu Deivirilem operationem accedo. Voces istas tam parum aptas ad arcessendum unitati naturæ, et operationis patrocinium existimavere Cyrus Alexandrinus, et Sergius Constantinopolitanus ambo Monothelitæ et Monophysitæ: ut ille « novam immutando, unam pro nova asseruerit: » et iste « immutationem novæ confirmans, Deivirilem amputaverit penitus vocem, unam absolute in Christo Deo dogmatizans opera-

tionem. » Hæc sunt verba Martini Romani pontificis in synodo Lateranensi, consultatione 3.

Novam ergo ex Incarnatione Filii Dei operationem Deivirilem apparuisse docet **679** auctor: quidni vero ita docuerit, cum plane nova ac mirabilis facta fuerit duarum naturarum in uno supposito unitio? Id genus operationum naturam propriamque indolem, quæ Deiviriles seu theandricæ appellantur, præter Joannem Scythopolitanum et Maximum in *Scholiis*, aliosque veteres orthodoxos Patres, qui Eutychianos et Monothelitas insecuti sunt, tam luculenta oratione enarrant Petavius libro VIII *De incarnatione* a capite 10, et Thomassinus libro VI a capite 8, ut mirum sit auctorem Areopagiticorum propter ea verba, quæ multiplicem efferunt catholicum sensum, ad invidiam traduci. Pauca paucis verbis delibo ego. Triplex operationum Christi genus discernitur; earum, quæ Deitatis sunt, sicut mundum creare; earum item, quæ humanitatis propriæ sunt, velut edere, bibere, loqui, flere, pati; earum denique, quæ mistæ sunt quodammodo ex utriusque naturæ confluxu, ut tactu carnis mortuum exsuscitare.

Fuerunt veterum nonnulli, qui theandricas operationes intelligerent mistas illas tantum : qua de re difficultas nulla, cum tangere v. g. sit hominis, Dei autem excitare mortuum. At operationis theandricæ vocem latius patere, seseque ad alia operationum genera protendere, egregie ac perspicue patefaciunt laudati scriptores, ac theologi omnes.

Cur enim humana quæque operatio dici non debeat theandrica, cum eadem sicuti a natura humana, ita et a persona divina proficisceretur? Norunt philosophi, consentiunt theologi quique, nullam, nisi subsistentem, agere naturam quidpiam; ac prius definiri ac terminari illam oportere, certaque consistendi proprietate devinciri, quam functionem ullam præstare possit; ac personalem demum proprietatem, etsi per se et præcise loquendo, non sit efficax et actuosa, eam tamen vim habere, ut naturam afficiens et complens ac terminans, eamdem ad agendum instructam et idoneam reddat. Quæ cum ita se habeant, sponte illud oritur, ut quælibet actio Christi divina sit, etiam illa quæ mere est humana; propterea quod humanitas eam exercere vel perpeti, nisi divina Verbi personali proprietate affecta et completa ac determinata non potest. Adest ergo orthodoxo apprime sensu deivirilis operatio in Christo, v. g. locutio, loquebatur enim Deus homo; eademque operatio proficiscebatur et ab humanitate, et a persona divina; ab ista ut a supposito, quod loquitur; ab illa ut a principio, quo persona divina loquitur. Sed et alii demum sunt modi, queis divinitas sese humanis operationibus infundebat, eas regendo ac moderando, eisque dignitatem maximam ac infinitum pretium communicando.

Divinas ipsas, quæ supersunt, ac sunt Dei Verbi operationes, multifariam multisque modis dici theandricas posse, laudati scriptores egregie declarant. Rationem duplicem, quam veteres Patres exponunt, paucis exhibet Joannes Damascenus libro III *De fide orthodoxa*, capite 19. Namque « et caro vicissim, ait, cum operante Verbi divinitate communicabat : tum quia per corpus, velut instrumentum quoddam, divinas actiones (puta miracula) efficiebat; tum quia unus idemque erat, qui et divino simul et humano modo operabatur. » Rationem hanc posteriorem adoptat Anselmus libro *De sacramento altaris*, capite 3. « Natura carnis, inquit, ex quo summe illi naturæ unita est, in tanta unitate et ab ipso conceptu Virginis est concepta, ut nec sine homine divina, nec sine Deo agerentur humana; et per hanc unitatem etiam in diebus carnis suæ homo Christus potuit divina. » Christi namque operationes, quarum aliæ sunt humanæ, aliæ sunt divinæ, unius et ejusdem sunt operantis;

A qui quemadmodum Deus simul et homo est, ita naturæ propria utriusque exsequi dicitur. Latiorem prætermitto sermonem.

Animadvertendum est ad id summam quæstionis redigi, utrum deivirilem operationem Monophysitico sensu dixerit Areopagiticorum auctor, ut operatio, quamcunque Christus ederet, nec humana esset, nec divina, tametsi ab homine-Deo proficiscens; verum tertia quædam ex utraque coagmentata, ut Monothelitæ nonnulli loquebantur; vel divinam quidem, sed per humanitatem edita, ac propriam supplens humanitatis operationem. Tam absurdos sensus in Areopagiticis verbis invenerit nemo, nisi qui verba ipsa ad id significandum torqueat, quod minime significant. Ait vero auctor : *Cæterum divina, non qua Deus patrabat; neque humana, quatenus homo gerebat; sed quatenus erat Deus et homo.* Porro quærendum est, num divina cum patraret Christus, v. g. regendo mundum, B hæc revera non esset operatio divina, sed tertia quædam, nec divina, nec humana? Apage tam pravum sensum, ab Areopagiticis dogmatibus longe alienum. Pari ergo demum ratione docuerit ille nunquam, humanas Christi operationes non fuisse vere humanas, sed tertium quid, quod ne cogitando quidem adumbrari potest. Sed erant tamen deiviriles operationes multiplici orthodoxo illo sensu, quem satis declaravimus.

XVIII.

Postremus locus opponitur ex libro De divinis nominibus. ***Mistam quamdam non invehit Areopagiticorum auctor operationem in Christo, quæ ita sit Christi propria, ut in eam sanctissima Trinitas nullam exerceat efficientiam. Quid in eisdem operationibus proprium Christi fuerit, quid Trinitati commune, declaratur. Sancti Thomæ Commentarius, et alia egregia ejusdem testimonia.***

680 Malesanam ac hæreticam de una illa Domini Jesu operatione composita sententiam suam, C Lequieno si credimus, vocibus aliis iterum exhibet auctor Areopagiticorum, quæ cap. 2 *De divinis nominibus*, § 6 habentur. Sunt illæ vero : *Porro a benignissima erga nos efficientia divina secernitur, quod ipse Deus Verbum, qui supra substantiam est, integre ac vere, juxta ac nos, atque ex nobis substantiatus fuerit; egeritque, et perpessus sit, quæ* τῆς ἀνθρωπίνης αὐτοῦ θεουργίας, *humano-divinæ operationis ipsius præcipua sunt et singularia. In his nihil commune habuit Pater, ac Spiritus sanctus, nisi quis dicat, secundum benignissimam voluntatem.* Inviolabilem Ecclesiæ doctrinam esse adnotat Lequienus, externa quævis Deitatis opera tribus personis perinde communia esse; ut quæcunque miracula Christus, etiam adhibita carne, ediderit, eadem Pater et Spiritus sanctus simul et ex æquo perfecerint. « Quod si Christus, seu Verbum incarnatum (subsumit ille) præter efficientiam suam mere divinam, D quam cum Patre et Spiritu sancto communem habet; altera insuper divino-humana, quæ nec Patri nec Spiritui sancto communis est, eximia opera seu miracula edidit; quid aliud hinc consequitur, nisi auctorem istum qui hæc effutiit, eo in errore versatum esse : Deum Verbum, assumpta humanitate, mistum quoddam naturæ genus nactum esse, seu naturam compositam quæ hujus efficientiæ veluti formale, ut scholastici loquuntur, principium esset; quæque nec Patris, nec Spiritus sancti exsisteret. »

Mira nobis hæc videntur. Hæc eadem Areopagitica verba in synodo Lateranensi consultatione, seu secretario 5 allegantur omnia, ut duplex in Christo evincatur operatio quemadmodum duplex in eo natura est. Argumenti vim expono. Nempe aliqua necessario stabilienda est Christi operatio usque adeo propria et peculiaris, ut in ejus communionem nec Pater, nec Spiritus sanctus vocetur. At hæc non

alia quam humana operatio potest excogitari, quæ ita sit Verbi propria, ut non sit Patris et Spiritus sancti, ad eum modum quo est Verbi; sicut et humanitas assumpta ita est Verbi peculiaris, ut eadem ipso jure nec Patris sit, nec Spiritus sancti. Quia enim solus se carni implicuit Verbum Deus, humanitatem sua personali divina proprietate complendo, definiendo, terminando; in ejus etiam unius jus personale, et proprium censum eadem humanitas ascripta est. Ex quo id etiam efficitur, ut omnis operatio humanitatis, veluti peculium sit Verbi proprium, tanquam ex proprio ejus agro succrescens arbor, vel in propria arbore fructus enatus. Est autem præterea Verbi operatio divina, ut creare, conservare, regere mundum, miracula patrare, ac ea operari quæcunque, quæ Deus operatur, cum Patre et Spiritu sancto sine dubio communis. Ergo duplex est Christi operatio.

Agnitam ab auctore Areopagiticorum efficientiam mere divinam fatetur Lequienus, quam Christus communem cum Patre et Spiritu sancto habeat. Alteram, ait ille, ab eodem auctore distingui, et appellari humano-divinam, quæ nec Patri nec Spiritui sancto communis est: quod repugnat, inquit, inviolabili doctrinæ Ecclesiæ, quæ tradit externa quævis Deitatis opera (omnia autem opera nostra et ipse operatur Deus) tribus personis perinde communia esse. Magna latet æquivocatio, in quam incidisse videtur vir doctissimus. Animadverto, humanas operationes Christi hoc loco ab illo auctore appellari humano-divinas, eodem plane sensu quo alibi vocavit eas Deiviriles; utpote quæ a natura humana, velut principio formali procedunt, et a persona divina tanquam supposito agente; sunt enim actiones, passionesque suppositorum. Rursum animadvertendum, in hisce humano-divinis operationibus quidpiam esse, quod sanctissimæ Trinitati commune est, nempe efficientiam illam, qua dicitur Deus omnia opera nostra operari; sed etiam quidpiam admitti oportere, quod esset Verbi divini proprium, cujus ratione dicebatur ille in humanitate assumpta intelligere, velle, esurire, sitire, edere, bibere, pati; non item Pater, non Spiritus sanctus. Hæc trita est apud theologos doctrina. Sylvium audire liceat III p., quæst. 19, art. 1: « At dices (sic opponit): Actiones ad extra sunt communes toti Trinitati; tales autem erant humanæ operationes Christi: ergo, etc. Resp. Neg. consequ., quoniam humanæ Christi operationes erant quidem communes toti Trinitati, inquantum ex ea, veluti causa principaliter efficiente procedebant; peculiari tamen aliqua ratione procedebant a Christo, **681** secundum quam non procedebant a Patre, nec a Spiritu sancto. Quia Christus operabatur eas per naturam humanam, sibi (non Patri, non Spiritui sancto) hypostatice unitam: ac per consequens persona Verbi (non Pater, non Spiritus sanctus) erat causa proxima illas eliciens per naturam humanam, quam terminabat; atque ita dicebant intrinsecum ordinem ad humanitatem, ut ad principium quo (agitur): et ad Verbum humanitati conjunctum, ut ad principium quod (agit). »

Id unum docet auctor Areopagiticorum. Ait ille: *Porro a benignissima erga nos efficientia divina* (quæ toti Trinitati sanctissimæ communis est) *secernitur: quod ipse Deus Verbum, qui supra substantiam est* (non Pater, non Spiritus sanctus) *integre, et vere, juxta ac nos, atque ex nobis substantiatus fuerit.* An qui contenderet, a Deo Verbo assumptam fuisse humanitatem, mutilatam anima vel mente, propriis facultatibus et operationibus spoliatam, ita loqueretur, ut ex nobis humanitatem assumpserit integre et vere, ac homo factus esset juxta ac nos? Hinc etiam oritur quod ipse Deus Verbum *egerit et perpessus sit, quæ humano-divinæ operationis ipsius præcipua sunt et singularia,* quin *in his commune aliquid habuerit Pater et Spiritus sanctus:* propter ea nempe A quod Deus Verbum in humanitate assumpta peculiari jure exercebat quidquid ad humanas pertinebat operationes; ipseque dicebatur intelligere, velle, esurire, edere, sitire, bibere ac pati; non item Pater, non Spiritus sanctus. Sed istas humanas tamen operationes ac perpessiones vocat insuper auctor humano-divinas; cum non solus homo, sed Deus et homo esset ille, qui ageret, qui pateretur.

Quod attamen in eisdem operationibus commune sanctissimæ Trinitati dici poterat, statim enarrat laudatus auctor: *Nisi quis*, inquiens, *dicat secundum benignissimam voluntatem*; ac insuper *secundum omnem illam eminentem atque ineffabilem divinam operationem, quam, apud nos exsistens is qui immutabilis erat, exercuit, in quantum Deus et Dei Verbum;* quæ verba prætermittit Lequienus. Primo itaque sanctissima Trinitas, consilio et beneplacito suo, sicut humanitatis assumptionem approbavit, ita et cæteras omnes Verbi divini operationes in humanitate assumpta. Deinde communis eidem B Trinitati erat efficientia illa eminens et ineffabilis divina, qua et Verbum ut subsistens in natura divina, et Pater et Spiritus sanctus operationes omnes humanas Christi simul operabantur.

Tam perspicue vero, tam egregie cum auctor Areopagiticorum de humano-divinis Verbi Incarnati operationibus et passionibus agat, mirum sane, silentio præteriisse Lequienum perpessiones Christi omnes, neque animum ad id applicuisse, quod ea quæ Verbum Dei passum est, nec Pater sine dubio, nec Spiritus sanctus perpessi sunt! Mirum etiam, prædicta omnia quibus Pater et Spiritus sanctus juxta sententiam auctoris non communicarunt, peculiari scilicet eo jure quo eadem in carne assumpta sibi vindicabat Verbum, ad unam redegisse Lequienum *efficientiam* illam, qua *eximia opera seu miracula edebat Christus;* cum absque ulla ambage de iis pertractet omnibus auctor, quæ *egerit* Christus, *et perpessus sit!* Quid est vero, quod in eisdem C mirabilibus, quæ Christus patrabat, non discreverit ille quod toti Trinitati commune, quod proprium et peculiare verbi erat; v. g. sputo cæci nati oculos liniendo, visum eidem restituit Christus. Linire sputo oculos, eosque tangere erant actiones hominis, vel etiam humano-divinæ, ut sæpe dictum; curare cæcum, ac visum restituere erat operatio divina. Ita Deus Verbum in natura humana subsistens delinivit oculos, ut nec Pater nec Spiritus sanctus dicantur oculos linivisse ac tetigisse; at curatio cæci nati Deo Verbo, et Patri, et Spiritui sancto æquo modo convenit; imo et ipse oculorum tactus motusque impressus efficiebatur a sanctissima Trinitate, ut effectus a causa suprema. Quid est postremo, verba illa, *operatum passumque eximia quæcunque et excellentia divino-humanæ efficientiæ opera*, in sensum Monophysiticum pertrahere; ac si Christus, non modo qua homo exstabat, verum etiam ipsa deitate cum humanitate composita D propter nos sublimiori quadam ratione esset passus? Pervius et planus sensus catholicus his effertur verbis; sublimiori quadam ratione Christum operatum, passumque esse eximia quæcunque et excellentia, quæ ad ejus incarnationem et incarnationis œconomiam pertinebant; quia non homo solus, verum Deus et homo erat ille, qui agebat, qui patiebatur, prout Incarnationis dispensatio postulabat.

Hæc omnia pari ratione ac sensu intellexit Scholiastes; eademque Eutychianis commentis maxime adversa, adnotavit. Scholia profero: « *Secernitur vel distinctum est.* Nota, Verbi Incarnationem a sancta Trinitate omnino ac vere distinctam esse. » Item: « *Nostri, vel juxta ac nos.* Hoc loco iterum de dispensatione seu Incarnatione tractans, eam soli Deo Verbo attribuit, sine ulla Patris et Spiritus sancti communicatione, nisi secundum voluntatem. Nota vero accuratam dispensationis enarrationem. Quoniam Deus Verbum *supersubstantiale*, substan-

tiam **682** *immutabiliter* assumpsit; permansit enim Deus: et *uti nos*, ex nobis substantiam *integre* accepit, id est corpus, et animam rationalem vere habuit. Item Deus Verbum est id, quod *patiebatur*, scilicet secundum carnem: et *humana* simul ac *divina* erat ejus operatio, quoad omnia quæ concernunt dispensationem. His autem Pater et Spiritus non communicarunt, nisi ex beneplacito, volendo Incarnationem; et in divinis signis, Deo Filio cooperando. Nota vero hæc, maxime contra Nestorianos, et Acephalos, atque Phantasiastas. »

Latior et luculentissima divi Thomæ commentatio caput claudat. Verba ejus hæc sunt: « *Discretum est*, id est, ad unam tantum personam pertinet; *supersubstantiale Verbum*, id est Dei Filium, *esse factum secundum nos*, id est hominem similem nobis in natura; *ex nobis* accepta carne, non de cœlo allata secundum Valentinum; *totaliter*, id est non subtracta anima vel intellectu, secundum et Arium et Apollinarium; *et vere*, non phantastice secundum Manichæum. Et non solum ipsa incarnatione discretum; sed, secundum etiam *actiones* et *passiones* Dei Filium credimus incarnatum. *Quæcunque sunt*, cum quadam electione et segregatione ab aliis attributa Christo secundum considerationem humanitatis ipsius, ut concipi, nasci, comedere, bibere, dormire, crucifigi, et alia hujusmodi. *Istis enim Pater, et Spiritus secundum nullam rationem communicarunt*; quia neuter eorum est incarnatus, aut mortuus. *Nisi* forte *dicat aliquis*, quod communicaverunt præmissis *secundum voluntatem* bonitati divinæ *convenientem*, et *benignam* quoad nos; acceptaverunt enim Pater et Spiritus sanctus Incarnationem Filii, et passionem et alia hujusmodi. Et similiter communicaverunt *secundum omnem divinam operationem superpositam* creaturis, et *ineffabilem* nobis: *quam faciebat* Christus, *factus secundum nos*, id est factus homo passibilis; *invariabilis* manens, *secundum quod Deus et Dei Verbum*. Non enim sic factus est homo, quod divinitatem amitteret; unde ut homo exsistens, habebat operationem divinam, quæ communis est sibi, et Patri, et Spiritui sancto. Et sic destruitur hic error ponentium unam operationem (et unam naturam) in Christo et per hoc, quod attribuit, secundum operationem divinam communem toti Trinitati, et operationem propriam sibi: »

Latina versio, qua utitur hoc loco S. Thomas, sic habet: « Discretum autem est a benigna ad nos divina operatione, secundum nos ex nobis totaliter et vere substantiam factum esse supersubstantiale Verbum: et facere, et pati quæcunque humanæ ipsius contemplationis sunt electa et semota. » Ac si legisset interpres, ut Lequienus adnotat, ἀνδρικῆς θεωρίας, pro ἀνδρικῆς θεουργίας· unde non mirum, ait ille, quod errorem non advertit S. Thomas. At (inquio ego) nec in restituta vera lectione errorem doctor Angelicus advertisset, quem cubare nullum ostendimus. Conjecturis opus non est. Veram ille vidit, adhibetque lectionem III p., q. 19, art. 1, ac sane mirum, hunc a Lequieno non visum, prætermissumque locum. Contra Monothelitas quæstionem movet: *Utrum in Christo sit una tantum operatio divinitatis et humanitatis?* Quod ipsi objiciebant ex auctore Areopagiticorum, num. 1, sic habetur: « Videtur, quod in Christo sit una tantum operatio divinitatis et humanitatis. Dicit enim Dionysius in 2 cap. *De divinis nominibus*: *Discreta autem est benignissima circa nos Dei operatio per hoc quod secundum nos, ex nobis integre vereque humanatum est Verbum, quod est supra substantiam: et operari, et pati quæcunque humanæ ejus divinæ operationi congruunt.* Ubi unam operationem nominat *humanam et divinam*, quæ in Græco dicitur theandrica, id est *deivirilis*. Videtur igitur esse una operatio composita in Christo. » An aliquem hoc loco, in quo diserte operatio nominatur

A humano-divina seu deivirilis, errorem advertit S. Thomas? Responsum ejus accipe, quo tum allatis verbis, tum aliis a Lequieno oppositis utitur sanctissimus doctor in fidei catholicæ confirmationem, reprehensionemque Monothelitarum et Eutychianorum. « Dicendum quod Dionysius (loco citato) ponit in Christo operationem theandricam, id est *divinam virilem* vel *divinam humanam*, non per aliquam confusionem operationum, seu virtutum utriusque naturæ; sed per hoc quod divina operatio ejus utitur humana, et humana ejus operatio participat virtutem divinæ operationis. Unde sicut ipse dicit in quadam epistola ad Caium (ep. 4): *Super hominem operabatur ea, quæ sunt hominis*; quod monstrat Virgo supernaturaliter concipiens, et aqua instabilis terrenorum pedum sustinens gravitatem. Manifestum est enim, quod concipi est humanæ naturæ, similiter et ambulare; sed utrumque fuit in Christo supernaturaliter. Et similiter divina operabatur humanitas, sicut cum sanavit leprosum

B tangendo. Unde in eadem epistola (ad Caium) subdit: *Non secundum Deum divina faciens, non humana secundum hominem: sed Deo homine facto, nova quadam Dei et hominis operatione.* Quod autem intellexerit, duas esse operationes in Christo, unam divinæ naturæ, aliam autem humanæ; patet ex his, quæ dicit in 2 cap. *De divinis nominibus*, ubi dicit, quod *in his quæ pertinent ad humanam ejus operationem* **683** *Pater, et Spiritus sanctus nulla ratione communicant: nisi quis dixerit secundum benignissimam et misericordem voluntatem*; in quantum scilicet Pater et Spiritus sanctus ex sua misericordia voluerunt Christum agere et pati humana. Addit autem: *Et omnem sublimissimam et ineffabilem Dei operationem, quam homo pro nobis factus adimplevit, immutabilis profecto Deus, et Dei Verbum.* Sic igitur patet quod alia est operatio humana, in qua Pater et Spiritus sanctus non communicant, nisi secundum acceptationem misericor-

C diæ suæ; et alia est ejus operatio, in quantum est Dei Verbum, in qua communicant Pater et Spiritus sanctus. » Paucis verbis angelicum divi Thomæ ingenium, quæ lato sermone nos enarravimus, complectitur omnia, illudque animadvertere non prætereo, deiviriles, aut humano-divinas operationes intellexisse hoc loco eas videri Thomam, quas dixerunt veteres mistas quodammodo ex utriusque naturæ confluxu. Sed etiam testimonia præsto sunt, ubi præter id genus Deivirilium operationum, vocem hanc protendit ad alias Christi quaslibet operationes, utpote proficiscentes a persona divina in natura humana subsistente. Ait enim in 3 dist., 18 q., 1 art., 1 ad 2: « Dicendum quod actionem Christi dicit Dionysius Deivirilem, non quia sit simpliciter una actio deitatis et humanitatis in Christo; sed quia actiones duarum naturarum ad tria uniuntur. Primo, quantum ad ipsum suppositum, agens actionem divinam et humanam, quod

D est unum. Secundo, quantum ad unum effectum, qui dicitur opus operatum, vel apotelesma secundum Damascenum, sicut mundatio leprosi. Tertio, quantum ad hoc, quod humana actio ipsius Christi participabat aliquid de perfectione divinæ naturæ; sicut intellectus ejus, aliis eminentius, intelligebat ex virtute divini intellectus, sibi in persona conjuncti. » Quam denique doctrinam paucis, sed luculentissimis comprehensam verbis legimus libro IV *Contra gentes*, capite 36: « Dionysius humanam Christi operationem vocat theandricam, id est deivirilem, etiam quia est Dei et hominis. Vidit ergo Thomas in Areopagiticis dictis, quæ toties versat vocatque ad examen, multiplices sensus, omnesque apprime orthodoxos; errorem nec vidit, nec refutat ullum.

—

XIX.

Areopagitica dicta comparantur cum Eutychianis et Monotheliticis ; latissimum ostenditur eorum discrimen. Deivirilem operationem rejecerunt Monophysitarum et Monothelitarum aliqui, alii sensu pravo, ab Areopagitico longe alieno, exposuerunt et propugnarunt.

Monophysiticam in Areopagiticis dictis pravitatem se deprehendisse, frequentius adnotat admonetque Lequienus, comparatione eorum facta cum Eutychianorum et Monothelitarum sententiis, quas putat omnino pares similesque. Hanc et mihi postremo loco inire comparationem liceat cum eisdem Eutychianorum seu Monophysitarum testimoniis, quæ profert in medium vir doctissimus; idque lucri obventurum confido, ut Areopagitica dicta tum verbis, tum sensu longe lateque diversa appareant.

Sectæ Coryphæi Eutychetis dicta occurrunt primo, quæ exhibentur actione quinta concilii Constantinopolitani anno 448, sub Flaviano celebrati, cujus acta in actione I concilii Chalcedonensis recensita leguntur. Nempe urgenti laudato Flaviano, orthodoxo Constantinopoleos antistiti, ut archimandrita ille fateretur, non solum consubstantialem Patri Christum secundum divinitatem, verum etiam consubstantialem matri ac nobis secundum humanitatem, reposuit : I. Sui non esse, « Dei et Domini cœli et terræ naturam edisserere. » II. Se dixisse nunquam, « corpus Domini et Dei nostri consubstantiale nobis. » II. Se pariter minime dicere, « corpus hominis corpus Dei ; humanum autem esse corpus, » quod inerat Jesu Christo, « et corpus Dei. » Negantia postrema hæc verba catholicum edere sensum possunt; quandoquidem corpus Christi, si ad Verbum divinum, cujus est, referatur (ut adnotant theologi) non est corpus hominis, sed Dei, qui qua Deus est aut Verbum, non est homo; at puerile tamen est ob hanc rationem inficiari, corpus Christi esse corpus hominis, eo nempe sensu quia idem Deus ac Verbum sine dubio est homo secundum susceptam ab eo carnem. Penitior alia Eutychetis mens erat, quam Lequienus aperit; unam esse Christi naturam, scilicet divinam, et huic humanitatem conjunctam, instar appendicis cujusdam; ac etiam divinitati immersam, et a divinitate absorptam, seu pertractam ad ipsius divinitatis operationem : ita ut quidquid vitalis et actuosi in Christo foret, id esset revera operatio divina, per naturam humanam trajecta veluti per instrumentum, ipsius humanitatis operationes quaslibet imitans ac supplens. Consule, quæ latiore sermone supra disseruimus.

Verumenimvero paria, aut affinia docuit nuspiam Areopagiticorum auctor. Quamplura ex ejus operibus testimonia attulimus, et expendimus, quæ perspicue et absque ambage, sive per se spectentur, sive cum præcedentibus comparentur et subsequentibus, dogmata perhibent Eutychianæ sententiæ adversa; nempe, Verbum Dei *integre*, *vere*, *totaliter*, *omnimode* ad nostram venisse *naturam*, et *substantiam*, et *vilitatem*; assumpta ab eo fuisse *omnia nostra*, omnesque *veritates humanas* in eo elucere;
684 nihil in eadem assumptione passam esse detrimenti divinitatem, cum Deus Verbum permanserit supra naturam, supra substantiam, supra hominem; attamen ipsum *vere* factum esse appellatumque *hominem*, et hominibus *vere aggregatum*, nobisque *congeneis*, ὁμογενέσι, consortium dedisse : atque demum *absolutam et inconfusam* dici debere *nostræ humanitatis assumptionem*, τῇ παντελεῖ καὶ ἀσυγχύτῳ καθ' ἡμᾶς ἐνανθρωπήσει, ut legimus capite 3 *De ecclesiastica hierarchia*, num. 3, § 2.

Severianos ita loquentes apud Anastasium Sinaitam in Ὁδηγῷ inducit Lequienus : « Si Christus non erat deitas, quomodo sputum ejus cæco medicinam fecit? Quomodo lacrymæ ejus Lazarum excitarunt? Sed neque dormisse, nisi semel in navi legimus; sed neque in Evangelio constat num, ut sors ferebat, bibisse. Quæ omnia argumento sunt, carnem Christi divinam evasisse, nec humanis proprietatibus obnoxiam fuisse. Quamobrem una tantum Christus natura est, » scilicet divina ; quæ per naturam humanam, veluti appendicem sibi adjectam, vel instrumentum conjunctum, efficientia sua divina id efficeret omne, quod Jesus Christus operabatur. Commentum habes abs Monophysitis excogitatum, quo unam in Christo naturam esse, scilicet divinam, ostenderent, ac humanam assumptam evasisse divinam. Pugnat ex diametro contra auctor Areopagiticorum. Magnificis quidem, et grandiloquis verbis divinitatem Christi passim extollit; simul vero in eo totus est, ut doceat, et inculcet, et exaggeret, Deum Verbum, non obstante summa ejus divinitate, supersubstantialitate, supernaturalitate ac eminentia super homines, vere factum esse hominem; ad *nostram venisse naturam*, licet ipse sit *supra naturam*; ad *nostram* descendisse *substantiam*, licet ipse sit *supra substantium*; nostram ab eo assumptam *vilitatem*, licet ipse *supra hominem*. Neque satis tam ampla et splendida fuerunt ipsi. Assumptam præterea naturam cum suis proprietatibus egregie declarat : cum nempe edisserat *omnia nostra* assumpta ab eo fuisse, *humanas* persistere *veritates* in eadem humanitatis nostræ assumptione, ac unum excipiendum esse *peccatum*, idque omne quod in nobis peccati contagione aliqua afflatum est. Recole quæ jam protulimus testimonia, diligentius eadem expende, et scrutare; ipseque luculentiora deprehendes ab Eutychiana pravitate longe aliena.

Severianorum principem, Severum, Antiochenæ Ecclesiæ tyrannum, perhibet S. Maximus epistola 2 ad Marinum, dolo et fraude adhibitis, in mysterio Incarnationis idem esse asseruisse hypostasim et naturam, ut nimirum unius hypostasis nomine naturarum confusionem statueret. Ad ipsius humanitatis assumptæ proprietates quod attinet, non eas aliquando visus est negasse; sed in variis tamen librorum ejus et epistolarum locis, quæ in sexta synodo recitata sunt, aperte negat, Lequieno admonente, humanas ἐνεργείας ἢ ἰδιότητας, *operationes*, *sive proprietates*. An vero naturam confuderit cum hypostasi, qui luculentissimis docet verbis, *supremam divinitatem*, in qua *una est Deitas*, *tres sunt hypostases*, *nostris secundum veritatem integre in una suarum hypostasium*, id est Filii, *communicavisse?* Hæc autem tradit auctor Areopagiticorum, qui rursum addit Filii Dei assumentis propriam effectam *humanam vilitatem*, *ex qua ineffabili modo simplex Jesus compositus est : et qui æternus est*, *temporalem sumpsisse accessionem : necnon ad intima nostræ naturæ descendisse*, εἴσω τῆς καθ' ἡμᾶς ἐγεγόνει φύσεως, *qui universum totius naturæ ordinem supernaturaliter transcendit*, *servatis tamen proprietatibus prorsus integris et inconfusis*. An duarum naturarum, quæ inconfusæ permaneant, in una divina Filii persona luculentius explicari unitio potest? Quid aptius, quid clarius adversum unam Christi naturam, eamque divinam proferri verbis poterat, quam simplicem Jesum, qua Deus est, asserere *compositum ex humana vilitate*, cum Deus homo factus est? Inficiari si velis, humanam in Christo naturam non evasisse ullo modo divinam, aptiorane præsto fuerint verba quam Areopagitica, quibus docemur Jesum *ineffabili modo ex humana vilitate compositum* esse : et qui æternus est, *temporalem sumpsisse accessionem*; et *ad intima nostræ naturæ descendisse*, qui universum totius naturæ ordinem transcendit? Animo demum attento perpende, Dei Verbum *nostris secundum veritatem integre communicavisse*, ipsumque descendisse *ad intima nostræ naturæ :* quæ Eutychianorum nemo dixerit, eo præoccupatus errore,

aut naturam humanam pernegei *cum proprietatibus suis et operationibus* assumptam.

Timothei Æluri verba sequuntur, quæ legimus in ejus lucubratione contra epistolam S. Leonis Magni ad Flavianum : « Sola divinitas est Christi natura, etsi incarnata. » Pravam mentem suam aperire apud Lequienum pergit, dum ait humanitatem Christi omni actione propria caruisse, nec operationes alias nisi divinas per eam exsertas esse; atque adeo quæ humanitatis operationes censebantur, *passiones* potius et meras *exsecutiones*, πάθη et πράξεις, esse nuncupandas. Locum Severi similem profert vir doctissimus ex epistola ad Œcum. Comit. (Actione 10 synodi sextæ) ubi hæc habentur : « In Christo, sive divina ageret, puta miracula patrando; sive humana, gradiendo, mutando locum (id quod suapte natura prorsus humanum est); non illud illius naturæ esse, nec istud istius; sed **685** unius et ejusdem divinitatis, quæ divina ratione, tum prodigia, tum humana opera efficiebat. » His paria sunt, Lequieno si credimus, Areopagitica B dicta nonnulla. Ait ille cap. cit. *De divinis nominibus*, § 10 : *Divinitas Filii Dei (quod omnium novorum novissimum) in naturalibus nostris supernaturalis erat, et in substantialibus supersubstantialis, omnia nostra ex nobis et supra nos excellenter habens.* Dixerat superiore § 6 : *Ipse Deus Verbum, qui supra substantiam est, integre ac vere, juxta ac nos, atque ex nobis substantiatus est; egit, et perpessus est quæ humano-divinæ operationis ipsius præcipua sunt et singularia.* Ait etiam in epistola 4 ad Caium: *Supra hominum conditionem gessit ea, quæ sunt hominis; quod declarat et Virgo, quæ supra naturam parit; et aqua profluens, quæ pedum terrenorum gravitatem sustinet, nec cedit, sed virtute supernaturali sine diffusione subsistit.* Ait demum ibidem : *Cæterum divina, non qua Deus, patrabat; neque humana, quatenus homo gerebat : sed quatenus erat Deus et homo, novam quamdam, nobiscum conversando, deivirilem operationem exhibebat.* C

Pervios, facilesque hujusmodi sententiarum, cuique obvios, propriosque sensus orthodoxos jam exposuimus. An easdem cum Monophysiticis allatis testimoniis comparatas expendentibus Eutychiana suboleat pravitas? Animadverte, de illo agi Monophysitico commento, quo una divina efficientia, quæ uni convenit naturæ divinæ, constituebatur in Christo, qua ille, qua Deus est, per naturam humanam, veluti per instrumentum, tum opera miraculosa operabatur, tum ea efficiebat humana omnia, quæ in nobis ab ipsa humana natura, tanquam a principio actuoso formali proficiscuntur. Nihil est in Areopagiticis dictis, quod hunc errorem adumbret. Docet auctor, Verbum Dei in nostris *naturalibus* et *substantialibus* assumptis propriam retinuisse absque ullo detrimento divinitatem, supernaturalitatem, supersubstantialitatem : imo et omnia nostra *ex nobis* assumpta habuisse *supra nos excellenti* et eximio modo. Integram quam quis non C videat catholicam fidem, qua credimus, omnia nostra a Filio Dei assumpta, *ex nobis* quidem, id est vere ac integre, sed *supra nos*, utpote qui conceptus fuerit ex Virgine, ab omni immunis peccato ac omni peccati contagione? Qua rursum credimus, eadem omnia nostra excellenti, modo ac divino inesse Christo, cum divina Filii persona subsistentem reddat naturam humanam, eademque persona divina in humana natura assumpta sit principium quarumcunque Christi operationum?

Ea est etiam sententia auctoris : *Deum Verbum in humanitate integre et vere sibi copulata, egisse et passum esse quæ humano-divinæ operationis ejus præcipua sunt et singularia.* Non ait divina quadam efficientia egisse opera divina miraculosa, et egisse ac supplesse operationes cæteroqui humanas. Ait vero, Deum Verbum egisse ea omnia, quæ ad humano-divinam ejus operationem spectabant; A propterea quod omnis operatio Christi, sive quæ miracula patrabat, sive quæ humana erat ab ipsa procedens humanitate integre et vere assumpta, non erat humana solum, non erat divina solum, sed erat humano-divina, procedens a Deo Verbo subsistente in humana natura. Longe hæc absunt ab una illa Eutychiana Christi operatione, quæ non erat nisi divina efficientia, tum miracula efficiens, tum etiam supplens humanas operationes, humanitate se habente instar appendicis et instrumenti. Neque solum Deus Verbum in sibi copulata natura humana ita agebat; verum etiam pati dicebatur, tum passiones forinsecus immissas recipiendo, tum etiam passiones ipsas, v. g. dolores, percipiendo in ipsa humanitate assumpta : supposito namque, et personæ, sicuti actiones, ita passiones attribuuntur. At non solum actiones in Christo Domino, ipsæ etiam passiones erant humano-divinæ, cum ad ipsum Deum Verbum in natura humana subsistens verissime pertinerent.

An errorem redoleant ea verba : *Supra hominum conditionem gessit ea, quæ sunt hominis?* Vel ipsa, quæ subjiciuntur exempla, errorem omnem amoliuntur. Namque *Virgo* est, quæ *supra naturam parit.* Verissima hominis est operatio parere, ac vere peperit Maria Virgo; sed virginem parere, *supra hominum conditionem* dicitur. Aquas tangere, moveri, et mutare locum, sunt humanæ operationes; sed aquas pedum gravitate pressas non diffluere, hominum conditionem excedit. Christum denique (ut verissimas humanas omnes operationes complectamur) esurire, edere, sitire, bibere, ac similia exercere, perinde est ac Christum ea *gerere quæ sunt hominis*; sed ille, cum non esset solus homo, sed persona divina in natura humana subsistens, gerebat *supra hominum conditionem.*

Sensum hunc apprime orthodoxum confirmant, errorem nullum propinant ea demum verba: *Cæterum divina, non qua Deus, patrabat; neque humana quatenus homo, gerebat; sed quatenus erat Deus et homo.* Videlicet, neque miracula quæ patrabat Christus, neque operationes humanas quas ille edebat, aut solus Deus operabatur, aut solus homo; sed homo Deus vel Deus homo simul, hoc est persona divina in natura subsistens humana. Quod si dicendum foret, humana non gessisse Christum, quatenus hominem, eo quia divina efficientia operabatur ea; ita fabulandum esset, divina non patrasse Christum quatenus Deum, ac si efficientia quædam humana miraculosos illos affectus operaretur. Apage nugas.

Quæ cum ita se habeant, vox nulla excogitari aptior poterat ad hujusmodi Jesu Christi operationes declarandas, quam *novæ deivirilis operationis.* Quemadmodum **686** enim Christum credimus Deum verum, verumque hominem : ita operationes ejus (meras humanas in exemplum adduco) proficiscebantur ab humanitate velut a principio formali, et a persona divina vel ab hypostasi, veluti principio agente; adeoque una voce appellandæ sunt deiviriles. At quemadmodum non una est Christi natura ex duabus conflata, sed nova naturarum in eo unitio facta est : ita nec una, scilicet divina, fuit Christi operatio, sed *nova* apparuit in eo deivirilis. Non ita Eutychiano errori consonam agnoverunt Monophysitæ deivirilem operationem, quin potius veluti adversam rejecerint non pauci. Pro *nova* sustinuerunt *unam* nonnulli; *unam* retinentes, deivirilem rejecerunt alii, divinam solummodo agnoscentes.

In Lateranensi concilio sub Martino papa anno 649 celebrato, Monophysitarum duorum conflictus exponitur secretario 3, scilicet Colluthi et Themistii : quorum iste *unam deivirilem* operationem statuebat, quod etiam Cyrus Alexandrinus, Theodorus Pharanites, Sergius et Pyrrhus Constantinopolitani, aliique dixerunt; unam ille quidem, ad *divinam*

solummodo, seu *Deo congruentem*, ut vocabat ille, aut barbaro vocabulo *Deo decibilem*, Græce θεοπρεπῆ, appellandam esse contendebat. Verum in id consentiebant demum omnes, ut una esset in Christo operatio divina, cujus unum esset principium actuosum penes divinitatem, humanitatem seu anima rationali et corpore se habentibus instar organi et instrumenti, per quod ipsa trajiceretur. Theodori Pharanitis verba refero, quæ habentur in synodo VI œcumenica actione 13, et in Lateranensi citato concilio secretario 3, desumpta ex ejus epistola ad Sergium Arsenoitam: « Oportet igitur sapere et dicere nos, omnia quæ in Incarnatione Salvatoris Christi dicuntur esse, unam scire operationem esse; hujus autem opificem et creatorem Deum Verbum, organum vero humanitatem consistere. Ergo quæque veluti de Deo, aut humane de ipso dicuntur, omnia una est operatio Verbi divinitatis. » Quo loco Monotheliticum et Monophysiticum errorem perspicue expositum habes. Quam longe vero lateque distant Areopagitica dicta! *Unam* vocat operationem Christi Theodorus, *novam* auctor noster: *divinam* solummodo ille, *deivirilem* aut *humano-divinam* iste: proficiscentem a sola *Verbi divinitate* Pharanites, a *Deo et homine* auctor Areopagiticorum: trajectam demum per humanitatem, veluti per organum ille; qua voce, aut simili, aut affini usus iste nunquam est.

Patet quam maxime, mentem ejus consiliumque haud fuisse, ut unam in Christo divinam efficientiam statueret, quæ efficeret omnia, sive divina essent, sive humana apparerent opera ejus. Imo id sibi ab ipso propositum satis constat, ut novam operationem Christi, ex nova duarum naturarum in una persona Filii unione exsurgentem, declararet conditionem indolemque in eo positam, ut operatio Christi quælibet *deivirilis* esset, aut *humano-divina*. Triplex jam genus operationum ejus distingui oportere adnotavimus; earum scilicet, quæ Deitatis sunt, ut mundum creare; earum item, quæ humanitatis specialiter propriæ sunt, ut esurire, edere; earum denique, quæ mistæ dicuntur quodammodo ex utriusque naturæ confluxu, ut tactu carnis mortuum ex-

A suscitare. Hujusce extremæ classis operationibus frequentius Patres, qui Monothelitas et Monophysitas insecuti sunt, deivirilis operationis nomen indiderunt; eodemque operationum genere adhibito, duas in Christo operationes constituebant, quarum altera a divinitate, a natura humana proficiscebatur altera. Tangere carnem, inquiebant, cujus est nisi hominis; et cujus est mortuum excitare, nisi Dei?

Cæterum cum Areopagiticorum auctor et post ipsum Scholiastes ejus, aliique Patres universim affirment (verbis utor Ludovici Thomassini *De Incarnatione*, libro V, capite 6, 11): « nec ut Deum divina, nec ut hominem humana operatum esse Christum; sed et in divinis operationibus hominis, et in humanis Dei aliquas partes fuisse; quid aliud restat nisi ex Deo et homine mistas quodammodo fuisse omnes Christi operationes ac proinde omnes theandricas. Alioquin non ita indiscriminatim, non ita inconsiderate pronuntiandum erat, nec divina ut Deum, nec humana ut hominem operatum esse; B sed circumspectius aiendum fuerat, divina quidem ut Deum, humana ut hominem plerumque peregisse; raro autem, nempe dum miracula ederet, divina ut hominem, humana ut Deum effecisse, dum tangendo suscitabat mortuum, et suscitando tangebat. At nullum sibi limitem figit auctor: *Cæterum neque divina ut Deus, neque humana ut homo agebat; sed quatenus erat Deus et homo, novam quamdam, nobiscum conservando, deivirilem operationem exhibebat.* » Qui et alio loco non solum θεουργίαν, *divinam operationem*, sed etiam ἀνδρικήν, *humanam*, hoc est *humano-divinam* vocat. « Ac præterea theandricæ operationis principium indigitat auctor, *Deum hominem factum*, et a Deo homine facto non tertium tantum mistumque genus operationis, sed et primum, et secundum profluebat; et sui fontis saporem triplex hic rivulus pro suo quisque modulo aliquem sane servabat. » Egregia plura pergit ille docere. Hæc satis nobis erunt, quæ hactenus C tradidimus, ut integra catholica fides Areopagiticorum auctoris, longe diversa, maximeque adversa Eutychianis commentis, pro virili vindicata et exposita innotescat.

NOTITIA IN S. DIONYSIUM

PARISIENSEM EPISCOPUM ET MARTYREM.

(*Gallia Christiana*, novæ editionis t. VII, p. 4, in episcopis Parisiensibus.)

S. Dionysium a pontifice Romano ordinatum, Parisiensibus Christi fidem annuntiasse, Parisiensem condidisse Ecclesiam, primum hujus gessisse episcopatum, martyrioque vitam finiisse in confesso est apud omnes. Quis autem fuerit ille Dionysius, quo tempore vixerit, et a quo e summis pontificibus in Galliam sit delegatus, sub cujus principatu martyrium fecerit, quæstio est, quæ superiori sæculo magnis partium studiis renovata, plures doctrina, ingenio et pietate insignes viros exagitavit. Nostrum non est tantas lites componere. Jam enim in præfatione generali noster monuit Sammarthanus nostri non esse instituti prolixis dissertationibus Ecclesiarum origines investigare, quibus ultra legem tantæ molis opus tenderet. At cum de primordiis Ecclesiæ Parisiensis gravissimæ disputationes inter viros historiæ peritissimos præterito maxime sæculo in lucem prodierint, absque negligentiæ nota, aut veritatis dispendio diversarum opinionum fundamenta Sammarthanorum vestigiis inhærentes, nec ulli addicti magistro, silentio prætermittere non possumus. Itaque ut ratione et via nostra procedat oratio, triplex distinguenda videtur opinio, eorum qui unum eumdemque Dionysium Areopagitam et Parisiensem astruunt, D altera eorum qui Areopagitam a Parisiensi quidem distinguunt, sed hunc a S. Clemente missum asserunt. Postrema eorum est qui Dionysium Parisiensem et **687** ab Areopagita discernunt et a S. Clemente missum negant, medio autem circiter tertio sæculo e Romanis partibus in Gallias appulisse existimant.

Ac primo quidem S. Dionysius Areopagita multis abhinc sæculis creditus Parisiorum primus episcopus et apostolus, de fidei mysteriis a beato Paulo edoctus, baptizatus, et Atheniensium episcopus ordinatus, cum pluribus annis hanc Ecclesiam direxisset, amore Pauli magistri sui, quem Romæ vinctum acceperat, relictis Athenis, ad eum iter fecit. Postea vero a Clemente pontifice, sociis Rustico presbytero, Eleutherio diacono et aliis plerisque, in Gallias prædicandi Evangelii causa missus, Lutetiam deveniens, cum ibi per annos aliquot commissum sibi opus fideliter prosequeretur, tan-

dem a præfecto Fescennino post gravissima tormentorum genera gladio percussus, martyrium pro Christo subiit. Ita qui pro uno stant Dionysio. Cujus primum opinionis suæ petunt argumentum, ex eo quod, ut in præfatione generali auctoritate veterum Patrum demonstravimus, religio Christiana in Galliis fuerit prædicata apostolorum vel apostolicorum saltem virorum temporibus, ab illisque fundatæ sint apud nos quædam Ecclesiæ contra Severi Sulpitii et Gregorii Turonensis testimonia, qui serius fidem ad nos transmissam affirmant. Tum vero Areopagitistæ nituntur antiqua traditione et consensu Ecclesiarum Galliæ, Germaniæ, Hispaniæ et Italiæ, quæ in Martyrologiis, Breviariis et Missalibus unum colunt Dionysium. Hanc civitas et Ecclesia Paris. a majoribus ad finem sæculi XVII usque quasi per manus traditam conservavit. Ea imprimis Dionysiani monasterii vetus est traditio, quam antiquarum praxeon tenaces monachi etiamnum retinent, ut constat ex missa diei festi S. Dionysii, in qua epistola quæ ad Areopagitam spectat, recitatur a pluribus sæculis. Hanc Ecclesia Romana traditionem etiam post iteratas sæpius ecclesiastici officii recognitiones integram illibatamque retinuit. Quid quod Martyrologia eamdem confirmant, Romanumque imprimis, ubi ad VII Id. Octob. legitur Dionysius Areopagita primum quidem Atheniensis episcopus, postea a Clemente in Galliam missus, Parisiensis episcopus fuisse. Nec minus recensent Eusebii, Bedæ, Rabani antiqua Martyrologia, recentiora vero Galesinii et Sausseii, et ne quid desit etiam ex parte Græcorum, testes adducunt Methodium, Michaelem Syncellum, Metaphrasten et Nicephorum huic consentientes opinioni, ac claris verbis Atheniensem Dionysium in Gallias missum prædicantes, et martyrio consecratum. Hujus opinionis quædam veluti præjudicia eruuntur, primo ex eo quod Stephanus papa secundus, allatis e Gallia sancti Dionysii reliquiis, Romæ monasterium seu scholam Græcorum monachorum instituerit ob memoriam receptæ in Dionysiana basilica sanitatis. Deinde quod Adrianus papa vulgatos libros Dionysii Græce scriptos Fulrado abbati dono dederit. Ad hæc quod eosdem Michael imperator Orientis miserit Ludovico Augusto, qui ipsos monasterio S. Dionysii consignavit. Inde Hilduinus, Sancti Dionysii abbas, jussus a Ludovico Pio imperatore scripsit *Areopagitica*, quibus contra Gregorium Turonensem maxime et Bedam, sententiam « jam pridem per supplantationum postulationes inolitam » de Dionysii Areopagitismo probat ex Actis apostolorum et antiquissimis Gallici ritus Missalibus, ex testimonio Visbii vetustissimi scriptoris, quod apud Morinum videre licet, auctoritate quoque Aristarchi Græcorum chronographi et aliorum. Plures postea Hilduini sententiam, dato calculo comprobarunt. Æneas, Parisiensis episcopus, doctrina, pietate et industria celebratus, in inscriptione libri *Adversus Græcos*, de seipso sic loquitur : « Æneas Parisiacensis urbis episcopus, quo primus præsedit S. Dionysius a Paulo apostolo Atheniensium consecratus archiepiscopus, sed a sancto Clemente totius Galliæ consecratus apostolus, » etc. Hanc quoque in opinionem descenderunt Paschasius, abbas Corbeiensis, inter ætatis suæ doctissimos, Hincmarus Remensis in epistola ad Carolum Calvum, ubi citat vitam sancti Sanctini, Meldensis episcopi, Anastasius Bibliothecarius, et Rothomagensis archiepiscopus Franco, ut refert Dudo libro II *De moribus et actis Normannorum :* posterioribus item sæculis S. Thomas in sermone quem S. Dionysio inscripsit, Robertus Antissiodorensis, Raphael Volaterranus libro XV *Anthropologiæ*, Faber Stapulensis, Genebrardus in sua *Chronologia*, Matthæus Galenus in præfatione ad *Areopagitica*, Jacobus Pamelius *in Tertullianum*, Molanus *ad Usuardum* et Loaisa in notis ad decretum regis

A Gandemari. Pene omiseram doctissimum cardinalem Baronium, qui tum in Martyrologio, tum in Annalibus ad annos 98 et 109 eamdem sententiam multis argumentis propugnavit. Hanc secutus est Spondanus. Ad eumdem quoque collimarunt scopum Natalis Alexander, Hugo Menardus, Germanus Milletus, quibus multos adjungere possemus tum recentes, tum antiquioris notæ, nisi brevitati consulere studeremus. Hæc autem tot ac tantis et momentis et testimoniis sacra traditio non temere abjicienda quibusdam visa eruditis : « Unde cum selecti e sacra facultate Parisiensi theologi ad Breviarii Parisiensis emendationem, quæstionem de S. Dionysio Areopagita et Parisiensi episcopo diligenter expendissent, et in utramque partem suis libratam momentis disceptassent coram illustrissimo archiepiscopo Francisco Harlæo, censuit archipræsul sagacissimus, et ad recte judicandum de rebus antiquitatem ecclesiasticam spectantibus per eximias ingenii doctrinæque dotes comparatus,
B antiquæ Gallicanæ Ecclesiæ traditioni de uno Dionysio Areopagita et Parisiensi episcopo in officio ecclesiastico honorem suum servandum esse, non vero convellendam piam majorum nostrorum opinionem, cui saltem probabilis sententiæ jura non spernenda momenta confirmant. » Ita Bollandistæ tom. VI Julii, pag. 76.

2. Sed esto, inquiunt alterius opinionis patroni, Areopagita non sit quem colimus Dionysius, missioque a Clemente Areopagitistis errandi ansam præbuerit. At certe antiquitate prævalet hæc missio, totque fulcitur probationibus, ut a sanæ mentis hominibus in dubium revocari non possit. Fassus enim est ipse Tillemontius de sancto Saturnino loquens duas sexto sæculo in quibusdam Ecclesiis viguisse traditiones, quarum juxta alteram primi episcopi apostolorum vel eorum discipulorum temporibus in Gallias accesserunt, alteram vero imperante Decio, ut ipse scripsit Gregorius Turonensis.
C Hæc autem tam de S. Dionysio quam de S. Saturnino posse intelligi quis non videt, utpote qui simul eodemque tempore fidem Christianam prædicaverunt. At præter argumentum e propagata primis sæculis in Galliis fide desumptum uni et alteri opinioni commune, huic adhuc favet Gregorio Turonensi antiquior auctor Vitæ sanctæ Genovefæ virginis, quippe qui profitetur se eam scripsisse post ter senos a beatæ virginis obitu annos, ideoque circa annum 520 : inibi autem diserte testatur sanctum Dionysium et a Clemente papa in Gallias missum, et ab eodem episcopum consecratum. Idem habet Fortunatus episcopus Pictaviensis, Gregorii Turonensis suppar et amicus, qui in hymno quem de sancto Dionysio Parisiensi composuit, et quem Dubletius in *Antiquitatibus Sandionysianis* publicavit, sic cecinit :

D
Fortem, fidelem militem
Christi secutum principem
Dionysium martyrem
Plebs corde, voce personet.

Clemente Roma præsule
Ab urbe missus adfuit,
Verbi superni seminis
Ut fructus esset Galliæ.

Nec dicas hymnum illum male a Dubletio Fortunato attributum fuisse : nam præterquam quod illud sine dubio asseruit Hilduinus, hymnus ille sic legitur in codicibus mss. S. **688** Germani Pratensis, S. Petri Carnotensis, et S. Benigni Divionensis. Præterea si vetus ille hymnus Fortunati non est, at certe Hilduino antiquior est, quod sufficit. Antiphonalis Gregoriani Caroli Calvi, in Compendiensi bibliotheca asservati, prima de S. Dionysio antiphona pro vigiliis nocturnis ejus missionem per

sanctum Clementem præfert, sicut et responsorium tertium primi nocturni. Mabillonius lib. VI *De re diplomatica*, pag. 488, refert præceptum Theoderici Calensis, Francorum regis, anno Christi 723 datum, in quo Theodericus anteriorum regum ac pontificum privilegia Sandionysianis concessa confirmans, ait beatum Dionysium sub ordinatione B. Clementis, Petri successoris, in Galliarum provinciam advenisse. Pipinus rex in charta anno 768, paulo ante obitum data, idem habet ac Theodericus. Hanc autem opinionem prorsus hauserant ex Actis passionis S. Dionysii, quæ citat Hilduinus, ubi scriptum legebatur S. Dionysium a Clemente pontifice Romano episcopum ordinatum, et in Gallias fuisse transmissum. Acta hujus Vitæ e mss. codicibus edidit Franciscus Bosquetus, auctorem vero Fortunatum Pictaviensem episcopum appellatum deprehendit Petrus de Marca in codice ms. Turonensis Ecclesiæ. Ante Hilduinum a Clemente papa missum Dionysium tuitus est Venerabilis Beda, in cujus Martyrologio ad diem 9 Octob. legitur beatus episcopus a pontifice Clemente Romano in Gallias directus. Idem scripsit Rabanus in Martyrologio et Usuardus. Huic opinioni coronidem imponunt Galliæ episcopi in frequenti conventu apud Parisios de cultu sacrarum imaginum an. 825 habito ante annos decem quam Hilduinus scribendis *Areopagiticis* operam daret, ubi sub finem actionis VII apud Jacobum Bongarsium ita loquuntur : « Nec vobis tædium fiat, si ad ostendendam rationem veritatis, veritatemque rationis, sese paulo longius sermo protraxerit, dummodo linea veritatis, quæ ab antiquis patribus nostris, usque ad nos inflexibiliter ducta est, B. Dionysio scilicet, qui a S. Clemente B. Petri apostoli in apostolatu primus ejus successor exstitit, in Gallias cum duodenario numero primus prædicator directus, et post aliquod tempus una cum sociis huc illucque prædicationis gratia per idem regnum dispersis martyrio coronatus est. » Ubi Mabillonius tom. I *Analect.*, pag. 63, legendum putat : *qui a S. Clemente B. Petri apostoli primo successore exstitit in Gallias*, etc. Pervulgata itaque non solum ante Hilduini, sed et ante Gregorii Turonensis tempora fuit opinio, cui nec ipsius Gregorii auctoritas contrariam inducere potuit, S. Dionysium Parisiensem a Clemente Romano pontifice missum. Alios scriptores Hilduino posteriores non loquor, licet plures ex illis idem asserant, sed omittere non possum illustrissimum Petrum de Marca, archiepiscopum Tolosanum et dein Parisiensem, præclaram hac de re ad Henricum Valesium dedisse epistolam ejus versioni *Historiæ ecclesiasticæ* Eusebii præfixam, in qua doctissimus præsul disertissime missionem sex Gregorianorum episcoporum ante sæculum tertium probat, et Joannis Launoii ac ejus sequacium opinionem solide refellit. Inter hujus sententiæ patronos numerandus venit Baronii criticus Antonius Pagi, tom. III, pag. 557. Sed et anno 1727 ejusdem abnepos Antonius Pagi luculentam hac de re dissertationem historico-criticam concinnavit, quam tom. IV Breviarii Romanorum pontificum præfixit, in qua varias tum Petri de Marca, tum Antonii patrui collegit rationes, et pro misso a S. Clemente in Gallias Dionysio rite concludit. Præcipuis quæ adversus hanc opinionem struuntur objectionibus fecimus
689 jam satis in præfatione generali tomo primo affixa.

3. Restat jam tertia opinio, non tam argumentis affirmantibus quam negantibus nixa. Hujus quippe patroni, quibus duæ priores non arrident, inde concludunt tertiam necessario esse admittendam. Hos igitur sicut et alios audiamus. Proferunt primo Severi Sulpitii et Gregorii Turonensis aperta testimonia, opinioni utrique maxime repugnantia : ille enim lib. II *sacræ Historiæ* inquit : « Sub Aurelio Antonino alio persecutio quinta agitata, ac tum primum intra Gallias martyria visa, serius trans Alpes Dei religione suscepta. » Gregorius vero lib. I *Hist. Franc.*, cap. 30, Decii tempore, post annum Christi 250, asserit missum esse Parisios Dionysium, ex quibus clare convincit Dionysium Parisiensem apostolum et martyrem, nec posse esse Areopagitam, ut qui antea occubuisset, nec a Clemente missum. Gregorius autem sæpe Parisios venerat : cum Germano episcopo Parisiensi et Ragnemodo ejus successore amicitiæ vinculo fuerat conjunctus, quem proinde hujus Ecclesiæ traditionem ignorasse vero non videtur simile. 2° Si Dionysii socii et comites, qui usque ad numerum duodecim in Belgica secunda primi fidem annuntiarunt, sub Diocletiani principatu certamen martyrii pro Christo ediderint, ut constat ex eorum Actis, constantique Ecclesiarum quas fundaverunt traditione, tempore apostolorum in Gallias missi non sunt, nec missus S. Dionysius. 3° Inter S. Dionysium protopræsulem et Victorinum, qui Agrippinensi synodo an. 346 adfuit, in omnibus antiquis indicibus quatuor tantum memorantur episcopi, quos per spatium ferme annorum 260, qui a misso in Gallias a S. Clemente Dionysio numerantur, sedisse oportuit, quod probabile non videtur. 4° Opinio Gregorii patronos semper habuit et propugnatores. 5° Innocentius tertius misit ipse ad Dionysianos reliquias S. Dionysii, quas e Græcia Romam Petrus capellanus attulerat, ne in dubium deinceps posset revocari quin reliquiæ S. Dionysii in Dionysiano monasterio asservarentur. Quod spectat ad testimonia a Martyrologiis pro Areopagitismo S. Dionysii petita, aut nullius esse momenti, aut falsitatis convincunt ex ipsis Martyrologiis Parisiensibus, quæ duos distinguunt, alterum quidem V Non. Oct., alterum VII Idus ejusdem mensis. De Areopagita igitur sic se habent : « V Non. Octob. natale sancti Dionysii, episcopi et martyris, qui post clarissimam confessionem fidei, et post gravissima tormentorum genera, glorioso martyrio coronatus est, ut testatur Aristides Atheniensis, vir fide sapientiaque mirabilis in eo opere quod de Christiana religione composuit. » De Parisiensi vero : « VII Idus Octobris apud Parisium natale sanctorum martyrum Dionysii episcopi, Rustici presbyteri, et Eleutherii diaconi. Qui beatus episcopus, a pontifice in Gallias prædicandi gratia directus, ad præfatam urbem devenit, ubi tandem una cum sociis martyrium complevit. » Horumce fidem augent quamplurima, quæ Joannes de Launoy theologus Parisiensis, in asserenda antiquitate diligentissimus, conquisivit, et evulgavit in discussione *De duobus Dionysiis* : nam Bedæ Martyrologium antiquissimum, Usuardi, qui Carolo Magno regnante, paulo ante Hilduinum in urbe Parisiorum scribebat in monasterio S. Germani. Romanum ab Heriberto Rosveido editum id probant, Adonis Viennensis, Notkeri, Arvernensis Ecclesiæ. Remensia duo, Antissiodorensia tria, Trecense unum, Parisiensia multa ejusdem temporis et longe posterioris, in Ecclesia Parisiensi duo anno 1448 exarata, alterum 1727; præterea ejusdem urbis S. Germani de Pratis et Antissiodorensis, Sancti Martini de Campis, S. Victoris, et in ipso Beati Dionysii monasterio ante quadringentos et paucos annos reperiebatur, quod Guido abbas testatur et Sanctilogio suo inseruit. Passim autem per Gallias basilicæ Rothomagensis, Senonensis, Augustodunensis, Aniciensis, Andegavensis, Ambianensis, et Sancti Martini Turonensis : plura quoque Kalendaria typis mandata ; denique vitæ sanctorum ante et post annum Christi octingentesimum conscriptæ Dionysium diserte asserunt in Gallias venisse imperante Decio, ex quibus ea quæ opponuntur ex antiquis Martyrologiis et novis falsi arguuntur. Addit Sirmondus in dissertatione *De duobus Dionysiis*, publico donata an. 1641, recentis opinionis auctorem fuisse Hilduinum, S. Dionysii abbatem. Mandavit et

Ludovicus imperator ut Dionysii Parisiensis gestorum historiam ex Græcis Latinisque codicibus colligeret: hujus epistolæ mandato, quæ exstat tomo II *Concilior. Galliæ*, collegit librum, cui titulus: *Areopagitica*, quo primus, inquit, omnium docuit Dionysium Areopagitam eumdem cum Parisiensi; quod ut astruat, chartas ex armario Parisiensi vetustissimas, Martyrologia ex abditis Romæ novæ scriniis profert in lucem, Gregorium vero Turonensem qui diversa senserit simplicitatis accusat. Creditur Hilduinus arte Græcorum favorem ejus ambientium delusus, ut qui perditis eorum rebus a Francorum regibus suppetias postulabant. Citat etiam Aristarchum Hilduinus et Visbium, quæ omnia toto capite 4 dissertationis confutat Sirmondus, et opponit præcipue Martyrologiorum Gallicanorum perpetuam auctoritatem. Deinde ignotus fuit Græcis episcopi transitus a sede episcopali ad aliam, ita ut apud ipsos hoc adulterium censeretur, cum antistes Ecclesiæ suæ veluti sponsæ adhærere summa fide teneretur; qui mos in Ecclesia Latina usque ad nonum sæculum viguit. Quod vero Germanus Milletus opponit ex Socrate lib. VII, cap. 35, qui plures Græcos episcopos sedes mutasse recenset, retorquet argumentum Sirmondus: et cum nihil occurrat apud Socratem de Dionysio tam celebri apud Græcos, hinc optime conjicitur nullam apud ipsos hujus transitus in Gallias fuisse memoriam. Imo concilium Sardicense, canone 1, aperte docet nullum episcopum a majore civitate ad minorem transiisse, quod falsum esset, si Dionysius Athenas florentissimam civitatem reliquisset, ut adiret Lutetiam tunc temporis Athenis multis titulis inferiorem. Quam vero parum credibile est Dionysium octogenario majorem tot tantisque peregrinationibus longissimis et difficillimis terra marique perfunctum, Italiam, Galliam, Hispaniam et Asiam Joannis evangelistæ visendi gratia peragrasse! Quid quod Joannes Morinus, Oratorii presbyter doctissimus, in præfatione sacrarum ordinationum decerptarum ex S. Dionysii libro *De hierarchia ecclesiastica*, typis edita anno 1655, probat accurate omnia fere Dionysii opera in Asia ab eo conscripta, indeque antequam in Gallias adveniret centenario majorem fuisse. Unum aut alterum argumentum ex ipso proferemus. Vivebat in Oriente Dionysius cum librum scribebat *De divinis nominibus*, ut demonstratur ex titulo: hunc enim Timotheo Ephesiorum episcopo nuncupat: deinde verba quibus liber finitur, necessario evincunt utrumque in eadem aut vicina regione vixisse. Quare vero si tunc in Gallias versatus esset, Græce et non Latine scriberet? Quare non potius prædicationi et peregrinationibus vacaret, ut fidem propagaret, et insumeret tempus sibi concessum ad prædicandum Evangelium libris conscribendis, quæ otium profundum altissimamque quietem desiderant? Itaque in Asia condidit librum *De divinis nominibus* post mortem Ignatii, quæ contigit anno Christi 109; citat enim cap. 4 sancti Ignatii sententiam scribentis cum Romam ad martyrium duceretur ad Romanos fideles. Agebat igitur Dionysius annum 102, cum ex Asia vel media Græcia Romam se contulit, ubi Pontificem deprehendisset, non Clementem, ut volunt, sed Anacletum Clementis martyrio functi successorem. At si comparemus ultima verba libri *De divinis nominibus* cum iis quæ profert initio epistolæ ad Titum episcopum, necessario colligemus Dionysium, antequam in Gallias proficisceretur, annos natum saltem quinque aut sex supra centum, ac proinde non a Clemente, nec ab Anacleto, sed ab Evaristo annosum senem esse missum: finiens enim librum *De divinis nominibus*, ait se tunc ad theologiam symbolicam, Deo duce, transiturum; initio vero litteræ ad Titum dicit se de theologia symbolica scripsisse, eamque Timotheo domi suæ explicasse: ista non potuerunt profecto contingere, nisi aliquot annis post epi-

A stolas a sancto Ignatio ad martyrium proficiscente elucubratas, cujus unam citat Dionysius in libro *De divinis nominibus*. At Ignatius juxta Baronium moritur an. 109, a quo tempore librum perfecit, Dionysius composuit opus *De theologia symbolica*, docet Timotheum, Romam proficiscitur. Hæc accurate et plura Morinus. Insuper demonstrat Sirmondus Dionysium Areopagitam non sub Trajano vel Adriano, sed sub Domitiano martyrium fecisse, ut commemorant Metaphrastes, Methodius, ipse Hilduinus et Ratbertus, quamvis de anno discrepent et die. His argumentis alia dissertatione Germanus Milletus edita 1642 singulis Sirmondi capitibus respondit. Tandem Joannes de Launoy eodem anno discussionem in lucem edidit, in qua probatum a Sirmondo de duobus Dionysiis discrimen ex inveniendi asserendique veri legibus defenditur, subjunxit vero utriusque Vitam Dionysii ex optimæ fidei auctoribus collectam. Miracula Parisiensis habes apud Gregorium Turonensem, libro I, cap. 72, *De mira-*
B *culis*; lib. V *Hist.*, cap. 33, et lib. X, cap. 29; Fredegarium, Chronici cap. 54, Audoenum Rothomagi præsulem in Vita S. Eligii, lib. I, cap. 22. Duorum quoque Dionysiorum discrimen probant in scriptis suis, Aubertus Miræus in *Annalibus Belgicis*, Heribertus Rosweidus et Dionysius Petavius societatis Jesu presbyteri, Nicolaus Faber, Ludovici XIII præceptor, Antonius Loisellus, Andreas Quercetanus in notis ad *Bibliothecam Cluniacensem* et in Vitis pontificum. Franciscus etiam Bosquetus episcopus Leutevensis *Hist.* lib. I, cap. 26, de hac quæstione fuse disserit, et alii bene multi quorum procul dubio testimoniis persuasus Ludovicus Antonius de Noailles decessoris sui judicium de quo supra, reformandum putavit, qui in Breviario Parisiensi, quod anno 1700 auctoritate ipsius ac venerabilis capituli consensu editum est, duos Dionysios distinxit, et die 3 Oct. officium semiduplex de sancto Dionysio Areopagita, ac 9 ejusdem mensis
C solemne majus de Dionysio Parisiensi sociisque recitandum præscripsit.

690 Ad quem autem pertineant scripta quæ vulgo Dionysii Areopagitæ nomine inscribuntur, intricatissima quoque difficultas. Certissimum est ante annum 532 horum apud auctores probatæ fidei nullam fieri mentionem. Citant illa primum Severiani hæretici in collatione habita cum catholicis, quæ episcopi catholici se ignorare fatentur. Paulatim tamen demirati sequentibus temporibus tanti scriptoris doctrinam sublimem et vere orthodoxam probarunt pontifices S. Gregorius et Martinus I. Sophronius et Maximus monachus Areopagitæ tribuunt, quamvis non levia suppetant argumenta sub finem quarti sæculi aut potius paulo ante Eutychetem damnatum in concilio Chalcedonensi anno 451 esse conscripta. Sed ista non hujus loci: nostrarum vero partium esse duximus diversas de S. Dionysio opiniones a doctis viris hinc inde pro-
D pugnatas prudenti lectori absque veritatis præjudicio subjicere. Sic prudenter reformatores Breviarii Parisiensis anno 1700 (quod postea secuti novi an. 1736 editores) omisere quidquid cum tanto fundamento controvertitur de suo illo patrono: cumque abbatissa Montis Martyrum consanguinea regis hujus interposuisset auctoritatem, ne omnino Areopagita taceretur, non consenserunt ut nominaretur, gratia tamen regis posuerunt capitulum pro vesperis ac laudibus: *Stans Paulus in medio Areopagi, ait*: *Viri Athenienses*, etc., de ara Ignoti Dei, tanquam aptum ei qui gentilibus prædicavit. Tantorum virorum ad exemplum, sepositis aliis quæ in hanc rem agitari solent, fusiusque pluribus in locis tractantur quæstionibus, Martyrologii Parisiensis verbis concludemus ad diem 9 Octobris:

Parisiis natalis sanctorum martyrum Dionysii primi episcopi ad disseminandam Christi fidem in

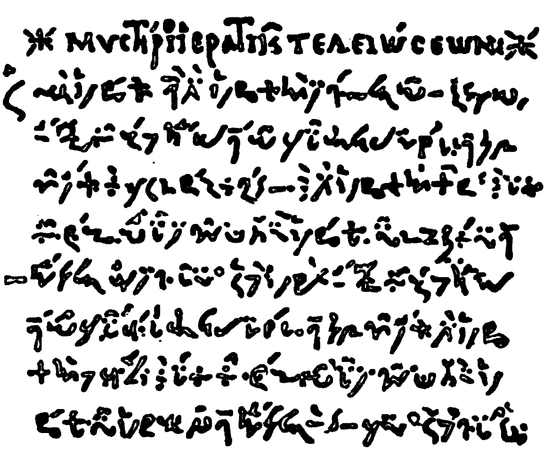
Gallias ab apostolica sede missi, Rustici presbyteri et Eleutherii diaconi, qui constituta illic Ecclesia Sisinnio Fescennino præside gladio animadversi sunt. Horum corpora in monasterio S. Dionysii in Francia honorifice asservantur, pars vero superior capitis S. Dionysii in ecclesia Parisiensi.

TABULA TACHYGRAPHICA

Exhibens fragmentum ex sancti Dionysii libro *De ecclesiastica hierarchia*.

(Exstat in limine tomi VI *Scriptorum Veterum* quem Romæ anno 1852 prelo subjecit bonæ memoriæ cardinalis Angelo Mai, qui sic præfatus est :)

Optanti mihi venusto aliquo et utili palæographiæ specimine libri frontem, ut soleo, decorare, venit in mentem quorumdam codicum Vaticanorum qui tironianas, ut loquimur, scripturas continent specimina exhibere : quorum... unus notaria arte scriptus mihi in manibus est, qui fuit olim monasterii Cryptæ Ferratæ, in quo post alias diversorum auctorum lucubrationes, Dionysii Areop. *De eccl. hierarchia* opus scribitur notariis perpetuo notis densissimis ac venustissimis, quæ magnas paginas occupant XLI : rarus hercle ac mirus artis hujus thesaurus ! cui nullum facile parem invenies, quique ad cognoscendam funditus Græcorum tachygraphiam fortasse sufficiat. Nunc ut tabulæ a me propositæ fructus in proximo legentibus exstet, Dionysii textum hic communibus litteris ponam, quem studiosi cum tachygraphica tabula conferentes, notarum significationes, ut spero, intelligent. Etenim post Gruteri totque aliorum eruditorum curas, post Carpentarii alphabetum et chartas, post Tironianum hodierni Koppii Lexicon, genus id scripturæ altis adhuc tenebris obsitum scimus.

Μυστήριον ἱερατικῶν τελειώσεων.

Ὁ μὲν ἱεράρχης κ. τ. λ. *Vide Opp. S. Dionysii t. I, col.* 509, *usque ad vocem* λειτουργός, *in qua desinit fragmentum.*

—

INDEX RERUM MEMORABILIUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

Revocatur Lector ad numerales notas crassiori charactere textui insertas.

ORDO RERUM.

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

FINIS TOMI QUARTI.

Ex typis MIGNE, au Petit-Montrouge.

3 2044 014 713 200

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

JUL 1 1974

4543395

JUN 29 '74 H

WIDENER

STUDY CHARGE

CANCELLED